

ఆంధ్ర
వ్యాకరణసంహితా సర్వస్వము

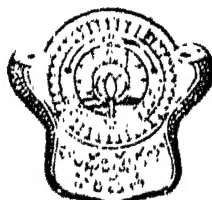
కావ్య సమాస తద్భిత్ క్రియః కృత్ ప్రకీర్ణక పరిచ్ఛేదములు

రై ం డ ప న ం పు ట ము

గ్రంథకర్తః

కళా ప్ర పూ ర్ణ

వజ్జుల చిన్నసీతారామస్వామిశాస్త్రి

ఆంధ్ర విశ్వకళా పరిషత్

ప్రచురితము

వావిళ్ల రామస్వామిశాస్త్రిలు అండ్ సన్స్ వారిచే

వావిళ్ల ప్రెస్సు సముద్రితము

1952

కా పీ 22 65

[చెల. యా. 25-0-0.

ముఖ్య విషయ సూచిక

విషయసంఖ్య.

పుట.

కారక పరిచ్ఛేదము

౨౩౪	తెల్లనందః. కారకాదివిధులు ప్రాంగుకముగ సంస్కృతోక్తములై.	౯౪౭
"	సంబోధన ప్రథమ కారకవిభక్తి కాదు.	౯౪౮
"	ప్రాతిపదికార్థముల వివరణము.	౯౪౯
"	ఉక్తార్థప్రథమ వివరణము.	౯౫౦
"	'బా-సా-పే' 'గాణ' వ్యాఖ్యలు సరికావు.	౯౫౩
"	కృత్యస్థితసమాసములచే నుక్తార్థశను సూరి చూపలేదు.	౯౫౫
"	తెల్లనను గర్తృకర్తృములు భావార్థకాదులచే నుక్తములగును.	౯౫౬
౨౩౫	వివిధకర్తృకారణోదాహృతులు.	౯౫౮
"	ద్వికర్తృకథాతువులు. ఇట్టివి తెల్లన నరుదు.	౯౬౦
"	సంస్కృత ప్రసిద్ధవిభక్తులు కొన్ని తెల్లన నిల్వవు.	౯౬౧
"	కర్తృప్రవచనీయవ్యోక్తార్థవివరణము.	౯౬౨
"	వైచయిక సప్తమిచోట బర్యాయముగ 'కూర్చి' విభక్తి నిల్పును.	౯౬౩
"	కూర్చి విభక్తి. ఇది ద్వితీయవై నిల్పు ననెడి ప్రాధవ్యాకరణోక్తి సరికాదు.	౯౬౫
"	అంధభాషాచరిత్రకర్తగారి యశాస్త్రీయప్రసంగము.	౯౬౬
౨౩౬	అప్రేరణకర్త ప్రేరణంబునఁ గర్తృంబగు.	౯౬౮
"	అంతర్గత ప్రేరణార్థోదాహృతులు.	౯౭౦
౨౩౬ I	'బా-గు-ప్ర' వ్యాఖ్య సరికాదు.	౯౭౨
౨౩౭	"తత్ర తృతీయా షష్ఠీ చ....." అనుదాని వ్యాఖ్య.	౯౭౪
"	దీని కహోబలసతి చేసిన యపవ్యాఖ్య.	౯౭౫
౨౩౭ I	అహోబలానుసారి సూరిగారి యపమార్గము.	౯౭౭
"	'బా-గు-ప్ర' బాలవ్యాకరణముల ప్రమాదములు.	౯౭౮

విషయసంఖ్య.		
౨౩౭ II	కనుభాతు ప్రేరణరూపముల వివరణము.	౪౭౪
"	'కాంచు' ప్రేరణాగ్రహము.	౪౭౫
౨౩౮	అనభిహితకర్తృకరణవాచకములు స్వప్రేరణాగ్రహములు.	౪౭౬
"	ద్వికర్తృకముల కర్తృవాచి గ్రహణము ప్రేరణాగ్రహము ప్రేరణాగ్రహము సందును.	౪౭౭
౨౩౯	కారణ కరణముల స్వరూపభేదవివరణము.	౪౭౮
౨౩౯ I	"బా-సా-వే" 'వానిచేత వింటి' సహజ నమటు వివరణ.	౪౭౯
"	అహోబలపతి జడ ప్రకృతిపైని "చేత" నిల్వ వసగాదు.	౪౮౦
"	చేసి శబ్దానుప్రయోగస్థలములు.	౪౮౧
"	చేసి శబ్దానుప్రయోగము వ్యవహితముగనుండును.	౪౮౨
౨౪౦	కరణసహాగతుల్యాగ్రహయోగత్వము.	౪౮౩
"	సరి సాటి ఉద్ధి మొ. తుల్యాగ్రహములు.	౪౮౪
౨౪౦ I	ఎదుర్కొను - మూర్కొను - విరోధి - ప్రతిద్యుత. మొ.	
	తుల్యాగ్రహములు - సహాగ్రహములును.	౪౮౫-౪౮౬
"	వయాధ=రథగుప్తి, ప్రాధవ్యాకర్షణ దీనిని గ్రహింపలేదు.	౪౮౬
౨౪౧	తోడ-కువర్ణకంబులు వచ్చుగాముఖ్యకర్తృత్వమున గను.	
	నుశబ్దవ్యవధానంబున "తోడ"ను బోధము. కొన్ని గుండల	
	నిది లేదు. "అధికుల హీనులతోడ".	౪౮౭
"	సంస్కృతమునందును గొణకర్తృవాచి వ్యవ్యంత మగును.	౪౮౮
౨౪౨	ఉపయోగమునం దాఖ్యాతను "తోడ-వలన" లగును.	౪౮౯
౨౪౨ I	బాలవ్యాకృతి తద్వ్యాఖ్యలలోని "సాంబీపున" అసాధువు.	౪౯౦
"	"బా-సా-వే" లోని కేవల ప్రామాదిక ప్రసంగము.	౪౯౧
౨౪౩	బాలవ్యాకరణాదులు సంగ్రహింపని కొన్ని విషయములు	౪౯౨
౨౪౪	సంస్కృతమునం జతుర్థి విభక్తి వచ్చుచోటులు.	౪౯౩
"	తాదర్థ్య చతుర్థి చేతనే సంప్రదానచతుర్థి నిర్ణయము.	౪౯౪
౨౪౪ I	'యొక్క'ను వలెనె 'కొఱకు'ను నన్నయ వాడలేదు.	౪౯౫
"	చతుర్థి చోట వక్త్రీ ప్రయోగము సంస్కృతమందేకలదు.	౪౯౬
"	స్వరప్రధానయత్ని ప్రత్యయత్వభంజకము కాదు. కయి =	
	కునయి = కుగాన్.	౪౯౭
౨౪౫	సూరి సంగ్రహింపని చతుర్థి విధానవిధులు.	౪౯౮

విషయము.	పుట.
అర ౬	సహదాపదచమీష్టములు.
"	విష్ణుకవిత్వమును సహదానము.
అర ౭ I	సూరి (కావ్య) గుహాహృతులు పెక్కు కౌముదిలోనివె.
"	'సౌగంధ్యము' దీనిని బంచమీశత్రువును మనగాదు. (అర ౯ విష. ౧౧-12 పుట).
అర ౮	సృష్టికర్తగాని లుండ్యాకాశానో నష్టమును.
"	సూరి 'ఉండి' ప్రభువు లున్నప్పుడు కృత్యము లనగాదు.
"	'సోలె' మున్నగు శబ్దముల ప్రయోగములు.
"	'అట్లు - పోలె' మొదలగు శబ్దములు పరమగునప్పటి విభక్తులు.
"	'ఉండి-ఉంది' పరమగునప్పటి విభక్తులు.
"	ద్విశీమమాది గుండీల బ్రయోగము గన్పట్టదు.
"	'ప్రాశవా'—'బా-గు-ప్ర' గ్రంథముల ప్రమాదములు.
అర ౮ I	సూరి 'ఉండి' శబ్ద మనుప్రయుక్త మనగాదు.
"	"ఇంటినుండివచ్చిన" అను రీతిగల మహాకవిప్రయోగము గన్పట్టదు.
"	సూరి ద్విశీమాసృష్టములు వలన కాదేమగు ననుట పరికాదు.
అర ౯	అన్యాయాద్యగ్రంథయోగజపంచమికి "కంట-గు" వర్ణకము లగును.
"	పెక్కు శబ్దముల కొక్క 'కంట' వర్ణకము నిల్పును.
అర ౯	విభావకావ్యపై విధ్యము.
అర ౯ I	విభావకావ్యచమిచోట 'గు' పైతము నిల్పునని సూరి వదంతుడను.
అర ౧౦	పట్టి వర్ణకము నిశ్చేది స్థలములు.
"	భావాత్మక సజ్జిపైని 'పట్టి' మాత్రము నిల్పును.
అర ౧౧	సంబంధము ద్వివిధము, స్వామివాచకముపైని "యొక్క" పట్టి నిల్పును.
"	'యొక్క'కుం బ్రయోగము గన్పట్టదు. వ్యతిరేకలో నయి తము 'యొక్క' లోపించును.

విషయసంఖ్య.

పుట.

౨౫౧	'కి-కు'లు శేషవృత్త్యగ్రమున నిల్పును.	౧౦౩౩
"	శేషవృత్తి యర్థవిశేషబోధకమును నగును.	౧౦౩౪
౨౫౧ I	'డి-దు-వి' ప్రత్యయములు 'యొక్కా' ధకములు.	౧౦౩౫
"	'నీదుకొడుకులు' లెక్కన. ఇది నన్నయసమ్మతము కాదు.	౧౦౩౬
"	అహోబలపండితుని పొరపాటు.	౧౦౩౭
౨౫౨	సూరి బ్రాహ్మణద్వేషి యనుట సరికాదు.	౧౦౩౮
"	"బా-సా-వే" — 'లోపు + ఉల - లోపల' అనువ్రాత సరికాదు.	౧౦౩౯
"	'నిర్ధారణమునకు' వృత్తినిల్పుట ముద్రణసంస్కర్తసాహస కృతము. నిర్ధారణవృత్తి సత్తములు.	౧౦౪౦-౧౦౪౧
౨౫౩	త్రివిధాధారలక్షణోదాహరణములు.	౧౦౪౨-౧౦౪౩
"	'చర్మమందు ద్వీపిని జంపెన్' ఇట్టివి తెల్లనఁ జూపట్టవు.	౧౦౪౪
"	విషయనిమిత్తాదిజ సప్తమి. అహోబలుని ప్రమాదము.	౧౦౪౫
"	'అహో' 'గాణ' - 'ఆం-భా-చ' గ్రంథములలోని ప్రమాదములు.	౧౦౪౬
"	అధికరణసప్తమి-సతిసప్తమి.	౧౦౪౭
"	కవిజనమందన టీకాప్రమాదము.	౧౦౪౮
౨౫౩ II	సప్తమి 'న' ప్రత్యయము నిల్పు స్థలములు.	౧౦౪౯
౨౫౪	"అన్యస్యాః క్వచి దృవే చ్చాన్యా" సూత్రవివృతి.	౧౦౫౦
"	కారకములు వివక్షావశమున మూఱుచుండును.	౧౦౫౧
"	ఒక కారకము మఱొక కారకము నడచి నిల్పుట.	౧౦౫౨
౨౫౫	'ఇతరత్ర చ ద్వితీయా' సూత్రవివరణము. 'పనుపుఁజేసి' అనురీతి వానిలోనిది తృతీయార్థకద్వితీయ కాదు.	౧౦౫౪
"	అజడసప్తమిచోటను నైతము ద్వితీయ నిల్పును.	౧౦౫౫
"	'సకువులకు మేటి' అను కు వృత్తి ముద్రణ సంస్కార ప్రమాద కృతము.	౧౦౫౬
౨౫౫ I	తృతీయాసప్తములచోటి ద్వితీయ. తృతీయాసప్తముల చోట 'స' వర్ణకము నిల్పు స్థలములు.	౧౦౫౭-౧౦౫౮
౨౫౬ I	అజడతృతీయకు 'స' వచ్చు ననెడి 'ప్రాధ' నిరాధారము.	౧౦౫౯
౫౭	జడద్వితీయకు బ్రథమ.	౧౦౬౦

విషయసూచిక.

పుట.

౨౫౭౭ I	పేటికావాఱ్ఱాన చెప్పినది ప్రాథమికరణాశయము కాదు. ౧౦౬౧	
"	అజదద్విలీయచోఁ బ్రథమ నిల్పు నను 'ప్రాథ' సరికాదు. ౧౦౬౨	
౨౫౭౮	అన్యవిభక్తులచోఁ బ్రథమ నిల్పు స్థలములు. ౧౦౬౩	
"	సంస్కృతమందును నధ్యవాచకములను సత్తమప్రథమ లగును. ౧౦౬౪	
"	ఉదంతదేశవాచకముల సత్తమిశే ప్రథమయగును. ౧౦౬౫	
౨౫౭౯ I	దేశాధ్యకాలవాచకముల పాక్షికసత్తమి. ౧౦౬౬	
౨౫౮౦	విశేషణవిశేష్యముల లింగవిభక్తివచనతౌల్యము. ౧౦౬౭	
"	సూరిపైని 'బా-గు-ప్ర' చేసిన యాత్మోపణము సరికాదు. ౧౦౬౮	
"	విశేషణవిశేష్యముల లింగవచనవ్యత్యాస ప్రయోగ విశేషములు. ౧౦౬౯	
౨౬౦	విశేషణ విశేష్యలింగవచన వ్యత్యాసములు. ౧౦౭౦	
"	విశేషణ విశేష్యవచన వ్యత్యాసము. ఆధర్వణము. ౧౦౭౧	
"	కవిశిరోభూషణవాఱ్ఱాన సన్నయాభిప్రేతముకాదు. ౧౦౭౨	
"	విశేషణ విశేష్యముల వచన వ్యత్యాసము. ౧౦౭౩	
౨౬౦ I	సూరి పద్ధతిలోఁగల్గు దుర్వారములగు ననిష్టరూపములు. ౧౦౭౪	
"	'బా-గు-ప్ర' వ్యాఖ్యయు సూరకవి తిమ్మకవుల లక్షణము లును నీ విషయమున సరికావు. ౧౦౭౫	
౨౬౧ I	'సర్వనామ సంఖ్యాభిధానేత్యాది' సూరి సూత్రమందలి దోషములు. ౧౦౭౬	
"	ఈ విషయమందలి పేటికాశయము సరికాదు. ౧౦౭౭	
౨౬౨	ఎల్లవిభక్తుల విశేషణములును బ్రథమాంతములు కానోపును. ౧౦౭౮	
"	'ప్రాథ' కారక-౨౧-౨౩ సూత్రము లనావశ్యకములు. ౧౦౭౯	
"	ఈ విషయమునందలి 'ఆం-భా-చ' కర్త గారి యాశ యము సరికాదు. ౧౦౮౦	
౨౬౩	విశేషణ విశేష్యముల విభక్తి వ్యత్యాసము. ౧౦౮౧	
౨౬౩-౨౬౩ I	భావదర్శన వ్యవధానమునందగు విశేషణ విభక్తి వ్య త్యాసము. ౧౦౮౨	

విషయసంఖ్య.

పేజీ.

౨౬౩-౨౬౩ I బాల-కార-౨౮ మొ. ౩౨ సూత్రములు సిద్ధాంతము

వాదములు.

౧౦౮౩-౧౦౮౬

౨౬౩	భావార్థకాదియోగజ ప్రథమకుఁ బ్రయోగములు.	౧౦౮౩
౨౬౪	అస్తద్యుష్ట దర్థకముల విధేయ విశేషములు.	౧౦౮౪
౨౬౫	అహోబలపండితుని భాగింతి.	౧౦౮౫
౨౬౬	అస్తద్యుష్ట దర్థకముల యుత్తరోత్తరస్రాబల్యము.	౧౦౮౬
౨౬౭	ఈ విషయమున సంస్కృతాంధ్రములకుఁ గల భేదము.	౧౦౮౭
౨౬౮	యుష్టదస్త్రవాత్సార్థక కర్తల సహోక్తిలోని విషయములు.	౧౦౮౮-౧౦౯౩
౨౬౯	యుష్టదస్త్ర దర్థ విశేషణప్రయోగ విశేషములు.	౧౦౯౪
౨౭౦	ఈ విషయమునందలి 'ఆం-భా ఆ' సూత్రము సరికాదు.	౧౦౯౫
౨౭౧	యుష్టదస్త్ర దర్థక విశేషణప్రయోగ విశేషములు.	౧౦౯౬-౧౦౯౭
౨౭౨ II	అన్యయుష్టదస్త్ర దర్థకముల యుగపదుక్తిలోని విశేషములు.	౧౦౯౮
౨౭౩	వాక్యగత పదముల యన్వయక్రమ రాహిత్యము.	౧౦౯౯
౨౭౪	ప్రకృతార్థప్రకాశకమగు వ్యసభావమే సాధువు.	౧౧౦౦
౨౭౫	వాక్య మధ్యగత పద్యద్వయమును సాధువే.	౧౧౦౧
౨౭౬	వాక్యములందలి పదముల యథ్యాహారము.	౧౧౦౨
౨౭౭	సూర్తిసుఖావహములగు సభ్యాహారములు.	౧౧౦౩
౨౭౮	సంస్కృతమందలి యథ్యాహారముల విశేషములు.	౧౧౦౪
౨౭౯ I	వాక్యగతపదములు క్రమ నిరపేక్షములు కానోపుననెడి సూరి సూత్రము.	౧౧౦౫

కారకపరిశిష్టము.

౨౮౦ II	భావార్థకాదుల విశేషణములు కర్తృకములే.	౧౧౦౬
౨౮౧	విశేషణవిశేష్యముల భిన్నవిధత్వము.	౧౧౦౭
౨౮౨	భావార్థక టవర్ణకాదులచోటి యాభాసకర్తృత్వము.	౧౧౦౮

సమాసపరిచ్ఛేదము.

౨౮౩	సమాసలక్షణము. సామర్థ్య ద్వైవిధ్యము.	౧౧౦౯
౨౮౪	'ప్రణమతి' అనుచో 'ప్ర' వ్యస్తమని పాఠినీయులు.	౧౧౧౦
౨౮౫ I	సమాసైకదేశాన్వయ మెట్టిచో సాధువు?	౧౧౧౧

విషయసూచిక.

పుట.

౨౬౬ I	ప్రాధికారాన్ని కల్పించునయ్యాయుల ప్రమాదములు.	౧౧౧౨
"	సన్నయాదుల యేక జేతాన్యమప్రయోగములు.	౧౧౧౩
"	'ముల్లకోక-గద్య' మొ. మైత్రిసమాసములు కావు.	౧౧౧౪
౨౬౬ II	సమాసము సాధారణముగా జేర్చి కము.	౧౧౧౫
౨౬౭	సమాస-సమాసక-లక్షణములు.	౧౧౧౬
౨౬౭ I	సూరి వదించిన త్రివిధసమాసములు.	౧౧౧౭
"	సమాసక మనుసంజ్ఞలు సూరి వదించలేదు.	౧౧౧౮
౨౬౮	ద్విగుర్త ధారయాది సమాసములు.	౧౧౧౮
౨౬౮ I	కృదాది పంచవృత్తులు.	౧౧౧౯
"	'పూర్వపదార్థప్రాధాన్యవ్యయాభావ' అనునది మొదలగు లక్షణములు ప్రాయశములు కాన నవి సరికావు.	౧౧౨౦
"	అట్టి ప్రాయశలక్షణము యందు వివరింపబడుచున్నది. తత్పురుషాదులు. పూర్వనిపాతశాస్త్రము.	౧౧౨౧
"	సమాస విభక్తిలోపము.	౧౧౨౨
౨౬౮ II	లవ్యయాభావము.	౧౧౨౨
"	ఉపసర్జన శబ్దాత్మకతభేదములు.	౧౧౨౩
౨౬౮ III	ద్విశీమాతత్పురుషాదుల లక్షణములు.	౧౧౨౪
"	చతుర్థి తత్పురుషాదులు.	౧౧౨౫
"	ప్రథమాతత్పురుషము.	౧౧౨౬
౨౬౮ IV	కర్తృధారయము.	౧౧౨౬
"	కర్తృధారయము-ఉత్తరపదలోపి సమాసము.	౧౧౨౭
"	"శతాబ్దము" మున్నగునవి యుత్తరపదలోపి సమాసములు. (చూ. విస్తర I ౨౯ IV విష.)	౧౧౨౮
"	ఉపమితరూపకసమాసములు (౨౬౮ V విషయము.)	౧౧౨౯
"	ఉపమానపూర్వపద కర్తృధారయముల సాధుత్వము. (చూ. ౨౬౮ XIII విష. ౧౧౨౪ పుట.)	౧౧౩౦
"	ఉపమితరూపకసమాసముల సాధక బాధకములు.	౧౧౩౧
"	ఉపమారూపకసంకరము = సరసింహసంకరము.	౧౧౩౨
"	భాషితపుంస్కములు, పుంవద్భావము.	౧౧౩౩
౨౬౮ V	ద్విగుసమాసము.	౧౧౩౩

విషయసంఖ్య.

౨౬౮ V	ద్విగుత్రైవిధ్యమున నాంధ్రవైయాకరణ వైమత్యము.	౧౧౩౪
"	'చేతుశ్శతాబ్దములో' అనుదాని సాధుత్వము.	౧౧౩౫
౨౬౮ VI	తద్దుణాతద్గుణ సంవిజ్ఞాన బహుప్రీహులు.	౧౧౩౬
"	వ్యధికరణ బహుప్రీహి భాష్యసమృతము కాదు.	౧౧౩౭
"	శ్రీహోతుమచ్చి సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రులుగారి యాచీనము సరికాదు.	౧౧౩౮
"	వీరి మఱికొన్ని యపసీద్ధాంతములు.	౧౧౩౯
"	వీరి ప్రసంగ మప్రయుక్తతా దోషమునకె నిర్విషయత్వమును ఘటించును, మేకాధీశ శబ్దార్థ శతకోటి.	౧౧౪౦
"	భాషితపుంస్కముల పుంసద్భావము.	౧౧౪౧
"	పుంసద్భావవిధులు. సమాసాంత ప్రత్యయములు.	౧౧౪౨
"	వివిధములగు బహుప్రీహి విశేషములు.	౧౧౪౩
౨౬౮ VII	ద్వంద్వసమాసము.	౧౧౪౩
"	సాహిత్యము క్రియా నిష్పత్తియందును లేకపోవచ్చును.	౧౧౪౪
"	ద్వంద్వ సమాసమందలి పూర్వనిపాతవిధులు.	౧౧౪౫
౨౬౮ VIII	సమాహారద్వంద్వసమాసము.	౧౧౪౫-౧౧౪౬
"	ఋషస్తాది ద్వంద్వమున వచ్చు 'ఆనజ్ఞ'	౧౧౪౭
౨౬౮ IX	ఏకశేషవృత్తి.	౧౧౪౮
౨౬౮ X	అలుక్సమాసవిధులు.	౧౧౪౯
౨౬౮ XI	సర్వసమాసాంతవిధులు.	౧౧౫౦
౨౬౮ XII	సమాసాశ్రయవిధులు	౧౧౫౦
౨౬౮ XIII	'సమాహి' మున్నగు కొన్ని వింతప్రయోగముల సమర్థనము - ఉపమానపూర్వపదకర్తృధారయ సమాస సమర్థనము. (చూ. ౨౬౮ IV విష. ౧౧౨౮ పుట.)	౧౧౫౧-౧౧౫౪
౨౬౯	సూరి వివరించిన తత్పురుషాదులు.	౧౧౫౫
"	ద్విగుకర్తృధారయావిత్యాది చింతామణినె సూరి వివరించెను.	౧౧౫౬
"	'దొంగభయము' అనునది సూరి పంచమీతత్పురష మనరాదు. (చూ. ౨౪౬ I విష. ౧౦౧౨ పుట.)	౧౧౫౭

విషయసంఖ్య.

పుట.

- ౨౭౦ చింతామణి నచించిన సమాసకము. చింతామణి వివరిం
చిన వట్టి తత్పురుషము. ౧౧౫౯
- „ పయికాకలకు గాణపత వివరణముచేసిన యపవ్యాఖ్య. ౧౧౬౦
- „ సమాసకములందును “వట్టి భవే ద్విత్వీయాతుల్యా తత్పు
రుషసంస్థితేత్యాదికము నల్లును. ౧౧౬౧
- „ సమాసగోతరస్థులకులందు జ్ఞాపకస్థి మిశ్రసాంస్కృతిక
సమాసములు సయితము చెల్లును. ౧౧౬౨
- „ అట్లు పోలే ప్రభృతులతోడి సమాసములు. ‘ప్రాధ’
వ్యాకృతిలోనిది. ౧౧౬౩
- „ సప్తమీ స నర్లకము లోపింపని యలు క్కమాసములు. ౧౧౬౬
- „ వట్టి భవే ద్విత్వీయాతుల్యా తత్పురుషసంస్థితేత్యాది
సూత్రాగ్ర వివరణము. ౧౧౬౬-౧౧౬౭-౧౧౬౮
- ౨౭౦ I సూరి ప్రక్రియలోని సమాస విభక్తిలోపము - ఇది కేవల
మపమాదము. ౧౧౬౯-౧౧౭౦
- ౨౭౧ తత్పురుష సమాసవిధులు. తచ్చబ్ధాకారలోపము. ౧౧౭౧
- „ నీ-నా-తా-మన-శబ్దముల సమాసము. ౧౧౭౧
- „ అహోబలపండితుండి నన్నయాధర్వణుల యాశయమును
గ్రహింపలేదు. ౧౧౭౨
- „ కవిజనమండనాదుల యపవ్యాఖ్యలు. ౧౧౭౩
- ౨౭౧ I బాలవ్యాకృతిలోని సంబంధాగ్రమందలి తచ్చబ్ధముతోడి
సమాసము. అది - ఇది శబ్దముల యనుప్రయోగము.
అట్టిందు మొ. ౧౧౭౪-౧౧౭౫
- „ తచ్చబ్ధానుప్రయోగవిషయక ప్రయోగవిశేషములు. ౧౧౭౬
- „ ‘నీదుకరుణ’ మున్నగుచోటులందలి ‘దు’ వర్ణకము వత్త్య
ర్థకము. సమాసముకాదు. ౧౧౭౭
- ౨౭౨ అచ్చికవిభక్త్యంతముల సమాసములు యథేచ్ఛముగ నగు. ౧౧౭౮
- ౨౭౨ I శుద్ధ సంస్కృతపద మాచ్చికపదముతో సమసీపదు. ౧౧౭౯
- „ పాల్కురికి సోమనారాధ్యుండు వైరిపదమును బ్రయో
గించె నను బరవప్రరాణ వీరిక సరికాదు. ౧౧౮౦
- „ సోమనారాధ్యుని వింతవింత పోకడలు. ౧౧౮౧

విషయసంఖ్య.

పేజీ.

౨౭౨ I	'పజ్జ' - ప'వర్ణకములు. 'జనుపచార' ఇంటి 'జనుపచార' పూర్వపదము కాదు.	౧౧౮౨
౨౭౩	కర్త ధారయ సమాసవిధులు:—చైరికము దుష్టము కాని స్థలములు.	౧౧౮౩
"	పేటికావ్యాఖ్యాత యపమానము.	౧౧౮౪
"	విరుదాదుష్టతరపదక వైరి సమాసములు సాధువులనే	
"	యభర్తృణుని సమర్థము.	౧౧౮౫
"	'కృష్ణరాయ - నన్నపార్థ' మున్నగువాని ప్రక్రియ.	౧౧౮౬
"	'అహా'-'ఆం-భా-చ' గ్రంథములలోని యపవా్యాఖ్యలు.	౧౧౮౭
౨౭౪	ఆర్యాంబాదిక శబ్దపానరుక్త్యము సాధువు కాదు.	౧౧౮౮
"	కవిజనమండన - నారాయణీయ ద్యుష్టవా్యాఖ్యలు.	౧౧౮౯
౨౭౫	విరుదాదులలోని వర్ణ వ్యత్యాసాదికము దుష్టము కాదు.	౧౧౯౦
"	విరుదశబ్దార్థవిమర్శము.	౧౧౯౧
"	విరుదాదులందలి వర్ణ వ్యత్యాసాదులదాహృతులు.	౧౧౯౨
"	విరుదాది సమాసములందలి యాంధ్రవికారములు.	౧౧౯౩
౨౭౬	సిద్ధసమాసస్థ జీబంతముల ప్రాచ్యవిధి.	౧౧౯౪
"	సంస్కృతకోశ కారుల దూతి శబ్దకల్పనము సరికాదు.	౧౧౯౫
"	తత్పురషసమాసాశ్రయ విధులు.	౧౧౯౬
౨౭౭	సూరికృత కర్త ధారయపూర్వపదనియమ సూత్ర విమర్శనము.	౧౧౯౭-౧౧౯౮
"	సాధ్యసాంస్కృతిక మిశ్రసమాస స్థలములు.	౧౧౯౯
"	సరసపువచనములు మున్నగువాని ప్రక్రియ.	౧౨౦౦
౨౭౮	కర్త ధారయాభాస సమాసములు. కర్తృత్వ మనఁగాఁ గర్తృగత క్రియాసామానాధికరణ్యము.	౧౨౦౧
"	ఆభాస కర్త ధారయమందలి-'న-సి' వర్ణకములు తక్కిన ధాతుజవిశేషణములకును నుపలక్షణములు.	౧౨౦౩
"	'నల్లవాడు' మున్నగు పేరువిధములగు కర్త ధారయా భాసములు.	౧౨౦౪
౨౭౮ I	కారకములతోఁ గ్రియ యన్వయించు స్థలములు.	౧౨౦౫
"	'బా-గు-ప్ర' అపవా్యాఖ్య. 'బా-సా-పే' భాగింతి.	౧౨౦౬

అం. ౧	సూరిగారి వల్లించిగణముల విమర్శము.	౧౨౨౧
"	'ప్రచీన' అసాధనపు. ఈ 'ని' వర్ణకము భావాగ్ధక 'న'	
	వర్ణకజన్యము కొరసి.	౧౨౨౨
"	అప్పునియ ప్రామానిక విమర్శము.	౧౨౨౩
"	"విమర్శచేసె - చక్కంబగు" సాధనలు.	౧౨౨౪
అం. ౨ II	ధ్వన్యశక్తిగణములగు నీ 'ని' గాగముము వచ్చుట గలదు.	౧౨౨౫
అం. ౩	ఇతరములగు కర్త ధారయసమాసాశ్రయవిధులు.	౧౨౨౬
అం. ౩ I	ద్విగుసమాసము. ఇంకలి 'మూడు' శబ్దము సంధి.	౧౨౨౭
"	సూరి మూడు లోనిది దుష్పర్వకమనియే సూత్రించెను.	౧౨౨౮
"	ద్విగుసమాసవిషయకములగు సాధునిక వ్యాకర్తల	
	ప్రామాదిక ప్రసంగములు.	౧౨౨౯
"	మధ్యమైన లోపి ద్విగువునందె ప్రాప్తద్విత్వాది నిత్యత.	౧౨౩౦
అం. ౪	ఆధ్వికసమాహారద్విగువు - ప్రయోగములు.	౧౨౩౧
"	'పదనొకండు' మున్నగునవియు ద్విగువులే.	౧౨౩౨
అం. ౫	'మూల్లోకములు' మున్నగునవి యాధ్వికద్విగువు లనెడి	
	కవిరోధాక్షరణాశయము సరికాదు.	౧౨౩౩

విషయసంఖ్య.

౨౦౪ I	అచ్చికచ్చిగువు = అమిత్రచ్చిగువు - ప్రాయశఃకముగా నేక వచనాంతమగును.	౧౨౩౧
	బ హు ప్రీ హి.	
౨౦౫	ఆభాసబహుప్రీహులును సాధువులె.	౧౨౩౨
„	ఆభాసబహుప్రీహి ప్రథమాంతమై యై యుండవలెననెడి కవిశిరోభూషణవ్యాఖ్య సరికాదు.	౧౨౩౩
„	‘అ-ఇ-ఉ’ అనునవి తుదిని గల బహుప్రీహులు.	౧౨౩౪
„	‘ఔ’పవిభక్తికవర్ణములు తుదిని నిల్పు బహుప్రీహులు.	౧౨౩౪
„	కవిశిరోభూషణావవ్యాఖ్యలు.	౧౨౩౫
౨౦౫ I	సూరిగారి బహుప్రీ హ్యుదాహృతుల సమన్వయము.	౧౨౩౬
౨౦౫ II	సూరి ‘ఔ’పవిభక్తికవత్’ అనుదళము నుపయోగపఱచుట.	౧౨౩౭
౨౦౫ III	“ననఁ బోడి” త్యాది సమాసపదవిమర్శనము.	౧౨౩౮
„	సూరి వాడినది బోడిశబ్దమా? పోడిశబ్దమా? ద్వం ద్వ స మా స ము.	౧౨౩౯
౨౦౬	ద్వంద్వసమాసవిధులు.	౧౨౪౦
„	‘వచ్చురాములు’ మున్నగు భావద్వంద్వములు.	౧౨౪౧
„	‘వచ్చి రాములు’ అనురీతి నెన్నుట సరికాదు. (అహోబల తదనుయాయులు వ్రాసిరి.)	౧౨౪౩
„	‘నమ్మినమ్మక’ తప్ప. ‘నమ్మిన్ నమ్మక’ సాధువు (భార)	౧౨౪౪
„	ద్వంద్వ గసడదవాదేశము.	౧౨౪౪
„	ద్వంద్వరేఫాదేశ మానజ్ సమాసస్థానికము.	౧౨౪౫
„	ఋదంత సర్వావయవద్వంద్వమందే ‘ఆనజ్-రేఫా’ దేశములు.	౧౨౪౬
„	కవిశిరోభూషణ ప్రామాదికవ్యాఖ్య.	౧౨౪౭
„	‘కవి-సం’ ‘కవిసం-వి’ ‘బా-గు-ప్ర’ గ్రథములలోని యప సీధాంతములు.	౧౨౪౮
„	క్షత్రియశబ్ద మేకతకారకమును గలదు.	౧౨౪౯
„	‘బా-గు-ప్ర’ వ్యాఖ్యలోని యశాస్త్రీయప్రకంగములు.	౧౨౫౦
౨౦౬	ఆనజ్ రేఫాదేశస్థల విమర్శనము.	౧౨౫౧
„	రామతర్కవాగీశ మతమునఁ బ్రయోగసమర్థనము.	౧౨౫౩

విషయసంఖ్య.		పుట.
౨౮౬	అక్షరద్వంద్వ స్త్రీసమత సాధువు.	౧౨౧౪
౨౮౬ I	బాలవ్యాకరణములోని ద్వంద్వరూప నియమములు.	౧౨౧౫
"	ప్రాథవ్యాకర్త చూపిన కొన్ని ద్వంద్వవిశేషములు.	౧౨౧౬
౨౮౬ II	బాలవ్యాకరణములోని రేఖా దేశము.	౧౨౧౭
౨౮౭	ద్వంద్వంతశబ్ద మన్నిటితోను సవ్యయించును.	౧౨౧౭
౨౮౮	సామాన్యవిషయములను బూర్తిగ నిరూపింప శక్యము కాదు.	౧౨౧౮
౨౮౮ I	సామాన్యవర్ణాదేశాదులగు మార్పులు మహాకవి ప్రయోగైక వేద్యములు.	౧౨౧౯
"	ప్రాథవ్యాకర్త చూపిన సమాసకార్యవిశేషములు.	౧౨౨౦
	తద్ధిత పరిచ్ఛేదము	
౨౮౯	నన్నయాధర్వణుల తద్ధిత దిక్షాత్ర ప్రదర్శనము.	౧౨౨౧
"	తన ప్రత్యయపరకత్వమందును షష్ఠి ద్వితీయాదులబ్ధిమె.	౧౨౨౩
౨౮౯ I	భావాధిక తనవర్ణక విధానము. (బాలవ్యాకృతిలోనిది)	౧౨౨౪
"	సూరిగారి తద్ధిత ప్రత్యయ ప్రక్రియ.	౧౨౨౫
౨౮౯ II	విశేషము సామాన్యమును బాధించుట వైకల్పికము.	౧౨౨౫
"	తన పరకత్వమున "పుం పులు - నుక్కు" వచ్చుట కాస్త్రీయము కాదు. 'జీక' ప్రత్యయము. 'బా-గు-ప్ర' వ్యాఖ్య సరికాదు.	౧౨౨౬
"	జీక పరకత్వమున నుత్వమున కత్వ మగుననెడి సూరి సూత్రమునకు మూలము కానరాదు.	౧౨౨౭
౨౮౯ III	'ఇమి' ప్రత్యయము - దాని ప్రయోగములు.	౧౨౨౮
౨౮౯ IV	నవర్ణకము. ఇది ధర్మ వాచక మనదగును.	౧౨౩౦
"	సూ-రా-నిఘంటుకారులు 'ధర్మి' వాచక మనరాదు.	౧౨౩౧
౨౮౯ V	'ఇక' ప్రత్యయము.	౧౨౩౨
౨౮౯ VI	నిపతిత మగటిమ్యాదుల ప్రయోగములు.	౧౨౩౩
"	'బా-గు-ప్ర' వ్యాఖ్య 'నుడికారము' భావ ప్రత్యయాంత మనరాదు.	౧౨౩౪
"	తెల్పు మున్నగునవి ధర్మి వాచకము లనరాదు.	౧౨౩౫
౩౯౦	స్వార్థిక 'క' ప్రత్యయము. ఇది ప్రాతిపదికముపై నిల్చును.	౧౨౩౬

విషయసంఖ్య.		
౨౯౦	మెలఁతుక కాదు. మెలుతుక.	౧౨౭౭
”	కవిశిరోభూషణోదాహృత తస్థితములు సూరికి జూలము.	౧౨౭౮
౨౯౦ I	అరమరాదులకు ‘ఇక’ వర్ణకముస్వార్థమందగును. దీని ప్రయోగములు.	౧౨౭౯
౨౯౦ II	‘ఉక’ ప్రత్యయము చిటుతాదుల కగును (స్వార్థికము.)	౧౨౮౦
౨౯౧	కాఁడు-గాఁడు-అఁడు-అడి వర్ణకములు, అస్త్యర్థకములు.	౧౨౮౧
”	‘కతై’ అస్త్యర్థకము. స్త్రీవాచకము. దీనిని “ఒకతై - ఎవతై” మున్నగుపానినివలెనే సాధించుకొనవచ్చును.	౧౨౮౨
”	‘అంకకాఁడు’ శబ్ద పరిశీలనము.	౧౨౮౩
౨౯౧ I	‘కా-కతై. గా-గతై’ అనువాని సూరివిధానము.	౧౨౮౪
”	‘కా-కతై’ లకు ‘వాఁడు-అది’ అనునవి పరిమళములు.	౧౨౮౫
”	‘కా-కతై’ల ప్రయోగములు. తత్పరిశీలనము.	౧౨౮౬
”	‘కా-కతై, గా-గతై’ అనువానిలోని ‘క.గ’ ల నియమ రాహిత్యము.	౧౨౮౮
౨౯౧ II	కా-కతైలు, స్వార్థికములు.	౧౨౮౯
”	‘ఇబ్బంది-ఇబ్బందిగాఁడు’ వీని ‘శ-రి’ అర్థము సరికాదు.	౧౨౯౦
౨౯౧ III	‘ఈ’ ప్రత్యయము - దాని ప్రయోగములు.	౧౨౯౧
”	‘ఈ’ ప్రత్యయాథ్య ద్వయప్రయోగములు.	౧౨౯౨
౨౯౧ IV	‘అరి’ ప్రత్యయము - దాని ప్రయోగములు.	౧౨౯౩
”	‘అఱి’ అని శకటము గలదను “బా-గు-ప్ర” ‘బా-సా-పే’ వ్యాఖ్యలు సరికావు.	౧౨౯౪
౨౯౧ V	‘ఇ’ ప్రత్యయము-అస్త్యర్థకము-దాని ప్రయోగములు.	౧౨౯౫
”	‘కై వారము’ చేశ్యమనెడి, శబ్దరత్నాకరము సరికాదు.	౧౨౯౬
”	తిమ్మకవికన్న శ్రీనాథుఁడు ప్రామాణికుఁడు.	౧౨౯౮
”	‘సర్వంశ’ ‘సూ-రా-ని’ గ్రంథముల వాదము సరికాదు.	౧౨౯౯
౨౯౧ VI	మతుబర్థక కులవాచక ‘త’ ప్రత్యయము. ‘చాకే-చాకల జాతి’ అనెడి సూరి యాశయము సరికాదు.	౧౩౦౦
”	‘చెంచెత’ సరికాదనెడి ‘ప్రాధవ్యా’ సరికాదు.	౧౩౦౨
”	‘గుబ్బెత’ మున్నగు నిపాతముల ప్రయోగములు.	౧౩౦౩

షయసంఖ్య.

పుట.

౨౯౧ VII	మతుబద్ధకములగు 'అడు-అడి' ప్రత్యయములు. ప్రయోగములు.	౧౩౦౪
"	'మాయలాడు' మిశ్రమనెడి 'శ-ర' సరికాదు.	౧౩౦౫
"	'మాయలాడి' సాధుననెడి 'శ-ర' సరికాదు.	౧౩౦౬
౨౯౧ VIII	'ఇడి' ప్రత్యయము—అభివాంక్షము.	౧౩౦౬
౨౯౨	పరిమాణార్థక ప్రత్యయములు.	౧౩౦౭
"	ప్రస్పృత్యాదే రిత్యాదికారిక యాధర్వణము కాదు.	౧౩౦౮
"	పరిమాణార్థక ప్రత్యయాంతోదాహృతులు.	౧౩౦౯
౨౯౨ I	బాలవ్యాకృతిలోని పరిమాణార్థక ప్రత్యయ విధులు. 'సంజిలి' శబ్దావిమర్శనము.	౧౩౧౦
౨౯౩	'బంటి-కొలందులు' దహ్నుర్థకము లనుట సరికాదు.	౧౩౧౧
"	'బంటి-కొలందులు' ప్రత్యేకపదములును గలవు.	౧౩౧౨
"	'మయిట్' ప్రత్యయాంశక 'మయ' శబ్దమును గలదు.	౧౩౧౩
౨౯౩ I	బాలవ్యాకృతిలోని 'బంటి-కొలందుల' విధి.	౧౩౧౩
"	'పిటికావ్యాఖ్యాత యధర్వణకారికను మార్పరాదు.	౧౩౧౪
౨౯౪	అవప్రత్యయము—పూరణార్థకము.	౧౩౧౪
౨౯౫	తద్ధితములను సాకల్యముగఁ జెప్ప శక్యముకాదు.	౧౩౧౫
౨౯౫ I	సూరి వదించిన యారీతి సూత్రము. 'మారి-పోతు' వర్ణకములు తొచ్చిల్లార్థకములు.	౧౩౧౫
"	'అడవ' మతుబద్ధకముగు 'అ' ప్రత్యయాంతము. దీనికి శ్రీనాథుని నైషధప్రయోగము మాత్ర మాధారము.	౧౩౧౬
"	సర్వంకషావ్యాఖ్యయు 'సూ-రా-ని' ఘంటువును సరికావు.	౧౩౧౭
"	ప్రౌఢవ్యాకర్త వివరించిన తద్ధిత ప్రత్యయములు. ౧౩౧౮-౧౩౨౦	
	క్రియా పరిచ్ఛేదము.	
౨౯౬	చింతామణి క్రియాపరిచ్ఛేదము తత్సమక్రియాసాధన ప్రవణము.	౧౩౨౧
"	థాతువులె తద్ధర్మవర్తమానాది కాల పురుషాదివాచక ములు. లడాదిప్రత్యయములు ద్యోతకములు.	౧౩౨౨
"	'దా-సా-పే' ప్రమాదములు - తద్ధర్మా వివరణము.	౧౩౨౩

విషయసంఖ్య.

౨౯౬	తద్ధర్మార్థవిషయమున నధర్మజాతిక కహోబలపతి చేసిన యపవ్యాఖ్య.	౧౩౨౪
”	భాతువుల కాలాదివిషయ నిరూపణమునఁ గేతన పెద్ది రాజుల సామాదికవిధులు.	౧౩౨౫
”	‘ఉండు-కలుగు’ అనునవి యనుబంధములు.	౧౩౨౬
”	‘చేయుచున్న వాడు - చేయుచున్న వాడవు’ మున్నగు నవి సమాపక క్రియారూపములును ననఁదగును.	౧౩౨౭
”	‘ఉండిన’ శబ్దజమయ్యు ‘ఉన్న’ శబ్దము వర్తమానార్థకము.	౧౩౨౮
”	‘చేయునున్న - చేయఁబోవు’ అనునవి భావ్యర్థకములు.	౧౩౨౯
”	నన్నయ ‘చేయుచున్న వాడు’ మున్నగువానిలోని వకా రమునకు లోపమును వాడఁడు. ‘వా’ కారలోపమును బ్రాహ్మ్యర్థక కలుగు భాత్వాదులందు వాడును. (ఎఱుకగలఁడు = ఎఱుకగలవాడు).	౧౩౩౦
”	చేయఁగలవాడు మున్నగు భావ్యర్థములందు నన్నయ తచ్చుబ్బ ‘వా’ లోపమును బ్రయోగింపఁడు. చేయఁ గలఁడు. మొదలగువానిని వాడఁడు.	౧౩౩౧
”	సంస్కృతమందలి లడాది లకారములు - వానియర్థములు.	౧౩౩౨
”	పాణినీయోక్త పరోక్షానద్యతనాదులను సంస్కృతకవులె యుపేక్షించిరి.	౧౩౩౩
”	“అత్వాదితత్సమానా” మిత్యాదు లాచ్చిక భాతువుల కును నగును.	౧౩౩౪
”	నన్నయ వాడని క్రియలను జింతామణి సాధింపడు.	౧౩౩౫
”	‘ఇ-తి’ అనునవి భూతార్థద్యోతకములు. ‘దు’ తద్ధర్మార్థ ద్యోతకము.	౧౩౩౬
”	పునరాగమసూత్ర విస్తృత వ్యాప్తి.	౧౩౩౭
౨౯౬ I	ప్రథమపురుష క్రియారూపసాధనము.	౧౩౩౮
”	‘వచ్చెన్’ మొదలగువాని యహోబలప్రక్రియ సరికాదు.	౧౩౩౯
”	‘డు-డాది వర్ణ’ ఇత్యాదిసూత్రముల యహోబలపను నయము సరికాదు.	౧౩౪౦

విషయసూక్తి.

పుట.

౨౯౬ I	తిర్వక్కుడ కర్తృకత్వమునఁ గర్తృబహుతయందును నేక వచనమే నిల్పును.	౧౩౪౧
"	వ్యతిరేక భావి వర్తమాన ప్రథమపురుషక్రియలు.	౧౩౪౨
"	మధ్యమోత్తమ పురుషక్రియారూపసాధనము.	౧౩౪౩
"	అహోబలపతిసాధితమగు 'వై చెవవు' అసాధువు, 'అ-భా-చ' కర్తగారి పరిహాసరూపములు.	౧౩౪౫
౨౯౭	బాలవ్యాకృతిలోని లడాది లకారముల విధులు.	౧౩౪౬
"	అభావ చతుష్టయ నిరూపణము.	౧౩౪౭
"	తద్ధర్మాద్యధములు - 'లాట్టు - లూట్టు - లజే' మున్నగు వానివిధులు.	౧౩౪౮
"	'బా-గు-ప్ర' వ్యాఖ్యాతచేసిన యాక్షేపము సరికాదు.	౧౩౪౮
"	'బా-సా-పే' వ్యాఖ్యలోని యపరిశీలనమూలకవిషయ ములు.	౧౩౪౯
౨౯౮	బాలవ్యాకరణమందలి పురుషవచనాది ప్రత్యయములు.	౧౩౪౯
"	ఇట్టి ప్రత్యయముల కళా ప్రసృతప్రకృతికత్వముల విష యమునఁ జింతామణి 'బాలవ్యాకృతులకుఁ గల భేదము.	౧౩౫౦
౨౯౯	బాలవ్యాకరణములోని లఙ్కారసాధనవిధులు.	౧౩౫౧
"	థాతువుల్లె సాధారణముగ నుదంతములె.	౧౩౫౨
"	'నందుచున్నాఁడు' మున్నగునవి మూఁడువిధములుగా సాధింపనగును.	౧౩౫౩
"	'ఉన్నాను' మున్నగువానిని సాధించుచు సూరి యహో బలప్రామాదికమార్గమునె యనుసరించెను.	౧౩౫౪
"	నాఁగాయణీయగాణపత వివరణకర్తల పొరపాటులు.	౧౩౫౫
"	'నాను-నాము-నావు' ప్రాచీనకవి సమృతములుకావు.	౧౩౫౬
"	సమావక క్రియలు విధేయ విశేషణములు (వర్తమా నాగ్రమున) నేకాకారములు.	౧౩౫౭
"	'చేయుచున్నాఁడు' మున్నగువానిలోని 'చు' అనుచోటి స్వరయతి సమానపడతా భంజకము కాదు.	౧౩౫౮
"	'చేయుచున్నాఁడు' మొ. వ్యస్తస్థబ్ధములు.	౧౩౫౯

విషయసంఖ్య.

- ౨౯౯ 'పలికినాడు - పలికినారు' మున్నగునవి, విశేషణములు
గను విధేయ విశేషణములుగను వాడబడుచున్నవి. ౧౩౬౦
- ౩౦౦ భూతార్థకరూపముల సాధించు సూరి సూత్రములు.
(ఆయోగ = ఆయగ్). ౧౩౬౧
- „ 'ఆయలె' అనుచోటి శబ్దరత్నాకర సమర్థనము సరికాదు. ౧౩౬౨
- „ వింత వింత భూతకాలికరూపముల ప్రయోగములు. ౧౩౬౩-౧౩౬౪
- ౩౦౧ భవిష్యదర్థకరూపసాధన విధులు. ౧౩౬౫
- „ ఆంధ్రభాషానుశాసనములోని ప్రామాదికరూపములు. ౧౩౬౫
- „ బాలవ్యాకరణములోని భావిరూపసాధనము. ౧౩౬౬
- „ 'బా-సా-పే' వ్యాఖ్య ప్రామాదిక ప్రసంగములు. ౧౩౬౭
- „ తచ్చబ్బఘటిత రేఫ డకార లోపరూపము లర్వాచీనములు.
(చేయగలను - చేయగలము) ౧౩౬౮
- „ భవిష్యదర్థక క్రియాప్రయోగములు. ౧౩౬౯
- „ అస్త్యర్థక కలుగుభాతురూప ప్రయోగములు. ౧౩౭౦
- ౩౦౨ తద్ధర్మాద్యర్థకరూపసాధనవిధులు. ౧౩౭౧
- „ లాట్టునందలి దుగాగమరూప ప్రయోగములు. ౧౩౭౧
- „ సూరిగారి తద్ధర్మాద్యర్థముల ప్రయోగములు. ౧౩౭౨
- „ 'అంధ్ర'భూతార్థకమనెడి 'బా.గు.ప్ర' వ్యాఖ్య పొరపాటు. ౧౩౭౩
- „ లాట్టునందలి 'ఎద' గాగమ రూపసాధనము. ౧౩౭౪
- „ 'బా-సా-పే' వ్యాఖ్యత వ్రాసిన ప్రామాదిక ప్రసంగములు. ౧౩౭౪
- „ 'పలికెను' అనుదాని 'బా.గు.ప్ర' రూపసాధన ప్రక్రియ
సరికాదు. ౧౩౭౫
- „ తద్ధర్మాద్యర్థకరూప ప్రయోగములు. ౧౩౭౬
- „ 'ఎద-ఎడు-ఎడి' అను ప్రయోగముల విమర్శనము. ౧౩౭౭
- „ తద్ధర్మక్రియల కాలత్రయవాచిత్యమునకుఁ బ్రయో
గములు. ౧౩౭౮
- „ తిర్యగ్జడ బహుకర్తృక క్రియల యేకవచనప్రయోగములు. ౧౩౭౯
- ౩౦౩ తద్ధర్మమధ్యమపురుష 'పు' లోప పాక్షికత. ౧౩౮౦
- „ కవిశిరోభూషణ ప్రామాదికరూపసాధనము (వై చెదువు
మొ). ౧౩౮౧

విషయసంఖ్య.

పుట.

303 I	భూత తద్ధర్మ మధ్యమ 'వి-పు' లోప ప్రయోగములు.	గ3౮౨
"	ఆర్థాద్యధర్మపరక తద్ధర్మ క్రియాప్రయోగవిశేషములు.	గ3౮3
"	'చన్-చన్నై-కొన్-కొన్నై' మొ. ప్రయోగములు.	గ3౮౪
303 II	వ్యతిరేక క్రియలు - వ్యతిరేక క్రియ కాలత్రయ బోధకము.	గ3౮౫
"	వ్యతిరేక సమాపక క్రియల యర్థముల ప్రయోగములు.	గ3౮౬
30౪	ఆశీరాద్యర్థక క్రియా నిరూపణము.	గ3౮౬
"	నారాయణీమాంధ్రవ్యాకర్త ప్రమాదములు.	గ3౮౭
"	ఆశీరర్థక డుమ ప్రత్యయము. 'కాతన్' లోని సకారము మకారము కాదు.	గ3౮౮
"	'ఎడుమ' ఆశీరర్థకమనెడి యనుశాసనము నిరాధారము.	గ3౮౯
"	'డుమ-కాత-కావుతల' ప్రయోగములు.	గ3౯౦
"	'అడి' శబ్దాంతక్రియ మొ. విధ్యర్థకమాత్రములని సూరి వచించుట సరికాదు.	గ3౯౧
30౪ I	బాలవ్యాకరణములోని యాశీరర్థక రూపసాధనము. ఇది యధర్వణసూత్ర విలక్షణము. సూరిగారి యాసందర్భమునందలి ప్రామాదిక విధులు.	గ3౯౨
"	ఆశీరర్థకములు మధ్యమోత్తమములు గలవనెడి "బా-గు-ప్ర" వ్యాఖ్య సరికాదు.	గ3౯3
"	"బాలవ్యా; సూ-రా-సి" గ్రంథముల ప్రమాదములు.	గ3౯౪
"	'డుమ' ఆశీరర్థకము. 'ఎడున్' కాదు.	గ3౯౫
30౫	ప్రాథనాద్యర్థక రూపసాధనము. స్వరపరకత్వమందును 'ము' లోపమును దిక్కునాదులు ప్రయోగించిరి.	గ3౯౬
30౫ I	బాలవ్యాకరణమందలి ప్రాథనాద్యర్థకరూప విధులు.	గ3౯౬
"	'బా-గు-ప్ర'; 'బా-సా-పే' టీకల యపవ్యాఖ్యలు.	గ3౯౭
"	"బా-గు-ప్ర" వ్యాఖ్య, తు మున్నంత మాశీరర్థక మనరాదు.	గ3౯౮
30౬	అర్థవిశేషముల 'దు'వర్ణకమువివాది 'అ' త్వ విధి విమర్శము.	గ3౯౯
"	కవిశిరోభూషణములోని యుదాహృతిపాఠము తప్పు.	గ౪౦౦
"	ఉభయకర్తృక ప్రాథనాద్యర్థక ప్రయోగములు.	గ౪౦౧
"	'పొదము' అనుదానికి 'పొద ము' రూపాంతర మనరాదు.	గ౪౦౨
"	'పొదము-పొదడు' అనుబాని యర్థవిశేషములు.	గ౪౦౩
"	ఏతద్విషయక సూరి సూత్రమందలి పొరపాటులు.	గ౪౦౪

విషయసంఖ్య.

గరంగి

30౬ బసవపురాణ పీఠికాకర్తగారి వ్రాత సరికాదు. గరంగి

30౬ I సూరిగారి యుభయకర్తృక ప్రార్థనార్థకవిధి. ఇందలి 'అత్తవ్' గరంగి

విధానము సామర్థ్యమున 'దు' వచ్చునని కల్పింపవలయును. గరంగి

30౭ వ్యతిరేక ప్రార్థనాద్యర్థక రూపవిధి. గరంగి

,, కవిశిరోభూషణమందలి యపవ్యాఖ్య. గరంగి

,, అహోబలపండిత, తదనుయాయుల ప్రమాదములు. గరంగి

,, "బా-సా-పే" లోని ప్రామాదిక వ్యాఖ్య. గరంగి

30౮ ప్రార్థనాద్యర్థకరూపములకును ప్రయుక్తములగు "ఈ" దాదిస్వరములు. వ్యతిరేకార్థకరూపము ప్రార్థనార్థక మగుట. గరంగి

,, అచ్చ తుమ్మ మిత్యాద్యధర్వణకారిక. గరంగి

,, సంప్రార్థనార్థకాదిత్యాది చింతామణి కారికాపాఠ విమర్శనము. గరంగి

,, అహోబలపతి సవరించిన యపపాఠము. గరంగి

,, కవి శిరోభూషణవాక్య మొక చింతామణి కారికాభాగముగా భ్రమించుట. గరంగి

,, చింతామణికారికకుఁ గల్గిన ప్రక్షిప్తపాఠములు. గరంగి

,, వ్యతిరేక క్రియలు ప్రార్థనార్థ మిచ్చెడి ప్రయోగములు. గరంగి

30౮ I ప్రార్థనార్థక ముజ్జునకు 'అ' దాద్యనుప్రయోగము. బాల వ్యాకరణములోనిది. ఇందు 'ఇ' కారమును సూరి చేర్చుట సరికాదు. గరంగి

,, 'బా-గు-ప్ర' వ్యాఖ్యలోని ప్రక్షిప్తాదాహృతులు. గరంగి

,, సూరి పద్ధతి మహాకవి ప్రయోగవిరుద్ధము. గరంగి

30౮ II "చుమ్మ-చూ-చుండు" మొదలగువాని నిరూపణము. గరంగి

,, కవిజనమండనకర్త చేసినొన్న యపార్థము. గరంగి

,, "చుమ్మ" (చూడుము) మున్నగువాని ప్రయోగములు. గరంగి

30౮ III 'ర-రా'-(రమ్మ) అనువాని వివరణము (ఏమిర). గరంగి

,, 'ఏలు+అ+ర=ఏలర' మొదలగువాని విమర్శము. గరంగి

30౮ IV 'కదా-కద-కా' మున్నగువాని వివరణము. గరంగి

,, 'అట-కద' శబ్దముల ప్రయోగవిశేషములు. గరంగి

విషయసంఖ్య.

పుట.

- 30౮ IV 'కదవె-కదరె' మొదలగు ప్రయోగములు. ౧౮౨౫
- " ప్రాప్తనాద్యర్థరూప విశేషములు. ౧౮౨౬
- 30౮ V "ఇమ్ము=ఈ-ఇ" అనువాని యనుప్రయోగము (కానీ=కాని). ౧౮౨౭
- " కదార్థక 'కా' శబ్దము నుత ప్రకృతికమనెడి శబ్దరత్నా కరము సరికాదు. పో-లే-అవధారు మున్నగు శబ్ద విశేషములు. ౧౮౨౮
- 3౦౯ భావార్థక ట ప్రత్యయా ద్యసమాపక క్రియలు. వీనిని గ్రియాపరిచ్ఛేదమునఁ జెప్పుట సుసంగతమే. ౧౮౨౯
- " "ఉవర్ణకః క్రియాన్తే స్యా" త్తని కవిజనమండనకర్త సవ రించుట సరికాదు. ౧౮౩౦
- " 'అంట-వింట' మున్నగు రూపములు నన్నయాధర్వణ సప్తతములు కావు. తిక్కన ప్రయోగించెను. ౧౮౩౧
- " అహోబలపతి యట్టి తిక్కనాదుల నిరసింపరాదు. ౧౮౩౨
- " సూరి యానంతర్యార్థక 'డుస్' విధి యనావశ్యకము. ౧౮౩౪
- " భావార్థక 'ట' వర్ణకమువంటిది 'డు' వర్ణకము. ఇది యరుదుగ వాడఁబడును. ౧౮౩౫
- " అహోబలుఁడు 'అదాంత'ములెల్ల గ్రామ్యము లనరాదు. కేరడా ద్యదాంత కవి ప్రయోగములు. ౧౮౩౬-౧౮౩౭
- " 'అన్' అనెడి భావార్థక ప్రత్యయము. ౧౮౩౮
- " దీనిపైని 'పట్టి' విభక్తిమాత్రము నిల్పును. ౧౮౩౯
- 3౦౯ I సూరిగారి భావార్థక ట ప్రత్యయాది విభాసము. ౧౮౪౦
- " 'బా-సా-పే' వ్యాఖ్యలోని ప్రమాదములు. ౧౮౪౦
- " సూరిగారి పురార్థయోగ 'కజీ' విధి సరికాదు. దీని చరిత్రము. ౧౮౪౧
- " వలయాద్వి క్రియాయోగము. అన్ ప్రత్యయము. ౧౮౪౨
- " నన్నయ యట్టిచోట్ల పక్షిని దలుచుగ వాడును-బ్రథమ యరుదు. ౧౮౪౩
- " వలయాద్వియోగ కవి ప్రయోగములు. ౧౮౪౪-౧౮౪౫
- " 'నేర-బోలునె' ఇందలి 'నేరన్' భావార్థకము, 'చేయ నేర్తురు' ఇందలి 'చేయన్' తుమర్థకము. ౧౮౪౬

విషయసంఖ్య.

- 3 గం నన్నయాధర్వణుల వ్యతిరేక క్షార్థకవిధి, వ్యతిరేక 'మి' వర్ణకవిధి. ౧౮౮౭
- 3 గం I సూరిగారి వ్యతిరేకభావార్థక "మిజీ" విధి. ౧౮౮౮
- 3 గం క్షార్థక 'ఇ' ప్రత్యయవిధి. (నన్నయాధర్వణీయ). ౧౮౮౮
- " క్షాంతముల యేకకర్తృకతా నిర్వాహము. ఉండు థా త్వభ్యాహారము. ౧౮౮౯-౧౮౯౦
- 3 గం I బాలవ్యాకృతిలోని క్షా ప్రత్యయవిధి. 'సమానాశ్రయ ములకు" అను సవరణము. ఈ సవరణమునందలి యవ్యా ప్ర్యతి వ్యాప్తులు. ౧౮౯౧-౧౮౯౨
- " ఉండు థాతుజరూపాభ్యాహారమున నర్థవిశేష సంగ్రహము. ౧౮౯౩
- " 'మిక్కిలి' శబ్దవిమర్శము. (ఎత్తుక ఎత్తుకు) 'క-కు' పుష్కలములు. ౧౮౯౪
- 3 గం వ్యతిరేక క్షార్థక నిరూపణము. ఉండు థా త్వభ్యాహారము. బాలవ్యాకృతిలోని వ్యతిరేకార్థక నిరూపణము. ౧౮౯౫
- 3 గం నన్నయాధర్వణీయ తుమర్థాదుల వివరణము. ౧౮౯౬
- " తుమర్థముల వివరణము ౧౮౯౭
- " 'మి' సమాసము = వ్యతిరేక సంక్షిప్తవాక్యము. ఆహా బలుని యపవ్యాఖ్య. ౧౮౯౮
- " అత్వము వచ్చుచోటులు. వలయాదులు. ౧౮౯౯
- " 'చాలన్' అనునది విశేషణముగను వాడబడును. ౧౯౦౦
- 3 గం I బాలవ్యాకరణములోని తుమర్థభావలక్షణార్థక నిరూపణము - వివిధభావలక్షణోదాహృతులు. ౧౯౦౧
- 3 గం వర్తమానార్థక చువర్ణక విధానము. ౧౯౦౧
- " గౌణక్రియలు ప్రధానక్రియలకాలముం దెల్పును. ౧౯౦౨
- 3 గం I బాలవ్యాకరణ 'చు' వర్ణకవిధానము. ౧౯౦౨
- 3 గం II బాలవ్యాకరణములోని యానంతర్యార్థక 'డున్' విధి ప్రత్యాఖ్యేయము. ౧౯౦౩
- 3 గం భూతార్థక 'స' వర్ణకవిధానము. తద్విషయ కాధర్వణ విశేషవిధులు. ౧౯౦౩
- " భూతార్థక 'స' వర్ణక చాతుర్విధ్యము. ౧౯౦౪

విషయసంఖ్య.

పుట.

- 3071 ఉండినన్ = ఉన్నన్, మొ. నవర్ణకోదాహృతులు. 0854
 ,, 'న' వర్ణక పరకత్వమునందలి 'డి - డు' లోపాచికము. 0855
 ,, 'నన్' అనుదానికి బ్రాహ్మయముగ "వ్యాదు"ల వాడుక. 0856-0857
- 3071 I బాలవ్యాకరణములోని 'న' వర్ణకవిధానము. 0858
 ,, బాలకవిశరణ్యకర్త, చేదర్థక 'నన్' ప్రత్యయమును నన్నయ వాడెడనుట కల్ల. 0860
 ,, శరణ్యకర్త ననుసరించి 'బా-సా-పే' వ్యాఖ్యాత మోస్త్ర పోవుట. 0861
 ,, " 'వా డొస్తే' అనియు వాడవచ్చును. 'అయినచో' అని వాడరాదు" అను శరణ్యకర్తగారి యాశయములు. 0862
 ,, చేదర్థయోగమున భావిని భూతార్థక స్త్రీయ నిల్పుట. ఇది నిత్యమని సూరి సూత్రించుట సరికాదు. 0863
- 3071 II బాలవ్యాకరణములోని 'ఉన్న-కల-న' వర్ణకముల సాధనము. 0863
 ,, ప్రథమాసామానాధికరణ్యమందును 'శత్రు' ప్రత్యయము వచ్చును. 0864
 ,, అష్టగుంస్కృతకవి ప్రయోగములు. 0865
 ,, శత్రంతవిషయమున సంస్కృతాంధ్రములకుం గల భేదములు - ప్రయోగములు. 0866
 ,, "ఉన్న=న" అను ప్రత్యయములు రెండును నభిన్నములు. 0867
 ,, 'ఉన్న' అనుదానికి భూతార్థకత్వము లేదనవచ్చును-ప్రయోగములు. 0868
- 3071 III 'ఉన్న' శబ్దపరకత్వమున 'ఉండు' థాతులోపము. చేదా ద్యర్థమున 'ఉన్నన్' అనియు నగును. 0869
 ,, 'ఉన్నాను-ఉన్నాము-ఉన్నావు' సాధువులే. అర్వాచీనములు. 0870
- 3071 IV 'బాలవ్యా' - పడిన = పడ్డ, కొనిన = కొన్న. 0871
 ,, 'తగిన = తగ్గ' మహాకవి ప్రయోగములు లభింపలేదు. 0872
 ,, అన్న-పడ్డ-చన్న-మొ. ప్రయోగములు. 0873
- 307 తద్ధర్మార్థకమగు 'ఎదు' ప్రత్యయాంతపు విశేషణము. 0873
 ,, ఇది పాఠికము, 'ఎడి' అనియుం గలదనఁదగును. ప్రయోగములు, 0874

విషయసంఖ్య.

- ,, బాలవ్యాకరణములోని “ఎడు-ఎడి-తల్లోపము” అనువిధులు. ౧౮౫
- ,, తగర్థాగ్రకవిశేషముల త్రికాలవాచిత్యము. ౧౮౬
- 3౧2 వ్యతిరేకార్థక నివర్ణకము. ౧౮౭
- 3౧౩ లడాదులు వచ్చు పాణినీయవిధులు. ౧౮౮
- ,, భావార్థకసమాపకక్రియ, (సంస్కృతమునందలిది). ౧౮౯
- ,, అహోబల తదనుయాయుల ప్రామాదిక వ్యాఖ్యలు. సకర్త కాకర్త కర్తృముల వ్యత్యాసము. ౧౯౦
- 3౧౪ I . సమాపకములును నసమాపకములు గర్తృకర్తృభంగములందు వచ్చును. ౧౯౧
- ,, పంఞ విషయమందలి ప్రయోగములు. ౧౯౨
- ,, అర్థవిశేషములందు ధాతువిశేషములు మూలధాతువు నుండి యేర్పడుట తెల్పునందును గలదు. ౧౯౩
- 3౧౯ కర్తార్థద్యోతక పద్ధతుబంధము. ౧౯౩
- ,, ఆకర్తక క్రియలందలి ‘పడు’ అనునవిధుటనార్థకము. ౧౯౪
- ,, కర్తార్థక ప్రయోగము తెల్పునకు సహజము కాదనరాదు. భారతమున లేదనరాదు. ప్రయోగములు. ౧౯౫
- ,, కర్తార్థక క్రియలందలి విశేషప్రయోగములు. ౧౯౬
- ,, ఆంధ్రభాషానుశాసనాదుల యపమార్గపు విమర్శనము. ౧౯౭
- 3౨౦ ఇదాగమ (ఇయుడాగమ-గచియించు)రూపసాధన విధానము. ౧౯౮
- ,, ‘నుతియించు’ మున్నగునవి నన్నయాధర్వణ సమ్మతములు కావు. ఇతరమహాకవి ప్రయుక్తములే. ౧౯౯
- ,, నప్రాద్యవ్యయేత్యా ద్యధర్వణుని సవరణము, కవిజనము డన కర్తసాహసము. ౧౯౦౦
- ,, సూరిచేసిన ద్విస్వరధాతువుల ‘ఇ’ దాగమవిధి నిర్ణయము, (నగియించు). ౧౯౦౧
- ,, ‘ఇత్ స్యాదిత్యాద్యధర్వణకారికల వ్యాఖ్య (కనియెన్ ము). ౧౯౦౨
- ,, అహోబలపతి “కనెన్-వినెన్” మున్నగునవి నన్నయ సమ్మతములనుట సరికాదు. ౧౯౦౩
- ,, ‘కనియెన్’ అనుదానినుండి ‘కనెన్’ అనుదానిని పాఠించుట. ౧౯౦౪
- ,, ‘కనెన్’ - అనెన్ మున్నగురితివి భారతమున లేవు. ౧౯౦౬
- ,, తద్గర్తార్థకరూపములందలి ‘ఇ’ దాగమము, ప్రయోగములు. ౧౯౦౭

విషయసంఖ్య.

పుట.

3.20 I	బాలప్యాకృతిలోని “ఇ-ను” డాగమ విధానము.	౧౫౦౪
”	“ఇ-ను” డాగమవిధి సమన్వయము.	౧౫౦౯
3.20 I	‘బా-సా-కే’ సాధించిన ‘పడించు’ అక్షశబ్దము.	౧౫౧౦
”	సూరి యుదాహరించిన ‘నగియించు’ మహాకవి సమృతము కాదు.	౧౫౧౦
3.20	ఆత్మ నే పదార్థకరూపసాధనము. తదగ్రవివరణము.	౧౫౧౧
”	కొనుపరకత్వమందలి ‘ఇ’త్వ ప్రవృత్తి	౧౫౧౨
”	ఇత్వమురాని యతిస్థానగత ప్రయోగములు ప్రాచీనములు లేవు. ప్రయోగములు.	౧౫౧౩
3.20 I	సూరిగారి యాత్మ నే పదార్థకరూపసాధనము.	౧౫౧౩
”	స్వార్థిక ‘కొను’ పరకత్వమున ‘ఇ’త్వము రాదు.	౧౫౧౪
”	అనుశాసనకర్తగారు చూపిన ‘కలసుట’ మున్నగు ప్రయోగములు సామాన్యకవులవై యున్నవి.	౧౫౧౫
”	‘క-కు’ = (కొను.) అనువాని (రక్షించుక = రక్షించుకు = రక్షించుకొని) ప్రయోగములు ప్రాచీనమహాకవి సమృతములు కావు. వీరిచో ‘చున్’ అనుదానిని నిల్పవచ్చును.	౧౫౧౬-౧౫౧౭
”	బాలకవి శరణ్యకర్త క్వాంతమువై ‘కొను’ నిల్పుననుట సరికాదు.	౧౫౧౮
”	శరణ్యకర్తగారి భాషాశాస్త్రజ్ఞమృత్యుత-అజ్ఞత-సాహసము.	౧౫౧౯
”	స్వార్థిక ‘కొను’ శబ్దప్రయోగము.	౧౫౨౦
3.22	నన్నయార్థరక్షణ లాభిక క్రియలను విస్తరించి సాధింపలేదు	౧౫౨౧
3.22 I	ఇద్యకప్రక ‘యా’ గు సకారము వచ్చు ప్రయోగములు (చేసికొను - మొ).	౧౫౨౨
3.23	శత్రుక ‘చు’ వర్ణకప్రకత్వమున ‘ను’ వర్ణమునకు బిండ్వా	
3.23 I	దులు వచ్చుట (అంచున్).	౧౫౨౩
3.2౪	‘అంట వింట’ మున్నగునవి నన్నయార్థరక్షణసమృతములు కావు. తిక్కనాదులువాడిరి గాన నవి సాధువులే.	౧౫౨౩-౧౫౨౪
”	“అంటు” మున్నగు డాచేశలితరూపములు.	౧౫౨౪

విషయసంఖ్య.

పుట.

328	నన్నయ, 'ఉండురు' మున్నగు 'డు' లోపరూపములను సప్తతింపఁడు.	౧౫౨౫
329	'మనుదురు = మండురు' 'కనితిని = కంటిని' మున్నగునవి నన్నయ సప్తతములు.	౧౫౨౫
330	'అఱిందును' మున్నగుచోట్ల 'డ' త్రాగఁజేసినరూపములు నన్నయ సప్తతములు కావు. అట్టివి తిక్కన థారాళముగాఁ బ్రయోగించెను.	౧౫౨౫
331	'విండును' మున్నగు 'డ' త్రాగఁజేసినరూపములకుఁ దిక్కయజ్ఞగారి ప్రాసప్రయోగములు.	౧౫౨౬
332	'ఉండురు' మున్నగు 'డ' లోపరూపములు దిక్కనఁచువాడలే దనెడి శరణ్యకర్తగారి ప్రాస సరికాదు.	౧౫౨౭
333	'ఉంటిని' అనురీతిగల 'ఉండు' థాతురూపములను దిక్కయజ్ఞయు వాడలేదు.	౧౫౨౮
334 I	'తి-దు-ట' లు పరమగునప్పటి గూరివిధానములు.	౧౫౨౯
334 II	'అనితిని = అంటిని' 'ఉంటిని = ఉండితిని' అనురూపముల బాలవ్యాకరణము సాధించుచున్నది.	౧౫౩౦
334 III	రు వర్ణకపరకత్వమందలి 'ఉ'త్వలోపము. (పోషింఁడు - కొండు - కొండు.)	౧౫౩౧
335	ఆధునికవ్యాకర్తల యవిమర్శితవ్యాఖ్యలు.	౧౫౩౨
336	'కొను' థాతు ప్రార్థనాద్యర్థకరూపములు. (కొమ్ము = కొనుము, కొండు = కొనుడు.)	౧౫౩౩
337	నారాయణీయాంధ్రవ్యాకర్త చూపిన "గృహ్యణావిత్కాది కారిక యాధర్వణము కాదు.	౧౫౩౪-౧౫౩౫
338	'కొ' అను నాదేశపు ప్రయోగములు.	౧౫౩౫
339	ఉపకృతి - పరిణతి - సంవృతి - క్రియలు (చింతామణి.)	౧౫౩౬
340	అహోబలపతి కృదంతమే 'యుపకృతి' యనగాదు.	౧౫౩౭
341	'పుష్కాద్వి రుపకృతిః' అనుటలోని స్వారస్యము.	౧౫౩౮
342	ఉపకృత్యాది రూపసాధన ప్రక్రియ.	౧౫౩౯
343	కొన్ని యుపకృతులు పరిణతులు నగును, సంవృతులు నగును.	౧౫౪౦

విషయసంఖ్య.

పుట.

- 3.2. ఉపకృత్యాదులు ప్రయోగాసూచముగనె గ్రహ్యములు. ౧౫౪౧
- “కవికలి” భూపతి యాచార్య విరచితము. ౧౫౪౨
- “భూ-కృ” మున్నగు కొన్ని థాతువులు గతి సమాస మందె ట్లెనఁ బ్రయోజ్యములు. ౧౫౪౩-౧౫౪౪
- ఇంచుగాగమము నిల్పునట్లుములు. ౧౫౪౫
- ప్రేరణార్థము. అంతర్భావిక ప్రేరణార్థము. నామధాతువు. ౧౫౪౬
- ‘కరుణించు’ మున్నగునవి “ఉపకృతులు” కానేరవు. ౧౫౪౭
- ‘అస్తమే’ మొదలగునవి యుపకృతులు కావనెడి యహో బలపతి మతము. ౧౫౪౮
- ఈయహోబలపతి మతము సరి కాదు. ౧౫౪౯
- సంస్కృత సూత్రాంత థాతువులవయి నించుక్కు చేరదు. ౧౫౫౦
- ‘స్థాపించు’ మున్నగు ‘ప్ర’ గాగమంతముల ప్రయోగము. ౧౫౫౧
- 3.2. I బాలవ్యాకర్ణమునందు తత్సమ థాతువులము సంగలాద్యా ద్విక థాతువులము నిరూపణము. ౧౫౫౨
- చింతామణిమార్గమును మూర్ఖుడే తేత సూరికిఁగల్గిన చిక్కులు. ౧౫౫౩
- అంగలాది థాతువుల వివర్ణనము. ౧౫౫౪
- ‘గాలము - గ లించు’ అనునవి తత్సమములు. ౧౫౫౫
- ‘గాలించు’ దీని యాచ్ఛిక్త వివర్ణనము. ౧౫౫౬
- ‘తలించు’ అనునది యుం దత్సమధాతువే. ౧౫౫౭
- ఇంచుగంతముల కొన్ని విశేషముల ప్రయోగములు. ౧౫౫౮
- ‘అవధాను’ అనుటకన్న ‘అవధాను’ అనుట లెస్స. ౧౫౫౯
- 3.2. II ‘ఇ-ఉ-ఋ’ అనునవి తుదినిగల సంస్కృత థాతువులకుం దత్సమ థాతువులను సాధించుట. ౧౫౬౦
- ఈసూరి పక్షమున ‘నవించు’ (ను) అను ననిష్టరూపము దుర్వారము. ౧౫౬౧
- 3.2. III జ్ఞాపకసిద్ధమగు నామధాతు నిరూపణము. ౧౫౬౨
- ‘వివర్ణము - వివర్ణము’ మున్నగువాని థాతుత్వమును జ్ఞాపకసిద్ధమే చేయఁగలుగుట. ౧౫౬౩
- 3.2. IV ఉభయవధ సంస్కృత థాతువులనుండి తత్సమ థాతురూప సాధనము. ౧౫౬౪

విషయసంఖ్య.

పుట.

- 3౨౬ V కొన్ని ధాతువిశేషముల రూపసాధనము. ౧౫౬౨
- 3౨౬ VI సూరిగారి ప్రేరణించు గ్వీధానము. ౧౫౬౩
- " " "తత్ర తృతీయా వక్త్రీ" చేత్యాద్యధ్వజాకారిక ప్రేరణ
విషయకమే. కవిశిరోభూషణమున వ్రాయఁబడినట్లు
కర్తార్థవిషయకము కాదు. ౧౫౬౩
- 3౨౬ VII 'అగతికంబులగుభావదల కిందుఁ బ్రయోగంబులేదు' అను
బాలవ్యాకరణసూత్రము. ౧౫౬౪
- " " "బా-గు-ప్ర" వ్యాఖ్యాతకు సూరివాక్య మ్మును కాదు. ౧౫౬౫
- " " 'బా-గు-ప్ర' గ్రంథములోని యిచ్చి యపవ్యాఖ్య. ౧౫౬౬
- 3౨౭ నన్నయాధర్వణీయములోని లద్వయాదేశవిధులు. ౧౫౬౭
- " " ఇవి రంజాదిధాతువుల కగును. (రంజిల్లు+ఇంచు = రంజించు.) ౧౫౬౮
- " " కర్తకర్తృత్వవినిత్యముందు 'ఇంచు'కునకు 'ఇల్లు'. నన్నయ
పాటించిన సంస్కృతపద్ధతి. ౧౫౬౯
- " " 'వర్తించు=వర్తిల్లు' అనురీతిని ద్వివిధరూపస్థితికిని బ్రయో
గములు గలవు. ౧౫౭౦
- 3౨౭ ఇట్టి ద్వివిధరూపస్థితి నన్నయ సమ్మతము కాదు. అధ్వజా
తిక్కనాది సమ్మతము. ౧౫౭౧-౧౫౭౨
- " " "ఇంచు-ఇల్లు" అనువాని నియమము. ౧౫౭౩
- 3౨౭ I బాలవ్యాకర్త సూత్రించిన లకారద్వయాదేశవిధులు.
సూరి యుదాహృతుల విమర్శము (కంపిల్లు మొ.) ౧౫౭౪
- " " "బా-గు-ప్ర"లో సంధిల్లు నామధాతు వనుట సరికాదు. ౧౫౭౫
- " " 'ఇల్లు'లోని యొక లకారము లోపించునని యధర్వణుడు
చెప్పియున్నను సూరి చెప్పుటచెను. ౧౫౭౬
- 3౨౮ నన్నయాధర్వణులు ప్రేరణార్థకాది విశేషరూపములను
విస్తరించి సాధింపలేదు. సూరి కొంత వివరించెను. ౧౫౭౭
- 3౨౮ I ప్రేరణార్థక చు గ్వీధానము. (బాలవ్యా.) ౧౫౭౮
- " " 'బా-సా-పే' వ్యాఖ్యాత 'వినుచు' అసాధువనుట సరికాదు. ౧౫౭౯
- " " 'కాన్పు=కాంచు' అనునవియుఁ ప్రేరణరూపములే. ౧౫౮౦
- " " 'అధుచు' అనునది 'అదుచు' ధాతు ప్రేరణరూప మనరాదు. ౧౫౮౧

విషయసంఖ్య.

పుట.

3 అ I	'అద్రుచు - ఎద్రుచు' అనే ప్రణామాపములు. 'విద్రుచు - పద్రుచు' ప్రేరణరూపములు.	౧౫౮౨
"	బాలకవి శరణ్యకర్తగారి యపరిశీలిత సాహసపువ్రాతలు.	౧౫౮౩
"	శరణ్యకర్తగారి భ్రాంతి.	౧౫౮౪
"	ప్రేరణార్థక 'చుక్కు' ప్రయోగములు.	౧౫౮౫
3 అ II	ప్రేరణార్థక - "చుక్ - పుక్కు"ల విధానము.	౧౫౮౬
3 అ III	'చుక్ - పుక్' పరకత్వమున 'ఇత్వ'మున కుత్వ మగుట.	
"	చుక్ పుక్కులు వచ్చు థాతువుల గుండాహృతులు.	౧౫౮౭
"	'బా-సా-పే' వ్యాఖ్యలోని "వ్రాలునకు" కేవల మపశబ్దము.	౧౫౮౮
"	'సూ-రా-ని' ఘంటుకారులు ప్రేరణించుచున్న పైని స్వాధీన చుక్కు నిల్పుననుట సరి కాదు.	౧౫౮౯
"	ప్రయోగములు. (చుక్ - పుక్కులకు) కలఁచు = కలంచు; కలుచు=కల్పు.	౧౫౯౦
3 అ IV	ప్రేరణరూపములలోని వర్ణలోపాలు. (సన్నయాధర్వణీయము.)	౧౫౯౦
"	కవిశిరోభూషణమందలి 'సనీ మతా' అనుపాదము (అథ ర్వణకారికలోనిది) తప్పు.	౧౫౯౧
3 అ V	బాలవ్యాకృతిలోని ప్రేరణరూపములందలి వర్ణాగమా దేశాదివివరణము.	౧౫౯౨-౧౫౯౩-౧౫౯౪
"	అనుచు మొదలగునని పనుచుథాతురూపాంతరము లనుట తప్పు. పోవుథాతు ప్రేరణరూప విమర్శము.	౧౫౯౫-౧౫౯౬
"	ప్రేరణరూపవిశేష ప్రయోగములు.	౧౫౯౬-౧౫౯౭
3 అ VI	ప్రేరణార్థకములందలి 'పు'గాగమవిధి.	౧౫౯౭-౧౫౯౮
3 అ VII	ప్రేరణార్థకములందలి 'గు'గాగమవిధి. 'శోపగించు'తత్సమ థాతు వసఁదగును. (శోపగ+ఇంచు.)	౧౫౯౯-౧౬౦౦
3 అ VIII	ప్రేరణమునందు "అదోడు మాదుల" డాకు రేఫాదేశము.	౧౬౦౧
"	"సూ-రా-ని" ఘంటువులోని యశాస్త్రీయోదాహృతులు.	౧౬౦౨
"	'సూయ' థాతువు గలదుగాన 'మాదు' 'డా'కు రేఫాదేశ విధి ప్రత్యాభ్యేయము.	౧౬౦౩
3 అ IX	ఇదుథాతు ప్రేరణరూపవిధులు.	౧౬౦౩

విషయసంఖ్య.

పుట.

32౮ X	పడుథాతు ప్రేరణరూపవిధులు.	౧౬౦౪
„	‘జటుచు-చటుచు’ అనునాని విమర్శము.	౧౬౦5
„	శబ్దరత్నాకరమున ‘పసునరించు’ శబ్దమే లేదు.	౧౬౦౬
„	‘సూ-రా-ని’ ఘంటపులోని “నిలువరము+ఇంచు” “సలువరించు” తప్పు.	౧౬౦౭
3౨౯	ప్రేరణముపై ని ప్రేరణము నియమాములు.	౧౬౦౮
3౨౯ I	ప్రేరణించుచుక్కుమీఁదఁ జ్రేరణించుచుక్కు నిల్వడు.	౧౬౦౯
3౩౦	ఇత్వంబుగాని ‘ఎ’త్వంబుగాని కుఁడుచో నపదాద్భిరుగు ‘ఇ’త్వమునకు ‘ఉ’త్వము’ గల్గును.	౧౬౧౦
3౩౧	ఇంచుగాదుల ‘ప’కారమునకు ‘ప’త్వము.	౧౬౧౧
„	కవిశిరోభూషణమందలి ప్రమాదములు. (రక్షింపు చున్నాఁడు.)	౧౬౧౨
„	శత్రుక ‘చు’వర్ణక పరకత్వమునందలి ‘ప’త్వ మర్వాచీకము.	౧౬౧౩
„	నేటిముద్రణసంస్కర్తల ప్రామాదిక సంస్కరణము(ఆర్వా చీన పత్వమును బ్రాచీనగ్రంథములఁ జూన్పిరి.)	౧౬౧౪
3౩౧ I	ప్రేరణించుకొనరకత్వమునందలి ‘ప’త్వము. (రక్షింపించు.)	౧౬౧౫
„	‘మెప్పించు’లోని ‘ప’త్వమునకుఁ బ్రాచీనప్రాసప్రయో గము లభింపలేదు.	౧౬౧౬
„	బాలవ్యాకృతిలోని ము త్సంజ్ఞ.	౧౬౧౭
3౩౧ II	పత్వ పాక్షికత. పత్వ నిత్యత.	౧౬౧౮
„	పత్వ పత్వముల ప్రయోగములు.	౧౬౧౯
„	ద్విరుక్త చకార ‘ప’త్వము.	౧౬౨౦
„	విడు థాతుప్రేరణరూపము ‘విడుచు.’	౧౬౨౧
„	విటుచు = విటుపన్, విడుచు-విడుపన్.	౧౬౨౨
„	“తాల్పన్-అద్రువన్ - ఎదురుపన్-విద్రువన్ - మున్నగు రూపముల విమర్శము.	౧౬౨౩
3౩౧ III	ఖండబిందువుమీఁది సిద్ధచకారమునకు ‘ప’త్వము ప్రాయికము.	౧౬౨౪
„	‘తొంచు’ థాతువు నిర్బిందుక మనెడి ‘శరణ్య’ కర్తగారి వ్రాత ప్రామాదికము.	౧౬౨౫

విషయసంఖ్య.

పుట.

- 332 'రక్షింతురు' మున్నగు వానిలోని 'త'కాదేశము. ౧౬౨౨
- " 'గెలుతురు' మున్నగుచోట్ల చిందువరము కాకున్నను
'తా' దేశము గల్గును. థాతువులోని 'చు' లోపించు
నపుడే 'తా' దేశము గల్గును. (ఓంపుతురు కానేరదు)
ప్రాచీనకాలమున 'తా' దేశము నిత్యము. ౧౬౨3
- 332 I 'ఆర్జింపుదురు' బాలవ్యాకరణము సాధించుచున్నది.
బాలవ్యాకృతిలోని 'తా' దేశవిధి. ౧౬౨౪
- " 'ఆర్జింపుదురు' అనురీతి పత్వమును 'తా'దేశాభావమును
సర్వాచీనములు. భారతమునందలి 'పూజింపుదుము'
అనుపాతము ప్రక్షిప్తము. ౧౬౨౫-౧౬౨౬-౧౬౨౭
- " 'చేతురు-కోతురు' మొదలగునవి ప్రాచీనరూపములు కావు.
ఇట్టి వానిని దిక్కున ప్రయోగించెనా? ౧౬౨౮-౧౬౨౯
- " 'చేతురు' మున్నగు వాని యర్వాచీనకవి ప్రయోగములు. ౧౬౩౦
- " పెద్దిరాజు-తిమ్మకవియు సంగీకరించిన యపశబ్దములు. ౧౬౩౧
- 333 అగు-వచ్చు చొచ్చు చూచులకు వరుసగా కా-రా-
చొరు-చూడులు ముత్పరకత్వమున నగు. ౧౬౩౧
- " 'కమ్ము' మొదలగు కాద్యాదేశముల ప్రక్రియోదాహృతులు. ౧౬౩౨
- " శ్రీకృష్ణభారతములోని చొరి-చొటితిని-తప్పలు. ౧౬౩౩
- 334 ఇచ్చునకు-ఈ యగును. 'ఈయ - ఇయ్యి' అనువాని
విదుర్ము. ౧౬౩౪
- " 'ఇవ్వక' అను దాని విదుర్ము. ౧౬౩౫
- " కోశములలోని 'కానీ' శబ్ద మన్యాయము ౧౬౩౬
- 334 తెచ్చునకు 'తే-తేయ' లగును. ౧౬౩౭
- 33౬ 'చావు-చా, నోవు-నో' చచ్చు నొచ్చుల కగును. ౧౬౩౮
- 33౭ కమ్ము-అగుము, నాడు-అనడు, కనడు-కానడు. ౧౬౩౯
- " ఈ బాలవ్యాకరణసూత్రము హరికారికాకర్త కర్థము
కాలేదు. తప్పగ గీర్వాణించెను. ౧౬౪౦
- " హరికారికాపక్షమున గల్లు సనిష్టరూపములు. ౧౬౪౦
- " 'అగు-అను-కను' అనువాని ము జ్ఞీ శ్చరక రూపములు. ౧౬౪౧

వచనసంఖ్య.

పుట.

33౮	నేచిన=నేరిచిన. నేచి=నేరిచి ప్రయోగములు.	౧౬౮౨
33౯	పోదురు = పోవుదురు, పోవుము = పొమ్ము, పొదము - పదము. మొ.	౧౬౮౩
"	"పొమ్ము" అనుదానికి 'పదము' పర్యాయము కాదు.	౧౬౮౩
"	పోదండు=పోవుదండు-చూతండు. మొ.	౧౬౮౪
"	(పోయితివి) 'పోతివి' ఇట్టివి యర్వాచీనకవి సమ్యతములు.	౧౬౮౪
"	అనుశాసనోదాహృత బసవపురాణ ప్రయోగము పొర పాటు. కవి ప్రయుక్తము కాదు.	౧౬౮౫
3౪౦	'అవు.పోవు'ల కడ వ్రాయి లోపించుట (అయి-పోయి.)	౧౬౮౫
3౪౧	గెలుపుము = గెలుము. పిలువన్ = పిలన్-మఱవకుము - మఱాకుము. చావనేసెన్ = చానేసెన్.	౧౬౮౬-౧౬౮౭
3౪౧ I	బాలవ్యాకరణములోని యంత్యవర్ణలోపవిధి. లేవ నెత్తన్ = లేనెత్తన్.	౧౬౮౮
"	'తలఁడు' తలఁచు ధాతురూపము కాదు.	౧౬౮౯
"	తలఁగు ధాతురూపములు. తలము-తలఁడు.	౧౬౯౦
3౪౨	ముద్భిన్న పరకత్వమందును 'కా'దేశాదులు వచ్చును. ౧౬౯౧-౧౬౯౨	౧౬౯౧-౧౬౯౨
3౪౩	వాయిరపుర్యత్రమూవితీ సూత్రవ్యాఖ్య. ప్రయోగములు.	౧౬౯౩
3౪౩ I	దీనిని సూరి వివరించిన వివరణము.	౧౬౯౫
3౪౪	కలుగునకు 'కల' అప్త్యర్థమున నాదేశమగు.	౧౬౯౫
"	ప్రాప్త్యర్థక 'కలుగు' ధాతునకును 'కలా' దేశము.	౧౬౯౬
"	'కలను-కలము-కలవు' నన్నయ వాడఁడు.	౧౬౯౭
"	త్ర్యర్థమున 'కలుగు' ధాతునకు 'ఎడ్యెదులు' లేవనరాదు.	౧౬౯౮
3౪౫	కలుగు ధాతువునకు వ్యతిరేకమున 'లే' అగుట.	౧౬౯౯
3౪౬	వలచునకు 'ఓల్ల' వ్యతిరేకమునం దగుట.	౧౬౬౦
"	"వల-వల్ల, సంవరణే" అను సంస్కృతధాతువు దీనికిఁ బ్రకృతి-'బా-గు-ప్ర' వ్యాఖ్యాత-'ఓల్ల-బాటు' కర్తా ర్థక మనరాదు. 'వలవద'=వలదు' అకర్తకము.	౧౬౬౧-౧౬౬౨
3౪౭	అర్థవిశేషముటక క్రియలు-'భూగమి' ప్రభృతులు.	౧౬౬౩-౧౬౬౪
"	కొన్ని జంటశబ్దముల వివరణము.	౧౬౬౫

విషయసంఖ్య.

పుట.

- 382 రూఢ్యా ద్వర్థవిశేషముల వివరణము. అన్వయము గమ్యము నగును. ఉక్తార్థ పునఃప్రయోగము:—
చేసినఁ జేయున్-వచ్చిన రానీ. మొ. ౧౬౬౬-౧౬౬౭
- 382 I పై యాధర్వాణవిషయముల సూరి వివరణము. ౧౬౬౭
- 382 II ప్రాధవ్యాకర్త వివరించిన యాధర్వాణ విషయములు. ౧౬౬౮
- 382 III ప్రాధవ్యాకర్త వివరించిన యాధర్వాణ విషయములు. ౧౬౬౯
- 382 IV బాలవ్యాకర్త వివరించిన యాధర్వాణ విషయములు. ౧౬౬౯
- „ ‘తొంచు’ థాతువు నిర్బిందుక మను శిక్షణకర్త యాశ
యము సరికాదు. ౧౬౭౦-౧౬౭౧
- „ ‘తొంచు’ థాత్వనుప్రయోగమున గత్యర్థక మాగమ నాన్ధక
మగును. ౧౬౭౨
- „ అనుప్రయుక్త ‘తొంచు’ థాతురూపములు. ౧౬౭౩
- 382 V లజీకి లిడం తాగు థాత్వనుప్రయోగము - లాడం తాగు
థాత్వనుప్రయోగమును గలదు. ౧౬౭౪-౧౬౭౫
- 382 VI సుజ్యం తాగు థాతురూ (కన్-కాన్) పానుప్రయోగము. ౧౬౭౫
- „ ‘కాన్-కన్’ శబ్దానుప్రయోగ విమర్శనము. ౧౬౭౬
- „ క్రియావిశేషణము, ప్రథమాంతమును గావచ్చును. ౧౬౭౭
- „ ‘కాన్-కన్’ శబ్దానుప్రయోగ విశేషములు. ౧౬౭౮. మొ-౧౬౮౨
- 382 VII ‘ఉన్న-కల-న’ వర్ణకములమీఁది తచ్చబ్బ వకార లోపము. ౧౬౮౨
- 382 VIII వలయాద్విక్రియలకుఁ గర్తయును భావంబున ‘నుజీ’ యగును. ౧౬౮౨
- 38౮ శబ్దపల్లవములు. (నన్నయాధర్వాణీయము). ౧౬౮౨
- „ కవిజనమండనము గాణపతవివరణము వివరించిన యప
మార్గము. ౧౬౮౩-౧౬౮౪
- „ కవిజనమండన టీకానుకారి సూరి శబ్దపల్లవ లక్షణము. ౧౬౮౫
- „ శబ్దపల్లవ విషయమున సూర్యాదుల మత వైవిధ్యము. ౧౬౮౬
- „ అధర్వాణ శబ్దపల్లవ లక్షణ వివరణము. ప్రయోగములు. ౧౬౮౭-౧౬౮౮
- „ శబ్దపల్లవములందలి గసభదవాదేశాభావము, ౧౬౮౯

విషయసంఖ్య.		పుట
3౪౮ I	సూరిగారి శబ్దపల్లవ లక్షణము.	౧౬౯౦
"	"బా-గు-ప్ర" వ్యాఖ్య మున్నగువానిలోని యపవ్యాఖ్యలు.	౧౬౯౧
"	శబ్దపల్లవమున నర్థవైలక్షణ్య ముండ నక్క జలేదు.	౧౬౯౨
"	బాలవ్యాకరణములోని శబ్దపల్లవోదాహృతుల వివరణము.	౧౬౯౩-౧౬౯౪
"	'ఏరుపడు' అనుదాని విమర్శము.	౧౬౯౫
"	సూరిగారి శబ్దపల్లవోదాహృతుల వివరణము.	౧౬౯౬
"	ప్రాధవ్యాకర్త చెప్పిన శబ్దపల్లవక్రియలు. న్యయనయన క్రియలు.	౧౬౯౭
3౪౯	చేదర్థయోగమున లృట్టునకు లిట్టగును.	౧౬౯౮
3౫౦	ఆత్తార్థాభిహిత క్రియా లింగవచనములు.	౧౬౯౯
"	గాణపత వివరణసూత్రము సరికాదు.	౧౭౦౦
"	ఆత్తార్థాభిహిత క్రియా ప్రయోగములు.	౧౭౦౧
3౫౧	అగతికంబులగు భ్యాదుల కిందుఁ బ్రయోగంబు లేదు.	౧౭౦౨
3౫౨	వలయాది క్రియల కర్తయగు ధాతువు నుజ్యంత మగును.	౧౭౦౩
3౫౩	అప్రేరణకర్త ప్రేరణంబునఁ గర్తంబగును.	౧౭౦౪
"	అనభిహితకర్త కొకానొకచో వడ్డి యగును.	౧౭౦౫
"	స్వరూప ప్రేరణాద్యర్థ విశేష రూపోదాహృతులు.	౧౭౦౬
"	పునః ప్రేరణమందలి రూపవిశేషములు.	౧౭౦౭-౧౭౦౮
	కృ దం త్త ప రి చే డ ము.	
3౫౪	నన్నయాధర్వణీయమునఁ గృత్తులు విస్తరింపఁబడలేదు.	౧౭౦౯
3౫౫	తెల్లనఁ గృత్తులు శిష్టప్రయోగైక వేద్యములు.	౧౭౧౦
"	సంస్కృతవ్యాకర్తలును గృత్తులనంతము లనియె చెప్పిరి.	౧౭౧౧
3౫౫ I	ఇంచుగాదులందుఁ గృత్సంజ్ఞ యతివ్యాప్తమా ?	౧౭౧౨
"	లోకవ్యవహారస్థ కృత్తులెల్ల సాధువులు కావు.	౧౭౧౩
"	సూరి యుదాహరించిన భావాద్యర్థముల వివరణము.	౧౭౧౪
3౫౬	కృత్కీగమునఁ గల్గు ధాత్వంతవర్ణలోపము.	౧౭౧౫
3౫౭	'క' వర్ణకం బలుగ్వాదుల కగు.	౧౭౧౬
"	'అలుక' మున్నగు నుదాహృతుల వివరణము.	౧౭౧౭

ఉచయసంఖ్య.

పుట.

3౫౭	కృత్తులకెల్లఁ బ్రయోగములు కోశములం గనఁదగును.	౧౭౧౪
3౫౮	'ఇమి' వర్ణకంబు కలుగ్వాదుల కగును.	౧౭౧౫
"	'వ్రేల్పు' కాదు-వేల్పు. 'కలిమి' కలియుధాతుజము కాదు.	౧౭౧౬
"	బడిమి=దిగఁడుడుచు. 'బడ్డిమి' శబ్దమును 'సూర-ని' విడిచెను.	౧౭౧౭
3౫౯	తజ్ వర్ణకంబు చేయ్వాదుల కగును.	౧౭౧౭
"	'తజ్' వర్ణకము 'ట' ప్రత్యయమునంటిది కాదు.	౧౭౧౮
"	'బా-గు-ప్ర' 'గీత' అనునది 'వ్రేత' వంటిది కాదా?	౧౭౧౯
3౬౦	'కువ' వర్ణకం బడంగ్వాదుల కగు.	౧౭౨౦
"	'బా-గు-ప్ర', 'లోకువ' శబ్దము విశేషణ మనరాదు.	౧౭౨౦
3౬౧	'ట' వర్ణకం బాడ్వాదుల కగు.	౧౭౨౦
"	క్రియాప్రకరణ ట ప్రత్యయమున కీ 'ట' వర్ణకము భిన్నము.	౧౭౨౧
"	ఇట 'బా-సా-వే' వ్రాత యపరిశీలన మూలకము.	౧౭౨౨
3౬౨	'టు' వర్ణకంబు పడ్వాదుల కగును. ఇచటను 'బా-సా-వే' వ్యాఖ్య కేవలము పొరపాటు.	౧౭౨౩
3౬౩	ప వర్ణకంబు తిరియ్వాదుల కగు.	౧౭౨౪
"	కలయు ధాతువు సూరిగారికి స్ఫురింపలేదా?	౧౭౨౪
"	'తిరిపము=భిక్షకుడు' అను విశేషణార్థము సరికాదు.	౧౭౨౫
3౬౪	'ఆవులించు' మున్నగువానికి 'త' వర్ణకంబగు.	౧౭౨౬
"	'త' వర్ణకము 'ఇంచు' మీఁదనేకాక, 'కలంచు' మున్నగు చోట్ల సఖండములమీఁదను నిల్చును.	౧౭౨౬
"	'మడత' నిర్బిందుకమనెడి 'శ-ర' సరికాదు.	౧౭౨౭
3౬౫	'మాయు' మున్నగువానికి 'పు' వర్ణక మగును.	౧౭౨౮
"	'మెచ్చు' మున్నగుచోట్ల ద్విరుక్తమగు 'ప్పు' అగును.	౧౭౨౮
"	'రక్షింపు' మొదలగు 'ఇంప్యం' తములు కేచిత్సప్యతము లని యధర్వణుఁడు వచించెను.	౧౭౨౯
3౬౬	'అంజ' ప్రభృతులకు 'ఇక' ప్రత్యయ మగును.	౧౭౩౦
3౬౭	అప్పాదులకు 'సజీ' యగును.	౧౭౩౧

విషయసంఖ్య.

పుట.

3౬౭	'అప్పన' మున్నగునవి 'అర్పణా'ది శబ్దభవము లగుట యుక్తము.	౧౭౩౧
"	'నజి' జీత్తుగాన 'అ' త్వమును-ముత్తస్థలములును నగును.	౧౭౩౨
3౬౮	'బడి' యేల్వాదుల కగును. ఇది సహజ సరళాదికము.	౧౭౩౩
"	'బడి' వర్ణకమునకు భారతప్రయోగము లభింపలేదు.	౧౭౩౪
3౬౯	'గడ' చేర్వాదుల కగును.	౧౭౩౫
3౭౦	'ఇకి' కోర్వాదుల కగును.	౧౭౩౫
3౭౧	వు వర్ణకంబు మున్నాదుల కగును. 'చచ్చు-చావు' అనుచో 'చ్చు' లోపించుటచేత నాద్యక్షిర దీర్ఘమగును.	౧౭౩౬
3౭౨	'అ' వర్ణకంబు గీత్వాదుల కగును.	౧౭౩౭
3౭౩	'అక' వర్ణకంబు మాత్వాదుల కగును.	౧౭౩౯
3౭౪	ఆత్వాదులకు 'డు' వర్ణకం బగు.	౧౭౪౦
3౭౫	అడుక్వాదులకు 'డి' వర్ణకం బగును.	౧౭౪౨
3౭౬	'వడి' మున్నగు కృత్ప్రత్యయములు.	౧౭౪౩
"	'వడి-వి-అవు' అనుకృత్తుల యుదాహరణములు.	౧౭౪౪
"	ప్రాధవ్యాకరణమందలి కృత్ప్రత్యయములు.	౧౭౪౫
"	ప్రాధవ్యాకరణము బాలవ్యాకరణమునకు విషగ్రంథము.	౧౭౪౬
"	గాణపతవివృతిలోఁ జూపబడిన కృత్తులు.	౧౭౪౭
"	కృత్తులను సాకల్యముగ వచింప శక్యముకాదు.	౧౭౪౮
	ప్ర కీ ర్ణ క ప రి చే డ ము.	
3౭౭	సదాద్యంబులు ఋ ౧ వర్ణంబులు 'ర-ల' తుల్యంబులు.	౧౭౪౯
3౭౮	'సల్లేఁ=నల్లేరు' మున్నగువాని హ్రస్వవిధి.	౧౭౫౦
3౭౯	ఊలాభూషేత్యా ద్యధర్వణ కారికా వ్యాఖ్య.	౧౭౫౨
"	దీనిపై నప్పకవిచేసిన విమర్శనము సరికాదు.	౧౭౫౩
"	పై యప్పకవి విమర్శమును సూరి యుపేక్షించెను.	౧౭౫౪
"	తిమ్మకవి విమర్శము ప్రసక్తముకాదు.	౧౭౫౫
3౮౦ I	'ఊయేల' మున్నగువాని వివరణము.	౧౭౫౬
"	ఊయేలాదుల కవి ప్రయోగములు.	౧౭౫౭

విషయసంఖ్య.

పుట.

32౯ I	'అయె=అయ్యె' అనుదాని వివరణము.	౧౭౫౮
"	"అయె=అయ్యె" మున్నగువాని కవిప్రయోగములు.	౧౭౫౯
3౮౦	వివిధములగు వర్ణ లోపముల విధులు.	౧౭౬౦
"	ఆరాటాదుల ప్రాస్వేదాహృతులు.	౧౭౬౧-౧౭౬౨
3౮౧	ఓయా రాదుల పదాదిదీర్ఘమునకు ప్రాస్వము.	౧౭౬౩-౧౭౬౪
3౮౨	ఏతాదులందలి దీర్ఘవిధి.	౧౭౬౫
"	'ఏతము' శబ్దము నిర్బిందుకము కాదు.	౧౭౬౫
"	అనునాసిక తమిటి ద్విత్వముల సామ్యము.	౧౭౬౬
3౮౩	'ద=త' లయు, 'డ=ణ' లయు, 'డ=ద' లయు మూర్పులు.	౧౭౬౭
"	'కృచి డ్డుస్తు' లేదా 'కచ్చి డ్డుస్తు' అను నహోబల పండితీయ పాఠము సరికాదు.	౧౭౬౮-౧౭౬౯
"	'ద=డ' లయు 'డ=ణ' లయు మూర్పులు.	౧౭౭౦
3౮౪	అడంగ్వాదుల 'డా' కు 'ణ' కారాదేశము.	౧౭౭౧
"	జూదాదుల 'దా' కు 'జ' కారాదేశము.	౧౭౭౧
"	దకారమునకుఁ బాక్షిక 'డ' కారాదేశము.	౧౭౭౨
"	'ద=డ' లయు 'ద=జ' లయు మూర్పులు.	౧౭౭౩
"	బాలవ్యాకరణ గ్రంథాంత మంగళము.	౧౭౭౪
	ప్రకీర్ణక పరిచ్ఛేద శేషము.	
3౮౫	సాహిత్యదర్శనమందలి వాక్యలక్షణము. ప్రాథవ్యాకరణానుకరణము.	౧౭౭౫
"	వాచక - లక్షక - వ్యంజక - వాచ్య - లక్ష్య వ్యంగ్యము లయు నభిధా లక్షణా వ్యంజనలయు వివరణము.	౧౭౭౬
3౮౬	ఉద్దేశ్య విధేయ వివరణము. సమీపకర్తయొక్క లింగ వచనములు క్రియ కగును.	౧౭౭౭
3౮౭	పదత్వమును బొందని ప్రకృతికిఁ బ్రయోగములేదు. వాక్య గతశబ్దము లన్వయయోగ్యమగు వరుసతో నుండవలయును. ఇందలి విశేష విధులు.	౧౭౭౮
3౮౮	కావ్యాదర్శోక్తములగు శ్లేషాది గుణరూప వాక్యలక్షణ విశేషములు.	౧౭౭౮-౧౭౭౯

విషయసంఖ్య.

భా.

3౮౮	కాంతి - సమాధి గుణముల వివరణము.	౧౭౮
3౮౯	ఆర్థదీప్తి పునరుత్థపుష్టార్థాదులు కొన్ని గుణల దుష్టములు కావు. పండిత కవీంద్ర చేతస్సుఖానామగు పునరుత్థ దుష్టము కాదు.	౧౭౯
"	'పూవులు పూచెన్' మున్నగుచోట్ల బునరుత్థ దుష్టము కాదు.	౧౮౦
"	దార్ఢ్య ప్రదర్శన పునరుత్థము దుష్టము కాదు.	౧౮౧
3౯౦	శ్లేషస్థలములందు సఖం దాఖండ శబ్ద మేళనము దుష్టము కాదు. ఆర్థభేదక స్వర మేళనము దుష్టము కాదు.	౧౮౩
3౯౦ I	'తారుదారె' మున్నగు ప్రయోగవిషయములు. అందలి లోపాదేశాదులు.	౧౮౩
3౯౦ I	ప్రాధవ్యాకరణోక్తములగు స్వయం వర్గకాదుల వివరణము.	౧౮౪
3౯౦ II	'అ-ఎ-ఏ' అను నవధాత్యార్థక శబ్దములు.	౧౮౪
"	పేరు శబ్దము వైపుల్యవాచకము.	౧౮౪
"	'సహితము - సంయతము' మొ. శబ్దముల ప్రయోగ నియమము.	౧౮౪
"	లక్షక శబ్ద ప్రయోగము. (చాలు పది పేలు)	౧౮౪
3౯౦ III	సాదృశ్యవాచక ముత్కర్షవాచియు నగును. (కమలజా నట్టిండు).	౧౮౬
3౯౦ IV	సంస్కృతానుకారి శబ్దకల్పనము. (వాద్దేవి=చూటల తొగ కంటి).	౧౮౬
"	స్వతంత్ర శబ్దకల్పనము. (ఇంచు విల్లుడు) ఇటు ధన్వండు. తుంటవిలుకాడు. మొ.	౧౮౬
"	లోకోక్తులయందు జల్కని శబ్దములయందు ప్రయోగము లసాధుత్వము.	౧౮౭
3౯౧	(నీ వెట్టి బంగారు గాను, కాళ్ళు - బుగ్గలు - మొ). ఆర్థ విశేషభుటక శబ్దప్రయోగము. (చూ. ౩౮౭ వి.)	౧౮౮
3౯౨	సంక్షేపార్థక వాక్యములు. (మిసమానము) (చూ. ౩౧౩ విష.)	౧౮౮

విషయసంఖ్య.

పుట.

3౯౩	అవధారణార్థ కావ్యయ పునరుక్తి.	౧౭౮౮
„	‘ర’ శబ్దప్రయోగ విశేషము. (సత్యము సుష్టుర.)	౧౭౮౮
3౯౪	‘కాన్-కన్’ శబ్దములు పెక్కిటి కొక్కటి నిల్చినను జాలును. మఱికొన్ని శబ్దములకును నిట్టివిధి కలదు.	౧౭౮౯
3౯౫	అయి మున్నగు ‘అగు’ ధాతురూపములకు ‘లుగు’ మున్నగు నధముల ప్రయోగములు.	౧౭౮౯
3౯౬	శత్రుగణ ‘చు’ వర్ణక ప్రయోగమున సంస్కృతాను సరణము.	౧౭౮౯
3౯౭	వ్యస్తరూపక వాక్యమందలి విశేషణముల ప్రయోగము లోని వింతపద్ధతులు.	౧౭౯౦
3౯౮	మణిప్రవాళరీతిగల తెల్లవాక్యము గలదా యను విమ ర్శము. అహోబలుని యపవ్యాఖ్య.	౧౭౯౦
3౯౯	కొన్ని వింతలగు వాక్యముల ప్రయోగములు.	౧౭౯౧-౧౭౯౨
౪౦౦	యస్తచ్చబ్ధాస్వయ వాక్యవిశేషములు.	౧౭౯౩-౧౭౯౪
„	గురుదేవతానమస్కారము.	౧౭౯౫

ఆంధ్ర

వ్యాకరణసంహితా సర్వస్వము

కా ర క ప రి చే డ ము.

సర్వవిభక్తి సంస్కృతతుల్య, (ఆం. చిం. హలం. ౧౪
కారి. అహో. ౮౨౩ పుట)

ప్రతిపదికాథ లిజ్ఞ పరిమాణ పదసమాత్రే ప్రథమా.
(౨-౩-౮౬) నియంతోన్యతకః ప్రతిపదికాథః (సి. కా.

సన్నయా కారక, ౫౩౨ సూ.)
భర్వణీయము. ల్యర్థసంబుద్ధ్యక్తార్థే స్త్రీ. (వృత్తి) లేః ప్రతిపదిక
౨౩౪ విషయము. స్యాథ్, సంబోధనే, త్రైవిః = ప్రత్యయై రుక్తార్థే, కే స
తిచ, స్త్రీ = ప్రథమా స్యాత్. కృష్ణః - స్త్రీః -
జ్ఞానమ - హేవిష్ఠో - సర్వోఽర్థోఽస్మి జీవనః పాతా
దానీయః ప్రథమో లయః. (ముగ్ధ. వ్యా. కారక.
౨౮౦ సూ.)

కల్పితరుప్త, ౨౩౪ విషయము:—సర్వవిభక్తిః = సమస్తమగు విభక్తియు, సంస్కృత
తుల్య = సంస్కృతవ్యాకరణోక్తరీతి న తేలుంగునందును నగును. ఇట్లు భట్టార
కుడు సంక్షేపించి చెప్పుటచేత నీ ప్రకరణమున సంస్కృతవ్యాకరణములలోఁ జెప్పఁ
బడిన విభక్తిర్థములకు సూత్రములు మూలముగాఁ జూపఁబడుచున్నవి. తఱు
చుగాఁ బాఠనీయసూత్రము లుదాహరింపఁబడును. సంబోధములగు ముగ్ధబోధ
సూత్రములును నచ్చటచ్చట జూపఁబడును.

తత్ప్రమాచ్ఛికపరిచేదములలో సుబ్బవిభక్త్యంతరూపములు సాధింపఁబడెను.
ఇందు విభక్తిర్థములు వివరింపఁ బడుచున్నవి, “క్రియాజనకం కారకమ్, కరోతి
క్రియాం నిర్వర్తయతీతి భాష్యే వ్యుత్పత్తిదర్శనాత్” (సి. కా. ౫౩౪ సూ. వ్యాఖ్య.

ప్రాతిపదికార్థత్యాదిః—ప్రాతిపదికార్థ = ప్రాతిపదికార్థ మాత్రమందును,
 లిజ్జ = లిజ్జమాత్రాధిక్యమందును, పరిమాణ = పరిమాణమాత్రమందును, వచన
 మాత్రే = సంఖ్యామాత్రమందును, ప్రథమా = ప్రథమావిభక్తి యగును. నియ
 తోపస్థితికః = నియతమగు నుపస్థితిగలది, ప్రాతిపదికార్థః = ప్రాతిపదికార్థ మనిపించు

కొనును. “యస్మిన్ ప్రాతిపదికే ఉచ్చారితే యస్యాప్థస్య నియమే నోపస్థితిః స తదన్తర్భాష్యమ్” (సి. కా. ౫౩౨ సూ. బాలమ. వ్యాఖ్య.) ఏ ప్రాతిపదిక ముచ్చరింపబడు నప్పుటి కేమధ్యము నియతముగా స్ఫురించునో యదియే యాప్రాతిపదిక మున భగ్యమని భాష్యగ్యము. “ప్రవృత్తినిమిత్తం వ్యక్తిశ్చేతి ద్వికం ప్రాతిపదికాధ్యః ప్రవృత్తినిమిత్తం - వ్యక్తిః - లిక్తంచేతి త్రికం ప్రాతిపదికాధ్యః ప్రవృత్తినిమిత్తం - వ్యక్తిః - లిక్తం - సంఖ్యాచేతి చతుష్కం ప్రాతిపదికాధ్యః ప్రవృత్తినిమిత్తం - వ్యక్తిః - లిక్తం - సంఖ్యా - కాగకంచేతి పంచకం ప్రాతిపదికాధ్యః. ఇత్యేతే షణ్ణాః ‘సహసానామేకశేష ఏకవిధక్తా’ ‘స్త్రియామ్’ ఇత్యాదిసూత్రేషు భాష్యే స్థితాః” (సి. కా. ౫౩౨ సూ. బాలమ. వ్యా.) ప్రవృత్తినిమిత్త మునగా జాతి. ‘ఘట’ అను ప్రాతిపదికమునకు ‘ఘటత్వ’ రూపజాతియై యథ మనునది యొకపక్షము, ఘటత్వజాతియు దానికాశ్రమమగు ఘటవ్యక్తియుఁ బ్రాతిపదికాధ్యము లనునది మఱియొకపక్షము. ఘటత్వజాతియు ఘటవ్యక్తియు దానిపుంలింగమును బ్రాతిపదికాధ్యము లనునది మఱొకపక్షము. సంఖ్యయనగా వచనము, కారకమనగాఁ కర్తృకరణాదికము. కాన పచనమును గల్పిన యర్థచతుష్కమును బ్రాతిపదికాధ్యమనునది యింకొకపక్షము. కారకమును గలిపిన యర్థపంచకమును బ్రాతిపదికాధ్యమే యనునది యొకరసపక్షము. ఈఐదుపక్షములును మహాభాష్య సమ్మతములై యగుటచే బ్రుచితములై యనదగును. ఈపందర్భమున నేపక్షము నాశ్రయించినను నట్టి ప్రాతిపదికాధ్యముల కచటి ప్రత్యయము దోష్ట క్తకమగుననియుఁ దక్కినయర్థములగుఁ బ్రత్యయము వాచకమగుననియు నెఱుంగనగును. అగ్ని యందుండు నహవశక్తి ప్రకటితమగుటకు శుష్కేంద్రనము సాధనమయినట్లై ప్రాతిపదికాధ్యములగుఁ బ్రత్యయము దోష్టతకమగుట విరుద్ధముకానేరదు. “తటః - తటి - తట మిక్యా ద్వినియతలిక్ష్ణీషు నియమేన కస్యాపి లిజ్జ స్యోచస్థిత్యభావాత్ ప్రాతిపదికాధ్యశబ్దేనా ల్లగ్రహణాత్ పృథక్ లిజ్జగ్రహణ మావశ్యక మితిభావః” (సి. కా. ౫౩౨ సూ. బాలమ. వ్యా.) అనుచొప్పున ననియతలింగశబ్దములకు లింగము ప్రాతిపదికాధ్యము కానేరదుగానఁ బ్రత్యయార్థమే యని యొన్ననగును. పయిపక్షములలోఁ బరిమాణసామాన్యప్రతీతి లేకుండుటచేఁ బరిమాణమాత్రమునఁ బ్రథమ యగుననునదియు నావశ్యక మనిభావము. “ద్రోణో వ్రీహిః” అని పరిమాణోదాహృతి. (విస్తర.) “అనియతలిక్ష్ణాస్తు తటాదిశబ్దాః లిజ్జమాత్రాధిక్య స్యోదాహర

విస్తర I ౨౩౪ విషయము:—ద్రోణ మనగాఁ గుంచమువంటి పరిమాణము, ధాన్యరాశి యనియర్థము. “జాలసూర్యమరీచిప్థం । త్రసరేణు రితి స్పృతమ్ । తే

బాలమ.) అనురీతిని గ్రియాజనక మనఃగాఁ గ్రియాకాంతము గలిగించునది కారక మనఃబడును. 'దేవదత్తుడు' అనినవిదప వాక్యమున వచ్చెను మున్నగు నేదేని క్రియ యాకాంతముకాకతీరదు గాన నది కారక మనిపించుకొనును. "కర్త కరణ కర్తృ సంప్రదానాపాదానాధికరణానా మేకతమత్వం కారకత్వ మితీయావత్ - క్రియా నిమిత్తం కారకం లోకసిద్ధమితి దుర్లసింహః - చైత్రస్యేత్యాదౌ ధనాదికమే వాకాంతీతస్యా స్తుతు గచ్ఛేత్పాదాకమ్. తేన సంబంధస్య క్రియానిమిత్తత్వా భావా స్తుకారకత్వమ్. ఏవం లిక్తార్థసంబోధనయో రవీతి." (దుర్గా. వ్యా. ముగ్ధ. వ్యా. కార. ౩౧౬ సూ. వ్యాఖ్య.) అనుచొప్పునఁ గ్రియానిమిత్తములగు కర్త కరణ కర్తృప్రభృతు లాటిటిలో నన్యతమము కారకమనిపించుకొనును. 'చైత్రుని యొక్క' అని ప్రయోగించినవెంటనే వాక్యమున 'ధనము - గుణము' మున్నగు నవియే యాకాంతీతములగునుగాని క్రియ యాకాంతీతము కానేరదు. కావున సంబంధార్థము (శేషపక్షి) కారకము కానేరదు. అట్లే వాక్యగతముకాని లింగార్థ మనఃగాఁ బ్రాతిపదికార్థమగు ప్రథమయు నిరాకాంతమగు సంబంధమును గావక విభక్తులు కానేరవు. ఇంక 'ఉక్తార్థప్రథమ' మాత్రమే కారకవిభక్తి యనిపించు కొనును.

"నను కృష్ణశత్యత్ర క్రియారహితం వాక్యం నాస్తీతినాన్యాయాత్ భవన్యోః క్రియాధ్యాహారణైవ ఉక్తార్థత్వాత్ ప్రథమాప్రాప్తా ల్లింగ (ప్రాతిపదికార్థ) గ్రహణం కథమితిచేత్, సత్యమ్. యత్ర అసమాపకక్రియాపదం కర్తృగపదమునకుం తత్రైవ తన్నాన్యాయాత్ భవత్వాదిక్రియాధ్యాహారః. యత్రతు కేవలో రూఢ శబ్దః ప్రయుజ్యతే తత్ర వాక్యత్వాభావాత్ తన్నాన్యాయస్యావసరో నాస్తి." (ముగ్ధ. ౨౦౦ సూ. దుర్గా. వ్యాఖ్య.) అనుచొప్పున వాక్యేతరస్థలములం ననఁగాఁ గోశాదులందుఁ బ్రయుక్తమగు ప్రథమ ప్రాతిపదికార్థమాత్రమేకాని "ఉక్తార్థము" కానేరదుగాన నది కారకవిభక్తికానేరదు. అస్తి భవత్వా ద్యధ్యాహారమున నట్టిదియు వాక్యగతమై యుక్తార్థప్రథమ కానోపు ననరాదు. అసమాపకక్రియాది ప్రయోగముచే వాక్య మసమాప్తమై నిల్చిపోయినపుడుమాత్రమే "అస్తి - భవ త్యాద్యధ్యాహారము" కల్గుట శాస్త్రసిద్ధము.

ప్రాతిపదికార్థత్యాదిః—ప్రాతిపదికార్థ = ప్రాతిపదికార్థ మాత్రమందును, లింగ = లింగమాత్రాధిక్యమందును, పరిమాణ = పరిమాణమాత్రమందును, వచన మాత్రే = సంఖ్యామాత్రమందును, ప్రథమా = ప్రథమావిభక్తి యగును. నియ తోపస్థితిః = నియతమగు సుపస్థితిగలది, ప్రాతిపదికార్థః = ప్రాతిపదికార్థ మనిపించు

కొనును. “యస్మిన్ ప్రాతిపదికే ఉచ్చారితే యస్యాస్థస్య నియమే నోపస్థితిః స తదర్థ ఇత్యర్థః” (సి. కా. ౫౩౨ సూ. బాలమ. వ్యాఖ్య.) ఏ ప్రాతిపదిక ముచ్చరింపఁబడు నప్పటి కేమర్థము నియతముగా స్ఫురించునో యదియే యా ప్రాతిపదిక మున కర్థమని తాత్పర్యము. “ప్రవృత్తినిమిత్తం వ్యక్తిశ్చేతి ద్వికం ప్రాతిపదికార్థః; ప్రవృత్తినిమిత్తం - వ్యక్తిః - లిङ్గంచేతి త్రికం ప్రాతిపదికార్థః; ప్రవృత్తినిమిత్తం - వ్యక్తిః - లిङ్గం - సంఖ్యాచేతి చతుష్కం ప్రాతిపదికార్థః; ప్రవృత్తినిమిత్తం - వ్యక్తిః - లిङ్గం - సంఖ్యా - కారకంచేతి పంచకం ప్రాతిపదికార్థః. ఇత్యేతే పఠాః ‘సహపాణామికశేష ఏకవిభక్తా’ ‘స్త్రియామ్’ ఇత్యాదిసూత్రేషు భాష్యే స్థితాః” (సి. కా. ౫౩౨ సూ. బాలమ. వ్యా.) ప్రవృత్తినిమిత్త మ్మనఁగా జాతి. ‘ఘట’ అను ప్రాతిపదికమునకు ‘ఘటత్వ’ రూపజాతియే యర్థ మనునది యొకపక్షము, ఘటత్వజాతియు దానికాశ్రమమగు ఘటవ్యక్తియుఁ బ్రాతిపదికార్థము లనునది మఱియొకపక్షము. ఘటత్వజాతియు ఘటవ్యక్తియు దానిపులింగమును ప్రాతిపదికార్థము లనునది మఱొకపక్షము. సంఖ్యయనఁగా వచనము, కారకమ్మనఁగా కర్తృకరణాదికము. కాన వచనమును గల్పిన యర్థచతుష్కమును ప్రాతిపదికార్థమనునది యింకొకపక్షము. కారకమును గల్పిన యర్థపంచకమును ప్రాతిపదికార్థమే యనునది యొకపక్షము. ఈయైదుపక్షములును మహాభాష్య సమ్మతములై యగుటచే బ్రమితములై యనఁదగును. ఈసందర్భమున నేపక్షము నాశ్రయించినను నట్టి ప్రాతిపదికార్థముల కచటి ప్రత్యయము ద్యోతకమగుననియుఁ దక్కినయర్థములకుఁ బ్రత్యయము వాచకమగుననియు నెఱుంగనగును. అగ్ని యందుండు దహనశక్తి ప్రకటితమగుటకు శుష్కేంద్రము సాధనమయినట్లే ప్రాతిపదికార్థములకుఁ బ్రత్యయము ద్యోతకమగుట విరుద్ధముకానేరదు. “తటః - తటి - తట మిత్యా ద్యనియతలిక్షేషు నియమేన కస్యాపి లిజ్జ సోఽచస్థిత్యభావాత్ ప్రాతిపదికార్థశబ్దేనా ౭ గ్రహణాత్ పృథక్ లిజ్జ గ్రహణ మావశ్యక మితిభావః” (సి. కా. ౫౩౨ సూ. బాలమ. వ్యా.) అనుచొప్పున ననియతలింగశబ్దములకు లింగము ప్రాతిపదికార్థము కానేరదుగానఁ బ్రత్యయార్థమే యని యెన్ననగును. పయిపక్షములలోఁ బరిమాణసామాన్యప్రతీతి లేకుండుటచే బరిమాణమాత్రమునఁ బ్రథమ యగుననునదియు నావశ్యక మనిభావము. “ద్రోణో వ్రీహిః” అని పరిమాణోదాహృతి. (విస్తర I.), “అనియతలిక్షాస్తు తటాదిశబ్దాః లిజ్జమాత్రాధిక్య సోఽదాహర

విస్తర I ౨౩౪ విషయము—ద్రోణ మనఁగాఁ గుంచమునంటి పరిమాణము. ధాన్యరాశి యనియర్థము, “జాలసూర్యమరీచిన్ధం । త్రసరేణు రితి స్మృతమ్ । తే

ణమ్. తత్ర లిక్తానా మనియతోపస్థితకతయా ప్రాతిపదికా ధ్వాన స్వర్ణావాత్” (సి. కా. ౫౩౦ బాలము. వ్యా.). ముగ్ధబోధవ్యాకరణకర్తయగు చోవదేవుడు ప్రాతిపదికార్థ సూక్ష్మ ధ్వానములందుఁ బ్రథమయగుచని యీక్రిందిరీతిని సూత్రించెను. ల్యుఠ్యేత్యాదిః—ల్యుఠ్ = ప్రాతిపదికార్థమందును, సంబుధి = సంబోధనమందును, ఉక్తార్థే = తిజాదిప్రత్యయములచే నుక్తమగు నర్థమందును, క్రి = బ్రథమయగును. కేసతి = కారకమందే యుక్తాంతమునఁ బ్రథమవచ్చును. కృష్ణః = కృష్ణుడు. శ్రీః = లక్ష్మీ. జ్ఞానమ్ = జ్ఞానము. అనునవి ప్రాతిపదికార్థమున వచ్చుప్రథమ కుదాహృతులు. ‘కృష్ణః’ అనునపుడు - ‘కృష్ణత్వము - తదాశ్రయకృష్ణవ్యక్తి - పుంస్త్యము - ‘ఏకత్వసూఖ్య’ అనునవి ప్రాతిపదికార్థములు. ఇట్లే యంతటను నెఱుంగునది. హేచిష్టో = ఓచిష్టువా. ఇది సంబోధనప్రథమోదాహరణము. ప్రత్యయములచే (తిజ్-కృత్తద్ధిత) నుక్తమగు నర్థమందుఁ బ్రథమవచ్చుట కుదాహృతులు:- సహ్యో రోఽప్యి జీవన ఇత్యాదిక ముదాహరణము. సర్వః = ఈశ్వరుడు, అర్చ్యః = అర్చింపఁదగినవాడు. జీవనః = జీవింపఁజేయువాడు. పాతా = రక్షించువాడు. దానీయః = భక్తితోఁ బ్రత్యపుష్పఫలాదిక మీఁదగువాడు. ప్రథవః = ప్రపంచోత్పత్తికిఁ గారణమైనవాడు. లయః = ప్రపంచము తనయందే లయించువాడు. ఇట - “అర్చ్యతే అయమితి అర్చ్యః” అనువ్యుత్పత్తి (ఇతఁ డర్చింపఁబడు ననివ్యుత్పత్త్యర్థము) చొప్పున కర్తార్థమున ఘృణోప్రత్యయము వచ్చినది. ఇట ‘సర్వః’ అనునది కర్తము. ఇట్టియెడల (“సర్వః శివః-అర్చ్యః - అర్చ్యతే-అయమితికర్తృణి ఘృణే... అత్రసర్వఇతికర్తోక్తమ్.” ముగ్ధ. కార. ౨౮౦ సూ. దుగ్ధాదాసవ్యాఖ్య.) ద్వితీయ (సర్వమ్) రావలసియున్నది. అట్లయినను నచటి ఘృణోప్రత్యయము కర్తార్థమును జెప్పుచుండుటచే బునరుక్తముగ “ఉక్తార్థానా మప్రయోగః” అను న్యాయము చొప్పునఁ గర్తార్థకద్వితీయ మరల రానేరదు. అట్టియెడల “న కేవలా ప్రకృతిః ప్రయోక్తవ్యాః నాపి ప్రత్యయః” అనున్యాయము చొప్పునఁ గేవలప్రాతిపదికము వాక్యమునఁ బ్రయోజ్యము కామింజేసి శబ్దసాధుత్వార్థముగఁ బ్రాతిపదికార్థప్రథమో లిక్తాతు తా స్త్రిస్తో రాజస్వప ఉచ్యతే | గౌరస్తు తే త్రయ ష్టత్తే | యవో మధ్యస్తు తే త్రయః | కృష్ణలః ష్చుతే మాష | నై సువర్గస్తు షోడశ | పలం సువర్ణా శ్చత్వారిః | ష్చు వాపి ప్రకీర్తితమ్ | పలద్వయంతు ప్రసృతం | ద్విగుణం కుడబం మతమ్ | చతుర్భిః కుడబైః ప్రస్థః | ప్రస్థాశ్చత్వారి అధకః | అధకై సై శ్చతుర్భిస్తు | ద్రోణ ఇత్యభిధీయతే | కుమ్భా ద్రోణద్వయం శూర్పః | భారీ ద్రోణాస్తు షోడశ ఇతిస్తరణాత్” (సి. కా. బాలము. కార. ౫౩౨ సూ. వ్యా.)

[బా. కార. ౧ సూ.] 'బా-సా-చే' 'గాణ' వ్యాఖ్యలవివరణములు సరికావు 953

మయి యనువాదముగ నిల్చెనని యెఱుంగునది. ఇట్లే యంతటను సమన్వయించునది. (విస్తర II) సంజోధనమునందును ముక్తార్థమునందును బ్రథమవచ్చునని పాణినీయులును వచించిరి.

“సంజోధనేచ. (౨-3-౪౭) ఇహ ప్రథమాస్యాత్ - హేరామ” (సి. కా. కార. ౫౩౩ సూ.) “అనభిహితే (౨-3-౧) ఇత్యధిక్యత్య. ‘కర్తృణిద్వితీయా’ (౨-3-౨) అనుక్తే కర్తృణి ద్వితీయాస్యాత్ - హరిం భజ - అభిహితేతు కర్తృణి ‘ప్రాతిపదికార్థమాత్రే’ ఇతి ప్రథమైవ. అభిధానంచ ప్రాయేణ తిజ్కృత్యద్ధిత సమానైః.....” (సి. కా. ౫౩౬-౫౩౭ సూ.). (విస్తర III) సంజోధన మనఁగా నభిముఖీకరణము. “అన్యత్ర వ్యాసక్తస్య కార్యాంతరే నియోజనార్థ మాభిముఖ్యవిధానం సంబుద్ధిః - హేవృక్ష - హేలతే - ఇత్యాదా వచేతనేతు

విస్తర II ౨౩౪ విషయము:—“కర్తాదీనా ముక్తార్థత్వే ‘ఉక్తార్థానా మప్రయోగ ఇతి న్యాయాత్ ద్వితీయాదీనా మప్రాప్తౌ లిక్తార్థ (ప్రాతిపదికార్థ) మౌక్తిక ప్రథ మైవ భవిష్యతి.” (ముద్గ. ౨౦౦ సూ. దుర్గా. వ్యాఖ్య.). “విభక్తి రిహానువాదికా. శబ్దపాఠాత్పార్థం ప్రయోజ్యా. ‘న కేవలా ప్రకృతిః ప్రయోజ్యా-నాఽపి ప్రత్య యః’ ఇతి. అనభిహితసూత్ర భాష్యసిద్ధవ్యాయా దితిభావః.” (బాలమ. వ్యాఖ్య. ౫౩౨ సూ.). ఉక్తార్థతావిషయమునఁ జేటికావ్యాఖ్యాత “నామవాచక శబ్దార్థ ముక్తార్థ మగుటంజేసి” (౨౬౫ పు.) మున్నగురితని మిక్కిలి సంప్రదాయ విరుద్ధముగ వ్రాసెను. ఈ క్రిందిగాణవతవివరణమంకు లుక్తార్థతా స్వరూపము నీ క్రిందిరితని సంప్రదాయవిరుద్ధముగా వివరించుచున్నవి. “ఉక్తార్థము = క్రియా దులచే. జెప్పఁబడిన యర్థముగలది. అనఁగా నాకాంక్షయందు.....ఎవఁడు సంహరించెను? అని యాకాంక్షగలిగినపుడు (సంహరించెననుక్రియ) రామునిఁ జెప్పుచున్నది. కాన రామశబ్దముకన్నఁ బ్రథమావిభక్తివచ్చినది. రామునిచే రావ ణుఁడు సంహరింపఁబడెను. ఇట ఎవఁడు సంహరింపఁబడియె? అను నాకాంక్షచే రావణుఁడు చెప్పఁబడెను. కాన రావణశబ్దముకన్నఁ బ్రథమవచ్చినది..... అదిచేగృత్యద్ధిత సమాసములు గ్రహింపఁబడు. కృత్:—రాముఁడేలిక, తద్ధిత:— వాఁడువగ కాఁడు, సమాస:—శివుఁడు ముక్కుంటి”(గాణ. కార. ౧౭౦ సూ. వివ.)

విస్తర III. ౨౩౪ విషయము:—“తిజ్-హరి న్సేవ్యతే. కృత్-లక్ష్మ్యా నేవితః. తద్ధిత- శ తేనక్రీత శ్శత్యః. సమాస - ప్రాప్తః ఆనందో యంస ప్రాప్తానందః-క్వచి న్నిపాతే నాభిధానమ్. యథా - ‘విషవృక్షోపి సంవర్ధ్య | స్వయం ఛేత్తు మపాంశ్రతమ్.’ సాంప్రత మిత్యన్యపి యుజ్యతే ఇత్యర్థః” (సి. కా. కార. ౫౩౭ సూ. వివరణము.)

ఇతిశబ్దముచేత నైత ముత్తార్థత కలదు. ఉదా:—నశరథుఁ డని చెప్పబడిన వాఁడు. “ఇతిశబ్దేనా పుష్కర్థతా యథా:—కృష్ణ ఇత్యవ్యయం నామ..... దశరథ ఇత్యుదాహృతః. ఇత్యాది” (ముగ్ధ. దుర్గా. వ్యాఖ్య. ౨౦౦ సూ.) క. నిను సామ్యుఁడవని యెఱిగితి.....(శాంతి. ౩ ఆ. ౫౬ ప.). ‘హరి స్సేన్యతే’ అనుచో “తిజ్ఞ” చేతను, ‘లక్ష్మ్యా నేనితః’ అనుచో ‘క్త’ ప్రత్యయముచేతను (కృత్తుచేతను) గర్తార్థము చెప్పబడుటచే ‘హరి’ అనుదానికర్తత్వ ము క్తమగుటచే గర్తార్థమున రావలసినద్వితీయ రాక ప్రాతిపదికార్థప్రథమయే వచ్చినది. ‘శత్యః అశ్వః’ అనుచో గర్తార్థమున యత్ ప్రత్యయము విధింపబడెనుగాన నష్టితద్ధిశముచే నశ్వమునందలికర్తత్వ ము క్తమైనది కాన గర్తార్థద్వితీయ రాక ప్రాతిపదికార్థ ప్రథమయే వచ్చెను. ‘ప్రాప్తః ఆనందో యంసః = ప్రాప్తానందః గ్రామః’ అనుచో నేగ్రామము నానందము పొందెనో యాగ్రామ మనునప్పుడు ద్వితీయాబహు వ్రీహిచే గ్రామమునందలి కర్తత్వ మభిహిత మైనదిగాన నట గర్తార్థద్వితీయ రాక ప్రాతిపదికార్థప్రథమయే వచ్చెను. ‘ప్రాప్తానంద’ అనునది ప్రాతిపదికము. ‘నయు జ్యతే’ అను కర్తార్థముగల “అసాంప్రతమ్” అను నిసాతముచే విషవృక్షమందలి కర్తత్వ ము క్తమగుటచే గర్తార్థద్వితీయ రాక ప్రాతిపదికార్థప్రథమయే వచ్చినది. ఇట్లే కర్తృకరణాదికారకము లభిహితము లగునపుడును బ్రథమయే వచ్చును. కల్పతరువున నుదాహృతమగు ముగ్ధబోధశ్లోకమునకు దుర్గాదాసుఁ డుదాహరించెను. అందలి ‘అర్చ్యః’ అనునది కల్పతరువున నుదాహరింపబడెను. “జీవ్యతే ౭ నేనేతి జీవనః. కరణే ౭ నట్. ఆత్ర. సర్వఇతి కరణ ము క్తమ్. పాతీతి పాతా. కర్తరి తృక్. ఆత్ర సర్వఇతి కర్తా ఉక్తః. దీయతే ౭ సైఇతి దానీయః. ఆత్ర కృద్ధిః కభావ ఇత్య నేన సంప్రదానే ౭ నీయః. ఆత్ర సర్వఇతి సంప్రదానము క్తమ్. ప్రభవత్యస్తాదితి ప్రభవః. అపాదానే ఆక్. ఆత్ర సర్వఇత్యపాదాన ము క్తమ్. లీయతే ౭ స్త్రిన్నితి లయః. అధి కరణే అన్. ఆత్ర సర్వ ఇత్యధికరణ ము క్తమ్.....సంబంధస్య పుష్కర్థత్వే పీతమ మ్మరం యస్యాసా పీతామ్బరో హరి రిత్యాదా ప్రథమాస్యాత్.....” (ముగ్ధ. ౨౦౦ సూ. దుర్గా. వ్యాఖ్య.) పీతాంబరుఁడు ‘ఏవ్వనియొక్క యంబరము రుచ్చ నిదో యతఁడు’ అనుబహువ్రీహిచే సంబంధ ము క్తమైనది గాన “పీతాంబర” అను ప్రాతిపదికమువైని కేవలపక్షి నిలువక ప్రాతిపదికార్థ ప్రథమయే నిల్చినది. “పీతామ్బర” అనుసమాసము ప్రాతిపదికము.

అసభిహితత్వమందన్మునో కర్తాది కారకములకు ద్వితీయాదివిభక్తులు వచ్చును. అపుడవి యీ ప్రాతిపదికార్థప్రథమ కపవాదములగును. ‘కృష్ణుని స్మరించెదను’ అను

[బా. కార. ౧ సూ.] కృత్యైత సమాసములచే నుక్తార్థతను సూరిచూపలేదు 955

ఉపచారః.” (ముగ్ధ. దుగ్ధా. వ్యాఖ్య. కార. ౨౦౦ సూ. వ్యాఖ్య.) అచేతనముల సంబోధనమునం దభిముఖికరణ శూపచారిక మనితాత్పర్యము.

ప్రాతిపదిక సంబోధ నోక్తార్థంబులం బ్రథమయాగు. ౧.
ప్రాతిపదికార్థమునందు:—రాముఁడు - రావణుఁడు.
నియతోపస్థితకము ప్రాతిపదికార్థము. సంబోధనము
నందు:—ఓరాముడ, ఓరావణుడ. ఉక్తార్థ
బాలవ్యాకరణ మందు:—రాముఁడు రావణుని సంహరించెను. ఉక్త
వివరణము మనఁగాఁ జెప్పఁబడినది. ఈవాక్యమునం దాఖ్యాతము
౨౩౪ I విష. కర్తను జెప్పినదిగావునఁ దద్వాచకమగు రామశబ్దము
నకుఁ బ్రథమయయ్యె. రామునిచే రావణుఁడు సంహ
రింపఁబడియె. ఈవాక్యమునం దాఖ్యాతము కర్త
మును జెప్పినదిగావునఁ దద్వాచకంబగు రావణశబ్దం
బునకుం బ్రథమ యయ్యె ననియెఱుంగునది.

సంజీవని. ౨౩౪ I విష:—ఈసూరిసూత్రము కల్పతరువులో నుదాహరింపఁ
బడిన ముగ్ధబోధవ్యాకరణసూత్రమునకు సరిగనున్నది. ఏప్రాతిపదిక ముచ్చరింపఁ
బడఁగానే, యేయర్థము నియతముగా స్ఫురించునో యాప్రాతిపదికమున కది యర్థ
మని యెఱుంగనగును. ఉక్తార్థమనునది కల్పతరువున విఫలముగా వివరింపబడెను.
ఆఖ్యాత మనఁగాఁ దిజ్ ప్రత్యయము. లేదా తిజస్తశబ్దము ననవచ్చును. “ఆఖ్యాత
తమ్” త్రి. కథితే-వ్యాఖ్యాతే. న-తిజీ,.....” (శబ్దా. చిం.) “ఆఖ్యాత.
త్రి. (ఆ+ఖ్యా+కర్తణి క్తః) కథితే - ఆఖ్యాతే - వ్యాకరణ ప్రసిద్ధే తిజస్తే పదేచ...”
(శబ్దస్తో) “అభిధానంచ ప్రాయేణ తిజ్కృత్యైతసమానైః” (నీ. కా. కార. ౫౩౭
సూ. వివ.). సూరి, యుదాహృతులు రెంటును సమాపక క్రియాపదస్థితిజ్ఞుచేత
మాత్ర మే కర్తృకర్తము లభిహితములగుటను జూపెరు. ప్రత్యయాంతరములచే నభి
హితములగుట నేలొకొ యుదాహరింపలేదు. భావార్థకాదికృతులచే గర్తృకర్తము
లభిహితమగుట తెల్లన విఫలముగా నున్నది. ఉదా:—చైత్రుఁడు చదువఁగా
మైత్రుఁడు వినెను. ఇచట కర్తృక భావలక్షణార్థ నుజిచేగర్త యభిహితమయ్యెను.
అట్లగుటచే గర్తృవాచకవైత్రిశబ్దముపై గర్తృకృత్యతీయ నిలువక ప్రాతిపదికార్థ
నపుడు స్మరణక్రియకుఁ గర్తము ‘కృష్ణుని’ అనునది. అది తిజాది ప్రత్యయములచే
నభిహితము కాలేదు. కాన నటఁ గర్తార్థమున ద్వితీయ వచ్చినది. తిజ్ఞుచే నభి
హితముకర్త కాన ‘నేను’ అనునది ప్రథమాస్తమై యైనది.

950 తెల్లనను గర్తృకర్తములు భావార్థకాదులచే నుత్తములగును [౨౩౪ I వి. సంజీ.]

ప్రథమయే నిల్చినది. చైత్రునిచే బాతము చదువఁబడుట మైత్రునకుఁ జినఁబడ లేదు. అనుచో 'చదువఁబడుట' అనుకర్తార్థక థాల్పర్థక ప్రత్యయముచే గర్త ముక్త మాయెను. గానఁ గర్తవాచిపాతశబ్దముపైఁ గర్తార్థస్వీతీయ నిల్వక ప్రాతిపదికాఢ ప్రథమయే నిల్చినది. "లకారాదులు సకర్తకంబునకుం గర్తృకర్తంబులందును లాఁటికిఁ గర్తయందును నగు." (బా. క్రియా. ౪౦ సూ.) అనుసూత్రమునందలి యాది శబ్దముచే లడాదులవలెనై భావార్థకాదులును గర్తృత్వమునందును గర్తార్థమునందును విధింపఁబడిన వనుటకు సందియములేదు. ఇట్లు భావార్థకాదిప్రయోగమునఁ గర్తృకర్తవాచకములకుఁ బ్రథమ సిద్ధించుచుండఁగా సూరి. "భావార్థకాదియోగంబునం గర్తకుం బ్రథమయగు" (బా. కా. ౩౨ సూ.) అని పునరుక్తముగా సూత్రించెను. ఇటఁగర్తకుమాత్రము ప్రథమనువిధించుట నరయఁగా నీతఁడు తిజ్ఞుచేమాత్రమే యభిహితత్వము గలదనియు భావార్థకాదులచే నభిహితత్వము లేమింజేసి యిట్టి యొడలఁ గర్తృవాచకముపైఁ దృతీయ నిల్వవలసినచున్నననియుఁ దలఁచి యీసూత్ర మును రచించెనని తోఁచకమానదు. బా. క్రియా. ౩౫ సూ. మొ. ౪౫ సూ. నజ కును భావార్థకాది ప్రత్యయములు విధింపఁబడెను. అట్లే బా. క్రియా. ౧౨౨ సూత్రముచేత విధింపఁబడిన నుజీయు నీభావార్థకాదులలోఁ జేర్పఁదగినదె. (విస్తర I)

సూరిగారి యుదాహృతుల సమన్వయము:—'రాముఁడు రావణుని సంహరించెను.' అనువాక్యమున డిజ్విభక్తియగు లిట్టు 'రాముఁడు' అను కర్తను జెప్పుచున్నది. అనఁగా "లకారాదులు సకర్తకంబునకుం గర్తృకర్తంబులందును లాఁటికిం గర్తయందును నగు" (బా. క్రియా. ౪౦ సూ.). అనుసూత్రముచే లిట్టు కర్తృత్వమున విధింపఁబడినది గాన లిట్టుచేఁ గర్తచెప్పఁబడినది. కావున గర్తృవాచకమగు రామశబ్దముపైఁ గర్తృత్వమున నిలువవలసిన తృతీయ (బా. కార. ౩ సూ.) 'ఉక్తాథానా మప్రయోగః' అనున్యాయముచొప్పునఁ బునరుక్తముగ నిలువదయ్యె. అట్టి

విస్తర I ౨౩౪ I విషయ:—బా. క్రియా. ౧౨౨ సూత్రపు నుజీ వాడినచోటఁ గర్తకుఁ బ్రథమయేకాక షష్ఠీయువచ్చుట గలదు. ఉదా: 'ఇది నేను జేయఁగాదు. ఇది నాకుఁ జేయఁగాదు. నుజ్యంతముతో నన్వయింపక కర్త వలయునగుదులతో నన్వయించుటచే షష్ఠ్యంత మగపడు చున్నది. క. వీరికి జొరనగు । వీరికి గాదను విచారవిషయము గలదే. (ఆది. ౬ ఆ. ౩౮.) అ.చె. కాన నిక వేడఁగాదు నాకు (సఖా. ౨ ఆ. ౨౬౩.) ప్రథమకు:—ఉ.....దైవముతోద్బుడనవలయు.....(ఉద్యో. ౩ ఆ. ౭౩.) క.....నాకు నీవేమియుఁ జెప్పునువలనదు. (ద్రో. ౧ ఆ. ౯౪.) మొ.

యెడఁ బ్రయోగయోగ్యతకై “(న కేవల ప్రకృతిః ప్రయోక్తవ్యా-నాపి
 ‘ప్రత్యయః’ అనున్వాయముచొప్పున) ప్రాతిపదికార్థప్రథమయై నిల్చినది. ఇట్లే
 ‘రామునిచే రావణుడు సంహరింపబడియే’ అనునపుడును త్రిట్టు కర్తార్థమునందు
 విధింపఁబడెను గాన (బా. క్రియా. ౮౮ సూ.) త్రిట్టుచే గర్తార్థ మభిహితంబయ్యె.
 అక్కా రణమునఁ గర్త వాచక రావణశబ్దముపైఁ గర్తార్థక ద్వితీయ (బా. కార. ౨
 సూ.) పునరుక్తముగ నిలువక ప్రాతిపదికార్థప్రథమయై నిల్చినది. ఇట్లే భావార్థకాది
 కృత్తులును బా. క్రియా. ౮౮ సూ త్రముచొప్పునఁ గర్తృకర్తార్థములందు విధింపఁ
 బడుటంజేసి వానిప్రయోగమునందును గర్తృత్వమునఁ ద్వితీయయుఁ గర్తార్థమున
 ద్వితీయయుఁ బునరుక్తముగ నిలువక ప్రాతిపదికార్థప్రథమయై నిల్చును. ప్రయోగ
 ములు:—చ. అమలినతారకాసముదయంబుల నెన్నను సర్వవేదశా | త్రముల
 యశేషపారము ముదంబునఁ బొందను బుద్ధిబాహువి | క్రమమున దుర్గమార్థజల
 గౌరవభారతభారతీసము | ద్రము దరియంగ నీడను విధాతృనకై నను నేరఁజోలునే
 (ఆది. ౧ ఆ. ౧౯.) ము.....భూపతి సహియింప నోపునె (సభా. ౨ ఆ. ౯౮.)
 సీ.....నన్నిట్లు వీరదయూడవై విడిచి చనఁగఁదగునె నీకు.....(ఆర. ౨
 ఆ. ౮౨.) ఉ.....వాయుసుతుండు మల్లయు | ధమ్మన నోర్పు నాతని నుదగ్ర
 మహాభుజశక్తి యేర్పడన్. (సభా. ౧ ఆ. ౧౬౨.) చ. తడయక యేగి నీతిబల
 దర్పము లొప్పగ.....(సభా. ౧ ఆ. ౧౬౪.) చ.....మా కధికశక్తు
 జయం బగుఁజేమివెడ్డ.....(సభా. ౧ ఆ. ౧౬౬.) చ.....నవసౌరభ ప్రసవ
 చిత్రవనావలి గల్లుదాని (సభా. ౧ ఆ. ౧౭౩.) చ.....హంసుండు డిభకుండు
 నంతక | క్షయగతులైన నిప్పు.....(సభా. ౧ ఆ. ౧౬౧.) కా. ఆదుర్యోధనుఁ
 డుద్భవిల్లుడును.....(ఆది. ౫ ఆ. ౧౦౬.) గీ. ఉత్తమజ్ఞానవృద్ధు నా నుండె
 నేని (సభా. ౨ ఆ. ౨౫.) ఆచ్ఛికశబ్దములకునైతము ప్రాతిపదికార్థసంబోధనము
 లందుఁ బ్రథమ యగును. ఉదా:—తండ్రి - తల్లి - గోడ - ఓతండ్రి - మొ. ‘తండ్రి’
 అనుచో “తండ్రితనమును జాతీయుఁ దదాశ్రయమగు పితృవ్యక్తియు మహదర్థకత్వ
 మును ననునవి ప్రాతిపదికార్థము లగుచున్నవి. తెలుఁగున మహాత్వామహత్త్వ
 మహతీత్వములే లింగస్థానీయములు. కాన నవియుఁ బ్రాతిపదికార్థములే యనుటలో
 విప్రతిపత్తిలేదు. తెల్లునందును మిత్రుఁడు - మిత్రము - కంధర - కంధరము - దూత -
 దూతుఁడు మున్నగు ననియతలింగసమములు గలవు. అట్టియనియతలింగసమత్వమును
 వచనాదులును బ్రత్యయార్థములనియు, ప్రాతిపదికార్థములు కావనియు నాంధ్ర
 వైయాకరణుల యాశయము. “ఇట్లనేకలింగంబులుగల శబ్దంబులయొద్ద (మిత్రము +

మిత్రుడు) లింగము ప్రాతిపదికార్థములలో సంతర్భూతమని యంగీకరింపక విభక్త్యర్థమే యని గ్రహించుకొనునది" (బా. గు. ప్ర. కా. ౧ సూ. వ్యాఖ్య. ౨౦౪ పుట. ద్వీ. ము.). (విస్తర II)

సర్వవిభక్తిః సంస్కృతతుల్యా. (ఆం. చిం. హలం. ౧౫ అహో. ౪౨౩.)

కర్తురీప్సితతమం కర్తః (౧-౪-౪౯.) కర్తుః క్రియయా ఆప్తుం ఇష్టతమం కారకం కర్తసంజ్ఞం స్యాత్.

కర్తణి ద్వితీయా (౨-౩-౨.) అనుక్తే కర్తణి ద్వితీయా స్యాత్. హరిం భజతి. (సి. కా. ౫౩౭ సూ.)

తథా యుక్తం చానీప్సితమ్ (౧-౪-౫౦.) ఈప్సితతమ వత్ క్రియయా యుక్త మనీప్సితమపి కారకం కర్త సంజ్ఞం స్యాత్-గ్రామం గచ్ఛం స్త్రుణం స్పృశతి.

నన్నయా విషం భుజ్జీ. (సి. కా. ౫౩౮ సూ.)

౨౩౫ విషయము అకథితం చ. (౧-౪-౫౧.) అపాదానాదివిశేషై రవి వక్షితం కారకం కర్తసంజ్ఞం స్యాత్-శ్లో. దుహ్యచ్ఛ-పచ్ఛ-దట్ట-దధి-ప్రచ్ఛి | చి-బ్రూ-శాసీ-జ-మ-భ్యుషామ్ | కర్తయుక్ స్యా దకథితంతథా స్యా స్నీ-హృ-కృష్య హామ్, దుహదీనాం ద్వాదశానాం తథా నీ ప్రభృతీ నాం చతుర్ణాం కర్తణా యద్యుజ్యతే తదే వాఽకథితం కర్తేతి పరిగణనం కర్తవ్యమిత్యర్థః. గాం దోధి పయః.....(సి. కా. ౫౩౯ సూ.)

కర్తప్రవచనీయకే కూర్చిః (ఆం. చిం. ఆజం. ౫ కారి. అహో. ౨౬౦ పుట.)

విస్తర II ౨౩౪ I విషయము—సూరి కారకశబ్దార్థమును వివరింపక యువే ఊహించుగాఁ ద్రిలింగలక్షణశేషమునఁ బూరింపఁబడెను. "కారకంబులనం గర్తాదులు. అవి యాము. కర్త కారకము-కర్తృ కారకము - కరణకారము - సంప్రదానకారకము - అపాదానకారకము - అధికరణకారకము. క్రియాన్వయము గలిగించునది యనఁగాఁ గ్రియాన్వయము కలదియని కారకశబ్దార్థము." (ప్రాథ. కార. ౧ సూ.). ఉదాహరణము— దేవదత్తుడు పంటకనును పండెను. మొ.

కల్పతరు. ౨౩౫ విష:—సర్వవిభక్తి రిత్యాదికారిక ౨౩౪ విషయమున వ్యాఖ్యాత మయ్యెను. కారక ప్రక్రియలో సంస్కృతవ్యాకరణసూత్రములను మూలముచేయుట కిదియే కారణము. కాన నిది యెల్లెడల వానిమొదటఁ జూపఁ బడును.

కర్తురిత్యాది. కర్తుః = కర్తకు, క్రియయా ఆప్తుమ్ = క్రియతో వ్యాపారించుటకు, ఇష్టతమరి కారకమ్ = విక్సీలియిష్టమైనది కారకమై, కర్త = కర్త సంజ్ఞ గలదగును. అనుక్తే కర్తణి = అనభిహితకర్త వాచకముపైని ద్వితీయాస్యాత్ = ద్వితీయ నిల్పును. ఉదా:—హరిం భజతి = భక్తుఁడు హరిని భజించుచున్నాఁడు. భక్తుని భజనవ్యాపారమున కీస్థితముఁడు హరి గావున హరి కర్త మయ్యెను. అట్టి యనుక్తకర్తమునకు వాచకమగు హరిశబ్దముపై ద్వితీయావిభక్తి నిల్వఁగా ‘(భక్తో) హరిం భజతి’ అని నీధించినది.

తథా యుక్తంచేత్యాది:—తథాయుక్తంచ = ఈస్థితమమువలెఁ గ్రియతో సంబంధించునట్టియు, అనీప్సితమ్ = కర్త కిష్టతమము కానిదియుఁ గారకమై కర్త సంజ్ఞ గలదగును, గ్రామం గచ్ఛన్ = గ్రామమునుగూర్చి పోవుచు, తృణం ప్పుశతి = తృణమును దాఁకుచున్నాఁడు. తృణస్పర్శము కర్త కిష్టతమము కాకున్నను గర్త సంజ్ఞ కల్గుచున్నది. విషం భుజ్తే = విషమును రోగి దినుచున్నాఁడు. ఇందును జైరీతినే గ్రహింపనగును. సామాన్యముగా విషేశన మీప్సితము కాదు సరేకదా యనిష్టమును నై యుండును.

“య త్క్రియతే త త్కర్తేతి ప్రసిద్ధమ్. కరోతే ర్నిఖిలక్రియావాచకత్వాత్ కర్తు ర్వాపారేణ యత్ సాధ్యతే తత్ కర్తే త్యర్థః.” (కర్తయొక్క వ్యాపారముచే సాధింపఁబడినది కర్తమనియర్థము. చేసదత్తుని పచనవ్యాపారముచే బాకము సాధింపఁబడెను. అట్టివాకమున కాశ్రయమగు నన్నఘు కర్త సంజ్ఞిత మగును.) “అతవ క్రియావ్యాప్యం కర్తేతి క్రమదీశ్వరః. కర్తు రీప్సితతమం కర్తేతి పాణిని. తద్భిన్న త్వేన క్రియాజన్యఫలకాలిత్వం కర్తత్వ మిత్యవరే.” (ముగ్ధ. ౨౦౧ సూ. దుర్గా-వ్యా.) క్రియాభిన్నమై క్రియాజన్యఫలమున కాశ్రయమైనది కర్త సంజ్ఞ గలదను నీమూఁడవపక్షముచే బాణినియలక్ష్యము లెల్ల సంగ్రహింపఁబడుచున్నవి.

అకథితం చేత్యాది:—అకథితంచ = అపాదానాదివిశేషములచే వివక్షింపఁ బడని యనఁగా వపాదానాదిరూపమున వివక్షింపఁబడక కర్తరూపమున వివక్షింపఁ బడిన యట్టికారకము పైతము కర్త సంజ్ఞ గలదగును. ఉదా:—గాం దోగ్ధి పయః = గొల్లఁడు గోవును బాలను బిడుకుచున్నాఁడు. అనుచో నీప్సితతమకర్తము పాలు.

క్రియతో నన్వయించు గోశబ్దవాచ్యమునం దపాదానము వివక్షింపక కర్తత్వమును వివక్షించుటచే నదియుఁ గర్తృమయ్యెను. అపాదానవివక్షయందు 'గొల్లఁడు గోవు నుండి పాల్గును బిడుకుచున్నాఁడు' అనియే యేర్పడును. ఇట్టి ద్వికర్తకక్రియలు కొన్ని పరిగణింపబడినవి. అవియే దుహాదులు. దుహ్ = పిడుకు, యాచ్ = యాచించు, పచ్ = పచించు = వండు, దణ్డే = దండించు, రుధి = ఆవరించు = నిరోధించు, ప్రచ్ఛి = పృచ్ఛించు, చి = ఘోషించునగుఁగా, బ్రూ = వచించు = చెప్పు, శాసీ = శాసించు, జి = జయించు, మథ్ = మథించు, ముష్ = దొంగిలించు, నీ = తీసికొనిపోవు, ఇట్లై హృ = కృష్ - వహ్. మొ. ముగ్ధబోధవ్యాకరణమున "యాచ్ఛార్థ - దుహ - చి - ప్రచ్ఛ | రుధ్ - బ్రూ - శాస - జి - నీ - వహః | హృ - దణ్డి - గ్రహ - క్రుష్ - మథ | ముష్ - సచాద్యా - ధవో - ద్విధాః." అని చెప్పబడెను. కాముదిలోఁ బరిగణింపబడినట్లు పదునాఱేకాక యింకను 'ద్విధాః' = ద్వికర్తకములు గలవని 'సచాద్యాః' అనుచు గణము వచింపబడెను. "ఆద్యశబ్దాత్ హిస = వర్ణనే - గతే - గురుః శిష్యం గ్రామం ప్రాహిణోతీత్యాది.....వృత్తం నాకాం కరోతీత్యాది. ఏకమేవ కర్త ప్రకృతివికృతిభేదేన భిన్నం. సువర్ణం కుడ్డలం కరోతీత్యాదివత్." (ముగ్ధ. ౨౮౫ సూ.) దీనినిబట్టి వర్ధకి వృత్తము నోడను జేసెను. కమసాలి సువర్ణమును గుండలమును జేసెను. మున్నగురిని స్థలాంతరములందును ద్వికర్తకత్వము గల్గుననియెన్నునగును.

మైత్రుండు చైత్రునిగూర్చి యిట్లనియె. (ఇట్లనఁగా నీవాక్యమును.) ఇందు 'ఇట్లు' అనునది ముఖ్యకర్తము. 'చైత్రుని' అనునది యముఖ్యకర్తము. "వచ్యర్థముఖ్యకర్తంబునకుఁ దోడకు వర్ణకంబులు ప్రాయికంబుగ నగు. ఉదా:-మైత్రుండు చైత్రునితోడ నిట్లనియె. మైత్రుండు చైత్రున కిట్లనియె. ప్రాయికంబునుటచే నోకానొకచో ద్వితియయు నగు." (బా. కార. ౬ సూ.) అని సూరి స్మృతించెను. ఒకానొకచో ననఁగా—'మైత్రుండు చైత్రునిగూర్చి యిట్లనియె' అనియుఁ గ్వాచిత్రముగా నుండనగునని యెఱుంగునది.

'సన్వవిభక్తి స్ఫుంస్ఫుతతుల్యా' అని భట్టారకుఁడు వచించుటచే బయిరిని ద్వికర్తకక్రియలు నిరూపింపబడెను గాని యిట్టి ద్వికర్తకతాప్రయోగము తెల్లన విక్సీలియ్యుదు. వై సేదాహరించిన సూరిసూత్రముచొప్పునఁ బయిచోటులందుఁ బ్రాయికముగా "తోడకు" వర్ణకములు వచ్చుటే తెలుఁగు సంప్రదాయము. నీ.....గీ. అధిక! బలుఁడు. శూరుండు గట్టుము పట్ట మతని (ద్రోణ. ౧ ఆ. ౬౨ పు.) ప. పలుకఁడె నిన్ను నేఁడు నినుఁ బట్టము గట్టదనంచు బొంకొకో (భాస్క.

రా. అయో. ౪౯ ప.) (విస్తర I, II). ఇట్టి ద్వికర్తకము లగుదు. వచ్యర్థకథాకు ప్రయోగమునఁ బయి సూరిసూత్రముచొప్పున 'తోడ-కు' వర్ణకము లముఖ్యకర్త

విస్తర I ౨౩౫ విషయము:—సంస్కృతభాషాప్రసిద్ధవిభక్తులు కొన్ని తెలుగునఁ బ్రయుక్తములగుట సంప్రదాయముకాదు. కావున “సర్వవిభక్తి స్సంస్కృతతుల్య” అనుభట్టారకసూత్రము ప్రాయోగిప్రాయమున వచింపఁబడెను. కావుననే దాని వెంటనే “అన్యస్యాః క్వచి ద్భవే చ్చాన్యా” అనిసూత్రించినవాడయ్యెను. “ఉపాన్యథాన్యజ్వసః” (౧-౪-౪౫) ఉపాదిపూర్వస్య వసతే రాధారః కర్త స్యాత్ - ఉపవసతి - అనువసతి - అధివసతి - ఆవసతి - వా - వైకుంఠం హరిః.” (సి. కా. ౫౪౪ సూ.) ఉపాదిపూర్వక వస్థాభాతువున కధికరణము కర్తసంజ్ఞగల దగును. “ఉపవసతి వైకుంఠం హరిః” = వైకుంఠమును హరి యధివసించుచున్నాడనియర్థము. తెలుగున నిట్టిప్రయోగ ముండదు. వైకుంఠమందు హరి యధివసించుచున్నాడని ప్రయోగించుటయే సంప్రదాయము. ఇట్లే “ఉభ సర్వతసాః కార్యాధి గుపర్యాదిషు త్రిషు | ద్వితీయా ౭ మ్రేడితాన్తేషు | తతో ౭న్యత్రాపి దృశ్యతే.” (సి. కా. ౧౪౪౪ వార్తికము.) ‘ఉభయతః-సర్వతః.’ అనువాని ప్రయోగమునందును ధిక్ శబ్దప్రయోగమునందును నామ్రేడితములగు “ఉపరి - అధః - అధి” అనువానియోగము నందును నిట్టి మఱికొన్నిటి యోగమునందును ద్వితీయ వచ్చును. ఉభయతః కృష్ణం గోపాః = కృష్ణునిని రెండుప్రక్కలను గోపకులు గలరు. ఇట్టి ద్వితీయ తెలుగున వాడఁబడదు. ఇట్టయెడల పశ్చి మున్నగునవియే తెలుగున వాడఁబడును. మఱియు ధిగాదిశబ్దములకుఁ దెలుగునఁ దత్సమరూపప్రయోగమును లేదు. కృష్ణున కిర్వంకలను గోపకులు గలరు. ఈరీతినే “అకర్తకథాతుభి ర్యోగే దేశః కాలో భావో గస్తవ్యో ౭భావచ కర్తసంజ్ఞక ఇతివాచ్యమ్. కుయాన్ స్వపితి - మాస మాస్తే - గోదోహ మాస్తే - శ్రోశ మాస్తే.” (సి. కా. ౫౩౯ సూ. ౧౧౦౩-౧౧౦౪ వార్తి.) అకర్తకథాతుప్రయోగమున దేశకాలాదులు కర్తసంజ్ఞ గలవగును. దేవదత్తుడు గ్రామ సమూహమును నిద్రించుచున్నాడు. ఇట్టివాడుక తెలుగున లేదు. దేవదత్తుడు గ్రామసమూహమందు నిద్రించుచున్నాడని ప్రయోగించుటయే సంప్రదాయము. “కాలాధ్వనో రత్యస్తసంయోగే. (౨-౩-౫) ఇహ ద్వితీయా స్యాత్. మాసం కల్యాణీ. మాస మధీతే. మాసం గుడధానాః. శ్రోశం కుటిలా నదీ. శ్రోశ మధీతే.....” (సి. కా. ౫౫౪ సూ.) గుణక్రియాద్రవ్యములచే గాలాధ్వముల కవిచ్ఛిన్నసంయోగము గమ్యమగుచుండఁగా ద్వితీయ యగును. “మాస మధీతే = ఒక నెలను విచ్ఛేదము లేకుండఁ జదువుచున్నాడు.” ఇట్టివాడుకలు తెలుగు

మునకు రాకుండుటయుఁ బ్రయోగదృష్టమగుచున్నది. క. అని వెండియు నాపతి గురు | జననాథుగుఱించి పలుకు శుక్రఁడుతోడై.....(శబ్ద. ౨ ఆ. ౫౦.). చ. అనవిని యన్న రేశ్వరుఁడు హాసముతో నతనింగుఱించి యి | ట్లను..... (శబ్ద. ౨. ఆ. ౨౩.) గీ. ఆతఁ డారణ్యకోద్ధీతమైన వాక్య | సంచయము విష్ణుగుఱించి లేవు. ఒకమాసమున విచ్ఛేదము లేకుండఁ జదువుచున్నాఁ డనురీతిని బ్రయోగించు టయే సంప్రదాయము. ఇంకను “కాలాధ్వములకుం బ్రాయుకంబుగఁ బ్రథమ యగు.” (బా. కా. ౨౫ సూ.) అనుచోప్పన “వాఁడు నిన్న వచ్చెను - వాఁడు క్రోశము నడచెను.” అనురీతిని బ్రథమ వచ్చుటయు సంప్రదాయమై యున్నది. చ. పలుకఁడె నిన్న నేడు నినుఁ బట్టుముఁ గట్టెద నంచు.....(భాస్క. అయో. ౪౯ ప.)

కర్తవ్యవచనీయక ఇత్యాది చింతామణిసూత్ర మీవఱకు ౧౩౫ విషమున వ్యాఖ్యాత మయ్యెను. సంస్కృతవ్యాకరణములలో “ప్ర - పరా - వీత్యాది ప్రాదుల లోని కొన్నిటికి—“అను - ఉప - ప్రతి - అభి - అధి - ను - అతి.అసి” - అనువానికిఁ గొన్నిటికి—గత్యుపసర్గసంజ్ఞ కపవాదముగఁ గర్తవ్యవచనీయసంజ్ఞ గలదనియు నట్టి వానియోగమున ద్వితీయావిభక్తి వచ్చుననియుఁ జెప్పబడెను. “లక్షణేత్థంభూతా ఖ్యాన భాగ వీప్సాను ప్రతిపర్యవసః. (౧-౪-౯౦.) ఏష్వర్ధేఘ విషయభూతేఘ ప్రత్యాదయ ఉక్తసంజ్ఞాః స్యుః.” (సి. కా. ౫౫౫ సూ.) “కర్తవ్యవచనీయ యుక్తి ద్వితీయా (౨-౩-౮.) ఏతేన యోగే ద్వితీయా స్యాత్. పర్జనోఽస్య, జపమను, ప్రావర్షత్.” (సి. కా. ౫౪౮ సూ.) “జపమను ప్రావర్షత్ - ఇచట ‘అను’ అను దానిచే లక్షణము (హేతువు) ద్యోత్యమగును.....జపజ్ఞానముచే వర్షము జ్ఞానవిషయమగును.” (కౌముదీశరదాగమము. ౨౭ పుట.) “లక్షణమన లక్ష్యలక్షణ భావము. (జ్ఞాప్యజ్ఞాపకభావము.)” (కౌ. శర. ౨౯ పు.) “కర్తృక్రియాం ప్రోక్తవ స్తః= కర్తవ్యవచనీయాః.....క్రియానిరూపితమగు సంబంధవిశేషమును ద్యోతనము చేయునవి యనియర్థము.” (కౌము. శర. ౨౭ పు.) (విభక్త్యర్థప్రకరణము.). వైసందర్భమునుబట్టి “పర్జనోఽస్య, జపమను, ప్రావర్షత్.” అనఁగా నింద్రుఁడు జప హేతువుచే వర్షించె ననునర్థము విశదమగుచున్నది. ఇట్టియెడల హేతుర్ధ్వతత్వతీయ సాధారణముగా రావలసియుండఁగా (పర్జనోఽస్య జపేన ప్రావర్షత్.) ద్వితీయ, కర్తవ్యవచనీయయోగమునఁ గల్గెనని యెఱుంగునది. ఇట్టి వ్యస్తములగు కర్తవ్యవచనీయములకుఁ (అను. మొ) దెల్లునఁ దత్సమప్రయోగము లేదు. ఇట్టి కర్తవ్యవచనీయార్థకములగు తెల్లువిభక్తులకును దేనుఁగుప్రబంధములందు సాధారణముగాఁ బ్రయోగము

[బొ. కార. ౨. సూ.] వైషయికస్తప్తమిచోటః బర్హయముగ 'కూర్చి' విభక్తినిల్చును పఠించె నధిప. (శాం. ౬ ఆ. ౩౬౨). ఇట్టియెడల గుఱించిప్రభృతులు గుఱించు థాతుక్త్యాధికరూపంబు లనియు నవి పరమగునపుడు ద్వివితీయావిభక్తినిల్చుననియు నెఱుంగునది. క. ఇందుముఖి వేడు మెద్దియిష్టము నీకున్. (సభా. ౨ ఆ. ౨౫౭.) ఎద్దియిష్టమో దానిని నన్ను వేడుమని యర్థము. ఇట్లు యాజ్ఞాధికములెల్ల ద్వికర్త కము లగును.

లేదు. కాని "కర్తప్రవచనీయకే కూర్చి" (౧౩౫ విష.) "కూర్చి - ల - ను - నయో భవేద్ద్వివితీయా తు." (౧౧౯ విష.) "కర్తప్రవచనీయజవిభక్తిః" (౮౨ విష.) అని భట్టారకుడును "అందు - పట్టి - కూర్చి - విభక్తిః" (౮౮ విష.) అని యధర్వణాచార్యుడును వచించియుండుటంజేసి కర్తప్రవచనీయ ద్యోత్యార్థములలో నేదాన నైన "కూర్చి" యను తెనుఁగువిభక్తి నంగీకరింపక తీరదు. నేటి ముద్రణములలోఁ బ్రాచీనకావ్యములందు "కూర్చి" అను విభక్తియే యున్ములితమైనది. నన్నయా ధర్వణులు పేర్కొన్న యీవిభక్తి ప్రాచీనకావ్యములలో లేదనుట విశ్వసనీయము కాదు. కాన లేఖకపాఠకాదికృతమగు నీసాహస ముపేక్ష్యము. నాచూచిన తాళ పత్రమాతృకలలో భారతమందే కొన్నియెడల నయ్యది యుపలబ్ధ మగుచువచ్చెను. నన్నయాధర్వణీయములోని 'కూర్చి'కి సరియగు 'గుఱించి - గుఱించి' అనునవి 'విభక్తిర్ధాభిధాయకశబ్దములు నంగీకార్యములె. ఇంక నియ్యది కర్తప్రవచనీయార్థములలో నెట్టియర్థమున వచ్చుచున్నదో పరిశీలించవలసి యున్నది.

పయి సుదాహరించిన లక్షణేత్థంభూతాఖ్యానేత్యాది సూత్రోపదిష్టార్థములలో నొకటియగు నిత్థంభూతాఖ్యానార్థమునఁ గూర్చివిభక్తి వచ్చుట నన్నయా ధర్వణసమ్మతమని తోచుచున్నది. "కస్యచిత్ ప్రకార స్సావృప్తిః ఇత్థంభావః..... భక్తో విభుమభి (అభిరభాగే) = విభౌ విషయే భక్తిభావాపన్నః....." (ముగ్ధ. దుర్గా. వ్యాఖ్య. ౨౮౬ సూ.) "భక్తో విష్ణుంప్రతి.....విషయతాసంబంధః ప్రత్యాదిద్యోతోఽర్థః.....విష్ణు విషయకభక్తిమా నిత్యర్థః. అత్ర భక్తః భక్తిరూపం ప్రకారవిశేషం ప్రాక్షత్వా దిత్థంభూతః..." (సి. కా. ౫౫౨ సూ. బాలమ. వ్యాఖ్య.) "భక్తో విష్ణుంప్రతి" అనఁగా విష్ణు విషయకమగు భక్తిగలవాఁడని యర్థము. ఓకానొకప్రకారవిశేషము నొందినవాఁ డిత్థంభూతుఁ డనిపించుకొనును. అట్టివానిరీతి యిందుఁ జెప్పబడెను గాన నిది యిత్థంభూతాఖ్యాన మననగును. విష్ణువు విషయము. భక్తి విషయి. విష్ణునకును భక్తికిని గల విషయవిషయభావరూపసంబంధము 'అభి' 'ప్రతి' మున్నగు కర్తప్రవచనీయములచే ద్యోత్యిత మగుచున్నది. ఇచట వైషయికస్తప్తమి రావలసియుండఁగాఁ

గర్వప్రవచనీయయోగమున ద్వితీయవచ్చినది. తెల్లన నిట్టియర్థమునఁ గూర్చివిభక్తి ప్రయోగదృష్ట మగుచున్నది. ఆ-వె. ఆశమికపుత్రుఁ డంబుజసంభవుఁ | గూర్చి భక్తితోడ ఘోరతపము | నేయుచున్న సుప్రసిద్ధుండు,.....(ఆని. ౨ ఆ. ౧౬౯ ప.) ('అంబుజసంభవుఁ గుఱిచి' అని ముద్రణపాఠము.) ఈభట్టారకుని పద్యము నందలి కూర్చివిభక్తి యిత్యంభూతాఖ్యానమున వచ్చినది. అంబుజసంభవునకును భక్తి పూర్వకతపశ్చరణమునకును గలవిషయవిషయభావ మిందు గ్రహింపవలయును. అంబుజసంభవవిషయకము తపశ్చరణమని యర్థము. ఇట్లే యంతటను "గూర్చి - గుఱిచి - గుఱించి" అనువాని కర్తవ్యవచనీయతను సమన్వయించుకొనునది. సంస్కృతభాషాప్రసిద్ధవిభక్తులకుఁ బర్యాయముగాఁ దెలుఁగు విభక్తులవాడుకలను జూపునభినివేశముతో భట్టారకుఁ డిట్లు కర్తవ్యవచనీయజ విభక్తిని జూపినే కాని యిట్టిస్థలములందలి కూర్చి ప్రభృతుల కుద్దేశ-శార్థకత్వమున సమన్వయము కుదురకపోదు. వైయాదిపర్వపద్యమున శమికపుత్రుఁ డంబుజసంభవు నుద్దేశించి భక్తితోడఁ దపముచేయుచున్నవాడని సమన్వయించుటలో విరోధములేదుగదా, 'ను' విభక్తితోఁ గుదురుపడుచున్నను సంస్కృతభాషాప్రసిద్ధ తాదర్థ్యాన్వికాది స్థలము లందుఁ జతుర్థివిభక్తి నంగీకరించి భట్టారకుండు "కొఱకు-కై" అనువాని నుపదేశించ లేదా? శేషషష్ఠి నిర్వాహమునకయి తా నెఱ్ఱుటనువాడనట్టి యొక్క విభక్తి నుప దేశించలేదా? అరీతినె కర్తవ్యవచనీయవిభక్తి ద్యోత్యాన్వికమునందు 'గూర్చి' విభక్తి పర్యాయముగా నిల్చునని భట్టారకునియాశయము నెన్ననఁగును. విషయవిషయ భావము న్యక్తమగుస్థలములందలి కూర్చి విభక్తి కర్తవ్యవచనీయార్థకమనియుఁ దద్భిన్నములగు కేవలోద్దేశార్థకస్థలములందలి "కూర్చి" ప్రభృతులు కర్తవ్యవచనీయార్థకములు కాక ద్వితీయాంతముల యని. "పరే ఘాండాన్విది శబ్దేషు | సప్తమ్యాద్యా విభక్తయః" (౨౪౭ విష.) అనునధర్వణవచనముచొప్పున నను ప్రయుక్తములగుశబ్దము లనఁదగుననియు నెఱుంగనగును. ఈద్వివిధములగు గూర్చి ప్రభృతులు నిల్చుటలోని ప్రక్రియయు భిన్నముగ నేయున్నది. కర్తవ్యవచనీయార్థక కూర్చి ప్రత్యయము ప్రాతిపదికముపై నిల్చునపుడు "అందు పట్టి కూర్చి విభక్తిమ" (౨౪ విష.) అను నధర్వణవచనముచొప్పున నుమాగమమురాఁగా "అంబుజసంభవ+ కూర్చి = అంబుజసంభవు+కూర్చి = అంబుజసంభవు+నుమ్+కూర్చి = అంబుజసంభవుం గూర్చి" అనురీతిని రూపసిద్ధిగల్గును. అనుప్రయుక్తకూర్చి శబ్దమునిల్చునపుడు ద్వితీయాంతశబ్దముపయి "తన్నున్+కూర్చి = తన్నుఁగూర్చి" అనురీతిని 'కూర్చి' శబ్దమునిల్చుటచే రూపసిద్ధిగల్గును. ఇట్టి 'తన్నుఁగూర్చి - నన్నుగూర్చి' మున్నగు

[బా. కార. ౨ సూ.] 'కూర్చి' విభక్తిద్వితీయపై నిల్చునను 'ప్రౌఢవ్యా' సరికాదు

చోటులం దెన్నడును గర్తప్రవచనీయకూర్చి విభక్తియని భ్రమింపరాదు. మఱియు నీక్రిందిరీతిగల ప్రయోగములందు సయితము వైషయికసప్తమికే బ్రసక్తిలేమింజేసి కర్తప్రవచనీయాధము కాదని గ్రహింపవలయును. క. అని వెండియు నాపతికురు| జననాథుగుఱించి పలుకు.....(శల్క. ౨ ఆ. ౫౦.). ఇట్లే నీ. అబ్బాసనుడు తన్ను నర్థితోగుఱిచియ, జించుటఁగోరి స్పృశించె సుగల (హరి. పూ. ౧ ఆ. ౯౭.) అనురీతి ప్రయోగములందును గర్తప్రవచనీయ విభక్తియని తలంపరాదు.

"ఉద్దేశార్థమునందు ద్వితీయకు గుఱిచియునను ప్రయుక్తంబగు..... సముచ్చయగ్రహణము కూర్చి జ్ఞాపనార్థము" (ప్రౌఢ. కార. ౨ సూ.). ఈతఁడు 'గుఱించి' అనుదానిని జూచికొనలేదు. ఇందు 'కూర్చి' జ్ఞాపనార్థమునుటచే నీతఁడు చింతామణ్యపదిష్ట కూర్చి విభక్తిని స్పృశించెనని తోచుచున్నది. కాని కర్తప్రవచనీయార్థకకూర్చి ప్రభృతులు ద్వితీయా విభక్తిమీఁద నిల్చుననుట కేవలము నసంగతము. విభక్తిప్రత్యయములు ప్రాతిపదికములపై నిల్చుటగదా వైయాకరణ సంప్రదాయము! కావుననేకదా 'రాముంకూర్చి భక్తితోఁదపముచేసె' మున్నగువాని సిద్ధికయి యధర్వణాచార్యుఁ డట్టియెడల నుమాగమమును విధించినవాఁ డయ్యెను.

ఉద్దేశార్థమున 'గుఱించి' ప్రభృతు లనుప్రయుక్తములు కాకుండుటయుఁ (లోపించుటయు) గలదు. చ.....సుతున్ హతుఁడయ్యె ననంగ విన్నయంతన యితఁ డాయుధంబు దిగఁద్రావి యచేష్టతఁబొందు (ద్రోణ. ౫ ఆ. ౩౦౫) (సుతుని కూర్చి విన్నయంతనె యనియర్థము.), "ఆ.వె. వేటఁ బోయినారు విభు లిప్పు వత్తురు (ఆర. ౬ ఆ. ౧౬౩.). అవ్విభుండు పాల మేఁగెను." (వి.పు. ౭ ఆ. ప్రౌఢ. కార. ౧౩ సూ. వివ.). క.....బల మొక్కడికి నరుగు నందుఁ బోవఁగడఁగి వెడలిలిన్. (శాంతి. ౩ ఆ. ౧౪౪.) ఉ.....ఎందుఁ బోయిరొకొ వారనినన్. (ఆది. ౪ ఆ. ౨౭.) ఇట్టియెడల "వేటంగూర్చి పోయినారు - పాలముఁగూరిచి యేఁగెను. అందుఁ గూర్చి పోవఁగడఁగి - ఎందుగుఱించి పోయిరొ" అనురూపములలోని కూర్చి ప్రభృతులలోపించెనని యెఱుంగునది. తాదర్థ్యచతుర్థికి పక్తివచ్చినచో వేటకుఁ బోయిరనియు నుండవచ్చును.

విస్తర II ౨౩౫ విషయము:-కర్తప్రవచనీయముల విషయమున నహోబల పండితుఁ డీక్రిందిరీతిని వ్రాసెను. "ఆద్యవ్యాకరణే కర్తప్రవచనీయముక్తే ద్వితీయేతి సూత్రేణ యా ద్వితీయా విహితా తత్ర కూర్చితి స్యాత్. జనముంకూర్చి వర్షము....." (అహో. ౨౬౦ పు.). సంస్కృతమునందలి కర్తప్రవచనీయ ద్వితీయాస్థలములందెల్లఁ గూర్చివిభక్తి వచ్చుననుట సరికాదు. ఇత్యంభూతాఖ్యా

నేతరస్థలద్వితీయకుఁ దెలుఁగునఁ గూర్చివిభక్తి నీల్చిన ప్రయోగ మెచ్చటను లేదు. 'జపమును ప్రావర్ణత్' అనుదానికి సరిగ నహోబలపతి 'జపముంగూర్చి నష్టము' అని యుదాహరించుట సరికాదు. హేతుభూతజపోలక్షితము వర్ణమును నష్టమున నట్టి ప్రయోగ మెంతమాత్రమును దెలుఁగుకావ్యములందు లేదు. తుదికి దెలుఁగు వాడుకలందును నట్టిప్రయోగము లేదు. అట్లయినను నహోబలపతి యుదాహరించె ననుచు నర్వాచీనులు కొందఱట్లే యుదాహరింపసాగిరి. ఈవిషయమున నాంధ్ర భాషాచరిత్రకర్తగారు వ్రాసినవిషయములు మిక్కిలి వింతగనున్నవి. "౧౮-కర్తప్రవచ నీయకే కూర్చిః. కర్తప్రవచనీయార్థమున "కూర్చి" (యనునదివచ్చుచు)" (ఆం. భా. చ. ౧౬౨2 పు.) అనుసూత్రమున కంతటను "నదీ మన్వవసితా సేవా.....వృత్తం ప్రతి (పరి.అను) విద్యోతతే విద్యుత్ = మెలుపు చెట్టునంక (ప్రక్క-వైపు) మెలుయుచున్నది. భక్తో విష్ణుంప్రతి (పరి.అను) = విష్ణునియొడ (వంక-యందు) భక్తుఁ డు....." అనియట్లు సంస్కృతవ్యాకరణవాక్యములును, వానియర్థములును నుదాహరింపబడెను. చింతామణిసూత్రమునకు వ్యాఖ్యచేయుచున్న విషయమును మఱచి కూర్చివిభక్తితోడి యుదాహృతి నొకచోటనైనఁ జూపలేదు. తుదికి విష్ణుని యొడ భక్తుడని చూపబడెనేకాని 'విష్ణువునుకూర్చి భక్తుఁడు' అనియేని చూపఁ బడలేదు. "అంబుజసంభవుఁకూర్చి" మున్నగుచోట్ల 'కూర్చి'కిఁ బూర్వముననున్న ద్రుతము "పట్టికూర్చివిభక్తిఁ" అను నధర్వణవచనముచొప్పున వచ్చిన నుమాగమ సంబంధియని గ్రహింపక యది ద్వితీయా'ను'వర్ణకమనియు నచటిసూర్చి యట్టి ద్వితీయవై నిల్చిన కర్తప్రవచనీయశబ్దమనియు ననుకొని యట్లు నన్నయ నిరూపింప కుండుట చింత్యమనుచు నీక్రిందిరీతిని విమర్శించిరి. "వైవివరణమునుబట్టి కర్తప్రవచ నీయకము లనునవి సాధారణముగఁ గర్తమును దెలుపుపదముల ద్వితీయావిభక్త్యంత రూపములపైఁ జేరుచుండుననియు తాముమాత్రము విభక్తిప్రత్యయములు కావనియుఁ దెలిసికొనవచ్చును. కాని చింతామణి 'కూర్చి'ని ద్వితీయావిభక్తి ప్రత్యయముగాఁ దెలుపుచున్నది. అట్లు చెప్పట వైయాకరణసంప్రదాయవిరుద్ధము. కూర్చియెప్పుడును ద్వితీయావిభక్త్యంతపదములమీఁదనే వచ్చుచుండుటచే దానికిఁ గర్తప్రవచనీయసంజ్ఞ తగియున్నది. కాని యది ద్వితీయావిభక్తిప్రత్యయము కానే రదు. "కూర్చి" అను నొక్కదానినే కర్తప్రవచనీయార్థమునఁ జెప్పి తత్తుల్యములగు 'వంక - ఎడ - అందు - వెంబడి - ప్రక్క - వైపు - పట్టి - చేసి - మొదలగువానిని గూడఁ గర్తప్రవచనీయసంజ్ఞకములుగ నుదాహరింపకుండుట చింత్యము." (ఆం. భా. చ. ౧౬౨౮ పుట.) వీరువ్రాసిన కర్తప్రవచనీయ శబ్దార్థము శాస్త్ర

కర్తంబున ద్వితీయ యగు. ౨.

థాత్స్వఫలాశ్రయంబు కర్తము నాఁబడు. దేవ
దత్తుఁడు వంటకమును వండెను. ఇట వండె నను

బాలవ్యా. మాటకు వంటచేసె ననియర్థము. వంట ఫలము.

౨౩౫ I విషయము. చేయుట, వ్యాపారము. వంటయనఁగాఁ బాకము.

పాకమున కాశ్రయము కావుటంజేసి వంటకము

కర్తంబయ్యెనని యెఱుంగునది.

సంజీవని ౨౩౫ I విష:—కర్తంబునన్ = కర్తార్థమునందు ద్వితీయ యగును. తిజాది ప్రత్యయములచే నను క్తమగు కర్తంబున ద్వితీయావిభక్తి యగును. (విస్తర) తిజాది ప్రత్యయములచే గర్తం బుక్తమైనచోఁ ద్వితీయ రానేరదనియుఁ బ్రథమయే వచ్చుననియు నీవఱకు సవిస్తరముగాఁ జెప్పబడెను. (౨౩౪ I విష.), థాతువునకు ‘ఫలము - వ్యాపారము’నని యర్థములు రెండు. అందు ఫలాశ్రయము కర్తము. వ్యాపారాశ్రయము కర్త. థాత్స్వమగు ఫలమున కాశ్రయము కర్తంబనం బడునని సూరి కర్తస్వరూపమును నిరూపించెను. ఈలక్షణము నుదాహృతియందు సూరియే ‘ఇట.....’ ఇత్యాదివాక్యముచే సమన్వయించెను. దేవదత్తుఁడు

విరుద్ధము. సంస్కృతపద్ధతిని దెలుఁగువ్యవహారము లేనపు డంతయు దానిరీతినే యుండు పెట్టుపాసఁగును. వంకప్రభృతులు కర్తప్రవచనీయార్థకము లని యెవ్వరును వచింపలేదు. ‘కూర్చి’ అమే ప్రత్యయమువంటి ద్వితీయాప్రత్యయ మగుట సంప్రదాయవిరుద్ధ మెట్లుగును? దానికి ముందటి ద్రుతకార్యములు ద్వితీయాప్రత్యయ‘ను’వర్ణక సంబంధులనుకొనుట భ్రాంతిమూలకము. ‘వెంబడి - వైపు - వంక - ప్రక్క’ మున్నగునవి యుదాహృతవాక్యములలో షష్ఠ్యంత ములపై నిల్చియున్నవి. వానికి ‘కూర్చి’తో సామ్యమెట్లు? ఉదాహృతసంస్కృత వాక్యములలోని “నదీ మన్వవసితా.....భక్తో విష్ణుం ప్రతి” మున్నగువాక్య ములలోని—నదీవిష్ణుప్రభృతులు ద్వితీయాంతములు కర్తవాచకము లనుకొనుట కేవలభ్రాంతిమూలకము. శాస్త్రవిరుద్ధము. అచటిద్వితీయకర్తార్థమున వచ్చినది కాదు. కర్తప్రవచనీయయోగమున వచ్చినదయియున్నది.

విస్తర. ౨౩౫ I విష:—“క్రియచేఁ జెప్పబడని కర్త కర్తలకు, (వింత ప్రయోగము) తృతీయవచ్చును. ఉదా:—రామునిచేత బాణముచేత వాలికూల్పుఁ బడెను.” (ఆం. భా. అ. కార. ౨౮ సూ.) అనభిహితకర్తమునకుఁ దృతీయవచ్చు ననుట కేవలము ప్రామాదికము.

వంటకమునఁగా నన్నమును వండెననుచో వంటచేయుట యనువ్యాపారమున కాశ్రయముఁడు దేవదత్తుఁడు కర్త. వంటయనఁగాఁ బాకము (మెత్తన) ఫలము. దాని కాశ్రయము వంటక మనఁగా నన్నము కాన వంటకము కర్తృంబయ్యె. అట్టి కర్తృంబున ద్వితీయవచ్చి 'వంటకమును' అని సిద్ధించెను. 'వండెను' అనుక్రియలోని తిజ్యభక్తి కర్తృత్వముగటచే గర్తను జెప్పుచున్నదిగానఁ గర్తృవాచిదేవదత్త శబ్దముపైఁ గర్తృత్వకమె యగు తృతీయ రాక ప్రాతిపదికార్థక ప్రథమావిభక్తి నిల్చెను. కాఁగా 'దేవదత్తుఁడు వంటకమును వండెను' అనునది సిద్ధించెను.

సర్వవిభక్తి స్పంస్కృతతుల్యా (ఆం. చిం. హల ౧౫ కా. అహో. ౪౨౩ పు.)

గతి - బుద్ధి - ప్రత్యవసానార్థ - శబ్దకర్త - కాకర్త కాణా మణికర్తా సణౌ. (౧-౪-౫౨) గత్యాద్యధ్యాయానాం

నన్నయా శబ్దకర్తణా మకర్తకాణాం చాణౌ యకర్తా సణౌ
౨౩౬ విషయము. కర్తస్యాత్. శత్రు నగమయత్ స్వర్గం | వేదార్థం స్వా
నవేదయత్ | ఆశయ చ్ఛామృతం దేవాన్ | వేద
మథ్యాపయ ద్విధిమ్ | ఆసయ త్సలిలే పృథ్వీం | య
స్స మే శ్రీహరి గృతిః. (సి. కా. కార. ౫౪౦ సూ.).

కల్పతరు. ౨౩౬ విషయము:—సర్వవిభక్తి రిత్యాదిసూత్రము ననుసరించి గతి బుద్ధిత్యాది పాణినీసూత్ర మిటవివరింపఁబడుచున్నది. 'ణిచ్' అనునది సంస్కృతమునఁ బ్రేరణార్థకప్రత్యయము. గత్యర్థకాదిక్రియల కప్రేరణమునఁ గర్తయగునది ప్రేరణమునఁ గర్తృంబగును. గత్యర్థకములనఁగా గమనార్థకములు. బుద్ధ్యర్థకములన జ్ఞానార్థకములు, ప్రత్యవసానార్థకములన భోజనార్థకములు. శబ్దకర్తకములనఁగా మాట = పలుకు మున్నగునవి కర్తముగాఁగల ధాతువులు. అకర్తకములనఁ గర్తాకాంక్ష లేనివి. ఉండు - కలుగు - అగు - మేల్కను - వర్ధిలు - లబ్ధించు - ఊడించు - భీతిల్లు - జీవించు - చచ్చు - శయనించు - మున్నగునవి. కొన్ని యగ్రములుగల ధాతువు లకర్తకములగునని వైయాకరణులు వివరించిరి. శ్లో. సజ్జా - లజ్జా - స్థితి - జాగరణం | వృద్ధి - క్షయ - భయ-జీవిత మరణమ్ | శయన - క్రీడా-రుచి - దీప్తిర్థా | నైతే కర్తణి ధాతవ ఉక్తాః" (ముగ్ధ. గిరిశచంద్రకృతవ్యాఖ్య. ౧౬౦ పుట.) ఇట్లే యింకను ననేక ధాతువులు చెప్పఁబడినవి. విస్తరభీతి నుదాహరింప లేదు. (ముగ్ధ. దుర్గాదాసవ్యాఖ్య. ౯౩౨ సూ.).

శత్రునిత్యాది:— ఏహరి శత్రులను స్వర్గమును బొందించెనో (గత్కర్థోదాహృతి), తపవారిని వేదాగ్రము నెఱుంగునట్లుచేసెనో (బుద్ధకర్థ), దేవతల నమృతమును దిసిపించెనో (అశవాధ), బ్రహ్మను వేదమును జదివించెనో (శబ్దకర్త), సముద్రజలమున భూమి నుండునట్లు చేసెనో (అకర్త), యట్టిశ్రీహరియే నాకుగతి యని యుదాహృతశ్లోకార్థము. 'శత్రువులు స్వర్గమును బొందిరి' అనునది యప్రేరణ వాక్యము. 'శ్రీహరి శత్రువులను స్వర్గమును బొందించెను' అనునది ప్రేరణ వాక్యము. శత్రులు స్వర్గమును బొందునట్లు శ్రీహరి చేసెను గాన శ్రీహరి ప్రేరణకర్త. అప్రేరణమునఁ గర్తయగు 'శత్రువు' ప్రేరణమునఁ గర్తృంబయ్యెను. కావునఁ గర్తనాచకమగు 'శత్రువులు' అనునది 'శత్రువులను' అనెడి ద్వితీయాంతరూపము నందెను. ఇట్టిపద్ధతిచే నప్రేరణమున నకర్తకమగు క్రియ ప్రేరణమున సకర్తకమగును. ఉ. సముద్రజలమందు భూమి నుంచెను. అప్రేరణమున సకర్తకమగు క్రియ ప్రేరణమున ద్వికర్తకమగును. ఉ. హరి శత్రులను స్వర్గమును బొందించెను. అప్రేరణమున ద్వికర్తకమగునది ప్రేరణమునందును ద్వికర్తకముగనే యుండును. అప్రే:—దేవదత్తుడు రాజును ధనమును యాచించెను. ప్రేర:—యజ్ఞదత్తుడు దేవదత్తునిచే రాజును ధనమును యాచింపించెను. ఇందు దేవదత్తుఁ డనభిహితకర్త యగుటచే - బా - కార - 3 సూత్రముచొప్పున ననభిహితకర్తృవాచకము తృతీయాంత మయ్యెను. అభిహితకర్తృవాచకమగు యజ్ఞదత్తశబ్దము ప్రథమాంత మయ్యెను. అప్రేరణకర్తయగు దేవదత్తుడు యజ్ఞదత్తునిచే బ్రయోజ్యుడు గానఁ బ్రయోజ్యకర్తయు ననఁబడును. యజ్ఞదత్తుడు ప్రయోజకకర్త. ప్రయోజ్యకర్త = అనభిహితకర్త = అప్రేరణకర్త. ప్రయోజకకర్త = అభిహితకర్త = ప్రేరణకర్త.

ప్రయోగములు:—తే.గీ. విదురుఁడు.....నిన్ గఱపె బుద్ధి. (ఆది. ౬ ఆ. ౧౪౫.). సీ. ద్రోణగాంగేయులు దురితవిదూరులు నిన్నెద్ది గఱపిరి నెమ్మిశోడ (ఆది. ౮ ఆ. ౪౩.) క. తడయక యబ్బూది శుక్రుఁడ్రావించి రొగన్. (ఆది. 3 ఆ. ౧౧౪.) క. విను మాచార్యులు నూర్వరు!.....అజ్ఞనవతి వినిపింతురు తత్వ నిరూపకశాస్త్రములు.....(శాంతి. ౪ ఆ. 3౪౦.) చ.....నీవు మున్ | కనినది విన్నయట్టిది ప్రకాసుకుతూహలచిత్తుడైన కృష్ణుని వినిపింపు నావుడు (ఆరు. ౪ ఆ. ౪౧౩.) (ప్రాసప్రయోగము). (పయివానిలోని - శాస్త్రములు; వినినది మున్నగునవి ద్వితీయాగ్రక ప్రథమలు.) క. విమలాత్ముడు పారాశర్యమునీండ్రుఁడు శిష్యులను మహాభారతపం | చములుగు వేదముల మే | రుమహిధర వానియై కరుణఁ జదివించెన్. (శాంతి. ౬ ఆ. 3౯౯.).

అంతర్గతప్రేరణాకములు:—ఆ-వె...విధుల గడచి యెందు... గ...బడినవాని
లోగక చేయుటయధమగతికి మార్గము.....(ఆది. 3 ఆ. ౨౦.) (ఆగు.
ప్రే. ఆగు = ఆపు, ఆ(గబడిన = నిషిద్ధ). క. కఠిమనెడ నేయునెడ వడి. బఠిమ
నెడం బెనగునెడ నపారబలంబుల్. మెఱయునెడ.....(ఆది. ౫ ఆ. ౧౬ర)
“మెఱయు—దే - అ - క్రి - ప్రకాశించు.....అం - క్రి - బయలుపలుచు.”
(శ-ర). ఆ-వె..... కలయ బెరసినపుడు కలితనంబు మెఱయునురు మహా
త్తులు (విరా. ౪ ఆ. ౨౨౩.) (కలితనము = సార్వత్రికము). సీ. ఆగు
ణాంబుదంబులు పరగి పెన్నెత్తురు, గండలు గురిసె మార్తాండబింబ ము.....
(అశ్వ. ౪ ఆ. ౩౯ ప.) “కురియు దే - అ - క్రి - గ వర్షించు. అం-క్రి-కురియించు.”
(శ-ర). సీ.....వను శంతనుసుతుండు గురుడును విదురుడు కూర్మోని
కూర్మోని, చెవులలో బోయమె సవిశేషకార్య (తే-గీ.) వచనములు.....
(స్త్రీ. ౧ ఆ. ౧౪౨) “కూరుకొను - దే - అ-క్రి - చొచ్చు, అం-క్రి, చొప్పించు,
కుక్కు. (రూ - కూర్మోను.)” (శ-ర).

గతి - బుద్ధి - ప్రత్యవసానాగ్ధ - శబ్ద - కర్త - కాకర్తకం
బుల కప్రేరణాంబునం గర్తయగునది ప్రేరణాంబునం
గర్తంబగు. ౧౨౩. (క్రియాపరిచ్ఛేదము)

పొందు మొదలగునవి గత్యగ్ధకంబులు. తెలియు మొద

బాలవ్యా. లగునవి బుద్ధ్యగ్ధకంబులు. తిను మొదలగునవి ప్రత్య

వివరణము. వసానాగ్ధకంబులు. విను - చెప్పు - చదువు - మొద

౨౩౬ I విషయము. లగునవి శబ్దకర్తకంబులు. అకర్తకంబులు ప్రసిద్ధంబులు.

మైత్రుండు గ్రామంబుం బొందెను. చెత్తుండు

మైత్రుని గ్రామంబుం బొందించెను. లాటిచోసహిత

మిక్కార్యంబు గానంబడియెడి. మైత్రుండు పుడమి

నేలెను. చెత్తుండు మైత్రునిం బుడమి నేలించెను.

సంచివని. ౨౩౬ I విషయము:—గత్యగ్ధకములు = గమనాగ్ధకములు, బుద్ధ్యగ్ధక
ములు = జ్ఞానాగ్ధకములు, ప్రత్యవసానాగ్ధకములు = భోజనాగ్ధకములు, శబ్దకర్తక
ములు = పాతము మాట మున్నగునవి కర్తముగా గలవి. అకర్తకములు = కర్తా
కాంక్ష లేని ధాతువులు, ఉండు - కలుగు - ఆగు - చచ్చు - లజ్జించు - భీతిల్లు -
మేల్కొను - మొదలగునవి. ‘మైత్రుండు గ్రామంబుం బొందెను’ అనునది గత్యగ్ధక
మున ప్రేరణావాక్యము. ఇందలి కర్తయగు మైత్రుండు ప్రేరణామున గర్తంబయ్యెను.

కాఁగా నట్టికర్త వాచకము 'మైత్రుని' అనుద్వితీయాంతరూపము నంది ప్రేరణవాక్యమున నిల్చెను. అట్టియెడలఁ మైత్రుని గ్రామమును బొందించిన చైత్రుడు ప్రేరణకర్త యయ్యెను. అట్టికర్త 'పొందించెను' అను క్రియలోని కర్తృత్వ లిట్టుచే నభిహితమయ్యెను గానఁ గర్తృత్వకత్వతీయ రాక ప్రాతిపదికార్థప్రథమయే వచ్చినది. కాఁగా 'చైత్రుండు మైత్రుని గ్రామంబుం బొందించెను' అను ప్రేరణవాక్యము సిద్ధించినది. పొందుఁగాతువు సకర్తకము గానఁ జేరణంబున ద్వితీయక మయ్యెను.

లాఠిచోసహిత మనఁగా గత్యర్థకాదులలోఁ జేరనిఁగాతువుల ప్రయోగములందును నిక్కార్థం బనఁగా 'అప్రేరణంబునఁ గర్తయగునది ప్రేరణంబునం గర్తంబగుట' అనునట్టి కార్యము సంభవించుట కవిప్రయోగంబులం గలదని యర్థము. ఏలుఁగాతువు గత్యర్థకాదులలో నిది కాకున్నను నట్టికార్యము గల్గెనని యుదాహరించుచున్నాఁడు. మైత్రుండు పుడమి నేలే ననెడి యప్రేరణఫలములోని కర్తయగు మైత్రుడు ప్రేరణమునఁ గర్తంబయ్యెను. అచటఁ జేరణకర్తృవాచక చైత్రుశబ్దము ప్రథమాంతముగనుఁ జేరణంబునఁ గర్తంబయిన మైత్రు నకు వాచకమైనశబ్దము ద్వితీయాంతముగను నిల్వఁగా 'చైత్రుండుమైత్రునిం బుడమి నేలించెను.' అను ప్రేరణవాక్యము సిద్ధించెను. (విస్తర 1. 11). గురువు శిష్యునిచే నక్షరములను బలికించెను. మున్నగునవియు లాఠిస్థలములలోనివె యనఁదగును.

విస్తర 1. ౨౩౬ 1 విషయము—సంస్కృతమునందును నిల్చి లాఠిచో సహితమిక్కార్థము గలదని శ్రీరామగంగాధర తర్కవాగీశభట్టాచార్యుండు ముగ్ధబోధవ్యాకరణ వ్యాఖ్యలో వ్రాసియున్నాడు. "ఏవం జ్ఞానార్థత్వైఽపి శ్రోర్హాణాం క్వచిదన్యత్రాపీతి జ్ఞాపనార్థమ్. తేన—పురుషానాతద్విషయో ధర్మః | యుక్తాన్ యానస్య వాజినః | ఆయాంషి త్వత్తు నిర్భద్య | ప్రాభజ్ఞాని రమోచయ దితిభట్టిః. శూరసేనం పౌరుషం త్యాజయతి. ముక్తాజాలం చిరపరిచితం త్యాజతో దైవగత్యా. దేవదత్తం శతం దాపమతీత్యాది స్యాత్." (ముగ్ధ. వ్యాఖ్య. ౨౦౮ సూ. ౧౦౧ పుట.) ఇట్లుగుటచేతనే భట్టారకాదులును లాఠిస్థలములందు వైతమిక్కార్థమును బ్రయోగించిరి. క.....అవనీభర మా | తనిఁ బూన్చి (సఖా. ౧ ఆ. ౫౯ ప.) (ప్రాసగతము.). మ.....భువనేశత్వభరంబుఁ బూన్పడగునే పూరున్ జఘన్యాత్ జాన్. (ఆది. 3 ఆ. ౧౯౬.) 'చ. మద మడఁగించి భూపతిసమాజము నెల్లను నిన్నుఁ గొల్వఁజే | యుదు నని పూని.....నీసుతులు మంత్రులు సౌబలు జూదమార్చి సుం | పడఁగొని.....(ఉద్యో. 3 ఆ. ౨౦౦.) మ.....పద్యక్తుండు... ..దేవతల నే లించుం ద్రులోకంబులన్. (నన్ని. పు. ౧౦ ఆ. ౫౦౬ ప.)

మ. మునులవీరు భజింపరే క్రతువు లామోదంబుతో సమృహా | త్సునిఁ జేయుంపరే
(శాంతి. ౧ ఆ. ౨౮౭.) (ప్రాసప్రయోగము.) క. మాతలి పాణగ్రహణం | బా
తనిఁ జేయించి..... (ఉద్యో. ౩ ఆ. ౨౯౩.)

విస్తర. II ౨౩౬ I విష:—పాణినీయులును గత్యర్థకాదులలో జేరిన
కొన్నిటి ప్రయోగమున 'నీ వహోర్మ' మున్నగు వార్తికాదులచోప్పునకై కార్య
ములు రావనియు, గత్యర్థకాదులలో జేరిన కొన్ని ధాతువుల ప్రయోగమున
"దృశ్యే. దర్శయతి హరిం భక్తాన్ (గురుః)", "హృక్రోరన్యతరస్యాః (౧-౪-౫౩)
హారయతి. కారయతివా భృత్యం భృత్యేన కటమ్" (నీ-కా). మున్నగురీతిని
బై కార్యములు వచ్చుననియు వచించియున్నారు. (అనుబంధము I) "ప్రభుః భృత్యేన
భారం వాహయతి" (ప్రభువు భృత్యునిచే భారమును వహింపించుచున్నాడు.)
అనునది మొదలగుచోట్ల వహాధాతువునకు గత్యర్థకత్వమేలేదు. అట్లయినను నద్దాని
కెట్టెటో గత్యర్థకత్వమును గల్పించి యాని పేధమును వైయాకరణులు సమర్థించిరి—
"యద్యపి నీవహోః ప్రాపణ మర్థః తథాపి గత్యనుకూలవ్యాపారార్థకే ప్రాపణే
గతే ద్విశేషణత్వేన ప్రవిష్టతయా గత్యర్థత్వాత్ ప్రాప్తి రిత్యర్థః. (బాలమ,

అనుబంధము I విస్తర II ౨౩౬ I విష:—"దృశ్యే" మున్నగునవి తత్త
ద్ధాతుమాత్రపరములెకాని తత్తదర్థకధాతుపరములు కావు. అట్లే కానిచో గత్యర్థ
కములు మున్నగురీతిని జెప్పినట్లే దృశ్యర్థకములు మున్నగురీతిని జెప్పియుండరా?
ఇంతయేల! "గలిబుద్ధ్యాదిసూత్రే (నీ. కా. ౫౪౦) జ్ఞానసామాన్యార్థానా మేవ
గ్రహణమ్-నతు తద్విశేషార్థానా మిత్యనేన జ్ఞాప్యతే. తేన స్తరతి జిప్రుతిత్యాదీనాం
న." (నీ. కా. కార. ౫౪౦సూ. భట్టోజివృత్తి) "ఆదినాప్రేక్షిత్యాదీనాం నంగ్రహః"
(బాలమ. వాఖ్యం.) అని కంతోక్తముగనే చెప్పబడెను. ఇట్లగుటచే నీ దృశ్యర్థకములకు
వచ్చునని వ్రాసిన యీక్రింది-బా.గు.ప్ర.-వ్యాఖ్యాదులు నిర్మూలములు. "దృశ్యే-
అనువార్తికముచేత సంస్కృతవ్యాకరణానుసారంబుగా నాంధ్రభాషయందుం జూడ
గత్యాద్యర్థకధాతువులకుఁ జేరణంబున, నప్రేరణంబందలి కర్త కర్తంబగుట ప్రస
క్తంబగుచుండ—" (బా.గు.ప్ర. క్రియా. ౧౨౪ సూ. వ్యాఖ్యం.) "సంస్కృతవ్యాకృతి
ననుసరించి (దృశ్యే) దృశ్యర్థకధాతుయోగమునను నప్రేరణకర్తకుఁ జేరణమునఁ
గర్తత్వము గలుగవలసియున్నది" (బా.సా.వే. క్రియా. ౧౨౪ సూ. వ్యాఖ్యం.) ఇట్లగుట
చేతనే "కన్యాదియోగంబునం బ్రయోజ్యకర్తకు పక్షి నిర్వీంబుగ నగు" (బా. కి.
౧౨౪ సూ.) అని సూరిసూత్రింపఁగల్గెను.

౧౧౦౯ వార్తికవ్యాఖ్య) గమనములేక వహనముగాని ప్రాణముగాని సంభవింపదుగాన నయ్యవి గమనార్థకములుగాఁ గల్పింపఁబడుచున్నవని తాత్పర్యము. ఈకల్పనమును గొందఱు నిరసించుచున్నారు "ఇట్టికల్పనమునం దనుచితేనే మతాంతరము వెలసియున్నది. "నీవహ్ని-భాతువులు ప్రాణార్థకములుగాని గత్యర్థకములు కావు. అని కొండఱమతము. వీరిమతమున 'నీ వహ్నిర్న' అను నిషేధ మనావశ్యకమని గ్రహించునది" (కౌముదీశరదాగమము.విభక్త్య. ౧౮౪) ఇట్టి యభిప్రాయభేదములచేతనే (అనుబంధ II) సూరి లాఁతిచో, సహిత మిత్యాది వివరణము చేయుటయు భట్టారకాదులు గత్యర్థకాదీతరస్థలములందును నేతత్సూత్ర కార్యములను బ్రయోగించుటయు సంభవించెనని యెఱుంగునది. ఇట్లు గతిబుద్ధిత్యాది సూత్రమునకు విషయములుకాని "పూను ఏలు" మున్నగుభాతువుల ప్రయోగమున సయిత మప్రేరణకర్తకుఁ గర్తృత్వము ప్రయోగింపఁబడుటయేకాక యయ్యది యనభిహితకర్తయగుటచేఁ దృతీయాంతముగాఁ బ్రయోగింపఁబడుటయుఁ బ్రయోగదృష్ట మగుచున్నది. "ద్విపద-క్రతు వస్తుహాత్తుచేఁ గావించెనేని" (రంగ. ౮. యూ. ము. ౧౮౪) "మైత్రిండు పుడమి నేలె ననుదానికిఁ జైత్రిండు మైత్రినిచేఁబుడమి

అనుబంధము II విస్తర II ౨౩౬ I విష. గుప్తార్థప్రకాశికాకర్తలాఁతిచో సహిత మిత్యాది సూరివివరణమునకుఁ వ్యాఖ్యచేయక యుపేక్షించి గత్యర్థకాదులలోఁ జేరని యట్టి లాఁతివానియందు గత్యర్థకత్వాదులను గల్పింప యత్నించెను. "మ...భార్గవదౌహిత్రుండు పాత్రుఁ డీయదుండు లోకఖ్యాతుఁ డుండంగ నీభువనే శత్రుభరంబు పూన్యదగునే పూరున్ జఘన్యాత్మజున్ (ఆది. ౩ ఆ. ౧౯౬)...ఇచ్చటను 'బూను'నకుఁ బొందుట యర్థము చెప్పవలయును.....వహించుట యర్థము చెప్పుకొన్నచో 'నీ వహ్నిర్న' అనువార్తికముచే...కర్తృత్వనిషేధ మున్నందున... తృతీయావిభక్తి వచ్చి 'పూనుచే' అని ప్రయోగింపవలసివచ్చును....ఈప్రయోగంబు ప్రామాదికంబని చెప్పవలసివచ్చునుగాన నిచట సందర్భవశమునఁ బూన్పుటకుఁ బొందించుట యర్థంబని యూహించునది" (బా. గు. ప్ర. క్రియా. ౧.౨౩సూ. వ్యాఖ్య.). ప్రామాదిక మనవలసివచ్చు నని లేని గత్యర్థమును గల్పింపవలయునట! అపుడు ప్రామాదికత్వము తప్పి పోవునట! ఇట్టి లేనిపోని కల్పనములను జేయుట కంటె సంస్కృతమునందే యీవిషయమున నభిప్రాయభేదము లుండుటచేతను సంస్కృతమునందును గత్యర్థకాదీతరస్థలములందును నేతత్సూత్ర కార్యములు కవిప్రయుక్తములయి యుండుటచేతను (విస్తర. I ౨౩౬ I విష.) భట్టారకాదులు లాఁతిచో సహితము ప్రయోగించి యుక్తముకాదా!

974 'లాఠిచో.....' అనుసూరివాక్యము నిత్యముకాదు[౨౩౨ వి. కల్ప.]

నన్నయా. తత్ర తృతీయా షష్ఠీచ | విభక్తి సమృతే ఉభి (వికృ.
౨౩౨ విష. క్రియా. ౨౩ కారి. అహో. ౫౦౩ పుట.)

కల్పతరు-౨౩౨ విష:—ఈకారిక “నతు తౌ భవేచ్ఛ లోహోణ్యార్థే యో
వ ర్తతే పరే తస్మిన్” అను చింతామణిసూత్రమును సవరించుసందర్భములోనిది గాన
నిందలి “తత్ర” అనుదాని కాణిజర్థమందని యర్థము చెప్పనలయును. తత్ర = ఆ ప్రేర
ణార్థమునందు, అప్రేరణకర్తకుఁ జేరణమున ద్వితీయ రానప్పుడు దానికీ,
తృతీయా - షష్ఠీ-చ-ఉభే-విభక్తి = తృతీయ-(ఓకప్పుడు) షష్ఠి (ఓకప్పుడు) అనేవి
రెండువిభక్తులును, సమృతే = సమృతములగును. అప్రేరణకర్తృవాచకము ప్రేరణ
మున ద్వితీయాంతము కానపుడు కొన్నియెడలః తృతీయాంతమును గొన్ని
యెడల షష్ఠ్యాంతమును నగుట సమృతమని తాత్పర్యము - ‘సర్వవిభక్తి స్సంస్కృత
తుల్యా’ అను చింతామణి చొప్పున నప్రేరణకర్తృవాచకము ప్రేరణమున
ద్వితీయాంత మగుటయుఁ గానపుడు తృతీయాంతమగుటయు సంస్కృత
వాక్యకరణములనుండియే తెలియఁగలదు. అట్లు ద్వితీయరానపుడు తృతీయ
మాత్రమే వచ్చుటకాక కొన్నియెడల షష్ఠి వచ్చుటయుఁ గలదని
చకారస్వారస్యమున నెన్ననగును-(వి సర.) -ఉదా:—అప్రే:—దేవదత్తుడు

నేలించెననియు వాక్యములు గలుగనేరవని తేలుచున్నది” (బా. సా. పే. క్రియా.
౧౨౩ సూ. వ్యా.) అను పేటికావాక్యము నిరాధారము. “లాఠిచోసహిత
మిక్కార్థంబు గానంబడియెడి” అని మాత్రమే సూరి వివరించెనుగాని యక్కా
ర్థంబు నిత్యంబని వచింపలేదు. ప్రయోగములును దాని నిత్యతను నిర్వ
హింపఁజాలవు; కావున నట్టికార్యమున కనిత్యతను బాటించునపు డట్టి యనభిహిత
కర్తకుఁ దృతీయ వచ్చుటయే సహజముగదా! (బా. కార. ౩సూ.). కావుననే కదా
సూరి. “చైత్రుడు మైత్రునిచేత వంటకమును వండించెను” అని యుదాహరించెను
(బా. క్రియా. ౧౨౨. సూ. వివ.). మ...సమదదేవారాతిరించోలిచే. | దినిపించెన్
దృణరాజి...(దశా. ౨ ఆ. ౪౦౦. సూ. రా. ని.) అను నిట్టి యశనార్థకథాతు
ప్రయోగము నందును నప్రేరణకర్తకుఁ జేరణమునఁ గర్తృత్వము లేకుండుటనరయ
నర్వాచీనులైడ నిక్కార్థము బహుళమని తలంచి రననగును.

విస్తర ౨౩౨ విష:— ఈ తత్రేత్యాదికారిక కర్తార్థకవాక్యపరముగా
నహోబలపరిచేతను దదనుయాయీ కవిజనమండనకారాదులచేతను నన్వయింపఁ
బడెను. “తత్ర తృతీయా షష్ఠీచ.....ఇత్యధర్వణవచనాత్ విభక్తిద్వయమ్.

వంటకమును వండినను. ప్రే:—యజ్ఞదత్తుడు దేవదత్తునిచే వంటకమును వండి
చెను. అ-ప్రే-భరతుడు రాజ్యము నేలెను. ప్రేర:—రాముడు భరతుని రాజ్యము
నేలించెను. = రాముడు భరతునిచే రాజ్యము నేలించెను. షష్టివచ్చుటకు:—అప్రే.
అష్టనుడు తత్త్వముం దెలిసెను (తెలిసికొనెను). కృష్ణుడు డష్టనుని దత్త్వముం
దెలిపెను - కృష్ణుడు డష్టనునకు దత్త్వముం దెలిపెను. అ-ప్రే:—రాముడు రామా
యణమును వినెను. ప్రేర:—కుశలవులు రాముని రామాయణమును వినిపించిరి.
కుశలవులు రామునకు రామాయణమును వినిపించిరి. (ప్రేర) అష్టనుడు తనయన్నల
దమ్ముల నుత్తరుని గానిపించెను. (ఉత్తరుడు డష్టనునియొక్క యన్నల దమ్ముల గనె
నని యప్రేరణవాక్యము). అష్టనుడు ఉత్తరునకు దనయన్నల దమ్ముల గానిపించెను.
(కనుభాతు ప్రేరణరూపము కానిపించు). ప్రయోగములు:—మ. ఈవచ్చును!
న్నదవీరావళికిం భుజావిభవవిన్యాసంబు గాన్పించి (విరా. ౪. ఆ. ౨౬౩). ఉ. అత్తటి
లేచివచ్చి తన యన్నల దమ్ముల గానిపించె న | య్యుత్తరు నష్టనుండు... (విరా. ౫౪.
౩౪౨) క. వానిం దోడ్కొనిచని యాభరానాథుని గానిపించి... (ఆర. ౭౪. ౭వ.)
క. చనుదెంచి వేడితనమును | పనితారూపము నమర వాసవసుతుడా! మనుజాధిశు
నకు సఖా | జనులకుం దను జూపి మందసంచారమునన్ (విరా. ౧౪. ౨౯).

ఈసూత్రమునందలి తత్ర శబ్దము చింతామణిలోని నతు నణా విత్యాది
నాకర్షించుచున్నది. కావున వికృతినివేకము చింతామణి కేషగ్రంథమనుట స్పష్ట
మగుచున్నది.

అనభిహితకర్త కొకానొకచో షష్టి బహుళంబుగా
నగు. ౧౨౪ (క్రియాపరిచ్ఛేదము). రాముడు మిథిలం

మాచే ఘటింపబడియెన్ = మాకు ఘటింపబడియెన్." (అహో. ౫౦౩ పు) (చిక్త.
క్రియా. ౨౩. సూ. వ్యాఖ్య; నారా. గాణ. ౨౯౪. కారి. ౧౪. ప. కారక).
మాచే ఘటింపబడియె ననుదానికి మాకు ఘటింపబడియె ననునది పర్యాయమనుట
యెంతమాత్రము సరికాదు. 'మాచే ఘటింపబడియె' అను నర్థమునందు మాకు
ఘటింపబడియె నని యెచ్చటను బ్రయోగింపబడి యుండలేదు. అచటి 'మాకు'
అనుదానికి 'మానిమిత్తము' అనునర్థము వచ్చునేకాని 'మాచే' అనునర్థము
రానేరదు. అవాక్యమున ఘటింపబడియె ననుదానికి వేటొకకర్త యథార్థహార్యము
కావలసియున్నది. "మాకు నీచే ఘటింపబడియె" అనురీతి నావాక్య ముండవలసి
యున్నది.

గనియె. రామునకు మిథిల గనంబడియె. రామునిచే
 మిథిల గనంబడియెను. మైశ్రుడు తత్వంబుం దెలిసెను.
 బాలవ్యాకరణ చైత్రండు మైశ్రునకుం దత్వంబుం దెలిసెను. కన్యాది
 వివరణము. యోగంబునం బ్రయోజ్యకర్తకు షష్ఠి నిత్యంబుగా
 ౨౩౭ I విషయము. నగు. విశ్వామిత్రుడు రామునకు మిథిలం గానిసిందెను.
 కృష్ణం డన్లనునకు విశ్వరూపంబుం జూపెను.

సంజీవని. ౨౩౭ I విషయము:— తిజాది ప్రత్యయములచే గర్త గ మ హితము
 కానపు డట్టికర్తృవాచకమున కొకానొకప్పుడు షష్ఠివచ్చునని సూత్రార్థము. బా.
 కార. 3 సూత్రముచొప్పున నట్టికర్తృవాచకమునై దృతీయ వచ్చుట సహజమే.
 'రాముడు మిథిలను గనియె' అనునది కర్తృకవాక్యము. 'రామునిచే మిథిల గనం
 బడియెను' అనునది దానికర్తాకవాక్యము. 'కనంబడియెను' అనుక్రియలోని తిజ్ఞు
 కర్తార్థకముగాన నీకర్తాకవాక్యమునం గర్తం బభిహితమయ్యెను గాని కర్త యభి
 హితముకాలేదు. కావున నట్టి యనభిహితకర్తృవాచకము బా. కార. 3. సూత్రము
 చొప్పున దృతీయాంతమగుట సహజమే. అట్టికర్తృవాచకము వ్యవస్థంతమును
 నగునని ప్రకృతసూత్ర ముపదేశించుచున్నది. కాని యిట్టియర్థమున షష్ఠివచ్చుట
 కవిప్రయోగములం దెచ్చుటను లేదు. (విస్తర-I) ఇట్టిసూరిగారి యపమార్గమున
 కహోబలవండితీయములోని వెనుకవివరింపబడిన (విస్తర. ౨౩౭ విషయ) ప్రామాదిక
 సమన్వయమును "మాచే ఘటంపబడియె=మాకు ఘటంపబడియె" (అహో. ౫౦౩
 పు.) అనుప్రామాదికోదాహృతియు మూలములై యున్నవి. 'రామునకు మిథిల
 గనంబడియె' అనుదానిలోని 'రామునకున్' అనునది "రాముచేతన్" అనుదానికిసరి
 యగు నర్థముగలది కాకున్నను ఘుణాత్మరన్యాయమున సూరిచే సుదాహరింపబడిన
 వాక్యములు రెండును దుల్యమయిన యర్థము గలవానినలె గన్పట్టును. తుల్యా
 ర్థము లనునపుడు సూరి యుదాహృతిలోని 'కనంబడియె' అనునది యకర్తృకమును
 'ప్రత్యక్షమగు-గోచరించు' అనునర్థము గలదియు నగు వేటొకధాతువునుండి

విస్తర I ౨౩౭ I విషయము:—గుప్తార్థప్రకాశకా వేటికావ్యాఖ్యలును నీ
 ప్రామాదికమార్గముననే యున్నవి. "రామునకు మిథిల గనంబడియె.....కర్తృత్వమున
 రాముడు ఆఖ్యాతముచే నభిహితుండు కానందున - కార - 3 సూత్రముచే
 'చేత' వర్ణకము ప్రాప్తించుచుండగా నీ సూత్రముచే 'చేత' వర్ణకంబునకు
 మాత్రము బాధకంబై షష్ఠివచ్చి వైవిధ్యంబుగా వాక్యంబయ్యె" (బా. గు. ప్ర.
 ౪౨౪, పుట. ద్వి. ము.) వేటికయు నిట్లెయున్నది (బా. సా. పే. ౪౯౨ పుట.)

[బా. క్రియా. ౧. ౨౪ సూ.] 'బా. గు. ప్ర.' వ్యాఖ్యలోని ప్రామాదికోదాహరణము 977

యేర్పడిన రూపమెకాని సకర్తకమగు 'కను' థాతువుయొక్క కర్తార్థకరూపము కాదు. "కనఁబడు = కానఁబడు. ఆ, క్రి (కనన్ + పడు) అగపడు - కనుపట్టు - గోచరించు" (సూ. రా. ని.) ("కనఁబడు = కనుటనుబొందు = కనుటకుఁబడు = గోచరించు"). ఇంకఁ జేరణమున ననభిహితకర్తృవాచకమున కనఁగాఁ బ్రయోజ్యకర్తృవాచకమునకుఁ బైఁగాషష్ఠినచ్చుటకు ఉదాః— "అస్తేః— మైత్రుండు తత్త్వంబు దెలిసెను. నేరః— చైత్రుండు మైత్రునకుం దత్త్వంబు దెలిసెను" అని సూరి యుదాహరించెను. ఇచట నప్రేరణమున బుద్ధ్యర్థకమగు 'తెలిసెను' అనుదాని కర్త మైత్రుండు. ప్రేరణవాక్యమునఁ 'తెలిసెను' అనుచోటి యాఖ్యాతముచే నభిహితంబు గాకుండుటంజేసి యట్టి ప్రయోజ్యకర్తృవాచకమునకుఁ బ్రకృతసూత్రముచే షష్ఠి పాఠికముగ వచ్చెను. చైత్రుండు మైత్రునిఁ దత్త్వంబు దెలిపె నని ద్వితీయయుఁ బఠాంతరమున రావచ్చును. (విస్తర II)

"కన్వాదియోగంబునం బ్రయోజ్యకర్తకు షష్ఠి నిత్యంబుగ నగు. విశ్వామిత్రుండు రామునకు మిథిలం గానిపించెను. కృష్ణుఁ డర్జునునకు విశ్వరూపంబుం జూపెను" అని సూరి వివరించెను. అనభిహితేత్యాది ప్రకృతసూత్రములోని బహుళగ్రహణముచే 'కను - చూచు' మున్నగు థాతువుల ప్రయోగమునఁ జేరణవాక్యమునందలి ప్రయోజ్యకర్తృవాచకమున కనఁగా ననభిహితకర్తృవాచకమునకు రావలసిన తృతీయ పాఠికముగానైన రాదనియు షష్ఠియే నిత్యముగా వచ్చుననియు సూరిగారి వివరణమునకుఁ దాత్పర్యము. ఇందులకు సూరిగారిచ్చిన రెండుదాహరణములందును దృశ్యార్థక థాతువువలె నీఁబడినస్వారస్యముచేఁ గన్వాదు లిటఁ 'కను - చూచు' మున్నగుదృశ్యార్థకములుమాత్రమే యని సూరియాశయము

విస్తర II ౨౩౭ I విషయము— "సూత్రములోని బహుళగ్రహణమున నొకా నొకచో ద్వితీయము నగు ఉదా. క. కడుఁదడవు నిద్రపోయితిఁ | బడఁతీ ననుఁ దెలుపవలదె..... (ఆర ౭ ఆ. ౨౪౩) (బా. గు. ప్ర. ౪౨౪ పు. ద్వి. ము.)" అనేది గుప్తార్థప్రకాశిక వ్రాత సరికాదు. ఈ పద్యములోని తెలియుథాతు వకర్తకము. సూరివాక్యములోనిదన్నచో సకర్తకము. "తెలియు. దే. ఆ, క్రి.....౩. మేల్కను" (శ. ర). ఆకర్తక మగుటచే చేరణకర్త కర్తంబయ్యెను గాన 'చైత్రుండు మైత్రునకుఁ దత్త్వంబు దెలిసెను' అను సూరియుదాహృతికిది పఠాంతరము కాదు. సూత్రములోని బహుళగ్రహణమున షష్ఠికి మాటగ రాలేదు. షష్ఠికిఁబటఁ బ్రసక్తియే లేదు.

978 'బా.గు.ప్ర' బాలవ్యాకరణములలోని ప్రమాదములు [౨౩౭ I వి. సం. 1]

నభివర్ణింపనగును. (విస్తర III). ఈ సూరిగారి షష్ఠీనిత్యతావివరణము నీక్రింది మహాకవిప్రయోగములు ప్రతిఘటించుచుండుటంజేసి షష్ఠీనిత్యత పాసంగదు. పాక్షికషష్ఠి యంగీకార్యమే యగుట కీరతికుఁ బ్రయోగములు చూపఁబడెను. ఉ. అత్తటి లేచివచ్చి తనయన్నలఁ దమ్ములఁ గానిపించె నన్యుత్తరు నగ్గు నుండు.....(విరా. ౫ ఆ. ౩౪౨ ప.) క. వానిం దోడ్కొనిచని యా భూ నాథునిఁ గానిపించి (ఆర. ౭ ఆ. ౭ ప) క. ఆసమయమునఁ గుమారిం | కై నేసి తదీయజననిఁ గాన్నించి చకో | రీసుదతి సుప్రయాణ | శ్రీసూదనచేసి ప్రణతి నేయిం చుటయున్ (విక్ర. ౪ ఆ. ౧౦౨ ప.). "కానిపించు" అనుదానికి "గోచరించు" అను నర్థమందును వాడుకలు గన్పట్టుటంజేసియు నట్టియెడల షష్ఠీనిత్యత యుక్తమగుటం జేసియు సూరి యిట్లు ప్రమింపవలసె ననితోచెడిని. "కానిపిం(న్చి)ంచు. కనిపించు స. క్రి. (కానుచు) చూపు - చూపించు - దర్శింపఁజేయు.....అ. క్రి. కన్పడు - ప్రత్యక్షమగు..... శా. ఈచందంబునఁ బంక్తికంఠసకు వాణీశండు గాన్నించి (ఉ.రా. ౨ ఆ. ౧౭౯)" (సూ. రా. ని.)

విస్తర III ౨౩౭ I విషయము:—“కను - విను - తిను. ఇత్యాదులు కన్వాదులు” (బా. గు. ప్ర. క్రియా - ౧౨౪ సూ - వ్యా) అనియిట్లు గుప్తార్థప్రకాశికాకర్త కన్వాదిగణమున దృశ్యార్థకములు కానట్టి 'విను - తిను' మున్నగువానిని సూరియభిప్రాయమునకు విలక్షణముగాఁ బరిచయింపఁజేసి యీక్రింది తిక్కయజ్ఞప్రయోగములు బాధకములు కావలసివచ్చెను. చ.....నీవుమున్ | కనినది విన్నయట్టిగి ప్రకామకుతూహలచిత్తుడైన కృష్ణుని వివిషింపు నావుడు (అను. ౪ ఆ. ౪౧౩) (ఇందలి ద్వితీయ ప్రాసస్థలగతము). క. విను మాచార్యులు నూర్వరు.....అజ్ఞన పతి వినిపింతురు త | త్వనిరూపకశాస్త్రములు.....(శాంతి. ౪ ఆ. ౩౪౦.) షష్ఠి నిత్యముగా రావలసిన కన్వాదిగణములో వినుభాతువులు జేర్చుటంజేసి యీద్వితీయాప్రయోగములు బాధకములగుచున్నవి. ఇంక 'తిను' భాతుస్థలమున నిత్యముగాఁ గాకున్నను బాక్షికముగాఁ నైతము షష్ఠిపాసంగ నేరదు. ము..... సమదదేవారాతిరింఛోళిచే | దినిపించెం దృణరాజి (దశా. ౨ ఆ. ౪౦౦.). గతి బుద్ధిత్యాదిసూత్రముచే నిట ద్వితీయవచ్చుట సహజమే కాన “దేవారాతిరింఛోళినిం | దినిపించెం దృణరాజి” ననియుండినను నుండనగును. దేవారాతిరింఛోళికిం దినిపించెం దృణరాజి ననుట సంగతముకానేరదు.

గుప్తార్థప్రకాశికాకర్త విను-తినుల షష్ఠి శ్రుతికటువుకాకుండు స్థలములను చెందితిని గల్పించి యీక్రిందిరీతిని జూపెను. “భీష్ముండు ధర్మజునకు ధర్మంబుల

సంజీవని. ౨౩౭ II విష:—ప్రసంగవశమున నిట గనుభాతుప్రేరణరూపములు సాధింపబడుచున్నవి. బా - క్రి - ౭౦ సూత్రముచే 'కను' భాతువునకుఁ బ్రేరణార్థమున నించుక్కు రాఁగా "కను+ఇంచు" అని యేర్పడును. బా. క్రి. ౭౦ సూత్రముచొప్పున "పు" గాగమము రాఁగా 'కను+పు+ఇంచు' అగును. బా. క్రి. ౭౩ సూత్రపు వివరణములోని "బాహుళకంబుచే గొన్నింటికీ జుగాగమంబు లేదు. అను - అనుపించు, తిను - తినుపించు, కను - కనుపించు, దీనియత్వంబునకు దీర్ఘంబు నగు కానిపించు." అనుచొప్పున 'కనిపించు - కానిపించు' అనురూపము లేర్పడును. వీని యందలి 'ను' అనుదాని ఉకారము బా. క్రి. ౮౫ సూత్రము చొప్పున 'ఇ' కారమయ్యెనని గ్రహింపవలెను. బా. క్రి. ౭౩ సూత్రములోని బహుళగ్రహణముచే 'కను' భాతువునకుఁ బ్రేరణమున 'చుక్కు' వికల్పముగా వచ్చుననియు నట్టియొడ 'కను' భాతు 'క' కారముమీఁది 'అ' కారమునకు నిత్యముగా దీర్ఘమిగుననియు నెంచినచో "కను+చు = కాను+చు = కానుచు" అను ప్రేరణరూప మేర్పడును. బా - క్రి - ౭౭ సూత్రముచొప్పున నందలి 'ను' వర్ణస్థానమున నిండునున్న నిల్వఁగా 'కాంచు' అను ప్రేరణరూపాంతర మేర్పడును. క. మాన్తంబుతోడ నర్థస్థానంబొనరించుచున్న సాత్యవతేయుం! గానిచి..... (వి. పు. ౮ ఆ. ౩౪౯ ప. సూ. రా. ని.) - (ప్రాసస్థలప్రయోగము.) గీ. కాన్పు మతనికి (ఉద్యో. ౧ ఆ. ౨౭౦.). ఇట్టిప్రేరణరూపములలో 'కానిపించు' అనుదాని యప్రేరణకర్త ప్రేరణంబునఁ గర్తృంబగుట యీవఱకు విఫలముగా నుదాహృత మయ్యెను. (౨౩౭-౨౩౭ I విష.). 'కానిపించు - కనిపించు' అనువానికి 'గోచరమగు= ప్రత్యక్షమగు' అనునర్థమును గలదని యీవఱకు వ్రాయబడెను. (౨౩౭ I విష.) అట్టి వినిపించెన్. జనని పుత్రునకు నన్నమును దినిపించెన్. ఇత్యాదిప్రయోగంబులు కారకము ౨౧ సూత్రమున (ఓకానొకచో నొకవిభక్తికి మఱియొకవిభక్తియు నగు. కార. ౨౧ సూ.) కర్తార్థంబున షష్ఠివచ్చి సాధువులైనవని తెలియవలయును. అథవా 'కన్వాదియోగంబున' అనుసూత్రంబున..... షష్ఠి యయ్యె." (బా. గు. ప్ర. ౪౨౩ పు. ద్వి. ము.) అనుగుస్తార్థప్రకాశికాపంక్తులు విమర్శసహములు కావు. ఇట్టియొడల నిత్యషష్ఠి యనభిహితకర్తకుఁ జెప్పట సరికాదుగాని పాక్షికషష్ఠివస్తుట కాటంకమేమున్నది? ఇట్లు షష్ఠి ౧౨౪ సూత్రముచే బాక్షికముగ సాధ్యమగుచుండఁగా బా. కార. ౨౧ సూత్రమునకుఁ బ్రసక్తియెట్లు? ఉక్త సూత్రముల సాధ్యముకాని కవిప్రయోగముల విషయమునఁగదా యగతికగతిగా బా. కార. ౨౧ సూత్రము నుపయోగించుట సంప్రదాయము!

యర్థమునందును నవి ప్రేరణరూపములై యనఁదగును. అచటి ప్రేరణార్థము నీక్రింది రీతిని గ్రహింపవలెను. ఉదా:—అప్రే:—చైత్రుఁడు మైత్రుని గనెను. ప్రే:—మైత్రుఁడు తన్నుఁ జైత్రుని గనునట్లు చేసెను=మైత్రుఁడు తన్నుఁ జైత్రుని గానిపించెను = కనిపించెను = మైత్రుఁడు చైత్రునికే గానిపించెను=కనిపించెను=(మైత్రుఁడు చైత్రునకు గోచరించెను). 'కానుచు - కాంచు' అనువాని ప్రేరణార్థమునుపైత మిక్రిందిరీతి నెన్నవలయును. ఉదా:—ప్రే:—చైత్రుఁడు మైత్రుని గాంచెను = కానిచెను = చైత్రుఁడు తన్నుమైత్రుని గనునట్లుచేసెను. తన్ను మైత్రుఁడు చూచుటలోఁ దాను మైత్రునిజూచుట సంభవించునుగదా. ఇందప్రేరణకర్తృవాచక తానుశబ్దము ప్రేరణమునఁ గర్తృవాచకమయ్యెను. దీనియందలి ప్రేరణరూపమునుబట్టి యిట్టి యర్థకల్పన చేయవలసెను. ఇట్టిప్రేరణార్థమును గ్రహింపకయో రుచింపకయో “కానుచు = కాంచు” అనువానిని ప్రేరణార్థకములుగాఁ గోశకర్తలగీకరింపలేదు. (విస్తర.)

సర్వవిభక్తి స్సంస్కృతతుల్యా. (ఆం. చి. పూ. ౧౫

కారి. అహా. ౪౨౩ పు.).

స్వతంత్ర: కర్తా. (౧-౪-౫౪) క్రియాయాం స్వాత

విస్తర. ౨౩౭ II విష:—“కాంచెననురూపము కానిపించనను ప్రేరణరూపమును ధరియింపఁగా.....” (బా. సా. పే. ౪౯౩ పుట.) అనుపేటికావ్యాఖ్య ప్రామాదికము. “కానిపించు” అనునది “కను” థాతుప్రేరణరూపము. (బా. క్రి. ౭౩-౭౪ సూ.). “కానిపించుదాని కప్రేరణార్థమును బ్రయోగసిద్ధమగుటంజేసి యట్టిరూపము యోగమునమాత్రము ముందటివివరణమునందేసి ప్రేరణార్థభావమున పఠి కర్తకుఁగలుగదు.” (బా. సా. పే. ౪౯౩-౪౯౪ పుటలు.). ఈపేటికాపంక్తులు కేవలము నసంగతములు. ముందటిసూత్రపు వివరణమున ‘అనభిహితకర్తకు పఠి విధింపఁబడినది. రామునకు మిథిల గాలిపించె ననఁగా గోచరించె ననియర్థము చేయునపుడు ప్రేరణార్థభావమున మిథిలగదాకర్త. అది యభిహితమే యగుచున్నది. దానికి పఠి యెట్లును రాదు. అభిహితకర్త గాన నటఁ బ్రథమవచ్చినది. ఆప్రయోజ్యకర్తృవాచకము పఠ్యంతముగ నేయున్నది (రామునకు). కాన నీపేటికావ్యాఖ్యము లసంగతార్థములు, ఇంక నా నిరూపించినరీతిని “రామునకు మిథిల తన్నుఁ గానిపించె” నని ప్రేరణము నెన్ని యచట నప్రేరణమునందలి కర్త. రాముఁడు కానఁ దద్వాచి రాముశబ్దము (అనభిహితకర్తృవాచి) పఠ్యంతమయ్యె నని గ్రహింపవలెను.

[బా. కార. 3 సూ.] అనభిహితకర్తృకరణవాచకములు తృతీయాంతములగు 981

స్త్ర్యేణ వివక్షితో ౭ర్థః కర్తా స్యాత్. (సి. కా. నన్నయా. ౫౫౯ సూ.)

౨౩౮ విషయము కర్తృకరణయో స్తృతీయా (౨-౩-౧౮) అనభిహితే కర్తరి కరణేచ తృతీయా స్యాత్. (సి. కా. ౫౬౧ సూ.) రామేణ హతో వాలీ.

టాసశ్చేతః. (ఆం. చిం. అజం. ౬ కారి. అహో. ౨౬౩ పు.)

కల్పతరువు. ౨౩౮ విషయము:—సర్వవిభక్తి రిత్యాదికారిక ౨౩౮ విషయమున వ్యాఖ్యాతము. పాణినీశాస్త్రములను మూలముగాఁ గొనుట కిదియే మూలము. స్వతంత్ర ఇత్యాది:—క్రియాయామ్ = క్రియయందు, స్వాతంత్ర్యేణవివక్షితః అర్థః = స్వతంత్రతతో వివక్షింపఁబడినయర్థము, కర్తా స్యాత్ = కర్త యనిపించుకొనును. 'దేవదత్తుడు వంటకమును వండెను.' 'దేవదత్తునిచే వంటకము వండఁబడెను'. అను వాక్యములలోఁ బచనక్రియాజననమందు దేవదత్తునకే స్వాతంత్ర్యము గలదు. కాన దేవదత్తుడు కర్త. భాతువునకు వ్యాపారము, ఫలము ననునవి యర్థములు. ఇందుఁ బ్రధానమైన పచ్ఛాత్పర్థమగు పచనక్రియ దేవదత్తునందున్న వ్యాపారము, దాని కాశ్రయుఁడగు దేవదత్తుడు కర్త. "యః కరోతి స కర్తా ఇతిసర్వవర్తా, కృత్యా శ్రయః కర్తేతి తార్కికాః" (ముగ్ధ. కార. ౨౮౮ సూ. దుర్గా. వ్యా.) కృత్యా శ్రయుఁడు = భాత్వర్థీభూత వ్యాపారాశ్రయుఁడు. ప్రకృతోదాహృతిలో వండుట యను వ్యాపారమున కాశ్రయుఁ డగుటంజేసి దేవదత్తుడు కర్త. అట్టికర్తృవాచి దేవదత్తశబ్ద ముత్తరసూత్రముచొప్పున తృతీయాప్రత్యయదూప చేత వర్ణకాంత మగుచున్నది.

కర్తృకరణయో రిత్యాది:—కర్తరి = కర్తయు, కరణేచ = కరణమును, అనభిహితే=చెప్పఁబడనివై యుండఁగా తృతీయాస్యాత్ = తృతీయావిభక్తి యగును. రామేణ హతో వాలీ = రామునిచే వాలి చంపఁబడినవాడు. హననక్రియాశ్రయుఁడు రాముఁడు కర్త. కానఁ గర్తృవాచక రామశబ్దము తృతీయాంత మయ్యెను. హననఫలాశ్రయుఁ డగు వాలి కర్తంబు. ఇందు 'హతః' అను దానియందలి కర్తార్థకక్షప్రత్యయముచే గర్తం బభిహితమగుటం జేసి కర్తవాచకవాలిశబ్దముపయిఁ బ్రతిపదికార్థప్రథమ నిల్చినది. ఇట్లే దేవదత్తుని చేత వంటకము వండఁబడె ననుచోటను సమన్వయించుకొనునది. ప్రయోగము:—చ. ఈ యవనిపుల్లె నాతనిదయం బరిముక్తులు వానిచేత నా హవడతులున్..... (సభా. ౨ ఆ. ౨౮ పు.) ఇందు 'పరిముక్తులు' అనునది 'ముచ్' భాతువునందే పుట్టిత

కర్తార్థక క్తప్రత్యయాంతరూపము. 'జితులు' అనునది 'జి' థాతువునుండి పుట్టిన కర్తార్థక క్తప్రత్యయాంతరూపము. మోచనవ్యాపారాశ్రయము కృష్ణునిదయ. జయవ్యాపారాశ్రయఁడు తచ్చబౌద్ధాకృష్ణుఁడు. కావునఁ గర్తృవాచకములు రెండును ('ఆతనిదయన్' = ఆతనిదయచేత, వానిచేతన్' అనునవి) దృతీయాంతము లయ్యెను. థాత్యర్థఫలాశ్రయత్వమునఁ గర్తృసంజ్ఞగల 'అవనిపులు' కర్తార్థక క్తప్రత్యయముచే జెప్పఁబడుటంజేసి యట్టికర్త వాచకమగు 'అవనిప' శబ్దముపై బ్రాలిపది కార్థప్రథమ నిల్చినది.

ద్వికర్తకథాతువులు కర్తార్థకము లగునపు డారెండుకర్తములలోను నొకటి యభిహితమై ప్రథమాంతమగును. తక్కినది ద్వితీయాంతముగనె యుండిపోవును. అందేది యభిహితమగునో యనువిషయము మహాకవ్యధీనము. (విస్తర.) ఇట్టివాడు కలు తెనుఁగున మిక్కిలియరుదు. ఆ-వె.....రాజు బెద్దదొరలుఁ జీర లొలువఁ బడిరి. (విరా. ౫ ఆ. ౨౨౨.) "మనము రాజులను బెద్దదొరలను జీరల నొలిచితి మనునది కర్తార్థకవాక్యము. 'ఒలుచు' థాతువు పచాదిగణములోనిది గాన ద్వికర్తకం బయ్యె. ఇందు గౌణకర్తములు రాజులును - బెద్దదొరలును, ముఖ్యకర్తము చీరలు. ఇందు గౌణకర్తము లభిహితములయ్యెను. కానఁ దద్వాచకములు ప్రథమాంతము లయ్యె. ముఖ్యకర్తము ద్వితీయార్థక ప్రథమగనె నిల్చెను. కాఁగా 'మనచే రాజును బెద్దదొరలును జీరల నొలువఁబడిరి' అనువాక్య మేర్పడెను.

టాసశ్చేతఇత్యాదిః—ఈసూత్రము ౧౩౫ III విషయమున వ్యాఖ్యాత మయ్యెను. 'టా - ఖ్యామ్ - భిన్' అనుత్పతీయకు 'చేత - చే' వర్ణకములు తెల్లన వచ్చునని యర్థము.

విస్తర. ౨౩౮ విషయమున సంస్కృతవ్యాకరణములయందీక్రింద వివరింపఁబడిన రీతిగల నియమముగలదు. "న్యాది ఖ్యాన్తాథ గత్యర్థా ముఖ్యే ధే ధత్వ మాప్నుయః | గౌణే యాచాదయో ౭ న్యేతు | యథేష్టం ద్విధధుస్వితి. (ముగ్ధ. వ్యా. ౯౩౨ సూ.). (ధ=కర్తము. ఖ్యాన్త=జీజన్తము=ప్రేరణార్థకము. త్య=ప్రత్యయము. ధు = థాతువు. ఇవిముగ్ధబోధవ్యాకరణసంజ్ఞలు.) న్యాది=నీ-వహ్-హౌ - దణ్ - గ్రహ - కృష్ - మన్త - ముష - థాతువులును 'పచా'దిథాతువులును (పచాదికమాకృతిగణము.) నకర్తక జీజంతములును గత్యర్థకజీజంతములును, ముఖ్యేధే = ముఖ్యకర్తమందు, ధత్వ మాప్నుయః = కర్తార్థకప్రత్యయముల నందును. యాచాదయః = యాజ్ఞాప్థకథాతువులు, గౌణే = గౌణకర్తమందుఁ గర్తార్థకప్రత్యయము నందును. అన్యేతు = తక్కినద్వికర్తకథాతువులు, యథేష్టమ్ = కవిస్మృతముగ, గర్తార్థకప్రత్యయమునందును.

చేతవర్ణకంబు కర్తృకగు. 3.

భాత్యర్థవ్యాపారాశ్రయంబుకర్త నాబడు. దేవదత్తు
బాలవ్యా. నిచే వంటకము వండబడియె. వండబడియె ననగా
౨౩౮ I విష. వంటచేయుటదెనని యర్థము. చేయుట కాశ్రయం
డగుటంజేసి దేవదత్తుడు కర్త యయ్యె.

సంజీవని. ౨౩౮ I విష:—తిజాదులచే నభిహితము కానట్టి కర్తకు వాచక
మైనది చేత వర్ణకాంతమగునని యర్థము. 'చే' అనునది చేతవర్ణక సంక్షేపరూపమే
కాన నదియుఁ గర్తృవాచకముపై నిల్చును. 'తోడ - తో' వర్ణకములు కరణసహా
ద్యర్థములలో వచ్చునని ముందు విధింపబడును. భాత్యర్థమగు పచరాదివ్యాపార
మున కాశ్రయండు కర్త యనబడును. దేవదత్తునిచేత వంటకము వండబడియె
ననుచోటఁ బచనవ్యాపారమున కాశ్రయండు దేవదత్తుడు కర్త. అట్టి కర్తృవాచ
కముపైఁ దృతీయావర్ణకములలో 'చేన్ - చేతన్' అనునవి నిల్చునని సూత్రార్థము.

సర్వవిభక్తిః సంస్కృతతుల్యా (ఆం. చిం. హలం. ౧౫
కారి. అహో. ౪౨౩ పు.)

నన్నయా సాధకతమం కరణమ్. (౧-౪-౪౨.) క్రియాసిద్ధా
ధర్వణీనుము. ప్రకృష్టోపకారకం కారకం కరణసంజ్ఞం స్యాత్.....
౨౩౯ విషయము. (సి. కా. ౫౬౦ సూ.). రామేణ బాణేన హతో
వాల్మీ. హేతౌ (౨-౩-౨౩.) హేత్వర్థే తృతీయా
స్యాత్. దణ్డేన ఘటః. (సి. కా. ౫౬౮ సూ.)

కల్పతరు. ౨౩౯ విష:—సర్వవిభక్తి రిత్యాదికారిక ౨౩౪ విషయమున
వ్యాఖ్యాతము. సాణినీయసూత్రాదికమును మూలముగాఁ గొనుట కిదియె
మూలము. క్రియాసిద్ధా = క్రియాఫలసిద్ధియందు, ప్రకృష్టోపకారకం కారకమ్ =
అతిశయితోపకారియగు కారకము, కరణసంజ్ఞం స్యాత్ = కరణసంజ్ఞగల దగు
చున్నది. కరణార్థమున "కర్తృకరణయోస్తృతీయా" అనుచోప్పున (౨౩౮ విష.)
తృతీయావిభక్తి నిల్చును. ఉదా:—'రామేణ బాణేన హతో వాల్మీ.' అనుచో
బాణము వాలిహననమున ముఖ్యసాధన మయ్యెనుగాన నట్టికరణార్థకబాణశబ్దము
తృతీయాంత మయ్యెను.

హేతావిత్వాది:—హేత్వర్థే=హేతుమాత్ర మర్థమగునపుడు, తృతీయా
స్యాత్=తృతీయా విభక్తియగును. ఉదా:—దణ్డేన ఘటః=దండముచే ఘటము నిర్మిత
మగుచున్నది. ఘటనిర్మాణమునకు దండము ప్రకృష్టసాధనముగాదు. సాధనమాత్ర

మగుచున్నది. 'హేతుః ఫలసాధనయోగ్యః' (ముగ్ధ. కార. ౨౮౮ సూ. శ్రీరామ తర్కవాగీశ వ్యాఖ్య.) ఫలమును సాధించుట కర్హమైనదెల్ల హేతు వనిపించుకొనును. కరణము:—“క్రియాయాం సాధ్యాయాం బహుళానాం కారణానాం మధ్యే కారణాంతరవ్యవధానాభావే యద్యస్తు క్రియానిష్పత్తికారణం వివక్షితం తదేవ సాధనం భవతి..... 'కారణావ్యవధానేతు | క్రియానిష్పత్తికారణమ్ | యవ్యై వివక్షితం తేషు | కరణం తత్ప్రకీర్తితమ్.' (ముగ్ధ. ౨౮౮ సూ. దుర్గా. వ్యాఖ్య.) ఏహేతువు కారణాంతరవ్యవధానము లేకుండఁ గ్రియానిష్పత్తికారణముగ వివక్షిత మగునో యది కరణ మనిపించుకొనును. రామేణ బాణేనేత్యాది ఫలమున వాలి హసనమునం దనేక కారణములున్నను బాణము కారణాంతరవ్యవధానము లేకుండఁ గ్రియానిష్పత్తిజనక మయ్యెను గాన బాణము కరణ మయ్యెను.

చేతవర్ణకంబు హేతుకరణంబులకు, గ్రహ్యాదియో గజంబగు పంచమికిని బహుళంబుగ నగు. ౮.

ఫలసాధనయోగ్యంబగు పదార్థంబు హేతువు. క్రియాసిద్ధిం బ్రకృష్టోపకారకంబు కరణంబు. హేతువునకు:—ధనముచే సౌఖ్యంబుగలుగు. విద్యచేత

బాలవ్యా.

వివరణము.

౨౩౯ I విషయము.

యశంబుగలుగు. పక్షంబున వలన వర్ణకంబగు. కరణంబునకు:—ఖడ్గంబుచేత ఖండించె. కోలచేతఁ గూల నేసె. పక్షంబునం దోడవర్ణకంబగు. గ్రహ్యాదియో గంబునందు:—జరాసంధుండు రాజులచేతఁ గప్పంబు గొనియె. మైత్రుండు చైత్రునిచేత ఋణంబు గొనియె. ఈయర్థంబును నీచేత నెఱింగితి. ఈవృత్తాంతంబు వాని చేత వింటి. పక్షంబున వలన వర్ణకంబగు. ఇత్యాదికంబు లెఱుంగునది.

సంజీవని. ౨౩౯ I విష:—కల్పతరువున నుదాహరింపఁబడిన లక్షణములె హేతుకరణములకు సూరిచే వివరింపఁబడెను. సౌఖ్యరూపఫలమును సాధించుట కర్హమైనది ధనము గాన నది హేతువు. కాన నట్టి హేతువర్ణకమువైని బ్రకృత సూత్రముచే దృతీయ నిల్పెను. 'ధనముచేత సౌఖ్యంబుగలుగు' అని యేర్పడెను. ఇట్లు 'విద్యచేత యశంబుగలుగు' అనుచోటను గ్రహింపవలెను. తృతీయరానిపక్షంబున వలన వర్ణకంబువచ్చునని వివరించుచున్నాఁడు. దీనిమూలముననే హేతువర్ణకమున న వర్ణకమువచ్చునని గ్రహింపవలెను. బా. కార. ౧౪ సూత్రము వివరణమున

నైతము "పట్టివర్ణకంబు హేతువులగు గుణక్రియలకగు... ఇచట వలన వర్ణకంబునగు. జ్ఞానమువలన ముక్తుడగు" (బా.కా.౧౪సూ.) అని హేతువర్ణకముపై వలన వర్ణకము నిల్పునని వచింపబడెను. 'ఖడ్గంబు చేత ఖండించె' అనుచో ఖండనక్రియాసీద్ధియందు ఖడ్గము సాధకతముమగుచున్నదిగాన నయ్యది కరణ మనిపించుకొనును. దాని పైని ప్రకృతసూత్రముచేత 'చేత' వర్ణకమును బా. కా. ౫ సూత్రమువొప్పున తోడ' వర్ణకమును నిల్పును. ఖడ్గముతో ఖండించెననియు జెప్పవచ్చును. బా. కా. ౯ సూత్రమున "గ్రహణమునకు:—మైత్రునివలన ధనంబు గొనియె." అని వివరింపబడుచు, అట్టి గ్రహణశబ్దముచేత 'ఎటుఁగు - విను' మున్నగునవియు నుద్దేశింపబడెనని ప్రకృతసూత్రము వివరణమువల్లనే విశదమగుచున్నది. అట్టి యుద్దేశముతోనే గ్రహణదియోగజపంచమికి 'చేత' వర్ణకంబగునని ప్రకృతసూత్రమున వచింపబడెను. కావున "జరాసంధుండు రాజులచేతఁ గప్పంబుగొనియె. రాజులవలనఁ గప్పంబు గొనియె" అని రెండువిధములుగాను నుండనగును. "ఈయర్థంబు సీచేత నెఱింగితి. ఈయర్థంబు సీవలన నెఱింగితి" అను ద్వివిధప్రయోగములును సమ్మతములై యగును. (విస్తర. 1)

ప్రయోగములు:—మ. పరగన్ దక్షిణదిశ్చ హీపతులచే బాలస్త్వంచే..... కప్పముల్ గొనియె. (సభా. ౧ ఆ. ౨౬౪.) తరువోజ..... భూనాథ నీగుణంబులు హంసచేతఁ బొలుపుగా విని..... (ఆర. ౨ ఆ. ౪౭.) సీ. ధర్మతనయుఁ | డాదిగాఁగల తమ్ములందఱు నాచేత నెఱింగి..... (ఉద్యో. ౪ ఆ. ౨౯.) సీ..... ఆ-వె..... ఆ | కృథకువలన మునినికాయమెల్ల | వివిధపుణ్య కథలు వినుచేడ్క..... (ఆది. ౧ ఆ. ౨౮.)

విస్తర I. ౨౩౯ I విష:—"సీచేత నెఱింగితి - వానిచేత వింటి" అను నిట్టివి సంస్కృతము ననుసరించి నిర్దిష్టములుగాని తెనుఁగున సహజమగువాడుకకు మాత్రము విరుద్ధముగఁ దోచెడిని. వలన వర్ణక యోగమే సహజముగఁ దోచెడిని" (బా. సా. పే. ౨౭౦ పుట.) అను వేటికావ్యాఖ్య కేవలము ప్రామాదికము. సంస్కృతమున నట్టి తృతీయాప్రయోగ మెంతమాత్రము సమ్మతముకాదు. ఇట్టి తృతీయ యాంధ్రమహాకవిసమ్మతమయియున్నది. సీ. ధర్మతనయుఁ | డాదిగాఁగల తమ్ములందఱు నాచేత, నెఱింగి. (ఉద్యో. ౪ ఆ. ౨౯.) తరువోజ. భూనాథ నీగుణంబులు హంసచేతఁ బొలుపుగా విని..... (ఆర. ౨ ఆ. ౪౭.) గీ. నన్నుఁ గొని పోయె నాచేత నిన్ను వినిన | యపుడె. (ఉద్యో. ౪ ఆ. ౨౮౦.) ఆ-వె..... సీచేత | నేఁడు విన గవలసె వేడిపలుకు. (భీష్మ. ౩ ఆ. ౧౭౭ ప.). గీ. నారదుచేత వింటి (హరి. ఉభా. ౨ ఆ. ౧౨౬.)

చే - చేత - వర్ణకములగు మాటుగా జడవాచకములపై ద్వితీయావిభక్తి (ఇతర త్రచ ద్వితీయా. ఆం. చిం.) యు, నుదంతజడవాచకములపై నేకత్వమున 'స' వర్ణకమును, (ఇది చింతామణిమతమున సప్తమీ ప్రత్యయముకాన 'అన్యస్యాః క్వచి ద్భవే చ్చాన్యా' అనుచింతామణిసూత్రముచొప్పున వచ్చును.) నౌపవిభక్తికములపై నేకత్వమున 'అన్' అనునదియుఁ ('కేహించి దుదన్తానామ్.....బౌపవిభక్తికనామ్నా మత్వం స్యాత్.' అనుచొప్పున వచ్చునది.) ద్వితీయాసప్తములందు వికల్పముగా వచ్చుట మహాకవిప్రయోగసమృతమై యున్నది. (వి స్థర II) క.....భీమా సురసం! ఘాతంబు తత్క్షణంబ ని! పాతింతుము దిగ్యశస్త్రపటుఘాతములన్. (ఆర. 3 ఆ. 3౬.). తే.గీ. విద్యయ్యుఁగగు వినయంబు వినయమునను | బడయుఁ బాత్రత పాత్రత వలన ధనము! ధనమువలనను ధర్మంబు దానివలన | నైహికాముష్టిక సుఖంబులందు నరుఁడు. చ. అనపుడు ధర్మజుండనియె నధ్యయనంబున దేవభావముం | గను నవసీసుపర్వఁ డధికవ్రతశీలత సాధుభావమున్..... (ఆర. 2 ఆ. ౪౩౦.). శా. భల్లంబొక్కట విల్లుద్రుంచి రయమొప్పు న్నాల్గిటన్ వాజులన్ | ద్రెళ్ళం బెట్టుగనేసి సూతుశల సందీప్తైక బాణాహతిన్ | డొల్లంజేసి... (ద్రోణ. ౪ ఆ. 33 ప.)

వి స్థర. II ౨౩౯ I వివ:—“త్వతీయాపక్షే జాడ్యముచేత బద్ధుఁడు. కర్తృ కరణయోస్తృతీయా ఇత్యాదిసూత్రవిహిత త్వతీయాస్థానే టాసశ్చేత ఇతి విభా నాత్. తత్వం తు:—జడప్రకృతిభ్య స్త్వతీయాస్థానే “అన్యస్యాః క్వచి ద్భవే చ్చాన్యా” ఇతి సూత్రోక్తిరత్యా విహితే ద్వితీయా సప్తమ్యావేవ (ఇందలిసప్తమి‘స’ వర్ణకరూపము.) హేతుత్వతీయేతి వ్యవహార స్వయమాచార్యః. తత్రాపి ‘చేసి’ శబ్దః ప్రాయశః ప్రాయశ్చక్.” (అహో. ౨౭౨ పు. పట్టితితు పశ్చిమీత్యాదిసూత్ర వ్యాఖ్య.) జడవాచకములగు ప్రకృతులపైని హేతు త్వతీయచోట ‘చే - చేత,’ వర్ణకములు రావనియు ద్వితీయగాని ‘స’ వర్ణకముగాని నిల్చుననియు నట్టివాని పైని ‘చేసి’ శబ్దము తఱుచుగానిల్చుననియుఁ బై కవిశిరోధూషణపంక్తుల తాత్ప ర్యము. ఇది సరికాదు. “అన్యస్యాః క్వచి ద్భవే చ్చాన్యా.” “ఇతర త్రచ ద్వితీయా తస్యాః ప్రథమాద జడపదానాం స్యాత్.” అను సూత్రములచొప్పున జడవాచక ములపైఁ ద్వితీయాద్యర్థములందు ద్వితీయాదులు నిల్చుటయుఁగలదని మాత్రమే చెప్పఁ బడెనుగాని “చే-చేతలు” నిల్వరాదని చెప్పఁబడలేదు. క. తనవిద్యాతపముల చేత నుపార్జినమైన వేర్తి. (హరి. ఉత్త. ౪ ఆ. ౨౧౦. సూ. రా. ని.)

“పరే మాండ్వాదిశబ్దేషు । సప్తమ్యాద్యా విభక్తయః । క్వచిన్నిత్యాః క్వచి
ద్వాసున్యః.....” (వికృ. అజం. ౮౨ కా. అహో. 3౬౨ పు.) (అర2 విష.)
అనుచోప్పునఁ జేత విభక్త్యర్థకప్రత్యయమును వలన వర్ణకమును బూర్వమందు
గలదై చేసి శబ్దము నిలుచుట తఱుచుగాఁ బ్రయోగములయందు వెలయుచున్నది.
ఉ. భారతభారతీ శుభగభస్తిచయంబులఁజేసి (ఆది. ౧ ఆ. ౨౨.) నీ. శ్రుతియుల
చేత । సంశుద్ధ రత్నపుంజములఁజేసి పూజితుండయి (సభా. ౧ ఆ. ౨౧౫.) చ. తన
గదఁజేసి రాక్షసుల దాదుణ శస్త్రచయంబు నశ్రమం । బున నతివీరుడై నిలిపి (ఆర.
3 ఆ. 3౬2. ఆర. ౪ ఆ. ౧౮౫.) ఉ. ఈసున నీశుఁదొట్టి సురలెల్ల నభీష్టవరంబు
లిచ్చుటం । జేసి కృతార్థుడైన కుదుసింహము (ఆర. ౨ ఆ. ౨౯౫.) గీ. ఇందఱకు
నిన్నిభంగుల నిడుమఁ గుడువ । వలసె ధర్మతనూభవులనఁజేసి (విరా. ౨ ఆ. ౨౨౫.)
(విస్తర. III)

విస్తర III ౨3౯ 1 విష:—చేసి శబ్దానుప్రయోగవిషయమునఁ బ్రోఢవ్యా
కర్తయీక్రిందిరీతిని సూత్రించియున్నాఁడు. “కొన్నియెడలఁ జేతవిభక్త్యర్థక వర్ణకం
బులకును వలన వర్ణకంబునకును దఱుచుగఁ జేసి యనుప్రయుక్తంబగు. ఉ.....
ఏకవిపురసం । బోదనఁ జేసి.....(ఆర. ౨ ఆ.).....సంప్రయోగమునఁ జేసి
(సభా. ౧ ఆ.).....” (ప్రాథ. కార. ౪ సూ.) చేత విభక్త్యర్థక వర్ణకంబుల
కనుటంజేసి ‘చే - చేత’ వర్ణకములకు “చేసి” శబ్దానుప్రయోగము కల్గినేరదనఁ
దగును. “ద్విపద. మహనీయపాయస మహిమచే జేసి (రంగ. రా. బాల. ౨౧ పుట.
౫౪౦ ప.) ద్వి. మహనీయ రావణ మహిమచే జేసి. (రంగ. రా. యుద్ధ. 3౮౬
పుట. 2౪౧ ప.) (యూ. ము.)” ఇట్టిప్రయోగములకుఁ బ్రామాణిక కవిప్రయో
గాంతర హస్తావలంబము లభింపలేదు. రెండిటను “మహిమనుజేసి” అనినవరించుట
కవకాశము కన్పట్టుచున్నది. “అయ్యది యొక్కచోఁ బెక్కుచోట్ల కొక్కటియ
చాలెడి. నీ.....కర్కశస్త్రసములఁ గరమువాఁడి । చూడ్కుల నతిరాగ
సురుచిరాధరముల మదఱిలాసాలస మందగతుల । వక్రాలకంబుల వలుద
పిటుందుల దర్ప గద్గదభాషితములఁ జేసి. (ఆది. ౮ ఆ. 2౪ పు.) (ప్రాథ. కార.
౫ సూ.) చ. సతతకృతోపవాసముల, శాకఫలోదకమూల పారణ । వ్రతముల, చేవ
పూజల నపారజపంబులఁ జేసి నిష్కతో । నతుల తపంబునేసె. (ఆర. 3 ఆ. 2౮ పు)
ఒకట ‘స’ వర్ణకమునకును నొక్క టఁ జేత వర్ణకార్థకద్వితీయకును ‘చేసి’ యొక్కీటియె
యను ప్రయుక్తమగుటగలదు. లే-గీ. అనఘ యేము మువ్వరము మూఁడగ్నులట్లు ।
నీమహాయజ్ఞ కార్షంబు నిర్మహితు । మూజరాసంధ కశువున నఖిలశాస్త్ర । వాహు

సర్వవిభక్తి స్సంస్కృతతుల్యా. (ఆం. చిం. హలం.

౧౫ కా. అహో. ౪౨౩ పు.)

సాధకతమంకరణమ్ (౧-౪-౪౨). కర్తృకరణయో

త్పృతీయా. (౨-౩-౧౮). సహాయుక్తే ౭ ప్రథానే.

(౨-౩-౧౯) సహాధేనయుక్తే అప్రథానే తృతీయా

స్యాత్. పుత్రేణ సహాగతః పితా, ఏవం - సాకం -

సార్థం - సమయోగేపి. వినా పితద్యోగం తృతీయా-

నన్నయా.

వృద్ధోయూనేత్యాది దర్శనాత్. (సి. కౌ. ౫౬౪ సూ.)

౨౪౦ విషయము.

తుల్యార్థై రతులోపమాభ్యాం తృతీయాన్యతర

స్యామ్. (౨-౩-౨౨) తుల్యార్థై ర్యోగే తృతీయావా

స్యాత్. పక్షే - షష్ఠీ. తుల్య స్సదృశ స్సమోవా

కృష్ణస్య - కృష్ణేనవా. అతులోపమాభ్యాంకిమ్ -

తులా - ఉపమా వాకృష్ణస్య నాస్తి. (సి. కౌ. సూ.

౬౩౦.)

తులఁ, జేసి తృప్తులమగుచు బలిమి." (సభా. ౧ ఆ. ౧౨౬.) వైష్ణవములందు "ఉప

భాసములన్ = ఉపవాసములచేతను,.....జనములంజేసి = జనములచేతను"

అని యిట్లర్థముచేసి 'పెక్కిటి కొక్కటి చాలు' అనుసూత్రము నుజ్జగింపరాదా

యను శంకపాడముచున్నది. కాని "నీ. రత్నంబులను వధూరత్నంబులను జేసి,

తత్తపోఽఘ్న విధాననిరతు | లయి (ఆది. ౮ ఆ. ౯౬.) "అట్టిగౌతమాను గ్రహం

బునను నీదుర్గబలంబుననుం జేసి యీ మాగధుల నెవ్వరును జయింపజోపరు (సభా.

౧ ఆ. ౧౨౬ గద్య.) మున్నగుచోటులందలి చేసి శబ్దమునకు ముందటి సముచ్చ

యార్థక 'ను' శబ్దములచే నట్టి మార్గాంతరము సరికాదని తోచెడిని, స్థలాంతరము

లందును 'చేత' వర్ణకార్థక ప్రత్యయములకు వ్యవహితముగ 'చేసి' శబ్దప్రయోగము

చూపట్టుచున్నది. ఉ. చేయుము రాజసూయమెడ సేయకదాననచేసి దోషములో |

వాయు... (సభా. ౧ ఆ. ౯౮.) ద్వి. నాకును నీకారణమునఁగా చేసిచేకూరె. (బసవ.

౩ ఆ. ౨౨౦.) ద్వి. కాన నాతప్పునఁగా చేసి (బసవ. ౩ ఆ. ౨౯౯.) (కా = కదా.).

ఆ-వె. తండ్రిపనుపుఁజేసి ముదిమిగొని. (ఆది. ౩ ఆ. ౯౫.) ఆ-వె. భీష్మపనుపుఁ జేసి

జేలవైతి (సభా. ౨ ఆ. ౧౧.) ఇట్టిచోటులందలి ద్వితీయ "ఇతరత్రచ ద్వితీయా"

అను చింతామణిచే జేత వర్ణకార్థమగుచున్నదని ప్రాథ వ్యాకర్త సమర్థించెను.

అది చింత్యము. (ప్రాథ. కార. ౪ సూ. వివృతి.). (చూ. విస్త I. ౨౫౫ నిమ.)

తోడసహార్థే టాసః. (ఆం. చిం. అజం. ౭ కారి.

సన్నయా. అహో. ౨౬౯ పు.)

౨౪౦ విష. శబ్దా యేచ సముత్పన్నా ఆద్యామా మత్ర తేఖలాః |
కథితా వైకృతై శ్చబ్దైర్భవన్తి సదనుగ్రహాత్. (వికృ.

అజం. ౧౮ కారి. అహో. ౨౭౦ పు.)

కల్పతరు. ౨౪౦ విష:—సర్వవిభక్తి రిత్యాదిసూత్రము ౨౩౪ విషయమున వ్యాఖ్యాతము. పాణినీయాదుల మూలముగాఁ గొనుట కిదియే మూలమగుచున్నది. 'కర్తృకరణయో స్తృతీయా' అను పాణినీయసూత్రము ౨౩౮ విషయమునందును 'సాధకతమం కరణమ్' అనుసూత్రము ౨౩౯ విషయమునందును వ్యాఖ్యాతము లయ్యెను. కరణకారకమందు వచ్చిన తృతీయకుఁ దెలుంగున "టాసశ్చేతః" అను చొప్పున 'చే - చేత' వర్ణకములేకాక (౨౩౮ విష.) మహాకవిప్రయోగములందుఁ బ్రసిద్ధము లయ్యుండుటచే 'తో - తోడ' వర్ణకములును వచ్చును. 'బాణేన హతోవాలీ' అనునది కరణకారకమునవచ్చు తృతీయ కుదాహరణ మివటకుఁ చూపబడెను. దానికిఁ దెలుంగున బాణముచేత వాలి హతుఁ డయ్యె ననుటయే కాక బాణముతో వాలి హతుఁడయ్యె ననియుఁ జెప్పవచ్చును.

సహాయ క్త ఇత్యాది:—సహార్థేనయ క్తే = సహార్థకశబ్దములతోఁగూడిన, అప్రథానే=అప్రథానాన్వయముగల శబ్దమందును దృతీయ యగును. పుత్రేణ సహగతః పితా=పుత్రునితోఁగూడఁదండివచ్చినాఁడు. ఇందుఁ బిత కాగమనక్రియాసంబంధము శబ్దసిద్ధము. పుత్రునకన్ననో పితృసాహిత్యమున గమ్యమగుట నర్థసిద్ధమై యున్నది. కావున దాని కప్రథానత్వము గల్గెనని గ్రహించునది. "పితౄ రత్రాగమన క్రియాసంబంధ శ్చాఖ్యః. పుత్రస్యతు తత్సాహిత్య (కూడిక) గమ్య ఆర్థికఇతి తస్యా ౭ ప్రాథాన్యమ్" (బాలమ. వ్యాఖ్య. ౫౬౪ సూ.). సహార్థకశబ్దము లనుటచేత "సాకం - సార్థం - సమం=సహ" మున్నగువాని యోగమందును దృతీయవచ్చును 'పుత్రేణసాక (సార్థం - సమంవా) మాగతః పితా' అనియు నుదాహరింపవచ్చును. వినాపి తద్యోగం తృతీయా. వృద్ధోయూనేత్యాది దర్శనాత్ = సహార్థకశబ్దయోగము లేకున్నను దృతీయవచ్చును. వృద్ధోయూనా తల్లక్షణశ్చే దేవ విశేషః. (౧-౨-౬౫.) యూనాసహాకౌ గోత్రం శిష్యతే....." (నీ. కౌ. ౯౩౧ సూ.) అను సూత్రమునందలి గ్రంథకర్తగారి ప్రయోగము చూపట్టుచున్నది. తెల్లనందును సహార్థకమగు 'కూడన్' మున్నగునవి లేకున్నను దృతీయవచ్చును. పుత్రునితోఁ దండివచ్చెను = పుత్రునితోఁగూడఁ దండివచ్చెను.

తుల్యార్థైరిత్యాది:—తుల్యార్థైః = తుల్యార్థకశబ్దయోగమునందుఁ దృతీయ వైకల్పికముగా వచ్చును. తృతీయరానపుడు షష్ఠీవచ్చును. “తులా - ఉపమా” అనుశబ్దములయోగమునఁ దృతీయ రాక షష్ఠీమాత్రమే వచ్చునని “అతులోపమా భ్యామ్” అను పర్యుదాసమునకుఁ దాత్పర్యము. ఉదా:—తుల్య - సదృశః సమో వాక్పష్టస్య - కృష్ణేన వా = కృష్ణునకు (లేదా) కృష్ణునితోఁ దుల్యుఁడు, సదృశుఁడు, (లేదా) సముఁడు. అతులోపమాభ్యాం కిమ్ - తులా - ఉపమావాక్పష్టస్యనా స్తి = అతులోపమాభ్యా మననల కృష్ణునకుఁ దుల (లేదా) ఉపమ లేదు. ఇటఁ దృతీయ రాదు. ‘కృష్ణునితోఁ దుల (లేదా) ఉపమలేదని’ ప్రయోగింపరాదు.

తోడ సహార్థైరిత్యాది:—ఈసూత్రము ౧౩౫ III విషయమున వ్యాఖ్యాత మయ్యెను. ‘సహాయ క్తే ప్రథానే’ అనుసూత్రముచొప్పున వచ్చు సహార్థ తృతీయకుఁ దెలుఁగున తోడవర్ణకమగునని యర్థము. ‘సహ-సాకిమ్’ మున్నగు సంస్కృతశబ్దములకు మాటుగఁ దెలుఁగున ‘కూడన్’ మున్నగు శబ్దములు ప్రయుక్తములగును. ఉ. తండ్రితోఁ గూడఁ బుత్రుండు వచ్చెను. ‘కూడన్’ అను నది లేకున్నను “తండ్రితోఁ బుత్రుఁడు వచ్చెను” అని వాడుటయే కవిప్రసిద్ధము. కూడన్ - అర్వాచీకము. తుల్యార్థైరిత్యాదిసూత్రముచొప్పున వచ్చు తృతీయా వత్తులును గవిప్రయోగసిద్ధములగుటచే సర్వవిభక్తిరిత్యాది సూత్రముచొప్పునఁ దెల్లన రావచ్చునని యెఱుంగునది. అట్టియెడలఁ దుల్యాదిశబ్దములకు మాటుగాఁ దెలుఁగున “సరి - సాటి - ఉద్ది” మున్నగునవి నిల్చునని యధర్వణుఁడు వివరించు చున్నాఁడు.

శబ్దా యేచేత్యాది:—ఆద్యాయామ్ - సంస్కృతభాషయందు, యేచశబ్దాః సముత్పన్నాః = సదృశ - తుల్యాదిశబ్దములు సహ-సాకిం ప్రభృతిశబ్దములు ననునవి యేవిగలనో? అఖలాఃతే = అవియెల్ల, సదనుగ్రహాత్ = సత్కవులయనుగ్రహమున, వైకృతైః శబ్దైః = ‘సరిసాటి - ఉద్ది - కూడన్’ మున్నగు నాచ్చికశబ్దములచేత కథితాః భవంతి = చెప్పబడుచున్నవి. “అచార్యప్రయోగే కథం సరిత్యాది కేవల వికృతిపదం సంగచ్ఛత ఇతిచేన్నైషదోషః. వికృతిపదై స్సంస్కృతపదార్థాభిధాన స్యాపి ‘సర్వవిభక్తి స్సంస్కృతతుల్యేతి సూత్రస్వరసప్రాప్తత్వాత్” (అహో. ౨౭౦ పుట.)

కరణ సహార్థ తుల్యార్థయోగంబులం దృతీయకుం దోడ వర్ణకంబగు. ౫.

కరణంబునందు:—కోలతోడఁ గూలనేసె. సహార్థము
బాలవ్యాకరణ నందు:—రాజు నేనలతోడ వచ్చె = నేనాసహితుం
వివరణము డయి వచ్చె నని యర్థము. తుల్యార్థయోగంబు
౨౪౦ I విష. నందు:—చైత్రునితోడ మైత్రుండు తుల్యుండు.
తృతీయ కనుటంజేసి చైత్రునకు మైత్రుండు తుల్యుం
డని తుల్యార్థయోగంబున పక్షియు నగు.

సంజీవని. ౨౪౦ I విష:—కరణశబ్దార్థ మీవఱకు ౨౩౯ విషయమున విశదీ
కరింపఁబడెను. కరణకారకమున వెరుక వ్రాసినరీతిని (౨౩౯ విష.) చే - చేతవకర్ణ
ములురు బ్రకృతసూత్రముచే 'తో - తోడ' వర్ణకములురు వచ్చురు. సూత్రము
లోని తోడశబ్దము 'తో' అనుదానికిని నుపలక్షణము. ఉదా:—రాముండు వానిని
గోలచేతఁ గూలనేసెను. గోలచేఁ గూలనేసెను. గోలతోడఁ గూలనేసెను. గోలతోఁ
గూలనేసెను. కూలనేయుసాధనములలోఁ గోల యనఁగా బాణము సాధకతమ
మనఁగాఁ బ్రకృష్టసాధనము గాన నది కరణ మనిపించుకొనును. ఇట్లై సహార్థకశబ్ద
యోగమునందును, దుల్యార్థకశబ్దయోగమునందును 'తో - తోడ' వర్ణకంబులగును.
ఉదా:—'రాజు నేనలతోడ వచ్చెను - నేనలతో వచ్చెను - నేనాసహితుఁడైవచ్చె
నని యర్థము.' అని సూరియే యుదాహరించెను. అట్లై తుల్యార్థకయోగమున
'తోడ - తో' వర్ణకములేకాక కువర్ణకము నగును. చైత్రునితోడన్ - చైత్రునితోన్ -
చైత్రునకున్ - మైత్రుండు తుల్యుండు. తుల్యార్థకములు:—సీ, ప్రత్యనీక - ప్రతి
పక్ష - సమాన - ప్రతిద్వంద్వ - నిభ - సజాతీయములురు | | సహ
లక్షణ - ప్రతిచ్ఛంద - విరోధి - సదృశ - సవర్ణ - సపక్షములురు |
(కావ్యాలం. ౫ ఉల్లా. ౧౫ ప.) ఇట్లై ఎదురు - ఎదుర్కొను - మూర్కొను
మున్న గునవియుఁ దుల్యార్థకములలోనివె.

ప్రయోగములు:—ఉ, ఈ | బాహుబలంబుతోఁ గడఁగి పాథుని
దాఁకెడుబుద్ధి, (విరా. ౫ ఆ. ౨౧౮), ఇది హేతు తృతీయ. ఇంక సహార్థ
యోగతృతీయకు:—క. చేపసములైన యనుజుల | తో విప్రులతో రథాభితో
వచ్చి. (ఆర. ౨ ఆ. ౫ ప.) క. గీర్వాణప్రభుఁ డాదిగ | గీర్వాణగణంబు - కాల
కేయులతోడన్ | గర్వించి రణమునేసెరి, (ఆర. ౩ ఆ. ౪౧.) తరల. దివిజ
ముఖులతోడ నేనును దివ్యబాణము లిచ్చితిన్. (ఆర. ౧ ఆ. ౩౭౪.) క. విచరిత
మృతిని సుందుండు | నుపసుందుండు ధాణి పొడిచి రొండ్లిరుతోడన్. (ఆది.

992 మార్కొను-మున్నగునవి తుల్యార్థకములును నగును [అరం I వి. సంజీ.]

౩ ఆ. ౧౧౨). ఆ.వె. బాలుఁ డొంటి యిట్లు పలువురతోడఁ బోరంగ (ద్రోణ. ౨ ఆ. ౬౧).)

తుల్యార్థయోగతృతీయాషష్ఠలకుః—క. సురసిద్ధమునీంద్ర తపశ్చరణలు నాతపముతోడ స్వగ్రావంటిన్. (ఆది. 3 ఆ. ౨౧౬.) క....మునిగణప్రవరులభా! సురతపములు నాదగు దుష్కరభూరతపంబు సరియుఁ గా వమరేంద్రా (ఆది. 3 ఆ. ౨౧౦). తపంబు+యొక్క+సరి = తపంబుసరి = తపమునకు సరియని యర్థము. “కువర్ణకంబును గొన్నియెడల సంబంధంబునందగు” (బా. కార. ౧౫ సూ.) ఇట్లు శేషషష్ఠిచోట “కు” వర్ణకంబు వచ్చుటయుఁ గలదు, క. సతు లీభార్గవిక్తి భాగ్య సంపద నెనయే (ఆది. 3 ఆ. ౧౭౧ ప.) క.....దివ్యసభలెల్ల నరే! శ్వర చూచితి నవి దీనికి! సరిగా వత్సంతవిభవసౌందర్యమునన్. (సభా. ౧ ఆ. ౬౦.) క. నీదుకులమునకుఁ దగఁగఁ బ్రతీతోదము గొని.....(ఆది. ౬ ఆ. ౫౬.) తగన్ = సదృశముగ. మాలు - మార్కొను - ఎదుర్కొను మున్నగునవియు సదృశార్థకములైః—మ.....అ! య్యనినాతోడఁ జతుర్దశాబ్దమున మూత్రై పోరు కర్ణాడి (సభా. ౨ ఆ. ౨౯౭.) శా. నాతోమార్కొనలేదు (ఉ. హరి. ఆప్ట. 3 ఆ. 3౧౯.) వీనియోగమున కర్తకారకద్వితీయయునగు. క. నను మార్కొని గెలువఁగ న! య్యనిమిషులకు (భీష్మ. ౧ ఆ. ౧౫౮ ప్రాసస్థలగతము.) మ..... ఈ! తని దేవావళియైన మార్కొనునె దుర్దాంతుండు భీష్ముండు పోరిన యన్నా భృను. (ద్రోణ. ౧ ఆ. ౧3౦.) (ప్రాస) (విస్తర. I). క. వీనికి మార్కొనఁ జాలెడు! దానికి (విరా. ౧ ఆ. ౯.) చ.....పాండుపుత్రు నై! న్యమునకు

విస్తర. I అరం I విషయము:—“కర్తృకర్తాదులందఱు నెల్లయర్థముల నీతుల్యార్థ మందేగాక సామాన్యముగఁ దెలుఁగున ‘కు’ షష్ఠియే ప్రాచీనకావ్యములందును సహజమై చూపబట్టెడి. (చూ. ప్రాథ. కా. ౧3 సూ) సంస్కృతవ్యాకరణకారక ప్రకరణము ననుసరించి కారకము విధించుటేగాని తెలుఁగున కవి యసహజ ములై.....” (బా. సా. వే. కార. ౫ సూ. వ్యాఖ్య.) ఈవ్రాత శేషలము నపరిశీలనమూలకము. పయిరితిని సంస్కృతవ్యాకరణోక్తకారకాదివిభక్తులు నన్నయ తిక్కనాదులగ్రంథములలో వేలకొలదిగఁ బ్రయుక్తము లగుచుండ నవి యసహజము లెట్లుగను? “కు షష్ఠియే ప్రాచీనకావ్యములందు సహజమై చూపబట్టెడి” అనుట యెట్లు పొసఁగును?

[భా. కార. ౫ సూ.] వరూధ = రథగుప్తి. ప్రాథవ్యాకర్త దీనిగ్రహింపలేదు. 993

మార్కొనం దలచె (ద్రోణ. ౧ ఆ. ౯.) చ. కనియెదు సైంధవుం గడచి క్రందుగ నాకు నెదిర్చురాజులన్. (ద్రోణ. ౨ ఆ. 3౧౨.) (విస్తర. II).

విస్తర II. ౨౪౦ I విష:—త్రిలింగలక్షణశేషమున 'తోడ' వర్ణకవిషయమునఁ గొన్నివిశేషము లిట్లు సూత్రింపబడెను. "ఒకానొకచోఁ దోడకుఁ బ్రత్యేక ప్రయోగంబునం జూపట్టెడి. తే-గీ. స్తంభగతరత్నపుత్రికతనదుబోఁటియని విలోకించి తోడ మాటాడకునికి | నలుగడలు చూచి తెలిసి యచ్చెలువ బెదరి | (తోడన్ = తనతోడ) (రామా. ౪ ఆ. ౧౫౮.) (ప్రాథ. కార. ౬ సూ.). చ.... హలాయుధప్రభృతియాదవలోకము తోడరా (ఉద్యో. ౧ ఆ. ౪౭ ప.) చ. పరు వడి నగ్నిహోత్రములు బంధులు శిష్యులు తోడరా..... (ఆర. ౧ ఆ. ౧౧.) సీ..... ఆ-వె. ఒడలితోడ నీకు నూర్వలోకమునకు | నరుగవచ్చు; నెప్పుడగుగు తలపు | దోఁచె నప్పు డిదియుఁ దోడిదయై ప్రీతి | నరుగుదెంచు ననియెఁ గురువరేణ్య (ఆను. ౧ ఆ. ౮౦.) (తోడన్ + ఆది = తోడన్ + ఇ + ఆది = తోడిది) (బాల. సమా. ౯. సంధి-౪౩-౪౫ సూ.)

"కొన్నియెడల 'ను' శబ్దప్రయోగంబునం దోడకు లోపంబును వ్యవహిత త్వంబును బహుత్వంబునం గానంబడియెడి. గీ... ఆతనికిఁ బరలోకవిధుల శాస్త్రదృష్టి వెలయఁజేసి | నాపగాతనూజుఁ డఖిలబాంధవులయు | బ్రాహ్మణులయుఁ దోడ భాను నిభుఁడు (ఆది. ౪ ఆ. ౨౧౬.) క. నెమ్మిని ధర్మజు నలువురు | తమ్ములుఁ దమవస్త్రములయుఁ దమశస్త్రవరూ | ధమ్ములతోడను సకలహి | తమ్ముగఁ బాయంగవలయు దాస్యమువలనన్. (సఖా. ౨ ఆ. ౨౬౧.) (ప్రాథ. కార. ౭ సూ.). (అనుబంధ)

అనుబంధ - విస్తర. II ౨౪౦ I విష:—“తమ యాయుధముల తమవర్తవరూ | ధమ్ములయుఁ దోడ” అనుపాశము వావిశ్వవారిముద్రణమందును సూ-రా నిఘంటునందును జూపట్టుచున్నది. వర్తవరూధశబ్దములు రెండును గవచవాచకములన్న తలంపునఁ బునరుక్తిలేకుండ 'వస్త్ర' శబ్దమును జూనిపి ప్రాథవ్యాకర్త సవరించె ననఁదగును. కాని వరూధశబ్దము రథపర్యాయము గలదు. “వరూధః - పుం - రథ గుప్తా..... వరూధోరథగుప్తిర్యా | తిరోధ త్రే రథస్థితమితి సజ్జనః.....” (శబ్దార్థచిం.) మ. సరనాగ్రాశ్వవరూధయూధములతో (ఆది. ౪ ఆ. ౨౦౧.) వ. భీష్ముండును దనరథంబు నివర్తింపించి..... నిలిచిన..... చ..... కురుసింహ వరూధము నిట్లు క్రమ్మఱిం | చునె యితఁ డెంచు..... (ఆది. ౪ ఆ. ౨౦౭.) అని భట్టారకుఁడె రథపర్యాయముగఁ బ్రయోగించెను గాన నిందుఁ బునరుక్తిలేమింజేసి ప్రాథవ్యాకర్త సవరణము సరికాదని యెఱుంగునది.

వచ్చ్యర్థముఖ్యకర్తంబునకుఁ “దోడ - కు” వర్ణకం

బాలవ్యా. బులు ప్రాయికంబుగా నగు. ౬.

౨౪౧ విషయము. మైత్రుండు వైత్రునితో నిట్లనియె. మైత్రుండు
వైత్రున కిట్లనియె. ప్రాయికం బనుటచే నొకానొక చో
ద్వితీయయు నగు.

సంజీవని. ౨౪౧ విషయము:—“దుహా - యాచ్ - పచ్ - దణ్డ - రుధి - ప్రచ్ఛి -
చి - బ్రూ - శాసు - జి - మథ్ - ముషామ్ | కర్తయుక్ స్వా దకథితం | తథా
స్వా స్నీ - హృ - కృష్ - వహామ్” (౨౩౫ విష.) అనుచొప్పున బ్రూథాతు
ప్రయోగమున, నకథితత్వప్రయుక్తకర్తంబురు కర్తురీప్సితతమం కర్తేతి సూత్రసిద్ధ
కర్తంబును (౨౩౫ విష.) వెలయుచుండును. “అర్థనిబన్ధనే యం సంజ్ఞా.....
మాణవకం ధర్మం భాషతే - అభిధత్తే - వక్తీత్యాది” (సి. కా. ౫౩౯ సూ. వివృతి.)
అను దీక్షితులవారి వివరణముచొప్పున వచ్చ్యాదులెల్ల ద్వికర్తకములె యగును.
(మాణవకం ధర్మం భాషతే అభిధత్తే - వక్తీ = బాలకునిగూర్చి గురువు ధర్మమును
భాషించుచున్నాఁడు. పల్కుచున్నాఁడు - వచించుచున్నాఁడు.) వానిలో ‘కర్త
వైప్రయోగములతో రెండవదానినిబట్టి యొక్కచోట నుశబ్దమున్నను జాలునని
విశేషమగుచున్నది. “తోడ = తో.....ఇది కొన్నిప్రయోగములందు సము
చ్చయపూర్వకమై వ్యవహితముగాను కాన్పించుచున్నది.” (సూ. రా. ని.). ఇట్లు
ప్రాధవ్యాకర్తయఁ దదనుసారి సూ. రా. నిఘంటుకర్తలును సముచ్చయ‘ను’శబ్ద
ముండవలయునని వచించిరేకాని ‘ను’శబ్దము లేకయు నట్టిప్రయోగము గలదు.
క.....అధి | కుల, హీనులతోడ నైనఁ గొఱగా దధిపా. (ఉద్యో. ౨ ఆ. ౪౬.)
కంటెవర్ణకమునకును నిట్టి ప్రయోగము గలదు. ఉ. సూతసుతుండు వీడనక
సూనుల తమ్ములకంటె నాకు సం | ప్రీతి యొనర్చి. (ఉద్యో. ౪ ఆ. ౩౯.)

“ఒకానొకచోఁ దోడకుఁ దోడుత నని రూపాంతరంబును గలదు. అయినను
దానికివలె దీనికి నితరకార్యంబు గలుగదు. ఉ. చ. పగతురచేతిలో బడక ప్రాణము
తోడుత నున్న వాడెవే” (భాగ. ౧౦ స్కం. పూ.) (ప్రాధ. కార. ౮ సూ.). ఇతర
కార్యంబు = ప్రత్యేకప్రయోగాదికము. తిక్కనయె ప్రయోగించియున్నాఁడు.
సీ. త్రాసులుంబోని చిత్తంబులతోడుతఁ, బ్రజవివాదములెడఁ బక్ష ముడిగి (కాంతి.
౨ ఆ. ౩౩౪.) గీ. ఓర్పి యడఁచువతోడుత నునికి యరిది (విరా. ౧ ఆ. ౧౧౮.)
(సూ. రా. ని.) (‘తోడన’ వాపిశ్వవారిముద్రణము). ఉ.....ఁబ | ధృత్యము
తోడుతన్ సమరధర్మము.....(జై. భా. ౧ ఆ. ౫౬. సూ. రా. ని.)

[బా. కార. ౬ సూ.] సంస్కృతమునను గౌణకర్తవాచకము పవ్యంతమగును. 995

రిప్పితతమం కర్తేతి సూత్రసిద్ధకర్తము ముఖ్యకర్తము. అకథితత్వమున సిద్ధించుకర్త మముఖ్యకర్తము. దీనిని గౌణకర్తమనియు వ్యవహరింతురు. సంస్కృతమున నీద్వివిధ కర్తంబులకును బ్రాయశముగా ద్వితీయయే వచ్చును. తృతీయ రానేరదు. షష్ఠి యరుదుగా నగును. “కింకుర్కః, కస్యవాబ్రూమః ఇత్యాదిశిష్టప్రయోగదర్శనాత్” (ముగ్ధ. 30౨ సూ. వ్యాఖ్య. దుర్గా.) తెల్లనం దన్ననో ముఖ్యకర్తకు ద్వితీయయే వచ్చును. గౌణకర్తంబునకు ‘తోడ - కు’ వర్ణకంబులు పర్యాయంబుగ నగును. ద్వితీయయు నరుదుగ నిల్చును. ఈవిషయమునే సూరిగారు “ప్రాయశకంబనుటచే” నిత్యాదివాక్యముతో వివరించిరి. ప్రయోగములు. నీ. ఓడకుమని నన్ను నూజడఁ బలికిన (ఆర. ౨ ఆ. ౮౨ ప.) ఉ.....అప్పు డే । మంటి వ్రపేంద్ర నన్నని రణాగ్రమున న్నిను మూదలించెదన్. (ఉద్యో. 3 ఆ. ౫౯.) ద్విపద. చేయుదు నన్నింత చెప్పంగనేల (బసవ. ౧ ఆ. ౨౭౭.) మ.....గోవింద ని । న్ననుమా నింపక యాడుమన్న తెఱఁగే మారాజు వాక్యంబుగా (హరి. ఉ. భా. ౧ ఆ. ౭.) ఉ.....ఉసురోర్వఃజాఁడీ యను నింతిబోటులన్. (హరి. ఉ. భా. 3 ఆ. ౪౪.) ఇట్లు వచ్యర్థక ప్రయోగమున ద్వికర్తకత్వము కవిప్రయోగసిద్ధము. కూర్చి - గుఱించి. గుఱించిశబ్దము లనుప్రయుక్తములగునపుడును వచ్యర్థకముల ద్వికర్తక ప్రయోగము ౨౩౫ విషయమున నుదాహరింపఁబడెను. ‘తోడ-కు’ వర్ణకములకుఁ బ్రయోగ ములు. క. రురునకు నిట్లనియె మునివరుం డనురక్షిన్. (ఆది. ౧ ఆ. ౧౫౬.) ఉ.....ఎఘ్నేయి గెల్చితి నాకుఁ జెప్పుమా? (విరా. ౫ ఆ. ౨౮౨.) క..... ఇ । ట్లను నత్యాదరము మెఱయ నాతనితోడన్. (విరా. ౫ ఆ. ౨౭౪.) ఉ..... ఇట్లను నర్హజనంబుతోఁ దగన్. (విరా. ౫ ఆ. ౨౬౫.) క.....కుంతీ । తన యాగ్రజుఁ డిట్టు లనియె.....న । జ్జననాయకుతోడ.....(విరా. ౫ ఆ. ౨౫౬.) (విస్తర.)

విస్తర. ౨౪౧ విష:—నయిరీతి నముఖ్యకర్తంబునకు మూడువిభక్తులు వచ్చిన ప్రయోగములు వెలయుచుండఁగా నీక్రిందిరీతి నపరిశీలతముగాఁ జేటికా వ్యాఖ్యాత వ్రాయుట సరికాదు “చైత్రునితోడ నిట్లనియె. చైత్రున కిట్లనియె. అని రూపద్వయము గలుగును. ద్వితీయయైనఁ జైత్రు నిట్లనియె నని రూప మేర్ప డును. తోడవర్ణకయోగమే యాంధ్రభాషాసహజముగఁ దోఁచెడి” (బా. సా. పే. కార. ౬ సూ. వ్యా.) ఈవ్యాఖ్యలోనె “అనియె - అనుదానికి మాటలాడెననియు నర్థము కాన నిది సామాన్యముగా నంతర్గతకర్తార్థకమయ్యెడి” అనుట వింత. అకర్తకముగాఁ బ్రయోగింపఁబడునని తలంచెనేమో ?

సర్వవిభక్తి స్సంస్కృతతుల్యా. (ఆం. చిం. హ. ౧౭)
నన్నయ కా. అహో. ౪౨౩ పు.

౨౪౨ విషయము. ఆఖ్యాతోపయోగే (౧-౪-౨౯.) నియమపూర్వక
విద్యాస్వీకారే వక్తాప్రాక్ సంజ్ఞాస్యాత్. ఉపాధ్యా
యా దధితే. (సి. కా. ౧౯౨ సూ.)

కల్పతరువు. ౨౪౨ విషయము:—సర్వవిభక్తిరిత్యాదికారిక ౨౩౪ విషయమున
వ్యాఖ్యాతము. పాణినీయసూత్రాదికమును మూలముగాఁ గొనుట కిదియే
మూలము. ఆఖ్యాతేత్యాది:—నియమపూర్వకవిద్యాస్వీకారే = నియమముతో
శిష్యుఁడు విద్యనుగ్రహించునపుడు, వక్తా = ఆఖ్యాత యనఁగా గురువు, ఉక్త
సంజ్ఞాస్యాత్ = అపాదానసంజ్ఞకలవాఁడగును. అట్టి యపాదానత్వమునఁ బంచమీ
విభక్తి (అపాదానే పంచమీ) వచ్చును. ఉపాధ్యాయా దధితే = ఉపాధ్యాయుని
వలననుండి యధ్యయనముచేయుచున్నాఁడు. “ఉపాధ్యాయా దధితేతి:—నియమ
విశేషపూర్వకం ఉపాధ్యాయస్యోచ్చారణ మనూచ్చారయతీత్యర్థః” (సి. కా. బాల
మనోరమావ్యాఖ్య.) ఉపాధ్యాయుఁ డుచ్చరించినతోడనే దాని యనూచ్చారణము
చేయుచున్నాఁడని యర్థము. సీ.....భూసురవరుల వలన | వేదంబులును ధను
ర్వేదాదివిద్యలు, గఱచుచు.....(ఆది. 3 ఆ. ౧౨ ప.) ఇట్టిచట సంస్కృత
పద్ధతి ననుసరించి పంచమి బ్రయోగింపఁబడినను దెలుఁగున ‘తోడ’ వర్ణక మిట్టి
యొడలఁ దఱచుగాఁ బ్రయోగింపఁబడుచుండును.

ఉపయోగమునం దాఖ్యాతకుం దోడవర్ణకంబగు. ౭.

బాలవ్యా. నియమపూర్వకవిద్యాస్వీకారం బుపయోగం బనం
౨౪౨ I విషయము. బడు. రామకృష్ణులు సాందీపనితోడ వేదంబులం జది

విరి, సాందీపనివలన నని యర్థము.

సంజీవని. ౨౪౨ I విషయము:—శాస్త్రోక్తములగు నియమములతో నుపాధ్యా
యునియొద్దనుండి శిష్యుఁడు విద్యాగ్రహణముచేయునపుడుపాధ్యాయున కపాదాన
సంజ్ఞగలుగుననియు - నక్కారణమునఁ దద్వాచకము పంచమ్యంత మగుననియు
సంస్కృతమునఁ జెప్పఁబడెను. ఉపయోగమునఁగా నియమపూర్వకవిద్యాస్వీకారము.
ఆఖ్యాత యనఁగా వక్త = ఉపాధ్యాయుఁడు. ఇచటిది యాఖ్యాతృశబ్దము.

పయిరితని బంచమి సంస్కృతవ్యాకరణముచొప్పున రావలసియుండుటంజేసి
యట్టి పంచమిని భట్టారకుఁ డొకచోఁ బ్రయోగించెను. సీ.....భూసురవరుల
వలన | వేదంబులును ధనుర్వేదాదివిద్యలు గఱచుచు (ఆది. 3 ఆ. ౧౨.). ఇటు

[బా. కార. ౭ సూ.] బాలవ్యా. తద్వ్యాఖ్యలలోని 'సాందీపుని' అవశబ్దము. 997

ప్రయోగించినను నిట్టియెడల గురునితోడి యనూచ్చారణమున కనుకూలముగ 'తోడ'వర్ణక ప్రయోగము రుచించుటంచేసి భట్టారకుడును దర్వాతివారును నట్టిప్రయోగమును దఱచుగాఁ జేసిరి. అదిచూచి సూరి భట్టారకుని పంచమీ ప్రయోగమును జూచికొనక తోడవర్ణకవిధానమును మాత్రమే నిత్యముగ సూత్రించెను. (విస్తర. I).

'రామకృష్ణులు సాందీపనితోడ వేదంబులం జదివిరి'అని సూరి యుదాహరించెను. సందీపనపుత్రుడైన మునివలననుండి బలరామకృష్ణులు విద్యాగ్రహణమును జేసిరిని యర్థము. (విస్తర. II) వలన వర్ణక ప్రయోగ ముదాహృతమయ్యెను. తోడ - తోవర్ణకములకు:—సీ. సాంగంబులగుచుండ సకలవేదంబులు, సదివె వసిష్ఠతో.....(ఆది. ౪ ఆ. ౧౬౯.) తే.గీ. చ్యవనసుతుడైన ప్రమతితోఁ జదివె సకల | వేదవేదాంగములు(ఆది. ౨ ఆ. ౧౬౩.) సీ..... ద్రోణుండు.....ధనుర్వేద మగ్నివేకులతోడ నర్థిం గఱచి | (ఆది. ౭ ఆ. ౫.) సీ. చిత్రసేనుడ న్లంధర్వపతితోడ గారవమున (ఆ.వె.) వజ్రధరుడు గీతవాద్య నృత్యంబులు గఱవఁబంచె బాఱు. (ఆర. ౧ ఆ. ౩౬౯.) వ అభిమన్యుండు. మత్త కోకిల.....ధామ్యుతో | వేదమంగయుతంబుగాఁ జదివెన్ ధనంజయుతో ధను | ర్వేద మిమ్ముగ నభ్యసించె (ఆది. ౮ ఆ. ౨౨౬-౨౨౭.) క. విలువిద్య గఱచుచుండిరి | బలయుతులు కుమారకులు కృపద్రోణాచా | ర్యులతోడ (ఆది.

విస్తర. I ౨౪౨ | విష:—“తోడ = తో.....నియమపూర్వక విద్యా స్వీకారమున గురువాచకశబ్దముల కనుప్రయుక్తము” (సూ. రా. ని.) ఇది సరికాదు. విభక్తిప్రత్యయముల ననుప్రయుక్తములనుట సంప్రదాయవిరుద్ధము.

విస్తర. II ౨౪౨ | విష:—బాలవ్యాకరణపుస్తకములు పెక్కిటియందు 'సాందీపునితోడ - సాందీపునివలన' అనియె యున్నది. బాలవ్యాకరణప్రథమ ద్వితీయముద్రణములందును నట్లే యున్నది. గుప్తార్థప్రకాశికావేటికావ్యాఖ్యాతలును నట్టియపవాదమునె యనుసరించిరి. “ఇచ్చో సాందీపుఁడు.....సాందీపుని తోడ ననఁగా సాందీపునివలన నని యర్థము.” (బా. గు. ప్ర. ౨౧౨ పుట. ద్వి. ము. ౧౪౭ పు. ప్ర. ము.) “సాందీపునిం జెప్ప సాందీపశబ్దమునకు.....సాందీపునితోఁ గలసి” (బా. సా. వే. ౨౭౩ పు.) ఇది కేవలము ప్రామాదికము. “సాందీపని - పు. సందీపనస్యావత్యమ్. ఇచ్ఛో. రామకృష్ణయోరాచార్యే” (శబ్దస్తో) “సాందీపనిః - పుం. మునివిశేషే.....అవంతి పూవాసిని రామకృష్ణయోర్ధ్వో. సందీపనస్యావత్యమ్. అతఇచ్ఛో” (శబ్దా. చిం.)

998 'బా. సా. పే' వ్యాఖ్యాతచేసిన కేవలప్రామాదిక ప్రసంగము. [౨౪౩ వి. కల్ప.]

గీ ఆ. ౧౮౧ ప.) క. కడక విలువిద్య శివుతో | నెడపక కావించునప్పు డీసున...
(భాస్కర. రా. బాల. ౭౩౮ ప.) ద్వితద. కరమొప్పు విలువిద్య గడిమిమై
 నేను | హరునితోఁ దొల్లి యభ్యాసంబు సేయ | (రంగ. రా. ౮౮ పు. యూ. ము.)
 (విస్తర. III)

సర్వవిభక్తిః సంస్కృతతుల్యా. (ఆం. చిం. హలం.
 ౧౫ కా. అహో. ౪౨౩ పు.)

కర్తృకర్తణోః కృతి. (౨౩-౬౫) కృన్వోగేకర్తరి
 కర్తణిచ షష్ఠీస్యాత్. (సి. కా. ౬౨౩ సూ.)

కష్టస్యకృతిః. జగతః కర్తా కృష్ణః.

నన్నయా. కృత్యానాంకర్తరివా. (౨-౩-౭౧.) మయా మమవా
 ౨౪౩ విషయము. నేవ్యో హరిః. (సి. కా. ౬౨౯ సూ.)

ప్రకృత్యాదిభ్య ఉపసంఖ్యానమ్. ప్రకృత్యా చారుః
 (సి. కా. ౧౪౬౬ వా. ౫౬౧ సూ.)

సహవారణ సమోనార్థార్థవినా పృథక్నానైవైః
 (ముద్గ. ౨౮౯ సూ.)

కల్పితరువు. ౨౪౩ విషయము:—సర్వవిభక్తిరిత్యాదిసూత్రము ౨౪౩ విషయమున
 వ్యాఖ్యాతము. పాణినీయాదిసూత్రములను మూలముగాఁ గొనుట కిదియే
 మూలము.

సంస్కృతవ్యాకరణప్రసిద్ధములగు విషయములు సూరి సంగ్రహింపనివి
 పెక్కుగలవు.

విస్తర. III ౨౪౨ I విషయము:—పయిరీతినున్న మహాకవిప్రయోగముల నరయని
 కతంబునఁ జేటికావ్యాఖ్యాత యీక్రిందిరీతిని మిక్కిలి పొరపాటుగ వ్రాసెను.
 “ఇట్టిచోటుల గ్రహణార్థమున నాఖ్యాతకు ‘పలన’ వర్ణకముగలుగుటయే తెలుఁగు
 వాడుకకు సహజము. కాని తోడవర్ణకము సహజముగాదు.....సంస్కృతము
 నందును సంస్కృతలక్షణానుసారులగు లాక్షణికప్రయోగములందును దప్ప.....
 తెలుఁగు వాడుకకు విరుద్ధవిషయ మిది యన సందియములేదు” (బా. సా. పే.
 కార. ౭ సూ. వ్యాఖ్య.) ఏమివంత! “సంస్కృతమునందును సంస్కృతలక్షణాను
 సారులగు లాక్షణికపులప్రయోగములందును దప్ప” అనుటనుబట్టి చూడఁగా
 నీవ్యాఖ్యాత “అఖ్యాతోపయోగే” అనుసూత్రమును స్మరించినట్లు కన్పట్టదు.

“కర్తృకర్తృణోః కృతి. (అ-3-౬౫.) కృద్యోగే కర్తరి కర్తృణిచ షష్ఠీస్యాత్.” (సి. కౌ. ౬౨౩ సూ.) కృత్ప్రత్యయంతముతోడి యోగమునఁ గర్తృమందును గర్తార్థమందును షష్ఠీవచ్చును. కృష్ణస్య కృతిః = కృష్ణునియొక్కకృతి. కృతిశబ్దము భావార్థకక్రిన్ ప్రత్యయంతము. కృతి కృష్ణకర్తృకమగుటచే రావలసిన తృతీయ రాలేదు. జగతః కర్తా కృష్ణః = కృష్ణుఁడు జగమునకుఁ గర్త. ఇటఁ గర్తార్థమున ద్వితీయ రాలేదు. “కృత్యానాం కర్తరి వా (అ-3-౭౧) మయామమవా నేవ్యో హరిః” (సి. కౌ. ౬౨౯ సూ.) కృత్యప్రత్యయయోగమున షష్ఠి వైకల్పికముగ నగును. “తవ్య - అనీయ - య” మున్నగునవి కృత్యప్రత్యయములు. హరి నాచేత సేవ్యుఁడు - నాకు సేవ్యుఁడు. క. లోకోత్తరచరితుండగు | నాకావ్యతమాజ నీకు నారాధ్యును. (ఆది. 3 ఆ. ౧౩౫.) “ప్రకృత్యాదిభ్య ఉపసంఖ్యానమ్. ప్రకృత్యా చారుః” (సి. కౌ. ౧౪౬౬ వార్తి ౫౬౧ సూ.) ప్రకృత్యాదిశబ్దములకుఁ బరముగాఁ దృతీయ నిల్చును. ప్రకృతిచేత సుందరుఁడు = స్వభావముచేతనే సుందరుఁడని యర్థము. “సహవారణసమోఽనార్థార్థ వినా పృథక్చానాదైక్యః.” (ముగ్ధ. ౨౯౯ సూ.) సహార్థకములతోను వారణార్థకములతోను, తుల్యార్థకములతోను, ‘ఉపార్థక’ ములతోను ప్రయోజనార్థకములతోను విరాశబ్దముతోను బృథక్ శబ్దముతోను నానాదిశబ్దములతోను యోగము గల్గునపుడు తృతీయవచ్చును. సహార్థములు తుల్యార్థములును నీవఱ కుదాహరింపఁబడెను. (౨౪౦ విష.) నానాదులకుఁ దెల్లనఁబ్రయోగము లేదు. అట్టి యర్థముగల యాచ్ఛికశబ్దములయోగమునఁ దృతీయవచ్చును. క. తుడిఁ గృష్ణుఁడు పాండుసుతులతో వేటగునే. (ఉద్యో. 3 ఆ. ౧౬౩.) మొ.

సయితము - నైతము - మున్నగుశబ్దములతోడి యోగమునఁ దృతీయయుఁ బ్రథమాద్వితీయలును వచ్చుననెడి “సహితాదిపదానాం స్యా” దిత్యాద్యధర్వణ కారిక యీవఱకె వివరింపఁబడెను. ఉదా:—దానితో నైతము - దానితో సయితము - దానితో సహితము. దానిని సయితము. మొ. (౨౩౩ III విషయము.)

ఈవిషయములను బాలవ్యాకర్తృప్రభృతులు సంగ్రహింపలేదు.

సర్వవిభక్తి స్సంస్కృతుల్యా. (ఆం. చిం. హలం. ౧౫ కారి. అహో. ౪౨౩ పుట.)

కర్తృణా య మభిప్రైతి స సంప్రదానమ్. (౧-౪.౩౨)

దానస్య కర్తృణా య మభిప్రైతి స సంప్రదాన సంజ్ఞ స్సాన్యత్. (సి. కౌ. ౫౬౯ సూ.)

చతుర్థీసంప్రదానే. (౨-౩-౧౩) విప్రాయ గాం దదాతి.

అనభిహిత ఇత్యేవ. దీయతేఽస్మై దానీయో విప్రః.

నన్నయా క్రియయా య మభిప్రైతి సోఽపి సంప్రదానమ్.

ధర్వణీఋషుః. (వా. ౧౦౮౫.) పత్యేకేతే. (సి. కౌ. ౫౭౦ సూ.)

౨౪౪ విషయము. తాదర్థ్య చతుర్థీవాచ్యా. (౧౦౮౫ వా. ౫౭౦ సూ.)

ముక్తయే హరిం భజతి.

క్రియాఠోపపదస్య కర్తృణి స్థానినః. (౨-౩-౧౪) క్రియా

ద్ధాక్రియా ఉపపదం యస్య తస్య స్థానినోఽప్రయుజ్య

నూనస్య తుమునః కర్తృణి చతుర్థీస్యాత్. ఫలేభ్యో

యాతి - ఫలాన్యాహర్తుం యాతీత్యర్థః.....

(సి. కౌ. ౫౮౧ సూ.)

కల్పతరువు. ౨౪౪ విషయము:—సర్వవిభక్తి రిత్యాదిసూత్రము ౨౩౪ విషయమున వ్యాఖ్యాతము. పాణినీయాదిసూత్రములను మూలముగాఁ గొనుట కిదియే మూలము.

దానస్య కర్తృణా = దానముయొక్క కర్తృపదార్థముచేత, యమభిప్రైతి = భోక్తృత్వమున నెవ్వని నుద్దేశించుచున్నాడో యతఁడు సంప్రదానసంజ్ఞ నొందుచున్నాడు. సంప్రదానే=అనభిహితసంప్రదానమున, చతుర్థీస్యాత్ = చతుర్థీవిభక్తి యగును. విప్రాయ = వీపునికొఱకు, గామ్ = గోవును, దదాతి = ఇచ్చుచున్నాడు. విప్రు నుద్దేశించి గోవు నిచ్చుచున్నాడని యర్థము. అనభిహిత ఇత్యేవ = అనభిహితత్వముచే చతుర్థీవచ్చును. దానీయః విప్రః = గోవు నీడగువాఁడు విప్రుడు - వీనికొఱ కియ్యబడు ననునర్థమున 'అనీయ' అను ప్రత్యయము సంప్రదానార్థమున వచ్చినది. కావున నిట 'అనీయ' ప్రత్యయముచే సంప్రదానము చెప్పబడుచుండుటంజేసి "ఉక్తార్థానా మప్రయోగః" అనుచొప్పున సంప్రదాన చతుర్థి రాదయ్యెనుగానఁ బ్రాతిపదికార్థప్రథమయే వచ్చినది. అకర్తృక్రియలయందు గర్తృచే నుద్దేశించుట సంభవింపదుగాన నట్టియొడల "క్రియయా = క్రియచేత, యమభిప్రైతి = ఎవ్వని నుద్దేశించునో, సోఽపి = వాఁడును, సంప్రదానసంజ్ఞఃస్యాత్ = సంప్రదాన సంజ్ఞకుండగును." అనువార్తిక మారంభింపబడెను. ఉదా:—పత్యే = పతికొఱకు, కేతే=శయనింపుచున్నది. పతి నుద్దేశించి శయనించుచున్నదని యర్థము.

తాదర్థ్యిత్యాది:—తస్మై కార్యాయ ఇదం తదర్థమ్. తస్య భావః = తాదర్థ్యమ్. తాదర్థ్యే = తదర్థత్వమున, ఉపకార్యవాచియి చతుర్థీవాచ్యా = చతుర్థి

వచ్చునని వచింపఁదగును. తాదర్థ్యము = ఉపకారోపకారకభావరూపమగు సంబంధము. ఇది పెక్కువిధములు. కార్యకారణభావము ప్రకృతివికృతిభావము మొదలగునవి. 'ముక్తయే హరిం భజతి = ముక్తికొఱకు హరిని భజించుచున్నాడు' అను నపుడు ముక్తికార్యము. హరిభజనము కారణము. ఈతాదర్థ్య చతుర్థిచేతనే సంప్రదానచతుర్థియు సిద్ధించుచున్నది. 'విప్రాయగాం దదాతి' అనునపుడును, విప్రుఁ డుపకార్యుఁడు-గోవుపకారకము. ఇట్లుగుటచేత సంప్రదానసంజ్ఞాకరణమును, నందుఁ జతుర్థినచ్చు ననుటయు నేల యని శంకింపరాదు. రుచ్యర్థానాం ప్రీయమాణ ఇత్యాదులందు దానికి సార్థక్యముగలదని యెఱుంగునది. "నచైవ మపి అనేనైవ సిద్ధే చతుర్థిసంప్రదానే ఇతిసూత్రం సంప్రదానసంజ్ఞావిధానంచ వ్యర్థమితివాచ్యమ్. హరయే రోచతే భక్తిః-ఇత్యాదౌ 'రుచ్యర్థానాం ప్రీయమాణః' ఇత్యాద్యర్థం తదావశ్యకత్వాదితిభాష్యే స్పష్టమ్" (బాలమ. వ్యా. ౫౮౦ సూ. వ్యాఖ్య.) రుచ్యర్థానాం ప్రీయమాణ ఇత్యాదులందలి సంప్రదానత్వము మున్ముందు వివరింపఁబడును. (౨౪౬ విష.).

క్రియాద్వైత్యాదిః—క్రియార్థోపపదస్య=క్రియయర్థముగాఁ గలది క్రియయే. క్రియ యుపపదమగుట యసంభవముగానఁ గ్రియావాచక ముపపదముగాఁగల, స్థానినః = ఆక్రియబ్రహ్మమానమగు (దీని కీయర్థము వైయాకరణసంప్రదాయసిద్ధము.) తుమున్నంతముయొక్క, కర్తృణి=కర్తృమును బోధించెడిప్రాతిపదికముకంటెఁబరముగా, చతుర్థిస్యాత్ = చతుర్థివిభక్తి యగును. ఉదాః—ఫలేభ్యోయాతి = పండ్లకొఱకు వెళ్ళుచున్నాడు = ఫలాన్యాహర్తుం యాతీత్యర్థః = పండ్లు తెచ్చుటకొఱకు వెళ్ళుచున్నాడని యర్థము. ఇందు 'యాతి' అనునది ఉపపదము. ఇట్టి యుపపదముగల ప్రయోగింపఁబడని "ఆహర్తుమ్" అను తుమున్నంతమునకుఁ గర్తృ ఫలములు, కావున ఫలశబ్దము చతుర్థ్యంతమయ్యెను.

సంప్రదానంబునకుం జర్థియగు. ౮.

త్యాగోద్దేశ్యంబు సంప్రదానంబు నాఁబడు. జనకుండు రామునికొఱకుఁ గన్య నిచ్చెను. కొన్నియెడల నుద్దేశ్య మాత్రంబునకగు. పురుషార్థముకొఱకు యత్నింప వలయు. చతుర్థికి మాఱుగా షష్ఠియే తఱుచుగాఁ బ్రయోగంబులం గానంబడియెడి. జనకుండు రాము నకుం గన్య నిచ్చెను. పురుషార్థంబునకు యత్నింప వలయు.

బాలవ్యా.
౨౪౪ I విష.

సంజీవని. అర I విష:—త్యాగోద్దేశ్యము సంప్రదానమనగా దేయ ద్రవ్యోద్దేశ్యము సంప్రదానమని యథము. జనకుడు రాము నుద్దేశించి కన్య నిచ్చెను గాన రామశబ్దమునకు జతుర్థివచ్చినది. ఉద్దేశ్యవాచకమాత్రమునకే చతుర్థి యగుననుపక్షము నాశ్రయించునపు డింక “క్రియాగ్తోపపదస్యేత్యాది” సూత్రలక్ష్యములు నైతము దీనిచే సిద్ధించు ననదగును. ఫలేభ్యోయాతి = ఫలముల నుద్దేశించి యనగా ఫలములను దెచ్చుట నుద్దేశించి వెళ్ళుచున్నాడని సమన్వయంప నగును. తాదర్థ్యాన్తకచతుర్థిలక్ష్యమగు “ముక్తయే హరిం భజతి” అనుచోట నైతము ముక్తి నుద్దేశించి హరిని భజించుచున్నాడని సమర్థింపవచ్చును. (వి స్తర. I). ఆంధ్ర శబ్దచింతామణియందుఁ జతుర్థికి “కయి-కొఱకు” అనునవి ప్రత్యయములుగఁ జెప్పఁ బడినను నారెండిటికిని ‘కు’ ప్రత్యయమే (కున్ + అయ = కయి - కొఱ+కున్ = కొఱ కున్) మూలమగుటచేతను జతుర్థిచోట షష్ఠిని బ్రయోగించు నలవాటు విస్తరించుట చేతను (విస్తర. II) జతుర్థ్యర్థమున “కు” ప్రత్యయమూలమునఁ గల్పించిన “కయి - కొఱకు”లె కాక “అర్థము - తదర్థము - పొంఁటెన్” అనునవియు సమగ్ర

విస్తర. I అర I విష:—“అర్థా చతుర్థి విభానే నైవేష్టసిద్ధౌ తాదర్థ్యభి తి శబ్దార్థయో ర్గారవః జ్ఞాపయతి. అర్థశబ్దస్యాత్ర ప్రయోజనం నివృత్తిశ్చేతి ద్వావర్గా గ్రాహ్యౌ. తథాచ ‘అర్థోభిధేయే నై వస్తు ప్రయోజన నివృత్తిః’ ఇత్య మరః.....జ్ఞానాయపతతి = పాఠస్య జ్ఞానం ప్రయోజన మిత్కర్థః, మశకాయ ధూమః = మశకస్య నివృత్తయే ఇత్యర్థః.” (ముగ్ధ. దుగ్ధా. వ్యాఖ్య. ౨౯౮ సూ.) ఇట్టియొడల నైతము “జ్ఞానము నుద్దేశించి పఠించుచున్నాడు, మశకముల నుద్దేశించి యనగా మశకబాధానివృత్తి నుద్దేశించి పొగవేయుచున్నాడు.” అనురీతి నుద్దేశార్థకప్రయోగముచే నర్థసిద్ధిని సంగ్రహింపనగును. “గత్యర్థకర్తృణి ద్వితీయా చతుర్థ్యా చేష్టాయా మనధ్వని (౨-3-౧౨).....గ్రామం గ్రామాయవాగచ్ఛతి” (సీ. కౌ. ౫౮౫ సూ.) గమనార్థభాతువుల కర్తృమునందు, ద్వితీయాచతుర్థులగును. గ్రామమునుగూర్చి (లేదా) గ్రామముకొఱకు వెళ్ళుచున్నాడని యర్థము. ఇట్టి చోటులందు నైతము గ్రామము నుద్దేశించి వెళ్ళుచున్నాడని యుద్దేశార్థకచతుర్థిని సమర్థింపనగును. ఉద్దేశార్థమున ద్వితీయవచ్చుననియు నద్దానివయి ‘కూర్చి - గుఱించి - గుఱించి’ అనునవి యనుప్రయుక్తములగుననియు నీవఱకు వచించియొయున్నాను. (౨3౫ విష.)

విస్తర. II అర I విష:—సంస్కృతమునందే చతుర్థిచోట షష్ఠిప్రయోగ మారభ్యమయ్యెను. “ఏవం శిష్ట ప్రయోగానుసారా దన్యత్రాపి - యథా - మానా

[బా. కార. ౮ సూ.] చతుర్థిచో షష్ఠీప్రయోగము సంస్కృతమందే కలదు, 1003

ములై యుండుటచేతను భట్టారకుఁ డట్టివానినె ప్రయోగించుచువచ్చెను. కొఱకును, యొక్కను వలెనె ప్రయోగింపలేదు. కయి విభక్తిని ప్రయోగించియున్నాఁడు. తర్వాతి తిక్కన “కొఱకును” ధారాళముగాఁ బ్రయోగించెను. అట్లని భట్టారకుని నాటికి ‘కొఱకు’ అనుదానికి మూలమగు ‘కొఱ’ శబ్దములేకపోలేదు. క..... నీకున్ | మడవక మాయట్టివారి మాటలు కొఱయే (సభా. ౨ ఆ. ౧౯౦.)

ప్రయోగములు:—ఆ.వె.....మీకు సకలవృద్ధ | రాజులొద్ద నర్థ రాజ్యమిచ్చితి (ఆది. ౮ ఆ. ౬౬.) మ.....గాండీవమున్ చావర | త్నము నిచ్చున్ వరుణుండు పాన్థనకు నుద్యద్విక్రమోద్భాసీకిన్. (ఆది. ౮ ఆ. ౨౫౩.) మిత్తకోకిల:—నీతదర్థమ కాగ దేవనిర్మితంబిది.....(ఆది. ౨ ఆ. ౨౦౮.) సీ. నీతదర్థంబులై నిఖిలవేదంబులు వర్తిల్లు. (సభా. ౧ ఆ. ౨౫౯.) తే.గీ. నాతదర్థ | మాచరింపుము బ్రహ్మహత్యావ్రతంబు (ఆరణ్య. ౩ ఆ. ౨౭౫.) గీ. ఏను గుర్వర్థ మర్థినై మానవేశ | కడఁగి వచ్చితి. (ఆది. ౧ ఆ. ౯౫.) ఆ.వె. సురహితంబు పొంటె (ఆది. ౮ ఆ. ౯౬.) ఆ.వె. కార్యసిద్ధి పొంటె (ఆర. ౩ ఆ. ౩౪౮.) సీ. చైద్యునకై పూని సన్నద్ధులైయున్న. (సభా. ౨ ఆ. ౩౮.) గీ. అనఘ మా మామ శకుని నాకై కడంగి | జూదమాడెడి. (సభా. ౨ ఆ. ౧౭౪ యతిస్థానము.) క.....ఎఱిగెం | చితి నీపరిపాటి కర్తశీలత కొఱకున్. (శాంతి. ౪ ఆ. ౯౮.) క.....స | మ్మానిత శాంతికొఱకు వి | జ్ఞానంబున (శాంతి. ౫ ఆ. ౯౦.) క.....త్రి | భువనములం బరమహితము పొంటెం గరుణన్. (ఆను. ౫ ఆ. ౨౭౨.) (విస్తర. II.) ఇట్టిచోటులం దెల్ల “కు” వర్ణకమును నిల్పినను సహజముగనె యుండును. కావుననె సూరి “చతు నా మశ్చీయా దితిభాష్యమ్. నచోపలేభే వణిజాం పణాయాఇతిభట్టిః. సాలక్ష్మీ రుప కురుతేయయా పరేషా మితికిరాతే, నారాయణ స్యానుకరోతి, గురువి ప్రతపస్విదుర్గ తానాం | ప్రతికుర్విత భిషక్ స్వభేషజైః. శ్రుతసౌమ్యకరోతియః, కింకురః కస్య వాబ్రామో నాస్తీహాభూతలే ఇత్యాది దర్శనాత్. (దుర్గా. వ్యాఖ్య.) “నచ స్మి హ్యతి కస్యచిదితిభట్టిః. సాలక్ష్మీ రుపకురుతే యయా పరేషామితిభారవిః.....” (శ్రీరామతర్కవాగీశవాఖ్య. ముగ్ధ. ౩౦౨ సూ.) చతుర్థ్యా అపిషష్ఠీ స్యాత్ (షడ్భా. ౪ పుట.) అనియిట్లు ప్రాకృతమున షష్ఠియే ప్రయోగింపబడును.

విస్తర. III ౨౪౪ 1 విష:—“కై కొఱకులను నన్నయ వాడలేదనియు నాతని కాలపు శాసనములందయినను నవి కానరావనియు నింతకుముందు తెలుపఁ బడినది.” (ఆం. భా. చ. ౧౬౨౯ పు.) “కొఱకు - కై (అనునవి) చతుర్థికగును... ,.....వీనిలో కొఱకును నన్నయ వాడలేదు. అతనికాలపు శాసనములందును నవి

ర్థికిమాటుగ పక్షియే తటుచుగాఁ బ్రయోగంబులం గానంబడియెడి” అని వివరించి యుదాహరించెను. కు పక్షికిఁగల ప్రయోగప్రాచుర్యము ముందు విపులముగ నుదాహరింపఁబడును. (అరర II, III విష.) గీ. వలసివచ్చుడు నేత కై నలన యొక్క! యందు ననునవి యగుఁ దృతీయాదులందు । క. కమియంగ నికి నకులు త । త్సమములఁ బోఁ ద్రోచి నిలుచు పక్షి చతుర్థిన్..... (ఆం. భూ. 81 పద్య.)

కానరాదు. ‘కై’ అనుదాని కొకటి రెండు ప్రయోగము లున్నను వానిని ‘కు+అయి’ అని ఛేదము చేయవచ్చును. ఆస్థలములం దచ్చు నకే ప్రాధాన్య మియ్యబడినది. కాబట్టి ‘కై’ కూడ చతుర్థివిభక్తి ప్రత్యయముగ నన్నయ యంగీకరించి యుండఁడు.” (ఆం. భా. చ. ౧౬౨౩ పు.) ఇట్లాంధ్రభాషాచరిత్రమున వ్రాయఁ బడెను. అచ్చునకుఁ బ్రాధాన్య మియ్యబడుట విభక్తిత్వవ్యపదేశమునకుఁ బ్రతి బంధక మెట్లుగును? ద్విపద. ఆదట ద్వాపరమందు విష్ణుండు. (బసవ. ౬ ఆ. ౮౦౯.) సీ..... ప్రజాపతు, లం దచింత్యాకుం డైనయట్టి (తే.గీ.) విష్ణుఁ డెక్కుడు నాకంటె వినుఁడు తెలియ. (అశ్వ. ౨ ఆ. ౧౬౨.) ఆ.వె. అంతరంగంబు । నందుఁ జిక్కి కినుక నలఁతఁ జేసె. (సౌ.ప్రి. ౧ ఆ. ౮౭.) స్వరయతిలోఁ బ్రయోగింపఁబడిన “అందు” అనునది ప్రత్యయము కాదందురా? “కొఱసుకయి చతుర్థ్యాఃస్తః” “జేసుఁ కయికొఱకు” అని కంఠోక్తముగాఁ జెప్పుచుండ నవి విభక్తిప్రత్యయములు కావనుట యెట్లు? భాషాచరిత్రకర్తగారి మతముచొప్పునఁ జింతామణి నన్నయ కృతము కాకున్నను మఱెవ్వరైన రచించిరనక తీరదుగదా. ఎవ్వరైన ‘కై’ అనుదాని యందు స్వరప్రాధాన్యము నంగీకరింపనివారుగలరా? కావ్యాలంకారచూడా మణిలో “తృతీయకు “జేత-తోడ” అనునవియుఁ జతుర్థికి ‘కై-కొఱక’ నునవియు... ..అయ్యో” (కావ్యాలం. ౯ ఉల్లా. ౫౩ పుట. ౯౭ వచనము.) అని యిట్లు కయికొఱకులు చతుర్థివిభక్తిప్రత్యయములుగాఁ జెప్పఁబడెను. “క. కూఁతులకై కూఁతుకొఱకుఁ గూఁతులవలన్.” (కావ్యాలం. ౯ ఉల్లా. ౫౬ పుట. ౧౧౨ ప.) క. పలుకుల తుదఁ గైశబ్దం । బలవడ నిలిచినఁ జతుర్థియగు విశ్వమహీ । లలనునికై యలఘునికై । చెలువాదం గృతులు కవులు చెప్పుదు రనినన్. (కావ్యాలం. ౯ ఉల్లా. ౮౯ పు. ౭౬ ప.) ఇట్లు ‘కై’ శబ్దము చతుర్థివిభక్తియని ధారాళముగఁ జెప్పఁబడెనుగదా! ప్రాచీనాంధ్రవాఙ్మయప్రపంచమునం దేచ్చటనేని “కై” శబ్దమున స్వరప్రాధాన్యము లేకుండుట (“కున్+అయి = కున్+బ”) స్వరప్రధానయతిని మాని యఖండప్రాణియతిని నిల్పుట మచ్చునకేనిఁ జూపఁగలరా? తే.గీ. పొదలుఁ దటుగుటకై; పొదవొదవుఁ బడుట । కై, కదంజేరుఁ బాయుటకై, జనించుట

సర్వవిభక్తి స్సంస్కృతతుల్యా. (ఆం. చిం. హల. ౧౫
కా. అహో. ౮౨౩ పు.)

నన్నయా. యస్మై దిత్సా ౭సూయా క్రోధేర్ష్యా రుచిద్రోహ
౨౪౫ విషయము స్థావాన్లు స్థాఘస్పృహి శప్రాధీక్షా ప్రతిశుప్తత్యను
గృథా ర్యథా భంచీ తాదర్థ్యేచ. (వృత్తి) యస్మై
దాతు మిచ్ఛా, అసూయాదయః స్థాదేర్థశ్చ యస్మై
తత్ భసంజ్ఞం స్యాత్. తత్రచీ - తాదర్థ్యేచ. (ముగ్ధ.
౨౯౮ సూ.)

కల్పతరువు. ౨౪౫విషయము:—సర్వవిభక్తిరిత్యాదికారిక ౨౩౮ విషయమున వ్యాఖ్యాతము. యస్మై దిత్సా=యస్మై దాతు మిచ్ఛా=ఎవనికొఱకు ఇచ్చెడి యిచ్ఛయో? యస్మై = ఎవనికొఱకు, అసూయాదయః = అసూయాదులో? యస్మై = ఎవ్వనికొఱకు, స్థాదేర్థశ్చ = స్థామొదలగు ధాత్వర్థముల ప్రయోగమో? తత్ = ఆపదార్థము, భసంజ్ఞంస్యాత్ = సంప్రదానసంజ్ఞ గలదగును. తత్ర = ఆసంప్రదానమున, చీ = చతుర్థివిభక్తి, స్యాత్ = అగును. తాదర్థ్యేచ = తాదర్థ్యమందును జతుర్థియగును. “భ = సంప్రదాన. చీ = చతుర్థి” అనునవి ముగ్ధబోధవ్యాకరణసంజ్ఞలు. “రుచ్యర్థానాం ప్రీయమాణః. (౧-౮-౩౩.) రుచ్యర్థానాం ధాతునాం ప్రయోగే ప్రీయమాణోర్థః సంప్రదానసంజ్ఞః స్యాత్.” (సి.కా. ౫౭౧ సూ.) అనునది మున్నగు బొలియుటకు నై, సుఖంబులఁ బొందు దుఃఖంబు మొందుటకు నై, పదార్థము లెందునధిప. (శాంతి. ౧ ఆ. ౨౦౬.) భట్టారకుడు “గీ. అనఘ మా మామ శకుని నాకై కడంగి” అని స్వరప్రధానయతిని బ్రయోగింపఁగా “క. భూతమ్ముల సృజించుట | కై తోయములందు మునిగి యత్కృగ్రతః | స్థితుఁడనై (సౌ.ప్రి. ౨ ఆ. ౧౧౮.) అని సోమయాజియు స్వరప్రధానయతినే నిల్పెను. పై సోమయాజి ప్రయోగములలో “కై” అనునది వైయాకరణుల వచనముచొప్పునఁ జతుర్థివిభక్తియనియు, “కునై” అనెడివ్యస్తపదముల జంట విభక్త్యర్థాభిధాయకమనియు, గ్రహింపవలెను. ఇట్లు చతుర్థివిభక్త్యర్థమున ‘కునై’ అను జంటనేకాక “కుఁగాన్” అనుజంటకు నైతము తాదర్థ్యస్ఫూర్తికయి తిక్కయజ్వప్రయోగించి యున్నాఁడు. తే-గీ. అనుజతముజులుఁ జెలు వియ్యములు నడుగు | మాలిపోదురు నీకుఁగా మనుజనాథ. (ఉద్యో. ౩ ఆ. ౩౮౧.) నీ.....అడుగుము నీకుఁగానని నేయు టొక్కటి | దక్కంగ. (భీష్మ. ౧ ఆ. ౧౫౭.) మ. ఉ | త్కటదుఃఖంబుల మీరలొందితి రభేవ్యస్త్యులై నాకుఁగాన్. (శాంతి. ౧ ఆ. ౩౯౮ పు.)

వెక్కుపాణినీయసూత్రముల నీయొక్కసూత్రమే సంగ్రహించునదగుటచేతను నీసూత్రములలోని యలంకరితవిషయములుమాత్రమే తెలుగునకు పచరించునవగుట చేతను నట్టి పాణినీయసూత్రములనెల్ల నిచట నుదాహరించి వ్యాఖ్యానింపలేదు. ఈముగ్ధబోధసూత్రములోని “యస్మైదాతుమిచ్ఛా - తాదర్థ్యేచ” అనువిషయము లీవఱకుఁ బాణినీయసూత్రోదాహరణపూర్వకముగ వివరింపఁబడినవి. ఇంక మిగిలిన యీసూత్రములోని విషయములందును “దేనికొక కసూయాదులో యది సంప్రదానసంజ్ఞగలదగునను విషయముమాత్రమే తెల్లనకు పచరించును.” అసూయ-క్రోధము - ఈర్ష్య - రుచి-ద్రోహము - క్లాభ - స్పృహ”-అనునవి యెవ్వనికొకొకొ యట్టివానిని దెల్పుశబ్దము చతుర్థ్యంతమగును. ఉదా:—గోపీగణః కృష్ణాయ అసూయతి, కుష్మతి, ఈర్ష్యతి, రోచతే, ద్రుహ్యతి, స్పృహయతి = కృష్ణనికొకొకొ గోపికాగణము, అసూయపడుచున్నది, క్రోధించుచున్నది, ఈర్ష్యపడుచున్నది, ప్రీతి పడుచున్నది, ద్రోహముచేయుచున్నది, క్లాభించుచున్నది, స్పృహపడుచున్నది. మొ. ఇట్టి చతుర్థిచోట సయితము భట్టారకుడు మున్నగువారు ‘కు’షష్ఠినై ప్రయోగించిరి. క-ఆక్షణమ మునీంద్రుఁ డగ్ని కతిరోషమునన్. వచనము. నీవతిక్రూరుం డవు సర్వభక్షకుండవు గమ్మనికాపం బిచ్చిన. (ఆది. ౧ ఆ. ౧౩౫-౧౩౬.) తే-గీ,.. | జగదనుగ్రహ నిగ్రహ శక్తియుక్తుఁ డయిన యట్టి యయాతికి నలిగి యేమి | కారణంబున కాపంబు కావ్యుఁ డిచ్చె. (ఆది. ౩ ఆ. ౯౮.) క-..... రాజును విప్రుల | కలిగి చెఱుపఁబోయి తాన యనయంబు చెడున్. (కాంతి. ౨ ఆ. ౧౭౨.) చ. ఇతినికీ గూర్తురేని ధనమిత్తురుగాక.....(సభా. ౨ ఆ. ౧౦.) గీ. కుడిచినచోటికి గూర్ప వెపుడు. (సభా. ౨ ఆ. ౧౦౮.) అసూయాదిస్థలము లందేకాక స్థలాంతరములందును నిట్టి చతుర్థి గలదు. క. నిభణుండవై నీమఱుదికి నవ రాధశతంబు నైఁపురుయ్య యుపేంద్రా. (సభా. ౨ ఆ. ౫౯.) పైవిషయములను బాలవ్యాకర్త సంగ్రహింపలేదు.

సర్వవిభక్తిస్సంస్కృతతుల్యా. (ఆం. చిం. హలం. ౧౫ కా. ఆహా. ౮౨౩ పుట.)

చతుర్థీచా శిష్యాయుష్య మద్ర భద్ర కుశల సుఖార్థ హితైః. (౨-౩-౭౩.) ఏతదర్థైర్మోగేచతుర్థీవాస్యాత్. పక్షే షష్ఠీ.....చిరంజీవితం కృష్ణాయ కృష్ణస్య వా భూయాత్. ఏవం మద్రం - భద్రం - కుశలం నిరామయం సుఖం శం అర్థః ప్రయోజనం హితం

పథ్యం వా భూయాత్. (సి. కౌ. ౬౩౧ సూ.)

దూరాన్తికార్థైష్ఠ్యవ్యతరస్యామ్. (౨-౩-౩౪.) ఏభి

నన్నయా. రోగ్యే పక్షిస్యాత్ పశ్చమీచ. దూరం - నికటం

౨౪౫ I విషయము. గ్రామస్య గ్రామాద్వా. (సిద్ధా. కౌ ౬౧౧ సూ.)

నమః స్వస్తి స్వాహాస్వదాలం వషడ్వోగాచ్చ

(౨-౩-౧౬.) ఏభిరోగ్యే చతుర్థీస్యాత్. హరయే

నమః - ఉపపదవిభక్తేః కారకవిభక్తి ర్బలీయశీ. (ప.

౧౦౩.) నమస్కరోతిదేవాన్. ప్రజాభ్యః స్వస్తి.

అగ్నయేస్వాహా - పితృభ్యః స్వధా. అలమితి పర్యా

త్త్యర్థగ్రహణమ్. (వా. ౧౪౬౨.) తేన దేవేభ్యో

హరిరలం. ప్రభుః - సమర్థః. శక్త్యత్యాది. ప్రభ్యాది.

యోగే పథ్యపిసాధుః. తస్మై ప్రభవతి. (౧౭౬౫

సూ.) స ఏషాం గ్రామణీ. (౧౮౭౮ సూ.) తేన

ప్రభు ర్భూషు ర్భువనత్రయస్య ఇతి సిద్ధమ్. వష

డిద్వాదు,.....(సి. కౌ. ౫౮౩ సూ.)

కల్పతరువు. ౨౪౫ I విషయము:—సర్వవిభక్తిరిత్యాదిసూత్రము ౨౩౪ విషయమున వ్యాఖ్యాతము. పాణినీయాదిసూత్రములను మూలముగాఁ గొనుట కిదియే మూలము.

చతుర్థీచేత్యాది:—ఆశీరథాదులయోగమునఁ జతుర్థీయు పక్షియు నగును. ఆశీర్విషయకక్రియతో నన్వయించు నర్థముగల ప్రాతిపదికమునకును జతుర్థీ పథ్యులగును. ఆయుష్యము చిరంజీవితమును గృష్ణునికొఱకు లేదా కృష్ణున కగుఁ గాక, కృష్ణునకు హితము. మొ. దూరాన్తికార్థైష్ఠ్యాది:—‘దూరము-సమీపము’ అనునర్థములుగల శబ్దములతోడియోగమున పక్షీపంచములగును. దూరం - నికటం గ్రామస్య - గ్రామాద్వా = గ్రామమునకు గ్రామమువలన దూరము లేదా సమీపము. ఇందలి పంచమి తెలుఁగునలేదు. గ్రామమునకు దూరమనియె యుండును.

నమఃస్వస్తిత్యాది:—నమః ప్రభృతిశబ్దయోగమునఁ జతుర్థీ యగును. హరయే నమః = హరికొఱకు నమస్కారము. హరికి నమస్కారము. దేవాన్ నమస్కరోతి = దేవతలను నమస్కరించుచున్నాఁడు. ఇటఁ గర్తృకారకమున ద్వితీయ వచ్చినది. ఉపపదేత్యాది = ఉపపదవిభక్తికన్నఁ గారకవిభక్తి బలవత్తరమను న్నాన్యాయముచొప్పునఁ గారకవిభక్తి బలీయము, ఒకశబ్దముతోడి కూడికవలన వచ్చు

విభక్తి యుపపదవిభక్తి. తెలుగున నిట్టిభేదములేక కారకవిభక్తిచోట నైతము చతుర్థి పాక్షికముగ వచ్చును. ఉదా:—రామునకు నమస్కరించి-రాముని నమస్కరించి. మొ. ప్రజాభ్యు: స్వస్తి = ప్రజలకోరికకు స్వస్తియగుంగాక. స్వాహాస్వధా వషట్ శబ్దములకుఁ జత్సమరూపమునఁ బ్రయోగములేదు. అలంకారబాధము లనుటచే శక్తసమర్థాదిశబ్దయోగమునఁ జతుర్థి యగును. 'స ఏమాం గ్రామణీః' ఇత్యాది పాణినీసూత్రప్రయోగముచొప్పున "గ్రామణీః - ప్రభుః" అనునది మున్నగువాని యోగమునఁ జతుర్థీషష్ఠులగును. 'ప్రభుర్భూషుః భువనత్రయస్య' = ముల్లోకములకుఁ బ్రభువు గాఁగోరువాడై అనిభారవిప్రయోగము. ఇంద్రాయవషట్ = ఇంద్రోద్దేశ్యకము హవిర్దానమని యర్థము. ఇట్లే స్వధాస్వాహాస్థలములందును నర్థము నెన్నునది.

ప్రయోగములు:—క. కరమిష్టముచేసితి మా | కరిసూదన దీన నీకు నగు సత్ఫలముల్. (ఆది. ౧ ఆ. ౧౨౦.) మనకుఁ గుశలముచేయు. (ఆర. ౧ ఆ. ౧౪౩.) "ఆ-వె. మీరు నాకు నేకు మీకు నెన్నుండు ము | న్నహిత మాచరించినదియు లేదు. (సభా. ౧ ఆ. ౧౮౬.) నాకిదియ యిష్టము. (ఆది. ౬ ఆ. ౫౧.) క. హరికిఁ బడయన్ | దూరము. (ఆర. ౧ ఆ. ౩౭౧.) క. మాకు సమీపస్థుండవ | దూరంబున నుండియుం జతుర్భుజ మాకున్. (సభా. ౨ ఆ. ౮౨ ప.) తరల. గిరిసుతాదిక దేవతా తతికి న్నమస్కృతిసేసి. (ఆది. ౧ ఆ. ౨౧.) ఆ-వె. అమ | రేశ్వరునకు మ్రొక్కి యిట్లు లనియె. (ఆది. ౪ ఆ. ౩౬.) ఉ.....నం | దుష్టముని నప్పరాశర సుతుం బ్రణమిల్లి. (ఆది. ౧ ఆ. ౭౭.) క.....అస్తదాదుల కెల్లన్ | స్వస్తి యొనర్పంగ.....(ఆది. ౨ ఆ. ౨౧౯.) క.....బ్రాహ్మణులకుఁ గా | క.....ఒరులకలవియె. (ఆర. ౪ ఆ. ౧౨౫.) చ.....నాకపకారము నేసె. (ఆది. ౧ ఆ. ౧౨౨.) ఇది హితశబ్దగ్రహణముననె సంగ్రహింపఁబడును. 'హితము - అహితము - ఉపకృతి - అపకృతి' మున్నగునవెల్ల దానిచే సంగ్రహింపఁ దగినవె. ఇట్లే శక్తార్థములనుటచే "అర్హము - తగు - తగదు - పోలును - అగును - కాదు - నేరదు-చాలదు." మున్నగునవెల్ల సంగ్రహింపఁదగును. (విస్తర I ౨౩౪ I). ఉ.....ధర్మ వెలుంగ వీనికిం | జోలునె.....(సభా. ౨ ఆ. ౨౨.) చ... ..విభాతృనకైనను నేరఁజోలునే. (ఆది. ౧ ఆ. ౧౯.) ఎ - గి.....ఒరు ఏమి నేయనేర్తు రిందుకులుడ. (సభా. ౨ ఆ. ౩౧౩). నీ. కాంత నీ కెఱిగింపఁ గాని యట్టి. (ఆను. ౪ ఆ. ౪౨౨.) ఆ-వె. కాన యింక వేడఁగాదు నాకు. (సభా. ౨ ఆ. ౨౬౩.) ఆ-వె. చనునె నీకు నిట్టిసాహసక్రియఁజేయ. (ఆర. ౩ ఆ. ౩౭౭.,

క.....నీకు దురాగ్రహమగునే. (ఉద్యో. 3 ఆ. 330 ప.) అర్హాః—
క. నీదుకులమునకుఁ దగఁగ. (ఆది. ౬ ఆ. ౫౬ ప.)

గత్యర్థకర్తణీశ్వాదిసూత్రసిద్ధపాక్షికచతుర్థి (విస్తర I ౨౪౪ I విష.)—సీ.
ఆతన్ని యముచానదీతీగమున కేగి. (ఉద్యో. ౪ ఆ. 3౬3.) చ. అడవికి వేటకై
యరిగి. (పాండు. ౫ ఆ.) చ. అతఁ డొకనాఁడు వేటకొఱకైవైన మాటఁ
గని. (భల్లా. 2 ఆ.) ఇది తాదర్థ్యచతుర్థియన్నను సరియె. ఇట వేటకుఁ బయన
మగుటఁ గని యన్నను నశవచ్చును. ద్వికర్తకములలోని యముఖ్యకర్తస్థల'కు'షష్ఠిః—
ఎ.గి.....అధిక । బలుఁడు శూరుఁడు గట్టుము పట్ట మతని (ద్రోణ. ౧
ఆ. ౬౨.) శా. భవ్యులైన బలాధిపత్యమునకుం బట్టంబు గట్టుండు. (ద్రోణ. ౧ ఆ.
2౪ ప.) “వీప్సయందును గాలపరిమితయందును నామంబులకుఁ గువర్ణకంబగు.....
వీప్సయందు - మ్రానికి మ్రానికి నరిగి. (ఆర. ౨ ఆ.)” (ప్రాధ. కార. ౧౪ సూ.). ఇట
వీప్సయందు రా లేదు. గత్యర్థయోగముననె వచ్చినది. దేశాధ్యకాలములకు
షష్ఠిః—కొండాక సేపునకుఁ దెలిసి. (హరి. ఉ. ౧ ఆ.) నా మగుడివచ్చునంతకు.
(ఆర. 3 ఆ. 3౧.) క్రిందికి ఓగెను. మీఁది కెగసెను. రేపటికి వచ్చును. ఇత్యాదు
లెల్ల గత్యర్థయోగమునకె లక్ష్యము లనుట లెస్స.

సర్వవిభక్తిః సంస్కృతతుల్యా. (ఆం. చిం. హ. ౧౫
కా. అహా. ౪౨3 ప.)

ధృవమపాయేఽపాదానమ్. (౧-౪-౨౪) అపాయో
విశ్లేషః - తస్మిన్ సాధ్యే ధృవమవధిభూతం కారక
మపాదానం స్యాత్. (సి. కా. ౫౪౬ సూ.)

నన్నయా. అపాదానే క్షిప్యి. (౨-3-౨౨) గ్రామాదాయాతి.
౨౪౬ విష. (సి. కా. ౫౪౭ సూ.)

యతోఽపాయ భీజుగుప్సాపరాజయ ప్రమాదాదాన
భూత్రాణ విరామాన్తర్థివారణం జంపీ. (వృత్తి) యత
ఏతే తజ్జ సంజ్ఞం స్యాత్ - త తపీ-విభీషణః పదా ద్భృష్టః
భ్రాతు ర్భృతో జుగుప్సితః!(ముగ్ధ. కార.
౨౯౯ సూ.)

కల్పతరువు. ౨౪౬ విష.—సర్వవిభక్తిరిత్యాదిసూత్రము ౨3౪ విషయ
మున వ్యాఖ్యాతము. పాణినీయాదిసూత్రములను మూలముగాఁ గొనుట కిదియే
మూలము. ధృవమిత్యాదిః—అపాయ మనఁగా విశ్లేషము. అట్టి విశ్లేషము

సాధ్యమగుచుండఁగా స్థిరమై నిల్చునది యనఁగా నట్టివిభాగమున కవధిమగునది యపాదానసంజ్ఞ గలదగును. అపాదానే పళ్ళమీ = అపాదానవాచకము పంచమ్యంతమగును. ఉదా:—గ్రామాదాయాతి = దేవదత్తునకు గ్రామమునకు విల్లేషము కలుగునపుడు గ్రామము ద్రువమైయుండెను గానఁ దగ్వాచకము గ్రామశబ్దము పంచమ్యంతమగును. గ్రామాదాయాతి = దేవదత్తుడకు గ్రామమునుండి వచ్చుచున్నాడు. యతోపాయేత్యాది = దేనినుండి రుపాయము కల్గునో, దేనినుండి భయమో; దేనినుండి జగుప్సాదలో యది, జమ్ = జసంజ్ఞగల దనఁగా అపాదాన సంజ్ఞగలదగును. తద్వాచకముకంటె బగముగ, పీ = పంచమి, ప్లాగ్ = అగు. 'జం పీ' అనునవి ముగ్ధబోధసంజ్ఞలు. పెక్కు పాణినీయసూత్రాదుల నిది యొక్కటే సంగ్రహించుచుండుటచే నిది యుదాహృతమయ్యెను. మఱియు నించుకేని వరుస దప్పక సూరి దీనినె యనుకరించి సూత్రించుటచేత నైత మిది చూపబడెను. ఉదా:—విభీషణః పదాద్భిప్తః = పదమువలననుండి విభీషణుడను భ్రష్టుడయ్యెను. భ్రాతుః = అన్నయగు రావణునినుండి, భీతః = భీతుడయ్యెను. జాగుస్పితః = ఏవ గించెను. మొ. ఈసూత్రములోని అపాదాన మనఁగా గ్రహణము. (రాజు జనుల నుండి కప్పములఁ గొనెను. మొ). పాణినీయమున వచింపబడలేదు. “విప్రాద్వస్త్రం గృహ్నితీత్యాదౌ గౌణాపాయావధిత్యేన వివక్షితత్వాత్ జత్వమ్.” (ముగ్ధ. శ్రీరామతర్కవాగీశవ్యాఖ్య. ౨౯౯ సూ.) విప్రునినుండి వస్త్రమును గ్రహించుచున్నాడనుచో విప్రునినుండి వస్త్రమున కపాయము గౌణముగా నున్నందున జత్వ మనఁగా నపాదానత్వము గల్గునని తాత్పర్యము. “బుద్ధిపరికల్పితమగు నపాదానము నాశ్రయించియే “జగుప్సావిరామ” అనువార్తికమును ‘భీత్రాథానాం భయపేతుః’ మున్నగు వక్ష్యమాణసూత్రములను భాష్యకారుడు ప్రత్యాఖ్యానముఁ జేసెను.” (కా. శర. ౬౪ పుట.)

అపాయభయ జగుప్సాపరాజయ ప్రమాదగ్రహణ
భవనత్రాణ విరామాంతేర్థివారణంబు లేద్దాన నగు
దానికి వలన వర్ణకంబగు. ౯.

అపాయము = విల్లేషము, భయము = వెఱపు,
జగుప్సా = ఏవ, బరాజయము = డేయుట, ప్రమా
దము = పరాకు, గ్రహణము = కొనుట, విరామము =
వీరమించుట, అంతర్థి = మఱుంగుట, వారణము =
వారించుట. అపాయంబునకు - మైత్రుండు రాజ్యంబు

వలన భ్రష్టుండయ్యె. భయంబునకు - చోరునివలన
 బాలవ్యా. భయపడియె. జుగుప్సకు - పాపంబువలన నేవగించె.
 వివరణము. పరాజయమునకు - అధ్యయనమువలన డస్సెను,
 ౨౪౬ I విషయము. ప్రమాదరంబునకు - పాడివలనం బరాకుపడియె. గ్రహ
 ణంబునకు - మైత్రునివలన ధనంబు గొనియె. భవనం
 బునకు - మనువువలనం బ్రజలు పుట్టిరి. త్రాణం
 బునకు - చోరునివలనం గాచె. విరామంబునకు -
 భోగంబువలన విరమించె. అంతర్ధికి - కృష్ణుండు తల్లి
 వలనఁ దాఁగె. వారణంబునకు - శోకంబువలన
 వారించె. ఈపంచమికి షష్ఠీయుం గొండాకయెడల
 నగు. చోరునకు వెఱచె. పాపంబున కేవగించె.
 అధ్యయనంబునకు డస్సె. పాడికిం బరాకుపడియె,
 మనువునకు నిత్యైకుండు పుట్టె. ఇత్యాదు లూహిం
 చునది.

సంజీవని:—౨౪౬ I విష:—అపాయాదులెద్ది యవధిగా జరుగునో యది
 యపాదానకారకమనిపించుకొనును. తద్వాచకము పంచమ్యంతమనఁగా వలన వర్ణ
 కాంతమగును. రాజ్యకలితుడై యుండిన మైత్రుండు రాజ్యమునుండి తొలఁగెను.
 రాజ్యము ధ్వంసమై నిల్వెనుగాన నయ్యది యపాదానమయ్యెను. కావున రాజ్య
 శబ్దము వలన వర్ణ కాంతమయ్యెను. “ద్వయో స్సంయుక్తయో రన్యతరస్య చలనా
 ద్విశ్లేష ఇతిస్థితిః-తత్ర తా దృశచలనానాశ్రయభూతం ధ్రువమ్”(సి.కా. ౫౮౬సూ.
 బాలమ. వ్యా.) ఇట్లై భయాదులును దేనివలనఁగలుగునో యది యపాదానసంజ్ఞ
 గలదగునుగానఁ దద్వాచకము వలన వర్ణ కాంతమగును. అపాయాదులకెల్ల సూరి
 వరుసగ నుదాహృతులనొసంగెను. ఉదాహృతులు ప్రాయశఃముగా సిద్ధాంతకొముది
 లోనివి. భయమునకు - “చోరాద్భీతే” చోరునివలన భయపడియె. భయము
 చోరునివలనఁగల్గెనుగానఁ జోరశబ్దము వలన వర్ణ కాంతమయ్యెను. జుగుప్సకు -
 “పాపాజ్ఞుగుప్సతే” పాపమువలన నేవగించె. ఏవ పాపమువలనఁ గల్గెనుగాన
 పాపశబ్దము వలన వర్ణ కాంతమయ్యెను. (విస్తర.) పరాజ - “అధ్యయనా త్పరాజ

విస్తర. ౨౪౬ I విష:—“ఈసూత్రంబువలన.....‘చోరభీతి’ ఇత్యాది
 స్థలములయందుఁ బంచమితత్పుర్వపఠే తప్పక చెప్పికోనవలయును. షష్ఠీతత్పుర్వ
 పాదు లకాస్త్రీయంబులు.....కావుననే సమాసపరిచ్ఛేదంబునందలి తృతీయ

యతే - గ్గాయతీత్యర్థః". అధ్యయనంబువలన డస్సె. డయ్యుటయనఁగా బడలిక
యధ్యయనమువలనఁ గల్గెనుగాన నధ్యయన శబ్దము వలన వర్ణకాంతమయ్యెను.
ప్రమాద - "ధర్మాత్ ప్రమాద్యతి" పాడివలనం బరాకుపడియె. పాడియనఁగా
ధర్మము - నీతి. గ్రహణః—మైత్రునివలన ధనంబుగొనియె. బా. కా. ౪ సూత్రపు
వివరణమున, నెఱుఁగు - విను మున్నగునవి గ్రహ్యదులెయనియు నక్కారణమున
“ఈయర్థంబు నీచేతనెఱింగితి. ఈవృత్తాంతము వానిచేతవింటి. పక్షంబున వలన
వర్ణకంబగు" అని యుండనగుననియు వచింపబడెను. భవనమునకు - “బ్రహ్మణః
ప్రజాః ప్రజాయన్తే” మనువువలనం బ్రజలు పుట్టిరి. త్రాణ - “చోరాత్త్రాయతే”
చోరునివలనం గాచె. విరామ - “పాపాద్విరమతి”. భోగంబులవలన విరమించె.
అంతర్థి - “మాతు ర్నిలీయతే కృష్ణః”. కృష్ణుండు తల్లివలనఁ దాఁగె. వారణ -
శోకంబువలన వారిం చె. ఈసూత్రమునఁ జెర్కొనఁబడిన యపాయాద్విస్థలములలోఁ
గొన్నిటఁ బంచమికి మాఱుగా ‘కు’ షష్ఠీయు నిల్పుట గలదనుచు సూరి భయ
జగుప్సాపరాజయప్రమాదభవనముల స్థలములలో షష్ఠీ నుదాహరించెను. చోరు
నకు వెఱచె. మొ.

సూత్రంబునొద్ద “దొంగభయము” అనునది పంచమీతత్పురుషంబునకు నుదా
హరణముగా నీయఁబడినది” (బా. గు. ప్ర. కా. ౯ సూ. వ్యా. ౨౧౪ పుట.
ద్వి-ము.) గుప్తార్థప్రకాశికా ప్రథమముద్రణమునందును నిల్లెయున్నది. ‘దొంగ
భయము’ అనునది పంచమీతత్పురుషమనుట చింతామణి విరుద్ధము. సూరి నిర్బా
ధమగు ‘రామునిబాణము’ అనునదితెప్పఁ దక్కినయుదాహృతులెల్ల సమాసపరిచ్ఛేద
తృతీయసూత్రవివరణమున నాచ్ఛికతత్పురుష సమాసములనే యుదాహరించుట
నరయఁగాఁ జింతామణి విరుద్ధముకాని ‘దొంగభయము’ అను నాచ్ఛికసమాసమునే
యుదాహరించెనని తోచుచున్నది. చింతామణిలోని “లోపశ్చ విభక్త్యాదేశ్యభేష
స్యా త్సమాసకాడేషు” అనుసూత్రము సాధ్యసాంస్కృతికి సమాసములందును
మిశ్రసమాసములందును సమాసవిభక్తిలోపమును వచింపఁజాలదు. ఈ రెండువిధ
ములగు (సాంస్కృతిక-మిశ్ర.) తత్పురుషములందును షష్ఠీతత్పురుషముమాత్రమే
చింతామణి సమ్మతమగునుగాని తక్కిన ద్వితీయాతత్పురుషాదులు సాధ్యములు
కానేరవు. షష్ఠీతత్పురుషములందుమాత్రము “షష్ఠీభవేద్ద్వితీయాతుల్యా | తత్పు
రుష సంస్థితానామ్నామ్” అనుచోప్పన, “రామునయుక్కి+బాణము = రాము
నిన్+బాణము - దొంగయొక్క+భయము = దొంగన్+భయము” అని యేర్పడును.
పిదప “దుతస్యసర్వత్ర లుక్ సమానేషు” అనుచోప్పన నట్టి ద్వితీయాదుతము
తోపించి “రామునిబాణము - దొంగభయము” అనునది స్థాపించును.

[బా. కార. ౧౦-౧౧ సూ.] సప్తమ్యాదు లుండ్యాదులతో నన్వయించును 1018

ప్రయోగములు:—ఆ. వె. మనునిభండు ధర్మతనయుండు దాస్యంబు ।
వలనఁ బాయవలయు వసుమతీశ. (సభా. ౨ ఆ. ౨౫౯.) క. నెమ్మిని ధర్మజు నలు
పురు ! తమ్ములు.....పాయంగవలయు దాస్యమువలనన్ (సభా. ౨ ఆ. ౨౬౧ ప.)
చ. అనిమిషు లెల్లవానికి భయంపడుచుండుదు రట్టి (ఆది. ౪ ఆ. 3౭.) తే.గీ. వీరు
లని పాండుసుతులకు వెఱతు నేను (ఆది. ౬ ఆ. ౧౨౧.) క. విను కర్ణునకే నోడితి ।
నన నేటికి నీవు నోడి తనిలజమాద్రీ । తనయులు మున్నే యోడిరి । మనతోఁ
గూడంగఁ గంసమర్దియు నోడెన్ (కర్ణ. 3 ఆ. ౫3.) కం. పాండవులవలని కీడ ।
కొండును లే దధిప.....(స్త్రీ. ౧ ఆ. ౮3.) క. ఊతిపతులవలన సముపా । ర్జిత
మైన ధనంబు.....(సభా. ౧ ఆ. ౨౭౭.) చ. నరవరుడైన భీమువలనం బ్రభ
వించె హిడింబకున్ సుతుండు (ఆది. ౬ ఆ. ౨3౫.) కం. చ్యవనునకు సుకన్య కకు ।
దృవమయ్యె ఘనుండు ప్రమతి.....(ఆది. ౧ ఆ. ౧౪౫.) తే.గీ. నన్ను ననుచిత
కృత్యంబునకుఁ దొలంగఁ । ద్రోచితివి.....(కర్ణ. 3 ఆ. ౭౯ ప.) గీ. విద్య యొసఁ
గును వినయంబు వినయమునను । బడయుఁ బాత్రత పాత్రతవలన ధనము । ధనము
వలనను ధర్మంబు దానివలన । నైహికాముష్మికసుఖంబు లందు నరుడు.

నన్నయా. పరేషాండ్వాదిశబ్దేషు । సప్తమ్యాద్యా విభక్తయః

౨౪౭ విషయము. క్వచిన్నిత్యం క్వచిద్వాప్య । దహో తేషాం ప్రకా
రితా. (వికృ. అజం, ౮3 కారి. ఆహా. 3౬౨ పు.)

కల్పతరు. ౨౪౭ విషయము:—ఉండ్యాదిశబ్దేషు పరేషు = ఉండ్యాదిశబ్దములు
పరములగునపుడు, సప్తమ్యాద్యాః-విభక్తయః = సప్తమీప్రభృతులగు విభక్తులు,
ప్రయుక్తములగుచుండును. ఈవిధమైన యునికి, క్వచిన్నిత్యమ్ = ఒకప్పుడు
నిత్యముగాను, క్వచిద్వాప్యత్ = కొన్నియెడల వైకల్పికముగాను సంభవించును.
ఆసప్తమ్యాదులపై నుండ్యాదులు నిల్వకుండుటయుఁ గలదనియర్థము. తేషామ్
ప్రకారితా = అవిభక్తలయు, నాయుండ్యాదుల యునికియొక్కయుఁ బ్రకారిత
యనఁగా (ప్రకారమే) రీతి, ఆహా = వింతయైనది. ఉండ్యాదియను చోటియాది
శబ్దముచేత, ఉంచి - కూర్చి - గుఱించి - గుఱించి-చేసి-తోట్టి - కోలెన్ - కొలెన్ -
వంటి - బోటి - పోని - అట్టి - పోలెన్ - బలెన్ - వలెన్ - అట్లు - కరణి - రీతి -
భాతి - ప్రభృత్యర్థకములు మున్నగునవి గ్రహింపనగును. 'సప్తమ్యాద్యాః' అనుట
చేత, సప్తమి - ప్రథమ - ద్వితీయ - పంచమ - తృతీయ యనువిభక్తులు చెప్పబడు
చున్నవి. 'వలనన్ - అందున్ - నన్ - లోన్' అనునవి యుండి శబ్దపరకత్వమున
నిల్చును. ఉంచి శబ్దము పరమైనపుడు ద్వితీయావిభక్తి నిల్చును, కూర్చి - గుఱించి

గుడిచి శబ్దములు పరమగునపుడును ద్వితీయయే నిల్చును. ఇవి కర్తృప్రసవనీయార్థమునవచ్చు విభక్తులగునపుడు వీనికిఁ బూర్వార్థముగా నుచ్చుచున్నగాన నది ద్వితీయ యని భ్రమింపరాదు. (అరవి. విష.). చేసి శబ్దము పరమగునపుడు తృతీయా విభక్తి (అరవి. I విష.) యనఁగాఁ జేతవర్ణకార్థములు నిల్చును. క్యాచిత్కముగా వలనవర్ణకమును నిల్చును. తొట్టిశబ్దము పరమగునపుడు ద్వితీయావిభక్తి నిల్చును. 'కొలెన్ - కోలెన్' శబ్దములు పరమగునపుడు సప్తమి నిల్చును. కొన్నియెడల నివి పరమగునపుడు సప్తమ్యంతదానన్ శబ్దలోపమునందేసి భూతార్థవిశేషము పూర్వపదముగా నిల్చినట్లు తోచుటయుఁ గలదు. (ఇతఁడు పుట్టినకోలె = పుట్టిన దానంగోలె ౨౦౦ VIII విష.). నంటి మున్నగు నుపమానవాచకములు పరమగునపుడు, షష్ఠీద్వితీయా ప్రథమలు యథాప్రయోగముగ నిల్చును. ప్రథమ నిల్చునపుడది ద్రుత పరకమై నిల్చుటయుఁగలదు. తక్కిన మొదలు మున్నగు ప్రభృత్యర్థకములు పరమగు నపుడు ప్రథమావిభక్తి నిలుచును. ఇట్టివి సదా తత్తద్విభక్తులకుఁ బరముగా నియతముగాఁ బ్రయుక్తములగుచువచ్చుటందేసియు త్తరోత్తరవైయాకరణాలు కొందఱు అట్టి శబ్దములు తత్తద్విభక్తుల కనుప్రయుక్తము లనుచు సూత్రించుట సంభవించెను. కాని యవెల్ల ననుప్రయుక్తము లనిపించుకొనవు. వానిలోఁ గొన్ని సాధారణముగా నర్థవంతములై తత్తద్విభక్తులతో నదికి తత్తద్వాక్యములందలి క్రియాదులతో నన్వయించుచుండుటందేసి యధగ్యణుడు వీని నట్లుపదేశింపఁడయ్యెను. కాని 'చేసి' శబ్దమున కన్వయ మిపుడు స్ఫురింపలేదు. అది లోపించినను ద్వితీయావిభక్తి కర్తృక స్ఫూర్తికి భంగములేదు. కావున దాని ననుప్రయుక్తశబ్ద మున్న ననవచ్చును. 'తొట్టి - కోలెన్ - కొలెన్' అనునవియుఁ బ్రభృత్యర్థకములును నుపమానవాచకము లగు పోలె ప్రభృతులును లోపించినచో నన్వయభంగమే కలుగునుగాన వాని ననుప్రయుక్తశబ్దము లనరాదు. 'కూర్చి - గుడించి - గుడిచి' అనునవియు నర్థవంతములై సుసమన్వితము లగుచున్నను నవి లోపించినను నర్థభంగములేదు గాన వీని ననుప్రయుక్తశబ్దములన్నను ననవచ్చును. (అరవి. విష.). ఇవి ద్వితీయావిభక్తిసయిననుప్రయుక్తము లగునని అరవి. విషయమున విశేషింపఁబడెను. 'చేసి' శబ్దము చేతవర్ణకార్థక ప్రత్యయములపై ననుప్రయుక్తమగుననియు వలన వర్ణకముపైని యంత మురుదుగ ననుప్రయుక్తమగుట గలదనియు అరవి. I విషయమున స్పష్టపఱుపఁబడెను. (విస్తర. 1)

విస్తర. I అరవి. విష.:—“పరేషాం ద్యాదిశబ్దేషు । సప్తమ్యాద్యా విభక్తయః” అనుకారికలో “సప్తమ్యాద్యే విభక్తయః” అనుపాఠ మహాబలపండిత్యు

తొట్టి - కొలెన్ - కోలెన్ - మొదలు - మొదలగునవి పరమగునపుడు ద్వితీయాదులు నిల్పుట కీక్రింది ప్రయోగములు కన్పట్టుచున్నవి. క. త్రిదశేంద్రం దొట్టి యష్టదిక్పాలవగుల్. (ఆర. ౪ ఆ. 32.) చ.....నిన్ను దొట్టి యీ! యనిమిషులెల్ల.....(ఆది. ౪ ఆ. 32.) తరల.....ఉ! త్వగమూ స్తముః దొట్టి యుత్తరధారుణీశులు. (సభా. ౧ ఆ. 2౪౧.) నీ.....ఆవ. పరముః దొట్టి పాశుపత మాదిగా దివ్య! శరము లిచ్చి రట్టె. (ఆ. ౧ ఆ. 32౪.) చ. హిరు కరుఁ దొట్టి పూరుభరతేశకుసు ప్రభుపాండు భూపతిల్. (ఆది. ౧ ఆ. ౧౪.) నీ. జననుత దానివత్సంబు నిన్నటగోలె, నుడుగక యఃపశుచునున్న గుడియు. (ఆది. ౪ ఆ. ౧౧౪.) నీ. గోగ్రహణంబునఁగోలె నెంతయు మెల్లబడకుండుదురె వారు... ..(ఉద్యో. 3 ఆ. ౯౨.) నీ.....తే-గీ. ఇతఁడు పుట్టినకోలెను నెఱక మెనఁగు! దర్పమునన వర్తిలు. (విరా. ౧ ఆ. 2౪.) (పుట్టినకోలెను = పుట్టిదానం గోలెను.) కా.....భూపాలుఁ డా! రామక్షోణికిఁ జన్ననాటఁగోలె (వసు. ౪ ఆ. 2౬.) క. ఇది మొదలుంగాన్. (ఆది. ౪ ఆ. ౫౯.) క. భూసురు లాదిగఁ గల జను! లీసుర నేవించిరేని యిది మొగలుగఁ బా! పాసక్తి బతితు లగుదురు! (ఆది. 3 ఆ. ౧౨౧.) “నాటఁగోలె.....ఆది సుత (మొదల్కొని) నిన్ను దొట్టి బంధుజనములు ఇత్యాది” (అహో. 3౬3 పు.) సంస్కృతమునఁ బ్రభృత్యర్థక యోగమునఁ బంచమి వచ్చును. “కార్తిక్యాః ప్రభృతీతి భాష్యప్రయోగాత్. ప్రభృత్యర్థయోగే పంచమీ. భవాత్ ప్రభృతి ఆరభ్య వా నేవో హరిః.” (నీ.కా. ౫౯౫ సూ.) వంటి మున్నగునవి పరమగునపు డీక్రిందిరీతి విభక్తులు నిల్పునని ప్రాథవ్యాకర్త సూత్రించెను. (విస్తర. II)

మున నుదాహృతమయ్యెను. “పరేషాంధ్యాదిశబ్దేషు! సప్తమ్యాద్యే విభక్తయః!... ..ఆద్యే ప్రథమా ద్వితీయే ఇత్యర్థః. నిన్నుండి.....” (అహో. 3౬౨ పు.) ఈపాఠము పక్షమున “చేసి వలన” శబ్దములకు ముందు ద్వితీయ నిల్పుట (౨3౯-1 విష.) యుపమానవాచకములకు ముందు వ్యస్త్యాదివిభక్తులు నిల్పుట మున్నగువిషయములు సంగ్రహింపఁబడఁజాలవుగాన “సప్తమ్యాద్యాః” అనుపాఠమే యధర్వణాభిప్రేత మనఁదగును.

విస్తర. II ౨౪2 విష:—“అట్లు పోలె బలె వలె శబ్దంబు లివార్థకంబులు. ఉపమేయము ప్రథమాంతమగునపు డట్లు పరంబగుచో నుపమానంబులగు నామత దస్తద్యుష్టదాత్తార్థములకు పక్షియు, పోలె బలెలు పరంబు లగుచో నామతచ్ఛబ్దార్థ ములకుఁ బ్రథమయు నసదర్శప్రభృతులకు ద్వితీయయు, వలె పరంబగుచో నామ

ఉండి - ఉంచి:—వీనిని బ్రమాదముగాఁ గొంద తాఢునికులు 'నుండి-నుంచి' అని వాడుటయుఁ గలదు. ఇవి బంచమీవిభక్తి ప్రత్యయములె యని కొందఱును బంచమీవిభక్తి క్షణప్రకాశకములగు ననుప్రయుక్తశబ్దములని కొందఱును నద్యతనులు తలంచుచున్నాఁడు. ఇవి ప్రయుక్తములగునపుడు సప్తకూర్ణదివిభక్తులు వీనికిఁ బూర్వమున నిల్చి వీనితో నన్వయించును. ఉండుఁగాఁతు క్త్వాకరూపము 'ఉండి' అనునది. ఈఁగాఁతువునకుఁ బ్రేరణరూపము 'ఉంచు' అనునది. దీని క్త్వాకరూపము

తచ్చబ్ధాఢ్యములకు వక్తిగఁగు నస్తదగ్ధాదులకు వక్తీన్వితీయఁయం దెద్దియే నొక్కటియఁ గ్రమంబుగ నగు. ఉపమేయము ద్వితీయాద్యంత మగునపుడు పోలె ప్రభృతులు పరంబగుచో నుపమానంబుల కుపమేయవిభక్తుల యగు. పోలినయొడఁ దచ్చబ్ధ మేతదాదులకు నుపలక్షణముగా గ్రహించునది. అట్లు కరణ్యాదులకు గ్రహకము. ఉ. పాయకపాకళాసనికి భారతమోరణంబునందు నా । రాయణునట్లు.....(ఆది. ౧ ఆ. ౨౫.).....పరికాఁడుబోలె. (ఆది. ౪ ఆ.)

.....కా. కానీరా యిటువంటినితము లనేకంబుల్ నినుంబోలె వి । న్నాడ న్నేను (కళాం. ౩ ఆ.) తామరపాకు నీరుబలె. (హరి. ౩ ఆ.).....ఉ. భీరులఁ బోలె నేల వెఱపించెడు మాటల మమ్ము.....(ఆర. ౬ ఆ.) క. జ్ఞానులచే మానులచే ।బద్ధుం డగునే । శ్రీనాథుఁడు భక్తియుతులచేతంబోలెన్. (భాగ. ౧౦ స్కం. పూ.) ఉ.దేవరకుంబలె నవ్వధూటికిం । దొత్తగుచున్ బనుల్ సలుపుదున్. (కళా. ౪ ఆ.) (౩౪ సూ.). "ప్రథమాంతములమీఁద పోలె బలె పోనిశబ్దంబులు ద్రుతపూర్వకంబులు విభాషనగు. ఉదా:—సమిద్ధహవ్యవహుఁడుం బోలెన్. (హరి. ఉ. ౧౦ ఆ.).....అమృతధారాపాతంబునుబోలె. (ఆర. ౨ ఆ.)" (౩౫ సూ.). "అట్టి పోని బోఁటి వంటి శబ్దంబులు వదర్థకంబులు. బోఁటి తనంతఁ బ్రత్యయార్హంబునగు. అట్టి ప్రభృతులు పరంబులగుచో నట్లు ప్రభృతిపరకనామాదులకుం బలెఁ బూర్వపదంబులకు విభక్తులు త్రివిధంబులం బరఁగు. అందు బోఁటివంటులు సమానంబులు. అవి పరంబులగుచో నాత్వార్థమునకు నామతచ్చబ్ధంబులకుంబోలెఁ గార్యంబు. పోని పరంబగుచో డు వర్ణకంబుమీఁద ద్రుతంబు నిత్యంబు. ఉదా:—.....రెండవమన్నకుండునుంబోనివాని. (ఆర. ౨ ఆ. వ.) నీయట్టి పుణ్యాత్మకుల్ గలరే (భాగ. ౧౦ పూ.) ఎ.గీ. వరుజేంద్ర దేవియుఁ । బోని దాని దేవయానిఁ గనియె. (ఆది. ౩ ఆ.).....నినుబోంట్లను నవ్వుక యేనును బ్రదికెద (కాంతి. ౩ ఆ.) ఎ.గీ. నాకు మిమ్మువంటి లోకోత్తరుల కియ్యఁ । గలిగె (వి. పు. ౭ ఆ.) క. మీవంటిగృహస్థుల సుఖ । జీవనము (మను, ౧ ఆ.)" (ప్రార్థ. ౪౩ సూ.).

'ఉంచి' అనునది. "ఉంచి కూడా వల్ల వలన | వంశయుం డీతిపంచమీ" (అధర్వణ వ్యాకరణము. IV కాండ.) అని శరణ్యకర్తగా రొక ప్రమాణవాక్యముగా దీనిం జూపిరి. తిక్కనకు సమకాలికుఁడును వికృతివివేకమనెడి యధర్వణకారికావళిని రచించినవాఁడును నగు నధ్వణుఁ డీయుంచికూడా కారికాకర్త కాఁడు. ఇతఁడు కేవల మాధునికుఁడు. ఇది భ్రమింపఁజేయుటకుః జూపిన యొకయర్వాచీనవ్యాకరణకారిక. "ఉంచిన పట్టికంటే నుండివలన వంశోండోః జనినః ఏతేపంచ మ్యాఃస్యః" ఇది వాఙ్మోక్ష ప్రమాణమట. ఇది కేవలము నాధునికమని యనుటలో విప్రతిపత్తియేలేదు. (ఆధ్రకాముది. బాలక. ౧౯౩-౧౯౪ పు.). "గీ. కాంచి యమృత్రి యెచ్చోటినుంచి వచ్చె" (కృష్ణరాయవిజయ. IV ౨౬.) (బాలక. ౧౯౪ పు.) ('ఎచ్చోటనుంచి వచ్చె' అని శరణ్యమునఁ బొరపాటుగఁబడినది.). ఈయొక్కటం దప్పుఁ దక్కిన ప్రయోగములందెల్ల (బాలకవిశరణ్యములోనివి. ౨౦౧ పు.) 'ఉండి' శబ్దము నిల్చి ననువై నస్థలములె. "శా. న | న్నుంచే" అస్పష్టము. వైకృష్ణరాయ విజయపద్యమునందువలెనె "ఉంచి" అనుదానికి ముందు ద్వితీయమాత్రమే నిల్చి సుసమన్వితమగును. ఎచ్చోటిని 'ఉంచి' = వదలివచ్చె నని యన్వయము. ఎచ్చోట నుంచి యన్నచో నన్వయము కుదురదు. ఎచ్చోటను నమృత్రి దేనిని నుంచి రాలేదుగ నా. 'ఇంట నుంచివచ్చెను' అన్నచో నింటియం దేదేని యుంచివచ్చెనను ననభిప్రే శార్థము సిద్ధించును. ఇట్లె "వనముననుండి వచ్చెను, అచ్చోటనుండివచ్చెను, నీరిలోనుండి వచ్చెను." మున్నగు పెక్కు సత్తమీ స్థలములలో "ఉండి" అనునది నిల్చునపు డన్వయము కుదురుపడినట్లు "ఉంచి" అనునది నిల్చినచోఁ గుదురుపడదు. కావుననే సూరి 'ఉండి' శబ్దానుప్రయోగము నంగీకరించి 'ఉంచి' శబ్దానుప్రయోగము నంగీకరింపఁజాలఁడయ్యెను. (విస్తర. III) ద్వితీయావిభక్తిమీఁది యుండి శబ్దప్రయోగమునుగాని యుంచిశబ్దప్రయోగమునుగాని నిర్వహింపఁజాలు ప్రాచీన మహాకవిప్రయోగము లభింపలేదు. శరణ్యకర్తగా రుదాహరించిన యర్వాచీనకవి ప్రయోగములు పెక్కుప్రకృతమగు నపాదానపంచమీస్థలములు కావు. ఆ ప్రయోగములలో సత్తమిని 'ఉండి' శబ్దమును నిల్పినచో, సుసమన్వితముగా నుండును.

విస్తర. III ౨౪౭ విషయము—వైపందర్భమునుబట్టి "వాఁడు ఇంటిలోనుంచి పుస్తకము తెచ్చెను, అని ప్రయోగించడమే సహజముగా కనబడుతున్నది" (బాలక. ౧౯౧ పు.) అనువాక్యము సరికాదని స్పష్టపడుచున్నది. "ఉంచి"కి వదలి అనే అర్థమెట్లు చెప్పఁగలిగిరో మాకు తెలియదు" (బాలక. ౧౯౨ పు.) ఏల తెలియదో ఉండునట్లుచేయు = ఉంచు, ఉండిపోవునట్లుచేయుట యనఁగా వదలివేయుటయేకదా.

ఉ.....పురివెల్వడినప్పటనుండి నీమొగం | బున్న తెఱఁగుఁ గాంచి దిగులొందుచు నుండు....." మొ. (బాలక. ౧౯౫ పు.). క. అప్పటనుండియు నెవ్వగ (ఉద్యో. ౨ ఆ. ౧౯.) (అప్పటన్+ఉండి యిప్పటికిని నెవ్వగఁ గప్పికొనిన.) సంస్కృతమున నపాదానార్థమున "గృహ దాజగామ.వనా దాజగామ" అనురీతి నపాదానపంచమి వచ్చుచుండును. తెల్లనందును నల్ల బాల-కారక-సూత్రమువొప్పున గృహము వలన వచ్చెను. వనమువలన వచ్చెను. అనురూపములు సంస్కృతానుకారులయి సాధువులు కానోపును. ప్రయోగములు:—క. చిద్యయొసఁగును వినయంబు వినయమునను | బడయుఁ బాత్రత పాత్రతవలన ధనము | ధనమువలనను ధర్మంబు దానివలన | నైహికాముష్మికసుఖంబు లందు నరుఁడు చ. నరవరుఁడైన భీమువలనం బ్రభవించె హింబకున్ సుతుం | డు (ఆది. ౬ ఆ. ౨౩౫.) (౨౪౬ I విష.). ఇట్టి వలనవర్ణకముయొక్క యర్థమును బ్రకాశింపఁజేయుచు దీనిపై 'ఉండి' శబ్ద మును ప్రయుక్తమగునని సూరి సూత్రించెను. అది సరికాదు. అట్టి ప్రయోగములు మృగ్యములు. ఒకటి రెండు ప్రయోగము లున్నను నందలి 'వలనన్' అనునది యాపవిభక్తిక వలనుశబ్దపు సప్తమ్యంతరూపమనియు నట్టి సప్తమి యధికరణార్థకమయి యచటి యుండు థాతు క్త్వాన్తముతో నన్వయించుననియు గ్రహింప వలయును. ఆ.వె. విష్ణుపదమువలన విధునివలన సూర్యు | వలన మేఘరూపకలితుఁడైన | విష్ణువలనఁ ద్రిపురవిజయిమాళివలన | నుండి హిమనగవన నొలసె గంగ. (ఆను. ౨ ఆ. ౧౧౮.). వలను శబ్దమున కిట్టి యాపవిభక్తిక సప్తమ్యర్థక ప్రయోగములు ప్రసిద్ధములైయున్నవి. సీ. కమలాక్షి యెవ్వరియింటఁ దానుండె నయ్యింటివలన | బెఱవారు సనకుండ. (ఆది. ౮ ఆ. ౧౧౫.) సీ. వడి దాని పోయినవలనిఁ జూచు. (ఆర. ౨ ఆ. ౨౬.) సీ. వర్తత్రయంబున వలనను సప్తాంగములయందుఁ జిత్తంబు మెలఁగుచుండ. (శాంతి. ౬ ఆ. ౨౦౦.)

సప్తమివిభక్తి ప్రత్యయంబు లన్నిటిమీఁదను 'ఉండి' శబ్దము సుసమన్వితమై యుండును. ఇయ్యది మహాకవి ప్రయోగసమృతము. సీ.....గీ. ఇతఁ డపూర్వమనుజుఁ డెందుండివచ్చెనో..... (ఆర. ౨ ఆ. ౩౯.) సీ.....కావున దేవి యిద్దేవభము | నందుండి వసుమతి కొందంగఁ జను దేరవలయు. (ఆర. ౩ ఆ. ౮౦ ప.) సీ.....హరుశిరంబు | నందుండి భువనైకవందిత సురనది, ధరణీతలంబున కరుగుదెంచి. (ఆర. ౩ ఆ. ౮౩.) గీ. అడ్డనుజువరుని తనువునందుండి.....పురుషుండు వెడలిన. (శాంతి. ౩ ఆ. ౧౪౧.) క.....సనత్కుమారుండు మహికిం | జనుదెంచె బ్రహ్మలోకం | బుననుండి

[బా. కార. ౧౦-౧౧ సూ.] ద్వితీయమీడి యుండికి బ్రయోగముకన్పట్టదు 1019

(ఆది. 3 ఆ. ౯౧.) క.....వచ్చెన్ గగనం | బుననుండి కమలమిత్రుడు (ఆది. ౫ ఆ. ౨౦.) సందర్భయోగ్యపదవ్యవధానమును గలదు. వచన. ఎందేనినుండి యొక్కమహామునివచ్చి. (ఆది. 3 ఆ. ౧౦౦.) వచన.....బుఘ లెందేనినుండి యాత్రాపరులై కురుక్షేత్రంబునకుం జోదురు. (ఆర. ౨ ఆ. ౨౬౪.)

ద్వితీయమీడి యుండికి బ్రాచీనమహాకవి ప్రయోగములు కన్పట్టలేదు. “వనమునుండి వచ్చెను - గృహమునుండి వెడలెను” మున్నగు వ్యావహారికవాక్యములు సాధువులనువారు సయితము “వనమున్+ఉండి - గృహమున్+ఉండి” అని ఛేదముచేసి యచటి ద్వితీయకు “ఇతరత్రచద్వితీయా” అనుచింతామణిసూత్రము చొప్పున (ప్రాథ. కార. ౪ సూ. వివరణము.) సప్తమ్యర్థము చెప్పుకొనుటకన్న వేఱగు ప్రాచీనవైయాకరణసమృతమార్గములేదుగదా. కావున నెచ్చటనైన ‘ఉండి’ శబ్ద పూర్వసప్తములెల్ల నధికరణార్థకములై యనియు సవియుండు ధాతుక్తార్థకమగు ‘ఉండి’ శబ్దముతో నన్వయించుచున్నవనియు నెన్నవలెను. వాని నపాదాన పంచమి కాదేశములుగా సూరి సూత్రించుటయు, నచటి ‘యుండి’ శబ్దము విభక్త్యర్థద్యోతకమగు ననుప్రయుక్తశబ్ద మనుటయు సరికాదు. ఈక్రింది యుదాహరణములలోని “ఉండి” శబ్దములేని యంద్వాదిన ప్తమివిభక్తి ప్రత్యయములును ద్వితీయాప్రత్యయములును నపాదానార్థకపంచమికాదేశములై (‘అన్యస్యాః క్వచి ద్భవేచ్ఛాన్యా’ అనుచొప్పున) యనియు నధికరణార్థకములుగాని కర్తార్థకములుగాని కానేరవనియుఁ జెప్పట యుక్తము. ఉండిశబ్దములేని సప్తమికి బ్రయోగములు:—క. వడినది వీపున వెడలిన (ఆశ్వ. ౪ ఆ. ౬౪.) ఉ.....తన్ముఖనేత్ర నాసికా | ద్వారములందు వెల్వడియె దారుణవహ్ని శిఖాకలాపముల్. (ఆర. ౪ ఆ. ౪౧౦.) (ద్వారము లందున్ = ద్వారములవలన) (అపాయార్థపంచమి.). క. నలుఁ దొల్లి యాక్రమించిన | కలి కర్కటకవిషంబుఁ గ్రక్కుచు నొడలన్ | వెలువడి..... (ఆర. ౨ ఆ. ౧౭౯.) వ. నాయం దధికధనంబుఁ గొనిపొమ్ము. (ఆది. ౨ ఆ. ౧౯౩.) (ఇది గ్రహ్యదియోగజపంచమి.) క.....ముఖనేత్రనాసికారంధ్రములం | దనవరతరోషపావక | జనితశిఖావితతు లక్కిజంబుగ వెడలెన్. (ఆర. ౬ ఆ. ౩౧౬.) చ.....నూతిలో | వెలువడఁ గోమలిం దిగిచె. (ఆది. ౩ఆ. ౧౪౪.) (విస్తర. IV) చ.....నీరిలో | ను వెడలకుండి కూర్చు మతనుస్థితి. (ఆను. ౧ ఆ. ౨౩౨.) నీ.....న రేంద్ర.....మనువరుణ్మనీయందుఁ బడయు నెన్నిక...

విస్తర. IV ౨౪౭ విషయము:—“వలన కాదేశంబగు ద్వితీయాసప్తములమీడి యుండికి లోపంబు బహుళంబుగానగు. (ద్వితీయమీదనున్న యుండి కొక్క

.....వచ్చితి, ననురాగవతివైన ననువరించి | పడయుము నాయం
దపత్యంబు. (మనుచ. ౬ ఆ. ౯౮.) ఇట్టియెడల “అందు” విభక్తికి లేని ‘వలన’
వర్ణకార్థము నంగీకరించి, సూ. రా. నిఘంటుకర్త లుదాహరించిరి. (చూ. సూ.
రా. ని. అందు శబ్దమునొద్ద.) ఈపక్షమున నీక్రింది ప్రయోగములచొప్పున
ద్వితీయా ‘ను’ ప్రత్యయమునకును వలన వర్ణకార్థము నేల యంగీకరింపలేదో
తెలియకున్నది. ఉండిలేని ద్వితీయా ప్రయోగములు. చ.....చే దినం | దను
తనువున్ బృహద్రుధిరథారలు బోరన మీది కొల్కుగన్. (సభా. ౨ ఆ. ౬౮ ప.),
(విస్తర V) ఉ.....పుడుదేహము వెల్వడి తేజమంబరం | బెల్ల వెలుంగవచ్చి.
(సభా. ౨ ఆ. ౬౯.) క.....విద్యాధరసములు పురము వెల్వడిరి. (ఆర. ౧
ఆ. ౧౫౪.) ఉ.....కూ | ర్తమ్ము గడంగి నీర్వెడలి. (ఆను. ౧ ఆ. ౨౩౩.)
(నీర్వెడలి = నీరిని వెడలి = నీరివలన వెడలి.). శా.....మృత్యువున్ | గావం
గోరు బహుప్రకారముల లోకంబు.....(నిర్వ. ౩ ఆ. ౬౯.) (మృత్యువున్
గావన్=మృత్యువు వలన గావన్. త్రాణార్థకపంచమి.)

ప్రయోగమైన (గలదా). బహుళగ్రహణముచే నందు మీదియుండికి లోపంబు
కలుగదని యెఱుంగునది. ఈసూత్రము నిట్లు చెప్పుట కంద్వితరసప్తవ్యర్థకవర్ణకం
బులమీది యుండికి లోపంబు వచ్చుట ప్రయోజనంబు” (ప్రాథ. కార. ౧౧ సూ.)
వైరితి నందువర్ణకముమీది యుండిలోపమును జూచికొనక ప్రాథవ్యాకర్త
ప్రమాదపడి వ్రాసెను. గుప్తార్థప్రకాశికాకర్త యీ ప్రాథవ్యాకరణవిషయముల
ధనగ్రంథములో నెక్కించెను. “బహుళగ్రహణముచేత వనమందుండి వచ్చెను
ఇత్యాదులందలి యుండికి లోపంబు గలుగదు.....” (బా. గు. ప్ర. కార.
౧౧ సూ. వ్యాఖ్య.)

... విస్తర. V ౨౪౭ విషయం:—పయిరితి నుండి లేనిస్థలములందు బహుళముగా
వలనకు ద్వితీయా సప్తమ్యాదేశములుగల ప్రయోగములు. వెలయుచుండగా
బేటికావ్యాఖ్యాత యీక్రిందిరితిని వ్రాయుట కేవల మపరిశీలనమూలకము. “ఉండి
లేని వలన వర్ణకమున కీవిధి గలుగదని గ్రహించునది. (౨౪౭ పుట.). “ద్వితీయా
మీద నున్న యుండికిని సప్తవ్యర్థకముమీద నున్న యుండికిని లోపము ప్రాచీన
ప్రయోగములందగపడమింజేసి (యు) సూరి త్రిలింగలక్షణ శేషమార్గము నాదరింపఁ
డయ్యెను.....ఇట్టి యుండి లోపించిన ప్రయోగములు తొలుతటి తెలుగు
గ్రంథముల మృగ్యములయ్యె. నన్నయప్రయోగముల నుండి పరముగా సప్తమియే
దృష్టము.” (౨౪౮ పు.) (బా. సా. వే. కార. ౧౧ సూ. వ్యాఖ్య.)

ఉండిపదం బాకానొకచో వలనవర్ణకంబున కను
ప్రయుక్తం బగు. ౧౦.

హిమగిరివలననుండి గంగ వొడమె. నాకంబువలన
నుండి నారదుండు వచ్చె.

బాలవ్యాకరణ వివృతి. ఉండిశబ్దము పరంబగునపుడు వలనకు ద్వితీయాసప్త
ములు ప్రాయికంబుగ నగు. ౧౧.

౨౪౭ I విష. వనమునుండి వచ్చె, వనమందుండి వచ్చె, ఊరినుండి
వచ్చె, ఊరనుండి వచ్చె, వనమునుంచి - ధనమునుంచి
యని యుంచి శబ్దానుప్రయోగంబుతోఁ గొందఱు
వ్యవహరించెదరు. కాని యది సాధుకవిప్రయోగా
రూఢంబుగాదని యెఱుంగునది.

సంజీవని. ౨౪౭ I విష:—౧౦ సూ. వ్యాఖ్య:—వలన వై ననుప్రయుక్త
మగు “ఉండి” శబ్దమునకుఁ బ్రయోగములు మృగ్యంబులనియు నేదే నొకటి
రెండుస్థలములు దొరకినను నందలి ‘వలనన్’ అనునది యశాపవిత్రక్తిక వలచుశబ్ద
సప్తమ్యంతరూపమే యనఁదగియుండుననియు నీవఱకు వ్రాయఁబడెను. (౨౪౭ విష.).
ఆ.వె. విష్ణుపదమువలన విధునివలన సూర్యు | వలన మేరురూపకలితుడైన | విష్ణు
వలనఁ ద్రిపురవిజయవశాళివలన | నుండి హిమనగమున నొలసె గంగ. (ఆను. ౨ ఆ.
౧౧౮ ప.). ఇందుఁ బెక్కు వలనల కొక్క యుండిశబ్దము నిల్పఁబడుటయు నిందలి
‘వలనన్’ అనునది ప్రత్యేకపదమనుటకు సహకారియగుచున్నది. వివిధసప్తమ్యంత
ముల మీఁదను ‘ఉండి’ శబ్దము నిల్పుచుండుటయు నద్దానితో నట్టి సప్తమ్యంతము
లన్వయించుచుండుటయు బహుప్రయోగ ప్రదర్శనపూర్వకముగా నీవఱకుదాహరింపఁ
బడెను. (౨౪౭ విష.). అట్టి విషయమునె “పరేషాండాద్విశిష్టేషు | సప్తమ్యాద్యా
విభక్తయః” అను నధర్వణకారిక విశదీకరించుచున్నది.

౧౧ సూ. వ్యాఖ్య:—“వనమందుండివచ్చె - ఊరనుండివచ్చె” అనురీతి
సప్తమ్యంతప్రయోగములు మహాకవిసమృతములు నధర్వణసమృతములు (౨౪౭ విష.)
నయి యున్నవిగాని వానిలోని యందువర్ణకము వలన కాదేశముగా వచ్చినదనుట
సరికాదు. ఉండిశబ్దముతో నన్వయించుచున్న యచటి ‘అందు’ వర్ణక మధికరణార్థ
కము. సంస్కృతములోని యపాదానపంచమీస్థలములు పయిరీతిని ‘ఉండి’ శబ్దముతో
నన్వయించు నధికరణార్థకసప్తమిచేఁ దెలుగున వచింపఁబడునని యెఱుంగునది.
కా.....నన్నుఁ జూడఁ జనుడే వెన్నాళ్ళతో యుండి” (పాండు. ౩ ఆ.)

అనురీతి ప్రయోగములందలి 'ఉండి' శబ్దము ప్రభృత్యర్థకముగానఁ బ్రకృతమగు నపాదానార్థస్థలవిషయకము కాదని కొందఱయొశయము. "ఉండి - అన్య..... ర. ప్రభృతి (మొదలుకొని) అనునర్థమును దెలుపును. ఉ.....నుభారసము చింది పయిం దిగువాఱ నంతనుండి న్నెల సన్నగిల్లు. (విజ. వి. ౧ ఆ. ౭.) (అంత నుండిన్.....అది మొదలుకొని) (అంతన్, అనునది ప్రథమాంత మెట్లుగను?)" (సూ. రా. ని.). "నాటనుండి - నేటనుండి - ఇంతటనుండి - అంతటనుండి. అవని రాజ్యభరంబుఁ బూనిన యంతనుండి.....ఇత్యాది వచన మాచార్యస్య. అందుండి పలికి రప్పడు ఇత్యాదా 'ఉండి' శబ్దస్య స్థిత్యేత్యస్య పర్యాయత్వమ్..." (అహో. 3౬౩ పు.) అని యహోబలపతి వ్రాసెను. వైవానియందును నుండిశబ్ద మునకు సప్తమితో నన్వయము కుదురకపోలేదు. ప్రభృత్యర్థకములకుముందుఁ బ్రథమ నిల్పుట యుక్తము. ఇంక "వనమునుండివచ్చె-ఊరినుండివచ్చె" అనురీతిని ద్వితీయమీఁద నుండిశబ్దము నిలిచి యపాదానపంచమ్యర్థమును వచించు ప్రయోగ ములు ప్రాచీనమహాకవి గ్రంథములందుఁ గనపట్టలేదు. "గుడినుండే గుడిరాళ్లు మ్రింగుట. అని రుక్మాంగదచరిత్ర ప్రయోగము కనబడుతున్నది" (బాలక. ౧౯౩ పు.). అని శరణ్యకర్తగారు వ్రాసిరికాని యీ ప్రయోగము ప్రకృతమగు నపాదాన పంచమీస్థలముకాదు. అధికరణార్థకము. ఏవేని యర్వాచీనప్రయోగములలో "వనమునుండివచ్చె - ఊరినుండివచ్చె" అనురీతిని బ్రయోగింపఁబడినను నచటి ద్వితీయ "ఇతరత్రచ ద్వితీయా" అనుచొప్పున సప్తమ్యర్థకమేకాని యపాదాన పంచమ్యర్థకముకాదని యచటి "ఉండి" శబ్దముతోడి యన్వయము విశదపఱుపఁ గలదు. వనమున్ = వనమందు, ఉండి = ఆవఱకునుండి, వచ్చె ననునర్థ మచట నుసంగతముగా నుండును, ఇట్లే యంతటను నెఱుంగునది. "నన్నుండి - నిన్నునుండి - వారినుండి - వీరినుండి - మమ్ముండి - మమ్మునుండి - అందుండి - ఎందుండి - ఇందుండి....." (అహో. 3౬౨ పు.) అని కవికొరోధరామణమున నుదాహరింపఁ బడెను. వీనియందలి 'అందుండి' మున్నగునవి సప్తమ్యంతములే. 'నన్నుండి' మున్నగునవి కవిప్రయుక్తములయినచో నట "ఇతరత్రచ ద్వితీయా" అనుచింతామణి సూత్రముచొప్పున సప్తమ్యర్థమునవచ్చిన ద్వితీయలే యని చెప్పవలసి యుండును. "ఉండి - అన్య.....౩ హేత్వర్థకము. క. నిన్నుండి వీనిరూపముఁ | గన్నులుఁ జూడంగఁ గలిగె.....(అని. ౨ ఆ. ౧౩౭.) (నిన్నుండి = నీవు కారణ ముగా.....)" (సూ. రా. ని.). ఇచట "నిన్నున్ = నీయందు = నీసహాయ మందు, ఉండి = ఉండుటచేత" అని యర్థముచేసినచో హేత్వర్థకత్వము లభింపఁ

[బా. కార. ౧౨ సూ.] సూరి ద్వితీయాసత్తములువలనకాదేశములనగాదు 1023

గలదు. అజడస్థలములందును ద్వితీయవచ్చుటకవిప్రయుక్తమగుట నది విరుద్ధము కాదు. “ఓక్కొకచో భూతార్థకాసమాపక్రియ హేత్వస్థకంబగు. ఉదా:—రాహు కంఠము దెగి దేహము ధరణిఁబడియె. (భార. ఆది. ౨ ఆ.)” (ప్రాథ. క్రియా. ౧౫ సూ.). “వనమునుంచి - ధనమునుంచి.....” అనువాక్యముచే సూరి ‘వనమునుంచి వచ్చెను’ ఇత్వాదివాక్యముల నంగీకరింపకుండుట యుక్తమేకాని కొన్నియొడల ద్వితీయమిఁది ‘ఉంచి’ శబ్దప్రయోగము సుసమన్వితమగుచుండుట చేత నట్టియొడల నర్వాచీనకవిప్రయోగములనుబట్టి సాధుత్వము నంగీకరించుట యుక్తము. ‘మంచమునుంచి దిగెను’ అనుచో మంచము నచట నుంచివేసి దిగె ననునర్థము సుసమన్విత మగుచున్నదిగదా. పరేఘాండాద్విశిష్టేష్విత్వాద్యధర్వణ సూత్రములోని యాదిశబ్దముచే ‘ఉంచి’ శబ్దమును బ్రయోగానుసారముగ గ్రహించుట యావశ్యకము. “కాంచియిస్తుంత్రి యెచ్చోటినుంచినచ్చె” (కృష్ణ రాయవిజయము. IV ౨౬౦ బాలక. ౧౯౮ పు.) ‘ఎచ్చోటనుంచి’ అనుపాఠము ముద్రణసంస్కర్తప్రమాదకృతము. ౨౮౭ విషయమున “ఉండి - ఉంచి” అను వానినిగుఱించి విపులముగ పివరింపఁబడెను. (విస్తర.)

సర్వవిభక్తిః సంస్కృతతుల్యా. (ఆం. చిం. హలం. ౧౫ కారి. అహో. ౮౨౩ పుట.)

అన్యారాగితరరేదిక్ శబ్దాల్లాత్తర పదాజాహి యుక్తే. (౨-౩-౨౯.) ఏభిర్భోగే ఐక్యమీ స్యాత్. అన్యేత్యర్థగ్రహణమ్. ఇతరగ్రహణం ప్రవృత్తార్థమ్ - నన్నయా. అన్యో భిన్న - ఇతరో వాక్యష్టాత్. ఆగ్రాద్వనాత్ - ౨౮౮ విషయము. ఋతేకృష్టాత్ - పూర్వోగ్రామాత్.....నైత్ర త్పూర్వః ఫాల్గునః.....ప్రాక్ ప్రత్యగ్వా గ్రా మాత్.....(సి. కా. ౫౯౫ సూ.)

కంటేనాగ్రాదాదేశః. (ఆం. చిం. అజం. ౮ కారి. అహో. ౨౭౩ పు.)

విస్తర. ౨౮౭ I విషయము:—“ఉండిపదంబు పరంబగుచో వలన కందువర్ణక మట్లు నవర్ణకంబు నగు” (ప్రాథ. కా. ౧౦ సూ.). “వలన కాదేశంబగు ద్వితీయాసత్తముల మిఁది యుండికి లోపంబు బహుళంబుగా నగు.....బహుళగ్రహణంబుచే నందు మిఁదియుండికి లోపంబు కలుగదు.....” (ప్రాథ. కార. ౧౧ సూ.) అని యట్లు బాలవ్యాకరణమును సవరించుచు ద్రిలింగలక్షణశేషకర్తయు ద్వితీయాసత్తములు వలన కాదేశమనియె వచించెను.

కల్పతరు. ౨౪౯ విష:—సర్వవిభక్తి రిత్యాదిసూత్రము ౨౩౪ విషయమున వ్యాఖ్యాతము - పాణినీయాదిసూత్రములను మూలముగాఁ గొనుట కిదియే మూలము. అన్యారాదిత్యాది:—అన్య = అన్యశబ్దార్థకములగు 'ఇతర - భిన్న' మున్నగుశబ్దములయొగమందును, ఆరాత్ = దూరసమీపార్థకశబ్దములయొగమందును; ఇతర - ఋతే - దిక్ శబ్దాల్పాత్తరకద - ఆచ్ - ఆహియుక్తే = 'ఇతర - ఋతే' అనుశబ్దములయు, అష్టాధాతూ త్తరపదకములగు దిక్ శబ్దములయు, ఆచ్ - ఆహిప్రత్యయములయు, యోగమునందును బంచమీపాఠ్యత్ = పృథ్వీమీ విభక్తియగును. అన్యశబ్ద మన్యార్థపరమగుటచే సూత్రములోని 'ఇతర' శబ్దమన్యార్థదుల విస్తృతిని దెల్పును. ఉదా:—అన్యో - భిన్న - ఇతరోవాకృష్టాత్ = కృష్ణు కంఠే = కృష్ణునకు - నన్యఁడు - భిన్నుఁడు - ఇతరుఁడు. ఆరాద్యనాత్ = వనము కంఠే = వనమునకు - దూరము సమీపము. ఋతేకృష్టాత్ = కృష్ణునికంఠే = కృష్ణుఁడు దప్ప, పూర్వోగ్రామాత్ = గ్రామముకంఠే = గ్రామమునకుఁ బూర్వము. చైత్రా త్సూర్యః ఫాల్గునః = చైత్రమునకంఠే = జైత్రమునకు-బూర్వము ఫాల్గునము. ప్రాక్ - ప్రత్యగ్వా వనాత్ = వనముకంఠే = వనమునకు - దూర్పు - పడమర. మొ. వైస్థలములందుఁ దెల్లన "కు" వర్ణకమునకును వాడుకగల్గుటంజేసి యట్లు చూపఁబడెను.

కంఠే-న్యారాదిత్యాది:—అన్యారాదాదే: = అన్యారాదిత్యాది పాణినీయ సూత్రసిద్ధమగు వంచమిచోట, కంఠే = కంఠేవర్ణకమగును. సంస్కృతమున హ్రస్వ వక్రములు లేమింజేసి భట్టారకునిచే "కంఠే" అని ప్రయోగింపఁబడినను నచట 'కంఠేన్' అనునదియే యుద్దేశింపఁబడినదని యెఱుంగునది. ఉదా:—రామునికంఠే నితరుఁడు, వనముకంఠే = వనమునకు దగ్గఱ. మొ. ప్రయోగములు:—చ..... అంబుజనాభునిఁ బ్రీతుఁజేయుకంఠేను హితమైనకృత్య మొకటి గలదే..... (ఉద్యో. 3. ఆ. ౧౫౮.) ఒకటి = వేటొకటి, ఒకటి యన్యార్థకము. "ఏకే ముఖ్యాన్య కేవలాః" అని యమరము. ఒకటిశబ్ద మేకశబ్దార్థకము. నీ. ఇంత | కంఠేను గచ్ఛంబు గలదె యొండు. (సభా. ౨ ఆ. ౨౬౯.) అధికహీనాదిశబ్దయోగమునందును "కంఠే" వర్ణకమగును. ఉదా:—నీకంఠే నధికుఁడు. మొ. ఇట్టి 'కంఠే' వర్ణకముచోట'కు' వర్ణ కము నిల్పుటయుఁ గలదు. "అధికశబ్దేనయోగేన ప్రమీ పృథ్వీమ్యావిష్కృతే." 'తస్మిన్నధిక్' (నీ. కౌ. ౧౮౪౬ సూ.) ఇతి, 'యస్తాదధిక్' (నీ. కౌ. ౬౪౫ సూ.) ఇతి చ సూత్రనిర్దేశాత్." (నీ. కౌ. ౬౪౩ సూత్రపువివరణము.) అని సంస్కృతమునందును నధికశబ్దయోగమునఁ బంచమి యంగీకరింపఁబడెను. క.....ప.జా. | పరిపాలనంబు

కంటెను । ధరణీశ విశేష మొందు ధర్మము గలదే. (ఆర. ౧ ఆ. ౨౫౫.). వెక్కు
శబ్దముల కొక్క 'కంటె' వర్ణకము నిల్పుటయుఁ గలదు. ఉ. సూతసుతుండు వీఁడనక
సూనుల తమ్ములకంటె నాకు సం । ప్రీతి యొనర్చి. (ఉద్యో. ౪ ఆ. ౩౯ ప.) కువర్ణక
స్థితికిఁ బ్రయోగము:—గీ.....జలపూర్ణమంగళకలశమునకుఁ । బాద్యమునకును
గుళలసాప్రశ్నమునకు । మిగుల నొండు జనార్దను మెచ్చుగాదు. (ఉద్యో. ౩
ఆ. ౧౬౦.) ఉ.....ఉ । ర్వీచనుఁ డాత్మశక్తి కలిరిక్తములైన సముద్యమం
బులన్. (శాంతి. ౩ ఆ. ౧౭౨.) క. విలువిద్య నొరులు నీక । గ్గలముగ లేకుండ
నిన్నుఁ గఱపుదు.....(ఆది. ౫ ఆ. ౨౩౯.). కంటె వర్ణకమున కర్వాచీన
రూపము 'కన్న' అనునది. చ.....చ । న్నినదముకన్నఁ దిన్ననయి. (వసుచ. ౨
ఆ. ౫౬.) క. నిన్నుఁ జెఱగొన్ని హైహయ । క్తన్నం దోర్విర్య మెక్కుడగు
భార్గవు లీ । ల న్నిర్జీచినరాముని । కన్నను శూరుండు ముజ్జగంబులఁ గలఁడే.
(చమత్కారరామాయణము. అప్పక. ౩ ఆ. ౨౩౮ ప.)

కంటె వర్ణకం బన్యార్థాదియోగజుబగు పంచమి
కగు. ౧౨.

బాలవ్యా. రామునికంటె నన్యుండు ధానుష్కండు లేడు.
వివరణము. లోభంబుకంటె నితరంబు దోషంబులేదు. ఇచట
౨౪౮ I విషయము. షష్ఠీయు నగు. రామున కన్యుండు ధానుష్కండు
లేడు. అన్యము - ఇతరము - పూర్వము - పరము -
ఉత్తరము ఇత్యాదు లన్యదులు.

సంజీవని. ౨౪౮ I విష:—అన్యార్థాదియోగజుబగు అన్యార్థాదిత్యాది
పాణినీయసూత్రోక్తశబ్దయోగమునఁ గల్గుపంచమికి "కంటె" వర్ణకంబగు నని
యర్థము. ధానుష్కండు = భనుర్విద్యాకుశలుండు. ప్రయోగాదులెల్ల ౨౪౮
విషయమున విస్తరింపబడెను.

సర్వవిభక్తి స్పంస్కృతతుల్యా. (ఆం. చిం. ౧౫ కా.
హలం. అహో. ౪౨౩ పు.)

నన్నయా. కల్పమీవిభక్తే (౨-౩-౪౨.) విభాగోవిభక్తమ్. నిర్ధా
౨౪౯ విష. ర్యమూజస్య యత్ర ఛేద ఏవ తత్ర కల్పమీ స్యాత్.
మాధురా: పాటలిపుత్రకేభ్య ఆభ్యతరా: . (సి. కౌ.
౬౩౯ సూ.)

కల్పతరు. అర్చ విష:—సర్వవిభక్తిరిత్యాదిసూత్రము ౨౩౪ విషయమున వ్యాఖ్యాతమయ్యెను, పాణినీయాదిసూత్రములను మూలముగాఁ గొనుట కిదియే మూలము.

పశ్చిమీత్యాది:—విభక్త మనఁగా విభాగము. నిర్ధారణావధికిని నిర్ధారణ మాణమునకును నెచట భేదమే యుండునో యచట నిర్ధారణావధివాచకముకంటె బంచమి వచ్చునని యర్థము. ఉదా:—మాధురా: = మధుగాదేశీ-యులు పాటలి పుత్ర కేభ్య: = పాటలిపుత్ర వాసులకంటె, ఆధ్యతరా: = అధికధనవంతులు. ఇచట మాధురులు పాటలిపుత్ర వాసులును బరస్పరము భిన్నులు. నిర్ధారణమాణులు మాధురులు. నిర్ధారణావధిహతులు పాటలిపుత్ర వాసులు. కాన నిర్ధారణావధివాచక పాటలిపుత్ర శబ్దమునకంటె బంచమి యయ్యెను. “అత్ర మధురాదేశీయత్వ పాటలి పుత్ర దేశీయత్వయోః గోత్యాశ్వత్వవత్ విరోధాత్ కథంచిదపి తద్రూపేణ నాఽభేదఐతి నిర్ధారణావధేః పశ్చిమీతిభావః” (బాలరు. వ్యాఖ్య. ౬౩౯ సూ.) “కాకాత్ గోకిలః కృష్ణః ఇత్యాది నిర్ధారణే పశ్చిమ్యేవ నతు షష్ఠీర్ ప్రత్యాయాంతి వక్తవ్యమ్” (ముగ్ధ. దుర్గా. ౩౧౩ సూ.) కాక గోకిలములు పరస్పరవిభిన్నములు గాన నిర్ధారణావధివాచకము పశ్చిమ్యంతమయ్యెనని భావము. షష్ఠీర్ ప్రత్యాయములు వచ్చెడి నిర్ధారణముగల “మనుష్యులలో క్షత్రియుఁడు హోతుఁడు” మున్నగుచోటు లందు క్షత్రియులును మనుష్యులే కాన నిష్టి కేవలభేద మచట లేదని తాత్పర్యము. వైరితని సంస్కృతమున “పశ్చిమీవిభక్తే” అనుసూత్రముచొప్పున “కాకాత్ గోకిలః కృష్ణః” మున్నగుచోట్ల బంచమియే వచ్చునుగాని తెలుంగున “కాకముకంటె గోకిలము నల్లనిది. కాకమునకు గోకిల నల్లనిది” అని యిట్లు పంచమియు షష్ఠీయుఁ బరస్పరమున నగును. క. భూరిగుణోన్నతు లనఁదగు|వారికి ధీరులకు ధరణి వల్లభులకు వా|క్పారుష్యము సన్నై మహా|దారుణ మది విషముకంటె దహనము కంటెన్. (సఖ. ౨ ఆ. ౧౭ ప.) ఆ-వె. కర్ణ నగపు లోకగర్హితుం డగు దుస్స. సేను చెయిది కంటె.....నామనంబు.....నేర్పుచున్నయది. (ఆర. ౧ ఆ. ౧౩౯.) క. నర సిద్ధసాధ్యవిద్యా | ధరసురకన్యకలకంటె దమయంతియ సుం | దరి.....(ఆర. ౨ ఆ. ౩౧.) చ. సుతజలపూరితంబులగు నూతులు నూటిటికంటె సూన్యత | వ్రత యొకబావిమేలు మఱిబావులు నూటిటికంటె నొక్కస | తక్కితు వది మేలు తత్కృతుశతంబునకంటె సుతుండు మేలు త | త్సుతశతకంబుకంటె నొకసూన్యత వాక్యము మేలు భూవరా. (ఆది. ౪ ఆ. ౯౪.) సీ. నీకంటె హరి బుద్ధిలేకయే నిజ నేత్రకమలంబు పూన్చి చక్రంబు గొనియె | మఘవ్రండు నీకంటె మరులైయె క్రతు

[బా. కార. ౧౩ సూ.] నిర్ధారణపంచమిచోట 'కు' నిల్చునని సూరి చెప్పలేదు. [౧౭]

తతి, నర్పించి దేవేంద్రుడై వెలింగె । నిఖలదేవాలియు నీకంటె నవివేకులయ్యె
సేవించి భోగాత్మలైరి । (నన్ని. కు. ౨ ఆ. ౧౬౪ ప.) (ఇందు హరి
ప్రభృతులు నీకంటె నెక్కువవారని యర్థము నెన్నునది.) షష్టికే బ్రయోగములు:—
తే.గీ. విత్తరక్షకుఁ గడుమేలు వృత్తరక్ష. (ఆర. ౪ ఆ. ౧౩౦.) క.....నాక
కాదీ । త్రిలోకముల కధికుఁ జూచితిమి యొకయెఱుకున్. (ఆది. ౨ ఆ. ౨౬౫.)
క.....పుణ్య । వ్రతచర్యను నీవ యెల్లవారికి నత్యు । న్నతుఁడవు.....
(ఆర. ౨ ఆ. ౨౩౪ ప.) తే.గీ. సాధ్యులకు దేవతలకుఁ బ్రజాపతులకు । శాశ్వతుఁ
డితండ యని. (ఉ. హరి. ౬ ఆ. ౧౪ ప.)

కంటె వర్ణకంబు నిర్ధారణ పంచమికగు. ౧౩.

బాలవ్యాకరణ ఎచ్చట నిర్ధారణమాణంబు జాత్యాదులచే భేదంబె

వివరణము. కలిగియుండు నచటం బంచమి యగు. ఆపంచమికిం

౨౪౯ I విషయము గంటె వర్ణకం బగునని యర్థము. జానపదులకంటె నాగ

రులు వివేకులు. మానహానికంటె మరణము మేలు.

సంజేవని. ౨౪౯ I విషయము:—జానపదులు పల్లెలయందు వసించువారు, నాగ
రులు = పట్టణవాసులు. జానపదత్వనాగరత్వములు పరస్పరము కేవలము విభిన్న
ములు. నాగరులు వివేకులుగా నిర్ధారణము చేయఁబడెను గాన నిర్ధారణమాణ
నాగరులు జాతిగుణక్రియాద్రవ్యములచే నిర్ధారణావధిభూతజానపదులకంటె భేదమే
కలిగియుండుటంజేసి నిర్ధారణావధివాచకజానపదశబ్దము కంటె వర్ణకాంత మయ్యెనని
గ్రహింపవలయును. ఇట్లే యంతటను నెఱుంగునది. ఇందులకు మహాకవిప్రయోగ
ములు ౨౪౯ విషయమునఁ జూపఁబడెను. అట్టి ప్రయోగములనుబట్టి “జానపదులకు
నాగరులు వివేకులు - మానహానికి మరణము మేలు” అని షష్ఠీయు నుండవచ్చును.
సూరి యట్లు వచింపకుండుటకుఁ గారణము తెలియకున్నది.

సర్వవిభక్తి స్పంస్కృతతుల్యా. (ఆం. చిం. హలం.

౧౫ కారి. అహో. ౪౨౩ పుట.)

విభాషాగుణేఽస్త్రియామ్. (౨-౩-౨౫.) గుణే హేతా

వస్త్రీలిక్ష్ణే షష్ఠమీవాస్యాత్. బాధ్యా జ్ఞాద్యేన వా

బద్ధః - గుణేకిమ్ - ధనేన కులమ్ - ఆస్త్రియామ్ కిమ్.

నన్నయ. బుద్ధ్యా ముక్తః - 'విభాషా' ఇతి యోగవిభాగాదగుణే

౨౫౦ విష. స్త్రియాంచ క్వచిత్ - ధూమా దగ్నిమాన్ - నాస్తి

ఘటోఽనుపలభేః. (సీ. కౌ. ౬౦౨ సూ.)

పట్టితితు పఞ్చమీగుణేహేతౌ. (ఆం. చిం. అజం. ౭

కారి. అహో. ౨౭౧.)

కేచి న్నాన్తాచ్చ గుర్వాదే ద్వ్యక్షరా త్పట్టి మూచిరే.

(ఓకృ. క్రియా. ౧౯ కారి. అహో. ౨౯౯ పు.)

కల్పతరు. ౨౫౦ విష:—సర్వవిభక్తిరిత్యాదిసూత్రము ౨౩౪ విషయమున వ్యాఖ్యాత మయ్యెను. పాణినీయాదిసూత్రములను మూలముగాఁ గొనుట కిదియే మూలము.

గుణే = గుణము, హేతౌ = హేతువగుచుండఁగా, అస్త్రియామ్ = స్త్రీలింగే తరస్థలమున, పఞ్చమీ = పంచమీవిభక్తి, వాస్యాత్ = వైకల్పికుముగా నగును. ఉదా:—బాద్యాత్ - బాద్యేనవా బద్ధః = బాద్యముంబట్టి, (లేదా) బాద్యము చేతను, బద్ధుండగుచున్నాఁడు. గుణేకిమ్ = 'గుణము' అననేల? ధనేనకులమ్ = ధనముచేత కులము గల్గునని యగునేకాని ధనముంబట్టి కులము గల్గునని సిద్ధింపదు. అస్త్రియామ్ కిమ్? బుద్ధ్యా ముక్తః = అస్త్రియామ్ను చెప్పనేల? బుద్ధిచే ముక్తుడగును. బుద్ధిశబ్దము స్త్రీలింగముగాన 'బుద్ధేః ముక్తః' అనురీతిని బంచమి కలుగదు. గుణవాచకే తరస్థలములందును స్త్రీలింగవాచకస్థలములందును బంచమి "ధూమా దగ్నిమాన్ - నాస్తి ఘటోఽనుపలభ్దే" అనురీతిని బ్రమోగింపబడుటంజేసి - ప్రకృతసూత్రమున 'విభాషా' "గుణేఽస్త్రియామ్" అని యొగవిభాగముచేసి యట్టివానిని సమర్థింప నగునని "విభాషా" ఇతియొగవిభాగా"దత్వాదివాక్యమునకుఁ దాత్పర్యము. "విభాషా" (వ్యాఖ్య) హేతౌపఞ్చమీవాస్యాదివిభక్తః.....గుణేఽస్త్రియామ్ (వ్యాఖ్య)...గుణే హేతౌ వస్త్రీలిక్తే పఞ్చమీ వాస్యా దిత్కుక్తోఽర్థః" (బాలమ. వ్యాఖ్య. సి. కౌ. ౬౦౨ సూ.)

పట్టిత్యాది:—గుణేహేతౌ = గుణము హేతువగుచుండఁగా, వచ్చు' పఞ్చమీతు = పంచమీవిభక్తి, పట్టితి = 'పట్టి' అను ప్రత్యయముచే వాచ్యమగును. "బాద్యము+పట్టి - బద్ధుఁడు" అనుచో "అందు పట్టి కూర్చి విభక్తిమ" అను నధర్వణ సూత్రముచొప్పున (౨౨ విష.) నుమ్మురాఁగా "బాద్యము+ను+పట్టి = బాద్యముం బట్టి బద్ధుండగు" ననురూపము సిద్ధించును. సంస్కృతమునందలి యొక్కొక్కవిధమగు విభక్తి యర్థమునఁ దెలుఁగున నొక్కొక ప్రత్యయమగునని చూపుట కిట్లు వచింపఁ బడెనేకాని తెలుఁగునఁ బ్రాయశముగా హేత్వర్థమునఁ దృతీయాపంచము లెట్లును సిద్ధించునుగదా? గీ. విద్య యొసఁగును వినయంబు వినయమునను | బడయుఁ బాత్రతవలన ధనము!.....

కేచిదిత్యాది - ద్వ్యక్షరాత్ = రెండక్షరములుగల్గినట్టియు, గుర్వాదేః = గుర్వక్షరము పదాదిని గల్గినట్టియు, నాంతాచ్చ = భావార్థక నకారాంతశబ్దమునకుఁ బరముగాను, కేచిత్ = కొందఱు, పట్టిమూచిరే = పట్టి విభక్తివచ్చునని పల్కిరి. నకారాంతమనఁగా నుజ్యంతమని యర్థము. నాంతపదము విభక్తియోగయోగ్యము కాకున్నను బ్రత్యేకవిధాన సామర్థ్యమున దాపైని 'పట్టి' మాత్రము నిల్చును. (విస్తర.) (30౯ విష. చూ.) ఉదా: నీవుగలుగంగబట్టి

పట్టివర్ణకంబు హేతువులగు గుణక్రియల కగు. ౧౪.

బాలవ్యా. జ్ఞానముంబట్టి ముక్తుడగు. నీవు వచ్చుటంబట్టి ధన్యుడ
౨౫౦ I విషయము. నయితిని. ఇచట వలన వర్ణకంబు నగు, జ్ఞానమువలన
ముక్తుడగు.

సంజీవని. ౨౫౦ I విష:—సంస్కృతమునందె గుణవాచకేతరస్థలములందును బంచమి యంగీకరింపబడుటం జేసియుఁ గ్రియ హేతువగునపుడును బంచమి ప్రయోగ దృష్టమగుటం జేసియు “హేతువులగు గుణక్రియలకు” అని సూరిగారు సవరించిరి. కాని దేనికిని మహాకవిప్రయోగము లభింపలేదు. గుణమునకు:—జ్ఞానముంబట్టి ముక్తుడగు. క్రియకు:—నీవు వచ్చుటంబట్టి ధన్యుడనైతిని. ఇట్టియెడల వలన వర్ణకమును వచ్చునని వివరించి ‘జ్ఞానమువలన ముక్తుడగు’ అని యుదాహరించిరి. బా. కార. ౪ సూత్రముచొప్పున ‘చేత’వర్ణకము నగునని యేల యుదాహరింప రై రో తెలియకున్నది. జ్ఞానముచేత ముక్తుడగుననియు నుండనగును.

విస్తర. ౨౫౦ విష:—“కొన్నియెడల హేతువునం దన్నంత క్రియల మీఁదను బట్టివర్ణకంబు విభాషనగు. ఉదా:—గీ.....ఎట్లు సమకూరు వీరికి నీప్రభావ | మీవు గలుగంగబట్టి కాకిందువదన (కాళీ. 3 ఆ. ౪౪.) పక్షంబునఁ గలుగుటంబట్టి, మొ.” (ప్రౌఢ. కా. ౧౨ సూ.) ఈశ్రీనాథప్రయోగమున కీక్రింది శంభుదాసప్రయోగము మూలము కానోపును. మ. గతవిద్వేషుడు ధర్మనంద నుడు గల్గంబట్టి యిహ్వాట దు | ర్గతికిందప్పిలి. (ఆర. ౬ ఆ. ౬౧ ప.) ప్రాచీనకాలమున నిట్లు రెండక్షరములుగల క్రియలమీఁదమాత్రమే, పట్టివర్ణకము మాత్రమే భావార్థక నుజ్యంతములపై నిల్చుచుండుటంజేసి యధర్మణుఁ డట్లు వచించెనుగాని కాలక్రమమున, “విడువబట్టి” మున్నగురితిని త్ర్యక్షరాదుల మీఁదను “పట్టి” ప్రయుక్తము కాఁజొచ్చెను. భావార్థకమయ్యును నద్వానివైఁ బట్టితరవిభక్తులు నిలువనేరవని పట్టివర్ణక ప్రత్యేకవిధానము నియమించుచున్నది. (చూడు. 30౯ విష.)

సర్వవిభక్తి స్పంస్కృతతుల్యః. (ఆం. చిం. హలం.
౧౫ కారి. అహో. ౪౨౩ పు.)

నన్నయా. షష్ఠీశేషే. (౨-౩-౫౦.) కారకప్రాతిపదికార్థవ్యతిరిక్తః
౨౫౧ విషయము. స్వస్వామిభావాదిసంబంధః శేషః. తత్ర షష్ఠీస్యాత్.
రాజ్ఞః పురుషః. (సి. కౌ. ౬౦౬ సూ.)
యొక్కచ శేషే షష్ఠీ. (ఆం. చిం. అజం. ౮ కా.)

కల్పతరు. ౨౫౧ విషయము:—సర్వవిభక్తి రిత్యాదిసూత్రము ౨౩౪ విషయమున
వ్యాఖ్యాతము. పాణినీయాదిసూత్రములను మూలముగాఁ గొనుట కిదే మూలము.

షష్ఠీత్యాది:—కారకప్రాతిపదికార్థవ్యతిరిక్తః = కర్తాదికారకవ్యతిరిక్తమగు
నట్టియుఁ బ్రాతిపదికార్థవ్యతిరిక్తమగునట్టియు, స్వస్వామిభావాదిసంబంధః = స్వస్వామి
భావము మున్నగుసంబంధము శేష మనిపించుకొనును, అట్టి యర్థమునందు షష్ఠీ
యగును. ఉదా:—రాజ్ఞః పురుషః = రాజయొక్క పురుషుడు. రాజ స్వామి-
పురుషుడు వాని స్వమ్ము. కాన రాజపురుషులసంబంధము స్వస్వామిత్యర్థరూపము.
“విశిష్టధీహేతుః సంబంధః - సచానేకప్రకారః - స్వస్వామిత్య జన్యజనకత్వావయ
వావయవిత్యప్రతియోగ్యనుయోగి త్యాధారాధేయత్వాదిః. సంబంధస్థోభయనిష్ఠ
జ్యేషి సంబంధస్య నిరూపకత్వాత్ స్వామ్యాదేః షష్ఠీస్యాత్. యదుక్తమ్ - భేద్యభేద
కయోః శ్లిష్టః | సంబంధోఽన్యోన్య మిష్యతేద్విష్టో యద్యపి సంబంధః | షష్ట్యత్పత్తిస్తు
భేదకాత్.” (ముగ్ధ. శ్రీరామతర్కవాగీశ వ్యాఖ్య. ౩౦౨ సూ.) సంబంధము ద్విష్ట
మైనను ననగా వస్తుద్వయమందును నుండునదెయైనను స్వామ్యాదిసంబంధివాచ
కిముపైనే షష్ఠీప్రత్యయము నిల్చునని యర్థము. ‘రాజయొక్క పురుషుడు’
అనుచో రాజశబ్దము భేదక మనగా విశేషణము. పురుషశబ్దము భేద్య మనగా
విశేష్యము. రాజనిష్ఠస్వామిత్యనిరూపిత స్వత్వాత్మకసంబంధకాలి పురుషుడని శాబ్ద
బోధము కలుగును. ‘దశరథునియొక్క పుత్రుడు రాముడు’ అనుచో జన్యజనకభావ
రూపము సంబంధము. ఇట్లే యితరసంబంధములను నరయునది. కర్తాదివివక్షచేయక
సంబంధసామాన్యవివక్షచేయునపుడు శేషషష్ఠీవచ్చునని యెఱుంగునది.

యొక్కచేత్యాది:—శేషేషష్ఠీ = శేషార్థములందనగా స్వస్వామిత్యర్థరూపాది
సంబంధార్థమునఁ బాణినీయసూత్రమునవచ్చు షష్ఠి, తెల్లన - యొక్కచ = యొక్క
ప్రత్యయవాచ్యమును నగుచున్నది. చకారస్వారస్యముచేఁ బ్రాయీకముగా యొక్క
ప్రత్యయము ప్రయోగింపబడదనియు ననగా లోపించుననియుఁ గొన్నియెడల
‘యొక్క’ అనుదానిచోట ‘కి-కు’ ప్రత్యయములు నిల్చుననియు, గ్రహింపవలయును.

(విస్తర.). సమాసమందుఁగాని వ్యస్తతయందుఁగాని యేకవచనమందయినను బహు వచనమందైనను యొక్క ప్రత్యయము నిలువక లోపించుటయే ప్రాచీనవైయాకరణ కపింద్రసంప్రదాయము. చ. ద్రుపదతనూజలం గెలిచి.....క | ధ్వుపదుట భీష్మలేమిని గురుండు మృతుండగుటం ధరాధిపా. (శల్క. ౨ ఆ. ౬౯ ప్రాసస్థలము.)

విస్తర. ౨౫౧ విష:—“యద్యప యొక్కషష్ఠ్యన్తప్రతిసంవిధానం సమాస ఏవ, వాక్యస్య తు ప్రయోగః ప్రబద్ధేషు ప్రాయశోనదృశ్యతే. తథాపి తస్య ప్రయోగఇష్టఏవ, కళామధ్యేతత్పాఠేన ప్రయోగస్య జ్ఞాపి తత్వాత్. కి. కు ఇతి విభక్తిస్తు అసమానే కారకషష్ఠీతి జ్ఞేయమ్.” (అహా. ౨౭౪ పు.) అను కవికిరో భూషణవ్యాఖ్య సరికాదు. “ప్రాయశోన దృశ్యతే” అననేల? ప్రాచీనముహాప్రబంధములందు మచ్చునకేని యొక్కప్రత్యయప్రయోగము లేదు. సమాసములందు నైతము విగ్రహమున నిల్పునేకాని సమాసమున “యొక్క” అనుదానిచోట “షష్ఠీ భవే ద్వితీయాతుల్యా | తత్పురుషసంస్థికా నామ్నామ్” అనుచొప్పున ద్వితీయా విభక్తి తుల్యమగునాకారమే నిల్పును. అట్టి ద్వితీయాయావను ప్రత్యయసంబంధ ద్రుతము “ద్రుతస్య సర్వత్ర లుక్ సమానేషు” అనుచొప్పున లోపించును. లప్రత్యయమును లోపింపను. దానిద్రుతముమాత్రమే సమాసమున లోపించును. ఉదా:—రామునియొక్కగుణములు = రామునిన్ + గుణములు = రామునిగుణములు. రాములయొక్కగుణములు = రాములన్ + గుణములు = గాములగుణములు. వ్యస్త స్థితిలోను యొక్క లోపించును. “చ.....తన చిన్ని రామచంద్రుని నగు నగుమోము” (రాఘవ. ౨. ఆ. ౯.) (తనయొక్క + చిన్ని రామయొక్క + చంద్రుని నగు మోము. (భార.) తనయొక్క చిన్ని రామచంద్రునియొక్క + నగుమోము. (రామా.) అట్లయినఁ గళలలో యొక్కను బరిగణింప నేల యని యహోబలవతి శంకించెను. పైరీతి వ్యస్తప్రయోగములలో “చిన్ని రామ” అను లుప్తశేషము కళ యని తెలియుట, యొక్కకళాత్వకథనమునకుఁ బరమప్రయోజన మగుచున్నదిగదా. మఱియు, సంస్కృతవ్యాకరణోక్తవివిధవిభక్తులకును బ్రతిగా జాతి కొకటిగఁ దెనుఁగువిభక్తుల నుపదేశించుటకై యాంధ్రవ్యాకరణ యొక్కాదులగు కొన్నిటిని వచించిరేకాని యొక్కవిభక్తి నెవ్వరును బ్రయోగించియుండ లేదు. “ఒడయందు షష్ఠీయు (ఆం. భూ. ౬౭ గద్య.) ఒడయఁ డనఁగా స్వామిగాన దీనిచే న్యస్వామి భావాదిసంబంధమును దెల్పు యొక్కషష్ఠి చెప్పఁబడెనని యెఱుంగునది. ఇందు యొక్కషష్ఠికి “సుతునిధనము - సుతుధనము-సుతులధనము” అనునవి యుదాహరింపఁబడినవి. (ఆం. భూ. ౮౮-౮౯ ప.) “షష్ఠికిం గి కుకారంబులును యొక్క లోపల యనుశబ్దములును.....అయ్యో.” (కావ్యాలం. ౯౭ గద్య. ౫౩ పు.)

క. మనవారి కప్పుడు భీష్ముని | చనుటయుఁ గోడండగురుని సమయుటయును గ | ద్దని పొలియుటయును గ్రొత్తై. (శల్య. ౧ ఆ. ౩౦౩.) క. | తమమును చూపిన | యాతం డగుటకు. (ఆర. ౪ ఆ. ౧౦౮.) చ. కురుకులజుండు పాండునకుఁ గుంతికిఁ బుత్రుఁడు. (ఆది. ౬ ఆ. ౪౫.) ఇట్టివి పెక్కు విస్తరమునఁ జూపఁబడినవి.

యొక్క లోపించిన ప్రయోగములు:—“యొక్క కులోపంబు బహుళంబు. క. నెమ్మినిధర్మజు నలుపురు | తమ్ములు. (సభా. ౨ ఆ. ౨౬౧.) (నలుపురు - ప్రథమాబహువచనరూపము.) ఎ-గీ. ఆపుడు సమ్మెట కోలల యంకుశముల | చేటు కోలల ప్రేటుల. (ద్రోణ. ౩ ఆ. ౪౮.) క. నరగోమృగసింహంబుల | కరుణము లగు. స్వరములు. (హరి. పూ. ౬ ఆ.) ఉ. ఇమ్ముగ సర్వలోకజను లెవ్వని యేని ముఖామృతాంశుబిం | బమ్మున. (ఆది. ౧ ఆ. ౭౭.)” (ప్రాథ. కార. ౧౬ సూ.) ఏకత్వమునందును బహుత్వమునందును సమాసమునందును వ్యస్తత యందును యొక్కవర్ణకము నిలువనేరదు. ఎ-గీ. వరుస | తోడ దుర్తర్షణునియును దుర్జునునియు | నిండ్లు గవలకు సంప్రీతి నిచ్చె నృపతి. (కాంతి. ౧ ఆ. ౩౯౬.) క. తా | నచ్చట నంతర్నితుడై | యిచ్చఁ జనియొఁ దోచు నేటి యెల్లిటి లోనన్. (విరా. ౫ ఆ. ౩౦౧.) (ఇందలి ‘లోనన్’ అనునది యకాపవిభక్తిక లోను శబ్దరూపము.) వచ. ఇప్పాడవులయు ద్రాపదియు వస్త్రంబు లవహరింపుము. (సభా. ౨ ఆ. ౨౨౯.) మ. విను నీ నా యెడఁబాటు నెల్లె. (ఆను. ౧ ఆ. ౨౬౩ ప.) ద్విపద. దాన సందియమె గౌతముని దధీచి | వ్యాసుని శాపంబు వహ్నిపాలైన | భూసురులకు భక్తి వాలుపొంద నగునె. (బసవ. ౧ ఆ. ౪౯౨ ప.) సర్వజ్ఞ నెట్టన శరణుల రాక | కు. (బసవ. ౭ ఆ. ౭౫౯ ప.) “గీ. మనుజవిభుని | సరులు లేని దృక్పంజనశాబకములు.” (నైష. ౩ ఆ. ప్రాథ. కార. ౧౬ సూ.) బహు త్వమున:—సీ. అంగనాజనులయుత్తుంగసంగతకుచ, కుంకుమచందనపంకములయు | నవపుష్పదామములయు | సురభినిశ్వాసములయు | ధూపములయు | విలసితసౌరభావభులు దాల్చి. (ఆది. ౩ ఆ. ౧౫౬.) చ. భూ | పతులయు విప్రముఖుల సభన్. (సభా. ౨ ఆ. ౧౦.) క. అనుజుల తనుజుల చావులు | గనుఁగొని. (ఉద్యో. ౪ ఆ. ౨౦౯.) క. మనవారల వారి వారి ఘానము లధిపా. (ఉద్యో. ౪ ఆ. ౨౧౯.) క. వారి తమ కోలఁడు లెటుఁగరు. (భా. స్థ. యుద్ధ. ౧౩౩.) క. నీ మాహృదయములు. (భా. స్థ. యుద్ధ. ౧౩౮.) “థాతుజ విశేషణభావార్థక పూర్వవ్యవహితావ్యవహితక ర్తృపద ప్రథమకుఁ దఱచుగ యొక్క పక్షియగు” (గ. లో. ౧.) థాతుజవిశేషణపూర్వవ్యవహితక ర్తృపద ప్రథమకు.

తెలుగున శేషవృత్తి యర్థవిశేషబోధకము నగుచున్నది. ఆ-వె. కఱకు దర్భ పూరి పటపులు. (ఆది. 2 ఆ. ౨౨౬.) దర్భయొక్క పూరి = దర్భపూరి = దర్భరూప చ. తన మును పడ్డబన్నములు.....(ఉద్యో. 3 ఆ.)(౨లో౧.) భావార్థకపూర్వవ్యవహితకర్తృపదప్రథమకు.....వచ. మన పుట్టి బుద్ధి యెటులు గుట మొదలు. (హరి. పూ. ౫ ఆ.) (౨లో౨.) భావార్థకపూర్వవ్యవహితకర్తృపద ప్రథమకు.....క.....పరిక్షి | జ్ఞనపాలు చనుట.....(ఆది. ౨ ఆ.) తఱచుగ నగుటచే బాహుకుండు రథంబు గడపు నేర్పునకు ఇత్యాదు తెలుంగునది. క. మేము ప | తింపనిశాస్త్రములె మాఁతింపనిశ్రుతులే. (ఆము. ౬ ఆ.)” (ప్రాథ. కార. ౧౫.) “యొక్కకు లోపంబు బహుళంబు.....బహుళగ్రహణంబుచే థాతుజవిశేషణభావార్థకముల ముందటికర్తృపదంబుల యొక్కకు నిత్యంబుగ లోపం బని యొలుంగవలయు.” (ప్రాథ. కార. ౧౬ సూ.) ఇట్లు వ్రాయుటకు మఱెచ్చుట యొక్కలోపము గల్గినో తెలియకున్నది. ఇట్టి ప్రయోగము లింకను ననేకములు గలవు. క.....భీ | మునిచేసిన యది సంజయ | | విని పింపుము. (శల్య. ౨ ఆ. 3౮౮ ప్రాసస్థలము.) క.....తమ మును చూసిన | యాతం డగుటకు (ఆర. ౪ ఆ. ౧౮౮.) చ. ద్రుపదతనూజులం గెలిచి..... క | ధ్వజుడు భీష్ములేమిని గురుండుమృతుం డగుటం ధరాధిపా. (శల్య. ౨ ఆ. ౬౯ ప్రాసస్థలము.) క. మనవారి కవుడు భీష్ముని | చనుటయుఁ గోదండుగురుని సమయుట యును గ | ధ్వని పాలియుటయును గ్రొత్తై.....(శల్య. ౧ ఆ. 3౦3.) (ప్రాస స్థలము.) ప్రథమ నిల్పుటకు:—సీ. రోదనీకుహరంబు రుచిరాంశుతలఁజేసి, యర్కుండు వెలిగించునట్టు లమృత | సందోహనివ్యంధచంద్రికఁజేసి శీ, తాంశుఁ డానందించు నట్టు.....(సఖా. ౨ ఆ. ౬.) (ఆనందించు = ఆనందింపఁజేయు.) ద్విప. నందీ శ్వరుండు చేయునవ్యతపంబు. (బసవ. ౧ ఆ. ౨౨౧.)

౩. కులు శేషవృత్తిర్థమున నిల్పుటకు:—ఉ. ఈతఁడు మీకు నాపదలకెల్లను మూలము. (ద్రోణ. 3 ఆ. ౧౮3.) (మీకు నాపదలకెల్ల = మీయొక్క యాపదల కెల్ల.) చ. కురుకులజుండు పాండునకుఁ గుంతికే బుత్తుఁడు. (ఆది. ౬ ఆ. ౪౫.) సీ. నీవు రాజపుత్రాక నీ కేను రాజనే. (ఆశ్ర. ౧ ఆ. 3౪.) ఆ-వె.....యజ్ఞ మునకు | విఘ్న మూచరించె..... | బభ్రుభార్యఁ దనకు భార్యఁజేసె. (సఖా. ౨ ఆ. ౬౫.) క.....నాకుఁ జిత్త మూరడి యుండున్. (సఖా. ౨ ఆ. ౨౮౮.) క.....కన్న మూయదు నాకున్. (ఆర. ౧ ఆ. ౨2౦.) ఇట్టి వింతవ్యవధానము గల ప్రయోగములును గన్పట్టుచున్నవి.

సుగు గడ్డి. దర్భపూరియొక్క+పఱపులు = దర్భరూపముగు గడ్డితోనిర్మించిన పఱపులు. ఉ.....దృఢదీర్ఘ బాహువీ | ర్యమ్ములవారు.....(ఆది. ౭ ఆ. ౧౮౦.) బాహువీర్యమ్ములయొక్క+వారు = బాహువీర్యమ్ములు గలవారు. సీ.....(పలవారు.....(ఆది. ౭ ఆ. ౧౮౫.) కపలయొక్క+వారు = జంట జన్తము గలవారు = యమభేలు. క.....చాగాయుత బలంబువాడు. (ఆది. ౭ ఆ. ౨౨౪.) అయుత = పదివేలు. నాగాయుత బలంబు యొక్క వాడు = పదివేల యేనుగుల బలము గలవాడు. క. కడుఁ జేదమనసు వా.డని | చెడనాడుదురు... (శాంతి. ౧ ఆ. ౧౧౭.) వేదమనసుయొక్క+వాడు = వేదమనస్సుగల వాడు = అనుద్ధతుడు. చ.....సృపుఁ డెట్టిభంగి వా | ని యొడ. (శాంతి. ౨ ఆ. ౩౫౦.) ఎట్టిభంగియొక్క+వానియొడ = ఎట్టిరీతిగలవానియొడ. మ. సుతువాఁడైనయంబు నేకొనక.....(ఉద్యో. ౩ ఆ. ౨౫.) సుతుయొక్క+వాడు = సుత సహపాతము గలవాడు. ఇట్టి పక్షి సమాసమునె యధర్వణుఁ డాభాస బహువ్రీహి యని వ్యవహరించెను. “త్రినేత్రః - వీతామృతః - ఇత్యాద్యనుసారేణ మూఁడు కన్నులవాడు - వీతాంబరమువాడు - పట్టుపుట్టుముదొర - ఇత్యాద్యాఆభాస బహువ్రీహయః పుంసి. స్త్రీత్వేతు - మూఁడుకన్నులయది - పట్టుపుట్టుమునది. ఇతాద్యాః, స్వాదాభాసబహువ్రీహిః | ప్రథమాది ప్రయోగత ఇత్యధర్వణః - ప్రథమాంతశ్చాత్ర - తచ్చబ్ధి శ్చాన్యశబ్దశ్చ, వేడివెలుంగు ఇత్యాదావపి పృథ్వీర్థ వివక్షాయాం ప్రథమాంత ప్రయోగ ఇష్టవన. వేడివెలుంగువాడు ఇత్యాది” (అహో. ౪౩౬ పు.)

దిః స్యాత్సంబధార్థే | సర్వస్థా ద్యుష్పదస్తదాత్తభ్యః |

ద్విలివర్ణకః. (ఆం. చిం. హలం. ౧౦ కా. అహో.

సన్నయా ౪౦౨-౪౦౩ పు.)

౨౫౧ I విషయము. ఏకత్వేచ బహుత్వేచ | సంబధ్ధే ది వి వర్ణకా. (వికృ.

అజం. ౩౬ కారి. అహో. ౩౧౦ పు.)

క్వచిత్ప్రత్యయయోగేచ | తథాత్వ మభిధీయతే.

(వికృ. సంధి. ౨౫ కే. అహో. ౧౦౯ పు.)

కల్పితరువు. ౨౫౧ I విషయము:—సంబధ్ధార్థే = శేషవష్ట్యర్థమున, సర్వస్థాత్ = ప్రాతిపదికము లన్నిటికంటెను బరముగ (ది.వి ప్రత్యయములనుబట్టి య మహత్త్వ మందనునర్థము వ్యక్తమగుచున్నది.) దిఃస్థాత్ = దిప్రత్యయమగును, యుష్పదస్తదాత్తభ్యః = నీ - నా - తా మన శబ్దములకంటెను బరముగ, ద్విలివర్ణకః = ‘దు’ అను

ప్రత్యయమగును. అధర్వణుడు సవరించుచున్నాడు:—ఏకత్వేచ బహుత్వేచ = సంబంధివస్తువుల యేకత్వమునందును బహుత్వమునందును, సంబంధే = సంబంధార్థమున, ది వి వర్ణకా = 'ది-వి' అను ప్రత్యయములు వరుసగ నగును. సంబంధివస్తువుల యేకత్వమున 'ది' ప్రత్యయమును బహుత్వమున 'వి' ప్రత్యయమును నగును. సంబంధివస్తువులమహత్తులై యున్నపుడే యీ ప్రత్యయము లగునని యెఱుంగునది. యుష్షదస్తదాత్తశబ్దములకు సుభూర్థమునకును బరముగ సంబంధివస్తుబహుత్వమునఁ బ్రత్యయవిధానము లేనని విశదపఱచుట కధర్వణుడు 'దు'వర్ణకమును విడిచి 'ది'వర్ణకమును మాత్ర మనువదించెనని యెఱుంగునది.

- క్వచిదిత్యాది:—క్వచిత్ = క్వాచిత్కముగ, ప్రత్యయయోగేచ ప్రాతిపదికము (ది-వి) ప్రత్యయములతోఁ గూడునపుడును, తథాత్వమ్ = షష్ఠీ ద్వితీయా తుల్యాకారముతో నిల్పుట, అభిధీయతే = చెప్పఁబడుచున్నది. "షష్ఠీ భవే ద్వితీయా తుల్యా తత్పురుషసంస్థితా నామ్నా" మనుసూత్రమునుండి పయ్యుర్థము లభించును. 'నీ-నా-తా మ్నశబ్దములచోటి షష్ఠీ ద్వితీయాకారమునందదు. (౨౭౦ విష.) ఉదా:—రామునియొక్క = రామునిన్ + ది = రామునిది (గుణము) 'ద్రుతస్య సర్వత్ర లుక్ సమాసేషు' అనుచోప్పున సంతటను ద్వితీయాకారము తుదిని నిల్పిన తిజ్జఙ్యశాస్త్ర సిద్ధమగు ద్రుతము లోపించును. రాములయొక్క = రాములన్ + ది = రాములది (శక్తి) రామునియొక్క = రామునిన్ + వి = రామునివి (గుణములు) రాములయొక్క = రాములన్ + వి = రాములవి (అవతారములు). "దా | నిది కలరూపు" (ఆది. ౪ ఆ. ౩౦.) అనుచో దానియొక్క + కలరూపు = దానిన్ + ది + కలరూపు = దానిది కలరూపు" అని రూపసిద్ధి నెఱుంగునది. 'ది-వి-దు' అనునవి సంబంధార్థక ప్రత్యయము లనుటచేత షష్ఠ్యంతములవలెనే యీ ప్రత్యయములతోఁగూడిన శబ్దములు వ్యస్తములని గ్రహింపవలెను. ఇవి వ్యస్తములనుటకు "శబ్దేభ్యో యుష్షదాదిభ్య | స్సమాసోఽపి గురు ర్భవే" త్రనుకారికయు విశదపఱచుచుగలదు. (చూ. ౨౭౧-౨౭౧ I విష.) నాయొక్క = నా + దు = నాదు, (గుణము) ఇవటి 'యొక్క' స్థానమున 'దు' ప్రత్యయము నిల్పెను. ద్వితీయాకారము (నన్నున్) రాలేదు. (౨౭౦ విష.) ఇట్లే "మాదు (గుణము) నీదు (గుణము) మీదు (గుణము) తనదు (గుణము) తమదు (గుణము) మనదు (గుణము)" అనురూపములు సిద్ధించును. 'నాదుగుణములు' అనురీతి ప్రయోగములు భట్టారకునిమతమున సాధువులు కావు, ప్రయోగములు:—చ... ..దా | నిది కలరూ వెఱుంగ నవసీపతి..... (ఆది. ౪ ఆ. ౩౦.) (దానియొక్క = దానిన్ + ది = దానిది = ఆశీర్వాదలది (కలరూపు) నీ.....వారి

1036 'నీదుకొడుకులు' తిక్కన. ఇది నన్నయసమ్మతముకాదు. [అం. ౧ ల వి. కల్ప.]

వ ధమ్మిల్లభారావకలితదివ్యామోదననపుష్పదామములయు । వారివ.....నిశ్వా
సములయు । వారివ.....ధూపములయు.....(ఆది. 3 ఆ. ౧౫౬.)
(వారియొక్క = వారిన్ + వి + ఆ = వారివ.) (పుష్పదామములు.) మథ్యాక్షరము.
ద్వాదశమాసిక..... । నీదు మనోరథ మెట్లు సలుపంగనేర్తు.....(ఆది.
౮ ఆ. ౧౩౩.) సీ.....ఆ-వె.....నెమ్మి నడపె దనదు నేర్పు పేర్తి. (ఆది.
3 ఆ. ౧౧౦.) క.....తనదుకీర్తి వెలుంగన్. (ఆది. ౫ ఆ. 3౭.) చ. సదయమ
నీమః బంచశిఖసంయమిమోక్షముఁ దెల్పె నంటి నీ । హృదయము నాదు చొచ్చుటకు
నెంతయు రోసితి.....(శాంతి. ౬ ఆ. ౨౦౨.) శేషచక్తి విశేష్యముతో నె
యన్వయించునుగాన 'నీదు మనోరథము' మున్నగుచోట్ల 'మనోరథము' మున్నగునవి
నిల్పినవి. కావున నవి(నాదుమనోరథము-మొ)పట్టిసమాసములని భ్రమింపరాదు. క...
జనంబులదయిన.....(సఖా. ౨ ఆ. 2౧.) మున్నగుస్థలములందువలెనే సీ.....
ఆ-వె. తనదైన దివ్యదీప్తి. (ఆర. ౧ ఆ. 3౪౮.) మున్నగుస్థలములందును 'తనది+ఐన'
అనియే పదచ్ఛేదము చేయవలెను. 'తనదు' అని ఛేదము చేయరాదు. 'తనదు' =
(తనయొక్క) అనునది విశేష్యముతో నన్వయించునేకాని 'అయిన' మొదలగు
ధాతుజవిశేషణములతో నన్వయింపదు. తనయొక్కయయిన 'దివ్యదీప్తి' అనురీతి
ప్రయోగములసంభవములుగదా. చ. అనుపమశౌర్య నీదుసముదగ్రగుణంబులు...
(ఆర. ౧ ఆ. 3౬౨.) అను నన్నయపద్యమునందలి 'నీదు సముదగ్రగుణంబులు'
అనుచో 'నీదుసముదగ్రగుణావళి' అని తాళపత్రమాతృకలలోఁ గన్పట్టుచున్నది.
అదియే నన్నయప్రయుక్తపాఠ మనఁ దగును. అది - అవిశిష్టముల తుదిపర్లములె
ది-వి. ప్రత్యయములనియుఁ బ్రాచీనకాలమందుఁ దెలుఁగున నైత ముండెడిదని
యూహింపఁదగిన "అదు" (= అది) అనుదాని సంక్షేపరూపమే 'దు' ప్రత్యయ
మనియు శబ్దతత్వశాస్త్రపద్ధతిని నెన్ననగును. నన్నయప్రయోగములలో నీపద్ధతికి
విరుద్ధములగు బలమయిన ప్రయోగములు కానరా లేదుగాని తిక్కయజ్ఞప్రయోగ
ములలో 'దు' ప్రత్యయము విషయమున వైరుధ్యము కన్పట్టుచున్నది. "అదు-అవు"
(ఆది-అవి) అనురూపములు తెల్లనఁ గన్పట్టమింటెసి యట్టివాని యర్థస్ఫూర్తి తెలుఁ
గునఁ గల్గకపోవచ్చును. సంబంధిపదంబు మహద్వాచియగునపుడును బహువచనాంతమై
యున్నపుడును 'దు' ప్రత్యయమువచ్చుట కవిబ్రహ్మగారిప్రయోగములలోఁ జూపట్టు
చున్నది. క. పాండవులవలని కీడొ । కొండును లే దధిప నీదు కొడుకులు
ధరణి.....(స్త్రీ. ౧ ఆ. ౮౩.) ఆ-వె. కోరియొచ్చెఁ దనదుకూతుల మువ్వర.
(నిర్వ. ౨ ఆ. ౮౨.) తే-గీ.....నీదుగర్భమున వాడు.....(ఆది. ౪

ఆ. ౬౨.) అను నన్నయ ప్రయోగమునందలి 'నీదు' అనునది 'గర్భము' అనుదానితో నన్వయించుచున్నది. గాని 'వాడు' శబ్దముతో నన్వయింపలేదు గాన విరోధము లేదు. తర్వాతికవులు సోమయాజి ననుసరించిరి. ద్వీపద, తమతమవీధులఁ దమదు లోఁగిళ్ళ. (రంగనా. రా. యుద్ధ. ౬౦౭ ప.) తే-గీ. తమదు పంచమములు తృతీయ ములు నగుచు. (అప్పక. 3 ఆ. 3౨౭ ప.) తే-గీ. అట్టిపని నీదుచే నేలయగు... (స్త్రీ. ౧ ఆ. ౧౩౭.) అనుపాతము సరికాదు. దీనిటిష్ఠణములో "అట్టిపని యేల నీచేత నగు" అనుపాతాంతరము వావిళ్ళవారిముద్రణమునఁ జూపఁబడెను. అట్లే తాళపత్రమాతృకలో నున్నది. కాన నదియే కవిప్రయుక్తపాతము కానోపును. అహోబలపతి యీసందర్భమునఁ బొరవడెను. "ప్రాతిపదికమాత్రా దస్యవిధిః" అనుట సరికాదు. (అహో. ౪౦౩ పు.) తానే యావ్యాఖ్యలోనే 'తనదుకీర్తి' అని యుదాహరించెను. ద్వీపద. మద్భక్తదేహంబు మ్రాదుదేహంబు. (బసవ. ౪ ఆ. ౮౧౨ ప.) బాలవ్యాకర్త యీవిషయములను సంగ్రహింపలేదు.

శేషషష్ఠీకి యొక్కయు నగు. ౧౫.

బాలవ్యా. ఇచట శేషం బనఁగా సంబంధంబు. రామునియొక్క
౨౫౧ II విష. గుణములు. నాయొక్క మిత్తుఁడు. వానియొక్క
తమ్ముఁడు. కువర్ణకంబును గొన్నియెడల సంబంధంబు
నందగు. నాకుం దమ్ముఁడు. మీకు నెచ్చెలి.

సంజీవని. ౨౫౧ II విష:—రామునియొక్కగుణము లనఁగా రాముని సంబంధమైనగుణములని సూరిగారియాశయము. వ్యస్తమందు 'యొక్క' శబ్ద ప్రయోగము ప్రాచీనవైయాకరణకవీంద్రసమ్మతము కాదని కల్పతరువున విఫలముగా వివరింపఁబడెను. అట్లయినను "తథాపి తస్య (యొక్కస్య) ప్రయోగ ఇష్టవీవ, కళా మధ్యే తత్ప్రాతేన ప్రయోగస్య జ్ఞాపితత్వాత్....." (అహో. ౨౭౪ పుట.) అను నహోబలపతివాక్యములచొప్పున నాధునికులవాడుక ననురోధించి వ్యస్తతలో యొక్కశబ్దము నుదాహరించిరి. యొక్కస్థలమున "కి.కు.ల" ప్రయోగము కల్ప తరువునఁ జూపఁబడెను. నాకుందమ్ముఁడు = నాయొక్క తమ్ముఁడు - నీకు నెచ్చెలి = నీయొక్క నెచ్చెలి.

సర్వవిధక్తిః సంస్కృతతుల్యా. (ఆం. చిం. ౧౫ కా.

అహో. ౪౨౩ పు.)

యతశ్చ నిర్ధారణమ్. (౨-౩-౪౧) జాతిగుణక్రియా
 నన్నయా. సంజ్ఞాభిః సముదాయాదేకదేశస్య పృథక్కరణం నిర్ధా
 ధర్వణీయము. రణం యత స్తతః పఠీసప్తమ్యాస్తః. నృణాం నృషు
 ౨౫౨ విషయము. వా ద్విజః శ్రేష్ఠః. గవాం గోషు వా కృష్ణా బహు
 ఊరా. గచ్ఛతాం గచ్ఛత్సు వా థావన్ శీఘ్రః.
 ఛాత్రాణాం ఛాత్రేషు వా మైత్రః పటుః. (సి. కౌ.
 ౬౩౮ సూ.) (విస్తర. I) లోకల నిర్ధారణోద్భవా
 పఠీ. (ఆం. చిం. అజం. ౮కారి. అహో. ౨౭౪ పు.)

కల్పతరు. ౨౫౨ విషయము:—సర్వవిభక్తి రిత్వాదికారిక ౨౩౪ విషయమున
 వ్యాఖ్యాతమయ్యెను. పాణినీయాదిసూత్రములను మూలముగాఁ గొనుట కిదియే
 మూలము. సముదాయాత్ = ఒకసమూహమునుండి, ఏకదేశస్య = ఆసముదాయము
 లోని యొకభాగమునకు, జాతిగుణక్రియాసంజ్ఞాభిః = జాతిగుణక్రియాసంజ్ఞలలో
 దేనిచేతనయినను, పృథక్కరణమ్ = వేరుచేయుట, నిర్ధారణణమ్ = నిర్ధారణ మని
 పించికొనును, అట్టి నిర్ధారణము, యతః = దేనినుండి కల్లనో, తతః = దానికంటె
 బరముగ, పఠీసప్తమ్యా = పఠీసప్తములు, స్తః = ఆగుచున్నవి. జాతిచే:—నృణాం
 నృషు వా ద్విజః శ్రేష్ఠః = మనుష్యులలోపల (లేదా) మనుష్యులందు ద్విజుండు
 శ్రేష్ఠుండు. గుణముచే:—గవాం గోషు వా కృష్ణా బహుఊరా = గోవులలోపల (లేదా)
 గోవులందు నల్లనిగో వధికఊరములు గలవి. క్రియలచే:—గచ్ఛతాం గచ్ఛత్సు వా

విస్తర I ౨౫౨ విషయము:—“ఈసందర్భమున సిద్ధాంతకౌముదిని గలయుదాహర
 ణములనెల్ల మక్కికి మక్కిగా నాంధ్రీకరించిన సూరి ‘నృణాం నృషు వా బ్రాహ్మణః
 శ్రేష్ఠః’ అను సుదాహరణమునుమాత్ర మట్లుచేయక ‘మనుష్యుల లోపల ఊరి
 యుండు శూరుండు’ అనిక్రొత్తదానిని సృజించుటంజేసి యీతఁడు బ్రాహ్మణద్వేషి
 యగుట స్పష్టమని యందు” (బా. సా. వే. ౨౮౬ పు.) అనునభిప్రాయము
 సరికాదు. ఇంతమాత్రమున బ్రాహ్మణద్వేషియనుట న్యాయముకాదు. మనుష్యులలో
 బ్రాహ్మణులె యుత్తములను ప్రాచీనాభిప్రాయమునందు వైమత్య ముండిన నుండ
 వచ్చును. “నరాణాం నరేషు నరేభ్యః ఊత్రియ శూరతమః. గవాంగోషు గోభ్యో
 వా కృష్ణా గౌః ఊరిణి. అధ్వగానా మధ్వగేషు అధ్వగేభ్యో వా థావస్తః శీఘ్ర
 తమాః.....” (ముగ్ధ. ౩౧౩ సూ. శ్రీరాతర్కవాగీశవ్యాఖ్య.) అనురీతి
 సుదాహరించుటయుఁ బ్రసిద్ధమేకదా. మఱియు ద్విజుఁ డనఁగా బ్రాహ్మణుండు
 మాత్రమే యనరాదుగదా.

[బా. కార. ౧౬ సూ.] 'లోపు + ఉల = లోపల' 'బా . సా . పే' సరికాదు. 1039

థావన్ శీఘ్రః = పోవుచున్నవారిలోపల (లేదా) పోవుచున్నవారియందు పరుగిడువాడు శీఘ్రగామి. సంజ్ఞచే:—ఛాత్రాణాం ఛాత్రేషు వా మైత్రః పటుః = శిష్యులలోపల (లేదా) శిష్యులందు మైత్రుః డనువాడు బలమైనవాడు. నిర్ధారణమూణవస్తువుసయిత మవధిభూతవస్తువులలోనిదే యగుచుండఁగా నిర్ధారణమూణవస్తువునందలి విశేషధర్మమునుబట్టి వేఱుచేయుట ప్రకృతసూత్రమునందలి నిర్ధారణమునకు లక్షణము. ఇట్టి నిర్ధారణమున వవధిభూతవస్తువాచకమునకుఁ బరముగా షష్ఠీ సప్తములలో నొకవిభక్తి నిల్చును. నిర్ధారణమూణవస్తు వవధిభూతవస్తువులలో నంతర్భూతముకాక వానికంటెఁ గేవలము భిన్నమై యొయుండునప్పటి నిర్ధారణము ౨౪౯ విషయములోనిది. అవధివస్తు నిర్ధారణమూణవస్తువులలో నిర్ధారణమూణవస్తువు నాధిక్యముగాని హైన్యముగాని పై రెండుస్థలములందును నిర్ధారితమగును. కాన నధికాదిశబ్దప్రయోగ మున్నను నీద్వివిధనిర్ధారణస్థలములందును ౨౪౯ విషయమునకుఁ బ్రసక్తి కలుగదు. "జాతిగుణక్రియాణా ముత్కర్షేణాపకర్షేణ వా సజాతీయా త్పృథకరణం నిర్ధారః. యథా మనుష్యాణాం బ్రాహ్మణః శ్రేష్ఠః. మనుష్యాణాం చక్షాలో హీనః" (ముగ్ధ. 3౦౨ సూ. దుర్గాదాసవ్యాఖ్య.)

లోపలేత్యాది:—నిర్ధారణోద్భవా = యతశ్చ నిర్ధారణమ్మను పాణినీయ సూత్రముచొప్పునఁ గల్గు, షష్ఠీ = షష్ఠీవిభక్తి, లోపల = లోపలవిభక్తి ప్రత్యయ వాచ్యమగును. ఇందలి షష్ఠీ యనునది సప్తమికిని నుపలక్షణము. 'లోపలన్-లోనన్' అనుశబ్దములు సయిత మకాపవిభక్తికములగు 'లోపల - లోను' శబ్దముల సప్తమ్యంతరూపములై. ఉ.....కాలకేయులు బయల్పడి తోచి దానిలోపలన్. (ఆర. 3 ఆ. 3౯.) అట్లైనను నిర్ధారణమునందలి సంస్కృతవ్యాకరణోక్తషష్ఠిని సంగ్రహించుటకై చింతామణికర్త 'లోపలన్' అనుశబ్దమును నిర్ధారణషష్ఠీప్రత్యయముగా నుపదేశించినవాడయ్యెను. కావున 'లోపలన్' అనువానిచరిత్రమునుబట్టి యీనిర్ధారణమున సంస్కృతవ్యాకరణోక్తరీతిని సప్తమియు వచ్చుననుట యుక్తప్రాయమే యగుచున్నది. ఇట్లు 'అందున్' అనెడి సప్తమీప్రత్యయమేకాక 'నన్' అనుసప్తమీప్రత్యయమును, సప్తమ్యర్థకములగు ద్వితీయాప్రత్యయములును (బా. కార. ౨౨ సూ.) నీనిర్ధారణమున రావచ్చును. ఏకత్వార్థకమగు 'నన్' ప్రత్యయమీనిర్ధారణమున నెట్లు సంభవించునని శంకింపరాదు. నన్ ప్రత్యయాంతసమూహార్థకశబ్దము లీవిషయమునఁ బ్రయుక్తము లయియున్నవి. (విస్తర. II) ప్రయోగ

విస్తర. II ౨౫౨ విష:—“అందులవారనునట్టి ప్రాచీనరూపములందువలెనే లోపుశబ్దముపై 'ఉల' చేరి పలుకుబడిలో నుకార ముకారమై వికృతినంది ప్రత్య

ములు:—సీ.....ఆ.వె. పూజనీయులైన పురుషులలోపల | నెవ్వఁ డయ్యెఁ
 గృష్ణుఁడు. (సఖా. ౨ ఆ. ౧౧.) పూజనీయులగు పురుషులలోపలఁ గృష్ణుఁ డెవ్వ
 డును గాఁడనఁగా నపూజ్యుఁడని భావము. సీ. జ్యోతిస్సులందు వర్షుఁడు రవి
 భూతంబు, లం దగ్ని వరుఁడు విదగ్ధులఁ బ్రధాన | సావిత్రి దేవతాసమితిఁ బ్రజాపతి,
 ఘనుఁడు వేదముల ముఖ్యంబు ప్రణవ | మనీలచయన్తునఁ బ్రాణ మగ్ర్యము ఛంద,
 ములను గాయత్రి యగ్రలము పశువు | లను మేటియజ మఖిలచతుష్పదములను,
 ధేనువు మిక్కిలి మానవులకు. తే.గీ. బ్రాహ్మణుండు వరిష్ఠుండు పతులందు | శేష్ఠ
 మధికంబు యజ్ఞవిధానముల హు | తంబు పెద్ద యుగములఁ గృతంబు మేలు | ధాతు
 వర్ణములోన నుత్తమము పసిడి. (ఆశ్వ. ౨ ఆ. ౧౬౧.) సీ. యవలోపధులలోన
 నన్నంబు భక్ష్యభోజ్యములందు జలము పేయములలోన | నమరాచలము పర్వత
 ములలోఁ బక్షుంబు, దరువులలోన నూర్ధ్వంబు దిశల | జాహ్నువి నదులందు సాగరంబు
 సరస్సు,లందు గృహపత్వ మాశ్రమముల | నెక్కు డరయ నెక్కు డేను బ్రజాపతు
 లం దచింత్యాత్మకుం డైనయట్టి. తే.గీ. విష్ణుఁ డెక్కుడు నాకంటె వినుఁడు తెలియ |
 నీశ్వరుఁడు దేవతావళినెల్ల నెక్కు | డతఁడు నా నేననఁగ విష్ణుఁ డనఁగ వస్తు |
 వొకఁడు మూర్తిత్రయంబున నుల్లసిల్లు. (ఆశ్వ. ౨ ఆ. ౧౬౨.) వీనిలో మొదటి
 పద్యమున “పశువులను మేటి యజము, చతుష్పదములను ధేనువు మిక్కిలి, మానవు
 ను బ్రాహ్మణుండు వరిష్ఠుండు” అను స్థలముల నజడసప్తమిదోట ద్వితీయలక్షణవిరుద్ధ
 మనుకొని కావలయును (ఇతర త్రచ ద్వితీయా తస్యాః ప్రథమాచ జ డ పతానాం
 ప్యాత్. ఆం. చిం.) ముద్రాపకులు కుపష్ఠిని నిల్పిరి. “పశువులకు మేటి యజ మఖిల
 చతుష్పదములకు ధేనువు మిక్కిలి మానవులకు | బ్రాహ్మణుండు వరిష్ఠుండు.”
 (వావిళ్ళ. ముద్ర. ఆశ్వ. ౨ ఆ. ౧౬౧ ప.) అది సరికాదు. అజడవాచకసప్తమిదోట
 సంఘతము ద్వితీయ మహాకవిసమ్మతము. (ప్రాథ. కార. ౧౦ సూ.) సీ.....
 గీ.....నలుగాలివాన గోవును.....మనుజుల విప్రుండు | సమధికత్వభాజ
 నము లండు. (శాంతి. ౧ ఆ. ౭౧.) ఆ.వె. వృజముఖులు పురుషులను దృష్టి
 బొందుట | గలుగ దండు కోవిదులు మునీంద్ర. (ఆను. ౨ ఆ. ౧౭౫) ప్రాసస్థలము.
 మఱియుఁ బై “పశువులను మేటి.....” మున్నగుస్థలములు ప్రకృతమగు
 యత్వమునందిన శబ్ద మిది యని తోచెడి” (బా. సా. పే. ౨౦౬ పు.) ఈ వ్రాత
 పారపాటు, ‘లోపు’ శబ్ద మేకోశమందును లేదు. అందులశబ్దమున ‘ఉల’ చేరె ననుట
 సరికాదు. అందుశబ్దము మీఁదివిభక్తులకు లట్టురాఁగా “అందులకు” మున్నగునవి
 సిద్ధించును. వెలుపల మున్నగువానిలోవలెనే ‘లోపల’ శబ్దము లోనిది ‘పల’ శబ్దము.

“యతశ్చ నిర్ధారణ” మ్మను నిర్ధారణమునకు లక్ష్యములగుటంజేసి యట్టిమొదల ‘కు’ వృత్తి ప్రాచీనవైయాకరణకపీంద్రసంప్రదాయవిరుద్ధమునునై యున్నది. చ. పురుష విశేషవిత్తముఁడు పూజ్యుఁడు రాజులలోన నీయుధిష్ఠిరుఁడు (సఖా. ౨ ఆ. ౧౨ ప.) సీ. అప్పరో, గణములలో నగ్రగణ్యునై న | దాని మేనక..... (ఆది. ౪ ఆ. ౩౫.) క. అమరవరులందుఁ బురుషోత్తముఁ డెట్లు విశేషుఁ డట్లు ధరణిం గల తీ | ర్థములందుఁ బుష్కరత్రిత | యము గరము విశేష మభిమతార్థప్రదమై. (ఆర. ౨ ఆ. ౨౪౮.) సీ. ఏపురయందును ద్రోవది ప్రీతితో, నొక్కొక్క నింటఁ దా నొక్కయేఁడు | క్రమమున నుండఁగ (ఆది. ౮ ఆ. ౧౧౫.) క. మాయం. దొక్కరు నభీష్టమతి వరియింపన్ | దోయజముఖఁ బ్రార్థింపుము. (ఆర. ౨ ఆ. ౪౫.)

నిర్ధారణవృత్తికి లోపల వర్ణకంబగు. ౧౬.

జాతిగుణక్రియాసంజ్ఞలచేత సముదాయంబునుండి యేక దేశంబునకుఁ బృథక్కరణంబు నిర్ధారణం బనంబడు. ఎద్దానివలన నిర్ధారణంబగు నచ్చటి వృత్తికి లోపల వర్ణకంబగునని యర్థము. మనుష్యులలోపల త్కత్తి బాలవ్యా. ౨౫౨ I విషయము. యుండు శూరుఁడు. గోవులలోపలఁ గపిల బహుక్షీర. అధ్వగులలోపలం బాటువాఁడు శీఘ్రగామి. ఛాత్రుల లోపల మైత్రుండు సమన్తండు. ఇట సప్తమియుఁ గలదు. మనుష్యులయందు త్కత్తియుండు శూరుఁడు. ఇత్యాదు లెఱుంగునది.

సంజీవని. ౨౫౨ I విషయము:—ఇందలివిషయమెల్ల సంస్కృతవ్యాకరణోక్తమై. కాన నిందలి నిర్ధారణాదులవివరణము కల్పితరువునఁ గనందగు. అధ్వగులు = బాట సారులు, పాటువాఁడు = పరుగిడువాఁడు. ఈనిర్ధారణమున సప్తమివచ్చుట ప్రచురము.

సర్వవిభక్తి సంస్కృతతుల్యా. (ఆం. చిం. హలం. ౧౫ శారి. అహో. ౪౨౩ పుట.)

అథారోఽధికరణమ్. (౧-౪-౪౫.) కర్తృకర్తృద్వారా తన్నిష్ట క్రియాయా అథారః కారక మధికరణసంజ్ఞం స్వాత్. (సీ. శా. ౬౩౨ సూ.)

సప్త మ్యధికరణేచ (౨-౩-౩౬.) అధికరణే సప్తమీ స్వాత్. ఔపశ్లేషిణో, వైషయిణో, లభివ్యాపక

శ్రేష్ఠ్యాధార స్త్రిధా - కశే ఆస్తే - స్థాల్యాంపచతి.

మోక్షే ఇచ్చా అస్తి - సర్వస్తి న్నాత్వాస్తి.....

నన్నయా. నిమిత్తాత్కర్తయోగే (వార్తి. ౧౮౯౦.) నిమిత్త
అగ్ర 3 విషయము. మిహ ఫలమ్, యోగ స్సంయోగ స్సమవాయాత్మకః.
చర్తణి ద్వీపినం హన్తి | దత్తయో వ్హన్తి కుజ్జరమ్ |
కేశేషు చమరీం హన్తి | సీమ్ని పుష్కలకోహతః. ఇతి
భాష్యమ్. హేతౌ తృతీయాత్ర ప్రాప్తా. సీమా అద్వి
కోశః - పుష్కలకో గన్ధమృగః" (సి. కా. ౬౩౩ సూ.)
విషయ నిమిత్తాదిజా తథై వాన్యా. (ఆం. చిం. అజం.
౮ కా. అహో. ౨౭౫ పుట.)

భావాదిజన్య జీవేతుల్యః | సుసా స్యా దత్త సర్వదా |
సత్కర్థజా సప్తమీచ | వర్తమానాన్యతాం గతా. (విక్ర.
అజం. ౧౮ కారి. అహో. ౨౭౬ పు.)

కల్పతరు. అగ్ర 3 విషయము:- సర్వవిభక్తిరిత్యాదికారిక ౨౩౪ విషయమున
వ్యాఖ్యాతమయ్యెను. పాణినీయాదిసూత్రములను మూలముగాఁ గొనుట కిదియే
మూలము.

ఆధారిత్యాది - ఆధారః = ఆధారము, అధికరణమ్ = అధికరణ మనిపించు
కొనును. 'ఘటమందు జలమున్నది' మున్నగువ్యవహారములలో జలాదికమునకు
ఘటాదిక మాధారము. జలాదిక మాధేయము. కర్తృకర్తములును గ్రియ కాశ్రయ
ములై. కానఁ గర్తృద్వారమునఁగాని కర్తృద్వారమునఁగాని కర్తృకర్తములందుండు
క్రియ కాధారమగునది కారకమగుచు నధికరణసంజ్ఞగల దగునని కర్తృకర్తద్వారే
త్యాదివృత్తికి దాత్పర్యము. ఇట్లు పరస్పరగాఁ గ్రియ కాధారమగునది యధికరణ
సంజ్ఞగలదని యెఱుంగునది.

అధికరణేచ = అధికరణమందు, సప్తమీ = సప్తమీవిభక్తి యగును. అధికరణ
వాచకమునకుఁ బరముగా సప్తమీవిభక్తి యగునని యర్థము. ఆధారః = ఆశ్ర
యము, ఔపన్యేషికః = ఏకదేశసంబంధముగలది యనియు, వైషయికః = విషయతాస
బంధమున గోచరించునదనియు, అభివ్యాపకః = సర్వావయవములందును వ్యాపించి
యుండునదనియు, స్త్రిధా = మూడువిధములుగలది. ఉదా:- ఔపన్యేషికః -
కర్తృద్వారమునఁ గ్రియ కాధారము:- కశే ఆస్తే = చాపయందున్నాడు.
చాపయొక్క యేకదేశమున నున్నాడని యర్థము. కర్తృద్వారమునఁ గ్రియ కాధా

రము:—స్థానాంతరము = గిన్నెలో నేకదేశమున వండుచున్నాడని యర్థము.
 వైషయిక:—మోక్షే ఇచ్ఛాన్తి = మోక్షముం దిచ్ఛగలదు. కర్తయగు నిచ్ఛకు
 మోక్షము గోచరమగుచున్నది. అభివ్యాపక:—సర్వస్మిన్నాత్మాన్తి = అంతటను
 నాత్మ గలదు. అన్నివస్తువులం దన్నియవయవములందును నాత్మ వ్యాపించి యున్న
 దని యర్థము.

“వస్తు తస్తు ఉప సమీపే క్లేషః, సంబంధః, తత్కృత మాపశ్లేషికమితి
 వ్యుత్పత్త్యా సామీపికమేవాధారత్వ మాపశ్లేషికమ్,.....ఏవంచ కటే ఆన్తే...
 ...ఇత్యాదౌ గౌణ మప్యధికరణం సప్తవ్యర్థవన” (సి. కౌ. ౬౩౩ సూ. బాలమ.
 వ్యా.) “అభివ్యాపకఇతి - సకలావయవవ్యాప్తికృత ఆధారః.” (సి. కౌ. ౬౩౩
 సూ. బాలమ. వ్యా.) వైషయికసప్తమి మిక్కిలి విస్తృతము. “గోవిందః కేళౌ
 కుశలః=కేళివిషయే పటురిత్యర్థః.” (ముగ్ధ. ౩౦౯ సూ. దుర్గా. వ్యా.) “ఆకాశే
 శబ్దో జాయతే - ధర్మే వేదాః ప్రమాణమ్ - తీర్థే వసతి-గురౌ వసతి. ఇత్యాది. ఆకాశ
 శబ్దయో రవినాభావ స్సంబంధః - ధర్మ వేదయో ర్బృహదభోధకభావ స్సంబంధః. తీర్థవాస
 యో రాశ్రయాశ్రయభావ స్సంబంధః. గురుశిష్యయో రుపాసోపాసకభావ స్సంబంధః.
 ఇతి సర్వస్యాత్మ విషయతా.” (ముగ్ధ. ౩౦౯ సూ. శ్రీరామతర్కవాగీశవ్యాఖ్య.)
 ఆకాశే శబ్దోజాయతే = ఆకాశమందు శబ్దము పుట్టును = శబ్ద మాకాశగోచరమని
 యర్థము. ధర్మే వేదాః ప్రమాణమ్ = ధర్మవిషయమున వేదములు ప్రమాణము.
 తీర్థే వసతి = తీర్థవిషయమున వసించుచున్నాడు. గురౌ వసతి = గురుసేవావిషయ
 మున వసించుచున్నాడు. ఇట్లనేకస్థలములం దీవైషయికసప్తమి విలసిల్లుచుండును.

బౌద్ధశ్లేషికాధారస్థలమున నాధారాధేయముల సంబంధము సంయోగ
 రూపముగాని సమవాయరూపముగాని కావలయును. ఘటమందు జలము సంయోగ
 సంబంధమున నుండును. శరీరమందు జీవుడు సమవాయసంబంధమున నుండును.
 ద్రవ్యద్రవ్యములసంబంధము సంయోగరూపము. అవయవావయవులకును, జాతి
 వ్యక్తులకును, గుణగుణులకును, గ్రియాక్రియావంతములకును గలసంబంధము సమ
 వాయరూపము. “రూపే రూపత్వమస్తి-శరీరే ఛేష్టాస్తీత్యాదౌ సమవాయేన
 బౌద్ధశ్లేషికమాధారత్వ మిత్యాది జ్ఞేయమ్.” (సి. కౌ. ౬౩౩ సూ. బాలమ. వ్యా.)

నిమిత్తాదిజ్ఞేత్యాది:—“నిమిత్త మనఃగా ఫలము. ఫలమునకుఁ గర్తృమందు
 సంయోగసంబంధమునఁగాని సమవాయసంబంధమునఁగాని వృత్తి యుండఁగా
 ఫలరూపహేతువాచకముకంటె బరముగా సప్తమి యగునని యర్థము. “కర్త
 యోగే హేతువాచకాత్ శబాత్ స ప్లమీ వాచ్యేత్సర్వః.” (సి. కౌ. ౬౩౩ సూ.

బాలము. వ్యా.) “నిమిత్తముతో నన్వయముగల క్రియయందు కర్తయగుదానితో సంబంధ మున్నప్పుడు నిమిత్తవాచకముకంటె సప్తమి యగును” (కౌముదీశరదా గమము. ౬౩౬ సూ.) హేతుత్పత్తీయ ప్రాప్తిపఁగా నిది వచింపబడెను. చర్తణి = చర్తనిమిత్తమున, ద్వీపినమ్ = పులిని, హన్తి = చంపుచున్నాఁడు. దస్తయోః = దంతములనిమిత్తమున, కుజ్జరమ్ = ఏనుగును, హన్తి = చంపుచున్నాఁడు. కేశేషు = కేశములనిమిత్తమున, చమరీమ్ హన్తి = చమరీమృగమును జంపుచున్నాఁడు. సీమ్ని = అండకోశమునిమిత్తమున, పుష్కలకః = గంధమృగము (బూతుపిల్లి) హతః = చంపబడెను. పులినిజంపుట చర్తముకొఱకుఁగాన నిటు జర్తము నిమిత్త మనఁగాఁ గ్రియాఫలము. ద్వీపి కర్తము. ద్వీపిచర్తములకును నండ కోశగంధమృగములకును సంబంధము సమవాయము. తక్కినవాని సంబంధము సంయోగము. ‘చర్తమందు ద్వీపిని జంపెను’ అనురితి సంస్కృతానుసార ప్రయోగములు తెనుఁగుకావ్యములందు లభింపలేదు.

విషయేత్వాదిః—విషయనిమిత్తాదిజా = వైషయికాద్యధికరణవాచకములకును, ‘నిమిత్తా త్కర్తయోగే’ అనువార్తికముచొప్పున నిమిత్తవాచకమునకును బరముగావచ్చు, అన్యః = ఈవఱకు వివరించినవిధ క్తులకంటె భిన్నమైనసప్తమియు, తదైవ = ఆసంస్కృతవ్యాకరణోక్త ప్రకారముగనే తెల్లునందును నగును. ఉదాహరణః—విషయాదిః—మోక్షమం దిచ్చగలదు. ఘటమందు జలమున్నది. అంతట నీళ్లుండగులఁడు. నిమిత్తాదిః—చర్తమందు పులినిజంపెను = జర్తము విషయమునఁ జంపెనని యర్థము.

ఇట్లు సప్తమివచ్చునని చెప్పుటచేత, ‘అదున్ - నన్ - అన్’ అను సప్తమీ ప్రత్యయములును, లోపలన్ - లోనన్ - లోన్ మున్నగు సప్తమ్యర్థకళబ్దములును సప్తమ్యర్థకద్వితీయాప్రత్యయములును యథాసంభవముగ నగునని గ్రహింపనగును. అనఁగా నుదంతజడవాచకముల యేకవచనమున నవర్తమును నౌపవిధ క్తికములపై ‘అన్’ అనునదియు నిట్లు యథార్థముగఁ దక్కినవియు నగునని యెన్నునగును. (విస్తర. I)

విస్తర 1 ౨౫౩ విషయః—అహోబలపండితుఁ డిచింతామణిసూత్రమునకు వ్యాఖ్యిచేయుటలో మిక్కిలి పొరపాటుపడెను. “విషయనిమిత్తాద్యర్థజా, అన్యః విభక్తిః, సప్తమీత్యర్థః. తదైవ = తేన ప్రకారేణ ప్రథమాంతర్వలక్షణేన తిష్ఠ తీత్యర్థః. ఆదిశబ్దేన సత్యర్థసప్తమీగ్రాహ్యః. తద్విధాయకంచ శాస్త్రం యస్యచ భావేన భావలక్షణమిత్యాది. ఇతరయోరిధాయకంతు నిమిత్తా త్కర్తయోగే.

[బా. కార. ౧౭ సూ.] విషయనిమిత్తాదిజసత్తమి. 'అహో' ప్రమాదము. 1045

ప్రయోగములు:—కౌపిణ్యేషికము—తే. గీ. ఎల్లయందును దా వసియించు
తెల్ల | యదియుఁ దనయందు వసియించుట... (ఉద్యో. ౨ ఆ. 3౨౬.) ఇందు
“ఎల్ల యదియుఁ దనయందు వసియించుట” అనునది యాపకేషికసత్తమిలక్ష్యము.
విశ్వమెల్లయు వాసుదేవునిబాజ్జలలో నేకదేశమురంగదా వసించియుండును.

సత్తమ్యధికరణేచ. ఇత్యాదిశాస్త్రమ్.....భృత్యులవిషయము గౌరవమత్యంత
చలంబు సత్య మవసీకులకున్. చర్తము నిమిత్తము ద్వీపిం జంపెన్ | వాలము
నిమిత్తము చమరిం జంపెన్ |భృత్యుల డావుల బిదుకంగ వచ్చెన్.....
షష్ఠీచానాదరే - పుత్రుడు దుఃఖంప సన్న్యసిం చెన్ ఇత్యాది.....ప్రథమాస్త
త్వంతు సర్వత్ర సమానమ్. విషయనిమిత్తశబ్దయోః ప్రయోగవచాయం విధిః.
అన్యత్ర మోక్షమునం దిచ్చగలదు. ఇత్యాదిరూపం భవత్యేవ.” (అహో. ౨౭౫-౨౭౬
పు.) అహోబలపండితుడు “ఆదిశబ్దేన సత్యర్థసత్తమిగ్రహ్యో” అని వ్యాఖ్యచేసి,
చింతామణియం దొక్కవైషయికసత్తమిమాత్రమే సంగ్రహింపబడినట్లును నౌప
శ్లేషికాభివ్యాసకాథారసత్తములు స్మరింపబడనట్లును వ్యాఖ్యచేయుట పొరపాటు.
చింతామణిలోని యాదిశబ్దముచే సంగ్రహింపబడకుండుటచేత నేకదా యధర్వణుడు
సత్యర్థసత్తమిని సంగ్రహింపవలసెను. మఱియు నావైషయికసత్తమియందును ‘నిమిత్తా
త్తర్చయోగే’ అనువార్తికముచొప్పున వచ్చుసత్తమియందును ‘అంద్యాదిసత్తమి
ప్రత్యయములె యంతటను వచ్చుననిచెప్పక విషయనిమిత్తశబ్దప్రయోగమునఁ
బ్రథమావిభక్తియే నిల్చుననుచు “తతైవ” అనుదానికి “ప్రథమాస్తత్వలక్షణేనైవ
తిష్ఠతీత్యర్థః” అని వ్యాఖ్యచేయుటయు “భృత్యులవిషయము గౌరవమత్యంత
చలంబు. చర్తమునిమిత్తము ద్వీపిని జంపెన్” ఇత్యాదిరీతి నుదాహరించుటయు
మిక్కిలి ప్రామాదికములు. ‘తతైవ’ అనుచింతామణికి “ప్రథమాస్తత్వలక్షణే
నైవ” అను నర్థ మితని కెట్లు లభించెనో తెలియకున్నది. మఱియు విషయనిమిత్త
శబ్దముల ప్రయోగమునందును సత్తమిస్థలములందు “విషయమున - నిమిత్తమున”
అని ప్రయోగించుటే వైయాకరణసంప్రదాయము. కావున “భృత్యులవిషయమున
గౌరవము, చర్తమునిమిత్తమున ద్వీపిని జంపెను” అనురీతినే యిట నుదాహరింప
వలసియుండును. సంస్కృతమునందును “క్రీడావిషయే నిపుణః” (ముగ్ధ, దుర్గా.
వ్యా.) అనియు ‘చర్తణి ద్వీపినం హ ని అనియు సత్తమ్యంతముల’ నుదాహరించుటే
సంప్రదాయముగాని ప్రథమాంతము నుదాహరించుట సమ్యతముకాదు. ఒకప్పుడు
తెల్లన “అన్యస్యాః క్వచిద్భవే చ్చాన్యా” అనుపద్ధతిని “భృత్యులవిషయము” అని
ప్రథమాంతవ్యవహార ముండుటచే నహోబలపతి యట్లు భ్రమించెనేమో? మఱియు

సీ. ద్రోవది ప్రితితో, నొక్కొక్క నింటు దా నొక్కయేడు | గ్రమమున నుండును
గమలాక్షి యెవ్వరియింటు దానుండె నయ్యింటివలన | బెటవారు సనకుండ (ఆది. ౮
ఆ. ౧౧౫.) వ. ఇష్టార్థకాలంబు మాయందయిండి (ఆది. ౮ ఆ. ౧౨౦ వచ.)
(మాయంద = మాస్థలమునంద) గీ. అతిథివై వచ్చి నీవు మాయంద కుడిచి (ఆర.
3 ఆ. 3౯౦.) క. పగవారియింటు గుడిచిన (ఉద్యో. 3 ఆ. ౨౨౪.) గీ. ఇండు
మీయందుఁ గలవస్తు వెద్దియైన (సభా. ౧ ఆ. ౨౩౯.) చ...రాజసూయముఖ

“నిమిత్తము - అర్థము - తదర్థము” మున్నగునవి ప్రథమాంతములుగఁ బ్రయుక్త
ములగునపు డవి ‘కొఱకు’ శబ్దార్థములై తాదర్థ్యచతుర్థివాచకములగునేకాని
సప్తమ్యర్థకములుకావు. తే. గీ. ఏను గుర్వర్థ మర్థినై మానవేశ |... (ఆది ౧ ఆ.
౯౫ వ.) మత్తకోకిలము. నీతదర్థమ కాఁగ దేవవినిర్మితం బిది... (ఆది. ౨ ఆ. ౨౦౮)
(౨౪౪ 1 విష.). సప్తమ్యర్థమున “అందున్” మున్నగు సప్తమ్యర్థక ప్రత్యయముతో
నిట్టినిమిత్తాదిశబ్దములు ప్రయోగింపఁబడుట సంప్రదాయము. “నీవును గుర్వర్థంబు
నందు ఋణవిముక్తుండ వైతివి.” (ఆది. ౧ ఆ. ౧౨౧ గద్యము.). కవిజనమండన
గాణపతవివరణకారాదు లీకవిశిరోభూషణమార్గమునె యనుసరించిరి. ఆంధ్ర
భాషాచరిత్రకర్తగా రీ “విషయనిమిత్తాదిజా తడైవాన్యాయ” అను చింతామణిసూత్ర
ము న వర్ణకవిధానార్థకమనిరి. “అన్యాయ” అనుపదము సప్తమీప్రత్యయమగు ‘న’
వర్ణకమును మాత్రము తెలియఁజేయునని తలంపవచ్చును..... అన్య ప్రత్యయము
‘న’ అనునది..... మహద్వాచకపదములపై ‘న’ వర్ణక మెప్పుడు చేరు ననునదియే
ప్రస్తుతసూత్రవిషయ మనుటకు సందేహములేదు..... విషయమునన్ - నిమిత్త
మునన్ మొదలగు నవర్ణకయుతసప్తమ్యంతపదములతోఁ గలసియుండునని
యీసూత్రమున సూత్రకారుడు వివరించియున్నాడు. నీకృతమునఁ (శాసితరి
త్యయి) గౌరవాన్వయ ముక్తిబిషకీర్తి బ్రకాశితంబగున్ (ఆర. ౧ ఆ. ౫౧ వ.(
మొ.” (ఆం. భా. చ. ౧౬౩౨ పుట.) ఇది విమర్శసహమై యుండలేదు. ‘అన్యాయ’
అనుదాని కన్యప్రత్యయమగు ‘నవర్ణకమని’ యర్థమట. ‘విషయనిమిత్తాదిజా’ అను
దానికి విషయమునన్ - నిమిత్తమునన్ - కారణమునన్ మొదలగుపదములు లక్ష్య
ములట. మహద్వాచకపదములపై ‘న’ వర్ణకము చేరునట. ‘నీకృతమునన్’ అను
(భారతపద్యమందలి) పదము సప్తమీప్రత్యయాంతమట. ఔపన్యసికాద్యధికరణ
సప్తమిని నన్నయాధర్వణులు స్మరింపనే లేదని యీసమన్వయమునఁ బర్యవసిత
మగుచున్నది. నన్నయాధర్వణులు నవర్ణకమును స్మరింపలేదని వీరియాశయము.
అది సరికాదు. (చూడు. ౨౫౩ II విషయము.)

మున్నతిఁ జేసినధన్యు లింద్రునం । దునికియు (సఖా. ౧ ఆ. ౮౯.) (ఇంద్రునందున్ = ఇంద్రుసన్నిధిని.)

వైషయికము:—చ. అనుపమకార్పకాది వివిధాయుధ విద్యలయందుఁ గోవిదుం । డనఁగ... (ఆది. ౬ ఆ. ౯౬.) సీ. చారువిభూషణాహార విహారశయ్యాసన భోగంబులందు విముఖ (ఆర. ౨ ఆ. ౨౬.) క. ఇం దీవరలోచన సీ । యంచే నభి నందితాత్మ నై నట్టులు సీ । నందసులయందుఁ బొత్తుల । యందును నభినంద్య వగుమ యని దీవించెన్. (ఆది. ౮ ఆ. ౬.) వచన. నీమందులు మంత్రంబులు నాయందుఁ బనిసేయవు (ఆది. ౨ ఆ. ౧౯౧.) వ. నీవును గుర్వర్ణమునందు ఋణవిముక్తుడ వైతివి (ఆది. ౧ ఆ. ౧౨౧.)

అభివ్యాపకము:—తే. గీ. ఎల్లయందును దా వసియించుట... (ఉద్యో. ౨ ఆ. ౩౨౬.) వ. ఎక్కడఁ జూచినం దానయై... (భీష్మ. ౨ ఆ. ౧౩౭.)

నిమిత్తాదిజప్తమి:—చర్తమం దేనుఁగును బులిని జంపెను. జర్తనిమిత్తమున బులినిజంపెను. మొ.

భావాదీత్యాది:—భావాదిజన్యజీవ్ = “యస్యచ భావేన భావలక్షణమ్. (౨-౩-౩౭) యస్య క్రియయా క్రియా స్తరం లక్ష్యతే తతః సప్తమీస్యాత్ - గోషు దుహ్యమానాసుగతః...” (సి. కా. ౬౩౪ సూ.) అనునది మొదలగుసూత్రముల చొప్పున వచ్చుసప్తమి (‘జీ. ఓన్. సుప్’ అను సప్తమీప్రత్యయముల ప్రత్యాహారము ‘జీప్’ అనునది.) సుసా = ప్రథమావిభక్తితో (‘సు. ఔ. జస్’ అను ప్రథమా ప్రత్యయముల సమాహారము.) తుల్యః = సరియై, అత్ర = ఈ తెనుఁగుభాషయందు; సర్వదా = అంతటను బ్రయుక్తమగును. సత్యర్థ...గతా = ఇట్టిచో నీసత్యర్థజ సప్తమి వర్తమానార్థకమగును. ఇట్టియెడల భావలక్షణార్థక నుజ్యంతక్రియ యంత టను బ్రయుక్తమగును గాన దానిచే నచటి కర్తృకర్తము లభిహితము లగుటం జేసి యచటఁ బ్రాతిపదికాన్ధ ప్రథమయై కర్తృకర్తవాచకములకుఁ బరముగా వచ్చును. “భావాన్ధకాదియోగంబునం గర్తకుః బ్రథమయగు” అని సూరి సూత్రించెను. (బా. కా. ౩౨ సూ.) గోషు దుహ్యమానాసు గతః దేవదత్తః = గోవులు పిదుకఁబడుచుండఁగా దేవదత్తుడు వెడలినాడు. ఇది కర్తృవాచకమునకుఁ బరముగా సప్తమివచ్చినస్థలమున కుదాహరణము. కర్తృవాచకస్థలమునకు:— బ్రాహ్మణే ష్యధీమానేషు గతః = బ్రాహ్మణులు చదువుచుండఁగా వెడలినాడు. ఇట్టి యెడల సంస్కృతమునవచ్చు సప్తమి తెల్లనందలి ప్రథమకు సరియైయుండునని యధర్వణాశయము. సర్వదాయనుటచే నీసందర్భములోని సప్తము లన్నిటియెడలను

నిట్లే ప్రథమయో నిల్పునని విశదమగుచున్నది. “అర్హాణాం కర్తృత్వే నర్హాణా మ కర్తృత్వే తద్వై పరీత్యేచ” సత్పు తరత్పు అసస్త అసతే = సత్పురుషులు వెడలు చుండఁగా నసత్పురుషులు నిల్చుచున్నారు. (సి. కా. వా. ౬౩౮ సూ.) పక్షీ చానాదరే (౨-౩-౩౮.) అనాదరాధిక్యే భావలక్షణే పక్షీస్తప్తమ్యాస్తః. (పుత్రాదౌ) రుదతి రుదతోవా ప్రావ్రాజీత్ = రుదంతం పుత్రాదిక మనాదృత్య సన్న్యస్తవానిత్యగ్గః = పుత్రాదులు శోకించుచుండఁగా (వారి ననాదరించి) తండ్రి సన్న్యసించెను. అధికరణ సత్ప్రమిస్థలములందును నిట్టిభావలక్షణను జ్యేష్ఠప్రయోగము సత్యగ్గజసత్ప్రమిమూల మున సంభవించునని సూత్రములోని సర్వదా శబ్దస్వారస్యమున నెన్నునది. “ఉదితే ఆదిత్యేజహోతీత్యత్ర తు సామీపిక మధికరణత్వం సత్ప్రమ్యగ్గః. ఉదితాదిత్యసమీప కాలే ఇత్యగ్గః. ఆదిత్యోదయోత్తరసమీపకాల ఇతి పర్యవసన్నోర్గః.” (సి. కా. ౬౩౫ సూ. బాలమ. వ్యా.) ‘ఉదితే ఆదిత్యే జహోతి = ఆదిత్యుఁ డుదితుఁ డగు చుండఁగా హోమముచేయుచున్నాఁడు’ అనుచోటి యధికరణసత్ప్రమిస్థలమందును నీభావలక్షణను సత్ప్రమ్యగ్గక నుజ్యంత ప్రయోగము గల్గెనని యెఱుంగునది. (విస్తర II.)

విస్తర. II ౨౫౩ విషయము:—వికృతివివేకటికాకర్త యాయధర్వణకారికను దిద్ది యపాఠమునుజేసెను. “భావాదిజన్యజేవుల్య । సుస్సాస్యాదత్ర సర్వదా ।..... టీక. అత్ర = ఈతెలుఁగునందు, సర్వదా = ఎల్లపుడు, సా = ప్రసిద్ధమైన, భావాది జన్యజేవ = భావాద్యగ్గమువలనఁ బుట్టిన, సత్ప్రమీవిభక్తి, తుల్యముః = సమానమైన ప్రథమైవచనముగలది. స్యాత్ ...తా. విషయనిమిత్త సత్యగ్గంబులఁబుట్టిన సత్ప్రమీ విభక్తి ప్రథమాతుల్యం బగును. అందు సతిసత్ప్రమి వర్తమానార్థమును బొందును. భృత్యులవిషయముగారవ । మత్యంతచలంబుసత్య మవనీశులకున్. చర్తనిమిత్తము దుష్టిం జంపెన్.....(వికృ. అజం. ౧౮ కా.) చింతామణిలోని “విషయనిమిత్తాది జాతశ్చైవాన్యా” అను సూత్రవ్యాఖ్యయగు నహోబలపండితీయమున నీయధర్వణ కారికయుండుటచే నట్టి కవిశిరోభూషణగ్రంథము సరిగా నర్థముచేసికొనక యీతఁ డిరితి నపవ్యాఖ్యాచేసినవాఁ డయ్యెను. ‘గోవులు పిదుకఁబడుచుండఁగా’ అనుచోటి ప్రథమాబహువచనమునైనఁ జూచికొనక సుప్రత్యయమాత్ర మను నపార్థము గలపాఠమును బ్రక్షేపించుట మిక్కిలి వింతగా నున్నది. చింతామణి సూత్రముచే సిద్ధింపని భావలక్షణార్థసత్ప్రమి నధర్వణుఁడు వివరించుచున్నాఁడని గ్రహింపక చింతామణ్యుదాహరణములుసయిత మియధర్వణసూత్రమునకు లక్ష్య ములని తలంచుట మిక్కిలి వింత.

ప్రయోగములు:—మ. కురువృద్ధల్ గురువృద్ధబాంధవు లనేకుల్ సూచు చుండన్.....(సభా. ౨ ఆ. ౨౩౩.) మ. గురుభీష్మాదులు సూచుచుండ సభ మీకుం గీడు నాడట్లు.....(ఉద్యో. ౩ ఆ. ౩౬.)

“స్వామీశ్వరాధిపతి దాయాదసాక్షి సతిభూ ప్రసూతైశ్చ. (౨.౩-౩౯) ఏతై స్సప్తభి ర్యోగే షష్ఠీసప్తమ్యాస్తః. షష్ఠ్యా మేవ ప్రాస్తాయాం పాక్షిక సప్త మ్యర్థం వచనమ్. గవాంగోషు వా న్వామి” (సి. కా. ౬౩౬.) ఇత్యాదిసూత్ర ముల లక్ష్యములందుఁ తెలుఁగున షష్ఠియొ కన్పట్టుచున్నది. తెలుఁగున ‘గోవులకు స్వామి’ అనియె ప్రయోగింపఁబడుట సహజము. గోవులయొక్కస్వామి. ఇటు శేషషష్ఠి యని యెఱుంగునది.

అధికరణంబునకు సప్తమియగు. ౧౭.

బాలవ్యాకరణ అధికరణంబు నా నాథారంబు. ఔపశ్లేషికంబు - వైష

వివరణము. యికం బభివ్యాపకంబని యాథారంబు త్రివిధంబు,

౨౧౩ I విషయము. ఘటమందు జలమున్నది. మోక్షమం దిచ్చగలదు.

అన్నింటియం దీశ్వరుండు గలండు.

సంజేవని. ౨౧౩ I విషయము:—చింతామణిచెప్పిన వివిధసప్తములలో నధి కరణార్థకసప్తమినిమాత్రము సూరి యిట్లు సంగ్రహించెను. ఔపశ్లేషికాదుల స్వరూ పము ౨౧౩ విషయమున విస్తరించి వివరింపఁబడెను. ఔప:—ఘటమందు జల మున్నది. వైష:—మోక్షమం దిచ్చగలదు. అభివ్యా:—అన్నింటియం దీశ్వ రుండు గలండు.

జేర్ను: స్వా తోపి ముబ్బవస్తం । వినా వుప్రత్యయా

నన్నయా. నిర్వతమ్ । అమహన్నామ జడగం । చోదస్తం నాన్యతో

౨౧౩ II విష. విధి:॥ (వికృతి. ఆజం. ౧౬-౧౭ కారి. ఆహో,

౨౬౭.)

కల్పితరువు. ౨౧౩ I విష:—ఈకారికలు ౧౩౭ విషయమున వ్యాఖ్యా తము లయ్యెను. ౨౨౭-౨౩౩ విషయమునందును నీవిషయము కొంత ప్రసంగింపఁ బడినది.

బాలవ్యా. ఉకారాంతజడంబునకు ‘న’ వర్ణకంబగు. ౧౮.

౨౧౩ III విష. ఘటంబున జలంబున్నది - దేవదత్తునకు మోక్షమున

నిచ్చగలదు.

సంజేమని. ౨౫౩ III విష:—నవర్ణకము సైతము సప్తమీప్రత్యయమే యగుటచేత నది పూర్వసూత్రముచొప్పున నధికరణార్థమున వచ్చునని వేఱ చెప్ప నక్కఱలేదు. కాని 'అందు' వర్ణకమువచ్చుచోటులందెల్ల 'న'వర్ణకము రానేరదు. కావున 'న'వర్ణకము వచ్చుస్థలము లిందు నిరూపింపబడినవి.

నన్నునూ. అన్యస్యాః క్వచిద్భవేచ్ఛాన్యా (ఆం. చిం. హలం, ౨౫౪ విషయము. ౧౫౫ కా. అహో. ౪౨౭ పు.)

కల్పతరు. ౨౫౪ విష:—బా. కా. ౧౯-౨౦ సూత్రములు కారకపరిచ్ఛేదములోని విశేషణముల విభక్తివచనప్రసంగమున నుండుట యుక్తమని తోచి వానిని బా. కా. ౨౬ సూత్రమునకుఁ బూర్వమున నిల్పి నెంచి యిచటఁ గ్రమము తప్పించి యీ ౨౦ సూత్రపుమూలము నిల్పబడెనని యెఱుంగునది.

అన్యస్యాః = ఒకవిభక్తిచోట, అన్యా = మఱొకవిభక్తి, క్వచిత్ = ఒకానొకప్పుడు, భవేచ్ఛ = అగుటయుఁ గలదు. సంస్కృతవ్యాకరణసూత్రముల చొప్పున నొకవిభక్తి రావలసియుండఁగా నద్దానిచోట వేఱొకవిభక్తివచ్చుటయు నాంధ్రమహాకవిప్రయోగములందుఁ గన్పట్టుచున్నదని యర్థము. చింతామణికర్త సూరివలె సంస్కృతవ్యాకరణసిద్ధవిభక్తులకు భిన్నములగు విభక్తులు తెల్లనవచ్చుటఁ గలదని యాయావిభక్తులస్థలములను నిరూపింపలేదు గానఁ జింతామణిసూత్రమున కర్థముచేయుటలో సంస్కృతవ్యాకరణసిద్ధవిభక్తులచోట నితరవిభక్తులు తెల్లనవచ్చుటయుఁ గలదనుటయే యుక్తము. అట్టివానిఁ గొన్ని తానె (చింతామణికర్త) వివరించును. "ఇతరత్రచ ద్వితీయా । తస్యాః ప్రథమాచ జడపదానాం స్యాత్" (మొ. "ఉపయోగమునం దాఖ్యాతకుఁ దోడవర్ణకంబగు" (బా. కార. ౭ సూ.) "చతుర్థికి మాటుగ వష్టియె.....కానంబడియెడి" (బా. కా. ౮ సూ.) "ఉదంతజడంబు తృతీయకు నవర్ణకంబగు" (బా. కా. ౨౩ సూ.) మున్నగు సూరిచెప్పిన మార్పులెల్ల సీచింతామణిసూత్రమునకు లక్ష్యములు కానోపును. అవిభింపండు పౌల మేఁగెను. (వి. పు. ౭ ఆ. ప్రాథ. కార. ౧౩ సూ.) చ. చిరముగఁ బ్రహ్లాకుం దపముసేసి (ఆది. ౨ ఆ. ౧౨౯.) మున్నగు బాలవ్యాకరణాసాధ్యవిభక్తులును దీనికి లక్ష్యములు కానోపును. ఇట్లే "క్వచి దన్యవిభక్త్యర్థే । ప్రథమాపి ప్రదృశ్యతే." (వికృ. అజం. ౮౭ కా. అహో. ౩౬౫ పు.) అను వికృతివివేకకారికకు లక్ష్యములు వేఱయుండుటచేత నీక్రిందిప్రయోగములు ప్రకృతచింతామణిసూత్రమునకు లక్ష్యములనుటయే యుక్త మనఁదగును. చ...దు । ర్షతులు.....తీర్థము

లాడనోపరు (ఆర. ౨ ఆ. ౨౮౬.) ఆ. వె. ఎటుకు నన్ను నుటక నేసినశరములు ? నెటకులాడి...వేదనఁగావించు (ఆర. ౧ ఆ. ౩౧౪ ప.)

సంస్కృతవాక్యకరణాసాధ్యవిభక్తులును సీక్రిందిరీతిని దీనికి లక్ష్యములు కాదగును. “స్వాగతావృత్తము. ఆగిరింద్రసుత హర్షముతో జై ! వాగమోదిత విధాయితో సు ! స్వాగతాభిరుతవాక్యములం ద ! భ్యాగతోచిత సపర్యలఁ దన్నెన్ (నన్ని. కు. ౭ ఆ. ౮౩౬.) శా...వరాంగములు సోకుం బుష్కరాగ్రం బునం । దాటోపం బొనరించు...(నన్ని. కు. ౧ ఆ. ౧౦౦.) గీ. మువ్వరముగూడ . నీశిలీముఖమునందుఁ । దెగిలిమి (భాస్కర. అయో. ౧౮౧ ప.)” (సూ. రా. ని. అందు శబ్దము.) ఈపద్యములందలి ‘అందు’ విభక్తికిఁ జైరీతిని వివక్షావశమునఁ బ్రయోగము నంగీకరింపక సూ. రా. నిఘంటుకర్తలు ‘అందు’ శబ్దమునకుఁ దృతీ యార్థమే కలదని వ్రాయుట సరికాదు. సంస్కృతమునందును నిల్లె వివక్షావశ మునఁ గారకవిశేషములను బ్రయోగించుటఁ గలదు. “ఏవం వివక్షావశా ద్యత్ర వస్తుతో దానం తత్రాపి న - సమమబ్రాహ్మణే దానం । ద్విగుణం బ్రాహ్మణబ్రువే । ఆధీతే శతసాహస్ర । ఋనస్తం వేదపారగే. ఇతి మనుః.” (ముగ్ధ. కార. ౨౯౪ సూ. వ్యాఖ్య.) “గృహే ప్రవిశతీత్యత్ర గృహస్య కర్తృతయా ద్వితీయా ప్రాప్తే అధికరణస్య వివక్షయా సప్తమీ, వివక్షావశాద్ధికారకాణి భవంతీతి న్యాయాత్.....తపో వనేషు స్పృహయాభురేషా ఇతి రఘుః ఇత్యాదా సంప్రదానే అధికరణవివక్షా. ఇత్యాదయో మహాకవిప్రయోగాత్ వివక్షయా సమాధానీయాః. స్థితేర్గతి శ్చిన్తనీయేతి న్యాయాత్. తేన స్వేచ్ఛయా—గ్రామే గచ్ఛతీత్యాది ప్రయోగోనకర్తవ్య ఇతి సాంప్రదాయికాః” (ముగ్ధ. దుర్గా. వ్యాఖ్య. ౩౧౬ సూ.) ఇట్లై కవిప్రయుక్తములగు విభక్తులు వైవక్షికములని సమాధానము చేసికొనవలయును. మ. అభిజాతుండవు ధర్మశీలుండవు నీయం దై నసంబంధము (ఆది. ౮ ఆ. ౫౨.) నీ. కారవైశ్వర్యంబు గౌరవంబున సమన్విత మయ్యె నీయంద పేర్చితోడ (సఖా. ౨ ఆ. ౧౦౨.)

ఏకవాక్యమున నపునరుక్తముగఁ బ్రయుక్తమైన యొక్కపదమే రెండుచోట్ల నన్వయించునపు డందొకకారకమే రెండవదాని నడంచి నిల్చును. “ద్వయోద్యుగ పత్ ప్రాప్తే, కర్తృకర్తాధికరణంకరణం సంప్రదానకమ్|అపాదానంచ సందేహోపరం పూర్వేణ బాధ్యతే ఇతి పచనా ద్వివక్షా. గంగాం గత్వా స్నాతి (గంగనుగూర్చి యేగి స్నానముచేయుచున్నాడు.) ఇత్యాదా అధికరణం బాధిత్యాకర్తప్రవృత్తమ్. గృహం ప్రవిశ్య నిస్సరతి (గృహమును బ్రవేశించి వెడలుచున్నాడు) ఇత్యత్ర

అపాదానం బాధిత్యా కర్త ప్రవృత్తమ్. వర మాహనాయ కన్యాం దదాతి (వరు నాహ్వనించి కన్య నిచ్చుచున్నాడు).....ఇత్యత్ర సంప్రదానం బాధిత్యా కర్త ప్రవృత్తమ్. అశ్వే స్థితో గచ్ఛతి (ఆశ్వమందుఁ గూర్చుండి పోవుచున్నాడు.) ఇత్యాదౌ కరణం బాధిత్యా అధికరణం ప్రవృత్తమ్. ఏవ మన్యద వ్యూహ్యామ్” (ముగ్ధ. కార. 30౬ సూ. దుర్గా. వ్యా.) పై వానిలో ‘గంగనుగూర్చి యేగి గంగలో స్నానముచేయుచున్నాడు’ మున్నగురీతిగల వాక్యములలో సధికరణము నడంచి కర్తకారకము నిల్పెనని యిట్లు గ్రహింపవలయును. సీ...సుందరి నీపతు లందుఁ బ్రీతిఁ బలిభక్తి యొప్పు నపత్యంబుఁ బడయుము. (ఆది. ౮ ఆ. ౪.) ఇటఁ “బతులందుఁ బలిభక్తి యొప్పుఁ బతులవలన నపత్యంబుఁ బడయుము” అనఁదగి యుండ నపాదనము నడంచి యధికరణము నిల్పినది. సీ...ఎద్ది చెప్పుఁ డిష్టంబు... (ఆది. ౮ ఆ. ౨౧.) ఎద్ది యిష్టంబు దానిని జెప్పుఁ డని యుండవలసియుండఁగాఁ గర్తకారకము నడంచి కర్తృకారకము నిల్పినది. త్రిలింగలక్షణశేషకర్త యిట్టి యొడలఁ బైరీతిని గ్రహింపక విభక్తి విపరిణామాన్వయము నంగీకరించెను. “ఐన్నియొడల విభక్తి విపరిణామంబు గ్రాహ్యంబు ఉదాః—ఉ...ఈతనితో సాటి యనంగ మేలన...(నిర్వ. 3 ఆ.)...ఇక్కడఁ దృతీయకుఁ బంచమిగా మార్పు గలిగెనని తెలియవలయును. మొ.” (ప్రాథ. కార. ౨౬ సూ.) “ఈతనితోసాటి; ఇతనికంటె మేలు” అనుచో నేకవాక్యప్రయోగమునఁ బంచమి నడంచి సహృద్యతీయ నిల్పెననుట యుక్తము. ఉ...నీ! యేవున కొర్వ దేవతల కేనియు దైత్యుల కేని రాదు పా! మ్మేపగతేని గెల్వము.....(శాంతి. ౨ ఆ. ౪32.) ‘ఏపగ తెదిర్పిరేని వారిని గెల్వము’ అని యుండవలసియుండఁగా గర్త కారకము నడంచి కర్తృకారము నిల్పినది.

ఒకానొకచో నొకవిభక్తికి మఱియొకవిభక్తియునగు.

బాలవ్యాకరణ ౨౧. మైత్రుండు గృహమును వెడలెను. గృహము

వివరణము. నుండి యని యర్థము. వాడు వాహనమును దిగెను.

౨౪౧ I విషయము. వాహనమునుండి యని యర్థము. వారు సుఖ మున్నారు. సుఖముతో నని యర్థము. ఇత్యాదు లెఱుంగునది.

సంజీవని. ౨౪౧ I విషయము.—“అన్యస్యాః క్వచి ద్భవేచ్ఛాన్యా” అను చింతా మణిసూత్రమే దీనికి మూలమైనను సంస్కృతవాక్యకరణోక్తవిభక్తులను నాంధ్ర మహాకవి ప్రయోగారూఢములగు సంస్కృతప్రసిద్ధవిభక్తివిలక్షణములగు విభక్తు

లను జాలవఱకు సూరి సూత్రించినవాడగుటంచేసి సూరిగారి యీసూత్రమున కర్థము చేయునపుడు సంస్కృతవ్యాకరణోక్తవిభక్తులకును సూరి సంగ్రహించిన విభక్తి విశేషములకును విలక్షణములగు విభక్తులు వచ్చుటయుఁ గలదని వ్యాఖ్య చేయవలసియుండును. 'మైత్రుండు గృహమును వెడలెను' అనుచో నపాదాన పంచమి రావలసియుండుననియు నట్టియొకటి "ఉండి" శబ్దానుప్రయోగమును బంచమీవిభక్తి వలనకు ద్వితీయాదేశమును రాఁగా 'గృహమువలననుండి=గృహము నుండి' (బా. కా. ౯.౧౦-౧౧ సూ.) అని యేర్పడుననియు నట్లగుటచే నిట 'గృహమువలన' అను పంచమీవిభక్తికి మాటుగ నుండి శబ్దరహిత ద్వితీయయై ప్రకృతసూత్రముచొప్పున వచ్చెననియు సూరిగారియాశయము. ఇట్లే వాహన మును దిగె ననుచోటను గ్రహింపవలయును. వారు సుఖముతోనున్నారని సహార్థ తృతీయ రావలసియుండఁగా నద్దానికి మాటుగఁ బ్రథమవచ్చి ప్రకృతసూత్రము నకు లక్ష్యమగుచున్నదని యెఱుంగునది. సూరి 'కాలాధ్వములకుం బ్రాయశః బుగఁ బ్రథమయగు' (బా. కా. ౨౫.) అనిమాత్రము సూత్రించుటచేత దేశ (ప్రదేశ) వాచకముల సప్తమ్యర్థక ప్రథమ సంగ్రహింపఁబడదయ్యె. అద్దానిని ప్రాథ వ్యాకర్త పూరించుటకై "ఒక్కొక్కచో జడంబు సప్తమికిం బ్రథమయు నగు (ప్రాథ. కా. ౨౦ సూ.) అని సూత్రించి తీర్థమాడి (తీర్థమందాడి = స్నానముచేసి) నెఱుకు లాడి (మర్తస్థానములందు గుచ్చుకొని) వేరోలగముండి (పెద్దసభయందుండి) మున్నగువాని నుదాహరించెను. బా-గు-ప్రకర్త యట్టి కవిప్రయోగపద్యముల నెల్ల స్వీకరించి ప్రకృతసూత్రమునకు లక్ష్యములనుగా నుదాహరించెను.

సూరి పయిరీతిని వివరించెనేకాని "గృహమునుండి వెడలెను - వాహనము నుండి దిగెను" అనురీతి ప్రయోగములు మృగ్యములు. అపాదానపంచమ్యర్థమున వచ్చిన ద్వితీయకుఁ ('గృహమును వెడలెను' అనురీతిని) బ్రయోగములు గలవు. క... కలి కర్కొటకవిషంబుఁ గ్రక్కుచు నొడలన్ వెలువడి (ఆర. ౨ ఆ. ౧౯౩.). 'సుఖముండె' అనుటకు "సుఖముండు మింక" (ఆది. ౭ ఆ. ౧౨౯ ప.) అనురీతి ప్రయోగములు గలవు.

నన్నయా. ఇతరత్ర చ ద్వితీయా (ఆం. చిం. అజం. ౧౫ కారి. ౨౫౫ విషయము. అహో. ౩౨౦ పు.)

కల్పతరు. ౨౫౫ విషయము:— "అన్యస్యాః క్వచి ద్భవేచ్ఛాన్యా" అను సూత్రపు స్థలములనె కొన్నిటిని వివరించుచున్నాఁడు. జడపదానామ్ = జడవాచకములకు, (ఉత్తరసూత్రమునుండి యనువృత్తివచ్చును.) ఇతరత్ర = ద్వితీయేతర తృతీయాదిని

భక్తులచోట, ద్వితీయా=ద్వితీయావిభక్తి, స్వాత్=అగును. ఇట్టితరవిభక్తు లన్నిటిచోటను ద్వితీయవచ్చునని చెప్పబడినను దృతీయాసప్తమీవిభక్తులచోట మాత్రమే ద్వితీయ నిల్చుటవహాకవిప్రయోగదృష్ట మగుచున్నది. అహాబలపండితుడు నిట్లే యభిప్రాయపడెను. “ద్వితీయావిభక్తిః స్వవిషయవ్యతిరీక్తవిషయేఽపిస్వాత్ రాముడు హేతి సమరారుల నఱకెన్, రాముడయోధ్య నున్నవాడు. ఆద్యే (ఉదాహరణే)తృతీయాస్థానే “అమ్” (ద్వితీయ), ద్వితీయే(ఉదాహరణే)సప్తమీస్థాన ఇతి,వివేకః,పక్షే హేతిచే నఱకెన్ ఇత్యాదికం యాపం సంస్కృతన్యాయే.నజడవిషయ ఏవాయమ్.” (అహా. 3౨౦ పు.) (పంచమిచోట ద్వితీయ యరుదు. ౨౫౭ I విష.) అందును బహువచనమునందే యంతటను ద్వితీయ నిల్చును. ఏకత్వమున ననుదంతములకు మాత్రమే తృతీయాసప్తములచోట ద్వితీయనిల్చును. ఉదంతముల కన్ననో తృతీయాసప్తములచో ‘నన్’ అనునదియే నిల్చును. ఔపవిభక్తికములకు ‘అన్’ అనునది నిల్చును (బా. కా. ౧౮-౨౩ సూ. ఆచ్చి. 3౮ సూ. ౨౫౩ I విష. ౨౫౬ విష. ౨౨౭-౨౩౩ విష.), (విస్తర. I) ఉదా:—వనములన్ = వనముల చేతన్ - వనములందున్. త్రాడులన్ = త్రాడులచేతన్ - త్రాడులందున్ - హేతు

విస్తర. I ౨౫౫ విష:—త్రిలింగలక్షణశేషకర్త యుదంతజడములకు సైతము కొన్నియొడలఁ దృతీయాసప్తములచోట ద్వితీయ యగునని వివరించెను. “ఒకానొకచో నేకవచనంబున నుకారంబుమీఁది ద్వితీయయుఁ దృతీయావిభక్త్యర్థక మయ్యెడునని తెలియవలయు. ఈయర్థమునకు ‘ఇతరత్ర చ ద్వితీయా’ అను స్థాననియమశూన్యనిధియు నవకాశ మిచ్చుచున్నది. ఉ:—ఎ. గీ. తండ్రి పనుపుఁజేసి.....(ఆది. 3 ఆ. ౯౫.) సీ. దాశకన్యాకేళి తప్పుఁజేసి (స్వా. ౨ ఆ. ౭౩.) మొ. ఇట్లునుటచే ఇవ్విధము నాననముల్ గలవార (నిర్వ. ౪ ఆ. ౮౭.) అను నిట్టి ప్రయోగములును నిర్దుష్టము లగుచున్నవి” (ప్రాథ. కార. ౪ సూ.) ఇట్లే ఆ. వె. భీష్మపనుపుఁజేసి జేలవైతి. (సభా. ౨ ఆ. ౧౧.) అనిభట్టారకుడు స్థలాంతరము నందును బ్రయోగించెను. అరయ నరయ నీప్రయోగములందలి ‘చేసి’ శబ్దము ‘దుర్గబలంబునంజేసి’ (సభా. ౧ ఆ. ౧౭౬ గద్య) మున్నగుచోటులందువలెనే యన్వయశూన్యమై యనుప్రయుక్తమయ్యెననియు, ‘ఓనుపునన్ - తప్పునన్ -’ అను తృతీయలచోట ‘పనుపున్ - తప్పున్’ అను ద్వితీయ నిల్చుటచేత వానిపై ననుప్రయుక్తమయ్యెననియుఁ జెప్పట న్యాయ్యమని తోచునుగాని ‘ఉ’ దంతములపై ముతెచ్చుటను దృతీయార్థమున నిట్లు ద్వితీయ నిల్చు ననుటను నిర్వహించఁజాలు ప్రామాణికప్రయోగములు లేమింజేసియు నీప్రయోగములకు మార్గాంతరమున

లన్ = హేతులచేతన్ - హేతులందున్. హేతిన్ = హేతిచేత్ - హేతి
యందున్. వనమునన్ = వనముచేతన్ - వనమునందున్. త్రాటన్ = త్రాటిచేతన్ -
త్రాటియందున్. మొ. ఉదంతములు సహజముగా నుకారాంతశబ్దములు కావ
చ్చును. లేదా “స్యా దమహతాం విభక్తా” “సర్వ త్రోదోతోర్ద్వ ర్భునతి మువత్”
అను చింతామణిసూత్రములవొప్పున వచ్చునాగమ ‘ము - వు’ లం గూడుటచే
నేర్పడు ‘ఉ’ కారాంతములును గావచ్చును. ఉదా:—చిగురునన్ - వనమునన్ -
తరువునన్ - మొ. చకారముచే నీసూత్రము పాక్షికమని గ్రహింపవలెను.
ఉ. లతన్ = లతచేతన్ - లతయందున్ - మొ. ఉదంతజడవాచకములయు నొక
విభక్తిజడవాచకములయు ద్వితీయాంతరూపములనుఁ దృతీయాసప్తమ్యర్థములు
కల్గినేర్పు. ఉదా:—వనమున్ = వనమును, త్రాటిన్ = త్రాటిని. మొ. ‘వన
మున్.’ అనుదానికి ‘వనముచేతన్ - వనమందున్’ అనియు, ‘త్రాటిన్’ అనుదానికి
“త్రాటిచేతన్ - త్రాటియందున్” అనియు సర్థములు లేవని యెఱుంగునది.

కొన్నియెడల బహుత్వమున నజడవాచకముల తృతీయాసప్తములచోట
సయితము ద్వితీయానిభక్తి నిల్పుట నన్నయేతరకవిప్రయోగదృష్ట మగుచున్నది.
సీ...తే.గీ. అనిన నలుగాలి వాన గోవును నశేషశబ్దముల మంత్రమును లోహజాతిఁ
గాంచ | నమును మనుజుల విప్రుండు సమధికత్వ | భాజనము లంధ్రు వేదప్రపంచ
విదులు. (శాంతి. ౧ ఆ. ౭౧.) ‘మనుజులన్ = మనుష్యులయందు’ అని తిక్కయజ్ఞు
ప్రయోగించెను. స్థలాంతరములందును నిట్టి ప్రయోగములు గలవు. సీ...ఆ.వె.
వనజముఖులు పురుషులను దృష్టిబొందుట | గలుగదంధ్రు (ఆను. ౨ ఆ. ౧౭గీ.)
సీ...పశువు | లను మేటి యజ మఖులచతుష్పదములను | ధేనువు మిక్కిలి మాన
వులను. తే.గీ. బ్రాహ్మణుండు వరిష్ఠుండు పక్షులందు | శ్యేనము.....(అశ్వ. ౨

సమాధానము చూపట్టుచుండుటంజేసియు నీ త్రిలింగక్షణశేషకర్త యాశయము
నంగీకరించుట కవకాశము చాచుచున్నది. పై ప్రయోగము లీ క్రిందిరీతిని సుసమా
ధేయములై యున్నవి. “తండ్రి పనుపున్ = తండ్రియాజ్ఞను, చేసి = నెఱవేర్చి”
“దాశకన్యాకేలి తప్పజేసి = దాశకన్యాక్రీడ యనుతప్పదము గావించి” “భీష్టు
పనుపుజేసి = భీష్టునియాజ్ఞను జరపి” అని యిట్లచటిద్వితీయలు చేసి శబ్దముతో
నన్వయించుచున్నవనుటలో ఊతి కానరాదు. ఇట్లే “ఇవిధముయొక్క+ఆననముల్ =
ఇవిధమున్+ఆననముల్ = ఇవిధము నాననముల్ = ఈవిధముగల ముఖములు”
అని శేషషష్ఠీరమాసముచే (౨౫౧ విష.) నిర్వచనోత్తర రామాయణపద్యమును
నిర్బాధమగుచున్నది.

ఆ. ౧౬౧.) (ఇందు - పశువులకు - మున్నగురితని సుస్థానమున 'కు' వర్ణకము ముద్రాణములందుఁ బ్రక్షిప్తములని యచటి ౧౬౧-౧౬౨ పద్యములలోని ప్రకృమము విశదపఱుగఁజాలును. మఱియు నచట "యతశ్చనిర్ధారణమ్" అను పాణి నీయ సూత్రముచొప్పున వర్తిల్లు నిర్ధారణపద్ధికి (౨౫౨-౨౫౩ II విష.) 'కు' వర్ణకము వచ్చుట శాస్త్రవిరుద్ధము. (విస్తర. II) తృతీయాసప్తమ్యర్థక ద్వితీయకును, 'ఉ' దంతర్థలమున నవస్థాకమునకును బ్రయోగములు:—ఉ. ఆశ్రిత పోషణంబున ననంతవిలాసమునన్ మనీషి వి । ద్యాశ్రమ తత్త్వనిర్వృత్తమున దాన

విస్తర. II ౨౫౫ విష:—కొన్నియెడల నజడంబు తృతీయాసప్తములకును బహుత్వంబున ద్వితీయ చూపట్టెడి. ఉదా:—తృతీయకు. ఎ-గీ..... । ఘనతరస్తన చక్రవాకముల నలరు । నంబును.....(హరి. ఉ. భా. ౭ ఆ.) సప్తమికి సీ...ఆ-వె. బలిమిఁ గొనినధనముఁ । బదివేలయొంటెలఁ । బెఱికిరాఁగ.....(సభా. ౧ ఆ. ౨౬౮.) మనుజుల విప్రుండు (భార. శాంతి. ౧ ఆ.) (ప్రౌఢ. కా. ౧౭ సూ.)

పయి యుదాహృతులలో మొదటి రెండును సరికావని యీక్రిందిరీతిని జేటి కావ్యాఖ్యాత వ్రాసెను "స్తనములందుఁ జక్రవాకత్వ మారోపిత మగుటంజేసి చక్ర వాకనిష్ఠమగు నజడత్వమున కిటుఁ బ్రసక్తి యంతగ లేమిని స్తనధర్మము ననుసరించి చక్రవాకములనుగూడ జడములుగఁ దలంపనగుం గాన నిది యంతగా నీవిధి కుదాహరణము గాఁజాలదేమో? యని తోఁచెడి. 'పెఱికిరాఁగ' అనుక్రియల కొంటెలు కర్తలైనట్లు స్పష్టపడుచున్నది గాన నిటు నొంటె లనునది సప్తమ్యర్థక ద్వితీయగాక ప్రథమాబహువచనాంతమని యనవలెను. కాన నిదియు నీవిధికి సరియైన యుదాహృతి కాఁజాలదనియే తోఁచెడి.....శబ్దరత్నాకరమున నొంటె లనునది గర్తర్థకముగనే యుదాహృత మయ్యెను. చూ. శ. ర. వెఱుకుశబ్దము. (౫౧౬ పుట) ఇంక మిగిలినది మనుజుల విప్రుం డనునదే" (బా. సా. పే. కార. ౨౨సూ. వ్యాఖ్య.) "మనుజులవిప్రుండు" అను సోమయాజిప్రయోగము నంగీకరింపక తీరనపు డింకఁ దక్కినవాని నేవేవో యపమార్థముల నాశ్రయించి నిరాకరించుట వృథా ప్రయాసముగదా. ఇంక నట్టి నిరాకరణమును బ్రమాదభూయిష్ఠముగనే యున్నది. స్తనములందుఁ జక్రవాకత్వము నారోపించుటచే జక్రవాకముల నజడములనుగా భావింపనగు ననుట కేవలము పొరపాటు. ఇట్లయిన నీక ముఖ చంద్రుఁ డనుచోఁ జంద్రుఁడును జడవాచకమె యగును గాన "ముఖచంద్రము" అనవలసినదేనా? అరోపితనస్తుధర్మావభాసమె యారోపణఫలమగుచుండ నద్దాని యందు విషయధర్మము లెట్లు భాసిల్లును?

గుణాభిరతిన్ సమస్తవ | క్షాశ్రమ ధర్మరక్షణమహామహిమన్ మహి నొప్పు
సర్వలో | కాశ్రయుఁ డాదిరాజనిభుఁ డత్యకలంకచరిత్రసంపదన్ (ఆది. ౧ ఆ.
౬ ప.) క. మనుజేంద్ర వానిఁ బెడచెవు | లను బెట్టుము వేటుగాఁ దలంపక
దయతో (కర్ణ. ౩ ఆ. ౯౩ ప.) ఉ. ధనార్థుల దన్ని దిక్కులన్ | నించె యశంబు...
(సభా. ౧ ఆ. ౧౭.) క. విమలమణిమయములగు దూ | లములం గంబముల గోడ
లను వేదులఁ గు | ట్టిమములఁ జాట్టివప్రాకా | రములను గరమొప్పుచుండ రచి
యించె సభన్. (సభా. ౧ ఆ. ౧౧.) సీ. సురుచిరహరినీలకీరణజలంబులఁ బద్మరాగా
రుణపద్మములను | రాజితరాజీవరాజహంసావళి నిర్మలసౌవర్ణకూర్మములను | కమ
నీయవై దూర్యకుముదంబులను వజ్రమీనమాక్తిక నవపేనములను | మరకత
శైవలోత్కర్మముల విలసిల్లఁ గొలను (సభా. ౧ ఆ. ౧౩ ప.) ఈసూత్రమునకు
“అం - భా - చ - కర్తగారుచేసిన యపార్థము విస్తర. II ౧౪గి విషయమున నిర
సింపఁబడినది.

జడంబు తృతీయాసప్తములకు ద్వితీయ బహుళంబు
గానగు. ౨౨.

రాముఁడు వాలి నొక్కకోలం గూలనేసె. కోలతో
బాలవ్యా. నని యర్థము. లంకం గలకలంబుపుట్టె. లంకయందని
౨౫గి I విషయము. యర్థము. బాహుళకంబుచే నిక్షార్ణం బుదంతంబునకు
బహుత్వమందె యగు. అర్జునుండు శత్రునేనలను
బాణంబులను రూపుమాపె. బాణంబులచే నని
యర్థము. మీనంబు జలంబుల నుండు. జలంబులందని
యర్థము.

సంజీవని. ౨౫గి I విషయము:—“ఒకానొకచో నొకవిభక్తికి మఱియొకవిభక్తియు
నగు” (బా. కా. ౨౧ సూ.) అనుసూత్రమునఁ జెప్పఁబడినరీతిని వచ్చువిభక్తి
వ్యత్యాసములను గొన్నిటిని వివరించుచున్నాఁడు. చింతామణికర్త “ఇతరత్రచ
ద్వితీయా” అని చెప్పినను నట్టి ద్వితీయ తృతీయాసప్తములచోటనై బహుళముగాఁ
గన్పట్టుటండేసి యట్టిరీతిని సూత్రమును మార్చి యుపదేశించుచున్నాఁడు. జడము
లనఁగా నచేతనవాచకములు. అట్టివాని తృతీయాసప్తములచోట ద్వితీయావిభక్తి
వైకల్పికముగా నిల్చును. ‘ఒక్కకోలన్’ అను ద్వితీయ కొక్కకోలతో నని తృతీ
యార్థమును సూరిగాగే వివరించిరి. అట్లే “లంకన్” అను ద్వితీయకు “లంకయందని”
యర్థ మునుచు వివరించిరి. బహుళగ్రహణముచే నుదంతములకు నేకవచనమునఁ

1058 తృతీయాసప్తములలో 'న' వర్ణకమువచ్చుచోటులు. [౨౫౬ I వి. సంజీ.]

దృతీయాసప్తమ్యర్థములు లేవనియు బహువచనమునందు మాత్రమే యట్టి యర్థములు ద్వితీయకుఁ గల్గుననియు "బాణంబులచే" నిత్యాదివాక్యముతో వివరించి యుదాహరించిరి. 'బాణంబులను' అనుదానికి బాణంబులచే ననియు, 'జలంబులను' అనుదానికి జలములందనియు నర్థములని వివరించిరి. దీనినిబట్టి యుదంతములగు వీని ద్వితీయైకవచనముచోటఁ దృతీయాసప్తమ్యర్థములు లేవని స్పష్టమగుచున్నది. ఉః—“బాణంబున్ = బాణమును; జలంబును = జలమును” అనియే యర్థము. తృతీయాసప్తమ్యర్థములు లేవు.

నన్నయా. అన్యస్యాః క్వచిద్భవేచ్ఛాన్యాః. (ఆం. చిం. హలం.

౨౫౬ విష. ౧౫౫ కారి. అహో. ౪౨౭ పుట.)

కల్పతరు. ౨౫౬ విషః—ఈసూత్రమునకు ౨౫౪ విషయమున వ్యాఖ్య చేయఁబడెను.

బాలవ్యాకరణ ఉదంత జడంబు తృతీయకు నవర్ణకంబగు. ౨౩.

వివరణము. రాముఁ డొక్కబాణంబున వాలిం గూలినేనె. బాణ ౨౫౬ I విషయము ముచే నని యర్థము.

సంజీవని. ౨౫౬ I విషః—‘అందు - న - సప్తమి’ అని బా. తత్స. ౭ సూత్రమునఁ జెప్పఁబడుటచే ‘న’ వర్ణకము సప్తమివిభక్తి ప్రత్యయమాత్రమే యగుట చేత నిటు తృతీయాధ్యమునందును వచ్చునని సూత్రింపవలసెను. ఇట్లు నవర్ణకము వచ్చుట వైకల్పికమనియె యెఱుంగునది. బా. కా. ౧౮ సూత్రముచే సప్తమ్యర్థమున నుదంతజడంబులకు ‘అందు’ విభక్తికిఁ బర్యాయముగా నవర్ణకమువచ్చునని యుపదేశింపఁబడెను. (౨౫౩ II విష.) అట్టిస్థలములందే తృతీయాధ్యమునందు నైతము నవర్ణకమువచ్చునని ప్రకృతసూత్రమున కర్థము. ఉదంతత్వము ‘చిగురు’ మున్నగువానియందు సహజము. ముగాగమ పుగాగమములచో నైతము (బా. తత్స. ౪౦-౪౯ సూ.) నుదంతత్వము నంగీకరించి వానిపైన వర్ణకమును నిల్పనగును. ఉ. ‘బాణంబునన్’ అనుదానికి ‘బాణముచే’ నని యర్థ మునుచు సూరిగారే వివరించిరి. ‘బాణమునన్’ అనుదానికి ‘బాణమందున్’ అనియు బా. కా. ౧౮ సూత్రము చొప్పున నర్థము సిద్ధించును. ఉదంతజడంబులకు నైతము ‘నన్’ ప్రత్యయము రానవుడు ‘బాణముచేతను - బాణముతోడను’ అనురీతిని ‘చేత - చే - తోడ - తో’ ప్రత్యయములను వచ్చును. ఈయుదంతములకు బహుత్వమున నవర్ణకము రానేరదు. ఉదాః—“బాణంబుల్ = బాణంబులచేతన్, తరువుల్ = తరువుల చేతన్, చిగురుల్ = చిగురులచేతన్” అని యిట్లు బా. కా. ౨౨ సూత్రము

[బా. కార. ౨౪ సూ.] అజడత్వతీయకు 'స' వచ్చుననెడి ప్రాథనిరాధారము. 1059

చొప్పునఁ దృతీయాసప్తమ్యర్థములందు ద్వితీయయే వచ్చును. బా. కా. ౨౨ సూత్రమునందు బహుళగ్రహణముచే నుదంతముల దృతీయాసప్తములచోట ద్వితీయ రానేరదని వివరింపఁబడుటంజేసి యట్టి యుదంతజడములకుఁ బ్రకృత సూత్రముచేతను బా. కా. ౧౮ సూత్రముచేతను నవర్ణకము పాక్షికముగా వచ్చునని యుపదేశింపఁబడెను. (విస్తర.). ప్రయోగములు:—ఉ. ఆశ్రిత పోషణంబున ననంతవిలాసమునన్ మనీషి వి ద్యాశ్రమతత్త్వవిత్త్యమున.....మహి నొప్పు సర్వలో । కాశ్రయుఁడు.....(ఆది. ౧ ఆ. ౬ ప.) చ. ఆన విని యవ్వహీ రమణుఁ డాతని కిట్లును మీకు నాకతం । బున బహుదుఃఖముల్ గలిగె..... నీమనం । బునఁ గృపపుట్టి కాచినను బోయెడ నిప్పుడ యేను గానకున్ (కర్ణ. 3. ఆ. ౯౭.) (ప్రాసస్థలము.) క. విని శ్రీడి.....ఊరుతలము కరతలం । బున నప్ప ణించె.....(శల్క. ౨ ఆ. ౨౭౨ ప.) (ప్రాసస్థలము).

నన్నయా. తస్యాః ప్రథమా చ జడపదనాం స్యాత్. (ఆం. చిం.

౨౫౭ విషయము. అజం. ౧౫ కారి. ఆహా. 3౨౧ పు.)

కల్పతరు. ౨౫౭ విష:—జడపదానామ్ = జడవాచకములయొక్క, తస్యాః = ఆద్వితీయకు ('ఇతరత్రచద్వితీయా' అను పూర్వసూత్రములోని ద్వితీయా' అనునది 'తస్యాః' అనెడి యీతచ్ఛబ్దముచే బరామృష్ట మగుచున్నది.) ప్రథమాచ = ప్రథమయు, స్యాత్ = అగును. చ కారముచేతఁ బ్రథమ వికల్పముగ వచ్చునని యెఱుంగునది. జడవాచకద్వితీయకుఁ బ్రథమ వికల్పముగ నాదేశమగు నని యర్థము. ఉదా:—నీరు త్రాగెను = నీటిని ద్రాగెను. ఇల్లు నేసెను = ఇంటిని నేసెను. మొ. ప్రయోగములు:—సీ. గరుడధ్వజం డప్పు కరుణాసమేతుడై యమ్మాగధుల కెల్ల నభయ మిచ్చి (సఖా. ౧ ఆ. ౨౧౫.) క...భరతా । మ్నాయులగు పాండ వేయుల । శ్రీ యిమ్మెయిఁ గొనిన నిన్నుఁ జి యనరె యెరుల్ (సఖా. ౨ ఆ. ౧౮౫.) (శ్రీ = శ్రీని - ప్రాసస్థలము.) చ. అనిలుడు పక్షయుగ్మ మమృతాంశుఁడు వీఁ పనలుండు మస్తకం । బినుండు సమస్తదేహమును నెప్పుడుఁ గాచుచు నీ కభీష్టముల్ ।

విస్తర. ౨౫౬ I విష:—“ఒక్కచో నుదంతంబగు నజడంబు తృతీయకును నవర్ణకంబు గానంబడియెడి. ఉదా:—ఉ. ఏపునఁ గిట్టి యేనుఁగున నేనుఁగు వైచుచు వాజి వాజిచే । రూపడఁగంగ మోదుచును. (భాస్క. యుద్ధ.) దీనికి బ్రయోగాం తరంబు మృగ్యంబు” (ప్రాథ. కార. ౧౭ సూ.) “ఉ. ఏపునఁ గిట్టి యేనుఁగుల నేన్లుల వైచుచు”అనియె గ్రంథకృత్ప్రయుక్తమన్నను తలలేదుగాన నీప్రయోగము సమర్థముకాదు.

ఘనముగఁ జేయుచుండెడు జగన్నుత యున్నతియుం జయంబుఁ జే । కొనుమని యిచ్చె దీవనలు గోరి ఖగేంద్రునకుం బ్రియంబునన్ (ఆది. ౨ ఆ. ౫౭.) ఇందు 'దేహమును' అనుచోటి 'ను' అనునది సముచ్చయార్థక మనఁదగును. లేదా 'దేహమును' అనునది ద్వితీయయై యని యెంచి ద్వితీయాంతములును ద్వితీయార్థక ప్రథమమును నేకవాక్యమునఁ గలసియుండనోపుచని యంగీకరించినను నంగీకరింప వచ్చును. ఈవిషయమును నిర్వహించు మార్పరాని ప్రయోగము గలదు. ఉః—మాకు నతిప్రియుండవు సమస్తవిడుండవు చెప్పుమయ్య యీ । లోకములోని వర్తనములుం దగువారి నెఱుంగుదు.....(ఆది, ౭ ఆ. ౧౫౬.) ఇందు 'వర్తనములున్' అనుచో 'వర్తనములన్' అని సవరింపరాదు. 'వర్తనములు' అనుచోటి 'లు' అనునది యతిస్థలము.

జడంబు ద్వితీయకుం బ్రథమ బహుళంబుగా నగు. ౨౪.

వాఁడు పూవులు దెచ్చె = వాఁడు పూవులను దెచ్చె.

బాలవ్యా. ఆకె సొమ్ములు దాల్చె = ఆకె సొమ్ములను దాల్చె.

౨౫౭ I విషయము, వాఁ డిల్లు వెడలె = వాఁ డింటిని వెడలె. బాహు శకముచేఁ ద్వితీయాసప్తములకు విధించిన ద్వితీయకుం బ్రథమరాదు.

సంజీవని. ౨౫౭ I విషయము:—జడంబు ద్వితీయకు = జడవాచకముపై నున్న ద్వితీయకు, ప్రథమ = ప్రథమావిధక్తి బహుళముగా నాదేశమగునని యర్థము. ద్వితీయైకవచనమునకుఁ బ్రథమైకవచనమును ద్వితీయాబహుళవచనమునకుఁ బ్రథమా బహుళవచనమును నాదేశములగునని యెఱుంగునది. ఆకె = ఆమె. 'వాఁ డింటి వలన వెడలె' అనుచోటి యపాదానపంచమికి, బా. కా. ౧౦ సూత్రముచొప్పున 'ఉండి' శబ్దానుప్రయోగమును, బా. కా. ౧౧ సూత్రముచొప్పున వలనకు ద్వితీయాదేశమును రాఁగా 'ఇంటినుండి వెడలె' అని సిద్ధించును. అట్టి ద్వితీయకు 'ఉండి' శబ్దముతోడి దానికిఁ బ్రకృతసూత్రముచేఁ బ్రథమావిధక్తి యాదేశము రాఁగా 'ఇల్లు వెడలె' అనురూపము సిద్ధించును. ప్రథమాదేశము రానపుడు "ఇంటినుండి వెడలె" అని యుదాహరించుటయే న్యాయ్యము. కాని బాలవ్యాకరణపుస్తకము లన్నిటియందును 'వాఁడింటిని వెడలె' అనురూపమే కన్పట్టుచున్నది. ఉండిలోపమును సూరి వచింపలేదు. ఉండి పరమగునపుడె వలనకు ద్వితీయాదేశమును బా. కా. ౧౧ సూత్రము విధించుచున్నది. కావున "ఇంటిని వెడలె" అనుచో 'ఇంటినుండి వెడలె' అని యుండవలెను. అచటి 'ఉండి' శబ్దము ప్రథమ

[బా. కార. ౨౪ సూ.] వేటికావ్యాఖ్యచెప్పినది ప్రాథవ్యాకరణాశయము కాదు. 1061

ముద్రణమందె భ్రష్టమయ్యెను. లేదా “వాఁ డిటివలన వెడలె” అను పంచమ్యంత రూపమున కుండి పదానుప్రయోగము లేనిదానికి బా. కా. ౨౧ సూత్రముచొప్పున వచ్చెడి ‘ఇంటిని వెడలె’ అను ద్వితీయాంతరూపము సూరిగారిచే నుదాహృత మయ్యెనని యైన గ్రహింపవలయును. కాని సూరి యట్లు వివరింపలేదు. పంచమి కాదేశమున ద్వితీయకుఁ బ్రథమ యాదేశ మయినట్లై తృతీయాసప్తములకు బా. కా. ౨౨ సూత్రముచొప్పున నాదేశ మగు ద్వితీయకును బ్రథమ యాదేశమగుననియు ‘లంక కలకలంబు పుట్టె’ అనుచో “లంక కలకలంబు పుట్టె” అను ప్రథమాఘటితరూపమును సాధువే యనియు భ్రమింపరాదనుచు సూరి “బాహుళకముచేఁ దృతీయాసప్తములకు విధించినద్వితీయకుం బ్రథమ రాదు” అని వివరించెను (విస్తర. I) సూరి యుదాహరించినస్థలము వంటిదె యనందగు నీ క్రిందిచోటఁ బంచమీస్థలమున “అన్యస్థాః క్వచి” దిత్యాది సూత్రముచొప్పున వచ్చుద్వితీయస్థానమునఁ బ్రథమ కన్పట్టుచున్నది. ఉ...కూ! ర్షమ్నా గడంగి నీర్వెడలి (ఆను. ౧ ఆ. ౨౩౩ ప.) ‘నీటివలననుండి వెడలి’ అనుచో నపాదానపంచమి. నీటినుండివెడలి - అపాదానపంచమీస్థలమున వచ్చినద్వితీయ. అట్టి ద్వితీయచోట వచ్చినప్రథమః—నీరు వెడలి=నీర్వెడలి. (విస్తర. II, III).

విస్తర. I ౨౫౭ I విషయము:—ఇట్లు సృష్టముగను గంతో క్తముగను సూరి వచించుచుండఁగాఁ జేటికావ్యాఖ్యాత “ఒక్కొక్కచో జడంబు సప్తమికిం బ్రథమయగు” (ప్రాథ. కార. ౨౦ సూ.) నని దీనిని సవరించుటను గమనించునది. దీనఁ దృతీయాసప్తములకుఁ గల్గినద్వితీయలలో సప్తమికిఁ గల్గినద్వితీయ ప్రథమాంతమై సప్తమ్యర్థకముగావచ్చుననుట తెల్లము” (బా. సా. పే. కార. ౨౪ సూ.వ్యాఖ్య. ౨౯౬ పు.) అని యిట్లువ్రాయుట సరికాదు. ప్రాథ. కార. ౨౦ సూత్రమునందలి “ఒక్కొక్కచో” అనుదాని కందలి యుదాహరణముల స్వారస్యమునుబట్టి యుదంతస్థలములందె యట్లు సప్తమికిఁ బ్రథమావిభక్తి వచ్చునని యర్థమనుచు వ్యాఖ్య చేయవలసియున్నది. కావున నుదంతముల సప్తమికి (౨౫౭ I విష.) ద్వితీయవచ్చుట వైయాకరణ కవిప్రయోగసమ్మతము కామింటేనీ వేటికావ్యాఖ్యాత యాశయము పరావ్రమమగుచున్నది. మఱియు సప్తమికిఁ బ్రథమ వచ్చుస్థలములలో నొక్కట వైన ద్వితీయవచ్చిన ప్రయోగము మచ్చునకేని లేదుగదా. ఉదంతేతరశబ్దములందు సప్తమికిఁ బ్రథమవచ్చులక్ష్యములు ప్రా. కా. ౨౦ సూత్రమునఁ జూపఁబడలేదు.

విస్తర. II ౨౫౭ I విషయము:—త్రిలింగలక్షణకేమకర్త. యీసూత్రమున రెండు విషయములు కొఱవడినవనుచు నీ క్రిందిలిని బూరించెను.

“ఓక్కొకచో జడంబు సప్తమికిం బ్రథమయునగు. ఉదా:—వాహికమునాగఁ బరఁగు తీర్థమాడి మేఘాసమన్వితులగుదురు. చ. వ్రతములు లేనివారు...తీర్థము లాడనోపరు. (భార. ఆర. ౨ ౨౪౬ ప.) ఉర్విం గల్లుతీర్థంబు లెల్లను నే నాడుచు. (హరి. పూ. భా. ౫ ఆ.) క. ఎఱుకు నన్ను నుఱక యేసినశరములు | నెఱకులాడి... (భార. ఆర. ౧ ఆ.) చ. పొరిఁబొరి మోము బాష్పజలపూరము గ్రమ్మగ..... (భార. శల్య. ౧ ఆ.) ఆవమిడిన బగిలిపోవుటయు (భార. స్త్రీ. ౧ ఆ.) ఎ-గీ. ముట్టి కందముల్ వడిఁ గత్తి పెట్టిపెట్టి (హరి. పూ. ౬ ఆ.) శా. భావంబుల్ భయ ముజ్జ గించి చోరుఁ డీ.....(హరి. పూ. ౭ ఆ.) మ.....సురసంఘు బేతం బుండఁగన్ (హరి. పూ. ౫ ఆ.) ఎ-గీ. లీలఁ జేరోలగంబున్న నీలవర్ణ (ఉ. హరి. ౪ ఆ.) శార్ఙ్గగుణగాఢరవంబు నభంబు నిండఁగన్ (నిర్వ. ౩ ఆ.) అదియున్ మే నుచ్చి (రా. ఆర. ౨ ఆ.) జనయిత్రి చిచ్చుఱికిన (జై. ౮ ఆ.) తే-గీ..... పంకము గొరిజ దిగఁబడి పఱవలేవు (స్వా. ౪ ఆ.) పక్షాంతరమునఁ దీర్థమందాడి.మొ. ఇట్టి ప్రయోగములచేత. ‘అన్యస్యాః క్వచి ద్భవే చాచన్యా’ అను శబ్దానుశాసనుల సూత్రము సార్థకమగుచున్నది” (ప్రాధ. కార. ౨౦ సూ.) ఈ ప్రాధవ్యాకరణ సూత్రములోని ‘ప్రథమయు’ అనుచోటి ‘యును’ అనుదానిచేత సప్తమియు నిల్పు ననియుఁ బ్రథమ పాఠీకమనియు విశదమగుచున్నది. “సప్తమికిని” అనుచోటి ‘ను’ శబ్దము చేత బాలవ్యాకరణము కా-౨౪ సూత్రముచొప్పున ద్వితీయకేకాక సప్తమికిని బ్రథమ వచ్చునను గ్రంథకర్త యాశయము స్పష్టపడుచున్నది. పరిశీలిం పఁగా నేతత్సూత్రవిషయము - బా - కార - ౨౫ సూత్రమునకు సవరణముగాఁ జెప్పట యుక్తము. ఉత్తరసూత్రమున నిది వివరింపఁబడును.

విస్తర. III ౨౫౭ I విష:—“ఓన్నియెడల నజడంబు ద్వితీయకును బ్రథమ కానఁబడియెడి. ఉదా:—చ. అని లజవంబునం బఱచు నమ్మదనాగ మెదిర్చి క్రమ్మరిం | చిన పరికాడువోలఁ గురుసింహవరూఢము నిట్లు క్రమ్మఱిం | చునె (భార. ఆది. ౪ ఆ. ౨౦౭ ప.) చ. తన వారణేంద్రమక్కురుకుల వీరుమీఁద నెస కొల్పిన (భార. ఆర. ౬ ఆ.) తత్కృతుహయోత్తమ మొక్కెడఁ గట్టఁ బంపుచున్ (జై. ౫ ఆ.) మొ.” (ప్రాధ. కార. ౧౯ సూ.) ఇట్లు చింతామణికి సరియగు బాలవ్యాకరణసూత్రమును సవరించుటను నిర్వహింపఁజాలు ప్రమాణములుగ నీలక్ష్యములు కన్పట్టుచున్నవి. మొదటి యుదాహృతిలో “అమ్మదనాగ మెదుర్పఁ గ్రమ్మఱిం | చిన” అని గ్రంథకృత్ప్రియు క్తపాఠ మన్నచో త్పతి కానరాదు. రెండవ యుదాహృతిలో “తనవారణేంద్ర నక్కురుకులవీరుమీఁద” అని గ్రంథకృదుద్దిష్టే

సన్నయా. క్వచి దన్యవిభక్త్యర్థే । ప్రథమాపి ప్రదృశ్యతే

విషయము. ౨ ౫౦ (వికృ. అజం. ౮౭ కా. అహో ౩౬౫ పు.)

కల్పతరువు. ౨౫౦ విషయము—ఈకారికకు ౨౨౦-౨౨౪ విషయమున వ్యాఖ్య చేయఁబడెను. అచట సమాసముందె దీని కుదాహరణములు చూపఁబడెను. ఇచట వ్యస్తతయందును సమాసముందును నుదాహృతులు చూపఁబడుచున్నవి. అన్య విభక్త్యర్థే = ఇతరవిభక్తులయర్థమున, ప్రథమాపి = ప్రథమావిభక్తియు, క్వచిత్ = కొన్నియొడల, ప్రదృశ్యతే = కనఁబడుచున్నది. అపిశబ్దముచే నీవిధి పాఠికమని గ్రహింపవలయును. I దేశాధ్యకాలవాచకముల సప్తమికిఁ బ్రథమయు, II విశేషణ విశేష్యములలోఁ బ్రథమప్రయుక్తమునకు ద్వితీయాదిస్థానమునఁ బ్రథమయు, III విశేషణముల ద్వితీయాదిస్థానమునఁ బ్రథమయు బహుళముగా నగును. I ఉదా:—పేరోలగముండె. తీర్థములాడె, నిన్నవచ్చె, తేపు చనియె, శ్రోశమునడచె. II ఉదా:—మనుష్యులందఱకు దేవుఁడు పూజ్యుఁడు-పుస్తకములునాల్గిటిని దెమ్ము. III ఉదా:—తల్లి ద్రాపదితోడన్. మొ. ప్రథమరానపుడు పేరోలగముందుండె, తీర్థములందాడె (స్నానముచేసె) నిన్నటియందు వచ్చె. తేపటియందుఁ జనియె. శ్రోశమునందు నడచె. మనుష్యులకందఱకు దేవుఁడు పూజ్యుఁడు. పుస్తకములను నాల్గిటిని దెమ్ము. తల్లితో ద్రాపదితో. మొ. దేశాధ్యకాలవాచకములకు సంస్కృతమున ద్వితీయాసప్తములు వచ్చును. “అకర్తకథాతుభి ర్యోగే దేశః కాలో భావో గస్తవ్యోఽధ్యాచ కర్త సంజ్ఞక ఇతి వాచ్యమ్.....” (సీ. కా. ౫౩౯ సూ. ౧౧౦౩-౧౧౦౪ వార్తి.) (విస్తర. I ౨౩౫ విష.). “సప్తమ్యధికరణేవ (౨-౩-౩౬) (సీ. కా. ౬౩౩ సూ.)” అనుచొప్పున దేశాధ్యకాలవాచకములకు సంస్కృతమున ద్వితీయాసప్తములు వచ్చును. తెల్లనందన్ననో యట్టియొడలఁ బ్రకృతసూత్రమునఁ బ్రథమయుఁ బ్రథమ రానపుడు సప్తమియు నగును. ఉదా:—పేరోలగ ముండె-పేరోలగముందుండె. శ్రోశము నడచె-శ్రోశ

పాతమని చెప్పినఁ జెప్పువచ్చును. ఇట్టిపాతమే వావిళ్ళవారిముద్రణమునఁ గన్పట్టుచున్నది. మూడవయుదాహృతిలో “క్రతుహయోత్తము నొక్కెడఁ గట్టఁ బంచినన్” అని గ్రంథకృదభిప్రేతపాతమనుటలో బాధ చూపట్టదు. “అశ్వోత్తమున్ దవ్వలన్” (ఆది. ౨ ఆ. ౩౦.) అని యిట్టి ప్రయోగము మహాకవిసప్తమే యైయున్నది. పైరీతిని మూర్ఖరానిప్రమాణాంతరము దీని నిర్వహించుటకుఁ గన్పట్టలేదు.

1064 సంస్కృతమునను నధ్యవాచకములకు సప్తమీ ప్రథమలగును. [౨౧౮ వి. కల్ప.]

మందు నడచె - నిన్నవచ్చె - నిన్నటిదినమందువచ్చె, ఇట్టియెడల సంస్కృతమందు వలె ద్వితీయ రానేరదు. (విస్తర I. II.).

దేశవాచకములకు బ్రయోగములు:—విస్తర. II ౨౧౭ I విషయము నందలి త్రిలింగలక్షణ శేషోదాహరణములెల్ల నిందలి దేశవాచకముల ప్రథమ కుదాహృతు లగుచున్నవి. ప్రాథవ్యాకర్త యాశయముచొప్పున బా-కా-౨ర సూత్రమునకు సవరణముగా నయ్యది యుదాహృతమయ్యెనుగాని యది బా-కా-౨౧

విస్తర. I ౨౧౮ విష:—“కాలాధ్యనో రత్యస్తసంయోగే, అనుదాని ననుసరించి యీసూత్రము గలిగెనని యనుమానింపఁదగును.” (బా. పా. పే. ౨౯౭ పు.). అను నేటికావ్యాఖ్య సరికాదు. అత్యంతసంయోగాభావమున సప్తమీద్వితీయలు పర్యాయముగా వచ్చును. తెలుఁగునందు సప్తమి పాక్షికముగా నయినవచ్చును. పై పాణినీసూత్రముచే నత్యంతసంయోగమున ద్వితీయ నిత్యమగుటంజేసి సప్తమి యైనను పాక్షికముగా సంయతము రానేరదు. ఇట్టి పాణినీయసూత్రము ననుసరించి ప్రకృతసూత్రము గలిగెననుట యసంగతము.

విస్తర. II ౨౧౮ విష:—అధ్యవాచకములకు మూత్రము సప్తమీ ప్రథమ లీక్రిందిరితిని సంస్కృతమున వచ్చునని వొపదేవుఁడుపదేశించియున్నాఁడు. “సీమాంతమార్గాత్ ప్రీచాంతే. ఉదా:—సోమనాథాచ్చతం క్రోశాః | కృష్ణః క్రోశేషుచాయతే | గణ్ఠాయమునయోర్త్యధ్యే | కతిక్రోశాశ్చ జాహ్నువీ.” (ముగ్ధ. కార. 3౧౮ సూ.) “అపధిభూతయోర్తస్త్వర్త్యధ్యవాచినః ప్రథమా సప్తమ్యా స్యాతామిత్యర్థః.” (ముగ్ధ. శ్రీరామతర్కవాగీశవ్యాఖ్య.) “సీమాద్వయమధ్యవర్తి మార్గపరిమాణవాచకాత్ శబ్దాత్ అస్తే గమ్యమానే ప్రథమా - చకారాత్ సప్తమీ చస్యాదిత్యర్థః. అస్తగమ్యమానాభావేతు కేవలం ప్రథమాస్యాదిత్యర్థశ్చ వక్తవ్యః” (గిరిశచంద్ర విద్యారత్నవివరణము) అంతమం దనునర్థము గమ్యమానమగు చుండఁగా సరిహద్దులనడుమనుండు నధ్య (మార్గ) వాచిత్యముకంటె బరముగాఁ బ్రథమాసప్తములు పర్యాయముగ వచ్చునని యర్థము. ఉ. సోమనాథజ్ఞేత్రము మొదలొకని నూఱుక్రోశములు కృష్ణఁ డున్నాఁడు = నూఱుక్రోశములతుదిని గృష్ణఁ డున్నాఁడని యర్థము. (ఆయూరి కీయూరు నాల్గుక్రోశములు, అనురీతి నెన్నునది.) పదివేలక్రోశములం దున్నాఁడనియుఁ జెప్పవచ్చును. ‘గంగాయము నలనడుమ గంగ యెన్నిక్రోశములు’ అని యుత్తరార్థమునకర్థము. “గంగాయమున యోర్త్యధ్యే జాహ్నువీ కతిక్రోశాః-కతిక్రోశాన్ వ్యాప్య తిష్ఠతీత్యర్థః - అత్ర కేవలం ప్రథమా” (గిరిశచంద్రవిద్యారత్న వివరణము.)

సూత్రమునకు సవరణముగాఁ బ్రోధవ్యాకర్త సూత్రించుట యుక్తము. ఆసూత్రమును “ఒక్కొక్కచో నుదంతదేశవాచకముల సప్తమికిని బ్రథమ వైకల్పికముగనగు” అని సూత్రించుట యర్హము. ప్రదేశవాచకములకుమాత్రమే యుదంతములకు మాత్రమే యట్టి ప్రథమ కొన్నియెడలఁ గన్పట్టుచున్నది. ఉదంతేతరశబ్దములం దట్టిప్రథమ ప్రయోధ్యప్తము కాలేదు. వాఁ డడవినుండె ననుచోట వాఁ డడవి యుండె ననరాదుగదా. ఉదంతదేశవాచకములకు నైత మంతటను బ్రథమ నిలువదు. చంద్రుఁడు తూర్పునఁ గలఁ డనుచోఁ జంద్రుఁడు తూర్పు గలఁడని చెప్పరాదు గదా. మఱికొన్ని ప్రయోగము లిటఁ జూపఁబడుచున్నవి:—మథ్యాక్షరము మాయన్నయా దేశమునఁజేసి సర్వతీర్థములాడుచు (ఆది. ౮ ఆ. ౧౩౩.) (తీర్థములు = తీర్థములందు, ఆడుచు = స్నానముచేయుచు.) ఆరణ్యపర్వ ద్వితీయాశ్వాసమున నిట్టివి యనేక ప్రయోగములు గలవు. తే-గీ. కొల్వొందు బుద్ధి (విరా. ౫ ఆ. ౩౧౭.) గీ. వచ్చి యిచ్చెయిం దపమున్నవార మేము (ఆర. ౭ ఆ. ౧౯౨.) చ. కడువడి నాధనంజయుని కాంక్షిత మెక్కడ నక్కడెల్ల.....తేరుపఱివెన్ (ద్రోణ. ౧ ఆ. ౨౪౮.) మ. తమదిక్కార్పులుఁ దూర్గనాదములు నత్యంతంబు శోభిల్లు (శల్య. ౧ ఆ. ౨౭౧.) సీ. అంత దేవాహితులు.....మంతనం బుండి (ఆది. ౨ ఆ. ౨౧.) (మంతనంబు = ఏకాంతము) ఇట్టివియుం గలవు. చ. వెలయఁగ నొక్కఁడున్ రిపుని వీ డవిశంకతఁ జూచ్చె (హరి. ఉ. భా. ౨ ఆ. ౧౩౫.) కాలవాచకములకు:—క. అనవిని యూరడి నిద్రా | జనితసుఖం బంది తేపు జనపతి యనికిం | జనుటయు.....(భీష్మ. ౩ ఆ. ౯.) (తేపు = ప్రాతఃకాలమందు.) క.....వఱపు ధరిశ్రీ | తాపంబుఁజేసె జనముల | పాపంబున వత్సరములు పండ్రెం డధిపా (శాంతి. ౩. ఆ. ౨౭౯.) చ.....సురాసురయుద్ధమునాడు దైత్యులన్ వెలయఁగ నోర్చి.....(ఆది. ౮ ఆ. ౨౮౭.) ఆ-వె...ముంద రింద్రుపంచిన మహా | దారుణాంబుధరశతంబుచేత (ఆది. ౮ ఆ. ౨౩౮.) (ముందర = ముందఱిసమయమున) ఉ. జాను నెడంగ నీక్షణము చంపరె కోపఃపరితఃత్తులై (ఆర. ౨ ఆ. ౨౧౫.) అధ్వ వాచక:—“వచన - నీయు త్తరీయంబు పడినయెడ యిచ్చటికి నొక్కయోజనంబు గలదు (ఆర. ౨ ఆ. ౧౭౩.) .వచ. అది యిచ్చటికి లక్షయోజనంబులు గల దనుగు మనిన (ఆది. ౨ ఆ. ౭౯.) క. నరవరుఁడు నలుఁడు గా కె | వ్వరు శతయోజనము లొక్కవాసరమున వ | తురు.....(ఆర. - ౨ ఆ. - ౨౧౪.)

కాలాధ్యములకుం బ్రాయికంబుగాఁ బ్రథమ యగు.

బాలవ్యాకరణ ౨గో.

విప్రు. వాఁడు నిన్నవచ్చె. వీఁడు నేఁడు వోయి. మాపు
అగో I విషయము. నిలుపుము. తేపు పొమ్ము. వారు క్రోశము నడచిరి.
వీ రామడ వోయిరి.

సంజీవని. అగో I విషయము:—నిన్న = పూర్వదినము, నేఁడు = ఈదినము, మాపు = రాత్రి, తేపు = మటుసటిదినము లేదా ప్రాతఃకాలము. ఇవి కాలవాచకముల ప్రథమ కుదాహరణములు. ప్రథమ రానపుడు 'వాఁడు నిన్నటిదినమందు వచ్చె' అనురీతి నన్నిటను సప్తమి యగును. 'క్రోశము - ఆమడ' అనునవి యధ్యవాచకోదాహరణములు. ప్రథమ రానపుడు. 'వారు క్రోశమందు నడచిరి' మున్నగురీతిని సప్తమివచ్చును. దేశవాచకముల ప్రథమను సూరి సూత్రింప మఱచుటచేతఁ ద్రిలింగలక్షణశేషకర్త (కార. ౨౦ సూ.) "ఓక్ష్మాకచో జడంబు సప్తమికిం బ్రథమయు నగు.....(విస్తర. II ౨గో I విష.) అని సూత్రించెను. (అగో విష.) (విస్తర.)

విశేష్యంబునకుంబోలె విశేషణంబునకును లింగవిభక్తి
వచనంబులగు. ౧౯.

బాలవ్యా. నందతనయుండు కృష్ణుండు నాకు దిక్కు. దేవకీపుత్రు
అగో విషయము. వారిని నుతింతు నెపుడు. శుభవిధాయుల రామ
కృష్ణులఁ భజింతు. భువనవంధ్యును రుక్మిణిఁ బ్రస్తు
లింతు.

విస్తర. అగో I విషయము:—“కాలపరిమితీయందు నామంబులకు “కు” వర్ణకమగునని ప్రాథవ్యాకర్త ఆటునెలలకు అను మొదలగునదాహృతుల నిచ్చియుండుటను గమనించునది.” అనువేటికావ్యాఖ్య సరికాదు. ప్రాథ. కా. ౧౪ సూత్రమున కయ్యవలక్ష్యములు. “కొండాకనేపునకుఁ దెలిసి - వర్షావధికిఁ బెట్టంగల యప్పనములు - పాఠశిర మాటునెలలకుఁ ద్రెళ్ళు” అను తత్సూత్రలక్ష్యము లవధిప్రభృత్యర్థములందు వచ్చినవి. కావుననే యీయాదాహృతులచోటఁ బ్రకృత సూత్రము చొప్పునఁ బ్రథమావిభక్తిని నిల్పుటకు వలనుపడదు. “కొండాకనేపు” తెలిసి - వర్షావధి పెట్టంగల యప్పనములు - ఆటునెలలు త్రెళ్ళు” అనునవి సంగతార్థములు కావుగదా! “ఆమడకు నడచెను” అని చెప్పరాదుగదా! ఆమడ నడచె ననియే వ్యవహార మగవడుచున్నది.

సంజీవని. ౨౫౯ విష:—విశేష్యలింగవిభక్తివచనములై విశేషణమునకు నగు. కృష్ణుండు పుంలింగము మహద్వాచకము ప్రథమావిభక్తి యేకవచనము నగుటచే విశేషణమగు ‘నందతనయుండు’ అనునదియు నట్లే పుంలింగము మహద్వాచకము ప్రథమావిభక్తి యేకవచనము నయియున్నది. ప్రథమావిభక్తిని మార్చి ద్వితీయావిభక్తిగల విశేష్యవిశేషణములను జూపుటకై దేవకీపుత్రు నిత్యాది ద్వితీయోదాహరణము చూపబడెను. బహువచనవిశేష్యవిశేషణములఁ జూపుటకయి శుభవిధాయుల నిత్యాది తృతీయోదాహృతి చూపబడెను. స్త్రీలింగవిశేష్య విశేషణములను జూపుటకయి నాల్గవయుదాహరణము ప్రదర్శింపబడెను. విశేష్య విశేషణము లిట్లు సమానలింగవిభక్తివచనములై సాధారణముగ నుండవలయు ననునది సంస్కృతభాషాప్రసిద్ధమగుటచే నన్నయాధర్వణులు వేఱుగ నుపదేశింప లేదు. సూరి యట్టి విషయమును బైరీతిని సూత్రించెను. (విస్తర I.)

విస్తర. I. ౨౫౯ విష:—“నందతనయుండు. అనుపదార్థంబునకు ‘కృష్ణుండు’ అను ప్రథమా కారక ద్వారంబుననే క్రియాన్వయంబుకాని సాత్వేదన్వయంబు లేదనుకొని విశేషణంబుపైఁ బ్రథమాదివిభక్త్యాదులు ప్రాప్తింపకపోవుచుండఁగా నీసూత్రంబుచే నవి యపూర్వంబుగా విధింపబడినవి.” “కాస్త్రంబున నాలోచింపఁగా విశేష్యంబునకుంబోలె విశేషణంబునకును ‘కృష్ణుండు దిక్కుగున్’ ‘నందతనయుండు దిక్కుగున్’ అని ప్రత్యేకంబుగాఁ గ్రియాన్వయంబుకలదని యంగీకరింపక తీరదు. కావుననే గీర్వాణాదిభాషలలో విశేషణంబులపైనిఁ గూడఁ గారకవిభక్తి గలుగుచున్నది. కారకవిభక్తి పుట్టినపిమ్మట విశేషణవిశేష్యభావము కల్పింపవలెను.” (బా. గు. ప్ర. కార. ౧౯ సూ. వ్యాఖ్య.) అని గుప్తార్థప్రకాశికలో వ్రాయబడెను. దీని ననుసరించియే పేటికావ్యాఖ్యాతయు విశేషణంబులకు లింగవిభక్తివచనములు “సిద్ధింపవను నపాహమును నిర్మూలంపఁగ నీసూత్ర మారబ్ధమయ్యెనని (బా. సా. పే. ౨౮౮ పుట.) వ్రాసెను. కాని యిచట సూరిగారు విశేషణములక్రియాన్వయము విషయమున నేమియు వ్రాయలేదు. విశేషణవిశేష్యములు సాధారణముగ సమానలింగవిభక్తివచనము లయియుండు ననువిషయమును మాత్రమే సూత్రించిరి. అట్లు వచించుట గీర్వాణభాషయందును గలదు. “ఉదితే విధా=విధో రుదయక్రియానంతరం, అనేన విధావితీ ‘స్త్రీ’. (సప్తమీ. ముగ్ధబోధసంజ్ఞా.). ఉదిత ఇతి తద్విశేషణత్వాత్ ‘స్త్రీ’ (సప్తమీ.). యదుక్తమ్. విశేష్యస్యచ యల్లిజ్ఞం | విభక్తివచనేచయే | తాని సర్వాణి యోజ్యాని విశేషణబదేష్యపీతి.” (మహామహాపాథ్యాయ శ్రీరామతర్కవాగీశ భట్టాచార్యవ్యాఖ్య. ముగ్ధ.

1068 సూరిపై 'బా - గు - ప్ర' చేసిన మాజ్జేపము సరికాదు. [అర్జి వి. సంజీ.]

తెలుగున మహత్వమహాతీత్యామహత్వములె లింగమునకు మాలు వాడబడుననియు నట్లగుటచేతనే మహద్వాచకవిశేషణములును మహత్తులె యని యిట్లు విశేషణవిశేష్యముల మహత్త్వాదికమును దుల్యముగనె సాధారణముగా నుండుననియు నీవఱ కుపదేశింపబడెను. (౧౨౫-౧౨౫ I - II - III - IV - విషయములు.)

పఘురితని వ్యవహరింపబడు పుంలింగాదికమును మహత్త్వాదికమును విశేషణవిశేష్యములకుఁ దుల్యముగా నుండుట సాధారణ నియమము. వానికి వ్యత్యాసమురు గలదు. లింగవ్యత్యాస మివఱకుఁ గొన్నియొడల వివరింపబడెను. (౧౨౬-౧౨౬ I - II - III - IV - విష.) అట్లే మహత్త్వామహత్వముల వ్యత్యాసమును లింగవ్యత్యాసమురు ౧౨౬-౧౨౬ I మొ. ౧౨౬ VII వ. విషయములలో వివరింపబడెను.

ఆచ్ఛికశబ్దములపట్ల లింగవ్యవహారములేమింజేసి యవి పుంలింగసరుములు స్త్రీలింగసరుములు నపునకలింగసరుములు నని వ్యవహరింపబడుననియు వానివిష

వ్యాక. కార. 3౦౯ సూ.) ఇంతయేల ? “పాణి న్యమర జమనేన్ద్రా” | జమస్త్యప్తాది కాబ్ధికాః” అనుచొప్పున నాదికాబ్ధికులలో గణింపబడిన యమరసింహుండును నిట్లే వచించెను. “స్త్రీ దారాద్యై ర్యద్విశేష్యం | యాకృతైః ప్రస్తుతం పదైః | గుణద్రవ్యక్రియాశబ్దైః | తథాస్య స్త్యభేదకాః” (నామలింగానుశాసనము. 3 కాం. విశేష్యనిఘ్నవర్గము. ౨ శ్లో.) వ్యాఖ్య:—“అస్మిన్వర్గే లిజ్జజ్ఞానోపాయ మాహ. యాదృతైః = యాదృగ్రూప లిజ్జవచనవిభక్తియుక్తైః, స్త్రీదారాద్యైః = స్త్రీదారశత్రాదిభి స్సుబస్త్యశబ్దైః, యద్విశేష్యమ్ = కర్తృత్వకరణత్వాద్యర్థ విశేష సంఖ్యావచ్ఛిన్న మర్థస్వరూపం భార్యాదికమ్, ప్రస్తుతమ్ = ఉపస్థాపితమ్, తస్య = తాదృశపదోపస్థాపితస్య తథా భూతవిశేష్యరూపార్థస్య, భేదకాః (విశేషణములు) గుణద్రవ్యక్రియాశబ్దైః = గుణద్రవ్యక్రియా యోగోపాధిలక్షణస్వార్థద్వారేణ అవచ్ఛేదకాః శబ్దైః, తథాస్యః = విశేష్యవాచకస్త్రీదారాదిశబ్దవత్ లిజ్జసంఖ్యోపాధికరూపవిశేషభాజోభవన్తి.” (లింగయసూరి విరచితపదవృత్తి వ్యాఖ్య.) “యాదృతైః = ఏలింగముగలవైన, స్త్రీదారాద్యైఃపదైః = స్త్రీదారశత్రాదిపదములచేత, యద్విశేష్యమ్ = విశేష్యమైన యర్థము, ప్రస్తుతమ్ = ఉపక్రమింపబడెనో, తస్య = ఆవిశేష్యమునకు, భేదకాః = విశేషణములైన, గుణద్రవ్యక్రియాశబ్దైః = గుణవాచక ద్రవ్యవాచక క్రియావాచకశబ్దములు, తథాస్యః = ఆవిశేష్యలింగము గలవే యగును.” (గురుబాలప్రబోధిక. టీక.)

యమున విశేషణవిశేష్యములకు లింగసమత్వవిషయక సామ్యము నియతము కాదనియు వ్యత్యాసమే ప్రాయశఃమనియు ౧౯౦-౧౯౦ I విషయములందును ౧౮౬ విషయమునందును వివరింపబడెను. కొన్ని సంస్కృతసమశబ్దములకును బులింగాది సమత్వ వ్యవహారముగలదని తత్సమ ప్రకరణమున ౧౬౪ మున్నగు విషయములలో నుపదేశింపబడెను. అట్టివాని విశేషణవిశేష్యముల లింగవ్యత్యాసము సముతము ౧౮౬ మున్నగు విషయములలో వివరింపబడెను. వివిధవిశేషణ విశేష్యవచనవిభక్తి వ్యత్యాసములు ౨౬౦ మున్నగు విషయములలో ముందు వివరింపబడును. (విస్తర II.)

విస్తర, II ౨౫౯ విషయము:—లింగవచనవిషయకములగు కొన్ని ప్రయోగవిశేషములు:—క.....నీవలి | గిన నడ్డమె పురహరాజకేశవు లైనన్. (ఆది. ౪ ఆ. ౧౮౫ ప.) క.....అడ్డంబగువా | రాయతఘజశక్తి నడ్డమగుడు.....(ఆది. ౪ ఆ. ౧౯౯.) తే.గీ. హరుడు వానికి బ్రత్యక్షుయి (ఆర. ౪ ఆ. ౨౪౪.) క.....రావణుడు సమ్ముఖమై (నిర్వ. ౫ ఆ. ౨౯.) సీ. అడఁగె నీ వాదిమధ్యాంత మగుట (ఉ. హరి. ౨ ఆ. ౨౧౨.) క.....మదనుడు భస్మం బయ్యెన్ (నన్ని. కు. ౫ ఆ. ౫౨౯.) ఉ.....మీ | రెక్కడ మాయమైతిరి (నన్ని. కు. ౫ ఆ. ౫౫౯.) చ. హరునకు రెండు రెండొకొ గజాజినముం దహనాంబకంబు నాన్. చ. ...గంగయుఁ జంద్రుడు రెండురెండు నా | శిరమునఁ బొంది రబ్జపథసీంధుసూథాకరు లమృతంబుగాన్ (నన్ని. కు. ౮ ఆ. ౨౬.) ద్వి. హరియును గిరియును నజాడును గిజాడు | సురలును గిరలును హరుని సమంచె (బసవ. ౬ ఆ. ౭౪౧ ప.) “సమానార్థ కంబులైన యీడైన సరిసాటి లోనగు దేశ్యవిశేషణశబ్దములును. (నిత్యైకవచనాంతములు.) సభ లేల్ల.....దీనికి సరిగావు.....(సభా. ౧ ఆ.).....నరులులేని దృక్పంజన కాబకములు. అని యొకచోఁ బ్రయోగముకానంబడుచున్నది.....” (ప్రాథ. శబ్ద. ౩౨ సూ.).

“కొన్ని యెడల విధేయవిశేషణమొండ బహువచనాంతంబయి విశేష్యంబులు పెక్కిటి కన్వయయోగ్యంబగు. క. ఇది దక్షిణాపథంబున | కిదియు విదర్భాపురమున కిది కోసలకిం | దిది యుజ్జయినికి దెలుపులు.....(ఆర. ౨ ఆ. ౭౦.) బహువచనాంతము కాక యేకవచనాంతమైనచోఁ దెరువు లైదుండవలెను. (ప్రాథ. కార. ౨౫ సూ.) క. కరులకు నై రావతమును | హరులకు నుచ్చైశ్శ్రీవంబు నవసీ ఘలిపై | నరులకు నృపతియు హిమగిరి | గిరులకు నేలుల కుదధియుఁ గీర్తితర్థర్థలో (హరి. పూ. భా. ౧ ఆ. ౯౬ ప.) ఉ. ఎవ్వతనేని థాత స్మరియించె దగన్ మగ

ఏకత్వం భేదకగతబహువచనానాంచ దృశ్యతే వికృతౌ

నన్నయా. (ఆం. చిం. హలం. ౧౫ కారి.) (అహో. ౪౩౦.)

౨౬౦ విషయము. క్వచిదేకత్వమిష్టం స్యా | దప్రాణి స్త్రీవిశేషణే | సిద్ధ

వానిఁగాఁగ నా | కొవ్వమిఁజేసి యట్టి నిను నుగ్గలిసేయఁగ నొల్ల.....శిఖండినీ
(భీష్మ. ౩ ఆ. ౩౨౨.) కం. నినుఁ గూల్చెదఁ | జూ యెవ్వత నైతి నేమి చూచెదు
నన్నున్. (భీష్మ. ౩ ఆ. ౩౨౫.) క. మానవపతి నన్నెక్కడి | దానవు నీవనియెనేని
ద్రౌపదికడ సన్తానంబువడసి మెలఁగుదు | నానగరుల నృత్యగురువ ననఁగలవాడన్
(విరా. ౧ ఆ. ౯౦.) (వేడియగు నట్టునువాక్యము.) చ. నలదమయంతు లిద్దలు
మనఃప్రభవానల దహ్యమానలై.....(ఆర. ౨ ఆ. ౨౪.) “పుమాన్ స్త్రీయా.
(౧-౨౬౭.) స్త్రీయాసహాక్తౌ పుమాన్ శిష్యతే - తల్లక్షణ ఏవ విశేషశ్చేత్.”
(సి. కా. ౯౩౩ సూ.) అనుచొప్పున ‘నలదమయన్త్యా’ అనుదాని విశేషణముగు
‘దహ్యమాన’ శబ్దము “దహ్యమానశ్చ - దహ్యమానాచ = దహ్యమానా” అని
పుంలింగముగ నే నిల్పునుగాన “దహ్యమానులై” అని యుండవలయు ననుకొని
కొందఁ జిహ్వాతమును బ్రక్షిప్తము గావించుచున్నారు. కాని “పరవల్లిజ్ఞం ద్వద్వ
తత్పురుషయోః. (౨-౪-౨౬.) ఏతయోః షరపదన్యైవ లిజ్ఞం స్యాత్” (సి. కా.
౮౧౨ సూ.) అను సూత్రముచొప్పునఁ బరపదమగు దమయస్తీశబ్దస్త్రీలింగమే కలు
గఁగా ‘దహ్యమానలై’ అనురూపమే యచట సాధువని యెఱుంగనగును.
“కుక్కుటమయూర్యా విమే ఇతి. అయంచ ఇయంచ ఇమే ఇత్యత్ర.....
విశేష్యనిఘ్నతైవ.....ద్వద్వవిశేషణస్య తత్పురుషవిశేషణస్య చానుప్రియోగే
తదేవలిజ్ఞమితి భాష్యకై యటయోః స్థితమ్. తతశ్చ - కుక్కుటమయూర్యా విమే
ఇత్యుదాహరణే ‘అయంచ ఇయంచ’ ఇతి విగ్రహే ‘పుమాన్ స్త్రీయా’ ఇతి పుంశే
షేషి ‘పరవల్లిజ్ఞమ్’ ఇతి విశేషణత్వాత్ స్త్రీలిజ్ఞత్వే.....” (సి. కా. ౯౩౪
సూ. బాలమ. వ్యాఖ్య. ౪౧౬ పు.)

“ప్రకృతే ర్వికృతే ర్వాపి | యత్రోక్తత్వం ద్వయోరపి | వాచకః ప్రకృతే
స్పృఖ్యాం | గృహ్ణీయా ద్వికృతే ర్నతు || యథా ఏకోవృక్షః పశ్చాదౌకా భవతి.
పశ్చాదృత్యైః ఏకా నౌ ర్భవన్తీత్యాది” (ముగ్ధ. ౯౬౪ సూ. దుర్గా. వ్యాఖ్య.) అను
చొప్పున తేల్చునందును “ఒకమ్రాఁకు పదిబల్లలగుచున్నది. పదిబల్ల లొకతలుపగు
చున్నవి” అని యిట్లు ప్రకృతి వికృతులలోఁ బ్రకృతియొక్క యేకత్వాదివచనమే
నిల్పును. దీనికి విరుద్ధప్రయోగములును గలవు. “ద్వాద్వామాఘాదిమాసౌ స్యా
దృతు స్తై రయనమ్” (నామలిం. కాల. ౧౩.) (చూ. ౧౧౯ విష.)

మృత్యుస్త్రీసమయో । స్పర్శిశేష్యకయోస్తథా.(విక్ర.)

హలం. ౧౫-౧౬ కా. అహో. ౪౩౦.)

కల్పతరు. ౨౬౦ విష:—విశేషణ విశేష్యముల లింగవ్యత్యాసము. ౧౦౬-౧౦౬ II విషయములలోఁ జూపబడెను. వచనవ్యత్యాసము నుపదేశించుచున్నాఁడు. భేదకగతబహువచనానామ్ = విశేషణగతబహువచనమునకు, ఏకత్వమ్ = ఏకవచనము, దృశ్యతేచ=కవిప్రయోగములందుఁ గన్పట్టుచున్నది. ఇట్టిది సార్వత్రికముగా నుండరాదనుచు నది యుండెడిస్థలముల నధగర్హణుడు చార్థవివరణముగాఁ జూపుచున్నాఁడు:—కన్యచిత్ = ఒకప్పు డనఁగా నీక్రింద వివరింపబడిన స్థలములందు, అప్రాణి=అప్రాణివాచక 'ము' వర్ణకాంతమగునట్టియు (మువర్ణ కాంతత్వము త్తరార్థమునుండి యాకృష్టమగుచున్నది.) స్త్రీ = స్త్రీసమమగునట్టియు, విశేషణే = విశేషణమందు, ఏకత్వమ్ = చింతామణిలోఁ జెప్పబడిన యేకవచన మునఁగా విశేషణగతమగు బహువచనమునకు వచ్చు నేకత్వము, ఇష్టం స్యాత్ = పాక్షికముగా నగుట సమ్యతమగును. “సిద్ధమృత్యుస్త్రీసమయోః” అను దానిచొప్పున “అప్రాణి స్త్రీవిశేషణే” అనుస్థలమందలి ‘అప్రాణి’ శబ్దమునకు మువర్ణ కాంతజడవాచకమని యర్థము చేయఁబడెను. అట్టి మువర్ణ కాంతజడవాచకము తత్సమమయినం గావచ్చును. ఆచ్ఛికమైనను గావచ్చును. స్త్రీసమమనునది యాచ్ఛికమే కావలయును. ఉదా:—ఇష్టమగుపదార్థములు. కులిశ థారలు కుంతితమయ్యె. బా. తత్స. ౧౬ సూ. ౧౦౬ విష. చొప్పునఁ గులిశ థారా శబ్దవిశేషణమగు కుంతితాశబ్దమునకుఁ బాక్షికక్షీబత్వము రాగాఁ బ్రకృతసూత్రముచే నేకవచనము వైకల్పికముగఁ గల్గెను. అందమగువస్తువులు, మాటలు పెక్కిల? “తాపహర్తలగు నుద్యానములు” అనుచో బా. తత్స. ౫౨ సూ. చొప్పున (౧౫౬ I విష.) “తాపహర్తలు” అను విశేషణమునకు స్త్రీత్వ మతిదిష్టమైనను నాచ్ఛికము కామింజేసి యేకవచనము రానేరదు.

ఉత్తరార్థవ్యాఖ్య:—సిద్ధమృత్యుస్త్రీసమయోరిత్యాది—స్పర్శిశేష్యకయోః= (సచ్ఛబ్దము ప్రాణిపరము.) ప్రాణివాచకము విశేష్యముగాఁగల, సిద్ధమృత్యుస్త్రీ = సహజ (సిద్ధశబ్ద మాచ్ఛికమాత్రపరము) సిద్ధ‘ము’వర్ణకముతోఁగూడిన యనఁగా నపుంసకలింగసమమగు విశేషణమునకును, (సిద్ధ) స్త్రీసమయోః=ఆచ్ఛిక స్త్రీసము విశేషణమునకును, తథా = ఆప్రకారముగానే బహువచనమున కేకవచనము పాక్షికముగ నగుట సమ్యతమగును. “తద్విశేష్యకయో రప్రాణి స్త్రీవిశేష్యకయో రిత్యర్థః. ‘అందము - చొక్కము’ ఇత్యాదయః సిద్ధమృత్యుస్త్రీ - ఇంపు సొంపు ఇత్యాదయః

స్త్రీసమాః” (అహో. ౪౩౦ పు.) ఇందలి ‘తద్విశేష్యకయోః’ అనుచోటి ‘తత్’ అనునది ప్రక్షిప్తపాఠము. అహోబలపతి వ్రాతచొప్పున నద్దాని యర్థ మప్రాణి స్త్రీవిశేష్యకమనియే యంగీకరించినచో నది పూర్వార్థమునకే పునరుక్తమగుట నుత్తరార్థము వ్యర్థ మనవలసినప్పుడు. కావునఁ బూర్వార్థ మప్రాణివిశేష్యపరమనియు నుత్తరార్థము ప్రాణివిశేష్యపరమనియు నర్థముచేసికొనుట యుక్తము. ఉదాః—పెక్కినుంగులు - ఏనుంగులు పెక్కు. ఇంపయినజవరాండ్రు - “ఇంపయిన ప్రియురాండ్రు” (అహో. ౪౩౦ పు.) మొ. తత్సమప్రాణి విశేషణములకు రాదనునియమముచే “వంద్యములగు దైవతములు - జితసింహము లగు నేనుంగులు, జగద్భర్తలగు సురలు” (‘భర్త’ అనుదానికి స్త్రీత్వ మతిదిష్టము. బా. తత్స. ౫౨ సూ.) (౧౫౬ విష.) మున్నగుచోటులందు ‘వంద్యమగుదైవతములు’ మున్నగు ననిష్టరూపములు కల్గినేరవు. ‘అన్న - తండ్రి’ మున్నగు విశేష్యస్త్రీసమములు విశేషణములుగా వాడబడినపు డీవిధి వర్తిల్లనేరదు. ఉదాః— అన్నలగుమానుసులు - ఇట ‘అన్నయగుమానుసులు’ అనురీతి ననిష్టరూపము సిద్ధింపనేరదు.

మహన్నహతీవాచక స్త్రీసమవిశేష్యకతత్సమ విశేషణము (తల్లిసదయ-తండ్రి సదయుడు. మొ.) లకు “వికృతౌచస్త్రీలింగాః స్త్రీలింగక సర్వనామధేయాః స్యుః.” (౧౮౬ విష.) (౧౯౦ విష.) మున్నగుసూత్రములచొప్పున మువర్ణకాంతత్వమే సంభవిండుగాన, మనోహరులగు కొడుకులు - మనోహరులగు నింతులు - బల్లిదు లగు కొడుకులు మున్నగుచోట్ల నీవిధికిఁ బ్రసక్తియేలేదు. “ఏకత్వం భేదకగత బహువచనానాంచ దృశ్యతే ఏకృతౌ...ఇంపై నప్రియురాండ్రు - ఒపై ఎనెరులు- ఇత్యాది. ఏకృతి పదప్రయోగస్వారస్యేన శుద్ధాంధ్రే ష్వేవైకత్వ మాచార్యస్యసమ్మతమితి విజ్ఞాయతే...” (అహో. ౪౩౦ పు.) ఇవినరికాదు. “గుణవద్గణో ద్వితీయైక వచనతుల్యో భవే ద్వికృతౌ” అని యిట్లు ఏకృతిశబ్దమును గేవల సంస్కృతసమశబ్ద విషయమునఁ జింతామణికర్త యుపయోగించుటచేతను “కులిశధారల్ కుంతితం బయ్యె” అని భట్టారకుడు ప్రయోగించియుండుటచేతను బై యహోబలపతి వ్యాఖ్య సరికాదనియుఁ బ్రయోగానుసారముగా నేకవచనమువచ్చునని చింతామణి వచింపఁగా నట్టి విషయము నధర్మబుడఁడు వివరించెననియుఁ జెప్పుట యుక్తము. ప్రయోగములు:—లింగవిభక్తివచనసమతకు:—సీ. తనకుల బ్రాహ్మణు ననురక్తు నవి రళ, జఁహోమతత్పురు విపులశబ్ద | శాసను సంహితాభ్యాసు బ్రహ్మాండాది, నానా

పురాణవిజ్ఞాననిరతుఁ | బాత్రు నాపస్తంబసూత్ర ముగ్ధలగోత్రజాతు.....నన్న
పార్శ్వఁ జూచి.....(ఆది. ౧ ఆ. ౯ ప.) ఉ. రాజకులైకభూషణుడు రాజ
మనోహరుఁ డన్యరాజతే | జోజయశాలికౌర్యుడు.....రాజమహేంద్రు
డున్నతిన్. (ఆది. ౧ ఆ. ౩ ప.) ఆ-వె.....వరుణేంద్రదేవియ | పోనిదాని దేవ
యానిఁ గనియె (ఆది. ౩ ఆ. ౧౪౦.) ఉ. రాజకులగ్రగణ్యమృగరాజపరాక్రమ
రాజరాజ.....(ఆది. ఆ. ౧ ఆ. ౧౬౨.) కం. ఓంకారవాచ్యునకు నన |
హంకార విరూఢభావనారాధ్యునకున్ |హరిహరనాథునకు.....
(విరా. ౧ ఆ. ౩౨ మొ. ౩౬ ప.)

విశేషణవిశేష్యముల వచనవ్యత్యాసమునకు:—ఉ. యోధుల సింహనాదము
మదోత్కటవారణబృంహితంబు వే | గాధికవాజిహేషితమహారమున్ రథనేమి
ఘోషమున్ | బాధితకర్ణరంధ్రమయి పర్వె.....(సభా. ౧ ఆ. ౨౬౬.)
చ.....అనివారితమై చెలఁగెన్ మదీయవా | హిని భటసింహనాదమాయహేషిత
సింధురబృంహితధ్వనల్ (సభా. ౧ ఆ. ౧౮౬.) మ.....మూతై పోయకన్యాది
దు | ర్జనసూతుంబుల (సభా. ౨ ఆ. ౨౯౭.) స్తగ్ధ.....కులిశభారల్ గుంతితం
బయ్యె.....(ఆది. ౨ ఆ. ౮౨.) కం.....వెక్కులు పలుకుల్ | పలుకంగనేల
(సభా. ౨ ఆ. ౧౭౨.) సీ. మాటలు వెక్కిల మానిసిగుట్ట మేనుంగనువేర్చెల్లఁ
దుంగె (సౌప్తి. ౧ ఆ. ౨౦౨.) కం.....మాయట్టివారిమాటలు కొఱయే
(సభా. ౨ ఆ. ౧౯౦.) ప్రాణివిశేషణముల బహువచనమున కేవలవచనప్రయోగ
ములు:—సీ. ఏనుంగు నెక్కి వెక్కినుంగు లిరుగడ రాఁ బురవీధులఁ గ్రాలఁగలదె
(విరా. ౫ ఆ. ౨౦౪ ప.) (వెక్కు లేనుంగులు - ఏనుంగులు వెక్కు) ఇంపైన
జనరాండ్రు. “మదికింపులు నింపుకలస్వనంబుతో” (వసు. ౨ ఆ. ౧౯.) అని యింపు
శబ్దమునకు బహుత్వప్రయోగమును గలదు.

“మ. అదె నక్తంచరులందు నిందును (ఆర. ౭ ఆ. ౨౫౫.)” (అరుగో నక్తంచ
రులని వ్యవహారము) మున్నగుచోటులందు ‘అదె’ అనుదానికి ‘చూడము’ అను
సభ్యావృత్తిక్రియతో నన్వయముకాన నట్టివి దీనికి లక్ష్యములు కానేరవు
(౨౧౫ II విష.). ‘సరసములు+వచనములు’ మున్నగుచోట్లఁ బ్రకృతకారికలోని
పూర్వార్థముచొప్పున నప్రాణి మ్వంత విశేషణమున కేత్యము రాఁగా “సరసము+
వచనములు” అని సిద్ధించును, పిదప “మోస్తువిభక్త్యైకవచనకే పుంపూ” అను
చొప్పున ‘పుంపులు’ రాఁగా “సరసపువచనములు - సరసంపువచనములు” అనురీతి
రూపములు సిద్ధించును, (౯౪ విష.)

స్త్రీసమంబులగు విశేషణంబులయు మువర్ణ కాంత విశే
షణంబులయు బహువచనంబున కేకవచనంబు బహు

బాలవ్యా. శంబుగానగు. ౨౦.

౨౬౦ I విషయము. మాటలు పెక్కేల - మాటలు పెక్కులేల, కులిశధార
ల్కుంతితంబయ్యె, కులిశధార ల్కుంతితంబులయ్యె,
ఇష్టమగుపదార్థములు - ఇష్టములగు పదార్థములు.

సంజీవని. ౨౬౦ I విషయము:—“మాటలు పెక్కేల - మాటలు పెక్కులేల”
అనునవి స్త్రీసమవిశేషణోదాహరణములు. “ఇష్టమగుపదార్థములు - ఇష్టములగు
పదార్థములు” అనునవి ‘ము’వర్ణకాంత విశేషణోదాహరణములు. ‘కులిశధారల్’
కుంతితంబయ్యె’ (కులిశ = వజ్రయుగముయొక్క, ధారల్ = దారులు, కుంతిత
మయ్యె = మొక్కవోయెను = వ్యర్థములయ్యెను.) అనుచో బా. తత్స. ౮౬
సూత్రముచొప్పున మహాతీతర స్త్రీలింగవిశేషణమగు కుంతితశబ్దమునకు వైభాషిక
క్లిబత్వమురాఁగా “కుంతితములు” అనురూప మేర్పడెను. పిదపఁ బ్రకృతసూత్ర
ముచే బహువచనమున కేకవచనము రాఁగా “కుంతితము” అనురూపము సిద్ధించెను.
బా. తత్స. ౮౬ సూత్రముచొప్పునఁ గ్లిబత్వము రానిపక్షమున బా. తత్స. ౮౭
సూత్రముచొప్పున స్త్రీలింగకులిశధారాశబ్దవిశేషణమగు కుంతితశబ్ద మాకారాంత
మగుచు రమాశబ్దమువలె రూపముల నంది ‘కులిశధారలు కుంతితలయ్యె’ అనియే
నిల్చును. కుంతితశబ్దమునకుఁ గ్లిబత్వము వచ్చిననుఁ బ్రకృతసూత్రముచే బహువచ
నమున కేకవచనము రానిపక్షమున “కులిశధారలు కుంతితములయ్యె,” అనురూపము
గల్గును.

సూరి యధర్వణవచనమునందలి ‘అప్రాణి’ శబ్దమును సూత్రమున సంగ్ర
హింపకుండుటచే “వంద్యములగుదైవతములు - జితసింహములగు నేనుఁగులు - జగ
ద్భర్తలగుసురలు” మున్నగుచోటులందును సూరి సూత్రముచొప్పున నేకత్వము
కల్గి “వంద్యమగుదైవతములు - జితసింహమగు నేనుఁగులు - జగద్భర్తయగుసురలు”
మున్నగు ననిష్ఠరూపములు దుర్వారము లగుచున్నవి. ఇట్లే “అన్నలగు మాను
సులు లేరె యితరుల్ నీలీలకుం బాత్రముల్” మున్నగుచోటులందును “అన్న
యగుమానుసులు - లేరె యితరుల్ నీలీలకుం బాత్రము” మున్నగురీతి ననిష్ఠరూప
ములు సూరి సూత్రమున దుర్వారము లగుచున్నవి.

గుప్తార్థప్రకాశికాకర్త “ఈసూత్రంబునందు స్త్రీసమంబులును మువర్ణకాంతం
బులును ఇడవిశేషణంబులై గ్రహింపవలెను.” (బా. గు. ప్ర. ౨౨౭ పుట. ద్వి.

[బా. కార. ౨౬ సూ.] ప్రకాశికయు సూరికవి తిమ్మకవులలక్షణములును సరికావు 1075

ము.) అని వ్రాసి యాక్రింది తిమ్మకవి సూరకవి లక్షణములను బ్రమాణముగాఁ జూపెను. ఈ బా-గు. ప్ర. పక్షమున “సుస్థితులగు కొండలు” అనుచో “సుస్థితి యగుకొండలు” అనెడి యనిష్టరూపము దుర్వారమగుచున్నది. ఈతనిపక్షమున ఏనుంగులు పెక్కు - ఇంపై నప్రియురాంధ్ర మున్నగురూపములెల్ల నసాధువులు కావలసివచ్చును. ఈతఁడు చూపిన సూరకవి తిమ్మకవి లక్షణములును సరిగా నుండలేదు. క. తెలుఁగునఁ బ్రాణిపదంబులు | వెలిగా బహువచనమునకు విస్పష్ట ముగా | నిలుచును విశేషణంబై | పాలుపొందఁగ నేకవచనము మఖధ్వంసీ (సర్వల. ౨ ఆ. ౧౧ ప. ౫౮ పు.) క. జడపదబహువచనములకు | నిడఁదగును విశేషణము లనేకవచనముల | మృదుని ఘనకీర్తలు బెడం | గడరెం దట్టమయి దిశల నన్నవిధ మునన్ (కవిసం. ౧ తరం. ౨౦ లక్ష.) వీ రీవిధి పాక్షికమనకుండుటచేత “ఇష్టము లగు పదార్థములు” మున్నగురూపములె దుర్లభములగుచున్నవి. ఇంతియకాక వీరు స్త్రీసమముల కనువిషయమునె స్తరింపకుండుటచేత ‘మాటలు పెక్కేల’ మున్నగు తిక్కనాదులప్రయోగములును (సౌప్తి. ౧ ఆ. ౨౦.౨.) నసాధువులె కావలసివచ్చును. మఱియు “మనోహరయగులతలు” అనురీతిగల యసాధు ప్రయోగములు సయితము వీరిలక్షణముచొప్పున సాధువులె యనవలసియున్నది.

బా. సా. పే. వ్యాఖ్య యీవిషయమున బొత్తిగాఁ బ్రమాదభూయిష్టమై యుండుటచే విస్తరభీతి నద్దాని విమర్శ ముపేక్షితమయ్యెను.

నన్నయా. క్వచిదన్యవిధక్త్యర్థే | ప్రథమాపి ప్రద్యశ్యేతే (విక్ర.

౨౬౧ విష. అజం. ౮౭ కారి. ఆహా. ౩౬౫ శ్లోట.)

కల్పతరు. ౨౬౧ విష. — ఈకారిక. ౨౫౮ విషయమున వ్యాఖ్యాతము.

సర్వనామ సంఖ్యాభిధాన తద్విశేష్యంబులయం
దెయ్యది ముందు ప్రయోగింపంబడు దాని ద్వితీ
యాదులకుం బ్రథమ బహుళంబుగానగు. ౨౬.

బాలవ్యాకరణ అన్ని గుఱ్ఱములకు = అన్నింటికి గుఱ్ఱములకు, గుఱ్ఱము
వివరణము. లన్నింటికి = గుఱ్ఱముల కన్నింటికి, సాహిణులు మువ్వరు.

౨౬౧ I విషయము. రెండు గుఱ్ఱములకు = రెండింటికి గుఱ్ఱములకు, గుఱ్ఱ
ములు రెండింటికి = గుఱ్ఱములకు రెండింటికి సాహిణులు
నలుగురు, లక్ష గుఱ్ఱములకు = లక్షకు గుఱ్ఱములకు,
గుఱ్ఱములు లక్షకు = గుఱ్ఱములకు లక్షకు రవుతులు
లక్ష. ఇత్యాదు తెలుంగునది.

సంజీవని. ౨౬౧ I విష:—ఇతరవిభక్తివిశేషణము ప్రథమాంతముగా నుండు స్థలము చూపబడుచున్నది. సర్వనామము దానివిశేష్యము నను జంటలో నేది ప్రథమప్రయుక్తమగునో యది ప్రథమాంతమై తక్కినది ప్రథమేతరవిభక్త్యంతమై యుండనగును. ఈవిధి బహుళముగానఁ బ్రథమప్రయుక్తము నైతము తక్కిన దానితో సమానవిభక్తిక మయియున్నను నుండవచ్చును. ఉదా:—గుఱ్ఱము లన్నింటికి = గుఱ్ఱముల కన్నింటికి, అన్నిగుఱ్ఱములకు = అన్నింటికి గుఱ్ఱములకు, సాహిణు లనఁగా రవుతులు మువ్వ రనునది యన్వితవాక్యమగుటకయి నిల్పబడెను. సంఖ్యావాచకము తద్విశేష్యము నను జంటలో నేది ప్రథమప్రయుక్తమగునో యది ప్రథమాంతమై తక్కినది ప్రథమేతరవిభక్త్యంతమై యుండనగును. బహుళవిధిగానఁ బ్రథమ ప్రయుక్తము నైతము తక్కినదానితో సమానవిభక్తికమయి యున్నను నుండవచ్చును. ఉదా:—రెండుగుఱ్ఱములకు = రెండింటికి గుఱ్ఱములకు, గుఱ్ఱములు రెండింటికి = గుఱ్ఱములకు రెండింటికి ‘సాహిణులు నలుగురు’ అను దానితో నన్వయము. తెలుఁగున సంఖ్యావాచకమెల్ల సర్వనామమై యైనను సంస్కృతమున నట్లు కామింజేసి తత్సమసంఖ్యావాచకములందును నీవిధి వర్తించుటకై ‘సంఖ్యాభిధాన’ శబ్దము సూత్రమున వచింపబడెను. అద్దాని కుదాహరణము:—లక్షగుఱ్ఱము లకు = లక్షకు గుఱ్ఱములకు, గుఱ్ఱములు లక్షకు = గుఱ్ఱములకు లక్షకు ‘రవుతులు లక్ష’ అనుదానితో నన్వయము. ‘రవుతులు లక్ష’ అనుచోటి మహద్విశేషణ లక్షశబ్దమునకు “లక్షసంఖ్యవారు” అని యర్థము. (౨౬౩ విష.). ద్వితీయాదుల కనెడి సూత్రములోని వచనముచొప్పున, “గుఱ్ఱము లన్నిటిని = గుఱ్ఱముల నన్ని టిని, గుఱ్ఱము లన్నిటియందు = గుఱ్ఱములందన్నిటియందు” మున్నగులక్ష్యములను గ్రహింపనగును. సూరి యమహత్తులను మాత్రమే యుదాహరించినను సూత్రమున నట్టి నియమము లేమింజేసి “మనుష్యులందఱు = మనుష్యుల నందఱను, జనులందఱు = జనులయందందఱుయందును మొదలగులక్ష్యములను నైత మెన్న నగును.

‘రెండుగుఱ్ఱములు’ అనుదానిలోని రెండుశబ్దమును ‘అన్నిగుఱ్ఱములు’ అను దానిలోని ‘అన్ని’ శబ్దమును బ్రథమాంతములనుచు నుదాహరించుటంజేసి యవి వ్యస్తములై యను సూరియాశయమును గ్రహింపవలయును. అవి సమానగతము లన్నచో, బ్రకృతసూత్రమునకు లక్ష్యములు కానేరవు. సూరి యట్లు సూత్రించెనే కాని కొన్నియెడల నీవిధి వర్తిల్లనేరదు. ‘మాయద్వితీయో = మలో నిద్వితీయో’ అనుచో ‘మేమిద్వితీయో’ అనురీతి ప్రయోగములు గప్పట్లేదు. ఇట్లే ‘మనయంద

[బా. కార. ౨౬ సూ.] 'ప్రాధవ్యా' దీనిని సవరించుచున్నదను వేటిక సరికాదు. 1077

అలో' అనుచో "మనమందఱలో" అని సిద్ధింపనేరదు. (విస్తర.) ప్రయోగములు:—కం.....మన | కీచకులందఱను రాత్రి గీటడంచె రవా | స్వోచిత..... (విరా. ౫ ఆ. 33౧.) ఉ. ఆరయ సీకు నాకుఁ గులమంతకు నీన్యవశోటి కుర్వీకిన్ (ఉద్యో. 3 ఆ. ౨౬౨) ఉ...పార్థివసూను లిద్దఱు | గ్రీడయపోలెఁ గిట్టి..... (ఆర. 2 ఆ. ౧౧౧.) సీ. దివ్యదేహోద్ధత దీప్తిసంతానంబు దిశలు పదింటను దీటు కొనఁగ (మహా. ప్ర. ౧ ఆ. ౪౫.) చ. అతఁ డొకరుండ లోకముల కన్నిటికిన్ మహనీయ డై | వతము.....(ఆరు. ౫ ఆ. 3౧2.) తే.గీ. వానియన్నింటి కంటె మేలైనశాంతి (ఉద్యో. ౨ ఆ. ౮౫.) క. మాయురుపురతోఁ గయ్యము | నేయ (ఉద్యో. ౨ ఆ. ౧3౫.) తే.గీ. ఏటికొను మీపు మాయేపురందు (శల్య. ౨

విస్తర. ౨౬౧ I విష:—“సంఖ్యాప్రయుక్తవిశేషణము.....అని సూత్రించి సూరియొక్క యీసందర్భమును ద్రిలింగలక్షణశేషకర్త సవరించుట నరయునది” (బా. సా. వే. కార. ౨౬ సూ. వ్యా. ౨౯౯ పు.) అను వేటికా వాఖ్య సరికాదు. సూరిగారి యీసందర్భమునకును ద్రిలింగలక్షణశేషకర్తగారి యాసూత్రములకును నేమియు సంబంధములేదు. ఆప్రాధవ్యాకరణసూత్రము బా. కా. ౨౬ సూత్రమును సవరింపలేదు. “ఒకటి = ఒకఁడు, ఒకండు.” అను శబ్దములయు ‘అర - పాపు - మున్నగు సంకార్యశబ్దములయుఁ బ్రయోగము సమాను వ్యస్తతలలో నుండు వచనములరీతినిమాత్రమే యాప్రాధవ్యాకరణసూత్రము వివరించుచున్నది. అట్టి వివరణమునైతము చాలవఱకు నిరాధారము. (ప్రాధ. శబ్ద. ౪.౫ సూ.) ‘డెబ్బదియొక్క రథము’ అనవలెనుగాని ‘డెబ్బదియొక్క రథములు’ అనరాదట - వ్యస్తతలో ‘రథములు డెబ్బది యొక్కటి’ అని యిట్లు విశేష్యము పూర్వపదమే కావలెనట. ఇట్లునుట కాధారమేమో తెలియకున్నది. రెండున్నర రూపాయవంటి ప్రయోగములు జొత్తిగా లభింపవు. “సంఖ్యాప్రయుక్తవిశేషణ మేకాంతంబయి యమహద్విశేష్యకమయ్యు, తదంతంబయి మహదమహద్విశేష్యకమయ్యు, సమస్తంబు వ్యస్తంబు నగుచో విశేష్యంబు క్రమంబుగ నుత్తరపదంబు నేకవచనాంతంబును, పూర్వపదంబు బహువచనాంతంబునగు. ఉదా:— డెబ్బదియొక్కరథము = రథములు డెబ్బదియొక్కటి; రెండున్నరమాసిని = మాను సులు రెండున్నర; రెండున్నరరూపాయ = రూపాయలు రెండున్నర. మొ.” (ప్రాధ. శబ్ద. ౪ సూ.) ఇట్టిసూత్రము ప్రకృతసూత్రమును (బా. కార. ౨౬ సూ.) సవరించుననుట యెట్లు? “రథములు డెబ్బదియొక్కటికి” అని ప్రకృతసూత్రము చొప్పున వదించుటకుఁ బ్రతిబంధ మేమున్నది?

1078 ఎల్లవిభక్తుల విశేషణములును బ్రథమాంతములు కానోపు. [౨౬౨ వి. కల్ప.]

ఆ. ౧౦౮ ప.) క. అనేకములు గలవు వాని యన్నిటిలోనన్ (అను. ౨ ఆ. ౧౩౮.)
క. తమ మువ్వరుఁ బూర్వజ పూర్వముగఁ బ్రమోదంబుతో వివాహంబైనన్
(నిర్వ. ౨ ఆ. ౮౩ ప.) ఇట్టియొడల “అవి యన్నిటికంటె-మే మిరువురతో-మే మేవు
రందు. అవి యన్నిటిలోనన్ - మున్నగురీతి బ్రయోగములు కన్పట్టలేదు.

షష్ఠీ విశేషణానాం । ప్రథమాస్యాత్ ఆం. చిం.

నన్నయా. ఆజం. ౧౮ కారి. అహో. ౩౧గి పు.)

౨౬౨ విషయము. విభాషయా సుసన్తం స్యా । దత్ర షష్ఠీవిశేషణమ్
(వికృ. ఆజం. ౮౧ కారి. అహో. ౩౧గి పు.)

కల్పతరు. ౨౬౨ విషయము:—షష్ఠీ విశేషణానామ్ = షష్ఠ్యంతములకు విశేషణము
లగు శబ్దములకు, ప్రథమాస్యాత్ = ప్రథమావిభక్తి యగును. ఉదా:—సుగు
ణాభిరాముఁడు రామునకు వందనము. ఈవిధి పాఠికమని చింతామణి చెప్ప
కుండుటంజేసి యధర్వణుఁడు సవరించుచున్నాఁడు:—అత్ర = ఈతెల్లఁభాషయందు,
షష్ఠీ విశేషణమ్ = షష్ఠ్యంతవిశేషణము, విభాషయా = వైకల్పికతచేత, సుసన్తం
స్యాత్ = ప్రథమాంతము నగును. ఉదా:—సుగుణాభిరాముఁడు రామునకు
నమస్కారము - సుగుణాభిరామునకు రామునకు నమస్కారము. “భావ్యద్యర్థవ్యవ
ధానేతు । భేద్యస్య నిఖలం భవేత్” (౨౬౩ విష.) అను నధర్వణవచన స్వార్థస్య
ముచే షష్ఠీతరవిభక్త్యంతముల విశేషణములకు భావ్యద్యర్థవ్యవధానము లేనపుడు
౨౬౧-౨౬౧ I విషయములచొప్పునఁ బ్రథమావిభక్తి నిల్పుట కొన్నిచోట్ల నగునని
యు షష్ఠీవిశేషణములుమాత్రము విభాషగఁ బ్రకృతసూత్రముచొప్పునఁ బ్రథమాం
తము లగుట సార్వత్రికములనియు గ్రహింపవలెను. చ. కురుకులజుండు పాండునకుఁ
గుంతికఁ బుత్రుఁడు రాజధర్మ బంధురచరితుండు నీ వితనితోడ రణం జూనరించె
దేని (ఆది. ౬ ఆ. ౮గి ప.) చ. ముదుకడనైన నాదుబలముం జలముం వివిధాస్త్ర
సం । పదలును బోయి మీగురుఁడు భార్గవుచే వినుము. (ఉద్యో. ౮ ఆ. ౨౮౬.)
ప్రయోగము లిట్లుండ నహోబలవతి యాక్రిందిరీతిని వ్రాయుట సరికాదు.
“అద్యుఁడు హిరణ్యగర్భునం దంతకంటె - నిత్యాదికవిపితామహాద్యుక్తిస్తు నిర్మా
లైవ.” (అహో. ౩౧గి పు.) (బా. గు. ప్ర. కర్త. యిట నసంగతముగా వ్రాసెను.
చూ. ౨౩౬ పు. ద్వి. ము.) అనెడి కవికొరొభూషణవ్యాఖ్య సాహసైకమాలము.
“క్వచిదన్య విభక్త్యర్థే । ప్రథమాపి ప్రదృశ్యతే” (౨౬౪ విష.) అని యధర్వణుఁ
డట్టిప్రయోగములను సంగ్రహించియున్నాఁడు. “కొన్నియొడల విశేషణంబు ద్వితీ
యాదులకును బ్రథమ చూపట్టెడి. చ అహీనబాహుబలసారథునల్ మధుకైటభాది

దై । త్యపతులనెల్లఁ ద్రుశ్యుడఁచె (నిర్వ. ౫ ఆ. ౧౨ ప.) క. తండ్రి ఘటోత్కచుఁడు మీ । తండ్రి గలుగఁగాదె తల్లి ద్రౌపదితోడన్ । (జైమి. ౧ ఆ. ౯౭.)” (ప్రాథ. కార. ౨౨ సూ.). ఆధర్వణమున కుదాహరణాంతరములు. ఎ.గీ. ఆద్యుఁడు హిరణ్యగర్భునం దంతకంటె (ఆము. ౩ ఆ. ౮౦ ప.) క.చున । కీచకులందఱను రాత్రి గీటడఁచె రహ । స్వోచిత. (నిరా. ౫ ఆ. ౩౩౧.) క. మాతండ్రి పరాశరసుతు । చేతం బడసితి ననుజ్ఞ (ఆశ్ర. ౧ ఆ. ౮౨ ప.) సీ. దివ్యదేహోద్ధత దీప్తిసంతానంబు, దిశలు పదింటును దీటుకొనఁగ (మహా. ప్ర. ౧ ఆ. ౮౮.) మ... ప్రయో । జన.దుశ్చారిత్తకుం డాసు యో । ధను‘న్’ (ఉద్యో. ౩ ఆ. ౯౮.) సీ. ఆ. వె. ఆన్తకళాస ము । జ్వలుఁడు పాథతోడ (కర్ణ. ౨ ఆ. ౮౨.) ఉ. పార్థివసూను లిద్దఱం । గ్రీడయపోలె. (ఆర. ౭ ఆ. ౧౧౧.) బాల. కార. ౨౬ సూత్రమును ప్రాథ. కార. ౨౨ సూత్రమును సంగ్రహించుచున్న వై యధర్వణకారికకుఁ బయ్యప్రయోగములు మూలమగు చున్నవి.

సమాసపూర్వావయయగు వ్యవ్యంతవిశేష్యమునకు విశేషణమయినను బ్రథమాంతమగుట మహాకవి ప్రయోగదృష్ట మగుచున్నది. “విశేష్య స్వాభిన్న త్వేపి ఇదం విశేషణమ్. ఉ. ప్రల్లదుఁడైన యొక్కకులపాంసను చేసినదానఁ దత్కులం బెల్లను నిత్యా ద్యాచార్యోక్తి రత్ర మానమ్.” (అహో. ౩౧౫ పు.) ఈ ప్రయోగము భావదర్శివ్యవధానము గల్గియున్నది. ఇట్లుగాకున్నను బ్రథమాంతమగుట కలదు. “ఐక్యచో సమాసాంతర్థవిశేష్యంబులకగు విశేషణంబుల వ్యక్తిని బ్రథమచూపట్టెడి. ఉవా:—ఉ. పార్థివ । ప్రాగ్రసరుండు ధర్మసుతుపన్నిది నీకు నలంఘ్యము (ఆర. ౫ ఆ. ౮౧౬.) చ. లసదగణ్యగుణౌఘవిచిత్రుఁ డచ్చహ । త్తు చరితంబులు మ. ఉత్కుల్లలోచనుఁ డావిష్టనిమూర్తితో (హరి. ఉ. ౫ ఆ.) ఉ. విస్ఫురన్తహ । విక్రముఁ డైనదేవుఁడు త్రివిక్రముసొమ్ములు (హరి. ఉ. ౬ ఆ.)” (ప్రాథ. కార. ౨౧ సూ.). క. భుజా । టోపభయంకరుఁ డర్జును । కోపానల మడరి ముట్టికొనడే వారిన్ (ఉద్యో. ౧ ఆ. ౮౬.). అహోబలపత్యాదుల యను రోధమునఁ బయిరిని వ్రాయఁబడెనేకాని బాగుగఁ బరిశీలించినచో నట్లు చెప్పవలసిన ప్రసక్తి యగపడదు. వై ప్రయోగములందలి శేషవ్యవ్యంత విశేష్యములెల్ల యొక్కవిభక్తిలోపించిన వ్యస్తరూపములె యని చెప్పటలో బాధ యగపడదు. అట్టివి పెక్కు ప్రయోగములు. ౨౫౧ విషయమునఁ జూపఁబడెను. మఱియు నహోబలపండితు త్రిలింగలక్షణశేషాదుల వ్రాతలచొప్పున “భుజా । టోపభయంకరుఁ

డర్జనకోపాసలము” అనురీతి ప్రయోగములును సాధువులనవలసినప్పుచున్నది. అట్టివి సాధువులు కానేరవు, సిద్ధసమాసగతవ్యవృత్త విశేష్యముయొక్క విశేషణమునకుఁ బ్రథమవచ్చు ప్రయోగములు కానరావు. ఇవటి నారాయణీయగాణపత వివరణములును సరిగ లేవు (నారా. ౨౮౭ కారిక. ౮ పద్య.).

“క్రియాన్వయంబున రెండుపదంబులకు స్వస్వామిసంబంధంబుగలచో సంబంధి పదంబు షష్ఠికి ద్వితీయయగు. క. గొన్ని వెడమాటలాడుచు | నన్ను నతఁడు చెట్టవట్టినన్ (విరా. ౨ ఆ. ౧౭౪.) ఉ. కట్టియ వైచె నెన్నుదురు గాఁడ భవత్తన యుండు మాద్రీలే | బట్టిని (శల్య. ౧ ఆ. ౩౭౭.) మ. రాముతమ్మున్ లవుం | డిరు మూఁడమ్ములఁ జాపముం దునుమ (జై. ౬ ఆ.) క. నరసూను నపుడు కన్గజుఁ | డిరుమూఁడు శిలీముఖము లేదసించిన (జై. ౭ ఆ.) మొ.” (ప్రాథ. కా. ౨౩ సూ.). ఈ ప్రాథవ్యాకరణసూత్రమునైత మనావశ్యకమే. రెండవయుదాహృతిలో “మాద్రీలేబట్టినుద్దేశించి కట్టియవైచె”నని యన్వయింపవగును. ‘మొదటియుదాహృతిలో “నన్నుఁ గొన్ని వెడమాటలాడుచు నతఁడు చెట్టవట్టినన్” అని యన్వయింపవగును. మూఁడవయుదాహృతిలో “తమ్మున్ లవుండు” అనుచో ‘తమ్ముని’ అనునది ‘యొక్క’ షష్ఠి లోపింపఁగా మిగిలినవ్యస్తపదము. అట్లే నాల్గవయుదాహృతియందును “నరసూను” అనునదియు ‘యొక్క’ విభక్తి లోపింపఁగా మిగిలినవ్యస్తపదము. (౨౫౧ విష.) రెండిటిమందును నజయ్యితారూపార్థవిశేషబోధకచార్థక ‘ను’ శబ్దయోగమున “రాముతమ్మున్ - నరసూనున్” అనురూపములు సిద్ధించుచు. (౨౪ విష.)

వ్యవృత్తవిశేష్యము ‘కు’ విభక్త్యంతమగునపుడు దానివిశేషణము వైకల్పికముగాఁ బ్రథమాంతమగుటలో వివాదమే లేదు. మ.....ఉద్దండగం | డక వేదండ వరాహవాహరిపుడవ్యాఘ్ర మీమంచుకొం | డకు రాజెల్లునె (మనుచ. ౨ ఆ. ౧౬ ప. ప్రాసస్థలము.). “నన్నయ యారీతిగ ‘అయిన’ అగు మొదలగు థాతుజ విశేషణములతో వ్యవ్యవహితము లయినప్పుడే షష్ఠివిశేషణములకుఁ బ్రథమా విభక్తిని వాడియున్నాడు. ‘అసఘచరితుఁడు రఘునందనునకుఁ బ్రణతి’ అను నిట్టి ప్రయోగముల నాతఁడుచేయలేదు.” (ఆం. భా. చ. ౧౬౩౭ పుట.) అను భాషాచరిత్రవ్రాత కల్ల. క. ఆచార్యుఁడు ద్రో | ణునకున్ శిష్యుడ నెందును | నన వద్యుడ నేకలవ్యుడ డనువాడ మహిన్ (ఆది. ౫ ఆ. ౨౩౭.) ఉ.....చార్ధివ | ప్రాగ్రసరుండు ధర్మసుతు పన్నిది (ఆర. ౫ ఆ. ౪౧౬.) ఇట్లు నన్నయప్రయోగించి యున్నాడు.

ఓకానొకచో విశేషణంబుల షష్టికిం బ్రథమ విభాష

బాలవ్యా. సగు. ౨౭.

౨౬౨ I విషయము. సుగుణాభిరాముడు రామునకు జోహారు వొనర్చెద.

సుగుణాభిరామునకు రామునకు జోహారు వొనర్చెద.

సంజీవని. ౨౬౨ I విషయము. — స్పష్టార్థము. ప్రాథ. కార. ౨౧ సూత్రము దీనిని సవరించుటకై యుపదేశింపబడినది. అవిషయమును బా. గు. ప్ర. వ్యాఖ్యాత యీసూత్రపుటికలో సవిస్తరముగా విమర్శించి సంస్కృతవ్యాకరణవిషయములను బెక్కిటి నెక్కించెను. వానినెల్ల బా. సా. పే. వ్యాఖ్యాత స్వీకరించెను. కల్పతరువులో వివరించినరీతిని “భుజాటోపభయంకరుఁ డద్భుతు ణోపానలము” మున్నగుస్థలములు వ్యస్తములై యగుటచే వారివిమర్శమెల్ల వృథయగుచున్నది.

నన్నయ. భవాద్యర్థవ్యవధానేతు | భేద్యస్య నిఖలం భవేత్

౨౬౩ విషయము. (విక్ర. అజం. ౪౧ కారి. అహో. 3౧౫ పు.)

కల్పతరువు. ౨౬౩ విషయము. — భవాద్యర్థ = భూప్రభృతిథాతు వులరూపముల వ్యవధానేతు = వ్యవధానమందైనచో, విశేషణవిశేష్యములకు భూప్రభృతి థాతురూపముల యన్వయవ్యవధాన మున్నచో, భేద్యస్య = విశేష్యమునకు, నిఖలంభవేత్ = సకలవిభక్తులు నగును. విశేషణము ప్రథమాంతముగాను విశేష్య మితరవిభక్తులుగలదిగాను వికల్పముగ భవాద్యర్థవ్యవధానమందు యభేద్యముగాఁ బ్రయోగింపవచ్చునని యర్థము. భవాద్యర్థవ్యవధానముచేయక విశేషణవిశేష్య ములను సమానలింగపిభక్తివచనములు గల్గునట్లును బ్రయోగింపనగును. భవాద్యర్థము లనగా, భూభాత్వర్థకమగు ‘అగు’ మున్నగుథాతువులు. అది శబ్దముచే ‘అను’ థాతువు మున్నగునవి గ్రాహ్యములు. అట్టిథాతువులనుండిపుట్టిన విశేషణరూపము లనగా అగు-కాని మున్నగు థాతుజవిశేషణములు. వ్యవధానమనగా విశేషణము థాతుజవిశేషణముతో నన్వయించుచుండగా నట్టి థాతుజవిశేషణము విశేష్య ముతో నన్వయించుటయని తాత్పర్యము. సమాసకక్రియలందలి తిజ్ఞుచే కర్తృకర్తాదు లభిహితము లగునపుడట్టి కర్తృకర్తాదివాచకములకుఁ దృతీయ ద్వితీయ మున్నగు నవిరాక ప్రాతిపదికార్థప్రథమ వచ్చునట్లే థాతుజవిశేషణాస్వయమునందును గర్తృ కర్తాదులు కృత్తుచే నభిహితములగునుగాన నట్టిస్థలములందలి కర్తృకర్తాదు లకును బ్రథమయేవచ్చునని “కర్తాదేః కర్తృత్వం ప్రథమాచ నవర్ణకశ్చ త ద్యత్ స్వాత్” అను చింతామణిసూత్రముపదేశించుచున్నది. (బా. సమా. ౨౬ సూ. ౨౭౨. విష.) కాననట్టిపద్ధతిచొప్పున విశేష్యమేవిభక్తితోనున్నను థాతుజవిశేషణా

స్వయమున విశేషణవాచకము ప్రథమాంతమెయగునని తాత్పర్యము. విశేష్యము లకువలెనె విశేషణములకును గ్రియాస్వయము సంస్కృతాంధ్రవైయాకరణ సమ్మతమైయున్నది. (౨౫౯ విష.). ఇట్లుగుటంజేసి ప్రకృతాధర్వాకారిక సిద్ధాంతానువాదకమెయని యెఱుంగునది. ఉదా:—సుగుణుడగు మనజానకు శ్రేయము గల్గును. సుగుణుడయిన మానవుని. సుగుణుడుకానిమనుష్యునకు శ్రేయస్సు దుర్లభము. మొ. ఇవి భూతాత్వర్థకముల కుదాహృతులు. అదిశబ్దముచే - పండితుడను ప్రసిద్ధిగలరామునికి - పండితుడని యెన్నికగన్నరామునిచే - పండితుడు నాబరంగురాముని - పండితుడనబడని దేవదత్తునికై. మొ. ప్రయోగములు. చ.....ప్రసిద్ధులై విమలసద్గుణశోభితులైన పాండవో | త్తములచరిత్ర (ఆది. ౧ ఆ. ౧౪.) చ. అమలసవర్ణశృంగఖురమై కపిలంబగు గోశతంబును.....(ఆది. ౧ ఆ. ౧౫.) ఉ.....తనకిష్టుడున్ సహా | ధ్యాయుడునైనవాడు, క. దేవసములైన యనుజుల | తో విప్రులతో రథాళితో వచ్చి..... (ఆర. ౨ ఆ. ౫ ప.౧) క. వినుడే బుణ్యశ్లోకుం | డనగ సదా యజ్ఞనిరతుఁ డనగ ధరిత్రిం | దసరిన నలుభార్యను స | జ్ఞననుత దమయంతియనగఁ జనియెడు దానన్ (ఆర. ౨ ఆ. ౯౯.) ఉ. తే | జోలలితుండు నిర్మలయశుండగు ధర్మతనూజుపాలికిన్ (ఆర. ౨ ఆ. ౧౯౨.)

భవతత్వర్థవ్యవహితంబులగు విశేషణంబులకుం బ్రథమయగు. ౨౮.

అగు మొదలగునవి భవతత్వర్థములు, విద్యాశాలియగు పురుషుని సకలజనులు సన్మానింతురు. భూతదయాళురగు మహాత్ములకు శ్రేయంబుగలుగును. అతిమానుషమత్యద్భుత | మతిదుష్కరమగున కేశవాద్వైతకృతి.

భవతత్వర్థకంబు సన్నిహితవిశేషణంబునకు నద్దాని ముందువిశేషణంబుల కయిపదంబును బహుళంబుగా ననుప్రయుక్తంబగు. ౨౯.

బాలవ్యాకరణ ఆతులుడయి యప్రమేయుడౌ హరిని గొలుతు. వివరణము. అయిపదానుప్రయోగంబు లేనిచోఁ దుది

౨౬౩ I విషయము. విశేషణంబునకేని విశేషణంబు లన్నింటికేని మీఁద సుచ్చయార్థంబు విభాషం బ్రయోగింపబడు. ౩౦, మృగ డప్రమేయుడు నగు హరినిగొలుతు,

ఆద్యుడు నప్రమేయుడునౌ హరినిగొలుతు.

ఆద్యుఁ డప్రమేయుండగు హరిని గొలుతు.

భాతుజవిశేషణవ్యవధానంబున విశేషణంబు

లన్నిటి కయి పదం బనుప్రయుక్తంబగు. ౩౧.

బాలవ్యా. ఆద్యుడయి యప్రమేయుడై యఖిలసేవ్యుడై యెసఁ
౨౬౩. I విషయము. గెడు దేవుని నభినుతించు. ఇవట మఱియుం
బ్రయోగవైచిత్ర్యంబు గల దది ప్రయోగంబుల
నెఱుంగునది.

భావార్థకాదియోగంబునం గర్తకుం బ్రథమ
యగు. ౩౨.

రాముడు వచ్చుట, రాముడు రాగా లక్ష్మణుండు
గాంచె. రాముడు విల్లందినం దిలోకంబు లాకు
లంబులగు. రాముండు పట్టినప్రతి న వారింపం
దరంబుగాదు.

సంజీవని. ౨౬౩ I విష:—బా. కా. ౨౦ మొ. ౩౨ సూత్రమువఱకుఁగల
బాలవ్యాకరణవిషయములు. సంయతము సిద్ధాంతానువాదకములై యనఁదగునుగాని
వానివై ఖరినిబట్టి చూడఁగా సూరి యట్లు తలంచెనని తోచకున్నది. భావార్థ
కాదిప్రత్యయములెల్ల బా. క్రి. ౪౦ సూత్రముచొప్పునఁ గర్తృత్వమందును
గర్హితమందును విధింపఁబడిన వగుటంజేసి వానిచేఁ గర్తృకర్తృత్వము
లభిహితములై యనఁదగును గాన నట్టి కర్తృకర్తృవాచకములకుఁ బ్రాతిపదికార్థ
ప్రథమయై వచ్చును. కావున “భావార్థకాదియోగంబునం గర్తకుం బ్రథమ
యగు” (బా. కా. ౨౦ సూ.) అనుసూత్రము సిద్ధాంతానువాదకమై యనుటలో
సందేహములేదు. బా. కా. ౨౦ సూత్రమునఁ జేర్కొనఁబడిన భవత్కర్తృకవిశేషణ
ములును ౨౯-౩౦-౩౧ సూత్రములలోఁ జేర్కొనఁబడిన భవత్కర్తృకభాతుజవిశేషణ
ములును ‘అయి’ పదంబును భావార్థకాదులలోనివై (బా. కా. ౩౨ సూ.) యగుటం
జేసి వానితో నన్వయించు విశేషణములును బ్రథమాంతములగుట సిద్ధాంతమేకాని
యపూర్వవిషయముకాదు.

౨౦ సూత్రపుటిక:—ఇందుఁ జేర్కొనఁబడిన భవత్కర్తృకము లనఁగా “అగు”
భాతుజన్యములగు విశేషణములుమాత్ర మే యని గ్రహింపవలయును. ౨౯-౩౦-
౩౧ సూత్రములలో వచింపఁబడిన ‘అయి’ పదంబుసంయతము భవత్కర్తృకరూపమై

యయినను నద్దానిని సూరి యిం దుద్దేశింపలేదు. ౨౯-30-3౧ సూత్రములలో 'అయి' పదప్రయోగమునగల్గు వాక్యన్యాయసిద్ధివిషయములు వివరింపబడును. భావద్యర్థేత్యాద్యధర్వణ వచనమునందలి 'అవి' శబ్దము స్థము సూరిచే సంగ్రహింపబడనే లేదు. అగుభాతుజన్యములగు విశేషణములు విశేషణవిశేష్యములకు వ్యవభాయకము లగునపుడు విశేష్యమే విభక్తితో నున్నను విశేషణము ప్రథమాంతమగునని సూత్రార్థము. 'పురుషుని' అనువిశేష్యము ద్వితీయాంతమయినను 'అగు' అనేది భవత్యర్థకవిశేషణముచే వ్యవభాషితమగు 'విద్యాశాలి' అనువిశేషణము ప్రథమాంతమైయున్నది. ఇట్లే తక్కినస్థలములందును లక్ష్యలక్షణసమన్వయమును గ్రహింపవలయును. అగుభాతుజవిశేషణము వెక్కు విశేషణముల కొక్కటియే వ్యవభాయక మగుటకు 'అతిమానుష' మిత్యాది భట్టారకపద్యభాగ ముదాహరింపబడెను. క. అతిమానుష మత్యద్భుత | మతిదుష్కరమైన కేశవాద్భుతకృతి గో | పతి చూచి మెచ్చి సురపరి | వృతు డయి చనుదెంచెఁ గృష్ణవిజయుల కడకున్ (ఆది. ౮ ఆ. 3౧౯ ప) (గోపతి = స్వర్గపతి, 'కృతిన్' అనిభేదము.) "అతిమానుష మత్యద్భుత | మతిదుష్కరమైన కేశవాద్భుతకృతి ఇత్యాదిస్థలంబులయందు" (బా. గు. ప్ర. ౨32 పుట, ద్వి. ము.) అని ప్రకాశికాకర్త యుదాహరించుట పొరపాటు. ఈవాక్యమున ద్రుతలోప మసంభవము.

౨౯ సూత్రపువ్యాఖ్య:—'అయి' అనునది యగుభాతుక్వార్థకరూపము. 'ఔ' అనునది 'అగు' భాతుతద్ధర్మార్థకవిశేషణరూపము. కాన రెండును భవత్యర్థరూపములు భావార్థకాదులలోనివియు నగుచున్నవి. అయిపదముతో నన్వయించు 'అద్యుడు' అనువిశేషణమును, 'ఔ' పదముతో నన్వయించు 'అప్రమేయుడు' అనువిశేషణమును బ్రతిపదికార్థప్రథమాంతములయినవి. 'అయి' అనుక్వార్థకము 'ఔ' అనుభాతుజవిశేషణముతోను నట్టిభాతుజవిశేషణమగు 'ఔ' పదము "హరిని" అనువిశేష్యముతోను వాక్య సామాన్యన్యాయసిద్ధిముగా నన్వయించుచున్నవి. ఇట్టివాక్య న్యాయసిద్ధివిషయములను సూరి ప్రత్యేకముగా సూత్రించుట కేవల మసావశ్యకము. బహుళమనుటచే "అద్యుఁ డప్రమేయుఁడౌ హరిని గొలుతు" అనియు నుండవచ్చును. చ. అనిలజవాత్సయ క్తమయి హాటక రత్నవిచిత్రతార్థ్య కే | తనమయి మేఘనాదమయి దారుకసారథి యైన దివ్యకాం | చన రథమెక్కి (సభా. ౨ ఆ. ౮౪.)

30 సూత్రపువ్యాఖ్య:—పయిరితిని 'అయి' పదప్రయోగము లేనపుడు ప్రథమాంతవిశేషణములు వెక్కులున్నచో హనియన్నిటి తుదిని సముచ్చయార్థక

[బా.కార.౨౦ మొ.౩౨ సూ.] ఈ సూరిసూత్రములు వాక్యన్యాయసిద్ధములు. 109

‘ను’ శబ్దము నిల్చుటయు లేక ౮౪ I విషయములోని “అయుతా వపి సంయుతౌ” అను నధర్వణసూత్రముచొప్పున యథాసంభవముగా ‘ను’ శబ్దము నిల్చుటయు వాక్యన్యాయసిద్ధములై యున్నవి. అట్టి విషయములను బ్రత్యేకముగా సూత్రించుట యనావశ్యకము. సూరి యిట్లు సూత్రించినేకాని తానే యుదాహరించిన “అతిమానుష మత్యద్భుత । మతిదుష్కరమైన కేశవాద్భుతకృతి (నీ)” (ఆది. ౮ ఆ. ౩౧౯ ప.) అను భట్టారకపద్యమున నొక్కటేని సముచ్చయార్థక ‘ను’ శబ్దము ప్రయోగింపబడలేదే! తానును ‘ఆద్యుఁ డప్రమేయుఁ డగుహరిని గొలుతు’ అని యుదాహరించెనుగదా. మొదటియుదాహృతిలోఁ దుదివిశేషణముసూత్రము ‘ను’ శబ్దాంతమై యుండునట్లును రెండవయుదాహృతిలో విశేషణములన్నియు ‘ను’ శబ్దాంతములై యుండునట్లును మూడవయుదాహృతిలో విభాష ననుదానికి సరిగ నొక్క విశేషణమేని ‘ను’ శబ్దాంతము కాకుండునట్లును సూరి తనసూత్రము నకు నుదాహరించెను.

౩౧ సూత్రపువ్యాఖ్య:—అగుఁగాతు భిన్నమగు వేఱొండుఁగాతువునుండి పుట్టినవి శేషణము వ్యవధాయకమగునపు డనఁగా నట్టి యితరఁగాతుజవిశేషణము విశేష్యమునకు సన్నిహితమయి దానితో నన్వయించునపు డట్టి విశేష్యపువిశేషణములెల్ల ‘అయి’ పదముతో నదుకునని యర్థము. ఉదా:—ఆద్యుఁడయి యప్రమేయుఁడై యఖిలనేవృత్తై యెసంగెడుదేవుని నభినుళింతు = ఇందు ‘దేవునిన్’ అను విశేష్యమునకు విశేషణములయ్యు - ‘అయి’ పదముతో నన్వయించున వగుటంజేసి ‘ఆద్యుఁడు’ మున్నగువిశేషణములు ప్రథమాంతములయ్యెను. అట్టి యగుఁగాతుక్వాంతరూపములగు ‘అయి’ పదంబులన్నియు ‘ఎసంగెడు’ అనుఁగాతుజ విశేషముతో నన్వయించుచున్నవి. అట్టి ఁగాతుజవిశేషణము ‘దేవునిన్’ అను విశేష్యముతో నన్వయించుచున్నది. ఇట్టి వాక్య న్యాయసిద్ధవిషయములను సూరి ప్రత్యేకించి సూత్రించుట యనావశ్యకము. వాక్యమున నధవంతమయి ప్రత్యేకాన్వయముకల్గిన ‘అయి’ పదంబు ననుప్రయుక్తమని వచించుట సరికాదు. ఇంకను వివిధములగువంతలు మహాకవులవాక్యములందుఁ గలవనియు వాని నట్టి ప్రయోగంబుల నెఱుంగ నగుననియు సూరి యంతతో విరమించుట ప్రశంసార్హము.

ప్రయోగములు:—మధ్యాక్షరము - అని ననివృత్తులై పుణ్యచరితులై యాత్మప్రబోధ । వినిహితచిత్తులై సర్వధర్మార్థవిదులయి తృప్తి । దనరెడు రాజుని వరులకు,.....(ఆర. ౧ ఆ. ౧౩౪.) మఱియుం బ్రయోగవైచిత్ర్యంబు:—

క. నీ యడిగిన యథాభి | ప్రాయములకు నుత్తరంబు పరువడి జెప్పన్ | ధీయుత బ్రాహ్మణులకుఁ గా | కాయతమతులయ్య నొరుల కలవియె చెప్పన్. (ఆర. ౪ ఆ. ౧౨౫.) 'ఆయతమతులయ్య' అనురీతిని విశేషణ మయి పదాంతమయి యుండఁగా నొరులకు ననువిశేష్యమునకు ముందేదేని ధాతుజవిశేషణముకాని 'ఉండినను మున్నగు సుగ్రహాన్వయముగల పదములుగాని లేకుండుట వింత. సీ. చక్రధరుండయ్య జలరుహనాభుండు గాండివధరుండయ్యఁ బాండవుండు | నుండిరి, (ఆది. ౮ ఆ. ౨౬౧.) క. పంబియజనాధ్యయనదా | నంబుల వర్తిల్లె బ్రాహ్మణప్రియమయి ధ | ర్మ్యంబయి క్షుత్రియవైశ్యకు | లం బవిరతపుణ్యకర్తలాలసమగుచున్ (ఆది. ౮ ఆ. ౮౫ ప.) వీనియందెల్ల 'అయి' పదప్రయోగ మున్నను విశేష్యమునకు ముందు ధాతుజవిశేషణప్రయోగము లేకుండుట విశేషము.

3.౨ సూత్రపువ్యాఖ్య:—బా. క్రియా. 3౫ సూత్రము మొదలు ౪2 సూత్రమువఱకుగల విధులచే జెప్పబడిన “ట - కజీ - మిజీ - ఇ - కజీ - నుజీ - న - డును - చును - ఎడి - ఎడు - తల్లోపము - ఉన్న - కల - న - నిజీ” అనువర్ణకములును, బా - క్రి - ౧౨౨ సూత్రముచే విధింపబడిన నుజీవర్ణకమును భావార్థకాదులు. అట్టివర్ణకములయోగంబున ననఁగాఁ దత్తద్వర్ణకాంతములతో నన్వయించు కర్తృవాచకమునకుఁ బ్రథమయగునని యర్థము. బా - క్రియా - ౪౪ సూత్రముచొప్పున లడాదులును భావార్థకాదులును గర్తృకర్తార్థములందు విధింపఁబడుటంజేసి కర్తృకర్తము లభిహితములగును గాన బా - కా - ౨-3 సూత్రముల చొప్పునఁ గర్తృకర్తవాచకములపైని దృతీయయు ద్వితీయయు నిల్వనేరవు. కావున నవి ప్రాతిపదికార్థప్రథమాంతములై యగునని ప్రకృతసూత్రము సిద్ధాంతానువాదక మగుచున్నది. సూరిగారి యుదాహృతులలో 'రాముండు వచ్చుట' అనునది టవర్ణకోదాహరణము. 'రాముండురాఁగా' అనునది భావలక్షణార్థక నుజీకి నుదాహృతి. 'రాముండు విల్లందినన్' అనునది చృత్తంబగుభావలక్షణమునందలి నవర్ణకమున కుదాహరణము. 'రాముండు పట్టినప్రతిన్' అనునది క్తవదర్థకనవర్ణకోదాహృతి. (ఓరులు) 'వారింప' అనునది తుమర్థకనుజీకి నుదాహరణము. ఇట్లు తక్కినస్థలములకు నుదాహృతుల నరయునది. ౨౮ మొ. 3.౨ వ. సూత్రముల రచనము నరయఁగా నీ సూత్రములు పయిరీతిని బ్రత్యాఖ్యేయములని సూరి తలంచి నట్లగఁడదు. (౨3౪ I విష.). ప్రయోగములు:—తే.గీ. ఉత్తమజ్ఞానవృద్ధ నా నుండెనేని | బాలుడయ్యను బూజ్యుండు బ్రాహ్మణుండు (సభా. ౨ ఆ. ౨౫), ఉ.....వాయసుతుండు మల్లయు | ధమ్మన నోర్పు నాతని నుదగ్రమహాభుజశక్తి

[బా.కార.౨౮ మొ.౩౨ సూ.] భావాన్త కాదియోగజప్రథమకుః బ్రయోగములు. 1087

యేర్పడన్ (సభా. ౧ ఆ. ౧౬౨.) శా. ఆదుర్యోధనుః డుష్టవిల్లుడును.....
 (ఆది. ౫ ఆ. ౧౦౬) మ.....కర్ణుడు దర్పహీనుడగుడున్ ద్రోణాత్మజం
 డెయ్యి యా । త్తరథస్థుండుగఁజేసి యేసె విజయున్ (ద్రోణ. ౪౮. ౩౦౨.) చ...నిన్ను
 శాశ్వతవిభండుగ (నిర్వ. ౮ ఆ. ౧౫.) ఉ. భీమకృష్ణకుర్రుచ మభిన్నతమండుగఁ
 జేసె నాతఁ డాభూమిపునిట్లు (భీష్మ. ౨౮. ౩౦౯.) సీ. నిన్ను బాధితుండుగఁజేసె(అశ్వ. ౧
 ఆ. ౮౪.) ఇట్లుగుభాతు నుజ్యంత యోగమున విశేషణద్వితీయచోఁ బ్రథమ నిల్పు
 టయేకాక ద్వితీయయై నిల్చిన ప్రయోగములును గన్పట్టుచున్నవి (చూ. ప్రాథ. కార.
 ౨౮ సూ.) సీ. ఏపుణ్యురాలాకో యిప్పుడు నినుఁ బుత్రుఁగాఁ గాంచుటకు... (ఆర.
 ౭. ఆ. ౩౪౪.) ఉ.....మహాభజంగము నదృష్టమంత్రనిరస్తదర్పముం । గా
 నొనరించునట్లు..... (ద్రోణ. ౧ ఆ. ౪౭.) క. ననుఁ దగియెడు నతిధిగా । (కర్ణ.
 ౨ ఆ. ౨౮౬.) ఇట్టియెడల 'కన్ - కాన్' అనునవి యను ప్రయుక్తములనియు
 (బా. క్రి. ౧౧౫ సూ.) విశేష్యవిభక్తి విశేషణమున కయ్యెననియు నెఱుంగునది.
 క. అనఘా యగ్నిహోముల । ననుఁగా భావింప..... (శాంతి. ౬ ఆ. ౪౩౦.)
 కొన్ని కృదంతములయోగమునందును నిట్టి ప్రయోగములు చూపట్టుచున్నవి.
 సీ.....చూడు । తే.గీ. మామహాత్ములు దక్కు నున్మార్గచరుల । దండితులఁ జేత
 వినమె..... (శాంతి. ౧ ఆ. ౧౦౮). (చేత = చేయుట.) క. నకులము
 నులూకమును బోకకు సంతస మందియుండి గ్రక్కున నమ్మా । పికము.....
 (శాంతి. ౩ ఆ. ౨౧౦.) (పోకకు = పోవుటకు.) ఉ. ఏను సుమాలిహూతుర ముసీ
 శ్వర మిమ్ములఁ దండ్రిపంపునన్ । జూడఁగరాక యంచు (నిర్వ. ౩ ఆ. ౫౦ ప.)
 (రాక = వచ్చుట) ద్వీపద..... । ఎనఁగ లంజెటికమే నీరాత్రి సేత (బసవ. ౩ ఆ.
 ౨౧౨ ప.) (చేత = చేయుట.) వలయాద్విదిక్రియా కర్తృభూతక్రియల నుజ్యంత
 ములతోడి యోగమునఁ గర్తృవాచకమువైని షష్ఠీవిభక్తియై భట్టారకప్రయో
 గములందుఁ గన్పట్టుచున్నది. అట్టి షష్ఠీ వలయాద్విదులతోడి యన్వయమునఁ
 గల్గు ననఁదగును. ఉదా:—ఈపని సీకుఁజేయవలయును. ఇచటఁ బనిచేయుట సీకు
 వలయునని యన్వయము నెఱుంగునది. "ఈపని సీవు చేయవలయు." అనుచో
 'సీవు' అనునది చేయుభాతువునకుఁ గర్తృయగుటచే బ్రథమాంతమయ్యెనని యెన్న
 నగును. షష్ఠీకి—ఉ.....ధర్మ వెఱుంగ వీనికిం । బోలునె (సభా. ౨ ఆ. ౨౨)
 ఆ.వె..... । కాన యింక పేడఁగాదు నాకు (సభా. ౨ ఆ. ౨౬౩) క. పితృ
 సంకల్పము సేయఁగ । సుతుల కవశ్యమును వలయు..... (సభా. ౧ ఆ. ౯౪.)

ప్రథమకు:—క.....నాకు నీవేమియుఁ జె | ప్పను వలనదు.....(ద్రోణ. ౧ ఆ. ౯౪.) క. వినవలయు వానినెల్లను | జననాయక వింటి వీవు.....(అశ్వ ౧ ఆ. ౮ పు.) ఉ... | దైవముతోడ్పడన్ వలయు (ఉద్యో. 3 ఆ. 23.)

అస్తద్యుష్టద్వాచ్యా | దేకత్వ ఇతో ని పీ పరేషాంతు |
 ధర్మోత్తమమధ్యమవ, ద్భవహుషు న మధ్యమ దుతోచ్చ
 సర్వేషు. (ఆం. చిం. హలం. ౧౪ కా. అహో. ౪౨౦.)
 నన్నయా. ఇతో స్తద్యుష్ట దర్థాత్ స్యా | న్నా మ్నా ని ర్విశ్చ
 ౨౬౪ విషయము. వా క్వచిత్ | ఉభయార్థే విశేష్యేతు | భేదకాత్
 స్యా స్తువర్ణకః. (వికృ. హలం. ౧౪ కా. అహో.
 ౪౧౯-౪౨౧) దాం పూర్వోపాసకే | (వికృ. అజం.
 3౯ కా. అహో. 3౧౧ పు.)

కల్పతరువు. ౨౬౪ విషయము:—అస్తద్యుష్టద్వాచ్యాత్ = అస్తద్యుష్టదర్థక మగు ననగా నస్తద్యుష్టద్విశేషణమగు, ఇతః = ఇకారాంతమునకుఁ బరముగా, ఏకత్వే = ఏకవచనముందు, నీవీ = 'నీ - వి' అనునవి యగును. అనగా నస్తదర్థక విశేషణవాచక ప్రథమాంతముపై 'నీ' అనునదియు, యుష్టదర్థకవిశేషణవాచక ప్రథమాంతముపై 'వి' అనునదియు నిల్చునని యర్థము. ఉదా:—నేను రవిని (౧౩౪ విష.) నీవు రవివి. 'నేను, రవిని' అనునవి ప్రథమాంతములు గాన కళలు. వీని తుదిస్వరము కవిభల్లటసూత్రముచొప్పున వికల్పముగ (౨౧౦ II విష.) లోపించును. ఉదా:—నేన్, రవిన్. మొ. ఇవి ద్రుతాంతములు.

పరేషాంతు = ఇకారాంతవ్యతిరెక్తములగు నస్తద్యుష్ట ద్విశేషణవాచక ప్రథమాంతములపై నేకవచనమున, ధర్మోత్తమమధ్యమవత్ = తద్ధర్మార్థక క్రియల కుత్తమమధ్యమ పురుషైకవచనముల వచ్చుప్రత్యయములవంటివి యనగా 'ను - వు' అనునవి వరుసగా నగును. అనగా నేకత్వమున నస్తద్విశేషణ ప్రథమాంతముపై 'ను' వర్ణకమును యుష్టద్విశేషణప్రథమాంతముపై 'వు' వర్ణకమును నిల్చునని యర్థము. ఉదా:—నేను పండితుఁడను, నీవు పండితుఁడవు. ఇచట నైతము 'నేను - పండితుఁడను' అనునవి ప్రథమాంతములు గానకళలు. వీని తుది యుకారము కవిభల్లటసూత్రముచొప్పున (౨౧౦ II విష.) వైకల్పికముగా లోపించును. ఉదా:—నేన్ బండితుఁడన్ - మొ. ఇవి డివి ద్రుతాంతములు. బహుషు = బహువచనములందు, నమధ్యవత్ = మధ్యమపురుషేతరములగు నుత్తమప్రథమ పురుషములందలి ప్రత్యయములవంటి వనగా 'ము - రు' లగును. బహువచన

ఉభయాగ్ధ ఇత్యాది:—ఉభయాగ్ధే = అస్తద్యుష్ట దుభయవాచకమగు “మనము” అనునది, విశేష్యేతు = విశేష్యమైయున్నపుడు, భేదకాత్ = వాని విశేషణమునకుఁబరముగా, మువన్ణకః=‘ము’ అను ప్రత్యయము, స్యాత్ = అగును. ఉదా:—మనము పండితులము. దీనినిబట్టి, అన్యయుష్టదస్య త్వహ ప్రయోగమున నుత్తరో త్తరము బలీయమగునని విశదమగుచున్నది. ఉదా:—వాఁడును నీవును నేనును బండితులము. ఇట్టి బలివృత్త పురుషవిషయమున నిత్యమనియువచనవిషయమునఁ బాక్షికమనియు నెన్ననగును. పాక్షికతయనఁగాఁ గర్తృబహుత్వమున బలివృత్తపురుషమునందు బహువచనమునిల్చుట యొకపక్షము. యుష్టదస్యదన్యతర సంబంధివచనముమాత్రమే నిల్చుటపక్షాంతరము. ఉదా:—నేనును నీవును బండితులము. వాఁడును నీవును బండితులరు. వాఁడును నీవును నేనును బండితులము. ఇవి మొదటిపక్షమునకు లక్ష్యములు. వజ్రము నీవును బిడికిటితాఁకున నొకగు దువు. (శాంతి ౪. ఆ 3౯౮) ఏనును నాదళమును బెనఁగెదను. మొ. (విస్తరII.).

పతి యీక్రిందిరీతినివ్రాసెను. “ఇతోఽస్తద్యుష్టదృఢాత్ స్యాత్ । న్నామ్నో ని ర్విశ్చ వాక్యచిత్ । ఇత్యధర్వణః । తేన నేమహాకవివచ్చితి నిన్నుఁజూడ ఇత్యాదిసిద్ధమ్” (అహో. ౪౧౯ పు.). క్యాచిత్కమగు నీవైకల్పికత “ని-వి” అనువానికే కాక యన్నిటి పట్లనుగలదని నావ్రాసినరీతి సర్థముచేసికొనమింజేసి “పాండుభూ|పరునకుఁ గోడలైతి॥ (ఉద్యో. 3 ఆ. ౧౦౮.) ఇత్యాదివచనం త్వనాకరమేవ” (అహో. ౪౨౦.) అని యిట్లు కవిబ్రహ్మదులప్రయోగముల నహోబలపండితుఁడు నిరసింపవలసినవాఁడ యొనరించెను. ఇట్టి యాయహోబలుని యపవ్యాఖ్యనే కవిజనమండన నారాయణీ యాదులును ననుసరించెను. “తే. అతివ, ‘వి-ను’ లిదంతమా యుష్టదస్యదృఢ । (ఛందోభంగము.) భేదకములయందు విభాష వెలయు నొకెడ (నారా. కార. ౨౯౮ కారి. ౧౭ ప.)

ఈసందర్భమునందలి చింతామణిసూత్రములలోఁ దద్ధర్మక్రియా ప్రత్యయములవంటి వర్ణకములువచ్చునని చెప్పబడుటచే “నస్యాత్తద్ధర్మోతః” అనుచొప్పున వీనికి సంధిరాకపోవలసినవచ్చునని యహోబలపతి చర్చించెను. (అహో. ౪౨౧ పు.) ఇదియాతిదేశికవిధి యగుటచే నట్టి యనుపపత్తి కలుగదు. మఱియును దర్తార్థకములందలి ధాతూకారమునకుమాత్రమే సంధిని దత్సూత్రము నిషేధించునుగాన నీప్రత్యయముల యుకారమునకు సంధివచ్చుట నిర్బాధము (౭3 విష.)

విస్తర. II ౨౬౪ విష:—మొదటిపక్షమునకుఁ బ్రయోగములు. తే.గీ...! విదురుఁడును నీవు నుండుండు ముదముతోడ (సభా ౨ ఆ. ౧౨౭.) క...రాధా ।

తనయుని నరుఁ డేఁ గుంభజు | ననిఁ జంపుదు మేల వగవ నంబుజసేత్రా (ఆర. ౧ ఆ. ౧౪౫.) మ.....విజయుండు నేను దగ.....భూచక్రరా | జ్యమునేఁగొందుము... (ఆర. ౧ ఆ. 3౯౪.) క...పాథుండు నీవు.....విజయా | స్పద బాహుల రగుడు ధర్మపరిరక్షకులై (ఆర. ౧ ఆ. 3౯౭.) చ. అనుపమశౌర్యవంతుల రసంతబలాఘ్యుల రీపు నీజనా | ర్దనుఁడును.....(ఆర. 3 ఆ. ౧౬౫.) క. నీవును భీష్ముఁడు ద్రోణుఁడు | భూవినుత విశుద్ధధర్మబుద్ధుల రగుటన్ | (ఆది. ౮ ఆ. ౫౦.) పక్షాంతరమునకుం బ్రయోగములు:—చ.....నేను బుత్తులును బంధులుఁ దమ్ములు కొల్పి యుండెదన్ (విరా. ౫ ఆ. 3౪౮.) క. ఏనును నాదళమును ద్రుప | దానీకవి రాటపై న్యయాదవబల సం | తానములతోడఁ బెనఁగెదఁ | బూనుఁడు మీరెల్లఁ బొండుపుత్తుల గెలువన్ (భీష్మ. 3 ఆ. ౧౮౧ ప.) క.....వజ్రము నీవును బిడి | కిటితాఁకున నొఱగొ దేను కిసితిలేనిన్ (శాంతి. ౪ ఆ. 3౯౮.) ఆస్తదర్థమువంటి ప్రాబల్య మాత్సర్యమునకు నిత్యముగ గన్పట్టుచున్నది. క.....విహరించుచుండె సఖులుం దానున్ (ఆది. ౪ ఆ. ౪3 ప.)

ఈవిషయమునకు బా. గు. ప్ర. వ్యాఖ్యాత సంస్కృతముతోఁ బోలిక గలదనుచు “త్యదాదీనా మ్నిథ స్పహాక్తౌ యత్పరం తచ్చిష్యతే” (వా. ర్తి. ౮౦౧. సి. కౌ. ౯3౮ సూ.) అను వార్తికపద్ధతితో దీనిని సమీకరించెను. “త్యదాదులు:—త్యద్ - తద్ (వాఁడు - అది) యద్ (ఎవఁడు - ఏది) ఏతద్ - ఇదమ్ - అదన్ (వీఁడు - ఇది) ఏక - ద్వి (ఒకటి - రెండు) యుష్మద్ (నీవు) ఆస్మద్ (నేను) భవత్ (నీవు).....ఈశబ్దార్థంబులకు సముచ్చయంబు సంభవించినప్పుడు పై గణ పాఠములోఁ జూపిన క్రమమున నేశబ్దంబు పరమో యదిశేషించి తక్కినశబ్దంబు లోపించు. ‘యూయమ్’ అనునప్పుడు ‘తేచ+యూయంచ’ (వారును మీరును) అన్నవృత్తి పై నిం జూపఁబడియె.” (బా. గు. ప్ర. బా. కార. 3౬ సూ. వ్యా. ౨౪౪ పుట. ద్వి. ము.) ఈవార్తికము ప్రకృతోపయోగికాదు. సంస్కృతమున “తేచ+యూయంచ = యూయమ్” అను నేకశేష మేర్పడినట్లు తెలుఁగున “వారును+మీరును” అనుచో ‘మీరు’ అని శేషింపదు. ‘వారును మీరునువచ్చితిరి’ అన వలెనుగాని సంస్కృతమందువలె నట్టియర్థమున ‘మీరువచ్చితిరి’ అని తెలుఁగునఁ బ్రయోగింపరాదుగదా. మఱియు సంస్కృతమునందున్నతము ‘రామశ్చ+త్వంచ’ అనుచోఁ బై వార్తికమునకుఁ బ్రవృత్తిలేదు. ఇట్లు ‘అన్యయుష్మ దస్తత్స హాక్తిలో నుత్తరోత్తరంబు బలీయము’ అనుపద్ధతి సంస్కృతమునలేదని నాయభిప్రాయముకాదు. “లిజ్జయుషదస్తదాం యగపదుక్తౌ తిబాదిత్రయ, సిబా

దిత్రయ, మిబాదిత్రయాణాం యుగపత్ ప్రాప్తా యత్ పరంభవతి తదేవస్యాత్ - తథాపి సముదాయస్య సంఖ్యానుసారేణ ద్వివచనం బహువచనంవేతి. క్షిప్రాత్ర్విజ్ఞా దీనాం పాతక్రమ మనాదృత్య భవిష్య ద్విభక్తీనాం పరత్వమేవ గ్రాహ్యం. (లిజ్జ మనఃగా యుష్పదస్త్రద్భిన్నము.) (బా. కా. ౩౬ సూత్రమునకిదియే మూలమాయనునట్లున్నది.).....అహంచ భాష్యకారశ్చ | కుశాగ్రియధియా పుభౌ | నైవ శబ్దామ్బుధేః పారం | కిమన్యే జడబుద్ధయ ఇతి - ఆత్మ 'నైవ' ఇతి క్రియా పదమ్." (ముగ్ధ. ౯౬౪ సూ. దుర్గాదాసవ్యాఖ్య.) లిజ్జయుష్పదస్త్రదామ్ = అన్య యుష్పదస్త్రదర్థములకు, యుగపదుక్తై = ఒక్కటఁజెప్పఁబడుటలోను, తిబాది..... యుగపత్ ప్రాప్తా = తిప్ మున్నగు పురుషత్రయవిభక్తులకు నొక్కటఁ బ్రాప్తికల్ప చుండఁగా, యత్ పరంభవతి తదేవ స్యాత్ = వానిలోననఁగాఁ బ్రథమ మధ్య మోత్తమపురుషములలో నుత్తరోత్తరము ప్రబలమై వర్తిల్లును. తథాపి..... వచనంచేతి = కర్తృద్విత్వ బహుత్వములంజేసి ద్వివచన బహువచనములగును. క్షిప్రాత్ర్.....గ్రాహ్యమ్ = అన్యయుష్పదస్త్రదర్థక ప్రయోగములోని వరుస భేదమున మార్చేమియులేదు. అహంచేత్యాది = కుశాగ్రబుద్ధులమగు నేనును భాష్యకర్తయు నను నిద్దఱము శబ్దముద్రపారమును, నైవ = న+వివ ('ఇగతౌ'అను ధాతువు, లజ్జుత్తమపురుషద్వివచనరూపము) పొందము = పొందలేదు - ఇతరజడ బుద్ధులనూట యేమి?" అని తాత్పర్యము.

సంస్కృతమునలేని విశేష మొకటి యీవిషయమునఁ దెలుఁగునందుఁగలదు. యుష్పదర్థక ర్తతోఁ బ్రథమపురుషకర్తలకు సహా క్రి గల్గునపుడు యుష్పదర్థక కర్తకు సరిపడు పురుషవచనాదులతోఁ గ్రియయు విశేషణమును బ్రయోగింపఁ బడుటయు నటఁ బ్రథమపురుషాదులకు సరిగఁ బ్రయోగములేకుండుటయు నట్లే యస్తదర్థక ర్తతో నన్య యుష్పదర్థక ర్తలకు సహా క్రిగల్గునపు డస్తదర్థక ర్తకు సరి పడునట్లు క్రియయు విశేషణమును బ్రయోగింపఁబడుటయు నటఁ బ్రథమపురుషాదు లకుఁ బ్రయోగము లేకుండుటయుఁ బాక్షికముగాఁ గవిప్రయోగములందుఁ గన్పట్టు చున్నది. ఆత్మార్థకము కర్తయగునపుడు వైపద్ధతి నిత్యముగాఁ బ్రాచీనమహాకవి ప్రయోగములందుఁ జూడఁబట్టుచున్నది. "ఓకానొకచో సహార్థంబున యుష్పదస్త్ర దర్థంబు లభిహితంబులగునపుడు క్రియలు తత్కర్తృకంబులు (అనుబం.) విభాషనగు డిదాః—ఉ. విప్రకులుండ వెల్వడుము వేగమ నీవును నీనిపాదియున్ (ఆది. ౨ ఆ.

అనుబంధము. విస్తర. ౨౬౪ విషయము—తత్కర్తృకంబులనఁగా యుష్ప దస్త్రదర్థకములకు సరియగు పురుషవచనములుగలవియనియర్థము. బా. గు. ప్ర.

దాన ఇత్యాది:—సంబోధనాదికే = తదర్థకమగు 'ఆ' శబ్దముయొక్క యమ హద్రాపమగు 'అది' అనునది విశేషణములకు విధేయతావివక్షయం దనుప్రయుక్త మగునపుడు దాని సంబోధనరూపమందును నాదిశబ్దముచే యుష్మదస్తద్విశేషణ ములందును 'అది' శబ్దమునకు, దాః = దానాదేశమగును. ఉదా:—ఓచిన్న దాన - నేను చిన్నదానను - నేను వచ్చినదానను - నీవు చిన్నదానవు - నీవు వచ్చినదానవు - మొ. (అంగీ I విష.)

ప్రయోగములు:—ప్రత్యయము వచ్చుటకు:—క. లోకోత్తరచరితుండగు నాకావ్య తనూజ నీకు నారాధ్యును నేఁ. బ్రాకటభూసురకన్యక. నీకట్టినమైల కట్ట నేర్తునె చెపురూ. (ఆది. 3 ఆ. ౧౩౫.) క. ఆనవద్యధర్మచరితం. బున నున్నతుం

ఁర.) క.....ముకుం. దుని నాశ్రయింపవయ్యయ. తనిఁబొందినఁ బ్రదుకు దీవుఁ దమ్ములు సుతులున్ (ఉద్యో. ౨ ఆ. 3౨౧.) ఉ.....నేను నా. నేనయు దాడివెట్టెద విశృంఖలతెన్ (హరి. ఉభా. 3 ఆ. ౯౪ ప.).....పక్షమున - మ.....మోహంధుండు భీష్ముండు కే. శవనీవుం గడఁగుండు. (సభా. ౨ ఆ. ౬౩.) (ప్రౌఢ. క్రియా. ౨౬.) “ఆత్తార్థం బభిహితంబగుచోఁ దల్లింగసంఖ్యాభిధాయి వచనంబు థాతువిశేషణంబుల కగు. రాముండు రావణుంబరిమార్చి నీతయుందాను సౌమిత్రి సహితంబుగఁ బుష్పకారూఢుండయి సాకేతంబునకేతెంచె” (బా. క్రియా. ౧౨౦ సూ.) ఇట్టిప్రయోగములు వెక్కుగలవు:— నీ..... అను జాలు దానును జనుదెంచె (ఆది. ౮ ఆ. ౬౩.) మొ. (చూ. 3౫౦ విష.)

కర్త యీసూత్రమునందలి ప్రయోగములను స్వీకరించి యట్టిప్రయోగములందు “పురుషవిపరిణామం బూహించుకొనవలయు”ననియు. “భిన్నవాక్యంబుచేసి సమన్వ యించుకోవలయు”ననియువ్రాసి కర్తృబహుత్వమున్నను గ్రియ యేకవచనమం దుండుట గీర్వాణభాషయందునుగలదని యప్రసక్తముగఁ గొన్నిశ్లోకముల నుదాహరించెను. కాని పురుషవిపరిణామము నుదాహరింపజాలఁడయ్యెను. (బా. గు. ప్ర. ౨౪౬-౨౪౭ పుటలు. ద్వి. ము.) మఱియునట్టి ప్రయోగము తెలుగున సమృతముకాదు. పురుషభేదము లేనపుడుమాత్రమే కర్తృబహుత్వమున భిన్న వాక్యకల్పనముచేసికొని విరోధమును దొలఁగించుకొనుట సంప్రదాయము (చూ. 3౦౨ విష.)

డైన సహుషపుత్రుడఁ బూరం | డను మధ్యమలోకేశ్వరు | జనకుండ యయాతి
 యనగఁ జనియెడవాడన్. (ఆది. 3 ఆ. ౨౧౪.) క. త్రియులము పాండు
 ప్రియ | పుత్రుల మేనగ్రజుండ.....(ఆది. 2 ఆ. ౨3౮.) ఉ. మాకు నతి
 ప్రియుండవు సమస్తవిదుండవు చెప్పుమయ్య.....(ఆది. 2 ఆ. ౧7౬.)
 చ. భరతకులప్రసూతులరు భాసుర శస్త్రమహాస్త్రవిద్యలం | గరము ప్రసిద్ధుడై
 పరఁగు గౌతమశిష్యుల రిట్టిమీరు.....(ఆది. 7 ఆ. ౨౧౦ ప.) పీ. వినవయ్యనహుషఁ
 డన్ జనపతి నేను మీ, పూర్వజులకునటఁ బూర్వజుండఁననఘ సుత్రామునకెనయగు
 వాడ.....ఆ-వె. కలశభవుఁ డగస్త్యుఁ డలిగి యత్యుగ్రాహి | వగుమనియును
 శాప మొగిన యిచ్చె |సవయుచున్న వాడ నాటఁగోలె (ఆర. ౪ ఆ. ౧౧౯
 నన్నయపద్యము.) సీ.....పాండవులధర్మపత్నినై గోవిందు, చెలియలనై వీనిచేత
 నిట్లు | పరిభూతనగుచు...ఆ-వె. ధన్యులార యేన దాసినే దాసినే | యెటుగఁజెప్పి
 ... (సఖా. ౨ ఆ. ౨౪౪.) సీ. సర్వధర్మజ్ఞుల రుద్రీశపూజ్యుల రనోన్య నిత్యసౌహార్ద
 యుతుల | రగణితగుణయుక్తి బాగడంగడగువార లిట్టి మీకేవురకు.....
 (ఆది. ౪ ఆ. ౯3.) ఇందు “మీరుపాగడంగడగువారలనిఁ బ్రత్యయములేకుండుట
 ముద్రణసంస్కర్తసాహసకృతము. ప్రత్యయమునుమానుట భట్టారక భారత
 భాగమం దెచ్చటను లేదు. క. వలవదు చనుఁ డీరు చిటుతవారల రనినన్ (ఆర.
 3 ఆ. ౨౪౨.) ఇట్లెల్లయెడలను భట్టారకుడు ప్రత్యయమును బ్రయోగించుటయే
 సంప్రదాయము. చ. అవినయబుద్ధివైహరికి నర్హ్య మయోగ్యమ యంటి నీవు
 మా | ర్థపు శిశుపాల.....(సఖా. ౨ ఆ. ౨౪. ప్రాసగతము.) ఉ. పూజ్యుడ
 వెల్ల వంశముల భూపతులందును ధర్మనిర్మల | ప్రాజ్యవిభూతి నద్ది విజపాలకునట్టిడ
 నీకయొప్పె.....(సఖా. ౧ ఆ. ౨౨౯.) ఇట “దివిజపాలకు నట్టిడ వీకయొప్పె”
 అని కాని పాఠాంతరముగాఁ జూపఁబడినట్టియుఁ దాళపత్రమాతృలలోనున్నట్టియు
 ప్రాజ్యవిభూతి యద్దివిజపాలకు నట్టిడ” అనునదికాని నన్నయప్రయుక్త మనఁ
 దగును.

తెక్కనాదుల ప్రయోగములలోఁ బ్రత్యయాభావమును మిశ్రగతియు బహు
 శముగఁగలదు. తే-గీ. నరుడు నారాయణుండు ననంగఁబరఁగు | నిత్యపురుషులు
 నీవును నేను జుమ్ము | భువనహితమాచరింపఁగాఁ బూని వేడ్క | వచ్చి యిమ్మహిఁ
 బుట్టిన వారమనఘ (కాంతి. ౬ ఆ. ౪౧౯.) క. గురుడును నీవును మద్రే | శ్వరుఁ
 డును గర్జుండుఁ గృపుఁడు సౌఖ్యుఁడు ననున్ | ధర యేలింపఁగ నున్నా | రరు మీకుం

[బా. కార. 33-34 సూ.] 'అం - భా - అ' సూత్రము కవిసమ్మతముకాదు. 1095

దగునె సంగరములోఁ గలఁగన్ (ద్రోణ. ౫ ఆ. ౧౧౧ ప్రాస్థలము.) చ. జననుత మీరు
 దివ్యులను సమ్మతి దేవహితార్థ మిచ్చుహిన్ | జనము నొందినారరు..... (ఆర. ౪
 ఆ. ౧౮౧.) చ. వరమునఁ బుట్టితిన్ భరతవంశముఁజొచ్చితి నందుఁ బాండుభూ |
 వరునకుఁ గోడలైతి..... | సరసిజనాభ యిన్నిటఁ బ్రశస్తికి నెక్కినదాన నెంత
 యున్ (ఉద్యో. 3 ఆ. ౧౦౮.) ఉ. నీతలఁ పేను గంటి..... ఇంత జే | లైతి
 గదే..... (ఉద్యో. 3 ఆ. ౧౫౯.) (జేల వైతివిగదేయని యర్థము. ప్రాస్థలము.)
 చ. జననుత నీవు నిక్కముగ శక్రుడవో యల కాధిపుండవో | యన
 లుడవో సమీరుడవో యట్టులుగాక జగన్నతుండు మ | జ్జనకుడు ధర్మదేవ
 తవో సత్కృపఁ జెప్పుము నాకు నేర్పడన్ (ఆర. 2 ఆ. ౪౬౦.) ఇట్లు యుద్ధదమ్మ
 దర్థకవి శేషణములకుఁ బ్రత్యయములు కొన్నిటఁ జూపట్టలేదు. ఆ-వె. ఎఱుఁగ
 వలయుదాని నెఱిఁగి కోవిదుడగు | నట్టి నీకు వగవనగునె పాఠ. (ద్రోణ. ౨ ఆ.
 ౨౫౮.) క. గురుఁడవుగాక పగతుడవె | దురమునఁ గుపితుడగు ని న్నైదుర్మోహ
 (ద్రోణ. 3 ఆ. 23.) చ... ఇయ్యొడ నీవ యొక్కఁడుం | దక్క నొరుండు.....
 (ద్రోణ. 3 ఆ. ౨౭౯.) క..... బాహువిక్రమ | ఘరుడగు నాకాజి జయము
 గలుగుం జాలుకన్ (కర్ణ. ౧ ఆ. ౫౮) తే-గీ. అతుల ధర్మశీలుండగు నన్ను.....
 (కర్ణ. 3 ఆ. 3౪3.) నీ...గీ. అది నిజంబుగఁ గొనక జేలైతి నాదు | జేలతనమున
 (కర్ణ. 3 ఆ. ౬౧.) ఉ.....నీ | వొక్కరుఁ డున్నవాడవు..... (శల్య. ౨
 ఆ. ౪౦౧.)

“అగు ధాతురూపములతోఁ జేరనపుడు ‘నీవు ధన్యుడు - నేను గృతా
 ధ్నుడు - మేము పుణ్యాత్ములు’ అని ప్రయోగింపరాదు” (ఆం. భా. అ. కార. ౫2
 సూ. వివ.) అని యనుశాసనమున వ్రాయబడెనుగాని యది సరికాదు. “తే-గీ.
 నరుండు నారాయణుండు ననంగఁ బరఁగు | నిత్యపురుషులు నీవును నేను జుమ్ము |
 భువనహిత మాచరింపఁగాఁ బూని వేడ్క | వచ్చి యిచ్చహిఁ బుట్టినవార మనఘ (శాంతి.
 ౬ ఆ. ౪౧౯.) చ..... నీదగుకూర్చి కేను భా | జనమటె (కర్ణ. 3 ఆ. 3౮౯.)
 క. ఏ మిందఱుఁ దలఁప నొక్క యెత్తు కుమార్తా (శల్య. ౧ ఆ. ౫3.) మ.....
 ఏ మీమువ్వరున్ మన్ననల్ | వడయంగాఁ దగునట్టివారము (ఉద్యో. ౨ ఆ.
 ౨౮౨ ప.)” అనురీతి నగు ధాతురూపములతోఁ జేరకున్నను ప్రత్యయములు
 నిల్వకుండుట కవి ప్రయోగసిద్ధమైయున్నది. ఉభయార్థకమునకుఁ—తే-గీ. నరుండు
 నారాయణుండు ననంగఁ బరఁగు | నిత్యపురుషులు నీవును నేను జుమ్ము | భువనహిత
 మాచరింపఁగాఁ బూని వేడ్క | వచ్చి యిచ్చహిఁ బుట్టినవార మనఘ (శాంతి. ౬ ఆ. ౪౧౯)

తే.గీ. నరుడు నారాయణుండు నాఁ బరఁగునాదిమునుల మిగ్గట మందు నీ వనఘ న
రుడ | వేను నారాయణుండ ననూనశక్తి | యుతులమై మర్త్యయోనిఁ బుట్టితిమి
పేర్చి (ఆర. ౧ ఆ. ౧౩౧.) క. మన మిందటు పైఁబడి (భాస్కర.యుద్ధ. ౨౯౮.)
క..... | ఓమాయుతులమైన మనలఁ గౌరవులు (ఆర. ౧ ఆ. ౨౪౩.) ఆ-వె....
అందఱుఁ దగ | వైవఘనుల నిలుచు టభిరుతంబు, క. మనలోన.....(విరా. ౧
ఆ. ౬౪-౬౫.) 'అందఱము' అనలేదు. ఆ-వె.....ఎవ్వరి | దాన వేమిపనికిఁ బూని
యిప్పు | డు.....(విరా. ౧ ఆ. ౩౧౨.) (దానాదేశము ప్రాసయతిగతము.)
తే.గీ. నీవు దుర్జాతి గామికి నీవ పాక్షి | (విరా. ౨ ఆ. ౫౩.) చ. ఇనకులముఖ్యుఁ
డుత్సుకత నెవ్వరివారల రీప్ర బంధ.....(నిర్వ. ౧౦ ఆ. ౧౨౩.) చ.....
ధన్యుడఁ బుణ్యుడ గణ్యువస్తు సు | భరణుడ నేన యంచు (హరి. పూ. భా. ౪-
౪౫.) ద్విపద - ముల్లోకములకెల్ల ముత్తవ వ్నాకు (బసవ. ౩ ఆ. ౩౯౯.) ఇటు పు
ప్రత్యయమునకై యశాస్త్రీయమగు వకారముమీఁది యుల్లోపము నంగీకరించుట
ముద్రణ సంస్కర్తృప్రమాదకృతము. 'ముల్లోకముల కెల్ల ముత్తవ్య నాకు'
అనియొ కవ్యభిప్రేత పాఠ మనఁదగును. పు ప్రత్యయము లేకుండుట విరుద్ధము కాదు
గదా. ఆ-వె.....నిన్ను నధముడగుట |ఎఱింగియుం దగ | నాపు
లస్త్య మనుమఁ డని తలంచి.....(నిర్వ. ౫ ఆ. ౧౫ ప.) (అధముడవగుట -
మనుమఁడవని.) ఉ...నీకు మృత్యువై |అయోనిజమూర్తి దాల్చెదన్
(నిర్వ. ౫ ఆ. ౧౯.) (మృత్యువనై.)

ప్రథమాంతంబులగు యుష్మదస్త ద్విశేషణంబుల కేక
త్వంబున పు - ను - లును, బహుత్వంబున రు - ము -
లు సంతాగమంబులు ప్రాయికంబుగ నగు. ౩౩.

ఈ యాగమంబులు పరంబులగునపు డుత్వంబున కత్వం
బగు. ౩౪.

నీవు ధన్యుడవు - నేను ధన్యుడను - మీరు ధన్యు
లరు - మేము ధన్యులము. ఇకారంబుమీఁది కు -

బాలవ్యాకరణ

వివృతి.

౨౬౪ I విషయము.

ను - పు క్రియావిభక్తుల యుత్వంబున కిత్వంబగునను
సూత్రముచేత పు - ను - ల కిత్వంబగు - నీవు సుకృ
తిని - నేను సుకృతిని. ఆ ర్థిహరుడవు నినుఁగొల్తు
నంబుజాక్ష - గర్వగరిష్ఠుండగు నన్ను - మీరలు
సిద్ధులు - ఇద్యాదులు ప్రాయికగ్రహణముచే రక్షి
తంబులయ్యె.

అది శబ్దంబునకు వునులు పరంబులగునపుడును సంఖా
ధనంబునందును దానయను నాదేశంబగు, 3గ.

నీవు చిన్నదానవు - నేను జిన్నదానను - ఓచిన్నదాన.

సంజీవని. ౨౬ర I విష:—33-3ర సూత్రములవ్యాఖ్య:—యుష్పదస్తద్విశేషణంబులకు ‘వు - ను’ లగుననుటచే యుష్పద్విశేషణమునకు ‘వు’ వర్ణకమును నస్తద్విశేషణమునకు ‘ను’ వర్ణకము నగునని యర్థము నెఱుంగునది. అట్లే బహుత్వమున రు - ము లంతాగముములగు ననుటచే యుష్పద్విశేషణమునకు ‘రు’ వర్ణకమును, నస్తద్విశేషణమునకు ‘ము’ వర్ణకమును నంతాగముములగునని యర్థము గ్రహింప నగును. తెలుఁగున యుష్పదర్థకము ‘నీ’ శబ్దము. అస్తదర్థకము ‘నా’ శబ్దము. ప్రథమాంతంబులగు ననుటచే షష్ఠ్యర్థము నవచ్చు ప్రథమ యయినను నీసూత్రము వర్తిల్లునని యెఱుంగవగును. ఉదా:—మహాత్ముఁడవగు నీకు - మొ. నీశబ్దమున కుదాహృతులు - నీవు ధన్యుఁడవు - మీరు ధన్యులరు. ‘ధన్యుఁడు+వు’ అని యుండఁగా 3ర సూత్రముచొప్పున ‘డు’ అనుదానిమీఁది ‘ఁ’ కారమునకు ‘అ’ కారాదేశముకల్గఁగా “ధన్యుఁడవు” అయ్యెను. అట్లే - “ధన్యులు+రు = ధన్యులురు = ధన్యులరు” అనురూపము సిద్ధించును. అస్తదర్థకమున కుదాహరణములు:— నేను ధన్యుఁడను - మేము ధన్యులము. వీనిప్రక్రియను బైరితిని గ్రహింపవలెను. ఇకారాంతవిశేషణములమీఁద నేకత్వమున యుష్పదర్థకమునకుఁ దుదిని ‘వు’ అను నదియు నస్తదర్థకము తుదిని ‘ను’ అనునదియు నిల్పునపుడు బా. తత్స. ౨౬ సూత్రముచే ‘వు ను’ లు ‘వి - ని’ అనురూపమును వరుసగా నందునని ‘ఇకారంబు మీఁదీత్యాది”వాక్యముచే సూరియేవివరించెను. “నీవు సుకృతి+వు = నీవు సుకృతివి. సుకృతి+ను=సుకృతిని” అని ప్రక్రియ నెఱుంగునది. ఇట్లుదాహరణములుపూర్తియయినపిదప మరల ‘ఆర్తిహరుఁడవు+ఁ’=‘ఆర్తిహరుఁడవు’ అను యుష్పదర్థకమును సూరియుదాహరించెనని విశ్వసించరాదు. కాని బాలవ్యాకరణ ప్రథమముద్రణము నందునైత మిట్లెఱుంగునది. అట్లయినను బైకారణముచే నిట “ఆర్తిహరుఁడు+అవు = ఆర్తిహరుఁడవు” అనురీతిని సూరి వు ప్రత్యయరహితమునె ప్రాయశః గ్రహణరక్షితముగ ‘గర్వగర్విష్టుండగునన్ను’ అను ‘ను’ ప్రత్యయవిరహితరూపమును వలెనె యుదాహరించెనని గ్రహించుటయుక్తము. ఇట్లుగుటచే బ్రత్యయరాహిత్యమున యుష్పదర్థకమునకు “ఆర్తిహరుఁడవు నిన్ను.....” అనుదానిని నస్తదర్థకమునకు “గర్వగర్విష్టుండగు నన్ను” అనుదానిని నుదాహరించెనని తలంపవగును. మ..... గ. ర్వగర్విష్టుండగు నన్ను నిద్రైకుఁ డేరన్ బాలుటన్ వాసవీ (నిర్వ. ౭ ఆ. ౯౦.)

1098 అన్యయుష్టదస్త్రదర్శంబుల యుగపదుక్తిలోని విశేషములు [౨౬౪ II. వి. సం]

అను పద్యమునుండి తీసి “గర్వగరిష్ఠుండగు నన్ను” అనుదానిని సూరి యుదాహరించెను. అట్లే “ఆర్తిహరుడవు నినుఁగొల్తు నంబుజాక్ష” అను గీతివరణము నేదేని కవిపద్యమునుండియే తీసి యుదాహరించెనని విశ్వసించనగును.

౩౫ సూత్రపువ్యాఖ్య:—క. జననుత దమయంతియనఁగ జనియెడుదానన్
(ఆర. ౨ ఆ. ౯౯.) ఆ-వె.....ఎవ్వరి | దాన వేమి పనికిఁ బూని యిప్పుడు (విరా.
౧. ఆ. ౩౧౨. ప్రాసగతము.)

అన్యయుష్టదస్త్రత్యార్యంబులం దుత్తరోత్తరంబు బలీ
బాలవ్యా. యంబు. ౩౬.
౨౬౪ II విష. వారును మీరును ధన్యులగు. మీరును మేమును
ధన్యులము.

సంజీవని. ౨౬౪ II విష:—‘ఉభయార్థే విశేష్యే తు | భేదకాత్ స్యాన్తు
వర్ణకః’ అను (౨౬౪ విష.) నధర్వణకారికలో యుష్టదస్త్రదర్శకములలో ఎన్నదర్శకము
నకుఁ బ్రాబల్యమునంగీకరించి ‘ము’వర్ణకమును విధించినస్వారస్యము నాశ్రయించి
“లిజ్జయుష్టదస్త్రదాం యుగపదుక్తై.....యత్ పరం భవతి తదేవ స్యాత్.....
(౨౬౪ విష.) అను సంస్కృతభాషా ప్రసిద్ధవిషయమును సూరిగారిట్లు సూత్రించిరి.
అన్యమనఁగా యుష్టదస్త్రద్విన్నము. వై సంస్కృతసూత్రములోని లిజ్జశబ్దమునకును
యుష్టదస్త్రద్విన్నమనియే యర్థము. లిజ్జయుష్టదర్శకముల యుగపదుక్తిలో యుష్టదర్శక
మునకును లిజ్జయుష్టదస్త్రదర్శకములలో నన్నదర్శకమునకును సరియగు పురుషబోధక
ప్రత్యయములు క్రియకును విధేయ విశేషణమునకును నగుననియు కర్తృబహుత్వ
మూలకమగు బహువచనము గల్గుననియు గ్రహింపవలయును. ఉదా:—సమాపకక్రి
యకు:—రాముడును నీవును నేనును ‘జదివితిమి-విధేయవిశేషణమునకు:—రాముడు
నీవు నేనును బండితులము. రాముడు నీవును బండితులరు-‘రాముడు నీవును జదివి
తిరి’ అని క్రియాపక్షమునందలి యుదాహృతి. యుష్టదస్త్రదర్శకముల యుగపదుక్తి
యందుఁ దెలుఁగున నుభయార్థక‘మన’ శబ్దమును దదనుసారి సమాపకక్రియయు
విధేయవిశేషణమును బ్రయుక్తములగును. ఉదా:—నీవును నేనును ననఁగా
మనము చదువుదము. నీవును నే ననఁగా మనము పండితులము. ఉభయార్థ
కర్తృకస్థలమునఁ బైరీతిని విశేషరూపము గల్గుట “ఉభయార్థే భవే దత్త్వ! మర్థభేదే
క్వచిన్న తత్” అను నధర్వణకారికచొప్పున నర్థవిశేషమందుమాత్రమే యనఁగా
“ఉభయప్రార్థనంబున దుగాగమంబున కత్వంబగు” (బా. క్రి. ౩౦ సూ.) అను
చొప్పున నుభయకర్తృక ప్రార్థనాద్యర్థములందుమాత్రమేయని యెఱుంగునది.

తక్కినచోట్ల నిట్టివిశేషములేదు. మనము లేక మేము చదువుదుము - చదివితమి = చదువము. మొ.

వ్యవహితాశ్చ సర్వే స్యుః. (అం.చిం. అజం. ౧౪ కా. అహో. 3౧౬ పు.)

నన్నయా
భర్వణీయము.
౨౬గి విషయము. వ్యవధానంచ సాధు స్యాత్ | ప్రకృతార్థప్రకాశకమ్ | క్రియాయాస్తు ప్రయోగః స్యాత్ | త్కారకాద్యస్త భాగయోః | మధ్యభాగే తత్ప్రయోగో | నసాధు హృదయజ్ఞమః | (వికృ. అజం. ౪౨ కా. అహో. 3౧౬ పు.)

క్వచిత్కులకసంబంధోఽ | ప్యత్ర నాహితకృద్భవేత్ | అథ్యాహారస్య సంయోగ | స్త్యత్ర నైవ సుఖా వహః (వికృ. అజం. ౯౩ కారి. అహో. 32౨ పుట.)

కల్పతరు. ౨౬గి విషః—వ్యవహితా ఇతి. సర్వే = విశేషణ విశేష్యములే కాక వాక్యగతపదములెల్ల, వ్యవహితాశ్చ స్యుః = అన్వయక్రమముగా నుండక పరస్పరవ్యవధానముకల్గియు నుండవచ్చును. ఇట్లనుటచే నన్వయక్రమముగా నుండుట సహజమెయని తాత్పర్యము. “సర్వే = సర్వవిభక్తి విశేషణములును, వ్యవహితాశ్చ = విశేష్యముతో వ్యవధానము గల్గియును” (బాలస.) అని యిట్లే వ్యవధానాంగీకారము విశేషణ విశేష్యమాత్రవిషయకమే యని బాలసరస్వతులు వివరించినను “సర్వే శబ్దాః వ్యవహితాశ్చ భవేయుః చా దవ్యవహితాశ్చ. రాముః దలచెద సద్గుణారాము నెపుడు, రాము నభిరాము సద్గుణారాముః దలఁతు నిత్యా ద్యుదాహరణ” వ్చుని యహోబలపతి వ్యాఖ్యానముచేసెను. “గీ. చను వ్యవహిత ముగళు విశేషణములెల్ల” (నారా. కార. ౨౦౭ కారి. ౮ పద్యం) అనురీతిగల బాలసరస్వతీయానుసారివ్యాఖ్యయు సరికాదు. “ఉ.....భ | గోరుతరోరు జేసెద సుయోధను సుగ్రరణంతరంబునన్” (సభా౨౪ ౨౪౯) అనురీతిని బహుళముగనున్న భట్టారకాది ప్రయోగము లీవ్యవధానాంగీకారము విశేషణ విశేష్యమాత్రవిషయ కము కాదని విశదీకరించుచున్నవి. భారతాదనున్న మొదటిశ్లోకము మొదలుకొని ‘చభుక్త్యా న్వయాభరణంః డిట్టులనియొ గరుణతోడ” (ఆది. ౧ ఆ. ౯ పు.) అనుదా నితో ముగిసిన యేకవాక్యము దీని కుదాహరణము కానోపును. ఈవ్యవధానాంగీ కారముచే వాక్యగతపదముల పూర్వోత్తరస్థితి వ్యత్యాసమునయిత ముక్తప్రాయ మగుచున్నది. పై సుబాహరించినవాక్యములో “కరుణతోడ నిట్టులనియొ” అనుటకు

మాటుగా “ఇట్టులనియెం గదాతోడ” అని ప్రయోగింపబడెను. ఇట్టి వ్యవధానాంగీకారము ఛందోనురోధమునఁ సంభవించెనుగాన వచనములం దిట్టివ్యవధానము ప్రచురముకాదని యెఱుంగునది. అధర్వణఁ డీసూత్రమును సవరించుచున్నాఁడు.

వ్యవధానంచేత్యాది:—వ్యవధానంచ = అంగీకృతమగు వాక్యగతపదముల పరస్పర వ్యవధానముసంఘతము, ప్రకృతార్థప్రకాశకమే = ప్రస్తుతవివక్షితార్థప్రకాశకమగునదే, సాధుస్యాత్ = సాధువగును - ఇట్లుచుటచే “రాముఁడు దండెత్తి చంపెను లంకపై గపినేనతో రావణుని” అనురీతివాక్యములు సాధువులు కావని విశదమగుచున్నది. ప్రకృతార్థప్రకాశకమగు వ్యవధానమున కీక్రిందిభట్టాంకపద్యము నహోబలపతి యుదాహరించెను. “చ.....భవజ్ఞనకుఁ బరీక్షితున్ భుజగజాల్తుఁ డసహ్య విజృంభదూమకే । తన హతిఁజేసి చేసె నతిదాంతుఁ గృతాంతనికేతనాపిథిన్. ఇత్యాద్యా వాగనుశాసనాం వాచః.” (ఆది. ౧ ఆ. ౧౨౪ అహో. ౩౧౬ పు.) క. అక్కొడుకు నబ్జనాభుం । డక్కజముగ నెత్తికొనుడు నందలు చూడన్ । గ్రక్కున నొక్కట నడఁగెను । మిక్కిలి చేతులును వాని మిక్కిలి కన్నున్ (సభా. ౨ ఆ. ౫౭.) “అబ్జనాభుం డెత్తికొనుడు.....అక్కజముగ.....నడఁగెనని యన్వయక్రమమున నుండవలయును. ఉ. కర్తృఫలంబు నర్పితముగాఁ దగ నీశ్వరు నందుఁ జేత స । ధర్మము.....(శాంతి. ౧ ఆ. ౧౪౯.) ఈశ్వరునం దర్పితముగాఁ జేత సద్ధర్మము.” అనునది యన్వయక్రమము. ఉ.....ఆసరో । జాసనుఁ దొట్టి వారి తెఱఁ గారయ వచ్చి రమర్త్యు లందఱున్ (నిర్వ. ౫ ఆ. ౬౨ ప.) ఆసరో జాసనుఁదొట్టి యమర్త్యు లందఱును వారి తెఱఁ గారయ వచ్చిరని యన్వయక్రమము. సీ. వంశవృద్ధులు పుత్రవర్గవియుక్తులై, యున్నవా రేమిట నుమ్మలించురో యనుపు యిలోట నాయుధిష్ఠిరుఁడు దమ్ములకును దగు నమాత్యులకు నిష్ట । భృత్యులకును “మీరు ప్రితియు భక్తియు, నాంబికేయునిదెస నతిశయిల్ల । నారాజుపరిచినయట్లచేసి చరింపు, డతని నారాధించు టన్నదీయ. ఆ.వె. చిత్తమునకుఁ బ్రియమునేయుట యత్తేనికి । మనసుగాని యట్టిపనియొనర్చు । టగ్గలంపుదుఃఖ మావహించుట”యని । యనుదినంబుఁ జెప్పు మనుజునాథ. (ఆశ్ర. ౧ ఆ. ౧౦.) ఇట్టివాక్యాంతర గర్భిత వాక్యములును మహాకవిసమ్మతములని యెఱుంగునది. (చూ. ప్రాథ. వాక్య. ౨౧సూ.)

క్రియాయాశ్చేత్యాది:—కారకాద్యస్తభాగయోః = తనతో నన్వయించుచున్న కారకముల కాదియందుఁగాని యస్తమందుఁగాని, క్రియాయోః = క్రియ యొక్క, ప్రయోగశ్చ = ప్రయోగమునైతము, స్యాత్ = సమ్మతమగును, మధ్యభాగే = అట్టిస్వాస్విత కారకములనడుమ, ప్రయోగః = ఆ క్రియయొక్క, ప్రయోగము,

నసాధుహృదయజ్ఞమ! = మహాకవిసమృతముకాదు. దీని కహోబలపతి యీక్రిందిరీతి నుదాహరించెను. “నడచె నేనుగొ గుఱ్ఱము, ఏనుగొ గుఱ్ఱమునడచెను. ఇత్యాది పూర్వార్థ ఉదాహరణమ్. ఏనుగొనడచెను గుఱ్ఱము ఇత్యాదిప్రయోగో న సాధు సమృతః.” (అహో. 30౬ పుట.) ఇట్టికారికచే “గాలివీచెను జల్లగా - చల్లగా వీచెనుగాలి” అను సూరిగారి యుదాహృతులు దుష్టములగుచున్నవనియు “అధర్వ జోక్తి ననుసరించి యిందలి యైదా అుదాహరణము లసాధువులగుచున్నవి” (బా. సా. పే. 30౫ పుట.) అనియు వ్రాసినవ్రాత పొరపాటు. ఆవాక్యములలో నట్టి కారకముల నడుమఁ గ్రియ నిల్వలేదు. ‘గట్టిగా’ అనునది కారకముకాదు.

క్వచిదిత్యాది:—కులకసంబంధోఽపి = ఏకవాక్య గతానేకపద్య సంబంధము నైతము, అత్ర = ఈ తెల్లుభాషయందు, క్వచిత్ = ఒకానొకచో, న - అపిత కృత్ = సమృతముకాకపోదు - దీని కహోబలపతి యీక్రిందిరీతి నుదాహరించెను. “ఉ.....తత్ఫలావభులోవారలకెల్లఁ జెట్టి యనవద్యుఁడు దానొకపండుచెచ్చెరన్” క. కొని ప్రచ్ఛుడు,.....(అది. ౨ ఆ. ౧౯౯-౨౦౦ ప.) ఇత్యాచార్యస్య కులక మిష్టమేన” (అహో. ౩2౨ పుట.) ఈ యహోబలపతి లక్ష్యములే గాణపత వివరణమున స్వీకరింపఁబడెను (గాణ. ప్రకీర్ణ. ౪౨2 కారి. 2 ప.) త్రిలింగలక్షణ శేషకర్త పయివిషయములను వాక్య. ౨3 సూత్రమున వివరించెను. అహోబల పతి పైరీతి నిచట (32౨ పుటలో) వివరించీయు ౪౧౧ పుటలో నీక్రిందిరీతిని వ్రాయుటవంత. “భాగవతే:—నృపకుమారులఁ జదివింప నేర్పుగలుగు. ఇతివిశేషణాంతర్వేన పద్యంసమాప్య - గురుజనంబులు విను మూఁడుకోట్లమీఁద” ఇతివిశేష్యాదిత్యేన పద్యోపక్రమః ప్రామాదిక ఇత్యవ ధేయమ్” (అహో. ౪౧౧ పు.) అని వ్రాయుట సరికాదనఁదగును. సంస్కృతమున నర్థరూపితమునందును శ్లోకాంతము నందును సమానపదమును సమాసమును దెగిపోవలయునుగాని తెలుఁగున నట్టినియ మములేదు. ఉ. దైన్యముదక్కి దూతయుచితంబుగఁ బ్రాండునృపాలుపాలు రాజస్య వరుండు ధర్మజుఁడు సమృతివేడెడు నన్న లోకసామాన్యవిధిం దగంగ...(ఉద్యో. ౧ ఆ. 3౨ ప.) ఉ. శ్రీయన గౌరినాఁ బరఁగు చెల్వకుఁజిత్రము పల్లవింప భద్రాంతమూర్తి యై హరిహరంబగు రూపము దాల్చి విష్ణురూ । పాయ నమశ్శివాయయని పల్కెడు భక్తజనంబు వైదిక । థ్యాంతి కిచ్చమెచ్చు పరతత్వముఁ గొల్పెద విష్టసిద్ధికిన్ (విరా. ౧ ఆ. ౧ ప.) ఉ.....మనోహర । ద్యోతకగోస్త నీఫలమధుద్రవగో ఘృతపాయస ప్రసా । రాతిరస ప్రసారుచిర ప్రసరంబుగ సారెసారెక్కున్ (శిషితా మహాని యుత్పలమాలిక. ౫౫.౨౬౨2 చరణములు.)

“ఇన్ద్రోబద్ధపదంపద్యం । తే నై కేనచ ముక్తకమ్ । ద్వాభ్యాం తు యగ్గకం జ్ఞేయం । త్రిభిః శ్లోకై ర్విశేషకమ్ । కాలాక్షకం చతుర్భిః స్యా । త్రదూర్ధ్వం కులకం స్తృతమ్” (సాహిత్య. ౬ పరి. ౫౫౮ కారి.). “కులక - న. (కుల+అచ్ - సంజ్ఞాయాం కన్.) ఏకవాక్యతాపన్నే పఞ్చాదశ శ్లోకసముదాయే.....” (శబ్దస్తో.) అని చెప్పబడియున్నను వెనుకనుదాహరించిన యహోబలసతి యుదాహృతులచొప్పున శ్లోకద్వయసముదాయము నైతము కులకముగానె యిటుల దలంపబడుచున్నది. లేదా యధర్వణకారికలోని కులకశబ్దము యుగ్గకాదులకును సుపలక్షణమని గ్రహింపనగును.

శ్లో. శ్రీవాణీగిరిజా శ్చిరాయ దధతో వక్షోముఖాక్షేషు యే । లోకానాంస్థితి మావహన్త్యవిహతాం స్త్రీపుంసయోగోద్భవామ్ । తే వేదత్రయమూర్తయ స్త్రీపురుషాః సంపూజితా వ స్సురై । రూప్యాసుః పురుషోత్తమామ్బుజభవ శ్రీకన్ధరాశ్చేయసే. (ఆది. ౧ ఆ. ౧.) అనునది మొదలు ౯ పద్యమువఱకుగ్గులక మే. అట్లే ఆది, 3 ఆశ్వా. ౮ వచనము “ఆవై శంపాయనుండు.....” అనునది మొదలు ౧౧ పద్యము. శా.....నానావేదవేదాంత విద్యా । యుక్తంబగుదానిఁ జెప్పఁ దొడఁగెం దదృష్టాంతాఖ్యానమున్” అనుదానివఱకుఁ గులక మే. ఇట్టివి పెక్కుగలవు.

అథ్యాహారస్యేత్యాది:—అథ్యాహారస్య = వాక్యమునఁ బ్రయుక్తములు కానిపదముల, సంయోగః = యోజన, అత్ర = ఈతెలుఁగునందు, నైవసుఖావహః = సమృత్తమైయుండదు. ఉదా:—వీడు దేవదత్తుఁడు - రాముఁడు బ్రాహ్మణుఁడు ఇది కర్తవ్యము - రాముఁడు వచ్చినవాఁడు - మున్నగువాక్యములలోఁ బీడు దేవదత్తుఁడైయున్నాఁడు - రాముఁడు బ్రాహ్మణుఁడగును - ఇది కర్తవ్యమగుచున్నది. రాముఁడు వచ్చినవాఁడైయున్నాఁడు మున్నగురీతిని సమాపక క్రియాథ్యాహారము తెలుఁగున హితముకాదని యెఱుంగునది. సుఖావహము కాదనుటచే ననఁగా నిషేధింపకుండుటచేతఁ గ్వాచిత్కముగా సుఖావహమగు నథ్యాహారముండిన నుండుననునర్థముతోచుచున్నది. (విస్తర.) “సంస్కృతభాషాయామివాన్యయానుప పత్తిబలే నాత్రాథ్యాహారస్య సంకల్పః సుఖావహో నై వభవతి” (అహో.

విస్తర. అ. ౧. వి. విష:—సుఖావహములగు నథ్యాహారములు కొన్ని త్రిలింగలక్షణశేషమునఁ జూపబడెను. “౧౧. కొన్నియెడలం దదాదులు విశేషణంబు- అథ్యాహార్యంబు లగు. క. కలకంఠకంఠి కన్నీ । రొలికిన సిరి యింట నుండ నొల్లదు సుమతీ (ఇంటన్ ౯ అయింట), క. పురుషుండు రెండుతెఱుగుల । ధర

32౨ పుట.) అని యహోబలపతి వ్రాసెనేకాని సంస్కృతమునందును నధ్యాహార విషయమున మతభేదములు గలవు. “కోరామః - కా సీతా. ఇదం జ్ఞాన మిత్యాదౌ ఉక్తార్థత్వాభావేపి ల్యర్థే (ప్రాతిపదికార్థే) స్త్రీ. (ప్రథమా). యేతు సర్వం హి వాక్యం క్రియయా పరిసమాప్యతే ఇతినన్యాయా దస్తీత్యా ద్యధ్యాహార స్తి తత్తతే

ను త్తముఁ డనఁగఁ బరఁగు.....(రెండు తెఱఁగులన్ = ఈ క్రింది రెండు తెఱఁగుల చేత.) (ఉద్యో. ౨ ఆ. ౪౧). ౧౨ కొన్నియెడల సంబంధంబునం బూర్వవాక్యంబు నందలి పదం బధ్యాహార్యం బగు. ఉదా:—గొంతి సంకటపాటుఁ గోడలిబన్నంబు... ..(భార. భీష్మ. ౨ ఆ.) (కోడలిబన్నంబు = గొంతికోడలిబన్నంబు.)..... దానవేశ్వరునకుఁ దమ్ములకును (నిర్వ. ౨ ఆ. ౮౨.) (ఆతనితమ్ములకని యర్థము). ౧3 న్యూనవచోవాక్యంబునఁ దద్వచనంబు లధ్యాహార్యంబులగు. (న్యూనవచ నంబులు - ఐన - వీని - ఎ - ఓ - మొ. ఉదా:—ఎత్తెఱఁగున ధర్మక్రియఁ | జిహ్వం బునఁ జేర్చనలయు.....(ఎత్తెఱఁగునన్ = ఎత్తెఱఁగునైన నను లేక ఎత్తెఱఁ గుననేని.).....కర్తములు మేలునిచ్చును (కర్తములు = కర్తములే.....).... ౧౪. కొన్నియెడలం గర్తృకర్మక్రియ లధ్యాహార్యంబు లగు. ఉదా:— కర్తకు:—నన్నుఁ జూచి నగరె. (జనులు. కర్త. అధ్యాహార్యము) (భార. ఆర. ౨ ఆ.) చ. దవదహనం బుదగ్రతనుదాహము నేయుచు నున్నఁ జూచి..... (చూచి = దాహముచేయుటను జూచి-కర్త అధ్యాహార్యము) (భార. ఆర. ౨ ఆ.)” (ప్రాథ. వాక్య). వీనిని గాణపతవివరణకర్త స్వీకరించెను (గాణ. ప్రకీ. ౪౨౭ కారి వివరణము. ౪౩౪-౪౩౫ సూ.). “ఒక్కొక్కచో సమాసగతపూర్వపదంబు వ్యవహితోత్తరపదం బొంటితోడను వానిపెక్కింటితోడను నన్వయించెడి. ఉదా:— రాహుకంతము చెగి దేహము ధరణిఁ బడియె. (భార. ఆది. ౨ ఆ.) క. ఒక్కొక్క కన్నును జెవియును | జెక్కును..... | అక్కజముగ మనుజులకుల మపుడుద యించెన్ (సఖా. ౧ ఆ.) క. పరులధనమునకు విద్యా | పరిణతికిఁ దేజమునకు బలమునకు మనం | బెరియఁగ.....(భార. ఉద్యో. ౨ ఆ.) క. నాయంటం బదిగడవల | నేయిఁ బెరుఁగుఁ బాలు ద్రావె.....(హరి. పూ. 3 ఆ.) (ప్రాథ. సమా. 3౪ సూ.)” దీనిని జాలవఱకు యథాస్థితముగ గాణపతవివరణకర్త స్వీకరించెను (గాణ. సమా. ౨౨౯ సూ.). పై వానిలోని “రాహు - ఒక్కొక్క - పరుల - పదిగడవల -” అను సమాసపూర్వావయవములు వ్యస్తపదములతో నన్వయించు చున్నవనుటకంటె నవి యాచూచోటులం దధ్యాహృతము లగుచున్నవనుట యుక్తమనితోచెడిని.

ల్యథగ్రహణమ్ (ప్రాతిపదికార్థగ్రహణమ్). కృష్ణః - శ్రీః - జ్ఞానమిత్యాదౌ ల్యథగ్రహణమాత్రప్రతీత్యాం ప్రీ (ప్రథమా) విభానార్థమ్" (ముగ్ధ. ౨౦౦ సూ. శ్రీరామ తర్కవాగీశవ్యాఖ్య. ౧౭౦ పుట.) (౨౩౪ విష. చూ.). "జ్ఞోరామః = ఎవడు రాముడు? కా సీతా = ఎవతె సీత? ఇదం జ్ఞానమ్ = ఇది జ్ఞానమ్" మున్నగు వాక్యములలో 'అస్తి - భవతీ' త్యాది క్రియాధ్యాహారము చేయనివారిపక్షమునం దాభ్యాసములేమింజేసి యుక్తార్థములేకున్నను ప్రాతిపదికార్థప్రథమావిభక్తి - 'కః - కా - ఇమ్' మున్నగుచోట్ల గలుగనియు - "అస్తి - భవతీ" త్యాద్యధ్యాహారపక్షమున ౨౩౪ విషయముచొప్పున నట్టియొడలఁ బ్రాతిపదికార్థప్రథమ వచ్చుననియుఁ బై వ్యాఖ్యకుఁ దాల్పర్యము.

'అస్తి - భవతీ' త్యాద్యధ్యాహారపక్షముందును "అభ్యాసే వాక్య సమాప్తిః..... క్తవతు కృత్యేత్వేత్వేకే ప్రాప్తిః, కృత్యాః స్తవ్యాదయః - తథాహి - రామేణ వనం గతమ్ - రామో రావణం హతవాన్ - సాధుభిః రామః స్వర్తవ్యః - ఏషు భవత్యాది క్రియాధ్యాహారో నాస్తి. రామో జగతాంకర్తా - రామో జగతాం సంహరకః - రామేణస్వర్గః సుగమః - ఇత్యాదౌ భవతీత్యాది క్రియాణా మధ్యాహారం వినా వాక్య సమాప్తి ర్నాస్తిత్వర్థః." (ముగ్ధ. ౩౧౬ సూ. దుర్గా. వ్యాఖ్య.) అనుచొప్పున - క్త ప్రత్యయాంతములయు 'క్తవతు' ప్రత్యయాంతములయు "తవ్య - ఆనీయ - య" మున్నగు కృత్యప్రత్యయాంతములయుఁ బ్రయోగమున "అస్తి - భవతీ" త్యాదుల యథ్యాహార మక్కఱ లేదనియుఁ దక్కిన తృనాదిప్రత్యయముల ప్రయోగమున 'అస్తి - భవతీ' త్యాదుల యథ్యాహార మావశ్యకమనియుఁ గొందఁ జిహ్వాప్రాయపడుచున్నారు. వింతలగు నథ్యాహారములును సంస్కృతమునఁ గలవు. "శ్లో. అనుభవతి శచీర్థం సాఘృతాచీ ముఖాభి । ర్న సహ సహచరీ భి ర్నన్దనాన్ద ముచైః । ఇతిమతి రుదయాసీ త్పక్షిణః ప్రేక్ష్య ఖైమిం । విపిన భువి సఖిభిః సార్థ మాబద్ధభేలామ్." (నైష. ౨ సర్గ. ౧౦౯ శ్లో.) అత్ర, దమయన్తి ప్రేక్ష్య పక్షిణః మతి రుదయాసీ దిత్యన్వయః. సఖులతోఁ గ్రిడించు దమయంతిని జూచి హంసకు శచీదేవియు నిట్టియానందము ననుభవించు లేదనుమతి యుదయించెననియర్థము. "ఖైమిమ్ = భీమనన్దినీం, దమయన్తి మిత్యర్థః, ప్రేక్ష్య = దృష్ట్యా; పక్షిణః = హంసస్య-ప్రేక్ష్యతి క్త్వా ప్రత్యయాన్తస్య అనన్తరక్రియయాసహ ఏకకర్తుకత్వనియమాత్ స్థితసేథితి పక్షిణ ఇత్యస్య విశేషణ మధ్యాహారమ్" (జీవానందవిద్యాసాగర భట్టాచార్యవ్యాఖ్య) దమయంతిని

జూచి పక్షి కట్టి బుద్ధి కల్గెననుటో “దమయంతిని జూచియున్నట్టి పక్షిక”నురీతిని ‘ఉన్నట్టి’ (స్థితస్థ) అనునది యథార్థమని వైవాఖ్యకుఁ దాత్పర్యము.

ఏకవాక్యంబునం దొకానొక్కండు దక్క సర్వపదంబులు క్రమనిరవేక్షణంబుగం బ్రయోగింపంజను. 32.

బాలవ్యాకరణ విప్లవి. పూర్వమిది పరమిది యను నియమ మవేక్షింపక వాక్య మందెల్ల పదంబులు వలచినట్లు ప్రయోగింపం దగును.

౨౬౫ I విషయము. ఏని ప్రభృతిశబ్దంబులు కొన్ని నియమ సావేక్షణంబు లయియుండు. గాలి చల్లగా వీచెను. వీచెను జల్లగా గాలి. చల్లగా గాలి వీచెను. వీచెను గాలి చల్లగా. గాలి వీచెను జల్లగా. చల్లగా వీచెను గాలి.

ఇది కారకపరిచ్ఛేదము.

సంజీవని. ౨౬౫ I విషయము—సూత్రములో “ఒకానొక్కండు దక్క” అను దానిని “ఏని ప్రభృతిశబ్దంబులు కొన్ని నియమ సావేక్షణంబులయి యుండు” అను వాక్యముతో సూరిగారే వివరించిరి. ‘ఏని ప్రభృతి’ అనుటచే - అగు - వలెను - పోలెను - పోని - వంటి - అట్లు - కరణి - మున్నగుశబ్దములు గ్రాహ్యములు. ఇట్టివి తమ సంబంధిపదముతోడి వ్యవధానమును సహింపవని గ్రహింపవలయును. ఉ. ‘రాముఁడేని కృష్ణుఁడేని వచ్చెను.’ అనుచో ‘ఏని రాముఁడు వచ్చెను’. మున్నగు రీతిని బ్రయోగింపరాదు. ఇట్లే తక్కినవానినిసయితము చూచుకొనవలెను.

వేటికావ్యాఖ్యాత యీసూరియుదాహృతులలోని “యైదా ఋదాహరణ ము లసాధువులని వ్రాయుట (బా. సా. పే. 3౧౫ పుట.) సరికాదనియు నటుఁ గార కములనడుమ క్రియాప్రయోగము లేదనియుఁ గల్పితరువున విశదీకరింపఁబడెను.

సూరి తన సూత్రమునఁ బ్రకృతార్థప్రకాశకమగు వ్యత్యాసముండ నగునని యధర్వణవచనమును సంగ్రహింపకుండుట సరికాదు. ఏవ్యాదులకేకాక యెల్లపద ములకును వివక్షితార్థప్రకాశనక్షమమగు స్థాననియమ ముండకతీరదు. ‘వలచి నట్లు’ అనెడి సూరివచనముచొప్పున “రాముఁడు దండెత్తిచరించెను లంకపైఁ గపి నేనతో రావణుని” అని వాక్యము నిల్పరాదుగదా. అట్టివాక్యము “రాముఁడు కపినేనతో లంకపై దండెత్తి రావణునిజంపెను” అనువాక్యము నర్థము నీయఁజాలదు గదా.

ఇది కారకపరిచ్ఛేదము = కారకపరిచ్ఛేద మింతటితో ముగిసినదని యర్థము.

కా ర క ప రి శి ష్ట ము

౨౬౫ II విషయము:—“భావద్యర్థవ్యవధానేతు । భేద్యస్యనిఖిలం భవేత్”
 అనునధర్వణవచనమును దానివివరణమే యనఁదగు “భవత్యర్థవ్యవహితంబులగు
 విశేషణంబులకుం బ్రథమ యగు.....చిద్యాశాలియగు పురుషుని.....”
 “భావాగ్రకాదియోగంబునం గర్తృకుం బ్రథమయగు.....రాముఁడు పట్టినప్రతిస
 వారింపం దరంబుగాదు.....” (బాల. కార. ౨౮ మొ. ౩౨ వ). అను సూరి
 సూత్రములును సిద్ధాంతానువాదములెకాని యపూర్వములు కావని యాయా
 విషయములలో వ్రాయఁబడెను. అధర్వణుఁడుద్దేశించిన భావద్యర్థములెల్లఁ గృదంత
 రూపములు:—అగు - ఆమెడు - అయ్యెడి - అవుచున్న - అయిన = ఐన - కాఁగల -
 కాని - అయి = ఐ - కాక - అగుచున్ - అయినన్ - కాన్ - అగుట - కామి -
 అను - అనెడు - అనెడి - అనఁగన్ - అనిన - అనన్ - నాన్ - మొ. సూరి
 పేర్కొన్నభవత్యర్థకములు వైనివ్రాసిన భూభాతుకృదంతరూపములై, భావాగ్ర
 కాదులునయితము వైనివ్రాసినకృదంతములతుదిని నిల్పియున్నకృత్ప్రత్యయములు
 మాత్రమే.

పయినివ్రాసిన కృత్తుల వ్యవధానమున విశేషణముపయిని బ్రథమావిభక్తి
 నిల్పునని భావద్యర్థ ఇత్యాద్యధర్వణవచనమునకుఁ దాత్పర్యము. భావద్యర్థ
 వ్యవధాన మనఁగా భావద్యర్థకకృదంతములతోడి యన్వయమున విశేషణము ప్రథ
 మాంతమగునని యర్థము. అట్లే భావాగ్రకాదియోగమున ననఁగా భావాగ్రకాది
 కృత్తులతో నన్వయించుటచేతఁ గర్తృవాచకము ప్రథమాంతమగునని సూరి
 సూత్రమునకును దాత్పర్యము. వైవానిలో “న - చున్న - కల - ని - ఎడి -
 ఎడు - తల్లిఁపము” అను విశేషణతాఘటకములగు కృత్తులు కర్తృకము లనుటలో
 విప్రతిపత్తియే లేదు. “కర్తరికృత్ (౩. ౪. ౬౭.) కృత్ ప్రత్యయః కర్తరిస్యాత్.”
 (సీ. కౌ. ౨౮౩౨ సూ). అనుచొప్పున నవి కర్తృకము లనుటలో సందేహమేలేదు.
 రాముఁడు పట్టినప్రతిస మున్నగుచోటులందలి ‘పట్టిన’ అను క్తవదర్థక ‘స’ ప్రత్య
 యము కర్తృకమై యగుటచేత నట్టికృత్తుచే ‘రాముఁడు’ అనుకర్త యభిహితమగు
 టంజేసి కర్తృవాచకమగు ‘రాముఁడు’ అనునది తృతీయాంతము కానేరక ప్రాతి
 పదికార్థప్రథమాంతమయ్యెను. ఇట్లే భాతుజవిశేషణములెల్లఁ గర్తృకకృదంత

ములె యగుటచేత వానితో నన్వయించుకర్తృవాచకము ప్రథమాంత యగుననువిధి సిద్ధాంతానువాదమే యనుటలో సందియ మేమున్నది?

ఈవిషయమున సంస్కృతాంధ్రములకుఁ జాలభేదము గలదు. సంస్కృతమున సాధారణముగా విశేషణవిశేష్యములు సమాసలింగవిభక్తివచనకము లయి యుండుటయు నట్టివిశేషణము విశేష్యముతోనె యన్వయించుటయు సంప్రదాయము. తెల్లన నట్లుగాక విభక్త్యంతములగు విశేషణములు క్రియాజన్యవిశేషణాదులతో నన్వయించుటయు నట్టిక్రియాజన్యరూపములు విశేష్యములతోఁగాని క్రియాంతరములతోఁగాని యన్వయించుటయు విశేష్యవిశేషణములు భిన్నవిభక్తివచనకము లయియుండుటయు ననెడిపద్ధతినయిత మతిప్రచురముగ నున్నది. సీ. గుణవంతులగుచున్న కొడుకులుగలవాఁడు.....(ఆది. ౮ ఆ. ౨౫) ఉ. తన కిష్టఁడున్ సహాధ్యాయుఁడు నైనవాఁడు. (ఆది. ౧ ఆ. ౨౫) క. దేవసములైన యనుజులతో (ఆర. ౨ ఆ. ౫ ప). ఇట్టి ప్రయోగము లనంతముగాఁగలవు. విశేషణము ప్రత్యేకముగాఁ గ్రియతో నన్వయించుపద్ధతి సంస్కృతమున వివాదగ్రస్తమైనను (చూ. అనభిహితసూత్రభాష్యము) దెలుంగున ధారాళముగా నున్నదని పయిరీతిగల ప్రయోగశతములు నిర్ణయించుచున్నవి. అట్లుగుటచేతఁ బయిప్రయోగములలోని “అగుచున్న - ఆయిన - ఐన” మున్నగు కర్తృధకభాతుజనిశేషణముల తుదినున్న ‘చున్న - న’ మున్నగుకృత్తులచేత “గుణవంతులు - సహాధ్యాయుఁడు” మున్నగుకర్త లభిహితములగుటంజేసి యట్టి కర్తృవాచకములు తృతీయాంతములు గానేరక ప్రాతిపదికార్థప్రథమాంతము లయియున్నవనుట యుక్తముగాని యవి వాచనిక ప్రథమాంతములనుట యుక్తముకాదుగదా. ఇట్లే యనేకస్థలములందుఁ బ్రసిద్ధమయియున్న సామాన్యపద్ధతిచే లభించుచున్న ప్రథమను విధించుట సిద్ధాంతానువాదకమేకాని యపూర్వవిధి కానేరదుగదా.

ఇంక - ట - అమి - క్త్వా - మున్నగు భావార్థకకృత్తులచే కర్తృత్వ మభిహితమయ్యె ననుట విరుద్ధమగుటంజేసి ‘రాముఁడువచ్చుట’ మున్నగుస్థలములందలి కర్తృవాచకప్రథమయైన వాచనిక మనకతీరదుగదాయని శంకింపరాదు. క్రియనిరాశ్రయమైయుండుట యసంభవమగుటంజేసి “రాముఁడువచ్చుట” అనుస్థలము నందలి గమనక్రియకాశ్రయఁడగు రాముఁడునకర్తతో నన్వయించుచున్న ‘వచ్చుట’ అనుస్థలమందలి భావార్థక‘ట’ ప్రత్యయాదిస్థలములం దాభాసకర్తృత్వ మంగీకార్యమగుచున్నది. ‘రాముఁడు చంపిన రావణుఁడు - గోవు సచ్చిన విశ్వుఁడు’ మున్నగుచోటులందు ‘చంపిన - ఇచ్చిన’ మున్నగువానికి లేని విశేషణత్వము

నాభాసయాసముగా నంగీకరించి యట్టిస్థలములు “స్వా త్కర్తృధారయాభాసః కర్తృ త్వే కారకాశ్రితే” అనుచొప్పున నాభాసకర్తృధారయములని యధర్వణాచార్యుఁ డంగీకరించియుండలేదా?

చ. అమలసువర్ణశృంగఖురమై కపిలం బగుగోశతంబును.....(ఆది. ౧ ఆ. ౧౫) క. వినుఁ డేబుణ్ణిశ్లోకుం | డనఁగ సవాయజ్ఞనిరతుఁ డనఁగ ధరిత్రిం | దన రిన నలుభార్యను స | జ్ఞకనుత దమయంతి యనఁగఁ జనియెడు దానన్ (ఆర. ౨ ఆ. ౯౯) మ. కురువృద్ధుల్ గురువృద్ధబాంధవు లనేకుల్ సూచుచుండన్ మదో | ధృరుఁడై ద్రావడి నట్లుచేసినఖలున్ దుశ్శాసనున్ లోకభీ | కరలీలన్ వధియించి తద్విపుల వక్షఃశైలరక్తాఘని | ర్పుర ముర్వీపతి సూచుచుండ నని నాస్వాదింతు నుగ్రాకృతిన్ (సభా. ౨ ఆ. ౨౩౩) మున్నగు ప్రయోగశతములందు “సువర్ణశృంగఖురమై - కపిలం బగు - పుణ్యశ్లోకుఁ డనఁగ - యజ్ఞ నిరతుఁ డనఁగ , దమయంతి యనఁగ - బాంధ వులు చూచుచుండఁగా - ఉర్వీపతి చూచుచుండన్” అనురీతిగలచోటులందెల్లఁ గ్రియలు నిరాశ్రయములనియు నచటి ప్రథమవాచసీకమనియుఁ జెప్పుట యుక్తము కాదుగదా.

క. పదపడి దుస్తరమగు నీ | పదుమూడవయేడు కడవబడుట యరిది... (ఉద్యో. ౧ ఆ. ౯) మున్నగుచోటులందు “పడ్వ”నుబంధమనెడి నిపాతముచే గర్త యభిహితమయ్యెనుగానఁ గర్తృవాచి ప్రాతిపదికార్థప్రథమాంతమయ్యెనని యెఱుంగునది.

ఆంధ్ర

వ్యాకరణసంహితా సర్వస్వము

స మా స ప రి చే డ ము

కల్పతరువు ౨౬౬ విషయము:—సమాసలక్షణము సంస్కృతవ్యాకరణప్రసిద్ధిమే
యనుతలంపునంగావలయు నన్నయాధర్యములు వచింపలేదు. “దైక్యం సోఽన్వయే.
ద్వయో ర్భవహావాం వా దానా మైక్యం ససంజ్ఞం స్యాత్ (ముగ్ధ. ౩౧౭ సూ).
(‘ద=పద; స=సమాస.’ అనునవి ముగ్ధబోధవ్యాకరణసంజ్ఞలు) రెండుపదముల
యైక్యముకాని పెక్కుపదముల యైక్యముకాని సమాస మనఁబడును. పరస్పరాన్వ
యముగలపదములు సముదాయశక్తిచే నేకార్థబోధకంబులగుట సమాసమని
యర్థము. ఇచటిపదములనఁగా సుబంతములనియే యర్థము, కావున “వచ్చును+
పోవును” మున్నగుస్థలములందు సమాసము కానేరదు. “దంపదమ్. తచ్చ స్వా
(స్యా) ద్యస్తమేవ.....అన్యథా లిఖితచ పఠితచ ఇత్యాదావపి సమాసాపత్తిః
స్యాత్. అతఏవ ‘నామ్నాం సమాసో యుక్తార్థః | స్రోతే స్థా లోప్యా విభక్తయ’ ఇతి
సర్వవర్తా. ప్రణమతి, నిషేధతీత్యాదౌ సమాసస్తు ‘వ్యస్య గ్యనుకారేత్యాది
విధ్యస్తరాత్.....’ (ముగ్ధ. దుర్గా. వ్యాఖ్య. ౩౧౭ సూ). నిషేధతి = నిషేధించు
చున్నాడు మున్నగు చోట్ల సుబంత తిజస్తముల సమాసము “వ్యస్య గ్యనుకారేత్యాది
విశేషవిధిచే (ముగ్ధ. ౫౪౮ సూ). సంభవించునుగాన సామాన్యముగా సుబంతపద
ములకే సమాసమని యెఱుంగునది. (విస్తర). ‘రామునియొక్క+పుత్రుడు’ అనురీతి
భిన్నభిన్నములగు పదములు సామర్థ్యముగలవై సముదాయశక్తిచే ‘రామసంబంధి
పుత్రుడు’ అను నేకార్థమునుబోధించుచు ‘రామునిపుత్రుడు’ అనురీతి నేర్పడునని
యెఱుంగవలెను.

విస్తర. ౨౬౬ విషయము:—సుబంతములు తిజంతములతో సమసించువిశేషవిధి—
“వ్యస్య గ్యనుకార దాచ్చి కిణేలంసన్ననోఽదోస్తాః పురోఽస్తం తిరస్ కారిణో
ర్యాదే ర్థా సః. వృత్తి:—“ఏహం వ్యానాం (అవ్యయానామ్) థా (థాత్) పరదే

సామర్థ్యము రెండువిధములు. ౧ వ్యవేక్షాసామర్థ్యము. ౨ ఏకార్థిభావసామర్థ్యము. 'కాష్ఠములతో స్థాలియం దోదనమును వండుచున్నాడు' అనురీతివాక్యములలో నాకాంతౌవశమునఁ బదము లన్నితములయియుండుట వ్యవేక్షాలక్షణసామర్థ్యము. పృథగ్భూతములగు నర్థములుగల పదములు సముదాయశక్తిచే నేకార్థప్రతిపాదకములగుట యేకార్థిభావలక్షణసామర్థ్యము. ఇది సమాసములందే కల్గును. "సామర్థ్యం ద్వివిధమ్. వ్యవేక్షాలక్షణమ్ - ఏకార్థిభావలక్షణంచ, తత్ర స్వార్థపర్యవసాయనాం పదానా మాకాంతౌదివశా ద్యః పరస్పరాన్వయః తత్ వ్యవేక్షారూపం సామర్థ్యమ్.....ఇదం రాజ్యః పురుష ఇత్యాది వాక్యవచనభవతి.....ఏకార్థిభావలక్షణసామర్థ్యంతు ప్రక్రియాదశాయాం ప్రత్యేకమర్థవత్త్వేన పృథగ్భూతానాం పదానాం సముదాయశక్త్యా విశిష్టైకార్థప్రతిపాదకతారూపమ్.....ఇదంచ సామర్థ్యం రాజపురుష ఇత్యాది వృత్తావేవ." (బాలము. ౬౪౭ సూ. వ్యాఖ్య.). వాక్యగతపదములకును నన్వయముండునుగాని యందుఁ బరస్పరాకాంక్ష లేనివానికి సమాసము కలుగనేరదు. "కాష్టైః స్థాల్యా మోదనం కవతీత్యత్ర పచన క్రియాయాః కరణం కాష్ఠమ్ - ఏవం పచన క్రియాయా అధి కరణం స్థాలీ. పచన క్రియాయాః కర్తృ ఓదనః, తేన కాష్టైః స్థాల్యా మోదన మితిత్ర యాణాం పరస్పరాకాంతౌభావా న్న సమాసః." (ముగ్ధ. ౩౧౭ సూ. దుర్గా. వ్యా.)

(౬౪౮పదే) సః స్యాత్ (సమాసః స్యాత్)" (ముగ్ధ. ౫౪౮ సూ.) దీనివ్యాఖ్యః— "అత్ర సమాసః ఏకవిధిభావమాత్రమ్. ద్వద్వాదీసంజ్ఞాస్తు స్యాద్యన్తానామేవ.....". ప్రాదులకును షటికొన్ని యవ్యయములకును (గి+అనుకార+డాచ్+చ్వి+కణే+ఆలమ్+సత్+మనన్+అదన్+అస్తర్+పురన్+అస్తమ్+తిరన్+కారికా+ఊర్వాది) థాతువు పరమగుచుండగా సమాసంబగునని యర్థము. "ప్రణమతి - నిషేధతి - కత్యాదౌ వ్యస్య గ్యేత్యాదినా సమాసేఽపి తిబాదే ర్ష లోపః....." (ముగ్ధ. ౩౧౯ సూ. వ్యాఖ్య.).

"ప్రణమతి - నిషేధతి" అనునవి మున్నగునవి సమస్తపదములు కావనియు వ్యస్తములనియు నట్లు వ్యస్తములయినను వాసికట్టియొడలఁ బదాంతరవ్యవధాన ముండదనియుఁ బాణినీయుల సిద్ధాంతము. కాని యీహక్షమున "అనుభవించెను - ఉపసరించెను" మున్నగు కరిణతి సంవృతి క్రియారూపములందలి "అను - ఉప" మున్నగుప్రాదులు తెల్లన వ్యస్తముగాఁ బ్రయుక్త మగుననట సరికామింకేసి యిట్టివి వైఠిని సమస్తపదములనటయే యుక్తమనితోచుచున్నది.

నన్నయ నమాసయు గృహే దాద్య | ఆత్మాదిగ విభక్తిగః. (విక్ర.
ధర్వణీయము. హలం, ౧౩ కారి. అహో. ౪౧౭ పు).
౨౬౬ I అభిన్నస్యాపి నాదేః స్యా | డ్భిన్నేనాపి సమన్వయః (విక్ర.
హలం, ౨౫ కా. అహో. ౪౫౩ పు).

కల్పతరువు. ౨౬౬ I విషయము—ఆత్మాది గ = 'తా' మున్నగుశబ్దములపై నిల్చిన, విభక్తిగః=విభక్తులతో నన్వయించునట్టి, ఆద్యః = సంస్కృతపదము, సమాసయుగృహే వేత్ = సిద్ధసమాసగతముగుటయుఁ గలదు. వ్యస్తములగు తనయొక్క - నీయొక్క - నాయొక్క మున్నగువానితో నన్వయించు సంస్కృతపదము సిద్ధసమాసాద్యవయవ మగుటయుఁ గలదని యర్థము. ఉ. తన నామమహిమ, అభిన్నస్యాపి, నాదే = సమాసగతములగు నవర్ణకాంతాది విశేషణశబ్దములకు, భిన్నేనాపి సమన్వయః = వ్యస్తపదముతో సమన్వయము కలుగవచ్చును. ఉదా: నేనుజేసినపని - నేనుజేయని పని - మొ. ఇచట 'నేను' అనువ్యస్తపదము 'జేసిన' అను సమాసపూర్వావయవముతో నన్వయించుచున్నది. దీని నేకదేశాన్వయమందురు. "సీ. తనధర్మవిభవపు తతసంస్త వామోదపరిపూర్ణులైన భూసురులు గొలువ. ఇత్యాద్యాకారేణ సమాసో న కార్యః. వికారేతు, తతసంస్తవప్రీతిః బరిపూర్ణులైన. ఇత్యాద్యాకారేణ సమాస స్సాధురేవ" (అహో. ౪౧౭ పు). దీనినిబట్టి - తన - నీ - నా మున్నగువానితో సమాసముండు నపుడు సమాసోత్తరపదము తన ప్రభృతులతో నన్వయించు నర్థసందర్భముండ వలయునని యహోబలపతి తలంచినట్లుగపడుచున్నది కాని యట్టినిర్బంధము కవి ప్రయోగములలోఁ గానరాదు. సంస్కృతమందును నేకదేశాన్వయము గన్పట్టు చున్నది. సముదాయశక్తిచే నేకార్థబోధకములగు పదములలో నొకదానికి సమాస గతిలేనిచోఁ దక్కినవానికిని సమాసము గల్గినేరదు. "ఋగ్వేదస్య రాజ్ఞో మాతర్జా ఇత్యత్ర ఋగ్వేదస్య విశేషణస్య రాజ్ఞ ఇతి విశేష్యేణ సమాసాభావే రాజ్ఞ ఇతి పదస్య మాతర్జా ఇతిపదేన సమాసో నస్యాత్. తేన ఋగ్వేదస్య రాజమాతర్జా ఇతి నస్యాదితి. యత్ర ప్రతియోగిపద (ప్రతియోగః.....సంబంధః) (శబ్దా. చిం.) కారకపదయోరపేక్షా వర్తతే తత్రస్యాదేవ. యథారామస్య నామమహిమా-కృష్ణ మాశ్రితమనాః - బాణేన భిన్నహృదయః - రామేణ హతభర్తృకా - విప్రాయ దత్త భూమిః - వ్యాఘ్రా ల్లబ్ధభయః - సిన్ధౌ నిమగ్నసర్వస్వ ఇత్యాది. తథాచ - ప్రతి యోగిపదా దన్యద్ | యదన్య త్కారకాదపి | వృత్తిశబ్దైకదేశస్య | సంబంధ స్తేన నేష్యతే - ఇతి ప్రాజ్ఞాః - ఏవం వృద్ధస్య బాహో రపత్య మిత్యత్రవృద్ధస్య బాహవి రితి నస్యాత్ - వీరం పుత్ర మిచ్ఛతిత్యత్ర వీరం పుత్రకామ్య తీత్యపి నస్యాత్"

(ముగ్ధ. దుర్గా. వ్యాఖ్య. ౩౦౭ సూ). శ్రీరామతర్కవాగీశ భట్టాచార్యుఁడును నిట్లే యుదాహరించెను. “ప్రతియోగిపదా దన్య | దన్యదన్య త్కారకాదపి | వృత్తి శబ్దైకదేశస్య | సంబంధ స్తేన నేష్యతే || యథా:—తరుణ్యో వృషలీభార్యః | ప్రవీరం పుత్ర కామ్యుతి | ఋగ్వక్త రాజమాతక్లా | ఇతి న స్యుః ప్రయుక్తయః || చైత్రస్య దాసభా ర్యేయం | లూనచక్రరథో మయా | శరైః శాతితపత్రోయం | వృతౌ దితి సతామృతమ్.....అసమానాధికరణ సాపేక్షస్య గమకత్వేన సాభ్యుపగమాత్ (సమాసాభ్యుపగమాత్) సమానాధికరణసాపేక్ష్య మసమర్థం భవతీతి కశ్చిత్. అన్యేతు “సమస్త స్యాసమస్తేన | నిత్యావేక్షణ సంకతిః” (ముగ్ధ. శ్రీరామ. వ్యాఖ్య. ౩౦౭ సూ). సిద్ధసమాసగతవిశేష్యమునకు విశేషణము వ్యస్తముగా నుండరాదనియు శేషవత్వ్యంతపదముగాని కారకపదముగాని వ్యస్తముగా నుండ వచ్చుననియుఁ బర్యవసానితాగము. ఉదా:—ఋగ్వక్తఁడయిన రాజయొక్క మాతం గములనుచో ఋగ్వక్తఁడగు రాజమాతంగము లనరాదు. (ఋగ్వక్తఁడగు రాజు మాతం గము లనుట నిర్బాధము.) దేవదత్తుని యుపాధ్యాయుని కులమనుచో దేవదత్తుని యుపాధ్యాయకుల మనవచ్చును. రామునియొక్క నామముయొక్క మహిమ యనుచో రాముని నామమహిమ యనవచ్చును. బాణముచే భిన్నమగు హృద యము గలవాఁడనుచో బాణముచే భిన్నహృదయుఁ డనవచ్చును (విస్తర.)

విస్తర. ౨౬౬ I విష:—“కొన్నియొడల సిద్ధసమాసమధ్యగతపదంబులతోఁ దద్భిన్నపదంబుల కన్వయంబు చూపబట్టెడి.....పికటిచే జనితాధరపీడమై..... (కళా. ౫ ఆ).” (ప్రాథ. సమా. ౩౫ సూ). వైసూత్రము నుదాహృతులతోఁ బ్రాథమ్యకర్త “వారి యస్తదీయోరు చమూసమాహములు (హరి. ఉ. ౨)” అనియుఁ బ్రామాదికముగా నుదాహరించెను. గాణపత వివరణకర్త యలవాటుచొప్పున నట్టి యుదాహృతిని స్వీకరించి “లాఠిచో సహిత మిందేకదేశాన్వయంబు చూప బట్టెడి” (గాణ. సమా. ౨౨౮ సూ). అని సూత్రించి యాప్రయోగమును దానితో సాటు మఱికొన్ని ప్రామాదికోదాహరణములను నొసంగెను. “వారి = వారి యొక్కయు, అస్తదీయ = మాయొక్కయు, ఉరుచమూసమాహములని యర్థ మనియు, ‘వారియొక్క’ అనువ్యస్తవత్వ్యంతము ‘చమూసమాహములు’ అను సమాసైకదేశమగు నుత్తరపదముతో నన్వయించుచున్నదనియుఁ బైవారియాశ యము. ఇట్టి ద్వంద్వసమాసైకదేశము వ్యస్తముగానుండుట కేవలము నసంభ వము. ఇది కవ్యభిప్రేతమునుగాదు. ఈవిషయము విశదపడుటకయి యిటు పద్యము పూర్తిగాఁ జూపఁబడుచున్నది. ఉ. వైరి యవధ్యుఁ డాతనికి వారక

ప్రయోగములు:—కా. “ఆకారాయణపాండవేయగుణమాహత్వామల జ్యోత్స్న (ఆది. 3 ఆ. ౨౧౪). ఇత్యాదివచనమాచార్యస్య” (అహో. ౪౧౭ పు). అని నన్నయ ప్రయోగమునుజూపి వెచుక వ్రాసినరీతిని నీధనమాసోత్తరపదము “తన - నీ - నా - ఆ - ఈ” అనురీతి శబ్దములతో నన్వయింపఁదగిన యర్థసందర్భము గల్గియుండ వలయునని యహోబలపండితుఁడు తలంచెనేకాని యట్టియర్థసందర్భములేని యేక దేశాన్యములు నన్నయ ప్రయోగములందును గన్పట్టుచున్నవి. నీ. ఆ. వె. అవనీశులెల్ల నీ । యచుజనీర్యవిజితులయి (సఖా. ౧ ఆ. ౨౭౨). నీ...ఆ. వె. ఆతని కరతల ద్వయావదుద్గితములై । కందియును మహాసుగంధికుసుమ । తతులు..... (ఆర. ౨ ఆ. ౧౯౭). క. నా వీర్యప్రభువులైన నలుపురుసుతులన్ (ఆది. ౮. ఆ. 3౦౧). తే. గీ. నా యథాశక్తిజేసి యన్యాయపథముఁ । బరిహరించి (సఖా. ౧ ఆ. ౫౭). చ...బహువేదఘోషములజేసి నిరస్తపరుస్తకల్పిషా । త్కరులగు చున్న భన్యులు.....(ఆర. ౧ ఆ. ౧౧). నీ. హరుచేత సంప్రాప్తవరుడయ్యె నరుఁ డని, యెఱిగి (ఆర. ౧ ఆ. 33౭). ఉ...ప్రధానవరులందు సమర్పితరాజ్య భారుడై (ఆర. 3 ఆ. ౨౦౦). క...ఇత్సౌకుని । కులతిలకుఁడు.....(ఆర. 3 ఆ. 3౨౫). కా. నీ కంఠార్పితకాలపాశము.....(భాస్కర. సుందర.) ద్విపద. ఆ యగ్రహార మహాజనోత్తమని । కాయపూజిత పాదకమలద్వయుండు (బసవ. ౧ ఆ. ౫౬ ప. ఇట్టి విచట నయదాటుచరణములుగలవు). ఆ మహాత్ముని సముద్యో త్కృపాపూరి । కామ్యుత హస్తకృతావతారుండు (బసవ. ౧ ఆ. ౬౪ ప). ఇతని

యెన్నఁగఁ బెద్దనై న్యముల; । పారబలోద్ధతిం దొడరి చంపుదుమేని ననేకవర్ష వి । స్తారములందునుం దెగవు; సంక్షయమొందును వాలి యస్తదీ । యోరుచమా సమాహ; మిటులూరక యేటికి నిందుఁ జావఁగన్. (హరి. ఉభా. ౨ ఆ. ౧౦౫) వ్రాలుభాతురూపాంతరము వాలు. ‘వాలి’యనఁగా యుద్ధమునకు దిగియని యర్థము. యుద్ధమునకుఁగడగి నేనలు కయ మొందు ననెడి సముచితమైనయర్థము కవిప్రయుక్త మనఁదగియున్నది. గాణపతసూత్రవివరణకర్తయు నిట్లుదాహరించెను. “లస దగణ్యగుణోఘ విచిత్రః డమహత్తు చరితంబులు. ఉత్కుల్లలోచనుఁ డా విష్ణుని మూర్తితో, (హరి. ఉ. ౫ ఆ). భుజాటోపభయంకరుఁ డర్జును యోపానలము (భార. ఉద్యో. ౧ ఆ).” ఇవి యేకదేశాన్య యోదాహృతులుకావు. ఇందలి “మహాత్తు - విష్ణుని - అర్జును” అనునవి శేష పవ్యంతములై యనవచ్చును. (౨౬౨ విష). ప్రాధ వ్యాకర్తయు నిట్టివి యేకదేశాన్యయోదాహృతులని తలంపలేదు. కావుననే వీనిని వేటసూత్రముతో సమర్థించెను (ప్రాధ. భార. ౨౧ పూ).

పాదోదకాయత సిద్ధిగాదె. (బరహ. 3 ఆ. ౮౬౭). సీ. ఆ పర్వతాగ్రహేమైక శృంగంబునా | నమరు జటామకుటాది భాతి | ఆ తుంగశృంగ శిఖాపూర్ణ సరసీనాః బొంగారు..... | ఆ నిమ్న సరసి విహారమరాళికాపంక్తినా..... | ఆ. వె. ఆ మహామరాళికాబద్ధిన్నాఃబొల్పు.....(నన్ని. కు. ౧ ఆ. ౨ పు). క. అనిపలుక సంత సీలి, యా | ఘనవిద్యాకలితుఁడగుచుఁ గౌసల్యానం | దనుఁడు..... వెలిఁగె..... (భాస్కర. బాల. ౨౧౭ పు). సీ...తే. గీ. అరయ భూమి కుచాగ్రహారాభమైన | శ్రీతెనాల్యగ్రహారనిర్ణేతవు (పాండు. ౧ ఆ. ౨౩). 'అసమానాధికరణపాపేక్షస్య గమకత్వేన సా (స = సమాస) భ్యుపగమా' త్తనుచొప్పునను (ముగ్ధ. 3౧౭ సూ. శ్రీరామ. వ్యా). 'అత్తాదిగ విభక్తిగః' అను నాధర్వణ విభక్తిదళ స్వార్థస్యమునను బయిరితిగల "ఆ రథాధిరూఢుఁడు" (ఆర. ౨ ఆ. ౧౮౩). మున్నగు సాధుసమానాధికరణ సమాసస్థలములు లక్షణమృతములు కాకున్నను మహాకవిప్రయుక్తములగు టచే బ్రమితము లనకతీరదు.

కావున ద్వి-అద్భుగాఁ దాఁ జౌదశాబ్జంబు గడచి (బరహ. ౧ ఆ. 3౪ పు.) ద్వి-అల్లవో బరహయ్య ముల్లోకవంద్య (బరహ. ౧ ఆ. ౬౦౭.) మున్నగు సోమనారాధ్య ప్రయుక్తములగు సాధ్యకర్త ధారయకలితములయిన "చౌదశాబ్జ - ముల్లోకవంద్య" ప్రభృతులును బ్రమితములైయనియు నవి బరహపురాణ పీఠికాకర్తగారు తెలంచినట్లు (బర. పీ. ౯౭. ౯౮ పు.) వైరిసమాసములని శ్రమింపరాదనియుఁ దెలియనగును. ఇట్టి వింకను నిందుఁగలవు. ద్వి. ముల్లోకనాథుని ముట్టఁగొల్పియును (బరహ. 2 ఆ. 2౬౮.) మొన్నఁబల్కించిన ముల్లోకనుతుఁడు (బర. ౨ ఆ. ౯౦.). మఱొకవిధ మగు నేకదేశాన్వయము:—ద్వి - కఱకంతు (టు) శ్రీపాదకమలాంతరంగ (బర. 3 ఆ. 3౧౩.) అనుచో "అతనికరతల ద్వయామర్దితములై (ఆర. ౨ ఆ. ౧౯౭.) నావీర్యప్రభవులు (ఆది. ౮ ఆ. 3౦౧.)" మున్నగు నన్నయాదిప్రయోగముల చొప్పునను లాక్షణిక సమ్మతిచొప్పునను "కఱకంతు (టు)" అను వ్యవ్యంతు వ్యస్త పదము సిద్ధసమాసగతపదములతో నన్వయించుట సాధువై యుండును. "కఱకంతు శ్రీపాదకమలాంతరంగ" అను వైరిసమాసచ్ఛందోభంగదోష దూషితపాఠము ముద్రణసంస్కర్త ప్రమాదకృతమేకాని సోమనారాధ్య ప్రయుక్తముకాదని యెఱుంగునది. పయిరితిని భట్టారకుఁడే వెక్కుచోట్లఁ బ్రయోగించియుండఁగాఁ దివ్యకవి - తన నీ నా శబ్దముల స్థలములందుమాత్రమే యేకదేశాన్వయము గలదని వ్రాయుట సరికాదు. క. తన నా నీ యను పదముల | కొన సంస్కృతశబ్దవితతిఁ గూర్చి సమాసం | బొనరింపఁజెల్లుఁ గృతులన్ | ధనపతిసన్నిత కరటివానవజైత్రా.

సీ. తనయశో విశదముక్తా సాధపాలికి, సంబుదాయనము వాతాయనముగ (వసుచరిత్ర) (పర్వల. ౨ ఆ. ౧౭ - ౧౮ ప.). కేతన యీ క్రిందిదీతి నొక్క 'సీ' శబ్దము చోటుమూత్రముచూపుట మఱియు వింత, "క. 'సీ' సంస్కృతంబుతోడ స | మానించును సీ వినుత్పమణి నూపురశ | ద్వాసక్త చిత్తహంస | త్రాసకరాంబుదము నాగఁ దలుచై యుసికిన్ (ఆం. భూ. ౧౩౪ ప.)

అభిన్నస్యాపి నాదే రిత్యాది కుదామృతులు:—చ...వాడు దానవికిఁ జేసిననెయ్య మెఱింగి.....(ఆది. ౩ ఆ. ౧౮౬.) చ...దానముచేసిన తత్ఫలంబు (ఆది. ౧ ఆ. ౧౯.)

కల్ప. ౨౬౬ II విష:—సమాసము సాధారణముగా నైచ్ఛికము—సుగుణాభిరామునకు రామునకు వందనము = సుగుణాభిరామరామునకు వందనము. కొన్నియొడల సమాసముకల్గదు. ఉదా. సీత జానకి. కొన్నిట సమాసము నిత్యము. ఉదా:..నమస్కరించెను. నమస్కారము. "సర్వ సమాసో వికల్పితః.....చత్వారో భుజా యస్య తస్మై నమః = చతుర్భుజాయ నమః. నీలముత్పల మిదమ్=నీలోత్పల మిదమ్.....ఁజ్ఞాభి ర్దోభిః క్రితోయ మశ్వః = ఁజ్ఞుగు రశ్వః. కృష్ణ మధికృత్య కథా = అధికృష్ణం కథా ఇత్యాది. క్వచిన్నిత్యః - యథాకృష్ణసర్పః. లోహిత శాలిః ఇత్యాదౌ సమాసయోగ్యవాక్యం నతిష్ఠతీతి. క్వచిత్ సమాసో న స్యాత్ - తేన - రామో జామ దగ్న్యః, వ్యాసః పారాశర్యః.....తథా చ - నిత్యో ౭గిత్యో వికల్పశ్చ | సమాసః కర్తు రిచ్ఛయేతి ప్రాజ్ఞః" (ముగ్ధ. ౩౧౭ సూ. దుర్గా. వ్యాఖ్య.) "విభాషా. (౨. ౧. ౧౧.) అధికారో ౭యమ్. (దీనినే మహావిభాషాధికారమందురు) తతశ్చ ఉత్తరత్ర సమాసవిధిషు ఏతదనువర్తతే. ఇతిలభ్యతే" (సీ. కౌ. బాలము. ౬౬౫ సూ.)

కల్పతరువు. ౨౬౬ III విష:—సంస్కృతమందువలెనే తెలుగునందును నలుక్క మాసములును గలవు. "ఇచ్చ విభక్త్యన్విమస్య జేరలిచ" అను చింతామణిసూత్ర జ్ఞాపకముచే "చేతాదులకు" లోపములేదు. నాచేతిసొమ్ము - నీతోడిచెలిమి. వాని వలనిభయము. నాయందలికరణ. మఱి భవేద్దివ్యతీయేత్యాది సూత్రసిద్ధిద్వితీయకు లోపములేదు. ఉదా:—రామునిబాణము - గుణముల ప్రోక - మొ.

బాలవ్యాకరణ సమర్థంబులగు పదంబు లేకపదంబగుట సమాసంబు. ౧.

వివృతి. పృథగ్గూతంబులగు నర్థంబుల కేకార్థిభావంబు సామ

౨౬౬ IV విష. ర్థంబు. పృథగ్ప్రసిద్ధార్థంబులగు పదంబుల కేకార్థము నందు వృత్తి సామర్థ్యము.

నంచేవని. ౨౬౬ IV విష:—సవర్ణబులగు = సామర్థ్యముగల, పదంబులేక పదంబగుట సమాసంబనంబడు. వేర్వేరుగఁ బ్రసిద్ధములగు వర్ణములుగల పదము లేకార్థమునందు వర్తించుట సామర్థ్య మనఁబడును. దీనినె భంగ్యంతరముగ సూరి వచించెను. పృథగ్భూతంబులగు వర్ణంబుల కేకార్థిభావంబు సామర్థ్యంబు. ‘రాజ యొక్క+పురుషుడు’ అని వేర్వేరుగఁ బ్రసిద్ధంబులగు వర్ణంబులుగల యాపదంబులు ‘రాజపురుషుడు = రాజసంబంధిపురుషుడు’ అను నేకార్థమును బోధించుట సామర్థ్యము. ఇట్టి సమాసములందలి సామర్థ్య మేకార్థిభావసామర్థ్యమనఁబడును. ‘రాముడు రావణుని జంపె’ ననురీతివాక్యములందలి సామర్థ్యము వ్యవేక్షాలక్షణ సామర్థ్య మనఁబడును.

ప్రాధవ్యాకర్త “సమాసమనఁగా సంయోగదశయందుఁ గలిగెడు విభక్తి లోపాత్త కపదస్వరూప సంగ్రహము. ఇది లుక్ సమాసవిషయము” అని లక్షణము చూపెను. “వశ్యతోహరుడు” మున్నగుచోటులందు విభక్తి లోపరూపసంగ్ర హములేదుగాన నీలక్షణము “అలక్ష్”మాసములయొడ సరిపడదని యాతఁడు తలంచెను.

నన్నయా కేవల వికృతిపదై ర్యః | సమాసకం తం బ్రువన్తి
ధర్వణీయము. వాక్యజ్ఞాః | సంస్కృత వైకృత శబ్దై | ర్మిత్రసమాసస్స
౨౬౭ విషయము. ఏవ విజ్ఞేయః. (ఆం. చిం. ౧౮ కారి. అహో.
౪౪౮ పు.)

కల్పతరఫు. ౨౬౭ విష:—కేవల వికృతిపదైః = అచ్చాంధ్రపదములతోఁ బరస్పరముజరగు, యః = ఏసమాసముగలదో, తమ్ = దానిని, వాక్యజ్ఞాః = వైయాకరణులు, సమాసకమ్ = సమాసకమను సజ్జగలదానినిగ, బ్రువన్తి = వచించుచున్నారు. ఉదా:—౧. ముక్కంటి - ౨. ఆరపదిమోముల వేలుపు - మొ. సంస్కృత వైకృతశబ్దైః = సాంస్కృతికాచ్చికముల మిశ్రణముగాజరగు సమాసమేది గలదో, సఏవ = అదియే, మిత్రసమాసః = మిత్రసమాసమని, విజ్ఞేయః = తెలియఁ దగినది. ఇంక కేవల సంస్కృతపదములతోఁ జరగుసమాసము సాంస్కృతికమని యర్థసిద్ధ మగుచున్నది. మిత్రసమాసము రెండువిధములుగ నున్నది. ౧. శుద్ధ సంస్కృతవిభక్త్యంత మాచ్చికపదముతో సమసించునది. ఇది కవిప్రయుక్తరీతి గలది మాత్రమే సాధువు. ఉదా:—నీధ+అన్న = నీధన్న = నీధన - మొ. ౨. తత్సమ పద మాచ్చికముతో సమసించునది. తెల్లయశ్వము. సరసపుమాట. ఇవియెల్ల సాధ్యసమాసములే. ఇంక సాంస్కృతికమును రెండువిధములే. ౧. సంస్కృత

వ్యాకరణముచొప్పున సంస్కృతమందే సిద్ధించునది. ఇయ్యది సిద్ధసమాసమనఁబడును. ౨. తెలుఁగువ్యాకరణపు విధులచొప్పున సాధింపఁదగినది. ఇది 'సాధ్యసాంస్కృతికము' అనఁబడును. ఉదా:—సాంస్కృతికము - సిద్ధము:— రాజపురుషుఁడు - సరసవచనము - మొ. సాంస్కృతికము సాధ్యము:—రాజపురుషుఁడు - సరసపువచనము - మొ.

సాంస్కృతికాచ్చిక మిశ్రభేదంబుచే సమాసంబు త్రివిధంబు. ౧.

సాంస్కృతికంబని యాచ్చికంబని మిశ్రంబని సమాసంబు త్రివిధంబు. అందు సాంస్కృతికంబు సిద్ధంబని సాధ్యంబని ద్వివిధంబు. కేవల సంస్కృతశబ్దంబుల సమాసంబు సిద్ధంబు నాఁబడు. రాజాజ్ఞ. తటాకోదకము. లక్ష్మీవల్లభుఁడు. సంస్కృతసమంబుల సమా

బాలవ్యాకరణ

వివరణము.

౨౬౭ I విషయము.

సంబు సాధ్యంబు నాఁబడు. రాజనాజ్ఞ - తటాకంబు నుదకము, లక్ష్మీవల్లభుఁడు. తక్కినతెలుఁగుల సమాసం బాచ్చికం బనంబడు. తేనియానతి - చెఱువునీరు - నీరిచెఱువుఁడు. ఉభయంబులు గూడినది మిశ్రం బనంబడు. రాజముదల - చెఱువునుదకము. నీరివల్లభుఁడు.

సంజీవని. ౨౬౭ I విషయము:—సాంస్కృతికేత్యాది వాక్యమునకు "సాంస్కృతికంబని....."అను వాక్యముతో సూరిగారే వివరణమువ్రాసిరి. కేవల సంస్కృతశబ్దంబులనఁగా సంస్కృతవిభక్త్యంత శబ్దములని యర్థము. కావున "రాజయొక్క+ఆజ్ఞ, రాజనాజ్ఞ" మున్నగునని సిద్ధసమాసములుకావనియు, "రాజ్ఞః+ఆజ్ఞ=రాజాజ్ఞ" (దీనితత్పరము రాజాజ్ఞ) అనునదిమున్నగురితివేసిద్ధము లనిపించుకొనుననియుఁ దాత్పర్యము. అర్థభేదము లేకున్నను బదముల భేదములచే సిద్ధత్వ సాధ్యత్వ సాంస్కృతికత్వాదిభేదములు కలుటను సూరిగారు నిపుణముగా నుదాహరించిరి. 'రాజాజ్ఞ - తటాకోదకము - లక్ష్మీవల్లభుఁడు' అనునవి సంస్కృతవిభక్త్యంత విగ్రహములచే నేర్పడినవిగాన సిద్ధసమాసములని భావము - సమాసార్థబోధక వాక్యము విగ్రహమనఁబడును. రాజ్ఞః (రాజయొక్క) ఆజ్ఞ (ఆజ్ఞ) 'రాజాజ్ఞ' ఇది సిద్ధసమాసరూపము. దీని తత్పరరూపము 'రాజాజ్ఞ' అనునది. వీని సాధ్యసమాసరూపములు 'రాజనాజ్ఞ' మున్నగునవి. ఇవి యాంద్రవిభక్త్యంతములందు

నను (రాజయొక్క+ఆజ్ఞ) సంస్కృతశబ్దములె యగుటచే సాంస్కృతికములే. 'తేనియొక్క+ఆనతి = తేనియానతి' మున్నగునవి మూఁడును గేవలాచ్చికపద ఘటితములగుటచే నాచ్చికసమాసము లనిపించుకొనును. ఇంక 'రాజయొక్క ముదల' అను రీతి విగ్రహములుగల 'రాజముదల' మున్నగు మూఁడును సంస్కృతాచ్చిక మిశ్రితములగుటచే నవి మిశ్ర సమాసము లనఁబడును. సూరి చింతామణి వచించిన 'సమాసక'మను నాచ్చికసమాససంజ్ఞను వివరింపలేదు. విభక్తిలోపాదిక విషయమున సమాసకములకును సమాసములకునుగల కొన్ని భేదములను సూరి గ్రహించినట్లగ పడదు. ఆవిషయములు మున్ముందు విశదీకరింపఁబడును. "సాధ్యములుగాని మిశ్రములుగాని తత్పురుషకర్తృధారయములె యయ్యెడిగాని యితరములుగాఁజాలవు" (బా. సా. పే. ౩౧౮ పు.) అను వేటికావ్యాఖ్య సరికాదు. ముల్లోకములు - మున్నగు ద్విగుసమాసములు సంయతము మిశ్రములగు సాధ్యములగుటలో విప్రతిపత్తి యేమున్నది? ఖటియు నితఁడు 'సాధ్యములుగాని మిశ్రములుగాని' అనుట సరికాదు. మిశ్రములు సాధ్యములేకదా? ఇంతియకాక సాధ్యములు "ముక్కుంటి - తల్లిదండ్రులు" అనునవి వరుసగా బహువ్రీహి ద్వంద్వము నయి యున్నవిగదా. తెలుఁగుపదముల విగ్రహమునుండి యేర్పడు సమాసము సాధ్య సమాసమనఁబడును.

ద్విగు కర్తృధారయా త, త్పురుష ద్వన్ద్వై బహు

ప్రీహిః | అన్యేచ కేచి దుపమా; నోతర పదలోప రూప

నన్నయా కాఖ్యాద్యాః. పరిదృశ్యా ఇహ.....(ఆం. చిం.

౨౬౪ విషయము. హలం. ౧౬ - ౧౭ కా.) (అహో ౪౩౧).

పూర్వత్వ మపరత్వం స్యా | స్వామ్నాం సేతు

ప్రయోగతః. (వికృ. హలం. ౨౨ కా. అహో.

౪౪౪ పుట.)

కల్పతరువు. ౨౬౪ విషయము:—ద్విగు కర్తృధారయా = ద్విగుసమాసమును గర్తృధారయ సమాసమును, తత్పురుష ద్వన్ద్వై = తత్పురుషసమాసమును, ద్వన్ద్వై సమాసమును, బహువ్రీహిః = బహువ్రీహిసమాసమును, అన్యే = ఇతరములైన, సంస్కృతభాషా ప్రసిద్ధములగు, ఉపమానోతరపదలోపరూప కాఖ్యాద్యాః = 'ఉపమితము, ఉత్తరపదలోపము, రూపకము' అను పేర్లుగలవి, ఆద్యాః = మొదలగు, కేచిత్ = ఖటికొన్ని, సమాసములును, ఇహ = ఈ యాంధ్రభాషయందును, పరిదృశ్యాః = కనఁబడుచున్నవి. సిద్ధసమాసములెట్లును వెలయుచునే

యుండును. 'ఇహచ' అను దళము స్వారస్యముచే నామాసమాసముల లక్షణములు సంస్కృతవ్యాకరణోక్తముల ప్రాణముగా నిందును గ్రాహ్యములని విశదమగుచున్నది. ద్విగుప్రభృతులను జెప్పి యవ్యయాభావమును వచింపకుండుటచేఁ దెలుంగున నవ్యయాభావసమాసములేదని విశదమగుచున్నది. అట్లయినను సిద్ధసమాసములద్వారమున దానికిఁ దెల్లవ బ్రయోగము గలదు. ఉదా:—ప్రతిదినము వచ్చును. (దినేదినే = ప్రతిదినమ్.)

నేతు = సమాసమందు, నామ్నామ్ = శబ్దములకు, ప్రయోగతః = కవి ప్రయోగానుసారముగ, పూర్వత్వమ్ = సమాసపూర్వాయవమగుటయు, అపరత్వమ్ = సమాసోత్తరావయవగుటయు, స్యాత్ = అగును. సంస్కృతమందె పూర్వనిపాతాదిశాస్త్ర మునిత్యదుని యంగీకరింపఁబడెనుగాన నట్లే యాచ్ఛిక సమాసములందును సమాసపదముల పూర్వాపర్యము కవిప్రయోగానుసారముగ నెన్నవలెను. (చూ. ౨౬౮ VII విష.)

కల్ప. ౨౬౮ I:—పయిరితిని ద్విగుప్రభృతిసమాసములు తెల్లవఁ గలవనిమాత్రమె చెప్పబడెనుగాని యా ద్విగుప్రభృతుల లక్షణములు నన్నయాధర్వణీయమున వివరింపఁబడలేదు. “శాస్త్ర మపారమ మాద్యమ్,” అను చింతామణి కారికచొప్పున నట్టిలక్షణములు సంస్కృతవ్యాకరణమునుండి తెలిసికొనవలసినదే యని నన్నయాధర్వణుల యాశయము. కావున వానిలక్షణముల నిట దిక్షా త్రముగా వివరించుచున్నాను.

“కృత్తద్ధిత సమా వైకశేష సనాద్యస్తథాతురూపాః పఞ్చ వృత్తయః - పరాధాభిధానం వృత్తిః । వృత్త్యర్థావబోధకం వాక్యం విగ్రహః. సద్విధాః— ర్లాక్షికోఽర్లాక్షికశ్చ. పరినిష్ఠితత్వా త్సాధు ల్లాక్షికః । ప్రయోగానర్హోఽసాధు ర్లాక్షికః. యథా - రాజ్ఞః పురుషః (ఇది ర్లాక్షికవిగ్రహము). రాజన్+జన్+పురుష+సు. ఇతి (ఇది యర్లాక్షికవిగ్రహము) - అవిగ్రహో నిత్యసమాసః - అన్యపదవిగ్రహోవా” (సి. కౌ. ౯:౯ సూత్రము తరువాయి. సర్వసమాసశేషప్రకరణము). “విగ్రహ వాక్యవయవపదార్థేభ్యః పరః అన్యః యోయం విశిష్టైకార్థః తత్ ప్రతిపాదికా వృత్తిరిత్యర్థః. (బాలమ. ౪౧౭ పుట.) వృత్త్యవయవ పదార్థములకంటె భిన్నమగు నర్థముతోఁ గూడిన స్వార్థమును (వృత్త్యవయవ పదార్థమును) బోధించునది వృత్తియని తాత్పర్యము. “కృద్వృత్తిః...భజన్త ఇతిభక్తాః.....తద్ధితవృత్తిః... ..అదితే ర పశ్యాని పుమాంసః = అదితేయాః.....(సమాసవృత్తి ముందు వివరింపఁబడును) సనాద్యస్తథాతువృత్తిః..... వైరమాచ రతివైరాయతే.

ఏకశేషవృత్తి:.....మాతాచ పితాచ = పితరా.” (సమాస కుసుమావళి.)
 కృద్వృత్తియందు “భక్+క్త” భక్త అను ప్రాతిపదిక మేర్పడును. తద్ధితవృత్తి
 యందు “అదితి+జన్+ఏయ=అదితేయ” అనుచో “సుసో ధాతు ప్రాతిపదికయోః”
 (సి. కా. ౬౫౦ సూ.) అనుచొప్పున ‘జన్’ అనుసుప్పు లోపించును. సనాద్యస్త
 ధాతువృత్తియందు “వై+ర+అమ్+య” అనుచో “అమ్ము” (ద్వితీయైకవచనము)
 “సుసోధాతు ప్రాతిపదికయోః” అనుచొప్పున లోపించును.

కృదాదివృత్తు లయిదిటియందును, వృత్త్యవయవశబ్దములలోఁ బ్రధానశబ్దము
 గాని యప్రధానశబ్దముగాని యవ్యతరశబ్దార్థ సంవలీతమగు స్వార్థమును బోధించు
 చుండుననియు గ్రహింపనగును. రాజపురుషశబ్దములలో నొక్కటే యితరశబ్దార్థ
 సంవలీతస్వార్థమును బోధించునని సంప్రదాయము. శబ్దసముదాయరూప సమాస
 మందలి యభిధాక్తియే వృత్తియనబడును. అట్టిశక్తికి లేదా వృత్తి కాశ్రయ
 మగుటచేత సమాసము వృత్తి యనబడుచున్నది. కాన వృత్త్యాశ్రయము సమాస
 మని ఫలితార్థము.

సమాసవృత్తి యొక వివరింపఁబడుచున్నది. “సమాస శ్చతుర్థేతి
 ప్రాయోవాదః. అన్యయాభావ తత్పురుష బహువ్రీహి ద్వన్ద్వాధికార
 బహిర్భూతానామపి ‘సహసుసా’ ఇతి (సి. కా. ౬౪౯ సూ.) విధానాత్. పూర్వ
 పదార్థప్రధానోఽన్యయా భావః. ఉత్తరపదార్థప్రధాన స్తత్పురుషః; అన్య
 పదార్థప్రధానో బహువ్రీహిః. ఉభయపదార్థప్రధానో ద్వన్ద్వః.” ఇత్యసిప్రాయో
 వాదః = ప్రాయోభిప్రాయః. సూపప్రతి - ఉన్తత్తగ్ల సూపస్య లేశః = సూప
 ప్రతి, (సి. కా. ౬౬౩ సూ.) ఉన్తత్తగ్లాయస్మిన్ సదేశః = ఉన్తత్తగ్లమ్ (సి.
 కా. ౬౭౫ సూ.) మిత్యాద్యయాభావే, అతిమాలాదా తత్పురుషే, ద్విత్వాః
 (ద్వావాత్రయోవా) ఇత్యాది బహువ్రీహా, దన్తోష్ఠమి (దంతానామోష్ఠయోస్సు
 మాహారః) త్యాదిద్వన్ద్వేచాభావాత్. (పూర్వపదార్థప్రధానాన్యాది లక్షణములు
 లేవనిభావము) తత్పురుషవిశేషకర్తృధారయః - తద్విశేషోద్విగుః - అనేకపదత్వం
 ద్వన్ద్వ బహువ్రీహ్యోరేవ. తత్పురుషస్య క్వచిదేవేత్వక్రమ్. (సి. కా. బాలమ.
 ౪౦౮ పుట.) (ద్వే అహనీజాతస్య = ద్వ్యహజాతః - ఇట్టివి త్రిపద తత్పురుషము
 లరుదు.)

అన్యయా భావాదులు నాలుగే సమాసములగుటయుఁ బూర్వపదార్థ
 ప్రధానమన్యయా భావమనునది మొదలగువాని లక్షణములును ప్రాయోభి
 ప్రాయమునఁ బెద్దలచేఁజెప్పఁబడినవనియు నవి విమర్శసహములు కావనియు భట్టోజీ

దీక్షితులవారు వచించిరి. అట్లయినను నిందు సంక్షేపముగాఁ దెలుపఁదలచి యుండుటచేత నిట నట్టి ప్రాయోవాదమే చూడఁబడుచున్నది. ఇట్లఁ బ్రాధాన్యమునఁగాఁ గ్రియాన్వయిత్యమని యెఱుంగునది. “యథాశక్తి వచించెను” అను నన్వయభావమునందుఁ బూర్వపదీభూత యథాశబ్దార్థము క్రియతో నన్వయించుచున్నది. కర్తృధారయమును దదంతర్భూతమగు ద్విగువును దత్పురుషాంతర్భూతములై కావున నమ్మాఁజియిండును—“రాజపురుషుఁడు - నీలోత్పలము - త్రిలోకములు” అను మూఁడిటియిండును—నుత్తరపదము క్రియతో నన్వయించును. ఉదా:—తత్పు - రాజపురుషుఁడు వచ్చెను. కర్త - నీలోత్పలమును జూడఁము. ద్విగు - త్రిలోకములు భీతిల్లెను - మొ. వ్యధికరణము తత్పురుషము. రాజత్వము రాజునందును బురుషత్వము పురుషునందును వర్తిల్లునుగాన నిది వ్యధికరణ సమాసము - కర్తృధారయము సమాసాధికరణము. ‘నీలోత్పలము’ అనుచో నీలత్వమును నుత్పలత్వమును నుత్పలమునందే వర్తిల్లునుగాన నిది సమాసాధికరణ సమాసము. ‘త్రిలోకములు’ అనుచోఁ ద్రిత్వమును లోకత్వమును లోకమందే వర్తిల్లునుగాన నిదియు సమాసాధికరణ సమాసమే. సంఖ్యావాచకము మొదటఁ గల్గియుండుట కర్తృధారయముకన్న నిందలి విశేషము. బహువ్రీహీయందు సమాసపదములలో నొకదానికిని ప్రాధాన్యముండదు. ‘పీఠాంబరుఁడు వచ్చెను’ అనుచోఁ బచ్చని యంబరముగల ‘విష్ణువు’ అనునదే క్రియతో నన్వయించుచున్నది. ద్వంద్వసమాసమున సమాసపదములన్నియుఁ క్రియతో నన్వయించును. ‘బ్రహ్మ విష్ణు మహేశ్వరులకు నమస్కరింతును’ అనుచో మూఁడుపదములును క్రియతో నన్వయించుచున్నవి. “హరిహరా విశ్వాది ద్వంద్వేతు పరస్పరసాహిత్యమే వాన్వయః” (ముగ్ధ. 3౧౭ దుర్గా. వ్యా.) అనుచొప్పున సమాసగతపదార్థముల సాహిత్యమే ద్వంద్వసమాసమందలి యేకార్థిభావలక్షణసామర్థ్యమని గ్రహింపవగును.

“ప్రథమానిర్దిష్టం సమాస ఉపసర్జనమ్ (౧. ౨. ౪౩.) సమాసశాస్త్రే ప్రథమానిర్దిష్ట ముపసర్జనసంజ్ఞం స్యాత్. ఉపసర్జనం పూర్వమ్. (౨. ౨. ౩౦) సమాసే ఉపసర్జనం ప్రాక్ ప్రయోజ్యమ్” (సి. కా. ౬౫౩ - ౬౫౪ సూ.). సమాసవిధాయక సూత్రములలోఁ బ్రథమావిధక్రితో నిర్దేశింపఁబడినది సమాసమునఁ బూర్వపదముగాఁ బ్రయోగింపఁదగును. “విశేషణం విశేష్యేణ బహుళమ్” (౨. ౧. ౫౦) అనుచొప్పున నగు నీలోత్పలాదిస్థలములలో విశేషణము సమాసపూర్వావయవమగుచున్నదిగదా.

“సుపో ధాతు ప్రాతిపదికయోః. (౨. ౪. ౭౧) ఏతయో రవయవస్య సుపోలుక్ స్యాత్.” (సి. కా. సమా. ౬౫౦ సూ.) అనుచొప్పున ధాతువునకుఁగాని

ప్రాతిపదికమునకుఁగాని యవయవములగు సుబ్బిభక్తులు లోపించును. “రాజన్ + జన్ + పురుష + సు” అను నలౌకిక ప్రక్రియావాక్యమున నేకాన్తీ భావసామర్థ్యవివక్షచే సమాసము సంభవింపఁగా నట్టి సమాసరూపముగు (కృత్యధిత సమాసాశ్చ - అనుచొప్పున) ప్రాతిపదికమున కవయవములగు సుబ్బిభక్తులు లోపించునని వైయాకరణసంప్రదాయము. అట్లులోపింపఁగా ‘రాజపురుష’ అను ప్రాతిపదికము నిల్చును. “కృత్యధితసమాసాశ్చ (౧-౨-౪౬) కృత్యధితాన్తా సమాసాశ్చ ప్రాతిపదికసంజ్ఞాః స్యుః (సి. కౌ. ౧౭౯ సూ.) అను సూత్రముచొప్పున “రాజన్ + జన్ + పురుష + సు” అను సమాసమునకే ప్రాతిపదికసంజ్ఞకలుగునని గ్రహింపవచ్చును. ఆత్మనః పుత్రమిచ్ఛతి” అను నది మున్నగు నామధాతుస్థలములందు “పుత్ర + అమ్ + యు” అను రీతిగలచోటులందు ధాత్యవయవముగు సుప్పలోపించి ‘పుత్రీయతి’ మున్నగురూపములు సిద్ధించును. “స్వాజనమాట్ ఛష్టాభ్యాంభిన్ జేభ్యాంభ్యన్ జీసిభ్యాంభ్యన్ జసోసాం జ్యోస్సుప్” (౪.౧. ౨) (సి. కౌ. ౧౮౩ సూ.) అను సూత్రముచొప్పున నట్టి సమాసాదిరూప ప్రాతిపదికముపై సుబ్బిభక్తులు నిల్చునని యెఱుంగునది.

అవ్యయీభావము

కల్పతరు. ౨౬౮ II విష:—“అవ్యయం విభక్తి సమీప సమృద్ధి..... (౨. ౧. ౬) అవ్యయం సమర్థేన సహ సమన్వితే. సోఽవ్యయీభావః.” (సి. కౌ. ౬౫౨) అను సూత్రముచొప్పున సప్తమీవిభక్త్యర్థమును, సమీప సాదృశ్య వీచ్ఛా పర్యంతాద్యర్థములును, గలయవ్యయము సామర్థ్యముగల పదముతో సమసించును. అట్టి సమాస మవ్యయీభావ మనిపించుకొనును. అందుఁ బ్రథమానిర్దిష్టమగుటంజేసి యవ్యయము సమాసమునఁ బూర్వావయవమగును. “దివేది నే = ప్రతిదినమ్ = ప్రతిదినము” దినదినమందును నని యర్థము. “అవ్యయీభావశ్చ (౨. ౪. ౧౮) అయం నపుంసకమ్ స్యాత్” (సి. కౌ. ౬౫౯ సూ.) అనుచొప్పున నవ్యయీభావ సమాసము నపుంసకమగును. “అవ్యయీభావశ్చ” (౧. ౧. ౪౧) (సి. కౌ. ౪౫౧ సూ.) “అవ్యయసంజ్ఞాః స్వాది తిశేషః” (బాలమ. వ్యా.) అను సూత్రముచొప్పున నవ్యయీభావసమాస మవ్యయమే యగును గాన “అవ్యయా దాప్ సుపః (౨.౪.౨౨) అవ్యయా ద్విహిత స్వాపః సుపశ్చ లుక్ స్యాత్” (సి. కౌ. ౪౫౨ సూ.) అను సూత్రముచొప్పున నవ్యయముమీఁది సుబ్బిభక్తులు లోపించుటంజేసి దానికి నపుంసకత్వవిధాన మేలయని శంకింపరాదు. “అధిగోపమ్” మున్నగుస్థలములందుఁ బ్రాతిపదికదీర్ఘమునకు ప్రాసంగ్యమువచ్చు ప్రయోజనముగలదుగదా. (సి. కౌ. ౬౫౯ సూ.) “అవ్యయీభావశ్చ. (౨. ౪. ౧౮.) అయం నపుంసకంస్యాత్” “హసోస్వి

నపునకే ప్రాతిపదికస్య (సి. కా. 30౮ సూ.) (గోపాశబ్దము 'అ'కారాంతము - విశ్వసా శబ్దమువంటిది) అనుచొప్పున ప్రాశ్నమయ్యెను.

అవ్యయిభావమందు ప్రాస్వమువచ్చెడి కేటాకస్థలము:—“దిశ యోర్తధ్యే = ఆపదిశమ్” = ఆపదిశము = రెండుదిక్కుల నడిమిభాగము. విదిక్కునియర్థము. ఆపదిశమనుచో “గోస్త్రి యోరుపసర్జనస్య. (౧. ౨. ౪౮.) ఉపసర్జనం యో గోశబ్దః స్త్రీప్రత్యయాంతం తదంతస్య ప్రాతిపదికస్థై ప్రాస్వః స్యాత్” (సి. కా. ౬౫౬ సూ.) అను సూత్రముచొప్పున ‘దిశా’ శబ్దమునకు ప్రాస్వము వచ్చును. (విస్తర.) ఇటుమథ్యాధికమగు “అప” అను నవ్యయము సమసించినది.

పయిరితి నవక్రయములగు నవ్యయిభావసమాసములు తత్సరుములగునపుడు వానిపై మరలఁ దెనుఁగువిభక్తులు నిల్పుటయుఁ గలదు. (౧౧౨ విష.) నాయథాశక్తిఁజేసి. (సభా. ౧ ఆ. ౫౭.) మొ. అవ్యయిభావసమాసము తుదిని ‘అ’ ప్రత్యయము సమాసాంత మగును. ఉదా:—“అష్టోః సమీపమ్ = సమీపమ్ (సమ్ + అప్ + అ) సమీపము (కన్నులయెదుట). సీసమీపమున మొదలగురితి ప్రయోగముల నరయునది, సాధ్యుఁడమీసము లవ్యయిభావము లుండనే యుండవు. సిద్ధసమాసములందును మహాకవి ప్రయుక్తములే ప్రయోజ్యములని యెఱుంగవగును.

కల్పతరు ౨౬౮ III తత్పురుషము. ఉత్తరపదము క్రియతో నన్వయించు చుండఁగాఁ బూర్వపదము విభక్తివ్రతుగును నుత్తరపదముతో నన్వయించుట

విస్తర. ౨౬౪ II విష:—ఇట నుపశ్చన్నమనఁగా సాధారణముగా లోక ప్రసిద్ధమయిన యక్షణానరూపము కాదనియు విగ్రహవాక్యమున నియతవిభక్తి గలది యుపసర్జనమున బడుననియుఁ బాఠసీయల సిద్ధాంతము. (చూ. “ఏకవిభక్తిచా పూర్వనిపాతే. (౧. ౨. ౪౪.) విగ్రహే యన్నియత విభక్తింత దుపసర్జనసంజ్ఞం స్యాత్. నతు తస్య పూర్వనిపాతః.” సి. కా. ౬౫౭ సూ.) బాల. వ్యాఖ్య:—“ప్రకృతేచ దిశ యోర్తధ్యే, మధ్యం మధ్యేవేత్యాది విగ్రహవాక్యేషు దిశా శబ్దస్య నియతవిభక్తిత్యాత్...”. ‘దిశ యోర్తధ్యే’ అనుచో దిశాశబ్దము నియత వత్వంతముగానే నిల్పును. కాని యానిర్వచనమునైతము లోకసాధారణనిర్వచనమునకు సాధారణముగా సరిపడుచునే యుండును. ముగ్ధబోధవ్యాకరణమున నీట “అప్రధాన”రూపమయని సూత్రింపఁబడెను. “గవా బాదేః స్వోచ్చై గౌఞ్ఞోఽనియ సః. (వృత్తి) అద్రైస్థితస్యగోః, ఆప-తప . ఉపశ్చ స్వః (ప్రాస్వ) స్యాత్. అప్రధానత్యేసతి . నన్వయసః” (ముగ్ధ. 3౩౦ సూ.)

సాధారణముగా నిందు సంభవించుచుండును. ఇందుఁ బూర్వోత్తరపదార్థములకు సామానాధికరణ్యముండదు. కాన దీనిని వ్యధికరణసమాస మందురు. రాజపురుషుఁడు వచ్చుచున్నాఁడు. ఇట 'రాజయొక్క పురుషుఁడు' అన్నది పశ్చిమత్పురుష (తాకి) విగ్రహము. రాజత్వము రాజానందును బురుషత్వము పురుషానందునే యుండును. కావున రాజత్వపురుషత్వములు సమానాధికరణములు కావు. విభిన్నాధికరణములు.

“ద్వితీయా శ్రితాతీత పతిత గతాత్వస్త ప్రాప్తాపన్నైః (౨-౧-౨౮) ద్వితీయాస్తం శ్రితాదిప్రకృతీకైః సుబన్దైః సహ వాసమస్యతే. కృష్ణం శ్రితః=కృష్ణ శ్రితః (కృష్ణ నాశ్రయించినవాఁడు). దుఃఖ మతీతో దుఃఖాతీతః=(దుఃఖము నతిక్రమించినవాఁడు).....” (సి. కౌ. సమా. ౬౮౬ సూ.) సమాసవిధాయక సూత్రమున శ్రితాది శబ్దములు తృతీయాంతములుగ నుపదేశింపఁబడినవిగాన నవి సమాసమున నుత్తరపదములుగ నిల్చును. ద్వితీయాంతము సమాస పూర్వపదమై యుండును. ఇట్లే యంతటను బూర్వోత్తరస్థితి నరయుచుండునది. ఇంకను నీవిషయమునఁ బెక్కు సూత్రములున్నవి. విస్తరభీతి నొక్కొకటిమాత్రమే చూపెదను.

‘పూర్వ సదృశ సమోనార్థ కలహ నిపుణ మిశ్ర శ్లక్ష్యైః’ (౨-౧-౩౧) తృతీయాస్త మేతైఃప్రాగ్వత్. మాసపూర్వః (మాసముచేఁ బూర్వుఁడు) ‘మాసేన + పూర్వః’ అని విగ్రహము. మాతృసదృశః, (మాత్రా + సదృశః = తల్లితో సదృశుఁడు)” “అవర సోఽపసంఖ్యానమ్ (వార్తి). మాసేన అవరో మాసావరః = (నెలచేతఁ జిన్నవాఁడు) (సి. కౌ. సమా. ౬౯౩ సూ). ఇచట కారకసూత్రములచేఁ గొన్నియెడలఁ దృతీయకుఁ బ్రాప్తి లేకున్నను నీసూత్రవిధానమునఁ దృతీయ వచ్చును. మాసపూర్వుఁడు మొ, “అన్నేన వ్యజ్ఞానమ్. (౨-౧-౩౪) సంస్కార ద్రవ్యవాచకం తృతీయాస్త మన్నేన ప్రాగ్వత్. దధ్నా + ఓదనః = (దధి + ఓదన) దధోఽదనః (దధ్నా = పెరుగు చేతఁ దడుపఁబడిన, ఓదనః = అన్నము) ఇహోస్తర్యాతోపనేక క్రియాద్వారా సామర్థ్యమ్”=(దధోఽదనములకు నంతర్యాతమగు నుపనేక క్రియ మూలమున నేకార్థి భావసామర్థ్యమును గ్రహింపవలెను). (సి.కౌ. ౬౯౬ సూ.)

“చతుర్థీ తదర్థార్థ బలిహిత సుఖ రక్షితైః (౨-౧-౩౬) చతుర్థ్యన్తార్థాయ యత్ తద్వాచినా, అర్థాదిభిశ్చ చతుర్థ్యస్తం వా ప్రాగ్వత్ యూపాయదారుః = యూపదారుః” (యూపస్తంభమునకై యగుదారువు). (సి. కౌ. ౬౯౮ సూ.) ఇచట యూపము కొఱకగు దూలమని యర్థము. సూత్రమున బలి రక్షితశబ్దముల పృథగ్గ్రహణజ్ఞాపనముచే (‘భూ లేభోఽర్థో+బలిః’=భూలేముఁకొఱకు బలి. బలి, తదర్థార్థమే

గదా). తదర్థశబ్దమునఁ బ్రకృతివికృతిభావమును గ్రహింపవలయును. యూఁగము వికృతి - దారువు ప్రకృతి. ఇట్టి జ్ఞాపకముచేత 'రద్ధనాయస్థాలీ' (వంటకొఱుగు గిన్నె యనుచోఁ బ్రకృతి వికృతిభావము లేమింజేసి చతుర్థితత్పురుషసమాసము కల్గ నేరదు. బలిరక్షితశబ్దములకుఁ బృథగ్విధానముచేత సమాసము గల్గును—'భూతే భ్యోబలిః = భూత బలిః' (భూతములకొఱుగు బలి) మొ. "అథేన నిత్యసమాసో విశేష్యలిజ్జతాచేతి వక్తవ్యమ్" (సి. కా. వార్తి. ౬౯౮ సూ.). చతుర్థితాదీసూత్ర ములోని 'అర్థ' శబ్దముతోడి సమాసము నిత్యము - మహావిభాష దీనియందు వర్తిం పదు. నిత్యసమాసములందలి విగ్రహము 'అస్వపదము'. అనఁగా సమాసగతపద ములకన్న భిన్నమైనపదములును విగ్రహమున నిలుచును. మఱియు నిందు విశేష్య లింగము వర్తిల్లును. అనఁగా "పరవల్లిజ్ఞా ద్వద్వ్య తత్పురుషయోః. (౨-౪-౨౬) ఏతయోః పరపదస్యైవ లిజ్జం స్వాత్" అనుచొప్పునఁ దత్పురుషసమాసమున స్తుతర పదలింగమే వర్తిల్లునన్న నియమముచొప్పున, నర్థశబ్దముతోడి సమాసమున నుత్తరపదీ భూతార్థశబ్దముయొక్క పులింగము నిలువదనియు విశేష్యలింగమే కల్గుననియు భావము. 'ద్విజాయ + అయమ్ = ద్వితార్థః సూపః' = (పప్పు) 'ద్విజాయ + ఇదమ్ = ద్వితార్థమ్ పయః' = (పాలు) ఇచటఁ బయశ్శబ్ద నపుంసకత్వమే యర్థశబ్దమునకుఁ గల్గినది.

"సञ्చుమీ భయేన (౨ - ౧-32)" సञ్చుమ్యంతము భయశబ్దముతో ననఁగా "భయ భీత భీతి భీ భిరితి వాచ్య" మ్మనుచొప్పున భయ - భీత - భీతి - భీతబ్దములతో సమసించు నని యర్థము. 'చోరాత్ + భయమ్ = చోరభయమ్.' (సి. కా. ౬౯౯ సూ. (ఇట్లే చోరభీతి మొ.). "అపేతా పోథ - ముక్త-పతితాపత్రస్తై రల్పశః (౨-౧-3౮) (అపేతాదిశబ్దములతోఁ బంచమ్యంతములు కొన్నిమాత్రమే సమసించును) సుఖాత్ + అపేతః = సుఖాపేతః" సుఖమునుండి తొలఁగినవాఁడు. కొన్నిపంచమ్యంతము లనుటచేతఁ బ్రాసాదపతితుఁడను సమాసము లేదు. (సి. కా. సమా. ౭౦౦ సూ.)

"షష్ఠీ" (౨-౨-౮) "షష్ఠ్యంతం సుబన్దేన సమస్యతే, సతత్పురుష ఇత్యర్థః. రాజ పురుషఇతి రాజన్ + జన్ + పురుష + సు-ఇత్యర్థాకివి గ్రహవాక్యే సమాసేసతి సుబ్ లుకి అస్తర్వర్తినీం విభక్తిం ప్రత్యయలక్షణేన ఆశ్రిత్య నలోః (నకారలోపము)" (సి. కా. ౭౦౨ సూ. బాలమ.) అని షష్ఠీతత్పురుషవిధి. "పూర్వాపరాధరోత్తర మేక దేశి నై కాధికరణే. అవయ వినాసహ పూర్వాదయః సమస్యతే. ఏకత్వసంఖ్యా విశిష్టశ్చే దవయపి. షష్ఠీసమాసాపవాదః-పూర్వం + కాయస్య=పూర్వకాయః..." "సర్వోచ్చేక దేశోఽహ్న సమస్యతే."...మధ్యాహ్నః (అహ్న మధ్యమ్). కేచిత్తు

సర్వవకదేశః కాలేన సమస్యతే-నత్వహ్నౌవ...మధ్యరాత్రః (మధ్యం రాత్రేః)" (సి. కౌ. ౭౧౨ సూ.). ఏకత్వ సంఖ్యావిశిష్టమగు సమయవితో పూర్వాదులు సమ సించును. పూర్వకాయము = శరీరపూర్వభాగమని యర్థము. 'అహన్' శబ్దముతో సమస్తములగు నేకదేశవాచకములు సమసించును. కొందఱు 'అహన్' శబ్దముతో నననేల? కాలవాచకముతో నేకదేశవాచి సమసించు నందురు. మధ్యాహ్నము = అహమయొక్క మధ్యభాగము. కాలమునకు:—మధ్యరాత్రము = రాత్రియొక్క మధ్యభాగము. ఈయేకదేశసమాసము పట్టిసమాసమున కపవాద మనఁగా నిందు పవ్యంత ముత్తరపదమై యుండును. ప్రథమాంతమగు నేకదేశవాచకము సమాస పూర్వపదమై యుండును. ఇట్లగుటచే నిది ప్రథమాతత్పురుషమనియు 'కృష్ణా శ్రితుఁడు' మున్నగునవి ద్వితీయాదితత్పురుషములనియు సమాస కుసుమావళి కారుఁడు వ్యవహరించెను. "తత్పురుషోఽష్టవిధోఽభూత్ ప్రథమాదివిభక్తి నణో కృతై ర్భేదైః...ప్రథమాతత్పురుషః...ఉత్తరః + కాయస్య = ఉత్తరకాయః..." (సమాసకుసుమావళి ౧౦౮ పుట.) ఇందు సమాసపూర్వపదము క్రియతో నన్వయించును. కావుననే "పూర్వపదార్థ ప్రధానోఽవ్యయీభావః - ఉత్తరపదార్థ ప్రధానస్తత్పురుషః" ఇత్యాదిలక్షణములు ప్రాయశఃకములని చెప్పబడెను. అహో బలపండితుఁ డిట్టివాని నేకదేశసమాసములని వ్యవహరించెను. "అదిశబ్దేన - అర గన్ను - క్రేగన్ను - సామేను - కొనచేయి - పెడతల - ఇత్యాద్యా ఏకదేశసమాసా గ్రహణైః" (అహో. ౮౮౮ పుట.)

"సప్తమీశౌణ్డేః, సప్తమ్యంతం శౌణ్డాదిభిః ప్రాగ్వద్వా - అక్షేషు శౌణ్డేః = అక్షశౌణ్డేః = (పాచికలయాటయందు సమర్థుఁడు). ఇది సప్తమీతత్పురుషము. విభక్తి కొఁటిరెండుసూత్రములుమాత్రము వై రీతిని దిక్షాత్రముగఁ జూపితినిగాని యిట్టివి పెక్కువిధులు గలవు.

కల్ప ౨౬౮ IV విషయః—కర్తృభారయము:—"తత్పురుషః సమానాధికరణః కర్తృభారయః" (౧-౨-౪౨)(సి-కౌ ౭౪౫ సూ.). సమాసమైన యాభారముగల పదార్థములు సమానాధికరణము లనిపించుకొనును. అట్టిపదములు సమసించు తత్పురుష మనఁగా నుత్తరపదార్థప్రాధాన్యము ప్రాయశఃకముగాగల సమాసము కర్తృభారయ మనిపించుకొనును. ఉదా:—నీలోత్పలము. (నీలంచ తత్ ఉత్పలంచ=ఉత్పలమందు నీలత్పలమును నుత్పలత్పలమును నున్నవి.) 'నీలోత్పలము వికసించెను' అనుచో నుత్తర పదము క్రియతో నన్వయించుచున్నదిగదా. "విశేషణం విశేష్యేణ బహుళమ్ (౨ - ౧ - ౫౭). భేదకం సమానాధికరణేనభేద్యేన బహుళం ప్రాగ్వత్ (సమస్యతే). నీలముత్పలమ్ = నీలోత్పలమ్. బహుళగ్రహణాత్ క్వచిన్నిత్యమ్ - కృష్ణపర్వః.

కృచిన్న - రామో జామదగ్న్యః" (సి.కా. 231 సూ). కర్తృభారయమునఁ బ్రాయీకముగా విశేషణము సమాసపూర్వవయవమై యుండు నగుటకై యావిధియందు విశేషణశబ్దము ప్రథమాంతముగ నిర్దేశింపఁబడెను. "పూర్వాపర ప్రథమ చరమ జఘన్య సమాన మధ్య మధ్యమ పీరాశ్చ" (అ. 1710). పూర్వనిపాతనియమార్థమిదమ్. పూర్వవైయాకరణః.....అపరస్యార్థే షశ్చ భావో వక్తవ్యః (వార్తి. 3173). అపర శ్చాసా వర్తశ్చ=వశ్చార్థః. కథ మేకపీరశ్చితి.....బహుళగ్రహణాద్భవిష్యతి" (సి.కా. 232 సూ). ఇట్లు కొన్ని కర్తృభారయములందు విశేషణము సమాసోత్తరపదమయి యుండుటయుఁ గలదు. ఇందు 'పూర్వా'దిశబ్దములు ప్రథమావిభక్తితో నిర్దేశింపఁబడుటచే వానికిఁ బూర్వనిపాతత్వము నియతమని తాత్పర్యము. వైయాకరణశబ్దము విశేషణముగా వివక్షితమయినను "వైయాకరణపూర్వః" అనరాదని తాత్పర్యము.

"శ్రేణ్యాదయః కృతాదిభిః (అ - 1 - 71), శ్రేణ్యాదిభు చ్యుష్ఠవచనం కర్తవ్యమ్. (వార్తి. 1215). ఆశ్రేణయః శ్రేణయః కృతాః శ్రేణీకృతాః" "చ్యుప్రత్యయార్థే భూతతద్భావే గమ్యే శ్రేణ్యాదీనాం సమాసోపక్తవ్య ఇత్యర్థః. శిల్పేన పణ్యేన వా జీవినాం సమాహరః శ్రేణయః....." (సి. కా. 233 సూ. బాలమ.) అభూతతద్భావమనఁగా పూర్వమున లేకయుండఁ దర్వాతఁ గలుగుట. అభూతతద్భావార్థమున "చ్యు" ప్రత్యయము తద్ధిత ప్రకరణమునఁ జెప్పఁబడును. పూర్వము శిల్పముచే జీవించుట కసమర్థు లిపుడు ధానిచే జీవింప సమర్థులుగాఁ జేయఁబడిరి యనునర్థమున "ఆశ్రేణయః శ్రేణయః కృతాః." అనువిగ్రహముగలదై "శ్రేణీకృతాః" అను సమాసము సిద్ధించునని భావము. ఇటు శ్రేణీకృత మికారాంతము. చ్యుప్రత్యయ మిటు వచ్చినచో "చ్యౌచ" అనుచొప్పున దీర్ఘమువచ్చును. 'శ్రేణీకృతాః' అను నిత్యసమాస మేర్పడును. (చూడు. "కు గలి ప్రాదయః" (అ-2 107) (సి. కా 210 సూ).

"శాకపార్థివాదీనాం సిద్ధయే ఉత్తరపదలోప సోఽపసంఖ్యానమ్ (వార్తి 1310 - 234 సూ)." "శాకః ప్రియః యస్యః శాకప్రియః..... శాకప్రియశ్చాసౌ పార్థివశ్చేతి విగ్రహే బహువ్రీహిగర్భో విశేషణసమాసః. తత్ర పూర్వఖణ్డే బహువ్రీహౌ ఉత్తరపదస్య ప్రియశబ్దస్యలోపః. దేవబ్రాహ్మణశ్చితి. దేవాః ప్రియాః యస్య స దేవప్రియః, సచాసౌ బ్రాహ్మణశ్చేతి విగ్రహః. పూర్వవదుత్తరపదలోపః. దేవపూజితో బ్రాహ్మణశ్చితి వా విగ్రహః" (సి. కా. 234 సూ. బాలమ.) శాకపార్థివుఁ డనఁగా శక్తి ప్రియ మైనదిగాఁగలరాజుని యర్థము. ఇందు

ప్రియశబ్దము లోపించినది. దీని నుత్తరపదలోపసమాసమనియే నన్నయ వ్యవహరించెను. దీనిని మధ్యమపదలోప సమాసమనియు వాడుదురు. ఈసమాసము పెక్కుస్థలములం దుపచరింపవలసిన విస్తృతవ్యాప్తి గలది. “లోకశబ్దోఽత్ర లోక సముదాయపరః. త్ర్యవయవో లోక స్త్రీలోకఇతి మధ్యమపదలోపీ సమాసః. ఏతచ్చ ‘ద్విగో ధ్లు గనపత్యే’ ఇతి సూత్రే భాష్యే స్పష్టమ్. షోడశపదార్థానా మిత్యత్ర తు ‘షోడశసఖ్యాకాః పదార్థాఇతి మధ్యమపదలోపీ సమాస ఇత్యలమ్” (సి.కా. ౭౨౭ సూ. బాలమ.) (విస్తర)

“ఉపమానాని సామాన్యవచనైః. (౨ - ౧ - ౫౫) ఘన ఇవ శ్యామో ఘన శ్యామః. ఇహ పూర్వపదం తత్పద్యతే లాక్షణిక మితి సూచయితు లాకివిగ్రహే ఇవశబ్దః ప్రయుజ్యతే. పూర్వనిపాత నిమూర్ధం సూత్రమ్” (సి.కా. ౭౩౪ సూ.)

విస్తర I అక్షర IV విషయము:—“శాకపార్థివాద్యాః—శాకపార్థివాద్యా నిపాత్యస్తే. శాకః శక్తిః ప్రధానం యస్య సః శాకప్రధానః పార్థివః = శాకపార్థివః. మేరునామా మహీశృత్ = మేరుమహీశృత్. సుగ్రీవనామా కపిః = సుగ్రీవకపిః, శ్రీహర్షనామా నృపతిః = శ్రీహర్షనృపతిః, ముఖయుక్తా నాసికా = ముఖనాసికా, త్రిగుణీకృతా జగతి = త్రిగుణి, అర్ధానశిష్టం ఘృతమ్=అర్ధఘృతమ్. ఇత్యాది శాకపార్థివాది రాకృతిగణః” (ముగ్ధ. ౩౪౯ సూ. శ్రీరామతర్కవాగీశ వ్యాఖ్య.) “పక్షే శాకపార్థివాదిత్వా దధికపదస్య లోపే ద్విచత్వారింశత్. శాకపార్థివాది ర్యథాః—శాకప్రధాన శ్చాసౌ పార్థివశ్చేతి శాకపార్థివః, అత్ర ప్రధానశబ్దస్య లోపః. శాకః శక్తిః (అనుబంధ) ఏవం దత్వా మిశ్రితః ఓదనః=దధోదన ఇత్యాది” (ముగ్ధ. ౩౫౧ సూ. దుగ్ధ. వ్యాఖ్య.) “ద్వి అధికా దశ ఇతి శాకపార్థివాదిత్వాత్ అధికశబ్దలోపే ద్వాద్యాదేశః. ఏవం ద్వావింశతిః - త్రయోవింశతిః - అష్టావింశతిః - ద్వాత్రింశత్ - త్రయస్త్రింశత్ - అష్టాత్రింశత్ - ద్వాచత్వారింశదిత్యాది...” (ముగ్ధ. ౩౫౧ సూ. శ్రీరామ. వ్యాఖ్య.) ఇట్లే - శతాబ్దము మున్నగునవియు సాధ్యములగును - (చూడు. విస్తర. II ౨౯ IV.)

అనుబంధము-విస్తర I అక్షర IV:—“జవ్యాదిసెట్టి. పచ్చళ్ళబాచత మొదలైనవి యుత్తరపదలోపములు” (బాలసరస్వతీయ టీక. ద్విగుకర్తృధారయావిత్యాది కారిక). “జవ్యాదిసెట్టి - పచ్చళ్ళబాచత - గాజులసెట్టి ఇత్యాద్యా ఉత్తరపదలోపాః...” (ఆహో. ౪౪౪ పుట.) వైవ్యాఖ్యలలోని ‘పచ్చళ్ళబాచత’ అను నుదాహృతి నరయఁగా బాలసరస్వత్యహోబలపండితులు “శాకపార్థివుడ”నుదానికి “ఘోరలు ప్రియమైనవిగాఁగలవాడ”ని యర్థము చేసికొన్నట్లు తోచుచున్నది.

ఉపమానవాచిపదములు సాధారణధర్మవాచకపదములతో సమసించును, ప్రథమా నిర్దిష్టమగు నుపమానవాచిపదము సమాసపూర్వావయమై యుండును. 'ఘనః = మేఘము, శామ్యః = నల్లనివాడు' అనుచో నేకార్థిభావలక్షణ సామర్థ్యములేదు గావున నద్దాని నీర్దిష్టకై "ఘనసదృశుఁడు శామ్యుఁడు" అని యర్థము నెన్నవలెను. అనఁగా ఘనశబ్దము ఘనసదృశాధర్మమును లక్షణాశక్తిచే నొసంగునని గ్రహింపవలెను. ఈవిషయమును విశదపఱచుటకే "ఘన ఇవ శామ్యః" అను లాక్షివిగ్రహ మేర్పడినది. 'ఘనసదృశ - శామ్య' అను రెండిటిలో నొకటిమాత్రమే విశేషణమును టకు వినిగమకము లేనందున నుపమానవాచిపదమునకుఁ బూర్వనిపాతనియమమును బ్రథమానిర్దేశముచే సూత్రకర్త విశదపఱచెను.

"ఉపమితం వ్యాఖ్యాదిభి స్సామాన్యాః ప్రయోగే. (౨ - ౧ - ౫౬). ఉపమేయం వ్యాఖ్యాదిభి స్సహ స్రాగ్వత్ (వా సమస్యతే) సాధారణధర్మ సాక్షాః ప్రయోగేసతి. పూర్వనిపాతార్థం సూత్రమ్. పురుషవ్యాఘ్రః, నృసోమః, వ్యాఖ్యాది రాకృతిగణః - సామాన్యాః ప్రయోగేకిమ్-పురుషో వ్యాఘ్ర ఇవ తూరః" (సి. కౌ. ౭౩౫ సూ.) ఉపమితమనఁగా నుపమేయము. ఉపమానోపమేయ సమభివ్యాహారమున నుపమానమే విశేషణమగు నను నియమము చొప్పునను "విశేషణం విశేష్యేణ బహుళమ్" అను విశేషణ సమాస విధాయకశాస్త్రముచొప్పునను "వ్యాఘ్రపురుషుఁడు" అను ననిష్టరూపము కలుగకుండుటకయి యీసూత్ర ముపదేశింపబడినది. కావునఁ బ్రథమానిర్దిష్టమగుటచే నుపమేయమే పూర్వపదమైయుండునని యెన్నునగును. వ్యాఘ్రశబ్దమునకు వ్యాఘ్రసదృశుఁడని యర్థము. 'తూరః' మున్నగు సాధారణధర్మవాచకము ప్రయోగింపబడునపుడు సమాసము కానేరదు. 'పురుషుఁడు వ్యాఘ్రమువలెఁ గ్రూరుఁడు' అనియే ప్రయోగింపవలయును.

'వ్యాఘ్రమునంటి పురుషుఁడు = వ్యాఘ్రపురుషుఁడు' అనురీతి సమాసము సాధువుకాదని యీసూత్రమే విశదపఱచుచున్నది. ఉపమానోపమేయ శబ్దము లకు సమాసముగల్గినపు డుపమేయవాచియే సమాస పూర్వపదమై యుండునని కదా ప్రకృతసూత్రమునకుఁ దాత్పర్యము. (విస్తర II) "భాష్యాభిః క్వాతిగ్విభిః ఇతికై యట ప్రయోగస్తు మయూర వ్యంశకాదిత్వా త్సమాధేయః - భాష్యమే

విస్తర II ౨౬౮ IV విషయము:—కొందఁ తాండ్రకపు లుపమాన పూర్వపదకర్త ధారయములను బ్రయోగించిరి. ద్వీపద - బింబోష్ఠములు చంద్రబింబాననములు (రంగ. రా. యుద్ధ ౫౩౩౪ పద్య. ౫౨౪ పు. ౬ పం. యూ. ముద్ర). కం..... పసిడి కంబము లనఁగాఁ | గరమొప్పు నగతనూజకుఁ | గరభోరులుఁ బాలుచు

వాద్ధిరితి రూపకం వా.” (సి. కా. ౭౩౫ సూ. బాలరు. వ్యాఖ్య). ‘అతిగంభీర మగు భాష్యాద్ధి యెచ్చట’ అని వై కైయటప్రయోగమున కర్థము. సాధారణ ధర్మప్రయోగ ముండుటచే నుపమితసమాసము కానేరనియు మయూరవ్యంస కాదులలోఁజేర్చి సాధుత్వము నెన్ననగుననియుఁ దాత్పర్యము.

“మయూరవ్యంసకాదయశ్చ (౨ - ౧ - ౭౨). ఏతే నిపాత్యస్తే, మయూరొ

మదనకరికరలీలన్. (నన్ని. కు. ౩ ఆ. ౨౯౧). సీ. అలికేశి లక్తకా ధరపాదతలములు నమృతాంశు ముఖశుక్తికాంఘ్రియుగము । కంబుకంఠర వ్రీహిగర్భాభ జంఘలు బిసహస్త రంభోరు లనితరుచియు । బూర్ణకుంభస్తన పులిసనితంబంబు హరిమధ్య వేదిమధ్యాభినుతియు । గుంభికుంభనితంబ కోకస్తనములు కరభోరు మృదు లతా కరయుగంబు. ఆ. వె. కామశరధిజాను క్రముకకంఠంబును । గమతపాద వికచ కమలముఖము । బల్ల వాంఘ్రితల సుబర్హిణాలకములు । నజానకై నఁ జొగడ నరిది గాదె. (నన్ని. కు. ౮. ఆ. ౧౮ ప). చ. సరసిజశస్త హస్తములఁ జంద్రనిభాస్యముఁ గంబుకంఠమున్... గ్రసించిరి మాంసభక్షకుల్. (భాస్క. రా. ఆరణ్య. ౨ ఆ. ౨౭౨ ప). పయివానిలోని “అలికేశి-అమృతాంశుముఖ-మున్నగు నుపమానపూర్వ పద బహువ్రీహులు నిర్దుష్టములు. అట్లే సరసిజశస్త హస్తములు మున్నగు నుప మానసాధారణ ధర్మసమాసములును లక్షణసమంచితములై. ఇంక - రంభోరులు - కోకస్తనములు కంబుకంఠము మున్నగు నుపమానపూర్వపద కర్త ధారయములు లక్షణసమృతములు కానేరవు. ఇట్టిప్రయోగములు కవిత్వయమువారు నాచన సోముఁడు శ్రీనాథుఁడు మున్నగువారి గ్రంథములలోఁ గానరాలేదు కాని ‘కాలి దాసే యిట్టి ప్రయోగమును జేసియున్నాఁడు. “అముం పురః పశ్యసి దేవదారుం । పుత్రీ కృతోసా వృషభధ్వజేన । యో హేమకుమ్భస్తన నిఃసృతానాం । స్కన్దస్య మాతుః పయసాం రసజ్ఞః” ‘ఏ దేవదారువృక్షము పార్వతీదేవిచేతఁ బుత్రునిగాఁ చేయఁబడినదో యిట్టిదాని నెడుటఁ జూచితివా’ యని తాత్పర్యము (రఘువంశము. ౨ సర్గము ౩౬ శ్లో.) (దేవదారువృక్షమునః—“హేమ్నః కుమ్భ ఏవస్తనః తస్మాన్ని స్సృతానాం పయసా మమ్బూసాం రసజ్ఞః”. (స్కన్దపక్షమున) “హేమకుమ్భ ఇవస్తన ఇతి విగ్రహః పయసాం క్షీరాణామ్.....స్కన్దసమానప్రేమాస్పద మితిభావః...” (మల్లినాథవ్యాఖ్య) ఇట్టియెడల “చంద్రసదృశం ముఖమ్” = చంద్రముఖము అను రీతిని మధ్యమలోపసమాసమును బై మహాకవు లంగీకరించిరా యని యాలోచింప వలసియున్నది.

వ్యంసకః=మయూరవ్యంసకః. వ్యంసకో ధూర్తః,..."(సి. కౌ. 2౫౪ సూ). "వ్యంసక శ్చాసౌ మయూరశ్చ" అని విగ్రహము. ధూర్తమగు నెమిలి. ఏశేష్యమునకుఁ బూర్వనిసాతము సిద్ధించుటకయి సూత్ర ముపదేశింపబడెను. "ముఖమేవ పజ్జ జమ్ = ముఖపజ్జజమ్" = "ముఖపంకజము" అనుచో ముఖమువంటిపంకజమని విగ్రహము చేయరాదు. ఇంక, పంకజమువంటి ముఖమని యుపమితరసమాసమును గాని 'ముఖమనెడి పంకజము' అని రూపకసమాసమునుగాని గ్రహింపవలయును. ఆ మాస్థలములందలి సందర్భమునుబట్టి యుపమితరూపకములను నిర్ణయించుకొనవలయును. (విస్తర II) 'మయూరవ్యంసకాదయశ్చ' అను ప్రకృతసూత్రమే రూపక సమాసవిధాయకశాస్త్రమును నని గ్రహింపవలయును.

"నా స్తి కించన యస్యసః=అకించనః, నా స్తి కుతో భయం యస్య సః=అకుతో భయః" అనునవి మొదలగు నన్యపదార్థప్రధానములు సయితము బహుప్రీహి కపవా

విస్తర III. ౨౬౮ IV విషయము:— "ముఖచన్ద్రం పశ్యామి త్యేత్ర కిం ముఖం చన్ద్ర ఇవే త్యుపమా. ఉత ముఖమేవేతి రూపక మితి సన్దేహః. సాధకబాధకయో ర్ద్వయో రేకతరస్య సద్భావే పునః న సన్దేహః. యథా 'ముఖచన్ద్రం చుచ్ఛతి' ఇత్యేత్ర చుచ్ఛనం ముఖస్యానుకూల మిత్యుపమాయా స్సాధకమ్. చన్ద్రస్య తు ప్రతికూలమితి రూపకస్య బాధకమ్. "ముఖచన్ద్రః ప్రకాశతే" ఇత్యేత్ర ప్రకాశాభ్యో ధర్మః రూపకస్య సాధకో ముఖే ఉపచరితత్వేన సద్భువతీతి నోపమాబాధకః... .. "సున్దరం వదనామ్బుజమ్" ఇత్యాదౌ సాధారణ ధర్మప్రయోగే 'ఉపమితం వ్యాఖ్యాదిభి స్సామాన్యాప్రయోగే' ఇతి వచనాత్ ఉపమా సమాసో న సంభవ తీతి ఉపమాయా బాధకః - ఏవం చాత్ర మయూరవ్యంసకాదిత్వా రూపకసమాస ఏవ" (సాహిత్యదర్పణము ౧౦ పరి. 2౫2 కారిక. ౬౨3 - ౬౨౪ పుటలు), పయిరితిని సాధకబాధకముల పరిశీలనమునకు వలనుపడకుండునట్లుగ నుపమారూపక ముల సాంకర్మ్యమును మాఘకవి ప్రయోగించియున్నాఁడు—లిలజ్ఞయిషతో లోకా | నలజ్ఞా నలఘీయసః | యాదవామ్నా నిధీన్ రుధ్ధే | వేలేవ భవతః క్షమా (శిశుపాలవధ. ౨ సర్గము. ౫౮ శ్లో). యాదవులనెడి సముద్రములను నీయొర్తి చెలియలికట్టవలె నరికట్టుచున్నదని యర్థము. "జలపూరణముచే లోకముల నాక్రమించునవి సముద్రములు. పరాక్రమముచే లోకముల నతిక్రమించునవి యాదవ నైనవములు" అనురీతిగల సాధారణ ధర్మప్రయోగముచే నుపమితము బాధితము గాన యాదవులనెడి యంభోనిధులని రూపకసమాసమును గ్రహింపవలయును గాని "వేలేవ" = చెలియలికట్టవలె నను కంతో క్తమగు నుపమ సంగీకరింపకతీరదు "వస్తువు

సాధారణధర్మప్రయోగా తత్తరూపక మేవ. వేలేవే త్యుపమైవ.” (అహో రరగి పు) (అనుబం) “యాతవ్యపార్థిగ్రాహది | మాలాయా మధికద్యుతిః | ఏకార్థతన్తు ప్రోతాయాం | నాయకో నాయకాయతే” (శిశు. ౨ స. = 3 శ్లో) ఇందును ‘నాయకాయతే’ అనెడి యాచారార్థ కృజ్ఞుచే నుపమను గ్రహించకతీరదు. ఏకార్థతన్తు ప్రోతాయా వ్యుచదానిచే మాలికయందే గ్రుచ్చుబనుట సరియగును గాన రూపకమున కనుకూలత గలదు. కాన నిందును రూఃకోపమసంకరము చెప్పందగియున్నది. ద్వాదశరజమండల మనెడి మాలికయందు విడిగీడువు నాయకమణివంటివాఁ డని తాత్పర్యము. “ఏకార్థతన్త్వి త్యత్ర రూపకత్వే అధిష్ఠాన తిరోధానేన ఆరోప్య మాణ తన్తుత్వన్యైవ ఉపాద్భులకత్వా త్ప్రోతత్వసిద్ధిః. తద్భులాదేన పార్థిగ్రాహది మాలాయామి త్యత్రాపి రూపకమేవ. నాయకాయత ఇత్యత్ర తూపమైవ. అన్యథాను శాసనవిరోధాత్.” (అహో. రరగి పు). (సి. కా. కృజ్ఞోవిధి ౨౬౬గి సూ). ఇట్టి యొడల నరసింహసంకర మనఁదగు నని విన్నకోట పెద్దన వచించెను. “నరసింహ సంకరము,.....ను. పనితో దగ్గుఁడు విశ్వనాథుఁ డనిలోఁ బర్వన్యచందంబు నన్ | గనుపట్టున్ బటహారవంబు మొరయం గర్జింపమానోద్ధతిన్ | దనరించున్ రుధిరాపగా నికరముఁ దదోద్భవభావంబ్రమ | ధ్వజకోదండపయోధర ప్రవిగళ మ్మాడావలీవర్షముల్” (కావ్యాం. ౬ ఉల్లా. ౧౦ ప) రూఃకోపమసంకరము.

అనుబంధము. విస్తర III ౨౬౮ IV విషయము:—ఈక్రింద నుదాహరింపఁబడు యాతవ్యేత్యాది శ్లోకమందువలెనే యిందును నుపమారూపక సంకరమును మల్లికార్జునుఁడు వ్రాయుకుండుట సరికాదని యహోబలపతి చర్చించెను (అహో. రరగి పు).

ఇట్టియొడల శబ్దసాధర్మ్యమేకాని యర్థసాధర్మ్యము లేమింజేసి సాధారణ ధర్మప్రయోగము లేదనియే తలంచి యుపమిత సమాసము చేయనగునని వైయాకరణులు చెప్పుచున్నారు—“సాధారణధర్మస్యానుగామిత్య మేవేతిమతే, నాత్ర విశేషణ స్యానుగామిత్యమ్. ఏకత్ర ల్ఘనం జఃవూరణే నాక్రమణమ్. అన్యత్ర విజయ ఇత్యాద్యర్థభేదస్య విద్యమానత్వాత్. అత ఏవ భాష్యాభిః క్వాతిగమిభ్యః, క్వచాల్పవిషయా మతిరికైటాక్తై ఏకత్ర గాంభీర్యం దుష్ప్రవేశత్వమ్, అన్యత్ర దుర్విజ్ఞేయత్వమితి వానుగామిత్య మిత్యభియుక్తై రుక్తమ్. యనోరమాయాంతు ‘అత్ర గామ్భిర్యేణ సాదృశ్యం న వివక్షితం. కంతు విలతదురవగాహ త్యాదినా, తస్య ప్రయోగోనాస్త్యేవేతి సమాసో నిర్భాగ ఏవేత్యుక్తమ్. అశ్రిత్య శబ్దమాత్రం సాధర్మ్య మిహాపి సంభవతీత్యాలుంకారికయతమ్,.....” (అహో రరగి పు.).

దములగుచుఁ ద్రిపదతత్పురుషములనుపేర దీనికి (మయూరవ్యంకాదికాస్త్రమునకు) లక్ష్యములగుచున్నవి. “న బ్రాహ్మణోఽబ్రాహ్మణః” (బ్రాహ్మణుఁడు కానివాడు.) ‘న అశ్వః=అనశ్వః’=అశ్వము కానిది. ఇత్యాదులు నభోతత్పురుషములు “అతి క్రాంతో మాలా మతి మాలః” మాల నతిక్రమించినవాడు. మున్నగునవియు (పూర్వపదార్థ ప్రధాన తత్పురుషములు) “ప్రగతః ఆచార్యః=ప్రాచార్యః” (ప్రాదిసమాసములు) మున్నగునవియుఁ (కుగతిప్రాదయః. సి. కా. 2౬౧సూ.) దత్పురుషములై. “పుంవత్కర్తృ భారయజాతీయదేశీయేషు (౬-3 ౪౨) కర్తృభారయే జాతీయదేశీయయోశ్చ పరతః భాషితపుంస్కాత్పరః ఊజభావోయస్మిన్ స్తథా భూతం పూర్వం పుంవత్..... మహానవమీ (మహతీ నవమీ) కృష్ణచతుర్దశీ (కృష్ణాచ సా చతుర్దశీ).” (సి. కా. 2౪౬) ఇత్యాదిసూత్రములచొప్పునఁ గర్తృభారయమునఁ బుంవద్భావమగును. మహచ్ఛబ్దతకారమునకు ‘ఆ’కారాదేశ మగును.

భాషితపుంస్క మనఁగాఁ బున్న పుంసకత్వములందుఁగాని పుంస్త్రీత్వములందుఁ గాని (తుల్యప్రవృత్తినిమిత్తకము) యర్థభేదములేక వర్తించునది. (౨౬౪ IV. బహువ్రీహి). ఉదాః—“శుక్లః పురుషః - శుక్లాస్త్రీ. మృదుః పురుషః - మృదు వస్త్రమ్.” ఇట్లు శుక్ల - మృదు ప్రభృతిశబ్దములు భాషితపుంస్కములు. “శుక్లాచ సా తనుశ్చ = శుక్లతనుః. (శుక్లయగు తనువు = శుక్లతనువు) ఇందు స్త్రీలింగశుక్లా శబ్దము పుంలింగమువంటిరూపముతో నిల్చెను. ఇట్లే మైనదుదాహరించిన “కృష చతుర్దశీ - మహానవమీ” అనుస్థలములందును బుంవద్భావము నరయునది. ఊజస్త్రమునకుఁ బుంవద్భావము రాదు. ఉదాః—“వామోరూభార్యః”=వామోరు వగు ననఁగా రమ్యమగు “ఊరు” వనఁగాఁ దొడగలభార్యగలవాఁడు=వామోరూ భార్యుఁడు. మొ. “రాజాహస్సభీభ్యష్టచే (౫-౪-౯౧) ఏతదంతాత్ తత్పురుషాష్టచ స్యాత్ - పరమరాజః - అతిరాజః - కృష్ణసఖః (సి. కా. 2౪౮ సూ.)” ఇత్యాది విధులచొప్పునఁ దత్పురుషసమాసమున ననఁగాఁ దత్పురుష కర్తృభారయ ద్విగువుల ననేకములగు సమాసాస్తప్రత్యయములు మున్నగునవి వచ్చును. విస్తరభీతిని వివరింపలేదు.

కల్ప. ౨౬౪ V విషః—ద్విగుసమాసముః—సమానాధికరణతత్పురుషసమా సములలో సంఖ్యావాచక పూర్వపదకసమాసములు ద్విగుసమాసములు. ౧. తద్ధితార్థ ద్విగువు. ౨. ఉత్తరపదద్విగువు. 3. సమాహారద్విగువు.

“సంఖ్యాపూర్వోద్విగుః. (౨-౧-౫౨) తద్ధితార్థ (2౨౮ సూ.) ఇత్యత్తోక్తః త్రివిధః సంఖ్యాపూర్వోద్విగుః స్యాత్.” “బాలమః—తద్ధితార్థే విషయే, ఉత్తరపదేష

పరతః, సమాహారేచ వాచ్యే ఇత్యేవం త్రిప్రకారో యః సంఖ్యాపూర్వః సమాస ఉక్తః సద్విగురితియావత్.” (సి. కౌ. ౭౩౦సూ.) “తద్ధితార్థోత్తరపదసమాహారేచ” (౨-౧-౫౧) అనుసూత్రమునఁ, (సి. కౌ. ౭౨౮ సూ.) దద్ధిత ప్రత్యయార్థమువిషయ మగునపుడును నుత్తరపదము పరమగునపుడును సమాహారముందును (సమాహము-మొత్తము) దిగ్వాచక సంఖ్యావాచకములు సమానాధికరణపదముతో సమసించునని చెప్పబడెను. అట్టి మూడువిధముల స్థలములందలి సంఖ్యాపూర్వపదస్థలములు ద్విగుసంజ్ఞగలవని యర్థము. ఉదాః—“పశ్చాభి గ్లోభిః క్రీతః = పశ్చాగుః.” ఇది తద్ధితార్థద్విగువు, ఇందు “క్రీతః” అనునర్థమును ద్విగుసమాసము చెప్పుచున్నది గానఁ దద్ధిత ప్రత్యయము నిల్వలేదు. (ఉక్తార్థానా మప్రయోగః). ఇంక నుత్తరపదపరక ద్విగువుః—“పంచ గావో ధనం యస్యేతి త్రిపదే బహువ్రీహౌ అవాస్తతత్పురుషస్య వికల్పే ప్రాప్తే - ‘ద్వద్వ్య తత్పురుషయో రుత్తరపదే నిత్యసమాసవచనమ్’ (వార్తి. ౧౨౮౭).....పశ్చాగవధనః” = పంచగవధనము = విరుగోవులు ధనముగాఁ గలవాఁడు. ఈబహువ్రీహిలోని ‘పంచగవమ్’ అనునది తత్పురుషము. మహావిభాషచే నట్టితత్పురుషమునకు వైకల్పికత్వము కలుచుండఁగాఁ బైవార్తికము చొప్పున నిత్యత గల్గినది. కాఁగా నట్టి యుత్తరపదపరకగు సమాస ముత్తరపద పరద్విగువున కుదాహరణమగుచున్నది. సమాహారద్విగువునకుః—“పశ్చానాంగవాం సమాహారః = పశ్చాగవమ్ = అయిదుగోవుల మొత్తమని యర్థము. “ద్విగురేక వచనమ్. (౨-౪-౧) ద్విగ్వర్థః సమాహారః ఏకవత్ స్యాత్” (సి. కౌ. ౭౩౧ సూ.), “స నపుంసకమ్. (౨-౪-౧౭) సమాహారే ద్విగు ర్ద్వద్వ్యశ్చ నపుంసంస్యాత్. పరవల్లి జ్ఞాపవాదః - పశ్చాగవమ్.....” (సి. కౌ. ౮౨౧ సూ.) అనుసూత్రముల చొప్పున సమాహారద్విగువు నపుంసకము నేకవచనాస్తము నగును. (విస్తర I) పశ్చా గవము=అయిదుగోవుల సమాహము. “అకారాన్తోత్తరపదో ద్విగుః స్త్రియా మిష్టః” (వార్తి. ౧౫౫౬ ౮౨౧ సూ.) ద్విగువులోని యుత్తరపదము ‘అ’కారాంత మగునపు డాద్విగువు స్త్రీలింగమగును. “ద్విగోః. (౪-౧-౨౧) అదన్తా ద్విగోర్ద్విప్ స్యాత్” (సి. కౌ. ౪౭౧ సూ.). స్త్రీత్వమునం దదంతద్విగువునకు జీప్సత్వయము

విస్తర. I ౨౬౮ V విషయః—ఆంధ్రలాక్షణికులు నైమూడువిధములలోఁ జేరినిచోటులందును సంఖ్యాపూర్వపదకర్తృధారయమును (ముల్లోకములు) సంఖ్యా పూర్వపదమధ్యమపదలోపిసమాసములను నైతము (ముప్పది) ద్విగువులని వ్యవహరింతురు. (విష. ౨౮౩) “ద్విగోరమిశ్రతాయాంతు । ప్రాయ ఏకత్వ మిష్యతే । మిశ్రతాయాం బహుత్వం స్యాత్” (అధర్వణుడు). (చూ. ౨౮౪ విష.)

వచ్చును. "త్రయాణాం లోకానాం సమాహారః త్రిలోకీ" = త్రిలోకములు "పశ్చాన్నాం నలానాం సమాహారః = పశ్చాన్నల = పశ్చాన్నలీ" "పాత్రాద్యస్తవ్య న" (వాద్రి. ౧౫౫౯. సూ. ౮౨౧.). "బాలమః—పాత్రాదిర్గణః-తదస్తవ్య సమాహారద్విగోః న స్త్రీత్యమితి వక్తవ్య మిత్యర్థః" (సి. కౌ. ౮౨౧ సూ.). పాత్రాదులగు 'అ'కారాంత శబ్దములు త్తరపదములగునపు డాద్విగువు స్త్రీలింగముకాదు. ఇంక నపుంసకమే యగును. ఉదాహరణము—ద్విపాత్రము - త్రిపాత్రము - త్రిభువనము. మొ.

పయిరితిని మున్విధములగు స్థలములందే ద్విగుసమాస మంగీకరింపబడుట చేత చతుర్ద్యుగములు - త్రిపురుషులు - త్రిలోకములు - పంచపాండవులు - శతాబ్దములు మున్నగునవి ద్విగువులు కానేరవు. అయ్యవి తత్పురుష భేదములై (కర్తృభార యములై) యనవలయును. (విస్తర. II)

విస్తర. II ౨౬౮ V విషయము—చతుర్ద్యుగములు మున్నగు సమాసములై యసాధువులని కొందఱు యాశయము, 'తద్దికార్థోత్తరపద సమాహారేచ' (సి. కౌ. ౭౨౮ సూ.) అనుసూత్రమునఁ జెప్పబడిన మూడువిధములలోను బయిరితిని సమాస మేదియుఁ గాకుండుటచేత వానిద్విగుసమాసమునకే సాధుత్వము లేదని వారి యాశయము. "దిక్ సంగ్రహే సంగ్రహాయ్. (౨-౧-౫౦)" "బాలమః—దిక్ సంగ్రహే సమానాధికరణేన సుబస్తేన సమస్త్యేతే స తత్పురుష ఇత్యర్థః" (సి.కౌ. ౭౨౭ సూ.). అనుచొప్పున దిగ్వాచకములు సంగ్రహవాచకములును సంగ్రహవాచిత్యమందే సమానాధికరణమగు సుబంతముతో సమసించునని చెప్పబడుటచేత నవి "సప్తర్షయః = సప్తర్షులు" అనుదానివలెనే సంగ్రహవాచకములై యనఁదగును. (చతుర్ద్యుగములు = కృత త్రేతా ద్వాపర కలియుగములకే సంగ్రహము. కాన వానిసమాసము సాధువనఁ దగును. చతుశ్రుతులు నేరకయున్నవి నాకు శక్యమే (నిర్వ. ౧ ఆ. ౧౮ ప.) ము.....వినరు నెవ్వారం ద్రిలోకంబులన్. (ద్రోణ. 3 ఆ. ౧౬౨.) 'చ. కొను మిదే నీమనఃప్రియుని గోమలి వీడు చతుశ్శతాబ్దముల్ । మను నిటమీడు..... (ఆర. 2 ఆ. ౨౫౧.) 'చతుశ్శతాబ్దముల్' అనునది తక్కినవానివలె సంగ్రహవాచికాదనక తీరదు. కాన నిట "చతుశ్శతసంఖ్యాః అబ్దాః" అనురీతి విగ్రహముగల యుత్తరపదలోప మనఁదగును. (చూడు. విస్తర II ౨౯ IV విష.) (౨౬౮ IV విష.) "షోడశపదార్థానా మిత్యత్ర తు షోడశసంఖ్యాకాః పదార్థా ఇతి మధ్యమ పదలోపీ సమాసః" (సి. కౌ. ౭౨౭ సూ. బాలమ. వ్యాఖ్య.) ఇంకఁ బాత్రాదుల లోనిదగు 'త్రిభువనమ్' అనుదానికి "త్రిభువనీ" అనురూప మెట్లు సిద్ధించునని యాలోచింపవలసియున్నది. చ.....కలితప్రభవస్థితి సంహృతిక్రియా । నిరతి;

ఇవి సంజ్ఞావాచకములు కావు గాన “దిక్ సంఖ్యే సంజ్ఞాయామ్” (౨-౧-౫౦) (సి. కా. ౨౨౭ సూ.) అనుసూత్రముచొప్పునః గర్వ భారయములు కానేరవనియు “త్రిసంఖ్యాకాః లోకాః త్రిలోకాః” అనురీతిని మధ్యమపదలోప సమాసము నంగీకరింపనగుననియుఁ బ్రామాణికుల యాశయము. “త్రిలోకశబ్దస్య అసంజ్ఞా క్వాత్ త్ర్యవయవోలోకః ఇతి మధ్యమపదలోపీ సమాసః” (సి. కా. ౨౨౭ సూ. బాలను. వ్యాఖ్య.) ఇట్లే ‘శతాబ్దములు - శతాబ్దము’ అనురూపములును సాధువు లగుచున్నవి. “శతసంఖ్యాకాః అబ్దాః శతాబ్దాః = (శతాబ్దములు) శతావయవో అబ్దః శతాబ్దః = (శతాబ్దము)” దీనివలన ‘శతాబ్ది’ అనుసమాహారద్విగర్హము నిర్వహింపఁబడుచున్నది. “దిక్ సంఖ్యే సంజ్ఞాయామ్” అనుసూత్రముచేఁ కర్వ భారయసమాసము రాఁగా “త్రయశ్చ తే లోకాశ్చ | త్రిలోకాః-(త్రిలోకములు)..... అనురీతిని నీశబ్దములు పాణినీయముచేతనే సాధితములైనవి” అనెడి బ్ర॥ శ్రీ. పోతుకుచ్చి సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రిగారివ్రాత వైసందర్భమునుబట్టి సరికాదనుట స్పష్టము (పాణినీయము - కావ్యవాఙ్మయము. ౪౧ పు.).

కల్ప. ౨౬౮ VI. విష. బహువ్రీహిసమాసముః—సమానాధికరణములగు పదముల కన్యపదార్థ బోధకత్వమునఁ గల్గునది బహువ్రీహిసమాసము. ఉదాః— “పీతమ్+అమృతమ్+యస్య సః=పీతామృతః” = (పీతాంబరుడు - పచ్చనివస్త్రముగల వాడు. ఇది తద్గుణసంవిజ్ఞానబహువ్రీహి యనఁబడును. పీతాంబరుడు వచ్చె ననుచోఁ పీతాంబరునితో నంబరము సంయతము వచ్చును. “దృష్టః సాగరోయేనసః= దృష్టసాగరః” = దృష్టసాగరుడు = చూడఁబడిన సాగరముగలవాడు. ఇది యతద్గుణసంవిజ్ఞాన బహువ్రీహి యనఁబడును. దృష్టసాగరుడువచ్చె ననుచో దృష్ట సాగరుడు మాత్రమే వచ్చును. సాగరము రానేరదుగదా, బహువ్రీహిసమాసము సమానాధికరణములగు ప్రథమాంతములకే కల్గును. అయ్యవి ప్రథమేతరమగు ద్వితీయాదులయర్థమును జెందుచుండును. ద్విపదబహువ్రీహి బహుపదబహు

వివ ర్తితత్త్రిభువనీ మహనీయుని, దైత్యమర్ది.....(శల్క. ౧ ఆ. ౨౬౫). స్రగ్ధర. భువనీ చక్రాచలేంద్రాంబుధి కుహరదిశావృత్తమై.....(భేరీరవ) (నన్నె. కు. ౧౧ ఆ. ౬౩౩). ఇట్లు భువనీశబ్దము వెలయుచుండుటచేత “త్రిసః భువన్యః = త్రిభువన్యః - తాసు మహనీయః” అనురీతి నర్థము చేయనగును. మ. ధరణీనాథ.....ఈ | యరదం బెక్కి వధింపు మీవును మదీయస్సారసా రథ్యని | ర్భరభంగిన్ దశకంధరుం ద్రిభువనీభంగోన్నమత్కంధరున్. (ఆర. ౭ ఆ. ౧౪౭ ప.)

వ్రీహీయు నుండును. ఉదా:—“ఆరూఢో వానరో యం సః = ఆరూఢవానరో వృక్షః.” (వానరము దేని నధిరోహించెనో యది యనఁగా నట్టివృక్షము “ఆరూఢ వానరము” అనిపించుకొనును. ఇట్లే తృతీయార్థమునందు;—“ఊఢో రథో యేన సః = ఊఢరథః = ”(ఊఢరథము వృషభము). దేనిచే రథము వహించుబడెనో యది యూఢరథ మనిపించుకొనును. ఇట్లు ద్వితీయాదివిభక్త్యన్తాన్యపదార్థముల బహువ్రీహులు సంభవించునని పాణినీయుల యాశయము. కాని ప్రథమావిభక్త్యర్థ మందును బహువ్రీహిగలదని ముగ్ధబోధవ్యాకరణాశయము. “ద్వితీయాన్తాద్యన్య పదార్థా బహువ్రీహయ ఇతి సర్వే మన్యస్తే. స్వమతేతు ప్రథమాన్తాన్యపదార్థోపి, యథా సహ మాత్రా వర్తతే యోఽసౌ = సమాత్యకః = (ఎవఁడు తల్లితోఁ గలసి యున్నాఁడో వాఁడు సమాత్యకుఁడని పించుకొనుచు) ఏవం సమపక్షః - సహ మకః” (ముగ్ధ. 3. 28. దుగ్ధా. వ్యాఖ్య). పాణినీయులమతమున వ్యధికరణ పద బహువ్రీహి సమ్మతముకాదు. “సమానాధికరణానాం బహువ్రీహి ర్వక్తవ్యః, కింప్ర యోజనమ్. వ్యధికరణానాం మాభూదితి. పశ్చుభిః భుక్త మస్త్యేతి” (మహా భాష్యము. 1. 1. 1. పా. 1. ఆహ్ని. ౪౫౦. పు.) . ‘సప్తమీ విశేషేణే బహువ్రీహా’ (1. 1. 37). “సప్తమ్యస్తం విశేషణంచ బహువ్రీహా పూర్వం ప్రయోజ్యమ్, కణ్ఠేకాలః, అతఏవ జ్ఞాపకా ద్యవ్యధికరణపదో బహువ్రీహిః” (‘సి. కౌ. ౮౯౮. సూ). అను దీక్షితులవారివృత్తిచొప్పున వ్యధికరణపదబహు వ్రీహి పాణినీయసమ్మతమే కాదా యని శంకింపరాదు. “సప్తమ్యుపమాన పూర్వ పద సోఽత్తరపదలోపశ్చ. సప్తమ్యస్తం ఉపమానంచ యస్య తస్య పదాన్తరేణ సమాసః ఉత్తరపదలోపశ్చ భవతీత్యర్థః. కణ్ఠేఘః కాలః యస్య సః కణ్ఠేకాలః. ఉష్టముఖమివ ముఖం యస్య సః ఉష్టముఖః.....” (1. 1. 1. పా. 1. ఆహ్ని. ౪౫౦. పు. ప్రదీపోద్ద్యోతసహిత మహాభాష్యము). (బాలమనోరమాసహిత. సి.కౌ. అనేక మన్యపదార్థే. (1. 1. 28.) పుట. ౮30, సూత్రమునొద్ద). అనుచొప్పునఁ బాణినీయు లట్టియొడల సామానాధికరణ్యమునే సంపాదించుచున్నారు. “యద్యపి కణ్ఠేస్తభ్యః ప్రథమాన్త ఏవాత్ర బహువ్రీహా పూర్వపదమ్. తస్య కాలశబ్దేన సామానాధికరణ్య మస్త్యేవేతి (విస్తర 1) కథం సప్తమీగ్రహణం వ్యధికరణపద బహువ్రీహి జ్ఞాపకమ్. కించ విశేషణత్వా దేవసిద్ధే కిం వా సప్తమీగ్రహణేన.”

విస్తర. I. 2౬౮. VI విని:—ఇట్టిస్థితిలో బ్రహ్మశ్రీ పోతుకుచ్చి సుబ్రహ్మణ్య శాస్త్రిలుగారు “మనుమూర్ధః” అనునది.....‘ఉష్ట’ముఖః’ అనుదానివలె సమానాధికరణబహువ్రీహిగానే సాధితమైనది. దీనిని శ్రీశాస్త్రిగారు వ్యధికరణ

(బాలమ. సి. కౌ. ౮౯౮. సూ. వ్యా.). పయిరీతిని వ్యధికరణబహు ప్రీహి నంగీ కరింప నక్కఱలేకున్నను బాణిన్యాచార్యసూత్రములోని సప్తమీ గ్రహణము వ్యర్థము కావలసివచ్చు ననుభీతిచేతఁ బాణినియవ్యాఖ్యాతలు వ్యధికరణబహు ప్రీహినిసయిత మంగీకరించిరి. పాణినియునిసూత్రములోని సప్తమీశబ్దము సప్తమ్యంత బహుప్రీహి యనుట ప్రమాదము. వ్యధికరణబహుప్రీహులు కంటే కాలాదులు.” (పాణినియము, కావ్యవాజ్ఞయము 3౯. పుట). అని యెట్లు వ్రాయఁగడంగిరో తెలియకున్నది. వెనుక నుదాహరించిన మహాభాష్యదాహరణములనుబట్టి “ఉష్ట ముఖః” అనుదానివలెనే “కణ్ఠేష్ఠః కాలో యస్యసః కణ్ఠేకాలః” అనునదియు సమానాధి కరణబహుప్రీహియనుటలో విరోధమేమియుఁ గన్పట్టదు. ఇట్లు “సప్తమీ విశేషణే బహుప్రీహా” అను పాణినిసూత్రములో సప్తమీ గ్రహణమున సప్తమ్యంతపద ఘటితోపపదసమాసమునకే పూర్వనిపాతము విధింపఁబడెనని గ్రహింపవచ్చును. వ్యధికరణబహుప్రీహి జ్ఞాపిత మగుచున్నదని వ్యాఖ్యాతలు వ్రాసేరేకాని ముని త్రయమువారు వచింపలేదు. ఇట్లే “ప్రహరణార్థేభ్యః పరే నిష్ఠాసప్తమ్యా” (వార్తి. ౧౮౨౫). “(వాహితాగ్న్యాదిషు.” (౨. ౨. 32) అను సి. కౌ. ౯౦౦. సూత్రమునొద్దది). మున్నగుస్థలములందును “దణ్డః పాణిగతః యస్యసః దణ్డపాణిః” అనురీతిని విగ్రహము నంగీకరించి సామానాధికరణ్యమును సంపాదించునగును. ఇట్టి వానినిబట్టి సప్తమ్యంతపదఘటితోపపదసమాసమునకుఁ బరనిపాతము జ్ఞాపితమగు చున్నదని వ్యాఖ్య చేయవలసియుండును. ఇట్టిస్థితిలో వ్యధికరణబహుప్రీహి పాణి నీయసప్తతముకాదని నేను వ్రాయుటలో (చిం. వి. ప. ౧౧౫. పు. ౮౧. విష). నేమి విరోధ మున్నదో తెలియకున్నది.

ఇట్లుగుటచేత నీక్రిందిరీతిని వ్రాసిన శ్రీసుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రులుగారివాక్యములు సరికావని గ్రహింపవలెను. “శ్రీశాస్త్రిగారియశయ మేమో నాకుఁ దెలియదు. పాణినియానుశాసకులగు ముగ్గురు మహర్షులును నేకకంతముగా వ్యధికరణబహు ప్రీహి పాణినియసప్తతమని చెప్పియున్నారు.” (పాణినియము - కావ్యవాజ్ఞయము. 32 పుట.) మహాభాష్యకర్త సామానాధికరణ్యమును జూపుచు వివరించిన “సప్త మ్యుపమాన పూర్వపద సోఽత్యంతరపదలోపశ్చ” “సప్తమ్యంతం ఉపమానంచ యస్య తస్య పదాంతరేణ సమాసః ఉత్తరపదలోపశ్చ భవతీత్యర్థః. కణ్ఠేష్ఠః కాలో యస్యసః కణ్ఠే కాలః.....” (మహాభాష్యము. ౨ అ. ౨ పా ౨ ఆహ్ని. ౪౫౦ పుట. ప్రదీపాద్వ్యోతనహితమహాభాష్యపుస్తకము.) అనుభాష్యపంక్తులను గొంత మార్చి స్వవాదానుకూలము లనుకొనుచు సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రులుగా రుదాహ రించుట వింతగ నున్నది. వీరి మఱికొన్ని యపసిద్ధాంతములు:—

“త్రిలోకీ - త్రిలోకాః - త్రిభువనమ్ - త్రిభువన - త్రిభువాన” ఇక్కడ మహాకవి ప్రయుక్తములగునపుడు పాణినీయసూత్రములతో సమర్థింపబడిన యట్టిచెల్ల సంజ్ఞావాచకములని బ్రహ్మశ్రీ, సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రీగారు ధారాళముగా వచించిరి. (పాణినీయము - కావ్యవాఙ్మయము ౪౦ పు.) “త్రిలోకశబ్దర్య అసంజ్ఞా త్వాత్” (బాలమ. వ్యా. సి. కా. ౭౨౭ సూ.) అని వాసుదేవదీక్షితులవారు చెప్పిరి. (చూ-విస్తర II, ౨౬౮ V విష.) సామాన్యధర్మప్రయోగమునందును సుమిత సమాసములు మహాకవి ప్రయుక్తము లుండుటయు, నపాణినీయములగు కుంభస్తనములు మున్నగు సుపమానపూర్వపదకర్తృధారయములు మహాకవి ప్రయుక్తము లగుటయు నీవఱకు బ్రదర్శింపబడెను. (౨౬౮ IV విష. విస్తర II, III). శ్రీసుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రీగారు స్వవాదానుకూల్యమునకయి వింతవితలు వ్రాసిరి: కావ్య కర్తలు ప్రమాదపడినపుడు శాస్త్రకర్తలు గౌరవార్థమై వానిని ఛాందసములు నార్పములు నని చెప్పుదురట! మహాకవి ప్రయోగములను బ్రయోగశరణులగు వైయాకరణులు దప్పులని చెప్పుట యెట్లు పొసగును? (పాణి. కావ్య. ౬౮-౯౦-౯౧ పు.)

పాణినీయమునకు మంచివ్యాఖ్యలు పుట్టనికాలపుఁబ్రాచీనమహాకవులు సాధువులనుకొని కొన్నియపప్రయోగములను జేసిరట! (పాణి. కావ్య. ౪౬-౫౭ పుట.) సూత్రములను గల్పించి పిత్తులగు ప్రత్యయములను విధించి గాత్రనేత్రాదిశబ్దములను సాధించికొన్నచో జీష్మప్రత్యయము సుప్రాపమగునట! (పాణి. కావ్య. ౫౦-౫౧ పుటలు.) ఒక్కొక్కవ్యాఖ్యాత యొక్కొక్కరితె సూత్రములను సమన్వయించునపుడందు దేనిచేతఁ బ్రయోగము సరిపడినను సరిపడిన దనుకొనవగునట! అందేదియు శాస్త్రవిరద్ధమనరాదట! దేనిచేఁ గుదిరినప్రయోగమును దానిచే సాధించుకొనవలసినదే. (పాణి. కావ్య. ౪౭ పుట.) పాణిని సంయోగోపధములకు జీష్మప్రత్యయము రాదని చెప్పి యైదిటికిమాత్రము వచ్చు ననెను. (ఓష్ఠ. జిహ్వా. దంత. కర్ణ. శృంగి). కాత్యాయనుఁడు పుచ్చశబ్దమునకును వచ్చు ననెను. ఇంకను “అల్ల - ఆస్త్ర - నేత్ర - గాత్ర - కణ్ఠ” అనునవి కొఱవడినవి. వైరితిని బాణినిచెప్పని మాటిటిని వేర్కొనునపుడు త్యాజ్యచిహ్నములనడుమ నిల్చి పుచ్చశబ్దమును వేర్కొ

(బాలము. సి. కౌ. ౮౯౮. సూ. వ్యా.). పయిరీతిని వ్యధికరణబహుప్రీహి నంగీ కరింప నక్కఱలేకున్నను బాణిన్యాచార్యసూత్రములోని సప్తమీ గ్రహణము వ్యర్థము కావలసివచ్చు ననుభీతిచేతః బాణినీయవ్యాఖ్యాతలు వ్యధికరణబహు ప్రీహినియుత మంగీకరించిరి. పాణినియునిసూత్రములోని సప్తమీశబ్దము సప్తమ్యంత బహుప్రీహి యనుట ప్రమాదము. వ్యధికరణబహుప్రీహులు కంటేకాలాదులు.” (పాణినీయము, కావ్యవాఙ్మయము 3౯. పుట). అని యెట్లు వ్రాయఁగడంగిరో తెలియకున్నది. వెనుక నుదాహరించిన మహాభాష్యోదాహరణములనుబట్టి “ఉష్ట్ర ముఖః” అనుదానివలెనే “కణ్ఠేస్థః కాలో యస్యస్థః కణ్ఠేకాలః” అనునదియు సమానాధి కరణబహుప్రీహియనుటలో విరోధమేమియుఁ గన్పట్టదు. ఇట్లు “సప్తమీ విశేషణే బహుప్రీహా” అను పాణినీసూత్రములో సప్తమీ గ్రహణమున సప్తమ్యంతపద ఘటితోపపదసమాసమునకే పూర్వనిపాతము విధింపఁబడెనని గ్రహింపవచ్చును. వ్యధికరణబహుప్రీహి జ్ఞాపిత మగుచున్నదని వ్యాఖ్యాతలు వ్రాసేరేకాని ముని త్రముమువారు వచింపలేదు. ఇట్లై “ప్రహరణార్థేభ్యః పరే నిష్ఠాసప్తమ్యా” (వార్తి. ౧౮౨౫). “(వాహితాగ్నాద్యదిషు.” (అ. ౨. 32) అను సి. కౌ. ౯౦౦. సూత్రమునొద్దది). మున్నగుస్థలములందును “దణ్డః పాణిగతః యస్యస్థః దణ్డపాణిః” అనురీతిని విగ్రహము నంగీకరించి సామానాధికరణ్యమును సంపాదింపనగును. ఇట్టి వానినిబట్టి సప్తమ్యంతపదఘటితోపపదసమాసమునకుఁ బరనిపాతము జ్ఞాపితమగు చున్నదని వ్యాఖ్య చేయవలసియుండును. ఇట్టిస్థితిలో వ్యధికరణబహుప్రీహి పాణి నీయసప్తతముకాదని నేను వ్రాయుటలో (చిం. వి. ప. ౧౧౫. పు. ౮౧. విష). నేమి విరోధ మున్నదో తెలియకున్నది.

ఇట్లుగలచేత నీక్రిందిరీతిని వ్రాసిన శ్రీసుబ్రహ్మజ్యోతిస్సులుగారివాక్యములు సరికావని గ్రహింపవలెను. “శ్రీశాస్త్రిగారియాశయ మేమో నాకుఁ దెలియదు. పాణినీయానుశాసకులగు ముద్గురు మహర్షులును నేకకంఠముగా వ్యధికరణబహు ప్రీహి పాణినీయసప్తతమని చెప్పియున్నారు.” (పాణినీయము - కావ్యవాఙ్మయము. 32 పుట.) మహాభాష్యకర్త సామానాధికరణ్యమును జూపుచు వివరించిన “సప్త మ్యుపమాన పూర్వపద స్థోత్తరపదలోపశ్చ” “సప్తమ్యస్తం ఉపమానంచ యస్య తస్య పదాంతరేణ సమాసః ఉత్తరపదలోపశ్చ భవతీత్యర్థః. కణ్ఠేస్థః కాలో యస్యస్థః కణ్ఠే కాలః.....” (మహాభాష్యము. ౨ అ. ౨ పా ౨ ఆహ్ని. ౪౫౦ పుట. ప్రదీపాద్వ్యోతసహితమహాభాష్యపుస్తకము.) అనుభాష్యపంక్తులను గొంత మార్చి స్వవాదానుకూలము లనుకొనుచు సుబ్రహ్మజ్యోతిస్సులుగా రుదాహ రించుట వింతగ నున్నది. వీరి మఱికొన్ని యపనిధాంతములు:—

“త్రిలోకీ - త్రిలోకాః - త్రిభువనమ్ - త్రిభువన - త్రిభువాని” ఇతి మహాకవిప్రయుక్తములగునపుడు పాణినీయసూత్రములతో సమర్థింపబడి యిట్టిచెల్ల సంజ్ఞావాచకములని బ్రహ్మశ్రీ. సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రీగారు ధారాళముగా వచించిరి. (పాణినీయము - కావ్యవాఙ్మయము ౪౦ పు.) “త్రిలోకశబ్దస్య అసంజ్ఞా త్వాత్” (బాలమ. వ్యా. సి. కా. ౭౨౭ సూ.) అని వాసుదేవదీక్షితులవారు చెప్పిరి. (చూ-విస్తర II ౨౬౮ V విష.) సామాన్యధర్మప్రయోగమునందును నుపమిత సమాసములు మహాకవిప్రయుక్తము లుండుటయు, నపాణినీయములగు కుంభస్తనములు మున్నగు నుపమానపూర్వపదకర్తృధారయములు మహాకవిప్రయుక్తము లగుటయు నీవఱకు బ్రదర్శింపబడెను. (౨౬౮ IV విష. విస్తర II, III). శ్రీసుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రీగారు స్వవాదానుకూల్యమునకయి వింతవింతలు వ్రాసిరి: కావ్యకర్తలు ప్రమాదపడినపుడు శాస్త్రకర్తలు గౌరవార్థమై వానిని ఛాందసములు నార్జములు నని చెప్పుదురట! మహాకవిప్రయోగములను బ్రయోగశరణులగు వైయాకరణులు దప్పలనిచెప్పుట యెట్లు పొసగును? (పాణి. కావ్య. ౬౮-౯౦-౯౧ పు.)

పాణినీయమునకు మంచివ్యాఖ్యలు పుట్టనికాలపుఁబ్రాచీనమహాకవులు సాధువులనుకొని కొన్నియపప్రయోగములను జేసిరట! (పాణి. కావ్య. ౪౬-౫౭ పుట.) సూత్రములను గల్పించి పిత్తులగు ప్రత్యయములను విధించి గాత్రనేత్రాదిశబ్దములను సాధించికొన్నచో జీప్సత్ప్రత్యయము సుప్రాపముగనట! (పాణి. కావ్య. ౫౦-౫౧ పుటలు.) ఒక్కొక్కవ్యాఖ్యాత యొక్కొక్కరితీ సూత్రములను సమన్వయించునపుడందు దేనిచేతఁ బ్రయోగము సరిపడినను సరిపడిన దనుకొననగునట! అందేదియు శాస్త్రవిరుద్ధ మనరాదట! దేనిచే గుదిరినప్రయోగమును దానిచే సాధించుకొనవలసినదే. (పాణి. కావ్య. ౪౭ పుట.) పాణిని సంయోగోపధములకు జీప్సప్రత్యయము రాదని చెప్పి యైదిటికిమాత్రము వచ్చు ననెను. (ఓష్ఠ. జిహ్వా. దంత. కర్ణ. శృంగ. కాత్యాయనుఁడు పుచ్చశబ్దమునకును వచ్చు ననెను. ఇంకను “అజ్ఞ - ఆస్త్ర - నేత్ర - గాత్ర - కర్ణ” అనునవి కొఱపడినవి. వైరితిని బాణినిచెప్పని యాటిటిని బేర్కొనునపుడు త్యాజ్యచిహ్నములనడుమ నిల్చి పుచ్చశబ్దమును నేను బేర్కొనఁగా “పుచ్చాచ్చ” అనునది వార్తికమని తెలియక వ్రాసినట్లుగ నిరసించిరి. అది కాశికాకారునిసూత్రమనియే నేను దలంచియున్నచో దానిని గాశికావాక్యములఁ జేర్చక వేఱుపంక్తిలోఁ ద్యాజ్యచిహ్నములనడుమ నిల్పుదునా? (చిం. వి. పరి. ౧౧౧ పుట.) పాణినిసూత్రములు కానివాని నచటఁ బ్రదర్శించుటయే యచటి నాయుద్దేశము.

“పుపుతిత్రీయియిషిపతి. (ముగ్ధ. ౮౫౯ సూ.) యనుదానివంటి ప్రయోగములు లేవనుట యెట్లు? ఎచటఁ బ్రయోగింపఁబడెనో? చూచితిరా? సర్వవేద పారిషదం హీదం శాస్త్రమ్.....సప్తద్వీపా వసుమతీ, త్రయోలోకాః, వాకో వాక్య మితిహాసః పురాణం వైద్యకమ్మని మహాభాష్యకర్త శాస్త్రమునకు విషయమును జూపెను. ఈనాడు వైదికవాఙ్మయమున బాహ్యచాదులలో నొక్కశాఖ యైనను లభింపకున్నది. లోకవాఙ్మయమున నైనను సప్తద్వీపా వసుమతీ యని యతఁడుదాహరించెను. సప్తద్వీపములలోని భాషమూట యటుండ సప్తద్వీపములలోని యొక్క ద్వీపమునైనను శ్రీశాస్త్రిగారు చూడలేదు. (వీరి యీ యభిప్రాయమును బట్టి పాణినీయసాధితశబ్దములను దెలిసికొనవలెనన్న దేశాంతరములను ద్వీపాంతరములను దిరుగుటయేకాక స్వర్గమునకుఁ జోవలయునని పర్యవసిత మగుచున్నది. అట్టి పండితుఁడు దుర్లభుఁడుగదా.) తుద కిప్పటికి సంస్కృతమునకుఁ జేరువడియున్న నేపాళకాశ్చీరాదిదేశములనైన వీరు చూచియుండరే. ఏయేదేశమున నెట్టిశబ్దము లెట్టివ్యవహారమునఁ గలవో? ఎంత వాఙ్మయ మెక్కడ నెక్కడ దిగఁబడియున్నదో? శిథిలమైపోయిన వాఙ్మయ మెంతకలదో వీరి కెట్లు తెలియును?.....” (పాణి. కావ్య. ౧౩౦ పు.) అని వ్రాసిరి. ఇంక బాణినీయసాధితరూపములకుఁ బెక్కిటికిఁ బ్రయోగములు లేవనుట తప్పుకాదా? ఇంక “మేకాధీశా శబ్దార్థ శతకోటి”లోని ప్రయోగములపిషయమున సంయత మప్రయుక్తతా శంకాంకూరమునకైనఁ బ్రసక్తి యుండఁజోదు. దానిరీతి దిజ్ఞాతముగఁ జూపెదను. “ధీశాః = అనుభవబుద్ధిమన్తః - వ్యా. లోమాదిత్వాత్ ‘శ’ప్రత్యయః” (౩ పుట.) “మూ. మేకాధీశా మేకాధీశా - పదచ్ఛేదముః—మేకా.ధీశాః, మేకాధీశ—ఆ. (మేక ధీశేత్యస్య తన్వేణ ఆవృత్తిః). వ్యా. మేమేకాధీశ = మేకాపంశాధినాథ, ఆ = ఆనన్తః - ధీశాః = ధీశా ఇతి విభక్తిః, మేకా = ఋషిమీవిభక్తిః, అనుపదం వ్యాఖ్యాత మేతత్—మశ్శ+ఆశ్శ+ఈశ్శ = మయః, మదాగమ డట్ ప్రత్యయ జీప్రుత్యయాః, తే, ఏ = ఆజ్ఞానే, యస్యాస్యా = మేకా = మదాగమ డట్ ప్రత్యయ జీప్రుత్యయ పురస్సరా, మ+సు, అ+సు, ఈ+సు, ఇత్యలాకే విగ్రహే సుపాల్పి, మే ఇతి జాతే తతః, మే+జన్, అ+జీ ఇతిస్థితే సుపాల్పి పూర్వరూపే శేషా ద్విభాషేతి కవ్ - టాపి సుప్రత్యయే లుఃచ - మేకా ఇతి రూపనిష్పత్తిః - యద్యప్యత్రమదాగమ డట్ ప్రత్యయ జీప్రుత్యయ పురస్సరత్వం ఋషిమీవిభక్తౌ నాస్తి. పరం తు ఋషిమీ విభక్తిప్రతిపాదకఋషిమీపదే వర్తతే. తథాపి ద్వైరేభో భ్రమర ఇతివత్ లక్షితలక్షణయా ఋషిమీపదప్రతిపాదక మేకాపదేన ఋషిమీవిభక్తి ర్లక్ష్యతే. ఏవంచ ధీశానాం =

పదఘటితోపపదసమాసపదపరమని వారేల తలంపరైరో తెలియకున్నది. పయిరితిని వ్యధికరణబహుప్రీహి సంగీకరించుచున్నమునఁ బ్రథమాంతములకే బహుప్రీహియను తమసిద్ధాంతమును బాణినీయులు విడిచిఁగొనవలసినదే. ఇంతమాత్రమే కాదు. వెనుక నుదాహరించినరీతినున్న “సమానాధికరణానాం బహుప్రీహిర్వక్తవ్యః, కిం ప్రయోజనమ్. వ్యధికరణానాం మా భూదితి” (అ. అ. ౨. పా. ౨. ఆహ్వా. ౪౫౦. పుట. ప్రదీపాద్వ్యోతసహిత మహాభాష్య పుస్తకము). అను మహాభాష్యసిద్ధాంతమును నైతము విడిచిఁగొనవలసినదే. ఈ క్రిందిరీతిని బాలమనోరమావ్యాఖ్యాత వ్రాసెను. “తథాపి ‘స్థ’ పద మనాద్యత్య కణ్ఠే ఇత్య స్యాధికరణత్వం. తస్యచ కాల రూపే ఉత్తరపదార్థే ఉపసంక్రమః. తదా కణ్ఠే ఇత్యర్య అప్రథమాంతత్వాత్ బహుప్రీహి రప్రసక్తేః తత్ర సప్తమ్యస్తర్య పూర్వ నిపాతనిధి రభిత్తిచిత్రాయితః స్యాత్. తతశ్చ సప్తమీ గ్రహణాత్ అప్రథమాంతోపి బహుప్రీహిః క్వచిద స్థితి విజ్ఞాయతే ఇతి యోజ్యమ్. తేన సచ్ఛాస్త్రజన్తాహి వివేకలాభః ఇత్యాది సిద్ధమ్” (బాలమ. సి. కౌ. ౮౯౮. సూ. వ్యాఖ్య). “సచ్ఛాస్త్రజన్తాహి వివేకలాభః” అనుచో నైతము “సచ్ఛాస్త్రగతమగు జన్తముగలది,” అయిరితిని సామానాధికరణ్యము సుఘటమే యగుచున్నది.

బహుప్రీహిసమాసమునందు భాషితపుంస్కములకుఁ (విశేష్యనిఘ్నశబ్దము లకు)బుంవద్యాము వచ్చును. “స్త్రియాః పుంవ ద్యాషితపుంస్కా దనూజ్ సమానాధి కరణే స్త్రియా మపూరణీ ప్రీయాదిషు. (౬-3-3౪) తుల్యే ప్రవృత్తినిమిత్తే యదుక్త పుంస్కం తస్మా త్పరః ఊజో²భావో యత్ర తథా భూతస్య స్త్రీవాచకస్య పుంవాచకస్యేవ రూపం స్యాత్ సమానాధికరణే స్త్రీలిక్లే ఉత్తరపదే. న తు పూరణ్యాం ప్రీయాదౌ చ పరతః” (సి. కౌ. ౮౩౧ సూ.) స్త్రీత్వమందును పుంస్త్య మందును దుల్యప్రవృత్తినిమిత్తకమగునది (విశేష్యనిఘ్నము) భాషితపుంస్క మనఁ బడును. (చూ. కర్తృథా.) ఏయర్థమునఁ బరుషుఁడు చెప్పబడునో యాయర్థము

పజ్జితానామ్, అః = భావః = ధీశః = సాజ్ఞిత్యమ్, అకారః ప్రశ్నివ్యతే - తస్మాత్ - ధీశః=సాజ్ఞిత్యా దితి తదర్థః. హాహవత్ సచ్ఛమ్యస్తమిదమ్. ఏవంచ న వ్యాకరణ విరోధ ఇతి తదాశయ ఇతి సిద్ధాంతః” (౧౧-౧౨ పుటలు.) “చూ. మేకాధీశా.” పదచ్ఛేదః—మా+ఇ+కా+ధీశ+అ. వ్యాః—ఇ ఇతి సంబోధనే. ధీశ = హేపజ్జిత, మా = మితిః = ఆనుమితిః, పూర్వోక్తా, మేకాః - ధీశః - ధీశా ఇత్యనుమితిః, కా = కథమ్ - అ = ఆద్యతమ్. సాధ్యహేత్వోరై క్యా దియ మనుమితిః నోపపద్యత ఇత్యాశ్చర్యమితి” (౧౨ పు.)

భాషితపుంస్కపదార్థము. భాషితపుంస్కశబ్దమునకంటె బరమగు, “ఉచ్ఛ్” ప్రత్యయములేని స్త్రీవాచకశబ్దమునకుఁ బూరణీ ప్రియాది భిన్నమగు స్త్రీలింగశబ్దము బరమగుచుండఁగాఁ బుంలింగమునకువలె రూపము కల్గునని సూత్రార్థము. ఉదా:- “చిత్రాఃగావో యస్యసః (చిత్రవర్ణమగు గోవులుగలవాఁడు.) = చిత్రగుః,” ఇచటఁ జిత్రశబ్దము పుంస్త్వమందును స్త్రీత్వమందును (తుల్యప్రవృత్తినిమిత్తకము) నర్థభేదము లేక వర్తించును గాన నది భాషితపుంస్కము. (చూ. ౨౬౮ IV వివ. కర్పథా.) కాన నది పుంలింగమువంటి రూపముతో నిల్చెను. పిదప “గోస్త్రీయోరుప సర్జనస్య. (౧-౨-౪౮) ఉపసర్జనం యో గో శబ్దః స్త్రీప్రత్యయాంతంచ తదస్త్య ప్రాతిపదికస్య హ్రస్వః స్వాత్” (సి. కౌ. ౬౫౬ సూ) (ఉపసర్జనత్వమున గోశబ్దమునకును స్త్రీప్రత్యయాంతమునకును హ్రస్వమగును. (ఓకారమునకు హ్రస్వము కారమే.) అనుసూత్రముచేఁ బైస్థలమున హ్రస్వము రాఁగా “చిత్రగు” (చిత్రగో) అనురూపము సిద్ధించినది. “రూపవతీ భార్యా యస్యసః=రూపవద్భార్యః” (రూపవతి యగుభార్య గలవాఁడు.) ఇట్టి పుంపద్భావవిధులు పెక్కుగలవు.

సమాసాంతప్రత్యయములును గలవు:- “నద్యైతశ్చ. (౫-౪-౧౫౩) నద్యైతరపదా దృదస్తోతరపదాచ్చ బహువ్రీహేః కప్స్వాత్” (సి. కౌ. ౮౩౩. సూ.). నదీసంజ్ఞగల (ఈద న్తములును ‘ఉ’ద న్తములును నగు నిత్యస్త్రీలింగశబ్దములు నదీసంజ్ఞగలవి.) శబ్దము తరపదముగాఁ గల్గినట్టియు ఋద న్తము తరపదముగాఁ గల్గినట్టియు బహువ్రీహికంటె బరముగా ‘కప్’ ప్రత్యయ మగును. “బహువః కర్తారః యస్యసః = బహుకర్తృకః (అనేకు లగు కర్తలు గలది.) పూజితా గౌరీ యేన సః = పూజితగౌరీః. (పూజించఁబడిన గౌరీగలవాఁడు.)” “సమాసాంతవిధి రనిత్యః, పూజిత గౌరీః” (నిత్యముగా విధింపఁబడిన సమాసాంతప్రత్యయములు నైతము కొన్ని యెడల రాకుండుట గలదు.)

“శేషా ద్విభాషా (౫-౪-౧౫౪). అనుక్తసమాంతా శ్చేషాధికారస్థా ద్బహువ్రీహేః క త్వా స్వాత్. మహాయశ్కః-మహాయశాః.....” (సి. కౌ. ౮౯౧. సూ. మతోక్తసమాసాంతప్రత్యయము చెప్పఁబడనట్టియు శేషాధికారములోని దగునట్టియు బహువ్రీహికంటె బరముగ ‘కప్’ప్రత్యయము వైకల్పికముగ నగును. ‘మహత్ + యశః + యస్యసః’ = అనుచో ‘మహాయశస్కుండు = మహాయశుండు’ అను ద్వివిధరూపములు గల్గును. (సమానాధికరణసమాసములలో ‘మహత్’ అను ధాని తికారము ‘ఆ’కార మగును). ఇంక సమాసాంతములు ననేకములు గలవు.

‘దశానాం సమీపే’యే సత ఉపదశాః=పదిసమీపమున నుండు సుఖ్యలు. తొమ్మిది - లేదా పదునొకండని యర్థము. ‘ఆసన్నవింశాః’ = వింశతికి సమీపగతములు. ‘ద్వా వా త్రయో వా ద్విత్వా’ = రెండుగాని మూడుగాని. “వాధే బహువ్రీహీః” (బాలమ. సి. కౌ. ౮౮౬, సూ). ఇట్టివానికి బహువ్రీహిసంజ్ఞ మాత్రముగలదు కాని యివి యన్యపదార్థ ప్రధానములుగావు. ‘దక్షిణస్యాశ్చ పూర్వస్యాశ్చ దిశో రస్తరాశం = దక్షిణపూర్వా.’ (ఆగ్నేయదిక్కు) సర్వరాదుములకు వృత్తిమాత్రమునఁ బుంసద్భావము గల్గును గాన ‘దక్షిణాపూర్వా’ అని కానేరదు. “కేశేషు కేశేషు గృహీత్వా ఇదం యుద్ధం ప్రవృత్తం తత్ కేశాకేశి - దక్షైశ్చ దక్షైశ్చ ప్రహృత్య ఇదం యుద్ధం ప్రవృత్తం తత్ దక్షాదక్షి,” ఇట్టివి వ్యతీహారబహువ్రీహులు, “ముష్టాముష్టి ఇతి పూర్వపదాంతస్య ఆత్మ మపాణినీయమ్” (సి. కౌ. ౮౮౬, సూ. బాలమ. వ్యా). ‘ముష్టిముష్టి’ అనురీతిని బూర్వస్వరదీర్ఘము మాత్రమే సాధువని తాత్పర్యము. కాని ముగ్ధబోధవ్యాకర్త “ముష్టాముష్టి” అను దానికిని సాధుత్వమును సూత్రించెను. “వ్యతీహారే చిః పూర్వో ఘ్నినః చ్యావా. (వృత్తి) వ్యతీహారే యో హః (బహువ్రీహిః) తస్మా చ్చిః స్యాత్. పూర్వస్య చ దీర్ఘః స్యాత్ - ఆ. వా, నత్వచి” (ముగ్ధ. ౩౮౯, సూ). “యుద్ధాదన్యత్రాపి దృశ్యతే. కల్లాకల్లి జపంతి హస్త నిభృతమితి మహానాటకే. పరస్పర మేకజాతీయ క్రియాకరణం వ్యతీహారః” (దుర్గా. వ్యాఖ్య). క. భీమాసుర వీరులము! ప్లాముష్టి రణచ్ఛటాచ్ఛటా శబ్దంబు | ద్దామంబై.....(ఆర. ౩. ఆ. ౩౯౫, ప) “పుత్రేణ సహవర్తత ఇతి సపుత్రః (ఇందు సహశబ్దమునకు ‘స’ అనునది వికల్పముగ నాదేశమగును) సహ పుత్రః. అవిద్యమానః పుత్రో యస్య సః = అపుత్రః = అవిద్యమాన పుత్రః = (పుత్రులులేనివాడు) ప్రపతితం పల్లం యస్మాత్ సః = ప్రపల్లః = ప్రపతితపల్లః” (రాలిన యాకు గలచెట్టు) అనురీతి వివిధబహువ్రీహులును గలవు. విస్తరభీతిని వాని లక్షణములను వివరింపలేదు.

కల్పతరువు. ౨౬౮ VII విషః—ద్వంద్వసమాసము:—“చార్థే ద్వంద్వః. (౨. ౨. ౨౯:)” (సి. కౌ. ౯౦౧, సూ). చార్థమందు వర్తించు సుబంతములకు వైకల్పికముగా సమాసము కల్గును. అది ద్వంద్వసంజ్ఞ గలదగును. సముచ్చ యాన్వాచ యేత రేతరయోగ సమాహారములు చార్థములు. పరస్పరనిరపేక్షములగు సనేకపదముల కొక క్రియయందువేర్వేలుగ నన్వయము సముచ్చయము. ఉదా:—‘ఈశ్వరం గురుంచ భజస్వ’ అనుచో, ‘ఈశ్వరుని భజంపుము - గురునివైతము భజంపుము’ అని యర్థము. భజనక్రియయందు సహన్వయము లేదు ‘ఈశ్వరం గురుం’ అనువానికిఁ

114 సాహిత్యము క్రియానిష్పత్తియందును లేకపోవచ్చును. [అంక VII. వి. కల్ప.]

బరస్పరాపేక్ష లేదు. భజనక్రియతోఁగర్హముగా 'ఈశ్వరమ్' అనునది యన్వయించిన పిదపఁ గ్రియయొక్క యావృత్తిచే 'గురుమ్' అనునదియు నన్వయించును. కావునకో సముచ్చయమందు 'చ' శబ్ద ప్రయోగము మాత్ర ముండును. రెండువస్తువులలో నొకటి ప్రధానమై మఱొకటి యప్రధాన మగునపు డాచశబ్దార్థ మన్వాచయ మనఁబడును. (ఏత్ మట - గాం చానయ) భిక్ష కేగుము - గోవును నైతము దెమ్ము. ఇచట భిక్ష కేగు మనునదియే ప్రధానము. అ స్లేగునపుడు మార్గమున లభించెనేని గోవును నైతము తెమ్మని తాత్పర్యము. ఈసముచ్చ యాన్వాచయములు రెండిటియందును నేకార్థిభావలక్షణరూపసామర్థ్యము లేమిందేని సమాసము కానేరదు.

పరస్పరాపేక్షగల యనేకపదార్థముల కొకక్రియయందు నన్వయ ముండునపుడు చాగ్ధ మితరేతరయోగము. పరస్పరసాహిత్యసూచనమునకై యిందు 'చ' శబ్ద ద్వయప్రయోగ ముండును. "ఇతరేతరయోగంబక్షయతి. విభితానామితి పరస్పరాపేక్షితానాం సముదితానా మేకస్మిన్ క్రియాపదేనన్వయో యత్ర, తత్రేతరరేతరయోగః. పరస్పరసాహిత్యం చార్థః ప్రత్యేతవ్య ఇత్యర్థః. యథా భవశ్చ ఖదిరశ్చ భవఖదిరావతి. అత్ర పరస్పరసాహిత్యసూచనాయ చకారద్వయప్రయోగః" (బాలము, వ్యాఖ్య. సి. కా. ౯౦౧ సూ.) కొన్నియెడల ద్వంద్వఘటితపదార్థముల సాహిత్యము శాబ్దబోధమునందుమాత్రమే వర్తిల్లును. క్రియానిష్పత్తియందు ద్వానికే బ్రసక్తి లేకపోవచ్చును. "మాతాపిత్రో ర్భృతేహనీతిన ద్భోధే సాహిత్యం న తు క్రియానిష్పత్తే" (వృద్ధిసూత్ర ప్రదీపాద్భోధితము.) ఇందు మాతాపితృమరణముల కేక కాలికత్వము వక్తృతాత్పర్యసిద్ధము కాదుగదా. శాబ్దబోధమందును సాహిత్యము కొన్నికవిప్రయోగములందుఁ బాటించఁబడలేదు. 'రామలక్ష్మణులు రావణేంద్రజిత్తులను వధించిరి.' అనువ్యవహారమున రావణేంద్రజిత్తుల హాసమున రామలక్ష్మణు లిద్దఱకు సహవాగ్ధిపారము భాసిల్లుటచే రాముఁడు రావణుని లక్ష్మణుఁ డింద్రజిత్తును వధించిరను ప్రత్యేకార్థము లభింపనేరదు. భాష్యసమ్మతము కాకున్నను బ్రయోగానురోధమున యథాసంఖ్యాస్వయమును వేఱుగ వ్యాఖ్యానించుకొనవలసినదె యని యెఱుంగునది. ఇతరేతరద్వంద్వము బహుపదఘటితమును గావచ్చును. ఉదా:— 'రాముఁడును+లక్ష్మణుఁడును+భరతుఁడును+శత్రుఘ్నుఁడును= రామలక్ష్మణభరత శత్రుఘ్నులు.' ఇందు 'చ' శబ్దార్థము సమాసశక్తిచే బోధమగునుగాన విగ్రహ వాక్యములోని చశబ్దములు సమాసమున లోపించును. సమాసఘటితపదార్థముల సంఖ్యనుబట్టి యిందు వచన మేర్పడును. సమాసచరమావయవశబ్దముయొక్క

లింగము నిల్చును. “సీతాచ+రామశ్చ = సీతారామా” = సీతయు రాముడును = సీతారాములు, ద్వంద్వంతమున నిల్చుశబ్దము ద్వంద్వఘటితపదము లన్నిటితోను బ్రత్యేకముగ సంబంధించును. ఉదా:—కృష్ణార్జునప్రభావము వర్ణనాతీతము = కృష్ణప్రభావము నర్జునప్రభావమును వర్ణనాతీతములు. ద్వంద్వఘటితపదముల పౌర్వాపర్యము విషయమున వైయాకరణులు పెక్కునియమములను వచించిరి. కాని యవెల్లఁ బ్రాయశములు. అట్టినియమములకు విలక్షణములగు ప్రయోగములును గలవు. అట్లయినను వానిలోఁ గొన్ని యిటుఁ బ్రదర్శించబడుచున్నవి. “ద్వంద్వే ఘి (౨-౨-౩౨) ద్వంద్వే ఘి సంజ్ఞం పూర్వం స్యాత్ - హరిశ్చ+హరశ్చ = హరిహరా” (సి. కౌ. ౯౦౩ సూ.) నదీసంజ్ఞికములు కాని (స్త్రీ ప్రత్యయంతములు కాని) యిందుదన్తములు ఘిసంజ్ఞగల వగును. సఖశబ్దమునకు ఘిసంజ్ఞ లేదు. రవి - హరి - గురు-విష్ణు - మొ. “అనేకప్రాప్తా వేకత్రనియమోఽనియమ శ్చేషే (వార్తి. ౧౮౧౦) హరిగురుహరాః - హరిహరగురవః” - పెక్కుఘిసంజ్ఞికము లున్నపు డొక్కచోటనే యీనియమము చెల్లునని వార్తికార్థము. (సి. కౌ. ౯౦౩ సూ.)

“అజా ద్యదన్తమ్ (౨-౨-౩౩) ఇదం ద్వంద్వే పూర్వం స్యాత్. ఈశకృష్ణే, బహువ్యనియమః, అశ్వరథేద్వారః=ఇద్వారశ్వరథాః”. “ఘ్నన్తా దజా ద్యదన్తం విప్రతిషేధేన (వార్తి. ౧౮౨౬) ఇద్వారిగ్ని” (సి. కౌ. ౯౦౪) అచ్చు పదాదియందును ‘అ’కారము పదాంతమందును గలది, యజాద్యదన్త మనిపించుకొనును. అట్టిది ద్వంద్వమునఁ బూర్వపద మగును. ఘ్నన్తముకన్నను నజాద్యదన్తము పూర్వపద మగును. ఈశకృష్ణులు - ఇంద్రాగ్నులు “అల్పాచేతరం పూర్వమ్. (౨-౨-౩౪) (అల్పసంఖ్యాకస్వఃములు గలది మొదట నిల్చును. శివకేశవులు.) శివకేశవా..... లఘ్వతరం పూర్వమ్ (వార్తి. ౧౮౧౩) కుశకాశమ్ - అభ్యర్నితంచ. (వార్తి. ౧౮౧౨) తాపసపర్వతౌ (పూజార్హము = శ్రేష్ఠము = అభ్యర్నితము - కృష్ణార్జునులు) - (నూతాపితలు (గర్భధారణసోపాఖ్యాం | పితృర్తాతాగరిమసీ) (సి.కౌ ౯౦౫ సూ.) “మాతాపితరా విత్యుదాహరతా ప్రాయేణ ద్వంద్వే స్త్రీలింగవైర్నివ పూర్వస్థితి రితి సూచితమ్, తేన.....వధూవరా ఇత్యాది. క్వచిన్న..... తేన “సోభవ ద్వగవధూ సమాగతః.....ఇతిరథహా” (ముగ్ధ. ౩౨౧ సూ. దుర్గా. వ్యాఖ్య.)

కల్పతరు. ౨౬౮ VIII సమాహారద్వంద్వము:—సమాహార మనఁగా సమాహము. ద్వంద్వఘటితపదార్థముల సమాహము సమాహి ద్వారమునఁ గ్రియితో నన్వయించును. ప్రధానమగు సముదాయ మొక్కటే సమాసబోధ్య మగుటచే నిది

యేకవచనాంతమే యగును. “స నపుంసకమ్. (౨-౪-౧౭) సమాహారే ద్విగుర్ద్వంద్వశ్చ నపుంసకం స్యాత్ - పరవల్లి జ్ఞాపవాదః.” (సి. కౌ. ౮౨౧ సూ.) పంసూత్రము చొప్పున సమాహారద్వంద్వ మేకవచనాంతము నపుంసకలింగము నగును. “ద్వంద్వశ్చ ప్రాణితుర్య సేనాక్లానామ్ (౨-౪-౨) ఏషాం ద్వంద్వః ఏకవత్ స్యాత్. పాణి పాదమ్.” “(పాణ్యోః పాదయోశ్చ సమాహారః” అని విగ్రహము. ఇది ప్రాణ్యం గోదాహరణము) ‘మూర్ధజ్ఞికపాణవికమ్’ (ఇది తూర్వాక్షోదాహరణము. ‘మూర్ధజ్ఞికపాణవికయో స్సమాహారః’ అని విగ్రహము. మృదంగవాదక పణవ వాదకుల సమాహమని యర్థము) ‘రథికాశ్వారోహమ్’ (ఇది సేనాం గోదాహరణము. ‘రథికానా మశ్వారోహణాం సమాహారః’ అని విగ్రహము. రథికులయు నశ్వారోహులయు సమాహమని యర్థము.) (సి. కౌ. ౯౦౬ సూ.) ఇట్లు ప్రాణ్యంగ తూర్వాంగ సేనాంగముల కేవలద్భావ మనఁగా సమాహారద్వంద్వము నెన్ననగును. బహుపదసమాహారమును నుండును. రథగజతురగపాదాతము. “సమాహార మేకరూపే కాన నచట నేకవద్భావము సిద్ధమగుచుండ సమాహార ద్వంద్వవిషయకమగునీ ప్రకరణము నియమాగ్ధ మగును. ప్రాణ్యంగాదులకు సమాహారమందే సమాస మగునుగాని యితరేతరయోగమున లేదని నియమస్వరూపము” (కౌము. శర. ౩౪౨ పుట.) “విభాషా వృక్ష మృగ తృణ థాన్య వ్యజ్ఞనపశు శకు న్యశ్వ బడబ పూర్వాపరాధరోస్తరాణామ్. (౨-౪-౧౨) వృక్షాదీనాం సప్తానాం ద్వంద్వః, అశ్వబడబేత్యాది ద్వంద్వత్రయంచ ప్రాగ్వద్వా (ప్రాగ్వత్ = సమాహారద్వంద్వః ఏకవత్ స్యాత్).....ష్టక్షన్యగ్రోధమ్, ష్టక్షన్యగ్రోథాః, (ష్టక్షశ్చ న్యగ్రోదాశ్చ అని విగ్రహము) (వృక్ష). దురువృషతమ్. దురువృషతాః (మృగ). కుశ కాశమ్ - కుశ కాశాః (తృణ). వ్రీహీయవమ్ - వ్రీహీయవాః (థాన్య). దధిఘృతమ్ - దధిఘృతే (వ్యజ్ఞన). గోమహిమమ్ - గోమహిషాః (పశు). శుకబకమ్ - శుకబకాః (శకుని)...” (సి. కౌ. ౯౧౬ సూ.) ఇట్టి యేకవద్భావవిధులు వెక్కుగలవు.

సమాసాస్తవిధులు-సమాసాస్త్రయవిధులును నీద్వంద్వమందుఁ బెక్కు గలవు. “ఆనజ్ఞ్ముతో ద్వంద్వే (౬ - ౩ - ౨౫). విద్యాయోని సంబంధవాచినాం ఋదంతానాం ద్వంద్వే ఆనజ్ఞ్స్యాత్ ఉత్తరపదే.....మాతాపితరా పితాపుత్రై. హోతృపోతృ నేష్టోదాతారః - హోతాపోతానేష్టోదాతారః” (పుత్రేన్యతరస్యాన్తు సూత్రము నుండి ముండాకస్థుతిచే పుత్రశబ్ద మనువ ర్తించును) (సి. కౌ. ౯౨౧. సూ.). విద్యా సంబంధవాచకములు యోనిసంబంధవాచకములు నయిన ఋదంతశబ్దములకు ద్వంద్వమం దట్టిసంబంధమేగల ఋదంతముగాని పుత్రశబ్దముగాని యుత్తరపద మగు

నపుడు 'ఆసజ్ఞా'దేశ మగును. "మాతాచ పితాచ = మాతాపితరా" అనుచో, బుత్తోత్పాదనమందు వారికి యోనికృతసంబంధము గలదు, 'ఆసజ్ఞ' అనునది ఋదన్త స్థానమున నా దేశమయ్యెను. జకార మిద్వన్తము - అకార ముచ్చారణ్తము-నకారము సమాసమున లోపించును. 'పితాచ పుత్రశ్చ = పితాపుత్రౌ' అనుచో వారికి జన్యజనకభావరూపమగు యోనిసంబంధము గలదు గాన నాసజ్ఞు వచ్చినది. "హోతాచ+పోతాచ+నేష్టాచ+ఉద్ధాతాచ = హోతృపోతృనేష్టోద్ధాతారః" అనుచో వారి కేకయజ్ఞమునందు విద్యాద్వారమున ఋత్విగ్రూపసంబంధము గలదు గాన 'ఆసజ్ఞు' వచ్చినది. హోత = హోమముచేయువాడు - పోత = ఋత్విజులలో నొకడు - నేష్ట = ఋత్విజులలో నొకడు - ఉద్ధాత = ఋత్విజులలో సామవేదకేంద్రము నడపువాడు. వీనిలో నుత్తరపదపరకత్వము నేష్టృశబ్దమునకే గలదు గాన దానికి మాత్రమే 'ఆసజ్ఞు' వచ్చినది. "హోతాచ+పోతాచ = హోతాపోతారౌ, నేష్టాచ+ఉద్ధాతాచ = నేష్టోద్ధాతారౌ, హోతాపోతారౌచ + నేష్టోద్ధాతారౌచ" అనుద్వంద్వ ద్వయగర్భమగు ద్వంద్వసమాసమున నన్నిటికిని నుత్తరపదపరకత్వము సంభవించునుగాన మూడుచోటులందును 'ఆసజ్ఞు' రాగా 'హోతాపోతానేష్టోద్ధాతారః' అనురూపము సిద్ధించును.

"దేవతాద్వన్వేచ (౬ - 3 - ౨3) (సి. కౌ. ౯౨౨). విద్యా యోనిసంబంధములు ఋదంతత్వము లేమింజేసి యీసూత్ర మారంభింపబడెను. వేదమందుగాని లోకమందుగాని సుప్రసిద్ధమగు సంబంధముగల దేవతావాచకద్వంద్వయందు నట్టి దేవతావాచియగు నుత్తరపదము పరమగుచుండగా 'ఆసజ్ఞు'వచ్చును. ఉదాహరణ:— 'మిత్రశ్చ+వరుణశ్చ = మిత్రావరుణౌ' 'సూర్యశ్చ+చన్ద్రమాశ్చ = సూర్యాచన్ద్రమసౌ' మొ. "మాతరపితరావ్రదీచామ్. (౬ - 3 - 3౨), మాతరపితరా" (సి. కౌ. ౯౨౯). "మాతాచ+పితాచ" అనుద్వన్వయమున 'మాతరపితరా' అనియు రూపము గలదని తాత్పర్యము. ఆసజ్ఞువచ్చుటచే 'మాతాపితరా'. అనురూపమును సిద్ధించుచున్నది.

"ద్వన్ద్వా చ్చుదషహన్తా త్సమాహారే (౫ - ౪ - ౧౦౬), (సి. కౌ. ౯3౦.) చవర్గాంతములకన్నను దకార షకార హకారాంతములకన్నను సమాహార ద్వంద్వమున 'టచ్' ప్రత్యయ మగును. "వాక్ చ+త్వక్ చ తయో సమాహారః = వాక్ త్వచమ్. త్వక్ చ+స్రక్ - తయో సమాహారః = త్వక్స్రజమ్. శమీదృషదమ్ - ఛత్రోపానహమ్" మొ. ఇట్టివి వెక్కుగలవు. అహోరాత్రము వాజ్ఞన సము - మొదలగునవి వెక్కుసమాసాంత ప్రత్యయోత్తములు గలవు - విస్తీర్ణభీతి నుదాహరింప లేదు.

కల్పతరువు. ౨౬౮ IX విషయము:—ఏకశేషవృత్తి:—ఏకశేషవృత్తి ద్వంద్వప
వాదము. ఏకశేషమునకు ద్వంద్వసంజ్ఞయు సమాససంజ్ఞయు లేవు. 'రామశ్చ+
రామశ్చ' అనుచో 'రామరామా' అని కానేరదు. ఇంక 'రామా' అనియే రూప
స్థితి కల్గును. అట్టి యేకశేషస్థలములు విశదీకరింపబడుచున్నవి. "సరూపాణా మేక
శేష ఏకవిభక్తౌ (౧-౨-౬౮) ఏకవిభక్తౌ యాని సరూపాణ్యేవ దృష్టాని తేషా మేక ఏవ
శిష్యతే.....రామా (రామశ్చ+రామశ్చ). (సి. కౌ. ౧౮౮ సూ.)" ఎల్ల
విభక్తులందును సమాసరూపమే కల శబ్దములలో నొకశబ్దమే మిగులును. "రామశ్చ+
రామశ్చ=రామా" (రాముడును+రాముడును=రాములు) అని రూప మేర్పడును.
కొన్ని విభక్తులందు రూపభేదము లేకున్నను నెందేని భేదమున్నచో నేకశేషము
కానేరదు - "మాతాచ + (పరిచ్ఛేత్త) (కొలుచువాడు) మాతాచ (ఇల్లి) మాతృ
మాతరా" అని ద్వంద్వమే యగును. "మాతా - మాతరా - మాతరః" అని
జననీవాచకత్వమందును 'మాతా - మాతరా - మాతరః' అని పరిచ్ఛేత్తవచ
కత్వమందును బ్రథమావిభక్తియందు రూపభేదము వీరికి గన్పట్టుచున్నదిగదా.
"మాతృశబ్దస్తావజ్జననీవాచీ. పరిచ్ఛేత్తవాచీ, తత్ర మాతృభ్యా మితిభ్యామాదౌ
క్వ చిత్సారూప్యే సత్యసి, ఔజసాదిషు మాతరా - మాతారావితి వైరూప్యదర్శ
నాత్ నైకశేషః" (బాలను. వ్యా. సి. కౌ. ౧౮౮. సూ.) "పుమాన్ స్త్రీయా.
(౧ - ౨ - ౬౭). స్త్రీయా సహోక్తౌ పుమాన్ శిష్యతే, తల్లక్షణ ఏవ విశేషశ్చేత్ -
హంసీచ హంసశ్చ = హంసా" (సి. కౌ. ౯౩౩ సూ.) స్త్రీవాచకముతోడి సహోక్తి
యందు బుంవాచకము శేషించును. ఆరెండిటికిని బుం స్త్రీస్త్రీత్వ భేదముమాత్రమే
యున్నపుడె యట్లు సంభవించును. "హంసశ్చ వరటాచ - హంసవరటే" అనుచో
నేకశేషము కానేరదు. వరట యనగా హంసీ యనగా నాడుహంసము. "పితా
మాత్రా. (౧ - ౨ - ౭౦). మాత్రా సహోక్తౌ పితా వా శిష్యతే - మాతాచ
పితాచ = పితరా - మాతాపితరా" (సి. కౌ. ౯౩౬). మాతృశబ్దముతోడి సహోక్తి
యందు పితృశబ్దము వైకల్పికముగా శేషించును. "పితరా = మాతాపితరా =
మాతరపితరా" = తల్లిదండ్రులు. ఇచటి లింగవిశేషములనుగూర్చి ౨౫౯ విష.
విస్తర II చూడవలెను. "గ్రామ్యపశుసంఘే ష్యతరుణేషు స్త్రీ (౧ - ౨ - ౭౩) ఏషు
సహ వివతాయాం స్త్రీ శిష్యతే. పుమాన్ స్త్రీయే త్య స్యాపవాదః. గావ ఇమ్యాః"
(సి. కౌ. ౯౩౯. సూ.) అనేకశబ్దములగు గ్రామ్యపశువుల సంఘములలో (లేతవి
కానపుడు) పుంలింగములతోడి సహోక్తియందు స్త్రీలింగము శేషించును. "గావశ్చ
(ఎడ్లులు) గావశ్చ (ఆవులు) గావః" అని యగును. అట్టి 'గావః' అనునది

స్త్రీలింగమని విశదీకరించుటకు 'ఇమాః' అనునది నిల్పబడెను. ఆశ్వము లేకశఫములు (ఒకడెక్కడగలవి) గాన నవి గ్రామ్యునకుసంఘములైనను నీవిధి వర్తింపదు. "అశ్వాశ్చ + (మగగుట్టములు) అశ్వాశ్చ = (ఆడుగుట్టములు) అశ్వా ఇమే" అని యగును. పుంలింగము శేషించినది తెల్పుటకై 'ఇమే' అనునది నిల్పబడెను. "నపుంసక మనపుంసకే వైకవ చ్చాన్యతరస్యామ్. (౧ - ౨ - ౬౯)" (సి. కౌ. ౯౩౫ సూ.) నపుంసకమునకు నపుంసకేతరములతోడి సహవివక్షమందు నపుంసకమే శేషించును. ఇట్టి నపుంసకశిష్టత నిత్యమే యగును. ఆ శేషించినది యేకవచనాంతము వైకల్పికముగ నగును. వానికి లింగకృతమగు భేదముసూత్రము గల్గునపుడె యీవిధి వర్తిల్లును "శుక్లశ్చ + (పటము) శుక్లాచ+(పటి) శుక్లంచ = (పటమే) శుక్లమ్—శుక్లాని" అని రెండువిధములుగాను శేషించును.

కల్పతరు. ౨౬౮ X విష:—అలుక్ సమాసములు కొన్నియెడల సమాస విభక్తికి "సుపాధాతు....."అను (౨౬౮ I విష.) సూత్రముచొప్పున లోపము కల్గకుండుటయుఁ గలదు. అలక్ సమాసనిధాయకసూత్రములు సుపాధాత్విత్వాది కవవాదములు. అట్టివి "అలుక్ సమాసములు" అనబడును. అట్టివి తెల్లను "సీ. వసజ్జేషణాదునోధన పశ్యతో హరుండు" అనురీతిని బ్రయోగింపబడుచుండును.

"పుంసానుజో జనుషాన్ధ ఇతిచ (వార్తి. 3౮౮౧.) యస్యాగ్రజః పుమాన్ సపుంసానుజః (పురుషునిచేత ననుజాఁడు = పురుషుఁ డగ్రజాఁడు గాఁగలవాఁడు) జనుషాన్ధో = జాత్యన్ధః" (జనుషా = జన్మముచేతనే, అన్ధః = అంధుఁడు) (సి. కౌ. ౯౬౦ సూ.) "వైయాకరణాఖ్యాయాం చతుర్థాః (౬-3-౭) ఆత్మనః, ఇత్యేవ ఆత్మనే పదమ్" (సి. కౌ. ౯౬౪ సూ.) "పరస్యచ (౬-3-౮) పరస్మై పదమ్....." (సి. కౌ. ౯౬౫.) "వాగ్దిక్ పశ్యద్భ్యః యుక్తిదండహరేషు. (వార్తి. 3౮౯౭) షష్ట్యాఅలక్, వాచోయుక్తిః (యుక్తియుక్తమగుమాట). దిశోదణ్డః (దిక్కుయొక్క దండము=దిక్కునందలి దణ్డము) పశ్యతోహరః" (పశ్యంత మనాదృత్య హరతీత్యర్థః) = (చూచుచున్నవానిని వంచింది దొంగిలించువాఁడు) (సి. కౌ. ౯౭౯ సూ.) "ఋతో విద్యాయోని సంబధ్నేభ్యః (౬-3-౨3)" (సి. కౌ. ౯౮౧ సూ.) ఋదంతములగు విద్యాయోనిసంబంధవాచకములకంటెఁ బరముగనున్న షష్ఠి విద్యాయోని సంబంధవాచకములు పరమగునపుడు లోపింపదు. "పితు ర నైవాసీ (తండ్రికిశిష్యుఁడు). పితుః పుత్రః" (తండ్రికిఁగూఁడూఁడు), అన్యతరపరత్వ మంగీకృత మగుటచేత "హోతుః పుత్రః" (హోతయొక్క పుత్రుఁడు) అనియు నలుక్ సమాసము సాధు

1110 సర్వవిధముల సమాసముల తుదిని వచ్చు ప్రత్యయములు [౨౬౮ XII వి. కల్ప.]

వగును. “భ్రాతృజాయా” మ్మను మేఘసందేశ ప్రయోగము ‘పితామహః పితృపితా’ అనునమరోక్తిఁను వీని కన్యథాత్వమును జూపుచున్నవి. పితూఃస్వస (మేనత్త)నూతుః. స్వస(పినత్తల్లి) ‘పితృష్వస-మాత్వస్వస’ అనుపాక్షికరూపములును వైయాకరణసమ్మతములు. “ఇవేన సమాసోవిభక్త్యలోపశ్చ (వార్తి. ౧౨3౬ ౧3౪౧) జీమాతస్యేవ” (మేఘమునకువలె) (సి. కౌ. ౬౫౦ సూ.) ఈసమాసము వైకల్పికమనుట భాష్యసమ్మతము కావుననే ‘ఉద్బాహురివ వామనః’ (రఘు. ౧ సర్గ.) అనుకాలిదాస వ్యస్తప్రయోగము సాధువగుచున్నది. దేవానాం ప్రియుఁడు = మూర్ఖుఁడు (బౌద్ధులబిరుదము.) దాస్యాః పుత్రుఁడు = నిందుఁడు మొదలగునవియును వైయాకరణసమ్మతములు. “అమూర్ధ మస్తకాత్ స్వాక్ష్ణా దకామే (౬-3-౧౨) కణ్ఠేకాలః” (కంఠమున నల్పుగలవాఁడు = శివుఁడు) (సి. కౌ. ౯2౦ సూ.) (విస్తర II. ౨౬౮ VI విష.) మూర్ధమస్తకశబ్దభిన్నములయిన స్వాంగవాచకములకంటెను బరమగు సప్తమికిఁ గామశబ్దేతరము పరమగుచుండఁగా సంజ్ఞయందు లోపము గల్గదని సూత్రార్థము. కంటేకాలుఁడు. మొ. “హలదంతా తస్యప్రమ్యా స్సంజ్ఞాయామ్. (౬-3-౯)..... యుధిస్థిరః (యుధి+స్థిరః = యుద్ధమందు స్థిరుఁడు) హలస్తమునకంటెను ‘అ’దస్తము కంటెను బరమగు సప్తమికి సంజ్ఞయందు లోపము కల్గదని యర్థము. దివిజాలు - సరసిజము మున్నగు పెక్కులగు నలుక్కు లింకను గలవు. విస్తరభీతిని జూపలేదు.

కల్పతరు. ౨౬౮ XI విష:—సర్వసమాసాంతప్రకరణము:—ఆయాప్రకరణములం దాయాసమాసములందు వచ్చు సమాసాంతప్రత్యయము లీవఱకుఁ జూపఁబడెను. ఇందు సర్వసమాసముల తుదిని వచ్చు ప్రత్యయములు మిశ్రముగఁ జెప్పఁబడుచున్నవి. “ఋక్ పూర్వధూః పథా మానత్తే (౫-౪-2౪) అ-ఆనత్తే ఇతి ఛేదః. ఋగాద్యస్తస్య (ఋక్. పూర్. అప్. ధూర్. -౩థిన్) సమాసస్య అప్రత్యయోఽన్తావయవః స్యాత్. అత్తేయాధూస్తదస్తస్య తు న. అర్ధర్షః... విమలాపం సరః.” (సి. కౌ. ౯౪౦ సూ.) “అర్ధ+ఋచ్+అ = అర్ధర్షః. (ఋక్కులో సగము) విమల+అప్+అ = విమలాపమ్ = (నిర్మలజలముగలది సరస్సు.) విష్ణు+పుర్+అ=విష్ణుపురమ్. రాజన్+ధూర్+అ = రాజధూరా (రాజ్యభారము) రమ్య్+పథిన్+అ = రమ్యపథః” అని రూపము భేర్పడును. ఇట్టివి పెక్కుగలవు. “స్త్రీచ+పుమాంశ్చ = స్త్రీపుంసమ్-వాక్ చ+మనశ్చ = వాఙ్మనమ్ - పురుషస్య+ఆయున్=పురుషాయుషమ్” మున్నగు నిపాతములు నింకననేకవి శేషములునుగలవు. విస్తరభీతి నుదాహరింపలేదు.

కల్పతరువు. ౨౬౮ XII విష:—సమాసాశ్రయవిధులు:—సమాసపదముల నడుమ జరిగెడి పెక్కుకార్యవిశేషములు సంస్కృతవ్యాకరణమున నుపదేశింపఁబడెను. అట్టి విట దిక్ ప్రదర్శనముగఁ జూపఁబడుచున్నవి.

నన్నిచోడునపద్యము ననుకరించెను. మఱియుఁ దిష్ఠాశక్తిగఁ గాఁ కొన్నచోడు ములు వారంగీకరించిన 'పార్వతీజలజావాసము' అనెడిన తఁదన నున్నవి. నన్నిచోడుఁ డందు వ్యస్తయాపికము నంగీకరించెను. "అభిధిష్ఠిల్ల - మృణాల హస్త" మున్నగుచోటులందు "అభిలవఁటి ధిష్ఠిల్లముగలది. మృణాళమునఁటి హస్తములుగలది" అనునీతి నుపసూనపూర్వపదబహువ్రీహి నన్నిచోడ కవిప్రయుక్తము. ఆక్షమన జోషలేశమునులేదు. ఆయాష్టలములందలి యుపమానములనుండి యారోపితవస్తు సరోధర్తము లుపచరితములు కాగలవు. లౌకికాదిత్యుని పద్యమున నుపమారూపకాలంకారములు చెడును వర్ణిల్లును. రామలింగకవిపద్యమున రూపకాలంకారముమాత్రమే విలసిల్లును. "పార్వతీ = పార్వతిననెడి, జలజావాసమును," "అనుచో 'ఏవార్థక' మధ్యాహ్నతమగునట్టే 'ఉమ=ఉమయనెడి, బోటి=స్త్రీ' అనుచో 'ఇత్యర్థక' మధ్యాహ్నతమగును. ద్విపద. ఉమబోటి యాత్మలో నుత్తలపడఁగ. (బసవ. 3 ఆ. 228 ప.) (మా. 228 విష. దానివిస్తరము).

తత్పురుషాదులకు లక్షణంబు ప్రాయికంబుగ సంస్కృత
తోక్తం బ యగు. 3.

తత్పురుషబహువ్రీహిద్వంద్వంబులని సమాసంబులెల్లం
ద్వివిధంబు లయియుండు. ఆవి ప్రాయికంబుగా నుత్త
రానోభ్యుపదార్థప్రధానంబు లయియుండు. అందుఁ
దత్పురుషంబు వ్యధికరణంబని సమానాధికరణంబని
ద్వివిధంబు. ద్వితీయాదులకు మీది పదంబుతోడ
సమాసంబు వ్యధికరణంబు నాబడు. నెలతాల్పు -
నెలతమ్మవవాడు - దేవర మేలు - దొంగభయము.
రామునిబాణము - మాటనేర్పరి. విశేషణంబునకు
విశేష్యంబుతోడ సమాసంబు సమానాధికరణంబు
నాబడు. ఇదియే కర్తృధారయంబు నాబడు. సరసపు
వచనము - తెల్లగుడ్డుము - మంచిరాజు; ఇది సంఖ్యా
పూర్వకంబు ద్విగువునాబడు. ముజ్జగములు -
ముల్లోకములు. హేమవ్రీహి-ముక్కంటి-చలిచెలుగు.
ద్వంద్వము - తల్లిదండ్రులు. అన్నదమ్ములు. ప్రాయ
ికంబుగా ననుటచే సంస్కృతలక్షణంబు తొడరని సమా

బాలవ్యాకరణ
వివరణము
228 విషయము.

సమాసాశ్రయవిధులు వ్యాకరణమున ననేకములు గలవు. విస్తరభీతి నుదాహరింపలేదు.

పయిరీతి సిద్ధసమాసములు సంస్కృతవ్యాకరణమున సవిస్తరముగా విశదీకరింపబడెను. ఎంత చెప్పినను గొఱంత యుండక తీరదు “కృత్తులు - తద్ధితములు - సమాసములు” అనువానిలక్షణము పూర్ణముగఁ జెప్ప శక్యముకాదు. “కృత్తద్ధిత సమాసానాం మభిధానం నియామకమ్ | లక్షణం త్వనభిజ్ఞానాం | తదభిజ్ఞాన సూచకమ్. ఇతి ప్రాశ్నః.” (ముగ్ధ. ౧౧౮౩ సూ. వివ.)

అక్షర XIII వివ:—కొన్ని సిద్ధసమాసాదివిశేష ప్రయోగములు.—తే-గీ. మున్న కొనివచ్చు గణికాసమాహితోడ. (నన్ని. కు. ౩ ఆ. ౩౫౧.౧౦ ఆ. ౩౮౫-౩౮౬ ప.) ద్విపద - భక్తసమాహికి బసవయ్యమహిమ. (బసవ. ౨ ఆ. ౬౮౭ ప.) పనిగొని సకలభక్తసమాహి చూడ. (౭ ఆ. ౯౮౪ బసవ.) సమాహిశబ్దము దుష్టమగు వైరిపదమువంటి యసాధారణప్రయోగముగ బసవపురాణపీఠికలో నుదాహరింపబడెను. (బసవ. పీ. ౯౯ పు.) కాని యిది సాధువె యనందగును. “సు ప్యజాతాః జిని స్తాచ్ఛీర్ణే. (౩-౨-౭౮) అజాత్యగ్ధే సుపి థాతోర్ణిని స్స్యాత్ - తాచ్ఛీర్ణే ద్యోత్యే, ఉష్ణభోజీ. (ఉష్ణం భోక్తుంశీల మస్య).....ఇహ వృత్తి కారేణ ఉపసగ్ధిర్న ఏవ సుపి జిని రితి.....తచ్చ భాష్యవిరోధా దుపేక్ష్యమ్, ప్రసిద్ధ శ్లోపసగ్ధే జినిః-స బధూ వోపజీవిసామ్, అనుయాయవర్గః, పత త్యథోధాదు విసారి. నవశ్చినీయాః ప్రభవోనుజీవిభి ర్త్యాదా” (సి. కా. కృదన్త. ౨౯౮౮ సూ.) “భాష్యవిరోధాదితి - సుబ్గ్రహణ ముపసగ్గ్రహణానువృత్తి నివృత్త్యర్థమ్ - ఉపసగ్ధే అనుసగ్ధేచ సుబన్తే ఉపపదే థాతోర్ణిని రిత్యేవ భాష్యే ఉవాహృతత్వా దితిభావః” (బాలమ.) అనురీతిని ‘సమాహితుం పరస్పర మేకీభవితం శీలమస్య = సంఘస్య సమాహి’ అనువ్యుత్పత్తిచొప్పున సమాహిశబ్దము నీధించుచున్నది. ఏకీభవించు శీలముగల సంఘ మని యర్థము.

౨ ద్విపద. మఱియును విను బెజ్జ మహాదేవి యనంగ (బసవ. ౩ ఆ. ౩౧౩). ఇట్టిచోటులందలి మహాశబ్దము మహచ్ఛబ్దభవ మని (మహాశబ్దమువలెనె) బసవ పురాణపీఠికలో వ్రాయబడెను. (బస. పీ. ౧౦౨ పు.) ఇది సరికాదు. మహాశబ్దము మహచ్ఛబ్దభవమైన స్త్రీసమమయైనచో ‘తెల్ల+వాడు’ మున్నగురీతిని ‘మహావాడు’ మున్నగు ననిష్టరూపములు దుర్వారములు కావలసినవచ్చును. కావున ‘ఆ’కారంత మగు మహాశబ్ద మిట్టియొడల కవ్యభిప్రేతమని యెన్ననగును. “మహ - పు. (మహ+ ఘృణార్థే క) ఉత్పవే సతతానందజనకవ్యాపారే. తేజరి - యజ్ఞే.....” (శబ్దస్తో).

‘శ్లో. మహై ర్నన్దస్సన్ మమహన్దసాహి రయతే సార్థాభిథా మన్వహమ్’ (వేంకట పతిరాయల కాసనము.) “మహా = తేజో యుక్తయగు దేవి. లేదా ఆనందయుక్త యగుదేవి” అని మధ్యమపదలోపసమాసము నంగీకరింపనగును. ‘మాకేమి పట్టుము మహాలింగదేవ’ (బసవ. 2 ఆ. ౬౫౦) అని యిట్లు వెక్కువోట్లు దీనిని సోమ నారాధ్యుఁడు ప్రయోగించి యున్నాఁడు. పయిటి మధ్యమపదలోపసమాసములును సోమనారాధ్యునకు సమ్యతములే. “అనురాగచిత్తుఁడు (బసవ. ౧ ఆ. ౧౫౪-౬౧౧ ప.) ఆశ్చర్యహృదయుఁడై (౫ ఆ. ౧౬౮). సంతోషచిత్తుఁడై (౫ ఆ. ౨౨). సంతాప చిత్తులై చయ్యన నేగి (2 ఆ. 3౯౪) (2 ఆ. 2౪3-2౮2.)

3 ద్వి. ఇది సుమహత్తత్వము.....(బస. ౧ ఆ. ౨౬౮). ఇట ‘సుమహా తత్వ’మని సవరింప నగునుగాని సోమనారాధ్యునకు “మహత్” అనుదానిని గర్వ భారయమునఁ బ్రయోగించుట యభిలషితము. ద్వి. ‘ప్రార్థతసూత్రమహద్గురు పుత్ర । మండలిలో భవన్తహదాజ్ఞ....(పండితా). అని ప్రాసాదిష్టలములలోఁ బ్రయోగించినాఁడు (బస. పీ. ౯౯ పు.). అట్లున “ఆన్తహతః సమానాధికరణజాతీయ యోః (౬-3-౪౬) మహతః ఆకారోఽన్తానేతః స్వాత్ సమానాధికరణే ఉత్తర వదే, జాతీయేచ పరే.మహావేవః.....” (సి. కౌ. ౮౦2 సూ.) అనుచొప్పున ‘మహాతత్వము - మహాగురుపుత్ర’ అనురీతిని నాకారాదేశము రావలదా యని శంకింపరాదు. ఇచటిది విపులవృద్ధాదర్శక మహచ్ఛబ్దము కాదు. ఇంకఁ బయినుదాహరించిన యుత్సవతేజః ప్రభుత్వార్థక మహాశబ్దమునుండి యేర్పడిన యాచార్యకర్తృబంతనామ థాతువుయొక్క శ్రాంతరూపము. “సర్వప్రాణిణామేభ్యః క్విబ్వావక్తవ్యః” (వార్తి. ౧2౨౨) (సి. కౌ. ౨౬౬౫ సూత్రమునొద్ద) అనుచొప్పున “మహాశవాచరతి = మహతి = నిత్యానందివలె నొప్పుచున్నాఁడు. దీని శ్రాంతరూపము. ‘మహత్’ అని యేర్పడును. నిత్యానందియగుచున్న యని యర్థము. తేజోవన్త మగుచున్న యనియు నర్థము చెప్పవచ్చును. ఇట్టి నిరవద్యములగు వింతప్రయోగములచే బ్రతిపక్షులను శ్రమింపఁజేసి ధిక్కరించుట వీరశైవమతాచార్యుఁడగు సోమనారాధ్యున కభిలషితము. ఇట్టి యీతనిప్రయోగము లిం దనేకము లీవఱకుఁ జూపఁబడెను. ఇంకను జూపఁబడును. ఆచార్యార్థక క్విబంతనామథాతుప్రయోగములు:— “శ్లో. వాదీ మూకతి రజ్జుతి క్షితిపతి నైవ్యానర శ్రీతతి । శ్రోధీ కామ్యుతి దుర్జన స్సజనతి క్షిప్రానుగః ఖజ్జతి । గర్వీ ఖర్వతి సర్వవిచ్చ జడతి తన్వన్త్రణాయన్త్రితః । శ్రీనిత్యే వనజన్మఖి ప్రతిదిశంకల్యాణేతుభ్యంనమః” (ముగ్ధ. లిఘ. ౮౪౮ సూ. దుర్గా. వ్యా.) వఱిసొందలు మహాకవులును నిట్టిప్రయోగము నంగీకరించి

యున్నారు. దళితాంభోరుహసస్త్రస్త్ర సుమహత్కాశాసనౌఘంబు.....
(నన్ని. కు. ౬ ఆ. ౭౬౯ ప). సీ. దహనకుండోపమ మహదక్షి నివ
 హంబు (భాస్క. యుగ్ధ. ౧౯౯౫ ప.) క. అక్షతపారుషనిధి హ | ర్యక్షపరాక్ర
 ముండు మహదహంకృతితోడన్. (భాస్క. యుగ్ధ. ౨౦౩౧ ప.) క. కంఠీరవముఖ
 చివరా | కుంతతో రారవాతిఘ్నాత్సహతో | త్కంఠేనదహసమహదుప | కంఠము
 వైదేహీ దణిసి కళవళపడుచున్. (జై. అశ్వ. ౬ ఆ.)

౪. మ.నా | దమో నా దిగ్బధిరీకృతం బగుచు నిత్యంబున్
 జెలంగుం బురిన్. (నన్ని. కు. ౭ ఆ. ౯౬౨) క. మునితతి కరముకుళితులై | విను
 తించుచు.....(నన్ని. కు. ౭ ఆ. ౯౧౪). చ.శంఖకాహళా | దికనిన
 దంబు లెల్ల గడు దిగ్బధిరీకృతమై చెలంగుగా. (నన్ని. కు. ౮ ఆ. ౨౪.) 'బధిరీకృత
 దిక్కుము - ముకుళితకరము' అనురీతిని 'క్ర'ప్రత్యయంతము బహువ్రీహిని బూర్వ
 పదమై యుండుట సామాన్యవిషయము. "వాహితాగ్నాద్విషా. (౨-౨-౩౭)"
 (సీ. కౌ. ౯౧౧ సూ.) అనుచోప్పున నది సమాసోత్తరపదమై. 'అగ్నాద్విహితః'
 అనున స్థింశుట విశేషప్రయోగము. "అహితాః = ఆధానేన సంస్కృతాః
 అగ్నయః యేన సః = అగ్నాద్విహితః = అహితాగ్నిః" అని ద్వివిధప్రయోగ
 ములును శాస్త్రసమ్మతములె.

౫. మ. ఆళిధమ్మిల్ల మృణాలహస్తః గమనీయావర్తనాభిన్ మహా | త్వల
 గంధిం గలహంసహాన విలసద్బంధూకరక్రోష ను | త్వలజేత్రం గమలాస్య నంగజర
 సాంభః పూరః దత్పార్వతిన్ | జలజావాసముః జొచ్చి యాడక మనోజాతానలం
 బాటునే (నన్ని. కు. ౬ ఆ. ౮౨౪.) 'పార్వతిన్ జలజావాసమున్ = పార్వతియనెడి
 సరస్సును' అని వ్యస్తరూపకము నెన్నునది. ఇటు 'పార్వతీ జలజావాసము' అని
 రూపకసమాసపాతము నంగీకరించి బ్రహ్మ. శ్రీ. మానవల్లి రామకృష్ణకవిగా రీక్రింది
 రీతిని టిప్పణమున వ్రాసిరి. "ఉపమానోపమేయవివర్ణయమును విశేషణవిశేష్య
 లింగభేదమును దోషములుగా గ్రహించి వానిఁ దొలఁగింపవనికాఁబోలును తెన్నాలి
 రామలింగకవి తనకందర్పకేతువిలాసములో నిట్లు మార్చి పద్యమును గూర్పు
 కొనెను. మ. లలితాస్యాంబురుహంబు నీలకచరోలంబంబు జేత్రాసితో | త్వల ముచ్చైచ
 స్తనకోక మోష్టవిలసద్బంధూక ముద్యత్కటి | పులినం బుద్గతచిత్తజాతరసవాః
 పూరంబు ప్రాణేశ్వరి | జలజావాసము సొచ్చి యాడక మనోజాతానలంబాటునే||
 ఇది. సరికాదు. టిప్పణకర్తగారు పెంకణాదిత్యునిపద్యమున దోషము లున్నవని
 తలంచిరేకాని రామలింగకవి యట్లు తలంచియుండఁడు. అతఁడు రచనాభేదమున

నన్నిచోడునపద్యము ననుకరించెను. మఱియుఁ దిష్ఠాశక్తిగఁ గాఁ కొన్నచోడు ములు వారంగీకరించిన 'పార్వతీజలజావాసము' అనెడిన తత్పురుషుని నన్నిచోడుఁ డందు వ్యస్తరూపకము నంగీకరించెను. "అభిధిష్ఠిల్ల - మృణాల హస్త" మున్నగుచోటులందు "అభిలవఁటి ధిష్ఠిల్లముగలది. మృణాళమునఁటి హస్తములుగలది" అనునీతి సఘనూనపూర్వపదబహువ్రీహి నన్నిచోడ కవిప్రయుక్తము. ఆక్షమన జోషలేశమునులేదు. ఆయాష్టలములందలి యుపమానములనుండి యారోపితవస్తు సరోధర్తము లుపచరితములు కాగలవు. లౌకికాదిత్యుని పద్యమున నుపమారూపకాలంకారములు రెండును వర్తిల్లును. 'రామలింగకవిపద్యమున రూపకాలంకారముమాత్రమే విలసిల్లును. "పార్వతీ = పార్వతిననెడి, జలజావాసమును," "అనుచో 'ఏవార్థక' మధ్యాహ్నతమగునట్టే 'ఉమ=ఉమయనెడి, బోటి=స్త్రీ' అనుచో 'ఇత్యర్థక' మధ్యాహ్నతమగును. ద్విపద. ఉమబోటి యాత్మలో నుత్తలపడఁగ. (బసవ. 3 ఆ. 228 ప.) (మా. 228 విష. దానివిస్తరము).

తత్పురుషాదులకు లక్షణంబు ప్రాయికంబుగ సంస్కృత తోక్తం బ యగు. 3.

తత్పురుషబహువ్రీహిద్వంద్వంబులని సమాసంబులెల్లం ద్రివిధంబు లయియుండు. ఆవి ప్రాయికంబుగా నుత్తరానోభయపదార్థప్రధానంబు లయియుండు. అందుఁ దత్పురుషంబు వ్యధికరణంబని సమానాధికరణంబని ద్వివిధంబు. ద్వితీయాదులకు మీఁది పదంబుతోడ సమాసంబు వ్యధికరణంబు నాఁబడు. నెలతాల్పు - నెలతమ్మవవాడు - దేవర మేలు - దొంగభయము. రామునిబాణము - మాటనేర్పరి. విశేషణంబునకు విశేష్యంబుతోడ సమాసంబు సమానాధికరణంబు నాఁబడు. ఇదియే కర్తృధారయంబు నాఁబడు. సరసపు వచనము - తెల్లగుడ్డుము - మంచిరాజు; ఇది సంఖ్యా పూర్వకంబు ద్విగువునాఁబడు. ముజ్జగములు - ముల్లోకములు. హేమవ్రీహి-ముక్కంటి-చలిచెలుంగు. ద్వంద్వము - తల్లిదండ్రులు. అన్నదమ్ములు. ప్రాయికంబుగా ననుటచే సంస్కృతలక్షణంబు తొడరని సమా

బాలవ్యాకరణ

వివరణము

228 విషయము.

సంబం గలదని సూచించబడియె. దానంజేసీ చిగురఁ
 గేలు - జంటిమోవి యిత్యాదులయిన యుపమాన
 పూర్వపదకర్త ధారయంబులు గ్రాహ్యంబులు. ముఖ
 పద్ధము చరణకమలములు. ఇట్టియుపమానోత్తరపదం
 బులు గలవుగాని విఘ్నరీతంబులు సిద్ధంబులు లేవని
 యెఱుంగునది. సిద్ధంబు సర్వంబు గ్రాహ్యంబు. రాజ
 పురుషుఁడు - నీలోఁబ్బుము - పీఠాంబుఁడు - రామ
 లక్ష్మణులు. కేవలసాంస్కృతికబద్ధము వికృతిశబ్దముతోడ
 సమసింపదు. దానంజేసీ యనేకమాట లల్పదండు
 లిత్యాదులు దుష్ప్రములని తెలియునది.

సంజీవని. ౨౬౯, విష:—తత్పురుషాదులకు లక్షణంబు ప్రాయశఃకంబుగ
 సంస్కృతోక్తం బనిచెప్పియు “సిద్ధంబు సర్వంబు గ్రాహ్యంబు” అనిచెప్పియు సూరి
 గారు సిద్ధములగు తత్పురుషాదులకు వరుసగ “రాజపురుషుఁడు - (తత్పు.) - నీలో
 త్పలము (కర్త.) పీఠాంబుఁడు (బహు.) రామలక్ష్మణులు (ద్వంద్వ.)” అని యుదాహ
 రించిరి. సిద్ధద్విగువునకు “త్రిలోకీ” అనియు అవ్యయభావమునకు ‘యథాశక్తిః
 అనియు నేల యుదాహరింపలేదో తెలియకున్నది. మఱియు “ద్విగుకర్త ధారయా”
 విత్కాదికారికలను భట్టారకుఁ డాచ్చికసమాసముల విషయమున నుపదేశించిన
 కాని తదితరసాధ్యసమాసముల విషయమున— ‘సాధ్యసాంస్కృతిక సమాసము -
 మిశ్రసమాసము’ అనువానివిషయమున—నుపదేశింపలేదు. సూరి యాకారికలను
 వివరించునట్లేముతోనే ప్రకృతసూత్రమును దీనివివరణమును వ్రాయసాగెనుగాని
 యీసూత్ర వివరణములలో నాచ్చికములనేకాక “రామునిబాణము—పరసపువచ
 నము” అను సాధ్యసాంస్కృతికములను “దొంగభయము - ముజ్జగములు - ముల్లోక
 ములు” అను మిశ్రసమాసములను నైత ముదాహరించినవాడయ్యెను. అవ్యయ
 భావము నుజ్జగించుట యుపమారూపకాదులను బ్రసంగించుట మున్నగువానినిబట్టి
 ద్విగుకర్త ధారయావిత్కాదికారికల ననుసరించియే యీసూత్రమును దీనివివరణ
 మును నుపదేశించిననుటలో సందియములేదు. తత్పురుషభేదముల నుదాహరించు
 టలో సూరి యహోబలమతినే యనుసరించెనుగాని యొకటిరెండుచోటులందు సవ
 రింపఁదోయి పొరపడెను. చింతామణియశయముచొప్పున ద్విగుకర్త ధారయా
 విత్కాదికారికల కాచ్చికసమాసములనే యుదాహరించుట యుక్తమగుటంజేసి
 యహోబలమతీ యట్లే యుదాహరించెను. “పడగతాల్పు - తేనెలిండి (పడగను

దాల్పునది - తేనెను తినునది) ఇత్యాదౌ ద్వితీయాతత్పురుషః - అత ఏవ ధరిత్రి చాచుగరుతాల్పునకేల నిత్యాదయః కపిచా ముక్తయః పంగచ్చస్తే. పట్టుపుట్టముతాల్పు ఇత్యాదౌ నలుద్విద్వితీయాతత్పురుషః. (వి స్తర I) ఉలితునుక - నెలత్కవ బిడ్డ ఇత్యాదౌ తృతీయాతత్పురుషః - '(ఉలి చేతఁ దునుక. నెలచేతఁ దక్కువ.' అని విగ్రహములు) దేవర మేలు ఇత్యాదౌ చతుర్థితత్పురుషః..... దొంగయలుకు ('దొంగవలనన్ + అలుకు = భయము' అని విగ్రహము) ఇత్యాదౌ పంచమీతత్పురుషః. దొరమాఁసి - తేఁటిసిల్లి - మల్లెపూవు - జాబిల్లి - వెన్నెల - గట్టుపట్టి - రాచ కొలము - నేతిముంత - కూటికుండ - ఇత్యాద్యాః షష్ఠీతత్పురుషః - మాటనేర్పరి ఇత్యాదౌ సప్తమీతత్పురుషః" (ఽహో ౪౩౪ పుట). ఇట్లంతటను నాచ్చికసమాస ములనే యహోబలపతి యుదాహరించెను - అట్టియహోబలపతి యుదాహృతులనె స్వీకరించి యుదాహరించుటలో సూరి యంచుక సవరించెను. ముద్రితాహోబలపండి తీయమున 'దొంగయలుక ఇత్యాదౌ పంచమీతత్పురుషః' అని ప్రమాదముగఁ బడి నది. భద్రాద్రిశాస్త్రి గారిటీకయందును నల్లె యున్నది కాన సూరి చూచిన కళిరోధూషణమునందును నల్లెయుండునని తోఁచెడిని. "అలుక = కోపము" అనుదాని కట్టి పంచమీతత్పురుషములో సుదర్భము లేనందున సవరించి "దొంగభయము" అను

వి స్తర. I ౨౬౯ విషయము:—తిండిశబ్దమునకు "తినువాడు" అనుసర్థము కాన రాదు. తినుట యనియే యర్థము కన్పట్టుచున్నది. కాన ద్వితీయావిభక్తి కివటఁ బ్రసక్తిలేదు. "తేనెతిండి = తేనెతిండిగాఁగలది తుమైద" అనువిగ్రహమున నది బహువ్రీహి యనవలెను. లేదా "తేనెతిండి = తేనెయొక్క+తిండి = తేనెతిండి" అని యర్థము చేసినచో షష్ఠీతత్పురుషము కావలెను. అట్లే "పట్టుపుట్టముతాల్పు" అనుచో 'పట్టుపుట్టమును+తాల్పు = ధరించువాడు' అనినచో ద్వితీయ లోపించిన తత్పురు షమే యగును. అలుక్సమాసముకాదు. లేదా "పట్టుపుట్టముయొక్క+తాల్పు" అనినచో షష్ఠికాదేశముగావచ్చిన ద్వితీయావిభక్తిరూపము లోపింపలేదనియు ద్రుతమాత్రము లోపించెననియుఁ జెప్పినచో నలుక్ షష్ఠీతత్పురుషమగుట యుక్తము. "పట్టుపుట్టముయొక్క+తాల్పు=(షష్ఠీ భవే ద్వితీయాతుల్యా తత్పురుష సుస్థితా నాహ్నామ్" అనుచొప్పున ద్వితీయాతుల్యరూప మాదేశము కాఁగా "పట్టు పుట్టమునున్+తాల్పు" అగును. "నిరమో మహతాం లుక్స స్యా" త్రనుచొప్పున 'ను' వర్ణకలోపమును "ద్రుతస్య సర్వత్ర లుక్సమానేషు" అనుచొప్పున ద్రుతలోపమును రాఁగా "పట్టుపుట్టముతాల్పు" అని యేర్పడునుగాన ద్వితీయ లోపింపలే దనుట సరికాదు. షష్ఠి లోపింపలే దనవలెను.

1158 'దొంగభయము' అనునది పంచమీతత్పురుషమననాదు [౨౬౯ వి. సంజీ.]

దానిని సూరి సిల్వేనని విశ్వసించును. సమాసకముల ననుగా నాచ్చి సమాసములను మాత్రమే యీకారికలచోట నుదాహరించుట యావశ్యకమని తలంపనివాడగుట చేతనే సూరి రామునిబాణము మున్నగువానిని నైత ముదాహరించినవాడయ్యెను. (విస్తర II).

సమానాధికరణాదుల స్వరూప మీవఱకు విశదీకరింపబడెను. (౨౬౯ IV విష.) 'చిగురుగేలు' మున్నగువానివంటి యుపమానపూర్వపదకర్త ధారయములు సంస్కృతము.

విస్తర II ౨౬౯ విష.:—చింతామణిపద్ధతులచొప్పున 'దొంగభయము' అను పంచమీతత్పురుషమనము సాధువు కాదు. సమాసకమునందుమాత్రమే సమాస విభక్తికి లోపమును జింతామణి యుద్దేశించినది. తక్కిన సాధ్యసాంస్కృతికములందును మిశ్రసమాసములందును సమాసవిభక్తిలోపమును జింతామణి యుద్దేశించలేదు. తత్పురుషములలో షష్ఠీతత్పురుషమునుమాత్రమే సాధ్యసాంస్కృతికమిశ్రసమాసములలో "షష్ఠీ భవే ద్విధియాతుల్యా తత్పురుషసంస్థితా నామ్నామ్" అను సూత్రమున నంగీకరించెను. ఎల్ల కారకములందును శేషషష్ఠీ వివక్ష నిర్బాధముగావున "దొంగయొక్క+భయము = దొంగనున్ = దొంగన్+భయము" అని యుండఁగ ద్రుతస్య సర్వత్ర లుక్ సమానేష" అనుచొప్పున ద్రుతలోపము రాగా 'దొంగభయము' అనుషష్ఠీతత్పురుషముమాత్రము సిద్ధించును. అచటి షష్ఠీ ద్విధియాతుల్యరూపముతో నిల్చి లోపింపమింజెసి "అలుక్ షష్ఠీతత్పురుష" మనఁదగును. బాలవ్యాకరణకర్త యట్టి చింతామణియూహయమును గ్రహింపలేక "సమాసవిభక్తికి లోపంబగు లట్టునకుఁ గాదు" (బా. సమా. ౨౫ సూ.) అని యిట్లు సాధ్యసమాసముల విభక్తులకెల్ల లోపమును విధించెను. కావున "దొంగవలనన్+భయము = దొంగభయము" అను సాధ్యమిశ్రపంచమీతత్పురుషము బాలవ్యాకరణపక్షమున సాధు వగుచున్నది. కాని యీసూరిరచనమునందు "నెలయవరుడు (నెలచేతన్+అవరుడు) నెలప్రభవుడు. (నెలవలనన్+ప్రభవుడు=బుధుడు) మున్నగు ననిష్టరూపములు దుర్వారములగును. మఱియు "సమాసవిభక్తికి లోపంబగు....." (బా. సమా. ౨౫ సూ.) అనెడి సూరిసూత్రము నిర్మూలమగుటఁజేసి యశాస్త్రీయము. "లోపశ్చ విభక్త్యాదేః శబ్దేషు స్యా అసమాసకాశ్చేషు" అని యిట్లు చింతామణి సమాసకములందే విభక్తిలోపమును వచించెనుగాని తక్కిన సాధ్యసమాసములలో విభక్తి లోపము నంగీకరింపలేదు. సమాసకవిభక్తి లోపము నైతము కవిప్రయుక్తములందే చెల్లును. ఈసందర్భమున నూతనపద్ధతి నవలంబించిః సూరిమార్గము శేషల మపమార్గమని ముందు నిరూపింపబడును.

తమునందును బ్రయుక్తమయ్యెననియు నట్టి సిద్ధసమాసము లాంధ్రకవిప్రయుక్తములు గలవనియు నీవఱకు విశదీకరింపఁబడెను. (విస్తర. II ౨౬౮ IV విష.) కేవల సంస్కృతశబ్దము వికృతశబ్దముతోడ సమసింపఁ దనఁగా నాంధ్రవిభక్త్యాదుల నందని సంస్కృతశబ్ద మట్లు సమసింపదని యగ్గము. కాన 'అనేకమాటలు' అనునది యసాధువు. 'అనేకముమాటలు' అను తత్పురుషముల సమాసము సాధువగును. ఇట్లే 'అల్పపుదండులు' అనురీతిని నై తము సాధువై యుండును.

లోపశ్చ విభక్త్యాదేః శబ్దేషు స్వాత్సమాసకాజ్ఞేషు.

(ఆం. చిం. హలం. ౧౭ కారి. అహో. ౪౪౭ పు.)

షష్ఠీ భవే ద్వితీయా, తుల్యా తత్పురుష సంస్థితా నా మ్నామ్. (ఆం. చిం. ౧౩ కారి. అహో. ౪౧౭ పు.)

స్వాదుత్తరస్య లోపేషిద్వితీయా నియతా మతా ।

నన్నయా. అన్యత్రాపి తదిష్టి స్వాత్ । ప్రయోగ స్తత్ర కారణమ్॥ (వికృ. హలం. ౨౦ కారి. అహో. ౪౪౪ పు.)

క్వచిత్ ప్రత్యయయోగేచ । తథాత్వ మభిధీమతే.

(వికృ. సంధి. ౨౫ కారి. అహో. ౧౮౯ పు.)

క్వచి దన్యవిభక్త్యర్థే । ప్రథమాపి ప్రదృశ్యతే. (వికృ.

అజం. ౮౭ కారి. అహో. ౩౬౫ పు.)

కల్పతరు. ౨౭౦ విష:—సమాసకాజ్ఞేషు = ఆచ్ఛికసమాసావయవములగు (సమాసక = ఆచ్ఛికసమాస) ననఁగా నాచ్ఛికసమాసరూపప్రాతిపదికమునకు నవయవ నములగు, విభక్త్యాదేః = సుబ్విభక్తులు-ఉత్తరపదములు మున్నగువానికి, లోపశ్చ = లోపమునంతము, స్వాత్ = అగును. చశబ్దముచే నీలోప మరుదుగను బ్రయోగానుసారముగను గల్గును. ఈసూత్ర మ్రిందిసంస్కృతవ్యాకరణవిషయముల నుద్దేశించుచున్నది. కావున నట్టిసంస్కృతపద్ధతితో సమాసవిభక్తిలోపము నుత్తపదాది లోపమును జేయవలయునని దిక్షాత్రముగా నుపదేశింపఁబడెను.

“సుపో ధాతు ప్రాతిపదికయోః. (౨-౪. ౭౧) (వృత్తి.) ఏతయో రవయవస్య సుపో ట్ స్యాత్. (సి. కౌ. ౬౫౦.) శాకపాథివాదీనాం సిద్ధయే ఉత్తరపదలోప సోఽపసంఖ్యానమ్. (వార్తి. ౧౩౧౦-౭౩౯ సూ.)” మున్నగుసూత్రములచేత సమాసోత్తరపదాదిలోపమును వచింపఁబడెను. అశాకవిగ్రహమునందే సామానాధి కరణ్యాదివివక్షచేత సమాససంజ్ఞ కల్లఁగా నట్టి సమాసమునకు “కృత్తద్ధిత సమాసాశ్చ (౧-౨-౬) కృత్తద్ధితాన్తా సమాసాశ్చ ప్రాతిపదికసంజ్ఞాః స్యుః” (సి. కౌ. ౧౭౯ సూ.)

అనుసూత్రముచొప్పునఁ బ్రాతిపదిక సంజ్ఞ కల్లఁగా నట్టి ప్రాతిపదికమున కవయవ భూతములగు శబ్దములలోని సుబ్విభక్త్యాదులు “సుపా థాతు ప్రాతిపదియోః” అను సూత్రముచొప్పున లోపించును. లోపింపఁగా మిగిలిన ప్రాతిపదికముపైని వాక్యాన్వయయోగ్యములగు సుబ్విభక్తులు నిల్పును. ఇట్లే తద్వితాదివృత్తులందును విభక్త్యాదిలోపము నరయునది. ఆచ్ఛికసమాసాదులందును వైరీతినే ‘కృతస్థితసమాసాశ్చ’ అనుచొప్పునఁ బ్రాతిపదికత్వము గల్గిన సమాసక తద్వితాద్యవయవములగు శబ్దములందలి విభక్త్యాదులు ప్రకృతమగు “లోపశ్చవిభక్త్యాదేః శబ్దేషు స్యాత్సమాసకాశ్చేష” అనుసూత్రముచే లోపించుటయు మిగిలిన ప్రాతిపదికరూపశబ్దముపైని వాక్యాన్వయయోగ్యసుబ్విభక్తులు నిల్పుటయు సంభవించును. వేల్పు+ఆమ్+దొర+సు = (వేల్పులయొక్కదొర) అనుచో సమాసరూప ప్రాతిపదికావయవములగు ‘ఆమ్ సు’ అనునవి లోపింపఁగా “వేల్పుదొర” అను ప్రాతిపదికభాగము నిల్పెను. దొంగ+భ్యస్+అలుకు+సు = (దొంగవలనియలుకు) అనుచో “దొంగయలుకు” అను ప్రాతిపదికభాగము లుత్పత్తేషమగును. మూఁడు+జన్+కన్ను+జన్ (మూఁడు కన్నులెవనికిఁగలవో వాఁడు) ‘మూఁడుకన్ను = ముక్కన్ను+ంటి = ముక్కంటి’ అను ప్రాతిపదికము నిల్పును. ప్రయోగసిద్ధములగు కొన్నియాచ్ఛికసమాసకములందును గొన్నిజ్ఞాపకసిద్ధసమాసముల (శోకార్తపుటాడలులతో) యందును దప్పఁ దక్కినసాంస్కృతి కాచ్ఛిక మిశ్రసమాసములం దీరంస్కృతవాణ్ణకరణప్రసిద్ధ సమాససామాన్యపద్ధతి యుపచరింపదు. “రాజన్+జన్+ఆన+సు అనుచో “రాజయాన” అను ననిష్టరూప మేర్పడును. కావుననే యట్టిచోటులందు నన్ను యాధర్యణులు “షష్ఠీ భవే ద్వితియాతులేత్యాది చొప్పున మార్గాంతరమున రూపసిద్ధి నుపదేశించిరి.

లోపశ్చ విభక్త్యాదేరిత్యాది కాంధీకరణమగు “లోపమును సమాసకగత మా పదములవయి విభక్తికి.....” అనుదానికి గాణపతవివరణకర్త “ఉత్తరాథ్థోదాహృతి.....తమ్మునికొడుకు - ననలదండ - వేల్పులదొర. విభక్తి పరమగునపుడు ప్రకృతికి విధింపఁబడిన ‘ని-ల’లు విభక్తి సంబంధులుగాక ప్రకృత్యవయవములగుటంజేసి వానికి లోపమురాదు” అని వివృతివ్రాసెను. (గాణ. 3౦౪ కారి. ౭ పద్య) ఇది సరికాదు. అలౌకికవిగ్రహవాక్యములలోనె సమాససంజ్ఞ కల్లఁగా నట్టిసమాసరూప ప్రాతిపదికమున కవయవములగు సుబ్విభక్తులు లోపించుటచేత ‘ని-ల’ లు వచ్చుటకుఁ బ్రసక్తిలేదు. ఇతీయు గాణపతవివరణకర్త యిచ్చిన యుదాహరణలు “షష్ఠీ భవే ద్వితియాతులేత్య” త్యాదిసూత్రమునకు లక్ష్యములుగాని

[బా. సమా. 3 సూ.] సమాసకములందును షష్ఠీభవేదిత్యాది వ ర్తిల్లును. 1161

లోపశ్చ విభక్త్యాదే రిత్యాదిసూత్రమునకు లక్ష్యములు కానేరవు. అతాకివిగ్రహమునందే సుబ్బిభక్తులు లోపించుటచే “తమ్మనికొడుకు - ననదండ - వేల్పుదొర” అనియే సిద్ధించును. ఇట్లే “కన్ను+ఓన్+కవ+సు” అనువిగ్రహమున సుబ్బిభక్తులు లోపింపఁగా “కన్నుఁగవ” అని సిద్ధించును. “ఉ.....మున్నుఁగొంటి మేవ న్నునదండ యొక్క మగవాఁ డిడ.....” (ఆము. ౧ ఆ. ౧౪). మథ్యా..... ఉవిద కన్నుంగవ మొగిచి తెఱవక యుండె భయమున. (ఆది. ౪ ఆ. ౨౪౪) ఉ... ..క | న్నుంగవ యాక్రమించుకొనునో ముఖవంద్రునటంచు.....(మను. ౨ ఆ. 3౨.)

సమాసకములం దిట్లు విభక్తిలోపము గల్గుసమాసములు మహాకవి ప్రయోగానుసారముగ నెప్పవలెను. “షష్ఠీ భవే ద్వితీయా తుల్యేత్యాదిసూత్రము (చిం. హలం. ౧3 కా) చొప్పున నన్ననో సాంస్కృతిక మిశ్రసమాసములేకాక యాచ్ఛిక సమాసములును ధారాళముగా నేర్పడును. ఉదా:—తమ్మనికొడుకు - ననలదండ - వేల్పులదొర - కన్నులకవ మొ. ఇట్టియెడల “కన్ను+ఓన్+కవ+సు” అనునపుడు షష్ఠీ భవే దిత్యాదిచొప్పున రూపసిద్ధి చికిత్సితమగునపుడు సమాసరూపస్థాపింపబడియు యొక్క యవయవములోని “ఓన్” ప్రత్యయము లోపింపక దానిచో “ఔట్” ప్రత్యయరూపద్వితీయాకారము నిల్పును. కవ శబ్దముమీఁది సుప్రత్యయము మాత్రములోపించును - కాఁగా “కన్నులకవ” అని రూప మేర్పడును.

సమాసకేతరస్థలములందు “షష్ఠీ భవే” దిత్యాద్యుత్తరసూత్రసిద్ధ షష్ఠీతత్పురుషమునకుఁ దప్పఁ దక్కినతత్పురుషకర్తృధారయాదులకు సాంస్కృతికమిశ్రరూపసాధ్య సమాసస్థితి లేదని పయిసందర్భమువలనఁ తోచుచున్నను - “సరళే పరుషే చైవ... వికారాచ్చాపి కేచన” (౮౮. విష). “దారాధేత ఉదపి రో మోస్తు విభక్త్యేకవచనకే పుంపు” (౯3. ౯౪. విష). “సామానాధికరణ్యేషు.....” (౯౧. విష). “ద్విగో రమిశ్రతాయాఁతు | స్తాయ ఏకత్వ మిష్యతే | మిశ్రతాయాం బహుత్వం స్యా దన్యత్రాపి క్వచి ద్భవేత్” (౨౮౪. విష). “ఇచ్చ విభక్త్యన్తిమస్య.....” (౧౦౫. విష). అనునవి మొదలగు విధులచేత నితరవిధములగు తత్పురుష కర్తృధారయ ద్విగువులకును నభ్యనుజ్ఞ తత్తద్విధానసామర్థ్యమున జ్ఞాపిత మగుచున్నది. కావున నట్టి జ్ఞాపకసిద్ధసమాసములందుఁ దత్తద్విధుల కనుకూలముగాఁ దత్తద్విధుల ననుసరించి శాస్త్రకవిప్రయోగవిరోధము లేనిరీతిని విభక్తిలోపాదికమును “సుషో ధాతుస్థాపింపబడియో,” (నీ. కా. ౬౫౦. సూ). అమరితిని ననుక్తన్యాయమునఁ

గల్పించిసొనవలయును. “సుహా ధాతు స్తాతిపదికయోః” అనువానినే యుద్దేశించుచున్న “లోపశ్చ విభక్త్యాజేః.....” (చిం. హలం. ౧౭. కా) అనుసూత్రము పైరీతిసమాసములందును “శోకార్తపుటాడలులతో-చేసిన తశ్శలము” మున్నగు కవిప్రయోగజ్ఞాపకసీధ సాంస్కృతికాచ్చిక మిశ్రసమాసములందును సూత్రమే యుపయోగింపవలెనుగాని యెల్లయుడలను నుపయోగింపరాదు. జ్ఞాపకసీధములందు “రామ+జీ+భక్తి+సు” అనుచో ‘రామునందలిభక్తి’ అనునర్థమును వివక్షించునపుడు “జేరలిచ” అనుసూత్రపుజ్ఞాపకమున నందలి ‘జీ’ లోపింపదు. ‘సు’ప్రత్యయము లోపించును. జ్ఞాపకసీధసమాస స్థలములం దిట్లాయా సూత్రముల ననుసరించి దీని నుపయోగించుకోవలెను. సీ. ఉల్లతెల్లని తురగోత్తము వాలంబు (ఆది. ౨. ఆ. ౩౪. ప). క. శోకార్తపుటాడలులతో (స్త్రీ. ౨. ఆ. ౧౨౪. ౪. ప). మున్నగు ప్రయోగములనుబట్టియు, “సామానాధికరణ్యే ఘాదంతానాం టుగాగ మోచి స్యాత్..... మోస్తు విభక్త్యేకవచనకే పుంపూ” మున్నగువిధులనుబట్టియు సాంస్కృతికమిశ్రరూప సాధ్య సమానాధికరణ సమాసము లభ్యనుజ్ఞాతము లగుచున్నవని యెఱుంగునది. సమాసకములందేకాక సాంస్కృతిక మిశ్రసమాసములందును విధానసామర్థ్యమున జ్ఞాపకసీధసమాసములు చెల్లును. వానిప్రక్రియను బయిరితినై గ్రహింపవలెను. శోకార్త+జన్+బిడలు+జన్ = శోకార్త+జన్+బిడలు = శోకార్తములు+బిడలు = శోకార్తము+బిడలు = శోకార్తపుటాడలు - శోకార్తపుటాడలులతో. ఆ+జీ+పురుష+జీ = ఆపురుష—ఆపురుషునందు = అప్పరుషునందు-మొ. పుంలింగములును బుంలింగసమములునగు సంస్కృతములు సమాసపూర్వావయములు కారాదు. శోకార్తమగడు’ అనరాదు. ఇట్టిప్రయోగములులేవు. వేల్పులదొర - కొమరుని పేర్చి మున్నగుచోటులందలి పష్టి ద్వితీయాకారమున నిల్చియుండుటచే నట్టివి “అలక్ పష్టిసమాసములె” అని చెప్పవలెను. (౨౭౦. విషయము). వానితోడన్+ఇ+జిలిమి = వానితోడిచెలిమి. వీనియందున్+అలి+పేర్చి = వీనియందలి పేర్చి. (౧౦౫. విష). ఇట్టివి తృతీయాద్యలుక్ సమాసలు. “ఇవేన సమాసో విభక్త్యలోపశ్చ” అనుచొప్పున (౨౬౮. విష). నుపమానవాచకములతోడి సమాసమున విభక్తిలోపాభావము సాధ్యసమాసములందును గలదు. “క... | తిరముగ వాక్య సమాసా | చరణంబుల ద్వివిధ యగుచు శ్రేతియుఁ దనరున్ (నరస. ౫. ఆ. ౧౦. ప). కా = నీదోఃఖిడ్డమహేంద్రుఁడో యనఁదగు న్నీదివ్యతేజోభరం | బాదిత్తుండును బోలె బొల్పు.....” (నరస. ౫. ఆ. ౧౮. ప). ఇటు బ్రథమావిభక్తి ‘ఇవార్థకము

తోడి, సమాసమున లోపింపలేదు. (విస్తర). తలన్ + పోయు + ప్రాలు = తలంబ్రాలు. బడిన్ + కట్టు + ప్రాలు = బడింబ్రాలు. ఊరన్ + తిరుగు + పంది = ఊరబంది. మొదలగు మధ్యమపదలోపి సమాసములందును (౨౭౦. విష) ద్వితీయాది ద్రుతము కొన్ని యొడల లోపింపక “అపరాస్త” ఇత్యాదిచే బిందువుకాగా ‘తలంబ్రాలు’ మున్నగు నలుకసమాసములు సిద్ధించును. (౮౨. III, ౮౭. ౯౦. ౯౦ I విష). సప్తమీ

విస్తర. ౨౭౦. విష.—వలె ప్రభృతిశబ్దములతోడ సమాసము గల్గునపుడు తెలుంగునఁ గొన్నివిశేషములు గలవు. సంస్కృతమున ‘ఇవ’ శబ్దముతోడి ప్రయోగమున నుపమానోపమేయములు సమానవిభక్తికములుగనె యుండును. “ముఖం చంద్ర ఇవ భాతి - ముఖస్య చన్ద్రస్యేవ విలాసః” అనురీతినే యుండును. తెల్లన నట్లుకాదు - ఉపమేయము ప్రథమేతరవిభక్తులతో నున్నపు డుపమానమును నట్టి విభక్తులతోనె యుండును. ఉపమేయము ప్రథమాంతమైయున్నపు డుపమాన మీక్రిందిరీతిని షష్ఠ్యాదివిభక్తులతో నుండును. సంస్కృతమునందు సదృశాదిశబ్దములతోడి సమాసమున నిట్టిభేదమే యుండును. “ముఖం చన్ద్రసదృశమ్ = చన్ద్రేణ సదృశమ్ = చన్ద్రస్య సదృశమ్” మొ. ఈవిషయమునఁ ద్రిలింగలక్షణశేషకర్త యీక్రిందిరీతిని సూత్రించియున్నాఁడు. “అట్లు - పోలె, బలె - వలె శబ్దంబు లివార్థకంబులు. ఉపమేయము ప్రథమాంతమగునపు డట్లు పరంబగుచో నుపమానంబులగు నామతదస్తదృష్టదాత్తార్థములకు షష్ఠీయు, పోలె బలె లు పరంబులగుచో నామ తచ్ఛబ్దార్థములకుఁ బ్రథమయు; నస్తదర్థప్రభృతులకు ద్వితీయయు, వలె పరంబగుచో నామతచ్ఛబ్దార్థములకు షష్ఠీయు, నస్తదర్థాదలకు షష్ఠీద్వితీయలయం దే దియే నొక్కటియుఁ, గ్రమంబుగ నగు. ఉపమేయము ద్వితీయాద్యంతమగు నపుడు పోలె ప్రభృతులు పరంబులగుచో నుపమానంబుల కుపమేయ విభక్తులయగు. పోలినయెడఁ దచ్ఛబ్దమే తదాదులకు నుపలక్షణముగా గ్రహించునది. అట్లు కరణ్యాదులకు గ్రాహకము” (ప్రాథ. సమా. 3౮. సూ). ఉదా:—మీరు బకు నట్లు చత్తురు. మీరు బకునికరణఁ జత్తురు. ఉపమేయము ద్వితీయాద్యంతమగునపుడు ‘అట్లు-కరణి - మున్నగువాని వాడుక వీలుపడదు. ముఖము పద్మము వోలె (పద్మముబలె) నున్నది. నేను నినుంబోలె, (నినుంబలె) విన్నాను. ముఖము చంద్రునివలె నున్నది. వాడు నావలె (లేదా) నన్నువలె నున్నాఁడు- భీరులఁబోలె మమ్మునేల వెఱపించెదు. మొ.

“ప్రథమాంతములమీది పోలె - బలె - పోనిశబ్దంబులు ద్రుతపూర్వకంబులు విభాషనగు”. (ప్రాథ. సమా. 3౯. సూ). ఉదా:—నిధిఁ గన్న వేదయాఁ

బోలె. ఇది యోగము కాదనియు సర్థవిశేషబోధకమనియు నీవఱకు వ్రాయబడెను. (౮౪. I విష). పేదవోలె - పుణ్యజనాభ్యున్నుంబలె - పుణ్యజనాభ్యుంబలె - మన్మథుండునుంబోనివాని - వీండును వాండును బలె. మొ. “కొన్నియొడల నుపమానంబులు పెక్కులగుచో నివి కడదాని కొక్కటిగ చూపట్టెడి (ప్రాధ. సమా. ౪౦).”

“అట్టి - పోని - బోటి వంటి - శబ్దంబులు వదర్థకంబులు. బోటి దనంతఁ బ్రత్యయార్హంబునగు. అట్టి ప్రభృతులు పరంబులగుచో నట్లు ప్రభృతిపరకనామాదులకుంబలెఁ బూర్వపదంబులకు విభక్తులు త్రివిధంబులం బరఁగు, అందు బోటి వంటులు సమానంబులు, అవి పరంబులగుచో నాత్వార్థమునకు నామతచ్ఛబ్దంబులకుం బోలెఁ గార్యంబు. పోని పరంబులగుచో డువర్ణకంబుమీఁద ద్రుతంబు నిత్యంబు”. (ప్రాధ. సమా. ౪౩. సూ). ఉదా:—రామునియట్టి - నీయట్టి, మన్మథుండునుంబోని వాని - దేవివోని - దేవియుంబోనిదాని - నన్నుఁబోని - తన్నుఁబోని - నిన్నుఁబోని వానికి - రామునిబోటి - రామునివంటి - వానిబోటి - వానివంటివానికి - నాబోటి - ననుబోటి - నీబోటి - నినుబోటివాడు. తనబోటివాడు - తనవంటివానికి (‘తన్ను వంటి’ అనరాదు). మముబోంట్లకు - పల్కులవంటి = పల్కుల్యంటి (పాండు. ౧. ఆ. ౨౯. పు). వీనికిఁ బ్రమాణములగు కవిప్రయోగములు త్రిలింగలక్షణశేషంబున నాయాసూత్రంబులకడఁ జూపబడెను - ఈసూత్రము విషయము లుపమేయ మే విభక్తిలో నున్నను వర్తిల్లును - ఉదా:—“నాబోటివాడు. నాబోటివానికి - రాబోటివానిచే మొ. పోనిశబ్దము పోలనిశబ్దసంక్షేపరూపము కానోపును. కావున నే దానికి ముందు‘ను’ శబ్దస్థితి యంతటను నిత్యమై యుండుట యావశ్యకముగ నుండును. మన్మథుండునుంబోనివాని = మన్మథుడు నైతము పోలఁజాలనివాని నని యర్థము. నాయకరత్నంబునుంబోని రాజమహేంద్రవరంబునన్ (ఆది. ౧. ఆ. ౮).

కొన్నివిశేషప్రయోగములు:—ఇవశబ్దముతోడి సమాసము సంస్కృతము నందె నిత్యముకామింజేసి (౨౬౮ X విష.) తెల్లనందును నివార్థకశబ్దములతోడి సమాసమున కనిత్యత సంగీకరించుట వింతకాదు. మఱియు ‘అదిత్యుండునుబోలె. మన్మథుండునుంబోనివాని’ మున్నగుచోటులందలిది ద్రుతాగమము కాదనియు సర్థ విశేషబోధక నుశబ్ద మనియు (౮౪ I విష.) జేసిన సిద్ధాంతము నైతము దీనివ్యస్తతను నిర్ణయింపఁజాలును. కావున నివార్థకములతోడి ప్రయోగములందవధారణార్థక శబ్దప్రయోగమును దుష్టము కానరదు. ‘నదివోలె’ మున్నగుచోటులందలి వాదేశమును నిచటి వ్యస్తతను దెల్పును. క.....హిమమయాఖండ పోలెన్. (ఆది. ౩ ఆ. ౧౨౪.) చ.....వైశ్యులపోలె వశ్యులై. (సఖా. ౨ ఆ. ౯౬.) చ. అన

విని సూతసూనుడు భయం బెడఁ గూరినవాడైపోలే నై । వెనుక కొదింగి, (ద్రోణ, ౨ ఆ. ౧౦౬.) మ.....ఆటంగల దీక్షమట్లతఁడు మండుంగాక (కర్ణ, 3 ఆ. ౪౯.) ('దీపమట్లు' అనుచో విష్ణీరమాస నుష్టురా లేదు), క. అనిన.....అమృత ధారాపాతం । బునుబోలే నైన. (ఆర. ౨ ఆ. ౧౫). (ను శబ్దము ప్రాసగతము) సీ. రంగదుత్తుంగతరంగహస్తంబుల నాడెడునదివోలే.....వజ్రలెడునదివోలేతొడరెడునదివోలేనగియెడునదివోలేఓపనియది వోలే నుచ్చభీమ. (ఆ.వె. ౧) నినదమగుచునున్న నీరధియొద్దకు..... (ఆర. 3 ఆ. 3౪ ప.) 'అనుచో అగుచునున్న' అనుదానికర్త 'సూద్రము' అను నుపమేయము ప్రథమాంత మధ్యాహ్నత మగుచున్నదిగాన బాధలేదు. సీ. అనఘ సోమము లేని యధ్వరంబును శశి లేని రాత్రియు రవి లేని నభము । పుష్ప, సంపద లేని భూజమునుబోలే. (ఆను. ౨ ఆ. ౧౦౬.) ఇట్లు పెక్కిటి కొక్కవాచకమును బ్రయోగించుట గలదు. (ద్రోణ, ౧ ఆ. ౪౯ ప.), క. పెనుమంట నుటుకు శలభం । బును బోలేన్.....(ద్రోణ, ౪ ఆ. ౧౧౬.) (ను శబ్దము ప్రాసగతము.) సీ. త్రాసులుంబోని చిత్తంబులతోడుత.....(శాంతి. ౨ ఆ. 3౭౪). మ....,విరావతం । బునుబోలేన్. (నిర్వ. ౭ ఆ. ౪౭.) చ.....మలపఁగనున్న కల్పలత, మన్మథునారి నమర్చునున్న శో । మలతరపుష్పబాణ మ, హిమద్యుతిఁ జూడఁగ నున్న పద్మకు । ట్టల, మలరంగనున్న మధుమంజరి, నా మధుజృంభితాంగదో । హలరుచి నొప్పె గౌరి... (నన్ని. కు. 3 ఆ. ౨౦౩ ప.) (పెక్కిటికొక్కనాన్ శబ్దము) (ప్రాథ. క్రియా. 3౦ సూ. చూ.) తే-గీ. విగతజీవుడై పడియున్న వేదమూర్తి । యతనిచేత సంజీవితుడై వెలింగె । దనుజమంత్రి యుచ్చారణదత్తుచేత । నభిహితం బగుశబ్దంబు నట్లపోలే. (ఆది. 3 ఆ. ౧౨౭.) (వాచకద్వయ) ఆ.వె. అతనిమేను కుంతి యట్టుల కైవడి । యరయ నేను జూచి... (శాంతి. ౧ ఆ. ౧౨ ప.) గీ. ఆర్తుఁడైనట్లు వోలే. (హరి. పూ. భా. ౫ ఆ. ౧౫౦.) 'ద్వి. వచ్చు వహిత్రంబు వడువునుబోలే.' (బసవ. ౨ ఆ. ౨౫౫.) కరమర్థి నందిచ్చుకరణియుఁబోలే. (బస. ౨ ఆ. ౨౭౦). ఆ.వె.....అర్చన లిచ్చుపగిదివోలే. (నన్ని. కు. ౧ ఆ. ౪౯.) తే-గీ. బలసి కుల గిడల్ కొలువున్నభంగివోలే. (నన్ని. కు. 3 ఆ. ౨౫౬.) శారద నీరద సమూహి చాడ్చునఁబోలేన్. (నన్ని. కు. ౧౦౮. 3౪౫.) సీ.....ఉదయించువడువవోలే!కరణివోలే ।అట్లుపోలే । రయివోలే ।కైఱుగు వోలే । (నన్ని. కు. 3 ఆ. ౨౭౨). అట్టిప్రభృతులకు:—ఉ. దైవ్యత వనంబు నట్టి సుఖవాసము గోవుల కెందు లేదు (ఆర. ౫ ఆ. 3౬౦). గీ. అనఘ

సవర్ణకము లోపింపని మధ్యపదలోపిసమాసములును నలుక్కమాసములుగ నెన్నఁదగును. ప్రాథవ్యాకరణమున నివి వేర్వేరువిధములుగ సూత్రింపఁబడినవి:—కొన్ని యొడల సప్తమితత్పురుషమునందు సవర్ణకంబునగు (అలుక్కమాసము) ఉదా:—కువలయంబునవారు మొ, కువలయంబునన్+గల+వారు = కువలయంబునవారు-ఇట్లై వారాణావతంబునవారు, - చిత్తమునదుఃఖంబుల్ - మొ, (ప్రాథ. సమా. ౩౭. సూ), షష్ఠీతత్పురుషంబులందు నగాగమంబు విభాషనగు, ఉదా:—నిలజ న్యనంబున విలసనంబు (ప్రాథ - సమా. ౧. సూ) ‘జన్వనంబునన్+కలుగు+విలసనంబు’ అనురీతిని వీనిని సప్తమ్యులుక్కులుగానె సమర్థింపనగును. ఒకానొకచో మతు బర్ధంబున సవర్ణంబు చూపట్టెడి, ఉదా:—క. అనిలజ.....ఇట్టి దివ్యతేజంబున వాఁ డధమాన్వయమునఁ బుట్టునె... (ప్రాథ తద్ధి. ౧౯. సూ), ఇట్టి వి నైతము నలుక్కులుగానె గ్రహింపనగును. దివ్యతేజంబునన్+వెలుంగు+వాడు = దివ్యతేజంబునవాడు, ఇట్లై నీ. వర్గత్రయంబునవలనను సప్తాంగములయందుఁ జిత్తంబు మెలఁగుచుండ..... (శాంతి. ౬. ఆ. ౨౦౦. ప). మున్నగు ప్రయోగాంతరము లందును నలుక్కమాసము నెన్ననగును. ‘వర్గత్రయంబునన్+గల+వలనను’ (వలను= నేర్పు), అనురీతిని సమర్థింపనగును.

షష్ఠీభవేదిత్యాది:—తత్పురుషసంస్థితా = తత్పురుషసమాసగతమగు, నా మ్నామ్ = ప్రాతిపదికములపయి నల్పియున్న, షష్ఠీ = షష్ఠీభక్తి, ద్వితీయాతుల్యా = ద్వితీయావిభక్తితుల్యుడుగు నాకారముగలది, భవేత్ = అగును. లోపశ్చ విభక్త్యాదేరిత్యాదిసూత్ర మాచ్ఛికసమాసమాత్రవిషయకము జ్ఞాపకసిద్ధసమాసవిషయకము నగుటచేతఁ దక్కినసాంస్కృతిక మిశ్రరూప సాధ్యసమాసముల విభక్తిలో పము చింతామణి సమృతముకాదు. అట్టియొడల సర్వకారకబాధకమగు శేషషష్ఠీ సంగీకరించి యట్టిసమాసముమాత్రము చేయనగుననియు నట్టి షష్ఠీ ద్వితీయాతుల్యా కారమునంది నిల్పుననియు, నట్టియొడల ద్వితీయకు లోపము ప్రకృతసమాసవిధిచే గల్గినేరదనియు నచ్చోటి ద్వితీయాసంబంధియగు తిచ్చధ్యశాస్త్రసిద్ధమగు ద్రుతము మాత్రము (౪౨ విష.) ‘ద్రుతస్య సర్వత్ర లు క్కమానేమ’ (౮౭ విష.) అను

మాబోటులకుఁ బ్రయంబై నవసికి. (ఆర. ౭ ఆ. ౩౬౮.) నీ.....తే.గీ. సిద్ధులకు ననుబోంట్లకుఁ జెప్పనేల. (ద్రోణ. ౧ ఆ. ౧౩౯). తే.గీ. అలిగి జమునాలుకయుఁ జోని యతులశక్తి. (కర్ణ. ౩ ఆ. ౧౬౨ ప.) నీ. గిరికృంగములఁబోని కరిశిరముల (కర్ణ. ౩ ఆ. ౧౭౬). ఆ-వె. ‘తన్నపొనిదానిఁ దన్ని’ అనుచో ‘తన్నపొలుదానిఁ దన్ని’యని కవిప్రయుక్తమైయుండు. (ఆది. ౪ ఆ. ౨౩౪.)

సూత్రముచొప్పున లోపించుననియు నెఱుంగనగును. ఉదా:—రామునియొక్క+ బాణము = రామునిన్ + బాణము = రామునిబాణము. రాముయొక్క+ బాణము = రామున్ + బాణము = రాముబాణము. రామునియొక్క+ కొడుకు = రామునిన్ + కొడుకు = రామునికొడుకు. రాముయొక్కకొడుకు = రామున్ + కొడుకు = రాము కొడుకు. మొ. ‘లోపశ్చరిభక్త్యాదే’ అనునది సార్వత్రికముకాదు. సమాసము లందు నైతము విభక్త్యాదిలోపము సార్వత్రికముకాదు. (అ. 20 విష.) అయ్యది సమాసకములందును జ్ఞాపకసిద్ధసమాసములందును బ్రయోగానుసారముగాఁ జెల్లును. ఉదా:—‘కొమరునియొక్కయునికి = కొమరయునికి’ అని యుండనేరదు. ‘కొమరుని యునికి’ అనియే నిల్పును. కావున సమాసకములందును మిత్రాదిసమాసములందును నెల్లయెడల నీషష్ఠీభవేదిత్యాదిసూత్రము వర్తిల్లును.

సూత్రమునందలి ‘ద్వితీయాతుల్యా’ అనుదానికి: దంత్రముచే నావృత్తి నంగీరించి, షష్ఠి, ద్వితీయాతుల్యాకారము గలదగునపుడే, ద్వితీయాతుల్యా = అట్టి ద్వితీయాంతమువంటి రూపముతో నిల్చునని వ్యాఖ్య చేసినవలయును. అనగా ‘యొక్క’ లోపించిన షష్ఠీరూపము తిజ్జధ్యసూత్రముచేత ద్రుతముచేరక ముందటి ద్వితీయాంతరూపమును బోలియున్నపుడే యీసూత్రము వర్తిల్లునని తాత్పర్యము. ఉదా:—సీతయొక్క+శక్తి = సీతనున్+శక్తి = (పాక్షికనులోపము) సీతన్+శక్తి = సీతశక్తి. ఇట్లే రూపసిద్ధి నంగీరింపవలయుచుగాని ‘సీతనుశక్తి’ మున్నగు ననిష్టరూపసిద్ధి నంగీరింపరాదు. ‘సీతనున్’ అనుద్వితీయారూపములోని ‘ను’ అనునది “అక్స్పాన్య” త్రను సూత్రముచొప్పున విభాషను లోపింపఁగా (చూడు. ౧౩౧ విష.) ‘సీతన్’ అనియేర్పడును. అట్టిరూపములోని తిజ్జధ్యసూత్రసిద్ధద్రుతము చేరక ముందటి ‘సీత’ అనునది ‘సీతయొక్క’ అనుదానిలోని ‘యొక్క’ లోపించినదానిని బోలియుండునేకాని ‘సీతనున్’ అనుదానిలోని ద్రుతముచేరక ముందటి ‘సీతను’ అను నది యద్దానినిబోలి యుండదుగదా. కాన నిట్టి ద్వితీయాతుల్యాకారము (సీతనున్) నిల్వనేరదు. ఇట్లే సీ-నా-తా-మనశబ్దములయొక్క విభక్తి లోపించిన షష్ఠీరూపములు ‘సీ-నా-తా-మన’ అనునవి వానిద్వితీయారూపములను, ‘నిన్ను-నన్ను-తన్ను-మనల’ అను వానిని బోలియుండమిచేత ‘సీ-నా-తా-మన’ శబ్దములయెడల ప్రకృతమగు షష్ఠీ భవేదిత్యాదిసూత్రము వర్తిల్లనేరదు. మనలన్ - ద్వితీయ. (అది. ౬ ఆ. ౧౫౭ వ.) మనయొక్క షష్ఠి. (అది. ౨ ఆ. ౩౪). (అ. ౧౯ I విష.) ఉదా:—నావాఁడు-మావాఁడు-తనమాట - తమమాట - మనవాఁడు - మనవినత. తక్కినసర్వనామములచోట ద్వితీ యాతుల్యతయే గల్గును. ఉదా:—వానిమాట - వారిమాట. మొ. ‘నీయొక్క

పుత్రుడు' మున్నగుచోటులందలి షష్ఠీకి ద్వితీయాకౌల్యము లేనపుడు 'యొక్క'కు సాంస్కృతిక మిశ్రసమాసములలో లోప మెట్లు కల్లునని శంకింపరాదు. 'శబ్దేభ్యో యుష్టదాదిభ్య ఇత్యాది సూత్రము విశేషవిధిగ వారికి 'యొక్కలోపము' కల్లుట కథర్వణునిచే సూత్రింపబడెను. (౨౭౧ విష.) ఇట్టిచోట్ల "యొక్క చ కేషేషష్ఠీ" అనుచోటి చకారముచేత "యొక్క" నిల్వదన్నను వనవచ్చును. కావున 'నీయొక్క+పుత్రుడు = నీపుత్రుడు' మున్నగురూపములు నిర్బాధముగా సిద్ధించును. షష్ఠీ ద్వితీయాకారముతో నుండువానికే యీవిధి చెల్లునపు డింక ద్వితీయాతుల్యాకార విధానము చేయ నేల యని శంకింపరాదు. సాధ్యములగు సాంస్కృతికమిశ్ర సమాసములలో సమాసావయవపదముల విభక్తులకెల్ల సమాసకమందువలెనే లోపము నంగీకరించినచో 'రామునియొక్క+కొమారుడు' అనుచో రామకొమారుడు" అనురీతి ననిష్ఠరూపము లుద్భుతిల్లును. (విస్తర II ౨౬౯-౨౭౦-౨౭౧ విష.) యొక్కవిభక్తి వ్యస్తతలోను నిత్యముగా లోపించునుగాన రామునికొడుకు మున్నగురూపములకై షష్ఠీతత్పురుషమునుమాత్ర మంగీకరింపనేల యని శంకింపరాదు. రాజయొక్క+ఆజ్ఞ = రాజనాజ్ఞ మున్నగుచోట్ల సామాసిక 'ను' మాగమము సమాసాంగీకారములేక సిద్ధింపనేరదుగదా. మఱియు నుత్తరపదలోప రూపకాదుల యర్థముల సిద్ధికి సమాసాంగీకార మత్యావశ్యకముగదా.

స్యాదుత్తరస్యేత్వాది:—ఉత్తరస్యలోపేపి = ఉత్తరపదలోపమందును సమాసపూర్వపదమునకు, ద్వితీయా అనియతా=ద్వితీయా తుల్యాకారము నియతము కానిదై యనఁగాఁగొన్నియెడలమాత్ర మువచ్చునని యర్థము. మతా=సప్తతమగును. అన్యత్రాపి=ఉత్తరపదలోపేతరసమాసస్థలములందును, తదిష్టిఃస్యాత్ = ఆద్వితీయా తుల్యాకారస్థితి కొన్నియెడల సప్తతమగును. తత్ర=ఆవిషయమున, ప్రయోగః = మహాకవి ప్రయోగమే, కారణమ్=మూలము. ఉదా:—'జవ్వాది యమృకపు సెట్టి = జవ్వాదిన్+సెట్టి = జవ్వాదిసెట్టి. ఊరన్+తిరుగు+పంది = ఊర(బంది. ఇట ద్వితీయారూపములేదు. రెండువే లధికమగు నలువది = రెండువేలన్+నలువది = రెండువేల నలువది. ఇట్టివి నైత ముత్తరపదలోపసమాసోదాహృతులే. మో మనెడి తమ్మి = మోముతమ్మి, తీఁగవంటి కాను = తీఁగకాను. వ్రేవల్లె యను వాడ = వ్రేవల్లెవాడ. ఇట్టివెల్లె 'అన్యత్రాపీ'త్యాది కుదాహరణములు, క్వది త్వ్రీత్యయేత్వాదికారిక ౨౭౧ I విషయమున వ్యాఖ్యాతమయ్యెను. ఉదా:—షష్ఠీ ద్వితీయాకారముతోనె నిల్పుటకు:—దానియొక్క+కలరూపు = దానిన్+ది+కలరూపు = దానిదికలరూపు. వారియొక్క+నిశ్వాసములు = వారిన్+వి+నిశ్వాసములు = వారివి నిశ్వాసములు.

రామునియొక్క+శక్తి = రామునిన్+ది+శక్తి = రామునిది శక్తి. తథాత్వ మునుట చేత “నీతనుదిశక్తి - నిన్నుదుశక్తి” మున్నగు ననిష్టరూపములు గల్గినేరవు. ‘నీతయొక్క+శక్తి = నీతన్+ది+శక్తి = నీతదిశక్తి’ అనురీతినిమాత్రమే రూపసిద్ధి కల్గును. నీ-చా-తా-మనశబ్దములచోటనైతము షష్ఠి ద్వితీయాకారముతో నిల్వదు. కాఁగా ‘యొక్క’ విభక్తిపాలనె వానికి ‘దు’ ప్రత్యయము చేరును. ఉదా:— నీయొక్క+శక్తి = నీదుశక్తి - మీదుశక్తి. మొ.

కృషిదన్యవిభక్త్యర్థ ఇత్యాదికారిక ౨౨౦ మొ ౨౨౪ విషయమున వ్యాఖ్యాతము. ‘ఇరువది యధికమగు నొకటి’ అనువిగ్రహముగల యుత్తరపదలోపిసమాసమున షష్ఠిచోట ద్వితీయాకారము నిల్వక ప్రథమయొక్క యాకారము నిల్చును. ‘ఇరువదియొకటి’ అనియే యగును. ఇరువదిటియొకటి యని కానేరదు. ఈసూత్రము “స్యాదుత్తరస్య లోపేషి.....” అనుసూత్రమున కపవాదము. ఉత్తరపదలోపి సమాసమున షష్ఠి ద్వితీయాకారమున నిల్వక ప్రథమాకారమున నైతము నిల్చునని యర్థము.

బాలవ్యా. సమాసవిభక్తికి లోపం పగు లట్టునకుఁ గాదు. ౨౫.
 ౨౭౦ I రామునిబాణములు. సరసపువచనములు. వేవెలుగు.
 విషయము. గుణములప్రక.

సంజీవని. ౨౭౦ I విష:—సమాసావయవపదముల విభక్తికి లోపంబు గలుగును. బా. తత్స. 3౦ సూత్రముచే విభక్తికి లడాగమంబు విధింపబడుటచే ‘లట్టు’ నైతము విభక్తిగ గణింపబడుచుగాన దానికిని లోపము ప్రకృతసూత్రముచే సూరిమతమునఁ బ్రాప్తిచుచుండఁగా నట్టి లట్టునకు లోపంబు గలుగదని వచింపవలసెను. “రామునియొక్క+బాణములు” అనుచో ‘రాముని’ అనుదానియందలి ‘స’ అనునది బా. తత్స. ౨3 సూత్రముచే బ్రకృతికి విధింపబడినది గాన నయ్యది లోపింపదని సూరి యాశయము. కాన ‘రామునిబాణములు’ అనుచో విభక్తులకు లోపము రాఁగా ‘రామునిబాణ’ అనుదానికిఁ బ్రాతిపదికత్వముకలిగి ప్రథమా విభక్తి రాఁగా ‘రామునిబాణములు’ అనురూపము సిద్ధించె నని సూరి తాత్పర్యము. ఇట్లే ‘సరసములు వచనములు’ అనుచో విభక్తిలోపము కల్లఁగా ‘సరసము వచనములు’ అని సిద్ధించెను. ముగాగమము ప్రకృత్యవయవము గాన నయ్యది లోపింపదని సూరితలంపు. బా. సంధి. 3౨ సూత్రము చొప్పున ముగాగమ, మువర్ణమునకు ‘పు’వర్ణాదేశము రాఁగా ‘సరసపువచనములు’ అనురూపము సిద్ధించెను. ‘వే+వెలుగులు (గలవాఁడు)’ అనుచో బహువ్రీహిని బ్రథమావిభక్తిలోపముకల్గి

ప్రాతిపదికత్వము కల్లఁగా ప్రథమావిభక్తి యుదయించి 'వేవెలుంగు' అనురూపము సిద్ధించెను. 'గుణములప్రోక' అనుచోఁ బయిరితిని రూపసిద్ధి నెన్నునది. ప్రకృతసూత్రముచొప్పున లట్టునకు లోపము కల్గలేదని యెఱుంగనగును. సూరి 'ల' అనుదానిని జింకాబుజిచొప్పున ద్వితీయవిభక్తి ప్రత్యయముగా నంగీకరింప బడినట్లుచేసి 'టా'ది పరికత్వమునఁ బ్రకృత్యాగమముగా నంగీకరింపకుండుట నతఁడు 'షష్ఠీ భవే ద్వితీయాత్మల్యేత్యాదికమగు ప్రక్రియను మార్పుచేతను బయిరితిని సూత్రించుకొనవలసినచ్చెను. ఈమాఁగ్గులోని యనుపరత్తు లీవఱకే కొన్ని చూపబడినవి. (విస్త. II ౨౬౯-౨౭౦ విష.)

ఆరాకవిగ్రహ వాక్యములోనే సమాససంజ్ఞకల్పి యట్టి సమాసము కుఁ బ్రాతి పదికత్వము సిద్ధించి తదవయవీధూత సవ్యభక్తిలోపము కల్గునపుడు 'లట్టునకుఁ బ్రాప్తి దొట్టు?' 'లట్టునకుఁ గాదు' అనువిధానము సామర్థ్యముచేసది గాఁబడినచోటి విభక్తులు లోపింపవన్నచో నందును ననుబట్టులు లోపించుచున్నవి. లట్టు లోపింప నపుడు దాని మూలములగు విభక్తులును లోపింప వనక తీరదుగదా. ఇంక లట్టు రానిస్థలముల సమాసవిభక్తులే లోపించునని సూత్రమున కర్థముచేయవలసినచ్చును. 'గుణములప్రోక' అను సుదాహరణమునుబట్టి విభక్తిప్రత్యయము లోపించి 'ల' మిగులు ననుట దుర్బుటము. 'ల' అనుదానితోఁగూడిన మొత్తము విభక్తియగునపు డందుఁ గొంతభాగము లోపించునను నర్థ మెట్లు లభించును. ఉదాహృతినిబట్టి యంగీ కరింతమన్నను 'గుణములప్రోకలతో' అనుచో "గుణములప్రోకల" అనుదానికిఁ బ్రాతిపదికత్వము సిద్ధించి యనిష్టరూపాత్పత్తి దుర్వారమగును. సమాసపూర్వపద విభక్తి లోపముమాత్రమే సూరికి సమ్యతమన్నచో నుత్తరపదస్థ విభక్తితోఁ గూడిన భాగమునకే యనిష్టమగు సామాసికప్రాతిపదికత్వము సిద్ధింపవలసినచ్చును. సమాస మున నుత్తరపదస్థవిభక్తియే లోపింపదన్నచో సముదాయమున కేకపదిభావమే దుర్బుటమై సమాసమునకుఁ బ్రాతిపదికసంజ్ఞ లేకపోవలసినచ్చును. మఱియు మధ్యమ పదలోపిసమాసమున నుత్తరపదలోపము నుపమానవాచకలోపము మున్నగునవి సిద్ధింపమింజేసి యనేకములగు కవిప్రయోగము లీసూరిమార్గమున సంగ్రహింపఁ బడనేరవు. కాన నీసూరిమార్గ మపమార్గ మనకతీరదు.

తత్పురుష కర్తృధారయ ద్విగు సమాసవిధులు.

అందుఁ దత్పురుషసమాసము.

శబ్దా త్తచ్ఛబ్దాతః. (ఆం. చిం. సంధి. ౪ కా. ఆఘో

౧౯౩ పుట)

నన్నయాభ. సంబంధే క్వచిదర్థః స్యాత్ | దసంబంధే విలక్షణః (విశ్వ.
 ౨౭౧.విష. సంధి. ౨౬, కారి. ఆహా. ౨౨౪, ౩౮౬, పు).
 శబ్దేభ్యో యుష్మదాదిభ్యః | సమాసోపి గురు ర్భవేత్.
 ౩౭. (విశ్వ. ఆజా. ౧౯, కా. ఆహా. ౨౭౮, పు)

కల్పతరు. ౨౭౧ విష:—‘శబ్దాత్.....’ అను నన్నయకారికయు
 ‘సంబంధే.....’ అను వికృతివివేకకారికయు ౧౦౭ విషయమున వ్యాఖ్యాత
 ములు. పవ్యంతపదములకుఁ దచ్చబ్రాధ్యక్షము లుత్తరపదములగునపు డట్టి తచ్చబ్రా
 ధ్యక్షములగు “అది - అవి” శబ్దములు స్వార్థమునె యనఁగా నచటి సంబంధార్థమునే
 బోధించుననియు వాని ‘అ’ కారము బహుళముగా లోపించుననియు నట్లే కొన్ని
 విశేషణములు తచ్చబ్రాధ్యక్షములతో గర్తృధారయ మగునపు డట్టివిశేషణములు
 విధేయకొటి నధిరోపించుననియు నట్టియెడల నైతము ‘అది - అవి’ శబ్దముల
 ‘అకారము’ వికల్పముగ లోపించుననియు “శబ్దాత్.....సంబంధే.....”
 అనుకారికలకుఁ దాత్పర్యము. ఉదా:—రాముని+యొక్క+అది = రామునిది,
 తెల్ల+అది = తెల్లది మొ. ‘తెల్లది’ మున్నగునవి కర్తృధారయాభాసములు. తెల్లది-
 తెల్లదానిన్ - తెల్లదానిచేన్ - చిన్నవి - చిన్నవానిచేన్. చదువుచున్నవాడు -
 చదువుచున్నవానిచేన్ - మొ. ఆ. వె.....స్వయం | వరము చేయుచున్న
 వాడు వాడు (అది. ౭. ఆ. ౩౬), “నల్లనివాడు,.....నల్లనియది.....
 ఇత్యాద్యాః కర్తృధారయాభాసాః”. (ఆహా. ౪౩౩. పు.) కడు మొదలగు కొన్ని
 విశేషణముల కిట్టి సమాసము చూపట్టలేదు.

శబ్దేభ్య ఇత్యాది:—యుష్మదాదిభ్యః = ‘నీ - నా - తా - మన’ అనెడి, శబ్దే
 భ్యః = శబ్దములకంటెఁ బరముగ నున్నశబ్దములకు, సమాసోపి = సమాసము
 నైతము, గురు ర్భవేత్ = సాధువగుచున్నది. యుష్మదాదిశబ్దముల పక్షి ద్వితీయా
 కారమున నుండదుగాన వీని పక్షీసమాసము “పక్షీ భవే ద్వితీయాతుల్యా.....”
 అనువిధికి (౨౭౦. విష.) విషయము కాదు. సమాససామాన్యకర్తృత్వచొప్పున నలొ
 కివిగ్రహమునందె సమాససంజ్ఞ కల్గెడివద్దతి చొప్పునఁ బ్రక్రియ నడచినచో -
 మీయొక్క+అన - తమయొక్క+అన” మున్నగుచోటులందు “నీయాన -
 తాయాన” అనురీతి నగిష్టరూపములు గల్గవలసినచున్ను. మఱియు మిశ్రసమాసము
 నన్నయాధర్వణీయసమృతము కామించెనీ నీ యాజ్ఞ మున్నగునవి సాధువులు కాక
 పోవలసినచున్ను. కాఁగా వాని సమాస మిట్లు ప్రత్యేకముగ నుపదేశించబడినది.
 ఇట్టి ప్రత్యేకాధానజ్ఞాపకముచేత ‘నీయాన’మున్నగు సమాసకములేకాక ‘నీయాజ్ఞ’

మున్నగు మిశ్రసమాసములును సిద్ధించుచున్నవనియు, వీనియొడల సమాససామాన్య వర్ధతి సంయతము వర్తిల్ల నేరదనియు (వర్తిల్లిచో 'మియాజ్ఞ' యనుచోట 'నీయాజ్ఞ' అని యేర్పడవలసినప్పుడు) నిదియునొక జ్ఞాపకసిద్ధసమాసము యనియు, వీని యీ సమాసవిధి యపి శబ్దమునకు బాహికమనియు, నీసమాసవిధానము సప్రయోజన మగుటకై సమాసవిభక్తిలోపము జరగజుననియు విశదమగుచున్నది. ఉదా:—నీయొక్క+అజ్ఞ = నీయాజ్ఞ. నీయొక్క+అన = నీయాన. మీయొక్క+ అజ్ఞ = మీయాజ్ఞ - మీయొక్క+అన = మీయాన, మొ. ఇట్టిసమాసము కలుగని పక్షమున 'నీయొక్కశక్తి = నీదుశక్తి - నీశక్తి మీదుశక్తి - మీశక్తి మున్నగు వ్యస్తరూపములును సమ్యతములగును. శక్తిస్తతయంచును యొక్క విభక్తి లోపించుచుగాన 'నీశక్తి - మీశక్తి' మున్నగునవి వ్యస్తరూపములును నగుచున్నవి. ఇట్టిరూపములు సిద్ధించునపు డింక నేతత్సమాసవిధానకసూత్ర మేల యని శంకింపరాదు. వీనిసమాసమునే యుపదేశింపనిచో 'నీయొక్క+అది = నీది - మీయొక్క+అది = మీది - నాయొక్క+అవి = నావి మున్నగుస్థలములందు "శబ్దాత్తచ్చబ్దాత్" (౧౦౭ విష. ౨౭౦. ౩వ.) అనుసామాసికసంధిశాస్త్రము వర్తిల్లమింజేసి 'అది - అవి' శబ్దముల 'అ' కారమునకు లోపము సంభవించకపోవలవచ్చును. మఱియు సంబంధే క్వచి దిత్యాదిచోప్పున నిష్టార్థసిద్ధియొక గల్గకపోవలసినవచ్చును. (విస్తర) వీనిసమాసము వైకల్పికముగాన సమాసాభావపక్షమునకు బయి నుదాహరించిన

విస్తర. ౨౭౧విష:—ఆహోబిలంండితుడు "శబ్దేభ్య" ఇత్యాదికారికియొక్క యుపయోగమును సరిగ గ్రహింపక దీనిని "ఓషయ సిమిత్తాది జేత్యాది చింతామణి సూత్రసందర్భమున నుదాహరించెను. అట్లయినను 'నీ నా తా మన' శబ్దముల సమాసమునకు సాధుత్వ మెట్లని శంకించుకొని (పక్షి భవేద్ద్వితీయాతులేత్యాది చోప్పున ద్వితీయాతుల్యాకారము లేదు. సమాసక మనుటకు విభక్తిలోపము ప్రాతి పదికము నిల్పుట మున్నగునవిలేవు.) నన్నయప్రయోగములనబట్టి వానిసమాసము సాధువని యీ క్రిందురీతిని వ్రాసెను. "ని నిమిత్తంబున నిత్యాది తత్పురుషసమాసోఽపి సాధుః సీ | కారణంబున జేసి సర్వజగంబులోఁగల భూపతుల్. తనకుల బ్రాహ్మణు. తమ తమకులముల్ ఇత్యాద్యాచార్యప్రయోగాత్. సమాసస్య తత్పురుషత్వే వారల కారణమున నెగ్గుపుట్టె గొంపులకున్. ఇత్యాద్యాచార్య ప్రయోగ ఏవ - అధర్వణాచార్యేణ తు. శబ్దేభ్యో యుష్మదాదిభ్య | స్సమాసోపి గురుర్భవేదిత్యుక్తమ్" (ఆహో. ౨౭౦ పుట.) కవిజనమండలికర్త వైయహోబిలం కుల తాత్పర్యమును సరిగ దెలిసికొనక మిక్కిలి యసంగతముగ వివక్షించెను.

“నీశక్తి - మీశక్తి - నీదుశక్తి మీదుశక్తి” అనువానివలె “నీయది - నాయది - మీయది - మాయది - తమయది మున్నగురీతిని “శబ్దాత్తచ్ఛబ్దాతః” అనుమాత్రము (౧౦౭ ౩౪) చొప్పున ‘అ’ కారలోపము కల్గని రూపములు సిద్ధించును. నీదుశక్తి - మీదుశక్తి” అనునవి సమాసరూపములని భ్రమింపరాదనియు “నీశక్తి - మీశక్తి” అనురీతిని మాత్రమే సమాసరూపములన్న నవవచ్చుననియుఁ బ్రకృతశబ్దభ్య ఇత్యాదిసూత్రమే విశదీకరించుచున్నది. దువర్ణకాంతములు వ్యస్తములగుటచేతనే స్వరపరకసూధిలో “షష్ఠ్యా ఉతోఽచి నుమ్ నేచ” అను సామాసిక నుమ్ము రానేరదు. ఉదా:—నీదు+అజ్ఞ = నీదాజ్ఞ, నీదు నాజ్ఞ అని కానేరదు. చ.....నీదయ సమగ్రత యాపరిపాటి యేమనన్ (రాఘ. ౧ ఆ, ౪౪ ప.) ‘నీదు+అయసమగ్రత+ ఆపరిపాటి (అయ శ్శుభావహోవిధిః)’ అని భారతపక్షమున ఛేదము. ‘నీయొక్క+దయ యొక్క+సమగ్రత’ అని రామాయణపక్షమున సర్థ మెన్నునది. మఱియు ‘ది-వి-దు’ ప్రత్యయములు ‘యొక్క’ విభక్తి పర్యాయములు గాన నివి సదా విశేష్యముతోనే యన్వయించును. క.....తనదుకీర్తి వెలుంగన్. (ఆది. ౫ ఆ. ౩౭.) నీ..... వారివ ధప్తిల్ల భారావకలిత దివ్యామోద నవప్రప్స దామములయు!.....వారివవారివ (ఆది. ౩ ఆ. ౧౫౬.) ఇందు “వారి+వి+అ = వారివ” అనురీతి

“యుష్మదాదిశబ్దములకంటెఁ బరమైన సమాసమందును నిమిత్తపర్యాయపదంబులకు సర్వవిభక్తుల ప్రయోగము శ్రేష్ఠమగును. ఉదా:—నీ నిమిత్తంబునన్ - ఇచ్చటఁ దృతీయ - నీ! కారణంబునఁజేసి సర్వజగంబులోఁ గలభూపతుల్ - ఇచ్చటఁ బంచమి, అలుక్సమాసమందును గలదు. వారల కారణమున నెగ్గు పుట్టెఁ గౌరవులకున్ - ఇత్యాదులు గ్రహింపవలయును.” అని యిట్లు శబ్దభోగ్యయుష్మదాదిభ్య ఇత్యాది కారికకు వ్యాఖ్యచేయఁబడెను. (వికృ. ఆజం. ౧౯ కారితాత్ప.) నారాయణీయాంధ్ర వ్యాకరణగాణపతవివరణకర్తలు పయ్యహోబలపండితీయపంక్తులనె యనుసరించిరి. “తే.గీ.....! సాధువు సమాసమున్ యుష్మదాదులపయి” వివృతి = ‘..... నీ! కారణంబునఁజేసి సర్వజగంబులోఁ గలభూపతుల్. వారలకారణమున నెగ్గు పుట్టెఁ గౌరవులకున్’ మొ. (నారా. గాణ. ౩౦౦ కారి. సమా. ౩ పద్య. ౨౬౦ పుట.) “వారలకారణమున.....” ఇత్యాదిపద్యభాగ మిటు నహోబలపండి తీయమునఁ బడియున్నదని యొక్కొంపఁబడెనేకాని దీని కిటుఁ బ్రసక్తిలేదు. ‘వారలన్’ అనునది యుష్మదాదులలోఁ జేర్పఁదగినది కాదు. దానిని ‘షష్ఠీ భవేద్వితీయే’ త్యాది చొప్పున ‘వారలయొక్క+కారణము = వారలన్+కారణము = వారలకారణము’ అని సాధింపవగును.

నవధారణార్థకశబ్దవ్యవధానము నైతము వీని వ్యస్తతను విశదీకరించుచున్నది.
(చూడు, ౨౭౧ I విష.).

సర్వశబ్దంబులు సంబంధంబునందుఁ దచ్చబ్దంబుతోడ
సమసించును. ౮.

నావాఁడు - నాయది, ఇంటివాఁడు - ఇంటిది, రాముని
వాఁడు - రామునిది.

ధాతుజవిశేషణంబులకు విభక్తి వివక్షించునపుడు
తచ్చబ్దం బనుప్రయుక్తం బగు. ౯.

బాలవ్యాకరణ. వచ్చినవాఁడు - వచ్చినది, రానివాఁడు - రానియది.

వివరణము. ఎల్లయెడల ధాతుజవిశేషణంబుల కట్టి యను పదంబు

౨౭౧ I విషయము. విభాష. ననుప్రయుక్తంబగు. ౧౦.

వచ్చినట్టిరాముఁడు - వచ్చినరాముఁడు - వచ్చునట్టి
వాఁడు - వచ్చువాఁడు.

యుష్ట దస్త దాత్తార్థకంబుల కుత్తరపదంబు పరంబగు
నపుడు దుగాగమంబు విభాష నగు. ౧౧.

నీదుకరుణ - నీకరుణ - నాదు నేరిమి - నా నేరిమి.

తనదు రూపు - తనరూపు.

సంజీవని. ౨౭౧ I విష:—సమస్తపదములును సంబంధార్థమున తచ్చబ్దార్థ
కములగు “అది - ఆవి - వాఁడు” మున్నగుపదములతో సమసించునని యర్థము.
శేషపష్ట్యంతపదము సంబంధార్థకమే యగుచుండఁగా మరల నట్టి యర్థమందే
తచ్చబ్దము సమసించు ననఁగా నట్టి తచ్చబ్ద మచట స్వార్థమునే బోధించునని
తాత్పర్యము. ‘నాయొక్క+వాఁడు = నావాఁడు’ మున్నగు నుదాహరణులలో
“సమాసవిభక్తి లోపంబగు.....” (౨౭౦ I విష.) అను ౨౭ సూత్రముచే
యొక్కవిభక్తి లోపమును జేయనగునని సూరి యాశయము. ‘ఇంటియొక్క+అది =
ఇంటి+అది’ అని యేర్పడఁగా, బా, సంధి. ౪౫ సూత్రముచొప్పున ‘అది’ శబ్దాకార
లోపము రాఁగా ‘ఇంటిది’ అనురూప మేర్పడును. ఇట్లే “రామునియొక్క+అది =
రామునిది” అనియు సిద్ధించును. ఇంటిది మున్నగువానినుండి ‘ఇంటిని - ఇంటి
దానిన్ - ఇంటిదానిచేతన్’ మున్నగురూపముల నూహించునది.

౯ సూ.వ్యాఖ్య:—ఆచ్చికవిశేషణములకు విభక్త్యంతరూపభేదములుండవు.
అవి స్త్రీసమములు గాన వానికిఁ బ్రథమైకవచనలోపము కల్గి పదత్వము సిద్ధించును.

[బా.సమా.౮-౧౧సూ.] 'ఇట్టి-ఇది' శబ్దములయనుప్రయోగము. అట్టిఁడు. మొ. 1175

అట్టి విశేషణము విశేష్యముతోఁగర్తధారయముగ సమసించును. ఉదా:—చదివిన పుస్తకము. మొ. ఇట్లే ధాతుజవిశేషణములు తచ్చబ్ధార్థకములగు 'అది - అని - వాఁడు' మున్నగువానితో సమసించును. కాని యంశలి తచ్చబ్ధార్థకమున కర్థవిశేషముండదు. ఉదా:—వాఁడు వచ్చినవాఁడు = వాఁడు వచ్చివాఁడు. మొ. ఇంక నిట్టి తచ్చబ్ధార్థకముతోడి సమాసముచూలమున నట్టి ధాతుజవిశేషణమునకు విభక్తి యోగయోగ్యత వాక్యమున విధేయమగుట మున్నగుప్రయోజనములు గల్గును. ఉదా:—వచ్చిన+అది = వచ్చినది. (బా. సంధి. ౮గి సూత్రముచే 'అ' కారలోపము) దీనినుండి 'వచ్చినది - వచ్చినదానిన్ - వచ్చినదానికిన్ - వచ్చినదాన్' మున్నగురూపము లేర్పడును. "అది వచ్చినది" అనుచో "అది వచ్చెను" అను రీతిని విధేయతయుఁ గల్గును. ఇట్లే 'రానివాఁడు - రాని యది' మున్నగువాని నరయునది. బా. సంధి. ౮గి సూత్రముచొప్పున 'అది' శబ్దపు 'అ' కారము లోపింపనపుడు 'రాని యది' అనురూప మేర్పడును. సూత్రములోని "ధాతుజ విశేషణంబులకు" అనునది పెక్కువిశేషణంబుల కుపలక్షణము. ఉదా:—చిన్న+వాఁడు = చిన్నవాఁడు - చిన్నవానిన్. చిన్న+అది = చిన్నది-చిన్నదానిన్ - రెండవది - రెండవదానిన్ - రెండవవాఁడు - రెండవవానిన్. మొ.

౧౦ సూ-వ్యా:—అట్టిశబ్దము తాదృశార్థకమగు విశేషణము. అయ్యది ధాతుజవిశేషణముల తుది నర్థవిశేషబోధము లేకయే విభాషగ నిల్చునని యర్థము. ఉదా:—వచ్చినట్టివాఁడు - వచ్చినవాఁడు. వచ్చినట్టిది = వచ్చినది. సీ. అనపుడు నద్దేవి యాదరభరితయై బాలార్కబోధితపద్మజాతయైనట్టి దాన శ్రీయన లక్ష్మీ నా భూతి యనఁగ వెలుంగుదు. (కాంతి. ౫ ఆ. ౮ ప. సూ. రా. ని.). అట్టి - ఇట్టి-ఎట్టి శబ్దములు మహద్వాచకతచ్చబ్ధముతో సమసంపఁగాఁ దచ్చబ్ధలోపమున "అట్టిఁడు - అట్టిరు - ఇట్టిఁడు - ఇట్టిరు - ఎట్టిఁడు - ఎట్టిరు" అనురూపములు సిద్ధించును. (౨౧౦ VIII విష.) 'అట్టిది' అనుదానినుండి 'అట్టియందు' ఇట్లే 'ఇట్టియందు' అని యేర్పడును. (౨౧౦ VIII విష.) ఉ.....దుష్టనిగ్రహము పూని జగంబులు గాచునట్టి తోఁ। బుట్టువు. (ఉద్యోగ. 3 ఆ. ౧౧౮.) ధాతుజవిశేషణములకు 'అట్టి' శబ్దమువలెనె "ఇట్టి" శబ్దమును 'అది' శబ్దమువలెనె 'ఇది' శబ్దమును ననుప్రయోక్తములగుట గలదు. తే.గీ. అనఘ యూర్వశి యిచ్చిన యట్టిశాప। ము.....(ఆర. ౧ ఆ. 3౬౭.) సీ. ఒక్కకర్ణంబు నీలోత్పలశ్యామమై తను వెల్ల శశిహంసధవశమైన। యిట్టిగుఱ్ఱములు వే యిక్కనృకుంకువ.....(ఆర. 3 ఆ. ౧౩౨.). క. ఏనిన్ను నూను యనియెడు। దీనికే దగ నిమ్మ భారతీకన్యక (నిర్వ. ౧ ఆ. 3.) ప్రయోగ

ములు:—థాతుజవిశేషణములమీఁది తచ్చబ్బానుప్రయోగమునకు:—క.....
 వీని విడువురు | యని నోడినవాని హీనునయశోవీర్యున్. (ఆది. ౭ ఆ. ౪౭.) ('వీనిన్'
 అనునపుడు 'ఓడినవానిన్' అనుచోటి తచ్చబ్బ మర్థనంతము కానేరదుగదా) వ. వీరి
 నిందఱ రక్షించుట నీకుఁ బ్రియంబేని.....తే.గీ. వీరి సుఖసుప్తులై యున్న
 వారి నిద్ర | నెడఁగ బోధింపనోప.....(ఆది. ౬ ఆ. ౧౯౯). ఉ.....వాఁ
 డిట వచ్చువాడొ యే | నందుల కేఁగుదాననొ.....(ఆర. ౨ ఆ. ౨౦౩.).
 విధేయకోటి నధిరోహించునపుడేకాక విశేషణ మగునపుడును దచ్చబ్బవకార
 లోపము గలదు. క. మున్నిట్టి భవదనుగ్రహ | మెన్నఁడు గన్నార గలరె యెవ్వ
 రలు.....(హరి. ఉ. భా. ౮ ఆ. ౫౪ ప.) క. ఎంత యెటుక గలవారును దు |
 ర్వారవికారముఁబొందెడు | వారు.....(ఆర. ౧ ఆ. ౩౨.) చ.....తీర్థ
 యాత్ర చనువాఁడు పరాశరుఁ డస్తునీంద్రుఁడు.....(ఆది. ౩ ఆ. ౩౬.) (చను
 పరాశరుఁ డని యర్థము.) విశేష్యమును దొలి నిలిపి కొంతవాక్యము నడువనిచ్చి
 విలంబాసహనమునఁ దద్విశేషణమును దద్ధర్తార్థముగను దచ్చబ్బానుప్రయోగము
 గలదానిగనుఁ బ్రయోగించుట నన్నయసంప్రదాయము. "అయ్యుదఁకుండు గురు
 కార్యధురంధరుండై గురుపత్నినియోగంబునఁ బొప్పుడ నురాజు దేవికుండలం
 బులఁ బ్రతిగ్రహించి తేరం బూని వనంబులో నొక్కరుండ చనువాఁ డెదుర.....
 నొక్కదివ్యపురుషుం గని.....(ఆది. ౧ ఆ. ౯౪. ఇట్టిదే ఆది. ౧ ఆ. ౧౦౨
 పద్యమునఁ గలదు.) ఇతరులవాడుకలో నిచట చనువాఁ డనుచో 'చనుచు' నని
 ప్రయోగింపబడును. (ఇట్టి దింకను ఆది. ౭ ఆ. ౩౭. ఇందు రెండుస్థలములు
 గలవు.) సీ.....వ మరుదెంచు | వారము త్రైలోక్యవర్తి నంబుజభవప్రభవు
 నారదుఁ గని (ఆది. ౮ ఆ. ౧౬౧.). సీ.....ఆ.వె. కోమలాంగి యిపుడు
 గుఱుగొని పాంసుల | స్థలమునందు నిద్రతగిలినదియు. (ఆర. ౨ ఆ. ౭౭ ప.) (తగిలి
 నది=తగిలెనును) ఆ.వె. నీకుఁబంబు దీర్చనిశ్వాసధామసం | హతులఁజేసి కలుషమైన
 యదియు (సభా. ౨ ఆ. ౯౨) (కనుషమైన యదియు=కలుషమయ్యెనును.) విశేషణ
 ఘటనఁ దచ్చబ్బానుప్రయోగము:—ఉ. ఒక్కొకవానివాకిటక. (భాస్క. యుద్ధ.
 ౧౬ ప.) ఒక్కొకవాని (భాస్క. యుద్ధ. ౩౦౫ ప.) ఆ.వె. ఇట్టిదేని మనకు నిం
 దుండఁగా నేల (ఆది. ౬ ఆ. ౧౫౪.) ఆ.వె. చెలఁగి లేవ నేడ్చు చిటుతుకదాని.
 (ఆది. ౪ ఆ. ౪౭.) ఉ. మానముకంటెఁ బ్రాణములు మంచివియే.....(ఉ. హరి.
 ౬ ఆ. ౧౩౭.) అదితచ్చానుప్రయోగములేని విశేషణ ప్రయోగము మత్తకోకిలము:-
 ...పూజనీయులు వీరిలోఁ | బ్రీతి నెవ్వఁడు సద్దానంబులఁ బెద్ద యట్టి మహాత్ము...

[బా. సమా. ౮-౧౧ సూ.] 'నీదుకరుణ' 'దు'వర్ణకము షష్ఠి, సమాసముకాదు, 1177

(సఖా. ౨ ఆ. ౪ ప.) క...పెద్దల | చరితం బల్పులకు నెటుగ శక్తమై యెందున్.
(సఖా. ౨ ఆ. ౧౯ ప.) ఉ...సూర్యబాణమే | నేసితి నిండు దొడ్డి సుర. లెంతయు
సంతస మందఁగా జగ | త్రాసి తమిస్తరాశి నిహతంబుగ దిక్కులు తెల్లగా మహా
గ్రాసురు లాహవంబున భయంపడ మాతలి మెచ్చి యార్వఁగాన్. (ఆర. ౪ ఆ.
౧౨ ప.) (తెల్లగా = తెల్లవికాఁగా.)

౧౧ సూ-వాక్య:— యుష్టదస్తదాత్తార్థకంబుల కనఁగా నీ-నా-తాశబ్దంబుల
కు స్త్రోతపదంబు పగంబగునపు డనుటంజేసి సమాసము దనునర్థము లభించుచున్నది.
సూరి యుచాహృతులందును 'నీదుకరుణ = నీకరుణ' అని దుగాగమరహిత పాక్షిక
సమాసరూప ముచాహృతమగుటయు దుగాగమము సమాసాశ్రయవిధియే యని
విశదపఱచుచున్నది. 'నీయొక్క+కరుణ' అనుచో బా. సమా. ౨గి సూత్రము
చొప్పున 'యొక్కవిభక్తి లోపింపఁగా, యుష్టదస్తకాచ్ఛికశబ్దమునకు 'నీ' అనుదాని
కంత్యావశ్యముగా 'దు' అనునది యాగమముకాఁగా 'నీదుకరుణ' అని యగును.
దుగాగమాభావపక్షమున 'నీకరుణ' అని యేర్పడును. ఇట్లే 'నాదు నేరిమి' మున్నగు
తక్కినవాని ప్రక్రియ నెఱుంగును.

'నీదుకరుణ' మున్నగు రూపములు సమాసములని సూరి తలంచుటసరికాదు.
'దు' అనునది యాగమమనుటయు సరికాదు. చింతామణి "దిః స్యాత్ సంబద్ధార్థే,
సర్వస్వా; ద్యుష్ట దస్త దాత్తభ్యః | ద్వితివర్ణకః" అని 'ది-దు' అనువానిని సంబంధార్థక
ప్రత్యయములుగా నుపదేశించెను. అధర్వణాచార్యుఁడును "ది-వి-వర్ణకా" అని
వీనిని ప్రత్యయములనియే వచించెను. కాఁగా నివి "యొక్క చ శేషే షష్ఠీ"
అనుదాని కపవాదములగు ప్రత్యయములనుట స్పష్టము. కాన 'దు' అనునది సమా
సాశ్రయ విధికాదు. నీదు-నాదు మున్నగునవి షష్ట్యర్థకములగుటంజేసి యవి సమాస
గతములే యన్నచో "నీదు+అజ్ఞ" మున్నగుచోట్ల "షష్ట్యా ఉతోచి నుమ్ నేచ"
అనుచొప్పున నుమ్మురాఁగా "నీదు నాజ్ఞ" అనురీతి ననిష్టరూపములు గలుగవలసి
వచ్చును. "చ.....నీదయ సరుగ్రత యాపరిపాటి యేమనన్. (రాఘ. ౧ ఆ. ౪౪.)
"నీదయ+యొక్క+సమగ్రత" అని రామాయణార్థము. "నీదు+అయనమగ్రత"
అని భారతార్థము. (చూ. ౨గి ౧ I విష.) క. ఆదట నీ-నా-తనయను | చో
దుత్వము గలుగు షష్ఠి చూపెడు నెడలన్ | నాదు కళాసంపదయును | నీదు వివే
కంబుఁ డనదు నిపుణతయు ననన్. (కావ్యాం. ౯ ఉల్లా. ౧౩౨ ప.) అని 'దు'
అనునది షష్ఠీవిభక్తి యనియే పెద్దిరాజు వచించెను.

దెనిగింప సంస్కృతములం దెరుగులు సంధించిరేనిఁ దెగడుదు గార్యుల్. (ఆం. భూ. ౧౩౧ ప.) ఇట్లు లాక్షణికులెల్ల వైరిపదదోషమును విరాకరించియున్నారు. పాల్కురికి సోమనారాధ్యుడు తనపండితారాధ్యచరిత్రమున “ద్విపద. జల్లి పూరక ముపశబ్ద ముక్తము.....వైకల్య మత్వక్తి వైరిపదంబు.....ద్రావ ఛందోవిరుద్ధం బాదియగు న | లాభ ప్రలాపోక్తి లాఘవం బనక | వపి గూర్పు కృతులు...బిలిబి లిక్వతుల్ కృతులె” అని వైరిపదమును నిరసించియున్నాడు. ఇట్టి సోమనారాధ్యుడె తనబసవపురాణమున వైరిపదదోషదూషిత ప్రయోగములు చేసె నని బసవపురాణపీఠికాకర్తగా రిట్లు వ్రాసిరి. “సోమనారాధ్యుడు బసవపురాణ మున మాత్రము ప్రయోగించిన వైరిపదములఁ జూపుచున్నాడను. పుట ౬ దీప గంభంబులు. పుట ౧౫ చౌదళాబ్జంబు. పు - ౨౬ ముల్లోకవండ్ల - పుట ౩౦ ముల్లోకనుతుడు - పు - ౨౪౦ ముల్లోకనాథుని - పు - ౪౪ నిత్యనేమంబు పు. ౫౫ నిత్యపడి. పుట ౧౩౪ నిత్య ; (ఇట్టివి పెక్కుమాల్లు) పు - ౫౫ పుడమిశ. పు - ౬౦-౬౩ సర్వాంగకచ్చడము - పు - ౧౨౪ భక్తకూటువలు. పు - ౧౭౪ మజ్జనబావి. పు - ౨౦౧ ఇతరు వేల్పునకు - పు - ౪౫-౨౦౫ తవనిధి - పు - ౨౪౦ తవరాజు - పు - ౧౫౪ తవరాజవల్లభుడు - పు - ౨౦౧ నీరిమహాదేవాదినురలు - పు - ౧౪౦ ధర్మకవిలె. ఇత్యాదులు.” (బసవ. పీఠిక. ౯౭-౯౮ పుటలు.) సోమనారాధ్యునివంటివాడు తాను నిరసించిన వైరిపదమును పలుచోటులఁ బ్రయోగించె ననుట విశ్వసనీయము కాదు. వై నుదాహరింపబడినవానిలో ‘దీపగంభము’ అనుచో గకారాదేశము ముద్రణ స్థానిత్యమనియు ‘కంభ’శబ్దము సంస్కృతమునఁ గలదనియు నీవఱకు వివరింపఁ బడెను. (విస్త. ౬౦ II విష.) నిత్యనేమము మున్నగుచోటులందలి ‘నిత్య’శబ్దము ‘నిత్య’శబ్దభవమగు నాచ్చికము. (కన్యాశబ్దము కన్య యయినట్లే) (విస్తర. ౬౦ III విష.). పుడమిశబ్దము సంస్కృతమని యీవఱకు నిరూపింపబడెను. (విస్తర. ౬౦ II విష.) ‘సర్వాంగకచ్చడము’ అనునది ముద్రణసంస్కారలోకకృతము - రెండు స్థలములందును వరుసగ ‘కచ్చట - కచ్చటిక’ అనునవి కవిప్రయుక్తము లననగును. “కచ్చా కచ్చటికా కక్షా పటి - కాపీన మిత్యపి” అని యమరము (త్రి కాండశేషము). “కట్టితి సర్వాంగకచ్చట యనుచు” “అంతకుదగిన సర్వాంగకచ్చటిక” అని కవి ప్రయుక్తపాఠములు కానోపును. ‘భక్తకూటువలు’ ముద్రణసంస్కారలోప కృతము. ‘భక్తకూటుములు’ అని కవిప్రయుక్తము కానోపును. ‘మజ్జనబావి’ అను చోటి జకారము దంత్యమనినచో గది తద్భవమే యగును. ‘ఇతరు వేల్పునకు’ అనుచో ‘ఇతరు వేల్పునకు’ అనినయెడల వైరిపదదోషము తొలగెను. ఇతరుమతము

వాని వేల్పున కని యర్థము. “కాన కర్తల కర్త మానీలగభుండు” (బసవ. ౬ 222 ప.) అని యిట్లు ‘తనవేల్పు - ఇతరునివేల్పు’ అనురీతి వాడుక కవి కవి మతము. ‘తననిధి-తవరాజు - తవరాజవల్లభుండు’ అనురీతి వానిలో ‘తప’ అను సంస్కృతశబ్దమును దాని తద్భవమగు ‘తవము’ అను శబ్దమును గ్రహించి సమర్థింప నగును. తపథాతువుమీద ‘పచాద్యచ్’ ప్రత్యయమును నిల్పినను “తప” శబ్దము మీఁద ‘అచ్ఛ ఆద్యచ్’ ప్రత్యయమును నిల్పినను ‘తప’ అను ‘అ’ కారాంతశబ్ద మేర్పడును. కాన “తపనిధి - తపరాజవల్లభుండు - తపరాజు” అనునవి సుపాదము లగును. “భవి జను లెల్లను బొగడుచు నుండఁ | నవ్వనిది తేడరదాసయ్యకీడఁ. (బస., ౬ ఆ. ౮౯౮.) అను నీ ప్రాసస్థలమున ‘తపనిధి’ శబ్దభవము ‘తపనిది’ యని సమర్థింప నగును. ‘తపస్వి’ అనుదానికిఁ దద్భవము ‘తపసి’ అనియు ‘కపిల’ అనుదానికిఁ దద్భవము ‘కపిల’ అనియు భట్టారకుఁడె ప్రయోగించెనుగదా. (౬3 III విష.) (తద్భవశిక్పతులు. విస్తర. ౬౦ II విష. విస్తర. ౬౦ III విష. చూచునది.) ‘ధర్మ కవిత’ అనునది ముద్రణసూక్తంలోపకృతము. ‘ధర్మకపిల’ అని కవిప్రయుక్త మనం దగును. “మీదత్తి మీప్రాత్ర మీధర్మకపిల” (బసవ. ౪ ఆ. ౧౦౨3 ప.) ధర్మార్థము విడిచిన (వృషోత్సర్జనము) కపిలధేనువు. దీని తద్భవరూపము ‘దమ్మకపిల’. ‘అవుదల ల్వించుచు నయ్య మీ దమ్మ | కపిలల ముంచును గడుదైనవ్యవడుచు’ (బస. 2 ఆ. 3౯2.) ధర్మకపిల నెవ్వరును హింసింపరు. ‘దమ్మకవిత’ అనిచెప్పి ‘ధర్మముల చిట్టాపుస్తకము’ అనుటయు సుపంగతముగా నుండదు. (విస్తర. IV ౬3 III విష.) ఇంక ‘చౌదశాబ్జంబు-ముల్లోకవంద్య - ముల్లోకనుతుండు - ముల్లోకనాథుని-సీరిమహా దేవాదిసురలు.’ మున్నగువానిలోని ‘చౌ - సీరి’ మున్నగునవి ‘చతుర్ - శ్రీ’ మున్నగువాని వికృతిరూపములు - చూడు అనునది దేశ్యము. ఇవి సాధ్యసమా నాధికరణసమాసగతములయి నీడ్ధసమాసపూర్వావయవముతో నన్వయించుచున్నవి. కాన వైరిపదదోషమునకుఁ బ్రసక్తి లేదు. ఇట్టివి సాధువులె యని నిర్ణయించు నేకదేశాన్వయవిషయ మీవఱకు వివరింపబడెను. (౨౬౬ I విష.) పాల్కురికి సోమ నారాధ్యుని వైద్యుష్యము వర్ణనాతీతము. ఆతఁడు నియమొల్లంఘనము చేయువాఁ డని భ్రమింపరాదు. మతవిషయమునందువలెనే భాషావిషయమునందును నాతని పోకడలు వింతవింతలుగా నుండును. (చూ. విస్త. ౬౦. II విష. విస్త. ౬౦ III విష. తద్భవములు. విస్తర. IV ౬3 III విష. మాటుమూలశబ్దములప్రయో గములు.)

బా - సమా - ౧౯ సూ - వ్యాఖ్య: — నామూర్తి కనుమూర్తిదులకు సమాసము లందునూత్రము చూపట్టు పడే - ప-వర్ణకము లొపవిభక్తికములె యని నన్నయాధర్వ

‘జనుపకాం’—ఇందు ‘జేనము’ పూర్వపదముకాదు [౨౭౨ I వి. సంజీ.]

విభక్తియము. (౨౨౭ మొ. ౨౩౩ వ. విష.) తక్కిన యకాపవిభక్తికములవలె నివి విభక్తులకు ముందు నిలువవుగాన వీనివిధి సమాసాశ్రయవిధులలోని దనుటయే యుచితమని సూరి యకాపవిభక్తిక ప్రకరణమున వీని నుపదేశింపక యిటు సమాస ప్రకరణమున వచించెను. నాము+చేను = నాచచేను (లేతచేను) జిత్తుబిందు పూర్వక మగునుగాన నామ్యూదులకు వచ్చు పవర్ణము బిందుపూర్వకమైయుండును. ‘నాచచేను’ అనుచో దీర్ఘపూర్వకమగుటచే పూర్ణపూర్వకత్వము లేదయ్యెను. ఇట్లే ‘అమ్ము+శయ్య = అంపశయ్య. ఎమ్ము+ముక్క = ఎంపముక్క.’ అనుచో మ్ముపర్ణస్థానమున యజ్జురాగా నుడి తొలియచ్చుమీఁది దగుటంజేరి ఖండబిందువురాదయ్యెను. పూర్ణము రాగా ‘అంపశయ్య’ అని నీర్ధించెను. ఇట్లే యంటతనునెఱుంగునది. ‘కనుము+పులు’ అనుచో మువర్ణస్థానమున ‘ప’ అనునది నిర్వేగా ‘కనుపపులు’ (రెల్లుగడ్డి) అని యేర్పడెను. ఇత్యాదులు కనుమ్యూదులనుటచే గనుమ్యూదు లాకృతి గణమని తెలియనగును. నామ్యూదులు కనుమ్యూదులు స్త్రీసమములె యని తోచెడిది. “నాము = దే-వి-జొన్న లోనగువాని కొయ్యగాలునఁ జిగిరించిన మొలక. దీనిని పసులు తిన్నను మృతినొందును” “జనము-వై-వి-ఒకవిధమైవపైరు. ‘ద్వి—జనము గలంగె రాజనము మలంగె. (విష్ణు. పూ. ౩ ఆ.) (దీనికట్టెలమందు నారతీయు దురు.)” (శ-ర) ‘జనుము’ అనునది కోశములందు లేదు. వైప్రయోగములోని శబ్దాలంకారనియమమునుబట్టియు శణశబ్దప్రకృతినిబట్టియు ‘జేనము’ అనియే యుండవలయునని కోశకారుల యాశయము. పయకారణములచే నిదిమాత్రము నపుంసకసమ మనవలసియున్నది. కాని “జేనము - జేనబు” అను ప్రయోగములు కానరావు. “శణ-పు. (శణ-అచ్) స్వనామఖ్యాతే తుపథేచే” “తుప-పు (తు+పక్) హస్యశాఖాశిఫాయక్తే శాఖోటాదిద్రుమే” (శబ్దస్తో) అనునొప్పున పొట్టికొమ్మలును నూడలును గలచెట్టు జనుము (జనము) కామింజేసి శణశబ్దభవము జేన మనుట విశ్వసనీయమై యుండలేదు. కాన ‘జనుము’ అని యుకారమధ్యమే యీశబ్దమనియు నిదియు స్త్రీసమమై యనియుఁ జోచెడిది.

క ర్తృ ధా ర య ము

సంస్కృతపదేన పరిమిత, మాన్ద్రపదం కర్తృధారయో భవతి. (ఆం. చిం. హలం. ౧౯-కారి. అహో. ౪౫౨ పుట.)

ద్యౌత్తురాది చతుర్వర్ణ । పర్యవ్రజననామసు । లోపః
స్యాద్ద్యౌదివర్ణానాం । శబ్దే రా (యా) ఛాదికే పరే ।

కన్నయా.
౨౭౩ విషయము.

క్వచి దత్త్వం క్వచి ఛాత్త్వం । క్వచి దిత్త్వం క్వచి

త్వతా । క్వచి న్నత్వం యథాయోగ । మన్యచ్ఛ వ్యవ
హారతః. (వికృ. అజం. ౧౦౮-౧౦౯-౧౧౦ కా. ౧.
అహో. 32౬ పు.)

కల్పతరు. ౨౭౩ వివ:- పరిమితమ్ - ఆస్థిపదమ్ = అల్పాక్షరములుగల యాచ్ఛికపదము, సంస్కృతపదేన = ఆంధ్రవిభక్తిచిహ్నితముకాని శుద్ధసంస్కృత పదముతో, కర్తృధారయో భవతి = కర్తృధారయముగ సమసించును. ఉత్తర సూత్రమందలి “స్వస్వవిభక్తి వికారైః” అనుదాని స్వారస్యముచే నిందలి సంస్కృత పద మాంధ్రవిభక్తిసంపర్కము లేని దనునన్యము లభించును. ఉదా:- రామః+సు+ అన+సు = రామన (ఁ = I వివ.) భీమ+అన = భీమన. పరగెను దొల్లి శ్రీపతి పండి తయ్య (పండితా) భక్తయ్య (బ్రహ. ౪ ఆ. ౧౦౪.). మొ. ‘ఆస్థిపదమ్’ అనునది యుపసర్జన సంజ్ఞకలదనియు సమాసపూర్వావయవము కావలెననియు నన్నయ యుపదేశింపలేదు. అన-అయ్య మున్నగునవి పూజ్యతావాచకములు. రామన = పూజ్యుడగు రాముడు. శ్రీపతి పండితయ్య = శ్రేష్ఠుడగు శ్రీపతిపండితుడు. ఈసూత్రమున కహోబలపతి వేటువిధముగ వ్యాఖ్యచేసెను. అది సరికాదు. “స్వల్పం కేవలవికృతిపదం సంస్కృతపదేన సమన్య కర్తృధారయసమాసో భవతి. వేడి పయోధారలు - వాడిడి యూఖములు - కలికి భుజంగకన్యకలు - వేల్పువీరభట వర్గము ఇత్యాది. కఱకు దగ్భవూరిఁజపులు. (అది. 2 ఆ. ౨౨౬ ప.) ఇత్యాచార్య ప్రయోగే ‘దబ్బవూరిపటపులు’ ఇత్యేవ పాఠః - నాచులతలు ఇతి ప్రయోగే షష్ఠీతత్పురుషేణ కథంచి త్సాధుత్వ మున్నేయమ్.....స్వల్పత్వంచ షడ్వర్ణపరి మిత మితి నియమః. ఆస్థిం షడ్వర్ణపర్యంతం పదం స్యా త్కర్తృధారయే ఇత్యా భర్వణవచనాత్. తేన - అతనిఁ దాఁకె, వేయుమున్నులు దంతావళములు ఇత్యాది తిక్కయజ్ఞాదికవిజనవచనాని సాధూని.” (అహో. ౪౫౨-౪౫3 పు.) ఈయపవ్యా ఖ్యనే “బా.గు.ప్ర” వ్యాఖ్యాతయు (బా. గు. ప్ర. ౨౬౧ పు.) గాణపతవ్యాఖ్యా తయు (3౦౮ కా. ౧౧ ప. సమా.) ననుసరించిరి. ఈయహోబలవ్యాఖ్య సరికాదు. అహోబలపతి యిచ్చిన యుదాహృతులెల్ల నాంధ్రవిభక్తికార్యచిహ్నిత సంస్కృతపద ముల సమాసములై యగుటంజేసి యవెల్ల “స్వస్వవిభక్తివికారై ర్భూపవచ్ఛ యథా తథం సమన్యస్తే” (౨౭౨ వివ.) అను నుత్తర సూత్ర మునకును దానివివరణకును సంస్కృతాంధ్రపదాన్యత్ర । సమన్యస్తే యథా తథమ్.....” ఇత్యా ద్విభర్వణకా రికకును లక్ష్యము లయియున్నవి. “వాడి-వేడి” మున్నగునవియు మయూఖములు- పయోధారలు మున్నగునవియు నాంధ్రవిభక్తిస్థములై. ఈసూత్రములోని

సంస్కృతపదశబ్దము తెనుఁగు విభక్తుల సంపర్కములేని శుద్ధసంస్కృతపరము. 'వేయి మున్నూట' అనునది మైదక్షరములది గాన దాని సమాసము సాధు వననేల ? 'తొవ్విదివేల తొవ్వున్నూట యెనుబదిశ్లోకములు' (ఆది. ౧ ఆ. ౩౫.) "నాలుగుజేల మున్నూట పదునొకొండు శ్లోకంబులు. (ఆది. ౧ ఆ. ౩౭.) ఇట్టి వీసందర్భమున ననేక ప్రయోగములు గలవు. ఇవియెల్ల సాధువులు కావా ? 'కటికి చీకటి తిండి కరములు' అను కవిపితామహప్రయోగము సాధువుకాదా ? మఱియు నాంధ్రవిభక్త్యంతముల సమాసములలోఁ గర్తృధారయమే యననేల ? తత్పురుషద్విగువులు మాత్రము సాధువులు కానా ? వేయి మున్నూట దంతావళము లనెడిది ద్విగు సమాసమేకదా ? పయినుదాహరించిన తొవ్విదివేల తొవ్వున్నూట యెనుబదిశ్లోకంబులు మున్నగునెల్ల ద్విగువులేకదా ? 'పంటచెలిపట్టికూఁతు మహిమ' ఇత్యాదులగు తత్పురుషములు సాధువులు కావా ? కావున సంస్కృతపదే నేత్యాదిసూత్రములోని సంస్కృతపదము తెల్లవిభక్తుల సంపర్కమునందని సంస్కృతపదముల పరమే యనుటలో సందేహములేదు (వి. స్థర.) అట్టిచో-రామన-భీమన - నీతమ్మ - కృష్ణరాయఁడు మున్నగునె 'యీసూత్రమునకు లక్ష్యములనియు నీ విశేషవిధిచేతనే యిట్టి సామాన్యశాస్త్రవిరుద్ధమగు శుద్ధసంస్కృతపదముతోడి మిశ్రసమాసము సాధువని విశద మగుచున్నదనియు నెఱుంగనగును.,

అధర్వణునిసవరణము:—ద్యౌక్షరాది = రెండక్షరములు మొదలొకని, చతుర్దశ్యపర్శస్త = నాల్గవర్ణములవఱకుఁ బరిమితిగల, జననామసు = జనుల

విస్తర. I ౨౭౩ విష:—పేటికావ్యాఖ్యాత వైసిద్ధాంతము నంగీకరించును నిటఁ బటాంతరము యుక్తతర మనుచు నీక్రిందిరీతిని వ్రాసెను. "నిపుణముగఁ బరిశీలింప నన్నయ తాఁ బ్రయోగించిన 'కపిలకన్నులు - కపిలజడలు - కపిలగడ్డము' అను మొదలగు నాంధ్రవిభక్తి చిహ్నితములుకాని శుద్ధసంస్కృతపదములకుఁ దెలుఁగు పదములతో నైన కర్తృధారయసమాసములను సంగ్రహించి సాధుత్వ మొసంగ నీసూత్రము ప్రత్యేకించి యారంభించెనేమో యని యనుమానము గలిగెడి" (బా. సా. పే. ౩౨౬ పు.) ఇట్లునుమానించుట సరికాదు. ఇట్లంగీకరించినచో నింక శ్వేతకన్నులు - విభులగడ్డము మున్నగు ననంతము లగు ననిష్టరూపములు దుర్వారము లగును. ఇంక వైరిపదము దోషమే కాదనవలసినచున్ను. సంస్కృతపదేనే త్యాది నన్నయసూత్రములోని పరిమితశబ్దమే నిష్ఫల మగును. ఇంతకును నన్నయ కపిలకన్నులు మున్నగువానిని బ్రయోగింపనే లేదు. (౬౩ III విష.) అవి యనింద్య గ్రామ్యములు కావు. కేవలము నింద్యగ్రామ్యములు.

బిరుదనామములలోని, రాజా (యా?) దిక్కే - శబ్దే = రాజు - రావు - రాయడు - అన్న - అన - అమ్మ - అమ - దేవి - శాస్త్రి - నెట్టి - మున్నగు పూజ్యతను శ్రేష్ఠ్యమును దెలుపుటకై, పరే = పరమైయుండగా, ద్వాదివర్ణానామ్ = సుబ్బిభక్తులకు, లోకః = లోకము, స్యాత్ = కలుగును. (ద్వాదశ లనునది మూలభూత సుప్పలకే వాచకము) వానితోఁ బూర్వపదము తుడిచి - క్వచిత్ = కొన్నియెడల, అత్తవ్త్వమ్ = అత్తవ్త్వమును, క్వచిచ్చ = మఱిొన్ని చోటులందు, ఆత్తవ్త్వమ్ = ఆకారమును, క్వచి దితల్లమ్ = వేటొక కొన్నియెడల 'ఇ'కారమును, క్వచిత్ = ఇంకొక కొన్ని చోటులందు, పతా = పవర్ణము, క్వచిత్ = కొన్నియెడల, మత్వమ్ = మవర్ణమును, వ్యవహారతః = పండితవ్యవహారానుసారముగ, అన్యచ్చ = ఇతరకార్యజాతమును, యథాయోగమ్ = యథార్థముగ కలుగును. సంస్కృతపదేన పరిమిత మిత్యాది చింతామణిసూత్రసిద్ధ కర్తృభారయములు జననామములందే కన్పట్టుచుండుటచే నధర్వణుఁ డిట్లు వివరించెను. సామానాధికరణ్యే వ్యిత్యాదిసూత్రముచే సమానాధికరణ సాంస్కృతిక మిశ్రసమాసము లభ్యనుజ్ఞాతము లగుచున్నను (చూ. ౨౭౦ విష.) నితరశుద్ధసంస్కృతశబ్దము (తెల్లవిభక్తిసంపర్కము లేనిది) మహత్ పులింగముగాని మహత్ పులింగసమాచ్చిశబ్దముగాని కర్తృభారయసమాస పూర్వావయవముగ నిల్చు ప్రయోగములు లేవనిజేసి యట్టి సమాసము లట్లు జ్ఞాపకసిద్ధములు కానేరవని యీవఱకే వ్రాయఁబడెను. (చూ. ౨౭౦ విష.) "శ్లోకార్తః+సు+మగ+సు = శ్లోకార్తమగఁడు" అనరాదు. అట్టి కవి ప్రయోగములులేవు. అవి వైరిపదసమాసములు. కాని బిరుదజవామములందట్టి వైరిపద సమాసములును కవిప్రయోగదృష్టము లగుటచే సాధువులెయని విశదపఱచుటకై ప్రకృతసూత్ర మారంభింపఁబడెను. 'అ.ఆ.ఇ.ప.మ' ఘున్నగునవి యట్టిసమాసమునందలి పూర్వపదాంతమున నిల్చుననియు వచించెను. పురుషవాచకముల తుడిచి 'అమ-అప' అనునవి నిల్చెననుట సరికాదనియు, 'కృష్ణమరాజు' మున్నగురితని 'అఘ' మున్నగువానిపై మరల 'రాజు' మున్నగునవి నిల్చుట సరికాదనియుఁ దలచి కావలయు, పత్వ మత్వముల నుపదేశించినవాడయ్యెను. ఉదా :—రామ+సు+(రాముడు) అన+సు+ = రామన. భీష+సు+అన+సు=భీషన. కృష్ణ+సు+రాయ+సు = కృష్ణరాయడు. సుబ్బ+సు+శాస్త్రిన్+సు = సుబ్బశాస్త్రి - సుబ్బాశాస్త్రి. రామ+సు+రెడ్డి+సు = రామరెడ్డి - రామారెడ్డి - రామిరెడ్డి. అప్ప+సు+నెట్టి+సు = అప్పినెట్టి. సుబ్బ+సు+నెట్టి+సు = సుబ్బినెట్టి - సుబ్బ+సు+రాయ+దు = సుబ్బరాయడు - సుబ్బరాయడు. శంకర

దాసు+సు+మ+అయ్య = శంకరదాసమయ్య. కృష్ణ+సు+మ+రాజు+సు = కృష్ణమరాజు. వెంక+సు+మ+శాస్త్రి+సు = వెంకటశాస్త్రి. మొ. ద్వి. కట్టుగ్రలీల శంకరదాసమయ్య. (బసవ. ౪ ఆ. ౩౩౫.౪ ఆ. ౩౩౨.౬ ఆ. ౨౨౨.౫ ఆ. ౧౨౫.) కృష్ణమరాజు నున్నతిన. (కళా, ౧ ఆ.). సడి సన్న శరణుండు శంకరదాసి. (బసవ. ౪ ఆ. ౨౨౩.) కాక శబ్దభవము కాకి యయినట్లే దాసశబ్దభవము 'దాసి' కానోపును. పదప 'శంకర+సు+డు+దాసి+సు = శంకరదాసి' అనురీతిని సమాసము నెన్ననగును. లేదా 'కాలిదాసు' అనురీతిని 'శంకరదాసు' అను తత్సమరూపమునె (వృద్ధ-వంటిదే దాసు.) యంగీకరింపవచ్చును. (విస్తర II.) కర్తృధారయమునఁ బూర్వవయవముగ మహాత్పుంలింగములు పుంలింగసమాచ్చికశబ్దములును నిల్పుట లాక్షణిక కవిసమ్మతముకామింజేసి యిట్టివానిసీధికయి యిట్టి విశేషవిధి యత్యావశ్యమని యెఱుంగునది. 'నన్నపాఠ్యండు' తిక్కనామాత్యుండు మున్నగునవి యీసూత్రములకు లక్ష్యములు కావు. అట్టియెడల 'నన్న+అప = నన్నప - తిక్క+అప=తిక్కన' అనువానిని సంస్కృతములుగ ననుకరించి 'నన్నప శ్వాసా వార్యశ్చ - తిక్కన శ్వాసా వమాత్యశ్చ' అనురీతిని సిద్ధసమాసములుగ నంగీకరింపనగును. "లక్ష్యమావరతనయా" (పాండు. ౧ ఆ. ౨౪ ప.). పై సందర్భమునుబట్టి "ఆన్ధ్రం షడ్వర్ణపర్వతం | పదం స్యాత్కర్తృధారయే" ("ఆన్ధ్రః షడ్వర్ణపర్వతం | సంస్కృతేన సమస్యతే" పాఠాంతరము.) అనుకారిక యధర్వణాభిప్రేత ప్రక్రియావిలక్షణ మగుటంజేసియు ద్వ్యక్షరాదీత్యాదికారికకుఁ బునరుక్తమే యనఁదగుటంజేసియు

విస్తర. II ౨౨౩ విషయములను బాలవ్యాకరణకర్త సంగ్రహింపకుండఁగాఁ బ్రాధవ్యాకర్త యీక్రిందిరీతిని సంగ్రహించెను.

౨ "కర్తృధారయంబు బిరుదాద్యుత్తరపదంబగునేని ద్వ్యక్షరాదంతస్త్రీపుం సంజ్ఞావాచకంబగు పూర్వపదంబు సంత్యాక్షరంబున కంతట దీర్ఘంబు బహుళంబుగా నగు. అంతట ననఁగా సాంస్కృతికాదలు మూట నని యర్థము. ఉ. రామా శాస్త్రి - సుబ్బాశాస్త్రి. రామారెడ్డి - సుబ్బారెడ్డి."

౩ "ఇటఁ బూర్వపదంబు నత్యంబున కిత్వంబు బహుళంబుగ నగు. ఉ. సుబ్బ నాయుండు - ఎల్లి నెట్టి."

౪ "కొన్నియెడల నిచ్చో ననాపామాయాగమంబులగు. తిక్కన సోమయాజి."

౫.....౬ "కర్తృధారయం బియ్యది మిశ్రంబు సిద్ధసమాసం బట్లయగు. ఉ.....కృష్ణరాయండు. రామరావు.....మొ." (ప్రాథ. సమా.)

నధర్వణ ప్రోక్తము కాదనియు నధర్వణకారికలను సమగ్రముగా నెఱుంగనట్టియు
 ఊహానికొన్నికారికలను బండితపరంపరాయతముగ వచ్చినవానిని మాత్రమే యెఱింగి
 నట్టియు బాలసరస్వత్యాదులచే బ్రత్యక్షము చేయబడినదే యనియు గ్రహింప
 నగును. (మా. చిం. వి. ప. ౧౬ విషం). (విస్తర. III)

విస్తర. III ౨౭౩ విషం:—అహోబలపండితుఁడు భిన్నమార్గముగాను గావున
 “ద్వ్యక్షరాదీత్యాది”కారిక “సంస్కృతపదేనేత్యాదికారికకు సవరణముని గ్రహింప
 లేదు. మఱియు ద్వ్యక్షరాదీత్యాదికారికలు బిరుదనామాక్షరవిషయములని గ్రహిం
 పక సమాసపూర్వపదీభూత సంజ్ఞానామపరములుగాఁ దలంచి యుదాహరించెను.
 “ద్వ్యక్షరాదిచతుర్వర్ణ!.....ద్వ్యక్షరేషు రామరాజు.....త్ర్యక్షరేషు-
 బసవరాజు.....బరవినీడు.....చతురక్షరేషు - నరసింగరాజు.....”
 (అహో. 3౭౬-3౭౭ పు.) ఈయహోబలపంతులే యన్యూనానతిరిక్తముగ
 నారాయణీయగాణతవివరణకర్తలచే స్వీకరింపబడెను. “తే.గీ. సంస్కృతపదం
 బుతోఁగూడ సాధ్య పరిమి | తమగు నాంధ్రపదము కర్తృధారయ మగు |
 ఆఱు వ్రాలకు మీఱని యాంధ్రపదమే | తనకుఁ గావలె ననియె నధర్వణుండు.
 వివృతి - వేడిపయోధారలు - వాడిమయూఖములు - కలికిభుజంగకన్యలు.
 మొ. ఉత్తరార్థ - అతనిఁ దాఁకె వేయి మున్నూఱు దంతావళములు
 ఒక్కచో నాఱువ్రాలకు మీఱిన పూర్వపదములు గనుపట్టుచున్నవి. కటికిచీడకటి
 తిండికరముల గిలింత..... (మను. ౧ ఆ.) పాలకడలి పట్టి రామజీయకము...”
 (నారా. గాణ. 3౦౮ కారి. సమా. ౧౧ పద్య.) “తే.గీ. రాయఁడు మొదలైన
 నుడల్ పరంబులైన | రెండు మొదలు నాల్గువఱకు నుండు.....వివ. రెండు
 లిపులుగల.....రామరాయఁడు.....మూఁడు లిపులు.....బసవ
 రాజు.....నాలుగు లిపులుగల:- నరసింగరాజు.....” (నారా. గాణ.
 సమా. 3౧౬ కారి. ౧౯ పద్య.) ఈయహోబలపత్యాదులవివరణముల చొప్పున
 నింక “వీరవేంకటనరసింగరాజు” మున్నగునవి లక్షణసమ్మతములు కావనవలసి
 వచ్చునుగదా !

ఆంధ్రభాషాచరిత్రకర్తగా రిచటఁజేసిన విమర్శమెల్ల నపరిశీలనమూలకమే
 యని పైసందర్భమువల్ల విశదమగుచున్నది. వారి విమర్శవాక్యముల నీట మచ్చు
 నకై యొండు రెండు చూపెదను. “ఆంధ్రః షడ్వర్ణపర్యస్త” మనుకారిక యధర్వ
 ణునిగ్రంథములో నుండుట చింతామణి యాశయమునకు విరుద్ధమగుటకుఁ గారణ
 మేమి?.....కృష్ణరాయఁడు - అంచయాన - కఱకంఠుఁడు (కలగాయపులగ
 ముగ నుదాహరించిరి.)

ఆర్యామ్బాడికశబ్దాః స్మృతః | శ్రేష్ఠతావాచకా యతః |
తతస్తదస్తతబ్దభోక్తృః | నైవ శ్రేష్ఠత్వగోచరాః. (విక్ర.
ఆం. ౧౧౧ చారి. ఆహో. ౩౭౭ పుట.)

మన్నయా. ముఖ్యాంతాదపి శబ్దాచ్చ | ముఖ్యశబ్దః ప్రయజ్యతే.
౨౭౪ వి. (ఆహో. ౩౭౮ పుట.)

ఉపమానానువాదేయః | విధి రన్యస్య సమ్యతః | స్యా
ద్విశేషసేవకాయాం | పునరుక్తిః క్వచిద్ధి. (విక్ర.
హం. ౧౯-౨౦ కా. ఆహో. ౪౪౦ పుట.)

కల్పతర. ౨౭౪. విషయము:—ఆర్యామ్బాడికశబ్దాః = “అయ్య-అమ్మ” మున్నగు
శబ్దములు, యతః = ఏకావమునకుఁ బరముగానిల్చి శ్రేష్ఠతావాచకాః = శ్రేష్ఠత్వ
మును దెలుపునవి, స్మృతః = అగుచున్నవో, తదస్తతబ్దభోక్తృః = అట్టి - “అయ్య - అయ
అన్న - అన - అమ్మ - అమ” మొదలగు శబ్దములు తుదివిగలశబ్దములకంటె: బర
ముగ, శ్రేష్ఠత్వగోచరాః = శ్రేష్ఠతావాచకములు, నైవ = మరలఁ బ్రయోజ్య
ములు కావు. ఉదా:—కోన+అమ = కోనమ. దీనిని సంస్కృతముగా ననుకరించి
“అమ్మా” శబ్దమును జేర్చగా “కోనమామ్మా” అని యేర్పడును - ఇట్టివి ప్రాచీన
మహాకావ్యములలో లేవు. ఆర్యాచీనమహాకవుల తిట్టివానిని బ్రయోగించిరి. క. లేజ
మున రాఘవుని యంభోజేక్షణ తిమ్మమాంబఁ బోల్పందగునా (పాండు. ౧. ఆ. ౫౫).
క..... శ్రీరంజితకొండమాంబ చిరపుణ్యములన్ (పాండు. ౧. ఆ. ౫౬). మొ. ప్రభు
శబ్దాదులు సంయతము శ్రేష్ఠతావాచకములై యనుచు నహోబలపతి యిట్లు వ్రాసెను.
“రామయ ప్రభుఁడు-రామయమంత్రి-రామయ ప్రధానుఁడు - కోనమాంబ” ఇత్యాద
యో న ప్రయోగార్హాః శబ్దాః. కింతు-రామ ప్రభుఁడు కోనాంబ ఇత్యాద్యాకారేణ
ప్రయోగార్హాః.....” (ఆహో. ౩౭౮. పుట.) ఇది సరికాదు. ఈసత్యమున “నన్న
పార్థుఁడు నన్నయభట్టు - తిక్కనామాత్యుఁడు మున్నగునవికూడ లక్షణవిరుద్ధ
ములై యనవలసినచ్చును. కావున, “నన్నయప—తిక్కనయ్య” మున్నగు నార్యా
మ్బాడికశబ్ద పానరుక్త్యమాత్ర మే సాధువు కాదని యధర్వణాశయమును గ్రహింప
వలయును. నీ..... అనఘలు కేతన, మల్లన సిద్ధనామాత్యవరుల (విరా. ౧.
ఆ. ౧౦. ప.) నీ....గీ....నన్నపార్థు... (ఆది. ౧. ఆ. ౯ ప.)

ఇత్యాదిసమాసములు ‘సంస్కృతవైకృతశబ్దైః.....’ అనుసూత్రమునఁ జెప్పఁ
బడిన మిశ్రసమాసముల కుదాహరణములగును,” (ఆం. భా. చం. ౧౬౬౩ పుట.)

ముఖ్యాన్తాదపి శబ్దాచ్చ=ఉత్తమప్రధానాదిశబ్దములు తుదినిగల శబ్దములపై
మరల - ముఖ్యశబ్దః = ఉత్తమప్రధానాదిశబ్దములు, ప్రయుజ్యతే = ప్రయోగింపఁ
బడుచున్నది. ఉదా:-ఉత్తమోత్తమండు - ఈకారికలోని ప్రయుజ్యతే అనునది
యహోబలపండితీయమున లేదు, సందర్భమునుబట్టి నాచే జేర్పఁబడినది - “ముఖ్యాన్తాదపి శబ్దాచ్చ ముఖ్యశబ్ద ఇతివచనంతు సంస్కృతసిద్ధాంతానువాదకమ్. ముఖ్యాన్తాత్ ముఖ్యాదిత్యంకః. ఎట్టి యాపదవచ్చిన గట్టిపడుచుఁ జిత్త ముండుట యత్యుత్తమోత్తమంబు ఇత్యుదాహరణమ్.....” (అహో. 3౭౮. పు.) ఇట్లుగుటం
జేసి కవిజనమండన టీకాకర్త ప్రక్షిప్తముచేసిన “న ముఖ్యాన్తపదాద్యుక్తం కర్తృ
(కర్తృమ్? = ప్రయోక్తమ్) బ్రహ్మాదికం సదా । ఏషార (గ?) తి స్సదా గ్రాహ్యః ।
సావధానం విచక్షణైః” (విశ్వ. ఆంజ. ౧౧౨. కారి) అనుకారిక యాధర్వణముకాదని
యెన్ననగును. ఈకారిక యహోబలపండితీయమున లేదు. వికృతివివేకటికాకర్త పంఠ
యహోబలపండితీయ పుస్తకము వివరించుటకయి యిట్లు ప్రక్షేపించె ననియు,
దోచుచున్నది. ఈప్రక్షిప్తకారిక యర్థనంతమును గాదు. న ముఖ్యాన్తేత్యాది
పూర్వార్థము ముఖ్యాన్తాదపీత్యా ద్యధర్వణకారికకు విరుద్ధము కావుననే దానిని
కవిజనమండనకర్త త్రోసివచ్చుచు నుత్తరార్థమును బ్రక్షేపించి యిట్లు దానినిఁ
దాత్పర్యము వ్రాసెను. “ముఖ్యాన్తపదముకంటెః బరమండుఁ బ్రభాద్దివాచక
ప్రయోగము యుక్తమైనదిగాదు; ఈసంయోగము పండితులచేత నిష్కళముగా
గ్రహింపఁదగినది. ఉదా:-రామయప్రభుండు - రామార్యప్రభుండు ఇత్యాదులు.
సంస్కృతసిద్ధాంతానువాదక ముఖ్యాన్తవాచకంబుకంటెః బరంబునఁ బ్రయోగింప
వచ్చును. గీ. “ఎట్టి యాపదవచ్చిన గట్టిపడుచుఁ జిత్త ముండుట యత్యుత్తమోత్త
మంబు” ఇత్యాదులు. రామప్రభుండు ఇత్యాదులు నిర్వివాదంబులు.....” (విశ్వ.
టీక. ౧౨౬. ౧౨౭. పుటలు). నారాయణీయగాణపతవివరణకర్త లీకవిజనమండనము
లోని యవలక్షణములనెల్ల స్వీకరించి యీప్రక్షిప్తకారికను వివరించిరి. “తే.గీ.
వలదు ముఖ్యాన్తముపయిఁ బ్రభాద్దికర్త । లిద్ది సావధానముగ గ్రహింపవలయు...
ఉదా:-రామప్రభువు మొ. రామయప్రభువు ఇత్యాదులు తగవు. (ఇట్లు తగవని
కవిజనమండనకర్త వ్రాయలేదు).....” (చార. గాణ. సమా. 3౧౮. కారి.
౨౧. పద్యం.)

ఉపమానేత్యాది:-ప్రసక్తానుప్రసక్తముగ నిట యుపమానపానదుక్త్య
విషయకముగు సధర్వణకారిక వివరింపఁబడుచున్నది. ఉపమానానువాదేతు = ఉప
మానము ననువదించునపుడు, అన్యస్థవిధిః = మఱొకయుపమానమును బ్రయో

గించుట, సమృతః = సమృతమగును. ఉదా:—చంద్రుని నగు మోముతామరసిరులు (రాఘ. ౨. ఆ. ౯. ప.) మొ. (రామచంద్రు నగుమోము తామర. (రామాయ) తన చిన్ని రామ=మాది. చంద్రుని నగు మోము తామర. (భారతా) విశేషవివక్షాయామ్= గుణవిశేషమును వివక్షించునపుడు పునరుక్తిః = దానితోడనే మరలఁ బోలుట, క్వచిత్ = ఒకానొకచో, హితా = సమృతమగును. ఉదా:—ప్రసన్నచంద్రునిఁబోలు నాపె ముఖచంద్రబింబము. ప్రసన్నత - వర్తలత్వము ననెడి సమానధర్మములభేద ముచే గీటుఁ బునరుక్తి లేదు—“నను నెత్త మ్ములతమ్ము లైన కనుదమ్ముల నిత్యాదేః కవివచనస్య పానరుక్త్యగ్రస్తత్వాత్కథం సాంగత్య మితిచేత్ ‘ఉపమానువాదేతు విధి రన్యస్య సమృతః । స్యా ద్విశేష వివక్షాయాం । పునరుక్తిః క్వచిద్ధితా’ ఇత్య భర్వణోక్త్యా తత్సాధుత్వ మవధేయమ్. విశేషవివక్షాయాం గుణవిశేషవివక్షాయా మిత్యర్థః. ప్రకృతే వైపుల్యలక్షణగుణవిశేష వివక్షాయాం పునర్విశేషా ప్రయోగ ఇతి న పానరుక్త్యమ్. తన చిన్ని రామచంద్రుని నగుమోము తామరసిరుల్ ఇత్యా దికం (రాఘ. ౨. ఆ. ౯). కవివచన మనువాద ఆస్థికివినామ్. ఉభయత్రాపి న సంస్కృతకవినా మస్వరసః. ముఖజ్జుజం భవతి చన్ద్రసన్నిభమ్..... ప్రసన్నేన్దుని భ స్తస్యా స్తదాసీ న్ముఖచన్ద్రమా ఇత్యాది” (ఆహా. ౪౪౦. పు.)

భవే ద్విరుదశబ్దేషు । యథేచ్ఛం వర్ణకల్పనా । గ్రామ మానుష్య బిరుద । శబ్దానామపి సో మతః । గ్రామ నామ్నః సమానేషు । వికారోపి క్వచిద్ధితః । క్వచిత్ స్యా దుత ఈ దిచ్చ । యణ్ చాన్యస్మిన్ న యన్తతః ।
 నన్నయా. స్వరూపత సమాస స్స్యా । ద్వికారస్య శ్రు తావపి ।
 ౨౭౫. వివయము. క్వచి దన్తిమవర్ణస్య । సమానే స్యా త్పరిగ్రహః ।
 క్వచి దేద స్తతాయాం. తు । స్యాదవ్యయ సమస్థితిః ।
 క్వచి దాన్ధ్రవికారస్తు । సమానే స్యా ద్విరోధకృత్. (వికృ. హలం. ౯. మొ. ౧౩. కా. ఆహా. ౪౧౨. పు.)

కల్పతరు. ౨౭౫. విషయము:—బిరుదశబ్దము ప్రసిద్ధసంస్కృతకోశములలోఁ గాన రాదు—“గద్యపద్యమయీ రాజ । స్తు తి ర్విరుద ముచ్యతే.” (సాహి. ద. ౬. పరి. ౫౭౦. శ్లో) “వ. బయో రభేదః” అనుచొప్పైన ‘బిరుద’ శబ్దము సంగీకరింపనగును. “బిరుదము. సం. వి. ఆ. పుం. సామర్థ్యచిహ్నము” (శ. ర) “బిరుదు (వికృతి) - (శూరుఁడు-సమర్థుఁడు - శూరచిహ్నము) బిరుదః ప్రకృతి (వైకృతదీపిక.)” “బిరుదు -

వై. వి. ౧. సామర్థ్యచిహ్నము.....౨. శౌర్యచిహ్నము.....విజ. ౧. సమర్థుడు - సమర్థము.....౨. శూరుడు....." (శ. ర) చిరుదశబ్దము నర్థములకు శబ్దరత్నాకరమున భారత ప్రయోగములు చూపబడెను. "సీ. నవ్వెడు తలలను గ్రొవ్వారుచేతుల చిరుదులు వెట్టిన చరణములను (భార. కన్ఠ. 3. ఆ)" (శ. ర.) మొ. కాని ప్రామాణిక సంస్కృతకోశములలో చిరుదశబ్దము కన్పట్టలేదు. "క. చిరు శబ్దంబు విరోధో. త్కరము మహారాష్ట్రభాషా దత్ప్రదవిధులన్. చిరుదములనఁ జనువానిన్. ధర చిరుదావళి యొనర్పఁ దగు నంద్రు బుధుల్. ౨౫. చ. అతులకుల క్రమాగతములై, భుజవిక్రమసంభవంబులై. ప్రతిపదసాధకంబులయి పార్థివకర్ణ కఠోరకంబులై. వితరణశబ్దపూర్వపుష్పవీరచిహ్నములై తనర్పు నుద్యతచిరుకాళిచేత చిరుదాశము చెప్పట యొప్పు నెప్పుడున్. ౨౬. క. వివయభుజవిక్రమక్రమ. ఘనవి తరణరణవిహరకరుణాదికళాజననస్థులగు గుణములఁ బెనుపొందఁగఁ జెప్పవలయు చిరుదావళికిన్. ౨౭." (కావ్యాలం. ౪. ఉల్లా.) ఇట్టి పెద్దిరాజువివరణ మునుబట్టి చిరుదశబ్దమునకు విరోధమును బుట్టించునది యనఁగా నొకవీరుని శూరతాచిహ్నమునుగాని శూరతా ప్రతిపాదకశబ్దముగాని మఱొకవీరునకు హృదయభేదక మగుచు విరోధమును బుట్టించునది యని యర్థము విశద మగుచున్నది. కాఁగా 'వైరద (సం) = చిరుద (మహారాష్ట్రీప్రాకృత) = చిరుదు. (తె. తదృశ)' అనురీతి నద్దానిచరిత్రము నరయఁదగునని తోచెడిని. ఇట్లుగుటనే యిది (చిరుద) ప్రసిద్ధ సంస్కృతకోశములలో లేదయ్యెననియుఁ దోచుచున్నది. ఆస్ట్రీనిఘంటువున "విరుదః-దం. Proclaiming. 2. Crying aloud. 3. Panegyric laudatory poem; గద్యపద్యమయీ రాజ. స్తుతి ర్విరుద ముచ్యతే. (G. D. ౫2౦.) నదన్తి మద దన్తిసః పరిలసన్తి వాజిప్రజాః. పతన్తి విరుదావళీ మహితమన్దిరే వద్దిసః. (R. G.)" అని యున్నది - ఈపక్షమున విపూర్వక 'రుద్' ధాతువునుండి 'విరుద' శబ్ద మేర్పడినదనుట సరికాదు. 'రుదీర్' అశ్రువిమోచనే' (సీ. కా. తత్వ. అదాది. 32౯. పు) 'రుద రోదనే' (శబ్దస్తో) అనుచొప్పున 'రుద్' ధాతువుతోడి రూపము ప్రకృతార్థ బోధనక్షమముగ నగపడదు. ఇంక 'వి' పూర్వక 'రు' ధాతువునుండి 'విరు' అను క్విబస్త రూపమును సాధించి 'విరు+ద=చిరుద' అనురీతి సమర్థింపవలసియున్నది. అప్పుడు "రు-ధ్వనౌ - అదా..." (శబ్దస్తో) అని 'రు' ధాతువున కర్థమగుటంజేసి "రాజస్తుతిరూపధ్వని నిచ్చునది చిరుద మనునర్థము సంగతము కాఁగలదు. క్విబస్త విరుశబ్ద మప్రసిద్ధమగుటంజేరి పైని వివరించినరీతిని "వైరద" శబ్దమూలకత్వము సంగీకరించుటయే యుక్తమని యెన్నునగును.

భవేదిత్యాది:—బిరుదశబ్దేషు = పౌరుషశామములం దనఁగా గ్రామ-మను
 మ్యాదుల సామన్యాది స్తావక సంజ్ఞలందు, వర్ణకల్పనా = అక్షరములవ్యత్యాసము,
 యథేచ్ఛమ్ భవేత్ = వక్తయిచ్చానుసారముగ నిల్వనగును. అట్టి సంజ్ఞలయందు
 వుత్పత్తి సరిఁడకున్నను తుతిలేదని భావము. ఈసిద్ధాంతముచేతనే “అహోబలుఁడు
 అభర్వణుఁడు మున్నగువని నిర్విచిత్రముగ గ్రాహ్యములని యెఱుంగనగును.
 గ్రామమానుష్యబిరుదశబ్దానామసి = అట్టి లక్షణాతిక్రమవర్ణవ్యత్యాసకలిత
 వ్యుత్పత్తివిహార బిరుద భాషాంతరశబ్దములకును, సః - మతః = సిద్ధసమాసఘటన
 కవిసమ్మతము. ఈసమాసములందును వైరిపదపోషములేదని తాత్పర్యము.
 ఉదా:—మనుమన్మతః - మన్మథూపాలుఁడు తిక్షమలమహారాయాగ్రణి - సిరంగ
 రాయవసుధేంద్రుఁడు - చౌహత్తమల్లుఁడు - జగనొబ్బగండఁడు (జగదేశ్వరుఁడు).
 జగదేశదండనాయకుఁడు (బసవ. ౭ అ. ౭౫౪ ప.) ‘గ్రామనామ్నః’ అనునదిమున్నగు
 వానితోడి సహచరితన్యాయమున నిచటి బిరుదశబ్దము సంజ్ఞానామమాత్ర
 పరమును ననవచ్చును. సమానేషు - సమాసములయందు, గ్రామనామ్నః = గ్రామ
 నామములకు, వికారోపి = ఆంధ్రవిభక్త్యుపవిభక్తిరూపవికారముసయితము, క్వచిత్ =
 ఒకప్పుడు, హితః = సమ్మతమగును. ఇందలి గ్రామశబ్దము మనుష్యాదిశబ్దములకును
 నుపలక్షణము. భాషాంతరసంజ్ఞ లనుకృతములయి సంస్కృతమున వాడఁబడునపు
 డట్టి గ్రామాదిశామములం దాంధ్రభాషాసహజములగు విభక్త్యుపవిభక్త్యాదుల
 సప్తేశము సిద్ధసమాసములయందుఁ గల్గినను గల్గవచ్చునని తాత్పర్యము. ఉదా:—
 మాగల్లుపురము - మాగంటిపురము. అట్టి విప్రతిప విస్తరించి చూపుచున్నాఁడు.
 క్వచిత్ = ఒకానొకచో, ఉతః = నామము తునినున్న ‘ఉ’కారమునకు ఈత్ + ఇత్ +
 చ = ఈకారము - ఇకారమును, యన్ + చ = యనాదేశమును. స్వాత్ = అగును.
 ఉదా:—విరూరివేదాద్రిపతి-రూనూరీపురి. తెనాల్యగ్రహారము. మొ. అన్యస్మిన్ =
 ఆచ్ఛికపదాద్యచ్చ పరమగునపుడు, నయన్ - మతః = యనాదేశము సమ్మతము
 కాదు. తెనాలి యనుపురము. తెనాల్యనుపుర మనరాదు. వికారస్య = ఆంధ్ర
 వికారముయొక్క, శ్రుతావపి = శ్రుతియందును, స్థలాంతరములం దాంధ్రవికారము
 ప్రయుక్తమైయున్నను, స్వరూపతః = ఆంధ్రవికారముచేరిని స్వస్వరూపముతో,
 సమాసః స్వాత్ = సమాసమగుటయుఁ గలదు. ఉదా:—మాగంటిపురము =
 మాగల్లుపురము. క్వచిత్ = ఒకానొకప్పుడు, అంతిమవర్ణస్య = పదాంతమం
 దుండెడి ‘ము’ వర్ణకాదీకముయొక్క, పరిగ్రహః = ప్రయోగమును, సమానే =
 సిద్ధసమాసమందు, స్వాత్ = సంభవించును. ఉదా:—గుఱ్ఱమువంశము - జమ్మల

[బా. సమా. 3 ౧౯ సూ.] బిరుదాదిసమాసములందలి యాంధ్రవికారములు. 1193

వంశము. మొ. క్వచిత్ = ఒకప్పుడు వీదస్తతాయాంశు = భ్రష్టమగు 'ఎ'కారము
 పరమందుఁ గల్గుట సంభవించుచుండఁగా, సంస్కృతమున 'ఎ' అను ప్రాచ్యము
 లేమింజేసి 'ఏత్త' న్నును 'ఎ' అని యధముచేయు సూత్రదాయమును గలదు.
 'వీదస్తతాచ నామ్నామ్' అని వన్నయ వాడెను. అవ్యయసవస్థితిః=అవ్యయముతో
 సమాసస్థితియు, స్యాత్ = అగును. అవ్యయమును యథాస్థితముగా నిల్పినట్లే దానిని
 సైతము 'ఎ' కారముగా మార్పక సిద్ధసమాసమందును 'ఎ'కారమే నిల్పఁబడునని
 తాత్పర్యము. వ్రేపల్లెవాడనగరి. తెనాల్యగ్రహారము. క్వచిత్=ఒకప్పుడు-సమానే =
 సిద్ధసమాసమున, ఆంధ్రవికారస్తు=ఆంధ్రభాషాసహజమగు వికారము, విరోధకృత్ =
 కవిసమ్మతివిరుద్ధము, స్యాత్ = అగును. ఉదా:—'తిర్తలరాయఁడు వంశభూష
 ణుఁడు' అనరాదు. 'తిర్తలరాయవంశభూషణుఁడు' అనవలయును. మొ. ప్రయో
 గములు:—కా.....విరూపట్టణపతిన్ వేదాద్రిమంత్రిశ్వరున్. (పాండు. ౧
 ఆ. ౧.) సీ.....తే-గీ..... | భద్రగుణసీరి విరురివేదాద్రిశౌరి (పాండు.
 ౧ ఆ. ౨౦ ప.) చ.....మన్నభూ | వరుఁడు దగంగ.....(నిర్వ. ౧
 ఆ. ౨ ప.) ఎ-గీ.....మరుమనృపతి. (నిర్వ. ౧ ఆ. ౪ ప.) కా.....సీ | తా
 భామూఁతి ప్రోచుతన్ దిరుదులేంద్ర శ్రీమహారాయనిన్. (వసు. ౧ ఆ. ౧.)
 'తిరు - మల - రాయ' అనునవి యూచ్ఛికములై యైనను సంస్కృతములుగా ననుక
 రించఁబడి సిద్ధసమాసగతములైనవి. మ.....తిర్తలమహారాయకుమావల్లభున్.
 (వసు. ౧ ఆ. 3 ప.) బత్తిపాదిరాగములు (ఎవవ. 3 ఆ. ౯౧౬) -చ.....
 ఆరఘరాధనృపాలు కూర్చిసో | దరుఁడు సిర్సగరాయ వసుధావరుఁ డాత్త.....
 (వసు. ౧ ఆ. 2౧ ప.) "మాగంటి పట్టణ మహేశమ్.....మానూరిపట్టణం
 గతః.....అధికొండవీడు రివః.....ఆగ్రహీత్ కొండవీడె.....జమ్మల
 వంశపావనుఁడు. గుట్టమువంశపావనుఁడు.....రేపల్లెవాడనగరి....."
 (అహో. ౪౧3 పు). (అహోబలపండితీయోదాహృతకవిప్రయోగములు.).

సంస్కృతపదేనేత్యాదిసూత్రలక్ష్యములందువలెనే (౨౭3 విష.) యీబిరుద
 శబ్ద సమాసములందును వైరిదహిషములేదని పైసూదర్శమునుబట్టి పర్యవసిత
 మగుచున్నది.

నన్ను. హ్రస్వోఽదీర్ఘసమానేపి | క్వచిన్ జీవః ప్రయోగతః.
 ౨౭౬ విష. (విశ్వా. ఆజం. ౧౯ కారి. అహో. ౨౯౯ పు).

కల్పతరు. ౨౭౬ విష:—ఆదీర్ఘసమానేఽపి = పొడుగయినదికాని సిద్ధసమాస
 మనఁగా పొట్టిసమాసమందును, జీవః = జీవుత్పయమునకు, (ఇది 'జీవ్' మున్నగు

వానికి నుపలక్షణము) క్వచిత్ = క్వాచిత్కముగా, ప్రయోగతః = మహాకవి ప్రయోగానుసారముగ, హ్రస్వోఽపి = హ్రస్వమువచ్చుటయు సప్తతమగును. దీర్ఘసమాసమందుఁ జెప్పెడి దేమి యని భావము. ఇట్లు సిద్ధసమాసాశ్రయవిధుల నాంధ్రవైయాకరణు లుపదేశించుట మిక్కిలి యరుదు. (నూ. ౨౮౬ విఘ.) ఉదా:-క. నది సుతగురు కన్దశల్యనాగపురీశుల్. (ఆది. ౧ ఆ. ౬౯ ప.) ఈపద్యము కొన్ని తాళపత్రమాతృకలలో లేదనియు “తరల:-పదిదినంబులు భీష్మఁ డాహవభారకుండు.....” (ఆది. ౧ ఆ. ౬౮.) అనుపూర్వపద్యమున కిది పునరుక్తి యనియు నిది ప్రక్షిప్తమనియుఁ గొందఱు దలంచుచున్నారు. అది సరి కాదు. ఇది పునరుక్త మనుభ్రాంతిచేఁ గొందఱు తాళపత్రమాతృకాలేఖకు దీనిని వ్రాయ మానియుండవచ్చునుగాని యిది ప్రక్షిప్తము కాదు. మహాకవు లుక్తాద్ధమునె భంగ్యంతరముగాఁ బునరుక్తిచేయుట సంప్రదాయమై యున్నది. “స్వకేలిలే శస్తిత నిర్జితేన్దునో! నిజాంశదృక్ తర్జిత పద్మసంపదః | అతద్వయ్యానిర్జితసున్దరాన్తరే | న తన్తుఖస్య ప్రతిసూ చరాచరే. సరోరుహం తస్య దృశైవ నిర్జితం | జితాః స్థితే నైవ విధోరపి శ్రియః | కుతః పరం భవ్య మహా మహీయసీ | తదానన స్తోపమితో దరిద్రతా” (శ్రీహర్ష. నైషధము ౧ సర్గము. ౨౩-౨౪ శ్లోకములు.)

తే.గీ. ఎంతయును సంతసంబునఁ గుంతిదేవి. (ఆది. ౬ ఆ. ౬ ప.) అని కేటాక నన్నయప్రయోగము కన్పట్టుచున్నదిగాని హ్రస్వేకారాంత కుంతిశబ్దమును జూపట్టుచున్నది. “కున్తిః - స్త్రీ - యుధిష్ఠిరాదిపాణ్డవాశాఁ మాతరి.....(శబ్దా. చి.) కున్తి.....యుధిష్ఠిరాది మాతరి-స్త్రీ - వాజీవ్”.....(శబ్దస్తో.) ననవాస క్లేశంబున కోపదు కుంతిదేవి.....(రథా. ౨ ఆ. ౨౮౧) ఇట్లునను హ్రస్వో దీర్ఘసమాసే పీత్యాదికి మూలముగ నన్నయప్రయోగము కేటాకటి తేకపోలేదు. క.....! త్రిదశాలయమునకు మాద్రిదేవియుఁ దానున్. (ఆది. ౫ ఆ. ౧౫౪) సీ..... సింధు | వారకంకేలి ఖడ్గారశాల్మలిసున, సారచంపకబీజపూరదేవ | దారు సల్లకికర వీర.....(నన్ని. కు. ౪ ఆ. ౪౬౫ ప.) “సల్లకి. స్త్రీ.....గౌరాదిత్వాత్ జీవ్”.....(శబ్దస్తో.) “సల్లకి. స్త్రీ.....గౌరాది (శబ్దా. చి.)” క..... గం | గానదితీరమునఁ గాంచె గౌరీవనమున్. (నన్ని. కు. ౬ ఆ. ౭౪౪ ప.) దీనిని బట్టి నన్నిచోడుండు ‘నది సుతగురుకన్దశల్యేత్యాది పద్యభాగము నన్నయప్రయుక్తమని తలంచుచుండు నని తోచకమానదు. ఆ-వె. గౌరీవనమునందు గౌరదేవి. (నన్ని. కు. ౬ ఆ. ౭౪౬.) “గౌరదేవి - మాద్రిదేవి” మున్నగుచోటులందు “జ్యోషో-స్సంజ్ఞాచ్ఛస్తో భూమిమ్. (౬-౩-౬౩)” (సి. కౌ. ౧౦౦౧ నూ.) అను

[బా. సమా. 3-౧౯ సూ.] సంస్కృతకోశ కారుల దూతిశబ్దకల్పనము సరి కాదు. 1195

పాణినీసూత్రముచొప్పున హ్రస్వము వచ్చునటు సరి కాదు. జీవితములగు గౌరీ - మాద్రీశబ్దములె సుజ్ఞావాచకములు. దేవీశబ్దముతోడి సమాసమున సంజ్ఞాత్వము కల్గలేదు. “జ్యాసాః - ఉత్తరపదే హ్రస్వః స్యాదితిశేషః - రేవతిస్త్ర ఇతి - కస్య చి త్సంజ్ఞేయమ్.....” (బాలమ. పా. ౧౧౦).....నిసంజ్ఞసమంబితము. (జై. ౧ ఆ.) సీ. భావజ్ఞులకు బరాశశ్యంతి విధ్యమా.....(జై. ౧ ఆ. ౪ ప.) సీ..... తే.గీ. ప్రళయసంరంభశుభదారభటిపటిమ | భవదపాలాక్షభాలసంభవదభంగ | దహనమహానీయదిత్యప్రతాపవిసర | దశరుజయహరి నౌద్దయ యశ్యశౌరి. (కాశీ. ౧ ఆ. ౨౦ ప.) స్రగ్ధర. జంభారాతీభశోభాచక దశవిధముల్ శాంభవియాట్టహాసా | రంభావప్తంభ రేభారభటిపటిమముల్.....యశః శ్రీనధూవిభ్రమంబుల్. (కాశీ. ౧ ఆ. ౪౬.) “ఆరభటీ - స్త్రీ (ఆరభ్యతేనయా - ఆరభ+అటి+జీప్) నాత్యు - రచనాభేదే” (శబ్దస్తో.).

సంస్కృతమునందే యిట్టి హ్రస్వప్రయోగము కన్పట్టుచున్నది. “రతిదూతి పదేషు కోకిరాం | మధురాలాపనిసర్వమజ్ఞుశామ్. (కుమా. సం. ౪. స. ౧౬, స్లో)” “జీవంతస్యాపి దూతిశబ్దస్య ఛన్దోభజ్జభమా ధ్వస్యః - అపి మాషం మషం కుర్యా! ఛన్దోభజ్జం త్యజే ద్దిరామ్ ఇతి కేచిత్ - ఉణాదయో బహుళమితి బహుళగ్రహణా ధ్వస్య ఇతి వల్లభః” (మల్లినాథసూరి సంజ్ఞీవనీవ్యాఖ్య) కాలిదాసు ఛందస్సు కుదురక హ్రస్వప్రయోగము చేసె ననుట పరిహాసనీయము. ఉణాదుల బాహుళ్యము స్త్రీప్రత్యయపాక్షికతను ఘటించునా? సంస్కృతకోశ కారులు కాలిదాసప్రయోగప్రామాణ్యమున హ్రస్వాంతదూతిశబ్దమును నైత మంగీకరించిరి. “దూతి (తీ) స్త్రీ. దూ+క్తిచ్, వాజీప్.....రతిదూతిసదేషు ఇతి కుమారః” (శబ్దస్తో) “దూతి - స్త్రీ...గౌరాదిజీప్” “దూతిః - స్త్రీ - దూతికాయామ్ (దూయతే - దూజ్ + క్తిచ్)” (శబ్దా చిం.) “షిద్ధౌరాదిభ్యశ్చ” (౪ - ౧ - ౪౧) (౪౯౦, సూ) అనుసూత్రము పాక్షికము కామింజేసి కోశకారాదుల ‘దూతి’ శబ్దకల్పనము సరియని తోచెడు. కావున నిట్టియెడల నధర్వణునిమాన్దమే సముచితమని యొన్ననగును. ఈవిషయమున నహోబలపతి యీక్రిందిరీతిని వ్రాసెను. “దీర్ఘాణాం హ్రస్వః స్యాన్నచ దేశ్యపదే న చైకవర్ణేపి (ఆం. చిం.) వ్యాఖ్యి.....అత్రేయం చిన్తా:—హ్రస్వవిధాయకం శాస్త్రం (రమా = రమ - విశ్వసా = విశ్వస - మ్మె.) భిన్నవిషయకమేవ నతు సమాసవిషయకమపి. సమాసే తాదృశప్రయోగ స్యాదృష్టత్వాత్, న చ గ్రామణిపుత్ర ఇత్యాది స్తద్విషయ ఇతి వాచ్యమ్. ఇకో హ్రస్వో జ్యో గాలవస్య. (జీప్రత్యయాంతము కానట్టి యింగంతమున కుత్తరపదము పరమగుచుండఁగా హ్రస్వము వికల్ప

ముగా నగును. గ్రామజీవుత్పురుష గ్రామజీవుత్పురుష (సి. కౌ. ౧౧౧ సూ. ౬. ౩. ౨౦ సూ.) ఇతి శాస్త్రేణ తత్ప్రధే...తద్వి-పది సుతగురుకర్ణశల్యవాగభరీ కుల్. ఇత్యాదా కథం ప్రాప్య ఇతిచేత్ ప్రాప్యో ద్విప్రమానేసి క్వచి స్తీః ప్రయో గతః - ఇత్యభర్వణోక్తేః ప్రాప్యః - న చాత్ర ద్వితియాతుల్యతా ప్రతిపాదకశాస్త్ర ప్రవృత్తిః-మత్ర సమాసాంగతపదస్య సప్తమే నాన్వయస్తత్రైవ తత్ప్రసృతే. న చ జ్యాపో స్సంజ్ఞాశ్చస్తపో ర్భూషణ మితిసూత్ర (జ్యోతిషములకు, ఆటంతములకును సంజ్ఞయందు ఛందస్సునగుదును సూత్రపత్రము పరమగుచుండగా బహుళముగా ప్రాప్యమగును) మత్రవర్తతే. శబ్దస్యాభ్యసంజ్ఞాత్వేన రేవతిపుష్పాదినో ప్రాప్యవిషయత యాద్యప్రకృత్యాం వ్యవహారాభావాత్. అభ్యసంజ్ఞావచసం చాత్రమానమ్. ప్రయోగత ఇత్యనేన స్థితి నిర్వాహార్థమిదం నచశబ్ద - నాపూర్వశబ్దబల్యార్థ మపీత్యయ మర్థోద్యోత్యతే. వాగనుశాసన స్థానస్యత్ర దుచిత స్తీః జ్ఞాయతే ఆదిపర్వణి । చ - నళినరజస్సుగంధియమునానదితుంగేతరంగసంగతా । నిలశిశిస్థాంతరవినిర్మిత నిర్మలహర్ష్యరేఖలన్ ఇతి పాతస్య బహుషపుస్తకేషు దర్శనాత్ ” (అహో. ౨౯౯. పు.) (ఈయాదిపర్వపద్యమున నేటిముద్రణములందు “యముచానదితుంగ.....” అనుచో “యమునానాదతుంగ” అని యున్నది (ఆది. ౮. ఆ. ౨౩౨. ప.) ఇట ‘నది’ అను ప్రాప్యప్రయోగము సరికాదని ముద్రణసంస్కర్తలు ‘నాద’ అని ప్రక్షిప్తము చేసియుందురని విశ్వసింపనగును. (క. నది సుతగురుకర్ణ...ఆది ౧ ఆ. ౬౯).

సంస్కృతమునందువలెనే తెలుగునందును సమాసాశ్రయవిధులు గలవు. (౨౭౨ విష) పయిరుదాహరించిన సామాసిక ప్రాప్యము మున్నగునవి సమాసాశ్రయ విధులై యనఁదగును. సంధిప్రకరణమునందలి సమాససంధి శాస్త్రములెల్ల సమాసాశ్రయవిధులై, యనఁదగును. ౯౬ విషయమునందలి నుక్కు (రాజానాజ్ఞ) ౧౦౭ విషయమునందలి ‘ఇన్ - అలి’ అనునవి ౧౦౭ విషయమునందలి యది యవి శబ్దముల ‘అ’ కారలోపము (నీచేతిరక్షణము - నీవలనిరక్ష - నీతోడిబాంధవము-నాయందలి కరుణ - రామునిది - రామునివి మొ.) తత్పురుషాశ్రయవిధులై.

ఆ - ఈ - ఏ - యను సర్వనామములు త్రికంబునాఁ బడు. ౪.

కాలవ్యాకరణ కర్తృధారయంబు త్రికస్త్రీసమ ముగంత ధాతుజవిశే

వివరణము మణి పూర్వపదంబయి యుండు. ౫.

౧౭౭ విషయము. అచందము - ఈచందము - ఏబృందము, వాఁడికూట -

వాఁడిపాట - బెడిదపుటడిదము, మడిసెడుదడములు.

గాని క్రియాజన్యవిశేషముగాని కావలయును. తద్విచ్ఛేదము కర్తృధారయమునఁ బూర్వాయవమై యుండరాదని భావము. ఇట్లనుటచేతఁ బుంలింగసమాదికము పూర్వాయవము కారాదని తాత్పర్యము. ఈనిషయమునే “ఈనియమముచే” నిత్యాదివాక్యమున సూరియే వివరించెను. కావున ‘బల్లిదల్లుడు - కావల రావ ఁడు’ మున్నగునవి సాధువులు కావని తాత్పర్యము. త్రికపూర్వకత్వమునకుఁ— ఆచందము - ఈచిందము. ఏబృందము. స్త్రీసరుపూర్వకత్వమునకుఁ—వాఁడిమాట - పోఁడిమాట. (వాఁడి = తీక్షణము, పోఁడి = ఒప్పిదము) ముగస్తపూర్వకత్వము నకుఁ—బెడిదము+అడిదము = బెడిదపుటడిదము. (సంధి. 32, సూత్రముచొప్పున ‘పు’వర్ణాదేశము, సంధి 20 సూత్రముచొప్పున ‘టు’గాగమము వచ్చెను) ఇవటిది మువర్ణకము. ‘బెడిదము+అడిదములు = బెడిదపుటడిదములు’ అనునది ముగస్తోదా హరణము - కావున సూత్రమునందలి ‘ముగంత’ శబ్దము ‘మువర్ణకాంతము’నకు నుపలక్షణము. ధాతుజనిశేషకపూర్వకత్వమునకుఁ—మడిసెడుదడములు. సూరిపక్ష మున ధాతుజనిశేషకములు స్త్రీసరుములు కావు కావుననే వేటుగ సూత్రమునఁ బేర్కొనఁబడెను. ఇట్లగుటఁజేసియే (రా II వి.ప.) బా-సంధి 20 సూత్రముచొప్పున ‘మడిసెడుదడములు’ అనుచో నుక్కు రాలేదని యెఱుంగునది. ‘మడిసెడుదడ ములు’ అనునది యనిష్టరూపమని సూరి తలంపు. ర. సూత్రములోని ‘ఆ - ఈ - ఏ’ అనువానికి సంధిచేసి హరికారికాకర్త “అయే” అని వచించెను. (ఆ+ఈ = ఏ+ఏ = అయే) అతఁడు త్రికసంజ్ఞను గల్పింపలేదు. “ముగస్త, సర్వనామాఽయే, స్త్రీసదృగ్ధాతు భేదకైః | సపూర్వపదకః కర్త | ధారయోహ్యత్త దృశ్యతే” అని తెలిఁగించెను. (హరికా. సమా. 3 కా. బా. గు. ప్ర. ౫౫2 పు. ద్వి. ము.) ఈ స్థితినిబట్టి హరికారికావలియే మూలగ్రంథమనియు సూరి యిట్లు సవరించి తెలిఁగించె ననియు బా. గు. ప్రకర్త యొకదుర్బలముక్తిని జూపెను (బా. గు. ప్ర. ౫౨౨ పు. ద్వి. ము.) తత్త్వనిర్ణయమున కిది యొకయుక్తి యగునా? త్రికసంజ్ఞను సూరి మఱి రెండుచోటులందుమాత్రమే (బా. సమా. ౧౪, ౧౫, సూ.) యుపయోగించుకొనెను. ఈసూత్రమునకు నూతనసంజ్ఞావిధానగౌరవ మేల యని హరికారి

శాస్త్రము పేక్షించుట యర్హముకాదా? “ఆచి శ్చ ధాతు భ్రువాం యోర్విరియజు
వత్, (ఓ. ౪. ౭౭) (సి. కౌ. ఉజస్త. ౨౭౧ సూ.) అను పాణినీమూర్తము ననుస
రించి (ఇ+ఉ = యు. దీని షష్ఠీద్వివచనము = యోర్వి) యా త్రికమునకు సంధిని
ఘటించుట సుసంభవమేకదా.

ఈసూత్రద్వయమునకును నన్నయాధర్వణీయమూలము చూపట్టదు. ఇది
సూరిగారు కల్పించినదే. ఇం దయిదవసూత్రము (గర్భభారయంబుత్రిక...) సరిగా
నున్నట్లగపడదు. పదములకు సమాసము సమైక్యముకాని ‘ఆ-ఈ-ఏ’ అను ప్రాతిపది
కములకు సమసించు నర్హతలేమగదా. సూరిత్రికము విభక్త్యంతమని యెచ్చటను
నిరూపింపలేదు (౨౮౦ విష.). బా. తత్స ౪౧ సూత్రముచొప్పున మువర్ణకమున
కేదేని కార్యము విధించుటయు ; ట్రికార్యము ముగాగమమునకును నగుటయు
నర్హమై యుండఁగాఁ బ్రకృతసూత్రమున ‘ముగంత’ము నుపదేశించుట సరికాదు.
‘వాఁడి - పోఁడి’మున్నగు విశేషణములతోపాటుగ ధాతుజవిశేషణములును
స్త్రీసమములై యైయుండఁగా వానిని వేరుగ వచించుటయు సరికాదు. మఱియుఁ
గర్భభారయమే యననేల? మూఁడులోకములు, నాలుగువిధములు మున్నగు ద్విగు
పులు సంయత మి ట్లుదాహరింపఁదగినవెకదా, ఇంతియకాక సూరి యీసూత్రమున
కాచ్చికసమాసములనే యుదాహరించుటలో నభిప్రాయమేమో తెలియకున్నది. సరస
పుటలుక (బా. సంధి. ౨౮ సూ.) సరసపువచనము (బా. సంధి. ౩౨. సూ.) మున్నగు
వానిని గర్భభారయములుగ నీవఱకుదాహరించియుండెనే. మఱియు ‘వాఁడి-పోఁడి’
మున్నగు విశేషణములు మాత్రమే స్త్రీసమములగుటయెట్లు? ‘వికృతౌ సర్వేశబ్దాః...
.....స్త్రీవత్ స్యుః స్త్రీసమాః” (౧౮౯ విష.) అనుచొప్పున ‘వాఁడి-పోఁడి’ అనురీతి
విశేషణములేకాక మడినెడు - మడియుచున్న మడిసిన మున్నగు ధాతుజవిశేషణ
ములు ఇది తుదికి చేసి - చేయక - చేసినన్ మున్నగు లాక్షణికావ్యయ
ములు కటకట - అక్కట - బెర - ఆహా మున్నగు ప్రతిపదోక్తావ్యయములును
స్త్రీసమములెకదా? వానికి స్త్రీసమత్వము నంగీరించి స్త్రీలింగ ప్రథమైకవచన
లోపముచేయనిచో నవి పదములై యనిపించుకొనక వాక్యప్రయోగార్హములై
కాకపోవును (౪౨ I విష. ౧౧౯ I విష.). ఇట్లగుటంజేసి గర్భభారయమున స్త్రీసమ
మాత్రము పూర్వావయవమై యుండనగుననుట సరికాదు. ఇంక సామానాధిక
రణ్యమునఁ గర్భభారయ మగుననుటయై యుక్తము కాఁగలదు. విశేషణములై
యగు డమంతములు పూర్వపదములు కారాదన్నచో నట్లు విశేషవిధి నంగీక
రించుట యుక్తము.

నన్నయాధర్వణీయమున “లోపశ్చ విభక్త్యాదే, శ్చజ్ఞేషు స్యా త్సమాసకా క్లేషు” అనుచొప్పున సమాసకములం దనగా నాచ్ఛికసమాసములందుమాత్రమే విభక్త్యాదిలోపము వదించబడుటండేసి సాధ్యసాంస్కృతిక మిశ్రసమాసముల స్థితి కవ కాశము లేకున్నది. అట్లయినచో “స్వస్వవిభక్తి వికారైః.....” “సంస్కృతాన్ధ్రపదాన్యత్ర.....” అను (౨౭౨ విష.) విధులు నిర్విషయములు కావలసివచ్చునని శంకింపగాదు. “షష్ఠీ భవేద్విధిమాత్రులేష్ట” త్యాదిచే (౨౭౦ విష.) సార్వత్రికముగా షష్ఠీతత్పురుష మంగీకరింపబడుచుండుటచే సాధ్యసాంస్కృతిక మిశ్రషష్ఠీసమాసములు నైతము నన్నయాధర్వణాభ్యనుజ్ఞాతము లగుచున్నవి. “ఇద మద ఏత ద్యత్తచ్చబ్దాః...” (౨౮౦ విష.) అనుసూత్రమును “సుమ్నో తః పరుషే సరళే చైవ । సమాసే ను ముతో భవేత్.....స్వరసాత్..... వికారాచ్ఛాపి.....” అను (౨౮౨ విష.) సూత్రములును “దారాగ్ధేత ఉద పి రో, మోస్తు విభక్త్యేకవచనకే పుంపూ” (౨౮౩-౨౮౪ విష.) అనువిధులును “సామా నాధికరణ్యే । పూదస్తానాం టుగాగమోఽచిస్యాత్” (౨౮౪-౨౮౫ విష.) అనువిధియు మిశ్రాదికర్తృభాయ సమాసస్థితి కభ్యనుజ్ఞా నొసగుచున్నవి. “ద్విగో రమిశ్రతా యాంతు । ప్రాయ ఏకత్వ మిష్యతే । మిశ్రతాయాం బహుత్వం స్యా । దన్యత్రాపి క్వచి ద్భవేత్” (౨౮౪ విష.) అను సభర్వణకారిక మిశ్రద్విగువును గంతోక్తముగ నంగీకరించుచున్నది. “ఇచ్చ విభక్త్యన్విమస్య । జే రలిచ” “అల్యా గమస్స్యా దం ద్వింద్యో । గృపే దిన్ జశిచేతయోః ।.....” (౨౮౫ విష.) అనుసూత్రములచే నలుకే తృతీయాదితత్పురుషములును మధ్యమపదలోపసమాసమును సాధ్యసాంస్కృతికమిశ్రసమాసములందు సయితము నభ్యనుజ్ఞాతము లగుచున్నవి. కావున ‘స్వస్వవిభక్తివికారై’ రిత్యాది (౨౭౨ విష.) సూత్రములు నిర్విషయములు కానేరవు. ఇంకను బయిరితి కర్తృభారయాభ్యనుజ్ఞా జ్ఞాపకసూత్రములు పెక్కు గలవు. (౨౭౨ విష. అభిన్నస్యాపీత్యాది. చూ.). మువగ్గ కాంతముల సమానాధి కరణసమాసములు చిక్కిరితము లగునపుడు సమాసావయవపదములను బ్రథమాంత ములుగా విగ్రహము నిల్పి సామానికప్రాతిపదికమును సంపాదించి పిదప దత్తద్వా క్యానుకూలవిభక్తివచనములతోడి యావములను యథాసంభవముగా గ్రహింప వలయునని “మోస్తు విభక్త్యేకవచనకే పుంపూ” అను నన్నయవచనము జ్ఞాపకము చేయుచున్నది. అట్టి సమానాధికరణసమాసము లో సమాసపూర్వపదవిభక్తి “సుపా థాతు ప్రాతిపదికయోః” అనుదానిరీతిగల “లోపశ్చ విభక్త్యాదే” రిత్యాది సూత్రము చొప్పున (౨౮౮ I విష.) లోపింపదనియు దానిచోట ‘ము’వర్ణకమును దానిచోట

‘పుం-పు’ లును నాదేశము లగుననియు, “మోస్తు విభ క్తేకవచనకే పుం-పూ” అను ‘పుం-పు’ల విధానము జ్ఞాపకముచేయుచున్నది. ఉదా:—‘సరస+సు+వచన+సు’ అను నలొకవిగ్రహమున సమాససంజ్ఞ కల్గి దానికిఁ బ్రాతిపదికత్వము కల్లఁగా ‘లోపశ్చ విభక్త్యాదేరిత్యాదిసూత్రముచే నుత్తరపదస్థవిభక్తి లోపించి పూర్వపద విభక్తిచోట మువళ్లకము దానిచోట “పు”వణ్ణాదేశము రాఁగా “సరసపువచన” అను ప్రాతిపదిక మేర్పడును. దానినుండి సరసపువచనము - సరసపువచనములు - సరసపువచనముచేన్ మున్నగురూపములు సిద్ధించును. ‘సరస+జన్+వచన+జన్’ మున్నగు నలొకవిగ్రహస్థలములందుఁ బూర్వపదవిభక్తికి “మోస్తు విభ క్తేకవచనకే పుం-పూ” అనుజ్ఞాపకముచొప్పున లోపము కల్గినేరదు. మఱియు ౨౬౦ విషయము చొప్పున బహువచనమున కేత్యమును గల్గును. కాన ‘సరస+సు+వచన’ అనుప్రాతి పదిక మేర్పడును. కావున దానినుండి ‘సరసపువచనములచేన్’ ఇత్యాదిరూపములు సుసాధము లగును. ఇట్లే “శోకార్తపుటాడలులతో” (స్త్రీ. ౨ ఆ. ౧౨౪.) మున్నగుస్థలములందును రూపసిద్ధి నరయునది. ఇట్లే జ్ఞాపకసిద్ధిములగు “మూడు లోకములు - ఆచోటులందు - ఆపురుషుడు - ఆపురుషులచే” మున్నగురూపములను సాధించికొనవలెను. వైచోట్ల “ఆ+సుప్+చోటు+సుప్” అనురీతి నలొకవిగ్రహ మును, గల్పించికొనవలెను. గుణవంతురాండ్రు మున్నగుచోటులందు ‘గుణవంత+జన్+ఆలు+జన్’ అనురీతి నలొకవిగ్రహమును, గల్పింపవగును. ఇట్లు సమానాధి కరణసమాసములు సాధ్యములగును. కాని యిట్టి కర్తృధారయములలో మహత్పుం లింగములు మహత్పుంలింగసమములు మున్నగునని కవిప్రయోగాభావముచే సమాసపూర్వపదములు కానేరవని గ్రహింపవలయును.

కర్తాదే: కర్తృత్వం, ప్రథమాచ నవర్ణకశ్చ తద్వత్
స్యాత్ (ఆం. చిం. హలం. ౧౨ కా. అహో. ౪౦౬
పుట.)

నన్నునూ భూతార్థే ప్రతిషేధార్థే | నశ్చ నిశ్చ భవేత్క
భర్తృణీయము. మాత్ | కర్తాదికర్తృకాయాం చ | తౌక్రియాచ విశే
౨౭౮ విషయము. వణమ్ | (వికృ. హలం. ౮-౯ కారి. అహో. ౪౦౮ పు.)
స్యాత్ కర్తృధారయాభాసః | కర్తృత్వే కారకా
శ్రితే | (వికృ. హలం. ౧౭ కారి. అహో. ౪౩౩ పు.)
అభిన్నస్యాపి నాదే: స్యా | ధ్విన్నేనాపి సమన్వయః |
(వికృ. హలం. ౨౫ కారి. అహో. ౪౫౩ పు.)

[బా.సమా.౨౬సూ.] కర్తృత్వమనగా కర్తృగతక్రియాసామానాధికరణ్యము 1201

కల్పతరు. ౨౭౮ విషయము:—కర్తాదేః = కర్తాదికారకములకు, కర్తృత్వమ్ = ఆభాసకర్తృత్వమును, ప్రథమూచ = యథార్థమగు కర్తృవాచకమునకుఁ బ్రథమా విభక్తియును, తద్వత్ - నవర్ణకశ్చ - స్వాత్ = భూతార్థానాం తు నః క్రియాణాం స్వాత్ అనుపూర్వసూత్రముచొప్పున యథార్థముగాఁ గ్రియయొక్క కర్తకు విశేషణ మగునపుడు వచ్చు నవర్ణకమువలెనే (సామానాధికరణ్యేపి సమాసః సాధుః - తేన 'ఇంతుల నేచుపాతక మదింతటఁ బోవదు సుష్టు పాంథలోకాంతక - దీనులఁ బ్రోచు పుణ్యము.....అహో. ౪౧౦. పు.) యాయాభాసకర్తకు విశేషణమగు క్రియకు నవర్ణకమును నగును. 'రాముఁడు రావణుని జంపెను' అనునపుడు హాసన క్రియాశ్రితుఁడు రాముఁడుగాన "రావణుని జంపిన రాముఁడు" అని యట్టియర్థమున వ్యవహరించినను గర్తృత్వమునకును గ్రియకును సామానాధికరణ్యము సరిగనే నుండును. అట్టియెడలఁ గర్తృకారకము విశేష్యముగను గ్రియ విశేషణముగను నుండునట్లు "రాముఁడు చంపిన రావణుఁడు" అను రీతిని నైతము తెలుంగున వ్యవహరించుట ప్రసిద్ధము - ఏ రావణుని రాముఁడు చంపెనో యారావణుఁ డని యావాక్యమున కర్థము. అట్టియెడల నావాక్యమున విశేషణమగు క్రియకును విశేష్యమునకును సామానాధికరణ్యము సరిపడమింజేసి (చంపిన రావణుఁడు—రావణుఁడు చంపలేదు (దా) యచటి విశేషణవిశేష్యభావ మాభాసరూపమే యనియు నచటి సమాసము కర్తృధారయాభాసరూపమే యనియు నట్లయినను సహజసామానాధికరణ్యముగల స్థలములందువలెనే యిచట నైతము క్రియ భూతార్థక నవర్ణకాంతమగుననియుఁ దాత్పర్యము. కావున నిచట "కర్తాదేః కర్తృత్వ మిత్యాదిసూత్రములోని కర్తృత్వ మనగాఁ గర్తాదికారకములకుఁ గర్తృగతక్రియతో సామానాధికరణ్యముననుమాత్రమే యనఁగా విశేషణవిశేష్యభావము శాబ్దముమాత్రమే యని యర్థము. ఇచట సయితము గర్తృత్వము భూతార్థక ప్రత్యయముచే నభిహితమే కావునఁ గర్తకుఁ దృతీయ రాక ప్రథమయే వచ్చునని తాత్పర్యము. ఇట్లే "ఎట్టి సాధ్యులకును బుట్టినయిండ్లను బెద్దకాల మనికి తద్ద తగదు (ఆది. ౪ ఆ. ౬౬ ప.) అనుచోట "ఇంటఁ బుట్టిన సాధ్యులు" అను సహజమగు సామానాధికరణ్యముగల స్థలమందు వలెనే యధికరణమునకు విశేష్యత్వము (కర్తృత్వము) గల్గునట్లు "సాధ్యులు పుట్టిన యిండ్లను" అనుసామానాధికరణ్యభాసముగలచోట (ఏయిండ్లను సాధ్యులు పుట్టిరో యాయిండ్ల నని యర్థము) (కర్తృధారయాభాసస్థలమునందు) నైతము క్రియ 'న'వర్ణకాంత విశేషణ మగుటయు నధికరణమునకుఁ గర్తృత్వము (విశేష్యత) గల్గుటయుఁ గర్తకుఁ బ్రథమ వచ్చుటయు సంభవించునని యెఱుంగునది. ఇట్లే కర్తృత్వము

నందువచ్చు 'స'వర్ణకాంతస్థలములందేకాక, కర్తార్థమునవచ్చు 'స'వర్ణకాంత విశేషజాస్థలములందును రూపసిద్ధి నెఱుంగునది, "రాముఁడు పశ్యములో నన్నము తినెను" అనుచోఁ గర్తృత్వమున, "పశ్యములో నన్నము తినినవాడు" అను యథార్థమగు సామానాధికరణ్యము గల రూపమును "రాముఁ డన్నము తినిన పశ్యము (ఏపశ్యములో నన్నము తినెనో యాపశ్యమని యర్థము)" అనియు, "రాముఁడు పశ్యములోఁ దినిన యన్నము" అనియుఁ గర్తృభారయాభాసరూపములును వెలసి నట్లే కర్తార్థమునందు "వానిచే నన్నము తినఁబడిన పశ్యము" "వానిచేఁ బశ్యములోఁ దినఁబడిన యన్నము" అను నాభాసకర్తృభారయరూపములు వెలయుచుండును. అహోబలపండితుఁడును బాలవఱకు దీని కిట్లే వ్యాఖ్యచేసెను. "కర్తాదికారకార్థానాం కర్తృత్వతా స్యాత్, కర్తార్థతాప్రయుక్తాయా స్పృతీయాయాః ప్రథమావ స్యాత్. తద్వద్భూతార్థే న వర్ణకశ్చ స్యాత్. కర్తృత్వతాయాం (ఇట 'కర్తార్థతామ్' అని తప్పుపడినది. 'భద్రాద్రిశాస్త్రిగా రాతప్పనకే టీఁ వ్రాసిరి) చ ద్వయం త్రయాణాం సముచ్చయద్యోతకమ్ (కర్తృత్వము ప్రథమ నవర్ణకము) ఇతరత్రతు ద్వయో స్సముచ్చయద్యోతకమ్. కర్తృత్వం చాత్ర కర్తృగతక్రియా ('వాచకక్రియా అని యిట సధికముగాఁ బొరపాటు పడినది) సామానాధికరణ్యం వివక్షితమ్. నీచేత నుతింపఁబడిన రాజు ఇత్యాదయః కర్తార్థాః. ఆసిన్ గాధితనూజుచే సగము సేయంబడ్డ మిన్నేఱు. ఇత్యాద్యాః కవీనాంవాచః, 'కర్తృణ్యనుబంధః స్యాత్పతిభాతు రితి సూత్రేణ. 'పడు'ఇతి పతిభాత్వర్థస్య కర్తృణ్యనుబంధతా. త్వయా రాజానుత ఇత్యాదౌ ప్రకృత్యా మూవ్యాయాం యథా కర్తృణిక్త విధానాత్ క్తప్రత్యయేన రాజాదిపదగతార్థ కర్తృత్వేభిహితే కర్తృకరణయో స్పృతీయేతి తృతీయా 'ప్రాతిపదికార్థేతి సూత్రేణ ప్రథమావ భవతి తథాత్రాపి పడుభాతురా కర్తృత్వేభిహితే విభక్తి ద్వయమ్" (అహో. ౪౦౬ పు.). 'నీచేత' అనుచోఁ దృతీయయు- 'రాజు' అనుచోఁ బ్రథమయు వచ్చెనని భావము. కర్తృత్వమునందలి "నీవు నుతించిన రాజు" అనురీతి యుదాహృతినిగాని యందువచ్చెడికర్తృత్వ ప్రథమా నవర్ణకముల వివరణముగాని యహోబలపతి చూపకుండుట మిక్కిలి వింతగానున్నది. మఱియు నీతఁడిచ్చిన ప్రయోగముసంబంధము కర్తృభారయాభాసోదాహరణము కాదు. సహజమగు సామానాధికరణ్యమే యందు వెలయుచున్నది.

చింతామణిలోని పూర్వసూత్రమందుఁ "ప్రతిషేధవాచినాం ని । రూపతార్థానాంతు సః క్రియాణాం స్యాత్" అని నవర్ణక నివర్ణకములు రెండు చెప్పఁబడి యుండఁగా నొక్క నవర్ణకమునకే చెప్పినేలయని యధర్మణుడు 'స' వర్ణకస్థలము

[బా.సమా.౨౬సూ.] 'న-ని' ఇవి తక్కిన ధాతుజవిశేషణములకు నుపలక్షణము 1203

లందును నిట్టికార్యములు గల్గునని పూరించుచున్నాడు. భూతార్థ ఇత్యాది:—
 భూతార్థే - ప్రతిషేధార్థే = భూతార్థమునందును వ్యతిరేకార్థమునందును,
 క్రమాత్ = వరుసగా, నశ్చ - నిశ్చ = నవర్ణకము నివర్ణకము నగునుగాన, కర్తాది
 కర్తృతాయాంచ = కర్తాదికారకములకుఁ గర్తృత్వమనఁగాఁ గర్తృగతక్రియా
 సామానాధికరణ్యముగల్గు నపుడు పైతము, తాచ = ఆ నవర్ణక నివర్ణకములను
 'చ'కారముచే 'ఉన్న' మున్నగువానిని బొంది, క్రియా = క్రియ, విశేషణమ్ =
 విశేషణమగుటయు సంభవించును. కర్తాదికారకములకుఁ గ్రియ విశేషణమగుట
 శాబ్దమేకాని యథాస్థితికామింజేసి యట్టిచో వచ్చు నవర్ణక నివర్ణకములు పృథ
 గుక్తములు కావలసివచ్చునని యెఱుంగునది.

అధర్వణుడు 'ఉన్న' అను వర్తమానార్థకము 'జింహి' అనుదానిరూపాంతరమే యనుచు 'క్వచి న్నవర్ణే దేర్లోపః | క్వచిద్దోశ్చ తథా భవేత్ | క్వచి త్తదర్థే డయుగం | క్వచి న్న స్యేచ్ఛ లోపవాన్' (వికృ. హలం. 2-౮ కారి. అహో. ౪౦౮ పుట. 3౧౩:౩౪.) అని మున్ముందు వివరించును. తద్ధర్తార్థక విశేషణములను "దోశ్చ భేదకతాపి స్యా" త్తని ముందు (వికృ. క్రియా. ౧౦ కారి. అహో. ౪౦౭ పు.) (3౧౬ విష.) వివరింపనున్నాడు. 'కలుగు' అనుదాని రూపాంతరమే కలయును విశేషణము, కావున నిట్టి ధాతుజవిశేషణములచోటులందెల్లఁ బ్రకృతసూత్రోక్త ప్రయోగవిశేషములు సంభవించును. అట్లగుటంజేసి పై యధర్వణకారికలోని నవర్ణక నివర్ణకములు తక్కిన ధాతుజవిశేషణములకెల్ల నుపలక్షణములని యెఱుంగునది. "క్రియాజన్యవిశేషణే వ్యేవం ప్రయోగః - దానిం బుచ్చుకొనువిధంబు - సుతుల విద్యాప్రవీణతః జూచువేడ్క - ఇత్యాద్యాచార్యవచన ముత్ర మానమ్" (అహో. ౪౦౯ పు.) 'క్రియాజన్యవిశేషణే' అనునది సరికాదు. నవర్ణక నివర్ణకాంతములు మాత్రము క్రియాజన్యవిశేషణములు కావా !

"కర్తాదేః" అనుటచే కర్తాదికారకస్థలములందేకాక షష్ఠీస్థలమునందు నిట్టి ప్రయోగము గలదు "క. తెక్కలు విడిగినపులుగులు.....ఇతి నవర్ణకే షష్ఠ్యా ముదాహరణమ్" (అహో. ౪౦౭ పు.) "గీ. నీదుపదభక్తి లేని యన్నీ చమితికి,.....ఇతి (నివర్ణకే) షష్ఠ్యా ముదాహరణమ్." (అహో. ౪౦౯ పు.) తే.గీ. 'నీదు పదభక్తి లభించు నిర్మలులకుఇతి (తద్ధర్మవిశేషణే) షష్ఠ్యా ముదాహరణమ్!' (అహో ౪౧౦. పుట.).

ఇట్లు సామానాధికరణ్య మయధార్థమై శాబ్దమాత్ర మగుటచే నిది కేవలము కర్తృభారయ మనిపించుకొనదని యధర్వణుఁడు వర్ణించుచున్నాడు - స్థాత్కర్తృభా

రయేత్వాది:—కర్తృత్వే = కర్తృగతక్రియా సామానాధికరణ్యరూప కర్తృత్వము, కారకాక్రితే = కర్తాది కారకగత మగుచుండఁగాఁ గ్రియకర్తాది కారకములకు విశేషణమగుచుండఁగానని యర్థము. కర్తృధారయాభాసః = కర్తృధారయ మాభాస రూపమైనది, స్యాత్ = అగును. ఉదా:—‘వాఁడన్నము తినిన పశ్యము’ అనుచో ‘తినినపశ్యము’ అనెడి పల్లెరము తినుట యథార్థము కామింజేరి యచటి విశేషణ విశేష్యభావ మాభాస రూపమని తాత్పర్యము - అహోబలఁతి యిక్కారిక నీసందర్భమున నుదాహరింపక స్థలాంతరమున నుదాహరించుట సరికాదు. “నల్లని వాడు - తచ్చబ్బోత్ర పురుషవాచకః - నల్లనియది-అదిశబ్దః స్త్ర్యాదిపరః. ఇత్యాద్యాః కర్తృధారయాభాసాః-స్యాత్ కర్తృధారయాభాసః | కర్తృత్వే కారకాక్రిత ఇత్యధర్వణోక్తే” “కన్నులు మూడు గలవాడు ఇత్యాదౌ కర్తృధారయాభాస ఏవ”(అహోర౩౩-ర౩౬ పుట). ‘నల్లనివాడు, నల్లనియది’ మున్నగు చోటులందు “కర్తృత్వే కారకాక్రితే” అనుదానికి సంగతియే లేమింజేసి యిటదీనిని బ్రమాణముగాఁ జూపుట కేవలము ససంగత మనకతీరదు. కాని యిట్టివి యాభాసకర్తృధారయములు కావన రాదు. విశేషణములకు విభక్తియోగమును సంఘటించి విధేయతా సూప త్తిని గల్గించుటే యిచటి తచ్చబ్బవిశేష్యతకు ఫలముగాన నిచటి విశేషవిశేష్యభావ మాభాస రూప మనుటకు సందియములేదు. (౨౭౮ విష) కావున “స్యాత్ కర్తృధారయాభాస ఇత్యాదికారిక యిట్టివాని కుపలక్షణ మనుట యుక్తము. సీ...ఆ. వె..... తత్స్వయం | వరము సేయుచున్నవాడు వాడు. (ఆది. ౭ ఆ. ౩౬) ఇందలి రెండవ వాడుశబ్దము విశేష్యమగుటంజేరి మొదటిదగు ‘వాడు’ శబ్దము విశేష్యాభాసమే యన నగునుగదా. చ...సు | వ్రతుడయి తీర్థయాత్ర చనువాడు పరాశరుఁడన్నునిండుఁడ | య్యతివ (ఆది. ౩ ఆ. ౩౬.) సీ...తన్ వినుచున్నవారల | కభిమత శుభకరం బయినదాని.....(ఇందిట్టి “అయినదాని” అనునవి వెక్కు) చ...విడితంబగుదాని సఖాంతరంబులన్. ఇా...వేదాంతవి | ద్వాయుక్తం బగుదానిఁ జెప్పఁదొడఁగెన్ దద్భారతాఖ్యానమున్ (ఆది. ౩ ఆ. ౯-౧౦-౧౧ పద్య.)

అభిన్నస్యాపీత్యాది:—దీనికీపఱకె ౨౬౬ I విషయమున వ్యాఖ్య చేయఁబడెను. తాతుజవిశేషణములు విశేష్యములతోఁ గర్తృధారయముగ సమసించుననియు నట్టిసమాసపూర్వాయవములతో వ్యస్తములగు పదము లన్వయింపనగుననియు (నేను జదివినపాఠము - వాఁడన్నముఁ దినిన పశ్యము మొ.) నీకారికకుఁ దాత్పర్యము - ఈకారికచే సంగీకరింపఁబడిన సమాస మాచ్ఛికమే కావలయుననుటకు

సూచనము లేమింజేసియు నీక్రింది నన్నయాది ప్రయోగములంజేసియు సాధ్యపాం
స్కృతిక మిశ్రయావకర్త ధారయమును సమృతమగుచున్నది. ప్రయోగములు:- చ...
దానము చేసిన తత్ఫలంబు...(ఆది. ౧ ఆ. ౧౫ ప). చ...వాఁడు దానవికీ జేసిన
నెయ్యి మెటింగి (ఆది. 3 ఆ ౧౮౬). ఆ, వె, ఎట్టిసాధ్యులకును బుట్టినయిండ్లను |
బెద్దకాల మునికి తద్ద తగదు (ఆది. ౪ ఆ. ౬౬). క.....ఎఱుగని నాఁడెల్లపాట
నెఱిఁగింపఁదగున్ (ఆది. ౪ ఆ. ౭౨) క, నా యెఱి గినట్ల యిన్నియు | నీ యిచ్చిన
వరము నెఱుఁగు (ఆది. ౪ ఆ. ౮౧)ఉ.....ఓడతోఁ | గట్టిన యోడవోలే
(సభా. ౨ ఆ. ౪౦) నీ. అర్జును నోర్చెద ననిలోన నేనని, యతనితోఁ బలికిన ప్రతి
నెఱప.....జమదగ్నిసుతు కృపాశ్రయమునఁ బడసిన విలువిద్య కలయాపు
వెలయఁజేయఁ ||ఆ-వె|| గనుట...(విరా. ౪ ఆ. ౨౦౫) క.....చేప చెడిపోయి
నప్పుడు (విరా. ౪ ఆ. ౨౧౧). క. నిను నీవ పొగడికొని పల్కిన పల్కులు వెక్కు
గలవు (విరా. ౫ ఆ. ౨౨) ఉ.....సుతులు చేరని చెందని యట్టిచోట...
(ఉదోహ. ౨ ఆ. ౧౨౦ ప.)

కర్తాదులకుఁ బ్రాధాన్యవిషయందు ధాతుజ విశేష
బాలవ్యాకరణ జంబులు కర్తతోడంబోలే వానితోడ సమసించు. ౨౬,
వివరణము. రాముఁడు రక్షించిన భృత్యుఁడు - రాముఁడు
౨౭౮. I విష. వాలి నేసిన బాణము, రాముఁడు గోవు నిచ్చిన
విప్రుఁడు రాముఁడు వెడలిన వనంబు. రాముఁడు
వసించిన షర్లగృహము. రాముఁడు వసించిన చోటు.

సంజీవని, ౨౭౮ I విష:-వాక్యమునందుఁ గ్రియ ప్రధానము. తర్వాత నట్టి
క్రియతో నన్వయించునది ప్రధానము. ('ఉత్తరపదార్థ ప్రధానస్తత్పురుషః' ౨౬౮
I విష.) కాఁగాఁ గర్తాదికారకములు క్రియతో నన్వయించును గానఁ గర్తాదికారక
ముల యవేక్షచేఁ గ్రియయే ప్రాధాన్యము గలదగుచున్నది. అట్టిక్రియకన్నఁ గర్తాది
కారకములకే ప్రాధాన్య ముండునట్లు వివక్షించుట యనఁగాఁ గర్తాదికారకములతోఁ
గ్రియ యన్వయించునట్లు ప్రయోగించుట యని యర్థము. క్రియ విశేషణముగను
గారకము విశేష్యముగను నుండునట్లు ప్రయోగించుట యని పర్యవసీతార్థము.
అట్టిప్రయోగము తెల్లన సుప్రసిద్ధము - అట్టివివక్షయం దట్టిధాతుజవిశేషణములు
కర్తతోడంబోలే ననఁగాఁ గర్తతో సహజముగా నర్థవంతముగా సమసించినట్లే
వానితో ననఁగాఁ గారకములతో సయితము సమసించు ననియర్థము. ఉదా:-
'రాముఁడు భృత్యుని రక్షించెను' అనుచో 'భృత్యుని రక్షించిన రాముఁడు' అని

ప్రయోగించుటలో వింత లేదు - ధాతుజవిశేషణ మిట్లు కర్తతో నన్వయించి సరు సించినట్లే కారకములతో సమసించుట యీసూత్రమునఁ జెప్పబడిన విశేషము. కర్తకారకముతో సమసించునపుడు 'రాముఁడు రక్షించిన భృత్యుఁడు' అనురూప మేర్పడును. ఇట్లు వాచనికమగు నన్వయము వెలసినను రక్షించినవాఁడు భృత్యుఁడు కామింజేసి యీవాక్యమందలి విశేషణ విశేష్యభావము కుదురుపడి యుండలేదు. (విస్తర) ఇట్లగుటచేతనే యధర్వణాచార్యుఁ డిట్టిసమాసమును గర్తభారయా భాసమని వదించెను. (౨౭౮ విష.) సూరియిట్లు నన్నయాధర్వణుల యాశయమును సుజ్ఞేపముగా వదించెనేకాని నన్నయాధర్వణులు తలంచిన యీప్రయోగముల లోని యనుపపత్తులను గ్రహించినట్లగపడదు. గ్రహించియున్నచో 'న'వర్ణ కాదుల ప్రాప్తిని సంయతము విధించియుండఁదా?

విస్తర. ౨౭౮ I విష:—బా-గు-ప్ర-వ్యాఖ్యాత కర్తృగతక్రియావ్యాపారము కర్తాదులం దారోపితమగుచున్న దనుచు నీక్రిందిరీతిని వ్రాసెను. "కర్తముఖ్యముగా నెఱవేర్చునట్టి వ్యాపారంబు కర్తాదికారకంబులపై నారోపింపబడినచో ధాతుజ విశేషణంబులు కర్తకుంబలఁ గర్తాదికారకములకును విశేషణంబగునని యర్థము." (బా. గు. ప్ర. ౨౮౫ పుట. ద్వి. ము.) వాచనికమగు విశేషణ విశేష్యభావ మా భాసరూపముగాఁ జెల్లునని నన్నయాధర్వణులు వదించిరేకాని క్రియావ్యాపార మారోపిత మగునని వదింపలేదు. 'రాముఁడు రక్షించిన భృత్యుఁడు' మున్నగు వాక్యములం దారోపణము భాసిల్లలేదు. రాముఁ డేభృత్యుని రక్షించెనో యా భృత్యుఁడని యావాక్యమునకుఁ బ్రామాణికమహాకవి వివక్షితార్థమేకాని యందా రోపణ మేమియు లేదు. ఇట్లే 'రాముఁ డన్నము తినిన పల్లెరమ'ను వాక్యమునకు "రాముఁ డేపల్లెరమున నన్నముతినెనో యాపల్లెర మని యాంధ్ర వ్యవహారాలు వివక్షించు నర్థము.

పేటికావ్యాఖ్యాత, బా-గు-ప్ర-వ్యాఖ్యావిషయములను సూరి వాక్య ములను సూత్రగాఁ గొని ప్రాధాన్యశబ్దమునే యంతటను వాడుచువచ్చెను. ఆతఁ డీసందర్భమును సరిగా నవగాహించినట్లగపడదు. "రాముఁడు వాలి నేసిన బాణము - రాముఁడు బాణముచే నేసిన వాలి యనునది సహజవాక్యము. ఇట బాణముచే నను కరణమునకుఁ బ్రాధాన్యము వివక్షిత మయ్యెఁ గాన బాణము ప్రథమాంతమై యేసిన యను ధాతుజవిశేషణముతో సమసించుటంజేసి పయి ప్రయోగము గలిగెనని గ్రహించునది" (బా. సా. పే. ౩౫౭ పు.) "ధాత్యర్థ వ్యాపారాక్రయః కర్తా" అనుచోఁబునఁ గర్తకుఁ దల్పియాజనన్య విశేషణము వేదక

నవర్ణకాదే తద్ధర్మాత్ | క్వచిత్ స్యా ద్వ్యవధానతా |
నిర్ధారణాదౌ మాత్రం స్యాత్ | క్వచిత్తాత్రాచ కథ్యతే.

నన్నయా. (వికృ. హలం. ౨౩ కారి. అహో. ౪౫౦ పు)

౨౭౯ విష. విశేషణ సమాసోఽపి | క్వచి దిష్టో భవేత్తయ. (వికృ.
అజం. ౭౪ కారి. అహో. ౩౫౬ పు.)

కల్పితరువు. ౨౭౯ విష:—నవర్ణ కాదే: = భూతార్థక నవర్ణకము మున్నగు దానికంటెను, తద్ధర్మాత్ = తద్ధర్మార్థకవిశేషణముకంటెను, క్వచిత్ = ఓకానొకప్పుడు, వ్యవధానతా = విశేష్యమునకు శబ్దాంతరముతో వ్యవధానమునైతము, స్యాత్ = కలుగును. (చూ. విస్తర. ౨౭౯ విషయ) నిర్ధారణాదౌ = నిర్ధారణాద్యర్థములందు, మాత్రంస్యాత్ = మాత్రశబ్దము నపుంసకముగును, క్వచిత్ = ఓకానొకప్పుడు, మాత్రాచ కథ్యతే = స్త్రీలింగమాత్రాశబ్దమును బ్రయుక్తముగును. ఉదా:—“ఎ. గీ. గగనమును రుద్రభూమి నేకతమ తిరుగునదరు లుమినెడు కొఱవిదయ్యంబు వీడె (నైష. ౨ అ)” అనురీతి ప్రయోగము లభ్యర్థింపరాఁజీకే వివస్తుతములయ్యె నేమో యని యాలోచింపవలసియున్నది. “ఇచ్చినయంతమాత్రము..... ఇచ్చిన యంతమాత్రలోన్ - ఇచ్చుమాత్రలోన్..... తత్క్షణమాత్రనే ముక్తజీవుడై - దీనిమాత్రము-ఓక్కమాత్రలోన్ ఇత్యాదయో వాగనుశాసనానాం వాచః” (అహో. ౪౫౦). ‘మాత్రచ్’ ప్రత్యయమేకాక (౨౯౩ విష). ‘మాత్రమ్ మాత్రా’ అను పదములును సంస్కృతమునఁ గలవు. “మాత్రమ్-న ‘కారేన్న్యయథాఽజీవమాత్రం నహింసేత’ అవధానణే - యథా - పయోమాత్రం భుజిక్తే.....” మాత్రా - స్త్రీ - కర్ణభూషణే - విత్తే - ద్రవ్యే - మానే - అక్షరావయవే. హస్త్యశ్వాదౌ పరిచ్ఛదే - స్వల్పే.....” (శబ్దా - చిం).

మగునపుడు మాత్రమే సహజవాక్య మేర్పడును. కావున గర్తృభిన్నుడగు వారి విశేష్యుగు నపుడు సహజవాక్య మెట్లేర్పడును. ‘ఏసిన వాలి’ అనుచో నేసిన వాఁడు వాలి కాఁడుగదా. ఏసినవాఁడు రాముఁడుగదా. అది సహజవాక్య మెట్లుగును? మఱియు “బాణము ప్రథమాంతమై యేసిన యను థాతుజవిశేషణ ముతో సమసించుటండేసి” అనుట కేవలము పొరపాటు. బాణము ప్రథమాంతమేల కావలయు? ‘రాముఁడు వాలినేసిన బాణమందు శక్తిగలదు’ మున్నగు రీతిని బ్రథమేతరవిభక్తులు తత్తద్వాక్యమునకులముగా నుండుటలో బాధ యేమున్నది? “కర్తాదే: కర్తృత్వం ప్రథమాచేత్యాది చింతామణి సూత్రములోని ప్రథమాశబ్ద మీతని కిట్టిభ్రాంతిని గల్గించియుండును. అచటఁ గర్తకుఁ బ్రథమ వచ్చునని చెప్పబడెను గాని కర్తాదికారకములకుఁ బ్రథమవచ్చునని చెప్పబడలేదు,

విశేషణ సమాసోఽపి = విశేషణోభయపదకర్తృధారయము సంయతము, క్వచిత్ = క్వచిత్కముగా - మునునాకు (అధర్వణునకునుట.) ఇప్తః భవేత్ = సమ్యత మగును. ద్విగుకర్తృధారయా విత్త్యాదికారికలోని 'రూపకాఖ్యాద్యాః' అనుచోటి యాద్యశబ్దముచేతనే సంస్కృతమున 'స్నాతానులిప్త' ఇత్త్యాదిఫలములందుఁ బ్రసిద్ధ మయియున్న యీవిశేషణసమాసము సిద్ధించుచున్నను స్పష్టప్రతిపత్తికయి యథ ర్వణుఁ డిట్లు ప్రత్యేకముగ వివరించెనని యెఱుంగునది "విశేషణసమాసోఽపి | క్వచి దిప్త్యో భవేన్నమ. ఇత్యధర్వణవచనాత్ విశేషణసమాసః - మైత్తనివలుదపాదుఁగు- వినని కనని మహిమలు-సంస్కృతభాషావిదో విశేషణస్యాపి విశేష్యత్వ వివక్షాయాం స్నాతానులిప్త ఇత్త్యాదౌ 'విశేషణం విశేష్యేణ బహుళ' మితిసమాస నిర్వాహఇతి వదన్తి, సూరిచే తోరుచిరాబ్జబోధనరతుండగు దివ్యునిస్త్వాదౌ ప్రయోగా దాచార్య స్యాపి సమ్యతవవాయం సమాసః—" (అహో. ౩౫౬ పు) (స్నాత = స్నానము చేసిన వాడు, అనులిప్త = చందనము పూసికొనినవాడు అని రెండుచు విశేషణములే) ప్రయోగములు:—క. హృదయరోచనములగు నేవ ప | ర్వంబులను భీష్మపర్వము | (ఆది. ౧ ఆ. ౪౬) క... ద్రోణాభిషేక మాదిగఁ గల య | యొన్నిమిది పర్వములను... ..(ఆది. ౧ ఆ. ౪౮) ఆ-వె.....శల్యాదికములైన నాల్గుపర్వముల వినంగఁజాలి... (ఆది. ౧ ఆ. ౫౨). ఉ.....సుతులు చేరని చెందని యట్టిచోట... ..(ఉద్యో. ౨ ఆ. ౧౨౦). ఉ.....కడుతియ్యని కమ్మని పండులు..... (ఆర. ౭ ఆ. ౧౧.) (విస్తర.)

విస్తర. ౨౭౯ విషయ:—“ఆయాత్త్యాదిఘటితంబులు విశేషణోభయపదకర్తృధార యంబులు. ఉదా:-ఆయా, నేరములు” (ప్రాథ. సమా. ౧౭ సూ). ఈ యా దేశం బన నేల (స్వా. ౧ ఆ.).....“కొన్ని యెడల విశేషణోభయపదంబులు త్రికక్రియా జవ్యవిశేషణ ఘటితంబులు సందర్భయోగ్య పదవ్యవహితంబులగు. క - ఈ కన్నులు తెరిచిని శిశు | వేకిదొనరించె.....(భోజ. ౬ ఆ). నీ.....గీ..... నెఱులుగల మరుసీలంపు టురుల సీరుల | నరులుగొనఁజాలి నరులను మరులు గొలుపు నిరులు గెలిచిన తుమ్మెద గఱులఁ దెగడు | కురుల నులిడిర్చి విరులిడి కొప్పువెట్టి(భాగ. ౧౦ స్కం ఉ). ఎ - గీ - గగనమును రుద్రభూమి నేకతమ తిరుగు | నదరులు మినెడు కొఱవిదయ్యంబు వీఁడె. (నై. ౨ ఆ) చ. బలిమిఁ గుఱేరునిం గెలిచి బాగుగఁ గొన్న రవిప్రకాశమై | యలరుచునున్న పుష్పకమునందు రమింపుము కోర్కెలారఁగన్ (రా. ఆర. కాం. ౨ ఆ).....క. చీక్కని చీక్కని నున్నని | సుక్కని తోలూడ్వఁ బడని ఛుల్లినెగలచే | నొక్కబడని దండంబులు | తక్కక యుపనయనవేళఁ దాల్చుగ

ఆకారంబున కామ్రేడితంబునకుం దదర్థంబున కయి
యాయి యను శబ్దములు విభాష నగు. ౨౧.

బాలవ్యా. వత్సమూణవిధిచేత నయి యను దాని కై కారాదే
వివరణము. శంబు నగు. ఆయ్యయి కాలము - ఆయ్యయి కాలము.

౨౭౯ I విషయము. అయ్యయి కాలము - అయ్యయి కాలము - అయ్యయి
కాలము - అయ్యయి కాలము - ఆయ్య కాలము - ఆయ్య
క్కాలము - అయ్యయి కాలము - అయ్యయి కాలము.

సంజీవని. ౨౭౯ I విషయము:—విశేషణోభయపద కర్తృధారయమును నిరూపింప
కున్నను నేతత్సూత్రము విశేషణోభయపదకర్తృధారయ విషయకమే యనఁ
దగును. ఈసూత్రము మొదలు గర్తృధారయ సమాసాశ్రయవిధు లుపదేశింపఁబడు
చున్నవి. 'ఆ+ఆ+ఈ = ఆ యా యి' అనుదాని సంక్షేపరూపములే 'ఆ యా యి.
ఆ య యి' అనురూపములని తోచెడిని. ఈ యా దేశంబననేల (స్వా. ౧ ఆ.)
మున్నగురీతి ప్రయోగములు గలవు. కా. ఆ యా వేళల నాసరోజముఖ నా యా
లీలలం దేల్చి (పారి. ౧౩ ౪౦. సూ. రా.) ఆ యా యి విషయములు మున్నగు
వాడుకలునుగలవు. సూరి శబ్దస్థిత్యనుసారముగాఁ బ్రక్రియ చూపుచున్నాడు.
'ఆ+ఆ' అనుచో నామ్రేడిత తదర్థకము రెండవ 'ఆ' శబ్దము. దానిచోట
'ఆయి' అనియు, 'అయి' అనియుఁ బ్రకారముగా నాదేశములు వికల్పముగా
నగును. బా - క్రియా - ౧౦౩ సూత్రముచొప్పున 'అయి' అనుదానికి 'ఐ' అను
నాదేశము వైకల్పికముగా నగునని వత్సమూణవిధిచే నిత్యాదివాక్యమున సూరియే
వివరించెను. ఉదా:—'ఆయ్య కాలము (తత్తత్కాలమని యర్థము.), 'ఆయ్యయి
కాలము - ఆయ్యయి కాలము - ఆయ్యయి కాలము' అనునవి ప్రకృతసూత్రముచే
సీద్ధించును. పిదప నంతటను బా - యమా - ౧౩-౧౪ సూత్రములచేత వేర్వేరుగఁ
ద్రుకస్వర పరహల్లునకు ద్విత్వమును ద్రిక హ్రస్వమును రాగా "ఆయ్య కాలము -
అయ్యయి కాలము - ఆయ్యయి కాలము - అయ్యయి కాలము - అయ్యయి కాలము -
అయ్యయి కాలము - అయ్యయి కాలము" అనురూపములు సీద్ధించును. (విస్తర.)

వలయున్ (విజ్ఞా. ఆచా) (శబ్దప్రయోగములు కవిత్రియమువారి గ్రంథముల
యందు దొరకినవికావు)" (ప్రథ. సమా. ౧౦ సూ).

విస్తర. ౨౭౯ I విషయము:—త్రిలింగలక్షణశేషమునఁ గొన్ని కర్తృధారయ
విషయములు చూపఁబడినవి. (విస్తర. IV ౯౦ I విషయము. చూ.). త్రిలింగములు లుప్త
శేషంబులు దేశ్యంబులతోడంబలి: దత్తంబులతోడం గొన్నియెడలఁ గర్తృ

ప్రయోగములు. ఉ.....తదీ | యానుమతిం దగం బడసి యయ్యయిచోటుల
నాచరింపరే (ఆను. ౨ ఆ. ౩౯౪.) క. అయ్యై కర్తంబులదెస | నెయ్యం బెసలార...
(ఆను. ౩ ఆ. ౩౦౬ ప.), ఆయా లోకంబులు. (కాశీ. ౩ ఆ. ౧౪౧.) కా. ఆయా
జేళల నానరోజముఖ నామాలీలలం దేల్చి. (పారి. ౧ ఆ. ౪౦ సూ. రా. ని.).

ఇద మద ఏత ద్యత్తి | చ్చబ్బా శ్చద్దాన్తరాన్వయే బహు
శబ్దే | ప్రాన్వల ప్రపద్య దీహా | ద్విన్వ ముపర్యక్ష

కన్నయా. రస్య జవయన్తి (ఆం. గు. హలం. కా. కా. అహం.
అం విష. ౪౦౧ పు.)

ఉష్టరేఫాన్నినా ద్విత్వ | మయ క్కస్య హలో మతమ్ |

ధారయంబగు. ఉదా:—క్రొంబులకలు. క్రొంబులకల్ జనింప సభకున్. (ఉ. రా.
౬ ఆ.) క్రొన్నారాచములు. క. క్రొన్నారాచములు మాడు గొని నుదురేయన్.
(రా. ఆర. కాం. ౧ ఆ.) నెప్పనము చ. అనుసమయోగలీల నమృతాంబుధియం
దుదయించు దేవు నె | వ్వునమున నావహించి.....(లక్ష్మీ. ౩ ఆ.) పెన్నగము.
ఏడు పెన్నగములు సంచలించె.....(రా. ఆర. కాం. ౨ ఆ.) ముంగోపము.
ఆ-వె. మొగముఁ బొడువలేని ముంగోప మిడ నెప్పుడు. (ఉ. రా. ౩ ఆ.) వింజా
మరము. ఎ-గీ. రమణ శ్రీదేవి వింజామరంబు వీర. (శేష. ౫ ఆ.) ఇవి అం అం విషయ
మునఁ జేరఁదగినవె.....(ప్రాథ. సమా. ౨ సూ.). ధాతుజవిశేషణంబులు
తథార్థకావ్యయంబుతోడం గర్త ధారయంబగు. ఉదా:.....చదువునట్లు.....
(ప్రాథ. సమా. ౨ సూ.). ఇది యనావశ్యకము. 'అట్లు' అనునది యవ్యయము
కాదు. అదియు విశేష్యమే. (అం విష. దాని విస్తరము.). సమాసఘటితం బీశబ్దం
బొక్కచో సూచనార్థకం బగు. ఉదా:—ఈయున్న పౌష్యపాలికే | బోయి
(ఈయున్న = ఇదిగో నున్న యని యర్థము.) (భార. ఆది. ౧ ఆ.). ఒకా నొకచో
గుణవాచక ధాతుజవిశేషణంబు లవయవవిశేష్య పూర్వకంబులై యవయవితో
సమసించెడి. ఉదా:—ఒడలు తెల్లని తురగోత్తము వాలంబు. (ఒడలు తెల్లని =
తెల్లని యొడలుగల యని యర్థము.) (భార. ఆది. ౨ ఆ.). తనువు మీన్ పొల వల్పు
జాలరిదాన(తనువు మీన్ పొల వల్పు=మీన్ పొల వల్పు తనువుగల యని యర్థము.)
(భార. ఆది. ౩ ఆ.). తమ్ముఁ గుట్టలు - చిలుక మొకరి యిత్యాదులు విశేష్యపూర్వ
పద కర్త ధారయంబులు. ఉదా:—తమ్ముఁ గుట్టలు నీవుఁ దగ విసినంబున | కరిగితిరి.
(భార. ఆర. ౨ ఆ.) క. ప్రభావతి | మోదము.....చిలుక మొకరిం బలికెన్.
(కుక. ౨ ఆ.). (ప్రాథ. సమా. ౧౬ సూ.)

ఋకారంచ విముచ్యస్యా | త్ప్రజానాం ద్విత్వ
సంగతిః. (విశ్వ. హం. ౬-౭ కా. అహో. ౪౦౧ పు)

కల్పతరువు. ౨౮౦ విష:—హలంతములగు నిద మాదిశబ్దముల కర్తృభారయ
రూప మిశ్రసమాసమున కభ్యనుజ్ఞ నొసఁగుచుఁ దదాశ్రితవిధుల నుపదేశించు
చున్నాఁడు. శబ్దాంతరాన్వయే = తత్పురు తద్భవదేశ్యములతో దేనితోనైనను సమా
నాధికరణ సమాసము నందునపుడు, ఇదమ్.....శబ్దాః = ఇదమాది సంస్కృత
శబ్దములకుఁ బర్యాయములగు 'ఆ. ఈ. ఏ' అను నాచ్చికశబ్దములు, దీర్ఘాః = దీర్ఘ
రూపములగు తమతమ ప్రాతిపదికరూపములతో ననఁగా 'ఆ. ఈ. ఏ' అరురూపములతో
సమాసపూర్వావయవములై నిల్చి, బహుళమ్ = బహుళముగా, హ్రస్వం ప్రపద్య =
హ్రస్వరూపమునంది, ఉపర్యక్షరస్య = ఉత్తరపదాది హల్లునకు, ద్విత్వమ్ = ద్విత్వ
మును, జనయన్తి = పుట్టించుచున్నవి. "శబ్దాంతరాన్వయే" అనుచు శబ్దమాత్రముతో
సమసించు పుడని వచించుటచేత సమాసకరణదేశిక మిశ్రసమాసయందును నిట్టివిధి
వర్తిల్లునని జ్ఞాపిత మగుచున్నది. 'ఇదమ్ - అదన్ - ఏతద్' అనుమూఁటికిని దెల్లున
నొక్క 'ఈ'శబ్దమే పర్యాయముగలదని తెల్పుటయు వానిమూఁటిని బేర్కొనెను.
ఇట్టి మిశ్రసమాసము సంగీకరించుట కీక్రిందిరీతి ప్రయోగములు ప్రమాణములగు
చున్నవి. క. ఈయగ్నిదేవుడసురకు | | ఆయసుర నన్ను... (ఆది. ౧ ఆ.
౩౪ ప.)^౧, అప్పురుషం డింద్రుఁడయ్యుక్ష మైరావతంబు... అయ్యాహ్వయః॥ ఆ. వె॥
ఆ తురంగమగ్ని..... (ఆది. ౧ ఆ. ౧౧౯). ఇట్టియెడల "ఇతఁడు+అగ్నిదేవుడు=
ఈయగ్నిదేవుడు" అనురీతిని సమానాధికరణ విగ్రహము నెన్నునది.

బహుళశబ్దార్థము నధర్వణుఁడు వివరించుచున్నాఁడు. (విస్తర.) ఊష్ణరేఫాన్
వినా = రేఫఽకారములను శవసహలను విడువఁగా, ఆయుక్త్య హలః = హలం
తర సంయుక్తము కాని హల్లునకు, ద్విత్వమ్ = ద్విత్వము, మతమ్ = కవినమ్మతము,

విస్తర. ౨౮౦ విష:—“బహుళగ్రహణా దేశాక్షరేపి ద్విత్వమ్. ఎద్ది అద్ది-
ఇద్ది - ఏది - ఇత్యాది” (అహో. ౪౦౧ పు.) అను కవిశిరోభూషణ వివరణము
సరికాదు. ప్రకృతసూత్రము త్రికసమాసవిషయకము మాత్రమే. 'ఆ+ఇ' మున్నగు
వానిలోని 'ది' వర్ణము ప్రత్యయము గాన 'శబ్దాంతరాన్వయే' అను భట్టారక
వచనమునకు విషయము కానేరదు. అద్ది మున్నగువానికే కాక 'అద్వి-ఇద్వి-ఎద్వి'
మున్నగువానికిని, ఉద్యేల = ఉద్యేల, ఆయన్ = అయ్యెన్, ఏలదము = ఎల్లి
దము. (బా. ప్రకీ. ౬ సూ.) మున్నగువానికిని “అద్విత్వంచ భవేద్ద్విత్వం | దీర్ఘో
హ్రస్వశ్చ కేవలీత్.” (౨౧౫ విష.) అనునది గతియగుట యుక్తము.

ఋకారంచ = ఋగ్వేదములను సైతము విడువఁగా, ప్రాణానామ్ = అచ్చుల కనఁగా సంధికానిచోట్ల నచ్చులకు ముందునిచ్చు లఘు యకారమునకును, ద్విత్వపంగతి = ద్విత్వము, స్థాత్ = అగును. పూర్వస్థితద్రుతలోపాదుల విషయమున ఋగ్వేదములకు హల్తుల్యత కవిప్రయోగసమృత మగుచున్నను, నీద్విత్వఃషయమున హల్తుల్యత లేదనియు ఋగ్వేదకర్తవ్యమున లఘు యకారాగదుమే రాదనియు శబదపఱుచుటకై ఋకారంచేత్యాదిక ముపదేశింపబడెను. ఉదాః—ఆ+ముదితను = అమ్ముదితను. ఉ. అమ్ముదితన్ విభీతహరిణాక్షి కలాపవిభాసి కేశభా | రమ్మన నున్నదాని (సభా. ౨ ఆ. ౨౪౭.) ఆ+అమలాత్త = అయ్యమలాత్త. ఏ+అది = ఎయ్యది. ఉ. అయ్యమలాత్తతోడఁ బవనాత్తజుఁ డిట్లును ధర్మపుత్రు నీ | వెయ్యది యుక్త హేతువుగ నిమ్మెయి బాసెను నీదు పన్నునం | గయ్యమునేనీ భూపతి సకాయములం బరిమార్చెఁ దల్లి నీ | కిమ్మన లక్ష్మీనూది చరియింపక యిప్పుడు వాయు బాడియే. (ఆశ్ర. ౧ ఆ. ౧౫౯.) క. అమ్మానినీ ప్రయ్యలు గని | యమ్ముదితలు వెఱచి వీని సాత్తజుడని నె | యమ్మున నెట్టులు చూపుదు | మిమ్ముజేశ్వరున కనుచు నె. తయు లజ్జన్. (సభా. ౧ ఆ. ౧౪౬) ఉ. ఎజ్జగంబులన్. (విరా. ౧ ఆ. ౨౯౫.) ము. ఎక్కాలము. (విరా. ౫ ఆ. ౨౪౭.) యల్ ప్రత్యాహార వర్ణములు ద్విరుక్తము లగునపుడు వానిలోని మొదటివర్ణమునకు జస్త్వ చర్త్వములుస్వాభావికముగఁ గల్గును. “యలాం జశ్ యశి. (౮-౪-౫౩) యలాం స్థానే జశ్ స్థాత్ యశిచరతః. (సి. కౌ. ౫౨ సూ.) ఖరిచ (౮-౪-౫౫) ఖరి యలాం చరః స్వ్యః. (సి. కౌ. ౧౨౧ సూ.). క. వృద్ధు లొక లక్షయున్నను | బుద్ధియె యెవ్వరికిఁ వారిఁ బూజింపంగా | నిద్ధరణీశులలో గుణ | వృద్ధని పూజించితిమి త్రివిక్రము భక్తిన్. (సభా. ౨ ఆ. ౨౭.) ఈ+ధరణీశులలో = ఈ+ధ్+ధరణీశులలో = ఈ+ద్+ధరణీశులలో = ఇద్ధరణీశులలో. మొ. కా. | అధీరాగ్రణి గెల్పు టుత్సవము నం దయ్యెన్. (ఆ. ము. ౪ ఆ ౬ ప.) ఇట్టి భట్టారకాది ప్రయోగములను జూచికొనక బా-సా-వే-వ్యాఖ్యాత “వర్గద్విత్వములకును జతుర్థములకును సాధారణముగా ద్విత్వరాహిత్యమే శ్రావ్యమై గనుపట్టుటండేనీ వలసినయెడల నదియు బహుళఫలము క్రిందనే యాదరించుట తగును.” (బా. సా. వే. ౩౩౯ పు.) అని వ్రాయుట పొరపాటు.

అసంయుక్త హల్లునకే యట్లు ద్విత్వము వచ్చుననుచు నధర్వణుడు వచించినను దర్వాతికపులు సంయుక్త హల్లునకును ద్విత్వమును బ్రయోగించిరి. తే.గీ. వఱలు నచ్చుత సఖ్యాతి వర్ణితాతు | లప్పిడి ప్తి నిట్లలరు నీవిప్పుభావ |

మొందుఁ బెట్టని కోటగా నెరుఁగుచు.....(రాఘ. ౨ ఆ. ౧౦౪ ప.) ఇందు రామాయణార్థమున “నీ+విప్రభావము = విప్రత్వము = బ్రాహ్మణత్వము.” అని పదచ్ఛేదము. భారతార్థమున “నీవు+ఈ+ప్రభావము = నీవు+ఇష్+ప్రభావము = నీవిప్రభావము” అని పదచ్ఛేదము. ‘ప్రభావము’ అనుచోటి పకారము రేఫ సంయుక్తమై యున్నను బ్రకృతసూత్రము చొప్పున ప్రాస్తద్విత్వములు వచ్చినవి. రామాయణార్థమున ‘విప్ర’ శబ్దములోని పకారమునకును దాని ప్రాసయతి స్థలముగు ‘అతులప్రదీప్తి’ అనుచోటి పకారమునకును ద్విత్యము ‘అనచిద’ అను పాణినీయ సూత్రముచే లభించును. “అనచిద (౮-౪-౪౭) అచః పరస్మయరో ద్వే వా స్తో నత్వచి.” (సి. కా. ౪౮ సూ.) లేదా ౧౯౯ I విషయము చొప్పునఁ ద్రికసంధిలో వచ్చిన ద్విత్యములోని యొకపాల్లునకు లోపము నంగీకరించిన నచటి యర్థాంతరమును సమర్థించుకొన నగును. ఉదాః—ఆ+ప్రమద = ఆ+ప+ప్రమద = ఆప్రమద = అప్రమద. మొ. ఇట్లు సంయుక్తాక్షరమునకు ద్విత్యము కల్గుట ద్వ్యర్థి కావ్యములందు మాత్రమే యని బా - సా - పే వ్యాఖ్యాత వ్రాయుట సరికాదు. ‘ద్వ్యర్థి కావ్యప్రయోగములందు సంయుక్తము తొలిదానికిని ద్విత్యము త్రికము మీఁద నగపడెడి.” (బా. సా. పే. ౩౩౯ పు.) ద్వ్యర్థి కావ్యములందే కాక స్థలాంతరములందును విదుర్మకు లంగీకరించుచున్నారు. బరవపురాణమునందును సోమ నారాధ్యుఁడు ప్రయోగించెనని యిట్లు చూపబడెను. ద్వీపద. అక్షతధూప దీపాదలొనర్చి | యక్షణంబునఁ బంచభక్తముల్ గుడిచి. (బస. ౧ ఆ. ౩౦౮ ప.) ఆ+క్షణంబునన్ = అ+క్+క్షణంబునన్ = అక్షణంబునన్. ఇందలి ‘క్ష’ అనుదాని ప్రాసస్థానముగు ‘అక్షత’ శబ్దములోని కకారమునకు ‘అనచిద’ అనుపాణిని సూత్రముచే ద్విత్యముచేసి ప్రాసమును సమర్థించుకొన నగును. ఇట్లే సోమనారాధ్యుఁడు స్థలాంతరమునందును బ్రయోగించెను. ద్వీ. అక్షణమాత్ర నెయ్యంబుకొందనదు | వక్షంబుదెరిచి యా వరలింగ మూర్తి. (బస. ౬ ఆ. ౬౭౨.) శారదామూర్తియుఁ బ్రయోగించెను. “అనుచు నక్షత్రకులసిత.” (హరిశ్చంద్ర. నలో. ౩ ఆ. ౨౬.) (హరిశ్చంద్ర. నక్షత్రకు+లసిత. నలోః—ఆ+క్షత్రకులసిత=ఆ+క్+క్షత్రకులసిత యని యర్థద్వయము నెన్నునది.) “అక్షత..... | ఆక్షణంబున” అని యిట్లు కవిప్రయోగించెనన్నను ఊతి కానరాదు. ఉష్ణరేఫాన్నివేత్యాది చొప్పున ‘అశంభుఁడు - ఈ మండుఁడు - ఏ సాధువు - ఆ హయము - ఆ రాముఁడు - ఈ తెక్క - ఆ ఋషి’ అనురీతి స్థలము లందు ప్రాస్తద్విత్వములు రానేరవు. ఇచటి రేఫశబ్దముచే శకటమును గ్రహించు నగును.

ద్విరుక్తంబగు హల్లు పరంబగునపు డాచ్చికంబగు
దీర్ఘంబునకు ప్రాస్వంబగు. ౧౩.

త్రికంబుమీఁది యసంయుక్త హల్లునకు ద్విత్వంబు
బహుళంబుగా నగు. ౧౪.

బాలవ్యా.

వివరణము.

అక్కనన్య. ఆకనన్య. ఇక్కాలము - ఈకాలము, ఎల్లో

౨౦౦ I విషయము. కము - ఏలోకము, అయ్యశ్వము - ఆయశ్వము,
బాహుళకముచే నూష్టరేఖంబులకు ద్విత్వంబు గలు
గద. ఆరూపము - ఈశబ్దము - ఏషడము. ఆసు
కృతి - ఆహయము.

సంజీవని. ౨౦౦ I విషయము:—౧౩ సూ. వ్యాఖ్య:—త్రికసమాసస్థలములందే
కాక ముజ్జగములు ముల్లోకములు మున్నగుస్థలములందును, బా. ప్రకీ. ౬ సూత్రము
స్థలములగు - డొడేల - డొడేల = ఆయెన్ = అయ్యెన్ - ఏలిదము = ఎల్లి
దము మున్నగు సమాసపదములందును నీప్రాస్వద్విత్వములు వచ్చునని విశదపడుట
కయి మార్గాంతరముగ సూరి సూత్రించుచున్నాడు. అచ్చికదీర్ఘమునకు ప్రాస్వము
కల్గుననిమాత్రమే చెప్పటచేత మిశ్రసమాసమునందును ననగాఁ సంస్కృతసమశబ్దపు
హల్లుపరమైనను ప్రాస్వముకల్గుట నిర్బాధము - 'అక్కనన్య - ఇక్కాలము' అను
సూరి యుదాహృతులును బయివిషయమున కనుకూలముగ నున్నవి. ఈవిధి బహుళ
ముగాన 'ఆకనన్య'మున్నగు రూపములును నిల్చును.

౧౪. సూ. వ్యాఖ్య:—బా. సరూ. ౪ సూత్రముచొప్పునఁ ద్రికమనగా—
'ఆ-ఈ-ఏ'. అనుశబ్దములు. త్రికంబుమీఁది యసంయుక్తహల్లున కనగా సమా
నాధికరణ సమాసమందలి త్రికంబుమీఁది హల్లున కనియె యర్థము. సమానాధికరణ
సమానేతరస్థలమునఁ ద్రికమునకుఁ బ్రయోగమే యుండదుగదా. సమానాధికరణ
సమాసమందును విశేష్య మవ్యవహితముగాఁ బరమగునపుడే ప్రాస్వద్విత్వములు
గల్గునుగాన "ఈ చంద్రుని నగు మోము" అనుచో "ఇచ్చంద్రుని నగు మోము" అని
కానేరదు. ఇటు 'ఈ'శబ్దము 'మోము' అనుదానికి విశేషణము. కాని 'చంద్రుని'
అనుదానికి విశేషణము కాదుగాన 'చంద్రుని' అనుదానిలోని 'చ' కారము
నకు ద్విత్వము రానేరదు - ద్విత్వమే రానపుడు పూర్వస్థదీర్ఘమునకు ప్రాస్వ
ప్రసక్తియే లేదు. 'ఈ చంద్రుని నగు మోము' అనియే నిల్చును. (౨౦౧
విష. విస్తర.) అబాదితబ్ధరకత్వమున సంధిలోనిల్చు యకారమునకే ద్విత్వము
కల్గి పూర్వస్థదీర్ఘమునకు ప్రాస్వము కల్గునని విశదపడుచుటకయి 'ఆయశ్వము=అయ్య

శ్వము' అని సూరి యుదాహరించెను. ఈవిషయమునకే మూలమగు "అహాదికబా
 న్యయేతు లఘు యకారస్యైవ ద్విత్వమ్. అయ్యార్థ్యఁడు....." (అహో.
 ౪౦౧ పు.) అను కవిశిరోభూషణపంక్తి కపాఠముచేసి బా - సా - వే - వ్యాఖ్యాత
 "సంధి" వశముననైన యదాగమ యకారమునకే యిట్లు ద్విత్వమగునని యహో
 బలుండనుట విచార్యము" (బా. సా.వే. 33౮ పు.) అని వ్రాయుట యుక్తముకాదు.
 'ఆ + యత్తుఁడు = అయ్యత్తుఁడు' అని తిని నలఘు యకారమునకు ద్విత్వము గాదని
 యాయహోబల పంక్తి క్లృప్తము.

సూరిగారి యీసహజమగు భాషాకృత్యముననుసరించి ప్రక్రియచే (విస్తర) ప్రకృతమగు త్రికసంధిరూపములేకాక ముల్లోకములు - ఉమ్మేల (ఉయేల), మున్నగురూపములును సమర్థితములగుచున్నవి - కాని - వేన్నీళ్ళు - మూన్నాళ్ళు - నాన్నాళ్ళు (ప్రాథ. సంధి. ౧౫ సూ.) నీళ్ళు - త్రాళ్ళు - కాళ్ళు - నాళ్ళు - మున్నగు స్థలములందునుగల్గు ప్రాస్వమును వైయాకరణులు సమర్థింపకు. అట్టిమొదల ప్రాస్వమును నిర్ణయించు ప్రయోగము దుర్లభము. కాన సూరిగారి యీమార్గము బాధితమగుచున్నది. క. దులుడుడు లంత్యములైనన్ | బులనెనయు తదంత్యములకు ఖ్యుక్తుకు బహుతన్ | బలుగోళ్ళును కొనవేళ్ళుచు గల గూళ్ళున్ శేళ్ళుచాగఁ గ్రమమై యునికిన్. (ఆం. భూ. 22 ప.) అనుచొప్పున 'ళ్ళు' నిల్వడు. (చూ. ౨౦౧ విష. ౧౯౯ విష.) "అద్విత్వంచ భవేద్ద్విత్వం | దీర్ఘో ప్రాస్వశ్చ కేఘచిత్" (౨౧౫ విష.) అని యిట్లు 'కేఘచిత్' అనుచు వచించిన యధర్వణవచనమే యర్హమగుచున్న దనఁదగును. 'ఆడ - ఈడ - ఏడ' అనుస్థలములందుఁ బ్రకృతసూత్రములచేత 'అడ్డ - ఇడ్డ - ఎడ్డ' అను నసప్తరూపములు గల్గునని శ్రమింపరాదు. ఉత్తరపదాద్యక్షర మా మూటియందును లోపించినది. సీ.....ఆ.వె.....ఆడ నీడ యేడ.....చాగ గ్రామ్య మయ్యె" (ఆం. భూ. ౨౫ ప.) అను కేతనవాక్య ము పరిశీలనమూలకము. తరువోజ, ఏనేడ నింద్రాదు లేడ వారలకు నెప్పుడు మ్రొక్కుదు నేను నీధనమ | భూవాభ.....(ఆర. ౨. ఆ. ౪2 ప.) చ. అసమున మీఁదె అంగక మహాగ్రహవృత్తి గడంగి చెచ్చెరన్ | బసులకుఁ గూయిగాఁ జనియె

విస్తర. ౨౮౦ I విష:—సమానపదమున నిట్టిప్రాస్వము కలుట ప్రాకృతమందును గలదు, "సంయోగే (౧. ౨. ౪౦). సంయోగే పరే పూర్వస్య ప్రాప్తో భవతి... (పుర్వ) = పువోఽ..... (షడ్భా. ౨౧-౨౨ పుట.) (వో = ఎక్కి రాజ్యమ్ = రజ్జు. మొ.) ప్రాకృతమున ద్విత్వేతర సంయోగము నిల్వనేరదుగాన నీసూత్రములోని సంయోగకల్పమునకు ద్విత్వమే యర్థము.

బాపడు కారవసేన యేడ యొం | టిసనుట యేడ (వి. ౫౫.౨౩౪). ('అడ-ఈడ' అనువానికిట్టి భారతప్రయోగములు లభింపలేదు) ఆ-వె. ప్రాకటముగఁ గృతుల నాకడ నీకడ | యనుచుఁ బల్కుచోట నాడ నీడ | యనినవర్ణలోప మగు..... (సర్వల. ౧ ఆ. ౩ ప. ౮ పుట.) అను తిమ్మకవి పద్యము నుదాహరించి వాని సాధుత్వమునకుఁ బయి భారతపద్యములు బా-గు-ప్రవ్యాఖ్యాతచే నుదాహరింపఁబడెను. పయిభారతపద్యములచే 'ఏడ' అనుశబ్దము సాధునని నిర్ణీతమగునుగాని మఱియే మియు నిర్ణయింపఁబడదు. సూ-రా-నిఘంటువునందును 'అడ - ఈడ - ఏడ' అను శబ్దములు 'అకడ - ఈకడ - ఏకడ' అనువాని సుత్రేపరూపములనియే చూపఁబడెను గాని 'అడ' మున్నగునవి 'అయెడ' మున్నగువాని సంకేతరూపములనుట యుక్తమని తోచుచున్నది.

భాషేయ మమితా తత్ర | దేశ్యా చిత్ర స్వభావయక్
తచ్చిత్రతాను మంతవ్యా | పూజ్యపాద సుభాషితే||

నన్నయ. (వికృ. క్రియా. ౩౬ కారి = అహో ౫౧౩ పు.)

అం విష. భూయసీ దేశ్యశబ్దేషు | లోపవర్ణాగమ శ్రుతిః (వికృ. అజం. ౯౪ కా. అహో. ౩౭౨ పు.)

కల్పతరువు. అం విష:—ఈ కారికలకు ౮౮ I ౨౦౯ విషయములలో వ్యాఖ్యచేయఁబడెను. కర్తృభారయాది సమాసాశ్రయవిధులు కొన్ని సూరిచే నీక్రిందిరిని జూపఁబడెను. అట్టివానికెల్లఁ బైయధర్వణకారికల మూలమని యెఱుంగునది.

కృతప్రాస్యంబగు త్రికంబుమీఁది చోటుశబ్దంబు
నోత్సంబున కత్వప్రాస్యంబులు విభాషనగు. ౧౫.

అచ్చోటు - అచ్చటు - అచ్చొటు, ఇచ్చోటు -

బాలవ్యా. ఇచ్చటు - ఇచ్చొటు, ఎచ్చోటు - ఎచ్చటు -

వివరణము. ఎచ్చొటు. వీని ద్విత్వంబునకు వక్ష్యమాణ విధిచే

అం I విషయము. బాక్షికంబుగ లోకంబగు, అచటు - అచ్చొటు, ఇచటు -

ఇచ్చొటు, ఎచటు - ఎచ్చొటు, ముచ్చోటులు - ముచ్చ

టులు - ముచ్చొటులు - అనురూపంబులు ప్రయో

గంబులం గావంబడియెడి.

సుజీవని. అం విష:—కృతప్రాస్యంబగు.....బా - సమా - ౧౩-౧౪
సూత్రముల చొప్పున ద్విత్వప్రాస్యములు గల్గిన స్థలమునందలి చోటు శబ్దపు 'చో'

అనుదాని యోత్సము పోయి యచట “ఒత్సము” గాని ‘అ’త్సముగాని పరాక్రమముగా వికల్పమున నిల్చునని యగ్రము. ప్రాప్యదనంగా ‘ఒత్సము’ వచ్చునపుడు ‘అచ్చోటు - ఇచ్చోటు - ఎచ్చోటు’ అగురు. ‘అత్సము’ వచ్చునపుడు ‘అచ్చటు - ఇచ్చటు - ఎచ్చటు’ అని యేర్పడును. అత్సప్రాప్యములు రానిపక్షమున ‘అచ్చోటు - ఇచ్చోటు - ఎచ్చోటు’ అను త్రికసమాస సంధిరూపములె యథాస్థితముగ నిల్చురు. వక్ష్యమాణవిధిచే ననగాఁ బ్రక్షీగ్రము ౮ సూత్రముచొప్పున జడ్డకుఁ బాక్షికలోపము కల్లగా ‘అచ్చోటు - ఇచ్చోటు - ఎచ్చోటు - అచటు - ఇచటు - ఎచటు’ అనురూపము లేర్పడును. కృతప్రాప్యంబగు త్రికంబుమీఁది చోటు శబ్దంబుటచేఁ ద్రికమునకు ప్రాప్యము కల్గని పక్షమందలి, ‘అచ్చోటు - ఈచ్చోటు - ఏచ్చోటు’ అనువాని చోటు శబ్దము నోత్సమున కత్వప్రాప్యములు రానేరవు గాన “అచ్చోటు - అచటు” మున్నగు ననిష్టరూపములు కల్గనేరవు. “అచ్చోటు - ఇచ్చోటు - ఎచ్చోటు” అను నత్వప్రాప్యములురాని రూపములు ‘అక్కటాదులలోఁ’ జేరమింజేసి ‘అచ్చోటు - ఇచ్చోటు - ఏచ్చోటు’ అను ననిష్టరూపములు కల్గనేరవు. “మూఁడు + చోటులు = ముచ్చోటులు = ముచ్చోటులు = ముచ్చటులు = ముచ్చట్లు” అనురూపములు ప్రయోగదృష్టము లగుచున్నవనుచు సూరివ్రాసెనేకాని యట్టిప్రయోగములను జూపలేదు. త్రికముమీఁదనేకాక మూఁడుశబ్దముమీఁద నిల్చునపుడు నైతము చోటు శబ్దము నోత్సమున కత్వప్రాప్యములు గలవని సూరి యాశయము. “ప్రాప్యతః స్థానార్థా చోటాః ప్రాప్యః స్యాద్ ద్వ్య త్రిసంఖ్యాకృతః” అను సూరిగారి సంస్కృతసూత్రాంధ్రవ్యాకరణ సూత్రమున ప్రాప్యము మాత్ర మే విధింపఁబడెను. సూరిగారి యాంధ్రశబ్దానుశాసనమున “ముచ్చోటులు - ముచ్చోటులు - ముచ్చటులు” అను నిపాతసూత్రమున ‘ముచ్చటులు’ అనెడి “అత్స” రూపము నైతము చేర్పఁబడెను. పరిశీలింపఁగా సూరిగారు వ్రాసికొనుచున్న యాంధ్రనిఘంటువును శిష్యులగు బ. సీతారామాచార్యులుగారు స్వీకరించి శబ్దరత్నాకరమును రచించిరను సూరిగారి చరిత్రము చొప్పున సంగ్రహించిన యీక్రింది ప్రయోగము శబ్దరత్నాకరమునఁ జేర్పఁబడెనని తోఁచెడిని. “ముచ్చట్లు. దే - వి - బ. (మూఁడు + చోట్లు) మూఁడు ప్రదేశములు. తే. చరణములు కేళ్ళు గడిగి ముచ్చట్లు చఱచి | పీతమున నుండి కాళ్ళు దాఁ బృథిని మోపి | యర్థి నాపోశనమును బ్రాణాహతులును | గొని గృహస్థుండు మానియై కుడువవలయు (ఇచట చఱచుటకు తుడుచుట యర్థము.) విజ్ఞా - అచా - కాం” (శ-ర). ఈశబ్దరత్నాకరోదాహృతి నె బా-గు-ప్ర-వ్యాఖ్యాత స్వీకరించి యుదాహరించి యుండును. (బా. గు. ప్ర. ౨౭౨ పు.) పై విజ్ఞానేశ్వరీయ

పద్యములోని 'ముచ్చట్లు' అనునది 'మూడుచోటులు' అనుదాని సంక్షేపముని
 స్పష్టముగాఁ దోచుకుండుటచేఁ గావలయు నద్దానిని బా - సా - పే - క ర్త స్వీకరింప
 లేదు. "చరణములు కేశ్యం గడిగి ముచ్చట్లుచటవి | (విజ్ఞా - ఆచా - కాం.) శుద్ధి
 యగు ముచ్చట్లున్. (విజ్ఞా - ఆచా - కాం - ౬౦.) ముచ్చాటులనియు నొకచోఁ
 జూపట్టెడి - ము | చ్చాటులు చటవంగవలయు సద్ధర్మగతిన్. (విజ్ఞా - ఆచా - కాం -
 ౭౯.)" (గాణ. సమా. ౨౪౪ సూ. వివ. ౨౭౭ పు.) ప్రయోగములు:—క. చోటు
 చోటనఁ బొద పడ యె | క్కటి యొక్కొటి.....చోటు:—క. కటకట వేరిన
 పెన్నె | త్తుట జొత్తిలియున్న మోముతోడం గొడు కె | చ్చటఁ బడి యున్నాఁడో
 య | చోటు చూపెడువారు లేరె చూచెద వానిన్. (ద్రోణ. ౨ ఆ. ౨౫౧ ప.)
 (సర్వల. ౨ ఆ. ౬౪-౬౫.) "మోముతోడం గొడుకే చ | క్కటిఁ బడి" అని నేటి
 ముద్రణముల పాఠము. బా - గు - ప్ర క ర్త యీ ప్రయోగమును జూపుటలో
 "మోముతోడం గొడు కె | చ్చటఁబడి" అని యుదాహరించుట నరయఁగా నతఁడు
 తిమ్మకవి ప్రయోగమును స్వీకరించెనని తోఁపకమానదు. క. సము | త్కట కాంచన
 రాసులు న | చ్చటఁ బొడమెన్ జూడ నక్కజంబగు భంగిన్. (ఆశ్వ. ౧ ఆ.
 ౨౩ ప.) చ. అచటన యుండి లోకముల నన్నిటి.....అట్లుగాన నా | కచటు
 నివాసమయ్యె విను మనస్థతలంబులు దానిఁ బోలునే. (ఆను. ౪ ఆ. ౪౩౮). మ.
 ఇటకుం దోశాని రమ్మ నావుడు నతం డేతెంచి విచ్చేయు మ | చ్చొటికిన్ నిన్ను
 విభుండు రమ్మనియె నంచుం జెప్ప నాశీర్వచ | స్ఫుటనాదంబులతో సుమిత్ర కొడుకుం
 భూపుత్రియుం దాను నొక్కొటఁ దేరెక్కి నృపాల ఫాలముల మ్రొక్కుం గేలుదో
 యొప్పగన్. (భాస్క. ఆయో. ౩౧ ప.) క.....యూరక | చను టధి పతి
 నరసి తా నిచట గానక యా | తని (విరా. ౪ ఆ. ౨౫౯).

ఉత్తరపదంబగు చోట శబ్దము టాక్షరమునకు
 లోపంబు విభాష నగు. ౧౬.

బాలవ్యా. చోటు శబ్దం బొపవిభక్తికంబు గావున దాని యంతి
 వివరణము. మూక్షరంబు స్తప్తమ్యాదేశమయిన యకారంబుతోడం
 అం II వివరణము. బాక్షికంబుగ లోపించునని యర్థము. అచ్చో
 నున్నాడు - అచ్చోట నున్నాడు. ఒకచో నుండె -
 ఒకచోట నుండె.

సంజీవని. అం II విషయము:—'ఉత్తరపదంబగు' అనుటచేతఁ ద్రికసమాస
 మాత్రమందె కాక యెల్లయెడలను సమాసమాత్రమం దుత్తరపదమయినం భాలు

నను నర్థము లభించుచున్నది. ఉదా:—ఓకచోన్ - ఎల్లచోన్ - వచ్చినచో. మొ.
 చోట శబ్ద మనుటచేత నొపవిభక్తికములకు సప్తమియందు వచ్చు (ఆచ్చి. 3౮ సూ.)
 'అత్వముతో' గూడిన శబ్దమున కను నర్థము లభించుచున్నది. ఉదా:—ఆచోటన్ =
 ఆచోన్. మొ. టాక్షరమునకు లోపమనుటచేత నట్టి యత్వమునకును శబ్దగత
 టకారమునకును బాక్షికలోపము కలుగునని విశదమగుచున్నది. ఉదా:—అచ్చోటన్ =
 ఆచ్చోన్ - ఇచ్చోటన్ = ఇచ్చోన్ - వచ్చినచోటన్ = వచ్చినచోన్ - ఆచోటన్ =
 ఆచోన్. మొ. చోట శబ్ద టాక్షరమునకు లోపమనుటచేత, "అచ్చోటన్ -
 అచ్చుటన్" మున్నగు శబ్దములలోని టాక్షరములకు లోపమురాదని విశదమగు
 చున్నది. బా - ఆచ్చి - 3౮ సూత్రమునందలి 'అత్వము' తృతీయా సప్తములలో
 విధింపఁబడినను "ఊహ చోటు మేన్వాదులకుఁ దృతీయయం దత్వము ప్రయోగ
 దృష్టము కామింజేసి (౨33 విష.) సప్తమ్యాదేశమైన యకారంబని సూరి వివ
 రించెను. భట్టారకునకును నీ టాక్షరలోపము సమ్మతమే. ప్రయోగములు:—
 నీ.....ఆ-వె. అతని । యున్నచోన ప్రీతి నుండుద మిండుండ । నేలయనుచుఁ
 బొరులెల్లఁ దెరిలి. (ఆది. ౬ ఆ. ౧౮3.) చ.....తా జరణ మెత్తె సభన్ సహ
 దేవుఁ డట్టిచో । నుడిగి సఖాసదుల్ వలుకకుండిరి తద్దయు భీతచిత్తులై. (సఖా. ౨
 ఆ. 3౦.) క. దేవతలకైన నొక్కొకచో వలయునకాదె శత్రుసూదనవిధి.....
 (విరా. ౧ ఆ. ౫3.) ఉ. తా వెసఁ బోవునప్పు బలదర్పసమగులు పాండుపుత్రు లచ్చో
 వసియింపకున్కి దనచూచిన కార్య మతండ్రినరెచ్చె.....(సౌప్తి. ౧ ఆ. ౨౧౦.)
 శా.....ఇ । చ్చోనుండన్ సమకూరునే మనకు నంచున్. (ఉ. హరి. ౮ ఆ.
 ౬౫ ప.) ద్విపద. ఆచోన పోవిడ్చి యవల వైచుడును. (బస. ౮ ఆ. ౯౧౪.)
 చొచ్చె నగ్గుడియ తా నెచ్చోహ యడఁగె. (బసవ. ౧ ఆ. ౬౦౪.) 'ఎచ్చనో
 యడఁగె' అనునది ముద్రణసంస్కర్త ప్రమాదకృతమగు తప్పుపాఠము.

నన్నయా. నివర్ణకః స్యాద్భవళః । మదన్తా ద్ధుణవాచకాత్.
 ౨౮౨ విష. (వికృ. అజం, ౬౯ కారి. అహో. 3౫3 పు.)

కల్పితరువు. ౨౮౨ విష:—అదన్తాత్ = అకారాంతమగు, గుణవాచకాత్ =
 గుణవాచకమగు శబ్దముకంటెఁ బరముగా, బహళమ్ = బహళముగా, గర్వ
 ధారయ సమాసమునందు, నివర్ణకః స్యాత్ = నివర్ణకమగును. ఉదా:—తెల్లని
 యశ్వము - తెల్లయశ్వము. మొ. "నివర్ణకః స్యాద్భవళః । మదన్తా ద్ధుణవాచ
 కాత్ - నల్లనికలువ - నల్లకలువ, తెల్లనికలువ - తెల్లకలువ, తెల్లనితమ్మి - తెల్లతమ్మి,
 బహళగ్రహణాత్ చక్కనివాడు ఇత్యేవ. ఉదన్తాదపి క్షణిత్ - పురునివాడు -

ఇతిరూపమ్. తత్రోకార స్యాత్వంచ, ఆదత్తా దిత్వక్తేః వెలిదమ్మి - వెలిదామర - ఇత్యాదౌ న నివర్ణకః" (అహో. ౩౫౩ పు.) అని యిట్లహోబలపతి వివరించెను. దీని ననుసరించి యధునాతన వైయాకరణులు పెక్కురు "చక్కశబ్దముకంటె ని ప్ర త్యయము నిత్యమని వ్రాయసాగిరి. "బహుళగ్రహణమువలన చక్కనివాఁ డిత్యాదుల నివర్ణలోపంబు లేదు." (కవిజనమండనవ్యాఖ్య. ౯౬ పుట.) "బహుళంబని చెప్పుటచేత చక్క - చిక్క - ఇత్యాదిగుణవాచకంబుకంటె నిగాగమంబు నిత్యంబు." (బా. గు. ప్ర. ౨౬౯ పుట.) "బహుళ మనుటంజేసి యీ నిగాగమము చిక్క - చక్క మున్నగు గుణవాచకములకంటె నిత్యముగా నగుటయు....." (బా. సా. పే. ౩౩౬ పు.) "బాహుళకముచేఁ జక్కనివాఁ డిత్యాదుల నివర్ణకము నిత్యము" (గాణ. ౨౭౮ పుట) "బహుళమనుటచే చక్క శబ్దమునకు నిత్యము. చక్కనిమాట - చక్కనిమొగము." (ఆం. భా. అ. సమా. ౩౩ సూ. వివ.) ఇట్లహోబలపతివ్రాత విస్తరించినది. కాని చక్క శబ్దమునకు 'ని'వర్ణకరాపిత్యము కవిప్రయోగములందుఁ గన్పట్టుచున్నది. "నీ. చక్క చాయఁ జరింప సమకూర కుండుట, నిడఁ బింగళను గాలి యొక్కు డిగ్గు. (కాశీ. ౨ ఆ. ౧౨౧). వ..... అప్పు డర్కుని రథంబు చక్కచాయ నడచె.....(కాశీ. ౨ ఆ. ౧౭౯) (సూ. రా. ని. చక్కశబ్దము). "నిగాగమమునందెడు గుణవాచకములకు సమాసములు కర్తృధారయములుగాక కర్తృధారయాభాసములని 'స్యాత్ కర్తృధారయాభాసః | కర్తృత్వే కారకాశ్రితః (తే!) అని యధర్వణుడు పేర్కొనుటను గమనించునది" (బా. సా. పే. ౩౩౬ పు.) అను పేటికావ్యాఖ్య భాగ్రింతిమూలకము - నల్లనిగుట్టము మున్నగునవి కర్తృధారయములే - అవి కర్తృధారయాభాసము లెంతమాత్రము కావు. పేటికావ్యాఖ్యైత యీక్రింది యహోబలపండితీయ పంక్తులుచూచి సరిగా నర్థముచేసికొనక ప్రమించినట్లు తోచుచున్నది. "నల్లనివాడు తచ్చబ్బోత్ర పురుషవాచకః - నల్లనియది - అదిశబ్దః స్త్ర్యాదిపరః - ఇత్యాద్యాః కర్తృధారయాభాసః - స్యాత్ కర్తృధారయాభాసః | కర్తృత్వే కారకాశ్రితే ఇత్యధర్వణోక్తే" (అహో. ౪౩౩ పు.) నల్లనివాడు మున్నగునవి కర్తృధారయాభాసము లనఁదగును. ఇటు విశేషణములకు విభక్తి వివక్షించి తచ్చబ్బము ప్రయోగింపబడెను గాన వాడు శబ్దము సరియగు విశేష్యము కానేరదు. కావున నిట్టి కర్తృధారయ మాభాసరూప మనుట యుక్తము. (౨౭౧-౨౭౮ వివ.) వై కపిరోభూషణపంక్తులలోని కారకాశ్రిత ఇత్యుక్తే" అనుచోట "కారకాశ్రితః" అని ప్రామాదికముగా బదిచ్చేదిమ చ్చేసికొనుటయుఁ గేవలము పొరపాటు.

గుణవచనంబులగు నల్లాదులకుం గర్వభారయంబు
బాలవ్యాకరణ. నందు నిగాగమంబు బహుళంబుగా నగు. ౧౨.

వివరణము. నల్లనిగుట్టము - నల్లగుట్టము, నల్ల - తెల్ల - చచ్చు -
౨౦౨ I విషయము. ఎట్ట - చామ - తియ్య - కమ్మ - పుల్ల - విన్న - తిన్న -
అల్ల - ఇత్యాదులు నల్లాదులు.

సంజేవని. ౨౦౨ I విషయము. — అదంతా ద్విణవాచకాత్తని యుపవేశించినను
“వెద్ద - చిన్న” మున్నగు కొన్ని యదంతగుణవాచకములకుం బరముగ నిగా
గమము రావించేసి నల్లాదులనుచు సూరి యొక యాకృతిగణమునకు నిగాగమము
వచ్చునని నేర్పుగా వివరించెను. ఇట్టి సూరి జాగ్రత్తను దెలిసికొనక గుప్తార్థప్రకా
శికాకర్త “మూలంబునందు నదంతగుణవచనంబులనుట యావశ్యకంబు-అందున తెలి
దమ్మి వెలిదామర ఇత్యాదులందు నిగాగమంబులేదు.” (బా. గు. ప్ర. ౨౬౯ పు.)
అని ప్రాయుట సరికాదు.

బాలవ్యాకరణమున నల్లాదిగణము ప్రకృతసమాససూత్ర వివరణమందును
దద్ధిత ప్రకరణమునందలి యాఱవసూత్రపు వివరణమునందును బరింపఁబడెను. అహో
బలపత్యాదులు చక్క శబ్దమునకు నిగాగమము నిత్యమని యుద్ఘోషించుచుండఁగా
సూరి దానిని ప్రకృతసూత్రపుగణమునఁ జూపనేలేదు. ఇంక “ఇత్యాదులు” అను
దానిచే దానిని సంగ్రహించికొనవలయును. ఇట్లే తద్ధితసూత్రపు నల్లాదిగణమున
నుదాహృతములగు ‘చప్ప - బియ్య - తిమ్మ - వ్రేళ’ శబ్దములును ప్రకృతసూత్ర
మునఁ జూపఁబడలేదు. ఒక్కగణమునె యిట్లు పరస్పర భిన్నముగాఁ బరించుట
వింత. చిక్క - నున్న మున్నగు మఱికొన్ని శబ్దములు రెండిటను జూపఁబడలేదు.
వానినెల్ల నాది శబ్దముచే సంపాదించికొనవచ్చును. రెండుచోటులందును నల్లాది
గణ మాకృతి గణముగనె సూరిచే జూపఁబడెను. “సప్తరు (సప్తరసి) మనోజ్ఞము”
అను నహోబలపత్యంగీకృతశబ్ద ముకారాంత మగుటచేతను సూరిఁబరిచిన వెల్ల
నకారాంతములె యగుటచేతను నది సూరిచే నుపేక్షితమేమో? సూరిగారు
తద్ధి. ౬ సూత్రమున నధికముగఁ బరిచిన ‘ఓయ్యన’ శబ్దము ప్రత్యాభేది
యమె యనఁదగును. “ఓయ్య - ఓయ్యసి” అను విశేషణరూపములుగాని
‘ఓయ్యన’ అను విశేష్యరూపముగాని ప్రయోగదృష్టముకాలేదు. ‘ఓయ్యన్-
ఓయ్యనన్’ అను క్రియావిశేషణరూపములు మాత్రమే ప్రయోగములందుఁ
గనప్పట్టుచున్నవి. శబ్దరత్నాకరకర్త దీనిని విశేష్యమని పొరపాటుగా వ్రాసినను
వానికిఁ బ్రమాణముగాఁ జూపిన ప్రయోగము క్రియావిశేషణమునయే నిరూ

పించును. కావుననే సూ - రా - నిఘంటువు ర్తలు 'ఓయ్యన్ - ఓయ్యనన్' అను క్రియావిశేషణరూపములనే యనఁగా నవ్యయములనే చూపిరి. అట్లే 'ప్రేక్షన' అను దానిని సయితము తద్ధిత సూత్రోదాహృతులనుండి తొలగించుట యుక్తమని తోచెడిని. 'ప్రేక్ష' అను విశేషణరూపమే లేనపుడు దానిపై నిలువవలసిన నవర్ణకములకుఁ బ్రసక్తియొట్లు? 'ప్రేక్షము' అను విశేషణరూపమును, (ప్రేక్షపుఁగిడు. నై. ౧ ఆ. శ-ర) ప్రేక్షన (ధరిత్రికంటె ప్రేక్షనయగుదాని. ఆర. ౭ ఆ.) యను విశేష్యరూపమును ప్రేగుభాతుజన్యము లుండుట విరుద్ధముకాదు. 'ప్రేక్షని బండి వానికిని - ప్రేక్షని మోపు' అని శబ్దరత్నాకరణమునఁ (తెప్పగొంటు శబ్దమునొద్ద) గేతనపద్యభాగముల నుదాహరించుట పొరపాటు. ఆరెండుచోటులందును 'చామన చాయ' అనురీతిని 'ప్రేక్షన' అను ప్రేగు భాతుకృతరూపము నంగీకరించుటయే యుక్తము. "ప్రేక్షనయొక్క+మోపు = ప్రేక్షనగలమోపు = ప్రేక్షనమోపు. చామనయొక్క+చాయ = చామనగలచాయ = చామనచాయ" అనురీతి నీరెండుచోటులందును నాభాస బహువ్రీహి నంగీకరింపవగును. సూరిగారు సమాస తద్ధిత సూత్ర వివరణములు రెండింటిని చామశబ్దము నుదాహరించిరేకాని 'నల్లనగు' అనునర్థము గల "చామ - చామని (చాయ)" అను విశేషణరూపములను, నిర్వహించు ప్రయోగములుగాని ప్రామాణికలాక్షణికోదాహృతులుగాని లేవు. శబ్దరత్నాకర సూర్యరాయాంధ్ర నిఘంటువులందును నట్టి విశేషణరూపములు లేవు. "చామన చాయ-వి. (చామన+చాయ) ౧ శ్యామవర్ణము - అమఁబచ్చ" (సూ. రా. ని.) శబ్దరత్నాకరకర్త యీ నిగాగమవిషయమున భిన్నమార్గమును బ్రదర్శించెను. "తియ్య - దే - విజ - మధురము....." (శ-ర) "తియ్యన - దే - వి - తియ్యఁదనము. మాధుర్యము. (విశేషణమగుచో తియ్యనిపలుకలు. మొ. చూ. అలకన)" (శ-ర) "అలకన దే - వి - సూక్ష్మత - విజ - సూక్ష్మము. 'అలకనితెల్వి' హరి. ఉ. ౭ ఆ. 'అలకనిజీమ.' స్వా. ౬ ఆ. (విశేషణమైనప్పుడు సమాసమునందు కడపటి అకారమునకు ఇకారము వచ్చెడి.)" (శ-ర). ఈశబ్దరత్నాకరోదాహృతులనుబట్టి 'తియ్య. - తియ్యన - తియ్యని' అను క్రమము 'మధుర - మాధుర్య - మాధుర్యిన్' అనురీతిని స్ఫురింపఁ జేయుచున్నది. ఈశబ్దరత్నాకరమార్గము స్వరసము కామింజేసియే యాధునిక వైయాకరణు లెవ్వరును దీని నంగీకరింపలేదు. తుదికి సూ-రా-నిఘంటుకర్తలును నధర్వణుని నిగాగమమార్గమునె యాదరించిరి. "తియ్య = తియ - తీయ - విజ. (త-తీయం) ౧ మధురమైనది. (దీనికి కర్తృధారయమందు నిగాగమము వైకల్పికము.)" (సూ. రా. ని). ఇట్లు కర్తృధారయసమాసమున వచ్చు నొక

యాగమమే యీ 'ని' అనునదియని సర్వసమ్మతమైయున్నది. నివర్ణకస్థితిః బ్రహ్మ
 గములు:—క. కొని ప్రచ్ఛేదు లోపల నల్లని క్రిమియై.....(ఆది. ౨ ఆ.
 ౨౦౦ ప.) చ. అనయము.....ధర్మసూతి మే త్తనిపులి.....(ఉద్యో.
 ౨ ఆ. ౧౪.) క.....ఎ | జ్ఞానికన్నులునై యశుచి | త్వనిరూఢు డొకఁడు...
(శాంతి. ౨ ఆ. ౨౦౬.) మ. అని కోపంబున.....ఆ | ల్లని నవ్విప్పుగ...
(శాంతి. ౩ ఆ. ౩౯౧.) క.....ప్ర | న్ననితలము చందమునఁ దో...
 చిన నూయింబోలె.....(ఆను. ౪ ఆ. ౪౦౯.) క. చిక్కని చక్కని నున్నని |
 స్రుక్కని.....దండంబులు. (విజ్ఞా. ఆచా.) నివర్ణకము చేరనివియుఁ గలవు.
 నీ. పరపైన చెలువంబు గరగరియఁ దియ్య తేలిసీరు గలిగిన దిద్దికలును. (ఉద్యో.
 ౧ ఆ. ౯౩.) క.....ఆల్ల నవ్వునఁ | దనవదనము వింతచెన్ను దలకొనఁగా...
 హరి. ఉ. ౬ ఆ. ౧౦౯. (సూ. రా. ని. ఆల్ల శబ్దమునొద్ద.) క. వరుఁ డలుక వొడవి
 యును సు | స్థిరుడై తనయెఱ్ఱ సెరల చెలువున.....(ఉద్యో. ౨ ఆ. ౧౩౨.)
 ఇట్టి 'ని' వర్ణకము ద్రుతమనియు "తెల్లని - నల్లని" మున్నగునవి వ్యస్తములగు
 ద్రుతప్రకృతికములైన విశేషణములనియు సమాసమున దీనికి లోపము గల్గుననియు
 నట్టిలోపము గల్గినను బరస్థిత పదములు సరళములుగా మాటుననియు "ద్రుతస్య
 సర్వత్ర లుక్ సమానేషు" అను సూత్రము ద్రుతలోపమునకు మూలమనియు
 నప్పకవి మిక్కిలి ప్రామాదికముగా నీక్రిందిరీతిని బ్రహంకించెను. "ద్రుతలోప సమా
 సములు:—మూ. సూ:—ద్రుతస్య సర్వత్ర లుక్ సమానేషు. తే-గీ. వనధితనయేశ
 యయినటువంటి యనుచుఁ | బరపదవిశేషణము తేటపఱచుకొనుచుఁ | తొలుతటి
 పదంబు కొననుండు ద్రుతముగూడియు | సమరసమునందుఁ జెందులోపములు
 కృతుల. (అప్పక. ౫ ఆ. ౧౬౪.) పరపదము విశేష్యమనుట యుక్తముగాన "పరపద
 విశేష్యతను దేటపఱుకొఱకు" అని ద్వితీయచరణపాఠముండుట గ్రంథకృదభిప్రేత
 మనఁదగును. క. కడపలిద్రుతమును గూడియును | బొడవడఁగినఁ బయిని బరుష
 ములు సరళములొ | జెడవువెఱి హల్లులెల్లను | సడలక ప్రాణంబులెల్ల సంధులు
 గాంచున్. ౧౬౫. తే-గీ. జగతిఁ జప్పనికూరకుఁ జప్పకూర | చుచు జక్కని
 చాయకుఁ జక్కజాయ | హెచ్చుపచ్చని టోపికిఁ బచ్చడోప | గరిమఁ గమ్మని
 తావికిఁ గమ్మదావి. ౧౬౬. ఆ-వె. చల్లగాలి తీయ విల్లు నా సరళ స్థి | రాక్షరములు తొల్లి
 టట్ల నిలుచుఁ | బంచబాణజనక పచ్చావు నల్లావు | ననుచు నచ్చులెల్ల నదుకు నిట్లు.
 ౧౬౭. (అప్పక. ౫ ఆ. శ్రీ గిడుగువారు సవరించిన ముద్రణము.) 'తెల్లని'
 మున్నగునవి వ్యస్తపదములనుట కేవలము తప్పు. 'తెల్ల - నల్ల' మున్నగు విశేషణ

ములగుఁ గర్మభారమునఁ బాక్షికముగ వచ్చునది యీ 'నీ' వర్ణకముని యధర్వణుఁడు వచించుచుండఁగా నప్పకవి యిట్లు వచించుట కేవలము పొరపాటు, వ్యస్తతలో 'నీ' వర్ణకము నిల్వనే నిల్వదు. "తెల్లనివస్త్రము" అనుదానికిఁ బదచ్ఛేదము చేసినచో "తెల్ల+వస్త్రము" అని నిల్పుటయే యధర్వణాశయము. "ద్రుతస్య సర్వత్ర లుక్ సమానేషు" అను చింతామణిసూత్రమున కిట్టివి లక్ష్యములు కావు(చూడు. ౮౭.౯౦ విష.). ఇట్టి సమాసాశ్రయవిధి సిద్ధమగు 'నీ' వర్ణకము ద్రుతమనుట యొకతప్ప. ఆదేశసరళ పరకత్వమందును ద్రుతలోపము గల్గెననుట రెండవతప్ప. "ద్రుతస్య సర్వత్ర లుక్ సమానేషు" అనుచోప్పన నీ 'నీ' వర్ణకము సమాసమున నిత్యముగా లోపించు ననుట మూడవతప్ప. 'చక్కజాయ' మున్నగురీతిగల కళోపరిస్థ గజడదబా దేశస్థితి నంగీకరించుట నాల్గవతప్ప. ఇట్టి ప్రమాదస్థితి యపుకవివంటివాని కెట్లుతోఁచెనో తెలియకున్నది. ప్రకృతసూత్రోక్త (అం. II విష.) ని వర్ణకము యొక్కయు బా - తద్ధి ౬ సూత్రమున విధింపఁబడిన నవర్ణకముయొక్కయు స్వరమునకు లోపము క్వాచిత్కముగఁ గల్గుటయు నట్టియొడల ద్రుతకార్యములు గల్గుటయుఁ గలదు. (చూ. ౪౪-౫౨ III విష.) "గుణవాచకంబులు కొన్నింటి నిగాగమంబునకుఁ బరుషంబులు పరంబులగునపుడు బిందువగు. ఉదా:-కమ్మంచేనె - కమ్మంచేనె. మ. మరువాలారు శరంబులం దొరఁగు కమ్మంచేనె.....(నైష. ౨ ఆ. ౯౯ ప.)" (ప్రాథ. సమా. ౧౩ సూ.) ఇట్లు నివర్ణకమునకు బిందువు గల్గురూపంబులు భారతమునఁ గన్పట్టలేదు. "గుణవాచకంబు క్రియావిశేషణం బగుచో నొక్కొడ నవర్ణకంబునకు బిందువు గానంబడియెడు. ఉదా:-మ. సనీ చక్కంగఁ బ్రియంబు వర్ధిలుటకై.....(కాశీ. ౨ ఆ.)" (ప్రాథ. సమా. ౧౪ సూ.) (చక్కన్+కన్ = చక్కంగన్.) క....మాకుం గుడు మిం! డిదే మీరు ప్రక్క గొనుడని! చదు రడి చిన మనసుపొందు చక్కంబడునే (ఉద్యో. ౧ ఆ. ౩౧౨.) క. వారలంగొని! యే చక్కంబెట్టువాడ నే బాండవులన్ (ఉద్యో. ౨ ఆ. ౨౧౦.) తెల్లంగన్ - నల్లంగన్" మున్నగు ప్రయోగములు భారతాదిప్రాచీన ప్రబంధములం దెందును గాన రావు. తెల్లంగ - తెల్లంగలున - నల్లంగలున - మున్నగురీతిని సంఘతము ప్రబంధము లందుఁ జూపట్టలేదు - తెల్లంగన్ మున్నగునవి (తెల్ల = తెలుపు. నల్ల = నలుపు) మున్నగు విశేష్యములకు నుజ్యంతమగు నగు ధాతురూపము చేరుటచే నేర్పడెనని యెఱుంగునది.

సంకీ. అం. II విషయము:-ధ్వన్యనుకరణశబ్దములకు విశేషణత్వ వివక్షచే నీ నిగాగమము వచ్చుట గలదు. "ధ్వన్యనుకరణశబ్దంబులు కొన్నిటి కిందు నిగాగమం

బగు. (ఇందున్ = కర్తృధారయసమాసమందని యర్థము.) ఉదా:—గనగనని నిష్పలు. (స్వా. ౪ ఆ.) తళతళని తరణి మెటు:గుల. (గి ఆ.) నిగనిగని కుదనపు: దగడు. (౪ ఆ.) మొ.” (ప్రాథ. సమా. ౧౨ సూ.).

పఱునుదాహరించినవె కాక సంధిప్రకరణమందును ననేకములగు కర్తృధారయ సమాసాశ్రయవిధులు వివరింపబడెను.

౭౬ విష. ద్విగుక్త టకారవిధి, (నట్టునును.) ౮౭ I విష. - ద్రుతలోపవిధి, (ఇది సమాసాశ్రయవిధి యనఁదగును.) ౮౭ IV విష:—సురూగమవిధి, ౯౧ విష. - టుగాగమవిధి, ౯౩ విష. - రుగాగమవిధి, ౯౪ విష:—పుంస్వాదేశవిధి, ౯౫ విష:—సంధినిషేధవిధి (నుగాగమవిధి), ౯౮ విష:—ప్రాతాదిసంధివిధి, మున్నగునెల్లఁ గర్తృధారయ సమాసాశ్రయవిధులె యని యెఱుంగునది.

ద్విగుసమాసము

అద్విత్వంచ భవే ద్విత్వం | దీర్ఘో హ్రస్వశ్చ కేషుచిత్.

నన్నయాశ. (విశ్మ. అజం. ౩౭ కారి. అహో. ౩౧౦. పు.)

౨౮౩.విష. భూయసీ దేశ్యకజ్జేషు | లోపవర్ణాగమశ్రుతి: |

(విశ్మ. అజం. ౯౪. కారి. అహో. ౩౭౨. పు.)

కల్పతరూ ౨౮౩. విష:—ఈ కారికలు ౮౮ I విషయమున వ్యాఖ్యాతము లయ్యెను (౨౧౯. ౨౮౧. ౨౧౫. ౨౧౫ I విష. చూ.). వీనిచొప్పున మూడుశబ్దమునకు సమాసాధికరణమగు నుత్తరపదము పరమగునపుడు, బిందుపూర్వక డువర్ణకమునకు లోపమును బరిశిష్టమగు‘మూ’ అనుదానికి హ్రస్వమును నుత్తరపదాది హల్లునకు ద్విత్వమును బహుళముగ నగునని గ్రహింపనగును. ఉదా:—మూడు +లోకములు = ముల్లోకములు - మూడు + ఏడుమాటులు = ముయ్యేడుమాటులు - పక్షంబున మూడులోకములు - మొ - ఇట్టియెడల నేకదేశాన్వయము కవిప్రయుక్త మగుచున్నదని యీవఱకు వివరింపబడెను. (౨౭౨ I విష. ౨౬౬ I విష.) బహుళమును వ్యాఖ్యిచే - మిశ్రతలో హ్రస్వద్విత్వములు కవిప్రయుక్తములు మాత్రమే సాధువులని యెన్నవలెను.

సమాసాధికరణంబగు నుత్తరపదంబు పరంబగునపుడు

బాలవ్యా. మూడుశబ్దము డుబ్బర్ణంబునకు లోపంబును మీఁది

౨౮౩ I హల్లునకు ద్విత్వంబు నగు. ౧౭.

విషయము. మూడు+జగములు = ముజ్జగములు, మూడు+లోకములు ముల్లోకములు.

సంజీనని, అం 3 I విష:—విశేష్యమగు ను త్తరపదము పరమగుచుండగా విశేషణమగు మూడుశబ్దపు డుజ్జ్వల్లంబున కవగా బిందుపూర్వక డువర్ణమునకు లోపంబగుననియు (విస్తర I-II) చు త్తరపదాది హల్లునకు ద్విత్వము గల్గుననియు నర్థము. అట్టి ద్విరుక్తహల్లు పరమగునపుడు పూర్వస్థమగు 'మూ' అనువాని దీర్ఘమునకు బా - సమా - ౧౩ సూత్రము చొప్పున ప్రాస్వము కల్గునని సూరి తలంచిన ప్రక్రియ నరయు నది. ఉదా:—మూడు+జగములు - మూ+జ్+జగములు = ముజ్జగములు. ఇట్లే యంతటను బ్రక్రియ నెన్నునది. సూరి యిట్లు ప్రాస్వము వచ్చుట సార్వత్రికమని సూత్రించినను నన్న యాధర్వణీయపద్ధతి చొప్పున బాడితకవీంద్ర లాక్షణిక ప్రసిద్ధ్యను సారముగ ప్రాస్వము కల్గునని యెఱుగువది. (చూ. అం. I విష-విస్తర. అం ౧ I విష.)

విస్తర I అం 3 I విష:—“ఓన్ని పాత్రంబులలో మూలసూత్రంబునందు “డు జ్వల్ల కంబునకు” అని పాతము గలదు. అయ్యది ప్రామాదింబు, నకారాది యైన యుత్తరపదంబు పరంబగునపుడు పూర్వపవాంతిమ డకారంబునకు నకారంబగు. ఉదా:—రెన్నాళ్ళు (రెండు+నాళ్ళు) మూన్నాళ్ళు (మూడు+నాళ్ళు).....” (బా. గు. ప్ర. సమాస. ౧౭ సూ. వ్యాఖ్య.) (ఇట్లు ప్రాథ. సంధి. ౧౫ సూత్రము స్వీకరింపబడెను.) “ఓన్ని బాలవ్యాకరణప్రతులలో డు జ్వల్లమునకని పాత మగపడెడి. కాని త్రిలింగలక్షణశేషము ముందు చెప్పినరీతిని డకారమునకని యుచుటను (ప్రాథ. సంధి. ౧౫ సూ.)..... దీనిని డుజ్జ్వల్లమని ప్రథమైకవచన ప్రత్యయమునలె జిత్తుగా వ్యవహరింప నాధారములు లేనివి..... డువర్ణమను టయే యుచితము..... ఏకో దిద్దింబునందు.....” (బా. సా. పే. సమా. ౧౭ సూ. వ్యాఖ్య. ౩౪౩ పు.) ఇట్టిద్రుట వ్యాఖ్యాతలును గ్రంథకృత్ ప్రయుక్త పాతమును డువర్ణంబునకని దిద్దివేసిరి. ఏవోఓన్ని బాలవ్యాకరణప్రతులలో “డుజ్వల్ల” మను పాతమున్న దననేల? ఎల్లప్రతులలోను ‘డుజ్వల్ల’ మను పాతమే యున్నది. ఏకో యిట్లు దిద్దిండుట సాహసము. ఆంధ్రసాహిత్యపరిషత్తువారి యొద్దనున్న ట్టియు సూరిగారి జీవితకాలములో ముద్రితమయినట్టియుఁ బ్రథమముద్రణములోను నాయొద్దనున్న ద్వితీయముద్రణములోను డుజ్జ్వల్లమను పాత మికలదు. ప్రథమైకవచనము డుజ్జ్వల్లకము. ఇది డుజ్జ్వల్లము. ఖండబిందుసహితముగ లోపించుటకై బా.తత్ప-౧౯ సూ-జిత్తు బిండపూర్వంబగునను బాలవ్యాకరణ సంప్రదాయానుకూలముగ సూరి డుజ్వల్లమని యుపదేశించె ననుటయే సహజము - సత్యము - నిర్బాధము.

అంధ్రభాషావాసనమున “సంఖ్యావాచక శబ్దము పూర్వమున నున్న ధారయము ద్విగుంబడను.” సప్తముద్రములు - ఏకలోకములు.....” (ఆం. భా. అ. సమా. ౩౫. సూ.) అని సూత్రించియు “క్తుధారయమున మూడు లోని డువర్ణమునకు లోపమును డాకారమునకు హ్రస్వమును మీదిహల్లునకు ద్విత్వమును బహుళముగా నగును. ముజ్జగములు.....” (ఆం. భా. అ. సమా. ౪౦. సూ.) అని సూత్రించుట సుసంగతముగాః గన్పట్టదు. సంస్కృతవ్యాకరణ సిద్ధాంతము చొప్పున సప్తముద్రములు మున్నగునవి కర్తధారయ సమాసములె యనవలసి యున్నను “ఏడుసముద్రములు” మున్నగువానిని నాంధ్రవైయాకరణులు ద్విగువులెఱుంగి వర్ణవహరింతురు. (విస్తర. I ౨౬౪ V విష.) (౨౬౪ V విష.), “ద్విగోరమిశ్రతాయాంతు | ప్రాయ ఏకత్వవిష్యతేమిశ్రతాయాం బహుత్వంస్యా | దన్యత్రాపి క్విబద్భవేత్” (౨౦౪ విష.) నుపధర్వణకారికి చొప్పున “ఏడుసముద్ర ములు - ముల్లోకములు” మున్నగు మిశ్రసమాసములు ద్విగువులని కంఠోక్తముగ నంగీకరింపబడిన వాకతీయము. సూరి యుపదేశింపకున్నను నివిధి బహుళమే యనఁ

విస్తర II ౨౦౩ I విష:—“రెండు మొదలగు సంఖ్యలు బహుత్వబోధకము లగుటంజేసి.....ద్విగుసమాసమున నుత్తరపద మేకవచనాంతమే యగునని శాసించుట ప్రసక్తమయ్యె.....” (బా. సా. పే. ౩౪౩-౩౪౪ పు.) అని యిట్లు వేటికావ్యాఖ్యాత యీ సందర్భమునఁ గొన్నిసంప్రదాయ విరుద్ధవిషయము లను వ్రాసెను. ‘ముచ్చిచ్చు’ మున్నగుచోట్లు సమాహారద్విగువులనియు, నక్కా రణమున నచట ‘మూడుచిచ్చుల మొత్తము’ అని విగ్రహమనియుఁ దలంపక ‘మూడుచిచ్చులు’ అని యర్థముచేసికొన్నవాడగుటచే నీతఁడు పయిరితిని వ్రాయ వలసినవాడయ్యెను. సంస్కృతభాషావాసనచే సమాహారద్విగువునందుఁ బ్రాచీన మహాకవులు “ద్విగు రేకవచనమ్.” (౨౬౪ V విష.) అను పాణినిసూత్రము చొప్పునఁ బ్రాయశఃముగ నేకవచనముగఁ బ్రయోగించుచువచ్చిరి. ప్రాచీనలాక్షణికు లట్లే యనుశాసించుచువచ్చిరి. మిశ్రద్విగువున సమాహారవిగ్రహము సందర్భ పడమింజేసి యద్దాన బహువచనము నంగీకరించిరి. మహత్సంఖ్యావాచకములగు “మువ్వురు - నలువురు” మున్నగువానితుదినున్న ప్రథమాబహువచన రువర్ణకము లోపించుటయు “ద్విగు రేకవచనమ్” “స నప్రంసఃమ” (౨౬౪ V విష.) అను ద్విగు సమాసలక్షణములు గల్గుటయు ససంభవమగుటంజేసి మహాకవిప్రయోగదృష్టము కాకుండుటచేత “ద్విగువు మహదర్థఘటితిం బద్యప్రబంధ” (ప్రాథ ము క్తలక్షణవివేచ నము ౯౫ పు.) అని త్రిలింగలక్షణకేషమున సూత్రింపబడెను.

1223 మధ్యమపదలోపి ద్విగుప్తనందే ప్రాస్వద్విత్వాదనిత్యత [౨౦౪. వి. కల్ప.]

దగును. ప్రాస్వద్విత్వాదులు డులోపము రాకుండుటకు:—క.....ఉ । ద్వామభుజ
వీర్యసంపద । తోమూడుజగములు నోపుదురు సాధింపన్ (సభా. ౧. ఆ. ౧౧౫)
తే-గీ. అనఘ యేము మువ్వరము మూడున్నలట్లు ।(సభా. ౧ ఆ.
౧౨౬). చ..... । కమలహితుండు నేనునయి కాచిలి మొక్కట మూడువర్ష
ముల్ ।(ఆర. ౨ ఆ. ౨౧౭). తే||గీ మూడులోకంబులందు నెవ్వూడు
(విరా. ౨ ఆ. ౫౬). ద్విపద - మూడుదినంబులు ముక్కంటియచట । లేడొ...
లేమి...(బసవ ౬ ఆ. ౩౭). మఱియు - మ - పదుమూడేడులు నీవునుం దిరిగి రా
ఖాలికపోవచ్చునే (ఉద్యో. ౩ ఆ. ౯౩ ప.) ఇట్టిచోటులందు “పదుముయ్యేడులు”
అనురీతి రూపములు సమృతములు కావనియు నెన్ననగును. డులోపప్రాస్వ ద్విత్వములు
వచ్చుటకు:—కా.ముల్లోకంబుల మూర్తులన్ బటములన్ ముద్రించి—(ఉ-హరి. ౫,
ఆ. ౧౩౫). ఉ.....భీము గొంది ము । చ్చిచ్చును నేర్పునట్టులుగ (భీష్మ. ౨ ఆ.
౨౭౭) ఆ.వె. పార్వతుండు శక్తిఁ బరఁగింప నతఁడు ము । త్తునియఁ జేసె మఱియు
ద్రుపదసుతుఁడు (భీష్మ. ౨ ఆ. ౫౩ ప.) క.....పశువులు మున్నూ । అలఘు
యశోమహిత.....(ఆశ్వ. ౪. ఆ. ౧౦౧ ప.) ద్విపద - నల్లవో బసవయ్య
ముల్లోకవంద్య (బసవ. ౧ ఆ. ౬౦౭) (నల్లవో = బెరా). ముప్పుట నిష్కార్థమునఁ
జరింపంగ (బసవ. ౬ ఆ. ౧౩ ప.). ఉ. దక్షిణ యిచ్చె ముజ్జగము దానగుణప్రవణుం
డతండు.....(కాశీ. ౪ ఆ. ౧౭౯).

ఈ డుల్లోప ప్రాస్వ ద్విత్వములు కొన్నియెడల నిత్యముగ వచ్చుటయుం
గలదు. “౧౬ ముయ్యేడ్వాదులందు ప్రాస్వ ద్విత్వంబులు సిత్యంబులు. ఉదా:—
రాముఁ డలుకన్ ముయ్యేడుమాటుల్ రణ । ప్రితీన్ వైరిధరాతలేశ్వరులఁ జంపెన్
బల్లరన్ (ఆది. ౧ ఆ. ౭౯.) క. ముయ్యాటుమార్గణంబుల (రా. యు. కాం.)
సీ. దీని మువ్వుడుగగు; గణము (ఆది. ౧ ఆ. ౪౧ ప.)” (ప్రాథ. సమా. ౧౦
సూ.) ముయ్యేడ్వాదులు మధ్యమపదలోపసమాసములు - మూటిచే గుణితమగు
నేడు = మూడు+ఏడు = ముయ్యేడు = ఇరువదియొకటి.

నన్నయా ద్విగో రమిశ్రతాయాంతు । ప్రాయ ఏకత్వవిష్యతే
ధర్మణీయము. మిశ్రతాయాం బహుత్వం స్యాత్ । దశ్యత్రాపి కన్చిదృ
౨౦౪ విషయము. ఖేత్ (పశ్య, హలం. ౧౬-౧౭ కారి. అహో.
౪౩౧ పు.)

కల్పతరువు. ౨౦౪ విష:—ద్విగోః = సమాహారద్విగుప్తనకు, ఆమిశ్ర
తాయామ్=మిశ్రత లేనపుడనఁగా నాచ్చికసమాసమందు - ప్రాయః = తలుచుగా,

ఏకత్వమ్ = ఏకవచనము, ఇష్యతే = సమృతమగుచున్నది. సంస్కృతమునందలి “ద్విగు రేకవచనమ్” అను సూత్రముచొప్పున సమాహారద్విగుప్రసంగము నేకవచన మాచ్ఛికసమాసమందుఁ బ్రాయశముగఁ గల్గుననియుఁ బ్రాయశముగట నాచ్ఛిక సమాసమందును గ్వాచిత్కముగా బహువచము వచ్చుట గలదనియుఁ దాత్పర్యము. ఉదా:—ముచ్చిచ్చు - (మూఁడగుల సమాహారము) నల్లడ = నాలుగుదిక్కుల మొత్తము - నల్లడలనియుఁ గ్వాచిత్కముగాఁగలదని యెఱుంగునది. ఇట్టిది ద్విగుమాత్రమే. సమాహారము కానేరదు. ముచ్చిచ్చు మున్నగుచోటులందు, మూఁడుశబ్దమునకు సబిందుక దులోపము, లుప్తశేషమునకు ప్రాస్వము, పరహల్లు నకు ద్విత్వమును, (౨౮౩-౨౮౩ I వివ.) (కవిప్రయుక్తస్థలములందు మిశ్రతలోఁ గల్గుచు) గల్గునని తెలియునది. మిశ్రతాయామ్ = మిశ్రద్విగుప్రసందు, బహుత్వం స్యాత్ = బహువచనమే యగును. ఉదా:—ముల్లోకములు - మువ్వధములు - నాల్గుదిక్కులు - అన్యత్రాపి = సమాహారద్విగుసమానేతరమగు సమాహారద్వంద్వము నందును, క్వచిద్భవేత్ = క్వాచిత్కముగ నేకవచన మగును - ఉదా:—“తఃకూ డుసీరకై కాంచన మడిగి ఇత్యాదయ స్తీక్తయజ్వాదికవిప్రయోగా స్సాసరః” (అహో. ౪౩౨ పుట.) ప్రయోగములు:—ఆచ్ఛిక ద్విగుప్రసందు:—మ...తూలశక లాకారంబులై వారిద | ప్రతతుల్ సాల్పడి నల్లడన్ జెడరఁగా.....(ఆపి. ౨ ఆ. ౯౨.) ఇట సమాసాశ్రయవిధి నిర్ధము గనడదవాదేశము. (2౮ IV. 2౯ వివ.) చ.....భూరిశిఖావళి ఖాండవంబు న | ల్లడఁ గడుఁ బర్వఁగాఁ బెరిగి కాల్పుఁ దొడంగె (ఆపి. ౮ ఆ. ౨౪౯.) ఉ. చిచ్చున నేయి వోసిన విశేషము దోఁపఁగ భీము నొంచి ము | చిచ్చును నేర్పునట్టులుగఁ జేసెఁ దదూర్జితనేన నంత.....(భీష్మ. ౨ ఆ. ౨౭౭.) చ...అక్కిజం | బుగ వెస మాగధుం దునిమె భూస్థలి నయ్యొగపీనుఁగుం బడన్ (భీష్మ. ౨ ఆ. ౨౦౯.) ఆ. వె. పార్వతుండు శక్తిఁ బరఁగింప నతిఁడు ము | త్తునియఁ జేసె.....(భీష్మ. ౨ ఆ. ౪౩ ప.) చ.....త్రిగర్తనా | ఘలు నిరుదెరుఁ దద్రథముతో గదియించి.....(నిరా. ౩ ఆ. ౨౦౦) చ. అనుటయు భీతి వెడికొని యావులు వేయును నెడ్డు లాటునూ | అను రథముల్ శతం బును.....దంతిసప్తకముం గొని శాంతిఁ బొందవె | యనినను మానఁడయ్యె... (కర్ణ. ౨ ఆ. ౯౦ ప.) (ప్రాసస్థలము.) క. నలుగాలివాన, బతుల | ... | పొలిచెం బశువులు మున్నూ | అలఘు యశోమహిత..... (అశ్వ. ౪ ఆ. ౧౮౧ ప.) ఉ.....నల్లెరు దూలి పాఱఁగన్ (హరి. ఉ. ౨ ఆ. ౧౨౮.) ఆచ్ఛికమునబహుత్వము:—చ.....నల్ | గడలను విస్ఫులింగ ములు గప్పఁగ (ఆపి. ౨ ఆ. ౧౪౬.) క. ఉటుముచు మెటుముచు బిడుగులు | వఱిలఁ

గ నలుగడలఁ బడ నవారిత వృష్టుల్ | గుఱునొని.....(ఆది. ౮ ఆ. ౨౭౦) క. పైలయంగ నశ్వషేధం | బులు వేయును నొక్కసత్త్వమును నిరంగడలం | దులసిడి తూ.ప.గ.....(ఆది. ౮ ఆ. ౯౫.) మిశ్రస్వగువున బహుత్వమునకు:—శా. పడ టొహిణు లెప్పు బాండవబలం | బు.....(ఆ. ౧ ఆ. ౭౦.) తరల - పదిదినం బులు భిచ్చుఁ డాహవభారకుండు.....(ఆ. ౧ ఆ. ౬౮.) ఉ..... | ఆది దొడంగి మూడుక్కతు లాంధ్రకవిత్వ విశారదండు వి | ద్వాదయతుం డొనర్చె... ..(విరా. ౧ ఆ. ౬౪.) శా. మల్లోకంబుల మూర్తలం బటముల న్నుద్రించి (ఉ. హరి. ౫ ఆ. ౧౩౫.) తే. గీ. చక్కుమూసుండు నలుదిక్కులందుఁ గంచు (మువ్వధములు మొదలగుచోటుబందులెనె 'నాల్గు'నకు 'నలు'నిల్పెను) (నైష. ౩ ఆ. ౮౮.) (విస్తర.) ౨౨౦ మొ. ౨౨౮ విషయపుఁ గల్పితరవున పదునొకండు - పండ్రెండు - పదుమూడు - పదునాలుగు - పదునేను - పదునాఱు - పదునేడు - పదునెనిమిది. పందొమ్మిది - ఇరువది - ముప్పది - నలువది - ఏబది - అఱువది - డెబ్బది - ఎనుబది - తొంబది - మున్నగు వ్యధ్యుపదలోప (౨౬౮ IV విష.) స్థలములందలి సమాసాశ్రయవిధులు వివరింపబడెను. ఆంధ్రరాక్షసికుల పద్ధతి చొప్పున వీనినినైతము ద్విగువులనిన ననవచ్చునని తలచి యచట బ్రసంగింపఁ బడెను.

విస్తర. అర. వివ:— త్రిలింగలక్షణ శేషమునం దీ సందర్భమునఁ గొన్ని విశేషములు సూత్రింపఁబడెను:—“ఒక్కచో ద్విగువు మిశ్రం భేదవచనాంతఃకునకు. క.....శివుఁడును.....న | త్రిక్కులిఁదిరిగి నిలిచి యావరించుచు నుండెన్ (ఉ. హరి. ౬ ఆ. ౧౬౮) ఉ.....౩ | స్తోత్రజప్రభాములు సూపెడి గద్దియ మీఁద నెక్కి ముల్లోకము దాన యేలుగతి.....(హరి. ౧ ఆ.) ముమ్మహూర్త మునకు (జై. ౭ ఆ.)” (ప్రాథ. సమా. ౨౦ సూ.) “ప్రాయో లుక్కుగ చజతదపయ వామ్. (౧. ౩. ౮) అసంయుక్తానా మనాదా వర్తమానా నామచః పరేషాం కా దీనాం ప్రాయో లుక్ స్పృత్” (షడ్భా. ౧౧. పుట.) అనుచొప్పునఁ గల్గెడి కకారాదుల లోపము ప్రాకృతములలోఁ బై కాచియుండు “ప్రాయో లుక్కుది ఛల్పట్ ఛమ్యస్త సూత్రోక్తమ్ (౩. ౨. ౬౩) ప్రాయో లుక్కుగేతి సూత్ర మారభ్య ఛల్పట్ ఛమ్యస్త సూత్రపర్యంతం యే. విధయః ప్రాకృతే తే వై కాచ్యాం సభవన్తి (షడ్భా. ౧౯౦. పు.) అనుచొప్పునఁ గల్గినందుగాన - లోకము జగము మున్నగునవి వై కాచీ ప్రాకృతసమత్వమున నాచ్ఛికములై ముల్లోకములు మజ్జగములు మున్నగువాని కమిశ్రద్విగుత్వమును ఘటంపఁగలవనుచు నాచ్ఛికసమాసమందుమాత్ర మే ప్రాప్తద్వి

ద్విగుప్తన కేకచనంబు ప్రాయశముగా నగు, మిశ్రంబు
బాలవ్యా. నకుఁ గాదు. ౧౮.
౨౦౪ I వి. ముచ్చిచ్చు - ముక్కారు - ముప్పాతిక - ముత్త్రోచ.
మున్విధములు.

సంజీవని ౨౦౪ I విష:—ఆధ్వికద్విగు సమాసకము ప్రాయశముగా నేకవచ
నాంత మగును. మిశ్రద్విగుసమాసము బహువచనాంత మగును. ముచ్చిచ్చు =
మూడగుల సమాహారము - ముక్కారు = మూడుకారుల మొత్తము.
ముప్పాతిక = మూడుపాతికల సమాహారము. ముత్త్రోచ = మూడుత్త్రోచల
సమాహారము. (ముత్త్రోచద్విచ్చు = త్రికథగ) ఇవి యాధ్విక ద్విగుప్తన కుదాహృ
తులు - మున్విధములు - ఇది మిశ్రద్విగుప్తన కుదాహరణము. ఈయదాహరణము
లన్నిటియందును సమాసపూర్వపదమగు మూడుశబ్దమునకు డుడలోపము - లుప్త
శేషమునకు ప్రాస్వము నుత్తరపదాది హల్లునకు ద్విత్వమును బా-సమా-౧౩-౧౪-
౧౭. సూత్రములచొప్పున నయ్యెనని యెఱుంగునది.

బహువ్రీహి

స్యా దాఖాస బహువ్రీహిః | ప్రథమాది ప్రయో
గతః (వికృ. హలం. ౧౯ కా. ఆహో. ౪౩౬).

త్వములు గల్గునను తలంపునఁ గావలయు నహోబలపతి యీక్రిందిరీతిని వ్రాసెను—
“ముల్లోకంబులు ముజ్జగంబులు, ఇత్యత్ర అమిశ్ర సమాసత్వ మపి సూపసాదయే. కథ
నిఁచితే — వై శాచీ సమత్వేన భవతి తత్ - నచ ప్రాయో లుక్కగ చజితదపయవా
ఋతి ప్రాకృతసూత్ర స్వాత్ర మహిమా-న ప్రాయో లుక్కాది ఛలో షట్ ఛయ్యున్త
సూత్రోక్తమితి తన్నిషేధాత్” (ఆహో. ౪౩౨, పు) ఇది పరికాదు. లోకము
మున్నగు వికారలేశము లేని ప్రాకృతసమముల కాధ్వికత్వ మాంధ్రలాక్షణిక సమ్యత
ముకాదు. ‘జగము’ సంస్కృతసమము - జేగము=తద్భము గాన ‘ముజ్జగము’ అను
నది యాచ్చికసమాస మనుట సమ్యత మనదగును. “వారాధకంబు లద్విరుక్తంబులు
తఱచుగ సంఖ్యాపూర్వకంబు లగు - ఉదా:—ఒకతడవ - ఒకతూరి. ఒకతేప - ఒక
మాటు - రెండుతడవలు.....అద్విరుక్తంబు లనుటచే తేపతేపకు. తఱచుగ
ననుటచే తడవకు ఇత్యాదు లెఱుంగునది.” (ప్రాథ. సమా. ౨౧. సూ.) ప్రాథ -
సమా. ౨౨. మొ - ౨౬ వ - గల సూత్రములలోని సంఖ్యావాచకముల సమాస
ముల నాశ్రయించిన విధానములెల్ల విస్తరము ౨౨౨ విషయమున వివరింపఁబడెను.

కార్యా జౌషవిభక్తివ దస్తవిధయశ్చ. (ఆం. చిం.

సప్తమా. హలం. ౧౬. కారి. ఆహో. ౪౩౧. పుట.)

అంగీ విషయము ఉత్వ మిత్వం త్నైవాత్వం | సమానే మతు బృకమ్

(వికృ. హలం. ౨౧. కారి. ఆహో. ౪౪౪. పు.)

క్వచి దన్తిరు వర్ణస్య | సమాసాస్తత్వ మిష్యతే

(వికృ. హలం. ౨౨ కారి. ఆహో. ౪౪౬ పుట.)

కల్పతరువు. అంగీ విష:—ముక్కుంటి (మూడుకన్నులుగల శివుడు) పేవెలుగు (వేయి కిరణములుగల సూర్యుడు) మున్నగు సమానాధికరణ బహువ్రీహులును కవ్వడి (అంగ I విష. చేతుల కవయందు వడిగల యర్జునుడు) మున్నగు క్వాచిత్కవ్యధికరణ బహువ్రీహులును సంస్కృతమందువలెనే యచ్చాంధ్రము నందును గలవు. బహువ్రీహిఘటితపదములు సాధారణముగా స్త్రీసమములె యై యుండును. “ఆనందపు రూపుని విష్ణుని” అనుదానినంటి సాధ్యసాంస్కృతిక బహువ్రీహు లుండనేరవు. ‘ఆనందపురూపము’ అనియే యచట ‘గవిప్రయుక్తము. (శాంతి. ౨ ఆ. ౩౦). అట్లే మిశ్రబహువ్రీహియు నుండనేరదు. ‘కఱకంటుడు ఇత్కృతమిశ్ర బహువ్రీహిః’ (౪౩౬ ఆహో.) అను కవిశిరోభూషణవాక్యము సరి కాదు. అందలి త కారమును నిర్వహించు ప్రయోగములేదు. “కఱకంటు - సంబోధనము - కఱకంటా” అను రూపములె యచట సాధువులుగ నంగీకరింప నగును (౬౩ I విష. చూడు.)

ఆభాసబహువ్రీహులు త్రివిధసాధ్యసమాసములు నుండవచ్చును. ఆభాస బహువ్రీహి నుపదేశించుచున్నాడు:—ప్రథమాది ప్రయోగతః = తత్పురుషమున శేషషష్ఠీస్థానమున నిల్చు - ప్రథమా ద్వితీయాకార విభక్తుల ప్రయోగము మూలమున (౨౭౦ విష.), ఆభాసబహువ్రీహిః = బహువ్రీహ్యభాసము, స్యాత్ = అగును. బహువ్రీహ్యర్థము లభించుననియు నది బహువ్రీహిలక్షణ లక్షితము కామింజేసి బహువ్రీహ్యభాస మనిపించుకొనుననియుఁ దాత్పర్యము. ‘షష్ఠీ భవే ద్వితీయా తుల్యా తత్పురుష సంస్థితా నామ్నామ్..... క్వచి దన్య విభక్త్యర్థే | ప్రథమాపి ప్రదృశ్యతే’ అనుకారికలచొప్పున (౨౭౦ విష.) వచ్చు ద్వితీయా - ప్రథమా విభక్తుల ప్రయోగమున బహువ్రీహ్యర్థము భాసించుటయుఁ గలదని పర్యవసీతార్థము - ఉదా:—పీతాంబరముయొక్క + వాడు = పీతాంబరమున్ + వాడు = పీతాంబరమువాడు = పీతాంబరము గలవాడు. ఇరువదింటియొక + రెండు = ఇరువది + రెండు = (ఇటు షష్ఠి

ప్రథమాకారమున నిల్చినది.) ఇరువదిరెండు = ఇరువది యదికముగలగుల రెండు. మూడుకన్నులవాడు = (ముక్కంటి) మొ. ఇచ్చిచోటులందు వాడుమున్నగు తచ్చబద్ధార్థకములకు స్వార్థబోధమందే తాత్పర్య మనగా వ్యవస్థారూపసాబంధమే యర్థమని యెఱుంగువది. (చూ. ౨౭౧ విష. ౨౭౧ I విష.) మ. నరుడీమానము వాడుడనంగవశమే (ఉదో. ౪ ఆ. ౨౫౮) హర్ష్యనిమానసంహతులదాని (ఆర. ౧ ఆ. ౩౪౨). “త్రినేత్రః - పీతామ్బర ఇత్యాద్యనుసారేణ మూడుకన్నులవాడు - పీతాంబరమువాడు - పట్టుపుట్టముదొర-ఇత్యాద్యా ఆభాసబహువ్రీహయః పునః. స్త్రీత్యేతు మూడుకన్నులమది - పట్టుపుట్టమునది - ఇత్యాద్యాః - స్త్రీ దాభాస బహువ్రీహిః । ప్రథమాది ప్రయోగత ఇత్యధర్మణః - ప్రథమాంత శ్చాస్త్రే తచ్చబద్ధ శ్చాన్వయశబ్దశ్చ. వేడివెలుగు ఇత్యాదావపి వ్యవస్థావివక్షాయాం ప్రథమాంత ప్రయోగ ఇష్టవిన వేడివెలుగువాడు ఇత్యాది” (అహో. ౪౩౬). ఇందలి ‘ప్రథ మాంత శ్చాస్త్రేత్యాద్య హోబలవాక్యములు ప్రామాదికములు. ‘వాడు - అది’ మున్నగు తచ్చబద్ధార్థకములుగాని యట్టివానివలె నిల్చిన యన్వయశబ్దములుగాని ప్రథ మాంతములై యుండు ననుట సరికాదు. “పీతాంబరమువానిన్—పీతాంబరము దానిచేతన్ - పట్టుపుట్టము దొరకొనున్” మున్నగుచోటులందు మాత్రము బహువ్రీహ్యర్థ సిద్ధి లేకపోదుగదా - మఱియు వాక్యాన్వయయోగ్యముగ నుత్తర పదమందేవిభక్తి నిల్చిన నేమి? దానిమూలమున బహువ్రీహ్యర్థ మచట లభించు చున్నదనుట కేవలము నసంగతముకాదా? అచటి శేషవృత్తి సమాసాను గ్రహమున గదా బహువ్రీహ్యర్థసిద్ధి గలుగుచున్నది !

కార్యాఇత్యాది:—ఔపవిభక్తివత్ - టి - ంటి - టి-ఇ-మున్నగు వానివంటి కార్యాః = కార్యములు, అస్తవిభయశ్చ = సమాసాంత ప్రత్యయములును నగు చున్నవి - టి ంట్యాదులు విభక్తులు పరమగునపుడు వచ్చుట - సమాసపూర్వపదము లందు నిల్చుట మాత్రమేకాక సమాసాంత ప్రత్యయములును నగుచున్న వనితాత్పర్యము. ఉదా:—మూడు+కన్నులుగలవాడు = ముక్కంటి. (౨౮౩ విషయము చొప్పున నిచట సైతము మూడుకన్నులు డుక్ష్వర్ణలోపాది కార్యములు గల్గును). మూడు+కన్ను = ముక్కన్ను + ంటి = ముక్కంటి మొ.

‘ఔపవిభక్తిసంజ్ఞాః.....తేహి విభక్తౌ సమాసేచ’ (౨౨౭ మొ. ౨౩౩ వ. విషయ.) అను చింతామణిచొప్పున - “కంటిచేతన్” మున్నగుచోట్ల విభక్తిపరకత్వ మందును - ‘కంటిపార - వేచుచెట్టు’ మున్నగుచోట్ల సమాసపూర్వపదమందును నౌపవిభక్తికస్థితి యుపదేశింపబడెనుగానఁ బ్రకృతసూత్రముచే సమాసోత్తరపదము

తునిని నిల్పు నౌపవిభక్తివర్ణమునంటి సమాసాంతప్రత్యయ ముద్దేశికబడెనని తలంపనగును. ‘జౌపవిభక్తివత్’ అని ప్రాణకాభిప్రాయమునః జెప్పబడినను నౌపవిభక్తికముల వంటివి కానట్టి సమాసాంతవిధులు గలవని యెఱుఁగునది. ‘నాలుగు+వాఁ = నలువా+అ = నలున.’ అనుచో ‘యి’ వర్ణములోపించినది. పిదప మత్వర్థీయమగు ‘అ’త్వముని ల్పించి. ‘వేవెలుఁగు చలివెలుఁగు’ మున్నగు వానిలో సమాసాంత ప్రత్యయము నిల్వలేదు.

ఉత్వ మిత్వ మిత్యాదిః—ఉత్వమ్ = ‘ఉ’ అనునదియు, ఇత్వమ్ = ‘ఇ’ అను నదియు, అత్వమ్ = ‘అ’ అనునదియు సమాసమునందు, మతుబద్ధకమ్ = అస్త్యర్థక ములుగాఁ దునిని నిల్పును. అవగా ‘అ - ఇ - ఉ’ అనునవి మతుబద్ధకములయి సమా సాంతమున నిల్పు ననియ్యదు. ఉదాః—అలరు+నిల్లుగాఁగలవాఁడు—అలరు+ నిల్లు = అలరునిల్లు+తి+ఉ = అలరునిల్తుఁడు. కమ్మనిల్తుఁడు - పచ్చనిల్తుఁడు మొ. అలరునిలు కాఁడు మున్నగుచోటులు నిట్టిచె యన్నను ననవచ్చును. సర్వధని మున్నగు సంస్కృతసమాసములందును నిట్లు మత్వర్థీయములు నిల్పుట గలదు. “చౌదంతీతి (చతుర్దశీ నీధావస్థయా నిష్పన్నం రూపమ్. సుకేశీ - హిరణ్యకేశీ త్యాది భాష్య వచనాత్—నకర్తృభావయా స్తత్వర్థీయో బహువ్రీహిధితి నిషేధో ననిత్యఇతి చతుర్ద శీతి రూపమసి సాధ్యితి వ్యాకరణపారీక్షాః. అతఏవ కోకస్తీతిచకోర పారణపటుర్ జ్యోతిష్వతీ లోచనే ఇత్యాదీని మహాకవి (మురారి) వచనాని సామం జన్యంబభన్తే” (అహో. ౪౩౭) పయిరితని ‘అలరునిల్తుఁడు’ మున్నగుచోటులందు సమాసాధికరణ బహువ్రీహియందు ‘తి’ అనుసమాసాంత ప్రత్యయముమీఁద మతుబద్ధకమగు ‘ఉ’ ప్రత్యయము నిల్పినది - తష్టి+చూల్మ = (చక్షము జననమూలగర్భముగాఁ గల వాఁడు) ‘తష్టిచూల్మ’ దీనిపై మత్వర్థీయమగు ‘ఇత్వము’ నిల్వఁగా ‘తష్టిచూలి’ యని యేర్పడును - నాలుగు+వాఁ = (నాలుగుముఖములు గలవాఁడు) నలువా+ అ = నలున. దీనిపై మత్వర్థీయమగు ‘అత్వము’ నిల్పినది. (నాలుగు = నలు - ౨౦౫ విష.)

క్వచిదిత్యాది - క్వచిత్ = ఒకానొకప్పుడు, అన్నిమవర్ణస్య = శబ్దముతుది వర్ణమునకే, సమాసాంతత్వమ్ = సమాసాంతమందునిల్పు మత్వర్థీయ ప్రత్యయ త్వము, ఇష్యతే = అంగీకృతమగుచున్నది. ఉదాః—‘చౌదంతి’ అనుశబ్దముతుది ‘ఇకారము’ సమాసాంతప్రత్యయమని తాత్పర్యము. “చౌదంతీత్యత్ర..... దస్తీతి నీధావస్థయా నిష్పన్నం రూపమ్” (అహో. ౪౩౭ పుట.) ‘ఇట్లే—‘రాజ భారి’ శబ్దభవమగు రాయభారి మున్నగునవి దీనికి లక్ష్యములనందగును.

[బా. సమా. ౬ సూ.] కవికిరోభూషణములోని యశవా

అహో బలవతి యానందర్థమున భిన్నరీతిని వ్యాఖ్యచేసెను. “అహి
(తావి+ఇ = తావిగల మొల్ల) పువ్వునీళ్ళు (పువ్వు+ఉ = పువ్వుగలను
మతువ్ సమాసా గ్రాహ్య ఇతి సరస్వతోక్తిమ్. “ఉత్ప మిత్వం త్స
సమానే మతుబర్థక మితి ఉకారాదే ర్తతు బర్థకతా సమానేఽస్తీతి ద్వితియ
సిద్ధాంతాత్. తత్ర మతుబన్దేన సహ కర్తృధారయోబోధ్యః, రవ్వమాససి ఇత్యాదిక
మకారోదాహరణమ్ (రవ్వ+అ+మానిసి = రవ్వమానిసి=రవ్వగలమానిసి)” (అహో.
రరర పు.) “నడగుట్టము ఇత్యాదౌ అకారాదేః మతుబన్దేనవా నిర్వాహః
(నడ+అ = నడకగల)” (అహో. రరర పుట.) సమాసమధ్యమునఁ బూర్వపదాంతము
వర్ణమునె ప్రత్యయముగాఁ గల్పించి యున్నరూపునే సాధించి దానికిమతుబర్థమును
గల్పించుట యనావశ్యకము. అచట షష్ఠీ సమాసముతోనే యట్టియర్థమును సంపా
దించవచ్చును. (౨౦౫ వి.) (౨౭౦ పిష.) (౨౫౧ విష.). రవ్వయొక్క మానిసి =
రవ్వగలమానిసి = రవ్వమాససి. “కుసుమరసపత్నీ పువ్వునీరు ఇత్యత్రి షష్ఠీసమాసో
బోధ్యః” అని యహోబలవతియే వచించెను. (అహో. రరర పు.) సమాస పూర్వ
పదాంతము సహజవర్ణమును సమాసాశ్రయవిధిసిద్ధప్రత్యయముగ బయిరితిని వచించి
నట్లే సమాసోత్తరపదాంతముసహజవర్ణమునుసమాసాంత ప్రత్యయముగ, నీక్రిందిరీతి
నసంగతముగ నుదాహరించి “క్వ చిదంతిమవర్ణస్యే”త్యాది కారికకు లక్ష్యములను
గల్పించికొనెను. “వేడివెలుగు - ఉకార స్సమాసాంతః - క్వచి దంతిమవర్ణస్య ।
సమాసాన్తత్వ విషయత ఇత్యధర్వణః” (అహో. రరర పు.)

“ముజ్జగంబుల చూలిబొడ్డువాడు ఇత్యాదయః కవీనాంవాచః - ఉకా
రాంతపాతే త్యధర్వణ వచనానురూఢేన ఉకారవన (చూలిశబ్దముతుది ‘ఉకారమే’)
సమాసాన్త ఇతి ధ్యాయమ్” (అహో. రరర పు.) “రాయబారులు ఇత్యత్తాధర్వణోక్త
మిత్వమ్” (అహో. ర౩౬) అని వేటాకచో నహోబలవతి వ్రాసెను. (రాయబారిము+
ఇ = రాయబారి). ఔపవిభక్తికి ‘వదన్త విధయశ్చ’ అను చింతామణి సూత్రమున
కుదాహరించుటలో నహోబలవతి “అరువిలుడు ఇత్యత్త తకారః. ముక్కంటి
త్యత్త బిడ్డుపూర్వక ప్రికారః..... నెత్తమ్మి చూలిత్యాదౌ ఇకారః.....”
(అహో. రరర పు.) అనురీతి నుదాహరించెను - ఇందలి తకారమాఽవిభక్తికము
కాదు. ‘త’ అనునది యకావశిభక్తికము. ఇట్లే మఱికొన్ని విధములగు నుదాహ
రణలు నసంగతముగాఁ జూపబడెను.

కాలన్యాకరణ స్త్రీసమఘటితంబ యొకానొకండు బహువ్రీహి
వివరణము. చూపబట్టెడు. ౬.

౨౦౫ I విషయము. ముక్కంటి - వేగంటి - చలివెలుగు - వేవెలుగు -

మోటబరి. - ఇత్యాదులు వ్యవహారసిద్ధంబులు
గ్రహ్యంబులు.

సంజీవని. ౨౦౫ I విష:—ముక్కంటి = మూడుకన్నులు గలవాడు = శివుడు, వేగంటి = వేయికన్నులు గలవాడు = ఇంద్రుడు. (బా. సమా. ౨౦ సూత్రముచొప్పున 'యి'వర్ణలోపము) చలివెలుగు=చల్లని కిరణములు గలవాడు = చంద్రుడు. వేవెలుగు = వేయి కిరణములు గలవాడు = సూర్యుడు. "మోట బరి. ద్వ - వి. బరువుమోనెడియొద్దు". (శ - ర) ఇది ద్వయమనటచే బరిశబ్దము భారి శబ్దభవమే యని శబ్దరత్నాకరాశయము నెన్ననగును-కావున, "మోటయొక్క (ఎడ్లను గట్టి త్రోలుచు నీరెత్తెడి యంత్రవిశేషము) భారముగలద" యని వ్యధికరణ బహువ్రీహి విగ్రహము సూరి కభిప్రేతమా యని యాలోచింపవలసియున్నది. (విస్తర.) మోటబరిశబ్దమునకు మహాకవిప్రయోగము కన్నట్టలేదు. పూర్వోత్తర పదంబులురెండును నాచ్చికములై స్త్రీసమములై యైనను నెల్లయొడల బహువ్రీహి కానేరదు - ప్రయోగానుసారముగనే గ్రహింపవలయును. 'తెల్లకంటి' మున్నగు రీతిని యధేచ్ఛముగాఁ బ్రయోగింపరాదు. పూర్వపదము స్త్రీసమము కాకున్నను 'మచ్చెకంటి' మున్నగునవి ప్రయుక్తములగుచున్నవి. "మచ్చెకంటి - ద్వ - వి. (మచ్చెము+కన్ను) ౧ చేదలవంటి కన్నులుగల యాడుది. ౨ ఆడుది - మత్త - మచ్చెకంటి మముందలంతువె మానసంబున (కళా. ౩ ఆ.)" (శ - ర). క..... ఆనం | దపురూపుని విష్ణుఁ దలఁచెదను మోక్షాత్తున్. (శాంతి. ౨ ఆ. ౩౦.) 'ఆనందపు రూపుని' అనునది (బహువ్రీహి) ముద్రణ స్థాలిత్యము. 'ఆనం | దపురూపము విష్ణుఁ దలఁచెదను' అనుపాఠము కవిప్రయుక్తమనఁదగును. ప్రయోగములు:—

విస్తర. ౨౦౫ I విష:—"మోటగు బరువు గలది యనుట. 'మోటు=బరువు' బరువుశబ్దమునందలి వువర్ణకము లుపమై స్త్రీసమంబై బహువ్రీహిని బ్రవేశము నందె. కాన నీరెండును స్త్రీసమములై, సమాసాంతకార్య మివర్ణము తుదినగల్గి మోటబరి యయ్యె, మోటుశబ్దమునందలి టువర్ణము సమాసమున టవర్ణమయ్యెను. లేదా 'మోట'యను వ్యవహారసిద్ధశబ్దమనియేని యనఁదగును" (బా. పా. పే. ౩౨౭-౩౨౮ పు.) (ఈ కల్పనమునకు బా. గు. ప్ర. ౨౬౪ పుటలోని గ్రంథము మూలము.) బరువుశబ్దములోనిది వువర్ణకముకాదు, 'బరువు' అనునది యే స్త్రీస మము. శబ్దరత్నాకరమున మోటశబ్దమునైతము కలదు. 'మోట - మోటు'అను రెండింటిని 'దుర్భరమయన' యనుసర్థము కానరాదు. ఇవర్ణలోపాదికమునకు యుక్తి కన్నట్టదు.

[బా. సమా. ౨౨-౨౩ సూ.] 'బౌపవిభక్తికవత్' అనుదానిసూరివిడు.

క. మంటి హరుదేహ మంటంగంటి నుమాధీశు నసురకంటకు హరు మ
గఱకంటకు జూడం | గంటి గృతార్థండ్ నైతి గడుఁ బుణ్యమునన్
33౪.) క. ఎటు కని యెటుగక | | కఱకంటా తమియిం
(అర. ౧ ఆ. 3౨౬.) తరల..... | విడిచి పుచ్చుమ యేను గృష్ణుడ వీడు
భీముడు వాడు గ | వ్వడి..... (సఖా. ౧ ఆ. ౧౯౨.)

బహుప్రీహిని సమాసాంత కార్యంబులు చూ
బాలవ్యా. పట్టెడి ౨౨.
అరగ II వి. ముక్కంటి - కడలిరాచూలి. నలువ - గట్టువిలు
తుడు.

సంజీవని అరగ II విష:—ముక్కంటి = శివుడు, కడలిరాచూలి = కడ
లిరా = సముద్రము, చూలు = జననస్థానమగు గర్భముగాఁగలది = లక్ష్మి. నలువ =
నాలుగు వాతులు (నోరులు) గలవాడు = బ్రహ్మ. గట్టువిలుతుడు = గట్టు = మేరు
పర్వతము, విల్లుగాఁ గలవాడు = ఈశ్వరుడు.

చింతామణిసూత్రములోని 'బౌపవిభక్తికవత్' అనుదళమువేషితమయ్యెను.
కాని తెలుఁగున వచ్చు సమాసాంత ప్రత్యయములు ప్రాయశఃకముగా నౌపవిభక్తిక
వర్ణములవంటివే కాన నట్లువేషించుట సరికాదు - సూరి యట్లుగ నౌపవిభక్తికముల
వంటివను దళము నువేషించుటచేత 'ముక్కంట' అనుచో "ఆచ్ఛికము 33 చే నా 'టి'
వర్ణమునకుముందు నిత్యముగ నిండుసున్నయగును" (బా. సా. పే. 3౪౦ పు.
బా. గు. ప్ర. ౨2౦. పు. ద్వి. ము.) అని వ్యాఖ్యాత లిద్దఱును వ్రాసిన నిండుసున్న
లభింపనేరదు. బా. ఆచ్ఛి. 33 సూత్ర మాపవిభక్తిక టివర్ణ మాత్ర విషయకము-
అల్లెకానిచో 'అచటివారు' మున్నగుచోటులందును నిండుసున్న వచ్చి 'అచంటి
వారు' మున్నగు ననప్తరూపములు గల్గును. కావున బాలవ్యాకరణ పక్షమున
'మూడు+కన్ను' అనుసమాసములో బిందుపూర్వక టివర్ణక మే సమాసాంత మనవల
యును. ఇట్లే - కడలిరాచూలి మున్నగుచోట్లను సమాసాంత కార్యముల ప్రక్రియ
నెన్నునది - "కడలిరాజో" అనుచోట 'జో'వర్ణ లోపమును, 'నాలుగు' అనుదానిచో
'నలు' అను వికృతియు మున్నగునవి (బా. సమా. ౨౦ సూ) 'నిక్కలాదులు.....
...' అనుదానిచే సాధింపనగును.

బహుప్రీహిని ప్రీవాచ్యంబగుచో నుపమానంబు
బాలవ్యా. వి. మీఁది మేనునకు జోడి యగు. ౨3.
అరగ III వి. అలరుజోడి - వనజోడి - పూజోడి - విరిజోడి.

సఁజీవని ౨౦౫ III వి.పః—ఈవిషయమునకు నన్నయాధర్వణీయమున మూలములేదు. “మెఱుఁగుఁబోడి తమ్మికంటి ఇత్యాద్యా ఉపమాన గర్భ బహు ప్రహయః” (ఆహా ౪౩౬ పుట.) అను కవిశిరోభూషణవాక్యమును “అలరు విలుతుఁడు కఱకఱఁతుఁడు మొదలైనవి బహుప్రహాలు - మెఱుఁగుఁబోడి మచ్చె కంటి మొదలయినవి యుపమానములు” (బాలసర. ౪౦ పుట. ద్విగుక్తర్థధారయా విత్యాదిసూత్ర వ్యాఖ్య - వావిళ్ళవారి ముద్రణము) అనుబాలసరస్వతీయ వాక్యమును సీసూరి కల్పనమునకు మూలములు కానోపును. ‘మచ్చెకంటి’ అనుదాని సాహచర్యమున “మెఱుఁగుఁబోడి” అనునదియు నుపమానగర్భ బహుప్రహాయనియే బాలసరస్వతులునైతము బహుప్రహి ప్రస్తావమున వ్రాసినట్లు విశదమగుచున్నది. ఆహాబలపతి దానినె విశదీకరించెను. సార్థబిందుకమగు ‘బోడి’ శబ్ద మప్రసిద్ధమగుటంజేసి బాలసరస్వతియు నహాబలపండితుఁడును “పోడి” శబ్దమునె యచట నుద్దేశించిరనివిశ్వసించునగును. మెఱుఁగువంటి పోడి = (బిప్పు)గలది యనఁగా మనోజ్ఞురాలగు స్త్రీ యనియర్థము. “పోడి - చే - వి - బిప్పు. ఉత్సాహ.....చచ్చియిం బోడి దొఱగకున్నయట్టి పొల్పునన్.....(స్త్రీ. ౨ ఆ. ౯౩) (ప్రాసస్థలము). విజ. బిప్పిదము. ఉ.....సిప్తుమెయిన్ భవదగ్నిహోత్రముల్ | పోడిగ వేల్వఁ గాఁబడియె (ఆది. ౩ ఆ. ౧౧౨)” (శ-ర) అనుశబ్దరత్నాకరము చొప్పున “పోడి” శబ్దమునకు విశేష్యత్వమున “బిప్పు” అనియు విశేషణత్వమున “బిప్పిదమైనది” అనియు నర్థములు ప్రయోగదృష్టములయి యున్నవి. ఇందు విశేష్యత్వమున “మెఱుఁగుఁబోడి - ననఁబోడి - తీయఁబోడి - విరిఁబోడి” మున్నగు చోటులందు బహుప్రహియు విశేషణత్వమున నుపమానపూర్వపద కర్తృధారయమును (మెఱుఁగువలె నొప్పిదమైనది = స్త్రీ) పోడిశబ్దమునకు సందర్భపడుచున్నవి. ఇట్లు ప్రసిద్ధమగు ‘పోడి’ శబ్దముతోడి సమాసము మూలముననే మెఱుఁగుఁబోడిత్యాది లు సిద్ధించుచుండటంజేసియే నన్నయాధర్వణు లట్టివాని సిద్ధికై ప్రత్యేకముగ సూత్రంబురైరని యూహింపవలెను. అలరుఁబోడి - ననఁబోడి - తియంబోడి - విరింబోడిత్యాది పూర్ణబిందుఘటితయాపములు భారతాదిప్రాచీనకవి ప్రయోగదృష్టములు కామింజేసి కావలయు నట్టి సమాసములలోని యుత్తరశబ్దము ‘బోడి’యని సూరితేలంచెనని తోచుచున్నది. మఱయు ‘బోడి’ శబ్దమే యప్రసిద్ధమగుటంజేసి యచట సందర్భపడుచున్న ‘మెను’ శబ్దమున కది యాదేశమనియు నుపదేశించియుండును. సూరిగారి జీవితకాలములో ముద్రితమైన బాలవ్యాకరణ ప్రథమముద్రణమునందును దానికి సరియగు దిలీలియముద్రణమునందును దరాలి

కొన్ని ముద్రణములందు “మేనునకు బోడియగు. అలరుబోడి. ననబోడి - పూ:బోడి - విరిబోడి” అనియె యున్నది. ‘అలరుబోడి’ శబ్దమునందునైశము ‘అలరు’ అనువానితర్వాత ఖండబిందువు లేకుండుట నరయఃగా “పూ:బోడి” శబ్దములో “పూ” అనువానితర్వాతి ఖండబిందువు ముద్రణస్థానితర్వాదునియు నెల్లయెడలను ‘బోడి’శబ్దమునకుఁ బూర్వమున ఖండబిందువు లేకుండుటయే చూరిగారికి సప్తతమనియు నిశ్చయింపవచ్చును. కావున “ఒకకాలపు బాలవ్యాకరణముద్రణము ననుసరించి మేనుశబ్దమున కాదేశమగునది ‘బోడి’ అనునదిగాని ‘పోడి’ అనునదికాదను నొకవివాదమును వెడలియున్నది..... ఏదో యననెల..... ముద్రణాలయములందలి సంస్కర్తలే ‘మేనునకుఁబోడి’ అనునపుడు ‘కు’వర్ణమునకుఁ దరువాతి యృబిందువును దొలఁగించియుండును.....” (బా. సా. పే. ౩౫౧-౩౫౨ పు.) అనుపేటికావ్యాఖ్యాత వాక్యము కేవలము సత్యవిదూరము. బాలవ్యాకరణ ప్రాచీనముద్రణములందెందును ‘బోడి’శబ్దమునకుఁ బూర్వమున (ముద్రణస్థాని తర్వాదుగఁబడిన పూ:బోడిశబ్దమునందక్క) ఖండబిందువు లేదు. అన్నియెడలను బోడిశబ్దమునకుఁ బూర్వమున ఖండబిందు వర్ణాచీనులు ప్రక్షిప్తముచేసినచేకాని వేఱుకాదు. పరుషసరళ పరకత్వమున వచ్చు నుమా (గా) గమము సుభవించుట ‘పోడి’ ‘బోడి’ అను రెండిటికిని దుల్లమే. రెండిటిలో నేది పరమైనను నుదంతములకు ద్రుతాగమము (౮౮ విష, ౮౮ II విష,) “సరళే పరుషే చైవే”త్యాదన్యధ ర్వణసూత్రముచేతను “సమాసంబుల నుదంతంబులగు..... (బా. సంధి. ౨౫ సూ.)” అను బాలవ్యాకరణసూత్రముచేతను నిద్ధించును. ఉదంతేతరములకు రెండిటిచేతను లభింపదు. అచట బిందువు వలయు నేని యుదంతేతరములకు రెండిటి యందును ద్రుతాగమ ముపలక్షితమగుచున్నదని వ్యాఖ్య చేసికొనకతీరదు. నిర్భీదుక ‘బోడి’శబ్దమస్థిలతాస్ఫీరకమగు ముండితత్వాద్బోధకమగుటంజేసిసూరి(చక్కని స్త్రీని బోధించు సందర్భమున) యద్దాని నుజ్జగించి నబిందు ‘బోడి’శబ్దము నాదేశించె నని విశ్వసించనగును. ‘పోడి’శబ్దము నాదేశముగా నంగీకరించుపక్షమునకు సాధకములుగాఁ జేటికావ్యాఖ్యాత చూపిన “వాఙ్మయమున నెల్లయెడల నిట్టిసమాసముల బకారమున కిరువంకల నృబిందువు తోఁచుచుండుటయు.....” మున్నగు యుక్తులెల్ల నకించిత్కరము లగుటచే విచారసహములుకావు. “విగురుఁ బోడి మితోదరాత్త” అను ద్వ్యర్థివాక్యము. పేటికావ్యాఖ్యాతృ కల్పితమే కాని కవి ప్రయుక్తముకాదు. “పోడి - దే - వి - విణ - పోడియొక్క రూపాంతరము. ఎ. గీ. మేటి రతులకు సురతాణి మించుబోడి” (శళా. ౮ ఆ.) (శ-ర) అను రీతిగల

‘మిఁచుబోడి’ మున్నగు రూపముల సాధనమునకు “పోడి” శబ్దము నాదేశించు నపుడే దాని రూపాంతరముగు ‘పోడి’ శబ్దము విషయమునఁ బ్రకృతసూత్రకార్యములు సంభవించుననెడి యుక్తియు సరికాదు. ‘పోడి’ యను ప్రత్యేకప్రయోగ సిద్ధమగు పదమునకే పోడి యనుపదము రూపాంతరమగునుగాని “పోడి” యను నాదేశమునకది రూపాంతరము కానేరదు. బాల ప్రక్రి. ౧౩ సూత్రమునందలి యడంగ్యాదులలోనిది ప్రత్యేకప్రయోగానై ప్రసిద్ధ‘పోడి’ శబ్దమేకాని యాదేశ రూప‘పోడి’ శబ్దముకాదు. కాన నాదేశరూప ‘పోడి’ శబ్ద డకారము కారము కానేరదు. మఱియుఁ బ్రసిద్ధ‘పోడి’ శబ్దము వెలయుచుండఁగా నట్టిదానితో సమాసమును ఘటించుట యుక్తముగాని యట్టిరూపము నాదేశముగ విధించుట కేవలము నసంగతముగదా — ‘రామలక్ష్మణులు’ అనుదానిని సాధించుటకయి రామ సౌమిత్రులని నిల్పి యందలి మిశ్రిశబ్దస్థానమున లక్ష్మణశబ్దము నాదేశించుట కేవలము నసంగతము గదా. కావున సూరిగారు తలంచినట్లు ‘బోడి’ శబ్దము నాదేశముగా విధించుటే కొంతమేలు. లేదా - బాలసరస్వ త్యహోబలపత్యాదులు వ్రాసినట్లు “అలరువంటి పోడియనఁగా నొప్పిదముగలది యనుచొప్పున నుపమానగర్భ బహువ్రీహి నంగీకరింపవచ్చును - లేదా ‘అలరువలె నొప్పిద మైనది = యనఁగా మనోజ్ఞురాలగు స్త్రీ’ అనురీతి నర్థము చేసికొని యీక్రింది త్రిలింగలక్షణశేషమార్గము నవలంబించుటయేని యుక్తము. “అలరుబోడిత్యాదు లుపమానపూర్వపద కర్తృధారయంబులు. ఇటఁ బోడి పరంబగుచో నెల్లెడల నుప్పుగు. ఆదిపదంబుచే తియ్యఁబోడి - ననఁబోడి - విరిఁబోడి - ఇగురుఁబోడి - చిగురుఁ బోడి - తలిరుఁబోడి - పువ్వుఁబోడి - పూవుఁబోడి. పూజోడి యిత్యాదులు గ్రాహ్యంబులు - (అలరు+పోడి) దీనికిఁబువ్వువలె మనోజ్ఞురాలైనదని యర్థము. ఇట్లంతట నెఱుంగవలయు. ఉదా:—మ - చిగురుంబోడి యెఱుంగుదే యదుపతి స్త్రీ లెవ్వరే నిందు లే! రుగదా (కళా. ౩ ఆ.) కా..... ద్రోవదన్ | తీయంబోడి వరింపఁగా వసుధకేతేజూచు నాదిత్యులో! (పాంచా. ౩ ఆ.) వేల్పుం బువ్వుంబోండ్లు (య. ౧ ఆ.) క. యావనము కలిగినప్పుడ | పూవుంబోడి దులకుఁ బతుల భోగంబులుగా | క..... (కళా. ౪ ఆ. మొ.)” (ప్రాథ. సమా. ౧౯ సూ.) ఇట్టిప్రయోగములందు ‘బోడి’ శబ్దము పరమైనను ద్రుతాగమము రాఁగా - బా - సంధి - ౧౯ సూత్ర ముచొప్పునఁ బూర్ణ బిందుస్థితి సుఘటమై కాఁగలదు. ఖండబిందుస్థితిని నిర్వహించు నాధారము లెవ్వియు లేవు. పూర్ణబిందు స్థితికినైతము భారతాది ప్రాచీన ప్రయోగములు లభింపలేదు. నైషధ వసుచరిత్రాది కావ్యముల ప్రయోగములు

మఱికొన్ని యుదాహరింపఁబడుదున్నవి. మ. ఆలకుంబోడి.....నీకాకాస్య
ముంబోలఁగా | వలదా యీశశికిన్ (నైష. ౮ ఆ. ౧౩౫. సూ. రా. సి.) మ.....
...ఆచిగురుటాసుంబోడి నీకే తగున్ (వసు. ౨. ఆ. ౫౨) కా. పూవుబోడిసుఖాశు
బింబసుషమా పూర్ణాభిషేక.....(వసు. 3 ఆ.)

ద్వంద్వసమాసము

ద్వంద్వః కేహంచి దిప్తః స్వాత్ | త్వాన్తశ్చేన కుత్ర చిత్ |

(విశ్వ. హలం.- ౧౮ కారి. అహో. ౪౩౫ పు.)

పరుషాణాం గసడదవాః స్యుః పదాద్ ద్వంద్వే (ఆం.

చిం. సంధి. ౧౦ కారి. ఆహో. ౨౨౨ పుట)

ఉర్ ద్వంద్వే రః (ఆం. చిం. అజం. ౧౬ కారి. అహో.

నన్నయా. 3౨౪ పుట.)

౨౮౬. విషయము. ఆనజః స్వా దృతో ద్వంద్వే | రేఫ శ్చౌరికవే ర్తతే

(విశ్వ. అజం. ౪౭ కారి. అహో. 3౨౪ పు.)

ద్వంద్వేతు స్త్రీవ దిప్తం స్వాత్ | భవే ద్రూపం మునా

పిచ (విశ్వ. అజం. ౮౫ కారి. అహో. 3౬౫ పు)

అశ్యత్రాపి క్వచి ద్భవేత్ (విశ్వ. హలం. ౧౭ కారి.

అహో. ౪౩౧ పు.)

కల్పతరువు. ౨౮౬ విషః—సంస్కృతమందువలెనె (౨౬౮ I విష. ౨౬౮
VII విష.) యచ్చ తెల్లనందును ‘చార్థమున నితరేతరయోగ ద్వంద్వమును-సమా
హారద్వంద్వమును నగును. తెల్లు విగ్రహమున చ శబ్దార్థముగ ‘సు’ శబ్దము నిలిచి
సమాసమున లోపించును - సాధారణముగా ద్వంద్వమునఁ బూర్వపద మాచ్చిక
స్త్రీసమపదము నుత్తరపద మాచ్చిక మాత్రమును నై యుండును. సాధ్యసాంస్కృ
తిక ద్వంద్వమును మిశ్రద్వంద్వమును నుండనేరవు. ఇతరేతర ‘యోగద్వంద్వమున
సమాసఘటిత పదార్థముల సంఖ్యనుబట్టి వచనము నిల్పు ననఁగా బహువచనాంతమే
యగును - సమాహారద్వంద్వ మేకవచనాంతమే యగును - ఉదాః—తల్లియుఁ
దండ్రీయును (వచ్చిరి)=తల్లిదండ్రులు (వచ్చిరి), కూడును జీరలు ననువాని సమాహా
రము = కూడునీర. “తన కూడు నీరకై కాంచన మడిగి ఇత్యాదయ స్తీక్తయశ్యాది
కవిప్రయోగా స్సాధవః” (అహో. ౪౩౨ పు.) సమాహార మనఁగా సమాహము
లింపున సమాహారద్వంద్వ మేకవచనాంతమే యగును, ద్వంద్వఘటితపదములు భిన్న
గాగకములై యొనను నుత్తరపదలింగమే సమాసమున కగును - ద్వంద్వఘటితపదముల

1242 వచ్చురాములు-మున్నగుభావద్వంద్వములు సాధువులు [౨౮౬. వి. కల్ప.]

పాగ్లాపర్యము సంస్కృతమందువలె నచ్చతెల్లునందును గ్రహింపనగును. (౨౬౮ VII విష.) ఏకశేషవృత్తియు సంస్కృతమందువలెనే తెల్లున నూహింపనగును (౨౬౮ IX విష.) ఉదా:—తల్లియు+తల్లియు=తల్లులు-ఇట “తల్లిదల్లు” లనరాదు. సమాహారద్వంద్వమును సంయతము సాధారణముగ సంస్కృతమార్గముననే యెన్ను నది (౨౬౮ VIII విష.)

ద్వంద్వః కేహంచి దిత్వాది:—త్వాద్యశబ్దేన=భావాద్యక కృదంత శబ్దములతో (ఏకవచన మవివక్షితము - లేదా “త్వాద్యశబ్దేన” అనుపాత మంగీకరింపనగును.)

ఘటితమగు ద్వంద్వసమాసము, కేహంచిద్విష్టః స్యాత్ = కొందఱు సమ్యతమై యుండును. త్వప్రత్యయము భావాద్యకతద్ధితముగాన నిట “త్వాద్యశబ్దము” భావాద్య మాత్రపరము. లేదా కవిశిరోభూషణములొని “త్వాద్యశబ్దేన” అనుపాతమున యంగీకరించినను నవ్యయములగు క్వత్తులు భావాద్యకములైన “త్వాద్యశబ్దేన” అనుదానికి భావాద్యకశబ్దముతో నని యర్థము నెన్ననగును. (చూ. ౩౦౯ విష.) “టవర్ణకః క్రియాన్తే స్యాద్ | భావార్థే సాసమాసయోః” అని ముందువచింపఁ బడును. ఉదా:—ఆటపాటలు - వ్రాతకోతలు - రాకపోకలు - వచ్చురాములు- (ఇట్టిచోటులందుఁ బూర్వపదాంత్యచ్చలోపము గల్గనని వ్యాఖ్యానించునది) వచ్చుటయు రామియు. ఔగాములు (ఔటు+కామియు) విని వినములు (విని కియు+వినమియు) మొ. ఈ తుది యుదాహృతులందవలెనే యుత్తరపదము వ్యతిరేకభావాద్యకముగనే యుండెడి భావాద్యక ద్వంద్వరూప మిక్రిందిరీతిని ద్రిలింగ లక్షణశేషమున సూత్రింపఁబడెను - “భావద్వంద్వంబునం దొలిపదంబు టవర్ణకంబు నకు లోపంబగు. టవర్ణకం బిటఁ గృత్ప్రత్యయంబున కుపలక్షణంబు. ఉదా:— ఔగాములు (ఔటు+కామి) (పర. ౩ ఆ.) చెల్లుచెల్లములు (చెల్లుట+చెల్లిమి) (వేం. పంచ. ౧ ఆ.) వచ్చురాములు - (వచ్చుట+రామి) (సాండు. ౪ ఆ.) వినివినములు (వినికి+వినమి) (సా. ౨ ఆ.) (వినికి = వినుట).” (ప్రాథ. సమా. ౩౧ సూ.) కవిశిరోభూషణమునఁ బ్రకృతాధర్వణకారిక యిక్రిందిరీతి నుదాహరింపఁబడి యున్నది. “వచ్చిరాములు - చేసిచేయములు - చొచ్చిచొరములు - ఇత్యాదావపి ద్వంద్వ సమాసః సాధురేవ. ద్వంద్వః కేహంచి ద్విష్టః స్యాత్ త్వాద్యశబ్దేన కుత్రచిత్. ఇత్యాధర్వణవచనాత్. వచ్చిరాని కుచంబులు ఇత్యాదౌ త్వాద్యపదస్య భిన్నత్వమేవ. వచ్చిరానికుచంబులు ఇతి ద్విప్రయోగస్తు న సామాజికః” (ఆహా. ౪౩౫ పుట.) పై యహోబలోదాహృతులలో ద్వంద్వఘటితపదార్థముల కేక క్రియాన్వయముగాని పరస్పరసాహిత్యరూపమగు నేకాధిభావరూపసామర్థ్యముగాని లేకుండుటంజేసి యట్టి

యెడల ద్వంద్వసమాసము దుర్లుటమై యున్నది. “హరిహరావిత్కాది దశాక్షేతుః
 స్ఫురసాహిత్య మేవాస్వియః (20 I విష.)” “పరస్పరావేక్షితానాం సముదితాః మే
 కస్తిన్ క్రియాపదేన్వయో యత్రతత్రేతరతరయోగః-పరస్పరసాహచర్యం, చాక్షః,
 ప్రత్యేతవ్య ఇత్యర్థః, యథా ధవశ్చ ఖదిరశ్చ ధవఖదిరావితీ-అత్ర పరస్పర సాహిత్య
 సూచనాయ చ కారద్యయప్రయోగః” (20 VII విష.) అను నిట్టి ద్వంద్వ
 సమాసలక్షణములు పయి యహోబలపతి యిచ్చిన “వచ్చిరాములు-చేసిచేయములు
 చొచ్చుచొరములు” మున్నగువానియం దెంతమాత్రమును లేవు. వీనియందు
 సమాసమునకు విషయముకానట్టి వ్యవేక్షాలక్షణసామర్థ్యమే చూపట్టుచుండుటం
 జేసి “వచ్చిరాని కుచంబులు ఇత్యాదౌ క్షార్థపదస్య భిన్నత్వమేవ” (అహో. ౪౩౫
 పు.) అనురీతి నవి వాక్యగతములగు భిన్నపదములుగ “వచ్చియురామి” అనురీతిని
 బ్రయోగింపఁదగినవె యననగును, లేదా వానియెడల “వచ్చురాములు (వచ్చు
 టయు+రామియు) చేయుచేయములు (చేయుటయు+చేయమియు) చొచ్చుచొర
 ములు” (చొచ్చుటయు+చొరమియు.)” అనురీతిని నిల్పనగును. అర్వాచీను
 లగు కవిజనమండనకారాదులెల్ల నీయహోబలపతిమార్గమునె యనుసరించిరి.
 “ఏకథాతునిష్పన్నములైన క్షార్థకవ్యతిరేక భావార్థకములు ద్వంద్వ మగును.
 ఉదా:—చేసిచేయములు - విహళమునుట భిన్నథాతునిష్పన్నములు ద్వంద్వము
 క్వాచిత్కమునుటకు - ఇచ్చిపుచ్చుకొనుటలు - మొ.” (ఆం. భా. అ. సమా. 20
 సూ.) ఇట్టిసమాసములు శాస్త్రవిరుద్ధములగుటచే నగ్రహ్యములు - గాణపతవివ
 రణకర్త క్షార్థమునకేట ప్రత్యయంతార్థమును జెప్పచు నీ క్రిందిరీతిని వివరించెను.
 “శోభిల్లు నొక్కెడఁ గలిపి | యాభీష్టంబగుచు ద్వంద్వ ముక్ష్వార్థముతో.” (నా.రా.
 32౨ కారి. 30 పద్య-సమా.) “ఉదా:—వచ్చి రాములు(వచ్చుటరాకపోవుట)
 చేసి చేయములు - చొచ్చుచొరములు - ఇచ్చిపుచ్చుకొనుటలు - చెల్లిచెల్లములు -
 వినివిగములు - మొ. ఈ యుదాహరణములందు వచ్చి ప్రభృతుల క్షార్థక ప్రత్య
 యము భావార్థకము.” (గాణ.) అవ్యయములగు కృత్తులు భావార్థకములనుటలో
 విరోధము లేకున్నను ‘ఇచ్చి’ మున్నగువానికి ‘ఇచ్చుట’ అను ‘ట’ ప్రత్య
 యంతార్థము కవిప్రయోగములం దెచ్చుటను నప్రసిద్ధమగుటంజేసి యిట్లు
 క్షార్థమును నిల్పి సమన్వయించుమార్గము గ్రహ్యము కానేరదు. (విస్తర I).

విస్తర. 1 2౦౬ విష:—“ఒకెడ ననుటచే విగాములని యుండఁదగదు.
 బేగాము లనురూపముండును - వచ్చిరాని కుచంబు లిత్యాదుల వచ్చి మొదలగునవి
 వ్యస్తములు - వచ్చిరాని కుచంబులను దీర్ఘరూపము ప్రామాణికముకాదని

గనడదవాః స్యు రిత్త్యాదికారిక ౭౯ విషయమున వ్యాఖ్యాతమయ్యెను. ఉదాః—తల్లిదండ్రులు - బొగాములు - “కొన్నియెడల ద్వంద్వంబునం బదంబు మీఁది చతపలకు సదవలుగానంబడవు” (ప్రాథ. సంధి. ౬ సూ.) (౭౯ I విష.) రాకపోకలు - అందచందములు - మొ. ఇట్టియెడలనున్న పదుషములనుగాని, వాని చోట రాదగిన గనడదవలనుగాని నిర్వహించు ప్రాసాదిగతప్రయోగములు లభింప లేదు. (౭౯ విష. ౭౯ I విష.)

ఉర్ ద్వద్వే ర ఇత్యాదిః—ద్వద్వే = ద్వద్వస్వమాసమునందు, ఉః = ఋకారమునకు, రః = రేఫాదేశము, వా = వికల్పముగా నగుచు. ఉదాః—మాత్రపితలు (మాతృ+పితృ.) ఈసూత్రమునర్థము నధర్వణుడు స్పష్టపఱచుచున్నాడు.

ఆనః స్యా దిత్త్యాది - ద్వద్వే = ఋదంతసర్వావయవ ద్వంద్వమునందు, ఋతః = పూర్వపవాంత్య ఋకారమున కాదేశముగా సంస్కృతవ్యాకరణములందు

యహోబలపతిప్రాసెను. పూర్వకపుల ప్రయోగములుగలవు. చ నియమిత దుందుభి ధ్వని వినీవినమిన్ బురిలోని నైనికల్ (జైమిని. ౪ ఆ. ౧౧౬ ౬.) దుర్భాషణముల్ వినీ విననీ భంగిన్ (శృం. నై. ౬ ఆ. 33.) సమిక్సమ్మక. (భారతాంతి. ౨ ఆ. 34౧ Edn. ౧౯౦౧.)” (గాణ. అంక పుట.) అని గాణపతేవివరణమున నవిదుర్భితముగ వ్రాయఁబడెను. చేసేచేయములు సాధువనుటకును ‘విగాములు’ అసాధువనుటకును బ్రమాణమేమో తెలియకున్నది. ‘వచ్చీరాని కుచంబులు’ అనుచో ‘వచ్చిన్ రాని కుచంబులు’ (వచ్చిన్ = వచియున్) అనియు, ‘వినీవినమిన్’ అనుచో ‘వినన్ విన మిన్’ (వినన్ = వనియున్ ౪౪ విష. ౪౪ I విష. చూ.) అనియు, ‘వినీవిననీ’ అనుచో ‘వినన్ వినన’ (వినన్ = వనియున్) అనియు ‘సమిక్సమ్మక’ అనుచో ‘సమిన్ సమ్మక’ (సమిన్ = సమియున్) అనియుఁ గవిప్రయుక్తిపాఠములనుటలోఁ బ్రతిబంధమేమో తెలియకున్నది. ఆఁడితలేఖకులయు ముద్రణసంస్కర్తలయు వ్యావహారికభాషా వాసనా ప్రక్షిప్తములను బ్రమాణీకరించుచుఁ బండితకవీంద్ర సమ్మత భాషాలక్షణముల నన్యథాకరించుట యుక్తమా? “క. నమ్మమి మృత్యువు పెద్దయు! నమ్మట యమృత్యువు వగుట నరకతిసమిక్సమ్మి! సమ్మక పనిగొనునది నిత్యమ్మును సూక్ష్మమతఁ దాను నరయఁగవలయున్. (శా.తి. ౨ ఆ. 34౧) అను పద్యమున ‘సమిక్సమ్మి’ అనుచోట “మిత్రున్ | సమిపనులుగొనునది అని పెక్కుప్రతులు” అనుచుఁ డిప్పణమున వ్రాయఁబడెనుగాని యీపాఠము ‘సమ్మట యమృత్యువు’ను దానికి విరుద్ధముగాన గ్రాహ్యముకాదు. “సమిన్ | సమ్మక పనిగొనునది (సమిన్ = సమియున్)” అను పాఠమే సుసంగతమై కవిప్రయుక్తమని విశ్వసించఁదగియున్నది.

విధింపఁబడిన, ఆనజః = ఆనజాదేశస్థానమున, రేఖః = రేఖాదేశము, శౌరిః
 వేర్వే తే = శౌరికవిమతయందనఁగా వైకల్పికత్వమున, స్వాత్ = అగును. ఉవాః—
 మాత్రపితలు . మాతాపితలు. (మాతృ+పితృ) సంస్కృతవ్యాకరణములం దా
 నజాదేశము నిత్యమగుటచేత “మాత్రపితలు” మున్నగు నానజాదేశము లేని
 రూపము లసాధువులు కావలసినచు నను సుద్దేశముతో నట్టివాని సాధుత్వమున
 కయి నన్నయాధర్వణు లిట్లు సూత్రించినది యెఱుంగునది. (విస్తర. II) రేఖాదేశ
 మానజ్ సమానస్థానికమని యధర్వణవివృతిః దాత్పర్యము.

సంస్కృతవ్యాకరణములం దానజాదేశవిషయమున నీక్రిందిరీతిని వ్రాయుఁ
 బడెను. “ఆనజ్ బుతో ద్వన్ద్వే. (ఉ 3-29.) విద్యాయోని సంబంధవాచికాం
 బుదంతానాం ద్వన్ద్వే ఆనజ్ స్వా దుత్తర పదే పరే. హోతాపోతారా. హోతృ
 పోతృ నేష్టోద్ధాతారః. (యజ్ఞమునందలి బుత్విజులు) మాతాపితరా. పుత్రేన్య
 తరస్వామ్. (౯౦౦ సూ.) (ఉ-3-29.) ఇత్యతో ఋజ్ఞాఃప్లుత్యా పుత్రే ఇత్య
 నువృత్తేః - పితృపుత్రై” (సి. కౌ. ౯౨౦ సూ.) దీని బాలయనోరమావ్యాఖ్య.
 “బుదంతానామితి.....బుదంత సర్వావయవకానా మిత్యర్థః.....హోతృపో
 త్రితిః—అత్ర హోతృశబ్దస్య పోతృశబ్దస్యచ నానజ్. నేష్టుశబ్దేన వ్యవధానాత్.
 ఉత్తరపద పరకత్వభావాత్. తథాచ నేష్టుశబ్దస్యైవ వానజ్. ఉత్తరపదేన తు
 న పూర్వోద మాక్షిప్యతే, సమర్థసూత్ర నేష్టుశబ్దస్యానజ్ దర్శనాత్. (విస్తర. III)
 అథ యోనిసంబంధ ముదాహరతి, మాతాపితరామితి, పితృపితామహః ఇత్యాదౌతు
 నానజ్, బుదంతసర్వావయవక త్యాభావా దితిభావః.” (సి. కౌ. ౯౨౦ సూ.

విస్తర. II 296 వివ. ‘మాతరపితలు’ అనియుఁ బర్యాయరూపము గలదు.
 ‘మాతరపితరా వ్రదీచామ్ (ఉ-3-32) (సి. కౌ. ౯౨౯ సూ.) చ, వరములు గన్న
 మోదమున వచ్చి కుమారయుగంబు మున్ను మా । తర పితృవందనంబును బదం
 పడి.....(ఉ. వారి. ౪ ఆ. ౧2.) ఏకశేషవృత్తిపక్షమున ‘పితలు’ అనియు
 నానజాదేశపక్షమునందు ‘మాతాపితలు’ అనియు రూపములు గలవు.

విస్తర. III 296 వివ. —“హోతృపోతృనేష్టోద్ధాతారః. తస్మిన్ శీఘ్ర్యన్తి.
 హోతాపోతానేష్టోద్ధాతార ఇతి (ఇత్యేవ) ప్రాప్నోతి” (సమర్థసూత్రమహా
 భాష్యము 2-౧-౧.) దీని కైయటముః—“యదా బహునాం సమాన స్తవా
 సర్వాన్తే ఉత్తరపదే పరత ఏకస్యై వానజ్ భవిష్యతి. ద్వయో ర్వయోస్తు
 సమానే క్రియమాణే ఏకం (నాల్గవదానిని) వర్జయిత్వా సర్వేషా మానజా
 భాష్యమ్.”

వ్యాఖ్య.) ద్వంద్వఘటితపదములు రెండును ఋదంతములై యుండగా నారెండి టికిని వివ్యాసంబధముగాని యోనిసంబధముగాని వెలయుచుండగా నట్టి ఋద వ్రోత్తరపద పరకత్వమున ఋద స్తపూర్వపదీ భూత శబ్దముతుది ఋకారము స్థానమున నానజాదేశము నిత్యముగా నగును. అట్టి యానజు స్థానమున వైకల్పికముగా రేఫా దేశము తెల్లనఁ గల్గునని వైయధర్వణవచనమునకు భావము. ఇట్టి యేర్పాటుచేత గీ. మాత్రపితలను సేమించు పాత్రుడితఁడు" (కల్పితగీతిచరణము) మున్నగుచోటు లందుఁ బ్రయోగబాధ తొలఁగునని నన్నయాధర్వణులు పయిరితని సంస్కృతవ్యాక రణవిధిని సవరించిరి. ఇట్లు సవరింపనిచో "మాతాపితలు" అనియే నిత్యమగు నానజాదేశరూపము గల్గి ప్రయోగబాధ గల్గునని గ్రహింపవలయును.

అహోబలపండితుఁడును జాలవఱ కీమార్గముననె వ్రాసెను. "ఋకారాంత ద్వంద్వే పూర్వపదసంబంధీ యో ఋకారః తస్య స్థానే యః స్వాత్. మాత్రపితృబుద్ధి వై దేహపుత్రః దలతు ఇత్యాది (విస్తర IV). క్వచిద్ గ్రహణ సోభయ త్రాన్వయే ('ఉర్ ద్వంద్వే రః క్వచిద్గకారోవః' అనుచోటి క్వచి చ్చబ్దమున కని భావము) మాతా పితృబుద్ధి సీత మదిలో నెంతున్. ఇత్యాదిరూపాంతరం సిద్ధతి. ఆనజః స్వా ద్యతో ద్వంద్వే । రేఫ శ్శోకికపేర్తతే. ఇతివదద్వి రధర్వణాచాన్వై రన్వైకమత్యంప సిద్ధతితి జ్ఞేయమ్. ఆనజ్ బుతో ద్వంద్వే ఇతిసూత్రే ఉత్తరపదేన పూర్వపదం నాఽప్యతే. ఇతి మధ్యమపద స్వాస్వాన్జ్. తేన హోతాపోతానే ష్టోద్ధాతార ఇతి భాష్యకై యటాదౌ స్థితమ్. తత్రాపి రేఫప్రయోగే హోత్ర పాత్ర నష్టోద్ధాత లితి రూపం జ్ఞేయమ్. ఉత్రియవంశ్యులై జగతి నిత్యాదిపర్వ పద్యై చతుర్థపాదే మాం ధాతృపదస్య సంయుతాసంయుత ప్రాసత్వేన ఋకారాంతత్వమేవ. స స రేఫత్వమితిజ్ఞే యమ్. పితాపుత్రా విత్యత్రాపి రేఫే పిత్రపుత్రులు ఇత్యపి రూపం సమంజస మేవ" (అహో. 3౨౪-3౨౫ పు.)

ఈకవిశిరోభూషణచర్యయందుఁ గొన్ని విమర్శనీయాంశములు గలవు. "ఆనజ్ బుతో ద్వంద్వే ఇతిసూత్రే ఉత్తరపదేన పూర్వపదం నాఽప్యతే ఇతి మధ్యమపదస్వా

విస్తర. IV ౨౦౬ వివః—పుత్రశబ్ద మేకతకారకమును సాధువగుటచేత "మాత్రపితృబుద్ధి వై దేహపుత్రః దలతు" అనుచో ప్రాసము నిర్బాధము. "పుత్ర (త్ర) పు. పుతి స్త్రాయతే (పుత్ + త్రై + క) పున్నామ్నా నరకా ద్యస్తా । త్పితరం త్రాయతే సుతః.....పూ + క్త్ర - హస్తశ్చ....." (శబ్దస్తా.) "పుత్ర, (త్ర) పు.....పునాతి పిత్రాదీనీతి. (పూ + క్త్ర) 'పవోహస్తశ్చ' (ఉణాది. ౪ అ. ౧౬౪.) ఇతిక్తక, ధాతో హస్తత్వంచ." (శబ్దకల్పద్రుమశాశము).

నజ్జ" అను నొకటి పర్యవసాది యహోబలమతి 'హోతాచ+పోతాచ+నేస్తాచ+ ఉద్ధాతాచ' అనెడి బహుపదద్వంద్వవిగ్రహము నాశ్రయించె ననుట స్పష్టము. కా నట్టియొకటి 'హోతృపోతృనేష్టోద్ధాతారః' అనుసమాసరూపమే సిద్ధించునుగాని యీ క్రింద వివరింపబోవు ద్వంద్వద్వయగర్భ ద్వీపద ద్వంద్వవిగ్రహమును సిద్ధింపవలసిన 'హోతాపోతానేష్టోద్ధాతారః' అను సమాసరూపము సిద్ధింపనేరదు. కానఁ బలు కవిశిరోభూషణపంక్తులు ప్రామాదికములని తోచుచున్నది.

పాణినీయులమతమున నానన్జు బహుపదద్వంద్వమున మొదటిపదములకు రాకుండుటయు మూడవపదమునకు మాత్రము వచ్చుటయు (హోతృపోతృ నేష్టోద్ధాతారః) బహునుదాహరించిన కౌముదీ బాలమనోరమా గ్రంథములనుబట్టి విశేషమగుచున్నను ద్వంద్వద్వయగర్భ ద్వీపద ద్వంద్వ విగ్రహక స్థలమున సమాసము లోని మూడవపదములకును నట్టియానన్జువచ్చుట సమ్మతమయియున్నది. "అనేకోక్తేః హోతృపోతృనేష్టోద్ధాతారః. ద్వయో ద్వయో ద్వంద్వం కృత్వా పునర్ద్వంద్వేతు హోతాపోతానేష్టోద్ధాతారః" (సి.కా. "చార్థే ద్వంద్వః (౨-౨-౨౯)" అను ౯౦౧ సూత్రపు వివరణము.) దీని బాలమనోరమా వ్యాఖ్యః— "అనేకోక్తే రితి..... హోతాచ పోతాచ నేస్తాచ ఉద్ధాతాచ ఇతివిగ్రహే బహురామపి ద్వంద్వ మనేక గ్రహణ మితిభావః. అనన్జతో ద్వంద్వే ఇతి నేష్టృశబ్దస్యైవ ఉత్తరపదపరకత్వాత్ 'అనజ్' నతు హోతృపోతృశబ్దయోరపి, ఉత్తరపదస్య మధ్యమపద వ్యవహితత్వేన హోతృపోతృశబ్దయో రుత్తరపదపరకత్వాభావాత్. ననుత్సా హోతా పోతానేష్టో ద్ధాతారః ఇతి కథ మిత్యత ఆహ, ద్వయోరితి:—హోతాచ పోతాచేతి ద్వయో ద్వంద్వః, హోతృశబ్దస్యానజ్. తతశ్చ. నేస్తాచ ఉద్ధాతాచేతి ద్వయో ద్వంద్వః. నేష్టృశబ్దస్య అనజ్, తతః హోతాపోతారాచ నేష్టోద్ధాతారాచేతి ద్వంద్వద్వయగర్భో ద్వంద్వః. తత్ర నేష్టోద్ధాతృశబ్దే ఉత్తరపదే హోతాపోతృశబ్దస్య అనజిత్యర్థః. అనజీ జకార ఇతి. జిత్యైవ దంతాదేశః. అకార ఉచ్చారణార్థః. అస్త్యర్థినిం విభక్తి మాశ్రిత్య పదత్వా న్నస్య లోపః" (బాలమ. సి.కా. ౯౦౧ సూ). (విస్తర V.)

విస్తర V ౨౮౬ విషయము:—పయిసందర్భమునుబట్టి బహుపదద్వంద్వ సమాస మధ్యమున నొక్కఋదంతపద మున్నను నట్టి ఋకారమునకు రేఫాదేశ మగు ననుచుఁ గవిసంశయవిచ్ఛేదమున నడిదము సూరకవి వ్రాయుట మిక్కిలి పొరపాటుచు టకు సందియము లేదు. ఇట్టి యపమార్గమునే గుప్తార్థప్రకాశికా కర్తయు ననుసరించెను - ఇందలి ప్రమాదముల నిటఁ జూపుచున్నాను.

తే.గీ. ధర ఋకారంత శబ్దంబు ద్వంద్వ మైన | రేఫమగుచుఁ బ్రవ ర్తిల్లు దృఢ ముగాను | పత్రివరహయ వాగ్వధూనేత్రముఖసు | రాభినందితపాదాబ్జ యన్నయట్లు.

(ప్రప్రిచరహయః = గరువాహనః + వాగ్వధూనేతా (తృ = బ్రహ్మ). ప్రయోగము. ఆదిపర్వము. నన్నయభట్టు. ఉ. త్పత్రియచంశ్యులై ధరణి గానఁగఁ బుట్టినవారు బ్రాహ్మణాః । త్పత్రియవైశ్యకూద్రు లనఁగా నుతికెక్కిన నాలుగుజాతులన్ స్వచా । రిత్రము దచ్చకుండఁగఁ బరిక్షితు కాచినయట్లు రామమాం । ధాత్రరఘుక్షీతీశులు ముదంబునఁ గాచిరె యేయుగంబులన్ (ఆది. ౨ ఆ. ౧౭౭) (కవినం ౧ తరం-౧౩౨. ౧౩౩ ప.). ఇట్టితఁ డీరేఫాదేశమును నిత్యముగా విధించెను. ఈపక్షమునఁ బైకల్ప తరువులో నుదాహరింపఁబడిన ప్రయోగములెల్లఁ బ్రతిఘటించుచున్నవి. పై నన్నయ ప్రయోగ మహోబల పండితుఁడు వ్రాసినట్లు సంయుతాసంయుత ప్రాసముచే సమర్థిత మగుచుండఁగా నట్టి యలక్ష్యమును మూలముగాఁగొని పై నన్నయాది ప్రయోగ ములకును నన్నయాధర్వణ వచనములకును విలక్షణముగా సూరకవి యిట్లు లక్షణ సృష్టి చేయుట కేవలము పొరపాటు (చూడు. ౧౯౨౦ శ్రీ. శ. రాద్రిసంవత్సర జ్యైష్ఠమాషాధమాస సాహిత్యపరిషత్పత్రికలోని నారచించిన “ఆంధ్రచ్ఛందస్సు” అను వ్యాసము).

ఇట్టిసూరకవి యపసీద్ధాంతమును రాధాంతీకరించుచు బాలవ్యాకరణగుప్తార్థ ప్రకాశికాకర్త యీక్రిందిరీతి నసంగతముగ వ్రాసెను. త్పత్రియచంశ్యులై యను పద్యమునందలి ప్రాసములో ‘త్రి’ అనునది ద్వితీయకారకమును నిశ్చయముతో గుప్తార్థ ప్రకాశికాకర్త యీక్రిందిరీతి నందు సంయుతా సంయుతప్రాస మనుట సరికాదని చర్చించెను. “ఆ.వె. క్రింద జడ్డలును బిటుంద బిందువులును । నూఁది ప్రాసములకు నుండేనేని । హ్రస్వ మొకటి నిడుదయక్కరం బొక్కటి । వానిమొదల నిలుపవచ్చు నెందు. (అప్పక. ౩ ఆ. ౨౮౪) అను లక్షణపద్యము ననుసరించి.....త్పత్రియ ఇత్యాదులందు హ్రస్వపూర్వకమైన సంయుక్తతకార ప్రాసంబునకు ‘మాంధాత్య’అను నాల్గవపాదమందు సంయుక్తము కాని కేవల తకారప్రాసంబు దీర్ఘపూర్వకంబై ప్రతి భటంబుగా నెట్టు లుండఁజాలును?.....” (బా.గు.ప్ర.ప్రకీర్ణ.౪౯౭ పు. ద్వి. ము.) ఈ గుప్తార్థప్రకాశికాచర్చ కేవలము నవిమర్శమూలకము. ప్రాసపూర్వార్థక మొకయొడ గురువైనచోఁ దక్కినపాదంబులందును గురువే కావలయుననియు నొక యొడ లఘువైనచోఁ దక్కినచోట్లను లఘువే కావలయు ననియును సిద్ధాంతము. ఈసిద్ధాంతపునివరణమే పై నివ్రాసిన “క్రింద జడ్డలు” అను పద్యము. క. గురులఘు వులలో నెయ్యది । మురహర తొలిచరణమునకు మొదల నిలుచు ని । ధర నాపై నిడు ప్రాసా । తరముల పూర్వమున నదియ కదియంప నగున్ । (అప్పక - ౩ ఆ. ౨౮౨ ప.) దీని మూలమే యనఁదగు ననంతని లక్షణము. క.ఆదిని గురులఘువులలో । నేది నిలిచె

నదియొ మొదల నీడి పాదములు | త్పాదింపవలయు నుపజా | త్యాదుల మిశ్రములు
 దక్క సంబుజనాభా (ఛందోద. ౧ ఆ. 3౦). ఇట్లుగుటచేత “శ్చ త్రియశ్చబ్దమై...
” అను నన్నయపద్యము సంయుతాసంయుత ప్రాసమునకు లక్ష్యమగుటలొ
 విరోధమేమియు లేదు. కావుననే యీనన్నయపద్యమునఁ బ్రాసభంగము లేకుండు
 టకై “మాంధాత్రఘటితీశులు” అను రేఫాదేశపాతము సంగీకరించి శ్చ త్రియ
 శబ్దము ద్వితీయకారకమగుటచేఁ బ్రాసములందు ద్విత్యావృత్త్యనావశ్యకతా సిద్ధాంత
 మును నెలకొల్పక తీరదనెడి గుప్తార్థప్రకాశికా వాదమునకుఁ బ్రతిఁబడి లేకున్నది.
 (బా. గు. ప్ర. ప్రకీర్ణ. ౪౯౭ పు. ద్వి. ము.) “శ్చతం నాశం శత్రుణాం రాలి దదా
 తీతి శత్రుమ్ = (శత్రులకు నాశమును గలిగించువాఁడు.) శ్చత్ + రా + క = శ్చత్ర”
 అను ప్రక్రియచొప్పున నేతకారక శ్చత్రశబ్దమును సాధింపవగును. (రా = దానే -
 గ్రహణేచ - అదాది... శబ్దస్తో). సర్వశబ్దసంబోధినీ శబ్దరత్నాకరాది కోశములలో
 శ్చత్రశబ్ద మేకతకారకముగానే చూపఁబడినది. అట్లయినను శ్చత్రశబ్దము ద్వితీయకారక
 మని ప్రామాణికులు తలంచుచున్నారు. ‘శ్చత్ - పు. (క్షణ క్షిప్. శ్చత్) తత ప్రాయతే
 (శ్చత్ + త్రై + క) శ్చత్రః. శ్చతా త్కిల త్రాయత ఇత్యుదగ్రః | శ్చత్రస్య శబ్దో భువ
 నేషు యాథః, ఇతిరఘుః” (శబ్దస్తో). ఇట్లు శ్చత్రశబ్దము ద్వితీయకారకమే యన్న పక్షము
 నందును హలంతరసంయుక్తమగు ద్విత్యమునందలి యొకవల్లు లోపించు ననెడి (౧౯౯
 I విమ.) పద్ధతిచొప్పున ‘శ్చత్ర’ అను నేతకారకరూపము సాధువగుచున్నది.
 మఱియు ద్వంద్వసమాసఘటితముకాని మాంధాత్రశబ్దము సయితము ‘శ్చ త్రియ’
 శబ్దపుప్రాసమున నీక్రిందిరీతిని గవిప్రయోగదృష్ట మగుచుండుటచేత శ్చ త్రియశబ్ద మే
 కతకార మగుటయుఁ గవిసమ్మతమే యని నిశ్చితమగుచున్నది. గుప్తార్థప్రకాశికాసిద్ధాంత
 తమును నున్మూలిత మగుచున్నది. క. శ్చ త్రియధర్తంబున మాం | ధాత్యండు
 రాజ్యంబు నీతిఁ దగఁ బాలించెన్ | (నందిసింగన బలరామ విజయములోని దని లక్షణ
 చూడామణియను నామాంతరము గల రంగరాట్ ఛందమునఁ దృతీయాంకమున
 సంయుతా సంయుతప్రాససందర్భములో నుదాహరింపఁబడినది).

గుప్తార్థప్రకాశికాకర్త సమాసపరిచ్ఛేదమునందలి ప్రకృతసూత్రమునకు వ్యాఖ్య
 చేయునప్పటికి “శ్చ త్రియశ్చబ్దమై యనుభారతాదిపర్వపద్యపుఁ జతుర్థచరణమున
 ‘మాంధాత్ర’ ‘మాంధాత్ర’ అను రెండుపాతములు నుండవచ్చునను తలంపుతో
 నుండి యేవేవో యకాస్త్రీయవిషయములను (౨౦౧. ౨౦౨. ద్వి. ము.) వ్రాసెను.
 తర్వాత గ్రంథాంతమునఁ (౪౯౭. ౪౯౮. పు. ద్వి. ము.) బయిరితి నడిదము సూర
 కవిగారి “యడిదంబే బెడిదంబనుచు” నట్టి యపమార్థము ననుసరించి వ్రాసెను.

సమాజపరిచ్ఛేదమున నింకను ససేములగు యశాస్త్రీ ప్రసంగములు చేసెను. "ద్వంద్వేనై ర్వాణికే దీర్ఘ త్వరతోఽపి వికల్పతే" అనేది యొక యర్థం. నిరాధార కారికాశ్రయించి "దీర్ఘంబునకు కాశ వచ్చు ఋకారంబునకు రేఫాదేశ బుకలుగునని చెప్పబడుచేత 'మాత్రపిత్తబుద్ధి నంభోధి భుత్రిఁ గొలుతు' ఇత్యాదికవిప్రయోగంబులు సాధువులయ్యె. ప్రాస్తంబునకుఁ దరువాతవచ్చు ఋకారంబునకు నీసూత్రంబుచే రేఫాదేశంబుగలుగదు. అందున 'పితృపుత్రులు' అన్న యానజాదేశయుక్తరూపంబే సాధువగునుగాని "పితృపుత్రులు" అని రేఫాదేశసంయుక్తరూపంబు యశాస్త్రీయంబు కాదు.....కావుననే యీక్రిందిపద్యంబునఁ బితృశబ్దంబు రేఫాదేశాంతము కాలేదు. క. సామముల 'పితృపితౄమహానామంబుల....." (౨౨౧ పుట, బా. గు. ప్ర. ద్వి. ము.) అని యిట్లెన్నెన్నో యశాస్త్రీయ ప్రసంగములను నన్నయాధర్వణులకు సమ్యతములు కానివానిని బ్రసంగించెను. దీర్ఘము తర్వాత నున్నచో—'మాత్ర పితౄమహాలు'—అనునదిసముతము ఋకారాంతపదపరకము కాకున్ననుసాధువేయని కదా యీయన యభిప్రాయము. సందియ మీల? "కాస్త్రంబువమాంధాత్మి రఘుక్షితీశుల అన్నద్వంద్వంబులో రఘుక్షితీశశబ్దంబు సమాసచరమావయవంబు (కడపటిపదంబు) కాన దానికిఁ బూర్వంబునందున్న మాంధాత్మిశబ్దంబునకు రేఫాదేశంబు రావచ్చును....." అని కంఠోక్తముగనే వ్రాసిరి. (౨౨౨ పుట, బా. గు. ప్ర. ద్వి. ము.) ఇట్టి వింకను నిట ననేకములగు నన్నయాధర్వణసూత్ర విరుద్ధవిషయములు పెక్కు గలవు. విస్తరభీతిని జూపలేదు.

బా - సా - వే - వ్యాఖ్య (౧౯౩౨ క్రీ. శ. ముద్రితమైనది.) లో ౧౯౨౦ సంవత్సరపు (క్రీ.శ) రాద్రిసంవత్సర జ్యేష్ఠాషాఢమాస పరిషత్పత్రికలోఁ బ్రచురితమగు నా రచించిన "ఆంధ్రచ్చందస్సు" అనువ్యాసము ననుసరించి యీసందర్భము వ్రాయఁబడుటచే "కాన సిద్ధద్వంద్వమునం దానజాదేశమున కవకాశము తోఁచెడి స్థలములందలి ఋకారమునకు రేఫము వికల్పముగ నగునని సూత్రార్థము" (బా. సా. వే. ౩౫౩ పు.) అని యిట్లుగ నధర్వణసిద్ధాంతానుకూలముగ వ్రాయఁబడినను వ్యాఖ్యాత కానజ్ఞు వచ్చెడిస్థలము సరిగ బోధపడమింటేనీ కావలయును కొన్ని యశాస్త్రీయ ప్రసంగములను వ్రాయఁబడెను. "బహుపదద్వంద్వమునను బూర్వ పూర్వములగు ఋకారములకే రేఫంబగును....." (బా. సా. వే. ౩౫౩ పు.) అని వ్రాయఁబడెను. బహుపదద్వంద్వంబునఁ బూర్వపూర్వముల ఋకారమునకు రేఫాదేశముగాని యానజ్ఞుగాని రాదనుట యీవఱకు విశదీకరింపఁబడెను. ఈతఁడు గుప్తార్థప్రకాశికను విమర్శించుచు నీక్రిందిరీతిని వ్రాసెను. "మఱియుఁ

ఇంక నీవిషయమునఁ బ్రయోగవిమర్శము చేయవలసియున్నది. క.....
 నిజ మా । తా పితృ పక్షప్రబల భ । యావహుః డాస్తీకుఁడు.....(ఆచ. ౨౪.
 ౧౬౨.) క.....మాతాపితృ భా । వన నతఁడు వారిఁ బ్రోచిన.....(కాంతి. 3
 ౪౩౩.) పయి పాణినీయసిద్ధాంతముచొప్పునఁ బయిప్రయోగముల నొకరితని సమ
 ర్థించుకొననగును. తే-గీ. మాతృపితృహీన యైనను భ్రాతృరహిత । భావ మొందిన...
 (ఆచ. ౨౪. ౨౨౭.) ఇందుఁ బయిపద్ధతిచొప్పున “మాతాపితృహీన” అనినచో
 ఛందోభంగమగునుగాన. “గీ. మాతృపితృహీన యైనను భ్రాతృరహిత” అని యిట్లు
 రేఫాదేశపాఠము నంగీకరించి సుయుతాసుయుత ప్రాసమూలమున సాధుశ్చమును
 గల్పించుకొన నగును. ఈరీతినే యాక్రిందివానిని సమర్థించుకొనవచ్చును.
 తే-గీ. మాతృపితృదారపుత్రక భ్రాతృశత స । హస్తకంబులు.....(కాంతి. ౧
 ౪. ౨౧౮.) ఇందును “మాతృపితృదారపుత్రక భ్రాతృశత” అను పాఠము నంగీక
 రించి పయిరితని సమర్థించుకొనవచ్చును. క. మృతుఁడయ్యెను భ్రాతృపుత్రమిత్ర
 యుతముగన్. (స్త్రీ. ౨౪. ౧౩౭.) ఋకారాంతమునకు ఋదంతము పరమయ
 నను బుత్రశబ్దము పరమైనను ఆనజ్ఞుగాని రేఫాదేశముగాని రావచ్చుచుగాన నిట్టి
 యొడలసయితము “భ్రాతృపుత్ర” అనురీతని రేఫాదేశపాఠము నంగీకరించి సమ
 ర్థింపనగును. పయిదానిలోఁ గొన్ని ఋదంతస్వావయవ ద్వంద్వములుకాకున్నను
 మొదటి రెండిటికిని వేరుగ నొక ద్వంద్వమును దక్కినవానికి వేరుగ మఱొక
 ద్వంద్వమును నంగీకరించి యట్టి ద్వంద్వద్వయమునకును మరల ద్వంద్వమును
 ఘటించుటలోఁ బయిపాణినీయపద్ధతిచొప్పున విరోధము కల్గనేరదు. ఈరీతిని మొదటి
 నైసందర్భముంబట్టి గడపటిపదమునకు ముందున్న ఋకారాంతసంబంధమైన
 ఋకారమునకే యీరేఫాదేశ మనియు, ద్విగ్ధాకారాంతములుగా నుదాహరించిన
 ప్రయోగములెల్ల రేఫాదేశభావపక్షమున సంస్కృతవ్యాకృతి సిద్ధమగు నానజ్ఞా
 దేశముచే నైవసనియు నిరూపితశక్యమగుచుండ.....” (బా. సా. పే.
 ౩౪౪ పు.) ఈవ్రాత తాను విరుద్ధించుచున్న గుప్తార్థప్రకాశికవాదము నవగాహ
 నముచేసికొని వ్రాసినట్లు తోచదు. గుప్తార్థప్రకాశికాకర్త యుదాహరించిన
 “మాతృపితృగురులు”. మున్నగుచోటులందు రేఫాదేశము సయితము రాదని
 కదా యాతఁ డుదాహరించెను. ఇట్టిస్థలములకుఁ దానేమియు సమాధానము
 వ్రాయలేదే. “ద్విగ్ధాకారాంతములుగా నుదాహరించిన ప్రయోగములు” అని
 వ్రాసెను. అట్టిప్రయోగము నొక్కటిలేని గుప్తార్థప్రకాశికాకర్త యుదాహ
 రింపనేలేదు.

ఋదంత సర్వావయవద్వంద్యము తర్వాత నెట్టివానితో నెట్టిసమాసమునందినను ఊతిలేదుగదా.

ఇంక నీక్రింది ప్రయోగములు పయిరితిగ సయితము కుదురుపడకున్నవి. క...నె | మ్మది నట్లుగఁ దలఁపఁగవల | వదె పితృపుత్రాది బంధువర్గమునధిపా. (శాంతి. ౪ ఆ. ౧౦.) సీ. పితృకూతృహీననై యతి నైచ్యవృత్తి నే, నెబ్బింగి (కాశీ. ౫ ఆ. 3౧౧ ప.) వీనిలో మొదటిపద్యమున 'పితృపుత్రాది' అనియు రెండవపద్యమున 'పితృకూతృహీననై' అనియు సవరించినచో ఛందోభంగము వాటిల్లును, కాన నివి యానజ్ఞురాఁ దగిన స్థలములు గావని కవిబ్రహ్మ కవిసార్వభౌములు తలంచి రసకతీరదు. లేదా యీరెండు ప్రయోగములను నీక్రిందిరితిని బాణి నీయపద్ధతిని గుదురుపాటు చేయవచ్చునేమో? "ధర్మధర్మిణో రభేదః" అను చొప్పున "మాతుః పితృశ్చ హైనన్యం యస్సాస్సా" అను త్రిపదబహువ్రీహియందు "ద్యద్వ తత్పురుషయో రుత్తరపదే నిత్య సమాసవచనమ్" అను (సి. కా. తస్మిత్కాఠోత్తరపద సమాహారేచ (౨-౧-౫౧.) అను ౭౨౨ సూత్రముక్రింద) వార్తికముచొప్పున మాతృపితృశబ్దములకు నిత్యమగు ద్వంద్వసమాససంజ్ఞ (రుహో విభాష కపనాద) యున్నను నుత్తరపదపరకత్వాభావమున "ఆనజ్ఞు రానేరదు, కావున రేఫాదేశమును రాదు. ఇట్లే ఆనంద్ ఋతో ద్వంద్వే" అను సూత్రమునఁ బుత్రశబ్దరకత్వ ముపదే శింపఁబడఁలేదుగాన పుత్రశబ్దము ననువృత్తిచేసి వాక్యభేదమున నన్వయించుట చేత నట్టివిధి లక్ష్యానుసారముగ వర్తించునేకాని సార్వత్రికముకావేర దనెడి పాణినీయ పద్ధతిచొప్పున ననిత్యమగుటంకెనీ "పితృపుత్రాదిబంధువర్గము" అనుచోట "ఆనజ్ఞు" రాకున్న రాకపోవచ్చును, కాన రేఫాదేశము నట్టిదేయనవచ్చును. అనియారితిని సమర్థింపనగుననియు నాలోచింపనగును.

లేదా! యిట్టిమార్గములం దరుచిచేతనే కావలయు నీక్రిందిరితి నీయానజాదేశవిషయక పాణినీయ వ్యాఖ్యాతల మార్గములను శ్రీరామగంగాధర తక్కు వాగీశ భట్టాచార్యుండును నంగీరింపలేదు. "హోతాచ పోతాచ నేష్టాచ హోతృ పోతృ నేష్టారః. ఇత్యత్ర సప్యోత్. సే (సమాసే) సర్వాది దమ్ (ద = పద) ఆదిదమ్. సర్వాస్తద ముత్తరద మితి పూర్వాచార్యవ్యవస్థితమ్. అతః పోతృశబ్దేన వ్యవహిత త్వాత్. హోతృపోతృ నేష్టారశ్చ ఉద్దాతాచ తే హోతృ పోతృ నేష్టోద్దాతారః ఇత్యత్ర తుస్యోదేవ. సమస్తా సమస్త యోర్దయోః పునశ్చ ఇతి పూర్వోత్తర వ్యవస్థాయా అవిరుద్ధత్వాత్" (ముగ్ధ సమాస. 3౨౧ సూ. వ్యాఖ్య.) ఈమతమున "ఋకారాస్తద్వంద్వే పూర్వపదసంబంధీయో ఋకారః," అను నహోబల

[బా.సమా.2-౨౪సూ.] శ్రీరామతర్కవాగీశమతమునఁ బ్రయోగసమర్థము. 1253

పండితవ్యాఖ్య చొప్పున ఋదంతో త్రరపద పరకత్వమున సమాస పూర్వఃకీర్ణాత ఋదంతశబ్దమునకే యానజాదేశము వచ్చునని యంగీకరింప నగుటచేత “మాతృ పితృభావనే” త్యాది సమాస స్థలములందు మాతృశబ్దమే పూర్వఃకీర్ణమును భావనా శబ్దమే యుత్తరపదమును నగుటచేత నట్టియెడల నానజాదేశము రానేరదని సమాస పూర్వఃకీర్ణ త్రరపద వ్యవస్థచొప్పునఁ జెప్పవలసి యున్నది. ‘మాతాపితరౌ - పితౄపుత్రౌ’ మున్నగు ద్విపదద్వంద్వములందు మాతృమే యానజాదేశము వచ్చు ననియు నట్టిద్వంద్వము సమాసాంతర ప్రవిప్లయగునపు డానజాదేశము రానేర దనియు నీమతమున నేర్పడుచున్నది. ఈపక్షమునఁ బైదుదాహరించిన నన్నయ తిక్కన ప్రయోగములలో “నిజమాతాపితృపక్ష ప్రబలభ | యా పహుఁడు...” (ఆది. ౨ ఆ. ౧౬౨.) “క.....మాతాపితృ భా | వన నతఁడు వారిఁ బ్రోచిన...” (శాంతి. 3 ఆ. ౪33 ప.) అనుచోటులు దానజ్ఞుల కెట్లు ప్రసక్తియని శంకింప రాదు. ఆప్రయోగములలో నానజ్ఞు రాలేదనియు, నచటి ‘మాతా’ శబ్దమూకా రాంత స్త్రీలింగమనియు నీపక్షమున నెన్నవగును. “మాతా-స్త్రీ. (మా+అతచ్) జనన్యామ్, విశ్వేశ్వరీం విశ్వమాతా మితిదుర్గాస్తవః” (శబ్దస్తో), “మాతా - ఆ - స్త్రీ, జననీ, యథా - విశ్వేశ్వరీం విశ్వమాతాం | చణ్డికాం ప్రణమామ్యహమితి శివరహస్యే దుర్గాస్తవదర్శనాత్” (సర్వశబ్దపంఖోధిని) ఇట్లే యహోబలపండితీ యోదాహృతమగు ‘మాతాపితృబుద్ధి సీత మషిశోనెంతున్’ అనుప్రయోగము నందును నాకారాంత స్త్రీలింగ మాతాశబ్దమే ప్రయుక్తమయ్యెనని గ్రహింపవగును. ఇట్లే యందలి “మాతృపితృబుద్ధి వై దేహపుత్రీం దలంతు” అనుచోట సముతము “మాతృపితృబుద్ధి” అను పాతము నంగీకరించి సంయుతాసంయుత ప్రాసమున సమర్పించికొనవగును.

ద్వంద్వేతు స్త్రీనదిత్యాది:—ద్వంద్వేతు = వర్ణనిర్దేశవిషయమున, వర్ణములను బడములుగ నంగీకరించి ద్వంద్వసమాసము చేయునపుడు, స్త్రీనత్ - ఇష్టంస్యాత్ = ద్వంద్వసమాసాంతవర్ణము స్త్రీసమరూపముతో నిల్పుటయు సమ్యతమగును. అక్షరము లమహత్తులుగాన మువర్ణకాంతములు కావలసియున్నను స్త్రీసమరూపముతోఁ బ్రయోగింపఁబడుటయే తఱుచని తాత్పర్యము. క్వచిత్ = ఒకానొకప్పుడు - మునాపిచ రూపమ్ = మువర్ణకము తోడిరూపమును గన్నట్టును. ఉదా:—చజలు = చకార జకారములు = చాయును జాయును = చజములు. మొ. దీర్ఘః స్యాద్వర్ణ నిర్దేశ ఇత్యాదికారికలపరిశిష్టము. (౨౯ I విష.) ప్రయోగములు:—క.ధర జజలను నీరెండ | క్షరములు..... | మరలజలవములను నే న | క్షరములు.....

(కవిజ. సంజ్ఞాధి. ౨౨ ప.) క. పోలంగ పుపుబుభులకు మూ | పోలికవడి. (కవిజ. సంజ్ఞాధి. ౨౩ ప.) క. అ ఆ లై బొలకు మఱి | ఇ ఈ లు ఋకారసహిత మె వలకు నా | ఉ ఊల్ దమలో నొడబడి | ఒ ఓ లకు షశ్యగున్ నయొన్నచరితా. (కవిజ. సంజ్ఞాధి. ౬౩ ప.) క. వలసినచో లశములు డళ | ములు మఱి ఋక్రావ వర్ణములు ప్రాసములై | (కవిజ. సంజ్ఞాధి. ౯౦ ప.) (ఇట్లు గణపకము లైన యక్షరముల ద్వంద్వమునందును స్త్రీ సమరూపములు మువర్ణ కాంతరూప ములును బ్రయోగదృష్టము లగుచున్నవి. ఉ. భానుసమాన విన భరనభారలగ్గి బులు గూడి, (కవిజ. వృత్తాధి. ౧౦౨ ప.) చ. నజభజాజలు రేఫముఁ గూర్చి సత్కవుల్. (అప్పక. ౪ ఆ. ౨౪౬.) పంచచామరము. కనద్యశా జరంబుతో జకారమున్ రజంబులున్ | జశన్ గకారయుక్తి బంచచామరంబగున్. (కవిజ. వృత్తాధి. ౮౨ ప.) 'ఆ.వి.బొలకు' మున్నగు ద్వంద్వములలోని, విసంధులు. 'అ.ఆలు' మున్నగుచోటులందలి పూర్వాక్షరగౌరవములు మున్నగునవి కేవలము వింత ప్రయోగములు.

అన్యత్రాపీత్యాది:—అన్యత్రాపి = సమాహార ద్విగుసమానేతరమగు సమా హారద్వంద్వసమాసమందును, క్వచిత్ = ఒకానొకప్పుడు, ఏకవచనము, భవేత్ = అగును. సమాహారద్వంద్వమున సంస్కృతపద్ధతి ననుసరించి ప్రాణితూర్యనేనాం గాదుల కేవలచన మెట్లును నగును. అదిగాక యితరస్థలములందును సమాహారద్వంద్వము న నేకత్వమగును. “అన్యత్రాపి క్వచి ద్భవే దిత్య నేన కాలు సేయి ఇత్యాదా వేకత్వ మితి జ్ఞేయమ్. వస్తువు ప్రాణ్యంగత్వే నై వాత్రైకత్వం సిద్ధమ్. (౨౬౮ VIII విష.) సూత్రాగమ్యేణాతు ‘తన కూడు సీరకై కాంచన మడిగి’ (శాంతి. ౩ ఆ. ౧౬౪) ఇత్యాదయ స్త్రీకయజ్వాది కవిప్రయోగా స్సాధవః.” (అహో. ౪౩౨ పుట.) సంస్కృత సమాహారద్వంద్వపద్ధతులు ౨౬౮ VIII విషయమున వివరింపబడెను. కాని యవి సాకల్యముగఁ దెలుగున నంగీకరింపబడలేదు. సంస్కృతమున ప్రాణ్యంగాదుల సమాహారద్వంద్వస్థలములం దితరేతరయోగ ద్వంద్వము వర్తిల్లదు. తెలుగున నట్లుకాదు. “ద్వంద్వం బప్రాణివాచక కృదంత శబ్ద ఘటితం షేకవచనాంతంబు నగు. ఉదా:—కూడు గుడ్డ, కూరగాయ (జై. ౪ ఆ.) దరిదాపు (భోజ. ౨ ఆ.) రేవగలు. (రామా. ౨ ఆ.) తామరందగులు. (హరి. ఉ. ౫ ఆ.) ను శబ్దంబుచే కూరగాయ లిత్యాదులు బహువచనాంతంబులును నగునని యెఱుంగవలయు” (ప్రాథ. సమా. ౩౦ సూ.). ప్రయోగములు సీ. కూడు కూరలు దొరకొల్పి, (శాంతి. ౩ ఆ. ౧౭౭.) “.....ఉ.....కూర

[బా. సమా. 2 సూ.] బాలచార్యశ్లోలోని ద్వంద్వరూపనిర్ణయములు. 10.

గాయలు | గోయచు..... (సన్ని. కు. సం. 1 ఆ. 11 ప.) (పూ. రా. ని.)
 సీ.....ఆ-వె.....కూరగాయలును వంటకట్టిచులును గడ్డి.....
 (ఉపో. 1 ఆ. 13 ప.) గీ. కూరగాయ కట్టియల్పి కొనుగడచే. (సూ. పూ.
 1 ఆ. 12 ప. సూ. రా. ని. కూరశబ్దమునొద్ద) “కాలునే మూడుతటియందు
 గడలవలయు” (కాశీఖండము. గా. 202 పట.) “కాలునేయ ఇవ్యాదావేకత్వమ్.”
 (ఆహా. 83.2.) కాలు+చేయ = కాలునేకులు. (బా. సంధి. 102 సూ.) సీ. ఆడ
 వులఁ గొండలఁ బడి యాబుబిడ్డ ప; టైటుఁగని వైరి థాత్రీశులందు. (నిర్వ. 1 ఆ.
 32 ప.) ఆ-వె. ఆబుబిడ్డ లేని యట్టి త్రిమృతియగు. (ఉపో. 1 ఆ. 1.) పయిని
 జూపిన ప్రయోగములనుబట్టి ప్రాణ్యంగాదులకే సమాహారద్వంద్వ మనెడి
 సంస్కృతవ్యాకరణ నియమమును చెలుంగున లేదని విశదమగుచున్నది. “గీ. అత్త
 మామ నాఁగ నాలు మగండనఁ | గొడుకుగోడలనఁగఁ గొఱచుచేయ (కొఱచు =
 నాకిటుదు. చేను=కిటుదు.) నాఁగ రేయి పగలు నాఁగ నిట్టి సమాస. ములురు గలుగుఁ
 గవులు జెలియవలయు”. (కావ్యాలం. 1 ఉల్లా. 1080 ప.) ఆ-వె. తల్లిదండ్రు
 లన్నదమ్ములు గూడ్డూర | లెబిమి నాలుబిడ్డ లెద్దుబండ్లు | బంటుజేడు లాటపాటలు
 నుభయప్ర | థానమునకు నివి యుదాహరణలు. (ఆ. భూ. 102 ప.)

ఆచ్ఛికశబ్దముతోడ స్త్రీసమంబు ప్రాయశఃకంబుగా ద్వంద్వంబుగా

బాలవ్యాకరణ ద్వంద్వంబు. 2.

వివరణము. అన్నదమ్ములు - తల్లిదండ్రులు - ఊరువల్లెలు - ఆలు
 202 I విషయము. మగలు. మగఁడును+బిడ్డలును, పల్లమును+కల్లె
 మును, ఇత్యాదులు సమసంపదని యీ నియమంబున
 నెఱుంగునది.

సంజీవని. 202 I విషయము:—‘ఆచ్ఛికంబుతోడ’ అను తృతీయాంతప్రయోగమునంజేసి ద్వంద్వమున నుత్తరపద మాచ్ఛికమాత్రమయినం. జాలుననియు ‘స్త్రీసమంబు’ అను ప్రథమాంతప్రయోగమునంజేసి ద్వంద్వమున మొదటిపదము స్త్రీసమమగు నాచ్ఛికమే కావలయుననియు స్పష్టపడుచున్నది. ఇట్టి లక్షణములుగల యాచ్ఛికద్వంద్వసమాసమును సిద్ధద్వంద్వసమాసము స్వయము సాధువులనియుఁ దద్భిన్నములు సాధువులుకావనియుఁ దాత్పర్యము. ఈవిషయమునె “మగఁడును+బిడ్డలును” అనురీతి పుంలింగసమపూర్వపదకస్థలములును, ‘పల్లము+కల్లెము’ అనురీతి నపుంసకసమస్థలములును ద్వంద్వసమాసయోగ్యములుకావని సూరి వివరించెను. దీనినిబట్టి మిశ్రద్వంద్వసమాసములును సాధ్యసాంస్కృతిక ద్వంద్వములును

సాధువులు కానేరవని విశదమగుచున్నది. “స్త్రీసమములయిన తత్సమములు తత్సమములతోగలసి యొక్కొకచో ద్వంద్వములగును. ఉదా:—కర్త కర్త క్రియలు. మొ.....” (ఆ. భా. ఆ. సమా. ౭౨ సూ.) అను సనుశాసన సూత్రోదాహరణములు సాధువులుకానేరవు. ‘కర్త కర్త క్రియలు’ అనునది వ్యావహారిక రూపమేకాని కవిప్రయుక్తముకాదు. ఇట్టి లక్ష్యలక్షణములకుఁ బ్రామాణికకవి ప్రయోగముగాని ప్రామాణికలాక్షణిక సూత్రముగాని యాధారములేమింజేసి యవి గ్రాహ్యములుకావు. తల్లిదండ్రులు మున్నగుచోట్ల సంధి - ౧౫ సూ - చొప్పున గనడదవాడేశము నరయునది. పయి బాలవ్యాకరణనియమములకు లొంగని కొన్నివిధములగు ద్వంద్వసమాసములు కవిప్రయోగదృష్టములు త్రిలింగ లక్షణశేషమునఁ జూపఁబడినవి. ‘ఒకానొకచో ద్వంద్వంబునం బూర్వపదంబు క్లిబరమంబగు. అగుచో నా మువర్ణకంబునకు లోపంబగు. ఉదా:—అందచందములు (ఆని. ౫ ఆ.) (అందము+చందము.). వెచ్చసచ్చములు (వేం. పంచ. ౧ ఆ.)” (ప్రాథ. సమా. ౨౯ సూ.) (వెచ్చము+సచ్చము = చిల్లర రొక్కమప్పు) నీ. చెల్లునెల్లముల కీఠింపవచ్చిన సొమ్ము మగుడ నీలేని కోమటిగలారు. చే నేత విశ్వసించినవారి వెచ్చసచ్చముల బేల్పుటచు వైజాతితోండ (పంచ. వేం. ౧ ఆ.) (వైజాతితోండ శబ్దమునొద్ద. శ-ర.) (వైజాతితోండ = ఊసర వెల్లి - ఊసర వెల్లి వంటి వేసాలమారియని యర్థము.) (“అందచందము = విణ (అందము.) అంద మైనది. మనోహరము. గీ....అందచందమగుచు | నొనరు నుచ్చైశ్చ్యంబు నేత్రోత్సవముగ (దశా. ౨ ఆ. ౨౨౭.)” (సూ. రా. ని.) “ఒకానొకచో ద్వంద్వంబు మిశ్రంబును, అందలి పూర్వపదంబు క్లిబరమంబునుగఁ గానంబడియెడి. ఉదా:—ఆవసరమక్కఱలు. క. ఆవసరమక్కఱలు గై | దవు కర్ణములందు వేట డోడ్డలయండన్ | దవులైన ప్రాతవెంకల | మపుటన్ (రామా. ౨ ఆ.)” (ప్రాథ. సమా. ౩౩ సూ.) ఇది యనింద్య గ్రామ్య మనఁదగును. కావున దీనికిమాత్రమే సాధుత్వ మెన్నునది. “కొన్నియెడల మహద్ద్వంద్వంబునం బూర్వపదాంత్య స్వరంబునకు దీర్ఘంబును జూపఁబడు. ఉదా:—అన్నాదమ్ములు. (ఉ. హరి. ౪ ఆ.) అప్పాచెల్లెండు. (నిర్వ. ౩ ఆ.) తల్లిదండ్రులు (భల్లా. ౪ ఆ.)” (ప్రాథ. సమా. ౨౮.) ఈ ప్రయోగములు కవిప్రయుక్తములని విశ్వసించరాకున్నవి. క. సన్నిధిఁ బన్నగహరుడు | పెన్నిధిగని పొంగుచున్న పేదలక్రియ న | య్యన్నాదమ్ములఁ గని మీ | కెన్నఁగ నేవరము లిచ్చ యిచ్చెద వానిన్. (ఉ. హరి. ౪ ఆ. ౧౫ ప.) అను నీ సోమునిపద్యమున “అ | య్యన్నందమ్మునిగని” అని కవిప్రయుక్తమునటలో

క్షతికానరాదు. నిర్వచనోత్తర రామాయణపద్యము:—“క. విను యున్నదితియు
దితియును | ననఁ గళ్యపుభార్య లిరువు రప్పు జెలియ లి | ట్లనిమిథుల నసురగణముం |
గనిరి.....” అని తాళపత్రమాతృకలలో నున్నది. (విస్తర. ౭౯ I విష.)
ఇట్లే భల్లాణచరిత్ర పద్యమునందును “తల్లిదండ్రీయు” అని కవిప్రయుక్త మనుటలో
బాధకానరాదు.

కాలవ్యాకరణ ద్వంద్వంబునందు ఋకారంబునకు ర వర్ణంబు విభాష
వివరణము. నగు. ౨౪.

౨౪౬ II విష. మాత్రపితలు, మాతాపితలు, ఇత్యాదులు.

సంజీవని. ౨౪౬ II విష:—“ఉర్ ద్వన్ద్వే రః” అను చింతామణి సరిగ
సూరిచే భాషాంతరికరింపఁబడినది. అధర్వణాహోబలపతి సమన్వయముల జాడ
(౨౪౬ విష.) యీసూత్రమందుఁ గానరాదు. కాని వారి సమన్వయముల కను
కూలముగ వారిచ్చిన యుదాహృతులె సూరిచే జూపఁబడినవి. అనఁగా రవర్ణాదేశ
మానజాదేశ సమాన స్థానిక మన్నట్లే ర వర్ణాదేశముతోను ‘అనజా’ దేశముతోను
నుదాహరింపఁబడెను.

నన్నుచూ. క్వచిత్సమా నేస్తగస్య | శబ్ద స్యాదావపి స్థితిః. (విక్ర.)

౨౪౭ విష. హాలం. ౧౭ కారి. అహా. ౪౩౫ పు.)

కల్పితకపు. ౨౪౭ విష:—క్వచిత్ = ఒకానొకప్పుడు, సమానే = (ద్వంద్వ)
సమాసాంతనమున, అస్తగస్య = తుదినున్న శబ్దముతో నన్వయింపఁదగినట్టి శబ్దస్య =
శబ్దమునకు, అదావపి = సమాసపూర్వపదమునందును, స్థితిః = ఉనికి యనఁగా
బూర్వపదముతో నైత మన్వయించుట సమ్యక్మగునని తాత్పర్యము. ఈవిధి
ద్వంద్వమందును విశేషోభయపద కర్తృధారయమందును నుపచరించును. ఉదా:—
కాల్పేయి వడఁకు, తోవదమ్మి విందు, పుట్టుగుంకు గట్లు - కన్న పెంచినవారు - విన్న
కన్నయది. మొ. “కన్న పెంచినవారు ఇత్యత్ర అంతగస్యాపి తచ్చబ్ధాప్తస్య పూర్వ
త్రాప్త్యన్వయః - క్వచిత్సమా నేస్తగస్య.....ఇత్యాద్యధర్వణవచనాత్” “కన్న
పెంచినవారు విన్నకన్నవారు ఇత్యాదౌ ద్వంద్వసమాసః” (అహా. ౪౩౫ పు.)
‘కన్న పెంచినవారు’ ఇత్యాదులు విశేషోభయపద కర్తృధారయములనుట లెస్స.
(౨౭౯ విష.) (౨౭౧ విష. ౨౭౧ I విష.). “ద్వంద్వంబునం బూర్వపదాంత్యావ
యవంబునకు లోపం జొందె నగు. ఉదా:—పుట్టుగుంకు గట్లు. (య. ౫ ఆ.) తోవ
దమ్మి విందు. (రామా. ౩ ఆ.) విన్నకన్నది. (వి. పు. ౨ ఆ.)” (ప్రౌఢ. సమా. ౩౨

1258 సామాసికవిషయములను బూర్తిగ నిరూపింపశక్యముకాదు [౨౦౮ వి. కల్ప.]

సూ.) పుట్టు గ్రంథగుట్టనగా పుట్టుగట్టు గ్రంథగుట్టు = ఉదయాస్తాచలములని యర్థము.

భాషేయ మమితా తత్ర | దేశ్యాచిత్ర స్వభావయుక్ |

తచ్చిత్ర తానుమస్తవ్యా | పూజ్యపాద సుభాషితే

(వికృ. క్రియా. 3౬ కారి. అహో. ౫౧౩ పు.) భూయసీ

నన్నయా. దేశ్యశబ్దేషు | లోపనన్తాగమ శ్రుతిః (వికృ. అజం.

౨౦౮ విషయము. ౯౪ కా. అహో. 32౨ పు)

తత్తత్పదం పరిగ్రహ్యం | యర్థ తస్మాదయే

హితమ్. (వికృ. అజం. ౯3 కారి. అహో. 32౧ పు.)

కల్పతరువు. ౨౦౮ విషయము:—ఈకారిక లీఢము వ్యాఖ్యాతములు. (౨౦౮ I విష. ౨౦౧ విషయ.)

సమాసములం దనేకవిధములగు లోపనన్తాగమాదేశాదులు సంభవించు చుండును. అట్టివి మహాకవిప్రయోగముల మూలమునఁ దెలిసికొనవలయును. “కృత్యద్ధిత సమాసానా | మభిధానం నిరూపకమ్ | లక్షణం త్వనభిజ్ఞానాం | తదభిజ్ఞానసూచకమ్” (ముగ్ధ. ౧౧౦౩ సూ. వివృతి.) అని సంస్కృతవైయాకరణులు నైతము సమాసవిషయములు దిక్షాత్రప్రదర్శన యోగ్యమాత్రములై యని వచించి యున్నారు. “పృషోదరాదీని యథోపదిష్టమ్. (౬-3-౧౦౯.) పృషోదరప్రకారాణి శిష్టై ర్యథోచ్చారితాని తథైవ సాధూని స్యుః - పృషతో+ఉదరమ్ = పృషోదరమ్ (తలోఁ).).....” (సి. కా. సమాసాశ్ర. ౧౦౩౪ సూ.) ఉదా:—నలువది - అలువది - ఇరువది - ఎనుబది - డెబ్బది - ‘అలవడు’ మున్నగు శబ్దపల్లవములందలి కార్యములును నీట్టివై - అలవ్రు+పడు = అలవడు - వెలువల+పడు = వెలువడు - తలవ్రు+పోయు = తలపోయు - తెల్లవాలు - మొ. కవ్వడి - (కవ+వడి) = కెండుచేతులందును వడిగలవాడు - నిక్కల (నిక్కము+కల) = నిజమగుకల. ఘోడు+నాళ్ళు = మూన్నాళ్ళు - నాన్నాళ్ళు (నాలుగు+నాళ్ళు) అంత+దాఱ = ౩౦దాఱ. ఆవ్రు+తోక = ఆదోక. సగము+పాలు = సగపాలు = సాఁబాలు. ప్రయోగములు:—చ.....పిం | గళ నయనుండు మేశ్వరుడు గవ్వడి దాయగ రచ్చె శెచ్చెరన్ (ఆర. ౧ ఆ. 3౦౧.) క. నాకల నిక్కల యయ్యెడు | శోకింపకు యుష్టు (ఆర. ౬ ఆ. ౪౦౦.) సీ...తే-గీ...సు | థాంశులును వచ్చు మున్నూట వలువదింట (శాంతి. ౫ ఆ. ౪౬.) క. ఎనుబదియొనిమిది వేవురు | దనుజుల కాధ్యుండు..... (ఉ. హరి. ౪ ఆ. ౬.) ఏ+నాడు = ఎన్నడు. క..... గ్రు | చ్చినదైల్లీ యొన్నడో చ | చ్చినయట్లు (ద్రోణ. ౨ ఆ. ౫౧౧.) మొ.

[బా. సమా. ౨౦ సూ.] సామాసికపుమాళ్లులు ప్రయోగైకవేద్యములు. 1259

బాలవ్యాకరణ నిక్కలాదులు యథాప్రయోగంబుగ గ్రాహ్యం

వివరణము. బులు. ౨౦.

౨౦౮ I విషయము. నిక్కల - కవ్యడి - పువ్విలు కాడు - ఇత్యాదులు.

సంజీవని. ౨౦౮ I విషయము:—నిక్కల = సత్యమైనకల. కవ్యడి = సత్యసాచి. పువ్విలుకాడు = మన్వధుడు. 'నిక్కము+కల = నిక్కల.' అనుచో గతసూత్రముల ప్రకారము 'నిక్కపుంగల' అని యేర్పడును. ఇటు బ్రాతాదిసంధిచొప్పున 'నిక్కల' అని కానేరదు. "నిక్కము+కల = ని+కల" అనుచో లుక్తశేషమునకు బా. సంధి. 32 సూత్రముచొప్పున నుగాగమమురూపంగా 'నింగల' అను ననిష్ఠరూపము సిద్ధించును గావున 'నిక్కల' అనునది మహాకవిప్రయోగానుసారముగ సాధువని ప్రకృతసూత్రమునకు లక్ష్యము కావలసెను. 'కవ+వడి' = కవయందు (చేతులజంటయందు) వడి = బాణమువేయుటలోని వేగము గలవాడను విగ్రహము చొప్పున వ్యధికరణ బహువ్రీహిచే నర్థసిద్ధి గల్గుచున్నది. కాని యట్టియెడ 'కవ వడి' అనియే కావలసియుండును. అట్టి ప్రయోగములు లేవు. ఇంక 'కవ్యడి' అనురూపమే ప్రయుక్తమగుచున్నది గాన నిది ప్రకృతసూత్రమునకు లక్ష్యమగుచున్నది. (౨౦౮గి విషయము) మఱియు వ్యధికరణ బహువ్రీహి స్వరసము కామింజేసి (విస్తర. II ౨౬౮ VI విషయము) యిది ప్రయోగానుసారమున సాధువగుచు బ్రకృత సూత్రమునకు లక్ష్యమగుచున్నది. "కవశబ్దం బాద్యక్షరశిష్టంబగుటయు ఉత్తర పద వకారంబు ద్విత్వం బొందుటయు తద్ధితపరిచ్ఛేదంబులోని పదనొకండవ సూత్రంబుచే నయిన 'కా' ప్రత్యయంబు లోపించుటయుఁగలిగె." (బా. గు. ప్ర. సమా. ౨౦ సూ. వ్యాఖ్య. ౨౭౬ పుట. ద్వి. ము.) బహువ్రీహి నంగీకరించుటచే నీధించుచుండఁగా, 'కా' ప్రత్యయము ఖండింపనేల? దానికి లోపము చేయనేల? 'పువ్వు+విలు+కాడు' అనుచో 'పువ్వు' వర్ణలోపమును పుష్పదాద్విత్వమును బ్రకృత సూత్రముచొప్పుననే సంభవించెనని యెఱుంగునది. బా - సంధి - 3౯ సూత్రము చొప్పున (అన్యంబులకు సహితము.....) నీ సూత్రపులక్ష్యములు మూఁటిని సాధింపరాదాయని శంకింపఁజనదు. అన్యంబుల కిత్యాదిసూత్రము పైతము ప్రయోగమాలకమే కావున నిది ప్రకృతసూత్రపు ప్రపంచమేయని గ్రహింప నగును. త్రిలింగలక్షణశేషమున నీసూత్రార్థమే పునరుక్తముగ నీక్రిందిరీతి నుపదేశింపఁబడెను. "అచ్చిశసమాసంబులం దఱుంగ వర్ణలోపాగమాదేశ వికారంబులు నిత్యవైకల్పికములుగాఁ బెక్కులు గానంబడియొడి. ఉదా:—అందాఁక (అంత+దాఁక) ఇట్లు ఇందాఁక - ఎందాఁక - అచ్చలెల్లు (అచ్చము+లెల్లు) అదోఁక

(ఆవు+తోడి) ఆవల (ఆ+వలను) ఇట్లు ఈవల. ఇబ్బంది (ఇరు+పంది) = (అడవి పందికిని ఊరబండికిని బుట్టినవ పంది). ఇరుసెవి (ఇరుగు+చెవి). ఉద్ధరి (ఉద్ధ+దరి) = (వాటమై మిక్కిలి పొడవైన గట్టు) ఎడచగ (ఎడమ+వంక) ఇట్లు వలచంక. ఎగు దల (ఎగువ+తల). ఇట్లు - దిగుదల. వీటవాలు (వీటము+వాలు) కప్పురవీడెము (కప్పురము+వీడెము) కవ్వడి (కవ+వడి) కుటుమాపు (కుటుచ+మాపు) గందవొడి (గందము+పొడి) గుండ్రకడుపు (గుండ్రము+కడుపు) గొబ్బండు (గొప్ప+పండు) చిత్తరుబొమ్మ (చిత్తరువు+బొమ్మ) చిత్తునగ్రోని (చిత్తునము+క్రోని.) చిటుచప్పుడు (చిటుత+చప్పుడు) చెంద్రకావి (చెంద్రము+కావి). ఇట్లు చందురకావి. చనుమఱి (చను + మఱి) చప్పురమంచము (చప్పురము + మంచము) చొక్కనగతులు (చొక్కము+నగతులు = గుట్టము కల్లముమీది చక్కనైన తీగమోడిపని). తెగుదారి (తెగువ+దారి) దట్టకెంపు (దట్టముకెంపు) దొంతర (దొంతి+తరంగ) నదురేయి (నదుము+రేయి) నాన్నాళ్ళు (నాలుగు+నాళ్ళు) నాటకసాల (నాట కము+సాల) నిక్కల (నిక్కము+కల) నిడుమోము (నిడుద+మోము) నెత్తపలక (నెత్తము+పలక) పసిపట్టు (పసిమి+పట్టు) పెండలుము (పెనుపు+తులుము) పెత్త నము (పెద్ద+తనము) పొంగట్టు (పొన్ను+గట్టు) బాపురె (బాపు+పురె) బెబ్బలి (పెద్ద+పులి) బెల్లమండెగ (బెల్లము+మండెగ) బొందళము (బొంత+దళము) బోన పుట్టిక (బోనము+పుట్టిక) మిండతపసి (మిండడు+తపసి) ముంగల (ముందు+కలను) ఇట్లు - వెనుకల. ముయ్యేడు (మూడు+వడ) ఇట్లు ముయ్యాలు (ఈరెండు శబ్దములు నీవఱకు సాధింపబడినవి. ప్రాథ. సమా. ౧౦ సూ. కాన నిటజేర్చుట సరికాదని తోచెడిని.) మోసల (మొగ+సాల) వలిపవెన్నెల (వలిపము+వెన్నెల) వలచెవి (వలను+చెవి) వాలెఱి (వా+లెఱి) వాలురమ్మ (వాలు+అమ్మ) వేగురుఱ జొక్క (వేగు+చుక్క) సగపాలు (సగము+పాలు) సాబాలు (సాము+పాలు) సుంక సరకు (సుంకము+సరకు) ఇత్యాదు లూహ్యంబులు....." (ప్రాథ. సమా. 3౬ సూ.)

ఇది సమాసపరిచ్ఛేదము = సమాసపరిచ్ఛేద మింతతో ముగిసెను.

ఆంధ్రవ్యాకరణసంహితా సర్వస్వము

త ద్ధి త ప రి ఛే ద ము

త్వార్థే తసశ్చ వికృతౌ, స్వాత్. (ఆం. చిం. హలం.
౧౦ కారి. అహో. ౪౦౪ పుట.)

క్వచి త్ప్రత్యయ యోగేచ | తథాత్వ మభిధీయతే.

సన్నయా. (వికృ. సంధి. ౨౫ కారి. అహో. ౧౦౯ పు.)

ఆర్థ విష. అన్యేచ కేచిదుపమానోత్తర పదలోప రూపకాఖ్యా
ద్యాః.....లోపశ్చ విభక్త్యాదేః | శబ్దేషు స్వా
త్సమాస కాణ్డేషు. (ఆం. చిం. హలం. ౧౬-౧౭ కారి.
అహో. ౪౩౧-౪౪౭ పు.)

కల్పతరువు. ఆర్థ విష:—“తద్ధితః - పుం - వృత్తివిశేషే, తద్ధితా ఇత్యధి
కారవిహిత ప్రత్యయేషు. తేచ ద్వివిధాః - ప్రకృత్యర్థ భిన్నార్థాః - స్వార్థికాశ్చ,
తేభ్యః ప్రయోగేభ్యో హితః” (శబ్దా. చిం.) అనుకోశము చొప్పున నాయాయర్థ
ములకుఁ బ్రకృత్యర్థ భిన్నార్థ స్వార్థములకు హితమైనవనఁగా నాయాయర్థములను
దెల్పునవి తద్ధితములని యర్థము. “తస్యభావ స్వతరా. (౫-౧-౧౧౯.) ప్రకృతి
జన్యబోధే ప్రకారో భావః, గో ర్భావో గోత్వమ్, గోతా.” (సి. కౌ. తద్ధి. ౧౭౮౧
సూ.) “గుణవచన బ్రాహ్మణాదిభ్యః కర్తణిచ. (౫-౧-౧౨౪.) గుణోపసర్జన ద్రవ్య
వాచిభ్యో బ్రాహ్మణాదిభ్యశ్చ వ్యవ్యస్తేభ్యో భావే కర్తణి చార్థే వ్యభిత్త్యర్థః
(బాలమ.) జడస్య కర్త భావో వా జాడ్యమ్. మూఢస్య భావః కర్త వా మూఢ్యమ్,
బ్రాహ్మణ్యమ్.....” (సి. కౌ. తద్ధి. ౧౭౮౮.) మున్నగు సూత్రములచేత
భావాద్యర్థములందు సంస్కృతవ్యాకరణమున ‘త్వ’ ప్రత్యయోదు లనేకములు
విధింపబడినవి. అట్టి తద్ధిత ప్రత్యయంతములెల్లఁ దెనుఁగునఁ దత్సమములుగ
వాడుకొనఁ బడుచున్నవి. ఉదా:—గోత్వము - గోత - జాడ్యము - జడత్వము =
జడత - మూఢ్యము - మూఢత్వము - మూఢత - బ్రాహ్మణ్యము - బ్రాహ్మణత్వము -
బ్రాహ్మణత. మొ. “యావాదిభ్యః కన్. (౫-౪-౨౯.) యావ ఏవ యావకః మణికః.”
(సి. కౌ. తద్ధి. ౨౦౯౭.) మున్నగు సూత్రములచేత స్వార్థిక కన్ ప్రత్యయోదులును

శబ్దబడియున్నవి. ఉదా:—యావము = యావకము. (లక్క). మొ. ఇట్లే స్వార్థికాది తద్ధిత ప్రత్యయములును ననేకములు గలవు. అట్టివెల్ల బహువిస్తృతము లగుటచే సంస్కృతవ్యాకరణములవలననే తెలిసికొననగును. ఇంక నాచ్చిక తద్ధిత ప్రత్యయములను విస్తృతములై యగుటచేత వానిలో జాతికొటిగ భావార్థక స్వార్థిక ప్రత్యయములను డిక్ ప్రదర్శనముగా భట్టారకుఁ డుపదేశించుచున్నాఁడు, త్వాద్ధే = సంస్కృతభావార్థక 'త్వ' ప్రత్యయముయొక్క యర్థమందు, వికృతౌ = తెలుఁగున, తనశ్చ స్వాత్ = తనప్రత్యయమును నగును. చ శబ్దమహిమచే 'ఇమి' మున్నగు ప్రత్యయములును భావార్థమునఁ గల్గునని యెఱుంగునది. సమాసవృత్తియందు వలెనే తద్ధితవృత్తియందును దద్ధితవిగ్రహవాక్యమందలి ప్రాతిపదికమున కవయవము లగు సుబ్బిభక్తులు (౨౬౮ I విష) సంస్కృతవ్యాకరణములోని "సుపోఢాతు ప్రాతిపదికయోః" అనుచోప్పన లోపించును. అట్టి తద్ధితాంత ప్రాతిపదికముపైని వాక్యన్వయ యోగములగు సుబ్బిభక్తులు నిలుచును. ఈవిషయములకు లోఁక శ్చ విభక్త్యాదే రిత్యాది చింతామణిసూత్ర ముపలక్షణ మనఁదగును. ఇట్లే కృత్తులవిషయమునను సంగీకరింపనగును. ఉ. బంటుయొక్క+భావము = బంటు తనము=భటత్వము. ఉ. బంటుతనంబు మాటలకుఁ బాటకు (ఉద్యోగ, 3 ఆ, ౫౯.) "బానసీఁడు - ద్వ - విణ - (బానసము+ఈఁడు.) ఉ. బానసీని నొకనిన్. (భా. ర. విరా. ౧ ఆ.)" (శ-ర) "జోదరి, జోజరి, విణ - జూదము+అరి. ౧ జూద మాడువాఁడు. మ. అరయం దప్పొకయింత నావలన లే దాధర్తపుత్తుండు జూ | దరి వెంటన్... (భా. ఉద్యో. 3 ఆ, 3౫౩.)" (శ-ర)" యి ప్రయోగములలో "బాన సము+ఈఁడు = బానస+ఈఁడు = బానసీఁడు; జూదము+అరి = జూద+అరి = జూదరి" అని ప్రక్రియ నరయునది. శూరుఁడు ధర్మివాచకము. శూరత్వము ధర్మ వాచకము, శూరత్వ ధర్మముగలవాఁడు శూరుఁడు, శూరుని ధర్మము శూరత్వము. త్వప్రత్యయము వలెనే యీ తన ప్రత్యయముపై తము ధర్మివాచకములపై నె నిలుచును. కాన "బంటుతనము = భటత్వముగలవాఁడు = బంటు" అని యర్థము. ఇట్లుగూటచే నీభావార్థక ప్రత్యయములు పోడిమి వాడిమి మున్నగు ధర్మవాచక ముల పయి నిలువనేరవు. పెద్దతనము = చిన్నతనము మున్నగుచోటులందు 'పెద్ద - చిన్న' మున్నగు ధర్మివాచకములు స్త్రీసమవిశేషణములుగాన వానిపయి పట్టివిభక్తి నిలువనేరదు. కానఁ దద్ధితవృత్తి విగ్రహరచనకై వానికి విభక్తి వివక్షించునపుడు (౧౦౭-౨౭౧-౨౭౧ I విష.) తచ్చబ్జముతో నవి నమసించును గాన నట్టిరూప ముతో విగ్రహరచనము చేయవలయుననియుఁ దద్ధిత ప్రత్యయము నిలుచునపు డా

[బా. తథి. ౧ సూ.] తన ప్రత్యయ పరకత్వముందును షష్ఠి ద్వితీయవలెనిల్చును. 1263

విభక్తితోఁ దచ్చబ్దము నైతము లోపించి ప్రాతిపదికమే నిల్చుననియు నెఱుంగ నగును. ఉదా:—పెద్దదానియొక్క+తనము = పెద్దతనము. చిన్నదానియొక్క+తనము = చిన్నతనము. ఇట్లే ‘ఆకొన్నదానియొక్క+తనము = ఆకొన్నతనము’ మున్నగు క్రియాజన్యవిశేషణములును దన ప్రత్యయాలము లగునప్పటి ప్రక్రియను వర్ణింపనగును. తే-గీ, దుర్బుద్ధితనము మాని (కర్ణ. 3 ఆ ౮౯.) (దుర్బుద్ధివాని తనము.), సూరి యిట్లు వివరింపకున్నను గొప్పతనము మున్నగు నాతని యుదాహరణముల ప్రక్రియకు వేఱుమార్గము లేదు. ఇట్లు వీరి ప్రక్రియ నెన్ననగునని తెలిసికొనక ప్రాథవ్యాకర్త “తనవర్ణకంబు పగంబగునపుడు తచ్చబ్దార్థంబునకు లోపంబు విభాషనగు..... వెల్లొకొన్నతనాన” (భీమ. ౨ ఆ.) (ప్రాథ. తథి. ౨ సూ) అని పునరుక్తముగా సూత్రించెను. “తన. ప్ర. భావార్థమున వచ్చు తద్ధిత ప్రత్యయము.కొన్నిచోట్ల క్రియాజన్యవిశేషణముల హింద విభక్తి నిమిత్తకమగు తచ్చబ్దము లేకుండఁగనే యియ్యది కలఁబడుచున్నది. ఉదా:—ఆకొన్నతనము - ఓర్వలే! తనము. మొ.” (సూ. రా. ని.) అని సూ. రా. నిఘంటువు వై ప్రాథవ్యాకరణ విషయములను స్వీకరించెను. ఇది గాణపతవివరణమునందును స్వీకరింపఁబడెను. (గాణ. తథి. ౨౬౭ పుట.) క్వచిత్ ప్రత్యయయోగే చేత్కాద్ధి కారిక యీ (౨౪౧ I విష. ౨౭౦ విష.) వఱకు వ్యాఖ్యాతము. ది-వి. ప్రత్యయ పరకత్వమునందువలెనే (రామునిది శక్తి - దానిది కలరూపు - వారిక—నిశ్వాసముల) యీ తన ప్రత్యయ పరకత్వమునందును షష్ఠి ద్వితీయాకారమునందును. ఉదా:—రామునియొక్క+తనము = రామునిన్+తనము = రామునితనము. సీతయొక్క+తనము = సీత తనము. “యొక్క లోపించినట్టి దుమంతేత రాచ్చిక రూపములు ప్రథమైకవచన తుల్యములై యుండును గాన సీ ప్రకరణమున నెల్లరూపములు ప్రథమైకవచనములుగనే నిర్దిష్టములగును” (బా. సా. పే. 3౬౦ పుట.) అను వేటికావ్యాఖ్య కేవలము భ్రాంతిమూలకము. ఎల్లయెడలను నీ తన ప్రత్యయము షష్ఠ్యంతమునకుఁ బరముగా భావార్థమున వచ్చును. కొన్ని స్త్రీసమశబ్దములకు వచ్చునపుడు మాత్రమే పయి నుదాహరించినరీతిని తన ప్రత్యయము చేరిన ప్రాతిపదికమున కవయవమగు షష్ఠినిభక్తి లోపించినట్లు కనఁబడుతెక్కిన పూరింగ సమములకును నప్రసంగలింగ సమములకును ‘పెద్ద’ మున్నగువానికిని దన ప్రత్యయ పరకత్వమున నట్టి ప్రక్రియ యుపచరింపదు. క్వచిత్ ప్రత్యయయోగే చేత్కాద్ధి కారిక చొప్పున ద్వితీయాకారముతోనే నిల్చుటయు నచటిద్రుతము ద్రుతస్య సర్వలేతీ సూత్రముచే లోపించుటయు సంభవించును. తత్సమ శబ్దములకును నీ తన ప్రత్యయము వచ్చు

టయు నచ్చటి పత్తియు ద్వితీయాకారముననె నిల్పుటయు ద్రుతలోపము వచ్చుటయు సంభవించును. ఉదా:—మనుమనియొక్క+భావము (ధర్మము) మనమనిన్+తనము = మనుమనితనము - విలుకానితనము - రామునితనము - సీత తనము. మొ.
 “ఉ. సుందరకుండు నేనును సమూయతనంబున.....(దశకు. ౫ ఆ. ౪౫.)... ఇట్లు స్వార్థమున ‘తనము’ కనబడుచున్నది.” (సూ. రా. ని. తనము శబ్దమునొద్ద.) ఇట్టి ప్రయోగములు భారతమందుఁ గన్పట్టువు. ఉదంత స్త్రీసరుములకును నదంత గుణవాచకములకును ‘తన’ వర్ణకపరకత్వమున నుమాగమము ద్రుతకార్యములు నగును. (౮౮-౯౦ I విష.) సౌగసుందనము. తెల్లఁదనము - పరుసందనము. (ఉద్యో. 3 ఆ. ౨3.) ‘పరుస’ అను స్త్రీసరురూపమును గలదు. (చూ. శ. ర.) ప్రయోగములు:—క. నెట్టన సభలో నేవుర | కట్టెదుర నరాతితనము గాకెంతయు వా! రెట్టి తులువలో ద్రాపది | నట్టుల పఱచెడిదె జూదమాడరె యొందున్. (ఉద్యో. ౧ ఆ. 3౪౪.) తే.....దుర్బుద్ధితనములు మాని.....(కర్ణ. 3 ఆ ౮౯.) (దుర్బుద్ధి = దుష్టుబుద్ధిగలవాఁడు.) క. అని కొలిచి యే బృహన్నల | యను నామముతోడఁ గన్య కాఁతః పురవ | ర్తవ మొనరించుచు లాసికతనమున నిపుణుండనై యతని మెచ్చింతున్. (విరా. ౧ ఆ. ౮౯.) “లాసికా. స్త్రీ. (లస+ఱ్ఱుల్) నర్తక్యామ్. లాసకా ౭న్యత్ర” (శబ్దస్తో.) క. వెఱి పెట్టిదియో యెన్నఁడు | నెఱుంగని నీయట్టివాని కెవ్వరోకో యీ | పిఱికితన మింత యలవడఁ | గఱపినవా రనుచు శౌరి కలకల నవ్వెన్. (ఉద్యో. 3 ఆ. ౫౭.) ౯౦ I విషయమున ‘చెడుగుండనము-అల్లందనము-పరుసందనము - ఎఱుకుందనము’ అనువాని ప్రయోగములు గలవు.

తనవర్ణకంబు త్వార్థంబునం దగు. ౧. త్వార్థంబునఁగా
 బాలవ్యా. భావంబు. ప్రకృతిజన్యబోధంబునందుఁ బ్రకారంబు
 విప్రు. భావంబు. రామునితనము, మనుమనితనము, సీత
 ౨౦౯ I విష. తనము - గొప్పతనము - శౌఱితనము - నల్లఁదనము -
 పుల్లఁదనము.

సఃజీవని. ౨౦౯ I విష:—ప్రత్యయమునిల్పుటకుఁ బూర్వపుశబ్దము ప్రకృతి. రామునితన మనుచోటి ప్రకృతియగు ‘రామునియొక్క’ అనుదాని బోధమున - “రామత్వా వచ్చిన్నో రామః” రామత్వమును ధర్మముతోఁగూడినవాఁడు రాముఁడు = రామునితనముతోఁ గూడినవాఁడు రాముఁడు - రామునితనమను ధర్మము (రామత్వధర్మము) ప్రకారమగుచున్నది యని తాత్పర్యము. ‘రామునియొక్క+భావము (ధర్మము)’ అనుచోటి యొక్క విభక్తి బా. సమా. ౨౫

సూత్రముచేత లోపించుననియు నా సూత్రములోని సమాసశబ్దము తద్ధితవృత్తికి నుపలక్షణమనియు లేదా “సమాసము మున్నగువాని, విభక్తికి = విభక్త్యాదులకు” అని యచట వ్యాఖ్యచేయవలయుననియు సూరియాశయము. కావున యొక్క విభక్తిలోపించుగా “రామునితనము” అని రూపసిద్ధియగునని తాత్పర్యము. ఇట్లే - మనుమనితనము - సీతతనము - మున్నగుచోటులను సమన్వయించుకొనునది. గొప్పతనము మున్నగుచోటులందు ‘గొప్పదానియొక్క+తనము’ అను విగ్రహమెన్ని విభక్త్యాదులకు లోప మను వై వ్యాఖ్యచొప్పునఁ దచ్చబౌద్ధాధికశబ్దమునకు విభక్తితోఁగూడ లోపముగల్గుగా ‘గొప్పతనము’ మున్నగురూపముల సిద్ధిగల్గునని గ్రహింపవలయును. త్రిలింగలక్షణశేషకర్త యారీతిని గ్రహింపక “తద్ధిత ప్రత్యయంబులు పరంబులగునపుడు పదంబుల దువర్ణకాదులకు లోపంబగు” (ప్రాథ. తద్ధి. ౧ సూ.) అనియు “తనవర్ణకంబు పరంబగునపుడు తచ్చబౌద్ధాధింబునకు లోపంబు విభాషనగు.” (ప్రాథ. తద్ధి. ౨ సూ.) అనియు సూత్రించెను. ఈమార్గముచే “ఆకొన్నతనము” మున్నగు క్రియాజన్య విశేషజన్యములుమాత్రమే కాక గొప్పతనము (గొప్పదానితనము) నల్లదనము (నల్లదానితనము) మున్నగునవి నైతము సిద్ధించునుగాని యందట్లు స్పష్టపఱుపఁబడలేదు. సూ. రా. నిఘంటుకర్త లివిషయములను స్వీకరించుటలోఁ గ్రియాజన్యవిశేషజన్యములందు మాత్రమే యారీతి గల్గునని వివరించిరి. (సూ. రా. ని. ‘తన’ శబ్దము) (౨౮౯ విష.) కొఱతనము = అల్పత్వము. నల్ల+తనము - మున్నగుచోటులందు తా. సంధి. 3౫ సూత్రముచొప్పున నుగాగమమును ద్రుతకార్యములను నరయునది. ఈతన ప్రత్యయము సంస్కృత సమశబ్దములమీఁదనైతము నిల్పునని పఠ్యాయదాహృతులై విశదీకరించుచున్నవి. అట్టి కవిప్రయోగము లీవఱకు ౨౮౯ విషయమునఁ బ్రదర్శింపఁబడెను.

ఇటు విశేషం బుత్సర్గంబునకు విభాషను బాధకంబగు.

౨ స్పష్టము.

బాలవ్యాకరణ చిన్నాదులకు టీకవర్ణకంబగు. 3. చిన్నటికము.

విరణము. కన్నెటికము. చిన్న - కన్నె - చుట్టము - దొంగ -

౨౮౯ II విషయము. పేద - మిండ - లంకె. ఇత్యాదులు చిన్నాదులు.

ఉత్సంబున కత్వంబు టీకము పరంబగునపు డగు. ౪

తోత్తటికము - వెడ్డటికము - వెజ్జటికము.

సంజీవని. ౨౮౯ II విషయము.—ఇటవనఁగా నీతద్ధితప్రకరణమున నుత్సర్గమున కనఁగా సామాన్యవిధికి విశేషంబు వైకల్పికముగా బాధకం బగును. విశేషవిధి

1263 'తన' పరకత్వమున "పుంపులు" 'నుక్కు' కాస్త్రీయములుకావు [ఆర్. వి. సం. జీ.]

సామాన్యవిధికి నిత్యముగా బాధకము కావలసియున్నను నిచట వైకల్పికముగా మాత్రమే బాధకమగునని యర్థము. తీకాది ప్రత్యయములు భావార్థమున విశేషవిధులు విధింపఁబడునుగాని యవి వైకల్పికముగామాత్రమే యగుననియు వానివానిచోటులందు సామాన్యవిధ్యుక్తమగు తన ప్రత్యయము ప్రయోగాను సామాన్యముగా నిల్చును నేరముండుననియుఁ దాత్పర్యము.

కాని తనవర్ణకపరకత్వమున 'ము'వర్ణకమునకు 'పుంపు' లు వచ్చుటయు వానిపై నుగాగమమువచ్చుటయు లాక్షణిక మహాకవిప్రయోగసమ్మతములుకావు. అధర్వాణా కారికకుఁ బొరపాటుగా సూరి యర్థముచేసికొనుటచే నాతఁడీవిధిని సూత్రములో నిల్పెనని యీవఱకు వ్రాయఁబడెను. (ఆ? I వివ. ౮౮ వివ.) (విస్తర.). కావున, 'చుట్టముతనము' అనియే యుండనగును - చుట్టపుఁదనము మున్నగురిత్యాపముల

విస్తరము. ఆర్. II వివ:—“తద్ధితవృత్తియైనను 'తన'వర్ణకంబు పరం బగుచోఁ దక్కిన ప్రత్యయంబులందుం బలెఁ బ్రథమావిధక్తి మువర్ణకంబునకు లోపంబు సామాన్యంబుగా రాదు. ఈయర్థంబు సంధిపరిచ్ఛేదములోని ముప్పది యేనవసూత్రముచే 'తన' వర్ణకంబు పరంబగునపుడు 'పుంపు'లకు.....నుగా గమంబు విధించుటంజేసి యనుమేయింపఁబడుచున్నది.” (బా. గు. ప్ర. తద్ధి. 3 సూ. వ్యాఖ్య. ఆర్. పు. ద్వి. ము.) భావార్థక తనప్రత్యయము నిల్పునప్పటి విగ్రహములోఁ బూర్వపదము ప్రథమాంతమగుట యసంభవము. చుట్టముయొక్క భావము=తనము మున్నగుచోటులందలిది ప్రథమా 'ము'వర్ణకము కాదు. అది ముగాగమము. ఇతర తద్ధితములందును సంతటను బ్రథమాంతమే నిల్పుననుట పొర పాటు. “కుంచముయొక్క+పరిమాణము = ఎఁడు = కుంచెడు” మున్నగుచోటు లందును బూర్వపదము వత్సంతమే యగును. సమాసవృత్తియందే సమాసము నకుఁ బ్రాతిపదికత్వము నంగీకరించి తదవయవములగు సుబ్విభక్తులకెల్ల లోపము చేయు సంస్కృతవాక్యకరణపద్ధతి నంగీకరింపక సమాస మధ్యగత విభక్తికి మాత్రము

సంగీకరింపరాదు. టిక ప్రత్యయప్రయోగములు:—గీ...బాల్యమగుఁ జిన్నటిక
మన.....(ఆం. భా. ౨-౧౧౭.) క... | కన్నెటికపు రతియుఁబోలె గడునిం
పొసఁగెన్ (మనుచ. 3 ఆ. ౧౧౭.) ద్వి. కఱపినవాడవో కన్నెర్క మిడఁగ -
(పండితా. పురా. ౧౧౫ పొ.) గీ. పాండవులు ధార్తరాష్ట్రులు పుండరిక | నేత్ర
చుట్టటికంబున నీకు నొక్క | రూప (ఉద్యో. 3 ఆ. ౧౨౬.) సీ. కులములో వన్నె
తక్కువ యయ్యెనే గాధి, పట్టికి మేనక చుట్టటికము (మనుచ. ౨౪. ౭౩.) మ. దుర
ముం దుర్గము రాయబారము మఱిన్ దొంగర్కమున్.....(కాశ. శ. ౧౧౧.)
(పయిటికప్రయోగములు. సూ. రా. ని. లోనివి.) క. కడు వేదటికంబుకంటె
గట్టము గలదే (విక్ర. ౨ ఆ. శ. ౪.) మిండటికము = జారత్వము. ఎ-గీ.....
ఈ వి | భుండు పదియాలువే లాండ్ర పిడు నిండు | మిండటికమున...(పాంచా.
౨ ఆ. శ. ౪.) ద్వి. ఎసఁగ లంజెటిక మే నీరాత్రి నేత (బసవ. 3 ఆ. ౨౧౬.). రిక
మనియు నర్వాచీనలువాడిరి. “రికము - దే - అప.....చ. అరయఁగఁ దల్లి
కక్కనెలియంద్రకు దక్కును గల్గినట్టి చు | ట్టరికము వారికిన్.....” (ప్రభా.

ప్రత్యేకముగా లోపమును విధించుకొన్న సూరి ప్రక్రియలోఁ దద్ధితవృత్తిలోని
విభక్తి లోపించుననెడి సంస్కృతవ్యాకరణపద్ధతి నుపయోగించుట యాతని యుద్దేశ
మని విశ్వసించరాదు. సూరి యీ తద్ధితవృత్తి విభక్తిలోప విషయమును స్మరింప
కయె విడిచెనని తోచెడిని. ఇంక - బా - గు - ప్ర - వ్యాఖ్యపక్షమున “రాముని
తనము” మున్నగుచోటులయందు ‘స’ మున్నగువాని లోపాభావ మెట్లు పొసం
గును? ఇట్టియొడల నట్టిజ్ఞాపకములు లేవే. “చిన్నదానియొక్క+తనము” మున్నగు
చోటులందుఁ దచ్చబౌద్ధకలోప మెట్లు? ఆట్లు వృత్తిర్థకల్పనము చేయక సంప్రదాయ
విరుద్ధముగ బా - సా - వే - వ్యాఖ్యాతవలె “చిన్నయొక్కతనము = చిన్నటికము -
తద్ధితవృత్తిని విభక్తిలోపము.” (బా. సా. వే. 3౬౧ పు.) అని వచింపరాదుగదా.
ఆచ్చికవిశేషములపై ‘యొక్క’ మున్నగు విభక్తులు నిల్చుట యాంధ్రవ్యాకరణ
కవిప్రయోగ విరుద్ధముగదా. ఇంక సూరిగారి నుగ్విధాన జ్ఞాపకముచే మువర్ణక
లోపాభావమును సాధించుకొందు మున్నచో విరోధములేదు గాని యట్టి నుగ్విధాన
మును దానికి మూలమగు పుంపులస్థితియుఁ దనవర్ణకపరకత్వమున నిరాధారములై
యగ్రాహ్యము లగుచుండటచేత (౯౭ I విష. ౮౮ విష.) చుట్టపుఁ దనము -
చుట్టంపుం దనము మున్నగురూపములు గ్రాహ్యములు కానేరవు. గుప్తార్థ
ప్రకాశికాకారులేని యట్టి ప్రయోగములు చూపకయె వాని సుదాహరించుట
యుక్తముకాదు. (బా. గు. ప్ర. తథి. ౨౮౯ పుట.)

3 ఆ. శ-ర.) "ఊకము - దే. ఆప.....క.....శుభ్యమునకుఁ జే । దఱిక మొసఁగెనని యజ్ఞ సం । దఱు దూఱుట.....(భో. 3 ఆ. శ-ర.) క. ఎఱుఁ గమి చీకటి నీ పె । ద్దఱికంబు దలంప నేమి తప్పు కలిగినన్ ।(నిరా. ౫ ఆ. 3౫౭.) అని తిక్కన శకటము ప్రయోగించెనుగాన నదియే ప్రాచీనరూపము. ఇట్లు పెద్దశబ్దమును "చిన్నా"దులలోఁ జేర్చనగును.

౪ సూ. వ్యాఖ్య:—ఊకము పరంబగుచో ముందటి 'ఉ'కార మకార మగును. తొత్తు+ఊకము = తొత్తఊకము = తొత్తుందనము = దాస్యము. పెద్దఊకము = వంచన = కాపట్యము. పెజ్జఊకము = వైద్యము. వీనిస్థితి కాథారముగఁ బ్రయోగములు లభింపలేదు. 'తొత్తఊకము' అనువానికి శబ్దరత్నాకరములోఁ జూపఁబడుటయే ప్రమాణముగ సూ. రా. నిఘంటువున వ్రాయఁబడెను. తిక్కన రెండును శబ్దరత్నాకరమునందునైతము చూపఁబడలేదు. అందు పెద్దశబ్దము ధర్మవాచకముగ శబ్దరత్నాకరమునఁ బ్రదర్శింపఁబడియున్నది. ఆపక్షమున ఊకము నిల్చుటే సరికాదు. ఇంక నీసూత్రమున కాథారమేమో తెలియకున్నది.

బాలవ్యాకరణ పేర్కాదుల కిమి వర్ణకంబగు. ౫.

వివరణము. పేరిమి - కడిమి - పేరు - కడు - మ్రుచ్చు - మేలు -

౨౦౯ III విష. చెలి - పోడి - వాడి - వేడి - ఇత్యాదులు పేర్కాదులు.

సంజీవని. ౨౦౯ III విష:—పేరు మున్నగు శబ్దములకు భావార్థమున'ఇమి' అను ప్రత్యయము వచ్చునని యర్థము. తనవర్ణకమునఁ బ్రయోగానుసారముగ నగును. అర్థములు:—పేరు = అధికము - పెద్దది, కడు=గొప్పది, మ్రుచ్చు = దొంగ, మేలు = శ్రేష్ఠము (మేలు = శుభము - శుభమైనది యని యిట్లది యర్థవిశేషములలో ధర్మవాచకము - ధర్మివాచకము నయి యున్నది.) చెలి = మిత్రుడు పోడి = ఓప్పిదమైనది. ('ఓప్పు' అను ధర్మవాచిత్యమును గలదు.) వాడి = నిశితము (నైశిత్యమును ధర్మవాచిత్యమును గలదు.) వేడి = ఉష్ణము ('ఔష్ణ్యము' అను ధర్మవాచియ.) పేరు+ఇమి = పేరిమి = పేర్చి = అధ్యము - గౌరవము. కడు+ఇమి = కడిమి = పరాక్రమము - బలము. ఈ రెండుచోటులందును 'తన' ప్రత్యయ యోగము కానరాదు. 'పేరుతనము - కడుతనము' అనురీతిగల తనప్రత్యయాంతరూపములు లేవు. బలశబ్ద వికృతి బలిమి. కాన శంకాస్పదముకాదు. "కడిమి-యు - దే - వి. ౧ అతిశయము. గీ. కేసినీ యాడటి కడిమి న య్యనిలసుతుఁడు. (ఉ. రా. ౫ ఆ. ౧౦౧.).....౩ పరాక్ర - ము ఆపె. నిఱుఁ డింత గఱకు. దేలు

వెండుకల రా | కానిబంటుఁ బొదివి కడిమి నొక్క | కడిమిఁ బెట్టికైనఁచె గడిమి
జేజేలు మి | న్నునఁ జెలంగి కన్గొనుచుఁ బొగడఁగఁ (ఆచ్చ. రా. యు.) (ఈమర్థము
ప్రశస్తముగాఁ దోచలేదు.)" (శ-ర) కడు శబ్ద భావార్థకరూపమగు కడిమి శబ్దమూ
ధిక్యమును చెల్పుట సరికాని పరాక్రమము నెట్లు తెలుపునని శబ్దరత్నాకరకర్తయెట్లు
తలంచెనో తెలియకున్నది. సూ - రా - నిఘంటుకర్తలు దీనిని మన్నింపక భట్టార
కుఁడె పరాక్రమార్థమునఁ బ్రయోగించె ననుకొనుచు నిట్లుదాహరించిరి. "కడిమి
(ద్వి.)వి. (కడు-త - కడుమై) ౧ బలము - పరాక్రమము-శౌర్యము. గీ.....
నాకడిమి వినుము.....ఉ. క్రచ్చుట నొక్క రక్కసుఁడ కాడు సురాసురు
తెల్ల నొక్కఁడై | వచ్చిన నీవచూడఁగ నవార్యబలోద్ధతిఁ జేసి వారలన్ | వచ్చి
వధింతు.....(భార. ఆది. ౬ ఆ. ౧౯౮-౧౯౯.) కాని యీ భట్టారక ప్రయో
గమున 'నా కడిమి విను మనఁగా నాయాధిక్యము = నాగొప్పతనము=విను మను
నర్థము సుసంగతమై యున్నది. ఈరెండర్థములకు నిట్టి పాన్నిధ్య ముండుటచేతనే
యర్వాచీరులు పరాక్రమార్థమునందును ప్రయోగింపసాగిరిని యెన్ననగును. బా -
సంధి - ౧౨ సూత్రము (౭౬ విష.) సమాస సంధి మాత్ర విషయక మగుటచేత
'కడు+ఇమి' అనుసంధిలో ద్వీరుక్త టకారము రానేరదు. "చెలి+ఇమి = చెలిమి"
మున్నగుచోట్ల బా - సంధి - ౧౧ సూత్రముచొప్పున (౭౫ విష.) నవదాది స్వర
సంధి నిత్యముగ వర్తిల్లును. కొన్ని ముఖ్యములగు ప్రయోగములు:—
క. సత్యము | వలనన ములు సూపు గౌరవంబున వేర్చిన్. (ఆది. ౪ ఆ. ౯౫.)
సీ. జను లొక్క తటిఁ దొల్లి సమయంబుఁ దమలోనఁ జేసి క్రూరతయు మ్రుచ్చి
మియు అంకు | సైఁకుక. (కాంతి. ౨ ఆ. ౨౫౭ శ. ర.) చ.....పగకు మేలిమి
లేమి ధ్రివంబు కేశవా.(ఉద్యో. ౩ ఆ. ౨౧.) క. చెలిమియు సంభాషణమును |
బలిమి.....(ఉద్యో. ౨ ఆ. ౪౬.) చ.....ఘనముగఁ జెల్లి సేయుము...
(ఆది. ౨ ఆ. ౧౨౬.) తర్వోజ. చెలితనంబున గంగచెల్వ పార్వతికి.....(హరి.
ఉ. ౭ ఆ. ౭౫ సూ. రా. ని.) క. మూఁ డఁజొహిణు లిమ్మెయిఁ | బోడిమి నెడి
పాఱఁ బనసపుత్రుని యెదురన్ | వేడిమి సూఁపగ నొకడున్ | వాడి మగఁడు
లేడ యేమగం గల దధిపా. (కర్ణ. ౩ ఆ. ౩౫౭.) క. వేడికొని కృపణులై కను |
బోడిమి యిదియేల రాజపుత్రులు దమమై | వాడిమి దప్పిన నిప్పుల | వేడిమి
చడిఁట్లు జనులు పసి యులుకుదురే. (ఉద్యో. ౩ ఆ. ౧౯౭.)

నవర్ణకంబు గుణవాచకములగు నల్లాదుల కగు, ౬.

బాల్యాకరణ సల్లన - తెల్లన - నల్ల - తెల్ల - పచ్చ - ఎఱ్ఱ - చామ -

వివరణము. తియ్య - కమ్మ - పుల్ల - చప్ప - విన్న - తిన్న - అల్ల -

౨౮౯ IV విష. ఒయ్య - తిమ్మ - చక్క - ప్రేక - ఇత్యాదులు

నల్లాదులు.

సూచివని. ౨౮౯ IV విష:—గుణవాచకములగు నల్లాదులకు భావార్థంబు నందు న వర్ణకమగునని యర్థము. సామాన్య విధ్యుక్తమగు తనవర్ణకము నైతము పాక్షికముగా వీనికిని వచ్చునని యెఱుంగువది. అర్థములు. “విన్నన=వైవర్ణ్యము - అల్లన = ఒయ్యన = మెల్లన - తిన్నన. తిమ్మన = స్వాస్థ్యము - ప్రేకన = భారము.” (శ.ర). సమాసపరిచ్ఛేదమునందును నీ నల్లాదిగణము పేర్కొనఁబడినది. కాని యిందు ‘చప్ప - ఒయ్య - తిమ్మ - చక్క - ప్రేక’ శబ్దము లధికముగఁ జూపఁబడినవి. చక్క చిక్క నున్న మున్నగునవి పేర్కొనఁబడలేదు. ఆకృతిగణముగుటచే నిట్టి వ్యత్యాసము విరోధింపదు. అట్లయినను నీగణమునుండి “ఒయ్య - ప్రేక - చామ” శబ్దములు తొలఁగింపవలసి యుండునని సమాసపరిచ్ఛేదమున సవిమర్శముగా నిరూపితమయ్యెను. (౨౮౨ I విష.). ‘చామనచాయ’ అనుచో ‘చామన’ శబ్దము శ్యామల శబ్దభవ మనఁదగును. బా - సంధి - 371 సూత్రము చొప్పున (౯౭-౯౭ I విష.) నదంతగుణవాచకములకు వచ్చు నుగాగమ మీ నల్లాదులలోని శబ్దములకు మాత్రమే వచ్చును. నల్ల+తనము = నల్ల+సు+తనము = నల్లఁదనము = నల్లందనము పెద్ద - చిన్న మున్నగువానికెందు. పెద్దతనము - చిన్నతనము. “మొ.

“గుణవాచకంబు క్రియావిశేషణంబగుచో నొక్కడ నవర్ణకంబునకు బిందువు గానంబడియెడి. ఉదా:—మ. ససీ చక్కంగఁ బ్రియుండు.....(కాశీ. ౨ ఆ.)” (ప్రాథ. సమా. ౧౪ సూ.) (చక్కన+కన్ = చక్కంగన్.) క. మనసు పొందు చక్కంబుననే. (ఉద్యో. ౧ ఆ. 3౧౨.) క.....చక్కంబెట్టువాడ నేఁ బాండవులన్. (ఉద్యో. ౨ ఆ. ౨7౦.) తెల్లగన్ - నల్లగన్ మున్నగుచోట్ల ‘తెల్ల=తెలుపు’ మున్నగురీతిని విశేష్యములగు తెల్లాదులపై ‘కన్’ శబ్దము నిలువఁగా గనడదవా దేశమయ్యెనని యెఱుంగునది. సూ - రా - నిఘంటువునందు నల్లాదుల న వర్ణకరూపములు విశేష్యములుగఁ జూపఁబడినవి కాని వానిప్రయోగములు చూపఁబడలేదు. కొన్నిటికి ఆంధ్రభాషార్థము ప్రమాణముగాఁ జూపఁబడెను. కొన్నిటికి శబ్దరత్నాకరము బ్రాహ్మనిఘంటువును బ్రమాణములుగాఁ జూపఁబడెను. ఇక నీ న ప్రత్యయంతరూపములెల్ల విశేషణము లనఁగా ధర్మవాచకములుగాను నంగీకరింపఁబడినవి

[బా. తథి. ౬ సూ.] “సూ - రా - ని” నవర్ణ కాంతము ధర్మి వాచకమనరాదు. 1271

అట్టి విశేషణత్వమునకుఁ బ్రయోగములు బహుళముగాఁ జూపబడినవి. కాని యాప్రయోగములెల్ల నప్రత్యయంతముల విశేష్యతకే యనఁగా ధర్మవాచకత్వమునకే లక్ష్యములనియు సూ - రా - నిఘంటుకారుల ప్రమాదమున నవి విశేషణతాస్థాపకములుగా నుదాహృతము లయ్యెననియుఁ జెప్పుట సాహసముకాదు. నవర్ణకము ధర్మవాచకమనియు నవర్ణకము ధర్మి వాచకమనియుఁ బ్రసిద్ధమయినప్పు సరిసదాయమును సూ - రా - నిఘంటుకారు లాల్లంఘింపట యుక్తము. ను “నల్లన. వి. (౮వల్ల) కృష్ణవర్ణము. శీ.....నల్లన నల్పు కప్పు కం దన గా నొప్పు గొప్ప | వర్ణబు.....(ఆం. భా. ౧-౧౦౮.) శిశు - నల్లనిది గీ..... శ్రీహరి తద్వివంబు | ధీరుడై యారగించిన దేహమెల్ల | నల్లనయ్యెను వ్యాపిని నాటనుండి. (దశా. ౨ ఆ. ౨౨౦) శీ. శేషశక్తికలలరై మేఘుల నిగిరి నాతి చూచుకములు చల్లఁగొని (సూ. రా. ని. ౩) యంతటను వ్రాయఁబడెను. రెండుదాహృతులను “నల్లన + జ్యోత్స్న = నల్లన దయ్యెను. నల్లనవయ్యెను” అని పొరపాటుగా నర్థముచేసికొనుటచే నిట్లు వ్రాయవలసెను. అగు థాతువునకు ‘కలదియగు’ అనునర్థమున్నదని వీరు తలంపరైరి. “దేహము నల్లనయ్యె = దేహము నల్లదనముగల దయ్యెను.” “చూచుకములు నల్లనయ్యెను = చూచుకములు నల్లదనముగల వయ్యెను.” అని యచటి కవి వివక్షితార్థముల నెన్ననగును. సూ - రా - నిఘంటుకర్తలు పూర్వోక్త సందర్భములను జూచికొనక విస్తరించిరేకాని వై యర్థ మగు థాతువునకు వీరే చూపియున్నారు. “అగు = (పు) ఔ - అక్రి.....౧గి. కలదియగు - కలిగియుండు. క.....శంభుం | గనిసతి నివ్వెఱునై ని | ల్పెను వడఁకుచు (నన్ని. కు. సం. ౭ ఆ. ౮౯౬) క.....ప్రతి నై | న్యముదెస మొగమయ్యెఁ బటుగుణధ్వని చెలఁగన్. (ద్రోగ. ౫ ఆ. ౧౧౨.) మ. ఖుశీహిరన్ సురథాశి నింకకొలువై. (హర. పీఠి ౨౨ ప.) గీ. ఆలుషగఁడును నొకకుత్తు నై నఁగాక | యిట్టి ధర్మంబు మిన్నక యెట్టు కలుగు. (హర. ౨ ఆ. ౬౦.)” (సూ. రా. ని.) శబ్దరత్నాకరకర్తయైన నవర్ణ కాంతములు విశేష్యములై యనఁగా ధర్మవాచకములై యనియు నవి ‘ఇ’ ప్రత్యయముతోఁ గూడి ధర్మి వాచకము లనఁగా విశేషణములగుచుండు ననియు థారాళముగా వ్రాయుచువచ్చెను. “నల్లన - వై - వి. నలుపు. కృష్ణవర్ణము. (విశేషణమగుచో ఁ. నల్లనివాడు పద్మనయనంబులవాడు.....(భాగ. ౧౦ స్కం. పూ.) (చూ అలకన) అలకన. దే. వి. సూక్ష్మత.....విశా - సూక్ష్మము. “అలకనితెల్వి” (హరి. ఉ. ౭ ఆ.) ‘అలకనిశీబు’ (స్వా. ౬ ఆ.) (విశేషణమైనప్పుడు

1272 “ఓమ్ము” ఓప్పిదమైనది” అని. ‘సూ-రా-ని’ వ్రాయవలెను [అర్హ వి. సంజీ.]

సమాసమునందు కడపటి అకారమునకు ఇకారము వచ్చెడి.” (శ-ర) ఇట్లే యంతటను వ్రాయఁబడియున్నది.

బాలవ్యా. ఇకవర్ణకం బగ్గలాదులకగు. 2.

అర్హ V విషయము. అగ్గలిక. ఓమ్మిక - అగ్గలము - ఓమ్ము.

సంజీవని. అర్హ V విషయము:—అగ్గలము = అధికము, అగ్గలిక = అధికకము, ఓమ్ము = ఓప్పిదమైనది, ఓమ్మిక = ఓమ్ము - పాలుపు. “అగ్గలము+ఇక=అగ్గలిక = అగ్గలమైనదాని భావము. (ధర్మము)” అనుచో ‘ము’ మున్నగు భాగము లోపించి ‘అగ్గల’ అను ప్రాతిపదికము నిల్వఁగా (అర్హ I విష.) తా - సంధి - గగ సూత్రముచొప్పున నపదాదిర్వర నిత్యసంధిచే “అగ్గలిక” అనురూపము సిద్ధించును. చ.....అ | గ్గలిక నెదిర్చి యిట్లునిది. (భీష్మ. ౨ ఆ 3౨౫.) అగ్గలికమని నపుంసక సమరూపమును గలదు. సీ. చతురంగబలపతి సాంధ్రతఁ గొనిన యగ్గలికమునకు బెగ్గడిలక | (విరా. ౪ ఆ. ౬౨.) సీ. ఆర్చినఁ బెర్చిన యగ్గలికంబున నాసూతనందఱుఁ డతని సూతుః | జంపి కేతువు ద్రుంచి శాతశరంబుల నంగంబు నొప్పించె. (కర్ణ. ౨ ఆ. ౧౯౧.) “ఓమ్మిక - వి - (౧ - ఓమ్ము.) ౧ పాలుపు - అందము - వ. క్రీ.కారంబుల బోకయుఁ దొమ్మిదంతి లెక్కల యొమ్మికయు మోదుగు విరుల సిరులును పోసరించి వాసివడయు శ్రుతిశక్కులికలును (సాండు. 3 ఆ. ౧౭౯. ప్రబంధ. ౫౨.) (సూ. రా. ని.)” అని యిట్లోమ్మిక శబ్దమునకు ‘ఓమ్ము’ అను ధర్మివాచకము మూలమని యంగీకరించియు సూ - రా - నిఘంటుకర్తలు ‘ఓమ్ము’ శబ్దమునకు ‘పాలుపై నది - అందమైనది’ అనునర్థము నీయకుండుట యుక్తముకాదు. “ఓమ్ము.....విని - (హామ్ము) స్థూలము-వెద్ద.....క. కురులో యొమ్మగు తుమ్మెద | గఱులో...” (సూ. రా. ని.) అనుపద్యమునఁ దుమ్మెదగఱుల కొమ్మగు ననఁగా నొప్పిదమగు నను నర్థమే సుసంగతమై యుండును.

మగఁటిమ్మాదులు యథాప్రయోగంబు గ్రాహ్యంబులు. ౮.

మగఁటిమి - మగతనము - పేదటిమి - ఒజ్జనము -
 బాలవ్యా. కోటరము - కోడంట్టము - కోడంట్రికము - కోడ
 వివరణము. టికము - కోడులికము - చెలికారము - తెలుపు -
 అర్హ VI విష. ఎటుపు - పసుపు - నలుపు - టికాదులు రానిపక్ష
 మందఁ దనప్రత్యయం బన్నింటి కగు. చిన్నతనము -
 మ్రచ్చుదనము - నల్లదనము - అగ్గలంపుఁ దనము-
 ఒజ్జితనము.

సంజీవని. ౨౮౯ VI విష:—మగటిమి మున్నగు భావార్థకరూపములు సుసాధములు కామింజేసి మహాకవి ప్రయోగానుసారముగా వాని వాని రూపములను గ్రహింపవలయునని యర్థము. అట్టివానిలోఁ గొన్ని యిటు సూరి ప్రదర్శించుచున్నాఁడు. మగటిమి = మగతనము = పాపము = శౌర్యము. (మగ+ట+ఇమి) నా | మగటిమియు లావు మాన్పుట | తగవా గురునకు.....(ద్రోణ. ౨ ఆ. 3౫౯.) ఉ.....అస్థును | దే విడిపించు మేదిని గడింది మగటిమి యుల్ల నీల్లగా |(ఉద్యో. ౨ ఆ. ౨౬౭.) చ.....న | దైత నని నేమఁ బూనితిఁ గడింది మగటిమి తోడు సాలదే. (ఉద్యో. ౨. ఆ. ౨౯౮.) “వేదటిమి - ద్వ - వి - య దారిద్ర్యము. (చూ. వేదర్థి.) ౨ పిఠికతనము. తే. దండివై లెప్పు మనసు వేదటిమి విడిచి. (భీష్మ. ౧ ఆ. ౧౯౨.) వేదర్థి - ద్వ - వి. వేదటిమియొక్క రూపాంతరము. (దారిద్ర్యమునకు. సీ. కమ్మఁ బువ్వులుఁ బూత కల లోపలనులేకవేదర్థికతమునఁ బెండ్లిలేక. (పంచ. నా. ౫ ఆ.)” (శ-ర) బా - తద్ధి-3 సూ - వేదటికము = వేదతనము. “ఓజ్జనము - వి - (ఽఓజ్జ) ఓజ్జతనము. సీ.....నాపసాని | యొజ్జన మొనరింప నుచితక్రమంబునఁ బుణ్యాంగసల్ గడఁ బ్రాలుచొచ్చి. (కళా. ౭ ఆ. ౮3.)” (సూ. రా. ని.) ఓజ్జనము = ఉపాధ్యాయత్వము. బా - తద్ధి - 3 సూత్రము చొప్పున టికప్రత్యయము వచ్చుటయుఁ గలదు. “ఓజ్జటికము = ఓజ్జతనము. ఉ. చిత్తరు బిత్తరుల నడ భజించి రసన్ జిగి నీలికానె దాల్చొత్తెడు పాత్ర కత్తియల కొజ్జటికంబు వహించి.....(పంచ. రా. 3 ఆ. ౬౮.)” (సూ. రా. ని.) కోట రము=కోడలితనము. చ.....చ | చెప్పఁ జని కోటరంబు దగఁ జేయుదునో... (ఉద్యో. 3 ఆ. ౧౧౨.) కోటమనియుఁ గలదు. “సీ. వైవాహిక క్రియావ్యసంబు గొన్నేండ్లు గొన్నేండ్లు కోడండ్ర కోటములును.” (వి. పు. ౫ ఆ. ౧౮౭. సూ. రా. ని.) “కోడంట్రము. దే-వి - కోటటికము. క. ఓ | రమణీమణి నీకోడం | ట్రము నెఱుంగరు వారు యోగ రసనిశ్చలతన్. (కళా. ౭ ఆ. ౮౯.) కోడంట్రకము. దే-వి- (కోడలితనము.) క. పకపక నగి దశకంతు డు | సకి నా తనుజానకు నీవు సతివై కోడం | ట్రక మెపుడు చేసీలివి.....(ఉ. రా. ౮ ఆ. ౨౦౬.)” (శ-ర) “కోడటికము = కోడంట్రకము. (కోడలు+టికము).....సీ. కోడంట్రమనఁగఁ గోడటిక మంచన స్తుపాత్వ మలరును. (ఆ. భా. ౨-౧౧౧.) కోటటికమనియుఁ గలదు. “కోటటికము = కోడంట్రకము. వి (ఽకోడలు).....చ. పలుకుఁ బడంతియే యువిదఃజ్జలఁ గోటటికంబునేము. (రామా. ౧ ఆ. ౨ ప. శ. ౮. పా.)” (సూ. రా. ని.) ఈపద్యమున ‘కోడటికంబు’ అనియే కవిప్రయోగించి యుండు

1274 “బా.గు.ప్ర” నుడికారము భావప్రత్యయాంతమనరాదు [అర్థ VI వి. సంజీ.

ననుటలో బాధయగపడదు. ఈపదమందలి టకారస్థితికి బలమైన ప్రమాణము కానరాదు. “కోమలికము. వి - (ఽకోమలి) సౌందర్యము - చక్కదనము. క. ఈ ము క్కీచెపు లీమొగ | మీ మేలిమి పాలుపుగలదె యే చెలువకు నీ | కోమలిక మెఱుఁగుటకు వై | (భాస్క. రా. ఆర. ౧ ఆ. ౧౪౮.) నీ. మెఱుఁగారు ముంజియు మేని కోమలికంబు, (కళా. ౪ ఆ. ౪౪.)” (సూ. రా. ని). కోమలశబ్దము సంస్కృతము. కోమలము = మృదువైనది. కోమలా - కోమల = మృదువైనది. దీని వైకృతము - కోమలి = మృదువైన శరీరముగల స్త్రీ. దీని భావార్థము. “కోమలికము = మార్దవము” అన్నను యుక్తమే. ఇట్టి స్థితిలో “కోమలి శబ్దంబుపైఁ గ ప్రత్యయంబు లేదా కోమలశబ్దంబుపై ఇక ప్రత్యయము గలగఁ గోమలిక మను రూపమయ్యెను” అని (బా. సా. పే. 3౬౪ పు.) పేటికావ్యాఖ్యాత వ్రాయుట సరికాదు. సంస్కృత కోమలశబ్దముపై నాచ్చికమగు ‘ఇక’ ప్రత్యయ మగు యు నట నపదాది స్వరసంధి. వర్తించుటయు నసంభవములు. కోమలి శబ్దంబుపైఁ గ ప్రత్యయం బనుపక్ష మీక్రింది యసంగతమగు బా - గు - ప్ర - వ్యాఖ్య మూలమున సంభవించియుండును. “కోమలిశబ్దంబుపైఁ గ ప్రత్యయంబు - ఆపవాదస్వరసంధి. (చూ. సంధి. ౧౧ సూ.)” (బా. గు. ప్ర. ౨౦౭ పుట. ప్రథమ ముద్రణము. ౨౯౨ పుట. ద్వి. ముద్ర.). హలాదిక ప్రత్యయవిధానమున నపదాది స్వరసంధి కేవలము నసంగతముకదా. “చెలికారము. వి. (చెలికారము) చెలిమి - స్నేహము. క. నెలకొను చుట్టటికంబును | జెలికారము, (యయా. 3 ఆ. ౮౯.)” (సూ. రా. ని.). బా - తద్ధి - యీ సూత్రముచొప్పున “చెలిమి = చెలి తనము” అని సిద్ధించును. ఇట్లు సూరి ‘చెలికారము’ అనురూపమును సాధించి యుండఁగాఁ ద్రిలింగలక్షణకేషకర్త దీవికి బ్రత్యేకముగా సూత్రించుట (అర్థ V విస్తరము.) పునరుక్తమనఁదగును. “చెలికారము - చెలిశబ్దంబుపై భావాద్ధంబునందు ‘కార’ ప్రత్యయంబు. ‘నయగారము (మృదుత్వము) నుడికారము, (మాట చమత్కృతి) కొలగారము’ ఇత్యాదులుపై దానివలె గ్రహింపవలె.” (బా. గు. ప్ర. ౨౯౨ పుట. ద్వి. ముద్ర.) అను గుప్తార్థప్రకాశికా వ్యాఖ్య ప్రామాదికము. ‘చెలికారము - నయగారము’ అనునవి భావార్థకరూపములు. నుడికారములోని కారప్రత్యయము స్వార్థికము. (చూ. ప్రాథ. తద్ధి. ౧3 సూ.). తెలుపు మున్నగునవి తెల్ల మున్నగువాని భావార్థకరూపములు. ఇవి తెల్ల మున్నగువాని స్వార్థికరూప ములుగ నైతము వెలయుచున్నవని సూ - రా - నిఘంటువున వ్రాయఁబడెను. శబ్దరత్నాకరమందు నల్లె చాలవఱకు వ్రాయఁబడెను. ‘ఎఱుపు’ అనుదానికి

మాత్రము రెండిటను విశేషణార్థము చూపబడలేదు. “తెలుపు” (తెలుపు) వి. [౮ తెల్ల] ౧ ధావశ్యము - తెల్లదనము. నీ. తెలుపున గప్పును వెలయుంగ మెఱుంగెను. తాగకలముల నల్పితనము దొడగ. (విరా. ౧ ఆ. ౨౪గీ.).....నిజ - తెల్లనిది - పవిత్రము. ౪. తెలుపులగు చీరలను బూ. తలః బువ్వులను కొప్పి... (విరా. ౫ ఆ. ౩౧గీ.)” ఇట్టియేదల సంతటను “అగు” ధాతువునకుఁ బ్రతిపదమును కలిగియుండు” (చూ. అగు. ౧గీ అర్థము. సూ. రా. ని.) అను క్షుణ్ణు. ప్రతిష్ఠావ్యభిప్రేత మనియు నక్కారణమున ‘తెలుపు’ మున్నగు పువర్ణకాంతములు ‘తెల్ల’ మున్నగు ధర్మవాచకముల ధర్మమునె తెలుపుననియు (తెల్లన మున్నగు నప్రత్యయంతములవలెనె) గ్రహింపనగును. (ఆర్థ IV విషయం). కాని వాని ధర్మవాచకతను స్థాపించున వనదగు కొన్ని ప్రయోగములు కోశకారులచే నుదాహరింపబడియున్నవి గీ. జ్యోత్స్న నాగఁ దమిస్త నా నుభయ భార్య | లుడు పతికి నందు నొకతె తె లోర్పర్తు నలుపు | తాను వారికి మెచ్చుగాఁ దాల్చు బోలుఁ | దెలుపు నలుపును నగు మేను నెలఁత యితఁడు. (నైష. ౮ ఆ. ౧౦౪ సూ. రా. ని. తెలుపు శబ్దము నొద్ద.) ఇం ‘దొకతె తెలోర్పర్తు నలుపు’ అనుచో ‘నొకతె తెల్లనిది యొకతె నల్లనిది’ యని కోశకారుల యర్థము. కాని యచట నొకతె ‘తెలుపైనది - యొకతె నలుపైనది’ యనురీతి సంతర్భూతమై లోపించియున్న యగు ధాతురూపములచే ‘తెలుపుగలది - నలుపుగలది’ యను నర్థములు లభించును గాన నచటి తెలుపు నలుపు శబ్దములు ధర్మవాచకములుగనే కవ్యభిప్రేతములని తోచెడిని. పంపద్యము నుత్తరార్థమున “తెలుపు - నలుపును నగుమేను” అని యగు ధాతువు తోనె ప్రయుక్తమగుటచే వివాదమే లేదు. గీ. కలయ జగమునఁ గల యట్టి నలుపులెల్లఁ | దెలుపులుగఁ జేసి నీడలు దెలుపు నేయఁ | గా వశముగామి..... (మనుచ. ౩ ఆ. ౨౭ సూ. రా. ని. తెలుపు శబ్దము నొద్ద.) ఇందుఁ బూర్వార్థమున ‘నలుపులు - తెలుపులు’ అను మొదటి రెండును భావార్థకములై యనుటలో విప్రతిపత్తియే లేదు. ఇంక ‘నీడలు తెలుపు నేయఁగా’ అనుచో నీడలను దెల్లనివిగాఁ జేయుటకను నర్థమును బట్టి యచటి తెలుపు శబ్దము ధర్మవాచకమనఁగా విశేషణమని కోశకారుల యాశయము. కాని యచటను నైతము ‘నీడలను దెలుపగునట్లు’గా వని యర్థము చేయవచ్చునుగదా. శబ్దప్రణాళినిబట్టి చూచినను ‘నల్లది - నల్లనిది’ అనునవి విశేషణము లనియు. ‘నల్లన - నలుపు - నల్లదనము’ అనునవి విశేష్యములనియుఁ దోచుచున్నది. ‘అగ్గలంపుఁదనము’ అనుచో సూరి పక్షమున, “అగ్గలము+తనము = అగ్గలంపు+తనము = అగ్గలంపు+ను+తనము =

అగ్గలంపుఁదనము” అనురీతిని రూపసిద్ధి - బా - సంఘి - 34 సూత్రము చొప్పున సంభవించును గాని తనవర్ణక పరకత్వమున నుగాగమమును, దానిచే జ్ఞాపితమగు పు - ంపుల విధానమును కవిప్రయోగసిద్ధములు కావని యీవాచక నిరూపింపఁ బడెను. (ఆర్ II విష.)

నామ్మ: క వర్ణకః స్వాత్ । స్వార్థే స్వా దత్త్వ మసి
పరే తస్మిన్. (ఆం. చిం. హలం. ౧౧ కారి. ఆహా.
౪౦౪ పుట.)

సన్నయా. భవే త్కః స్త్రీ సమా న్నామ్ను । ఉత్పం తస్మిన్ పరే
 ౨౯౦ విష. భవేత్. (వికృ. క్రియా. ౨౧ ఆహా. ౫౦౨ పుట.)
 అన్యేచ బహవో దేశ్య । వర్ణ కా అర్థభేదకాః । క్వచి
 దస్త్యస్య లోపః స్యాత్ । క్వచి ద్వర్ణాగమో మతః.
 (వికృ. అజం. ౫౨-౫౩ కారి, ఆహా. ౩౨౯ పుట.)

కల్పతరువు. ౨౯౦ విషయము:—నామ్మ: = ప్రాతిపదికమునక, స్వార్థే = స్వార్థ మందు, కవర్ణక: = కప్రత్యయము, స్వార్థే = అగును. పూర్వసూత్రము నుండి చ శబ్దానువృత్తిచే నిది వైకల్పిక మననగును. తస్మిన్ పరే=ఆ 'క'ప్రత్యయము పరమగు చుండఁగా, ఉత్పమసి = ముందటి 'అ'కారమునకు 'ఉ'కారము సంయతము. స్వార్థే = అగును. కొన్నియెడల 'ఇ'కారమునకును 'ఉ'త్పమగును. ఉదా:—వెలదుక - నాతుక. మొ. దీనిచే బ్రాతిపదికమునకెల్ల గప్రత్యయము గల్గు ననుకొనరా దనుచు నధర్వణుడు నన్నయాశయమును వివరించుచున్నాడు. స్త్రీసమాత్ - నామ్మ: = స్త్రీసమ నామమునకంటె బరముగా నఁగా నాచ్ఛికమగు స్త్రీసమ ప్రాతిపదికమున కంటె బరముగా, కః, భవేత్ = కప్రత్యయము వైకల్పికముగ నగును. తస్మిన్ పరే = ఆకప్రత్యయము పరమగుచుండఁగాఁ బూర్వమున, ఉత్పమే = ఉత్పము, భవేత్ = నిత్యముగా నగుటయుఁ గలదు. స్త్రీసమ ప్రాతిపదికముపైని 'క - ఉక' అను ప్రత్యయములు పాఠీకముగా నిల్చునని పర్యవసీతార్థము. బియ్యము మున్నగు నపుంసక సమాదులపై నివి నిల్వనేరవని యెఱుంగునది. తద్ధితములలో స్వార్థికములెల్లఁ బ్రాతిపదికముపై నిల్చును. భావార్థకాదులు సు బంతములపై నిల్చుట సంప్రదాయము. కావుననే నన్నయాధర్వణులు 'నామ్మ:' అని స్వార్థిక కప్రత్యయమును విధించిరి. ఉదా:—మంచుక - ఎముక - ఎఱ్ఱుక - నిప్పుక - మెలిక - పొత్తిక - చిటుతుక - నాతుక - వెలుతుక - మెలుతుక - మొలుతుక - కడఁకుక - కడఁకుక - పొడుచుక - మెరుముక - మొల. ఉత్పము వచ్చినా నిత్యము

[బా.తద్ధి.సూ.] మెలుతుకమున్నగు 'క' ప్రత్యయంతములు - ప్రయోగములు. 1277

గానే వచ్చును. లేదా రానే రాదు. కాన, నెలతక - మడతక మున్నగురూపము లనిష్టములని యెఱుంగునది. అపిశబ్ద మహిమచే 'క' ప్రత్యయమును బాక్షికమని వ్యాఖ్య చేయనగును. మంచు - ఎమ్ము - నిప్పు - మెలి - పొత్తి - చిటుత - నాతి - నెలత (మెలత) మెలుత - ఁడత - మడత - పొలతి - వెలది, మొ. "౨౧౭ II విష- ౨౨౧ విష." అను వానిలో 'ఒకర్తు - ఒకర్తుక - ఎవత-ఎవతు' మున్నగునవి చూపబడెను. ప్రయోగములు. ఉ. మాలి శరంబు లొక్క మొగి మంచుక గప్పిన మాడ్కి. (నిర్వ. 3 ఆ. ౨౬.) ఎలమి దధీబిచే నెముకబలసి. (నరస. ౧ ఆ. ౧౧౬.) సీ. మొగిని దధీచి యెమ్మునఁ బుట్టదయ్యెనే, వాసవాయుధమైన వజ్రమదియు. (ఆది. ౬ ఆ. ౧౯.) గీ. ఎమ్ముకలు చల్లినట్టి చో తెఱుంగఁ డయ్యె. (కాశీ. ౫ ఆ. ౭౩) ద్వి. మఱుపడ్డ నిప్పుక మాడ్కి నున్నాడు. (హరిశ్చం. ఉత్త. ౧౩౩ - ౩౩౪ ౪౦.) (సూ. రా. ని.) క.....కురిసెన్ | గనగనగన మనుచు నిప్పుకలు గుప్పలుగన్. (పాండు. ౫ ఆ. శ. ర.) క. నిప్పులఁ బొరలిన యట్లయి | చొప్పుడ దించుకయు నిద్ర శుద్ధవిచారా. (ఉద్యో. ౨ ఆ. ౧౯) చ. ఒకడు.....ని | ప్పుకలఁ బొంల్చినట్లు మదిపొక్కెడు. (ఉ. హరి. ౫ ఆ. ౨౮౭) "పొత్తి-వై - వి - ౧ మెత్తని సన్నని ప్రాతవస్త్రము.....క. అత్తటి నరవీక్షల నా | పొత్తులలో శిశువు.....(కళా. ౫ ఆ.).....పొత్తిక - వై - వి - మెత్తని సన్నని చిన్న వస్త్రము. క. కురువీరుల గెలిచి తదం | బరములలోఁ జిత్రవర్ణ భాసురములుగా |... ..బొమ్మ పొత్తికలకుం దెండి. (విరా. ౪ ఆ. ౪౭.)" (శ-ర). ఆ-వె. చిటుత వాని కింత తఱుసంటి పలుకులు. (సభా. ౨ ఆ. ౨౨౮.) ఆ-వె. చెలఁగి లేవనేడ్పు చిటుతుకదానిఁ గ్ర | వ్యాద భూరమృగము లశనబుద్ధి. (ఆది. ౪ ఆ. ౪౬.) క. ఇమ్ముగఁ దద్ధామా ఘా | ఇమ్మున గర్భములు దాల్చి నాతులు.....(ఆర. 3 ఆ. ౨౧౬.) "క. నను మన్ననఁ జేసి యనుచు నాతుక మ్రొక్కెన్. (కళా. ౧ ఆ. ౬౧.)" (సూ. రా. ని.) ఉ. ఆపురి మించుటో వరుల నాడు మెలంతల గానమాధురిన్. హ. న. ౧ ఆ.) క.....ముని | లోకము నేరుటయు నమ్మెలు.త యెలుఁ గెనుగన్. (ఆను. 3 ఆ. ౨౨౧.) పయి యానుకొనసక ప్రయోగమునుబట్టి యంతటను 'ఉ'కారమధ్యముగ దిద్దుట యుక్తము. మెలుత - మెలుతుక. శబ్దరత్నాకరములోని 'అ'కార మధ్యత నిర్హులము. 'క. ఈ నెల త' గన్న మన్నఁకుఁ | డైన. (విరా. ౨ ఆ. ౨౮.) 'సీ. గంధర్వ లేవురు గలగని చెప్పె నన్నెలతుక' మాటలు నిక్క మొక్కొ. (విరా. ౨ ఆ. ౨౪౫ శ. ర.) క. వెలది బాదరము పానము చేయ.....(ఉద్యో. ౨

ఆ. ౪౪.) “క వే। కే లింటు జేజే నవ। లా లుండంగ నీకు నివ్వెలందుక కొఱయే.
(అచ్చ. రా. సుం.) (స్వార్థమున ఉ క)” (శ-ర.) “స్త్రీ సమాత్ - స్త్రీ లింగా
దైక్యతాచ్చ ప్రాతిపదికాత్ స్వార్థేక వర్ణణోపి స్వాత్.” (అహో. ౪౦౪ పు.)
అని యిట్లుగ నహోబలపతి వ్యాఖ్యచేయుటలో నాతని యభిప్రాయమేమో
తెలియకున్నది. స్త్రీలింగాత్తని వ్యాఖ్యచేసెనెకాని యట్టి సంస్కృత స్త్రీలింగ శబ్ద
ముల కప్రత్యయము నుదాహరింప నైన లేదు.

అన్యేచేతి (౨౧౭ I ౨౨౧ విష.) అన్యేచ = నన్నయాధర్వణులు ప్రత్యే
కించి పేర్కొన్నవే కాక, బహవః = అనేకములైన, దేశ్యవర్ణకః = దేశ్యములగు
కృత్తద్ధిత ప్రత్యయములు, అర్థభేదకః = అర్థవిశేష ములుగలవి, ప్రయోగ
దృష్టము లగుచున్నవి. భావార్థమున సూరి చూపిన టిక - ఇమి - న - ఇక - మున్నగు
ప్రత్యయములును ముం దుదాహరింపబోవు సూరి సంగ్రహించిన ప్రత్యయ
విశేషములును, ద్రిలింగ లక్షణశేషమున నుదాహరింపబడిన ప్రత్యయవిశేష
ములును నధర్వణోద్ధిష్టములై యని గ్రహింపనగును. క్వచిత్ = ఒకానొకప్పుడు
దేశ్య తద్ధిత ప్రత్యయము పరమగుచుండగా, అన్యస్థ్యలోపః స్వాత్ = ప్రకృతి
యొక్క తుదివర్ణమునకు లోపము గల్గును. క్వచిత్ = ఒకానొకప్పుడు, వర్ణాగమో
క్షతః = వర్ణవిశేష మొకమగుట సమ్యక్మగును. ఉదా:- అంత్య వర్ణలోప
మునకు:- కోడలు+టికము = కోడటికము, హిండు+టి = హింటి, చెలిమి+కాడు =
చెలికాడు. మొ. వర్ణాగమమునకు:- మగ+ఇమి = మగ+ట్+ఇమి = మగటిమి.
పేద+ట్+ఇమి=పేదటిమి. ఈసూత్ర మాదేశాదులకును నుపలక్షణము. తెల్ల+పు=
తెలుపు. కోడలు+ఇకము = కోడంటికము. అందము+కాడు = అందగాడు. మొ.
కవిశిరోభూషణమున నన్యేచేత్యాదికారికల కీ క్రిందిరీతి నుదాహరింపబడెను. “కల్లరి-
వెరవరి (అరి కత్వర్థీయము) ముక్కిడి - వెరవిడి కట్టిడి - (ఇడి తదభావార్థకము.)
ఎద్దడి. (ఎరపు+తడి = ఎద్దడి నీటిదారిద్ర్యము.) (ఇందుఁ దద్ధితప్రత్యయ మెట్టిదో
తెలియకున్నది.) చలిమిరి - వలిమిరి (మిరి. స్వార్థిక ప్రత్యయము) (శబ్దరత్నాకరమున
వలిమిరి శబ్దములేదు గాని వ లి శబ్దమునకును శైత్యమే యర్థము.) కన్నెటికము.
(టిక ప్రత్యయము భావార్థకము) ‘పలువరము - కనికరము - వేగిరము - లేజరము’
(వీనిలోని ప్రత్యయములు శబ్దరత్నాకరమునఁ జూపబడలేదు. ‘లేజరము’ అను
శబ్దమే చూపబడలేదు. ‘పలు+వా = పలువ = దుష్టుడు’ అని శబ్దరత్నాకరమున
నున్నది. పలుమాటలాడువాడని యర్థము చేయనగును. ‘అర’ ‘ఇర’ ప్రత్యయ
ములు స్వార్థికములని యహోబలపతి యాశయము కానోపును. ‘పలువరము. కై-

వి - ప్రలాపము - పలువరింత' అని శబ్దరత్నాకరమునఁ గలదు. 'కనియు = పరిచక్ష మగు' అను థాతువు కలదు. దీనికృదంతము 'కనిక = మెత్తఁదనము' కానోపును. కనికర మనఁగా మనసు మెత్తబడుటయేకదా. 'వేగ' అను తద్భవముగలదు. వేగ+ ఇరము = వేగిరము. తేజు+అరము = తేజరము = ప్రకాశము - తేజరిల్లు.) కోమ లికము (కోమలి+ఇకము - ఇక భావార్థకము) దొరతనము ఇత్యాద్యా బహవో వర్ణకాః - స్త్రీత్యై - ఒక్కతె - ఒకర్లు - ఓర్లు - ఎవ్వతె. అవ్వతె - ఇవ్వతె (ఈతుదివి ప్రయోగములందుఁ గానరావు) ఇత్యాద్యాః - చెలికాడు = చెలిమికాడు - గట్టివా తనము = గట్టివాయితనము. మిండగీడు ఇత్యాదా లోపాగమకార్యమ్." (మిండ+ గ్+ఈడు = మిండగీడు.) (అహో. 3౨౯ పు) ఈయహోబల పండితీయోవా హృతులనె మూలముగాఁ గొని సూరి కొన్ని తథిప్రత్యయవిశేషములను సూచించె నని యొప్పునగును.

బాలవ్యా. అరమరాదులకు స్వార్థంబునం దిక వర్ణకం బగు. ౯.

వివరణము. అరమరిక - ఆమిక - అరమర - ఆము - అల్లి బిల్లి-గండి -

౨౯౦ I విషయము. నడవడి - నాడు - నివ్వాలి - పొత్తి - మాన - మెలి -

వాలు - ఇత్యాదు లరమరాదులు.

సంజేపని. ౨౯౦ I విషయము:—“అరమర. ద్వ-వి-(అర+మరలుట) సుదేహము. భేదము (అరమరము - తా మది నప్పుకున్నది పదర్థ నరేంద్ర తనూజ నిన్ను సు । త్రాముడ వంచు నీ యరమరంబునఁ బో మననీకు నీకు.....(నైవ. ౮ ఆ. 2౫.)” (శ-ర). “అరమరిక - ఆటమర - భేదము.....అరమరికయు లేక యండటలోన । నిరవొంద సుగ్రీవు నిష్ఠుడై యుండె. (రంగ. రా. ఉ. ౯2 పా. ౨౮ పం.)” (సూ. రా. ని.). ‘ఆటమర’ అనియుఁ గోశకారు లుదాహరించుచున్నారు. “ఆట మర - ద్వ - వి - (ఆట+మరలుట.) ౧ సంజేహము. క. మఱియు నొకమాట యొవ్వరు । నెలుఁగని యది దశరథునకు నేకాంతమునం । దటమరలేక దృఢంబుగ । నెలుకవడం జెప్ప వింటి నే నొకరుండన్. (నిర్వ. ౯ ఆ. ౫2.)” (శ-ర). “ఆము = ఆమి. వి. (సం - అహమ్.) భేదము - గర్వము. నీ. ఆము టేనుఁగు సామి ముద్దుల పట్టి.....(రసిక. ౧ ఆ. ౨.) ఆమిక = హామిక. వి. (సం - అహమహమికా.) గర్వము - మదము. నీ. గర్వంబు మేనులు గన్నట్టు లుండెడు దొరల యామిక లెందుఁ దొలఁగిపోయె. (విజ. వి. పీఠి. ౪౨.)” (సూ. రా. ని.) “అల్లిబిల్లి దే - వి - పెనఁకువ. ౨ ఒడ్దిక. గీ. అరిగి తనకూర్చి చెలులతో నల్లిబిల్లి । యగుచు..... (పర. 3 ఆ. ౨2౪.)” (శ-ర). ‘అల్లిబిల్లిక’ అనురూపమును గోశకారులు చూపలేదు

గాని 'అల్లిక బిల్లిక' అను దానిని జూపిరి. "ఉ..... | అల్లిక బిల్లికం దనరు...
(కృ. శకుం. ౨ ఆ. ౨౨౦ సూ. రా. ని.)" గండి=రంధ్రము - సందు. 'గండిక' శబ్దమునకుఁ బ్రయోగము దొరకక కావలయు సూ - రా - నిఘంటుకర్తలు "గండిక = గండి, (శ-ర)." అని వ్రాసిరి. నడవడి = నడక - ప్రవర్తనము - నడవడిక శబ్దమున కును బ్రయోగము లభింపక కావలయును "నడవడిక - వి.....(శ-ర. చి. ని.)" అని సూ - రా - నిఘంటుకారులు వ్రాసిరి. 'నాడు' శబ్దమీ గణములో నిర్బిందువు గానే బాలవ్యాకరణ ప్రథమ ద్వితీయ ముద్రణములందు పైతము వెలయుచున్నది. శబ్దరత్నాకరకోశమున కాలవాచక మగునపుడు 'నాడు' శబ్దము సబిందుకముగను దేశవాచకమగునపుడు నిర్బిందుకముగను జూపబడెను. సూ - రా - నిఘంటువున రెండగములందును సబిందుక మనుట యుక్తమనియు, దేశవాచకమగునపుడు తత్వ నిర్ణాయక ప్రయోగములు లేవనియు శాసనములలో నర్థబిందువు గన్పట్టుచున్న దనియు వ్రాయబడెను. కావుననే 'నాడిక' అనురూపము పైతము సబిందుకము గానే చూపబడెను. "క. అన్నాతియు నొడయఁడు నటు | లన్నారని నీవు కోన కరు దెంచినచో | నన్నా యన్నాడిక య | న్నన్నా యాఁగుకొనఁ జాలు నట్టిదె చెపుమా" (అచ్చ. రా. ఆయా. ౧౧౦ శ-ర. నాడిక శబ్దమునొద్ద.) నివ్యాళి = సీరాజనము. శబ్దరత్నాకరమున నివ్యాళికయనియుఁ జూపబడెనుగాని "ద్వి. వనజ లోచనలు నివాళిక లొంగ. (రంగ. రా. బాల. ౭౫ పౌరట.)" (శ-ర). అని నివాళిక శబ్దమునకు మాత్రమే ప్రయోగము చూపబడెను. సూ - రా - నిఘంటువున "నివ్యాళిక" శబ్దమే చూపబడలేదు. నివ్యాళి శబ్దము సప్రయోగముగఁ జూపబడినది. పొత్తి = పొత్తిక = మెత్తని సన్ననివస్త్రము. "క. బొమ్మ పొత్తికలకుం దెడి. (విరా. ౪ ఆ. ౪౭) స్త్రీసమ 'మాన' శబ్దము శబ్దరత్నాకరమున కుడపార్థక ముగఁ జూపబడెను. ప్రయోగములేదు. కాని మానిక శబ్ద మాచ్ఛికము మాన శబ్ద రూపాంతరముగాఁ జూపబడలేదు. 'మాన' అను నాచ్ఛికపు స్త్రీసమశబ్దము సంస్కృత మానశబ్ద వైకృతమని వైకృతదీపికలో నున్నది. 'మానిక' అను సంస్కృత మానికా శబ్దము శబ్దరత్నాకరమునఁ జూపబడినది. "మానికా - ఆ - స్త్రీ. అజ్ఞాని ద్వయ పరిమాణమ్" మద్యమ్. తె. ౧ మానెడు" అని సర్వశబ్ద సంబోధిని కోశమునఁ గలదు. "మెలిక - పై - వి - మెలి = మెలుసు = వెన" అని యిట్లు శబ్దరత్నాకరమున 'మెలి = మెలిక' అనునవి రెండును జూపబడినవె కాని ప్రయోగము చూపబడలేదు. వాలు = వాలిక = దీర్ఘము "క. అకటకట యుత్తరుడు గొం | ధొక కాంభోజండునుం గడుం బాలుడు వా. | లిక కైదువు లాడిన నే | ల

[బా. తస్మి. ౧౦ మొ. ౧౨ సూ.] ఉక - కాడు - గాడు. మొ. తత్పతములు 1281

కొఱిగి యొప్పి రభిమన్యు లక్షణుల క్రియన్. (స్త్రీ. ౨ ఆ. ౮౪ ప.) గీ. వాలుగాఁ
గైవ్రాలు.....(రామా. ౧ ఆ.) (శ-ర). కా. ఆవాలుం గనువోయి యానగు
మొగం బాగుబ్బ పాలిండ్ల పెం | పావేణీ భరము.....(పి. శకుం. ౨ ఆ. ౧౮౫.)
(కళా. అప్పక. 3 ఆ. 32౪ ప.)

ఉక వర్ణకంబు చిటుతాదులకు స్వార్థంబునం దగు. ౧౦.

బాలవ్యాకరణ. చిటుతుక - నాతుక. చిటుత - నాతి - నెలత -

వివరణము. మెలత - పడత - మడత - పాలత - వెలది -

౨౯౦ II విషయము. నిప్పు - ఎప్పు - ఇత్యాదులు చిటుతాదులు.

సంజీవని. ౨౯౦ II విషయము:—“నిప్పు - ఎప్పు” అను రెండిటిలో “ఉ”కార
మున్నను వేటుగ ‘క’ ప్రత్యయవిధాన మేలమని తలచి సూరి వానికిని ‘ఉక’
ప్రత్యయమునె యుపదేశించెను, అంతటను బా - సంధి - ౧౧ సూత్రము చొప్పున
నపదాది స్వరసంధి నిత్యముగా నగును. పక్షి వానిలోఁ బెక్కిటి కీవఱకు విపుల
ముగా ౨౯౦ విషయమునఁ బ్రయోగములు చూపబడెను.

కాడు గాఁ డు ర్భవే దీఁడు | ర స్త్రీత్వా ద్యర్థబోధకాః |

నన్నయ. ఏకత్వ వాచకా త్పుంసీ | స్యా దాడు స్త్యన్యథా

౨౯౧ విష. మతః | స్త్రీయా మాఁడి ర్భవంత్యే స్యాత్ | పుంసీ

దీర్ఘా న్ని రుచ్యతే. (వికృ. అజం. ౫౦-౫౧ కారి.

అహా. 3౨౯ పుట.)

కల్పతరువు. ౨౯౧ విషయము:—ఈకారికలు ౧౯3 విషయమున వ్యాఖ్యాత
ములు:—ఏకవచనాం తాత్త్విక శబ్దములకుఁ బరముగ నస్త్యర్థమునందును
గొన్నియొడల స్వార్థమునందును మహత్త్వమున ‘కాడు’ అని కొన్నిటికిని
‘గాడు’ అని కొన్నిటికిని, ‘ఈడు’ అని కొన్నిటికిని వచ్చును. ఆడు
ప్రత్యయము ప్రథమా బహువచనమునకుఁ బరముగా వచ్చును. ఆబహు
వచన ప్రత్యయము లోపింపదు. మహత్త్వమున ‘ఆడి’ ప్రత్యయ మగును. అపు
డును లుప్రత్యయము లోపింపదు. ‘విల్లుకాడు - అందగాడు , కొండీడు - వగ
లాడు’ అనునవి పుంలింగ సమరూపములు. డుమంతరూపములు. ఇవి ఏకాదిగణము
లోనివి. ‘దీర్ఘా న్ని రుచ్యతే’ అనుటచేతఁ బయివిషయము స్పష్టపడుచున్నది. ‘వగ
లాడి’ అను రీతిగల రూపములు మాత్రము స్త్రీసమరూపములు. ఆడి ప్రత్యయవిధి
సందర్భమునకయి ‘కాడు’ ప్రభృతు లట్లు వేర్వొనఁబడినవి కాని యవి నిజముగా
‘కా - గా - ఈ - ఆ’ అను ప్రత్యయములె యని గ్రహింపనగును. మఱియు నీతత్ప

తాంత ప్రాతిపదికముల దీర్ఘము హ్రస్వము కాదని విశదపఱచుటకును బ్రథమైక వచనాంత పరినిష్ఠితరూపములు వేర్కొనబడినవి. 'స్త్రీయా మాడిః' అని యుపదేశించియు నధర్వణుడు 'కతై - కత్తియ - గతై - గత్తియ' ప్రత్యయముల నుపదేశించుకుండుట నరయఁగా నవి 'కా-గా' ప్రత్యయములపై ('ఎవ్యతై - ఒక్కతై' మున్నగువానియందు వలెనె) 'తై' అను దానిని నిల్పి సాధించుకొనవలయు నని యాతఁడు తలంచినట్లు విశదమగుచున్నది. ౨౧౭ I విషయమునందును ౨౨౧ విషయమునందును జెప్పబడినరీతిగా 'వేటకా+త్+ఎ = వేటకతై' "అందగా+త్+ఎ = అందగతై" అని సాధించుకొనవలయును. ౨౯౦ విషయమునఁ జెప్పబడిన రీతిని దధిత ప్రత్యయ పరకత్వమున వర్ణాగమాదులు ప్రయోగానుసారముగా నంగీకార్యము లగుటంజేసి కాప్రత్యయ దీర్ఘమునకు హ్రస్వమును తకారద్వయాగమమును గల్గఁగా 'వేటకతై' అను రూపమేర్పడును. ఇట్లే గాప్రత్యయ దీర్ఘమునకు హ్రస్వమును 'త'కారద్వయాగమమును గల్గఁగా 'అందగతై' అను రూపమేర్పడును. పిదప ౨౧౦ విషయము చొప్పున 'ఎ'కారమునకు 'ఇయ' అను రూపము గల్గఁగా (అంతై = అంతియ - ఇంతై = ఇంతియ) 'వేటకత్తియ - అందగత్తియ' అను రూపాంతరములును సిద్ధించును. 'వేటకతై - వేటకత్తియ' మున్నగునవి స్త్రీసమరూపములు. తత్సమ ప్రకృతులమీఁద సయిత మీప్రత్యయములు గన్పట్టుచున్నట్లు శబ్దరత్నాకరమందును సూ - రా - నిఘంటువునందును వ్రాయబడెను. (౧౯౩ విష.) "కోపకతై - మి - గ్రా - విజ - (కోపము+కతై) కోపముగలది. ఆడుది - "కోపకాడు - మి - గ్రా - విజ - (కోపము+కాడు) కోపముగలవాడు." (౪-౨). "కోపకతై, మి - విజ - (కోపము+కతై) కోపముగలది (స్త్రీ) సీ. సుశ్చత్రియకులంబు నిత్యత్రముగఁ జేయు | కొడుకుఁ గాంచిన యట్టి కోపకతై (క్రీడా. ౧౨౯.) కోపగాడు. మి - విజ - (కోపము+కాడు) కోపముగలవాడు. గీ. నినుఁ గలయు భర్త కోపగాఁ డనఁగ నేల. (సారం. ౨ ఆ. ౧౧౫.) క. ద్వైపాయనముని వెడలం | ద్రోపించిన కోపగాడు ధూజ్జటి.....(భీమ. ౪ ఆ. ౧౩.) గీ. అన్న మీతండ్రి కోపగాఁ డొనొ కాఁడొ (కాశీ. ౪ ఆ. ౯౦). కార్యకాడు. మి - విజ - (కార్యము+కాడు) కార్యము నెఱవేర్చుకొనువాడు. ఆ-వె..... కార్యకాడొ యంకకాడొ నృపుడు. (ఆము. ౪ ఆ. ౨౬౩.)" (సూ. రా. ని.) (విస్తర.) పయి. ప్రయోగములలో 'కోపకతై' అనుచో "కోపకర్తి" అనియు

విస్తర. ౨౯౧ విష.—'కోపకతై' అనుచో 'క'కారమును "కోపగాడు" అనుచో 'గ'కారమును నిల్పుటలో యుక్తి యేమున్నది. ఇట్లే సూ - రా - నిఘంటు

‘కోపకాండ’ అనునెడల ‘కోపకుండు’ అనియు ‘కార్యకాండ’ అనుచో ‘కర్తకాండ’ అనియుఁ గవి ప్రయుక్త పాఠములు కానోపునని సమర్థింపవగును. (“కోపకుండు - సం-విణ - (అ. పికా. అ.) కోపించువాడు”) (సూ. రా. ని.), కాని తిక్కయజ్ఞయే తత్సవముపై ‘కా’ ప్రత్యయమును బ్రయోగించి యున్నాడు. ‘నీ..... గీ.....! ఆవిషము గాలకాని కెట్లు ట్లు.....(ఆను. ౫ ఆ. ౨౫౬.) (చూ. 3౨౬ I విష.) ‘అంకకాండ’ అనునది యాచ్ఛికమే యనియు మిశ్రము కాదనియుఁ దలంచుచు శబ్దరత్నాకరకర్త యొక్కకవి శ్లేష నిర్వహణమునకై ‘అంకకాండ’ శబ్దము మచ్చుగలవాడను మిశ్రస్థలముగాఁ బ్రయోగించెనని వ్రాసియుండఁగా సూ-రా-నిఘంటుకర్తలు ‘చలపాది’ అను నర్థముగల స్థలములందెల్ల నదిమిశ్రపదమే యని వ్రాసిరి. “అంకకాండ. దే - విణ - (అంకము + కాండ) చలముపట్టువాడు - చలపాది. గీ. ఎలనీ యేప్రాద్దుఁ గనువొంద నీక మరుడు | కలహమున కంకకాండయి కాలుద్రవ్వ. (ఆము. ౫ ఆ. ౨౪.) (అంకశబ్దమునకు వృత్తియందు చలమర్థమని యెఱుంగవలెను. ఇది యొకా నొక కవిచే శ్లేషయందు గుఱుతుగలవాడను నర్థమునఁ బ్రయోగింపఁబడియున్నది. చ. హిమకరుఁ డంకకాండ మధు వెప్పుడు జాతి విరోధి.....(కవిక. 3 ఆ. ౯౮.)” (శ-ర). “అంకకాండ. మి - విణ - (క - - అంకకాండ.) బ - అంకకాండ, అంకకాండ. ౧ మొనగాడు - ముఖ్యుడు - శూరుడు. ద్వి.....చండిత మల్లి కాడ్డున ప్రభువు | | గరడికెక్కిన యంకకాండును బోలె | నెడ విడిఁబడ్డ ముత్రేభంబుఁ బోలె (చండితా. వాద, ౧౭౬ పా.) గీ. కలహమున కంకకాండయి కాలుద్రవ్వ. (ఆము. ౫ ఆ. ౨౪.) ౨ చలపాది. మాత్సర్యశీలుడు. ఆ. వె. కార్యకాండో యంకకాండో నృపుడు. (ఆము. ౪ ఆ. ౨౬౩.) మ.....ప్రాణంబు దా | యలు గాడ్పుల్ శశి యంకకాండు పిక మయ్యయ్యాగ శగ్రాహి.....(ఽజయచందన విలాసము ౨ ఆ. ౧౨౨.) చ. హిమకరుఁ డంకకాండ మధు వెప్పుడు జాతివిరోధి.....(కవిక. 3 ఆ. ౯౮.) ఇటు ‘అంకకాండ’ అనఁగా నొకపక్షమున ‘కళంకముగలవాడు’ అనియు ఒకపక్షమున ‘చలపాది’ అనియు నర్థము.” (సూ. రా. ని.) ‘అంక’ శబ్దము ‘చలమ’ను నర్థమున నాచ్ఛికమని వ్రాసిన శబ్దరత్నాకరకర్త యాశయమును మార్చి యెల్లయర్థము లందును నది సంస్కృతమే యని సూ - రా - నిఘంటుకారులు వ్రాసి “అంకకాండ” అనునది యెల్ల యర్థములందును మిశ్రపదమేయని నిరూపించిరి. అట్లే ‘అంక’ పున ‘కొండెకతై - కొండెకా (గా)డు’ అని యొకచో ద్వివిధవర్ణములు నంగీకరింపఁబడెను. ఇట్టి యనియమము నిరాధారముగ నేల పాటించవలయునో ?

శబ్దము పార్శ్వమును నర్థమున దేశ్యుని వ్రాసిన శబ్దరత్నాకరపు వ్రాతయు నుపేక్షింపఁబడెను. పరిశీలింపఁగా “అంకము” అను తత్సమరూపమునకు ‘అంక’ అను స్త్రీసమరూపము తద్భవమనియు నక్కారణమున ‘అంక కాఁడు’ అనునది యెల్ల యర్థములందును శుద్ధమగు నాచ్చిక శబ్దమే యనియు నందు మిశ్రత లేదనియు నీమూర్తమున శబ్దరత్నాకరోదాహృతములగు ‘అంక - దేశ్యము’ ‘అఁకించు - దేశ్యము’ మున్నగు స్థలములెల్ల నవిరుద్ధము లగుననియుఁ దోచుచున్నది. ఇంత యేల? సూ - రా - నిఘంటుకారులే “అఁకించు” అను దేశ్యభాతువు నుదాహరించి దాని కనేకములగు నర్థవిశేషములను జూపిరి. అట్లే, అంకవన్నియ - అంకపాంకములు - అంకపాంకములు మున్నగు దేశ్యశబ్దములను నుదాహరించిరి. వానిని మిశ్రములనలేదు.

కా-క-త్తియ వర్ణకంబులు పుంస్త్య స్త్రీత్వంబుల మతు బర్ణంబునం దాటాదుల కగు. ౧౧.

కా ప్రత్యయంతంబునకు మగాది గణంబునంజేరి డుజ్జగు. ఆటకాఁడు - ఆటక-త్తియ. ఆట - అడపము - ఎత్తు - ఓయారము - కటారి - కొల్ల - చెలిమి -

బాలవ్యా. చేరువ - చొరవ - జట్టి - జాజర - జూదము - తిండి -
౨౯౧ I వి. తేర - దొడ్డ - నీటు - నేస్తము - బేరము - వగ -

విలు - వెచ్చము - సొగసు - ఇత్యాదులాటాదులు.

కా క-త్తియల కకారంబునకు గకారంబు కొండొక చోఁ గానంబడియెడి. ౧౨.

అండగాఁడు - అండగ-త్తియ - కొండెగాఁడు - కొండె

గ-త్తియ - బేరగాఁడు - బేరగ-త్తియ - ఇత్యాదులు.

సుజీవని. ౨౯౧ I వివ:—ఆట మొదలగు శబ్దములకుఁ బరముగ మతుబర్ణంబున మహాధర్మము వాచ్య మగునపుడు కా ప్రత్యయంబును మహాత్యర్థము వాచ్యమైనపుడు, క-త్తియ ప్రత్యయంబును నగును. ‘తదస్యాస్త్యస్తిస్మితి మతువ’ (గీ-౨-౯౪) (సి. కా. ౧౦౯౪ సూ.) అనుపాఠాని సూత్రముచే వచ్చు మతుప్రత్యయముయొక్క యర్థంబున ‘కా-క-త్తియ’ లగునని తాత్పర్యము. “అది దీనికిఁ గలదు లేదా - అది దీనియందుఁ గలదు.” అని మతుప్రత్యయమున కర్థములు. “భూమ నిష్ఠా ప్రశంసాసు । నిత్యయోగే లితీశాయనేసంసర్గే లస్తి వివక్షాయాం । భవన్తి మతుభాదయః” (వార్తి. ౩౧౦౩.) అను శ్లోకరూప వార్తికము మతుబర్ణములను

[బా. తద్ధి. ౧౧-౧౨ సూ.] కా - కత్తైలకు 'వాడు - అది' పర్యాయములు 1285

వివరించుచున్నది. 'తిండికాడు = తిండిగలవాడు' అనుచో నెల్లరును దిండి కలవారే యగుటచే నధికమగు తిండిగలవాడని యిచటి షతుష్పత్యయము భూమార్థమును బోధించును. 'జూదగాడు' నిందార్థము గలుగుచున్నది. 'సాగసు కాడు' అనుచోఁ బ్రశంసార్థము భాసిల్లుచున్నది. 'ఓమూరకాడు' అనుచో నిత్య యోగము భాసిల్లుచున్నది. బా - ఆచ్చి - ౨౩ సూత్రము చొప్పున (౨౧౦ విష.) 'ఇయ' అనుదానికి 'ఎ'కారము రాగా 'అటకత్తై' యగును. ఎకారము రానపుడు 'అటకత్తైయ' అనియే యుండును. కాప్రత్యయము మగాదిగణములోని దగుట చేత బా - ఆచ్చి - ౪ సూత్రముచొప్పున (౧౯౧ I విష.) 'కా - ఈ - ఆ' అను ప్రత్యయములు తుదినిగల శబ్దములు డుమంతంబులగును. 'అటకానిన్' మున్నగు రీతిని వీనికి నిత్యముగా నిగాగమంబగును. 'అడపము+కాడు = అడపకాడు - జూదము+కాడు = జూదగాడు' మున్నగుస్థలములందు బా - సమా - ౨౫ సూత్రముచొప్పున (౨౭౦ విష.) మువర్ణకము లోపించును. (౨౮౯ I విష.) జూదగాడు, కొండెగాడు మున్నగు నలంకరిస్తలములందు 'కా' ప్రత్యయ కకార మునకుఁ బ్రకృతయగు బా - తద్ధి - ౧౨ సూత్రముచే 'గ'కారమగును. కోశములలో 'జూదకాడు - జూదకత్తైయ' అని కకారముతోనె యుదాహరింపఁబడెను. ఇట్లే 'కొండెకాడు - బేరకాడు' అనియే చూపఁబడెను. సూ - రా - నిఘంటువునందలి యేతద్విషయకమగు నియమరాహిత్య మివటకు విస్తర ౨౯౧ విషయమునఁ జూపఁబడెను. శబ్దరత్నాకరమందును దఱుచుగా "కా - కత్తైయ"లే వ్రాయఁబడినను గొన్నియెడల 'అందగాడు - ఇబ్బందిగాడు.' మున్నగుచోట్ల 'గ'కారమును నిల్పు టలో యుక్తియేమియుఁ గానరాదు. ఈవిషయమును నిర్ణయింపఁజాలు ప్రాసాదిగత స్థలములు లభింపలేదు. అయినను నధర్వణుడు 'కాడు - గ్గాడుః' అని వచించుట చేతను నేటి వాడుకలో 'అందగాడు - కొండెగాడు' మున్నగుచోట్ల 'గ'కార మే విసంబధించుండుటచేతను సూరి యుదాహృతులు సరికావనుట యుక్తముకాదు. ప్రయోగములు:—గీ. అలరి తొలుకరి పేరిటి యాటకాడు |.....(అటవాడు= నర్తకుడు) (రామా. ౬ ఆ. శ. ర.) సూ - రా - నిఘంటువున నీపద్యమే "అలరి. తొలుకరి పేరిటి యాటవాడు |....." అని యుదాహరింపఁబడెను. 'అట యొక్క+వాడు = అటవాడు' అను నాభాసబహువ్రీహి రూపమగు షష్ఠీ సమా సము 'కలవాడు' అను నర్థము నిచ్చును. కాన నెల్లయెడల "అటకాడు - అటకత్తై - వేటకాడు - వేటకత్తై" మున్నగుచోట్ల "అటవాడు - అటది - వేటవాడు - వేటది" మున్నగునవి పర్యాయము లగుననుటకు సందియములేదు. 'ఆ-వె' ఓరి

యాటకాడ యారీతి యజులూ' అను (ప్రభా. ౧ ఆ. ౧౦౬.) పద్యమున నాటకాడనఁగా దోష్ఠురివాడు. అడపము = వక్కలాకులతిత్తి - మంగలతిత్తి. అడపము + కాడు = అడపకాడు = తాంబూలకరండవాహి. అడపకత్తె = తాంబూలకరండవాహిని. గీ. కప్పరపుఁ దావి చిలుకు బాగలొసంగ. నడపకత్తెలు తెలనాకు మడుపులొసంగ. (నైజ. ౧ ఆ. ౧౧౩. సూ. రా. ని.). 'అడప = అడప కాడు' (బా. తద్ధి. ౨౨ సూ.) దీనికొక్క ప్రయోగము శబ్దరత్నాకరమునఁ గలదు. చ. కలికినరాటరా జడప కప్పరవీడెము..... (నైష. ౬ ఆ. ౧౪౧.) (చూడు. ౨౯౫ I విష.) ఇందలి 'అడప' అనుచో 'అపుడు' అని సర్వంకమావ్యాఖ్యాసాతము. అదియే సూ - రా - నిఘంటువుచే నాదరింపఁబడినది. 'అడప' శబ్దము మతుబంత మను పక్షమున దీనిమీఁది కాప్రత్యయము స్వార్థిక మనవలెను. ఎమై = విలాసము - 'ఎమై కత్తె' అనునది కోశద్వయమునందును జూపఁబడలేదు. ఎమైకాడు = విలాస వంతుడు. సీ. అరుపనుచ్చాయావిహార మందఁగఁ గల్గెఁ, జిమ్మచీఁకటి మ్రింగు నెమ్మె కాని. కి..... (నరస. ౨ ఆ. ౯౨. సూ. రా. ని) ఓయారము = విలాసము. దీనిపైనిగాని దీనిరూపాంతరములగు 'ఓయ్యారము - ఓయారము' అనువాని మీఁదఁ గాని 'కా - క త్రియ' వర్ణకము లేకోశమందును జూపఁబడలేదు. "ఓయారి కాడు - ఓయ్యారికాడు - ఓయారికత్తె - ఓయ్యారికత్తె" అనురూపములు 'ఓయ్యారి' అను నర్థముగలవి లక్ష్యనారాయణీయ కోశమునఁ జూపఁబడియున్నవి. "చ.....ఓక్కొకతఱిం బువ్రు(బోండ్లు కటారి కత్రియల్. (కళా. ౧ ఆ. ౩౧.) చ. బిరుదు కటారి కాండ్రు. (కళా. ౪ ఆ. ౧౦౧.) గీ. బల్లిదుండయి చీఁకటి కొల్ల కాఁ డ. వక్రవిక్రమగతి. (ఘటికా. ౨ ఆ. ౧౪౦.)" (సూ. రా. ని.) 'కొల్లకత్రియ' కలదనుటకు సూ - రా - నిఘంటువున, శబ్దరత్నాకరస్థితియై ప్రమాణముగఁ జూపఁ బడెను. "క.....చెలిమికత్తెలు నగరే (ఉ. హరి. ౫ ఆ. ౧౬౩.) గీ..... చెలిమికత్రియలు గాఁగ (వాల్మీకిచ. ౧ ఆ. ౨.) క..... గతకల్పమతోడఁ జెలిమి కాఁడై యుండెన్. (వేం. పంచ. ౨ ఆ. ౬౩.)" (సూ. రా. ని.) "చేరువ (ర్వ) (ఽ చేరు).....౬ నేనాధిపతి. ద్వి.....ముప్పదిరెండుకొట్ల చేరువలు. నెమ్మి నందొక్కొక్కనికి వేయి వేయి. (రంగ. రా. యద్ధ. ౩౩౪ పా. ౨౭ పం)" అని సూ - రా - నిఘంటువులోఁ జూపఁబడెను గాని "చేరువ కాడు = నేనాధిపతి" అనుచోటి కాప్రత్యయము స్వార్థిక మే యనఁదగును. 'చేరువ = సమాహము' అను నర్థమును గలదు. గీ..... కలరు నాకిట్టి చేరువకాండ్రు చేవ. (రామా. ౭ ఆ. ౨౭. సూ. రా. ని.) 'చేరువకత్తె' అను శబ్దము కోశద్వయమునందును జూపఁ

బడలేదు. చొరవకత్తె కలదనుటకు శబ్దరత్నాకరమునఁ జూపబడుచు ప్రమాణముగ
 సూ - రా - నిఘంటువునఁ జూపబడెను. చొరవకాదు. విణ. (చొరవ+కాదు)
 ప్రవేశించువాడు. (చంద్ర. ౪ ఆ. ౬౧.) ౨ సాహసికుడు. గీ.....సభలెక్కు
 చొరవకాండ్లు. (ఆము. ౪ ఆ. ౬౧.) (సూ. రా. ని) (చొరవ = ప్రవేశము)
 'జట్టికత్తె' దీనికి శబ్దరత్నాకరస్థితియే యాధారము. "జట్టికాదు. విణ.....
 క్రేత = కొనువాడు. గీ. అనుచు రసమర్థ సరసోక్తురాడునట్టి | జట్టికాండ్ర.....
 (వసు. ౧ ఆ. ౧౦౯.) ౨ వర్తకుడు. నీ.....ఆ-వె. జట్టికానికేది సంభవించె. (ఆరు.
 ౫ ఆ. ౭౫.) జాజర = జజ్జర = వంచన; కపటము. జజ్జరకత్తె - జాజరకత్తె అనువాని
 స్థితికి శబ్దరత్నాకరస్థితియే యాధారము - 'జజ్జరకాడ నీ చనుత్రోవఁ జనుము.
 (ద్వి. హరిశ్చం. ఉ. ౬౭౦ పం.) గీ. నడుమ జాజరకాడు మన్నభుడువచ్చి. (పి.
 శకుం. ౩ ఆ. ౨౧౫.) (సాం. మాన. ౧౨.) (సూ. రా. ని). జాజయు - జాదము =
 ద్యూతము - జాజకాడు - జాజకత్తియ యనునవి వేటుగఁ జూపబడలేదు.
 'జాదకత్తె' అనుదానిస్థితికి శబ్దరత్నాకరస్థితియే యాధారము. 'జాదకాడు' (ఆ.
 భా. ౨-౩౦౪.) (సూ. రా. ని). 'జాదరి' = (జాదకాడు) అనుదానికి భారత
 ప్రయోగములే ముందు చూపబడును. 'లిండికత్తె' అనుదానికి శబ్దరత్నాకర
 స్థితియే యాధారము. లిండికాడు = లిండిపోతు. దురాశావంతుడు. క. విను
 కొడుకు గొన్న వేదఱ | కొని కొట్టిన లిండికాడు.....(ఉద్యో. ౧ ఆ. ౫౬)
 ఆ-వె..... | తీపుగోరి యులుకు లిండికాడును బోలే |(స్త్రీ. ౧
 ఆ. ౧౯. సూ. రా. ని.) "తేరకత్తె.....అన్యూరాలు. ఉ..... | క్వలఁ
 దేరకత్తె యగు. (ఆము. ౫ ఆ. ౫౬.) తేరకాడు.....అన్యూడు. క. ఉరు
 బాహుబలము కలిగియు | వెరవిడినై తేరకాని విధమున.....(భాస్క. యుద్ధ.
 ౧౩౯౫ ప.) ౨ క్రొత్తవాడు - అపరిచితుడు. నీ. ఆతఁడు వేటుకై యరిగిరచో
 వచ్చి; దిగ్భ్రాంతి పుట్టించి తేరకాడు | సమశట్లు నేను. (ఆరు. ౧ ఆ. ౨౨౭.)
 దొడ్డకాడు.....గీ..... | దొడ్డకార్లచే బడిపోయె దూర్పుదిక్కు. (శి.
 హరి. ౩ ఆ. ౩౪.)" (సూ. రా. ని). 'దొడ్డకత్తె' అనుదానికి శబ్దరత్నాకరస్థితియే
 యాధారము. "నీటుకత్తియ.....విరాసముకల యాడుని - ఆడుది.....
 క.....మొ | క్కులపు దొరకరాసి నీటుకత్తియ యగుటన్. (కువల. ౨ ఆ. ౧౩౯.)
 నీటుకత్తియ = నీటుగు ఖడ్గము అని రెండవయర్థము. నీటుకా (గా)డు.....
 అందగాడు.....ద్వి. కలికిమారుడు నీటుకాడనుటొలే. (ద్వి. నల ౧ ఆ.
 ౬౫౧.) గీ. నిక్కి నిక్కి నిరిక్షించు నీటుగాని | నందముల కెల్ల నెల్ల యా

నందగాని. (చంద్ర. ౨ ఆ. ౧౩౬.)" (సూ. రా. ని.). సూ - రా - నిఘంటువున 'అందగాడు' అనుచో 'గ'కార మంగీకరింపబడెను. దానితోడి యంతాను ప్రాసమున 'నీటుగాడు' అనుచో 'గ'కారము సమర్థిత మగుచున్నదని శోశకాదుల యాశయము. ఈయెడల 'క-గ'ల సందేహమును నిర్వహించు ప్రయోగము ప్రాసాదిగత మొక్కటేని నెచ్చటేని జూపబడలేదు. పయి సమర్థనము కేవలము బలపీనమైనది. 'నేస్తకతై' శబ్దస్థితికి శబ్దరత్నాకరస్థితియే యాధారము. గీ. కటికి చీకటి నెఱ నేస్తకాడు దాను. (శుక. ౨ ఆ. ౧౦౯. సూ. రా. ని.) 'బేరగాడు' అనుచోటి గకారము శబ్దరత్నాకరమునలేదు. 'బేరకాడు - బేరకతై' అనియే యుదాహరింపబడెను. ప్రయోగములు శబ్దరత్నాకరమునఁ జూపబడలేదు. 'వగకాడు - వగకతై' అనువానికిని శబ్దరత్నాకరమునఁ బ్రయోగములు చూపఁ బడలేదు. "వగ = సంతాపము - శోకము - విలాసము." అనుదానికిఁ బ్రయోగ ములు గలవు. 'విలుకతై - వెచ్చకతై' అనుదానికిని బ్రయోగములు చూపబడలేదు. క. అరిది విలుకాని యుజ్జ్వల | శరమొక్కని నొంచు,.....(ఉద్యో. ౨ ఆ. ౩౬.) (విలుకాడు = ధన్వి) వెచ్చకాడు.....విటుడు - మిక్కిలి వెచ్చము (వ్యయము) చేయువాడు. తే.గీ. సురల యాచటికూడు మ్రుచ్చులకుఁ గీడు | | లచ్చినైదోడు రేబోటి వెచ్చకాడు. (కవిజనరంజనము. ౩ ఆ.) సాగసుకతైకుఁ బ్రయోగము శబ్దరత్నాకరమునఁ జూపబడలేదు. చ.....వన్నెకాడవై | కలయ మెలంగు బల్ సాగసుకానికి నెత్తులు పెట్టలేము.....(చంద్ర. ౧ ఆ. శ-౨.) శోశద్యమునందును 'అందకతై - అందగాడు' అనురూపములు చూపబడెను. 'కతై' అనుచో 'గ'కారము రాకుండుటకును 'కాడు' అనుచో వచ్చుటకును యుక్తిగాని కవిప్రయోగముగాని ప్రమాణము చూపబడలేదు. తే.గీ. అందముల కెల్ల నెల్లయా నందగాని. (చంద్ర. ౨ ఆ. ౧౩౬.) 'అందకతై' అనుదానికిఁ బ్రయోగము చూపబడలేదు. శబ్దరత్నాకరమునందు 'కొండెకాడు - కొండెకతై' అనియు సూ - రా - నిఘంటువున "కొండెకతై - కొండెకా(గా)డు" అనియుఁ జూపబడెను. గకారస్థితి విషయమునందలి యిట్టి వ్యత్యాసమునకుఁ బ్రమాణ ప్రదర్శనమొందునులేదు. 'కొండెకతై' అనుటకుఁ బ్రయోగము చూపబడలేదు. నీ. కుమరియుఁ జుట్టుంబుఁ గొండెకాడు ప్రియుండు | (రామలిం. ౧౧ ప. సూ. రా. ని.) ఆ-వె. కొండెగాడు చావఁ గొంప దనుకఁ జోవ | వంతుకింతెగా(?)ని వగుపులేదు. (వేమన. ౨-౫౦. ఆ, భా. ౭.౧౩ సూ. రా. ని.) 'బేరకతై - బేరకాడు' అనియే శబ్దరత్నాకరమునఁ జూపబడెను. ప్రయోగములు చూపబడలేదు. నాకి

యొక యేలినవాడని పూనికాడవై. (నన్ని. కు. సం. ౪ ఆ. ౪౧౨.) ఇందు 'పూనిక+వాడు = పూనికాడు' అని యొన్ననగును. వకారలోప మధర్వజవచనము చొప్పున నయ్యె ననడగును. అభిసూనక తై దానగుట సీవనుచు.(బసవ. ఆ.) అనుచో 'అభిసూనకత్రిదానగుట' అని కవిప్రయుక్తపాఠ మననగును. అయ్య గారు - అత్తగారు. (౨౦౧ IV విష.) గోపాలిగాడు. (౧౪౦ విష.) మున్నగు స్థలములందు 'గారు - ఇగాడు' మున్నగునవి వేటు. ఇచ్చటి 'కాడు - గాడు' అనునవి వేటు. "చ. పులియడు బూచిగాడు.....అను మంతిగాడు. (మను. ౪ ఆ. ౩౨ ప) ఇయ్యది శునకభేదములు....." (బా. గు. ప్ర. బా. తథి. ౧౪ సూ. వ్యా.) అని యిట్లు 'బూచిగాడు - అనుమంతిగాడు' అనువానిని బా. తథి - ౧౪ సూత్రమునకు లక్ష్యములుగా గుప్తాన్తప్రకాశికా వ్యాఖ్యాత చూపుట పొరపాటు.

కా-కత్తియలు కొండొక వానికి స్వార్థంబునం
జూపట్టెడు. ౧౩.

బాలవ్యా. చెలికాడు - చెలికత్తియ, హెగ్గడికాడు - హెగ్గడి
వివరణము. కత్తియ.

౨౯౧ II విష. కావర్ణకంబు తిర్యక్కులకుం గానంబడియెడి. ౧౪.
ఇబ్బందిగాడు - బంటిగాడు - కొమ్మకాడు - పరి
కాడు. ఇత్యాదులు మృగవిశేష వాచకంబులు.

సూచివని. ౨౯౧ II విష:—కొన్నియెడల నర్థవిశేషబోధము లేకుండగనే ప్రాతిపదికార్థమునందే 'కా - కత్తియ' ప్రత్యయములువచ్చును. చెలి = స్నేహితుడు. స్నేహితురాలు. చెలుకాడు = స్నేహితుడు. చెలికత్తియ = స్నేహితురాలు. హెగ్గడి = అంతఃపురపుకావలివాడు - అంతఃపురపుకావలి యగుస్త్రీ. హెగ్గడికాడు = అంతఃపురపుకావలివాడు. హెగ్గడికత్తై = అంతఃపురపుకావలి యగుస్త్రీ. "సీ. చెలికత్తై నెలుంగెత్తి చీరు తొయ్యలిఁ దమ కులమని కోయిలలో గుంపు గూడ. (ఉ. రా. ౬ ఆ. ౨౭.) క. అత్తటి మురిపపు నడఁ జెలి । కత్తియగమి గొలువ (మనుచ. ౬ ఆ. ౩౦.) తే.గీ. కట్టికమిటారి మొకరిచెల్కత్తై గములు (కువల. ౪ ఆ. ౧౩౯.) చ. అనవుడు నిట్లును నివ్విదురుఁ డక్కట భర్తసుతుండు బాంధవుం । దును జెలికాడునున్.....(ఉద్యో. ౨ ఆ. ౨౪౪)." (సూ. రా. ని). "ఉ.....సఖి । వారముతో రమారమణి వచ్చెను హెగ్గడికత్తై లెందతే । గోరి భజింప (కళా. ౨ ఆ)." (శ-ర).

౧౪ సూ:—తగ్గక్కులలో మగవానిని దెలుపుశబ్దములకుఁ బరముగా 'కా' ప్రత్యయము వచ్చును. ఉదా:—“ఇబ్బంది. దే - వి. (ఇరు+పంది) అడవిపంది కిని ఊరబందికిని పుట్టినపంది” (శ-ర). అనివ్రాసెను “ఇబ్బందిగాడు - దే - వి. (ఇబ్బంది+కాడు) బెబ్బలికిని చిటుతపులికిని పుట్టినపులి” (శ-ర). అని మాత్రము శబ్దరత్నాకరమున వ్రాయబడుట వింత. ఇబ్బందిశబ్దమునుబట్టి 'ఇబ్బందిగాడు' అనువానికి సంకరజాతిపంది యనినైత మర్థము వ్రాయుట యుక్తము. చిన్నయసూరి (వ్రాతప్రతి) నిఘంటువులో “ఇబ్బంది = పెద్దపులికిని జిటుతపులికిని బుట్టినపులి” అని యున్నదని సూ. రా. నిఘంటువున వ్రాయబడెను. దీనినిబట్టి సూరి బాలవ్యాకరణమునఁ బైరీతినివ్రాయుట యెంతయు సుసంగతమగుచున్నది. పంశబ్దరత్నాకరము లోని యసంగతి నరసియే సూ. రా. నిఘంటుకర్తలు 'ఇబ్బంది' శబ్దమునకు “సంకర జాతిమృగము” అని యర్థమును వ్రాసినని యెన్ననగును. 'ఇబ్బంది - ఇబ్బందిగాడు' అనువానికిని గోశద్వయమునందును బ్రయోగము చూపబడలేదు. “ఓంటి = ఏకాకిత్వము” (శ-ర). ఓంటి+కాడు = ఏకాకిత్వముగలవాడు - అసహాయశూర త్వముగలది. “తే-గీ. క్రొవ్వి నడ గొండకై వడి గునుకు నొక్క యొటికాని మహీ నాథుఁ డొడిగి యేయ | (మనుచ. ౪ ఆ. ౪౭ ప). ఓంటికా (గా):డు = ఓంటరికా (గా):డు. సీ. క్రష్టి యొంటరిగాని దొష్టి నొంచు యశంబు.....(చంద్ర. ౧ ఆ. ౨౦).” (సూ. రా. ని). “కొమ్ము - దే - వి.....క. పందికొఱ. సీ. నీటిలో మునిగిన నేలచేడియఁ గొమ్ము కొన నుబ్బ నెత్తిన ఘోషి వీవ (పారి. ౧ ఆ. ౪౯). కొమ్ము+కాడు = కొమ్ముగలది = అడవిపంది. “కొమ్ముకాడు .దే - వి. ౧ వరా హము. అగసాలెవాడు. సీ. నరక హేతు హిరణ్యహరణవృత్తిఁ జరించు కొమ్ముకాని భజించు కొదవ లెల్ల (వసు. ౧ ఆ. ౬౨ ప.)” (సూ. రా. ని). “పరి - దే - వి..... ౨ సమూహము. పరికాడు - దే - వి. తెగకు ముఖ్యమైన యేనుఁగు - యూధ పము. చ. దంతి ము | ట్టినఁ బరికాఱ మొత్తము వడిం పఱతెంచిన మాడ్కి..... (భీష్మ. ౧ ఆ).

'కవ్వది దమహతోఽపి దుష్ స్వాత్' అను చింతామణిసూత్రముచొప్పున (౧౯౧ విష). కాప్రత్యయంతములిట్లు డుమంతములగునని యెఱుంగునది.

అటమటాదులకు మతుబర్ధంబునం దీవర్ణకంబు భుం
స్త్యంబునం దగు. ౧౫.

'ఈ' ప్రత్యయంతంబు మగాదిగణంబు, అటమ

బాలవ్యా. టీఁడు = కమ్మటీఁడు - అటమటము - కమ్మతము -
 వివరణము కన్నడము - కొండెము - బానసము - బూటకము -
 ౨౯౧ III విష. మందడి - మన్నెము - సుంకము - ఉక్కివంబునకు
 వలొపంబగు - ఉక్కిఁడు ఇత్యాదులు.
 ఈ ప్రత్యయంబు కొన్నింటికి స్వార్థంబునందగు. ౧౬.
 మొక్కలీఁడు - కల్లరీఁడు.

సంజీవని. ౨౯౧ III విష:—అటమటాది శబ్దములపై మతుబర్థంబున మహా
 దర్థము వాచ్యమగునపుడు 'ఈ' ప్రత్యయం బగును, ఈ ప్రత్యయంబు మగాదిగణము
 లోనిది గాన బా - ఆచ్ఛి - ర సూత్రము చొప్పున (౧౯౧ I విష.) 'ఈ' ప్రత్య
 యాంతంబులు డుమంతంబు లగును. అటమటము = అటమట = మాయ - వంచన,
 కమ్మతము = నేద్యము - కృషి, కన్నడము = కన్నడభాష, కర్ణాటదేశము.
 కొండెము = చాడి, వై శున్యము. బానసము = వంట, వంటసాల. బూటకము =
 మాయ, వంచన. మందడి = ఆశ్వశాల, మండుర. మన్నెము = సమ్మానించి యిచ్చిన
 భూమి, సుంకము = పన్ను, ఉక్కివము = కపటము, మార్భ్యము. మొక్కలము =
 ముష్కరత్వము, ధైర్యము. కల్లరి = అసత్యముచెప్పువాఁడు. అటమటము
 గలవాఁడు = అటమటము+ఈ+డు = అటమటీఁడు. ('అటమటకాఁడు - అటమట
 కత్తై' అనియు మత్స్యర్థీయరూపములు కోశములందుఁ జూపబడెను.) వంచకుఁడు -
 మోసగాఁడు. ఆ-వె. వాదులానితోడ..... | అటమటీనితోడ నడియరి
 (లోభి) తోడ ను | వెలకు నెత్తమాడ వెరవుగాదు. (ఉ. హరి. 3 ఆ. ౧౧౨.)
 సీ. శిలికంఠునకును నెచ్చెలికాఁడు కాఁడొకో | యటమటీడైన యీ యక్షభర్త.
 (కాశీ. 2 ఆ. ౬౦.) కమ్మటీఁడు = కమటీఁడు = నేద్యగాఁడు. ('కమ్మతగాఁడు = కమ్మత
 కాఁడు - కమతకాఁడు' అనియు రూపాంతరము లుదాహరింపబడెను.) సీ.....
 కల్పకంబుల పంట కమ్మటీఁడు. (మనుచ. ౫ ఆ. ౪2.) తే.గీ. నమ్మిక వసంతు డనువేరి
 కమ్మటీఁడు..... (రామా. ౧ ఆ. ౧౬౮.) కన్నడీఁడు = ఉపేక్ష చేయువాఁడను
 నర్థమునందలి దీనిస్థితికి శబ్దరత్నాకరమే యాధారము. కర్ణాటకుఁడు - కన్నడదేశపు
 వాఁడు. సీ. కన్నడీఁ డనగను గర్ణాటకుం ఁొప్పు. (ఆం. భా. ౨-౧౦2.) సీ. ఆరెలు
 కన్నడీ లరవలుం చెలుఁగులు, తనవిరు దండియం దగిలికొలువ. (ద్వా. ౧ ఆ. ౪౨)
 కొండీఁడు = కొండెముచెప్పువాఁడు. సీ. కొండీని నాలుక రెండుగాఁ జీరెడు.....
 (మార్క. ౨ ఆ. ౯౫.) ('కొండెకాఁడు - కొండెగాఁడు - కొండెఁ తై - కొండెగీడు'
 అనురూపము లుదాహరింపబడెను. "కొండియుండు" అని భారతమున పాడఁ

బడెను. ఉ. ప్రాచ్యుడు లోభియున్ శత్రుడు కొండియుడున్ జడుడున్ గృతఘ్నుడున్ | జేనువ నున్ని భూపతికిఁ జెట్టయొనర్చు నరేశ్వరోత్తమా. (కాంతి. 3 ఆ. ౪౬౯.) (సూ. రా. ని.) (శబ్దరత్నాకరమందును గొండియుఁ డనియొ యున్నది. 'కొండియుమువాడు = కొండియుడు' అనుట యుక్తమని తోచెడిని.) బాసనీడు = వంటవాడు. ఉ.నన్ | మీఱఁగ బాసనీని నొకనిం బురిఁ గాననియట్లు. (విరా. ౧ ఆ. ౭౩౨.) బూటకీడు = మాయావి. ఆ-వె. బూటకీడు పాటిపోయె నంద్రు. (బస. ౧ ఆ.) (బూటకుడనియుఁ గలదు. మందడిడు = గుట్టపు వాడు. ఎ-గీ. | మాటిమాటికిఁ బరికించి మందడిల | కెల్ల నూటట యగుచు వర్తిల్ల నేర్తు. (విరా. ౧ ఆ. ౯౫.) తే. అంతఁ దనపట్టి యగువాలి నడఁగఁజేసె | నీకొమరుడంచు వేల్పు మన్నీడు ప్రాద్దు | నలమి ముట్ట వేయించె ననఁగమబ్బు | తెగలు వడిఁ బర్వె చుక్కల తెరువునందు. (అచ్చ. రా. కిష్కిం.) సుంకీడు = పన్ను తీయువాడు. ('సుంకరి - సుంకరీడు' అనియు రూపము లుదాహరింపఁబడెను.) (శ-ర) ('సుంకీడు' అనుటకుఁ బ్రయోగము శబ్దరత్నాకరమునఁ జూపఁబడలేదు. ఉక్కిడు = మూర్ఖుడు. ఉ.ఉ | క్కిని మనంబు గీడు పరికించునె క్రొవ్వినఁ జేటు దప్పనె. (విరా. 3 ఆ. 2 ప.) ఉ.ఉ | క్కిలయి నేర్పు లేక తరుకించి పయింబడి. (నిర్వ. 3 ఆ. ౧౧.) ఉక్కివుఁ డనియుఁ గలదు. 'మొక్కలి' యనఁగా మూష్కరుడని యర్థముగాన 'మొక్కలీ.డ'ను పదంబునందలి 'ఈ' ప్రత్యయము స్వార్థికమే. "సి. మంత్ర విద్వేపంబు మాన్య పరాభవంబును బ్రజాపీడనంబులును గలిగి | మొక్కలీఁ డగుటయు. (అశ్వ. ౧ ఆ.) (మొక్కలికాఁ డనియు నుదాహరింపఁబడెను.)" (శ-ర). 'ఁల్లరి = అసత్యమాడువాడు' ఇట్లుగటచే "కల్లరీడు" అను దానిలోని "ఈ" ప్రత్యయమును స్వార్థికమే యనందగును. (దీనికి సాంబనిఘంటువుఁ ప్రమాణముగఁ జూపఁబడెను.) (సూ. రా. ని.)

అరివర్ణకంబు మతుబర్థంబున జాలాదుల కగు. ౧౭.

బాంవ్యాకరణ జాలరి - బిఱరి. జాల - బిఱపు. కల్ల - చదువు.

వివరణము. జాదము - టక్కు - తగవు - తీరుపు - తెంపు -

౨౯౧ IV వి. తెరువు - నేరుపు - మతకము - వెరవరి - వేట-

సిగ్గు - సుంకము. ఇత్యాదులు.

సంజీవని. ౨౯౧ IV వి.:- 'జాల'మున్నగు శబ్దములకుఁ బరముగా మతు బర్థమందు 'అరి'అను ప్రత్యయమగును. ఇది స్త్రీసమరూపమగుటచేత, మహన్నాచార్యులపదార్థంబులు ప్రయోగానుసారముగ వాచ్యములగుచుండును. ఉదా:-

“సీ. దొరలు గద్దింపఁ గల్లరివార్త నిజమని (శుక. ౧ ఆ. ౫౫). తనువు మీన్ పొల వల్పు జాలరిదానను (ఆది. 3 ఆ. ౪౦). క. అల్లదె తాటకయని యెడు | కల్లరి రాకాసి (అచ్చ. రా. బాల. ౧౧౨ పు).” (సూ. రా. ని). తీర్పరి పలుకు. (అచ్చ. భార. ౧ ఆ. ౪). (అనుహదర్థమువాచ్యము). జాల = చేపలనుజట్టువల. ఒజపు = సౌందర్యము. కల్ల = అసత్యము. జూదము = ద్యూతము. చదువు = విద్య. టక్కు = మాయ. తగవు = న్యాయము. తీరుపు = న్యాయము - చక్కబాటు. తెంపు = తెగువ - సాహసము. తెరువు = దారి - మార్గము. నేరుపు = నేరిమి - సామర్థ్యము. మతకము = మాయ. వెరవు = ఉపాయము. వేట = మృగయ. సిగ్గు = లజ్జ. సుంకము = పన్ను - అరి - కరము. “జాలరి = కైవర్తుడు. క,..... అంత వేడుక | కాటులు జాలరులు సొచ్చి క్రందు కొనంగన్ (శాంతి. 3 ఆ. ౧౯౨). తరలము.....తనువు మీన్ పొల వల్పు జాలరిదాన (ఆది. 3 ఆ. ౪౦). ఒజ పరి = సుందరుడు - విలాసి. చ. ఒజపరిఁ గన్నఁ గూడఁజను.....జార ధారణేన్ (జై. 3 ఆ. ౨౮). కల్లరి = అసత్యమైనది - అసత్యమాడువాడు - దుష్టురాలు - దుష్టుడు. సీ. తచ్చఁగొండి పోతరకత్తె కల్లరి..... (చెన్న. ౨-౨౪). సీ. దొరలు గద్దింపఁ గల్లరి వార్త నిజముగా నిర్వహింపనిచేటి నీటు కత్తె | (శుక. ౧ ఆ. ౫౫). (ఇంద మహదర్థమువాచ్య మగుచున్నది). క. కల్లరి తొలువేలుపు తేఁ | డల్లనఁ జెఱవట్టి..... (అచ్చ. రా. ఆర. ౬౬ పు). చదువరి = విద్యావంతుడు. తే.గీ. చదువరులు గాని విప్రులు చాల ముగ్ధులు..... (వారి. ఉ. ౧౦ ఆ. ౨౪౪). జూదరి = జూజ మాడువాడు. మ. అరయం దప్పొక్కయంత నావలన లే దాధర్మ పుత్రుండు జూ | దరి వెంటం దమకింది సొబలునిచేతం భూమి (ఉద్యో. 3 ఆ. 3౫3). సీ. బొజుగులాడి లదారి బొల్లిపల్లాకి జూదరి యెబ్బెరారి గాతలకొటారు. (చెన్న. ౨ ఆ. ౨౪). (‘జూదరికత్తె - జూదకత్తె - జూదకాడు - జూజకత్తె - జూజకాడు’ అనియు రూపము లుదాహరింపబడియున్నవి). టక్కురి = మాయావి. ఉ. టక్కురు లుక్కిపుల్ బలుతుటారులు క్రూరులు (సమీర. ౪ ఆ. ౨౨). (‘తక్కురి. తక్కు రీడు - టక్కురికాడు’ అనియు సుదాహరింపబడియున్నది). తగవరి = తీర్పరి = న్యాయాధిపతి. క. తగవరియగు తా నొంచినఁ | దగు దండము..... (విజ్ఞా. ప్రా. ౧౨౨). (‘తగవులాడు’ = ‘తగవరి’ అనియు సుదాహరింపబడెను). “తీరువరి = తీర్పరి = ధర్మజ్ఞుడు. తే.గీ...ఒజ్జ, బావనయ్యలు తీర్పురుల్ బలసికొలువ (నీలా. ౨ ఆ. ౪౬)..... 3 కార్యకర్త. సీ. రాజగ్రహేనుడై రాజిల్లఁ దాను దీర్పరి తనంచెంతయుఁ బ్రభుతతోడ | కడపువాడయ్యె..... (వారి. ఉ. ౨ ఆ.

౧౭౨౪). ౫ మనోహరమైనది. క. జగదగురు గూటి వేలుపు | తెగజడవారి గమి
కాని తీర్చరిపలకుం | బొగడితనుబైదు సామికి.....(అచ్చు. భార ౧ ఆ. ౪).
(ఇచ్చట నడుపాదర్థము వాచ్యమగుచున్నది.)" (సూ-రాని)తెంపరి = సాహసికుడు .
సాహసికము. క.....చాపునకుం | దెంపరివై పదరువాని తెలుగునకు గుమతీ (భాగ-
౭ స్కం. ౨౭౦). క. తెంపరిమాటలు పలికిని | నింపగునో.....(రుక్మా. ౫
ఆ. ౧౫౨). తెనువరి = బాటసారి. (తెర్వరి) క. కను బ్రమసిన తెనువరి తన | కన
పాయంబైన మార్గ మరసి.....(ఉద్యో. ౨ ఆ. ౨౦౦). నేరువరి = నేర్వరి =
చతురుడు. క. అరిది విలుకాని యుజ్జ్వల | శరమొక్కని జంపు దప్పి జనినం జను
నే | ర్పరియైనవాని నీతి | స్ఫురణము పగ రాజు నతని భూమిం జెలుచున్ (ఉద్యో.
౨ ఆ. ౩౬). మతకరి = మాయావి. చ. మతకరి చాలు జాలు నిక మాదెస రాకు
మటంచు నల్కతో | నతివ బొమల్ ముడించె (నరస. ౩ ఆ). చ. ...అ | మ్మ
తకరి వేలుపుం దపసి మమ్ము: దలంపగనేల యచ్చటన్ (సా. ౧ ఆ. ౨౪). వెరవరి =
ఉపాయశాలి. చ. వెరవరి గాక వీడు కురు వీరులకుం దల సూపువాడె (విరా. ౪
ఆ. ౯౧). చ. బలిరె పురే యరే యరె బాపురె యంచు వచింప వేటరుల్ (చద్రా.
౨ ఆ. ౪-౫). "సిగ్గరి = లజ్జగలవాడు - లజ్జగలది - సిగ్గరికత్తియ యనియుగలదు.
వ. ఎట్టకేలకుం జిట్టకాలకుం జెనియొగిన సిగ్గరికత్తియలు (నను. ౪ ఆ). (యా. సిగ్గరి
కత్తి) (స్వార్థమున కత్తియ)" (శ-ర). "సుంకరి = సుంకరీడు = సుంకీడు. క. అడి
గిన బతితో నిట్లను | నడవాయెను సుంకరీడు తమ లెక్కలకై |(హంస.
౪ ఆ. స్వార్థమున. ఈడు). ఆదిశబ్దముచే బొంకరి. మొ. ఉ. నేరనివాడు భొంక
రియు.....(శాంతి. ౩ ఆ. ౪౬౯). ఉ. ఆ | బొంకరి దివ్యవాణియుం దపో
ధనులున్ మము నిట్లంటురే (కర్ణ. ౩ ఆ. ౫౯ ప.) (వి సర్).

విస్తర. ౨౯౧ IV విషయము:—“అప్పకవి.....ఆకాశీసమూలికలో గద్దటి
శబ్దంబు శకటరేఖయుక్తంబని వచించెను. 'గద్దె (ఉన్నతపీఠము)+అరి' ఇట్లుండ...
దిట్టతనంబు గలవాడని లాక్షణికార్థంబునందు నియ్యది గ్రమంబుగా బ్రయో
గించబడుచున్నదనియు గొందఱ లాక్షణికుల మతంబు" (బా. గు. ప్ర. ౨౯౯ పు.
ద్వి. ము.) గద్దటిశబ్దము శకటరేఖయుక్తంబనుచు రేఖకుటతనుగు 'అరి' ప్రత్య
యము నదికి ప్రత్యుత్తివ్రాయుట యసంగతము. 'గద్దటి' శబ్ద మరి ప్రత్యయంత
మని యే కోశమునందును వ్రాయబడలేదు. అందు గద్దెశబ్దము ప్రకృతియనియు
సోఁపబడు దలంబలేదు. గద్దరిశబ్దమును నెఱుంగలేదు. ఈగుప్తార్థప్రకాశిలోని
యసంగతవాక్యములను జూచి శబ్దరత్నాకరమును జూడఁబయి యందీప్రత్యయము

ఇవర్ణకం బోయారాదులకు మతుబర్థంబున గగు. ౧౮.
 ఓయారి - అక్కసి. ఓయారము - అక్కసము -
 బాలవ్యా. వి. కడలు - చాగము - బోగము - తమకము - తుటా
 ౨౯౧ V విష. రము - బండారము - బిత్తరము - బిటారము -
 బేహారము - మచ్చరము - మిటారము - విన్నాణము -
 వెక్కసము - ఇత్యాదులు.

సంజీవని. ౨౯౧ V విష:—ఓయారాదిశబ్దంబుల కస్త్యర్థంబున 'ఇ' ప్రత్యయం బగును. సంస్కృతమునందును నిట్టి ప్రత్యయము గలదు. ఉదా:—'ధన-ధనిక్', 'గుణ-గుణిన్.' మొ. "శ్లో. ఉత్స మిత్వం తతైవాత్వం । సమాసే మతుబర్థకమ్." (౨౮౫ విష.) అనునవి సమాసాంతమున నిల్పు ప్రత్యయములుగాన నవి భిన్నవిషయకములు. ఇప్రత్యయంతములును స్త్రీరమములయగును గాన నవి మహాన్దహ త్యమహాదర్థములను బ్రయోగానుసారముగ బోధించును. (చూ. ఓయ్యారి.) ఓయారము = విలాసము. (ఓయ్యారిము - ఓయారము.) "అక్కసము. దే. వి. సంతాపము." (శ-ర.) (ఇది యాక్రోశశబ్దభవమనుట లెస్స.) "కడలు = తంగము. నీ. తూలెడు పయ్యెద దుఃఖాంబునిధిలోనఁ గడలుచందంబునఁ గడలుకొనఁగ (హరి. పూ. ౯ ఆ.). చాగము = త్యాగము, బోగము = యోగము - తమకము = త్వర - మోహము. తుటారము = దిట్టతనము. బండారము = బొక్కసము, బిత్తరము = శృగారచేష్ట. (విలాసము). బిటారము = విలాసవిశేషము, బేహారము = వ్యవహారము - వర్తకము. మత్సరము = మాత్సర్యము - చలము. మిటారము = నిక్కు. విన్నాణము = విజ్ఞానశబ్దభవము = నేర్పు, వెక్కసము = దుర్నవాత్మ్యము." (శ-ర.) ప్రయోగములు:—ఓయారి = ఓయ్యారి = ఓయారి = విలాసిని. విలాసి. క. ఆయంగన క్రేగన్నుల । యోయారపుఁ గలికిమాపు టురులు బడి.....(విక్ర. ౫ ఆ. ౧౭౧.) శా.....మునీంద్ర మాకు నెపుడున్ జేతోభవుం గన్న యొయ్యారిన్ శౌరి వరించు వేడుకలు మల్లాడున్. (వరాహ. ౯ ఆ. ౨౦.) నీ. కలిమి యొయ్యారి నోముల ఫలంబు. (ఉ. రా. ౧ ఆ. ౮౦.) నీ. వేలుపుఁ బూఁబోండ్లఁ గేలిసేయు నొయారి చెలువలు.....(మయూ. ౪ ఆ. ౧౫౯.) శా.....నావలనఁ దప్పేమీ యొయారి యయో । నామీదం దయ లేదటే చెలి ననున్ మన్నింపవే కోవలీ. (సారంగ. ౨ ఆ. ౨౧౦.) శకటరేఫవంతముగ నున్నదనియు నజీప్రత్యయమనియు వేటికావ్యాఖ్యాత వ్రాయుట కేవలము తప్పు. (బా. సా. పే. 3౭౦.) అసత్యము.

సీ. చిన్నిక్రాన్నైల నెన్నునెన్నొసళ్ళ నొమారి యలతి కస్తురీరేక లనువుమీఱు.
(అచ్చ. రా. బా. ౮౭.) ఇ ట్టిట మహావృహత్య మహాదర్థంబులు వాచ్యము
లగుచున్నవి. అక్కసీ = అక్కసుకాడు = ఆగ్రహముగలవాడు. కడలి = సము
ద్రము. సీ. కడలిమత్స్యంబవై నీవు కడలి నడుచు. (నైష. ౮ ఆ. ౧౨౦.) చాగి:—
ఉ. చాగులు పుష్కభాగులును శాశ్వతరాగులు.....(భాస్క. కిష్కిం. ౫౯౦ ప.)
బోగి = యోగి. (బోగము+ఇ = బోగి.) (బోగు+ఇ = బోగి = భిక్షుకుడు. శ-ర.)
క.....! బోగులము మేము మా కట | రాచూడదు గాన రాజు రమ్మను
డిటకున్. (ద్యా. ౧౨ ఆ. ౫౨.) ఆ.వె. రాచబోగి రిక్కరాయడ నీవు మా | నగరు
నేరు లైల్ల మిగులమేలు. (అచ్చ. రా. బా. ౯౦.) (ఇట్టియెడల బోగి భిక్షుకుడు
గాడు.) తమకి = లోభి. క. పతి ధరణీప్రజ | మనికికె దగ నడచునది తమకి గా
కెపుడున్. (కాంతి. ౨ ఆ. ౧౭౯.) తుటారి = దిట్టతనముగలవాడు. గీ. రాచ
పుడవి | వేలుపు తుటారి తాపనీ వెంట నరుగు | మనుచు నీరాము నేరితిఁ బనుచు
వాడ. (చం. రా. ౨ ఆ. ౬౫.) దిట్టతనముగలది. సీ. చానల తలమిన్నఁ గానరు
గద గొర, వంకలార తుటారి జింకలార. (అచ్చ. రా. అర. ౮౬.) ఇట నమహాదర్థము
వాచ్యము. చ. చిలుక తుటారి బోటియును. (నీలా. ౧ ఆ. ౬ ప.) తుటారి =
దుష్టుడు. ఉ. టక్కరు లుక్కిపుల్ బలు తుటారులు కూరులు.....(సమీర.
౪ ఆ. ౨౨.) (సూ. రా. ని.). "బండారి = బొక్కనమున కధికారి. ఎ-గీ. తనరు
చలమర్తి గండ ప్రతాపరుద్ర | మనుజునరునకు బండారియును మహాధి | కారియును
నాపుడును నయి.....(మార్క. ౧ ఆ.). బిత్తరి = విలాసినీ - ఆడుది.
క. మరుజిత్రలిఖితుఁ గని బి | త్తరి వెఱవ.....(నరస. ౩ ఆ.) బిత్తరి వాలుఁ
జొపులున్. (రాజ. ౩ ఆ.) బిటారి = విలాసినీ. ద్వి. రాజితకైవాల రమ
ణీయ రోమ | రాజీలతల్ బిటారములు వాటింప. (విష్ణుమా. పూ. ౨ ఆ.) వేహారి=
వర్తకుడు. క. సరకమైదు వేహారులు | నరపతి సుంకరుల లెక్క నమ్మితోడన్ |
సరకమ్మిన సొమ్మునఁ దా | రిరువదియగుపాలు సుంక మీఁదగుఁ బ్రితిన్.
(విజ్ఞా. ప్రా. కాం.) (వేహారి వేహారి యనియు రూపములు గలవు.) మచ్చరి=
చలపాది. చ. మదమున దేవదానవులు మచ్చరులై కడుఁ బిచ్చలించి సుం | పదలను
గోరి పోరునెడ.....(భాగ. ౬ స్కం.) మిటారి = నిక్కుగలది. "దే - వి -
మదముగల యాడుది. ౨ అడుది. (ప్రమద.) విణ. ౧. మదముగలది. 'మిటారి
తోత్తు' 'మిటారిచూపు' ౨ నిక్కుగలది 'మిటారిగుబ్బ' ౩ ఉన్నతి గలది. 'మిటారి
బల్ పిఱుడు' విన్నాణి=సన్నాని. ఆ.వె. వేదవిదునిచేత విన్నాణిచేతను | దపనీచేతఁ

విన్న వానిచేత | రాయబారిచేత రాయసుంకరులచే: | గూలి పుచ్చుకొనుట చాలఁ దప్పు. (విజ్ఞా. ప్రా. కాం.) విన్నాణి = నేర్పరి. మ. బహువర్షంబులు బ్రహ్మ తొల్లి జగ ముత్పాదింప విన్నాణి గాక. (భాగ. ౨ స్కం.) వెక్కనీ. దే-విణ. (వెక్కనము+ ఇ) దుస్సహండు - దుస్సహారాలు. మ.....గో గోపక గోపికా నికరముల్ విభ్రాంతిమై బిట్టు మేల్ | కనిచూడం జనుదెంచి రర్భకులకెల్లన్ వెక్కెనీన్ రక్కసీన్. (వి. పు. ౭ ఆ.)" (శ-ర.) ఇత్యాదులచుటచే 'జవ్వని' మున్నగువాని నెన్నునది. జవ్వనము+ఇ = జవ్వని = యువతి. చ. అనుపమ దివ్యమూర్తి దరహాస విలాస విభాతి నిండు జ | వ్వని సుకుమారి.....(నన్ని. కు. సు. ౮ ఆ. ౧౨౪.) సూ. రా - నిఘంటుకర్తలు "కై వారము+ఇ = కై వారి" అరుదానిని సంఘత ముదాహరించిరి. "కై వారి = కయివారి. వి. (కై వారము+ఇ) (ఇది ఒకమారి వంటిది) ప్రోతపాతఁడు.....మ. కమలాక్షస్తరఘృరాజ్జభవులుం గై వారులు...(హరి. పూ. ౧ ఆ. ౪.)"(సూ-రా-ని) క. నావుడు నిదియకా సంజయ! కై వారము నేనె దీవు కౌంతేయుల.....(ఉద్యో. ౨ ఆ. ౨౨౭.) అనియిట్లు కై వార మనునది భారతమందును గలదు. కాని శబ్దరత్నాకరకర్త 'కై వారము' అనునది సంస్కృత సమమనుచు నీక్రింది ప్రయోగముం జూపెను. మ.....కై వార దుర్భాషణంబులకుం గాని యతండు మెచ్చడు.....(నైష. ౭ ఆ. ౮౯.) ఇట్లు కై వారశబ్దము సంస్కృతమైనపు డస్యర్థకమగు 'ఇరి' ప్రత్యయముచే 'కై వారి' అను తత్సమరూపము సుసాధమగును. కావుననే శబ్దరత్నాకరకర్త 'కై వారము - కై వారి' అను రెండిటిని సంస్కృత సమములుగ నుదాహరించి వైలక్ష్యములనె చూపెను. మఱియు "లయగ్రాహి. రసాలములవేడ్కఁ గయివారములు నేయు చును ధీర ముకురాస్యల్. (భాను. ౨ ఆ.) అను ప్రయోగమును జూపి "కయి వారము = కై వారము" అను పదములను నైత మంగీకరించి 'కై వారము' అనునది 'దేశ్యము తత్సమము' నయి యుండుటచే 'ఉభయము' అని వేర్కొనెను. ఈసంద ర్భమున నీతఁడు త్రోక్తివమార్గము యుక్తతరముగనే యున్న దనఁదగును. కాని "కయివారము - కై వారము" అనునవి దేశ్యములనుట సరికాదనవలసి యున్నది. శబ్దార్థసామ్యము వూర్తిగా నుండుటచేత 'కయివారము' అనునది తదస్థవరూప మనుట యుక్తము. అట్లయినను 'కై వారము' అనునది యచ్చుకెలుఁగుకావ్య ములలోఁ బ్రయుక్తమైయుండుట ("గీ. అనుచుఁ గైవార మొనరించు" నీలా. ౨౨. ౪౨ పు). చేతను దానిని దద్ధవమనుట కందుఁ దత్సమముకన్న భేదమేమియుం జూపట్టమిచేతను నతఁ డద్దానిని దేశ్యముగ నంగీకరింపవలసినవాఁ డయ్యెనని

తోచుచున్నది. ఇట్లేల సంకోచపడవలెనో తెలియకున్నది. 'కయివారము' అను దానిని మాత్రము వైకృతముగా నంగీకరించి దాని స్థితిచే భ్రాంతుండై కూచిమంచి తిష్ఠకవి 'కైవారము'నియుఁ దన యచ్చతెల్లు కావ్యములలోఁ బ్రయోగించెననుట యుక్తతరముకాదా? "భాషించినాడవు బహుదేశ బుధులతో విద్యాపరీక్షణ వేళలందు" (భీమ. ౧ ఆ.) అనుచొప్పున వేమారెడ్డిగారి యాస్థానమున విద్యా పరీక్షాధికారి పదవి నలంకరించిన కవిసార్వభౌముడు భ్రాంతిపడె ననుటకన్నఁ దిష్ఠకవికి భ్రాంతినంగీకరించుట యుక్తతరము కాదా? "కైవార దుర్భాషణంబు లనుచో 'ము' లోపమును 'నైత్తపలక - చప్పరమంచము' ఇత్యాదులయందుంబోలె నొండె, రావల త్తశబ్దమువలె కైవారశబ్దము సంస్కృతేతరమయ్యును సంస్కృత శ్రమచే సిద్ధసమాసమందు ఘటితమైనదనియు దానంజేసి ములోపము కలిగినదనియు నొండె తలంపవలయును." (సర్వంకమావ్యాఖ్య. ౫౮౨ పు. నైష. ౭ ఆ. ౧౯ ప. అని కీర్తిశేషులగు కళాప్రవృత్త వేంకటరాయశాస్త్రిలవారు వ్రాయుట సరికాదని వైసందర్భమునుబట్టి చెప్పెదగును. - నైత్తపలక మున్నగునవి యాచ్చికసమాసములు. వానిపోలిక దీనికెట్లు పోసంగును. మఱియు నిట కైవారశబ్దము భాషాంతరములలో నున్నదని వ్రాయబడెను. అదియొక విశేషముకాదు. హిందూదేశభాష లన్నిటి లోను సంస్కృతశబ్దములు విస్తరించి యున్నవని యెల్లరకును విధితమేకదా. సూ - రా - నిఘంటుకర్తలును సర్వంకమామార్గమునె యనుసరించిరి. "శ్రీనాథునకు సంస్కృత సమాసమున సంస్కృతేతరపదములఁ జేర్చు నలవాటు గలదు. ఇట్లే హేరాశపదమునుగూడఁ బ్రయోగించినాడు. క...ననియించున్ హేరాశ శ్రీడా సు|చారిణి నూకాంబ భర్త జనరక్షణకై. (భీమ. ౧౩. ౧౦౦.)" (సూ-రా-ని) శబ్దరత్నాకరకర్త యాపద్యమునె ప్రమాణముగఁ జూపి హేరాశశబ్దము సంస్కృతమని నిరూపించెను. రావల త్తశబ్దము కవిపితామహునిచే సిద్ధసమాసమునఁ బ్రయోగింపబడెను. కా. ఓరాజనన్య మహేంద్ర యోమణిగణ ప్రోతానీ వాతాశన | ప్రారజ్య త్కటివక్ర యోముఖిరశార్ణ్య క్రూరబాహుగర్హా | యోరుక్తాచలకల్ప యోకవిచితవ్యుధాంగ కావంగదే | యోరావలత్త శిరోమణీ నిరవధి ప్రోద్య త్ప్రీతాపారణి. (మనుచ. ౪ ఆ. ౭౧.). ఈమహాకవు లీశబ్దములను సంస్కృతకావ్య ములలో నరసియె యిట్లు ప్రయోగించిరని నానమ్మకము. "రావలత్తః 'అ - పుం' అశ్వారోహకః" (సర్వశబ్దసంఖ్యధిని). ఇట్లే యొకచో శ్రీనాథ కవిపితామహప్రయుక్తములగు "పణినాపత్య - పణినసూనుశబ్దములు ప్రామాణికములని వేంకటరాయ శాస్త్రిలవారు శ్రమించి వ్రాసిరి. (చిం. వి. పరి. ౧౮ విష.). కైవారశబ్ద మాచ్చిక

[బా. తద్ధి. ౧౮ సూ.] 'సర్వంకమే' 'సూ-రా-ని' వ్యాఖ్యలవాదము సరికాదు. 1299

మనుటకు వీరిక్రిందిరీతి యుక్తులను జూపుదురు. "కయివారము ఆను రూపాంతర ముండుటచేతను అచ్చ తెనుగు గ్రంథములలో (కై వారశబ్దము) నుండుటచేతను సంస్కృత నిఘంటువులలో (కై వారశబ్దము) లేకపోవుటచేతను దీని నాచ్చికముగా గ్రహించుటయే యుక్తము" (సూ. రా. ని. "కై వారము I" శబ్దమునొద్ద.). కయి వారమను రూపాంతరము గలదందురే కాని యట్టిరూపము భారతాది ప్రాచీన ప్రామాణిక గ్రంథములలోఁ జూపఁగల్గిరా? ఉన్నను నట్టి వైకృతరూప మేమి నిర్ణయింపఁగలదు? సామాన్యకవియగు తిమ్మకవి ప్రయోగమునుబట్టి శ్రీనాథమహాకవికి భ్రాంతిని గల్పించుటగాని లక్షణాస్థానిత్యమును గల్పించుటగాని యుచితమా? ఇంక సంస్కృతనిఘంటువులో లేదందురే! ఎన్నిశబ్దములు వాచస్పత్యాదులలో లేనివి సంస్కృతమున నున్నవో పరిశీలించుదుగాక "ఏధి వహ్యో శ్చతుః. ఏధతుః = పురుషః. వహతు రనన్వాన్" (సి. కా. ఉణాది. ౭౮ సూ.) "ఆజ్ఞే మది మన్దిభ్య ఆరన్...మదారో వరాహః...(ఉణా. ౪౧౪. సి. కా.) "కుడి కిమ్పోర్న లోప శ్చ...కుడి ర్దేహః..."(సి. కా. ఉణా. ౫౮౩ సూ.) "భ్రస్తి గమి నమి హని శ్శకాం వృద్ధిశ్చ.....గాస్త్రమ్ = శకటమ్, నాస్త్రమ్ = స్తోత్రమ్, హస్త్రమ్ = మరణమ్, వైష్ట్రమ్ = పిష్టపమ్, ఆష్ట్ర మాకాశమ్." (ఉణా. ౫౯౯ సూ. సి. కా.) "కృదరాద యశ్చ - కృదరః = కూసూలః - స్మదరః = సర్పః." (సి. కా. ఉణాది. ౭౧౯ సూ.) ఈశబ్దములు వాచస్పత్యసార శబ్దస్తోమమహానిధిలో లేవు. ఇంకను బ్రసిద్ధము" లగు "ఆవళీ - ఆలోకన - లోకన - నిటల - ధారుణి - పారావార - కవన - మున్నగు నెన్నెన్నియో యిందు విస్తృతములయ్యెను. మఱియు కై వారశబ్ద మునకు మూలమును వ్యాకరణమునఁ గన్పట్టుచున్నది. "కేవ నేవే, కర్వ దర్వే" అని కవి కల్పద్రుమమున వాంతథాతువు కన్పట్టుచున్నది. "కేవ - నేవనే, భ్వాదిః ఆత్త - సక-నేవ - కేవతే....."(శబ్దస్తో.) ఉణాదులలో ౪౧౪ మొదలు ౪౨౦ వఱకుఁగల సూత్రములందు ఆరన్ ప్రత్యయ ముపదేశించఁబడెను. అందు "తుషారాదయశ్చ" (ఉణా. ౪౧౯.) అనుచోప్పునఁ దుషారాదులలోనిదిగా "కై వార" శబ్దము సుపాధ మగుచున్నది. "కుజ్జీ మృడిభ్యాం చిత్.....కుంజ్జారో మయూరః - మార్జారః" (సి. కా. ఉణా. ౪౧౭ సూ.) అను సూత్రము సందర్భము మృజ్ ధాతువునకు వలెనె యీ 'కేవ' ధాతువునకు వృద్ధి బ్రయోగాను సృతి సంగీకరింపనగును. కేవ+ఆర = కైవ్+ఆర = 'కై వారి' అనురీతిని సాధింప నగును. "ఉణాదయో బహుఽమ్. (3-3-౧) ఏతే వర్తమానే సంజ్ఞాయాంచ బహులం స్యుః - కేచిదపిహితా ఆపూర్వాః, 'సంజ్ఞాసు ధాతురూపాణి I. ప్రత్య

యాశ్చ తతః పరే । కార్యా ద్విద్యా దనూబధ్ధ । యేత చ్చాస్త్ర ముజాదిషు.' (భాష్యమ్)" (సి. కౌ. 3౧౬౯ సూ.) అని మహాభాష్యమునఁ జూపఁబడెను. స్తుతి పాతకవంది సేవావిషయమని ధాత్యర్థమునకు సందర్భము నరయునది.

తవర్ణకంబు కలవాచకంబునకు స్త్రీ వాచ్యంబగునపు
డు మతుబర్ణంబునం దగు. ౧౯.

బాలవ్యాకరణ కొఱవత - చాకిత - కొఱవ - చాకి - బోయ - వానె -

వివరణము. వ్రే - సాలె ఇత్యాదులు కలవాచకంబులు.

౨౯౧ VI విషయము. తవర్ణకంబు పరంబగుచో నొకానొకచో నెత్వంబు
చూపట్టెడు. ౨౦. చెంచెత - మాలెత.

యునతి - విటీ - రబస్వలలు గుబ్బెత - మిండత -

ముట్టుతలు నాఁ బడుదురు. ౨౧. స్పష్టము.

సంజేవని. ౨౯౧ VI విషయము:—కలవాచకశబ్దంబులకంటె: బరముగా 'త' ప్రత్యయంబు స్త్రీత్వము వాచ్య మగునపుడు వచ్చునని యర్థము. 'ఎవ్వత-ఓక్కత' అను చోటులందువలెనె యిచటి 'త' ప్రత్యయము స్త్రీ ప్రత్యయం బనడగును. నన్నయా ధర్వణీయపక్షమున 'అ' ప్రత్యయంబు స్త్రీత్వవాచకంబనియు 'త' కార మాగదుం బనియు గ్రహింపవలెను. "కొఱవ = ఒకానొక తక్కునజాతి" (శ-౪). "కొఱవ = ఒకానొక కొండజాతి" (సూ. రా. ని.). 'కొఱవ+త = కొఱవత = కొండజాతి స్త్రీ' ఇట్లే యంతటను లక్ష్యలక్షణసమన్వయము చేసికొనవలెను. ఇట సూరిమూర్తము సరియని తోచదు. 'చాకి' అనునది చాకలజాతికి వాచకముకాదు. 'చాకి' యనుటకు రజకుడను నర్థము ప్రయోగములఁ గన్నట్టుచున్నది. క...కృష్ణండు శి...ము తెగి పడఁగొట్టెన్ । బొరుల గుండెలు పగులఁగ । వీరోద్రేకిన్ మదావివేకిన్ జాకిన్ (భాగ. ౧౦ స్కం. పూ. ౧౨౬౦ ప. సూ. రా. ని.). "పుం యోగా దాఖ్యాయామ్ (౪-౧-౪౦). యా పుమాఖ్యా పుం యోగాత్ స్త్రీయాం వర్తతే (పుం యోగ మాశ్రిత్య లక్షణయా స్త్రీయాం వర్తతే) తతో జీవ్ స్థాత్" గోపస్య స్త్రీ గోపీ (సి. కౌ. స్త్రీ ప్రత్యయ. ౫౦౪ సూ.) అనురీతిని దత్తజ్ఞాతి పురుషవాచకముకంటె: బరముగ 'త' ప్రత్యయము వచ్చు ననుట యుక్తము. ఉదా:—చాకియొక్క (చాకల వానియొక్క) స్త్రీ = త = చాకిత. ఇట్లే కొఱవ - బోయ మున్నగునవియును, 'కొఱవవాడు - బోయవాడు' మున్నగునవి పురుషులకును వాచకములై కాన వానిపయి 'త' ప్రత్యయము వచ్చుచున్నదిని గ్రహింపవలయును. కొఱవయొక్క = (కొఱవవానియొక్క) స్త్రీ = కొఱవత. బోయయొక్క (బోయవానియొక్క) స్త్రీ =

బోయత. మొ. చాకల - కుమ్మర - మంగల-మున్నగునవి కొన్ని యోయారాదుల లోనివిగాన నాజాతిగలవాడను నథమున నవి బా. తథి. ౧౯ సూత్రముచొప్పున 'ఇ'ప్రత్యయంతము లగును. చాకలి = రజకుండు. (చాకల+ఇ), కుమ్మరి = కులాలుండు (కుమ్మర+ఇ). మంగలి = తొరకుండు (మంగల+ఇ). ఇ ప్రత్యయ పరకత్వమున 'చాకల' శబ్దములోని 'ల'వర్ణమునకు లోపము విభాష నగును. దీనికిఁ బ్రయోగము మీఁద జూపఁబడెను. చాకలి=(చాకల=చాక) చాకి, తే-గీ. వలయుఁ బ్రాజుభోదజ్ఞుభిత్వముల నొకటి | తారకంబులు దిగులును వారములును | జోస్యు తెఱిగిందినవి మేలు సుప్రతైక | శీల మంగలిపనికిని దైలమునకు. (ఆను. ౪ ఆ. ౧౨౧). క. తుడిఁ గుమ్మరి కొకయేఁడును | గుదికొక పెట్టన్నమాటకున్ సరిరచ్చెన్ (కాళ. ౨ ఆ. ౯౯. సూ. రా. ని). సీ. ఇంక నాల్గవంబు విడనైతిఁగా యంచుఁ గుమ్మరి నెమ్మదిఁ గునికొనఁగ (శుక. ౨ ఆ. ౫౬౩- సూ. రా. ని). బాలవ్యాకరణ ప్రథమ ద్వితీయ ముద్రణములందుసయిత మీకులవాచకములలో 'కుమ్మర' శబ్దము కన్పట్టలేదు. బా. గు. ప్ర. వాఖ్యలో 'కుమ్మరి - గొల్ల' శబ్దంబులు రెండు చేర్చఁబడినవి. అందు 'కుమ్మరి' అని జాతివాచకము చూపఁబడుట సరికాదు. అట్లే బాల వ్యాకరణముచొప్పునఁ గులవాచకములకు 'త'ప్రత్యయము వచ్చునని నిర్ణయించుకొని సూ. రా. నిఘంటుకర్తలును శబ్దరత్నాకరకర్తయు "కుమ్మరత = కుమ్మరది" అని యుదాహరించుటయు సరికాదు. వారుచు "కుమ్మర = కుమ్మరజాతి" "కుమ్మరి = కులాలుండు" అనియే యుదాహరించిరి. పయినందర్భముచుబట్టి "కుమ్మరిత = కులాలస్త్రీ" అని వ్రాయుట యుక్తమయియున్నది. స్త్రీ ప్రత్యయంతములోనిది 'ఇ'కారమో 'అ'కారమో నిర్ణయించు యతిస్థానగతప్రయోగము లభింపలేదు. ఇట్లే 'కుమ్మరసాన - కుమ్మరసారె' మున్నగుచోటులందును 'అ'కార ఘటితరేఫము సూ. రా. నిఘంటువున (శబ్దరత్నాకరమునందును) నంగీకరింపఁబడుట సరికాదనియే చెప్పనగును. గీ. ధాత్రి కుమ్మరి సారె విధమునఁ దిరిగె (శిష్యో. ౪ ఆ. ౧౧౬ సూ. రా. ని). 'మంగలిత - చాకలిత - కుమ్మరిత' అనువానికిఁ బ్రయోగములు కోశద్వయమునందును జూపఁబడలేదు. ఆశబ్దములును జూపఁబడలేదు. 'చాకిత' అనువానికి సూ. రా. నిఘంటువునఁ జూపఁబడెను. "సీ. మిత్ర లేని కూలి చాకిత కిచ్చి కైకొను..... (శుక. ౨-౪౩౪. భోజరా. ౪-౧౪౫ సూ. రా. ని). 'కొఱవత (సూ. రా. ని). వానెత' అనుశబ్దములు శబ్దరత్నాకరమునకు నుదాహరింపఁబడనే కాని వానికిఁ బ్రయోగములు చూపఁబడలేదు. కాని 'వానె' శబ్దముసయితము శబ్దరత్నాకరమునఁ జూపఁబడెను. "వానె. వై. వి. వై శక్యకులవిశేషము. క...

.....అనందవనమునం దొక | వానె వణిజు నింటనుండి వై శృంగండు పదార్థానయ
నాశము.....(కాశీ. ౫ ఆ. శ. ౮). 'సాలెత' శబ్దమునైతము శబ్దత్నాకర
మునఁ జూపబడలేదు. 'సాలె = సాలెకులము' అనిమాత్రమున్నది. బోయ,
బోయత = బోయెత = బోయవాని స్త్రీ. 'బోయ - దే - వి. కి గాతుడు. తే గీ...
..... | అనఁగఁ గొందలు బోయలు విని కడంగి | యుటక మొలుకులై.....
(సం. తతః కిరాతా స్రద్ధృష్ట్యా.....) (ఉద్యో. ౨ ఆ) " (శ-ర). 'బోయడు-
దే. వి. బోయవాడు. (బోయయొక్క రూపాంతరము" "బోయత - దే - వి -
బోయది = (బోయయొక్క స్త్రీ) దివి. తనువు జుమ్మన బోయతను బిట్టు గదిసి.....
(విష్ణుమాయా. పూ. 3 ఆ)." బోయత - దే - వి. బోయతయొక్క రూపాం
తరము. చ. అతినవల్లవోజ్జ్వల తరాంబరయా తొలుసంజ గబ్బిబో | యెత తటి
వేచి వెంటఁ గడియించిన.....(హ-న. ౪ ఆ)." (శ-ర). వ్రేత. "వ్రేడు-దే-వి-
గొల్లవాడు - గోపకుడు" "వ్రేత - దే - వి - గొల్లది - గోపిక. ఉ. వ్రేతలఁ గూడి
యిట్లు వనవీధుల.....(వి. పు. ౭ ఆ)." (శ-ర). (వ్రేనియొక్క స్త్రీ = వ్రేత).
ఇట్లె గొల్లని స్త్రీ = గొల్లత. "గొల్లత - వ్రే - వి - గోపిక. గీ. అనఁగ వేటొక్క
గొల్లత, యచ్చవిరుము |", హరి. పూ. ౫ ఆ. శ. ౮). "గొల్లత - వి.
(గొల్ల 1 + త) గొల్లది - గోపిక. ఉ. గొల్లతలన్ విరాళి తగఁ గొల్పెడు కృష్ణుడు.
(మొల్ల రా. పీఠి. 3 ఖ. హరి. పూ. ౫ ఆ. ౨౩." సూ. రా. ని). పాలుత =
పాలుని స్త్రీ - బ్రాహ్మణి - మొ.

బా. తద్ధి. ౨౦ సూ:—స్త్రీ ప్రత్యయమగు 'త'వర్ణకము పరమగునపుడు
ముందటి యచ్చునకు 'ఎ'త్వము కొన్నియెడలఁ గన్పట్టుచున్నదని యర్థము. 'బోయ
తకు రూపాంతరము బోయెత' అనునది సప్రయోగముగ మీఁదఁ జూపబడెను.
అయ్యది సూరిచే జూపబడలేదు. 'చెంచెత = చెంచిత' అను రెండరూపములును
సూ. రా. నిఘంటువున నఁగీకరింపబడెను. శబ్దత్నాకరమందును ద్రిలింగలక్షణ
శేషమునందును "చెంచిత" అను రూపముమాత్రమే గ్రాహ్యమని వ్రాయబడెను.
'ఇ-ఎ' అను రెండిటికిని స్వరయతిచెల్లునుగాన నీవిషయమును యతిస్థానగతప్రయోగ
ములనుబట్టి నిర్ణయింపశక్యముకాదు. గీ. చెంచు నింటికిఁ బోయి చెంచెతకుఁ
బ్రియము | చెప్పి నమ్మించి.....(కాశీ. ౫ ఆ. ౭౦. సూ. రా. ని). ఇట్టిప్రయో
గము లేట సంజ్ఞాసార్థాయకములు కాఁజాలవు. శబ్దత్నాకరకర్త త్రిలింగలక్షణ
శేషమున నీక్రిందిరీతిని నిర్ణయించెను. "ర. మతుబర్థబునం జెంచునకుఁ దవర్ణ
కఁబు కరఁబగచో నిత్వం బగు. ఉ. చెంచిత. క. చెంచితెన్ బింఛపత్రచేలాంచి

[బా. తథి. ౨౦-౨౧ సూ.] 'గుబ్బెత' మున్నగు నిపాతముల ప్రయోగములు 1303

తలన్ (భాగ. ౧౦ స్కం. పూ. ౭౯౩ ప). గ్రామ్యజనుల పాటలయందును జాచీత
యని యికారదీర్ఘంబ విసంబడియెడి" (ప్రాథ. తథి). ఈ రెండు ముక్తులు మిక్కిలి
బలహీనములై యున్నవి. "చెంచెతలన్ బింభవత్రచేలాంబితలన్" అనుపాతము
నందును సంత్యానుప్రాసమునకు భంగములేదు. ఇంక దాసరివాండ్ర పాటలనుబట్టి
గ్రాంథికభాషాశబ్ద నిర్ణయముచేయుట హాస్యాస్పదమైన విషయము. 'బోయెత -
మాలెత - గుబ్బెత' మున్నగుచోట్లఁ బ్రసిద్ధమయి యంగీకరింపబడుచున్న 'ఎత'
అనురూప మీయకొనితల్లర ప్రమాణములచే మార్పబడుట యుక్తముకాదు.
మాలెత = మాలనిస్త్రీ "క. త్రోయక విప్రుడు మాలెతఁ | గాయజ సుఖకేలిఁ
గలసి.....(విజ్ఞా. ప్రా. కాం. శి-౪.)

బా - తథి - ౨౧ సూ:—గుబ్బెతశబ్దము యువతర్థకముగను (యువతి =
యౌవనవతి.) మిండతశబ్దము విటీశబ్దార్థకముగను ముట్టుతశబ్దము రజస్వలార్థక
ముగను నీసూత్రముచే నిసృతిపఱచినవి. "నిజముగ నాలోచింప గుబ్బలుగలది
గుబ్బెత యనియు, మిండఁడుగలది మిండతయనియు, ముట్టుగలది ముట్టుతయనియు
నర్థము విశదమయ్యెడి" (బా. సా. పే. ౩౭౧ పుట.) కుచములుగల దనఁగాఁ
గతినములగు కుచములుగలది. ఇందలి మతుబర్థకము ప్రశంసార్థకమని యెఱుఁగెడి.
"మిండత" (జారిణి) అనుచో 'మిండనియొక్కస్త్రీ' అని తద్ధిత విగ్రహమునెన్నుట
యుక్తము. ముట్టుశబ్దమునకు శబ్దరత్నాకరమున 'రజస్సు' అనియు 'రజస్వల'యనియు
నర్థము వ్రాయఁబడెను. ముట్టుశబ్దమునకు సహజమైనయర్థము 'తాకుడు' అనునది
గానఁ రజస్సుయొక్క తాకుడు గలదియని యర్థముచేయుట యుక్తమని తోచెడిని.
ప్రయోగములు:— "గుబ్బ - కుచము. ఉ. కుప్పసముల్ వదల్చి పలిగుబ్బల
నొత్తిరి.....(ఆము. ౫ ఆ. ౧౦౪. సూ. రా. ని.) "గుబ్బెత=గుబ్బలాడి. వి.
(గుబ్బ+ఎత) యువతి. ఉ.....ఆ | గుబ్బెత రేపులెల్లఁ దఱిఁ గొంకు నిరంకుశ
లజ్జ పెంపునన్. (ప్రభా. ౫ ఆ. ౯౯. సూ. రా. ని.)" "మిండత - ద్వ - వి - (మిండఁ
డు+త) జారిణి. ద్వి. ధనమంతయును మిండతలకిచ్చె." (హరిశ్చ. ౨ భా.) శబ్దరత్నా
కరమున "ముట్టుత. దే - వి - ముట్టుది - రజస్వల" అని మాత్రము చూపఁబడెను.
ప్రయోగము చూపఁబడలేదు.

వగాడులకు బహువచనాంతంబులకు స్త్రీవాచ్యంబగు
నపుడు మత్వర్థంబునం దాడి వర్ణకంబగు. ౨౨.
వగలాడి. వగ - చిన్నె - కులుకు - వన్నె - దొమ్మి -
ఎమ్మె - ఇత్యాదులు. వగాదులు.

బాలవ్యాకరణము. వగాదులకు బహువచనాంతంబులకుఁ బుం స్త్వంబున

వికరణము. మతుబర్థం బాకారంబగు. ౨౩.

౨౯౧ VII వి. ఆప్రత్యయాంతంబు మగాదిగణంబు. వగలాడు - చిన్నెలాడు.

సంజీవని. ౨౯౧ VII వి:—ఈసూత్రములకు మూలమగు నధర్వచనము ౨౯౧ విషయమున వివరింపబడెను. ఆప్రత్యయాంతములు మగాదిగణములోనివి గాన నవి డుమంతరూపముల నందును. వగలాడు - వగలానిన్ - వగలాండు - వగలాండ్రన్. మొ. ఆడిప్రత్యయాంతములు స్త్రీపమములు - వగలాడి - వగలాడులు - వగలాడిని - వగలాడులను మొ. “వగలాడు - డే - విణ - (వగలు ఆడు) వగలాడు = విలాసవంతుడు.” “వగలాడి - డే - విణ - (వగలు+ఆడి) డి. ఏవగఁ ద్రోసినన్ విడువ దీ వగలాడి బళారె.....(శ్శాం. ౩ ఆ.)” (శ-ర.) “చిన్నెలు+ఆడు = చిన్నెలాడు = విలాసి. చిన్నెలు+ఆడి = చిన్నెలాడి = విలాసవతి” వీరికిఁ గోశద్వయమునందును బ్రయోగములు చూపబడలేదు. కులుకులు+ఆడి = కులుకులాడి = శృంగారపు కుదిలికలు గలది = విలాసము గలస్త్రీ. స్త్రీ. కులుకులాడు శబ్దము గోశద్వయమునందును జూపబడలేదు. “గీ.....సింగార మొలుక ముద్దుఁ జిలుకకడ నిల్పెఁ గోమటి కులుకులాడి. (శుక. ౧ ఆ. ౧౪౮.) చ. అప్పలుకుల కుల్కులాడి నను భవ్య కవిత్వధురీణుఁ జేయుతన్. (భోజసుతా. ౧ ఆ. ౬.) వ.....చిలుకలవలెఁ బలుకనేర్చిన కొందఱు కులుకులాడులు..... (ఉ. రా. ౫ ఆ. ౨౪౮.)” (సూ. రా. ని.). “వన్నెలాడి. ద్వ - విణ - (వన్నెలు+ఆడి) విలాసవతి” “వన్నెలాడు. ద్వ - విణ - (వన్నెలు+ఆడు) విలాసవంతుడు. సీ. కలికిరో యీతఁడే కులుకు బాయపు గొల్లకన్నెల వలపించు వన్నెలాడు. (రుక్మి. ౫ ఆ.)” (శ-ర) “దొమ్మలాడి - దొమ్మలాడు” అను శబ్దములు గోశద్వయము నందును జూపబడనేలేదు. ఎమ్మెలాడు శబ్దము శబ్దరత్నాకరమున లేదు. ‘ఎమ్మెకాడు’ శబ్దమును ‘ఎమ్మెలాడి’ శబ్దమును జూపబడినవి. సూ - రా - నిఘంటువునందును ‘ఎమ్మెలాడు’ శబ్దము చూపబడలేదు. “ఎమ్మెకాడు = అందగాడు - ఎమ్మెలాడి = విలాసిని” అను శబ్దములు సప్రయోగముగఁ జూపబడినవి. “సీ. అనుపమచ్ఛాయా విహార మందఁగఁ గల్గెఁ జిమ్మచీడటిమ్రుంగు నెమ్మెకాని । కి.....(నరస. ౨ ఆ. ౯౨.) సీ. ఘుఝఘుమార్ఘటితోడ ఘోషించు నదులైన, నీడి పోవ నిడేటి యెమ్మెలాడి. (హంస. ౧ ఆ. ౧౦౨. శుక. ౧ ఆ. ౫౫)” (సూ. రా. ని.). ఆదిశబ్దముచే “రజ్జులాడు-

రజ్జులాడి" మున్నగువానిని గ్రహించునది. (విస్తర.) ఉ.....వారి భూరి శౌ ।
రాయుధ వైపున క్రియలయందుఁ బదాఙ్గపాలుఁ జోలఁడి । వాయుపు రజ్జులాడు
.....(ఆర. ౬ ఆ. ౬౩ ప. శ-ర).

విస్తర. ౨౯౧ VII విష:—“మాయలాడు - మాయలాడి” అనియు శబ్ద
రత్నాకరమున నుదాహరింపఁబడియున్నది. వీనిలోఁ బ్రకృతిభూత మాయాశబ్దము
సంస్కృత మగుటచే దానిపై నీతద్ధితములు నిల్పెననుట యుక్తముకాదు. సీ.....
...తే-గీ. మానుషంబులు నడచుంగ మాయకాని । గాఁగ.....(ఆను. ౪ ఆ.
౩౮౪ ప.) ఇట్టియొడల “మాయము+కాడు” అని తద్ధితవృత్తి విగ్రహము నంగీక
రించి మాయాశబ్దవైకృతమగు ‘మాయము’ అను తద్భవమును (శబ్దరత్నాకరకర్త
దీనిని దేశ్యమనెను) గ్రహించి తద్ధితవృత్తిలో ‘ము’ విభక్తిలోపమయ్యె ననఁ
దగును. “మాయము. దే-వి, మాయ. క. ఏమి యుపాయంబున నే । నీమాయపు
పుర్వు వెన జయించి తొలఁగుదున్. (హరి. పూ. ౭ ఆ.) విణ - అదృశ్యము. వ.....
ఇతఁ డెవ్వఁడొక్కొ నేత్రోత్సవంబై డాయం జరుడెంచె నంతటను మాయంబయ్యె.
(నైష. ౩ ఆ.)” (శ-ర.) ‘మాయలాడు’ అనుదానికి గవిప్రయోగంబు లగపడు
చుండుటచే వానిగతి యేమని యాలోచింపవలసియున్నది. “మాయలాడు. మి -
విణ. (మాయలు+కాడు) మాయాశీలుడు - మాయావి. క. అనుడు దరహాసరస
మునఁ । దనవదన జరద్విధుండు దారుణ్యము గై । కొన మందాండోళన మే । శన
మున శిరమమర మాయలాఁ డిట్లనియెన్. (సాండు. ౫ ఆ.)” (శ-ర). మ. ఇవియొల్లం
గల మాయలాడు. (హరి. పూ. ౮ ఆ. ౬౩.) ఉ. ఓరి నిశాచరాధముడ యుగ్ర
సముద్ధతి మాయలాడవై ।(భాస్క. యుద్ధ. ౧౭౧౩ ప.) అనియుఁ
బ్రయోగములు గలవు. కాని శబ్దరత్నాకరకర్త పఠ్యరీతిని సంస్కృత సమములపై
నాచ్చికప్రత్యయములను నిల్పి మిశ్రపదములనుచు ననింద్యగ్రామ్యమనియైన వ్రాయ
కుండుట సరియై యుండలేదు. ఇట్టి మిశ్రపదము లసాధువులనక తీరదు. కావున నిట్టి
వాని సాధుత్వము వెనుక వ్రాసిన ౨౧౦ VIII విషయము చొప్పున “తచ్ఛబ్ద వస్య
లోపః । స్యా” త్తనురీతిని వాడు శబ్దవకారలోపమునుజేసి సంపాదించి కవిప్రయోగ
విరోధమును వారించికొనవలయును. (౧౯౩ విష.). ‘మాయలాడు’ అనురీతి
ప్రయోగములు బాలవ్యాకరణ సాధ్యములు గానేరవు. (చూ. బా. క్రియా.
౧౧౭.) వైయాధర్వవచనము చొప్పున సాధువులగుచున్నవి. కాని ‘వగలాడు -
వగలాడి’ అనువాని సామ్యభ్రమచే శబ్దరత్నాకరమున “మాయలాడు” అను
దానితోపాటు “మాయలాడి” అనుపదమును సాధువుగాఁ జూపుట పొరపాటు.

ముక్కులోనగువానికిం దదభావద్యోతకంబు మతు

బాలవ్యాకరణ బర్థంబునం దిడి వర్ణకంబగు. ౨౪.

వివరణము. ముక్కిడి = ముక్కులేనివాడని యర్థము. ముక్కు-

౨౯౧ VIII విష. వాలు - సిగ్గు - ఇత్యాదులు ప్రయోగంబుల నెటుం గునది.

సంజీవని. ౨౯౧ VIII విష:—తదభావద్యోతకంబు మతుబర్థంబున ననగా, ముక్కు మొదలగువానియొక్క “లేమి గలినది” యనురీతి మతుబర్థమును సందర్భపఱుచుకొనవలయును - తదభావవత్త్వ మిడి ప్రత్యయార్థము. ‘వాలు’ అనునది వాలశబ్దతద్వచము. (శబ్దరత్నాకరమున దీనికి లాంగూలార్థము వ్రాయఁ బడలేదుగాని శబ్దరత్నాకరకర్త వైకృతదీపికలో నిట్లు వ్రాసెను. “వాలు = (కత్తి - తోడ - దీప్తుము). వాలః” (వైకృతదీపిక). “ముక్కిడి ద్వ - విణ - (ముక్కు + ఇడి) ముక్కుపోయినవాడు - విగ్రుడు” “వాలిడి. ద్వ - వి. (వాలు + ఇడి) తోడలేనిదొ. తోడలేనిది” “సిగ్గిడి. దే - విణ (సిగ్గు + ఇడి) లజ్జచెడినవాడు - లజ్జచెడినది” (శ-ర). వీనికిందుఁబ్రయోగములు చూపఁబడలేదు. అహోబలపతి ‘ముక్కిడి - వెలవిడి - కట్టిడి’ అనువాని నుదాహరించెను. (౨౯౦ విష.) “వెర విడి - దే - విణ - (వెరపు + ఇడి) ఉపాయపీఠుడు. చ. గురుని యుపేక్షజేసి తనకున్ సమరొద్ధతి నెల్లె దాని నీ | వెరవిడి గానలేడు దనవీరమ కాఁ గొని విష్ణువీఁ గెడున్ (ద్రోణ. ౨ ఆ. ౪౬).” (శ-ర). “కట్టిడి - దే - విణ. (కట్టు + ఇడి) కూరుడు. శా..... | కానం దెవ్వలు గట్టియేగు ప్రజలం గట్టిడియై దోచి... .. (పాండు. ౫ ఆ.)” (శ-ర). ఉ. నెట్టిన యాపగా సుతుడు నేలకువ్రాలె ననంగ విన్న నా | కట్టిడి వీనులు..... (భీష్మ. ౧ ఆ. ౬౫). “వేటిడి. దే - విణ. (వేలు + ఇడి) అవివేకి. ఉ. వేటిడియైన మానిసికి వెండి వివేకము గల్గనేర్చునే (ఉద్యో. 3 మాయాలాడి శబ్దము సాధువుకానేరదు. దానిని నిర్వహించు మహాకవిప్రయోగ మునులేదు. తే.గీ. మాయదైవము యేనేమి నేయుదాన. (విరా. ౨ ఆ. ౬౨) చ. అలమటు బొందు మాయవిధియా యని దైవము దూటు..... (విరా. ౨ ఆ. ౧౦౪ ప.) నీ.....మాయదైవంబని మఱుగువారు. (విరా. ౨ ఆ. ౧౪౬.) ఇట్టియెడల మాయాశబ్ద శేషవృత్త్యంతరూపమునకు నాభాసబహువ్రీహిచొప్పున వస్త్యర్థము లభించును గాన మాయగల దైవమని యర్థముచేయవగును. లేదా “మాయదైవము” అనురీతిని గవిప్రయుక్త మనడగును. “మాయా - పుం..... మాయావిని (సప్తమ్యంతము)” (శబ్దా. చిం.)

అ. ౧౦౭ పు. ఉ.....వే | టిండితనంబుచేత" (ఉ. హ. ౪ ఆ. ౧౪౮).
 "వీటిడి - దే - వి. వేటిడియొక్కరూపాంతరము" (శ - ర). ముద్రణములలో
 'వీటిడి' అనియున్నది. కాని 'వీటు' శబ్దమేని కన్నట్టును. వేటు = భేదము =
 స్వ పరభేదము - లేదా మంచిచెడుగుల భేదము తెలియునిదని యవయవార్థము
 నూహింపనగును. "పరువు.....వై..... ౨ గౌరవము." (శ-ర) 'పరువిడి'
 శబ్దము శబ్దరత్నాకరమునఁ జూపబడలేదు. నీ. పరమేష్ఠి నీకంటఁ బరువిడియే
 శిర మొప్పించి నిత్యుండై యున్నవాడు." (నన్తి. కు. సం. ౨ ఆ. ౧౬౪). పరువు +
 ఇడి = పరువిడి. గౌరవములేనివాడు. బ్రహ్మదేవుడు నీకంటఁ బరువిడియే =
 నీపాటి గొప్పతనములేనివాడా యని రతి మదనునితోఁ జెప్పిన సందర్భము.

మానార్థాన్నిత్య మేకత్వ | ఎడుః స్యా త్పరిమాణకే |

(వికృ. సంధి. ౭ కారి. ఆహో. ౧౯౧ పుట.)

క్వచిన్నిత్యం క్వచి ద్వా స్యాత్ | క్వచి దేనేశ్చ పూర్వ
 తః | మానార్థా చైసి రత్ర స్యాద్భవే తోస్సపి

నన్నయా. విభాషయా | (వికృ. ౫౫ ఆజం. ఆహో. ౩౩౫ పు.)

ధర్వణీయము. ప్రస్తూత్యాదే ర్నివర్ణస్య | లోపశ్చ పరిదృశ్యతే (వికృ.

౨౯౨ విషయము. సంధి. ౭ కా. ఆహో. ? పుట.)

జసి చాత్ర భవే దేసి | రిత్యాహ మృదుభాషణః (వికృ.

అజం. ౩౮ కా. ఆహో. ౩౧౧ పు.)

కథితార్థాత్ క్వచి ల్లు ర్లః | క్వచి ల్లు ర్తానవాచకాత్

(వికృ. అజం. ౫౪ కారి. ఆహో. ౩౩౫ పుట.)

కల్పితరువు. ౨౯౨ విషయము:—పరిమాణకే = పరిమాణార్థమునందు, మానార్థాత్ = కొలతచేయు నుపాధిని తెలుపుశబ్దముకంటఁ బరముగ, నిత్య మేకత్వే = సదా యేకవచనముమీఁదనే, ఎడుః స్యాత్ = ఎడువర్ణక మగును. 'గంపయొక్క పరిమాణము = గంపెడు' అనునట్లే. 'గంపలయొక్క పరిమాణము = గంపెడు' అనియుఁ గావచ్చుననియుఁ దద్ధితవృత్తిలో విభక్తులు లోపించి ప్రాతిపదిక మే నిల్పు ననియుఁ తలంప కుండుటకయి యిట్లు చెప్పబడెను. 'నాలుగు గంపల పెనులు' అనుచో ఎడు ప్రత్యయము రాదని తాత్పర్యము. "పరిమాణార్థంబునం బ్రథమైకవచనంబు నంద యెడు వర్ణకంబగు (ప్రాథ. తథి. ౧౬ సూ.).....పుట్టెడు తవిదలకు..." అను ప్రాథవ్యాకరణ సవరణమును దీని నామోదించిన వేటికావ్యాఖ్యయు (బా. సా. పే. ౩౭౩ పు.) సుసంగతములుకావు. ఎడు ప్రత్యయమునకుఁ బ్రకృతియగునది

బహువచనాంతము కాఁగూడఁదని మాత్రమే యాశయము. విశేష్యవిభక్తివచనములతో నెట్లును బ్రసక్తిలేదు. క్వచిన్నిత్యమ్ = అట్టి యెఁడు ప్రత్యయము, కొన్నియెడల నిత్యముగాను, క్వచి ద్వాస్యాత్ = కొన్నియెడల వైకల్పికముగాను నగును. క్వచిత్ = ఒకప్పుడు - ఏసేళ్ళ పూర్వతః = ఏసివర్ణకమునకు ముందుగాను నగును. ఏసిళ్ళ = ఏసిప్రత్యయము సముతము, మానార్థాత్ = పరిమాణార్థకశబ్దము నకుఁ బరముగ, అత్ర = ఈయాంధ్రభాషయందు, స్యాత్ = అగును. సోఽపి = ఆ యేసిప్రత్యయముపై తము, విభాషయా భవేత్ = వైకల్పికముగనగును. 'ఏసి' వర్ణకము విభాగమందలి పరిమాణమును దెలుపును. ప్రస్ఫుత్యాదేః..... = 'పుడిసిలి' (అంజలి) పిడికిలి' మున్నగువానియొక్క, లివర్ణస్య = లివర్ణమునకు, లోపశ్చ = లోపమును గల్గును (ఇది నిత్యముగనే కల్గును) ప్రస్ఫుత్యా దేరిత్యాదివచన మహో బలపండితీయమునఁ గానరాలేదు. వికృతివివేకమునఁ గన్పట్టుచున్నది. కవిజన మండన టీకాకర్త కహోబలపండితీయమే మూలమగుటచే నాతని గ్రంథమున నిది యుండటం యకించిత్కరము. కవిజనమండన టీకాకర్త యహోబలపండితీయము లోని కారికలను యథేష్టముగా మార్పుచుండటం యనేకస్థలములందు చూపట్టుచున్నది. "అనేయచ బహవోదేశ్యః | వర్ణకా అర్థభేదకాః | క్వచి దస్తస్య లోపస్యాత్ | క్వచి ద్వర్ణాగమో మతః" (౨౯౦ విష.) అని యధర్వణుఁడు వదించియె యున్నాఁడు కావున నీకారిక యధర్వణోక్తమని విశ్వసింపరాదు. ఉదాః..... బారెఁడు - మూరెఁడు - గంపెఁడు. బారెఁడుత్రాడు = బారత్రాడు. కోసెఁడు దూరము = కోసుదూరము. బారెఁడేసిత్రాడులు. నాలుగేసి పుస్తకములు = ఒకొక్కరికి నాలుగుపుస్తకములు. పిడికిలి+ఎఁడు = పిడికెఁడు - దోసిలి+ఎఁడు = దోసెఁడు - గుప్పెఁడు - పుడిసెఁడు - మొ. ఆమడదూరము, మున్నగుచోటులందు 'ఎఁడు' ప్రత్యయస్థితికానరాదు. ఇట్లే "పుక్కిలి = దోయిలి" మున్నగు చోటులందు లివర్ణలోపమును గానరాదు. వీనియం దెఁడు ప్రత్యయస్థితియు, గన్పట్టదు. 'జరి చాత్ర భవే'దిత్యాదికారికయు 'కథితార్థా'దిత్యాదికారికయు ౨౦౪ విషయమున వ్యాఖ్యాతములు. ప్రథమాబహువచనముమీఁద నేసి వర్ణకము నిల్పుటయుఁ గలదు. ఉదాః—ఇంతలేసి దొరలు. (ఉద్యో. 3 ఆ. ౯౫). ఇంతలేసి దొరలు. 'అంత - ఇంత' మున్నగుశబ్దములే పరిమాణవాచకములు. వానిపై ని 'లు-ల' వర్ణకములు మరలనిల్పుట గలదు. ఉదాః—అంతనేసి - అంతలునేసి - తమ యంతలవారితోడ చెలిమిచేయనగును - గోరంత - గోరంతలు - కొండంత - కొండంతలు - మొ. ఇట్టివి తగ్గితప్రత్యయము లనరాదు. ఇవి సుబ్బిభక్తులె. జరి చాత్ర

భవే దేనిరిత్యాదిపాఠమున కర్థమేలేదు. కావుననే “మృదుభాషణీయం రూపంతు న ప్రసిద్ధమ్” అని యహోబలపత్ర వ్రాయవలసెను. (అహో. 3౧౧ పు). ప్రయోగములు:—౨౦౪ విషయమున నిందలి ‘అంత - ఇంత-లు - ల’ అనువానికి: బ్రయోగములు చూపబడెను. “గీ. అతడు పుడిసెడు నీరన యప్పు డతనిఁ | దెలచి (అశ్వ. ౧ ఆ. ౮౪). చ. పిడికెడుకొనుఁ గొప్పు గని.....(ఆము. ౧ ఆ. ౮౩). మ. కదిపెండేసి కొమార్త్యఁ గూఁతులఁ దగన్ గన్నట్టి యిల్లాండ్రకున్ (కళా. 2 ఆ. ౧౧౯ కదుపు = సంఘము). ఎఁడుప్రత్యయ మౌపవిభక్తికముగ వ్యస్తముగాఁ బ్రయోగింపబడును. ద్వి. జేనెంట నొక్కొక శివమూర్తి గలదు | మూరెంట నొక్కొక మునిపల్లె గలదు | | బారెంట నొక్కొక పర్వతంబలర | (పండితా. పర్వ. 3౮౪ పౌరట). చ. కెరలక క్రమ్మఱింప నడుగెంటనె నిల్చు నొకింత నూకినన్ | (పాండు. ౧ ఆ. ౧౧౪). నీ. ఇది గాలి కనిన మూకవరాహదనుజేంద్రునైన జుట్టెంటిలో నాగజాలు (మనుచ. ౪ ఆ. 3౧). జేనెంట జేనెంటన్ = జేనెడు జేనెడు దూరమందు. (కాశీ. 3 ఆ. ౧౦3). (సూ. రా. ని). ద్వి. అందంద బారెంట సంత మూరెంట (బసవ. ౪ ఆ. ౮౫౭). వీనికి:—“ఆ-వె. కృష్ణుఁడెచ్చు నాలుగేసిచీరలు కూర్చి | నింతులకును నాలుగేసి మణులు | తీవితోడ దోసెఁడేసిమాడలు కడు | నింపెసంగ గంపెఁడేసిసొమ్ము (కావ్య చింతామణి. అప్పక. 3 ఆ. ౨౨౦). క. ఆసమయంబునను దివో | దాసుఁడుఁ గాశీశ్వరుండుఁ దరుణికి నిన్ను | తేసి హయంబుల నిచ్చె మ | హాసత్వుల సుతులఁ బడసి రథిక ప్రీతిన్ (ఉద్యో. 3 ఆ. 3౧౭).” అను నీరెండుపద్యములు “వంతున” అను నర్థమున కుదాహృతులుగ సూ. రా. నిఘంటువునఁ జూపబడెను. ఇందలి ‘దోసెఁడేసి - గంపెఁడేసి’ అనునవి ‘ఎఁడు+ఏసి’ అనుజంట కుదాహృతులై - ఇంక ‘నాలుగేసి - నూతేసి’ అనునవియు విభాగార్థమునకేకాక పరిమాణమునకును నుదాహృతులై యనఁదగును. కావుననే యిందలి యతి కప్పకవి ‘విభాగయతి’ యని పేరిడెను. క. తులసీభూషణ సంఖ్యకుఁ | దెలుఁగునఁ బరిమాణసంజ్ఞ దెటు కలుచు ప | ట్టుల నేసి యనుపదమునకుఁ నలరు విభాగవడి యనఁగ నచ్చును హల్లున్ | (అప్పక. 3 ఆ. ౨౧౮ పు). మ. తలఁపంగూడునె యింతలేసి దొర లీదైనన్యంబు (ఉద్యో. 3 ఆ. ౯౫). (చూ. ౨౦౪ విష). వీని లిపికి:—క. ఇంతలు పుట్టిన చోటను | కంతనునందన యహీనశాంతిపరుండై | కౌంతేయాగ్రజుఁడాలము | పాంతంబో నొల్లఁ డనుము బుధు లియ్యకొనన్ (ఉద్యో. ౧ ఆ. 3౭౫).

మానార్థంబున కేకత్వంబునం దెడు వర్ణకంబగు. ౨౫.

తూమెడు - ముంలేడు - ఎల్లేడు - వీసెడు -

బాలవ్యా. జేసెడు - మూరెడు - కుండెడు - గంపెడు.

౨౯౨ I విష. ఎడు వర్ణకంబు పరంబగునపుడు లివర్ణకంబు లోపించు. ౨౬.

కమికెడు - కొడిదెడు - దోసెడు - పిడికెడు - పుడి సెడు - సందెడు.

సంజీవని. ౨౯౨ I విష:—ఎత్తు = రెండువీసెలు. “కమికిలి = వంపబడిన వ్రేళ్ళుగల పుడిసిలి.” (శ-ర). “కొడిదిలి = కొణిదిలి = బొట్టనవ్రేలుగాక తక్కిన నాలువ్రేళ్ళును వంగగా నేర్పడిన చేర.” (సూ. రా. ని.). “దోసిలి = దోయిలి = వంపబడిన రెండుచేరల చేరిక = అంజలి.” “పిడికిలి = ముడువబడిన వ్రేళ్ళుగల అటచేయి = ముష్టి.” “పుడిసిలి = కుదియబట్టిన చేరలో సగము = ప్రస్ఫుతి.” (శ-ర.) “సందిలి = దండచేయి ప్రగండము.” “ప్రగండము = మోచేతికి మీదిభాగము = సందిలి.” (శ.ర) అని శబ్దరత్నాకరమున ‘సందిలి’ అనుదాని కర్థము వ్రాయబడెను. కాని యీయర్థమునక బరిమాణము పొసగదు. లోకమున “సందెడుగడ్డి” మున్నగు చోటులందు వ్యామగ్రాహ్యపరిమాణ మను నర్థము ప్రసిద్ధమై యున్నది. వ్యామము = “తతయో ర్బాహ్వో రస్తరాశ్చ వ్యామ ఇత్యభిధీయతే”. “వ్యామగ్రాహ్యస్తనీభిశ్చర యవతేభిః” అని భట్టమురారి వ్యవహరించెను. ఇంచుకవంచి చాచిన రెండుచేతుల నడిమి ప్రదేశము సందిలియనియు వ్యామమనియు గ్రహింపనగు. “వ్యామ = తిర్యక్ పార్శ్వతో విస్తృతయో ర్బాహ్వో రస్తరాశ్చ పరిమాణే” (శబ్దస్తో). త్రిలింగక్షణశేషకర్త యిచటచేసిన సవరణము సుసంగతము గాదని యీవఱకు వ్రాయబడెను. (౨౯౨ విష.). వీసె+ఎడు = వీసెడు. ఈసందర్భపు లక్ష్యములం దంతటను బా - సంధి - గిగ సూత్రముచొప్పున నపవాది స్వరపరకసంధి (౭౫ విష.) నిత్యముగానె వర్తిల్లును. ప్రత్యయచ్ పరకత్వమున నెకారమునకును బరరూప సంధి నిత్యముగానె వర్తిల్లును. ఇట్లే ‘దోసిలి+ఎడు’ మున్నగుస్థలములందును లివర్ణము లోపింపఁగా బరరూపసంధి నిత్యముగా వర్తిల్లునని యెఱుంగునది.

నన్నూ. మాత్ర జర్ధేతు బంట్యాది । స్తతః పూర్వత నః

౨౯౩ విష. క్వచిత్, (విక్ర. అజం. ౫౬ కారి. అహా. ౩౩౫ పు.)

కల్పతరువు. ౨౯౩ విష:—మాత్ర జర్ధేతు = మాత్రచ్ ప్రత్యయార్థమం దనఁగా బరిమాణార్థమందు, బంట్యాదిః = బంటి మున్నగునవి యగును, తతః పూర్వత = ఆ (బంటిమొ.) ప్రత్యయములకుఁ బూర్వమున, నః = న’ అనునది, క్వచిత్ = క్వచిత్కముగ నిల్చును. నిర్ధారణాదా మాత్రం స్థాత్ । క్వచి న్నాత్వాచ

కథ్యతే. (౨౭౯ విష.) అనుదానిని స్మరింపక కవిజవమండన టికాకర్త యాకారిక పాఠమును “మాత్రో దఘ్నేతు బంట్యాది. స్తతః పూర్వత్ర నః క్వదిత్.” (విక్. అజం. ౫౬ కా.) అనురీతిగ మార్పుట కేవలము పొరపాటు. ‘మాత్రము’ అనునది సంస్కృతప్రత్యయము - సంస్కృతశబ్దమును నైయున్నది. అచ్చికప్రత్యయముగా దానికే బ్రయోగములేదు. (౨౯౩ I విష.) మాత్రచ్ ప్రత్యయము సంయతము దఘ్నార్థకముగనె సంస్కృతవ్యాకరణమునఁ జెప్పబడెను. “పరిమాణే ద్వయసౌ దఘ్నో మాత్రచః. (౫-౨-౩౭.) తదస్య ఇత్యనువర్తతే. ఊహా ప్రమాణ మస్య - ఊరుద్వయసౌ - ఊరుదఘ్నమ్ - ఊరుమాత్రమ్.” (సి. కా. తస్మిత్. పాశ్చుమిక. ౧౮౩౮ సూ.) “ప్రథమశ్చ ద్వితీయశ్చ | ఊర్ధ్వమానే మతో ము.” ఇతిభాష్యే ఉక్తమ్. ప్రమాణ మిహ పరిచ్ఛేదక మాత్రమ్ - తత్ర మాత్రచ్, ప్రథమాత్ర మారుమాత్ర మిత్యాది. ఇతికై యటః” (బాలకునోరమ) “యద్భాషి మాన మితి సామాన్యే నోక్తం తథాపి దఘ్నద్వయసా పూర్ధ్వమానే స్యాతామ్.” (ముగ్ధ. శ్రీరామతర్కవాగీశ వ్యాఖ్య.) ఇట్లు దఘ్నప్రత్యయ మూర్ధ్వమాన మాత్రవాచక మగుటచేత దఘ్నార్థకమున బంటి కొలది ప్రత్యయములను విధించుట యుక్తము కామింజేసి యధర్వణాచార్యులు దఘ్న ద్వయసముల నుపేక్షించి “మాత్రజగ్ధేతు బంట్యాదిః” అని సూత్రించినవాఁ డయ్యెను. ‘బంట్యాదిః’ అనుచోటి యాది శబ్దముచే ‘కొలది’ ప్రత్యయమును సంగ్రహింపవలయును. ఉదా:—తొమ్మబంటి-తొమ్మకొలది, ముక్కుబంటి - ముక్కుకొలది, ముక్కునబంటి. మొ. “ఆదిశబ్దేన ముక్కుకొలది - మోఁకాలిబంటి - మోఁకాలికొలది ఇత్యాది శబ్దానాం సంగ్రహో బోధ్యః” (ఆహో. ౩౩౫ పు.) “బంటి. దే - ఆప. నీళ్ళకొలదిని దెలిపెడు ప్రత్యయము. (మోఁకాలిబంటి - మొలబంటి - పుక్కిటిబంటి - ఈతబంటి. మొ.)” (శ-ర.) ఇందలి మొలబంటి మున్నగుచోటులందలి బంటిప్రత్యయ మూర్ధ్వమానమును దెల్పుచున్నను ‘ఈతబంటి = ఈదటకుఁ దగినలోతు’ అనుచో నధోమానమునె తెల్పుచున్నదిగదా. చ. మురహర పద్మజాదులకు ముక్కున బంటిగఁ గేరు లోకభీ | కరు.....(నన్ని. కు. సం. ౧౨ ఆ. ౯౭౭.) గీ. లస్తకంబున కొలదికి లక్ష్మణుండు | వెడఁద యమ్మున.....(భీష్మ. ౨ ఆ. ౮౫.) ఉ. జేతికొలందిఁ గొంగిటను జేర్చిన కన్నియ (వెద్దన యుత్పలమాల). ఇట మూర్ధ్వమాన మనరాదుగదా. ఇట్లగుటచే బంటి కొలదులు దఘ్నార్థకము లనుటకన్న మాత్ర జగ్ధకములనుటయే యుక్తమగుచున్నది. మాత్రశబ్దము ప్రత్యయమగుటయే కాక “నిర్ధారణాదేమాత్రం స్యాత్ | క్వచి న్నాత్రాచ కథ్యతే” అను (౨౭౯ విష.) చొప్పునఁ బ్రత్యేకశబ్దమును

నగుచున్నట్లే బంటి కొలడులును మాత్రశబ్దమువలెను 'అందు' శబ్దమువలెను
 ప్రత్యేకపదత్వమును నైతమందుచున్న యవస్థలో నున్నట్లగుపడుచున్నది. కావుననే
 యీరెండును షష్ఠీసకూసోత్తర పదములవలె గనపట్టును. ఉదా:—కొలదిశబ్దము
 ప్రత్యేకపదముగ నైతము ధారాశముగ నగుపడుచున్నది. ఇట్లుగుటచేతనే మోకాలి
 బంటి మున్నగుచోటులందుఁ బూర్వపదముమీఁద నొపవిభక్తిక చిహ్నములును
 గనపట్టును. కావుననే యివి తత్సమపదముల కుత్తరపదములయ్యను జూపట్టును.
 ఉదా:—మోకాలిబంటి - మోకాలికొలది - ఎంతబంటి - అొమ్మలబంటి - కటిబంటి -
 శక్తికొలది. మొ. ప్రయోగములు:—క. బలశశిహరభాషలకును | బొలుపుగ
 మితిలేనిమాడ్కి మొలబంటై అొమ్మలబంటై మెడబంటై | తలమునుకలు నయ్యె
 నరస ధరణిపుత్రుల్. (నరస. ౫ ఆ. ౮౫ ప.) సీ. నరకాసురప్రాణ నాలోత్తరణకేళి
 రణకేళి వలకేళి రమణుజావె |తే-గీ. వీర రససార కాసార విహరణంబు |
 విష్ణునకు నొప్పు సతనితో విగ్రహింపదొరకొనిన వచ్చు మనకు మద్దలు మునింగి |
 పాట వెంపళ్ళు తమకెంత బంటయనుట. (ఉ. హరి. ౪ ఆ. ౧౨౪ ప.) “దక్షార్థం
 బునం దత్సమపదంబుల మీఁదను బంటి గానంబడియెడి. ఉ. కటిబంటి నెత్తురు
 కాలువల్. (రామా. ౮ ఆ.)” (ప్రాథ. తద్ధి. ౧౭ సూ.) (ఇట ‘బంటి’ శబ్దము తద్ధిత
 ప్రత్యయమనుకొనుట పొరపాటు.) ద్వి. బలువిడిఁబాటు నేటుల నట్టనడుమఁ | జలి
 కాలమెల్లఁ బుక్కిటిబంటి నిలిచి. (బసవ. ౧ ఆ. ౨౦౩ ప.) ఉ.వె | స్తోత్రకు
 భంగి మాంసములు ముక్కున బంటిగ మ్రింగుచుండు. (భోజరా. ౧ ఆ. ౧౧౫
 గాణపతవ్యాఖ్య. ౨౯౮ పు.) చ. మురహర పద్మజాడలకు ముక్కునబంటిగఁ గేరు
 లోక భీ | కరు (నన్ని. కు. ౧౨ ఆ. ౯౭౭ ప.) తే-గీ. లస్తకంబున కొలదికి లక్ష్మ
 ణుండు | వెడఁదయమ్మన సభిమన్యు విల్లు దునియ | నేని యార్చిన. (భీష్మ. ౨
 ఆ. ౮౫.) స్రగ్ధర. ఖద్గిన్ జెండాడు మ్రాచుల్ కవుగిటికొలదుల్ కత్తి నొక్కొక్క
 ఘాతన్ (మనుచ. ౪ ఆ. ౮ ప.) ఉ. చేతికొలందిఁ గొగిటను జేర్చిన కన్నియ
 చిన్ని పొన్ని పేల్ | మూతల చన్నుదోయివలె. (అల్లపాని పెద్దనార్యు
 నుత్పలమాల). కోశకారులు ‘కొలది’ శబ్దమును ప్రత్యయముగనె చూపలేదు.
 అదియొక ప్రత్యేకశబ్దముగనె చూపబడెను. “కొలది. దే - వి - పరిమితి. విణ -
 శక్యము:—ఇప్పుడు రాజకులంబులు కొలందికి మిగిలి నాకు భరియింపం గొలందిగాక
 యున్నయవి. (హరి. పూ. ౫ ఆ.)” (శ-ర.) “ఆ-వె. నిద్ర వెంపె, నిద్ర నిగ్రహిం
 చుటయును | గొలది మీటు కడుపు గుడువమియును. (ఆను. ౫ ఆ. ౨౬౩.)
 క. తలయగ రిపులకు నిమ్మగు | కొలది గడచి వచ్చితిమి. (విరా. ౪ ఆ.

౯౩ ప.) చ, కొలఁది యెఱుంగ కిట్టి పలుకుల్ వలుకందగు: గామ నాక. (భార. అది. ౫ ఆ. ౨౦౩.)" (సూ. రా. ని.)

సంస్కృతమయట్ ప్రత్యయార్థక మయశబ్దము వైతము ప్రత్యేకపదముగ నాంధ్రకవులచే బ్రయోగింపబడ సాగెనని చెప్పవగును. "మయ్యైతయో ర్భాషా యా మభత్యైచ్చార్హసయో: (౪-౩-౧౪౩.) ప్రకృతిమాత్రాత్ మయ ద్వాస్యాత్ వికారావయవయో:" (సి. కా. ౧౫౨౩ సూ.) "తత్ప్రకృతవచనే మయట్. (౫-౪-౨౧) ప్రాచుర్యేణ ప్రకృతం ప్రస్తుతమ్ - తస్యవచనం ప్రతిపాదనమ్..... అన్నమయమ్ - అపూసమయః" (సి. కా. ౨౦౮౯ సూ.) ఇత్యాదిసూత్రములచే మయట్ ప్రత్యయ ముపదేశింపబడినది. "ప్రకృత మన్నమయమితి - ప్రచుర మన్న మిత్వర్థః..... అపూసమయమితి - ప్రచురోఽపూస ఇత్వర్థః" (బాలమ. వ్యా.). ఉత్సాహ. మానసీ జనంబు నేరి మగధనాథుడగు జయ | తేనుచుట్టు నేడ్వ నధికదీన నాదములకు నా | మానసంబు సాంద్ర కరుణచుయ్యతః బొందె మోహనం | బైన యిట్టి యేడ్పు లెందు నంబుజాక్ష వింటిమే." (స్త్రీ. ౨ ఆ. ౧౪౧ ప.). ఈపద్యమందలి కరుణ శబ్దము రసపరమనుట పాసంగమింజేరి కారుణ్యపరము స్త్రీలింగ తత్సమ రూపము ననకతీరదు. కాఁగా "కరుణమయతన్ = కరుణామయత్వమును." అని యర్థమగుటంజేసి 'మయట్' ప్రత్యయార్థక 'మయ' శబ్దము ప్రత్యేకపదముగా బ్రయోగింపబడెనని యంగీకరింపవలసియున్నది. కాన "ప్రాచుర్యార్థంబునం దెనుఁగుపదంబులమీఁదను మయట్ ప్రత్యయముచూపట్టెడు:—తనమయము..." (ప్రాథ. తద్ధి. ౧౮ సూ.) అని త్రిలింగక్షణశేషమునందు సూత్రింపబడుట సరికాదు. వైని వివరించినరీతిని 'మయము = ప్రచురము' అనునది ప్రత్యేకతత్సమ పదమని చెప్పట యుక్తము. ప్రయోగములు:—"వ. విచ్చలవిడిని దనమయంబుగ గగనంబున నిగుడు నచ్చక్రింబుం గనుగొని. (హరి. ౩ ఆ.) తమమయము. ఎ-గి.....చదలు తమమయంబు గాఁగ (నిర్వ. ౬ ఆ. ౪౮.) తే-గి. ప్రథనభూమి మెదడు ప్రోవులమయమయ్యె మిక్కుటముగ. (హరి. ఉ. ౧౦ ఆ. ౫౮.)" (ప్రాథ. తద్ధి. ౧౮ సూ.) ద్వి. ప్రమథుల లోకముల్ తమమయంబుగను. (బరవ. ౫ ఆ. ౧౩౭.)

బాలవ్యా. దహ్నుర్థంబున బంటి కొలఁదు లగు. ౨౭.

౨౯౩ I విషయము. మోకాలిబంటి - మోకాలికొలఁది - తొమ్ముబంటి -

తొమ్ముకొలఁది.

సంతేపని. ౨౯౩ I విషయము:—వెరుక నుదాహరించిన పాణినిసూత్రముచొప్పున (౨౯౩ విషయము). దహ్నుర్థమనఁగా పరిమాణము. పరిమాణార్థమున 'బంటి' 'కొలఁది'

1314 'విక్య' 'బా-సా-వే' అధర్వణపాఠమును మార్పుటపరికాదు [౨౯౩ I వి. సంజీ.]

అను ప్రత్యయము లాచ్చికశబ్దములకంటె బరముగా నగునని యర్థము. ఉదా:-
 తొమ్మకొలది - తొమ్మబంటి - దఘ్ను ప్రత్యయ మూర్ధ్వమానమును దెల్పును
 గాన "మాత్ర"జ్ఞమునం దనుట యుక్తమనియు బంటి కొలదు లూర్ధ్వమానమందే
 కాక యథోమానమందును 'నాయామా'ది పరిమాణమాత్రమందును వర్తిల్లు
 ననియు నీవఱకుఁ బైకల్పతరువులో వివరించియె యున్నాను. కొనుకొలది - ఈత
 బంటి - మొ. బంటికొలదులు ప్రత్యేకపదములుగాను "మాత్రశబ్దమునలె"
 ('అందు' ప్రత్యయమునలెనె) మహాకవులచేఁ బ్రయోగింపఁబడుచున్న ననియు
 నీవఱకు సోదాహరణముగ వ్రాయఁబడెను. ఉదా:-మోకాలికొలది - మోకాలి
 బంటి = తొమ్మలబంటి - వేలకొలది - కౌగిటికొలది - కొలదికిమీఁటి - మొ.
 ఇట్టివి వ్యస్తముగానైతము ప్రయోగింపఁదగిన వగుటచేతఁ దత్సమములమీఁద
 నిల్పుటయు వింతకాదు. ఉదా:-కటిబంటి - లస్తకంబునకొలది - మొ. కవి
 జనమండన టికాకర్త యీసాదర్భమునందలి సూరిపారపాటులకు మూలముగా
 నధర్వణకారికాపాఠమును మార్చి యసంగతవ్యాఖ్య చేయఁగా దాని ననుసరించి
 వేటికావ్యాఖ్యాత యంతకన్నను నసంగతముగ వ్రాసెను. "మాత్రో దఘ్నేతు
 బంట్యాదిః" అని పాఠమును మార్చి "దఘ్నార్థమున మాత్ర బంట్యాదిశబ్దము
 లగును.....కటిమాత్ర మిచ్చటి పుష్కరములు - ముక్కునబంటి - ముక్కు
 బంటి - ఆదిశబ్దమువలన ముక్కుకొలది....." (విక్య. టీక. ౮౭ పుట.)
 'మాత్ర' అనునది సంస్కృతప్రత్యయము. దీని నీతఁడు చెప్పినే? "మాత్ర" అనునది
 సంస్కృతశబ్దమన్నచో నిచటఁ బ్రత్యయములతోఁ జోడించి చెప్పవేల? మఱియు
 సందర్భాంతరమున "నిర్ధారణాదా మాత్రం స్యాత్....." అని యీవఱకుఁ
 జెప్పఁబడిన విషయమును (౨౭౯ విష.) మరలఁ బునరుక్తము చేయవేల? "మాత్రో
 దఘ్నేతు బంట్యాది । స్తతః పూర్వత్ర నః క్వచిత్. అను నాధర్వణము నూతనగాఁ
 గొని యీసూత్రమును ప్రాధవ్యాకర్త రచించె ననుట స్పష్టము." (బా. సా. వే.
 ౩౭౫ పు.) వేటికావ్యాఖ్యాత యాధర్వణమని చూపిన కారిక యర్థముగల
 సూత్రము ప్రాధవ్యాకరణమున లేదు. ఆకారిక పూర్వార్థ మాధర్వణముకాదు.

నన్నయా. సమా సేననస్తు సర్వదా. (విక్య. అజం. ౮౯ కా.

౨౯౪ విష. అవశో. ౩౬౫.)

కల్పతరువు. ౨౯౪ విష:-ఈకారిక. "౨౨౦ మొ. ౨౨౪" విషయమునందు
 వ్యాఖ్యాతమయ్యెను. దీని బాలవ్యాకరణ వివరణమును ౨౨౪ విషయమున
 వ్యాఖ్యాత మయ్యెను. సంఖ్యావాచకములపైని బూరణార్థమున 'అవ' ప్రత్య
 యము నిల్పును. ఉదా:-రెండవజాము. మొ.

నన్నయా. అన్యేచ బహవో దేశ్య | వర్ణకా అన్తభేదకాః | క్వచి
౨౯౫ విష. దన్త్యస్య లోపః స్యాత్ | క్వచి ద్వర్ణాగమో మతః
(వికృతి. ఆజం. ౫౨-౫౩ కారి. ఆహా. ౩౨౯ పుట).

కల్పతరువు. ౨౯౫ విష:—ఈకారికలు ౨౦౭ I - ౨౨౦ - ౨౯౦ విష
యములందు వ్యాఖ్యాతములయ్యెను. నన్నయాధర్వణులు వచింపనివి యింకను
ననేకము లాచ్చిక (దేశ్య) తథితప్రత్యయములుగఁ బ్రయోగములందు వెలయు
చున్నవనియు నట్టి ప్రత్యయములు పఠమగునపు డాచ్చికప్రకృతులందు వర్ణాగమ
వర్ణలోప వర్ణాదేశాది వికారములు పెక్కువిధములు గల్గుననియుఁ బైకారికల యభి
ప్రాయము. అట్టి ప్రత్యయములె కొన్ని సూరిచే వివరింపఁబడెను. త్రిలింగలక్షణ
శేషమున నింకను మఱికొన్ని చూపఁబడెను. ఎవరెన్ని చెప్పినను బరిపూర్ణత గల్గ
నేరదు. సంస్కృతవైయాకరణులె యది శక్యముకాదని యిట్లు వచించిరి. “కృత్త
ద్ధిత సమాసానా | మభిధానం నియామకమ్ | లక్షణం త్వనఙ్జానాం | తదభిజ్ఞాన
సూచకమ్” (ముగ్ధ. ౧౧౮౩ సూ. విష.) (౨౬౮ XII విష.). కృత్తద్ధిత సమాస
విషయములను జెప్పట నియమార్థ మూత్రము. పూర్తిగఁ జెప్పశక్యము కాదు. అట్ల
యిన వ్యాకరణప్రయోజన మేమని శకింపరాదు. అభ్యాసకులకుఁ గృత్తద్ధితసమాస
స్వరూపము సూచించుటకు మూత్రమే లక్షణ మనఁగా వ్యాకరణము ప్రవర్తించు
చున్నదని కయియభియుక్తోక్తిఁ దాత్పర్యము.

అర్థవిశేషంబుల వర్ణకాంతంబులును మహత్ప్రయో
గంబుల నెఱుంగునది, ౨౮.

మంటమారి - తిండిపోతు - తాచ్చీల్యంబున మారి -

బాలవ్యాకరణ పోతు వర్ణకంబులు. అడప = తాంబూలకరండ

వివరణము. వాహి - మతుబర్థంబునం ద ప్రత్యయంబు. పెండ్లము =

౨౯౫ I విషయము. డొడ్డ - పెండ్లి శబ్దంబునకు మతుబర్థంబునం దము

ప్రత్యయంబు. ఇత్యాదు లూహ్యంబులు.

ఇది తథిత పరిచ్ఛేదము.

సంజీవని. ౨౯౫ I విష:—తథితప్రత్యయములను బూర్ణముగ వివరించుట
యశక్యమని తలచి సూరియు నీక్రిందిరీతి నుపదేశించుచున్నాఁడు. కొన్ని కొన్ని
యర్థములందుఁ గొన్ని కొన్ని యాచ్చికతథిత ప్రత్యయములు వచ్చుచుండుననియు
నట్టివి మహాకవిప్రయోగైకవేద్యములనియు సూరిసూత్రమునకుఁ దాత్పర్యము.
అట్టివానిని గొన్నింటిని సూచించుచున్నాఁడు. తాచ్చీల్యంబున మారి, పోతు వర్ణ

1916 'అడప' అనువానికి నైషధప్రయోగమాత్ర మాధారము [౨౯౫ I వి. సంచి.]

కంబులగును. తాచ్ఛిల్య మనఁగాఁ దచ్ఛిలభావము = అట్టిశీలము గల్గియుండుటయని యర్థము. "మంటమారి - దే - విణ. ౧ జ్వలనశీలుఁడు. మ. రవి దీప్రద్యుతి యం ద్రు పావకుని నేతా (నిండైన) మంటమారండు వా | రివిధంబుల్ పెనుపంజు (దిక్షిటీ) క్రిందిదివియల్ రేరాజ నిన్నెన్నుచో | (చంద్ర. నేతా శబ్దము నొద్ద) 2 కోపశీలుఁడు. తే.....మఱియు సమంటమారి ' | గలయ నెక్కించు కొని వచ్చు మల యనఁగ' భు | జంగవిషదిగ్ధపవను వై జలము వొడమ (వసు. ౪౮.)" (శ-౨). "తిండిపోతు = దే - విణ - తిండికాఁడు = (తినునట్టిర్వభావముగలవాఁడు) తిండిక తై. (తిండిఁడనియుఁగలదు)" (శ-౨). ఆ-వె. తిండిపోత నీకు భండనం బేటికి | గడవఁజేరి మనసు కాంక్షదీక్ష | నోపుకొలఁది మ్రింగి యూరక నీవింటికడన యుండు మింక నడిచిపడక (ద్రోణ. ౪ ఆ. ౨౩౯ ప), మతుబర్థంబునందు 'అ' ప్రత్యయంబు - అడపము + అ = (అడపము = తాంబూలకరండము) అడప = తాంబూలకరండవాహి = వక్కలాకుఁడతి త్రిని బట్టుకొనువాఁడు. అట్టియాఁడుది యనియుఁ జెప్పవచ్చును. 'అడపమువాఁడు - అడపకాఁడు - అడపక తై' అనునవి యీసందర్భమున నిర్వివాద ములు. 'అడప = తాంబూలకరండవాహి - తాంబూలకరండవాహి' అను మతు బర్థకమగు 'అ' ప్రత్యయమున కొక నైషధప్రయోగము గన్పట్టుచున్నది. అయ్యది వివాదగ్రస్తము. అయినను సూరిపక్షమే యుక్తము. (విస్తర 1). మతుబర్థంబునందు 'అము' ప్రత్యయము. "వెండ్రము - దే-వి- (వెండ్ర + అము) వివాహమైనభార్య (ఊర్ధ్వ). క. అడ్డముచెప్పక కడఁటి | బిడ్డఁడు రాముఁడు సుతులఁ డెండ్రము నచటన్ | గొడ్డంటం

విస్తర. 1 ౨౯౫ 1 విష:— "అడప. దే - వి - అడప ముంచుకొనియుండు అఁడుది. చ. కిలికి వరాటరా జడప కప్పరవీడెము వెట్టె వంచనన్ | నలు నడపంబు వానికి ఫణాధరవల్లి దళాంతరంబునన్ | బలితపుఁ డేలు మైనమునఁ బన్ని; యతం డది సూచి భీతిఁ దిమ్ముల మిల వై చిన న్నుగిరి మూఁగిన రాజకుమారు లందఱున్ (నైష. ౬ ఆ. ౧౪౧ ప)" (ఫణాధరవల్లి = నాగవల్లి). ఇందలి 'వరాటరా జడప' అనుచోట "వరాటరాజయొక్క + అడప (= తాంబూలకరండవాహిని = అడపక తై) అని శబ్ద రత్నాకరకారుల యాశయమైయుండును. అప్పుడు. 'వరాటరాజు + అడప' అనుచో ౯౬ 11 విషయముచొప్పున 'నుక్కు' రాకుండుట వింతకాదు. ఇంతవఱకు సూరి కనుకూలమే. ఈ నైషధపద్యమునకు మూలమగు సంస్కృతనైషధమున నిట్లు న్నది. శ్లో. ముఖే సిథాయ క్రముకిం సలామగై | రథోఽష్టి పల్లాలి రవేత్త్య వృత్తికిమ్ | దమార్పితా న ద్భువాన నిర్మితం | భయావితైః సంభ్రమహానీతాభితైః (శ్రీహర్ష నైష. ౧౬ సర్గ. ౧౦౯ శ్లో.) ఇందలి దమార్పితేత్యాదికి "దముఁడనువానిచే

నీయఃబడినట్టియుఁ బరిమళ ద్రవ్యముచే నిర్మింపఁబడినట్టియు వృశ్చికమును జూచి" అని విశేషణోభయపదకర్తృధారయముగా నర్థముచేసికొనుటచే దముఁడును వరాటరాజే మాయావృశ్చికకలిత తాంబూలము నిచ్చెననుట మూలానుసారియై యుండుననియు నక్కారణమున "కలికివరాటరాజప్రభు" అను పాతమే యంగీకార్యమనియు చెడవ పక్షమువారి (సూ. రా. ని.) యాశయము. ఈపక్షమున 'అడప' అనుమతుబాత రూపము నిరాధారమై యగ్రాహ్యమగుచున్నది. 'దమునిచేనీయఃబడిన పరిమళ ద్రవ్యముచే నిర్మింపఁబడిన వృశ్చికమును' అని మూలమున కర్థముచేరినచో (క. ర. పక్షమున) దాంబూల మిచ్చినవాఁడు దముఁడు కాఁడను నర్థము లభింపఁగలదు సర్వంకమావ్యాఖ్యాత 'వరాటరాజప్రభు' అనుపాతమును స్మరింపక "వరాటరాజప్రభు" అను పాతమునే యంగీకరించి వ్యాఖ్యాచేసెను. "వరాటరాజు = వరాట యువరాజు దముఁడు (కలికి = మనోజ్ఞము. ఇచ్చోట పెద్దరాజునకు ఈచేష్టలను ఆరోపించుట అనుచితముగాన, దానికిట 'చిన్న'యని లక్ష్యార్థమును చెప్పకొనవలయు)." (నైష. సర్వంకమ ౫౩౯ పుట.) సూ. రా. నిఘంటుకారులు చాలఁజటి సర్వంకమా వ్యాఖ్యానే యనుసరించిరికాని పద్యములో 'అడప' అనుచో 'అపుడు' అని నిల్పుట సత్యవిదూరమని కొంత సంకోచించిరి. "అడప అని కొన్ని పాతములును 'అపుడు' అని కొన్ని పాతములును గలవు. దీనికి (ఈనైషధపద్యమునకు) ముందటిపదము చివర 'అప్పుడు' అని అన్ని ప్రతులలోను ఉండుటచే 'చి. ని. క-ర కర్త'లు 'అడప' అను పాతమును గ్రహించి యుందురు. కాని 'అపుడు' అను పాతమే మూలానుసారముగానున్నది. శ్లో. దమార్పితాంతర్దుఖవాసనిర్మితం. సం. నైష. ౧౬ స. ౧౧౦ శ్లో. ఇట దముఁడు = కలికివరాటరాజు. ఆపక్షమున పూర్వపువచనమందలి 'అప్పుడు' అను పద తీసివేయవలయును." (సూ. రా. ని. 'అడప' శబ్దమునొద్ద) పరిశీలింపఁగా "హేచిత్యం బాదరించియు ననౌచిత్యంబు పరిహరించియు" (నైష. ౮ ఆ. ౨౦౨ వచ.) అను తన నియమముచొప్పున శ్రీనాథుఁడు రాజడపకానితో హాస్యప్రచారము చేయుట యనుచితమని తలంచి వరాటరాజుగారి యడపకత్తై నలుని యడపకానితోఁ బరిహాసప్రచారము నడపెననుట యంతయు నుచితముగను రసపోషకము గను నుండుననుచు నిట 'అడప' అను పాతమునె నిల్పి సవరించె ననుట మిక్కిలి యుక్తముగాఁ గన్పట్టుచున్నది. "పెద్దరాజునకు ఈచేష్టలను ఆరోపించుట అనుచితము" అని వ్రాసిన (చూడు. మీఁదు) సర్వంకమావ్యాఖ్యాతలు యువరాజునకు మాత్ర మిచ్చేష్టలు తగునా యనియు నందును నలు నడపకానితో వరాటయువరాజు హాస్యప్రవర్తనము చేయుట తగునా? యనియు వివేకింపకుండుట చింత్యము.

దెగనడిచిన | జడ్డనఁ దలయూచి మెచ్చె జడుదగ్గి మదిన్ (భాగ. ౯ స్కం.)” (శ-౨) ఇత్యాదు లూహ్యంబులనుటచే ‘చిచ్చుట - చిచ్చుట’ మున్నగుచోటుబందలి మయట్ ప్రత్యయార్థకంబులకు ‘ఁట - ఊట’ మున్నగు ప్రత్యయముల నెన్ను నది. “చిచ్చుట - వై - విణ (చిచ్చు+ఁట) అగ్నిమయము. చ.....మండు చుండెఁ జిచ్చుట పిడుగుల్ వడిం దొరఁగు చాడ్పున నంబర వీధి నుగ్రమై. (విరా. ౫ ఆ. ౧౪౩).” (శ-౨). “చిచ్చుట - వై - విణ - (చిచ్చు ఊట). అగ్నిమయము. చ.....చిచ్చుట పిడు గెట్టు లట్టకరి శూరుల నిబత్తము నుగ్గు నేనెదన్ (విరా. ౪ ఆ. ౨౩).” (శ-౨). ఇట్లే మఱి కొన్ని తద్ధిత ప్రత్యయములు త్రిలింగలక్షణ శేషమునఁ జూపఁబడెను. (విస్తర II).

సంజీవని:—ఇది తద్ధితఁబరచేదము = తద్ధితఁపరిచేద మింతటితో ముగిసినది.

విస్తర. II ౨౯౫ I ౨వ:—“ఓ. మతుబర్థంబునం దరి వర్ణంబు పరంగునచుడు పూజ సొన్నముల కడ యచ్చునకు వైకల్పికముగాను నిత్యముగాను దీర్ఘంబగు. ఉదా:—పూజారి - పూజరి - సొన్నారి” (ప్రాథ. తద్ధి). “పూజరి. ద్వ - వి - (పూజ+ఁటరి). అర్చకుడు. సీ. పూజరి బ్రాహ్మణపుత్ర యొక్కర్తు ను - గాత్రినాఁ బరఁగెడు కాంత గలదు (కీ.శా. ౪ ఆ). పూజారి. ద్వ - వి - పూజరియొక్క రూపాంతరము. ఉ.....పూ. జారి వధూటి వచ్చి జలజాతలలోచనఁ జూచి యిట్లనున్ (విక్ర. ౬ ఆ.) సొన్నారి. ద్వ - వి - (సొన్నము+ఁటరి) అగపాలెవాడు. మ. జత సొన్నారి తెఱంగునం దనరె (చంద్రా. ౪ ఆ).” (శ-౨). “గి చెడుగు - దుడుకు - నిడు పులకుఁ బుం స్వరంబున మతుబర్థం బకారంబగు. ఉదా:—చెడుగుడు - దుడుకుడు - నిడుకుడు” (ప్రాథ. తద్ధి). ఇయ్యవి మగాదిగణములోఁ జేర్చఁదగినవి - చెడుగనిన్ - దుడుకనిన్ - నిడుపనిన్ - మొ. “చెడుగుడు - దే - వి - (చెడుగు + అడు) కూరుడు. మ.....అ | చెడుగుం డు గ్రతఁ దద్వర్ణజంబు జెనకున్..... (పారి. పూ. ౪ ఆ). దుడుకుడు - వై - విణ - (దుడుకు+అడు) దుష్టుడు. క. ఉడుగుడు మధురిపుకథనము | | దుడుకనిఁ జదివింప మాకు దుర్లభ మధిపా (భాగ. ౭ స్కం.)” (శ-౨) “నిడుకుడు. వి.....పాము. (చంద్రికా వర్ణనము) సీ. శశిమాళి తిరుపుచే జడఁజుట్టు నిడుకుడు,.....(రా. వి. ౩ ఆ. ౧౧).” (సూ. రా. ని) “ఓ. వేటున కడవర్ణకంబు స్వార్థంబునం దగు. ఉదా:—వేటడము” (ప్రాథ. తద్ధి). “వేటడము - దే - వి. భదము. క.....అం | డ్రకు మగలకు నిట్టి వేటడంబులు గలవే. (భో. ౬ ఆ).” (శ-౨). “2 వెల్ల కడి వర్ణకంబు స్వార్థంబునం దగు. ఉ. వెల్లడి” (ప్రాథ. తద్ధి). “వెల్లడి - వై - వి. ని బయలు. ౨ ప్రసిద్ధి.” (శ-౨). ౪. “లెలివి, విరివి, వినకి - లెమి - రాపులకు

స్వార్థంబునం దిడి వర్ణకంబగు. ఉదా:—తేలివిడి - విరివిడి - వినికిడి - లేమిడి - కాసిడి” (ప్రాశ. తథి). “తేలివిడి - వి - (ఽతేలి యు) ౧ జ్ఞానము. గీ. తెలివియవః నెఱుక యనఁ దేలివిడి యనఁ బరఁగు జ్ఞానంబు. (ఆ. భా. ౧ ఆ. ౧౦౨.)” (సూ. రా. ని.). తెలివిడి పదమునకు ‘తేలివి’ అను ప్రాతిపదికము మూల మనుట యుక్తము. తెలియు థాతువు జనకపదమని సూ - రా - నిఘంటుకారులు వ్రాయుటసరికాదు. “విరివిడి - దే - వి - (విరివి+ఇడి) విస్తృతి.....” “వినికిడి - దే - వి - (వికికి+ఇడి) వినికి...” “లేమిడి - దే - వి - (లేమి+ఇడి) దారివర్ణము” (శ-ర.). ‘వెల్లిడి - తెలివిడి - విరివిడి - వినికిడి’ అనువానికి శబ్దరత్నాకరమునఁ బ్రయోగములు చూపఁబడలేదు. “రాసిడి - దే - వి - ఒరయిక (ఆప్రేడితమునందు రా రాసిళ్ళు. కా. రా రాసిళ్ళ భుజాంగదాబులు మణుల్ రాలంగ (మను. ౪ ఆ.)” (శ-ర.). ౯. “ఇతవర్ణకం చింత్ర విగి పోరులకు స్వార్థంబునం దగు. ఉదా:—ఇరితము - విరితము - పోరితము” (ప్రాశ. తథి). ఇరి దింపిత మనుదానికి సూ - రా - నిఘంటువునందు సైతము ప్రయోగము చూపఁ బడలేదు. “విరితము - దే - వి - (విరి+ఇతము) దృఢము. సీ. విరితంపు ముష్టిఁ గంపితమైన యశిభార విమత కరాఘ్రులు విఱచి విఱచి. (హరి. ఉ. 3 ఆ.)” “పోరి తము - దే - వి - (పోరు+ఇతము) కలహము. సీ. తనయులొకేభంగి ధవనిభాగ ములకై, పోరితంబులు లేక పొసఁగియుందురు. (కాశీ. 3 ఆ.) ౨ యుక్తము. ఉ.....పోరితంబు లేక కయ్యెడు కార్యసిద్ధి వెడఁగైనను నొల్లక యొడు సేయునే. (ఉద్యో. ౧ ఆ.)” (శ-ర.). “౧౦. ఇదవర్ణకంబొప్పు తర్పు వెల్లులకు స్వార్థంబునందును క్రొవ్వు బెట్టులకు మతుబర్థంబునందును నగు. ఉదా:—ఒప్పిదము - తప్పిదము - పెల్లిదము - క్రొవ్విదము - బెట్టిదము.” (ప్రాశ. తథి). “ఒప్పిదము. దే - వి - (ఒప్పు+ఇదము) ౧ అందము. సీ. కాళ్ళ యొప్పిద మాఁడ కట్ట నుజ్జ్వలము సేయంగ. (విరా. ౧ ఆ. ౨౨౮.)” క్రొవ్విదము. దే - వి - (క్రొవ్వు+ఇదము) దుష్కార్యము. గీ.....క్రొవ్విదంబులు సేయఁ జొచ్చు టిచ్చగించి చూతురయ్య. (ఉద్యో. ౨ ఆ. ౯.)” (శ-ర.). “తప్పిదము. వి - (ఽతప్పు) ద్వి. తనయుండు సేసిన తప్పిదం బునకు.....(ద్వి. శ-సా. ౧ ఆ. ౪3 పొరట.)” (సూ. రా. ని.) “క. మంత్రం బున బెట్టిదముగఁ బడవైచిన యొప్పిదమున. (భీష్మ. ౨ ఆ.)” (శ-ర.). “పెల్లిదము. ద్వ - వి - (పెల్లు+ఇదము) పెల్లు - అతిశయము. క. ఒడవెడు తృష పెల్లిదమున | వదనము వలువట్లు వట్టె.....(విరా. ౨ ఆ.)” (శ-ర.). “౧౧. స్వార్థంబునం దిరి వర్ణకంబు వాఁపున కగు. ఉదా:—వాఁసిరి” (ప్రాశ. తథి). “వాఁసిరి. ద్వ - వి - (వాఁపు+ఇరి) ఏకరుట - ఏకట (మిక్కిలి యపేక్ష)” (శ-ర.). “౧౨. అర వర్ణకంబు నాయఁకశబ్దంబునకు భావంబునం దగు. ఉదా:—నాయఁ కరము” (ప్రాశ. తథి). “నాయఁకరము - ద్వ - వి - (నాయఁకుడు+కరము) అధి

ప్రత్యయము. గీ. దళవాయి నాయకరపు పట్టమున నిలిచి (పాండు. ౧ ఆ.)” (శ-ర).
 కరప్రత్యయ పరకత్వమున “నాయక” అను నాచ్చిక ప్రకృతియొక్క కకారములోపి
 చినది. “నాయకుడు - వై - వి. ౧ అధిపతి. ఎ-గీ.....ఎటుకురాయంకు
 డొక్కరుడు వచ్చి పుడమిరావేల్పు రాయని కడను నిల్చి (చంద్రా. ౨ ఆ.)” (శ-ర).
 “౧౩ కార వర్ణకంబు చెలి నయములకు భావంబునందును, నుడి కొలతలకు స్వార్థంబు
 నందు నగు. ఈ కకారమునకుఁ గొన్నియెడల గకారంబగు. ఉదా:—చెలికారము-
 నయగారము, నుడికారము - కొలగారము.” (ప్రాథ. తద్ధి). “చెలికారము. వి.
 (చెలి+కారము) చెలిమి - స్నేహము. క. నెలకొను చుట్టటికంబురు | జెలికా
 రము.....(యయా. ౩ ఆ. ౮౯.)” “నయగారము - వి. (నయము+కారము)
 మనోజ్ఞత - ఒప్పు - అందము. (మృదుత్వము. శ-ర). క. ప్రియమై రమణీయమణి |
 మయమై యలిచిత్రభిత్తిమంజరు నయమై | నయమైన చిలుకపలుకుల | నయగార
 మునం జెలంగిన, యగారమునన్ (సారంగ. ౧ ఆ. ౧౩౫).” “నుడికారము - వి...
(నుడి+కారము స్వార్థమున) ౧ పలుకు - మాట మాట మొదలగువాని
 యందలి చమత్కారము - సరసత.....ఉ.....నుడికారము సొంపెర
 లార భారతం | బెట్టు రచించి తీవు.....(కాశీ. ౨ ఆ. ౧౯౨). గీ..... |
 పలుకు నుడికారమున నాంధ్రభాషయందు | రు.....(భీమ. ౧ ఆ. ౧౫).”
 (సూ. రా. ని). “కొలగారము - దే - వి - ధాన్యము కొలత కిచ్చెడు కూలి (శ-ర).
 “౧౪ చలికి మిరి వర్ణకంబు స్వార్థంబునం దగు ఉదా:—చలిమిరి” (ప్రాథ. తద్ధి).
 “చలిమి (త్రి) రి - వి (౮ చలి) చలువ - చైతన్యము. సీ. మలయానిలుం డింత,
 చలిమిరితోఁ గ్రాలి నడపాడునోజ యెన్నుండో పడనె (నన్ని. కు. సం. ౫ ఆ. ౬౦౦
 పు).” (సూ. రా. ని). “౧౫. టివర్ణకం బొందు సంత్యవర్ణంబునకు భావంబునం దగు.
 ఉదా:—ఓంటి” (ప్రాథ. తద్ధి) “ఓంటి - విజ (౮ - ఓండు).....ఏకాకి -
 ఓంటరి. చ.....కారవసేనయేడ యొం | టి సనుట యేడ.....(విరా. ౫
 ఆ. ౨౩౪).....వి. ఏకాకిత్వము - ఓంటరితనము - అసహాయత్వము. క. ఓంటి
 మెయిం దాఁక నా ము | క్కంటికి వశమగునె కృష్ణగాండీవుల (కర్ణ. ౨ ఆ. ౮౫).”
 (సూ. రా. ని). “౧౬ ఒకానొకచో మతుబర్థంబున నవర్ణకంబు చూపట్టెడి.
 ఉ. క.....ఇట్టి దివ్యతేజం | బున వాడధమాన్వయమునబుట్టునె చెపుమా.
 దివ్యతేజంబునవాడు=దివ్యతేజముగలవాడు (ఆది. ౬ ఆ.) ఇతరంబులు ప్రయోగ
 దృష్టంబులు గ్రాహ్యంబులు.” (ప్రాథ. తద్ధి). ఇట్టిచోటులందలి ‘న’ అనునది యొక
 తదితప్రత్యయ మనుట సరికాదు. ఇది స్పష్టమగు సప్తమివిభక్తి ప్రత్యయముగ
 గన్పట్టుచున్నది. ఇట్టివి మధ్యమపదలోపి సప్త మ్యలు క్షమాసములనుట
 యుక్తము. “దివ్యతేజంబు+నన్+వాడు = దివ్యతేజంబునం దుండువాడు = దివ్య
 తేజముగలవాడు” అని ప్రక్రియ సరయునది. (౨౭౦ విమ).

ఆంధ్రవ్యాకరణసంహితా సర్వస్వము

క్రియా పరిచ్ఛేదము

ఆంధ్రశబ్దచింతామణిలో సంస్కృతభాతువులనుండి యేర్పడు క్రియాపదముల రూపనిష్పత్తి మాత్రమే ప్రధానముగా మొదట సాధింపఁబడెను. కావున సంస్కృతభాతువులు తత్సమములగుచుఁ దెలుఁగులోనికి వచ్చురీతి మొట్టమొదట “ఉపకృతి పరిణతి సంవృతి భేదా” దిత్వాదికారికచే నిరూపింపఁబడెను. అట్లు తుది ముట్టఁ దత్సమభాతు రూపసాధనమునె యుపదేశించి తుదిని “అత్త్వాది తత్సమా నామివ దేశ్యానాం క్రియా పదానాంచ” అని యిట్లుగ నాచ్చికభాతువులనుండి క్రియారూపములను నైత మీ తత్సమ క్రియాసాధక సూత్రముల మూలముననె సాధించికొనవలెనని భట్టారకుఁడు వచించెను. చింతామణి సఃక్షేపాభిప్రాయముతో రచింపఁబడినదగుటంజేసియు నాచ్చికభాతురూపసాధనప్రక్రియ మిక్కిలి విస్తృతముగఁ జెప్పవలసి యుండుటంజేసియు నద్దాని నువేక్షించి భట్టారకుఁడు వైరీతిని గ్రియా పరిచ్ఛేదమును నడిపినవాఁడయ్యెను. ప్రకృతగ్రంథము విద్యార్థిలోకమున విద్వల్లోకమునఁ బ్రసిద్ధమైయున్న బాలవ్యాకరణపు వరుస ననుసరించి నడుపఁబడు చుండుటంజేసి యాంధ్రశబ్దచింతామణి క్రమమును వీడి బాలవ్యాకరణక్రమమున యథాపూర్వముగ సందర్భపఱుపఁబడుచున్నది. బాలవ్యాకరణమునఁ దత్సమాచ్చిక సాధారణముగా భూతాద్యర్థములును నట్టి క్రియావిభక్తి ప్రత్యయములును నుపదేశింపఁబడుటంజేసి వానికి మూలమనఁ దగు నన్నయాధర్వణకారిక లిటఁ బ్రదర్శింపఁ బడుచున్నవి. ఆంధ్రశబ్దచింతామణిలోని క్రియావిభక్తి ప్రత్యయములు మొదటఁ దత్సమభాతువులకె యుపదేశింపఁబడినను నత్త్వాది తత్సమానా మివ దేశ్యానా మిత్వాది సూత్రముచే నట్టి ప్రత్యయములు తత్సమాచ్చికభాతు సాధారణములె యనఁదగును. అట్టి నన్నయాధర్వణోపదిష్ట తద్ధర్మాద్యర్థములును గ్రియావిభక్తి ప్రత్యయములును నిటఁ బ్రదర్శింపఁబడుచున్నవి.

తద్ధర్మ వర్తమా నాతీ తాగామ్యర్థకాః క్రియా
జ్ఞేయాః । తత్ర ద్వితీయ తుర్యా । యా తాస్తః
సానుబంధకా వేవ. (ఆం. చిం. క్రియా. 3 కారి.
అహో. ౪౫౯-౪౬౦ పు.)

వసతి రనుబంధకః స్యాత్ | ద్యుత్ర లడధ్ధో వివక్షిత స్తత్ర |
అస్తి రనుబంధకః స్యాత్ | ద్యుత్ర లృడధ్ధో వివక్షితో
ధాతోః. (ఆం. చిం. క్రి. ర కారి. అహో. ౪౬౧ పు)
చు రితి క్రియాపదానాం | సర్వేషాం వర్తమానకాలే
స్యాత్. (ఆం. చిం. హలం. ౧౧ కారి. అహో. ౪౦౫ పు.)

కన్నయా. అత్వాది తత్సయానా | మివ దేశ్యానాం క్రియారదా
..౨౯౬ విష. నాంచ. (ఆం. చిం. క్రియా. ౧౭ కారి. అహో. ౫౧౨ పుట.)

వ్యతిరేకాదా భావిని | చాత్ స్యాత్ క్త్యా భూత
యోః క్రియాస్త స్యేత్. (ఆం. చిం. క్రియా. ౬
కారి. అహో. ౪౭౩-౪౭౪ పు.)

దు తి వర్ణకా క్రమాత్ స్తో | నాద్య స్యాదా ద్వయో
శ్చ భూతార్థే. (ఆం. చిం. క్రియా. ౧౧ కారి.
అహో. ౪౮౨ పుట.)

పున రాగమః క్రియాణాం | పర్యాస్తో మస్తతే తు
సక్లేతః. (ఆం. చిం. క్రియా. ౧౪ కారి. అహో. ౪౯౪ పు.)

కల్పతరువు. ౨౯౬ విష:—క్రియాః = క్రియలు = ధాతువులు, తద్ధర్మ
వర్తమా నాతీ తాగామ్యుద్ధకాః = ధాత్వర్థి భూతవ్యాపారము, వర్తమానవ్యాపా
రము, భూతవ్యాపారము, భావివ్యాపారమును నర్థముగలవని, జ్ఞేయాః=తేలియం
దగియున్నవి. వెరుకఁ గారకకరిచ్చేదము ౨౩౪ విషయమున వివరించిన రీతిని జాతి
వ్యక్తి లింగ సంఖ్యా కారకము లైదును బ్రాతిపదికాధములై యున్నట్టిపట సయితము
“క్రియాత్వము-క్రియ-(వ్యాపారము) వచనము - కాలము - అన్వయము.” అను
నైదిటికిని ధాతువుల వాచకములనియు లడాది ప్రత్యయములు ద్యోతకము
లనియు నెఱుంగునది. (విస్తర. I) తత్ర = అట్టివానిలో, యా ద్వితియ తుర్యో =

విస్తరము I. ౨౯౬ విష:—తద్ధర్మ శబ్దార్థ విషయమునఁ జింతామణికిని బాల
వ్యాకరణమునకును జాలభేదము గలదు. “తత్ = ఆధాతువుయొక్క, ధర్మము =
వ్యాపారము.” అని చింతామణి పక్షమునందలి యర్థము. తద్ధర్మ - తచ్చీలాద్యర్థ
ములను చెలుపునది యని బాలవ్యాకరణ పక్షమున నర్థము. (చూ. బా. క్రి. ౨౨

[బా. క్రి. ౧ మొ. ౨౫ సూ.] 'బా-సా-పే' ప్రమాదములు. తద్ధర్మవివృతి 1323

వర్తమానార్థక భవిష్యదర్థకము లేవిగలవో, తా = అవి-అథాతువులు, సానుబంధ కాపేవ = ఈక్రిందః జెప్పబడు ననుబంధములతోఁ గూడికొనియే, స్తః = ప్రయోగింపఁబడును. తద్ధర్మ మనఁగా ధాత్వర్థమే. ధాతువులు వ్యాపారమాత్రాప్థమందెక్రియ్యావిభక్తులతోఁ గూడి పదములై వాక్యప్రయోగాద్వాము లగునని తాత్పర్యము. ధాతువు స్వాధ్యవ్యాపార మాత్రబోధకమగునపు డాయాస్థలములందలి సందర్భములనుబట్టి యా-యా చోటులందు వర్తమాన భవిష్య దాదర్శకములును దచ్చీల సంభావనాదర్శకములును గ్రాహ్యములగుచుండునని యెఱుంగునది. ఉదాః—వాడు రేపు వండున్ = భావ్యర్థకము. వాడిదె పచ్చున్ = వర్తమానార్థకము. అన నతఁ డిట్లును = ఇట్లునెన్ = భూతార్థకము. అగ్ని మండున్ = తచ్చీలార్థకము. నీకు శుభం బగున్ = ఆశీర్వాదకము. వాడు చెప్పి యుండున్ = సంభావనార్థకము. మొ. “భూతాదర్శకత్రయ విలక్షణః కశ్చిదర్థ ప్రధర్మాఖ్యి ఇత్యాచార్యై ర్వ్యవస్థితే, వికృతౌ. వర్తమాన భవిష్యదర్థయోః క్రియాయా సానుబంధకత్వమ్. భూతార్థే ఏః త్వే ఏత్వమ్. జహంత్యే ఇత్వంచ వర్తతే. ఇత్యేతద భావా దస్య తత్త్రితయ విలక్షణత్వమ్, తత్రాచార్యైః కాల మవివక్షితైవ ధాత్వర్థ మాత్రే వివక్షిత్యై, అతఏవ తద్ధర్మ ఇత్యన్వర్థా సంజ్ఞా. తస్య ధాతోర్ధర్మః వాచ్యాధ్ధ మాత్రమితి. ధర్మోత్తమ మధ్యమవ దిత్యత్ర తచ్ఛబ్దపరిత్యాగేన సోర్థో నిర్దిష్ట సూన్యత్ర కారేణ, సవన నిర్దేశో ౭స్వర్థ సంజ్ఞాయాం మానమ్, కేవలసంజ్ఞాపక్షేతు తద

సూ. ౫ సూ.) ఇట్టి భేదమును గ్రహింపక పేటికావ్యాఖ్యాత పక్షద్వయ మిక్రణ కలుషితముగా వ్రాయుచు వచ్చెను. “తత్రాచార్యైః కాల మవివక్షితైవ” పేత్యాది కవిశిరోభూషణపంక్తుల (అహో. ౪౫౯ పు.) నుదాహరించి “ఒకానొక ధర్మముగల యొకానొక పదార్థమని భావము. ధాత్వర్థమాత్రమున నీలకార మగునని ఫలితము.” (బా. సా. పే. 3౮౦ పుట) నన్నయలడాదుల విధింపలేదు. దుజాది ప్రత్యయములు పురుషవచనాదిదోష్కములై కాని తద్ధర్మాదిదోష్కములు కావు. ఇట్లై యీసందర్భమున మఱికొన్ని ప్రమాదములును గలవు. బా - గు - ప్ర - వ్యాఖ్యనుండి స్వీకరించుటలోఁ గల్గినవి కొన్ని. “భూతకాలికపదార్థము దేవదత్తుడు” (బా. సా. పే. 3౭౯). దేవదత్తుని వంటకము ముగిసెనుగాని దేవదత్తుడు భ్యుంసము నందిలేదుగదా. “జాతి వ్యక్తి లింగ సంఖ్యా కారకంబులేనును బ్రాతిపది కార్థములే గాన ధాతువు వర్తమాన కాలికపదార్థ వ్యాపారబోధక మగుట య విరుద్ధము.....” (ఇట్లై యచటి ధోరణి) (బా. సా. పే. 3౭౮) ఇందలి కార్యకారణభావ మసంగతము. ధాతువు ప్రాతిపదికము కాదుగదా.

యోగా దితిధ్యేయమ్.” (అహో. ౮౫౯ పు.). ఈసందర్భమున నహోబలపండితుడు “ప్రథమ శ్లోత్రము శ్చైవేత్యా (23 విష.) దధర్వణకారికలనుబట్టి యధర్వణ మతమున నుదస్తములు నాస్తములు నగు తద్ధర్మక్రియాపదములకు మాత్రమే తద్ధర్మసంజ్ఞ చెల్లునని వ్యాఖ్యచేయుట సరికాదు. “న స్యా త్తద్ధర్మోతః” అను సూత్రమునం (23 విష.) దలి తద్ధర్మశబ్దమునకు వివక్షించి యర్థము నచట యధర్వణుడు వివరించెనేకాని యంతటను దద్ధర్మశబ్దమున కదియే యర్థమని యధర్వణాశయము కాదు. (23 విష.). అట్లే కానిచో ‘ఘటించురు’ మున్నగు క్రియారూపముల కధర్వణమతమున నీడ్చి యెట్లు? అధర్వణుఁ డట్టివాని రూపనీడ్చిని వేటుగ సాధింపలేదే! “తద్ధర్మప్రథమే స్యాతాం డు డి వర్ణాచ నాంతకా” అనుచోప్పన నాతఁడు (వికృ. క్రియా. ౯ కారి. ౨౯౬ I విష.) ‘డి’ వర్ణకమును దద్ధర్మప్రత్యయముగ నెట్లంగీకరించెను? కావున “ప్రథమైవచనాస్తయో రాస్తయోః పదయో రేవ తద్ధర్మ సంజ్ఞకత్వ ముక్తమ్.....తేన ‘చేసెనన్ - ఘటించెదన్’ ఇత్యాదౌ న తద్ధర్మ సంజ్ఞా. కింతు భావిక్రియా వ్యవహారవీర, ఘటించు రిత్యాదౌ వపి నాస్తత్వా భావా న్న తద్ధర్మసంజ్ఞా. వాగనుశాసన మతే త్వేషాం తద్ధర్మార్థకత్వమేవేతి.” (అహో. ౮౫౯ పు.) అను కవిశిరోభూషణంక్తులు సరికావని గ్రహింపవలెను. (౮౨౧ పు. అహో. చూ.) అహోబలపతి వివేకింపక కొన్నియెడల నిట్లు నన్నయాధర్వణకారికలు వేర్వేలు గ్రంథములని భ్రమించుచుండును.

తద్ధర్మక్రియలవంటివి విస్తృతముగు సంస్కృతభాషయందు సయితము లేవు. సంస్కృతమునఁ దాచ్చీల్య సాతత్వాదులందు లట్టునే వాడుదురు. ‘వర్తమానే ట్’ అనుచోటి వర్తమానశబ్దమునకు భూతభావివి లక్షణత్వ మర్థమని వ్యాఖ్య చేయుదురు. ఇట్లే వ్యతిరేకార్థక క్రియలవంటి ప్రత్యేకపదములును సంస్కృతమున లేవు. సంస్కృతమున వ్యతిరేకార్థము ‘న’ శబ్దముచే సంపాదించవలసినదే. ఉదా:—(తే.) చదువడు = (సం.) నఁతతి. (తే.) చదువకుము = (సం.) నఁత. (తే.) చదువమి = (సం.) అఁతనమ్. (తే.) చదువఁబడనిది (చదువనిది) = (సం.) అపతితమ్. (తే.) చదువక = (సం.) అపతిత్వా. మొ.

నన్నయాధర్వణులు తద్ధర్మశబ్దమున కిట్లర్థము చేసినను సూరి తద్ధర్మాద్యర్థము లందు లాట్టును విధించుటచే లాట్టు రూపములకుఁ దద్ధర్మాద్యర్థకములనెడి వ్యవహారము ప్రసిద్ధమయ్యెను. తద్ధర్మార్థక క్రియ యనఁగాఁ దద్ధర్మాద్యర్థజోధక క్రియయని బాలవ్యాకరణపక్షమున నర్థమునెన్నవలెను.

తెలుఁగునఁగల యీ యాసాధారణరూపవిశేషములను సరిగా గ్రహింపక యాంధ్రభాషాభూషణ కావ్యాలుంకార చూడామణి కర్తలు ‘ద’ గాగమయుక్త

తద్ధర్మరూపములను వర్తమానార్థకములుగను, 'దు'గాగమయుక్త తద్ధర్మరూపములను భావ్యర్థకములుగను నుపదేశించిరి. మఱియు, జితామణ్యుక్త వర్తమానార్థక భావ్యర్థక రూపములు ప్రత్యేకసమానపదములుగాక శబ్దవ్యయఘటితములను తలపునఁ గావలయు వాని నుపేక్షించిరి. క. డురు దరు లొరులకు నెదిరికి. దనరఁగా దు దవు దరులు తనకు దను దముల్ | చను నేకబహురచనములు | మనుసన్నిభ క్రియల వర్తమానార్థంబుల్. క. అడిగెడు నడిగెద రనఁగా |ఉదాహరణంబుల్ (ఆం. భూ. ౧౮౨-౧౮౩ పు). క. ఉరు దురు లొరులకుఁ జెప్పును | దనరఁగ దువు గురు లెదిరికి దనకు దును దముల్ | దనరఁగ నివి యేక బహుర | చనములగు భవిష్యదర్థ సంసూచకముల్. క. పలుకును బలుకుదురనఁగా | (ఆం. భూ. ౧౮౪-౧౮౫ పు). క. అరిగెడు నరిగెద రనఁగా | వర్తమానఫణితార్థ మగున్. క. చేయుం జేయుదు రనఁగా.....భవిష్యదర్థముఁ జెప్పున్ (కావ్యాలం. ౯ ఉల్లా. ౧౫౧-౧౫౫ పు) కేతనయుఁ బెద్దిరాజును వచించిన యీవిషయములు ప్రామాదిక ములనియు, దగాగమయుక్తరూపములు భావ్యర్థమును దుగాగమయుక్తరూపములు వర్తమానార్థమును రెండును భూతార్థమును దాచ్చిల్ల్యాదులను బోధింప వచ్చుననియు నారచించిన చింతామణివిషయ పరిశోధనమున సవిస్తరముగఁ జూపఁ బడెను. (చిం. వి. పరి. ౬౨-౬౩-౬౪ విష.) అధర్వణాచార్యుఁ డొకానొకసందర్భమున (ఎ) ద గాగమయుక్తరూపములు భావ్యర్థకములని వచించెను. "అధర్వణ గ్రంథేతు పోయేద నిత్యాదా 'భావిక్రియాసు యస్య స్యా | దేత్స్వ మేవ ప్రయోగతః".....' (అహో. ౧౫౩ పు.) అని కవిశిరోభూషణమున నుదాహరింపఁ బడెను. 'ఎద' రూపము భవిష్యదర్థకమగుటః—నీ. పని యేమి పంచినఁ బదపతి చేసెద ననక త న్బంచిన యాక్షణంబ చేయుచు..... (ఆది. ౩ ఆ. ౧౧౦). చ.....సుతు లార యీబిలము నొయ్యనఁ బోయి చొడండు దీనిఁ గ | పెద్ద ఘనసాంసుజాలముల భీమశిఖావళి దాడకుండఁగన్, (ఆది. ౮ ఆ. ౩౦). "తతోఽహం పాంశునా చిద్ర మపిథాస్యామి పుత్రకాః (ఆది. ౨౫౬ అథ్యా. ౧౬ శ్లో.)

దుగాగమయుక్తరూపములు వర్తమానార్థకములగుటః—నీ. మీపంశమున నర దేవోత్తములదైన, సద్ధర్మమార్గంబు సలుపుదయ్యి | ధర్మవిదుండవై ధర్మకామంబులొం, డొంటిని బాధింపకుండ నుచిత | కాలవిభక్తముల్ గాఁజేసి నేనింతె ధర్మపునందుఁ జిత్తంబు నిలిపి | యిమ్ముల నపరరాత్రంబులం దెప్పుడుఁ జింతితే నిజబుద్ధిఁ జేయఁదగిన, ఆ-వె. రాజకృత్యములు..... (సఖా. ౧ ఆ. ౨౬ పు). శ్లో. కచ్చి దాదరితం పూర్వై | ర్మరదేవ పితామహైః | వర్తనే వృత్తి మతుద్రాం | ధర్మార్థ

సహితాం త్రిషు | కచ్చి దర్థేనవా ధర్మం | దిర్ఘేణార్థ మథాపివా | ఉభౌవా ప్రితి
సారేణ | న కామేన ప్రభాధనే | కచ్చి దర్థంచ ధర్మంచ | కామంచ జయతాం వర |
విభజ్యకాలే కాలజ్ఞః | సదా వరద నేవనే | కచ్చి చ్చా పరకాత్రేషు | చింతయ స్యర్థ
ధర్మకీర్తి (సభా. ౫ ఆధ్యాయం)

దుర్గాగమరూపములు భూతార్థబోధకములగుటః—క. భూమి శ హంస డి
భకులు | నాదుగధాధీశ్వరుండు నమ్మవ్వునును | ద్వామభుజపీఠ్యసంకద | త్తో మూడు
జగులు నోపుదురు సాధింఁన్ (సభా. ౧ ఆ. ౧౧౫). (హంసశిభకులూ వజ్రకుం జచ్చిరి
గాన (౧౧౬-౧౧౭.) నీట 'పపుడు - పువెడివారు' అని యర్థము. ఇది భావ్యర్థ
మొంతమాత్రమును గానేరదు.) చ. ఇది ముగిసినదయేని మఱి యేలాకొ యీ లలి
తాంగియందు నా | హృదయము దద్దయుం దవలె నిప్పలు కింకను నమ్మనేరన |
య్యెద విజితేంద్రియం డనగ నిమ్మనిఁ బాయక విందు నంచు దా | నీది కల రూ
పెఱుంగ నవనిపతి యుత్సుకుఁ డయ్యెనాత్మలో (ఆది. ౪ ఆ. 3౦ ప.) ఇచట
'విందు'నను నది యెంతమాత్రమును భవిష్యదర్థము కాడగదా.

వసతి రనుబంధక ఇత్యాదిః—క్రియలు సానుబంధకములయై క్రియావి
భక్తుల నంది బ్రయోగింపఁబడునని యీవఱకుఁ జెప్పెనుగాన నట్టి యనుబంధములను
బేర్కొనుచున్నాఁడు. యత్ర = ఎచట, ఎడఁగః = వర్తమానార్థము, వివక్షితః =
వివక్షింపఁబడునో, తత్ర = అచట, ధాతుః = ధాతువునకు, వసతిః = వస్థాత్కర్థకమగు
(వస.సివాసే.) 'ఉండు' ధాతువు, అనుబంధకః = అనుబంధము, స్యాత్ = అగును. యత్ర =
ఎచట, ఎడఁగః = భవిష్యదర్థము, వివక్షితః = వివక్షింపఁబడునో, తత్ర = అచట,
అస్తి = అస్థాత్కర్థకమగు (అస్ = భువి = విద్యమానతాయామ్) కలుగుధాతువు,
ధాతుః = ధాతువునకు, అనుబంధకః = అనుబంధము, స్యాత్ = అగును. వర్తమా
నార్థమందు 'ఉండు' ధాతురూపములను భవిష్యదర్థమందు 'కలుగు' ధాతురూప
ములను నెల్లధాతువులను జేరునని తాత్పర్యము. అస్థాత్కర్థము నివసించుట
యర్థము. అస్థాత్కర్థమునకే, 'కలుగు - ఉండు' అను రెండర్థములు గలవు. అట్లయి
నను బ్రయోగములచేతను, 'అస్' ధాతువునకు 'కలుగు' అనునర్థము నిచటఁ జెప్పఁ
దగియుండుటచేతను అస్థాత్కర్థమున కిచటఁ బ్రయోగానుసారముగా 'ఉండు' అను
నర్థము చెప్పవలసియున్నది. ఇట్టి యనుబంధములగు 'ఉండు - కలుగు' ధాతువుల
మీఁదనే క్రియావిభక్త్యాదులు నీల్చును. వర్తమానార్థమున వచ్చు 'చు'వర్ణమును
భావినివచ్చు 'అత్వమును' ననుబంధపరకత్వమున మూలధాతువులకుఁ జరముగ
నీల్చును. నన్నయ యాచార్యక క్రియారూపములను బ్రత్యేకించి సాధింపలేదుగాన

[బా. క్రి. ౧ మొ ౨౫ సూ.] చే చుచున్న వాడు. మొ. సమావేశ క్రియలు 1317

‘ఉండు - కలుగు’ థాతువుల కెట్టిరూపములు వర్తమాన భావస్థితులలోఁ గవి ప్రయుక్తములయి యుండుచో యట్టిరూపము లెల్ల థాతువులపైని నిలుపుచే నాయా థాతువుల వర్తమానభావిరూపము లగుచుండునని తాత్పర్యము. అధ్యశబ్దమితా మణి నన్నయభట్ట ప్రణీతమగుటంజేసి యాతఁడు వర్తమానభావస్థితులలోఁ బ్రయోగించిన ‘ఉండు - కలుగు’ థాతురూపముల చేరికచే నెల్ల థాతువులును వర్త మానభావస్థితులము లగుచుండును. అట్లగుటంజేసి “వర్ణాగమో విశేషః । పురుషే ష్యధేషు చాపి వచనేషు” అను చింతామణినచనముచొప్పున (3౨౨-3౨౩ విష.) వర్ణలోప వర్ణాగమ వర్ణాదేశాదులను గల్పించినానుచు శాచ్చిక థాతువులనూడి కవి ప్రయుక్తరూపములను సాధించుకొనవలయునని యెఱుఁగునది. ఉదా:—వర్త మానము (మహత్.) (ప్ర.):—వండుచున్న వాడు - వండుచున్న వారు. (మ.) వండు చున్న వాడవు - వండుచున్న వారరు. (ఉ.) వండుచున్న వాడరు - వండుచున్న వారము. (అమహత్.) (ప్ర.) వండుచున్నది - వండుచున్నవి. తిర్మగ్గడ కర్తృ కత్వమున మధ్యమోత్తమపురుషములు మహద్వివక్షలేక సంభవింపనేరవుగాన నట్టి యెడల మహత్కర్తృ కతాపక్షరూపములె వర్తిల్లును. ఏకత్వమున ‘దాన’ అను దానితోడిరూపములు మహతీత్వమున నిల్పును. ఉదా:—నీవు చదువుచున్న దానవు - నేను - చదువుచున్నదానను - మొ. భవిష్యత్వము:—(మహత్.) (ప్ర.) వాడు చేయఁగలవాడు - వారు చేయఁగలవారు. (మ.) నీవు చేయఁగల వాడవు - మీరు చేయఁగలవారు - నేను - చేయఁగలవాడరు - మేము చేయఁ గలవారము. (అమహత్.) ప్ర. అది - చేయఁగలదు - అవి - చేయఁగలవు. తిర్మగ్గడ కర్తృకత్వమున మధ్యమోత్తమపురుషములు మహద్వివక్షలేక సంభవింపనేరవు. కాన నట్టియెడల మహత్ కర్తృకతాపక్షరూపములె నిల్పును. ఏకత్వమున ‘దాన’ అను దానితోడిరూపములు మహతీత్వమున నిల్పును. ఉదా:—నీవు చేయఁగల దానవు - నేను+చేయఁగలదానను - మొ. ఇట్లు సాధించిన క్రియారూపములు ౨౬౪ విషయమున సాధింపఁబడిన క్రియాజన్యవిశేషణమూలకరూపములె యగు చుండుట యొకవిరోధమని తలంపరాదు. (౨౯౯ విష.) అహోబలపండితాదులు ప్రామాదికముగా సాధించిన నన్న యానభిమతములగు నర్వాచీనరూపములందును నిట్టి యాకారసామ్యము వర్తిల్లుచునేయున్నది. (౨౯౯ విష.) ఉదా:—వండు+ చు+ఉండు+డుజ్ = వండు+చు+ఉన్న+వా+డుజ్ = వండుచున్న వాడు = వండు చున్నాడు. ఇట్లు సమావేశ క్రియారూపసాధన ప్రక్రియ నరయునది. వండుచున్న + వాడు = వండుచున్న వాడు = వండుచున్నాడు. ఇట్లు విధేయవిశేషణరూప

సాధన ప్రక్రియ నరయునది. ఇట్లే యచుహత్య-ర్త్యకత్వమందును ద్వివిధరూపము లకును నేకాకారము సంభవించును. ఉదా:—వండు+చు+ఉండు+ది = వండు+చు+ఉన్న+ది = వండుచున్నది. ఇది సమాపకక్రియా ప్రక్రియ. వండుచున్న+అవి = వండుచున్నది. ఇది విధేయవిశేషణరూపప్రక్రియ. ఇట్లే వండుచున్న వారు = వండుచున్నారు - మొదలగురూపములను సాధించుకొనునది. వర్తమానభవిష్యదర్థములగు సమాపకక్రియలు ౨౬౪-౨౭౧-౨౭౧ I విషయములలో సాధించబడిన విధేయవిశేషణరూపములవలెనే యుండును. అట్టివానినె సమాపకక్రియలుగఁ బ్రక్రియాంతరమున సాధించికొనవలయుననితలంచినవాఁడగుచు భట్టారకుఁడు సమాపకక్రియావిభక్తి ప్రత్యయములను గా వ్యతిరేకార్థే లృటి లటి డుజ్ స్యా దిత్వాది రీతి (౨౯౬ I విష.) నుపదేశించినవాఁడయ్యెను. (౨౯౯ విష.) (చిం. వి. పరి. ౧౧౩ విష.) పంపద్యభి భట్టారకసమ్మత మనుటకు విధేయవిశేషణరూపసాధనవిషయమున “ధర్మోత్తమమధ్యమవత్-బహుషు న మధ్యవత్” అని యాతఁ డుపదేశించుట యొకని దగ్గన మనఁదగును. ఉండు థాతుభూతార్థక విశేషణమగు ‘ఉండిన’ అనుదాని రూపాంతరమే ‘ఉన్న’ అనునది యనుట నిజమే మైనను (చూ. ౩౧౫వి.) (ఉండినన్=ఉన్నన్.) ‘ఉండిన’ అనురూపము భూతార్థకముగను ‘ఉన్న’ అనురూపము వర్తమానార్థకముగను బ్రయోగములందుఁ—నన్నయ ప్రయోగములందుఁ - గన్పట్టుచున్నది. ఉ.....అ | వ్యాయజ సవ్యసాచుల నవార్యబలోన్నతిః బోలుచున్న మా | ద్రేయులు.....(ఆది. ౮ ఆ. ౪౭.) ఆ-వె. నేఁడు పుణ్యదినము నెన్నితో రోహిణీ | యుక్తుఁడయి శశాంకుఁ డున్నవాఁడు. (ఆది. ౭ ఆ. ౨౮౨.) చ. అలఘులు కృష్ణ పాథులు మహాత్ములు యాదవ కౌరవాన్వయం | బులు వెలిగించుచున్న నృప పూజ్యులు వీరల.....(ఆది. ౮ ఆ. ౨౮౭.) ఉ. ఆధృతరాష్ట్ర చేసిన యనర్థముణి ప్రకరానుబంధ శో | భాధృతి నొప్పుచున్న సభ.....చూచి.....(సభా. ౨ ఆ. ౧౬౨.) చ.....ఇట్లు గతగర్వమునన్ మగధేశ్వరుండు ని | శృయమతి నున్నవాఁడు.....(సభా. ౧ ఆ. ౧౬౧.) తే-గీ. అయ్య యేము నీ పితరుల మధికనిష్ఠ ! బ్రహ్మచారివై నీవు తపంబు నేయు | చున్నవాఁడవు.....(ఆర. ౨ ఆ. ౩౨౫.) సీ. తపనతేజుండైన కపిలుకోపంబున గతజీవులై పుణ్య గతులయందు | నిహతులై మత్పితామహం బున్నవారు.....(ఆర. ౩ ఆ. ౮౦.) ‘ఉన్నవాడు - ఉన్నవారు’ అనురీతినె నన్నయ ప్రయోగించునుగాని ‘ఉన్నాడు - ఉన్నారు’ అనురీతినీ వకారలోపము నెన్నఁడును బ్రయోగింపఁడు. ఏథాతువయినను వర్తమానార్థక ‘చు’ వర్ణాంతమగుచు ‘ఉన్నవాడు - ఉన్నవారు’ మున్నగురూపముల చేరికవలన వర్తమానార్థక క్రియగా నేర్పడుచుండును.

[బా. క్రి. ౧ మొ. ౨౫ సూ.] “చేరుచున్న - చేరుబోవు” భావ్యర్థములు 1313

భట్టారకుడు సూత్రింపలేదుగాని యేథాతువైనను ‘అన్’ అనువానితోఁ గూడినపిదప ‘ఉన్న - ఉన్నవాఁడు - ఉన్నవారు మున్నగువాని చేరికవలన (పోవు థాతువు చేరికవలనను భావ్యర్థము వచ్చును. నే: జెప్పబోవువానిని ముందేగ్రహించి తివి) భావ్యర్థక క్రియగా నేర్పడును. ఉదా:—చ.....రాజహూయ ము | న్నుతి నొనరింపనున్న యమనందను యత్న మెఱింగి. (సభా. ౧ ఆ. ౨౪౩.) నీ..... | మన ఛేత జతులైన మనుజేశులెల్లను.....ఆది, వేదీ ప్రాణములను విడువనున్న | వారు. (ఆర. ౧ ఆ. ౨౬౯.) చ్యుత్యుతయందును నిట్టి ప్రయోగముగలదు. తరలము | | తివితి యీతఁడు ముప్పియుంబుర చేవకార్యము దీర్పఁగా | సవిరయస్థితి నున్నవాఁడు (ఆర. ౧ ఆ. ౩౨౪.) తరలము.....భవత్కృతవాదుజుబురు వహ్ని వార్పఁగ నున్న య | క్కడిది వీరులు వీరల్పిటు..... (సభా. ౧ ఆ. ౧౯౩.) ఇట్టి ‘ఉన్న’ శబ్దమునకు సరియగుమాటమే ‘కల’ యను కలుగు థాతుజన్యరూపము. ‘కలవాఁడు. కలవారు’ మున్నగునవి ‘అ’న్నంతమగు నేథాతువువీఁడనిల్పినను నది భావ్యర్థ క్రియఁగా నేర్పడును. (౩౦౧ విష. ౩౪౪ విష. ౨౧౦ VIII విష. చూడు.) ఉదా:—చ. అందులకుం బోవున మనినం గొడుకులెల్ల వల్లె యని మీఠించిన విధం బ చేయంగలవారమని యొడంబడి..... (ఆది. ౨ ఆ. ౩౨ వచ.) తే-గీ. అనలు మామూను శకుని నాకై కడంగి | జూడ మాడెడి నీతోడఁ గాదు నాక | యీతఁడొడ్డిన ధనరాళు లెన్నియైనఁ | బోఁడిగా నీకు నీఁగలవాడ నేను. (సభా. ౨ ఆ. ౧౭౪.) క.....మనుజులఁ | గావంగలవార మేము గౌరవయుక్తిన్. (ఆర. ౩ ఆ. ౩౪౪.) నన్నయప్రయోగము లిట్లే యుండును వకారలోప ముండదు. ‘కావఁగలాడు’ అనురీతి రూపమును నన్నయ ప్రయోగింపఁడు. అట్టివి సోమయాజి ప్రయోగించెను. ఉ. ఎవ్వరు సూచినం జగము లిన్నియు గెల్వఁగలారు లావునన్. (భీష్మ. ౨ ఆ. ౧౧.) క. క్రేపులు దో రా దుర్గతి | ప్రాపింపఁగలార..... (ఆను. ౩ ఆ. ౭౦.) ఎఱ్ఱా పైగడ ‘కలఁడు - కలరు’ అను తచ్చబ్బ వాకారలోపముగల (౨౧౦ VIII) వానిని నైతము భావ్యర్థకరూపములలోఁ బ్రయోగించెను. క. జపనియమస్వా థ్యాయ | ప్రపంచములు విడువఁగలరు బ్రాహ్మణులు జనా | ధిప శూద్రులు విపుల తపః | క్షపితులు గాఁగలరు వినవె కలికాలమునన్. (ఆర. ౪ ఆ. ౨౦౯.) ఆ-వె... ..సం | కరము నేయఁగలరు. కలియుగమున. (ఆర. ౪ ఆ. ౨౦౮.) క..... ధరణీ | సురులు గడఁగి వాణిజ్యము | గరిసనమును జేయఁగలరు కలికాలమునన్. (ఆర. ౪ ఆ. ౨౯౩.)

నన్నయ తిక్కనల భారత భాగములలో నిట్టి భావ్యర్థకరూపములు కన్పట్టి లేదు గాని కలఁడు - కలరు - కలదు - కలవు మున్నగు ప్రత్యేకరూపము లప్యర్థక

1880 నన్నయ తచ్చబ్బ 'వ'లోపము చేయుడు, వాలోపముచేయుచు [౨౯౬ వి. కల్ప.]

ములు చూపట్టుచున్నవి. చ. ఉఱుడు సురేంద్రునైన బలియుండు హిషింబుఁడు
వాని ఘాతికిన్ | వెఱవని వారలుం గలరె. (ఆది. ౬ ఆ. ౧౯౫.) క.....
అనిష్ఠుడగు తనూజుఁడు గలఁడే. (ఆది. ౬ ఆ. ౨౭౭.) చ. బలయుతు లిట్టివారలకు
భవ్యుల కెందు ససాధ్య మెద్దియుం | గలదె చరాచరాఖిలజగంబులఁ బెద్దల కారె
సద్విజౌల్. (ఆది. ౭ ఆ. ౧౮౪.) క.....శరణాగతుః జువంగ నొడఁబడు
దు | ర్తతి కిహముం బరము గలదె మడి బరికింపన్. (ఆది. ౬ ఆ. ౨౭౮.) సీ.....
భోగముల్.....కలవు నీ కనుభవింప. (సభా. ౨. ఆ. ౧౦౨.) ఇట్టివి
భావ్యర్థకములలో ననుబంధముగా నిల్వనేరవు. భావ్యర్థకములలో ననుబంధ
ముగా నిల్చునది ప్రాప్త్యర్థకమగు కలుగుధాతువు. సామర్థ్యార్థకములలో
నిట్టి యస్త్యర్థక కలుగుధాతు రూపములు నన్నయ ప్రయోగములందే కన్నట్లు
చున్నవి. క. అహితులు మద్బాహుగదా | నిహతికి మార్కొనఁగఁ బోర నిలుచం
గలరే. (ఆర. ౧ ఆ. ౨౫౪.) క.....కార్తుకవిద్యం | దసరినవాడయి
దీనికి | మొనసెం గా కన్యక డిట్లు మొనయంగలఁడే. (ఆది. ౭ ఆ. ౧౮౧.) మధ్యాక్ష
రము. నడుమఁ బర్జన్యక డనుగ్రహింపని నాఁ డేమిసేయుం | గడఁగి చేయంగలదానిఁ
జేయునుగాక కర్షకుఁడు. (ఆర. ౧ ఆ. ౨౩౫.) కలుగు ధాతువునకుఁ బైరీతి నస్త్యర్థ
కత్వమున నకర్తకత్వమును ప్రాప్త్యర్థమున సకర్తకత్వమును నన్నయ భారతభాగ
మునను గలవు. కలఁడు = కలవాఁడు, తే-గీ. ఎఱుక గలఁడేని మఱి శక్తుఁడేని...
(ఆది. ౭ ఆ. ౧౮౬.) ఎ-గీ.....ఎఱుక గలరె మగువ లెందు. (ఆది. ౨ ఆ. ౩౪.)
క.....ఎఱుక గలరె తరుణులు ధరణేన్. (ఆర. ౩ ఆ. ౧౮౧ ప.) క.....
జ్ఞానము | గలఁడేనిన్ బాలుడయినఁ గడువృద్ధు మహిన్. (ఆర. ౩ ఆ. ౨౪౮.)
ఇట్లు నన్నయ తచ్చబ్బ 'వా'కారలోపము (౨౧౦ VIII విష.) చేయునేకాని డలోప
రేఫ లోపములను జేయుడు. అట్టిది నన్నయ ప్రయుక్తమని విశ్వసీంపఁదగిన ప్రయోగ
మును లభింపలేదు. ఆ-వె. బలిముఖుండ దయయుఁ గలవేని.....నీదు | రూఘఁ
జూడవలతు. (ఆర. ౩ ఆ. ౩౩౩.) ఇట 'దయయుఁ గలవేని' అనునది నన్నయ
ప్రయుక్తపాఠము కానోపును. ఆ-వె. చనునె నీకు నిట్టి సాహసక్రియఁ జేయ |
నెల్లవారికంటె నెఱుక గలవు. (ఆర. ౩ ఆ. ౩౭౭.) ఇందును 'ఎఱుకగలదు' అనునదె
నన్నయ ప్రయుక్త పాఠ మనఁదగును. ఇట్లే "అంత యెఱుకలేనె." (ఆర. ౧ ఆ.
౨౩౧) (లేనె = లేనిదాననె.) అనునెడలను 'యెఱుక లేదె' అనియె నన్నయ
ప్రయుక్తపాఠ మనఁదగును. ఇట్లే నన్నయ డకారరేఫలోపముగలవానినెకాక వకార
లోపము గలవానిని నైతము వాడఁడు. 'ఉన్నాను - ఉన్నాము - ఉన్నావు -

[బా. క్రి. ౧ మొ. ౨౫ సూ.] నన్నయభావ్యర్థములందుఁదచ్చబ్ధివా'లోకమంగీకరింపఁడు

ఉన్నారు-ఉన్నాడు - ఉన్నారు' అనురూపములను నన్నయ ప్రయోగించెను. నన్నయ భారతమున నస్త్యర్థకములగు 'కలఁడు - కలరు - అదికలదు - అదికలవు' అను రూపములు గన్పట్టునేకాని "కలను-కలము-కలవు" అనురూపములును గానిపించవు. నన్నయ యస్త్యర్థక ప్రాప్త్యర్థక కలుగు థాతురూపములగు 'కలఁడు - కలరు' అను వానిని బ్రయోగించువాఁడయినను గలుగు థాత్వనుబంధముగల భవిష్యద్రూప ములలో నట్టి 'కలఁడు - కలరు' అనువాని నైత మాతఁడు ప్రయోగించెను గాన 'ఘటింపఁగలఁడు - ఘటింపఁగలరు' అనునవి సయితము నన్నయ సమ్మతములు కానేరవు. "ఘటింపుచున్నాను - చేయుచున్నాను - ఘటింపఁగలను - చేయఁగలను." (అహో. ౪౦౦ పు.) "ఘటింపఁగలఁడు - చేయఁగలఁడు - ఘటింపుచున్నాఁడు." (అహో. ౪౦౨.) మున్నగురూపములు చింతామణి సమ్మతములు కానేరవని యెఱుంగనగును. అట్లయినను నట్టివి నేఁ డసాధువు లనరాదు. అర్వాచీన మహాకవు లట్టివానిని నైతము ప్రయోగించియున్నారు. ప్రాచీనాంధ్రమహాకవులు ప్రాప్త్యర్థక కలుగు థాగురూపములనే భావ్యర్థరూపములలో ననుబంధములుగాఁ బ్రయోగించిరి ప్రాప్త్యర్థకములగు "కలఁడు - కలరు" అనునవి "కలవాఁడు - కలవారు" అనువాని సంక్షేపరూపములయినను "కలను - కలము - కలవు" అనునవి ప్రాప్త్యర్థకములైన "కలవాడను - కలవారము - కలవాడవు" అనువాని సంక్షేప రూపములు కావనియు నవియు "కలఁడు - కలరు" మున్నగునవియు నస్త్యర్థక కలుగు థాతువునుండి యేర్పడిన ప్రత్యేకరూపములే యనియు గ్రహింపవలయును.

"వసతి రనుబంధకః స్వా" త్రనుచోటి "వసతిః" అనుదానికి 'ఉండు' థాతువని యర్థమే కాని 'ఉన్న' అనునది యర్థముకాదు. అట్లే 'అస్తిరనుబంధకః స్వా' త్రను చోటి 'అస్తి' అనుదానికి "కలుగు" థాతువని యర్థమేకాని 'కల' అనునది యర్థము కాదు. (విస్తర.) కావున "ఉన్న - కల" అనునవి యర్థమనుచుఁ దప్పుగఁ బ్రక్రియను జూపిన యహోబలవ్యాఖ్యను బట్టి చింతామణి నవ్యమనెడి నేటి విమర్శకుల వాదము సరికాదు.

సంస్కృతవ్యాకరణమునందుఁ గ్రియార్థములను గ్రియావిభక్తులను నిరూపించుటలో పదివిధముల లకారములు "లట్ - లిట్ - లుట్ - లృట్ - లేట్ -

విస్తర. II ౨౯౬ విషయము:— "ఇక్ శ్చి పాథాతునిర్దేశే (వా. ౨౨౬.) పఠిః - పఠతి." (సి. కా. ఉత్త. కృత్. ౩౨౫ సూత్రమునొద్ద.) "థాతుస్వరూపే నిర్దేష్టవ్యే 'ఇక్ - శ్చిపా' వక్తవ్యా విత్కర్థః - థాతుస్వరూప మేవ వాచ్యమితి ఫలితమ్." (పయివాత్తికపు. బాలమ.)

లోట్ - లజ్ - లిజ్ - లజ్ - లృజ్' ఏషు క్షిప్రమో లకార శ్చన్దో మాత్రగోచరః." (లఘుకౌముది. ౪౦౪ సూ.) అనునవి యుపదేశింపబడెను. వానిలోని లకారముల కెల్ల "తిప్ - తన్ - రిపు, సిప్ - థన్ - థ, మిప్ - వన్ - మన్, (పరస్మైపదధాతువులకు.) త - ఆతామ్ - యు, థాన్ - ఆథామ్ - ధ్వమ్, ఇట్ - వహి - మహిజ్." (ఆత్మ నేపదములకు.) (3-౪-2౮.) (సి. కౌ. ౨౧౫౪ సూ.)" అను క్రియావిభక్తి ప్రత్యయములు ప్రథమ మధ్యమమోత్తమ పురుషముల యేక ద్వి బహువచనములం దాదేశింపబడినవి. వాని కాదేశాగమాది కార్యములను విధించుచు నాయా లకారముల సమాపక క్రియారూపములను సాధించుకొనిరి. వానిలోని మొదటి 'తి' అనునది తుది యిద్వర్ణమగు జకారముతోఁ జేర్పగా 'తిజ్' అని క్రియావిభక్తి ప్రత్యయముల ప్రత్యాహార మేర్పడుచు గాన "తిజ్ఞు" లకంగా సమాపక క్రియా ప్రత్యయములని యెఱుంగునది. అట్టి లకారముల కీక్రిందిరీతి నర్థముల వివరించిరి. లట్టు వర్తమానార్థకము. "౨౧౫౧ - వర్తమానే లట్ - (3-౨-౧౨3.)" (సి. కౌ.) వర్తమాన మనగా "ఆవతి కారంభింపబడి ముగియుచున్నది." పతతి = చదువుచున్నాడు. అట్టి యర్థమందే కాక తెనుఁగునందలి తద్ధర్తాద్యర్థములనంటి స్థలము లందును గొన్నిట నీ లక్ష్యే సంస్కృతమున నుపయోగింపబడుచున్నది. ఉదా:— విహగా డయన్తే = పక్షు లెగురును. అగ్ని ర్జ్వలతి = అగ్ని మండును. ఈశో రక్షతి = దేవుఁడు రక్షించును. మొ. కావుననే వర్తమానశబ్దమునకు "కాలస్యతు వర్తమానత్వం అతీతా నాగత భిన్న కాలత్వమ్. భూతభవిష్యతోః ప్రతిద్వన్ద్వి వర్తమానః కాల ఇతిభాష్యమ్." (బాలమ.) అని వ్యాఖ్య చేయబడెను. "ఆరభ్యాఽపరి సమాప్తి ర్వర్తమానః యథా మహాభారతం పతతి - సో ఽపి చతుర్విధః - ప్రవృత్తోపర తత్యైవ | వృత్తావిరత ఏవచ | నిత్యప్రవృత్తి స్సామీప్యో | వర్తమాన శ్చతుర్విధః. మాంసం న ఖాదతి - ఆదౌప్రవృత్తం మాంసభోజనం నివర్తయతీత్యర్థః. (మాంస భోజనమును మానుచున్నాడు.) ఇహ కుమారాః క్రీడన్తి - తదానీనన క్రీడనా భావేఽపి. పూర్వక్రీడాయా బుద్ధౌ వర్తమానత్వాత్. (ఇట పిల్ల లాడుచుండురు.) పర్యతాస్తీప్తన్తి - నిత్యప్రవృత్తత్వాత్. (పర్యతములున్నవి.).....సామీప్యో ద్వివిధః - భూతసామీప్యో యథా 'కదాఽగతోఽనీతిప్రశ్నే అధ్వభేదాదే ర్వర్త మానత్వాత్ ఏహేఽహ మాగచ్ఛామితి ఆగతోఽపి వదతి - భవిష్యత్సామీప్యో యథా - కదా గమిష్యమీతి ప్రశ్నే ఏహేఽహం గచ్ఛామితి గమనాయక్రియ మాజోద్యమోపి వదతి." (ముగ్ధ. ౯౩౩ సూ. దుర్గాదాసవ్యాఖ్య.) లిట్ - లజ్ - లజ్ఞులు భూతార్థకములు - భూతమనగా జరిగిపోయినది. సంస్కృతవారికరణమున

[బా. శ్రీ. ౧ మొ. ౨౫ సూ.] పాణినీయోక్తపరోక్షానద్యతనాదులుపేక్ష్యములు 1843

భూతకాలమం దవాంతరభేదములు వివక్షితము లగుటచేత మూడు లకారము లుపదేశింపబడినవి. “లుజ్ (3-౨-౧౨౦) భూతార్థవృత్తే ధాతోర్లుజ్ స్వాత్. (౨౨౧౨ సి. కా.) అనద్యతనే లజ్ - (3-౨-౧౧౧) అనద్యతః భూతార్థవృత్తే ధాతోర్లుజ్ స్వాత్. (సి. కా. ౨౨౦౫) పరోక్షే లిట్ - (3-౨-౧౧౫) భూతాన ద్యతన పరోక్షార్థవృత్తే ధాతోర్లిట్ స్వాత్.” (సి. కా. ౨౧౭౧ సూ.) “ఆతితరాత్తే రన్త్యయామేన ఆగామిరాత్తే రాద్యయామేన సహితో దివసః అద్యతన ఇతి లుజ్ సూత్రభాష్యే కైయశే స్థితమే. పరోక్షత్వంతు వర్షశతవృత్తత్వ మిత్యేకే - వర్ష సహస్రవృత్తత్వ మిత్యపరే. ద్వ్యహవృత్తత్వం త్ర్యహవృత్తత్వం చేత్యన్యే - కుద్య కటాద్యన్త రితత్వ మితీతరే. ఏతే పక్షా భాష్యే స్థితాః - తత్రప్రయోక్తు రింద్రియా ౭గోచరత్వం పరోక్షత్వ మిత్యేవ సర్వసమ్మత మిత్యలమ్.” (బాలమ. ౨౧౭౧ సూ. వ్యాఖ్య.) ఇట్టి భూతకాలములోని యవాంతరభేదములను (నేటి భూతము - అనద్యతనభూతము - పరోక్షభూతము) సంస్కృతమహాకవులు పాటించమింజేసి ముగ్ధబోధకారాదు లిట్టిభేదముల నుపేక్షించిరి. “అభూన్నృ పో విబుధసఖ ఇతిభట్టిః. స్వహస్తదత్తే ముని మాసనే ముని | శ్చిరన్తన స్తావ దభిన్యవీవిశ దితిమూఘః. ఇత్యాదౌ అనద్యతనే౭పి ‘టి’ (లుజ్. సంజ్ఞ) దర్శ నాత్ (ఇట్టియెడల లఙ్ఘండవలయును). ఏవమ్ - ఆ ద్వావద ద్దశములై ద్దశకస్థరో ౭సా ఇతి భట్టిః - ఇత్యాదౌ వద్యతనేపి ‘ఘీ’ (లజ్. సంజ్ఞ) దర్శనాత్ (ఇట్టియెడల లఙ్ఘండవలయును). ఏవఞ్చ - వ్యాతేనే కిరణావళీ ముదయన | స్సత్తర్కతేజో మయ్యామ్ - ఇత్యాచార్యః - ఇత్యాదౌ వపరోక్షే౭పి ‘తి’ (లిట్టువకు సంజ్ఞ) దర్శ నాత్. ఏతా న్యనేన (వోపదేవేన) ఉపేక్షితాని - తతశ్చ చిరాతీతే - నికటా తీతేవా, పరోక్షే అపరోక్షేవా ‘ఘీ’ (లజ్) టీ (లుజ్) త్యః (లిట్) స్యురితి. ఏవ మద్యతన భవ్యే ‘డి’ (లుట్) దూరభవ్యే ‘తి’ (లృట్) ఇతి సంప్రదాయః” (ముగ్ధ. ౯౩౩ సూ. దుర్గాదాసవ్యాఖ్య) భవిష్యదర్థక మనఁగా ముందు జరుగఁ బోవుదానిని చెల్పునది. లుట్ లృట్లు భావ్యర్థకములు. భూతార్థమందు వలెనె భవిష్యదర్థమందును నవాంతరభేదములు సంస్కృతవ్యాకరణమున వచింపఁ బడెను. “అనద్యతనే లుట్ (3-3-౧౫) భవిష్య త్యనద్యతనే లుట్ స్వాత్ (సి. కా. ౨౧౦౫ సూ.). లృట్ శేషేచ (3-3-౧౩) భవిష్యదర్థా ధాతోర్లృట్ స్వాత్. (సి. కా. ౨౧౯౩).” వీని యవాంతరభేదమునైతము భూతార్థము నందువలెనె కనిపెట్టుతిలేమింజేసి యుపేక్షణీయమే యనఁదగును. లృట్లునైతము భావ్యర్థక మగుటయే కాక క్రియయొక్క యనిష్పత్తి గమ్యమానమగుట మున్నగు

1334 తత్సమ క్రియలకుఁ జెప్పబడిన 'అ'త్వాదు లాచ్చికములకు నగు [౨౯౬వి.కల్ప.]

విశేషము లిందుండును. "లిజ్జీమి త్తే లృజ్ క్రియాతిపత్తే. (3-3-౧3౯) హేతు హేతు మద్భావాది లిజ్జీమి త్తం తత్ర భవిష్య త్యర్థే లృజ్ స్యాత్ క్రియాయా అనిష్పత్తే గమ్యమానాయామ్." (సి. కా. ౨౨౨౯ సూ.). ఈలృజ్ఞు సూరిచే క్రియా. ౧౧౯ సూత్రమున నీషచ్ఛేదముగా సంగ్రహింపబడెను. ఇంక సంస్కృతములో లిజ్ లోట్టులు విధ్యాద్యర్థములం దగును. "౨౨౦౮. విధి నిమన్త్రణా మన్త్రణాధీష్ట సంప్రశ్నప్రార్థనేషు లిజ్ (3-3-౧౬౧). లోట్-చ. (3-3-౧౬౨). విధ్యాది వ్యర్థేషు థాతోర్లోట్ స్యాత్." (సి. కా. ౨౧౯౪ సూ.) "ఆశిషి లిజ్ లోటా. (3-3-౧33). (సి. కా. ౨౧౯౫ సూ.)" ఇట్టి లకారములలోనివే చింతామణికర్తచే బ్రకృతసూత్రమున "లడర్థః - లృడర్థః" అని వ్యవహరింపఁ బడెను. అట్లే ముందును "వ్యతిరేకార్థే లృటి లటి దుజ్ స్యాత్" అని వ్యవహరింపఁబడును. సూరియు వీనిలోని 'లట్ - లిట్ - లృట్టులను వ్యవహరించెను (బా. క్రి. ౨-3-౪ సూ.) సూరి వీనిలోని లిజ్ లోట్టులు రెండిటికి మాటుగా లూట్టును గల్పించెను. ఇట్లే యర్థవిశేషములందు 'లాట్టు - లజి' అనువానిని గల్పించెను.

చురితి క్రియాపదానా మిత్యాదిః—వర్తమానకాలే = వర్తమానార్థ మందు, సర్వేషాం క్రియాపదానామ్ = ఎల్లవిధములగు క్రియలకును చురితి స్యాత్ = 'చు' అనునది నిల్పును. ఇది యనుబంధమునకుఁ బూర్వమున నిల్పును. ఉదాః—వచ్చు+చు+ఉండు+వా+డు=వచ్చుచున్నవాడు. వచ్చు+చు+ఉన్న = వచ్చుచున్న. వచ్చు+చున్ = వచ్చుచున్ బలికెను. (౬౬ I విష.) సర్వేషా మ్నుటచే వర్తమానార్థక సమాపకక్రియలందును, వర్తమానార్థక విశేషణము లందును శత్రర్థకమగు లాక్షణికావ్యయరూపమునందును 'చు' అనునది నిల్పునని యెఱుంగనగును. అందు శత్రర్థకము పదమగునుగాన 'కళాత్వము' లేమింజేసి ద్రుతప్రకృతిక మగును. వర్తమానార్థక విశేషణమునైతము "వచ్చుచున్నన్" అనురీతిని చింతామణిపక్షమున ద్రుతప్రకృతికమే యగును.

అత్వాదీత్యాదిః—అత్వాది="వ్యతిరేకాదా భావిని చాత్. స్యాత్" అను చింతామణికారిక మొదలొక్కన్న క్రియాపరిచ్ఛేదకారికలలోఁ జెప్పబడిన 'అత్' మున్నగుకార్యములు, తత్సమానామివ = తత్సమధాతువులకువలెనై, దేశ్యానాం క్రియాపదానాంచ = దేశ్యధాతువులకును నగును. కావున నింక గ్రియాపరిచ్ఛేద సూత్రము లాచ్చికధాతువులచోటను నుదాహరింపఁబడును. చింతామణికర్త తప చింతామణిలో మొదటి నాల్గుపరిచ్ఛేదములందును దత్సమాచ్చికమితి, తముగా

[భా. క్రి. ౧ మొ. ౨౫ సూ.] నన్నయవాఁడనిక్రియయచుజితామశిశాఁసరు 1335

వ్యాకరణకార్యములను వచించి క్రియాపరిచ్ఛేదమునందుమాత్రము కేవల తత్సను థాతువులకుఁగల్గు వ్యాకరణకార్యములనుమాత్ర ముపదేశించుట ప్రధానముగా నిరూపించి యవి యథాసంభవముగా దేశ్యక్రియలకును గల్గునని యీసూత్రమున వచించెను. చింతామణి తత్సనురూపసాధనము ప్రధానముగాఁజేసికొని యుపదేశించుననుట కీయొక్కనిదర్శనమే చాలును. (ఆం. భా. చ. ౧౬౭౭-౧౬౭౮ పుటలవిషయము దీనిచే నిరస్తము). ఇట్లు తత్సమక్రియారూపసాధన ప్రధానమగు నిందు నన్నయభారత భాగప్రయుక్త తత్సమక్రియారూపములుమాత్రమే సాధింపఁబడినవి. కావుననే “రక్షించెడి (రాముఁడు) రక్షించెడు (రాముఁడు) రక్షించెడున్ = రక్షించుతన్” అను జాతిగల తత్సమరూపములు నన్నయభాగమునఁ బ్రయుక్తములు కానివి చింతామణిలో సాధింపఁబడలేదు. నన్నయభారతభాగమున నరుదుగ బ్రయుక్తములగు రక్షింపమి - అవేక్షించుడున్ - రక్షించెడున్ - రక్షింతుము - రక్షింపకుము - రక్షింపక మున్నగునవిసయితము చింతామణిలో సాధింపఁ బడలేదు. అట్టివానిని సాధించుటకయి యీక్రింద వివరింపఁబడు “పునరాగమ” సూత్ర ముపదేశింపఁబడెను. చింతామణి నన్నయభారతభాగముల కిట్టి యాంతరంగిక సంబంధము వెక్కువోట్లఁ గలదు. (౭౧ విష.) ఇవి వీని యేకకర్తృకత్వమునకుఁ బ్రబలనిదర్శనములు.

వ్యతిరేకాదావిత్వాది:—వ్యతిరేకాదా = వ్యతిరేకాద్యర్థక క్రియారూపములందును నాదిశబ్దముచే దుమృతభావలక్షణాద్యర్థములందును, భావించ = భవిష్యదర్థకరూపములందును థాతువు తుదిని, అత్ స్యాత్ = ‘అ’ వర్ణము నిల్పును. ఉదా:—చేయు+అ+డు = చేయుడు. చేయు+అ+కల్లు+వాడు = (పునరాగమః క్రియాణా మితిసూత్రముచే ‘అత్వము’నకుఁ దర్వాత నకారాగమము చేరఁగా) చేయఁగలవాడు. ‘భావించ’ అనుచోటి చ శబ్దముచే సామర్థ్యాద్యర్థమునందును ‘అత్’ అనునది నిల్పును. కలుగు థాత్వనుబంధమును నుపలక్షణత్వమునఁ గల్గును. చేయఁగలఁడు - నిలువఁగలరే (ఆర. ౧ ఆ. ౨౫౪), మొనయఁగలఁడే (ఆది. ౭ ఆ. ౧౮౧), చేయఁగలదానిని జేయును. (ఆర. ౧ ఆ. ౨౩౫), అహోబలపండితుఁడు వైస్థలములందుఁ బైరీతిని “పునరాగమ” సూత్రముచే నకారమును సాధింపక “అన్యేద్రుత ప్రకృతయ” ఇత్యాదిసూత్రముచే సంపాదించుట పొరపాటు. “పాపింపఁగలఁడు ఇత్యాది. భావ్యర్థే ఏతాదృశస్థలేషు సర్వత్ర అకళాత్వాద్ద్రుత ప్రకృతికకార్యమ్.” (అహో. ౪౭౩ పు.). విభక్త్యస్తముకానిచే పదము కానరదు. పదములకే కళాద్రుతప్రకృతికత్వ వివక్ష కావునఁ బ్రక్రియారూపమున నకళాత్వ

1336 'ఇ-తి' భూతార్థద్యోతకములు. 'దు' తద్ధర్మద్యోతకము [౨౯౬ వి. కల్ప.]

మూలక ద్రుత ప్రకృతికత్వము కల్గినదను. పరుషా ద్రుత ప్రకృతికా దిత్యాది సూత్రములలోని ద్రుత ప్రకృతికత్వము ద్రుతాంతములకును నుపలక్షణముగాన సరళాదేశాది ద్రుతకార్యములు గల్గును. వ్యతిరేకార్థకరూపములనుటచేత వ్యతిరేకార్థక సమాపక క్రియలందును, వ్యతిరేకార్థకములగు నసమాపక క్రియలయందును ధాతువు తుదిని 'అ' కారము నిల్పును. అట్లే యచటి యాదికత్వముచేత "కర్తార్థక తుమున్నా దర్థకాదులందును నీయత్వము కల్గును. ఉదా:—చేయమి (చేయకుండుట.) చేయ నిది - చేయక, మొ. చేయఁబడెన్ - చేయన్. మొ. తు మున్నాదర్థకాది స్థల మందుమాత్ర మయ్యది పదమగును గాన "అన్యే ద్రుత ప్రకృతయ ఇత్యాదిచే ద్రుత ప్రకృతిక మగును. 'చేయఁబడెన్' మున్నగుచోట్లఁ బునరాగమ సూత్రముచే నకారాగమము వచ్చును.

క్వా భూతయో రిత్యాది:—క్వా=క్వాగ్రమందును, భూతయోః = భూతార్థక రూపములందును, క్రియాన్తస్య = ధాతువుతుదిని, ఇత్ = ఇవర్ణము నిల్పును. ఉదా:—వండు+ఇ = వండి - క్వాగ్రకము. తిజ్జిభ్యశాస్త్రముచే నిది కళయగు చున్నది. వండు+ఇ+తి+వి = వండితివి. భూతార్థసామాన్యమున కిత్వము విధించుటచే వండినది - వండినన్ మున్నగుస్థలములందును 'ఇ'త్వ మగును.

దుతివర్ణకా విత్వాది:—దుతివర్ణకా = 'దు - తి' అనునవి తద్ధర్మభూతార్థము లందు, ('దాచోష్టక్ తద్ధర్మే-ప్రథమైక వైర్థి దృవేద్భుభూతార్థే' అను పూర్వసూత్రములనుండి యవి వరుసగా ననువర్తించుచు.) క్రమాత్ = వరుసగా నాగమము లగును. తద్ధర్మాగ్రమందు 'దు' వర్ణకమును భూతార్థమందు 'తి' వర్ణకమును నగునని యర్థము. ఆద్యస్య = తద్ధర్మాగ్రకముయొక్క, ఆదా = ప్రథమపురుషైకవచనము పరమగు చుండఁగా, న = దువర్ణకము సలువదు. భూతార్థే = భూతార్థమందు, ద్వయోశ్చ = ప్రథమపురుషైకవచన బహువచనములు రెండును బరమగుచుండఁగా, న=తివర్ణకము నిలువదు. ఉదా:—చదువున్ - చదువుదురు, చదువుదువు - చదువుదురు, చదువుదునున్ - చదువుదుము, చదివెన్ - చదివిరి, చదివితీవి - చదివితీరి, చదివితీనిన్ - చదివితీమి. మొ.

పునరాగమేత్యాది:—క్రియాణామ్ = క్రియలకు, పునరాగమః = విశేషాగమమును బ్రయోగానుసారముగా నగును. సజ్జేతః = శబ్దాధిసీద్ధి, మస్తతే = నామతమందు, పర్యాప్తః = కవిప్రయోగ ప్రసీద్ధి చొప్పుననే సప్తుతమగును. చింతామణికర్త క్రియాపరిచ్ఛేదమునఁ దాను భారతమున నరుదుగఁ బ్రయోగించిన కొన్ని తత్సమక్రియారూపములను సాధింపలేదు. అట్టివానిని దీని చొప్పునఁ బ్రయో

గానుసారముగవర్ణ విశేషాగమూదేశాదులనుజేసి సాధించుకొనవలెనని తాత్పర్యము. 'చదువుదును' మున్నగుచోటులందలి 'దు' వర్ణముపైని దీనిచేఁ బూర్వమున 'ఎ' త్వము పరమున 'అ'త్వమును నాగమములుగాఁ జేసి 'ఎ+దు+అ = ఎద' అను దానిని సంపాదించి 'రక్షించెదనున్' మున్నగురూపములను సాధించుకొనవలెను. ఇట్లే యీ సూత్రముచే రక్షితము - రక్షింపకుము - రక్షింపమి - రక్షించుడున్ - రక్షింపక - రక్షించు (విశేషణము) మున్నగు తత్వమక్రియారూపములను నట్టి యాచ్ఛిక క్రియారూపములను సాధించుకొనవలెను. చదివెదనున్ - చదివెదము - చదివెదవు - చదివెదరు - చదువున్ - చదివెదరు. (చిం. వి. పరి. ౧౧౧ విష.). ఇట్టి 'ఎ'త్వమునె "భావిక్రియాసు యర్య స్యా | దేత్వమేవ ప్రయోగతః" (౫౩ విష. ౨౯౬ I విష.) అనుకారికచే నధర్వణుఁ డనువదించెను. రక్షింపక - (౩౧౦ విష.) రక్షింపమి (౩౧౦ విష.) రక్షింపకుము (౧౦౯-౩౦౭ విష.) రక్షితము (౩౦౬ విష.)" అను జాతిరూపములను జింతామణి పక్షమున నీ పునరాగమ సూత్రముచేతనే సంగ్రహింపనగును గాని యట్టి రూపముల నధర్వణుఁడు సాధించియుండుటచేత వానిని విడిచి తక్కిన నన్నయాధర్వణసూత్ర సాధ్యములుకాని రూపములనే యీసూత్రముచేత సంగ్రహించికొననగును. కలుగు పదు ధాత్వనుబంధములు పరమగునపుడు పూర్వస్థిత ధాతువుమీఁది వ్యతిరేకాదా విత్కాది సూత్రనిర్ధమగు 'అ'త్వము పదాంతము కామింజేరి త్విధ్యకాస్త్రనిర్ధ ద్రుతము కల్గనేరదు. కాన నచట ద్రుతాగమ మీ సూత్రముచేతనే సంభవింపవలయును. ఉదా:—రక్షింపఃబడెన్-రక్షింపః గలఁడు. మొ. కలుగు ధాతువునకు "త్రర్థశ త్రర్థములందు 'అ'త్వమును 'గు'లోపమును నీసూత్రముచేతనే కల్గవలెను. ఈసూత్రము సంస్కృత సమపరమే యనఁదగి యున్నను 'అత్వాదితత్వమూనా' మిత్కాది సూత్రముచొప్పున దీనిని దేశ్యక్రియల విషయమునందును నుపయోగింపుట విరుద్ధముకాదు. కేవల దేశ్యక్రియల విషయమున ననుక్తములగు వర్ణాగమూదులు "వర్ణాగమోవిశేషః....." మున్నగు సూత్రములచే సంపాదించఁదగును. ఎడ్యెడు ప్రత్యయాంతములగు తద్ధర్తార్థక విశేషణముల నధర్వణుఁడు వచించినను (౩౧౬ విష.) 'రక్షించు' మున్నగురీతిగల 'ఉ' ప్రత్యయంత విశేషణములను సాధింపలేదు. కాన నట్టి 'ఉ' ప్రత్యయమును బ్రకృతసూత్రముచేతనే సంగ్రహింపనగును. ఇట్లే 'చేయుడు = చేయుట' అను రీతిగల భావార్థక డుప్రత్యయమును దీనిచేతనే సంపాదింపనగును. క. కానలుఁ బరిభ్రమించెద..... (ఆర. ౨ ఆ. ౧౯౫.) క.....నునుజులఁ | గావంగల వార మేము గౌరవయుక్తిన్. (ఆర. ౩ ఆ. ౩౦౪.) తే.గీ. పౌరు లట్లు నివర్తింపఁ

బడిరి. (ఆర. ౧ ఆ. ౯.) ఉ. థాత్రిః బరిభ్రమించు బలదర్ప పరాక్రమ దత్తుఁడు...
(ఆది. ౧ ఆ. ౧౦౮.) క.....రక్షించు పురుషకారాన్నితులే.
 (ఆది. ౧ ఆ. ౧౩౨.) క. మడరత్ని ధనుర్ధరుఁ డెఁ యొడ నజితుఁడుగాన వాని
 హీనుంగాఁ జే! యుడు నాకుఁ జతుర్నగము.....(ఆది. ౨ ఆ. ౧౬). మొ.

ప్రథమైకవచనలోప స్తద్ధర్మాతీతయోః క్రియాణాం
 స్యాత్ (ఆం. చిం. క్రి. ౬ కా. అహో. ౪౨౬).

తద్ధర్మ ప్రథమే స్యాతాం | డు డి వర్ణాచ నాన్తకౌ |
 (వికృ. క్రియా. ౯ కారి. అహో. ౪౪౨ పు).

ప్రథమైక వైశ్య ద్భవేచ్ఛ భూతార్థే (ఆం. చిం.
 క్రియా. ౧౦ కారి. అహో. ౪౪౨ పుట).

డు ద్యాదివర్ణే భూతార్థే | చాపి త వైశ్య ద్భవే త్సదా
 (వికృ. సంజ్ఞా. ౨౩ కారి. అహో. ౧౫౧ పు). (తద్వ
 ద్భవే త్సదా. అహో. ౪౪౨ పు).

వన్నయా. వ్యతిరేకార్థే లృటి లటి డుజ్ స్యాత్ | స్త్యర్థే పునర్దు

౨౯౬ I విషయము. దీ భవతః (ఆం. చిం. క్రియా. ౨ కా. అహో. ౪౨౬).

తిర్వ్యగ్దేషు కర్తృషు | బహువచనం వైకవచన మే
 వ స్యాత్ | భూతే తద్ధర్మేచ (ఆం. చిం. క్రియా. ౮
 కారి. అహో. ౪౨౮ పు).

య ద్యన్యసహయోగః స్యా | ద్రూప మేవం నవిద్యతే
 (వికృ. క్రియా. ౬ కారి. అహో. ౪౨౮ పు).

అన్యత్ర వు వి స్త్రీవ దేకవచనంతు (ఆం. చిం. క్రియా.
 ౮ కారి. అహో. ౪౨౯ పు).

దుదీ తిర్వ్యగ్దస్త్రీషు | తే వ్యర్థే మ్యేకతాం గతౌ | (వికృ.
 క్రియా. ౫ కారి. అహో. ౪౨౨ పుట).

ప్రథమైకేత్యాదిః—తద్ధర్మాతీతయోః = తద్ధర్మమందును, భూతార్థమం
 దును, క్రియాణామ్ = క్రియలకు, ప్రథమైకవచనలోపః = ప్రథమపురుషైకవచన
 ప్రత్యయమునకు లోపము, స్యాత్ = అగును. సంస్కృత ప్రథమపురుషైకవచన
 'తిప్' ప్రత్యయమునె నిల్చి దానికి లోపమును జేయవలెను. “ప్రథమైక వైశ్య ద్భ
 వేచ్ఛ భూతార్థే” అనుచొప్పున ‘ఏత్వము’ భూతార్థమునందు వచ్చును. “అన్యే
 ద్రుతప్రకృతయః” అనుచొప్పున నీరెండును (తద్ధర్మ-భూత-క్రియలు) ద్రుతప్రకృతి

[భా. క్రి. ౧ మొ. ౨౫ సూ.] వచ్చెన్ - మొ. అహోబలప్రక్రియని కాదు. 1989

కము లగును ఉదా:—వచ్చు+ఎ+తివ్ = వచ్చు+ఎ+న్ = వచ్చెన్. ఇది భూతార్థకము. వచ్చు+తివ్ = వచ్చు+న్ = వచ్చున్. మొ.

తద్ధర్మేత్యాది:—తద్ధర్మప్రథమే = తద్ధర్మాద్యర్థక ప్రథమపురుషైకవచః సునందు, నాస్తకౌ - డు - డి - వర్ణాద = ద్రుతాంతములగు - డు - డి - వర్ణములు వైకల్పికముగా, స్యాతామ్ = అగుచున్నది. ఇందు 'నాస్తకౌ' అనునది "అన్యే ద్రుతప్రకృతయః" అను సూత్రముచే సిద్ధించు ద్రుతప్రకృతికత్వమున కనువాదమగుచున్నది. ప్రథమపురుషైకవచఃములు 'డుజ్' వర్ణకాంతములై కళలగుట సహజమగుటచేత నిట నట్లుకాదని తెల్పుటకై యిట్లనువదింపబడెను.

ప్రథమైకస్యేత్యాది:—భూతార్థే = భూతార్థమందు ప్రథమైకస్య = ప్రథమపురుషైకవచనాంతమునకు ఉదాని 'ఏత్ - భవేత్ = హ్రస్వదుగు 'ఎకారము'నెల్లుచు (సంస్కృతమున హ్రస్వవక్రము లేకుండేసి 'ఏత్' అని పదచ్ఛేదము చేయవలెను). 'క్వా భూతయోః క్రియాన్తస్యేత్' అనుచొప్పున భూతార్థక ప్రథమపురుషైకవచనమున 'ఇత్త్వము' కాదనియు 'ఎత్వము' వచ్చుననియు నెఱుంగునది. (చూ. 3౨౦ విష). అధర్వణుడు సవరించుచున్నాడు.

డుద్యాదిత్యాది:—భూతార్థే = భూతార్థమందును, (ప్రథమైకస్యే ద్భవేత్తను నన్నయసూత్రమున కనువాదము) డుద్యాదివర్ణేఽపి = తద్ధర్మాద్యర్థకములగు 'డు - డి' మున్నగునవి పరమగుణములందును, తస్య = అట్టిక్రియకు సదా = నిత్యముగా, ఏత్ - భవేత్ = ఎత్వమగును. తద్వ ద్భవేత్తను పాతము పక్షమునను నిదేయర్థము. 'డు - ద్యాది' అనుచోటి యాదికబ్దముచేత "పునరాగమః క్రియాణామ్" అను సూత్రముచొప్పున లభించు 'వచ్చెదను' మున్నగు రూపములందలి "ఎత్వమును" ననువదింపబడుచున్నది. ఉదా:—వచ్చు+ఎ+తివ్ = వచ్చు+ఎ+డున్ = వచ్చెడున్ - వచ్చు+ఎ+డిన్ = వచ్చెడిన్. వచ్చెడువాడు - వచ్చెడివాడు - వచ్చెదనున్ - మొ. డోస్తు భేదకతాపి స్యాత్తనుచొప్పున థాతుజ విశేషణరూపములందును, డు - డి వర్ణకములగును (చూ. 3౧౬ I విష).

'వచ్చెన్' మున్నగువాని ప్రక్రియ నడుపునపుడు 'క్వా భూతయోః క్రియాన్తస్యేత్' తను చొప్పున 'ఇత్త్వము' చేసి ఓరూపసంధి నహోబలపతి వక్రల్లంజేసెను. "డుద్యాదివర్ణే భూతార్థే | చాపి తస్యై ద్భవేత్సదా ఇతి ఎత్వమ్... అచోఽచి కుత్ర చిల్లోపాః | బహుళం స్యాత్ ప్రయోగతః. ఇతి ఇకారలోపః - చనెన్ - ఇత్యాది." (అహో. ౧౫౧ పు.) ఈవిషయములు ప్రామాదికములు. (చూ. 3౨౦ విష.)

అహోబలపతి డు - ద్వాదివర్ణ ఇత్యాది సూత్రమును బయిరితిగఁ ప్రథమైక
 నై ధృవే దిత్యాది చింతామణి సూత్రమునకు సవరణముగా సమన్వయించక “భావి
 క్రియాను యస్య స్థా” దిత్యాది దృఢధర్మణకారిక తరువాతి సూత్రముగా సమన్వ
 యించెను. “తద్ధర్మప్రథమే స్థాతాం | డు డివర్ణాచ నాన్తకా | డోస్తు భేదకతాపి
 స్థా | దితి కేమాంచి దీరితమ్ | డు ద్వాదివర్ణే భూతార్థే | చాపి తద్వ ధృవే త్సదా.
 ఇతిచోక్తమ్. పోయెడిన్. వచ్చెడున్. నపు రాజిల్లెడు మోమువాడు ఇత్యాది. తద్వ
 ధృవే దిత్యర్థ ఏత్వం భవే దిత్యర్థః. “భావిక్రియాను యస్య స్థా | దేత్వ మేవ
 ప్రయోగతః ఇతి పూర్వసూత్రాత్.” (అహో. ౮౮౭ పుట) ఈపదన్వయము సరి
 కాదు. తెనుఁగు పదములలోని యకారముమీఁది స్వరము “ఏత్వమా? ఆత్వమా?”
 అను సందేహమునఁ దత్వనిర్ణయమునకై యుపదేశింపఁబడిన (౫౩ విష.) ‘అద్యః
 క్రియాస్వి’త్యాది సూత్రమును సవరించుటకయి వచింపఁబడిన ‘భావిక్రియా స్వి’త్యా
 దృఢధర్మణకారిక సందర్భమున దాని యను పదమందె డు డి వర్ణకములను విధించు
 నట్టియు (యకారాంతములకే కాక యెల్లభాతువులకును) నవి పరమగునపుడు
 ‘ఏత్వము’ను విధించునట్టియు సూత్రములను సజ్జాపరిచ్ఛేదమున నధర్మణః డుపదే
 శించెననుట కేవలవము నసంగతము. అవి క్రియాపరిచ్ఛేదమునఁ బ్రథమపురుష
 ప్రత్యయమును విధించు చింతామణి సూత్రములకు సవరణముగా నుపదేశించుట
 యెంతయు సుసంగతమై యుండును. బయిరితి నుదాహరింపఁబడిన ‘పచ్చున్ -
 వచ్చెడున్ - వచ్చెడిన్ - వ న్’ మున్నగురూపములెల్ల ‘అన్యే ద్రుతప్రకృతయై’
 ఇత్యాది సూత్రముచే ద్రుతప్ర తికము లయ్యెనని యెన్నునది.

వ్యతిరేకార్థ ఇత్యాదిః—భూత తద్ధర్మ ప్రథమపురుషైకవచన విషయము
 నుపదేశించి తక్కిన వ్యతిరేకాదు లందలి మహత్కర్తృక ప్రథమపురుషైకవచన
 విషయము నుపదేశించుచున్నాడు. వ్యతిరేకార్థే = వ్యతిరేకార్థమునందును,
 లృటి = భవిష్యదర్థమునందును, లటి = వర్తమానార్థమునందును, మహత్కర్తృక
 ప్రథమపురుషైక వచనమున, డుజ్ స్థాత్ = డుజ్ వర్ణకముగును. జీత్తుగాన బిందు
 పూర్వకముగును (౧౩౦ విష.). స్త్యర్థేప్రసః = మహతీకర్తృకత్వమునం దన్ననో,
 దు దీ భవతః = వ్యతిరేకభావ్యర్థములందు ‘దు’ వర్ణకమును వర్తమానార్థమున
 ‘ది’ వర్ణకమును నగును. “వ్యతిరేకాదా భావిని చాత్ స్థాత్” అను దానిని
 బట్టి “వ్యతిరేకార్థే లృటి లటి” అనువాని లోని ‘లృటి’ అను దానిని “వ్యతిరే
 కార్థే” అను దానితో జోడించుట యుక్తమగుటచేతఁ బయిరితిని వ్యాఖ్య చేయఁ
 బడెను. వ్యతిరేక భావ్యర్థములలో “వ్యతిరేకాదా భావిని చాత్ స్థాత్”ను

[బా. క్రి. ౧ మొ. ౨౫ సూ.] కర్త బహువచనమును నేకవచనప్రయోగము. 13+1

చొప్పున (౨౯౬ విష.) అత్తవ్యము వచ్చును. భావ్యర్థమున “పునరాగమః క్రియాణామితి సూత్రముచే నట్టి ‘అ’ త్తవ్యమునకుఁ దర్వాత నకారముచేయు. కావున వండు+అ+డు = వండడు. వండు+అ+న్+కలుగు = వండఁగలుగు+డు = వండఁగలవాడు. ఇటు ‘అస్తి’ రనుబద్ధకః స్యాద్ ద్విత్ర లృఙ్ఘో విపక్షితో ధాతోదిత సూత్రముచే ‘అన్’ ధాతురూపము నిలువవలెనుగాన “వర్ణాగమో విశేష ఇత్యాది చింతామణిసూత్రముచే నిట్టిరూపములను సాధించుకొనవలెను. (౨౯౬ విష.) ఇట్లే వండు+చు+ఉండు = వండుచుండు+డు = వండుచున్నవాడు. ఇచట సయితము పైని వ్రాసిన వర్ణాగమో విశేష ఇత్యాదిసూత్రముచేతనే రూప సాధనము చేసికొనవలెను. మహాతీకర్తృకత్వమున - వ్యతిరేకమున - “వండు+అ+డు=వండదు” అనియు లృట్టు “వండు+అ+న్+కలుగు+డు=వండఁగలదు” అనియు లట్టు “వండు+చు+ఉండు+ది = వండుచున్నది” అనియు రూపముల సాధింపనగును.

తద్ధర్మభూతార్థక ప్రథమపురుష బహువచనరూపముల సాధించుచున్నాడు. తిర్యగ్జడే ప్విత్వాదిః—తిర్యగ్జడేషు కర్తృవ=తిర్యక్కులు జడములును గర్తలగు నపుడు, భూతే తద్ధర్మే = భూతతద్ధర్మాదులలో, బహువచనంచ = బహువచన రూపము నైతము, ఏకవచనమేవ స్యాత్ = ఏకవచనరూపమే యగును. ఉదాః— భూత - పక్షులు వచ్చెన్ (పక్షి వచ్చెన్). వృక్షములు కదలెన్ (వృక్షము కదలెన్). తద్ధర్మ-పక్షులు వచ్చున్ (పక్షి వచ్చున్). వృక్షములు కదలున్ (వృక్షము కదలున్).

యద్యన్వేత్వాదిః—అన్య సహయోగః స్యాద్ద్యది = తిర్యగ్జడేతరవాచకములతోడఁ దిర్యగ్జడవాచకములును గర్తృవాచకములై యుండునపుడు, ఏవం రూపమ్ = ఇట్టిరూపము, న విద్యతే=కలుగదు. ఉదాః—మృగములును పేటకాదును జచ్చిరి. “కాంచిరి తామరయు నెలయు ఘన సుఖవృత్తుల్.” (అహో. ౪౭౨ పుట). (నెల = చంద్రుడు - మహత్తు) “అనేక కర్తృకక్రియకు సమీప కర్తయొక్క లింగవచనంబులగు. ఉదాః—క. ఏవాని బంధమిత్తులు । జీవధనంబులును డప్పిఁ జెందును గృశుని । గా వాని నెన్నఁగాఁ దగు (కాంతి. ౧ ఆ. ౫౨). క. సుర గంధర్వ ప్రభృతులు । ధరణీ కైలాసగాభి ధాత్రీజాదుల్ । నరవర నీ కేయపకృతి । నరయఁగఁ గావించె జగములందు.....(రా. ఆర. కాం. ౨ ఆ. 3౪౨). తమ నేనలు వారును విశ్రమించిరి (ఉ. హరి. ౪ ఆ). వ. భూతంబులు దేవాసురులు వినాశగతులు కారె. (రా. ఆర. ౨ ఆ.) మొ.” (ప్రాథ. వాక్యపరి. ౧౫ సూ.) చ. ధరణీయు సోముడున్ నభము ధాత్రియు గాడ్పును గాచుచుండెడున్. (ఆర. ౧ ఆ. ౨౮౫.) తే-గీ. ధరణీయును ఋక్షములుఁ బరాశరుడు గోస । మూహములు

వత్సములు గౌతమండుఁ గవులుఁ | దోయధియు నింత పుణ్యాంబు నేయునే.....
(శాంతి. ౨ ఆ. ౯౮.) ఇట్టివిశేషములు ప్రథమపురుషస్థలమందు మాత్రమే.
 (మా. ౨౬౮ వి.) షడ్భవోత్తమపురుషనిషయము ముందుచెప్పబడును.

అన్యత్ర వు వీత్యాది:—అన్యత్ర=భూతతద్ధర్మైతర స్థలములందనఁగా వ్యతిరేక భావివర్తమానములందుఁ దివ్యగోచరములు గర్తలగునపుడు - వు వీ=పువర్ణక వివర్ణకములగు ననఁగా వ్యతిరేక భావ్యర్థములందు 'పు' వర్ణకమును వర్తమానార్థమునందు వివర్ణకమును బహువచనమునందగునని తాత్పర్యము. ఏకవచనంతు = తిర్వ్యగ్జడకర్తృకత్వమున వ్యతిరేక భావివర్తమానార్థములందేవచనము, స్త్రీవత్ = షహతీకర్తృకత్వ మందువలెనే యగును. అనఁగా “స్త్ర్యర్థే పునర్దు దీభవతః” అను చొప్పున వ్యతిరేక భావ్యర్థములందు 'దు' వర్ణకమును వర్తమానార్థమున 'ది'వర్ణకమును నగునని యర్థము. “వ్యతిరేకాదౌ భావిని చాత్ స్యాత్” అను సూత్రమునందు బోడించుటయే యంతటను నారెండిటి యేకకర్తృకత్వమునకు సూచకమగుచున్నదని యీవఱకె వ్రాయఁబడెను. “స్త్ర్యర్థే పునర్దు దీభవతః” “స్త్రీనదేకవచనంతు” అను కింతామణి సూత్రములు సందర్భభేదముల నుపదిష్టము లగుటచేత స్పష్టప్రతిపత్తికయి యారెండిరి బోడించి యధర్వణుఁడు సూత్రించుచున్నాఁడు.

దదీత్యాది:—తిర్వ్యగ్జడస్త్రీభు = తిర్వ్యగ్జడషహత్యర్థకములు కర్తలగునపుడు తేన్వ్యర్థేభు = వ్యతిరేక భావివర్తమానార్థములందు, దు దీ = 'దు-ది'వర్ణకములు, ఏకతాంగతౌ = ఏకవచనద్యోతకము లగుచున్నవి. ఉదా:—ఆస్త్రీ పలుకదు - పలుకఁగలదు - పలుకుచున్నది; ఆక్షి పలుకదు - పలుకఁగలదు - పలుకుచున్నది. తిర్వ్యగ్జడకర్తృకత్వమున భూతతద్ధర్మార్థములందేవచనరూపమే బహుత్వమును బోధించును. షహతీకర్తృకత్వమున నట్లు బోధింపదు. ఉదా:—ఆపక్షి పలికెను - ఆపక్షులు పలికెను - ఆస్త్రీ పలికెను - ఆస్త్రీలు పలికిరి - ఆక్షి పలుకుచు - ఆపక్షులు పలుకును - ఆస్త్రీ పలుకును - ఆస్త్రీలు పలుకుదురు. మొ. సమాపక క్రియా ప్రత్యయములు సాధారణముగా సర్వనామశబ్దముల సంతేపరూపములై యనఁగా వాని తుదివర్ణములై యనఁదగియున్నవి. షహతీవాచకసర్వనామముయొక్క యమహ దేకవచనరూపములగు దు-ది అనునవి వ్యతిరేక భావివర్తమానార్థక సమాపక క్రియలందు మాత్రమే భాసించుచున్నవి. (౨౨౫-౨౨౫ I కె.ప.) 'అదు-అపు' శబ్దములు 'అది-అని' శబ్దములకుఁ బర్యాయములుగఁ బ్రాచీనకాలపు వ్యవహారమున వెలయుచుండెడివి. అయ్యవి వ్యవహారమున నశించినను వాని మూలదానఁ గల్గిన క్రియారూపములు నేటికిని బైరీతిని నిల్చి యున్నవని యెఱుంగునది.

ఉత్పయ్యుతో వ న కారా । స్వాతామధ్యోత్తమైక
వచనానామ్ । సర్వేషాం బహువచనే య ఇతి స్వా ।

నన్నయా దుత్త మస్యతు భవేన్ముః. (ఆం. చిం. క్రి. ౯ సూ.

భక్ష్ణజీయము. అహో. ౪౦౦. ౪౦౧ పు.)

౨౯౬ II విషయము భూతా దుతాం పరేషామిత్. (ఆం. చిం. క్రి. ౧౦
కారి అహో. ౪౦౩ పు.)

కల్పతరువు. ౨౯౬ II విష:—ఉత్పయ్యుతో, వ న కారా = ఉత్కారముకొఁ
గూడిన వకార నకారములనఁగా 'వు-ను' అనునవి, మధ్యోత్తమైక వచనానామ్ =
మధ్యమపురుషైక వచనమునకును సుత్తమపురుషైక వచనమునకును వరుసగా,
స్వాతామ్ = అగును. ఉత్తమపురుషైక వచనమునకు 'సు' ప్రత్యయమును,
మధ్యమపురుషైక వచనమునకు 'పు' ప్రత్యయమును నగునని తాత్పర్యము. సర్వే
షామ్, బహువచనే = అన్నిపురుషముల బహువచనములందును, య ఇతి = 'య'
అనునది, స్వాత్ = అగును, ఉత్తమస్యతు = ఉత్తమపురుషముయొక్క బహువచన
మున నన్ననో, ముః=మువర్ణకము. భవేత్ = అగును, ఉత్తమపురుష బహువచన
మున 'ము' ప్రత్యయమును, ప్రథమోత్తమ పురుషముల బహువచనమున 'య'
ప్రత్యయమును నగునని యర్థము.

భూతాదిత్యాది:—భూతాత్ పరేషామ్ = భూతకాలి! క్రియకంటఁ
బరముగనున్న, ఉతామ్ ప్రత్యయముల తుది 'ఉ'కారములకు, ఇత్ = 'ఇ'కార
మగును. ఇట్లేర్పడిన ప్రత్యయములలో 'వు-రు-ము' అనునవి "తిజ్జధ్యశేష షష్ఠీ
త్యాది సూత్రము చొప్పునఁ దిజ్జధ్యములు గానఁ (౪౨ విష.) గళలగుచున్నవి.
'సు' ప్రత్యయము మాత్రము "అన్యేద్రుతప్రకృతయ ఇత్యాది సూత్రము
చొప్పున ద్రుతప్రకృతిక మగుచున్నది. (౪౨ విష.). ఉదా:—భూతకాలము:—
వండు + తి + నున్ = వండు + ఇ + తి + ను+ఇ+న్ = వండితిన్. దుతి
వర్ణకావిత్వాదిచే (౨౯౬ విష.) 'త' అనునది వచ్చును. క్త్వా భూతయో
రిత్యాది సూత్రముచే (౨౯౬ విష.) ఛాతువు తుదిని 'ఇ' వర్ణమునిల్పెను.
భూతా దుతా మిత్యాది సూత్రముచే (౨౯౬ II విష.) బ్రత్యయముల
మీఁది 'ఉ'కార మికార మగును. ఇట్లే "వండితిమి - వండితిని - వండితిరి." అను
రూపముల ప్రక్రియ నడుపునది. "ద్వయోశ్చ భూతార్థే" (౨౯౬ విష.) అను
చొప్పున భూతప్రథమపురుషమున 'త' అనునది రాదుగాన భూతప్రథమపురుష
బహువచనము 'వండి' అనియే యేర్పడును. భూతప్రథమపురుషైక వచనరూప

ములు (వండెన్ మొదలగునవి.) ౨౯౬ I విషయమున సాధింపఁబడెను. వర్తమానః—ప్ర - వండుచున్నవారు, మ - వండుచున్నవాడవు - వండుచున్నవారరు, ఉ - వండుచున్నవాడెనన్ - వండుచున్నవారము. వండు+చు+ఉండు+ము = వండుచున్నవారము. ఇట్టియొడలఁ గల్గు చింతామణ్యుని క్త వర్ణాగమాదులు “వర్ణాగమోవిశేషః । పురుషే స్వర్థేషు చాపి వచనేషు (3౨౨-3౨౩ విష.) అను చింతామణి సూత్రము చొప్పున సంపాదించఁదగును. భవిష్యద్ధర్మకరూపములు:- వండు+అ+కలుగు+నున్=వండఁగలవాడెనన్ - వండఁగలవారము, వండఁగలవాడవు, వండఁగలవారరు, వండఁగలవారు (ఇది ప్రథమపురుష బహువచన క్రియ.) ఈరూపములందును చింతామణ్యుని క్త వర్ణాగమాదులను “వర్ణాగమోవిశేష ఇత్యాది సూత్రము చొప్పున (3౨౨-3౨౩ విష.) సంపాదించఁ దగినవె. తద్ధర్మార్థకరూపములు:—ఉత్త - వండు+చు+చున్=వండుచునున్—వండుచుము. మ. వండుచువు - వండుచురు, ప్ర - బ - వండుచుకు. రూపాంతరము:—వండు+అ+దు+అ+నున్ = వండెదనున్. ఇట్లే వండెదము - వండెదవు - వండెదరు. మొ. ఇందలి ‘ఏత్వాత్వములు’ పునరాగమ ఇత్యాది సూత్రముచే (౨౯౬ విష.) సంపాదించఁదగినవి. వ్యతిరేకార్థకరూపములు:—ఉత్త - వండు+అ+నున్ = వండనున్ - వండము - మ - వండవు - వండరు - ప్ర - బ - వండరు, వైవానిలో - వర్తమాన భావ్యర్థములందనుబంధములుగాఁ జేసే ‘ఉండు - కలుగు’ ధాతువులరూపము లాచ్ఛికము లగుటంజేసి పునరాగమ సూత్ర సాధ్యములుకావు. ఆచ్ఛిక క్రియల సాధించునపుడు క్రియాఃరిచ్ఛేద సూత్రానుక్త విషయములు “వర్ణాగమోవిశేషం ఇత్యాది సూత్రముచే సంపాదించఁదగును. తత్సమరూపములను సాధించునపుడు క్రియాపరిచ్ఛేద సూత్రానుక్త విషయములను “పునరాగమ” ఇత్యాది సూత్రముచే సంపాదించవగును. (విస్తర.) (చిం. వి. ప. ౧౧౧ విష.)

విస్తర. ౨౯౬ II విష:—పయ నుదాహరించిన సమాపక క్రియారూపములు పయిరితిన నన్నయాధర్వణీయ సమృతములని విశదపడుచుండఁగా నాంధ్ర భాషాచరిత్రకర్తగా రాంధ్రశబ్దచింతామణిని బరిహసించు నభినివేశముతోఁ జింతామణిసూత్రముల చొప్పున “రక్షింపుపుండుచున్ - రక్షింపుపుండువు - రక్షించుపుండువు - రక్షింపుచుండువు - రక్షించుచున్నను. (వర్తమానోత్తమ పురుషైకవచనము.) రక్షించుచున్నము - రక్షించుపున్నము - రక్షింపుపున్నము - రక్షింపకలుగువు - రక్షింపకలుగురు.” మున్నగు క్రియారూపములు సిద్ధించుచున్నవనుచుఁ గొన్ని యవకతవక క్రియారూపముల పట్టికల నుదాహరించిరి. (ఆం. భా.

అహోబలపండితుడు - పండెదనున్ మున్నగువానిని విని వ్రాసినతీసి
బునరాగమసూత్రముచే సంపాదించక భట్టారకుని ప్రయోగములు గలవు గాని నవి
సాధువులని వ్రాసెను. "పోయెదన్ - వచ్చెదన్ - ఇత్యాది ప్రయోగాల్ దుష్కర్త
స్యాత్వం - తస్మిన్ పరే వీత్యమ్—వీతదేత్వ మత్వం చాచార్య ప్రబంధేషు దేశ్య
క్రియా స్వేన ప్రాయశః స్మర్యతే. వై చెదువు ఇత్యాది రూపమపి తదిష్టమేవ.
వై చెదవు ఇత్యత్వసహితం రూపం త్యాధర్వణమ్. 'క్వచి ద్వ్యవర్ణకే చాపి : కేచిత్త
స్యాన్నితాఃజగుః' ఇత్యాధర్వణం వచనమ్. తచ్చుష్టేనాత్వ ముచ్యతే. ఉభయాద్ధే
భవే దత్వ వితి పూర్వసూత్రాత్." (అహో. ౪౦౫ పు.). 'వై చెదువు' అను 'ఉ'త్వ
ఘటిత దకారరూపము వై తము నన్నయ సమృత మనుట సరికాదు. పునర్లక పరకత్వ
మున 'దకారముమీఁది 'ఉ'త్వమును నిర్వహించు ప్రయోగము నన్నయ భారత
భాగమందె కాక మహాకవి ప్రబంధములం దెచ్చుటను లేదు. 'వై చెదు' అనురూప
మును బట్టి 'వై చెదువు' అని యుండునని యహోబలపతి భ్రమించినట్లు కన్పట్టు
చున్నది. (303 విష.) మఱియు 'వై చెదవు' అనుచోటి దకారముమీఁది 'అత్వము'
క్వచి ద్వ్యవర్ణకే చాపీ త్యాధర్వణ సూత్ర సిద్ధమనుటయు సరికాదు. ఈవిషయము
ముందు విశదీకరింపబడును. (303 విష.).

ధా తు వు న కు. ౧.

ఇది యధికార సూత్రంబు. ఇంక నెయ్యది యపక్ర
వింపంబడు నయ్యది ధాతువున కగునని యెఱుంగునది.

వర్తమానంబున లట్టగు. ౨.

బాలవ్యా. వర్తమాన క్రియావృత్తియగు ధాతువునకు లడ్వర్ణ
వివృతి. ల్లకం బగు. వర్తమానంబునాఁ బ్రారబ్ధా ౭పరిసమా
౨౯౭ విష. త్తంబు. అప్పటికి ముగియకుండునది.

భూతంబున లిట్టగు. ౩.

భూతక్రియా వృత్తియగు ధాతువునకు లిడ్వర్ణ
బగు. భూతంబు నా విడ్వమాన ధ్వంసప్రతియోగి,
ముందుండి యప్పటికి లేకుండునది.

చ. ౧౬౭౨ A. ౧౬౭౨ B. మొ. పుటలు.) హాస్యరసావేశమున వ్రాసిన విషయము
విమర్శనయోగ్యములు కావుగదా. "పట్టికలందు వివరించిన యనేకరూపములకు
నన్నయ భారతమునఁ బ్రయోగములు కానరావు." (ఆం. భా. చ. ౧౬౭౫ పు.)
అని వ్రాసిరి. మఱియే గ్రంథముననైన నట్టిరూపములున్నవా? ఉండురా? నన్నయ
భారతమున లేవనవేల ?

భావిని లృట్టగు. ౪.

బాలవ్యా. భావిక్రియా వృత్తియగు థాతువునకు లృడ్వర్ణకం

వివరణము. బగు. భావి నా విద్యమాన ప్రాగభావ ప్రతియోగి.

౨౯౭ విషయము. అప్పటికి బుట్టకుండునది.

తద్ధర్మాదులందు లాట్టగు. ౫.

తద్ధర్మాది క్రియా వృత్తియగు థాతువునకు లాడ్వర్ణకంబగు. తచ్చీల - సంభావనా - సంక్రశ్న - సాతత్య - వర్తమాన భావ్యాశీరాదు లాదిపదగ్రహ్యంబులు.

ఆశీ శ్కాప సంప్రార్థన విధులందు లూట్టగు. ౬.

ఆశీరాదులందు థాతువునకు లూడ్వర్ణకంబగు.

వ్యతిరేకంబు న లజి యగు. ౭.

వ్యతిరేక విశిష్ట క్రియా వృత్తియగు థాతువునకు లజి వర్ణకంబగు.

సంజీవని. ౨౯౭ విషయము:—౧ సూ - వ్యాఖ్య:—క్రియాపరిచ్ఛేద సూత్రములందుఁ గృదంతపరిచ్ఛేద సూత్రములందును వలసినపుడెల్ల ‘థాతువునకు’ అనుపదమును వృత్త మగుచుండునని సూరిగారి వివరణమున కభిప్రాయము. ఇయ్యది గంగా ప్రవాహ న్యాయమున నెల్లెడలను ననువృత్తియగును గాన దీనికి గంగాస్తోత మను సంజ్ఞగలదు. “అధికారః - పుం.....వ్యాకరణమతే పూర్వసూత్ర స్థితపదర్యుపసూత్రే షూపస్థితా = అనువృత్తే, స త్రివిధో యథా:—శ్లో. సింహావలోకితాఖ్యశ్చ | మజ్జాక ప్లతి రేవచ | గజాస్తోత ఇతి ఖ్యాత | అధికారా స్త్రయోమతా ఇతి” (శబ్దా. చిం.).

౨ సూ - వ్యాఖ్య:—ప్రవర్తమాన వ్యాపారమును బోధించుచున్న థాతువున కనఁగాఁ బ్రకృతికిఁ బరముగ లట్టు నిల్చునని యర్థము. ‘లట్’ అనునది సంస్కృతవ్యాకరణ ప్రసిద్ధరంజయిని యీవఱకు వివరింపఁబడెను. (౨౯౬ విష.) కాలవచనాదులు థాత్వర్థములె యనియు నట్టి యర్థములకుఁ బ్రత్యయములు దోష్టతకములనియుఁ బయిని గల్పుతరువున వివరింపఁబడెను. (౨౯౬ విష.). ప్రార్థ్నా ౭పరి సమాప్తంబు = ఆపఱకే యారంభింపఁబడి యప్పటికి ముగియకుండున దని యర్థము. అప్పటి కనఁగా వాక్య ప్రయోగ కాలమున కని యర్థము. ఉదా:—చదువుచున్నాఁడని = ఆపఱ కెప్పుడో చదువసారంభించి యింకను జదువుచున్నాఁడని

యర్థము. ఇచటి బా - సా - వే . వ్యాఖ్య నిమగ్నము ౨౯౬ నిషయపు నిర్వచనము బ్రదర్శింపబడెను.

౩ సూ - వ్యాఖ్య:—జరిగిపోయిన వ్యాపారమును చోధించు చదువు. బరముగా లిట్లు నిల్చును. విద్యమాన ధ్వంసప్రతియోగి = అప్పటికున్న బట్టు ప్రధ్వంసాభావమునకుఁ బ్రతియోగి భూతమని యర్థము. అభావమునకు ననుయోగి యనియు వస్తు స్థితికిఁ బ్రతియోగి యనియు వ్యవహారము. ప్రతియోగి యనుఁ— బ్రతిద్వంద్వీ. అభావమునకుఁ బ్రతియోగి వస్తు స్థితి. అభావములు నాల్గువిధములు. ౧ ప్రాభాగవము. ౨ ప్రధ్వంసాభావము. ౩ అనోన్మన్యాభావము. ౪ అత్యంతాభావము. ఇంక “ఘటము పుట్టఁగలదు” అను ప్రతీతికాలములో నుండెడి పుట్టునున్న ఘటముయొక్క ‘అభావము’ ప్రాగభావము. ఘటము ధ్వస్తమయ్యెనను ప్రతీతికాలము దుండెడి ధ్వస్తమగు ఘటముయొక్క యభావము ప్రధ్వంసాభావము. ‘ఘటము పటముకాదు - పటము ఘటముకాదు’ అను ప్రతీతిలో నుండెడి ఘటమందలి పటత్వాభావమును బటమందలి ఘటత్వాభావమును అనోన్మన్యాభావములు. “వంధ్యాపుత్రుఁడు లేడు - శశవిషాణములేదు - గగనారవిందములేదు” అను ప్రతీతులలోని వంధ్యాపుత్రాద్యభావ మత్యంతాభావము. ఉదా:—‘వాఁడు చదువఁగలవాఁడు = చదువనున్నవాఁడు’ అను ప్రతీతులలో నప్పటికి వాఁడు చదువనారంభింపలేదు గావున నప్పుడున్న తననాభావము ప్రాగభావము. దానికిఁ బ్రతియోగి భవిష్యత్పతనక్రియ. తనప్రాగభావ నిష్ఠానుయోగితా నిరూపిత ప్రతియోగితా కాలి భావిపతనక్రియ యని నిష్కృష్టార్థము నెన్నునది. ‘వాఁడు చదివెన్’ అను ప్రతీతిలో నప్పటికిఁ బతనక్రియలేదు. ఇంకఁ బతన ప్రధ్వంసాభావమే కలదు. దానికిఁ బ్రతియోగి యతీతపతనక్రియ. వర్తమాన తన ప్రధ్వంసాభావ నిష్ఠానుయోగితా నిరూపిత ప్రతియోగితాకాలి యతీత తనక్రియ యని నిష్కృష్టార్థము. లిట్లునకు సంస్కృతవ్యాకరణమున ననద్యతన పరోక్ష భూతమే యర్థమైనను నది సంస్కృతమహాకవులచే సయిత ముపేక్షితమై యర్వాచీన వ్యాకరణకర్తలచే నుపేక్షితమగుటచే భూత మాత్రమే యర్థమను (౨౯౬ విష.) సిద్ధాంతము నాశ్రయించి సూరి భూతంబున లిట్లగునని సూత్రించిన వాడయ్యెను. ఉదా:—వాఁడు నిన్నుచదివెన్. మొ.

౪ సూ - వ్యాఖ్య:—భావిక్రియా వృత్తియగు థాతువున కనఁగా జరుగ నున్న వ్యాపారమును చెల్లు థాతువునకుఁ బరముగ లృట్టు నిల్చునని యర్థము. థాతువునందుఁగల యట్టి భావిత్వమునకు లృట్టు ద్యోతకమగునని తాత్పర్యము.

1348 'బా-గు-ప్ర' వ్యాఖ్యాతచేసిన యాత్రాపములు సరికావు [౨౯౭ వి. సంజీ.]

ప్రాగభావ ప్రతియోగి యనుదాని యర్థము పూర్వసూత్రవ్యాఖ్యలో విశదీకృత మయ్యెను. ఉదా:—వాడు తేపు చదువగలవాడు = చదువనున్నవాడు.

౫ సూ:—తద్ధర్మ తచ్ఛీలాదులు తద్ధర్మాదులని సూరియే వివరించెను. తద్ధర్మ మన = ఆవస్తువుయొక్క లేదా ఆతనియొక్క వృత్తి మొదలగునవి. కులాలు, ఊరు మండలు వానును. తచ్ఛీలము=ఆవస్తువుయొక్క స్వభావము - జ్వలనజ్వాల లుప్పురం బెగయును. (చూ. బా. క్రి. ౨౨ సూ. వివృతి) సంభావన=ఉపామా - వాడచ్చటి కేపాటికే జేరున్. సంప్రశ్నము - నీవు చదువుచువా? సాతత్యము = సర్వదా వర్తిల్లుట. పర్వతము చలించకయుండున్. పర్తమానము - నే నిప్పుడు వచ్చెదను. భావి - నేను రేపు వచ్చెదన్. ఆశీరాదులు - నీకు మంగళంబగున్. మొ. లా ట్టురు నది సూరిచే గల్పితమగు లకారము - సంస్కృతమున నిట్టి యర్థములను దెల్పు లకార మొక్కటి లేమింజేసి దీని కప్రసిద్ధ లకార కల్పనమే యుచితము.

౬ సూ - వ్యాఖ్య:—ఆశీస్సు = ఆశీర్వాదించుట. శాపము = శపించుట. సంప్రార్థనము = ప్రార్థించుట. విధి = ఆజ్ఞాపించుట. ఇట్టి యర్థములందు ధాతు వునకు లూట్టుగును. లూట్టునకు లేని యర్థములు కొన్ని సంస్కృతపు లిజ్ లోట్టు లకుఁ గలవు. లూట్టున కాదేశములగు 'ఎడున్ - తన్' అనునవి సర్వపురుషవచన సాధారణములు. మఱియు లూట్టున కాదేశమగు 'అది' వర్ణకము విధ్యర్థక మాత్రమే. ముడుజ్జులు మధ్యమపురుష మాత్రముననే వచ్చును. కావున లూట్టు నైతము లిజ్ లోట్టులకంటెఁ గొంత వైలక్షణ్యముగలదె యన నగును గాన దీసికిని లూట్టును నప్రసిద్ధ లకార కల్పన ముచితమే యన నగును. ఉదా:—నీకు మంగళంబయ్యెడున్-వానికి రాక్షసత్వ మగుతన్-వాడు నా చెప్పినపని చేయునది - నీవు నను గణించుము - మీరు పొందు. మొ.

౭ సూ - వ్యాఖ్య:—వ్యతిరేక విశిష్టక్రియావృత్తి = ధాత్వర్థవిరుద్ధక్రియా వృత్తియగు ధాతువునకు లజియగును. ఉదా:—వాడు వండెడు - వీరు చదువరు. మొ.ఇట్టి లకారము సంస్కృతమున లేదు గాన దీసికిని నప్రసిద్ధ లకారసంజ్ఞ యుచితమే యనఁదగును. ఈఁబదర్థమున బా - గు - ప్ర - వ్యాఖ్యాత "లజి" అను జీత్వర్థకల్పనముచేయుట సరికాదని చేసిన యాత్రాప మీవఱకే నిరాకృత మయ్యెను. (౧౨౭ విష. విస్తర I - ౧౨౭ విష. చూ.) ఇట్లే సూరి యానూతన లకారములను గల్పించుటచే నీతనికి సంస్కృతములోని లకారములు తెలియవనుట యుఁ దన్మూలమున నీతని గ్రంథము మూలము కాదనుటయు మున్నగు విషయ ములు కేవలము నసంగతములు. (బా. గు. ప్ర. ద్వి. ము. ౫౨౪ మొ. పుటలు.)

[బా. క్రి. ౯-౧౦-౧౧ సూ.] 'బా సా-పే' వ్యాఖ్య యపరిశీలనమూలకము. 1249

“మూలము-తద్ధర్మ సర్తమా నాతీతా గామ్యర్థకాః క్రియా జ్ఞేయాః’ అని నాలుగర్థములనే వివరించి ప్రక్రియను నడపెను. అయినను సూరి బహుప్రయోగ దృష్టింజేసి లూట్టు లజీమను మఱి రెంటిని గ్రొత్తగ నంగీకరించి.....” (బా. సా. పే. 3౮౨ పు.) అని వ్రాయుట యపరిశీలన మూలకము. “వ్యతిరేకాదౌ భావని చాత్ స్యాత్.....వ్యతిరేకార్థే లృటి లటి డ్డజ్ స్యాత్.....” అనుచవి యాదిగాగల సూత్రములచే సూరిగారి లజీమాశములను జింతాడుని సాధించియే యున్నది. “ప్రార్థనార్థే ము రేకత్వే.....ప్రార్థనే ము ష్టు డ్డజ్ స్థితిః..... తద్ధర్మ ప్రథమైకత్వే | వాచకాద్ధి క్రియా క్రియాపదాత్ | అదిశబ్దప్రయోగః స్యాద్ | ద్వితీయార్థే నిరీక్షితే.....ఇమ కాతౌ కావృతాద్యాః.....” మున్నగు కారికలను నధర్వణుడు సూరి చెప్పిన లూట్టునకు మూలముగా వదించియే యున్నాడు. ఇంకను విస్తరించి యహోబలపండితుడు కవిశిరోభూషణమున ననేక విషయముల నుదాహరించియు నున్నాడు.

లకారంబునకు డు - ఙు - వు - రు - ను ముఖ్యగు. ౮.
లడాది లకారంబులం దొక్కొక్కటికి డుజాదు లాదే
శంబులగు. ఇందు ఖకారంబు ప్రత్యాహార్యంబు,
అందు వరుసను రెండేసి ప్రథమ మధ్యమోత్తమంబు

బాలవ్యాకరణ. లనంబడు. ౯

నివరణము. డుజ్ - రు ప్రథమము, వు - రు - మధ్యమము, ను -

౨౯౮ నిషయము. ము, ఉత్తమము.

వానిలో రు - ము లు బహువచనంబులు - వెఱి లేక
వచనంబులు. ౧౦

నామ యుష్మ దస్త దర్థంబులందుం బ్రథమ మధ్య
మోత్తమంబు లగు. ౧౧

సంజీవని. ౨౯౮ నిషః—౮ సూ - వ్యాఖ్యః—౬ట్ - లిట్ - లృట్ - లాట్ -
లూట్ - లజి” అనెడి యాటిటిలోని లకారములలో నొక్కొక్కదానికి ‘డుజ్ -
రు, వు - రు, ను - ముఖ్య’ అనునవి యాదేశములగును. లడాదులలోని లకారే
తరము లిద్వర్ణములు. సంస్కృతవ్యాకరణ వాసనచే బ్రక్రియోపదేశ సౌలభ్య
మునకయి సంస్కృతవ్యాకరణ రీతిని లడాదులు వేర్కొనఁబడినవి. సంస్కృతమున
లడాదులకుఁ దిజ్వీభక్తు లాదేశింపఁబడినట్లే యిందు డుజ్వీభక్తు లాదేశింపఁబడినవి.
సంస్కృతమున బరన్దై పదులకు వేఱుగను నాత్మనేపదులకు వేఱుగను గ్రియావిభక్తి

ప్రత్యయములున్నట్లు తెలుగునలేవు. తెలుగున నాత్మ నేపదికి 'కొను' థాతు వను బంధముగాఁ జేపట మాత్ర మే కలదు. దుబ్బులోని జకార మిద్వర్ణ మగుటచే బా - తత్స - గా సూత్రముచొప్పున 'డు' వర్ణకము బిందుపూర్వక మగును. 'ముఖ్' అను దానిలోని ఇకారము ప్రత్యాహార ఘటపకయ యిద్వర్ణముగాఁ జేప్పబడెను. (విస్తర. I. ౫ II షష. ౧౨౭ విష.) కాన 'డుఖ్' అను ప్రత్యాహారముచే 'డుజ్' రు - పు రు - ను ము' అను ప్రత్యయములు చెప్పబడును. ఇట్లే 'పుఖ్' అనుదానిచే 'పు రు - ను ము' అను ప్రత్యయములు చెప్పబడును. ఇందలి నుప్రత్యయము ద్రుతాంతమని సూరి వచింపలేదు. కాన నట్టి 'ను' ప్రత్యయమే ద్రుతస్వరూప మనియు దానికి స్వరలోపము గల్గఁగా 'న్' అను వ్యంజకరూపము నందుననియు (చదువఁగలను = చదువఁగలన్ - చదువుదును = చదువుదున్. మొ.) సూరి యాశయము. ద్రుతప్రకృతికముల ద్రుతమును సూరి కంఠోక్తముగ వచించెను. బా - సంజ్ఞా - ౧౧-౧౨-౧౩ సూత్రముల చొప్పున వానికి ద్రుత మంతమందు చేయట బాలవ్యాకరణ సంప్రదాయము కాదు. కావుననే "లూట్టు దుష్టున కెడు త వర్ణంబులు ద్రుతాంతంబు లగు." (బా. క్రి. ౨౬ సూ.) అని యిట్లు సూరి వచించు చునే యుండును. ఇట్టి ప్రక్రియ చింతామణికి విలక్షణము. (౧౨౦ విష.) చింతా మణిలో నుత్తమ పురుషైకవచనమున విధింపఁబడిన (ఉత్తయంతో వనకారా స్యాతాం మధ్యోత్తమైక వచనానామ్.) 'ను' ప్రత్యయము 'అన్యేద్రుతప్రకృతయః'. అనుచొప్పున ద్రుతప్రకృతిక మగును గానఁ జింతామణి ప్రక్రియ చొప్పున చేయఁ గలనున్ - చేయుదునున్ - చేయనున్ - చేసితినిన్ మున్నగురూపములు సిద్ధించును. తే.గీ. ఏచ నీయింతియును గాని యెఱుంగ రన్యులు.....తే.గీ. అన్యు లెఱుంగమిఁజేసి లోకాపవాద । భీతి నెఱిగియు ని త్తన్విఁ బ్రీతిః దప్పి । యెఱుంగ నంటిని నిందఱ కిప్పు డెఱుంగఁ జెప్పె నాకాశవాణి యచ్చెరువుగాఁగ. (ఆది. ౪ ఆ. ౧౦౮ ప.) 'అంటినిన్' అనుచోటి నకారము ద్రుతమాత్రమే కాని యర్థవిశేష బోధక 'ను' శబ్దముకాదు. (ఆం. భా. చ. ౧. ౬౦౨ పుట.) 'ఎఱిగియున్' అనుచో 'చార్థక 'ను' శబ్ద ముండుటచేత 'అంటినిన్' అనుచోట 'ను' శబ్దస్థితి సుప్రసక్తము కానేరదు. లూట్టుచోట నీప్రత్యయములెల్ల నిలుకవు. లూట్టు ముష్టున కెడు త లాదేశింపఁబడును. (బా. క్రి. ౨౬ సూ.)

౯ సూ - వ్యాఖ్య: ...ముష్టునందలి ప్రత్యయము లాటిటిలోను వరుసగా రెండేసి ప్రథమ మధ్యమోత్తమ పురుషము లనంబడును. మొదటి 'డుజ్ - రు' అను రెండును బ్రథమ పురుష ప్రత్యయములు. తరువాతి 'పు - రు' అను రెండును

మధ్యమ పురుష ప్రత్యయములు. తుది రెండును 'ను - ము' అనునవి యుత్తమ పురుష ప్రత్యయములు.

౧౦ సూ - వ్యాఖ్య:—అట్టి ద్వికములు మూడిటిలోను మొదటి చేక వచనము - రెండవది బహువచనము. కాగా 'డుజ్ - వు - ను' అనునవి యేకవచన ప్రత్యయములు. 'రు - ము' అనునవి బహువచన ప్రత్యయములు ఈవిషయనే సూరి నిపుణముగా సూత్రించెను.

౧౧ సూ - వ్యాఖ్య:—నామ దనగా యుష్ట దస్య ద్భిన్నము. అస్యదర్శము కర్తగాగల క్రియ తమరుషమగును. యుష్టదర్శము కర్తగాగల క్రియ మధ్యమ పురుషము. తక్కిన యేది కర్తయై యున్నను గ్రియ ప్రథమపురుష మగును. ఉదా:—నేను వండుచున్నాను - మేము వండుచున్నాము - నీవురండుచున్నావు - మీరు వండుచున్నారు - వాడు వండుచున్నాడు - వారు వండుచున్నారు - రాముడు వండుచున్నాడు - రాములు వండుచున్నారు. మొ.

అమహాదర్శంబునందు డుబ్రులకు దువు లగు నున్నాను బంధంబు మీద దివి యగు. ౧౨.

ఉదంతంబునకు లట్టు పరంబగునపు డున్నానుబంధం బగు. ౧౩.

ఉదంతంబున థాతువునకు లట్టు పరంబగునపుడు

బాలవ్యా. 'ఉన్న' అను శబ్దం బనుప్రయుక్తం బగు.

వివరణము. ఉన్న శబ్దంబు పరంబగునపుడు చు వర్ణకంబగు. ౧౪.

ఆర్థ విష. ది వీతరంబగు డుష్టు పరంబగునపు డున్నానుబంధంబు నకు దీర్ఘంబగు. ౧౫.

ప్రథమము - వాడు వండుచున్నాడు - వారు వండు

చున్నారు - ఆది వండుచున్నది - ఆవి వండుచున్నవి -

మధ్యమము - నీవు వండుచున్నావు - మీరు వండు

చున్నారు. ఉత్తమము - నేను వండుచున్నాను. మేము

వండుచున్నాము.

సూచివని. ఆర్థ విష:—౧౨ సూ - వ్యాఖ్య:—డుజ్ ప్రత్యాహారము లోని ప్రత్యయములయందలి 'డుజ్ - రు' అను ప్రథమపురుష ప్రత్యయము ల మహత్కర్తృక క్రియలపైని నిలువవు. కావున వాని విషయమున సూత్రించు చున్నాడు. అమహాదర్శంబునందు = అమహాదర్శము వివక్షిత మగుచుండగా ననగా

నమహత్కర్తృక స్థలములందని యర్థము. 'డుజ్ - రు' లకు 'దు - వు' లాదేశము లగును. ఉన్నానుబంధంబు మీఁది 'డుజ్ - రు'లకు 'ది - వి' అనునవి వరుసగా నాదేశము లగును. ఉదా:—అది వండఁగలదు - అవి వండఁగలవు - అది వండదు - అవి వండవు. ఉన్నానుబంధంబు మీఁద - అది వండుచున్నది - అవి వండుచున్నవి. మొ.దుష్టానఁగా సమాపక క్రియావిభక్తి ప్రత్యయములు, అవి పురుషబోధక సర్వనామముల సంక్షేపరూపములై యనఁగా వాని తుది వర్ణములై యనఁదగును. ఉదా:— వాడు - దు, వారు - రు, నీవు - వు, మీరు - రు, నేను - ను, మేము - ము, అదు - దు, అవు - వు, అది - ది, అది - వి. 'అది - అవి' అనువానికిఁ బర్యాయములుగ "అదు - అవు" అనునవి పురాతనకాలమునందుఁ దెలుఁగు దేశమున నైతము వ్యవహరింపఁబడుచుండెడివి. నేటికిని కర్ణాటములో నవియే తచ్చబృథాకామహద్రాపములయి యున్నవి. అమహత్కర్తృకత్వమునందును మధ్యమోత్తమ పురుషప్రత్యయములు మహత్కర్తృకత్వమునందలివె నిల్చును. మహత్తమా త్యమహదర్థములు మూఁటను నీ నా శబ్దరూపము లొక్కతీరుననే యుండును గాని వానికి ఖేదము లేదుగదా. అమహత్తులకు మహద్వివక్షలేనిదే యుష్ట దస్త దర్థ వ్యవహారము సంభవింపదుగదా.

౧౩ సూ - వ్యాఖ్య:—ధాతువులెల్ల సాధారణముగఁ దెలుఁగున నుదంతములై. "సంస్కృతంబున కంగలాదుల కించుక్కగు." (బా. క్రి. ౬౩ సూ.) అనుచొప్పున "అంగల-అడక" మున్నగు ధాతువు లుదంతములు కాకున్నను నవి స్వార్థేంచుక్కుతోఁ గూడి 'ఉ'దంతములై యగును. ఇట్లే "అప్పాదులకు నజి యగు." (బా. కృదంత. ౧౩ సూ.) అను సూత్రమునఁ జేర్కొనఁబడిన 'అప్ప' మున్నగు ధాతువులును సంగలాదులలోనివె కాన స్వార్థేంచుక్కుతోఁ గూడి యుదంత ధాతువులై యగుచున్నవి. ఉదా:—అంగలించు - అడకించు - అప్పించు - అప్పగించు. మొ. ఇంక "కలుగున" క స్పృగ్బంధునందు లట్టు పరంబగునపుడు కలయగు. (బా. క్రి. ౧౦౪ సూ.) అనుచొప్పున నాదేశభూతమగు 'కల' అను నుదంతమునకు "ఉన్నా"నుబంధమును వారించుట యీసూత్రములోని "ఉదంతంబునకు" అనుదళమునకుఁ బ్రయోజనము కన్పట్టుచున్నది.

౧౪ సూ - వ్యాఖ్య:—ఉన్నశబ్దంబు పరంబగునపుడు ధాతువునకు 'చు' వర్ణకం బగును. ఉన్నానుబంధ మనక "ఉన్నశబ్దంబు" అనుటచేత ఉన్న కలజి న వర్ణకంబులు భవద్భావి శత్రు క్తవదర్థంబులం దగు." (బా. క్రి. ౪౬ సూ.) అను సూత్రము చొప్పున వచ్చు 'ఉన్న' అనునది భరమగునపుడును 'చు' వర్ణక మగునని

[బా. క్రి. ౧౫ సూ.] వండుచున్నాడు' మొ. మూడువిధముల శాధింపవగును. 1353

యెటుంగునది. ఉదా:—వండు+లట్ = వండు+చు+ఉన్న+డు = వండుచున్నాడు. వండు+(భవచ్ఛత్రక) ఉన్న = వండు+చు+ఉన్న = వండుచున్న (రాముడు.) మొ.

౧౫ సూ - వ్యాఖ్య:—అమహత్కర్తృకత్వమున 'డు' యై' కాదేశ మయిన (బా. క్రి. ౧౨ సూ.) 'ది-వి' అనునవి తప్పు దక్కిన డుక్తు పరమగునపు డున్నానుబంధమునకు దీర్ఘము వచ్చును. డుక్తులొని 'డు' యై' కాదేశము లగుటచేత 'ది-వి' అనునవియును 'డుక్తు' లోనివె యనఁదగి యుండుటంజేసి వానిని బృథక్కరింపవలసెనని యెటుంగునది. వాడు వండుచున్నాడు:—వండు+లట్ = వండు+డుజ్ = వండు+ఉన్న+డు = వండు+చు+ఉన్న+డు = వండుచున్నాడు ప్రకృతసూత్రముచే 'ఉన్నా'నుబంధమునకు దీర్ఘమయ్యెనని యెటుంగునది. ఇట్లే తక్కిన "వండుచున్నారు - వండుచున్నావు - వండుచున్నారు. - వండుచున్నాను - వండుచున్నాము," అను రూపముల ప్రక్రియ నెప్పునది. అది వండుచున్నది:— వండు+లట్ = వండు+డుజ్ = వండు+ఉన్న+ది = వండు+చు+ఉన్న+ది = వండుచున్నది ప్రకృతసూత్రమున "ది వీతరంబగు డుక్తు"నుటచేత 'ది' వర్ణక పరకత్వమున 'ఉన్న' అనుదాని తుదిస్వరము దీర్ఘము కాదయ్యెనని గ్రహింపవలెను. (ఈసమాపక క్రియలతో సూరిగారు నడపిన ప్రక్రియాంతరము చొప్పున సిద్ధించు ఉండు థాతు రూపము (బా. క్రి. ౧౬) లేకాకారము గలవె. (వండు+చున్+ఉన్నాను.) కానివానికి భిన్నములు గావనుబుద్ధి నొదవించుచున్నవి. (౨౯౬ విష.). ఉదా:—ఉండు+లట్ = ఉండు+ఉన్న+డుజ్. (బా. క్రి. ౧౩ సూ. చొప్పున ఉన్నానుబంధము.) "ఉన్న శబ్దంబు పరంబగునపు డుండు థాతువునకు లోపంబగు." (బా. క్రి. ౧౬ సూ.) అను సూత్రము చొప్పున 'ఉండు' థాతువు లోపించుటంజేసి బా - క్రి - ౧౪ సూత్రము చొప్పున 'చు'వర్ణకము రాకపోగా 'ఉన్నాడు' (బా. క్రి. ౧౫ సూత్రముచే 'ఉన్నా'నుబంధమునకు దీర్ఘము.) అని సిద్ధించును. ఇట్లే "ఉన్నారు - ఉన్నావు - ఉన్నారు - ఉన్నాను - ఉన్నాము." అను రూపములును సిద్ధించును. (ఈసూరిగారి ప్రక్రియను షఅచి కావలయు ననేకస్థలములందు 'ఉండుచున్న' మున్నగు రూపములను బా - గు - ప్ర వ్యాఖ్యాత ప్రయోగించెను. "వర్తమాన కాలంబునందు దాని ధ్వంసము ఉండుచున్నట్లు" "వస్తూత్పత్తికి ముందుండుచున్న యభావము." "వాక్యప్రయోగకాలంబునం దుండుచున్నట్లు." (బా. గు. ప్ర. ప్రథమముద్ర. ౨౧౮ వు. ౩౦౮. వుట. ద్వి. ము.) ఇట్లు పెక్కుచోట్లఁ బ్రయోగించెను.) వైరితి నేర్పడిన 'ఉన్నాను-ఉన్నది' మున్నగురూపములెల్ల థాతువుల శత్ర

1354 సూరి యహోబల ప్రమాదికమార్గమునె యనుసరించెను [౨౯౯ వి. సంజీ.]

ర్థక చువర్ణకాంత శబ్దములతోఁ గూడి యా యా ధాతువుల వర్తమాన లట్టు రూపముల కన్మానానతిరిక్తాకారములు గలవగుచున్నవి. ఇట్లే 'ఉండు' ధాతువు యొక్క భవచ్ఛత్రర్థమున బా - క్రి - రక్ష సూత్రము చొప్పున వచ్చు 'ఉన్న' వర్ణకము పరమగునపుడు బా - క్రి - గిక్ష సూత్రముచేత 'ఉండు' ధాతువు లోపింపఁగా నేర్పడిన 'ఉన్న' అను క్రియాజన్యవిశేషణము బా - సమా - ౯ సూత్రము చొప్పున విభక్తి వివక్షయందుఁ దచ్చబొంతమై 'ఉన్నవాడు - ఉన్నవారు' మున్నగురూపముల నొదవింపఁగా బా - క్రి - ౧౧౨ సూత్రము చొప్పునఁ దచ్చబ్బ వకారలోపమువచ్చి 'ఉన్నాడు - ఉన్నారు' (ఉన్న + అది = ఉన్నది. ఉన్న + అవి = ఉన్నవి.) మున్నగు రూపములు గల్గును. అట్టివాని మూలమున నైతము 'వండుచున్ + ఉన్న వాడు = వండుచున్ + ఉన్నాడు = వండుచున్నాడు.' మున్నగు రూపము లేర్పడును.

సూరి యిట్లుగ బాలసరస్వ త్యహోబలపండితులు పడిన ప్రమాదమార్గమునె పోయి పయిరితిగల "ఉన్నాను" మున్నగు రూపములను సాధించినవాఁడయ్యెను. "వస నివాసే ఇతి ధాత్యర్థోనుబద్ధకః 'ఉన్న' ఇతి, ఆపరత్ర అస భువీతి ధాత్యర్థోనుబద్ధకః కలఇతి 'భవతి క్రియాపదానామ్.' (అహో. ౪౬౧ పు.) "వర్తమానార్థ వివక్షయా వసతి రనుబంధః - ఇంచుగాగమః - సాచేతః - చు రితి క్రియా పదానా మితిచుః - వ్యతిరేకార్థ ఇత్యాది వక్ష్యమాణ సూత్రేణ దుష్ - అనుక్త న్యాయేన సానుసానికోచ్ఛారణం జీత్. నుతింపుచున్నాడు - పోషింపుచున్నాడు." (అహో. ౪౬౩ పు.) "పునరాగమః క్రియాణామ్.....ఘటింపుచున్నాడు ఇత్యత్ర దీర్ఘో ప్యనేనైవ సిద్ధ్యతీతి." (అహో. ౪౯౪ పు.) "ఘటింపుచున్నావు.....ఘటింపుచున్నాను - చేయుచున్నాను." (అహో. ౪౯౦ పు.) బాలసరస్వ త్యహోబల పండితులను సూరిని ననుసరించి యర్వాచీనులెల్ల నీరూపములనె సాధింపసాగిరి. ఇతరుల మాట యటుఁడఁగా నారాయణీయాంధ్రీకర్త యక్కారికల నాంధ్రీకరించుటలోఁ గవిజరాంజనములో నుదాహరింపఁబడిన వనుచు రెండు ప్రక్షిప్తకారికల నుదాహరించి వాని నాధర్వణములుగా విశ్వసించి యాంధ్రీకరించెను. వానికి గాణపతవివరణకర్త వ్యాఖ్యచేసి యాధునిక ప్రయోగములను బెక్కిటిని జూపెను. (కారా. క్రియా. 3౫౫-3౫౬ కారి. ౨౧-౨౨ ప.) ఇది సరికాదు. (విస్తర.). నన్నయధర్వణ సూత్రముల నిర్వహించుటకు వారి

విస్తర. ౨౯౯ విషయము:—కవిజరాంజన కారికలు:—శ్లో. లఘుపూర్వ నకారాస్త. ద్వార్థోపరి భవేచ్చ యః! పూతార్థ నైర్ధికవచనే. ప్రథమాయా మితిరితః !

త్వేత్వైత్వంతంచ రిత్వంచ | ఇతి భూతే ప్రథమాద్వయోః | తత్ర నాన్వయాదికం భూతే | సర్వేషా మితికేచన.” వీని యాంధ్రీకృతి:—క. కని మొదలైన ఒకటా పద | క న కారాంతముల క్షార్థకంబుల మీఁదన్ | జను యత్వము ప్రథమపురుష | మున నేకవచనమునందు భూతార్థములోన్. ౨౧. 3౫౬. క. త్వేత్వంబునకంటె నెత్వము | రిత్వము భూతమున నగుచు రెండిటఁ బ్రథమై | కత్వాదుల నన్నిటికిన్ | సత్వగుణా, యొక్క రండు నాన్వయాదికమున్. ౨౨. (నారా. క్రియా.) పంజాబి క లాధర్వణములు కావు. ఆహోబలపండితీయమున నివి లేవు. ప్రథమపురుషార్థమున ‘ప్రథమాయామ్’ అని స్త్రీలింగశబ్దమును బ్రయోగించుటచేత సంకీర్ణము తత్కారికార్త యధర్వణాచార్యుడు కాడని నిశ్చయింపనగును. ప్రథమపురుషము విషయమున నన్నయభట్టు “నాన్వయస్య” అని ‘దు తి’ వర్ణకా విత్కాది కారికలోఁ బ్రయోగించెను. ‘కనియెన్ = కనెన్ - కనిరి’ మున్నగురూపములను సాధించుట కయి యధర్వణుడు “ఇత్ స్యాత్ భూత బహుత్వేతు | దేవ్యే తూభయతో భవేత్ | యః స్యా ద్వేశ్య క్రియానేతు | భూత ఏకత్వ వాచకే | ఇత ఏవ పరః స స్యా” దిత్కాది కారికల నుపదేశించియే యున్నాడు. అట్టి కారికలు కవికిరో భూషణమున నుదాహరింపఁబడి యున్నవి. అట్టి కారికల నాంధ్రీకరించియుఁ బున రుక్తములగు కవిజనాంజన ప్రక్షిప్తకారిక లాధర్వణములని నారాయణీయాంధ్ర వ్యాకరణకర్త యెట్లు విశ్వసించెనో తెలియకున్నది. మఱియు నట్టి ప్రక్షిప్తకారికల ప్రక్రియయు కేవలము నవ్యుత్పన్నకృతముగాఁ గన్పట్టుచున్నది. క్షార్థకరూప పదమును బ్రకృతిగా నిల్పి దానినుండి ‘కనియెన్’ అనురీతి భూతార్థరూపములను సాధించుట కేవలము సంప్రదాయవిరద్ధము. “త్వా భూతయోః క్రియాన్తస్యే” త్తని ప్రత్యేకముగా భట్టారకుడు సూత్రించి యుండెనుగదా. ‘ఇత ఏవ పరః స స్యాత్త’ని కదా యధర్వణుడు వచించెను. ఇట్లకారిక లుపేక్షణీయములై యైనను రెండవ శ్లోకము నుత్తరార్థమునకై వీనిని నారాయణీయాంధ్ర వ్యాకరణ కర్తగారు వీడఁజాలరైరి. కాని యందలి నాన్వయాదుల నధర్వణుఁ డుపదేశించె ననుట విశ్వసనీయము కాదని భావింపరైరి. ‘నాడు - నారు, నావు - నారు, నాను - నాము’ అనునవి నాన్వయాదులు. నన్నయ ‘వచ్చినవాడను’ అని వకారము తోనై ప్రయోగించును. అందు వకారలోపముగల ‘నాడను - నారము, నాడవు - నారరు = నారు, నాడు - నారు.’ అనురీతిగలవి లిక్కయజ్ఞుడే ప్రయోగింపఁ బడినవి. అందలి ‘డ-ర’ వర్ణముల లోపముగల ‘నాను - నాము, నావు.’ అను రూపములు ప్రాచీనప్రామాణిక కవిసమ్మతములు కావు. అట్టివి ధూర్జటి మొద

లోన్న మహాకవులచే నంగీకరింపబడినవి. ప్రాచీనకావ్యములలోని రంగనాథ రామాయణమునం దట్టి ప్రయోగములు కన్పట్టుచున్నవి. కాని యాకాలపు మహాకవులును దర్వాతి ప్రాచీనమహాకవులును నట్టి ప్రయోగముల నాదరింపలేదు. రంగనాథ రామాయణ ప్రయోగములకు బట్టి యాకాలమున నట్టిని వ్యావహారిక రూపములై యుండెడివని (నేడు వీనికి బ్రాహ్మయములై మహాకవులచే నాదరింపబడని, చేశాను = చేసేను, చేశావు = చేసేవు, మున్నగువానివలెనె.) తోచుచున్నది. రంగనాథ రామాయణపు యూనివర్సిటీ ముద్రణసంస్కర్తలు వానిలోఁ బెక్కిటిని దిద్దివేసిరి. ఒకచో నట్లు దిద్దబోగాఁ బ్రమాదమున యతి శ్రుష్టమైనది. నెప్పుది నున్నావు నీకిది తగునె. (వావి. ము. ౧౭౬ పు.) నెప్పుది నున్నాడ విది నీకు దగునె. (యూని. ము. ౨౦౧ పు.) (చూ. విస్తర. IV ౬౩ III విష.) యూనివర్సిటీ ముద్రణమందు నైత మింకను గొన్ని సంస్కర్తల ప్రమాదమున మిగిలియున్నవి. “చిరకాల మమరేంద్రఁ జెఱఁబెట్టిరావు | | నాకంటె విక్రమోన్నతి మించినావు. (యూని. ము. ౩౦౭ పు.) ఎప్పుడు సూచినా నీభూము లెల్ల. (యూని. ము. ౨౬౧ పు.) వితత విక్రము నైనన్య విభుఁ జేసినావె. (యూని. ము. ౧౫౫ పుట.) అర్వాచీన మహాకవులు వీనిని ధారాళముగాఁ బ్రయోగించిరి. “ఇట్లె నాను - నాము - నామ్యంతములున్ను శిష్టవ్యవహారమందున్నందున కవులు ప్రయోగించినారు. రంగనాథ రామాయణములో.....మునుఁజగా గడి దుర్గముల నుంచినావె.....అనిన్ని పిడుపర్తి సోమన బసవపురాణములో ‘జరిగినావు’ (పుట. ౬౪.) ధూర్జటి కాళహస్తిమాహాత్మ్యములో ‘ఒసరించినాను’ (III ౨౧౮.) కోట శివరామయ సానందోపాఖ్యానములో ‘తలంచినాను’ (౩౭ పు.) వెళ్ళినాను. (౪౪ పు.) మొల్లరామాయణములో నేర్పినాను. (౧ ఆ. ౧౨.) తెరాలి రామయ్య ఘటికాచలమాహాత్మ్యములో ‘ఒసరించినాను.’ (౨ ఆ. ౧౫౮.) సవరందిన నారాయణ కువలయాశ్వచరిత్ర - చదువుకొన్నాము. (౨ ఆ. ౭౯.) మల్లారెడ్డి షట్పుక్రవర్తి చరిత్రలో చూపించినాను. (౩ ఆ. ౧౨౭.) శంకర కవి హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానములో ‘మోదినావు’ (౨ ఆ. ౧౪౭.) దుద్రకవి నిరంకుశోపాఖ్యానములో ఒక్క సీసపద్యములోనే ‘పట్టినావు - కోరినావు - నడచినావు - పడినావు - కాచినావు’ (౩ ఆ. ౨౯.) కుందుర్తి వేంకటాచలకవి మిత్రవిందాపరిణయములో ‘చదివినావు-రచి యించినావు-ఘటించినావు-చాటించినావు-ఆలరినావు.’ (కవులచరిత్ర. ౪౪౩ పు.) అప్పకవి-దాచినావు. (౨ ఆ. ౩౦.) ఇచ్చినావు. (౪౪. ౪౧౩-౪౧౪-౪౧౫.) కూచి మంచి తిమ్మకవి రాజశేఖరవిలాసములో ‘చాలినావు’ (౨ఆ. ౭.) కృష్ణయ ఇందుమతీపరి

[బా. క్రి. ౧౨ మొ. ౧౫ సూ.] సమాపక క్రియలు విధేయ విశేషణములు నేకాకారములు.

కాలములోని ప్రామాణిక కవి ప్రయోగములను జూపుట యావశ్యకము. “ఉన్నాను - ఉన్నావు - ఉన్నాము - చేయుచున్నాను - చేయుచున్నాము - చేయుచున్నావు.” అను రీతిగల ప్రయోగములు నన్నయ భారత భాగముదేకాక తిక్కన శ్రీనాథాదుల గ్రంథములందును లేవు. అవి ప్రాచీన ప్రామాణిక కవిప్రయుక్తములు కావు. వీనిని సూరి విడిచి తక్కినవానిని సాధించు టుచితము.

ఇంక ౨౯౬-౨౯౯ విషయములలో సాధింపబడిన సమాపక క్రియారూపములును ౨౬౪-౨౭౧-౨౭౧ I విషయములలో సాధింపబడిన విధేయ విశేషణ రూపములు నేకాకారము లగుట విరుద్ధముకాదు. విధేయ విశేషణముల నొకరీతిని సమాపక క్రియల నొకరీతిని సాధించుకొనుట సంప్రదాయము. విధేయ విశేషణములు సైతము సమాపక క్రియలవలెనే వాక్య సమాప్తిని జేయునవై యుండును. కాన వాని యందలి తద్భువ్వ వకారలోపము గలిగి స్వరపాధి జరిగిన స్థలమందు సంఘత ముఖండపదమందు వలెనే ప్రాణి యతని మహాకవులు ప్రయోగించిరి. ఉ.....కొల్వఁబూని యు | న్నా రటుకాక మీ కది మనంబున కప్రియమేని. (ఉన్మో. ౩ ఆ. ౨౮౪.) గీ. అబల నీమంత్రబలమున నరుగుదెంచి | న్నాడ నీవాడనైతి మనః ప్రియంబు | (ఆర. ౭ ఆ. ౨౬౦.) సీ.....కల్పించి, నాడఁ గావున నీమనంబునందు | (ద్రో. ౨ ఆ. ౧౭౦.) తే.గీ. నాకు దక్షి.

ణయములో ‘నేర్పినావు’ (౩ ఆ. ౪.) పాపకవి చెన్నబసవపురాణములో ‘తలంచి నావు’ (౧౨౭ పుట.) పుచ్చగిరి తిమ్మన సమీరకుమారవిజయములో ‘పలికినాను’ (౩ ఆ. ౧౦౪.) వ్రాల్పినావు. (౪ ఆ. ౨౨౫.) దిట్టకవి నారాయణ రంగరాయ చరిత్రములో ‘నడచినాము - పంచినావు’ (౨ ఆ. ౧౭౧.) కంకంటి పాపరాజు ఉత్తర రామాయణములో ‘హసించినావు’ (౮౨ పు.) వచ్చినావు. (౧౮౭ పు.) వచ్చినాను (౧౨౦ పు.) ఇట్లు ౧౬-౧౭-౧౮ శతాబ్దములలో అనేక కవులు.....ప్రయోగించినారు.” (బాలక. ౨౨౭-౨౨౮ పు.). “నన్నయ తిక్కన నన్నిచోడుడు ఎర్రన-జక్కన - మూరన శ్రీనాథుడు మొదలు పూర్వాంధ్రకవులు ఇవి వీటి వాడలేదు.” (బాలక. ౨౩౦ పు.) గాణపత వివరణకర్త చూపినవి చాలవఱకీ ప్రయోగములలోనివె. “చూచినావు” (శుక. ౧ ఆ. ౧౭.) ‘కనుపట్టకున్నావు’ ‘తిక్కువయినాను’ (పార్వ. ౩ ఆ. ౭౯-౮౦.) శా. కానీరా.....వి | న్నా నేనున్. (శశాంక. ౩ ఆ. ౬౯.)” అనునవి చేర్పబడినవి. (గాణ. ౩౧౪ పు.) ఇట్టి రూపముల నర్వాచీన కవులు ప్రయోగించుటచే నివి నేటి వైయాకరణులు సంగ్రహించు టుచితమే కాని యధర్వణుడు వీని నుపదేశించె ననుట సరికాదు.

యగ నిచ్చినాడ వింక. (కాంతి. ౨ ఆ. ౮౭.) తే - గీ.....చెంది ।
 నాడ లోభాదు లొందవు నన్ను నింక. (కాంతి. ౪ ఆ. ౫౭.) గీ. నన్ను గనలించి
 బ్రతుకక గన్నారు లేరు. (ఉ. హరి. ౪ ఆ. ౬౦ ప.) భట్టారకుడు “చదువుచున్న
 వాడను” మున్నగువాని వంటి రూపములను విశేషరూపములుగనె కాక సమా
 క క్రియా రూపములుగను బ్రయోగించుచు వచ్చెను. అంధశబ్దచింతామణి యట్టి
 రూపములనె సమాపక క్రియలుగ సాధించుచున్నది. తరువాతఁ దిక్కి యజ్ఞ
 మొదలొక్క మహాకవులు ‘చదువుచున్నవాడను - చదువుచున్నాడను. చదువు
 చున్నవాడు - చదువుచున్నాడు.’ అను రీతిగల వకార ఘటిత రూపములు లుప్త
 వకారక రూపములను విశేషణములుగను సమాపక క్రియలుగను బ్రయో
 గించిరి. కావున వారి కాలము వాడగు నధర్వణుడు తచ్చబ్బ వకార
 పాఠిక లోపము నుపదేశించినవా డయ్యెను. (౨౧౦ VIII విష.) పిదప ధూర్జటి
 మొదలొక్క మహాకవులు డకార రేఫ లోప ఘటిత రూపములను సైతము—
 చదువుచున్నాను - చదువుచున్నాము మున్నగు వానిని సైతము—ప్రయోగించిరి.
 నేటి కాలపు సూరి యిట్టి వానిని (బా. క్రి. ౫౬ సూ.) సంగ్రహించుట యుక్తమే
 కాని సూరి ప్రాచీన మహాకావ్యభాషను మాత్రమే సంగ్రహింప నుద్యమించినవాఁ
 డగుటంజేరి యిట్టి రూపములను సాధించుట సరికాదనక తీరదు. (చూ. ౨ విష.)
 ఇట్టి రూపములు చింతామణి సాధితము లనెడి భాగింతి బాలసరస్వ త్యహోబల
 పండితులు చేసిన యపవ్యాఖ్యల మూలమున (౨౯౯ విష.) సూరికి సంభవించుటచే
 సూరి యిట్టి పొరపాటునకు లోనయ్యెను. ప్రయోగములు:—నన్నయ:—
 ఆ-వె.....కృష్ణ యనఁగఁ బంకజాక్షి ।యుద్భవిల్లెఁ బెరుగుచున్నది తత్స్వయం ।
 వరము నేయుచున్నవాడు వాడు. (ఆది. ౭ ఆ. ౩౬ ప.) నీ. విషయోపభోగా
 భిలషణ మింకను నాకు వదలక పెరుగుచున్నదియుఁ గాన । (ఆది. ౩
 ఆ. ౯౫.) నీ.....ధృతరాష్ట్ర నందనుల్.....ఆ-వె. నిద్రలేక తమకు
 నిలుచు నుపాయంబు । లొండు దక్కి వెదకుచున్నవారు. (ఆది. ౬ ఆ. ౨౮౧.)
 (ఇచటి స్వరయతిచే నిది సమానపదము కాదని శంకింపరాదు. తే-గీ. అనఘ
 మా మామ శకుని నాకై కడంగి. (సఖా. ౨ ఆ. ౧౭౪.) నీ.....ప్రజాపతు । లం
 దచింత్యాత్మకుండైన యట్టి. (ఆశ్వ. ౨ ఆ. ౧౬౨.) ఇట్టివెల్ల—నాకై - ప్రజాపతు
 లందున్—సమానపదములు కావనఁ జాలముగదా.) వ.....అట బకా
 ఘరుండును ఆ-వె. ప్రాద్దు నేడు పెద్ద వోయె నిత్యము నిట । తెచ్చి యిచ్చు
 బలియుఁ దెచ్చి యీగ । నొల్ల కెలుఁగు లిచ్చుచున్నవా డవును । జాధముండు

[బా. ౧౨ మొ. ౧౫ సూ.] చేయుచునున్నాడు - మొ. వ్యస్తహాసములు. 1359

మెచ్చు డయ్యె నచుచు. (ఆది. ౬ ఆ. ౨౯౨-౨౯౩.) ఈవర్తమాన హాసములు వ్యస్తముగాఁ బ్రయోగింపఁ బడుటయుఁ గలదు. మథ్యాక్షరము.....తపము ! మానుగాఁ జేయుచు నున్నవాఁ డేల మసలెనో రాక ! (ఆర. ౧ ఆ. ౩౯౨.) చేయుచున్నవాఁడు మున్నగు సమాపక క్రియలందు “చేయుచు + ఉన్న” మున్నగు రీతిని నపదాది నిత్యస్వరసంధియని యెఱుంగునది. ‘చేయుచు నున్నవాఁడు - చేయుచునుండె - చేయుచునున్న’ మున్నగు చోటులందు శత్రుత్వక చువర్ణక పాక్షికసంధ్యభావమని యెన్ననగును. ‘ఉన్నవాఁడు’ అనునది సమాపక క్రియ యన్నను ననవచ్చును. నీ.....ఆ-వె.....కందర్ప బాధిత యగుచు నున్నయది ధరాధినాథ. (ఆర. ౨ ఆ. ౨౬.) ఇచట నైతము ‘అగుచున్’ అనునది వ్యస్తమే యనియు ‘ఉన్నయది’ అనునది విధేయ విశేషణమనియు గ్రహింపవలయును. మత్త. భూరి సత్త్వలు సర్వలోక విభుల్ విభూతి సమృద్ధు లి । ధోరు తేజులు నిన్నుఁ గోరుచు నున్నవా రమరోత్తముల్. (ఆర. ౨ ఆ. ౪౯.) చ.....నిన్ను నీ సహా ! దరులు నిరంతరంబుచు ముదంబునఁ జూడఁగఁ గోరు చున్నవా । రరిమదభేది.....(ఆర. ౪ ఆ. ౮౮ ప.). నీ.....ఆ-వె..... | మునివరేణ్య శాపమునఁ జేసి యిప్పాట । నవయు చున్నవాఁడ, నా.టఁ గోలె. (ఆర. ౪ ఆ. ౧౧౯.) వ.....నీవు నధర్మ ప్రవృత్తుండవై..... కౌరవుల కాపద యాపాదించుచున్నవాఁడవు. (సభా. ౨ ఆ. ౪౪ గద్యము.) ఇట్టివి సమాపక క్రియ లనుటలో బాధయేమియులేదు.

తిక్కనాదుల వాడుకలు:—క. కరముత్సహించుచున్నాఁ । డరయ నతని వచన రచన సంతయుఁ దెలిసెన్. (ఉద్యో. ౩ ఆ. ౩౮౯.) తే-గీ. భీమతనయుండు మాయపుఁ బెనకువలను । గర్జ నొప్పించుచున్నాడు.....(ద్రోణ. ౫ ఆ. ౨౧౨.) క. లక్కలు గాలినది మొద । లక్కట మాతల్లి మాకునై నెవ్వగతోఁ । బెక్కిడు మలఁ బడుచున్నది.....(ఉద్యో. ౩ ఆ. ౧౩౬.) తే-గీ.....ఆ.డుఁ । బుట్టువులతోడ నీవును బుట్టినాఁడ । వు.....(విరా. ౨ ఆ. ౫౦.) (పుట్టినాఁ డవు = పుట్టితివి.) క. గోవులకు వెనుకయై వెసఁ । బోవుచు నున్నారు..... (త్రిగర్తులు కర్త) (విరా. ౩ ఆ. ౧౩౮.) క.....ఉ । న్నారమని పలుకుదురు నిజ । మారయ.....(ఉద్యో. ౨ ఆ. ౬ ప.) నీ, దేవలోకంబున నీవిర్భూ డెవ్వత.....లోలాత్తఁగాఁ జేయుచున్నాఁడవు.....(స్త్రీ. ౨ ఆ. ౮౧.) మ.....కౌతూహలం । బెలయంగాఁ బ్రియకామినీ సహితుడై యేతెంచు చున్నాడు.....(ఆరణ్య. ౫ ఆ. ౩౮౩.) చ. అనఘుండు మిమ్ముఁ జూచుటకునై

యిట వచ్చుచుచున్నవాడు.....(ఆర్. ౪ ఆ. ౧౫౦.) (ఎఱ్ఱాపైగడ.)
 గీ. మఱియు నీనఁ జూచుచున్నాడు మగువ వాడె । దీప్తభుజుడైన కాలింగదేశ
 విభుడు. (ఆర్. ౬ ఆ. ౧౫౪.) ఉన్న కల న వర్ణముల మీది వకారము లోపిం
 పఁగా నేర్పడిన శబ్దములు వైరితిగల సమాపక క్రియల వంటి యాకారముతోనె
 యుండి వాక్య సమాప్తి నొడవించును. సంస్కృతము నందును నిట్టియెడల “అస్తి
 భవతీత్యాది క్రియా ధ్యాహారము వైత మక్కఱలేదని చెప్పబడెను. “అఖ్యా
 తాస్తిబాదయః - తేషాంచ ప్రధానత్వం వాక్య సమాపకత్వాత్ - అతఏవా
 ఖ్యాతే వాక్య సమాప్తిః.....క్త - క్తవతు - కృత్యైశ్చే త్యేకే ప్రాఖ్యః -
 కృత్యా స్తవ్యాదయః - తథాహి రామేణ వనం గతమ్. రామో రావణం హత
 వాన్-సాధుభిః రాజః స్మర్తవ్యః - ఏష భవత్యాది క్రియా ధ్యాహారో నాస్తి.”
 (ముగ్ధ. దుర్గా. వ్యాఖ్య. 3౧౬ సూ. వ్యాఖ్య.)

పయిరితిగల వానిని విశేషణములుగా వాడుటయుఁ గలదు. నీ.....
 కాలుఁడు చావ నేరి కెద్ది తే-గీ. తటి యతండవ్వు తెగటార్పు దాని నీవు । చేసినాఁ
 డవుగా మదిఁ జింత సొనిపి । యదుకు టొక పెట్టి. (కాంతి. ౧ ఆ. ౨౨౨.)
 తే-గీ.....రూప విహీనులు దారు రూపు । గలిగి తొలుమేనఁ గొనటులఁ
 బలికినారు. (కొనటి = కురూపి.) (ఆను. ౫ ఆ. ౯౩.) ‘పలికినారు’ అనునది విశేషణమే.
 ఇది సమాపక క్రియ వంటిది కాదు. (ఎవరు తొలుమేనఁ గురూపుల (కొనటుల)ను
 పెక్కిరించిరో వారు రూపహీనులు.) చ. జ్వరమున గుల్మపీడ నతి సారమునన్
 బలు పుండులన్ మహా । దరమున వాత పిత్త కఫదారుణ రోగములన్ నిరంతరా ।
 తురు లగు వారు నిర్దయతఁ దొల్లి విసోదము గాఁగ జీవులం । దరమిడి చంపినారు
 గురుఁ దల్లడ పెట్టినవారుఁ బార్వతీ. (ఆను. ౫ ఆ. ౧౦౩.) (ఇందు ‘చంపినారు’
 అనునది సమాపక క్రియా స్థానమున నిల్చినది కాదు. జీవులను దొలుమేన నిర్దయ
 ముగాఁ జంపినవారును, గురుని దల్లడ పెట్టినవారును రోగములచే నిరంతరాతురు
 లగుదురని యర్థము.) ఈకందర్భమున నిట్టి ప్రయోగములు పెక్కు సోమయాజిచే
 బ్రయోగింపబడెను. “పై పద్యములలో ‘పలికినారు’ ఉద్దేశ్యము. ‘రూపహీనులు’
 విధేయము. అట్లే ‘చంపినారు’ ‘తల్లడపెట్టినవారు’ అనునవి యుద్దేశ్యములు.
 ‘అతురులగువారు’ విధేయము.” అను విషయము పై యానుశాసనిక పర్వసందర్భ
 మును బట్టి యంగీకరింపకతీరద.

లిట్లాట్టుల డుజ్జున కెను - ను-వర్ణంబు లగు. ౧. ౬.

లిడాదేశంబగు డుజ్జునకు - ఎరు - అనునదియు

లాదాదేశంబగు డుజ్జునకు - ను - అనునదియు నాదేశంబులగు.

బాలవ్యాకరణ భూతంబునం దిగాగమం బగు. ౧౭.

వివరణము. భూతార్థవృత్తియగు ధాతువున కిగాగమంబగు.

౩౦౦ విష. లిట్టు వుజ్జు పరంబగునపుడు తివర్ణకం బగు. ౧౮.

ఇకారంబు మీఁది కు - ను - వు - క్రియావిభక్తుల యను సూత్రముచే దుజ్జున కిత్వంబు. ప్ర. వండిను - వండిరి. మ. వండితిని - వండితిరి. ఉ. వండితిని - వండితిమి.

సంజీవని. ౩౦౦ విష.—౧౬ సూ - వ్యాఖ్య:—భూతార్థమునండను దధర్థాద్యర్థము లందును ప్రథమపురుషైక వచనమున డుజ్జు నిలువదు. కాన లిట్టున కాదేశమగు డుజ్జునకు ‘ఎను’ అనునదియు లాట్టున కాదేశమగు డుజ్జునకు ‘ను’ అనునదియు నాదేశము లగునని సూరి సూత్రించెను. బా - క్రి - ౩ సూత్రముచే లిట్టును, ౫ సూత్రముచే లాట్టును విధింపఁబడెననియు నట్టి లిట్లాట్టుల ప్రథమ పురుషైక వచనమున ‘డుజ్జు’ బా - క్రి - ౮ సూత్రమున విధింపఁబడెననియు నట్టి ‘డుజ్జునకే’ ప్రకృత సూత్రముచే ‘ఎను - ను’ వర్ణకము లాదేశము లయ్యెననియు నెఱుంగునది. బాలవ్యాకరణము పక్షమున ద్రుతము ను స్వరూపము గాన ‘ఎను-ను’ వర్ణకములలోని ‘ను’ ద్రుస్వరూపము. చింతామణి పక్షమున నిట్టి రూపములు సాధువులు కావు. ‘చదివెన్ - చదువుదున్’ అని రూపరీధికల్గును. నన్నయ భారత భాగమున “చదివెను - చదువును” అను ‘ను’ స్వరూప ఘటిత ప్రయోగ మెచ్చటను లేదు. (చిం. వి. పరి. ౧౩౪-౧౩౫-౧౩౬ విష.)

యవర్ణము వచ్చు ధాతువుల భూతార్థ ప్రథమైక వచనములగు ‘ఆయెన్ - పోయెన్’ మున్నగు వాని లోని ‘యె’ అనునది వ్యవహారమున నపభ్రంశమై ‘య’ అనునదిగా వినఁబడుటయుఁ గలదు. ఇట్టి యెడల ‘అ’త్వ ముండరాదని “అద్యః క్రియాను భూతార్థాధ్యోతిన మాద్యగం వినా సర్వః” అను చింతామణి వచనము విశదపఱుచుచునే యున్నది. అట్లయినను నట్టివాఁడొక యాముక్తమాల్యదాకారునిచే నాదరింపఁబడినది. చ.....వసంతుఁడు దా దయచేసేగాక యా! యలె నిజశక్తి నా యనుచు నా పసకుం గొదవెట్టె నీసునన్. (ఆము. ౫ ఆ. ౧౩౩.) ఇట్లు యొకరిని జూచి యొకరు వాడసాగిరి. “శా. అయ్యో నీసుతు గ్రద్ద తన్నుకొని పోయన్. (పంచ. ౧ ఆ.) (వేంకటనాథకవి.) మ. అని శాపావధి చెప్పి ముద్దలుఁడు

పోయ్ బోవ నాలోవ. (పూచ. ౪ ఆ.) ఇ. అయ్యె న్నాలవజాము చొచ్చె దడ వాయ్ వచ్చి.....(పూచ. ౪ ఆ.) ఇయ్యవి ప్రామాదికంబులు." (బా. గు. ప్ర. 3౧3 పు. ద్వి. ము.) కవు లిట్లు విశ్రమస్థానమున బుద్ధిపూర్వకముగఁ బ్రయోగించుటచే వీనికి సాధుత్వము నాధునిక వైయాకరణులు ప్రసాదించుట యుక్తమని తోచెడిని. ఇందు 'ఆయలే' అను నాముక్తమాల్యదా ప్రయోగమును ద్రోసి వేయఁ జాలక శబ్దరత్నాకరకర్త యీక్రిందిరీతిని మార్గాంతరమున సమర్థించెను, "ఆయలే. దే - అవ్య. (ఆ+అ+లేష్టు.) అనాదరమును దెలిపిడిని. చ.....ఆ | యలే నిజశక్తి నా.....(ఆము. ౫ ఆ.)" (శ-ర), కవులు కోరి చేసిన ప్రయోగము నిట్లన్యథాకరించుట సరికాదని తలచికావలయు సూ - రా - నిఘంటుకర్త లిట్లు వ్రాసిరి. "ఆయలే (లే) అవ్య (ఽ. అగు. ఆయేన్+లే = అయినదిలే. ఇది క్రమముగా భ్రష్టమై 'ఆయలే - ఆయలే' అని యై యుండును. ('ఆ+అ+లేష్టు' - అని - శ - ర.) అనాదరమును దెలుపును. చ.....ఆ | యలే నిజశక్తి నా... ..(ఆము. ౫ ఆ. ౧33.)....." (సూ. రా. ని.).

౧౭ సూ - వ్యాఖ్య:—భూతార్థవృత్తియగు థాతువున కిగాగమం బగునని భూత సాధారణముగా వచ్చించుటం జేసి 'వచ్చితిని' మున్నగు సమాపక క్రియలందే కాక "వచ్చినది - వచ్చినన్" మున్నగు భూతార్థక విశేషణ చేదాద్యర్థకములందు పైతము 'ఇ' గాగమం బగునని యెఱుంగునది. 'ఇక' అని కిత్తుగా నుపదేశించుట చేత థాతువునకుఁ దుదిని నిల్పునని గ్రహింపనగును. క్త్వార్థమందు వచ్చు 'ఇ' అనునది (బా. క్రి. 3౮ సూ.) ప్రత్యయ మగుటంజేసి వేటుగఁ జెప్పబడెను.

౧౮ సూ - వ్యాఖ్య:—లిట్టున కాదేకమగు 'పుష్టు' అనఁగా 'పు - రు, ను - ము' అను పుష్ ప్రత్యాహారము. ఈ ప్రత్యయములలో నేది పరమైనను థాతువునకు 'తి'వర్ణకము చేరును. 'పుష్టు' పరమగునపు డనుటచేతఁ బ్రథమపురుషైక వచన బహువచనములు పరమగునపుడు 'తి'వర్ణకము రానేరదని యెఱుంగునది. ప్ర. వండు+ఇ+ఎఱు = వండిను. అపదాది స్వరనిత్యసంధి (బా. సంధి. ౧౧ సూ.) యయ్యెను. వండు+ఇ+రు = వండిరి. ఇట, బా - తత్స - ౨౬ సూత్రమగు "ఇకారంబు మీఁది కు - ను - వు - క్రియావిభక్తుల యంత్యంబున కిత్యంబగు." అను సూత్రముచేఁ బ్రథమపురుష బహువచన రుప్రత్యయోకార మికారమయ్యెను. ఇట్టి యంత్యము 'ఉష్టు' పరంబగునపు డనఁగా 'రు.వు.రు.ను.ము' అను రుష్ ప్రత్యాహార ప్రత్యయములలో నేది పరమైనను వచ్చునని సూరియే వివరించెను. ఘ-వండు+ఇ+తి+పు = వండితివి. ఇట్లే తక్కినవాని పుక్తియ నరయునది. ఉత్తమ

[బా. క్రీ. ౧౬ మొ. ౧౦ సూ.] వింతనింతభూతకాలరూపముల ప్రయోగములు. 1363

పురుషైకవచన 'ను' ప్రత్యయము ద్రుత్వకూప మగుటచే వాని యుత్వమున కిత్వము వచ్చిన 'వండితిని' మున్నగు వాని లోని 'ని' అనునదియు ద్రుత్స్వత్వ రూపమే యని గ్రహింపవలెను. కావున బా - సంధి - ౨౦ సూత్రము చొప్పున 'వండితిన్ - వండితి' అను రూపములును లభించును. చింతామణి పక్షమున ద్రుతము సకార స్వరూపమే యున్నను 'వండితినిన్' అనునది చింతామణి సప్తతరూపముగానఁ దత్పక్షమునందు 'వండితినిన్ - వండితిని - వండితిన్ - వండితి.' అను రూపములు సిద్ధించునని యెఱుంగవచ్చును. ప్రయోగములు:—చ. ఉరుతర.....కాం | చిత్త నవసౌరభ.....(సభా. ౧ ఆ. ౧౭౩). క.....చుదో | ధృతిమైఁ బరాజితులఁ జే | సిత్తి వారల కిట్లు.....(సభా. ౨ ఆ. ౧౦౬.) ఉ.....ధావణీతలం | బెల్లను నొడ్డి యోటువడియెన్.....(సభా. ౨ ఆ. ౧౯౪.) క. తెల్లము సేసితిరి బ్రదికితిమి మీకరుణన్. (విరా. ౧ ఆ. ౧౪౨.) క.....ఆతి నిర్మల సఖ్యము చేసితి బ్రహ్మాదులును...(శాంతి. ౬ ఆ. ౪౫౪.) భావిని వివక్షించు భూతము:— క. మానవపతి నన్నెక్కడి | దానపు నీవనియెనేని ద్రాపడికడ స | మ్మానము వడసి మెలఁగుదు | నా నగరుల నృత్యగురువ ననఁగలవాడన్. (విరా. ౧ ఆ. ౯౦.) నీ.....సిద్ధుఁ డమరుఁడు మీయెడ్డు, లాలించి దయ బాలు ననువు లొసఁగె ఆ-వె. నేని మెలకాదె యిద యేల పోయెద | రనిన.....(శాంతి. ౩ ఆ. ౩౭౭ గృధ్రజంబుకోపాఖ్యానములోనిది.) కొన్ని వింతభూతములు:—క..... వంశహీనత మమ్ముం | జేరక యుండఁగఁ దగఁ బరిహారము సేసి తది యేల యవగుణ మయ్యెన్. (ఆది యేల యవగుణ మగును' అని వాడఁదగిన స్థలము.) (ఆను. ౨౨. ౨౧౬) క. నెయ్యము సెడినను మాటల | తియ్యఁ దనము వట్టి పగ మదిన్ మఱచినఁ జా | వయ్యెం జేటయ్యెం గలఁక|యయ్యెన్ నొకటి మూడుఁగాక యది మేలగునే. (శాంతి. ౩ ఆ. ౨౫౬.) (ఇటుఁ జావుగాని జేటుగాని కలఁకగాని యొకటి మూడు (సంభవించును) నని యర్థము.) ఆ-వె. ఎచట మెలఁగె నేమి ! యెట్లుండ నేమి ! దా | నేమి సేసెనేమి యెల్ల సంగ | ములును విడిచెఁ గుడుపువలన నియతి గల్గు | యతికి మోక్ష వీధి యాట పట్టు. (ఆను. ౫ ఆ. ౪౩.) (ఎచట మెలఁగుఁ గాక - ఏమిచేయుఁ గాక..... ఏమిలోపము. సుఖానుభవమున నియతిగల మునికి మోక్షము సులభమని యర్థము.) నీ..... | ఎంత కోపించిరో యేమని వగచిరో, తృప్తనెట్లు తూలిరో దిక్కు మాలి | రి.....(భాస్కర. అయో. ౧౦౧ ప.) (దశరథ బాణ హతుడై పలవించు బ్రాహ్మణకుమారుని వాక్యములు. ఆతని తలిదండ్రు లింకను వగచుచునే యుందురు గాన నీట వర్తమాన క్రియలు ప్రయోజ్యములు.) వర్తమానమున

భూతము:—కా.....వీడె వ | చెప్పి గుంటీసుత మధ్యముండు.....(విరా.
 ౪ ఆ. ౯౫.). “కొన్నియెడలఁ ద్వరితార్థ సూచకంబయి భావిని భూతంబు చూపజ్జెడి.
 ఉదా: ఉ.....కా | వచ్చె సుదర్శనాయుధుండు.....(భాగ. ౧౦ స్క.
 ప్రాథ. క్రియా. ౭ సూ.)”. యత్తచ్చబ్రాన్దయ భూతము:—ఈమంత్రంబునని
 వెయ్యేని నొక్క వేల్పు నారాధించి తవ్వేల్పు నీ కోరిన యట్టి పుత్రకుల నిచ్చు.
 (ఆది. ౫ ఆ. ౧౮ ప.) నీ..... | ద్రోణ గాంగేయులు దురిత విదూరులు ని
 న్నెద్ది గఱపిరి నెమ్మితోడ | దానిన చేయుట ధర్మపు.....(ఆది. ౮ ఆ. ౪౩.)
 ఆ.వె. ఇందు లక్ష్య మెవ్వఁడేనె నాతని వరి | యింపు నెమ్మితోడ నిందువదన.
 (ఆది. ౭ ఆ. ౧౭౨.) నీ.....కమలాక్షి యెవ్వరి, యింటఁ దానుండె నయ్యింటి
 వలనఁ | బెఱవారు చనకుండ.....(ఆది. ౮ ఆ. ౧౧౫.) తే-గీ. వీర
 లిరవును మాన్యులు వీరితోడి | కయ్యమున కిప్పు మనమంత గాలుద్రవ్వ | వలవ
 దెచ్చోట నెదురుగా మెలఁగి రచట | మనరథం బల్లనల్లన చనఁగ నిమ్ము. (విరా. ౫
 ఆ. ౧౦.) క. భృతరాష్ట్రం డిట మీఁదను | సుతులును శకునియును సూత సుతుఁ
 డును దను నే | గతి నడపించిరి వారల | మతమె యనుష్ఠించుఁ గాక మరలం బడునే.
 (ఉద్యో. ౧ ఆ. ౩౧౭.) చ.....నీగురువు.....ఎట్లు నె | పై నటుల
 భక్తిమై నడవు (ము)పెంపెసలార..... (విరా. ౧ ఆ. ౨౫౨.)
 చ.....ధీరతయున్ వెరవుం జలంబు నె | వ్వరి దెసఁ గాంచి తెక్కుడుగ వారి
 నుతింపుము.....(కర్ణ. ౨ ఆ. ౨౮.) ఎ-గీ.....అచ్యుతుండు | నెట్లు దనకు
 రుచించె దానట్లు నేయు. (ద్రోణ. ౫ ఆ. ౩౭౯.) క. మన సంవాదం బెవ్వరు | వినిరి
 నియతి నజ్ఞులకు విభవము.....కల్లు సుత్పలనయనా. (ఆను. ౫ ఆ. ౩౦౮.)
 తే-గీ.....ఆహంస డిభకు లే నాట నేది | నడపి రది చెల్లుఁగాక వర్ణములకెల్ల.
 (ఉ. హరి. ౪ ఆ. ౧౦౩ ప.)

భూతపుల భూతార్థక విశేషణ రూపములు సయితము విధేయతా వివక్ష
 యందుఁ దచ్చబ్బంబుతోఁ గూడినవై భూతార్థక సమాశక క్రియల స్థానము నధిరో
 పించును. అయ్యవి విశేషణ మాత్రములుగను నుండవచ్చును. ఉ. ఆదిజాడైన
 బ్రహ్మ యుదయంబున కాసుద మైనవాడు వే | దాది సమస్త వాఙ్మయములందుఁ
 బ్రశంసితుఁ డైనవాడు.....(సఖా. ౨ ఆ. ౧౮.) తే-గీ.....ఆడుఁ |
 బుట్టువులతోడ నీవును బుట్టినాడ | వట్లు, (విరా. ౨ ఆ. ౫౦.) తే-గీ. నీతనూజల
 నిక్కమ నిగ్రహింపఁ | దలఁచినాఁ డమ్మహాత్ముండు.....(ఉద్యో. ౨ ఆ. ౩౧౮.)
 నీ, పంప్రి నొసగంగ జన్మించినాడవు. (ఉద్యో. ౪ ఆ. ౫౯.) చ.....ఇమ్మ

[బా. శ్రీ. ౧౯ మొ. ౨౧ సూ.] “అం-భా-అ” లోని ప్రామాదికరూపములు. 1965

హిన్ | జననము నొందినారరు.....(ఆర. ౪ ఆ. ౧౦౧.) సీ.....కల్పించి !
 నాడఁ గాపుర నీమనంబునందు.....(ద్రోణ. ౨ ఆ. ౧౭౦.) విశేషముగా
 బ్రయోగించుట:—క. జరపతులు రాజసూయం | బొనరించినవారు శత్రునొద్దన్
 సురపూ | జ లొందుచుండుదురు. (సభా. ౧ ఆ. ౮౮.) సీ.....తే.గీ.....
 దాని సీవు | చేసినాడవు గా మదిఁ జింతసొనిపి యుడుకుట. (కాంతి. ౧ ఆ. ౨౮౨.)

కల జ్యనుబంధంబు లృట్టు పరంబగునపు డగు. ౧౯.

లృట్టు పరంబగునపుడు థాతునవును ‘కలజీ’ అనునది
 యను ప్రయుక్తంబగు.

బాలవ్యా. జీత్తు పరంబగునపు డుత్త్యంబున కత్వంబగు. ౨౦.

వివరణము. జీత్తు పరంబగునపుడు థాతువు నుత్వంబున కత్వంబగు.

3౦౧ విషయము కలజీ పడఁజులు పరంబు లగునపుడు నుగాగమం
 బగు. ౨౧.

దుతకార్యంబు. ప్ర. వండఁగలఁడు - వండఁగలరు.

వండఁగలదు - వండఁగలవు. మ. వండఁగలవు - వండఁ

గలరు. ఉ. వండఁగలను - వండఁగలము.

సంజీవని. 3౦౧ విష:—౧౯ మొ. ౨౧ సూ:—లృట్టు పరంబగునపుడు
 థాతువునకు ‘కలజీ’ అనునది యను ప్రయుక్తమగును. వర్తమానార్థమునందు ‘ఉన్న’
 అనునది చేరునట్లే భవిష్యదర్థమున థాతువు తుదిని ‘కల’ అనునది చేరును. జీత్తు
 పరంబగునపుడు థాతువు తుది నున్న ‘ఉ’కార మకార మగును. (విస్తర.) భవిష్య

విస్తర. 3౦౧ విష:—అంధ్రభాషానుశాసనమున నీ జీత్తులగు ప్రత్యయము
 లెల్ల ‘అ’కారాదులుగ నె యుపదేశింపఁబడెను. అట్లగుటచేత పత్య వత్వాది విధులు
 “అకారాది ప్రత్యయములును మధ్యమపురుష ము డు వర్ణకములును పరమగు
 నపుడు యే - ఇంచేల చేకారమునకును తలఁచే మున్నగు కొన్ని థాతువుల చేకార
 మునకును పకారము బహుళముగా నాదేశమగును.” (ఆం. భా. అ. క్రియా.
 ౭౬ సూ.) అనురీతి నుపదేశింపఁబడెను. కాని యీ చేసిన మార్పుననేక స్థలము
 లందు గ్రంథకర్త మఱచుటచే “చొరుక - చూడుక - తేరుక - (క్రియా. ౭౭ సూ.)
 వీలేయక - (క్రి. ౭౮ సూ.) చాయక నోయక” (క్రియా. ౮౫.) మున్నగు
 ననిష్టరూపములు దుర్వారము లగుచున్నవి. “అకారాది ప్రత్యయములు పరమగు
 నపుడు అగు - వచ్చు - చొచ్చు - చూచు - ఇచ్చు - తెచ్చులకుఁ గ్రమముగా
 కా - రా - చొరు - చూడు - ఈ - తే - తేరు - లగును. అగుచోఁ బ్రత్యయ

దర్థము నందలి 'కలజీ' యనునదియుఁ గర్తార్థమునందలి 'కడుజీ' అనునదియుఁ బరంబు లగునపుడు పై సూత్రము చొప్పున వచ్చిన 'అ'త్వమునకుఁ దర్వాత్ 'ను' అనునది యాగమఁబగును. 'ను' అనునది ద్రుతస్వరూపము గాన బా - సంధి - ౧౬-౨౭ సూత్రముల చొప్పున 'కలా'నుబంధ కకారము గలారమగుటయు దానికి ముందున్న ద్రుతమునకు ఖండపూర్ణ బిందుసంక్షేపములు పర్యాయమున వచ్చుటయు సంభవించును. ఉదా:—వండు+అ+ను+కల+డు=(బా. క్రి. ౪-౨-౧౨ సూ.) వండఁగలఁడు. వండంగలఁడు. వండన్గలఁడు. మొ. ఇట్లే తక్కిన పురుషవచన రూపముల ప్రక్రియ నరయునది. జీ+ఇత్=జీత్=జీత్తు. జకార మిత్తుగాఁ గలది బిందుపూర్వకంబగు. (బా. తత్ప. ౧౯ సూ.). 'జీ' అనునది యిద్వర్ణముగాఁ గలది పరమగునపుడు ముందటి 'ఉ' కారము 'అ'కారమగును. (౧౨౭ విష. చూ.) తిర్వ్యగ్జ కర్తృకత్వమున - వండు+అ+ను+కల+దు (బా. క్రి. ౧౨ సూ.) = వండఁగలదు. ఇట్లే 'వండఁగలవు' అనురీతి రూపములను సాధింపనగును. మహాతీకర్తృకత్వమున నేకవచనమందు 'వండఁగలదు' అనియు, బహువచనమునందు 'వండఁగలరు' (బా. ఆస్థి. ౨౬ సూ.) అనియును రూపములను సాధించుకొనునది. "ఈ నుగాగమవిధాన మనాశ్శక్తిక మనియు

ముల మొదటి యచ్చు లొపించును." (ఆం. భా. అ. క్రి. ౭౭ సూ.) "ఏతేంచు మున్నగు వాని లోని తేంచునకును - తే - తేరులగును." (ఆం. భా. అ. క్రి. ౭౮ సూ.) ౭౭ సూత్రము నందువలె ౭౮ సూత్రమునఁ బ్రత్యయాది స్వరలోప మిందు విధింపఁబడలేదు. అనువృత్తి చేయుదు మందురేమో? అనువృత్తి చేసినచో "ఏతేరుక" అను ననిష్టరూప ముప్పటిల్లును. అనువృత్తి చేయనిచో "ఏతేయక" అను రూపము నీధింపకతీరదు. ఇట్లే యీసందిర్భమెల్లఁ జెసినది. "అకారాది ప్రత్యయములు ము - డు వర్ణకములును పరమగునపుడు - చచ్చు - నొచ్చులకుఁ గ్రమముగా 'చా (చావు - ముద్రణ భ్రష్టము కాఁబోలును.) నో, నోవు' బహుళముగా నాదేశములగును." (ఆం. భా. అ. క్రి. ౮౫ సూ.) ఇందును బ్రత్యయాది స్వరలోపము విధింపఁబడలేదు గాన 'చాయక - నోయక' అను ననిష్టరూపములు గల్గుచున్నవి. ప్రత్యయాది స్వరలోపము చెప్పినచో "నోవుక - చావుక" అను ననిష్టరూపములు గల్గుచున్నవి. బాలవ్యాకరణ సూత్రములకుఁ దలవిఱుపులు పెట్టి స్వీకరించునపుడు జాగ్రత్త యధికముగా నుండవలయును. ఈవిషయమును సంబంధించిన పెక్కు స్థలము లెట్లై దూషితము లయినవి. ఇట్లే ౮౬ సూత్రమునందును 'నాయక = నాయమి' మున్నగు ననిష్టరూపములగు. సూరి ప్రక్రియ కిట్టి చిక్కు లేంతమాత్రమును గల్గనేరవు.

బా. క్రి. ౧౯ మొ. ౨౧ సూ] 'బా-సా-పే' వ్యాఖ్య ప్రామాదిక ప్రరంగము. 1967

నుజ్జంతముల మీదఁ గలఁ డిత్యాది కలుగు థాతురూపములు చేరుటం జేసి పైరూపములు గలిగెననియు ముందె యుక్తము." (బా. సా. పే. 3౯౧ పు). ముందె యుక్తమనఁగా 3౮౬ పుటలోఁ జెప్పబడినని యాశయము. కాని పేటికా కర్త 3౮౬ పుటలో నీరూపము లనావశ్యకములని చెప్పలేదు. "శత్రుత్వ చువర్ణ భావ లక్షణ నుజులకు వర్తమాన భావికాల స్పష్టికరణశక్తి లక్షణము ననుసరించి కలదని చెప్ప నవకాశము లేమింజేసి లక్షణకర్త యిష్టార్థము ననుసరించెనని తోచెడి." (బా. సా. పే. 3౮౬.) అని వ్రాసెను, శత్రుత్వ చువర్ణ కాంతములతో నుండు థాతు లద్రూపములు చేరునపుడు వర్తమానార్థ స్పష్టికరణము సంభవింపదనుట సత్యముకాదు. భావలక్షణార్థక నుజ్జంతముతోఁ గలుగు థాతు లద్రూపములు చేర భావస్థగము తోఁచునని తలంచుటయు నసంగతమే. "భావలక్షణము - చైత్రుండు వండ నతిథి వచ్చెను." (బా. క్రి. ౮౦ సూ. వి.) అనురీతిగల భావలక్షణార్థక నుజ్జంతముతోఁ గలుగు థాతు లద్రూపములు చేరుననుట కేవలము నసంగతము. భావలక్షణార్థమన నేమో వివేకింపక పేటికాకర్త యట్లు ప్రమించెను.

కలుగు థాతుజన్యరూపములు - కలడు - కలరు మున్నగునవి ప్రత్యేక ప్రయోగార్హము లయి వెలయుచున్నను నందు "కలను - కలము - కలవు" అను రూపములు భవిష్యదర్థక క్రియలలో నిల్పట ప్రాచీనమహాకవి సమ్మతముకాదు.

"కలుగున కస్త్యర్థంబునందు లట్టు పరంబగునపుడు కల యగు. ౧౦౮సూ. ప్ర. కలడు. కలరు. కలదు. కలవు. మ.కలవు. కలరు. డి. కలను - కలము". (బాల. క్రియా). "త్ర్యంబునంగలాదేశంబు విభాషనగు. ౧౦౯ సూ. ఎడి యెడుల లోపంచిట నిత్యంబు, కలవాడు - కలుగువాడు." (బా. క్రి. ౧౦౮-౧౦౯ సూ). ఈకలా దేశము కలుగు థాతువున కస్త్యర్థకత్వమందును బ్రాప్త్యర్థకత్వమందును లట్ పర కత్వమున నిత్యముగాఁ గల్గును. అస్త్యర్థకమగు నకర్తక కలుగు థాతురూపములు కలాదేశకలితములు:—"(వాడు) కలడు - (వారు) కలరు - (అది) కలదు - (అవి) కలవు - (నీవు) కలవు - (మీరు) కలరు - (నేను) కలను - (మేము) కలము" అను నవి ప్రత్యేకప్రయోగార్హములై మాత్రమే కన్పట్టుచున్నవి. అందు "కలను కలము కలవు" అనునవి నన్నయభారతభాగమునఁ జూపట్టలేదు. ఇంకఁ బ్రాప్త్యర్థక కలుగు థాతుజన్య కలాదేశకలితరూపములు:—"కలవాడను - కలవారము - కలాడను - కలారము - కలవాడవు - కలవారు - కలాడవు - కలారు - కలడు - కలరు - కలవాడు - కలాడు - కలవారు - కలారు" అనునవి ప్రత్యేక ప్రయోగార్హములగుచును భవిష్యదర్థక క్రియానుబంధములగుచును మహాకవులగ్రంథము

లందు వెలయుచున్నవి. భవిష్యదృక్క్రియలలో “కలరు - కలము - కలవు”. అను తచ్చబ్బరేఫ డకార లోపకలితరూపములను నన్నయరిక్కవలే కాక ప్రాచీన మహాకవులెవ్వరును బ్రయోగించరు. అట్టి ‘చేయఁగలను - చేయఁగలము చేయఁగలవు’ అనియెడు భవిష్యదృక్ సమాపకక్రియానూపములను ప్రాచీన భాషాను శాసనతత్పరుడగు శూరి సాధించుట యుక్తముకా దనకలీరదు. అట్టి రూపములు చింతామణిచే సాధించబడుచున్నట్లుగ బాలసరస్వత్యహోబలపండితులుచేసిన చింతా మణిసూత్రముల యపవ్యాఖ్యలే సూరిగాని యిట్టిరచనకు మూలమని గ్రహించ నగును. (266 విష). “ఘటింపఁగలవు - చేయఁగలవు -ఘట్టింపఁగలవు - చేయఁగలను.....ఇత్యాది”. (అహో. ౪౮౦పుట). సోమయాజినై తము భవిష్యదృక్క్రియలను బ్రయోగించువపుడు నన్నయరితని దచ్చబ్బవకారఘటితరూప ములను మఱియు లుప్తవకారకరూపములను వాడెనేకాని రేఫ డకారలోపరూప ములను (చేయఁగలను. చేయఁగలము. చేయఁగలవు) దచ్చబ్బవాకార లోపరూపము లను (చేయఁగలఁడు. చేయఁగలరు) వాడలేదు. ఎఱ్ఱాప్రెగడ వాకారలోపరూపము లను వాడినను రేఫ డకారలోపరూపములను వాడలేదు. ఇట్లని “చేయఁగలను - చేయఁగలము-చేయఁగలవు” అనురీతి రూపములు నేడసాధువు లనరాదు. అట్టివి సయిత మర్వాచీనకవులచే బ్రయుక్తములయి యున్నవి.

ప్రయోగములు:—నన్నయ—వ.....మీమంచి న విధంబ చేయంగల వారము. (ఆది. 2 ఆ. 3౨ వచ). తే-గీ. ఈతఁ డొడ్డిన ధనరాళు లెవ్వయైనఁ | జోడిగా నీకు నీఁగలవాడ నేను (సభా. ౨ ఆ. ౧2౪ వ). క.....మనుజులఁ | గావంగలవార మేము గౌరవయుక్తిన్. (ఆర. 3 ఆ. 3౮౪). తిక్కన:—క... మానవపతి నన్నెక్కడి | దానవు నీ వనియెనేని ద్రాపదికడ స | మ్మానంబు వడసి మెలఁగుదు | నానగరుల వృత్త్యగురువ ననఁగలవాడన్ (విరా. ౧ ఆ. ౯౦). వ. అయ్యుర్వికర్మరుండు దత్పుర్వ వృత్తంబడిగె నేనియు ధర్మపుత్రుతోడి మైత్రిం దగిలి యతని పాల వసీయింతు ననఁగలవాడ. (విరా. ౧ ఆ. 23 వచ.) వ..... అన్నపీఠతి నీ వెవ్వరివాడవని యడిగెనేని బాండవాగ్రజునకు బానసంబు నేయుదు ననఁగలవాడ. (విరా. ౧ ఆ. ౮౪.) ఏవ్వరైనను మనవార్త లడిగిరేని ద్వైతవనంబున మమ్ము విడిచిపోయి రట యెటుంగ మనఁగలవారు (విరా. ౧ ఆ. ౧౧4 వచ). మ.....ఉ | న్నతఁ బొందంగలవారమై యునికి కృష్ణా నేడుగా వచ్చెనే (ఉద్యో. 3 ఆ. ౮౦). చ. జనులు వినంగ రాజ్యమున సాము గొనంగలవార మన్న. (ఉద్యో. 3 ఆ. ౧౪౨). క. కయ్యము నేయక తగు సా | హాయ్యము నేయఁగలవాడ

నని పలికితి (భీష్మ. 3 ఆ. ౨౮౬). మ.....వీరత్కూరతా ఘోరచే! ప్లలు
మానంగలవాడ బక్షి గురువై సుధించె సదోధమున్ (కాంతి. 3 ఆ. 3౨౫).
 ఉ. ఎవ్వరు సూచినం జగము లిన్నియు గెల్వంగలారు లావునన్ (భీష్మ. ౨ ఆ. ౧౧).
 క. క్రేపులు, దో, రా దుర్గతి | ప్రాపింపగలారు (ఆను. 3 ఆ. ౭౦). ఆ-వె. సం |
 కరము నేయంగలరు గలియుగమున (ఆర. ౪ ఆ. ౨౮౨). క. జపనియరుస్వా
 థ్యాయ | ప్రపంచములు విడువగలరు బ్రాహ్మణులు జనా | ధిస శూద్రులు విపు
 లతపః | క్షపితులు గాంగలరు వినవె కలికాలమునన్. (ఆర. ౪ ఆ. ౨౮౯).
 క.....ధరణీ | సురులు గడఁగి వాణిజ్యము | గరిసనమును జేయగలరు గలి
 కాలమునన్ | (ఆర. ౪ ఆ. ౨౯3). మ. ధరణీరక్షణ మాచరింపక సృపుల్ దర్పం
 బునం బశ్యతో | హరులై సాధులఁ ద్రోచి చేకులు తడియ స్త్రీధనక్షేత్రముల్ | హరి
 యింపంగలవారు. (ఆర. ౪ ఆ. ౨౯౯). ఇట్టిరూపములను జూచి శ్రమించికా
 వలయు నర్వాచీనకపులు రేఫడ కారలోపకలుషితరూపములను బ్రయోగించిరి.
 “కలఁడు మున్నగురూపముల మధ్యస్వరము దీర్ఘ మగుటయుఁ గలదు. ౧౨.....
 దైత్యాదికాఁబోలు నీ | యన గాకున్న గలావె యనుకలకు నీ యంచత్పిభావోన్న
 తుల్. (ఉ. రా. ౧౨౨ పుట). సకలమహిమలు నీదు పట్టికిని జేకు | ఆంగలా వంగ
 లార్వఁ గురంగనయన.....కలాను (సమీర. ౨ ౧౭౧; ౪-౪౦; 3-౨౫౪;
 ౫ ౧౭౯)”. (ఆం. భా. ఆ. క్రియా. ౧౨ సూ). “కలాను ప్రభృతిరూపంబులుం
 గొన్నియెడలఁ జూపట్టెడి. ఉదా:-ఁనీ మొక్కింత గలాదోలేదో? (మల్లభూ. నీతి
 ౨౨).....ఇటువంటి ఛాందసము లెన్నెనం గలాపు (దశా. 3 ఆ. ౬౬)...
వియోగవేదనం జిక్కుగలానె. (దశా. ౨ ఆ. ౮౪). ఇవి ప్రాథమికయోగ
 ములు” (గాణ. క్రియా. 3౪౭ సూ. వివ). ఇట్టివి ప్రాథమికయోగము లనుట
 కంటె నప్రాథమికయోగము లనుట లెస్స.

ప్రాచీనులు ప్రాప్త్యర్థక కలుగు థాతు రూపములను “కలఁడు=కలవాడు”
 అనురీతిని బ్రత్యేకముగాను బ్రయోగించిరి. క. మగఁటిమి గలఁడనియెడు న | మ్మిగఁ
 జూచుచునుండు విషము మ్రింగిన యేసిన్. (ఉద్యో. ౧ ఆ. 3౧౫.) నీ.....
 మహితవిభవ | ఖనియగు శిశుపాల తన యుండు దోర్దర్ప, ధుర్యండు ధృష్టకేతుండు
 సమర. తే-గీ. లంపటుండు శిఖండియు లావు తెంపు | గలరు నీయెడ ననురక్తి గలరు
 సాలఁబెంపు గల రుక్మముట్టిన తెంపు గలరు | కోరి పతులుగఁ జేయు మహోహి
 ణులకు. (ఉద్యో. ౪ ఆ. ౧౦౯.) ఉ. పాడియు సత్యముం గలరు పాండు తనూ
 జలు.....(భీష్మ. ౨ ఆ. ౨౬౦). అస్త్యర్థమునందలి “కలఁడు - కలరు - కలవు”

మున్నగు వానికి సయితము ప్రత్యేక ప్రయోగము గలదు గాని “కలపు - కలను - కలము” అను వానికి భవిష్యదర్థక సమాపక క్రియలలో ననుబంధరూపముగు ప్రయోగము లేదు. క.....భూవరులెల్లను నొక్కట | ద్రోవదికై తొడరి యత నితోఁ బెనఁగి కడుం | జేవ నెడి పోవునప్పుడు | నీ వచ్చటఁ గలవా లేవా నిక్కము చెపుమా. (విరా. ౪ ఆ. ౨౧౧.) ఆ-వె. ఎచట - నున్నవాడ వేమైతిఁ బ్రాణానఁ గలవె యేను నిన్నుఁ గాన కునికి. (ద్రోణ. ౧ ఆ. ౨౬౨.) క. వసుదేవసుతుం | డా సేనఁ గలఁడు దత్తము | నీసేనం జూపుమా నరేశ్వర నాకున్. (ఉద్యో. ౨ ఆ. 3౦౮.) క.....దు | ర్మతి కిహముం బరము గలదె.....(ఆది. ౬ ఆ. ౨2౪.) చ.....వాని ఘాతికిన్ | వెఱవని వారునుం గలరె. (ఆది. ౬ ఆ. ౧౯౫.) (చూ. ౨౯౬ విష. ౨౧౦ VIII విష. 3౪౪ విష.)

లాట్టు రుజ్జు పరంబగునపుడు దుగాగమం బగు. ౨౨.
ప్ర. వండును - వండుదురు. మ. వండుదువు - వండుదురు. ఉ. వండుదును - వండుదుము. లాడర్థంబుల యందోలి నుదాహరణంబులు వక్కాణించెద - తద్దర్శంబు:—కులాలుఁడు కుండలు వానును. తచ్చీలంబు - జ్వలనజ్వాలంబు లుప్పరం బెగయును. సంభాషన:—ఇప్పుడు వాఁడంట నుండును. సుప్రశ్నము:—ఐందునా? పోదునా? సాతత్యము:—పర్వంబునం దీశ్వరుండుండును. సర్వం బీశ్వరునియం దుండును. వర్తమానంబు:—మేన నిప్పుడుం బులకలు వొడమెడును.

బాలవ్యా.

3౦౨ విషయము. నం దెడుగా ద్యౌగమంబులగు - భావి - తేవువచ్చును. ఆశీస్సు - శుభం బగును. వచ్చర్థంబుల కొకా నొకచో భూతంబున లాట్టు గానంబడియెడును.

లాట్టు రుజ్జు పరంబగునపు డెదగాగమంబును బ్రథమ 'ను' వర్ణకంబు పరంబగునపు డెడు గెడి గాగమంబు లును బహుళంబుగా నగు. ౨3.

ప్ర. వండెడును - వండెడిని - వండెదరు. మ. వండెదవు - వండెదరు. ఉ. వండెను - వండెదము.

తిర్వ్యగ్దడంబులు వాచ్యంబు లగునపుడు లిట్లాట్టుల

[బా. క్రి. ౨౨ మొ. ౨౫ సూ.] లాట్టునందలి 'దు' దాగమరూప ప్రయోగములు. 1371

ప్రథమ బహువచనంబున కేవలచనంబగు. ౨౫.

చిలుకలు పలికెను - చిలుకలు పలుకును - చిలుకలు

పలికెడును. మేఘములు గర్జిల్లెను - మేఘములు గర్జి

ల్లును. మేఘములు గర్జిల్లెడును.

సంజీవని. 3౦౨ విష:—౨౨ సూ - వ్యాఖ్య:—'దు' రు వ్ర రు ను ముఖ్యో' అను వానిలో (బా. క్రి. ౮ సూ.) డజ్జునకుఁ దర్వాతి 'రు' అనునది తుది ఖకార ముతోఁ గూడి 'రక్ష' ప్రత్యాహారమగుచున్నది. కాన రక్షనఁగాఁ బ్రథమపురుషైక వచనేతరములగు పురుషబోధక ప్రత్యయములని యు ము. అని పరమగునపుడు థాతువునకు దుగాగమం బగునని యర్థము. దుక్కు కిత్తుగాన థాతువు తుదిని జేరును. వండు+దు+రు = వండుదురు. మొ. 'వండు+దుడ' అనుచో బా - క్రి - ౧౬ సూత్రము చొప్పున 'డజ్జునకు' 'ను' అనునది యాదేశము కాఁగా 'వండును' అని యేర్పడు. ఇది చింతామణి సమృతరూపము కాదు. చింతామణిచే 'వండున్' అనియే యేర్పడును. నన్నయ భారతభాగమున నెచ్చటను 'వండును' అను ను స్వరూ పమును నిర్వహింపఁజాలు ప్రయోగము లేదు. (చూ. 3౦౦ విష. చి. వి. పరి. ౧3౪-౧3౫-౧3౬ విష.) వండు+దు+రు = వండుదురు. ఇట్లే తక్కిన వాని ప్రక్రియ నరయునది. ఉత్తమ పురుషైక వచనమున 'వండుదునున్' అనురూపము చింతామణి చొప్పున నేర్పడును. (చూ. ౨౯౬ II విష.) బాలవ్యాకరణ పక్షమున 'వండు దును' అని మాత్రమే సిద్ధించును. తిర్ణ్యగ్ద కర్తృకత్వమున లాట్టునందలి ప్రథమ పురుష బహువచన మేకవచన రూపముతోనే యుండును గాన (బా. క్రి. ౨౫ సూ.) "చిలుకలు పలికెను మేఘములు గర్జిల్లెను" అని యుండును. బా - క్రియా - ౨3 సూత్రము చొప్పునఁ బ్రథమ పురుషైక వచనమున 'ఎడు గెడి' గాగమంబు లగును గాన 'చిలుక పలికెడును - చిలుకలు పలికెడును - మేఘము గర్జిల్లెడును - మేఘములు గర్జిల్లెడును' మున్నగు రూపములును గల్గును. లాడంబులయం దనఁగా బా - క్రి - ౫ సూత్రమున నుదాహరింపఁబడిన తద్ధర్మాద్యర్థములం దోలి ననఁగా వరుసగా నుదాహరించుచున్నానని యర్థము. వరుసగా ననఁగా నట్టి ౫ సూత్రమునఁ జేర్చినఁబడిన తద్ధర్మ తచ్చీల సంభావనా సంప్రశ్న సాతత్య వర్త మాన భావ్యాశీరాదు లనెడి వానిని వరుసగా నుదాహరించుచున్నానని యర్థము. తద్ధర్మంబు:—కులాలుడు = కుమ్మరవాడు. కుండలను వానుట కుమ్మరికి ధర్మము = విహితకృత్యము = వృత్తిగాన నిది తద్ధర్మాధమున కుదాహరణ మని భావము. తచ్చీలంబు = దాని స్వభావము. జ్వలన జ్వాలంబులు = అగ్నిజ్వాలలు, ఉష్ణరంబు=

ఆకాశమునందు, ఎగయును. “ప్రసిద్ధ మార్గద్వజ్వలనం హవిర్భుజః.” (భారవి.) అగ్నిజ్వాలలు మీడికి లేచుట స్వభావము. సంభావన = ఊహము. ఇప్పుడు వాఁడెటు నుండును, సంప్రశ్నము = ప్రశ్నించుట. ఉండునా? పోదునా? సాతత్యము = సతతత్యము = సదావర్తిల్లుట:—సర్వంబు నందీశ్వరుండుండును. సర్వం బీశ్వరునియందుండును. వర్తమానము = మేన నిప్పుడుం బులకలు వాడమెడును = శరీరమునం దిప్పుడు సైతము గగుర్పాటు గలుగుచున్నది. బా - క్రి - 23 సూత్రము చొప్పున ‘ఎడు’ గాగముము వచ్చిన తద్ధర్మాద్యర్థక ప్రథమ పురుషైక వచన రూపము. పొడము+ఎడు+ను = పొడమెడును = అంకురించుచున్నవి. వక్ష్యమాణవిధిచే ననఁగా బా - క్రి - 23 సూత్రముచేఁ బ్రాయశఃకంబుగ వర్తమానంబునం దెడు గాద్యాగమంబు లగునని సూరి వివరించెను. కాని ఎడు గెడి గాగమంబులు వర్తమానమందె కాక యర్థాంతరము లందును బ్రయుక్తము లయి యున్నవి. క. వన వాస పరిక్లేశం | బున కోర్వదు కుంతిదేవి భోజాత్తజ గా | వున నాగృహమున నుండెడు | ననవరతము భక్తితో మదభ్యర్చితయై. (సఖా. 2 ఆ. 200.) తరలము.....యాదవ సైన్య స | న్నహనందుభిరావముల్ గగనంబు దిక్కులు నిండ దు | స్సహము లయ్యెడు ధార్తరాష్ట్రుల సైన్యవీర భటాళికిన్. మ.....మదీయాస్రాఘమున్ ధార్తరా | మ్మనికాయోత్తమ కాయఖండన పటిష్ఠం బయ్యెడుం బోరిలోన్. (ఆర. 3 ఆ. 101-102 ప.) ఈ తుది పద్యములు రెండును బలదేవ సాత్యకి ప్రభతులు కౌరవులపై దాడి చేయ యత్నించు సందర్భములోనివి. భావ్యర్థము లాద్రూపములకః—వాడు తేపు వచ్చును=రాగలడు. ఆశీస్సు - శుభంబగును = శుభంబగుఁగాక, వచ్యర్థంబు లనఁగా ‘అను - చెప్పు - పలుకు - ఆడు’ మున్నగు ధాతువులు. ఇట్టి ధాతువుల లాట్టు రూపము లొకానొకచో భూతంబునఁ బ్రయోగింపఁబడునని సూరి వివరణమున కాశయము. ఆశీరాదు లనుచోటి యాదిశబ్దమున కిట్టి స్థలము సూరిచేఁ జూపఁబడెను. క.....కైలతనయ.....ఈశా | నునితో మృడరీతి నిట్లనుం గమలేశా. (ఆను, 71 ఆ. 204.) (ఇట్లనున్ = ఇట్లు పలికెను.) (యతిస్థలము), ఒకా నొకచో నననేల? ఇట్టిరీతినే తఱుచుగాఁ బ్రయోగింపఁబడును. ‘అనెన్’ అను రూపము ప్రాచీనమహాకవి సమృతము కామింజేసి ‘అన నతఁ డిట్లనున్’ అను రీతి నె ప్రయోగింపఁబడుచుండును. వచ్యర్థ స్థలములందే కాక పెక్కు స్థలముల భూత ముండును లాట్టు రూపములు గన్పట్టుచున్నవి. బా - గు - ప్ర - వ్యాఖ్యాత వచ్యర్థంబుల లాట్టునకు భూతార్థ ప్రయోగమున కి క్రిందిరీతి నుదాహరించెను.

తే-గీ, సర్వతీర్థాభి గమనంబు సర్వవేద | సమధిగమము సత్యంబుతో సమముఁ
గావు | ఎఱుగు మెల్ల ధర్మంబులకెల్లఁ జెడ్డ | యండు సత్యంబు ధర్మజ్ఞులైన
మునులు. (భార. ఆది. ౪ ఆ.) ఇట్టివే 'అండు' అనునవి మఱికొన్ని యుదాహరింపఁ
బడెను. పిదప "పై నుదాహరింపఁబడిన 'అండు' ఇత్యాది లాట్ప్రత్యయాంతంబు
లకు 'అనిరి' అని భూతకాల మర్థము." (బా. గు. ప్ర. ౩౧౮ పుట, ద్వి. ము.)
అని వ్రాయఁబడెను. అట్టి సత్యాది ధర్మంబు లుత్పత్తిములని యప్పటి పెద్దలే
కాదు, తర్వాతి పెద్దలును జెప్పుచునే యుందురు గాన నచటి లాట్టు భూతార్థక
మనుట సరికాదు. మునులు చెప్పుదురని శకుంతల పలుకుట భూతవ్యాపారము
గాని పెద్ద లట్లు చెప్పుట భూతవ్యాపారము కానేరదు. ఇట్టి ప్రయోగము లనేక
ములు గలవు. ఇట్టివే భూతార్థ విషయమున లక్ష్యము లగునపుడు సూరి
"వచస్పర్థంబుల కొకానొకచో భూతంబున లాట్టు గానఁబడియెడును." అని
వివరించుట యసంభవము కాదా? 'ఒకానొకప్పుడు గానఁబడియెడి' అని ప్రకాశికా
కర్తయు వ్యాఖ్యి చేసెను.

౨౩ సూ - వ్యాఖ్యి:—ఇచటను 'రుజ్జు'ను ప్రత్యాహారము మొదటి రువర్ణ
ముతోనే ఘటంపఁబడెనని గ్రహింపవలెను. కాన - ప్ర - బ - రు ప్రత్యయము మధ్య
మోత్రమ పురుషైకవచన బహువచన ప్రత్యయములును బరమగు నపుడును
ధాతువునకు ఎడగాగమంబు బహుళంబుగా నగునని యెన్నునది. ఎడగాగమము
కిత్తు గాన ధాతువు తునిని నిల్పును. బా - క్రి - ౧౬ సూత్రముచే నాదేశింపఁబడిన
ప్రథమపురుషైకవచనమునందలి 'ను' ప్రత్యయము పరమగునపుడని విశదపడుట
కయి ప్రథమ 'ను' వర్ణకంబని సూరి వచించెను. లేనిచో నుత్తమైకవచనదోషితక
'ను' ప్రత్యయ పరకత్వమునం దనెడి యపార్థము స్ఫురించునుగదా. ప్రథమ 'ను'
వర్ణక పరకత్వమున "ఎడుక్ - ఎడిక్" అనెడి యాగమములు రెండురు బహుళ
ముగా నగును. ఈసూత్రమునందలి విధులకు బహుళత్వమును వచించుట లోని
ప్రయోజన మంతగాఁ గన్పట్టకున్నది. నన్నయేతర కవుల ప్రయోగములం దివి
వైకల్పికముగనే ప్రయోగింపఁ బడుచున్నవి. ఆంధ్ర శబ్దచింతామణి యందివి వచింపఁ
బడలేదని కావలయు సూరి వీనిని బహుళమని సూత్రించెను. భట్టారకుడు తన
భారత భాగమునఁ దత్సమ ధాతువుల పైని 'ఎడ' గాగమమును మిక్కిలి యరు
దుగఁ బ్రయోగించెను. ఎడు గెడి గాగమములను దత్సమ ధాతువుల పైని నిల్పి
ప్రయోగింపనేలేదు. (చిం. వి. పరి. ౫౮ విష. ౧౦౧ విష.) (నిస్తర.) తిక్కనాదులు

దుగాగమయుక్త రూపములతోపాటుగ 'ఎడ' గాగమయుక్త తత్సమ థాతు రూపములను, 'ఎడు గెడి' గాగమయుక్త తత్సమ థాతురూపములను ధారాళముగాఁ బ్రయోగించియున్నాడు. పయివిషయములను సరిగాఁ బరిశీలించక యాంధ్ర భాషాభూషణకర్తయుఁ గావ్యాలంకార చూడామణికర్తయు దుగాగమయుక్త రూపములు కేవల భావ్యర్థకములనియు 'ఎడ' గాగమయుక్త రూపములును 'ఎడు' గాగమయుక్త రూపములును కేవల వర్తమానార్థకము లనియు వ్రాబిసిరి. అట్టి వ్రాత కేవలము సరిశీలన మూలకమని యీవఱకు ౨౯౬ విషయమున సోదాహరణముగ విశదీకరింపఁబడెను. (ఈవిషయము నా రచించిన చింతామణి విషయ పరిశోధనమునందు విశదపఱుఁబడెను. ౬౨-౬౩-౬౪ విష.)

ప్రకృత సూత్రమున సూరి 'ఎడు గెడి' గాగమములు వర్తమానార్థకములని వచింపకున్నను బూర్వ సూత్ర వివృతిలో నట్టి యభిప్రాయమును జూపెను, అది సరికాదనియు నీ 'ఎడు గెడి' గాగమములు వర్తమానేతరార్థకములందును బ్రయోగింపఁబడిన వనియు నచట కొంత విమర్శింపఁబడెను. ఈవిషయము ముందు ప్రయోగ ప్రదర్శన సందర్భమున నింకను విఫలముగఁ జూపఁబడును.

౨౫ సూ - వ్యాఖ్య:—తిర్యగ్జడ కర్తృకత్వమున, భూత, తద్ధర్మాద్యర్థక ప్రథమపురుష బహువచన మేకవచన రూపముతోని యుండునని యర్థము. అనఁగాఁ దిర్యగ్జడ కర్తృకత్వమున బా - క్రి - ౧౬ సూత్రము చొప్పున నాదిష్ట మగు 'ఎను' వర్ణక మె భూతార్థక ప్రథమపురుషైకవచన బహువచన రూపములందు నిల్చుననియు, నట్లే యా సూత్రముననే డుజ్జ్వలకమున కా దేశింపఁబడిన 'ను'వర్ణ పరిశోధనమును జూచియుఁ దడఁబడి యీక్రిందిరీతిని వ్రాయుట వింత! "తత్సమ థాతువు లెడు గెడిగాగమములతోడను దుగాగమము తోడను నన్నయ భారత భాగమునఁ జూఁట్టు టరుదు." (బా. సా. పే. 3౯౫ పు.) ఎడు గెడిగాగమముల తోడి తత్సమ థాతువు లరుదుగా మాత్రము నన్నయ భారత భాగమునఁ గలవా? ఓక్కఱేని మచ్చునకైనఁ గానరాదే! ఇంక దుగాగమముతోడి తత్సమ థాతు రూపములు నన్నయ భారతమునఁ ధారాళముగా వెలయుచుండఁగా నరుదనుట కేవలము పొరపాటు. ఇంకను ఎడగాగమయుక్త తత్సమ థాతురూపముల నన్నయ మిక్కిలి యరుదుగా వాడె ననుట యుక్తము. నేవితె - చింతితె - రక్షితె - వర్తింతురయ్య - పాలితె - వీక్షితె - ఉత్సహితె. (సఖా. ౧ ఆ. ౨౬-౨౮-౩౩-౪౨-౪౯-౫౪ పు) కీర్తింతువు - నిందింతువు. (సఖా. ౨ ఆ. ౧౮౮.) అతి క్షుణ్ణురే. (సఖా ౨ ఆ. ౨౨౪.) ఆస్వాదీంతున్. (సఖా. ౨ ఆ. ౨౩౩.) మొ.

[బా. క్రి. ౨౫ సూ.] 'పలికెను' 'బా-గు-ప్ర' చూపినప్రక్రియ సరికాదు. 1375

కమే తద్ధర్మాద్యధిక ప్రథమపురుషైకవచన బహువచనములందు నిల్చుననియుఁ గ్రహింపవలెను. భూతః—చిలుక పలికెను - చిలుకలు పలికెను. తద్ధర్మః—చిలుక పలుకును - చిలుకలు పలుకును. ఇవి తిర్వ్యక్కర్తృకత్వోపాహృతులు. ఇంక జడకర్తృకత్వమునందలి భూతః—మేఘము గర్జిల్లెను - మేఘములు గర్జిల్లెను. తద్ధర్మః—మేఘము గర్జిల్లును - మేఘములు గర్జిల్లును. బా - గు - ప్ర. వ్యాఖ్యాత 'పలికెను' అనుదాని రూపసాధన ప్రక్రియలో "పలుకు+రు, ఇట్లుండః బ్రకృత సూత్రంబున నేకవచన డుజ్జురా 'పలుకు+డు' అయ్యె. పదునాఱవ సూత్రంబున 'ఎచు' వర్ణకంబు గలిగి 'పలుకు+ఎచు' అయ్యెను. అపదాది స్వర నిత్యసంధియు, ఎరుబది యైదవ సూత్రంబుచే లకారంబు యొక్క 'ఉ'త్వంబున కిత్వంబుచు గలిగి 'పలికెను' అయ్యె" అని చూపెను. (బా. గు. ప్ర. 3౨౦ పు. ద్వి. ము.) కాని "భూతంబునం దిగా గమంబగు" (బా. క్రి. ౧౭ సూ.) అను సూత్రము చొప్పున థాతువు తుదిని జేసు 'ఇ'గాగమము నేల చూపలేదో తెలియకున్నది. "పలుకు+ఇ+ఎచు" ఆరురీతిని బ్రక్రియ చూపి యపదాది స్వర నిత్యసంధిని జేయుట యావశ్యకము. 'పలికిరి' మున్నగు చోటు లన్నిటను వచ్చెడి "ఇ"గాగమంబు ప్రథమపురుషైక వచనమున మాత్రము రాకుండునా? కొన్ని థాతువులకుః బ్రథమపురుషైక వచనమునందును నీ 'ఇ'గాగమము (అనియెను - పడియెను. మొ.) వచ్చి నిల్చుచునే యున్నదిగాదా. (చూ. 3౨౦ విష.) "చిలుకలు పలుకును" అనుచో "పలుకు+లాట్ = పలుకు+రు= పలుకు+డుజ్ = పలుకు+చు = పలుకును" అని ప్రక్రియ నరయునది.

౨౨-౨౩-౨౫ సూత్రముల విధులకుః బ్రయోగములు:—క..... భుజవీర్య సంపద । తో మాఁడు జగములు నోపుదురు సాధింపన్. (సఖా. ౧ ఆ. ౧౧౫) ఇందలి దుక్కు యతి స్థానగతము. ఓపుదురు సమర్థులగుదురు. తరలము. ఇది కుబేరు వనంబు దీనికి నెవ్వరుం జరుచేర నో । డుదురు నీవిట వచ్చి యేల కడుం బ్రమాదముఁ జేసి తిం । దు.....(ఆర. 3 ఆ. 3౬౦.) దీనిని బట్టి 'ఉదు' కాదు 'దు' అని విధితమగును. క. దమయంతి రోయిగా జూ । దము నీతో నాడఁ గడగెదను ధరణీ రా । జ్యము.....(ఆర. ౩ ఆ. ౨౨౨.) 'ఎద' లోని 'ద' యతి స్థానగతము. ఇందలి 'ఎద'రూపము భావ్యర్థకము. చ. ఇదె ప్రళయాగ్నివోలె దెలల్లెను గప్పఁగ విస్ఫులింగముల్ । వదలక వాయు సారధి జవంబునఁ దానిట వచ్చె నేమి నే । యుదు సుతులార యాచిలము న్రొయ్యన పోయి చొరుండు దీనిఁ గ । పైద ఘనపాంసు జాలముల భీమశిఖావళి దాఁక కుండఁగన్. (ఆది. ౮ ఆ. 3౦౫) ఇందు 'ఎ'దగాగమ దుగాగమ దకారములు ప్రాసగతములు. ఎదగా

గమము నందలి 'ఎ'కార ఘటిత ద్విత్వపకారము ప్రాణి యతి స్థానగతము. కప్పెద ననునది భవిష్యదృక్తము. ఏమిచేయుదు ననునది యశక్తతను బరితాపమును దెల్పు చున్నది. క. పరమాన్న భక్ష్య భిక్షా । పరిపూర్ణ తరంబులైన పాత్రముల య్యే । పురు నిత్యంబు నివేదించు । తురు దల్లికిఁ గరము భక్తితో వినయమునన్. (ఆది. ౬ ఆ. ౨౪౦ ప.) 'నివేదించుదురు' అను దానినుండి యేర్పడిన 'నివేదించుదురు' అను దాని లోని 'తు' యతి స్థానగతము నివేదించుదురు = నివేదించుచుండెడివారు. (భూత వ్యాపారమే) చ.....విజితేంద్రియుం డనఁగ నిమ్మునిఁ బాయక విందు నంచు..... (ఆది. ౪ ఆ. 3౦.) (విందున్ = వినుచున్నాను.). తే.గీ. పాండుపుత్రులకెప్పుడుఁ బక్షపాతి । విదురుఁ డనిచెప్పఁ దొల్లియు విందు.....(సభా. ౨ ఆ. ౧౨౬). విందున్ = వింటిని - భూతార్థకము. క.....జూదం । బునకుం బ్రియుడవు దక్షుడ । వన విందుము నిన్నుఁ బ్రీతి పక్షజ్ఞులచేన్ (సభా. ౨ ఆ. ౧౬౪). విందుము = వినుచున్నాము. వర్తమానార్థకము. సీ. వివిధోపభోగముల్ దివిజేకునకుఁగల యట్టుల కలవు నీకనుభవింప । సకలభూపతులుఁ బాయక భక్తియుక్తులై యొలసి నీపనుపునేయుదురు పేర్చి ।..... (సభా. ౨ ఆ. ౧౦౨). చేయుదురు = చేయుచున్నారు. సీ. పరులగుణంబులు పలుమూరుఁ గీర్తింతు పక్షంబ పలుకుదుపాండవులకు । ధార్తరాష్ట్రుల సంతతంబు నిందింతువు.....(సభా. ౨ ఆ. ౧౦౪). దుర్యోధనుడు విదురుని నిరసించు సందర్భములోనిది. ఇందలి విదురువిగుణము లాతనిధర్మములుగాఁ జెప్పఁబడెను గాన నిందలి దుగాగమ ఘటితరూపములు తద్ధర్మార్థకములు. తాచ్ఛీల్యమును బోధించుచున్నవన్నను ననవచ్చును. క. అన్న సహదేవ నీవును । నన్నలతో నరిగె దయ్య యట యడవుల కీ । పున్నను సుతులందఱు నిం । దున్నట్టుల నాకుఁ జిత్త మాఱడి యుండున్ (సభా. ౨ ఆ. ౨౦౪). అరిగెడు+అయ్య = అరిగెదవా = పోవుచున్నావా ? చిత్తమాడియుండున్ = ప్రత్యాశార్థక సంభావనార్థకము. చ. అమలచరిత్ర నిట్లు దమయంతిఁ బతివ్రతఁ బల్కుచే నృపా । త్రమ..... (ఆర. ౨ ఆ. ౨౧౭). పల్కుదువు+వీ = పల్కుదు+వీ = పల్కుచే = పల్కుడగునా? సంప్రశ్నార్థకము - పల్కురాదను వ్యతిరేకవ్యంజకప్రశ్నార్థకము. చ. ఇతనికిఁ గూర్తురేని ధన మిత్తు రభీష్టుములైన న కార్యముల్ । మతి నొనరింతు రిష్టుడని మంతురు గాక.....(సభా. ౨ ఆ. ౧౦ ప.) కూర్తురేని = ప్రియపడుదురేని. ధనమిత్తురు గాక = ఇచ్చుట యుక్తము. "ఎదక్కు - దుక్కును" సందర్భమునుబట్టి కాలత్రయ దోష్టరేకములగునని యీవఱ కుదాహరణములు పెక్కు (౨౯౬ విష.) భట్టారక

[బా. క్రి. ౨౨-౨౩-౨౪ హా.] 'ఎక-ఏకు-ఎకి' అను ప్రయోగములవిమర్శము. 1377

ప్రయుక్తములు చూపబడెను. ఎకగాగమయుక్తరూపములు తత్సమములు మిక్కిలియరుదుగా భట్టారకునిచే బ్రయోగింపబడెను. క.....! కానలఁ బరిభ్రమించెదఁ | గానరె మీరు.....(ఆర. ౨ ఆ. ౧౦౫ ప.) క. త్ర్యంబక నాకు ననభీష్ట వ | రంబుఁ బ్రసాదించెదేరి.....(ఆర. ౧ ఆ. ౩౨౫ ప.) వచనములలో మఱి నాల్గు గనంబడుచున్నవి. రచించెద. (ఆది. ౧ ఆ. ౨౦ వచ.) వివరించెద (ఆది. ౩ ఆ. ౭౩ గద్య.) ధరించెద (ఆర. ౩ ఆ. ౮౧ గద్య.) జీవించెద (ఆది. ౭ ఆ. ౫౧ వచ.) ఎదు గెడి గాగమంబుల రూపంబులు తత్సమంబులు నన్నయప్రయుక్తములు గానంబడలేదు.

తర్వాతికవులు ధారాళముగా 'ఎక'గాగమ ఘటితతత్సమరూపములను 'ఎడు'గాగమ యుక్తరూపములను వ్యవహరించిరి. నేవించెదను - కీర్తించెదను - విస్తరించెద. (నన్ని. కు. ౧ ఆ. ౧౪-౧౫-౧౬). ఉ.....పద్యముల గద్యములన్ రచించెదం గృతుల్. (విరా. ౧ ఆ. ౩౦). క. నృపధర్మములన్నియు నీ | కుపదేశించెద.....(శాంతి. ౨ ఆ. ౧౬౪). క.....కొలిచి వ | ర్తిల్లెడు తెఱంగులెంతయుఁ | దెల్లము.....(విరా. ౧ ఆ. ౧౪౨). మ.....నిర్దోషత్వమున్ రాజుం | బును శోభిల్లెడు నెవ్వడే నొకజగత్ పూజ్యుండు... ..(విరా. ౧ ఆ. ౨౩౧). క. చని వెడ విశీలెడు నా | ననపద్మముతోడ... ..(విరా. ౨ ఆ. ౨౭౦). ఇట్లు విశేషణములుగను సమాపకక్రియలుగను దత్సమక్రియలు "ఎదు గెడి" గాగమయుక్తరూపములును నన్నయేతర ప్రాచీనకవుల గ్రంథములందుఁ గన్పట్టుచున్నవి. ఎదు గెడి గాగమములు వర్తమానకాలవ్యోత కములేకాక భూతభావ్యర్థకములును గలవు. ఈ విషయమునందలి నన్నయప్రయోగము లీవఱకుఁ జూపబడెను. క. మనమొక యేవుర మీయం | గనయుం దో నరుగుదేరఁగా నెయ్యెడఁ బో | యిన నెఱుగకుండుదురె యి | ద్దినములు గడవంగ నెద్ది దెఱుగయ్యెడినో. (విరా. ౧ ఆ. ౬౦). ఈదినములు గడచుట కేది యుపాయము కాగలదోయని యర్థము. చ. తడఁబడె దివ్యబాణముల తంత్రము మంత్రము దప్పెడున్ గడున్ | వడఁకెడుఁ జాపదండము మనంబును నాకు వశంబు గాదు వీ | డ్వడియెడు చెయ్యులంగము గడంక దొఱంగెడు నేటిభంగి గ | వ్వడి దనపూన్ని దీర్చుట భ్రీవంబు బుద్ధి జరించె బుత్ర కా. (భీష్మ. ౩ ఆ. ౩౫౧). తనకు జరిగిన తడఁబాటులను ద్రోణుండు కొడుకుతోఁ జెప్పిన సందర్భముగాన నిందలి 'ఎదు గెడి' గాగమ ఘటితరూపములు భూతార్థకము లనఁదగును. ఇంక వర్తమానార్థకప్రయోగములు:—చ.....ఈ | కొడు కిటు వోకకున్ మనము కుందెడు

1973 తధర్మక్రియలకాలత్రయవాచిత్యమునకుఁ బ్రయోగములు [302 వి. సంఖీ.]

నిర్గుణ మూగజిహ్వకున్ (విరా. 2 ఆ. 2-3). కుందెమన్ = సహజేవుఁ డరణ్యా
 వాస న కే. పటచేఁ ననమనసు కుందుచున్నదనియు సంక్షింతు ద్రౌపది యుండు
 టచే నూరడిలుచున్నదనియుఁ గుంతి పల్కినవాక్యము. చ. మనజులు నేయ నెన్నరు
 సమస్తము సీతలకు నాజ్ఞా జెలెమన్ (కాంతి. 1 ఆ. 222). చ. మునివర్గవాహనుఁ
 డవై చనుదెప్పును మంత దీతెమన్ ఉశోక్తి. 1 ఆ. 121). తీతెమన్ = చక్కఁబడఁ
 గలదు. (ఉద్యోగ1ఆ121)మ. అదే కౌరవ్యు లశక్తదుష్టనత సేయంబూని పైఁ బాటఁ
 జూచెద రమైఁ దమచేతఁ దీటునె జయశ్రీకాంతు దై త్యాంతకున్ బొదువన్.....
 (ఉద్యో. 3 ఆ. 344). చూచెదరు = చూచుచున్నారు. చ.....వినాశము
 పొందెద రేమినేయుదున్ (ఉద్యో. 3 ఆ. 403). (పొందెదరు = పొందఁగలరు -
 ఏమిచేయుదున్ = ఏమిచేయఁగలను). సీ. అదయుఁ | డని పల్కుదురు కొంద ఆ
 ప్పార్థుఁ జేరి గాం, గేయునిఁ ద్రోలుని గెడయఁ బొదువ ఆ.వె. బనుప నెట్లు నేర్చి తని
 పల్కుదురు కొంద | అతఁడు మోము వాంచి యరుగుమండ. (స్త్రీ. 1 ఆ. 121).
 (యుద్ధానంతరమున యుద్ధభూమి కేఁగిన ధర్మజునిఁ గురుకాంతలు తిట్టినసందర్భము.)
 (పల్కుదురు = పల్కిరి). ఉ. బకపుంగవుఁ డెట్లును నొక్కొదై వమా (కాంతి. 3 ఆ.
 709). (ఎట్లునునొక్కొ = ఏమయ్యెనునొక్కొ). కా. తానున్ భార్యయు నేఁగుఁ
 జేరడవికిన్ దానొక్కడైనం జనున్ |వానప్రస్థధర్మములు. అడవికిఁ
 జనుట మున్నగునవి వానప్రస్థాశ్రమధర్మములు. ఇట్టిక్రియ లీసందర్భమునఁ
 జెక్కు గలవు. మ. హరిఫాలాబునఁ బుట్టి ధర్మమున కాలై యగ్రమన్ పుత్రకున్ |
 సిరిగాంచెన్ దగవారు మువ్వరును సున్ధేమొన్నతిన్ సంశ్రయిం | తురు భూపాలకు
(కాంతి. 2 ఆ. 202). (ఆ మువ్వరును సతతుమును, రాజా నాశ్రయిం
 తురు. సాతత్యాగ్రకము). సీ.....పాండునందను లాంబికేయు | నెడ భక్తి
 వినయంబు లెసఁగంగ వర్తింతురు..... | తే.గి. అతఁడును నాదరంబు | గాథవత్స
 లత్వంబును గలిగియుండు. (ఆశ్ర. 1 ఆ. 145). (వర్తింతురు = వర్తించిరి =
 వర్తిండు చుండెడివారు. ఉండును = ఉండెను = ఉండెడివాడు). (యుద్ధానంతర
 మునందలి ధృతరాష్ట్రపాండవుల వర్తనము). కం. వాదున నీ హరి వేధయుఁ | గా
 దే యురు లింగమూర్తి కడగానక యేఁ | దానిగ వెదకెద రట్టి మ | హాదేవుఁడ
 పూజ్యుఁ డనఁగ నగునే నీకున్ (నన్ని. కు. 2. ఆ. 127) (వెదకెదరు = వెదకిరి).
 (ఈశ్వరశరీరము పొడవును బ్రహ్మవిష్ణులు తెలియ యత్నించి యసమర్థులైన
 పురాణగాథ గలదు).

బా.క్రి - 25 సూత్రము ప్రయోగములు. మాలిని. సురపతి సభఁ జూడం
 జూడ సంగారవృష్టుల్ | గురిసెఁ గులికథాల్ గుంతింబయ్యె దిక్కుం | జర

[బా. క్రి. ౨౫ సూ.] తిర్వగ్గడ బహుకర్తృక క్రియ కేవలచన ప్రయోగములు. 1879

మదము ఒడంగెన్ సర్వదిక్పాలకాంతః | కళములు భయోజ్యే బుడన్ సంచ
లింజెన్. (ఆది. ౨ ఆ. ౮౨.) సీ. భృతరాష్ట్ర విభుని మండిరమున బలచుచు బలనె
గోమాయువుల్.....విద్యుత్ సహస్రముల్ విలసిల్లే.....(సఖా. ౨
ఆ. 300.) క. మాసె నభోమణి నక్కలు | కూసెన్ గలయంగ దెలకుం బలు
చాయల్ | నేనె బలమొయిళు లడరి | మ్రోసెం దమయంతె దూర్వము ఒడవ్వ
నులై. క. ఇగ్గజములు మిన్నకయును | మ్రొగ్గెడు సుత్రమ తురంగములు బాష్ప
జలం | బగ్గలము విడుచుచున్నవి | దగ్గెడు గారణము లేక తడబడి ఒడగల్.
(విరా. ౮ ఆ. ౮౬-౮౭ ప.) ఈవిషయ మాచ్చిక పరిచ్ఛేదమున విస్తరింపబడెను.
(౨౧౦ XII విష.) త్రిలింగ లక్షణ శేషమున “మహద్భవాకర్తృక క్రియకు నేక
వచనంబు విభాషనగు. ఉదా:-క. తన యెఱిగిన యర్థం బొరు. | డనఘా యిది
యెట్టు చెప్పుమని యడిగిన జె | పుని వాడును సత్యము నె | పుని వాడును
ఘోర నరక పంకమున బడున్. (ఆది. ౧ ఆ. ౧32.) ఒత్తమున. క బలవంతుడు
పై నెత్తిన | బలహీనుడు ధనము కోలుపడిన యతడు మ్రు | చ్చిల వేగు నతడు
కామా | కుల చిత్తుడు నిద్ర లేక కుందుడు రధిపా. (ఉద్యో. ౨ ఆ. ౨౧.) మొ.”
అని సూత్రోదాహృతులు వ్రాయబడెను. కాని ‘తనయెఱిగిన’ యను ఒడవ్వమున
“చె | పుని నాడును సత్యము నె | పుని నాడును ఘోరనరక పంకమున బడున్”
అని ముద్రాసంస్కర్తలు సవరించిరి. కాని యట్లు సవరించుట సరికాదు. ఇట్టియెడల
‘పడున్’ అను క్రియకు బ్రత్యేకాన్వయమును ఘటించి భిన్నవాక్యములుగా నమ
ర్థించుకొనుట యుక్తము. నన్నయ స్థలాంతరమునందును నిట్లు ప్రయోగించెను.
అట సంస్కర్తలు సవరింపను లేదు. క. కులము గలవాడు కౌర్వము | గలవాడును
నధికనేన గలవాడును భూ | తలమున రాజును నామము | విలసిల్లగఁ దాల్చు
మూడు విధముల వేర్చిన్. (ఆది. ౬ ఆ. ౮2 ప.) ద్వి. ఆరామ విభునకీ యంగనా
మణియు | నీరామ కారామ నృపతియుఁ దగును. (రంగ. రా. సుందర. యా. ము.
౨౮౬ పు. ౮ పం.). పురుషభేదము లేనపు డిట్టి భిన్నవాక్య కల్పనము సంస్కృత
మున మిక్కిలి ప్రచురముగఁ గలదు. “పాశ్చజన్యం హృషీకేశో | దేవదత్తం
ధనజ్ఞయః | పౌణ్డ్రం దధౌ మహాశభం | భీమ కర్తా వృకోదరః. (మహాభార. భీష్మ.
భగవద్గీత. ౧ అధ్యాయ.) (చూ. బా. గు. ప్ర. కారక. 3౬ సూ. వ్యా. ౨౮2 పు.)
ఇట్టి భిన్నవాక్య కల్పనమునందు బహుకర్తృత్వమే క్రియకు లక్షణంబు నేందు
గాన పై త్రిలింగలక్షణ శేష సూత్రము గ్రాహ్యము కాదని యెఱుంగునది.

నన్నయ. భూతే తయో ద్వికల్పితః | వితే కే చ ద్వికా మితే |

౩౦౩ పు. పులి ద్వికల్పకే చాపి | కచ్చిత్త స్మాత్ పులి ౦ ఒగుట.

(పిఠ. క్రియా. ౮ కా. అహో. ౮౮౬-౮౮౭ పుటలు.)

కల్పతరువు. 303 విష:—భూతే = భూతార్థమునందు, తయోః = ఆరెండిటికిని ననగా 'ఉత్వయ్యతౌ' వనకారా' విత్యాది సూత్రోక్తములగు 'ను-పు' అను వాని యుత్వమున కిత్వము వచ్చిన (భూతా దుతాం పరేషా మిత్.) 'ని-వి' అను రెండిటికిని, వికల్పత్వమ్ = వైకల్పికత్వ మగును. ఇతి - అని, కేచి ద్భూభాషిరే = గొందఱు చెప్పిరి. ఉదా:—వండితినిన్ = వండితిన్, వండితిని - వండితి. మొ. వండితినిన్' అను దానినుండి, 'వండితిన్' అను రూప మేర్పడుట 'కవిభల్లట' సూత్రముచేతనే సంభవించును. (అం II విష.) ఈ మధర్వణ వచనము నందలి 'ని'వర్ణకలోపకథన మనువాద మాత్రమే యని యెన్నునది. 'వండెదనున్ - వండు మనున్' మున్నగు రూపములనుండి, 'వండెదన్ - వండుదున్' మున్నగు రూపములు కవి భల్లట సూత్రముచే (అం II విష.) సిద్ధించునట్లే, 'వండితినిన్' అను రూపము నుండి, 'వండితిన్' అను రూపము లభించునటు కేవలము యుక్తముకదా. 'ఎ'వర్ణక లోపకథన సందర్భమున 'ని'వర్ణకమునకుఁ గల్గుచున్న లోపమును సయిత మను వదించుట సుసంగతమని యథర్వణుఁడు తలంచి యట్లు సూత్రించెనని యెఱుంగ నగును.

క్వచి ద్దువర్ణక ఇత్యాది:—క్వచిత్ = ఒక కొన్నియెడలను, వువర్ణకేచాపి = వువర్ణక విషయమునందును, తస్య = ఆ వికల్పస్థితికి, అస్తితామ్ = అస్తిత్వమును (వువర్ణకము నిల్పుట - పాక్షికముగా లోపించుట.) కేచిత్ = కొందఱు, జగుః = చెప్పిరి, కొన్నియెడల వువర్ణస్థితికిని పాక్షికత్వము కలదని భావము. ఉదా:—వండు దువు = వండుదు, చదువుదువు = చదువును, రక్షింతువు = రక్షింతు. మొ. ఇట్టి వులోపము క్వచిత్తనఁగాఁ దద్ధర్మ క్రియలయందు మాత్రమే సంభవించునని మహా కవిప్రయోగములను బట్టి వ్యాఖ్యి చేయవచ్చును. తద్ధర్మ క్రియల యందును వులో పము గల్గుతఁటిని "పునరాగమ సూత్రము చొప్పున, 'వండెదవు' 'రక్షించెదవు' మొదలగు చోటులందు వచ్చు 'ఎ'త్వాత్వములలో అత్వము రానేరదనియుఁ బ్రయోగములను బట్టి వ్యాఖ్యి చేసికొనవలయును. ఉదా:—వండుదువు = వండుదు, వండెదవు = వండెను. రక్షింతువు = రక్షింతు, రక్షించెదవు = రక్షించెదు. మొ. వులోపపాక్షికస్థితి తద్ధర్మ క్రియలందు మాత్రమే కల్లు ననుటచేత "వండఁ గలవు - వండవు" మున్నగు చోట్ల వువర్ణకము నిత్యముగనె నిల్చునని యెఱుంగు నది. ఇట్లు సమన్వయించికొనక యహోబలపండితుఁడు 'వండెదు' మున్నగు రూప ముల స్థితికై "వండెదవు" మున్నగు రూపములు కూడ సమ్మతములై యని నిరా ధారముగా ననఁగాఁ బ్రయోగవిరుద్ధముగా వ్రాయుటయు, 'క్వచి ద్దువర్ణకే చాపి'

త్యాది ప్రకృతాధర్వణ వచనమునందలి 'తస్య' అను దానికి 'అత్వమునకు' అని యర్థముచేసి "చేనెదవు" అను రూప మాధర్వణ మనుటయు సమీచీరములు కానేరవు. 'చేనెదవు' అనుచోటి 'అత్వము' క్వచి ద్వవర్ణకే చాపీత్యాది వచనముచే సంపాదించునపుడు 'ఎత్వము'ను సంపాదించు నధర్వణ వచనమెద్ది? ఎత్వము పునరాగమసూత్ర సంపాద్యమై చింతామణిచే సిద్ధించునన్నచో 'అత్వము' మాత్రమేల తత్సంపాద్యము కారాదు. ఒక్కరూపమును సాధించుటలో నసంపూర్తిగా 'ఎత్వము'ను మాత్రము సంపాదించునెంచి "అత్వము"ను స్మరింపక చింతామణిక్రొత్త విడిచె ననుట విశ్వసనీయ మగునా? మఱియు "క్వచి ద్వవర్ణకేచాపి" అను ప్రకృత సూత్రముచే 'వండెదవు' అను మధ్యమ పువర్ణక పరకస్థలమును మాత్ర మధర్వణుడు సాధించి "వండెదనున్ - వండెదము - వండెదరు - (మధ్యమపురుషము) వండెదరు. (ప్ర - పు.)" అనురీతిగల తక్కిన పురుషవచనముల రూపములనెల్ల సాధింపక యుపేక్షించె ననుట మిక్కిలి యసంభావ్యము కాదా? అట్లు మధ్యమ పువర్ణకమాత్ర పరకత్వమునందు మాత్రము 'అత్వము'ను విధించుటచే 'వండెదనున్ - వండెదము - వండెదరు' మున్నగు ప్రయోగ విరుద్ధములగు ననిష్ట రూప పరంపర దుర్వారము కాదా? వై సందర్భమును బట్టి యీక్రింది కవిశిరోభూషణ పంక్తులు గ్రాహ్యములు కావనకతీరదు. "వైచెదవు ఇత్యాది రూపమపి తదిష్టమేన, వైచెదవు ఇత్యత్వసహితం రూపం త్యాధర్వణమ్. 'క్వచి ద్వవర్ణకేచాపి' కేచి త్రస్యాస్తితాం జగుః' ఇత్యాధర్వణం వచనమ్. తచ్చుట్టే నాత్వ ముచ్యతే. ఉభయార్థే భవేదత్వమితి పూర్వసూత్రాత్. ఘటియించెదవు - ఘటియించెదవు - ఘటియించెదన్ ఇతి తత్సమ రూపాణితు ద్వితీయాచార్యర్య సామాన్య వచనేన జ్ఞేయాని." (అహో, ౪౦౫-౪౦౬ పు.) ఇట్లే యహోబలపండితుడు ౪౦౫ పుటలో వ్రాసిన 'తలంపుదయ్య - నేవంతె.....ఇత్యాద్యాచార్య వచనాత్' అను వ్రాతయుఁ బ్రామాదిక మె. 'ఘటియించెదవు' అనునది యపశబ్దము. 'తలంపుదయ్య' అనునది నన్నయ సమృతమనుట కేవలము పొరపాటు. అట్టి దానికి సరియగు నన్నయ సమృత రూపము 'తలంతయ్య' అనునది. (ద్రా చో ధ్లు క్త తద్ధర్మే. బిందుపరస్మ తకారోదోః స్యాత్. ౩౩౨. విష.) 'తలంపుదవు' అను దాని లోని పత్వమునుగాని 'చుదు' అను వాని స్థితిని గాని సర్వహించు ప్రయోగము భట్టారక భారత భాగమున మచ్చున కేని లేదు.

ప్రయోగములు:—భూతమునందలి 'వి' లేకుండుటకు:—క. ఆ మతభుజ
నీవు తాల్చి తగిది క్తుడవై (ఆది. ౨ ఆ. ౨౦౨). (తాల్చితి = తాల్చితి + అగ్ని క్తుః

1332 భూతతదర్శ మధ్యమ 'పు - వి' లోనప్రయోగములు [303 I వి. సంజీ.]

డవై). క.....మంత్రులగా | నొనరించితై కార్యసంప్రయోగముపొంటెన్.
(సఖా. ౧ ఆ. ౨౭). నీ. ఋత్విజుండని విచారించి పూజించితే ద్వైపాయనుండు
డధర్మయుక్తి (సఖా. ౨ ఆ. ౧౧). గీ. నీపవేకంబు నాప్తియు నెఱపి తీవు | తల్లి
దండ్రులమూడ్కి హితంబు నెప్పి | తేను నారాక తెఱుగెల్ల నేర్పడంగఁ | శెప్ప...
.....(ఉద్యో. 3 ఆ. ౨3౬). 'పు' లేకుంటకు:—కం.....దామో | దర
మాతెదుగాని తగవు తలచవు కంటే. (ఉద్యో. 3 ఆ. 3౫౬). తే-గీ.....
చెప్పవయ్య వాని | నెఱుఁగుదేని మాపడియెడు నీయవస్థ (ఆది. ౨ ఆ. ౧౪౫).
(ఎఱుఁగుదువు = ఎఱుఁగుదు+వని). నీ.....సద్ధర్మమార్గంబు సలుపునయ్య |
.....నేవితై.....చింతితై నిజబుద్ధిఁ జేయఁదగిన |(సఖా. ౧
ఆ. ౨. ౬). (చలుపు+దు + వు = చలుపుదు+అయ్య; నేవితవు = నేవితవు+ఎ;
చింతితవు = చింతితవు+ఎ). ఉ.....జీవితఁబులా | యత్తమునేసి యితై...
.....(ఇచ్చు+దు+వు = ఇత్తై). చ. వినుము కిరీటి దివ్యశరవేదివి నాఁ జను దేవు
లేనిచో | టను.....పాండురా | జనకు జనించితేనిఁ దెగి చూపుము శౌర్య
ము నస్త్రవీర్యమున్ (ద్రోణ. 3 ఆ. ౧౯౫).

లిడ్లాట్టుల వకారంబునకు లోపంబు విభాష నగు. ౨౪.

వండితి - వండితివి. వండుదు - వండుదువు. వండెదు -

1 బాలవ్యా. వండెదవు.

303 I విషయము. 30 సూ. వివృతి:—జీత్తుపరంబగునపు డుత్వంబున
కత్వం బగునను సూత్రముచే లజి పరంబగునపు డుత్వం
బు:—ప్ర - వండఁడు - వండరు - వండదు-వండవు ;
మ. వండవు-వండరు; ఉ. వండను - వండము.

సంజీవని. 303 I విష. ౨౪ సూ. వాఖ్య:—లిడాదేశ ప్రత్యయముల
లోని 'వి'వర్ణకముయొక్కయు లాడాదేశ ప్రత్యయములలోని 'పు'వర్ణకము
యొక్కయు వకారరూపవ్యంజనమునకు లోపము వికల్పముగా నగును. అట్టి వకార
వ్యంజనము లోపించుగా దానిమీఁదియచ్చుతోఁ బూర్వస్వరమునకు నపదాదిస్వర
నిత్యసంధి కల్గును. ఉదా:—వండితి+వ్+ఇ = వడితి+ఇ = వండితి = వండితివి.
వండుదు+వ్+ఉ = వండుదు+ఉ = వండుదు = వండుదువు. వండెద + వ్ + ఉ =
వండెద+ఉ = వండెదు = వండెదవు. అహోబలకతి “వండెదవు” మున్నగు ననిష్ట
రూపములను వెనుక వ్రాసిరితి నంగీకరించినను (303 విష.) మహాప్రయోగము
లం డట్టిరూపములు మృగ్యము లగుటంజేసి సూరి యట్టివాని నుపేక్షించెను. “వండి

[బా. క్రి. ౨౪ సూ] ఆర్యాద్యధర్మపరక తద్ధర్మక్రియాప్రయోగవిశేషములు. 1333

తివి - వ.డునుపు" అను రెండుస్థలములగును 'వి - పు' వ్యయములకు స్వరసహితముగా లోపమువిధించిన మాపనిష్పత్తిలోను భేదము కల్గదుగాని, 'వండెవపు' అనుచో 'పు'వర్ణమునకు స్వరసహితముగా లోపము కల్గెనేని 'వండె' అను ననిష్టమాపము కల్గవలసినచున్నను, కావునఁ బ్రక్రియాతొల్లమునకై వకారవ్యంజనమునకు మాత్రమే యన్నిటను లోపము విధింపఁబడెను. వండెదను - వండెదము - వండెదపు - వండెదరు మున్నగువానిని సాధించుటలో నన్నయాధర్వణీయమునకును బాలవ్యాకరణమునకు మార్గభేదముండుటచేత నన్నయాధర్వణీయమున నీరూపములలోని స్వరసహితవకారమునకు స్థితిలేదని (పాక్షికముగ) చెప్పుటలో విరోధము లేదయ్యెను. (విస్తర I). తద్ధర్మ ప్రథమపురుషైకవచనమగు 'చనున్' అనుదానికిఁ బర్యాయముగ 'చన్' అని నన్నయ ప్రయోగించెను. (౨౧౦ II విష.) ఆ.వె.

విస్తర. 3౦౩ I విష:—త్రిలింగక్షణశేషకర్త క్రియాపరిచ్ఛేదమునఁ దద్ధర్మక్రియల ప్రయోగవిశేషములను గొన్నిటిని సూత్రించెను, "౩ సూ.తద్ధర్మభూతక్రియ లార్యాద్యధర్మపరకంబులయి ప్రశ్నార్థకంబులగు. ఉదా:—నీ. మీవంశమున నర | దేవోత్తములదైన సద్ధర్మమార్గంబు సలుపుదయ్య | (సఖా. ౧ ఆ. ౨౬). క. సన్ధానితులయి వర్తింతురయ్య నీదైవజ్ఞుల్ (సఖా. ౧ ఆ. 33). ర. సూ.ఓగ్గొకచోఁ దద్ధర్మక్రియ యార్యాద్యధర్మపరకంబయి వ్యతిరేకవ్యంజక ప్రశ్నార్థకంబగు. ఉదా:—చ. తనయుఁడు తండ్రి యగ్రజుఁడు తమ్ముడనం జనునయ్య రాజ్యముం | గొనునెడ.....(నిర్వ. 3 ఆ.) ఉ.....సురాంగనలెల్ల నిట్టి నీ | చేతకు మెత్తురమ్మ (స్వా. 3 ఆ.) గి. సూ.ఆర్యాద్యధర్మ మొకచో నటుశబ్దపూర్వకంబు నగు. ఉదా:—చెల్లునటయ్య - చెల్లునటమ్మ. ఉ.....దయసేయక తిన్ననిమేనువెన్నెలన్ | వేతురటమ్మ యిత కనువేదరు నెల్లునటమ్మ యింతికిన్. (స్వా. 3 ఆ.) మొ." ర సూత్రమునకు భారతప్రయోగములు గలవు. ఉ.....అంతః షో | కేదిన సూతు లీ యుడలి కింత యపాయ మొనర్తురమ్మ (విరా. 3 ఆ. ౪గి). (ఒనర్తురమ్మ = ఒనర్పదగదనిభావము). చ.....ఇట్లనఁదగునయ్య యే నిచట నై నది యేటిది యింత యేటికిన్. (విరా. 3 ఆ. ౨౨౬). (అనఁదగునయ్య = అనరాను). చ. తులువలుగాక యిట్టిదొర దుర్లయవృత్తికిఁ జొత్తురయ్య.....(ఉపో. 3 ఆ. 33౧). (చొత్తురయ్య = చొరరు.). తద్ధర్మక్రియలెకాక భూతక్రియలును వ్యతిరేకవ్యంజకములగును. వ్యతిరేకక్రియలును నార్యాద్యధర్మపరకములై వ్యతిరేకవిష్టక్రియావ్యతిరేకము ననఁగా స్వార్థమును బోధించుచు. (దౌవ్య నక్షా స్వార్థం ఘటయతః). నీ.....శరస్తంబ జన్ముడు గాఁడె ధర్మవిదుడు తే.గి. గృపుడు,

విప్రసతికి నూలు వేడఁ జన్ వరములు (సభా. ౨ ఆ. ౨౬౩). దీనినిజూచి కాలవయుఁ బాల్కురికి సోమనారాధ్యుఁ డనుప్రయుక్తమగు 'కొనున్' అనుదానికిఁ బర్యాయముగ 'కొన్' అనుదానిని వ్యవహరించెను. ద్వి. అద్దుకొన్ వీరెవ్వరయ్యరో యనుచు. (బరవ. 3 ఆ. 3౪౬). (అద్దుకొన్ = అద్దుకొనును). ఇట్టిరూపములను బట్టియే, "చన్+ఎ = చన్నె' దొరకొన్+ఎ = దొరకొన్నె" మున్నగురూపములు బయల్పడవలసివి. ప్రయోగములు:—ఆ.వె. విప్రసతికి నూలు వేడఁ జన్ వరములు (సభా. ౨ ఆ. ౨౬౩). ద్వి. అద్దుకొన్ వీరెవ్వరయ్యరో యనుచు. (బరవ. 3 ఆ. 3౪౬). క.....ధర్మక్రియలకు | బాధ యగున్ గ్రోధిగాఁ దపస్వికిఁ జన్నే (ఆది. ౨ ఆ. ౧౭౪). చ.....ఁ | దొరులమొగంబు చూచి నగుచుండఁగ జన్నె యుపాయహీనతన్ (ఆది. ౫ ఆ. ౨౧౦). ఆ-వె. చిటుతవాని కింత తలురంటి పలుకులు | సన్నె వృద్ధజనము లున్నచోట (సభా. ౨ ఆ. ౨౨౮). ఎ-గీ. నాపనుపు సేయకుండఁ జనునె నీకు (ఆది. ౬ ఆ. ౨౦౨). ఉ. మునీంద్ర నీకుఁ జ | న్నే నళి నాటులందు మతి నిల్వఁగ నంచుచు.....(ఆది. ౮ ఆ. ౧౭౯). ఉ..... అహితమున్ భయమున్ దొరకొన్నె నాకు నాపుత్రులకున్.....(సభా. ౨ ఆ. ౧౩౩). క. నన్నెఱిగి యెఱిగి యిట్లనఁ | జన్నే.....(కర్ణ. 3 ఆ. ౮౭). ఉ.....నన్నెడఁబాయ నీకుఁ జ | న్నే యనుఁ దల్లి నేఁచు జనునేయను..... (ద్రో. ౨ ఆ. ౨౪౨). ద్వి. ముక్కంటి ముట్టెనే మూర్కొన్నె చెపురు (బరవ. 3 ఆ. ౪౬౫). 'మూర్కొనెనె' అనుదాని పరిణామ మనుట సరికాదని 'కావలయు 'మూర్కొనెనె' అను ఛందోభంగపాఠ మీఁబడెను. 'మూర్కొనునె' యనుదాని పరిణామమే యని యంగీకరించి యచటి తద్ధర్మక్రియ భూతార్థమందు వాడఁబడె ననుట యుక్తము.

పయి నుదాహరించిన విశేషరూపములలోఁ గొన్ని త్రిలింగలక్షణశేషకర్తచే నీక్రిందిరీతిని జూపఁబడెను. "ఓకానొకచోఁ దద్ధర్మార్థకంబులగు నుండు చను చేరు కొనులు ప్రక్కార్థ కై కారభరకంబు లగునపుడు వాని కడయచ్చులకు లోపంబు ఘటసంభవుడుగాఁడె కీర్తిపరుడు | వరుడు ద్రోణుండు, విభ్రులవలనఁ బుట్ట | రైరె నత్తుత్రియప్రభు లవనిఁ గావఁ | గడఁగి, మీజన్మములు నిట్ల కావె వివఁగ (ఆది. ౬ ఆ. ౬౦). (కాడె = అగును. పుట్టరైరె = పుట్టిరి). కొన్నియెడల నామములపైని 'ఎ'దాడలునిల్చి వ్యతిరేకవ్యంజములగును. ఉ.....వారి మూర్కొనుట కోర్చితి నేనొక బ్రాహ్మణుండనే. (ద్రోణ. ౫ ఆ. 3౨). (బ్రాహ్మణుండనే = బ్రాహ్మణుడను గాను).

విభాషనగు. అగుచో నుండు డకారంబునకు నకారంబగు. చేరుకొను అనగా నను ప్రయుక్తమగు కొను ధాతువని యర్థము. (ప్రాథ. క్రియా. ౨ సూ.)

303 II విష. 30 సూ. వ్యాఖ్య. మూడు పురుషములందును బూర్ణము గా గతసూత్రములచేతనే సిద్ధించియుండుటచేత లజీరూపములు సూరిగారి వరుస తప్పించి ముందుగాఁ జూపుచున్నాను. చింతామణియందును నిట్టివరుసయే యనుసరింపబడెను. లజీ జీత్తుగాన నయ్యది పరమగునపుడు ధాతువు తుది 'ఉ'కారమునకు 'అ'కార మాదేశ మగును. (బా. క్రి. ౨0 సూ.) బా-క్రి-౮-౧౨ సూత్రముల చొప్పున నాదేశములగు పురుషవచన ప్రత్యయములను జేర్చగా వండడు మున్నగురూపములు సిద్ధించుచున్నవి. ఉదా:—నండు+అ+డు = వండడు-మొ-ప్రథమపురుషమున మహత్కర్తృకత్వమునందు 'వండడు - వండరు' అను రూపములును నమహత్కర్తృకత్వమున 'వండడు - వండవు' అను రూపములును వరుసగా నేకవచన బహువచనములందగుచున్నవని యెఱుంగునది. లజీః గాలవిషయముపదేశింపబడమిచే నయ్యది కాలత్రయ ధాత్యర్థాది వ్యతిరేకములను బోధించునను నభిప్రాయము విశదమగుచున్నది, (విస్తర). ప్రయోగములు:—సీ..... ఆ.వె. ఎఱిగి యెఱిగి వారి నేటికి వారింపరిట్టి గోత్రకలహ మేల పుట్టె (ఆది. 3 ఆ. ౫ ప.) (వారింపరు = వారింపలేదు). మత్తకోకిలము.....అన్యులు । రీతిలే శ్వేత దీనిఁ జేయరు.....(ఆది. ౨ ఆ. ౨౦౮). (చేయరు = చేసినవారుకారు = చేయలేదు.) ఉ.....కచుండునేనియున్ । రాడు.....(ఆది. 3 ఆ. ౧౧౨) (రాడు = రాలేదు.) ఉ.....పార్థుడు వైరివాహినీ । పూహము వ్రచ్చు చోట మఘవుండును వానికి మార్కొనంగ ను । త్సహము నేయడు (ఆది. ౮ ఆ.

విస్తర. 303 II విష:—ఈవిషయమునె త్రిలింగలక్షణశేషకర్త యిట్లు వివరించెను. “వ్యతిరేక క్రియ యర్థత్రయ బోధకంబగు. అర్థత్రయము = వర్తమాన భూత భవిష్యదర్థములు:—ఉదా:—వర్తమానమునకు:—ఉ. పాఱడులేచి దిక్కులకు (భాగ. ౮ స్కం). (పాఱడు = పాటుచున్నవాడుకాఁడు.) పలుకడు సఖులతో లలితాంగి. (ఆర. ౨ ఆ.) (పలుకడు = పలుకుచున్నది కాదు). భూతమునకు:—క. నలుఁ గాన మివ్వనంబున (ఆర. ౨ ఆ.) (కానము=కనినవారముకాము.) తెక్కలు రావు పిల్లలకు (భాగ. 2 స్కం.) (రావు = వచ్చినవి కావు). భవిష్యత్తునకు:—వాసుదేవుడున్ రాడను (భాగ. ౧౦ స్కం. పూ.) (రాడు = రాగలవాడు కాఁడు). నలున కాని నలినదళనేత్ర వరియింప, దట్టె. (ఆర. ౨ ఆ.) (వరియింపదు = వరియించునదికాదు). ఇత్యాదులెఱుంగునది” (ప్రాథ. క్రియా. ౮ సూ.)

333 వ్యతిరేకసమావేశ క్రియల యర్థములకు బ్రయోగములు [303 II వి. సంజీ.]

రఙ్). (చేయఁడు = చేయఁజాలఁడు. చేయఁదలఁపఁడు) క. దరణీధరు చక్రము
 యకుఁ | బురువహాతనూజా బాణముః. కని గోనె | వ్వరు మార్కొన నోపర (ఆది.
 ౨ అ. ౨౨౪). (మార్కొననోపర = మార్కొనఁజాలరైరి. ఖండవదహన సంద
 ర్భము.) చ.....శూరులైన దీ | నిని మది మెచ్చ, రీబలము నీదెసఁ దేటియుఁ
 జూడ దింతకున్ | మును భయహేతువైనవిధముం దగఁ జెప్పుము నాకు నిత్రటిన్.
 (విరా. ౪ ఆ. ౬౧). (ఉత్తరఁడు దూరమునఁ గౌరవనై న్యముఁ జూచి వెఱచి పాటు
 నప్పటి యద్దనవాక్యములు). (శూరులు మెచ్చుట స్వభావము కాదు. తేటియుఁ
 జూడడు = నీవైపు చూడనైన లేదు). ఉ. కావలివారిఁ దోలి యెరకంబున గోవులఁ
 బట్టికొంటి నం | చీ వెడ మాటలేల? ధరణీశ్వర యంతకు మున్న వీటికిం | బోవపు
 శత్రు నేత్రుడికి పోయెడు వాడెపుకావు, నీవు సై | న్యావళియైనఁ జేడ్చడక యాతల
 క్కెఱుట లేదు నేనియున్ (విరా. ౪ ఆ. ౧౯౨). (వీటికిం బోవపు = కీపుకిఁబోలేదు.
 పోయినవాడెపుకావు. పోయెడు వాడెపుకావు = బోవుచున్నవాడెపు కావు).
 చ. సవినయవృత్తిఁ గొల్వ విటఁ జన్దకంబుల.....(విరా. ౫ ఆ. 3౫౧).
 (కొల్వము.కొల్వలేదు). చ. అన విని నవ్వి యొక్కఁడు మదస్త్రబలంబున కోర్కఁడు
(భీష్మ. ౨ ఆ. 3౨౭). (ఓర్వఁడు = ఓర్వఁజాలఁడు.) క. భూనాథుఁడు
 బొంకఁడు విను | మేనును ధర్మంబు దప్పఁ.....(ద్రోణ. ౫ ఆ. 3౬3).
 (బొంకఁడు = బొంకలేదు. తప్పను = తప్పలేదు). గీ. ఒరుల యున్నతి సైరింప నోపఁ
 డధిక | బలుడ.....గాన వైరంబు విడువఁడు కౌరవేంద్ర (స్త్రీ. ౧ ఆ. ౭౯).
 (సైరింపఁడు = సైఁచు స్వభావముగలవాఁడుకాఁడు - విడువఁడు = విడువలేదు).
 చ.....తారకాసురున్ | గెలువఁడు పోరిలో.....(నన్ని. కు. ౪ ఆ.
 3౮౬). (గెలువఁడు = గెలువఁజాలఁడు).

దుమ కాతౌ కాపు కాద్యా | ఆశీర్ధేతు సమృతాః
 (విశ్వ. అజం. ౬౬ కా. ఆహా. 3౫3).

నిబద్ధనేషు ప్రాచాం చే | ఛృబ్ధోన్యః పరిదృశ్యతే |
 సూత్రస్థితాద్యశబ్దేన | గ్రాహ్యః సంఖ్యావదుత్తమైః.
 కన్నయా. (ఆహా. ౧౭౧ పు). (వికృతివివేకమున నిదిలేదు).

30౪ విషయము. క్వచి ధర్మక్రియామాత్ర | మాయై రత్ర ప్రయు
 జ్యతే | (విశ్వ. అజం. ౬౬ కారి. ఆహా. 3౫3).

తద్ధర్మప్రకమైకత్వ | వాచకాద్ధి క్రియాపదాత్ | అది
 శబ్దప్రయోగః స్యాద్ | విశేషార్థే సరిశ్చితే | (విశ్వ.
 క్రియా. ౧౮-౧౯ కారి. ఆహా. ౪౯౬ పు).

[బా. క్రి. ౨౬ మొ. ౨౮ సూ.] నారాయణీయాంధ్రవ్యాకర్తప్రమాదములు. 1337

కల్పతరువు. 30౮ విష:—దుమ కాతా = 'దుమ' అనునదియు, 'కాతన్' అనునదియు, కావుతాద్యాః = 'కావుతన్' మున్నగునవియు, ఆశీర్వాదేతు సమ్యతాః = ఆశీర్వాదార్థకములుగ సమ్యతములగుచున్నవి. 'ఆద్యాః' అనుటచేత: చేయుతన్ (కళా. ౧ ఆ. ౧). (రాఘ. ౧ ఆ. ౨) మున్నగునవి గ్రాహ్యములగుచున్నవి. 'దుమ' అనునది ధాతువులపై ని నిల్చు ప్రత్యయము. "కాతన్ కావుతన్" అనునవి ప్రత్యేకశబ్దములు. 'కావుతన్ - కాతన్' అనునవి యాశీర్వక 'త' ప్రత్యయంతములగు 'అగు' ధాతురూపము లనదగును. వీనినిబట్టియే కాలక్రమమునఁ జేయుతన్ - మున్నగు 'త' ప్రత్యయాంతరూపములు వెలసిన వనదగును. ఆంధ్రసాహిత్య పరిషత్తుద్రిత బాలసరస్వతీయోపేత చింతామణియందును దదనుసారి నారాయణీయాంధ్రవ్యాకరణమునందును "ఆశిషి కావుత కాతా | వెడుతేత్యాద్యా భవన్తి కాకశ్చ" (బాలస. ౬౬ పుట. నారా. క్రియా. 3౭౬ కారి. ౮౨ పద్య). అనునది భట్టారకకృతముగాఁ జూపబడెను. వివరణములును వ్రాయబడెను. అయ్యది ప్రక్షిప్తమని "దుమ కాతా" విత్యాది ప్రకృతాధర్వణసూత్ర మే విశదీకరింపఁజాలును. చింతామణిలోనె కాత కావుతాదులు చెప్పబడియున్నచో నీయధర్వణకారిక యారంభింపఁబడనేరదుగదా. పరిషత్తువాదు మాతృకాంతరమునఁ గలదనుచుఁ జూపినం జూపుదురుగాక. నన్నయాధర్వణకారికల సంబంధము నరసిన నారాయణీయకర్త యెట్లు దీనిని నన్నయకృతమని తలంచెనో తెలియకున్నది. మఱియు నీతఁడు "దుమ కాతా విత్యాది ప్రకృతసూత్రములోని 'దుమ' ప్రత్యయమును బరిశీలింపక యీకారికను "దుంజ్ఞు కాతా కావుతాద్యాః" అనురీతిని దిద్దివేసి "3౭౭.....దుంజ్ఞు కావుత ప్రభృతులు.....౪౩" (నారా. క్రియా.) అని తెల్లించెను. దుంజ్ఞులను జింతామణికర్తయే వచించియుండఁగా నధర్వణుఁడు మరల వాని నేల చెప్పననియైనఁ దలంపకుండుట వింత! "ఈ దుంజ్ఞులు మధ్యమ పురుషమునందలి వని తెలియునది" అని గాణపతవివరణమున వ్రాయబడెను. (గాణ. 3౨౫ పు).

నిబంధనే ప్రిత్యాది:—ప్రాచాం నిబంధనేషు = ప్రాచీనమహాకవుల ప్రబంధము లందు, అన్యః శబ్దః పరిదృశ్యతేచేత్ = కళగా మితేచేని శబ్దము కనబడినచో, సూత్రస్థితాద్య శబ్దేన = ఉద్భవ్యసూత్రములోని యాద్యశిబ్దగ్రహణముచేత, సంఖ్యావదుత్తిమైః = సంఖ్యత్రేయ్యులచే, గ్రాహ్యః = కళాశబ్దముగా గ్రహింపఁ దగినది. ఈకారికను వికృతివివేక టీకాకర్త చూచిని గ్రహింపలేదు. ఈపద్ధతి చొప్పున "దుమ - అది" అనునవి (ఆశీర్వాదార్థబందర్భములోనివి) కళలని యెన్ను

ఆశీర్వాదక 'డుమ' ప్రత్యయము. 'కాతన్' మొన కారము మకారము కాదు [308 వి. కల్ప.]

నది. ఇంకేవేనిఁ గవిప్రయుక్తములై యున్నచో వానిని గళలనుగా భావించునది. తక్కిన 'కావుత - కాత' - అనునవి 'అన్యేద్రుతప్రకృతయః' అనుచొప్పున ద్రుత ప్రకృతికములనియుఁ బ్రయోగానుసారముగ గ్రహింపవగును. డు డ్యాదివర్ణే ఇత్యాదిసూత్రములోని యాదిశబ్దముచే (ఆది. I విష). 'డుమ' పర కత్వమున థాతువు తుదిని 'ఎ'త్వము నిల్పును. ఉదా:—పొందెడు మంచు. (ఆది. 2 ఆ. ౧౦౨). ఉ. శాంబరీ ! భిల్లుడు కృష్ణరాయల కభీష్ట శుభ ప్రతిపాది గావుతన్ (మనుచ. ౧ ఆ. ౨). 'డుము' = అని కొన్నియెడలఁ దాళపత్రమాతృ కలలోఁ గన్పట్టుచున్నది.

క్వచిదిత్యాది - క్వచిత్ = ఏకానొకప్పుడు, అత్ర = ఈయాశీర్వాదార్థమందు, ధర్మక్రియామాత్రమ్ = తద్ధర్మక్రియామాత్రమే, ఆరైక్యః = పూజ్యులగు కవులచే, ప్రయుజ్యతే = ప్రయోగింపబడుచున్నది. ఉదా:—చ. వాసుకి మాకుఁ బ్రసన్నుడయ్యెడున్ (ఆది. ౧ ఆ. ౧౦౬). ఇట్లే. ౧౦౫-౧౦౭-౧౦౮ పద్యములలో సముత్తము ప్రయుక్తమయ్యెను. శా. రా ! జీవాత్ముండు గృతార్థుఁ జేయు శుభదృష్టిం గృష్ణరాయాధిపున్. (మనుచ. ౧ ఆ. ౧ ప). (చేయున్ - ఆశీర్వాదము - తద్ధర్మక్రియ).

సూరిగారు 'ఎడు - త' - ల ద్రుతమున కచ్చుపరంబగునపుడు మకారంబగు (బా. క్రి. ౨౮ సూ). అని సూత్రించిరి. 'ఎడున్ - తన్ - కాతన్ - కావుతన్' అనున వెల్ల ద్రుతప్రకృతికములై యనియు నట్టిద్రుతము స్వరపరక మగునపుడు మకార మగుననియు సూరిగారి యాశయము. అధర్వణుడు వీనిని వచించుటలో 'డుమ' అనుదానినిమాత్రమే 'మ'వర్ణఘటితముగఁ జేర్కొని తక్కినవాని నట్లు పేర్కొన కుండుటచే "డు" మేతరములందు మవర్ణస్థితి లేదని తోచుచున్నది. వీనిలో నెద్దాని యందును మకారస్థితిని నిర్వహింపజాలు ప్రామాణిక కవిప్రయోగము కానరాదు. కాని ముద్రాణములందేకాక తాళపత్రమాతృకలందును వీనిలో మకారస్థితి కన్పట్టుచున్నది. 'డుమ' లోని మకారమునుబట్టి సామ్యభ్రమచే దక్కిన కావుతాదు లందును స్వరసంధిలో మకారస్థితి యర్వాచీనులచే బ్రక్షిప్తమగుచువచ్చెనని తోచుచున్నది. తద్ధర్మక్రియల కాశీర్వాదకత్వము స్వస్వప్రతిమగుటచే "ఇష్టసిద్ధులఁ జేయు నెల్లప్పు డీశ్వరుడు" మున్నగుచోటులందువలెనె, 'చేసెడున్ - చేసెడిన్' మున్నగువానియందును స్వరసంధిలో మకారాభావము న్యాయ్యము. ఇట్లుగుట చేతనేకదా 'డుమ' అని మకారఘటితము నధర్వణుడు విధింపవలసెను. కాఁబట్టి కావుతాదుల ద్రుతమునకును స్వరపరకత్వమున మకారాదేశము రానేరదనుట యుక్తము.

[బా. క్రి. ౨౬ మొ. ౨౮ సూ.] 'ఎడమ' అశీరర్థకము 'అం-భా-అ'. ఇది నిరాధారము. 1339

తద్ధర్మప్రథమైకత్వేత్వాది:—విశేషార్థే = అర్థవిశేషము, నిరీక్షితే = కనః బడుచుండఁగా, తద్ధర్మప్రథమైకత్వ వాచకాత్ క్రియాపదాత్ = తద్ధర్మప్రథమ పురుషైక వచనరూపముకంటెఁ బరముగ, అది శబ్దప్రయోగః = 'అది' అనుదాని ప్రయోగము, స్యాత్ = అగును. ఉదా:—చేయున్ + అది = చేయునది = తప్పక చేయవలయునను విధివాచ్యమగుచున్నది. 'తద్ధర్మ' అనుటచేత 'చేసెడునది' మున్నగు రూపములును సాధువులె యననగును గాని యట్టి కవిప్రయోగములు లభింపలేదు. డుమాదులకు:—ను.....తత్కర్మ సంసిద్ధి ను | త్తముఁడై పొందెడు మంచు నుండిరి.....(ఆది. ౭ ఆ. ౧౮౨ ప). వ. నీకు లగ్గయ్యెడుమని (సభా. ౨ ఆ. ౨౬౪ వచనము). వ. మిమ్ము చంద్రాదిత్యులు.....రక్షించుచుండెడు మెల్ల కార్యములయందును.....భవత్పునర్దర్శన మయ్యెడు మరుగుండు..... (సభా. ౨ ఆ. ౨౮౩ వచనము). సీ.....ఇప్తు | సంసిద్ధి యయ్యెడు సర్వవిఘ్నములును శాంతిఁ బొందెడుమని (ఆర. ౧ ఆ. ౨౮౩). క.....పు | ట్టువు కాకుండెడు.....బ్రాహ్మణకులమునంద యయ్యెడు నాకున్ (ఆర. ౧ ఆ. ౨౮౪). చ.....నభము ధాత్రియఁ గాడ్పును గాచుచుండెడున్ (ఆర. ౧ ఆ. ౨౮౫). (ఇవెల్ల ద్రౌపదీవాక్యములు). సీ.....ధర్మనందనుఁడు. ఆ. వె.....ఓనరించు | చుండుఁ గావుతమ యఖండితముగ (ఆది. ౮ ఆ. ౬౩ ప). 'ఓనరించు | చుండుఁ గావు తన్నఖండితముగ' అని కవిప్రయుక్త మనఁదగు. వెనుక వ్రాసినరీతిని 'కావుతా' డుల లోని మకారస్థితి విశ్వసనీయముకాదు. క. దీవెన లగునెడఁ గాతయుఁ | గావు తయుం దెనుఁగుకవుల కబ్బంబులలో | శ్రీవెలిగెడు నధిపుడు మే | ల్లావించుంగాత మేలుగావుత యనఁగన్ (ఆం. భూ. ౧౬౦). (విస్తర). (ఇందు 'యనఁగన్' అనుట

విస్తర ౩౦౪ వివ:—“ఎడమ - తము - ఇవి ప్రాచీనరూపములు, క. 'దీవెన కెడమయుఁ గాతయుఁ | గావుతమును దెలుఁగులందుఁ గల వండ్రు మహిన్ | శ్రీ వెలుఁగెడ మధిపుఁడు మే | ల్లావించునుగాత, మేలుగావుత మనఁగన్' అను కేత నాద్యుని లక్షణము ముద్రణములో మాటిపోయినది. 'అయ్యెడమ - కావుతము' అనురూపములు పూర్వశాసన తాళపత్రగ్రంథములఁ గనవచ్చుచున్నవి.....” (ఆం. భా. అ. క్రియా. ౨౩౪ పు. తృతీయముద్రణము). విమర్శకులు చూచు కొనుట కనువుఁడునట్లు వై ప్రమాణములు గల స్థలముల ననుశాసనకర్తగారు నిర్దేశింపరైరి. ఆశాసనములేవో? ఆతాళపత్రమాతృక లేవటినో? ఆకేతనపద్యము గల మాతృక యెచటినో? తెలియదయ్యె - మఱియు నధర్వణకారికనుబట్టియు భారతప్రయోగములనుబట్టియు 'ఎడమ' అనుస్థితి సరియైయున్నట్లు తోచదు. 'ఎడున్' అనుదానినిబట్టి 'ఎడుమ' అనునదియె నిజరూపమనియుఁ దోచుచున్నది.

యచ్చుత కృపకతీరదు. “కావుత ననగన్ లేదా కావుత మనగన్” అని యుండ నలెను. ఈపద్యము ధోరణినిబట్టి ‘కాత - కావుత’ల తుదిని స్వరసంధిలో మకార స్థితిని బ్రాచీనుడగు కేతనయు నుద్దేశింపలేదనుట స్పష్టము. కావుత ‘మేలు కావుత ననగన్’ అనునదియే కవిప్రయుక్త మనడగును, విన్నకోట పెద్దిరాజును ‘కాత’ అను దానితుదిని మకారస్థితి నుద్దేశింపలేదు. ఆ-వె. ఉచు - దురు - లకు - మీఁద నొగిఁ గాత యున్న నా । శీర్షచనమునకును జెల్లు నదియు । శివము చేయుఁగాత శివుఁడు శోభనము చే । యుదురుగాత మీఁకుఁ ద్రిదశు లనగ (కావ్యాలం. ౯ ఉల్లా. ౧౫౮ ౪). తద్ధర్మ క్రియలమీఁదనేకాక ప్రత్యేకముగను “కాత - కావుతలు” ప్రయోగింపబడును. సీ. నీబుద్ధి ధర్మైకనిష్ఠ గావు తమ । సమగ్రదక్షిణ..... (ఆను. ౫ ఆ. ౮౮౨). (కావుతను అని కవిప్రయుక్తమనడగును). చ. వైవము తోడుపాటునుం । గలిగెడుఁగాక.....(కర్ణ. ౧ ఆ. ౮౯). అనురీతిని ‘కాక’ శబ్దముసయితము తద్ధర్మక్రియలపై నిల్చి యాశీర్థమును బోధించును. ‘దురు’ అనునది యట్టిదికాదు. అయ్యది థాతువుపై నిల్చు ప్రత్యయము. సీ..... జిహ్వస్ఫూర్తిలేక, రసాలివివేక మెడలి (తే-గీ.) యుండెడుమ కప్పలు..... (శావము) (ఆను. 3 ఆ. ౧౮3). దుమలోని మకార మిట్లు తాళపత్రమాతృక లందును వెలయుచున్నది. కొన్నియెడలఁ గొన్ని తాళపత్రమాతృకలో ‘ఉండెడు ము కప్పలు’ అనియున్నది. ఇట్టివానినిబట్టి యీప్రత్యయము ‘దురు’ అనియో ‘దుము’ అనియో నిర్ణయింపరాకున్నది.

తే-గీ.....వార । లొక్క మొగి వింటిగొనయంబు పెక్కు తునియ । లయ్యెడుమ యనవుడు నది యట్ల యయ్యె (సౌ.ప్తి. ౨ ఆ. ౧౨౮) తే-గీ. కలుగ కుండెడు మెల్లలోకముల నని శ । పించె శక్తికర్త. (శాంతి. ౧ ఆ. ౮౧). తే-గీ...విష్ణుఁడు । ఇష్టదాయీ ప్రసన్నుఁ డయ్యెడుమ నాకు (శాంతి. ౮ ఆ. ౨౨౨). తే-గీ. వైభవము నయ్యెడుమ నీకు.....(ఆను. ౨ ఆ. ౨౮౭). చ..... గోసము । త్కరమును నన్ను నెప్పు గనుఁ గావుత మంచెద గోవులం దలం । తురు (ఆను. 3 ఆ. 3౮). (‘కనుఁగావుతనంచెద’ అని కవిప్రయుక్త మనడగును). పయి ప్రయోగముఁడెల్ల ‘మ’కార ఘటితపాతములె తాళపత్రమాతృకలందును గలవు. సీ.....ఇచ్చుచుండుఁ । గాత మివ్వసుమతి యీరెఱంగు (హరి. పూ. ౧ ఆ. ౧౨౮). (“ఇచ్చుచుండుఁగాత నివ్వసుమతి” అని కవిప్రయుక్తపాత మనడగును). తద్ధర్మక్రియమీఁది ‘అది’ శబ్దప్రయోగముః—క..... । ధర్మన తాత్పర్య ముగా । నిర్మలమతి నెగడునది వినీతాత్మలరై (ఆది. ౭ ఆ. 3౫). వ్యాసుఁడు

[బా. క్రి. ౨౬ మొ. ౨౮ సూ.] సూరి 'చేయునది' మొ. విధర్థక మాత్రములనరాదు. 1391

పాండవులతోఁ బల్కినమాట, ఇది విధి యన్న ననవచ్చును. సూరి దీనిని విధర్థక మనెనెకాని వివిధములగు నర్థములు దీనియందు నిలసిల్లునని చెప్పలేదు. అది పొర పాటు. యయాతిపూరునకుఁ దనపుత్రునకుఁజేసిన సమపదేశములు:—క. ఎఱుఁగల వారిచరితలు | గఱచుచు సజ్జనులగోష్ఠి గదలక ధర్మం | బెఱుఁగుచు నెఱిఁగినవానిని | మఱన కనుష్ఠించునది సమంజసబుద్ధిన్. (ఆ. 3 ఆ. ౨౦౩). క. ఇచ్చునది ధనము పాత్రున | కచ్చుగ నొరువేడకుండునది యభిముఖులై | వచ్చిన యాశాఢ్యుల వృథ | పుచ్చక చేయునది సర్వభూతప్రీతిన్. (ఆది. 3 ఆ. ౨౦౪). ఇట్టి వీరందర్శమునఁ బెక్కు గలవు. ప్రార్థనార్థమందు:—క. ద్వారవతి నుండియును నిట | యారసి యుండు నది దానవాంతక..... (సభా. ౨ ఆ. ౮౨). సప్తుతిని చెల్పుట:—క. ఇమ్ముని వరుసకు నన్నుఁ బ్రి | యమ్మున నిచ్చునది మీకు నలిచింతాభా | రమైల..... (౨౪. ౨ ఆ. 3౩౨). హితము తెల్పుట. సీ..... | శాపంబు నీకిచ్చె..... ఆ. వె..... | మంత్రతంత్రవిధులమర్చి యేమఱకుండునది. (ఆది. ౩ ఆ. ౧౮౧). పెద్దలు పిన్నవానిని వేడుట:—తే.గీ. కడఁగి నీకెగ్గు నేసె నా కొడుకు వీని | మఱను నది నీకు నేనొండ్లు గఱపనేల (సభా. ౨ ఆ. ౨౬౫). ఇట్టి యర్థవిశేషము లింకను ననేకములుగలవు. కాన దీనిని సూరివలె విధర్థక మనుటకంటె నర్థవిశేష దోష్టత మని యధర్వణుండు వచించుట యైతయు సమంజసముగనున్నది. ఈరీతిని 'ఉండునది' అనునది 'ఉన్నది' అనురీతిగఁ బరిణమించుట 3౧గి విషయమునఁ బ్రదర్శింపఁబడెను. (ఆది. 3 ఆ. ౨౦౬-౬ ఆ. ౨2౦ శాంతి. 3 ఆ. ౨3౯ పద్యములు చూపఁబడెను.) సీ. ధనములు సేదిన బాంధవులు సచ్చినదదీ, యములగు గుణములయందు మనసు | పెట్టక యున్నది యెట్టన్నవగఁగిన, దాపంబువొందుట దక్క నొండు | గలుగునే సుఖము..... (ఆను. ౫ ఆ. ౨3౦). వలయాద్విశిష్టములతోను నిష్టియర్థములు ప్రకాశితముల గును. నీవు నాచెప్పినపని చేయునది = నీవు నాచెప్పినపని చేయ వలయును.

లూట్టు డుష్టున కెడు - త - వర్ణంబులు ద్రుతాంతంబు

బాలవ్యాకరణ లగు, ౨౬,

వివరణము. ఆశీస్సు - మీకు మేలుగలిగెడును - మీకు మేలు

౩౦౪ I విషయము. గలుగుతను. శాపంబు-నీకు రాక్షసత్వంబు గలిగెడును.

నీకు రాక్షసత్వంబు గలుగుతను. సంప్రార్థనంబు - వారి

ననుఁ గృపఁ గాంచెడును. వారిననుఁ గృపఁ గాంచు

తను. విధిమందు లూట్టునకు మాటుగ నది యను

తచ్చబంబును ముందు నుగాగమంబు నగు. ౨౭.

మైత్రుండు నా నిర్దిష్టకార్యంబు చేయునది. వానికి నీవు

బాసటయై యుండునది.

ఎడు తల ద్రుతంబున కచ్చుపరంబగునపుడు మకారం

బగు. ౨౮.

నీకు మేలు గలిగెడు మనియెను. నీకు మేలు గలుగుత

మనియెను.

సంజీవని. 30౪ I విష:—౨౬ సూ:—విధ్యర్థమునందలి లూట్టు దుష్టున కుత్తరసూత్రముచే 'అది' శబ్దము నాదేశింపనున్నాడుగాన నీసూత్ర మాశీర్వాస సంప్రార్థన మాత్రవిషయకమని (బా. క్రి. ౬ సూ. ఆ శీర్వాససంప్రార్థనవిధులు లూడ్ధములు) సూరిగారియాశయము. ఆశీర్వాస సంప్రార్థనార్థములందు థాతు పునకు 'ఎడు-తన్' అను రెండు ప్రత్యయములుమాత్రమే వచ్చునని రాత్పర్యము. సూరి నన్నయాధర్వణీయ విలక్షణముగ లూడాదేశము లగు దుజాది పురుషబోధక ప్రత్యయము లన్నిటికిని నాదేశముగా "ఎడు - త - అది" అనువానిని విధించుటచేత నయ్యవి పురుషత్రయమునందును బ్రయోగింప నర్హములను నపార్థము సూరి పక్షమున దుర్వార మగుచున్నది. సూరిగారి యువాహరణ స్వారస్యమునుబట్టి ప్రథమపురుషమునందు మాత్రమే యేకత్వ బహుత్వభేదములేక 'ఎడు - త' లు వచ్చుననియు ద్రుతపూర్వకమగు 'అది' శబ్దము, ప్రథమ మధ్యమపురుషము లందుమాత్రమే వచ్చుననియు 'ఎడు - త' లాశీర్వాస సంప్రార్థనములందు వచ్చుననియు ద్రుతపూర్వకమగు 'అది' శబ్దము విధ్యర్థమందుమాత్రము వచ్చుననియు సూరి తలంచినట్లు తోచుచున్నది. కాని 'ఎడు - త' లాశీర్వాసములందు మాత్రమే ప్రథమపురుషమునందుమాత్రమే వచ్చుటయు ద్రుతపూర్వకమగు 'అది' శబ్దము విధ్యర్థమందేకాక ప్రార్థనాద్యర్థవిశేషములందును మధ్యమపురుషమందుమాత్రమే వచ్చుటయు మహాకవిప్రయోగములందుఁ గన్పట్టుచున్నవి. (విస్తర). సంప్రాస మందలి 'ఎడు - త' లకు సూరిగారు "హరిననుఁ గృపఁగాంచెడును - హరిననుఁ

విస్తర. 30౪ I విష:—“(౧) అతండు శుభప్రతిపాదిగావుతన్. (౨) వారు శుభప్రతిపాదులుగావుతన్. (౩) నీవు శుభప్రతిపాదివిగావుతన్. (౪) మీరలు శుభప్రతిపాదులగుగావుతన్. (౫) నేను శుభప్రతిపాదినిగావుతన్. (౬) మేము శుభప్రతిపాదులుగావుతన్...”సంస్కృతభాషలోఁగూడ సమానప్రత్యయాంతమైన

[బా. క్రి. ౨౬ మొ. ౨౮ సూ.] ఆశీర్వాదముధ్యమోత్తమములుగలవను 'బాగు. ప్ర. తప్సు'

గృహః గాంచుతను" అని యుదాహరించిరేకాని యవియును నాశీర్వాదాహ్వాతులై యనఁదగియున్నవి. 'హరి నన్ను దయతోఁ గాంచుఁగాక' అను నాత్మాశీర్వాదమే యందుఁ దోచుచున్నదిగాని ప్రార్థనార్థస్ఫూర్తి కానరాలేదు. యుష్టదర్శకశబ్దము కర్తగా లేనపుడు ప్రార్థనార్థ మెట్లు పొసఁగును? సూరిగారి యుత్తరసూత్రము విధ్యర్థమాత్రవిషయకము కాదనియు నయ్యది విధిప్రార్థనాద్యర్థ విశేషవిషయక మనియు విశదపడునట్లు పూర్వవిషయంబున ననే కోదాహరణంబులు ప్రాచీనకావ్యములనుండి (30౮ విష.) ప్రదర్శింపఁబడెను, కాన నుత్తరసూత్రము విధ్యర్థమాత్ర విషయకమనుట పొరపాటు. ప్రకృతసూత్రమున 'మీకు మేలు గలిగెడును' అను నది యాశీరుదాహృతియు రాక్షసత్వము గలిగెడుననునది శాపమనియు స్పష్టమగుటచే విస్తరించి వివరింప నక్కఱలేదు. 'కలిగెడున్' మున్నగురూపములు లాట్లు ప్రథమపురుషైక వచనరూపములై యగుటచేతను (బా. క్రి. ౨3 సూ). లాడ్ధములలో నాశీర్వాద మొకటి యగుటచేతను సూరి ప్రకృతసూత్రమునం దుపదేశించిన 'ఎడున్' అనునది పునరుక్తమని శంకింపరాదు. 'నీకు బహుపుత్రులు కలిగెడున్' అనురీతి వాక్యములందలి 'కలిగెడున్' మున్నగునవి లాఢరూపములని సమర్థింపరాదు గదా. మహత్ కర్తృక బహువచనమున 'కలుగుదురు' మున్నగురీతి నుండవలెను

శబ్దంబుల యర్థంబులకు యుష్టదస్తదాది శబ్దార్థంబులతోడి సంబంధంబు గానంబడుచుండు...కాఁబట్టి సర్వపురుషంబులయందును నాశీరాద్యర్థవిషయంబున ద్రుతాంతమైన యెడు - త వర్ణంబులును విధ్యర్థవిషయంబున నది శబ్దంబును నిరాతంకముగాఁ బ్రవర్తిల్లవచ్చును...పూర్వకవిప్రయోగంబులలోఁ బ్రథమపురుషక్రియలయందుం బలిత మధ్యమోత్తమపురుషక్రియలయందు 'ఎడు త'వర్ణంబులు గానంబడ వందురేని...కవిప్రయోగంబులు గనుంగొనఁజాలని స్వదౌర్బల్యబోషంబును శాస్త్రంబునం దాఱిపించుట యుక్తంబుగాదు గావున నిబ్బహుళాంధ్రోక్తిమయ ప్రపంచంబునఁ బండితపుంగవులు పరమశ్రద్ధాపూర్వకంబుగాఁ గవిప్రయోగంబుల గవేషింతురు గాక!" (బా. గు. ప్ర. 3౮౯ పు. మొ. 3౯౮ పు. వఱకు. ద్వి. ము.) సంస్కృత భాషలోని భావార్థక ప్రథమపురుషైకవచనసామ్యము పట్టుచున్నదిగాన నీపద్ధతి నిరాతంకముగను నస్రతిహతముగను వర్తిల్లవలసినదేయట! ఈపద్ధతి యుత్తమపురుషాదులందు వర్తిల్లెడి ప్రయోగములు లేవన్నచో బహుళాంధ్రోక్తిమయ ప్రపంచములో వెదకికోవలెనంట. లేనిదానిని వెదకిన ప్రయోజనమేమి? చేతనయినచోఁ దానట్టి ప్రయోగములను జూపి నిర్వహించుట యుక్తముకాని లేనివానిని వెదకికొమ్మనుట యుక్తమా?

గదా. ఇట్లు సూరిగ్రంథము సుసంగతమగుచున్నను "నీకు బహుపుత్రులు కలిగెడున్" అనునీతి వాక్యములు నన్నయోగర్హణీయసమృతములు కామింజేసియు నట్టి మహాకవిప్రయోగములు లేమింజేసియు నని సాధువులుకావేరవు. అట్టియెడల "నీకు బహుపుత్రులు కల్గెడును" అని ప్రయోగింపవగునని డునుకాతా విత్యా ద్యధర్మజవచనముచొప్పున గ్రహింపవగును. "వ.....మిమ్ము భూమియు గాడ్పును జంద్రాదిత్తులు నెల్ల కాలము రక్షించుచుండెడు మెల్ల కార్యంబులయందును నప్రమత్తులరయి వర్తిల్లునది. భవత్పునర్దగ్ధున మయ్యెడు మరుగుండని కఱపిన....." (సభా. ౨ ఆ. ౨౦౩). తాళపత్రమాతృకయందును 'డును' అనునదియే యున్నది. కావున లాద్రావేతరమగు 'కలిగెడున్' అను బాలవ్యాకరణ సమృతమగు లూఘాపము నన్నయోగర్హణీయ విరుద్ధమగుటంజేసి యసాధువని యెన్నునగును. ప్రకృత సూక్ష్మోపదిష్టములగు "ఎడు - త"ల లో "త" ప్రత్యయముచే నిద్ధించు "కావుత - కాత" అను 'అగు' థాతుజన్యరూపములు 308 విషయమున విఫలముగా నుదాహరింపబడెను. తక్కినచోటులందలి 'త' ప్రత్యయాంతరూపములకు భారతమునఁ బ్రయోగములు లభింపలేదు. కాన నర్వాచీరుల ప్రయోగము లుదాహరింపబడుచున్నవి. కా.....నం । ద్యాల శ్రీనరసింహకృష్ణవిభు నిత్య శ్రీయుతుంజేయతన్ (కళా. ౧ ఆ. ౧ పు). కా.....కృష్ణమేఘము జగత్ స్తీతిం గడుంజేయతన్. (రాఘ. ౧ ఆ. ౨ పు) "ఈపుత - ద్రు - ఇచ్చుథాతువుయొక్క ఆశీర్వాదరూపము. 'ఇచ్చుతన్' అనువానికి రూపాంతరము. చ. సరస్వతీశ్వరుఁ డుదారత మాహః జిరాయు వీవుతన్ (ఉ. కా. ౧ ఆ. ౫)" (సూ. రా. ని.) 'ఈపుతన్' అనునది సాధువనుటకు మార్గముకన్పట్టదు. అంతటి "చకారము వకారమగుట మున్నగునది భాష్ట్ర విరుద్ధము - ప్రయోగవిరుద్ధము. "చిరాయు విచ్చుతన్" అనియే కవిప్రయోగమనఁదగినది. ఇట్లే నేటిముద్రణములలోని 'ప్రోవుతన్' మున్నగునవియు నసాధువులే. 'ఈవెడున్ - ప్రోవెడున్' అనియు సూ. రా. నిఘంటుకారు లంగీకరింతురు కాబోలును ?

౨౦ సూ: వ్యాఖ్య:—విధర్మమున లూడాదేశములగు డుజాదులస్థానమున ద్రుతపూర్వకమగు 'అది' శబ్దము నిల్చునని యర్థము. ఉదా:—మైత్రుండు నానిర్దిష్టకార్యము చేయునది = మైత్రుండు నేను జెప్పినకార్యము చేయవలయును. ఇట్లు మధ్యమపురుషేతరఫలములందు వీనివాడుక మహావిప్రయోగములందుఁ గన్పట్టలేదు. "దేవదత్తా నీవు నానిర్దిష్టకార్యము చేయునది" అనునీతినే ప్రయోగములు మధ్యమపురుషమునందే వెలయుచున్నవి. 'నీవు వానికి బాసటయై యుండు

నది' అను సూరియుడాహృతి యిట్టిదే. ఇది విధిస్థిరమందేకాని ప్రాప్తవాద్యధ్వజేషములందును బ్రయక్తమగుచున్నది. ఇట్టి యృద్ధిపేషములందలి ప్రయోగములు 30౪ విషయమున ననేకములు ప్రదర్శింపబడినవి. ద్రుతవిధానము లేమింజేసి 'అది' శబ్దాంతక్రియ కళయని యెఱుంగునది.

౨౯ సూ. వ్యాఖ్య:—బా. క్రి. ౨౯ సూత్రమున విధింపబడిన 'ఎదు-త్'లు ద్రుతాంతములుగ నుపదేశింపబడినవి. అట్టి ద్రుతమునకు హల్లుపరమగునపుడును నవసానమునందును ద్రుతకార్యములు గల్గుననియు నచ్చు పరమగునపు డాద్రుతము మకారముగాఁ బరిణమించుననియుఁ బ్రకృతసూత్రమునకుఁ దాత్పర్యము. ఉదా:— నీకు మేలు గలిగెడున్+అనియెను=నీకు మేలు గలిగెడు మనియెను. నీకు మేలు గలుగుతన్+అనియెను = నీకు మేలు గలుగుత మనియెను. "పొందెమమంచు" (ఆది. 2 ఆ. ౧౦౨). మున్నగు నన్నయ తిక్కనల ప్రయోగముల నెఱసియు సూరి "దుమకాతా విత్త్యాది" కారికను సరిగ గ్రహించింజేసి యట్టి మకారస్థితిని ననుర్థించుటకయి ప్రకృతసూత్రము నుపదేశించెనని యెన్ననగును. "పొందెమమంచు" అనురీతిగల నన్నయాదుల ప్రయోగములలో "పొందెడున్+అంచున్" అని సూరి పక్షమందుఁ బదచ్ఛేదమనియు, 'పొందెడుమ+అంచున్' అని నన్నయాధర్వణీయ పక్షమునఁ బదచ్ఛేదమనియు నెఱుంగునది. ఇంగలి సూరిపక్షము నన్నయాధర్వణీయ విరుద్ధమగుటంజేసి నిర్హాలమని చెప్పనగును. ఈక్రింది మహాకవిప్రయోగములును సూరిపక్షమును విరోధించుచున్నవి. తే-గీ.....వార! లొక్క మొగి వింటి గొనయంబు పెక్కుతునియ! లయ్యెడుమయనపుడు నది యట్లు యయ్యె! (సౌ. పి. ౨ ఆ. ౧౨౪ ప.) తే-గీ.....! ఇప్తదాయి ప్రసన్నుడయ్యెడుమ నీకు (శాంతి. ౪ ఆ. ౨౨౨). తే-గీ. వైభవము నయ్యెడుమ నీకు.....(ఆను. ౨ ఆ. ౨౦౭). ఇట్టి ప్రయోగము లధర్వణవచన సప్తతములగుచుండఁగా సూరికై వీనిని సవరించి యన్యథాకరించుట యుక్తముకాదగదా. ఈప్రయోగములన్నిటను దాశపత్రమూర్త్యకలందు 'మ'కారస్థితి నియతముగఁ గన్పట్టుచున్నది.

ఏకత్వే ౭థ ఒహుత్వే, ము డుజౌ సంప్రార్థనార్థకే
పుస్తక. (ఆం. చిం. క్రియా. ౧౦ కారి. ఆహా.

నన్నయా రూర పు.)

ధర్వణీయము. ప్రార్థనార్థే ము రేకత్వే! కథ్యతే మధ్యమార్థకః ।
3౦౫ విషయము. విభాషితో వదన్యేకే! న ప్రాణేతు కదాపిచ. (విశ్వ.

క్రి. 2 కా. ఆహా. రూర పుట.)

1366 స్వరపరకత్వమందును 'ము'లోపము. తిక్కనాడులువాడిరి [30౫1 వి. సంజీ.]

కల్పతరువు. 30౫ విష:—ఈ కారికలకు ౧౦౯ విషయమున వ్యాఖ్య చేయఁబడెను. 'సంప్రార్థనార్థకేషు' అను బహువచన స్వారస్యముచే ప్రార్థనార్థమందే కాక యాశీర్వాప విధ్యాద్యర్థములందును మధ్యమపురుషమున నేకత్వమున 'ము' వర్ణకమును బహుత్వమున 'డుజ్' వర్ణకమును నగుననియు జీత్వముచే 'డు' వర్ణకము బిందుపూర్వక మగుననియుఁ జింతామణి కారికకుఁ దాత్పర్యము. అందలి మువర్ణకము హల్పరకత్వమందును నవసానమునందును వైకల్పికమనియు స్వరపరకత్వమున నిత్యమనియు నధర్వణుఁడు నవరించెను. స్వరపరకత్వమునందును 'ము' వర్ణకలోపమును తిక్కనాడులు ప్రయోగించిరి. (౧౦౯ I విష.) ఉదా:—నీవు నన్ను రక్షింపుము - రక్షింపు. మీరు రక్షింపుడు - రక్షింపుడు. రక్షింపు నన్ను - రక్షింపుము నన్ను. మొ. ప్రయోగములు:—క. తక్షకుఁ డతిభీతుండై | యాక్షణమున నరిగె సురగణాధిప నన్నున్ | రక్షింపుమ రక్షింపుమ | రక్షింపుమ యనుచు నప్పురందరు కడకున్. (ఆసి. ౨ ఆ. ౨౧౭ ప.) క. పుట్టిన విధమెట్లు చెప్పు, పాలు పుగ నాకున్. (సఖా. ౧ ఆ. ౧౩౪ ప.) ఆ. వె. ప్రియము హితంబును | నాత్మఁ గోరు వారి నడిగి చూడు, (ఉద్యో. ౧ ఆ. 300.) (క.....మ | త్సాయకముల నినుఁ గూల్చెదఁ | జూ యెవ్వత నైతి నేమి చూచెదు నన్నున్. (భీష్మ. 3 ఆ. 3౨౫.) ఉ. ఆ డిదె నీదు పందెము. (కళా. ౬ ఆ.) (ప్రార్థ. సంధి. ౧౮ సూ.) వీనిలో స్వరపరక ము లోపము. చూడు—(౧౦౯-౧౦౯ I విష.) మ.....మోహోంధుండు భీష్ముండుఁ గే | శవ నీవుం గడఁగుండు నాకు నెదురై సంగ్రామ రంగంబునన్. (సఖా. ౨ ఆ. ౬౩.) మత్తకోకిలము.....ఈతని బుద్ధి మీ | రేవగింపక చేకొనుం డిది.....(సఖా. ౨ ఆ. ౨౩౬.)

లూణ్ణధ్యమ పురులకు ము డుజ్జు లగు. ౨౯.

ఆశీస్సు - దీర్ఘాయు వగుము - దీర్ఘాయుల రగుండు.

కాలవ్యాకరణ. శాపంబు - రాక్షసుడ వగుము - రాక్షసుల రగుండు.

30౫ I విష. సంప్రార్థనంబు - నన్ను రక్షింపుము-నన్ను రక్షింపుడు.

విధి - నా చెప్పినపని చేయుము - నా చెప్పినపని చేయుడు.

సంజీవని. 30౫ I విష:—లూణ్ణధ్యమ పు రులకు = లూట్ + మధ్యమ + పురులకు: బా - క్రియా - ర సూత్రము చొప్పున నాదేశింపఁబడిన లూట్టు మధ్యమ పురుష 'పు-రు' లకు వరుసగా 'ము డుజ్జు' లాదేశమగు ననగా 'పు' అనుదానికి 'ము' అనియు, 'రు' అనుదానికి 'డుజ్' అనియు నాదేశము లగునని తాత్పర్యము.

ఇట్టి ప్రక్రియ చొప్పున లూకథములగు నాశీశ్వాస సంప్రాప్తన విధులయందు, మధ్యమపురుషమున 'ము డుజ్జు' లగునని పర్యవసిత మగుచున్నది. సూరియే వరుసగ నుదాహరించుచున్నాడు. ఆశీస్సు:—దీర్ఘాయువు+అగు+పు = దీర్ఘాయువు+ అగు+ము = దీర్ఘాయువగుము. ఇచట బా - కార - 33-3౪ సూత్రముల చొప్పున 'దీర్ఘాయువ వగుము' అను రూపము సిద్ధింపవలసియున్నను వాని వివరణములోని "మీరలు పెద్దలు ఇత్యాదులు ప్రాయీక గ్రహణముచే రక్షితంబులయ్యె" అను చొప్పున 'పు' ప్రత్యయము రాకపోవుటచేత నట్టి రూపము కలుగలేదు. బాలవ్యాకరణ ప్రథమ ద్వితీయ ముద్రణములందు నైతము "దీర్ఘాయువ వగుము" అను రూపములేదు గాన నట్లు సవరింపరాదు. యిది జూపిన ప్రక్రియ చొప్పుననే "దీర్ఘాయుల రగుడు" మున్నగు వాని ముడజ్జుల రూపములను సాధించుకొనవలయును. బా - క్రి - ౨౭ సూత్రము చొప్పున, ద్రుతపూర్వకమగు 'అది' శబ్దమును, బ్రకృతసూత్రము చొప్పున 'ము డు'జ్జులును విధ్యాద్యర్థములం దగునని యెఱుంగునది. ఉదా:—నీవు నా చెప్పినపని చేయునది = చేయుము. మీరు నా చెప్పినపని చేయునది = చేయుడు. మొ. సూరి ప్రక్రియ చొప్పున "ఎడు తలును ము డుజ్జులకుఁ బర్యాయములుగ వచ్చునని చెప్పవలసియున్నను నట్టి స్థితికి మహాకవి ప్రయోగ ప్రామాణ్యము గాని నన్నయాధర్వణీయ మూలకత్వము గాని లేమింజేసి యుపేక్షణీయ మనఁదగును. కాన "అశీశ్వాస సంప్రాప్తనంబులందు "ఎడు-త-వర్ణంబులు ఇరువదియైవ సూత్రంబుచే విధింపబడఁగా 'నీవు దీర్ఘాయువయ్యెడున్ - నీవు దీర్ఘాయువగుతన్' ఇత్యాదికమైన రూపంబులును..... అగునని తెలిసికొనునది." (బా. గు. ప్ర. 3౨3 పు. ద్వి. ము.). "అశీశ్వాస సంప్రాప్తనముల, నెడు - త, వర్ణములును గలుగ నగుననియుఁ గాన 'నీవు దీర్ఘాయువయ్యెడున్ - నీవు దీర్ఘాయువగుతన్' అను మొదలగు రూపములును నుండునని గ్రహించునది." (బా. సా. వే. ౪౦౦ పుట) అను వ్యాఖ్యలు సరికావని గ్రహింపవగును.

"కాతన్" అను రూపములోని 'త' వర్ణము లోపించిన 'కాన్' అను రూపమును నాశీశ్వాసార్థములం దర్వాచీనకవులు ప్రయోగించుట గలదు. అట్లే "కలియుతన్" మున్నగు వానిలోని వ్యంజన తకారలోపము చేసి "కలియన్" మున్నగు వాని నాశీశ్వాసార్థములం దర్వాచీనులు ప్రయోగించుటయుఁ గలదు. ఉదా:—నీవడి ధూళి పాలు గాను. నీచేతవిల్లు మంటఁ గలియ. ఇట్టి వాడుకలు వ్యావహారికాంధ్రమున ధారాళముగా నున్నవి. "నీవెట్టి బంగారుగాను ఇత్యాదీనాం

గ్రామ్యత్వేపి ప్రయోగార్హతేతి సర్వత్వాశయో వర్ణనీయః." (అహో. ౧౭౭ పుట.) అను కవిశిరోభూషణ పంక్తుల చొప్పున "నీయల్లు బంగారుగాను నీమొగాన పసుపు కుంకము పెట్ట." మున్నగురీతి నాశీర్ధకమందును నిట్టి వ్యావహారిక ప్రయోగములు పెక్కు గలవని గ్రహింపవగును. "కేవల తుమున్నంతంబు చేతను గూడ శాపార్థమును బ్రకటించుట వసుచరిత్ర కాలమునుండియుఁ జూపబట్టెడి 'ధూళిపాలు గాన్ = ధూళిపా లగుఁగాక = అగుత = అయ్యెడి అని దీని యర్థము." (బా. సా. పే. ౪౦౦ పుట.) వేటికాక ర్త యీక్రింది బా - గు - ప్ర. వ్యాఖ్యను స్వీకరించుటలోఁ బ్రమాదపడి "వసుచరిత్ర కాలమునుండి" అని వ్రాసెనే కాని వసుచరిత్రలో నిట్టి ప్రయోగము కానరాదు. బా - గు - ప్ర. వ్యాఖ్యాత ప్రమాద వశమునఁ జూపిన వసుచరిత్ర పద్యములోని సుజ్యోతమున కిట్టి యర్థము కాదు. మఱియు 'తు' మున్నంతమునకు శాపార్థము గల్గుననుటయు నసంగతమే. ఇదియు బా - గు - ప్ర. వ్యాఖ్యను స్వీకరించుటలోఁ గల్గిన ప్రమాదమే. "కేవల తుమున్నంతముచేతను నైతము శాపార్థము తెలుపబడు.....చ..... పవమాన.....నీవడి ధూళిపాలుగాన్. (కవి. ౨ ఆ.)తే-గీ. నీరజారాతి నీనుఁ దన నెలవు గూల నేల సృజించె విధి సృజించుఁ గాక | యేల జైవాత్మకునిఁ జేసె. (వసు. ౪ ఆ. 3౫ ప.) (ఇది యిట లక్ష్యముగఁ జూపబడుట పొరపాటు. ఇందు "తననెలవు గూలన్" అను దానికి "నెలవుకూలుంగా" అని యర్థము కాదు. తననెలవు గూలిపోవునట్లుగా నీరజారాతి నీను నేల సృజించుచెనని యర్థము.) తే-గీ.....ముగుదలఁ దెరువరులను | బూని యేతువె నీ పూన్ని బుగ్గిగాను |(నీలా. 3 ఆ.) క..... | మఁదా నీచేతివిల్లు మంటం గలియన్. (నీలా. 3 ఆ.) (ఇట్టి విచట నీలా సుందరీ పరిణయములోనివె పెక్కు చూపబడినవి)." (బా. గు. ప్ర. 3౨౩-3౨౪ పుటలు. ద్వి. ముద్ర.). కేవలతుమున్నర్థకమున కిట్టి శాపార్థము లభించుననుట సరికాదు. కావుననె వైరితిని 'తన్' ప్రత్యయంత సంతేషరూపముగాఁ జూపబడెను. లేదా తుమున్నంతమున కనక 'సుజ్యోత' రూపమునకే యాశీర్వాదార్థములు కవిప్రయోగాదులందు గలవన్నను విరోధములేదు. (చూ. ౨౧౫ II విష.)

"ఇంద(ము) అవ్య. (త-ఇంద) 'ఇదిగో పుచ్చుకొమ్మ' అను భావము దెలుపును. గీ. కొమ్మ పొత్తిక లడిగితి కొమ్మ యింద | మనుచు నిచ్చె దాఁ దెచ్చిన యంబరములు. (భార. విరా. ౫ ఆ. 3౦౪.) ఆ.వె..... | శార్దూమింద నీవు సమరంబె కోడదు |(ఉ. హరి. ౧ ఆ. ౧౫౫.)" (చూ. రా. ని.). ఇందలి

[బా. క్రి. 30 సూ.] అర్థవిశేషములలో 'దు'వర్ణకముపై 'అత్వము'నిల్వదు. 1399

'ము' ప్రత్యయ తల్లోపముల నరయంగా నివి 'ఇంద' అను ఖాశువుయొక్క లూచ్చభ్య మైకవచన రూపములనుట యుక్తమని తోచెడిని "సదృశం త్రిషు లిక్లేషు । సర్వాసుచ విభక్తిషు । వచనేషుచ సర్వేషు । య స్మ వ్యేతి త దవ్యయ మ్"ను రీతిగల యవ్యయ లక్షణ మిందుఁ జూపట్టలేదు.

సన్నయా. ఉభయాద్ధే భవే దత్వ । మర్థభేదే క్వచి స్మ తత్ ।

30౬ విష. (విశ్రు. క్రి. ౬ కారి. అహో. ర౮౮ ఫు.)

కల్పతరువు. 30౬ విష:—బాలవ్యాకరణపు వరుస చొప్పున నన్నయా ధర్మణ సూత్రములు చూపబడుచుండుటచే నీసూత్ర మిటుఁ జూపవలసెను, గాని దీనిని "దు తి వర్ణకా క్రమాత్ స్తో । నాద్య స్యాదే:" అను దాని యొద్దఁ జూపుట యుక్తము. వండుదము' మున్నగు 'అ'త్వఘటిత రూపము లుభయకర్తృక ప్రాథ నార్థకములుగా సూరిచే నుద్దేశింపఁబడుటచే నాతఁ డీ ప్రాథర్యాకరూప ప్రకరణ మున నిట్టి రూపముల ప్రక్రియను బ్రదర్శించెను. నన్నయాధర్వణులు "మనము వండుదము" అనురీతి రూపములను దధర్వక్రియలను గానె తలందిరి. అట్లుగుట చేతనే యీ రూపములందు "దు"క్కునకుఁ బ్రసక్తి కలెను.

ఉభయాద్ధే = యుష్మదస్మ దుభయకర్తృకత్వమున, అత్వమ్ = దు తి వర్ణకా విత్యాది చింతామణిసూత్రముచే విధింపఁబడిన 'దు'వర్ణకముయొక్క 'ఉ'కారము నకు 'అ'కారము, భవేత్ = అగును. క్వచిత్ = కొన్నియెడల, అర్థభేదే = అర్థ విశేషమునందు, తత్ = ఆ 'అ'త్వము, న = కాదు. నన్నయాధర్వణులదుతమునఁ దధర్వ మనఁగా ధాత్వార్థమాత్ర మే యగుటచేతను (౨౯౬ విష) సందర్భసశమున నట్టియెడల దచ్చీలసంఖావనా సంప్రశ్నసాతత్య వత్తమాన భావ్యాశీరాద్యర్థము లను గల్పించుకొనవలసియుండుటచేతను 'మనము వండుదుము - మనము వండు దము' మున్నగువాక్యములలోని యర్థవిశేషములు కల్పించుకొనఁదగినవై యుండును. ఉత్తరువురువు బహువచనక్రియలకు సందర్భసశమున, 'మేము-మనము' అను వాని లో నేదేని కర్తృవాచకము కావచ్చును. ౧. మనకు వండవలసియున్నదని తెలిసి యున్నచో మన ముప్రడే వండుదుము. ౨. తరుణీ మన కీకావము గల్గియుండనిచో నీదినములలో మనము భోగసక్తులమై యుండుదుము. ౩. ట్లుభయకర్తృకత్వమున 'దు'గాగదు ఘటితతధర్వక్రియలును నిలువవచ్చును. 3. మనము వండుదము. ఈవాక్యమున యుష్మదస్మచ్చబ్ధవాచ్యు లిరువురును గలనీ వచనవ్యాపారము జరపి కొనుట కభ్యనుజ్ఞ మాత్రమే బోధ్యమగుచున్నది. ౪. మనము వీనిని రక్షింతము. ఈవాక్యమున రక్షణక్రియలో యుష్మచ్చబ్ధవాచ్యుని సాహ్యము నస్తచ్చబ్ధ

వాచ్యుడు ప్రాగ్నించుచున్నట్లు బోధ్య మగుచున్నది. ఇట్టిస్థలములనే సూరి యుభయకర్తృక ప్రాథనార్థకములుగాఁ జేర్కొనెను. పరిశీలించఁగా నిట్టిస్థలములందెల్లఁ బ్రార్థన మంతగాఁ గన్పట్టదు. అస్తచ్చబద్ధవాచ్యుడు యుష్టచ్చబద్ధవాచ్యుని జేరించుటమాత్రమే తఱుచుగాఁ దోచుచుండును. ఇట్టి యర్థవిశేషముగల తద్ధర్మక్రియలందలి 'దు'వర్ణకముయొక్క 'ఉ'త్వమునకే 'అ'త్వమును బ్రకృతసూత్రము విధించుచున్నది. ఇట్టివాడుకలకు విలక్షణములగు వైని జూపినస్థలములవంటివాని యందలి (మొదటి. ౧-౨ వాక్యములవంటి స్థలములందలి) దువర్ణకోత్వమున కత్వము కల్గును. ఈవిషయమునె "అర్థభేదే క్వచి" న్న తత్తను వచనము చెప్పుచున్నది. ఇట్లే "మనము వండుదము" మున్నగు నుభయకర్తృక ప్రాథనస్థలములందెల్ల 'అ'త్వము కల్గుచుండునని యెఱుంగునది. ఉదా:—మనము వండుదము = (వండు+దు+అ+ము = వండుదము). ఇందలి "ము" స్రుత్యయ ముత్తమపురుష బహువచన సంబంధియని యెఱుంగునది. (౨౬౮ II విష). ఇట్లే వర్తమానాదులలో నైతము మనశబ్దవాచ్యకర్తృకత్వమున మనము వచ్చుచున్నాము - మనము వచ్చితిమి - మనము రాఁగలము - మనము వచ్చెదము మనమురాము మున్నగురీతిని ముప్రత్యయ మస్తత్కర్తృకత్వమందువలెనె వచ్చును. దుగాగమము వచ్చు తద్ధర్మక్రియ లందుమాత్రమే వెనుక నుదాహరించినరీతి నర్థవిశేషములనుబట్టి 'అత్వ - తదభావములు (౧-౨-౩-౪ వాక్యములు - వండుదుము - ఉండుదుము - వండుదము - రక్షింతము) వచ్చుచుండును. అహోబలపండితుఁడు దుగాగమమున కత్వము నన్నయప్రయోగములనుబట్టి చింతామణిపక్షమున "వ్యతిరేకాదా భావిని చాత్ స్యా"త్తనుచొప్పునఁ జేయవలెనని వ్రాసెను. "తద్ధర్మేతు (మనము) ఘటింతము - రంజిల్లుదము ఇతి విశేషః. 'సలుపుద మీ నిదాఘదివసంబులు నీవును నేను' (ఆది. ౮ ఆ. ౨౩౨). 'ఇత్తరుణిః బరిగ్రహింతము' (ఆది. ౭ ఆ. ౨౧౫). ఇత్యాచార్య ప్రయోగాత్ వ్యతిరేకాదా ఇత్యనేన అత్వమ్. అధర్వణేనతు 'ఉభయాధే భవే దత్వ' మర్థభేదే క్వచి న్న తత్' ఇత్యుక్తమ్. గీ. భూమినందన సాకేతపురము నందు | మిగుల దీపించు కనకపుష్పేడలోన | చారుతర పుష్పరుయమైన శయ్య మిందఁ | బవ్వలింతుము మనము సంభ్రమముమీఱ. ఇత్యాదా వర్థభేదః (విస్తర)

విస్తర. 30౬ విష:—కవిశిరోభూషణమున 'పవ్వలింతము మనము' అని తప్పుగ ముద్రితమై యొప్పును. 'పవ్వలింతము మనము సంభ్రమము మీఱ-ఇత్యాదా వర్థభేదః' అను నహోబలపతివాక్యమే 'అర్థభేదే క్వచి న్న త' త్తనుచొప్పున 'అ' త్వము రాలేదని విశదీకరించుచుండుటచేత "పవ్వలింతము" అను పాతము తప్పు.

‘ఇపుడు మన మొనరింతుమె యట్టిపనులు’ ఇత్యాదౌ వ్యతిరేకార్థో వ్యోత్యతే క్వ చిత్. ఇపుడు మనమొనరింతుమె ఇత్యాదౌతు ప్రశ్నమాత్రం ప్రతీయతే” (అహో. ౪౦౪ పు). “వ్యతిరేకాదౌ భావిని చాత్ స్యాత్త”ను చింతామణి సూత్రముచే థాతువులతుది సత్వము నిల్పుట మాత్రమే విధింపబడెను గాన నిట దువర్ణకోత్యమున కత్వమును వేటుగ విధించుటయే యుక్తమని తలచి యధర్వణుడు ప్రత్యేకముగ సూత్రించెను. మఱియుఁ జింతామణిఁడనున ‘పండుదము’ మున్నగు సుభయకర్తృక ప్రాథనాదర్శకక్రియలయందలి ‘అ’త్వము పునరాగమ సూత్రముచేత (చిం. వి. పరి. ౧౧౧ విష) సంపాదించునగును (౨౨౬ విష). కాని పునరాగమసూత్ర మగతికగతి స్థలమగుటచేత సధర్వణుడు వేటుగ నుపదేశించుట పునరుక్తము కానేరదు. మఱియుఁ జింతామణిక్రియాపరిచ్ఛేదము సంస్కృతసమక్రియల రూపసాధనమే ప్రధానముగా రచింపబడిన దగుటచేతను నట్టి యుభయకర్తృకప్రాథనాదర్శక తత్పనుక్రియలు నన్నయభారతమున మిక్కిలి యరుదగుటచేతను జింతామణియందు వాని రూపసాధనప్రక్రియ సువిస్తరముగాఁ జూపబడదయ్యెను. నన్నయతిక్కినాదుల భారతాదులలో నాచ్చికములగు నీయుభయకర్తృక ప్రాథనాదర్శకక్రియలు ప్రచురప్రయుక్తములై యుండుటచేత నట్టివాని రూపసాధన ప్రక్రియ సువిస్తరముగఁ బ్రత్యేకించి చూపబడుట యత్యావశ్యకమగుటచే సధర్వణుడు వేటుగ సూత్రించెనని యెఱుంగునది. ప్రయోగములు:—చ. జలరుహ నాభ రమ్యగిరిసానువనంబుల వేటలాడుచున్ | జలుపుద మీ నిదాఘుచివసంబుల నీవును నేను.....(ఆది. ౮ ఆ. ౨౩౨). సీ. జనమేజయునిచేయు సర్పయాగ మునకు విఘ్న మందఱము గావించెము.....అడుగుద మీ క్రతు వుడుగు మనియుదోషంబులని హేతువులు సూపి యుడిగింతము.....ఆ.వె..... ...వెఱపింతము.....(ఆది. ౨ ఆ. ౧౩౧). ఇందుఁ గొందఱు నాగకుమారులు దక్కినవారిని బ్రేరించుట మాత్రమే తోచును. క.....ఇ | త్రుజిని బరి గ్రహింతము |(ఆది. ౭ ఆ. ౨౧౫). ఇందు ధర్మజుడు తన నిశ్చయ మును వచించెనుగాని ప్రార్థింపలేదు. పరిగ్రహించుటలోని ప్రేరణము మాత్రమే కలదు. ఉ. వీఁడొక మంత్రసిద్ధుడు.....ఇతనిం జని చూతమ యంచు..... ...ధూసురులాదిగ వచ్చిచూచిరి (ఆది. ౬ ఆ. ౩౦౯). ఇందొకరి నొక రాహ్వనింప నైనలేదు. వీని చూత మనుకొనుచు వచ్చి చూచిరి. మానసోద్దిష్టప్రేరణము ఇది విచారింపక గాణపతవివరణకర్త ‘పవ్యళింతము’ అను తప్పు పాఠమునె యాదరించుట చింత్యము (గాణ. క్రియా. ౩౬౨ కారి. ౩౪ కద్యపు వివరణము).

మాత్రము తోచుచున్నది. “పారులెల్ల.....సీ.....లోభి దుర్యోధనుండు | రాజుగా నీతని రాజ్యంబులం దెట్లు | లుండంగ నేర్తు మీయుర్వి నింక | నేదిధర్మపు.....పాండుసుతుల | యరిగినచోటిక యరుగుదమని..... (ఆర. ౧ ఆ. ౫ పు). ఇందును పౌరులు పాండవులవెంట నరుగుటకు భావించికొనుటలో మానసోద్దిష్టప్రేరణముమాత్రమే తోచుచున్నది. మత్తకోకిలము - వీరభోజ్యమునున్ను రాజ్యము వింటె నీవును నేను దు | రాక్షసవృత్తి రథఃబులెక్కి యపంశ్యవిక్రమ మేర్పడన్ | భూరి వీరరణం బొనర్తము..... (ఆర. ౨ ఆ. ౨౨౩). నలుండు విరోధియగు పుష్కరునితో జేసిన ప్రసంగమియ్యది. ఇందుఁ బ్రాథమమునకుఁ బ్రసక్తిలేదుగదా, డీనుటలోని ప్రేరణము గలదనిన, ననవచ్చును. క. ధీరమతి విదురుతోడ వి | చారితము..... (సభా. ౨ ఆ. ౧౨౪). ధృతరాష్ట్రుండు దుర్యోధనునితోఁ బల్కినవాక్యము కావున నిందుఁ బ్రాథమ మున్నదనవచ్చును. క. విను నీ వదితిసుతుండపు | వినతకొడుక నేను చిట్టవీరెడు మనకున్ | జనకుండు కశ్యపుఁ డొక్కడ | దనుజుల శోధించి చంపుదమ యరువురమున్ (ఉద్యో. 3. ఆ. ౨౯౫). (అత్వభుతిత 'ద'వర్ణము యతిస్థానగతము).

ఈసందర్భమున బయల్పడలిన వింత యొకటి యిటఁ బ్రకర్షింపఁబడుచున్నది. పోవు థాతువునకు డక్కు ముత్తును బరమగునపుడు పు వర్ణలోపము కవిప్రయోగ సీద్ధమైనది. క. మేదిని నిలుతురె క్రమమునఁ | బోదురుగా కెల్లజనులుఁ బోవు తెరువునన్. (ద్రోణ. ౨ ఆ. ౨౯౮.) సీ.....ఆ-వె. పాదలలోన డాగి పాడసూప కిట్లేల | యున్నవాడ విట్టి యుగ్రభావ | మేల నీకు వలనె నెటవోదు నింకెట్లు | గాంతు నిన్ను సుగ్రకాననమున. (ఆర. ౨ ఆ. ౮౨.) ఇట్టి వులోప ము భయకర్తృక స్థలములందును బ్రయుక్తమయి యున్నది. చ. వలవదు వీని యింటఁ గుడువన్ మనకున్ ధన మిచ్చునేని ని | మ్ములఁ గొనిపాద మిప్పుడని..... (ఆర. ౨ ఆ. 3౪౪.) క. అతులతపో వీర్యబలో | న్నతిఁ బాదము గంభీరమదనంబునకు... (ఆర. 3 ఆ. ౨౮౮.) క. మనదేశమునకుఁ బాదము | మనమల్లన తెరువు వట్టి..... (విరా. ౫ ఆ. ౨౨౦.) ఇట్టి 'పాదము' అను సుభయకర్తృక రూపమునకు సంక్షేప రూపమనెడు భ్రాంతి నొదవించుచున్న “పాదము - పదము” అను రూపము లర్థవిశేష బోధకము లగుచు మధ్యమపురుషైక వచనములుగాఁ దిక్కయజ్వలచే బ్రయోగింపఁబడినవి. క. పలువురకుఁ బుట్టి నిచ్చులుఁ | గలుఁ ద్రావుమఁ బెరిగి యెట్లు గఱతురు శీలం | బులు సుచితములగు భాషణ | ములు నీ విష్ణుట లుడిగి పాదపాద మనికన్. (కర్ణ. ౨ ఆ. ౪౮.) క. కదపదఁ డంచు దిశలు

[భా. క్రి. 30 సూ.] 'పాదము - పాదఁడు' అనువాని యర్థవిశేషములు. 1403

గ్రక్కదలఁగ.....(నిర్వ. ౬ ఆ. ౯౨.) (పాదము+పాదము = పాద పాదము. పాదఁడు+పాదఁడు = పాద పాదఁడు. చూ. ౧౧౧ I విష.) పాదము = మన మిద్దఱము కలసి పోవుదము. పాదము=నీవు వెళ్ళుము. నీవెంట నేనును వచ్చెదను. 'పాద' మనునది యుభయకర్తృక ప్రార్థనాద్యర్థ కోత్తమపురుష బహువచన రూపము. "పాదము = పదము" అనునది ప్రార్థనాద్యర్థక మధ్యమపురుషైక వచన రూపములు. (పదమూ యెల దోఁటఁ జరింప కింటికిన్. మనుచ. 3 ఆ. 3౪.) ఇవి "పోవుము = పొమ్ము" అను వానికి రూపాంతరము లనుటకురు వలనుపడదు. "పోవుము = పొమ్ము" అనుటకు 'నీవు వెళ్ళుము' అని మాత్రమే యర్థము. "పాదము = పదము" అను వానికి "నీవు వెళ్ళుము నేను నీవెంట వచ్చెదను" అని యర్థము. ఇట్టివి (పదము - పాదము) యుభయకర్తృక ప్రార్థనాద్యర్థక రూపములు ('పాదము' అను దానివలె) కాకున్నను గేవల ప్రార్థనాద్యర్థక మధ్యమపురుషైక వచనములై యైనను 'నేను నీవెంట వచ్చెద' నను నస్తదర్థ సహావస్థానమును వైతము బోధింపఁ జాలియున్నవి. అట్లే వీని బహువచన రూపములగు "పాదఁడు=పదఁడు" అనునవి సయితము "మీరు వెళ్ళుఁడు. మీవెంట నేనును వచ్చెదను" అను నర్థమును బోధించుచున్నవి. ఇట్లుగుటచేత నివి సయితము "పాదము = పోవుదము" అను వానివంటి యుభయకర్తృక ప్రార్థనాద్యర్థ కోత్తమపురుష బహువచన రూప ములుకాక ప్రార్థనాద్యర్థక మధ్యమపురుష బహువచన మాత్రములై యగుచున్నవి. ఇట్టివి మధ్యమపురుష క్రియలై యైనను వీనియందున్న "అత్య"సహిత దుగ్ధ కార మహి మచే నివి "మీరు పదండు మీవెంట నేనును వచ్చెదను" అను నస్తదర్థ సాహిత్య మును బోధింపఁ గల్గుచున్నవి. ఇంతమాత్రమున వీని నుభయకర్తృక ప్రార్థనాద్యర్థక క్రియలని వచింతురు. ఈరీతిని సోమయాజి "పాదము=పదము. పాదఁడు=పాదండు =పదఁడు = పదండు" అను రూపముల నంగీకరింపఁగా సోమనారాధ్యాదులగు నితర కవులు వీని సామ్యమున "వెదకుదండు-చూతండు-చెప్పదండు." మున్నగు రూపము లను బ్రయోగింపనాగిరి. కాని "పాదము - పదము" అను వాని వంటి యేకవచన రూప విశేషముల నెవ్వరును బ్రయోగింపలేదు. "వెదకుము-చూడుము-చెప్పము" మున్నగునవి వాని యేకవచన రూపము లనరాదు. "వెదకుదండు" అను బహు వచన రూపమునకు "మీరు వెదకుఁడు - మీవెంట నేనును వెదకెదను" అను నర్థవిశేష మున్నట్లు 'వెదకుము' అను నేకవచన రూపమునకు "నీవు వెదకుము - నీవెంట నేనును వెదకెదను" అను నర్థవిశేషము లేదుగదా. ఈవిషయములను సదిగాఁ బరిశీలించక సూరి యీక్రిందిరీతిని సూత్రించెను. "పోవునకు దుబ్బుత్తులు;

ముఙ్గు, బరంబగునపుడు వుత్తోపంబుం బొద పడులును విభాష నగు. పోదురు - పోవుదురు; పోడు - పోవడు, పొదము - పదము - పొమ్ము." (బా. క్రి. ౯౮ సూ.). ఇందు ముఙ్గు పరమగునపుడు - పొద పదల నాదేశించుటయు, 'పొదము - పదము' అనునవి 'పొమ్ము' అను దానికిః బ్రాజ్యయము లనుటయు సరికాదనక తీరదు. "పొమ్ము = నీవు వెళ్ళుము. పొదము = నీవు వెళ్ళుము. నీవెంట నేనును వచ్చెనను" అని యర్థమగుటచేత నివి వేర్వేలు జాతుల రూపములై కాని పర్యాయములు కావు. 'పొద - పద' - ల లోని యుభయార్థ బోధకమగు 'అ'త్వ సహిత ద్విద్వ కారపు మహిమచే వీనియం దస్తద్ధ సాహిత్య రూపార్థవిశేషము వెలయుచున్నది. ఈతిక్కన ప్రయోగములందలి రహస్యమును గనిపెట్టి యసాధారణ పాండిత్య ప్రతిభాకాలియగు పాల్కురికి సోమనారాధ్యుడు "పదండు = పొదండు" అను వాని సామ్యమును మూలముగాఁ గొనియే కావలయును "పోదండు - చూతండు - చెఱుపుదండు" మున్నగు వానిని బ్రయోగించెను. తర్వాతి కవులును దదనుపార ముగ వెదకుదండు మున్నగు వానిని బ్రయోగించిరి. తిక్కన ప్రయోగించిన 'పోదండు' అను దానికి "పోదండు" అనునది పూర్వరూపమని సోమనారాధ్యుడు తలంచుచుండును. పోదండు పదండు పొదండుల యేకవచన రూపములు 'పొదము పదము' అనునవి వెలసినట్లు "చూతండు" మున్నగు వాని కేకవచన రూపములు వ్యవహారమున లేమింజేసియు "చూతము - చెఱుపుదము" మున్నగునవి యుభయ కర్తృక ప్రాథనాద్యర్థకోత్తమ పురుష బహువచనములుగ వ్యవహారమందును (చూతాము చెఱుపుదాము. మొ.) గవిప్రయోగములందును బ్రసిద్ధములయి యుండుటం జేసియు నట్టి యేకవచన రూపముల కల్పనమునకు సాహసంపఁ డయ్యెను. ఇట్లుగుటచేతనే యుభయకర్తృక ప్రాథనాద్యర్థకములందలి యుత్తమ పురుష బహువచన 'ము' ప్రత్యయమునకును గేవల ప్రాథనాద్యర్థక మధ్యమ పురుషైకవచన 'ము' ప్రత్యయమునకును భేదము పాటించక కవులు భ్రమించిరిని శబ్దతత్వశాస్త్రజ్ఞులు వచించుటకు సాహసంపరాదు. పయి విషయములను సరిగా గ్రహింపక బసవపురాణ పీఠికాకర్త యీక్రిందిదిని వ్రాసెను. "యుష్మదస్త త్వమా హార సంప్రాథనాద్యర్థక క్రియః—పు. ౧౫౦ చెప్పదండు. పు. ౧౭౪ చెఱుపుదండు. పు. ౧౭౯ పోదండుగాక. పు. ౨౧౫ చూతండు. పండితారాధ్యచరిత్ర. ౨ వ. ప్రకరణమున - పడుదండు - ఉండుదండు - తీర్తండు - ఇత్యాదులు వెక్కులు. ఇవి యితరకవుల కృతులలో - చెప్పదము - చెఱుపుదము - పోదము - పొదము-పదము- పదండు - చూతము - పడుదము - ఉండుదము - తీర్తము. అను రూపములతో

వ్యవహృతము లగుచున్నవి. ఒక్క 'పోవు' థాతువునకు కూత్ర మీ కవి ప్రయోగించిన పోదండు - పొదండు - పొదరు - రూపము లిశరకవులును ప్రయోగించిరి. తక్కిన థాతువులపై నాకిట్టి రూపములు శివకవుల కృతులలోనే తక్కువైన నెక్కడను గానరాలేదు. ఈరూపములు క్రొత్తగానున్నవి." (బసవపురాణ పీఠిక. ౧౨౨-౧౦౩ పుటలు.), 'చెప్పుదండు' మున్నగునవి 'చెప్పుదము' మున్నగు వానికి రూపాంతరము లనుట సరికాదు. "చెప్పుదండు" మున్నగు వాని లోని 'డు' మధ్యమ పురుష బహువచన ప్రత్యయము. 'చెప్పుదము' మున్నగు వాని లోని 'ము' అనునది యుభయార్థకోత్తమపురుష బహువచన ప్రత్యయము. మఱియు 'పోదండు' అనుదానికి 'పొదము - పదము' అనునవి సైతము రూపాంతరము లనుట కేవలము భౌతిమూలకము. 'పోదండు' అను దాని లోని డుజ్జు మధ్యమపురుష బహువచన ప్రత్యయము. 'పొదము - పదము' అను వాని లోని 'ము' అనునది మధ్యమ పురుషైకవచన ప్రత్యయము. పోవు థాతువు సంబంధమయిన సోమనారాధ్యుడు ప్రయోగించిన 'పొదరు' అనునది యితరకవులు ప్రయోగించిన వ్రాసేరే కాని యిట్టి ప్రయోగమును జూపరైరి. అట్టి 'పొదరు' శబ్ద మశ్రుతచరము. యుష్మదర్శన తనూహార సుప్రార్థనాద్యర్థక క్రియలు "శివకవుల కృతులలోనే తక్కువైన నెక్కడను గానరాలేదు"నియు వ్రాసిరి. ఇదియు సత్యముకాదు. చ. అరయంగ నుండనోవు గమలాకరమందు జలంబు ద్రావి వే | ధరణి తనూభవన్ వెదకుదండు పదండు కపింద్రులార యం | చరిగి.....(భాస్కర. కిష్కిం. ౬౪౧ ప.) క... .. | పోవుఁ జూచి పలకవ్రాయి పోదండనినన్. (శీతరహరి. 3 ఆ. ౧౩౯.) వావిల్లవారి ముద్రణమున 'పోదండనినన్' అనుచోట "పొద పొదండనినన్" అని సవరింపఁబడియున్నది. బసవపురాణ ప్రయోగములు:—ద్విపద. కల్పవృక్షం బీగి ఘన మందమేని | యల్పభోగమ కాక యపవర్గ మెద్ది | చింతామణుల యీగి చెప్పుదంచేరి | చింతింప కాశ్వత సిద్ధియం దెద్ది. (బసవ. ౫ ఆ. ౨౧౩ ప. ౧౫౦ పుట.) (ఇట్టి ప్రయోగములె 'అందము' మున్నగు వాని వలెనే 'చెప్పుదండు' మున్నగునవియు సుభయార్థకోత్తమ పురుష బహువచన రూపాంతరములనెడి భ్రమ నొదవించుచుండును.). తనసమయులు దీని జెలుపుదఁ డనుచుఁ | గనుఁగొని పెక్కువిఘ్నములు గావించ. (బసవ. ౬ ఆ. ౧౨౮ పద్య. ౧౭౪ పుట.) (నాకులభించిన రెండు తాళపత్రమాతృకల లోను 'జెలుపుదండు' అనియే యున్నది.) చచ్చు | నా, దీనఁ దప్పేమి పోదండు గాక, (బసవ. ౬ ఆ. ౨౫౦.) (తాళపత్రమాతృకలు రెంటును 'పోదండు' అనియే యున్నది.) ఉంపుడు బండి పోకుండఁ జూతెండు. (బసవ. ౭ ఆ. ౨౦౩-౨౧౫ పుట.)

ఉభయ ప్రార్థనంబున దుగాగమంబున కత్వంబగు. 30.

బాలవ్యా. మనము వండుదము. (బాలవ్యాకరణమున నిచట

వివరము. వ్రాయఁబడిన ౬జి రూపముల యుదాహృతి యీ

30౬ I విషయము. వఱకు 303 I విషయమునఁ జేర్పఁబడెను గాన నిట

మరల వ్రాయలేదు.)

సంజీవని. 30౬ I విషయము:—ఉభయ ప్రార్థనంబున=యుష్మదస్త్య దుభయాకర్తృక ప్రార్థనార్థమున మన శబ్దము ('నీవు వేను' అని కాని 'మీరు మేము' అని కాని యర్థము) కర్తగా నుండునపుడు దాని సమాపక క్రియలోని "దుక్కు" చోట 'ద' వర్ణము నిల్చునని తాత్పర్యము. ఉదా:—మనము వండుదు+ము = మనము వండుదము. సూరి లాడర్థములలోఁ బ్రార్థనార్థమును జేర్కొనలేదు. లాడ్రూపముల కట్టి యర్థము నుదాహరింపనులేదు. చింతామణికర్తవలె సూరి తద్ధర్మశబ్దమును ధాత్వర్థ పరముగా వ్యవహరింపమిందేని తద్ధర్మక్రియకు సందర్భవశమునఁ బ్రార్థనార్థమును గల్పించుట కనకాశములేదు. మఱియు లూడర్థములలోఁ బ్రార్థనార్థమును జేర్చెను. కాని లూట్టు పరమగునపుడు ధాతువునకు దుగాగమమును విధింపలేదు. ఇట్టి స్థితిలో 'ఉభయ ప్రార్థనంబున దుగాగమంబున కత్వంబగు'ననుట యెట్లు పాసఁగునో తెలియకున్నది. వేటికాకర్త "సంప్రార్థనము లాడర్థములలో నొకటి యని ముందే యుక్తము." (బా. సా. పే. ౪౦౦ పుట.) అనుట సత్యవిదూరము. ఇంక సంస్కృత వ్యాకరణ వ్యాఖ్యల పద్ధతి ననుసరించి ప్రార్థనమున దుక్కున కత్వమును విధించిన సామర్థ్యముచే "అత ఏన దక్" అశరీతి సుభయప్రార్థనార్థమున "దుక్కు"ను ఘటించికొనవలయును, మనము వండు+దు+అ+ము = మనము వండుదము. బా. కార - 3౬ సూత్రము చొప్పున దీనియుష్మదస్త్యదర్థములలో నస్తదర్థము బలీయము గాన నుత్తమపురఃపబహుత్వము నందలి "ము" నిల్చెను.

నన్నయ వ్యతిరేకే ప్రార్థనార్థే । కుః స్యాత్తు పు పరశ్చ సః.

302 విషయము. (విశ్వ. క్రి. ౯ కారి. అహో. ౪౮౬ పుట.)

కల్పతరువు, 302 విషయము:—౧౦౯ విషయమున నిది వ్యాఖ్యాతము. ప్రార్థనార్థే - వ్యతిరేకే = ప్రార్థనార్థ వ్యతిరేకమునందు, కుః స్యాత్ = (ముడుజ్ పరకత్వమున) ధాతువు తునిసి 'కు' అనునది నిల్చును. సః = ఆ 'కు' అనునది ముపుపరశ్చ = ముపర్ణక పరమే కాక పుపర్ణక పరమును నగును. ప్రార్థనార్థమున "ఏత్యే ౭ ధ బహుత్వే । ముడుజ్ సంప్రార్థనార్థకేషు స్తః" అను చింతామణి చొప్పున నెట్లును 'ము డుజ్' పర్ణకములగును, అట్లయినను "ము పుపరశ్చ సః" అను ప్రత్యేక విధాన

ముచే నేకత్వమున ము వర్ణకమే కాక పు వర్ణకము నైతము నిల్చును. చ శబ్దముచే నందలి 'పు' వర్ణకము కవిప్రయోగ ప్రామాణ్యమున "ఎ - ఏ" శబ్దములతోఁ గూడియే యందువని వ్యాఖ్యానము చేసికొనవలయును. "చేయకుము" అనురీతిని 'చేయకుపు' అని ప్రయోగింపరాదనియు 'చేయకువే చేయకువె' అనురీతి నెత్వ సహితముగ మాత్రమే ప్రయోగింప నగునని యుద్ధాత్మకము. ము దుష్టుఁడైని 300 విషయము చొప్పున 'అ-ఆ ఈ-ఊ' అను స్వరములు స్వాధీనము నిల్చును. "వ్యతిరేకాదౌ భావిని చాత్ స్యాత్" అను చింతామణి సూత్రము చొప్పున 'కు' వర్ణపరకత్వమున ధాతువు తుదిని 'అ' త్వము నిల్చును. దుష్టుఁ డిత్తుగాన విదు పూర్వక మగును. (౧30 విష.). ఉదా:—చేయకుము - చేయకువె-చేయకుడు - చేయకుమి - చేయకుమా - చేయకుమీ - చేయకుము. 'సంప్రార్థనార్థకేషు' అను బహువచన స్వారస్యముచేత విభ్యాద్యర్థ విశేషములందును నీరూపములు వర్తిల్లును. విధి - నీవు చేయకుము - మీరు చేయకుడు. మొ. హల్వుకత్వముందును నవసానమందును నీ 'ము' వర్ణకస్థితియుఁ బాఠికమే. ఉదా:—చదువకుము+దానిని = చదువకుము దానిని - చదువకు దానిని. దానిని జదువకుము - దానిని జదువకు, చదువకుమిచ్చుడు, 'చదువకేప్పుడు' అనునదియు భారతేతర కవిసమ్మతము. నన్నయభర్తృణ సమ్మతము గాదు. (చూ. ౧౦౯-౧౦౯ I-౧౧౦ విష.) వ్యతిరేక ప్రార్థనార్థ కువర్ణక పరకత్వమున "మఱువకుము" అను రూపము "మఱావకుము" అను రూపముగాఁ బరిణమించుటయు మహాకవి ప్రయోగములందుఁ గన్పట్టుచున్నది. చ. అనుపమ సత్య విస్ఫురణ నాడిన మాట మఱావకుమన్న.....(ఉద్యోగ. ౪౩, 20 ప.) ద్విపద. నన్ని పోయెడము సుమ్మమ్మ మఱావ మమ్మ. (బసవ. 3 ఆ. ౪౦2 ప.) ఉ. బాంధవ మెల్ల ప్రాద్దుఁ దలఁపందగు నాత్మ మఱావ మింక. (భాస్కర. యుద్ధ. ౧22౦ ప.) క. అమరంగ నెప్పుడు మఱావకుమయ్య ముకుందా. (హరి. ఉ. భా. ౯ ఆ. ౨౫౫.) 'అమరంగ నెప్పుడు మఱావకుమయ్య ముకుందా' అని సామాన్యము. "యమరంగ నెప్పుడును మరకుమయ్య ముకుందా" (తాళపత్రమాతృక) "వ్యతిరేక ప్రార్థనార్థే కుః స్యాన్తు పు పరస్తు సః ఇతి తేనైవ(అధర్వణేనైవ)కు వర్ణకో విహితః. కుః ప్రార్థనార్థవ్యతిరేకే మువర్ణక పూర్వః వ్యతిరేకమాత్రే పువర్ణక పూర్వ ఇత్యర్థః. ము పు పర ఇత్యత్ర బహువ్రీహి సమాసః. 'ము పు' వర్ణకయో రుపలక్షణత్వేన 'దుజ్-రు' వర్ణకయో ర్బహువచనయోరపి గ్రహణమ్. ఘటింపకుము - ఘటింప కుడు. అలుగకువే ఇత్యాది" (అహో. ౪౮౬ పు.) అని యిట్లుహోబలపతి యీ సందర్భమున నపమార్గమున వ్యాఖ్యచేసెను. ఈ యపమార్గమే కవిజనముడన

నారాయణీయాంధ్రవ్యాకరణముల ప్రమాదములకు మూలమయ్యెను. 30౮ I విషయమునఁ జూపఁబడు సూరి గారి తప్పుదాడులకును మూలమయ్యెను. (విక్ర. క్రియా. ౯ కారి. వ్యాఖ్య. నారా. 3౨౦ పుట. క్రియా. 3౬౮ కారి. 3౪ ప.) వ్రవర్ణకమును మువర్ణక తుల్యు ఖోటికముగా నహోబలపతి వ్యాఖ్యచేసినే కాని ఎ-ఏలతోఁ గూడునపుడే 'వు' వర్ణకము ప్రార్థనాద్యర్థక సుశబ్దము (చేయకువె) కాఁగలదు. ము వర్ణకము 'ఎ - ఏలతోఁ గూడెనేని యశ్రుతవరమగు వింతయైన (కాయమే) యేవశబ్దమగును. ప్రార్థనాద్యర్థక బహువచన ముచుటచేతనే సిద్ధించిన డేజ్ వర్ణకమును లక్షణాశక్తి మూలమున సంపాదించుటేల? అట్టి డేజ్ వర్ణక మునకుఁ బర్యాయముగా 'రు' వర్ణకము నుపలక్షణ మూలమున సంగ్రహించుటంజేసి లోకమండఁగాని వాఙ్మయమందుగాని యెన్నఁడును వినఁబడని "చేయకుడ=చేయ కుడు)" మున్నగు రీతిగల యవశబ్దపరంపర యవతరింపవలసి వచ్చెను. అహోబలపతి యుదాహరింపకున్నను 'అలుగకువే' (అహో. ౪౮౬ పు.) అను నుదాహృతి సామ్యమున చేయకురె=(చేయకుడు) అలుగకురె (=అలుగకుడు)మున్నగునవి యహోబల పత్యభిప్రేతములని యందమన్నను నట్టిరూపములకు నైతము ప్రాచీన ప్రామాణిక ప్రయోగ ప్రామాణ్యముగాని ప్రామాణిక లక్షణగ్రంథ సమ్మతిగాని లేమింజేసి యట్టి శబ్దములు, నైతము కేవలము నవశబ్దము అనుటకు సందేహములేదు. ఇట్టి నిర్దుల రూపములను లక్షణాశక్తిచే సంగ్రహించుటేమి? ప్రాచీన ప్రామాణిక ప్రయోగ ముండియు వ్యాకరణము సాధింపజాల నపుడుగదా యుపలక్షణత్వ కల్పనమునకుఁ బ్రసక్తి.

ప్రయోగములు:—క.....పరా | శరుఁ గని యందలుఁ బ్రార్థిం | చిరి రాక్షసమారణంబు సేయకు మచుచున్. (ఆది. 2 ఆ. ౧౫౪). క. బహురథగజవాహన భట | సహితులు బలవంతులని విచారింపకు నీ | యహితులు.....(ఆర. ౧ ఆ. ౨౫౪). కం.....అట్టిది | యే చెప్పుకు తద్విధాతిహీనవచనముల్ (విరా. ౧ ఆ. 3౨2). ఊ. ఎన్నఁడు నిట్టిసాహసము లింక నొనర్పకుచుయ్య..... | సన్నుత దీనిఁజొందొక విషాదముఁబొందకుమీ మనంబునన్ (ఆర. ౫ ఆ. ౪3౪). ఏశబ్ద సహిత వ్రవర్ణ స్థితికి:—కం.....సా | సావేశము లేదు దీని కడ్డపడకువే.(శాంతి. 3 ఆ. ౨౯2)—చ.....విచారహీనవయి కంపము నొందకువే తలోదరి (ఉ. హరి. ౫ ఆ. ౮2). (కాగితపువ్రాత ప్రతిలో సయిత మిట్లేయున్నది). మానిని. అంత ముదింపకువే యని పల్కిన నంత ముదింపకువే యనుచున్.(కళా. 3 ఆ. ౧౯౫). డేజ్ వర్ణకమునకు:—క.....ఓడకుఁ డోడకుఁ | డని పలుకుచుఁ దాఁకె గర్జుఁ

డమరేంద్రసుతున్ (ద్రోణ. ౧ ఆ. 3౮2). చ. దిగకుడు వాహనంబులు గడించి
మగంటిమి గోలుపోవ మీ | రు గడక దక్కి వెట్టకుడు రూపతి నాయుధముల్
(ద్రోణ. ౫ ఆ. 3౮౧).

బాలవ్యాకరణ. మధ్యమ ము డుజ్జులు ముజ్జు నాబడు. 3౧.

వివరణము. వ్యతిరేకంబున ముజ్జు పరంబగునపుడు కుజీ
3౦2 I విషయము. యగు. 3౨.నీవు వండకుము. మీరు వండకుడు.

సంజీవని. 3౦2 I విషయము:—3౧ సూ. వ్యాఖ్య. ‘ము - డుజ్’ అను రెండును
‘ముజ్’ అను సంజ్ఞ గలవని యర్థము. బా. క్రి. ౨౯ సూత్రమున విధింపబడిన
‘ము - డుజ్’ అనువానిలోని ‘ము’ అనునది ‘డుజ్’ అనువానిలోని యిద్వర్ణమగు
జకారముతోగూడి ‘ముజ్’ అను ప్రత్యాహారముగ నేర్పడునుగాన నది ‘ము -
డుజ్’ అను రెండిటికిని సంజ్ఞయగుచున్నదని తాత్పర్యము.

3౨ సూ. వ్యాఖ్య:—బా. క్రి. ౨౯ సూత్రముచొప్పున ముజ్జు ప్రార్థనా
దృష్టక మనుట స్పష్టము. వ్యతిరేకార్థమున నట్టి ముజ్జు పరమగునపుడు ‘కుజీ’
యొగదు మగును. బా. క్రి. ౨౦ సూత్రముచొప్పున జీత్తగు కుజీ పరమగు
చుండగా థాతువుతుది ‘ఉ’కార మకార మగును. వండు+అ+కు+ము = వండ
కుము. వండు+అ+కు+డుజ్ = వండకుడు - వండకుండు. డుజ్జు జీత్తుగాన
బిందుపూర్వక మగుచున్నది. పయిరీతిని జీత్వ - జీత్వములు రెండిటికిని వేర్వేరి
ఫలద్వయము నరయునది. (విస్తర. I ౧౨2 విష. చూ). “వ్యతిరేకమున ననగా
లజీయందు.....వండుథాతువునకు లజీ మధ్యమపురుషైకవచనమున ౨౯ చే
మువర్ణకమును నది పరముగా నీవిధిచే కుజీయు.....వైరూపము సిద్ధించె
(వండకుము). ఇట్లే ‘వండకుడు’ అనురూపము ప్రక్రియ నరయునది” (బా. సా.
పే. క్రియా. 3౨ సూ. వ్యాఖ్య. ౮౦౧ పుట). ఇది కేవలము పొరపాటు. ‘వండ
కుము-వండకుడు’ అనునవి లజీ వ్యతిరేకరూపములు గావు. అవి లూడ్ వ్యతిరేక
రూపములు. బా. క్రి. ౨౯ సూత్రము లూట్టు వురులకె ముజ్జును విధించుచున్నది.

సంప్రార్థనార్థకాదీ, చోదాతౌ ప్రశ్నలక్షణౌ భవతః

నన్నయా. ఏదోతౌ వ్యతిరేకౌ, దపి సంప్రార్థనపరౌ క్రియా

భవ్యణీయము. కాంస్తః. (ఆం. చిం. క్రియా. ౧౫ కారి. అహో.

3౦౮ విషయము. ౮౯౫ పుట).

అచ్చతుష్కం భవేత్ ప్రాణి | స్థితం ప్రశ్నాదివాచ
కమ్ | త త్రా దిచ్చ భవేద్దీప్య | ఏదోతౌ పుభయా

త్తకా । క్వచి దూచ్చ భవే దర్థ । విశేష ఇతి కేచన.

(వికృ. అజం. ౨౭-౨౮ కా. అహో. ౩౫౮ పుట).

ఆర్యాదిశబ్దో యుక్తః స్వా । దసంబధార్థ బోధనే

(వికృ. క్రియా. ౧౫ కారి. అహో. ౮౯౬ పు).

కల్పతరువు. ౩౦౮ విషయము:—౨౧౦ XII విషయమున నీకారికలు వ్యాఖ్యాతము లయ్యెను. సంప్రార్థనాద్యర్థక క్రియలమీద “ఈ-ఉ-అ-ఆ” శబ్దములు స్వార్థబోధకములై యగుచు నిల్చును. ఇవి ఆయ్య - అమ్మ - అన్న - మున్నగువాని కిని నుపలక్షణములు. ఉదా:—చేయుము+ఈ - చేయుమీ, చేయుము+ఉ - చేయుము, ‘ఉ’ శబ్దవిధానముచే “ఈ - ఆ-ఆ” అనువాని పాఠికత్వము విశదపడుచున్నది. చేయుము+అ = చేయుమ, చేయుము+ఆ = చేయునూ, ఇవిసూత్రము చేయననెడి యీవిధానముచే దక్కినస్వరము లీ క్రియలపై నిల్చుట సమ్యక్తముకాదని విశదపడుచున్నది. చేయుము+అయ్య = చేయుమయ్య. కలుగుము+అమ్మ = కలుగుమమ్మ - మొ. ఎ - ఏ - ఓ - ఓ - లు వ్యతిరేక క్రియలపయిని (వ్యతిరేక మధ్యమ పురుష)నిలిచి ప్రశ్నార్థకములగుచు: బ్రాహ్మనాద్యర్థములను దెల్పును. ఉదా:—చెప్పవె = చెప్పవే = చెప్పుము. చెప్పవొ = చెప్పవో = చెప్పుము. ఇట్లే - చెప్పరె = చెప్పరే = చెప్పరొ = చెప్పరో = చెప్పుడు - మొ.

అచ్చతుష్కమిత్యాది:—చింతామణికారికలో బ్రసంగింపబడిన (అ. ఇ. ఉ. ఎ. ఓ.)స్వరము లైదిటిలోను ‘ఉ’కారమునుగుఱించి వేరుగ నుత్తరకారికలో: జెప్పుచున్నాడుగాన నిందు “అచ్చతుష్క”మనట సుసంగతమగుచున్నది. అచ్చతుష్కమనగా ‘అ-ఇ-ఎ-ఓ’ అనునవి. ప్రాస్వదీర్ఘములగు, నట్టి యచ్చులు—‘అ - ఆ - ఇ - ఈ - ఎ - ఏ - ఓ - ఓ’ అనునవి సుప్తిజుతపదముల తుదిహల్లులపై నిల్చి ప్రశ్నాద్యర్థవిశేషములను బోధించును. ఉదా:—చెప్పితివ - చెప్పితివా - చెప్పుమి - చెప్పుమీ - చెప్పితివె - చెప్పితివే - చెప్పితివొ - చెప్పితివో - ఇది పుస్తకమె - పుస్తకమా - నేనొక బ్రాహ్మణుండనే - ఏడి - ఏడి (రాముడు). మొ. ఇవి కవి ప్రయోగానుసారముగ గ్రహింపవలెను. (౨౧౦ XII విష.) ఒకానొకప్పుడు ఉకారమును నర్థవిశేష బోధకమగును. ఉదా:—ఎట్టూ. మొ. ఆయ్య - అమ్మ - అన్న - మున్నగునవి నైతము ముడుజ్జులపై స్వార్థమున నిల్చును. ఉదా:—చెప్పుమయ్య. మొ. మఱియు నయ్యవి సుప్తి జుతపదముల తుదిని నిల్చి వ్యతిరేకార్థమును బోధించును. ఉదా:—ఇది పుస్తకమయ్య = పుస్తకముకాదు. నీవు పండితుడవయ్య = పండితుడవు కావు. చెప్పితివయ్య = చెప్పలేదు. చెప్పనయ్య =

చెప్పుము = చెప్పరయ్య = చెప్పుడు. 'అచ్చతుష్క' మిత్యాది కారికలును "ఆర్యాది శబ్ద" ఇత్యాది కారికయు నెల్ల సుప్తజ్ఞాన సాధారణములు గాన నివియు నట్టి యర్థ విశేషములలో నొక టనఁదగు ప్రాథనాద్ధికమును నైతము బోధింపగుటచే నిట నివి సుసంగతములని యొన్ననగును. సంప్రదానాద్ధికా దిత్యాది చింతామణి కారిక కేవల ప్రానాద్యర్థ విషయకమే. అట్టి దానిని సవరించుటలో నధర్వణుడు చింతామణి పేర్కొన్న స్వరములై కాక మఱికొన్ని స్వరములు శబ్దములును బ్రాథనాద్యర్థము లనే కాక యనేకములగు నర్థవిశేషములను నైతము బోధించునని వచించెను. సంప్రదానాద్ధికా దిత్యాది చింతామణి కారికకు వివిధములగు పాఠాంతరములు గలవు. అట్లెల్ల నారచించిన బాలసరస్వతీయ పీఠికయందు విపులముగ విమర్శింపఁబడెను. (చూ. బాలస. పీఠి. ౨౯ మొ. 3౨ విష.) (విస్తర.). ప్రస్తుతమును ప్రాథనాద్యర్థ

విస్తర. 30౮ విష:—సంప్రదానాద్ధికా దిత్యాది చింతామణి కారిక పాఠ భేదముల విషయమునందలి చర్చ సంక్షేపముగా నిటఁ జూపఁబడుచున్నది. సంప్రదానాద్ధికా దిత్యాదికారిక ప్రాథనాద్యర్థ బోధక క్రియల ప్రపంచమును విశదపఱచుటకు భట్టారకునిచే నుపదేశింపఁబడెను. ఏకత్వేభ బహుత్వే ము దుజా విత్యాది కారికఁజే బ్రాథనాద్యర్థక క్రియా ప్రత్యయముల నుపదేశించి యట్టి క్రియలపై స్వార్థమాత్రమందు నిల్చు స్వరాది శబ్దములను, వ్యతిరేక క్రియలపై నిలిచి ప్రాథనాద్ధికము బోధించు స్వరాది శబ్దములను, ని క్కారికతో నుపదేశించుచున్నాడు. పాఠభేదముల నెల్లఁ బరిశీలించి యుక్తమని తోచిన పాఠమే పైని మూలముగాఁ జూపఁబడెను. సంప్రదానాద్ధికా దీ చో దాతౌ ప్రశ్నలక్షణౌ భవతః । ఏదోతౌ వ్యతిరేకౌ । దపి సంప్రదాన పరౌ క్రియాణాంస్తః । దీనిని నిర్వహించు తాళపత్ర మాతృకా పాఠములు:—“సంప్రదానాద్ధికా ధీశ్చో దాతౌ ప్రశ్నలక్షణౌ భవతః । ఏదోతౌ వ్యతిరేకౌ । దపి సంప్రదాన పరౌ క్రియాణాంస్తః । ప్రాథనాద్ధికమైన ప్రత్యయము మొదలను ఈతే = ఈకారము వచ్చును. రక్షింపుమీ - పొందింపుమీ - పొందుమీ - ఘటించుడి - ఘటించింపచుడి - దేశ్యక్రియలను నేయుమీ - నేయింపుమీ - ఉదాతౌ = ఉకార అకారములు, ప్రశ్నలక్షణౌ = ప్రశ్నార్థ సూచకములు, భవతః = అవును. శేవింపుడు - పోషింపుడు - పోషింపుమా - అనుసరింపుమా - అనుభవింపుడు - ఏదోతౌ = ఏకార ఓకారాలు, వ్యతిరేకాదపి = వ్యతిరేక ప్రత్యయములమీద, సంప్రదానపరౌ = యాచ్ఛార్థపరములైన, క్రియాణాం = క్రియలకు. స్తః = అవును. రక్షింపవే - రక్షింపవో - హరింపవే - హరింపవో - భజింపవే - భజింపవో.” (విజయనగర మాతృక. బాలసరస్వతీయ టీక రచితామృతము. ౪౦౬వలనమాతృకా పాఠమును బైరితినే యున్నది.)

“నేవింపుడు+ఉ = నేవింపుడు, పోషింపుడు+ఉ = పోషింపుడు, పోషింపుము+ఆ = పోషింపుమా.” అను సువాహృతులలోఁ బ్రశ్నార్థభానము లేమింజేసి “ప్రశ్నలక్షణౌభవతః” అను దానిని ‘ఉదాతా’ అను దానితోఁ జేర్చి యన్వయించుట సరికాదు. ‘ఉదాతా’ అను దానిని “ఈత్” అను దానితో జోడించి, ‘ప్రశ్నలక్షణౌభవతః’ అను దానిని “ఏవోతా వ్యతిరేకా ఓపీక్యా ద్యుత్తరార్థములోఁ జేర్చి సమన్వయించుట యుక్తము. ఆపక్షమున ‘ఈ’ శబ్దమువలెనే “ఉత్ + అ + ఆత్ = ఉదాతా” అను శబ్దములును బ్రాథనార్థక్రియలమీఁద స్వార్థమునఁ జేరుననుటయు, వ్యతిరేక క్రియలమీఁద “ఏవోత్తు”లు చేరి ప్రశ్నార్థకములగుచుఁ బ్రాథనార్థమును బోధించు ననుటయు సుసంగతములై యుండును. ఉదాః— చేయుమీ - చేయును - చేయుమా, చేయవు+ఏ = చేయవే = చేయుము, చేయవు+ఉ = చేయవో = చేయుము, ‘చేయుము - చేయును - చేయుమా’ అను స్థలములందుఁ బ్రశ్నార్థభాన మెంతమాత్రము లేదు. “ఉత్” అని వచించుటచే “ఈత్ + ఆ-ఆత్” అను వాని యోగము నిత్యము కాదని విశదమగుచున్నది. ‘ఆత్’ అనుచో ‘ఆ+ఆత్’ అని ‘ఆ’కార ప్రశ్నేషము విదధముకాదు. “రక్షింపురు - రక్షింపురు - రక్షింపుమ” (ఆది. ౨ ఆ. ౨౧౭.) అను భట్టారక ప్రయోగ ఖట్టి ప్రశ్నేషమునకు మూల మగుచున్నది. ‘చేయవు+ఏ = చేయవే’ మున్నగు చోటులందు వ్యతిరేక క్రియలపైఁ బ్రశ్నార్థక స్వరము చేరుటచేఁ బ్రాథనార్థభానము స్పష్టమేకదా. బాలసరస్వతీయు నిట్లే సమన్వయించి యున్నను ‘అర్థరాంతమునకు సూత్రము తెగవలయునని తలఁచివైరితిని లేఖక పాతకాదులు సవరించిరో బాలసరస్వతీయే యట్లు పొరపాటుగా వ్యాఖ్యచేసెనో తెలియకున్నది.

బాలసరస్వతీయములోని తప్పుపాతము సరికాదని తలఁచి కావలయు నహోబలపండితుడు “ఉదాతా ప్రశ్నలక్షణౌభవతః” అనుచో “సంప్రాథనార్థకాదీ । దేదాతా ప్రశ్నలక్షణౌభవతః” అని సవరించెను. “చేసితివే? చెప్పితివా?” మున్నగు ప్రశ్నార్థక స్థలములు దీని కువాహృతులగును గాన నిది సుసంగతమువలె స్థూల దృష్టికిఁ దోచును గాని ప్రాథనార్థక రూపాపదేశ సందర్భమునఁ బ్రశ్నార్థక రూపాపదేశము కేవలము నప్రసక్తము కాదా? పూర్వోత్తర సూత్రములు రెండును (I-సంప్రాథనార్థకాదీత్ - చేయుమీ; II ఏదాతా ప్రశ్నలక్షణౌభవతః - చేసితివే? చెప్పితివా?; III ఏవోతా వ్యతిరేకా । దపి సంప్రాథనపరౌ క్రియాణాంస్తః - చేయవే = చేయుము - చేయవో = చేయుము) బ్రాథనార్థక రూపములను పోధించునవై యుండఁగా వాని నడిసి సూత్రము ప్రాథనార్థక రూపముల కెంత

మాత్రము సంబంధింపని కేవల ప్రశ్నార్థక రూప సాధకములు యందునా? “చేయుమే” అనురూపము నెవ్వరును సమ్యక్తముగ జాలరుగదా. మఱియు నిట్టి పాతమే చింతామణిలో నున్నచో నధర్వణుడు “అచ్చతుష్కమి” త్యాది కారికలలో ‘ఏదాత్తులను’ బ్రశ్నార్థకములుగాఁ బూరించి పునరుక్తముచేసి యుండఁడుగదా.

అహోబలపండితీయములోని వై యరంగత పాతముల వ్యాఖ్య యిటు చూపఁ బడుచున్నది. “సంప్రార్థనార్థకాదీత్ - వ్యాఖ్యః—సంప్రార్థనార్థక ముడుజ్జ్వల్ల కాంతాత్ క్రియాపదా దీత్ స్యాత్. నను రక్షింపమి.....రండి. నాయం నిత్యోవిధిః - వివాహ మొనర్పు మిత్యాద్యాచార్య వచనాత్. (ఉదాత్త) అనుపాతమును విడిచి కొనుటచే నిట్టి వ్యాఖ్యకుఁ బ్రసక్తి కలెను.) ‘అచ్చతుష్కం భవేత్ ప్రాణస్థితం ప్రశ్నాదివాచకమ్’ ఇత్యాద్యధర్వణ సామాన్యోక్తి మహిమ్నా ఏడీ నీపాటి-ఏరీనీ పాటివారు - ఏడీ - ఏరీ ఇతి రూపాణి సిద్ధాని” (అహో. ౪౯౫ పు) “ఏదాత్ ప్రశ్నలక్షణోభవతః-వ్యాఖ్యః—ఏదాత్ ప్రశ్నార్థకా భవతః - కాచితివే మమ్ము నిపుడు కమలకాంతా - ప్రాదితివా మమ్ము నిపుడు భవరాధికా ఇత్యాది..... వ్యతిరేకేతు సుబంతా దవీత్యుక్తే రథస్తాత్ - పల్కవిదేహికే వధూమణి - ఏమే బాల శిరీషగాత్రి - ఇత్యాది.” (అహో. ౪౯౬ పుట.) “ఏవోత్ వ్యతిరేకాదపి సంప్రార్థనఽరౌ క్రిణాంస్తః-వ్యాఖ్యః—వ్యతిరేకాదపి క్రియా పదా దేవోత్ సంప్రార్థనార్థకాస్తః - నన్ను రక్షింపవో రామ నళిన నయన, ప్రోవవే నన్ను.....” (అహో. ౪౯౬ పుట.). ఇట్టి కవిశిరోభూషణ వ్యాఖ్య వెలసిన పిదప - బాలసరస్వతీయ మాతృకలందును నీపాతమే విస్తరిల్ల సాగెను. ఇంకను విచిత్రముగా నహోబల వ్యాఖ్యాన పంక్తులతోడి పాతాంతరము నైతము వెలసెను. అట్టి పాతాంతర మసంగతమని యుపేక్షింపక యాంధ్రసాహిత్య పరిషత్తుదిత బాలసరస్వతీయ పుస్తకములోఁ బాతవిశేషముగఁ జూపబడెను. “సంప్రార్థనార్థకము డు | జ్వల్లాద్యంతాత్ క్రియాపదా దీత్ స్యాత్ | వ్యతిరేకేతు సుబంతా | దే దాత్ ప్రశ్నలక్షణోభవతః” (పరిషత్తుదిత. బాలస. 3 పుట.). కవిశిరోభూషణ వ్యాఖ్యాన పంక్తులలోని “వ్యతిరేకేతు సుబంతా దవీత్యుక్తే.” అను వాక్యము నైతము చింతామణి కారికా భాగముగా నీప్రక్షిప్త పాతకర్త ప్రమించెను. అవాక్యము ‘అచ్చతుష్క మిత్యాద్యధర్వణ కారికార్థము నహోబలపతి ప్రదర్శించిన వాక్యములలోనిదే కాని చింతామణి కారికా భాగముకాదు. మఱియుఁ బైరీతిని జింతామణి కారికలో లేని వాక్యములను జింతామణి కారికా భాగములనుగాఁ గవిత్వము చెప్పుటచేఁ బ్రక్షిప్త కారికార్థ చింతామణిలోని నిజమైన కారిక యుత్తరార్థమగు “ఏవోత్ వ్యతిరేకా |

విషయకములగు ప్రయోగములు:—క.....కనుగొను । మీ సీపును బంధు
లును సమీకస్థులరై. (భీష్మ. ౨ ఆ. ౧౨౫.) (యతిస్థలగతములు) మ.....ఒదిగినం
దైనట్లంబు వచ్చుం జుమీ. (శల్య. ౨ ఆ. ౬౧ ప.) ఉ..... । సన్నుత దీని
కొండొక విషాదముఁ బొందకుమీ మనంబునన్. (ఆర. ౫ ఆ. ౪౩౪.) చ.....
హితముఁ జుమ్మి. (ఆర. ౬ ఆ. ౬౪.) క..... । మనకొక్కటి నిశ్చయింపుమా
తగు బుద్ధిన్. (ఆర. ౭ ఆ. ౪౪.) ఉ.....ని । ధారణ నేయుండా హితము
ధర్మము.....(ఉద్యో. ౪ ఆ. ౯౦.) క..... । ఎఱవోయెదొ పొమ్ము
మానుమీ వలవని త్రు । భృట.....(శాంతి. ౪ ఆ. ౩౯౮.) క. నీకట్టిన
మైల గట్ట నేర్తునె చెపుమా. (ఆది. ౩ ఆ. ౧౩౫.) క.....పుట్టునె చెపుమా.
(ఆది. ౬ ఆ. ౫౯ ప.) క.....సురగణాధిప నన్నున్ । రక్షింపుమ రక్షింపుమ ।
రక్షింపుమ యనుచు నప్పురందరు కడకున్. (ఆది. ౨ ఆ. ౨౧౭.) క.....
పాండవాగ్రజాఁ డయ్యర్జునుఁ జ్ఞాచి వీని విడుపుమ । యని నోడిన వాని హీను
నయశో వీర్యున్. (ఆది. ౭ ఆ. ౪౭.) క. తన తన మదినున్న లెఱుగు తథ్యమ
చెపుడా. (విరా. ౧ ఆ. ౬౫.) క.....దైచంబు కతం । బున నాకు నొక్క
చందం । బనువై యున్నయది దీని నొఁగా దనుండా. (విరా. ౧ ఆ. ౮౬ ప.)
క. సుందరి మాయుద్ధతిలో । నిందెవ్వరి వలతు చెప్పుమీ యనవుడుఁ బూ । ధైందు
ముఖ సూచి మీలో । నం దెవ్వఁడు పొడిచి యొడిచె నతనిన వలతున్. (ఆది. ౮
దపి సంప్రార్థన పరౌ క్రియాణాంస్తః” అనునది వేటొక కారికయొక్క పూర్వార్థ
ముగ నంగీకరింపవలసి వచ్చెను. (చూ. నా రచించిన బాలసరస్వతీయ పీఠిక. ౨౯
విష. ౫౭-౫౮ పుటలు, వావిళ్లవారి ముద్రణము.) ఇట్టి ప్రక్షిప్తపాతము చెన్న
పురి ప్రాచ్యక్షేత్ర పుస్తక భాండాగారములోని ‘౧౧-౧౨-౫’ నెంబరుగల బాల
సరస్వతీయ మాతృకలోను ౩-౨౨ నెంబరుగల కవిజనాంజనమను పేరితో ముద్రింపఁ
బడిన బాలసరస్వతీయ టీకా భాగములోను ‘కీ - కే - రావుసాహేబు - కళా
ప్రపూర్ణ - గిడుగు రామమూర్తి పంతులుగారు నాకొసంగిన బాలసరస్వతీయ
మాతృకలోను వేటొక కాకినాడ మాతృకలోను నున్నది. పరిషత్తుద్రణమున దీనిని
బాతాంతరముగఁ జూపుటలో “ఏదోతా వ్యతిరేకకాదపి సంప్రార్థనపరౌ క్రియా
ణాంస్తః” అను నర్థర్ప ముపేక్షింపఁబడెను. ఈయర్థర్పమే వ్యతిరేక క్రియలు ప్రార్థ
నార్థమును బోధించుట కుపదేశింపబడిన (చేయజే = చేయుము. మొ.) యీసందర్భ
ములోని చింతామణి గ్రంథమునకు ముఖ్యవిషయమని సంస్కర్త వివేకింపకుండుట
శోచనీయము !

ఆ. ౧౧౦.) వావిళ్ల వారి ముద్రణమున నీది పాతాంతరముగాను “అందెవ్వరి వలతు చెప్పుమా” అనునది గ్రంథముస్థగాను బ్రదర్శింపబడెను. తిలోత్తమయు సూదోష సుందులును సమీపస్థులయి వాస్త నిర్దేశ యోగ్యులుగా నుండుటచే నీట “ఇందెవ్వరి.” అను పాతమె యర్హము. పరోక్షస్థల ప్రయోజ్యులుగూ “అందెవ్వరి” అనునది సంగతముకాదు. ఉత్తరార్థమున “అందెవ్వడు” అనునదే యర్హము. అందు = ఆయుధ సందర్భ మందని యర్థము.

వ్యతిరేక క్రియలు ప్రాథనాద్యర్థముల నిచ్చుటకు:—తరలము..... పితామహ వీరి కిచ్చటః జిత్తకాంతి యొకర్నవే. (ఉభా. ౨ ఆ. 3౫ ప.) చ. వ్యవగత మైన జీవమిది వచ్చు నుపాయమునేయొక్కొక్క (ఆది. ౧ ఆ. ౧౫౦). ఆ-వె. నన్నుఁ జూచి నగరె నళినాక్షి నాకేలవిప్ర యోగమేల వినవె తొల్లి. (ఆర. ౨ ఆ. ౧3౭). ‘నగరె’ అనుచోట (నవ్వుదురు జరులు) ‘ఎ’ శబ్దము వ్యతిరేక వ్యంజకప్రకృత్య కము. ‘వినవె’ అనుచో “ఓ జీవలుఁడా వినుము” అని యర్థము. (వినవు+ఎ = వినవె). క.....మత్పదముఁ గైకొనవే (విరా. 3 ఆ. ౨౨3). క. విన వలతుం జెప్పవే వివేకనిరూఢా (స్త్రీ. ౧ ఆ. ౫౦). అయ్యాదులు ముడుజ్జుల మీఁద నిల్చుటకును:—అయ్యాదులయోగమున వ్యతిరేక క్రియలు ప్రాథనాథకము లగుటకును:—చ. ఆమలచరిత్ర యేల చెపుమయ్య వినం గడు వేడ్కయయ్యెడున్. (ఆది. ౧ ఆ. ౧౨౮). తే. గీ.....చెప్పు. మయ్య తపతి కపత్తులమైనతేటఁగు. (ఆది. 2 ఆ. ౬౬ ప.) తే. గీ. ఆ జరత్కారుఁగని చెప్పవయ్య వాని. నెటు గు దేని మాపడియెడు నీయవస్థ (ఆది. ౨ ఆ. ౧౪౫). చ.....చడనె వారి రుహాయతనేత్రఁ గృష్ణ నీ. ధరణి సురాస్వయోత్తముఁడు ధర్మవిధిం జెప్పుడయ్య యింక నె. వ్యరికిని జన్నె వీని నసవద్యపరాక్రము నాక్రమింపఁగా (ఆది. 2 ఆ. ౨౦౭). నీ..... ఆ-వె..... కరుణ గలుగునుచ్చ కమలనేత్ర. (ఆది. ౪ ఆ. ౪ ప.) ఆ-వె.....చేయకుమయ్య యిట్టి చెయ్యి లనఘ యింక (ఆర. 3 ఆ. 3౭౭). ఉ. వెన్నుఁడు ప్రీతిఃజెప్పిన సవిస్తరవాక్ ప్రచయఃబుత్రోవఁ బో. వన్నకుమార.....(ఉద్యో. 3 ఆ. 3౪౮). చ. అనుపమ సత్యవిస్ఫు రణ నాడినమాట మతామమన్న (ఉద్యో. ౪ ఆ. 2౦ ప.) క. నాచిత్తము వసు దేవునిఁ. జూచుటః గోరియును నీవు సుమనోవృత్తిఁ జూచి యనుమతి యొకర్చుట. వేచినయది నన్నుఁ బుచ్చవే ద్వారకకున్. (యతిస్థలము.) (అశ్వ. 3 ఆ. 3 ప.) క. వినుమయ్య శమధనాగ్రణి. వనగతులరు వేటలాడవల దెప్పాటన్. (హరి. ౫. ౨ ఆ. 3౬). (వినుము+అయ్య = వినుమయ్య - శమధనాగ్రణి - నలకథాపక్షము.

వినుము+అ+అశమధనాగ్రణి = విను మ య్యశమధనాగ్రణి - హరిశ్చంద్ర కథా
 పక్షము. క.....పురుషోత్తమ నీ | వీ జన్మంబున నస్తుని | రాజికి వెటంగగు
 తపశ్చరణ మొందవనా (ఆను. ౮ ఆ. 33) ఇట్టివిపేక్షకు. అచ్చతుష్కమిత్యాదికి
 ౨౦౦ XII విషయమున ననేక ప్రయోగములు చూపబడెను. నీ.....వీను
 శంతను సుతుండు | గురుడును విదురుండు గూర్కొని కూర్కొని చెవులఁ బోయ
 మె సవిశేషకార్య (తే-గీ.) వచనములు సంజయఁడు పెక్కవరుస లుభయ | బల
 విధములు తెలియఁగఁ బలుకఁడెట్లు |(స్త్రీ. ౧ ఆ. ౧౮౨). పోయమె =
 పోనీతిమి - పలుకఁడెట్లు = పలికెను. అ-వె. నన్నుఁ జూచి నగరె.....(ఆర.
 ౩ ఆ. ౧32). (నగరె = నవ్వుదురు). క..... | నీ వచ్చటఁ గలవా లేవాని
 క్కము చెపుమా (విరా. ౮ ఆ. ౨౧౧). "అపిశబ్దాత్ క్వచి దన్యాత్రాపి. ఉ. వచ్చునో
 రాడో వాడనుచు.....నీ. వెలది యైరావతద్వీప కుంభకుచకుంభ సంభార,
 హరిదదీశ్వరుని పలతో. ఇత్యాదివచనాని సాధూని....."(అహో. ౮౯౬
 పు.) మొ.

సంప్రార్థనంబుల ముజ్జున కదాదులు విభాష నను
 ప్రయుక్తంబు లగు. 33.

వండుమ - వండుమా - వండుమి - వండుమీ -

బాలన్యాకరణ వండుడ - వండుడా - వండుడి - వండుడీ, అ-

వివరణము. ఆ - ఇ - ఈ - ఎ - ఏ - ఒ - ఓ - అమ్మ - అయ్య ఇత్యాదు ల

30౮ I విషయము. దాదులు.

ఎదాదు లను ప్రయుక్తంబు లగునపుడు ముజ్జునకు
 పుజీ- యజీ యగు. 3౪.

వినవె - వినవే - వినరె - వినరే - వినకువె - విన

కువే - వినకురె - వినకురే.

సంజీవని. 30౮ I విషయము:—(౨౦౦ XIII విషయము చూడు). 'సంప్రార్థనం
 బులన్' అను బహువచనమునకు సూరిప్రయోజనమును వివరింపలేదు. చింతా
 మణియందువలెనే యిందును బ్రార్థనాద్యర్థములందని సూరియశయము కానో
 పును. అదాదులను సూరియే వివరించెను. ఇత్యాదు లనుటచేత 'అన్న' మున్నగు
 వానిని గ్రహింపనగును. అదాదులలోని 'ఇ' శబ్దమును నిర్వహించు ప్రబల
 ప్రయోగము కావరాదు. నన్నయ 'సంప్రార్థనార్థకా దీ' త్తని వచించుటచేత 'ఇ'
 శబ్దమిటు నన్నయకు సమ్యతముకాదని తోచుచున్నది. అదాదులలోని 'ఎ' శబ్దము.

[బా. క్రి. 33-34 సూ.] 'బా-గు-ప్ర' వ్యాఖ్యలోని ప్రక్షిప్తాదాహృతులు 1417

మొదలుగ నున్నవి "ఎదాదులని" యుత్తరసూత్రముచే విశదమగుచున్నది. కాన 'అదా'ద్యంతర్ణము 'ఎదాదు'లని యొన్ననగును. అదాదులెల్లఁ బ్రార్థనాద్యర్థకము డుజ్జులపై స్వార్థమందె నిల్చు ననఁదగును. అదాదులలోని "ఎదాదులు" చేరిన రూపములు నిలువవు. వానికి నిత్యముగా నుత్తరసూత్రము 'పుజీ ఝ'లను విధించుచున్నది. కాన - ము డుజ్జులపై - ఆ. ఆ. ఇ. ఈ శబ్దములుచేరిన రూపములె నిల్చి యుండునని తెలియనగును. 'అయ్య - అమ్మ' అనువాని నదాదులలోఁ బఠించెనేకాని సూరి వానితోడిరూపముల నుదాహరింపలేదు. అయ్యదు లేదాదులలోనిని గాన నవి పరమగునపుడు "పుజీ ఝ" వచ్చుననియే సూరియశయమనక తీరదు గాని యుత్తరసూత్రములో సయితము వానితోడి రూపములను సూరి యుదాహరింపలేదు. బా - గు - ప్ర - వ్యాఖ్యాత "అయ్య"దులు పరమగునపుడు "పుజీ ఝ"లు వచ్చినరూపముల నుత్తరసూత్రమునందలి మూలములోఁ బ్రక్షిప్తము చేసెను. బాలవ్యాకరణ ముద్రణములం దెందును "వినవమ్మ - వినరమ్మ - వినవయ్య - వినరయ్య" అను నుదాహృతులు లేవు. వీనినిబట్టి యీతఁడు "వినకువమ్మ - వినకురమ్మ - వినకువయ్య - వినకురయ్య" అనురూపములు నైత ముత్తరసూత్రమునకు లక్ష్యములని చెప్పుటకు వెనుదీయఁడని చెప్పనగును. పేటికావ్యాఖ్యాత "అమ్మ - అయ్య" అనునవి యేగణమునందును జేరవని యీక్రిందిరీతినివ్రాసెను. "అదాదు లేదాదు లనువిభాగ మచ్చులకు సంబంధించినదేగాని యయ్య - యమ్మ - యప్ప - యన్న మొదలగు పూజ్యార్థకము లందుఁ జేరవనియు దాన నదాదులు (ఆ. ఆ. ఇ. ఈ.) నాలుగనియు నెదాదులు (ఎ. ఏ. ఒ. ఓ.) నాలుగనియు గ్రహించి వై నాలుగచ్చులు పరమగునపుడె యీవిధి వర్తిండునుగాని యయ్య మున్నగునవి పరమగునపుడు గాదనియు గ్రహించుట యుక్తమని తోచుచున్నది. ఆపక్షమున 'వినవమ్మ - వినవయ్య - వినరమ్మ - వినరయ్య' అనురీతిరూపములు కుదురవని శంకింప నగుం గానివాని నమ్మాదుల యోగముగల వ్యతిరేక క్రియారూపములనుండి సాధింప నగును....." (బా. సా. పే. ౪౦౩ పు.) ఇట్లేతఁడు "అమ్మ - అయ్య" అనువానిని సూరియుదాహరించిన గణములనుండి ప్రత్యాఖ్యానము చేసెనేకాని యీ 33-34 సూత్రములు రెండిటిని నేల ప్రత్యాఖ్యానము చేయఁడమ్యునో తెలియకున్నది. "వినవమ్మ - వినరయ్య" మున్నగునవి వ్యతిరేక క్రియలనుండి సాధింపనగునపుడు "వినవె - వినవే - వినరె - వినరే - వినవొ" మున్నగు రూపములుమూత్ర మేల వ్యతిరేక క్రియలనుండి సాధింపరాదు? నన్నయాధర్వణ్యయ మార్గ మదియేకదా. సూరి యట్టి యుక్తమార్గము నువేషించి యీయపమార్గమున

నేల పడవలనెకో తెలియరాదు. ఈసూరిపక్షమును “నినుమయ్య శమభవాగ్రణి” (హ.న. ౨ ఆ. 3౬). మఱాకుమన్న (ఉపో. ౪ ఆ. ౭౦) ద్వి.....మఱాకు | మన్న.....(బరహ. 3 ఆ. ౪౦౭). క.....మఱాకుమయ్య ముకుందా (హ.సి. ఉపా. ౯ ఆ. ౨౪౫ య.) చెపుమయ్య (ఆది. ౧ ఆ. ౧౨౨; ౭ ఆ. ౬౬). చెపుడయ్య (ఆది. ౭ ఆ. ౨౦౭). కలుగుమన్న (ఆది. ౮ ఆ. ౪ పు). చేయకు మయ్య (ఆర. 3 ఆ. 3౭౭). మున్నగు వెనుక నుదాహరించిన (3౦౭-3౦౮ విష.) నన్నయతిక్కనాది మహాకవిప్రయోగములెల్ల విరోధించును. ఇక నహోబల పండితీయము ననుసరించి ‘వినకురె వినకురయ్య - వినకురమ్మ’ మున్నగురూపములును సాధువులె యచుకొని వానిసాధనమునకయి సూరి యిట్టి యపమార్గమునఁ బడవలనె నని తోచుచున్నది. “ముపు వర్ణకయో రుపలక్షణత్వేన డుప్ర వర్ణకయో ర్భవాల వచనయోగి గ్రహణమ్” (అహో. ౪౮౬ పు.) (3౦౭ విష.). మఱియు-‘వినకువె’ అను నేకవచనరూపము సాధువైనపుడు ‘వినకురె’ అను బహువచనరూప మేల సాధువుకాదని తోచునుగాని యిట్టి బహువచనరూపముల సాధుత్వమును నిర్వహించు ప్రామాణిక కవిప్రయోగములుగాని ప్రాచీన ప్రామాణిక లాక్షణికసమ్మతి గాని లేదు. ‘వినకువె’ అను నేకవచనరూపమునకు మహాకవిప్రయోగములెకా “ముపు పరశ్చ సః” అను నధర్వణాచార్య సమ్మతియు నాధార మగుచున్నది. ఏక వచనమందును “వినకువయ్య - వినకువమ్మ” అనురీతిగల ప్రయోగములు లేమింజేసి ‘పు’వర్ణకము ‘ఎ - ఏ’ లతోఁ గూడిమాత్ర మే సాధు వగుచున్నదని వ్యాఖ్యచేయఁ బడెను. (3౦౭ విష.). అయ్యాదు లేకనచనాంతములయినను డుబ్బు పైనిపైతము ‘అ-ఆ’ మున్నగుస్వరములవలెనె నిలువనగును. వ. వారలఁ జూచి కృష్ణుం డిట్లనియె. చ.....పడనె వారి రుహాయతినేత్రఁ గృష్ణ నీ | ధరణి సురాన్వయోత్తముఁడు ధర్మవిధిం తెపుడయ్య యింక నె | వ్వరికిని జన్మె వీని ననవద్యపరాక్రము నాక్ర మింపఁగా. (ఆది. ౭ ఆ. ౨౦౬-౨౦౭ పు.) వ. వలన డుడుగుండు.....(ఆది. ౭ ఆ. ౨౦౮. క..... | అనువై యున్నయది దీని నొఁ గాదనుఁడా? (విరా. ౧ ఆ. ౮౬). సూరిపక్షము “వినవె - వినరె - వినకువె - వినకురె - వినవయ్య” మున్నగుచోటులందు “వినము+ఎ = వినవె; వినకుము+ఎ = వినకువె; వినుఁడు+ఎ = వినరె - వినకుఁడు+ఎ = వినకురె - వినము+అయ్య = వినవయ్య” అనురీతిని బడచ్చేదము నరయునది. ఇదియెంతయు నస్వాభావికము - నసత్యము ననుటకు సందియములేదు.

చు ద్వేషో మధ్యమార్థే స్యాత్ | ప్రార్థనే ము మ్ము
 నన్నమా. డుజ్ స్థితిః | ఏతి వాన్తో హ్రస్వ దీర్ఘః | ద్విత్యమా
 300 II విష. దస్తకా క్వచిత్. (వికృతి. క్రియా. ౧౬-౧౭ కారి.
 అహా. ౮౯౬ పుట.)

కల్పతరువు, 300 II విష:—చుః = 'చు' అనేది నిశ్చయమైనదనితేషబోధక
 శబ్దము, ద్వేషః = ద్వేషము, మధ్యమార్థే - ప్రార్థనే = ప్రార్థనాద్యర్థక మధ్యమ
 పురుషమున, స్యాత్ = ప్రయుక్తమగును. అట్టియెడల మధ్యమపురుషమున,
 ముమ్ముడుజ్ స్థితిః = ఏకత్వమున 'ము-మ్ము' అను ప్రత్యయములును, బహుత్వమున
 డుజ్జ్వల్లకమును నగును. ఉదా:—చుము - చుమ్ము - చుడు - చుండు - చేనెదను
 జమ్మి = చేనెదనుజమ్మి - చేనెదనుజుడి - చేనెదవుసుమి - చేనెదవుపుమ్మి -
 చేనెదరుసుడి - చేనెదరుసుడి - (చేమవలదను ప్రార్థనము వ్యక్తమగును). ఏతి =
 'ఏ-ఏ' అనునవి పరమగునపుడు, పాస్తః - హ్రస్వదీర్ఘః స్యాత్ = 'చు' శబ్దము వకా
 రాంతమై, హ్రస్వరూపము దీర్ఘరూపము గలదగును. ద్విత్యం స్యాత్ = ప్రయో
 గించిత్యమునుబట్టి హ్రస్వముగా నుండు నపు డా వకారము ద్వీరుక్తమగును.
 ఉదా:—చువ్వె = చూవె. వకారము రేఫమునకు నుపలక్షణము గాన 'చూరె'
 అని బహువచన రూప మెన్నునది. వెళ్ళెదను జూరె - వెళ్ళెదవుసువ్వె - వెళ్ళెదవు
 సూవె - వెళ్ళుదురుసూరె, గనడదావాః స్యు రిత్యాది సూత్రము చొప్పున (22
 విష.) చకారము సకారమగును. క్వచిత్ = ఏకానొకప్పుడు, ఉదంతతా = చు
 శబ్దమున కూకారాంతత్వమును గల్గును. ఉదా:—చూ - కూల్చెదం జూ - చేయు
 దువు సూ. మొ.

ఈయధర్వణ ప్రదర్శిత ప్రక్రియనుబట్టి 'చూ' అను దాని దీర్ఘము 'ము'
 వర్ణకలోప మూలకము కాదనియు 'చూ' అనునది ప్రత్యేకముగాఁ బైరితిని
 సాధింపనగుననియు నిట్లు వెనుక నుదాహరించిన భారత ప్రయోగమున స్వరపరక
 'ము' వర్ణకలోపము లేదనియు సఠగించుట కవకాశము గోచరించుచున్నది. కాని
 'మధ్యమార్థే - ప్రార్థనే' అని యధర్వణుడు వచించుటచేతను, 'ము - మ్ము - డుజ్'
 అను ప్రార్థనార్థక మధ్యమపురుష ప్రత్యయములను విధించుటచేతను నిట స్వర
 పరక ము లోపమున 'చూ' అను రూపము కల్గలేదనుట కరికాదని తోచుచున్నది.

కవిజనమండనకర్త కవిశిరోభూషణమును సరిగాఁ జూచికొనక "ఏతి = పొందు
 చున్నది." అని టిక వ్రాసెను. "ఏతి = ఏకారేఽర ఇత్యర్థః - ద్విత్యపక్షే హ్రస్వః -
 తదభావే దీర్ఘ ఇత్యర్థః." (అహా. ౮౯౭ పు.) శబ్దతత్త్వమునుబట్టి పరిశీలించు

1420 'రా.ర' మున్నగువాని ప్రయోగములు సాధింపలేదు [30౮ III వి. కల్ప.

నపుడు చుష్టు - చూవె మున్నగునవి 'చూడు' థాతు ప్రాగ్భాద్యర్థక మధ్యకు పురుష రూప మూలకములని తోచును. ఉదా:-చూడుము = చూ+ము = చుష్టు - చూడుడు = చూ+డుజ్ = చుడు. చూడనె = చూవె = చూడరె = చూరె. ఈరూపములందు మాత్రమే చూడు 'డు' లోపము కన్పట్టును. 'చూడుము = చుష్టు.' మున్నగు వాని కర్థమునం దించుకంత భేదస్ఫూర్తి కన్పట్టు చున్నది. ప్రయోగములు:-క.....నిర్గత | శోకస్థితి నున్నదానఁ జూవె ఖగేంద్రా. (ఆది. ౨ ఆ. ౫౧.) క.....బన్నము వడి యొడఁ | దలఁపక యున్న తడ చూవె తత్వజ్ఞఁ డిలన్. (ఆది. 3 ఆ. ౧౪౭.) చ. సురల వరప్రసాదమునఁ జూరె సుపుత్రులఁ బొందురాజు భా | సురముగఁ గాంచె.....(ఆది. ౫ ఆ. ౧౫౦) క.....భా | సురలేజఁ డుపేంద్రసఖుఁడు సువ్వె మునీంద్రా. (ఆర. ౧ ఆ. 3౭3.) ఉ. భావిపురాతనాద్యతన.....వఁ | జూవె సహింస నోపక కృశుండ వివర్ణుడ నైతి నెంతయున్. (సభా. ౨ ఆ. ౧౧౪.) మ..... ఒదిగిఁ దైన్యంబు వచ్చుం జూమీ. (శల్య. ౨ ఆ. ౬౧.) క.....చాదగు | పలుకు వినఁగదయ్య హితము వధ్యముఁ జూపి. (ఆర. ౬ ఆ. ౬౪.) క.....రం భా | హేతరళత నొందమి సూ | రే తెరవు విమోక్ష సుఖగర్విత వడయన్. (శాంతి. ౬ ఆ. 3౧౪.) క. ప్రజ్ఞయ నాకం బనంగఁ బ్రజ్ఞయ చువ్వె. (శాంతి. ౪ ఆ. ౬౮.) క. నాచడు సాత్యకి.....వచ్చుం | జూవె. (ఉ. హరి. ౫ ఆ. ౨౮౩.) ద్వి. నమ్మి పోయెదము సు వ్తుమ్ మతామ | మమ్మ.....(బరహ. 3 ఆ. ౪౦౭.) బాల వ్యాకరణ పక్షమున 'చూవె' అనుచో 'చుష్టు+ఎ' = చువ్వె - చూవె అనియు 'చూరె' అనుచో "చూడు+ఎ" అనియు బదచ్ఛేద మసంగతముగఁ జెప్పవలసి యుండును. సూరి యీక్రింది వానిని సంగ్రహింపలేదు.

రయగం మధ్యమైకత్యే | క్వచి దర్థే ప్రయుజ్యతే |
 దీర్ఘో హ్రస్వశ్చ తత్రస్యా | దేశోపకర్త విశేషః.
 మధ్యమధ్యే క్రియాధేతు | నిత్య మత్య మిహేష్యతే |
 నన్నయా. నైకవర్ణస్యతు తథా | రయోగస్య తథా గతే.
 30౮ III వి. అన్యత్రాసి త దిష్టః స్యా | త్సద్వాక్యస్య తథా గతే.
 (విశ్వ. క్రియా. ౨౬-౨౭-౨౮-౨౯ కా. అహో.
 ౫౦౩ పు.).

కల్పతరవ్ర. 30౮ III విష:-మధ్యమపురుషైక వచనమునందు; రయగమ్ = అత్యవిశిష్ట రేఫద్వయము, క్వచిదర్థే = అర్థవిశేషమందు, నీచత్వము భక్తి

మైత్రి మున్నగు నర్థవిశేషములందు, ప్రయజ్యతే = ప్రయోగింపఁబడును. దీర్ఘో
 హ్రస్వశ్చ = ఆ రయ్యగములలో రెండవది 'అ'కారవంతము 'అ'కారవంతమును నగును.
 (చూడు. క్రి. ౨౫౫ కా. 30౮ V విష. ప్రత్యయార్థే ఇత్యాది.) తత్ర = రద్వయ
 మున, ఏకోపి = ఒక్కటి సైతము, అర్థవిశేషదః = అర్థవిశేషము నిచ్చునది, స్వాత్ =
 అగును. ఉదా:—రారా, = రార, = రా = రమ్ము. ఒక్కటి ప్రత్యేకముగా
 బ్రయుక్తమగునపుడు ప్రాప్తాకారముండదు. “ర = రమ్ము” అని వాడరాదు.
 క్రియార్థే మధ్యమస్థేతు = అట్టి యేక రా శబ్దము ర శబ్దమును వేతొక మధ్యమ
 పురుష క్రియ తుదియక్షరము మీఁద నిల్పినచో, ఇహ = ఈపందర్భమున, అత్వం,
 నిత్యమ్, ఇష్యతే = పూర్వస్థిత క్రియాంత్య వర్ణమునకు, 'అ'త్వము సమతమగు
 చున్నది. ప్రార్థనార్థమున మధ్యమ 'ము' వర్ణకము లోపించునపుడే క్రియాంత్యము
 రా శబ్దపరకమగుచుండఁ బూర్వస్థిత స్వరమునకు 'అ'కారాదేశ మగును. ఉదా:—
 పాలింపుము + రా = పాలింపు + అ + రా = పాలింపరా = పాలింపుము. మువర్ణక
 లోపము లేనపుడు ర శబ్దపరకత్వమున ముప్రత్యయోకార మకారము
 కానేరదు. ఉదా:—చ. జననముఁ దెల్పియే బిలువ సత్యము సుమ్మర కుంతి
 భాషణం | బని.....(శాంతి. ౧ ఆ. 3౯.) ఇట్లుంటచేతనే మధ్యమ
 పురుష క్రియల మీఁద 'అ'కారవంతము గాని 'అ'కారవంతము గాని రేఫము
 నిల్పుట గలదని వ్యక్తమగుచున్నది. ఏకవర్ణస్యతు = ఏకాక్షరకమగు క్రియ ర శబ్ద
 పరకమగునపుడు పూర్వ స్వరమునకు 'అ'కారాదేశము, న = కాదు. రయోగస్య
 తథా గతేః = ర శబ్దయోగ మట్లు కవిప్రయోగ సిద్ధమగుటవలన నట్లు చెప్పబడె
 నని యర్థము. “ప్రయోగస్య తథా గతేః” అను పాఠము యుక్తతరము. ఉదా:—
 పోరా - లేరా - తేరా. మొ. అన్యత్రాపి = మధ్యమపురుష క్రియేతర పదముల
 మీఁద సైతము, తదిష్టః స్వాత్ = ఆద్యవిధ ర శబ్దప్రయోగమును సమతమగును.
 సద్వాక్యస్య తథా గతేః = కవిప్రయోగము లట్లుండుటవల్ల నని తాత్పర్యము.
 ఉదా:—నే నా పని చేసితినిరా - వాడు వెళ్లెనురా, ఏమిర కర్ణ, (ద్రోణ. ౪
 ఆ. ౨౮౮.) ప్రయోగములు:—చ. జననము దెల్పియే బిలువ సత్యము సుమ్మర
 కుంతి భాషణం | బని తనుజత్వ జాతకృప నంబుజ మిత్రుఁడు వల్కె.....
 (శాంతి. ౧ ఆ. 3౯.) ఉ. ఏమిర కర్ణ భీము నటు లేటికిఁ దిట్టి తతఁడు దోల నీ | గ్నే
 మియులేక.....(ద్రోణ. ౪ ఆ. ౨౮౮.) కా. అక్షయ్యంబుగ సాంపరాయని
 తెలుంగాధీశ కస్తూరికా | భిక్షా దానము సేయరా సుకవిరాడ్ బృందాదక క్రేణి
 కీన్ |కవుల చరిత్రలో 'బృందారకస్వామి' (శ్రీనాథుడు) అను పాఠ

మంగీకరింపబడెను. మఱియు నందు రెండుచోటులం దీపద్య ముదాహృత మయ్యెను. రెండిటను ‘చేయురా’ అని యకార ముత్సఃస్థుతితముగాఁ బడియుండుట సరికాదు. (కవులచరిత్ర, రివైజ్డ్ ఎడిషను 3౪౪-3౫2-౪౯౧-౫౧౦ పు.) మ...
కస్తూరికా । ఘన సారాది సుగంధి వస్తువుల వేగం బిచ్చి లాలింపరా.
 (కవు. రివై. 3౪3 పు.) ఉ. ఏలర యీ చలం బుడిగి యేలర బాల రసాల మాలతీ
 జాలములో..... (మనుచ. 3 ఆ ౯3 ప.) ఇందలి శబ్దాలంకారము “ఏలు
 ము+రా = ఏలు+ర = ఏలు+అ+ర = ఏలర” అను చోటి ‘అ’త్వమునకుఁ బ్రమాణ
 మగుచున్నది.

శబ్దతత్వమును బరిశీలించినచో వచ్చు థాతు ప్రార్థనాద్యర్థక మధ్యమ పురుషైకవచన రూపమగు ‘రమ్ము’ అను దాని లోని ‘ము’ వర్ణకము పాక్షికముగా లోపింపఁగా మిగిలిన రూపము ‘రా’ అని యేర్పడుననియు దానినుండి యేర్పడినదే ‘ర’ అనునది యనియు (చూ. 30౮ V విష. ప్రత్యయార్థ ఇత్యాది.) నట్టి రెండు శబ్దములును (రా - ర) వ్యవహారవశమున నర్థమునందును బరిణామము నంది వివిధస్థలములందుఁ బ్రయుక్తములగుచు వచ్చెననియుఁ దోచుచున్నది. ఇట్లు శక్తి మాటుటచే నధర్వణాచార్యుఁడు ర శబ్దపరకత్వమున థాతూకారమునకు ‘అ’కారాదేశము చేసెనె కాని పరిశీలంపఁగా “ఏలున్+ర = ఏలుట నిమిత్తము రమ్ము” అనురీతి నత్యస్థలములం దెల్ల నుజ్జ్వంత థాతు రూపము వెలయుచున్నదని తోచక మానదు. అగ్గశక్తి మాటుటచేత నచట ‘రమ్ము’ అను నర్థమునకు స్ఫూర్తి బాగుగఁ దోచుచున్నను సూక్ష్మముగ నరసినచోఁ గొంత వ్యక్తము కాకపోలేదు. కాలక్రమ మున నట్టి ‘అ’త్వ మేదో పారపాటనుకొని కొందఱు సామాన్య గ్రంథకర్తలును ముద్రణ సంస్కర్తలును నట్టియెడల ‘ఏలుర’ అనురీతి నుకార ఘటిత లకారాదులనే నిల్పుచున్నారు. అధర్వణాచార్య వచనమునైన స్మరింపకున్నారు. కవులచరిత్రము నందు 3౪3-3౪౪-3౫2-౪౯౧-౫౧౦ పుటలలో ‘చేయురా’ అనునది పడియున్నదని వై నివివరించియే యున్నాను. ఇట్లర్థమందుఁ బరిణామము గల్గుటచేతనే ‘రా’ శబ్ద మవ్యయము నపదము (‘అపద’ మనఁగాఁ బ్రత్యయాదికము) నని శబ్దరత్నాకరమున నీక్రిందిరీతిని వ్రాయఁబడెను. “ర.....దే - ఆప - ౧ నీచ మిత్రోద్దేశముల యందు ఉద్దేశ్య వాచకమునకు ఏకత్వంబున అంతాగమంబగును. (నీచోద్దేశ మునకు:— ఉ. వంచన రాము దేవిఁ గొని వచ్చిన యట్టులు గాదు రోరి న । క్రంచర..... (రా. యు. కాం.) మిత్రోద్దేశమునకు:— “ఏలర యీచలం బుడిగి యేలర. (స్వా. 3 ఆ.) అవ్య-ప్రశంసార్థక శబ్దమున కనుప్రయుక్తమగును. (ఔర.

బళిర. మొ.)" (శ-ర). 'బౌను+ర - బౌర' అనుచోటి "బౌను" శబ్దము ప్రశంసాకము కాదు. రయోగమున నది ప్రశంసార్థక మయ్యెను. "రా - యు - దే - ఆప - ర అను దాని యొక్క రూపాంతరము. నీచోద్దేశమునకు:—'కానీరా' ఆము. ౬ ఆ. (కానీ = కానిమ్ము+రా.) మిత్రోద్దేశమునకు:—రారా సందకుమారక - ప్రశంసార్థక శబ్దములకు అనుప్రయుక్తమగుటకు:—'బౌరా వలరాద వేగిరము' ఉ. హరి. ౫ ఆ.)" (శ-ర). ఇంకను బ్రయోగములు:—"మ. బళిరా సత్కవి వాడు...(కళా. ౧ ఆ. ౪౪.) శా. ఏరా తమ్ముడ నన్ను జూడఁ జరుచే వెన్నాళ్ళతో యుండి..... (పాండు. 3 ఆ. 33.) "ఏరా = ఏర. అన్య. (ఏమి+రా.) మైత్రీతోపాదులతో చేయు సఙ్కేతనమం దుపయుక్తము....." (సూ. రా. ని.) "ఏర = ఏరా - శివధ ౧ ఆ ౧౦3" (సూ. రా. ని.) "క్వచిదర్థ - హీనత్వార్థే - ప్రియత్వార్థేవ - రారా శ్రీరామ మమ్ము రక్షింపన్ - రారా ప్రల్లదము లేల రణ మొనరింపన్..... రార దాసుల రక్షింప రామచంద్ర.....రా యిఁకఁ బ్రల్లదము లేల రణ మొనరింపన్....." (ఆహో. ౫౦౭ పుట.) బాలవ్యాకరణమున నీవిషయములు సయితము సంగ్రహింపఁబడలేదు.

ప్రార్థనార్థే భవేన్నాన్తా । త్కదేత్యర్థ విశేషదః ।

అన్యతశ్చాపి స భవేత్ । క్వచి దర్థ విశేషదః । ఉత్త

నన్నయా మాదావపి భవే । త్ప్రశ్నాద్యర్థ విశేషదః । (వికృ.

భర్వణీయము. క్రియా. ౧౪-౧౫ కారి. ఆహో. ౪౯౬).

3౦౮ IV విష. ఆర్యాదిశబ్దో యుక్తః స్యా । దసంబద్ధోభోధనే ।

(వికృ. క్రియా. ౧౫ కారి. ఆహో. ౪౯౬).

కిలాథా దుభయోర్భోగో । నోభయోపరి వర్ణకః ।

(వికృ. క్రియా. ౧౬ కారి. ఆహో. ౪౯౬).

కల్పితరూపు. 3౦౮ IV విష:—ప్రార్థనార్థే = ప్రార్థనార్థమునందు, నాన్తాత్ = నుజ్జ్వంతముకంటెఁ బరముగ, కదేతి = 'కద' అనుశబ్దము, భవేత్ = అగును. అర్థ విశేషదః = అర్థవిశేషబోధకమును నగును. ఉదా:—ననుఁ గావఁగదే = కాపుము. సః = ఆ 'కద' శబ్దము, క్వచి దర్థవిశేషదః = ఒకప్పు డర్థవిశేషము నిచ్చునదై. అన్యతశ్చాపి = నుజ్జ్వంతేతరములకంటె: బరముగను, భవేత్ = అగును. ఉదా:—ఆపనిచేరికదా రావలయును. అనిచేసినంగదా ఫలము గల్గును. దయాభిగదా. లే.తగదమ్మ (యను. 3 ఆ.) మొ. సః = ఆకదశబ్దము, ప్రశ్నాద్యర్థ విశేషదః = ప్రశ్నాద్యర్థవిశేషముల నిచ్చునదై - ఉత్తమాదావపి భవేత్ =

ఉత్తరువును పాది క్రియలకంటె: బరముగాను నిల్చును. ఉదా:—నేను జేసి
 తిరిగదా, నీవు చేసినవా? వాడుచేసెనుగదా, నీవేలచేయులేదు? మొ. ఇంకను
 వివిధములగు స్థవిశేషములు దీని వాడుకయందు గన్పట్టును. వాడుకరాడుగదా,
 ఏమిచేయునగును? వీడువచ్చునుగదా; ఇంక నెవరురారు. ('కాదు+ఆ = కాదా =
 కదా = కద' అనురీతి నీశబ్దము వ్యుత్పత్తి నరయనగును). అర్థబోధనే, అసంబంధము =
 జనకాదిసంబంధాధికముకాని, అర్థాధికశబ్దము = అయ్య - అన్న మున్నగుశబ్దములు,
 యుక్తఃస్యాత్ = అర్థవిశేషములందు ప్రయుక్తములగును. ఉదా:—చెప్పన్+
 కద+అయ్య = చెప్పగదయ్య = చెప్పుము. చెప్పన్+కద+ఎ=చెప్పగదె=చెప్పుము.
 వచ్చితివిగదయ్య - వచ్చితివిగదయ్య - మొ. "ఆర్యశబ్దభవః ఆయ్యేతిశబ్దః ఏకా
 రాది స్వరసంబంధరహితః. అర్థవిశేషే ప్రయుజ్యతే = ప్రోవవయ్య - రావయ్య -
 నను మఱియవయ్య - వినవయ్య - వినవయ్య ఇత్యాది - వీ రెవ్వరయ్య ద్రుపదమహా
 రాజులె ఇత్యాచార్యవచనమ్" (అహో. ౮౯౭ పు) 'అసంబంధః' అనుదాని
 కేకారాదిసంబంధరహితమని యహోబలపతి యర్థముచేసెను. "అయ్య+ఎ=ఆయ్యే"
 మున్నగునవి. కేవలము సప్రసిద్ధములుకాన వానిని నిషేధించువ్యాఖ్య యుక్త
 సక్తిము. ఆర్యాదిశబ్దములతోఁగూడిన కదేతి శబ్దము నాంతక్రియలపై నిచ్చి ప్రార్థ
 నాద్యర్థకమగునని పర్యవసీతార్థము. 'కద' అను శబ్దము "కాదు+ఆ = కాదా =
 కదా = కద" అని యేర్పడినదేయని యావఱకుఁజెప్పఁబడెను. "రక్షింపగదయ్య =
 రక్షింపన్+కాదు+ఆ+అయ్య = రక్షించుటకాదయ్య = రక్షించుటజరగదయ్య =
 రక్షింపుము" అని యచటి యర్థక్రమము నరయనగును. (చూ. 30౮ V విష.
 ప్రత్యయార్థ ఇత్యాది). కిలార్థాత్ = కిలశబ్దార్థవాచకమగు 'అట' శబ్దము
 నకుఁ బరముగ, ఉభయో ర్లోకః = 'కద - అయ్యాదులు' అను రెండిటియోగము
 గల్గును. ఉదా:—వచ్చితివటకద - వచ్చితివటయ్య - వచ్చితివటయ్య - వచ్చితి
 వటె. మొ. 'వచ్చితివిగదయ్య' అను రీతియావములు "ఆర్యాదిశబ్ద" ఇత్యాది
 సూత్రముచేతనే ('చెప్పగదయ్య' అనుదానిరీతి) సిద్ధించును. ఉభయోపరి =
 "కిలార్థకము (అట) మీఁదను, "కద" అనుదానిమీఁదను, వర్ణకః = మధ్యమ
 'పు'వర్ణకముకాని మధ్యమ 'రు'వర్ణకముకాని, న = నిల్వదు. ఉదా:—'వచ్చితివటె,
 వచ్చితివిగదె వచ్చితిరటె - వచ్చితిరిగదె' అనియె యుండునుగాని 'వచ్చితివటవె -
 వచ్చితివిగదవె—వచ్చితిరటరె - వచ్చితిరిగదరె.' అనురీతినిరు - పుప్రత్యయంతము
 లుండనేరవని తాత్పర్యము. "మొదటి యుభయశబ్దముచే 'కద'శబ్దమును, అయ్యా
 దులును, జెప్పఁబడును. రెండవ యుభయశబ్దముచే "అట, కద" అనునవి చెప్పఁ

[భా. క్రి. 33-34 సూ.] కదవె-కదరె-మొ. అర్వాచీ కవి ప్రయుక్తములు, 1425

బడును. “అచటికి వచ్చితివటకద, వచ్చితివటయ్య, వచ్చితివటమ్మ; పరస్పరం
యోగోపి - వచ్చితివిగదయ్య ఇతి ఉభయశబ్దేన కదా కిల్లాత్కా గృహ్యేతే.
తయో రుపరి కైశ్చిత్ ‘పు-రు’ వ్యక్తా ప్రయుజ్యేతే. వచ్చుగదవె - కదరె,
వచ్చునటవె - వచ్చునటరె ఇతి-తాదృశం రూప మసమంజసమితి నిరాచర్యే, నోభ
యోపరివర్ణక ఇతి. తత్ర వచ్చుంగదె ఇత్యాద్యేన రూపం సమంజసమ్” (అహో.
ర౯౭ పుట). అధర్వణునినాటి క్లిష్ట ‘కదవె - కదరె’ “అటవె - అటరె” అను
రూపములు లేమింజేసి యాతః డట్లు వచ్చిచెరు. కాని తర్వాతికవులట్టి యధర్వణ
నిరాకృతరూపములను బ్రయోగించిరి. అధర్వణుః డట్టివానిని, నిరసించుట సర
యఁగా నాతనికాలమునకె యట్టివి వ్యవహారమున నుండెడివని తోచుచున్నది.
ఉ.....పురంబుఁ జేర నిం | కెవ్విధిఁ గాంతుఁ దెల్పంగదవే తెరువెన్తి శుభంబు
నీకగున్ (మనుచ, ౨ ఆ. 3౯). “కదవె (కదవే) = కద. I ప్రార్థనమునకు. నీ...
.....చిలువవ్వు నవ్వంగదవె. (రసిక. ౫ ఆ. ౧౮౨). శా.....తెల్పంగదవే
యేతత్పురావృత్తమున్ (దశా. ౧ ఆ. ౨౨౭)” (సూ. రా. ని). “ఉ. వీయపురాల
వైతిగదవే యిపుడు. (విజయ. 3 ఆ.)” (ప్రార్థ. క్రి. ౨౯ సూ.) “కదవయ్య -
(య్య) = కద. I ప్రార్థనమునకు. గీ. కావంగదవయ్య యథాధికల్పశాఖ (నైష.
౧ ఆ. ౧౦౭). మ.....ఆ | యమరుల్ నీకెదురే జయింపఁగదవయ్యా.....
(ఉ. రా. ౧ ఆ. ౭౮).” (సూ. రా. ని). “కదవమ్మ (మ్మా) = కద. I సంతాపము
నకు. గీ. కమ్మచిలుకానితూపులఁ గ్రమ్మకాఁక | ముమ్మరంబయ్యెఁ గదవమ్మ ముద్దు
గుమ్మ (ఇందు. 3 ఆ. ౯ ప).” (సూ. రా. ని). “కదరె. దే. అవ్య. (కద+రె)
సంతాపమును దెలిపెడి.....గీ.....ఎంత బడలెనొ కదరె యయ్యెమ్మెకాఁడు
(రసిక. ౪ ఆ. ౧౭౭). (రూ. కదరే. శా. ఈ | వ్యాజస్వాంతుఁడు రుక్తి యుబ్బు
గదరే (రుక్తి. ౨ ఆ. ౭౩).” (శ - ర). (“కద+ర+ఎ” అని ఛేదము చూపుట
యుక్తము). “కదరయ్య - (య్య) = కద. I ప్రార్థనమునకు. గీ.....మా
పద్మగంధిఁ దోడైచ్చి నన్నుఁ | సూర్యంగదరయ్య మిము వేడుకొనెదఁగాక(సారంగ.
౨ ఆ. ౧౭౦).” (సూ. రా. ని). “కదరమ్మ - (మ్మా) = కద. I సంతాపమునకు.
గీ.....ఎంత | వంత నడలెనొ కదరమ్మ యింతులార (రసిక. ౪ ఆ. ౪౪).”
(సూ. రా. ని). ‘అటవె - అటరె’ అనువానికిఁ బయిరిలిని గోశములలోఁ బ్రయో
గములు చూపఁబడలేదు. కవిజనమండనకర్త ‘కదవే’ మున్నగునవి యధర్వణ
నిరాకృతములు కావనియు, “నోభయోపరి వర్ణకః” అనుటచే “చదివితవట కదవె”
అనురీతిని “అటకద”ల యుభయముమీఁద ‘పు’వర్ణకము నిల్వదని యధర్వణాశయ

మనియు వ్రాసెను. (విశ్వ. క్రియా. ౧౬ కారి. చీక). త్రిలింగలక్షణశేషమున
 “ప్రార్థనంబునం దన్మృత్యుయాంతక్రియలమీఁదఁ గద కదవు పూర్వకంబు లన్నాదు
 బను ప్రాచుత్తంబు లగు” (ప్రార్థ. క్రియా. ౯ సూ). “తఱచుగం గ్రియలమీఁది
 కద - కదవుల కన్నాదులు పక్షాదులున నను ప్రయుక్తంబులగు.....తఱచుగ
 ననుటచే లేత గదవు. (మనుచ. 3 ఆ.) దయాంబు కాశివి గదవు (భాగ. ౧౦
 స్కం. పూ.) ఇత్యాదు లూహ్యంబులు (అనఁగాఁ గ్రియలమీఁదనే కాక నామముల
 మీఁదను కద కదవులు నిలుచును)” (ప్రార్థ. క్రియా. ౨౯ సూ). అని సూత్రింపఁ
 బడెను. నాంతక్రియలమీఁద అయ్యాదిశబ్దములతోఁగూడిన కదశబ్దము ప్రార్థ
 నార్థ మిచ్చుటకు: క.....భవ | చ్చరణంబులు గనుఁగొనం బ్రసాదింపఁగదే
 (ఉపో. 3 ఆ. ౪౦౮). ప్రసాదింపఁగదే = ప్రసాదింపుము. క.....పాండ
 వులం | గలసీ మనవయ్య కాదగు | పలుకు వినఁగదయ్య హితము పథ్యముఁ జూపి
 (ఆ. ౬ ఆ. ౬౪). ప్రార్థనాదృష్టకక్రియల విశేషరూపములుగాఁ ద్రిలింగలక్షణ
 శేషమున నీక్రిందివి సూత్రింపబడెను. “ప్రార్థనాదులం దన్మృత్యుయాంతక్రియల
 మీఁది యిప్పు కికారంబు విభాషనగు. నీ. ఓర్పుమై నుప్పిండి యుపవాసముండ
 నీ | మగనాలి సరిపోల్పఁదగదు విధవ. (ఉప్పిండి = ఉప్పిండిగ) (కాశీ. ౨ ఆ)...
” (ప్రార్థ. క్రియా. ౧౦ సూ), “ఏత జడుడైనంగని కానిమ్ము ఇత్యస్తి
 న్నర్థే కానీశబ్దః.....ఇత్యాదిశబ్దా అన్యశబ్దేన గ్రాహ్యః.” (అహో. ౪౯౭ పు).
 అని యహోబలపతి వైరితిశబ్దములను ‘అన్యే వ్యర్థవిశేషే స్యు | రన్తే శ్రుతి మనో
 హరాః’ (30౮ V విష). అను నధర్మకారికకు లక్ష్యములనుగా నుదాహరించెను.
 ఇట్టివి ప్రత్యయార్థ (30౮ V విష) ఇత్యాదిలక్ష్యములనుట యుక్తము. “ఇమ్ము = ఈ -
 కానిమ్ము = కానీ” మున్నగునవి ప్రార్థనాదృష్టక మువర్ణకలోపముననే (౧౦౯-
 ౧౦౯ I విష). తెమ్ము = తే - పొమ్ము = పో - రమ్ము = రా మున్నగువానివలెనే
 సమర్థింపఁదగినవి. ఇంక నిట నొక్కవిశేషము గలదు. ‘కానిమ్ము = కానీ’ శబ్దమే
 ‘కాని’ అనురూపముతోఁ బ్రయోగింపఁబడుచున్నది. తే-గీ, వను నీయింతియును
 గాని యెఱుంగ రన్య | లు..... (అది. ౪ ఆ. ౧౦౭ పు), “ఓకానాకచో రండు
 పొండులకు రాపొండని రూపంబు గానంబడియెడి. క. నిండుదలంపునఁ దగ
 రా | పొండను గౌరవములేని..... (యయా. 3 ఆ).” (ప్రార్థ. క్రియా. ౧౧
 సూ). బాలవ్యాకరణమున నీవిషయములు వైతము సంగ్రహింపఁబడలేదు.

సన్మయా. ప్రత్యయార్థే విశేషవికల్పవి ద్వైత్యపదం మతమ్ |
 30౮ V విష. అన్యే వ్యర్థవిశేషే స్యు | రన్తే శ్రుతి మనోహరాః.
 విశ్వ. క్రియా. ౧౭-౧౮ కా. అహో. ౪౯౬).

కల్పతరువు. 30౮ V వివ:—ప్రత్యయార్థే = ము ప్రత్యయార్థము, అవి శేషే=అభిన్న మే యైనను, దేశ్యకదమే=అభిప్రాయించే దేశ్యకదము, క్విడిత్ = ఒకప్పుడు, మతమ్ = సమ్యతమగును. ఉదా:—కానిమ్ము = కానీ = కానీ. 'కానీ' అను దేశ్యకదము "కానిమ్ము = కానీ" అను ము ప్రత్యయంత కదములకు భిన్నము కాకున్నను నట్టిది వ్యాకరణసాధ్యము కామింజేసి ప్రత్యేకకదముగా నంగీకరింపబడుచున్నది. తే-గీ. ఏను నీయంతయును గాని యెటుగ రన్య | ట..... (ఆది. ౪ ఆ. ౧౦౭). వినుము నరేంద్ర పాండుకృషివీతి యగ్రసుతుండు సంధిసే | యన తుడిగోరు మీరు తమయయ్య సగంబును భూమి యీక తక్కిన మఱికాని ముంద టొక కీడు దలంపడు.....(ఉద్యో. ౨ ఆ. ౧౭౦). దండకము:—కిద్వాంసులెల్లన్ హాళారంబెకానీ నకారంబెకానీ (ఆపక. ౪ ఆ. ౨౫౬ ౪). "రమ్ము=రా=ర" అను ర శబ్దమును నిట్టిదే. చ. జననముఁ దెల్పి యే బిలువ సత్యము సుముర కుంతి భాషణం | బలి.....(కాంతి. ౧ ఆ. 3౯). "కాదు+క = కాదా = కదా = కద" అనురీతిగల "కదా - కద" శబ్దములును నిట్టివే. మ. అనుమానింపక తోడఁబుట్టులనె కాదా తున్ని.....() కా.....నుయిదాఁటే వానికిం జింత యా | కంతైనం గడమేనియుం గడమ కాదా యంచు...(పాండు. ౪ ఆ. ౨౭౫). మ.....కూల వ్రే | నెద నా కోర్కొగదా గదారణము వచ్చెం బెద్దకాలంబునన్ (ఉద్యో. ౨ ఆ. ౨౮౦). క. కురుసేనగదా గెలుచుట | కరము భరం బర్జునునకు.....(ఉద్యో. ౨ ఆ. ౧౯౭). ఉ.....నా | దయ్యము నెత్తికోలు తుడి దాచుట గాదె భుజంగభంజనా. (ఉద్యో. 5 ఆ. ౬౭). అర్థ విశేషే = అర్థవిశేషములయందు, అస్తే = క్రియలతుదిని నిల్పి, అన్యేషి=మఱికొన్ని శబ్దములును, శ్రుతిమనోహరాః = మహాకవి శ్రుతిహితములయి ప్రయుక్తములగు చున్నవి. ఉదా:—'పొమ్ము = పో' అనురీతిగల 'పో' శబ్దము నిశ్చయార్థకముగాఁ బ్రయుక్త మగుచున్నది. కా.....లా వెఱిగియుం జా వేడి మార్కొందు రిం | తే పో తమ్ముఁ గపిధ్వజప్రభలె యంధీభూతులం జేయవే (ఉద్యో. ౧ ఆ. 3౨౧) "కాదు+క = కాదా = కా" అనురీతిగల 'కా' అను కళాశబ్దము కదార్థకముగా వాడబడుచున్నది. నీ. నేడుగ్గా మా కనిందితపర్వసామగ్రి.....(వసు. 3 ఆ. ౫౫). "కా.....అవ్య - కదా.....దే - ద్రుతప్రకృతికము. ఇది యవధారణార్థకా వ్యయముమీఁద వచ్చినపుడు ఇత్యర్థకము. 'అదియును దనకమ్మ నుజేశ్వరుం డపాయంబు నేయున కాఁదలంచి' (భార. ఆర. ౨ ఆ.)." (శ - ర). సూ. రా. నిఘంటుకారులును నీపద్ధతినే యనుసరించిరి. కాని యీచోటులందలి 'కా'

శబ్దము ద్రుతప్రకృతిక మనుటను నిర్వహించు ప్రయోగము లెన్నియుఁ జూపఁబడ లేదు. కాన నిట్టిచోటులందలి 'కా' శబ్దమునై తము కదాధిక కళాశబ్దమె యనియు నిత్యార్థ మధ్యాహార్య మనియు నంగీకరించుట యుక్తమనితోఁచెడిని. "ఎంత జడఁ దైనఁగానీ - కానిమ్ము ఇత్యస్తిన్నస్థే కాశీశబ్దః. అవధరింపుము ఇత్యస్తిన్నస్థే. అవ థారు దేవీతి - చేయొక్కొ - చేయునొక్కొ - వచ్చులేవాఁడు - తనవె పో నేర ములు-తనదె కా భక్తి - ఇత్యాదౌ ఒక్కొ ఇత్యాదిశబ్దాః అన్యశబ్దేర గ్రాహ్యః" (ఆహో. ౮౯౭ పు). అని యహోబలపతి ప్రకృతసూత్రమును వివరించెను. ప్రార్థ నార్థక మువర్ణకపరకత్వమున ముందటిదీర్ఘమునకు ప్రాస్వమును మువర్ణకమునకు మూముడియు నగును. మువర్ణకలోపమున నట్టి ము నిమిత్తక ప్రాస్వద్విత్వములు పోయి యెప్పటిదీర్ఘమే నిల్చును. ఉదా:—లెమ్ము = లే. పొమ్ము = పో. తెమ్ము=తే. మొ. ఇట్టి క్రియల రూపసాధనము బాలవ్యాకరణ క్రియాపరిచ్ఛేదమున ౬౧ సూత్ర మున సంగ్రహింపఁబడెను. "అవధారు - అవధరింపుము" అను శబ్దము "అనింద్య గ్రామ్యము" అని బాలవ్యాకరణపక్షమున గ్రహింపనగును. ఇట్లాచ్చిక సమాపక క్రియల రూపములను వివరించి యసమాపక క్రియల వివరింప నారంభించుచున్నాఁడు.

భావే ట వర్ణకో న్తే । సర్వేషాంచ క్రియాపదానాం
స్యాత్. (ఆం. చిం. క్రియా. ౧౬ కారి. ఆహో. ౮౯౯ పు.)

టవర్ణకః క్రియానై స్యాద్భావాత్థే సాసమాసయోః।
సన్నయా. పూర్వస్య న వికారో నో । స్తస్మిన్ లోపశ్చ కస్యచిత్
శర్వణీయము. విభక్తిమూత్రం సర్వత్ర । మహితం స్యాట్టవర్ణకాత్
3౦౯ విషయము. ప్రతిక్రియ మదాంతత్వం । ప్రతీతతే న గీయతే ।
క్వచి దింప్వస్తతాం కేచి । దూచిరే సహి మే రుచిః
(వికృ. క్రియా. ౧౯-౨౦ కారి. ఆజం. ౯౮ కారి. ఆహో. ౮౯౯ పు. 32౫ పు).

కేచిన్నాంతాచ్చ గుర్వాదే । ర్ధ్వ్యక్షరా త్పట్టి మూచిరే
(వికృ. క్రియా. ౨౦ కారి. ఆహో. ౮౯౯ పుట).
వ్యతిరేకాదా భావిని చాత్ స్యాత్ (ఆం. చిం. క్రి. ౬ కా. ఆహో. ౮23 పు).

కల్పతరు. 3౦౯ విష:—క్రియాప్రకరణమునందు సమాపక క్రియల రూప ములను సాధించుటమూ త్రమే సంప్రదాయము. చేయ ట మున్నగు భావార కాది

[బా. క్రి. 34 మొ. 32-౧౨ నూ.] అసమావేశముల గీటుఁజెప్పుట యసంగతము కాదు.

రూపంబులు కృదంతములు. అట్టి కృత్ప్రకరణములు “కృదంత ప్రకరణమునందెఁ జెప్పఁదగును. కాని నన్నయాధర్వణీయమునఁ గృదంతపరిచ్ఛేద మనునది వేఱుగ లేదు. మఱియు నీ ‘ట’వర్ణ కా ద్యసమావేశ క్రియాసాధక ప్రత్యయములు సమావేశ క్రియా ప్రత్యయములవలెనే ప్రతిధాతువునకును, సాధారణముగా వచ్చున వగుటంజేసియు ననఁగాఁ దత్సమధాతువులవై ని సయితము నిల్చున వగుటంజేసియు వీరియర్థమునందు ధాత్వర్థవ్యాపారస్ఫూర్తి స్పష్టముగా సమావేశ క్రియలందువలెనే భాసిల్లుచుండుటంజేసియు నీ ప్రత్యయములు నన్నయాధర్వణీయమందును బాలవ్యాకరణ మందును గ్రియాప్రకరణముననే యుపదేశింపఁబడెను. బాలవ్యాకరణమునఁ గృదంతపరిచ్ఛేదము వేఱుగ నున్నను గృత్తులు కేవల భిన్నవిషయములు. కృదంత శబ్దముల యర్థమునం దిట్లు వ్యాపారరూపార్థము సాధారణముగ స్ఫురింపఁజేసి యవి వీనికంటె విభిన్నస్వభావము గలవనటలో విప్రతిపత్తి లేదు. ఉదా:—‘చేయు+ఇ=చేయి=హస్తము’ పనులు చేయునదిగాన హస్తము ‘చేయి’ అయ్యెను. చేయిశబ్దము నకు “హస్తము” అనునర్థము స్ఫురించుచుగాని ‘చేయుట’ అనుదానికివలె వ్యాపారార్థము స్ఫురింపదు. అట్లే “ఎడు+అ = ఎడ - తడివాని నెండించునది.” ఎడ శబ్దమున కాతప మనునర్థము స్ఫురించునేకాని ‘ఎండించుట’ అను వ్యాపారము స్ఫురింపదు. కావున చేయుధాతువువై నిల్చిన ‘ఇ’ ప్రత్యయము, ‘ఎడు’ ధాతువువై నిల్చిన ‘అ’ ప్రత్యయము మున్నగునవి కృత్తులు. ‘వ్రా:త - కొ:త’ మున్నగునవి నైతము “వ్రాయుట - కొయుట” మున్నగువానివలెనే భావార్థక తజ్ ప్రత్యయాంతములగుచు వ్యాపారార్థస్ఫూర్తిగలవె యగుచున్నను నట్టి తజ్ ప్రత్యయ మెల్ల ధాతువులకును ‘ట’ ప్రత్యయమువలె వచ్చునది కాదు. కావున ‘తజ్’ ప్రత్యయము ‘ట’ ప్రత్యయాదికమువలె: గ్రియాప్రకరణమునఁ బ్రసంగింపఁబడదయ్యె. (విస్తరI). క్రియాప్రకరణమునందలి యసమావేశ క్రియలెల్ల సమావేశ క్రియలవలెనే వ్యాపారార్థభావము గలవె యైయుండును. సమావేశ క్రియ యనఁగా వాక్యసమా

విస్తర I. 30౯ వివ:—ఇట్టి భావార్థక కృదంతములు మఱిగొన్నిగలవు. ‘తే-గీ. భవ్యసంభాషణము సేత. (ఆను. ౧౮, ౧౬౨). క. నకులము నులూకమును బో! కకు సంతస మంది.....(శాంతి. 3 ఆ. ౩౧౦). ఉ. శత్రుల నాజి నోర్చుటయు... ..కాచుటయున్..... | పాత్రుల కర్థ మిగియును..... | క్షత్రియ ధర్మముల్.....(ఆర. ౧ ఆ. ౨౪౭). ఉ. కర్తృఫలంబు నర్పితముగాఁ దగ సీశ్వరునందుఁ జేత (శాంతి. ౧ ఆ. ౧౪౯). చ. క్రమముననైన శాస్త్రపుల..... చావఁ జేత ధ | ర్మము.....సంధి సేత దో! షము (శాంతి. ౧ ఆ. ౧౭౮).

ప్రిని జేయుక్రియ. అసమాపకక్రియ యనగా వాక్యసూక్తి చేయఁజాలని క్రియ. ఉదా: సమాపక:—వాడు పాతమును జడపుచున్నాడు. అసమాపక:—వాడు పాతమును జడువఁగా నేను వింటిని. మొ.

భావే టవర్ణక ఇత్యాది:—భావే = భావార్థమునందు, అన్తే = భాతువు తుదని, టవర్ణక: = ట ప్రత్యయము, సర్వేషాంచ క్రియాపదానామ్ = సమస్త భాతువులకును, స్వాత్ = అగును. భావ మనఁగా భావార్థము. ఉదా:—రక్షించు+ట = రక్షిండుట. రక్షింపించుట - రక్షించికొనుట. చదువు+ట = చదువుట. చదువుభాతువునకు “చదువుట” యని యర్థము. అధర్వణః డీసూత్రమును సవరించుచున్నాడు. క్రియాన్తే = భాతువు తుదని, టవర్ణక: = ట ప్రత్యయము, భావార్థే = భావార్థమందు, సాసమాసయో: = (సశ్చ+అసమాసశ్చ = సాసమాసా - తయో:) సమాసమందును ససమాసమందనఁగా వ్యస్తమందును, స్వాత్ = నిల్చును. ఉదా:—అసమాస: - వచ్చుట - పోవుట - మొ. సమాస. బౌగాములు = (బౌట - కామి). (చూ. ౨౦౬ విష). ఆటపాటలు (ఆడుట = ఆట. పాడుట = పాట.) నాచేయుట (నాయొక్క+చేయుట = నేను జేయుట). ఈ టవర్ణకమును సూరి క్రియాఃరిచ్ఛదమందును (3౫ సూ.) కృత్తులందును (2 సూ) వేత్సేటుగాఁ జేర్చినను. నన్నయాధర్వణీయమునఁ గృత్ప్రకరణము వేటుగ లేమింజేసి యిచ్చుటనే ద్వివిధములును నుపదేశింపఁబడెను. “సాసమాసయో:.....ఆతఁడు వచ్చుట - మిమ్ము రక్షించుట - సమాసే.పాటివచ్చుట ఇత్యాది”. (అహా. ౪౯౯). అను కవిశిరోభూషణవివరణము సరిగా నుండమింజేసి కావలయుఁ గవిజనమండన కర్త ప్రకృతకాఠికిను మార్చి “ఉవర్ణక: క్రియాన్తే స్వాత్ | ద్భావార్థే స్వాత్ టవర్ణక:.....తా...క్రియాంతమం దుకారమును భావార్థమందు టకారము నగును. ఉదా:—కను - చూచు - పోషించు - ఇత్యాదులు. కనుట - చూచుట - పోషించుట - ఇత్యాదులు” (విశ్వ. క్రియా. ౨౦ కారి. తా.). ‘కను - చూచు - పోషించు’ ఇత్యాదులు కృదంతనామములనుట కేవలము పొరపాటు. అట్టి వ్రాత నిర్హాలము. భావార్థక కృదంతములు సమాసపూర్వావయవముగా నుండునని యీవఱ కుపదేశించియున్నాడు. (చూ. ౨౦౬ విష). కావున దానిచొప్పునఁ బ్రకృతసూత్రమునకు “బౌగాములు. (బౌటయు+కామియు) వచ్చురాములు (వచ్చుటయు+కామియు)” మున్నగునవి యుదాహృతులు.

పూర్వస్థిత్యాది:—తస్మిన్ = ఆటవర్ణకము పరమయియుండఁగా, పూర్వస్థి-
తో: = పూర్వస్థితమగు ‘ను’వర్ణకమునకు, వికార: = అనుస్వార రూపవికారము,

[బా. క్రి. 37 మొ. 32.10 సూ.] అంటు-మొ. సన్నయాధర్వణసమ్యతములు కావు.

న = సాధువు కాదు. కస్థునిచే = ఒకానొకర్లకమునకు (మొ. - మున్నగువానికి) లోకశ్చ = లోకమునైతమొ కల్గును. ఉవాః—‘అంటు - వింటు - కంటు’ (ఇట్టి గొండల ‘అంటు - వింటు - కంటు’ ఇత్యాది హాసమునకు నన్నయ ప్రముఖములు కామిం జేసి తనకును సమ్యతములు కావని భావము. పూర్వాక్షగణాంబునకు—అంటు = అంటు. పాడుట = పాటు. మండుట = మంటు. పండుట = పంటు. తేరుట = తేటు. ఊటుట = ఊటు. ఉండుట = ఉంటు. మొ. (బా. కృదంత 2 సూ). ఆ-వె... ..ఇ | ప్వాపకర్తు గుటిచి పాడితెఱుగు | తేటు వడంగ మాటు లాటు దా నేల మీ | రెక్కుం డరదముల మహిమలార (శల్య. 9 ఆ. 323 ప). (మాటులు+ అటు = అడుట). ఉ. బంటుతరంబు మాటులకు.....అడ్డమాడ రా | కుంట యెటుంగవే మును సుయోధను.....(ఉద్యో. 3 ఆ. 95). ఉ. మంటుముః బోని శాత్రవ.....యీ | పంటలవానిచేసిన.....(విరా. 3 ఆ. 22). అధర్వణ సమకాలికకవులు ‘అంటు - వింటు - తింటు’ మున్నగువానిని బ్రయోగించి యుండ నన్నయ ప్రయోగింపమింజేసి యధర్వణుఁ డట్టిరూపములను నిరసించెనో? అట్టివానిని బ్రయోగించిన తిక్కనాదుల కధర్వణుఁ డించుకపూర్వక డగుటనో? కాని తిక్కనాదులు ‘అంటు - వింటు’ ప్రభృతులను, బాషికముగాఁ బ్రయోగించియున్నారు. “పూర్వస్య న వికారో నో రిత్యనేన “అంటు-వింటు-కంటు’ ఇత్యాది ప్రయోగస్య భావార్థే న సాధుత్వమ్. కింతు అనుట’ ఇత్యాదిరేన - ఏతేన “మధు కైటభారాతి మఱిది రమ్మని పిల్చి | పనిగొంట నీకుఁ బ్రాభవముగాదె” ఇత్యాది వచనస్య ప్రామాదికత్వ మేవే త్యవధేయమ్.” (అహో. ౮౯౯ పు). సన్నయాధర్వణు లుపేక్షించినను (విస్తర. II) నీక్రిందిరితిని గేతన తిక్కనాదు లాచరించిన ‘సు’వర్ణాను

విస్తర. II 30౯ విషయము—‘ఉంటు - అంటు - వింటు’ మున్నగురితిప్రయోగ ములు సన్నయభారతభాగమున నెంతమాత్రమును లేవు. అధర్వణునినాటి కట్టి రూపములు బయల్పడలినను నాతఁడు తనకును నట్టిరూపములు సమ్యతములుకామిం జేసి “పూర్వస్య న వికారో నోః.....” అని వానిని నిరసించియుండును. తర్వాత నట్టిరూపములు ధారాళముగాఁ గవులచేఁ బ్రయోగింపఁబడినవి. సన్నయా ధర్వణు లంగీకరింపని యెన్నెనో ప్రయోగములు తిక్కనాదులచే నంగీకృతిము లయి ప్రయోగింపఁబడుటయు నవి సాధువులుగా నంగీకరింపఁబడుచుండుటయుఁ గొత్తవిషయము కాదు. (చూ. విస్తర. I ౬3 I విషయము). ఇంతమాత్రమునఁ దిక్కనాదులప్రయోగములను జూపి శరణ్యకర్తయేవో గొప్పభిద్రము దొరకినట్లు ప్రగల్భించి యీక్రిందిరితి నధర్వణుని నిరసించుట యుక్తము కాదు. “ఏయిహనట్లు అథ

1432 తిక్కనకేతనాదులనవ్యుడగు నహోబలపతి నిరసింపరాదు [30౯ వి. కల్ప.]

స్వార వికారమును నవ్యుడగు నహోబలపతి యసాధువనుట సరికాదు. (విస్తర. III).
క. తినుటకును దింట యగు మఱి. గొనుటకుఁ గొంట యగుఁ గనుటకుం గంట
యగున్ | వినుటకు వింట యగుం దా | ననుటకు నంటయగు వలసినప్పుడు గృతులన్
(ఆం. భూ. ౧౫౮ ప). ప్రయోగములు:—ఉ. సాండునృపాలు పాలుఁ గై |
కొంటయ చాలు నన్న నృపకుంజరుమాటకు నడ్డమాడ రా | కుంట యెఱుంగవే
..... (ఉద్యో. 3 ఆ. ౫౯ ప). కం. పంటకలను పొలికల నిది | గంట నిధా
నంబు గంటకాడే మనకున్ (భీష్మ. ౧ ఆ. ౯౯). ఉ. మిత్తుల చెయ్యలన్ సుఖము
మేకొను నంటయుఁ జెందు దుఃఖముల్ | శత్రులచెయ్యి నంటయును..... (శాంతి.
౧ ఆ. ౨౦౭). (శల్య. ౨ ఆ. ౧౧౫). (ఆను. ౧ ఆ. ౨౮-౨౨౩. ఆను. ౫ ఆ. ౬). మొ.

విభక్తిమాత్ర మిత్యాది:—సర్వత్ర = అంతటను టవర్ణకాత్ = ఈ 'ట'
ప్రత్యయమునకుఁ బరముగ, విభక్తిమాత్రమ్ = ప్రథమాదివిభక్తులు నిల్పుట
మాత్రమే, మహితమ్ = సాధునైనది, స్యాత్ = అగును. ఉదా:—చదవుట
చేతన్ - చదువుటకొఱకున్ - చదువుటకంటెన్ - మొ. ఇట్లుచెప్పటచేత నీక్రిందిరీతి
గల టవర్ణకలోప విధానప్రక్రియ గ్రాహ్యము కాదనియు “చేయుకంటె” మున్నగు
ర్యణాచార్యులంతవారు చెప్పినకారక?” (బాలక. ౫౭ పుట). “అధర్వణుని
అప్రమాదిత్యము ఎఱ్ఱిదో తెలిసినదికదా.” (బాలక. ౬౧ పుట).

“అధర్వణుడు కేతనలక్షణము తప్పని ఎందుకుచెప్పినాడు? అంటే, అతఁడు
తిక్కనకు పూర్వుడు అని కొందఱు చెప్పవచ్చినారు” (బాలక. ౫౯ పుట). అని యిట్లు
వ్రాసి యధర్వణుఁ డాధునికుఁ డనుటకుఁ గొన్ని హేత్వాభాసములను శరణ్యకర్త
గారు చూపిరిగాని తుదికి “పోనీ తిక్కనకు పూర్వుడే అయినా అధర్వణుని.....
...అధర్వణుడు ఎప్పటివాడో తెలియకపోయినా?” (బాలక. ౫౯ పు). అని
యిట్లు తుదికట్టి వాదమునుండి మరలిరిగావున నిటఁ దద్విషయమును విస్తర భీతి
నువేక్షించితిని.

విస్తర. III 30౯ విష:—త్రిలింగలక్షణకేషమునందు భావార్థక ప్రత్యయ
విశేషములు కొన్ని వివరింపబడెను. ఆ. వె. పొగడికోలుఁ బ్రచ్చికోలు (సభా.
౨ ఆ. ౪౯). ఉ. విల్చికోలు (సభా. ౨ ఆ. ౧౮౧), “౧౩. భావంబునం
దనుప్రయుక్తంబగు కొనునకుం గోలు విభాషనగు. ఉదా:—ఇచ్చుకోలు = ఇచ్చు
కొనుట..... (ప్రాథ. క్రియా).” క. నరు నప్పటి యెత్తికోలునకు (విరా. ౫
ఆ. ౬౪). చ..... ఎ | క్కటి దివి చూఱకోల్ ప్రియమ కాకిది యప్రియమే
తలంపఁగా (ద్రోణ. ౨ ఆ. ౨౫౭).

బా. క్రి. 3గి మొ. 3౬-౧౨౨ సూ.] అహోబలపతి భాస్కరామల నిరసించరాదు.

రూపములు మార్గంతరమున సమర్థింప నగునవియు నెఱుంగుచు. “కొఱకు-
కంటె లు పరంబులగునపుడు భావాద్ధక టవర్ణకంబునకు లోపంబు విభాషనగు.
ఉదా:-క. దానిఁ జూపుకొఱకునె కాదే | యీ మయ్యుం బట్టి తెచ్చుట (కళా. 3
ఆ). తే. భూమి పాలించుకొఱకునై పుట్టివాడ (వి. పు. ౧ ఆ). క. పతి కలుగుకంటె
సౌఖ్యము | సతులకు నొండుకటి కలదె.....(విక్ర. ౬ ఆ). క. ఏపగిదిని
బ్రతుకరాదె యిటు చెడుకంటెన్ (హరి. పూ. ౫ ఆ. ౨౨౦).....మొ.
పక్షంబున చూపుటకొఱకు - కలుగుటకంటె - పట్టుటపొంటె - మొ.” (ప్రౌఢ.
క్రియా. ౧౪ సూ). ఈ ప్రౌఢవ్యాకరణసూత్ర మీక్రింది కవిరోభాషణమును
బట్టి యవతరించి యుండును. “సర్వత్ర టవర్ణకాదేవ విభక్తయః”. ఏవంధితే.
‘సతులఁ గనియెడుకొఱకు (భాస్క. బాల. కాం. ౪౧). నీవు ఘటించుకంటె, ఇత్యా
దీరాం భాస్కర తిక్కయజ్ఞాది కవివచనానాం కిం మూల మితి వయం న విద్యః”.
(అహో. ౫౦౦ పుట). ఈ యహోబలపంతులు కేవలము ప్రామాదికములు -
పయి భాస్కర తిక్కయజ్ఞాది కవిప్రయోగములకీక్రింది భట్టారక ప్రయోగములె
మూలము. క..... | కరుణను శరణాగతులగు | పురుషుల రక్షించుకంటెః
బుజ్జము గలదే. (ఆది. ౮ ఆ. ౨౯౧ ప). తే..... | ఎలుకచే జచ్చుకంటె
నీజ్వలన శిఖరః | గ్రాగి పుణ్యలోకంబులఁ గాంతుమేము (ఆది. ౮ ఆ. 3౦౮ ప).
ఇట్టి భట్టార ప్రయోగముల మూలముగాఁ గొనియే సోమయాజి యిట్టిరూపముల
నీక్రిందిరీతిని ధారాళముగఁ బ్రయోగించెను. చ.....అంబుజవాభునిఁ బ్రీతుఁ
జేయుకం | తెను హితమైన కృత్య మొకటిం గలదే (ఉద్యో. 3 ఆ. ౧౫౮). ఆ. వె.
పాండవులకుఁ దగిన పాలు మేదినిఁ బంచి | యచ్చుకంటెః గార్య మెద్ది గలదు
(ఉద్యో. 3 ఆ. ౨౭౫). కం..... | చేరం జనుకంటె నొప్పు చెప్పంగలదే (ద్రోణ.
౧ ఆ. 3౬). ఆ. వె. సత్యరక్షణంబు సలుపుపొంటె (కర్ణ. 3 ఆ. 2౪). నీ..... |
ఆ. వె.....అధర్మంబునఁ | జుపుకంటె.....(కాంతి. ౨ ఆ. ౪౨౦). కం...
.....సం | జాత మనోదుఃఖభారసహం డగుకంటెన్ (కాంతి. 3 ఆ. ౪౬౪).
ఇట్లయిన నింక “విభక్తిమాత్రం సర్వత్ర | మహితం స్యా ట్టవర్ణకాత్రను సధర్మణ
కారిక విరోధింపదా యని శంకింపరాదు. భావాద్ధక టవర్ణకలోపము ప్రామాణిక
సమృతము కాదు. “రక్షించుకంటె” మున్నగుచోటులందెల్ల ‘రక్షించుదానికంటె’
మున్నగువానిలోని తచ్చబ్ధము “తచ్చబ్ధవస్య లోప స్స్యా” త్రను సధర్మణసూత్రముచే
లోపించుచున్నదని సమర్థించుకొనవగును. (౨౧౦ VIII విష). ప్రౌఢవ్యాకర్త
దదనయాయీ నారాయణీ యాంధ్రవ్యాకరణకర్త మున్నగువారిట్లు టకారలో

పము నిట సూత్రించిన దన్నట్లుగా విధానమునుపైత మీ క్రిందిరితిగల ప్రయోగములకంటె యుపచేకించునొక తీరమయ్యెనుగదా. (ప్రాశ. క్రి. ౨౧ సూ. నారా. గా. క్రియా. 3౮౫-3౮౬ సూ). క. మతులం గనియెడునొకను | గతివడ హయమేధ మేను గావించు:దగన్ (భాస్కర. బాల. ౪౧ పు. నీ.....తే. గీ. కంటి తనయుల నీకన్నకంటె నొప్పి | యుండుదురు వారు.....(ఆశ్ర. ౨ ఆ. ౧౩౧). ద్వి. ఇజ్జగం బంతయు నేలినకంటె (బరహ. ౨ ఆ. ౧౧). ద్వి. పుట్టినమొదలును బోకయు: బొగయు | (బరహ. ౨ ఆ. ౯౨౯). నీ.....తే.గీ. ఇతడు పుట్టినతోలెను నెనకమెరుగ (విరా. ౧ ఆ. ౨౪). నీ. ఈబాల తన్ను దా నెఱిగిన తోలె (నన్ని. కు. 3 ఆ. 3౪౫).

చింతామణిసూత్రములోని “సర్వేషాంచ క్రియాపదానామ్” అనుదాని స్వార్థముచే గొన్ని యలంతిభాతువులను విధానమును “దు” ప్రత్యయ దిశము నిల్చుటయు గలదను నర్థము వ్యక్తమగుచున్నది. ఇట్టి భావార్థక డుప్రత్యయము మహాత్మ్యముచే బ్రయోగింపబడియు నున్నది. క. వడరత్ని ధనుర్ధరుడే | యొడ నజితుడు గాన వాని హినుంగా జే | యుడు నాకు జతుర్ధను | వడయుట యని పృథక్పఠముడు ప్రాప్తించె మునిన్ (ఆది. ౨ ఆ. ౧౬ పు). (చేయుడు = చేయుట - డువర్ణకము, భావార్థము - ప్రాసగతము - నుశబ్దముతో జేరనిది). ఇట్లుగనె - కేవలముగ నన్నిచో డుడును బ్రయోగించెను. చ. వడ్డి ద్రిదళాలి నోర్పు దొకవావిరి వీరముగాగ రజ్జుచెప్పుడు నది నీవుచేసిన తపోవిభవంబున నబ్జగర్భచే | బడసిన విద్యకాక నిజబాహుబలం బని చూతె..... (నన్ని. కు. ౧౦ ఆ. ౫౧౬ పు). ఇందలి ‘చెప్పుడున్’ అనుదాని కానంతర్యామి విశేషములు లేవు. రజ్జు చెప్పుడున్ = రజ్జులు చెప్పుటయు నొక బాహుబలమేనాయని యర్థము. కాన నీప్రాసగతప్రయోగము కేవలభావార్థకమే యనదగును. భావార్థకములు చార్థక ‘ను’ శబ్దాంతములై కొన్నియెడల నానంతర్యామి బోధకములగును. “కొన్నియెడల భావార్థకరూపము ‘ను’ శబ్దవర్ణకంబు యానంతర్యామి కంటె బయ్యెడి.” (ప్రాశ. క్రియా. ౧౨ సూ.) వ. దుర్యోధనుండు.....ధర్మజరాజ సూయంబు దన కసూయాజనకం బగుటయు.....తత్సఖలక్ష్మి దన మనోనయనంబు కగ్నిజ్వాలయుంబోలె మహాదాహంబు నేయుటయు సంతప్తుడై..... (సఖా. ౨ ఆ. ౮౮ పు). చ. అనుటయు: బిన్ననవ్వు నగి యంబుజనాభుడు వల్కు.... (ఉద్యో. 3 ఆ. ౫౨ పు). ఉ. ఆముని యల్లి చూచుడును నాక్షణమాత్రన గోత్రధారుణి | ధమ్మలు వ్రయున్.....(ఆది. ౪ ఆ. 3౮). కా. ఆదుర్యోధ

[బా. క్రి. 37 మొ. 36-౧౨౨ నా.] భావార్థక ఉత్పత్తయనుచు, ఉత్పత్తయే మరుదు.

ధనుఁ దుద్భవిల్లుడునుఁ గ్రవాన్మనావంబుల్ | (ఆది. 7 ఆ. ౧౦౬).
ఉ. అంబుజమిత్రుఁ డంబుపలవాంతరితుఁ డగుడుం బడిమనే | జంబు జ జ్వలంబు
లకు శక్త్యమై కప్పుగ..... (ఆది. 2 ఆ. ౨౨౧) ('అనుడున్ = అనునమాత్ర
మున నని యర్థము. కాన నిది యానంతర్యమై కాక యర్థవేషములను నైతము
బోధించును. క.....' అచ్చుతుండు పూజితుం డగుడున్ | దేజమున జగత్త్రిత
యముఁ | బూజితయ్యి తృప్తిబొందుఁ బూజ్యసమ్మన్యన్ (పభా. ౨ ఆ. ౨౦౫).
(పూజితుం డగుడున్ = పూజితుం డయినంతమాత్రమున), సంస్కృతమునందును
'చ' శబ్దయోగమున భావార్థక శబ్ద మిట్లానంతర్మూలము బోధించుట గలదు. "శ్లో.
విషాదలుప్త ప్రతిపత్తివిస్థితం | కుమారైస్త్వం సపది ప్రితం చ తత్ | వశిష్ఠభేషశ్చ
యశ్చచ్చయా గతా | శ్రుతప్రభావా దవృత్తేభ సంవిసీ" (రఘు. 3 పర్వ. ౪౦ శ్లో).
"ద్వా చకారా విలింఘనూచకా". (మల్లినాథవాక్యభిజ్ఞ). స్థిరంజ దదృశేజ-విషాద
విస్థితమై నిల్పినతోడనే (సంవి) తనఁజెను నని యర్థము ("నాచేచ్చ తగలడమున్ను
పడిపోయిన" అని వాడుకలోనైతఁడు గలదు). సూరి కయిపడుచుములను బంకే
లింపక "అనంతర్యంబున డు వర్ణకంబు ద్రుతాంలేఁడు" (బా. క్రియా. ౪౨ సూ).
అని ప్రత్యేకించి సూత్రించుట పారవాటు. (చూ. జిం. వి. ప. ౧32 విష. ౧౧౧
విష). 'అనుడున్ = నావుడున్ - అనవుడున్' అనువానిలోని 'డు'వర్ణమునైతము
భావార్థక 'డు' వర్ణకమై 'సు' శబ్దకలితమై యానంతర్యమును బోధించుచున్నదని
యెఱుంగునది. క..... ఈతపం జే | దొడఁగెద ననవుడును నయ్యధోముఖ
విఫ్రల్ (ఆది. ౨ ఆ. ౧౪౨ ప). సోమయాజిప్రయోగములు. ఉ.....
పేరునుం | బుట్టువు మాలియప్పడిటు బ్రుంగుడు పాటును బొందఁ జూచి.....
(విరా. ౨౨. ౧౯౨౫). కం. ఏయుచు బొడుచుచు వ్రేయుచు | డాయుచు నుద్వృత్తి
దఱుముటయుం బొడి సేసెన్ | వాయుసుతుండు రథముల నిరు | జేయిటి రథిరథ్య
సూత వితథంబులుగాన్ (విరా. 3 ఆ. ౨౧3). క. బండేమియు లేదు విరా | ట్టుం
డాత్తతనూజా బొగడుడున్ దుర్దమ దో | ర్దండత..... (విరా. 7 ఆ. 3౦౮).
(యతిస్థానగతములు నాల్గు) క.....తో | డొని రిమ్మని విడురు బనుచు డుడుం
జని యతఁడున్. (ఉద్యో. 3 ఆ. ౪౦౧). చ..... బె | ట్టుగఁ దురగంబులం దునుము
డున్ (భీష్మ. ౨ ఆ. 33౧). ఉ..... సా | టోపత డిగ్గి వే కవియుడున్ (ద్రోణ. ౨
ఆ. ౯౫). ఇట్లు 'సు' శబ్దముతోఁగూడియే భావార్థక 'డు' ప్రత్యయము తఱుచుగఁ
బ్రయుక్త మగుచుండును. కేవలభావార్థక 'డు'వర్ణక ప్రయోగము కయి నుదాహ
రించినరీతి నరుదుగ నుండును. నన్నిచోడ కుమారసంభవమునమాత్రము ముద్రాసం

1436 'అహో'. అదంతములెల్ల గ్రామ్యములనుట పొరపాటు [30౯ వి. కల్ప.

స్మృత భావార్థ 'దు' ప్రత్యయములను దఱుచుగా నిల్పుచువచ్చెను. చ. వడిఁ ద్రిద
శాలినోర్పు డొకవాఁరి బీరము.....(నన్నె. కు. ౧౦ ఆ. ౫౧౬). "ఓర్పుటొక
వాఁరిబీరము" అన్నను తతి లేదుగదా.

నుశబ్దయోగమునం దానంతర్యాద్యర్థ విశేషములు దోచుట నిత్యము కాదు.
చ. ఓటుగతి నా శిని ప్రవరు బాహువు దోమఁజీడితంబు నే! యుటయుచుగాక
తుంచె ధను పుగ్రకృపాణము వైచి.....(ద్రోణ. ౪ ఆ. 3౮).

ప్రతీక్రియమిత్యాది:—ప్రతీక్రియమ్ = సర్వభాతు సాధారణముగా, అదా
ప్రత్యమ్ = అడప్రత్యయాంతప్రత్యము భావార్థమున వినబడుచున్నది (వ్యవహార
మున) గాని, ప్రతీతఃతు = కవిప్రయోగములందట్లు ప్రసిద్ధముగా ననఁగాఁ దఱు
చుగా, నగియతే = వచించుట లేదు. అలంతిభాతువులుమాత్రమే కవిప్రయోగము
లందు 'అడ' ప్రత్యయాంతభావార్థములు గన్పట్టుచున్నవని తాత్పర్యము. అడ
ప్రత్యయాంతము నపుంసకసమము. ట ప్రత్యయాంతము - డు ప్రత్యయాంతమును
స్త్రీలింగసమములు - ట ప్రత్యయసమాన న్యాయమున సవి తత్సమభాతువుల పయిని
నైతము నిలుచును. ఉదా:—రక్షించడము - పోషించడము - రక్షింపు - బోధింపు.
మొ. కేరుట - కేరుడు - కేడము. మొ. క్వచిత్ = ఒకానొకప్పుడు, ఇంప్వస్త
తామ్ = భావార్థకమగు 'ఇంపు' ప్రత్యయాంతమును - కేడిత్ = కొందఱు, ఉచిరే =
వచించిరి - మే = నాకు, రుచిః, నహి = అది రుచింపకున్నది. ఉదా:—రాణింపు -
రక్షింపు - ఆరగింపు - మొ. అడ ప్రత్యయాంతములు సయితము ప్రయోగార్హ
ములు గావనియె కవిశిరోధూషణమున వ్రాయఁబడెను. "అందడము - పొందడము -
విడువడము - నిలువడము - విఱగడము ఇత్యాదయోఽదాంతాః శబ్దాః ప్రతీయస్తే
సర్వత్ర. తథాపి తత్ర గానం నసంభవతి-తేషాం గ్రామ్యత్వాన్న ప్రయోగార్హతే
త్యర్థః!....." (అహో. 32౫). అహోబలఁతి యిట్లుగ 'అడ' ప్రత్యయాంత
ములనెల్ల నిరాకరించుట యిరకాదు. అడ ప్రత్యయాంతములు కొన్నిటికిఁ గవి
ప్రయోగములు గలవు. కవిప్రయుక్తముల సాధుత్వము నిర్వివాద మనక తీరదు
గదా! అ.వె. అనిన బాష్ఠికాదులగు కురువృద్ధుల | నాత్మజనకుఁ గృష్ణు నాదరింప |
కతఁడు రాజుమున నప్పుడు దిగ్గన | లేచి పోయె సంచలించెఁ గొలువు. తే.గీ. అతని
వెనుకన కర్ణుండు ననుజ గణము | శకునియును వారి పొందెన జనపతులును |
బోయి రమ్యైఁజని యొక్క ప్రాపు గట్టి | వేఱ యంతంత నుండిరి గోఱడమున
(ఉద్యో. 3. ఆ. 323-32౪ ప.) (గోఱడము = ప్రాతీకూల్యము), "గోఱడము. వి. ౧
క్రోధము. కోపము. ౨ క్రౌర్యము. 3 ప్రాతీకూలవచనము" (సూ. రా. ని). ఈ

[బా. క్రీ. 372 మొ. 3-౬-౧౨౨ సూ]. ఆడప్రత్యయాంతకవిప్రయోగములు. 1437

కోశమున 'కోలు' థాతువు వేర్కొనబడలేదు. ఈ భారతవద్యము కోశస్వయము నందును జూపబడలేదు. పరిశీలించగా "కోలు = ప్రతిఘటించు" అను థాతువు నంగీకరింపవలయునని తోచుచున్నది. క్రోడాడు థాతుపర్యాయ మనుచుఁ గోల డు థాతువు గోశద్వయమునందును జూపబడియున్నది. అందలి లేఖమును (లేఖువు) నిర్ణయించు ప్రామాణిక ప్రయోగము కన్పట్టినది. "కోకాడు" థాతువు నంగీకరించుట యుక్తమని తోచెడిని. దంష్ట్రార్థ 'కోట' శబ్దము సర్వస్మృతమేకవా. క. ఈశడములుఁ గోటడములు | గాసఁబీరలు నైన కట్టిడివల్కుల్ (కావ్యాలంకార ఉల్లా. ౨౦). ఉ. నావుడు నవ్వుటాల కనినం బరవాత్తజ యంత యేటికిన్ | గేవల యోధ వే పగుల కిల్చిచముల్ దలపోయ కిమ్మెయిం | జావడమైనఁ జూచి యిది చండము గాదని యంటిఁగాక.....(ఉపో. 3 ఆ. ౬౧ పు). (చావడము = చచ్చుట = నిస్తేజమగుట) వ్యవహారమున నిది చచ్చుటకుఁ బర్యాయమై థాతాశముగా వాడఁ బడుచున్నది. కాని, శబ్దరత్నాకరమునందును సూ. రా. నిఘంటువునందును శీశబ్దమే చూపబడలేదు. అపుఠాతువునండి 'కావుట' అని యేర్పడినట్లు చచ్చుఠాతువు నుండి 'చావడము' అని యేర్పడుటలో విరోధము కన్పట్టదు. చ.....సిద్ధము కావు టెఱింగి.....(ఆసి. ౧ ఆ. ౧౩౮). చావటము - రావటము - పోవటము మున్నగురితని సర్వథాతు సాధారణముగ గోదావర్యాది మండములందును, చావడము - రావడము - పోవడము మున్నగురితని సర్వథాతు సాధారణముగా విశాఖ పట్టణాది మండలములందును నాగరక జనవ్యావహారికభాషలోఁ బ్రయోగములు గన్పట్టుచున్నవి.

"కేరడము - వి (కేరు).....పరిశోసము.....గీ. తప్పు గల భర్త మ్రొల సోత్పాసపణితి | కేరడము లాడు సతి మధ్యధీర.....(మన. ౨ ఆ. ౨౯)సీ..... | అద్దేవు మరుమని నద్దిరా యెటుచూతు, ననక కేరడ మెవ్వఁ డలవరించె (ఉ. హరి. 72 ఆ. ౨౮౨).....సీ.....గీ. మువ్వరను గేరడము నేయ నన్నిధంబు | నైఁచలేక.....(హరి. పూ. ౧ ఆ. ౧౭౭ పు)." (సూ. రా. ని). సీ.....వెలుచదనంబులు ప్రేరడములు | | కేరడంబులు పాళగింపులు కిల్చిష క్రీడనంబులు నడకించువగలు |తే-గీ.....ఇవి యాదియైన | దుర్గుణంబుల ప్రోవులు..... | వారకాంతలఁ దడవిన వచ్చుఁ గీడు (పాండు. 3 ఆ. ౪౩ పు). 'కేరడము - ప్రేరడము' అను సడప్రత్యయాంతములే కాక "పాళగింపులు" (= బడలు చాచుటలు) అను నిఘంటువును బ్రయుక్త మయ్యెను. (పాళగింపుశబ్దమును దానికి మూల మనఁదగు 'పాళగించు' థాతువును

శబ్దరత్నాకరమున కేపు. "సీ. తరుచూపులు నె. భావదంబులు బ్రోచు (నెలత్రావ
డము = వెన్నె - పులు = చూచుట) (సూ. రా. ౧ ఆ. ౪౩). 'మోర త్రిపుడమ్మ
లలరఁ గేలి కురువదెను.' (ప. రుత్తి. ౫ ఆ). "అని గణనతవిరళమునఁ జూపబడెను
గానీ, సూ. రా. నిభుఁటువుల "త్రిపుడమ్మ" అను పద మంగీరింపబడెను. "త్రిపు
డమ్మ" అనునది చూపబడలేదు. వై ష్ణవిరళియొద్దము 'డ' తానమును నిర్వృ
హింపజాలడు. ఇట్లుతములు కేవల ప్రాచీన గ్రంథములం దగపడవు. "అరగింపు = అర
గింత - వి. (౧ అరగింపు) భోజనము.....గీ. వైష్ణవ సహస్రమునకు సదృశీ
నార | గింపు నేమించి కాని భుజింప నొల్లఁ | దు..... (ప. ౪ ఆ. ౧౯౯)."
(సూ. రా. ని). "అడ్డగింపు - వి. (౧ అడ్డగింపు) అరగింపు. సీ. అడ్డగింపులకు
లోనైరి మర త్తులు..... (పె. రా. ౧ ఆ. ౨౫గీ. అటంపు - వి. (౧ అ
టించు).....సీ. కలిగింపు) దాని లి తాట పులకములు చేరనినాటి కుముద
హితుఁడు (వి. శకుం. ౧ ఆ. ౧౯). (కడులు = కుడు). (సూ. రా. ని).

కేచిన్నానాచ్చేత్యుక్తిః-౩౧౩ III విషయమునందును విస్తృత. ౨౫౦ విషయము
నందును సీకారిక వివరింపబడెను. 'కేచిన్నానాచ్చే. గుర్వాదేర్వ్యక్షరాత్పట్టి మూచిరే'
అని యీకారిక రెండు సూత్రములుగా వచింపబడెను. కేచిత్=కొందఱు, నానాచ్చ
=వలయాన్నిపరక నుజ్జిస్తముచుండియు భావార్థము దోచునని తలంతురు. గుర్వా
దేః-దర్వ్యక్షరాత్=గుర్వక్షర మాదినిగల దర్వ్యక్షరాత్=రెండక్షరములుగలయట్టి నా
నాత్=నుజ్జితమునకుఁ బరముగ, పట్టి=పట్టి'అను సంపదీవిధక్తి ప్రత్యయమును
మాత్రము, ఉచిరే=నిల్చువానినిగా వచించిరి. 'వ్యతిరేకాదా భావిని చాత్ స్యా'
త్తను సూత్రముచొప్పున (౩౧౩ విష.) నాదిశబ్దమహిమచే భావార్థమున 'అత్త్యము'
రాగా 'అజ్జధ్య.....అన్యే ద్రుతప్రకృతయః' అనుచొప్పున నయ్యది ద్రుత
ప్రకృతక మగుటచే నది నాంతక్రియ యగుచున్నది. చేయు+వలయును=చేయు+
అ+న్+వలయు = చేయవలయున్ = చేయుట వలయునని యర్థము. భావార్థకమగు
టచే 'చేయుట' మున్న గువానివలెనే యిదియును ('చేయ' అనునదియ) బ్రాతిపదిక
మనియు సందర్భయోగ్య సుబ్బిభక్తి నందునుగాని 'చేయవలయున్' అనుచోటి
'చేయన్' అనునది ప్రథమాంతమనియుఁ దలంపరాదు. అట్లే యైనచో 'పట్టి' విభ
క్తినిఁ బ్రత్యేకముగా విధింపవలసిన ప్రసక్తి యుండదగదా. కాన 'గుర్వాదేర్వ్యక్ష
క్షరాత్పట్టి మూచిరే' అను 'పట్టి' విధానక సూత్రసామర్థ్యమున సీసాంతక్రియ
పట్టితరవిభక్తి యోగియోగ్యముగాక నిపాతరూపమైయుండుననియుఁ కేవలపదత్వ
సిద్ధికియ ద సీపైని ప్రీసమత్వాంగీకారమున సుప్రత్యయముగిల్చి లోపించుననియు

[బా. క్రి. 3 గే. మొ. 3 ఓ. ౧౨౨ మా.] 'అన్' ప్రత్యయంతముపై 'పట్టి' మాత్రము నిల్పుచు

సంతమాత్రమున దానికి బ్రహ్మాంతర్వర్ధినుడు కౌత్సము కల్పచేరవనియు
గ్రహింపవలయును (చూ. ౪౨ I విష. ౧౦౯ I విష). నలయుక్ - కూకుక్ -
తకుక్ - అకుక్ - కూడకు - తగదు - ముగ్గుడుగని నలయ్యాదులు. ఈ సంత
క్రియ లట్టివారితో నన్యముందురు. ద్వ్యక్షకములు గుర్గుక్షకములు నగు
నీనాంతములమీద 'పట్టి' విభక్తికమాత్రము కవిప్రయోగము లుండుటచే నది
(పట్టి) నిల్పునని యెఱుంగునది. ఉదా:—చేయక్+పట్టి = చేయఃపట్టి = చేయుట
పట్టి యని యథము. ప్రాచీన విప్రయోగములనుబట్టి ద్వ్యక్షకక్రియలకు
మాత్రమే యిది వచింపబడెనుగాని ద్వ్యక్షకకాది భాతులకు భావాత్కరాంతముల
మీదఁ బట్టి నిల్పుటకుఁ గాలక్రమమునఁ బ్రయుక్తమగుచువచ్చెను. ఉదా:విడు
వఁబట్టి చదురబట్టి - మొ. ౬౭ చూర్వాదియోగముననుఁ బ్రయోగములు:—క. లోకో
చ్ఛేదముఁ గర్త | వ్యాకులతయుఁగాక యుండవలయుటకై ను | స్తోతా.....
(శాంతి, ౬ ఆ. ౨౭౮). ఆ. చె. అగును నీడుబుద్ధి యతిశోకమగుటయుఁ | చెడినీ
కొనఁగ నాకు నలయుఁగట్టి | ధర్మకోటి నీరతఁగఁ జెప్పె వివరల | యుటయుఁ జెప్పె
నంబుబోదరుండు (శాంతి. ౨౪. ౧౬౧); పట్టి:—ను. గతవిచ్ఛేదముఁడు ధర్మనందనుఁడు
గల్గంబట్టి యిప్పాటదు | ర్గతికి దప్పిరి (ఆర. ౬ ఆ. ౬౧). తే. ౩. ఈత్ర గల్గంగబట్టి
గా కిందువదన (కాశీ. 3 ఆ. ౪౪). (విస్తర. ౨౫౦ విష).

టవర్ణకంబు భావంబున దగు. ౩౫.

భావంబునఁగా ధాన్యకంబు. వండుట - కండుట.

వినుట - కనుట.

కజీవర్ణకంబు పురాణయోగంబున నిభాషను భావంబు
నందగు. ౩౬.

వండకమునుపు = వండుటకుమునుపు = చేయకమునుపు =

చేయుటకుమునుపు - ముందు - మున్ను - తొల్లి.

బాలవ్యాకరణ

వివరణము.

వలయాద్విక్రియలకుం గర్తమగు భావంబునందు
నుజీయగు. ౧౨౨.

3౦౯ I విషయము.

వలయాద్విక్రియలకుం గర్త భూతక్రియావృత్తి
యగు భాతువులకు నుజీవర్ణకంబగు. వాడు చూడ
వలయు - వారలు చూడఁగావలయు - నీవు చూడ
వలయు - మీరు చూడవలయు - నేను జూడవలయు -
మేము చూడవలయు - మనము చూడవలయు.

వలయును - వలదు - కూడును - కూడదు - చెల్లును -
చెల్లదు - తగును - తగదు - ఇత్యాదులు వలయ్యా
దులు.

సంజీవని. ౩౦౯ I విష:—“భావ-పురి-.....భూ ఘోష-సాధ్యరూపే
సిద్ధరూపే వాక్రియారూపే థాతో రక్తే.....” (శబ్దరత్న) అనుచోప్పన స్వత
స్సిద్ధఫలకమగునట్టికాని, ఫలమును సాధించునట్టికాని వ్యాపారము భావ మనిపించు
కొనును. సిద్ధరూపవ్యాపారమునక:—వర్షము కురిసెను. సాధ్యరూప:—దేవ
దత్తుడు వంటకమును వండెను. కురిసెను = కురియుట సంభవించెను - వండెను =
వంటయను వ్యాపారమును జేసెను. ఇట్టి వ్యాపారము స్వరూపముగాఁగల థాత్వ
ర్థము ప్రత్యయముచే ద్యోత్యమగునని యర్థము.

“భావశబ్దము జేజుతంబైన భూథాతువుకంటె.....అచే ప్రత్యయము
రాఁగా నిష్పన్నమైనది.....కాబట్టి ప్రేరణార్థక జేజుతంబైన భావశబ్దమునకు
'కావించుట' అని యర్థంబగును.....'కావించుట' చేయుట' అనునవి షర్యాయ
పదంబులు.....ఉదా:—పండుట వంటచేయుట. 'నడచుట' అనఁగా నుత్తర
దేశసంయోగమును జేయుట.....ఫలంబులు భిన్నంబులై యుండునుగాని
వ్యాపారంబుమాత్రము సర్వథాతువులకు సామాన్యార్థంబే యగును.” (బా. గు.
ప్ర. 3౨౭-3౨౮ పు. ద్వి. ముద్ర). ఈవ్రాతయెల్ల సాధ్యరూపవ్యాపారమున
సందర్భపడునేకాని “వర్షము కురిసెను - చీకటి క్రమైను” మున్నగు సిద్ధరూప
వ్యాపారస్థలములందు సందర్భపడనేరదు. పేటికావ్యాఖ్యాత బా. గు. ప్ర.
వ్యాఖ్యావిషయముల నెక్కించుటలో “పండుటయనఁ బండఁజేయుట, యనియు-
వినుటయన వినునట్లొనర్చుటయనియు సర్థము లూహించునది” (బా. సా. పే. ౪౦౫
పుట), అని యిట్లు ‘పండుట - వినుట’ అనువానికిఁ బ్రేరణార్థములను బ్రామాదిక
ముగ వ్యాఖ్యానించెను. ఇట్టి పొరపాటు గుస్తార్థప్రకాశికాకర్త చేయలేదు.
పండుటయనఁగా ఫలించుట యర్థముగాని “పండఁజేయుట” కాదు. ‘వినుట’యనఁగా
నాలకించుట యర్థముగాని వినునట్లుచేయుట కాదు.

3౬ సూ. వ్యాఖ్య:—ముందు - మున్ను - మునుపు - తొల్లి - మున్నగు
నవి పురార్థకములని సూరియె వివరించెను. అట్టివానితో నన్వయము కల్గునపుడు
భావార్థమునందు థాతువునకు “కజీ” వర్ణకంబు విభాష నగునని యర్థము ‘కజీ’ వర్ణ
కము జీక్తుగాన థాతువుకు ‘ఉక్తు’నకు ‘అత్వము’కల్గును (బా. క్రి. ౨౦ సూ).
పండు+అ+క = పండకమునుపు = పండుటకు ముందనియర్థము. భావార్థకము

[బా. క్రి. 371 మొ. 36-౧౨౨ సూ.] బా.సా.పే. అపవ్యాఖ్య, సూరికపరికాదు.

వృత్తంతమయ్యే పురార్థకములతో నన్వయించుట సంభవించును. కాన “వండక మునుపు” అనుదానిలోని ‘వండక’ శబ్దమునకు “వండుటను” అనియే యర్థము. పేటికావ్యాఖ్యాత “వంటచేయుటనుముందు వంటచేయుకుండుటయే యుండెడిగానఁ బురార్థకముల యోగమున వ్యతిరేకరూప్రయోగమే తోచుట సహజము. వండకమునుపు” (బా. సా. పే. ౪౦౫-౪౦౬ పుటలు), అని యిట్లు కేవలము పొరపాటుగా వ్రాసెను. ‘వండక మునుపు’ అనుదానిలోని ‘వండక’ శబ్దము భావార్థ కమేకాని వ్యతిరేకార్థకముకాదు. ఈ సూత్రమునందలి ‘కజీ’ భావార్థమున విధింపఁబడెనేకాని భావవ్యతిరేకమున విధింపఁబడలేదు. పురార్థకశబ్దముతో నన్వయించినపిదప వ్యతిరేకార్థ సూక్తి గల్గిన గల్గినగునుగాని పురార్థకశబ్దము వేరనిల్చి యుండఁగా థాత్పర్యమునకు వ్యతిరేకార్థసూక్తి యెట్లు కలుగు? పేటికావ్యాఖ్యాత వ్రాసిన వైరీతిగలవ్రాత ప్రామాదికము. మఱియు నీ పురార్థకయోగ ప్రయోగములందలి ‘కజీ’ ని భావార్థకముగాఁ బ్రత్యేకించి సూరివిధించుట సరికాదనియు నట్టిప్రయోగములు మార్గాంతరమున సమర్థించుట యడఁగా నట్టి ప్రయోగముల లోని ‘కజీ’ని వ్యతిరేకత్వార్థక ‘కజీ’ గానె యంగీకరించి యయ్యది ‘ఉండు’ అను సభ్యాహార్య థాతుజవిశేషణముతో నన్వయించునట్లు సమన్వయించికొని సమర్థించుట యుక్తమనియుఁ దోచెడిది. ఇట్టి యభిప్రాయము కలవాడగుటచేతనే కావలయు సభర్వణాచార్యుఁడు వేరుగ దీని నుపదేశింపఁడయ్యె. అభర్వణాచార్యుడేకాక ప్రాచీనులెవ్వరును నిట్లు సూరిపద్ధతి నుపదేశింపలేదు. నాతలంచిన రీతిని ‘ఉండు’ థాతుజవిశేషణాదికము సభ్యాహార్యముచేయుటయే (వ్యతిరేకత్వార్థమున కిట్టిరీతినె సమానకర్తృకత్వము కుదురును. 3౧౧-3౧౨ విష.) కవినమ్మతమని యీక్రింది సోమయాజి ప్రభృతుల ప్రయోగములు నిర్ణయింపఁజాలియున్నవి. చ. తునుముదు నెల్లి సైంధవునిఁ దోయజమిత్త్రుఁడు గ్రంకకుండు ము | న్న నర వరేశ్య.....(ద్రోణ. ౨ ఆ. ౨౮౧). ఉ. పొన్నలు పూచెఁ బొన్నలొగి బూవకముండఱఁ బూచె గోఁగు లా | పొన్నలుఁ గొండగోఁగులును బూవకముం దఱఁ బూచె బూరువుల్ | పొన్నలు గొండగోఁగులును బూరువులున్ మొగి బూవకుండఁగా | మున్నవనంబునం గలయ మోదుకు లొప్పుగఁ బూచె నామనిన్. (నన్ని. కు. ౪ ఆ. ౪౪౭ ప). మహాకవు లీరీతిగా ‘ఉండు’ థాతుజవిశేషణాదికమును వీడియుఁ బ్రయోగించుటచేఁ గావలయుఁ దర్వాతి మహాకవు లెల్ల నెల్ల ప్రయోగింపసాగిరి. అట్లు ‘ఉండు’ థాతుజవిశేషణాదికము సభ్యాహార్యముగాఁ దలఁచి కవులు దానిఁ బ్రయోగింపలేదని గ్రహింపక సూరి యీ భావార్థక ‘కజీ’ వర్ణకమును

సూత్రించెనని తోచుచున్నది. 'ఉండు' శబ్దమును వీడిన ప్రయోగములు:—
 తే.గీ. వారు గానక మూడట తేరు దోలు | కొని రయ్యబురం బురి కరుగుటయ నీతి
 (విరా. ౪ ఆ. ౬౪), ద్వి. పుట్టుక యట మున్న పుట్టె మచ్చింత (బసవ. ౧ ఆ. ౧౯౮),
 సీ. పొడిదగ్గు కంఠంబు పొరిపుచ్చకయ మున్న తల ప్రకంపంబు పొందకయ మున్న |
 జామలు కన్నులమీఁదఁ బొదివి వ్రాలకమున్న పొర నేత్రముల కడ్డు చొరకమున్న |
 శ్రుతిపుటంబుల శక్తి సురిగి పోవకమున్న వభి లాననమునఁ బర్యవకయ మున్న | హృద
 యంబులొక జేగ పదను దప్పకమున్న గాత్రంబు శిథిలంబు గాకమున్న | గీ. పండ్లు
 పేర్వాని కదలు చూపకయ మున్న | కాకి కడకంటిపైఁ జూపు రాకమున్న | కాలు
 నేయాడు తఱియంద కదలవలయుఁ | దీర్ఘనేపకు దేహ మస్థిరముగాన (కాశీ. 3 ఆ.
 ౮౪ పు). ఉ. కూఁకటి వేణితోఁ గురులు, కూడకమున్న కుచప్రరోహముల్ | పోకల
 తోడి సామ్యమును బొందకమున్న నితంబ సీమకున్ | వ్రేఁకదనం బొకింత ప్రభవింపక
 మున్న ప్రసూనబాణుఁ డ | త్తాఁకలఁ బెట్టె దా నటనసామెత బాలికకై విటాళికిన్
 (కళా. ౧ ఆ. ౨౬ పు). ఉ. ఇనుండు పశ్చిమాం | భోనిధిలోనఁ గ్రుంగ
 కయ మున్న రయంబున హవ్యవాహనా (మనుచ. ౨ ఆ. 2౬).

౧౨౨ సూ. వ్యాఖ్య:—(౨౬3 I విష. చూడు.) బా. క్రియా. ౪౦ సూత్ర
 మున నుపదేశింపఁబడు 'నుజీ' తుమర్థక మగుట జేసి యట్టి తాదర్థ్యార్థక నుజ్యంతము
 వలయాదులకుఁ గర్తయై యన్వయింపనేరదు. కావునఁ బ్రకృతసూత్రముచే నట్లు
 కర్తయై నిల్పుట కర్తమగు భావార్థకము సాధింపఁబడుచున్నది. ఈ సూత్రముచే
 నుపదేశింపఁబడిన భావార్థక నుజ్యంతక్రియ వలయాదిక్రియలకుఁ గర్తయగు
 చుండును. (చూ. ౨౬3 I విష), నుజీ జీత్తుగాన బా. క్రియా. ౨౦
 సూ. చొప్పున ధాతువుతుది యుకార ముకారమగును. ఉదా:—చేయు+అ+ను+
 వలయును = చేయవలయును = చేయుటవలయునని యర్థము. చేయుట యావ
 శ్యకమని పర్యవసితార్థము. ఈ నుజ్యంతముతో జంటగా వలయాదులు ప్రయో
 గింపఁబడుట తఱుచయ్యను నిది భావార్థకము వ్యస్తము నగుటంజేసి వలయాదు
 లకుఁ దర్వాత సంయతము ప్రయుక్త మగుచుండును. తర్వాతనే యవ్యవహితముగ
 నుండవలసినఁ బ్రసక్తియులేదు. సందర్భయోగ్యముగ వాక్యములోని స్థలాంతర
 ముండును బ్రయుక్తము కావచ్చును. వలయాదిక్రియలయందలి యాఖ్యాతముచే
 నీకర్త యభిహితమగును గాన నియ్యది ప్రథమాంత మనఁదగును. “కర్తయగు
 భావంబునందు నుజీయగు” నని సూత్రించుటచే నిది కర్తగనే యుండునను నియమ
 మేర్పడుచుండుటంజేసి దీనిపయ నితరవిభక్తులు నిల్వనేరవు. ఈ నుజ్యంతము ప్రథ

[బా. క్రి. 37 మొ. 34-౧౨ సూ.] భట్టారకుఁడిట్టియెడల పక్షిని బ్రయోగించును.

మైకవచనముగ నె యుండును. ఇది స్త్రీసమముగాన వీచిపై 'సు' ప్రత్యయము నిల్చి లోపించునని సూరిపక్షముండును బ్రక్రియ నెప్పువచ్చును. (బా. తత్స. 72 సూ. ౧౬౧ I విష). ఉదా:—నీ వీపనిఁ జేయవలయును, ఇటఁ 'జేయన్' అనువానికిఁ గర్తయగు 'నీవు' అనుచోఁ బ్రథమ వచ్చెను. (చూ. ౨౬౩ I కిష. బా. కార. 3౨ సూ) (ప్రాథ. క్రియా. ౨2 సూ. చూడు). చేయుట వలయును - చేయుట వలదు. చదువుట కూడును - చదువుట కూడదు మున్నగురీతిని భావాత్మక ప్రత్యయము నరయు నది. ఇట్లు వలయాద్వలకుఁ గర్తయగు భావార్థమునందు ధాతువునకు 'నుజి' సయితము ప్రాయశముగా నగును. ఉదా:—నీవు చేయుట వలయును = నీవు చేయవలయును. 'చేయు+నుజి వలయును.' అనుచో బా. క్రి. ౨౦ సూత్రము చొప్పున నుజి పరక ధాతుకారమునకు 'అ'త్వము "రాఁగా చేయను+వలయును = చేయవలయు" ననియగును. బా. సంధి. ౧౨ సూత్రముచొప్పున ద్రుతసంధిలో ద్రుతలోపము వచ్చె నని యెఱుంగునది. సూరిపక్షమునందలి సుశ్లేషరూపము చేయన్ వలయునని యుండును. నుజ్యంతమునకుఁ బరముగా బా. క్రి. ౧౧7-౧౧౬ సూత్రములచొప్పున 'బాక్షికముగా - 'కాను-కను' శబ్దము లనుప్రయుక్తము కాఁగా, 'చేయఁగావలయు, చేయఁగవలయు' అను రూపములు సిద్ధించును. ఈ నుజి జీత్తుగాన బా. క్రి. ౮౬ సూత్రముచొప్పున ముత్తగుచున్నది. కాబట్టి యిది పరమగునపుడు బా. క్రి. ౯౧ సూత్రముచేత చూచుధాతువునకు 'చూడు' అను నాదేశము గల్గునుగాన - వాడు చూడవలయును-వారు చూడఁగావలయును మున్నగురూపములు సిద్ధించును. నీవు చూడవలయును ధేము చూడఁగావలయును మున్నగురీతి నియ్యివి మూఁడుపురుషములందును నొక్కరీతినే యుండటను సూరి యుదాహరించెను. ఇట్లే వాడుచూడవలదు-వారు చూడవలదు - నీవుచూడవలదు - నీవుచూడఁగూడును - మీరుచూడఁగూడదు - వాడుచూడఁజెల్లును-ధేముచూడఁజెల్లదు - నీవుచూడఁదగును-వాడు చూడఁదగదు - మున్నగురూపముల నెఱుంగునది. ఇత్యాదులు వలయాద్వలను నాదిశబ్దముచేత "అగును - కాదు - వచ్చును - రాదు - చను - పోలు" మున్నగు వానిని సయితము గ్రహింపవలెను. నీవుచేయనగును - వారుచదువఁగాదు - మీరు చూడవచ్చును - నేనుజూడరాదు - మొ. 'నీ కీపని చేయవలయును' అనురీతి పక్షిని భట్టారకుఁ డిట్టియెడలఁ బ్రయోగించుచుండును. వలయాద్వలు సాధారణముగాఁ దద్ధర్తార్థక ప్రథమపురుషైకవచనమున నుండును. 'వలసెను' అనురీతిని భూతార్థక ప్రథమైకవచనమును గలదు. అసమాపకముగాఁ బ్రయుక్తమగునపుడు 'ట' ప్రత్యయంతముగను 'న' ప్రత్యయాంతాది ధాతుజవిశేషణముగను గన్పట్టును. తే.గి.

శ్రుతము నరునిఁ బరిజ్ఞానయుతునిఁ జేయు । కాన శ్రుతవంతుఁ డగుట వలయు” (ఆను. ౫ ఆ. ౧౪౮). అనురీతిని “వలయు” అనుదానికిఁ గర్త భావార్థకమై యగుట సహజము. ఇట్టి భావార్థక ‘ట’ ప్రత్యయమునకుఁ బర్యాయముగ “ను” జ్యంతము ప్రయోగింపఁబడునని ప్రకృతసూత్రార్థము. తే-గీ. బలసి నీపుత్రులెల్ల నొండొరులతోడ । నెట్లాడఁబడియుండుదు రట్లచేయ । వలయు. (సభా. ౨ ఆ. ౧౩౧). ‘వలయు’ అనునది ముందునిల్చుటకుః—క. వెలయ విధిదృష్టనయ మున । వలయుఁ బరాక్రమము నేయ పనుధేశ్వరయ । గ్గలమగు బుద్ధియుఁ గడఁ కయుఁ । గల పురుషుల కిదియ చూచె కర్తవ్య మిలన్ (సభా. ౧ ఆ. ౧౩౧), వాక్య మున నెచ్చటనేని యుండట కుదాః—క. పితృసంకల్పము నేయఁగ । సుతుల కవశ్య మును వలయు. (సభా. ౧ ఆ. ౯౪). క. అనఘా మద్విషనిహతుల కగు నే బ్రదుకన్ (ఆది. ౨ ఆ. ౧౯౦), ఆ-వె. కాన యొక వేడఁ గాదు నాకు (సభా. ౨ ఆ. ౨౬౩), చ. ఇంక పలుకన్ వలసెన్ (సభా. ౨ ఆ. ౨౪). ఇంక నాకుఁ బలుకుట వలసెనని యర్థము. సూరి ప్రథమాంతమలను మాత్రమె యుదాహరించినను సంతటను నన్నయ భావార్థకక్రియకుఁ గర్తయగుదాని ప్రథ మాంతము నభ్యాహార్యముఁజేసి యద్దాని పృథ్వీంతము వలయ్యాదులతో నన్వ యించురీతిగఁ బ్రయోగించుచుండును. అట్లని యట్టికర్తకుఁ బ్రథమాంతప్రయో గము లేదనరాదు. తిక్కనాదులు ద్వివిధముగను బ్రయోగించుచువచ్చిరి. ప్రథకుః— ఉ. దైవము తోడ్పడన్ వలయు. (ఉద్యోగ. ౩ ఆ. ౭౩). క. నాకు నీ వేమియుఁ జె । ప్పను వలవదు సంజయ (ద్రోణ. ౧ ఆ. ౯౪). క. వినవలయు వాని నెల్లను । జననాయక మిటి వీవు. (ఆశ్వ. ౧ ఆ. ౮౪), వలయు థాతు వీసందర్భమున ‘ట’ యర్థ కాంతముగ నయితము ప్రయుక్తమగును. ఆ-వె. అనఘ నీదు బుద్ధి యతిలోక మగుటయుఁ । తెలిసికొనఁగ నాకు వలయునట్టి । ధర్మకోటి నీవ తగఁజెప్ప వినవల । యుటయుఁ జెప్పె నఁబుజోదరుండు (శాంతి. ౨ ఆ. ౧౬౧). క. లోకోచ్ఛేదముఁ గర్త । వ్యాకులతయుఁ గాక యుండ వలయుటకై ను । శ్లోకా. (శాంతి. ౬ ఆ. ౨౭౮). వలయును - వలదు - కూడును - కూడదు - చెల్లును - చెల్లదు - తగును - తగదు. ఇత్యాదులు వలయ్యాదులని సూరి యుదాహరించెను. అదిశబ్దముచే, వలవదు - వచ్చును - చనును - రాదు - కాదు - అగును - పోలును - మున్నగువాని నెన్నునది. మఱికొన్ని ప్రయోగములుః— క. చనునె యధర్మద్యూతం । బున నీట్టులు పాండురాజపుత్రులఁ బ్రభులన్ । వనఁ గతులఁ జేయ దురోగ్ధ । ధన భృతరాష్ట్రులకు విగతదయహృదయులకున్ (ఆర. ౧ ఆ.

[బా. క్రి. ౩౫ మొ. ౩౬-౧౨౨ సూ.] వలయ్యాదియొగ కవిప్రయోగములు. 144

౩ పు. మ.....చుహోగ్ర కాననాం । తరముల నుండకుండ కలిపాడు ।
 దుర్బుగపంగమంబునం । జొరయక యుండఁగా నుండఁ బోలు ననువమనః క్రియం
 బుగాన్. (ఆర. ౧ ఆ. ౨౪౨). ఆ-వె. ఆతఁ డెవ్వఁడొక్కో యచ్చుచున్నది గనుం ।
 గొనఁగఁ గొనిలింప వినయమొప్పు । నష్టపాద్యవిధుల నప్పింప భక్తిఁ సుం । యుక్తి
 నెపుడు గొలిచియుండ వలయు. ఇట్టులాక్క వలయ్యాదిభాతువుతో ననేక నుజ్జం
 తము లన్వయించుటయు సమ్యతమే. ఉ.....దైవము తోడ్పడన్ వలయు
 (ఉద్యో. ౩ ఆ. ౭౩). ఇందు నుజ్జంతక్రియయొక్క కర్త ప్రభుమాంతము. సూక్ష్మ
 సంధియఁగలదు. (౨౬౩ I విష. బా. క్రి. ౩౨ సూ. చ.....ఎట్టులైన
 జం । పన తగు (భీష్మ. ౩ ఆ. ౩౧౦). (చంపన తగు = చంపుటయే తగును). సీ. అనిన
 మరుత్తుఁ డయ్యమర గురుండు నాయాగంబు నడపుట కార్తరొసి । రాకున్న సంవర్తఁ
 బ్రార్థించి తెచ్చితి నిక నట్టులు నేయ నెట్లు వచ్చు.....(ఆశ్వ. ౧ ఆ. ౯౦).
 (అట్టులు సంవర్తని విడుచుటలు) ('అట్టులు నేయ నెట్లు' అను ముద్రణము తప్పు.
 అనన్వితము. నాయొద్దనున్న తాళపత్రమాతృకలు చెటను 'చేయ నెట్లు' అనియె
 యున్నది.) ఇందలి వచ్చుభాతువున కాగమన మర్థము కాదు. "వచ్చున్ = తగును =
 వలనుపడును" అని యర్థము. ఇట్లే వలయ్యాదులలోని 'రాదు' అనువానికిని
 'వలనుపడదు - తగదు' అనియె యర్థము. తే-గీ. తేజీచూడచు రాకున్కి తెల్ల
 మధిప (శల్య. ౧ ఆ. ౪౮). చ.....తప మాచరించి నిగమాభ్యయనం బొన
 రించి కానరా । దనఘ మిదీయ దివ్యపతమాకృతి (భీష్మ. ౧ ఆ. ౨౨౦). ఆ-వె. అగ్ని
 శిఖయుఁ బోలే నంటను డాయను । జూడరాని యట్టి శుభచరిత్ర. (ఆర. ౨ ఆ. ౯౧)
 (చూడరాని=చూచుట వలనుపడని) క. నరుడును సాత్యకియు వృకో । దరుండును
 మనసేనఁ గలఁచెదరు నైంధవుఁ డే । రిరి నీకుఁ దగునె నరునిం । జొరనిచ్చితయేచి వారిఁ
 జొరనీ ననఘా. (ద్రోణ. ౪ ఆ. ౧౬౩). (చొరసీన్+చొరనిచ్చుట, తగునె). క. వెగ
 డొంది యిట్లు పలుకఁగ । నగునే పగతురు ప్రమోద మందఁగ.....(విరా. ౪
 ఆ. ౬౬). తే..... । అనెడు సప్తవర్ణరసములఁ జనదు తగుల (ఉద్యో. ౨ ఆ.
 ౪౪). క. క్షీరోదకవృత్తి మనము । వారలుచుం గలసి బ్రదుక వలదే నెమ్మిన్ (ఉద్యో.
 ౧ ఆ. ౨౬౩). మ. మన కీకుండఁగ వచ్చునే.....(ఉద్యో. ౧ ఆ. ౨౬౬).
 ఆ-వె. కాన యింక వేడఁ గాదు నాకుఁ (రథా. ౨ ఆ. ౨౬౩). సీ.....ఆ-వె.
 కాన గాలము నేమనఁ గాదు తండ్రి (శాంతి. ౪ ఆ. ౨౩). ఆ-వె. నవ్వుదగనివారి
 నమ్మక యున్నది । తగినవారి నైనఁ దద్ద నమ్మి । యుండఁదగదు.....(శాంతి. ౩ ఆ.
 ౨౩౯). మ. తలఁచు గూడునె యంతలేని దొర లీ దైవ్యంబు (ఉద్యో. ౩ ఆ. ౯౫).

చ. ఆశులిన తారకాసముదయంబుల నెన్నను సర్వవేద కా । స్త్రముల యశేష
 పారము ముదంబునఁ బొందను బుద్ధిబాహు వి । క్రమమున దుర్గమాస్థజలగౌరవ
 భారత భారతీ సము । ద్రము దరిఁజంగ నీడను విధాతృనకై నను నేరఁబోలునే
 (ఆది. ౧ ఆ. ౯౯). నేరఁబోలునే = నేర్పుట పోలునే = నేర్పుట వీలుకడునా.
 ఇందలి 'ఎన్నన్ - పొందన్ - ఈడన్' అనునవి తుమర్థకములె కాని భావార్థక
 ములుకావు. "ఎన్నుటకును - పొందుటకును - ఈడటకును - నేర్పుట" అని
 యర్థమగుటంజేరియు భావార్థక నుజ్యంతము చతుర్థ్యర్థక షష్ఠ్యంతమగుట సమ్యతము
 కామింజేరియుఁ 'తుమ్' ప్రత్యయము తాదర్థ్యార్థకమగుటచే నట్టి షష్ఠ్యర్థక నుజ్యం
 తములు తుమర్థకములనుట యుక్తమగుటంజేరియు నవి భావార్థక నుజ్యంతములు
 కానేర ననడగును. ఇట్లే యీక్రింది ప్రయోగములందలి నుజ్యంతములు భావా
 ర్థకములు కావనియుఁ దుమర్థకములనియు గ్రహింపనగును. ఆ-వె..... ।
 ఏమిసేయనేర్తు రిందుకులుఁడ. (సభా. ౨ ఆ. 3౧3) (చేయనేర్తురు = చేయుటకు
 నేర్తురు = చేయుటకు నేర్తురు). నీ.....కుక్క । లిఖకుంభదళన మహిష్ట సిఘ
 రనఖ ముఖుఁడగు హరిమీఁద మొటిఁగియేమి. ఆ-వె. నేయనోపు.....
 (సభా. ౨ ఆ 3౧౪) (చేయనోపున్ = చేయుటకు సమర్థమగును). నీ.....
 ఆ-వె.....ఆ । ట్లయినఁగాని చాలవతనిఁ బొగడ (సభా. ౨ ఆ. ౪౧). ఇట్టి
 యెడల నొక్కొకప్పుడు తాదర్థ్య చతుర్థ్యర్థక షష్ఠియే ప్రయోగింపఁబడుటయుఁ
 గలదు. చ.....పరలోకసౌఖ్యముల్ । గనుటకు నేర రిక్కడి సుఖంబులు...
(ఆర. ౪ ఆ. ౧౭౬). ఇట్లే శక్తార్థకాది యోగమందును తాదర్థ్య చతుర్థ్య
 ర్థక షష్ఠీస్థానమందె దుమర్థక నుజీ నెన్నఁదగును గాని భావార్థక నుజీ నెన్నరాదు.
 క.....బ్రాహ్మణులకుఁగా । క.....పిరుల కలవియె.....(ఆర. ౪ ఆ.
 ౧౨౫). దీనిచొప్పుననే నుజ్య స్త్రమును దుమర్థకమె యని యెన్ననగును. క. మన
 నేనల నొక్కెత్తునఁ । గొనఁదలచి కడంగి వచ్చు గురుపుత్రుని మా । రొక్కన దృష్ట
 ద్యమునిఁ గా । వను శక్యమె నీకు నీచటివారికి నధిపా. (ద్రోణ. ౫ ఆ. 3౫౫ ప).
 చ. విశ్వసం । హరు నుజ కెత్తిపోయి కలహంబున నోర్వంగ నీయలంతయే (నన్ని.
 కు. ౪ ఆ. ౪3౨). మ...విశ్వసం । హరు వర్తించు మహావ్రతోపహతి నేయం బూన
 నీప్రాప్తియే (నన్ని. కు. ౪ ఆ. ౪33). ఉ. చావఁగ నేయ నెవ్వఁడును జాలఁడు
 (భీష్మ. 3 ఆ. 3౧3). ఉ. వింతయె కాముశక్తి యుడివింపఁగ శక్యమె యెట్టి వారిన్
 (ఆది. 2 ఆ. ౫౯ ప). వలయ్యాదుల కర్థవిశేషములందుఁ బృథక్ ప్రయోగమును
 బ్రథమపురుషైవచనాదీతర స్థల ప్రయోగములును గలవు. క. నరునత్యద్భుతవిక్రమ!

పరిణతి సూడఁ గనుదోయి పదిజేల్ వలయున్ (కష్ట. ౨ ఆ. ౨౮౩) (చూడు, శ. ౮. వలయుశబ్దము). ఆ-వె. ఇట్టి వర్తనముల నెఱుఁగు పాండవులకుఁ దగిలి ప్రీతిసేయఁ దగిలె గాని (ఆర. ౫ ఆ. 3౦౯) (ఇచట 'చేయన్' అనునది భావాధ్యక్షము కాదు. తుమధ్యక సుజ్యోతము. ఉ. నా భుజవీర్య విక్రమగుణంబులకుం దగుచున్న యీ ధనుఁ ద్రాభము (సభా- ౧ ఆ. ౧౨౮). పర్వకవృత్తము - కొడుకుపల్కు విని కూడదు నాక దురాత్ముడై (ఆది. ౬ ఆ. ౨౩౦). క. తగునిది తగదని యెదలో! వగవక.....(ఆది. ౧ ఆ. ౮౬ ప). క.....నీకు దురాగ్రహ మగునే (ఉద్యో. 3 ఆ. 3౩౦). (అగునే = తగునా!)

భవే త్కః స్త్రీసమా న్నామ్ను । ఉత్సం తస్మిన్ పరే
సన్నయా. భవేత్ । త్వార్థే చ వ్యతిరేకార్థే । ధాతోస్తత్రైవ
3౧౦ విషయము. మి ర్భవేత్. (విశ్వ. క్రియా. ౨౧ కారి. అహో.
౫౦౨ పుట).

కల్పతరువు, 3౧౦ విషయము:—భవే త్కః ఇత్యాది పూర్వాన్వయమునకు ౨౯౦ విషయమున వ్యాఖ్య చేయఁబడెను. కవర్ణక ప్రస్తావమున వ్యతిరేకత్వాధ్యక్ష 'క' ప్రత్యయమును నట్టి వ్యతిరేకార్థక ప్రస్తావమున వ్యతిరేకభావాధ్యక్ష 'మి' ప్రత్యయమును సుపదేశించుటచున్నది. వ్యతిరేకార్థే త్వార్థే చ=వ్యతిరేక త్వార్థమున, ధాతోః= ధాతువునకు, కః = 'క' ప్రత్యయ మగును - చశబ్దమహిమచే బూర్వాన్వయమునుండి 'కః' అనునది యాకృష్ట మగుచున్నది. "వ్యతిరేకాదా భావినీ చాత్ స్యాత్" అను చొప్పున ధాతువుతుదిని "అత్త్యము" నిల్పును. ఉదా:—చేయు+అ+క = చేయక = 'అకృత్వా' అని యర్థము. తత్రైవ = ఆవ్యతిరేకార్థమునందె, ధాతోః = ధాతువునకు, స్వార్థే = ధాత్యర్థమునందు, మిః = 'మి' ప్రత్యయము, భవేత్ = అగును. 'స్వార్థే' అనునది 'నామ్నుః కవర్ణకః స్యాత్ । స్వార్థే' అను మూలభూతచింతామణి సూత్రమునుండి యను వృత్తమగుచున్నది. "ధాతో స్వార్థే వ్యతిరేకార్థే" అనగా వ్యతిరేకవిశిష్ట ధాత్యర్థమునం దనుసర్థము లభించుచున్నది. వ్యతిరేక విశిష్టభావార్థమున ధాతువుతుదిని 'మి' ప్రత్యయము నిల్పునని పర్యవసితమగుచున్నది. "వ్యతిరేకాదా భావినీ చాత్ స్యాత్" అను చింతామణిసూత్రముచొప్పున ధాతువుతుదిని 'మి' ప్రత్యయమునకుఁ బూర్వమున 'అత్త్యము' నిల్పును. ఉదా:—చేయు+అ+మి = చేయమి = 'చేయకుండుట - చేయకపోవుట' అనియర్థము. ఇట్లే - వండమి - చదువమి - తినమి. మొ. వ్యతిరేకత్వాధ్యక్షము ముందు విస్తరింపఁబడును. (విష. 3౧౨). ఆంధ్రశబ్దచింతామణి "పునరాగమః క్రియాణామ్" అనుసూత్రముచే

సాధించురూపములనే యధర్వణుఁ డిట్లు వివరించెను. (చిం. వి. ప. 000 విష. ప్రయోగములు:—క. సమరవిముఖత్వమును రణ | విముఖులఁ జంపుటయు శరణ వేడిన గఱిం | పమియును యాదవవంశో | త్తములం దివి గలవె చెప్పు దాను తనయా (ఆర. 0 ఆ. 020). (రఱింపమి = రఱింపకుండుట 'రఱించుట' అన దానికి వ్యతిరేకార్థము. 'మి' ప్రాసఫలగతము). క.....తనవా | కన్యమ లంఘి:పమికి బ్రస | న్నమనస్కుండై.....(ఆర. 3 ఆ. 003). నీ. త్రేతాగ్ను లెల్లను దేజరిల్లమి:జేరీ.....(ఆది. 0 ఆ. 000). క. శ్చమియింపవలయు నొక దెటు:గమి నేమే నన్నంతఁ గటకట:బడి.....(విరా. 0 ఆ. 000) ('మి' ప్రా: స్థానగతము). క. ...వైత్యాన్వయ | మృత్యువయై యెరుగు నొప్పమికి మితిగలదే (హరివం. పూ. భా. 0 ఆ. 003) (మి. యతిస్థానగతము) క. శ్చమియించువారి: గని చా | లమి వెట్టుదు రైననుం దలంప ననూన | శ్చమయ కడు మెఱయు..... ... (ఉద్యో. 0 ఆ. 000).

బాలవ్యా. వ్యతిరేకభావంబున మిజీయగు. 32.

300 I విషయము. వ్యతిరేక విశిష్టక్రియాభిధాయి ధాతువునకు మిజీ యగు - వండమి - పండమి.

సంజీవని. 300 I విష:—వ్యతిరేకభావాన్వయమునగా వ్యతిరేకముతోఁగూడిన ధాత్వర్థము. ఈవిషయమునె సూరి వివరించుచున్నాఁడు. వ్యతిరేకముతోఁగూడిన వ్యాపారమును దెల్పు ధాతువునకు మిజీప్రత్యయ మగునని యర్థము. మిజీ జీత్తు గాన బా. క్రియా. 00 సూత్రముచొప్పున ధాతు శారమున కాదేశముగా 'ఆ' శారమువచ్చును. వండు+ఆ+మి = వండమి = వండకుండుట. ఇల్లె - వండు+ఆ+ మి = వండమి = వండకుండుట. కల్పతరువున దీనికి గవిప్రయోగములు యతిప్రాస స్థానగతములు చూపఁబడెను.

నన్నయా. క్త్వాభూతయో: క్రియాత్వ స్వేత్. (ఆం. చిం.

300 విషయము. క్రియా. 0 శారి. ఆహో. 000 పు).

కల్పతరువు. 300 విష:—000 విషయమున నీసూత్రము వ్యాఖ్యాత మయ్యెను. క్త్వాభూతమును భూకార్థమందును గ్రియ తుదిన 'ఇ' వర్ణకము నిల్పు నని యర్థము. క్త్వాభూతమందనఁగా సంస్కృతమున "క్త్వా" ప్రత్యయము వచ్చునర్థము నందని యర్థము. "3300. సమాసకర్తృకయో: పూర్వకాలే (3-0-00) సమాస కర్తృకయో: ధాత్వర్థయో: పూర్వకాలే విద్యమానాద్ధాతో: క్త్వాస్యైత్. భుక్త్వా ప్రజతి, ద్వివచన మతప్రమ్. భుక్త్వా పీత్వా-ప్రజతి....." (నీ. శా. ఉత్తర

కృదప్ర) ఒకకర్త యనేకవ్యాపారములను జేయునపు డందలి తుది వ్యాపారమునకుఁ బూర్వమందు జరపిన క్రియలను దెలుపుధాతువులతుదిని సంస్కృతమున “క్వా” ప్రత్యయము వచ్చును - తెలుగు ‘ఇ’ ప్రత్యయ మగును. భుక్వా ప్రజతి = భుజించి వెళ్ళుచున్నాఁడు. “సమానకర్తృకయోః” అనుచోటి ద్వివచనము లెక్కించునది కాదు. భుజించి త్రాగి వెళ్ళుచున్నాఁడనియు నిట్లు క్వా ప్రత్యయ మనేకధాతువులకు రావచ్చును.

ఇట్లు పాణినీయమునఁ జెప్పఁబడియున్నను నిందులకు విరుద్ధమగు ప్రయోగములు మహాకవుల కావ్యములందుఁ గన్పట్టుచున్నవి. “శ్లో. అనుభవతి శచీర్థం సా ఘృతాచీముఖాభి | ర్న సహ సహచరీభి ర్నన్దనాన్ద ముచైః||ఇతి మతి రుదయా నీ త్పక్షిణః ప్రేక్ష్య బైమిం|విసినభువి సఖభి స్సార్థ మాబద్ధభేలామ్” (వైష. అష్ట. ౧౦౯ శ్లో.) ఉద్యానమునఁ జెలులతోఁగూడి క్రిడించు దమయంతిని జూచి ఘృతాచిమున్నగు నప్పరసలతోఁగూడి నందనవనమునఁ గ్రిడించు శచి కిట్టి యానందము గల్గలేదను బుద్ధి హాంస కుదయించెనని పై శ్లోకమున కర్థము. ఇందు ‘దమయంతిని జూచి హాంసకు బుద్ధి యుదయించెనను వాక్యమున భిన్నకర్తృకత్వమునందును ‘క్వా’ ప్రత్యయము వచ్చుట సంభవించి యున్నది. చూచుటకుఁ గర్త హాంస; ఉదయించుటకుఁ గర్త బుద్ధి. ఇట్టియెడల ‘స్థితస్య=ఉన్నట్టి’ అను పద మధ్యావృత మగుచున్నదనియు దమయంతిని జూచి యున్నట్టి హాంసకు బుద్ధి యుదయించె నని యన్వయించినచో వ్యాకరణవిరోధము తొలంగుననియుఁ బండితులు సమర్థించుచున్నారు. అట్టి యన్వయమునఁ ‘దమయంతిని జూచియున్నట్టి’ అనుచోఁ జూచుటకును నుండుటకును గర్త హాంస యొక్కటే యగునుగాన సమానకర్తృకత్వమునకు భంగము లేదని తాత్పర్యము. “ప్రేక్ష్యతి క్వా ప్రత్యయాన్దస్య అనన్తర క్రియయాసహ ఏకకర్తృత్వనియమాత్ స్థితస్యేతి పక్షిణ ఇత్యస్య విశేషణ మధ్యాహర్యమ్” (జీవానన్దవ్యాఖ్య). “ఏకకర్తృకత్వా భావాత్ క్వా ప్రత్యయాయపపత్తై స్థితస్యే త్యధ్యాహర్యమితి” (ప్రేమచంద్రన్యాయరత్న విరచితాన్వయబోధినీవ్యాఖ్య) “అత్ర క్రియాణామేక కర్తృత్వ ఏవక్వాచ్ స్యాత్-తేన గురౌ గతే శిష్యో భుజ్ క్తే ఇత్యాదౌ న స్యాత్-కిన్తు పుత్రం దృష్ట్వా సుఖా భవతి - శత్రుం దృష్ట్వా దుఃఖం భవతిత్యాదౌ స్థితస్యే త్యధ్యాహరౌ దేకకర్తృకత్వే క్వాచ్” (ముగ్ధ. ౧౧౬౬ సూ. దుర్గాదాసవ్యాఖ్య). ఇట్టి ప్రయోగములు సంస్కృతమున ననేకములు గలవు. శ్లో. యద్దృష్ట్వా నాఽపరం దృశ్యం|య ద్భూత్వా న పునర్భవః|యక్షజ్ఞాత్వా నాఽపరం జ్ఞాయం | తద్ బ్రహ్మ త్యవధారయేత్ (శ్రీమచ్ఛంకర భగవద్గీతాతత్పర

బోధము. ౫౫ స్లో.) 'యద్ - జ్ఞాత్వా స్థితస్య అపరం దృశ్యం న భవతి' అనురీతి నిందును 'స్థితస్య' అనువాని యధ్యాహార మావశ్యకమే. ఇట్లే నోయ తెఱచినాని పడుండెను మున్నగుచోటులందు సమానకర్తృకక్రియలలోని పూర్వకాలి కర్తృము వివక్షాధీనమయియు గృహంపరలభును. "యద్యపి కంసపతనానంతరమేవ యువత్కారో భవతి తథాపి యువదితిశ్చత్వా కంసః పతతి ఇత్యాదౌ యువత్కారస్య పూర్వకాల వివక్షయా క్త్వాచ్ స్వాత్. ఏవం ముఖం వ్యాదాయ ని ద్రాతీత్యాది" (ముగ్ధ. ౧౧౬౬ సూ. ద్వర్గా. వ్యాఖ్య.)

పయి నుదాహరించిన యుద్దేశముతోనే కావలయు నీ క్రిందిరీతి నాంధ్రమహా కవులును బ్రయోగించియున్నారు. క. అమరారిమగ్ధుడు చ | క్రము గ్రక్కు న నేయ రాహుకంఠము దెగి దే | హము ధరణి బడియె.....(ఆది. ౨ ఆ. ౧౯) ఇచట 'కంఠము దెగియున్న దేహము' అనురీతిని 'ఉన్న' (స్థితస్య) అను పద మధ్యా హార్యము తెగుటకు నుండుటకును గర్త కంఠమే యగుటచే సమానకర్తృకత్వము సిద్ధించుచున్నది. సీ. ఈవెండ్రుకలు పట్టి యాచ్చిన యాచేజ.....రూ | పటి యున్న గని యుడు కాలుఁగక.....(ఉద్యో. 3 ఆ. ౧౧౭). ఇచట "కని = చూచియున్న నాకు" అని యన్వయము. 'నాకున్' అనునది యెట్లు సభ్యాహార్యము కావలసినదె. సమానకర్తృకత్వసిద్ధికయి 'ఉన్న' (స్థితస్య) అనునది యధ్యాహార్యము. "ఆ-వె.....అత్తటి నాకల | కల మెటింగి కీచక వ్రజబు "చ. కడు వెర వచ్చి రూపతీన కాయము నున్న తెఱుగఁ జూచి బి | ట్టడలు మనంబునం గదిరి హో యనువారును.....పలవించువారునై (విరా. 3 ఆ. ౫ ప.) ఇచట 'కదిరి = కదిరియుండన్' అని యన్వయమగుగాని 'ఉండన్' అనునది యధ్యాహార్యము. సీ.....భీము గొంపాత భూమిఁ గూలి | యాతనిచేత సర్వాంగంబులందును గలుగు త్రొన్నెత్తుకు కాఁడఁ ద్రావఁ | బడి మఱి తెగలూరి కడి యున్న వాడు దు శ్శాసనుఁ డీతఁడ.....(స్త్రీ...౨ ఆ. ౫౫ ప.) ఇచట "త్రావఁబడి యుండఁగా" అని యర్థముగాన 'ఉండన్' అను పద మధ్యాహార్యము. ఇట్లే యంతటను సభ్యా హారముచేసి యేకకర్తృకత్వమును ఘటంపఁజేయవలయును. ద్విపద. ఎనయంగ నార్నాటు నేబదియేడ్లుపనియె నీ విట వచ్చి సంయమివర్య (బసవ. 3 ఆ. ౧౧౫౯) సీ. వెఱపులు వైకొని.....కామ మలరి.....చింతలు విజృంభించి..... ...విముగ్ధతలు బలసి.....ఎ-గీ. గోవిందునిఁ దగిలిరి.....గోపకాంతలు... ..(హరి. పూర్వ. ౮ ఆ. ౧౦౮ ప.) ఇట క్త్వార్థకము లన్నిటిచోటులందును 'ఉండన్' అనునదియే యధ్యాహార్యము.

సమానాశ్రయములు

బస. 3౮.

బాలవ్యాకరణం వీకాశ్రయములగు క్రియలలోపల నెయ్యది పూర్వ

వివరణము. కాలికంబగుం దద్వాచియగు ధాతువున కి వర్తకంబగు.

3౮౧ I విషయము. ఇదియొ క్త్వార్థంబు నాఁబడు. వండి - వండి - విని - కని.

సమానకర్తృకంబు లనక సమానాశ్రయము లనుటం

జేసి చైత్రునిచేత మైత్రుండు కొట్టుబడి మడిసె

నిత్యాది సిద్ధంబయ్యె.

సందేహని. 3౮౧ I విషయము:—సమానాశ్రయము లనగా నేకాశ్రయములని సూరియే వివరించెను. ఒకకర్త నాశ్రయించియున్న క్రియలలో బూర్వకాలమును బోధించు ధాతులకు 'ఇ' ప్రత్యయము వచ్చుని యర్థము. ఉదా:—రాము. డ్వా మును వండి దాని భుజించి కొంతసేపు విశ్రమించి వచ్చెను. అనుచో 'అన్నమును వండుట భుజించుట విశ్రమించుట' అను క్రియలు మూడను వచ్చుటకు బూర్వ కాలికములె. నాలుగు క్రియలకును రాముడే కర్త. నాలుగు క్రియలను రామునె యాశ్రయించియున్నవి. ఇదియొ క్త్వార్థక మనగా నీ 'ఇ' ప్రత్యయమే క్త్వార్థక మని వ్యవహరింపఁబడుచున్న దని తాత్పర్యము. క్త్వార్థకమనగా సంస్కృతమునందలి క్త్వప్రత్యయముయొక్క యర్థము గలదనిభావము. పాణినీయమున "సమానకర్తృ కయోః పూర్వకాలే" అని చెప్పఁబడియున్నను కట్లుచెప్పుట యాంధ్రమహాకవి ప్రయోగానుకూలము కాదనియు సమానాశ్రయముల కని తెలుగునఁ జెప్పకొనుట యావశ్యకమనియు సూరి "సమానకర్తృకంబు లనక సమానాశ్రయములనుటంజేసి చైత్రునిచేత మైత్రుండు కొట్టుబడి మడిసె నిత్యాది సిద్ధంబయ్యె" అను వాక్యముచే విశదపఱచెను. సూరి యుదాహరించిన వాక్యమునఁ గొట్టుటకు గర్త చైత్రుండు, మడియుటకు గర్త మైత్రుండు. ఇట్టివాక్యమున "కొట్టుట, మడియుట" అను రెండు క్రియలను విడిన్నకర్తృకములగుటంజేసి సంస్కృతపద్ధతిని క్త్వప్రత్యయము రాఁజాలదనియుఁ దాను జెప్పినరీతిని, "కొట్టుంబడుట యను క్రియాఘటమును మడియు టయు మైత్రు నొక్కనినే యాశ్రయించి యుండుటచే నవి సమానాశ్రితములగుటం జేసి క్త్వప్రత్యయము వచ్చుట కవకాశము కల్గెననియు సూరి యాశయము. "సంస్కృతములలో నీ వాక్యము తెలుగునందువలె గ్త్వార్థకముతో వచింప వలను నడదు. 'చైత్రేణ హతో మైత్రో మమూర' అని కర్తార్థక క్త్వ ప్రత్యయాలంబుతో రచింపఁబడెను. భాషల చైత్రుని జేసి వాక్యములు తాత్పర్యములలో నేకంబైనను

రచనంజేరి భిన్నంబు లగును" (బా. గు. ప్ర. 330 పుట; ద్వి ము.) అని గుప్తార్థ ప్రకాశికా వ్యాఖ్యాత వివరించెను. ఈ వివరణము బా. సా. పే. వ్యాఖ్యాత స్వీకరించి యెక్కించెను. బాలవ్యాకర్తగాని తద్వ్యాఖ్యాతలుగాని వెనుకఁ గల్పు తరువులో (300 విష.) జాపఁబడినరీతిని సంస్కృతమందును నిట్టిమొదల క్రాస్తప్రత్య యముతోడి ప్రయోగము సమ్యతమెయని గ్రహింపరైరి. మఱియుఁ జైత్రునిచేతఁ గొట్టఁబడఁగా మైత్రుండు మడిసె ననురీతిని సమానాశ్రయంబులం బూర్వకాలంబు నందు భావలక్షణార్థక నుజీవచ్చుటయుఁ బ్రసిద్ధమెగుటజేరి (బా. క్రి. 80 సూ.) సూరిలక్షణ మతివ్యాప్త మగుచున్నది. అట్లే చైత్రునిచేతఁ గొట్టఁబడుటచే మైత్రుండు మడిసె ననురీతిని భావాధిక ట ప్రత్యయఘటితస్థలములందు నద్దాని కతివ్యాప్తి దుర్వార మగుచున్నది. కావున నేకకర్తృకత్వదశమును వీడరాదు. ఈశయమునే దుర్గాదాసపండితుం డీక్రిందిరీతిని వక్కాణించెను "అత్ర క్రియాణా మేకకర్తృకత్వే ఏవక్వాచ్ స్యాత్. తేన గురౌ గతే శిష్యో భుజ్జే ఇత్యాదౌ నస్యాత్." (ముగ్ధబోధ వ్యాకరణము. 1015 సూ. వ్యా.) ఇతియకాక సూరి సూత్రము "రాహుకంతము తెగి దేహము ధరణిఁ బడియె" (ఆది. 1 ఆ. 15). మున్నగు ప్రయోగములం దవ్యాప్తమును నగుచుండుటచేతఁ బ్రాధవ్యాకరణకర్త "ఒక్కొకచో భూతార్థ కాసమాపక క్రియ హేత్వర్థకంబు నగు" (ప్రాధ. క్రియా. 101 సూ.) అని సూత్రించి "రాహుకంతము దెగి....." మున్నగు నుదాహృతులను జూపెను. దేహము ధరణిఁ బడుటకుఁ గంతము తెగుట హేతునగు చున్నది గాన "తెగి" అనుచోట "ఇ" ప్రత్యయము హేత్వర్థమున వచ్చెనని తాత్పర్యము. ఇట్టి స్థలములునైతము వెనుక వ్రాసిన (300 విష.) ముగ్ధబోధ వ్యాఖ్యాత వ్రాతచొప్పున కంతము 'తెగియున్న దేహము ధరణిఁ బడియె' అనురీతిని 'ఉన్న' శబ్దాధ్యాహారముచే సమర్థితమగుచున్నది. ఇది యట్లుండఁగాఁ ద్రిలింగలక్షణశేష సూత్రమునైత మంతటను గార్యకారి కాలేదు, వెనుక నుదాహరించిన (300 విష.) ప్రయోగములు కొన్నిటిలో హేత్వర్థకత్వమునైతము కానరాదు. "ద్విపద. ఎనయంగ నార్ములు నేబది యేండ్లు । సరియె నీ విట వచ్చి సంయమివర్య" (బసవ. 3 ఆ. 1015). ఇట సంయమివర్యుడు వచ్చుటచేత నార్ములు నేబదియేండ్లు సనలేదగదా. ఇట్లే యచటి తిక్కయజ్ఞప్రయోగమునందును హేత్వర్థకత్వము కుదురుపడలేదు. నీ.....భీము గదావతి భూమిఁ గూలి । యాతనిచేత సర్వాంగంబులందును, గలుగు క్రొన్నెత్తురు కాంక్ష ద్రావఁబడి మఱి తెగటారి మడియున్న వాడు దు, శ్వాసనుఁ డీతఁడు..... (స్త్రీ. 1 ఆ. 1015 ప.) ఇందు "కూలుట,

[బా. క్రి. 3౮ సూ.] ఉండు ధాతుజరూపాధ్యాహారమున నర్థవిశేషసంగ్రహము.

తేగటారుట, పండియుండుట” అను క్రియలకుఁ గర్త దుష్కారముండు త్రాగుటకుఁ గర్త భీముండు. పానక్రియాఫలాశ్రయము రక్తవ. గుటచే సమానాశ్రయత్వముచు లేదు. దుష్కారముండు భీముగదాహాలిచేఁ గూలి పడియున్నవాడని చెప్పఁబడుటచే, బడియుండుటకు రక్తము త్రాగఁబడుట హేతువు కానేరదు. గదాహాలి చేఁబడి యున్నపిష్టటనే యాతనిరక్తము భీమునిచేఁ ద్రాగబడెను. ఇచటఁబయితము, “భీమునిచే రక్తము త్రాగఁబడి యుండఁగాఁ దెగటారి పడియున్నవాడు దుష్కార నుండు” అనురీతిని ‘ఉండఁగా’ అనుదాని యధ్యాహారముచే సమానకర్తృకత్వము సుఘటిత మగుచున్నది. త్రాగుటకును నుండుటకును గర్త భీముడనియు, నూలుట కును దెగటారుటకును బడియుండుటకును గర్త దుష్కారముండును నగుటచేత సమాన కర్తృకత్వము కుదురుపడుచున్నది. ఇట్లుండు ధాతురూపాధ్యాహారముచే “సమానకర్తృకయోః పూర్వకాలే” అను పాణినీయమండలి క్వాప్రత్యయలక్షణము నిర్బాధ మగుచున్నదనియు సంస్కృతభాషారీతిని బాగుగఁ జూచికొనక సూరి ప్రభృతులు చేసిన సవరణములు సరికావనియు గ్రహింపవలెను. ఇట్లే “క్వాప్రత్యయంబు కొన్నియెడల విశేషార్థకంబు నగు. (గాణ. క్రియా. 3౦౭ సూ.) ఉదాః—ఇచటి కిమ్మునివరేణ్యఁ । డేతేర దొరకొని యెన్నియో నాళ్ళయ్యె.....కళా. ౨ ఆ. 3౦. (దొరకొని = మొదలుకొనుట).....మఱి యిట్టలేగి యెటుంగవు (ఏగి = ఏగుట) (కళా. 3 ఆ. ౧౨౯).....అనుభవించి యెటుంగ (అనుభవించి = అనుభవించుట) పిలిచి పుచ్చవలయు (ఉదో. ౧ ఆ. 3౭). (పిలిచి = పిలుచుటకు).....” అనుగాణపత వివరణకర్త చూపిన ప్రయోగములుసంతము “ఏగియెటుంగవు = ఏగియుండుట యెటుంగవు” అనురీతినె యుండుధాతుజ రూపాధ్యాహారముచేతనే సమర్థితములు కానోవును.

సంస్కృతమున “సమానే ౭నఞ్ పూర్వే క్త్వో ల్యప్ (౭-౧-3౭) అవ్యయ పూర్వపదే ౭నఞ్ సమానే క్త్వో ల్య బాదేశః స్యాత్. తుక్ - ప్రకృత్య (నిపీయ మొ.) అనఞ్ కిమ్ - అకృత్వా.....” (సి. కా. 333౨ సూ.) అనుచొప్పున క్వాప్రత్యయస్థానమున ల్యబ్ధు వచ్చుటయుఁ గలదు. కావున నీ ‘ఇ’ ప్రత్యయ మును “ల్యబ్ధక” మనియు వ్యవహరింపవగును. “గ్రహించి = గృహీత్వా - సంగ్రహించి = సంగృహ్య” అని యిట్లువ్యయపూర్వకత్వమున సంస్కృతమునఁ గల్గితదము తెలుంగున గల్గదు.

“మిక్కిలు. డే. ఆ - క్రి. మీటు - అతిశయించు” (శ-ర). అనుచొప్పున ‘మిక్కిలు ధాతు క్త్వార్థకరూపము ‘మిక్కిలి’ యగును. క. తలదలతోఁ దాటిం

చినఁ దల మీఱున్ గాలు గాలు నాటిచిన ను | క్కిలు.....(ఉ. హరి. ౬ ఆ. శ. ౮), అట్లయినను “మిక్కిలి = అధికమున” అనురీతిని విశేషణమును గలదు. క. గ్రంథమున నొక్కట కడఁగెను | మిక్కిలి చేతులును వాని మిక్కిలి కన్నుల (సభా. ౨ ఆ. ౫౭ ప). క. పాండవుల విభవ వది యా | ఖండలు విభవంబుకంటె గడు మిక్కిలియై |(సభా. ౨ ఆ. ౧౦౮). నీ.....ధేనువు మిక్కిలి మానవులకు (ఆశ్వ. ౨ ఆ. ౧౬౧), ద్విపద. కరమర్థి మిక్కిలి కన్నీచ్చుట మును (బసవ. ౪ ఆ. ౩౦౮.) (మిక్కిలి కన్ను = ఈశుని మూఁడవకన్ను)

“ఎత్తుకొని=ఎత్తుక=ఎత్తుకు” అనురీతి నను ప్రయుక్తమగు కొనుభాతువు క్తార్థక రూపము ‘క-కు’ అను నాకారములతో నర్వాచీకపుచ్చే బ్రయుక్తమగుచున్నది. నన్నయాధర్వణీయ సమృతిగాని భారతాది ప్రాచీన మహాకవిప్రయోగసమృతిగాని యట్టిదానికే గానరాదు. “శబ్దరత్నాకరములోని ‘చీలిండు’ అనే శబ్దము క్రింద క. శీఖండములోని ‘చీలిండుక యుండు’ అనేపద్యము నుదాహరించినారు..... కాని వ్రాతప్రతులలో ‘చీలిండుకొనియుండు’ అనియున్నది” (బాలక. ౧౭౯ పు). ఆముక్తమాల్యదాదులలోని ‘పట్టుక - పట్టుకు’ అనురూపములు పెక్కు బాలకవిశరణ్యమున నుదాహరింపఁబడెను (౧౮౩ మొ. ౧౯౦ పుటలు) కాని- ‘పట్టు క’ - అనియో? ‘(పట్టు) కు’ అనియో నిర్ణయింపఁజాలు యతిస్థానగత ప్రయోగ మొక్కటేని చూపఁబడలేదు. వాడుకలో ‘పట్టుకు - తీసుకు’ అనురీతి నుకారము వినఁబడుచున్నది.

సన్నయా భవే త్కః స్త్రీరమా న్నామ్న | ఉత్త్యం తస్మిన్ పరే
వ్యణీయము. భవేత్ | క్తార్థే చ వ్యతిరేకార్థే | (వికృ. క్రియా
3౧౨ : ౧వయము. ౨౧ కారి. ఆహా ౫౦౨ పుట.)

కల్పతరువు. 3౧౨ విషయము: ఈకారికలకు 3౧౦ విషయమున వ్యాఖ్యచేయఁ బడెను. వ్యతిరేకార్థే క్తార్థేచ = వ్యతిరేక క్తార్థమునందును, కఃక ప్రత్యయము, భవేత్ = అగును. ‘వ్యతిరేకార్థాదౌ భావిని చాత్ స్యాత్’ అను చొప్పున (౨౯౬ విష.) భాతువుతుదిని ‘ఉత్త్యము’ నిల్పును. చేయు+అ+క = చేయక = ‘అకృత్యా’ అని యర్థము. “పునరాగమః క్రియాణామ్” అను సాంధ్రశబ్ద చింతామణి సూత్రమున సాధింపఁబడు రూపములనే యిట్లధర్వణుండు విశదీకరించుచు వచ్చెను. (చిం. వి. ప. ౧౧౧ విష.) ఇది క్తార్థమునకు వ్యతిరేకమాత్ర మే యగుటంజేసి యిందును సమాన కర్తృకత్వాదినియమము లావశ్యకములే యని యెఱుంగునది. ఉదా:—వాడు భద్రుడని చెప్పెను. చదువుటకును జెడుటకును ‘వాడు’ అనునదే కర్త. అట్టి దేకర్తృక

క్రియలలోఁ బూర్వకాలికమగు చదువుటను చెల్పు చదువుభాతువునకు 'క' ప్రత్యయము వ్యతిరేకార్థమున వచ్చెను. ప్రయోగములు:—క. సకలక్షత్రిభయంకరు! నకు బాహుద్రధికి నని మొనన్ మూర్ఖానశో! ౨౬ వలియం బాఱఁడె యీ! ముకుందుడు భయోతిరేకమునఁ బది మాఱుల్ (౪౫. ౨ ఆ. ౪౬ ప. భట్టారక ప్రయోగము-ప్రాసగతము). సీ. వినవచ్చు తృణముష్టిఁ గొని వాఁడు వీచుఁడు, నందగ్నియుదయించి యతనివంటలమరు సంతకు నింధనము లక్షేషింపక యుడుగక మఁడుచు నుండు మఱియు (ఆర. ౨ ఆ. ౧౯౭) ఆ-వె-చదువకయును నాకు సర్వజేదంబులు! సర్వశాస్త్రములును సంభవిల్ల! వలయు నని తలంచి వదలక నిష్ఠతో! నుగ్రతపముః జేయుచున్నవాడ (ఆర. 3 ఆ. ౨౫౪). ఈపద్యమునందు, చదువకుండుటను నస్తదర్థకమగు నేను (యవక్రీతుఁడు) కర్త. సంభవిల్లుటను సర్వవేదములు శాస్త్రములును కర్తలు. ఇట్లు సమానకర్తృకత్వము లేదు. కావున “చదువకయున్న నాకు సర్వవేదములు సంభవిల్లవలయు” అనురీతిని ‘ఉన్న’ అను దాని యధ్యాహార మావశ్యకము. ఇట్లై మంతటను నెఱుంగునది, (3౦౯-3౦౯ I విష.). ఇట్టియెడల సూరిగారి సమానాశ్రయత్వముగాని ప్రాథవ్యాకర్త హేత్వత్వముగాని సమన్వయ జాలపు గదా. ‘వారక - ఉఱక, వారని - ఉఱఁడు’ మున్నగురీతిని “వారు - ఉఱు” ధాతువులకు వ్యతిరేకార్థకత్వమందె ప్రయోగము మహాకవిసప్తతము. క. అడవికిఁ బువ్వులు దేరంగ! వడి నరిగిన కచునిఁ జంపి వారక దనుజుల్! (ఆది. 3 ఆ. ౧౧౪). క. కడు ననురక్తియు జేర్చును! గడఁగయుఁ గలవారి నుఱక కడవంగ నెగ్గుల్! కొడి వెడు వివేకశూన్యులఁగడ నుండెడు సంతకంబుఁ గష్టము గలదే (ఆది. 3 ఆ. ౧౪౯). చ. ఉఱఁడు సురేంద్రు నైన బలియుండు హిడింబుఁడు..... (ఆది. ౬ ఆ. ౧౯౫. ఉఱఁడు - ఉఱుధాతువ్యతిరేక ప్రథమపునఃప్రవేశము). క. పాని యలజడి పడియెడు! వారల చూ యేడుగడము వారికి నధిపా (జీవోష్ఠి. ౨ ఆ. ౭౬. వారని వ్యతిరేకార్థకవిశేషము). “ఉఱు....౪-క్రి - లక్ష్యవెట్టు.....(దీనికి వ్యతిరేకము నంద ప్రయోగము కానఁబడుచున్నది” (శ-ర). “వారు...వై-ఆ-క్రి-ఉడుగు... (దీనికి వ్యతిరేకత్వార్థమందును, వ్యతిరేకార్థక విశేషమునందును మాత్రము ప్రయోగములు కానఁబడెడి” (శ-ర).

బాలవ్యా. కజి వ్యతిరేక క్త్యార్థంబునం దగు. ౩౯

3౧౨ I విష. వండక - పండక - కొట్టక - తిట్టక.

సందేహని - 3౧౨ I విష:—కజి జీత్తుగాన బా. క్రియా. ౨౦ సూత్రము చొప్పున ధాతువుతుది ‘ఉ’ కారమునకు ‘అ’ కారాదేశమగును. వండు+అ+క = వండక. ఇట్లై తక్కినరూపముల రూపసాధనప్రక్రియ నరయునది.

వ్యతిరేకాదౌ భావిని చాత్ స్యాత్. (ఆం. చిం.

నన్నయభర్తృ

క్రియా. ౬ కారి. అహో. ౪౭౩ పుట).

303 విష.

తుమున్నర్థక నాస్తేన | మి సమాసః క్వచి ద్భవేత్

(వికృ. క్రియా. ౨౨ కారి. అహో. ౫౧౨ పు.)

కల్పతరువు. 303 విష:—వైచింతామణి సూత్రమునకు ౨౯౬ విషయమున వ్యాఖ్య చేయబడెను. వ్యతిరేకాద్యర్థక క్రియాహాపములందును భవిష్యదర్థక క్రియలందును ధాతువుతుదిని 'అత్త్యము' నిల్పునని యర్థము. కావున నాదిశబ్ద గ్రాహ్యములగు తుమర్థ భావలక్షణార్థములందును ధాతువు తుదిని 'అత్త్యము' నిల్పును. అన్యే ద్రుతప్రకృతయ ఇత్యాదిసూత్రముచే నది ద్రుతప్రకృతిక మగును ఉదా:—చదువు+అ+న్ = చదువన్ = చదువుట నిమిత్తము. చదువగన్. వాడు చదువ వచ్చెను = వాడు చదువుటగొఱకు వచ్చెను (చూ. 30౯ I విష). వాడు చదువ నేను వింటిని=వాడు చదువగా నేను వింటిని=వాడు చదువగ నేను వింటిని అహోబలపతియు నీరూపముల నిల్పె సాధించెను. “వ్యతిరేకాద్యర్థరేచ అస్త్యనుబద్ధ పరేచ క్రియాన్త్యవర్ణ స్యాకారాదేశః స్యాత్. ఘటింపడు-ఘటింపింపడు. చేయం పక-ఆదిశబ్దేన ఘటింపలేడు - ఘటింపరాడు - ఘటింపవచ్చు - ఘటింపనయ్యె - ఘటింపగన్ - ఇత్యాది తుమర్థాః - (తుమాద్యర్థాః), నన్ను వర్తిలజేసెన్ - నన్ను ఘటింపజేసెన్ ఇత్యాది నిజర్థవివరణవాక్యమ్. నా | రాయణభట్టు వాఙ్మయధురంధరుడున్.....నిర్వహింపగన్ (ఆది. ౧ ఆ. ౨౫ ప.) ఇత్యాదయ స్మృత్యర్థాదయశ్చ గ్రాహ్యః...అకళాత్వా ద్ద్రుతప్రకృతికకార్యమ్” (అహో. ౪౭౩ పు). సంస్కృతమునందలి 'తుమున్' ప్రత్యయముయొక్క యర్థమునందును, భావలక్షణార్థమునందును 'అన్' ప్రత్యయ మగునని తాత్పర్యము. భావలక్షణార్థ మీవఱకు వివరింపబడెను. (౨౫౩ విష.) అన్యక్రియకు లక్షణభూతంబగు క్రియ భావలక్షణం బనబడునని సూరియు గీట వివరించును. ఇంక తుమున్నర్థము వివరింపబడుచున్నది. “తుమున్ ణ్వలౌ క్రియాయాం క్రియాథాయామ్ (3-3-౧౦). క్రియాథాయాం క్రియాయా ముపపదే భవిష్యదర్థే ధాతో రేతాస్తః-మాస్తత్వా దవ్యయత్సమ్. కృష్ణం ద్రష్టుం యాతి. కృష్ణం దర్శకో యాతి.....” (సి. కా. ఉత్తరకృత్ 30౭౫). క్రియాంతరము ప్రయోజనముగాగల క్రియ యుపపదమయి యుండగా నని యర్థము. “క్రియాద్దేశ్యభూత క్రియావృత్తి ధాతో ఉపపదే ఇత్యర్థః.....కృష్ణకర్తృక భవిష్య ద్దర్శనార్థం యాన మిత్యర్థః. అత్ర యాతీతు్యప పదమ్”(బాలమ-వ్యా). దర్శనక్రియ కుద్దేశ్యము యానము 'యాతి' అనునది యుప

పదము. యానము కృష్ణకర్తకభవిష్యద్దర్శనార్థమని యర్థము. ఇట్టి తుమర్థమందుఁ దెల్లన 'అన్' ప్రత్యయ మగును. కృష్ణు దర్శింప నేఁగుచున్నాఁడు. (దర్శించు+అన్ = దర్శించన్ = దర్శింపన్) = కృష్ణుఁ జూడ నేఁగుచున్నాఁడు. 'ఏఁగుచున్నాఁడు' అను నది యుకపదము. 'తిన వాంచిండుచున్నాఁడు' మున్నగు నిచ్చార్థక థాతువు లుప పదము లగునపుడు 'ఇచ్చ భోజన విషయక మగుచుగాని భోజనప్రయోజనికము కాదు. క్రియాంతర ప్రయోజనికత్వము లేదు. అట్లయినను నచట "తుమ్" ప్రత్యయము వచ్చునుగాన నెట్లెడలను వ ర్తించునట్లు సూత్రించుచున్నాఁడు. "సమానకర్తృ కేష తుమున్ (3-3-౧౫౮). అక్రియాగ్తోపపదార్థ మేతత్. ఇచ్చార్థే ష్వేకకర్తృ కే షూపపదేషు థాతో స్తుమున్ స్యాత్. ఇచ్చతి భోక్తుమ్....." (సి. కా. 3౧౭౬ సూ). "అత్ర ఇచ్చతి త్యుపపదార్థస్య ఇచ్చాయాః భోజనోద్దేశ్య త్యా భావేపి తుమున్" (బాలమ. వ్యా). "పాణిన్యాదా ఇచ్చార్థేషు థాతుషు ఉప పదేషు ఏకకర్తృకత్వ మభిహితమ్. (సా. 3-3-౧౫౮). ప్రాథమకోరమాదాతు ఏకకర్తృత్వాభావే క్రియాధాయాః క్రియాః ఆసంభవాత్ సర్వత్రైవ తుమున్ ప్రయోగే ఏకకర్తృకత్వ ముక్తమ్" (గిరిశచంద్రవిద్యారత్నకృత (ఓప్పణి) ముగ్ధ. వ్యా. ౧౧౬౪ సూ). "తాదర్థ్యే చతుమ్ ధోః. (వృత్తి) (థాతోః) చతుమ్ స్యాత్ తాదర్థ్యే, కృష్ణం ద్రష్టుం యాతి." (ముగ్ధ. వ్యా. ౧౧౬౪ సూ). "యస్య థాతో ర్థః అన్యథాత్వార్థస్య ప్రయోజనం భవతి తప్తా ధాతో ర్భావే భవిష్య త్కారే చతుమ్ స్యా దిత్వార్థః...అత్ర క్రియయో రేకకర్తృత్వే సత్వేవ చతుమ్ స్యాత్. తేన విప్ర మన్నం భోక్తుం నిమన్తయతే ఇతి నస్యాత్ - అన్నభోజనాయ విప్రం నిమన్తయతే ఇత్వేవ స్యాత్" (దుర్గా. వ్యా). తాదర్థ్యాధమునఁ గ్రియల కేకకర్తృ కత్వమందు 'తుమ్' ప్రత్యయ మగునని యర్థము. ఇట్టియెడల 'తుమ్' ప్రత్యయ మును దాదర్థ్యచతుర్థియుఁ బాక్షికముగ రావచ్చును. కృష్ణుఁడు భుజింప నేఁగు చున్నాఁడు=కృష్ణుఁడు భోజనముకొఱ కేఁగుచున్నాఁడు. భుజించుటకును నేఁగుటకును గృష్ణుఁడే కర్త. సంస్కృతమున నిట్టిలియమ మున్నను దెలుంగున లేదు. "కృష్ణుఁడు విభ్రుని నన్నమును భుజింప నిమన్తించుచున్నాఁడు" అని యి ట్లేకకర్తృకత్వా భావమందును "తుమర్థః"మగు 'అన్' ప్రత్యయము తెలుఁగున రావచ్చును. ఇట్టి యేకకర్తృకత్వాభావము తుమున్నంత క్రియలతో నీక్రిందిరీతిగల వ్యతిరేకార్థక సంక్షేపవాక్యము లన్వయించు పట్టులందుఁ గన్పట్టుచున్నది. ఈవిషయము సభర్ష యుఁడు వివరించుచున్నాఁడు.

తుమున్నర్థక నాన్తేనేత్యాదిః—తుమున్నర్థకనాన్తేన = తుమర్థకమగు 'అన్' ప్రత్యయము తుదిని గలశబ్దముతో, మిసమాసః = వ్యతిరేకార్థక సంక్షేపవాక్య

మదునుట, క్వచిత్ = కొన్నియెడల, భవేత్ = అగును. 'మి' ప్రత్యయము వ్యతిరేకభావార్థకము. (చూ. 300 విష.). సమాసశబ్దమునకు సంక్షేపార్థమును గలదు. కాన మిసమాస మనఁగా వ్యతిరేకసంక్షేపము. "సమాస. పు. (సమ్, ఆన్, ఘృ) సంక్షేపే. సమ్యక్ - సమాహారే - వ్యాకరణోక్తే ద్వ్యైదివదానా మేకపదతాసంపాదకే....." (శబ్దస్తో). ఉదా:—క.....భారుణీప్రజ | కొక నిమిషం బయినఁ బ్రకృతి నుండఁగ లావే (ఆది. ౪ ఆ. ౨౪౯). (ఉండుటకుఁ బ్రజ కర్త. లావే = లావుగలదా' అనుచో, లావుకర్త). ప్రకృతి నుండఁగన్ = ప్రకృతితోనుండుటకు, లావే = శక్తిగలదా; ఉండదని యర్థము. ఇట్టివి వెక్కుకలవు. నీ..... విప్రు) నలుకయు విదికృతంబు | ఆ.వె. గ్రమ్మఱింప లావె..... (ఆది. ౪ ఆ. ౧౬౧) తరువోజు.....కర్తవిపాకంబుఁ గడవంగ, లావె (ఆది. ౬ ఆ. ౨౫౦). క..... విధికృతము కడవనేరఁగ లావే (ఆది. ౪ ఆ. 3౦౪). ఉ.....వారలన్ | లావె రణంబులొ మన కలఁఘ్యబలాధ్యుల నింక నోర్వఁగా. (సభా. ౨ ఆ. ౨౭౩). క. అవ నీతల సామ్రాజ్యో | స్వసమునకును యోగ్యమైన సతి ద్రాపది పాం | డవ ధర్మపత్ని సీకం | తవమానము నేయ నేమి యనపాశ్రయయే (సభా. ౨ ఆ. ౨౦౩). తర్వాతి కవులును బ్రయోగించిరి. ద్వి. నెట్టవ శరణుల నిలుకడ లరసి | పట్టి చూడంగ నీప్రాప్తియే చెపురు (బసవ. ౪ ఆ. ౨౯౮). (బసవ. ౭ ఆ. ౫౦). మ..... విశ్వసం | హరు వర్తించు మహావ్రతోపహతి నేయం బూన నీప్రాప్తియే (నన్ని. కు. ౪ ఆ. ౪౩౩). చ.....విశ్వసం | హరు నుట కెత్తిపోయి కలహంబున నోర్వఁగ నీ యలంతియే (నన్ని. కు. ౪ ఆ. ౪౩౨). క.....గురుపుత్రుని మా | ర్కొన ధృష్టద్యుమ్నునిఁ గా | వను శక్యమె నీకు నిచటివారికి నధిపా (ద్రోణ. ౫ ఆ. 3౫౫ పు). ఉ. వింతయే కాము శక్తి యుడివింపఁగ శక్యమె యెట్టివారికిన్ (ఆది. ౭ ఆ. ౫౯). అహోబలపండితుఁడు 'తుమున్నర్థక నాస్తేనేత్యాది సూత్రమునకు వేటునిధముగ వ్యాఖ్య చేసెను. కవిజనమండన గాణపతవివరణాదులు దానినె యనుసరించెను. గాణ. క్రి. ౪౧౪ కా. ౮౧ పు "ఘటింపమి-చేయమి... సమాసే 'నానేరమి' ఇత్యాది. 'తుమున్నర్థకనాస్తేనమి సమాసః క్వచి ద్భవేత్' ఇత్యుక్తత్వాత్ వానిఁ జూడఁజాలమి ఇత్యాదినీధమ్. వానిఁ జూపాపమి ఇత్యాదిరూప నీధిస్తు 'క్వచి ద్రూఢ్యాపి సాధుత్వం | దృశ్యతే కవిభాషితే' ఇత్యుక్తే ర్జేయా" (అహో. ౫౦౨ పు). ఇది సరికాదు. "చూడన్ = చూచుటకు, చాలమి = సమర్థముకాకుండుట" అని యిట్లు పయిరీతి గలవాని కర్థమగుటంజేసి యేకార్థిభావ రూపసామర్థ్యము లేమింజేసియు మఱి యే సమాసలక్షణములును లేమింజేసియు

[బా. క్రి. ౧౨౨ సూ.] 'అ' త్వమువచ్చుచోటులు - వలయాద్వచోటులు - మొ. 1459

నట్టివి సమాసము లనిపించుకొనవు. అవి వ్యతిరేకములు. "చూసోపు, ద్వ. అ. క్రి. చూడసహించు, క.....భూపాలుడు ధనము గలుగు పురుషుల నీరి దాఁ జూపొవక కొనదగదు. (కాంతి. ౨ ఆ. 3౯౬ శ. ౪)" అని యిట్లు కోశములందీది శబ్దరల్లముగాఁ జూపబడినది. ఒక్క మి ప్రత్యయముతోనేకాక వ్యతిరేకార్థము లన్నిటితోను దీనికిః బ్రయోగములు గలవు (చూ. సూ. రా.సి). కొన్నియెడల మి సమాస మనఁగా వ్యతిరేకసంక్షేపవాక్యము లేకున్నను భిన్నకర్తృక స్థలములందుఁ దమమన్వృత్యయము వచ్చుట కలదు. ఆ-వె. కరుణతోడ నాకు వరము ప్రసాదించు! బుద్ధియేని లోకపూజితుండు మనునిభుండు ధర్మతనయుండు దాసమింబు! వలనఁ బాయవలయు వసుమతీశ. (సభా. ౨ ఆ. ౨౫౯). 'వ'ము ప్రసాదించె' అనుటకు నీవు కర్త. 'బుద్ధియేని = బుద్ధికలునేని' అనుచో బుద్ధికర్త.

చదువఁజేసెన్ మున్నగుప్రేరణార్థక స్థలములందును 'చదువన్' మున్నగుచవి తుమర్థకములేయని యెన్నవగును. ఇవియు భిన్నకర్తృకస్థలగత తుమ్ వర్ణకస్థలములే చ. మదమడఁగించి భూపతి సమాజము నెల్లను నిన్నుఁ గొల్వఁజేయుదు ననిపూని... (ఉద్యో. 3ఆ. ౨౦౦౪.) చ...భీష్ముని నెసకొల్పి నేవలకు ముఖ్యుడవినని యబ్బుఁ జేసి...ఉద్యో. ౪ఆ. ౨౦౨ పు.). 'చైత్రుడు మైత్రునిఁ జదువఁజేసెను' = చైత్రుడు మైత్రునిఁ జదివించెను.' అనుచో 'చదువన్' అనుదానికి మైత్రుడు కర్త. "చేసెను = పేరించెను = పేరిణముచేసెను" అనుదానికిఁ జైత్రుడు కర్త. ఇట్టిచోటులు భావ లక్షణార్థస్థలములు కానేరవు. (చూ. ౨౫3 విష.).

వలయాద్వియోగము గల భావార్థమందును వ్యతిరేకాదా భావించేత్వాది ప్రకృతసూత్రముచే నాదిశబ్దరూపియందే 'అత్వము' వచ్చును. ఇది పదాంతస్థల మగుటచే అన్యే ద్రుతప్రకృతయ ఇత్యాదిచొప్పున ద్రుతప్రకృతిక మగును. చేయు+ అ+న్+వలయున్ = చేయవలయున్ = చేయుట వలయునని యర్థము. ఈవిషయ మే కేచి న్నాన్తాచ్చేత్వాది సూత్రమున ననువదించబడిను. (చూ. 3౦౯ విష.) తే.గీ. ఒలసి నీవుత్తులెల్ల నొండొరులతోడ | నెట్లాడంబడి యుండుదు రట్ల చేయ! వలయు...(సభా. ౨ ఆ. ౧3౧). క. వెలయ విధిదృష్టనయమున | వలయుఁ బరా క్రమము నేయ వసుధేశ్వర.....(సభా. ౧ ఆ. ౧3౧). ఈవిషయమున విపుల ప్రయోగప్రదర్శన పూర్వకముగ వెనుక వివరింపబడిను. (3౦౯ I విష.).

కర్తార్థమందును భవిష్యదర్థమందును నీ 'అ' త్వము కల్గును. వానిలోనిది పదమధ్యగత మగుటందేని "అన్యే ద్రుతప్రకృతయః" అనుచొప్పున ద్రుతప్రకృతి కత్వము కల్గుదు. పునరాగమః క్రియాణామిత్యాదిచే నకారవర్ణాగమము కల్గును.

(౨౯౬ విష). “సర్వత్ర ఆకళాత్వా ద్ద్విత ప్రకృతికకార్యమ్” అను నహోబలపతి యభిప్రాయము సరికాదు (అహో. ౪౭౩ పు. ౨౯౬ విష.). చేయు+అ+న్+పడు = చేయఁబడు మొ. చాలుధాతుజమగు ‘అన్’ ప్రత్యయాంతము విశేషణముగఁ గన్పట్టుచున్నది. క. నాలవదినంబు పతిమృతికాలంబని మది నెఱింగి కడునివ్వ మెయిం! జాల భరంబుగఁ బూనెన్ | బాల త్రిరాత్రోపవాస పరమవ్రతమున్ (ఆర. ౭౮. ౨౦౦) తెగి.....ఇది చాల నబల దీని | కలుగఁజనదు (ఆది. ౬ ఆ. ౨౨౦) ‘ఇది బాల య బల’ అని పాఠాంతరము వాసిశ్వచారి ముద్రణమునఁ జూపఁబడెను. నాయొద్దనున్న తాళపత్ర మాతృకలయందును ‘బాల’ అని యున్నది. ద్విపద. చాల మే లంద్రు సజ్జన విరోధంబు (హరి ౭ ఆ. ౭౪౬ ప). శా-చాలన్ గౌరవ మొంద... (హరి. పూ. ౬ ఆ. ౧౪౭).

తుమర్థ భావలక్షణంబులందు సుజీ యగు. ౪౦.
 భావలక్షణంబు నా నన్యక్రియకు లక్షణభూతంబగు
 క్రియ. తుమర్థంబందును భావలక్షణంబునందును సుజీ
 బాలవ్యాకరణ వర్ణకంబగు. తుమర్థంబు-చైత్రుండు వండను బోయెను.
 వివరణము. పాక క్రియార్థము పోయె ననియర్థము. భావలక్షణము-
 ౩౧౩ I విషయము. చైత్రుండు వండ నతిథి వచ్చెను. ఇచట వండుట
 లక్షణము. వచ్చుట లక్ష్యము. (౩౦౯ I విషయము
 బా. క్రి. ౧౨౨ సూత్ర ముదాహరింపఁబడెను.)

సుజీవని. ౩౧౩ I విష.—తుమర్థ మందనఁగాఁ దాదర్థ్యార్థమునందును భావలక్షణార్థమందనఁగా సతిసప్తమ్యాద్యర్థము నందును ‘సుజీ’ వర్ణక మగును. చైత్రుండు వండను బోయెనని తుమర్థోదాహరణము. చైత్రుండు వండుట కొఱకుఁ బోయెనను తాదర్థ్యచతుర్థిఘటిత వాక్యమే చై తుమర్థ ఘటితవాక్యమునకుఁ బర్యాయము. చైత్రుండు వండ నతిథివచ్చె ననునది భావలక్షణార్థోదాహరణము. ‘చైత్రే’ పచతి సతి అతిథి రాజగమ’ అనురీతిని సంస్కృతమున నుండు దానికి సరిగఁ జైత్రుండు వండుచుండ నతిథి వచ్చెనని తెల్లువాక్యము ప్రయుక్తమగును. (చూ. ౨౫౩ విష.) భావమందఁగా “క్రియ”యని యర్థము. ఏవ్యాపారముచేత వ్యాపారాంతరము లక్షిత మగునో యనఁగఁ దెల్పుఁబడునో యట్టి వ్యాపారమును దెల్పు ధాతువుపైని భావలక్షణార్థక ‘సుజీ’ వర్ణకము నిల్చునని తాత్పర్యము. అతిథి వచ్చుట చైత్రుండు వండు కాలమందనియర్థము. చైత్రునిచే వండఁబడుచుండఁగా నతిథి వచ్చెననునది కర్తార్థమునందలి యుదాహృతి.

30౯ I విషయమున 'తు' యర్థోదాహృతులు చూపబడెను. అందే భావలక్షణార్థక సుబ్యుదాహరణములును విపులముగఁ జూపబడెను. మ. ఆతుబోర్ని సురముఖ్య మంత్రహంతమాహాత్మ్యః బునన్ వాసవః చ్యుతుఁడై ముందరతక్షకుడును విషాచ్ఛుల్ దూల వాత్యాం రయోద్ధతి నుద్ధాతవివర్థితాయత బృహద్దావాగ్నివోలెన్ విచ్ఛేష్టి తుఁడై మేఘ పథంబునం దిరుగుచుండెన్ విస్తీతుల్ గా జనుల్ (ఆది. ౨ ఆ. ౨౩౪ ప.) సీ, ఈతని వృద్ధని యెఱిగి పూజించితే ననువేపుఁ డుండంగ వసుమతీశ ! ఋగ్వేదాంశని విచారించి పూజించితే ద్వైపాయనుం డుండ భర్తయుక్తి ! నాచార్యుఁడని వినయ మునఁ బూజించితే కృతమతుల్ ద్రోణుండుఁ గృపుఁడు నుండ!... (సభా. ౨ ఆ. ౧౧౫) ఇట్టివి యనంతముగాఁ గలవు. ఇట్టివాని యందెల్ల సూరి యుపదేశించిన లక్ష్యలక్షణ భావము నుపచరింపఁజేసికొనవలయును.

నన్నయ చు రితి క్రియా పదానాం సర్వేషాం వర్తమానకాలే
3౧౪ విష. స్యాత్ (ఆ. చిం. హలం. ౧౧ కారి. ఆహా ౪౦గి పుట.)

కల్పతరువు. 3౧౪ విష. — ఈకారిక కీవఱకు ౨౯౬ విషయమున వ్యాఖ్యి చేయబడెను. ఎల్లవిధములగు క్రియాపదములకును వర్తమానకాలార్థమున 'చు'వర్ణము చేరును. "సర్వేషా" మ్ముదాని మహిమచే వర్తమానార్థకవిధేయ విశేషణాభిన్న సమాపక క్రియారూపములందును వర్తమానార్థక థాతుజనిశేషణము లందును వర్తమానార్థక లాక్షణికావ్యయములందును నీ 'చు'వర్ణము నిల్చునని యర్థము, 'వసతి రనుబంధకః స్యా ద్యత్ర లడధ్లో వివక్షితస్తత్ర' అని యిట్లు 'లట్టు' యొక్క యర్థము వివక్షిత మగునపుడె 'ఉండు' థాతుజరూపము లనుబంధముగా నిల్చుననుటచేత వర్తమానార్థక లాక్షణికావ్యయమునందు "ఉండు" థాతుజరూపము బంధము నిలువనేరదు. వర్తమానార్థక సమాపక క్రియయందును లడధ్ధక మి యగు శతృప్రత్యయార్థ విశేషణమునందును మాత్రమే 'ఉండు' థాతుజరూప మను బంధముగా నిల్చును. సంస్కృతమందలి శతృప్రత్యయాంతము విధేయ విశేషణమె యగుచుఁ గ్రియతోనె యన్వయించునని సంస్కృతవ్యాకరణపండితుల యాశయము (చూ. 3౧౪ II విష). 'గుణవంతులగుచున్న కొడుకులు గలవాఁడు..... (ఆది. ౮ ఆ. ౨౪). చ. అలఘులు కృష్ణపార్థులు మహాత్ములు యాదవకౌరవాన్వయం ! బులు వెలిగించుచున్న నృపపూజ్యులు..... (ఆది. ౮ ఆ. ౨౦౭) మున్నగు ప్రయోగము లట్టియాశయమును విరోధించుచున్నవి. కావునఁ దెలుంగున లడధ్ధకమగు శత్రంతము నామాన్వయియె యనకతీరదు. తెలుంగునందలి 'చు'వర్ణ కాంత లాక్షణికావ్యయమువంటి రూపము సంస్కృతమున లేనేలేదు. 'వచ్చుచున్న

వాడు' అనుదానిని జంతావణిపక్షమున వర్తమానార్థక సమాపకక్రియ, లేదా వర్తమానార్థక విధేయవిశేషణము ననవచ్చును. 'చదువుచున్న పాఠము' అనుదానిలోని 'చదువుచున్న' అనునది వర్తమానార్థక విశేషణము. "వాడు చదువుచుం బోవుచున్నాడు, అనుదానిలోని "చదువుచుక" అనునది వర్తమానార్థక లాక్షణికావ్యయము. (చూ. 307 II విష). సూరి. 'చు' వర్ణమును లక్షప్రసాధనమున వర్తమానార్థద్యోతకముగా విధింపక "ఉదంతంబునకు లట్టుపరంబగునపు యన్నానుబంధంబగు. 03. ఉన్న శబ్దంబు పరంబగునపుడు చువర్ణకంబగు. 04" అని (బాల. క్రియా.) యపమార్గమున విధించుకొన్నవాడయ్యెను. చువర్ణకము వర్తమానార్థకమనియు దానికి బరముగా "ఉండు" థాతురూపము నిల్పుననియుఁ బ్రక్రియఃజూపుట యుక్తముగదా.

చువర్ణకంబు ద్రుతాంతంబు క్రియాన్వయంబున

బాలవ్యా. శత్రర్థంబునం దగు. 03.

308 I విష. చూచుచుం బోవుచున్నాడు. చూచుచుం బోయెను.

చూచుచుం బోవఁగలడు.

సంజీవని. 308 I విష:—'చువర్ణకంబు ద్రుతాంతంబు అనఁగా 'చున్' ప్రత్యయము శత్రర్థమునం దనఁగా వర్తమానార్థమునఁ గ్రియాన్వయము గల్గుచుండఁగా థాతువున కగునని యర్థము. 'చూచుచున్' అనుపదము 'పోవుచున్నాడు' అను క్రియతో నన్వయించుచున్నది. ఇట్లే యంతటను నెఱుంగునది. "పోయెను - పోవఁగలడు" అను క్రియలు ఐదుసగా భూతార్థమును భావ్యర్థమును బోధించుచున్నను బోవునప్పటి కతనక్రియ వర్తమానకాలిక మగుటలో విరోధములేదని సూరి యాశయము నెన్నునది. (విస్తర) (చూ. 307 II విష.) బా. క్రి. 04 సూత్రముచే విధింపఁబడిన చువర్ణకము 'ఉన్న' శబ్దపరకత్వమున వచ్చును. ప్రకృత

విస్తర. 308 I విష:—పలుసూరి యాశయము సరికాదు. "చూచుం బోయెను." మున్నగుచోటులందలి 'చు' వర్ణకము వర్తమానార్థకము కాదు. ప్రధానక్రియ యనఁగా సమాపకక్రియ భూతార్థకమగు నపుడావాక్యములోని గౌణక్రియ యనఁగా దానితో నన్వయించు నసమాపకక్రియయు భూతార్థకమై యగుననుట వైయాకరణ సంప్రదాయము. "థాతుసంబంధే ప్రత్యయాః (3-0-0). థాత్వర్థానాం సంబంధే యత్ర కాలే ప్రత్యయా ఉక్తాస్తతో 2న్వత్రాపి స్యుః. తిజస్తవాచ్యక్రియాః ప్రాథాన్యాత్తదనురోధేన గుణభూత క్రియావాచిభ్యః ప్రత్యయాః వసన్ దదర్శ-భూతే లట్. అతీతవాసకర్తృకం దర్శన మర్థః..." (సి. కా. ౨౦౨౪ సూ.). "వసన్ దదర్శేత్వత్ర లడాదేశః శతృప్రత్యయో భూతకాలే ఇతి నిర్ధంభవతి" (బాలమ. వ్యాఖ్య).

సూత్రమున విధింపబడిన 'చు' వర్ణకమునకు 'ఉన్' శబ్దపరకత్వ ముండదు. చుటియు నది 'చు' వర్ణకము. ఇది 'చుక' వర్ణకము. ఇది క్రియాన్వయి. అది క్రియతో నన్వయింపదు.

బాలవ్యా. ఆనంతర్యంబున డు వర్ణకంబు ద్రుతాంతం బగు. ౪౨
3౦౪ II విష. జాబిలి తోఁ తెంచుడుం గువలయంబులు వికసిల్లె.

సంజీవని. 3౦౪ II విష:—ఆనంతర్యము—అంతర మనఁగా నెడము - అది లేనిది 'ఆనంతరము' దాని భావార్థకరూపము - ఆనంతర్యము = పెంటనె-తోడ్తోడ్. జాబిలి తోఁ తెంచుడున్=చంద్రుఁ డుదయింపఁగానే = ఉదయించినతోడనే, కువలయంబులు వికసిల్లెను=కలువలు వికసించెను. దీని ప్రయోగమునఁ గార్యకారణ భావ ముండునని బా. గు. ప్ర. వ్యాఖ్యాత వ్రాయఁగా. బా. సా.పే. వ్యాఖ్యలో నది యొక్కింపబడెను. (బా. గు. ప్ర. 333 పు. ద్వి. ము) (బా. సా. పే. ౪౧౨ పు). సూరి యిచ్చిన యుదాహృతియందుఁ గార్య కారణభావము కుదిరినను నది సార్వత్రికము గాదు. ఉ. ఆంబుజమిత్తుఁడంబుడ లవాంతరితుండగుడుం దదీయతేజాబు జగజ్జనంబులకు శక్యమె కప్పగ.....(ఆది. 2౮.౨౨౧) (ఇవట-అగుడున్=అయినంత మాత్రముచే ననియర్థము) కాననిట్టిది యానంతర్యమునేకాక యర్థవిశేషములను బోధించునని యెఱుంగనగును.

సూరి యిట్లు సూత్రించుట సరికాదనియు నిందలి 'డు' అనునది భావార్థక మనియు 'ట' ప్రత్యయము వంటిదె యనియు 'ట' ప్రత్యయమునైతము 'చార్థకమగు 'ఉను' శబ్దముతోఁగూడి యానంతర్యమును బోధించుననియు 3౦౯ విషయమున విఫలముగా విమర్శితమయ్యెను.

భూతార్థానాం తు నః క్రియాణాం స్యాత్ (ఆ.చి.

నన్నయ ౧౨ కా. అహో. ౪౦౫ పు).

శర్వణీయము. క్వచి న్నవల్లే డే గ్లోః| క్వచి డ్లోశ్చ త థా భవేత్ |

3౧౫ విషయము. క్వచి త్తదధే డ యుగం | క్వచి న్నస్యేచ్ఛ లోపవాన్
(రిక్య. హలం. 2 కారి. అహో. ౪౦౮ పు).

కల్పతరువు. 3౧౫ విష:—భూతార్థానాం క్రియాణామ్ = భూతార్థక క్రియలకు, నః = నవర్ణకము, స్యాత్ = అగును. భూతార్థకముల కని సామాన్యముగా బహువచనమున నిర్దేశించుటచేత, భూతార్థక క్రియాజర్య విశేషణము లందును, చేదాద్యర్థక లాక్షణికావ్యయములందును నీ 'న'వర్ణకము వచ్చును. క్వా భూతయోః క్రియాంత్య స్త్యైత్తనుచోప్పున (౨౯౬ విష) నీ నవర్ణకమునకుఁ బూర్వ

ముగ 'ఇ'త్వము కలుగును. అన్యే ద్రుతప్రకృతయ ఇత్యాది సూత్రముచొప్పున నిది ద్రుతప్రకృతిక మగును.

సంస్కృతమున “చేత్ = యది” అనుశబ్దములు వాడునప్పుడు గల్గెడియర్థ మందును, ‘అపి’ అనునది వాడునప్పుటి యర్థమందును, నింకను భూతార్థమందలి భావలక్షణాన్తమునందును క్తవద్ధమందను (భూతార్థకవిశేషణాన్తమునందు) నీరీతి గల ‘ఇన్’ అను ప్రత్యయము నిల్చును. చేద్దమునఁ గార్యగారణభావము భాసిల్లును. చేద్దగర్వవహారమునఁ గ్రియాద్యయమును భావ్యర్థకములై యై యుండుట సహజము. అట్లయినను గార్యభూతక్రియాపేక్షచేఁ గారణభూతక్రియ పూర్వకాలికమై యుండునుగాన నట్టిది భూతకాలికక్రియగ నైతము ప్రయోగింపఁబడును. ఈవిషయమునే సూరి “చేద్దయోగంబున లృట్టునకు లిట్టగు. (బాల. క్రి. ౧౧౯ సూ). భూతార్థకములపై నవ్యర్థము నిల్చునపుడు ‘సన్ = ఇన్’ ప్రత్యయము వచ్చును. చేద్దర్థః—చ. ఉత్తమద్విజాలు పూజ్యాలు వారల కెద్గు నేసీనం । శైవ సిహముం బరంబు..... (ఆది. ౧ ఆ. ౧౩౯). ఆవ్యర్థయోగమునకుః—చ. ఆడిచిన దిట్టిన న్నటి మహాఁకరుషంబులు నల్కి యల్కతోఁ । బొడిచిన నుత్తమ ద్విజాలు పూజ్యాలు (ఆది. ౧ ఆ. ౧౩౯). భావలక్షణః—క. అనినవిని రోమహర్షణ! తనయుండు (ఆది. ౧ ఆ. ౨౬). వండిన యన్నము. ఇది భూతార్థకవిశేషణము. ఇట్టివానిని ధాతుజవిశేషణములు క్రియాజన్యవిశేషణములు నని వ్యవహరింతురు. నవర్ణకము క్రియాజన్యవిశేషణమగునప్పుటి వ్యాకరణకార్యవిశేషము లీవఱకు వివరింపఁబడెను (౨౭౮-౨౭౯ విష). ఇయి నుదాహరించిన నాల్గువిధముల రూపములును భూతార్థకములై. మహాకవి ప్రయోగములనుబట్టి నాల్గువిధములుగాఁ జూపఁబడినవి.

క్వచి దిత్యాదిః—చింతామణి యం దాచ్ఛికక్రియల రూపసాధన ప్రక్రియ యుపదేశింపఁబడలేదు. అత్వాది తత్సమానా మివేత్వాది సూత్రముచొప్పునఁ దత్సరు క్రియారూపసాధన విధులచే యథాసంభవముగ నాచ్ఛికక్రియల రూపములను సాధించుకొనుచు యథావసరముగ వర్ణలోపాగమాదేశములను గల్పించుకొను చుండవలయునని “వర్ణాగమో విశేషః; పురుషే ష్యర్థేషు చాపి పచనేషు” అను గ్రంథాంతసూత్రము వక్కాణించుచున్నది. అట్టివర్ణలోపాగమాదేశాదివిధులు కొన్నిటి నధర్వణుఁ డుపదేశించుచున్నాడుః—నవర్ణే=భూతార్థక విశేషణాదుల ‘స’ వర్ణకము పరమగుచుండఁగా, క్వచిత్ = ఒకానొకప్పుడు, దేర్లోపః = పూర్వస్థిత డే వర్ణమునకు లోపము సంభవించును. క్వచిత్ = ఒకప్పుడు, డోశ్చ=పూర్వస్థిత ‘డు’

[భా. క్రి. ౪౧ సూ.] ఉండినన్ - ఉన్నన్ - మొ. భూతార్థ 'స' వర్ణకోదాహృతులు.

వర్ణమునకును లోపము కల్గును. క్వచిత్ = ఓకానొకప్పుడు, తదథే = ఆనవర్ణకాంతశబ్దమందు, డయుగమ్ = ద్విత్వ డవర్ణము చూపట్టును. క్వచిత్ = ఓకానొకప్పుడు, సస్య-ఇచ్చ = సవర్ణము మీది 'ఇ' వర్ణము, లోపవాన్ = లోపము కలదగును. ఉదా:— డిలోపము:—ఉండినన్ = ఉం+సన్ = ఉన్నన్ (సకారపరకానుస్వారము సకారముగఁ బరిణమించెనని యెఱుంగునది) = ఉండినచోన్ (చేదర్థకము). ఉండినప్పటికిని (అప్యర్థకము). వాడున్నన్ వీడు వెడలెను (భావలక్షణార్థకము). ఉన్నవాడు (వర్తమానార్థక విశేషణము). ఇది భూతార్థకమే కావలసియున్నను వర్ణ లోపాది వికార మందినదిగాన నన్నయాది మహాకవులు దీనిని వర్తమానార్థకముగా వాడిరి. 'ఉండినవాడు' అనునది భూతార్థక విశేషణము. పూర్వక్షణమున ముగిసినది భూతము. ఈక్షణమున నున్నచో నది వర్తమానకాలిక మగును. "వసతి రనుబంధకః స్వాద్యత్రలడథో వివక్షితస్తత్ర" (౨౯౬విష.) అనుచొప్పున నితరభాతువుల వర్తమానార్థకరూపములందు 'ఉండు' భాతు వనుబంధముగా నుండునుగాన వర్తమానార్థక విశేషణరూప ముత్పన్న మగునపుడు భాతువు తుదిని, "చురితి క్రియాపదానా" మిత్యాది చొప్పున (౨౯౬ విష.) చువర్ణపూర్వకమయి యీ'ఉన్న'కబ్బము నిల్పి యాయాభాతువుల వర్తమానార్థక విశేషణరూపము లేర్పడును. ఉదా:— చదువు+చు+ఉన్న = చదువుచున్న పాఠము. ఇట్లే నన్నయాది మహాకవులెల్ల వర్తమానార్థక విశేషణములందు నియతముగ 'ఉన్న' అను నీరూపమునే ప్రయోగించుచు వచ్చుటంజేరి (౨౯౬ విష. ౧౪ పుట) 'ఉండిన' అనుదాని రూపాంతరమే యయ్య 'ఉన్న' అనునది వర్తమానార్థక విశేషణమే యని విశదమగుచున్నది. (౨౯౬-౨౯౯ విష.) 'ఉన్న' అనుదానికి భూతార్థకత్వమునఁ బ్రయోగములులేవు. ఉ లోపమునకు:—ఉండునె=ఉన్నె. (ఇందును సకారపరకానుస్వారము సకారముగఁ బరిణమించెనని యెఱుంగునది.) క. పరిపూర్ణములై | కరమొప్పుచున్నె చెఱువులు... (సభా. ౧ ఆ. ౪౩) సీ. దుర్జనయోధవరులకడ నుండకున్నది కరుణ యార్జవము... నిల్పునది, శత్రుషడ్వర్గ జయ మందునది. (ఆది. ౩ ఆ. ౨౦౬) ఉండకున్నది = ఉండకుండునది ఉ.....మేలుగాఁ బడసి యూళ్ళు నున్నది.....(ఆది. ౬ ఆ. ౨౭౦) (ఉన్నది=ఉండునది). ఆ-వె. సప్తః దగనివారి నప్తకయున్నది....(శాంతి. ౩ ఆ. ౨౩౯) (ఉన్నది=ఉండునది). గీ. కాని తెరువున నడుచుచున్నేని గురుని | నైన శాసంపఁగాఁ దగు.....(శాంతి. ౩ ఆ. ౨౭౫) (ఉన్నేని=ఉండునేని) సీ.....రహస్యంబుగాక | యున్నేనిఁ జెప్పవే యన్న నడ్డేవుండు (ఆను ౪ ఆ. ౪౨౨). డయుగమునకు:—పడినన్=పడ్డన్=పడ్డచోన్ (చేదర్థకము). పడినప్పటికిని (అప్యర్థకము). నీపుడడ్డన్ వాడు

1466 'స'వర్ణక పరకత్వమునఁగల్గు 'డి-డు' లోపాదికార్యములు [3౧౫ వి. కల్ప.]

వెడలెను (భావలక్షణార్థకము). పద్ధవాడు=రగమునేయంబడ్డ మిన్నేలు (నైష.)
 (భూతార్థక విశేషము) ఇట్లై-ఇడిసన్=ఇడ్డన్, చెడినన్=చెడ్డన్, మొ. దీర్ఘముమీఁద
 నిట్టియాపము కల్గనేరదు. 'సస్యేచ్చ లోపవాన్' అనుచోటి చ శబ్దపు మహిమచే
 "తగినన్=శగ్గన్" అనియు నుఁడునని యెఱుంగునది. నకారోపరి గతేకారలోపము
 నకు:—వినినన్ = విన్నన్. విన్నన్ = వినినచోన్ (చేదర్థకము). విన్నప్పటికిని (అపకర్థ
 కము; నీవు విన్నన్ వాడు పల్కెను. భావలక్షణార్థకము). విన్నవాడు=భూతార్థక
 విశేషము. ఇట్లై=అను-కను-కొను-తిను-చను-మొ. దీర్ఘపూర్వక స్థలములలో 'ఇ'
 లోపమురాదు. ఉదా:—మానినన్-ఊనినన్-మొ. (విస్తర) ప్రయోగములు:—
 చ. అడిచినఁ దిట్టినన్ మఱి మహాపరుషంబులు వల్కి యల్కతోఁబొడిచిన నుత్తమ
 ద్విజులు పూజ్యులు వారల కెగ్గునేసినన్ | జెమ నిహముం బరంబు.....(ఆది.
 ౧ ఆ. ౧౩౯). అడిచినన్ = అడిచినప్పటికిని, తిట్టినన్ = తిట్టినప్పటికిని, పొడిచినన్=
 పొడిచినప్పటికిని, ఇవి 'అపకర్థకములు'. ఎగ్గుచేసినన్ = కీడుచేసినచోన్, కీడుచేసిన
 యెడల, ఇది చేదర్థకము. చ. అవని విదీర్ఘమైనను హిమాద్రి చలించుటగల్గినన్ మహా
 ర్ణవజలమింకినం దివససాధుఁడు.....తేజమేదినన్ | | కువలయనాథ
 నీకు నొకకుత్సితభావము గల్గనేర్పునే (). ఇంక భావలక్షణార్థ
 మునకు:—క. అనిన విని రోమహర్షణ | తనయుండు.....(ఆది. ౧ ఆ. ౭౬).
 అనినన్ = అనఁగా, విని. ఉ.....పయోధి రిక్తమై | నందిమి కూర్చకర్కటక
 నక్ర.....కాలకేయులు బయల్పడి తోచిరి. (ఆర. ౩ ఆ. ౩౯). (నన్. యతి
 ప్రాసస్థానగతము). క.....భారతీకన్యక నా | కీ నర్పుడ వగుదనినన్ | భూనా

విస్తర. ౩౧౫ వివి:—ఇయ యధర్మకారికలోని పూర్వార్థమును
 సూరి సంగ్రహింపబడి ద్రిలింగలక్షణశేషమున సంగ్రహింపబడెను. "ఓకా
 నొకచోఁ దద్ధర్మార్థకంబులగు 'ఉండు - చను - చేరుకొనులు ప్రశ్నార్థకైకారపర
 కంబు లగునపుడు వానికడ యచ్చులకు లోపంబు విభాషనగు. అగుచో 'ఉండు'
 డకారంబునకు నకారంబగు. (ఉండులోని సున్న స్థిర నకారపరకత్వంబున లోపించు
 నని చెప్పవలెను. 'వేసఁగి = వేసవి' ఇత్యాదులలో నరసున్న లోపించుచున్నది
 గదా). 'చేరుకొను' అనఁగా నను ప్రయుక్తంబగు కొనుభావునని యర్థము.
 ఉదా:—క.....పురుషార్థంబునకు హాని పుట్టక యున్నే (భార. విరా. ౧ ఆ).
 ఉ.....ముసింద్ర నీకుఁ జన్నే నలినాక్షులందు మది నిల్వఁగ (భార. ఆది. ౮
 ఆ). ఉ.....అహితమున్ భయమున్ దొరకొన్నె నాకు పుత్రులకున్ (భార.
 సభా. ౨ ఆ). పక్షమున ఉండునే. మొ." (ప్రౌఢ. క్రియా. ౨ సూ).

బా. క్రి. ౪౦ సూ.] 'నన్' అనుదానిటిబడులుగ 'వసి' మొ. ప్రయోగించుట. 1467

యకుపల్కు చిత్తమున కింపగుడున్ (నిర్వ. ౧ ఆ. ౫). ఉ...ఇది యెయ్యెడ నెమ్మెయి బుట్టెనన్నున్...తండ్రి కిట్టునున్ (నిర్వ. ౨ ఆ. ౨౪). (అన్నున్ = అనగాన్ - భావలక్షణ). క. తనచేతి పుష్పములః జ | ల్లిన సంతటః జెవరి యవి యలి ప్రకరనిషే | వన మొప్ప.....(ఆర. 3 ఆ. ౧౦౯). 'ఇనన్' 'ఇ' యతిష్ఠాన గతము ప్రాణియతి. క. దయమాలి పోవ నేటికి | | ప్రియ మెరుగ బ్రదుకు బ్రదుకం | డయినను మఱి పోవరాదె యని చెప్పుటయున్ (కాంతి. 3 ఆ. 323). బ్రదుకందైనన్ = బ్రదుకనిచోన్ (ఇది వ్యతిరేకచేదాద్యర్థము.

సంస్కృతమునఁ జేదర్థము నవ్యర్థము భావలక్షణార్థమును నిచ్చు నిట్టిప్రత్యయములేదు. భూతార్థక విశేషజరూపములును (3౧౪ II విష). (క్త - క్తవతు ప్రత్యయంతములు) వర్తమానార్థక విశేషజరూపములు (శతృ. శానచ్ ప్రత్యయంతములు) మాత్రము సంస్కృతమునఁ గలవు. సంస్కృతమున నీట్టి చేదాద్యర్థక ప్రత్యయము లేమింజేసియే యట్టియర్థము సుప్తిజంతపదములపైని (భాతుజనిశేషములపైని సమాకక్రియలపైని) "చేత్ = యది, ఆపి" మున్నగుశబ్దములను జేర్చి చేదర్థమును నవ్యర్థమును సంపాదించుకొందురు. ఇంక సతిసప్తమ్యాదులచే ననఁగా భావలక్షణార్థక సప్తమ్యాదులచే దెనుఁగులోని భావలక్షణార్థక ప్రత్యయముల యర్థమును సంస్కృతమున సంపాదించుకొందురు. వై సంప్రదాయముచొప్పుననే నన్నయాది మహాకవులును దెనుఁగున నీచేదాద్యర్థక ప్రత్యయార్థములను 'వనిన్' మున్నగుశబ్దములను జేర్చి నిర్వహింపసాగిరి. ఇవి సుబంతములఁయిని సయితము నిల్చును. తే-గీ. హితములగు నాదువచనంబు లిపుడు విసని | వాడవై తేని నప్పుడు వారు వడిరి | వీరు వడిరను కల్లులు విందుగాక | శకుని కర్ణదుశ్శూరనుల్ సమృతింప (ఉద్యో. ౨ ఆ. ౧౫౫). (విననివాడవై తేనిన్ = విన నప్పటికిని, వ్యతిరేకమునందలి యవ్యర్థకము) చేదాద్యర్థాతిశయ ద్యోతనమునకయి యిట్టియెడల 'చార్థకమగు నున్' శబ్దముపై తము చేరుచుండును. క. ఆయరువరు నొకతలయై | యాయోధన మునకు నడచునట్టిద యేనిన్ | వేయేల మగమ కా దెదు | రై యేడ్చెఁ దాఁక వారు నకై నన్ను వశమే (ఉద్యో. ౨ ఆ. ౧౫౬). క. సారథియు రథియునై యొక | తేరం గృష్ణు లతిఘోంజేజస్సార | స్సారతః దోచిన నైవను | భీరత వాటించి చూచి తెలి సెదవు బలే (ఉద్యో. ౨ ఆ. ౧౫౭). (తోచిననైవన్ = తోచినచో నైవను) = కొన్నియెడల సముచ్చితస్థలములందును 'చార్థకశబ్దము నిల్వకుండుటయుఁ గలదు. క. వినినఁ జరించిన వ్రాసినఁ | గొనియాడిన దురితవీడికుం దొలగి (కాంతి. 3 ఆ. 3౨౨). (చూ. ౧౪ I విష). ఏన్యాదిశబ్దములతోఁ జేదాద్యర్థ నిర్వహణముః—ఇందు

1468 'సన్' ప్రత్యయమునకు మాటుగా 'ఏని-నాడు' మొ. నిల్పుట [3 గా. వి. కల్ప.]

'నాడు' శబ్దము ధాతుజవిశేషణముమీదను 'ఏని' సుప్తిజంతములమీదను నిల్పును. క. గుఱుకొని కార్యాకార్యము | లెఱుగక దుశ్చరితుడై యహితుడగునేనిన్ | ఋతవక గురునైనను జను | లెఱుగఁగ శాసించునది ఋహికుడు బుద్ధిన్ (ఆది. ౬ ఆ. ౧౦౩) (అగునేనిన్ = అయినన్ = అగుచోన్) (స్వాచ్ఛేత్) (గురునైననున్ = గురునైననప్పటికిని). ఉ.....అట్లు కానినాఁ | డేల గృహస్థవృత్తి..... (ఆది. ౬ ఆ. ౨౭౦). (కానినాడు = కానిచో). సీ..... | నేడు పోవని నాడు నిష్ఫలం బిష్టువా, యత్నమంతయు..... (ఆది. ౧ ఆ. ౧౧౫). (పోవని నాడు = పోవనిచో). క. కడుఁ గ్రూరుడవయి నృపతుల | విడువనినాఁ డాజిఁ బాండ వేయులు..... | విడిపింతురు..... (సభా. ౧ ఆ. ౧౯౪). ఉ..... ప్రాద్దును జోయెఁ గ చుండునేనియన్ | రాఁడు వనంబులోన మృగరాక్షస పన్నగ బాధ నొందెనో (ఆది. 3 ఆ. ౧౧౨). (కచుండునేనియన్ = కచుండన్ననో రాఁడు). క. తనయెఱిగిన యర్థం బొరుఁ | డనఘా యిది యెట్లు చెప్పు మనియడిగినఁ జెప్పని నాడును సత్యముఁ జె | ప్పనినాడును ఘోరనరకవంకమునఁ బడన్ (ఆది. ౧ ఆ. ౧౩౭). ఇట్లుగుటచే "ఋహద్యహం కర్తృక క్రియకు నేకవచనంబు విభాషనగు. ఉదా:—క. తనయెఱిగిన యర్థం బొరుఁ డనఘా యిది యెట్లు....." (ప్రాథ. క్రియా. ౬ సూ). అను త్రిలింగలక్షణసూత్రము నిరాధార మగుటంజేసి యగ్రాహ్యమని గ్రహింపవలయును. ఉ. ఇంతులగోష్ఠి నున్న యతః డెంత వివేకము గల్గెనేని య | త్యంత మదాభిభూతుడగు (ఆది. ౭ ఆ. ౫౯). వచనము. నాకు సంజీవని పని నేయదయ్యెనేని నాచేత నుపదేశంబు గొన్నవారికిఁ బని నేయుంగాక..... (ఆది. 3 ఆ. ౧౩౨). చ. ఇతనికిఁ గూర్తురేని ధన మిత్తురుగాక (సభా. ౨ ఆ. ౧౦). తే.గీ. కడఁగి సమబుద్ధి వీనికిఁ గల్గెనేనిఁ | గాదు శాపఫలం బట్లుగాక బుద్ధి | హినుడై గర్వితుం డగునేని శాప | హవ్యవాహఫలంబు వీఁ డనుభవించు (ఆర. ౧ ఆ. ౧౦౩). (చూ. చేదర్థయోగంబున లృట్టునకు లిట్టగు. బా. క్రి. ౧౧౯ సూ). క. ధర్మసుత, ధార్తరాష్ట్ర | ధార్మికులై వెఱిగిరేనిఁ దడయకవిధిచే | నిర్హులితు లగుదురు... (ఆర. ౨ ఆ. 3౧౪). ఆ-వె. నాకు విహితభక్షణం బిది యిప్పుడే బూని కావ సీకు బుద్ధియేని | (ఆర. 3 ఆ. ౨౩౪). (బుద్ధియేనిన్ = బుద్ధి కల్గినచోన్.) ఏనశబ్దముచోట నిట్టియెడల 'ఏమి' శబ్దమును దిక్కున యొకచోఁ బ్రయోగించెను. ఆ-వె. ఎచట మెలఁగెనేమి యెట్లుండెనేమి దా | నేమి నేననేమి యెట్లు సంగ | ముఱును విడిచెఁ గుడుపువలన నియతి గల్గు | యతికి మోక్షవీధి యాట పట్టు (ఆను. ౫ ఆ. ౪౩ ప). (ఎచటమెలఁగెనేమి = ఎచటమెలఁగిననేమి ? మొ). ఇందు 'ఏమి' శబ్దమును నిల్పినచో నన్వయము కుదురదు.

చేదర్థంబునందు, వృత్తంబగు భావలక్షణంబునందు
న వర్ణకంబు ద్రుతాంతం బగు. ౪౧.

బాలవ్యాకరణ వివరణము. వానలు గురిసినం బంటలు పండును, వాడు రమ్మనినఁ
బోయితిని.

3౧౫ I విషయము. చేదర్థయోగంబున లృట్టునకు లిట్టగు. ౧౧౯.

ఆ ఋషీశ్వరుండు వచ్చెనా ఫలించుఁ గార్యముల్.
వాడు తేపు వచ్చెనేని నీవు కార్యంబు దొరఁకొనుము.

సంజీవని. 3౧౫ I విషయము:—౪౧ సూ. వ్యాఖ్య:—సూరిపక్షమున ద్రుతము
'ను' స్వరూపము. చేదర్థంబునందు, = 'చేత్' అనెడి సుస్మృతశబ్దముయొక్క యర్థమం
దును, వృత్తంబగు భావలక్షణంబునందుక=భూతార్థకమగు భావలక్షణార్థంబునందును
'నను' అనెడి ద్రుతాంత న వర్ణక మగునని యర్థము. "చేదర్థంబునం దున్నట్టి భావలక్ష
ణంబునందు ద్రుతాంతంబైన న ప్రత్యయంబు వచ్చుచు"(బా.గు.ప్ర. 333 పుట. ద్వి.
ము) అని ప్రామాదికముగా గుప్తార్థప్రకాశికార్త వ్యాఖ్య చేసెను. సక్తమృంతము
లగు రెండు ప్రత్యేకదశములతో సూత్రించి రెండిటికిని వేర్వేరు పునఃగా రెండుదా
హరణములు చూపిన సూరిసూత్రమున కిట్లుగ వేకార్థవిశేషణ సమాసముగ నస్వ
యంచుట గ్రంథకృదభిప్రేతము కాదనుటకు సంజీవాములేదు. మఱియు రెండిటికిని
నైక్యము దర్శింపఁటము. భావలక్షణార్థమునందుఁ జేదర్థమెట్లు వర్తించును, 'వాడు రమ్మ
నినఁ నేఁ బోయితిని' అనుచో యద్యర్థ(చేదర్థ)మునకుఁ బ్రసక్తియే లేదుగదా. మఱియుఁ
జేదర్థము వర్తించునపుడు కార్యభూతక్రియ నియతముగా భావ్యర్థకమయి యుం
డును. 'పోయితిని' అను భూతార్థ మెట్లు పాసఁగును? కావున 'వానలు గురిసినం
బంటలు పండును' అనునది మాత్రమే చేదర్థకమున కుదాహరణము కానోపును.
పోవుటకు రమ్మనుట లక్షణ మగుటంజేసి 'వాడు రమ్మనినన్.....' ఇత్యాదికము
భావలక్షణోదాహరణము. (మా. 3౧3-3౧3 I విషయము. 'వానలు కురిసినన్.....'
అను వాక్యమునకు నైతము చేదర్థమును విడిచి "వానలు కురిసినన్ = వానలు కురి
యఁగా" అని యర్థముచేసినచో నదియు భావలక్షణోదాహరణమే యగును. కాని
సూరి 'చేదర్థమునందని వక్కాణించుటచే"వానలు కురిసినన్=వర్షములుకురిసినచోన్=
వర్షములు కురిసినయెడలన్ (వర్షపతనం స్వాద్యది - వర్షపతనం స్వాచ్ఛేత్). అని
చేదర్థకథన మావశ్యకమై యున్నది. భావలక్షణార్థమున నట్టి చేదర్థమునకుఁ బ్రసక్తి
లేదు. వేటికావ్యాఖ్యాతయు నీ బా. గు. ప్ర. వ్యాఖ్య సరికాదనియొ వ్రాసెను.
బాలకవిశరణకర్త యీ బా. గు. ప్ర. వ్యాఖ్య ననుసరించుటచే గావలయు

1470 “బాలక-శర” కర్త, చేదర్థక ‘సన్’ వాడఁడునన్నయ, యనరాదు. [307: I వి. సంజీ.]

“చిన్నయ సూరికి ఇది (ఏ?) చేదర్థకములని తోచి ఉండును. ‘వాఁడు రమ్మనిన నేఁ జోయితిని’ అనే వాక్యమున సంస్కృతమందుగాని ఇంగ్లీషునందుగాని అనువదిస్తే చేదర్థకము ప్రయోజ్యమా?” (బాలక. ౨౧౮ పు). అని వ్రాయుట తటస్థించెను. పాపము! వా రనుకొన్నట్లు సూరికిని దోచలేదే? సూరి యీ వాక్యమును చేదర్థమున కుదాహరింపలేదే, దీనిని భావలక్షణ న వర్ణకమునకుమాత్రమే సూరి యుదాహరించెను. శరణ్యకర్త యింకను సాహసముగా నన్నయవాడుకలో నీ ‘సన్ = ఇసన్’ ప్రత్యయమునకుఁ జేదర్థమే లేదని వ్రాసెను. “తెలుఁగులో చేదాద్యర్థకముగా నన్నయాదులు సమాపకక్రియారూపమునకు ‘ఏని’ చేర్చేవారు. నేను జేసితి నేని.....” (బాలక. ౨౧౭ పుట). “చిన్నయసూరి మొదలయినలాక్షణికులు ఈరూపములు ఉపేక్షించినారు. బాలవ్యాకరణము (క్రియా). సూ. ౪౧ లో కురిసిసన్ - రమ్మనిసన్ - మొ. రూపములు చేదర్థకములని ఉన్నది. గాని కావు... ..” (బాలక. ౨౧౮ పు). వీనిలో ‘రమ్మనిసన్’ అనునది చేదర్థకముగా సూరిచే నుదాహరింపఁబడలేదని వైని వివరించుచున్నాను. ‘కురిసిసన్’ అనునది చేదర్థకముగా నుదాహరింపఁబడెను. “వానలు కురిసినం బంటలు పండును (బా. క్రి. ౪౧ సూ). ‘రమ్మనిసన్’ అనునదియు నీ క్రిందిరీతిని వాడినచోఁ జేదర్థకము కావచ్చును. ‘నీవు రమ్మనిన నీటకు నేవచ్చెదను’ (నీవురమ్మనిసన్ = నీవురమ్మన్నచో). ‘సన్’ ప్రత్యయము చేదర్థకముగా నన్నయచే వాడఁబడలేదను వీరియభిప్రాయము పరిశీలన రాహిత్య కృతము. చ.....ఉత్తమద్విజులు పూజ్యులు వారల కెగ్గు నేసినం । జెహ నిహముం బరంబు.....(ఆది. ౧ ఆ. ౧౩౯). ఉ.....భారతియు భా । రత్య మరాపగౌఘము నిఁంతరసంతత పుణ్యసంపద । న్మత్యభివృద్ధి నేయు వినినం గొని యాడిన నెల్ల వారికిన్ (ఆది. ౧ ఆ. ౭౩) తే-గీ. అమృహశ్వంబు ధవళ దేహంబునందు । నల్లగల్గిన నీ విప్రు నాకు దాసి । వగుము మఱియందు నల్లలేయ్యెనేని । నీకు నే దాసి నగుదుఁ బన్నిదము సఱము (ఆది. ౨ ఆ. ౩౨ పు). సోమయాజియు బహుళముగఁ బ్రయోగించెను. ఉ. అక్కట భీముడైన మనయర్హుడైనను మాద్రిపుత్రులం । దొక్కరుడైన నీపగఱ నుక్కడఁగింపరె యొక్క వ్రేల్చిడిన్ (ఉద్యో. ౧ ఆ. ౨౮౭) (అయినన్ = ఐసన్ = ఉండినన్ = ఉండినచోన్.) “అగు...౧౮ ఉండు” (సూ. రా. ౧.). ‘ఐసన్’ అనుచో ‘ఏని’ శబ్దము నిల్పుదుమనుటకు వలనుపడదు. అట్టి యెడ ‘ఉండు’ అనునర్థము రానేరదు. ఉ.....ఆ । తండును నేము నైన విబుధ ప్రకరంబును మాకు నడ్డమే (కాంతి. ౧ ఆ. ౧౪). క. వినినఁ బఠించిన వ్రాసినఁ । గొనియాడిన మరితపీడకుం దొలగి (కాంతి. ౩ ఆ. ౩౮౨).

[బా. క్రి. ౪౦ సూ.] శరణ్యకర్త ననుసరించి 'బా.సా.పే' కర్త మోసపోవుట. 1471

సంస్కృతమందలి 'చేత్ = యది' అనువానికిఁ దెల్లువ 'ఏచ్ఛా'దులు పర్యా యములు. ఇవి సమాపక క్రియాదులపై నిల్చి చేదర్థకము లగును. అట్లు ప్రయో గింపరాదని సూరిప్రభృతులు చెప్పలేదు. "చిన్నయసూరి మొదలయిన లాక్షణికులు ఈరూపములు ఉపేక్షించినారు (బాలక. ౨౦౮)." అని శరణ్యకర్తవ్రాయుట సాహ సము. "చేదర్థయోగంబున లుట్టునకు లిట్టగు. ఆయుషీశ్వరుడు వచ్చెనా ఫలించుఁ గార్యముల్. వాడు తేపు వచ్చెన్ని నీవు కార్యంబు దోరఁకొనుము" (బా. క్రియా. ౧౧౯ సూ). అని యిట్లు సూరి యుద్ఘోషించుచుండఁగా నాతఁడు సమాపక క్రియా ప్రయోగ ముపేక్షించెనని వ్రాయుట సరికాదు. ఇంత వారే యిట్లు వ్రాసిన సింక వెనుదీయనేల? యని పేటికావ్యాఖ్యాతయు నిట్లు శరణ్యంగ్రథమును స్వీకరించెను. "నన్నయకాలమున నిట్టిచి (నన్ = ఇనన్) చేదర్థకమై ప్రయుక్తమై నట్లగపడదు. సమాపక క్రియారూపముల కేచి పదముఁ గూర్చి చేదర్థమును సూచిం చుట గాననగును.....కాన నీ నచ్చకరూపసాధన ప్రక్రియ 'చేస్తే - చెప్పితే' అను నవీనవ్యావహారికరూప సుస్కారముచుబట్టి యేర్పడిన దనఁదగును" (బా. సా. పే. ౪౦౧ పుట).

ఈచేదర్థము నర్వాచీరులు 'చోన్ - (చోటన్) - ఎడన్ - ఎడలన్' అను రూపములను భూతార్థకవిశేషమునకుఁ జేర్చినరూపములతోఁ దెల్పుచున్నారు. వాడుచెప్పినన్ నేనువత్తును = వాడుచెప్పినచో నేను వత్తును, ఇట్లే 'చెప్పినయెడ - చెప్పినయెడలన్' అనువానిని సయితము చేర్చి యాధునికరూపముల నెఱుంగది. "ఇప్పుడు గ్రాంథికభాషలో తదుభావములు తెలియఁజేసేవారు చేదర్థకముగా 'చో - ఎడ' ప్రయోగిస్తున్నారు. నన్నయ. వీటిని ఏ అర్థమందువాడెనో తెలియదు కాబోలు....." (బాలక. ౨౦౯ పు). అని శరణ్యకర్తగారు వ్రాయుట సరి కాదు. నన్నయవాడుకలకు విలక్షణముగ నెన్నెన్ని పండితకవి సమ్మతిములై యాధునికావ్యములలో వాడఁబడలేదు. అంతమాత్రమున నింత గొప్పవిషయ మును వారికిఁ దెలియ దనవలెనా? వీరియాక్షేపముఁ జూడ నొకచరిత్ర స్వరణాతిధి యగుచున్నది "శ్రీజగన్నాథమున నొకపండితుడు మఱ్ఱియాకుల విస్తరి కుట్టుచుండె నట. అంత నొకమత్స్యభుక్కుడు పండాబ్రాహ్మణుడు వచ్చి 'స్వామి వటపత్రశాయి కదా. ఇచట మఱ్ఱియాకుల విస్తరిపై భుజింపనగునా' అనెనట. అంతట నాపండి తుడు "హిరవతారములనే భుజింతురే! "స్వామి పరుండు వటపత్రమున భుజింప రాదా?" అని పల్కెనట." "చెప్పినచోన్ - చెప్పినయెడన్" మున్నగుపండితకవి సమ్మతరూపములు "చేస్తే - చెప్పితే - చెప్పితే - వస్తే - వొస్తే - బస్తే - వాదొస్తే

నేనొస్తాను" అనురీతిగల "భాషాదేవి చాలాకాలము కష్టపడి కనిన" (బాలక. 202 పుట) రూపములవంటివి కాకపోయేనా? ఈ 'తే' ప్రత్యయపుచరిత్రము మిక్కిలి వింతైనది. "నీవు చెప్పితివేని = నీవు చెప్పితేని = నీవు చెప్పితేన్ = నీవు చెప్పితే" అని యిట్లు మధ్యమపురుషైకవచనమందు మాత్రమిది వైయాకరణసమ్మతమై యుండును. తక్కిన పురుషవచనములలో నెందును దీనికి శబ్దసిద్ధమగు సాధుత్వములేదు. ఎల్ల పురుషములందు నెల్లవచనములందును దీనికి బంధితవ్యవహారమందును బ్రసిద్ధివెలసి యున్నది. ఇట్లే అప్యర్థకము వ్యవహారమున "ఎంత చెప్పినా వినఁడు - ఎంత చెప్పిననూ వినఁడు" మున్నగురీతిని వెలసియున్నది.

౧౧౯ సూ. వ్యాఖ్య:—చేదర్థయోగంబునన్ = చేదర్థము దోచునపుడు లృట్టునకు భవిష్యదర్థక సమావేశక్రియచోట భూతార్థకసమావేశక్రియ నిలుచును. ఉదా:—ఆ ఋషీశ్వరుండు వచ్చెనా కార్యములు ఫలించును = ఆ ఋషీశ్వరుండు భావించి వచ్చునేని కార్యము లాపిదప ఫలించునని యర్థము. ఇందు రెండురుభావ్యర్థకములై యెనను ఫలించునను దానియపేక్షచే 'వచ్చుట' పూర్వభావి గావునఁ జేదర్థ ప్రయోగమునఁ బూర్వగ్రియ లిడంతముగా నుండుట విరుద్ధముకాదు. సూరి యిట్టి లిడంతత్వము నిత్యమని సూత్రించుట సరికాదు. రెండు క్రియలును భావ్యర్థకములైనం గావచ్చును. గీ. కడఁగి సమబుద్ధి వీనికి గల్గెనేని | కాదు శాపఫలం బట్లు గాక బుద్ధి | పీనుఁడై గర్వితుండగునేని శాపః | హవ్యవాహఫలంబు వీఁ డనుభవించు (ఆర. ౧ ఆ. ౧౦3). ఇట్టియెడలఁ జేదర్థక ప్రత్యయము నిల్చినను నిలువవచ్చును. ఆ ఋషీశ్వరుండువచ్చినం గార్యంబులు ఫలించును. వాఁడు తేప్రవచ్చినం గార్యంబునకు నీవు దోరఁగొనుము. మొ. చ. ఇతనికిఁ గూర్తురేని ధన మిత్తురుగాక (సఖా. 2 ఆ. ౧౦). ఇతనికిఁ గూర్చినం ధనమిత్తురుగాకయనియుఁ జెప్పనగును. అప్యర్థము నందును నిట్టి సమావేశక్రియా ప్రయోగములు గలవు. "నీవచనంబున సంజీవని నాకుఁ బనిసేయదయ్యెనేని నాచేత నుపదేశంబు గొన్నవారికిఁ బనిసేయుఁగాక (ఆది. 3 ఆ. ౧3.2 వచనము). తే-గీ. వనమునందుఁ బండ్రెండు సంవత్సరంబు | బుండ నేర్పితి మేనియు నొరులెఱుంగ | కుండ నజ్ఞాతచర్య యందొక్కదివస | మైన నుండంగ నేర మెట్లనిన వినుము (ఆర. ౧ ఆ. 267). ఉ. ఇంతుల గోష్ఠి నున్న యతఁ డెంతవివేకము గల్గెనేని య | త్యంత మదాభిఘాతుండగు.....(ఆది. 2 ఆ. 74). "కొన్ని యెడలఁ ద్వరితార్థసూచకంబయి భావించి భూతంబు చూపట్టెడి. ఉదా:—తావచ్చె నుదర్శనాయుధుండు (భాగ. ౧౦ స్కం. పూ.) మొ." (ప్రాథ. క్రి. 2 సూ). చ. ఇదే ప్రళయాగ్నివోలే.....వాయుసారధి జవంబునఁ దా నిట వచ్చె.....

[బా. క్రి. ౪౬ సూ.] బాలవ్యాకృతిలోని, 'ఉన్న-కల-న' వర్ణకములసాధనము. 1473

...(ఆది. ౮ ఆ. 3౦౫). శా.....కాంతారనివాస ఖన్నమతి నష్టత్యేనపై
వీడె వ | చెప్పిం గుంటీసుతమధ్యముండు. (విరా. ౪ ఆ. ౯౫).

ఉన్న - కలజీ - నవర్ణకంబులు భవ ద్భావి శత్రుక్తవ
దర్థంబులం దగు. ౪౬.

బాలవ్యాకరణ ఉన్న వర్ణకంబు వర్తమానార్థక శత్రుక్తంబులం దగు -

వివరణము. కలజీ వర్ణకంబు భవిష్యదర్థక శత్రుక్తంబులం దగు-నవర్ణ

3౦౫ II విషయము. కంబు క్తవదర్థంబునం దగు. ఇవి సత్భావిధానంబులం
దగునని యెఱుంగునది. సుబంతవాచ్యంబు సత్త్వంబు
నాబడు. వండుచున్నవాడు - వండఁగలవాడు -
వండినవాడు.

సంజీవని. 3౦౫ II విషయము:—“దృష్ట్వాస్తే హ్రుయమాణః సర్వత్ర సంబధ్యతే”
అనుచొప్పున ‘శత్రు’ అనునది ద్వంద్వఘటితపదములు రెండిటితోడను సంబంధించును.
కాన ‘భవ ద్భావి శత్రు’ అనగా ‘భవచ్ఛత్రు - భావిశత్రు’ అని యర్థము. ‘భవత్’
అనునది భూధాతువర్తమాన శత్రంతరూపము. కావున ‘భవత్’ అనుదానిచే వర్త
మానార్థకత్వము చెప్పుబడును. అట్లుగుటచేసి ‘భవచ్ఛత్రు’ అనగా వర్తమానార్థక
శత్రుప్రత్యయమని యర్థము. ‘భావిశత్రు’ అనగా భవిష్యదర్థక శత్రుప్రత్యయమని
యర్థము. కావున, వర్తమానార్థక శత్రుప్రత్యయార్థమున ‘ఉన్న’ ప్రత్యయమును,
భవిష్యదర్థక శత్రుప్రత్యయార్థమున ‘కలజీ’ ప్రత్యయమును సంస్కృతమునందలి క్త
వతు ప్రత్యయము వర్థంబున ననగా భూతార్థమున ‘స’వర్ణకంబును వగునని సూత్రా
ర్థము. ఈవిషయమున “ఉన్నవర్ణకంబు” మున్నగువాక్యముచే సూచి వివరించెను.
ఉదా:—వండుచున్నవాడు - వండఁగలవాడు - వండినవాడు. వర్తమాన శత్రు
ర్థమున ‘ఉన్న’వర్ణకము వచ్చునపుడు, “ఉన్నశబ్దంబు పరంబగునపుడు చువర్ణకం
బగు” (బా. క్రి. ౧౪ సూ). అనుచొప్పున ధాతువుతుదిని ‘చు’వర్ణకము నిల్పును.
“ధాతుజవిశేషణంబులకు విభక్తి వివక్షించునపుడు తచ్చబ్బం బనుప్రయుక్తంబగు”
(బా. సూ. ౯ సూ). అనుచొప్పున ‘వాడు’ అనునది యనుప్రయుక్తమగును.
కాఁగా ‘వండు+చు+ఉన్న+వాడు = వండుచున్నవాడు’ అనురూపము వర్తమాన
శత్రుర్థమునందు సిద్ధించును. భావిశత్రుర్థమునఁ బ్రకృతసూత్రముచే ‘కలజీ’ ప్రత్య
యంబు రాఁగా ‘కలజీ’ జీత్తుగాన ‘జీత్తు పరంబగునపు డుత్వంబున కత్వంబగు’ (బా.
క్రి. ౨౦ సూ). అనుచొప్పున ధాతువు తుది ‘ఉ’కారమున కత్వమును, ‘కలజీపడు
బులు పరంబగునపుడు నుగాగమంబగు’ (బా. క్రి. ౨౧ సూ). అనుచొప్పున నుగా

గమంబుచు వచ్చును. పై నువాహరించినీతిని బా. సమా. = సూత్రముచొప్పున 'వాడు' శబ్ద మనుప్రయుక్తమగుచు. కాగా 'వండు+అ+ను+కల+వాడు = వండఁగలవాడు' అను రూపము భావిశక్త్యమున సిద్ధించును. భూతార్థమున బ్రకృతసూత్రంబుచే, 'న'వల్లకము రాగా "భూతంబునం దిగాగమంబు" (బా. క్రి. ౧2 సూ). అచుచొప్పున 'ఇ'గాగమం బగుచు. పైరీతినె బా. సమా. = సూత్రము చొప్పున 'వాడు' అను తచ్చబ్ధ మనుప్రయుక్త మగుచు. కాన 'వండు+ఇ+న+వాడు = వండినవాడు' అను రూపము క్తనదర్థంబునం దనఁగా భూతార్థమున సిద్ధించును. సత్వ మనఁగా ద్రవ్యము. ఇవి=ఈ ధాతుజనిశేషములు, సత్వాభిధానంబునం దనఁగా ద్రవ్యముచు బోధించునపుడె యగుననియు, సత్వమనఁగా సుబంతవాచ్య మనియు, సూరి వివరించెను. ఈధాతుజనిశేషములు నామాకాంక్షములె యగునని తాత్పర్యము. అనఁగా నీప్రత్యయములు తుది గలశబ్దములు విశేషణములె యగుచు విశేష్యభూత సుబంతమునె యాకాంక్షించునని పర్యవసీత మగుచున్నది. "క్షవతు నిష్ఠా (౧-౧-౨౬) ఏతా నిష్ఠా సుష్టాస్తః." (సి. కా. కృదంత. 3౦౧౨ సూ). "నిష్ఠా. (3-౨-౧౦౨) భూతార్థవృత్తే ఛాతోః నిష్ఠా ప్యాత్. (నిష్ఠా = క్షవతు)" (సి. కా. కృదంత. 3౦౧3 సూ). అను పాణినిసూత్రములచొప్పున 'క్షవతు' ప్రత్యయము భూతార్థకమని విశదమగుచున్నది. "విష్ణు ర్విశ్వం కృతవాన్ (= విష్ణువు ప్రపంచమును జేసినవాడు) అని యిట్లు క్తనదంత ముదాహరింపబడెను. (సి. కా. కృదంత. 3౦౧3 సూ). "వర్తమానే లట్. (3-౨-౧౨3) వర్తమానక్రియావృత్తే ఛాతోల్లట్ ప్యాత్." (సి. కా. భావి. ౨౦7౧ సూ). "లట శ్శతృ శానచా వప్రథమాసమానాధికరణే (3-౨-౧౨౪). అప్రథమానేన సామానాధికరణ్యే సతీ త్యర్థః.....పచంతం చైత్రం పశ్య" (వండుచున్న చైత్రుని జూడుము)" (సి. కా. కృదంత. 3౦౧౦ సూ). "వర్తమానే లట్" ఇతి పూర్వసూత్రవిహితస్యైవ ఏతా శతృశానచా...పచంత మితి, పాకానుకూలవ్యాపారాశ్రయ మిత్యర్థః. 'క్రియా. ప్రధాన మాఖ్యాతమ్. సత్వప్రధానాని నామాని, ఇతిసిద్ధాంతాత్." (బాలమ. వ్యా). అను పాణినిసూత్రములచొప్పున వర్తమానశతృప్రత్యయము నెఱుంగునది. ఈ సందర్భముచుబట్టి "పచత్ - పచన్ - చైత్రః = వండుచున్న చైత్రుడు" అనుట పాణిని సమ్మతము కాదని (ప్రథమాసామానాధికరణ్య మున్నదిగాన) చెప్పవలసి యున్నది, కాని "ల డిత్యనువర్తమానే పునర్లడ్ గ్రహణ మధికవిధానార్థమ్. తేన ప్రథమాసామానాధికరణ్యే ౭పి క్వచిత్ - సన్ (ఇత్. శత్రంతము) బ్రాహ్మణః (= ఉన్న బ్రాహ్మణుడు)" (సి. కా. కృదంత. 3౦౧౦ సూ. వివరణము). అను భట్టో

[బా. శ్రీ. ౪౬ సూ.] ప్రథమాసామానాధికరణ్యశత్రు సంస్కృతవిప్రయోగములు.

జీవీక్షితులవారి వృత్తిచోప్పున నట్టి యిసువపత్తి లేదు. ప్రయోగములు:—
 “శ్లో. తథాపి జిహ్వా స్పృభవజ్జిగీషయా ! తనోతి కుప్తగి గుణ సంకరా చుళః !
 సమున్నయన్ భూతి మనార్యసంగమా । ద్వరం విరోధోపి సమం మహత్తభిః
 (భారవి). శ్లో. స్వర త్యదో దాశరథి ర్భువన్ భవా । నముం జనార్తా ద్వని
 తాపహారిణమ్ ।(మాఘము) శ్లో. శ్రీయఃపతి శ్రీమతి కాశితుం
 జగ । జ్ఞగన్నివాసో వసుదేవసద్దని । వసన్ దద ర్భూతతర్త మమృరా ! శ్రిరణ్య
 గర్భాజ్ఞ భువం మునిం హరిః (మాఘము. ౧ ప. ౧) (I శ్లో:—ప-దుర్భోధనః
 భూతింసమున్నయన్ = విశ్వర్వము నభివృద్ధిచేయుచున్నవాడై, యశః - తనోతి.
 II శ్లో. భవాన్=నీవు, దాశరథిః=భవన్=దశః ధపుత్రుఃడవగుచున్నవాడనై, III శ్లో.
 జగన్ని వాసః=కృష్ణుడు, వసుదేవః=ద్దని=వసుదేవునిండు, వసన్=వసించుచున్నవాడై)
 “కా. శ్రీవాణిగిరిజా శ్చిరాయ దధతో వక్షో ముఖాజ్ఞేషు యే...” అని భట్టా
 రకుడును బ్రయోగించెను. “యే = ఏ త్రిమూర్తులు, శ్రీవాణిగిరిజాః = లక్ష్మీపర
 స్వతీపార్వతులను, వక్షోముఖాజ్ఞేషు = వక్షమున, ముఖమున, నడ్డాంగమున,
 దధతః = ధరించుచున్నవారగుచున్నారో” అని యర్థమునెఱుంగుచును. భట్టాజీవంజి
 తులు “క్యచిత్” అని చెప్పిరేకాని సంస్కృతమున నిట్టివి వెక్కుగలవు.

“తానత్ (3-౨-౧౨౭) తా శతృకానచా ‘నత్’ సంజ్ఞాస్తః” (సి. కా. కృదస్త.
 3౧౦౬ సూ). “లృట స్ ద్వా. (3-3-౧౪) వ్యవస్థిత విభాషేయమ్.....ప్రథ
 మాసామానాధికరణ్యో ఒపి క్యచిత్ - కరిష్యతీతి కరిష్యన్.” (సి. కా. కృదస్త.
 3౧౦౭ సూ). “ఇదంచ ‘లృట్ శేషేచ’ ఇతి భవిష్యదధికారవిహితే లృట్యైవ
 ప్రవర్తతే.....” (బాలమ. వ్యా). అను పాణినిసూత్రములచే భవిష్యచ్ఛతృ
 ప్రత్యయము నెఱుంగునది.

పయిరితిని వర్తమానార్థక శతృ - కానచ్ ప్రత్యయములును భావ్యర్థక శతృ
 కానచ్ ప్రత్యయములును బ్రథమాసామానాధికరణ్యమునందును వచ్చుట నవ్వుత
 మగుటచేతనే వోపదేవుడు ‘అప్రథమా సమానాధికరణే’ అను పాణినియ దశము
 నుపేక్షించెను. “కీకషునత్ శతృకానా” (ముగ్ధ. క్తాది. ౧౧౦౦ సూ). (కీ = వర్త
 మాన - ప = ప. నైకద - మ = ఆత్మనేపద - ముగ్ధబోధసంజ్ఞలు). ‘వర్తమాన
 కాలే కర్తరి కరస్యైకదిభ్యః శతృ-ఆత్మనేకదిభ్యః కానః-ఉభయ పదిభ్యో ద్వయం
 స్యాత్ - ఏవం వర్తమానే కర్తణి కర్తకేభ్యః, భావే త్యకర్తకేభ్యః కానః స్యాత్
 ఇత్యర్థః” (ముగ్ధబోధ సూత్రపు దుర్గాదాసవ్యాఖ్య) తెనుగున భాతువులకుఁ
 దిజ్యభక్తులు చేదుటలో కరస్యైకదాత్మనేకదోభేద భేదములులేవు గాన సంతటను

శత్రువు' అనుదానినే వస్త్రమానార్థముగా నాంధ్రవైయాకరణులు వ్యవహరించుదురు.

ఈశత్రుప్రత్యయము విషయమున సంస్కృతాంధ్రపండితుల కింకను జాలభేదముగలదు.

'దుష్కార్యమును జేయుచున్న పురుషుఁడు నిందుఁడగుచు.' అనురీతిని 'దుష్కార్యం కుర్వన్ పురుషః సిద్ధోఽస్థి భవతి' అని యిట్లు ద్వైశ్వికోటిలోని దగుచు కుర్వన్ అనునది పురుషశబ్దమునకు విశేషణముగట సంస్కృత సంప్రదాయము కాదు. 'దుష్కార్యమును జేయుచు బురుషుఁడు నిందుఁడగును' అనురీతిని "చేయుచున్" (బా. క్రియా. ౪౩ స్థా). అని యిట్లు లాక్షణికావ్యయముగాఁ బ్రయోగింపబడుటయు సంస్కృతసంప్రదాయముకాదు. 'చేయుచున్' మున్నగువానివంటి లాక్షణికావ్యయరూపములే సంస్కృతమున లేవు. 'పురుషః దుష్కార్యం కుర్వన్ సిద్ధోఽస్థి భవతి' అనురీతిని "కుర్వన్" అనునది పురుషశబ్దమునకు విధేయవిశేషణముగాఁ బ్రయోగింపబడుట సంస్కృతసంప్రదాయము. "పురుషుఁడు దుష్కార్యము జేయుచున్నవాఁడు నిందుఁడగును." పురుషుఁడు దుష్కార్యమును జేయుచున్నవాఁడయి నిందుఁడగును" అనువాక్యములు పూసంస్కృతవాక్యమునకు సరిమై యుండును. ఇట్టి విధేయవిశేషణస్థలములందు సాధారణముగ శత్రువు చు వర్ణక ప్రయోగమే తొల్లనఁ బ్రచురమైయున్నది. సీ. సిజడహిమండలక్రజః ప్రీతిః బెంచుచు బరమండలఁబుల ధరణిపతుల | నదిమి కప్పంబుల ముదముతోఁ గొనుచును, ఋమి నీయని భూమివలయపతుల | నుక్కడఁగించుచు దిక్కులఁ దనయాజ్ఞ, వెలిఁగించుచును విప్రకులమునెల్ల | బ్రోచుచు శరణన్నఁ గాచుచు భీతుల, నగ్రజన్తులకు ననుగ్రహమునఁ | ఆ. వె. జారుతర మహాగ్రహారంబు లిచ్చుచు | దేవభోగముల మహావిభూతిఁ | దనరఁజేయు ఁట్లు మనుమాన్దఁడగు విష్ణు | వర్ధనుండు వంశవర్ధనుండు. (ఆది. ౧ ఆ. 2). ఇందలి 'పెంచుచున్ - కొనుచున్' మున్నగు లాక్షణికావ్యయ శత్రువు చువర్ణకస్థలములందెల్ల సంస్కృతమున శత్రుంతరూపములనే విధేయ విశేషణములనుగాఁ బ్రయోగింపవలసినదే కాని యాభాషయం దీలాక్షణికావ్యయ రూపమే లేదగదా. శ్లో. లతాకుఞ్చం గుఞ్జన్ మదవదలిపుఞ్చం చపలయన్ | సమ లిఙ్గ న్నఙ్గం ద్రుతతర మనఙ్గం ప్రబలయన్ | మరు న్నన్దం వన్దం దళిత మరవిన్దం తరిళయన్ | రజోబృన్దం వన్దన్ కీరతి మఃన్దం దిశిదిశి. (సాహిత్యదర్ప.) లతాకుంజములందు ధ్వనించుచు దుమ్మెదలఁ జలంపఁజేయుచు సంగము నాలింగించుచు

[బా. క్రి. ౪౬ సూ.] “ఉన్న-న” అను ప్రత్యయములు రెండును భిన్నములు. 1477

మారుతము, మెల్లమెల్లగా మకందము నంతటను జల్లుచున్నదని యర్థము. ‘గుజ్జాన్’ మున్నగునెల్ల శత్రువులతో విరోధములు.

ఇట్టి లాక్షణికావ్యయ శత్రుక చువర్ణ కాంతస్థలములలోఁ దధర్థాథక విభేదము (తదర్థక్రియలకు వర్తమానార్థభేదము సంభవము విరుద్ధము కామింజేసి) విశేషణములవాడుక యగవడుచున్నది. అయ్యుండంకుడు.....ఓక్కరుండ చనువాఁడెదుర.....ఓక్క దివ్యపురుషుం గని (ఆది. ౧ ఆ. ౯౪ వచ). ఇట్టియెడల ‘ఉదంకుడు చనుచు నెదుర దివ్యపురుషుం గని’ అనురీతిని బ్రయోగించుట తఱుచు. (ఉదజ్ఞుఁ గచ్చన్ పురతః దివ్యపురుష మపశ్యత్). “ఉదంకుడు సంతోషించి చనువాఁడెదుర నొక్కజలాశయంబు గని (ఆది. ౧ ఆ. ౧౦౨) ఇట్లుచ్చటచ్చటఁ గన్పట్టును.

ఈసూత్రములోని భూతార్థక విశేషణరూపమందలి ‘న’వర్ణకమును, వర్తమానార్థక విశేషణరూపములోని ‘ఉన్న’వర్ణకరూప ‘న’వర్ణకమును, బా. క్రియా. ౪౧-౪౨ సూత్రములచే సిద్ధించు చేదాద్యర్థక రూపములందలి ‘నన్’ ప్రత్యయమును, బా. క్రియా. ౧౩-౧౪-౧౫ సూత్రములచేతను, బా. క్రియా. ౫౬ సూత్రముచేతను సాధింపఁబడు ‘ఉన్నాడు - ఉన్నారు - ఉన్నవాఁడు - ఉన్నవారు’ మున్నగురూపములందలి “ఉన్న” అనుదాని ‘న’వర్ణమును నన్నయాధర్వణీయమునందలి “భూతార్థానాం తు నః క్రియాణాం స్వాత్” (ఆం. చి) “క్వచిన్న వర్ణే డే ల్లోపః.....” (విక్ర.) (౩౧గి విష) అను సూత్రములచే సిద్ధించు నవర్ణకమునకు భిన్నములు కావు. ‘ఉండిన’ అను భూతార్థక విశేషణమునందలి ‘డి’ వర్ణమునకు లోపము గల్గఁగా నేర్పడు ‘ఉన్న’ అను విశేషణము వర్తమానార్థకముగా మహాకవి ప్రయోగానురోధమున నంగీకరింపవలెనని యీవఱకె వ్రాయఁబడెను. (౩౧గి విష) అట్లే “వసతి రనుబంధకః స్వాదిత్యాది సూత్రముచొప్పున ‘ఉండు’ థాతు భిన్నములగు థాతువులనుండి వర్తమానార్థక విశేషణములను సాధించునపుడు నాయాథాతువులకు “చు”వర్ణపూర్వకముగ నీవర్తమానార్థకముగు ‘ఉండు’ థాతుజ విశేషణరూపమైన ‘ఉన్న’ అనునది చేరుననియు నీవఱకె (౩౧గి విష) వ్రాయఁబడెను. అట్లే యితరథాతువుల వర్తమానార్థక సమాపకక్రియలను సాధించునపుడు ‘వసతి రనుబంధకః స్వాదిత్యాది సూత్రముచొప్పున నాయాథాతువుల కుండు థాతు రూపములు చువర్ణకపూర్వకములై చేరుననియు నీవఱకె వ్రాయఁబడెను. (౨౯౬ విష). సూరి యీసందర్భమున మార్గాంతరమును ప్రొక్కుటచేత నసహజములగు బా. క్రి. ౪౬-౫౬ ౧౩-౧౪ ౧౫ సూత్రములలోని విధులచొప్పునఁ బ్రక్రియ నడుప వలసినవాడయ్యెను. (చూ. బా. క్రియా. ౫౬ సూ. ౩౧గి III విష).

ఉన్న - కలజీ - నవన్యకంబుల ప్రయోగములు:— ఉన్న:— చ. అల
 ఘలు కృష్ణపాథులు మహాత్మ్యం యదచకౌరవాన్వయం | బుబు వెలిగించుచున్న
 నృక పూజ్యులు వీరల.....(ఆది. ౮ ఆ. ౨౮౭). చ.....ఇట్లు గతగర్వము
 నన్ మగధేశ్వరుండు నిశ్చయమతి నున్నవాడు (సభా. ౧ ఆ. ౧౬౧). 'ఉన్నవాడు'
 అనునది చింతామణిపక్షమున 'ఉండిన' అనుదానిలోని 'డి' లోపముచే నేర్పడికవి
 ప్రయోగాన సారముగ వర్తమానకాలవాచక మయ్యెను. బాలవ్యాకరణమక్షమునఁ
 బ్రకృతసూత్రముచే 'ఉన్న' ప్రత్యయము వర్తమానార్థమునరాఁగా నుండుఠాతువు
 బా. క్రి. ౫౬ సూత్రముచే లోపించుటజేరి యేర్పడిన 'ఉండు' ఠాతువు
 యొక్క వర్తమానార్థక విశేషజరూపము "ఉన్న" అగును. ఆ - వె.
 నేడు పూర్వదినము నెన్నితో రోహిణి | యుక్తుడై శశాంకుండున్నవాడు. (ఆది.
 ౭ ఆ. ౨౮౨). తే.గీ. ఆయ్య యేము నీపితరుల మధికసిష్ఠ | బ్రహ్మచారివై నీవు
 తపఁబు నేయు | చున్నవాడవు (ఆర. ౨ ఆ. 3౨౫). (చూ. ౨౯౬ విష)
 ఇట్లు వెళ్ళుచోట్ల నిది వర్తమానార్థకమే యని నిస్సంశయముగాఁ దోచుచున్నను
 గొన్నియెడల దీనికి (ఉన్నయనుదానికి) భూతార్థకత్వమును గలదేమో యను సందే
 హము పొడముచుండును. నీ..... | గుణవంతులగుచున్న కొడుకులు గలవాడు
 పాంచాలుఁ డేల యప్పాండుసుతుల | వినయసంపన్నుల విడుచువాడగు.....
 (ఆది. ౮ ఆ. ౨౫౫ ప). ఇందుఁ గొడుకులు గుణవంతులగుట నేటికిని నున్నదనఁదగును
 గాన నిందు భూతార్థకత్వము గలదని భ్రమింపరాదు. తే.గీ. పురమువెలి మూఁ
 డహారాత్రములు వసించి | యున్న నలుపాలి కెవ్వరు నోడి రరుగ| (ఆర. ౨ ఆ. ౬౬)
 జను లరుగ నోడునమయమునకు నైతము నలుఁడు పురము వెలినున్నవాడె కాపున
 నిచట భూతార్థము చెప్పక తీరదని వదంపరాదు. ఈవర్తమానాద్యర్థము లాపేక్షిక
 ములు-వైవక్షికములును. కావున "అరుగ నోడిర"న్నది భూతార్థకమే యైనను నట్ల
 రుగ నోడునపు డుండుట వర్తమానార్థకముగ వివక్షింపఁబడుట విరుద్ధము కానేరదు.
 మహాకవిప్రయోగములలో - 'ఉండిన' అనునది భూతార్థకమగుట నిస్సందేహమయి
 యుండుటచేతను గొన్నిప్రయోగములందు 'ఉన్న' అనునది వర్తమానార్థకమేయ
 గుట నిస్సందేహమైయుండుటచేతను వైరీతిగలచోటులందలి 'ఉన్న' అనునదియుఁ
 వైరీతిని వర్తమానార్థకమే యనుట యుక్తము. కలజీ భావ్యర్థకమగుటకు:—
 తే.గీ. ఈతఁ డొడ్డిన ధనరాశు లెవ్వయెడఁ | జోడిగా నీకు నీగలవాడ నేను
 (సభా. ౨ ఆ. ౧౭౪) మ.....అరంగల దీపమ ట్లతఁడు మండుంగాక యే
 నార్చెదన్ (కర్ణ. 3 ఆ. ౪౯) ఇట్టివి ౨౯౬-3౦౧ విషయములలో విపులముగా

[బా. క్రి. ౧౬-౧౭ సూ.] ఉన్నశబ్దపరకత్వమున 'ఉండు' ధాతులోపము. 1479

నువాహించబడెను, "ఈ:గల+వా:డు+అ+ను = ఈ గలవా:డు" అనుకీర్తి నిష్ఠి
వానిని విధేయ విశేషణములనుగా నెన్నవగును. 'చేయ సున్న వా:డు - వండు సున్న
వా:డు' మున్నగునవియు భాష్యార్థక విశేషణరూపములై యవదగదును (సూ.
౨౯౬ విష). భూతార్థక నవర్ణకము:—క. తనయొజ్జిగిన యథంబు.....
(ఆది. ౧ ఆ. ౧౩౭). చ.....దానము చేసినతత్ఫలంబు (ఆది. ౧ ఆ. ౧౪).
చ. అనయము పుట్టె జ్ఞానమున యప్పుడ యొతయు: జిచ్చువెట్టి కా | బ్లివయది
నీయువేక్షయ వశీకృతచిత్తుండు ధర్మసూతి.....(ఉపోద్ఘ. ౨ ఆ. ౧౪ పు).

ఉన్నశబ్దంబు పరంబగునపు డుండు ధాతువునకు
లోపంబగు. ౧౬.

బాలవ్యాకరణ ప్ర - ఉన్నాడు - ఉన్నారు, ఉన్నది - ఉన్నవి,
వివరణము. మ - ఉన్నావు - ఉన్నారు, ఉ - ఉన్నాను - ఉన్నాము.

౩౧౫ III విష. ఉన్న వా:డు.

చేదాద్యర్థనాంతంబైన యుండున కున్నాచేశంబు
విభాషనగు. ౧౭.

ఉన్నను - ఉండినను.

సంజేపని. ౩౧౫ III విష:—౧౬ సూ. వ్యాఖ్య:—ఉన్నశబ్దంబు = I- బాల.
క్రియా. ౧౩ సూత్రముచే విధింపబడిన "ఉన్న" అనేకీ యనుబంధము, II - బా.
క్రియా. ౪౬ సూత్రముచే విధింపబడిన 'ఉన్న' అనేకీ భవచ్చత్ర్యక (వర్తమానా
ర్థక విశేషణ) ప్రత్యయము. ఇట్టియథములు లభించుటకే సూరి దీనిని 'ఉన్నశబ్దము'
అని వర్ణవహించెను. ఇట్లే బా. క్రి. మా. ౧౪ సూత్రి యనుచును బహు రెండుపులము
లందును 'చు' వర్ణప్రాప్తికయి "ఉన్నశబ్దంబు పరంబగునపుడు 'చు' వర్ణకంబగు" నని
యుపదేశించెను. అట్లే ప్రకృతసూత్రమునగును "ఉన్న"ను బంధము పరంబగు
నపుడును భవచ్చత్ర్యకంబగు 'ఉన్న' ప్రత్యయంబు పరంబగునపుడును 'ఉండు'
ధాతువు లోపించుననెడియర్థము లభించుచున్నది. ఉవా:—ఉండు+అ+ను = ఉండు+
చు+ఉన్న+ను = ఉన్నాను. ఇట: బ్రకృతసూత్రముచే 'ఉండు' ధాతువు లోపిం
చుటచే దానితుదిని నిల్వవలసిన 'చు'వర్ణమును లోపించినది. వీరేత్యనూన న్యాయ
మున 'ఉన్న' అనేడి యనుబంధమునయితము (బా. క్రియా. ౧౩ సూ). లోపింప
వలసియేయున్నను నేతత్సూత్రవిధాన సామర్థ్యమున నట్టిలోపము కలుగదని సూరి
యాశయము. బా. క్రియా. ౧౫ సూత్రముచొప్పున ది వీరంబగు 'ఉండు' పరమగు
టచే 'ఉ'న్నాను బంధము తుది 'అ' కారమునకు దీర్ఘము రా:గా 'ఉన్నాను' అను

1430 'ఉన్నాను-ఉన్నాము-ఉన్నావు' సాధువులె. అర్వాచీరములు [307 III వి.సంజీ.]

రూపము సిద్ధించినది. ఇట్లే తక్కిన వర్తమానార్థక పురుషవచనరూపములను సాధించునది. పయిరీతి నే భవచ్చత్ర్యమునందు 'ఉండు' థాతువునకు బా. క్రియా. ౪౬ సూత్రముచొప్పున 'ఉన్న' ప్రత్యయమును బా. క్రియా. ౧౪ సూత్రముచొప్పున 'చు'వర్ణకమును బా. సమా. = సూత్రముచొప్పునఁ దచ్చబ్బాను ప్రయోగమును గల్గఁగా "ఉండు+చు+ఉన్న+వాడు = ఉండుచున్నవాడు" అని యేర్పడవలసి యుండఁగాఁ బ్రకృతసూత్రముచే 'ఉండు' థాతువును దానినిజేరవలసిన 'చు'వర్ణకమును లోపింపఁగా 'ఉన్నవాడు' అను రూపమేర్పడును. బా. క్రియా. ౧౧౭ సూత్రముచొప్పునఁ దచ్చబ్బనకారము పాక్షికముగా లోపింపఁగా 'ఉన్నాడు' అను రూపమేర్పడు. ఇట్లు సాధింపఁబడుటజేరీ యిది యుండు థాతుభవచ్చత్ర్యక విశేషణరూపమని యెన్నవలయును. పయిరీతిని బ్రథమపురుషైకవచన 'డు' ప్రత్యయమునునిల్పి సాధించిన 'ఉన్నాడు' అను రూపమును వర్తమానార్థక ప్రథమపురుషైకవచనమునుగా నెన్నవలయును. "ఉన్నవాడు = ఉన్నాడు" అను భవచ్చత్ర్యక విశేషణరూపములనుండి బా. కార. 33-3౪ సూత్రములచొప్పున 'ఉన్నవాడను = ఉన్నాడను' అను విధేయవిశేషణరూపములను సాధింపనగును. 'ఉన్నాడను' అనుదానిలోని 'డ'వర్ణలోపముగల్గిన "ఉన్నాను" మున్నగురూపములు ప్రాచీన మహాకవిసమ్మతములు కామింజేరీ నన్నయాధర్వాణీయము సాధింపలేదు. "ఉన్నాను - ఉన్నాము - ఉన్నావు" అను రూపములను నన్నయగాకున్నను దిక్కిన యైనఁ బ్రయోగింపలేదు. అట్లుగటజేరీ వానిని బ్రాచీరాంధ్రభాషాస్వరూపమును నిరూపింపఁదలంచిన సూరిసాధించుట యుక్తముకాదు. వాని నర్వాచీరమహాకవులు ప్రయోగించియుండుటచే నవి యగ్రహ్యములనరాదు. కావున వానిని ప్రోధవ్యాకర్త సాధించుటచిత్తము. (చూ. ౨౯౯ విష. విస్తర. ౨౯౯ విష.).

సహజమగు చింతామణిమార్గము ననుసరించి లడగ్ధము వివక్షితమగునపుడు 'ఉండు' థాతురూపము లితరథాతువుల కనుబంధములగుననియు 'ఉండిన' అనుదానిలోని 'డి'వర్ణలోపమున 'ఉన్న' శబ్దమేర్పడెననియు నట్టి వికృతిచే దానిభూతార్థము పోయి వర్తమానార్థము గల్గెననియుఁ నట్లుగటచేతనే దానికి మరల లడగ్ధమున వసత్యనుబంధ ముక్కురఁలేదయ్యెననియుఁ బ్రయోగానురోధమునఁ బ్రక్రియను చూపకుండుటచే సూరి 'ఉన్న' అనునది యేదో శబ్దవిశేషమనునట్లు సమాపక క్రియారూపములలో ననుబంధముగాను వర్తమానార్థక విశేషణప్రత్యయముగాను వచ్చుననియు నది పరమగునపుడు 'ఉండు' థాతువే లోపించుననియు నిట్లుసహజముగాఁ బ్రక్రియాకల్పనము చేసికొనవలసినవచ్చెను. ఎక్కువసంఖ్యగల సూత్రముల నుపదేశింపవలసి

[బా. క్రి. ౧౧ సూ.] పడిన = పడ్డ. కొనిన = కొన్న. తగిన = తగ్గ. మొ. 1491

వచ్చెను. అట్లే 'ఉండినన్' అను చేదాద్యర్థకమునకు 'ఉన్నన్' అనునది పాక్షికముగ నాదేశమగునని వేటొకసూత్రము నుపదేశింపవలసెను.

౧౧ సూ. వ్యాఖ్య:—చేదాద్యర్థకమగు 'నను' ప్రత్యయము (బా. క్రి. ౮౧ సూ). 'ఉండు' థాతువుపై నిలువఁగా "ఉండు+ఇ+నను = ఉండినను" అని యేర్పడును. బా. క్రి. ౧౨ సూత్రముచొప్పున 'ఇ' గాగమము వచ్చెనని యెఱుంగు నది. అట్టి 'నను' అనేడి ప్రత్యయములో బూర్వభాగమగు 'స' అనుదానితోఁ గూడిన 'ఉండు' థాతువునకు 'ఉన్న' అను నాదేశమును బ్రకృతసూత్రము విధించు చున్నది. అట్టి యాదేశము 'ను' అను ద్రుతముతోఁగూడి 'ఉన్న ను' అనురూపము నందుచున్నది. ఉండినను = ఉన్నను = ఉన్నయెడల, ఉన్నప్పటికిని. మొ. ప్రయోగములు - చేదర్థ:—చ. దొరకొనునే ఫలంబు తఱితోఁ దగు వర్షము లేక యున్న..... (ఉద్యో. 3 ఆ. ౮౨ ప). క. కడుఁ బెద్దకాల | ఒడఁబడి యిందెంతకాల మున్నను మనక య్యెడు లాభమేమి.....(ఆది. ౨ ఆ. ౨౯). 'ఉన్నన్+విసన్ = ఉన్ననైసన్'. అప్యర్థ:—ఆ.వె. ఎవటనున్ననైన నెల్లప్పుడును నిన్నుఁ | గన్నలారఁ జూడఁ గాంచుఁ గాన (ఆర. ౨ ఆ. 3౮౦ ప).

పద్మాదుల న వర్ణకంబున కత్వంబును గడహల్లునకు

బాలవ్యా. ద్విత్వంబును విభాషనగు. ౧౧.

3౧౫ IV విష. పడ్డ - పడిన - పడ్డను - పడినను, పడు - ఇడు - చెడు - తగు - అను - కను - కొను - తిను - మచు - విను - చను - ఇవి పద్మాదులు-

సంజీవని. 3౧౫ IV విష:—'క్యచి త్రదర్థే డయుగంక్యచి న్న స్త్యచ్చ లోప వాన్' అను నర్థర్పమునకు వివరణ మీసూత్రము - పద్మాదుల న వర్ణకం బనఁగాఁ బద్మాదులపై నిల్చిన భూతార్థకవిశేషణ 'స' ప్రత్యయము (బా. క్రి. ౮౬ సూ), చేదాద్యర్థక ద్రుతాంత న ప్రత్యయము (బా. క్రి. ౮౧ సూ.) నని యర్థము. పద్మాదులలోని 'పడు' అనునది, పతనార్థక ప్రాప్త్యర్థక పడు థాతువును, గర్భార్థమున వచ్చు పడు జ్యనుబంధము నని యెఱుంగునది. ఉదా:—క్తవదర్థకమగు 'స' ప్రత్యయమును, బా. క్రియా. ౧౨ సూత్రముచొప్పున 'ఇ' గాగమమును - బతనాద్యర్థక పడుథాతువుపై నిల్వఁగా 'పడు+ఇ+న = పడిన' అని యేర్పడును. ప్రకృతసూత్రముచే నందలి 'స' ప్రత్యయమునకు 'అ' అను నాదేశమును డకారమునకు ద్విత్వమును రాఁగా 'పడ్డి+అ' అని నిల్చును. బా. సంధి. ౧౧ సూత్రముచొప్పున నిత్యమగు

1482 'బా. గు. ప్ర.' "తగ్గవాడు". కలదనుట సరికాదు. [307 IV వి. సూక్తి.

నపదాదిపూర్వసంధి జనుగంగా 'పడ్డ' అను భూతార్థక విశేషముగ వుండును. ప్రకృత సూత్రవిధి వైకృతమునకును జేసి 'అత్వద్విత్వములు' రానిరక్షమున 'పడిన' అను రూపము లుండును. పతనార్థః—చెట్టునుండి పడినవాడు - చెట్టునుండి పడ్డవాడు. ప్రాకృత్యర్థః—భయపడిన రాముడు-భయపడ్డ రాముడు-కర్తార్థక పడు జ్యనుబంధః—రామునిచే జంపబడిన రావణుడు - రామునిచే జంపబడ్డ రావణుడు. 'పడిన వాడు' అనుచో బా. క్రి. ౧౧౭ సూత్రముచొప్పున దచ్చబ్ధి వకారము లోపింపగా "పడిరాడు" అని సిద్ధించును. ప్రకృతసూత్రముచే నిందు 'అత్వద్విత్వములు' కల్లంగా 'పడ్డాడు' అనురూపము జనించును - లేదా 'పడ్డవాడు' అనుదాని లోని 'అ'త్వము నవర్ణక స్థానీయమగుటంజేసి దానిపై నున్న తచ్చబ్ధి వకారము బా. క్రి. ౧౧౭ సూత్రముచొప్పున లోపించుటచే 'పడ్డాడు' అను రూపము సిద్ధించునన్నను ననవచ్చును. ఇట్లే 'చెడు' మున్నగువానినుండియు 'చెడినవాడు = చెడ్డవాడు = చెడ్డాడు' మున్నగురూపముల నరయునది. ఈరీతిచే చెదాదర్శితమగు 'నను' ప్రత్యయముగల రూపములందును. "పడినను = పడినన్ = పడ్డను = పడ్డన్" = మున్నగునవి సిద్ధించునని యెఱుంగునది. ఇట్లే నువర్ణాంతములగు 'అను - విను' మున్నగు ధాతువులందును 'అత్వద్విత్వములు' రాగా 'అనినన్ = అన్నన్' అనినవాడు=అన్న వాడు=అనినాడు=అన్నాడు' మున్నగురూపములు సిద్ధించును. ప్రకృతసూత్రమునందలి విభాష వ్యవస్థిత విభాష యగుటచేతను దీనికి మూలమగు "క్వచిన్న స్యేచ్ఛ లోపవాన్" అను వికృతివివేకకారికలోని క్వచి చ్చబ్ధ మహిమ చేతను దీర్ఘపూర్వకస్థలములందీ 'అత్వ-ద్విత్వములు' కల్గవేరవని గ్రహింపనగును. ఉ. పాడినన్ - మానినన్ - ఊనినన్ - మొ. మూలమునలేని "తగు" ధాతువును గవి జనమండనమునుండి సంగ్రహించి (వికృ. హలం. ౭ కా. వ్యా). సూరి పద్యాదులలోఁ జేర్చెనుగాని 'తగ్గపని - చంపదగ్గవాడు' మున్నగు వ్యవహారములలో నిట్టిరూపము లగపడుచున్నవేకాని మహాకవిప్రయోగములందెట్టివి కన్పట్టలేదు. 'తగినన్' అను చేదర్థకమునకు 'తగ్గన్' అను రూపాంతరము వ్యవహారమునందుపైతము వినబడలేదు. కావున బ్రాచీనాంధ్రభాషా స్వరూపప్రదర్శన తత్పరుడగు సూరి 'తగు' ధాతువును 'పడ్డా'దులలోఁ జేర్చుట సరికాదు. కాన 'తగినవాడు' అను రూపంబునకు 'తగ్గవాడు' అను రూపాంతరముండునుగాని 'తగ్గాడు' అనునది యనభిధానంబుననుండదు" (బా. గు. ప్ర. 3౪౪ పు. ద్వి. ము. బా. సా. పే. ౪౨7 పుట). అనువ్యాఖ్యలును నిరాధారములే. బా. సంధి. ౪౬ సూత్రమునఁ జేర్కొనబడిన పద్యాదులు వేఱు. ప్రకృతసూత్రములోని (బా. క్రి. ౫౧ సూ) పద్యాదులు వేఱు. కాన

[బా. క్రి. ౪౪-౪౫ సూ.] తద్ధర్మార్థకమగు “ఎడు” ప్రత్యయంత విశేషణము. 1483

నిందొకచోట నాగణములలోని ధాత్వంతరమును గణాదిగా వచించుట యుక్తము.
 బ్రయోగములు:—సీ.....విప్రకులమునెల్లఁ | బ్రోచుచు శరణార్థుఁ గాచుచు
 భీతుల.....(ఆది. ౧ ఆ. ౭ పు). చ. అనుజుఁడు పడ్డ శంఖుఁడు.....(భీష్మ.
 ౧ ఆ. ౨౮౬). ఉ.....పతి లేడనబడ్డ కాంత.....(కర్ణ. ౩ ఆ. ౨౨౪).
 సీ. వేద వడ్డాడవు ప్రియజంబును బరి, వారంబులేదు.....(శాంతి. ౪ ఆ.
 ౪౧౨). కా. కింకందా నొకరుండు గెల్పు కడిమిం గీర్తింపబడ్డాఁడు (హరి. ఉ. భా.
 ౫ ఆ. ౧౨౭). చ. తన ముచుకడ్డ బన్నములు.....(ఉద్యోగ. ౩ ఆ. ౧౦౨).
 సీ. తనయులఁ గన్నాఁడు త న్నెల్లవారును వినుతింప మన్నాఁడు దన మనమున
 (శాంతి. ౬ ఆ. ౫౪౭). (మన్నాఁడు = మనినాఁడు) చ.....కిస్క మాను
 మ | న్ను వచనవృత్తి నాదగు మనంబున.....(అశ్వ. ౪ ఆ. ౬). కం. కొన్ని...
వెసం | జన్న వెనుకొనుటయున్ మీ | యున్నెడ కేసపుడు.....
 (విరా. ౨ ఆ. ౧౭౪). సీ.....దురద | తనయ గాననమునఁ గొని చన్ననాడ
 తా | దెగినాఁడు గాదె (స్త్రీ. ౨ ఆ. ౯౫). మ.....వ | గతిఁ జన్నం జననిచ్చె
 గాని.....(శాంతి. ౧ ఆ. ౪౬). సీ.....తే-గి. అన్నరేంద్ర చంద్రుం
 డును జన్నవాడ (శాంతి. ౧ ఆ. ౨౪౨). ద్విపద. ఎత్తికొన్నాఁ డిఁక నిటమీద
 నెంత (బరు-౫ ఆ. ౩౬౩). కా. ఆదిం గాధి తనూజుచే సగము సేయంబడ్డ మిన్నేలు
 (శృం. నై. ౨ ఆ. ౪౧).

నన్నయా డోస్తు భేదకతాపి స్యా | దితి కేహంచీ దీరణా (వికృ.

౩౧౬ విషయము. క్రియా. ౧౦ కా. అహో. ౪౮౭ పు).

కల్పితరూపు. ౩౧౬ విషయము:—నన్నయ డు ప్రత్యయంత తత్సను థాతు
 రూపములు బ్రయోగింపఁడు. అధర్వణు డద్దాని నుపదేశించుచున్నాడు. “తద్ధర్మప్రథ
 మే స్యాతాండు డివర్ణాచ నాస్త కా | డోస్తు భేదకతాపి స్యాత్.....” అను
 కారికలోని (౨౯౬ I విషయ) తద్ధర్మము ప్రకృతసూత్రమై యున్నది. కాన ‘డోస్తు’
 అనుదానికి ‘ఆ డు డి వర్ణకములలో నొకటగు ‘డున్’ అను ప్రత్యయమున కనియర్థ
 ము, భేదకతాపి = విశేషణత్వమునైతము, స్యాత్ = అగును. నాస్తములగు డు డి
 వర్ణకములు తద్ధర్మార్థక ప్రథమపురుషమున వచ్చుటే కాక యందలి ‘డున్’ అనునది
 తద్ధర్మార్థక విశేషణమగుటయుఁ గలదని యర్థము. ఇతి = ఇట్లుని, కేహంచీ దీరణా =
 కొందఱివలకు గలదు. కేహంచీ త్రనుటచేత నిది రాకుండుటయు ననఁగాఁ దద్ధర్మ
 ప్రథమపురుషైకవచనమువంటి (చదపున్ మొ) యాకారముతో నీ విశేషణము
 నిల్పుట నైతము గలదను నర్థము లభించుచున్నది. చింత మణిచొప్పునఁ బున గామ

1484 'పోయెడిది' మొ. 'ఏడి' ప్రత్యయంత విశేషణమునుగలదు [3౧౬ వి. కల్ప.]

సూత్రముచే "ఉ" ప్రత్యయము వచ్చి తద్ధర్మాధిక విశేషణరూప మేర్పడనగును గాన నట్టియెడల నిట్టి 'డు' ప్రత్యయంతరూపమును బాక్షికముగ నిల్పునని తాత్పర్యము (చూ. ౨౯౬ విష. చిం. వి. ప. ౧౧౧ విష). డు డ్యాదివర్ణ భూతార్థే । ఛాపీత్యాది సూత్రముచొప్పున (౨౯౬ I విష). డువర్ణకము పరమగునపుడు 'ఎ'త్వము కలుగును. "అన్యే ద్రుత ప్రకృతయః....." అనుచొప్పున నెట్టును నిది ద్రుత ప్రకృతిక మగును. అట్టి ద్రుతమునె "డు డి వర్ణౌచ నా న్తకౌ" అను వాక్యముతో నధర్వణుఁ డనువదించెను. "రక్షించున్ + వాఁడు = రక్షించువాడు" అనియుఁ బ్రకృతసూత్రముచే 'డు' ప్రత్యయమును 'ఎ'త్వమును రాఁగా "రక్షించు + ఎ + డున్ + వాఁడు = రక్షించెడువాఁడు" అనియు రూపద్వయము సిద్ధించుచు. తద్ధర్మ ప్రథమపురుషైకవచనమున వచ్చు 'డు - డి' వర్ణకములలో నొకటగు 'డు' అను దానిని మాత్రమె యధర్వణుఁడు 'డోస్తు' అని వక్కాణించుటచే 'డి' ప్రత్యయ మధర్వణసమృతము కాదని విశదమగుచున్నది. క.....ప్ర । స్పెడు రవమును దిగ్వలయము । గడుకొని.....(ఆది. ౨ ఆ. ౨౧౬). క.....ఇందెంత కాలమున్నను మనక । యెడు లాభమేమి.....(ఆది. ౭ ఆ. ౨౯). క. కడఁగి మదీయాస్త్రము లని । యెడు పటుమంత్రముల.....(ఆది. ౭ ఆ. ౧౯౩). క.....చె । పెడువారుఁ గాక నీకున్ । మడవక.....(సఖా. ౨ ఆ. ౧౯౦) ఇట్లు నన్నయప్రయోగములలో బ్రాసస్థలకతము 'డు' వర్ణకమె యని యధర్వణ వచనమునుబట్టి నిర్ణయింపనగును. 'డి' వర్ణకస్థితిని నిర్వహింపఁజాలు ప్రయోగము లభింపలేదు. కాని యీక్రింది సోమయాజి ప్రయోగములచే 'డి' వర్ణకము నయితము - గ్రాహ్యమె యనకతీరదు. క.....ద్రాపది । నట్టులు పఱిచెడిదె. (ఉద్యో. ౧ ఆ. ౩౪౪). క. నీ యట్టివాఁడు నిస్సీ । పోయెడిదే యిట్లు పోకు పోకు మనుడు.....(విరా. ౫ ఆ. ౨౦౬). ఇచట 'డు' ప్రత్యయమును నిల్పి సవరించినచో "నస్యాత్తద్ధర్మోత్" (౭౩-౯౫ I విష). అనుచొప్పున "పఱిచెడు నదె - పోయెడునదె" అని రూపము లేర్పడి ఛందోభంగము కావలసివచ్చును. కాన నచట 'డి' ప్రత్యయమె నిల్పినదనియు "శబ్దాత్త చ్ఛబ్దాతః" అనుచొప్పున (౧౦౭ విష. ౧౦౭ I విష). "పఱిచెడిది - పోయెడిది" అను రూపములె కవి ప్రయుక్తములనియు (నిర్ణయింపక తప్పదు. ఇట్టిప్రయోగము లింకను గలవు. క. పనిఁ గొనఁదలచిన నేలేడి । దనుమానము గలిగెనేని నరిగెద నధిపా (విరా. ౧ ఆ. ౨౭౦). క. ద్వీరదము లొరగెడివియు నె । త్తురు.....కూలెడివి.....పడియెడివిపొరలెడివి (భీష్మ. ౨ ఆ. ౨౧౩). ఉ. చెప్పెడిదేమి నాకుఁగల జీవన

[బా. క్రి. ౪౪-౪౫ సూ.] “ఎడి-ఎడు” అను ప్రత్యయములు - తల్లోపము. 1485

మంతయు నీకుఁగూర్చి.....(వసు. ౨ ఆ. ౧౩౩), డు డి ప్రత్యయములు రాక కేవలము ‘డి’ ప్రత్యయముతో నిల్చునూపముల ప్రయోగములు:—ఇ...
.....ధాత్రిఁ బరిభ్రమించు బలదర్పపరాక్రమ.....(ఆది. ౧ ఆ. ౧౦౮ ప).
క. శరణనినవారిఁ గరుణా । కరులయి రక్షించు పురుషకార్యాన్నితులే.....
(ఆది. ౧ ఆ. ౧౩౭). చ.....గొంతి ముద్దునే ! యుకొడుకు మేను లే.త దన యుల్లము మెత్తన.....(విరా. ౧ ఆ. ౯౮).

తృవర్ణ కాఠంబునం చెడి యెడు వన్నియ లగు.౪౪.

బాలవ్యాకరణ ప్రహరించెడివాఁడు - ప్రహరించెడువాఁడు-ప్రహర్త
వివరణము. యని యర్థము.

౩౧౬ I విషయము. వానికి లోపంబు బహుళంబుగా నగు. ౪౫.

ప్రహరించువాఁడు - ప్రహర్తయని యర్థము.

సంజీవని. ౩౧౬ I విషయము:—౪౪ సూ. వ్యాఖ్య:—తృవర్ణ కాఠంబునన్ = సంస్కృతవ్యాకరణమునఁ బ్రసిద్ధమగు ‘తృచ్’ ప్రత్యయముయొక్క యర్థమునందు, ఎడి.యెడు వన్నియలు = ‘ఎడి - ఎడు’ అను ప్రత్యయములు, అగును = (‘వన్నియ’ అనునది వర్ణశబ్దభవము.) ధాతువుతుదిని నిల్పును. ప్రథమ ద్వితీయ ముద్రణము లందు సయిత మెడి యెడు వన్నియలనియె యున్నది.

ప్రహరించు + ఎడి + వాఁడు = ప్రహరించెడివాఁడు. ప్రహరించు+ఎడు+ వాఁడు = ప్రహరించెడువాఁడు. రెండుదాహృతులందులను బా. సమా. ౯ సూత్రముచొప్పునఁ దచ్చబ్బము ‘వాఁడు’ అనునది యనుప్రయుక్తమయ్యెను. ఇట్లే ప్రహరించు + ఎడి + అది = ప్రహరించెడిది. ఇట బా. సంధి. ౪౫ సూత్రము చొప్పున ననుప్రయుక్తమగు ‘అది’ శబ్దముయొక్క ‘అ’కారము నిత్యముగా లోపించెను. ప్రహరించు+ఎడు+అది = ప్రహరించెడునది. ఇట బా. సంధి. ౪౫ సూత్రముచొప్పున ‘అది’ శబ్దముయొక్క ‘అ’కారమునకు లోపాభావము నిత్యమని యెఱుంగునది. ‘ప్రహరించువాఁడు’ అనఁగా ప్రహరించుటకుఁ గర్తయనఁగా ప్రహరించుటయను వ్యాపారము చేయువాఁడని యర్థము. ఇట్టి యభిప్రాయముతోనె సూరిగారు కర్తృక తృచ్ ప్రత్యయాంత సంస్కృతశబ్దమును ‘ప్రహర్త’ అనుదానిని బ్రాహ్మయముగాఁ జూపిరి.

“బ్లుల్ తృచౌ (౩-౧-౧౩౩) థాతో రేకౌ ప్రః.....కర్తృకే.....” (సి.కౌ. కృదంత. ౨౮౯౫ సూ.) “అనయోర్వర్తమావకాలా దన్యత్ర న ప్రయోగ

ఇతి భాష్యమ్” (బాలమ. వ్యాఖ్య.) తద్ధర్మములకుఁ దెలుగున నిట్టి నియమ మున్నట్లు కన్పట్టదు. క, కడుఁ బెద్దకాల ముండితి | మొదఁబడి యిందె. తకాల మున్నను మన క | యొడు లాభమేమి.....” (ఆది. 2 ఆ. 2౯) కావుననే యధర్వణుడు. తద్ధర్మద్యర్థముల ‘డు’ ప్రత్యయమును విధించినవాఁడయ్యెను - కానః తద్ధర్మద్యర్థములలో వర్తమానార్థమును బరిగణింపఁబడుటచేత వర్తమానార్థకస్థలములం దీ ప్రత్యయములు వచ్చినను రావచ్చును. సంస్కృతమునందు నైతము తృచ్ఛ ప్రత్యయము తద్ధర్మద్యర్థములయందును వచ్చునని చెప్పఁబడియున్నది. “తచ్ఛీల తద్ధర్మ తత్సాధు కారిణ్యపి కర్తరి తృన్స్యాత్. అధికంతు ప్రవిష్టం నతు తద్ధాని రితి న్యాయాత్” (ముగ్ధ. వ్యా. ౯౯౦ సూ. దుగ్ధాదాసవ్యాఖ్య). “అర్హే కృత్య తృచశ్చ (3-3-౧౬౯)” (సి. కౌ. ౨౮౨౨ సూ.) “యోగ్యే కర్తరి గమ్యే కృత్యాః తృచ్ - లిజ్ చేత్యర్థః” (బాలమ. వ్యా.) “వోఢు షర్హో వోఢా = (పహింపఁదగిన వాఁడు) (సి. కౌ. ౨౮౯౫ సూ. వివరణము) ఇట్లు పాణినీయులును వచించి యున్నారు.

౪౫ సూ. వ్యాఖ్య:—వానికి లోపంబు బహుళంబుగా నగు ననగా నట్టి “ఎడి - ఎడు” అను ప్రత్యయములకు బహుళముగా లోపంబు కలుగునని యర్థము. ‘ప్రహరించెడువాడు’ అనుదానిలో ‘ఎడు’ లోపింపఁగా ‘ప్రహరించువాడు’ అని యేర్పడును. ఎడి లోపించినచు నిట్టి రూపమే నిల్చును. తచ్చబ్ధానుప్రయోగము లేనపుడు ప్రహరించు రాముఁడు ప్రహరించెడు రాముఁడు. మొ. తద్ధర్మద్యర్థబోధక విశేషణ ప్రయుక్తవాక్యమునఁ గాలనిర్ణాయక శబ్దవిశేషప్రయోగము లేనపు డయ్యది కాలత్రయమునందును నైచ్చికముగ వర్తించునను విషయము నీక్రింది రీతిని ప్రాథవ్యాకర్త సూత్రించెను. “తద్ధర్మార్థక విశేషణం బసహాయతం ద్రికాల వాచి యగు. ఉదా:—నీ. వారి యనువయించు | సితకృష్ణతంతు రాజితతంత్రమది. (ఆది. ౧ ఆ. ౧౧౯ ప). (అనువయించు = అనువయించుచున్న = నేయుచున్న) వ. నానేర్చువిధంబున. (నేర్చు = నేర్చిన) (భార. ఆది. ౧ ఆ.) నాఁడుప్రయాసము లూరక పోకయుండ (కథా. ౪ ఆ.) (ఁడు = పడిన). ఆ. వె. ద్రుపదు వీటిలోన దొడ్డికయ్యమురేచె | బసులఁ బట్టె విరటు పట్టణమున | మఱియు నెన్నిలేవు. మూర్తాండతనయుండు | తొడరి మనకుఁ జేయు దుండగములు (జైమి. ౧ ఆ.) (చేయు = చేసిన). నీ. జనమేజయుని చేయు సర్పయాగమునకు (ఆది. ౨ ఆ. ౧౩౧) (చేయు = చేయఁగల).” (ప్రాథ-క్రియా. ౧ సూ)

ఋన్నయా. ప్రతిషేధవాచినాం నిః (ఆం. చీం. హం. ౧౨ కా.
3౧౭ విషయము. ఆహో. ౪౦౫ పుట).

కల్పతరువు. 3౧౭ విషయము:—ప్రతిషేధవాచినామ్ = వ్యతిరేక తద్వర్ణక విశేషణవాచక క్రియలకు, నిః = ని ప్రత్యయ మగును. “వ్యతిరేకాదాభావిని చాత్ స్వాత్” అను చొప్పున ని ప్రత్యయ పరకత్వమున ధాతువుతుదిని ‘అ’త్వము నిల్పును. చదువు+అ+ని+వాడు = చదువనివాడు. ఇట్లే చదువనిది (చదువు+అ+ని+అది). మొదలగురూపములు సిద్ధించును. చదువనిపాతము - చదువని చైత్రుడు - మొ. ౨౭౮ విషయముచొప్పున, ‘అన్నముతినని విస్తరి’ మున్నగు కర్తృ ధారయాభాసరూపములును గ్రహింపవచ్చును.

ప్రయోగములు:—క. ధర లబ్ధుల మ్రుచ్చులఁ గూ | ర్పనివారలఁ బగట వలనివారల ధృతి చా | లనివారల దుర్జనులం | బనుపవుగా రాచకార్యభారము దాల్చున్ (సభా. ౧ ఆ. ౪౧) (‘ని’ ప్రాసగతము). క. దనుజాహిత నీ కాహవ | మున నెదిరి మహాగ్రదహనమునఁ బడియును గా | లని మిడితవోలె నతిశో | పనుడు జరాసంధుఁ డెట్లు బ్రదుకఁగ నేర్చున్ (సభా. ౧ ఆ. ౧౩౩). (‘ని’ ప్రాసగతము). క. తన యెఱిగినయర్థం బొరుఁడనఘా యిదియెట్లు చెప్పు మనియడిగిరఁ జె | పుని నాడును సత్యము చె | ప్పనినాడును ఘోరనరకపంకమునఁ బడున్ (ఆది. ౧ ఆ. ౧౩౭). (‘ని’ ప్రాసగతము). నీ..... | నేడు పోవనినాడు నిష్ఫలం బివ్వుహా | యత్తు మంతయు నని యధికచింత | (ఆది. ౧ ఆ. ౧౧౫). ఇట్టి ‘ని’ ప్రత్యయార్థమును వ్యతిరేక సమాపక క్రియతో ఘటించుటయుఁ గలదు. చ..... శరంబులన్ సురా | సురులకుఁ గట్టరాదవుట.....(భాస్క. సుందర. ౪౩౭ పు). (కట్టరాదవుట=కట్టరానిదగుటచేత)

బాలవ్యాకరణ వ్యతిరేక తృవర్ణ కార్థంబున నిజీయగు. ౪౭.

వివరణము. వండనివాడు. ఎడి ప్రభృతివర్ణ కాంతంబు లేడును

3౧౭ I విషయము. ధాతుజనిశేషణంబు లని ప్రాచీనులు వ్యవహరింతురు.

సంజేపని. 3౧౭ I విషయము:—తృవర్ణ కార్థము లీవఱకు వివరింపబడెను. వాని వ్యతిరేక మర్థ మగునపుడు నివర్ణక మగునని యర్థము. వండనివాడు = పచన వ్యాపారము జరపనివాడు. (వండు+అ+ని+వాడు). బా. క్రియా. ౨౦ సూత్రముచొప్పున ధాతువుతుదిని ‘అ’త్వము నిల్పును. ప్రకృతసూత్రముచే ‘ని’ వర్ణకమువచ్చును. బా. సమా. ౯ సూత్రముచొప్పున తచ్చభాసుప్రయోగము గల్గును. విభక్తి వివక్షింపనపుడు - వండనిరాముడు - వండనియన్నము - మొ.

వంశ౨+౧+౨౩ = ౪౩౪౩ = వండరియది. బా. సంధి. ౪౫ సూత్రముచొప్పున 'అది' శబ్దాకారలోపము పాక్షికముగ నయ్యెనని యెఱుంగునది. ఎడి ప్రభృతి వర్ణకాంతంబులు:—బాల. క్రియా. ౪౪. ౪౫ సూత్రములచే విధింపఁబడిన త్రర్థకము లగు 'రక్షించెడి - రక్షించెడు - రక్షించు' అనురీతివి మూఁడురు, బా. క్రి. ౪౬ సూత్రముచే విధింపఁబడిన 'రక్షించుచున్న - రక్షింపఁగల - రక్షించి' అనురీతివి మూఁడును, బా. క్రి. ౪౭ సూత్రముచే విధింపఁబడిన 'రక్షింపని' అనురీతి దొకటియుఁ గలిగి—ఏడును ధాతుజనిశేషంబులని వ్యవహరింపఁబడుననుచు సూరి వివరించెను. ధాతుజనిశేషములనఁగా ధాతువురుండిభ్రష్టిన విశేషములని యర్థము. ఇట్లే వీనిని గ్రియాజన్యవిశేషములనియు వాడుదురు. ఇవి నామపదముతో నన్వయించు నవిగాన వీనిని నామాకాంతౌ ౭సమాపకములనియు వ్యవహరింతురు. ఏతత్స మాన న్యాయమున 'క్తార్థకము - వ్యతిరేకక్తార్థకము - శతృ-తు-నూనంతర్య-చే దాద్యర్థకములును ననెడి యాఱు'ను గ్రియాపదముతోనె యన్వయించునుగాన వానిని గ్రియాకాంతౌ ౭సమాపకములని వాడుదురు.

లః కర్తృణిచ భావే చాకర్త కేభ్యః. (3-౪-౬౯)లకారాః

నన్నయా కర్తృకేభ్యః కర్తృణి, కర్తరిచ, స్యురకర్త కేభ్యో భావే

భర్వణీమము. కర్తరిచ (సి. కా. భాష్యది. ౨౧౫౨ సూ.)

3౧౮ విషయము. అకర్తృణ స్సకర్తృత్వముకర్తృత్వం స కర్తృణః (క్రియా. ౧౧

కారి. అహో. ౪౯౧ పు.)

కల్పితరువు. 3౧౮ విషయము:—అనుక్త మనన్య శబ్దానుశాసనవత్తనున్యాయము రీతి నభర్వణుడు వచించిన “త దనుక్తస్య కార్యస్య | వక్తాభవతి పాణినీః” (౧ V విష. వికృ. సంజ్ఞా. ౬ కారి). అను సూత్రముచొప్పున లడాదులగు సమాపక క్రియాప్రత్యయములు సకర్తృధాతువులకుఁ గర్తృమందును గర్తార్థమందును నగును. అకర్తృకధాతువులకుఁ గర్తృమందును భావార్థమందును నగు నను పాణిన్యక్తవిషయ మిచట మూలముగఁ జూపఁబడెను. అకర్తృకధాతువులకుఁ గర్తార్థత్వము లేదు. తెల్లన భావార్థక సమాపక క్రియలకుఁ బ్రయోగమే లేదు. సంస్కృతమున నకర్తృక క్రియలకు భావార్థమున లడాదులు వచ్చును. అవి వచ్చునపుడు ప్రథమపురుషైక వచనమందుమాత్రమే వానికిఁ బ్రయోగ ముండును. అకర్తృకధాతువులకుమాత్రమే భావార్థమున నట్లు వచ్చును. “భావో - భావనా = ఉత్పాదనా - క్రియాయుష్ట దస్తద్భ్యాం సామానాధికరణ్యాఽభావా త్ప్రథమపురుషః. తిజ్వా చ్యభావనాయా అసత్సయాపత్వేన ద్విత్వా ద్యప్రతీతే ర్న ద్వివచనాది. కిం త్వేక

వచనమేన. తస్మాత్ప్రకర్తేన సంఖ్యావచేత్తత్వాత్.....త్వయా, మయా, అన్యైశ్చ భూయతే.” “సత్యం ద్రవ్యం లిక్తరంభ్యాన్వయయోగ్యమ్” (బాలను. వ్యాఖ్య. సి. కౌ. ౨౨:౨ సూ.) (నీచేతిను నాచేతిను నితరులచేతను గాబును తెల్లనఁ బ్రయోగము చూపఁబడుటకయి గత్యంతరములేక ‘గాబును’ అను నవ శబ్దము (వ్యావహారికము) వాడఁబడెను. అకర్తకథాతువులకు “పడు” య్యు బంధము బా. క్రియా. ౪౪ సూత్రముచే రానేరదు. సకర్తకములకు భావార్థక త్వము లేనపుడు పదనము = పాకము = వండుట - వంట మున్నగు భావార్థక రూపములకు సాధుత్వమెట్లని శంకింపరాదు. తిజ్జుల కనఁగా సమాపక క్రియలకుఁ జెప్పిన నిషేధము కృత్తులకుఁ జెల్లనేరదు. కానఁ దెల్లునందును సకర్తకములకుఁ గర్తృకర్తార్థములందును సకర్తకములకుఁ గర్తృకమాత్రమందును భావార్థక ట ప్రత్యయ్యాదికృత్తులు వచ్చుట నిర్బాధము. ఇవటి కర్తృత్వ మాభాసరూపము. (చూడు. ౨౬: II విష.) “అకర్తకాథాతో లేవ భావే త్యాది (తిబాది) విభక్తయః స్యుః. సతు సకర్తకాత్. కృత్ప్రత్యయాస్తు సకర్తకాదకర్తకాచ్చ భావే స్యుః - తేన కాం ది శం గన్తవ్యమ్, సఖాంవాన ప్రవేష్టవ్యమ్. చాత్రేణ గ్రంథస్య పాఠః - శిశో శ్శయ న మిత్యాది.” (ముగ్ధ. ౯౨:౨ సూ. దుర్గాదాసవ్యాఖ్య). ఇట్లైనచోఁ గృత్తులకు భావార్థక ట ప్రత్యయాదులు సమాపక క్రియా ప్రకరణమునఁ జెప్పఁబడనేల యని శంకింపరాదు. ట ప్రత్యయాదికృత్తులు తక్కిన కృత్తులవలెఁగాక ప్రతిభాతువునకును వచ్చును. మఱియు ‘ట’ ప్రత్యయాద్య వ్రములందుఁ దక్కిన కృదంతములందువలెఁ గాక నియతముగాఁ గ్రియార్థ మనఁగా వ్యాపారరూపార్థము స్ఫురించుచునే యుండును. తక్కిన కృదంతములందల్లు వ్యాపారార్థము భాసిల్లదు. చేయు+ఇ = చేయి = హస్తము - ఎండు+అ = ఎండ = సూర్యాతపము. (30౯ వి.)

లః కర్తృణీత్యాదిః—లకారాః = లడాది లకారము లనఁగా సమాపక క్రియా ప్రత్యయములు, సకర్తకేభ్యః = సకర్తకథాతువులకంటె: బరముగా, కర్తృణీ - కర్త రిచ = కర్తార్థమందును గర్తృథమందును స్యుః = ఆగును. అకర్తకేభ్యః = అకర్తక థాతువులకంటె: బరముగ, భావే, కర్తరిచ = భావార్థమందును గర్తృథమునందును నగును. రామః రావణం హన్తి = రామేణ రావణోహన్యతే. త్వం భవసి - త్వయా భూయతే. సంస్కృతమునందు నైతము భావార్థమున నన్నిటను బ్రథమపురుషైక వచనముమాత్రమే నిల్చునని వైని వివరింపఁబడెను. తెల్లన భావార్థక సమాపక క్రియాప్రయోగమే సమ్యతముకాదు. ఉదా:—రాముండు రావణుని జంపును. రామునిచే రావణుండు చంపఁబడును - నీ వుంటివి - మొ. “నీచే నుండఁబడెను”

అని తెల్లనఁ బ్రయోగింపరాదు. ఇట్లే నీచేత రాబడెను - నీచేతఁ గాబడెను మున్నగునవి యపాదువులు.

అకర్తణ ఇహ్లాదిః—అకర్తణః = అకర్తక థాతువునకు, సకర్తత్వమ్ = కర్తా కాంగ్గలటము, సకర్తణః = సకర్తక థాతువునకు, అకర్తత్వమ్ = కర్తాకాంతౌరాహిత్యమును, మహాకవిప్రయోగములందుఁ గప్పట్టుచున్నది. వివక్షావిముఖమునగాని, థాతువుయొక్క యర్థమందు మార్పుగల్గట మున్నగు కారణములచేతఁగాని యట్టి వైపరీత్యము గల్గును. ఉదాః—కన్ను మాయను నామన్ (ఆర. ౧ ఆ. ౨౭౦ పు), జముతు జము త్వార్థః = ఆరుగ్గిడు సర్వోత్కర్షమున వర్తించుఁగాక. వాడు రిపులను జయించెను. (విస్తర.) ఇట 'జ' థాత్కర్తృపు మార్పువలన సకర్తక మకర్తక మగుచున్నది. 'హి' న్న యః సంక్రమితే స కిప్రభుః = హితమునుండి యెవఁడు విఁడో వాడు చెడ్డప్రభువు (గాణ. ౩౩౦ పు. ఇట కర్తత్వము వివక్షింపబడలేదు. అపాదానము వివక్షిత మయ్యెను. రామునకు నగుర్కరించి - రాముని

విస్తర. 3౦౮ విషః—అహోబలపతి 'జ' థాతు వకర్తకమనుచు "క్వచి ద కర్తణస్స కర్తత్వమ్ - జయించె రిపుల....." (అహో. ౮౯౧ పుట). అని యిట్లు వ్రాయుట సరికాదు. "జ - జయే - భ్యా - పర - సకర్తక - అనిట్ - జయతి - అజై పీత్" (శబ్దస్తో) అనుచొప్పున 'జ' థాతువు సకర్తకమే. "స జయ త్యరిపాథస్థాః కీ | కృతనామా కిల భీమభూపతిః" (నైష. ౨ సర్గ.) ఇత్యాదులం దధభేదమున నది యకర్తకముగా వాడఁబడును. గాణపత వివరణకర్త సుస్మృతమున సకర్తకము తెల్లన సకర్తకమగునని యర్థముచేసెను. అదియు సరికాదు. ఉత్కర్షప్రాప్త్యర్థక మగునపుడు 'జ' థాతువు సంస్కృతాంధ్రములు రెంటును సకర్తకమే. "శత్రులను జయించెను" అను రీతిగల స్థలములం దది సుస్మృతాంధ్రములు రెంటును సకర్తకమే. సత్కర్తము గావమును హరించునా. వాడు దాద్యానమున విహరించెను. ఉప సర్గవశేషమున నిట హృథాత్కర్తము మాటుటచే సకర్తక మకర్తక మయ్యెను. అహో బలపతి "క్వచి దధ్ధవిశేషే సకర్తకత్వం చింతింతు రాము నెప్పుడు - క్వచి దధ్ధవిశేషే అకర్తకత్వం చింతిల్లె దేల యిప్పుడు" (అహో. ౮౯౧ పు). అని యుదాహరించుట సరికాదు. "నతు తౌ భవేచ్ఛ లోపో జ్యార్థే యో వర్తతే పరే తస్మిన్" అను చింతా మణిచొప్పునఁ చెల్లఁగున "చింతించు" ప్రేరణార్థకము. 'చింతిల్లు' అప్రేరణార్థక మనఁగా స్ఫూర్తికము. గాణపత వివరణకర్తయు నీయహోబల పండితమూర్ఖమునె యనుసరించెను (గాణ. క్రియా. 3౮౫ కారి. ౫౧ పద్య. వివరణము). "చిత - స్మృతౌ. చు. ఉభ. సక....." (శబ్దస్తో).

[బా. క్రి. రససూ.] తిజ్జులు, 'ట' ప్రత్యయములు కర్తృకర్తాధములవచ్చుట. 1491

నమస్కరించి. (అరగి I విష). "వేటఁ బోయిరి (భార. ఆర. ౬ ఆ). ఆస్విభుండు పాల మేఁగెను. (వి. పు. 2 ఆ) చ. ఆడవికి వేటకైయరిగి (పాండు. ౫ ఆ)" (ప్రాథ. కార. ౧౩ సూ. విష). (విస్తర. I అరర I విష). ఇటు నకర్తకముగు 'ఏగు' థాతువు సకర్తకముగ వాడఁబడెను. ఆకర్తకముల పట్టిక ౨౩౬ విషయమున వివరింపఁబడెను. కొన్ని సకర్తకము లకర్తకము లగునని సంస్కృత వైయాకరణులును వచించిరి. "తథాచ - గేయీచన్ద్రః - థాతో ర్థాస్తరే వృత్తే - థాత్వర్థే నోపసంగ్రహాత్ | ప్రసిద్ధే రవివక్షాతః | కర్షిణోఒక ర్షికా క్రియేతి. థాత్వర్థేన సహ కర్తణ ఉపసంగ్రహః దిత్వర్థః. క్రమేణోదాహరణాః:—సదీ వహతి - క్షరతీత్వర్థః. అఘయతి వ్యాఘ్రః. భవతి ఘటః - ఆహతే జనః - తపస్వతి మునిః" (ముగ్ధ. ౯౩౨ సూ. దుగ్ధ. వ్యాఖ్య).

లకారాదులు సకర్తకంబునకుం గర్తృకర్తంబులందును

బాలవ్యా. లాఁటికిం గర్తయందు నగు. రస.

౩౧౮ I విషయము. సకర్తకంబు నాఁ గర్తాకాంక్షోత్థాపకంబు. ఆకర్తకం

బునాఁ గర్తాకాంక్షానుత్థాపకంబు.

సంజేవని. ౩౧౮ I విష:—లకారాదులు 'లట్టు - లిట్టు - మున్నగు సమాసక క్రియా ప్రత్యయములును, నాదిశబ్దముచే - భావార్థకాదులనఁగా - "ట" ప్రత్యయము మున్నగు (బా. క్రి. ౩౫ సూ. మొ. ౪౩ సూ. వ). నసమాసక క్రియా ప్రత్యయములును బా. క్రి. ౧౨౨ సూత్రముచే విధింపఁబడిన భావార్థక ఋజీ ప్రత్యయమును సకర్తక థాతువులకుం గర్తృకమునందును గర్తాధమునందును వచ్చును. ఆకర్తక థాతువులకుం గర్తృకముందుమాత్రము వచ్చును. ఆకర్తక క్రియలకుం గర్తార్థక ప్రయోగము లేదు. కర్తాకాంక్షోత్థాపక మనఁగాఁ గర్తాకాంక్షను బుట్టించునది. కర్తాకాంక్షా ౭నుత్థాపక మనఁగాఁ గర్తాకాంక్షను బుట్టించునది. ఆకాంక్ష యనఁగా 'కోరిక'. అన్వయయోగ్యతకై ఇదము పదాంతరమును గోడట. "ఆకాంక్షా. స్త్రీ. (ఆ+కాంక్ష+ఆజ్). న్యాయమతే వాక్యార్థజ్ఞాన హేతో. యత్పదం వినాయత్పద స్యానన్వయస్తత్పదే తత్పదవత్త్వ రూపే సంబంధే....." (శబ్దస్తో). "ఆకాంక్షా-స్త్రీ.....వాక్యార్థజ్ఞాన హేతో పదస్య పదాంతర వ్యతిరేక ప్రయుక్తాన్వయాభావే. ఆకాంక్షా. హితం వాక్యం న ప్రమాణమ్. యథా గౌరవ్యః పురుషో హస్తీతి న ప్రమాణ మాకాంక్షానిరహాత్. న్యాయమతే యత్పదమృతే యత్పదాన్వయబోధో నభవతి తత్పదే తత్పద వత్తేతి. ప్రతీతి పర్యవసాన విరహ ఇత్యాలంకారికాః" (శబ్దా. చిం). 'రాముడు రావణుని జంపెను' అనువాక్యమున జంపె

ననుపదము 'రావణునిన్' అను కర్తృపదము నన్వయబోధమునకయి యాకాంక్షించు చున్న దనగా గోరుచున్నది. కానఁ గర్తము నాకాంక్షించుచున్న 'చంపెను' అను నది సకర్తకము. 'రాముఁడు వచ్చెను' అనునపు డిట్టి యాకాంక్ష 'వచ్చెను' అను దానికి లేదు గాన నది యకర్తము. ఉదా:—సకర్తకమునకుఁ గర్తృర్థమున లకారములు వచ్చుటకు:—రాముఁడు పాతమును జరివెను. రాముఁడు పాతమును జదువుచున్నాఁడు. రాముఁడు పాతమును జదువఁగలదు. రాముఁడు పాతమును జడవును. రాముఁడు పాతమును జదువఁడు. రాముఁడా పాతమును జడవును. రాముఁడా పాతమును జదువకుము - మొ. సకర్తకమునకుఁ గర్తృర్థమున లకారములు వచ్చుటకు:—రామునిచేఁ బాతము చదువఁబడెను - రామునిచేఁ బాతము చదువఁబడుచున్నది. రామునిచేఁ బాతము చదువఁబడఁగలదు. రామునిచేఁ పాతము చదువఁబడును. రామునిచేఁ పాతము చదువఁబడదు. ఓదేవా నాచేఁ గొలువఁబడుము. ఓదేవా నాచేఁ గొలువఁబడకుము - మొ. అకర్తకమునకుఁ గర్తృర్థమున లకారములు వచ్చుటకు:—రాముఁడువచ్చెను - రాముఁడు వచ్చుచున్నాఁడు - రాముఁడు రాగలఁడు - రాముఁడు వచ్చును - రాముఁడు రాఁడు - రామా రమ్మ - రామారాకుము - మొ. అనుమానక క్రియ లనగా వాక్యసమాప్తిని జేయుజాబని క్రియలు. ఉదా:—'బాలుఁడు పాతమునుజదువుట యింపుగానున్నది' ఈవాక్యము 'చదువుట' అనుదానితో ముగియలేదు. చదువుట యెట్లున్నదో తెలుపునట్టి యింపుగా నున్న దనునది లేనిచో నన్వయము నుదురుడలేదు. వాక్యము ముగియలేదు. కావున 'చదువుట' అనునది యసమాపక క్రియ. ఇట్లే "బాలుఁడు పాతమును జదివి నిద్రించెను. బాలుఁడు చదువుచున్న పాతము నెద్దది." మున్నగు వాక్యములలోను "చదివి - చదువుచున్న" మున్నగునవి యసమాపక క్రియలు. ఇట్టి క్రియలయందలి 'ట - ఇ - చున్న' మున్నగు ప్రత్యయములుసంతము సకర్తకములకుఁ గర్తృర్థము నందును గర్తృర్థమునందును వచ్చును. అకర్తకములకుఁ గర్తృర్థమునందు మాత్రము వచ్చును. ఉదా:—రాముఁడు రావణుని జంపుట లోకహిత మయ్యెను. రామునిచే రావణుఁడు చంపఁబడట లోకహిత మయ్యెను - రాముఁ డడవి కేఁగుట లోకహిత మయ్యెను - మొ. పయివాక్యములలో మొదటివాక్యమున 'చంపుట' అనుదాని లోని 'ట' ప్రత్యయము కర్తృర్థక మగుటచేతనే 'రాముఁడు' అను కర్తృపదము కర్తృర్థక తృతీయాంతము కాదయ్యెను. ఇంకఁ బ్రాతిపదికార్థక ప్రథమాంత మయ్యెను. భావార్థకములందలి కర్తృర్థకత్వ మాభాసరూపము (చూ. ౨౬౫ II విషు). (చూడు. బా.కారక. 3౨ సూ. ౨౬౩ I విషు). బా. క్రియా. ౧౨౨

సూత్రముచొప్పున వచ్చు భావార్థక సజీకి నుదాహృతులు:—సీపు సాతమును జడవవలెను - నీచే బాతము చదువఁబడవలెను. ఇవి సకర్తకోదాహృతులు - 'రాముఁడు రావలయును' అనునది యకర్తకోదాహరణము. 'రాబడవలయును' అనురీతి రూపము లసాధువులు.

సంస్కృతమున థాతువులనుండి యగ్ధవిశేషబోధక ప్రత్యయముల చేరికచేత ననేకములగు థాత్వంతరము లేర్పడును. "సనాద్యన్తా థాతహః. (3-౧.3౨). సనాదయఃకమే ర్నిజన్తాః ప్రత్యయాః అనే యేషాంతే థాతుసంజ్ఞాః స్యుః. థాతుత్వాల్లీదాదయః" (సి. కా. ౨3౦౪ సూ.) "స్లో. ౫న్ క్కచ్ కామ్యన్ - క్యజ్ క్యహ్ ౭థా ౭ | చారక్విబ్ ణిజ్ యజ్జా తథా | యగాయ ఈయజ్ ణిజ్ చేతి | ద్వాదశామీ సనాదయః" (బాలమ. వ్యా). సన్నన్త - జిగీవతి (జయింపఁ గోరుచున్నాఁడు) ణిజన్త - కారయతి (చేయించుచున్నాఁడు). యజన్త - జేగీయతే (అత్యంతము మాటి మాటికి గీర్తించుచున్నాఁడు). ఆచారక్విన్ - విజయతి (అర్జునునివలె నావరించుచున్నాఁడు). యగన్త - క్రియతే = (చేయఁబడుచున్నది).

ఇట్లే తెల్లనందును నొక్కొక్క థాతువునుండి పెక్కు థాతువు లేర్పడి లదాదుల నందుచుండును. ఉదా:—చదువుథాతువు—ఆత్మ నేపదార్థమున థాతువునకు 'కొను' అనునది చేరును. చదువుకొనెను. ప్రేరణార్థమున థాతువునకు 'ఇంచు' మున్నగునవి చేరును. చదివించెను. కర్తార్థమున థాతువునకు 'పడు' అనునదిచేరును. చదువఁబడెను. ప్రేరణాత్మ నేపదార్థకము - చదివించుకొనెను. ప్రేరణకర్తార్థకము. చదివింపఁబడెను. ప్రేరణాత్మ నే పదకర్తార్థకము - చదివించికొనఁబడెను. మొ. ఇందు ప్రేరణార్థకరూపములు 3౨౬ VI విషయమునందును నాత్మ నేపదార్థకరూపములు 3౨౧ I విషయమునందును నిరూపింపఁబడును. ప్రకృతమునఁ గర్తార్థకరూపములు నిరూపింపఁబడుచున్నవి.

నన్నయా. కర్తృజ్యనుబంధః స్యా | త్వలిథాతుః కర్తృవచ్చ తద్వి
3౧౯ విష. ధయః. (ఆం. చిం. క్రియా. ౧౬ కా. ఆహా. ౫౦౨
పుట).

కల్పతరువు. 3౧౯ విష:—కర్తృణి - కర్తార్థకత్వమునందు థాతువునకు, పలి థాతుః = 'పడు' అనునది, అనుబంధః స్యాత్ = అనుబంధముగాఁ దుదిన నిల్పును. తద్విధయః = ఆకర్తార్థకత్వమందలి వ్యాకరణవిధానములు, కర్తృవచ్చ = కర్తృత్వ ముదవలెనే, యగును. పద్యనుబంధము పరమగునపుడును "వ్యతిరేకాదౌ భావని చాత్ స్యాత్" అను సూత్రమునందలి యూదిశబ్దముచేత 'అత్వమును' "పువరా

గమః క్రియాణా"మ్నను దానిచోప్పున నకారాగమమును నగును. (౨౯౬-౩౧౩ వివ). చదువు+అ+న్+పడు = చదువఁబడు. దీనినుండి కర్తృర్థమందువలెనె - చదువఁ బడెన్ - చదువఁబడున్ - చదువఁబడుచున్నది, మొదలగు సమాసకక్రియారూపములను, చదువఁబడుట - చదువఁబడమి - చదువఁబడన్ - చదువఁబడి - చదువఁ బడక - చదువఁబడుచున్ - చదువఁబడినన్ - మున్నగు ససమాసకక్రియారూపములను సాధింపనగును. ఇట్లే చదువఁబడవలయును మున్నగు వలయాదియొగ భావార్థక నజ్యంతరూపములను గర్తార్థమున సాధించుకొననగును. అకర్తక భాతువులకుఁ గర్తార్థకత్వము లేదు. "రషణీ నీకతమున మాకు రాబడె నీటకున్ ఇత్యాదౌ ఓడుభాతోర్లుటక క్రియాత్వమేవ, యథా మాకు రాసయ్యెన్-పోనయ్యెన్ ఇత్యాదౌ భావి భాతునామ్" (అహో. ౫౦౩ పు) అని కవికిరోభూషణమున నుదాహరింపఁబడెను. మాకు రాబడె ననఁగా మాకువచ్చుట సంభవించెనని యర్థము గాన నట్టిప్రయోగమున 'ఓడు' భాతువు కర్తార్థకము కాదనియు ఘటనార్థకమనియుఁ బయి కవికిరోభూషణపంక్తులకుఁ దాత్పర్యము. రాబడె ననుచోటి 'రాన్' అనునది వచ్చు భాతు భావార్థకరూపమనియు నచటి ఓడుభాతువు వలయాదులతోనిదనియు గ్రహింపవలయును (భా. క్రి. ౧౨౨ సూ). సూరి స్వార్థికములని వివరించిన (భా. క్రియా. ౧౦౯ సూ) చొరఁబడు - నిలువఁబడు - కూడఁబడు మున్నగుచోటులందలి 'ఓడు' భాతువునైతే మిట్టిదే యగుట యుక్తము. చొరఁబడెను = చొచ్చుట సంభవించెను - మొ. సకర్తకభాతువులందును నిట్టి ఘటనార్థకత్వము కన్పట్టుచున్నది. క.....ఆన్య ని । న్నాదఁబు జనంబులకు వినంబడ కుండన్ (సభా. ౧ ఆ. ౨౯౨౨) ఇట్టి ప్రయోగములయొడలఁ బయిరితని ఘటనార్థకత్వము సంగీకరింపవలసినదే (వినన్ = వినుట ఓడకుండన్ = సంభవించుండ). "అత్ర తృతీయా షష్ఠీచవిభక్తి సమృతే ఊభే ఇత్యధర్వణ వచనాత్ విభక్తిద్వయమ్. మాచే ఘటంపఁబడియెన్, మాకది ఘటంపఁబడియె నీట" (అహో. ౫౦౩ పు). అను ఓహోబలపంక్తులచోప్పునఁ గర్తార్థక ప్రయోగస్థలములందుఁ గర్తకుఁ దృతీయ రాకుండుటయు షష్ఠీ వచ్చుటయు సమృత మని శ్రమింపరాదు. అహోబలపతి చూపిన కర్తార్థకోదాహృతి వాక్యద్వయమును నేకీరితికాదు. (౨౩౭ వివ. దీని విస్తరమును జూచునది). 'మాకది ఘటంపఁబడియె' అనుదానిలోని ఓడు భాతువు ఘటనార్థకము. తక్కినవాక్యములోనిది కర్తార్థకము. ఓడు భాతు ఓనుబంధముగాఁ బ్రయోగింపఁబడుట కర్తార్థక ప్రయోగమందుమాత్రమే యని యహోబలపతియే వదించెను. "ఆనుబంధకత్వేతు నీచే రావింపఁబడితిమి. ఇలమామి" (అహో. ౫౦౩ పు) వచ్చుభాతు వాక్యకమయైనను ప్రేరణార్థమున

నది సకర్తకమగును గాన నట్టియొకల నది కర్తావ్యకృత్యములయొక్కమై వచ్చును
ధము నొందుచున్నదని తాత్పర్యము.

కర్తావ్యకృత్యములయొక్కములయొక్కముల సహజము కాదనియు నది సుఖ్యులభాషా
వాసనచే లభించెననియు నట్టిప్రయోగము భారతమున లేదనియు: గొందఱాఘ
నీకులు వచింతురు. అది సరికాదు. భారతముచే కర్తావ్యకృత్యములయొక్కములు వెక్కు
గలవు:—“కొన్నిచోట్ల నుచితముగా నున్నను బెక్కుచోట్ల కర్తావ్యకృత్యముల
శ్రావ్యము గాదు. ఉదా:—నన్నయార్జునిచే భారతము తెనిగింపబడియె. ఇది
శ్రావ్యమగునుగాని నాచే భారతము చదువబడినది. నేను వానిచే జూడబడితిని.
మొదలగుప్రయోగములు శ్రావ్యము గావు” (ఆం. భా. ఆ. కార. ౮ సూ. ౧౮౩
పు. తృ. ము.) ఉదాహృతవాక్యములందలి శ్రావ్యతకు నశ్రావ్యతకు వివికముక
మేమియు: గానరాదు. ఈక్రిందిప్రయోగములను జూచునపు డిట్టి వాక్యములు
సత్సవిదూరములని తోచకమానదు. నీ.....౮-వె. దానములను బహువిధ
క్రతుహుత జప । బ్రహ్మచర్యములను బడయబడిన । పుణ్యఫలము (ఆది.
౧ ఆ. ౭౧). క. తనయుండు దల్లిదండ్రులు । పవిత్రపని నేయఁడేని పలుకెడలో
జే । కొనఁడేని వాఁడు తనయుం । డనఁబడునే పితృధనమున కర్హుం డగునే (ఆది. ౩
ఆ. ౧౯౯.) క. పురుషులచే ధర్మస్థితి । బరిగ్రహింపంగఁబడిన భార్యలకు.....
(ఆది. ౫ ఆ. ౮౭). తే.గీ. భర్తచేత నియోగింపఁబడక సతికి । నెద్దియును జేయఁగా
దగ దెద్దియైన । భర్తచేత నియోగింపఁబడినదాని । జేయకునికి దోషంబని చెప్పె
మనువు. (ఆది. ౫ ఆ. ౮౮). క. పిలువంగఁబడక సఖలకు । బలిమిం జని.....
(ఆది. ౬ ఆ. ౩౬). మ.....గర్వముం దాల్చువా । డనఁమా సత్సభలందు
మెచ్చఁబడునే హాసాస్పదీభూతుడై (ఆది. ౭ ఆ. ౫౦ పు). క..... । ధారుణీ
నట్టి యపూర్వ సభారచనలు వినఁగఁ జూడఁ బడ వెవ్వరిచేన్. (సభా. ౨ ఆ. ౧౩౯)
క. పరమసుఖోపాయంబునఁ । బ్రసంపద నేకొనంగఁబడునేని..... (సభా.
౨ ఆ. ౧౪౨) (యతిస్థల). క. బలవద్ద్యౌతార్థముగాఁ । బిలువంబడిరి మగుడనగునె
..... (సభా. ౨ ఆ. ౧౭౨). తే. పైదులట్లు నివర్తింపఁబడి (యతిస్థలగతము).
(ఆర. ౧ ఆ. ౯). చ. తడయక ఘోరదర్శన ముదగ్ధపాపకుచే దహింపఁగాఁ । బడి
పరమేశ్వరోగ్రకరపాపక దగ్ధపురత్రయాభమై । యెడరి ధరి త్రిమీఁదఁ బడియెం జెడి
సౌంభకంబు..... (ఆర. ౧ ఆ. ౧౯౮) (ప్రాసగతము). ‘కాన్ - కన్’ అనునవి
పైరితిని గర్తావ్యకములందలి నుక్కునకుఁ దర్వాతనైత మనుప్రయుక్తములు కన్ప
ట్టును. (బా. క్రియా. ౧౧౫-౧౧౬ సూ.) క. గురుముఖమునఁ బడయక డు ।

ష్కరతపమునఁజేరి పడఁచుఁగాఁబడు విద్యలో (ఆర. 3 ఆ. ౨౫౬ ప). (కా ననునది యత్నిష్ఠగతము). క.....త్రిశూలా । కారములై పంకజములు కానంగఁ బడున్. (ఆర. ౨ ఆ. ౨౫౭ ప). తే-గీ.....చట్టు । వడియె నలుచేత విడువంగఁ బడిన హంస (ఆర. ౨ ఆ. ౧౭). క. దుస్తరముగు నీ । పదుమూడవయేడు గడవఁ బడుట యరిది.....ఉన్యో. ౧ ఆ.౯ ప). ఉ.....పతి లేడనఁబడ్డ కాంత(కర్ణ. 3 ఆ. ౨౨౪ ప). క. వినఁ జూడం బడునం దె । ల్లను..... (శాంతి. ౬ ఆ. ౨౫౫). ఇట్లు రెండుమూఁడిటికి నొక్కటే పడ్వనుబంధము నిల్పం బడుటయుఁ గలదు. ఆ-వె. దానఁజేరి మీరు నేనును బ్రయ్యుఁ బా । పంబు లేక వెడలఁబడితిమి.....(ప్రయ్యు+ఉను = ప్రయ్యును). (మాస. ౧ ఆ. ౨౦౧). ఇందు 'వెడలు' థాతు వక్రకముగాన దానికిఁ గర్తార్థకత్వము దుష్టుముకావున "వెడలన్+వెడలునట్లుగా, పడితిమి = ఇటఁబడినారము." అని యర్థముచేసికొనవలయును. నీ.....తే-గీ..... । విడువు మీశునకము దీని విడువఁబడుట । నాకలోకసౌఖ్యంబు నొనర్పు నీకు (మహా. ౧ ఆ. ౫౫). ఇట "నీవు దీనియొక్క విడుచుట" = అను కర్తృత్వమునకు సరియగు "నీచేత దీనియొక్క విడువఁబడుట" అను కర్తార్థమందుఁ గర్త మవివక్షితమై యట కేషషష్ఠి వివక్షితమయ్యెనని యెఱుంగునది. వివక్షావశమునఁ గదా కారకములు సంభవించును. ఆ-వె.....రాజుఁ బెద్ద దొరలుఁ । జీర లాలునఁబడిరి.....(విరా. ౫ ఆ. ౨౨౨). "రాజును పెద్దదొరలను జీరలను నొలిచితిమి" అనునది దీనికర్తృత్వకవాక్యము. ఇందు గర్తములు రెండును సభిహితములై ప్రథమాంతములయ్యెను. సంస్కృతమున నిట్లుకాదు. ముఖ్యకర్తము కొన్ని థాతువులందును గౌణకర్తము కొన్ని థాతువులందును దిజ్ఞుచే జెప్పఁబడును. "గౌణే కర్తణి దుహ్యదేః । ప్రథానే నీ హృ కృష్వహమ్ । బుద్ధి భూర్థయో శ్శబ్ద । కర్తణాంచ నిజేచ్ఛయా । ప్రయోజ్యకర్తణ్యన్యేషాం । జన్తానాం లాదయో మతాః గౌర్ధహ్యతే పయః=(గోవుపాలను గొల్లనిచే బిడుకఁబడెను.) అజా గ్రామం నీయతే=(గొల్లనిచే మేక గ్రామమును బొందింపఁబడెను)" (నీకా. భావకర్త తిజ్ ప్రకరణము. ౨౭౬గీ సూత్రముతరువాత. ౧౦౯౦-౧౦౯౫ వార్తి).

బాలవ్యాకరణ పడు జ్యనుబంధంబు కర్తంబునందగు. ౪౯.

వివరణము. కొట్టఁబడుచున్నాడు - కొట్టఁబడుచున్నది. కొట్టఁ

3౧౯ I విష. బడుట - కొట్టఁబడనివాడు.

సంజేసని. 3౧౯ I విష:—కర్తార్థమునందు థాతువునకు "పడుజి" అనెడి యనుబంధము వచ్చును. బా. క్రియా. ౨౦ సూత్రముచొప్పున 'జి'వర్ణ మిత్తుగాఁ

[బా. క్రి. ౪౯ సూ.] ఆంధ్ర భాషానుశాసనాదుల యపమూర్తపు విమర్శము. 1497

గల 'పడుజీ' పరమగునపుడు ధాతువుతుది 'ఉ'కారమున కత్వము వచ్చును. బా. క్రి. ౨౧ సూత్రముచొప్పున 'పడుజీ' పరమగునపుడు ధాతువునకు నుగాగమమును ద్రుతకార్యములు నగును. (చూ. ౨౯౬ విష). ఉదా:—కొట్టు+అ+ను+పడు = కొట్టుబడుచున్నాడు. అమహత్కర్తృకత్వమునఁ గొట్టుబడుచున్నది - కర్తార్థ ప్రయోగమునందును భావార్థకాదులు వచ్చును - కొట్టుబడుట - కొట్టుబడనివాడు. మొ. బా. క్రియా. ౪౮ సూత్రమునందలి లకారాదులనెడి యాదిశబ్దముచే భావార్థకాదులును గర్తార్థమునఁ బ్రయోజ్యములైనవి సూరివచించియే చున్నాడు. భావార్థకాదులలో మొదటిదగు 'ట' ప్రత్యయమును మదిదగు 'నిజీ'యును సూరిచే నుదాహరింపబడెనుగాని కర్తార్థమున బా. క్రియా. ౧౨౨ సూత్రముచొప్పున వచ్చు 'సజీ'యుఁ బ్రయోజ్యము కానోపును. ఉదా:—కొట్టుబడవలయును - కొట్టుబడనగును - మొ. "ఈసూత్రముచే సాధ్యములగు క్రియారూపములనెల్ల నుజ్యంతములమీఁదఁ గల్గిన యాయా పడుధాతురూపములుగ నిరూపింప నవకాశ మగ పడుచుండుటను నది భాషాసహజమార్గముగఁ దోచుచుండుటను వీనిని వేరుగ సాధింప సూత్రించుట యవావశ్యక మనఁదగును..." (బా. సా. పే. ౪౯౯ పు). అనివ్రాసి వేటికాకర్త మరల 'కర్తార్థము నుజ్యంతముచే రాదేమోయని సంకోచించెను. కాని యనుశాసకర్త తుమున్నంతరూపములనుండియే యీకర్తార్థకరూపములు మున్నగు వెక్కువిధములగు క్రియలరూపములను సాధించెను:—“సకర్త కముల తుమున్నంతరూపములవైఁ గర్తార్థమందు 'పడు' అనుప్రయుక్తమగును. ౫౫.....నాచే నన్నము తినబడెను' అని.....ప్రయోగింపరాదు" (ఆం. భా. అ. క్రియా. ౫౫ సూ). "కొన్ని తుమున్నంతరూపములవై భావార్థమందు 'పడు' చేయను. ౫౬. అది కనబడదు. నీమాట నాకు వినబడదు....." (ఆం. భా. అ. క్రి. ౫౬ సూ). "తుమున్నర్థకావ్యయములమీఁది 'ఇమ్ము' నకు 'ఈ' వైకల్పికముగ నగును. ౧౨౪. చేయనీ - చేయనిమ్ము" (ఆం. భా. అ. క్రియా. ౧౨౪ సూ). మొ. ఈవిషయము చాలవంతగ నున్నది. తుమున్నర్థకరూపములై "పడు" అనునది యనుప్రయుక్తమగునపుడు తు మర్థమె కల్లునుగాని కర్తార్థకత్వ మెట్లు సంభవించును ? 'పడు' అను ననుప్రయుక్తశబ్దముతోఁ గూడిన తు మర్థకములై మరల లఙ్గాదుల ప్రత్యయము లెట్లు నిల్పును. అవి ధాతువులై నిల్పునేకాని తుమర్థక పదము పంఁ నిలువనేరవుగదా ? అట్లే తుమర్థకములైఁ బడు శబ్దము చేరుటచే భావార్థ మెట్లు లభించును ? భావ మనఁగా ధాత్వర్థముగదా ? తుమర్థకమునుండి యట్టియర్థ మెట్లు పొసంగును ? అట్లే - 'చేయనిమ్ము' అనుదానినుండి వీరిరచనచొప్పున

“చేయుటనిమిత్త మిమ్ము” అను ననిష్టార్థము గల్గదా? ఇంతియకాక “నాచే నన్నము తినబడెను” అను కర్తార్థకరూపము నేల ప్రయోగింపరాదు?

లఘ్వేకాక్షర పూర్వ | క్రియాన్తిమ స్యానయో భవే
ది ద్వా. (ఆం. డిం. క్రియా. ౧౨ కారి. అహో. రరూ పు).

నన్నయా న ప్రాద్యవ్యయ సంబంధ | స్తన్నిషేధే ప్రయోజకః.
ధర్వణీయము. (విశ్వ. క్రియా. ౧౦ కారి. అహో. రరూ పు).

320 విషయము. ఇత్ స్యా ద్భూతబహుత్వేతు | దేశ్యే తూభయతో
భవేత్ | యః స్యా ద్దేశ్యక్రియాన్తేతు | భూత
ఏకత్వవాచకే | ఇతఏవ పర స్స స్యా | ది ద్భవే
న్నాన్తకాత్ పరః (విశ్వ. క్రి. ౪౫ కారి. అహో.
౧౫౧-౪౭౫ పు).

కల్పతరువు. 320 విషయము:—వీనిలో లఘ్వేకాక్షరేకాద్యదికారికలు “ఇంచు గాగమ” విధులను బ్రదర్శించినవివృత్తులు, “ఇత్ స్యా” దికాద్యదికారికలు భూతకాలిక ప్రథమపురుషైకవచన రూపసాధన సందర్భమునందును నిల్పబడినవయ్యును నీ గ్రంథము బాలవ్యాకరణ సూత్రముల వరుస ననుసరించి సందర్భపలుచుచూడుటం జేసి యుచట నిల్పబడినవి.

అనయః = ఆయ్ పరిణాతి లేనట్టియు, (యాంతములు కానట్టి యన నగును) లఘుః = లఘురగునట్టియు (విస్తర. I. 30 IV విష). ఏకాక్షర = ఏకాక్షరమగునట్టియు, పూర్వక్రియా = సమాసోత్తరపదము కానట్టియు, థాతువుయొక్క, అన్తిమస్య = తుదియక్షరమునకుఁ బరముగా నించుగాగమము నిల్పి యున్నపుడు, ఇద్వా = హ్రస్వ మగు ‘ఇ’కారము ఏకల్పముగా నగును. ఉదా:—నచ్ + ఇ + ఇంచు = వచియించు - మె. ఇదాగమ విధానసామర్థ్యముచేత నీట నపదాదిస్వరసంధి. (2౫ విష) వర్తిల్ల నేరదు. ఆంధ్రశబ్దచింతామణి - అందును గ్రియాపరిచ్ఛేదము - తత్సమక్రియా రూపముల సాధించుటకై ముఖ్యముగ నుపదేశించబడుటంజేసియు సంస్కృతథాతువులు తత్సమములుగఁ దెల్లనఁ జేరుట కించుగాగమము నిత్యముగాఁ జేరవలయుటం జేసియు నిందు “ఇంచుగాగమ పరకత్వమున” అని వేలుగఁ జెప్పబడనక్కఱ లేదయ్యెను.

“అనయః” అనుటచే “శయించు జయించు” మున్నగు ననిష్టరూపములు జనింపనేరవు. ‘లఘు’ అనటచేత “యాచించు రక్షించు” మున్నగుచోట్ల

‘స్తుతియించు’ అనునది ముద్రాసంస్కృత ప్రభృతులచే: బ్రతుక్తమయి యున్నది.
 “.....హరిహర హిరణ్యగర్భపద్మో మావాణీపతుల స్తుతియించి.....” (ఆది.
 ౧ ఆ. ౨ గద్యము). నాగపతులనెల్ల స్తుతియించి (ఆది. ౧ ఆ. ౧౧౨ గద్యము)
 ధర్మరాజు ధర్మనిత్యతను స్తుతియించి (౪భా. ౨ ఆ. ౨ గద్య). ‘నుతి - స్తుత’
 మున్నగునవి యుపకృతిత్వమున ద్వ్యక్షరకములై యైనను ‘ను - స్తు’ మున్నగు
 థాతువు లేకాక్షరకములై కాన వీనికి సయితము ‘ఇ’దాగమము వచ్చుట చింతామణి
 సమ్మతమై యనరాదాయని శంకింపఁజనదు. ఆపక్షమున ‘పోష’ మొదలగునవి యుప
 కృతిత్వమున గుర్వక్షరకములై యైనను ‘పుష్’ మున్నగుథాతువుల్లఘ్యక్షరకములై
 యగుటచేత నట్టివానికిని “ఇ”దాగమము వచ్చుటచే ‘పోషియించు’ మున్నగు నప
 శబ్దములును జింతామణిసమ్మతములై యనవలసినప్పునుగదా. కేతన వచించినట్లే
 ‘నుతియించు మున్నగువానికి భారతేతర గ్రంథములందుఁ బ్రయోగములు కన్పట్టు
 చున్నవి. లయగ్రాహి. కాలధరు నుజ్జ్వల కపాలధరు సన్నిశిత శౌలధరు నీశ్వరు
 దయాళు నుతియింతున్. (నన్ని. కు. ౨ ఆ. ౨౩౨). ఇట్టి సందర్భమున నయిదు
 పద్యములతుది నీప్రయోగము మకుటముగాఁ బ్రయుక్తమయి యున్నది. ద్వి. స్తుతి
 యింపఁ గనుఁగొనఁ జొప్పడె నేఁడు (బసవ. ౧ ఆ. ౬౦౫ పు). “నుతి (యి)ంచు. సు.
 సు. క్రీ. పొగడు.....నీ. రతి నైపుణముచూచి నుతియించుచిధమున.....
 ...వరాహ. ౪ ఆ. ౧౬౨ పు)” (సూ. హ. సి).

వచ్ - ఘట్ (వచించు, ఘటించు) మున్నగువానిలోని - వ - ఘ - మున్నగు నవి వ్యంజనపరకములగుటచేత (చూ. విస్త. I. 30 IV విష). గురువు లనడగి యున్నను సంస్కృత సంప్రదాయముచొప్పున నవి లఘువు లనుటయే యుక్తము. వచ్ - ఘట్ - మున్నగు సంస్కృతభాతువులందలి గురుత్వ లఘుత్వములను సంస్కృత సంప్రదాయముచొప్పున నిర్ణయించుటయే యుక్తముగదా.

లఘ్వైకాక్ష రేత్యాదిసూత్రమున “పూర్వక్రియా” అనుటచేత సంస్కరించు మున్నగుచోటులందు సంస్కరియించు మున్నగు ననిష్టరూపములు సంభవింపనేరవు. ఈయభిప్రాయముతోనే కేతన ‘సంహరించుట’ అను ప్రత్యుదాహరణము నొసాగెను.

అధర్వణుల సురకము:—ప్రాద్యవ్యయ సంబంధః = ప్ర - ప్రతి - మొదలగు నవ్యయముల సంబంధము. తన్నిషేధే=పూర్వక్రియేతి నన్నను సూత్రనియమముచే నగు ‘ఇదాగదు’ నిషేధమునందు, నప్రయోజకః = ప్రయోజకముకాదు. ఉదా:— ఉత్తరియించు - ప్రతివసియించు - సంభరియించు - మొ. ఇట్టి ప్రయోగములు భారతమునఁ గన్పట్టలేదు. కవిజనమండనకర్త యీక్రింది యహోబలపండితీయ గ్రంథమును జూచి “ఉత్తరియించు” అను నొక్కకవిప్రయోగమే కలదని భ్రమించి కావలయును నీప్రకృతాధర్వణకారికను విడిచికొని “ఉ దిత్వవ్యయ సంబంధః | స్తన్ని షేధే ప్రయోజకః” అనుపాతము నంగీకరించి యుదాహరించెను. “న ప్రాద్యవ్యయ సంబంధః | స్తన్నిషేధే ప్రయోజక ఇత్యధర్వణవచనాత్ విఘటియించు నిత్యాదీని రూపాణి నిర్బాధాని, ఏతేన ‘చదలేటు పాతెను జాడ యుత్తరియించి’ ఇత్యాదీని శ్రీనాథాది కవీనాం వచనాని ప్రామాణికా నీత్యవగతవ్యయమ్” (ఆహో. ర౮౮ పు). ప్రాద్యవ్యయ సమాసమందలి ‘ఇదాగదు’మునకుఁ బ్రయోగములు:—ప్రతివసి యించు (కాశీ. ౨ ఆ. ౧౮). గీ. భక్తిసంభరియంతు రో పద్మబంధు..... (కాశీ 3 ఆ. ౧౭౪ పు). క. పారావారంబుతోడఁ బ్రతిఘటియించెన్ (శృం. వై. ర ఆ. ౯ క).

బాలసరస్వతీ యాహోబలపండితీయములందు లఘ్వైకాక్షరేత్యాది చింతా మణికారికకు వేటువిధముగ వ్యాఖ్య చేయఁబడెను. “అనయః = అయ్ పరిణతిలేని, లఘ్వైకాక్షర పూర్వక్రియాన్తిమస్య = లఘువైన యేకాక్షరము పూర్వమందుఁ గల, క్రియయొక్కతుదను, ఇత్ = ఇకారము, వా = వికల్పమున వచ్చును” (బాలస. క్రియా. ౧౨ కారి. టీక).

“లఘు ఏకాక్షరం పూర్వం యస్యాన్తి మాక్షరాత్తస్మాదయస్త క్రియా వర్జితాత్ క్రియాపదా దిత్వం వాస్యాత్” (ఆహో. ర౮౮ పు).

పయిరీతిగల వ్యాఖ్యల పక్షమునఁ గ్రియ యుత్తరపదము కారాదను నియమము తప్పిపోవునుగాన "స ప్రాద్యవ్యయసంబధ ఇ క్షాద్యధర్వణ కారికకుఁ బ్రసక్తియే లేకపోవును. కావున నాచేసినవ్యాఖ్యయే యధర్వణ సప్తతమనఁదగును. క. అనుమస్త లఘు ద్వ్యక్షర । లసితములగు తన్నపఁబులం జెప్పెడిచోఁ! పాపఁగు నియించుటయున్ గ్రియ । లసకృశ, యించుటయే క్రియల నగుఁ బెరియెడలన్ (ఆం. భూ. ౧౫౧ ప). అని యిట్లు ప్రాచీనుడగు కేతనము సమాధిభూతితక్రియలలో 'ఇదాగమము' రాదనియే వచించెను. ఈతఁడున నీక్రింది నన్నయప్రయోగము విరోధించుచున్నది. సీ. పత్నితోఁ దన పరిశ్రమియించుటఁగు నపు డలఁది శోకించి (ఆగ. ౨ ఆ. ౭౭ ప). ఇట్టిప్రయోగము నన్నయభావిత భాగమందే కాక వికాలమగు తిక్కనభారతభాగమందునైతము మఱొక్కటి గన్నట్టమింజేసియు నధర్వణాధ్యనుజ్ఞంజేసియుఁ బయి చింతామణ్యాంధ్రభాషా భూషణమాల వచనములంజేసియుఁ బయి నన్నయసీరమున "పత్నితోఁ దనదగు శ్రమియించుటయు" అని నన్నయప్రయంక్షపాఠమై యుండునని విశ్వసించనగును. లఘ్వైకాక్షర పూర్వక్రియేత్యాది చింతామణికారికకు బాలసరస్వతీ యాహాబలపఁడితీయ వ్యాఖ్యలచొప్పున నర్థమునంగీకరించినచోఁ బయి నన్నయసీరము విరోధిఃపనేరదు కాని ప్రాచీనులగు నన్నయధర్వణ కేతనల యభిప్రాయమునకు విలక్షణముగా నిట్టియర్థము చేయుటకుఁ బయి నన్నయ సీరప్రయోగ మంత బలవత్తరమైనది కాదు. అధర్వణుని నాఁటికె కల్గినమార్పుయొక్క వాసనచే నర్వాచీను లట్టి "పరిశ్రమియించు" అనుపాఠమును బ్రక్షిప్తము చేసియుండు రనఁదగును. కేతన ద్విస్వరథాతువులందుచు 'ఇయించుట' అనురూపముండునని చెప్పినను నట్టియునికి తత్తమక్రియల యందే యని వచించెను. దేశ్యద్విస్వరథాతువుల కట్టిరూపము కన్నట్టదు. సూరి 'నగియించు' అను రూపమును సాధించినేకాని యట్టిరూపమును నిర్వహింపఁజాలు మహాకవి ప్రయోగము కన్నట్టలేదు. సూ. రా. నిఘంటువునందును నట్టిరూపము చూపఁబడెనేకాని దానిని నిర్వహించు ప్రయోగము చూపఁబడలేదు. క. । అప్పుడు నగుపించె నచటి యబలాజనమున్' (విరా. ౪ ఆ. ౩౯). అను పద్యము టిప్పణమున 'నగియించె' అనెడి పాఠాంతరము చూపఁబడెను. తాళపత్రమూత్యకలందునైతము 'నగుపించె' అను పాఠమే చూపట్టుచున్నది. సూ. రా. నిఘంటువునందును "నగుపించె" అను పాఠమే యాసందర్భమున సుదాహరింపఁబడెను. "ఉ. ఎంతకు నేర రంత తెగియించినవారది యున్న దేశదా" (శుక. ౪ ఆ. ౨౮ ప). అను నర్వాచీన సామాన్యకవిప్రయోగము సూ. రా. నిఘంటువున "తెగియించు"

శబ్దమునొద్దఁ జూపబడెను. మః ఏవదర్శ స్థిరభక్తితోడననుఁగానీ శంభుఁగానీ రమే । శ్వరుఁగానీ గుఱియించి యొప్పురటు యీసారస్తనంబుం జపిం । తురు.....
(కాశీ ౨ ఆ. ౮౫). ఇందు 'గుఱి ముంచి' అని కవిప్రయుక్తపాఠ మనఁదగును.

పంఠీతిని దేశ్యద్విష్టరథాతువులందు 'ఇయ' డాగమమును నిర్వహించు మహాకవిప్రయోగములు లభింపఁజేసి సూరి "గురువిరహితంబులయి యయాం తంబులయిన యేకస్యగ ద్విస్యగంబుల యించు గ్వక్రంబుల కియు డాగమంబు విభాష నగు" అను సూత్రమునకు 'నగియించు' అను నుదాహృతి నొసంగుట సరికాదని చెప్పక తీరకున్నది.

లఘ్వైకాక్ష రేత్యాదికః బ్రయోగములు:—చ.....వీని నశేషధారుణీ । శ్వర నికరాపరాధు నతిసాహసికున్ వధియించి.....(రభా. ౧ ఆ. ౨౦౮ ప). నీ.....ప్రమత్తు । లయియున్న వారల నదయుడై వధియించె..... (రభా. ౨ ఆ. ౬౫). చ.....మానధనాధ్యుడైన భూ । పతి సహియంప నోపునె సపత్నుల పృథ్వియు నాత్మహానియున్. (రభా. ౨ ఆ. ౯౮). క. క్షమియంప వలయు నొకఁ డెఱుఁ । గమి నేమే నన్న.....(విరా. ౪ ఆ. ౨౨౫). క. శ్రమి యింతురు జను లతిదు । ర్గమగిరి.....(ఆర. ౪ ఆ. ౩౦౮ ప). నీ. కొల నక్క జంబుగ నలుఁగల మొన ఘటి, యించి యమ్ముల దాని కిల్లు గట్టి (ద్రోణ. ౩ ఆ. ౧౬౮ ప). (యతిస్థలము). క్రిక్కిఁజియించుచున్ (విరా. ౫ ఆ. ౨౦౫). (క్రిక్కిఁజియు+ ఇంచు). ఇది లక్ష్యముకానేరదు.

ఇత్ స్యాదిత్యాది:—'ప్రథమైక సైత్య దృవేచ్ఛ భూతార్థే' అనుదానిని వివరించుచు బ్రథమపురుషైకవచనమున వచ్చు 'ఏ'త్వమునంతము 'ఇ'దాగమపూర్వక మగుచు దేశ్యక్రియలం దుండునని చెప్పెడిరందర్శకులలోని దీసూత్రము. భూతార్థ క్రియలందు నిల్చు నీ 'ఇ'దాగమము వేటు. లఘ్వైకాక్షరేతి సూత్రసిద్ధమగు 'ఇ'దాగమము వేటు. ఇట్టి విభిన్నవిషయకములను సూరి కలుపుటచే నిట్టిచట రెండిటిని జోడింపవలసెను. 'భూతబహుత్వేతు=భూతార్థక ప్రథమపురుష బహువచనమునందు మాత్రమే, ఇత్ స్యాత్ = సంస్కృతభాతువు తుదిని 'ఇదాగమము' నిల్చును. ఇట్లు నుటచేతః బ్రథమపురుషైకవచనమున నియ్యది నిలువనేరదని విశదపడుచున్నది. "క్వా భూతయోః క్రియా నైత్య" తను దానివెంటనె "ప్రథమైకవచనలోప" అని ప్రథమపురుషైకవచనలోపము విధింపఁబడుచున్నదిగాన నద్దానినుండి ప్రథమపురుష మునకే యాయధర్వణుని నవరణముని గ్రహింపవలయును. కావున "రక్షించితిని - రక్షించితిరి - రక్షించితిన్ - రక్షించితిమి" మున్నగు మధ్యమోత్తమ పురుషైక

వచన బహువచనములలో “ఇదాగమము” వచ్చుట నిర్వాధమగుచున్నది. ఉదా:—
 రక్షించు+తిప్ = రక్షించు+ఎ+న్ = రక్షించెన్. ప్రథమైకవచనలోప ఇత్యాది
 సూత్రముచే “తిప్సనకు” లోపమును బ్రకృతాధర్వణసూత్రముచే “ఇదాగమ”
 నిషేధమును, “ప్రథమైక స్త్రీ దృవే” దిత్వాదిచే “ఎ”త్వమును వచ్చెనని యెఱుఁగు
 నది. రక్షించు+ఇ+రు = రక్షించిరి. భూతాదుతాం పరేషా మి దితి సూత్రముచే
 దుది “ఉ” కార మికార మయ్యెను. రక్షించు+ఇ+తి+పు = రక్షించితివి. రక్షించి
 తిరి - రక్షించితినిన్ - రక్షించితిమి - మొ. దేశ్యేతు = దేశ్యక్రియలయందన్నవో,
 ఉభయతో భవేత్ = ప్రథమపురుషైకవచన బహువచనములు పెండిటరు “క్వా
 భూతయో క్రియాస్త న్యేదితి సూత్రోక్తమగు ‘ఇదాగమము’ తక్కిన పురుషము
 లందువలెనె వచ్చును. ఇట్లు భూతకాలిక ప్రథమపురుషైకవచనమునందును “ఇదా
 గమము” వచ్చుట యుత్తరసూత్రమగు “ఇ దృవే న్నాంతకాత్ పరః” అనుచోప్పన
 ను వర్ణాంత క్రియలకును దదుపలక్షితములగు ‘దు’వర్ణాంత ‘గు’వర్ణాంతాదులకును
 మాత్రమె యగునని గ్రహింపవలయును. (కనియెన్ - పడియెన్ - మొ) ఇట్లుచుచే
 దక్కినదేశ్యక్రియల ప్రథమపురుషైకవచనమున రానేరదని గ్రహింపవలెను. (గెలు
 చు+ఎ+న్ = గెలిచెన్ - మొ.) భూత ఏకత్వవాచకే దేశ్యక్రియాస్తేతు=భూతకాలిక
 ప్రథమపురుషైకవచనమునందు దేశ్యక్రియలతునిని, అనగా ‘ఇ’దాగమమువచ్చు
 దేశ్యక్రియల భూతార్థప్రథమ పురుషైకవచనమునందని యర్థము. యః స్యాత్ =
 “య” అనునది, వచ్చును. సః ఆయవర్ణము, ఇతః పరవచ స్యాత్ = అట్టి ‘ఇదాగమము
 నకుఁ బరమందే నిల్చును. ఇత్ = ఆ ‘ఇ’దాగమము, నాస్తకాత్ = నువర్ణాంతథాతువు
 లకుఁ బరముగా మాత్రమె భూతకాలిక ప్రథమపురుషైకవచనమునందు, వచ్చును.
 ‘నాస్తకాత్పరః’ అనునది ‘దు’వర్ణాంతాదులకును నుపలక్షణమగుచున్నది. కాన మహా
 కవిప్రయోగానుసారముగా, దువర్ణాంతథాతువులకును, గువర్ణాంతథాతువులకును
 ‘ను’ వర్ణాంతములకువలెనె పయికార్యము లగుననియు, నువర్ణాంతాదులు లఘు
 ద్వ్యక్షరథాతువులై యట్టికార్యముల నందుననియుఁ దద్ధర్థాధిక్రియలందును ‘ఎ’ వర్ణ
 మాదిగాఁగల ప్రత్యయము పరమగునపుడును బై కార్యములు గల్గుననియు నెఱుఁగు
 నది. ఉదా:—కను+ఇ+య+ఎ+న్ = కనియెన్. పదు+ఇ+య+ఎ+న్ = పడియెన్.
 తగు+ఇ+య+ఎ+న్ = తగియెన్. ఇట్లె - వినియెన్ - చెడియెన్ - మొ. తే.గీ.....
 వీడుకొనియె నవ్వాసపుండు (కాంతి. ౪ ఆ. 3౮౭). క. అనవుడు ననిమిషపతి యే ।
 యనువున నీకాంతి నీకు నగపడియె మహా । జనపూజ్య చెప్పవే నా । కని యడిగిన
 నిట్టులనియె నతఁడతనితో (కాంతి. ౪ ఆ. 3౮౭ ప). ఇట్లు శబ్దబల్లవాదులలోని

1504 అహోబలపతి 'కనెన్' మొ. నన్నయసమ్మతము లనరాదు. [3.౨౦ వి. కల్ప.]

ద్విస్వరథాతువులకును 'ఇ'దాగమము వచ్చునని యెఱుంగునది. తే-గీ.....
 దివ్య | పదవి యే వర్తనమునఁ జొప్పడియె నీకు. (ఆను. ౪ ఆ. 3౫౬). క.....
 మూర్ఖ మునుఁగుచుం బడియె ధరన్ (ఆను. ౨ ఆ. ౪౪౮). క..... | చనియె
(ఆను. ౫ ఆ. 3౮౯). ఇట్టివి పెక్కుగలవు. ఇట్లే తద్ధర్మక్రియలందును
 బ్రక్రియ నడపవలయును. కను+ఇ+య+ఎడున్ = కనియెడున్; కను+ఇ+య+
 ఎ+ద+క్ = కనియెడున్; కను+ఇ+య+ఎ+డు+వాడు = కనియెడువాడు - మొ.

వై ప్రక్రియలో స్వరసంధి చేయనపుడు "యశ్రుతి మార్గా" ఇత్యాది
 సూత్రముచే ంహితలో యకార మెట్లును నిల్పుచుండఁగా నధర్వణాచార్యుఁడు
 "యః స్యా"దిత్యాది సూత్రముచే య వర్ణాగమము నేల పునరుక్తకముగ విధింప
 వలయునని శంకింపరాదు. పంఞ్ఘలము లన్నిటను నపదాదిస్వరసంధి (౨౫.౨౫ I విష),
 నిత్యముగా వచ్చినచో "కను+ఇ+ఎ+న్ = కనెన్" మున్నగు ననిష్ఠరూపముల
 ప్రాప్తియు, "కనియెన్ - పడియెన్ - తగియెన్ - కనియెడున్ - కనియెధన్ - కనియెడు
 వాడు" మున్నగు సాధురూపములు సిద్ధింపకుండుటయు సంభవించును. ఇట్లుగటచేత
 "అచోఽచి కుత్రచి.ల్లోహా! బహుళం స్యా త్ప్రయోగతః ఇతి ఎకారలోపః. 'చనెన్'
 ఇత్యాది" (అహో. ౧౫౧ పుట). అనురీతిని "చనెన్ - వినెన్ - కనెన్" మున్నగు
 రూపముల నహోబలపతి సాధించుట నన్నయాధర్వణ సమ్మతముకాదని విశదమగు
 చున్నది. 'చనెన్ - వినెన్ - కనెన్' అనురీతిగలరూపములు నన్నయభారతభాగము
 నం దెచ్చుటకు లేవు. తరువాతి కవు లట్టిరూపములను బ్రయోగించిరి. కాని సూరి
 యట్టిరూపముల నేల సంగ్రహింపఁడయ్యెనో? ప్రాథవ్యాకర్తయైన నేల సంగ్ర
 హింపలేదో తెలియకున్నది.

"కనియె ననవలసిన భూతాద్యర్థక్రియాపదైకవచనంబునందు వర్ణలోపము
 చేసి కనెనఁట యని గ్రామ్యపదముగా వాగనుశాసనులు ప్రయోగించినారు.....
 ఆదిపర్వమునందు. క. వనకన్యకయఁట నేనఁట | వనమున గాంధర్వమున వివాహం
 బఁట నం | దనుఁ గనెనఁట మఱచితి నఁట | వినఁగూడునె యిట్టిభంగి విపరీతోక్తుల్"
 (అప్పక. ౧ ఆ. ౧౨౯-౧౩౦). అని యప్పకవి వ్రాసెను. "ఈపద్యము ('వనకన్యక
 యట.....' అనుకందము) పికవీరభద్రుని శృంగారకాకుంఠలమునందుఁ గనఁ
 బడునుగాని (చూ. పు. ౯౫ శృం. కా) ఆదిపర్వమునందుఁ గనఁబడదు." అని
 యప్పకవీయముద్రణ సంస్కర్తలు టిప్పణమున వ్రాసిరి. నన్నయభారతములోని
 యాదిపర్వ చతుర్థాశ్వాసమందలి శకుంఠల వృత్తాంతము సందర్భమున నిట్లున్నది.
 ఏనెట నీనెట సుతుఁడట | యే నెన్నఁడుఁ దొల్లిచూచి యెఱుఁగను నిన్నున్ |

[బా. క్రి. ౫౦ సూ.] 'కనియెన్' దీనియందు 'కనెన్' అనువారి కానిది. 1505

మానిను లసత్వవచనలు । నా నిట్లు లసత్వభాషణం బుచితంజే (ఆది, ౪ ఆ. ౧౦౦
 పు). దీని టిప్పణమున ముద్రణరంభములకు "వనకన్యకయఃట నేరఃట వనమున
 గాంధర్వమున వివాహంబుఃట నం । దనుః గనెరఃట మజచితి ! నఃట విరఃకూడునె
 యిట్టిభంగి విచరితోక్తుల్. ఈపద్యమాది పద్యమున నున్నదని అప్పకవి వ్రాసి
 యున్నాఁడు. అయినచో నిచ్చోన యుండఁబోలు" అని వ్రారిరి. అహోబలపండితుః
 డీయప్పకవివాక్యములను విమర్శించుచు నీక్రిందిరీతిని వ్రాసెను. "అప్పకవినాది 'వినెన్-
 కనెన్ - చనెన్' ఇత్యాదిశబ్దానాం గ్రామ్యత్వేఽపి మహాకవిప్రయోగరూఢత్వా
 తానుభవ్య మిత్యుక్తమ్ - తన్న - చనె నిత్యాది శబ్దానాం శాస్త్రరూఢత్వేన అద్యః
 క్రియాస్వీతి సూత్ర ఉక్తత్వాత్. 'నం । దనుః గనెరఃట మజచితి' నిత్యాది ప్రయో
 గా దాచార్య స్యావ్యేతాదృశ ప్రయోగో పీష్టవః" (అహో. ౧౭౭ పుట). కవి
 శిరోభూషణములోని పయి తుదివాక్యమునుబట్టి "వనకన్యకయఃట" మున్నగు
 కందపద్యము భారతాదిపద్యములలోనిదని యహోబలపండితుఁడును సంగీరించు
 చున్నాఁడు. కనెన్ - వినెన్ - చనెన్ మున్నగురూపములు నన్నయాధర్వణ సప్తత
 ములుకావని యప్పకవి వచింపఁగా దానిని నిరపించుచు నహోబలపండితుఁ డీక్రింది
 రీతిని 'అద్యః క్రియాస్వి' త్యాది సూత్రవ్యాఖ్యానసందర్భమున నష్టిరూపములకు
 వ్యాకరణరూఢత్వమును వివరించెను. "చనియెన్ - కనియెన్ - ఇత్యాద్యుదా
 హరణమ్ - తత్రక్రియానాం క్త్వాభూతయోః క్రియాస్తస్యే దితీత్వమ్. వజ్రాగ
 మోవిశేష ఇతి యత్వమ్. ప్రథమైక స్త్ర్యే ద్భవేచ్ఛ భూతార్థే ఇతి ఎత్వమ్. చనెన్-
 వినెన్ - కనెన్ ఇత్యాది క్రియాప్రయోగోఽపి ప్రబధేషు వర్తతే. తత్ర 'ఏదస్త
 తాచ నామ్నా । మన్యతరస్యా మియాన్తానా మితిసూత్రం నప్రవర్తతే. నామ్నా
 మితి నామమాత్రస్యైవ గ్రహణాత్. కింతు వికృతి వివేకసూత్రేణ తన్నిర్వాహః.
 యస్యా ద్వేశ్య క్రియాస్తేతు । భూత ఏకత్వవాచక ఇతి యః. ఇత్స్యా ద్భూత
 బహుత్వేపి । దేశ్యే తూభయతో భవేదితి ఇత్వమ్. దుద్యాదివర్ణే భూతార్థే ।
 చాపి తస్యై ద్భవే త్సదా ఇతి ఎత్వమ్. చనియెన్ - కనియెన్ - వనియెన్ - ఇత్యాది.
 ఇయాన్తా స్సాధవ శ్శబ్దాః । క్వచి దేదస్తతాపివా ఇతివా ఎత్వమ్. అచోఽచి కుత్ర
 చి ల్లోపః । బహుళం స్యాత్ ప్రయోగతః । ఇతి ఎకారలోపః. చనెన్ ఇత్యాది"
 (అహో. ౧౫౦-౧౫౧ పు). "కనియెన్" మున్నగువానిలోని "ఇయ" అనుభాగము
 నకు "ఎత్వము" చేయఁగా "కనెన్" అను రూప మేర్పడునని యొకమార్గము నహో
 బలపతి చూపెను. ఈమార్గమున "ఏదస్తతాచ నామ్నా"మిత్యాది చింతామణిసూత్ర
 మున నామ్నాప్రనియండుటచే నది వర్తిల్లనేరదనియు "ఇయాన్తాస్సాధవ శ్శబ్దాః ।

కృచి దేదంతాపిచ" అను సభర్షణవచనముచే "కనియెన్ = కనెన్" అను రెండు రూపములు సాధువులగుననియు సహోబలపతి యాశయము. అనగా "కను+ఇ+య+ఎ+న్ =" అను ప్రక్రియలో "ఇయాన్తా సాన్ధవ ఇశ్యాదిచే 'ఇయ' అను భాగమునకు, "ఎత్వము" రాగా "కను+ఎ+ఎన్" అని యేర్పడుననియు 'అచోఽచీ' త్యాది సూత్రముచే మొదటి "ఎ"వర్ణము లోపింపగా "కనెన్" అను రూప మేర్పడుననియు సహోబలపతి యాశయము. కానఁ బై యహోబలపతి తుదివాక్యములో "ఇకారలోపః" అనునది ముద్రణప్రమాదమనియు నచట "ఎకారలోపః" అనియె యుండవలయు ననుతలంపుతో నట్లు దిద్దినది పై సుదాహరింపబడెననియు గ్రహింపనగును. అట్లు సవరింపనిచో నచటి గ్రంథము సమన్వితమే కానేరదు. ఇట్టి యచ్చుతప్పును జూచికొనకయే గాణపత వివరకర్త "చనెన్ (చని+ఎన్)" అని (గాణ. క్రియా. 3.7.8 కారి. 20 ప) 'ఇ'కారమునె చూపి ప్రక్రియ నడపుటకేవలము భ్రాంతిమూలకము. "ఇయను" "ఎకారము" వచ్చునపు డింకను "ఇ"కార మెచట నున్నదని తలంచెనో తెలియకున్నది.

అనెన్ - చనెన్ - కనెన్ మున్నగురీతిగల రూపములు భారతమునందును వరుదుగఁగన్నట్లుచున్నవందురుగాని కవిప్రయుక్తములని విశ్వసింపదగిన యతిస్థాన ఘటితములు కన్నట్లేదు. క. సురసారధి ననుఁగానక | హరినందన యెందుఁబోయి తనెఁగడభీతిన్ (ఆర. ౪ ఆ. ౬౯ నన్నయభాగము). "ఎందుఁబోయి తనియెన్ భీతిన్" అని తాళపత్రమాతృకలో నున్నది. క.....ముదం | బున వచ్చితి ననె జనకుని | మన మానందరస పూర్ణమయతం బొందన్ (ఆరు. 2 ఆ. ౪౬2 ప). 'ముదం | బున వచ్చితి ననియె జనకు | మానందరస.....' అని తాళపత్రమాతృకలో నున్నది. చ. నడప మిదాత్తి నిగ్నియలు నావదనంబున నిర్దమించి యె | క్కుడు వడి వద్దగర్భకడకుం జనె నమ్మహితుండు మన్దధం | గొడుకుగఁ బంచి....." (ఆను. ౪ ఆ. ౪0౮). "చ..... ఎ | క్కుడు వడి వద్దగర్భకడకుం జన నమ్మహితుండు మన్దధం | గొడుకుగఁ బంచి....." అని తాళపత్రమాతృకలో నున్నది. అర్వాచీన కవి గ్రంథముల నీ ధారాళముగా వెలయుచున్నవి. వెనుక సుదాహరించిన "క. వన కన్యక యట జేరట | వనమున గాంధర్వమున విహారంబునం | దనుఁగనెనట మఱిదితనట | వినగూఁపనె యట్టిభంగి చిఱితోక్తుల్" (సినవీ. శృం. శా. ౯7 పుట). అనుపద్యము శృంగారశాకుంతలమున నిర్వివాదముగా వెలయుచున్నది.

తద్ధర్మార్థక క్రియలందును వక్రపరకత్వమున వచ్చు "ఇ"దాగమమునకుఁ బ్రయోగములు:—చ. ఎడవక యర్హు మిచ్చుతున కిచ్చితి మిచ్చినదాని కిందొడం |

మదీయస్త్రము లని । యెడు కలుసుత్రముల నిష్కా పీ శ్చక్రచక్రం ॥ కపిడి సమా
 వుల దర్పం । బుడిగించెదఁ దొలఁగి మాచుచుండుడు మీరల్ (ఆది. ౨ ఆ. ౧౯౩
 పు). (యతిప్రార్థనగతము). సీ..... । భూనాథుఁ డెయెడు బుద్ధిఁ బూజితే
(సభా. ౨ ఆ. ౧౧ పు). క.....తగియెడు । మను రోయుచునుండె
 సుతకు వైదర్భుండున్ (ఆర. ౨ ఆ. ౩౨౭). సీ..... భువనేశతతుల, నగి
 యెడునదివోలె.....(ఆర. ౩ ఆ. ౩౮౪). క. ఇల న్నారాత్రిమును సంధ్యలు
 రెండును భూతయశదానవ గంధ । ద్వల త్రిష్టుయెడు ప్రాద్దులు । వెలయఁగ నింక
 వనిచరులు వెఱతురు నడవన్ (ఆది. ౨ ఆ. ౩౮). ('గంధ । ద్వలు గ్రుష్టుయెడు
 ప్రాద్దులు' అని పాఠాంతరము). వ. ఇష్వేళలయఁదుఁ గ్రుష్టుయెడువారి నెంత బల
 వంతులనైనను.....(ఆది. ౨ ఆ. ౩౯ గద్యము). 'సుష్టు - త్రిష్టు' అను
 నవి లఘుదుంతములు కావు. ద్విస్వరకములును గావు. ఇచ్చివాసిని వాశబ్దవ్యవస్థా
 వాచిత్యమున సంగ్రహింపవలయును. క.....అధికం । బురు దగియెడు దాన
 మెద్ది యన్నిటిలోనన్ (ఆను. ౨ ఆ. ౩౮౮ పు). క. కవహనలును గాండీవము ।
 నవల నిడం బుపు ముంద రరదము డిగు మే । ను విదప డిగియెద.....(శల్య.
 ౨ ఆ. ౩౩౩). మొ.

“లఘుపూర్వ నకారాస్త । క్త్వార్థోఽరి భవేచ్చ యః । భూతార్థ స్త్యక్తవచనే ।
 ప్రథమాయా వితీరితః॥ క్షేత్వ స్థైర్యంచ దిత్వంచ । స్త భూతే ప్రథమాద్వయోః
” మున్నగుకారికలు కవిజనాంజన టీకోదాహృతము లనుచు నాధర్వణ
 ములుగా నారాయణీయవ్యాకర్త తెల్పించుట యవిమర్శమాలకము. ఆకారికలు
 కేవలము క్షత్రిప్తములు - పునరుక్తిదూషితములు - సంప్రదాయవిరుద్ధములు.
 క్త్వార్థకరూపము వై యకారము నీల్చి సమాపకక్రియ యగుట కేవల మసంభవము
 గదా.

గురువిరహితంబులయి యయాంతంబులయిన యేకస్వర
 ద్విస్వరంబుల యంచు గ్వక్రంబుల కియదాగమంబు
 విభాషనగు. ౫౦.

ఏకస్వరభాతు ద్విస్వర భాతి పుల వివాది యించు గ్వ
 క్రంబుల కియదాగమంబు విభాషనగు. గురుమతం
 బగు భాతుపుటకును యాంతంబగు భాతుపుటకును

మీడియించు గ్వక్రంబుల కియు డాగమంబు రాదు.

భుజ్ - ఇయ్ - ఇంచు = భుజియించు - పక్షంబున -

బాలవ్యాకరణ భుజించు. గుణ - ఇయ్ - ఇంచు = గుణియించు -

వివరణము. గుణించు. ఇంచు గ్వక్రవధానంబునంజేసి సంస్కృత

3౨౦ I విషయము. థాతువులు వక్రపరకంబులు లేవని యెఱుంగునది.

యాచ్ - అర్థ - ఇత్యాదులు గురుమంతంబులు.

వ్యయ - ఇదియాంతము. యాచించు - అర్థించు -

శ్యయించు. జి - ఇంచు - అనుచో నిత్యంబగుటంజేసి

యాయుగాగమంబు/రాగా యాంతంబగుటంజేసి యి

య డాగమంబు లేదని యెఱుంగునది. కృతాకృత

ప్రసంగి నిత్యంబు నాఁబడు. నగు - ఇయ్ - ఇంచు =

నగియించు - నగించు. నగు - ఇయ్ - ఎను = నగి

యెను - నగెను. పడు - ఇయ్ - ఎను = పడియెను -

పడెను. ఇత్యాదులెఱుంగునది.

సంజీవని. 3౨౦ I విషయము:— 'ఏకస్వర ద్విస్వరంబుల' అనుదానికి 'ఏకస్వరథాతు ద్విస్వరథాతువుల మీడి' అని వివరించుటచేత నుపసర్గముచే నధికసంఖ్యాకస్వరవంత మయినను ఊతిలేదనియు థాతుమాత్ర మేకస్వరకముద్విస్వరకమునైయుండినం జాలు ననియునర్థముచేయనగునుగాని సూరియూవిషయమును వివరించి యుదాహరింపలేదు. కాన 'ఇ'ంచుగాగమయోగమున థాతువున కధికసంఖ్యాక స్వరవత్త్వము గల్గినను ఊతిలేదని మాత్రమే సూరి యుద్దేశించియుండునని తోచుచున్నది. గురుత్వ లఘుత్వ వివరణము 3౦ IV విషయమున జేయఁబడియున్నది. ఆంధ్రలాక్షణిక మహాకవి సంప్రదాయముచొప్పున వ్యంజనపరకము గురువేయైనను సంస్కృతచ్ఛందస్సంప్రదాయమున "తత్ - వచ్" మున్నగువానిలోని 'త-వ' మున్నగునవి లఘువులై యగు చున్నవి. ఇచట సంస్కృతథాతుగత వర్ణ గౌరవలాఘవములు పరిశీలించవలయును గావున సంస్కృత సంప్రదాయ మవలంబింపఁబడెనని తోచెడిది. సంస్కృతమందు మాత్రము "సర్వవ్యాప్తి సర్వధారి । భాతిభాసయశ్శేఖరమ్" మున్నగు స్థలములందు చరణము తుదినున్న 'ల' మున్నగునవి గురువులు కావాయని శంకించికొనరాదు. అచటిగురుత్వము వ్యంజనపరకత్వమునఁ గల్గ లేదనియు బాదాంతస్థితిచేఁగ లైననియు సంస్కృతచ్ఛాందసికల యాశయము. యాంతత్వము థాతువునకు సహజమైనను బ్యాకరణకార్య జన్యమైనను నియు డాగమప్రతిబంధక మగునని యెన్నునది.

వ్యయ - శయ - మున్నగుధాతువులలోని యకారము సహజము. జ - జయ
 నీ - నయ - మున్నగువానిలోనిది వ్యాకరణకార్యజన్యము. “ఇంచుక్కు” స్వార్థిక
 మైనను బ్రేరణార్థకమైనను నియుడాగమనిమిత్తమే కాగలదు. వక్రమనఃగా
 “ఎ - ఏ - ఒ - ఓ” అను స్వరములలో నొకటియని యర్థముకాని యిచ్చటఁ బ్రయో
 గానుసారముగా “ఎ” అనునదిమాత్రమే యుద్దేశింపఁబడెనని యెఱుంగునది.
 “ఇయట్టు” టిత్తు గాన నించు గ్వక్రములకుఁ బూర్వాగమ మగును. అనఁగా
 “ఇయ్ + ఇంచు = ఇయించు, ఇయ్ + ఎన్ = ఇయెన్” అనురీతి నేర్పడునని భావము.
 ఏకస్వరద్విస్వరంబుల యించు గ్వక్రంబుల కనుచోఁ గ్రమాన్వయమునెన్నరాదనియు
 నేకస్వరము లకించు గ్వక్రములలో నేది పరమైయున్నను ద్విస్వరములకును నించు
 గ్వక్రములలో నేది పరమైయున్నను నియుడాగమం బగుననియే సూరి యుద్దేశిం
 చెనని “నగియించు - నగించు, నగియెను - నగెను” అనునాతని యుదాహరణములె
 విశదీకరించుచున్నవి. అట్లయినను నేకస్వర ద్విస్వర సంస్కృతధాతువులకుమాత్ర
 మించుక్కు పరమగునపుడును ద్విస్వరములగు నలంతియాచ్ఛిక ధాతువులకు
 మాత్రము వక్రము పరమగునపుడును నియుడాగమము వచ్చుట ప్రయోగ
 దృష్టమగుచున్నది. ఏకస్వరాచ్ఛికధాతువులు లేనేలేవు. సంస్కృత ధాతు
 వుల కిండు గ్వ్యవధానముచే వక్రపరకత్వము సంభవింపనేరదు. ద్విస్వరాచ్ఛిక
 ధాతువులమీఁది యించుక్కున కియుడాగమ ప్రయోగము కానంబడదని ముందు
 విశదీకరింపఁబడును. సంస్కృత ధాతువుల కిండు గ్వ్యవధానంబున వక్రపరకత్వ ము
 సంభవమని సూరియు “ఇంచు గ్వ్యవధానంబునంజేసీ” త్యాదివాక్యముచే వివరించెను.
 ‘భుజ్’ అనునది యేకస్వర సంస్కృతధాతువు. కాన ‘భుజ్ + ఇయ్ + ఇంచు = భుజి
 యించు - భుజించు’ అను రూపద్వయము లభించును. “గుణ” అనునది “అదంత”
 మగు సంస్కృతధాతువు. కావున నది ద్విస్వరధాతువుగా నుదాహరింపఁబడినది.
 “గుణయతి” మున్నగు సంస్కృతరూపములలో దాని “అదంతత్వము” ప్రసిద్ధమై
 యున్నది. “గుణ + ఇయ్ + ఇంచు” అనుచో నపదాదిస్వరసంధి. (2౫-2౫1 విష).
 కల్లఁగా “గుణియించు-గుణించు” అను రూపద్వయము కల్గును. ‘అర్థ’ అనుదానిలో
 నిది వర్గచతుర్థ ధకారము కాదనియే తోచుచున్నది. వర్గచతుర్థ ధకారము
 గల ‘అర్థ’ శబ్దము ధాతువుకాకున్నను “అర్థించు=సగముచేయు” అను నామధాతువు
 కలదు. వర్గద్వితీయమగు ధకారముతోడిది “అర్థత్కజ్ యాచనే” (కవికల్పద్రు
 మము) అను ధాతువే కలదు. బాలవ్యాకరణ ముద్రణములలో వర్గద్వితీయ ఘటిత
 తూపమే కన్పటుచున్నది. “యాచ్ - అర్థ” అనుధాతువులు గురువంతములగుట

1510 'బా.సా.పే' 'ఓడించు' అపశబ్దము. సూరి 'నగించు' లేదు [320 I వి. సంజీ.]

చేత వానికి "ఇయుట్టు" రానేరదని సూరియే యు హరించెను. ఇట్లే 'వ్యయించు' అనునది యాంతమగుటచే 'ఇయుట్టు' కాదు. యించు - అర్థించు - వ్యయించు. మొ. 'జి' ధాతువునకు 'బా. క్రి. ౬౪ సూత్రముచొప్పున 'అయుక్కు' రాగా 'జయ్' అని యేర్పడును. అయ్యది యాంతమగుటచే 'ఇయుట్టు' రానేరదుగాన 'జయించు' అని మాత్రమే యేర్పడును. "అయుక్కు - ఇయుట్టు" అను రెండిటిలో "అయుక్కు" పరశాస్త్రము నిత్యశాస్త్రము నగుటచేత సేష్టి "అ" యుగాగమమును ముందుగఁ జేయవలసెను. పరశాస్త్రమగుటచేతనే 'అ' యుగాగమము ముందుగఁ జేయఁదగు ననుచు "పరనిత్యాస్త్రజ్ఞాపవాదానా ముత్తరోత్తరం బలీయః" అను చొప్పున వచింపవలసియండఁగా "జి+ఇంచు అనుచో నిత్యంబగుటండేసి....." అను వాక్యముచే సూరి నిత్యత్వమునఁజూచు బోనేలయని శంకించుకొని గుప్తార్థప్రకాశికాకర్త "ద్వి ర్బద్ధం సుబద్ధం భవతి" అను న్యాయము నాశ్రయించి దార్ధ్యాతిశయాద్ధముగా సూరి నిత్యత్వపర్యం తానుధావనము చేసెనని విస్తరించి వ్రాసెను (బా. గు. ప్ర. 3౪౦ పుట, ద్వి. ము). కృతాకృత ప్రసంగి నిత్యంబు నాఁ బడు ననఁగా, నియుడాగమముచేసినను జేయకున్నను నయుగాగమము వచ్చుటకుఁ బ్రతిబంధములేదు. అయుగాగమము చేసినచో నియుడాగమము రానేరదు. కాన నయుగాగమము నిత్య మనిపించుకొనును. ఒక్కచో సంభవించువిధులు రెండిటిలో నేది చేసినను జేయకున్నను రెండవది ప్రసక్తమగునో యది నిత్యమనిపించుకొనునని యర్థము. సూరి "నగించు - నగించు" అని యుదాహరించినేకాని 'నగించు' అను రీతి గల కవిప్రయోగము కన్పట్టలేదు. ఇంచు క్షరకత్వమున నాచ్చికథాతువు ల కియుడాగమము వచ్చుటకుఁ బ్రామాణిక ప్రబలప్రయోగము మృగ్యము. "నగించు - నగుపించు" అను రూపములుమాత్రమే ప్రయోగదృష్టము లగు చున్నవని కల్పతరువులో వివరింపఁబడెను. సూరి నగు ధాతువునకు "నగించు నగించు." అను రూపములను జూపియు "పడు" ధాతువున కట్లు చూపకుండుట కొంత యనుకొని కావలయును బా. సా. పే. వ్యాఖ్యాత "నగించు - పడించు అను నియుడాగమము గలుగని, రూపములకుఁ గ్రమముగ నర్పించుట - ఓడఁజేయుట యర్థము లనియు నెఱుంగునది" (బా. సా. పే. ౪౨౩ పుట). అని ప్రామాదికముగా వ్రాసెను. ఓడు ధాతుప్రేరణరూపము బా. క్రి. ౪౨.౪౩ సూత్రములచొప్పున 'ఓలుచు - వెలువరించు - వెలువఱుచు" మున్నగురీతి నేర్పడుననియు "పడించు- పడించు" అనురూపములు సాధువులు కావనియు స్పరింపకుండుట శోచనీయము. అచ్చిక ద్విస్వరధాతువులకు వక్రపరికత్వమున "నగియెను = నగెను. ఓడియెను .

పడెను" అను సూరి యుదాహృతులు నిర్వాధములు. సూరి యుదాహరింపలేదు గాని వక్రపరకము లనుటచే "నగియెదను - నగియెడిలి - నగియెడువాడు" మున్నగు పాఠికములగు నియుదాగదు ఘటితహాసములు బాలవ్యాకరణ పక్షమునందును సంగ్రహింపఁబడుచున్నవని గ్రహింపనగును. "చను - తగు - ఆటు" మున్నగు కొన్ని యాచ్ఛిక్తాధాతువులకు 'చనించు - తగించు ఆటించు' మున్నగు ప్రేరణహాసములు కన్పట్టలేదు గాన నట్టివానికి "ఇయుట్టు" వచ్చునా? రాదా? యిది చచ్చింక పలసిన ప్రసక్తియే లేదు.

నన్నయ చో రాత్తనే పడేర్తే | గృహ్లాతా వాగమస్య వేత్త్వం
3౨౧ విషయము. స్వాత్! (ఆం. చి. క్రి. ౧౩ కారి. అహో.
ర౦౯ పు).

కల్పతరువు. 3౨౧ విషయము:—ఆత్మనే పడేర్తే = ఆత్మనే పదార్థముగల, గృహ్లాతా = కొను ధాతువు పరమగుచుండగా, అగమస్య = ఇంచుగాగమము యొక్క, చోః = చువర్ణమునకు, వా = వికల్పముగా, ఇత్త్వమ్ = ఇదాగమము, స్వాత్ = అగును. ఏతత్సూత్రార్థ స్వారస్యముచేతనే యాత్మ నేపదార్థమునఁ దెల్లువ "కొను" ధాతువు, ధాతువుకుదివి నిల్చు ననునర్థము జ్ఞాపితమగుచున్నది. క్రియా ఫలము కర్తను బొందు నర్థమున నాత్మ నేపదము ప్రయుక్తమగునని భావము. "స్వరి తథితః కర్తృభిప్రాయే క్రియాఫలే. (౧-౩-౭౨) స్వరితేతో ఇతశ్చ ధాతో రాత్తనే పదం స్వాత్ కర్తృగామిని క్రియాఫలే" (సి. కా. ౨౧౫౦ 'సూ). దీని బాలమనో రనూవాద్యభిః— "కర్తృగామి నీతి - ఏవం చ హోతా యాజ్ఞయా యజతీత్యాదా యాగఫలస్య స్వర్గస్య యజమానగామిత్యేన హోతృగామిత్యాభావాత్ నాత్మనే పదమ్. తథా వేదనేన యజ్ఞదత్తభృతః దేవదత్తః పరతీత్సత్ర పాకఫలస్య భోజనస్య పక్తృగామిత్యాభావాత్ నాత్మనేపదమ్. దక్షిణాదిలాభస్తు నఫలమ్. లోకతో వేదతోవా యదుద్దేశేన క్రియాప్రవృత్తిః తస్మై వాత్ర క్రియాఫలశబ్దేన విశిషితత్వాత్ (౨౩౫-౨౩౫) విషయములలోఁ జెప్పఁబడినరీతి నిచటి ఫలశబ్దార్థము నెన్నరాదు) కర్తృగామి ఫలక క్రియావృత్తే ధాతో రిచ్ఛన్యః. ఆత్మ నేపదంతు ధాత్యర్థఫలస్య కర్తృగామిత్యేన షోధితయతి". "దేవదత్తుడు పచించుకొనెన్" అనుచో పచనక్రియాఫలమగు భోజనము కర్తయగు దేవదత్తునకె యనునర్థము లభించుచున్నదిగాన నది యాత్మ నేపదార్థక మనఁబడును. దేవదత్తుడు పచించు చున్నాడనుచో నట్టియర్థము రానేరదుగాన నది యాత్మ నేపదార్థక మనఁబడదు. కాని యట్టిదానిని సంస్కృతమందునలెఁ బరస్మైపదార్థకమనుట తెల్లఁపంద్రదాయము

కాదు. సుస్కృతమున నాత్మనేపదార్థ ద్యోతనముచేయు తిజ్ ప్రత్యయములు వేఱురీతిగను పరస్పైపదార్థ ద్యోతనముచేయు తిజ్ ప్రత్యయములు వేఱురీతిగను నుండును. తెల్లన నట్టిపద్ధతియే లేదు. ఆత్మనేపదార్థకత్వమున థాతువు తుడిసి "కొను" థాతువు నిల్పుట మాత్రమే తెలుఁగుసంప్రదాయము. ఉభయపదులలోఁ గ్రియాఫలము కర్తృగామియగునపుడే యాత్మనేపద మనెడి పాణినీయుల నియమము సంస్కృతకవులచేఁ బాటించబడలేదు. "అకరో దచిరేశ్వరః ఊతో । ద్విషదారవృఘ్న ఫలాని భస్మసాదితరఘ్నః - తనోతి శుభ్రం గుణసంపదాయశః (భారవి) ఇత్యాదౌ ఫల వత్కర్తరి పరస్పైపదమ్. ఫలం విశ్వోపకారాయ । ధత్తే పర్వణి పర్వణీతి. కమల వనోద్భూటనం కుర్వతే యే (సూర్యస్య రత్నయః) ఇత్యాదౌ అఫలవత్కర్తర్యాత్మనే పదమ్" (ముగ్ధ. ౯౦౯ సూ. దుగ్ధా. వ్యా). ఇంచుగాగమ 'చు'వర్ణకమున కని చెప్పటచేత స్వాధేంచుక్కు చువర్ణమునకేకాక ప్రేరణేంచుక్కుచువర్ణకమునకును 'ఇ'త్వముకల్గును - వాడు తన్ను రక్షించికొనుచున్నవాడు - రక్షించుకొను చున్నవాడు. (ఇది స్వాధేంచు గుదాహృతి). వాడు రక్షింపించికొనుచున్నవాడు. రక్షింపించుకొనుచున్నవాడు. (ఇది ప్రేరణేంచు గుదాహృతి). అత్వాది తత్సమా నామివ దేశ్యానా మ్మనుచొప్పున నాచ్ఛికథాతువుల యించుక్కు చువర్ణమునకును 'ఇ'త్వము పాఠికముగాఁ గల్గును. ఉదా:—వండించికొనెన్ - వండించుకొనెన్ - మొ. అచ్ఛికథాతువులకుఁ బ్రేరణమున నించుక్కేకాక చుగాగమమును వచ్చును కావున నద్దానికీని 'ఇ'త్వము వచ్చును - మాన్చుకొనెన్ - మాన్చుకొనెన్. - మొ. సూత్రములోని వాశబ్దము వ్యవస్థావాచి యగుటచేత నించుగాగమ చువర్ణకమునకే కాక యాచ్ఛికథాతుమాత్రము తుడిసి సైత మాత్మనేపదార్థమున 'కొను' థాతువు నిల్పుటయు నట్టి థాతువునకును "కొను" పరకత్వమున బహుళముగా "ఇ"త్వము కల్గుటయుఁ గలదు. ఉదా:—వండుకొనెన్ - వండికొనెన్ - గెల్చికొనెన్ - గెల్చు కొనెన్ - మొ. బహుళమనుటచే యాంతథాతువులయొక సకారాదేశ మగుటయు నట్టియొడల 'ఇ'త్వము నిత్యముగా నగుటయుఁ గలదు. ఉదా:—చేసికొనెన్ - వ్రాసికొనెన్ - మొ.

"ఇంచు గభావేఽపి - నేర్చుకొని - నేర్చికొని, అందుకొని - అందికొని, ఇత్యాదౌ విత్త్యం భవత్యేవ. అత్వాది తత్సమానా మిత్యక్తే. అత ఏవ - నగి యించెన్ - తెగియించెన్ - ముగియించెన్ - ఇత్యాదిరూపమపి సమంజసమితి ధ్యేయమ్" (అహో. ౮౯౦ పుట). అహోబలపతి యిట్లుగ నాత్మనేపదార్థక థాతువిషయమగు "ఇ"త్వవిధాయక శాస్త్రమునుండి యించు పరకత్వమునందలి

[బా. క్రి. ౧౨-౧౩-౧౦౯ సూ.] ఇత్వమురాని యతిస్థానగతములు ప్రాచీనమాలేవు.

‘ఇ’ త్వమును సాధించుట కేవలము నసంగత మనందగును. మఱియు “నగియించు - తెగియించు - ముగియించు” అనురీతిగల రూపములు కవిశ్రయసప్తతములు కావని యావటకె వివరింపబడెను (3౨౦-3౨౦ I విష, చూ).

ప్రయోగములు:—చ.....చ । క్షిణియట: నోరి తిన్నిభము క్షేప్తర మెంతయు.....(ద్రోణ, ౧ ఆ, ౧౦౯ ప). సీ.....! చి ద్రంబు వీరి బుచ్చి కొని నిన్ను (ఆశ్వ. ౪ ఆ, ౨౩౭). సీ.....గి. అచ్చటికి వచ్చి కృత్తిక లాహ్న రును మ । దీయ పుత్రకుండను నెత్తికొని రనఘ (ఆను. 3 ఆ, ౧౫౦). (మూ: డిటియందును ‘ఇ’ త్వము యతిస్థానగతము. ఇత్వము రాని యతిస్థానగతప్రయోగము లభింపలేదు). ఆ-వె.తప్పించు ! కొను తెజురెఱిగిగొనుట మేలు (శాంతి. ౨ ఆ, ౨౮౨). వ.....కుండలంబులు.....చుక్కచంబున వాని నిప్పించుకొమ్ము (ఆది. ౧ ఆ, ౯౬ వచనము) (ఇప్పించుకొమ్ము = ఇమ్ముచట్టుచేసి కొమ్ము = పుచ్చుకొమ్ము) ఆ-వె. అతని నాశ్రయించి చుచ్చెర విప్పించి ! కొనిన మేలు పొందు ననియె.....(శాంతి. 3 ఆ, ౧౩౫ ప). (ఇప్పించికొను = పుచ్చుకొను = పొందు). క. అనిన విని యెఱిగిగొని.....(నిరా. ౪ ఆ, ౯౨ ప). (ఎఱిగి కొని = తెలిసికొని). కొన్నియెడల ‘కొను’ శబ్దప్రయోగము లేకున్నను నాత్మ నే పదార్థము భాసిల్లును. “.....సగరుం డనురాజు..... క. దక్షమఖక్షయకరు.....ప్ర । త్యక్షము కావించె నుగ్రతక్షమున పేర్తిన్ (ఆర. 3 ఆ ౪౮. ౪౯). (ప్రత్యక్షముకావించెను = ప్రత్యక్షము కావించికొనెను). సీ. జను లొక్కతటిఁ దొల్చి సమయంబు దమలోనఁ । జేసి.....దక్షను నందఱును గూడి శాసించువారుగా.....(శాంతి. ౨ ఆ, ౨౫౭). (చేసి = చేసికొని). అకర్తకథాతువుల కాత్మ నేపదప్రయోగము తెల్లన లేదు. (బా. క్రి. ౧౨౪ సూ. విప్రతి). కవిప్రయోగములం దట్టికథాతువుల తుదిని గొను భాత్వపుప్రయోగము చూపట్టెనేని యది స్వార్థికమెకాని యాత్మ నేపదార్థము కాదని యెఱుంగునది. ఉదా:—పండెను = పరుండెను, పండుకొనెను = పరుండెను. మొ.

క్రియాఫలంబు కర్తృగామి యగుచోఁ గొనుభాతు వనుప్రయుక్తం బగు. ౧౨.

బాలవ్యాకరణ ఇదియె యాత్మ నేపదార్థంబని వ్యవహరింతురు. పండు వివరణము. కొనుచున్నాడు.

3౨౦ I విషయము. కొనుభాతువు పరంబగునపు డిగాగమంబు బహుళం బుగా నగు. ౧౩.

వండికొనియె - వండుకొనియె. బహుళం బహుటచే
యాంతంబునకు నిత్యంబు. చేసికొనియె.

పడుజీ కొను లొకానొకచో స్వాంతంబునందను ప్రయు
క్తంబు లగు. ౧౦౯.

చొచ్చు - చొరబడు, నిలుచు - నిలువబడు, కూడు -
కూడబడు, పండు - పండుకొను.

సంజీవని. 3.౨౧ I విష:—౫౨ సూ:—క్రియాఫలంబు = క్రియాప్రవృత్తి
ఫలము, కర్తృగామియగుచో = కర్తను జెందునపుడు ధాతువునకు 'కొను' ధాతు
వనుప్రయుక్తమగునని యర్థము. ఇట్టి స్థితిగల ధాతువునే యాత్మనేపదార్థకమందు
రని సూరివివరణమున కభిప్రాయము. ఉదా:—'దేవదత్తుడు వండుకొనెను'
అనుచో దేవదత్తుని పదవక్రియాప్రవృత్తిపల మగునట్టి వంటకపుభోజనము కర్త
యగు దేవదత్తునకే యనునర్థము లభించుచున్నది. ఇట్లే సంస్కృతమున నుభయ
పది ధాతువులకు ఫలవత్ కర్తృకత్వమునందే యాత్మనేపద ప్రత్యయయోగము
కల్గునని పాణినీయుల సిద్ధాంతము. 'దేవదత్తుడు వండెను' అనునపుడు వైరితిగల
యర్థవిశేషము లభింపనేరదు.

౫౩ సూ:—కొనుధాతువు పరంబగునపుడు = ఆత్మనే పదార్థకత్వమునందలి
కొనుధాతువు పరంబగునపుడు ధాతువునకు బహుళముగా 'ఇ'గాగమం బగును.
ఈయోగముము కిత్తుగాన ధాతువుతుదిని నిల్పును. ఉదా:—వండు+ఇ+కొను =
వండికొను - వండికొనియె - ఇగాగమాభావపక్షమున:—వండుకొనియె. బహుళ
మగుటచేత యకారాంతధాతువులకు 'ఇ'గాగమము నిత్యముగా వచ్చునని సూరి
గారు వివరించిరి. చేయు+ఇ+కొను = చేసికొను - చేసికొనియె. 'చేసుకొనియె'
అనురీతిగల 'ఇ'గాగమాభావరూపము సాధువుకాదని తాత్పర్యము. "చేసికొనియె"
అనునపు డుత్తరసూత్రముచే (బా. క్రి. ౫౪ సూ). యాకు నిత్య సకారాదేశము
కల్గెనని యెఱుంగునది. ఆత్మనేపదార్థక కొనుధాతువు పరమగునపు డనుటచేత
"పండుకొను - " మున్నగుచోటులం దిగాగమము రానేరదని యెఱుంగు
నది. "యువర్ణాంతములకు ఇకారాదేశము (ఆదేశముకాదు. ఆగమము). నిత్య
మని చిన్నయసూరి చెప్పెనుగాని పూర్వగ్రంథములందు ఉకారముతోడి రూప
ములు గనవచ్చుచున్నవి. (ప్ర. సూ. ౨౭)". (ఆం. భా. అ. క్రి. ౫౩. సూ). అని
యనుకొననకర్తగాదు వ్రాసిరికాని 'ప్రయోగవిశేష ప్రకరణమునందలి ౨౭
సూత్రములోని ప్రయోగములలో నొక్కటేని ప్రాచీనప్రామాణిక కవిప్రయో

[బా. క్రి. ౫౨-౫౩ సూ.] 'ఆం-భా-ఆ' కలసునో సామాన్య కవిప్రయోగము. 1515

గము కాదు. సీ. బలుతోలు కుళ్ళాయు మై నిప్పుగొల్చును జ్జుజుదెయి జేర్చుకొని విల్లు | (౧౦గ. ౪౦). ౩. ఆనుకమును గరువడిగా: 'జ్జు'నుకొని యచ టికి: దాం బ్రముదమున వచ్చెన్ (కవిజన చిహ్నోదయ ద్రోణయము. ౪ ఆ. ౫౩). ఇట్టి ప్రయోగములు చూపబడెను. ఇందును నీరెండవ ప్రయోగమువంటివానిలో: 'హాసికొని' అనురీతిని గవిప్రయోగించె నన్నను నవనచ్చును. ఇకారవరకత్వమున థాతువు తుదియాకు సకారమువచ్చుటను మహాకవి ప్రయోగములు కన్పట్టుచున్నవి సీ. వేసవివడగాలి నోసిన లేడిగ, క్రొక్కాకు:గని మవ్వమెక్కడట్లు (నన్ని. కుమా. ౭ ఆ. ౮౯? ప). (నోయు = నొచ్చు). ౩. నోసినదెందము కగులగ నానతి... (భాస్క. సుంద. ౨౨౪ ప). ఉకారవరకత్వమున యాను సకారాదేశము వచ్చుటకు: బ్రామాణిక ప్రాచీన మహాకవిప్రయోగము లుపలభ్యము కాలేదు. "బహుళ మనుట యీసకారాదేశము - ట - సు - వరమననవుచునాడ: బూర్వ కావ్యముల: గనవచ్చుచున్నదనుటకు." (ఆం. భా. ఆ. క్రి. ౫౩ సూ. వివృత) అనియు ననుశాసనకర్తగాను వ్రాసిరి. కాని యందులకును బ్రామాణిక పూర్వకావ్య ప్రయోగమును జూపలేదు. "సుందరు: డింపుతోడ: గలసుం బలసూదన భోగ భాగ్యుడై (ద్రౌపదీపరిణయము - అల్లమరాజు ౮ మకృష్టకవి). ౩. వ్రాసుటకుం జతుర్భుజవిలాసము పూనిన వేల్పు సత్కృపాల్లాస మెలర్ప: ప్రోచు శుభలక్షణ... (రాజరాజాభిషేకము. అంగర నృసింహకవి. ౫౦౦ పు). (ఆం. భా. ఆ ప్రయోగవిశేష ప్రకరణము. ౨౭ సూ)." అనునవి మొదలగు సామాన్య కవిప్రయోగములు మాత్రమే చూపబడినవి. ప్రయోగసూచయ సంపాదికులగు కికాన పూర్వ గిడుగు వే:కటరామమూర్తిపంతులుగారిట్టి ప్రయోగము లెల్ల నుత్తరాంధ్రకవులవె యని యీక్రిందిరీతిని వ్రాసిరి (చూ. బాలకవిశరణ్యము. ౨౦౦ పటమీ:ది యాటు పంక్తులు). "యుకారాంత క్రియలకు ఉత్తరాంధ్రములో ఇట్టిరూపములు వీర్పడ్డవి. గాని ప్రాచీనాంధ్రమందు లేవు" (బాలక. ౨౪౦ పు). "తెలుసును మొ. నవి అసాధువులని విడిచిపెట్టరాదు. ఇవి ఇంచుమించుగా ౩౦౦ సంవత్సరములయి వాడుకలో నెలకొనియున్నవి" (బాలక. ౨౪౦ ప). అని వ్రాసిరి. ఇట్టివానిని సూరి సంగ్రహింపకుండుట వింతకాదుగదా. ఇట్టివానిని ప్రాథవ్యాకర్తయేని సంగ్రహింపడయ్యెను.

"ఆనుప్రయుక్తమైన కొను థాతువు క్షార్థకరూపమునకు - క - కు - ఆనుకవి వైకల్పికముగా నాదేశములగును. అగుచో పూర్వమిందున్న ఉకారము ఇకారము కాదు. ఉదా:—ఎత్తుక - ఎత్తుకు, ఎత్తుకొని - ఎత్తుకొని, తిసుక - తిసుకు, తిసు

కొని - తీసికొని, మొ. చండగతి నేగి యీడ్చుకు రండిప్పుడు కడగి (మార్కం. వ్రాతప్రతి). ఉత్తరస్థి కొనో ధాన్యోః కం బుధాః కేచి దూచిరే (హరికా)చేమక-చదువుక - మొదలగుచూడము తెల్లడె గలవు. చిన్నయసూరి యనుశాసనము చేయకున్నను ఇవి దుష్టములుకావు" (ఆం. భా. అ. క్రి. ౫౪ సూ). ప్రయోగ సంచయక ర్తగారగు (బాలకవిశరణ్యము. ౨౦౦ పుట. మొదటి యాటుకంట్లు చూచునది). కథాప్రపూర్ణ గిడుగు వేకటరామమూర్తిసంతతులుగారు 'కొ'అను దానిని సముతము చేర్చియున్నారు "అనుబంధముగా ఉండే 'కొని'..... ఉచ్చారణలో బలములేనిదై అందులోని అంత్యవర్ణమైన 'ని' లోపించడమేకాక, కవర్ణము వైనున్న అచ్చుకూడా అస్పష్టముగానో వివిధముగానో ఉంటుంది. అందుచేత, పట్టుకొ పోయెను - పట్టుకు పోయెను - పట్టుకపోయెను.....అనే రూపములు వినఁబడుతున్నవి" (బాలక. ౧౭౮ పుట). ఈసందర్భమున వీరు నలు వది ప్రయోగములకుఁ బైఁగాఁ జూపిగాని యొక్కపైన 'కొ - కు - క' అను వానిలో నొకటిని నిర్ణయింపఁజాలు యతి ప్రాసాదిగతము కాదు. ఈప్రయోగము లలోఁ గొన్ని ప్రామాణికకవుల ప్రయోగములున్నవి గావున వీనిని సూరికాకున్నను బ్రాథవ్యాక ర్తయేని సుగ్రహింపకుండుటకుఁ గారణము తోఁపకున్నది. ఇట్టి ప్రయో గములు ప్రాచీన ప్రామాణికకవులవి కాకుండుటచే చూరి యుపేక్షించిన నుపేక్షించుఁ గాక. "ఈరూపములు కవిత్రయమువారి గ్రంథములలో మూకు కనబడలేదు... ..పిల్లలమర్రి పినవీరభద్రుని కాలమువఱకు ఈసుగ్రహరూపములు కవులు తిరుచుగా వాడినట్లు కనఁబడదు.....శబ్దరత్నాకరములో 'చీకిలింఁచు' అనేశబ్దము క్రింద కాశీఖండములోని 'చీకిలింఁచుక యుండు' అనేపద్యము ఉదాహరించినారు. అచ్చుప్రతులలో ఈపాఠమే కనబడుతున్నది; గాని వ్రాతప్రతులలో 'చీకిలింఁచుకొని యుండు' అని ఉన్నది....." (బాలక. ౧౭౮-౧౭౯ పు) అనివాసి శరణ్య కర్తగారి క్రింది పెక్కుప్రయోగములను జూపిరి. బా. గు. ప్ర. వ్యాఖ్యాదు లందును పెక్కుప్రయోగములు చూపఁబడెను, (బా. గు. ప్ర. ౩౪౬ పు. ద్వీ. ము). (నారా. గాణ- క్రి. ౩౯౧ కారి. ౫౭ ప. ౩౩౭ పు), క. సారిది క్షకారము గూడుక । సరి నేఁబడి యయ్యె వర్ణసంఖ్య ధరిత్రిన్ (అనంతఛందో) ఉత్కలిక. ఆరద మెక్కుక వూని పురికి వచ్చినవాని (అప్పక. ౪ ఆ. ౩౧౬). క.....పొల్ల టకా । రము పెట్టుక సంధిఁ జెందుఁ బ్రాణముతోడన్ (అప్పక. ౫ ఆ. ౯౧ ప). క. చండగతి నేగి యీడ్చుక । రం డిప్పుడు.....(మార్కం. ౩౫౪పు). మ.... .. । అరయంగా మెడఁ బెట్టు కొయ్యఁ దిరుగన్ హరంబులే భామినుల్ (శకుంత

౮౦ పు). ఉ. అందుక యుగ్రతుండమున.....(కాశికాంక. ౫ ఆ. ౩౧). ఉ.....! పట్టుక వచ్చి పట్టిడఁ బ్రాణముఁ దీసెనకన్య భాష్కరా (కాష్మీర శతకము). క. తప్పించుక తిరుగువాడు భస్మండు సుమతీ (సుమ). ఉ..... వి। శ్రాంతుని నన్నుఁ గావలు దిసంతులు గొట్టుచు మోచు కేళిచోన్ (ఆము. ౬౯. ౮౮). ఉ. వింనినవేడ్క రక్కసులు మీఁలు దీటుచు దిక్కుదొంగముల్ చించు పాట నార్పుచు (కాళ. మా. ౨ ఆ. ౧౫౫). ఉ. ఉక్కున వాని తేరు దివి కుక్కుర మెత్తుక పోవ నేసినన్ (జైమిని. ౫ ఆ. ౬౨ ప). సీ.....క్రింద నలుక సంత రించుకొనియె (హర. ౨ ఆ ౧౧౫ ప) ఇట్టి ప్రయోగములందెల్ల 'క' అనుచో 'చున్' అనెడి శత్రుత్వ చువర్ణకము కవిప్రయుక్తమైయుండఁగా దాని హాసికవాచనచే లేఖకాదు లీయాపమును బ్రక్షేపించిరా యని యాలోచింపవలసియున్నది. (విస్తర.) కాని యనేకస్థలములందు విస్తరించియున్న యాప్రయోగము కవిప్రయుక్తమ యనుట విశ్వసనీయమై యున్నది. ప్రామాణిక కవులగ్రంథములలో సంజీవాన్విత యక యతిప్రాసాదిస్థలగత ప్రయోగములు లేమింజేసి యర్వాచీకగ్రంథములలో "కొన్ - కొ - కు - క - కన్" అని వివిధగతుల సీసంగ్రహహాసములు కన్పట్టు చున్నవి. క. ఇచ్చిన మచ్చికఁ బుచ్చుక | యచ్చెలి మెచ్చుచు మునీంద్రుఁ డొడలఁ దాల్చెన్ (దశా. ౮౫ పు). చ.....పొచ్చునఁ దల్లిరి పుత్రిని వెంటఁబెట్టుకన్ (పట్టాభి. ౨ ఆ. ౮౫ పు). ఉ. శ్రోథము గల్గి చెల్లెలిని గొబ్బున బుత్రిని వెంటఁ

విస్తర. ౩౨౧ 1 విషయము:—హరికారికావళికర్త ప్రకీర్ణపరిచ్ఛేదాంశమున "సర్వ త్ర న ద్రుతః క్వార్థేవ్యతిరేకేతు వాభవేత్ | ఉత్తరస్య కొనో ధాతోఃకం బుభావ కేచి దూచిరే. ఓర్వకనుండ - ఓర్వకుండ ఊరడక నడవిలో వేటాడె - ఊరడ కడవిలో వేటాడె....." (బా. గు. ప్ర. ౫౬౭ పుట. ద్వి. ము). అని చేర్చెను. బాలవ్యాకరణ ముత్తరగ్రంథ మగుటచేత దీనిని సమ్మతించక విడిచెనని, బా. గు. ప్ర. కర్త పదునాల్గవ యుక్తిచూపి చర్చించెను. (బా. గు. ప్ర. ప్రకీర్ణ. ౫౩౧ పు. ద్వి. ము). ఇదియు విక్కిలి బలహీనమైన యుక్తియే. ప్రాథవ్యాకర్త యేని సమ్మతింపని పయ్యరెండువిషయములను భారతాది ప్రాచీనమహాకవిసమ్మతి లేమింజేసి సూరి యుపేక్షింపఁగా హరికారికావళికర్త సూరిగ్రంథమును సంస్కృతక రించునపుడు చేర్చెనని యేల చెప్పరాదు? హరికారికావళికర్త కొత్తగాఁ జేప్పుట చేతనే పై కారిక క్రిందఁ గవిప్రయోగములను సంతము చూపవలసినవాడయ్యెను. అందలి భారతప్రయోగము "ఊరడక నడవిలో" అనునది ద్రుతప్రకృతికతా నిర్వాహకము కాఁజాలదని యీవఱకె విమర్శిత మయ్యెను (విస్తర. ౮౭ II విషయ).

బెట్టుకన్ | బాధలు.....(శశిరే. ౪3 పు). సీ. సకలంబు నాక్రమించుక నొక్క
రూపమై.....(శ్రీ. ప్ర. పేం. వి. ౬౪పు). బాలక. ౧౮౩-౧౯౦ పు) (వైప్రయోగ
ములలో 'కన్' అనుచో 'కొన్' అనుచును శరణ్యకర్తగారునిల్చి యుదాహరించిన
లెస్సయైయుండు. శరణ్యమున నుదాహరింపబడిన ప్రయోగములలో నొకరెండు
ప్రాసగతములుగలవు. క. అకటకటామను హరుఁ జు | ట్టుక చుట్టుక తిరుగు భ్రమ
నిటునటును మదిలో |(పిడపర్తి. సోమన. బసవ. ౧౧౮ పు). క. ఒకతెవలె
నాడి యాడిం | చుకొనుటనే యిరుగుబొరుగు చూచెకొకొ యు | ప్పకు జప్పకు
గానను జూ | చుక నడువఁగవలెఁ గులీన శుకసల్లాపలో (నిరంకు. ౨ ఆ. ౫౮ పు).
ఇట్లుగ ననుప్రయుక్తకొను థాతుపరకత్వమున 'ఇ'త్వము గాని ప్రయోగము ప్రాచీన
ప్రామాణికగ్రంథములలోనిది లభింపలేదు.

ఆత్మనేపదార్థక చరిత్రమును బ్రదర్శించుటలో బాలకవి శరణ్య కర్తగారు
థాతువుల క్తార్థకరూపములపైని "కొను" థాతువు నిల్చుచువచ్చె ననియు నట్టి
క్తార్థకరూపములు ప్రాచీనకాలమున 'ఇ' ప్రత్యయరూపముననేకాక 'ఉ' ప్రత్య
యరూపమున సయితము వెలయుచుండెడివనియుఁ దమిళ కన్నడభాషల సామ్యమును
జూపుచు వివరించి యట్టి చరిత్రనుబట్టియే యనుప్రయుక్త కొనుథాతుపరకత్వమున
'ఇ'త్వము బాహుళికమని వైయాకరణులు చెప్పుచున్నారనియు విస్తరించి వ్రాసిరి.
'కొను' థాత్వనుబంధము థాతువుపై నిల్చుటచే నాత్మనేపదార్థబోధము కలుగుగాని
క్తార్థకముపై నిల్చుటచే నెట్లుగల్గును? "క్తార్థకరూపములు అరవములోను కన్న
డములోను, కొండాడు(కొనియాడు)అనే తెలుగుభాషలోని క్రియారూపములోను
తరుచుగా ఉకారాంతముగానే ఉండడంచేత 'కొని' అనుబంధమునకు పూర్వమందున్న
క్రియారూపములు ఉకారాంతములయినా. అవి క్తార్థకరూపములే అనిన్ని"
(బాలక. ౧౮౨ పు). "పట్టుకొని - చేసికొని మొదలయినరూపములలో అనుబంధ
ముగా ఉన్న కొనికి పూర్వమందుండే క్రియారూపము వాస్తవముగా క్తార్థక
రూపము.....పట్టుకొని - వండుకొని - తెచ్చుకొని - మొదలైనరూపములలో
కట్టు - వండు - తెచ్చు - మొదలైన క్రియారూపములు క్తార్థకములంటే నేటి
తెల్లువారికి వింతగా తోచకమానదు. కాని సజాతీయమైన కన్నడభాషలోను అరవ
భాషలోను ఉకారాంతముగా ఉన్న క్తార్థకరూపములు చూచినయెడల ప్రాచీ
నాంధ్రములోకూడా క్తార్థకములు ఉకారాంతముగానే ఉండియుండవచ్చునని
తోచకమానదు. కన్నడభాషలో.....ఇత్తు (ఇచ్చి) ఈదు (ఈని) కొండు
(కొని) బండు (వచ్చి).....ఇకారాంత క్తార్థకరూపములు.....చాలా

తక్కువగా ఉన్నవి. అగి (అయి) హోగి (హోయి) అరవములో పండు (వచ్చి) నెట్టు (చేసి)....." (బాలక. ౧౦౦-౧౦౧ పు). ఈవ్రాత సరికాదు. తమిళ కన్నడ ములను నెఱింగి వ్రాసినది కాదు. భూతాత్మవ్యోతకమగు ద(త)కారము గాని 'ఇ'కారముగాని చేరకడే "పట్టు - తెచ్చు" ముచ్చగునవి భూతాత్మకత్వా ప్రత్యయార్థము నెట్లాసంగఁగల్గును? తమిళ కన్నడములలోని భూతాత్మకత్వార్థమున 'దు' అనునదియు దాని పరిణామములగు 'తు' మున్నగునవియుఁ బ్రత్యయములు తలుచుగాను, 'ఇ' ప్రత్యయ మరుచుగాను వచ్చును. అట్టి 'దు' ప్రత్యయముమీఁద మఱికొన్ని ప్రత్యయములు నిల్చి భూతాత్మక సమాపకక్రియ లేర్పడును. అట్టి 'దు' ప్రత్యయములోని 'ఉ'కార ముచ్చారణార్థముచేరినది. తెల్లన నన్ననో క్తార్థమున 'ఇ' ప్రత్యయము మాత్రమే నిల్చును. భూతాత్మక సమాపకక్రియలలో 'ఇ' 'తి' అనునవి రెండును నిల్చును. కావునఁ దమిళ కన్నడ ములలోఁగాని తెల్లనఁగాని ద (త)కారముతోఁగూడకడే 'ఉ'కారమాత్రముతోఁ గూడిన క్రియారూపము క్తార్థకచుచునటు కేవలము భ్రాంతిమూలకము.

కాల్డువెల్లుదొరగారి ద్రావిడవ్యాకరణము మొదటియర్థము ౪౯౭ పుట ౩ పేరాలోని గ్రంథమునకుఁ దెలుఁగుతాత్పర్యముః—“I. కన్నడభూత కాలము - కన్నడమునఁ బ్రాయికముగ ధాతువునకు శ్రుతి సుభాక్తమై 'దు' అను 'ఉ'కారాంతరూపమునందిన 'ద'కారమును జేప్పుటవలన సహజముగ భూతకాల మేర్పడుచున్నది. దకారమేళనమున క్తార్థకమేర్పడుచున్నది. ఉదాః—కన్నడ - ఇళిదు (దిగి) నుడిదు (వలికి). ఈరూపములకుఁ బురుషబోధక ప్రత్యయములను జేప్పుటవలన భూతాత్మక సమాపకక్రియ లేర్పడును. ఉదాః—కన్న - ఇళిదెను (దిగితిని) నుడిది (నీవు చెప్పితివి).....వీనియందుకలుగు వ్యత్యాసమెల్ల దకార పరిణామమును సంబంధించినదిమాత్రమే. కాఁగా 'ద'కారము 'త'కారమగుటయుఁ గలదు. ఉదాః—అఱితను (ఎగిరెను). తమిళమున దీనికి సరియగురూపము 'అఱి న్దాన్' అనునది. కొన్నియెడల భూతాత్మక దకారము ధాతువు తుదిహల్లుతోఁ గలిసి “ద్ద”అనియు “త్త” అనియు మాటును. ఉదాః—ఇద్దను (ఉండెను).....దీనికి సరియగు తమిళరూపము 'ఇరుద్దాన్' అనునది. ఎళుదు=ఎద్దు (లేచి). దీనికి సరియగు తమిళ రూపము “ఎలుద్దు” అనునది.....”. పయినందర్భమునుబట్టి దకారయోగములేని 'ఉ'కారాంత క్రియారూపము క్తార్థకమగుట శబ్దచరిత్ర సంప్రదాయవిరుద్ధమని విశదమగుచున్నది. అది యట్లుండఁగాఁ బ్రాచీనశబ్ద చరిత్రమునుబట్టి “తీసుకొని - చేసుకొని” మున్నగు నాధునికరూపము లేర్పడెననుట మఱియు నసంభవము,

ప్రాచీనశబ్దచరిత్రము ననుసరించి యేర్పడినరూపములు ప్రాచీనకవిప్రయోగములలో ముచ్చటకేని లేకుండఁగా నట్టి చరిత్రశాస్త్రగంభమునైన నామ్రాణింపని పదునేనవ శతాబ్దపుఁ గవులగ్రంథములలో నవతరించెననుట మఱియు నసంభవముగదా! ఈయనుప్రయుక్త కొను ధాతువునకు (ముత్తుపరంబగునపుడు), “కొ” అను నాదే శమువచ్చునని మున్నందు సూరిగారు వివరింతురు. (బా. క్రి. ౬౦ సూ).

౧౦౯ సూ. వ్యాఖ్య:—పడుజ్యనుబంధమును ‘కొను’ ధాత్వము ప్రయోగమును స్వార్థమునం దగుట ప్రయోగదృష్టమగుచున్నదని తాత్పర్యము. చొచ్చు నిలుచు - మున్నగుధాతువు లకర్తృకములగుటచేత వానికిఁ గర్తార్థకత్వము దుర్లుటము గాన “చొరఁబడు - నిలఁబడు” మున్నగుస్థలములలోని “పడు” అనునది కర్తార్థకము కాదనియు స్వార్థమందె నిల్చినదనియుఁ దాత్పర్యము (చూడు. 3౧౯ విష). అట్లే “పండు = నిద్రించు” అను ధాతువునంత మకర్తృకమే కావున నాత్మనే పదార్థకము కానేరదు. (బా. క్రి. ౧౨౪ సూ). మఱియు “పండుకొను = పండు = నిద్రించు” అను ధాతువులోని “కొను” ధాతువున కర్థవిశేషము లేమింజేసి యది స్వార్థికమే (ధాత్వర్థమాత్మబోధకమే) యనుట స్పష్టము. పడుజ్యనుబంధము విషయ మీవఱకు 3౧౯ విషయమున వివరింపఁబడెను ముందు (బా. క్రియా. ౧౨౨ సూత్రము) వలయాదిసూత్రమునొద్ద నింకను విమర్శింపఁబడును. ‘చొచ్చు+పడు’ అనుచో, బా. క్రి. ౪౯ సూత్రముచొప్పునఁ గర్తార్థమందు ‘పడుజీ’ రాఁగా, బా. క్రి. ౨౦-౨౧ సూత్రములచొప్పున ‘అ’త్వము నుగాగమమును రాఁగా బా. క్రి. ౯౧ సూత్రముచొప్పున ‘చొ’ర్వాదేశమును ద్రుతకార్యములును రాఁగా “చొరు+అ+ను+పడు = చొరఁబడు” అను రూపమేర్పడును. ఇట్లే తక్కినరూపముల ప్రక్రియను నరయునది. “పండుకొను” అనుచో నాత్మనేపదార్థకము కామింజేసి ‘ఇ’త్వమురాదని యెఱుంగునది. ‘చేకొను - వైకొను - మేలుకొను - ఇయ్యకొను - ఆకొను’ మున్నగుచోటులందలి కొనుధాతు వాత్మనే పదార్థకము కాదు, స్వార్థికమును గాదు. ఇంక బా. క్రి. ౧౧౮ సూత్రముచొప్పున నేర్పడిన శబ్దపల్లవములోని యుత్తరావయవమని గ్రహింపవలెను.

అత్వాది తత్సమానా । మివ దేశ్యానాం క్రియాపదా

వన్నయా నాంచ । వర్ణాగమో విశేషః । పురుషే వ్యర్థేషు చాపి

భర్తృణీయము. వచనేషు. (ఆం. చిం. క్రియా. ౧2 కారి. అహో.

3౨౨ విషయము. ౫౪౨-౫౪౩ పు).

భాషేయ మమితా తస్య ! దేశ్యాచ్చిత్ర ధృఢావయుక్తా
తచ్చిత్ర తానుమద్రవాన్మి ! పూజ్యపాద సుఖాపిణే.
(వికృ. క్రియా. 36 కారి. అహో. ౫౧౩ పు).
భూయసీ దేశ్య శబ్దేషు ! లోపనాగమస్తోతి. (వికృ.
అజం. ౯౪ కారి. అహో. 32౨).
తస్తత్పదం పరిగ్రహ్యం : యద్య త్వహృదయే హి
తమ్. (వికృ. అజం. ౯3 కారి. అహో. 32౧ పు).

కల్పతరువు. 3౨౨ విష:—వీనిలో, 'అహ్య'దీత్యాదికి ౨౯౬ విషయము నందును, 'భాషేయ'మిత్యాదికి, 'తచ్చిత్రతే'త్యాదికిని, ౮౮ I విష. ౨౮౧ వి. ౨౮౮ విషయమునందును 'భూయసీ'త్యాదికి' ౮౮ I. ౨౧౯-౨౮౧-౨౮౩-౨౮౮ విషయములందును, 'తస్తత్పద'మిత్యాదికి. ౮౮ I. ౨33 ౪ - ౨౮౮ విషయము లందును వ్యాఖ్య చేయబడెను. ఆంధ్రశబ్దచింతామణి క్రియాపరిచ్ఛేదమున శబ్ద శాసనుడు సంస్కృత సమక్రియారూపసాధన ప్రక్రియను "వ్యతిరేకాపా భావినీ చాత్ స్వాదిత్యాది సూత్రములచే వివరించి యట్టి సూత్రములనెల్ల నాచ్చి క్రియల విషయమున యథాసంభవముగా నుపయోగించుకొనవలయునని యుపదేశించి యట్టి యాచ్చి క్రియల రూపములం దనంతములగు వర్ణాదేశాది వికారములు గల్గును గాన నట్టి కార్యవిశేషలనెల్ల మహాకవిప్రయోగానుసారముగాఁ గల్పించుకొన వలయుననుచు వర్ణాగమో విశేష ఇత్యాదిసూత్రము నుపదేశించినవాడయ్యెను.

వర్ణాగమ ఇతాది:—పురుషేషు=ఉత్తమపురుషాదులందును, పదనేషు = ఏక త్యాదిపదములందును, అర్థేషు చాపి = తద్ధర్మాద్యర్థములందును. వర్ణాగమ: = (ఇది యాదేశాదులకును నుపలక్షణము) వర్ణాగమ వర్ణాదేశాదికార్యములు, విశేష: = చింతామణిలోఁ జెప్పబడిన సామాన్యవిధులకు విశేషవిధులగుచు వర్తిల్లును. ఈవిషయములనే భాషేయ మమితా తత్రేత్యాద్యధర్మకారికలు విస్తరించి చెప్పుచున్నవి. కాని యట్టి కార్యకారణము సంతగాఁ బ్రత్యేకించి ద్వితీయా చార్యుడును వివరింపడయ్యె. బాలవ్యాకరణమున నట్టి కార్యములు కొన్ని వివరింపబడినవి. అట్టివిషయములనెల్ల బాలవ్యాకరణాదులనుండి గ్రహింపవగును.

ఇకారవక్రంబు లుక్తంబులందలివి పరంబులగుచో

బాలవ్యా. యాకు సకారంబగు. ౫౪.

3౨౨ I విష. చేయు - చేసిరి - చేసి - చేసికొను - చేసెను - చేసె

డిని - ఇత్యాదులెఱుంగునది.

సంజీవని. 322 I విష:—కల్పతరువులో 322 నిషయమునఁ జెప్పబడిన రీతిగా సూక్తిగాఁకు వివరించిన యాచిక్ర క్రి. మూరూపపాధనవిషయక విధులలో నిది యొకటి:—ఉక్తంబులందలివి = బాలవ్యాకరణమున నీసూత్రమునఁకుఁ జెప్పబడిన ప్రత్యయాగ మాదేశాదుల మొదటనున్న ఇద్వక్రంబులు = ఇకారమును 'ఎ-ఏ' లును (ఇకారసాహచర్యమునఁ బాలవ్యాకరణములుకాని 'ఓ-ఓ'లకు గ్రహణములేదని యొప్పునది), బరంబులగునపుడు పూర్వస్థితథాతువు తుదినున్న యకారమునకు సకారాదేశంబగును. ఉదా:—చేయు+ఇ+రి = చేసిరి. ఇందలి 'ఇ' అనునది బా. క్రి. ౧2 సూత్రమున విధింపబడిన "ఇ"గాగమము. చేయు+ ఇ = చేసి. ఇందలి 'ఇ' అనునది బా. క్రి. 3౮ సూత్రమున విధింపబడిన 'ఇ' ప్రత్యయము. చేయు+ ఇ+కొను = చేసికొను. ఇందలి 'ఇ' అనునది బా. క్రి. 73 సూత్రమున విధింపబడిన 'ఇ'గాగమము. చేయు+ఎ+ను = చేసెను. ఇందలి 'ఎ' అనునది బా. క్రి. ౧౬ సూత్రమున విధింపబడిన దుజ్జున కాదేశమైనది. చేయు+ఎడి+ని = చేసెడిని. ఇందలి 'ఎ' అనునది బా. క్రి. ౨3 సూత్రమున విధింపబడిన "ఎడి" గాగమ సంబంధమైనది. ఆదిశబ్దముచే బా. క్రి. ౧2-౨3-౨౬-౪౪ సూత్రములచే పాధింపబడిన చేసినవాడు - చేసినకా - చేసెడును (తద్ధర్మార్థక) - చేసెదను - చేసెడున్ - (ఆశీర్వాదక) చేసెడివాడు - చేసెడువాడు మున్నగుచోటులందును సకారాదేశంబగునని యొప్పునది. ఉక్తంబులందలివి యనుటచేతఁ బ్రకృతసూత్రమునకుఁ దర్వాత బా. క్రి. ౨౦ సూత్రమున విధింపబడిన ప్రేరణించుగాగమ సంబంధియగు 'ఇ'కారము పరమగునపుడు సకారాదేశము రానేరదు. ఉదా:—చేయు+ ఇంచు = చేయించు - వ్రాయించు - మొ. ఇట్లే - అరయు+ఇక = అరయిక (బా. కృ. ౧౨ సూ). అలయు+ఇక = అలయిక. చేయు+ ఇ = (బా. కృ. ౨౨ సూ). చేయి. మున్నగుచోటులందును సకారాదేశము యాకుఁ గలుగదని యొప్పునగును. ప్రయోగములు:—క.చే! స్థితి వారలకిట్లు నికృతి నేయుట లగ్నే (సఖా. ౨ ఆ. ౧౮౬ ప). క. డా! ర్జితుడయి దానిచుట్టు విడిచెన్ (ఆర. ౧ ఆ. ౧7౧). క. చే నేమరికొంచుఁ బొదువఁగ | దానినఁ దద్యజముతోడ.....(ఆది. ౬ ఆ. ౨౦౬ ప). క. చేసె నఖము తత్ఫలముం | జేనేతం గుడిచెఁగాని శిశువు నెడన్ నా | చేసిన క్రూరములే దే | జేవీతి మాతొండుగిడు నెందదు నన్నున్ (శాంతి. 3 ఆ. ౨7౧). శా. చేనేశం బృథివీకు లందికొనఁగా శ్రీ పుణ్యతోయంబులం | జేసెన్ మజ్జన.....(నిర్వ. ౧ ఆ. ౨౬). నీ. వేసవి వడగాలి నోసినలే దీగ కొక్కారుఁ గని మవ్వ మెక్కునట్లు (నన్ని. కు. 2 ఆ. ౮౯2 ప). (నోయు+ఇన = నోసిన).

[బా. క్రి. ౫౫ సూ.] చున్ - చున్న - చున్నాడు - మొ. రూపములు. 1528

క. నోసిన డాదము పరలగ | నాతి.....(సూక్ష్మ. మం. ౨. పు. 12).
ప్రయోగములెల్ల యతిప్రసంగతములు.

నన్నయా. శత్రుడే తూత శ్చ, నోస్తస్య స్యాచ్చ పూర్ణవిష్టకమ్

3౨3 విషయము. (అం. చిం. సంధి. 3 కారి. అహో. ౧౯౫-౧౯౬ పు).

కల్పతరువు. 3౨3 విష:—దీనికీవఱకు ౨౧౦ X విషయమున వ్యాఖ్యచేయఁ బడెను.

చువర్ణకంబు పరంబగునపు డన్నాడుల కుర్వలోపంకే

బాలవ్యా. ని నుస్థానంబున బిందువేని విభాష నగు. ౫౫.

3౨3 I విషయము. అన్నున్నాడు - అంచున్నాడు - అనుచున్నాడు -

అన్నును - అంచును - అనుచును. అను - కను -

కొను - తిను - మను - విను. ఇవి యన్నాడులు.

సంజీవని. 3౨3 I విష:—దీని కీవఱకె ౨౧౦ XI విషయమున వ్యాఖ్య చేయఁబడెను. సూత్రములో “చువర్ణకము” అనుటచేత బా. క్రి. ౧౪ సూత్రమున విధింపఁబడిన ‘చు’వర్ణకమును, బా. క్రి. ౪3 సూత్రమున విధింపఁబడిన ‘చున్’ వర్ణకమును గ్రహింపఁబడుచున్నవి. కావుననే సూరి ‘అంచును - అంచున్నాడు.’ అను ద్వివిధములగు నుదాహృతుల నిచ్చెను. చింతామణిపక్షమున నిట్టి ద్వైవిధ్యము లేదు. “చురితి క్రియాపదానాం సర్వేషాం వర్తమానకాలే స్యాత్” (౨౯౬-3౧౪ విష). అని యందు విధింపఁబడెను. ఆ.వె. అంచు: ప్రీతిః కౌగిలింపుకొనియె (సఖా. ౨ ఆ. ౨౯౧ ప). కా. ప్రాంచదృష్టాణ.....వై | యంచుల్.....శ్రీహరీ | యంచున్.....పా | మంచుం ద్రోచె..... (మను. ౨ ఆ. ౬౮ ప). మున్నగు ప్రయోగములు ౨౧౦ X విషయమునఁ జూపఁబడెను.

బాలవ్యాకరణమందలి యీసందర్భములోని “౫౬. ఉన్నశబ్దంబు పరంబగు నపుడు.....” “౫౭. చేదాద్యర్థనాంతంబయిన యుండుచు.....” అను సూత్రము లీవఱకు 3౧౫ III విషయమున నుదాహరింపఁబడినవి. అచటనే వీనికి వ్యాఖ్యచేయఁబడెను.

టవర్ణకః క్రియానే స్యా | ద్భావార్థే సాసమాస

నన్నయాభర్య. యోః | పూర్వస్య న వికారో నో | స్తస్మిన్ లోపశ్చ

3౨౪ విషయము. కస్యచిత్. (వికృ. క్రియా. ౧౯-౨౦ కారి. అహో.

౪౯౯ పు).

నా త్వరస్య భవేద్దస్య | డాదేశో వా రు వర్ణకే(వికృ).

క్రియా. 38 కారి. అహో. 200-2100 పు).

అన్యేషాంచ ప్రయోగమహితానామ్. (అం. చిం.

౧3 కా. సంధి. అహో. 232).

కల్పతరువు. 328 విష:—సంకారికలలో “రువర్ణకః.....కన్పచ్ఛిత్” అను కారిక కీనజకె 30౯ విషయమున వ్యాఖ్య చేయబడెను. అన్యేషాంచేత్యాదికి 2౧౦ X విషయమున వ్యాఖ్య చేయబడెను. వికృతివివేకకర్త మార్చిన ‘ఉవర్ణకః క్రియాన్తే స్వా’త్తను పాఠము సరికాదనియు 30౯ విషయమునందే విమర్శింపబడెను. “పూర్వస్య న చికారో నోః” అనుచొప్పున ‘అంట-వింట - తింట - ప్రభృతులు సన్నయాభరణసమృతములు కాకున్నను దిక్కున శ్రీనాథాది మహాకవులచే సంకీర్తములయి ధారాళముగా బ్రయోగింపబడి యుండుటచేత సూరి యట్టివాని నిట సంగ్రహించుచున్నాడు. (బా. క్రి. 210-21౯ సూ). “తస్మిన్ లోపస్య కన్పచ్ఛి చి” త్తనుటచేత “ఉండుట = ఉంటు, ముడుట = మంట, పండుట = పంట” మొదలగునవి స్వసమృతములగుటచే వానినిసంకతము సూరిగా రిచట నుపదేశించుచున్నారు. (బా. క్రి. 210-21౯ సూ).

నాత్ పరస్యేత్యాది:—రువర్ణకే = రువర్ణక పరకత్వమున, నాత్ పరస్య - దస్య = అను - కను - విను మున్నగు ధాతువులలోని నకారమునకంటె: బరమైన దకారమునకు, డాదేశః = డకారాదేశము, వా = వికల్పముగా నగును. అనుదురు మున్నగు ‘ను’వర్ణాంత ధాతురూపములలోని నకార దకారములకు నడుమ నున్న ‘ఉ’ కారము ‘నాత్పరస్యేతి విధానసామర్థ్యమునగాని “అన్యేషాంచ ప్రయోగమహితానామ్” అనుచొప్పునగాని (2౧౦ X విష) వికల్పముగాలోపించును. అందలి నకారము నిండుసున్నవై కల్పికముగ నగును. ఉ. అంధ్ర. అంధ్ర. డాదేశాభావ పక్షమున నెల్లెడలను “అన్యేషాంచే”త్యాది సూత్రముచేతనే (2౧౦ X విష). పాక్షికోల్లోపము కల్గుచుండును. తే.గీ. అమర లోకనివాసుల యంధ్ర విబుధు | లా కురుక్షేత్రవాసుల.....(ఆర. 2 ఆ. 21౯). తే.గీ. ఎటుఁగు మెల్లధర్మములకు నెండుఁబెద్ద | యంధ్ర సత్యంబు ధర్మజ్ఞులైన మునులు. (ఆది. ౪ ఆ. ౯౬ ప). చ.....నీ | కరుణయ వేచి మంధ్ర (ఆది. 2 ఆ. ౪2). ఉల్లోపము కల్గగా మిగిలిన నకారము నెఱసున్న యగుటకును దానిమీది దకారము డకారమగుట కును బ్రాసగత నన్నయప్రయోగము లభింపలేదుగాని భాషాస్వభావమునుబట్టి యట్టి బుప్రోకారక నకారము నెఱసున్న యగునని యెన్ననగును. ప్రాసగతములు

[బా. క్రి. ౧౮-౧౯-౧౭ సూ.] నన్నయ 'ఉండు' ము. 'దు' లోకమువాడెడు. 1529

కామింజేసి పైచోట్ల దాదేశము నన్నయ ప్రయోగముని నిష్కయిండుగాదు గాని "నాత్పరస్య భవేద్దస్య | దాదేశో వా 'దు'వర్ణకే" అను నభర్ణానవసముచుబట్టి దాదేశమును నన్నయ ప్రయోగించెనని యభర్ణాదు విశ్వసించె ననుటలో చందే హములేదు. రువర్ణక పరకత్వమందే కాక తిత్ ప్రత్యయమెట్టి పరమైనను 'దు - తి' వర్ణకములకు ముందున్న 'ను'వర్ణకముచోట వికల్పముగా నెఱుసున్నను భట్టాచార్యుడు ప్రయోగించెనని యీక్రింది ప్రయోగములచే విశదమగుచున్నది. మఱియు నట్టి యొడల నున్న బిందువుమీది 'తి' వర్ణకము నిత్యముగా 'తి' వర్ణ మగుననియు విశద మగుచున్నది. ఉ.....ద్రోహులై యెదిరి చెత్తురొ మందొ మానవేర్వొ (ఆది. ౮ ఆ. ౪౬ ప). చ.....ఉ | త్వలదళేనేత్ర విందుమ, చువత్వము మేలని (ఆది. ౧ ఆ. ౯౦). క.....మీ మహాగుణములు నిత్యము విందు నారవ... (ఆది. ౭ ఆ. ౧౬). మధ్యాక్షరము..... | ఆతత తేజోధికుండు నా విందును. (ఆ. ౨ ఆ. 3౨౦). ఆ.వె.....ఆ.వె.టి: జే | కొందురయ్య యెట్టి కుమతులైన (ఆది. 3 ఆ. ౧౯3). క. మంటి వారు దేవా మంటం | గంటి నుమాధీశు నసురకంటకు వారు ము | క్కంటి: గఱకంటు: జూడం | గంటి: శృతా ధుండ నైతి: గడు: బుణ్యమునన్ (ఆ. ౧ ఆ. 33౪).

తిక్కయజ్ఞ పయి నన్నయాభర్ణా సమతరూపముల తుల్యన్యాయమున రువర్ణ కేతరవర్ణక పరకత్వమందును 'దు'వర్ణక 'ద'కారమునకు దాదేశమును వికల్ప ముగాఁ బ్రయోగించెను. అట్లే 'ఉండు' థాతువునందును "దు"వర్ణక పరకత్వమునఁ బాక్షిక 'దు'వర్ణలోపమును (రువర్ణక పరకత్వమునందువలెనే చూ. 3౦౯ విమ). నట్టియొడల నిల్చు నెఱుసున్నమీది 'దు'వర్ణక దకారమునకుఁ బాక్షిక దాదేశమును సోమయాజి ప్రయోగించెను. మఱియు నన్నయ ప్రయోగించినరీతినే యీసుందర్భ ములోని నువర్ణాంతథాతులందలి నెఱుసున్నమీది 'తి'వర్ణక తకారమునకు 'ట'త్వ మును దిక్కునాదులును నిత్యముగానే ప్రయోగించిరి.

భట్టారకుఁ డెచ్చటను "ఉండు" థాతు 'దు'వర్ణమును "దు - తి" వర్ణక పరకత్వమునఁ లోపింపజేసి యంతమాత్రమును బ్రయోగింపలేదు. "ఉండును - ఉండితిని" అనురీతినే ప్రయోగించుచువచ్చెను. అట్లే రువర్ణకేతర పరకత్వమున 'దు'వర్ణకమునకు డత్వమును నైతము నన్నయ ప్రయోగింపలేదు. ఆ 'కొండును' మున్నగువానికిఁ బర్యాయముగ 'ఆకొండును' అనురీతి ప్రయోగము నన్నయ భారతభాగమున మచ్చుకేని లేదు.

ప్రయోగములు:—ఉ. ఎండకు వాన కొర్పి తనయిల్లు ప్రవాసపుజోటు నాక యాఁ | కొండు నలంగితి న్నిదురకుం దటి దప్పె.....అనక.....(విరా. ౧

ఆ. ౧౩గీ). (ఆఁకలి+కొందున్ = ఆఁ కొందున్). గిడుగువారు సంస్కరించిన యప్పకవీయ ముద్రణమున నీపద్యము “భ = భ. ద = ధ” కున్న శువానివంటి వర్ణప్రాస సందర్భమున “ఆఁ కొంటి నలంగితిన్” అను పాఠముతో నుదాహరించుట యవిమర్శనమూలకము. తాళపత్ర మాతృకలలో నిట ‘ఆఁ | కొందు’ అని ప్రాసభంగముతో లేఖక ప్రమాదమునఁ బడియున్నది. క. గాండీవధన్వ నాహవ | పాండిత్యముఁ దలఁచ నతని భండనమున మా | ర్కొండునని యొకఁడు గడఁగుట | గొండఁ గని తగరు దాఁకఁ గోరుట గాదే (ఉద్యో. ౧ ఆ. ౨౩౭). క. దండము గామాయంబును | ముండితయుఁ గమండలువును మోక్ష మొసఁగ వె | ట్లండేని లింగ ములకు న | ఖండజ్ఞాన ప్రదత్వకలనము గలదే (శాంతి. ౬ ఆ. ౧౭౮). తే.గీ. విండు నారాయణ పరాయణుండు పాత | కములు గెలిచి వెలుంగుటె కాదు తన్ను | నాశ్ర యించినవారికి నతులమైన | వెలుఁగు నొసఁగంగఁ జాలుట వేధచేత. (ఆహ. ౪ ఆ. ౩౭౪ ప). (‘వేధచేత’ అనుచో ‘వేదచరిత’ అని తాళపత్ర మాతృకలు). క. కృతా | ధుండనయి వెంపుతేజముఁ | గండును (సౌత్తి. ౧ ఆ. ౫౮). నీ.....ఆ-వె...
.....స్వదేశవర్తులమై చూచి | కొండ మెల్లపనియు రండు వేగ (మాస. ౧ ఆ. ౧౭౩). చ. అనుటయుఁ గ్రీడి యిట్టులను నాద్రుపదాత్మజు జన్మ మాపగా | తన యవధార్థ మం ద్రదియుఁ దప్ప దతండును వాని నేయఁడేను నతని నేయుచందమున నూల్కొని యన్యుల నేయుచుండు; వాఁడనితర వధ్యకాయుడగు నాయనఁ దాఁ బడనేయు నుగ్రతన్ (భీష్మ. ౩ ఆ. ౩౧౧ ప). (నేను ఏయుచుందున్ = ఏయుచుండుదును.) ఇచట - ఏను = అర్జునుఁడు, వాఁడు = శిఖండి. ఆయన = భీష్ముఁడు. వానిశ్య వారి ముద్రణమున ‘ఏయుచుండు’ అనియే యున్నది. ఇట ‘ఏయుచుండువాడన్’ అనుపాఠము సంగీకరించినచో భీష్మ డితర వధ్యకాయుఁ డనవలసివచ్చును. ‘ఏయుచుండున్’ అను పాఠము తాళపత్ర మాతృకాగతమగుటచే నది గ్రాహ్యమని బాలకవిశరణ్య కర్తగారి యాశయము (బాలక. ౭గీ పు. టిప్పణము). ఆపక్షము నందును “ఉండును” అను రూపమునుండియేకదా ‘ఉండును’ (నేను) అనుదాని డత్వమును సాధించికొనవలయును. నీ.....! ఉండురు విదుర యుయుత్సు సంజయులు (ఆశ్ర. ౧ ఆ. ౩ ప). (ఉండు రన్నను త్కరిలేదు). (విస్తర.)

విస్తర. ౩.౨౮ వివ:- ఇట్టియొడలనెల్ల “ఉండు” డులొపముగల్గిన ‘ఉండును’ మున్న గురూఁకముల సంగీకరించినపిమ్మట నేకదా యందలి సున్నమీఁది ‘ద’వర్ణమునకు డత్వము గల్గునని చెప్పవలయును. అందును - విండును మున్నగుచోటులలో “నా త్వరస్థ భవే ద్దస్థ | దాదేశోవా ‘రు’వర్ణకే” అనుదాని సమానన్యాయముననే

కనా సున్నమింది 'దా'కు 'డా'వచ్చె ననవలయును. 'ఉండు' మున్నగు పదముల రూపముల స్థితియుం బయ్య ప్రక్రియకు మూల మనదగును. సోచుమాజి 'ఉండు - ఉండు' అను ద్వివిధరూపములను వాచి ప్రయోగములు కల్పితమవును జూపఁ బడెను. రంగనాథరామాయణమున నట్టివి ప్రాచుర్యమునఁ గలవు. ద్విపద. ఉండుచే యందుకై యుగ్రభావమున | సంజేహమేటికి సామిత్రి యిటకు | (రంగనా. కిష్కిం. ౨౫౪ పు. యూ. ము). అందు వై గంధర్వ లచ్చరల్ సురలు | నుండు రాచోటుల నోడక వెదకి (రంగనా. కిష్కిం. ౨౫౯ పు. యూ. ము). ప్రాచీనములగు వెక్కు చోటులందు రంగనాథరామాయణమున 'ఉండు' అనునది చూపబ్బుచున్నది. ఇట్టిస్థితిలో బాలకవి శరణ్యకర్తగా రీక్రిందిరీతి వ్రాయుట (ఎవరుచూతురని?) మిక్కిలి సాహసము. "వీటిలో విశేష మేమి టంఠేనన్నయకాలము మొదలుకొని మూడు నాలుగువందల సంవత్సరములవరకు 'ఉండు - ఉండు - ఉండు - ఉండు' అనేరూపములు కవు లెచు వాడలేదు....." (బాలక. ౭౫ పుట). ప్రాచీన గ్రంథముల ముద్రణములలో 'ఉండు' అనురూప మెచ్చటనైన బడియుండి నచో నది సరికాదనియు నచట 'నేను ఉండును' అనురీతినే సరియగుపాఠమని యెన్ను దగుననియు నీక్రిందిరీతిని నొక్కి వక్కాణించినారు. "అచ్చుపుస్తకములలో తప్పి దారి ఎక్కడనయినా కొత్తరూపము కనబడితే తాటాకుపుస్తకాలలో ఆపాఠము అట్లా ఉండదనే మాకు నమ్మకము. మేము లెన్నగా పరిశీలించి మరీ చెప్పుతున్నాము" దీని టిప్పణము:— "అచ్చుభారతము భీష్మ III 3౧౧ లో 'ఏయుచుండు వ్రాత ప్రతిలో 'ఏయుచుండు' శాంతి. V ౧౮౧ లో 'ఉండు' వ్రాతప్రతిలో 'ఉండు' ఇట్లు తక్కినచోట్ల" (బాలక. ౭౫ పుట).

బాలకవి శరణ్యకర్తగాను స్థాంతరమున 'ఉను' థాతువు సంకీర్తించి యీ క్రిందిరీతిని వ్రాసిరి. "నన్నయతిక్కనలు అక్కడక్కడ 'ఉన్నే' అనేరూపము వాడి నారు. ఏమిరూపము ఇది? ప్రశ్నార్థకమైన ఏకారము తీసివేస్తే 'ఉన్ను' నిలు చును. ఇది 'ఉనును' యొక్క వికారము. తద్ధర్తార్థక ప్రథమపురుషైకవచనము. థాతువు 'ఉను' కావలెను. విను - తిను వంటిది. ఉచుదురు - ఉచుదుము, ఉను దువు - ఉనుదురు. ఉనును - ఉనుదురు - తద్ధర్త; ఉనితిని - ఉనితిమి, ఉనితివి - ఉని తిరి, ఉనిను (?) ఉనిరి (?) భూత; ఉనుచు - ప్రేరణ - ఉనికి (కృదం)" (బాలక. ౭౪-౭౫ పు). ఇట్లు 'ఉను' థాతువునే అంగీకరించునపుడు "ఉచుదురు = ఉండురు" అను రూపములు "నా త్వరస్య భవేద్దస్య | దాదేశో వ్తారు వల్లకే" అను ప్రకృతాధర్వణ కారికచొప్పున పాక్షికమగు 'ఉండురు' అనురూప మధర్వణంబువలన యనకతీరదే! 'ఉండురు' ప్రాచీనరూపము కాదని వీరెట్లు చెప్పనగును?

సీ.....తమ్ములందఱు, సుఖ ముందురే నీదు సఖులు సుఖులె (ఆశ్ర. ౨ ఆ. ౪2). ఇట 'సుఖముందురే' అని కాని 'సుఖముందురే' అని కాని పరిపఠనగును. నన్నయ యిట్టి 'ఉండు' థాతు 'డు' లోపము నెచ్చటను బ్రయోగింపఁడు. ఉండు థాతుభావార్థకరూపమును 'ఉంట' అను 'డు' లోపముతోఁ బ్రాసస్థలమున సోమ యాజి ప్రయోగించినేకాని నన్నయ యెచ్చటను బ్రయోగింపలేదు. (3౦౯ విష. చూ). క. హరియును గీరీతియును.....చలుపుచుండుదు రంద | య్యిరువురు నేకాత్ములు.....(సభా. ౨ ఆ. ౧౧౨ పు). తే.గీ..... | త్రిదశులకు బాధ నేయుచుండుదురు వారు |(ఆర, ౪ ఆ. ౫౫ నన్నయదె) (ప్రాస యతిగతము). క. నాయొద్ద నుండుదేని మ | దీయ రథాశ్వములకు.....(ఆర. ౨ ఆ. ౧3౧ పు). ఇట్లై 'ఉంటిని' మున్నగురూపములను నన్నయప్రయోగింపఁడు. 'ఉండితినిన్' అనురీతినే ప్రయోగించును. క. మీ రిందుల కందఱుఁ జను | దేరఁ గ నే నంద యుండితిని సఖఁ జూడన్ |(సభా. ౨ ఆ. ౧3౯). క. కడుఁ బెద్దకాల ముండితి | మొడఁబడి.....(ఆది. 2 ఆ. ౨౯). తిక్కనాదు లిట్టియెడల 'ఉంటిని - ఉండితిని' అనురీతిని ద్వివిధముగాను బ్రయోగింతురని నేటి పెక్కు పండితుల యాశయము. సీ.....తే.గీ. ఆడ కుండితి భీష్టుండు నస్త్రగురుఁడు(ఆశ్ర. ౧ ఆ. ౨౧), తే.గీ.....శోక | వనధిఁ దేలుచు నుంటి వివ్వనటఁ గంటి |(ఆశ్ర. ౧ ఆ. 3౧ తాళపత్ర మాతృక) తేలుచుండితివ్వనట(వావిళ్ల వారిప్రతి). సీ. నీవరయంగ సుఖావాప్తి గొఱఁత లేకుంటినిఁ జనవురు..... (ఆశ్ర. ౧ ఆ. ౨౫. తాటాకుప్రతి) 'లేకుండితి' వావిళ్ళవారి ముద్రణము. 'ఉంటిని' అనుదాని 'టి'వర్ణము ప్రాసస్థానగత మయియున్న ప్రయోగము తిక్కనభారతభాగ మందును గన్పట్టలేదు. నువ్వర్ణాంత థాతువులందుమాత్రమే యిట్టివానిని సోమయాజి ప్రాసస్థలములందుఁ బ్రయోగించెను. కం. వింటే..... | కంటే..... | అంటం గట్ట దగునే (అను. ౧ ఆ. ౨౮). ఉ.....ఈ | వంటలవానిచేసిన యవార్జ్యపరా క్రమ మొండుచోటులం | గంటిమె వింటిమె.....(విరా. 3 ఆ. ౨౨౯). క. మంటలఆ | కొంటిం గంటే.....(ఉ. హరి. 3 ఆ. ౧3౨). ఉండుథాతు 'డు'లోపము చేయని రూపమును దిక్కుయజ్ఞ ప్రాసమునఁ బ్రయోగించెను. క. ఒండొరులకు రక్షకులై | యుండుదు రట్లుండ.....(శాంతి. ౨ ఆ. ౨౦౦). క. అని మునిపతి.....ఆతని | వినితిమి యిఁక నొకటి వినఁగ వేడుక యనుచున్. (నిర్వ. 2 ఆ. ౯2 పు). ఉ. ఉండితిరే సహింపఁ గని యున్న విధంబున నుండ కిప్పుడీ | కొండుకవాని నమ్మి.....(నన్ని. ౧౦ ఆ. ౫౨౮). గీ.....ఆతనిఁ | జంపి

కా కే నయోధ్యకుః జనితినేని । (భాస్క. యుద్ధ. ౧౦౮౨ ప). ద్వీపద. పండితః చిన నెట్టివారైన శిశువు । టండంగం దార కై కొందుచే యిట్లు (బరహ. ౪ ఆ. ౪౯౭). దీర్ఘపూర్వక నువర్ణాంత థాతువులకును 'చను' మున్నగు థాతువులకును 'ను' స్థానమున బిందువుగాని 'దు-తి' వర్ణకములకు 'దు-టి' అను నాదేశములుగాని నానేరవు. చనితిని - ఆనితిని - పూనితిని - మానితిని. చనుదును - చనుదుము - పూనుదును - పూనుదుము మొ.

తి - దు - టలు పరంబులగునపు డన్వాదుల 'ను' స్థానం బాలవ్యాకరణ బున సున్నయు నుండు డు లోపంబును విభావ నగు. వివరణము. ౧౪.

౩౨౪ I విషయము. అందురు - అంట, ఉందురు - ఉంట, పడుంబున అనుదురు - అనుట, ఉండుదురు - ఉండుట - ఇత్యాది.

సంజీవని. ౩౨౪ I విషయము:—'అను - కను - కొను - తను - మను - విను' ఇవి యన్వాదులని సూరి బా. క్రి. ౧౪ సూత్రపు వివరణమున వ్రాసియున్నాడు. బా. క్రి. ౧౦౮ సూత్రముచే విధింపబడిన 'తి'వర్ణకమును, బా. క్రి. ౨౨ సూత్రమున విధింపబడిన 'దు'వర్ణకమును, బా. క్రి. ౩౧ సూత్రమున విధింపబడిన 'ట'వర్ణకమును బరం బగునపుడు 'అను' మొదలగు థాతువులకు 'ను'వర్ణముచోట బూర్ణబిందువు నిల్పును. ఇట్లే 'ఉండు' థాతు 'దు'వర్ణము లోపించును. వైవాని లోని 'దు'వర్ణకమే, బా. క్రి. ౩౦ సూత్రముచొప్పున 'ద'వర్ణకముగఁ బరిణమించును గాన నయ్యది పరమగునపుడును వైకార్యములు గల్గునని యెఱుంగునది. అన్వాదిగణము పతితగణ మగుటంజేసి 'చను - పూను' మున్నగు థాతువులందుఁ బయికార్యములు జరుగునా యని సందేహింప నక్కఱలేదు. కల్పతరువున నుదాహరించిన ప్రయోగములచొప్పున నేతత్సూత్రత్రయీ (౧౪-౧౯-౬౨ సూ). సాధిత రూపములన్నియుఁ బ్రాచీనములే యని గ్రహింపవలయును.

'అను+చు+రు' అనుచోఁ బ్రకృతసూత్రముచే దువర్ణక పరకత్వమునఁ బూర్ణానుస్వారము నిల్వఁగా 'అందురు' అనురూపము సిద్ధించుచున్నది. ఇట్లే 'అను+ట' అనుచో భావార్థక 'ట'వర్ణక పరకత్వమున థాతువుతుది నువర్ణకముచోట నెఱసున్న నిల్వఁగా 'అంట' అనురూపము లభించుచున్నది. ఇట్లే 'దు - ట' వర్ణకములు పరమగునపుడు 'ఉండు' థాతువునకు 'దు'వర్ణలోపము కల్గఁగా "ఉందురు, ఉంట" అను రూపము లేర్పడును. ఇట్లే తక్కిన 'అందును - అందుము - ఉందును - ఉందుము' మున్నగురూపములను సాధించుకొననగును. ఈసూత్ర

ముచే వచ్చు నెఱసున్న వైభాషికము గాన నయ్యది రాసిపక్షమున 'అనుదురు - అనుట - ఉండుదురు - ఉండుట' మున్నగురూపములు నిల్చును. 'తి'వర్ణకము పరమగునపుడు కార్యవిశేషము నుత్తరసూత్రమున విధింపవలసియుండుటంజేసి యిటు నుదాహరింపలేదు.

ఇట బిందువుమీఁది త ద ల కు నిత్య వైకల్పికంబు

బాలవ్యా. లయి ట డ లగు. ౫౯.

3౨౪ II విషయము. అంటివి - అనితివి, అందురు - అందురు, ఉంటివి -

ఉండితివి, ఉండురు - ఉండురు.

సంజీవని. 3౨౪ II విషయము:—ఇట = పూర్వసూత్రముచేత సిద్ధించిన, బిందువు మీఁది = పూర్ణబిందువునకుఁ బరముగా నిల్చిన, త - దలకు = తకార దకారములకు, నిత్య వైకల్పికంబులయి = వరుసగా నొకట నిత్యముగను, నొకట వైకల్పికముగను, 'ట - డ' లగున్ = 'టకార, డకారము' లగును. నెఱసున్నమీఁది తకారమునకు 'ట'కారము నిత్యముగా నగుననియు నట్టి నెఱసున్నమీఁది దకారమునకు వైకల్పికముగా డకారమగుననియుఁ దాత్పర్యము. డకారాదేశము పాక్షికముగాన డత్వాభావపక్షమందలి యథాస్థిత దకారమునకుఁ బూర్వసూత్రమున నుదాహృతు లీయఁబడెను. ప్రకృతసూత్రములోని "ఇట" అను శబ్దపు స్వారసంకముచేఁ బూర్వసూత్రముచే విధింపఁబడిన నెఱసున్నమీఁదమాత్రమే యిట్టి 'ట - డ' ల యాదేశము కల్గు నను నర్థము నెన్నునది. కావున "పంతము, అందము" మున్నగు చోటులం దిట్టి 'ట - డ' ల యాదేశము కల్గనేరదని గ్రహింపవలెను. "బిందువు సోకున సీమార్పు జరుగుట సహజమనుట సరళాదేశాది ద్రుతకార్య ప్రక్రియంబట్టి విశదంబ" (బా. సా. పే. ౪౩౩ పుట). ఈ వేటిక వ్రాత సరికాదు. ఇచటి 'ట-డ'ల యాదేశము సరళాదేశమువంటిది కాదు. పరుషమగు (బిందుపూర్వక) తకారము చోట (బిందుపూర్వక) పరుష టకారమే నిల్చుచున్నది. అట్లే సరళమగు దకారము చోట సరళమే యగు డకారము నిల్చుచున్నది. ఋతీయు "పంతము - అందము" మున్నగుచోట్ల సున్నసోకున నిట్టి యాదేశము రానేరదు గాన నిది కేవలము సహజముకానేరదు. ఉదా:—'అను+తి+వి' = అనుచోఁ బూర్వసూత్రముచొప్పున 'ను' వర్ణముచోట నెఱసున్న నిల్వఁగా 'అంతివి' అను రూప మేర్పడును. అందలి సున్న మీఁది తకారరూపహలంశమునకు టకారాదేశము రాఁగా "అంతి+వి=అంతి+ట్+వి=అంటివి" అను రూపమేర్పడెను. సూత్రములోని త ద ల కనఁగా 'తకార దకారము' లనెడి హలంశములకు 'ట - డ' లగు ననఁగా "టకార-డకారము" లనెడి

హలంశము లాదేశము లగునని తాత్పర్యము. "త ద లు - ట డ లు" అను స్థలముల లోని 'అ'కార ముచ్చార్ణాత్కమని యెఱుంగనగును. పూర్వపూత్రముచొప్పున నెఱసున్న వచ్చుట వైభాషిక మగుటంజేసి సున్నరానిపక్షమునఁ బ్రకృతసూత్రము నకుఁ బ్రసక్తియే యుండడుగాన 'అనితివి' అనురూపమే యథాస్థితముగా నిల్చి పోవునని భావము. పాఠీకమగు నెఱసున్న వచ్చినపిమ్మట 'ట'కారాదేశము నిత్యము గాన 'అఁటిని' అను రూపముమాత్రము సిద్ధించును. డకారాదేశము వైభాషికముగాన 'అందురు.. అందురు' అను రూపద్వయము లభించును. నెఱసున్నయే రానిపక్షమున రెంటును యథాస్థితముగా 'అనితిని - అనుదురు' అను రూపములె నిల్చిపోవును.

రువర్ణకంబు పరంబగునపుడు సున్నమిఁది త - ద - డ -

బాలవ్యా ల యత్వంబునకు లోపంబు విభాషనగు. ౬౨.

౩౨౪ III విష. పోషింతు - పోషింతురు, కొందు - కొందురు -

కొందు - కొందురు.

సంజేపని. ౩౨౪ III విష:—ప్రథమ మధ్యమ పురుష ఒహువచన 'రు' ప్రత్యయంబు పరంబగునపుడు పూర్వస్థితములగు 'తు - దు - దు' అనువానిమిఁది 'డి'కారము వైకల్పికముగా లోపించునని సూత్రార్థము. త - ద - డల యత్వమనఁగా తకార దకార డకారములమిఁద నున్న 'డి'కారం బని యర్థము. ఈ బాలవ్యాకరణసూత్రము 'అన్యేషాంచ ప్రయోగ మహితానామ్' అను చింతామణిసూత్రమునకు వివరణము. ౨౧౦ X విషయమున వ్రాయఁబడెను. ప్రయోగములును జూపఁబడెను. నీ.....తే-గీ. కొందు భూపతి లేకున్న ముంద్రజనము | లధిప (శాంతి. ౨ ఆ. ౨౫౫). ఇందు 'కొందు - మంద్ర' అని వ్రాయెననుక్షుతిలేదు. ఆ.వె. తగిలి జరయు రుజయు దైవవశంబున | నయ్యెనేని వాని ననుభవింతు | గాక.....(ఆది. ౩ ఆ. ౧౯౩). గీ. "ఉందు రందురు కందురు కొందు రనఁగ | మందు రెంతురు తగ భుజియింతు రనఁగఁ | దగు క్రియలమిఁది రేఫలు దాఁపలిదెస | యక్కరముతోడ శ్లిష్టమై యలరు నభవ. (౧౩౦). ఉందురు:—గీ. మమ్ము రక్షించి తని యేల మాటి మాటి | కభినుతింపంగ దక్షవాటాధినాథ | తల్లిదండ్రులు రక్షింపఁ దలఁప కుండ్రై | (విస్తర). ప్రజల భీమేశ ఒహువిధోప

విస్తర. ౩౨౪ III విష:—ఇందు "తిలఁపకుండ్రై" అని ముద్రణ ప్రమాదమున సర్వలక్షణసార సంగ్రహమునఁ బడియున్నది. దానినిజూచియే కాబోలును నధునాతన లాక్షణికులెల్ల "ఉండ్రై" అని శ్రీనాథుఁడు ప్రయోగించెనని వ్రాయ

ద్రవముల । (౧౩౧). (భీమఖండము). అందుఁ:—సీ. వట మండ్రు గొండలు వట
మేని యూడలు... (౧౩౨) (కవికర్ణరసాయనము). అనుభవించు:—ఆ. వె. తగిలి
..... అనుభవించు । (౧౩౩) (ఆదిపర్వము). తే. గీ. బలముగలవానిఁ
బలువురు బలవిహీను । లొక్కటై కూడి నిర్జింప నుత్సహించు । మధువుఁ గొన నుత్స
హించిన మనుజుఁబట్టి । కుట్టి నిర్జించు మధుకరకులము నట్లు (౧౩౪) (అరణ్య
పర్వము).” (సర్వల. ౧ ఆ. ౨౯ పుట). బా. ప్రకీ. ౧౭-౧౮ సూత్రములు విభక్తి
ప్రత్యయ పరకత్వమునందలి స్వరలోపమును విధించునవి కామింజేసి (౨౧౦ X)
సూరి యట నీసూత్రము నుపదేశించినవాడయ్యెను.

ముఝు పరంబగు నపుడు కో శబ్దంబు కొనునకు బహు

బాలవ్యాకరణ శంబుగా నగు. ౬౦.

వివృతి. బహుళం బనుటచేత దీనికి నొకానొకచో నతిచారం

3౨౫ విషయము. బని యెఱుంగునది.

సాగిరి. తిమ్మకవి యాపద్యమును ‘ఉండురు = ఉండురు’ అనువాని కుదాహరించు
చున్నానని వ్రాసినవ్రాతను సైతము పాటింపరైరి. సాధారణముగాఁ బూర్వ
పూర్వ లుదాహరించిన ప్రయోగములను స్వీకరించుచు దలపిలుపులుపెట్టి లక్షణ
గ్రంథములను వ్రాయుట యలవాటగుటచే నీట్టి ప్రమాదములు ప్రబలుచున్నవి.
‘ఉండ్రయనుటకుఁ తల్లిదండ్రులు రక్షింపఁదలఁపకుండ్రి. భీమ.’ (ఆం. భా. ఆ.
౧౦౦ సూ. వివృతి. ౨౬౫ పు. తృ. ము). “పెరియచ్చులయెడఁ బ్రయోగ । విధ
మెఱుంగఁదగున్” “(అన్యేషాంచ ప్రయోగమహితానామ్) అనుటచే (ఇతరము
నకును లోపము గల్గును. మమ్ము రక్షింతు వని యేల మాటిమాటి । కభినుతింపఁగ
దక్షవాటాధినాథ । తల్లిదండ్రుల రక్షింపఁ దలంపకుండ్రి. అను నీ భీమఖండ
ప్రయోగము నిర్దృష్టము.” (నారా. గాణ. ౩౯౮ కారి, ౬౫ పద్య. క్రియా. ౩౪౭
పుట). ఈగాణపత వివరణకర్త ‘తల్లిదండ్రుల’ అనిదిద్ది యవధారణార్థక శబ్దమును
జూనిపి యచటి గ్రంథకృద్వివక్షితార్థము నడఁగింప యత్నించెను. “ఈశ్వరుడా
నీవు రక్షించుచున్నావని మాటిమాటికి జ్ఞాసింపనేల ? తల్లిదండ్రులు చిడ్డల రక్షింప
కుందురా. ఈశుఁడు తండ్రివలె రక్షించునని భావము.” అనునది గ్రంథకృద్వివక్షి
తార్థము. “నీవు రక్షింతు వని తలచి తల్లిదండ్రులె రక్షింపకుండరి” అను నపార్థము
నీతఁడు బలపఱచెను. బా. గు. ప్ర. వ్యాఖ్యలో ప్రథమ ద్వితీయ ముద్రణములు
యెఱుఁగు “ఉండ్ర” అనియే పడియున్నది. కాని వై వారివలె నీతఁడు బయలుపడలేదు.

[బా. క్రి. ౬౦-౬౧ సూ.] 'బా.గు ప్ర' లోని యతిచారశబ్దాష్టము సరికాదు, 5533

ముజ్జు పరంబగునపుడు క్రిష్టంబునకు ప్రాప్తంబును
మువర్ణకంబునకు మాముడియు నగు. ౬౧.
కొమ్ము - కొనుము, కొందు - కొనుడు.

సంజీవని. 3౨౫ విష:—3౨౨ విషయమునః జూపబడిన భాషేయ మమితా తత్రేత్యా ద్యధర్వణకారికలను వివరించుచు సూరి బాలవాక్యకరణమున ననేకము లగు నాచ్చికక్రియారూపవిశేషములను వివరించెను. అట్టివానిలో నిది యొక విషయము. 'ము - డుజ్' అనేది ప్రాథమికాద్యైక మధ్యమపురుష ప్రత్యయముల ప్రత్యాహారమే 'ముజ్' అనునది యని చెప్పిన బాలురు. అట్లునునను సూరి యట్టి విషయమునె బా. క్రి. 3౧ సూత్రమున "మధ్యమ ము డుజ్జులు ముజ్జుచారబడు" అని స్పష్టార్థముగా వచించెను. అట్టి ముజ్జు పరంబగునపుడు 'కొను' ధాతువునకు 'కొ'అను నాదేశంబు బహుళంబుగా నగునని సూత్రార్థము. బహుళ మనుటచేత 'కొ'అను నాదేశమున కతిచారంబును గలదని సూరియే వివరించెను. అతిచార మనగా నతివ్యాప్తియని యర్థము. (విస్తర). "అలక్ష్యే లక్షణ ప్రవృత్తి రతి వ్యాప్తిః" అని యతివ్యాప్తిశబ్దమున కర్థము. అనగా ముజ్జు పరమగునపుడేకాక తదితరములగు వ్యతిరేకార్థకాది ప్రత్యయములు పరమగునపుడును 'కొ' అను నా దేశము క్వాచిత్తముగాఁ గల్గునని యభిప్రాయము. ఉదా:—కొను+ము = కొనుము. ఇటఁ బ్రకృతసూత్రముచొప్పున 'కొ+ము' అని యేర్పడఁగా 'ము'పర్ణ కమునకు మాముడియు 'కొ' అనుదానికి ప్రాప్తమును నుత్తరసూత్రముచొప్పునఁ గల్గఁగా "కొమ్ము" అను పాఠీకరూపము సిద్ధించును. ఇట్లే 'కొను+డుజ్' = 'కొనుడు' అనుచోట సంఘతము 'కొ+డుజ్'అని ప్రకృతసూత్రముచొప్పున నేర్పడఁగా నుత్తర సూత్రముచొప్పున 'కొ' అనుదానికి ప్రాప్తము కల్గఁగా 'కొ+డుజ్'అని యేర్పడును. జీత్తు బిందుపూర్వంబగు నను (బా. ౬౩౨. ౧౯ సూ). చొప్పున బిందువు రాఁగా 'కొందు' అనురూపము సిద్ధించును. బా. సంధి. ౨౨ సూత్రముచొప్పున నుడితోలి ప్రాప్తముమీఁదిది గాన 'కొందు' అను పార్థబిందుకరూపము కల్గినేడు. ఇట్లే యాత్మ నేపదార్థకస్థలములందును, శబ్దకల్పవస్థలములందును "చదివికొనుము =

విస్తర. 3౨౫ విష:—జ్యోతిశ్శాస్త్ర ప్రసిద్ధమగు కుకాదిగ్రహ పంచకము నకుఁ గల్గు శీఘ్రగమన మర్థమని బా. గు. ప్ర. వ్యాఖ్యలో (బా. గు. ప్ర. 3౫3 పు. ద్వి. ము.) విస్తరింపబడెను. కాని యజ్ఞీయర్థ మివటఁ బొసఁగియుండలేదు. 'అతిచారః. పుం - అతిశయేన చారః - అతిక్రమ్య వా చారః - అతిశయితగమనే జ్యోతిశ్శాస్త్ర ప్రసిద్ధే మజ్జలాది గ్రహఃశ్చకన్యః.....(శబ్దప్ర).'

5134 సారాయణీయములోని 'గృహ్యతే...' అధర్వణముకాదు. 329 వి. సంజీ

చదివికొమ్ము - చదివికొనుడు = చదివికొందు, కైకొనుము = కైకొమ్ము - కైకొనుడు = కైకొందు" మున్నగురూపములు నేర్పడును. "కొ" అనునాదేశమున కతిచారము గల్గునపుడు - చదివికోగలడు - (చదివికొనగలడు) చదివికోడు (చదివికొనడు) - చదివికోన్ (చదివికొనన్) మున్నగురూపములు మహాకవి ప్రయోగానుసారముగ గ్రహ్యములగును. కవిత్వయము వారిభారతమునం దెచ్చుటను నీ "కొ" అనునాదేశపు రూపములు చూపట్టలేదు. "మ, తుదిరాజ్యంబు సగంబు గొన్నడవియందుం బేరువంచించియున్.....(ఉద్యో. 3 ఆ. ౯2)" అను పద్యమున ముద్రితపుస్తకములలో "తుదిరాజ్యము సగము గొన్నడవియందున్" అనుపాఠమే కన్పట్టుచున్నది. పొమ్ము - రమ్ము మున్నగువాని సామ్యమునను శబ్దాలంకారోత్సుకత్వమునను నిట్టి పాఠమేర్పడెనని విశ్వసించునగును. 'కొ' అనునాదేశమును ముజ్జుపరమగునపుడునైతము భారతకవులు ప్రయోగించిరని విశ్వసించదగిన ప్రాసాదిస్థలగత ప్రయోగ మొక్కటేని లభింపలేదు. నన్నయాధర్వణీయమున నట్టి విధానమును లేదు. భారతేతరకవుల కావ్యములలో మాత్రమే యట్టిప్రయోగములు చూపట్టుచున్నవి. సారాయణీయాంధ్రవాగ్వికరణమునఁ గవిజనాంజనములోనిదనుచు నీ క్రిందికారిక యాంధ్రీకరింపఁబడినది. '3౯౨.గృహ్యతే వికృతౌ యత్ర । ప్రతిషేధవిశేషణే । లుజ్జుకారస్య కో ద్విర్లుప్తత్రోక్తం పూర్వ సూరిభిః. = క. కొనుక్రియ వ్యతిరేక విశే । మణమగు నెడఁ దొంటిబుధులు సాధ్వీమణి, చాఁ । పును బొసరించి కొకారం । బునకున్, దుదిలిపికి లోపముం బొసరింతుర్ (నార. క్రియా. ౫౮ ప). బాలవాగ్వికరణ ప్రసిద్ధమగు 'ముత్తు'నందెల్ల సీకార్య మర్వాచీన కవులగ్రంథములలోఁ గన్పట్టుచున్నది. భారతమునం దెచ్చుటనులేదు. ఇట్టిస్థితిలో నధర్వణునివంటివాఁడు ముజ్ పరకత్వమందైన విధింపక వ్యతిరేక విశేషణస్థలమందుమాత్రము విధించునని విశ్వసించదగి యుండలేదు గాన సీకారిక ప్రక్షిప్తమనుటలో సందియము లేదు. "కొనుథాతువునకును, ౫౨చే నాత్తనే పదార్థమున నైన 'కొను' అనుదానికిని 'కొ'అనునది బహుళముగా నాదేశమగునని సూత్రార్థము" (బా. సా. పే. ౪౩౪ పుట). ఇట్లనుటచేత, కైకొమ్ము - చేకొమ్ము - కైకొందు - చేకొందు - మున్నగుచోట్ల రాదను నపార్థము గల్గదా? సూరి 'కొను, నకు' అని చెప్పియుండఁగా నిట్టివాగ్విఖ్య యర్హమగునా? "కాని యాయతిచారము మాత్ర మనుప్రయుక్తమగు కొనునకేగాని సహజమగు కొను థాతువునకుఁ గాదని గ్రహించునది" (బా. సా. పే. ౪౩౪ పు). ఇది సరికాదని విశదమగునట్లు గాణపతవివరణమున నీ క్రిందిరీతి నున్నది "ఇది వ్యస్తముగను బ్రయో

గింపఁబడినది. 'కాముం జీరికిఁ గోక శ్రోధము నహంకారంబు' (హరవిలా, ౪ ఆ. 3౨) 'జవ్వనం బిచ్చి ముదిమి కోఁ జాల మనుచు' (విష్ణు. ౬ ఆ. ౧౭౩ పు.) (గాణ. క్రియా. ౩౯౨ కారి. గౌ ప. వివరణము), ఉ. కొండని వేడ్కతోఁ బడిఁచికొండ ధనార్థులకెల్లఁ బంచి యీ | కుండుట (నైష. ౧ ఆ. ౫౧. సూ. కా. ని. 'కొను' శబ్దమునొద్ద. ౫౦౫పు). తే సీ . మనసు మ్రుచ్చిలి సొచ్చిన మత్రికాఁడు : పేడు గొవ్వుని చేసాచి వెలది యపుడు | (ఉ. హరి. ౫ ఆ. ౧౪౯ పు). వీనినిబట్టి-మువ్వక లోపమునఁ గలిగిన "అదిగో - అదిగో" మున్నగు కళాప్రాజ్ఞోదయాది ప్రయోగములును (౨౧౫ II విష. చూ) 'కొ' ఆదేశమునకుఁ బ్రమాణములే యగుచున్నవి. (౧౦౯ విష. చూ). ఇంకను బ్రయోగములు:—ద్విపద. కర్తృంబు త్రాళ్ళు దాఁగట్టుకొండగునె (బసవ. ౧ ఆ. ౪౩౫). ద్వి. అదిగో మ్మనుచుఁ జల్ల నందందు నెగయు | సదమలోదక కణజాల మంతయుచు (బసవ. ౪ ఆ. ౨౪౦). ద్వి. జిప్పుకో రాజ్యంబు తప్పేమి యనుడు (బసవ. ౫ ఆ. ౮౦ పు). ద్వి. అదిగో మహారాజ యంతటఁ బోక (బసవ. ౭ ఆ. ౧౮). ద్వి. నీవ కొ విషములు చేవున కిచ్చి | చావకున్నను దత్ప్రసాదంబు మీర | చేకొండు (బసవ. ౭ ఆ. ౫౯౭). "గీ. వాని మూర్పునఁ జేర్కొని మానవతియు | (శృం. నైష. ౧ ఆ. ౬౨). మ..... నిమేషవ్యాప్తిఁ గైకొని దృక్ | సరసీజమ్ములు..... (శృం. నైష. ౫ ఆ. ౧౮౨) ఏను బ్రార్థింపఁ గైకొక యిట్టివాని (కళా. ౪ ఆ. ౪౯).....కా.....తలపై నెక్కించుకో జాహ్నవీ (విజయ). పయోధి లోఁతు గైకో నెరకొల్పెనో (పాండు. ౩ ఆ. ౧౪౪)..... ఇట్టివి పెక్కుప్రయోగములు గాణపతవివరణమునఁ జూపఁబడినవి.

కొనుధాతువునకు వ్యతిరేక ప్రాగ్వాక్యక ము డుజ్జులు పరమగునపుడిట్టి "కొట" అనునాదేశము కల్గినేరదు. ఉదా:—కొనకుము - కొనకుడు - చేకొనకుము - చేకొనకుడు - చదివికొనకుము - చదివికొనకుడు - మొ. "కొనుము" మున్నగు నవి సాధువులు కానేరవని యెఱుంగునది. అట్టి ప్రయోగములును లేవు.

౬౧ సూ. వ్యాఖ్య:—ము డుజ్జులు పరంబులగునపుడు పూర్వసూత్రోక్త మగు 'కొ' అనుదాని దీర్ఘమునకు పూర్వముచు 'ము'వర్ణకమునకు మాముడియు నగునని యర్థము. ఉదా:—కొను+ము - కో+ము = కొమ్ము. కో+డుజ్ = కొ+డుజ్ = కొండు. 'కొ' అనునాదేశము రానిపక్షమున, 'కొనుము - కొనుడు' అగును. బాల. సమా. ౧౩ సూత్రముచొప్పున ద్విరుక్తమకార పరకత్వమున హ్రస్వము సిద్ధించునుగాని 'డుజ్జు' పరంబగునపుడు హ్రస్వము వచ్చుట కీసూత్ర

మావశ్యక మగుటచే మువర్ణక పరకత్వమునందలి హ్రస్వవిధాన మనువాదముని యొలుంగునది. 'ము డుజ్జు' లలో 'డుజ్' పరకత్వమునందుమాత్రమే హ్రస్వము వచ్చు ననునది మొదలగు సపార్థములు కల్గకుండుటకై యట్టియనువాదమును నావశ్యకమే యనఁదగును.

కొనుధాతువును సంబంధించు రూపసాధనప్రక్రియయుఁ దద్విషయక మహా కవిప్రయోగములును బూర్వమాత్ర వ్యాఖ్యలో విస్తరింపఁబడెను. ఇంకఁ బ్రకృత సూత్రము రమ్ము - రంగు, పొమ్ము - పొండు, తెమ్ము - తెండు, కమ్ము - కండు, లెమ్ము - లెండు మున్నగు పెక్కుస్థలములకు సాధకమైయున్నది. అట్టి యుపయోగ మాయావిషయముల సందర్భమునఁ బ్రదర్శింపఁబడును.

ఉపకృతి పరిణతి సంవృతి । భేదా త్రివిధా క్రియా
పుష ణ్యాదిః । ఉపకృతి రథ భూ జ్యాదిః । పరిణతి
రన్యా తు రజ్జీ వస్యాదిః । స్యా దుపకృతిః కృదంతా ।
సా పరిణతి రయ వ రన్వితై వ భవేత్ । సంవృతి రహ
తాకారాజ్ఞేయం త్రివిధాను చ క్రియా స్వేవమ్ ।
(ఆం-చిం-క్రి-౧-౨ సూ.) (ఆహా. ౪౫౭-౪౫౮ పు).

నన్నయా
భగవతీయము.
3౨౬ విమ.

స్యా త్సంవృతే దుపకృతే । రప్యభేదః క్వచి న్నతః ।
స యథా శాస్త్ర మున్నేయ । స్సా శబ్దజ్ఞాన దక్షిణైః
(వికృ. క్రి. ౧ కా. ఆహా. ౪౬౬).

యథాప్రసిద్ధి థాతూనాం । ప్రయోగ స్సమ్మతో
భవేత్ । ఏవోప పదభాజః స్యుస్సాధవో భ్యాదయః
క్రియాః (వికృ. క్రి. ౨ కా. ఆహా. ౪౬౮).

భవతి క్రియాపదానాం త్రివిధానా మింతు గాగమో
క్షేచ్ఛ (ఆం. చిం. క్రి. ౫ కారి. ఆహా. ౪౬౯).

కేచిత్తు ణిచ మిచ్చన్తిథాతో రే వాశ్రుతాగమాత్
(వికృ. క్రి. ౧౪ కా. ఆహా. ౪౯౩ పు).

అన్యస్తా చ్చాథాతో । ధాతుత్వ వివక్షయైవ భవ
తీంచుక్ (ఆం. చిం. క్రి. ౭ కా. ఆహా. ౪౭౭ పు).

పుగాదిక విశేషస్య । సంగ్రహోపి క్వచి న్నతః (వికృ.
క్రి. ౩ కా. ఆహా. ౪౮౮ పు).

కల్పితరువు. 3౨౬ విమ:— ఉపకృతి - పరిణతి - సంవృతి-భేదాత్ = ఉపకృతి=
ఉపకృతియు, పరిణతి=పరిణతియు, సంవృతి = సంవృతియు ననెడి, భేదాత్ = భేదము

[బా. క్రి. ౬౩ మొ. ౭౦వ. ౧౨౧ సూ.] 'అహో' కృదంతమే యుపకృతిభాతువనరాదు.

వలన, క్రియా = సంస్కృత సమధాతువు, త్రివిధా = మూడువిధములు గలది యగుచున్నది. పుషణ్యాదిః = పుష - ణ - మొదలుగాఁగల భాతువు, ఉపకృతిః = ఉపకృతియను సంజ్ఞగలది. అథ = పిమ్మట, భూ - బ్యాదిః = భూ - జి - మొదలుగాఁగల భాతువు, పరిణతిః = పరిణతి సంజ్ఞగలది. రజ్జో వస్యాదిః = రజ్జీ - వన్ మొదలుగాఁగలది (చూ. విస్త. II ౨౯౬) అన్యాతు = తక్కిన సంస్కృతి యను సంజ్ఞ గలది యగును. ఉపకృతిః = పుష్ ప్రభృతిభాతువు, కృదంత = కృత్ ప్రత్యయంతమువంటి యాకారము గలది, స్వాత్ = అగును. సా పరిణతిః = పరిణతి సంజ్ఞగల "భూ" ప్రభృతిభాతువు, అ య వ రన్వితైవ భజేత్ = 'అయి - భజే - ఆర' అనువానిలో నొకదాని పరిణామముతోఁ గూడినదై యగును. సంవృతిః = సంవృతి సంజ్ఞగలభాతువు, అహతాకారా = ఆకారమందు మూర్ఛ లేనిదగుచు ననఁగా సంస్కృతభాతు పాఠమున నుపదేశింపఁబడిన యాకారము గలదై యగుచు, దత్తమభాతువుగా నేర్పడుచు యగము. త్రివిధాను = మూడువిధములగు భాతువులందును, ఏవమ్ = ఈవిధమగు వ్యవర్థ. జ్ఞేయమ్ = తెలియఁదగినది. బాలపరస్వ త్యహోబలపండితులను దదసుయాయ కవిజనమండన నారాయణీయకారాదులును, గృత్ప్రత్యయార్థములగు రూపములై (ప్రాతిపదికములై) యుపకృతి భాతువులుగ నేర్పడునని వ్యాఖ్యచేసిరి. ఇది సరికాదు. ప్రాతిపదికములు భాతువులైయున్నాఁ! ప్రాతిపదికములపై నుప్పులు నిల్పునేకాని తిజ్జులు నిలువనేరవుగదా. కావున నుబంతప్రక్రియా సందర్భమున సంస్కృతాజుత ప్రాతిపదికములై తత్సమ ప్రాతిపదికములుగ నేర్పడుననియు హలంత ప్రాతిపదికములు ప్రథమైకవచనాన్తాది సద్భుత రూపమునఁ దత్సవత్వ విషయమున నేర్పడుననియు నుపదేశించినట్లై (౧౬౯ విషయ) యీపట్టున సయితము సంవృతులు సంస్కృతభాతు పాఠోపదిష్టభాతువులై తత్సమభాతువులుగ నేర్పడుననియు నుపకృతులు కృదంత ప్రాతిపదికములవంటి యాకారముతోఁ దత్సమభాతువులుగ నేర్పడుననియుఁ జింతామణికర్త యుపదేశించె ననుట విశ్వసనీయమై యుండునుగదా. "ఉపకృతిక్రియా కృత్ప్రత్యయాన్తా స్వాత్.....సంవృతిక్రియా.....ఉపదేశకాలేయత్ స్వరూపం తేనైవ తిష్ఠతీత్యర్థః" (అహో. ౪౫౦ పు). "ఏవంచ సంజ్ఞాత్రయ మన్వర్థకమ్ - ఉప = సమీపే - అస్తే ఇత్యర్థః, కృతిః = కృత్ ప్రత్యయవిధానం యస్యాః సా=ఉపకృతిః. అయాద్యస్తత్వేన పరిణమత ఇతి పరిణతిః.....సమ్యక్ వృతిః = వరణం నైయ త్యేన క్వరూపస్య ప్రాప్తి ర్యస్యాః నేతి....." (అహో. ౪౬౩ పుట). ఇట్టి వివరణము సరికాదనియుఁ గృదంత ప్రాతిపదికమువంటి యాకారముతో నుపకృతిభాతు

వేర్పడుననియుఁ జెప్పుటయే యుక్తము. పరిశీలింపఁగా నట్టియర్థము వాచ్యమగు నట్లు “స్వాదుపకృతిః కృదంతాభా పరిణతి రయవరన్నితై వ భవేత్” అనునది (కృదంతాభా = కృదంత ప్రాతిపదికమువంటిది = కృదంత+ఆభా) గ్రంథకృత్ప్రియుక్త పాఠమేమోయని యాలోచింపనగును. అందు “సా” అనునది నిరర్థకముగను గన్పట్టుచున్నది.

కృత్ప్రిత్యయములు ధాతువునకుఁ బరమగునపుడు సంభవించు మార్పులలో నీక్రిందిది ప్రధానమై యున్నది. “పుగంత లఘూపధస్యచ. (2-3-౮౬) పుగంతస్య లఘూపధస్య చాన్తస్య ఇకః గుణః స్వాత్ - సార్వాధాతు కార్థధాతుకయోః.” (సి. కౌ. భ్యాది. ౨౧౮౯ సూ). అను సూత్రముచొప్పున ధాతువుయొక్క యుపధాభూతములయి యున్న లఘువులకు “ఇ - ఉ - ఋ” అను నచ్చులకు గుణాదేశ మగుట కృత్ప్రిత్యయ పరకత్వమందు సంభవించును. “అదేశ్ గుణః. (౧-౧-౨) అత్ - ఏజ్ చ గుణ సంజ్ఞః స్వాత్” (సి. కౌ. సంజ్ఞా. ౧౭ సూ). “ఉరణ్ రపరః. (౧-౧-౫౧) ఋఇతి త్రింశత స్సంజ్ఞే త్యుక్తమ్. తత్ స్థానేయోఽణ్ స ర పర స్సన్నేవ ప్రవర్తతే. తత్రాంతరమ్యాత్ కృష్ణి రిత్యుత్త (ఋవర్ణవిషయమున) అర్. తవల్కార ఇత్యుత్త (ఇవర్ణవిషయమున) అల్.....” (సి. కౌ. అచ్ సంధి. ౭౦ సూ) అను సూత్రములచొప్పున ‘ఇ’ కారమునకు ‘ఏ’ కారము, ‘ఉ’ కారము నకు ‘ఓ’ కారము, ‘ఋ’ కారమునకు ‘అర్’ అనునదియు గుణములని గ్రహింపనగును. ఉదాః—పుష్+ఘణ్ = పుష్+అ = పోష్+అ=పోష. ద్విష్+ఘణ్ = ద్విష్+అ = ద్వేష్+అ = ద్వేష. భృష్+ఘణ్ = భృష్+అ = భర్ష్+అ = భర్ష - మౌ. ఇట్టి కృదంతములవంటి యాకారమే తెల్లన నుపకృతిధాతు వనిపించుకొనును గాన వీనిపై “భవతి క్రియాపదానాం । త్రివిధానా మించు గాగమః” అను చింతామణి సూత్రముచొప్పున స్వాధేంచుక్కు నిల్వఁగా ‘పోషించు - ద్వేషించు - భర్షించు’ అను రూపములేర్పడును. (విస్తర I). కృత్ప్రిత్యయము పరమగునపుడు ‘ఇ - ఈ,

విస్తర I 3-౨౬ విషయము:—ఘృత పోషాది కృదంత శబ్దములు పోషణాది శబ్దములవలె సుప్రసిద్ధములు గాకున్నను వ్యాకరణసిద్ధములగునట్టి కృదంతరూపములవంటి వానిని నుపకృతిధాతువులుగ నెన్ననగునని విశదపఱచుటకై సుప్రసిద్ధ కృదంతశబ్దములు పరశ్శతము లున్నను ‘పుష్’ ధాతు కృదంత పోషశబ్ద సదృశరూపముపకృతి కానోపునని గ్రంథకర్త వచించెను. అట్లే ‘సుతి’ శబ్దమే గ్రాహ్యమనియు ‘నవించు’ అనునది గ్రాహ్యము కాదనియు విశదపఱచుటకై ను ధాతు పుపకృతి యని యుపదేశించెను.

[బా. క్రి. ౬౩ మొ. ౨౦ వ. ౧౨౧ సూ.] ఉపకృత్యాదిరూపసాధన ప్రక్రియ. 1559

ఉ - ఊ, ఋ - ఋ' అను నచ్చులు తుదిసిగల ధాతువులకుదిని 'అయ్ - ఆవ్ - ఆర్' అను పరిణామము గల్గును. అట్టి పరిణామము నందు నట్టి ధాతువులె పరిణతినంజు గలవని యెఱుంగునది. "సార్వధాతు కార్థధాతుకయోః. (౨-౩-౨౪) అనయోః పరయో రిగస్తస్మాజ్ఞస్య గుణః స్వాత్." (సి. కా. భాష్య. ౨౧౬౨ సూ). అను సూత్రముచొప్పున ధాతువుతుదినున్న 'ఇ - ఈ, ఉ - ఊ, ఋ - ఋ' అను స్వరము లకుఁ గృత్ ప్రత్యయపరకత్వమున గుణాదేశ మగును. అనగా నట్టి 'ఇ - ఈ' లకు 'ఏ' అనియు, 'ఉ - ఊ' లకు 'ఓ' అనియు, 'ఋ - ఋ' లకు 'ఆ' అనియు నాదేశములగును. అట్టి 'ఏ - ఓ - ఆ' అనువాని కజాదికృత్ ప్రత్యయము పరమగు నపు డీక్రిందిరితిగల స్వరసంధి కల్గును. "ఏచోఽయవాయావః. (౬-౧-౨౨) ఏచః క్రమాత్ 'అయ్ - ఆవ్ - ఆయ్ - ఆవ్' ఏతే స్యురచి." (సి. కా. అష్టా. ౬౧ సూ). ఏ - ఓ - ఐ - ఔ లకు నచ్చుపరమగుచుండఁగా 'అయ్ - ఆవ్ - ఆయ్ - ఆవ్' అనునవి యాదేశములగునని యర్థము. దీనిచొప్పున ధాతువుతుదినున్న 'ఇ - ఈ' లకాదేశముగవచ్చిన 'ఏ' కారమునకు 'అయ్' అను నాకార మేర్పడును, ధాతువుతుదినున్న 'ఉ - ఊ' లకాదేశముగా వచ్చిన 'ఓ' కారమునకు 'ఆవ్' అను నాకారము గల్గును. ధాతువుతుదినున్న 'ఋ - ఋ' లకాదేశముగా 'ఆర్' అనునదియే నిల్చును. ఇట్టి ప్రక్రియచొప్పున వేర్పడిన 'అయ్ - ఆవ్ - ఆర్' అను పరిణామములుగల సంస్కృతధాతువులె పరిణతినంజుగలవని యెఱుంగునది. ఇవి కృదంతములు కావు. కృత్ప్రత్యయయోగ సందర్భమునందుఁ గల్గు పరిణామములతోఁ గూడు సంస్కృతధాతుమాత్రములే. వీనిపైని స్వార్థికమగు నించుగాగమము నిల్చును. ఉదాః—('జయ - పు - జి - భావే - ఆచ్' శబ్దస్తో). జి = జయ్ + ఇంచు = జయించు; ('అనుభవ - పు - అను + భూ + అప్' శబ్దస్తో) అనుభూ = అనుభవ్ + ఇంచు = అనుభవించు; (తరి. (రి) స్త్రీ. త్యా + ఇ + (వాజీమ్) - శబ్దస్తో) త్యా - తర్ + ఇంచు = తరించు. మొ. "ఐస్తుతౌ - ఐ = ను + అన (ల్యుట్) = నో + అన = నవ్ + అన = నవన." అనుచొప్పున 'ను' ధాతువునుండి "ను = నో = నవ్ + ఇంచు = నవించు" అను పరిణతిధాతురూపము కల్గవేరదు. "పుషణ్వాది రుపకృతిః" అను చింతామణిసూత్రముచే నయ్యది క్రి ప్రత్యయాంతమగు కృదంత ప్రాతిపదికమువంటి యాకారముతోనె తత్సమధాతువగుచు 'ఇంచు' గాగమము నెనయునని యెన్ననగును. "స్త్రియాంతకీన్. (౩-౩-౯౪) స్త్రీలిక్తే భావాదాంతకీన్ స్వాత్ - ఖుభోఽపవాదః.....కృతః....." (సి. కా. ౩౨౭౨ సూ). ఈ క్రిన్ ప్రత్యయము కరమగుచున్నది లఘుకరములకు ధాతులేములు నగు 'ఇ - ఉ

సాష్ట్ర త్సంవృతే రితాష్టది:—సంవృతే = సంవృతిథాతువునకును, ఉపకృతే = ఉపకృతిథాతువునకును, అభేదోపి = భేదములేకుండుటయు, స్యాత్ = కొన్నియెడల సంభవించును. సః = ఆయుభేదము, సాశబ్ద్యజ్ఞాన దక్షిణైః = సుశబ్దకాజ్ఞానమందు బాక్షిణ్య మనంగా సమర్థత కలవారిచేత, యథాకాస్త్రమ్ = సంస్కృతవ్యాకరణ శాస్త్ర సుసారముగా, ఉన్నేయః = తెలిసికొనఁదగినది. ఉదా:—‘సినదము . నినదము’ మున్నగు ద్వివిధ కృదంతరూపములును బ్రసిద్ధములయియున్నవి. అట్టియెడల ‘నినదించు’ అనునది యుపకృతియు, సంవృతియుఁగా నోవును. ‘నద్’ (నద అవ్యక్తే శబ్దే) అను థాతువుముక్త కృరంతరూపము ‘నినద’ అని యేర్పడును - దానివంటి యాకారముగల ‘నినద’ అను నుపకృతిథాతువుపై నించుగాగమము చేరఁగా నపదాది స్వరసంధి నిత్యముగాన (271 విష.) “నినదించు” అను నుపకృతిథాతు వేర్పడును. ‘నద్’ అనుథాతువునందు మార్పేమియు లేమింజేసి యది సంవృతి యనిపించుకొనునుగాన “ని+నద్+ఇంచు = నినదించు” అను సంవృతి థాతురూప మేర్పడును. ఇట్లుపకృతి సంవృతి థాతువుల కభేదము నరయునది. ఈ సూత్ర ముపలక్షణమగుటంజేసి యుపకృతి పరిణతులకును గొన్నియెడల భేదములేక పోవచ్చునని యెఱుంగనగును. “ప్రభవ....ప్ర+భూ - భావే అప్ = ఐరాక్రమే జన్తనీచ” (శబ్దస్తో) అనుచొప్పున ‘ప్రభవ’ శబ్దము కృదంతము గలదు. దానివంటి యాకారముగల ‘ప్రభవ’ అను నుపకృతిథాతువునుండి “ప్రభవ+ఇంచు = ప్రభవించు” అను నుపకృతిథాతు వేర్పడనగును. ‘ప్ర+భూ’ అనుథాతువు “ప్ర+భో = ప్రభవ్” అను పరిణామమందునుగాన ‘అప్’ పరిణతిగల ‘ప్రభవ్’ అను పరిణతిథాతువుపై నించుగాగమముచేరఁగా ‘ప్రభవ్+ఇంచు = ప్రభవించు’ అను పరిణతి తత్సమథాతు వేర్పడును. ఇట్లు కొన్నియెడల నుపకృతి పరిణతిథాతువుల కును నభేదము సంభవించుచుండునని యెఱుంగునది. పయివిషయముల నహోబల పండితుఁ డీక్రిందిరీతిని వ్రాసెను.

“నినాదాద్యా విరావాంతా శ్శబ్దా నామలిజ్ఞానుశాసనోక్తాః, ఆప్లావాప్ల వవగ్రాహోవగ్రహ ప్రమాద ప్రమదాద్యాః, నిక్వాణాద్యా నిక్వణా

యథాప్రసిద్ధితి:—యథాప్రసిద్ధి = క. ప్రయోగప్రసిద్ధి. ఉత్క్రియకముండు
 నట్లుగ, థాతూనామ్ = ఉపకృత్యాది త్రివిధ థాతువులయొక్కయు, ప్రయోగః =
 ప్రయోగము, సమృతః = సమృతమైనది, భవేతే = అగును. అసంఖ్యములగు కృదంత
 తములు సంస్కృతభాషలో వెలయుచున్నవనుచు నట్టి కృదంత సదృశములకెల్ల
 నించుగాగమము చేర్చి ప్రయోగింపనగుననికాని యట్లే బరిణతి సువృతు లనుచు
 నాయాథాతువులను యథేచ్ఛముగఁ బ్రయోగింపనగుననికాని తలంపరాదు. మహా
 కవు లేయేథాతువుల నేయేయాకారములతోఁ బ్రయోగింతురో యట్టిరూపములతో
 మాత్రమే ప్రయోగింపవలయునని తాత్పర్యము. 'ను' థాతువును బరిణతిగఁ
 బ్రయోగింపరాదనియు నుపకృతిగా మాత్రమే ప్రయోగింపవలయుననియు నీవ
 అకు వ్రాయఁబడెను. ఇట్లే, 'రమ్' (క్రిడాయామ్) థాతువుయొక్క 'క' ప్రత్య
 యాంత కృదంతమగు 'రామ'శబ్దమువంటి రూపముపయి నించుగాగమమును నిట్టి
 'రామించు' అని యుపకృతిగాఁ బ్రయోగింపరాదు. ఇంక నద్దానిని 'రమించు'
 అనెడి సంవృతిరూపముతోనె కవిప్రయోగానుసారముగఁ బ్రయోగింపనగును.
 'శీజ్' (శయనే) అను థాతువున కుపకృతిగాను బరిణతిగాను బ్రయోగములు
 వెలయుచుండుటచే ద్వివిధప్రయోగములును సాధువులని తలంపవలయును. శీ =
 శే = శయ్+ఇంచు = శయించు. (ఇది బరిణతిథాతురూపము), శీ+అన (ల్యుట్) =
 శే+అన = శయ్+అన=శయన+ఇంచు = శయనించు, (ఇది యుపకృతిథాతురూపము),
 దీనిని నామథాతువుగా సూరివ్రాయుట (బా. క్రి. ౬౫ సూ) సరికాదు. "శయ
 నమ్ - న - శయ్యాయామ్ - నిద్రాయామ్-శీజో భావే ల్యుట్....." (శబ్దా.
 చిం) అనుచోప్పున శయనశబ్దము కృదంతము గాన తత్సదృశథాతువు 'ఉపకృతి'
 యనఁదగును. నామథాతువు కానేరదు. (3౨౬ III విష). కవిశిరోభూషణము
 నం దుపకృత్యాదులు మిక్కిలి విపులముగా నుదాహరింపఁబడెను. "సంస్తుతిం -
 ప్రస్తుతిం. (స్తుతో స్తుతౌ). అనుమతిం - సమృతిం - (మన అవబోధనే). సంతోషిం -
 సంతోసిల్లుచున్నాఁడు ఇతి ప్రాకృత సమం రూపమ్-పోస్న ఇతి సాదేశాత్. సంతసించు
 ఇతి సంస్కృతభవమ్. (తుషతుష్టే). రోషిం (రుష రోషే)....." అని యీరీ
 తిగా ననేకములగు నుపకృతిథాతువులు చూపఁబడెను. (అహో. ౪౬౪-౪౬౫ పు).

ఇట్లు చూపుటలో “స్తుతిం - రోషిం” మున్నగురీతిని థాతువులతుదిని ‘ఇం’ అను దానిఁ జేర్చియే యహోబలపండితుఁ డుదాహరించెను. అట్లే సంవృతిథాతువుల నన్ని టిని ‘ఇం’ అనుదానిని జేర్చియే యుదాహరించెను. పరిణతిథాతులకు మాత్ర ముట్లు చేర్చక ‘క్షయ్’ మున్నగురీతి నుదాహరించెను. దీనినిబట్టి ‘ఇంచు’ అనుదానిలోని పూర్వభాగముమాత్రము సంక్షేపాభిప్రాయమునఁ జేర్చెననియు, బరిణతులందు సంస్కృత ప్రకృతులకంటెఁ గొంతవైలక్షణ్య (అయ్. అవ్. ఆర్. పరిణా మము) ముండుటచే వానికి ‘ఇం’ అని చేర్చకున్నను భేదము తెలియునని వానికిఁ జేర్చలేదనియుఁ దోచుచున్నది. ఉపకృతి సంవృతుల కట్లు చేర్చనిచో నవి సంస్కృత ప్రకృతులై (ప్రాతిపదిక. థాతు) యను భ్రాంతి కల్గునని తలంచుచుండును. “క్షయ్. (క్షి - క్షయే). పరాజయ్ (జి - జయే) సంశ్రయ్ (శ్రి - శ్రయే)” అనురీతిని ననేకము లగు పరిణతిథాతువులు చూపఁబడెను. (అహో. ౪౬౬). “అర్థిం - (అర్థ యాజ్ఞా యామ్) ఖచిం (ఖచ. బద్ధనే)” అనురీతిని బెక్కుసంవృతిథాతువులు చూపఁ బడెను. (అహో. ౪౬౭ పు). ఇట్లుదాహరించుటలోఁ గొన్ని పొరపాటు లున్నట్లు కన్పట్టుచున్నది. “వచిం (వచ సంభాషే) ప్రణమిల్లుచున్ (ణము ప్రహ్వత్వే శబ్దే). అనువర్తిం - వర్తిం (వృత్ వర్తనే) చుచ్చిం (చుబి. చుమ్మనే)” అనురీతిగలవి గొన్ని యుపకృతిథాతువుల పట్టికలో నుదాహృతములయ్యెను. “వచ - ప్రణమ - అను వర్త - చుమ్మ” మున్నగు కృదంతశబ్దములు కేవలము నప్రసిద్ధములు. శోశము లందు లేవు. ఇట్టివానిని సంవృతిథాతుపట్టికలోఁ జేర్చుట యుక్తమని తోచెడిని. “ఆగ్రహాదిషు సంవృ త్యుపకృత్యో రభిన్నం రూపమ్” (అహో. ౪౬౭ పు) అను రీతిని బయివానివిషయమునందును నుపకృతుల పట్టికలో వ్రాయనై నలేదు. “ప్రజ్వలిం సంవృతిరూపంవా” (అహో. ౪౬౮ పు). అనురీతి నుపకృతుల పట్టికలోఁ గొన్నిటియొద్దమాత్రమే వ్రాయఁబడెను. మఱియు ‘ప్రజ్వల’ అను కృదంతశబ్ద ము ప్రసిద్ధ మగుటచే దీనిని కేవలసంవృతిగానే యుదాహరించుట యుక్త మనఁదగును.

ఏవోపపదేర్థ్యాదిః—భావదయః క్రియాః = ‘భూ - కృ - సృ’ మున్నగు గొన్ని థాతువులు, ఉపపద భావపద = ఉపపద సమాసగతములయి యున్నపుడు మాత్రమే, సాధవః = తెలుఁగునఁ దత్సమములై ప్రయోగార్హములగును. ఇట్లు గుటచేత ‘భవించు - కరించు - నరించు’ మున్నగురీతి నియ్యవి రక్షించు, పోషించు మున్నగువానివలెఁ గేవలరూపముతోఁ ప్రయోగార్హములు కానేరవని భావము. ఇంక నట్టి కతిపయథాతువులు, గతిసమాసగతములగుచునే తెలుఁగునఁ బ్రయో గార్హ ము గనునని యెఱుంగుచున్నది. ప్రకృతమాత్రము లోని ‘ఉపపద’ శబ్దము గతి

[బా. క్రి. ౬౩ మొ. ౭౦ వ. ౧౨౧ నూ.] 'భూ-కృ'మొ. గతిసమాసమందె వాడుక.

సంజ్ఞాకళబ్ధపరమని యెఱుంగునది. (విస్తర II). ఉపపదకల్పమునకు వ్యాకరణ ప్రసిద్ధ మగు "తత్రోపపదం సప్తమిస్థమ్ (౩-౧-౯౨)" (సి. కా. తత్పు. ౭౦౧ నూ.) అను సూత్రమునఁ జెప్పబడిన యథమేకాక పైరీతి నర్థముచేయుటకును బ్రమాణము గలదు "ఉపపదమ్ - న - పదస్య సమీప పదే - సమీపాచ్చారితే వచే - వ్యావర్త కే యథానామోత్తరే శర్తవర్తాది - లేశే - సమభివ్యాహృత స్యాత్ పోషక వచే యథా-ప్రహారాదౌ ప్రాది - ఉపాచ్చారితం పదమ్" (శబ్దా. చిం). సంస్కృత వ్యాకరణమున గతిసంజ్ఞయు దాని సమాసము విషయమును నీక్రిందిరీతిని సూత్రింపబడినది.

"ఉపసర్గాః క్రియాయోగే (౧-౪-౫౯). గతిశ్చ (౧-౪-౬౦). ప్రాదయః క్రియాయోగే ఉపసర్గ సంజ్ఞా గతి సంజ్ఞాశ్చ స్యుః - ప్ర - పరా-అప - సమ్ - అరు - అవ - నిన్ - నిర్ - దున్ - దుర్ - వి - ఆచ్ - ని - ఆధి - ఆపి - ఆతి - సు - ఉత్ - అభి - ప్రతి - పరి - ఉప - ఏతే ప్రాదయః". (సి. కా. సంజ్ఞా. ౨౨-౨౩ నూ). (విస్తర III). "కుగతిప్రాదయః (౨-౨-౧౮). ఏతే సమర్థేన నిత్యం సమవ్యక్తే".

విస్తర. II ౩౨౬ వి:—"తత్రోపపదం సప్తమిస్థమ్ (౩-౧-౯౨) సప్తమ్యస్తే పదే 'కర్తణి'—(నూ. ౨౯౧౩) ఇత్యాదౌ వాచ్యత్వేన స్థితం కుమ్భాది తద్వాచకం పద ముపపద సంజ్ఞం స్యాత్ - తస్మింశ్చ సత్వేన వక్ష్యమాణః ప్రత్యయః స్యాత్." (సి. కా. తత్పు. ౭౦౧ నూ). "ఉపపద - న.....వ్యాకరణే ప్రత్యయాది విధాయక సూత్రే సప్తమ్యస్తపదేన నిర్దిశ్యమానే పదే (చ) యథా - కర్తణ్యే ఇత్యాదౌ కర్తణీతి సప్తమ్యస్తం పదమ్ అన్ ప్రత్యయవిధానే ఉపపదమ్" (శబ్దస్తో). (కుంభం కరోతీత్యాది స్థలములందు కుంభాదిపదము లుపపద సంజ్ఞగలవి). గతిసంజ్ఞాకములును సుపపదములు కావచ్చును. "వస్తుతస్తు (వ్యాఖ్య) శబ్దస్తే ఆప్తో ఘ్రా శబ్దే నోపపద సమాసః. 'ఆతశ్చోపసర్గే' 'ఇతి సప్తమి నిర్దేశాత్ - వేస్తు ఆఘ్రా శబ్దేన గతిసమాస ఇతి" (బాలమ. వ్యా. ఉపపదమతిష్ఠితి సూత్ర (౭౦౨ నూ). వ్యాఖ్య). మఱియు సప్తమినిర్దేశస్థలములందెల్ల నిష్ఠి యుపపదము స్థితి సంభవం పదు. "ధః కర్తణి స్త్వన్. భువోభావే. ఇత్యాదౌ సప్తమ్యస్త మ్భునిర్దేశకమేవ, వ్యాఖ్యానాదితి భాష్య కైయటాదిషు స్పష్టమ్" (బాలమ. తత్రోపపద విర్యాది సూత్ర (౭౦౧ నూ.) వ్యాఖ్య). ఇట్లుగుటచేతనే యుపపదకల్పమునకుఁ బైరీతిని శబ్దార్థచింతామణ్యుక్తరీతి నర్థము చేయుటచెను.

విస్తర. III ౩౨౬ విమ:—"ఉపసర్గ బలా ధాతునా మనేకార్థత్వమ్. తదుక్త మభియుక్తైః—ఉపసర్గేణ ధాత్వర్థో | బలా దన్యః ప్రతీయతే | ప్రహారాహార సు

(సి. కా. తత్పు. ౭౮౧ సూ). (విస్తర IV).....“గతిశ్చ (౨౩ సూ). ఇత్య సువర్తమానే. ఊర్వాది చ్వి డాచశ్చ. (౧-౪-౬౧). ఏతే క్రియామోగే గతి. సంజ్ఞాః స్యుః - ఊరికృత్య (ఊరికరించు = ఆంగీకరించు) శుక్లికృత్య (శుక్లికరించు = తెల్లనిదిగాజేయు) పటపటాకృత్య (పటపటాకరించు = పటపటయను శబ్దముచేయు).....ఊరి - ఉరీ - ఆవిన్ - ఆదరానాదరయోః సదసతీ (౧-౪-౬౩) సత్కృత్య (సత్కరించు) అసత్కృత్య.....భూషణేలమ్ (౧-౪-౬౪). అలంకృత్య (అలంకరించు).....పురోఽవ్యయమ్ (౧-౪-౬౭) పురస్కృత్య (పురస్కరించు).....తిరోన్తర్థా (౧-౪-౭౧) తిరోభూయ. విభాషాకృశ్చి. (౧-౪-౭౨) తిరస్కృత్య (తిరస్కరించు). సాక్షాత్ప్రభృతీనిచ (౧-౪-౭౪) కృశ్చి వా గతి సంజ్ఞాని స్యుః. చ్యుర్ధ ఇతి వాచ్యమ్ (వా. ౧౧౪౨) సాక్షాత్కృత్య సాక్షాత్కృత్యా”. (సి. కా. తత్పు. ౭౮౧ మొ. ౭౭౫ వ. సూ). “సాక్షాత్ - ప్రాదున్ - నమన్”. మొ. ప్రారుర్భరించు - నమస్కరించు - మొ.

పయిరితిని గతిసంజ్ఞగలవానితో సమసించియున్నపుడే భూ. కృ. సృ మున్నగు థాతువులకుఁ దెల్లనఁ దత్పురుషాప ప్రయోగము గల్గును. వీనికి వ్యతిస్తముగఁ బ్రయోగములేదు. భవించు - కరించు - సరించు మున్నగునవి యసాధువులు.

హార | విహార పరిహారవత్. ఇతి - కైశ్చి త్రాపసర్గసంబంధ మనవేష్ట్యేన థాతూనా మనేకార్థత్వ ముక్తమ్ - క్రియావాచిత్య మాఖ్యాతం | ప్రసిద్ధార్థః ప్రదర్శితః | ప్రయోగతోఽనుమన్తవాన్ | అనేకార్థా హి థాతవ ఇతి. అతఏవ పాదౌ కుర్విత్యాదౌ వ్యాకరణ భిష్యే కరోతే రానార్థకత్వం ప్రకృతమ్” (అహో. ౪౬౮ పు).

విస్తర. IV 3౨౬ వివః—‘కుగతిప్రాదయః’ అను సూత్రమున యోగ విభాగముచేసి యర్థమును గ్రహింపవలయును. ‘కుప్రాదయః - గతిః’ అని రెండు సూత్రములనుగా విభజింపవలయును. “కుప్రాదయః - ఇతి, గతిః ఇతిచ యోగో విభజ్యతే. కుప్రాదయః సుబంధేన సమర్ప్యంతే. గతిస్తు సమర్థేన సమన్యతే. అతి జన్తశ్చ సమాస ఇతి వ్యాఖ్యేయమితి యావత్ గతికార కోపపదానాం కృదంతై స్సహ సుబుత్పత్తేః ప్రాక్ సమాసో వక్తవ్యః.....గతిసమాస ముదా హరతి - వ్యాఖ్యేతి - వ్యాఖ్యేతితి వ్యాఖ్యుః - వ్యాజ్ పూర్వాత్ ఘృథాతోః ‘అతశ్చోపసర్గే’ ఇతికః.....ఆజోఘ్రిజ్జేన గతిసమాసః. ఆఘ్రికజ్జేన వేః గతి సమాసః.” (సి. కా. బాలకు. వ్యా. ఉపపద మతిజ్ఞితి సూత్ర (౭౮౨ సూ) వ్యాఖ్య).

చింతామణిసూత్రములోని “భావదయః” అనుదానికి “భావద్యువాచి హహోభావది ! ర్దివాది స్వాది చేవచ । తుదాదిశ్చ రుథాదిశ్చ । తత క్రాద్ది చుదాదయః” అనుదానిలోఁ జెప్పబడిన భావదిగణముని యర్థముచేయరాదు. ‘భూ - భృ’ అనునవి భావదులలోనివి. ‘కృ’ అనునది తన్వాదులలోనిది. (భూపతాయామ్ - భృగౌ డుకృళ్ళో కరణే).

భవతి క్రియాపదానా మిత్యాదిః—త్రివిధానామ్ = ఉపకృత్యాదులగు మూడువిధములైన, క్రియాపదానామ్ = ధాతువులకును, ఇంచుగాగమః = ‘ఇంచుక్’ అనెడి యాగమము, భవతి = అగును. జేశ్వు = జేశ్వమునకును నరఃగాఁ బ్రేరణార్థమునను ధాతువునకు ‘ఇంచుక్’ అనెడిది యగును ‘పోష - భవ్ - వన్ -’ మున్నగు త్రివిధములగు ధాతువులపైని “ఇంచుక్” అనునది యాగమముగ నిల్పును. ఇది స్వార్థమందే వచ్చునుగాన నిది చేడటవలన వర్తవిశేష మేమియుఁ గల్గదు. ఇట్టి స్వార్థేయముకు చేరినవిప్లుటనే వాసివయిని ‘తిజ్జులు’ నిల్పును. ఇంకఁ బ్రేరణార్థమున నెల్ల ధాతువులకును నరఃగా నించుగాగమాంతములగు ఉపకృత్యాది ధాతువులకును నించుగంతములగు సంగలాదిధాతువులకును నించుగంతములగు నామధాతువులకును వండు మున్నగు నాచ్ఛికధాతువులకును ‘ఇంచుక్’ అనునది వేఱ నిల్పును. ఇది యర్థవంతముగాన దీనిని ప్రత్యయదునియు వ్యవహరింపవచ్చును. కిత్తగుచు వర్ణవృద్ధిరూపమునఁ జేరుటచే దీని నాగమమని వ్యవహరించుటలో విరోధములేదు. కిత్తుగాన సంత్యావయవముగ నిల్పును. ఉదాః—పోష+ఇంచు = పోషించు - అను+భవ్+ఇంచు = అనుభవించు, వన్+ఇంచు = వసించు. ఇట్టి ధాతువులపై లడాదుల కాదేశములగు తిజ్జులు నిల్పి సమాపకక్రియలును, టాది ప్రత్యయములు నిల్పి యసమాపకక్రియలును నేర్పడును. పయితిగల యించుగా గమాంత ధాతువులకును ‘వండు’ మున్నగు నాచ్ఛికధాతువులకును దుడిని ప్రేరణార్థమున ‘ఇంచు’ అనునది నిల్పినపిదప దానిపైఁ దిజ్జులును ‘టా’ది ప్రత్యయము లును నిల్పుటచేఁ బ్రేరణార్థములగు సమాప కాసమాపక్రయ లేర్పడును. వాక్య సమాప్తిని జేయు క్రియలు సమాకములు. వాక్యసమాప్తిని జేయఁజాలనివి యసమా పకక్రియలు. ఉదాః—పోషించెన్ - అనుభవించెన్ - వసించెన్. పోషించుచున్న వాడు - అనుభవించుచున్న వాడు - వసించుచున్న వాడు - మొ. చిజంతములకుః— పోషింపించెన్ - అనుభవింపించెన్ - వసింపించెన్ - చదివించెన్ - వండించెన్ - మొ. వీనిరూపసాధన ప్రక్రియ ముందు విశదీకరింపఁబడును.

సంస్కృతవాక్యకరణమునఁ బ్రేరణార్థమందు ‘ణిచ్’ అను ప్రత్యయము విధింపఁ బడెను. కాన “జేశ్వు” అనుదానికిఁ బ్రేరణార్థమునకని వ్యాఖ్యచేయఁబడెను.

1546 ప్రేరణము. అంతర్భాసితప్రేరణము. నామధాతువు [3-2-వి. కల్ప.]

“తత్ప్రయోజనో హేతుశ్చ. (1-8-27) కర్తృః ప్రయోజనో హేతుసంజ్ఞః. కర్తృసంజ్ఞశ్చ స్యాత్” “హేతుమతిచ. (3-1-2) ప్రయోజకవ్యాపారే ప్రేషణాదా వాచ్యే ధాతోః ‘ణిచ్’ స్యాత్ - భవంతం ప్రేరయతి = భావయతి.....” (సి. కా. ణిచ్ ప్ర. 27-28-29 సూ). “తస్య కర్తృః ప్రయోజకః ప్రవర్తయతా = తత్ప్రేరకః.....భవంతమితి:—దేవదత్తో యజ్ఞా భవతి - తం ప్రేరయతి యాజకః ఇత్యాద్యర్థే భూధాత్యర్థస్య భవనస్య ముఖ్యకర్తా యజ్ఞా - తస్య యజ్ఞభవనే ప్రవర్తయతా యాజకాదిః ప్రయోజకః.....” (బాలమ. వ్యా). ‘రాముడు వనవాసమును జేసెను’ అనుటలో రాముడు కర్త. ‘కైక రామునిచే వనవాసమును జేయించెన్’ అనునపుడు రాముని వనవాసము చేయుటను ప్రేరించినది కైక కావున వనవాసకరణమునందు రాముడు ముఖ్యకర్త. ప్రయోజ్యకర్తయనిన ననవచ్చును. కైక ప్రయోజకకర్త.

కేచిత్తు ణిచ మిత్యాదిః—కేచిత్తు = కొందఱు, అశ్రుతాగమాత్ = ఇంచుగా మముచు జేప్పనట్టియే, ధాతోః = ధాతువుచుండి, ణిచమ్ = ణిజ్ఞమును, ఇచ్చన్తి = తలంచుచున్నారు. ఉదా:—కురియు = కురియించు, మెరియు = మెరియఁ జేయు, ఆగు = ఆగునట్లు చేయు - సి. క.....శితశర | పరంపరలు గురి నెనుగ్రబంధురగతులన్ (విరా. 2 ఆ. 10-11). ఆ-వె..... | కలయఁ బెరసినపుడు కలితఁబంబు | మెరియుదురు.....(విరా. 8 ఆ. 23). మెరియు = మెరియించు. క. దవ్యల విఱిగినఁ బౌరులు | నవ్యదురపె మేలుమేలు నను నాగతు(ఆగు = ఆచు) (విరా. 8 ఆ. 20). గీ. కుసుమబాణుని బాణముల్ గూడ నైదు | కరగి నేరిమి వాటించి కరువు గట్టి (కరగి = కరగించి) (విరా. 2 ఆ. 22). “కరఁగు తలఁగు మెరియ్యాదు లంతర్భాసిత ప్రేరణంబులు” (ప్రాథ. క్రి. 38 సూ).

అన్యస్థా చ్చాధాతో రిత్యాదిః—అధాతోః=ధాతువు కానట్టి, అన్యస్థాత్ + చ = ఇతరశబ్దముకంటెచు, ధాతుత్వ వివక్షయైచ = ధాతువుచుగా వివక్షించుట చేతనే, ఇంచుక్ = ఇంచుగాగమము, భవతి = అగుచున్నది. ఈయించుక్కుసంబంధ మర్థ విశేషబోధకము కాదు. స్వార్థమందే యనఁగా నామార్థమునుబట్టి యర్థముగా వివక్షించిన యర్థమందే యగును. ఇదియు ‘కీత్తే’ గాన ధాతువుగా వివక్షింపఁబడిన శబ్దమునకుం దుదినే నిల్చును. ఇది యిట్లు స్వార్థిక మనఁగా నప్రేరణ ధాతువే యగునుగాన దీపవై ని ప్రేరణించుక్కు నిలువవచ్చును. ఉదా:—కరుణా + ఇంచు = కరుణించు (27-28 I విషయములచొప్పున నిత్యమగు నపదాది స్వర

[బా. క్రి. ౬౩ మొ. ౭౦ వ. సూ.] 'కరుణించు' మొ. ఉపకృతులు కానేరవు. 1547

సంధియయ్యెను. ఇట్లే యంతటను గ్రహించనగును. పల్లవ+ఇంచు = పల్లవించు - మొ. అంగలాద్యాచ్చిక శబ్దములవలనని నయితే మీరితిరి 'ఇంచు' చేర్చి థాతువుగా నెన్నునగును. ఉదా:—అంగళించు. అప్పగించు. మొ. "కరుణ - ఇంచు - (కృ+ఉన) కరుణాభ్యే రసభేదే.....వీణే - అచాభే - దుష్టిణే - కరుణావతిచ. త్రి. దయాయామ్ - స్త్రీ - టాప్" (శబ్దస్తో). ఇంచు దయా-కరుణాశబ్దముపై నే థాతుత్వ వివక్షచేసి యంచుగాగమము చేర్చుటచే 'కరుణించు' అను నామథాతు వేర్పడెననుట యుక్తము. వైనుదాహరించిన వ్యుత్పత్తిచొప్పున గరుణాశబ్దము కృదంతమే యగుటచే దీని నుపకృతిగా నేల యంగీకరించరాదని శంకించుజను. థాత్పర్థస్ఫురణ విదూరములగు కృదంతములనుబట్టి యుపకృతిత్వ మంగీకరించుట సంప్రదాయముకాదు. 'కరుణించు' అనుథాతువునందుఁ గృథాత్పర్థవాసము లేదు గదా. భట్టారకుని నామథాతుపదేశమే కయిరితిగల సంప్రదాయమునకు స్ఫిరకమగుచున్నది.

పల్లవశబ్దము:—“పల్లవః - ఇ - న - కిసలయే.....పల్లవే - సంపదాదిత్యాత్ క్విప్. (వాత్రి). కల్ - లూయతే ఇతి, లకః - లూఞ్. యూదోరప్ (3-3-౫౭). పల్ చాసౌ లవశ్చేతి పల్లవః.....” (శబ్దా. చిం). అనుచొప్పున నియ్యది సమాస మగుటంజేసి యుపకృత్యాది. త్రివిధథాతువులలోఁ జేరదన నగును. కావున 'పల్లవ' అను నామముపై 'అన్యచ్ఛా చ్చాథాతో రిత్యాది ప్రకృత సూత్రముచే థాతుత్వ వివక్షంజేసి యంచుగాగమము చేరఁగా 'పల్లవ+ఇంచు = పల్లవించు' అను నామథాతు వేర్పడును. (విస్తర. V) “అన్యచ్ఛా దథాతోశ్చ

విస్తర. V 3౨౬ విష:—“ఇంచు(1).....అ. క్రి. ౧ ఇంచగు..... స. క్రి. ఆభిలషించు.....” (శ. ర) అనుచొప్పున 'ఇంచు' థాతువే “ఇంచు” గాగమము నకు మూలమా? యని యాలోచింపవలసియున్నది. “ఇంచు (2) అప. (క. ఇచు. ఇను. త. ఇక్కు. పూర్వశాసనములు కొన్నిటిలో.....‘ఇంచు’ నకు బడులుగా ‘ఇచ్చు’ కనబడుచున్నది. ‘అందిచ్చు (1)’ అనుచొటఁగూడ ఈరూపమే కనబడుచున్నది.....మొదట నిది ‘ఇచ్చు’ అనురూపముగానుండి విదప ‘ఇంచు’ గా మాటియుండునని యూహ పొడముచున్నది.....)” (సూ. రా. ని). ‘ఇచ్చు’ పూర్వరూప మనుటకుఁ దగిన బలమగు నిదర్శనములు చూపలేదు. “ఇంచు” నుండి ‘ఇచ్చు’ జనించుట సహజము. (వై. పా. 3౬౪ విష). కరికేలింప నిట్టిచామ్యము ఘృణాక్షరన్యాయముగఁ గల్గుచున్నదనియు నిది వాస్తవముకాదనియుఁ దోచెడిని. ‘ఇచ్చు’ నకు మూలము ‘ఈ’ అనునది. ‘ఇంచు’ నకు మూలము ‘ఇన్ = మాధుర్యము.’ అనునది.

“తత్ప్రయోజకో హేతుశ్చ. (౧-౪-౫౫) కర్తుః ప్రయోజకో హేతురంజః - కర్తృసంజ్ఞశ్చ స్యాత్” “హేతుమతివ. (3-౧. ౨౬) ప్రయోజకవ్యాపారే ప్రేషణాదా వాచ్యే ధాతోః ‘ణిచ్’ స్యాత్ - భవంతం ప్రేరయతి = భావయతి.....” (సి. కా. ణిచ్ ప్ర. ౨౫౭౫-౨౫౭౬ సూ). “తస్య కర్తుః ప్రయోజకః ప్రవర్తయితా = తత్ప్రేరకః.....భవంతమితి:—దేవదత్తో యజ్ఞా భవతి - తం ప్రేరయతి యాజకః ఇత్యాద్యర్థే భూధాత్యర్థస్య భవనస్య ముఖ్యకర్తా యజ్ఞా - తస్య యజ్ఞభవనే ప్రవర్తయితా యాజకాదిః ప్రయోజకః.....” (బాలమ. వ్యా). ‘రాముఁడు వనవాసమును జేసెను’ అనుటలో రాముఁడు కర్త. ‘కైక రామునిచే వనవాసమును జేయించెన్’ అనునపుడు రాముని వనవాసము చేయుటను ప్రేరించినది కైక కావున వనవాసకరణమునందు రాముఁడు ముఖ్యకర్త. ప్రయోజ్యకర్తయనిన ననవచ్చును. కైక ప్రయోజకకర్త.

కేచిత్తు ణిచ మిత్యాది:—కేచిత్తు = కొందఱు, అశ్రుతాగమాత్ = ఇంచుగా మముచు జేసినట్టియే, ధాతోః = ధాతువునుండి, ణిచమ్ = ణిజ్ఞమును, ఇచ్ఛన్తి = తలంచుచున్నారు. ఉదా:—కురియు = కురియించు, మెఱయు = మెఱయఁ జేయు, ఆగు = ఆగునట్లు చేయు - సి. క.....శితశర । పరంపరలు గురి నె నుగ్రబంధురగతులన్ (విరా. ౫ ఆ. ౧౪౫). ఆ-వె..... । కలయఁ బెరసి నపుడు కలితఁబంబు । మెఱయుదురు.....(విరా. ౪ ఆ. ౨౨3). మెఱయు = మెఱయించు. క. దవ్వల విఱిగినఁ బొరులు । నవ్వుదురట మేలుమేలు నను నాఁగకు(ఆగు = ఆచు) (విరా. ౪ ఆ. ౭౧). గీ. కుసుమబాణుని బాణముల్ గూడ నైదు । కరగి నేరిమి వాటించి కరువు గట్టి (కరగి = కరగించి) (విరా. ౨ ఆ. ౨౭). “కరగఁ తలఁగు మెఱమ్మాదు లంతర్భాషిత ప్రేరణంబులు” (ప్రౌఢ. క్రి. 3౪ సూ).

అన్యస్థా చ్చాధాతో రిత్యాది:—అధాతోః=ధాతువు కానట్టి, అన్యస్థాత్ + చ = ఇతరశబ్దముకంటెచు, ధాతుత్వ వివక్షయైవ = ధాతువునుగా వివక్షించుట చేతనే, ఇంచుక్ = ఇంచుగాగమము, భవతి = అగుచున్నది. ఈయించుక్కుసంఘత మర్థ విశేషబోధకము కాదు. స్వార్థమందే యనఁగా సామార్థమునుబట్టి యర్థముగా వివక్షించిన యర్థమందే యగును. ఇదియు ‘కిత్తే’ గాన ధాతువుగా వివక్షింపఁబడిన శబ్దమునకుం దుదినే నిల్చును. ఇది యిట్లు స్వార్థిక మనఁగా నప్రేరణ ధాతువే యగునుగాన దీర్చివై ని ప్రేరణించుక్కు నిలువవచ్చును. ఉదా:—కరుణా+ ఇంచు = కరుణించు (౭౫-౭౫ I విషయములచొప్పున నిత్యమగు నపదాది స్వర

[బా. క్రి. ౬౩ మొ. ౨౦ వ. సూ.] 'కరుణించు' మొ. ఉపకృతులు కానేరవు. 1547

సంధియయ్యెను. ఇట్లే యంతటను గ్రహింపనగును). పల్లవ+ఇంచు = పల్లవించు - మొ. అంగలాద్యాచ్చిక శబ్దములపయిని సంతత మీరితిని 'ఇంచుకు' చేర్చి థాతువుగా నెన్ననగును. ఉదా:—అంగళించు. అప్పగించు. మొ. "కరుణ - పుం - (కృ+ఉన) కరుణాభ్యే రసభేదే.....దీనే - అచాభే - దుష్టిరే - కరుణావతిచ-త్రి. దయాయామ్ - స్త్రీ - టాప్" (శబ్దస్తో). ఇందు దయాార్థ కరుణాశబ్దముపై నే థాతుత్వ వివక్ష చేసి యించుగాగమము చేర్చుటచే 'కరుణించు' అను నామథాతు వేర్పడెననుట యుక్తము. పైనుదాహరించిన పుష్కత్వ త్రివోష్పనఁ గరుణాశబ్దము కృదంతమె యగుటచే దీని సుపకృతిగా నేల యంగీకరింపరాదని శంకింపఁజనదు. థాత్వర్థస్ఫురణ విదూరములగు కృదంతములనుబట్టి యుపకృతిత్వ మంగీకరించుట సంప్రదాయముకాదు. 'కరుణించు' అనుథాతువునందుఁ గృథాత్వస్థానము లేదు గదా. భట్టారకుని నామథాతుపదేశమే పయిరితిగల సంప్రదాయమునకు స్ఫిర కమగుచున్నది.

పల్లవశబ్దము:—“పల్లవః - పు - న - కిసలయే.....పల్లవే - సంపదాదిత్యాత్ క్స్వప్. (వార్తి). ౪౯ - లూయతే ఇతి, లవః - లూఞ్. ఋదోరప్ (౩-౩-౫౭). పల్ చాసౌ లవశ్చేతి పల్లవః.....” (శబ్దా. దిం). అనువోష్పన నియ్యది సమాస మగుటంజేసి యుపకృత్యాది. త్రివిధథాతువులలోఁ జేరదన నగును. కావున 'పల్లవ' అను నామముపై 'అన్యస్తా చ్చాథాతో రిత్యాది ప్రకృత సూత్రముచే థాతుత్వ వివక్షంజేసి యించుగాగమము చేరఁగా 'పల్లవ+ఇంచు = పల్లవించు' అను నామథాతు వేర్పడును. (విస్తర. V) “అన్యస్తా దథాతోశ్చ

విస్తర. V ౩౨౬ విష:—“ఇంచు(1).....౨. క్రి. ౧ ఇంచగు..... స. క్రి. ఆభిలషించు.....” (శ. ర) అనువోష్పన 'ఇంచు' థాతువే “ఇంచు” గాగమము నకు మూలమా? యని యాలోచింపవలసియున్నది. “ఇంచు (2) అప. (శ. ఇచు. ఇసు. త. ఇక్కు. పూర్వశాసనములు కొన్నిటిలో.....‘ఇంచు’ నకు బదులుగా ‘ఇచ్చు’ కనఁబడుచున్నది. ‘అందిచ్చు (1) ’ అనువోటఁగూడ ఈరూపమే కనఁబడు చున్నది.....మొదట నిది ‘ఇచ్చు’ అనురూపముగానుండి విదప ‘ఇంచు’ గా మాటియుండునని యూహ పాడముచున్నది.....)” (సూ. రా. ని). ‘ఇచ్చు’ పూర్వరూప మనుటకుఁ దగిన బలమగు నిదర్శనములు చూపలేదు. “ఇంచు” నుండి ‘ఇచ్చు’ జనించుట సహజము. (వై. పా. ౩౬౪ విష). పరిశీలింప నిట్టిసామ్యము ఘృణాక్షరన్యాయముగఁ గల్గుచున్నదనియు నిది వాస్తవముకాదనియుఁ దోచెడిని. ‘ఇచ్చు’ నకు మూలము ‘ఈ’ అనునది. ‘ఇంచు’ నకు మూలము ‘ఇన్ = మాదురఁడు.’ అనునది.

ధాతుత్వ వివక్షయైన ఇంచుగాగమోభవతి - తత్ర - అస్తమ్ - అహమ్ - అంతర్ -
 ఇత్యాద్యవ్యయూనాం సుఖ - కరుణా - వర్ష - మత్సర - పల్లవాదీనాం సుబంత
 తత్సమానాంచ ఉదాహరణత్వమ్. అస్తమించె నిత్యాదిరూపమ్. ఉరవడి - ఇను
 మడి - ముమ్మడి - తురగలి - చెంగలి - తొలుకరి - తల్లడ ఇత్యాదిదేశ్య
 శబ్దానామపి ఏతత్సూత్రే నై వేంచు గంతత్వమ్.....అప్పగించె నతనిన్ ఇత్యాదీని
 తద్భవ శబ్దరూపాణ్యత్రోదాహరణ మితి జ్ఞేయమ్” (అహో. ౪౭౭-౪౭౮ పు).
 అని కవికిరీఘాషామున నుదాహరింపబడెను. నై నుదాహరించినరీతిని “కరుణా-
 పల్లవ” అనువానిని ‘ఉరవడి’ త్యాన్యాద్భిక్ శబ్దములను నామధాతువు లనుటలో
 వివాదములేదు. తక్కినవాని విషయము విమర్శిత మగుచున్నది. “అస్తమ్ - అవ్య -
 (అస+తమి) నాశే - అదర్శనేచ.” “అహమ్ - అవ్య - (అహ+అము) అహఙ్కా-
 రాథే.....” “అస్తర్ - అవ్య - అన్+తుడాగమశ్చ. మధ్యే.....”
 (శబ్దస్తో) “అమే స్తుట్పు.” (సి. కా. ఉణాది. ౭౩౮ సూ.) “అరు గత్యాదిషు - అస్తా
 దరన్ స్యాత్ - తస్య తుడాగమశ్చ” (బాలమ). వర్ష:—“వృత్తా వది హని
 కమి కాషిభ్యః సః” (సి. కా. ఉణాది. ౩౪౨ సూ.) “వృత్త వరణే.....ఏభ్యః స
 ప్రత్యయ ఇత్యర్థః - వర్షమితి:—ప్రత్యయవయవత్వాత్ షత్వమ్.” (బాలమ).
 (అహోబలపతి ‘వర్షిం’ అను నుపకృతి నుదాహరించి యిట నామధాతు వనుట వింత).
 మత్సర:—“కృ ధూమా దిభ్యః కిత్. భాహుళకా న్న షత్వమ్.....మత్సరః ...
 ...” (సి. కా. ఉణాది. ౩౪౩ సూ). “మత్సరః - పు. మాత్సర్యే.....
 మాద్యతి పరకృచ్ఛే - మదీ హర్షే - కృ ధూమాదిభ్యః కిదితి సరః” (శబ్ద. చిం).
 అనుచొప్పున ‘అస్తమ్ - అహమ్ - అస్తర్ - వర్ష - మత్సర’ అనుశబ్దములు “ఉణా”
 ద్యంతములు గాన నవి కృదంతములు కామింజేరి యుపకృతిధాతువులు కానేరవు.
 పరిణతి సంవృతులనుటకు బ్రసక్తియే లేదుగదా. ‘అస్తమ్ - అహమ్’ అనువానిని
 సాధించు ‘ఉణాది’ సూత్రములు లేకున్నను “సంజ్ఞాసు ధాతురూపాణి | ప్రత్య
 యాశ్చ తతః పరే | కార్యా ద్విద్యా దనూబద్ధ | మేత చ్ఛాస్త్ర ముణాదిషు” (సి. కా.
 ఉత్తరకృత్. ౩౧౬౯ సూత్రమునొద్ద). అను భాష్యోక్తిచొప్పున శబ్దస్తోమ మహా
 నిధికోశమున నట్టివి కల్పింపబడుటలో ననుపపత్తి లేదు. “తానిచేమాని (ఉణాది)
 సూత్రాణి శాకటాయనముని ప్రణీతాని. నతు పాణినా ప్రణీతాని.....ఉణాది
 ప్రత్యయస్తాః శబ్దాః పాణినిమతే అవ్యుత్పన్నా ఏవ.....ఉణాదయో వ్యుత్ప
 త్పన్నాని ప్రాతిపదికా నీతి భాష్యే ఉక్తమ్” (బాలమ. సి. కా. ఉణాది. ౧ సూ).
 యిది సుణాది ప్రత్యయంతములు ‘అన్యస్తా చ్ఛాధాతో రిత్యాది ప్రకృత

వాప్యత్ - ధాత్వవయత్వా త్సు బ్లుక్.” “క్యచిచ (2-౪-33) అస్య ఈత్ స్యాత్ - ఆత్తనః పుత్రః పిచ్ఛతి పుత్రీయతి.....” (సి. కా. నామ. ౨౬౫2-౨౬౫౮ సూ). “పుత్రీయతీః—క్యచి - పుత్ర + య - ఇతిష్ఠితే - ఈత్వే ‘పుత్రీయ’ ఇతి ధాతోః లడాది రిత్యర్థః” (బాలమ), అనుచోప్పున “పుత్రీయ” మున్నగు ధాతువులనుండి “పుత్రీయంచు” మొదలగు తత్సమధాతువులను గ్రహించు సంప్రదాయము తెలుంగునలేదు. ఇట్లే “జిగీషించు - కారయించు” మున్నగురీతిగల సన్ - జేజంతాది ధాతువులకును తెలుంగునఁ బ్రయోగము లేదు. “రక్షయతి” మున్నగు జేజంతముల యర్థమును “రక్షింపించుచున్నాఁడు - రక్షింపజేయుచున్నాఁడు” మున్నగురీతిని జేజర్థకములగు నించుగాగమాదులచే సంపాదించుకొనుటయే తెలుంగు సంప్రదాయము. అట్లయినను “పుగాగమముతోఁ గూడిన సంస్కృత జేజంతధాతువు ప్రయోగ మరుదుగఁ గలదని యధర్వణుఁ డీక్రిందిరీతిని సూత్రించెను.

పుగాదికేత్యాదిః—పుగాదిక విశేషస్య = పుగాగమాదికముతోఁ గూడిన రూఢవిశేషముయొక్క సంగ్రహోఽపి = సంగ్రహము సయితము, క్యచి న్నతః = క్వాఽత్కముగా సమ్యతమగును. ఉదాః—స్థాపించు - స్థాధాతుప్రేరణరూపము. యథాప్రసీద్ధితీ సూత్రముచోప్పునఁ గేవల స్థా-జ్ఞా - మున్నగువానికి ప్రయోగము లేదు. “ప్రస్థాపించు = చక్కఁగా స్థాపనముచేయు” (౪-౮). సంస్కృతధాతువులలోఁ జారాదులకు స్వార్థమందును ధాతుచూత్రమునకును ప్రేరణమందును జేచ్చువచ్చును. అట్టి జేచ్చుపరమగునపుడు పుగాగమ మాకారాంతధాతువుల కగును. అట్టి పుగాగమముతోడి ధాతువు తెల్లఁగ దత్సమధాతువుగా నిల్పునని వైయధర్వణ వచనమునకుఁ దాత్పర్యము. “అర్తి ప్రీ స్తీ రీ క్నాయీ త్నాయ్యాతాం పు శ్లా (2-3-3౬) ఏషాం పుక్ స్యాత్ జా.” (సి. కా. చురాది. ౨౫2౦ సూ). “అర్తి - ప్రీ - స్తీ - రీ - క్నాయీ - త్నాయీ - ఆత్ - ఏషాం ద్వద్వాత్ షష్ఠీ.” (బాలమ) (సూ. ౨౫2౦). “అర్పయతి - ప్రేపయతి - వైపయతి - రేపయతి - యలోప - క్నోపయతి - త్నోపయతి - స్థాపయతి” (సి. కా. జిచ్. ప్ర. ౨౫౮2 సూత్రమునొద్ద). “అర్పయతి ఋధాతో రుదాహరణమ్. (ఋగతౌ)..... ప్రేపయతీతి ‘ప్రేలజ్ఞాయామ్’ ఇత్యస్యరూపమ్. వైపయతీతి - వ్లివిశరణే ఇత్యస్యరూపమ్. రేపయతీతి - రీక్షయే ఇత్యసోఽదాహరణమ్ - క్నాయీశబ్దే - ఇత్యస్య క్నోపయ తీత్యుదాహరిష్యన్.....త్నోపయతీతి - త్నాయీ విధూననే... ..ఆదస్తసోఽదాహరతి - స్థాపయతీతి.....” (బాలమ). పయవానిలోఁ గొన్నిటికి “యథాప్రసీద్ధిత్యా ద్యధర్వణకాఢికచోప్పునఁ బ్రయోగప్రసీద్ధి లేనందునఁ

దెల్లునఁ బ్రవేశము లేదు. 'అర్పించు - స్థాపించు - ప్రస్థాపించు - విజ్ఞాపించు - ఆజ్ఞాపించు' మున్నగువానికి మాత్రము ప్రయోగప్రసిద్ధి చూపట్టుచున్నది.

“క్వచిద్దేతుమ త్పుకా థాతో ర్గ్రహణమ్. ప్రస్థాపించె రాజన్యులన్. అగ్ర వేదయో రాపు గ్వక్తవ్యః. అగ్రం కరో త్యాచష్టేవా అగ్రాపయతీతి పాణినీయమ్. అగ్రాపిం - ఉగ్రాపిం - అధ్యాపిం.” (అహో. ౪౬౮ పు). 'అగ్రాపయతి' అనునది నామధాతువు. అహోబలపతి 'అగ్రాపిం' అని సంస్కృతిధాతువుగా నుదాహరించినే కాని 'అగ్రాపించెను' మున్నగువానికిఁ దెల్లునఁ బ్రయోగము కన్పట్టదు. కాన నీసందర్భమున “అగ్ర వేదయో రాపు గ్వక్తవ్యః” (సి. కౌ. నామధా. ౨౬౭౭ సూత్రమునొద్ద. ౧౭౫౮ వార్తిక). అనుదాని నుదాహరించుట యవావశ్యకము.

సంస్కృతంబున కంగలాదుల కించు క్కగు. ౬౩.

సంస్కృతధాతువుల కంగలాదుల కించుగాగమం బగు.

బాలవ్యా. పచించు - వచించు - త్యజించు - భజించు - అంగ
 ౩౨౬ I విష. లించు. 'అంగల - అడక - ఆరగ - ఆవుల - ఉంక -
 ఉగ్గడ - ఓరు - కార - గాల - జాడ - తిలక -
 తులక - పంక - పరిక - పలవ - అప్పు - బప్పు - ఆల -
 ఇత్యాదు లంగలాదులు.

సంజీవని. ౩౨౬ I విషః—ఈసందర్భమున సూరి నన్నయాధర్వణీయ మార్గము నుజ్జగించి మార్గాంతరమునః బ్రక్రియను నడపుచున్నాఁడు. సంస్కృతధాతువు నకును 'అంగలా'ద్యాచ్ఛిక ధాతువులకును 'ఇంచు'గాగమ మగునని సూత్రార్థము. ఇంచుక్కు కీర్తుగాన నట్టి ధాతువుల కంశాపయవముగా నిజ్ఞువు. “పచ్ - పాకే” మున్నగువాని కించుక్కుచేరఁగా “పచ్+ఇంచు = పచించు” మున్నగు తత్సరు ధాతువు లేర్పడునని సూరియాశయము. (విస్తర.) ఈతనిమతమున నుపకృత్యాది

విస్తర. ౩౨౬ I విషః—“ఈ యించుగాగమ యుక్తంబయిన 'ధరించు' ఇత్యాది ధాతువులందు నించుగాగమ సంబంధి యికారంబుగాని యట్టి యికార యుక్త హల్లుగాని యతిగా నుండవచ్చును.....కాన నప్పకవి వచనం బొప్పు దగినది కాదు.....” (బా. గు. ప్ర. ౩౫౬ పుట. ద్వి. ము). అని యిట్లు గుప్తార్థ ప్రకాశికాకర్త విస్తరించివ్రాసెను. 'ధరించు' మున్నగుచోటులం దించు గాగ మేకారంబునకు స్వరయతి నిల్పుట భారతాది ప్రాచీనకవి సమ్మతము కామింజేసి యప్పకవి యొప్పులేదు. అట్టి యాతనిపద్ధతిని నిరసించుట యుక్తముకాదుగదా. మఱియు నీసందర్భమున నప్పకవీయములోని 'అభిన్నయతి - అభేదయతి' అనువానికిఁ

1552 చింతామణిమార్గమును మార్పుటచే సూరికిఁగల్గిన చిక్కులు [3 ౨౬ I వి. సంజీ.]

భేదములు లేవు. సూరి యుదాహరించిన నాల్గు తత్సమభాతువులును జీంతామణి మతములో సంవృతిభాతువు లగుచున్నవి. పరిణతి భాతువులను సంగ్రహించుట కయి బా. క్రి. ౬౪ సూత్రమును నుపకృతిభాతువులను సంగ్రహించుటకు బా. క్రి. ౬౬ మున్నగు సూత్రములను నుపదేశించినవాడయ్యెను. అట్టి ౬౬ మున్నగు సూత్రములచేత నుతించు - స్తుతించు - శయనించు - ఆలాపించు - ఆహారించు - సంతాపించు - ఆపాదించు - ప్రసాదించు - సంపాదించు - ఉత్పాదిల్లు - నివారించు - సంభావించు - అనురాగిల్లు - విచారించు - సంమానించు - మాయించు - పారించు - ధ్యానించు - ఆచ్ఛాదించు - జీర్ణించు - ఆహ్వానించు - మొదలగు పరశ్శతములగు నుపకృతిభాతువులు సూరిపక్షమున సంగ్రహింపబడవలెయ్యె. అట్లు గుటంజేసియే “నిర్జి నామంబుల కయుగాగమంబు గలుగదు” (బా. క్రి. ౬౫ సూ) అని సూత్రించి “నుతించు-స్తుతించు ఈజ్ఞాపకంబుచేతనే నామంబులకు భాతుత్వ వివక్షయం దించు గాగమం బగునని యెఱుంగునది. శయనించు - పయనించు.” అని వివరించుకొను నవస్థ సూరికి సంభవించెను. ఏవో యలంతిభాతువులు జ్ఞాపకసిద్ధములగుట యుక్తముగాని పరశ్శతములగు భాతువుల నట్లు సంగ్రహించుట యుక్తమా? మఱియు నిట్లు ప్రాతిపదికములనెల్ల నిట్లు సంగ్రహించుకొనునపు డింక ద్వేషించు మున్నగువానికై బా. క్రి. ౬౬ సూత్రము నుపదేశించుట సిద్ధపాధనమె యగుచున్నదికాదా? మఱియు నీతఁడెట్లు నామభాతువులను సృజించుట కారభించుటంజేసి కరుణాది కృపంతములనుండి ‘కరుణించు’ మున్నగు భాతువులను ‘పల్లవా’ది సమాసములనుండి ‘పల్లవించు’ మున్నగు భాతువులను ‘కృత్తద్ధిత సమాసాశ్చ’ (౧-౨-౪౬) (సీ. కౌ. ౧౦౨ సూ) అనుచొప్పున నామత్వము ననఁగాఁ బ్రాతిపది కత్వమును సంపాదించి సంగ్రహించుకొను నవస్థయు దుర్వార మగుచున్నది. ఇంతియ కాక “అంగలా” దులో ‘గాల’మున్నగు వానితోపాటుగ ‘పయన’మున్నగు వానిని జేర్చుకొనుటచే “పయనించు” మున్నగు భాతువులు సిద్ధించుచుండఁగా నట్టి వానిని నైతము జ్ఞాపకసిద్ధములనుచు సంగ్రహించుకొనుచిక్కు నేల పడెనో తెలియుచున్నది.

గలభేదమును దెలిసికొనఁజాలకయు “కాకుష్వరయతి యనఁదగు.” అను ననంతని పద్యములోని యుదాహృతులను సరిగ నర్థముచేసికొనఁజాలకయు నశ్చ కవి యట్టిపద్యము నభేదయతి కెట్లుదాహరించెనో గ్రహింపఁజాలకయు నీగుప్తార్థ ప్రకాశికాకర్త యప్పకవిని నిరసించుట—“బధిరశ్రవణంబునొద్దఁ బట్టిన శంఖ ధ్వానంబును స్తరింపఁజేయుచున్నది.” (బా. గు. ప్ర. 3౫౭ పు). అని నిరసించుట యంతయు శోచనీయము. ఆప్రసక్తమగుటచే నిట నద్దానిని విస్తరించి చూపలేదు.

శబ్దరత్నాకరాది కోశములలో “అంగలించు” అనుధాతు వుదాహరింపఁ బడలేదు. “అంగలార్చు” మున్నగువానినిబట్టి ‘అంగలించు = దుఃఖించు’ అను ధాతువు గ్రాహ్యము కానోపునని సూరి యుద్దేశించియుండును. శబ్దరత్నాకరాది కోశములలో ‘అంగవించు’ అనుధాతు వుదాహృతమైయున్నది. “అంగవించు - దే - ఆ - క్రి. ఉత్సహించు.....స - క్రి - ఆతిక్రమించు, సీ. ఈక్షణజిత పద్మ నితని నేక్రమమున, విరుతపద్మము లంగవింపఁజాలు. (వై. ౫ ఆ. ౧౮౫ పు). (అంగలించు అని కొన్ని ప్రతులయందున్నది. ఆపాఠము యినికి విరుద్ధము.....)” (శ-౮). ఈశబ్దరత్నాకరపు ధోరణినిబట్టియు ‘అంగలించు’ అనుధాతువుదాహరింపఁబడకుండుటంబట్టియు “అంగలాదు” లనుటకు బదులుగా “అంగవాదు లనఁదగునని శబ్దరత్నాకరకర్త తలంచినట్లు తోఁచెడిని. సీ. మొనలావులించి వాసన సల్లఁ బరీఁగొని, లేదేఁటిగము లేఁగులింపకుండ (నన్ని. కు. ౩ ఆ. ౩౫౧). ఈపద్యభాగము సూ. రా. నిఘంటువున ‘ఆవులించు’ శబ్దమునొద్ద నుదాహరింపఁబడనేకాని ‘ఏఁగులించు’ ధాతువే యందుఁ జూపఁబడలేదు. ‘ఏఁగులించు’ అనునది యపశబ్దమని తోఁచెడిని. ఇది సంస్కృతప్రక్షిప్తమని తోఁచెడిని. ‘ఏఁగులించు’ అనునది యేకోశముననులేదు. ‘లేఁత’ అను విశేషణము ‘లేఁటు’ల కసంగతము. కాన “వేదేఁటిగము లంగవింపకుండ” అని కవిప్రయుక్తపాఠమిది తోఁచుచున్నది. అంగవించు = ఉత్సహించు = వచ్చు. గాల-తిలక మున్నగువానిని ధాతువులనుటకంటె “గాలము-తిలకము” మున్నగు నామములనుండియే ‘గాలించు-తిలకించు’ మున్నగు ధాతువుల సుగ్రహించుకొనుట యుక్తమనితోఁచుచున్నది. ‘అడకించు’ అనుదానికి ‘అడకము’ అను నామము కన్పట్టుచున్నది. ‘అడకము - దే - విః - లోపల నడఁగినది. అంత ర్భూతము. ద్వి. నానామరేంద్ర బృందము మాయలెల్ల | హరిమాయలోపల నడకముల్.....” (విష్ణు. పు. ౧ ఆ). (శ. ౮). ఆరగ = ఆరగించు = ఆహరించు = తిను. “ఆరగించు = భుజించు, త్రాగు - ఆహారః” (వై. దీ). ఆవుల = ఆవులించు = జృంభించు. సూ. రా. నిఘంటువున ‘ఆవలించు’ అను ధాతువునైత ముదాహరింపఁబడెనుగాని “ఉత్సాత్వ” నిర్ణాయక యతిస్థానగత ప్రయోగము లభింపలేదు. ఆంధ్రభాషార్ణవకోశమే ‘ఆవలించు’ అను ‘అ’కార ఘటితరూపమున కాధారము. జృంభించునప్పటి శబ్దముయొక్క యనుకరణమే ‘ఆవుల’ శబ్దమని తోఁచెడిని. అట్టి ‘ఆవులంత’ లో ‘అ’కారశ్రుతి యనుభవ విరుద్ధమనియుఁ దోఁచుచున్నది. ఉంక = ఉంకించు = యత్నించు, పూను. ఉగ్గడ = ఉగ్గడించు = ఉద్ఘాటించు. “ఉగ్గడించు = శబ్దించు, స్తుతించు - ఉద్ఘాటనమ్” (వై. దీ). ఓసర = ఓసరించు = తోలఁగఁజేయు,

విడుచు. “ఓసరిల్లు - ఓసరు = ఒడుఁగు - అపసరః” (వై. దీ). కార = కారింఁచు. “కారింఁచు సం - స - క్రి. బాధించు - పీడించు.” (సూ. రా. ని). ఇట్లుగుటచే నిది యాచ్ఛికభాతువుగా నంగలాదులలో నుదాహరింపబడుట ప్రమాదమని తోచెడిని. “కారణ - న.....కృష్ణో హింసాయామ్ - స్వాధ్యేణిచ్ - భావే ల్యుట్ - వధే.....కృష్ణో హింసాయామ్ - ణిచ్ - యుచ్ - టాప్ - కారణా - యాతనాయామ్ - స్త్రీ.” (శబ్దస్తో). “కారికా - స్త్రీ.....యాత నాయామ్.” (శబ్దస్తో) అనుచొప్పున “కారింఁచు” అనునది సంస్కృత సమభాతు వనఁ దగును. “కాటియ = తీవ్రవేదనా - కారికా” (వై. దీ). అనుచొప్పున కారికా శబ్దభవమగు కాటియశబ్దము గన్పట్టుచున్నది. కాని “కాటింఁచు = పీడించు” అనుభాతువు కోశములలోఁ జూపబడలేదు. గాలః—సంస్కృతమందలి “గల భక్షణే - ప్రావే” “గల కైరక్షే” (భాషి. చురాది. శబ్దస్తో) అనుచొప్పున గల భాతువు దీనికి మూలముగానోపును. దీనినుండి పుట్టిన కృదంతరూపములు కంఠార్థక గల శబ్దము మున్నగునవి శబ్దస్తోమ మహానిధిప్రభృతి ప్రసిద్ధ సంస్కృతకోశములలోఁ గన్పట్టుచున్నవి. అన్నాదికము కంఠమునుండి జాలునుగాన నట్టి శబ్దములు సమర్థము లగుచున్నవి. తాలతోఁగూడిన బియ్యమును నీటిలోఁబోసి తాలను జార్చి బియ్యము తీయుటకు “గాలింఁచుట” అను పదము వాడుకలోఁ బ్రసిద్ధమయ్యుచున్నది. ఇట్టి యర్థమునుండియే “గాలింఁచుట=వెదకుట” అను నర్థము గౌణముగా నేర్పడియుండ నగును. ఈయర్థమునకుఁ గవిప్రయోగములు గన్పట్టుచున్నవి. దీని ననుసరించియే గాలశబ్దము ‘బడిశ’మను (మత్స్యబంధనము) గౌణార్థమునందుఁ బ్రసిద్ధమయ్యెనని తోచెడిని. ఈయర్థమునకును గవిప్రయోగములు చూపట్టుచున్నవి. దీని ననుసరించి ‘నూతిలోని చేదను దీయు’నుపకరణము’ అనునర్థమును దీనికి వాడుకలోఁ బ్రసిద్ధ మయ్యెనని తోచెడిని. ఇట్టి యర్థవికృతులు పెక్కులున్నను సాకారమం దించుకేని మార్పు చూడట్టమింజేసి ‘గాలము’ అనుశబ్దమునుగాని ‘గాలింఁచు’ అనుభాతువును గాని వైకృతమగుట కవకాశములేకున్నది. ఇంక వానిని దత్సమములనియే చెప్పక తీరకున్నది. ఈనుభిప్రాయమునకు హస్తావలంబముగా “కేశవమిత్రుని నానార్థార్థవ సంక్షేపమును కోశములోనిదనెడి సూ. రా. నిఘంటువునందలి యీక్రింది వ్రాత గన్పట్టుచున్నది. “గాలము - సం - వి - అ - పుం - గ శనము. ౨ మదనము ఉచ్చైత్త. న. ౧ ఉచ్చైత్తకాయ. ౨ బడిశము - గాలము. (కే-ని)” ఇట్లుదాహరించెడి సూ. రా. నిఘంటుకారులు - ‘గాలము - గాలించు’ అనుశబ్దముల నాచ్ఛికము లనుగా నుదాహరించుట నింతగానున్నది. శబ్దరత్నాకరమున నివి దేశ్యము

లుగా నుదాహరింపఁబడుటయే యీ సూ. రా. నిఘంటువు వ్రాతకు మూలమయ్యెనని తోచుచున్నది. గాలము = గాలాము శబ్దమునుమాత్రము వైకృతమునుగాఁజూపి 'గాలింఁచు' శబ్దము నట్లుచూపక సూ. రా. నిఘంటుకారు లాచ్చికముగా జూపుట వరయఁగా వారును దీనిని దేశ్యముని తలంచినయె పిశ్వసింపనగును. సూ. రా. నిఘంటుకారులు తద్భవ క్రియలను "ఉగ్గడించు - ౪ - క్రి. (సం. ఉద్ఘాట్)" అనురీతిని వైకృతములను జూపుచువచ్చుటచేఁ బైరీతిని వ్రాయవలసెను. "ఉద్ఘాటించు-౪-స-క్రి....." అనురీతినే తత్సమములను జూపుచుందుడు. "గాలము దే.వి. చేఁబలను బట్టుటకు ఉక్కుకత్తితో వంకరగాఁ జేసిన సాధనము, బడిశము... .." (శ-౨). "గాలము = గాలాము. వి. (సం. గాలమ్. క. తుగ్గాళ). ౧ చేఁబలను బట్టుటకు ఉక్కుకత్తితో వంకరగాఁ జేసిన సాధనము, బడిశము.....౨ నూతి లోని చేద మున్నగునవి తీయుట కుపయోగించు సాధనము (వాడుక)" సూ. రా. ని. "గాలింఁచు - దే - స - క్రి. ౧ బియ్యము లోనగువానిని సీళ్లతో పోసి తాళ్లు లేక శోధించు ౨ వెదకు....." (శ. ౨). సూ. రా. నిఘంటువునఁ బైశబ్ద రత్నాకర విషయములె స్వీకరింపఁబడినవి. ఇంక వీని నాచ్చికములనుటకుఁ గొన్ని కారణములు గన్పట్టుచున్నవి. "గాలకాడు - దే - వి. (గాలము+కాడు) చేఁబలను బట్టువాడు - కై వర్తుడు. సీ.....గీ..... | ఆమిషము గాలకాని కెట్లట్ల.....(ఆను. ౫ ఆ. ౨౫౬)" (శ-౩) దీనినెల్ల స్వీకరించి సూ. రా. నిఘంటుకారులు "గాలకాడు" అని మాత్రముమార్చి యుదాహరించిరి. ఈ తిక్కన ప్రయోగమునుబట్టి 'కా' ప్రత్యయంత గాల శబ్ద మాచ్చిక మనవలసియున్నది. (౨౯౧ విష. చూ). "గాలాము - దే - వి. గాలముయొక్క రూపాంతరము. సీ. వాలారుగోరు వెన్ గాలాము నేనె నే, జేజే హిరణ్యాక్ష శిశుకమునకు...(పాండు. ౨ ఆ. ౧౩౭)" (శిశుక = మత్స్యవికేష). (శ-౪) ఈవిషయములె సూ. రా. నిఘంటువునందును నుదాహరింపఁబడెను. "ఏతము = ఏతాము, లాతము = లాతాము, బొండ్లము = బొండ్లాము, గోతము = గోతాము." (బా. ప్రకీ. ౧౫ సూ. చూ). అనువానివలెనె యియ్యదియు నాచ్చికము కానోపు ననవలసియున్నది. పై పాండు రంగ మాహాత్మ్య పద్యమున దీర్ఘమధ్యగాలాము శబ్ద మంగీకరింపవలసిన ప్రసక్తి యగపడదు. తగణమువలెనే భగణమునైతము సీసగణమేకదా. ఇంక సోమయాజి ప్రయోగములోని 'గాలకాడు' అనుచోట 'కా' ప్రత్యయము తత్సమములపై నైతము నిల్చునన్న పక్షముచొప్పున నద్దాని కాచ్చికత్వము నంగీకరింపక తీరదనరాదు గదా. సూ. రా. నిఘంటుకారు లుదాహరించిన కువలయాశ్వచరిత్ర పద్యము

నైతము సరియగు ప్రమాణము కానేరదు. క. చాలఁ గుఱగంటి మడుఁగుల | గాలా
పు న్నేట లాడఁగా దొరకిన బ | స్త్రీలు.....(కువల. ౨ ఆ. ౧౦౮), ఇందును
“గాలంపు న్నేటలాడఁగా” అని కవిప్రయుక్తపాఠ మనఁదగును గదా.
పంపసందర్భమునబట్టి ‘గాల’ అనుధాతు వాచ్ఛికములగు నంగలాదులలోఁ
బరింపఁబడుట సరికాదని తోచుచున్నది. జాడ:—“జాడించు - దే - స - క్రి.
౧ కంపమొందఁజేయు, ౨ గుడ్డలు సీళ్ళలో వేసి ఆటు నిటు పొర్లించి యెత్తు” (శ.ర.).
తిలక:—“తిలకించు. దే - అ - క్రి. ౧ ప్రకాశించు.....౨ స - క్రి - చూచు
.....ఈయర్థము ఆదికవుల ప్రయోగములందు కానఁబడదు.” (శ.ర.) సూ. రా.
నిఘంటువునందును నిది యాచ్ఛికముగ నె చూపఁబడెను. “తిలక - పు - (తిల+క్వన్.
తిల ఇవార్థే వా కన్ వా.....స్వరామఖ్యాతే నాసాదౌ ధార్యే చన్దనాది విశే
షకే - పు - స. ప్రధానే - త్రి. రఘుపలతిలక.....” (శబ్దస్తో) అను నర్థ
ములుగల తిలకశబ్దమా యిది యని యాలోచింపవలసియున్నది. తిలకముచే
ముఖము ప్రకాశించును. బొట్టును నిదానించి చూచి పెట్టుకొందుము. వెనుకకుఁ
దిరిగియున్నవారు తిలకముగల ముఖభాగము త్రిప్పటయె చూచుటలో సంభవించు
ను. తులక:—“తులకించు-దే-అ - క్రి. ప్రకాశించు.....” (శ.ర.). పంక:—
“పంకించు,.....వై - అ - క్రి - చలించు” (శ.ర.). “పంకించు = కంపించు -
కమ్పి” (వై. దీ.) (వర్ణవ్యత్యయ వికృతి). పరిక:—“పరికించు = పరిక్షించు -
పరీక్ష” (వై. దీ.). పలవ:—“పలపించు = వై - అ - క్రి - పలవరించు.....”
(శ.ర.). ‘ప్రలాపించు’ అనుదాని వికృతరూప మనఁదగి యుండుటచే నిదియుఁ దద్భవ
ధాతువె యనఁదగును. ఆప్టు. ఒప్ప:—‘అప్పించు - ఒప్పించు’ అను నవియు
‘ఆర్పించు’ అనుదాని వైకృతరూపములె యనఁదగునుగాని “అప్పించు” అను
ధాతువు తోశములం దుదాహరింపఁబడలేదు. “ఒప్పించు, ఒప్పగించు (అర్పించు =
ఇచ్చు).....క..... | ఒప్పించిన నీట్లు నట్టు నొటవలుగా.....(వి.రా.
౪ ఆ. 3౯)” (సూ. రా. ని). ఆల:—“ఆలించు = ఆలక్షించు (విను) = ఆలశమ్”
(వై. దీ.). ఇత్యాదులనుటచేత “ఉరవడి - ఇనుమడి - ముమ్మడి (తురగలి) చెంగలి -
తొలుకరి - తల్లడ ఇత్యాది” (అహా. ౪౭౮ పు). మున్నగునవియు నంగలాదుల
లోనివే యని యెఱుంగునది.

ప్రయోగములు:—క. గర్వించి పలికి తగు; నీ | గర్వము భుజవీర్యమును
బ్రకాశంబుగ నీ | పర్వతవివరము తెల్పి వి | గుర్వించుము చూత మనిన గోత్రభిదం
డున్ (ఆది. ౬ ఆ. ౨౭౫). “విగుర్వించు - దే - స - క్రి. (విటుచు + విటుచు =

విగుర్వించు) చక్కగావిలుచు. క. గర్వించి చలికితివి....." (శ. ర). ఇట్లు దీనిని దేశ్యమనుట ప్రాచూదికము. "గు ర్వద్యమే గర్వ మదే" (కవికల్పద్రుమము). అనుచోప్పున 'గుర్వో' అను సంస్కృతభాతువు గలదుగాన 'విగుర్వించు' అనునది సంవృతిభాతువే యనఁదగును. క. తనకుం దోడ్పడి యని నొ | చ్చినవానింగాంచి కడఁగి చేప్తింపక యున్న.....(శాంతి. ౨ ఆ. ౪౨౨ పు). క. నాదేహంబునఁ బుట్టిన | యాదిసుతున్ విడువ నెట్టులగు నాత్మజాలం | గాదనక కఘాతించు దాయా దూరులు గలరె యిట్టు లన నీకగునే (ఆర. ౧ ఆ. ౫౩). క..... | ఘాతించఁగ(హరి. పూ. ౧ ఆ. ౮౧). శా. ఆరూఢోరగవైరియైన శతపత్రాక్షుం బ్రవీక్షించి.....(ఉ. హరి. ౬ ఆ. ౧౦౫). ద్వి. అట్టిద కాక యహంకరించి నను (బసవ. ౪ ఆ. ౫౬౧). క. కొనియాడి కథింతు నీదు కోరిక యలరన్ (హరి. ఉ. భా. ౫ ఆ. ౧౧౦). అధ్యక్షించున్ (కాశీ. ౧ ఆ. ౧౪ పు). ఆహరించు. (కాశీ. ౨ ఆ. ౮౦). (నై. ౧ ఆ. ౧౨౩). అహంకరించు (జైమి. ౨ ఆ. ౪౩). నీ....అత్యయంబున బ్రహ్మాండ మాస్వదించు (కాశీ. ౫ ఆ. ౮౧). (౬ ఆ. ౩౯). కం. క్రతు పదులు నన్న తెగ సం | స్తుతించి ఫలమందఁ గండ్లు.....(అశ్వ. ౩ ఆ. ౪౦ పు). గీ. అమరపతిఁ దొట్టి వేల్పుల నవమతించె (ఆర. ౪ ఆ. ౪౦౧ పు). చ..... ధర్మసుస్థిత మతినైతి న న్మనుషుతింపు గుణాకర పోయి వచ్చెదన్ (ఆర. ఆ. ౧౪౪). శా.....రాత్రియా | నచోన్ నెప్పు శయించు (శాంతి. ౨ ఆ. ౨౩౩). నీ..... ఆ-వె. బ్రహ్మచర్యమునకుఁ బరమాయు వుపవాస | ములకుఁ జిత్తశుద్ధి, ఫలజలంబు | లాహరించి (ఆహరించి = తిని) యునికి కాధిరాజ్యము పత్ర | భక్షితకు దివంబు ఫలము లభిప (ఆను. ౧ ఆ. ౧౪౩). ద్వి. శ్రీరమ్యముగ నలంకారింపఁ బంచి (బసవ. ౨ ఆ. ౨౭). శా. చండావాతములం దటద్రుమము లుచ్చాటించి..... | డిం డీరాంతర వీచులం బెనుప నుడ్డినించె.....(హరి. పూ. ౬ ఆ. ౧౧౬). క...శౌర్యాది గుణో | జ్జ్వలులు విశేషించి మదీ | యులు మీకొక (హరి. ఉ. భా. ౧౦ ఆ. ౨౩౩). క.....భూతే | శ్వరు వినుతించి సమాప్తిం | చిరి...(హరి. పూ. భా. ౬ ఆ. ౭౦). అంగలాదులకుః—అంగలశబ్దవిషమున నీవఱ కుదాహరింపఁబడెను. "అరగించు - ఓరగించు - ఉగ్గడించు - పంకించు - ఓరికించు - పలవించు - అప్పించు - ఒప్పించు - ఆలించు" అనునవి వైకృతభాతువులనియు 'కారింపు - గాలించు - తిలకించు' అనునవి తత్సమభాతువులై యనియు నీవఱకె వివరింపఁబడెను. చ. వివయను డగ్గఱన్ సయింపు కెంతయు (హరి. పూ. ౧ ఆ. ౧౭౦ పు). (సహించు—వికృతులు - సయించు=సయించు = నైచు), ద్వి. అవభూరు వేదవేదాం

తావగమ్య | అవధారు విన్నవం బ్రాశ్రితసులభ (బసవ. ౨ ఆ. ౧౯౧). (అవధ రించు—వికృతి—అవధారు. దీనిని 'అవదారు' అని యంగీకరించు టు దితము. 'ధా' అను మహాప్రాణము ప్రాఘటితముగఁ బ్రయోగములందుఁ గన్పట్టలేదు. కాని లాక్షణికులెల్ల దీనిని వర్ణచతుర్థముతోనె యుగాహరింతురు. "అవధారు దేవి ఇతిరూపమ్. అవధరింపుడు ఇతి తదర్థః" (అహో. ౪౬౯ పు). "అవధారు - వై-గ్రా-ని. వినుము. (దీనిని వర్ణ తృతీయముక్తముగాఁ జెప్పవచ్చునుగాని ప్రయోగములయందంతట నిశ్లేయున్నది)." (శ. ౮). (అట్టి ప్రయోగములను జూపలేదు). "అవధారు - అవిధ. (సం. అవధారయ. క. అవధారు). అవధరింపుము - వినుము..... సీ. అవధారు దేవ మధ్యాహ్న సుధాక్షవేళ.....(నైష. ౮ ఆ. ౯౧౩ ఆ. ౧౨౦. ఉ. రా. ౪ ఆ. ౨౮౨)....." (సూ. రా. ని). క.....కదిసి ననున్ గడిమిన్ | మానుప దిక్కు గలిగినన్ | కాని మైలుగింపు మీ మొనం గలవారిన్ (కర్ణ. ౩ ఆ. ౨౧౨ ప). (ఎలుంగు = కంఠధ్వని - పిలుచు). సీ. ఇనుఁ డున్న దెస నుండి యెలుంగింపఁ దొడఁగఁ బక్షులు.....(ఆర. ౬ ఆ. ౧౯౪). మొ. "అడకము - దే - విణ - అంతర్బాహము - లోపల నణగినది. ద్వి. నానామరేంద్ర బృందము మాయలెల్ల | హరి మాయలోపల నడకముల్" (విష్ణు. పు. ౧ ఆ). (శ. ౮). క. ముసురుకొను జర భరంబున | నను రుసురై యున్న ముష్టు నడకించితి... ..(మనుచ. ౪ ఆ. ౮౪ ప). "ఉంకు - దే - అ - క్రి. ఎగురు. గీ. నీర ముంచిన సొరకాయ యెగసినట్లు | | ఉంకు చెండు విధంబున..... దాఁటె నిట్టి. (ఉ. హరి. ౪ ఆ. ౨౮ ప). దీనినిబట్టి, 'ఉంక' అనుటకంటె 'ఉంకు' అనుట యుక్తమని తోచెడిది.

ఇ - ఉ - ఋల కించుక్కు పరంబగునపు డయు గవు గ

బాలవ్యా. రుక్కులగు. ౬౪.

3౨౬ II విష. జి - జయించు, నీ - నయించు, ద్రు - ద్రవించు,
లూ - లవించు, ధృ - ధరించు, తృ - తరించు.

సంజీవని. 3౨౬ II విష:—అయ్యక్ + అవుక్ + ఆరుక్ = అయ్య గవు గరు క్కులు. ఇ - ఉ - ఋల కనఁగా "ఇ - ఉ - ఋ" అనునవి తుదినిగల ధాతువుల కించుక్కు పరంబగునపుడు వరుసగా "అయ్యక్కు - అవుక్కు - ఆరుక్కు" అనునవి యాగమంబు లగునని యర్థము. అయ్యగాదులు కిత్తులుగాన ధాతువున సంతాగమ ము లగును. 'ఇ - ఉ - ఋ' అనునవి తపర కరణము లేకుండ నిర్దేశింపఁబడినవి గాన వాని దీర్ఘములు తుదినిగల ధాతువులకును సంతాగమము లగునను నర్థము

లభించును గావున నించుక్కు పరంబగునపుడు 'ఇ - ఈ' లు తుదినిగల ధాతువులకు 'అయ్' అనునదియు, 'ఉ - ఊ' లు తుదినిగల ధాతువులకు 'అవ్' అనునదియు, 'ఋ - ౠ' లు తుదినిగల ధాతువులకు 'అర్' అనునదియు సంకాగమములగు నని సూత్రార్థము. "అ య వ ర న్విలై ప భవే" త్తను చింతామణి యుపదేశించిన 'అయ వర్' పరిణతి ప్రక్రియయే యందు సూత్రింపబడెనని యెఱుంగునది. ఉపకృతుల కృత్ ప్రత్యయ పరకత్వమునందు ధాతువు తుది స్వరమునకు వచ్చు గుణమును దర్వాత నగు 'అయ్' మున్నగు సంధికార్యములును నిట్లు నిర్వహింపబడెను. ఇంక లఘూ పథంబులకగు గుణాదేశ మెట్లును బా. క్రి. ౬౬ సూత్రమున నుపదేశించుచునే యున్నాడు. ఇట్లు మార్గాంతరమును ద్రొక్కుటచే: గల్గిన లోపములను ౩౨౬ I విషయమునఁ గొన్నిటిని జూచిచేసి యున్నాను. ఇంకను 'యథాప్రసీద్ధి ధాతునాం | ప్రయోగః సమ్మతో భవే' త్తను రీతిని సూరి వచింపమింజేసి ప్రకృత సూత్రము చొప్పున 'ను' మున్నగు ధాతువులనుండి "నవించు" మున్నగు ధాతువులు సాధు వులె యను నపసీద్ధాంతము బహర్వారమే యగుచున్నది. మఱియు, బా. క్రి. ౬౫ సూత్రము - 'నిర్జి నామంబుల కయుగాగమంబు గలుగదు' - మున్నగు సూత్రముల నుపదేశించుకొను ప్రక్రియా గౌరవమును గల్గుచున్నది. ఉదా:—'జి' ఇది 'ఇ' కారాంత ధాతువు - దీనికి 'అయ్' అను నాగమము రాఁగా 'జి+అయ్+ఇంచు' అని యగును. ౭౫ విషయము చొప్పున నిత్యమగు నపవాది స్వరసంధి కల్గఁగా 'జయ్+ఇంచు = జయించు' అను తత్సరు ధాతురూప మేర్పడును. ఇట్లే - 'నీ+ఇంచు = నీ+అయ్+ఇంచు = నయించు' అను ధాతురూప మేర్పడును. ద్రు - ద్రవించు, లూ - లవించు, ధృ - ధరించు, త్రా - తరించు - మొ. అనుభవించు - సంభవించు మున్నగు చోటులందును నిట్టి రీతినే రూపసిద్ధి నెన్నునది.

నిర్జి నామంబుల కయు గాగమంబు గలుగదు. ౬౫.

బాలవ్యా. నిర్జికి నామధాతువుల కయుగాగమంబు గలుగదు.

౩౨౬ III విష. నిర్జించు - నుతించు - స్తుతించు. ఈ జ్ఞాపకంబు చేతనే నామంబులకు ధాతుత్వ విపక్షయం దించు గాగమం బగునని యెఱుంగునది. శయనించు - పయనించు.

సూచేవని. ౩౨౬ III విష:—నిర్జి యనఁగా 'నిర్' అనునది పూర్వమందుఁగల జి ధాతువు, నామంబనఁగాఁ బ్రాతిపదికము. "నామము లనఁగా ధాతువులనుండి గలిగిన నామవాచకములు" (బా. సా. వే. ౪౩౮ పు). అను నిర్వచనము సరికాదు. ఇది యింగ్లీషు సంపర్కమున వచ్చిన శబ్దము. నామవాచకమనఁగాఁ బేరిని చెల్లునది.

పేరును దెల్పునవి మాత్రమే కాక విశేషణ సర్వనా మావ్యయములెల్ల నామములే ప్రాతిపదికములేకదా. నిర్ వూర్వక ‘జ’ ధాతువును ‘నుతి - స్తుతి’ మున్నగు నామ ధాతువులను ‘ఇ’ వర్ణాంత ధాతువులెయైనను వాని కించుగాగమము పరమగునపుడు ‘అయిక్’ అనునది రాదని సూత్రాగమము. ఉదా:—నిర్జించు - నుతించు - స్తుతించు - మొ. ‘నిర్జయించు - నుతయించు’ మున్నగు ననిష్టరూపములు గల్గినేరవని తాత్పర్యము. కా. శ్రీమూన్యా భయ మప్రమాదమున నిర్జించున్ దృఢస్వాంతుఃఙై (శాంతి. ౫౭. ౧౧౬). ఉ.....సమరంబున నీ నిర్జింతునకాక యంచు వికసిల్లె.....(ఆర. ౬౭. ౫౦).

బా. క్రి. ౬౩ సూత్రముచొప్పున సంస్కృతధాతువులకును నంగలాద్యాచ్చిక ధాతువులకును మాత్రమే యించుగాగమము విధింపబడుటంజేసి ‘నుతి - స్తుతి’ మున్నగు సంస్కృతనామముల కించుగాగమప్రాప్తియే లేకున్నను నట్టివానికి ధాతువులకు విధింపవలసిన యయిగాగమ నిషేధము వచింపబడుటంజేసి నామములకును ధాతుత్వ వివక్ష చేయనగు నను నర్థమీ సూత్రముచే జ్ఞాపకవిషయ మగుచున్నది. కావున నామంబులకును ధాతుత్వ వివక్ష చేసి ధాతువులకువచ్చు కార్యములకు ఘటింపనగునని “ఈజ్ఞాపకంబుచేతనే.....” ఇత్యాదివాక్యముచే సూరి వివరించినవాడయ్యెను. దీనిచే - ‘నుతి - స్తుతి’ అను ‘ఇ’ వర్ణాంతనామములేకాక పెక్కునామములు ధాతువులగుచున్నవని విశదపఱచుట కుదాహరణాంతరము లియ్యబడుచున్నవి. శీ - ధాతు ల్యుడంత రూపమగు ‘శయన’ శబ్దముచుండి ‘శయనించు’ అను నామ ధాతు పేర్పడుచున్నది. సూరి ‘పయనించు’ అనుదానిని నామధాతువుగా నుదాహరించుట సరికాదని తోచెడిది. ‘అడకము - తిలకము’ మున్నగు నాచ్చిక శబ్దములనువలెనే ప్రయాణశబ్దభవమగు ‘పయనము’ అనుదానిని సయితము ‘అంగలాదుల’ లోఁ జేర్చి సాధించుకొనుట యుక్తము. అనన్యగతిక స్థలములందు మాత్రమే నామములకు ధాతుత్వ వివక్షచే ధాతుత్వమును జ్ఞాపకసీధముగా నంగీరించుట యుక్తముగదా. కాన నిటు సంస్కృతనామములకువలెనే యాచ్చికనామములకు ధాతుత్వ వివక్ష చేసికొని కొన్ని యగతికములగు “ఎదురు+చు = ఎదురుచు - చిగురు+చు = చిగురుచు” మున్నగు రీతిని ‘చుగాగమము’ (బా. క్రి. ౨౩ సూ) చేర్చిన ధాతువులను సాధించుకొనుట యావశ్యకము. (బాల. ప్రకీ. ౨౦ సూ. చూడు.)

సంస్కృతంబునకు లఘూపధంబున కించుక్కు పరంబగు
నపుడు గుణంబగు. ౬౬.

[బా. క్రీ. ౬౬ సూ]. ఉపకృతి - సంతాపించు, సూరి నామధాతువనరాదు. 1561

ఆ - ఏ - ఓ - ఈ మూడును గుణంబులు నాబడు.

3.౨౬ IV విష. ఋస్థానికంబగు గుణంబు రపరంబయి యుండు.

బాలవ్యా. సంస్కృత ధాతుపథలకు ఇ - ఉ - ఋ - అనువానికి
సొరిదిని ఏ - ఓ - ఆర్ - అనునవి యించుక్కు పరం
బగునపు డగునని యెఱుంగునది. ఛిద్ - ఛేదించు,
భిద్ - భేదించు, ఘుష్ - ఘోషించు, పుష్ -
పోషించు, వృష్ - వర్షించు, హృష్ - హర్షించు.

సంజీనని. 3.౨౬ IV విష:—ఇంచుక్కు పరమగునపుడు లఘూపథంబగు సంస్కృతధాతువు నుపధంబగు స్వరంబునకు గుణాదేశం బగునని సూత్రార్థము. బా. క్రీయా. ౧ సూత్రమగు. 'ధాతువునకు' అనునది యనువృత్తికాఁగా దానికి ధాతు పథలకని యర్థముచేయుచు సూరియే 'సంస్కృత ధాతుపథలకు' ఇత్యాదివాక్యమున వివరించెను. సొరిది ననఁగా పరుసగానని యర్థము. కాన 'ఇ'కారమునకు 'ఏ' కారము 'ఉ' కారమునకు 'ఓ' కారము 'ఋ' కారమునకు 'ఆర్' అనునదిగూ నాదేశంబులగునని యెఱుంగునది. గుణాదేశస్వరూపము కల్పితమైన 3.౨౬ విషయమున విశదీకరింపబడెను. ఆషయమునే సూరియు 'ఆ - ఏ - ఓ' ఇత్యాదివాక్యమున వివరించెను. ఉపధ యఁగా "అలో ౭న్త్యా త్పూర్వ ఉపధా" (౧-౧-౬౫). "అన్త్యాదః పూర్వో వర్గ ఉపధాసంజ్ఞః స్థానోత్" (నీ. కౌ. అజం. ౨౮౯ సూ). అచుచొప్పునఁ దుదివర్గమునకు ముందటి యక్షర ముపధ యఁగ బడును. ఉదా:—'ఛిద్' మున్నగు సంస్కృతధాతువులు లఘూపథంబులు. తుది వర్ణమగు ద కారమునకు ముందఱున్న ఛ కారముమీఁది 'ఇ'కారము 'ఛిద్' ధాతువులోని యుపధాక్షరము - సంస్కృతమునఁ బొల్లు పొల్లు పరమయియున్నను బూర్వ స్వరము గురువు కావేరదనియు నది లఘువే యనియు నీవఱకు (విస్తర. I, 3౦ IV విష) విశదీకరింపబడెను. కావున నట్టి 'ఛి' వర్ణముమీఁది 'ఇ'కారమునకు 'ఏ'అను గుణాదేశము రాఁగా 'ఛే' అగును. ఛిద్ + ఇంచు = ఛేదించు. ఇట్లే "భిద్ + ఇంచు = భేదించు, ఘుష్ + ఇంచు = ఘోషించు, పుష్ + ఇంచు = పోషించు, వృష్ + ఇంచు = వర్షించు, హృష్ + ఇంచు = హర్షించు." అనువాని ప్రక్రియ నరయునది. 'పీడ్ - భూష్' మున్నగునవి లఘూపథంబులు కామింజేసి గుణాదేశంబు రాదు. పీడించు - భూషించు - మొ. ఉపసర్గములతోఁ గూడినను నిట్టిరూపములు గల్గును. ఆమోదించు - సమ్మోదించు - మొ. సంతాపించు మున్నగు నుపకృతులకు వెనుకఁజెప్పిన (బా. క్రీ. ౬౫ సూ) జ్ఞాపక శాస్త్రపద్ధతియే గతియని సూరి పక్షమున నెఱుంగునది.

1532 సంకోచించు = వెనుదీయు, సంకుచించు = ముణుగు [3.26 V వి. సంజీ.]

సృశికి గుణంబు విభాష నగు. 22.

స్పర్శించు = స్పృశించు.

లిఖ భుజ రుచ కృశంబులకు గుణంబులేదు. 23.

బాలవ్యాకరణ లిఖించు - భుజించు - రుచించు - కృశించు, కుచ ధాతు

వివరణము. వునకు గుణంబు లేదని యొకండు వక్కాణించె నది

3.26 V విషయము. గ్రాహ్యంబు గాదు.

సృశికి నిర్మితిని గుణంబులేదు. 24.

చతుర్ముఖండు ప్రజలను సృజించె, అతండు విషయం

బుల విసర్జించె.

సంజీవని. 3.26 V విషయము:—లఘూపధంబులకు గుణం బెల్లయెడలను గన్పట్ట కుండుటచే గల్లు కొన్ని విశేషములను సూరి మూడుసూత్రములతో వివరించెను. 'స్పృశ్+ఇంచు' అనుచో గుణంబు వైకల్పికంబు - స్పృశించు - స్పర్శించు. లిఖ - భుజ - రుచ - కృశ ధాతువులకు గుణము రాదు. లిఖ్+ఇంచు = లిఖించు, భుజ్+ ఇంచు = భుజించు, రుచ్+ఇంచు = రుచించు, కృశ్+ఇంచు = కృశించు. బా. క్రి. 26 సూత్రముచొప్పున వీనికి గుణంబు వచ్చిన "లేఖించు - భోజించు - రోచించు - కర్షించు" అను నవశబ్దములు గల్లునుగాన నట్టివాని నీసూత్రముచే సూరి నివారిం చెను. సృజ్ ధాతువునకు నిర్మించు అనునది యర్థమగునపుడు గుణంబు లేదు. సృజ్+ఇంచు=సృజించు = సృష్టిచేయు. క. ఏవిధి సృజింతు లోకము! లే వాడు... (శాంతి. 26. ౪౮౨ ప). 'వి' అనుదానితోఁ గూడునపుడు దానికి విడుచుట యను నర్థముకల్గును. వి+సృజ్+ఇంచు=వి+సర్జ్+ఇంచు=విసర్జించు=విడుచు. సం+కుచ్+ ఇంచు=సంకోచ్+ఇంచు=సంకోచించు=వెనుదీయు, గుణాభాషముతోడి రూపమును శబ్దనత్వాకరమున నుదాహరింపఁబడెను. ఈ ధాతువునకు బా. క్రి. ౧౨౧ సూత్రము చొప్పునఁ బ్రత్యేక ప్రయోగములేదు. "సంకుచించు-సం-అ-క్రి - సంకోచమునందు. ఎ-గీ. సుందరత్యమునకుఁ జోటిచ్చి తా సంకుచించె ననగఁ గడుఁ గృశించె నడము. (కవిక. ౧ ఆ)." (శ. ర). "సంకోచించు - సం - అ - క్రి - సంకోచముకొందు" (శ. ర). సూరివివరింపలేదుగాని, సంపూర్వక కుచ ధాతువునకుఁగూడ "ముణిగిపోవు" అను నర్థమున గుణంబు రాదనియు 'వెనుదీయు' అను నర్థమున గుణంబు వచ్చుననియుఁ జెప్పట యుక్తమని తోచెడిది.

బాలవ్యా. సర్వంబునకుం బ్రేరణంబునం దించు క్కగు. 20.

3.26 VI విష. పచింపించు - వచింపించు - ఆవృథింపించు - వంధించు -

పండించు.

[బా. క్రి. ౨౦ సూ.] “తత్ర తృతీయా...” కర్తార్థవిషయమనరాదు. ‘అహో’, 1563

సంజీవని. 3 ౨౬ VI విష:—సర్వంబునకున్ = సర్వవిధములగు ధాతువులకును ప్రేరణార్థంబునం దించు గాగమం బగునని యర్థము. సర్వవిధములనుటచేత స్వార్థేంచు గాగమముతోఁ గూడిన సంస్కృతధాతువులకును, స్వార్థేంచు గాగమముతోఁ గూడిన యంగలాదులకును జదువు-వండు మున్నగు నాచ్ఛికధాతువులకును ప్రేరణార్థమున నించుగాగమం బగునని తాత్పర్యము. ధాత్వర్థిభూత వ్యాపారము నొనరు జరుపునట్లు వేతొకరు ప్రేరించుట ప్రేరణార్థ మనబడును. వచ్+ఇంచు = వచించు-స్వార్థేంచు గాగమ యుక్తరూపము. రాముఁడు సత్యమును వచించెను. కైక రాముని సత్యమును వచింపించెను. రాముఁడు సత్యము వచించునట్లు కైక ప్రేరించెనని యర్థము. ‘వచించు+ఇంచు’ అనుచో బాల. క్రి. ౮౭ సూత్రముచొప్పునఁ బ్రేరణేంచు క్పరకత్వమున స్వార్థేంచుక్ చకారమునకు ‘ప’కారాదేశము రాఁగా “వచింపు+ఇంచు = వచింపించు” అనురూపము సిద్ధించును. ఇట్లే - పచింపించు - రక్షింపించు - మొ. ‘ఆవుల’ అను ధాతువునకు బా. క్రి. ౬౩ సూత్రముచొప్పున నంగలాది స్వార్థేంచుక్కు రాఁగా “ఆవులించు” అని యేర్పడును. దానిపైని ప్రేరణేంచుక్కు నిలుపునపుడు స్వార్థేంచు క్పకారమునకు ‘ప’కారాదేశము రాఁగా “ఆవులించు” అను రూప మేర్పడును. ఇట్లే ‘అరగింపించు’ మున్నగు రూపములను సాధించుకొనునది. ‘వండు - పండు’ మున్నగు నాచ్ఛికధాతువులపైని ప్రేరణార్థమున ‘ఇంచుక్కు’ నిలువఁగా. వండించు - పండించు - మొదలగురూపములు గల్గును. అప్రేరణార్థంబునందలి కర్త కర్తంబగును. రాముఁడు పాతమును జదివెను-గురువు రాముని బాతమును జదివించెను. భరతుఁడు రాజ్యము నేలెను. రాముఁడు భరతునిచే రాజ్యము నేలించెను మున్నగుచోటులందుఁ గల్గు కారకవిభక్తుల విషయము ౨౩౬-౨౩౭ విషయములందు విస్తరింపబడెనుగాన నిట వ్రాయలేదు. “తత్ర తృతీయా షష్ఠీచ | విభక్తిస్మతే ఉభే” అను నధర్వణకారిక ప్రేరణార్థవిషయకమి యనియుఁ గర్తార్థవిషయకముగాఁ గవిశిరోభూషణాదులలో వ్రాయఁబడుట సరికాదనియు ౩౧౯ విషయమునందును - విస్తర. I ౨౩౭ విషయమునందును విశదీకరింపబడెను. సంస్కృతవ్యాకరణమునఁ బ్రేరణార్థమున జీచ్ ప్రత్యయము విధింపబడెను (చూ. ౩౨౬ విష). కానఁ బ్రేరణార్థమును జీకర్థమనియు వ్యవహరింతురు. ప్రేరణార్థక ధాతుప్రయోగ విశేషములు సవిస్తరముగ ౨౩౬ విషయమున బ్రదర్శింపబడెను. అంతిం త ప్రేరణార్థక ధాతుప్రయోగములు సైత ముపటన చూపబడెను. ఇంచుగాగమము చేరకున్నను ప్రేరణార్థమును సైతము తెలుపు ధాతు సంకర్షిత ప్రేరణార్థక మనబడును. క.....శిత శృ...లు

మొదల గురిసె నుగ్రబంధుర గతులన్ (గ్రా. ౫ ఆ. ౧౪౫). (కురిసెన్ = కురియించెన్ = కురియనట్లు చేసెను). ఆ-సె..... | కలయఁ బెరిసినపుడు కలితంబు | మెఱయుదురు.....(విరా. ౪ ఆ. ౨౨3). (మెఱయుదురు = మెఱయించుదురు). నా జ్యోతిషమువై ని 'చేయు' ధాతువు న్నిల్పి ప్రేరణార్థమును జోధించును. చ. మద మడఁగించి భూపతిసమాజము నెల్లను నిన్నుఁ గొల్పజే | యుచునని పూని..... (ఉపోద్ఘా. 3 ఆ. ౨౮౦ ప). మొ.

అగతీకంబు లగుభ్యాదులబంధు యోగంబులేదు.

౧౨౧. భూ-స్మ - కృ - రేకృ-లోకృ - లోపి-పచి-లప -

ఇత్యాదులకు గతివిరహితంబులగు ధాతువుల కీభాషం

బ్రయోగంబు లేదు. ప్ర - పరా - అప - సమ - అను -

అవ - సిన్ - సిర్ - డన్ - డర్ - వి - ఆజ్ - ని -

బాలవ్యా. అధి - అపి - అతి - సు - ఉత్ - అభి - ప్రతి - రి -

3౨౬ VII వి. ఉప - ఊరి ప్రభృతులును సాక్షాత్ ప్రభృతులును

గతీసంజ్ఞాకంబులు. ప్రాదు లిరువదిరెండు నుపసర్గంబులు

నాఁబడు. ప్రభవించు - ఆవిర్భవించు - ప్రసరించు -

సంస్కరించు - భస్మీకరించు - సాక్షాత్కరించు - అతి

రేకించు - ఆలోకించు - ప్రపంచించు - ప్రలపించు -

ఇత్యాదు లార్య ప్రయోగంబుల నెఱుంగునది.

సంజీవని. 3౨౬ VII విష:-అగతీకంబులగు = గతీసంజ్ఞగల ప్రాదులతోఁ

గూడని భూ. స్మ. కృ. మొదలగు ధాతువుల కాంధ్రభాషయందుఁ బ్రయోగము

లేదు. ఈ సూత్రములోని భ్యాదులు సంస్కృతవ్యాకరణ ప్రసిద్ధములగు

భ్యాదులు కావు. భ్వాద్యదాదీత్యాది ౬శబ్ద గణ ధాతువులలోనివి వెన్నుధాతు

వులు ప్రాదుల కూడిక లేనిచోఁ దెల్లఁగ బ్రయోగార్హములు కావని తాత్పర్యము.

“ప్రాదులును ఊరి ప్రభృతులును సాక్షాత్ ప్రభృతులును గతీసంజ్ఞాకంబులు” అను

సూరివాక్యము సరికాదు. ప్రాదులును ‘ఊరి.సాక్షాత్’ ప్రభృతులును గ్రియా యోగ

మునననగా గ్రియతోడి సమాసమున గతీసంజ్ఞ గలవగునని చెప్పుట యుక్తము.

ఊరి ప్రభృతులును సాక్షాత్ ప్రభృతులును వాని నిమాసవిధులును 3౨౬ కల్ప

తరువున విస్తరింపబడెను. (విస్తర. I). “ప్రభవించు - ప్రసరించు - సంస్కరించు -

విస్తర. I 3౨౬ VII విష:-సూరి ప్రాదు లిరువదిరెండిటిని జూపి యవియు

“ఊరి” ప్రభృతులును సాక్షాత్ ప్రభృతులును గతీసంజ్ఞాకంబులని వచించి కొన్ని

[బా. క్రి. ౧౨౧ నూ.] 'బా. గు. ప్ర' కర్తకు సూరివాక్యము బోధపడ లేదు 1565

'అతిరేకించు - అలోకించు - సంస్కరించు - ప్రసించించు - ప్రలపించు' అనునవి 'ప్ర-సమ్ - అతి - ఆ' అను ప్రాదులతో సమసించిన 'భూ - స్మ - కృ' మున్నగు థాతువుల కుదాహృతులు. "ఆవింభించు - సాక్షాత్కరించు" అనునవి "ఊరి - సాక్షాత్ప్రభృతులతో సమసించిన "భూ - కృ" అను థాతువుల కుదాహృతులు. ఆవిశ్వబ్ర మూ రీప్రభృతులలోనది. ప్రాదుల కుపసర్గసంజ్ఞ ప్రసక్తానుప్రసక్తముగఁ జెప్పబడినదెకాని యిటు దాని కావశ్యకత లేదు.

ప్ర+భూ - ప్రభవో+ఇంచు = ప్రభవించు = (పుట్టు) (భూ సత్తాయామ్). ("ఊరి = ఉరరీ అవ్య. ఆజ్ఞీ-౯తా" శబ్దా. చిం). ఊరికిరించు = అంగీకరించు.

ప్రాదులతోను, "ఊరి - సాక్షా" త్ప్రభృతులతోను సమసించిన థాతువుల నుదాహరించి యుండఁగా గుప్తార్థప్రకాశికాకర్త ప్రాదులకు గతిసంజ్ఞను సూరి విధింప లేదనియు నుపసర్గసంజ్ఞను మాత్ర మే విధించెననియు నర్థముచేసికొని యీక్రింది రీతిని బ్రామాదికముగా వ్రాసెను. "మూలవాక్యంబునందు సూరీప్రభృతులకును సాక్షా త్ప్రభృతులకును గతిసంజ్ఞయున్నట్లును ప్రాదులకు నుపసర్గసంజ్ఞ మాత్ర మే యున్నట్లును విభజింపబడినరీతిని డోచుచున్నది. ఇచ్చట యుపసర్గశబ్దంబు గతి సంజ్ఞకుంగూడ నుపలక్షణంబు లేదా యావాక్యంబునకు నీరీతిగా నన్వయించికొన వలయు....." (బా. గు. ప్ర. ౪౧౪ పు. ద్వి. ము). అని యీరీతిగా వ్రాసి యేదో యపమార్గమున నట్టియర్థము సంపాదించుటకుఁ గొంతగ్రంథమును వ్రాసెను. ఇటుఁ బ్రాదుల కనావశ్యకమగు నుపసర్గసంజ్ఞ నుపదేశించి యత్యావశ్యకమగు గతి సంజ్ఞ నుపదేశింపకుండుటకు సూరి యున్నట్లుఁడు కాఁడుగదా? "గతివిరహితంబులగు థాతువులకీభాషం బ్రయోగంబులేదు" అని వ్రాసినవెంటనే "ప్ర - పరా....." మున్నగు నిరుపదిరెండు ప్రాదులను సూరి యేల వ్రాసెనని గుప్తార్థప్రకాశికాకర్త తలంచెనో? ఆశబ్దముల కచట నన్వయ సంబంధ మేమని తలంచెనో? పిదప నుదాహృతుల నిచ్చుటలో "ప్రభవించు - ప్రసరించు - సంస్కరించు" మొదలగు ప్రాదులతోఁ గూడిన భూ-స్మ మున్నగువాని నేల చూపెనని తలంచెనో? తెలియ కున్నది. ఇటు ననావశ్యకమగు నుపసర్గసంజ్ఞ వాసికఁ గలదని చెప్పుటకై ప్రాదుల నుదాహరించెనని ప్రకాశికాకర్త చెప్ప సాహసించునేమో? అట్లయిన "ఊరి ప్రభృతులకును సాక్షా త్ప్రభృతులకును గతిసంజ్ఞ నుపదేశించినపిదప నుపసర్గసంజ్ఞను వచించు సందర్భమున వానిని సూరి పేర్కొని యుండఁడా? ఇంతకును సూరి "ప్ర - పరా....." మున్నగు నిరుపదిరెండు ప్రాదులను వ్రాసి "ఇవి ప్రాదులు" అనియైన వ్రాయలేదే! ఆశబ్దముల కచట దేనితో సంబంధము గలదని గుప్తార్థప్రకాశికాకారుఁడు భ్రాంతి నందెనో తెలియుకున్నది.

అవిర్భవించు = ప్రభవించు = పుట్టు. ప్ర+స్య = ప్ర+సర్+ఇంచు = ప్రసరించు = వ్యాపించు (స్య = గతౌ). సమ్+కృ = సమ్+కర్+సమ్+సర్+ఇంచు = సంస్కరించు = చక్కజేయు. (కృఙ్ = కరణే). భస్మన్+కృ = భస్మ+చ్ఛ్వి+కర్+ఇంచు = భస్మీకరించు = భస్మముగాజేయు. సాక్షాత్+కర్+ఇంచు = సాక్షాత్కరించు = ప్రత్యక్షమగు. అతి+రిచ్+ఘఙ్ = అతిరేక+ఇంచు = అతిరేకించు = అతిశయించు. (రిచ్ = సంపర్కే - వియోగేచ). “అతిరేక - పు. (అతి+రిచ్+ఘఙ్) అతిశయే - భదే - ప్రాధాన్యే - ఆధిక్యేచ” (శబ్దస్తో) అనుచొప్పున “అతిరేకించు” అనునది “రిచ్” థాతుసంబంధి యనుట యుక్తము. సూరి ‘రేకృ’ థాతు సంబంధిగా నుదాహరించుట సరికాదని తోచెడిని. “రేకృ శబ్దాయామ్” అను థాతువునకు సంబంధి యన్నచో బ్రసిద్ధమగు ‘అతిశయించు’ అనెడి యర్థము సంగతము కానేరదు. “రేక - పు.....(రేక+అచ్) శబ్దాయామ్ - నీచే - భేకేచ - (రేక+అ) సన్దేహే - స్త్రీ - టాప్” (శబ్దస్తో) అని రేకథాతుజ శబ్దార్థములు వెలయుచున్నవి. ఆ+లోక+ఇంచు = ఆలోకించు = చూచు (లోకృ = దర్శనే). ఆ+లోచ+ఇంచు = ఆలోచించు = ఆలోచనముచేయు (లోచ దీప్తా) (లోచ దర్శనే). ప్ర+పచి+ఇంచు = ప్రపంచించు = విస్తరించు. (పచి వ్యక్తికరణే). ప్ర+లప+ఇంచు = ప్రలపించు = జల్పించు - పలవించు (లప = కథనే). “ఇత్యాదు లార్యప్రయోగంబుల నెఱుంగునది” అనుటచేత గతిసంజ్ఞగల ప్రాదులతో సమసించిన థాతువుల ప్రయోగము నార్యప్రయోగంబుల ననగా మహాకవి ప్రయోగముల ననుసరించి తెలిసికొనవలయునని తాత్పర్యము. ఈసూత్రముచేతనే “యథాప్రసిద్ధి థాతూనాం | ప్రయోగ స్సమ్మతో భవేత్” అను (3౨౬ విష). నధర్వణకారికార్థమును సంగ్రహించుటకు బా. గు. ప్ర. కర్త యత్నించెను. కాని యీసూత్రము గతి సంజ్ఞగల ప్రాదులతోఁగూడి ప్రయోగింపబడు థాతువులను బ్రసంగించునదగుటచే నిందలి సూరివాక్య మట్టిథాతువుల విషయమునే వదలిపెట్టునుగాని సంస్కృత థాతువులెల్లఁ దెల్లన యథేచ్ఛముగా బా. క్రి. ౬3-౬౯ సూత్రములచొప్పునఁ బ్రయోగింపరాదనియు మహాకవి ప్రయోగానుసారముగా మాత్రమే సంస్కృత థాతువులను దెల్లన వ్యవహరింపవలయుననియు నుపదేశించుచున్న “యథాప్రసిద్ధి థాతూనాం | ప్రయోగ స్సమ్మతో భవేత్” తనెడి యధర్వణకారికయర్థమును సంగ్రహింపఁజాలదు. (విస్తరి). 11

విస్తరి. 11 3౨౬ VII విష:—“ఈ సూత్రస్థమైన యగతిశబ్దమున కేకశేషముగాని లేక యావృత్తిగాని చేయవలయును. ఇప్పుడు గతిసంజ్ఞావిరహితములయిన శ్వావలకు నిందుఁ బ్రయోగములేదన్న యోగార్థమేకాక యగతికంబు లనఁగా

నశరణంబులు=కవిప్రయోగ శరణములుకాని భ్యాదులకు నీభాషయందుఁ బ్రయోగంబులేదన్న యర్థాంతరమును నగును. కవిప్రయోగము లుండెనేని గతిసంజ్ఞా శబ్దరహితంబులైనను సాధునని ద్వితీయాశ్వాత్యర్థము. కనుకనే జయించు - ఈక్షించు - భ్రమించు - స్మరించు - హరించు - బోధించు - రక్షించు - ఇత్యాదులు రక్షితంబులయ్యెను." (బా. గు. ప్ర. ౪౧గీ పు. ద్వి. ము). ఈవాక్యముల నరయఁగా "అగతికంబులగు భ్యాదులకనెడి ప్రకృతసూత్రము (బా. క్రి. ౧౨౧ సూ) సంస్కృతధాతువులెల్ల గతిసంజ్ఞగల ప్రాదులతోఁ గూడినపుడే తెలునఁ బ్రయోగార్హములగుననియు నిందలి భ్యాదులనునది సంస్కృత ధాతువులన్నిటిని దెలుపుననియు గుప్తాగ్రకాశికాకర్త యపాగ్రముచేసికొనెనని స్పష్టపడుచున్నది. ఇది కేవలము భ్రాంతిమూలకము. సంస్కృతధాతువులెల్ల సాధారణముగాఁ దెలున నించు క్కుతోఁగూడి ప్రయోగార్హము లగుననియు నేవో కొన్ని మాత్రమే భూ - సృ - కృ - మున్నగునవి గతిసంజ్ఞగల ప్రాదులతోఁ గూడినంగాని ప్రయోగార్హములు గానరవనియు నట్టి ప్రాదులతోఁగూడినను గూడకున్నను గొన్ని (ఆద్. భక్షణే. తనువి విస్తృతా. కము = కాంతా. తుధ = బుభుతాయామ్. పా = పానే - దా = దానే. ధా = ధారణే - ము). తెలునఁ బ్రయోగార్హములే కావనియు (అనుబంధము) నట్టి విశేషములు మహాకవిప్రయోగ వేద్యములనియు నీయనకు బోధపడలేదు. బా. సా. వే. వ్యాఖ్యాతకును నీ బా. గు. ప్ర. వ్యాఖ్యాతృ భ్రాంతి కొంత యావేశించిన దయ్యెను. "ప్రాదు లిరువదిరెండు నుపసర్గములును నాఁబడు ననుటంజేసి వానికి గత్యుపసర్గసంజ్ఞలు రెండునుగలవని యగ్రము గ్రహించ వలెను. నాఁబడునను పదమునకు ముందటినముచ్చయ ను వగ్గము స్థిరము పరముగ లోపించెనుగాన నద్దాని నూతగఁ గొని....." (బా. సా. వే. ౪౧గీ పు.) మొదలగు నసంగత ప్రసంగము లట్టి భ్రాంతిచేతనే చేయవలసిన వాడయ్యెను.

అనుబంధ. విస్తర. II 3౨౬ VII విష:—'గమ్' ధాతువునకుఁ బ్రత్యేక ప్రయోగమున నించుగాగమయోగము భారతాది గ్రంథములలోఁ జూపట్టలేదు. కాని సోమనారాధ్యాదులు ప్రయోగించిరి. ద్వీపద. గమియింపరానట్టి గమకంబు వాడు | గమియించువారికి గడసూపువాడు. (బసవ. ౬ ఆ. ౪౦౮ ప). క... ..శీ | తనగంబు గమించి షడా | నన జన్మస్థాన.....(భాస్క. బాలకాం. 3౫౭ ప). ఉ.....త్రిపథంబుల నిట్లు గమించెఁ గాన..... |త్రిపథగాహ్వయయై.....(భాస్క. బాలకాం. ౪౫౯). సూ. రా. నిఘంటువున నీశబ్దము చూపఁబడెను.

రజ్జతి ఘట్యాదీనామ్ | బిన్దో శ్చస్యాపి లా వుభౌ
భవతః. (ఆం. చిం. క్రి. ౧౩ కా. అహో. ౪౯౦ పు).
నన్నయా తత్రోభయో ర్భవే దే కో | లకార ఇతి కేచన (వికృ.
భర్వణీయము. క్రి. ౧౩ కా. అహో. ౪౯౨ పు).
322 విషయము. నతు తౌ భవేచ్ఛ లోపాః | జ్యోర్థే యో వర్తతే పరే
తస్మిన్ (ఆం. చిం. క్రి. ౧౪ కా. అహో. ౪౯౩ పు).
తద్యతాం క్వచి దైక్యం స్యా | చ్చబ్దశక్తి ర్హితా
దృశీ (వికృ. క్రి. ౧౧ కా. అహో. ౪౯౧ పు).

కల్పశరవ. 322 విషయము:—రజ్జతి త్యాది:—రజ్జతి ఘట్యాదీనామ్ = “రజ్జో ఘటీ” మున్నగు థాతువులయొక్క, బిన్దో: - చస్యాపి = బిందుపూర్వక చవర్ణమున కనగా “ఇంచు” అనుదానిలోని ‘ంచ్’ అను భాగమునకు, లా - ఉభౌ = రెండు లకారము లాదేశములుగ, భవతః = అగుచు. కావున నించుగాగమ పరిశిష్టభాగ ముతో లదిత్యము కూడగా “ఇ+ల్+ల్+ఉ=ఇల్లు” అని యేర్పడును. “రజ్జో+ ఇంచు = రంజిల్లు = అను రాగిల్లు. ఘటీ+ఇంచు = ఘటిల్లు = కలుగు = సంభ వించు” అను రీతిని రూపము లేర్పడును. ‘రంజించు = రంజిల్లజేయు; ఘటించు = ఘటిల్లజేయు.’ ఇవి నిజాతములు ముందు సాధింపబడును. (“రన్జ రాగే..... ఆసక్త - అశ. భ్యాది.....రజి.....ఘటచేష్టాయామ్ - భ్యాది - ఆత్త - అశ.....ఘటతే”. శబ్దస్తో).

తత్ర త్యాది:—తత్ర - ఉభయోః = ఆరెండు లకారములలో, ఏకో లకారః = ఒక లకారముమాత్ర మే, భవేత్ = అగుననగా నిల్పుటయుఁ గలదని, కేచన = కొందఱు చెప్పుదురు. ఇది వైకల్పికమని భావము. ‘ఉదా:—రంజిల్లు = రంజిలు, కంపిల్లు = కంపిలు - మొ.

నతు తౌ విత్త్యాది:—నతు తౌ = ప్రేరణార్థకేంచుక్కు పరమగునపుడు స్వార్థేంచు గాభాగమునకు లకారద్యయాదేశము రాదు. మటియుఁ ప్రేరణేంచు గాగ మునకును లకారద్యయాదేశము రాదు. జ్యోర్థే యః వర్తతే = ప్రేరణార్థమందు వర్తిల్లునట్టి యే యించుక్కుగలదో, తస్మిన్ పరే=అది పరమగుచుండగా, భవేచ్ఛ లోపాః=స్వార్థేంచుక్కునకు లోపమునైతము కల్గును. “రంజిల్లించు - రంజించించు - రంజింపించు” మున్నగు ననిష్టరూపములు కల్గినరవని తాత్పర్యము. ఉదా:—రాజు జనులను రంజించుచున్నాడు = రాజు జనులను రంజిల్లజేయుచున్నాడు = రాజు జనుల ననురాగపడునట్లు చేయుచున్నాడని యర్థము. ఇట్టియెడల, రాజు నదృశ

[బా. క్రి. 20-21 సూ.] కర్త కర్తృత్వ వివక్షయందు. 'ఇంచు' నకు 'ఇల్లు'. 1569

వర్తనముచే జనులె స్వయముగా ననురాగపడుచున్నారను నర్థమున, ననగాఁ గర్తమునందుఁ గర్తృత్వ వివక్ష గల్గునపుడు, (దీనినె సంస్కృత వైయాకరణులు కర్తకర్త యని వ్యవహరింతురు) కొన్నియొడల థాతుస్వాధ్యేంచు గాగమమునకు 'ఇల్లు' అనునది యాదేశమగునని ఫలితార్థము. ఇట్లే రాముఁడు శివధనువును భేదిం చెను (భేదిల్లఁజేసెను). దీని కర్తకర్తృత్వమున - "శివధనువు స్వయముగ భేదిల్లెను." అనినిల్చును. ("బాలస్వభావ సులభేన కుతూహలేన | కృష్ణం ధను ర్భగవతో వృషభ ధ్వజస్య | తత్రానుషణ్ణిక ముషణ్ణశ్చ మిదృశంతు | సంవృత్త మ త్ర న మయా గణే తస్య మాసీః" అనర్హరాఘవము ౪ అం.) ఇట్టియొడల థాతువు స్వయముగా సకర్త కమె యయినను సకర్తకముగ నేర్పడుచుండును. ఈవిషయమును సంబంధించిన సంస్కృత వ్యాకరణవిషయము లిట నుదాహరింపఁబడుచున్నవి.

"కర్తవత్కర్తృణా తుల్యక్రియః. (3-౧-౪౭) కర్తస్థమా క్రియయా తుల్య క్రియః కర్తా కర్తవత్ స్యాత్.....కర్తు రభిహితత్వాత్ ప్రథమా - పచ్యతే ఓదనః - భిద్యతే కాప్తమ్ = (కష్టభేదిల్లుచున్నది).....(సి. కా. కర్తకర్తృ. ౨౭౬౬ సూ)."

"ధవత్ ధహోఽధే.....క్రి మమాణంతు యత్ కర్త | స్వయమేవ ప్రసిద్ధ్యతి | సుకరైః వై వృద్ధైః కర్తుః | కర్తకర్తేతి తద్విదుః" (ముగ్ధ. ౯౨౭ సూ). దీని దుర్గాదాసవ్యాఖ్యః—“కర్తస్థ భావథాతునామేవ కర్తణః కర్తృత్వవివక్షా. యథా - పచ్యతే ఓదనః స్వయమేవ, భిద్యతే కాప్తం స్వయమేవేత్యాది. ఆతి దేశిక మనిత్య మితిన్యాయాత్ కర్తృస్థ భావథాతునాం న స్యాదితి బోధ్యమ్. తేన ఖాద్యతే ఓదనః స్వయమేవ-గమ్యతే గ్రామః స్వయమేవ-ఇత్యాది న స్యాత్. తథాచ కర్తస్థః పచతే ర్భావః | కర్తస్థాశ్చ భిదాదయః | బుధస్తు భావః కర్తృస్థః | కర్తృస్థా శ్చ గమాదయ ఇతి ప్రాశ్నః. పచతే ర్భావ స్తద్బులాదీనాం విక్లిప్తి స్తద్బులాదిష్వేవ భవతి నతు పాకకర్తరి. ఏవం భినత్యాదే ర్భావః భేదాదిః కాప్తాదిష్వేవ నతు భేదాది కర్తరి. బుధే ర్భావో జ్ఞానం శిష్యేష్వేవ నతు గ్రన్థాదౌ. ఏవం గమాదీనాం భావః పాదచలనాది ర్గమనాది కర్తృష్వేవ నతు గ్రామాదా విత్యర్థః”- దీనినిబట్టి సంస్కృత మున సకర్తక థాతువులందే కర్తకర్తృత్వము గల్గునని తేలుచున్నది. 'రన్జే-ఘటౌ' మున్నగు సకర్తకముల యించుగ్భాగమునకే లకార ద్వయాదేశము నన్నయచే విధింపఁబడెనుగాన వాని ప్రేరణార్థకత్వమందలి కర్తమునుబట్టి వానియందుఁ గర్త కర్తృత్వమును జింతామణికర్త వివక్షించెనని తలంపవలెను.

పయ్యరితినె తెల్లనందును సకర్త కాకర్తకములకుఁ గర్తస్థభావథాతువులగు 'భిద్' మున్నగువానికే లకారద్వయాదేశము కల్గును. కర్తృస్థభావములగు బుధా

దులను కానేరదు. రాజు జనులను రంజించుచున్నాడనఁగా రాజు జనులను రంజిల్లఁ జేయుచున్నాడు. రంజితాతుభావమును రంజనము జనులయందే యుండునుగాన రంజితాతువు కర్తృస్థభావ మునఁబడును. కావున “జనులు స్వయముగ రంజిల్లుచున్నాడు” అని యడుగు. ఇట్లే రాజునకు కష్టము భేదించుచున్నాడనఁగా కష్టము భేదిల్లఁ జేయుచున్నాడనఁగా విలుచుచున్నాడని యర్థము. ఇట ‘భిద్’ అనుదాని భావమును భేదమనఁగా విలుగుట కర్తృమను కష్టముందే యుండునుగాని రామునందుండనేరదుగాన ‘భిద్’ ధాతువు కర్తృస్థభావ మనిపించుకొనును. కావుననే దాని యిందే గ్భాగమునకు లకారద్వయాదేశము గల్గును. కష్ట స్వయముగా భేదిల్లుచున్నది యను రూపము గల్గును. గంగ సముద్రమును సంగమించుచున్నది. ఇట సంపూర్వక గమితాతుభావ మనఁగా సంగమము కర్తృభూతమగు గంగయందుండునుగాని సముద్రమందుండునదికాదు గాన నది కర్తృస్థ భావధాతు వనఁదగునుగాఁ బట్టి దానియందు లకారద్వయాదేశము గల్గి దనఁగా “సముద్రము స్వయముగా సంగమిల్లుచున్నది” అను ననిష్ఠరూపము కల్గినేరదు. ఇట్టి వాడుకల పోలికలు సంస్కృతాంధ్రముల యత్యంత ప్రాచీన నిరూపసంబంధమును విశ్వసింపఁజేయుచున్నవి.

తద్వలె మిత్యాది:—తద్వలె = అట్టి “ఇంచు - ఇల్లు” అనునవి గల ధాతువులకు, క్వచిత్ = ఏకాకౌకప్యడు, విక్రంత స్వార్థ = అభివ్యర్థ బోధకత్వమును గల్గును. అనఁగా నించుగాగమ ఘటితరూపము ప్రేరణార్థము నియ్యక “ఇల్లు” అను దానితోఁ గూడుచప్పటి యర్థమునే యుంఁగా స్వార్థమునే బోధించుటయు మహాకవి ప్రయోగములందుఁ గన్పట్టుచున్నదని తాత్పర్యము. ఇట్టి నియమభంగము నన్నయ భారతభాగమున యతి ప్రాసఘటితములగు ఊర్పరానిష్ఠలములందుఁ గన్పట్టలేదు. “ఇంచు - ఇల్లు” అను రెండిటితోడను నొక్కధాతువే పర్యాయముగాఁ గూడుటయు (వర్తిల్లు - వర్తించు) రెండురూపములలో ‘ఇల్లు’ అనుదానితోఁ గూడినది యకర్తృమను స్వార్థమునే బోధించుటయు ‘ఇంచు’ అనుదానితోఁ గూడినది స్వార్థమును ప్రేరణార్థమును వేర్వేరుగా నిచ్చుటయుఁ గలదు. మఱియుఁ గొన్ని ధాతువులకు స్వార్థమునందు ‘ఇల్లు’ అనునది నిల్పుటయు దానికిఁ బ్రేరణార్థబోధక మగు ‘ఇంచు’ చేరికయే యుండుటయుఁ గలదు. మూర్ఖిల్లు (ద్రోణ. ౨౮. ౨౭౪). ఇట్టివెల్ల మహాకవి ప్రయోగములనుబట్టి తెలిసికొనవచ్చును. ‘ఇల్లు’ అనుదానితోఁ గూడిన దెన్నఁడును సకర్తృకము కానేరదు.

ప్రయోగములు:—(౧) స్వార్థమున ‘ఇల్లు’ ప్రేరణార్థమున ‘ఇంచు’ వచ్చు స్థలములు:—క. వల్లెయని రాజునందను | లెల్లరు సమకట్టి యథములెక్కి దిశలో | భే |

[బా. క్రి. ౭౧-౭౨ సూ.] 'వర్తించు = వర్తిల్లు' అధర్వణ తిక్కనమ్మతము. 1571

దిల్లగ గర్జిల్లి నిశా | తోల్లసిం బృహా కాయుగోద్యోతకమై. (ఆది. ౬ ఆ. ౬౫ పు).
క. తనసుతులు పాండుసుతులని | కునమున భేరింప కతిసమజస భావం | బుస
నొక్కరూపకా చే | కోనియుండెన్... (ఆది. ౫ ఆ. ౧౬౨ పు). మ. ఇది యెట్లున్
సమకూర దెవ్వరికి ము స్తీవిల్లు మోపెట్టెబో | లదు మోపెట్టియు సంతరిక్షమున
నాలక్ష్యంబు భేరింపఁగా | నది బ్రహ్మదలకైన నిండలవి గాదంచున్ విచారించి
ని | ర్మదులై కొండలు రాజు లేగిరి నిజత్వ మార్గముల్ చూచుచున్. (ఆది. ౭
ఆ. ౧౭౮). పై వానిలో 'భేరిల్లు' అనుచోటి లకారద్వయమాదేశము (స్వార్థపరము)
ప్రాసగతము. 'భేరించు' అను లుప్తస్వార్థేంచుగ్రూపము ప్రేరణార్థకము ప్రాసగతము
కాకున్నను సర్థసందర్భమునుబట్టి మార్పరానిదై యున్నది. ఇట్టి చింతామణి నియ
మమును భంజించు ప్రయోగములు నన్నయభారతభాగమున యతిప్రాసఫల ఘటిత
ములై కవిప్రయుక్తములని విశ్వసింపఁదగినవి కన్పట్టలేదు. అట్టినియమమును సవ
రించిన యధర్వణ కారిక కుదాహృతులు.—సీ. సమధాద్రియం దనిమిషవతి ప్రచ్ఛన్న
సంచరణమున వర్తించుటయును. (విరా. ౧ ఆ. ౫౪), ఉ.....పు | తెంచెద
సౌముఖ్య నొక్కరు మదియ మనోగతి వారిఁ గూడి వ | ర్తించు తెఱంగు గైకొనుట
తెల్లము కౌరవజాతి కెంతయున్ (ఉద్యో. ౧ ఆ. ౨౫౬), ఉ. అంచిత.....
ఎ | క్కించి..... | సంచయ.....వ | ర్తించుచు..... (ఆను. ౨ ఆ.
౪౫౬ పు). తే-గీ.....మందడిల | కెల్ల నూట యగుచు వర్తిల్ల నేర్పు (విరా.
౧ ఆ. ౯౫). క.....ఇట్లు గొలిచి వ | ర్తిల్లెడు తెఱంగులెంతయుఁ | దెల్లము
సేసితిరి బ్రదికితిమి మీకరుణన్ (విరా. ౧ ఆ. ౧౪౨ పు). ఇట్లు సోమయాజి 'ఇల్లు=
ఇంచు' అనువాని కర్థభేదములేకుండఁ బ్రయోగించియు నన్నయోపదిష్ట పద్ధతిని
ప్రేరణార్థకముగా నైతము "వర్తించు" అనుదానిని బ్రయోగించెను. సీ. పదవడి
విప్రులు పథముదప్పి..... | అధ్వరాదిక సత్క్రియల్ ప్రవ రింపక.....
(శాంతి. ౨ ఆ. ౮౯ పు). (ఇందు - "ప్రవ రింపక = ప్రవర్తిల్లుజేయుక" అని యర్థ
ముచేయక తీరదుగదా). నన్నయఁ యీ ధాతువును 'ఇల్లు'తోఁ గూడినపుడు స్వార్థ
కముగాను 'ఇంచు'తోఁ గూడినపుడు ప్రేరణార్థకముగాను దనచేసిన నియమము
చొప్పుననే ప్రయోగించెను. తరువోజ..... | వరుసన తమతిమ వర్ణధర్మముల
వర్తిల్లుదురు గడవక దడనీతి | (ఆది. ౬ ఆ. ౧౦౨). సీ. కడగి
యత్కృతమ క్షత్రియచరితంబునందు వర్తిల్లుననంటి (వి)..... (నిభా. ౧ ఆ.
౧౮౯) పై రెండుస్థలములందును 'వర్తించుదు' అని కాని 'వర్తింపుదు' అని కాని
దిద్దనగుననరాదు. నన్నయ యెచ్చటను "దా చోర్లక్ తద్ధర్మ" "బినుపర్యు తకాలో

దోఃస్యాత్” అనెడి తన నియమములను మీఱలేదు. అనగా “చువర్ణంబుతోడ దుగ్ధకారమునకు ‘త’కారము చేయని ప్రయోగమును (బా. క్రి. ౧౦౮ సూ) జేసి యుండలేదు. ఇంక ‘వ ర్తించు’ అనుదానిని ప్రేరణార్థముననే నన్నయ ప్రయోగించుచువచ్చెను. “సాండవపరాజయ దహనంబు: దనరూక్షకటాక్ష వీక్షణ వచనంబులం బ్రవ ర్తించుచున్నదాని.....” (సభా. ౨ ఆ. ౨౨౦ గద్య). (ప్రవ ర్తించుచున్నదానిన్ = ప్రవ ర్తిల్లఁజేయుచున్నదానిన్), “శకుని కైతవం బెఱింగియుం బాపద్యూతంబు: బ్రవ ర్తించి యధర్మ ప్రవృత్తుండ వైతివి” (సభా. ౨ ఆ. ౨౨౩ గద్య). ఇట్లే “ప్రకాశిల్లు” అను స్వార్థేంచుక్కుచోటఁ బ్రేరణార్థకమగు ‘ఇంచు క్కునునిల్పి ‘ఇల్లు’ అనుదానికి లోపమును స్థలాంతరములయందు నన్నయ ప్రయోగించెను. “ఆపర్ణాదువలన ని న్నెఱింగినదాననై ని న్నిట రావించు నుపాయంబు దలంచి యెల్లి దమయంతి ద్వితీయ స్వయంవరంబగునని ఋతుపర్ణనందుఁ బ్రకాశింప సుదేవుండను బ్రాహ్మణుం బుత్తేంచితి” (ఆర. ౨ ఆ. ౨౧౩ గద్య). (ప్రకాశింపన్ = ప్రకాశిల్లఁజేయన్). “ఋతుపర్ణండు బాహుకుం జూచి నాకు దమయంతి ద్వితీయ స్వయంవరంబు జూడ నొక్కనాటన విదర్భకుం బోవలయు. నీయశ్వనైపుణ్యంబుఁ బ్రకాశింపు మనిన.....” (ఆర. ౨. ఆ. ౧౬౪). (ప్రకాశింపుము = ప్రకాశిల్లఁ జేయుము.) చ. అతులతపంబునకా వరుణుఁ డన్తునిచే బహుపుణ్య కర్తను । స్థితిఁ బ్రభవింపఁగాఁ బడిన దివ్యముసీంద్రుఁడు... (ఆది. ౪ ఆ. ౧౫౭). (ప్రభవింపఁగాఁ బడిన = ప్రభవిల్లఁజేయఁబడిన). తే-గీ. పారులట్లు నివ ర్తింపఁబడి..... (ధర్మ సుతుచేత)..... (ఆర. ౧ ఆ. ౯). (నివ ర్తింపఁబడి = నివ ర్తిల్లఁజేయఁబడి). సీ. రోదసీకుహరంబు రుచిరాంశుతతిఁజేసి యర్కుండు వెలిగించునట్లు, లమృత । సందోహ నిష్కంధ చంద్రికఁజేసి శీతాంశుఁ డానందించునట్లు సకల । జనులకుఁ దన దైన సదమలద్యుతిఁజేసి తనరంగఁ దేజంబు: దనపుదాన । చేయుచునున్న సత్సే వ్యుండు పుండరీకాతుండు గృష్ణుండు..... (సభా. ౨ ఆ. ౬ ప). (ఆనందించు = సంతోసిల్లఁజేయు). ఇట్టిభాతువు నంతర్భావిత ప్రేరణార్థకమగుట సుకరమని (చూ. 322 విష). తోచునుగాని సంస్కృత సమభాతువులందు “కేచిత్తు జీచ మిచ్ఛన్తి” త్యాద్యాచ్ఛిక భాతుమాత్ర విషయకమగు నంతర్భావిత ప్రేరణార్థము సంగీకరించుట యుక్తముకాదని పయిరితిని వ్రాయఁబడెను.

తిక్కన పయిరితిని నన్నయపద్ధతి నుల్లంఘించుటచేతను నధర్మణుఁడును ‘ఇల్లు - ఇంచు’ అనువాని కభేదమును సూత్రించుటచేతను గావలయు లేఖక పాఠక ముద్రణ సంస్కర్త ప్రభుత్వము నియమమువీడి యభేదముగా నంతటను దుదికి

నన్నయభారత భాగమందును 'ఇల్లు - ఇంచు' అనువానిని బర్హయములుగా నిల్పుచున్నారు. మ.....నాకద్విషస్తస్తక | ప్రతతుల్ ఘోరరణంబునం బడియే భూభాగంబు కంపింపఁగా. (ఆది. ౨ ఆ. ౨౪ వావిళ్ళవారిముద్ర). ఇచట 'కంపిల్లఁగా' అని నన్నయ ప్రయోగించియుండును. ఆయనమతమున "కంపించు = కంపిల్లఁజేయు" అనియే ప్రయోగింపవలయును. 'కంపిల్లు' అనునర్థమున 'కంపించు' అని ప్రయోగించుట సధర్వణ తిక్కనాదు లంగీకరించిరిగాని నన్నయ సమ్మతంపలేదు. క. ముంచినఁ జప్పుడు విని కం | పించు శరీరములు.....(నన్ని. కు. ౯ ఆ. 3౨౮). చ.....పీఁ | డనికీ గడంగినప్పుడు సురాసురముఖులు తెల్లడింతు రీ | ఘను నతికాయుఁడంద్రు.....(భాస్క. యు. ౧౦౨౦ ప). ఇట భాస్కరుఁడు 'తెల్ల డిల్లుదురు' అనునర్థమున 'తెల్లడింతురు' అని ప్రయోగించెను. సీ. ధర్మతనూజుండు ధర్మపు దప్పిన ధరణీతలంబెల్లఁ దల్లడిల్లు (సభా. ౨ ఆ. ౨౨౪). ఇట్లని నన్నయపద్ధతి ననుసరించిన ప్రయోగములు తిక్కనాదుల గ్రంథములలో లేకపోలేదు. ఉ..... అందుఁ బో | నొల్ల నంగరా దచటి కూరక పోవఁగరాదు నేర్పు సం | ధిల్లఁగ దీనిఁ బాపికొను దీమస మెట్టిది యొక్కొదైవమా. (విరా. ౨ ఆ. ౯౧). సీ..... బాణ మవ్వీరవరుఁడు | నైకొని బ్రహ్మస్త్రకలిత మంత్రాభియుక్తంబుగా నొసరించి కార్డుకమున | సంధించి జగములు జయపెట్టుఁ జెచ్చిరఁ, దివిచి యేయుటయును దీప్త భంగి |(ఆర. 2 ఆ. ౧౫౧ ప). (సంధించు = సంధిల్లఁజేయు). క..... ...ఈ | పురుషులు గూడిన సృష్టికి | వెరవగునది సంఘటిలదు వేర్పడిరేనిన్ (శాంతి. ౫ ఆ. ౬౧). క.....ఈ | యితిహాసము శ్రుతమైనఁ బ | తితమైనను నెఱయ సంఘంటించును లక్ష్మీన్ (శాంతి. ౫ ఆ. ౧౬ ప). (సంఘటించుక = సంఘటిల్లఁ జేయును). తే.గీ. అఖలసిద్ధులు నఱచేత నావహిల్లు (శాంతి. 3 ఆ. ౪౧౫). తే.గీ...ప్రతిమఁ గావించికొని యందుఁ బరము నావ | హించి పూజావిశేషంబు లెల్లఁ జేసి (ద్రోణ. ౫ ఆ. ౪౧౬). (ఆవహించు = ఆవహిల్లఁజేయు). (కర్ణ. ౧ ఆ. ౧౭౮; కర్ణ. 3 ఆ. ౪౨; ఆను. ౨ ఆ. ౬౯). ఈయర్థమునందు 'ఆవాహించు' అనియు నన్ని చోడకవి ప్రయోగించెను. శా.....ఆవేల్పు, సం, | దావాహించిన మీఁద నెవ్వరికి డాయక ముట్టుఁగా వచ్చునే (నన్ని. కు. ౯ ఆ. ౨౫3 సూ. రా. ని). క...తనరాగంబునఁ ద్రిజగము | ననురాగిల్లెనొ జగంబు ననురాగముతో | నను లాగిల్లెనొ తా మఱి | యన జగములతోన చంద్రుఁ డనురాగిల్లెన్ (నన్ని. కు. ౮ ఆ. ౧౦౯). సూ. రా. నిఘంటువున "అనురాగించు = అనురాగము చూపు" అనుదానికి భీష్మ. ౧ ఆ. ౧౭౦ వచన ముదాహరింపఁబడెను. 'ఇల్లు' అనుదానితో

గూడిన కొన్నిరూపములకుఁ బ్రేరణార్థ కేంచుగంతరూపములు గానరావు. కం...
తెల్లముగ.....చూ । ర్చిల్లె నరుడు బంధుల్లెఁ జేప్తులు దక్కన్
 [ద్రోణ. ౨ ఆ. ౨౭౪). ఉ. తెల్లనిజోడు వెట్టుకొని.....శో । భిల్లుచు నుండ
 శంఖుఁడు విభీషణశంఖునినాద మొప్పగన్ (విరా. ౩ ఆ. ౧౪౯). శా. విల్లుం
 గేతువు.....శో । భిల్లన్ వైచిన శక్తియుం దునిమి.....(భీష్మ. ౩ ఆ.
 ౩౯౧). (శల్య. ౧ ఆ. ౧౨౬, ౧౩౩). 'శోభించు = శోభిల్లఁజేయు' అనురీతిని
 బ్రాచీన షహాకావ్యములందుఁ బ్రయోగము లభింపలేదు. "శోభించు - సం - ఆ -
 క్రి - ప్రకాశించు - (శోభిల్లు)" (శ. ర). శబ్దరత్నాకరకర్త యిట్లుదాహరించెనే
 కాని ప్రయోగములను జూపలేదు. మఱియు వ్యావహారికస్థితి ననుసరించి
 'శోభించు' అనుదానికి "శోభిల్లు" అను రూపాంతరమును జూపెను. 'శోభించు =
 శోభిల్లఁజేయు' అను నర్థమును దడవనైనలేదు.

రంజాదుల యింఁచుకృతారంబునకు సబిందుకంబున కప్పే

రణంబున ద్విరుక్త లకారం బగు. ౭౧.

రంజిల్లు - భాసిల్లు - వర్ధిల్లు - విలసిల్లు - రాజిల్లు - ఈ

బాలవ్యా యాదేశయోగంబున భిదాదు లకర్తకంబు లగు -

3.౨౭. I విషయము. భేదిల్లు - కంపిల్లు - సంధిల్లు.

ఇంచుక్కు పరంబగునపుడు రంజాదుల యింఁచుక్కునకు

లోపంబగు. ౭౨.

లాదేశంబున కపవాదంబు. రంజించు - భేదించు -

సంధించు.

సంజీవని. 3.౨౭ I విషయము:—సబిందుకంబునకు = బిందువుతోఁగూడిన, రంజా
 దుల యింఁచుకృతారంబునకు=రంజ మున్నగు కొన్ని థాతులవులకు బా. క్రియా. ౬౩
 సూత్రముచే నగు నించుక్కుయొక్క చకారరూప హల్లునకు, ఆ ప్రేరణంబునక =
 ప్రేరణార్థము లేనపుడు, ద్విరుక్త లకారం బాదేశం బగును. ఉదా:—రంజ్+ఇంచు=
 రంజ్+ఇ+ల్+ల్+ఉ = రంజిల్లు. ఇట్లే భాసిల్లు మున్నగువాని ప్రక్రియను వైత మర
 యునది. ఆ ప్రేరణంబున ననుటచే ప్రేరణార్థకేంచుగ్భాగమునకు ద్విరుక్త లాదేశము
 గల్గదు. ఇంకఁ గేవల స్వాధేంచు గ్భాగమునకు మాత్రమే ద్విరుక్త లకారాదేశము
 గల్గును. "ఈ యాదేశయోగంబున భిదాదు లకర్తకంబు లగు" అనువాక్యముచే
 భిదాదులు సకర్తకంబులయ్యా నీ లకారాదేశముతోఁ గూడునపు డవియు సకర్తకం
 బులే యగు నను నర్థము లభించుచున్నది. అట్టి భిదాదులలో 'కంప' థాతువు నుదా

[బా. క్రి. 20-22 సూ.] 'కంపిల్లు' రంజాదికాదు. 'సంధిల్లు' నామధాతువుకాదు. 1575

హరించుట సరికాదని తోచుచున్నది. "కప - చలనే, భ్రాది.....అకర్తక..... కమ్మతే....." (శబ్దస్తో) "ఈద్విరుక్తలకారమునంజేసి సకర్తకములును నకర్తకములగు ననుటంజేరి యట్లకర్తకములు గాదగువానికే యీ యాగమం బగుననియు నట్లయ్యును - వర్షించు - ఉదయించు - అస్తమించు మొదలగు నకర్తకములకుఁ గాదనియు.....గ్రహింపవలయును" (బా. సా. పే. ౪౪౩ పు). ఈవాక్యము పరస్పర విరుద్ధాన్తములుగల్గి యున్నది. మఱియు నీయాగమ మనుట పొసఁగి యుండలేదు. ఈద్విరుక్తలకారనిధి యాగమ రూపము గాదు. ఆదేశరూపము. "అట్లకర్తకంబులు గాఁదగువానికే" యనుటచేత సకర్తకము లయ్యుండి యాదేశయోగమున నకర్తకములు గాఁదగువానికే యీ యాదేశమగునను నర్థము లభించుచున్నది. కాఁగా "అట్లయ్యును" అనుటచేత 'సకర్తకములకే రాఁదగియున్నప్పటికిని' అను నర్థము లభించుచున్నది. అట్టియొక "వర్షించు" మున్నగు నకర్తకములకు రాకుండుటలో వింతయేమున్నది? ఇందు 'అట్లయ్యును' అను హేతువాక్యమెట్లు పొసంగును?

పరిశీలింపఁగా నకర్తకముల కీద్విరుక్తలకారాదేశము రాదనిచెప్పుట గ్రంథకృదాశయము కాదని చెప్పకతీరదు. "భాస్ - వృధ్ - లస్ - రాజ్ - కమ్ప్" అనునవి యకర్తక ధాతువులేకదా. అట్లగుటచేత లకారద్వయాదేశ ఘటితరూపములెల్ల నకర్తకములేకాని సకర్తకములు కానేరవనుటమాత్రము నిర్వివాదము. అకర్తకము లకర్తకములుగానే నిల్చును. సకర్తకములునైత మియాదేశయోగమున నకర్తకములగునని సూరి వివరణమునకుఁ దాత్పర్యము. సంపూర్వక 'థా' ధాతువుచుండి "సమ్+థా+ఇంచు = సమ్+థా + ఇ + ల్ + ఉ = సంధిల్లు" అని సాధించుకొనఁదగి యుండఁగా కొండలు 'సంధి' అను నామధాతువు నిటఁ జూపుట యుక్తముకాదు. "సంధిల్లు - సంధిశబ్దము నామవాచకము - దీనికి ధాతుత్వవివక్ష యందు నలువదియైదవ సూత్రంబుచే నించుక్కురాఁగా 'సాధించు' అయ్యె....." (బా. గు. ప్ర. ద్వి. ము. ౩౬౨ సూ). "సంధిల్లు:—౬౫ సూత్రజ్ఞాపకముం బట్టి సంధియను నామవాచకమునకు స్వాధము ధాతుత్వవివక్ష యందించుక్కురాఁగా సంధిం చనురూప మేర్పడి యీవిధిచే నిత్యముగ ద్విరుక్తలకారాదేశమగుట సంధిల్లుననురూపముగల్గె" (బా. సా. పే. ౪౪౩ పు). బా. క్రి. ౬౩ సూత్రము చొప్పున సంస్కృతధాతువునుండి తత్సమధాతువును సాధించుటకు వీలులేనియప్పుడు గదా, బా. క్రి. ౬౫ సూత్రపు వివరణముచొప్పున జ్ఞాపకసిద్ధముగ సాధించుకొనవలసియుండును. సూరి 'సంధిలు' మున్నగు లుపైకలకారకరూపము నుదాహ

1576 'ఇల్లు'లోని పాక్షిక లకారలోపమును సూరి చెప్పలేదు [3.22 I వి. సంజీ.]

రింపకుండుట వింత. బా. ప్ర. ౮ సూత్రముచొప్పున నాకృతిగణమగు నక్కటాదుల పట్టికలోనైనఁ జేర్చి యుదాహరింపఁడయ్యె. "తత్రోభయోర్భవేదేకో | లకార ఇతి కేచన" (3.22 విష). అని యధర్వణుఁడు వచించెను. కం.....అది సంఘ టిలదు పేర్పడిరేనిన్ (శాంతి. ౫ ఆ. ౬౧). ఆ-వె. అనఘ విషమమైనయట్టి కార్యంబు పా. టిలినఁజూచి పెద్దవలచియైన (ఆను. ౨ ఆ. ౨3౧ ప్రాసగతము). మొ.

2౨ సూ. వ్యాఖ్య:—'ఇంచుక్కు' పరంబగునపుడనఁగాఁ జేరఁజేచుగాగ మము పరంబగునపుడు, రంజాదుల యించుక్కునకనఁగా, రంజాదుల స్వార్థేంచుక్కు నకు, లోపంబగునని యర్థము. ప్రేరఁజేచు కృరకత్వమున రంజాదుల స్వార్థేంచు గ్భాగమునకు ద్విరుక్త లకారాదేశము పూర్వసూత్రముచేత (బా. క్రి. 2౧ సూ). సిద్ధించుచుండఁగా దాని కపవాదముగాఁ బ్రకృతసూత్రముచేత లోపము విధింపఁ బడినదని గ్రహింపవలెను. ఈవిషయమునే సూరి 'లాదేశంబున కపవాదంబు' అను వాక్యముచే వివరించెను. దీని కుదాహరించుటలో సూరి పూర్వసూత్రములోని యుదాహృతులలో (బా. క్రి. 2౧ సూ). మూడిటినిమాత్రమే గ్రహించి వాని మీఁది స్వార్థేంచుక్కునకుమాత్రమే లోపమును రంజించు - భేదించు - సంధించు - అని చూపుటసరయఁగా "భాసిల్లు-వర్ధిల్లు - విలసిల్లు - రాజిల్లు-కంపిల్లు" అను కొఱ వడినవానియం దీవిధి వర్తిల్లనేరదని తలంచినట్లే యగపడుచున్నది. వానియం దీవిధిని వర్తిల్లఁజేసినచో "భాసించు (భాసిల్లఁజేయు), వర్ధించు (వర్ధిల్లఁజేయు) విలసిల్లు (విలసింపఁజేయు) రాజించు (రాజిల్లఁజేయు) కంపించు (కంపిల్లఁజేయు) అనురూపము లుపృతిల్లవలసియుండును. అట్టి ప్రేరణాగ్రహణములు ప్రాచీన మహాకావ్యములందుఁ జూపట్టలేదు. కావున నీ 2౧-2౨ సూత్రములు మహాకవి ప్రయోగానుసారముగ వర్తిల్లుచుండునని గ్రహింపవలయును. నన్నయేతరుల కావ్యములలో 'కంపించు' మున్నగునవి 'కంపిల్లు' మున్నగువానికిఁ బర్యాయము లుగా నైతము ప్రయోగింపఁబడియున్నవి. కం.....ముంచినఁ జప్పుడువిని... ..కం | పించు శరీరములు (నన్ని. కు. ౯ ఆ. 3౨౮). మొ. ఈవిషయమునే 'తద్వత్తామిత్యా ద్యధర్వణకారిక విశదీకరించుచున్నది. (3.22 విష). అట్టి యుదా హృతులును నందు విస్తరించి చూడఁబడెను.

వర్ణాగమో విశేషః | పురుషే ష్వర్థేషు చాపి వచనేషు
(ఆం. చిం క్రి. ౧2 కారి. అహో. ౫౪౨ పు).
వచనే పురుషేచార్థే | లోపవర్ణాగమాదయః | (మో
మతఃపాతా) (వికృ. క్రి. 3౫ కా. అహో. ౫౧3 పు).

భాషేయ మమితా తత్ర । దేశ్యా చిత్ర స్వభావయుక్
 నన్నయా తచ్చిత్ర తానుమస్తవ్యా । పూజ్యపాద సుభాషితే.
 ధర్వణీయము. (విక్ర. క్రియా. 3౬ కారి. అహో. ౫౧౩ పు).
 ౩౨౮ విషయము. తత్ర త్వదం పరిగ్రహ్యం । యద్య త్వహృదయే హి
 తమ్ । భూయసీ దేశ్యశబ్దేషు । లోపవర్ణాగమశ్రుతిః
 (విక్ర. అజం. ౯౩-౯౪ కా. అహో. ౩౨౧-౩౨౨ పు).

కల్పితరుప్త. ౩౨౮ విషయము:—పయివానిలో మొదటి రెండు కారికలు తప్ప
 దక్కినవానికెల్ల ౩౨౨ విషయమున వ్యాఖ్య చేయబడెను.

వర్ణాగమ ఇత్యాది:—చింతామణికేంద్ర క్రియాపరిచ్ఛేదమునఁ దత్సమక్రియల
 ప్రక్రియను మాత్రము “వ్యతిరేకాదౌ భావిని చాత్ స్యాత్” మున్నగు సూత్ర
 ములతో నుపదేశించి యాచ్చికక్రియల రూపసాధనమును “అత్త్యాది తత్సమా
 నా మివ దేశ్యానా”మిత్యా ద్విధర్మముచేఁ దత్సమక్రియా కార్యాతిదేశమున నుప
 దేశించెను. అతి విస్తృతమగు నాచ్చికక్రియా రూపసాధన మట్టి తత్సమక్రియా
 కార్యాతిదేశమున సాధ్యము కాదని తలచి “వర్ణాగమ” ఇత్యా ద్విధర్మమును
 సూత్రించుచున్నాఁడు. పురుషేషు = ఉత్తమ మధ్యమ ప్రథమపురుషములందును,
 వచనేషు = ఏకవచన బహువచనములందును, అర్థేషుచాపి = (తద్ధర్మాద్విధము
 లందును) ప్రేరణాద్విధ విశేషములందును, విశేషః - వర్ణాగమః = చు - పు - మొద
 లగు వర్ణవిశేషాగమములును నగునని యర్థము. ఇందలి యాగమశబ్దము వర్ణలోప
 వర్ణాదేశాదులకును నుపలక్షణము. ఈవిషయమునే “వచనే పురుషేచేత్యాద్య
 ధర్మకారిక సవరించుచున్నది. వచనే = ఏకత్వాదివచనమందును, పురుషే = ప్రథ
 మాది పురుషమునందును, అర్థే = ప్రేరణాత్త నే పదాద్విధ విశేషమందును, లోప
 వర్ణాగమాదయః = వర్ణాగమ పర్ణలోప వర్ణాదేశాదులు గల్గుచు. అట్టి పర్ణలోపా
 గమాదేశాదు లనంతము లగుటచే వివరింప శక్యముగాదనియు మహాకవిప్రయోగ
 ములనుబట్టి తెలిసికొనవలసినదేయనియు “భాషేయ మమితే”త్యాది కారికలచే విశ
 దీకరించెను. అట్టి కారికల కీవఱకు ౩౨౨ విషయమున వ్యాఖ్య చేయబడెను. అథ
 ర్వణః డిట్లు సంక్షేపించిన వర్ణాగమాదుల నీక్రిందిరీతిని బాలవ్యాకరణమున సూరి
 కొంతవఱకు వివరించుచున్నాఁడు.

చుగాగమం బాచ్చికంబున కసంయుక్త న ల డ రాంతం
 బునకుం ప్రేరణంబున బహుళంబుగా నగు. ౨౩.
 పూను - పూనుచు - పూనించు, తేలు - తేలుచు -

తేలించు, మగుడు - మగుడుచు - మగిడించు.

బాలవ్యా. కుదురు - కుదురుచు - కుదిరించు, విను - వినుచు

3౨౮ I విషయము. వత్సమాణంబు పుగాగమంబు - వినిపించు, బాహు

శకంబుచే గొన్నింటికీ జాగాగమంబు లేదు, అను -

అనిపించు, తిను - తినిపించు, కను - కనిపించు.

దీని యత్వంబునకు - దీర్ఘంబు నగు - కానిపించు.

సంజీవని. 3౨౮. I విషయము:—హలంతరసంయోగము తుదినిలేనట్టియు 'న - ల - డ - ర' అనువానిలోనే దేనిఁ దుదిని గల్గునట్టియు నచ్చతేలుఁగు థాతువునకుఁ బ్రేరణార్థమునందు 'చుక్' అను నాగమము బహుళముగా నగునని యర్థము. ఇయ్యది ప్రేరణించుక్కును బహుళముగా బాధించి నిల్పుచు. "ఆచ్ఛికమనుటంజేసి సంస్కృత థాతువులకుఁ బ్రేరణమున నించుక్కేగాని చుగాగమము గాదు" (బా. సా. పే. ౪౪గి పు). అనుట సరికాదు. సంస్కృతథాతువులెల్లఁ నించు గాగమాంతము లయి యుండియే ప్రేరణప్రత్యయము నందుచుండునుగాన నవి యసూయక్త న ల డ రాంతములు కానేరవుగావున వానికి 'చుక్కు' సంభవింపనేరదు. కాని సంస్కృత సమములగు థాతువులలోఁ గొన్నిటితుదిని 'ఇల్లు' అను స్వార్థికము నిల్పుటగలదుగాన 'ఆచ్ఛికంబునకు' అనుదళము స్వార్థకమగుచున్నది. లేనిచో 'పాటిల్లు' మున్నగు థాతువులకుఁ బ్రేరణ 'చుక్కు' ప్రసక్తము కావలసివచ్చును. ఈసూత్రమందలి చుక్కు కిత్తుగాన థాతువున కంతాగమముగ నిల్పును. బహుళమనుటచే 'చుక్కు' రానిపక్షమున బా. క్రి. 2౦ సూత్రముచొప్పునఁ బ్రేరణమున 'ఇంచు' గాగమమే యగును. ఉదా:—నాంతములకు:—పూ.సు+చు = పూచుచు - పూనించు, లాంతములకు:—తేలు+చు = తేలుచు - తేలించు, డాంతములకు:—మగుడు+చు=మగుడుచు - మగిడించు, బా. క్రి. ౨గి సూత్రముచొప్పున 'గు' అనుదానిమిఁది 'ఉ' కార మి కారమగు నని సూరియాశయము. రాంతములకు:—కుదురు+చు = కుదురుచు - కుదిరించు, ఇందును 'కుదిరించు' అనుచో 'చు' అనుదానిమిఁది 'ఉ' కారమునకు బా. క్రి. ౨గి సూత్రముచొప్పున 'ఇ'త్వము కలిగెనని సూరితాత్పర్యము. నన్నయభర్తృణీయము దేశ్యక్రియారూపసాధనము సువిస్తరముగాఁ జేయకున్నను "చౌ రే రుపథాత్త నశ్చ లు గ్వాస్యా" త్రను సూత్రజ్ఞాపకముచేతఁ బ్రేరణార్థమునవచ్చెడి యీ చుగాగమము చింతామణి కర్తృభిప్రేతమే యని యెఱుంగునది. (చూ. ౨౧౦ X విష). బా. క్రి. 22 సూత్రముచొప్పునఁ బై నుదాహరించిన రూపములలో నుత్వలోపము కల్లఁగా 'పూన్పు - తేల్పు - మగుడ్పు - కుదుర్పు' అను రూపములు కల్గును. అందు

'పూన్పు' అనుదానికి 'పూంచు' అనురూపాంతరమును గల్గును. (అం XI విష. చూడు). (అం X విష. చూ). బా. ప్రకీ. ౧2 సూత్రము ప్రత్యయాగమాది పరకత్వమునఁ బ్రవర్తించునది కామింజేసి దానిచే నుత్పలోపము కల్గు ననరాదు. (3౨౪ III విష. అం X విష. అం XI విష. చూచునది). నాంతమగు విను ధాతువునకు 'చుక్కు' చేరఁగా 'వినుచు' అను రూపమేర్పడును. చుక్కురానిపక్షం బున నించుక్కు నిల్పునపుడు బా. క్రి. 2౦ సూత్రముచొప్పున 'పుగాగమము రాఁగా 'వినిపించు' అను రూపమేర్పడునని "వత్సమాణంబు పుగాగమంబు" అను వాక్యముచే సూరిగారే వివరించిరి. అను - తిను - కను మున్నగుదానికి "చుక్కు" వచ్చుట కవి సంప్రదాయసిద్ధము కామింజేసి యట్టివానికి 'చుక్కు' రాదనుచు సూరి 'బాహుళకంబుచే.....' అనువాక్యముతో విశదీకరించెను. (విస్తర.) బాహుళకమనఁగా బహుళత్వము = బాహుళ్యము. బా. క్రి. 2౦ సూత్రముచే 'పుక్కు' రాఁగా నేర్పడెడి 'కనిపించు' అనుదానిలోని 'క' కారముమీఁది 'అ' కారమునకు దీర్ఘం బును గల్గునని సూరియే వివరించి 'కానిపించు' అనియు నుదాహరించెను. 'కాంచు' అనునదియుఁ గనుధాతు ప్రేరణరూపమే యని తోచుచున్నది. "కను (దీనికి - కానన్ - కానక - కానమి - కానని - కానడు - మున్నగు విశేషరూపములుకూడ సిద్ధించును.) స. క్రి. ౧ చూచు.....సీ. కానరే కానలలోన లోకోత్తరు, నని మ్రాని మ్రానికి నరిగి యరిగి (ఆర. ౨ ఆ. ౯౪ ప)... అను సూ. రా. నిఘం టువుచొప్పునఁ గనుధాతు 'క' కారముమీఁది 'అ' కారమునకు దీర్ఘము పెక్కుచోటు లందుఁ గన్పట్టుచున్నది. కావున 'కను+చు = కాను+చు = కాంచు' అనురీతినిప్రేరణ రూపము నంగీకరించుట (బా. క్రి. 22) యుక్తమనితోచెడిని. శబ్దత్సాకరమున

విస్తర. 3౨౪. 1 విషయము:—పయిరితిని సూరి. 'వినుచు - వినిపించు' అను రూపముల నుదాహరించి 'అను - తిను - కను' అనువానికి 'చుక్కు' రాదని మాత్రమే వచించియుండఁగాఁ బేటికావ్యాఖ్యాత యీ క్రిందిరీతినివ్రాయుట యెంతయు పితగా నున్నది. "బహుళమనుటంజేసి యను - కను - తిను - విను మొద లగు నాచ్ఛికధాతువు లసంయుక్త నాంతంబులయ్యును ప్రేరణమున 2౦ చే నించు గాగమమునే గాని చుగాగమము నీవిధిచే నందఁజాలవనియు.....అభిప్రాయము" (బా. సా. పే. ౪౪౫ పుట). సూత్రములోని సూరివివరణమునైన సరిగాఁ జూచి కొనక వ్యాఖ్య పయిరితినివ్రాయుట (విను-ధా - చేర్చుట) యెంతయు శోచనీయము. చ. గొనకొని.....దివ్యవాణిదా । వినిచె ధరాధినాథునకు.....(ఆది. ౪ ఆ. ౧౦౫). అని భట్టారకుండె 'వినుచు' అనురూపముం బ్రయోగించెను.

1580 'కాన్పు = కాంచు' అనునవియుఁ బ్రేరణరూపములె [3౨౮ I వి. సంజీ.]

'కానిపించు - కనిపించు' మున్నగునవి ప్రేరణార్థకములని తెలియునట్లు 'ప్రే' అని గుఱియించినట్లు 'కాంచు' అనుదానియొద్ద "ప్రే" అని వ్రాయఁబడ లేదు. "కాంచు - దే - స - క్రి. ౧ చూచు....." "కానిపించు - దే.....ప్రే - కనఁజేయు" (శ. ౮). కవిప్రయోగములందు 'కాంచు' అనునది 'చూచు' అనునర్థము కలదిగఁ గన్పట్టుచున్నదిగాని యట్టియొడలఁ బ్రేరణకర్తను వేఱుగ నిల్పుటలేదు. అట్లయినను నట్టిచోటులందు 'కను+చు = కానుచు = కాన్పు = కాంచు' అను ప్రక్రియచొప్పునఁ బ్రేరణరూప మగపడుచున్నది. కావున 'రాముఁడుఁ గృష్ణునిఁ గాంచెను' అనుచో "రాముఁడు తన్నుఁ గృష్ణుఁడు గాంచు నట్లుచేసెను" అనురీతిని వేఱువిధమగు ప్రేరణము నెన్ననగును. ఉ...దివంబునకా । వెలయఁగ సాధువాదములు విన్నె..... (సఖా. ౨ ఆ. 3౧). ఉ..... మహామధురధ్వని విందె వాసికిన్ (ఆగ. ౧ ఆ. ౨౮౭ ప.) అని యిట్టి వేఱువిధమగు ప్రేరణమునైతము భట్టారక సమ్మతమయి యున్నది. "సాధు సాధు" అను దేవతాదుల పల్కలు తమ్ము సభ్యులను వినిపించెనని యర్థము. దేవదత్తుఁడు రామునకు, 'గృష్ణునిఁ జూపెను' అను ప్రేరణమునఁ బ్రయోజకకర్త ప్రయోజ్యకర్తను ప్రేరించుట ఖాసిల్లును. "రాముఁడు కృష్ణుని గాంచెను" అను నీప్రేరణమునఁ గర్తయగుఁ రాముఁడే కర్తమగు కృష్ణుని (తన్నుఁజూచునట్లు) ప్రేరించుట ఖాసిల్లుచున్నది. అట్లగుటఁజేసియే సామాన్య ప్రేరణార్థకరూపములగు 'కనిపించు = కానిపించు' మున్నగునవి "గోచరించు = ప్రత్యక్షమగు" అను నర్థము గలవిగా నర్వాచీనకావ్యములలోఁ గన్పట్టుచున్నవి. రామునకుఁ గృష్ణుఁడు గనిపించెను = కానిపించెను. వేఱువిధమగు నీప్రేరణమునందలి "కాంచు" అనురూపము "చూచు" అనునర్థము గలదిగ వాడుక కెక్కినను. 'రామునిచే మిథిల కనఁబడెను = చూడఁబడెను' అను కర్తార్థకవాక్యమున "రామునకు మిథిల కనఁబడెను = గోచరించెను = ప్రత్యక్షమయ్యెను" అను నర్థ పరిణామము గల్గలేదా.

పయిరితిని 'కాంచు' అనెడిదానిలోఁ బ్రేరణార్థమగు 'చుక్కు' వెలయుచుండుటచేతనే యట్టి చకారము, ముత్పరకత్వమున (ముత్తు సూచేరిసిన సంజ్ఞ. బా. క్రి. ౮౬ సూ). 'ప'కారముగఁ బరిణమించుచున్నది. తే.గీ. నీవుధర్మజుపాలికి నెమ్మి నరుగు । మతఁడు వేరోలగంబున్న యవసరమునఁ । గాన్పు మతనికి..... (ఉద్యో. ౧ ఆ. ౨౭౦ ప). (కాన్పుము = ఆయనకు నిన్నుఁ జూపుము). ఇట్లు గుఱుచేతనే 'కాంచు - వాంచు - పూంచు' మున్నగు దీర్ఘపూర్వక పూర్ణబిందువులు ప్రత్యేక విధానమున విరుద్ధములు కావనియు గ్రహింపనగును.

చువర్ణము కొన్ని ధాతువులం దావయవికముగాఁ గన్పట్టుచున్నది. ఉదా:—అదురుచు = చలించు - ఇది 'అదురు' ప్రేరణరూపమనరాదు. (30 V విషయముననిది 'చౌరే'రిత్యాదికి వివరణమనుచు: ప్రేరణార్థకమని వ్రాయఁ బడెను.). (చూ. 3౨౬ III వి.) అదురు ధాతువు కోశములందు చూపఁ బడినదిగాని యది 'అదరు = చలించు' అనుధాతువుయొక్క స్వశక్తి (Vowel harmony) జన్యమగు వ్యావహారికరూపమేకాని కవిసమ్మతము కాదు. అది ఉకారమధ్యమని నిర్వహించు ప్రయోగములు లేవు. 'అద్రుచు - అద్రు వన్' అనురూపములనుబట్టి 'అదురుచు' ధాతువు సంగీకరింపక తీరదు. అదురు ధాతువు గలదనుచు దాని 'ఉకార'మధ్యతను నిర్వహించుటకు శబ్దరత్నాకరమున నీక్రింది ప్రయోగ మియ్యబడెను. క. అదురుదురే పగదాయకుఁ | జెమరుదురే దైర్య మెడలి జీవితవాంఛకముదురుదురే మూలల నరి | కెమరుదురే కాక శూరు లెచ్చినయినన్ (చంద్రభానుచరిత్రము). ఇందలి ప్రక్రమభంగము నోర్చుని సమ తయేకదా యుకారమధ్యతను నిర్వహింపవలయును. రెండవచరణమున భ్రమించి శబ్దరత్నాకరకర్త 'చెదురుదురే' అనుపాఠము చూపెనేకాని 'చెదురు' ధాతువేలేదు. 'చెదురు' అను ధాతువుమాత్రమే శబ్దరత్నాకరమునఁ జూపఁబడినది. ఇట్టి యసం గతిని గనిపెట్టి సూ. రా. నిఘంటుకర్తలు 'చెరురు' ధాతువునునైతము చూపి దాని నిర్వాహమునకును బైచంద్రభాను చరిత్రపద్యమునే యించుకేరి సంకోచింపక యుదాహరించినవారైరి. ఇట్టి ప్రమాణములు వ్యాకరణ నియమపరిశీలన విషయ మున గ్రహింపఁదగినవి కావుగదా.

పయిరితిని 'అదురుచు' అనునది యొక ప్రత్యేకధాతువనియు 'అదురు' ధాతు ప్రేరణరూపము కాదనియు నీక్రింది ప్రయోగములలోని దాని యప్రేరణార్థమే బోధించుచున్నది. ఋ. ధరణీచక్రము దిద్దిరం దిరిగె మూర్తాండుండు కుంతీ భవ | త్కిరణం డయ్యె దిశావితానము వడంకెన్ మి న్నదిచ్చెన్.....(ద్రోణ. ౫ ఆ. 322). ఆ-వె. కురిసెఁ బుష్పవృష్టి సురదుందుభి ధ్వనుల్ | చెలఁగె సకలభువన వలయ మద్రువ (ఆది. ౫ ఆ. ౧౨౪ ప).

'అద్రువన్' మున్నగురితినున్న ప్రయోగములలోని వత్సము (బా. క్రి. ౮౮ సూ). ప్రామాదికమనియు 'అద్రువన్' అనియే యుండనగుననియుఁ దలంచి కావలయును సూరి (అందలి వత్సమును నిర్వహించు ప్రాసాదిగత ప్రయోగము కాన రాదు) 'అదురుచు' ధాతువులోని 'చు'అనునది "ఎద్రుచు - విద్రుచు - పద్రుచు" అనువాగ్వియందువలెనె ప్రేరణార్థక (బా. క్రి. ౨౩ సూ) "చుక్కే" యనుచు

“చుక్కరక రువర్ణంబునకు ముంగళి దువర్ణంబు నుత్పంబునకు లోపంబు విభాషనగు. అగుచోఁ దత్పూర్వంబు గురువు గాద. అదురుచు=అదురు, ఎదురుచు=ఎదురు, పదురుచు=పదురు” (బా. ప్రకీ. 20 సూ). అని (సూరి) సూత్రించినవాడయ్యెను. తదను రోధంబున జేసును 30^v విషయమునఁ దత్సూత్రమున కట్లే వ్యాఖ్యానము చేసితిని. కాని ‘అదురు - అదురు’ అనువాని కవిప్రయోగము లలోఁ బ్రేరణార్థభావము తోపకున్నది. శబ్దరత్నాకరకర్తయు, సూ. రా. నిఘంటు కారులును ‘అదురు’ అనుచోటి “వత్సము” కవిప్రయత్నమే యనుతలంపున ‘అదురు’ ధాతువులోని “చు”వర్ణము ప్రేరణార్థకము కాదనియు భావయవికమే యనియు ‘అదురుచు’ అనునది ‘అదురు’ ధాతువు రూపాంతరమే యనియు నట్లుగుటచే ‘అదురు’ అనుచోటి “వత్సము” నిర్బాధమనియు నభిప్రాయపడిరి. “అదురుచు - దే - అ - క్రి - అదురుయొక్క రూపాంతరము. (రూ. అదురు).....” (శ. ర). “అదురుచు (ర్పు)=అదురు (అదురు) అ - క్రి - చలించు-వడంజు” (సూ. రా. ని). పయినివ్రాసినరీతిని వీరి యదురు ధాతువు కవిప్రయత్నము కాదుగదా. మఱియు ‘చు’వర్ణ మర్థ విశేషశూన్యమై యావయవికమే యగునపు డింక వ్యావహారికము నిరాధారము ననఁదగు ‘అదురు’ ధాతువు సంగీకరింపనేల? కవిప్రయోగానురోధమున ‘అదురుచు’ అను ధాతువునుమాత్రమే యంగీకరించుట యుక్తముకాదా? ప్రసంగ వశమున నిట ‘ఎదురు - పదురు - విదురు’ అనునవి విమర్శింపఁబడుచున్నవి. సంస్కృతనామములకు ధాతుత్వ వివక్షయందు ‘ఇంచు’ గాగమము చేరునట్లే యాచిక్తనామములకు ధాతుత్వ వివక్షయందు ‘చు’గాగమము చేరునని (బా. క్రి. 63 సూ). (చూ. 326 III విష.) వ్యాఖ్య చేసికొననగునుగాన ‘ఎదురు=విరోధి’ అను నామమునకు స్వార్థమున ‘చుక్కు’ చేరఁగా ‘ఎదురు’ అను ధాతు వేర్పడును. క. పదపడి దుస్తరమగు నీ | పదుమూడవయేడు కడవఁబడుట యరిగిత | మైదురెటుగ మికై యాపద | లొడవిన నైరించి రిట్టి యునికియుఁ గలదే (ఉద్యో. ౧ ఆ ౯). ఈరీతినై ‘ఎదురు’ అనునామమును “అంగలాదులలోఁ” జేర్చినచో (బా. క్రి. 63 సూ). ‘ఎదిరించు’ అనురూపము సిద్ధించును. ‘ఎదురు - ఎదురుచు - ఎదిరించు’ అను నవి యప్రేరణార్థక పర్యాయరూపములై యగుచున్నవి. కాన ‘ఎదురు - ఎదిరించు’ అనువానిలోనిది యాగమ చకారమగుటంజేసి ‘ఎదురుపన్ - ఎదిరిపన్’ అనియే రూపములు కల్గును. ‘ఎదురుపన్’ అనురూపము కల్గనేరదు. “విదురు = విదులు = రాలు” అనుధాతువునకుఁ ప్రేరణరూపము ‘విదురుచు’ అగుచున్నది. అట్లే “పదురు = త్వరపడు” అనువాని ప్రేరణరూపము ‘పదురు’ అగును. కాన వానినుండియు

[బా. క్రి. 23 సూ.] బాలకవి శరణ్యకర్తగారి యపరిశీలనపు వ్రాతలు. 1583

‘విద్రువన్ - పద్రువన్’ అనురూపములై నుజ్జ్వంతములు కల్లునుగాని ‘విద్రువన్ - పద్రువన్’ అను ననిష్ఠరూపములు కల్గినేరవు. కం. ఎదురుపలేరైరి కురుకులేంద్రుడు వారున్ (కర్ణ. ౨ ఆ. ౧౬౪). చ. దిశలద్రువంజెలంగ.....(విరా. 3 ఆ. ౧౮). “అదుర్పు - అద్రుచు - అద్రువన్ - అన్నట్లై ఎదుర్పు - ఎద్రుచు - ఎద్రువన్ అన వచ్చునో అనరాదో ఎవరు సాహసిచి చెప్పగలరు ?” (బాలక. 2౯ పు). ఈశరణ్యకర్తగారి సందేహమును బైరితిగల నన్నయ తిక్కన ప్రయోగములే తీర్చినవి గదా.

“ఎదురు అనేది నన్నయకాలమందు క్రియ. ఎదిరితిని ఎదిరితిని అనేరూపములు అప్పుడు వాడుకలో ఉండేవి. ఎప్పుడునూటినదో తెలియదుగాని ఎదుర్పున్న దానినుండివచ్చిన ఎదిర్చితిని - ఎదిర్చితిని - ఎదుర్పును మొదలయిన రూపములున్న కొన్ని గ్రంథములందున్నవి.....” (బాలక. 2౫-2౬ పు). అని యట్లు శరణ్యకర్తగారు సరిగా జూచికొనకయే సాహసింపి వ్రాసిరి. నన్నయయే రెండిటిని బ్రయోగించెను. క. ఎటుకని యెటుంగక నిచ్చున్ | పఱకువ నెదిరితిని..... (ఆర. ౧ ఆ. 3౨౬ పు). చ. అనిలజవంబువం బఱచు నవ్వు దనాగ మెదిర్చి క్రమ్మ జీం | చిన పరికాడపోలే.....(ఆది. ౪ ఆ. ౨౦౬). తిక్కనాదులు నిట్లై వ్యవహరించిరి. ఆ-వె. అనఘ నీకెదిర్చి యని నేయువాడనై (భీష్మ. ౧ ఆ. ౧౫౬). క..... | ఎదురుపలేరైరి కురుకులేంద్రుడు వారున్ (కర్ణ. ౨ ఆ. ౧౬౪ పు). చ.....వా | నికి నెదురంగ శక్యమగునే (ఆర. ౫ ఆ. 3౬౬). సీ. గర్వంబు మెఱయ శిఖాడి యశ్వత్థామ | నెదిరిన నాతండు మద మెలర్ప (భీష్మ. ౧ ఆ. ౨౫౯). చ. ఇరువురు నీలసీరద నిభేక్షణ లించిన పేడ్కతోఁ బర | స్పర మెదిరించి..... (నైష. 3 ఆ. ౯౫ సూ. రా. ని). “పఱచునుండి పఱవక వచ్చునా? శబ్దరత్నాకరములో ‘పఱపు’ శబ్దమునకు ‘పఱవఁజేయు’ అని వ్యుత్పత్తిచెప్పిన సీతారామాచార్యులవారి మతమున పఱచునుండి పఱవక రావచ్చునని తేలినది. గాని కవిప్రయోగములు కనబడవు.....కడుదుర్భరంబునన్ బఱచుకుమయ్య. (ఆర. ౫ ఆ.). అకల్తవలం బఱపంగఁ బాడియే (ఉద్యో. ౧). ఈప్రయోగాలు తాము చూచి నిఘంటువులో గనబరచి యుండిన్ని సీతారామాచార్యులవారు పఱవఁజేయు అని ఎట్లు వ్రాయగలిగినారో తెలియదు” (బాలక. ౧౬2 పు). ఈవ్రాత యపరిశీలనమాలకము. పఱచుశబ్దము “పరుగెత్తు = పాటు” అనునర్థమున నప్రేరణార్థకముగాన నందలి యావయవిక ‘చ’కారమునకు వత్సము వచ్చుటలో విప్రతిపత్తియే లేదు. అందులకుఁ బ్రయోగము లేదనుట సాహసము. ఉ.....వారణ |

వ్రాతము లుజ్జగించి పటపంగళ దోడంగిరి.....(హరివం. పూర్వభా. 3 ఆ. ౧౨౬ పు). ఈ 'పటచు' అను నకర్తక క్రియయొక్క ప్రేరణరూపమగు 'పటపు' అను థాతువునకు 'పటవఃజేయు' అని యర్థము వ్రాయుటలో శబ్దరత్నాకరకర్తచేసిన యపరాధ మేమియు లేదు. బాలకవి శరణ్యకర్త యిటు వింతగ భాగ్యంబిపడి పైరీతినివ్రాసెను. 'పటచు' థాతురూపాంతరమగు 'పటచు' థాతువు పడుథాతుప్రేరణరూపమగు నపు డందలి 'చు'వర్ణము ప్రేరణార్థకముగాన నావయవికము కానేరదు. కావున నద్దాని నుదాహరించుటలో "పటపకుమయ్య - పటపంగళబాడియే" అను పత్వఘటిత రూపముల నుదాహరించెను. అదియే యుక్తము. పటపు థాత్వార్థమగు 'పటవఃజేయు' శబ్దములోని పటచు ప్రేరణార్థకము కాదు. స్వార్థకము. కావున నట్టియావయవిక చకారమునకు వత్వము కాస్త్రచిహ్నము. ఒక్కరూపమే ఘుణాక్షరన్యాయమునఁ బ్రేరణా ప్రేరణార్థకమగుటచే శరణ్యకర్త నిట్లు వంచించినదని యెఱుంగునది.

'పరుగెత్తు' అనునర్థముగల 'పటచు' శబ్దమునందువలెనే అదురుచు-అద్రుచు - మోచు - గెలుచు .. నిలుచు - పిలుచు మున్నగు థాతువులందెల్ల నావయవిక చకారముగలదు గాన ముత్పరకత్వమున దానికి (బా. క్రి. ౮౮ సూ) వత్వము గల్గుచుండును. వెనుకవ్రాసినరీతిని 'ఎదురు' అను నామమునుండి 'ఎదురుచు' అను నామథాతు వేర్పడినట్లే (బా. క్రి. ౬౫ సూ) చిగురు - చిగురుచు, చెమరు - చెమరుచు, ఇగురు - ఇగురుచు, తలిరు - తలిరిచు, మున్నగు నామథాతువు లేర్పడును గాన వాని స్వార్థకరూపములలోని యాగమచకారము ముత్పరకత్వమున 'ప'త్వఘటితమై చిగుర్పన్ - చెమర్పన్ - మున్నగురీతిని వెలయుచుండును. మఱియు నట్టి నామము లంగలాదులలోని వగుటంజేసి (బా. క్రి. ౬౩ సూ) చిగిరించు - చిగిరింపన్ - మున్నగురూపములుపైతము వెలయుచుండును.

ప్రకృతసూత్రములోని బహుళశబ్దమహిమచే గొన్ని యాచ్ఛికథాతువులకు స్వార్థమందును 'చు'గాగమమువచ్చుట కన్పట్టుచున్నది. ఉదా:—తనరు+చు = తనరుచు = తనర్పు. "తనరు - ఆ - క్రి. ౧ అతిశయించు.....క..... హలాయుధుండు ననుదెంచిన నె | ప్పునము తెలివొందె మూపులు | తనరె మొగంబలరె నీదు తనయన కధిపా. (శల్య. ౨ ఆ. ౨౨౮). చ. కనుఁగొని కోపవేగమునఁ గన్నుల నిప్పులు రాల నంగముల్ | దనరఁగ సాంద్రఘర్త సలిలంబులు గ్రమ్మ..... (విరా. ౨ ఆ. ౧౩౩)" (సూ. రా. ని). "తనరుచు (ర్పు) = తనరు. ఆ - క్రి. (తనరు+చు - స్వార్థము). ౧ పొంగు - అతిశయించు - అధికమగు. చ. బొమలల్కన్ ముడివడ్డ రొద్దరస ముప్పొంగన్ దనర్పన్ భుజా | గ్రము.....

(ఉద్యో. ౨ ఆ. ౧౮౮). మానిని - వీచి తనర్పి తలిర్పిన క్రోవుల,.....(ఆది. ౪ ఆ. ౨౦). స్వార్థికమయ్యు నిది యాగమచకారమె యగుటచేత ముత్పరకత్వమున 'ప' త్వమె కల్లుచుండును. వత్వమురావేరదు (బా. క్రి. ౮౮ సూ).

ప్రయోగములు: ఉ. గొనకొని వీడు నీకును శకుంతలకుం బ్రియనంద నుండు...శకుంతల సత్యము పల్కె...అని దివ్యవాణి దా | వినిచె ధరాధినాథు నకు.....(ఆది. ౪ ఆ. ౧౦౫). క.....అవనీభర మా | తనిఁ బూన్చి.....(సభా. ౧ ఆ. ౧౫౯). సీ.....ద్వారకాపురిఁ గాల్చె (సభా. ౨ ఆ. ౬౫). చ. ఇతనికిఁ గూర్చురేసి ధనమిత్తు రభీష్టములైన కార్యముల్ | మతి నొనరింతు రిష్టుఁడని మంతురు గాక.....(సభా. ౨ ఆ. ౧౦ ప). తర ల.....చె | చెప్పెర పితామహ వీరి కిచ్చటఁ జిత్తశాంతి యొనర్పవే. (సభా. ౨ ఆ. 3౫). (ఓనరు. ప్రే. ఓనరుచు = ఓనర్పు). ఉ.....ధర్మనందనుఁడు క్రష్ణుటిచెక్ యదువీర శోపముల్ (ఆర. 3 ఆ. ౧౭౦). చ.....దివంబునన్ | వెలయఁగ సాధువాదములు విన్నె..... (సభా. ౨ ఆ. 3౧). ("సాధు సాధు" అనెడి దేవతాదుల వాక్యములు, విన్నెన్ = తమ్ము వినునట్లు చేసెను ("వినఁబడెను = శ్రుతిగోచరమయ్యెను" అని తాత్పర్యము). మ.....ఈవచ్చు ను | న్నద వీరావళికిం భుజావిభవ విన్యాసంబు కాన్పించి మాన్వెద గర్వంబు మరల్చెదం బసుల నాచేఁ జిక్కుకొరా జెప్పియిన్ (విరా. ౪ ఆ. ౨౬3). మ.....ఆ | దరయున వారిసేమ ముచితంబుగ నారసి వెండి కాన్పుమీ | (ఉద్యో. ౧ ఆ. 3౬౫). ఉ. క్రోవది బంధురంబయిన క్రొమ్ముడి గ్రమ్మన వీడ్చి (విడ్చి) వెండుకల్ | దా వంచేతఁ బూసి (ఉద్యో. 3 ఆ. ౧౧౮). తే-గీ.....అన్న గేండు | సతఁడ కాన్పించు మనల రయమునఁ బోవ | వలయు.....(శల్య. ౨ ఆ. 3౮). ఉ.....అవక్రచరిత్రుఁడు దానవేశ్వరుం | జెచ్చెరఁ గానుపించె... (నిర్య. ౪ ఆ. ౨౫). ఉ. వెంచితి ధర్మమార్గమునఁ బ్రీతి యొనర్పచు ధారుణీ ప్రజా | మంచి స్తనేకయాగముల మానుగ దక్షిణ లిచ్చి విప్రులక్ | నించితి సజ్జన స్తుతుల నిర్మలమైన యశంబు దిక్కులక్ | సంచితపుణ్యా సర్వగుణసంపద నెవ్వరు నీసమానులే. (ఆది. ౨ ఆ. ౨౦3). (మను - మనుచు = మంచు) (బా. క్రి. 22 సూ. చూ). సీ. మొగి విచ్చు పసిడిగేదఁగి తేకు గమి మించు విశదచ్చదమ్ముల విద్రిచి విద్రిచి (పాండు. ౪ ఆ). బిట్టుదూలి నల్లిక్కులఁ గూల గాత్రము విడిచె (రా. యు. కాం). (శ. ౮). చ. ఎద్రిచిన కాలపాకమున నీగతి నీమదిఁ గ్రోధ వల్లికం | బద్రిచినవారు మన్నిశిత బాణపరంపర వైవ మిల్లురుల్ | విద్రుపఁగ దత్తు లంబుల చవిం జరితార్థులుగా శరీరపుం | జిద్రుపలు చేరుఁ దత్సతుల చేతులఁ గాక

కులంబు వాతులన్ (ఉ. హరి. ౪ ఆ. ౧౦౯). ఎద్రుచులోని చుక్కుస్వార్థికము. విద్రుచులోనిది ప్రేరణార్థకము.

బాలవ్యా అట్లు పుగాగమంబును మాన్వాదుల కగు. ౭౪.

3౨౮ II విష. మాను - మానుపు - మానుచు. మను - మనుపు - మనుచు. బాహుళకంబున దీని కించుక్కులేదు.

సంజీవని. 3౨౮ II విష:—అట్లు.....ప్రేరణంబున బహుళంబుగా మాన్వాదులకు ‘పు’గాగమంబును నగునని యర్థము. మాన్వాదుల కనుటచేత “అచ్చికంబులకు - అసంయుక్త న ల డ రాంతములకు” అను వానిని బూర్వసూత్రము నుండి గ్రహింప నక్కఱ లేదయ్యెను. ‘పుగాగమంబును’ అనుచోటి ‘ను’శబ్దముచే “చు”గాగమము పూర్వసూత్రముచొప్పున నెట్లును గల్గునను నర్థము లభించుచున్నది. మాను - మానుపు - మానుచు. ౭3 సూత్రముచొప్పున ‘మానించు’ అనియు నగును (చూ. బా. క్రి. ౭౮ సూ). మనుభాతువునకు. ‘మనుపు - మనుచు’ అని మాత్రమే యగును. ‘మనించు’ అనురూపము సిద్ధింపనేరదనుచు ‘బాహుళకంబున దీని కించుక్కులేదు’ అని సూరి వివరించెను. మేల్కను - మేల్కనుపు = మేలుకనుపు. మేల్కొను - మేల్కొలుపు = మేలుకొలుపు. వీనికి “పు”గాగమంబు నిత్యమగుట బాహుళమనుటచేతనే యని యెఱుంగునది. శబ్దరత్నాకరమున “మానించు” అను భాతువు చూపబడలేదు. కాని “మానుచు” భాతువున కర్థము వ్రాయనపుడు - ‘మానఁజేయు - మానించు’ అని వ్రాయబడెను. క. వినను నిప్పటిదుఃఖము । మానించుగ మనకు నొండు మందెయ్యది.....(కర్ణ. 3 ఆ. ౧౪౦). మ. అని మేషస్థితి మాన్వే బిత్తరపు చూ పస్వేదతావృత్తి మా । న్వే నవస్వేద సమృద్ధి బోధకళ మాన్వే మూహవిభ్రాంతి.....(మనుచ. ౨ ఆ. 33). క. అని తనుఁ గౌశికముని మే । ల్కనుపంగా లేచి.....(భాస్క. బాల. 33౮ ప).

చు క్కువర్ణంబులు పరంబులగునపు డిత్యంబున కుత్వం బగు. ౭౫.

అట్లు చు క్కుగాగమంబు లడంగ్వాది మాయ్యాదుల కగు నగుచో వాని కడవ్రాలు లోపించు. ౭౬.

అడఁగు - అడఁచు - అడఁగించు. మాయ - మాపు - మాయించు. అడఁగు - కరఁగు - కలఁగు - నలఁగు - ఇత్యాదు లడంగ్వాదులు. మాయ - ఉడుగు - కడగు - కుడుచు - బిగియు - ఇత్యాదులు మాయ్యా

దులు. ఆగు ప్రభృతు లుభయగణంబులు. బాహు
బాలవ్యాకరణ శకంబునంజేసి కొన్నింటి కించు క్వు క్వుగాగమంబులు
వివరణము. మూడును, గొన్నింటి కందు యథాసంభవముగా
౩.౨౮ III విష. రెండును, గొన్నింటి కొక్కటియు నగునని యెఱుంగు
నది. ఆగు - ఆచు - ఆపు - ఆగించు. రేగు -
రేచు - రేపు - రేగించు. పాయు - పాచు - పాపు.
విలుగు - విలుచు, చూచు - చూపు, నేరుచు - నేరుపు,
మేయు - మేపు, లేచు - లేపు, కలియు - కలుపు,
తడియు - తడుపు, తెలియు - తెలుపు. ఇత్యాదు
లెఱుంగునది.

సంజీవని. ౩.౨౮ III విష:—౨౫ సూ:—చు క్వువర్ణంబు లనగా బా. క్రి.
౨౩-౨౪ సూత్రములచే విధింపబడిన “చు - పు” అను ప్రేరణార్థక ప్రత్యయములు
పరములగునపు డిత్వంబున కనగా నవ్యవహిత పూర్వస్థితమగు ‘ఇ’ కారమునకు ‘ఉ’
త్వ మాదేశ మగునని యర్థము. అవ్యవహిత పూర్వస్థితమను వ్యాఖ్యచే ‘బిగియు -
బిగుచు’ మున్నగుచోటులందు “బుగుచు” మున్నగు ననిష్టరూపములు కల్గినేరవు.

౨౬ సూ. వ్యాఖ్య:—అట్లు = ప్రేరణంబున వచ్చు చుక్ - పుగాగమంబుల
లోని ‘చుక్కు’ ‘అ’డంగ్వాదులకును ‘పుక్కు’ మాయ్వాదులకును బహుళముగా
నగును. అట్లగుచో నారెండుగణములకును దుదివర్ణము లోపించును. అడం
గ్వాదులు న ల డ రాంతములు కానక్కఱ లేకుండుటయు రెండిటికిని సంత్యవర్ణ
లోపము కల్గుటయు నేతత్ సూత్రారంభమునందలి విశేషము. అడంగు మున్నగువా
నికి ‘చుక్కు’ను దదభావపక్షమున ‘ఇంచుక్కును’ (బా. క్రి. ౨౦ సూ) మాయు
మున్నగువానికి ‘పుక్కును’ దదభావపక్షమున ‘ఇంచుక్కును’ వచ్చుటయు ‘చు క్వు
క్కులు’ వచ్చునపు డంత్యవర్ణములు లోపించుటయు వరుసగా నుదాహరింపబడెను.

సూత్రమున నడంగ్వాది మాయ్వాదుల యంత్యవర్ణములకు లోపము
చెప్పవలసెనుగాన సూరి “తుదివ్రాలు” అని ప్రయోగించెను. తుదివ్రా లనగా
‘తుది యక్షరములు’ అని యర్థము. (బా. ఆచ్చి. ౨౧ సూ. ౨౦౮-౨౦౯ I విష).
వేటికావ్యాఖ్యాత యీవిషయమును స్మరింపక ‘వ్రాలు’ అనుదాని నేకవచనస్థలము
లందుఁ బ్రయోగించుట పొరపాటు. “అడంగు+చు:—చుక్కుపరముగా గువర్ణము
తుదివ్రాలు లోపింప నడఁచని రూపమగును..... ‘మాయు+పు = మాపు’ అని
కడ వ్రాలు లోపింపఁగా నీరూపమేర్పడెను” (బా. సా. పే. ౪౪౭ పు)

1588 'బా-సా-వే' వ్యాఖ్య "వ్రాలు-వకవ. వ్రాలునకు" తప్పులు [320 III వి. సంజీ.]

ఇంకను వింతగా "కడ వ్రాలునకు" (బా. సా. వే. ౪౪౭ పు). (కడవ్రాలుకు అనవలయును) అనియుఁ బ్రయోగించెను. బహుత్వమునందు నగాగమ మగుట యశ్రుతచరము. బహుత్వమునఁ బ్రాంతముగా లట్టు నిల్పుచుండునుగాన సూరి "కువర్ణ కంబు పరంబగునపు డుకార ఋకారంబులకు నగాగమంబగు" (బా. తత్స. ౨౨ సూ). అని సూత్రించినేకాని యేకనచనమున నని వక్కాణింపఁడయ్యె. లుప్తత్యయముమీఁద "నఃకా" అను చొప్పున "కుప్తత్యయము పరమగుట యెట్లు ఘటిల్లునని వేటికావ్యాఖ్యాత తలంచెనో తెలియకున్నది.

సూరి బిగియు ధాతువును మాయ్యాదులలోఁ బఠించుట ప్రామాదికము. బిగియుధాతు ప్రేరణరూపము 'బిగుచు' అగునుగాన నది యడంగాద్వదులలోని దనవలయును. 'బిగుపు' అను బిగియుధాతు కృదంతరూపమును స్మరించి యిట్లు ప్రమించెనా యని యాలోచింపవలసియున్నది. వేటికాకర్త "బిగియు+చు=బిగుచు" (బా. సా. వే. ౪౪౬ పు. క్రియా. ౭౫ సూ. వ్యాఖ్య). అని వ్రాయుట మిక్కిలి వింతగా నున్నది. "బిగుచు - చే - ప్రే - బిగియఁజేయు" "బిగుపు - చే - వి - బింకము" "బిగుతు - చే - విజ - వదులుకానిది" (శ. ర).

ఆగుప్రభృతు లుభయగణంబులను సూరివాక్యముచే 'ఆగు' మున్నగు వానికి 'చుక్కును - పుక్కును' బహుళముగా నగుననియు నట్టి చుక్కుక్కులు పరమగునపు డాగుప్రభృతులకును సంత్యవర్ణలోపము గల్గుననియు విశదమగుచున్నది.

బాహుళకంబునంజేసీత్యాది సూరివాక్యముచే నీసూత్రమున బహుళశబ్దము నుపదేశింపకున్నను ౭౩ సూత్రమునుండి వరుసగా బహుళశబ్ద మనువృత్తమగుచున్నదని విశదమగుచున్నది. అక్కారణమున 'ఇంచుక్ - చుక్ - పుగాగమములు' మూఁడును యథాసంభవముగాఁ బ్రయోగానుసారమున ధాతువుల కగుచుండునని గ్రహింపవలయును. అనఁగాఁ గొన్నిటి కించు క్పు క్పుగాగమములు మూఁడును గొన్నింటి కందలివి రెండును గొన్నిటి కొక్కటియు నగునని బాహుళకంబునం జేసీత్యాదివాక్యముచే సూరియే వివరించెను. 'ఆగు - ఆచు - ఆపు - ఆగించు. రేగు - రేచు - రేపు - రేగించు' అనునవి "కొన్నింటికి మూఁడును" అనుట కుదాహరణము. "ఆగు" అనునది యంతర్భావిత ప్రేరణార్థకమగుటచే గానికని 'ఆగించు' అనునర్థముగలదు. "పాయు - పాచు - పాపు" అనునవి 'కొన్నింటియందు యథాసంభవముగా రెండును" అనుట కుదాహరణము. "విలుగు - విలుచు" అనునది "కొన్నింటి కొక్కటియు" అనుట కుదాహరణము. చూచు .

[బా. క్రి. ౨౫-౨౬ సూ.] 'సూ-రా-ని' ప్రేరణించుక్కువై స్వార్థేంచుక్కు సరికాదు.

చూపు మున్నగునవి యాటుభాతువులు సయితము "కొన్నింటి కొక్కటియు" అను దానికే యుదాహరణమని సూరియాశయ మనడగును. కాని 'చూపించు' మున్నగు రీతిని వానిలోఁ గొన్నింటికి స్వార్థేంచుగాగమ ఘటితరూపములును బ్రసిద్ధమై యున్నవి. 'చూచు - నేరుచు - లేచు' అనుభాతువులవైని స్వార్థేంచుక్కు నిల్పినను 'చూపించు - నేరిపించు - లేపించు' (బా. క్రి. ౮౭ సూ). అనురూపములు సిద్ధింపవచ్చును. కాని శబ్దరత్నాకరమున నిట్టిరూపములు చూపబడలేదు. అదౌక ప్రమాణమనియుఁ జెప్పఁజాలము. 'లేగించు' అనునదియు శబ్దరత్నాకరమునఁ జూపబడలేదు. సూ. రా. నిఘంటువున "తెలిపించు" అనునది స్వార్థేంచుగంత ముగఁ జూపబడినది. "తెలిపించు - స - క్రి. (తెలుపు+ఇంచు - స్వార్థము). ౧ తెలియఁబడుచు - ఎఱిగించు - వ. అది తమ కుచూరులఁ బిలిచి తెలిపించిన వార లిట్లనిరి. (కళా. ౬ ఆ. ౧౫౧). ౨ మేలుకొలుపు - లేపు. ఉ. కొందలపాటునన్ మనము గుండినఁ గంటికి నిద్రరాక నే । నం దెలిపించి యప్పు పయనంబయి దైత్య విభుండు వోవ.....(నిర్వ. ౬ ఆ. ౮౦). ౩ తెలియఁబడుచు - ప్రకటించు - ద్విపద. లీలమైఁ దెలిపించు లేజన్వనముల । నోలి వినోదించుచున్న యంగనల (రంగ. రా. ఉ. ౮౭ పా. ౨౬ ప). ౪ తెలుపు+ఇంచు - (ప్రేరణమున). తెలుపునట్లు చేయు - ఎఱుకపఱిపించు. (వ్యవ) వానిచే ఆతని కావార్త తెలిపించితిని" (సూ. రా. ని). "చూపించు - స. క్రి. (చూపు+ఇంచు - స్వార్థమున) చూపు - కనఁ బడుచు. (బ్రా. వా). (వ్యవ). వాడు మచ్చునకై కొన్ని కాగితములు చూపించి నాడు" (సూ. రా. ని). ఇట్లాచ్చిక ప్రేరణరూపములవై స్వార్థేంచుగాగమము వచ్చుట శాస్త్రవిరుద్ధము. నిర్మూలము. పయి కవిప్రయోగములలోని "తెలిపించు" అను రీతి చోటులందు 'తెలుపునట్లు చేసెను' అనురీతినిఁ బ్రేరణవై ప్రేరణించుక్కునే శాస్త్రసమ్మతముగ సందర్భపఱుచుకొనవగును. (నేనం దెలిపించి=నేననుగూర్చి తెలుపు నట్లుచేసి-మొ).

ప్రయోగములు:—తరల. తరుణిద్రౌపది యిట్లు పాండవ ధార్తరాష్ట్రుల దైన భీ । కర పరస్పర కోపవేగము గ్రన్నఁ బాచి.....(సఖా. ౨ ఆ. ౨౬౮) (పాయు - పాచు). తే.గీ.....విభ్ర) । కడుపు వ్రచ్చుచు వెలువడి క్రాఁచె విభ్ర) (ఆర. ౨ ఆ. ౩౨౩). (క్రాఁచు = క్రాఁగఁజేయు). ఎ-గీ.....ఎట్టివారి నైనఁ । క్రాఁచుఁ దక్షణంబ గర్వంబు.....(ఆర. ౩ ఆ. ౨౬౦). ఆ-వె..... ఎగచి యెగచి యందు నెగయ కుండఁగ నొక్క । హంస.....(ఆర. ౨ ఆ. ౧౨). ('ఎగచు - ఎగుచు' అను రూపద్వయము కోశములంగలదు. వానిలోని స్వరమును

నిర్ణయించు ప్రయోగము లభింపలేదు. ఎగయుథాతువునుబట్టి 'ఎగచు' సమూల మనడగు. చ.....ని । న్నొడఁబడ నిష్ఠుఁడై కఱపి.....(సభా. ౨ ఆ. ౯). (కఱచు-కఱపు). క.....స । త్కారంబులఁ దనిపి వారి (ఆర. ౨౮. ౧౩౯). (తనియు తనువు). ఉ.....భీష్మ మహాశ్ర మెట్లడం । గించెనొకో శిఖండి యను కృత్రిమవాయువు.....(భీష్మ. ౧ ఆ. ౧౨). గీ. అది ప్రసిద్ధము విను తృష్ణ యడఁచి కర్క । వృత్తి విడిచి.....(శాంతి. ౧ ఆ. ౧౪౦). చ. కౌరవనేన రూపు మా । పుట యవలీల నాకు ననుఁ బొల్లుగఁ జేయుట నీకుఁ బాడియే (భీష్మ. ౨ ఆ. ౧౬౧). క. వంచనయును మాయయు మా । యించి పరాక్రాంతి (ఆర. ౪ ఆ. ౮౬.) మ మందర మంబుధిం గలఁచు దర్పం బొప్ప.....(భీష్మ. ౩ ఆ. ౧౫). క. దవ్వల విఱిగినఁ బొరులు । నవ్వుదురలె మేలు మేలు నను నాగకు..... (విరా. ౪ ఆ. ౭౧). శా.....కలంచునే సతుల మాయల్ ధీరచిత్తంబులన్ (మనుచ. ౨ ఆ. ౬౮). నీ.....యతినైన గుండె జల్లనఁ గలంప (ఆము. ౧ ఆ. ౧౯) అని యిట్లు 'కలఁచు' థాతువు 'మదనవికారముచే డ్రిఁభింపఁజేయు' అనునర్థ మునునైతము గల్గియున్నది. కాని "చ.....నీవు తన్నుఁ గ । ల్పిన నొరుఁ దాను గల్పి చను చేడియ గల్గినఁ జూపు తెచ్చెదన్ (నన్ని. కు. ౪ ఆ. ౩౯౯ ప). మున్నగుచోటులందు 'కలఁచు' థాతురూపము గాదనియుఁ గలుచు థాతురూప మనియుఁ గావుననే యట ముత్పరకత్వమున వత్తము గల్గుననియు నందలి చకార మాగమాది సంబంధికాక యావయవికమె యగుచున్నదనియు గ్రహింపవలెను. చ. కలుచుట దోసమే మగలఁ గల్వక యాండురు తొల్లి యాండురక । గలుతురె (నన్ని. కు. ౪ ఆ. ౧౫౧). "కలుచు (ల్పు) స - క్రి - మోహించు - వలచు." (సూ. రా. ని).

నన్నయా క్వచి ద్బిందు ర్ని నౌ దృష్టాః క్వచి త్రేషు న నూ మతౌ.

3౨౮ IV విష. (వికృ. అజం. ౯౦ కారి. అహో, 3౬౯ పు).

కల్పతరు. 3౨౮ IV విష:—“శత్రురే తూత శ్చానోస్తస్య స్యాచ్చ పూర్ణ బిందూపి” (౨౧౦ X విష) అను చింతామణిశాస్త్రము సందర్భమున లుప్తస్వరక నకారవిధి ప్రస్తావమున నుపదేశింపఁబడిన సూత్ర మియ్యది. క్వచిత్ = ప్రేరణార్థక స్థలములలోఁ గొన్నియొడల, బిందుః = లుప్తస్వర నకారస్థానమున బిందువును స్వర లోపాభావపక్షమున, ని, నౌ = నివర్ణ - వ్యంజన నకారములును, దృష్టాః = కనఁ బడుచున్నవి. క్వచిత్ = కొన్నిరూపములలో, త్రేషు = వానిలో “ని న”ల చోట ననఁగా నివర్ణ నకారములచోట ‘న నూ’ మతౌ = నువర్ణ నకారములు సమ్యతములగు

చున్నవి. అనగా భూతార్థకరూపములలో ‘ని’వర్ణమును ద్విధర్మాద్యర్థక వర్తమానార్థక ప్రభృతులలో ‘ను’వర్ణమును నిల్పుననియు స్వరలోపపక్షమున సంతటను బొల్లు సకారమును బిందువును బర్యాయముగా నిల్పుననియు వర్ణము. ఉదా:-
 పూంచెన్ - పూన్పెన్ - పూనిచెన్ - పూంచున్ - పూన్పున్ - పూనుచున్ -
 పూంచుచున్నవాడు - పూన్పుచున్నవాడు - పూనుచుచున్నవాడు - పూన్పుగలడు - పూన్పుడు - మొ. అహోబలపండితుడును జాలవఱ కిట్లే యర్థముచేసి కొన్నను నిందలి యుత్తరార్థమునకు వ్యాఖ్యచేయమి నరయఁగా నాతనికి దాని సందర్భము సరిగఁ గుదురుపడలేదని తోచును, కావుననే దానిపాతము కొంత సవరింపవలసివచ్చెను. “క్వచి ద్విధు ర్ని నౌ దృష్టాః|క్వచి త్తే చ న నీ మతా|.....బిన్దుః పూర్ణ బిన్దుః - పూనిచెన్ - పూన్పెన్ - పూంచెన్ ఇతిరూపత్రయమ్, పూచె నితి రూపం త్వ ప్రామాణికమేవ. దీప్తాచ్చే త్ఫణ్డే వ స ఇత్యుక్తేః. దీప్తా త్పరస్యాను స్వార సోభయ విధత్వాన్లీకార విరోధాత్-అతసవ ముద్ధరాజు రామభద్రకవి నా. క. పూంచె న్నంచె న్నన్పె న | టంచుఁ బ్రయోగింపఁజెల్లు నమరశ్రేణిక | మంచి మనోరథనికరము|పూంచె రమాధిపుడు భక్తపోషకుఁ డనఁగన్. ఇతిలక్షణ ముక్త్యా క. కాంచన మాలాలంకృత | చంచత్తనులీల మెఱయ జవనాశ్వములం | బూంచిన రథమున మణిమయ ! పంచాననకేతు వెత్తె బంధురభంగిన్ - (కవిజన సంజీవని. ప్రథమతరంగము. ౪౫-౪౬ ప). (వావిళ్ళవారి ముద్రణమునఁ బైలక్షణ పద్యాది చరణము “పూంచెం బూనిచె బూన్పె న | టంచు.....” అని యున్నది). ఇతి తిక్కయజ్ఞవచన ముదాహృతమ్. ‘మనిచెన్ - మంచెన్ - మన్పెన్-ఇతి రూప త్రయమ్’ (అహో. 3౬౯-3౭౦).

ఇంచుక్ = చుక్ - పుగాగమ పరకత్వమున నాచ్ఛికధాతువులందుఁ గలుగు వర్ణాగమ వర్ణలోప వర్ణాదేశాది వికారములలో నీయొక్కటిమాత్రమే పైరీతిని బ్రసక్తానుప్రసక్తముగ నధర్వణునిచే నుపదేశింపఁబడెను. ఇంకను నిట్టివి యనేకములు గలవు. అట్టివానినెల్ల “వర్ణాగమో విశేషః.....” “వచనే పురుషే చార్థే.....భాషేయ మమితా తత్ర.....” ఇత్యాద్యధర్వణ వచనముల చొప్పున (3౨౮ విష) మహాకవి ప్రయోగానుసారముగ గ్రహింపవలెను. అట్టి వానిలోఁ గొన్నిటిని సూరి యీక్రిందిరీతిని వివరించుచున్నాఁడు.

ఇంచుక్ - చుక్ - పుగాగమంబులు పరంబులగునపు
 డాగమాదేశలోపంబులు పెక్కుదెఱంగులం గానం
 బడియెడి, 22.

అగు - కావించు. వచ్చు - రావించు - రప్పించు.
 విన్నపము - విన్నవించు. మోఁకాలు - మోఁకరించు.
 కేక - కేకరించు, పలవ - పలవరించు - పలవించు.
 ఆల - ఆలకించు - ఆలించు, వ్రక్క - వ్రక్కలించు.
 నొచ్చు - నొంచు - నొప్పించు, ఉండు - ఉనుచు -
 బాలవ్యాకరణ ఉంచు, డిగు - డించు - డిగించు, పెరుగు - పెనుచు -
 వివరణము. పెంచు, తుచుగు - త్రుంచు, మునుగు - ముంచు -
 3౨౮ V విష. మునుచు, మొగుడు - మొగుడుచు - మొగుచు -
 మోడుచు - మొగిడించు, చొచ్చు - చొనుపు -
 చొప్పించు, చిరుగు - చించు - చింపు, త్రెగు -
 త్రెంచు - త్రెంపు, తిరుగు - త్రిప్పు, చచ్చు - చంపు,
 నిలుచు - నిలువరించు - నిలుపు, కొను - కొలుపు,
 పోవు - పుచ్చు - పనుచు - పంచు - పనుపు - పంపు -
 అనుచు - అంచు - అనుపు - అంపు, అను ప్రయుక్తం
 బగు పోవునకుం బుచ్చుమాత్రంబగు, మోసపోవు -
 మోసపుచ్చు, ఇత్యాదు లెఱుంగునది.

సంజీవని. 3౨౮ V విష:—(౨౧౦ XI వి. దీని లఘువ్యాఖ్యకలదు). అగు+
 ఇంచు = కావించు = అగునట్లు చేయు. వచ్చు+ఇంచు = రావించు = వచ్చునట్లు
 చేయు. ఇవి 'అగు - వచ్చు' ధాతువులకు బా. క్రి. ౭౦ సూత్రముచొప్పునఁ
 జేరజేంచు క్పరకత్వమున గలుగు వికారములు. విన్నపము - ఇది అంగరాదుల
 లోనిది. కాన స్వార్థేచు క్పరకత్వమున 'పాకు' వకారాదేశము. విన్నపము+
 ఇంచు = విన్నవించు = విన్నపముచేయు. విన్నవించు - ఆలించు - పలవించు
 మున్నగు నుదాహృతులనుబట్టి ప్రేరణేచు క్పరకత్వమందేకాక స్వార్థేచు క్పరకత్వ
 మందును సాచ్చికధాతువులకుఁ గొన్నియెడల నాగమాదేశలోపాది వికారములు
 గల్గునను సూరియాశయము విశదమగుచున్నది. మోఁకాలు - మోఁకరించు,
 ఇందు 'కేకరించు' అనుదానియందువలెనే రేఫముగలదని సూరి యుదాహరించెను.
 కాని శబ్ధరత్నాకరకర్త యాక్రింది యుత్తరహరిసంశ్చయోగమునుబట్టి యిందు
 శకటము నంగీకరించి యుదాహరించెను. "మోకటించు - డే - అ - క్రి. మోకాట్ల
 వేల కాన, ముందటి కొఱగు." "మోకటిల్లబడు. ద్వ - అ - క్రి. (మోకటిల్లన్ +
 ఁదు) మోకటిల్లు. తే-గీ.....తత్త. తించి పొందుడు ధర మోకటిల్ల."

బడంగ (ఉ. హరి. 3 ఆ. ౬౫) “మోక్షానియ - దే - ఆ - క్రి - మోక్షానియ
యొక్కరూపాంతరము” (శ. ర). దీనినిబట్టియు ‘మోక్షానియ’ అనుదానిలోని
శకటము విశ్వసనీయము కాకున్నది. ఇందలి ‘ఇంచు’ గాగమమును స్వార్థికమే
యగుచున్నది. కేక+ఇంచు = కేకరించు. “కేకరించు - ఉభ - దే - ఆ - క్రి. ౧
కేకలుబేయు.....సం - స - క్రి - కటాక్షించు.” “కేక - ఉభ - దే - వి - పెద్ద
కూత - సం - ఆ - స్త్రీ. నెమలికూత” (శ. ర). ఇట్లు శబ్దరత్నాకరకర్త దేశ్యమగు
‘కేక’ శబ్దమునె వీనికి మూలముగ నంగీకరించెను. “కేకరించు - సం - ఆ - క్రి -
కడగన్ను పెట్టు.” అనుచొప్పున “కేకరించు” తత్సమధాతువుగ నంగీకరించునపు
డయ్యది “కేకరము - సం - వి - ఆ - న” అను శబ్దమునుండి యేర్పడెననియు
నద్దానికి “పెద్దకూతకూతు” అనునర్థములేదనియు నెఱుంగునది. పలవ+ఇంచు =
పలవించు = పలవరించు = ప్రలపించు. ఆల+ఇంచు = ఆలకించు = ఆలించు = విను.
వ్రక్క+ఇంచు = వ్రక్కలించు = భేదించు=వ్రక్కలుచేయు. ఈమూడును సంగ
లాది గణములోని వగుటనే వీని కించు గాగమము స్వార్థమం దయ్యెనని యెఱుంగు
నది. ‘ఆల - పలవ’ అనువానిని సూరిగారు ‘అంగలా’దులలోఁ బఠించియు
నున్నారు. (బా. క్రి. ౬౩ సూ). ‘ఆలకించు’ అనునది “ఆలక్షించు” అనుదాని
వైకృతమనియు ‘పలవించు’ అనునది ‘ప్రలాపించు’ అనుదాని వికృతమనియు
నెన్నునది. నొచ్చు+ఇంచు = నొంచు = నొప్పించు. ‘నొప్పించు’ అనుచో ‘పత్వము’
బా. క్రి. ౮౭ సూత్రముచే గల్గెను. ఇందలి “నొంచు” అను రూపము చుగా
గమాంత ఋనఁదగును. ఇందంత్యలోపమేకాక బింద్యాగమమును నయ్యెను. ఇట్టి
ధాతువులకెల్ల బా. క్రి. ౭౬ సూత్రముచే “చు క్వు”గాగమములు వచ్చుననియు,
అవి వచ్చునపు డాసూత్రమునఁ జెప్పఁబడిన యంత్యలోపముకొన్నిటి కగుననియుఁ
గొన్నిటి కంత్యలోపమేకాక ప్రకృతసూత్రముచొప్పున నాగమాదేశలోపాదులు
పెక్కువిధములు గల్గుననియు నెఱుంగునది. అట్టి యాగమాదేశలోపములను
యథాసంభవముగా బుద్ధిరుంతులు సులభముగా నూహింపనగుననియు గ్రహింప
వలెను.

ఉండు+చు = (అంత్యలోపము) ఉంచు, బిందువునకు నువర్ణాదేశము -
ఉనుచు. డిగు+ఇంచు = డిగించు (బా. క్రి. ౭౦ సూ). డిగు+చు = అంత్యలోప
బింద్యాగమములు - డించు. పెరుగు+చు = అంత్యలోపము - రువర్ణమునకు
నువర్ణాదేశమున - ‘పెనుచు’ అనియు బింద్యాదేశమున - ‘పెంచు’ అనియు
రూపసిద్ధి గల్గును. ఈ ధాతువు సబిందుకముగ శబ్దరత్నాకరమున నీక్రింది ప్రయో

గముచొప్పున నుదాహరింపబడెను. “వెనుగు - దే - ఆ - క్రి. ౧ వర్ధిల్లు. క. అనఘ మదాలస కడుపున | జనియించియు యోగిరూత చనుగుడిచి వెరిం | గిన తనయు లితర.....(మూర్ఖం. 3 ఆ). ౨ ఎదుగు. గీ. వింధ్య మమరాద్రి మాద్రికి వి విధతార | కమలు మొలపునలుగఁ బెరుంగ మదిఁ దలఁచె (పాం.ప. ౫ ఆ).....
 ...” (శ. ర). తునుగు+చు = త్రుంచు. అంత్యవర్ణలోపము నువర్ణముచో బిండ్వాదేశమును ‘తు’ అనుదానికి రేఫాగమమును రాఁగా ‘త్రుంచు’ అయ్యెను. బాలవ్యాకరణ ప్రథమ ద్వితీయ ముద్రణములలోనించు ఖండబిందువులేదు. తర్వాతి ముద్రణములలో నందు బిందువు ప్రక్షిప్తమయ్యెను. ఇందుకు చూలము శబ్దరత్నా కరాదులె యని తోఁచెడిని. “తునుగు - దే - ఆ - క్రి. ఖండితగు. క. సుక్ష్మ తునింగిన కాళ్ళును | తెక్కిలు.....(అచ్చ. అర. కాం.” (శ. ర). సూ రా. నిఘంటువునందును నీ తిప్తకవిప్రయోగ మే బిందుస్థితి కాధారముగ నెక్కింపబడెను. తిప్తకవి ప్రయోగమును బ్రమాణీకరించి యిట్లు సవరించుట సరికాదని తోఁచెడిని. బా. గు. ప్ర. వ్యాఖ్యాత బిందువును నిల్పులేదు. వేదీకావ్యాఖ్యాత సచిదుక ముగ నుదాహరించెను. సూ. రా. నిఘంటువున ‘తునుచు’ అనురూపము సముత ముదాహృత మయ్యెను. “తునుచు - స - క్రి. (✓ తునుగు). త్రుంచు - ముక్కలుచేయు. నీ. అనుకువెన్నెలఁ దాల్చి తునిచి నేవెలుచేరి వెన్నెలకాలను జొన్నొనర్చి (యయా. ౨ ఆ. ౮౮ ప). మునుగు+చు = మునుచు - ముంచు. మొగుడు+చు = మొగుడుచు - మొగుచు - మోడుచు. మొగుడు+ఇంచు = మొగిడించు. చొచ్చు+పు = చొసుపు. చొచ్చు+ఇంచు = చొప్పించు బా. క్రి. ౮౭ సూ. చొప్పున చకారద్వయమునకు ‘పకార’ ద్వయము. ఇయ్యది మాయ్యాది యగుటచే జేరణమున ‘పు’గాగమము వచ్చెను. చినుగు+చు = చించు. చినుగు+ పు = చింపు. ఇయ్యది “ఆగు” ప్రభృతులలోని దగుటచే. “చుక్కును, పుక్కును” వచ్చి యంత్యలోపంబును ‘ను’వర్ణకస్థానమున బిండ్వాదేశమును రాఁగా రూప ద్వయము గల్గెను. త్రెగు+చు = త్రెంచు - త్రెంపు. వైరీతినె ‘ఆగు’ ప్రభృతు లలోఁ జేర్చి యంత్యలోప బిండ్వాగమముల నరణునది. తిరుగు+పు = త్రిపు. చచ్చు+పు = చంపు. మాయ్యాదులలోఁజేర్చి లోపాదికార్యముల నూహించునది. నిలుచు+పు = నిలుపు. నిలుచు+ఇంచు = నిలువరించు - దీనిని ‘ఆగు’ ప్రభృతు లలోఁజేర్చి ‘చుక్’ పుక్కు’ లనుజేర్చి లోపాదికము నూహించునది. కొను+పు = కొలుపు. మాయ్యాదుల లోనిదిగాన ‘పుగాగము’ సంత్యలోపము రాఁగా లువర్ణ మాగమమయ్యెను. క. అలిగి దళాణ్ణాధీశుఁడు | కొలిపెను భగదత్తుమీఁదఁ గ్రూర

గజము.....(భీష్మ 3 ఆ. ౧౫౧౦). మ.....అ | గృలికం దారొక్కని తీవ్ర
బాణాంతి యా శంఖమునఁ జీకటుల్ | గొలుపన్ నిల్చిపెనంగి.....(హరి. ఉ.
భా. 3 ఆ. ౧౧౦). ఇచట "కొలుపు = పురికొలుపు - కొలుపు = పుట్టించు" అను
రీతి నర్థముల నెన్నుచు 'కొను = వెలకుడియు' అనునర్థము గలదాని ప్రేరణ
మున "కొనుచు" అనురూపము ప్రసిద్ధమయి యున్నది. శబ్దశబ్ద వాది స్థలము
లందు - "కొనికొలుపు" మున్నగురీతిని 'పు'వర్ణకము మాత్రమే యగును. పోవు+
చు = పుచ్చు - పనుచు - పంచు - అనుచు - అంచు. పోవు+పు = పనుపు - పంపు -
అనుపు - అంపు. లోపాగమాదేశము లూహ్యములు. అను ప్రయుక్తం బగునపు
డొక్క 'పుచ్చు' అనురూపము మాత్రమే యగునని సూరిగారే వివరించి యుదా
హరించిరి. మోసపోవు+చు = మోసపుచ్చు.

పోవుధాతు ప్రేరణరూపములుగా సూరిచే నుదాహరింపబడిన యీరూప
ముల విషయమున నభిప్రాయభేదములు గలవు. 'పోవు+చు = పుచ్చు' అనుచోటి
లోపాదేశాగమాది వికారములు కొంత సుసంభవము లనఁదగును గాని "అనుచు-
పనుచు" మున్నగునవి పోవుధాతు ప్రేరణరూపము లనుట పిశ్వసనీయముగ నుండ
లేదు. అర్థము సరిపడినచు రూపము పోవు ధాతువును సంబంధించి యుండలేదు.
కావుననే శబ్దరత్నాకరకర్త పుచ్చు అనుదానికి మాత్రమే 'పోజేయు' అను నర్థ
మును జూపెను. తలము.....చెచ్చెరక ధరణీశులక | విడిచి పుచ్చుమ
(సభా. ౧ ఆ. ౧౯౩). "పుచ్చు - చే - అ - క్రి - పుప్పిపట్టు, పే, పోజేయు.....
..." (శ. ర). 'పనుచు' అనునది ప్రేరణరూపమని యాతఁడు తలంపలేదు. ఇది
యొక ప్రత్యేక సకర్తకక్రియ యని యాతఁడు తలంచెను. ఇయ్యది. 'పంచు-పనుపు -
పంపు' అనువానికి మూలరూపము కానోపును. ఈతనిపక్షమున 'పనుపన్'
మున్నగుచోటులందు 'పనుపన్' మున్నగు ననిష్టరూపములు సంభవింపవలసి
వచ్చునుగాన 'పని' అనునామముపయిని స్వార్థిక 'చు' బ్రత్యయము చేరుటచే 'పనుచు'
(తనరు. తనర్పు. 3౨౮ I విషయము.) అనుధాతు వేర్పడెననియు నక్కారణమున
'పనుచు' ప్రభృతులనుండి 'పనుపన్' మున్నగు పత్వ ఖటితరూపములు సుసంభవము
లగుచున్నవనియు గ్రహింపనగును. ఇది యంతర్భావిత ప్రేరణార్థకమగుచు 'అజ్ఞా
పించు-పోవఁజేయు' అను నర్థముల నిచ్చు ననఁదగును.

ఇంక 'అంచు-అనుపు - అంపు' అనువానికి మొదటి రూప మనఁదగు 'అనుచు'
అనునది 'అరుగు' ధాతుప్రేరణరూపమని శబ్దరత్నాకరకర్త తలంచినట్లున్నది "అనుచు-
చే - పే - అరుగఁజేయు పుచ్చు.....(ఇది పెరుగఁధాతువు వంటిది)" (శ.ర).

దీనిని బట్టి పెరుగు ధాతువునుండి 'పెనుచు' అను ప్రేరణరూప మేర్పడినట్లే 'అరుగు' ధాతువునుండి 'అనుచు' అను ప్రేరణరూప మేర్పడెననుట యుక్తమని శబ్దత్వార్థకర కర్త తలంచెనని యూహింపవగును. కాని యీపక్షమున దీనికి 'ఆజ్ఞాపించు' అను సర్థము సహజముకాదని తలచి కావలయును సూ. రా. నిఘంటుకారు లీమూర్తము నుపేక్షించిరి. ఇంకఁ జ్రేరణార్థకమగు. 'పనుచు' అనుదాని యాద్యక్షరము లోపిం పఁగా (౨౧౦ VI. VII. విష.) 'అనుచు' అను రూపమేర్పడెనని వీరు తలంచినట్లు తోచుచున్నది. "అనుచు = అంచు, అనుపు - అన్పు - అపు - స - క్రి - (√పనుచు) ౧ పోవునట్లుచేయు - పుచ్చు. క. అనవిని సత్యవతికిఁ జెప్పివ నాయమ వసుప నంబఁ బెంపుగ వృద్ధాం | గనలం దోడుగ నప్పడ | పనిచి యనిచితిని జనంబు ప్రస్తుతినేయన్ (ఉద్యో. ౮ ఆ. ౨౭౬). (ఆయమ పనుపన్ = ఆసత్యనతి యాజ్ఞాపింపఁగా - వృద్ధాం గనలను దోడుగఁ బోఁజేసి యాయంబను పోవఁజేసీతి నని యర్థము)." (సూ.రా.ని).

ప్రయోగములు:—నీ.....విదురుడు మొగము వాయ | నిడి తల వాంచి త న్నెఱుంగక దుఃఖితుండై యుండె.....(సభా. ౨ ఆ. ౧౯౮). చ. మతి నొనరింతు రిష్టుఁ డని మంతురుగాక.....(సభా. ౨ ఆ. ౧౦). (మరు - మంచు). క. బలహీను లైనవారలు | బలవంతుల నొడుచు నపుడు బహుమాయల (సభా. ౨ ఆ. ౧౭౦). చ.....సౌబలుండు ని | నొడిచె దురోదరంబున (సభా. ౨ ఆ. ౨౧౮). ఆ-వె. జలజనాథు పగతు జంభకుం డనువాని | భూరి బలుని పుత్రుఁ బోరిలోన | నొడిచి.....(సభా. ౧ ఆ. ౨౮౭). (ఓడు ధాతు ప్రేరణము - ఓడుచు - ఓడించు). ఆ-వె. కరము భక్తి మ్రొక్కి కరములు మొగిచి యి | ట్లనియె (ఆర. ౧ ఆ. ౨౯౨). (మొగుడు. ప్రే. మొగుచు). క. దేవతలకు నవకారముఁ | గావించిన (ఆర. ౧ ఆ. ౩౭౬). (అగు. ప్రే. కావించు). క..... ..నా | నావిషయాధీశ్వరులను | రావించె దత్ప్వయంవర వ్యాజమునన్ (ఆర. ౨ ఆ. ౨౮). (వచ్చు - ప్రే. రావించు). క. కాంచన మాలాలంకృత | చంచ త్తను లీల మెఱయు జవనాశ్వములం | బూంచి రథంబున.....(విరా. ౮ ఆ. ౮౫). (పూను. ప్రే. పూనుచు. పూన్పు. పూంచు). క. కని యనుమతుండై యందఱు | ననుపగ మన్ననలు వడసి యరిగెం బ్రీతిన్ (ఉద్యో. ౧ ఆ. ౬౧). చ.....ఓండు విల్లు గై | కొనియెడు సందునన్ నినిచెఁ గ్రూరశరంబు లురంబునందు..... (విరా. ౫ ఆ. ౧౭౬). (నిండు+చు=నినుచు = నించు). క.....హైడింబుం | డనిఁ గర్జుని నోర్చుఁ | బనుత మతని నతనికిన్ (ద్రోణ. ౫ ఆ. ౧౯౮). (పనుచు = ఆజ్ఞాపించు - పనుచుదము - పనుతము). నీ....., జనముల సుగతికి నునుతు

రధిప (ఆను. ౨ ఆ. 333). (ఉండు - ఉనుచుదురు - ఉచుతురు = ఉంతురు).
 తే-గీ.....నేన నరుడు | నొంపఁగా నిట్టు లొప్పరికింపఁ దగునె (భీష్మ. ౨ ఆ.
 ౨౮౦). ఉ..... | నొంచినఁ గెంపు సొంపునఁ గనుంగవ యొప్పున.....
 విల్ | ద్రుంచి తురంగవక్త్రముల.....మేను నొ | స్పృచినఁ చేరితోడ.....
 ... (ద్రోణ. ౨ ఆ. 2౪). చ.....తా | ను దొలఁగి యున్నవాఁ డతని నొంపక
 (నిర్వ. ౬ ఆ. ౧3౦). ఆ.వె. చంప మదిఁ దలంచు తెంపు సూచితె...
 (భీష్మ. 3 ఆ. ౨౮౮). చ.....మే | దినికి డిగింపఁగాఁ గొని (హరి.
 పూ. 3 ఆ. ౮౦). చ.....నే | బనిచెద వజ్రము జముని పాలికి నన్నరనాథు
 వేగమే | యనుచుట కింత యెల్లగమె యాతనికిఁ జనయాజ్ఞ యారయన్. (అశ్వ.
 ౧ ఆ. ౮౧). ఉ.....ఈతని | బంచితి నై న్యాయుక్తముగఁ బార్థివ యిట్లని
 పల్కి తత్తటిన్ (శాంతి. ౨ ఆ. ౪3౨). ఆ-వె. భూరిభుజుఁడు దానె పోయెనో నీ
 వెట | యేని పుచ్చితో నిజేచ్చ నతని | (ఆర. 3 ఆ. 32౨). 'అనుచు -
 దే - ప్రే - ౧ అరుగఁజేయు - పుచ్చు - ఆ - వె.....విజయలక్ష్మీఁ జేసొని
 రమ్మనియధిపుఁ డనిచి పుచ్చు నతఁడు వోయి. (నిర్వ. ౯ఆ-౧౦౧ ప). ౨ ఆజ్ఞాపించు
 చ.....నే | బనిచెద వజ్రముం జముని పాలికి నన్నరపాలు వేగమే | యను
 చుట..... (అశ్వ. ౧ ఆ. ౮౧)" (శ. ౮). 'పుచ్చు' అనునర్థమునకు నిర్వచ
 నోత్తర రామాయణపద్యము నుదాహరించుట సరికాదని తోచెడిది. అందు "అనిచి=
 ఆజ్ఞాపించి, పుచ్చున్ = పోవఁజేయుఁగా" అని యర్థముచేయుట యుక్తమని తోచు
 చున్నది. అట్లే యాజ్ఞాపి చనెడి యర్థమున కశ్వమేధ పర్వపద్యము నుదాహరించు
 టయు సరికాదని తోచెడిది. అందు వజ్రమును ప్రస్తాపించెద నని యర్థముచేయు
 టయే సుసంగతమై యుండును.

అన్వాదుల కించుక్కు పరంగునపుడు 'పు'గాగమం
 బాలవ్యా. బగు. మానునకు విభాష నగు. 2౮.
 3౨౮ VI విష. అనిపించు. అను - కను - తిను - విను. మానిపించు -
 మానించు.

సంజీవని. 3౨౮ VI విష:—అను మున్నగు థాతువులకుఁ ప్రేరణించుక్కు
 పరమగునపుడు 'పు'గాగమము వచ్చును. థాతువుతుదిని 'పు' అనునది నిల్పునని
 యర్థము. మాను థాతువునకు 'పు'గాగమము వైకల్పికముగా నగును. మాను
 థాతు పర్యాదులలోనిది కాదు. దానికి 'పు'గాగమము వైభాషిక మనుటచే
 నిది యప్రాప్తవిభాష యని యెఱుంగునది. ఉదా:—అను+ఇంచు = అను+పు+

ఇంచు = అనిపించు. అను - తిను - కనులకు 'చు' గాగమము రాదని బా. క్రి. 23 సూత్రపు వివరణమున సూక్తియే వచించెను. వినునకు 'నినుచు - వించు' అను రూపాంతరములు గలవనియు నందువాహించెను. ప్రకృతసూత్రముచే "విను+ ఇంచు = విను+పు+ఇంచు = కనిపించు" అను రూపాంతరమును గల్గును. సూరి బా. క్రి. ౫౫ సూత్రమునందును 'అన్వాడును' బేర్కొనెను. ఆసూత్రపు వివరణమునందు 'కొను - చును' అనునవి చుట్టి రెండుధాతువు లన్వాదులుగఁ జూపఁబడినవి. ఈసూత్రములోని 'అన్వాడులలో' వానిని సూరి యుజ్జగించెను. కాన వానికి 'పు'గాగమమే కాక 'ఇంచు'కను రాదనియే సూరి తలంచినట్లు తోచుచున్నది. బా. క్రి. 2౪ సూత్రపు వివృతిలో 'మను' ధాతువున కించుక్కు లేదనియు 'మనుచు - మనుపు' అని మాత్రమే యుండుననియు సూరి కంఠోక్తముగ జే వచించెను. శబ్దారత్నాకరమున 'మనించు - మనిపించు - కొనించు - కొనిపించు' అను రూపములు చూపఁబడ లేదు. సూ. రా. నిఘంటు విప్పటికి నకారాది శబ్దములవఱకు మాత్రమే ప్రకృతితమయి యున్నది. అందు 'కొనిపించు' అను నది చూడఁబడెను. కాని దానికొక వ్యవహారికవాక్య ప్రయోగముమాత్రము చూపఁబడెను "కొనిపించు - స - క్రి - ($\sqrt{\text{కొను}}$) కొనఁజేయు. (నిలువకు పుచ్చుకొనఁ జేయు). ఉదా:—జుగనిచే ఆమె జరిచీర కొనిపించినది" (సూ. రా. ని). ఇంక దీనిప్రేరణము "కొలుపు" (బా. క్రి. 22 సూ) అని మాత్రమే కవిసమ్మతము. విను+పు+ఇంచు = వినిపించు. బా. క్రి. 23-22 సూత్రములచొప్పున 'వినుచు - వించు' అను రూపములును గల్గును. కను+పు+ఇంచు = కనిపించు - కానిపించు (చూ. బా. క్రి. 23 సూ). (విస్తర.). తిను+పు+ఇంచు = తినిపించు - మాను+

విస్తర. 3-౨౮ VI విషయ:—“కనిపించు - వినిపించును రూపములు ప్రేరణార్థకములుగా వ్యవహారమున నేడు విననయ్యెడి - యథార్థముగా నాయాగణంబులం జేర్చి యాయావాని కాయారూపంబుల సంపాదించువది. వీని నంతర్భావిత ప్రేరణార్థకములుగఁ బ్రయోగములంబట్టి గ్రహింపఁదగును.” (బా. సా. వే. ౪౫౧ పుట). 'కనిపించు - వినిపించు' అనువానికి వ్యవహారమున 'గోచరించు - వినఁబడు' అనునర్థములు ప్రసిద్ధములగుటచే నీవేటికావాక్య మనర్థకమయి యున్నది. కాన నివి యప్రేరణార్థకములుగా వ్యవహారమున విననయ్యెడినని వేటికావ్యాఖ్యాత వ్రాసి యుండుననియు యచ్చుతప్పున 'ప్రేరణార్థకములుగ' అని పడియుండుననియుఁ దొందెడిని. ఈపక్షమున నివి యంతర్భావిత ప్రేరణార్థకము లని వచించుట కేవలము నయుక్తము. “కరఁగు = కరఁగించు” అనురీతి నించుక్కుచేరకయే ప్రేరణార్థము నిచ్చువాని నంతర్భావిత ప్రేరణార్థకము లగుట సంప్రదాయము.

పు+ఇంచు = మానిపించు - మానించు - మానుచు - మాన్పు - మానుపు - మాన్పు (చూ. బా. క్రి. ౭౮ సూ). చనుభాతువునకు 'చనజేయు' అని మాత్రమే ప్రేరణార్థకరూపము. క. అప్పుడు నగుపించె నచటి యబలాజనమున్ (వికా. ౮ ఆ. ౩౯). ఇంచు కృతకత్తిమున 'నగు' భాతువునకు 'పు'గాగమము నచ్చునని కల్పించికొన నగును. (చూ ౩౨౦ విష)

అడ్డాదుల కించుక్కు పగంబకునప్పుడు గుగాగమం బగు నప్పాదులకు విభాషనగు. ౭౯.

బాలవ్యా. అడ్డము - అడ్డగించు. అడ్డము - ఓర - చిత్తము - ౩౨౮ VII విష. పంతము - పెల్ల - బోర - మట్టము - మేళము-ఇత్యాదు అడ్డాదులు. అప్ప - అప్పగించు - అప్పించు. అప్ప - ఒప్పు - పల్లము - కోపము - ఇవి యప్పాదులు.

సంక్షేపని. ౩౨౮ VII విష:—అడ్డాదులు నప్పాదులును బా. క్రి. ౬౩ సూత్రములోని 'అంగలాదులలో'నివని గ్రహించనగును. "అప్ప - ఒప్పు అనునవి యంగలాదులలో సూరిచే జూపబడియు నున్నవి. ఆసూత్రముచే వీనికి స్వార్థమున "ఇంచుక్కు"రాగం బ్రకృత సూత్రము ౭౭ సూత్రపు వివరణముగా "గుగాగమము" వచ్చునని యెఱుంగునది. అడ్డము మున్నగువాని విభక్తిచేరని ప్రాతిపదికములై "ఇంచుక్కు"నకుం బ్రకృతులని యెఱుంగునది. ఈవిషయమును "అడక - గాల - తిలక" అనువాని నంగలాదులలోఁ బరిచిన సూరివివరణమే విశదీకరించుచున్నది. అట్లే యిందును అడ్డాదులని సూచించించుటయుఁ దద్విషయమును స్పష్టపఱుచుచున్నది. కావునఁ దత్తత్కృతముల స్వస్వరూపజ్ఞానమునకై సూరి 'అడ్డము - చిత్తము - పంతము - మట్టము - మేళము - పల్లము - కోపము' అని వచించినను 'అడ్డ - చిత్త - పంత - మట్ట - మేళ - పల్ల - కోప' అనునవే యీ స్వార్థార్థేచక్రక్రిత్యయమునకుం బ్రకృతులని గ్రహింపవలయును. ఉదా:—అడ్డ+గు+ఇంచు అడ్డగించు = 'అడ్డు' అను నాచ్చికభాతువును 'అడ్డగించు' అను నర్థము గలది వెలయుచున్నది. 'పెల్ల - బోర' అనువానికి రంజాదులకువలెనై (బా. క్రి. ౭౮.౭౯) "పెల్లగిల్లు = పెల్లగిలు - బోరగిల్లు = బోరగిలు" అను స్వార్థార్థేచక్ర గ్రూపములును, "పెల్లగించు-బోరగించు" అనెడితదీయ ప్రేరణరూపములును సాధించుకొనవలయును. కోపమును బొందునది = 'కోపగ' అనియు, చిత్తమును బొందునది = "చిత్తగ" అనియు మేళమును బొందునది 'మేళగ' అనియు సంస్కృతకృత్యములను గ్రహించి వానిపైని "అన్యస్తా చ్చాఽథాతో రిత్థ్యాది సూత్రముచొప్పున

(చూ. 3౨౬ విష. 3౨౬ III విష) ధాతుత్వ విచక్ష చే “ఇంచుక్కు”ను జేర్చి “చి త్త గించు - మేళగించు - కోపగించు” అను రూపములను సంపాదించికొనుట యుక్తము. అందు ‘మేళగించు’ అనుదాని తద్భవరూపము ‘మేళవించు’ అనుదానిని సంగ్రహించుకొనవలయును. కాని సూరి యుపదేశించినట్లు ‘కోప - చిత్త - మేళ’ అను సంస్కృతశబ్దములపై నించుక్కు నిల్చునపు డాచ్చిక మాత్రవిషయ మనఁదగు ‘గు’గాగమము చేయుట యుక్తముకాదు. అట్లుగుటంజేరీ యడ్డాదులలోని చిత్త - మేళ - శబ్దములును నచ్చాదులలోని కోపశబ్దమును బ్రత్యాఖ్యేయములని యెన్నునగును. అచ్చాదులలోని ‘అప్ప - ఒప్ప’ అనునవి తద్భవధాతువులని యంగలాది వ్యాఖ్యాసందర్భమున వ్రాసఁబడెను. అందలి పల్ల శబ్దముపైతము వైకృతమే. “పల్లము - గుట్టము లోనగువాని మీఁది గంత - పల్కాణమ్” (వైకృతదీపిక). పల్కాణశబ్దము శబ్దస్తోమ మహానిధిలోఁ జూపఁబడలేదు. శబ్దార్థచింతామణి కోశమున “పల్కాణః” అని యుదాహరింపఁబడెను. ‘పల్కాయనమ్’ అనునది యీ రెండు ప్రామాణిక కోశములందును గలదు. కావున వైకృతదీపికలో “పల్కాణమ్” అని ప్రకృతిని జూపుట సరికాదని తోచెడిని. ప్రయోగములు:—“ఓర గించు - ఓరగిల్లు” రెండును స్వాగ్ధేంచు గంతరూపములే. (“ఓరసించు - స - క్రి. (✓ ఓర) తప్పకొను.....” “ఓరసీల్లు (లు). ఓరరిల్లు. అ. క్రి. (✓ ఓర. సం. అపసృ. ప్రా. ఓసర) అపసరిల్లు - తొలఁగు.....” (సూ. రా. ని). ఇట్లు “ఓరసించు - ఓరసీల్లు” అనియు రూపములు గలవు. తే గీ. చేది పాంచాలకేయు లాదిగాఁగ | గల్లు భూపాలకోటి మొగ్గరములెల్లఁ | గలఁగఁ దిరుగుడువడ నోరఁ గిలఁగఁ చెల్ల | గిల్లఁ దల్లడఁడ రణ క్రీడ సల్పె (భీష్మ. ౧ ఆ. ౨౬౮ ప). ద్విపద. బోరన నెగయుచుఁ బొంగుచుఁ గొమ్ము | లోరగించుచు మలయుచు వంగికొనుచు (బసవ. ౫ ఆ. ౮౮౦ పంక్తి). “పెల్లగించు - చే - ప్రే. పెల్లగిలఁజేయు - ఉన్నూ లించు” (శ-ర). క. అని కలు ద్రావుట యెవ్వరి | క్తిని గాదని పలికి పంతగించుచు(యయా. 3 ఆ. శ. ర). చ. త్తమున ముక్కులం జెవులఁ గన్నుల నొల్కెడు రక్త మంగ మాపుతముగఁజేయఁగా నతఁడు బోరగిలం బడియెఁ ధరణ(శల్య. ౧ ఆ. ౨౮౫). “బోరగించు - చే - ప్రే - బోరగిల్లఁజేయు” (శ. ర). కా.....ప్రభా తాయాత వాతాహతా | లోల తంత్రుల మేళగింపఁ గదవే లోలాక్షి చేతాక్షికిన్ (మనుచు. 3 ఆ. ౫౭). “మేళవించు - వై..... తే.గీ. వీరశృంగారములు మేళవించినట్టి | చెలువమున.....(వై. ౫ ఆ. శ. ర). ఉ . వావిరి కమ్మనీరు మృగనాభిరసంబున మేళవించి” (వై. 3 ఆ. శ. ర). గీ.....

[బా. క్రి. ౧౦ సూ.] 'ఆడు-ఓడు-కూడు' అనువాని డ కారమునకు రేఫాదేశము. 1601

ఆరయంగ యుద్ధంబు గాదందుఁ బుట్టు | క్షీడు మేలేమియును జిత్తగింపకుండు (అశ్వ. ౧ ఆ. ౧౧౬). ఉ. ఐనచు జిత్తగింపు ద్రుపదాత్మజ నాసభ నట్లుచేసినన్ (ఉద్యో. 3 ఆ. 271 పు). 'కోపగించు - కోపగిల్లు' అను రెండును స్వాధ్యైంచుగంతములుగనె సూ. రా. నిఘంటువున నుదాహరింపఁబడెను. ఆ-వె. కొడుకుపాటుచూచి కోపించి కాలింగ | పతి.....(భీష్మ. ౨ ఆ. ౬71). 'కోపగించు' అనువానికి బ్రాచీన కవిప్రయోగము లభింపలేదు.

ఆడోడు కూడుల డ కారంబునకుం జుక్కుపరంబగు

బాలవ్యా. నపుడు రేఫంబగు. ౮౦.

3౨౮ VIII విష. ఆడు - ఆరుచు - ఆడించు. ఓడు - ఓరుచు - ఓడించు.

కూడు - కూరుచు - కూడించు.

సంజీవని. 3౨౮ VIII విష:—ఆడు = తడుపు = స్నానమాడు, మాట లాడు - ఆటలాడు. ఓడు = అపజయపడు. కూడు = పొందు. ప్రేరణార్థకమగు చుక్కు (బా. క్రి. 23 సూ) పరంబగునపుడు 'ఆడు - ఓడు - కూడు' అను థాతువుల డ కారమునకు రేఫాదేశ మగును. ఆడు+చు = ఆరుచు = స్నానమా డించు = తడుపు - ఆటలాడించు - మాటలాడించు. ఓడు+చు = ఓరుచు = ఓడించు = పరాజయించుచు. కూడు+చు = కూరుచు = కూడునట్లుచేయు. ఈ విషయము కొంత పరిశీలించవలసియున్నది.

ఆడుథాతు ప్రేరణరూపములలో డ కారము నిల్చినది "ఆడించు" అనునది మాత్రమే గలదు. "ఆడుచు" మున్నగురూపములు లేవు. "ఆర్పు = ఆడించు" అనురూపములు గలవుగాన "ఆడుథాతు డ కారంబునకు రేఫాదేశము చేయుట యుక్తమే. క. నేర్పరి వెక్కువిధంబుల | నార్పగ బొప్పులు గడంగి యాడెడు చంకం | బేప్పడఁ గాన్పుము.....(శాంతి. ౧ ఆ. ౨౮3). చ. మదిమది నుండ నీసుతుఁడు మంత్రులు సౌబలు జూద మార్చి.....(ఉద్యో. 3 ఆ. ౨౮౦). అనురీతిని 'ఆటలాడు' అనునర్థమునందు ప్రేరణరేఫాదేశము నిర్వివాద మనఁదగును. అట్లే - నీ. కెంగేలు కేలితోఁ గీలించి నెయ్యింపు మాటబఁ దగు మఱుమాట లార్తు! (విరా. ౨ ఆ. 3౧౦). (ఆర్తును = మాటలాడింతును). అనువొప్పున "మాటలా డించు" అనునర్థమునందును ప్రేరణరేఫాదేశ మంగీకరింపఁ దగినదే యనఁదగును. కాని "ఆటచు = ఆటుచు = ఆర్పు = బొబ్బరించు" అను జేటొకథాతువు గలదు. అయినను "ఆడు" థాతుప్రేరణరూపమగు 'ఆర్పు' అనునది పెద్దకేకలు వేయుట యనునర్థమునఁ బ్రయోగింపఁబడదు గాన దద్విషయము శంకాస్పదము కాదు.

క. విజిచి వధియించి యార్చెన్ | వజలగ భీముండు భువనవలయం బద్రువన్
(సఖా. ౧ ఆ. ౨౧౨). ఆర్పు=బొబ్బరించు ప్రేరణార్థకముకాదు. మ. జలకం బార్చెల
తాంగి యార్చు.....(పారి. ౨ ఆ. ౧౧). సీ. నీహార సలిలంబు నించి శాంచన
కలశముల మజ్జన మార్చు జనవు లేడు. (వరాహ. 2 ఆ. ౪౮ సూ. రా. ని).
'ఆర్చన్' అనురీతిని 'స్నానమాడించు' అను నర్థముకల బ్రాచీకవి ప్రయోగములు
లభింపలేదు. కాని 'నీటితోఁ దడుపు' అనునర్థమున భట్టారకప్రయోగములే
చూపట్టుచున్నవి. సీ.....ఆ-వె. ఎటుక గల చుహాత్మక డెటుక యన్ జలముల
నార్పుఁ గ్రోధమును జుహానలంబు (ఆర. ౧ ఆ. ౨౨౨). తరల.....వీరు
గృహ్లాడ వీడు భీముండు వాడు గండ్లడి భవత్కృతదారుణం బను వహ్ని నార్పు
గ నున్న య | క్కడిడి వీక్షలు.....(సఖా. ౧ ఆ. ౧౯3). ఈసందర్భమున
నొకవిషయ మాలోచింపఁ దగియున్నది. "ఆటు = చల్లగాలిచే దానియంశట నది
చల్లాటు." అనునర్థముగల 'ఆటు' థాతు ప్రేరణరూపము 'ఆడు' థాతు ప్రేరణ
రూపమునకు సన్నిహితముగాఁ దోచును. సీ.....ఆ-వె. ఇంద్రియముల నెల్ల
నిపునంగఁజేయుచు | నడచు శోకవహ్ని యాఱనేర | దిండ్రవదని నేరె నేనియు
(భీష్మ. ౧ ఆ. ౧౯3). ఇట్టియెడల 'ఆర్పు = నీటితోఁదడుపు' అనునర్థమునప మూల
మగు నాడు థాతువు చల్లనేరదు గాన భేదమును గ్రహింపవగును.

ఓడుథాతు ప్రేరణరూపములగు "ఓడించు=ఓరుచు=ఓర్చు" అనువాని యర్థ
మును "ఓర్పు = స - క్రి. సహించు" అనుథాతువు నిర్వహింపఁజాలి యున్నది.
కావున "ఓడు" థాతు డకారమునకు రేఫాదేశము చేయునేలయని శంకింపవలసి
యున్నది. ఆ-వె. పరశురాముఁ డొండె హరుఁడొండె నరుఁడొండె | గాక యెరులు
గలరె కర్ణ నోర్వ | బలిపి భీముఁడొండె బలచేపుఁడొండెః గాఁ | కొరులు నరులు
శత్రు నోర్వఁగలరె. (ఆది. 2 ఆ. ౨౦3). క.....నను మార్కొనంగఁ బురు
షుల నుర్విం | గానఁ గిరీటికి నొక్కని | కే నోర్వ నతండు శరము తెన్నుడెలుంగున్
(ఉద్యో. ౪ ఆ. ౧౪౯). (ఇటుఁ గిరీటిని నొక్కని నే నోర్వనని కవిప్రయుక్త మన్నను
క్షతిలేదు). ఇట్టియెడలఁ గల వత్సముచే నివి యప్రేరణరూపములనుట యుక్తము.
ఇట్టి ప్రయోగములను సూ. రా. నిఘంటుకారులు "ఓర్పు (రుచు) ఓడించు -
స - క్రి. (✓ ఓడు) ఓడఁజేయు. జయించు" అనుదానికి లక్ష్యములనుగా నుదా
హరించుట యుక్తముకాదు. వత్సముతోనె యుదాహరించుట మఱియు వింత(చూ.
ఎగచు సూ.రా.ని). ఇట్టియెడల జయింపఁ జాలననుదానినలెనెసహించఁజాల ననునర్థము
ను సుసంగతమె యనవగును. సీ. సురసమూహంబుతో సురరాజు నోడించి ఖాండవం

[బా. క్రి. ౧౦ సూ.] కూడుధాతువు 'డాకు' రేఫాదేశవిధి ప్రత్యాఖ్యేయము. 1603

చెక్కటి కాల్పియున్నవీరున కఖలాభివృత్తవసుంధరః గల రాజుల నోర్చి పరాక్రమ మున | (ఆర. ౧ ఆ. 32౮). ఇట్టియెడల రాజులనోర్చె సహించె ననుట గ్రంథభిప్రేతము కాదు, సుసంగతమును గాదు. ఓడించె ననునర్థమే సందర్భశుద్ధి గల్గియుండును. క. ఆరంభరహితుః బొందు నెయ్యారయ సంపదలు హీనుః డయ్యును బురుషం | డారంభశీలుఁడయి యక్క | తారంభుల నోర్చు నెంత యధికుల నైసన్ (సభా. ౧ ఆ. ౧౨3). ఇట్టియెడల "ఓర్చు = సహించు" అనునది యర్థవంతమే కాదు, ఇంక "ఓడించు = హీనులఁజేయు" అని యర్థము చెప్పక తీరదు. కావున నిట్టి ప్రయోగములను సంగ్రహించుటకయి "ఓడు" ధాతు డకారమునకుఁ బ్రేరణార్థక చుక్కర కత్వమున రేఫాదేశ మునదేశించుట యత్యావశ్యకము. ఇట్టిచోటులందు ముత్పర. కత్వమున నత్వము రాదు. నత్వమే కల్గును. ఇందులకు బాధక ప్రయోగములులేవు. శత్రురాజుల నోరుపగలఁడను రీతినే ప్రయోగించఁదగును. క.....మ | మ్హిరసమెత్తి కీడ్పటిచి యంతలు సేసినదాన నీమదిం | గూరిన నొప్పు సొంపునను గోపము పెంపునఁగాదె యారయన్ (ఉద్యో. 3 ఆ. 2౪). క. వారని సంక్లేశంబులఁ | గూరు నరుడు దానిఁ జేయఁ గొనకొండ్రె బుధుల్. (కాంతి. ౬ ఆ. ౨౪౨ ప). అను సోమ యాజి ప్రాసస్థగిత ప్రయోగములచొప్పునఁ బ్రేరణముంజేకాక యన్నియర్థము లందును 'కూడు' ధాతువునకుఁ బరాక్రమముగ 'కూరు' ధాతువు వెలయుచున్న దనుటలో సందియము లేదు. కావున "ఆ డో డు కూడుల....." (బా. క్రి. ౧౦ సూ.) అను ప్రకృతసూత్రమున "కూడు" ధాతువును బ్రత్యాఖ్యానము చేయుట యుక్తము. "ఆ డో డు కూడుల" అనెడి సిద్ధద్వంద్వమున నాచ్చికపర రూపసంధిని దొలఁగించుటయుఁ గర్తవ్యమే. ఇవి స్త్రీసమములు కామింజేసి యాచ్చికద్వంద్వమునుట పాసంగదు.

బాలవ్యా. చెడునకుం జొక్కుగాగమంబులును డాక లఘు రేఫంబు

3౨౮ IX విష. నగు. ౧౧.

చెటుచు - చెటుపు.

సంజీవని:—3౨౮ IX విష:—బా. క్రి. 23 సూత్రముచొప్పున డాంత మగు చెడుధాతువునకు "చుక్కు" ను, 2౪ సూత్రముచొప్పున 'పుక్కు' ను రాగా చెడుధాతు డకారవ్యంజనమునకు శకటరేఫాదేశం బగునని యర్థము. ఉదా:— 'చెడ్+ఉ+చు = చెల్+ఉ+చు = చెటుచు. చెడ్+ఉ+పు = చెల్+ఉ+పు = చెటుపు. రెండిటికిని 'చెడఁజేయు' అని యర్థము. ఇట్లునుటచేత "చెడించు" అను ప్రేరణించు గాగమాంతరూపము దీనికి లేదని విశదమగుచున్నది.

శబ్దరత్నాకరమున “పఱచు - పఱపు - పఱుచు - పఱుపు” అను నాల్గు రూపములు చూపబడెను. ‘ఉ’కారమధ్యము కొందఱ మతమనియు ‘అ’కార మధ్యము కొందఱ మతమనియు వ్రాసఁబడెను. సూ. రా. నిఘంటువుందు ‘పఱచు’ అనురూపముమాత్రము చూపబడలేదు. కాని “పఱపు - పఱుచు - పఱుపు” అనువాని వివరించుటలో నయిదుచోటులందు ‘పఱచు’ శబ్దము వాడఁబడెను. ఉకారమధ్యతనుగాని ‘అ’కారమధ్యతనుగాని ‘చు’వర్ణమునుగాని ‘పు’వర్ణమును గాని నిర్ణయించు ప్రయోగ మేకోశమునందును జూపబడలేదు. శకటమును నిర్ణయించు ప్రయోగము చూపబడెను. “నీ.....ఎత్తిగి వానితపము పఱుపఁ బనిచె ।(ఆది. ౫ ఆ. ౧౮౫). ‘చెచ్చె’ అనియుఁగలదు. ద్విపద. యజ్ఞే శుండేనిఁ గ్రియాదక్ష దత్తు । యజ్ఞ మేటికిఁ జెచ్చె (౧౦౫తా. వాద. ౨౦౫ పా. సూ. రా. ని).

చెడుశబ్దమూలకమగుటంజేసియు ‘అ’కారమధ్యతను నిర్వహింపఁజాలు ప్రయోగము లేమింజేసియు సూరిగారిమతముచొప్పున ‘ఉ’కారమధ్యముమాత్రమే యంగీకరించుట లెస్స.

పడునకుం జొక్కును డా కలఘురేఘంబు నగు. ౮౨.

బాలవ్యాకరణ పఱుచు.

వివరణము. శబ్దపల్లనంబగు పడున కించుక్కు విభాషనగు నగుచో

3౨౮ X వివ. డాకు లఘురేఘం బగు. ౮౩.

వెలువడు - వెలువరించు - వెలువఱుచు - చొప్పడు -

చొప్పరించు - చొప్పఱుచు.

సంజీవని. 3౨౮ X వివ:—బా. క్రి. ౭౩ సూత్రముచొప్పున ‘పడు’ థాతు వ్రునకుఁ బ్రేరణంబున ‘చుక్కు’రాఁగా దాని డకారవ్యంజనమునకు శకటరేఖాదేశ మగునని యర్థము. ఉదా:—పడు+ఉ+చు = పఱ+ఉ+చు = పఱుచు = పొందఁ జేయు. పతనార్థకమగు ‘పడు’ థాతువ్రునకు “ఏనుఁగును గోతిలోఁ బఱచెను” అను అనురీతి ప్రయోగము కన్పట్టదు. “ఏనుఁగును గోతిలోఁ బడఁజేసెను” అనియే వాడఁబడుట గలదు. కాని బాణమును పడునట్లు చేసె ననుచో “బాణమును బఱ పెను” అను రీతి ప్రయోగములు కన్పట్టును. ‘పఱపు’ పయిని దుప్పటి పఱచెను’ అను రీతిని బతనార్థమందు ‘పఱచు’ అను ప్రేరణరూపము కొన్నియొడలఁ గన్పట్టుచున్నది. ఇట్లే ‘తడఁబడు’ అనుదాని ప్రేరణమునందును ‘తడఁబఱచి’ అను ‘అ’కార మధ్య రూపము కనిప్రయు క్తమై యున్నది. క. గంగీతకళలఁ జెలఁగు కు । ౧౦౫తా. చెడం

గులం గరంగుట తప్పి | భంగించి యింకెంత దో | అంగుట తప్పి తడబడి
పురుషులకున్ (భా. ౭ ఆ. ౨౨౪ శ. ర. పటచు - తొలుగు శబ్దములయొద్ద) ఈ షష్ఠ
మున 'పటపు' అనురూపమును గన్పట్టుచున్నది. 'శరశతంబు' అనునది ప్రత్యేక
గములు గలవు. ప్రకృతసూత్రముచొప్పున "పాండు" అను నర్థముగల 'పడు' థాతు
వునకుఁజేరణార్థమున 'పటుచు' అను 'ఉ' కార మధ్యధాతు జేర్పడుచున్నది. పటుచు =
పొందించు - బాధలనొందించు. శ. నెట్టిన సభలో వేపుర | కట్టెదుర నరాతిసము
గా కెంతయు వా | రెట్టితులనలో ద్రావది | కట్టుల పటిచెడిదె జూడ నూడరె
యెందున్ (ఉద్యో. ౧ ఆ. ౩౪౪). శబ్దరత్నాకరకర్త యిట్టివ్యవస్థను జేయలేదు.
ప్రేరణార్థకములగు 'పటచు = పటుచు' అనునవి పర్వాయమాని తలచి యీ క్రింది
రీతిని వ్రాసెను. "ప్రేరణార్థకమైన పటచు ఒకన్యాయమునుబట్టి ఉకారమధ్యముగా
నుండవలసి యున్నను వ్రాతప్రతులయం దంతట పటచుగా అకారమధ్యముగా
నుండుటవల్లను ఒక ప్రామాణికవి ప్రత్యాగమున (పింగళిసూరన కళాపూర్ణోదయ
మున. తడబడి యతియండు కానబడుటవల్లను ఇట్లకారమధ్యముగానును
వ్రాయబడియెను" (శ. ర. 'పటచు' శబ్దము). 'పటుచు' అని 'ఉ' కారమధ్య
ముగా వాచిశ్యవారి ముద్రణమున నున్నదాని సీతఁడు సవరించి "పటపంగ" అని
యిట్లుదాహరించెను "పటచు - యు - దే.....వై. ప్రే.....౩ పాటు
పడఁజేయు. అకల్పపులం బటపంగం బాడియే. (భార. ఉద్యో. ౧ ఆ.)" (శ. ర.).
శబ్దరత్నాకరకర్త దీనితోపాటుగ నిచ్చిన యితరోదాహృతులు పతనార్థక పడు థాతు
రూపము లనఁదగును. "పటచు - యు - దే.....ప్రే. ౧ పడఁజేయు. చ...
.....కడు దుర్భవంబునన్ | పటపకుమయ్య.....(భార. ఆరణ్య. ౫ ఆ.
౨ దుప్పటి లోనగువాని పటచు....." (శ. ర.). పయినుదాహరించిన యారణ్య
పర్వ పద్యమున "దుష్టసేచజన్తమునఁ బడఁద్రోయకుమయ్య యని యర్థముగాన
నదియుఁ బతనార్థక మే యనఁదగును "ఆ.వె.....క్రవ్యాద జన్తుండ | వగుము
మీఁద ననియె ననిన నేను. చ. ఎటుగక తప్పనేసితి సహింపంగదే కడుదుర్భవంబు
నన్ | బటపకుమయ్య నావుడుఁ గృపన్.....(ఆర. ౫ ఆ. ౧౩౩-౧౩౪ ప). ఇట్లు
శబ్దరత్నాకరకర్త "పటచు - పటుచు. పటపు - పటుపు" అను ప్రేరణరూపములను
వ్యవస్థాపితముగఁ గలగాయపులగముగ నుదాహరించెను. "పటచు - యు -
దే - ప్రే - పటపడఁజేయు.....౩ ప్రయోగించు. దివ్యశరంబులు ద్రోసుతేరి
వైః బటపు కిరిటి. (భార. ద్రోణ. ౧ ఆ.)" (శ. ర.). "పటుచు - దే - ప్రే. ౧ పడఁ

జేయు. వ. పదంబులు విడిచియు - సార్వభౌమ లగలఁ జెడిచిండు గజంబులం బడిచియు గాత్రంబుల నుడిచియు. (భాగ. ౬ స్కం). ౨ దుప్పటిలోనగువానిఁ బఱచు....." (శ. ర). "ఁటుపు. దే - ప్రే - ౧ పడఁజేయు - పాటుపడఁజేయు... .." (శ. ర).

౮౩ సూ. వ్యాఖ్య:—శబ్దపల్లవంబగు పడుపడు=బా. క్రి. ౧౧౮ సూత్రము చొప్పున శబ్దపల్లముగ నేర్పడి శబ్దమునకు నుత్తరావయవమైయున్న పడుథాతువునకుఁ బ్రేరణంబున బా. క్రి. ౭౩ సూత్రముచొప్పున 'చు'గాగమంబును "ఇం"చుగాగమంబును నగును. అందు "చుక్కు"వచ్చునపుడు పూర్వసూత్రము (బా. క్రి. ౮౨ సూ). చొప్పున డశారవ్యంజనమునకు శకటరేఫాదేశం బగును. వెలి+పడు+చు = వెలువఱుచు. ఇంక నించుక్కు వచ్చునపు డట్టి పడు థాతువ్యంజన డశారంబునకు లఘురేఫాదేశం బగును. ఉదా:—వెలువడ్+ఉ+ఇంచు = వెలువర్+ఉ+ఇంచు = వెలువరించు = వెలుపలికిఁ బడునట్లుచేయు. "వెలుఁగు+పడు అను నీరెండుథాతువులును గలిసి వెల్లడియను విలక్షణాగ్రమును బోధించును" (బా. సా. పే. ౮౫౩ పు) అను పేటికవివరణము సరికాదు. వెలువడుశబ్దమునకు వెల్లడి యనునర్థము సరికాదు. "వెలువడు - ద్వ - ఆ - క్రి - (వెలి+పడు) ౧ బయలుపడు, నూతిలో వెలువడఁ గోమలిం దిగిచె (భార. ఆది. ౩ ఆ). ౨ బయలుదేలు - వెలువడియె నశేషరాజ్య విభవచ్యుతుడై (భార. ఆర. ౨ ఆ)....." (శ. ర). "చొప్పడు - ద్వ - ఆ - క్రి. (చొప్ప+పడు). కలుగు. ఉ.....వే | రుక్కునఁ బోరినన్ సుగతి గొందు జయంబును నొండె జొప్పడున్ (భార. శల్య. ౧ ఆ)." (శ. ర). చొప్పడ్+ఉ+ఇంచు = చొప్పర్+ఉ+ఇంచు = చొప్పరించు = కలుగఁజేయు. ప్రయోగములు:—సీ..... | నీయట్లు క్రూరులై నృపతులఁ జెజఁబెట్టి పసువరించుచు బశుపతి నుమేశు | వరదుఁ బూజించినవారును గలరె. (సఖా. ౧ ఆ. ౧౮౯). క. తనయుఁ బసువడిచి తద్వపః | గొని వేల్చినఁ జూచి.....(ఆర. ౩ ఆ. ౨౧౫). (పసువరించు = పసువఱుచు = యజ్ఞపశుత్వమును బొందించు = యజ్ఞపశువుగాఁజేయు). సీ.....తే-గీ. థాడుణి సురముఖ్యు లధ్వరములందుఁ | బసువరింపరె పశువులఁ బరమ పుణ్యగతులు గలుగవె...(ఆర. ౫ ఆ. ౫౫). వైస్థలములందెల్ల 'పశువరించు - పశువఱుచు' అని శవర్ణమే భారతమున ముద్రితమైయున్నది. శబ్దరత్నాకరమున 'స'వర్ణముతోఁగాని 'శ'వర్ణముతోఁగాని యీశబ్దమే చూపఁబడలేదు. ఇది 'భయపడు' మున్నగువానివంటిది గాదు. ఇయ్యది శబ్దపల్లవము. సాధారణముగా శబ్దపల్ల వావయవము లాచ్ఛికశబ్దములై యైయుండుట సంప్రదాయము. మఱియు నందలి

[బా. క్రి. ౮౩ సూ.] 'సూ-రా-ని' 'నిలువరము+ఇంచు=నిలువరించు' తప్పు, 1607

వాదేశము - రేఫాదేశము - సర్థవిశేషము మున్నగునవి మిశ్రస్థలములందు సంభ
 వించునవి కావు. అందలి వాదేశము గ న డ ద వా దేశము కాదు. శబ్దపల్లవము
 లందుఁ గల్గు నాదేశ విశేషము. "పసుపు+పడు+ఇంచు = పసువరించు = పసు
 వలుచు" అని యాచ్చికశబ్దరూపముగ నంగీకరించుటయే యుక్తమనితొచెడిని.
 ఉ. పాలితదుర్మయూడు శిశుపాలుడు బాబుడు వీరినేల భూ | పాలక నీకుఁ
 బట్టువలుపన్ (సభా. ౨ ఆ. ౨౨). (పట్టువడు. ప్రే. పట్టువలుచు). మత్తకోకిల.
 ఈ చిక్కణ్ణుడు బాబుడయ్యును నేర్పరించి యథావిధిన్ | దేవమంత్రియహాలే
 భర్తువు దెల్పె సీతసిబ్బుది మీ | రేవగింపక చేకొనుం డిది యెల్ల యందును ధర్మ స |
 ద్భావ మొక్కని కేర్పరింపగ బ్రహ్మకై నను బోలునే (సభా. ౨ ఆ. ౨౩౬). (వర్పడు.
 ప్రే. వర్పరించు). క.....అదియే | ల్లను నేర్పరించి.....(విరా. ౧ ఆ.
 ౬౫). మ.....దర్పంబు సొం పేర్పరిం | చుటకుం జొచ్చిన.....(కిర్త. ౧
 ఆ. ౮౬). తే.గీ. ఎట్టులంటేని వినుచుది యేర్పరింతు (ఆను. ౫ ఆ. ౫౭). ఆ వె.
 వృద్ధ కొడుకుపలుకు విని క్రూరుడై పాప | బుద్ధిజేసి మిమ్ము భూతలంబు | వెలువ
 రించి రాజ్యవిభవంబు గొని |(ఆన. ౧ ఆ. ౬౦౮). (వెలి+పడు+ఇంచు=
 వెలువరించు). ఉ. పాండవనైనన్యముల్ నెవరి పాతెనుఁ గల్గుచేత నొచ్చి యు |
 ద్దండత నీదుశౌర్యమును దర్పము నేర్పడ నిల్వరింపుమీ | (ద్రోణ. ౫ ఆ. ౨౦౨).
 (నిలుచు+పడు = నిల్వడు. నిలుపు+పడు = నిల్వడు. నిల్వడు = నిలువడు - ప్రే -
 నిలువరించు - నిల్వరించు = పాటిపోకుండు నిలుచునట్లుచేయు). కోశములందీది వేటు
 రీతిని వివరింపబడెను. "నిలువరము - దే - విణ - స్థిరమైనది." "నిల్వరించు - దే -
 ఆ - క్రి. చలింపకనిలుచు. ఆ-వె. వీడె వచ్చుచున్నవాడు పార్థుడు మన | మేమి
 నేయువార మీవు దక్క | నొరులు నిలువరింప నో పెడువారలె | యోటలేక తాకి
 యోర్వవలదె (భార. విరా. ౫ ఆ). ఆం. ప్రే. చలింపకనిలుపు.....౨ నిలుపు
 (శ. ర). ఇది యిట్లు "ఆకర్షక క్రియ"యనియు సంతర్భావిత ప్రేరణా
 ర్థకమనియుఁ జెప్పుట సరికాదు. ఒరులు నిలువరింప నో పెడువారె=ఇతరులు నేనలను
 బాటిపోకుండు నిలుపుటకు శక్తులా యని యర్థము. అతియకాని "అర్థమతో నెదిర్చి
 నిలుపుట కో పెడువా రెవరిని యర్థముకాదు. సూ. రా. నిఘంటుకారులు దీని సంత
 ర్భావిత ప్రేరణార్థక మనక సకర్తక క్రియగానె యంగీకరించిరి. ఆకర్షక క్రియ కేదో
 చంద్రాగద చరిత్రమనెడి యర్వాచీన గ్రంథమునుండి ప్రయోగమును జూపిరి. కాని
 యిది 'నిలువడు' అను శబ్దపల్లవపు ప్రేరణరూపమని వ్రాయలేదు. "నిలువ (ల్వ)
 రించు. స. క్రి. (✓ నిలువరము) ౧ నిరోధించు - ఆపు....." (సూ. రా.

ని). ('నిలువరము' శబ్దమునకుఁ బ్రాచీన కవిప్రయోగములు సూ. రా. నిఘంటువునఁ జూపఁబడలేదు). "నిల్వరించు - చే - అ - క్రి. అ - ప్రే. నిలువరించుయొక్క రూపాంతరము. చలిఁచక నిలుచుటకుఁ—క.....పాం । దవయోధులు నిల్వరించుటకుఁ జాలక జీ ! చ్చరడిన.....(భీష్మ. ౨ ఆ. ౨౮౧)." (శ. ర). ఇందును బాండవయోధులు తమసేనలను నిల్వరించుటకుఁ జాలక జీచ్చవడిరని సకర్తముగానె యర్థము నెఱుంగును. క..... భగదత్తుఁడు మత్తగజముఁ బఱపి యతని నా । కుగములఁబొదివిన.....(భీష్మ. ౨ ఆ. ౨౩౮)..... క. కవిని బలము జంపఁగఁ బాం । దవయోధులు నిల్వరించుటకుఁ జాలక..... (భీష్మ. ౨ ఆ. ౨౮౧). అనియున్న యాసందర్భమున "బలముల నిల్పునట్లుచేయుఁ జాలక" యని యర్థముచేయుటయే సుసంగతమై యుండుచుగదా.

నన్నయా జేజ్జనాదపి కేచిత్తు । జేచ మాహు రనీశ్వరాః (వికృ. 3౨౯ విష. క్రియా. ౧౩ కా. అహో. ౮౯౩ పు).

కల్పతరువు. 3౨౯ విష:—కేచిత్తు = కొందఱు, అనీశ్వరాః = స్వతంత్రులగు మహాకవులు, జేజ్జనాదపి = ప్రేరణార్థక ధాతువుకంటెఁ బరముగానైతము, జేచమ్ = మఱొక ప్రేరణార్థక ప్రత్యయమును, అహుః = ప్రయోగింతురు. "అనీశ్వరాః = స్వతంత్రాః" అనుబాని స్వారస్యముచే నట్టిప్రయోగము లరుదని వ్యక్తమగుచున్నది. జేజ్జనా తనుటచేతఁ బ్రేరణించుక్కుచున్నది బ్రేరణించుక్కు నిల్వరాదనియు స్వార్థించుక్కుమీఁదఁ బ్రేరణించుక్కు నిలువవచ్చుననియు మఱియుఁ బ్రేరణార్థకములగు 'చు క్కుగాగమముల'మీఁదఁ బ్రేరణించుక్కు నరుదుగ నిల్వనగుననియు వ్యాఖ్యానము చేయవలెను. ఉదా:—రక్షించు+ఇంచు = రక్షింపించు (బా. క్రి. ౮౭ సూత్రముచే స్వార్థించు క్కుకారమునకు 'ప'త్వం బయ్యెనని యెఱుంగునది) చచ్చు - పే - చంపు - మరల పేరణార్థము - చంపించు - రాజభటులచే మృగములను జంపించెను. ఈశ్వరుఁడు రాజుచే జనులను రక్షింపించును. మొ. "వివాహ మొనర్పు మొప్పుంగ నిత్యా ద్యాచారోక్తిక్తిఘ సకర్త కేఘ ఒనర్పింపుము ఇత్యాదిరూపం కర్వచి త్సాధు. ప్రయోగస్తు న ప్రాచ్యః ప్రబంధేషు దృశ్యతే." (అహో. ౮౯౩ పు). అని యిట్లుహోబలపతి దీనికిఁ బ్రయోగ మరుదని వచించెను. అట్లునునను సధర్వణాంగీకృతిచే దీని ప్రయోగము సాధువే యనఁదగును.

ప్రేరణాంబునం దించుక్కుమీఁద నించుక్కు లేదు. ౮౮.

బాలవ్యా. ఇ టనుటంజేసి ప్రేరణార్థంబయిన యితరాగమంబు

3౨౯ I విష. మీఁదం బ్రేరణార్థించు గాగమం బగునని యెఱుంగు

[బా. క్రి. ౮౪ సూ.] ప్రేరణార్థకములపై మరల ప్రేరణార్థకము నిల్పువిధి. 1609

నది. నొచ్చు - నొంచు - నొంపించు. చచ్చు - చంపు - చంపించు.

సంజీవని. 3౨౯ I విష:—ప్రేరణంబునం దించుక్కుమీఁద నించుక్కు లేద నుటంజేసి యించుగ్భిన్నములగు ప్రేరణార్థక చుగాగమ పుగాగములమీఁదఁ బ్రేరణార్థ కేంచుగాగమము నిల్వవచ్చుననియుఁ బ్రేరణేతర స్వార్థేంచుగంతము మీఁదఁ బ్రేరణార్థ కేంచుగాగమము నిల్వవచ్చుననియు నథము లభించుచున్నది. చదువు - ప్రే - చదివించు. దీని ప్రే. 'చదివించు' అను రీతిరూపము లుండనేరవని తాత్పర్యము. 'పఠించు' అనునది స్వార్థేంచుగంతము గాన దానిపైఁ బ్రేరణేంచుక్కు నిలిచి 'పఠించు' మున్నగురీతిని దత్సమథాతురూపములు సాగువులే యగునని యెఱుంగునది. 'చచ్చు - ప్రే - చంపు - పే - చంపించు' అనురీతిని ప్రేరణార్థక చు క్కుక్కులమీఁద నైతము పునఃప్రేరణవివక్షయం దించుగాగమము నిల్వవచ్చు ననియు నెఱుంగునది.

ఇత్త్వంబుగాని యెత్త్వంబుగాని కూడుచో ననాద్యం

బాలవ్యాకరణ బంధన యుత్త్వంబున కిత్త్వం బగు. ౮౫.

వివరణము. నిగుడు - నిగిడి - నిగిడె. మగుడు - మగిడి - మగిడె.

33౦ విషయము. ఉడుగు - ఉడిగి - ఉడిగె. మునుగు - మునిగి - మునిగె.

సంజీవని. 33౦ విష:—థాతువుపైని 'ఇ - ఎ' అనునవిగాని యవి యాది యందుంగల ప్రత్యయాదికముగాని నిల్పునపుడట్టి థాతువుయొక్క శబ్దాదిగతమగు 'ఉ' కారము తప్పఁ దక్కిన 'ఉ' కారములు 'ఇ' కారములగు నని యర్థము. ఉదా:— నిగుడుథాతువుపైని క్త్వార్థేకారము నిల్వఁగా 'నిగుడు+ఇ' అనుచో 'నిగిడి' అని యేర్పడును. ఇందుఁ బదాదీతరమగు గ కారముమీఁది 'ఉ' కార మికార మయ్యెనని యెఱుంగునది. ఇట్లే 'నిగుడు' అను థాతువుపైని భూతార్థక ప్రథమైకవచనము 'ఎను' అనునది (బా. క్రి. ౧౬ సూ) నిల్వఁగా 'నిగుడు+ఎను = నిగిడెను' అనుచో ఎ కారముమూలమున గ కారముమీఁది 'ఉ' కార మికారమయ్యెను. ఇట్లే తక్కిన వానియందును బ్రక్రియ నెన్నునగును. 'నిగుడు+ఇంచు = నిగిడించు' అని యిట్టిం చుక్కు నిల్పునపుడు నైత మనాదిస్థితో కార మికార మయ్యెను. ఇట్టిస్థితికి బా. క్రి. 23 సూత్రము మున్నగుసూత్రముల వివరణోదాహరణములలోని - మగిడించు - కుదిరించు - వినిపించు - కనిపించు మున్నగునవెల్ల లక్ష్యములె యని యెఱుంగునది. ఇట్లే పురిటిల్లు - (పురుడు,) చదివెదను - చదివితని-మొదలగునవి నైతము దీనికె లక్ష్య

ములగుచున్నవని యెఱుఁగునది. అశాద్యంబయిన యుత్సంబున కనుటంజేసి కుడి రించు - కుడిపించు మున్నగుచోట్ల శబ్దాదినున్న కకారముమీఁది 'ఉ'కారమున కికారము రానేరదు. అట్లే కుడిరెను - కుడిచి మున్నగుచోటులందును 'క'కారము మీఁది 'ఉ'కారమున కికారము రానేరదు.

ఈసూత్రము సార్వత్రిక మనుటకుఁ బ్రామాణిక ప్రాచీన వైయాకరణాంగీకారముగాని యిట్టి యిత్వమును నిర్వహించు యతిస్థలఘటిత ప్రాచీన ప్రామాణిక కల్పప్రయోగముగాని లభింపలేదు. ఇంతియకాక దీనికి విరుద్ధమగు ప్రాచీన మహాకవి ప్రయుక్త యతిస్థానఘటిత ప్రయోగమునైతము కన్పట్టుచున్నది. సీ. ఆలోన గదపూన్చి యభ్రమాశంగంబు కుంభపీఠంబు ప్రస్తుతి యసుర (హరి. పూర్వ. ౪ ఆ. ౧౫౪). శబ్దరత్నాకరమున "పురుటియాలు - పురుటిల్లు - పురుడించు" అనురీతిని బ్రకృతసూత్ర వినిర్ధరూపములు కొన్ని యుపాహృతములై యున్నవి. తాళపత్ర మాతృకలందును నిట్టిరూపములు కన్పట్టుచున్నవి. పంజాబదర్శమునుబట్టి యిది బహుళమనుట యుక్తము.

*న్నయా. అనుబంధ ప్రార్థనయో, ధౌ వ్యతిరేకాదికేచ చోః షః

330 విషయము. స్యాత్ (ఆ. చిం. క్రి. ౫ కా. అహో. ౪౬౩ పు).

కల్పతరువు. 330 విషయము:—అనుబంధప్రార్థనయోః = అస్తి రను బంధకః స్యాది త్యాదిచే విధింపఁబడిన (చూ. ౨౯౬ విష) 'కలుగు ధాతురూపమగు ననుబంధమును, గర్భణ్యనుబంధః స్యాది త్యాదిక్రీడే విధింపఁబడిన (చూ. 3౧౯ విష) పడు ధాత్యనుబంధమును, బ్రాధనాద్యర్థక ప్రత్యయములును (3౦౫ విష) బరమగు చుండఁగాను, ణౌ = పేరణార్థకమగు 'ఇంచుక్కు' (చూ. 3౨౬ విష) పరమగు చుండఁగాను, వ్యతిరేకాదికేచ=వ్యతిరేకాదౌ భావని చాత్ స్యాదితి సూత్రముచే విధింపఁబడిన (చూ. ౨౯౬ విష) (3౦౩ II. 3౦2-3౧౦-3౧౨-3౧3-3౧2 వల యుద్వాది. విష. చూడు) 'అత్తు' మున్నగునవి పరమగుచుండఁగాను, చోః = ఇంచు గాదుల చకారమునకు, షః - స్యాత్ = పకారాదేశ మగును. ణి చ్చనఁగాఁ జ్రేరణార్థకము. అది పరమగునపుడు, ధాత్యవయవ చకారమునకును, "ఇంచుక్కు - చుక్కు" అనువాని చకారమునకును 'ప'కారాదేశము నిత్యముగా నగును. ద్విత్యచకారమునకు ద్విత్య పకార మగును. తక్కిన యనుబంధప్రార్థన పరకత్వమందును వ్యతిరేకాది పరకత్వమందును 'ఇంచుక్కు - చుక్కు' అనువాని చకారమునకుసూత్రమే పకారాదేశమగును. ధాత్యవయవ చకారమునకు 'ప'కారాదేశము రాదు. అంతేకాక ధాత్యవయవ చకారమునకు పకారాదేశ మగును. పేరణార్థకస్థలములు ప్రస్తు

[బా. క్రి. ౮౬ మొ. ౮౯ సూ.] కవిశిరోభూషణమందలి ప్రమాదములు. 1611

తము లగుటండేసి యవి పరమగుచుండఁగా వచ్చు పత్వము ముందుగ నుదాహరింపఁ బడుచున్నది. ఉదా:—ధాతుసహజ చ కారమునకు:—ఉదా:—గెలుచు-గెలుచు + ఉ+ఇంచు = గెలుపు+ఉ+ఇంచు = గెలుపించు, బా. క్రి. ౮౫ సూత్రముచొప్పున 'ఇ'త్వము రాఁగా "గెలిపించు" అనురూపము సిద్ధించుచున్నది. ఇట్లే - చలచు (ప్రే) వలపించు, పిలుచు - (ప్రే) - పిలిపించు. ద్వీరుక్త చ కారమునకు బహుళముగ ద్వీరుక్త చ కార మగును. మెచ్చు (ప్రే) మెప్పించు - మెచ్చించు. ఇచ్చు - (ప్రే) - ఇప్పించు. తెచ్చు - (ప్రే) - తెప్పించు. చొచ్చు - (ప్రే) - చొప్పించు = చొనుపు. హెచ్చునకు బత్వము ప్రయోగదృష్టము కాలేదు. హెచ్చు (ప్రే) - హెచ్చించు. చచ్చుధాతు ప్రేరణరూపము - చంపు. (బా. క్రి. ౭౭). చచ్చు - (ప్రే) - చాపించు - రప్పించు (బా. క్రి. ౭౭). నొచ్చు - (ప్రే) - నొంచు - నొప్పించు - మొ. ఇంచుక్ చ కారమునకు:—రక్షించు - (ప్రే) - రక్షింపించు. పోషించు - (ప్రే) - పోషింపించు. వసించు - ప్రే - వసింపించు - మొ. చుక్ చ కారమునకు:—మనుచు - (ప్రే) - మనిపించు, విజించు - (ప్రే) - విజింపించు. విజుచు - (ప్రే) - విజింపించు. ఉంచు - (ప్రే) - ఉంపించు. దండు - (ప్రే) - దంపించు (దనుగు ధాతువు). మొ.

అనుబంధాదులు పరమగునపుడు చ కారమునకు బకారాదేశము గల్గుట కుదాహరణములు:—రక్షింపఁగలవాఁడు - రక్షింపఁబడియెను - రక్షింపుచు - రక్షింపుడు - రక్షింపఁడు - రక్షింపమి - రక్షింపక - రక్షింపని - రక్షింపవలయున్ - మొ. 'అనుబంధ' అనుటచే 'ఉండు' ధాత్వసంబంధ పరకత్వమందును 'ప'త్వము గల్గుననుచుఁ గవిశిరోభూషణకర్త, "వర్తమానార్థ వివక్షయా వసతి రనుబంధకః - ఇంచుగాగమః - పాదేశః-చురితి క్రియాపదానామితి చుః - వ్యతిరేకార్థే లృటి లటిత్వాది సూత్రేణ డుజ్. అనుక్తన్యాయేన సానునాసికోచ్చారణం జీత్-నుతింపుచున్నాఁడు - పోషింపుచున్నాఁడు" (ఆహా. ౪౬౩ పుట). అని యిట్లు వివరించెను. ఇది సరికాదు. భారతాది ప్రాచీనప్రబంధములందుఁగాని తుదికి శ్రీనాథకవి పితామహ గ్రంథము లందుఁగాని యట్టి పత్వము వచ్చిన ప్రయోగములు లేవు. మఱియు "నుతించు+చు+ ఉన్నవాఁడు" అనుచో వర్తమానార్థక చువర్ణక వ్యవధానమున ధాతువుయొక్క యించుక్కున కనుబద్ధపరకత్వము లేమిందేసి చింతామణిసూత్రముచొప్పున నైతము పత్వము రానేరదు. కావున నహోబలపతి చింతామణిసూత్రముల కుదాహరణముగా "నుతింపుచున్నాఁడు - పోషింపుచున్నాఁడు" అను పత్వమును జూపుట సరికాదు. అట్లే చింతామణిచొప్పున దచ్చబ్ధవ కారలోపము గల్గినరూపములు సిద్ధింప

నేనుగాన "నుతింపుచున్నవాడు" అని చింతామణిపక్షమున నుదాహరింపవలెను గాని 'నుతింపుచున్నాడు' అని యుదాహరింపరాదు. ఇంతియ గాక "సానునాసి కోచ్చారణజీత్" అను ప్రాకృత వ్యాకరణసూత్రము చొప్పున జీత్తగుడుజ్జులోని 'డు' అనుదానిమీఁది 'జీ'కారము సానునాసికము కావలయునుగాని 'డు'వర్ణకమునకుఁ బూర్వస్వరము సానునాసికము కావీరదు. (చూ. ౧౨౭ విష). కాన నట్టి ప్రాకృత వ్యాకరణసూత్రముచే డజ్జు మిడు పూర్వక మగునను కవిశిరోభూషణ వ్యాఖ్యయు సరికాదు. ఇంక ౧౨౭ నిషముచొప్పున జీత్తు మిగుపూర్వక మగునని గ్రహింపవలయును.

పయిరీతిని నన్నయాధర్వణీయమునకును బ్రాచీన మహాకవిప్రయోగముల కును "నుతింపుచున్నవాడు - నుతింపుచున్నాడు" మున్నగుచోటులందలి పత్వము సమృతము కాకున్నను మధ్యకాలపు మహాకవుల ప్రయోగములందట్టి పత్వము కన్నట్టుచుండుటందేని యట్టిరూపములు నేఁ డసాధువులనరాదు. కావుననే త్రిలింగ లక్షణశేషకర్త యీక్రిందిరీతిని సూత్రించి కవిప్రయోగముల నుదాహరించెను. "పకారంబు కొన్నియొడల శత్రుత్వ చువర్ణకంబునందుఁ గానంబడెడి. ఉదా:- చ. మోవిమోవిఁ జే । రుపుచును.....(కళా. ౭ ఆ). ఉ.....గ । ర్జింపుచు.....(జై. ౨ ఆ). మొ." (ప్రాథ. క్రి. ౧౭ సూ). చ. కపటపు నిద్ర వోవుతఁజేఁ గొంగిట నానుచు మోవి మోవిఁ జే । రుపుచును గొన్నిరాత్రులు వరుం దనియించె లతాంగి.....(కళా. ౭ ఆ. ౧౬౨). ఉ. కంపిత దిగ్విభాగముగఁ గాసిలి వచ్చిన నన్నొకింత వీ । టింపఁడు నైస్యముల్ సరకునేయఁడు సింహకిశోరవృత్తి గ । ర్జింపుచునున్నవాడు మది మృత్యుభయంబు.....(జైమి. ౨ ఆ. ౪౬ పు). ఇట్లు పింగళ సూరనార్యుఁడును బిల్లలఁజ్ఞుఁడైన వీరభద్రుఁడును వర్తమానార్థక చువర్ణక పరకత్వమునందును "ఇంచుక్ - చు" గాగదుముల చకారమునకు "ప" కారాదేశమును బ్రాస్థల ఖచితముగాఁ బ్రయోగించియుండుటందేని "చేరుచు+చు+ఉన్నాడు = చేరుపుచున్నాడు. గర్జించు+చు+ఉన్నాడు = గర్జింపుచున్నాడు" అను వర్తమానార్థక రూపములు సుసాధములగుచున్నవిగాదా. ప్రాచీనమహాకవిప్రయోగములు లేమిందేని సూరి యీపత్వమును సంగ్రహింపడయ్యె. తమకాలమున నియ్యది సాధువేయను నిశ్చయ మహోబల పత్యామల మనసున నాటికొనియుండుటచేఁ గవిశిరోభూషణమునఁ జింతామణికిని నట్టిరూపములు సమృతములని ప్రామాదికముగా నహోబలపతిచే వ్యాఖ్యచేయఁబడెను. పెక్కుభారత ముద్రణములలో నీ చువర్ణక పరక

[పా. క్రి. ౮౬ మొ. ౮౯ సూ.] నోటిముద్రణ సంస్కర్తల ప్రామాదికసంస్కరణము.

చకారమునకు 'ప'త్వము గల రూపములు ప్రక్షిప్తము చేయబడినవి. శాని భార
తాదులలోని యిట్టిపత్వ మొంతమాత్రమును గవిప్రయుక్తము గాదనుటకు సం
హములేదు. క. చంచుల.....అనురా | గించుచు.....(నిర్వ. ౬ ఆ.
౪౭ ప). క. సాంచాబురుం బొండవులు ను | కంచిత గర్వమున ననికె దఱివి
యొడలు మం | డించుచు ముడగ.....(ద్రోణ. ౫ ఆ. ౩౫). ఉ. ఇంచుక
యేనియున్.....దాః | ఇంచుచునుండఁ జూచితి సకిల్పిషచిత్తున కింత పెద్దయే
(అశ్వ. ౪ ఆ. ౭౩). ఇట్లు తిక్కిన జాలమునకు సంపత్ మిట్టి పత్వము కవిసమ్మతము
కాలేదు. భాస్కరుండు సంపత్ విూ పత్వమును బ్రయోగింపలేదు. క. నీచేసిన...
..... | ఏచుడునున్నది పున్నచు | ఏచులనే బొంపు జలధి విధమున నీచా(భాస్క.
కపి. ౪౮౧). ఉ. పంచన సీత నేల కొని వచ్చితి.....భ | ర్నిచుచు గాలఁ
దాచి నిరసింపఁగఁ బంచె పభాంతరంబునన్ (భాస్కర. యుద్ధ. ౧౬౬ ప). ఇట్లు మై
మహాకవులు ప్రాసస్థానములందుఁ బత్వాభావమునె ప్రయోగించిరి. పాల్కురికి
సోమనారాధ్యుండును నిల్లె ప్రాసస్థానములందు వర్తమానార్థక చువర్ణక పరకమగు
“ఇంచుక్” చకారమునకుఁ బత్వాభావమునె ప్రయోగించెను. ద్వి. అంచు
వెండియుఁ బ్రస్తుతించుచు శంభు” (బసవ. ౨ ఆ. ౬౩౪). “ద్వి. శుభకార్యమాచ
రించుచు నొక్కనాడు (బసవ. ౭ ఆ. ౭౫౫). ఇట్టి సోమనారాధ్యుని యభిప్రాయ
మును జూచికొనక యర్వాచీన కవిప్రయోగసిద్ధ ‘పత్వ’ వాసనావాసితులయి బసవ
పురాణముద్రణ సంస్కర్తగారు యతిప్రాసేతరస్థలములం దెన్నెన్నియో చోటులం
దీ పత్వమును బ్రక్షిపించినారు. ద్వి. అని యెల్ల వారును నంకింపుచుండ (బసవ. ౧ ఆ.
౬౧౧ ప). ద్వి. శివున కర్పించుచు శివశివ యనుచు | నవభానవంతుడై యారగింపు
చును. (బసవ. ౭ ఆ. ౬౮౮ ప). ద్వి. నిక్కుచు నీల్గుచు నక్కిలింపుచును | జొ
క్కుచుఁ సోటుచుఁ జక్కిలింపుచును (బసవ. ౭ ఆ. ౬౯౦). ద్వి. మురియుచు గుని
యుచు ముఱకటింపుచును (బసవ. ౭ ఆ. ౬౯౬). ద్వి. కర మనుర క్తిమై గొంగిలింపు
చును | నరు దొండఁ బొత్తుల నారగింపుచును (బసవ. ౭ ఆ. ౬౯౮). ఇట్లొక్క
పుటలోఁ బెక్కుచోటుల నీపత్వమునే నిల్పుట నరయఁగా వీరియ్యది యహోబలపతి
వలెనె నిత్యమనియు భావించిరా యని తోచుచున్నది. వ్యావహారికశబ్ద ప్రయోగ
కుతూహలియగు (౬౩ III విష. చూడు) రంగనాథుండు ప్రాచీనుడయ్యు నీపత్వ
మును బ్రయోగించెను. ద్వి. వెడలి కాననముల వేటలు సల్పి | పుడమియంతయుఁ
జరింపుచుఁ జాల బడలి (రంగ. బాల. ౧౫౩౫ ప. యూ. ము). పెక్కురు ముద్రణ
సంస్కర్త లీ పత్వమును ననేక ప్రాచీనగ్రంథములలోఁ బ్రక్షిప్తము చేయు
చున్నారు.

ప్రేరణించు కృతకత్వమునందలి పత్వమునకుఁ బ్రయోగములు:—రహజ చకారమునకు:—సీ. మొగిజరా సంధుచే నిగృహీతు లయియొన్న, ప్రృథివీపతుల విడిపించి చెఱలు (సఖా. ౧ ఆ. ౨౧౫). (యతిస్థానగతము). క. కోపమున గంగ మడువునఁ | ద్రోపించె సుయోధనుఁడు దురిశకరుడై (ఆది. ౫ ఆ. ౧౭౧). (ప్రాస గతము) తరల, వగవనేటికి నింకనైనను జ్వరలం బిలిపించి.....(సఖా. ౨ ఆ. 3౧3). సీ..... | పెడతలపట్టి త్రోపించె వరుణుఁ | డు (ఆను. ౫ ఆ. 3౪౫). ద్వి. బిజ్జలునకు వినిపింపంగ నతఁడు (బస. ౬ ఆ. ౫౩3). ద్విరుక్త చకారము నకు:—తే.గీ. పుట్ట గ్రొప్పించి యారెంటి పాలుపుఁ గాన | కుడిగి వచ్చితి. (ఆర. 3 ఆ. ౧౭౯). క. తెప్పించి తోడుగు మీఱని | యెప్పించిన.....(నిరా. ౪ ఆ. 3౯) (ప్రాసగతము). ద్వి. రప్పించి కన్నులు పుప్పించె నంత (పుచ్చు = పెఱుకు - శ. ౪). సీ.....వేల్చిడిఁ జాణూరు విఱచి లోకముల మెచ్చించిన యాజగజ్జెట్టి యతఁడె (ఉద్యో. 3 ఆ. ౧౭౫). సీ..... | శివునితోఁ బెనగి మెచ్చించె నతని (కర్ణ. ౧ ఆ. ౨౧౧). సీ.....సంగరంబు తే.గీ. చేసి యంద్రాదిసుకుల మెచ్చించి వారిఁ | కఠియై చని (స్త్రీ. ౧ ఆ. ౧౦౫). “మెప్పించునకు” నీట్లు యతిప్రాసగత ప్రయోగము లంభింపలేదు.

ముజ్జీత్తులు ముత్తునాఁబడు. ౮౬.

ప్రేరణించుక్కు పరంబరం బగునపుడు పకారంబు

బాలవ్యాకరణ చకారంబున కగు. ౮౭.

వివరణము. పచించు - పచింపించు. వచించు - వచింపించు. పిలుచు -

33౧ I విషయము. పిలిపించు. వలచు - వలపించు. పత్వంబు హెచ్చు

నకుం గలుగదు. మెచ్చునకు విభాషనగు. హెచ్చించు.

మెప్పించు - మెచ్చించు.

సంజీవని. 33౧ I విషయము:—చింతామణిలోఁ జెప్పఁబడిన యనుబంధాదులనెల్ల సంగ్రహించుటకై వాని నన్నిటిని సూరి జీత్తులనుగా నుపదేశించి యట్టి జీత్తులకు ‘ముత్తు’ అను సంజ్ఞ నుపదేశించుచున్నాఁడు. బా. క్రి. ౨౯ సూత్రముచే విధింపఁ బడిన ప్రార్థనాద్యర్థక ము డుజ్జులను జీత్తులనుగా విధింపమింజేసి వానికిని ముత్తను సంజ్ఞగలదని నేఱ వదించెను. ముజ్జనఁగా ‘ము - డు’జ్జులు. ‘ము - డుజ్’ అనువాని ప్రత్యాహారమే ‘ముజ్’ అని వ్యవహరింపఁబడెను. (బా. క్రి. 3౧ సూ. చూచు నది). ‘జీత్తు’ అనఁగా ‘జీ’ అనునది యద్యర్థముగాఁ గలది. పత్వమునకు నిమిత్తము లయిన యనుబంధాదులకెల్ల ‘జీ’ అనుదాని నిత్తుగాఁ జేర్చి సూరి బాలవ్యాకరణ

[బా. క్రి. ౮౬ మొ. ౮౮ సూ.] బాలవ్యాకృతిలోని 'ముత్తు' అనుసంజ్ఞ. 1615

క్రియాపరిచ్ఛేదమునందు "లజి (2 సూ) కలజి (౧౯ సూ) కుజి (3౨ సూ) వుజి (3౪ సూ) కజి (3౬-3౯ సూ). మిజి (32 సూ) నుజి (౪౦-౧౨౨ సూ) నిజి (౪2 సూ)" అని వానిని విధించెను. ఇయ్యవి (జీ+ఇత్) జీత్తులు. బా. తత్స. ౨౨ సూత్రము మున్నగువానియందు విధింపబడిన డుజాదులు (జ్+ఇత్) జీత్తులు వీనికి భిన్నములని యెఱుంగునది. ప్రాగ్భాద్యర్థక ము - డుజ్జులును జీత్తులును ముత్తులనుచు సంగ్రహార్థము సూరి మున్నందు వ్యవహరించుచుండును. 'ము-డు (జ్) జీత్' అనువాని ప్రత్యాహారమువంటినే యీ 'ముత్' అను సంజ్ఞయునని సూరివ్యాదయము నూహింపనగును. కాని 'జీత్' అనుదానిలోని 'త్' అనునది 'ఇత్' అనుశబ్దముయొక్క యవయవమేకాని యది 'ఇద్యర్థము' కామింజేసి దానిని బ్రత్యాహారమనుట పాసఁగ నేరదు. (విస్తర. I. ౫ II విష).

ఇందు "జీ" అనునది యద్యర్థముగా నిల్పరాదనునది మొదలగు బా. గు. ప్ర. వ్యాఖ్యాత యాక్షేపము సరికాదని యీవఱకె విమర్శితమయ్యెను. (౧౨2. విస్తర. I. ౧౨2 విష).

౮2 సూ. వ్యాఖ్య:—ప్రేరణించుక్కు పరంబగునపుడు ముందున్న చకారమునకు 'ప'కారాదేశ మగును. ఆముందున్న చకారము ధాతువునకు సహజమైనను 'ఇంచుక్ - చుక్' అను నాగమముల సంబంధియైనను దానికి 'ప'కారాదేశ మగునని యొన్నవలయును. ప్రేరణించుక్కు పరమగునపు డనుటచేత స్వార్థేంచుక్కు పరమగునపు డిట్టి పకారాదేశము రానేరదు. 'పచ్+ఇంచు' అనుచో 'పచించు' అనియె యగునుగాని 'పపించు' అని కానేరదని యెఱుంగునది. అగమాన్య చకారముల పత్వమును సూరి యుదాహరించుచున్నాడు. ఇంచుక్ చకారమునకు:—పచించు = పచించ్+ఉ+ఇంచు = పచింప్+ఉ+ఇంచు = పచింపించు. ఇల్లె - వచించు - వచింపించు. సహజచకారమునకు:—పిలుచు+ఇంచు = పిలిపించు. వలచు+ఇంచు = వలపించు. హెచ్చునకుఁ బత్వంబు గలుగదు. హెచ్చు - హెచ్చించు. 'హెప్పించు' అని కానేరదు. మెచ్చునకు విభాషనగు:—మెచ్చించు - మెప్పించు. ఇట్లుదాహరించెనే కాని 'మెప్పించు' అనుపత్వమునకు భారతమున యతిప్రాసగత ప్రయోగము లభింపలేదు. 'మెప్పించు' అని ప్రసిద్ధమగు వాడుక గలదు.

అగమాన్య చకారంబుల కదివ్విరుక్తంబులకు ముత్తు

బాలవ్యా. పరంబగునపుడు ప-వ లగు. ౮౮.

'33౧ II విష. అగమంబు - పచింపడు - పచింపుము. అడఁపడు -

అడఁపుము. అన్యము - పిలువడు - పిలుపుము.

సంజీవని. 330 II విష:—ఆగమ = ఇంచుగాగమము - చుగాగమమును. అన్య = థాతు సహజసిద్ధ మగునది. ముత్తు పరంబగునపుడు (బా. క్రి. ౮౬ సూ) ద్వీరుక్తము కాన్పట్టి “ఇంచుక్ - చుక్” అనువాని చకారమునకు ‘ప’కారాదేశము నిత్యముగా నగును. ముత్తుపరంబగునపుడు ద్వీరుక్తముకాని థాతుసహజ చకారము నకు పకారాదేశము నిత్యముగా నగును. ఉదా:—ఇంచుక్కునకు:—పచ్+ఇంచు (బా. క్రి. ౬౩ సూ) = పచించు+లజి = పచింప్+ఉ+అ+డుజ్ = పచింపడు (బా. క్రి. ౨౦ సూ). పచించు+ము (బా. క్రి. ౨౯ సూ). పచింప్+ఉ+ము = పచింపుము. చుక్కునకు:—అడఁగు - ప్రే - అడఁచు (బా. క్రి. ౭౬ సూ). అడఁచు= లజి = అడఁప్+ఉ+అ+డు = అడఁపడు (బా. క్రి. ౨౦ సూ). అడఁచు+ము = అడఁపుము. ఆగమేతర చకారమునకు:—పిలుచు+లజి = పిలున్+ఉ+అ+డుజ్ = పిలువడు. పిలుచు+ము = పిలువ్+ఉ+ము = పిలుపుము. ఇట్టి పకారాదేశ నిత్యత భారతాది ప్రాచీనకవుల గ్రంథములందె కన్పట్టుచున్నది. కావుననే త్రిలింగ లక్షణ శేషకర్త “కవిత్రయేతర ప్రయోగంబులం గొన్నియొడల నన్ ప్రత్యయాదులు పరంబులగునపుడు పకారం బించు క్షకారంబునకేని గానంబడదు. ఉదా:— క.....ఎవ్వారినిఁ బో । రించని ట్టణమొక్కటియుఁ దరింపఁగ వశమే (కళా. ౨ ఆ), క.....ఉ । హించ నొక నాల్గుగడియల । సంచారము వలయు..... (కళా. 3 ఆ). అసి శబ్దార్థముచే-చ.....అంగన భీతులకెల్ల భీతిఁ దీ । ర్వుము వెసఁబొమ్ము నమ్ము మనుచుం గదలెన్ (కళా. ౬ ఆ). మొ.” (ప్రాథ. క్రి. ౧౬ సూ). ద్వీ. కార్పిచ్చునైనను గరువలినైన । నార్పును మార్పును నాతఁడే నేర్పు (రంగ. ౧౯౧ పు. యూ. ము). ద్వీ. పట్టున.....తీర్పును జాలి కొలువ (రంగ. ౧౦ పు. యూ. ము). ద్వీ. పట్టి నా కనుభవింపక పోవదనియు (రంగ. ౧౨౬ పు. యూ. ము). నన్నయాధర్వణీయ పక్షమున “అనుబద్ధ ప్రార్థనయో” రిత్యాది సూత్రముచే (330 విష) నాగమ చకారమునకు ‘ప’కారాదేశముమాత్రమే నిత్యముగ విధింపఁబడెను. ఆగమేతర చకారమునకు ముత్పరకత్వమునందలి నిత్య పకారాదేశము 3౨౮ విషయమునందలి “వర్ణాగమో విశేషః.....భూయ సీదేశ్య శబ్దేషు.....” మున్నగు సూత్రములచొప్పున సంపాదించికొనవలసినదే. ప్రయోగములు:—ఆగమ చకారమునకు:—క: దివిజాధిప నీకెఱిగిం । క్షవలనె సీయాజ్ఞ నాకుఁ బడయఁగవలసెన్ (ఆది. ౨ ఆ. ౧౧౮). క. ధనవృద్ధుల మ్రుచ్చులఁ గూ । ర్పనివారలఁ బగఱవలనివారల ధృతిచా । లనివారల.....(సఖా. ౧ ఆ. ౮౧). కూడు - ప్రే - కూర్పు. కూరు - ప్రే - కూర్పు). క. పంపం దగుఁ దగదని

శం । కింపక నీ కిష్టమయిన కృత్యముల నియో । గింభ్రము నన్ను.....(సభా. ౧ ఆ. ౨౮౦ పు). ఆ-వె. వెంపుమెఱసి నిర్వహింపవలయు (సభా. ౧ ఆ. ౨౮౭). ఉ.....భూ । పాలక నీకు పట్టుపఱువన్.....(సభా. ౨ ఆ. ౨౨). గీ. పాపకౌరవ్యులకు సహింపంగనేల. (ఆర. ౧ ఆ. ౨౧౯). నీ....., పాపంగ నోపక యేవుటడవి (ఆర. ౧ ఆ. ౨౯౪ పు). (పాయు - ప్రే - పాచు). అన్యచకార మునకు:—ఉ. వైసవనందనుండు గుడువం గుడువం బటు మారు తాహతిం । జేసి(ఆది. ౫ ఆ. ౨౨౮ పు). క.....ఆ । జేయపరాక్రముడు దీనిఁ జేకొని కావన్. (సభా. ౨ ఆ. ౩౭). ఆ-వె. వానిబుద్ధి నెగడవలవదు..... (సభా. ౨ ఆ. ౧౫౦). ఉ.....విపాదవేదనం । గావగ లేక.....(ఉద్యో. ౩ ఆ. ౧౧౪). చ. వలవదు వీనియింటఁ గుడువన్.....(ఆర. ౨ ఆ. ౩౪౪). నీ....., కౌపుము కృప దేవదేవ మమ్ము (ఆను. ౫ ఆ. ౩౮౯). చ. వరుణుడు పద్మగర్భుఁ గొలువం జనియెన్ (నిర్వ. ౫ ఆ. ౯౨). ద్విపద. సర్వజ్ఞ నెట్టన శరణుల రాక । కోర్వంగ నెమ్మెయి నోపుదే యనిన (బసవ. ౭ ఆ. ౭౫౯). క. పూవని కావని తరువులు । లే వమ్ముని యాశ్రమమున.....(భాస్క. కిష్కిం. ౭౨౬ పు). ద్విరుక్త చకారమునకుఁ బవలు రామికి:—క.....పుత్రుడు బల ద । రోషిధ తుండై మెచ్చు డను । బద్ధంబులె కాని వినడు పలికిన పలుకుల్ (ఆర. ౧ ఆ. ౩౮౮). శా.....రాజు మె । చ్చుం గేళిగతి యుల్లసిల్లఁ జని యశ్వత్థామ..... (భీష్మ. ౨ ఆ. ౩౦౪). తే-గీ. త్రోచిపుచ్చంగఁ దగునయ్య నీవవృత్తి (ఉద్యో. ౪ ఆ. ౩౦౨). ఆగమచకారమునకు ద్విత్వ మసంభవము. సహజచకారము ద్విరుక్తమై యున్నపు డిట్లు 'వ'త్వమురాదని సూరి వదించెనుగాని "నొచ్చు"నకు వత్వ మిక్రింది తిక్కనప్రయోగమునఁ గన్పట్టుచున్నది. గీ. నొవ్వఁ బలుకుదు సభలోనఁ జివ్వ కొల్ల । కేను గురుపతిఁ జూచి సహించి పోదు. (ఉద్యో. ౪ ఆ. ౨౩౮). సూరి దీనిని వేలు మార్గమున సంగ్రహించెను. "చాపు నోవులు చచ్చు నొచ్చుల కగు" (బా. క్రి. ౯౪ సూ). "ఊయేలాదులం దొలియచ్చుమిఁది వాల్లునకు ద్విర్వచనం బొండె నగు" (బా. ప్రకీ. ౬ సూ). "ద్విరుక్తంబగు వాల్లు పరంబగునపు డాచ్ఛికంబగు దీర్ఘంబు నకు ప్రాప్యం బగు" (బా. సమా. ౧౩ సూ). అను సూత్రములచొప్పున "నొచ్చు" థాతువునకు "నోపు" అను నాదేశమును నట్టి చకారమునకు ద్విత్వమును ద్విత్వ పరకదీర్ఘమునకు ప్రాప్యమును రాఁగా. "నొచ్చు+నుజీ = నోపు+అ+న్ = నోవు+ అ+న్ = నొవు+అ+న్ = నొవ్వన్" అను రూపము బాలవ్యాకరణముచొప్పున సుసాధ మగుచున్నది. ఇంక వచ్చునకు 'రా' చొచ్చునకు 'చారు' (బా. క్రి. ౯౧

సూ.) ఇచ్చునకు 'ఈ' (బా. క్రి. ౯౨ సూ.) తెచ్చునకు 'తే - తేరు' (బా. క్రి. ౯౩ సూ.) చచ్చునకు 'చాపు' (బా. క్రి. ౯౪ సూ.) అను నాదేశములు వచ్చును గాన వానిచోటఁ బ్రకృతసూత్రముచొప్పున వకారాదేశము వచ్చుటకుఁ బ్రసక్తియే కలుగదు. "ఇచ్చు - ఇవ్వక" మున్నగునవి యసాధువులనియె సూరి యాశయము. రంగనాథరామాయణమున "ద్వి. త్రైవిరాలుచు నెడత్రైవ్యని తలలు| గ్రువ్వని పేరులై కొఱురొప్పు....." (రంగ. యుద్ధ. ౬౦౯ పు. ౧౦౪౦ క్తి. యూ. ము.) అని ప్రయుక్తమయ్యెను. ఈగ్రంథమున నిట్టి యసాధువులు పెక్కుగలవు. త్రైచ్చు థాతు వే కోశమందును లేదు. ఇచ్చు - 'ఇవ్వక' అనియు నిందుఁ గలదు (రంగ.బాల. ౮ పు. ౯ పం. వావిళ్ళ. ము). (చూ. ౬౩ III విష). గ్రుచ్చు - గ్రుచ్చక - పుచ్చు - పుచ్చక - హెచ్చు - హెచ్చక - మెచ్చు - మెచ్చక - పుచ్చు - పంపు - పుచ్చక - మున్నగురీతిని ద్విరుక్త చకారస్థలములందెల్లఁ బత్వాభావమే సాధువని సూరియాశయము. ఈవిషయము నిర్వహించుటకు "శా.....రాజు మే | చ్చుం గేళీగతి యుల్లసిల్లఁ జని యశ్వత్థామ" (భీష్మ. ౨ ఆ. ౩౦౪.) అను ప్రయోగముమాత్రము యతిస్థానగతము ప్రమాణమై యున్నది. ఇట్టి సూరిమార్గము సరయకయో యరసియు సప్తతింపకయో పయి నుదాహరించిన తిక్కనగారి "నొవ్వఁ బలుకుదు సభలోనఁ జివ్వకొల్ల | క" అను నుద్యోగపర్వ పద్యమును మూలముగాఁ గొనియో కోశకారు లిర్వరను 'గ్రుచ్చు' మున్నగుథాతువుల వత్సఘటితరూపముల నుదాహరించి యున్నారు. శబ్దరత్నాకరమునః—చ.....మూఁడు మూఁడు శితకాండములం దగ గ్రువ్వ నేసినన్. (భాగ. ౪ స్కంధ). (గ్రుచ్చు శబ్దమునొద్ద). సీ...సొమ్ము, కొలఁది యెవ్వరికి వాక్రువ్వరాదు (విక్ర. ౫ ఆ. వాక్రుచ్చుశబ్దము). సూ. రా. నిఘంటువున "గ్రుచ్చు" శబ్దమునొద్దః—శా.....కృతవర్ధుండు..... | సారాచంబులు పెక్కులొక్క మొగి మేసం గ్రువ్వ మూర్ఛిలై.....(కర్ణ. ౧ ఆ. ౧౬౫ పు.) అనురీతిని చెక్కుస్థలములు వకారాదేశఘటితము లుదాహరింపఁబడెను. పీనిలో నొక్కతేనియుఁ గవిప్రయుక్తమని విశ్వసింపఁదగిన యతిప్రాసస్థల ఖచితము కాదు. వావిళ్ళవారి ముద్రణమున నిట 'గ్రువ్వ' అనుచో 'గప్ప' అను పాఠాంతరము వెలయుచున్నది. ఉద్యోగపర్వములోని "చ. పుడమిజనంబులెల్ల నినుఁ బ్రువ్వఁగఁ దిట్టఁగ వింతు" (ఉద్యో. ౨౮. ౧౦.) అనుచోట వావిళ్ళవారి ముద్రణమున "పువ్వఁగ" అనియున్నది. కాని యట 'బ్రుయ్యఁగ' అని కవిప్రయుక్తము కావచ్చు ననఁదగును. "బ్రుయ్య - దే - అ - క్రి - నశించు. ఆ-వె. దానఁజేసి మీరు నేనును బ్రుయ్యఁ బా | పంబులేక వెడలఁ బడితిమి" (మాస. ౧ ఆ. ౨౦౧). (శ. ర.)

బా. క్రి. ౪౬ మొ. ౮౮ సూ.] 'విడుచు' థాతువు 'విడు' థాతువే రణరూపము. 1619

చ.....పాండురాజ నం । దనతతిఁ బ్రువ్వఁ దిట్టరె.....(శల్య. ౨ ఆ. 3౮౫). (వావిళ్ళవారి ముద్రణము). ఇచట "పాండురాజ నం । దనతతి బ్రుంగఁ దిట్టరె (లేదా) బ్రుయ్యఁదిట్టరె" అని కవిప్రయుక్త మన నోపును. "బ్రుంగు - దే-ఆ - క్రి. పూడు. ఆ-వె. అశ్వ సుభటతతుల యంగఖండంబులు । రుధిర కర్దమ మున బ్రుంగి యున్న ।(భార. ద్రోణ. ౧ ఆ)....." (శ. ౮). 'తివ్వన్' అనునది ద్వైరుక్త చకారస్థలము కాదు. 'తిగుచు = తివుచు' (బా. ఆచ్చి. ౨౭ సూ.) అను థాతువు నుజ్యంతరూపము 'తివుచన్' అనియుఁ గా నోపును. ఇట నుచ్చారణస్వభావ సులభముగా నోష్ఠ్య వకారద్వయ మధ్యగతమగు 'ఉ'కారము పాక్షికముగా లోపించుటచేత 'తివ్వన్' అనియు నొకవకారము లోపింపఁగా 'తివన్' అనియు రూపము తేర్పడును. ఈవిషయమున ప్రేథవ్యాకర్త యిట్లు వచించెను. "తిగుచు థాతువు నన్నంతరూపములు తివ్వఁ దివ ననియు. ఉదా:—క. ఎవ్వరికిని మోపెట్టు । దివ్వసు శక్యంబు గాని దృఢకాన్తుకమున్ ।.....(అది. ౭ ఆ. ౨౬ ప). కొప్పు వట్టి తివం బోవ (కళా. 3 ఆ)." (ప్రేథ. క్రియా. ౨౦ సూ). మత్తపాశసం । బద్ధుఁడేసి జముండు తివ్వఁగ (స్త్రీ. ౧ ఆ. ౪౧). మ..... వాసుక్యుగ । వ్యము త్రాడై గిరి సుట్టఁబాచె వడిఁ దివ్వం బంచె దేవాసురౌఁ ఘము (నన్ని. కు. ౨ ఆ. ౧౭౨).

తిక్కనసంఘతము తన విశాలభారతభాగమున నొక్కటనైన నీ 'ప - వ'ల యా దేశము నుపేక్షింపలేదు. ఉ. సంపద దక్కియండఁగ నశక్తులనం జను మమ్ముఁ బిల్చి పూజింపఁగ నంతేతలే.....మ । న్నింపఁడ.....రి త్తఁ గా । రింపక మాను మా తని.....(ఉద్యో. ౧ ఆ. 3౧౪). శా. పెంపేదన్.....విచా । రింపన్... సా । ధింపన్.....శం । కింపం బట్టొకొ.....(ఉద్యో. 3 ఆ. ౧౦3). తే.గీ. నేర్పు వాటించి కార్యంబు తీర్పవలయు (ఉద్యో. ౧ ఆ. ౫౪). నీ.....కొఁగిలింపఁగ భీముఁ డును నీవుఁ బరమహర్ష । మున....., ఛరిరంభణం బొనర్పంగ నరుడు । (ఉద్యో. 3 ఆ. 3౫3). (జనరు. ప్రే. జనర్పు = జనరఁజేయు), నీ.....॥గీ॥..... విశ్ర । మింపుఁ డంతకు మఱి రండు సొంపు సూప (శల్య. ౨ ఆ. ౬౪). (శాంతి. ౧ ఆ. ౧౬-౪ ఆ. 3౭౦-౫ ఆ. ౨౯౮). ఈవిషయమునఁ గొన్ని వివాదస్థలము లును గలవు. 'విడుచు' థాతువు విడు = 'విడు' థాతువుల ప్రేరణార్థమున భారత ములో వాడఁబడినది. ఉ. ద్రోవది బుధురంబయిన క్రొమ్ముడి గ్రమ్మున విడ్చి వెండు కల్ । దావలచేతఁ బూని..... (ఉద్యో. 3 ఆ. ౧౧౪). క. తదీయానూన బంధ పీడితలైన శ్రుతుల విడిచి తెచ్చి యజానకు నిచ్చెన్ (శాంతి. ౬ఆ. ౪౮౬), ఇట్టి విడుచు

థాతువు ముత్పరకత్వమున 'విడుపన్ - విడుపక' అనురీతిని పత్వఘటితమయ్యే యుండును. అర్వాచీనులు "విడుచు = త్యజించు" అనురీతిని విడుథాత్పర్యమునందే వ్యవహరించిరి. (విడుచు = తన్ను విడువట్లు చేయు = త్యజించు). శబ్దరత్నాకరకర్త "విడుచు - చే - ప్రే. విడువట్లు చేయు - విమోచనముచేయు" అని వ్రాసెను. విమోచనముచేయుటకును విడఁజేయుటకును గొంతభేదముగలదు. 'రాముఁడయో ధ్యను విడిచెను' అనుచోట 'విడఁజేయు' అనుపదములేదు. శబ్దరత్నాకరకర్త 'విడి' శబ్దమున కర్థమువ్రాచు సందర్భమున "విడి.....విణ - విడువఁదగినది" అని విడుచుథాతువు నిట్లు 'త్యజించు - వీడు' అను పదమునందే బాడెనుగాని విడు థాతుప్రేరణమున వాడలేదు. కావుననే 'విడుపన్' అనుపత్వ ఘటితరూపము విరుద్ధము కాదయ్యెను. ఇట్టి యర్థవ్యత్యాసము గల్గుటచేతనే 'విడుపన్' అనునది వ్యవహారవాసనచే శ్రుతికలుపుగా వినంబడును.

విలుగు థాతుప్రేరణరూపము 'విలుచు' అగును. ముత్పరకత్వమున "విలు పన్ - విలుపక" అనురీతిని 'ప'త్వఘటితరూపములు సాధువులగును. కాని 'ఇచ్చు' థాతువునకు 'ఇవ్వక' అనియుఁ గురియుఁథాతువునకు 'కురవక' అనియు వ్యవహార వాసనచే శ్రుతిహితముగా వినఁబడుచున్నట్లే 'విలుగు - విలుపక' అను పత్వఘటిత రూపము వ్యవహారవాసనచేత శ్రుతిహితముగా వినంబడును. ఇట్లే 'ఆ-వె..... రాజుఁ బెద్దదొరలుఁజేర లొలువఁబడిరి.....(విరా. ౫ ఆ. ౨౨౨)' అని ముద్రణములు వెలయుచున్నవి. "ఓలుచు - చే - ప్రే - ఓలియఁజేయు - తోలూడ్చు... .." (శ.ర). అనుచోప్పున 'ఓలుచు' థాతువు ప్రేరణార్థకము. "క..... పవనజుఁడదయ్యండై వీచు లొలియ నందఱ నీడ్చున్ (ఆది. ౫ ఆ. ౧౬౬)." అను రీతిని 'ఓలియు' థాతువు భారత ప్రసిద్ధము. కావున దీని ప్రేరణరూపము ముత్పర కత్వమున 'ఓలుపఁబడిరి' అనియే యుండవచ్చును. 'ఓలువఁబడిరి' అను ముద్రణము సరికాదని తోచెడిని. ఎగయు థాతుప్రేరణము 'ఎగచు' అనునది. 3౨౨ III విషయమున నుదాహరింపఁబడెను. అయ్యది ముత్పరకత్వమున 'ఎగపన్' అని పత్వఘటితముగానె యుండునని తోచుచున్నది. సూ. రా. నిఘంటుకారులు 'ఎగచు = ఎగుచు' అనువాని సాంకర్ష్యమునుగూర్చి విమర్శించి "ఎగయుయొక్క ప్రేరణమగు 'ఎగచు'నకు 'ఎగపన్' అనురూపము సిద్ధించుటయొక జింత్యము. చూ. ఎగుచు" అని వ్రాసిరి. ఎగుచు శబ్దమును వివరించు సందర్భమునఁ బెక్కుచోట్ల 'ఎగుపన్' అను పత్వఘటితరూపమును వుద్రించిరి. అందొక్కటేని కవిప్రయుక్తమని విశ్వసింపఁదగిన యతిప్రాసఖచిత ప్రయోగముకాదు. ఇందు వకారాదేశము వచ్చు

ననుట కాధారమేమో? తెలియకున్నది. తాలిమి మున్నగు జన్మకల్పములనుబట్టి "సహించు = ఓర్పు" అను నర్థముగల "తాలు" ధాతు వంగీకార్యమనియు నద్దాని ప్రేరణరూపము 'తాలుచు' ధాతువనియు దానికి 'ధరించు = వహించు' అను నర్థములు (సహించజేయు = ఓర్వజేయు) ప్రసిద్ధమగుట విరుద్ధముకాదనియు గ్రహింపవలయును. కావుననే చ.....ఈ వియ | తలమను కంబమొక్కటియతాల్పంగ సుస్థిరమై.....(సభా. ౧ ఆ. ౭౯) మున్నగు పత్వభుతిరూపములు ముత్పరకత్వమున సంగతములగుచున్నవని యెఱుంగనగును.

పయిరీతినె చువర్ణక విధానసందర్భమునఁ (బా. క్రి. ౭౩ సూ) గొన్ని ధాతువుల విషయ మీ గ్రంథమున విమర్శితమయ్యెను. 'అదరుచు' ధాతువులోని 'చు'వర్ణకము ధాతువునకు సహజమనియు 'ఎద్రుచు' మున్నగువాని చువర్ణక మూగమచకారమనియు వ్రాయఁబడెనుగాన ముత్పరకత్వమున 'అద్రువన్-ఎదురువన్-నిద్రువన్' మున్నగురూపములు సంగతము లగుచున్నవి. ఇట్లే యచట ననేక ధాతువులలోని యాగమాన్య చకారములు నిరూపింపఁబడినవి. దానినిబట్టి వానివాని పత్వ పత్వములు గ్రహింపనగును.

బాలవ్యాకరణ ఖండబిందువుమీఁది సిద్ధచకారమునకు ముత్తుపరంబగు

వివరణము. నపుడు పకారంబు ప్రాయికంబుగా నగును. ౮౯.

౩౩౧ III విష. తలఃపక - త్రేఃపక - తోఃపక - ఏచునకు వైఖాషికంబు.

ఏఃపక - ఏఃచక - నోఃచునకుం గలుగదు. నోఃచక.

సంజీవని. ౩౩౧ III విష:—ఖండబిందుపూర్వకమగు ధాతుసహజ చకారమునకు ముత్తుపరమగునపుడు పకారాదేశంబు తఱుగా నగును. బా. సంజ్ఞా. ౧౬ సూత్రముచొప్పున (౫౦. I విష. ౫౨ విష) స్థిరపరకబిందువు తెల్లన నిల్వనేరదుగానఁ బూర్వసూత్రముచొప్పున ఖండబిందు పూర్వకసిద్ధ చకారమునకు 'ప'కారాదేశము గల్గనేరదు. కావున బా. గు. ప్రకర్త 'అథానుస్వారముమీఁది సిద్ధచకారము ౮౮ సూత్రాంశమున పకారము రాక యీసూత్రమునఁ బకారంబే వచ్చునని పూర్వవిధికి నపవాదము" అని వ్రాయుట యవిమర్శమూలకము. పై సందర్భమునుబట్టి ముత్పరకత్వమున "తలఃచక - త్రేఃచక - తోఃచక - ఏఃచక - నోఃచక-నైఃచక" అనురీతిని 'పత్వపత్వములు' లేనిరూపములె నిల్వవలసియుండఁగా నీసూత్రముచేత 'ప్రాయిక పకారాదేశము విధింపఁబడెను. ప్రాయికమనుటచేత నెచ్చటనేని రాకున్న రాకపోవచ్చునుగాని సాధారణముగా 'ప'త్వము కల్గుచునే యుండునను నర్థము లభించుచున్నది. అట్టి ప్రాయికగ్రహణముచేతనే ఏచునకు

వైకల్పికమనియు నోఁచునకుఁ గల్గజేరదనియు సూరి వివరించినవాడయ్యెను. అట్టి వివరణమును నిర్వహింపఁజాలు ప్రయోగములు నాకుభారతాది ప్రాచీనప్రబంధము లలో లభింపలేదు. ఉదా:—తలఁచ్+అ+క = తలఁచ్+అ+క = తలఁపక. ఇట్లే తక్కినవాని ప్రక్రియ నరయునది. త్రేఁపక (ఉద్ధారింపక). తోఁపక. వఁపక = (వీడింపక = బాధపెట్టక) వఁచక. నోఁచక (నోము నోమక).

ప్రయోగములు:—చ.....ఇట్లు లేఁ | ప్ర నగునె యైన నీదయన పం పెదఁ గైకొని చేయువాడ.....(విరా. ౨ ఆ. ౨౬౩ ప). శా. ఆతన్వంగి యనంగ రూంకరణవ జ్ఞాము క్త చూతాస్త్ర నిర్ఘాతం బోర్వక తమ్ములంచుఁ దటినీ గర్భైక సంజాత కం | జాతప్రాతము మాటుఁజెంద నవి యేచన్ సాగె మున్నున్నగా | జ్ఞాతి శ్చే దనలేన కి మ్మనెడి వాచారూఢి సత్యముగా. (వసు. ౩ ఆ. ౧౦౧). క. కవలన్ సమయించుట తలఁ | ప్ర వృథాస్ఫురణంబుగాదె పరబలభేదీ (కర్ణ. ౨ ఆ. ౩౯౩). చ.....బం | ధుర తరవారివాహములు తోయజ బాంధవుఁ గప్పు చాడ్పు దోఁ | ప్ర రయముమై గడంగి యవి పైకొని యవ్వీభుతోఁ బెనంగఁగా. (శల్క. ౧ ఆ. ౩౩౫). ఉ.....క్రూరవిచేష్టిత విభ్రమంబు దోఁ | ప్ర న్నురుమాడుఁ బ్రాథ బలభాసిత భూరిభుజా విహారుడై (సా.ప్రి. ౧ ఆ. ౧౭౫). (చూ. ర౮ V విష). 'తోఁచు - తోఁతెంచు' శబ్దములలో ఖండబిందువులేదని శరణ్యకర్తగారు సాహస ముగాఁ బ్రసంగించిరి (బాలక. శ. ౧౬౮-౧౬౯ పుటలు). ఇం దర సున్నయే లేనిచో 'తోపన్' మున్నగు ననిష్టరూపములు వకారాదేశభుజితములు దుర్వారము లగును గదా. ఉ..... | డాచినసొమ్ము చేరె నిచటన్ మిదిఁగోరని సత్యభామకున్ | నోచినవారి సొమ్ములవి నోచనివారికి వచ్చునే ధరన్ (ఉ. హరి. ౧ ఆ. ౧౬౮).

దౌ చోర్లుక్ తద్ధర్తే. (ఆం. చిం. క్రియా. ౧౦ కా.

నన్నయా. ఆహో. ర౮౦ పు).

33౨ విషయము. బిష్టుపరస్యతకారో దోస్సాన్యత్ (ఆం. చిం. క్రియా.

౧౧ కారి. ఆహో. ర౮౩ పుట).

కల్పితరువు. 33౨ విష:—తద్ధర్తార్థక క్రియయందు, దౌ = దువర్ణకము పరమగుచుండఁగా, చోః = ముందున్న 'చు'వర్ణమునకు - ఇంచు క్పుక్కుల చువర్ణ మునకును ధాతుసహజ చువర్ణమునకును, లుక్ = లోపము కల్గును. అట్టియొడ నిల్పియుండెడి, బిష్టుపరస్య దోః = ఖండపూర్ణాన్యతర బిందువునకుఁ బరముగానున్న 'చు'వర్ణక (ముందుబిందువు లేకున్నను చులోపము గల్గిన జాలును గెలుతును)

[బా. క్రి. ౧౦-౧౦౮సూ.] “గెలుచుదురు=గెలుతురు” బిందువరకముకాకున్నను. 1623

దకారవ్యంజనమునకు, తకారః - స్వాత్ = తకారాదేశము నిత్యముగా నగును. ఉదా:—రక్షించు+దు+నున్ = రక్షిం+ద్+ఉ+నున్ = రక్షిం+త్+ఉ+నున్ = రక్షింతునున్; అణఁచు+దు+నున్ = అణఁ+ద్+ఉ+నున్ = అణఁ+త్+ఉ+నున్ = అణఁతునున్. గెలుచు+దు+నున్ = గెలు+ద్+ఉ+నున్ = గెలు+త్+ఉ+నున్ = గెలుతునున్. నన్నయాధర్వణపక్షమున నీ తాదేశము నిత్యమయి వర్తిల్లును. అంధ్రశబ్దచింతామణి తత్సప్రక్రియామాత్ర సాధన ప్రవణమగుటాజేరియుఁ దత్సప్రక్రియలతుది నించుక్కు నియతముగా నుండఁదగుటాజేరియు ‘బిందువరస్య’ అను దశము నిల్పఁబడెను. అరయనరయ నట్టి బిందుశబ్దమునకు ఖండబిందు వరముగా సయిత మగ్ధముచేయుట చింతామణి కర్తృభిప్రేతము కాదనియె చెప్పనగునుగాని, “అత్త్వాసి తత్సమానామివ దేశ్యానాం క్రియాపదానాంచ” అను చింతామణ్యుని దేశము నాశ్రయించి యథాసంభవముగా బిందు వుండఁదగుననుచు వ్యాఖ్య చేయఁ బడెనని యెఱుంగునది. అట్లని ‘దు’వర్ణక దకారమున కెల్లయెడలను ‘త’కారాదేశము వచ్చునని తలంపరాదు. పూర్వస్థిత ‘చు’వర్ణలోపము గల్గునప్పుడు పరిశిష్టమయి యున్న ‘దు’వర్ణక దకారమునకుమాత్ర మే తకారాదేశము నిత్యముగా నగునని యెఱుంగునది. ఉదా:—గెలుచు+దు+నున్ = గెలుతునున్. ఇట్టి వ్యాఖ్యచే ‘చంపుదురు’ మున్నగుచోటులందు ‘చంపుతురు’ మున్నగు ననిష్టరూపములు గల్గ నేరవని యొన్నునది. ఉదా:—నీ.....॥ఆ-వె॥.....నీ । కేమి కీడొనర్పి రెట్టిపాటి । సాహసీకులొ వారిఁ జంపుదు నొంపుదు । భంగపలుతు నిడుమఱలుతుఁ జెలుతు (విరా. ౨ ఆ. ౧౫౬).

ప్రయోగములు:—ఇంచుక్కుమీఁది దకారమునకు:— క..... నివేదిం । తురు దల్లికిఁ గరము భక్తితో వినయమునన్ (ఆది. ౬ ఆ. ౨౪౦). మత్తకోకిల.....ప్రతిపక్షవీరుల నేమని । ర్జింతు మెవ్వరు మాకు మీదయఁ జేసి మార్కొనునంత య । త్యంతపవీరులు లేరు భూవిదిత ప్రతాప బలోన్నతిన్. (ఆర. 3 ఆ. 3౫3). చుక్కుమీఁది దకారమునకును ధాతు నహజ చువర్ణముమీది దకారమునకును:—చ. ఇతనికిఁ గూర్తురేని ధన మిత్తు రభీష్టములైన కార్యముల్ । మతి నొనరింతు రిష్టుండని మంతురుగాక.....(నభా. ౨ ఆ. ౧౦ ప). క..... తృష్ణఁ బాతురు సుమతుల్. (ఆర. ౧ ఆ. ౨౫). (పాయు. ప్రే. పాచు+దురు = పాతురు). అక్కర.....పదుండఁ బోలెడు సుతుల నూర్వరఁ బడయంగ వలతో ।వలతో ।వలతో..... ।వలతో.....(ఆర. ౨ ఆ. 3౫౧). ధాతువు తుదిని ద్విరుక్త చకారమున్నచో దానికి లోప కలిగి దువర్ణ

1624 'అ'త్వమువచ్చినను దుగ్ధకారమునకు 'త' కారాదేశమగు. [33.౨ I వి. సంజీ.]

దకారమునకు ద్విరుక్త తకారాదేశ మగును. క.....అసదృశం నీ! కొడుకని యీతని నెంతయు | నెడ మడుగుగఁ జూపఁ దెత్తె యిందఱు నగఁగాన్ (ఆది. ౪ ఆ. ౧౦౧). (తెచ్చు+దు+వు+ఎ = తెత్తువె = తెత్తె). బా. క్రి. 3౦ సూత్రము చొప్పున 'అ'త్వము చేసినను నీ తకారాదేశము జరపనగును. ఉ.....ఇతనిం జని చూతమ యంచు.....చూచిరి.....వృకోదరు నెల్లవారలున్ (ఆది. ౬ ఆ. 3౦౯). తిక్కయజ్ఞయు నీతీరననే ప్రయోగించి యున్నాఁడు. ఉ. ఎత్తునఁ గొందుఁ గౌరవుల నెల్లను మార్కొని తేని గోవులందెత్తు ముహూర్తమాత్రమున(విరా. ౪ ఆ. ౯). ఉ. అంతలునేసి పోవిడిచి యక్కట సంజయు చేతఁ జెప్పి పు | త్రెంతురె యిట్టి యూరట.....(ఉద్యో. 3 ఆ. ౧౦౧). క..... ...మఖ | వ్రాతంబు మఖములుఁ బెడఁ | బాతురు దుర్వార్గ కర్తవరులై విభ్రుల్. (ఆర. ౪ ఆ. ౨౯౭). (పెడఁబాయు. ప్రే. పెడఁబాచు). శా.....ఇ | త్తుం గౌంతేయుల కిచ్చుహీనలయముం దుద్ధాంత చంచద్భుజా |(భీష్మ. ౨ ఆ. ౧౫3). క. పోయి మనము వత్త మెల్లి ప్రాద్దున ననికీన్ (భీష్మ. ౨ ఆ. ౨౫౨). క. మన మంతకు వేటొకది | క్కున నడతము.....ద్రోణ. ౫ ఆ. ౨౦౦). క. తెత్తముగాక నరేంద్ర మ | రుత్త కలితమైన దానరూపము.....(అశ్వ. 3 ఆ. ౧3౮).

అగమ చకారంబునకు నెఱసున్న మీఁది దానికి దుక్కు

పరంబగునపుడు పకారంబు విభాషనగు. ౯౦.

ఆకర్ణింపుదురు - దంపుదురు - చింపుదురు. పత్వంబు

బాలవ్యాకరణ రానిపక్షంబున వక్ష్యమాణ తాదేశంబు-ఆకర్ణింతురు-
నివరణము. దంతురు - చింతురు.

33.౨ I వివ. చువర్ణంబుతోడ దుగ్ధకారంబు తకారంబగు. ౧౦౮.
నిలుతురు - పిలుతురు - అడఁతురు - కడతురు -
చింతురు - పెంతురు - పచింతురు - వచింతురు.
చేతురు - కోతురిత్యాదు లసాధువులని యెఱుంగునది.

సంజీవని. 33.౨ I వివ:—ఇంచుక్ - చుక్కుల చకార మూగమ చకారము. పూర్ణానుస్వార పూర్వకమగు నాగమ చకారంబునకు దుగాగమము (బా. క్రి. ౨౨ సూ) పరంబగునపుడు వైకల్పికముగా 'ప'కారాదేశం బగును. పక్షంబున వక్ష్య మాణ తాదేశ మగునని సూరిగారే వివరింతురు. ఉదా:—ఆకర్ణించు+దు+రు = ఆకర్ణింపుదురు. దంచు+దు+రు = దంపుదురు. చించు+దు+రు = చింపుదురు. ఆక

[బా. క్రి. ౯౦-౧౦౮ సూ.] చుద్ అనుదానికి 'పుద్' అనునది పాక్షికము. 1625

ర్ణించు - బా. క్రి. ౬౩ సూత్రముచొప్పున వచ్చిన ఇంచుక్కు. దంగు - ప్రే -
 దంచు - చినుగు - ప్రే - చించు - బా - క్రి. ౭౬-౭౭ సూ - చొప్పున వచ్చిన ప్రేర
 తార్థక చుక్కు. పత్వాభావపక్షమున వత్సమాణం బనగా బా. క్రి. ౧౦౮ సూత్ర
 మునఁ జెప్పబడిన తాదేశంబు రాగా - ఆకర్ణిం+చుదు+రు = ఆకర్ణింతురు. చిం+
 చుదు+రు = చింతురు. దం+చుదు+రు = దంతురు. ౧౦౮ సూత్రమున 'చుదు' అను
 దానికి 'తు' అనునది యాదేశమగును. ఈ తాదేశవిధియందు 'చు'వర్ణమునకు
 ముందు ఖండముగాని వూర్ణముగాని యుండ నక్కఱలేదు. ఉన్నను బాధకము
 కాదు. బిందువులేమి కుదా:-—గెలుతురు - పిలుతురు - మొ. నన్నయాధర్వ
 ణీయమునం దీ తాదేశము నిత్యముగ వర్తిల్లును. పాదేశవిధిలో నెఱసున్నమీఁది
 దాని కనుటచేత "తలంపుదురు - అణంపుదురు" మున్నగురూపములు సమృతము
 కావనియు "తలంపుదురు - అణంపుదురు" అనికాని "తలంతురు - అణంతురు" అని
 కాని సాధువులనియు నెఱసున్నలేనపుడు "తలంతురు - అణంతురు" అనియే
 యుండవలెననియు సూరియాశయము నెన్నవగును. 'ఆకర్ణింపుదురు' అను సూరి
 గారి యుదాహృతి నరయంగా "క..... | ఆకర్ణింపుదురు పెద్ద లతిహర్షము
 ననన్. (భాగ ౮ స్కంధ. ౨౧ ప)" అను భాగవతపద్యమును మూలముగా నెన్ని
 రా యని యాలోచింపవగును. ఈసూరిపద్ధతి నన్నయాధర్వణ సమృతము కాదు.
 కావుననే "ఆకర్ణింపుదురు పెద్ద లతిహర్షమునన్ ఇత్యాదౌ ఆకర్ణింతురు మహా
 త్తు లతిహర్షమునన్ ఇత్యాదిపాఠ ఏవ సాధుః." (అహో. ౮౮౩ పు). అని యిట్లహా
 బలపతి సాహసముగా భాగవతపద్యమును దిద్దరచుకట్టెను. కాని పదునాల్గవ శతాబ్ద
 మున కిట్టిప్రయోగము సమృతి కెక్కెననుట యుక్తము. క. తుద బహువచనము
 నకు నిం | పుదురుచు నింతురుచు నయ్యెడ బుడమియెడల నిం | చుదురుచు గలుగుఁ
 బ్రయోగా | స్పదములు దేశీయసరణి జనుఁ దెలియంగన్ (౧౬౦ పద్య). సీ. శ్రీవిశ్వ
 భూపతి చేయించుఁ గ్రతువులు, నేవింపుదురు తదాశ్రితులు సురలఁ | బండంగ
 నింద్రుండు వరగించు వానలు, హాళికుల్ మరగింతు రర్థచయము | నెసఁగించు ధర
 శ్రీల నేపారుఁ దద్వృత్తి, వరభటు లెఱిఁగించుదురు జయంబు | వెలయించు కీర్తి
 యవ్విధి నెలయింపుదు, రథు లెల్లెడఁ బ్రలాపాతిశయము | (౧౬౧
 కావ్యాం. ౯ ఉల్లా). ఇట్లు ప్రథమపురుష బహువచనమందు మాత్రమే 'పుదురు
 అనుదానిని బహువచన శతాబ్దాదివాడగు విన్నకోట పెద్దన యుదాహరించెను.
 సూరిసూత్ర మున్ననో 'ఆకర్ణింపుదురు - ఆకర్ణింపుదుము' మున్నగురూపములనెల్ల
 సంగ్రహించుచున్నది.

మూలసందర్భమున బట్టి నన్నయభారతభాగమునందలి 'పుదురు' పాఠము ముద్రణసంస్కర్తృకృత ప్రక్షిప్తమని గ్రహింపవలెను. "అక్కర. ఏమేము మున్ను పూజింపుదుము రుద్రు నిం దని వేడ్క" (ఆర. 1 ఆ 1916). (వావిళ్ళవారిముద్రణము. శ్రీవిక్రమదేవవర్మ చుహారాజావారి ముద్రణమందును నిల్లెయున్నది). "ఏమేము మున్ను పూజింతుము రుద్రు నిం దంచు వేడ్క" అని నాయొద్ద నున్న తాళపత్రమాతృకలు రెండిటియందును నున్నది. అంధ్రవిశ్వ కళాపరిషత్తు స్తక భాండాగార తాళపత్రమాతృకలు మూడియందును 'పూజింతుము' అను పాఠమే వెలయుచున్నది. తాళపత్ర మాతృకలలోని నన్నయగారి యక్కరను నప్పకవీయ లక్షణమునకు సరిపెట్టుటలో ముద్రణసంస్కర్తలు నేడు సాధువుగా సమృతమగుచున్న యీ 'పుదురు' పాఠమును నన్నయభారతభాగమునః ప్రక్షిప్తముచేసి రచుటలో సందియములేదు.

"నన్నయగారికాలములో 'చుదురు' రూపములూ లేవు. పుదురు రూపములూ లేవు. సాధ్యమైనంత శ్రద్ధతో మేము వెదకగా వెదకగా అరణ్యపర్వము రెండవ యాశ్వాసములో 191గీ పద్యమందు 'ఏమేముమున్ను పూజింపుదుము రుద్రు నిం దని వేడ్క' అని మధ్యాక్కర ప్రథమచరణములో 'పూజింపుదుము' అన్న 'పుదురు' రూపము ఒక్కటిమాత్రమే మాకంటః బడ్డది. మధ్యాక్కర నన్నయ ఏలక్షణము చొప్పున వ్రాసిరాఁడో ఇదివరకు ఎవరికి లెస్సగా తెలియదు. కొన్ని మధ్యాక్కరలు లేఖకులు, కొన్ని పరిష్కర్తలు తారుమారుచేసినారని మేము నిశ్చయముగా చెప్పగలము. మావద్దనున్న ఒకవ్రాత పుస్తకములో (50b) ఈపద్యము ప్రథమచరణము 'ఏమేము మున్ను పూజింతుము రుద్రు నిండునుచు వేడ్క' అనిన్ని మఱిఒకదానిలో (73b) 'ఏమేము మున్ను పూజింతుము రుద్రుని నిందును వేడ్క' అనిన్ని ఉన్నది. మఱికొన్నిటిలోకూడా 'పూజింతుము' అనేపాఠమే ఉన్నది. తిక్కన కాలములోనైనా పుదురు రూపములు కావ్యభాషలోనికి వచ్చినవో లేదో ఇంకా మేము నిర్ధాంతము చేయలేము; బహుశా రాలేదు. మల్లయ మనషి వరాహ పురాణము వ్రాసిననాటికి మాత్రము గ్రాంథికభాషలో ఉన్నవి. అవి ఈ గ్రంథమందు అనేకపద్యములలో కనబడ్డవి. గాని యతిస్థానమందు దువర్ణముగలవి మూడుమాత్రము ఇక్కడ ఉదాహరిస్తున్నాము. సీ.....గీ..... । రూపమునైన తనువు లారువులు వచింపు । దురు వరుస మూడటంచు నందుల నధర్మ ।(2 ఆ. 100). గీ..... । భూనిలింపొత్తములు యజుఃపుదురు బ్రహ్మ ।(10 ఆ. 26 ప). సీ....., తొడవులు ధరియింపుదురు

దివిజులు. (౧౦ ఆ. ౧౧౯). తెనాలి రామలింగకవికూడా వీటిని వాడినాడు. (చూ. పాండురంగ మూహాత్మ్యము. సుఖంపుదురు. ౨ ఆ. ౧౪౬. వసియింపుదురు. ౨ ఆ. ౨౨౪ ప. నుతియింపుదురు. ౫ ఆ. ౨౭౯ ప. ఓనర్పుదురు. ౫ ఆ. ౨౯౨ ప. ఇంకా మరికొందరు ఈరూపము ప్రయోగించినారు." (బాలకవిశరణ్యము. ౭౩-౭౪ పు). ఇట్లు కీర్తిశేషులగు కళాప్రపూర్ణ గిడుగు వేంకటరామమూర్తి పంతులవారు వ్రాసి యున్నారు. కాని వీరి 'పుదురు' రూపము తిక్కన భారతభాగములో పేయలేననుటకేల సంకోచించిరో తెలియకున్నది. తిక్కనయేకాదు. ఎఱ్ఱాప్రెగడనైతే మీ రూపములను భారతమున వ్యవహరింపలేదు. కవిప్రయమువారేకాదు. నాచన సోమనాథుడు-శ్రీనాథుడు - కవిపితామహుడు మున్నగువారునైతేము "చుదురు" రూపమునేకాక "పుదురు" రూపమునుసయితము వ్యవహరింపలేదు. బాలకవి శరణ్యకర్తగారు "చుదురు" రూపము విషయమున నెవరెవరో కుప్పనకవిగారు మున్నగు నేటివారి ప్రయోగములుచూపి పదిపుటలు వ్రాసిరేకాని యతిప్రాసాది స్థల ఖచితమగు నొక్కప్రయోగమునయినఁ జూపజాలరైరి. (చూ. బాలక. ౬౫ మొ. ౭౫ పుటలు). సీ. పుత్రులఁ గోల్పోయి భూరితోకంబున, నెటఁ బొందుచు విప్రవరులు చాల | ఏరాజు రాజ్యమం దేని వసించుదు | రా రాజు దలపోయ నవని మీఁద (భాగవ. ౧౦ స్కంధ. ఉ. భా. ౧౨౩ పు). అనువానిని జూపి దానిని దిద్దుటకెవరో యెంతో ప్రయాసపడిరని వ్రాసిరి. కాని యచట 'వసింపుదు ! రారాజు' అని కాని "వసించెద | రా రాజు" అని కాని కవిప్రయుక్త మనుటలో త్పతి యే మున్నది. "అకర్ణింపుదురు" అను భాగవతప్రయోగమును స్ఫూర్తి యంగీకరింపలేదా? విన్నకోట పెద్దిరాజు సమృథించెనేకాని యాతనికిముండు వైష్ణవుల ప్రామాణిక కవీంద్రులెవ్వరును నీ 'చుదురు' రూపమును ప్రయోగించిరనుటకుఁ గవిప్రయుక్త మని విశ్వసింపఁదగిన ప్రామాణిక ప్రయోగము లేదు.

౧౦౮ సూ. వ్యాఖ్య:—చువర్ణంబుతోడ దుగ్ధ కారంబు తకారంబగు ననఁగా 'చుదు' అనుదానిలోని 'చుద్' అను భాగమునకు 'త' కారవ్యంజన మాదేశమగునని యర్థము. ఉదా:—నిలుచుద్ + ఉ + రు = నిలుత్ + ఉ + రు = నిలుతురు. పిలుచుద్ + ఉ + రు = పిలుత్ + ఉ + రు = పిలుతురు. అడఁచుద్ + ఉ + రు = అడఁత్ + ఉ + రు = అడఁతురు - పచించుద్ + ఉ + రు = పచిన్ + ఉ + రు = పచితురు. ఇట్లే తక్కినవాని ప్రక్రియనునైతే మరయునది. "చేయుదురు - కోయుదురు" మున్నగురూపము లందు థాతువు యువర్ణాంత మగుటచే 'చుదు' అనునదే లేమిందేని తాదేశమునకుఁ బ్రసక్తి లేదు. కావున "చేయుదురు - కోయుదురు" అనియే యుండవలయుననియు,

'చేతురు - కోతురు' అనునవి వ్యావహారికరూపములు సపాధువులు ననియు సూరి వివరణమునకుఁ దాత్పర్యము. ప్రయోగములు:—ఉ. ఈయవనీశ్వర..... | చేయుదె, (సభా. ౨ ఆ. ౧౫). చ.....వాయుసారధి జనంబునఁ దానిట వచ్చె నేమిసే | యుదు సుతులార యీబిలము నొయ్యన పోయి చొరుండు దీనిఁ గ | పెద ఘనపాంశు జాలముల.....(ఆది. ౮ ఆ. 3౦౮). క.....రదృష్ట | తులలకును సత్కార మర్థితోజేయుదె.....(సభా. ౧ ఆ. 3౯). క.....స | త్కృతిసేయుదె కృత మెఱిగెడు | పతియె.....(సభా. ౧ ఆ. ౮౬). సూరి యాంధ్రశబ్దబింఠామణిని గవిత్రయమువారివి బ్రాహ్మకముగాఁ బ్రమాణీకరించికొనుచు వ్రాయఁచుండునుగానఁ బయిరితిని యువర్ణబుతోడ దుగ్ధకారంబునకు 'త'కారాదేశంబు వచ్చుటను నిఁదించినవాడయ్యెను. కాని యిట్టిరూపములు ప్రాచీన ప్రబంధములందు లేకున్నను మధ్యకవుల గ్రంథములందు దరుదుగాను నర్వాచీనకవుల గ్రంథములందుఁ దఱచుగాను బ్రయుక్తములయి యున్నవి. బాలకవి శరణ్యకర్తగారిది సందచేసికొని గొప్పగా విజృంభించి రమారమి యేఁబదిపుటల యుపన్యాసము నీశబ్దముల విషయమున వ్రాసిరి. ఊరకే యెన్నో చూపిరిగాని ప్రాచీనాంధ్రలక్షణ ప్రామాణ్యమును జూపలేరైరి. పారావారమువలె సత్యంత విశాలమైన భారతమున లేఖకముద్రాసకాది ప్రమాదమునం బడిన రెండు మూఁడు ప్రయోగములను మాత్రమె చూపఁగల్గిరి. ఆస్థలములందుఁ దాళపత్రమూత్యకలలో 'చేతురు - కోతురు' వంటి లాదేశ ప్రయోగములు లేవు. "క. విషనిధి కుటీ న సంఖ్యము | నిపాదగణ ముండి ధారుణీప్రజకుఁ గడున్ | విషమము సేతురు వారి, ని | విషమున భక్షించి చను మమిత్రవిఘాతీ (ఆది. ౨ ఆ. ౫౬)." అనితంజావూరి సరస్వతీ నిలయమందలి 27 నెంబరు పుస్తకమున నున్నదని శరణ్యకర్తగారు వ్రాసిరి. కాని వానిశ్యవారి ముద్రమున "విషమమును జేయుదాని, ని | విషమున....." (ఆది. ౨ ఆ. ౫౬ ప). అనియె యున్నది. నాయొద్దనున్న తాళపత్రమూత్యకలు రెండిటిలోను "విషమంబుసేయువారి, ని | విషమున" అనియున్నది. "కుడిచినచోటికిఁ గూర్పు వెపుకు." (సభా. ౨ ఆ. ౧౮౮). "కుడిచినచోటికిఁ గొఱత సేతు" అను పాఠాంతరముగలదని వావిళ్ళవారి ముద్రణమునఁ గలదని శరణ్యకర్తగారు వ్రాసిరి. సత్యమేకాని నాయొద్దనున్న తాళపత్రమూత్యకలో "కుడిచినచోటికి కుటుచ తలఁతు" అనియున్నది.

ఇంకఁ దిక్కునభారత భాగమునందలి ప్రయోగములు ప్రకాశికలో నుదాహృతములు. తిక్కున విరాట. ౨ ఆ. ౨౮౧

పాదము. మ. నా । కులతం బొందెడు నపు మంటపము సుంజ్ఞో భింపఁగాఁ జేతు. అని ఉన్నదని శ్రీతిరుపతి వేంకటేశ్వరులుకూడా తిక్కన దీప్రయోగ మున్న దన్నారు” (బాలక. ౮౮ పు). అట్లున్నదని చెప్పినవారు గొప్పవారే కాని పద్యము నరసినచో నట ‘చేతున్’ అనునది సందర్భించి యుండలేదు. భీముఁడు ద్రాపదితోఁ బలికిన వాక్యమిది. మ. బలియుం డా సొబగుండు భావభవదర్ప భ్రాంతుఁడై వచ్చి ని । శృల సర్వాం గత నున్న నన్నరసి నీచందంబు గాకున్న నా । కులతం బొందెడునపు మండపము సుంజ్ఞో భింపఁగా లేతుం గ । ట్టలుకం బెబ్బలి గోల వ్రేసినటు లుగ్రాకార మేపారఁగాన్. క. ఎఱిఁగి పిలుసనిన వెసఁ బై । కుఱుమ.....(నిరా. ౨ ఆ ౨౮౧-౨౮౨ ప. వావిళ్ళ). “లేతున్” అనుచో ‘ఏతున్’ అను పాఠాంతరము చూపబడెను. (ఏతున్ = విజృంభించెదను. లేచి, వెచ్చుపెఁగెదను). ఈపాఠములే సరియనందగును. ద్రాపది కామిచే, సింహబలుఁ డాకులతఁ బొందునపుడు భీముని వ్యాపారమును దేనివేని జెప్పకయే “మండపము సుంజ్ఞో భింపఁజేతును - వాఁడు పిలుసనఁగా నులుకుదును” అనుట సందర్భింపనేరదుగదా.

(౨) “కర్ణపర్వము. ౧ ఆ. ౨౯౬ లో “దయనేతువు గాక” అని ఆనందముద్రణములో నున్నది. గాని పైట అడుగున ‘దయనేనెదవు’ అని పాఠాంతరమున్నది.” (బాలక. ౮౮ పు). ఇదియొకపదనము - తాళపత్ర మాతృకలోనిట “దయనేనెదవు గాక” అనియే యున్నది.

(౩) ఉ. నీతి దోఱంగి కార్యముల నెట్టన యాగ్రహప్రతిఁ జేసినం । బ్రీతిగ నీర్థిఁ బొందినను భీతియుఁ గుత్సయు బుట్టు భూజసుల్ । వేతురు చేటునేతలు ఫలింపక తక్కిన మున్న వచ్చు న । త్యాతురతాస్పదంబులగు నాపద లిద్దవివేకవైభవా (సౌప్తి. ౧ ఆ. ౩౫ వావిళ్ళము). నీతినివిడిచి నిద్రాపరవశులఁ జంపఁబోరాదని యశ్వత్థామకుఁ గృపాచార్యుఁడు బోధచేయు సందర్భములోని దీపద్యము. “నీతి దప్పి యెవ్వఁడేని కార్యముచేసినచో నది ఫలించినను లోకనింద గల్గును. జనులును వీడింతురు. ఇంక నట్టిచేటు కార్యము ఫలింపకే పోయినచో మొదటనే యాపదలు గల్గును” అని దీని తాత్పర్యము. ఈపద్యమున ‘వేతురు’ అనుచో ‘చేతురె’ అను నపపాఠము కనబడినట్లును (అక్కారణముననే) నద్దానియర్థము బోధపడనట్లును నీ క్రిందిరీతిని శరణ్యకర్తగారు వ్రాసిరి “.....చేతురె చేటునేతలు ఫలింపకఅని తాటాకుపుస్తకములో నున్నది. చ్చులో చేతురుకు బదులుగా వేతురు అనియున్నది. అర్థమేమో?” (బాలక. ౮౮ పు).

(౪) “౧ ఆ. ౧౬ ప.తిక్కన నిర్వచనోత్తర రామాయణము. అలతి యలతి తునియల గా । హళగూర్చినట్టు లమరం జేతున్. అని ఒక తాటాకుల

'చేతురు - కోతురు' అనునవి వ్యావహారికరూపములు నసాధువులు ననియు సూరి వివరణమునకుఁ దాత్పర్యము. ప్రయోగములు:—ఉ. ఈయవనీశ్వర..... | చేయుదె, (సభా. ౨ ఆ. ౧౫). చ.....వాఱుసారధి జవంబునఁ దానిట వచ్చె నేమిసే | యుదు సుతులార యాచిలము నొయ్యన పోయి మోయండు దీనిఁ గ | పెద ఘనపాంశు జాలముల.....(ఆది. ౮ ఆ. 3౦౮). క.....చచ్చ | తులకును సత్కార మర్థితోఁజేయుదె.....(సభా. ౧ ఆ. 3౯). క..... స | త్కృతినేయుదె కృత మెఱిగెడు | పతియె.....(సభా. ౧ ఆ. ౪౬). సూరి యాంధ్రశబ్దచింతామణిని గవిత్రయమువారిని బ్రాహ్మకముగాఁ బ్రమాణీకరించికొనుచు వ్రాయుచుండునుగానఁ బయిరితిని యువర్ణబుతోడ దుగ్ధకారంబునకు 'త'కారాదేశంబు వచ్చుటను నిఁసించినవాడయ్యెను. కాని యిట్టిరూపములు ప్రాచీన ప్రబంధములందు లేకున్నను మధ్యకవుల గ్రంథములం దగుదుగాను నర్యాచీనకవుల గ్రంథములందుఁ దఱచుగాను బ్రయత్నములయి యున్నవి. బాలకవి శరణ్యకర్తగారిది సందుచేసికొని గొప్పగా విజృంభించి రమారమి యేఁబదిపుటల యుపన్యాసము నీశబ్దముల విషయమున వ్రాసిరి. ఊరకే యెన్నో చూపిరిగాని ప్రాచీనాంధ్రలక్షణ ప్రామాణ్యమును జూపలేరైరి. పారావారమువలె నత్యంత విశాలమైన భారతమున లేఖకముద్రాకాది ప్రమాదమునం బడిన రెండు మూఁడు ప్రయోగములను మాత్రమే చూపఁగల్గిరి. అస్థలములందుఁ దాళపత్రమాతృకలలో 'చేతురు - కోతురు' వంటి తాదేశ ప్రయోగములు లేవు. "క. విషనిధి కుక్షి న సంఖ్యము | నిషాదగణ ముండి ధారుణీప్రజకుఁ గడున్ | విషమము నేతురు వారి, ని | విషమున భక్షించి చను మమిత్రవిఘాతీ (ఆది. ౨ ఆ. ౫౬)." అనితంజావూరి సరస్వతీ నిలయమందలి 27 నెంబరు పుస్తకమున నున్నదని శరణ్యకర్తగారు వ్రాసిరి. కాని వానిశ్యవారి ముద్రమున "విషమమును జేయుదాని, ని | విషమున....." (ఆది. ౨ ఆ. ౫౬ ప). అనియే యున్నది. నాయెద్దనున్న తాళపత్రమాతృకలు రెండిటిలోను "విషమంబునేయువారి, ని | విషమున" అనియున్నది. "కుడిచినచోటికిఁ గూర్చు వెపుడు." (సభా. ౨ ఆ. ౧౮౮). "కుడిచినచోటికిఁ గొఱత నేతు" అను పాఠాంతరముగలదని వానిశ్యవారి ముద్రణమునఁ గలదని శరణ్యకర్తగారు వ్రాసిరి. సత్యమేకాని నాయెద్దనున్న తాళపత్రమాతృకలలో "కుడిచినచోటికి కుటుచ తలఁతు" అనియున్నది.

ఇంకఁ దిక్కనభారత భాగమునందలి ప్రయోగములు:—(౧) "గుప్తార్థ ప్రకాశిలో నుదాహృతములు. తిక్కన విరాట. ౨ ఆ. ౨౮౧ పద్యము మూడో

[బా. క్రి. ౯౦-౧౦౮ సూ.] 'చేతురు' వంటివానిని దిక్కన ప్రయోగించెనా? 1629

పాదము. మ. నా । కులతం బొందెడు నపు మంటపము సుంఁగి భింపఁగాఁ జేతు. అని ఉన్నదని శ్రీతిరువతి వేంకటేశ్వరులుకూడా తిక్కన దీప్రయోగ మున్న దన్నారు” (బాలక. ౮౮ పు). అట్లున్నదని చెప్పినవారు గొప్పవారే కాని పద్యము సరసినచో నట ‘చేతున్’ అనునది సందర్భించి యుండ లేదు. భీముఁడు ద్రాపదితోఁ బలికిన వాక్య మిది. మ. బలియుం డా సొబగుండు భావభవదర్ప భ్రాంతుఁడై వచ్చి ని । శృల సర్వాం గత నున్న నన్నరసి నీచందంబు గాకున్న నా । కులతం బొందెడునపు మండపము సుంఁగి భింపఁగా లేతుఁ గ । ట్టలుకం బెబ్బలి గోల వ్రేసినటు లుగ్రాకార మేపారఁగాన్. క. ఎఱిఁగి పిలుసనిన వెసఁ బై । కుఱకుదు.....(చిరా. ౨ ఆ. ౨౮౧-౨౮౨ ప. వావిళ్ళ). “లేతున్” అనుచో ‘ఏతున్’ అను పాఠాంతరము చూపబడెను. (ఏతున్ = విజృంభించెదను. లేచి, వెచ్చుపెంగెదను). ఈపాఠములే సరియనఁ దగును. ద్రాపది కామిచే, సింహబలుఁ డాకులతఁ బొందునపుడు భీముని వ్యాపార మును దేనిదేని జెప్పకయే “మండపము సుంఁగి భింపఁజేతును - వాఁడు పిలుసనఁగా నుఱుకుదును” అనుట సందర్భింపనేరదుగదా.

(౨) “కర్ణపర్వము. ౧ ఆ. ౨౯౬ లో “దయనేతువుగాక” అని ఆనందముద్రణ ములో నున్నది. గాని పైట అడుగున ‘దయనేనెదవు’ అని పాఠాంతరమున్నది.” (బాలక. ౮౮ పు). ఇదియొకవచనము - తాళపత్ర మాతృకలోనిట “దయనేనెదవు గాక” అనియే యున్నది.

(౩) ఉ. నీతి దొఱంగి కార్యముల నెట్టిన యాగ్రహవృత్తిఁ జేసినం । బ్రీతిగ సిద్ధిఁ బొందినను భీతియుఁ గుత్సయుఁ బుట్టు భూజనుల్ । వేతురు చేటునేతలు ఫలిం పక తక్కిన మున్న వచ్చు న । త్యాతురతాస్పదంబులగు నాపద లిద్ధవివేకవైభవా (సౌప్తి. ౧ ఆ. ౩౫ వావిళ్ళము). నీతినివిడిచి నిద్రాపరవశులఁ జంపఁబోరాదని యశ్వత్థామకుఁ గృపాచార్యుఁడు బోధచేయు సందర్భములోని దీపద్యము. “నీతి దప్పి యెవ్వఁడేని కార్యముచేసినచో నది ఫలించినను లోకనింద గల్గును. జనులును వీడింతురు. ఇంక నట్టిచేటు కార్యము ఫలింపకే పోయినచో మొదటనే యాపదలు గల్గును” అని దీని తాత్పర్యము. ఈపద్యమున ‘వేతురు’ అనుచో ‘చేతురె’ అను నపపాఠము కనబడినట్లును (అక్కారణముననే) నద్దానియర్థము బోధపడనట్లును నీ క్రిందిరీతిని శరణ్యకర్తగారు వ్రాసిరి “.....చేతురె చేటునేతలు ఫలింపకఅని తాటాకుపుస్తకములో నున్నది. పుచ్చులో చేతురుకు బదులుగా వేతురు అనియున్నది. అర్థమేమో?” (బాలక. ౮౮ పు).

(౪) “౧ ఆ. ౧౬ ప.తిక్కన నిర్వచనోత్తర రామాయణము. అలతి యలతి తునియల గా । హళగూర్చినట్టు లనురం జేతున్. అని ఒక తాటాకుల

పుస్తకములో ఉన్నది. మరిఒక తాటాకుపుస్తకములో అలతితునియల గా । హాళ సంధించిన విధంబు నమరగ వలయున్ .. అని ఉన్నది.” (బాలక. ౮౯ పు). పయి సందర్భమునుబట్టి తిక్కనయు “చేతురు” అనురీతిని ‘తా’దేశప్రయోగము చేయ లేదనియె గ్రహింపనగును. పయిరీతిని యవర్ణాంత ధాతువుల తాదేశప్రయో గము ప్రాచీన ప్రబంధములలో లేదని శరణ్యకర్తగారి మనస్సాక్షి బోధించుట చేతనే “ఈరూపముగా కొత్తగా భాషలో దూరిన గ్రామ్యము కాదనిన్ని ప్రాచీ నులు తరుచుగా వాడిఉండకపోయినా అయిదువందల సంవత్సరములయి నిస్సందే హముగా కవులు వాడుచున్నారనిన్ని రుజువుచేయగలము” (బాలక. ౮౮ పుట). అని వ్రాసిరి. అర్వాచీన కవిప్రయోగములు పెక్కుచూపిరి. (బాలక. ౧౦౧ మొ. ౧౧౧ పుటలు). “ఉ. కొండలు పిండి నేతుమె.....(అచ్చ. రా. ౭౨ పు).చ.....కన్నియ నెన్నడు ప్రాడః జేతునో (కవికర్ణ. 3 ఆ. ౫౫).నీ. నుతులు నేతు నెపుడు నతులిత.....(కృష్ణ రాయవిజయము ౧ ఆ. ౧౦)......క. ధరలో వినరె యహింసా । పర మో ధర్మ యనియంచుఁ బ్రాణివధను నే । తురె యకట యజ్ఞవిధియని । యరయఁగ నది యజ్ఞవిధియె యగుఁ జింతింపన్ (దశా. 3౪౫)......క..... తత్సం । హరణముఁ జేతువు శక్తిన్.....(వరా. ౬ ఆ. ౧౨౪ పు)..... ”ఇట్లుగుటచే బ్రాచీనగ్రాంధికాంధ్రభాషా స్వరూప నిరూపణమే ప్రాయ కముగాఁ జేయుచున్న సూరి యిట్టిరూపములను సంగ్రహింపకున్నను ప్రాధవ్యాక రణకర్తయేని వీనిని సంగ్రహింపకుండుట యుక్తముకాదు.

దేశ్యక్రియల రూపసాధనమునె నన్నయ యుపేక్షించెను. అధర్వణుడు నైతము విక్కిలి యల్పముగా వివరించి “భాషేయ మమితా తత్ర । దేశ్యా చిత్ర స్వభావయుక్ । తచ్చిత్ర తాను మస్తవ్యా । పూజ్యపాద సుభాషితే.....” అనురీతిని సంక్షేపించెను. (3౨౮ విష). అట్టిస్థితిలో సూరిగారు ప్రాచీన గ్రాంధికాంధ్రభాషలోని పరశ్శతములగు క్రియలరూపములను బ్రయోగసమృత ముగా సంగ్రహించి చూపిరి. తర్వాత వెలసిన యాంధ్రవ్యాకరణములెల్ల బాలవ్యా కరణ విషయములనె సంగ్రహించిగొని యలంతిమార్పులుచేయుచు పేర్వేలు గ్రంథములను వ్రాసికొనిరి. ఇట్లుగుటచేత సూరియెడల నాంధ్రపండితలోకము కృత జ్ఞమై యుండనగునుగాని నిరసింపరాదు. ఇంతయేల నాగమాన్య చకారములకుఁ గల్గు పత్వ పత్వములను నిరూపించు సందర్భమునఁ బ్రాచీనలాక్షణికలెంత తేల్చి వేసిరో తుదికిఁ బెద్దిరాజును నవ్యుడగు కూచిమంచి తిమ్మకవియు నెట్లు ప్రాచీనాశయ

[భా. క్రి. ౯౦ సూ.] పెద్దిరాజు - తిమ్మకవి యంగీకరించిన తప్పురూపములు. 1631

ముల గ్రహింపలేక యెట్లు ప్రమాదపడిరో సూరి యెంతసరిగా నిరూపించెనో యురయుడు.

క. ఉట పరపదములై క్రియలగు చుట లొక్కెడ యుటలు పుటలు చుట్టంబులఁ ద్రో | చుట త్రోయుట యనఁ జాటలున్ | బుటలును నగు సంస్కృతంబు పొందినచోటన్ (ఆం. భూ. ౧౮౮ ప). క. పుటచేత నైన నొరుఁ బం | పుట, చుటచే నైన నొరులఁ బుత్తెంచుట, చే | యుట యుటచే నగునని యా | పటుమతియగు నూత్నదండి ప్రకటము నేసెన్ (ఆం. భూ. ౧౮౯ ప). ఇట్టి కేతనపద్యముల తాత్పర్యమును సరిగ గ్రహింపక విన్నకోట పెద్దిరా జీక్రిందిరితిని బ్రామాదికముగ వచించెను. క. కోపింపుట కోపించుట | కాపించుట పసుల నొప్పు గాపింపుట నా | నే పారు నిట్టిపలుకులు | లోపుగ బహుళములు జగతిలో నెఱుంగఁదగున్ (కావ్యాలం. ౯ ఉల్లా. ౧౬౬ ప). క. “కాపింపుట కాపించుట | భాపింపుట మఱియు దీని భాపించుటనం | గా వెలయుఁ గృతులఁ దుహిన | గ్రావసుతా ప్రాణరాథ ప్రమథసనాథా “కాపింపుట సులభమే. కాపించుటకు:—ఉ. మంచిగ.....పు | త్రైచిన... ..భ | ఊంచుచు.....యూ | రించుచు.....(శ్రీనాథునిహరవి). ఉ. చంచలనేత్ర.....వీ | ఊంచగఁ ‘దోచు లేనగవు.....(ఆముక్త). శా.....దువా | లించక బచ్చన వ్రాత లూడిపడు..... | చంచద్వాహములు.....(కాకమాని. బహుళాశ్వ). ఉ.....చంచనజేసి..... ధూళిగా | వించఁడె పిండిపిండిగను.....కీరీటరత్నముల్ | దంచఁడె ఘోర సీర ముసలంబులు.....(విజయవిలాసము) మత్తకోకిల. పంచసాయక..... కూడి వ | ర్తించరాదని.....(రుక్మాంగద)” (సర్వలక్ష. ౧ ఆ. ౨౦౫ మొ. ౨౧౨ ప). విన్నకోట పెద్దిరాజువాడిన - కోపింపుట - కాపింపుట’ అనునవియుఁ దిమ్మకవి వాడిన ‘కాపీంపుట - భాపింపుట’ అనునవియుఁ గేవలము నపశబ్దములు. భావార్థక టవర్ణక పరకత్యమున నించు క్వుక్కుల చకారమునకు ‘ప’త్వము కవిసమ్మత మునుట సరికాదు.

అగు - వచ్చు - చొచ్చు - చూచులకు ముత్తు పరం

బాలవ్యాకరణ బగునపుడు. కా - రా - చొరు - చూడు లగు. ౯౧.

వివరణము. అగు - కాడు - కమ్ము. వచ్చు - రాడు - రమ్ము.

333 విషయము. చొచ్చు - చొరడు - చొరుము. చూచు-చూడడు-

చూడుము.

సంజీవని. 333 విషయము:—ముజ్జీత్తులు పరంబగునపుడు ‘అగు’ ప్రభృతులకు వరుసగా ‘కా’ ప్రభృతు లాదేశములగునని యర్థము. “యథాసంఖ్య మనుచేశః సమా

నామ్ (౧.3.౧౦) (సి. శా. ౧౨౮ సూ).” అను సూత్రము నుపదేశించిన కారణమున ద్వంద్వగత పదార్థముల సాహిత్యము నుపేక్షించి క్రమాన్వయమును గ్రహింపవలయును. కావున ముక్తుపరంబగునపుడు ‘అగు’ థాతువునకు ‘కా’దేశమును, వచ్చుథాతువునకు ‘రా’దేశమును, ‘చొచ్చు’ థాతువునకు ‘చొరు’ అనునాదేశమును ‘చూచు’ థాతువునకు ‘చూడు’ అను నాదేశమును నిత్యముగా నగుననునర్థము లభించుచున్నది. బా. క్రి. ౮౮ సూత్రముచొప్పున ‘వచ్చు - చొచ్చు థాతువులు ద్వీరుక్త సహజ చకారఘటితము లగుటంజేసి వాని చకారమునకు వత్సము రానేరదు. మఱియు వచ్చునకు రాదేశము కవిసమ్మతమై యున్నది. చూచుథాతువునకు వత్సము కవిప్రయోగ సమ్మతముకాదు. డత్వము సమ్మము. కానఁ బయి రీతిన ‘కారా’ - దేశాదులు విధింపబడెను. ఇట్లే ముం దింకను గొన్ని ముత్పరక విశేషవిధు లుపదేశింపబడును. ఇచ్చునకు ‘ఈ’ (౯౨ సూ) తెచ్చునకు ‘తే.తేరు’లు, (౯౩ సూ) చచ్చు - నొచ్చులకు ‘చావు - నోవులు’ (౯౪ సూ) విధింపబడును. ప్రకృతసూత్రమున కుదాహృతులు:—అగు+లజీ (బా. క్రి. ౨ సూ). = అగు+దుజ్ = కా+డు = కాడు. లజీ జీత్తు గాన దాని యాదేశములగు డుజాదులు నుత్తు లగుచున్నవి. డుజ్జు జీత్తుగాన బిందుపూర్వక మగుచున్నది. దీర్ఘముమీఁదిది గానఁ బూర్ణములేదు. అగు+లూట్ = (బా. క్రి. ౬ సూ) అగు+ము = (బా. క్రి. ౨౯ సూ. చొప్పున ము డుజ్జు లగును) కా+ము = (బా. క్రి. ౮౬ సూ. ముజ్జు ము త్తగుచున్నది.) క+ము=(బా. క్రి. ౬౧ సూ.) కమ్ము. అగు+దుజ్ = కా+డు = క+ండు = కండు. (బా. క్రి. ౬౧ సూత్రముచొప్పున లూణ్ణ ధ్యమి డుజ్జు పరమగునపుడు ‘కా’ అనుదానికి ప్రార్యము రాగా నుడి తొలి ప్రార్యము మీఁదిదగుటచే బా. సంధి. ౨౨సూ. చొప్పున ఖండ్లము నిల్వక పూర్ణము నిల్పెను). ఇట్లే వచ్చునకు రాదేశాదుల ప్రక్రియ నరయునది. రాడు - రండు. చొచ్చు+లజీ = చొరు+దుజ్ = చొరు+అ+డు=(బా. క్రి. ౨౦ సూ.) చొరడు. చొచ్చు+ము = చొరుము. చొచ్చు+దుజ్ (లూణ్ణధ్యమిదుజ్) చొరుడు. ఇట్లే చూచుథాతునకు చూడు మున్నగు నాదేశాదుల ప్రక్రియ నరయునది. చూడడు-చూడుము - చూడుడు. ఈ ‘చూడుము - చూడుడు’ అను లూణ్ణధ్యమి శబ్దముల రూపాంతరములై (3౦౮ II విష. చూడునది) యగు “చుమ్ము - చూమీ - చూ - చూవె - చువ్వె - చుండు - చుడి - చూరె” అనునవియును గవి ప్రయుక్తము లగుచున్నవి. ఇట్లే ‘రమ్ము’ అనుదానిమూలమున ‘రా - ర - రార - రారా’ అను రూపము (3౦౮ III విష. చూచునది) లుప్పతిల్లుచున్నవని యెఱుంగు

గునది. పయిరితినె కాదేశాదులు ముత్సంజ్జగల ప్రత్యయములెల్లఁ బగమగు నపుడు సంభవించుచుండునని యెఱుంగనగును. ఉదా:—కన్ - కాన్ - రాన్ - చొరన్ - చూడన్ - (నుజ్జంతములు) కాక - కామి - కాని - రాక - రామి - రాని - చొరక - చొరమి - చొరని - చూడక - చూడమి - చూడని - మొ. ప్రయోగములు:—
 చ.....సంగరము చేతకు సారథి గమ్ము కమ్ము నీ | వను టుచితంబె.....
 (విరా. ౪ ఆ. 3౫). క. కలనికి రాడు నదీసుతు | పలుకులకుం గనలి.....
 (ద్రోణ. ౧ ఆ. ౨౦). (రాడు = రాలేదు), చ.....నీవనికిఁ బోయిన నదై స
 రాను.....(ద్రోణ. ౧ ఆ. ౨౨). ఉ. వాడి మయూఖముల్ గలుగువాడు
కచుండు నేనియున్ | రాడు వనంబులోన.....(ఆది. 3 ఆ. ౧౧౨).
 (ప్రాసగతము). క.....శుకచం | చు విలూనముగాక యొక్క చూతఫలంబు
(సభా. ౧ ఆ. ౧౪3). క..... | ఘనతరతనుదీప్తు లొప్పుగా వచ్చి
 వడిన్ (సభా. ౧ ఆ. ౨౧౭) (యతిస్థానగతము). క..... | కాపున రావల
 వ దింకఁ గార్కార్థినివై (ఆర. ౨ ఆ. ౨౦౧). తే. కానినాఁ డిట్టికాంతి యే కాంత
 లందు (సభా. ౨ ఆ. ౧౬౦). తే-గీ..... | చులుక నద్వారమునఁ బ్రోలు
 చొరఁగ నగునె (సభా. ౧ ఆ. ౧౮౨). క.....నీకుఁ దగునె నరునిం | జొర
 నిచ్చితయేని వారిఁ జొరనీ ననఘా (ద్రోణ. ౪ ఆ. ౧౬3). క. అక్కొడుకు నబ్జ
 నాభుం | డక్కజముగ నెత్తికొనుడు నందఱుఁ జూడన్ (సభా. ౨ ఆ. ౫౭).
 చ.....సాత్వతిఁ దన మేనయత్తను ముదంబునఁ జూడఁగఁ గోరి.....
 (సభా. ౨ ఆ. ౫౫). కా. చూడం బోదు గజాపనీత కటఖడ్జా భూర్జఖడ్జూర లీ | లా
 డోలా.....(ఉ. హరి. ౨ ఆ. ౮౯ ప్రాసగతము). కా. ఓరీ దానవధూర్త
 నీదు వచనోద్యోగంబు లెట్లెఁగె రా | రారా యింకిట నేమి నేనెదవురా (ఉ. హరి.
 ౬ ఆ. ౨౧౦). ఉ. ఏమిర కర్ణ భీము నటు లేటికిఁ దిట్టితి (ద్రోణ. ౪ ఆ. ౨౮౮).
 “బ్ర-శ్రీ. శ్రీపాద కృష్ణమూర్తిశాస్త్రులవారు తమ కొత్తభారతములో.....
 చొరి - చొరినన్ - చొరిన - చొటితిని (బుడితాసుండ్రి) మొదలయిన వింత విచిత్ర.
 రూపములు కల్పించి తమ భారతములో వాడినారు - చూడండి:—.....
ఉ..... | పోటరు లెల్లరుం జొఱఁగఁ బోలినచోటిది గాని
 పిల్వఁగా | నేటికిఁ బోటరిం జొటితి వే నిది ధర్మపుకాదె చూడఁగన్ (శ్రీకృష్ణభార.
 ౭ ఆ. ౭౨ పు). సీ. హరుడను నోరి యిగిరి గహ్వరములెచ్చి; చొరి రమ్ము నాహరి
 చొచ్చియందు (౯ ఆ. ౨౭౨).....ఇట్లు పెక్కుస్థలములు
 చూపఁబడెను” (బాలక. ౮౧ పు). నేటి మహాకవులు - కవిసార్వభౌములు - కళా
 ప్రపూర్ణులు నిట్లు ప్రయోగించుట వింత!

ఇచ్చునకు సర్వంబున కీయగు. ౯౨.

బాలవ్యా. ఇచ్చు - ఈడు - ఇమ్ము. ఈయ యను నాదేశంబు
33ర విషయము. నొకానొకచోఁ గానంబడియెడి ; బలిమి నీయని భూమి
వలయపతుల.

సంఘీవని. 33ర విషయము:—సర్వంబునకు - ఇచ్చునకు = ఇచ్చుభాతువున కంత
టికిని, ‘ఈ’యగు = ఈయను నాదేశంబు నిత్యముగా ముత్తు పరంబగునపు డగునని
యర్థము. ఇచ్చు+లజి = ఈ+డుజ్ = ఈడు. ఇచ్చు+ము (ముజ్జు లోనిది) = ఈ+
ము = ఇమ్ము (బా. క్రి. ౬౧ సూ). ఇచ్చు+డుజ్ (ముజ్జులోనిది) = ఈ+డు =
ఇండు. (బా. క్రి. ౬౧ సూ. సంధి. ౨౨ సూ. చొప్పున ఖండబిందు పూర్వకత్వము
లేదు). సీ.....బలిమి నీయని భూమివలయపతుల (అది. ౧ ఆ. 2 ప). అను
భట్టకప్రయోగము చొప్పున ‘ఇచ్చు’ భాతువునకు జీత్పరకత్వమున “ఈయ” అను
నాదేశమును జాపట్టుచున్నది. ఇచ్చు+సిజి = (బా. క్రి. ౪2 సూ) ఈయని.
‘ఈని’ అనునది యెట్లును సిద్ధించునని యెఱుంగునది. యెలాదు లాకృతిగణం బగుట
చేత నందు (బా. ప్రకీ. ౬ సూ) ‘ఈయ’ అనుదానినిజేర్చి ‘య’ అనుదానికి ద్విత్వము
చేసి, బా. ఆచ్ఛి. ౧3 సూత్రముచొప్పున ‘ఈ’ అనుదానికి ప్రాస్వముచేయఁగా
“ఇయ్య” అను రూపము సిద్ధించును. కావున - ఇయ్యఁడు = ఈయఁడు = ఈడు,
ఇయ్యని = ఈయని = ఈని, ఇయ్యక = ఈయక = ఈక, ఇయ్యమి = ఈయమి =
ఈమి, ముజ్జు పరమగునపు డీట్టి యాదేశము చూపట్టలేదు. కాన “ఈయము -
ఇయ్యము, ఈయఁడు - ఇయ్యఁడు” అను ప్రార్థనాద్యర్థక లూద్రూపములు సాధు
వులు కానేరవు. ‘ఇమ్ము - ఇండు’ అని మాత్రమే ప్రార్థనాద్యర్థక లూద్రూపములు
గలుగునని యెఱుంగునది. జీత్పరకత్వమున ‘ఈయ’ అను నాదేశము గల్గవనుటం
జేరి యట్టి “ఈయము = ఇయ్యము, ఈయఁడు = ఇయ్యఁడు” అనునవి వ్యతిరేకార్థ
క లజిరూపములన్నచో సమ్మతములే యగును. జీత్తు పరమగునపు డనుటచే “ఈయ
కుము - ఇయ్యకుము - ఈయకుడు - ఇయ్యకుడు” అను వ్యతిరేక ప్రార్థనా
ద్యర్థక రూపములు (బా. క్రి. 3౨ సూ) గల్గవచ్చును. భట్టారక ప్రయుక్తమగు
‘ఈయని’ అనుదానినిబట్టి యెట్లు సుసప్తముగ వ్యాఖ్యచేయఁబడెదగాని యట్టి
ప్రయోగాంతరములు ప్రాచీన మహాకవుల గ్రంథములందు లభింపలేదు. కావుననే
కదా సూరి “ఒకానొకచో” అని వచించినవాఁడయ్యెను. “ఇట్లే ముత్తుపరంబగు
నపు డంతటను “ఈ” అనునది సర్వాదేశ మగుట యూహ్యము. “ఈయ” అను
నాదేశము ముత్తుసంజ్ఞ గలిగిన యెల్లస్థలములం బ్రసక్తముగామి నొకానొకచో నని

వ్యాకర్త వివరించుట గలిగెనని గ్రహించునది" (భా. సా. పే. ౪౬౧ పు). అంతటను సర్వాదేశ మగుట యూహ్యమనవలె? అనుపదమందే "విల్లస్థలములం బ్రసక్తముగామి" అని వ్రాయవలె?

"ఇయ్య = ఈయ. ఇయ్యంగలడు - ఇయ్యడు - ఇయ్యక - ఇయ్యన్ - మొ. ఉ.....వీనుఁగునిచ్చి యంకుశం । బియ్యక కయ్య మాడఁ దగునే నను నీగతి నేఁచఁ బాడియే (శశిబిందుచరిత్రము). క. ఇయ్యంగ నిప్పింపంగల । యయ్య లకేకాక మీస మందఱకేలా? (కవి చా. శ. ౧౮)." (సూ. రా. ని). "ఈయ = ఈ (ప్రార్థనాద్యర్థమందు మాత్ర మే 'ఈయ' అను నాదేశమురాదు.) ఉదా:— ఈయంగలడు - ఈయడు - ఈయని - ఈయక - ఈయన్ - మొ. నీ. బలిమి నీయని భూమి వలయపతుల (భార. ఆది. ౧ ఆ. ౭). క.....ఈయక. (శుక. ౫ ఆ. ౨౩౨). మ.....ఈయంగ.....(ఇందు. ౩ ఆ. ౧౪)." (సూ. రా. ని). "ఇచ్చు. స. క్రి.....గీ. చెలువునకు నియ్యఁగోరు న చ్చిగురుఁబోడి (దశా. ౩ ఆ. ౧౭).....గీ. నిన్నుఁజూచు నహల్యకు నెనరు లేదె । హృదయ మియ్యదు పతి భీతి నింతెకాక. (దశా. ౭ ఆ. ౧-౧౦౮)." (సూ. రా. ని). ఇట్టి యర్వాచీన కవిప్రయోగములు పెక్కు వెలయుచున్నవి కాని 'ఈయ - ఇయ్య' అనువానికిఁ బలు నన్నయప్రయోగముతప్పఁ బ్రాచీన మహాకవి ప్రయోగాంతరము లభింపలేదు. 'ఇట్లై 'ఈవుతన్' అనునది "ఇచ్చు" ధాతువు నాశీరర్థక లూఢ్రూప ముగఁ జేర్కొనఁబడుచున్నది "ఈవుత. ద్రు. ఇచ్చుధాతువుయొక్క ఆశీరర్థక రూపము. 'ఇచ్చుతన్' అనుదానికి రూపాంతరము. చ.....సరస్వతీశ్వరుఁ డు దారత మాక్షఁ జిరాయు వీవుతన్ (ఉ. రా. ౧ ఆ. ౫)." (సూ. రా. ని). ఇందు 'ఇచ్చుతన్' అనియే కవిప్రయుక్తమేమో? 'ఈవుతన్' అనుచోటి వుకారమును నిర్వహించు ప్రాసాదిఘటిత ప్రాచీన మహాకవి ప్రయోగము లభింపలేదు. "ఈవి = త్యాగము" అను కృదంతరూపము కన్పట్టుచున్నది.

గాణపత వివరణకర్త "ఇచ్చునకు - ఇయ్య - ఈయ - ఇవ్య అనియు రూపంబులు గానంబడియెడి." (గాణ. క్రియా. ౩౩౭ సూ. వ్యాఖ్య). అని వ్రాసి యీక్రింది ప్రయోగములను జూపెను. "దేవర వివరంబు తెరువరి, తలవరి యెవ్వరు నివ్వరు నవ్వరనంగ. (అప్ప. ౨ ఆ. ౧౯౬ రేఫాక్షర సీసమాల) 'దాన మివ్వరు' అని వివరణములో నుండుటచేఁ గావలయు గాణపత వివరణకర్త దీని నిచ్చు ధాతురూప ముగా విశ్వసించెను. కాని కొన్ని ప్రతులలో 'నొవ్వరు' అనియున్నది. ఆ ప్రతులలో 'దానము' అనునదిలేదు. కాన నిది యప్పకవి సమ్మతించె ననుటకు బలమగు

నుదాహృతి కాదు. ఇవ్వఁ డవ్వల నిఁక నేమి అవ్వవలక (రంగరా. ౨). ఇది ప్రామాణికకవి ప్రయోగముకాదు. ద్వి.వనరాశి త్రోవయివ్వక క్రొవ్వుటయును (రంగ. రా. బాల. ౮ పొరట). ఈపద్యపాదము వావిళ్ళవారి ముద్రణమునఁ గలదు. యూనివర్సిటీ ముద్రణమున నిది చూపఁబడలేదు. రంగనాథరామాయణ కవి ప్రయోగించిన వ్యావహారిక శబ్దములలో నిది యొకటి యని యీవఱకు వ్రాయఁబడెను. (చూ. విస్తర. III. ౬౩. III విష). మఱియు 'ఇవ్వక - ఇవ్వని - ఇవ్వరు' మున్నగు వకార ఘటిత ప్రయోగములు మఱియే ప్రామాణికకవి గ్రంథములందును లభింపలేదు.

'ఈ' అనునాదేశమునకుఁ బ్రయోగములు:—గీ. ఇమ్ము నీ హోమధేనువు నెమ్మితోడ (ఆది. 2 ఆ. ౧౦౧). (ప్రాసగతము). క. కరుణించి యిండు నాకుం । బురోహితునిగాఁగ.....(ఆది. ౧ ఆ. ౮౮). నీ.....కూతులఁ గన్న ఫలము దగిన । వరులకు సద్ధర్మచరితుల కీః గాన్పకాదె.....(ఆది. 2 ఆ. ౮౭ ప). తే.గీ. ఈతఁడొడ్డిన భసరాసు లెన్నియైనఁ । బోడిగా నీకు నీగలవాడ నేను (సఖా. ౨ ఆ. ౧౭౪). క. అని పలుకుచున్న నృపనాదనునకు మఱుమాట యీక తామరస నిభా । నన.....(ఆది. 2 ఆ. ౭౭ ప). ఆ-వె. ఎఱిగి యెఱిగి దీని నెట్లీగ నగు..... । ఈనినాడు శాప మిచ్చు.....(ఆర. ౨ ఆ. 3౩౦. ఉ.....తండ్రి పా । లీరని తెంపునేసి పయి నెత్తిన నెత్తిరిగాక ద్రోహమే. (ఉద్యో. ౧ ఆ. 3౪౧). ఈను - ఈవు మున్నగుచోట్ల బా. తత్స. ౨౬ సూత్రము చొప్పున రావలసిన 'ఇ'త్వము బా. తత్స. ౨౭ సూత్రముచే వారింపఁబడును. కాన 'ఈని - ఈవి' అని కానేరవు. కం. దేవా.....ఈవే భక్త పరతంత్ర యేర్పడఁ గరుణన్ (కాంతి. ౪ ఆ. ౨౧౦). మ.ననుఁగానీ శంభుఁగానీ రమే । శ్వరుఁగానీ గుఱియించి యెవ్వరంట (కాశీ-౨ ఆ. ౮ ప). 'కానిమ్ము' అను దానిలోని ప్రార్థనాదృష్టక మధ్యమ పురుషైకవచన ప్రత్యయమగు 'ము' అనునది బా. సంధి. ౪౭ సూత్రముచొప్పున లోపించునపుడు మువర్ణక నిమిత్తకములై వచ్చిన మాము డియుఁ బూర్వస్వర ప్రాస్వతయుఁ (బా. క్రి. ౬౧ సూ. చూ) బోఁగా 'ఈ' అను నది నిల్పుటచే 'కానీ' శబ్ద మేర్పడును (చూ. ప్రాథ. సంధి. ౨౩ సూ). కాన్+ ఇచ్చు+ము = కాన్+ఈ+ము = కానిమ్ము. వీనిమూలమున 'కానీ' అనునది జనించె ననియు నందలి దీర్ఘము ప్రాస్వమగుటకు విధానము లేమింజేసి యది (కాని) యవ్య మనఁబడుచున్నదనియు దానిమూలరూపమగు కానీశబ్దమును నవ్యయమే యనఁదగు ననియుఁ గోశకర్తలు వ్రాయుచున్నారు. "కానీ. అవ్య. (౪/ అగు - కాన్+ఈ. ఇది ప్రార్థనాదృష్టక క్రియయైనను క్రమముగా అవ్యయముగా మఱిసది.) ౧. కానిమ్ము

(అంగీకారమును దెలుపును)..... ౨ కాని, వికల్పమును తెలుపును....."
(సూ. రా. ని) వికల్పము, అంగీకారము మున్నగు నర్థములను దెల్పుటచేత సహితము వీనిని గోళకారు లవ్యయములని తలంచిరి.

బాలవ్యా తే తేరులు తెచ్చున కగు. ౯౩.

౩౩౫ విష. తెచ్చు - తేడు - తేరడు - తెమ్ము - తేరుము.

సంజీవని. ౩౩౫ విష:—తెచ్చుభాతువునకు ముత్తుపరమగునపుడు 'తే-తేరు' అనునవి నిత్యముగా నాదేశము లగును. ఉదా:—తెచ్చు+లజీ = తెచ్చు+డుజ్ = తేరు+డు = తేరడు (బా. క్రి. ౨౦ సూ. చొప్పన 'ఉ' త్వమునకు 'అ' త్వము). తెచ్చు+లజీ = తెచ్చు+డుజ్ = తే+డు = తేడు. తెచ్చు+లూట్ = తెచ్చు+ము = తే+ము = తెమ్ము (బా. క్రి. ౬౦ సూ. త్రముచొప్పన హ్రస్వద్విత్వములు). తెచ్చు+లూట్ = తెచ్చు+ము = తేరు+ము = తేరుము. 'తెమ్ము' అనుచో బా. సంధి. ౪౭ సూ. త్రముచొప్పన 'ము' లోపము గల్గుటకుమున 'తే' అను రూపాంతర మేర్పడును. ఇట్లే తెచ్చు+లూట్ = తెచ్చు+డుజ్ = తే+డు = తెండు (బాల. క్రి. ౬౦ సూ. త్రముచొప్పన హ్రస్వము రాగా నుడి తొలి హ్రస్వముమీద నరసున్న నిల్వదు) (బా. సంధి. ౨౨ సూ). తెచ్చు+లూట్ = తేరు+డుజ్ = తేరుడు = తేరుండు - ఇట్లే, తేన్ - తేరన్ - తేగలడు - తేరగలడు. తేబడెన్ - తేరబడెన్ - తేవలయున్ - తేరవలయున్ - తేరక = తేక - తేరమి = తేమి, తేరనివాడు = తేని వాడు - మొ.

ప్రయోగములు:—క. కావున మృతసంజీవనిఁ | దేవలయున్ శుక్రవలన ధృతి వడసి.....(ఆది. ౨ ఆ. ౧౦౫). తే-గీ.....గంగఁ | దేరఁ గడఁగె వీరుండు భగీరథుండు. (ఆర. ౩ ఆ. ౭౬). ఉ. పారధిఁ జూచి నీవు రథసంబునఁ బూన్పుము ఘోటకంబులం | దేరఁ దదీయ వర్తము లతిస్ఫుటబంధము గాఁగఁ బెట్టు(విరా. ౩ ఆ. ౧౪౪). క.....జపవిధి | నాచెప్పిన సుఖము తేడు నరకముఁ దెచ్చున్ (శాంతి. ౪ ఆ. ౧౩౧). క. తేరక యుండఁగఁ జేరున్ | దేరంగఁ బోలియు విధి యధీనంబులు గా | కారయ విత్తంబులు.....(శాంతి. ౪ ఆ. ౩౭౩).

చావు నోవులు చచ్చు నొచ్చుల కగు. ౯౪.

చచ్చు - చావడు - చావుము. నొచ్చు - నోవడు

బాలవ్యా. నోవుము. వక్ష్యమాణంబు ద్విత్వంబు - నొవ్వడు.

౩౩౬ విష. జీత్తు పరంబగునపుడు వాని వువర్ణంబు విభాషను లోపించు, ౯౫.

చాక - చావక. చాకుము - చావకుము. నోక -
నోవక. నోకుము - నోవకుము.

సంజీవని. 33౬ విష:—రసూ. వ్యాఖ్య:—ముత్తు పరంబగునపుడు, చచ్చు థాతువునకు ‘చావు’ అనియు, నొచ్చుథాతువునకు ‘నోవు’ అనియు నాదేశములగు నని యర్థము. బా. క్రీ. ౮౮ సూత్రముచొప్పున వీని ద్వైరక్త చకారమునకు వత్వము రాదు. ఇంక ‘చచ్చున్ - నొచ్చున్’ మున్నగు ననిష్టరూపము లుప్పతిల్ల వలసి యుండఁగాఁ బయిరితని మహాకవి ప్రయోగసమృతరూపములు సిద్ధించునట్లు సూరిచే సూత్రింపఁబడెను. ఇట్లే గతసూత్రములందును విశేషవిధు లుపదేశింపఁ బడెనని యెఱుంగునది. ఉదా:—చచ్చు+లజీ = చావు+డుజ్ = చావు+అ+డు = (లజీ జీత్తుగాన ‘ఉ’త్వమునకు ‘అ’త్వము వచ్చెను) చావఁడు. చచ్చు+లూట్ = చచ్చు+ము = చావుము. ఇట్లే నొచ్చు థాతురూపములగు ‘నోవఁడు - నోవుము’ అను రూపముల సాధింపనగును. వక్ష్యమాణంబు ద్విత్యం బనఁగా; బా. ప్రకీ. ౬ సూత్రముచొప్పున ‘నోవు’ అనునది “ఉయేలా”దులలోఁ బరింపఁబడుటంజేసి వ్రాస్వ ద్విత్యములు కల్లఁగా నోవఁడు = నొవ్వఁడు. నోవక = నొవ్వక. మున్నగురూప ములు సిద్ధించునని తాత్పర్యము. ఉదా:—చ.....మేనమఱింది పాత్త్రః జా । వవిమతే వంతపెంపున నవారణ నీయదురన్.....(ఆశ్వ. 3 ఆ. ౧౭౭), క. సేవకులరైన దానికి । నోవకుడీ మీరు లఘుమనోవృత్తులరై (ఉద్యో. ౧ ఆ. ౨౦౮ పు). తే-గీ. నొవ్వఁ బలుకుదు సభలోనఁ జివ్వ । కొల్ల కేను గురుపతిఁ జూచి సహించి పోదు (ఉద్యో. ౮ ఆ. ౨౩౮). ‘నొచ్చు’ అనునర్థముగల “నోయు” థాతువును గలదు. క. ఆయాసపడుట కనుఁగొని । నోయుదు ననుఁ బాసి యిటు సనుట తగ వగునే (కాంతి, 3 ఆ. 3౩౦). నీ. క్రొవ్వి న తొవకంపఁ గోమలంబగు మోమురే యెండ ముట్టిన నోయుఁ దద్ద (నన్ని. కు. ౬ ఆ. ౬౩౦).

రసూ. వ్యా:—చచ్చు - నొచ్చుల కాదేశములగు చావు - నోవుల వ్రవర్ణము జీత్పరకత్వమున వైకల్పికముగ లోపించునని యర్థము. జీత్తు పరమగు నపు డనుటచేత వ్రవర్ణలోపము ముఱ్ఱు పరమగునపుడు కలుగదని తాత్పర్యము. ఉదా:—చాక = చావక. నోక = నోవక. ముఱ్ఱు పరమైయున్నను వ్యతిరేక ప్రార్థనమున వచ్చు ‘కుజీ’ నడుమ నిల్చునపుడు కుజీ జీత్తుగాన ‘వు’వర్ణ లోపము కల్గునని విశదపఱుచుచు సూరి ‘చాకుము - చావకుము. నోకుము = నోవకుము’ అని యుదాహరించెను. ఉదా:—క. నాలుగుదిశలం దావ । జ్వాలావలి గవిసె మ్రుంది చా నోప మహీ । పాలక.....(ఆర. ౨ ఆ. ౧౨౭). క. చాకుండ మున్న యొక

పరి । నా కాతనితోడ భండనము లేదయ్యెన్ (విరా. 3 ఆ. ౧౧౯). స్వగృహ.....
 చా । కుండం బోకుండఁ గౌరవ్యులకు వశమై బిట్టుల్ని మూర్ఖులకుండన్. (ఉద్యో. ౧ ఆ. 3౨3). క.....ఉదాహరణమునం । జా నేచ్ఛువాని చనియెడు । మానిత గతి.....(స్త్రీ. ౧ ఆ. ౧౧౧). క. నో నేసి సూతు హయ సః । తానముఁ జంపు టయు.....(భీష్మ. ౨ ఆ. ౧౯౦). ఉ. ఆ యబలాలలము భవదాస్యము వేడుకతోడఁ జూచి పు । ష్పాయుధుచేత నోఁ బడియె.....(దశశ. ౧౦ ఆ. ౪౨ ప. సూ. రా. ని). (నోఁబడియెన్ = నొప్పి ననుభవించె). ఈ ప్రయోగమంత యుక్తముగా నగపడదు. నోన్ = నొచ్చుపట్టుగా, పడియెన్ = బాధపడెనని కాని నొచ్చుటపడియెనని కాని యెట్టెటో సమర్థమగునవలెను.

అగున కను కనులకు ముజ్జీత్తులు పరంబులగునపుడు
 కా నా కానలు విభాషనగు. ౯౬.

బాలవ్యా. అపదాద్య సూత్రముచే గాకు వకారంబు. వక్ష్య
 33౭ విష. మాణం బౌత్వంబు. కమ్ము - అగుము - అవుము -
 బౌము. కండు - అగుండు - అవుండు - బౌండు.
 నాండు - అనండు - కానండు - కనండు.

సంజీవని. 33౭ విష:—యథా సంఖ్యాన్వయము చొప్పున నీసూత్రము మూండు వాక్యములుగాఁ జేసికొననగును. ౧:—అగు ధాతువునకు ముజ్జు పరంబగునపుడు కాదేశము విభాషనగును. బా. క్రి. ౯౧ సూత్రముచే ముత్పరకత్వమున 'కా'దేశము నిత్య మగుచుండఁగా ముత్తులోనిదగు ముజ్జు పరమగునపు డవి విభాష నగునని, నిత్యప్రాప్తికి వై భాషికత్వము దీనిచే విధింపఁబడెనని యెఱుంగునది. ౨:—అను ధాతువునకు జీత్తుపరంబగునపుడు 'నా' అనునాదేశము విభాష నగు ననునది రెండవవాక్యము. ఇయ్యది యప్రాప్తవిభాష. 3:—కను ధాతువునకు జీత్తు పరంబగునపుడు 'కాన' అను నాదేశము విభాష నగు ననునది మూడవవాక్యము. ఇదియు నప్రాప్తవిభాషయై. పై సందర్భమునుబట్టి 'అగు' ధాతువునకు జీత్తు పరమగునపుడు బా. క్రి. ౯౧ సూత్రముచొప్పునఁ కాదేశము నిత్యమనియు, 'అను' ధాతువునకును, 'కను' ధాతువునకును ముజ్జు పరంబగునపుడు 'నా - కాన' అను నాదేశములు గల్గ నేరవనియు విశదమగుచున్నది. ఈసూత్రమును సరిగా గ్రహింపఁ జాలక హరికారి కావళీకర్త దీనిని గీర్వాణించుటలో నీక్రిందిరీతిని బ్రమాదపడెను. "ము త్యగో రను కనోశ్చ । కా - నా - కానా భవన్తి వా" (హరి. క్రియా. ౪౯ కారి). ప్రకృత బాలవ్యాకరణ సూత్రములోని 'ముజ్జీత్తులు పరంబగునపుడు' అనునది

సూరి వర్ణముగా విభజించి వచించెననియు, ముజ్జీత్తులకు ముత్సంజ్జ గలదు గాన ముజ్జీత్తు లనుచో 'ముత్తు' అని చెప్పుట యుక్తమనియుఁ దలంచి హరికారికావలీకర్త యిట్లుగ నపార్థము చేసికొనెను. ఇట్టి ప్రామాదిక భాషాంతరీ కరణముచేత 'అగు' థాతువునకు జీత్తు పరమగునపుడు నైతము కాదేశము వైకల్పికముగానే యగు ననియు 'అను - కను'లకు, 'సా - కాన' అనునవి ముజ్జు పరమగునపుడునైతము వైకల్పికముగా నాదేశము లగుననియు నపార్థము లుప్పతిల్లుచున్నవి. ఇట్లుగుటచేత "పచ్చో శ్చూచో రగో శ్చోచో | ర శ్చూడుః కా చ్చోరు ర్భుతి" (హరి. క్రియా. 3౮ కా). అను కారికలోని 'అగోః - కా - ముతి' అనుచొప్పున 'అగునకు ముత్పర కత్వమున 'కా'దేశము నిత్యమనియుఁ బ్రకృతసూత్రముచొప్పున 'అగునకు ముత్పర కత్వమున 'కా'దేశము వికల్పమనియు నున్నతై వచనములవలెఁ బరస్పర విరుద్ధార్థక విధానము లుప్పతిల్లుచున్నవి. అట్లే హరికారికపక్షమున 'అగన్ - అవన్ - అగఁడు - అవఁడు' అను ననిష్ఠరూపములును "నమ్ము - నండు, కానము, కానఁడు" అను లూఞ్చిధ్యమ పురుషమునందలి యనిష్ఠరూపములును దుర్వారములగు చున్నవి.

ప్రకృతసూత్రమునకు సూరిగారు వివక్షించిన మూఁడువాక్యముల విధుల కును నుదాహరణంబులు:—అగు+లూట్ = కా+ము = కమ్ము. (చూ. బా. క్రి. ౯౦ సూ). కాదేశా భావపక్షమున, 'అగుము' అనునది నిల్చును. బా. ఆచ్ఛి. ౨2 సూత్రముచొప్పున (అపదాద్యంబు యసంయుక్తంబున గకారంబునకు వకారంబు విభాషనగు) 'అగుము' అనుదానిలోని గకారమునకు వకారాదేశము కాఁగా 'అవుము' అను పాక్షికరూపమును నేర్పడును. బా. క్రి. ౧౦3 సూత్రము చొప్పున (ఆచ్ఛికంబులం దయి యవులకు వక్రతమంబులు బహుళంబుగా నగు) 'అవుము' అనుదానిలోని 'అవు' అను భాగమునకు "ఔ" అనునది యాదేశము కాఁగా 'ఔము' అను రూప మేర్పడుచున్నది. ఈవిషయములనే సూరి "అపదాద్య సూత్రముచే....." అను వాక్యమున వివరించెను. 'అగు+లూట్ = కా+ఁడు = కండు' (బా. క్రి. ౬౦ సూ. చూ) అని యిట్లు లూఞ్చిధ్యమ పురుష బహు వచనరూపము ప్రకృతసూత్రమున వైభాషికమగుచున్నది. ఇది బా. క్రి. ౯౦ సూత్రముచే నిత్యమయి యుండఁగాఁ బ్రకృతసూత్రముచే వైకల్పికత్వము నొందు చున్నది. కావున 'కండు' అనుదానికి 'అగుఁడు' అనియు రూపాంతర ముండవచ్చు నని విశదమగుచున్నది. 'అగుఁడు' అనుదానికి (బా. ఆచ్ఛి. ౨2 సూ. బా. క్రి. ౧౦3 సూ) ధైరీతి నే 'అవుఁడు - ఔఁడు' అను రూపాంతరములును గల్గుచున్నవి.

“అను+లజి = నా+డుజ్ = నాడు” అనురీతిని జీత్వరకత్వమున ‘అను’ థాతువు నుండి పాఠికరూపములు ప్రకృతసూత్రముచే లభించును. నాదేశాభావపక్షమున ‘అను+లజి = అను+కుజ్ = అనడు’ అను రీతిగల రూపములును నిల్పును. ఇట్లే - నాన్ = అనన్, నాబడున్ = అనబడున్, నాగలడు = అనగలడు, నారు = అనరు. మొదలగు జీత్వరకరూపములెల్ల సిద్ధించును. ‘కను+లజి = కాన+డుజ్ = కానడు.’ అనురీతిని జీత్వరక కనుథాతు పాఠికరూపము లేర్పడును. కానాదేశాభావపక్షమున “కను+లజి = కను+డుజ్ = కనడు” అనురీతిగల రూపములు సంతము నిల్పును. అను - కనులకు జీత్వరకత్వమున సూత్రమే ‘నా - కానా’ దేశములు వైభాషికములుగా విధింపబడుటంజేసి ముఝు చరమగునట్లుడు ‘కన్దు - నండు - కానము - కానడు’ మున్నగు నవిప్లరూపములు గల్గలేరవు. ప్రయోగములు:—

తీగీ.....నీవిప్లు నాకు హాని | వగుము చుటియందు నల్లలేదయ్యెనేని | ...
(ఆది. ౨ ఆ. 3౨). క..... | ఉదిత ప్రోధుండ వగుము యొక్కించుక |
(ఆర. ౧ ఆ. ౨౨). నీ.....ఆ.వె..... | ఆత్మరూపధరుల
 రగుడని పరిదేవ | నంబు నేనె.....(ఆర. ౨ ఆ. ౫౪). క. జ్ఞానమున మాన
 యజ్ఞము | న్నానయథార్థంబు లిచ్చియు.....(ఆర. 3 ఆ. ౨౨౨). (నాన్
 (అనన్)+అయథార్థంబులు). వసంతతి. ఈబాలు నెత్తుకొని యింటికి జన్న నన్నున్ |
 నాబంధు లందఱు చునంబున నేమి నారె (ఆది. ౫ ఆ. ౨౯). (నారె = అనరె.
 ‘అనారె’ అనునది యవశబ్దము. ముద్రణ సంస్కర్త భ్రాంతితృప్త ప్రక్షి
 త్తము). పద్మక. కొడుకుపల్కు విని కూడచు నాక దురాత్మడై |(ఆది.
 ౬ ఆ. ౨3౦). (నాక = అనక). చ.....ఉత్తరం | డని నొకడండు నాకుము
 బృహన్నల సారధి గాన గెల్పు.....(విరా. ౫ ఆ. ౨3౫). నాకుము = అన
 కుము. కుజి జీత్తుగాన ‘నా’దేశము వచ్చెనని యెఱుంగునది. క.....ఇది
 గూ | డను నార.....(ఉద్యో. 3 ఆ. ౧౯౦). (నార = అనర = అననేలేదు).
 క.....ధర్మజా | డెఱ్ఱెయివాఁ డొక్కొ నారె యీ యున్నజహల్ (ద్రో. ౪
 ఆ. ౧3౦). (నారె = అనరె). శా. ఓ నారాయణ..... | ఓ నావే భవ బంధ
 ముల్ చెలువవే.....(ఉ. హరి. ౨ ఆ. ౧౨౯). (నావే = అనవే). ద్వి...
మీమాట బొంకున్తా రాదు గాక యే న్నాటఁ బొల్లగునే (బసవ. ౪ ఆ.
 ౬౦౮). చ.....ధర్మసూతి మే | త్తని పులి యెల్లవారలు నధర్మము నీవయి
 డెట్టునంతకున్ | వినఁడును గానఁడున్ బిదప నీకు నాకు మరల్పవచ్చునే (ఉద్యో.
 ౨ ఆ. ౧౪). శా. దేవా విన్నప మున్నదీమి మిది యర్థిం బుత్తులం గ్రావఁ దో | ద్రో
 వారిన్ (హరి. ఉ. భా. ౫ ఆ. ౫2 ప).

నేరుచునకు లి డ్లాట్టులు ముత్తుం బరం బగునపుడు రు

బాలవ్యా. చు లకు లోపంబు బహుళంబుగా నగు. ౯2.

33౩ విష. నేచెను - నేరిచెను. నేచును - నేరుచును. నేరడు -
నేరువడు.

సంజీవని. 33౩ విష:—నేరుచు ధాతువునకు లి డ్లాట్టులు పరంబు లగునపు డందలి 'రు'వర్ణము బహుళముగా లోపించుననియు నద్దానికి ముత్తు పరం బగునపుడు దాని తుది 'చు'వర్ణంబునకు లోపంబు బహుళముగా నగుననియు నర్థము. 'చు'వర్ణ లోపాభావపక్షమున గెలుచు మున్నగువానికివలెనే ముత్పరకత్వమునందు దీని తుది సిద్ధచకారమునకు 'వ'త్వము కల్గును. బహుళగ్రహణముచే 'నేచుకొను' మున్నగు రూపములు గల్గునని సూరి యాశయము కాఁజోలును. కాని యట్టియొడల 'రు'వర్ణలోపము భారతాది ప్రాచీనగ్రంథములలో గానరాదు. క. నీచే దా డా ద్యంతము । నేచుకొనంగలరు. (వరాహ. ౧౨ ఆ. 22 ప. సూ. రా. ని). ఇట్లే యందలి లిట్టు భూతార్థక (క్రవదర్థక) న ప్రత్యయమునకు నుపలక్షణ మునఁ దగును. క. కాచికొనివచ్చి తగ నా । నేచిన యట్లచట నచట నిలిపితి ముని నా । థా చేటును భంగంబును । నై చిత్తము శోకమునకు నగ్గంబయ్యెన్ (మాస. ౧ ఆ. ౨౧౫). దీనినిజూచి కావలయుఁ గేతన క్త్వాద్య రూపమందును 'రు'వర్ణలోపమును బ్రయోగించెను. ఉ. నేచియు నేరకుండియును. । త్రోచు, (దశకు. 3 ఆ. ౧౪౦). (ప్రాసగతము). నేరుచు+లిట్ = నేచు+డుజ్ = నేచు+ ఎను = నేచెను (బా. క్రి. ౧౬ సూ). య లోపాభావపక్షమున 'నేరిచెను' అనియె నిల్పును. బా. క్రి. ౧౫ సూత్రముచొప్పున 'రు'వర్ణముమీఁది 'ఉ'కారము 'ఇ'కారమయ్యెను. నేరుచు+లాట్ = నేచు+డుజ్ = నేచు+ను = నేచును (బా. క్రి. ౧౬ సూ). ముత్పరకత్వమున:—నేరుచు+లజి = నేరు+డుజ్ = నేరడు (బా. క్రి. ౨౦ సూ. చొప్పున రువర్ణోకార మకార మయ్యెను. చువర్ణలోపాభావపక్ష మున 'నేరువడు' అగును. నేరుచు+లజి = నేరువు+డుజ్ = నేరువడు. బా. క్రి. ౧౮ సూత్రముచే 'చు'వర్ణ చకారము వకార మయ్యెను; బా. క్రి. ౨౦ సూత్రము చొప్పున వకారము మీఁది 'ఉ'కారము 'అ'కారమయ్యెను. ఇట్లే - నేరన్ = నేరు వన్ (నుజి) నేరక = నేరువక, నేరమి = నేరువమి - మొదలగురూపములను సాధించు కొనునది. ప్రయోగములు:—నీ. నిలిపె దా నిది పతి నేరమి యే దైవ; వై పరితష్టం బైన వనరదగునె (సఖా. ౨ ఆ. ౨౨౪). చ. భారత భారతీ సము । ద్రముఁ దటియంగ నీదను విధాత్మనకైనను నేరఁబోలునే (ఆది. ౧ ఆ. ౧౯). ఉ. నేరక

[బా. క్రి. ౯౦ సూ.] 'పొమ్ము' అనువానికి 'పదము' పర్యాయము కాదు. 1643

చేర నొక్కనిన నీటుగఁ జేయ... (తాంతి. ౧ ఆ. ౯౩. ప్రాసగతము). క. ద్వాత
క్రీడకుఁ గొండొక | నేతున్..... (నిరా. ౧ ఆ. ౧౯౬). (నేరుచు+దు+ను =
నేచు+దు+ను = నేతున్. బా. క్రి. ౧౦౦ సూత్రముచొప్పున 'చుదు' అనువానికి
'తు'వచ్చును) చువల్లలోపాభావపక్షమున - నేరుతును - నేరుతురు = నేర్తురు,
మొదలగురూపములు గల్గును. క. నేరిమిమాటలన తీర నేర్తురె చెప్తుమా (ఉద్యో. ౧ ఆ. ౩౪౦). ఇట్లే లిట్టనందు 'రు'వల్లలోపాభావపక్షమున 'నేరిచెన్ - నేర్చెన్'
మున్నగురూపములు నిల్చును. ఉ.....ఈ | పట్టున నేమి మారయఁగఁ బంచుట
కెట్టులు నేర్చెఁ గ్రమ్మఱన్ (ఉద్యో. ౧ ఆ. ౩౪౭).

బాలవ్యాకరణ పోవునకు నుజ్జుత్తులు ముజ్జుం బరంబులగునపుడు
వివరణము. వులోపంబుం బొద పదలును విభాష నగు. ౯౦.
౩౩౯ విష. పోదురు - పోవుదురు. పోడు - పోవడు. పోవుము.
పొదము - పదము - పొమ్ము.

సంజీవని. ౩౩౯ విష:—సుక్కు (బా. క్రి. ౨౨ సూ) గాని ముత్తుగాని
పరంబగుచో బోవుభాతువుతుది 'వు'వల్లము లోపించును. ముజ్జు పరంబగునపుడు
వైవిధిచొప్పున 'వు'లోపమును, 'పొద' అని కాని 'పద' అని కాని యాదేశమును
బర్యాయంబుగ నగును. దుక్కుపరం బగునపుడు:—పోదురు = పోవుదురు. ప్రథమ
పురుషైకవచనమున దుక్కేరాదుగాన వులోపము లేదు. ఉదా:—వాడు పోవును.
ముత్పైకత్వమున:—పోడు = పోవడు. పోవు+లజి = పో+డు = పోడు -
వులోపాభావపక్షమున బా. క్రి. ౨౦ సూత్రముచొప్పున 'అ'త్వము రాగా
'పోవడు' అని యేర్పడును. ముజ్జు పరమగునపుడు:—పోవు+లూట్ = పోవు +
ము = పోవుము, వులోపము గల్గునపుడు బా. క్రి. ౬౧ సూత్రముచొప్పున మువ
ర్ణకమునకు ప్రాస్వర్ణిత్వములు రాగా, 'పొమ్ము' అనురూపము నీధించును. పొద
పదలాదేశ మగునపుడు 'పొదము - పదము' అనురూపము లేర్పడును.
ఇట్లే లూణ్విధ్యమ దుజ్జు పరమగునపుడును, "పోవుడు - పొండు - పదడు-
పొదడు" అను రూపములు నీధించును.

ఇట 'పొదము - పదము' అనువానిని "పోవుము - పొమ్ము" అనువానికి
బర్యాయములనుగా నుదాహరించుట సరికాదని ౩౦౬ విషయమున విశదీకరింపఁ
బడెను. "పోవుము - పొమ్ము" అనువానికి 'నీవు పోవలె'నని మాత్ర మే యర్థము.
'పొదము - పదము' అనువానికి 'నీవుపొమ్ము-నీవెంట, నేనును వత్తును' అని యర్థము.
ఉభయకర్తృక ప్రార్థనాదర్థక రూపమగు 'పోవుదము' (బా. క్రి. ౩౦ సూ)

అనురూపమగుదును వ్రులోబడు చూపట్టుచున్నది. క..... 1 ద్దనఃజా...
 శోధించి చంపుదము గూరుపురమున్ (ఉపోద్ఘా. 3 ఆ. ౨౯౫) ఇట్టివి యుభయ
 కర్తృక ప్రాధనాద్యర్థకము లనబడును. ఇట్టి క్రియకుఁ గర్త యుభయార్థకమగు
 'మనము' శబ్దము. ఇవి బహువచనాంతము. 'పాదము - పదము' అనువాని
 యందును 'అ'త్వము చూపట్టుచున్నను నవిగాని 'పాదఁడు - పదఁడు' అనునవిగాని
 'పోవురము' అనేది యుభకర్తృక ప్రాధనాద్యర్థశోత్తము పురుష బహువచన రూప
 మునకుఁ బర్యావేశములు కానేరవు. 'పదము పాదము' అనునవి మన్యము పురు
 మైకవచనములు 'పదఁడు - పాదఁడు' అనునవి మన్యమపురుష బహువచనాంత
 ములు. ఇవి యుభయకర్తృకములు కావు. యుష్మత్కర్తృకములు. అందలి
 అ'త్వముమహిమచే నస్తదర్థ సాహిత్యము వ్యక్త మగుటమాత్రమే విశేషము.
 'పదఁడు - పాదఁడు' అనువాని సామ్యమున 'పోవుదండు - పోదండు - చూతండు.'
 మున్నగురూపములను సోమనారాధ్య ప్రభృతులు ప్రయోగించిరి. "పాదఁడు -
 పదఁడు - పోవుదండు - పోదండు" అనువానికి 'పాదము - పదము' అను శేక
 వచనరూపము లున్నటులు చూతండు - వెదకుదండు మున్నగునాని కేకవచన
 రూపము లేచ్చట నెవ్వరును ప్రయోగించి యుండలేదు. (చూ. 30౬ విష).

ప్రయోగములు:—క. మేదిని నిలుతురె క్రమమునఁ | బోదురుగా కెల్ల
 జనులుఁ బోవు తెరువునన్ (ద్రోణ. ౨ ఆ. ౨౯౮). నీ.....ఆ-వె.....
 ఉగ్రభావ | మేల నీకు వలసె నెటు వోదు నింకెట్లు (ఆర. ౨ ఆ. ౮౨ ప). చ...
 మనకున్ ధన మిచ్చునేని ని | మ్ములఁ గొని పోద మిప్పుడని.....(ఆరణ్య. ౨ ఆ.
 3౪౪ ప). క. అతుల తపోవీర్య బలో | న్నుతిఁ బోదము గంధమాదనఁబునకు...
(ఆర. 3 ఆ. ౨౮౮). చ. జలరుసానాథ రమ్యగిరిసాను వనంబుల వేట
 క. పోవలయు నడ్డపడియెడు | దీవస మెదఁగలేగెనేని (విరా. 3 ఆ. ౧3౪).
 క.....నీ విష్ణుట లడిగి పాదపా దమనికిన్ (కర్ణ-౨ ఆ ౪౮). క. పదపదఁడుచు
 దిశలు గ్ర | క్కదలఁగ నిర్వ. ౬ ఆ. ౯౨).

దుక్కు పరమగునప్పటివలెనె తివర్ణకము పరమగునపుడును 'పోవు' థాతువు
 తుది 'వు'వర్ణమునకుఁ బాఠికలోపము నర్వాచీనకవులు ప్రయోగించిరి "మ. అన
 బాధవ్రుడు నిట్లు తప్ప దన నాహా కూటి మాత్రంబునన్ | మనమే యమ్ముడు పోతి
 మోయితినికి బాపంబు గాదంచు....." (వరాహ. ౧౦ ఆ. 32 ప). "తివర్ణకము
 పరమగునపుడు పోయి యివర్ణము వైకల్పికముగా లోపించును. ఉదా:—పోతివి -

[బా. క్రి. ౯౯-౧౦౦ సూ.] 'అం-భా-అ' బహువ్రతాజోడాహృతి పారపాటు. 1615

పోయితిని. పోతిరి - పోయితిరి, పోతిని - పోయితిని. పోతిమి - పోయితిమి. బుద్ధి | పుట్టదో నే నెటు పోతి ననియె (బహు. 3 ఆ. ౧౮౮). ౩. సీతారామ సుతా విడి | పోతే సుకుమార - (లంకా.) చ. కటకట మోసపోతిగదె కన్నులు మూయు మటన్న. (సానం.) (అం. భా. అ. క్రి. మూ. ౭౫ సూ).'' బహువ్రతాజమునందలి తృతీయాశ్వాసమున ౧౮౮ పద్యమునఁ బైప్రయోగము కానరాదు. ఉడాహృత పద్యభాగమున ఛందోభంగము. అందలి 'పోతి' అనుచో 'పోయితి' అని సవరించినచో ఛందోభంగము వారించును. ప్రాచీన మహాప్రబంధములం దిట్టి రూపములు చూపట్టలేదు. "కొంద తాధునిక కవులుపోతిని - పోతిరి యిత్యాదిరూపంబులు వర్ణహీనంబులుగా తమ కబ్బంబులఁ బ్రయోగించెదరు. అన్యుది యతిసాహసంబు. చ..... | అక్కడి కేలపోయితి మహా గుణభూషణుఁ గోలుపోయితిన్ (ద్రోణ. ౨ ఆ. ౨౮౦). చ. పలుకునె యిట్లు గొంతి విని బహైర పోయితి వింత..... (ఉద్యో. ౮ ఆ. ౨౨).'' (బా. గు. ప్ర. క్రి. మూ. ౯౯ సూ. వ్యా. 3౮౮-3౮౯ పు. ద్వి. ము).

అగు పోవుట కడ వ్రాల కి ద్వక్రంబులు పరంబు లగు నపుడు యికారంబగు. ౯౯.

బాలవ్యాకరణ వక్ష్యమాణం బైత్వంబు. అయి = వి. అయిరి = వివరణము. విరి. పోయి - పోయిరి - పోయెను - పోయెడు.

3౮౦ విషయము. అగునకు వక్రంబు గూడుచో దీర్ఘంబగు. ౧౦౦.

వక్ష్యమాణంబు ద్విత్యంబు. అయెను - అయ్యెను. ఆయెడు - అయ్యెడు.

సంజీవని. 3౮౦ విషయము:—౯౯ సూ. వ్యాఖ్య:—అగు ధాతువుయొక్కయు నందలి గకారమునకు వకారాదేశముగల్గిన (బా. ఆల్పి. ౨2 సూ). 'అవు' ధాతువుయొక్కయు 'పోవు' ధాతువుయొక్కయు తుది యక్షరమునకు (గకార వకారములకు) 'ఇ'కారాది ప్రత్యయముగాని 'ఎ'కారాది ప్రత్యయముగాని పరమగునపుడు నిత్యముగా యకారాదేశ మగును. ఉదా:—అగు+ఇ = అయ్+ఉ+ఇ = అయి. దీనికి బాల. క్రి. మూ. ౧౦3 సూత్రముచొప్పున "వి" ఆదేశము వైకల్పముగఁ రాఁగా 'వి' అను నగు ధాతుత్వాంత రూప మేర్పడును. అగు+ఇ+ (బా. క్రి. ౧2 సూ) య = (బా. తత్స. ౨౬ సూత్రముచొప్పున 'య'వర్ణకోత్యమున కిత్వము) అయ్+ఉ+ఇ+రి = అయిరి. బా. క్రి. ౧౦3 సూత్రముచొప్పున 'అయి' అనుభాగమున కై కారాదేశమురాఁగా. 'విరి' అనురూపమేర్పడును. పోవు+ఇ = పోయ్+ఉ+ఇ = పోయి. పోవు+ఇరి = పోయిరి. పోవు+ఎను = పోయెను. పోవు+ఎడును = పోయెడును.

౧౦౦ సూ. వ్యాఖ్య:—అథాతువునై ‘ఎ’కారము నిల్చునపుడు ‘అగు’ థాత్వ కారమునకు దీర్ఘం బగును. అగు+ఎను = అయ్+ఉ+ఎను = అయ్+ఉ+ ఎను = ఆమెను. బా. ప్రకీ. ౬ సూత్రముచొప్పున యకారమునకు దీర్ఘత్వము కాగా “అయ్+య్+ఉ+ఎను” అని యేర్పడెను. ఈవిషయముననే “నక్షత్రిహారంబు... ..” అను వాక్యముతో సూరి వివరించెను. బా. సహా. ౧౩ సూత్రము చొప్పున ‘అ’ అనునది ప్రాప్త్యము కాగా ‘అయ్యెచు’ అనురూపము సిద్ధించును. ఇట్లే - అగు+ఎడును = అరుడుచు=అయ్యెడును, ఆమెదను - అయ్యెదను - మున్నగు రూకములను సాధించుకొనునది. ప్రయోగములు:—క.ఎటుంగ నాక ర్థిత్వం । బయినది నలుగురు శార్ఙ్గకు । లయు మోక్షణ మెట్లు నిర్వృజ్ఞాననిధి (ఆది. ౮ ఆ. ౨౯౪). చ అయ నయ హీనుడౌ నవిద్యనట్లు విఖ్యాత పక్షతిద్యయుం । డయిన ఖగేంద్రునట్లు.....(సభా. ౧ ఆ. ౧౬౧). చ.....భయంకరం । బయి యదుపృష్టి భోజ కుకురాంధక వాహనియుం గలంగె ని । ర్దయతర..... (సభా. ౨ ఆ. ౩౩). క. ఈయున్న పాష్యపాలికె । బోయి కడుం బెద్దదవ్వు పోయిన యట్లు । (ఆది. ౧ ఆ. ౧౧౭). ఆ-వె. కలఁడె యిది వినలగఁ గడు నపూర్వం బయ్యె ।(సభా. ౨ ఆ. ౨౦౮). చ.....అనంతుడె మాకుఁ బ్రసన్నుడయ్యె డన్ (ఆది. ౧ ఆ. ౧౦౫-౧౦౬-౧౦౭). క. అయ్యెడ భేదరులకు వెఱఁ । గయ్యెడు చందమున నట్టి యవసరమున బల్ । కయ్యెము గురునిబలముతో । నయ్యె యుధి ష్ఠిర బలోచ్చయంబున కధిసా. (ద్రోణ. ౩ ఆ ౨౩౭). క. చని యక్కుమారుఁ డేమ । య్యెనో యిత్రైఱగెఱిగె మనకు నె యిదింతుట.....(విరా. ౫ ఆ. ౨౩౬). ఉ. అక్కడి కేల పోయితి మహా గుణభూషణుఁ గోలుపోయితిన్ (ద్రోణ. ౨ ఆ. ౨౪౦). చ.....ఎంత పిన్నపో । యితి మది నెంత వంతు గల దీయదు వీరులు నేల చాల ధీ । రతఁ దరలించి చిత్తముల రాజెద రన్న మురారి యెట్లనున్ (ఉ. హరి. ౬ ఆ. ౪ ప). ఉ. ఆయవనీ సురాసురచయంబు.....జీవముల్ । పోయిరి కొంద టోడి చెడిపోయిరి.....(నన్ని. కు. ౨ ఆ. ౨౦౧).

నన్నయా క్వచిదన్యస్య చాన్యస్య । లోపో దీర్ఘశ్చ కుత్రచిత్
3రం విష. (వికృ. ఆజం. ౯౦ శారి. అహో. ౩౬౫ పు).

కల్పతరువు. 3రం విష:—ఈశారికకు ౨౦౦ VI విషయమున వ్యాఖ్య చేయఁబడెను. “మొగసాల = మోసల.....మొగము = మోము..... చా నేసెన్ = చావ నేసెన్, నోవ నాడెన్=నో నాడెన్, మఱాకు = మఱవకు,..... నేర్తురు ఇత్యత్ర రేఫలోపే నేతురు ఇతి ప్రయోగోపి కవిసమ్మతః,” (అహో. ౩౬౭

పు). అను నహోబల వ్యాఖ్యచొప్పున చావు నోవుల వువర్ణలోపమును నేనుచు
 థాతురు చు వర్ణలోపము మున్నగునవి క్వచిదస్త్య స్వేత్వాది ప్రకృతసూత్రము
 నకు లక్ష్యము అనవచ్చును. తిక్కన చప్పు - నొచ్చులకు చావు - నోవులగుట
 మున్నగునవెల్ల “వర్ణాగమోవిశేషః.....భాషేయమమితా.....భూయసీ
 దేశ్యశబ్దేషు.....మున్నగు ౩౨౮ విషయపు సూత్రములకు లక్ష్యములని
 గ్రహింపవలెను. అట్లే “పిలుచు మొదలగు వాని” కీర్త్యాది సూరిసూత్రము
 నకు (౧౦౧ సూ) “క్వచిదస్త్య” స్వేత్వాది ప్రకృత కారిక మూలమని
 గ్రహింపవలయును. ప్రకారములు:—తే-గీ. పంచి పనిగొని కడిమిమై బగట
 గెలుము (విరా. ౮ ఆ. ౮౩). తే-గీ. నీకు నే దాని నగుదు పన్నిదము సఱ (‘ఱు’
 పాఠా) ము. (ఆది. ౨ ఆ. ౩౨). చ. అనుపమ సత్త్వవిస్ఫురణ నాడినమాట మఱాకు
 మున్న నీ | యనుజాల కల్పరం గడపు మర్దుకు జేతకు సమృద్ధిచితిన్ (ఉద్యో. ౮ ఆ.
 ౭౦). ఇట్టి తిక్కయజ్ఞగారి ప్రయోగము ననేకు లనుసరించి ద్విపద, చప్పి పోయి
 దము సువ్వుమ్మ మఱాకు | మున్న (బస. ౩ ఆ. ౮౦౭). క. అనురంగ చెప్పుడు మఱాకు
 మయ్యి ముకుందా (హరి. ఉ. భా. ౯ ఆ. ౨౫౫). ఉ. బాంధవ మెల్ల ప్రాద్దుః
 దలఁపందగు నాత్మ మఱాకు మింక (భాస్క. యుద్ధ. ౧౭౭౦ ప). క. పిలువుడు తడ
 యక కర్ణుని | బలవిక్రమశాలి యతఁడు (ద్రోణ. ౧ ఆ. ౨౦). క. ఆలయక తలఁ
 చితిఁ గాకిటు | నిలుమీ నీరణమునేత నిజమగునేన్ (ఉద్యో. ౮ ఆ. ౩౧౨).
 చ. నిలునిలు మెండఁ బోగలవు నీవిటు (ద్రోణ. ౩ ఆ. ౫౨ ప). ఉ. బుద్ధులు చెప్పు
 లెల్ల నటు పోవిడు మెత్తెయినైన.....(విరా. ౨ ఆ. ౭౬). తే-గీ. వేల్పురా
 యిందుముఖః జూచి వెఱక చెప్ప. (కాశీ. ౮ ఆ. ౨౨౭.) తే-గీ. వెఱకు మని
 లేన్దుఖంబున నెఱుకుతేని. (కాశీ. ౫ ఆ. ౭౧.) వెఱకుండుడు. (కాశీ. ౫ ఆ. ౩౧౦)
 ద్విపద, తొల తొలఁ డనుచును ద్రోవ కడ్డంబు | విలిచి వాచఱవక నిలు నిలుఁ
 డనుచు. (బసవ. ౫ ఆ. ౫౨౨.) నీ. కట్టంగఁ దొడఁ బూయఁ బెట్టఁ గొఱతలేక...
(నిర్వ. ౧ ఆ. ౩౮ ప.) (తోడన్ = తొడఁగు థాతు నుజ్జ్వలతరూపము.)

పిలుచు మొదలగువానికి ముత్తు పరంబగునపుడు కడ

వ్రాయి బహుళంబుగ లోపించు. ౧౦౧.

బాలవ్యా. పిలుడు - పిలువడు, పిలుము - పిలువుము. లేచునకు

౩౪౧ I విష. ముజ్జు పరంబగునపుడు చు లోపంబగు. లేమ్ము -

లెండు, పిలుచు - నిలుచు - తలఁగు - ఇత్యాదులు.

సంజీవని. ౩౪౧ I విష:—పిలుచు మొదలగు థాతువులకు ముజ్జీత్తులు
 పరంబులగునపుడు వాని తుదియక్షరము బహుళముగా లోపించును. పిలుచు+

లజి = పిలు+డుజ్ = పిలడు. లజి జీత్తుగాన నది పరమగుచుండగా
 చువల్లము లోపించును. మిగిలిన ‘పిలు’ అనుగాని తుది ‘ఉ’ కారము (బా. క్రి.
 ౨౦ సూ.) ‘అ’ కార మయ్యెనని యెఱుంగునది. దాని తుదివల్లము లోపింపని పక్ష
 మందు (పిలుచు+లజి = పిలువ్+ఉ+డుజ్ = పిలువడు.) ‘అ’త్వ - వత్వములు
 రాగా “పిలువడు” అనురూపము సిద్ధించును. ఇట్లే పిలుచు+లూజ్ = పిలు+
 ము = పిలుము. ధాతువు తుది ‘చు’ వల్లము లోపింపని పక్షమున బా - క్రి -
 ౨౨ సూత్రము చొప్పున ‘చు’ వల్ల చకారము వకారముకాగా ‘పిలువుము’ అను
 రూప మేర్పడును. ఇట్లే ‘నిలుచు’ ధాతువుచుండి నిలడు = నిలువడు, నిలుము =
 నిలువుము, మొదలగు రూపములును ‘తలగు’ ధాతువునుండి తలడు = తలగడు,
 తలము = తలగుము మొదలగు రూపములును సిద్ధించును. “లేచు ధాతువునకు
 ముజ్జు పరంబగునపుడు చు లోపంబగు. లేము - లేడు” అని సూరి వివరించు
 టచే నద్దానికి జీత్తు పరంబగునపు డంత్యవల్లలోపము రాదని తాత్పర్యము.
 ఉదా:—లేచు+లజి = లేచు+డుజ్ = లేవడు. దీనికి ‘లేడు’ అనుపర్యాయ
 రూపము గలుగదని యెఱుంగునది. బహుళగ్రహణ మహిమచే నిట్టి యధవిశే
 షము లభించునని సూరియోశయము కానోపును. తిమ్మకవి యీసూరి వ్రాతకు
 విలక్షణముగా వివరించెను. “ఆ.వె. లేన నైత్తుటయును బావక యుండుట । వెఱవ
 జొండుటయును మఱవకుంట । నొవ్వనేయు టనెడు నుడువులక గల వకా । రమ్మ
 లోపమొందు రాజమకుట. లే నైత్తన్:—ను. తనతో నల్లిన వాణి పాదములమీఁ
 దన్ వ్రాల లే నైత్త నొ । య్యవఁ బాశ్చాత్య నిజాన్య తన్ముఖములం దనోన్యన్య
 మొక్కన్తు చుం । బన చుబ్బాగఁ జతుర్ముఖత్వము ఫలింపం బొక్కు పద్మాసనం ।
 డు.....(కవులవృత్తము. సర్వల. ౧ ఆ. ౧౭౨-౧౭౩.) జీత్తు పరంబగునపుడు
 లేచు ధాతు తుదివల్లము లోపించునన్నచో “లేడు - లేరు.” మున్నగు లజి
 రూపము లుప్పతిల్లవలసి యుండును. ఇట్టి రూపములు ప్రాచీనమహా కావ్యములందుఁ
 గన్పట్టలేదు. (చూ. విస్తర. III. ౭౧ I విష.) (ఈతిమ్మకవి యుదాహృతిని గాణపత
 నివరణకర్త స్వీకరించెను. గాణ. 387కి పుట.) సూరి యుదాహరించిన ‘లేము -
 లేడు’ అనువాని ప్రక్రియ సీక్రిందిరీతి పరయునది. ‘లేచు+లూజ్ = లే+ము’
 అనుచో బా - క్రి - ౬౧ సూత్రము చొప్పున దీర్ఘమునకు హ్రస్వమును ‘ము’
 వర్ణకమునకు మాముడియుఁ గల్గెగా ‘లేము’ అనురూపము సిద్ధించును. ఇట్లే
 “లేచు+లూజ్ = లే+డుజ్” అనుకపుడును బా - క్రి - ౬౧ సూత్రముచేతనే
 దీర్ఘమునకు హ్రస్వము రాగా “లేడు” అనురూపము లభించును. నుడి తొలి

హ్రస్వము మీఁదిదిగాన (బా. సంధి. ౨౨ సూ.) “తలఁడు” అను ఖండబిందు ఘటిత మగు ననిష్టరూపము గలుగనేరదు. ఈయంత్యవర్ణలోపమును సూరకవియు సీక్రింది రీతిని వచించెను. క. నిలువుము పిలువుము కొలువుము । గెలువుము విడువు మనఁగాఁ దగిన బహుళబ్దం । బులకుం దృతీయవర్ణము । తొలఁగిన దోషంబులేదు తుహినాంశుధరా. (కవిసం. ప్రథమతరం. ౧౧౪ ప. ౨౧ లక్షణము.)

“కవిసంశయ విచ్ఛేదాది గ్రంథకర్తల యభిప్రాయమునం జేసి యీపిలుచు ప్రభృతిగణంబులొ నన్ని ధాతువులును చువర్ణాంతములే గ్రహింపఁదగినట్లు ధ్వనించు నని కొందఱు అందురు. కాని బాలవ్యాకరణపు స్తకంబులు కొన్నిటిలోఁ ‘దలఁగు’ను కొన్నిటిలోఁ ‘దలఁచు’ను ముద్రింపఁబడియె.....సుధీమణులు శోధింతురుగాక” (బా. గు. ప్ర. క్రియా. ౧౦౧ సూ. వ్యాఖ్య.) అని గుప్తార్థప్రకాశికలో వ్రాయఁ బడెను. దీనిని బేటికావ్యాఖ్యాత స్వీకరించెను. (బా. సా. పే. క్రియా. ౧౦౧ సూ. వ్యా.) ఉభయులును బా - సంధి - ౧౩ సూత్రము నుదాహృతులలోని ‘మీరు తలఁడు’ అనుచోఁ బయిరితినే వ్రాసిరి. పేటికాకర్త బా-గు - ప్ర - వ్యాఖ్య నెక్కించుటకన్న విశేషమేమియుఁ బరిశీలించలేదు గాని యొకను దృఢముగా “తలఁ డనునది సూరిమతమున తలఁచు - తలఁగు ధాతువుల మధ్యమచ్చుపహువచన రూపములలో నేదియన్నను బాధలేదు.” అనివ్రాసెను. (బా. సా. పే. సంధి. ౧౩ సూ. వ్యా.) గుప్తార్థప్రకాశికాకర్త “కొన్నిటిలోఁ ‘దలఁచును’ ముద్రింపఁబడియెనని వ్రాసేనేకాని బాలవ్యాకరణ ముద్రణములలో నా చూచినంతవఱ కే పుస్తకమం దును సూరి యుదాహరించిన పిలుచు ప్రభృతులలో ‘తలఁచు’ అనునదిలేదు. ‘తలఁగు’ అనునదే యున్నది. ఒక్కగుప్తార్థప్రకాశికా వ్యాఖ్యాతమాత్రము కొన్ని పుస్తకములలో నిట్లు కొన్నిపుస్తకములలో నట్లు గలదని వ్రాసితినిగదా యని తలంచి కావలయును నీసూత్రపు వివరణమున సూరి చూపిన పిలుచు ప్రభృతులలో ‘తలఁచు’ అనుదాని నిల్పి ‘తలఁగు’ అనుదానిని దొలఁగించెను. (బా. గు. ప్ర. ౩౮౬ పు.) తుదికి సూరి జీవిత కాలమున ముద్రితమగు ప్రథమముద్రణమునందును దానికిఁ గేవలము సరియగు ద్వితీయముద్రణమునందును ‘తలఁగు’ అనునదే యున్నది గాని ‘తలఁచు’ అనునదిలేదు. ‘తలఁడు’ అని ప్రయోగించిన యీక్రింది మహాకవి ప్రయోగములందెల్ల ‘తొలఁగుఁడు’ అనునర్థమే సందర్భపడును గాని “తలంపుఁడు” అనునర్థము సందర్భపడదు. వేయేల తలఁచు ధాతు ‘చు’ లోపమునకుఁ బ్రయోగ మొక్కటేని లేదని దృఢముగాఁ జెప్పనగును. స్వవాదానుకూల్యమునకై గుప్తార్థ ప్రకాశికాకర్త “తలఁడు తలంఁదనిన కతిపయకవుల గద్యంబుల యందలి ప్రయోగం

1650 'తలము-తలడు' అను తలఁగు థాతురూప ప్రయోగములు [380 వి. సంజీ.]

బులు మాత్ర మర్థసందర్భమునుబట్టి తలఁగునకు సాధకంబగునుగాని తలఁచునకుఁ సాధకంబుగాఁ గనంబడుచుండలేదు." (భా.గు.ప్ర. ౨౭౬ పుట. ప్ర.ము; 3౮౪ పు. ద్వీ. ముద్ర.) అని వ్రాసిన వ్రాత సత్యము కాదు. పద్యములందె యట్టి ప్రయోగ ములుగలవు. "తలఁగు(వు)=తలఁగు. ఆ - క్రి - (దీనికిఁ బ్రార్థనాదక్షిణమందు 'తలఁగు (వు)ము, తలము. తలఁగు(వు)డు, తలడు' అనురూపములును ఈయర్థము ననే యాప్రేక్షితమున 'తలతల, తలతలము; తలతలడు, తలడు-తలడు' అనురూప ములును నీధించును.) తొలఁగు - అపసరిల్లు.....చ.....మవ్వపుఁ దీఁగె లాగి పు|వ్వు లొరులు గోయ నింకఁ దలవుండని యొప్పుగ జంకె నేయుచున్. (నిర్వ. ౮ ఆ. 38.) క. లలిత కమనీయ మహిమల | నెల నాగయు సఖులు గలిసి యేతేరఁగ ముం | గల నడిచి కంచుకులునుం | దలతల మనఁ బతి యుఁ జతురతరముగ నడచెన్. (నిర్వ. ౮ ఆ. ౬౮.) (యతిప్రార్థనానగతము - తిక్కనప్రయోగము.) క. వలరాజు దండు వెడలఁగ | బలములు నిమిమించు నై న్యపతు లెను రెచురక | తలతలడను నెలుఁగుల | క్రియఁ గలకల నెలుఁగిచ్చె నెల్ల కడ రాచిరుకల్. (పి. శకుం. ౨ ఆ. ౧3౧.) (తలతలడు = ముందఱకు నడువుడు అనిభావము.) క. తలతలమను వజ్రంబులఁ | దలతలమను నీదు రదనతతి. (సారం. ౨ ఆ. ౨౨౨.) (రదనములు వజ్రములను దలతలఁ డనుచున్నవి.) చ. తలతల మందివాఁడవుగదా గురుపుత్రుడ వంచు నిన్ను నోఁ | బలుకక యున్న.....(భోజరా. ౮ ఆ. ౨౨౬.) క. వల్లవ బాలకులని మన | మల్లవరులు పెనఁగి నేడు మడిసిరి వీరల్ | బల్లిదులు తలడు తలఁడని | చెల్లా చెదరైరి పాటి చిక్కిన మల్లుల్. (భాగ. ౧౦ స్కం. పూ. భా. ౧3౬2.)" (సూ. రా. ని.) ఇందుదాహరించిన ప్రయోగపరంపరలో నొక్కటనైన "తలఁచు" థాతువు సందర్భపడనేరదుగదా. 380 విషయపుఁ గల్పితరువులో నుదాహరింపఁబడిన, తలఁగు - తలవు - తొలఁగు - తొడుగు మున్నగు చువర్ణాంతే తర స్థలములందును సంతవర్ణ లోపము ప్రయోగప్రసిద్ధమై యుండుటను జూచిగొనక గుప్తార్థప్రకాశికావ్యాఖ్యాత త్రిక్కిన యీయార్థము కేవలము నపరిశీలన మూలక మునుటలో సందేహములేదు.

లాఁతిచో సహితము, కాదేశాదులు కానంబడియెడి.

బాలవ్యా. ౧౦౨.

38౨ వి. కావుతను - కాతను. అగుట - కావుట. అగుడును - కావుడును. కానను - కావునను. అనుడును - అనవుడును - నావుడును. ఇత్యాదులెఱుంగునది.

సంజీవని. ౩౪౨ విష:—లాఠిచో సహితమనఁగా ముత్తుపరమందు లేకున్నను దదితర ప్రత్యయాదులు పరములై యున్నపుడును 'కా'దేశాదు లనఁగా బా. క్రి. ౯౧ సూత్రము మొదలుకొని చెప్పఁబడిన కాదేశాదులు కా - రా - చొవ - చూడు - ఈ - తే - తేరు - చావు - చా - నోవు - నో - నా - కాన - మొదలగు నాదేశములు మున్నగునవి మహాకవి ప్రయోగములందుఁ జూపట్టుచున్నవిగాన నట్టివాని నట్టి మహాకవి ప్రయోగానుసారముగా గ్రహింపవలెనని తాత్పర్యము. ఉదా:—కావుతను:— అగుభాతువునకు జేత్తు పరమగునపుడు నిత్యముగాను ముజ్జుపరమగునపుడు వైకల్పికముగాను 'కా'దేశము విధింపఁబడెను. (బా. క్రి. ౯౧-౯౬ సూ). అట్టి 'కా'దేశమును దానితోపాటు "వు" అనునదియు నట్టి ముత్తునకు భిన్నమైన యాశీరాద్యర్థక ద్రుతాంతత ప్రత్యయము (బా. క్రి. ౨౬ సూ) పరమగునపుడును పచ్చెనని యెఱుంగునది. అందు 'వు' అనునది రాక కేవల 'కా'దేశముమాత్రము వచ్చినచో 'కాతన్' అను రూపమేర్పడును. అట్లే ముజ్జుపరమగు నప్పటివలెనే భావార్థక ట ప్రత్యయము (బా. క్రి. ౩౫ సూ) (ముత్తుకానిది) పరమగునపుడును వైకల్పికముగాఁ కాదేశమును, 'వు' అనునదియు వచ్చుటచేత 'అగుట - కావుట' అను రూపము లేర్పడును. ఆరీతిగనే (బా. క్రి. ౪౨ సూ) యానంతర్యార్థక 'డు' ప్రత్యయము పరమగునపుడును 'కా'దేశమును 'వు' అనునదియు వైకల్పికముగా వచ్చుటచేత 'అగుడును - కావుడును' అను రూపములేర్పడును. ఇట్లు సూరి యుదాహరించెనేకాని 'కావుడున్' అనుదానిఁజే బ్రాచీన కవిప్రయోగము లభింపలేదు. పయిరీతినే 'అగు' భాతువునకు భావలక్షణార్థక ద్రుతాంత 'న' ప్రత్యయము (ముత్తుకానిది) పరమగునపుడును 'కా'దేశమును 'వు' అనునదియు వచ్చుటంజేసి 'కావునను' అను రూప మేర్పడుచున్నది. అందు 'వు' అనునది పాక్షికమై రానపుడు 'కానన్' అను రూపమేర్పడుచున్నది. ఈరీతి నేర్పడిన 'కానను' అనునది భారతమునఁ బ్రయుక్తముకాలేదు. 'కాన్ + అ' అనురీతి నేర్పడిన కళయగు 'కాన' శబ్దముమాత్రమే తిక్కయజ్వచే బ్రయోగింపఁబడెను. (విస్తర. III ౭౮ IV). మ. ధృతరాష్ట్రుండును బుత్త్రులు న్వనము గుంతి నందనుల్ సింహముల్ । మతి నూహింప నసింహమైన వనమున్ మర్ధింతు రెందున్ వనా । వృత వృత్తంబులుగాని సింహములకున్ వేగంబ చేటొందుఁ గా । న తగంబొందుట కార్యమీ యుభయమున్ సంతుష్టిమై నున్కికిన్ (ఉద్యో. ౧ ఆ. ౩౫౮). అర్వాచీనకవులు పై రీతి నేర్పడిన ద్రుత ప్రకృతిక 'కానన్' శబ్దమునే ప్రయోగింతురు. పయిరీతి నున్న భారతపక్షసమర్థనము నరయక సూ. రా. నిఘంటుకారు లీ క్రిందిరీతిని వ్రాసిరి. "కాన. అవ్య. ద్రు. కావున. (✓ అగు. ఇది 'కావునన్' అనుదానిలోని

'వు'లోపింపఁగా మిగిలినరూపము. కాని భారతమునందలి యొక నిర్ధారక ప్రయోగములో కళగాఁ గాన్పించుచున్నది.) కాఁబట్టి. కనుక. మ.....అటుగానన్ మాని గాఁ డారయన్ (చంద్రా. 3 ఆ. ౧౧౫ పు). క..... | రసభావా ద్యుప నిబద్ధరసములు గానన్ (నరస. ౫ ఆ. ౨3౦ వు). మ.....కా | న తగంబొందుట కార్య మీయుభయమున్ సంతృప్తిమై నున్మికిన్ (ఉద్యో. ౧ ఆ. 3౫౮). (సూ. రా. ని). అనుభాతువున కానంతర్యాధిక ద్రుతాంత 'డు' ప్రత్యయము (భా. క్రి. ౪౨ సూ) (జీత్తుకానిది) పరంబగునపుడును 'నా'దేశము 'వు' అనునదియు రాఁగా 'నావుడున్' అను రూపమేర్పడుచున్నది. సూత్రములోని 'కా'దేశాదులు' అను నాదిశబ్ద గ్రహణముచేఁ బైరూపములలో 'వు' అనునది వచ్చెనని యెఱుంగునది. అట్లే 'అను' భాతువున కానంతర్యాధిక ద్రుప్రత్యయము పరమగునపుడును 'వు' అను నది 'నా'దేశసహితముగను 'నాదేశ' విరహితముగను వచ్చునని యెన్నునది. కాననె 'అనుడున్' అనుదానికి 'నావుడున్ - అనవుడున్' అనునవి పర్యాయములుగ నేర్పడు చున్నవని తెలియనగును. అందు 'అనవుడున్' అనునపుడు 'అనుభాతు నువర్ణమున కత్వమును సూత్రగతాది శబ్దమహిమచేతనే కల్గెనని యెఱుంగునది. ఇత్యాదు లనుటచే, రావించు - కావించు మున్నగుచోటులందును రా. కా. ప్రభృత్యా దేశాదులు వచ్చెనని గ్రహించునది. ప్రయోగములు:—క. దేవతల కప్రియంబులు | గావించి మనుష్యు లధమగతు లగుదు రిలన్ | గావున వారి కభీష్టము గావింపుము నన్నుఁ బ్రీతిఁ గావుము తరుణి (ఆర. ౨ ఆ. ౫౦ పు). క. వనవాస పరి క్లేశం | బున కోపదు కుంతిదేవి భోజాత్తజ గా | వున నాగ్నహమున నుండెడు |(సభా. ౨ ఆ. ౨౮౧ పు). 'కాన' అనుదానికిఁ బ్రయోగములు మీఁదఁ జూపఁబడెను. (ఇంకను. ఆది. ౫ ఆ. ౮౧ సభా. ౨ ఆ. ౧౪౫ సభా. ౨ ఆ. ౨౬3 మొ). చ. అనుటయుఁ గంకుఁ డిట్లనియె నక్కడ వచ్చి సుశర్మ యోడఁ గా | వున నీట వీరికిన్ జయ మవున్ వెఱి పేటికి నీకు నుత్తరుం | డని నొకరుండు నాకుము బృహన్నల సారథి గాన గెల్పు న | య్యనిమిషకోటినైన నతఁ డద్భుత విక్రమ జ్ఞంభణంబునన్ (విరా. ౫ ఆ. ౨3౫). క. జీవుఁడు మత్సమవేతుఁడు | గావు టెఱుంగవలయు (శాంతి. ౬ ఆ. 3౮౫). చ. చెడు నిహముం బరంబు నిది సిద్ధము గావుటెఱింగి.....(ఆది. ౧ ఆ. ౧3౯). (ఆది. ౮ ఆ. ౨౮2), ఉ. నావుడు నమ్మగేక్షణ మనంబున రోయుచు నేను లంజియం | గావుడు వానితోడి తమకం బది లంజియగాదు (నిర్వ. ౬ ఆ. ౭౨). ఇందలి 'కావుడు' అనుచోట 'కావుట' అన్నను ఊతిలేదుగాన నిది 'డు' ప్రత్యయ నిర్ణాయకము కాఁజాలదు. క. నీవుం

[బా. క్రి. ౧౦౩ సూ.] 'ఐ-ఔ' లకును 'అయి-అవు' అనునవియగుట గలదు. 1653

దుము నాకడ నిం దీరర దళనేత్ర నీపతిని రోయఁగ భూ | దేవోత్తములం బంచెద |
నావుడు నిట్లనియె భీమనందన నెవ్వన్ (ఆర. ౨ ఆ. ౧౨౦). క. అనవుడు నట్టుల
చేయుడు | నని పెరుఁగుట యుడిగి వింధ్య మణి వినయముతో (ఆర. ౩ ఆ. ౨౯).
క. అనవుడు రాముండు విని మహాక్రోధమునన్ (ఆర. ౩ ఆ. ౧౪౭), ద్విపద మును
వెల్ల వేగియుడినికి చాబిడ్డఁ గనిన చందంబయ్యె బసవ. ౭ ఆ. ౩౧౦). (చాబిడ్డ =
కడుపులోఁ జచ్చినబిడ్డ). క. అఱిముటి చాపరువు వాటి యల్ల టు వడియెన్ (మనుచ.
౪ ఆ. ౪౫). (చాపరువు = చావునకుఁ దెగించిన పరుగు).

బాలవ్యా. వాయి రవు ర్వక్రతమా. (ఆం. చిం. అజం. ౧౬ కా.
౩౪౩ విష. అహా. ౩౨౧ పు.).

కల్పతరువు. ౩౪౩ విష:—అయిః = 'అయి' అనునదియు, అవుః = 'అవు,
అనునదియు, వా = వైకల్పికముగా, వక్రతమా = 'ఐ - ఔ'లు, అగుచున్నవి.
'అయి' అనునది 'ఐ' గాను, 'అవు' అనునది 'ఔ' గాను బరిణాతి నందు నని తాత్పర్యము.
'ఐ ఔ'లు విశ్లిష్టావయవములగు సంధ్యచ్ఛులు. (౧౪ విష.) (అయి = అఇ = వి,
అవు = అఉ = ఔ) కావున వీని యుచ్చారణమునుబట్టియే యీపరిణామము
సహజమని తోచుచున్నది. భట్టారకుఁడు స్థాన్యాదేశ నిర్దేశము చేయకయే యుప
దేశించుటం జేసి 'అయి' అనుదానికి 'ఐ' అనునదియు, 'ఐ' అనుదానికి 'అయి' అను
నదియు, 'అవు' అనుదానికి 'ఔ' అనునదియు, 'ఔ' అనుదానికి 'అవు' అనునదియు
నాదేశము లగునను నర్థము లభించుచున్నది. అందు 'అయి - అవు' అనువానికి
'ఐ - ఔ' అనునవి వరుసగా నాదేశములగుట తఱుచనియు విపరీతస్థితి యదుదనియు
గ్రహింపవలయును. 'అయి - అవు' మున్నగు శబ్దములకే కాక సహానపదములోని
యట్టి ఖండములకును, బయిరితిగ నాదేశములగుట కవిప్రయోగసమ్యతమని గ్రహింప
నగును. ఉదా:—అగు ధాతుక్వార్థకరూపము 'అయి' అనునది. అగుధాతు గకారము
వకారము కాఁగా (బా. అచ్చి. ౨౭ సూ.) 'అవు' అనుధాతువే యేర్పడును. అట్టి
వానికిఁ బ్రకృతసూత్రముచేత వక్రతమాదేశము రాఁగా 'ఐ-ఔ' అనురూపము
లేర్పడును. ఘనుడయి వచ్చెను = ఘనుడై వచ్చెను. అగు = అవు = ఔ, అగుట =
అవుట = ఔట. అయిన = ఐన. అయిరి = ఐరి. అయితివి = ఐతివి. అయితిరి =
ఐతిరి. అయితిని = ఐతిని. అయితిమి = ఐతిమి. అవుచున్న = ఔచున్న. అవు = ఔ.
అవుచున్ = ఔచున్. అవుకున్ = ఔడున్. శబ్దఖండములందు:—కయివారము =
కైవారము. సయిఁచు = సైఁచు. సయితము = సైతము. అయిదు = ఐదు. కయి
దువు = కైదువు. కయిత = కైత. దయివాలు = దైవాలు. రవుతు = రౌతు.

చవుతి = చౌతి. చవుము = చౌము. గవుసెన = గౌసెన. తవులు = తౌలు. నవు = నౌ. సవురు = సౌరు. కవును = కౌను. జవుకు = జౌకు. దవ్వ = దవు = దౌ. మొ. విచిత్రస్థితిః—కై = కయి. కైక = కయిక. దైవము = (దైఅము = దైయము) దయ్యము. యావనము = (జౌవనము = జవువనము) జవ్వనము. మొ. ప్రయోగములు:—క.....ఎఱుంగ నా కర్థిత్వం | బయినది నలుగురు శార్ఙ్గకు | లయు మోక్షణ మెట్లు నిర్వలజ్ఞాన నిధి. (ఆది. ౮ ఆ. ౨౯౮.) ఉ.....అశేష రా. జావలిలోన సత్యధికులైన సుపత్నుల పేర్కి జూచి యే. జూవె సహింప నోపక కృకుండ వివర్ణుడ నైతి నెంతయున్. (సభా. ౨ ఆ. ౧౧౮.) ఉ.....ను | గై రుధిరంబులో మునుంగ నానిన యేనిక పిండు పక్షముల్. (ద్రోణ. ౧ ఆ. ౨౨౩.) క.....సంశప్తకు లే | ట్టై రొకొ యాతని పరాక్రమాలిశయమునన్. (ద్రోణ. ౧ ఆ. ౩౦౯.) క.....రేనిద్రించు బ్రభాతం | దైన్ మేల్కని..... (ఆను. ౧ ఆ. ౩౨౨.) క. ప్రియభక్తుడవు.....భక్తుం | డయి వర్తిం తా నిభుకడ | (ఆను. ౧ ఆ. ౩౪౨.) అవు = ఁ:—క. కవదొనలును గాండీ వము | నవల నిడం బనుఫ ముంద రరదము డిగు మే | ను విదప డిగియెద శుభకర | మవునివ్విధ మట్లు సేయు మునుడు నతండున్. (శల్య. ౨ ఆ. ౩౩౩.) క. అనవుడు నందఱు నౌగా | కని సంతస మంద నధిపుఁ డభిషేకించెన్. (ఉద్యో. ౪ ఆ. ౧౪౧.) మ. ఎనయన్ లోకగురుప్రశస్తిగల నీ యిల్లాల నైకాంత వ | ర్తనలం బర్వచు నుర్వి మానవతులన్ ధన్యస్థితి న్నించి యొ | ప్పిన నన్నర్పి మె యిట్లనందనుల యాభీలాత్రి పాశ్చేత పా | వన మానీశ్వర యంతకంటె నయశోవాదంబులే దెన్నంగన్. (రాఘ. ౧ ఆ. ౪౯.) (నీ+ఇల్లాలను+వి) (భారతార్థము) లాలన+వీకాంత (రామాయణార్థ) చ.....అట్టి క | ధ్వున కయి నీకు నేటికి మనోవ్యథ.....(శాంతి. ౧ ఆ. ౩౯.) క. కై కా నీ పూనినపని | కై కా కై కందినట్టి.....(అచ్చ. రా. అయో. ౯౪.) మ. దయ నా యాడినమాటఁ గైకొనవు.....(ఉద్యో. ౪ ఆ. ౪౨.) ఉ. పూత మెఱుంగులుం బసరువూస బెడంగులు చూపునట్టివా | కైతలు..... (కవిపితా - ఉత్పలమాలిక) (కవిత = కయిత = కైత) ఉ. కయ్యము.....నా | దయ్యము నెత్తి కోలు.....(ఉద్యో. ౩ ఆ. ౬౨.) దైవమ్ = (దైయమ్ = దయ్యము) సీ. ఎలజవ్వనంబున విలసనమును, (ఆది. ౩ ఆ. ౨౨.) (యావనము = జౌవనము (దౌవువంటిది) = జవ్వనము.) ఉ. నావుడు.....దౌ | దౌవుల నిల్చి. (శై. ౨ ఆ. ౫౧.) మ.....దవులం బాటిన బట్టి తెచ్చిరి.....(ఉ. వారి. ౧ ఆ. ౬౩.) సీ. అన్నువ కౌడింగ యందంబు మది నిల్చు. (ఆది. ౩ ఆ. ౩౮.)

[బా. క్రి. ౧౦౩-౧౦౫ సూ.] “అయి=వి. అవు=ఔ” అనువాని మార్పులు. 1655

ఆచ్ఛికంబులం దయి యవులకు వక్రతమంబులు బహు
బాలవ్యా. శంబుగా నగు. ౧౦౩.

౩౪౩ I విష. అయిదు = విదు. అయిరేని = విరేని. అవుడు = ఔడు.
గవునెన = గౌనెన.

సంజీవని. ౩౪౩ I విష:—‘అయి’ అనుశబ్దమునకుఁ గాని యట్టి శబ్దభాగ
మునకుఁ గాని ‘వి’ అనునదియు, ‘అవు’ అనుశబ్దమునకుఁ గాని యట్టి శబ్దభాగ
మునకుఁ గాని ‘ఔ’ అనునదియు బహుళముగా నాదేశము లగునని తాత్పర్యము.
బహుళగ్రహణముచే ‘వి-ఔ’ లకుఁ గావ్యచిత్కముగా ‘అయి-అవు’ అనునవి వదు
సగా నగుగని గ్రహింపవలయును. ‘ఆచ్ఛికంబులందు’ అనుటచేత సంస్కృతసమ
ములం దిట్టి మార్పు కలుగ నేరదని తాత్పర్యము. ఉదా:—దయిత (ప్రియురాలు.),
దైత్యుడు (రాక్షసుడు.) భవుకము (మంగళము) కవులు (కవీంద్రులు) కైకయి
(కైక.) మొ. సూరి యుదాహృతుల కర్థములు. విదు = పంచసంఖ్య. విరేని =
బచ్చెనపని చేసిన పెండ్లికుండలు. అవుడు = పెదవి క్రిందిచోటు. గవునెన = వీణ
మొదలగువాని మీది యెఱుఁ.

ప్రాకృతమునందును నిట్టి మార్పు గలదు. “దైత్యాదిష్వఞ. (౧ పరి. ౩౬
సూ.) దైత్యః = దళిచోచ్చ” (ప్రాకృతప్ర.) “పారాది ష్వజి. (౧ పరి. ౪౨ సూ.)
పారః = పజిరో,” (ప్రాకృతప్ర.)

బహుళగ్రహణముచే గొన్నియెడల నియ్యది వర్తిల్లక పోవచ్చును. ‘తగు=
తవు మాటలు’ అనుచో “తామాటలు” అనురీతి ప్రయోగములు చూపట్టలేదు.
‘అయి యవు’లను ద్వంద్వమునందలి యకారాగమము సాధువుకాదని తోచెడిని.

కలుగున కస్త్యర్థంబునందు లట్టు పరంబగునవుడు కల
యగు. ౧౦౪.

బాలవ్యాకరణ ప్ర. కలడు - కలరు - కలదు - కలవు. మ. కలవు -

వివరణము. కలరు. ఉ. కలను - కలము.

౩౪౪ విషయము. త్రర్థంబునం గలాదేశంబు విభాష నగు. ౧౦౫.

ఎడి యొడులకు లోపం బిట నిత్యంబు. కలవాడు -

కలుగువాడు.

సంజీవని. ౩౪౪ విష:—కలుగుభాతువునకుఁ బ్రాప్త్యర్థము సయితము గలదు
గాన నట్టియర్థమున ‘కల’ అను నాదేశము రాదనియు “అస్త్యర్థమునందు” మాత్రమె
కలాదేశంబు లట్టు పరంబగునవుడు వచ్చుననియు సూరి యాశయము నెఱుంగునది

లిట్టు మున్నగువానియందు "కలిగెను - కలుగును" మున్నగురూపములె య స్త్యర్థమునందు సయితము కల్లునుగాని కలాదేశంబు రాదు. కలుగు+లట్ = కల+లట్ = కల+డుజ్ = కలఁడు. బా. క్రి. ౧౩ సూత్రమున 'ఉదంతంబునకు' అని చెప్పటం జేసి 'కల' అను నదంతంబునకు 'ఉన్నానుబంధము'ను బా. క్రి. ౧౪ సూత్రము చొప్పున 'చు'వర్ణకంబును రానేరవుగాన 'కలచున్నాడు' మున్నగు ననిష్టరూపములు కల్గినేరవు. సీ.....ఆ-వె. ఇది వడిఁ | గలదు మనసుకంటె గాడ్పుకంటె (ఆది. ౧ ఆ. ౧౧౫). ఇట 'కలాదేశము' వచ్చుటచేఁ డున్నానుబంధము, 'చు'వర్ణకము, 'ది'వర్ణకమును రావయ్యెను. కలదు=లిగియున్నదని యర్థము. ఇదియుఁ బ్రాప్త్యర్థక లక్షణమే యనఁదగును. ప్రాప్తి ప్రభృత్యర్థములందును సూరి విధింపకున్నను 'కలాదేశము' చూపట్టుచున్నది. క. మగఁటిమిఁ గలఁ డనియెడు న | మ్మిగఁ జూచుచు నుండు విషము మ్రింగినయేనిన్ (ఉద్యో. ౧ ఆ. ౩౧౫). (మగఁటిమిని గలవాఁడని యర్థము. సీ.....ఆ-వె. కరుణఁ గలుగుచుండు కమలనేత్ర (ఆది. ౮ ఆ. ౪). ఇట్లు కలుగుభాతువునకుఁ బ్రాప్త్యర్థమును నన్నయయె ప్రయోగించెను. లట్ పర కత్యమున 'కలాదేశము' నిత్య మగుటంజేసి 'ధనలాభము కలుగుచున్నది' మున్నగు నెడల 'కలుగుచున్+ఉన్నది' అనురీతిని రూపసాధనమును జేసికొనవలయును.

ప్రాప్త్యర్థక ప్రయోగములు:—క.....జ్ఞానము | గలఁడేనిన్ బాలుఁడైనఁ గడువృద్ధ మహిన్ (ఆర. ౩ ఆ. ౨౪౮). సీ.....ఆ-వె. తల్లి పనిచె నని యధర్మపు నేయంగ | నగునె యెఱుక గలరె మగువలెందు (ఆది. ౨ ఆ. ౩౪). క. అమితంబగు మీతపము మ | హిమ యెఱుగక యిట్లు చేసె నిది దీని సహిం | పుము దయ మతై న్నన్య నిరో | ధము వాపుమ యెఱుక గలరె తరుణులు ధరణిన్ (ఆర. ౩ ఆ. ౧౮౧). ఉ. పాడియు సత్యముం గలరు పాండు తనూజులు.....(భీష్మ. ౨ ఆ. ౨౬౦). సీ.....మహిత విభవ | ఖని యగు శిశుపాలతనయుండు దోర్దర్ప ధుర్యుండు భృష్టకేతుండు సమర తే-గీ. లంపటుండు శిఖండియు లావుతెంపు | గలరు నీయెడ ననురక్తి గలరు సాలఁ | బెంపుగల రుక్మముట్టిన తెంపుగలరు | కొరి పతులుగఁ జేయు మఱో హిణులకు (ఉద్యో. ౪ ఆ. ౧౦౯). సీ.....వల్లీక మాత్ర పర్వతము నెత్తి | కొని లావు గలఁడు వీఁడన నేడు దివసంబు, లునికి (సఖా. ౨ ఆ. ౪౧). (చూ. ౨౧౦ VIII విష). (కలవాడు = కలఁడు - తచ్చబ్ధి వా లోపము). పయిప్రయోగములనుబట్టి య స్త్యర్థ మాత్రమందె కలాదేశ మగునను సూరిసూత్రము సరికాదు. కలాదేశ విషయమున నీవఱకు ౨౯౬ విషయము నందును ౨౧౦ VIII విషయమునందును ౩౦౧ విషయమునందును ప్రయోగములు విఫలముగాఁ జూపఁబడియున్నవి.

ప్రాప్త్యర్థక సకర్తక కలుగు థాతురూపములగు "కలవాడను - కలవారము - కలవాడవు - కలవారరు - కలవాడు - కలవారు - కలడు (= కలవాడు) కలరు (= కలవారు)" అనురూపములు నన్నయ సమృతములు. అప్త్యర్థక కలుగు థాతురూపములగు "కలడు - కలరు - అదికలదు - అదికలవు (అమహత్కర్తృక)" అనురూపములును నన్నయ ప్రయుక్తములు గలవు. కాని "కలను - కలము - కలవు (నీవు)" అనురూపములు నన్నయభారతభాగమునఁ గన్పట్టలేదు. అట్టివి తిక్కనాదుల గ్రంథములలోఁ గన్పట్టుచున్నవి. అట్టి 'కలను - కలము - కలవు' అనువానికిఁ బ్రాప్త్యర్థకత్వము లేదు. "కలడు-కలరు" మున్నగువాని సామ్యపు భ్రమచే ముద్రణసంస్కర్త లట్టి వానికిని ప్రాప్త్యర్థకత్వమును బలుచోటులందుఁ బ్రక్షిప్తము గావించి యున్నారు. క. నేరుపు గలననుచు నహం | కారంబున మిడిసి పడితి. (హరి. పూ. భా. ౫ ఆ. ౨౪౭.) ఇందు 'కల ననుచు' అనుచో 'కల దనుచు' అనియే కవి ప్రయుక్తపాత మనందగును. ప్రాచీనకవులు 'కలవాడను' మున్నగు ప్రాప్త్యర్థక 'కలుగు' థాతుజన్య సకర్తక రూపములలోఁ దచ్చబ్ధవకార లోప వాకార లోపములను బ్రయోగింతురే కాని డకార చేఫ లోపములు గల 'కలను - కలము - కలవు' అనురూపములను బ్రయోగింతురనుట విశ్వసింపఁదగినది కాదు. అట్టివి ప్రయోగించి రను నమృతమును గలిగించు ప్రబలప్రయోగములు చూపట్టలేదు. కావుననే ఆ-వె. ౨లిముఖుండ దయయుఁ గలవేసి. (ఆర. 3 ఆ. 333.) అనుచో "దయయుఁ గలదేసి" అనియే నన్నయ ప్రయుక్త మనందగునని వెనుక వ్రాయఁబడెను. (౨౯౬ విష.). ఇట్లే 'ఎల్లవారికంటె నెఱుక గలవు' (ఆర. 3 ఆ. 322.) అనుచోటను సైతము "ఎఱుకగలదు" అనునదె కవిప్రయుక్త మనందగునని వ్రాయఁబడెను. (౨౯౬ విష.). ఇట్లే 'వీరము గలవేసి' (ఆర. ౧ ఆ. 3౦౯.) అనుచో సైతము 'వీరము గలదేసి' అని కవిప్రయుక్త మనందగును. ఆ-వె. కిరుణ గలవు మమ్ము గారవంబున సుఖా | నిర్మతులఁజేసి తనఘ. (ద్రోణ. ౫ ఆ. ౨౭౦.) కరణగలవేసి. (శాంతి. 3 ఆ. 3౦౦.) ఆ-వె. భక్తి గలవు. (శాంతి. ౪ ఆ. ౨౬౪.) భక్తి పెంపుగలవు. (ఆరు. ౫ ఆ. ౪౬౭.) మున్నగు స్థలములందెల్లఁ బయిరినై 'కలదు' అనునదియే కవిప్రయుక్తమనియు 'పు' వర్ణక పాతములు ప్రక్షిప్తములనియు గ్రహింపవలెను. ఇంక 'కలాడు' మున్నగువాని వంటిను సామ్యపు భ్రమచే బ్రయుక్తము లయ్యెనా యని యాలోచింపఁదగిన 'కలాను - కలాము కలావు - కలాదు' మున్నగురూపములును ప్రాచీనప్రామాణికమహాకవి సమృతములు గావని యాపాతక విశదీకరింపఁబడెను. (3౦౧ విష.). అప్త్యర్థకాకర్తక కలుగు థాతురూపములు 'కలడు-కలరు-కలదు - కలవు - కలను-

కలము - కలవు. (నీవు) కలదు' అనునవి ప్రత్యేకముగాఁ బ్రయోగింపఁబడును. అందును "కలను - కలము - (నీవు) - కలవు = అనువానికి నన్నయప్రయోగములు చూపట్టలేదు. తక్కినవాని ప్రయోగములు. 3౦౧ విషయమునఁ జూడఁదగును.

౧౦౫ సూ. వ్యాఖ్య:—త్రర్థంబునన్=తృచ్ఛ ప్రత్యయార్థమందు. సంస్కృతమున, "తృచ్" ప్రత్యయము కర్తృర్థకము. 'కలవాడు' అనునది వర్తమానార్థక విశేషణ మున్నను ననవచ్చును. పూర్వసూత్రమునుండి యస్త్యర్థమునందని యనువృత్తి కల్లును గాన నస్త్యర్థక కల్లు భాతువునకు లట్టు పరమగునపుడు నిత్యముగాఁ గలాదేశ మగుననియు "త్రర్థమునందు వికల్పముగఁ గలాదేశ మగుననియు సూరి తాత్పర్యము. ఉదా:—కలవాడు - కలుగువాడు. బా. క్రి. ౪౪ సూత్రము చొప్పున 'తృ'వర్ణకార్థంబున వచ్చెడి "ఎడి - ఎడు" అనునవి బా. క్రి. ౪౫ సూత్రములోని బహుళగ్రహణముచే 'కలుగు' భాతుస్థలమున నిత్యముగా లోపించునని "ఎడి యెడులకు లోపం బిట నిత్యంబు" అను సూరి వివరణమునకుఁ దాత్పర్యము. సిద్ధద్వంద్వము గాన 'ఎడ్యెడు'ల కని వచించుట యుక్తము. క..... ఏ | ర్పడ జగములు గ్రమ్మఱఁ గలి | గెడు నప్పుడు సూచెదవు వికృతి రహితుడవై (ఆర. ౪ ఆ. ౨౩౭). అను రీతిగల ప్రయోగము విరోధించుచున్నది. "ఎడి యెడులకు లోపం బిట నిత్యంబు" అనుచోటి 'ఇట' శబ్దంబునకు "కల" అనుదానిపట్టుననే యని యర్థము చేయుద మున్న సూరి "కలిగెడువాడు-కలిగెడివాడు" అని యుదాహరింపక 'కలుగువాడు' అని మాత్రమే యుదాహరించెను. క.....కడపెడఁ | గరము నియతి నింకఁ గలుగుకాలము వత్సా (ఆశ్ర. ౧ ఆ. ౧౭౨). నీ. గుణవంతులగుచున్న కొడుకులు గలవాడు (ఆది. ౮ ఆ. ౨౫). నీ.....దైవసంపద గలవారలఁ బాండవవరులనేమి | (ఆది. ౮ ఆ. ౨౧). క. బలహీను లయినవారలు | బలవంతుల నొడుచునపుడు బహుమాయల న | చ్చలమునఁ జేయుట యెందును | గలయదియ జయంబ కాదె కర్తవ్య మిలన్ (సఖా. ౨ ఆ. ౧౭౦ ప). ఉ. వాడి మయూఖముల్ గలుగువాఁ డపరాంబుధిఁ గ్రుంకె (ఆది. 3 ఆ. ౧౧౨). ప్రాక్త్యర్థక కలుగుభాతువును నిట్టి త్రర్థకరూపములతోఁ బ్రయోగదృష్టమగుచున్నది. చ.....భూప్రజఁ గాతు న న్నివి | శ్చిత దృఢబుద్ధి గల్గుము (శాంతి. ౨ ఆ. ౨౫౩). క. తిరమైన నడవడిం గల | పరిణత చిత్తుండు (శాంతి. ౫ ఆ. ౧౮౯).

అస్త్యర్థంబునకు లజీ - మి - క - ని - వడి - వర్ణ
బాలవ్యాకరణ కంబులు పరంబులగునపుడు లే యగు. ౧౦౬.
వివరణము. ప్ర - లేడు - లేదు - లేదు - లేవు. మ. లేవు -
3౪౫ విషయము. లేదు. ఉ. లేను - లేము - లేమి - లేక - లేని -
లేవడి.

సంజీవని. 3౪౫ విష:—అస్త్యర్థంబునకున్=అస్త్యర్థకమగు కలుగు థాతువు నకు (పూర్వతర సూత్రమునుండి 'కలుగునకు' అని యనువృత్తి యగును. లజిప్రభృతి వ్యతిరేకార్థక ప్రత్యయములు పరమగునపుడు 'లే'అనునది సర్వాదేశం బగునని యర్థము. అస్త్యర్థంబున కనుటచేతఁ బ్రాప్త్యర్థకంబగు కలుగుథాతువునకు 'లే' అను నాదేశము రాదని సూరి యాశయము. ఉవా:—కలుగు+లజి=లే+డుజ్=లేడు.(బా.

క్రి. 2 సూత్రముచే లజి విధింపఁబడెను). ఇట్లే రు ప్రత్యయాదులు పరమగునపు డును బ్రక్రియ నెఱుంగునది. బా. క్రి. 32 సూత్రముచే విజీయు, 3౯ సూత్రము చేత 'కజి'యు ౪2 సూత్రముచేత నిజీయు, బా. కృ. ౨౨ సూత్రముచేత వడి ప్రత్యయమును విధింపఁబడుచుగాన నాయాప్రత్యయములు పరమగునపుడు కలుగు థాతువునకు 'లే' అను సర్వాదేశము కలుగునని తెలిసికొని ప్రక్రియ నడపునది. సూరి యస్త్యర్థకమునకు మాత్రమే యని వచించెనుగాని ప్రాప్త్యర్థ వ్యతిరేకము నందును సామర్థ్యార్థ వ్యతిరేకమునందును నీయాదేశము కవిప్రయుక్తమగుచున్నది. ప్రయోగములు:—అస్త్యర్థ వ్యతిరేకము:—ఉ.....సంపద గల్గియు దానికిం దగన్ | సంతతి లేమిఁజేసి యది సర్వము హేయమ కాతలంచి.....(సభా. ౧ ఆ. ౧౪౧). క. మాయందు లేని గుణములు | మీ యనురాగమునఁజేసి మిగిలి వెలింగెన్ (ఆర. ౧ ఆ. ౮). ప్రాప్త్యర్థ వ్యతిరేకము:—క. భృతరాష్ట్రుండును బుత్తులు | | మతి లేరై రింక నేటిమాటలు మనకున్ (భీష్మ. 3 ఆ. ౨౨2). (లేరు = లేనివారు). వ.....తోలంగి పోవ లావు లేరైరి.....(ఆశ్ర. ౨ ఆ. ౧౫౨). సామర్థ్యార్థ వ్యతిరేకము:—ఆ-వె. మన బలంబునందు మంచి మగల్ సాల | గలిగి యాబలంబు గలువలేమి | దైవకృతము గాడె.....(భీష్మ. ౨ ఆ. 3౫౨). సీ. నిలువరింపఁగ లేక తలఁకుటయును (ద్రోణ. ౫ ఆ. 3౨౮). సకర్షక కలుగు థాతురూపములగు 'కలను-కలము - కలవు' అనువానిని నన్నయ తిక్కనలు ప్రయోగింపనట్లే వాని వ్యతిరేకరూపములగు 'ఎఱుకలేనె - నిలుపులేవ' అనురీతి వానిని బ్రయోగింప రనియు నవి ముద్రణములందున్నచోఁ బ్రక్షిప్తము లనియు నెన్న నగును. ఆ-వె. అంతయెఱుక లేనె (ఆర. ౧ ఆ. ౨3౧). (లేనె=లేనిదాననా?) ఇట "అంత యెఱుకలేదె" అని కవిప్రయుక్త పాఠ మనఁదగును. తే-గి.....నీవును మున్నువోలే | నిలువరింపంగఁ దగియెడు నిలుపు లేవ.....(ద్రోణ. ౫ ఆ. 3౨౬). "ఇటనీకును..... |నిలుపులేద" అనియొకవిప్రయుక్త పాఠ మనఁదగును. అస్త్యర్థ వ్యతిరేకమున "లేను - లేము - లేవు - లేరు" మున్నగునవి ప్రాచీను లచే థారాళముగాఁ బ్రయోగింపఁబడును. క. భూవరులెల్ల నొక్కట | ద్రోవ

దిక్ర తొడరి యతనితోఁ బెనఁగి కడుం । జేవ నెడి పోవునప్పుడు । నీ వచ్చుటఁ గలవా
లేవా నిక్కమ చెపుమా (విరా. ౪ ఆ. ౨౧౧). లేవడికి నువాహృతులు:—
చ.....లే । వడి యగు నీచకాంతయెడ వారక యాసలు సాఁగు నిట్లు వె । క్కెడ
లను.....(శాంతి. 3 ఆ. ౧౬౭). బా. గు. ప్ర. వ్యాఖ్యలో 'లేవడి' అను
దానికి భారతేతర ప్రయోగములు చూపబడి యున్నవి. ఉ. లేవడియైన భుక్తి గొని
లేవడిగం బడ దాఁకలింతయునొ (పాండు. ౪ ఆ. మొ. (బా. గు. ప్ర. 3౯౮ పు.
ద్వి. ము).

వ్యతిరేకంబునందు వలచున కొల్ల విభాష నగు. ౧౧౭.

బాలవ్యాకరణ ప్ర. - ఓల్లడు - ఓల్లరు. ఓల్లదు - ఓల్లపు - మ.
వివరణము. ఓల్లపు - ఓల్లరు. ఉ. ఓల్లను - ఓల్లము. ఓల్లమి -
3౪౬ విషయము. ఓల్లక ఓల్లని. పక్షంబున వలచఁ డిత్యాది. ఓల్లమి
కొల్లఁబాటని ప్రయోగంబులు గానంబడియెడి.

సంజీవని. 3౪౬ విషయము:—వ్యతిరేకార్థము వాచ్యమగునపుడు 'వలచు' థాతు
పునకు వైకల్పికముగా 'ఓల్ల' అను సర్వాదేశ మగునని యర్థము. "వలచు. యు. దే.
ఆ. క్రి. వాసనగొట్టు.....గమగమ వలచు చొక్కపు జవాజి. (స్వా. ౨ ఆ).
వై. స. క్రి. కోరు - దాని వినఁగ వలతు. (భార. ఆది. 3 ఆ). ౨ కామించు." (శ. ౪). "వలచు = కోరు - వల్ల" (వై. దీ). "వల - వల్ల - సంవరణే - సంవర
ణేచ" (సి. కౌ. తత్వబోధినీ సహిత. 3౫౨ పు) అను థాతువునుండి వలచు
థాతువు జనించినదని వైకృత దీపికాకారుని యాశయము. 'కోరు - కామించు'
అను నర్థములుగల వలచు థాతువునకు వ్యతిరేకార్థము వాచ్యమగునపుడు 'ఓల్ల'
అను నాదేశము వైకల్పికముగ నగునని యెఱుంగునది. ఉదా:—వలచు = లజ్జి =
ఓల్ల+డుజ్ = ఓల్లడు. ఇట్లే తక్కినవాని ప్రక్రియ నరయునది. ఓల్లాదేశము రాని
పక్షమున వలచు+లజ్జి (బా. క్రి. 2 సూ). వలచు+డుజ్ = వలవడు. బా. క్రి.
౮౮ సూత్రముచొప్పున వలచుథాతు నిద్ధ చకారమునకు వకారాదేశము వచ్చెను.
మఱియు బా. క్రి. ౨౦ సూత్రముచొప్పున 'వలచు' అనుదానిలోని 'ఉ'కార
మకార మయ్యెను. బా. క్రి. 3౭-౩౯-౪౭ సూత్రములచే విధింపబడిన 'మిజీ -
కజీ - నీజీ' అను వ్యతిరేకార్థక ప్రత్యయములు విధింపబడెనని స్మరించునది.
ఓల్లడు = వలవడు = కోరడు - కామించడు - మున్నగురీతిని సూరి
యదాహరించినవాని యర్థముల నెన్నునది. ఓల్లమి = వలవమి = కోర
కుండుట - కామించుకుండుట. ఇందు 'ఓల్లమి' అనుదానికిఁ బర్యాయముగా

'ఒల్లఁబాటు' అనియుఁ బ్రయోగములు కన్పట్టుచున్నవని సూరి వివరణమునకుఁ దాత్పర్యము. "ఒల్లఁబాటు. ద్వ. వి. (ఒల్లమి+పాటు) అపేక్షలేమి. ఒల్లమి - విణ - అపేక్షింపఁబడనిది. గీ. ప్రాణములు నర్థములు నొల్లఁబాటు నేసి (భీష్మ. ౧ ఆ). (శ. ౮). "ఒల్లఁబాటు - వి. (త. ఒల్లమై). (ఒల్లమి+పాటు అని శ. ౮) ఒల్లమి .. అపేక్షింపమి - ఉపేక్ష - నిరసనము.....విణ - అనపేక్షితమా - ఉపేక్షితము. సీ. యాగాది దుర్లభంబైన దేవత్వంబు నీ కొల్లఁబాటయ్యె నేడు సూడ. (నైష. ౮ ఆ. ౭౪)." (సూ - రా-ని). పయ్యకోశములచొప్పునఁ ఒల్లఁబాటు శబ్దలోని పూర్వావయవము 'ఒల్లమి' శబ్దమని తేలుచున్నది. కాని యిందలి పూర్వావయవము ద్రుతాంతమగు 'ఒల్లన్' అను భావార్థక నిపాత మనుట యుక్తమని యందలి ద్రుతకార్యము లనుబట్టి తోచుచున్నది. (౯౦ I విష. విస్తర). ప్రయోగములు:—ఆ.వె. ఎల్లవారు నెఱుంగ నొల్లని ధర్మపు ! తేల నీకుఁ జెప్ప నేల వలనె । (సభా. ౨ ఆ. ౨౨౮). సీ... ..ఆ.వె. పూజ్యులైనవారిఁ బూజింప నొల్లక । భీష్మ పరువుఁజేసి తేల వయితి (సభా. ౧ ఆ. ౧౧). చ. వలవదు వీనియంటఁ గుడువన్ మనకున్ (ఆర. ౨ ఆ. ౩౪౪). క. కావున రావలవ దింకఁ గార్యార్థినివై (ఆర. ౨ ఆ. ౨౦౧). ఉ..... నిను నుగ్గలి నేయఁగ నొల్ల నా పయి । గ్రొవ్వెసలార నీవు.....(భీష్మ. ౩ ఆ. ౩౨౨). ఆ.వె.....జముఁడు వట్టికొన్న । వాని నైనఁ గావ వలతురు వలచిన । నొల్లకున్న నెట్టులాకొ యెఱుంగ. (ద్రోణ. ౨ ఆ. ౨౯౦). ఉ. ఒల్లరు రాజు దేవులును నొడ్డులు రాచిన చందనంబు మే । నెల్ల (విరా. ౨ ఆ. ౨౨౦). ఉ. ఒక్కొక్క వేళఁ బద్మముఖు లొల్లమి నేయుదురు.....(మను. ౩ ఆ.) మ..... నేడును నుల్లంబున నొల్లఁబాటొలసె నెట్లుం బూని యిచ్చేపయిన్ (హరి. ఉ. భా. ౫ ఆ. ౧౮౨. సూ. రా. ని). "ఒల్లమి కొల్లఁబాటని ప్రయోగంబులు గానంబడి యెడి" అనెడి సూరివాక్యమును విమర్శించురీతిగ గుప్తార్థప్రకాశికాకర్త యీక్రింది రీతిని వ్రాసెను. "ఇట నొల్లమియొక్క యర్థముకంటె విశేషంబు గలదు. ఒల్లమి = అపేక్షలేమి, ఒల్లఁబాటు = అపేక్షింపఁబడనిది. అని కర్తార్థము" (బా. గు. ప్ర. ౩౯౯ పు. ద్వి. ము.) గుప్తార్థప్రకాశికా కర్త పాటు శబ్దముచుబట్టి శ్రమించి కావలయును 'ఒల్లఁబాటు' అనునది కర్తార్థకమని వ్రాసెను. దీని కుదాహరించిన పద్యము:— తే.గీ. ఎవ్వరికీఁ గాఁగ ధరణియు నెల్ల సుఖము । గోరెనము వార లందఱు వీరె వచ్చి । ప్రాణములు నర్థములు నొల్లఁబాటు నేసి । కయ్యమునఁ జావ నలుముట గంటిగాదె (భీష్మ. ౧ ఆ. ౧౮౨ ప) ఇందుఁ బ్రాణములను నర్థములను 'నొల్లఁబాటు = ఒల్లమి' చేసి యున్నారను రీతిని గర్తార్థము వెలయుచుండఁగాఁ గర్తార్థమని గుప్తార్థప్రకాశికా

కర్తయెట్లు భ్రమించెనో తెలియకున్నది. “పూయు = పూచు, కాయు = కాచు, వైచు = వేయు,” అను రీతిని గొన్ని చాంతభాతువులు యాంతములుగా నయి తము ప్రయోగింపఁబడుట గలదు. అట్లే వలచు భాతు యాంతరూపము ‘వలయు’ అని యేర్పడెనా? యని యాలోచింపవలసి యున్నది. కాని వీనికిఁ గొంత భేదము గన్పట్టుచున్నది. ‘వలచు = కోరు - కామించు’. అనుచొప్పున వలచు సకర్తకము. ‘వలయు = ఇష్టువుగు’. అనురీతిని ‘వలయు’ అనునది యకర్తకము. ఋషియు వలయు భాతువు న్యూనక్రియ. భూత తద్వర్ధ వ్యతిరేకార్థములలోఁ గొన్ని పురుషవచనములలో మాత్రమే ప్రయోగము కన్పట్టుచున్నది. వలచు భాతువు పూర్ణక్రియ. ఎల్ల పురుషవచనములందును బ్రయుక్తమగును. కాని వలయు భాతు వ్యతిరేకార్థక రూపమగు ‘వలదు’ అనునదియు వలచు భాతు వ్యతిరేకార్థక రూప మగు “వలవదు” అనునదియుఁ బ్రయోగములందుఁ బర్యాయములుగఁ జూపట్టు చున్నవి. చ. వలవదు వీనియింటఁ గడువన్ మనకున్.....(ఆర. ౨ ఆ. 3౪౪). క..... | కావున రా వలవ దింకఁ గార్హార్థినివై (ఆర. ౨ ఆ. ౨౦౧). చ. వల దని యెంతనెప్పిడను వాఁరివై కడు వేగపాటుమైఁ | బలుమటు నెల్లెడం దొడరఁ బాతెదు.....(విరా. ౨ ఆ. ౨౬౦). తే-గీ.....నీవ నుత్సాహివి గాఁగ వలదు. (ఉద్యో. 3 ఆ. ౪౧). పై ప్రయోగములలో ‘వలవదు’ అనునది వలచు భాతురూపమే యయ్య నవినశిత కర్తకమై యకర్తకముగ ‘వలదు’ అను వల య్యాది క్రియకుఁ బర్యాయ మనఁదగిన రీతిని (బా. క్రి. ౧౨౨) బ్రయుక్త మయ్యెను. శబ్దరత్నాకరమున వలయు శబ్దముక్రింద “ఇది వలయునా? వలవదు” అని యెట్లుదాహరింపఁబడెను. “వ్యతిరేకార్థక దువర్ణకంబు పరంబగుచో వలయు ‘యు’వర్ణంబునకు లోపంబగు. ఉదా:—వలదు.....వలదునకు, వల్లు - వద్దు అని రూపాంతరములు గలవు” (గాణ. 3౫౦ సూ. క్రియా). ఇట్లు ‘వలదు’ రూపము గాణపతవివరణమున సాధింపఁబడెను.

భూగమి క్రియయోరస్తే | ఘటకాఖ్యా నిరుచ్యతే |
ఉభయత్రాపి భవతి | రన్యాయ వ్యతిరేకిణీ | అన్యాయ
శ్చ పృథ్వి ఘటకా | స్పృశ్య దనేకార్థతాపిచ | క్వచి
దర్థవిశేషస్య | వివక్షాపి న దుచ్ఛతి | క్వచి దర్థవిశే
షేచ | రూఢ్యా విక్రాంతి రుచ్యతే | క్వచి ద్రూఢ్యాపి
సాధుత్వం | దృశ్యతే కవిభాషితే (అహో. ౫౦౨).
అన్వయస్యాపి గమ్యత్వం | రూఢక జ్ఞేయ ముత్రచిత్ |

* న్నయా
ధర్వణీయము.
3౪౬ వివరము.

క్వచి దర్థవిశేషేతు । పున రర్థ సమాగమః । పున
ద్విధారణాదన్యన్తాత్ । క్వచిదిష్టో న వర్ణకాత్ (వికృ.

క్రియా. ౨౩ మొ. ౨౬), (అహో. ౫౦౩-౫౦౫ పుటలు).

కల్పతరువు. ౩౪౨ విష:—అస్తే = కొన్ని క్రియలతుదిని, భూ-గమి -
క్రియయోః = 'అగు - పోవు' అను థాతువులయొక్క - ఆఖ్యా = కథనము = స్థితి,
ఘటకా = అర్థవిశేష. ఘటకముని, నిరుచ్యతే = చెప్పబడుచున్నది. అందు, భవతిః =
అగుథాతువు, ఉభయత్రాపి భవతి = స్వార్థమందును వ్యతిరేకార్థమందును నగుచు.
అన్యాతు = ఇతరమగు గమిథాతు వనఁగా 'పోవు' థాతువు, వ్యతిరేకీణీ = వ్యతి
రేకార్థములందు మాత్రమే ప్రయోగము గలదగుచున్నది. ఉదా:—స్వార్థః—
అగు:—చేయనగును - (చేయ వీలుపడును) చెప్పనగును - చేయఁగన్ - చెప్పఁగన్ -
చేయఁగాన్ - లెప్పగాన్ - మానుగన్ - నిజముగన్ - మొ. వ్యతిరేకః—చూడ
నయితిని - చెప్పరైరి. లేదయ్యెను నస్తునీరనయ్యెదను - లేదగున్ - వ్యతిరేకః—
పోవు:—మనఁబోవకపోవఁగరాదు - చెప్పకపోయితిని - చదువకపోను - మొ.
“ఘటింపుచున్నాఁడగున్ - చేయఁగలాఁడగున్ - నీవు ఘటింపుచున్నాఁడ వగుదువు -
నేను ఘటింపుచున్నాఁడ నగుదున్ - వర్తమానార్థ భవిష్యదర్థయోః భవతేస్తద్ధ
ర్తార్థకత్వమేవ.....” (అహో. ౫౦౪). ఘటించుచున్నాఁడు - ఘటించఁగలాఁడు
మున్నగునవి విధేయ విశేషణములగుటజేసి యవి 'అగు' థాతు సమాపక
రూపములతో నన్వయించుటలో విరోధము లేదుగాని యట్టి కవిప్రయోగములు
గన్పట్టలేదు. వ్యతిరేక క్రియలమీఁదనె యట్టి భూతార్థక రూపములును దధర్త
దర్థక రూపములును మాత్రము చూపట్టుచున్నవి. తద్ధర్త రూపములందును 'ఎద
గాగదు' ఘటితంబులె ప్రచురముగఁ గన్పట్టెడి - తద్ధర్త ప్రథమైక వచనములును
గానంబడియొడి. చ.....వృష్టిలే । దపు మఱి యర్హువుల్ దలుగు.....
(ఆది. ౪ ఆ. ౨౪౯). (లేదవున్ = లేనిదగును). నీ.....ఏమికారణంబున...
.....మీపంపు సేయరైరి. ఆ-వె. యెఱిగి యెఱిగి వారి నేటికి వారింప । రిట్టి
గోత్రకలహ మేల పుట్టె.....(ఆది. ౩ ఆ. ౫). 'వారింపదు = వారింపరైరి'
అనురీతి నగు థాత్యనుప్రయోగములేని వ్యతిరేకక్రియల ప్రయోగమును సమ్మ
తమె. నీ..... । మొగిలి దధీది యెప్పునఁ బుట్టదయ్యెనే వాసవాయుధమై
వజ్రము.....తే-గీ.....విపులవలనఁ బుట్ట । రైరె సత్ శ్రుతియప్రభులు
.....(ఆది. ౬ ఆ. ౬౦ పు). చ.....ఇప్పుడు కింకను నస్తునీరన । యొద
.....(ఆది. ౪ ఆ. ౩౦). నీవచనంబున సంజీవని నాకుఁ బనిసేయ దయ్యెనేని

నాచేత నుపదేశంబుఁ గొన్నవారికిఁ బనిచేయుంగాక.....(ఆది. 3 ఆ. ౧౩౨. వచనము.) నీనాపలుకుల కెవ్వరుఁ బ్రతివచనం జేల పలుకరైరి. (సభా. ౨ ఆ. ౨౪౪). నీ.....ఆ-వె.....వగలిది చేయిది । యని యెటుంగనైతి మనములోన. (ఆర. ౧ ఆ. ౧౮౮). చ.....తద్విరహితమగు కామ్యక మొప్పుదయ్యెడిన్ (ఆర. ౨ ఆ. ౨౯౦). క.....కారణమిది । యగునని యేర్పఱుప నేరసయ్యెద నెట్లున్ (విరా. ౫ ఆ. 3౦౬). ఆ-వె.....రాజరాజు పీనుగుఁ గన్నారఁ । గానఁ బడయ మైతిమేని కృష్ణ (ఉద్యో. 3 ఆ. ౧౧౭). తే-గీ. కాననీఁ జాలనయ్యెద వీని నేను (ఆర. ౭ ఆ. 3౬౪). చ. నిను నొక యక్షమాత్రుఁడుగ నే మది నమ్మఁగ నేరసయ్యెదన్ (ఆర. ౭ ఆ. ౪౬౦). చ.....చెప్పఁగ నిప్పుడు నేరసయ్యెదన్ (ద్రోణ. ౧ ఆ. 3౬౯). ఉ. నమ్మఁగ నేరసయ్యెద వినం గడు నక్కజ వట్టులేల.....(ద్రోణ. ౨ ఆ. ౮౬). తే-గీ. అం దెవ్వఁడేనియు మీకు నెగ్గు । లాచరింపనివాఁడు లేడయ్యెనయ్య (స్త్రీ. ౧ ఆ. ౧౭౦) తే గీ.....కొంద తెలు గఁ జాల । రయ్యెదరు సూడు.....(స్త్రీ. ౨ ఆ. ౨3). నీ.....తే-గీ. బుద్ధి నైకొనదయ్యెడు సిద్ధముఖ్య (కాంతి. ౧ ఆ. ౬). నీ.....పెంపు సుతు వెలయంపదయ్యె (కాంతి. ౧ ఆ. ౧౬). చ.....ఆ । హవమున కొల్ల నయ్యెద (అశ్వ. ౪ ఆ. ౭). చ.....కానన । య్యెద దశకంధరుం డిచట నెచ్చట లేడు (నిర్వ. ౬ ఆ. ౧3౦). నీ.....తే గీ.....అది విన్నవింపంగ నైతి సిప్పు । డు (హరి. ఉ. భా. ౮ ఆ. ౧౯).

అన్యత్కేపితి:—అన్యత్కాపి=మఱికొన్ని థాతువులు నైతము, అర్థఘటకా= అర్థవిశేష ఘటకములగుట గలదు, అనేకార్థతాపిచ= ఒక్కొక్కటి యనేకార్థములు గల దగుటయుఁ గలదు. ఉదా:—చేయవలయును - చేయరాదు - చేయవలదు - చేయఁకూడదు. ఈరీతిగ వలయాదులు నుజ్యతేములమీఁద నిల్చునపు డా నుజ్యం తము భావార్థక మగును. ఇట్లే చేయఁదగును - రక్షింఁదగును - మొ. సముద్రము దాటఁగలఁడు - దాటలేడు - దాట శక్తుఁడు - దాటఁజాలఁడు - దాటవచ్చును - దాటఁజాలను - మున్నగురీతిని గొన్నియెడల సామర్థ్యాద్యర్థ విశేషములు బోధ్యములగును. సంపూర్ణము కావచ్చెను, ఆచేసు ఁడఁబాతెను - పుడవచ్చెను - ఎండఁబాతెను - చేయఁబోయెను - వ్రాయఁబోయెను. ఇట్లు కొన్నిచోట్ల నారంభ, సిద్ధ ప్రాయతాద్యర్థములు బోధ్యములగును. ఒనరఁజేయును-చదువఁజేసెను. వ్రాయఁజేసెను. మున్నగుచోటులందుఁ జేరకార్థము వాచ్యమగును. చదవఁజూచెను- వ్రాయఁజూచెను మొదలగుస్థలములందు యత్నాద్యర్థములు బోధ్యములగును.

చేయవలయును మున్నగు చోటులందలి నుజి భావార్థకమని యాచటకు వివరింపఁ బడెను. (3౦౯-3౦౯ I విష). చెప్పకపోయిరి = చెప్పవైతిరి. చెప్పకపోడు = చెప్పను. రాకపోడు = వచ్చును. లేకపోడు = ఉండును. చేయకపోయెన్ = చేయఁ డయ్యెను. ఇట్టి జంటశబ్దములు వివిధము లర్థవిశేష ఘటకము లగునని యెఱుంగు నది. తెగు భాషపైరణ రూపమనఁదగు తెంచుభాషపై కొన్ని భాషపైలవయిని నిల్పి యర్థవిశేష ఘటక మగును. ఈ జంటశబ్దముల దాగమా దేశలోపాదికమును గవిప్రయోగానుసారముగ నెన్ననగును. తెచ్చునకు వలెనె యీ తెంచు భాషపై నకును ముత్పరకత్వమున 'తే - తేరు' లగును. ఉదా:—తాఁకుదెంచు - నెగయెంచు - అగుదెంచు - చొత్తెంచు (చొచ్చు+తెంచు) వీతెంచు (వీచు+తెంచు) నడతెంచు (నడచు+తెంచు) పుత్తెంచు (పుచ్చు+తెంచు) తోఁతెంచు (తోఁచు+తెంచు) తోఁతేన్ - తోఁతేరన్ మొ. ఇట్టియెడల నున్న "తెంచు" అనునది స్వార్థఘటకమే యనఁ దగును. ఏతెంచు (ఏఁగు+తెంచు). ఏఁగుదెంచు - చనుదెంచు. అరుగుదెంచు - అరుదెంచు - మున్నగుచోటులం దీగత్యర్థము లాగమనార్థకము లగుచున్నవి. ఏతేరన్ = రాఁగా. ఏతేన్ = రాఁగా - మొ. కద - కదవు - కదన్న - కదవన్న - కదే - మున్నగునవి సజ్యంతాదులవై నిల్చునపుడు ప్రార్థనాఙ్విర్థములు బోధ్యము లగును. ఉదా:—రక్షింపుఁ గదన్న - రక్షింపుఁ గదవన్న - రక్షింపుఁ గదవయ్య - రక్షింపుఁగదే - రక్షింపువుగదా - రక్షింపువుగద - మొ. (చూ. 3౦౮ IV. V విష).

స్వాదనేకార్థతాపిచ:—“కాని కాశయో రస్వయే బహవో రూప (అర్థ?) విశేషా దృశ్యన్తే. పోయెంగాక - పోనిత్తునే - నీ విచ్చినంగాక కల్గునే.....పచ్చిన వచ్చుగాక - పోయింప బోవుఁగాక.....” (అహో. ౫౦౮ పుట). వాడు వచ్చెచుగాని ప్రయోజనములేదు. బానిగాని దీనిగాని నాకిప్పు, నీవు వచ్చినం గాని కార్యము నెఱవేఱదు - మొ.

కృచిత్.....వివక్షా:—కృచిత్ = ఒకప్పుడు, అర్థవిశేషస్య = అర్థవిశేష ముయొక్క, వివక్షాపి = వివక్షయు, న దుష్కృతి = దోషముకాదు. ఉదా:—“అతఁడుపోక యిదికాదు. అతఁడు రాక యిది కూడదు. అతఁడు వినక చదువఁ డితఁడు ఇత్యాదౌ పోకున్నన్ - రాకున్నన్ ఇత్యాద్యర్థస్య వివక్షా క్రియతే.” (అహో. ౫౦౮ పుట). 'పోక - రాక' మున్నగుచోటులందు 'ఉన్నన్' మొదలగు రీతి నధ్యాహారముచేసికొని సమస్వయించికొనవలయును. నీవు రాకుండు మున్న=నీవు రాక మున్న (3౦౯ I విషయ). ఇట్లు 'ఉన్నన్' ఉండు, మున్నగువాని యర్థమునకు వివక్ష గల్గునని తాత్పర్యము.

క్వచి దర్థ విశేష ఇత్యాది:—క్వచిత్ = ఒకానొకచోట అర్థవిశేషేతు=అర్థ విశేషమునందు, రూఢ్యా = ప్రసిద్ధిచేత, విశ్రాంతిరుచ్యతే = అర్థవిశ్రాంతి గల్గును. ఉదా:—చదలు కానుపు (గాలి), గాలి మేఘరి (పాము), నీటిపుట్టువు (అగ్ని), ఇంచు విలుకాడు=తియ్య విలుకాడు=(మన్వభు:డు) - మొ. సంస్కృతమునఁ బంకజాది శబ్దములు యోగరూఢము లయినట్లే యిట్టివి కవిసమ్మతము లగునని తాత్పర్యము. వ్యుత్పత్తిర్థ మర్థమయి యున్నది యాగికార్థము. అవయవార్థ స్ఫూర్తి గలది యాగికము. ఉదా:—కర్త = చేయువాడు. పాచకుడు = వండువాడు. కేవల ప్రసిద్ధిచే జెల్లునర్థము రూఢి. ఉదా:—గోవు. (గచ్ఛతీతి గౌః) యాగికార్థము కుదురుపడియుండు పెక్కిటిలో నొకట రూఢ మగునది యోగరూఢి ఉదా:— పంకజము (పంక = బురదయంద, జ = పుట్టునది).

క్వచి ద్రూఢ్యా పీత్యాది = క్వచిత్ - కొన్నియెడల, కవిభాషితే = కవి ప్రయోగమునందు, రూఢ్యాపి = కేవల కవిప్రయోగ ప్రసిద్ధిచేత సాధుత్వము, దృశ్యతే=కనఁబడుచున్నది. ప్రకృతిప్రశ్చయ విభాగము కుదురుపడని స్థలములందుఁ గవిప్రయోగ ప్రసిద్ధి గల్గునపుడట్టి కవిప్రయోగ ప్రసిద్ధిచేతనే సాధుత్వము నరయు నని. ఉదా:—అవధారు = అవధరింపుము. రూఢశబ్దములు క్యాచిత్కములనియూ కారికకుఁ దాత్పర్యము కాదు. “చూపోపమి ఇత్యాది రూపసిద్ధిస్తు ‘క్వచిద్రూఢ్యాపి సాధుత్వం దృశ్యతే కవిభాషితే’ ఇత్యుక్తే ర్జ్ఞేయా” (ఆహా. ౫౦.౨ పు) ఇది సరి యగు నుదాహృతిగఁ గన్పట్టదు. “చూపు+ఓపు = చూపోపు = చూడసహించు” అను శబ్దకల్పన మవయవార్థకలిత మగుచున్నది. “చూపోపు - ద్వ - ఆ - క్రి - (చూపు+ఓపు) చూడసహించు.....నన్యతరేకమునందే దీనికిఁ బ్రయోగములు కానఁబడుచున్నవి.” (శ. ర).

అన్వయస్యాపీతి:—కుత్రచిత్ = కొన్నియెడల, రూఢశబ్దేషు = ప్రసిద్ధార్థక శబ్దముల ప్రయోగమున, అన్వయస్య గమ్యత్వమపి=అన్వయము గమ్యమగుటయుఁ గలదు. ఉదా:—చ. వలదని యెంత చెప్పినను వావిరివై.....(విరా. ౨ ఆ. ౨౬౦). ‘సీపు తత్తటపడి వైపాటు చేయవలదని’ అను నన్వయము గమ్యమగు చున్నది. “కొన్నియెడలఁ గర్తృ కర్తృ క్రియ లభ్యాహర్యంబు లగు. ఉదా:—నన్నుఁజూచి నగరె (జనులు కర్తృ అభ్యాహర్యము)” మొ. (ప్రాథ. వాక్య. ౧౪ సూ). “క్రియాన్వయ వాక్యంబులు కొన్ని వ్యంగ్యార్థదోష్కతకంబు లగునుఉదా:—వాడు వచ్చునేని (లేక) వాడువచ్చిన వీడు వచ్చును. వాడు వచ్చునేని (లేక) వాడువచ్చిన వీడురాదు వీనికి వ్యంగ్యార్థములు: వాడు

రాడేని వీడురాడు - వాడు రాడేని వీడువచ్చును....." (ప్రాథ. వాక్య. ౯ సూ.) "అతనింగాని నుతింపము. అతనికిఁగాక శకృత్తమా మాకు.....ఇత్యాదా వన్వయస్య గమ్యత్వమ్. అతని నుతింతుముగాని యచ్యుల నుతింపము....." (అహో. ౫౧౫ పు).

కృచిదగ్ధ విశేషేతు । పునరగ్ధ సమాగమ ఇతి:—కృచిత్ = ఒకానొకప్పుడు అగ్ధవిశేషేతు = అగ్ధవిశేషమందు, పునరగ్ధ సమాగమః = మరల నట్టియగ్ధముయొక్క ప్రయోగము కలుగుచున్నది. అట్టి ప్రయోగమున, కృచిత్ = ఒకప్పుడు నిర్ధారణాద్యంతాత్ = 'ఏ'శబ్దాద్యంతముకంటెఁ బరముగాను, కృచిత్ = ఒకానొకప్పుడు, నవర్ణకాత్ = నవర్ణకాంత శబ్దముకంటెఁ బరముగాను, ఇష్టః = సమ్మతమగును. ఉక్తార్థ పునరుక్తి గల్గునని యర్థము. ఉదా—“చేయనేచేసెన్.....రానేవచ్చెన్. పోనేపోయె. చేసెరా చేయును (లేదా) చేయనేచేయఁడు. వచ్చెనా వచ్చున్ (లేదా రానేరాదు) నవర్ణకముకంటె:—“చేసినఁ జేయున్.....అయినంగానిమ్ము. వచ్చిన రానిమ్ము - వచ్చిన రానీ - ఇత్యాది యాపాణ్యసి సాధూని. కృచిదగ్ధ విశేషేతు! పునరగ్ధ సమాగమః! కృచి నిర్ధారణాద్యంతాత్. త్కృచి దిష్టే న వర్ణకాత్. ఇత్యధర్వణ వచనాత్-పునరగ్ధ సమాగమః - పున ర్థాత్పర్య సంగతి రిత్యర్థః.” (అహో. ౫౧౫ పు). వైవిధ్యములలోఁ గొన్నిటిని, మఱికొన్ని విశేషములను సూరి వివరించెను. సూరి విడిచినవానిని త్రిలింగలక్షణ (బాలవ్యాకరణ శేష మనఁదగు) శేషకర్త గొన్నిటిని వివరించెను.

పడుజీ కొను లొకానొకచో స్వార్థంబునం దనుప్రయు

బాలవ్యా. క్తంబు లగు. ౧౦౯.

3౪౭ I విష. చొచ్చు - చొరఁబడు. నిలుచు - నిలువఁబడు. కూడు -

కూడఁబడు. పండు = పండుకొను.

సంజీవని. 3౪౭ I విష:—(వి. 3౨౧ I చూ). బా. క్రి. ౮౯ సూత్రము చేత 'పడు' బృహనుబంధము కర్తార్థమునందు థాతువున కగుననియు, బా. క్రి. ౫౭ సూత్రముచే నాత్త నే పదార్థమున థాతువునకు. 'కొను' అనునది యనుప్రయుక్త మగుననియుఁ జెప్పఁబడెను. కాని యవి కొన్నియెడల థాతువును స్వార్థమునందే చేరుచుండుట కవిప్రయోగ దృష్టమగుటచే నట్టివిషయము ప్రకృతసూత్రముచే సంగ్రహింపఁబడెను. “చొరఁబడు” అనుదానికి 'చొచ్చు' అనియే యగ్ధముగాని విశేషార్థ మేమియులేదని సూరిగారె “చొచ్చు = చొరఁబడు” మున్నగురీతి నుదాహరించిరి. చొచ్చు+పడుజీ = చొరఁబడు. 'పడుజీ' జీత్తుగాన ముత్తగుటంజేసి

యది పరమశుచుఁడఁగా బా. క్రి. ౯౧ సూత్రముచొప్పున 'చొప్పు' థాతువునకు 'చొరు' అనునది సర్వాదేశ మయ్యెను. బా. క్రి. ౨౦ సూత్రముచొప్పున "ఉ"త్త్యమునకు 'అ'త్త్యమును బా. క్రి. ౨౧ సూత్రముచొప్పున సుగాగమమును ద్రుతకార్యములును గలుగఁగా 'చొరబడు' అను రూపము సిద్ధించెననియు నెఱుంగునది. 'నిలుచు+పడుజీ' అనుచో బా. క్రి. ౨౨ సూత్రముచొప్పున నిలుచు థాతు సిద్ధ చ కారమునకు వకారాదేశమును బా. క్రి. ౨౦-౨౧ సూత్రములచే 'ఉ'త్త్య సుగాగమములును ద్రుతకార్యములును గలుగఁగా 'నిలువబడు' అను రూపము సిద్ధించును. ఇట్లే యంతటను రూపసాధన ప్రక్రియ నర నునది. పండు+కొను = పండుకొను. ఇట నాత్త నే పదార్థము లేమింజేసి. బా. క్రి. ౫౩ సూత్రములోని బహుళ గ్రహణముచే 'ఇ'గాగమము రాదని యెఱుంగునది. ప్రయోగములు:—గీ. రథంబు | మీఁదఁ గూర్చుండబడియెఁ జే యూఁదికొనుచు (భీష్మ. ౧ ఆ. ౧౦౮) (కూర్చుండబడియె = కూరుచుండె). క.....ఇ | పృట్టణమున మెలఁగి చూడబడదే యనఘా (హరి. పూ. ౮ ఆ. ౨౦౪). (చూడబడదే = చూడవలదా). "క. ఇత్రైతఁగున సభలోపల | దత్తఱునఁ గూడబడిన దర్పిత సామం | తోత్తములలోన.....(ఉ. రా. ౫ ఆ). ఆ.వె. జామ పండుకొనెడి జాణయేది. (విజు)....." (బా. గు. ప్ర. ౪౦౦ పు. ద్వి. ము). (జాము+ఆ జామపండు). కొన్నివిషయము లీక్రిందికిని ప్రాధవ్యాకర్త సంగ్రహించెను.

అన్నంత క్రియ చేయు యోగంబునం ప్రేరణార్థకం బగు.

ప్రాధవ్యాకరణ ఉదా:—చొక్కుచుఁ జొక్కజేయుచు. (కళా. ౨ వివరణ. ఆ). ఉ. కేశవుఁ డవ్వెరాట్టచువుఁ గృష్ణసమాఖ్య 382 II విషయము. వహింపఁజేసెనో. (కళా. ౮ ఆ). మొ. (చొక్కజేయు = చొక్కించు. ఇట్లంతట నెఱుంగునది). (ప్రాధ. క్రి. ౧౮).

సంజీవని. 382 II విష:—అన్నంత క్రియ యనఁగా నుజ్యంతక్రియ. చొక్కజేయు = చొక్కునట్లు చేయు = చొక్కించు. భారతప్రయోగములు:—మద మడఁగించి భూపతి సమాజము నెల్లను నిన్నుఁ గొల్వజే | యదు నని పూని (ఉద్యో. 3 ఆ. ౨౦౦). చ. భీ | మ్మని నెనకొల్పి నేనలకు ముఖ్యుండ వీవని యుబ్బుజేసి (ఉద్యో. ౪ ఆ. ౨౦౭). క. నానాస్త్ర శస్త్రచయబడబానలముం గవియఁజేసి యత్యుగ్రత నే | నేనాళ్ళన యప్పాండవ | నేనాసాగరము నిపురఁజేయుదు

[బా. క్రి. ౧౧౦ సూ.] బాలప్రాథవ్యాకర్తలు చేసిన యాధర్వణవివృతి. 1669

సధిపా (ఉద్యో. ౪ ఆ. ౪౧౬). మ.....సీమనోగ్రంథి యడఁగఁజేయ నెస
కంబునఁ బూనినవారు (ఆర. ౪ ఆ. ౧౬౦). ఉ. భూమిపు చిత్త మాతురతఁ బొం
దఁగఁజేయుటకంటె.....(ఆర. ౭ ఆ. ౧౮). క. విసుత ప్రజ్ఞాబాణం । బున
మోహన బాణశక్తి పోఁజేసిన.....(భీష్మ. ౨ ఆ. ౩౭౬). క. కాననమున
కేగఁజేసి (ద్రోణ. ౫ ఆ. ౪౮).

వ్యాపారోన్ముఖత్వంబున నన్నంతక్రియలకుఁ బాటు
ప్రాథవ్యకరణ థాతు వసుప్రయుక్తం బగు. ౧౯.
వివరణము. ఉదా:—సీ. పయఁ బరామరిక చొప్పుడమిఁ బాకము
౩౪౭ III విష. తప్పి, పండఁబాటిన పాల మెండఁబాటె (స్వా. ౩ ఆ).
మొ. (ప్రాథ. క్రి. ౧౯ సూ).

సంజీవని. ౩౪౭ III విష:—వ్యాపారోన్ముఖత్వంబునన్ = ఒకపనియొక్క
యారభించుటయందు. ఎండఁబాటెన్ = ఎండ నారంభించెను. పండఁబాటిన =
పండుట కారణభించిన. ఆ-వె. దుష్కరంపు కేడు తుది నేరఁబాటె.....
(విరా. ౩ ఆ. ౧౩౧).

ఇట్లై నుజ్యంతమునకు 'ఉండు - పోవు - కలుగు' మున్నగునవి యను
ప్రయుక్తములగునపుడును నర్థవిశేషములు గల్గును. ఆ-వె. చక్రధరుఁడు పాటి చ
మర నున్నాఁడు మి । మ్రిక (ఉ. హరి. ౪ ఆ. ౬౨). (భావ్యర్థము). ద్వి. ఎత్తి
కొన్నాఁడింక నిటమీఁద నెంత । యెత్తికో నున్నాఁడొ (బసవ. ౫ ఆ. ౩౬౩).
(చూ. ౨౯౬ విష).

తెంచుథాతు వగ్వాదుల కనుప్రయుక్తంబగు, నగుచో
నుత్పంబుపయిని దాని తకారంబు దకారం బగు.
౧౧౦.

అగుదెంచు - నెగయుదెంచు - పోవుదెంచు. అగు -
నెగయు - పోవు - చొచ్చు - పుచ్చు - తోఁచు -
నడచు - పఱచు - మొలచు - వీచు - ఇత్యాదులు.

అభ్యాగతి నరుగ్వాదుల కయ్యది యనుప్రయుక్తం
బగు, నగుచో గువర్ణంబు విభాషను లోపించు.
వివరణము. ౧౧౧.

౩౪౭ IV విష. అరుదెంచు - అరుగుదెంచు. ఏతెంచు - ఏగుదెంచు -
చనుదెంచు.

అయ్యది పరంబగునపుడు చువర్ణంబు లోపించు. ౧౧౨.
 చొచ్చు - చొత్తెంచు. పుచ్చు - పుత్తెంచు. తోచు -
 తోతెంచు.

అద్దానికి ముత్తుపరం బగునపుడు తే-తేరులగు. ౧౧౩.
 అగుదేడు - అగుదేరడు. అగుదెమ్ము - అగుదే
 రము.

సంజీవని. 3౪౭ IV విష:—‘అగు’ మొదలయిన ధాతువులతుదిని ‘తెంచు’ ధాతు వనుప్రయుక్తమగును. ఉకారముమీఁది తెంచుధాతు తకారము దకార మగును. ఉదా:—అగు+తెంచు = అగుదెంచు = అయిపోవు = గతించు = కావచ్చు = గతించుటకు సమీపించు. ఇట్టిందును నించుక యర్థవిశేషము వెలయు చుండుటచే నీ ‘తెంచు’ ధాతు వనుప్రయుక్త మనుటకంటె నర్థవిశేష ఘటకమును టయై యుక్తము. మధ్యాక్షరము - ఏనేడు లగుదెంచె నర్థముం డేగి యంత కేతెంచు ।(ఆర. ౪ ఆ. ౩) (అయిదేండ్లు కావచ్చెను). చ. తడ వగు దెంచె జమ్మికిఁ బ్రదక్షిణ వృత్తిగఁ దేరు వోవని । ము.....(విరా. ౪ ఆ. ౧౭౧). (తడవయిపోయినది). ఉ. అంత సరోరహస్థుఁ డుదయం బగుదెంచె (నిర్వ. ౬ ఆ. ౮౭). (సూ. రా. ని). (ఉదితుఁడై వచ్చెను). ఉ..... । సారబలుండు సూచి మునికొడగంబులు వోవుదెంచె నం । భోరుహ మిత్తుఁ డస్తగిరిఁ బొందెడు నంచు(ఆది. ౨ ఆ. ౧౯౯). (పోవుదెంచె = సమాప్తి కావచ్చెను). “నెగయు దెంచు = (నెగయు+తెంచు. స్వార్థమున) జలాదులనుండి పైకి లేచు - తేలు. ఆ-వె. బంధనంబు లెల్లఁ బాయుడు భీముండు । నీరిలోననుండి నెగయుదెంచె”(భార. ఆది. ౫ ఆ. ౧౯౩ ప. సూ. రా. ని). (నెగయుదెంచె=లేచివచ్చెను) (శబ్దరత్నాకరకర్తయు “సూ. రా. ని”నిఘంటుకారులు నిట్లే తెంచు స్వార్థిక మె యనుచు నంతటను వ్రాసిరి.) చొచ్చు+తెంచు = చొత్తెంచు. బా. క్రి. ౧౧౨ సూ. చొప్పన ‘చు’వర్ణలోపము రాఁగా. ‘చొచ్+తెంచు’ అగును. తదలు చకారముతో సూధించునపుడు తెల్లు నందు ‘చకార’ద్వయ మేర్పడును. ఇయ్యది మహాకవిప్ర యోగసమ్యతము. ఆ-వె. ఇత్త మెల్లభంగి నిత్తన్వి నని తగ । నాడి... (ఇచ్చు+దము). (నిర్వ. ౩ ఆ. ౧౧౭). (ప్రాస గతము). (విస్తర). తే-గీ...శిఖండియు వీటికేగు । దెంచి నిజమందిరంబు సొత్తెంచి

విస్తర. 3౪౭ IV విష:—బా. గు. ప్ర. వ్యాఖ్యాత యిట్టిరూపము బా. సంధి. ౩౯ సూత్రముచే సాధించుకొనవలెనని వ్రాసెను. “బా. సంధి. పరి. ౩౯ సూత్రముచేతనే ‘చొత్తెంచు - పుత్తెంచు’ ఇత్యాదులందుఁ దకారద్విత్వంబువోలె

తల్లి । దండులకు మ్రొక్కి.....(ఉపోద్ఘా. ౪ ఆ. ౩౮౯) (చొత్తైచి = చొచ్చి కొనివచ్చి). ఇట్లు 'పుత్తైచు' అనురూపమును సాధించుకొనునది, పుత్తైచు = పంపివేయు. (ఆర. ౨ ఆ. ౪౫. ఆర. ౧ ఆ. ౫౫). నడు+తెంచు = నడతొచు = వచ్చు. ఉ. దంతిఘటల్ మహోగ్ర సముదగ్రతతో నడతేర.....(కర్ణ. ౧ ఆ. ౭౫). నడతేరన్ = రాగా బా. క్రి. ౧౧౩ సూత్రముచొప్పున ముత్పకత్వమున 'తెంచు'నకు "తే-తేరు"లగును. బా. క్రి. ౧౧౨ చూత్రముచొప్పున నడుచు భాతు 'చు'వర్ణలోపము గల్గెనని యెఱుంగునది. తోచు+తెంచు = తోతెంచు = కనవచ్చు - వచ్చు - మొ. బా. క్రి. ౧౧౨ సూత్రముచొప్పున 'తోచు' చువర్ణము లోపించును. నీ. నీలజీమూతంబు లీల నాక్షేపించి నల్లనై తోతెంచు నల్ల గృహము (ఆది. ౬ ఆ. ౨౧౧). (తోతెంచు = కనవచ్చు). క. కేతన కపిఠయదండై । తోతేరంగ.....వచ్చు వీరుని గంటే (కర్ణ. ౩ ఆ. ౧౭౪ ప). ఈసద్యమునుబట్టి కావలయు సూ. రా. నిఘంటుకారులు 'తోతెంచు' అని దీనిని నిర్బిందుకముగా నుదాహరించిరి. సోమయాజి స్థలాంతరములందు ఖండాఖండ ప్రాసమును బ్రయోగించినవాఁడగుటంజేసి 'తోచు' నిర్బిందుక మనుట కిదియొక ప్రమాణము కానేరదు. (చూ. విస్తర. ౪౮ V విష). మఱియు ఉ. కూరవిచ్చేప్పిత విభవంబు దోచు పన్నురు మాడుఁ బ్రాథమభాసిత భూరిభుజా విహారుడై ।(సౌప్తి. ౧ ఆ. ౧౭౫ ప) మున్నగు తిక్కయజ్వప్రయోగములందలి 'ప'త్వమునుబట్టి (నైచు - నైఁచన్) మందలి ఖండబిందుస్థితిని (చూ. బా. క్రి. ౮౯ సూ) నిర్ణయించుచున్నది. (చూ. ౩౩౧ III విష). పటచు+తెంచు = పటతెంచు. బా. క్రి. ౧౧౨ సూత్రము చొప్పున "పటచు" భాతు 'చు'వర్ణలోపము. పటతెంచు = పటుగిడివచ్చు. నాద్యక్షరశేషంబై 'చు' ద్విత్వంబునకు లోపంబగునుగాన ప్రకృత చువర్ణలోప విధాయకసూత్రంబు గ్రియాపరిచ్ఛేదమునందు ననవసరమని యందురేని యట్లవలదు. నడతెంచు (నడుచు+తెంచు).....ఇత్యాదులందు.....సూత్రారంభం బవశ్యకరనయంబు. ఈసూత్రంబు లేనిచో 'చొత్తైచు' వోలె..... 'నత్తైచు' ఇత్యాద్యసిష్టరూపంబులు.....గావలెనవచ్చును." (బా. క్రి. ౧౧౨ సూ. వ్యాఖ్య). ఇట్లు వ్రాసెనేకాని "చొత్తైచు" వోలె 'నత్తైచు' కాకుండుటకు వినిగమకమును జూపలేదు. కావున బా. సంధి. ౩౯ సూత్రము సమాస స్థలమాత్ర విషయకమనియు నట్లగుటచేతనే యాద్యక్షర శేషసంధిఽర్థతని విడిచి కొని సూరి యిట్లు 'చు'వర్ణలోపమును వేఱుగ విధించికొనెననియు వచించుట యుక్తమనఁదగును.

క.....ఒక మొలచి చూడ్కికి నగోచరమై | పటతెంచి కుంభసంభవు | చిటు
తొడ వడిఁ బట్టికొనియె శిష్యులు బెవరన్ (ఆ. ౫ ఆ. ౨౫౬). మొలచు+తెంచు =
మొలతెంచు = మొలచి వైకి జూడనగు. వీచు+తెంచు = వీచుచువచ్చు. బడు+
తెంచు = బడుదెంచు = పడివచ్చు. క. చల్లని దక్షిణమూరుత | మల్లన వీతెంచె ద
గిలి యాలలనా ధ | మిల్ల కుసుమాంగరాగ స | ముల్లనన సుగంధి యగుచు ముని
వరుమీఁదన్ (ఆది. ౪ ఆ. ౪౦). సీ. వివృత కేశాంబరుం డయి పౌంధకంబు వలనఁ |
బడుదెంచు వసుదేవు.....(ఆ. ౧ ఆ. ౧౯౧).

౧౧౧ సూ:—అభ్యాగతి = వచ్చుట. 'పోవు' అను నర్థముగల 'అరుగు'
మున్నగుధాతువులకు 'తెంచు' ధాతు వసుప్రయుక్త మగునపుడు పూర్వస్థిత
'గు'వర్ణము వైకల్పికముగ లోపించుటయు నాజుట యాగమసార్థక మగుటయు
సంభవించునని తాత్పర్యము. ఉదా:—అరుగు+తెంచు = అరుగుదెంచు = అరు
దెంచు = వచ్చు (అరుగు = పోవు). గువర్ణమునకు: బాహ్యలోపమును, 'ఉ'కా
రముమీఁది తెంచు తకారమునకు రెండుపక్షములందును 'ద'కారమును (బా. క్రి.
౧౧౦ సూ) గల్గెనని యెఱుఁగునది. ఏగు+తెంచు = ఏగుదెంచు = ఏతెంచు =
వచ్చు. వైకల్పిక గు వర్ణలోపము. 'ఏతెంచు' అనుచో నుకారముమీఁదిది కామిం
జేసి తెంచుధాతు తకారము దకారము గాలేదు. 'ఏగు' సూరిమతమున నిర్బిందు
కము. చను+తెంచు = చనుదెంచు = వచ్చు. అర్వాచీనులు వీని నాగమసార్థ
మందె కాక 'పోవు' అను గమనార్థమునందును బ్రయోగించి యున్నారు. ద్వివిధ
ప్రయోగములు నిటఁ జూపఁబడుచున్నవి:—వ.....ప్రభాసతీర్థబునం బంద్రెండు
దినంబులు పంచాగ్ని మధ్యంబునం బవనాంబు భక్షకుండై ధర్మజుండు దపంబుసేసిన.
ఆ-చె. దానినెఱిగి రామ దామోదరలు వృష్టి | వరులతోడఁ బ్రీతి నరుగుదెంచి |
కనిరి.....చాండుసుతుల.....(ఆర. 3 ఆ. ౧౫౯). "క. సమయం బరు
దెంచె: దొంటి చందము గలదే (విరా. ౪ ఆ. ౧౯3). క. చంచలలోచన యెందరు |
దెంచెనొ ననుఁ గానలేక.....(౨సీక. ౬ ఆ. ౪౪. జై. మి. ౪ ఆ. ౧౨౨)."
(సూ. రా. ౨). ద్వి. అనుచు సహోదర యగు నాగమాంబ | యును దాను నచ్చోట
నుండఁ గాదనుచునరు దెంచె మఱి ఫణిహారి యింటికిని (బసవ. ౧ ఆ. ౫౦౩. ౫౦౪)
ఏగుదెంచు = ఏతెంచు. చ. అమితబలుండు హైహయూడు.....జమదగ్ని
మహామునీంద్రు నా | శ్రమమున కేగుదెంచె.....(ఆర. 3 ఆ. ౧౪౫).
సీ..... | మగుడింపఁగా దష్టురుతేజేరీ విదురుఁ బుత్రైంచె గాకున్న నేతేరఁ
డితేడు | (ఆరణ్య. ౧ ఆ. ౫౫). "ఏగుదెంచు,.....౨ వెడలు = పోవు.....

చం.....భీమసేనుఁ డా । గ్రహమునఁ జూచి కన్ను లెదురన్ వృషకేతుని పాటుఁ
గాంచి యీయహితుల నెల్ల డించి సవనాశ్వముతోఁ బురి కేఁగుదెంచి య । వృషా
పతిఁ గాంచి యీతని క్రమం బపు డేమని విన్నవించెదన్ (శై. భా. ౨ ఆ. 23).’
(సూ. రా. ని). చనుదెంచు:—క. రా । నేరరుగావున నిట చను । దేరక నిలువుం
డ యివియు దేవ పథంబుల్ (ఆది. ౫ ఆ. ౬౨). క. మీరిందుల కందఱుఁ జను ।
దేరఁగ నే నంద యుండితిని సభ చూడన్ । (సభా. ౨ ఆ. ౧3౯). తరవోజ.....
నిన్ను వడిఁ దోడుకొని పోవ వచ్చితి నిపుడ । చనుదెచ్చు కౌరవేశ్వరు కడ కనిన...
(సభా. ౨ ఆ. ౨౦2). తరల - ఇది కుబేరువనంబు దీనికి నెవ్వరుం జనుదేర నో । డు
దురు నీ విట వచ్చి.....(అరణ్య. 3 ఆ. 3౬౧). “చనుదెంచు.....౨ పోవు
.....చ. పర్వతుండు దాఁ । దివుగుట యెట్లు మింటః జనుదేరఁగ (నైష. 3 ఆ.
౪ ప).” (సూ. రా. ని). అరుగుదెంచు మున్నగువాని కిట్టి గమనార్థకత్వము భారత
ప్రయోగములందుఁ జూపట్టదు.

౧౧౨ సూ. వ్యాఖ్య:—అయ్యది పరం బగునపుడు ‘చు’వర్ణంబు లోపించు:—
అయ్యది = ఆ ‘తేంచు’ ధాతువు పరంబగునపుడు పూర్వస్థిత ధాత్యంతగత ‘చు’
వర్ణంబు లోపించును. ఉదా:—తోచు+తెంచు = తోఁతెంచు = ఉదయించు =
కనబడు - చొచ్చు+తెంచు = చొచ్+తెంచు = చొత్తెంచు. పుచ్చు+తెంచు =
పుచ్+తెంచు = పుత్తెంచు. ఇట్లే నడతెంచు (నడచు+తెంచు) పఱతెంచు (పఱచు+
తెంచు) మొ.

౧౧3 సూ. వ్యాఖ్య:—అద్దానికి ముత్తు పరంబగునపుడు. తే - తేరలగును.
ఉదా:—పుత్తెంచు+నజీ = పుత్తేన్ = పుత్తేన్. ‘తేంచు’ ధాతువునకుఁ బ్రకృత
సూత్రముచేత ‘తే’ అను నాదేశము కాఁగా “పుత్తేన్” అనురూపము సిద్ధించును.
అట్లే ప్రకృత సూత్రముచేత ‘తేరు’ అను నాదేశముకాఁగా ‘పుత్తేరు’ అను రూప
మేర్పడును. నుజీ జీత్తుగాన ‘తేరు’ అనుదాని తుది ‘ఉకారమునకు ‘అ’కారా
దేశము కాఁగా ‘పుత్తేర్న్’ అనురూపము సిద్ధించును. సూరి యుదాహృతుల
ప్రక్రియ:—అగు+తెంచు+లజీ = అగుదెంచు+డుజ్ = (బాల. క్రి. ౧౧౦ సూ.
చొప్పున నుకారముమీఁది ‘తకారము దకార మయ్యెను). ప్రకృత సూత్రముచే
‘తేంచు’ ధాతువునకు ‘తే’ అను నాదేశము కాఁగా, బా. తత్స. ౧౯ సూత్రము
చొప్పున ‘డు’వర్ణకము బిందపూర్వకము కాఁగా ‘అగుదేడు’ అనురూపము సిద్ధిం
చును. ముఱ్ఱులోని డుఱ్ఱు పదమయినచో వేటువిధమగు రూపము సిద్ధించును.
అగుదెంచు+లూట్ = అగుదెంచు+డుజ్ = (బా. క్రి. ౬ సూత్రముచే లూట్టుచు-

బా. క్రి. ౨౯ సూత్రముచే డుజ్జును నయ్యెను) ప్రకృతసూత్రముచే 'తే' అను నది యాదేశముకాగా "అగుదే+డుజ్" అని యగును. బా. క్రి. ౬౧ సూత్రముచే హ్రస్వము కల్గగా 'అగుదె+డుజ్' అని యేర్పడును. బా. తత్స. ౧౯ సూత్రముచొప్పున జీత్తు బిందుపూర్వకము కాగా బా. సంధి. ౨౨ సూత్రముచొప్పున ఖండము నిషిద్ధమగుటచే 'అగుదెండు' అనురూపము సిద్ధించును. అగు దెంచు+లజీ=అగుదెంచు+డుజ్=అగుదేరడు, (ప్రకృతసూత్రముచే 'తేరు' అను నాదేశము కాగా బా. క్రి. ౨౦ సూత్రముచొప్పున 'ఉ'త్వమునకు 'అ'త్వము కల్గెను). అగుదెంచు+లాట్ = అగుదెంచు+ము = అగుదే+ము = అగుదెమ్ము. (బా. క్రి. ౬౧ సూత్రముచే 'తే' అను దీర్ఘమునకు హ్రస్వమును మువర్ణకమునకు మాముడియు వచ్చెను). అగుదెంచు+లాట్ = అగుదెంచు+ ము = అగుదేరము (ప్రకృత సూత్రముచే 'తెంచు' థాతువునకు 'తేరు' అనునది యాదేశమయ్యెను). ప్రయోగములు:—క. వీరలు.....చను | దేరక నిలువుండ యివియు దేవళభంబుల్. (అది. ౫ ఆ. ౬౮ ప). క. మీ రిందుల కందఱుఁ జను | దేరఁగ.....(సభా. ౨ ఆ. ౧౩౯). (ప్రాసగతములు). నీ.....విదురుఁ బు | తెంచెఁ గాకున్న నేతేరఁ డితఁడు (ఆర. ౧ ఆ. ౫౫). తరలము. ఇది కుశేఽవనంబు దీనికి నెవ్వరుం జనుదేర నో | డుదురు.....(ఆర. 3 ఆ. 3౬౦). తరువోడ. చను దెమ్ము కారవేశ్వరు కడ కనిన.....(సభా. ౨ ఆ. ౨౦౭). చ.....క్ర | చ్చట ము నివర్ణవాహనుఁడవై చను దెమ్మును మంతఁ డీతెడున్ (ఉపో. ౧౨. ౧౭౬). క. ఒక మార్గంబున రా మయుఁ | డొక కన్నెయుఁ దాను నచట నొయ్యన చనుదే | నకు టిలకాంతో దాత్త | ప్రకృతి యగుట.....(నిర్వ. ౪ ఆ. 3 ప).

భూతంబున లజీకి లిడంతంబగు నగుథాతు వనుప్రయుక్తంబగు. ౧౧౪.

కాలవ్యా. వాడు రాడయ్యెను - వారు రారయిరి. అది రాద
3౪౭ V వివ. యొను - అవి రావయ్యెను. నీవు రావయితివి -
మీరు రారయితిరి. నేను రానయితిని - మేము రా
మయితిమి.

సంజీవని. 3౪౭ V వివ:—భూతార్థమందలి వ్యతిరేకార్థము వాచ్యమగు నపుడు లబ్ధంత క్రియపైని లిడంతమగు 'అగు' థాతురూప మనుప్రయుక్తం బగును. లబ్ధంత క్రియ యే పురుషమున నే వచనమునఁ బ్రయుక్తమగునో లిడంత మైన యగుథాతువను నాపురుషమున నావచనమునందే నిల్చును. లబ్ధంత

[బా. క్రి. ౧౧౫-౧౧౬ సూ.] నుజ్యంతాగు ఛాతురూపానుప్రయోగము. 1675

క్రియకుఁ గర్త మహత్తాయైనా లిడంతాగు ఛాతురూపమును మహత్కర్తృకమే యగును. అది యమహత్కర్తృకమాయైనా నిదియు నమహత్కర్తృకమే యగును. ఈవిషయములను విశదీకరించు సూరి యుదాహృతులు:—ఉదా:—వాడు రాడయ్యెను - వాడు రారయిరి. అది రాడయ్యెను - అవి రావయ్యెను. నీవు రావయితివి - మీరు రారయితిరి. నేను రావయితిని - మేము రావయితిమి. ఆ స్త్రీ రాడయ్యెను - ఆ స్త్రీలు రారైరి. - వచ్చు + లజీ (బా. క్రి. 2 సూ.) = వచ్చు+డుజ్ (బా. క్రి. ౮ సూ.). (బా. క్రి. ౯౧ సూత్రముచొప్పన రాదేశము) = రాడు. అగు+లిజ్ (బా. క్రి. 3 సూ.). అగు+డుజ్ (బా. క్రి. ౮ సూ.) అగు+ఎను (బా. క్రి. ౧౬ సూ) ఆయు+ఎను (బా. క్రి. ౯౯ సూ.) ఆయు+ఎను (బా. క్రి. ౧౦౦. ఆయెను=అయ్యెను. (బా. ప్రకీ. ౬ సూ. బా. సమా. ౧3 సూ. ద్విత్వ ప్రాప్తములు). ఇట్లే తక్కినవాని రూపసాధన ప్రక్రియ సరయునది. సూరి ప్రకృతసూత్రంబున “భూతంబున - లజీకి” అని వచించెనే కాని తద్ధర్మాదర్శము లందును లజీకి లాడంతంబగు నగుఛాతు వనుప్రయుక్తం బగుటయుఁ గలదు. ఉదా:—వృష్టి లేదకును - నేను రావయ్యెదను - దీని నేను నమ్మనేరనయ్యెదను. వాడు రాడయ్యె ననగా వాడు రానివాడయ్యె ననియు, నేను రావయ్యెద ననగా నేను రానివాడనయ్యెదననియు సర్థముల నెన్నునది. ద్వాది ప్రత్యయములు పురుషబోధక స్వనామశబ్దంబుఁబంధులే యను శబ్దతత్వచరిత్రము నిటఁ బరిశీలించునది. ప్రయోగములు 3౪2 విషయపుఁ గల్పితరువున ‘భూగమిక్రియయో రిత్యాది కారికావ్యాఖ్యలో విరివిగాఁ జూపఁబడెను. అట్లుగుటచే నిట మరలఁ బునరుక్తముగఁ జూపలేదు.

నుజ్యంతంబగు నగు ఛాతువు క్రియావిశేషణంబుల కనుప్రయుక్తం బగు; నుజీకి విభాష నగు. ౧౧౫.
కాను అనునది నుజ్యంతంబగు నగు ఛాతువు రూపంబు.

బాలవాగ్. దానికి ప్రాప్తంబు విభాషనగు. ౧౧౬.

3౪౬ VI విష. లేస్సగాను - లేస్సగను. న్యాయ్యముగాను - న్యాయ్యముగను. ఇట సరళంబు నిత్యంబు. చూడఁగాను - చూడఁగను - చూడను. ఇట స్వత్వంబులేదు

సూచివని. 3౪2 VI విష:—‘కాను’ అనునది యగు ఛాతు నుజ్యంతరూప మని సూరియే వివరించెను. ‘అగు+నుజీ’ అనునపుడు బా - క్రి - ౯౧ సూత్రము చొప్పన నగు ఛాతునకు ‘కా’ దేశము రాగా ‘కాను’ అనురూప మేర్పడునని

యెఱుంగునది. అట్టి కాను శబ్దము నిత్యముగాఁ గ్రియావిశేషణముల కను ప్రయుక్త మగుననియు నుజ్జ్వలత క్రియారూపములకు విభాషగా ననుప్రయుక్త మగుననియు ౧౧గి సూత్రమునకుఁ దాత్పర్యము. 'దానికి' అను ౧౧౬ సూత్రము లోని తచ్చబ్దమునకు 'నట్టి యను ప్రయుక్త 'కాను' శబ్దమున' కని యర్థము. అట్టి యనుప్రయుక్తమగు 'కాను' శబ్దమునకు వికల్పముగా హ్రస్వం బగునని ౧౧౬ సూత్రమునకుఁ దాత్పర్యము. ఇట్లు 'దానికి' అను దాని స్వారస్వముచేత 'కాన్+పట్టి = కాఁబట్టి' మున్నగుస్థలములందలి 'కాను' శబ్దమునకుఁ బాక్షిక హ్రస్వము రానేరదని యెఱుంగవగు. 'ఁబట్టి' మున్నగు ననిష్టరూపములు కల్గ నేరవని తాత్పర్యము. ఉదా:—“లెస్స+కాను = లెస్సగాను = లెస్సగను; న్యాయ్యము+కాను = న్యాయ్యముగాను = న్యాయ్యముగను” అనునవి క్రియావిశేషణముల 'కాను' శబ్దానుప్రయోగోదాహరణములు. లెస్సగాఁ బఠించెను, న్యాయ్యము గాఁ బఠింకెను మున్నగు వాక్యములలో 'లెస్సగా - న్యాయ్యముగా' అనుపదములు తత్తత్ప్రమానిష్ట విశేషమును దెలుపునగుటంజేసి క్రియావిశేషణము లనఁ బడుచున్నవి. క్రియానిష్టవిశేషవాచకము క్రియావిశేషణ మనిపించుకొనును. న్యాయ్యముగాఁ బఠింకె ననునపుడు పలుకుటలోని న్యాయ్యతను దెలుపుచుండుట చేత 'న్యాయ్యము' అనునది క్రియావిశేషణ మగుచున్నది. ఈక్రింద వివరింపఁబడు రీతి నిట్టియెడల 'కాను'శబ్ద మనుప్రయుక్త మనుట సరికా దనవచ్చును గాని కొన్ని యెడల నిరర్థకముగా 'కాను - కను' శబ్దము లనుప్రయుక్తమగుట లేకపాలేదు. క. పిలువంగఁ బడక సభలకు. (ఆది. ౬ ఆ. 3౬.) క.....థారుణి నట్టి యపూర్వ స | భా రచనలు వినఁగఁ జూడఁ బెవ్వరిచేన్ (ఉభా. ౨ ఆ. ౧3౯.) (చూ. 3౧౯ విష.) క.....దు | మ్మర తపమునఁజేసి పడయఁగాఁబడు విద్యల్. (ఆర. 3 ఆ. ౨౫౬.) (యతిస్థానగతము.)

'కాను' శబ్దము క్రియావిశేషణస్థలముల ననుప్రయుక్తమగునని చెప్పినే కాని యట్టి 'కాను' శబ్దమునకు వాక్యమున నన్వయము సుపంగతముగఁ గన్పట్టు చుండుటంజేసి యిది యనుప్రయుక్తమన నక్కఱలేదని యెన్నునగును. విశేషణ మును క్రియలకు విశేషణము లగునపు డయ్యవి విశేష్యతా వివక్షచే బ్రథమాంతములగుచు నగు థాతుజ రూపమగు 'కాను' శబ్దముతో నన్వయించుననియు నట్టి 'కాను' శబ్దము క్రియతో నన్వయించుననియు గ్రహింపవచ్చును. (చూ. ప్రాథ. శబ్ద. ౮-౧౨ సూ.) ఇది తథ్యమగు మెఱయుచున్నది-తథ్య కగునట్లు మెఱయుచున్నది. ఇట్లు నీ 'కాను' శబ్దమందలి 'నుజే' భావలక్షణార్థకమని యెన్నునగును. ఇట్టివి ప్రథ

[బా. క్రి. ౧౧౫-౧౧౬ సూ.] క్రియావిశేషణము ప్రథమాంతము కావచ్చును. 1677

మాంతము లగుటచేతనే యీవిశేషణముల మీది 'కాను - కను' శబ్దముల 'క' కారము బా - సంధి-౧౩ సూత్రము చొప్పున నిత్యముగా "గ" కారమగుచున్నది. ఈవిషయమునె సూరి 'ఇట సరళంబు నిత్యంబు' అను వాక్యముచే వివరించెను. సూరి పక్షమున 'గ-స-డ-ద-వాదేశము బహుళమగుటంజేసి బహుళస్థలంబుగా నిత్యమై వచ్చునని యెప్పువలెను. ఇట స్వత్వంబులేదు:—'చూడనుగన్' మున్నగు రూపములు లేవని భావము. తెల్ల - నల్ల - లెస్స మున్నగువానికి విశేషణత్వమే కాక విశేష్యత్వమును గలదు. "లెస్స-దే - వి - ట్టేమము....." (శ-ర). "నల్ల = నల. వి..... ౧ నలుపు. గీ. అమృత శ్వంబు భవళదేహంబునందు | నల్ల గలిగిన..... (ఆది. ౨ ఆ. ౩౨.). న్యాయము విశేష్యము. న్యాయ్యము విశేషణము. "న్యాయ్యమ్. త్రి. న్యాయలభ్యే..... న్యాయా దనపేతమ్ - భర్తృకథ్యర్థ న్యాయా దనపేత ఇతియత్....." (శబ్దా. చిం) "న్యాయముగానున్నది యని యేక యకారముతో: బలుకుట యవిచారిత రమణీయము. ఇచ్చట నేకయకారముతో నున్న న్యాయశబ్దము విశేష్యమే కాని క్రియావిశేషణము గానేరదు....." (బా. గు. ప్ర. క్రియా. ౧౧౬ సూ. వ్యాఖ్య. ౪౦౬ పు. ద్వి. ము.) 'న్యాయము' అను విశేష్యము 'కాను' శబ్దముతో నన్వయించుటలో నవిచారిత రమణీయత యేమి కలదో తెలియకున్నది. "ఒక్కచో ద్వితీయాంతవిధేయ విశేషణంబునకుం బ్రథమయు నగు. ఉదా:—ఉ. ఎచ్చనిం | బ్రాకటధర్మతత్వవిదు బ్రాహ్మణముఖ్యుః బురోహితుండుగాఁ జేసానువారము... .." (ఆది. ౭ ఆ. ౧౫౬) (ప్రాథ. కార. ౨౪ సూ.). ఇట ద్వితీయాంత విశేష్య మునకు విశేషణ మయ్యు "బురోహితుండు" అనునది విధేయ విశేషణ మగుచుఁ గ్రియతో నన్వయించునపుడు ప్రథమాంత మగుచున్నది కాదా? (ప్రాథ. శబ్ద. ౮-౧౨ సూ.). సంస్కృతభాషలోఁ గ్రియావిశేషణములు ద్వితీయాంతములై యుండు నను సంప్రదాయము గలదు. "తత్సృత్యుచపూర్వ మిహ లోమ కూలమ్. (౪-౪-౨౮.) ద్వితీయాంతా దంతా ద్వర్తతే ఇత్యస్మి న్నర్థే రకౌస్యాత్, క్రియావిశేషణత్వా ద్ద్వితీయా - ప్రతీపం వర్తతే = ప్రాతీపికః (ప్రతికూలం యథా తథా వర్తతే ప్రాతీపికః = ప్రతికూలముగ = ప్రతికూలమగునట్లుగ వర్తించుచున్నాడు)" (సి. కా. ౧౫౭౮ సూ. తద్ధిత.) "ప్రతీపం వర్తతే ఇత్యాది వక్ష్య మాణ విగ్రహేషు వర్తతే రకర్తకత్వా త్కథం ద్వితీయే త్యత ఆహ - క్రియా విశేషణత్వాదితి. ఇదంప కారక నిరూపణే నిరూపితమ్, 'క్రియావిశేషణానాం ప్రథమాంతత్వ మేవ' ఇతి తు శబ్దేస్తుశేఖరే" (బాలమనోరమావ్యాఖ్య.). "లెస్స

గాను జరిగె ఇత్యాది వాక్యములందు.....సంస్కృతభాషలోమాత్రము...
ఆకర్షక భాతు క్రియావిశేషణములు సంయతము ద్వితీయాంతములె యగు
 నని భాషాపరిపాటి విశేషము. ఏవిభక్తియు నిరూపింప శక్యముకానిచో సామాన్య
 ముగాఁ బ్రాతిపదికార్థమందు ప్రథమావిభక్తియే న్యాయ్యులు గాన "లెస్స" అను
 ప్రథమావిభక్తిఁబఁచి బరమైన కాను శబ్ద కకారంబునకు సుధి - - ౧౩ సూత్రం
 బున నిత్యముగా సు.శ. గకారంబై పైరూపము సిద్ధించె" (బా. గు. ప్ర. ౪౦౬
 పు.ద్వి.ము.)సంబంధిని క్రియావిశేషణ స్థలములందు 'కాను' శబ్ద మనుప్రయుక్త మగుట
 సరియని తోచుచున్నది. కాని "నుజీకి విభాషనగు" అను సూరివాక్యమును "దానికి
 హృస్వంబు విభాషనగు" అను ౧౧౬ సూత్రమును బ్రయోగసమ్మతము లయియున్నవి.

'చూడఁగాను = చూడఁగను = చూడను' అని సూరి యుదాహరించెను. ఇట్లు
 తుమున్నా ద్యర్థక 'నుజీకే' కాక బా. క్రి. ౧౨౨ సూత్రమున విధింపఁబడిన వల
 య్యాది క్రియాపరకత్వమున వచ్చు నుజీకిని 'కాను - కను' శబ్దము లనుప్రయుక్త
 ములగుచున్నవి. ఇంతియకాక కర్తార్థమందును (బా. క్రియా. ౨౧ సూ). (చూ.
 ౩౧౯ విష.) భావ్యర్థమందును విధింపఁబడిన నుక్కునకుం బరముగా సంయతము
 'కాను - కను' శబ్దములనుప్రయుక్తములగుట కవి ప్రయోగదృష్ట మగుచున్నది.
 ప్రయోగములు:—

క్రియావిశేషణములక:—క.....ఆతని | పుట్టిన విధ మెట్లు చెప్పు పాలు
 పుగ నాకున్ (సభా. ౧ ఆ. ౧౩౪). చ.....మా | నుగ నెడ నిశ్చయించె...
(ఆది. ౭ ఆ. ౬౯). (ప్రాసగతము). చ, కనకగిరిం బ్రదక్షిణముగ్గా శశి
 భాస్కర తారకాగణం | బనవరతంబుఁ ద్రిమృద.....(ఆర. ౪ ఆ. ౩౦).
 (యతిస్థానగతము). ఉ. కాపుర నీకు నప్రియముఁ గౌరవరాజునకుం బ్రియంబునుం |
 గా విధి మెచ్చ బాహుబలగర్వ మఖర్వముగాఁగ లక్ష్మికిం | జేవయుఁ గీర్తి కున్నత
 విజృంభణముం గలుగన్ ముకుంద గాం | డీవులఁ దాకి గెల్పెదఁ గడింది మగంటిమి
 యుల్లసిల్లఁగన్ (కర్ణ. ౨ ఆ. ౧౦౫). ఇందు వివిధములగు కానుశబ్ద ప్రయోగ
 ములు గలవు. 'విధమెచ్చన్ - విజృంభణము కలుగన్' అను చోటులందలి నుజ్యం
 తములు కాను శబ్దానుప్రయోగము లేకుండఁ బ్రయోగింపఁబడినవి. 'ఉల్లసిల్లఁ
 గన్' అనుచోటి నుజ్యంతము కాను శబ్దానుప్రయోగకలితమై ప్రయోగింపఁబడెను.
 ఇట దీర్ఘమునకు హ్రస్వమును గలిగెను. ఈ ద్వీవిధ ప్రయోగములును నతిప్రచు
 రములై యంతటను వెలయుచుండును. కాన వీని కంతగాఁ బ్రయోగములఁ జూప
 నక్కఱలేదు. 'బాహుబల గర్వ మఖర్వముగా' అనుచో 'అఖర్వముగా' అను

విధేయ విశేషణము 'కాను' శబ్దాన్నితమగుచుఁ బ్రయుక్తమయ్యెను. ఇంక "నీకు నప్రియ (నీకు శత్రువనకు) మును గౌరవరాజునకుం బ్రియంబును 'కాన్' మునుండ గాండీపులఁ దాకి గెల్చెదను" అను వాక్యమున "అప్రియంబుగాను, ప్రియంబు గాను" అనునవి క్రియావిశేషణములు. 'గెల్చెదన్' అను క్రియకు విశేషణములు. చార్థక ను శబ్దమచే నొక్కచోఁ బ్రయుక్తమయినను 'కాన్' అను శబ్దము రెండు క్రియావిశేషణములతోను నన్వయించుచున్నది. కొన్నియొడలఁ గ్రియావిశేషణ ములు 'కాను - కన్' అనునవి లేకుండఁగనుఁ బ్రయుక్తములగును. "క్రియా విధేయ విశేషణంబుల మీఁది యగు ధాతువున కన్నంతమునకు లోపంబు విభాష నగు. ఉదా:—క్రియావిశేషణములకు:—పెల్లు దొరఁగు నెత్తురునై (భార. భీష్మ. ౧ ఆ). క. సౌందర్య విలాసాదుల | యందునె తగులువడి యితర మరయని మగవా | రుం దఱుచు గలర.....(కళా) క. తెల్లము నాకెఱిగింపుడు | (విష్ణు. ౨ ఆ). విధేయ విశేషణములకు:—క. లవణంబు కప్ప మడుగుము | (ఉ. హరి. ౪ ఆ). తగువస్తువు లప్పన మంపువారు (కళా. ౮ ఆ, వరునిప్రేమ నడుమ తెరువాటు గొట్టె. (కళా. 2 ఆ). చ.....భవ | జ్జనకుఁ బరిక్షితుం భుజ గజాల్తుఁ డసహ్య విషాగ్ర ధూమకే | తన హఠిజేసి చేసె నతిదాంతుఁ గృతాంత నికేతనాతిథిన్. (ఆది. ౧ ఆ). పక్షమున - పెల్లగఁ దొరఁగు - కప్పముగ నడు గుము - కృతాంతనికేత నాతిథిగ. మొ. మత్తులుగా నొసరించితి (సభా. ౧ ఆ). మొ. (ఇది 'కాను' శబ్దస్థితి కుదాహరణము)." (ప్రాథ. క్రియా. ౨౨ సూ). భవ జ్జనకుని గృతాంత నికేతనాతిథిగ జేసె నను మొదలగుచోటులందు 'కృతాంత నికేతనా తిథి' శబ్దము 'జనకున్' అనుదానికి విశేషణమగుచు వాక్యములో విధేయకోటి నధి రోహించుచున్నది గాన నది విధేయ విశేషణమని ప్రాథవ్యాకర్త యాశయము. కాని యట్టి విధేయ విశేషణము క్రియతో నన్వయించుచున్నది గాన "ఎట్లుచేసెను? కృతాంత నికేతనాతిథి యగునట్లు చేసెను?" అనురీతిని జేయుటలోని విశేషమును నైత మయ్యది తెల్పుచున్నది గావున నది క్రియావిశేషణములలో సంతర్భూతమే యని తలఁచి కావలయును సూరి వేఱుగ వచింపలేదు. "నీ జనకుని గృతాంత నికేతనా తిథిని జేసెను" అనురీతిని ద్వికర్తకముగా నిటఁ గొంద అన్వయింతురు. అట్లయినను 'కాను' శబ్దాన్వయము లేకుండఁగా నైతము విధేయ విశేషణములుచు గ్రియా విశేషణములును క్రియతో నన్వయించుట లేకపోలేదు. ఉ..... పాపకారులకుఁ బాయు నవశ్యము నర్థధర్మముల్ (సభా. ౨ ఆ. ౧3౬). అవశ్య ముగాఁ బాయునని కానుశబ్ద ప్రయోగమున నుండును. 'అవశ్యముగా' అనునది

క్రియావిశేషణము. ఉ. నీవు పాండవులు నెప్పటియట్లు.....వలుచున్ని....
(సఖా. ౨ ఆ. ౧౩౬), (ఎప్పటియట్లుగ), ఇట్టివి పెక్కు పైని జూపబడినవి.
 చ. కనకగిరిం బ్రదక్షిణముగా శశిభాస్కర తారకాగణం | బనవరతంబు ద్రిమ్మరు
 (ఆర. ౪ ఆ. ౩౮). ఇందు 'ప్రదక్షిణముగా . అనవరతంబు ద్రిమ్మరును' అని యిట్లు
 'కాను' శబ్ద సహితముగాను 'కాను' శబ్దవిహితముగాను క్రియావిశేషణములు
 ప్రయోగించబడెను. విధేయ విశేషణములు:—మ.....మేఘసంభవంబునం
 దిరుగుచుండెన్ విస్తితుల్ గాజుల్ (ఆది. ౨ ఆ. ౨౩౪), విస్తితులనునది విధేయ
 విశేషణము. సీ. అనిచర్చ కాశలం బరయంగఁ జూపెడువారును.....లక్ష్యము
 లేయువారు.....దక్షతఁ బ్రకటించువారును.....గదా కుశలత్వ మెఱి
 గించువారును గా నిట్లు.....ఆ-వె.....పాండవ భృతరాష్ట్రసుతులు...
 తమతమవిద్యలు మెఱసిరి..... (ఆది. ౬ ఆ. ౧౨ పు). మెఱసిరి = మెఱ
 యించిరి). ఇందుఁ జూపెడువారు మున్నగునవెల్ల విధేయ విశేషములె యగుచు
 "కాను" శబ్దముతో నన్వయించుచున్నవి. ఉ.....వ్రతా | ధీనతఁ బెండ యన్న
 మును ధేనువుమాత్రముఁ బాలు పానముం | గా నియతిన్ వసింది బహు కామ్య
 ఫలంబుల.....(ఆను. ౩ ఆ. ౧౬ పు). కొన్ని క్రియావిశేషణ ప్రయోగ
 ములు:—మ. సుతువాడై.....వే | గ లెగం బాఱకు.....(ఉద్యో. ౩
 ఆ ౨౫). ఇచట 'వేగ = వేగగా = వేగముగా' అని యర్థము. ఇట్లు 'వేగ' అను
 నది క్రియావిశేషణ మగుటచేతనే యిచట గ సడ ద వా దేశము రాదయ్యెను.
 (చూ. ౭౮ IV విష. తుదిపుట). క. కీచకుని యింట..... | వేచని యచటికి
 గొనిర | మ్మా చూతము.....(విరా. ౨ ఆ. ౮౯ పు). ఇచటి 'వే'శబ్దమునకు
 'వే+కన్ = వేగన్' అని క్రియావిశేషణపరముగనె యర్థము నెన్నవలెను. ఇట్లుగు
 టనే యిచటను గ సడ ద వా దేశము రాలేదు. చ. వికృతపు చావు చంప మది
 వేడుక పుట్టి.....(విరా. ౨ ఆ. ౩౫౩ పు). (వికృతపుచావు = వికృతపుచావు
 గన్) ఇచటి క్రియావిశేషణము కాను శబ్ద విరహితముగఁ బ్రయుక్తమయ్యెను.
 ఉ. వారలు పూనినట్లు వనవాసము సల్పిరి వీరు వేచి త | మ్మారయఁగా బయల్పడని
 యట్లుగ నుండెడు వత్సరంబునుం | జేరువ చేరువల్ గడచె.....(విరా. ౩ ఆ.
 ౧౦౭). 'పూనినట్లు = పూనినట్లుగనె' కాను శబ్దవిరహితమగు క్రియావిశేషణ
 ప్రయోగము. "బయల్పడనియట్లుగ" కాను శబ్దసహిత క్రియావిశేషణ ప్రయో
 గము. "చేరువ చేరువల్ గడచె" చేరువ చేరువలుగాఁ గడచిపోయినది. ఇది కాను
 శబ్దలోపకలిత క్రియావిశేషణ ప్రయోగము. ఇట్టివి మఱికొన్ని:—కం.....

మనం | బున బొంగి యనుజ సహితము | చని.....(నిర్వ. ౨ ఆ. ౮౧).
ద్విపద. ఆలలనకు నతఁ డష్టాంగ మెరఁగి | (బసవ. ౬ ఆ. ౭౩).

కొన్ని భృన్యనుకరణాది శబ్దస్థలములందు 'అను' థాతు విరహితముగాఁ బ్రయోగించుట యొక నట్టియెడల నట్టి యనుకరణశబ్దములు క్రియావిశేషణములుగా 'పాక్షిక కాను శబ్దప్రయోగసహితముగాఁ బ్రయోగింపబడుటయుఁ గలదు. వడ వడ జనుదగ్ని సూతి వడఁకెన్. (చూ. ౪ ఆ.) నీ. వేరచిఁ గణకణవేగు చట్రాతిపై (నిర్వ. ౩ ఆ. ౬౩). ఇట్టియెడల 'వడవడగా' జనుదగ్ని సూతి వడఁకె ననియు 'కణ కణగా' వేగు చట్రాతిపై ననియు వీరిని క్రియావిశేషణములుగా నెన్ననగునని యీక్రింది ప్రయోగము విశదీకరించుచున్నది. మ.....హరియుం భుగల్ భుగులుగాఁ గ్రక్కెన్ వెన న్నెత్తుకల్. (ఉ. హరి. ౪ ఆ. ౨౩౧.) "నీ. అడుగుము నీకుఁగా నని సేయఁటొక్కటి దక్కంగ.....(భీష్మ. ౧ ఆ. ౧౫౭.) కం..... నీమానసమునఁ గృప గలిమిఁగి గాన్. (స్త్రీ. ౧ ఆ. ౮౭.)" అనురీతి ప్రయోగములుచు గలవు. కాను శబ్దమునకుఁ బరముగా 'కల' మున్నగువాని యథ్యాహారమును గవిప్రయోగ దృష్ట మగుచున్నది. (చూ. ౩౦౯ I విష.) క. నీచెప్పెడు పెద్దలు ద్రో! నాచాచుక్కుడు మొదలు గాఁగ నని కొల్లని వా! రై చన్న! (ఉపో. ౨ ఆ. ౨౫౦ ప) (ద్రో! నాచాచుక్కుడు మొదలుగాఁగన్ = మొదలుగాఁగలవాడు.) మత్త కోకిలము. అంబుధీశుండు లోనుగా సుగ లస్తదాకృతు లుర్వి.....(ఆర. ౪ ఆ. ౨౬౮.) (అంబుధీశుండు లోనుగాన్ = వరుణుండు లోనగు.)

"ఒకానొకచో నన్నంతమగు నగు థాతువు దీర్ఘంబునకు భావ్యర్థంబున నున్న పరంబగునపుడు ప్రాప్యమును గానంబడియెడి. ఉదా:—క. తరుణీ యేరికిఁ జెల్లునె | యరయంగ నేమింతవార మనుకొన నిదిగోఁ | బిరువీకు గనున్నది తాఁ | గర మద్భుతమైన సుతి కయ్యముచేతన్. (కనున్నది = కానున్నది యని యర్థము. పిరువీకు కర్త.) (కళా. ౧ ఆ.) ఉ.....నీకు నాభుండు గనున్న మహామహా నా నృపాలు నా | కెప్పుడు చూడఁగాఁ గలుగు. (నాభుండు గనున్న = నాభుండు కా నున్న యని యర్థము.) (కళా. ౫ ఆ.) మొ. సూరి యనుప్రయుక్తమగు 'కాను' శబ్ద దీర్ఘమునకే ప్రాప్యము పడునని సూత్రింపఁగా దానిని సామాన్య విధిగ నెన్ని త్రిలింగలక్షణశేషకర్త యచుప్ర యుక్తము కాని స్థలమందును ప్రాప్యము గల్గుట గలదని యొక విశేషమును సూత్రించెను. అట్లు సూత్రించుటలొక దనకు లభించిన కళాపూర్ణోదయ ప్రయోగవ్యయమునందె పర్తిల్లునట్లుగ ననుగమమును గల్పించెను గాని పింగళ సూత్రన యట్లు ప్రయోగించుటకు మూలమా యనఁదగు స్థలాంతరము

లందును గ్వచ్చిత్కముగా నట్టి ప్రాప్త్యము గవి బ్రహ్మాదిగ్రంథములందుఁ జూపట్టుచున్నది. క. తనయంటఁ గలుగు నన్నము । మును దేవతలకు నివేద్యముగఁ జేసి ప్రణా । మ నియచు సహిత సమర్పణ । మునఁ గృతకృత్యుఁడు గవలఁగఁ బురుషుం డనఘా. (ఆను. ౪ ఆ. ౨౬ ప) (కవలయును = కావలయును). సీ. అనుపమ ముక్త్యంగ నాథీశుఁడు గఁగోరు నతఁడేల కుజరుల సతుల కొఱఁగు. (నన్ని. కు. ౬ ఆ. 2౨౨). (కఁగోరు = కాఁగోరు), ద్విపద. నీకుఁ । దాఁ బ్రధాని గఁదగు ధరణీశ యనిన. (బంప. ౨ ఆ. ౧౦.) తాను బ్రధాని 'కఁదగుచు' అని కాని 'ప్రధానిగ నుండఁ దగును' అని కాని యర్థము చేయక తీరదు. గీ. నాభిఁధ్రంబు సస్త కంఠ స్వరములు । మూఁడు నత్యంత గంభీరములు గవలయు. (కాశీ. ౪ ఆ. ౨౬ ప.)

బాలవ్యా. ఉన్న కల న వర్ణకంబుల మీఁది తచ్చుబ్ధ వశారంబునకు

382 VII విష. లోపంబు విభాష నగు. ౧౧౭.

సంజీవని. 382 VII విష:—ఈహూత్రమున కీవఱకు ౨౧౦ IX విషయ మున వ్యాఖ్యచేయఁబడెను. ౨౧౦ VIII విషయము పైత (ఇందె ప్రయోగములు చూపఁబడినవి.) మీవిషయమునఁ జూడనగును. చేయుచున్నవాఁడు = చేయు చున్నాఁడు. చేయఁగలవాఁడు = చేయఁగలఁడు. చేసినవాఁడు = చేసిరాఁడు మున్నగునవి జంటపదములె యగుటచే నీసందర్భమున వివరింపఁబడెను.

బాలవ్యా. వలయాది క్రియలకుఁ గర్తయగు భావంబునందు

382 VIII విష. సజి యగు. ౧౨౨.

సంజీవని. 382 VIII విష:—ఈహూత్రమున కీవఱకు 3౦౯ I విషయమున వ్యాఖ్యచేయఁబడెను. 3౦౯ విషయము సముతేము చూడ నగును. ఇవియు జంట పదములె యగుటచే నీట బ్రదర్శింపఁబడెను.

క్రియాః ప్రసిద్ధా బహవ । శబ్ద పల్లవ సంజ్ఞికాః ।
శబ్దశక్త్యా పరిప్రాప్త । స్వగ్వ త్రాథోహి గృహ్యతే.
(విశ్వ. క్రియా. ౨౯-3౨ కా. అహో. ౫౦౮ విష.)

ప్రథమాయా ద్వితీయాయా । స్వంబన్ధ స్తత్ర సమృతః.

సన్నయా. తయో ర్విధి ర్యథాయోగం । తత్సమా ద్వైకృతా

ధ్వజీయము. దపి । క్రియాయా ఉపచారః స్యా । త్ప్రథమాపద

38౦ విషయము. సంగతో । అర్తకత్వం ప్రాయ సస్య । త్వర త్రో భయ

సమృతిః । క్వచి ద్విభక్తి వైచిత్ర్యం । దృశ్యతే కవి

భాషితే । క్వచి నైవ వికారః స్యా । ద్రుఢత్వా

చ్ఛబ్ద పల్లవే! కేచి చ్ఛబ్దవిశేషాః స్యుః! క్రియా యోగే
ద్రుతాన్వితాః | (వికృ. క్రి. ౩౦-౩౧-౩౨-౩౩ కా.
అహో. ౫౦౮-౫౦౯-౫౧౦ పు.)

కల్పతరవు. ౩౪౮ నిమః—శబ్దపల్లవ సంజ్ఞాకాః=శబ్దపల్లవము లను సంజ్ఞాగల,
బహువః - క్రియాః = అనేకములయిన జుట శబ్దములగు క్రియలు, ప్రసిద్ధాః = కవి
ప్రయోగములందుఁ బ్రసిద్ధములయి యున్నవి. పల్లవ మనఁగాఁ జిగురు. రెండు
ఒకము లేకీకరించి పల్లవముగా నంతురించినట్లు రెండుశబ్దములు కలిసి యొక శబ్ద
ముగ నేర్పడటచే నట్టిది శబ్దపల్లవ మనిపించుకొనును. పల్లవమువంటి శబ్దమని
తాత్పర్యము. ఇట్టి వృత్తు త్రివిధము బాలవ్యాకరణ ప్రాథవ్యాకరణాదులను
బట్టియు శబ్దపల్లవ పూర్వావయవము నామమే కా నక్కఱ లేదనియు ధాతువైనను
గావచ్చుననియు సుబంతయవము మాత్రము ధాతువే యై యుండవలయు
ననియుఁ దోచుచున్నది. శబ్దపల్లవసంసర్భోపదిష్టములగు నీయధర్వణ కారికలను
బట్టియు వీనికి వ్రాయఁబడిన కవిశిరోభూషణ వివరణోదాహరణములను బట్టియు
శబ్దపల్లవధాతు పూర్వావయవము సుబంతమే యై యుండవలయుననియు నయ్యది
ప్రథమాంతముగాఁ గాని ద్వితీయాంతముగాఁ గాని యుండుట సమ్యతమనియు విశేష
మగుచున్నది. అట్లే యహోబలపండితుఁడు శబ్దపల్లవములుగా నుదాహరించిన
పెక్కు ధాతువులలో నొక్కటైనను ధాతు పూర్వావయవము కానరాదు. ఎల్ల
యుదాహృతులును సుబంత పూర్వావయవములు గానె యున్నవి. అట్లునను
వికృతి వివేక టీకాకర్త యహోబలపతి నే యనుసరించి కవిశిరోభూషణములోని
సుబంత పూర్వావయవ ధాతువులను మాత్రమే శబ్దపల్లవములనుగా నుదాహ
రించియు శబ్దపల్లవవివరణమున “ధాత్వాదుల కనుప్రయుక్తంబులై విలక్షణార్థాభి
ధాయకంబులగు ననేకధాతువులు శబ్దపల్లవము లనిపించుకొనును” (వికృ. ౩౦
కారి. టీక.) (౧౬౯ పు.) అని వ్రాసెను. ఈద్వితీంత్రిణీ సీతారామకవి పెట్టిన
భిక్షమే బాలవ్యాకరణ కర్తృప్రభృతులగు తరువాతివారి కెల్ల గతి యయ్యెను.
బాలవ్యాకరణాదులందె కాక నన్నయాధర్వణీయ వివరణమగు నాగయణీ
యాంధ్రవ్యాకరణ గాణపతవివరణములందును నట్టి వికృతి వివేక టీకా వాక్యమే
విస్తరింపఁబడినది. “ధాత్వాదులకు ధాతువు లనుప్రయుక్తంబులయి విలక్షణార్థాభి
ధాయకంబులగు నీయవి శబ్దపల్లవంబులు నాఁబడు” (బా. క్రి. ౧౧౮.) అని
సూత్రించి సూరి కవిశిరోభూషణోదాహరణములను జాలవఱకు విడిచి “హరు
చుండు.....అఁకొను” మున్నగు మాన్దాంతరానుకూలోదాహరణముల

నొడుగెడు. ఆది శబ్దముచే సన్నయమును కల్పించును. 'కొనిపోవు' అని సూరి యదాహరించెను. అట్టి సూరి మార్గమున శబ్దలివారెల్ల ననుసరింపసాగిరి. పన్ను యాధర్వణీయాంధ్రీకరణ నారాయణీయ గాణపతవివేకము నుదాత మిమామార్గము ననె పోవుట విచిత్ర. 'గీ. సంగతిమెయి వైపుమొ తత్సమమొ మైన | ప్రథమకు ద్వితీ యకు నిట సంబంధ మొదవు' (నారా. క్రి. ౪౦౫ కారి. ౭౨ ప.) అని మూలముం డఁగా దాని వివరణ మిక్కిలి కీతి వ్రాయుట విచిత్ర. "భాతువులు భాత్వా దుల శబ్దప్రయుక్తంబులయి పిలవఁకాఁగా భి భావకంబులును నయ్యుచి శబ్దపల్లంబులు నాఁబడు. పల్లవశబ్దమున కిటు లక్షణచే. అంతాధర్మకత్వము. శబ్దపల్లవము లనఁగాఁ గ్రియాసామకదములకుఁ జివర గాఁగా నేర్పఁజేసిన యని వ్యుత్పత్తిర్ధము" ఈతఁడీ పాత్యమున కర్థమేమో? అది వ్యుత్పత్తిర్ధముతో పల్లవ సంకర్షణమునో తెలియ వున్నది. "గీ. శబ్దపల్లవ క్రియ లాపరాధికర్థ | ముందు నవయవార్థ విహీనమై యుండును |....." (నారా. క్రియా. ౪౦౬ కారి. ౭౩ ప.) శబ్దపల్లవక్రియ లవయవార్థ విహీనము లగునట! ముందు యదాహరించిన "క్రియానా ఉపచారః స్యాత్" అను సభర్వణ సూత్రమును దాని కవిశిరోభూషణ వివరణమును వీరి కెట్టి యర్థము నిచ్చినవో తెలియకున్నది? "ఉపచారికర్థంబు = లాక్షణికార్థము. వ్యుత్పత్తిర్ధరహితమైయుండి సమస్తముగ నొక విలక్షణార్థమును దెలుపుచుండునని భావము" (గాణ. ౪౦౬ కారి. ౭౩ కద్యపు వివరణము). ఇట్లు సూరి యర్థమును స్వీకరించుట కేల యత్నించినో తెలియకున్నది. "క్రియానా ఉపచారః స్యాత్ ప్రథమాపదసంగతా" అని యధర్వణుండు శబ్దపల్లవ భాతువుయొక్క పూర్వవ యవము ప్రథమాంత మగుఁ పుడు మాత్ర మే యుత్తరావయవమగు క్రియ యర్థము కర్తయం దాచారిక మగునని చెప్పుచుండఁగా నెల్లవిధములగు శబ్దపల్లవ క్రియ లును నవయవార్థ విహీనములగునని వచించుటకు వీరెట్లు గడంగిరో తెలియకున్నది. ఈసందర్భమున వీరికెల్ల మార్గదర్శనండును వికృతి వివేక టీకాకర్త కీక్రింది కవిశిరో భూషణం క్రి సరిగా నర్థము కాలేదని తోచుచున్నది. "ఆధేయనిష్ఠ క్రియాయా ఆధార ఆరోహణ ముపచార ఇత్యుచ్యతే" (అహా. ౫౦౮ పు.) "ఆధేయక్రియకు నాధార క్రియయం దారోప ముపచారమచట" (వికృ. టీక. ౩౧ కా. ౧౬౯ పు.) "తా - క్రియకు నుపచారము ప్రథమావిభక్తితోఁ గూడకొనినదగు చుండఁగాఁ దలుచుగా నకర్తకత్వ మగును." (వికృ. ౩౧ కా. తాత్పర్యము. ౧౭౦ పుట.)

3౨౮ విషయమున వచింపఁబడినట్లుగ నాంధ్రభాష యనంతమును జిత్ర స్వభావములతోఁ గూడినదియు నయియున్నది. "భాషేయ మమితా తత్ర | దేశ్యా

చిత్ర స్వభావయక్ | తస్మిన్ తాను మద్రవాక్ష్ | పూజ్యపాద సుభాషితే
భూయసీ దేశ్యశబ్దే | లోపవర్ణగమ శ్రుతిః" (3౮౮ విష). అను చొప్పునః
దెల్లిన విశేషార్థము గల్గునపుడును నొక్కొక్కచో స్థవిశేష మంతగా లేనపుడును
గొన్నిశబ్దముల మేళనము ప్రసిద్ధమై వివిధములగు లోపాదేశాదులతో నవేకస్థలము
లందు జూపట్టుచున్నది. అట్లు మేళగించిన శబ్దముల గురించి (మొత్తమును) శబ్ద పల్లవ
మనుట ప్రామాణికుల యాశయముకాదు. (3౮2-3౮2 I మొ. 3౮2 VI విష).
శబ్దపల్లవరంజన సంస్కృతాది వ్యాకరణములం దెందును గన్పట్టదు. భట్టారకుడును
వాడలేదు. ఈరంజనధర్మశాచార్యుడే మొదట వచించెనని తోచుచున్నది.
పయిరూదర్శమునుబట్టి - చదువుచుండు - చదువంగల్గు - చదువబడు - చదువుకొను -
మొదలగు ధాతువులును, బా. క్రి. ౧౦౯ సూత్రముమొదలు ౧౧2 సూత్రము
వఱకు వివరింపబడిన వివిధములగు శబ్దముల జంటలుగానుండు ధాతువులును
నింకను వివిధములగు శబ్దముల జంటలును శబ్దపల్లవము లనబడుట సర్వదాయము
కాదు. (సూ. 3౮2-3౮2 I మొ. 3౮2 VI). జంటశబ్దములలోఁ బూర్వా
వయవము నుంతముగాను సుత్తరావయవము ధాతువుగాను నుండు
రూపములుమాత్రమే శబ్దపల్లవములని యధర్వణునిచే నుపదేశింపబడినట్లు
కన్పట్టుచున్నది. ధాతువులు నష్టయములును బూర్వావయవములుగా నున్నవి
శబ్దపల్లవము లనుట యధర్వణమతమని యాతని పై వివరణమువలన తోచనేరదు.
కాలక్రమమున నర్వాచీనులు నధర్వణోపదిష్ట వివరణమునకు భిన్నములగువానిని
పైత మనఁగా ధాత్వాదులు పూర్వావయముగాను ధాతుమాత్ర ముత్తరావయము
గాను నుండునట్లు శబ్దపల్లవములె యని వ్యవహరింపసాగిరి. అందును నొకరితిలేదు.
ఒక్కొక్క రొక్కొక్క రిదిని వ్యవహరించియున్నారు. తుదికి బాలవ్యాకరణ
ప్రాధవ్యాకరణములకైనను వైకమత్యము కానరాదు. బా. క్రి. ౧౦౯ మొదలు
౧౧2 వఱకుగల సూత్రములందు నిలువబడు - పండుకొను - అనుదెంచు - ఆరు
దెంచు - (రాడయ్యెను) రాడగు - లెస్సయగు (లెస్సగు) వండుచుండు - వండఁ
గల్గు మున్నగు వివిధములగు జంటశబ్దములతోడి ధాతువులు ప్రసంగింపబడనేకాని
యవి శబ్దపల్లవములని వచింపబడలేదు. అధర్వణుండు తలంపని యొక సూతన
లక్షణము వికృతివివేకానుసారి సూరిచే నుద్దేశింపబడినట్లు విశదమగుచున్నది. అట్టి
జంటశబ్దముల ధాతువులలోఁ బూర్వోత్తరావయవశబ్దముల యర్థమునకన్నఁ దన్ని
శ్రేణ శబ్దపల్లవ ధాత్వర్థమందు వైలక్షణ్య ముండవలయునని సూరియుం దదను
యాయులును దలంచినట్లు బా. క్రి. ౧౧౮ సూత్రము మున్నగువానివలన స్పష్ట

ఁడుచున్నది. కాని ముందు వివరింపబోవు రీతిని వారిచ్చిన యుదాహృతులం దట్టి యర్థ వైలక్షణ్యము నియతముగాఁ జూపట్టకున్నది. (3౪౮ I విష). ప్రాథ వ్యాకరణకర్త యట్టి జంటశబ్దముల ధాతువులను గొన్నిటిని శబ్దపల్లవములనియుఁ గొన్నిటిని ద్వ్యవయవ క్రియలనియు నీక్రిందిరీతిఁ వ్యవహరించెను. “శబ్దపల్లవ క్రియలును ద్వ్యవయవ క్రియలును సమాస్తంబులయఁ ఘనర్థహితంబులగుచోఁ దత్పూర్వావయవంబులకు లోపంబు విభాషనగు. ఉదాః—ఆ లతాంగిఁ డో | డొని చనుదెమ్ము తేననువు గూడనిపక్షః—అను (భోజ. 3 ఆ). ఇలకుం దివికిం జననిచ్చు నిచ్చి యేనని వెసచార్చు.....(భాస్క. ఆ. కాం. ౨ ఆ). పక్షమున - చనుదే - చన నిచ్చి - మొ.” (ప్రాథ. క్రియా. ౨౫ సూ). ఇందు ‘చనుదెమ్ము’ అను నది శబ్దపల్లవ క్రియయనియు “చననిచ్చు” అనునది ద్వ్యవయవ క్రియయనియుఁ నుదాహరింపబడెను. ‘చనుదెమ్ము’ అనునది శబ్దపల్లవ క్రియయనుట సూరికి సప్త తముకాదు (చూ. బా. క్రి. ౧౧౧ సూ). సూరిశబ్దపల్లవముల నుదాహరించుటలో ‘చనుదెంచు’ మున్నగు పూర్వపాథిత రూపములలో నొక్కటినేని చూపలేదు. ‘చనుదెంచు’ మున్నగురూపములను ౧౦౯ మొదలు ౧౧౭ వఱకుఁగల సూత్రములతో వేఱుగ నిరూపించి తద్భిన్నములగు శబ్దపల్లవములను వేఱుగ నుపదేశించెను. (బా. క్రి. ౧౧౮).

శబ్దశక్తికీర్తిః—శబ్దశక్త్యా = శబ్దమునకుఁగల యర్థబోధకతా శక్తిచేత, పరిప్రాప్తః = సంభవించినట్టి, అర్థః = అర్థమే, సర్వత్ర = అంతటను, గృహ్యతేహి = గ్రహింపఁబడును. “శబ్దశక్తి మహిమ్నాయోఽర్థః ప్రాప్త ఇన్ద్రమాత్రే తాదృశ ఏవార్థః ప్రామాణికైర్గృహ్యతే, వివక్షితార్థ ప్రతిపాద నాక్షమం పదం నప్రయోజ్య మిత్యర్థః.” (ఆహా. ౫౧౦ పు). శబ్దము నుచ్చరించినతోడనే యొకానొక యర్థమును స్ఫురింపఁజేయు నీశ్వరేచ్ఛ శబ్దశక్తి యనఁబడును. “శక్తిగ్రహ - పుం. శివే. కార్తికేయే - శబ్దశక్తిజ్ఞానే - ఆస్తాత్పదా దయ మగ్ధో బోధవన్త ఇతిశ్వరేచ్ఛా శక్తికీర్తి తార్కికాః. తద్జ్ఞానంతు వ్యాకరణాదిభ్యః - అత ఏవ శక్తి గ్రహం వ్యాకరణోపమాన | కోషాప్తవాక్యా ద్వ్యవహారతశ్చ | వాక్యస్య కేషా ద్వి వృతే ర్వదన్తి | సాన్నిధ్యత సిద్ధపదస్య వృద్ధా ఇతి ప్రాశ్నః” (శబ్దా. చిం). ‘వ్యవహారతశ్చ’ అనగా లోకవ్యవహారమునుండియుఁ గవిప్రబంధ వ్యవహారము నుండియు శబ్దశక్తి గ్రాహ్య మగునని తాత్పర్యము). పయిరీతిని శబ్దపల్లవముల యర్థము కవి వ్యవహారజ్ఞేయమని యెఱుంగుగది. అర్థము మహాకవిప్రయోగముల మూలమునఁ దెలిసికొన్నట్లే వాని సంధియందలి వర్ణలోప వర్ణాదేశ ప్రభృతులు సైతము ప్రయోగవేద్యము లని యెన్నునది.

ప్రథమాయా ఇత్యాది:—ప్రథమాయాః = ప్రథమావిభక్తియొక్కయు, ద్వితీయాయాః = ద్వితీయావిభక్తియొక్కయు, సంబంధః=అన్వయము, తత్ర = ఆశబ్ద పల్లవము లజంటకుందు, సమ్మతః = సమ్మతమగును తయోః=ఆజాట శబ్దములయొక్క, విధిః=విధానము, తత్సమాత్=తత్సమశబ్దమునకంటె: బరమగునట్లు గాఁగాని, వైకృతా దపి = ఆచ్ఛికశబ్దమునకంటె: బరమగునట్లుగాని, యథాయోగమ్=యథాప్రయోగ ముగా థాతువు నిల్పుట సమ్మతమగును. ప్రథమాపద సంగతౌ=శబ్దపల్లవపు జాట లోని పూర్వపదము ప్రథమాంతమగునపుడు, క్రియామాః=ఉత్తరశబ్దమగు క్రియ యొక్కయర్థము, ఉపచారఃస్యాత్=ఆధార భూతకర్తయం నౌపచారికముగా వర్తిల్లును. ఇట్లు ప్రథమాంతము పూర్వపదమగునపుడు, ప్రాయః=తలుచుగ, అకర్తకత్వం స్యాత్ = ఆశబ్దపల్లవ క్రియ కకర్తకత్వము సంభవించును. 'ప్రాయః' అనుటచే నరుదుగ సకర్తకత్వమును గల్గవచ్చును. పరత్ర = అందలి పూర్వపదము ద్వితీయాంత మగునపుడు, ఉభయసమ్మతిః=సకర్తక త్వాకర్తకత్వములు రెండిటికిని సమ్మతి గల్గును. ఉదా:—పూర్వావయవము ప్రథమాంతమగునపుడు:—రూపణు = రూపుచెడు= నశించు; పెంపణు = పెంపుచెడు = ఊణించు = నశించు. 'వాడు రూపణేను' అనుచో రూప మాధేయము, 'వాడు' అను తత్పద్యా మాధానము. ఈవాక్యము నందు నశించినది యాధేయభూతమగు రూపమే యయినను నట్టి నశించుట యాధార భూత తత్పద్యానం (వానియందు) దుపచరిత మగుచున్నదని గ్రహింపవలయును. ఇట్లే యంతట నెఱుంగునది. 'రూపణు' అనుదానిలోని పూర్వావయవము తత్స మము. 'పెంపణు' అనుదానిలోని పూర్వావయవ మాచ్ఛికము. రూపణు పెంపణు మున్నగు ప్రథమాపద సంగతిగల శబ్దపల్లవము లకర్తకము లగుచున్నవి. ప్రాయశ్చబ్దముచే గ్యాచ్ఛిముగా సకర్తకత్వమును గలదు. "అబఘుభూ నను వివాహమగుదే యనినన్" (ఆది. 3 ఆ. ౧౬3). ఇట 'వివాహమగు' అనునది సకర్తక మగు శబ్దపల్లవథాతువు ఇం దగునట్టిది యనఁగా జరుగునట్టిది వివాహము. అట్టి 'అగుట' అనునది కర్తయగు యయాతి నౌపచారికముగా నాశ్రయించుచున్నది. శబ్దపల్లవ పూర్వావయవము ద్వితీయాంతమగుట కుదాహరణము:—చిందులాడు = నాట్యమాడు = నర్తించు. 'చిందులన్ = చిందులు+ఆడు = చిందులాడు' అను శబ్దపల్లవమునందలి పూర్వావయవము 'చిందులన్ = చిందులు' అనునది ప్రథ మాంతమైనను నది ద్వితీయాంగము. ఇది యకర్తకత్వోదాహరణము. ఇంక ద్వితీయాంతము పూర్వావయవ మగునపుటి సకర్తకత్వోదాహరణము:—'ఆమె వానిని జెట్టబట్టెను' అనుచో 'చెట్ట' యనఁగా నడ్డిమీఁది భాగము. లేదా

హస్తము. ఇట 'చెట్టన్ = చెట్ట' అనునది ప్రథమాంతమైనచు ద్వితీయాధ్యక్షము. సకర్తకథాతువు.

మయిరీతి నె యీకారికల కహోబలపండితుఁ డ్ధముచేసెను. “అకర్తకత్వం ప్రాయః స్వా దిత్యస్థ పూర్వత్వాఽయః. పరత్ర = ద్వితీయా సంబంధం ఇత్యర్థః. ఆత్మాధేయ నిష్క్రియాయా ఆధారే ఆరోప ఉపచార ఇత్కుచ్యతే. పెంపెక్కు చున్నాడు.....దెంచెడి - దిక్కుచెడి - పడనెక్కి - లాపటి - పెంపటి - బల మటి.....సొంపారి - పెంపారి.....ఇత్యాదిరూపాణి ప్రథమాసంబంధ ఉదాహరణమ్. ప్రాయోగవాణాత్ క్వచిత్ సకర్తకత్వమపి.....అలఘు భుజా నను వివాహ మగుచే యనినన్ ఇత్యాదివచన మాచార్యస్య.....చిందులు ద్రొక్కి - నాట్కిమాడి - త్రొక్కులాడి.....విజయంచేసినతఁడు ఏతాదృశాని రూపాణి ద్వితీయాసంబంధ అకర్తకత్వ ఉదాహరణమ్. అతని మార్కొని - వీడ్కొని - చేకొని.....చెట్టపట్టి.....ఇత్యాదీని బహూ న్యదాహరణాని సకర్తకత్వే.” (అహో. ౫౦౮-౫౦౯ పు).

ప్రయోగములు:—తే.గీ. కథ్యమగు పల్కు ప్రియులందు బలిమినైనఁ | బలుకవలయు మోమోడక.....(సభా. ౨ ఆ. ౧౯౨). క. సుందరి బొంచా లేంద్ర సు | తం దోడ్కొని రమ్మ.....(సభా. ౨ ఆ. ౨౧౧). చ..... నిన్నును | బుడమిని దమ్మఁ గోల్పడిరి పాల్కి భవత్పతులైన పాండవుల్. (సభా. ౨ ఆ. ౨౧౪). క. సాహసమున మద్బాహు గ | దాహతి దుర్మోఢనాదులగు రిపుల జగ | ద్రోహులఁ జంపుదు నత్కు | గ్రాహవమున హరిహరాదు లడ్డంబైనన్ (సభా. ౨ ఆ. ౨౯౫). క. పోయెద నీవును విజయము | చేయుమ యందులకుఁ జెలిమి సేయుము నాతోన్ (ఆగ. 3 ఆ. ౯౯). క. నాకారణమున ఋత్విజాఁ | డేకాంతమ నరకగతికి నేగెను వానిం | దోశాని పోయెద నని శంభ | లోకంబున కరిగె ద్రిదశ లోకస్తుతుడై (ఆగ. 3 ఆ. ౨౨౦). మొ.

క్వచి ద్వితీయాధ్యక్షాది:—క్వచిత్ = శబ్దపల్లవ క్రియలలోఁ గొన్నియెడల, విభక్తి వైచిత్ర్యమ్ = వివిధ విభక్తులు నిల్పెడి వైచిత్ర్య, సప్తమ్యాదులచోటఁ బ్రథమనిల్పు వైచిత్ర్య మొదలగునది, కవిభాషితే = కవిప్రయోగములందు, దృశ్యతే = కనబడుచున్నది. ఉదా:—“నిన్ను దానిం బెండ్లి చేసెదన్. నీకు దానికిఁ బెండ్లి చేసెదన్. ఇద్దఱుఁ బెండ్లియగున్ ఇత్యాదౌ విభక్తి వైచిత్ర్యం ప్రాయోగతో వగన్తవ్యమ్.” (అహో. ౫౧౦-౫౧౧ పు). క. సైపమ నాపద నైదిన భూపాలా.....(భాస్క. ఆరణ్య. శ. ౪).

[బా. క్రి. ౧౦౮ సూ.] శబ్దపల్లముల గ స డ డ వాదేశాభావము, ద్రుతాగముము. 1689

కవి నైవేత్యాది:—కవిత్ = ఒకప్పుడు, దూధత్యాత్ = కవిప్రయోగ ప్రసిద్ధమగుటచేత, శబ్దపల్లవే = శబ్దపల్లవక్రియయందు, వికారః నైవ పాల్గిత్, గ స డ డ వాదేశాది వికారమును గలుగదు. ఉదా:—“చేసాని ఇత్తాదాన ‘గ’ కాణాది వల్లవికారః. కవి నైవ వికారః పాల్గి. ద్రుత్యా చ్చబ్దపల్లవ ఇతి తస్యైవోక్తే” (అహో. ౫౦౯ పు). శబ్దపల్లవ పూర్వావయవము ప్రథమాంతము ద్వితీయాంత ప్రథమాంతము, కవిత్వోక్తి నైచిత్వమును చొప్పున సప్తమాక్షర్యవక్ ప్రథమాంతము కానోపును గాన “గ స డ డ వాః స్యుః ప్రథమామాత్రా” దిత్వాది చొప్పున సిత్యముగా రావలసిన గ స డ డ వాదేశ వికారముపైతము రాకుండుట గలదని తాత్పర్యము. క.....వానిం. దోహః పోయద నని శుభ. లోకంబున కరిగె ద్రిదశలోకస్తుతుః (ఆర. 3 ఆ. ౨౨౦). (ప్రాసగతము). (చూ. 2౮ IV విష). ఉ. ప్రాకట ధర్మశత్వవిదు బ్రాహ్మణముఖ్యైః బురోహితుండుగాఁ. జ్యోతిసువారము.....(ఆది. 2 ఆ. ౧౫౫). ఉ.....పాండవల్. నేపడిరేని చంప నటనేయక చెప్పెద నవల్లపాచి పై. గోపముపెద్ద..... (ఉద్యో. ౪ ఆ. ౬౮). క..... వైపడు నాపద పైఁచిన భూపాలా... (భాస్క. ఆర. ౨ ఆ. ౪. ౪). గీ. కైక్యోసుము దీచి నని యిచ్చె నాకవనిత.(నైష. 3 ఆ. ౧౨౦). (2౮ IV విష).

కేచి చ్చబ్ద విశేషా ఇత్యాది:—కేచిత్ = కొన్ని, శబ్దవిశేషాః = విశేషశబ్దములు, క్రియాదోగే = క్రియతోఁ గూడునపుడు, ద్రుతాన్వితాః = ద్రుతాగమ యుక్తములు, స్యుః = అనుచున్నవి. ఉదా:—“వెలవెలఁ బోయి - విన్నఁ బోయి - ఒడఁబడి - తడఁబడి. ఇత్తాదికం చోభయత్రాపి గ్రాహ్యమ్ - కేచి చ్చబ్ద విశేషాః స్యుః. క్రియాదోగే ద్రుతాన్వితా ఇత్యుక్తే. ఒల్లంబాటు ఇత్యత్ర ఒల్ల సీతి వ్యతిరేకార్థకో దేశ్యశబ్ద ఇతిబోధ్యః” (అహో. ౫౧౦ పు). (చూ. ౯౦ I విష. ౨౮౨ I విష). ప్రయోగములు:—చ. తడఁబడె దివ్యబాణముల తంత్రము మంత్రము దప్పెడున్.(భీష్మ. 3 ఆ. 3౫౧). క. చెంగట నుద్ధాతలఁ గూ. డం, గించిన్నాత్రమును దడంబడక నము. త్తుంగసర్వముల....., వరాహ ౪ ఆ. ౯3 సూ. రా. ని). ఆ-వె. జగతి నాఁడుదేశము మగతనమును దడం. బలుచుకొనుండి యెందు నెలుఁగఁబడను (కళా. ౫ ఆ. ౯౨). మ.....వెవ్వలఁ బాతె దీపకలికా వ్రాతంబు శాతోదరీ (నునుచ. 3 ఆ. ౫౬). క. ఒరుగు నెడఁగ సరు గర్జిలు. నొసఁగి యొసఁగి వెల్లఁబాటుఁగొని నీకడఁగన్. విసువక యొరుఁగఁగ నేర్పునెయనవ్యశగతి సంబువాహ మూలశనసా (కావ్యాంశకార సంగ్రహము.

౨ ఆ. శ. ర.), ఇంకను సనేకవిధములగు వర్ణలోప వర్ణాదేశాదికార్యములు శబ్దపల్లవములందుఁ గల్గును. “భూయసీ దేశ్యశబ్దేషు | లోపవర్ణాగమ శ్రుతి”రిత్యా ద్యధర్వణకారికలె యందులకు మూలమని యెఱుంగునది. (3౨౮ విష). ఉదా:—
 తలఁపు+పోయు = తలపోయు - ఆఁకలి+కొను = ఆకొను. అలవు+పడు = అల
 పడు. ఆదట+పోవు = ఆపోవు. విజయము+చేయు = విజయంచేయు - చొప్పు+
 పడు - చొప్పుడు - మొ.

ధాత్వాదులకు ధాతువు లనుప్రయుక్తంబు లయి విల
 ట్టణాధాభిధాయకంబు లగు నీయవి శబ్దపల్లవంబులు
 నాఁబడు. ౧౧౮.

కూర్చుచుండు - నిలుచుండు - పరుండు - పన్నుండు -
 బాలవ్యాకరణ ఆకొను - ఈకొను - ఈయకొను - ఇయ్యకొను -
 వివరణము. రక్కొను - త్రొక్కొను - మేకొను - మయికొను -
 3రం I విషయము. మేలుకొను - మేలుకను - మేలుకాంచు - అలవడు -
 ఏరుపడు - చొప్పుడు - వెలుపడు - తలపోయు -
 వాసపోయు - ఆపోవు - కొంపోవు - కొనిపోవు -
 విజయంచేయు - కయివ్రాలు - తూపాడుచు ఇత్యా
 దులు శబ్దపల్లవంబులు.

సంజీవని. 3రం I విష:—ధాత్వాదులకు = ధాతువులు మున్నగువానికి,
 ధాతువు లనుప్రయుక్తంబు లయి యుచుటచే శబ్దపల్లవముల యుత్తరావయవము
 మాత్రము ధాతువై యుండవలయుననియు; బూర్వావయవము ధాతువుగాని
 ధాతుభిన్నమగు శబ్దాంతరముగాని కావచ్చుననియు విశదమగుచున్నది. ఇంక నిట్టి
 శబ్దముల జుట విలట్టణాధాభి ధాయకము నగు ననఁగా నవయవభూత శబ్దద్వయపు
 మేళనమువలన వానియర్థమునకు భిన్నమగు నొక విలట్టణమగు నర్థము దానిచే
 వాచ్య మగునని యర్థము. శబ్దపల్లవ ధాతువులలోని పూర్వావయవము ధాతువు
 కావచ్చుననుటను స్థాపించు ప్రాచీన ప్రామాణిక వచనప్రమాణము కానరాదు.
 ఇంక నవయవ భూతశబ్ద ద్వయార్థముకన్న భిన్నమగు విలట్టణార్థము కలుగవలె
 ననుటయు నిరాధారమే. ఈ రెండు విషయములును వికృతి వివేక టీకావాక్యము
 నూతగాఁగొని సూరి కల్పింపఁగా నర్వాచీరులెల్లఁ దన్తాగ్రానుయాయు లగుచు
 వచ్చిరి. అట్లునుసరించుటలో నైత మొకపద్ధతి లేదు. ఎవరికిఁ దోచినరీతిని వారు
 వాయుచువచ్చిరి. కూర్చు+ఉండు = కూర్చుండు. కాళ్ళు మున్నగువానిని

[బా. క్రి. ౧౦౨ సూ.] 'బా.గు.ప్ర' మొదలగువానిలోని యసవ్యాఖ్యలు. 1691

గూరుచుచు (కూడఁ దీసికొనుచు) నుండఁట యని యర్థ మనఁదగును. కూరుచుండు టలో నధఃకాయమును గూడఁదీసికొనుట సంభవించు ననునది యనుభవసిద్ధము. ఇట్టి యర్థ మనయవ శబ్దార్థ మేళనరూపమే యనఁదగునుగాని తద్విలక్షణమగు జేటొక యర్థ మనుట సరి కాదు. 'కూరుచు' అనునది 'కూడు' థాతువుయొక్క కాని, 'కూరు' థాతువుయొక్క కాని ప్రేరణరూపము. కూరు+చు = కూరుచు. (బా. క్రి. ౮౦ సూ). "కూరుచే - దే, అ - క్రి - ప్రియపడు, ప్రే - కూడఁబెట్టు (రూ - కూర్పు) " (శ. ౮). బా. గు. ప్ర. వ్యాఖ్యాత పయిరీతిని 'కూరుచుండు' అను దానిలోని పూర్వావయము ప్రేరణార్థకమగు 'కూరుచు' అనుథాతువని తలంచినచో శబ్దశబ్దవరూపముం దర్థవైలక్షణ్యము బాగుగఁ జూపఁబడదని తలంచి కావలయు 'ప్రియపడు' అను నర్థముగల యకర్తకథాతువు దానిలోని పూర్వావయవ మనియు "కూరుచుండు - దే - అ - క్రి. (కూరిచి+ఉండు) ఆసీనుడగు 'నడచుచుఁ గూరు చుండుచును' (కాశీ. ౫ ఆ)....." (శ. ౮). అను శబ్దరత్నాకరముచు స్వీకరించి కావలయును నందలి పూర్వావయము 'కూరిచి' అను క్త్వార్థకావ్యయమనియు నీక్రిందిరీతిని వ్రాసెను. "కూరుచుండు (కూరిచి+ఉండు). కేవల కూరుచు థాతువు నకుఁ బ్రియపడుట యర్థము. క్రియాంతర మేళనానంతరమందు కూరుచుండు = ఆసీనుడగుట యని యర్థము విలక్షణమయ్యె. నడచుచుఁ గూరుచుండుచును. (కాశీ. ౫ ఆ)" (బా. గు. ప్ర. ౮౦౯ పు. ద్వి. ము). "థాత్వాదులకు = క్రియలు మొదలైనవానికి (ఆదిశబ్దముచే నామవాచకములు గ్రహింపఁబడును), థాతువులు = క్రియలు, జితక్షణుఁబడినచో శబ్దవ్యయ మేళనంబునకుఁ బూర్వమందున్న యర్థము కంటె నితరార్థము బోధించుచున్నవై యయ్యి వివాకరణ పరిభాషణజేసి శబ్దశబ్ద పంబులనంబడు." (బా. గు. ప్ర. ౮౦౯ పు. ద్వి. ము). అని తాను నిర్వచించిన శబ్దశబ్దవ లక్షణమునందలి యితరార్థమును బోధించుటకు బయిరీతిని బాగుగఁ బ్రదర్శించెను. ఈ ప్రకాశికా వ్యాఖ్యాత శబ్దశబ్దవ పూర్వావయవము థాతువు గాని నామముకాని కావలయుననెడి తన నిరూపణమును విడిచికొని శబ్దరత్నాకరానురోధమునఁ గావలయును క్త్వార్థక సంధినినైతము తెచ్చిపెట్టుకొని 'కూరిచి' అనునది పూర్వావయవమనుచుఁ జూపెను. బా. సా. పే. వ్యాఖ్యాత యీ ప్రకాశికా వ్యాఖ్యానిషయమునెల్లఁ బూర్ణముగాఁ దనగ్రంథమున నెక్కించుచుండుటచే దానిని గ్రంథవిస్తరభీతి నీట వేటుగఁజూపలేదు. (బా. సా. పే. ౮౮౧ పు). అనుశాసనకర్త 'కూరిచి' శబ్దమును సంగ్రహించుకొనుటకుఁ గావలయు థాత్వాదుల కనుచోటి యాదిశబ్ద మవ్యయములకును బోధకమగునని యిట్లు వ్రాసెను.

“థాతువామూవ్యయముల యందు జేరి కొన్ని థాతు లధ్వాంతరమును బెల్పును. అవియే శబ్దవల్లనము లనబడును. ఉదా:—అపోవు - వర్షము - అపోవు - తల పోయెను - వెలువడు - కూర్చుండు - నిలుచుండు.....” (ఆం. భా. అ. క్రియా, ౪౭ సూ. ౨౪౭ పు. ఉష్ణ. ము). ‘అనిపోవు’ అను సూరియాదాహృతియు సమాధానము సూరియి నష్టత పని సూచించుచున్నది. సారాయణీయ గ్రాహకత వివరింపబడి యెల్ల గ్రంథముల నిబంధములను సంగ్రహించు కోర్కితో నిబంధన నహోబల పండిత యాదాహృతి: నెల్లజూపి తునిని సూరిప్రశ్నతుల యాదాహృతులను నైతియు చూపుటలో ‘కూడచుండు’ అనువానిని నైత ముదాహరించి దాని విభాగమును శబ్దవల్లనముల రీతికై “కూరిని+ఉండు” అనియే చూపెను.

రెండవ యుదాహరణమును ‘నిలుచుండు’ అనుచోట, డా. గు. ప్ర. వ్యాఖ్యాని “కూడచుండు” అనుస్థానమున ప్రోక్తియయిన యుదాహరణమును వీటి నేటోక యుదాహరణమున శబ్దవల్లనమునందలి యవయవార్థ వైలక్షణ్యమును జాడగడంగెను. “నిలుచుండు (నిలిచి+ఉండు) = నిలబడియుండు, కేవల నిలుచు థాతువునకు (౧) నిలబడు, (౨) ప్రతిష్ఠితమును, (౩) ఉండు, (౪) శేషించు, (౫) అడ్డపడు అనిన, యేకార్థములు గలవు. క్రియాంతరము మేళగించినదియట్లు ‘నిలుచుండు’ శబ్దమునకు నిలబడుట యొక్కటియే యర్థమయి నెక్కుగల యర్థములు స్ఫురింపవని తెలియును. నిలుచు శబ్దార్థమైన నిలబడుట ‘నిలుచుండు’ అన్న థాతు మిశ్రితమునకును నష్టమై స్థితియను లగ్నిన ‘ప్రతిష్ఠితమగు’ ఇత్యాదన్యర్థము లీశబ్దమునకు శబ్దవల్లన త్యాగస్థమందు స్ఫురింపకుండుటయే విలక్షణార్థాభిధాన కర్తవ్యమని తెలియందగినది. ఇట్లే తక్కిన థాతువులకును సాంకర్మ్యమున విలక్షణార్థ బోధకత్వ మూహింపవలయును.” (డా. గు. ప్ర. ౪౧౦ పు. ద్వి. ము). ఈసమర్థనము కేవల ఋసంగతమగును “విలక్షణార్థాభిధానకత్వ”మన్నది కేవలము హుళిక్తియని సంగ్రహించుచున్న దనదగును. ‘నిలుచు = నిలుచుండు’ అనునవి రెండును తుల్యార్థములనుటలో సందియములేదు. ఋషియు ‘నిలుచు’ అనువానికి గల యితరార్థములెల్ల ‘నిలుచుండు’ అనువానికి లేకుండుట “నిలుచు = నిలబడు. నిలుచుండు = నిలబడు” అనువాని విలక్షణార్థకత్వమును స్థాపించుననుట కేవలము నసాధ్యములైయున్నవి. శబ్దవల్లనముల యర్థము వాని యవయవ భూతశబ్దములలో నొకవానిచే యైయుండిన నుండును. లేదా రెండిటి మేళనమున గల్గదగు నుచితమగు నర్థమేని కానోపును. ఇది యర్థవైలక్షణ్య మనిపించుకొనదు. అయ్యది శబ్దమేళనమున గల్గు నుచితమయిన పరిణామమే యనదగును.

ఇట్టియొడల “హరుచు+ఉండు = హరుచుండు; నిలుచు+ఉండు = నిలుచుండు” అనురీతిని ఛేదము నంగీకరించుటయే యుక్తము. ధాతుద్వయ మేళనమున నట్టి యర్థ ముప్పుతిల్లే ననుటయే సమంజసము. “నిలిచి+ఉండు = నిలుచుండు” అనురీతిని ఛేదించునపు డట్టి వర్ణస్తవదమాలనుండియే యచటి వివక్షితార్థము సిద్ధించునుగాన వానినొక పదముగా నెన్ని శబ్దపల్లవత్వము నంగీకరింపవలసిన ప్రసక్తియే లేదు. “ఆకలి+కొను = ఆకొను” మున్నగుచోటులందలి లోపాదేశాదికము “ఆవు+తోక = ఆడోక” మున్నగు స్థలములందువలెనే వానివాని వృత్తియందుఁ గల్గఁ దగినదే కాన నందులకై శబ్దపల్లవత్వము నంగీకరింపవలసిన ప్రసక్తిలేదు. ‘ఆడోక’ మున్నగునవియు శబ్దపల్లవములై యన్నచో నొక ధాతువుల విషయమునమాత్రము శబ్దపల్లవత్వమును నిరూపించుట సరికాదుగదా. “భాషేయ మమితా తత్ర । దేశ్యా చిత్ర స్వభావయక్ । । భూయసీ దేశ్యశబ్దేషు లోపవర్ణాగమ శ్రుతిః” (చూ. 3౨౮ విష). అని యధర్వణుడు వచించియే యున్నాడు.

సూరిగారి తక్కిన యుదాహృతుల వివరణము:—పరుండు - పన్నుండు:—

“పరుండు. దే. అ. క్రి. (పడి+ఉండు).....” (శ. ర). “పన్నుండు - దే. అ. క్రి. శయనించు - పనుండు” (శ. ర). ‘పడు+ఉండు’ అనునదే రెండిటికిని ఛేద మనుట యుక్తము. త్కార్థకేకార సంధి నంగీకరించుట సరికాదు. పేటికావ్యాఖ్యాత “పన్ను+ఉండు = పన్నుండు” అని ఛేదము చూపెను. కాని ‘పన్ను’ శబ్దము శయనార్థక శబ్దపల్లవములోని పూర్వావయవమనుట సుసంగతముగా లేదు. “పన్ను. దే. అ. క్రి. ౧ యుద్ధమునకు సిద్ధపడు.....౨ కలుగు.....౩. ప్రి. ౧ సిద్ధపడుచు.....౨ కలుగఁజేయు.....స. క్రి. వర్షలుచు.....౨ చేయు.....వి. కప్పము, విణ ఒప్పు.....” (శ. ర). ఆకొను:—

“ఆకొను. దే. అ. క్రి. (ఆకలి+కొను) ఆకలిఁజెందు” (శ. ర). ఈకొను = ఈయ కొను = ఇయ్యకొను. వీనికి ‘అంగీకరించు’ అననర్థము నిచ్చెనేకాని శబ్దరక్తాకర కర్త పదచ్ఛేదము చూపలేదు. “ఈయకొను = (ఈయ = అపేక్ష+కొను) అంగీక రించుట” (బా. గు. ప్ర. ౪౧౦ పు. ద్వి. ము). అని ప్రకాశికా వ్యాఖ్యాత వ్రాసెను. “ఇచ్చు+కొను = ఈకొను, అంగీకరించు. ఇట నిచ్చున కీ యనునది యాదేశము. ఈయ యాదేశమైన నీయకొను.....” (బా. సా. పే. ౪౮౧ పు).

అని పేటికావ్యాఖ్యాత వ్రాసెను. ఈరెండును సరికావు. “ఇయ్య - అవ్య. (తు. ఇయ్య). అంగీకారమును దెలుపుచు. మధ్యా. ఒకర నాసుతునకు భార్యవగు మన్న నొడఁబడి యయ్య యనియె (భార. ఆది. ౪ ఆ. ౧౪౧). క. చక్కనగు మనిన

రక్కసు: 1 డక్కజముగఁ బెరిగి యియ్య యగు నిప్పుడు నీ । యుక్కును పీరముఁ
జూచెద (భార. ఆది. ౬ ఆ. ౨౦౩).” (సూ-రా-ని) రక్కసు:—“రక్కోను - దే -
అ-క్రి. ౧ వర్ధిల్లు...ఉ. చక్కెరవింటిరాజు నగఁజాపునితో (శివ) నెదిరించి బడ్డ నాఁ
డక్కడ నుండి తీవు మధుఁ డక్కడ నుండె.....ఇపుడారఁ డదృష్టరేఖచే । రక్కోని
క్రవ్వఱం బ్రదికి రాఁ జనవ ర్లయివారు గా శశీ (విజ. ౩ ఆ.).....(రక్కోను
యొక్క రూపాంతరము). రెక్కోను. దే. అ. క్రి. (రేకు+కొను) ౧ వర్ధిల్లు...
.....” (శ. ర). ఈవిషయములనె ప్రకాశికా - పేటికా వ్యాఖ్యాతలు స్వీకరిం
చిరి. త్రెక్కోను: “త్రెక్కోను. దే. స. క్రి. ౧ చెలుచు.....౨ చంపు.
ఉ. అక్కట తండ్రిలేని మము నమ్మెయిఁ బెంచిన తాత నిమ్మెయిం । ద్రెక్కోనఁ గా
దతండు సముదీర్ణభూజా.....(భీష్మ. ౩ ఆ.).....” (శ. ర). దీనినిబట్టి
‘త్రెంచు+కొను’ అనురీతి నిట ఛేదము నంగీకరింపనగునని విశదమగుచున్నది.
మేకొను = మయికొను. శబ్దరత్నాకరమున ‘మయికొను = మైకొను = మెయికొను =
మేకొను’ అను నాల్గును దుల్యముగా ‘సమృతించు’ మున్నగు సర్థములు గలవిగఁ
జూపఁబడినవి. “మైకొను. దే. అ. క్రి. సమృతించు, ఇయ్యకొను. (మొదటి
రూపము మయికొను.” (శ. ర). “ఇందొక్కరుడైన కేశవు హితోక్తికి మేకొనఁ
డయ్యె (ఉద్యో. ౪ ఆ.)” (శ. ర. మేకొను). ‘మయి - మై - మెయి - మే’ శబ్ద
ములకుఁ దుల్యముగా ‘పార్శ్వము’ అను సర్థముగలదు. ‘మయి+కొను’ అను
దానికిఁ బార్శ్వమును గొనుట యనఁగా సమృతిని గొనుట యను సర్థము
సంభవించెనని తోచెడిని. “మేకొను (మే = శరీరము)+కొను = సమృతించు.....”
(బా. గు. ప్ర. ౪౧౦ పు). అనునది యంత సరియని తోచుచున్నది. మేలుకొను =
మేలుకను = మేలుకాంచు:—ఈమూఁడిటికిని శబ్దరత్నాకరమున ‘నిద్రఁ దెలియు’
అనుసర్థము తుల్యముగనే చూపఁబడెను “మేలుకొను - దే. అ. క్రి. నిద్రఁ దెలియు
.....” (శ. ర). జాగ్రదవస్థలో నుండుట మేలు = శుభ మని యీశబ్దముల
జంట కర్థము నరయునది. “మేలుకను. దే. అ. క్రి.క. అనిలసుతుఁ డంత
టన మే । ల్కని నీల్గుడు. ఆది. ౫ ఆ.” (శ. ర). అలవడు: “అలవడు. అ. క్రి.
(అలవు+పడు) ౧ అభ్యస్తమగు - అబ్బు, చ. నృపనయ విద్యకుం దగిన నేర్పల
వడ్డది. కొంతకొంత. (విరా. ౧ ఆ. ౧౯౭).....౪ శక్యమగు - సాధ్యమగు
.....” (సూ. రా. ని). “అలవు. దే. వి. ౧ ఋశ్రమము.....౨ బలము
.....” (శ. ర). ‘అభ్యాసముచే వశపడు - శక్తితోబడు’ అనురీతి నీశబ్ద
పల్లవమున కర్థమునొన్నది. ఏనుపడు:—దీని పూర్వావయవ మనఁదగు ‘ఏరు’ శబ్ద

మునకు “ఎద్దులను గట్టి దున్నుటకు సిద్ధపఱచిన నాఁగలి - నొప్పి” అను నర్థములు కోశములందుఁ జూప బడినవి. ఇవి ‘వరుపడు - వర్పుడు’ అను శబ్దములకుఁ గల వేటుపడు - స్పష్టపడు - మున్నగు నర్థములతో నెంతమాత్రము సందర్భపడవు. క.....మహాభారత బం । ధ నిరూపితాన్థ మేర్పడఁ । దెరుగున రదియింపు మధిక ధీయుక్తి మెయిన్ (ఆది. ౧ ఆ. ౧౬). గీ. డొరు మూల మేర్పడఁగ నయ్యు విద వలువ । దొలఁగె.....(ఆది. ౪ ఆ. ౧౨౨). ఇట్లుగుటచేత నీశబ్దపల్లవము లోని పూర్వావయవము “ఏటు”శబ్దమనియు లఘురేఫము ప్రమాదపఱిత మనియుఁ దోచుచున్నది. “ఏటు - స. క్రి. ౧ (క్రిందినుండి గింజలు మున్నగు చిన్నవస్తువులను) ఒకటొకటిగా ఎత్తు. గీ. తారు నలుపురుఁ జని తృణధాన్య మల్ప । మేటికొని వత్తు రాఁగలి దీఱవండు, (భార. ఆశ్వ. ౪ ఆ. ౨౨౦).....౨ (కావలసిన వానిని) ఎన్ను - ఎంచు - గణించు.....” (సూ. రా. ని). అలఘు రేఫము హలంతర సంయుక్త మగునపుడు లఘురేఫ మగుట సమ్యక్మేకదా. (గీ. I విష. ౫౨ III విష). కాని సూ. రా. నిఘంటుకారులు “ఏటుపడు = వర్పుడు” అని యుదాహరింపక “వరుప (ర్పు) డు. అ. క్రి. ౧ వేటుపడు - వేటుగాఁ గనఁబడు. గీ. వరు పడి నాల్గు పౌఞ్జలై యొప్పుడెప్పు । దుర, దురంబుచుచున్న వానరులఁ జూచి (రామా. ౮ ఆ. ౯౦).....” (సూ. రా. ని). అని లఘురేఫముతో నుదాహరించుట వింతగ నున్నది. శబ్దరత్నాకరమందును నిశ్లేయున్నది. గుప్తార్థ ప్రకాశికా వ్యాఖ్యాతయుఁ బేటికావ్యాఖ్యాతయు “వర్పు+పడు” అని విభాగము చూపిరి. కాని ‘వర్పు’ శబ్దము సయితము “ఏటు” శబ్దరూపబంధి యనియె సూ. రా. నిఘంటుకారులు వ్రాసిరి. “వర్పు - స - క్రి. (√ ఏటు) (కావలసినదానిని) ఏటు - ఎన్ను౨ విభజించు.....౪ నిర్మించు - వర్పుచు.....౫ (పూర్వహముగా) పన్ను.....” (సూ. రా. ని). పయిసందర్భము నరయఁగా ‘ఏటు పడు’ అని శకటముతోడి రూపము నంగీకరించుటకాని, వైకూడాహరించిన “ఏటు - స - క్రి. (క్రిందినుండి గింజలు మున్నగు చిన్నవస్తువులను) ఒకటొకటిగా ఎత్తు...” అను ధాతువులోనిది లఘురేఫమేయనియుఁ దిక్కునరేఫద్వయ మైత్రి చేసినవాడే కానఁ బయి యశ్వమేధ పర్వప్రయోగము బాధకము కానేరదనియుఁ జెప్పుటకాని, యావశ్యక మనకతీరదు. చొప్పడు:—“చొప్పడు - ద్వ. ల - క్రి. (చొప్పు+పడు). ౧ సరిపడు. ౨ కలుగు. ఉ.....వే । రుక్కునఁ బోసినన్ సుగతి యొండె జయంబుచు నొండెఁ జొప్పడున్. (భా. శల్క. ౧ ఆ.)” (శ-ర) “చొప్పడు - అ - క్రి. (చొప్పు+పడు)౨ (నిద్ర మొ.) వచ్చు. క. అప్పటినుండియు..... ।

చొప్పడ దించుకయు నిర్మ శుద్ధవిచారా. (ఉద్యో. ౨ ఆ. ౧౯).” (సూ. రా. ని.)
 “చొప్పు. దే. వి. ౧ జాడ. ౨ మార్గము. ౩ విధము.)” (శ-ర). వెలువడు : “వెలు
 వడు. ద్య. ఆ - క్రి. (వెలి+వడు) ౧ బోలుబువడు. చ.....సూతిబో. వెలు
 వడఁ గోమలిం దిగిచె. (ఆది. ౩ ఆ. ౧౪౪).” (శ-ర). తలపోయు:—“తలపోయు=
 తలఁచు. ఆ - క్రి. (తలఁపు+పోయు) (శ-ర). ౧ యుక్తాయుక్త విచారణచేయు...
క. నాతోఁ దలపోయక రో. పాతురతం బ్రతీకపట్టితి.....(ద్రోణ. ౨
 ఆ. ౩౦౨). వాసపోయు:—“వాసపోయు. దే. ఆ - క్రి. వాసాలు పఱపు. నీ. వాస
 పోసెడుచోట వాసనగలవాస మేసె వాసము నొక్కఁ డింతె మహిమ. (రాజవాహన
 విజయము. ౩ ఆ.)” (శ-ర) “వాసము ఉభ - దే - వి - ఇంటికిమీఁద
 పఱవెడు పట్టె.....” (శ-ర). గుప్తార్థప్రకాశికాకర్త ప్రథమ ద్వితీయ ముద్రణ
 ములు రెంటును ‘వాపోయు’ అని మూలోదాహరణమందును “వాపోపు (వాయి
 పోపు) ఏడుపు.....” అని వ్యాఖ్యాన సందర్భమందును ప్రామాదికముగా
 వ్రాసెను. (ప్ర. ము. ౨౯౩-౨౯౪ పుటలు. ద్వి. ము. ౪౦౯-౪౧౧ పుటలు). దీని
 నుండి యెత్తి వ్రాయు నలవాటుగల వేటికావ్యాఖ్యాత “వాయి+పోపు =
 వాపోపు ఇట యివర్ణలోపము - ఏడుపు.” (బా. సా. పే. ౪౪౧-౪౪౨ పు.) అని
 వ్రాసెను. మూలమును జూపునపుడు ‘వాసపోయు’ అని వ్రాసెను. బాలవ్యాకరణ
 పుస్తకములందెల్ల (ప్రథమ ద్వితీయ ముద్రణములందు సయితము) “వాసపోయు”
 అనియె యున్నది. దీనికి భారతమునఁ బ్రయోగములేదు. ఆపోపు:—
 “ఆపోపు. ఆ - క్రి. (ఆడట+పోపు అని శ-ర) తృప్తిసొందు. క. శ్రీసతి కడు
 నెయ్యింబున | నాపోవక పాథునొద్ద నారాత్రి ప్రియా | లాపములఁ దగిలి
 యుండెన్. (ఆది. ౪ ఆ. ౧౭౨). (ఉద్యో. ౨ ఆ. ౩౨).” (సూ. రా. ని.). కొం
 పోపు = కొనిపోపు:—“కొనిపోపు = కొంపోపు. స - క్రి. (కొని+పోపు) అపహ
 రించు - తీసికొనిపోపు. క. నాచిన్ని ముద్దుకూతురు | నాచక్కని తల్లి వీధి నడ
 యాడంగ న | స్త్రీచు కొనిపోయె.....(రాజశేఖరచరిత్ర. ౨ ఆ. ౩౧.)
 క. చంపినఁ జంపు నన్నటు | గొంపోమండినను జాలు..... | కొంపోయిన...
 (ప్రభా. ౩ ఆ. ౧౪౩).” (సూ. రా. ని.) ఈశబ్దపల్లవమునకు భారతప్రయోగము
 లభింపలేదు. వీని నుదాహరించుటచేత సూరి సూత్రములోని ‘భాత్వాదలకు’
 అనుచోటి యాదిశబ్దముచేత శబ్దపల్లవ పూర్వాయమము క్ష్యాధికమును
 గావచ్చునని సూరి తలంచినట్లు విశదమగుచున్నది. విజయంచేయు:—“విజయం
 చేయు. మి. ఆ - క్రి. (విజయము+చేయు) వచ్చు. వ. దివ్యబోధమహానీయుండైన

[బా. క్రి. ౧౧౦౮ సూ.] 'ప్రౌఢవ్యా' శబ్దపల్లవక్రియలు=ద్వ్యవయవక్రియలు. 1697

యస్తుహత్తుండు విజయంచేయుటయు. (భార. ఆర. ౨ ఆ.) (విజయము చేయు యొక్క రూ. చూ-విజయము చేయు)" (శ.ర) "విజయముచేయు. మి. ఆ-క్రి. వచ్చు. ఉగ్రనేనుని విజయము చేయు మనుడు. (హరి. ఉ. ౫ ఆ.) మ. విజయం చేయుడు నావుడున్ మునులు పృథ్వీరాధ.....(నిర్వ. ౭ ఆ. ౧౩గి ప.)" (సూ. రా.ని) కయి వ్రాలు:—“కయివా (వ్రా) లు=కై వాలు. వంగు - ఒకగు.....చ... ..క్రిం | దికిఁ గయి వ్రాలు తత్సలిల నిర్మలధార.....(ఆము. ౪ ఆ. ౨౧)” (సూ. రా. ని). “కై వా (వ్రా) లు. కై వాలు ఆ - క్రి. వంగు - ఒకగు..... గి. ప్రాయ మింతకు మిగులఁ గై వ్రాలకుండ. (కాశీ. ౧ ఆ. ౭.)” (సూ. రా. ని). తూపాడుచు:—“తూపాడుచు (డు) ఆ - క్రి. స - క్రి. (✓తూ) ౧ తూ తూ యనుచు ఉచియు. వ. అచ్చటి భూరజంబు వుచ్చి పిడిచి వైచి తూ పొడి చిరి. (హరి. పూ. ౫ ఆ. ౧౦౯.)” (సూ. రా. ని). ఇత్యాదులు శబ్ద పల్లవంబు లను నాదిశబ్దముచేత 'అందు+ఇచ్చు = అందిచ్చు' (౭౨ I విష. చూ.) "పశు+పడు+ఇంచు = పశువరించు, వెలువరించు - చొప్పరించు (చూ. ౩౨౮ X విష. బా. క్రి. ౮౩ సూ). మున్నగువాని నెన్నునది.

త్రిలింగలక్షణశేషమున నీశబ్దపల్లవముల విషయమునఁ జూపఁబడిన విశేషముల నిటఁ జూపుచున్నాను. “శబ్దపల్లవక్రియలు కొన్ని ద్వ్యరుక్తంబులగుచో నుత్తరపదంబు పూర్వావయవంబునకు లోపంబు విభాషనగు. ఉదా:—నీ..... రయమునఁ దునిమి తూటాడి యాడి. (భార. విరా. ౫ ఆ). నీ.....విందులం చర్ధిఁ బిల్వఁగ నడయాడి యాడి (హరి. పూ. ౫ ఆ). పోరాడి యాడి చెన్నొదవె నేని (హరి. పూ. ౭ ఆ).....వా దడిచి యడిచి (కాశీ. ౫ ఆ). నీ..... గుఱుతులు మదిఁ బాదుకొలిపి కొలిపి (భా. ౪ ఆ).....మది తలపోసి పోసి (పర. ౨ ఆ). పక్షమున తూటాడి తూటాడి - మొ.” (ప్రౌఢ. క్రియా. ౨౪ సూ).

“శబ్దపల్లవక్రియలును ద్వ్యవయవక్రియలును సమాస్తంబులయి పునర్నృ హీతంబు లగుచోఁ దత్పూర్వావయవంబులకు లోపంబు విభాష నగు. ఉదా:— చ.....ఆలతాంగిఁ దో | డ్కొని చనుదెమ్ము తే నచువు గూడనిపక్షమునందు (భో. ౩ ఆ). ఇలకుం దివికిం జననిచ్చు నిచ్చి యేవని వెసరార్చు. (భాస్క. ఆర. కాం. ౨ ఆ). పక్షమున - చనుదేన్ - చననిచ్చి - మొ.” (ప్రౌఢ. క్రియా. ౨౫ సూ)

బాలవ్యాకరణ చేదర్థయోగంబున లృట్టునకు లిట్టగు. ౧౧౯.
వివరణము. ఆ ఋషీశ్వరుడు వచ్చెనా ఫలించుఁ గార్యముల్.
౩౪౯ విషయము. వాఁడు జేపురచ్చెనేని నీవు కార్యంబు దొరకొనుము.

సంజీవని. ౩౪౯ విష:—ఈసూత్రమునకు ౩౧౫ I విషయమున వ్యాఖ్య చేయబడెను.

ఆత్మార్థం బభిహితంబగుచోఁ దల్లింగ సంఖ్యాభిధాయి
 బాలవ్యాకరణ వచనంబు ధాతు విశేషణంబుల కగు. ౧౨౦.
 వివరణము. రాముఁడు రావణుం బరిమూర్చి సీతయుం దాను
 ౩౫౦ విష. సౌమిత్రి సహితంబుగం బుష్పకారూఢుండఁగఁ సాకే
 తంబున కేలెంచె.

సంజీవని. ౩౫౦ విష:—సంస్కృతమునందలి యాత్మ శబ్దపర్యాయము తెలుగున 'తా' శబ్దము. తాశబ్దప్రథమాది రూపములు - తాను - తాము తాడ. తన్నున్ - తమ్మున్ - మొదలగునవి. అభిహితంబగుచో ననఁగా నాఖ్యాతముచేతఁ జెప్పఁబడినపుడని యర్థము. (చూ. కార. ౨౩౪ విష). ఆత్మార్థ మాఖ్యాతముచేఁ జెప్పఁబడినపుడ, క్రియయు విశేషణములను దానికి సరియగు లింగవచనములనె యందు నని యర్థము. అనఁగా నాత్మశబ్దవాచ్య కర్తతోపాటుగ నితరపదార్థము లును గర్తలై యాఖ్యాతముచేఁ జెప్పఁబడినను దత్తత్కర్తలచేఁ గ్రియకుఁ గల్గ వలసిన (బా. కార. ౧౯ సూ) బహుత్వాదికము క్రియకుఁ గల్గక యాత్మపదార్థ కర్తృనూల లింగవచనములు మాత్రమే క్రియకుఁ గల్గునని తాత్పర్యము. ఉదా:- "రాముఁడు తానును సీతయు సాకేతమున కేలెంచె." అను వాక్యమున నేలెంచె నను క్రియమిఁది లిట్లుచే నాత్మార్థక రాముఁ డను కర్తయు సీతయును కర్తయుఁ జెప్పఁబడుచున్నను సీతయును కర్తచే నముచ్చిత మగుట చేఁ గల్గవలసిన (చూ. ౨౫౯ విష) బహుత్వము క్రియకుఁ గల్గక తాను శబ్దార్థమగు 'రాముఁడు' అను కర్త యొక్క యేకవచనమును మహత్త్వరూపలింగమును మాత్రమే "ఏలెంచెన్" అను క్రియయందుఁ గల్గెనని యెఱుంగవచ్చును. తాను శబ్దార్థమే యభిహితము కాన పుడు "రాముఁడు సీతయు నేలెంచె" అను బహుత్వమే క్రియయందు వర్తిల్లునని యెన్నునది. ఇట్లే సీత తానును జెలులును నుద్వ్యాసమున విహరించుచున్నది. మున్నగు స్థలములందు నభిహితాత్మార్థక కర్తృలింగ వచనములు మాత్రము క్రియ యందు నిల్పుట నరయునది. సూరి యుదాహరించిన వాక్యమున నట్టి 'రాముఁడు' అను మహత్త్వమును నేకవచనమును విశేషణమగు పుష్పకారూఢుండనుదాని యందును నిల్పెను. పయిసందర్భమునుబట్టి "అభిహితము = చెప్పఁబడుట = వాక్య మునఁ బ్రయుక్తమగుట" (బా. సా. పే. ౪౦౪ పుట). "వాక్యమున నాత్మార్థక మగు తాను శబ్దము ప్రయోగింపఁబడియున్నపుడు కర్తృబహుత్వ మరుది యున్నను

నాకర్తలకుఁ జేరిన విశేషణములును క్రియలును దాను శబ్దమునే ప్రధానముగా సాశ్రయించిన లింగవచనముల నందునని సూత్రాభిప్రాయము” (బా. సా. పే ౪౮౩ పు). అను పేటికావివరణము సరికాదని విశదమగుచున్నది. ఉదా:—“రాముఁడును లక్ష్మణుఁడును హనుమంతుఁడు తాను నేవించుచుండఁగా సాకేతమునకు నీతతో నేగిరి.” అనువాక్యమునఁ దాను శబ్దప్రయోగమున్నను దదనుకూల లింగవచనములు సమాపకక్రియకు సంభవింపనేరవుగదా.

“కొన్నియెడల సహార్థంబున యుష్ట దస్త దాత్తార్థంబు లభిహితంబులగుచో ధాతువునకును విశేషణంబునకును దల్లింగవచనంబులు విభాషనగు” (నారా. గాణ. క్రి. సూ. ౩౭౬ సూ). అని యిట్లు గాణపత వివరణకర్త ప్రాధవ్యాకరణములోని క్రియాసరిచ్ఛేదమందలి ౨౬ సూత్రమును స్వీకరించి దానితోపాటుగఁ బ్రకృతబాల వ్యాకరణ విధిని వైభాషికత్వమును సూత్రించెను. “ఒకానొకచో సహార్థంబున యుష్ట దస్త దర్థంబు లభిహితంబులగునపుడు క్రియలు తత్కర్తృకంబులు విభాషనగు.” ఉదా:— విప్రకులుండ వెల్వకుము వేగమ నీవును నీ నిషాదియున్ (భార. ఆది. ౨ ఆ). క. మనకాప్తుఁడు అ | తని బొందిన బ్రదుకు దీవుఁ దమ్ములు సుతులున్ (భా. ఉద్యో. ౨ ఆ). నేను నాసేనయు దాడివెట్టెద విశృంఖలేన్ (హరి. ఉ. ౩ ఆ. ౯౪.)..... ...పక్షమున - మోహంధుండు భీష్ముండు గే | శవ నీవుం గడఁగుండు. (భార. సభా. ౨ ఆ)...” (ప్రాధ. క్రి. సూ. ౨౬ సూ). అనురీతిని యుష్ట దస్త దర్థంబు లభిహితంబు లగునపు డిట్టివిధికి వైభాషికత్వమున్నను నాత్తార్థ మభిహితంబగునపు డీవిధికి భారతమున వైభాషికత్వము కానరాదు. గాణపతవివరణకర్త యట్లాత్తార్థాభిహితత్వపక్షమునకు వైభాషికత్వమును సూత్రించినేకాని యట్టి కవిప్రయోగములను జూపలేదు. “నీతయుం దాను బుష్పకారాధులై సాకేతంబున కేతెంచిరి.” అని సూరి వాక్యమునకే తలచియుపు పెట్టి యుదాహరించెను. సూరిసూత్రమునకుఁ బ్రయోగములు:—నీ.....ధర్మతనయుఁ | డనుజులుఁ దానును జరుదెంచె..... (ఆది. ౮ ఆ. ౬౩). క. త్రిదళాధినాథ సదృశుఁడు | ద్రిదళాలయమునకు మూర్తి చేవియుఁ దానున్ | ముద మొనర నరిగె నేటికి | బదియేడగు నాఁడు దురిత బంధ చ్యుతుఁడై (ఆది. ౫ ఆ. ౧౫౪). క. అంబుజలోచన.....విహరించుచుండె సఖులుం దానున్ (ఆది. ౪ ఆ. ౪౩). క. ఖలుఁడై ధృతరాష్ట్రుఁడు పు | త్రులు దానును గూడి యమ్ము.....లాక్ష | నిలయంబున నునిచె.....(ఆది. ౬ ఆ. ౧౮౧.) చ.....సాత్వత కుంజరుఁ డేగె భక్తి నా | తని ననిచెన్ యుధిష్ఠి

దుఃఖం దమ్ములు దానును బాచచారియె (సభా. ౨ ఆ. ౮౪ ప). ఉ.....
 సభా బార్థివ ముఖ్యుడు ధర్మజుండు.....సహోదరవీరులు దాను జూచి ల. త్తీ
 ధరమూర్తి మొంతయును మెచ్చె మనంబునఁ దద్విభూతికిన్ (సభా. ౨ ఆ. ౧౬౨).
 క. నృపవరుఁ డనుజులుఁ దానును | ద్రుచద తనూజయుఁ బ్రియంబుతో నరిగెన్
 హ | స్తిపురంబునకు.....(సభా. ౨ ఆ. ౨౭౫). క.....కువలయ రాజ్య |
 శ్రీ మనచే గొని కౌరవుఁడేమని తలఁచు నొకొబుద్ధి నిష్టులుఁ దానున్ (ఆర. ౧ ఆ.
 ౨౩౮). క. భీమ ప్రస్థాపిత యుగ | కోమలి దమయంతి పుత్రకులుఁ దానును ల. త్తీ
 మహిమ వెలుఁగుచుండఁగఁ | దామరస దళాక్షి వచ్చెఁ దన పతికడకున్ (ఆర. ౨ ఆ.
 ౨౭౯). క..... | తమ్ముండును దాను నతిముదంబున నుండున్ |
 (ఆర. ౨ ఆ. ౩౪౧). క..... | ధర్మపత్నులుఁ దానున్ | గడురుతన పడ
 కరిగెన్ | దడయక సగరుంకు మగుడి తనపురమునకున్ (ఆర. ౩ ఆ. ౫౨). క. అను
 జులు దానును మునిశా | సనమున నవ్వేది యెక్కి సమధికవీర్యం | బున నొప్పె...
 ... (ఆర. ౩ ఆ. ౧౨౩). తరల - ఉపితతేజుఁడు గ్రీడ లాడుచు నుండు నింతులుఁ
 దాను స | మృదముతోడఁ గుజేరుడు..... (ఆర. ౩ ఆ. ౩౬౦). ఇట్లు
 నన్నయ యంతటను నిత్యముగానె ప్రయోగించెను. తిక్కనయు నిట్లే:—ఉ.....
 ధర్మజుండు.....సన్నతి కెక్కడఁ దానుఁ దమ్ములన్ (ఉద్యో. ౧ ఆ. ౨౧౦).
 క. నుయో | ధనుఁడు ప్రియోక్తులఁ దగువా | రును దానును వారిబోదరుం గొని
 యాడెన్ (ఉద్యో. ౩ ఆ. ౨౪౬). తే.గీ. అనినఁ దానును మంత్రులు నవ్విభుండు |
 సులభఁ గొనియాడె నాఁడెల్ల..... (శాంతి. ౬ ఆ. ౨౨౦). మ.....
 పదాతుల్ సాత్యకి స్ఫారదో | స్ఫురణన్ మృగ్గుట కెట్లు దాను ననుజల్ శోకిం
 చెనో యక్కటా (ద్రోణ. ౪ ఆ. ౨౦). (ఇందు “శోకించిరో,” అని పాఠం). ఇట్లు
 తిక్కన కవితలోఁ గొన్నియెడలఁ బాఠాంతరములు గలవు. ప్రక్షిప్తములేమో?
 యుష్మదస్త్ర దర్థము లభిహితంబు లగునప్పటి నై భాషికతకు:—విరాటుండు ధర్మనంద
 నుంజూచి, చ. ధరణీయుఁ బట్టణంబు హయదంతి రథంబులు గోవులున్ భటో | త్క
 రము సమాత్యవర్గమును గాఁగల రాజ్య మితండ యేలు ని | ర్భరమున నేను బుత్రు
 లును బాధులుఁ దమ్ములుఁ గొల్చియుండెదన్ | (విరా. ౫ ఆ. ౩౪౮).
 క. ఏరును నాదళమును ద్రుప | దానీకవిరాటునై న్య యాదనబల సం | తానముల
 తోడఁ బెనఁగెదఁ | బూనుండు మీరెల్లఁ బాండుపుత్రుల గెలువన్ (భీష్మ. ౩ ఆ.
 ౧౮౧). క.....పత్రము నీవును బిడి | కిటి తాఁకున నొకగు చేసు కినిసితినేనిన్
 (శాంతి. ౪ ఆ. ౩౯౮). బహుత్యమునకు:—మ. వినుఁడినాదు ప్రతిజ్ఞ నీవు నిఖిలో

[బా. క్రి. ౧౨౧సూ. మొ. ౧౨౪సూ.] ఈసూత్రములీవఱకె వ్యాఖ్యాతములు. 1701

రీనాథులున్.....(ద్రోణ. ౨ ఆ. ౨౭౭). చ.....ననుఁ జాడుఁడు నీవును
వాసుదేవుఁడున్ (కర్ణ. ౩ ఆ. ౫౦).

అగతికంబులగు భ్యాదుల కిందుఁ బ్రయోగంబు లేదు.

బాలవ్యా. ౧౨౧.

౩౫౧ విష. భూ. సృ - కృ - రేకృ - లోకృ - లోచ - పచి - లప
ఇత్యాదులకు గతివిరహితంబులగు థాతువులకీ భాషం
ప్రయోగంబు లేదు.....

సంజీవని. ౩౫౧ విష:—ఈసూత్రమున కీవఱకు ౩౨౬ VII విషయమున
వ్యాఖ్య చేయఁబడెను.

వలయాది క్రియలకుం గర్తృభూత క్రియావృత్తి

బాలవ్యా. యగు థాతువునకు నుజి వర్ణకం బగు. ౧౨౨.

౩౫౨ విషయము. వాఁడు చూడవలయు. వారలు చూడఁగా వలయు
.....

సంజీవని. ౩౫౨ విష:—ఈసూత్రమున కీవఱకు ౩౮౯ I. ౨౬౩ I. విష
యములందు వ్యాఖ్య చేయఁబడెను.

గతి బుద్ధి ప్రత్యవసానార్థ శబ్దకర్త కాకర్తకంబుల కప్రేర
ణంబునం గర్త యగునది ప్రేరణంబునం గర్తం బగు.
౧౨౩.

బాలవ్యాకరణ వివరణము. పొందు మొదలయినవి గత్యర్థకంబులు. తెలియు
మొదలయినవి బుద్ధ్యర్థకంబులు. తిను మొదలయినవి
ప్రత్యవసానార్థకంబులు. విను చెప్పు చదువు మొద
లయినవి శబ్దకర్తకంబులు.....
అనభిహితకర్త కొకానొకచో వృత్తి బహుళంబుగా
నగు. ౧౨౪.

రాముఁడు మిథిలం గనియె. రామునకు మిథిల గనం
బడియె.....

సంజీవని. ౩౫౩ విష:—వీనిలో ౧౨౩ సూత్రమున కీవఱకు ౨౩౬ I విష
యమున వ్యాఖ్య చేయఁబడెను. ౧౨౪ సూత్రమునకు ౨౩౭ I విషయమున వ్యాఖ్య
చేయఁబడెను. ఈ రెండుసూత్రములకు (౧౨౩-౧౨౪) వెరుక వ్యాఖ్య చేయు
నపుడు థాతువులకు స్వరూప ప్రేరణాత్మనే పద కర్తార్థములందుఁగల్గు సూరి వివరిం

చిన రూపవిశేషములకు వ్యాఖ్యానము చేయఁబడలేదు. అయ్యది యిటు సనిస్తరముగఁ జూడఁబడుచున్నది:—సకర్తక థాతువులకుఁ గొను పడ్యనుబంధములు చేరవచ్చును గాన నేదియఁ జేరిని స్వరూపము ౧+‘కొను’ చేరినది ౧+పడు చేరినది ౧+కొను పడులు రెండు చేరినది ౧=ర రూపము లగును. ఇట్లే యట్టిస్వరూపముపైఁ బ్రేరణప్రత్యయము నిల్చునది ౧+వానిపై ని ‘కొను’ చేరినది ౧+పడు చేరినది ౧+రెండును చేరినది ౧ = ర రూపములగును. ఇట్లు స్వరూపభేదములు ౪ + ప్రేరణ రూపభేదములు ౪ కలిపి యొనిమిదివిధములు థాతువులు సకర్తకముల కేర్పడుననియు బా. క్రి. ౫౨ సూత్రముచొప్పున నాత్మనేపదార్థమున “కొను” థాతు వను ప్రయుక్త మయినపిదపనే దానిపై ని గర్తార్థమున బా. క్రి. ౪౯ సూ. చొప్పున ‘పడు’ బద్ధనుబంధము చేర నేకాని వివరితముగా ననఁగా ‘పడు’ బద్ధనుబంధము చేరిన పై నాత్మనే పదార్థమున ‘కొను’ థాతు వను ప్రయుక్తము కానేరదనియు నట్టి యర్థ విశేషములచే వేర్వేలు నేర్పడిన థాతువులనుండి లఱాది సమాపక క్రియారూపములును భావార్థకాద్యసమాపక క్రియారూపములును జనించుననియు సూరిగారి “సకర్తకంబులకు స్వరూప.....” అను వివరణమునకుఁ దాత్పర్యము. అట్టి యొనిమిది జాతులను వేర్వేలు జాతికొక్కటిచొప్పున నుదాహరించుచున్నాఁడు. 1. కర్తృకము:—మైత్రుఁడు వంటకమును వండెను. ‘వండెను’ అనుచోటి యాఖ్యాతమగు లిట్టుచే గర్త యభిహితమగుచున్నది. కాన నీక్రియ కర్తృకమని తాత్పర్యము. 2. ఆత్మనేపద కర్తృకము:—మైత్రుఁడు వంటకమును వండుకొనియెను. ఇందాత్మనే పదార్థమున ‘కొను’ థాతు వను ప్రయుక్త మయ్యెను. 3. కర్తార్థకము:—మైత్రుని చేత వంటకము వండఁబడియెను. ఇందుఁ గర్తార్థమున ‘పడు’ బద్ధనుబంధము చేరెను. ‘వండఁబడియెను’ అనుచోటి యాఖ్యాతముచే గర్తంబగు వంటక మభిహిత మయ్యెనుగాన వంటకశబ్దముపై ద్వితీయ నిలువక ప్రథమ నిల్చెను. మైత్రుఁడనభిహితకర్త యగుటంజేరి మైత్రశబ్దముపైఁ ద్వితీయ నిల్చెను. 4. ఆత్మనేపద కర్తార్థకము:—మైత్రునిచేత వంటకము వండుకొనఁబడియెను. ఆత్మనేపదకర్తార్థక మగుట చేత ‘కొను - పడు’బులు రెండును జేరినవి. 5. ప్రేరణకర్తృకము:—చైత్రుఁడు మైత్రునిచేత వంటకమును వండించెను. ఇందుఁ ప్రేరణకర్త యనఁగాఁ బ్రయోజకకర్త చైత్రుఁడు. అప్రేరణకర్తయగు మైత్రుని వంటకమును జేయునట్లు ప్రేరించినవాఁడు. అట్టి ప్రేరణకర్తృత్వము ‘వండించెను’ అనుచోటి యాఖ్యాతమగు లిట్టుచే అభిహిత మగుటచేత దద్వాచకముపైఁ ద్వితీయ నిలువ దయ్యెను. ఇంకఁ బ్రాతిపదికార్థప్రథమయొ నిలిచెను. ఇంక నిందలి యప్రేరణకర్త మైత్రుఁడు

[బా. క్రి. ౧౨౩-౧౨౪ సూ.] పునః ప్రేరణమందలి రూపవిశేషములు. 1703

ఆఖ్యాతముచేత నభిహితము కాలేదుగాన నట్టి యనభిహిత కర్తృవాచకము తృతీయాంతముయ్యెను. ఈవాక్యమునందలి సంఘభాతువు బా. క్రి. ౧౨౩ సూత్రముచొప్పున గతి బుద్ధి ప్రత్యవసానార్థ శబ్దార్థ కాకర్తకములతో నెద్దియుఁ గామింజేసి యప్రేరణకర్త కనఁగాఁ బ్రయోజ్యకర్తయై గర్వత్వము సంభవించు దయ్యెను. 6. ప్రేరణాత్త నేపద కర్తృకము:—చైత్రుఁడు మైత్రునిచేత వంటకమును వండించుకొనియెను. అయిదవ యుదాహృతిలో లేని యాత్మ నేపదార్థకత్వ మిందు విశేషముగాన నిందు 'కొను' థాతు వనుప్రయుక్తం బయ్యెను. 7. ప్రేరణ కర్తార్థకము:—చైత్రునిచేత మైత్రునిచేత వంటకము వండింపబడియెను. ఇందు 'వండించు' అను ప్రేరణార్థకముపైని గర్తార్థకత్వమున 'పడు' జ్యోతుబంధము నిల్పెను. 'వండింపబడియెను' అనుచోటి యాఖ్యాతముచేత వంటక మను కర్త మభిహిత మగుటంజేసి యభిహిత కర్తృవాచకముపై ద్వితీయ నిల్వక ప్రాతిపదికార్థ ప్రథమ నిల్పెను. ఇంకఁ బ్రేరణకర్త చైత్రుఁడు - ఆప్రేరణకర్త=ప్రయోజ్యకర్త మైత్రుఁడు. ద్వితీయకర్తృత్వములు నాఖ్యాతముచే ననభిహితములై ముగుటంజేసి యట్టి యనభి హితకర్తృ వాచకములు రెండును దృతీయాంతములయ్యెను. 8. ప్రేరణాత్త నేపద కర్తార్థకము:—చైత్రునిచేత మైత్రునిచేత వంటకము వండించుకొనఁబడియెను. ఇందేడవ యుదాహృతిలో లేని యాత్మ నేపదార్థము విశేష మగుటంజేసి 'కొను' థాతు వను ప్రయుక్త మగుటయే దానికన్న విశేషమని యెఱుఁగునది.

౧౨౪ సూ. వ్యాఖ్యలోని 'అకర్తకంబు' కిశ్వాది:—అకర్తకంబునకుఁ గర్తార్థకత్వమును నాత్మ నేపదార్థకత్వమును (ఆత్మ నేపదమునందుఁ గ్రియాఫలము కర్తృగామి కావలసియుండును. థాత్వార్థ ఫలాశ్రయమగు కర్తృమే లేనిది యకర్త కముగదా) సంభవములగుటంజేసి "కొను - పడులు" సంభవించవు. కావున అకర్త కత్వమున థాతుస్వరూపము మాత్రమే ప్రయోగింపఁబడును. బా. క్రి. ౧౨౩ సూత్రముచొప్పున సకర్తక థాతువుపైని ప్రేరణార్థక ప్రత్యయము నిల్పునపుడ ప్రేరణకర్త కర్తంబగును గాన నది సకర్తకమగును. అక్కరణమున నాత్మ నేపదార్థ కత్వమును గర్తార్థకత్వమును నద్దానికి సంభవములగుటంజేసి యట్టిథాతువుపైని 'కొను' నిల్పుటయు 'పడు' నిల్పుటయు 'కొను పడు'లు నిల్పుటయు సంభవించును. కాబట్టి కేవల ప్రేరణరూపమును 'కొను పడు'ల మూలమునఁ గల్గు రూపత్రయమును గలిసి నాలుగువిధములగు థాతురూపము లీప్రేరణార్థమున సంభవించును. అట్లు గుటంజేసి యకర్తకముల కప్రేరణమునందలి యొక్కతేవిధమగు రూపమును ప్రేరణమునందలి రూపపత్తుయ్యమును గలిపి యైదువిధములగు రూపము లేర్పడును.

ఈవిషయమునే కూరి “అర్హకంబున కప్రేరణంబున” దిత్వాదివాక్యముచే వివరించెను. అట్టి రూపంచకమును వగుసగా “మైత్రుఁడు మనియెను” మున్నగు వాక్యములతో నుదాహరించెను. వీనియందలి కారక విశేషములను బైనుదాహరించిన సకర్తకోదాహృతులందువలెనే గ్రహింపవలయును.

వెండియుం ప్రేరణంబునం దిత్వాది:—వెండియుం ప్రేరణంబునం దించు గాగమంబు గలిగినచో = ప్రేరణార్థములగు చుక్కుతోఁగాని పుక్కుతోఁగాని కూడిన థాతువుపై మగలఁ బ్రేరణాత్మము వివక్షింపదునో, బా. క్రి. ౮౪ సూత్రముచొప్పున “ఇంచు”క్కు నిలువవచ్చుచుగాన నట్టియెడల సకర్తక థాతువునకు స్వరూపమున నాల్గువిధములును బ్రథమప్రేరణమున నాల్గువిధములును బునః ప్రేరణార్థేంచుగోగమున మఱి నాల్గువిధములును గలిపి పండ్రెండు విధములగు థాతురూపభేదము లేర్పడును. అకర్తక థాతువునకు స్వరూపమున నొక్కవిధమును బ్రథమప్రేరణమున నాల్గువిధములును బునః ప్రేరణమున మఱి నాల్గువిధములును గలిపి తొమ్మిదివిధములగు రూపభేదము లేర్పడును. అట్టి తొమ్మిదివిధము లిట్లఁ జూపఁబడుచున్నవి:—తడియుథాతు వకర్తకము. (౧) కర్తగ్రథకము. వస్త్రము తడిసెను (ఇది స్వరూపము). ఇంకఁ బ్రథమప్రేరణము:—(౨) ప్రేరణ కర్తగ్రథకము - రాముఁడు వస్త్రమును దడిపెను. (3) ప్రేరణాత్మ నేపదకర్తగ్రథకము - రాముఁడు వస్త్రమును దడిపికొనెను. (౪) ప్రేరణకర్తగ్రథకము - రామునిచే వస్త్రము తడుపఁబడెను. (5) ప్రేరణాత్మ నేపదకర్తగ్రథకము - రామునిచే వస్త్రము తడిపికొనఁబడెను. ఇంకఁ బునః ప్రేరణము:—(౬) పునః ప్రేరణకర్తగ్రథకము - రాముఁడు రజకునిచే వస్త్రమును దడిపించెను. (౭) పునః ప్రేరణాత్మ నేపదకర్తగ్రథకము - రాముఁడు రజకునిచే వస్త్రమును దడిపించికొనెను. (౮) పునః ప్రేరణకర్తగ్రథకము - రామునిచే రజకునిచే వస్త్రము తడిపింపఁబడెను. (౯) పునః ప్రేరణాత్మ నేపదకర్తగ్రథకము - రామునిచే రజకునిచే వస్త్రము తడిపించికొనఁబడెను. సకర్తక థాతువునకును నిల్లె పండ్రెండు రూపభేదములను గ్రహింపవలయును.

ఇది క్రియాపరిచ్ఛేదము = ఇంతటితోఁ గ్రియాపరిచ్ఛేదము ముగిసెనని యర్థము.

ఆంధ్రవ్యాకరణసంహితా సర్వస్వము

కృదంతపరిచ్ఛేదము

ఆంధ్రశబ్ద చింతామణియందుఁ గృదంత పరిచ్ఛేద మనునది వేట సూత్రింపఁ బడలేదు. బాలవ్యాకరణమునఁ గృదంతపరిచ్ఛేదము వేటుగ వివరింపఁబడినది. అట్లయినను సమాపక క్రియా ప్రత్యయములవలెనే ప్రతిభాతువుపై ని నిల్చునట్టియు థాత్సర్థభాసమును మాపనట్టియు భావాగ్ధకాదులగు 'ట' ప్రత్యయములు నన్నయా ధర్వణీయమునందును బాలవ్యాకరణమునందును గ్రియాపరిచ్ఛేదముననే యుపదేశింపఁబడెను. అయ్యవి కృత్ప్రత్యయములె యనఁదగునుగాని తక్కిన కృత్ప్రత్యయములకన్న నవి విభిన్న విషయకములు. (చూ. 30౯-3౦౯ I విష). అట్టి విభిన్న విషయకములగు కృత్తులలో నొక్కటేని చింతామణిలో నుపదేశింపఁబడలేదు. అయ్యవి మహాకవి ప్రయోగములవలనఁ దెలిసికొనఁదగినవె యని తలంచి దిక్పదర్పకమును, దత్తమశబ్ద నిరూపణప్రధానమును నగు చింతామణియందు భట్టారకుఁడు వచింపక శిష్టపరంపరా సంప్రదాయమువలన గ్రహింపవలయు ననుచు "ప్రవాహినీ దేశ్యా" (చూ. ౫౯ విష) అనియు, "ప్రాకృత భవ సంస్కృతభవ | సంస్కృతవత్ ప్రాకృతభవ వికృతి భవాః | వ్యతిరిక్తా భూయాంసో | వ్యతిరిక్తా స్సంప్రదాయతో వేద్యాః" (చూ. ౧౦౮ విష). అనియు నుపదేశించెను. అధర్వణాచార్యుఁడును నట్టి యాచ్ఛికభాషా వ్యుత్పత్తుల విషయమును వివరింపక "అజన్యజన్యభేదేన | శబ్దాః స్యుర్వికృతౌ మతాః | జన్యాంతర్గత శబ్దానాం ధూయసీ స్యా ద్విచిత్రతా" (చూ. ౧౦౮ విష). అని మాత్రము వివరించెను. ఆచ్ఛికశబ్దములు వ్యుత్పన్నములును నవ్యుత్పన్నములును నని రెండువిధములనియు నవ్యుత్పన్నముల విషయము దుర్జ్ఞేయమనియు వ్యుత్పన్నములును ససంతములుగా నుండుననియు వదించి వానిని గొన్నిటివైన విస్తరింపక యీ క్రిందిరీతి నుపదేశించెను.

నన్నయా అన్యేచ బహవో దేశ్యాః | వర్ణకా అర్థభేదకాః | క్వచి

ధర్వణీయము దత్తస్య లోఽః స్యా | త్క్వచి ద్వర్ణాగమో మతః.

3౫౫ విషయము. (వికృ. ఆజం. ౫౨, ౫౩ కారి. ఆహో. 3౨౯ పు).

కల్పశరవ్ర. 3౫౫ విష:—ఈ కారికకు ౨౧౭ I విషయమున ౨౨౧-౨౯౦-౨౯౫ విషయములందును, వ్యాఖ్య చేయబడెను.

అనంతములగు “అ - ఇ”-(ఎండ - చేయి - అలక) మున్నగు ప్రశ్నయములు ధాతువులకుండుని నిల్పునపుడు వర్ణలోపవర్ణాదేశ వర్ణాగమాదిరూపముగు మిక్కిలి విస్తృతమైన వైచిత్ర్య వెలయుచుండుటచే నదియు శిష్టజనవ్యవహారైకవేద్యమే యని వదించి విరమించెను. స్థానంతరములందును దేశ్యశబ్దములందలి వర్ణాగమాది వైచిత్ర్య మహాకవిప్రయోగవేద్యమే యని వదించెను.

భాషేయ మమితా తత్ర । దేశ్యా చిత్రస్వభావయుక్ ।

తచ్చిత్ర తానుమస్తవ్యా । పూజ్యపాద సుభాషితే

నన్నయా (వికృ. క్రియా. 3౬ కారి. ఆహా. ౫౧౩ పుట).

భర్తృజీవా... తత్తత్పదం పరిగ్రహ్యం । యద్య త్వహృదయే

3౫౫ విషయము. హితమ్. (వికృ. ఆజం. ౯౩ కారి. ఆహా. 3౭౧ పు).

యథాశాస్త్రం యథాశక్తి । యథాశ్రోత్రానురంజ

నమ్ । యథాప్రసిద్ధిపర్వత్రాశబ్దానాం కల్పనా మతా ।

(వికృ. క్రియా. ౧౨ కా. ఆహా. ౪౯౧ పు).

కల్పతరవ్ర. 3౫౫ విష:—వీనిలో భాషేయ మిత్యాదికారికకు “౮౮ I విష. ౨౮౧ వి. ౨౮౮ విష.” అను విషయములందు వ్యాఖ్యచేయబడెను. తత్తత్పదమిత్యా దృఢర్పమునకు ‘౮౮ I - ౨౮౮’ అనువిషయములందు వ్యాఖ్య చేయబడెను.

యథాశాస్త్రమిత్యాది:—యథాశాస్త్రమ్ = వ్యాకరణశాస్త్రపద్ధతుల నతిక్రమింపకుండునట్లుగను, యథాశక్తి = సంకేతితాగ్ధ బోధనము శబ్దశక్తి నతిక్రమింపకుండునట్లుగను, యథాశ్రోత్రానురంజనమ్ = మహాకవిపండితరుచి నతిక్రమింపకుండునట్లుగను, యథాప్రసిద్ధి=ఆంధ్ర మహాకావ్యవ్యవహారరూపి నతిక్రమింపకుండునట్లుగను, శబ్దానాం కల్పనా = అచ్చిశబ్ద కల్పన మనఁగాఁ బ్రకృతి ప్రత్యయాది కల్పనముచేయుట, మతా = సమ్మతమైనది. అనంతములగు కృదంతము లంతటను వైరితిని మహాకవిప్రయోగానుసారముగఁ దెలియవలెనని దార్పర్యము. అధర్వణా చారుణ్య డిట్లు వదించుట యొకకొఱంతయని తలంపరాదు, కృత్ప్రత్యయములను బాణిని వదించినను ననేకము లుండిపోగా కాకటాయనుఁ డుణాదులనుచుఁ బెక్కిటిని వివరించెను. అట్లయినను బూర్తి కామింజేసి శ్రీభట్టోజ దీక్షితు లిట్లు వివరించిరి. “ఉణాదయో బహుళమ్. (3-3-౧) ఏతే వర్తమానే సంజ్ఞాయాంఛ బహుళం సుష్టిః.

కేచిదవిహితా ఆపూర్వాహోః. “సంజ్ఞాసు ధాతురూపాణి | ప్రత్యయాశ్చ తతః పరే |
కార్యా ద్విద్యా దనూబన్ధ | మేత చ్ఛాస్త్ర ముజాదిషు (భాష్యమ్).” “కృవాపాజి
మిస్వదిసాధ్యశూభ్య ఉణి” ఇత్యాదిసూత్రాణితు శాకటాయన ప్రణీహని.
అన్యైవ బహుళగ్రహణస్య ప్రపజ్ఞ ఇత్యర్థః” (బాలమ) (నీ. కౌ. 3.౧౬౯ సూ).
“కృతో యే యత్ర విహితా | స్తత్ర నూనం భవన్తి తే | కృద్ధోః క భావ ఇత్యుక్తే |
రన్యత్రాపి ప్రయోగతః. తథాచః—కృత్తద్ధిత సమాసానా | మభిధానం నియా
మకమ్ | లక్షణం త్వసభిజ్ఞానాం | తదభిజ్ఞానసూచకమ్” (ముగ్ధ. వ్యా. ౧౧౦౩
సూ. వివరణము) “యేకృతః - యత్ర = యేష్వర్ధేషు, విహితా స్తే, తత్ర = తేషు,
నూమ్ = నిశ్చితం భవన్తి. ప్రయోగతః = మహాకవిప్రయోగానుసారేణ, అన్య
త్రాపి స్యుః - తత్ర హేతు మాహ - కృద్ధోః క భావ ఇతివచనాత్. ఉదాహరణం
తత్రైవ ద్రష్టవ్యమ్. నకేవల మహ మేవం బ్రవీమి. ప్రాశ్నోపేక్ష్యవ మాహుః.
ఇత్యత ఆహ. కృత్తద్ధిత సమాసానామితి.” (ముగ్ధ. ౧౧౦౩ సూ. దుర్గాదా
సర్వాఖ్య). “కృద్ధోః క భావే - వత్స్యమాణః త్యః (ప్రత్యయః) కృత్సంజ్ఞః స్యాత్ -
సచ ధోః (ధాతోః) పరః స్యాత్ - సచ కే, (కారకే) భావేచ స్యాత్.” (ముగ్ధ. ౯౬౫
సూ). “సచ (కృత్ ప్రత్యయః) ధాతువిశేషా ద్విహితోఽపి ప్రయోగానుసారా
దన్యత్రాపి స్యాత్.....ఏవ మర్థ విశేషే విహితోఽపి కృత్ ప్రయోగానుసారా
దర్థాంతరోపి స్యాత్.....అతేవ కృద్ధోః క భావ ఇత్యుక్తే | రన్యత్రాపి ప్రయో
గత ఇతి స్వయం వత్స్యతి.” (ముగ్ధ. ౯౬౫ సూ. దుర్గాదాసర్వాఖ్య) అని యిట్లు
కృత్తద్ధిత సమాసములను జెప్పుట దిక్పదర్శనమాత్రమే యని యెఱుంగనగును.

సూరినైతము కృదంతపరిచ్ఛేదము నుపదేశించినచోని యలంతిగ నుపదేశించి
తునికి “ఇత్యాదులు మహాజనవ్యవహారంబుల నెఱుంగునది.” అనియే వచింపవలసిన
వాడయ్యెను. వెఱకనుసంతము దేశ్యము త్రిలింగదేశవ్యవహార సిద్ధమనియే
వచించెను. (౬౧-౬౧ I విష). సూరి యొక యరువదిరెండు సూత్రములతోఁ గృత్తు
లను దిక్ ప్రదర్శనముగా వివరించెను. పిదపఁ బ్రౌఢవాక్యకర్తయు మఱి కొన్నిటిని
జూపెను. అవెల్ల నిటఁ బ్రదర్శింపఁ బడుచున్నవి. అర్థవిశేషములనుబట్టి యొక్కొక
ధాతువుపై ననేకకృత్తులు నిలువవచ్చును. ఉదాః—కూయ. బా-కృ. ౫ సూత్రము
చొప్పున తజ్ వర్ణకముః—కూత. బా. కృ. ౨౨ సూ. చొప్పున కూయ+ఇ =
కూయి. ఇట్లే కానుక - కానిక - కానుపు. (చూ. బా. కృ. 3 సూ). మొ.

కృత్తుల కర్థంబులు యథావ్యవహారంబుగ గ్రహ్యం
బులు. ౧.

థాతువునకు విహితంబగు దుష్ఫిన్న ప్రత్యయంబు
 బాలవ్యాకరణ కృత్తు నాఁబడు. కృత్తులకు వత్తుమాణంబులకు భావ
 వివరణము. కర్తృ కర్తాద్యర్థంబులు మహాజన వ్యవహారాను
 3౫౫ I విష. సారముగా నెఱుంగునది. ఆక=బంధనము. మొలక =
 నవోద్భవము. వీలిక = పాలకుడు. కోరిక =
 వాంఛయు. వాంఛితంబును. మూఁక = సంఘము.
 అడిక = నింద. ఓడిక = సోతస్సు.

సంజీవని. 3౫౫ I విష:—సంస్కృతవ్యాకరణమున “కృ దతిజ్. (3-౧-౯3)
 సన్నిహితే థాత్వధికారే తిజ్ భిన్నః ప్రత్యయః కృత్ సంజ్ఞః స్యాత్.” (సి. కా.
 32౪ సూ). “సన్నిహితే థాత్వధికారే ఇతి - తేన జిజ్ఞాది నిరూఢః” (బాలమనో
 రమావ్యాఖ్య). అని యిట్లు కృత్సంజ్ఞావ్యాసము నిరూపింపబడినది. దీనినె చాల
 వఱ కనుపరించి సూరి “థాతువునకు విహితంబగు దుష్ఫి భిన్న ప్రత్యయంబు కృత్తు
 నాఁబడు” అని వివరించెను. ఈ వాక్యమునుబట్టి “థాతువునకు” అనెడి బా. క్రి.
 ౧ సూత్రము క్రియాపరిచ్ఛేదమునందెకాక యీకృదంత పరిచ్ఛేదమునందును
 నధికార సూత్రముగా సూరిచే నుద్దేశింపబడినది విశదమగుచున్నది. “లకారంబు
 నకు డు - ఙ్ - వు - రు - ను - ముఞ్జగు” (బా. క్రి. ౨ సూ.) అనుసూత్రమున
 నుపదేశింపబడిన. “డుజ్ - రు - వు - రు - ను - ముఞ్జ” అను ప్రత్యయముల
 ప్రత్యాహార మిందలి “డుఞ్” అనుదానిచే నుద్దేశింపబడినది. పాణినిముని “తిజ్”
 భిన్న ప్రత్యయము కృత్తనఁగా నీతఁడు “డుఞ్” భిన్న ప్రత్యయము కృత్తని వచిం
 చెను. కాని పాణినీయములోని జెచ్చు మున్నగునవి థాత్వధికారములోనివి
 కాకుండుటంజేసి వానికిఁ బాణినీయమున “కృ”త్సంజ్ఞ యతివ్యాప్తము కాద
 యొనఁగు. బాలవ్యాకరణమునందన్న నో జెచ్చు మున్నగునవెల్ల థాత్వధికారము
 లోనివే యగుటంజేరి వానికెల్ల “కృ”త్సంజ్ఞ గలదని చెప్పవలసివచ్చుచున్నది.
 అట్లు చెప్పినచో నట్టివానికిఁ బ్రాతిపదికత్వము గల్గి తదంతములపై సుప్పలు నిల్వ
 వలసివచ్చును. ఇంక నీ కృదంతపరిచ్ఛేదములోని థాత్వధికారస్థములగు ప్రత్య
 యములుమాత్ర మే కృత్తు లందమన్న - భావార్థకాదులగు “ట” ప్రత్యయాదులకు
 ‘కృ’ త్సంజ్ఞ లేకపోవలసివచ్చును. అట్లు లేనిచోఁ దదంతములు ప్రాతిపదికములు
 కామింజేరి వానిపై సుప్పలు నిల్వకపోవలసివచ్చును. ఇట్టిదిక్కును వారించుకొను
 టకే సూరిగారు ‘ఇంచు’గాదులను బ్రత్యయములని వచింప లేదందురు.

మీఁద వివరించినట్లే కృత్తులయర్థములు మహాజనవ్యవహారానుసారముగ నెఱుంగనగునని సూరి వివరించెను. “యథా వ్యవహారంబుగ = మహాజన వ్యవహారానుసారముగా” అను సూరివాక్యములకు భా. సా. పే. వ్యాఖ్య యీక్రిందిరీతి వివరణము వ్రాసెను. “ఇది గ్రాంథికభాషకు వ్యాకృతీయగుట నిందలి వ్యవహార శబ్దము కవివ్యవహారబోధక మనుట కర్హముగాన గ్రాంథికపుఁ బ్రయోగముల ననుసరించి కృత్ప్రత్యయము లేయే యర్థముల నైనవియుఁ దెలియనగునని భావము తేలెడిగాని వానికెల్లను బ్రయోగములు వాఙ్మయమునందుఁ జూపరానివగుటచు, మహాజన వ్యవహారానుసారముగా వీనిని గవీశులు ప్రయోగించుట యనాదిసిద్ధమగుటను గృత్తుల యర్థములు మహాజన వ్యవహారానుసారముగా నెఱుంగునదని వివరించెనని తోచెడి” (భా. సా. పే. ౪౯౬ పు). ఇది సరికాదు. కృత్తులేకాక యేవ్యాకరణవిషయమైనను శిష్టజన వ్యవహారమునుండి మహాకవు లాదరించినదే యగును. మహాజన వ్యవహారమెల్ల నెందును సాధువు కాదు. అందుండి మహాకవు లేర్పినదియు దానిని మహాకవులు సవరించి యాదరించినదియు మాత్రమే సాధువు కానోపురు. కావున సూరివాక్యములలోని మహాజనవ్యవహార మనఁగా మహాకవివ్యవహారమే యని తలంపనగును. భాషకర్తృ కర్తాదర్శింబు లనుచోటి యాదిశబ్దముచేఁ గర్తృకర్తృకరణాదికారకములు మున్నగునవి నైతము గ్రహింపఁబడుచున్నవి. భావమనఁగా ధాత్వర్థము. కృద్విషయమున సిద్ధావస్థాపన్నముః— “భావః. పు.....సాధ్యరూపే సిద్ధరూపే వాక్రియారూపే ధాతో రథే.....” (శబ్దస్తో). “తత్రక్రియాసామాన్యం భావపదార్థః - తిజ్జాచ్యం లిజ్జసంఖ్యాన్వయాఽయోగ్యం సాధ్యావస్థాపన్నమ్, కృద్వాచ్యంతు లిజ్జసంఖ్యాన్వయ యోగ్యం సిద్ధావస్థాపన్నమ్, ‘కృదభిహితోభావో ద్రవ్యవత్ ప్రకాశతే’ ఇతి భాష్యాదితి” (సి. కౌ. 3౧౮౪ సూ. బాలమనోరమావ్యాఖ్య). “ద్రవ్య. న... ..వ్యాకరణోక్తే లిజ్జసంఖ్యాన్వయిని పదార్థే.....” (శబ్దస్తో). తిజ్జుచే వాచ్యమగుభావము కర్తృసాధ్యమయి యుండునుగాన దానికి లింగసంఖ్యాన్వయ యోగ్యత యుండదు. కృత్ప్రత్యయవాచ్యమగు భావము ద్రవ్యమువలెనే లింగ సంఖ్యాన్వయయోగ్యమగుచు సిద్ధావస్థ నందియుండు క్రియాసామాన్యము. కర్తృకర్తృకారకాదుల కర్థమీవఅకు కారకపరిచ్ఛేదమునఁ జూపఁబడెను. భావార్థక కృత్తుల యుదాహృతులు: ఆక = బంధనము, కోరిక = వాంఛ, ఆడిక = నింద, కర్తృర్థోదాహృతులు:—మొలక = నవోద్భిదము, మూఁక = సంఘము, ఏలిక = పాలకుండు, ఓడిక = స్తోత్రస్సు. కర్తృర్థోదాహృతి:—కోరిక = వాంఛితము.

‘ఆఁక - మొలక’ అను రెండును “కవర్ణకం బలుగ్గాదులకగు” అనెడి బా. కృ. 3 సూత్రముచేతనే సాధ్యము లగుచున్నవి. అట్లు మనను “ఆఁక” అనునది (ఆఁగు+క) ‘ఆఁగు’ థాతువువై భావార్థక ‘క’ ప్రత్యయము నిలుపుటచే సిద్ధించును. ‘మొలక’ అనునది ‘మొలచు’ థాతువువై ని కర్తృత్వక ‘క’ ప్రత్యయము నిలుపుటచేత సిద్ధించును. ‘ఆఁక’ అనుదానికి ‘ఆఁగుట’ అనుభావ (థాత్వస్థక్రియ) మగము కాన నిచటిక ప్రత్యయము భావార్థకము. ‘మొలక’ అనుదానికి ‘మొలచునది’ అని యర్థము కాన నిచటి ‘క’ ప్రత్యయము కర్తృత్వకము. మొలక=(నవోద్భిదము) మొలచునది = మొలచుట యను వ్యాపారమునకుఁ గర్త. ఇట్లే యంతటను గృత్తుల యర్థములను గ్రహింపవలయును. ‘కోఁ’ థాతువువై బా. కృ. ౧౨ సూత్రముచొప్పున ‘ఇక’ ప్రత్యయము నిల్పినది. ‘వానికి విద్యయందుఁ గోరిక కలదు’ అనుచో ‘కోరిక’ శబ్దము భావార్థకమగు ‘ఇక’ ప్రత్యయముతోఁ గూడినదనఁదగును. “వానికి దేవుఁడు కోరికల నిచ్చెను” అనుచోటి కోరికశబ్దము కర్తృత్వకమగు “ఇక” ప్రత్యయంత మనఁ దగును. “కోరికలను = కోరఁబడినవానిని” అని యర్థమగుటచే నిట ‘ఇక’ ప్రత్యయము కర్తృత్వకమని యెఱుంగునది. ఇట్లే యొక్క థాతువువై నొక్కటే ప్రత్యయము నిల్పినపుడును సందర్భవశమున నట్టికృత్తున కర్థములు భిన్నముగానుండుటను సముత మరయునది. సూరిగా రుదాహరించినవాని యర్థములు:—ఆఁగు+క (బా. కృ. 3 సూ). = ఆఁక = ఆఁగుట - భావార్థకము - మొలచు+క (బా. కృ. 3 సూ). = మొలక = మొలచునది - కర్తృత్వకము. ఏలు+క (బా. కృ. ౧౨ సూ) = ఏలిక = ఏలువాడు - కర్తృత్వకము. కోరు+ఇక (బా. కృ. ౧౨ సూ). = కోరిక = కోరుట = వాంఛ - భావార్థకము. కోరఁబడినది = వాంఛితము - కర్తృత్వకము. మూఁగు+క (బా. కృ. 3 సూ). = మూఁక = మూఁగునది - కర్తృత్వకము. ఆను+ఇక (బా. కృ. ౧౨ సూ). = ఆడిక = ఆడుట = నిండలాడుట = నిండ - భావార్థకము. ఓడు+ఇక (బా. కృ. ౧౨ సూ). = ఓడిక = ఓడునది = పాటునది = ప్రవహించునది = ప్రవాహము = ప్రోతస్సు - కర్తృత్వకము. కొన్నిటికిఁ బ్రయోగములు:—“ఆఁక. వి. (√ఆఁగు) నిరోధము.....గీ. ఆఁకలేక యెవ్వని జలాశయమున | మండు వేసవియందును మనుజుకోటి | యవబృథ స్నాన పానంబు లాచరించు (భార. ఆను. ౨ ఆ. 3౮౬ సూ. రా. సి).” (ఎవ్వని జలాశయమున = ఎవఁడు త్రవ్వించిన చెరువున. అవబృథశబ్దము = యజ్ఞాంగభూతస్నానార్థకమైయైన నిట స్నాన మాత్రార్థమున సోమయాజిచేఁ బ్రయుక్తమయ్యెను). “మొలక - వై - వి - ౧ అంకురము - ౨ అంకురితబీజము. వ. చతురహాలిమండు సల్లు పరువంపు మొలకల

చెలువన.....(భార. విరా. ౫ ఆ. ౬౦ గద్యము. శ. ర.)” “మూఁక. చే .
వి - ౧ సమూహము.....సీ. మూఁకల విరియించి వీఁక నాచార్యాది యోధుల
నెల్లను నొక్కదెసకు | వెలిచి.....(భార. ద్రోణ. ౨ ఆ. శ. ర.)” “ఆడిక. వి.
(√ఆడు).....౨ నింద - అపవాదము. సీ. కువలయఁబు దివంబుఁ గూల్చు
నాడిక.....(వసు. ౧ ఆ. ౧౦౨ పు.)” (సూ. రా. ని.) “ఓడిక - వి. (√ఓడు
.....) ప్రవాహము. క..... | ఓడికలయి పువ్వుఁ దేనె లురలఁగ
నొప్పెన్. (హరి పూ. ౨ ఆ. ౧౧౭).” (సూ. రా. సి).

ఇటం గృత్కగ తపవేములు పరంబులగునపుడు క గ

బాలవ్యాకరణ చ య వలకు లోపంబగు, ౨.

వివృతి. కృత్సంబంధులగు కాదులు పరంబులగునపుడు ధాతువు

౩౫౬ విషయము. సంతంబులగు క గ చ య వలకు లోపంబగు.

మీఁది లక్ష్యంబులం జూడంబడు.

సంకీర్తన. ౩౫౬ విషయము:—ఇటన్ = ఈ కృదంతపరిచ్ఛేదమునందలి, కృత్ =
కృత్ప్రత్యయములయొక్క, “క - గ - త - ప - వ . ఇములు = పరంబులగునపుడు
కృత్ప్రత్యయముల మొదటనున్న - ‘క - గ - త - ప - వ’ అను హల్లులలో నేది
పరమైనను, ‘ఇమి’ (బా. కృ. ౨ సూ). ప్రత్యయము పరమైనను, ధాతువుతుపినున్న,
క - గ - చ - య - వ - వలకున్ = “క - గ - చ - య - వ” అనువాని
లో నే హల్లునకైనను దానిమీఁది స్వరముతోఁగూడ, లోపంబగు = లోపము
కల్గును. క్రియాపరిచ్ఛేదాదినున్న ‘ధాతువునకు’ అనునది క్రియాపరిచ్ఛేదాంతము
వఱకేకాక కృదంత పరిచ్ఛేదాంతమువఱకును సధికార సూత్రమగుటచే నిందును
ననువృత్తమగుచు గావుననే సూరి యీసూత్రపు వివరణమునఁ ధాతువు నంతంబు
లగు క - గ - చ - య - వలకు లోపంబగునని వివరించెను. “మీఁది లక్ష్యం
బులం జూడంబడున్” అనఁగా. “కవర్ణకం బలుగ్వాదుల కగు” (బా. కృ. ౨ సూ).
అనునది మొదలగు సూత్రముల లక్ష్యములలో నిట్టి కాదులలోపము చూడ
నగునుగాన నిందు వేఱుగ నుదాహరింపఁబడలేదని తాత్పర్యము. చెరుకటి సూత్ర
మున నుదాహరింపఁబడిన ‘ఆఁ’ మున్నగు లక్ష్యములందును నిట్టిలోపము సంభ
వించియే యున్నది. “ఆఁగు+క” అనుచో ‘గు’ వర్ణలోపము రాఁగా ‘ఆక’ అని
యయ్యెను. ‘మొలచు+క’ అనుచో ‘చు’ వర్ణలోపము రాఁగా “మొలక” అని
యేర్పడెను; ‘మూఁగు+క’ అనుచో ‘గు’ వర్ణలోపము కల్గఁగా ‘మూఁక’ అని యేర్ప
డెను, ఇట్లే యంతటను ‘కా’దుల లోపము నరయునది. ‘ఇటన్’ అను సూత్రస్థ

దశముచే వ్యతిరేకాద్యర్థములందు వచ్చు 'కజే' అను కృత్ప్రత్యయ కకారపరకత్వమున "కాదులకు" లోపము రాదు. ఉదా:—కలుగు+కజే = కలుగక. మొ.

కవర్ణకం బలుగ్వాదుల కగు. 3.

అలుగు - అలుక. ఆగు - ఆక. ఎలుగు - ఎలుక.

ఇట బిందులోపంబు. ఇట్లు గొన్నింట గ్రహించునది.

కడగు - కడక. కలగు - కలక. కాగు - కాక.

బాలవ్యాకరణ తునుగు - తునుక. నడచు - నడక. నలగు -

వివరణము. నలక. పోవు - పోక. మడగు - మడక. మలగు -

3౫౭ విషయము. మలక. మునుగు - మునుక. మూగు - మూక.

మొలచు - మొలక. వచ్చునకు రా - రాక. వంగు -

వంక. వీగు - వీక. ఇక - క - పులు పరంబులగు

నపుడు కనునకు దీర్ఘంబగు - కానుక. కినియు -

ముదియుల కుత్వంబు నగు-కినియు-కినుక. ముదియు -

ముదుక. ఇత్యాదు లలుగ్వాదులు.

సంజీవని. 3౫౭ విషయము:—“అలుగు” మొదలగు ధాతువులకు భావాద్యర్థములందు 'క' ప్రత్యయ మగునని యర్థము. సూరి యుదాహరించిన 'అలుగు' ప్రభృతులలో “నడచు - పోవు - మొలచు - వచ్చు - కను - కినియు - ముదియు” అనునవి తప్ప దక్కిన ధాతువులెల్ల 'గు'వర్ణాంతములై - వానికి 'క' ప్రత్యయము పరమగునపుడు, ధాతువు తుదినున్న 'గు'వర్ణము బా. కృ. ౨ సూత్రముచొప్పున లోపింపగా “అలుగు+క = అలు+క = అలుక” అనురీతిని రూపములేర్పడుచు. 'క' ప్రత్యయ కకారము పరుషమగుటచే నది కరమగునపుడు బా. సంజ్ఞా. ౧౬ సూత్రముచొప్పున (౫౦-౫౧ I విషయము) ధాతువునందలి బిందువు నిలుచుట కర్హత కలదుగాన సాధారణముగా నట్టిబిందువు లోపింపదు. ఉదా:—వంగు - వంక. ఆగు - ఆక. కడగు - కడక. కలగు - కలక. కాగు - కాక. నలగు - నలక. మడగు - మడక. మలగు - మలక. మూగు - మూక. మొ. “ఎలుగు - ఎలుక - ఇట బిందులోపంబు, ఇట్లు గొన్నింట గ్రహించునది” అను సూరిగారి వివరణముచొప్పున 'ఎలుక' మున్నగువానియందు ఖంఠము నిలువక లోపించుటయుఁ గలదని యెఱుంగనగును. ఉదా:—తునుగు - తునుక. మునుగు - మునుక - మొ. బాలవ్యాకరణ ప్రథమ ద్వితీయముద్రణములందును దర్వాతి కెక్కుముద్రణములందును 'మలగు - మలక' అనియు యుదాహరింపఁబడి

యున్నది. కాని వేటికావ్యాఖ్యాత 'మలక - మలక' అని సబిందుకముగ నుదాహరించెను. కొన్ని బాలవ్యాకరణ ప్రస్తావనములందును నట్టి సబిందుకరూపము చూపట్టుచున్నది. బా. గు. ప్ర. వ్యాఖ్యలోఁ బ్రథమ ద్వితీయము ద్రణములు రెంటును "మలక - మలక - ఇట్లు అర్థబిందుసహితమును బిందుసహితమును నయిన రెండుశబ్దములును 'మలక' వలన నైనరూపములె" (బా. గు. ప్ర. 300 పు) అని వ్రాయఁబడియున్నది. కాని 'మూళు - తుగ' అను నర్థములుగల నిర్బిందుకమలకశబ్దము 'మలక' ధాతుజరుని విశ్వసింపఁదగి యుండలేదు. బాలవ్యాకరణ ప్రథమ ద్వితీయము ద్రణములలో నిర్బిందుకముగాఁ బడవట ప్రామాదికమని తోచుచున్నది. "మలక - దే - వి - గ చిక్కు.....౨ చుట్టు - పాప తరిత్రాటి మలకల (కాశీ. ౫ ఆ. శ. ర)." అను రీతిగల ప్రయోగములచే నిది సబిందుకమనియే విశ్వసింపఁదగియున్నది. "మొలచు+క = మొలక. నడచు+క = నడక" అను చోటులందు 'క' ప్రత్యయ పరకత్వమున 'చు'వర్ణమునకును, "కినియు+క = కినుక. ముదియు+క = ముడుక" అను చోటులందు 'క' ప్రత్యయ పరకత్వమున 'యు'వర్ణమునకును, బా. కృ. ౨ సూత్రముచేత లోపము సంభవించెనని యెఱుంగునది. అంతియ కాక "కినియు+క = కిని+క = కిను+క = కినుక. ముదియు+క = ముది+క = ముదు+క = ముడుక" అనురీతిని ధాతువులోని - 'ని - ది' అనువాని మీఁది 'ఇ' కారమునకు 'ఉ' కారాదేశమును నయ్యెనని "కినియు ముదియుల కుత్వంబు నగు" అని సూరిగారే వివరించిరి. 'వచ్చు+క = రా+క = రాక' అనుచో వచ్చు ధాతువునకు రాదేశము కప్రత్యయ పరకత్వమునందుసంఘటము గల్గు నని (చూ. బా. క్రి. ౯౦ సూ). "వచ్చునకు రా" అనుచు సూరియే వివరించెను. "కను+క = కాను+క = కానుక" అనుచో 'క' ప్రత్యయ పరకత్వమున 'కను' ధాతు 'క' కారముమీఁది స్వరము దీర్ఘమగుననుచు సూరి "ఇక - క - పులు పరంబులగు నపుడు కనునకు దీర్ఘంబగు" అను వాక్యముచే విశదపఱచెను. కప్రత్యయ పరకత్వమందేకాక - "ఇక - (బా. కృ. ౧౨ సూ) పు (బా. కృ. ౧౧ సూ)" అనునవి పరమగునపుడును నిట్టి దీర్ఘము కల్గునని సూరివివరణమునకుఁ దాత్పర్యము. ఉదా:-కను+ఇక = కాను+ఇక = కానిక. కను+పు = కాను+పు = కానుపు. అర్థములు:-అలుక = కోపము = అలుగుట. (భావార్థకము). ఆక = నిరోధము (భావార్థకము). ఎలుక = పరిచయము = ఎఱుగుట (భావార్థకము). "జ్ఞానము - సోదె - గుఱుతు - జ్యోతిశ్శాస్త్రమును అర్థమగునపుడు కరణార్థమందు (సాధనార్థమందు) కవర్ణక మనవలెను, దీనిచేతను యుక్తాయుక్తములు మొదలైనవి

1714 కృత్తులకెల్లఁ బ్రయోగములు కోశములఁ గనఁదగును. [3౫౭ వి. స.జీ.]

తెలియఁబడునని వ్యుత్పత్తి చెప్పందగును. యుక్తాయుక్త వివేకమునకు జ్ఞానము సాధనముగదా. పరోక్షమైనసంగతి తెలియుటకు సోదె సాధనము (కరణము). వస్తునిర్ణయంబునకు గుఱుతు సాధనము. ఆగతానాగతములు తెలియుటకు బోధిత్విశాస్త్రము సాధనము. సాధనములైన జ్ఞానాదులను తెలుపుచున్నందున నెఱుకకబ్బము కరణార్థకము.” (బా. గు. ప్ర. ౪౩౨ పు. ద్వి. ము). కడఁక = పూనిక = కడఁగుట. (భావార్థకము). కలఁక = సంక్షోభము - కాలుష్యము - కలఁగుట (భావార్థకము). కాఁక = తాపము - కాఁగుట (భావార్థకము). తునుక = ఖండము - ముక్క - (తునిఁగినది - కర్తృగ్రకము). నడక = గమనము - నడచుట (భావార్థకము). నలఁక = నలఁకువ = నలఁగుట (భావార్థకము). పోక = గమనము - పోవుట (భావార్థకము). మడక = మడుఁగువస్త్రము (భాగగు మడుఁగునది - కర్తృగ్రకము). మలఁక = మెలిక (భావార్థకము). మునుక = మునుఁగుట (భావార్థకము). మూఁక = సంఘము (మూఁగునది - కర్తృగ్రకము). మొలక = అంకురము - నవోద్భిదము (మొలచునది - కర్తృగ్రకము). రాక = ఆగమనము - వచ్చుట (భావార్థకము). వంక = వంకర (వంగునది - కర్తృగ్రకము). వీక = విఱ్ఱవీఁగుట - టడుట (భావార్థకము). కానుక = కానిక - (ఉపాయనము - దాతలచే శ్రద్ధతోఁ జూడఁబడునది. లేదా గొప్పగాఁ జూడఁబడునది). (లేదా - గౌరవముగఁ బొందఁబడునది. కర్తృగ్రకము). కినుక = కోపము - కినియుట (భావార్థకము). మాదుక = వృద్ధుఁడు ముదిసినవాఁడు - ముదిసినది (కర్తృగ్రకము).

కృత్ప్రత్యయములకు మిక్కిలి యధికముగా సూరి యుదాహృతుల నిచ్చుట చేత వానికెల్లఁ బ్రయోగములు చూపిన నతివిస్తరమగుననియు, నొక్కొక రూపమున కనేకార్థము లుండుటచే వానికెల్ల నుదాహృతుల నిచ్చినచో నింకను నతి విస్తృతియగుననియు నట్టి ప్రయోగములు శబ్దరత్నాకర సూర్యరాయాంధ్ర నిఘంటువులందు విపులముగా నుదాహరింపఁబడి యుండుటచే వానినే మరల నెక్కింపనేల యనియు నీపరిచ్ఛేదమునఁ బ్రయోగప్రదర్శనము సంక్షేపింపఁబడియె. కేవలము చూపఁదగినవని తోచినవి మాత్ర మే చూపఁబడును. ప్రయోగములు:—
ఉ.....ఉద్భటుం । డై నెగనెన్ సమీరసుతు నల్కరుఁ బ్రాణిడినట్లు వీకతో (భార. విరా. ౨ ఆ. ౩౫౦). క. ఎఱుక గలవారి చరితలు । గఱచుచు..... (భార. ఆది. ౩. ఆ. ౨౦౩). గీ. రాజునకుఁ గీడుపుట్టెడు రాజ్య మడఁగు । ననుచు నెఱుక చెప్పెడు బోధిత్విపాదములను ।(విజ్ఞా. ప్రా. ౧౩౭ సూ. రా. ని). నీ.....పాంచాలతనూజపంచకముఁ గోలు (తే-గీ.) పోకఁజేసియు గెల్పు గెల్పుగ

మదీయ | బుద్ధి నైకొనదయ్యెడు.....(శాంతి. ౧ ఆ. ౬). ఉ. వీను సుమాలి
కూతుర మునీశ్వర మిమ్మిటఁ దండ్రీ పంపునన్ | గానఁగ రాకయంచు.....
(నిర్వ. 3 ఆ. ౫౦). ఆ-వె. ఎచటనుండి రాక యొవ్వరి సుత వేమి (నిర్వ. 3 ఆ.
౪౯ ప). చ.....గాయకా | ది పరిజనంబుతోఁ జని తెదీయరమిరుడుడు దన్నుఁ
గానరా | క పగిది వీచినం గొలువు నైకొని యిం పెద నాదరించుచున్ (నిర్వ. ౪ ఆ.
౨౪). (రాకయొక్క పగిది = రాక పగిది). ఇత్యాదు లడంగ్వాదులనుటచే నీయం
డంగ్వాదు లాకృతిగణము. ఇదియె యననేల? ఈకృత్తుల సూత్రములెల్ల నాకృతి
గణవిషయకములె.

ఇమివర్ణకంబు కలుగ్వాదుల కగు. ౪.

బాలవ్యా. కలుగు - కలిమి, ఓరుచు - ఓరిమి, కూరుచు - కూరిమి.

3౫౮ విషయము. నేరుచు - నేరిమి. వేలుచు - వేలిమి. బడియు -
బడిమి. బ్రదుకు - బ్రదిమి. ఒడ్డు - ఒడ్డిమి. తాలు -
తాలిమి.

సందేహని. 3౫౮ విషయము:—కలుగు మొదలగు ధాతువులకు భావాదర్శనము
లందు 'ఇమి' ప్రత్యయమగు నని యర్థము. సూరి యుదాహరించిన కలుగు ప్రభృ
తులలో 'ఒడ్డు' 'తాలు' ధాతువులు తప్పఁ దక్కిన యన్నిటికిని బా. కృ. ౨
సూత్రముచొప్పున నంత్యవర్ణలోపము కలుగఁగా బా. సంధి. ౧౧ సూత్రము
చొప్పున నపదాది స్వరసంధి నిత్యముగా వర్తిల్లి "కలుగు+ఇమి = కలు+ఇమి =
కలిమి" మున్నగురూపము లేర్పడును. 'కలుగు' అనుదాని తుది 'గు'వర్ణమును,
'ఓరుచు - కూరుచు - నేరుచు - వేలుచు' అనువానితుది 'చు'వర్ణమును, 'బడియు'
అనుదానితుది 'యు'వర్ణమును, 'బ్రదుకు' అనుదానితుది 'కు'వర్ణమును 'ఇమి'
ప్రత్యయపరకత్వమున బా. కృ. ౨ సూత్రముచే లోపించెనని యెఱుంగునది.
బాలవ్యాకరణ ప్రథమ ద్వితీయముద్రణములందు నైతము 'తాలు - తాలిమి'
అనియె యున్నది. 'ఒర్పు - సహించు' అను నర్థముగల 'తాలు' అనునది లఘు
లకారయుక్త ధాతువే యని సూరి తలంచెయుండును. కోశములందు "తాళు -
స - క్రి. సహించు - ఓర్పు.....అ - క్రి. (క - తాళు - త - తాళి).
ఆగు - నిదానించెయుండు....." (సూ. ధా. ని). అని తాళుధాతువు
ద్రావిడమూర్ధనన్య ఫకారయుక్తముగా నుదాహృతమైయున్నది. ల ఫ లకు యతి
ప్రాసమైత్రీ లాక్షణిక సమ్మతమగుటచేతఁ గవిప్రయోగములనుబట్టి యిట సందేహ
నిర్ణయము చేయుటకు శక్యము కాకున్నది. 'తాళు' ధాతువునకు భారతమందుఁ

1716 'వేల్పు' కాదు. వేల్పు. 'కలిమి' కలియ ధాతుజము కాదు. [371 వి. సంక్ష.]

బ్రయోగము లభింపలేదు. సూ. రా. నిఘంటుకారులు తాలిమిశబ్దము 'తాలుచు' ధాతువునుండి యేర్పడినదనుచు నిట్లు వ్రాసిరి. "తాలిమి - (త్రి) వి. (✓ తాలుచు - త. తాళమై). ౧ తుమ - ఓర్పు". (సూ. రా. ని). తాలుచు ధాతువు తుది 'చు' వర్ణము 'ఇమి' ప్రత్యయ పరకణ్యమున బా. కృ. ౨ సూత్రముచొప్పున లోపించి "అపదాది నిత్యసంధి" కల్గగా 'తాలిమి' అను రూప మేర్పడనగును. తాలుచు - ధాతువును తాలిమిశబ్దమును భారతప్రయుక్తములై యున్నవి. ఈ సందర్భమును బట్టి "తాళు అని ధాతువుగా నున్నపు డలఘు లకారముతో నుండును. ఈ శకారము కృదంతత్వావస్థయందు లఘు లకారములు 'తాలిమి' అగు." (బా. గు. ప్ర. ౪౩౪ పు. ద్వి. ము) అనెడి గుప్తార్థప్రకాశికా కల్పనము సరికా దనఁదగును.

కలుగు+ఇమి = కలిమి - కలుగుట - భావార్థకము. "కలిమి - భావార్థక మైనచోఁ గలియుట యర్థము. 'ఇట్టి మహిమకలిమికే గత మెయ్యది' (భా. ఆర. ౪ ఆ.)" (బా. గు. ప్ర. ప్ర. ము. 3౧౧ పు. ద్వి. ము. ౪౩౩ పు). అనెడి గుప్తార్థప్రకాశిక వ్రాత ప్రమాదపతిత మనఁదగును. 'కలియు' అను ధాతువు నుండియుఁ బ్రకృతసూత్రముచే 'కలిమి' అను రూపమును సాధింపనగునుగాని యట్టిది సూరిచే నుదాహరింపఁబడలేదు. కలిమిశబ్దమునకు 'కలియు' ధాత్వర్థమునఁ బ్రయోగమును జూడట్టదు. కలుగు+ఇమి = కలిమి = సంపద. అధికరణార్థకము. దీనియందు (సంపదయందు) సుఖాదికము గలుగునని వ్యుత్పత్తి నరయునది. ఓరిమి = సహనము (భావార్థకము). కూరిమి = ప్రేమము - స్నేహము. (కరణార్థకము - దీనిచేతఁ బ్రీతిని గూర్తురని వ్యుత్పత్తి నెన్నునది). నేరిమి = చతురత = నేర్పుట (భావార్థకము). వేలిమి = హోమము = వేల్పుట (భావార్థకము). బాలవ్యాకరణ ప్రథమ ద్వితీయముద్రణములందును దర్వాతి ముద్రణములన్నిటియందును "వేలుచు = వ్రేలిమి" అనియేయున్నది. "బా - గు - ప్ర. బా - సా - పే." వ్యాఖ్యాతలును 'వ్రేలుచు - వ్రేలిమి' అనియే నిల్పిరి. కాని "హోమముచేయు" అను నర్థముగలది 'వేలుచు' ధాతువెకాని "వ్రేలుచు" ధాతువుకాదు. "వేలుచు - చే. స - క్రి. హోమూస్థియందు నేయి మొదలగువాని సమర్పించు. (రూ - వేల్పు)" (శ-ర). "వ్రేలుచు - చే - ప్రే. వ్రేలఁజేయు. (రూ - వ్రేల్పు)... .." (శ-ర). "వ్రేలిమి" అనెడు వకారరేఫ సంయుక్తరూపమే శోశములందులేదు. బడిమి = (దృష్టి దోషాదిపరిహారార్థము) దిగఁడుడుచుట (భావార్థకము). "బడిమి - చే - వి - ౧ బడియుట. ౨ చక్రాకారప్రమణము. 'ద్వి - పురిషట్టు బడిమిగాఁ ద్రిప్పి'. (సారంగధరచరిత్రము - ద్వికద. భా. ౭ శంభు

[బా. కృ. ౫ సూ.] బడిమి = దిగఁడుడుచు. 'ఒడ్డిమి.' 'సూ. రా. ని.' విడిచెను. 1717

కవి) 3 భూతబలి." (శ-ర). "బడిము. దే. స. క్రి. (దృష్టిదోష కరిహారార్థము) దిగఁడిము. నై. 3 ఆ" (శ. ర). చక్రాకార భ్రమణ మను సర్థమునుబట్టియే 'బడిము' థాతువునకు 'దిగఁడుడుచుట' అను సర్థముగల్గెనని తోచెడిని. ఉప్పు - కాల్చినమిరపకాయలు - కసుపుమెతుకులు - ములకాకులు ('ములగ' అందురు) దృష్టిదోషము తగిలినవానిచుట్టును ద్రిప్పి వీధిలో పాటవేయుదురు లేదా యా వస్తువులను ప్రాయ్యిలోవేసి కాల్చురు. "దిగఁడుడుచు. దే. స-క్రి. (దిగన్ + తుడుచు) (దృష్టి దోషము మొదలైనవానికి ఉప్పు మిరపకాయ లోనగువాని) చుట్టివేయు." (శ. ర). బ్రదిమి = జీవనము = బ్రదుకుట (భావార్థకము). ఒడ్డిమి = పంచెములో నొడ్డిన ధనాదికము. (కర్తార్థకము. పంచెమునం దొడ్డుబడినది). "ఒడ్డిమి. దే. వి. ఒడ్డు - పంచెము. 'వ' ఆశకుని యాడి యుధిష్ఠిరుం దొడ్డిన యొడ్డిమి యెల్లగెలుచుచు వచ్చె. (భార. ఉద్యో. ౧ ఆ. ౨౨ గద్యము)." (శ. ర). ఇట్లు సూరియు శబ్దరత్నాకరకర్తయు వచించి యుండఁగా దీనిని సూ. రా. నిఘంటుకారు లుజ్జగించుటకుఁ గారణము తెలియకున్నది. తాలిమి = ఓర్పి - సహనము. (తాలు థాతు జన్య మనుపక్షమున భావార్థకము. తాలుచు థాతుజన్యమనుపక్షమున సధికరణార్థకము. దీనియందు ధైర్యము తాల్చునని వ్యుత్పత్తి నరయఁదగును.)

ప్రయోగములు:—క. కలిమియ చుట్టలఁ జేర్చుం | గలిమియ చెలులను ఘటించు.....(భార. శాంతి. ౧ ఆ. ౫౧). ఉ. ప్రాయము కల్పి నొక్కటన భవ్యధృతిన్ మహనీయశీలతన్ |నృఘ్నుడవు గావె.....(ద్రోణ. ౧ ఆ. ౬౪ ప). గీ. తాల్చి పుయిలోట యడఁకువ తగవు మెలపు | (విరా. ౨ ఆ. 3 ౯). క.....ఉ | త్తమరూపము గోరువారు తాల్చరు దానిన్ (ఉద్యో. ౨ ఆ. ౪౦ ప). తే-గీ. బ్రహ్మలోకంబు కాశికి బడిసివాటు (కాశీ. 2 ఆ. శ. ర). ఉ...భీష్ముడను సాగరముం గడవంగ నీడఁగా | నేరిమి యెట్లాశో కలుగనేరె శిఖండికి నేమి నేయుడున్ (భీష్మ. ౧ ఆ. ౫౪).

తజ్జ్వల్లకంబు చేయ్యాదుల కగు. ౫.

చేయు - చేత. అలయు - అలత. కూయు - కూత.

బాలవ్యాకరణ కోయు - కోత. గీయు - గీత. నేయు - నేత.

వివరణము. పూయు - పూత. పోయు - పోత. మూయు -

3౫౯ విషయము. మూత. మేయు - మేత. మ్రోయు - మ్రోత.

రోయు - రోత. లాయు - లాత. వ్రాయు -

వ్రాత. వ్రేయు - వ్రేత.

సంజీవని. 37౯ విష:—చేయు ప్రభృతి భాతువులకు భావార్థార్థములందు తజ్ ప్రత్యయముగ నని యర్థము. ప్రాయశముగా 'యు' వర్ణాంత భాతువుల కీ ప్రత్యయమువచ్చు ననఁదగును. డాయు - దాయు - కలయు - కలియు - కాయు - పాయు - మాయు - మున్నగు భాతువులం దీ ప్రత్యయము చూపట్టించింజేసి యు వర్ణాంతములకని సూత్రించుటకు వలనుపడదయ్యె. తజ్ఞు జీత్తుగాన బా. తత్స. ౧౯ సూత్రముచొప్పున బిందపూర్వకం బగు. 'అలత - అలంత' మున్నగు రీతిని హ్రస్వముమీఁద ఖండపూర్ణములు రెండును నిల్చును. తజ్ వర్ణక పరకత్వమున బా. కృ. ౨ సూత్రముచొప్పున భాతువు తుది నన్న 'యు' వర్ణము లోపించును. ఉదా:—చేయు+తజ్ = చే+తజ్ = చేత. ఇట్లే యంతటను బ్రక్రియ సరయునది. పెక్కుచోట్ల నీ ప్రత్యయము ట ప్రత్యయమువలెనే (బా. క్రి. 37౯ సూ.) భావార్థమందు వచ్చుటయు వ్యాపారార్థము మాయని రీతి నర్థము నిచ్చుటయు భావార్థకాదులలోఁ జేరి కర్తకుఁ బ్రథమాంతత్వమును ఘటించు టయుఁ జూడట్టుచున్నను "చేత = కృత్యము = పని. ప్రేత = దెబ్బ. గీత = రేఖ. మూత = మూయు పనిముట్టు = మూకుడులో నగునది. మేత = గడ్డి మొదలగు పశువుల యాహారము." మున్నగు స్థలములయందు భావార్థభిన్నము లగు నర్థ విశేషములు దీనికి వెలయుచుండుటచేతను సర్వక్రియా సాధారణము కాకుండుటచేతను నిది భావార్థక 'ట' ప్రత్యయమువంటిది కాదనియుఁ గ్రియాప్రక రణమున నుపదేశింపఁదగినది కాదనియు నెఱుంగునది.

చేత = చేయుట (భావా). చేత = పని = కృత్యము. (కర్తార్థకము-చేయుఁ బడునది). అలంత = అలత = అలయుట. (భావా). కూత = కూయుట-(భావా). కూత = మొఱ - (కర్తా - కూయుఁబడునది). కోత = కోయుట (భావా). గీత = రేఖ - గీటు (కర్తా - గీయుఁబడునది). నేత = నేయుట (భావా). పూత = చంద నాదిఁగర్ప - (కర్తా - పూయుఁబడునది). పోత = పోయుట - (భావా). మూత = మూయుట (భావా). మూత = మూనెడు పనిముట్టు - మూకుడులోనగునది (కర్తార్థకము - బిందెలు మున్నగువానిని మూయునది). మేత = మేయుట (భావా). మేత = పశ్వాద్యాహారము (కర్తా. మేయుఁబడునది). మ్రోత = ధ్వని (కర్తా. మ్రోయుఁబడునది). రోత = జుగుప్స. రోయుట (భావా). రోతలు = తిట్టులు - (కర్తా. రోయుఁబడునది). లాత = ఉద్రేకించుట (భావా). వ్రాత = వ్రాయుట (భావా). వ్రాత = లేఖనము (కర్తా. వ్రాయుఁబడునది). ప్రేత = ప్రేయుట (భావా). ప్రేత = దెబ్బ (కర్తా. ప్రేయుఁబడునది). "ప్రేత - ప్రేయు

టయు, కార్యకారణభేదోపచారంబుచేత ప్రేయుటవలన (కలిగిన)దెబ్బయు నథ ములు. క. ఆసూర్యభానుః డీక్రియ | ప్రేసీర యపురిఘ దరుజవిభుః డధిక బలో | ల్లాసమునఁ బుచ్చుకొని పొడి | చేసె నసురు లార్వ నతని శిర మొక ప్రేతన్ (నిర్వృ ర ఆ.) (దెబ్బచేత) భావాత్మక ప్రత్యయమైనను నీయ్యమందు (కార్యము కారణ ముతో నభిన్నమున్న బుద్ధిచేత నిటు ప్రయోగింపబడియె" (బా. గు. ప్ర. 3౧౨ పు). ఈరీతిగ "గీత (గీయబడునది, అనిన కర్తార్థముదు (దజ్జ్యవ్యక్తము ; గీటు అర్థము)" (బా. గు. ప్ర. 3౧౨ పు). అయితో నేల వ్రాయఁడయ్యెనో? గీయుట చేతనే కదా 'గీత=గీటు' వర్పడును. ప్రయోగములు:—ఉ. కావున మేలునేయదె జగజ్జనకోటికి రాజునాజ్ఞమై | 'బోవుట' యాతనిం దగినపూజలఁ దృప్తునిఁజేత,..... (శాంతి. ౨ అ. ౨౬౦). "లాయు...చ. లయ కాలోగ్రపతంగబింబము క్రియక లాయుక యదీయోగ్ర.....చక్రంబు.....(హరి. ఉ. ౭ ఆ). "(శ. ర).

కువ వర్ణకం బడంగ్వాదుల కగు, ౬.

బాలవ్యాకరణ అడఁగు - అడఁకువ. ఎలుఁగు - ఎలుకువ. కలఁగు - వివరణము. కలఁకువ. నలఁగు - నలఁకువ. పెనఁగు - పెనఁకువ. 3౬౦ విషయము పొలయు - పొలకువ. మఱచు - మఱకువ. మెలఁగు - మెలకువ. లోఁగు - లోఁకువ. వేగు - వేకువ.

సంజీవని. 3౬౦ విషయము:—అడఁగు ప్రభృతిభాతువులకు భావాద్యర్థములందు. 'కువ' అను ప్రత్యయమగునని యర్థము. అడఁగ్వాదులకెల్ల 'కువ' ప్రత్యయ పరకత్వమున బా. కృ. ౨ సూత్రముచొప్పున భాతువుల తుదియన్న 'గు - యు - చు' అనువర్ణములు లోపింపఁగా 'అడఁకువ - పొలకువ - మఱకువ' మున్నగు రూపములేర్పడును. 'ఎలుఁగు' భాతువునందుమాత్రము క ప్రత్యయపరకత్వ మందువలెనే (ఎలుఁగు+క = ఎలుక) కువ ప్రత్యయ పరకత్వమందును బిందు సహిత 'గు'వర్ణము లోపించును. ఎలుఁగు+కువ = ఎలుకువ. ఇది నిర్బిందుకము. తక్కిన 'అడఁగు - కలఁగు' మున్నగు భాతువులందలి సిద్ధబిందువు లోపింపక నిల్చును. ఉదా:—అడఁకువ - అడఁకువ. కలఁకువ - కలకువ. పెనఁకువ - పెనఁకువ - మొ. వేగు మున్నగు నిర్బిందుకములు కువ ప్రత్యయయోగమందును నిర్బిందుకములుగనే యుండును. ఉదా:—వేగు+కువ = వేకువ మొ.

అడఁకువ = నమ్రత = అడఁగియుండుట - అణఁకువ - రూపాంతరము (భావా). ఎలుకువ = తెలివి. (కరణ. దీనిచేతఁ దెలియఁబడును). (ఎలుక. భావా). కలఁ కువ = సంక్షోభము = కలఁక = కలఁత. (భావా). నలఁకువ = నలఁగుట (భావా).

నలఁకువ = ఆపద వ్యాధి - (దీనిచే నలఁత (శ్రమ) కలుగును - కరణా) పెనఁకువ = పెనఁగుట = పెనఁగులాట - (భావా). పెనఁకువ = యుద్ధము (అధికరణార్థకము. దీనియందుఁ బెనఁగలాడుదురు). పాలకువ = జాడ = పోబడి. (భావా). "పాలకువ. దీనియందు సంచరింతుగన్న పుష్పత్పత్తిని - మార్గము. ఇత్యాద్యర్థములందు నధికరణార్థకము" (బా. గు. ప్ర. ౪౩౬ పు. ద్వి. ము). మఱికువ = అజ్ఞానము. (కరణా. దీనిచే మఱిపు గల్గును). క. ఎఱుకని యెఱుంగక మిమ్మున్ | మఱికువ మార్గొన్న తప్పు మఱివుఁడు.....(ఆర. ౧ ఆ. ౩౨౬). (శ. ర). మెలఁకువ = వర్తనము - జాగరూకతతోడి వర్తనము (భావా). "మెలఁగు - దే - ఆ - క్రి. ౧ వ ర్తించు౨ జాగరూకతతోవర్తించు....." (శ. ర). మెలఁకువ = మేలు కొనుట (అధికరణా - దీనియందు మెలఁగుదురు). లోఁకువ = లొంగుట = లోఁగుట (భావా). "లోఁకువ - దే - విణ - అధీనము" (శ. ర). అనెడి శబ్దరత్నాకరమును బట్టి కావలయును బా. గు. ప్ర. వ్యాఖ్యాత "లోఁకువ - అడఁగునది. ఇత్యాది విశేషణార్థమునఁ గర్తృత్వమందుఁ బ్రత్యయము. విశేష్యంబగుచో భావార్థకము". (బా. గు. ప్ర. ౪౩౬ పు. ద్వి. ము), అని వ్రాసెను. కాని 'లోఁకువ' అనుదానికి 'లోఁగువాడు - లోఁగునది' అను విశేషణపరార్థము ప్రసిద్ధముకాదు. వేఁకువ = ప్రాతఃకాలము. (అధికర. "ఈకాలమందు వేగును = దెల్లవాలును." అని పుష్పత్పత్త్యర్థము నరయునది).

ప్రయోగములు:—క.....వి ! చ్చలనిడి భోగింపక వే ! డ్కలు సలుమఁగవలయు భటుఁ డడంకువతోడన్. (విరా. ౧ ఆ. ౧౪౦). క. కాన యవ శ్యము పెనఁకువ | గాని యుపాయమున.....(ఉద్యోగ ౩ ఆ. ౧౯). "పాలకువ - దే - వి - జాడ - పోబడి .. నీ. పాలకువ గనుఁగొన్నఁ బోవు దయ్యంబుల విసరముల్ భీతిచే విస్తరిల్లి. (హంస ౩ ఆ)." (శ. ర).

టవర్ణకం బాడ్వాదుల కగు నగుచో నంత లోపంబగు. ౭.

ఆడు - ఆట. డోరు - డోట. డోఱడు - డోఱ

బాలవ్యాకరణ ట. ఏఱరు - ఏఱట. ఓడు - ఓట. తివురు - తివుట.

వివరణము. తేరు - తేట. త్రిమ్మరు - త్రిమ్మట. వండు - వంట.

౩౬౧ విషయము. పాడు - పాట. మండు - మంట. వండు - వంట.

వేసలు - వేసట. అనుప్రయుక్తంబయిన యాట

శబ్దంబు ప్రాయశఃకంబుగాఁ గ్లిబనమంబగు. కోలా

టము - పోరాటము. మండ్రటము. ఇత్యాదులు.

[బా. కృ. ౭ సూ.] క్రియా. 'ట' ప్రత్యయకంటే భిన్నమగు. 'ట'వర్ణకము. 1721

సంజీవని. 3౬౧ విష. ఆడు - మొదలగు ధాతువులకు 'ట'వర్ణకంబు భావా ద్వర్థములం దగును. అట్లుగునపుడు ధాతువు తుదియక్షరము (స్వరసహిత వజ్ఞంజ నము) లోపించును. "పండు+ట = పంట" మున్నగు చోటులందు 'డు'వర్ణము లోపించిన 'ట' ప్రత్యయము సైతము విందుపూర్వకమగుట కర్తమగునచేకాన (బా. సంజ్ఞా. ౧౬ సూ.) నచటిబిందువు లోపింపదు. బా. కృ. ౨ సూత్రము చొప్పున "క-గ-చ-య-వ" అనునవి మాత్రమే లోపించును. ప్రకృతసూత్రపు ట ప్రత్యయము పరమగునపు డన్ననో ధాతువు తుది నేయక్షరమున్నను నది లోపించునని యెఱుంగునది. బా. క్రి. 37౧ సూత్రపు ట ప్రత్యయము పరమగునపు డిట్టి లోపము కలుగదు. ఉదా - ఆడు+ట = ఆడుట. ఆకృతిగణముగాన చెడుట = చెట్ట మొ. (సభా. ౨ ఆ. 3౧3).

ఆట = ఆడుట = క్రీడ. (భావా). ఊట = ఊరిన ద్రవము. (కర్త - ఊరు నది). ఊటట = ఊటడిల్లుట. విరామము. (భావా). ఊటట = సహాయుడు - ఊటడించునది. విశ్రాంతి నిచ్చునది. (కర్త) - ఊటట గల్గించువాడు. గీ. మాటి మాటికి బరికించి మందడిల | కెల్ల నూటట యగుచు వర్తిల్ల నేర్పు (విరా. ౧ ఆ. ౯౫). ఏకట = అపేక్ష. (భావా). ఓట = పరాజయము = ఓడుట. (భావా). ('ఓటము' అను నపుంసకలింగసమరూపములు గలదు. 'ఓటమి = ఓటు' అనుసామములును గలవు). తివుట = కాంక్ష = తివురుట. (భావా). తేట = తేజీన ద్రవపదార్థము. (కర్త - మీడికి దేటునది). త్రిప్పుట = పర్యటనము = త్రిప్పురుట. (భావా). పంట = పండుట. (భావా). పాట = గానము. (కర్త. పాడబడినది). మంట = జ్వాల. (కర్త - మండునది). వంట = వండుట. (భావా). వేసట = విసుగు శ్రమము. (భావా).

ఆడుధాతు కృదంతరూపమగు 'ఆట' శబ్దము స్త్రీసమమే యయినను నది ముతొకశబ్దమున కనుప్రయుక్తమగునపుడు నపుంసకలింగసమ మగు ననగా 'ము' ప్రత్యయముతోఁ గూడి యుండును. కోలాటము=హస్తీసక మనెడి క్రిడ (భావా). "కోలాట(ము). వి. (కోల+ఆట, త. కోలాట్టం). హస్తీసకము. స్త్రీలు చేతికోలలతో తాళమువేయుచు పాడుచు చుట్టును తిరిగి ఆడెడు ఒకవిధమగు ఆట.....ప. మోహనాంగు లపారశృంగారంబులు నెఱపుచు కోలాట లాడ (లక్ష్మీవిలాసము.)" (సూ. రా. ని). పోరాటము = యుద్ధము - (భావా) (సూ. ప్రాయోగమునటచే కోలాట - పోరాట మున్నగు రూపములును గలవని యెఱుంగునది). "పోరాట. దే-వి (పోరాడుట). ౧ కలహము ౨ యుద్ధము. తే. గీ. అవినీతుడైన | యా

సుయోధనుతోడి పోరాట దక్కి (ఉపోద్ఘా. 3 ఆ).....(రూ. పోరాటము) -
 యుద్ధమునకు క. నీగాట వనాటులకుం | బోరాటం బెట్లు గలిగెం బురుషోత్తముచే |
 పోరాట మెట్లు చూసెను |(భాగ. ౮ స్కం.).....” (శ. ౮). కా.
 నీటి పో | గాటం పోటమిపాటుం జూపుట కరణ్యాటంబు నాచాటమై (భాగ. ౮
 స్కం. ౫౭౧). (నీటి | పోగాట నోటమిపాటి పాతాంతరము). నీ. అడరి పోరాటకు
 : దగ్గరనో.....(భీష్మ. ౧ ఆ. ౧౫౪). మ.....నీని త్తంబు పోరాటకుం |
 జూరదే నిప్పటికిని నోలంగి (శల్య. ౨ ఆ. ౪౪). ఇట్లు “పోరాటము - పోరాట”
 అను ద్వివిధరూపములును గన్పట్టుచున్నవి. ద్వి. అనురక్తి గొని యాట కదినీవె
 సాక్షి (బృహ. 3 ఆ. 3౮౭). క.....మిమ్ముం గొనియా | టకు నాతడు
 మనసు చేడ్వడం జింతిల్లున్. (శాంతి. ౧ ఆ. ౧౭). చ.....మా | ధవుగొని
 యాటలం దమ కృతంబులకు మెఱుంగిడ్డ యట్లుగాన్. (అశ్వ. ౪ ఆ. ౧౭౪).
 ఇట్లు ‘గొనియాట’ అనిమాత్రమే చూపట్టుచున్నది. కా.....రిపులం జె
 డాట సూచింపగా. (ఉ. హరి. ౬ ఆ. ౬౭). ఇట్లుగటచేత “కోలాట - పోరాట.
 మండ్రాట అనురీతిని మువర్ణక విరహితమై యాటశబ్దము వ్యస్తమందువలె నుండ
 దని యెఱుంగువది.” (బా.సా.పే.౫౦౦ పుట) అను పేటికా వ్యాఖ్య యపరిశీలన
 మూలక మనఁబడును. “దీన వ్యస్తమున నిది(ట) నిత్యముగ స్త్రీసమంబై యగు ననుట
 తెల్లము” (బా.సా.పే.౫౦౦ పుట) అను వాక్యమును సరికాదు. ‘టము (కొలుపు)
 కూటమ’మున్నగు రూపములు చూపట్టుచున్నవి. “టము = టట. వి.....”
 (సూ. రా. ని). “కూటము.....క.....మఱిదామక | ములు గట్టుడు
 పెద్దకూటమున సొంపారిన్. (భార. ఉపోద్ఘా. 3 ఆ. ౧౫౨). (భావార్థ).
 మండ్రాటము = సంతోషము. (భావా) “మండ్రాడుట = మండ్రాటము. దే. వి.
 సంతోషము. కా. కండ్రేడులు నీగతిం జనంగ జంభద్యేషి ముఖ్యామరుల్ |
 మండ్రాటం బిదియేల చెప్పదము కామధ్వంసీకిన్.....(ఉ. హరి. ౨ ఆ).
 ఇత్యాదులనుటచే నీ యాడ్వాదు లాకృతిగణము. సూరి యిట్లు కొన్ని సూత్రముల
 యొద్ద వ్రాయకున్నను నీకృత్ప్రత్యయముల గణములెల్ల నాకృతిగణములె.

టు వర్ణకంబు పడ్వాదుల కగు, నగుచో నవి యాద్య

బాలవ్యాకరణ త్విరశేషంబులయి దీర్ఘంబు నొందు. ౮.

వికరణము పడు - పాటు. చెడు - చేటు. అడుచు - ఆటు.

3౬౨ విషయము. కలుచు - కాటు. పాడుచు - పోటు. వయచు -

వాటు. వీయు - వీటు. ఓడు - ఓటు. వ్రేయు - వ్రేటు.

సంజీవని. 3౬౨ విషయము:—పదు ప్రభృతిభాతువులకు భావాద్యర్థములందు 'టు'ప్రత్యయం బగు. అది పదమగునపుడు ధాతువు తొలియచ్చు మీదివర్ణంబు రెల్ల లోపించును. ఆతొలియచ్చు ప్రాప్యంబగునేని యది దీర్ఘంబగును. పడు+టు= ప+టు = పాటు. కడు+టు = క+టు = కా+టు = కాటు. (భావాద్యర్థములందు ప్రథమ ద్వితీయ ముద్రణములందును 'కడుచు'అని 'కా'కారమధ్యముగానే పడి యున్నది. అయ్యది పొరపాటు. "రెండిటికి మించిన వర్ణములు గలవాని విషయ ముననే యాద్యక్షరకేషంబగు నను విధానము సార్థకంబగునని యెఱుంగునది. రెండువర్ణములు గలవానికి ౨. చే అంతిమవర్ణలోపము సిద్ధముగాన సవ్యాని విషయమున దీర్ఘవిధానమే యావశ్యక మగును." (బా - సా - పే. ౫౦౦ పుట.) ఈవేటికాపంక్తులు కేవలము నజాగ్రత్తగా వ్రాయబడినవి. ఈసూత్రము వివరణ మున సూరి యుదాహరించిన ద్వ్యక్షరధాతువులు డు వర్ణాంతములును, 'ఏయు - వ్రేయు'అనునవియునై యున్నవి. వీని తుదినున్న 'డు'వర్ణముగాని 'యు'వర్ణము గాని బా. కృ. ౨ సూత్రముచే లోపింపనేరదు. ఈ రెండవసూత్రము కృత్ - క - గ - త - ప - వేములు పరమగునపుడుమాత్రమే క గ చ య వలకు మాత్రమే లోపమును విధించుచున్నది. క - గ - త - ప - వేములలోనిది 'టు'వర్ణకము కాదు. 'డు'వర్ణము "క గ చ య వలలోనిదియును గాదు. ఈ ౨ సూత్ర మంతిమవర్ణ లోప విధానము గాదు. ఎంతమాదిగొనకుండ నీవ్యాఖ్యి వ్రాయఁ బడెనో తెలియకున్నది. పాటు = పడుట. (భావా). పాటు = ఆపద. (అధికర - దీనియందుఁ బడుదు రనఁగా శ్రమపడుదు రని వ్యుత్పత్తిర్థము). చేటు = చెడుట. (భావా). చేటు = ఆపద. (అధికర - దీనియందుఁ జెడుదురు). ఆటు = ఆడుపు. హతి. (భావా). కాటు = కడుచుట. (భావా). "కడుచు = ఆభ్యసించు" అను ధాతువున కీ "టు"ప్రత్యయము రాదు. అట్టి ధాతువునకు 'కడుపు'అనునది కృదంత రూపమగును. పోటు = పొడుచుట. (భావా). వాటు = వైచుట. (భావా). వీటు = వీయుట. భాగప్రయోగము. (భావా). (వీయు = భాగాదులను బ్రయోగించు). ఓటు = ఓడుట. (భావా). వ్రేటు - వ్రేయుట - హతి - (వ్రేయు = నడుచు - కొట్టు. వేయు = వైచు). "వేటు - చే - వి - వ్రేటుయొక్క రూపాంత రము. (అదురువేటు - కూతవేటు మొ.)" (శ. ర.) ఈ శబ్దరత్నాకరమునుబట్టి కావలయు గుప్తార్థప్రకాశికాకర్త యిట్లు వ్రాసెను. "వ్రేటు—దీనికి రూపాంతరము వేటు, కొట్టు - నడుచు - అర్థము. వేయువలన వేటు అను రూపం బయ్యెనని చెప్పఁ గూడదు. అపుడు విక్షేపం బర్థమగుంగాని కొట్టుట యర్థము కాకపోవలసివచ్చును'

(బా. గు. ప్ర. ౪^వ అంశం). ఇది సరికాదు. శబ్దగత్కారక కర్త యిచ్చిన లక్ష్యములు 'అది గువేటు - హఠవేటు.' అనునవి నజగుట యథానుగల స్థలములు కావుగదా. "వేటు" శబ్దమునకు నజగుట యర్థమని నిర్ణయించు ప్రయోగమును గుప్తాప్రకాశికాకర్త చూపలేదు. శబ్దగత్కారమున వ్రేటు శబ్దరూపాంతరము 'వేటు' అని వ్రాయఁబడుటయు దానికి 'అదురువేటు - హఠవేటు' అని లక్ష్యము లీయఁబడుటయు బొసఁగియుండలేదు. పరిశీలింపఁగా వేయుథాతుజమే 'వేటు' శబ్దమని తోచెడిని.

ప్రయోగములు:—చ. కినుకకుఁ జాల కెంతయును గీడ్పడి నా పడుపాటు లెల్ల.....(విరా. ౨ ఆ. ౧౦౬). నీ. దాసత్వ మొంది యదల్పులఁ దిట్టుల నాటులఁ బడుచుండుఁట్టి నీచులు (ఆరు. ౫ ఆ. ౧౦౭). ఉ. ఏటుల మ్రొగ్గువారిఁ గని యించుక కొంక యర్దువెంబునన్ | బోటుల వాతఁ బోవు భటపుంగవుల మది మెచ్చుచున్ వడిన్ | వ్రేటులఁ గ్రీడపల్చి పృథివింబడు వీరులఁ ద్రొక్కికొంచు నె | చోటులనైన నగ్గటికఁ బొత్తురు నెత్తురు వజ్రునెయుచున్. (విరా. ౩ ఆ. ౧౬౪) ఉ. ఎల్లభనంబు నోటువడి తిందు కులేశ్వర.....(సభా. ౨ ఆ. ౧౯౪ ప).

బాలవ్యాకరణ పవర్ణకంబు తిరియ్యదుల కగు. ౯.

వివరణము. తిరియు - తిరిపము. కలియున కత్వంబు నగు. కల

3౬౩ విషయము. పము. పొలయు - పొలపము. మురియు - మురి

పము. సొలయు - సొలపము. వలియు - వలిపము.

సంజేనని. 3౬౩ విషయము:—తిరియు మున్నగుథాతువులకు భావాద్యర్థము లందు పవర్ణకంబగునని యర్థము. అట్లేర్పడిన తిరిపాదిశబ్దములెల్ల నపుంసకలింగ సమములై యగును. తిరియు+ప = తిరి+ప = తిరిపము. బా. కృ. ౨ సూత్రము చొప్పున 'ప'వర్ణక పరత్వమున థాతువుతుది 'యు'వర్ణము లోపించెనని యెఱుంగు నది. తిరిపాది కృదంతములకు బా. ఆచ్చి. ౨ సూత్రమునఁ గ్లిబమత్వమునంజేసి బా. తత్స. 3౯ సూత్రముచొప్పున 'ము'వర్ణకము రాఁగా. 'తిరిపము' మున్నగు రూపములు సిద్ధించును. కలియుథాతువునందలి 'లి'వర్ణముమీఁది 'ఇ'కారమునకు 'ప'వర్ణక పరకత్వమున 'అ'కారాదేశమగు ననుచు సూరిగారే 'కలియు సకత్వంబు నగు' అని వివరించిరి. దీనినిబట్టి కలియుథాతువునకుఁ బర్యాయమగు "కలయు" థాతువు సూరిగారికి స్ఫురి గోచరము కాలేదా యని యాలోచింపవలసి యున్నది. "కలయు" థాతువునకు 'ప'వర్ణకమగునపుడు 'అ'త్వవిధానమును విశేషవిధిగఁ జేర్చిన నక్కటలేదు. శబ్దగత్కారక కర్త 'కలపు' అను ప్రేరణార్థక థాతువునుండి

[భా. కృ. = సూ.] 'తిరిపము = భిక్షకుడు' అను విశేషణాన్తము సూతాదు. 1725

యిది యుత్పన్నమైనదని తలంచినట్లు తోచును. "కలపము - దే - వి - గ కలపుట" (శ. ర). "కలపము - ది (✓కలపు. త. కలప్పు) కలపుట. నీ. సచ్చందనముకంటె జందనంబునఁ గలపంబుఁ జేసిన కల్పంబుకంటె (పి. శకుం ౬-౧౪౬). (జి. పంబు చేయు = కలపు)....." (సూ. గా. ని). అని యిట్లు ఋషులు "కలపు" ధాతువునుండియే యేర్పడినట్లు సూ. రా. నిఘంటువున వ్రాయఁబడెను. ఈపక్షమున "కలపు+ప+ము" అనుచో ధాతువుకుది 'ప్ర+ష్ట'నను లోపించుటకు విధానము లేకపోవును. భా. కృ. ౨ సూత్రమున "క - గ - చ - య - వ" లకు మూత్రిమే కదా లోపము విధింపఁబడెను. "కలయుధాతువును దిరిష్టాదిగణములలో భావించి నందున 'కలపము' అను రూపంబు సులభంబైనను కలియుధాతువువలనఁగూడ నట్టి రూపంబు సిద్ధించుటకై యుత్పన్నంబు విధింపఁబడియే." (భా. గు. ప్ర. ౪౩౮ పు). అని గుప్తార్థప్రకాశికలో వ్రాయఁబడెను. కాని యీ 'ప'వర్గక మెల్ల ధాతువుల పయిని నిలువవలసిన ప్రసక్తిలేదగదా.

తిరిపము = భిక్షము. (భావా). తిరిప = తిరిపఁడు = భిక్షించువాఁడు (కర్త, తిరియువాఁడు = తిరిపముచేయువాఁడు - తిరిపరి - తిరిపకాఁడు' పర్యాయరూపములు). "తిరిపము - దే - వి - భిక్షము.....విణ - భిక్షుకుఁడు. నీ. కడఁదిరి పంబవై కాంతయు నీవును దేశంబులందెల్లఁ దిరిగి తిరిగి (కవిక. ౫ ఆ. ౧౭). (వృత్తి యందు మువర్గలోపము. ఎ-గీ. తిరిపజోగి దగునె దేవుడనంగ. (వీర. ౧ ఆ. ౧౩౫)." (శ. ర). గుప్తార్థప్రకాశికా వ్యాఖ్యాతయు సూ. రా. ని. కారులును నీ శబ్దరత్నాకర విషయములనె స్వీకరించిరి. పరిశీలించఁగా "తిరిపము" అను ము వర్గ కాంతరూపమునకు భిక్షుకుఁ డను నర్థము సరికాదని తోచుచున్నది. ఉదా హృతకవిప్రయోగము లచట "తిరిపము" అను రూపమును నిర్ణయింపఁజాలి యుండ లేదు. "కడఁ దిరిపంబవై కాంతయు నీవును" అను కవికర్తరసాయన ప్రయోగమున "కడఁ దిరిపండవై కాంతయు నీవును" అని కవిప్రయుక్తపాఠమై యుండు ననఁదగును. సూ. రా. నిఘంటువున "తిరిపము=భిక్షుకుఁడు" అనుదానికి మఱొక శ్రీనాథుని చాటు పద్య ముదాహరింపఁబడెను. "క. సిరి గలుగు రాచకొమరుఁడు | తరుణులఁ బదివేల మండిఁ దగుఁ బెండ్లాడక | దిరిపమున కిద్దఁ జాండ్రా | పరమేశా గంగ విడుము పార్వతిచాలున్. (శ్రీనాథుని చాటువు. చాటుపద్యపరిమళి. ౧ భా)." (సూ. రా. ని. తిరిపము శబ్దమునొద్ద). ఇందు భిక్షమున కిద్దఱు భార్య లేలా యని యర్థము చేయనగును. లేదా 'తిరిపనికి నిద్దఁ జాండ్రా' అని కవిప్రయుక్తపాఠ మనఁదగును. కలపము = యక్షకర్ణమము = లేపనద్రవ్యవిశేషము=తిమిళద్రవ్యములను జేర్చి కల

లేవర్ణకము 'ఇంచు'వైసెకాక 'కల'చు'మ న్నగుఁ ఁ యిందముఁ వైనిగిల్చును. [3౬౬వి.సం.]

పిరచందనము. (అధికరణార్థక. కరిమశ్చ ద్రవ్యములు దీనియందుఁ గలియును లేదా కలయును) (పరిమళ ద్రవ్యముతోఁ గలపఁబడినది యని దృఢముచేసినచోఁ గర్తార్థకము). సీ. కలపంబు లభినవగంధంబులుగఁ గూర్చి తనపున నలదుదు ననువు గాఁగ (విరా. ౧ ఆ. ౧౦౫). పాలపము = పాఠ్యపనము - (పాలయు = వ్యాపించు) (భావా). మురిపము = నడకయందలి కులుకు. (భావా). ('మురిపెము' అను పర్యాయ రూపమును గలదు). సాలపము = పారవశ్యము. (భావా). శబ్దశ్చక్రమున "సాలయు = మూర్ఛపోవు" "సాలపు = పారవశ్యము" అను శబ్దములు గలవుగాని 'సాలపము' అను శబ్దము లేదు. వలిపము = సన్నముగా నుండు వస్త్రము. (కర్త. వలియునది. వలియు = సన్నగిల్లు). సీ. నునుదీఁగఁ జీరికిఁ గొనని నీ మైదీగె మురి పంబు డెందంబు మరులుకొలెపె (ఆను. ౧ ఆ. శ ర). ఉ. భీతిలి యుండె నీగ్గు మురి పెంబును మోహము దేలు చూపు (భాగ. ౧౧ స్కం). (శ. ర).

తవర్ణకం బావులించు లోనగువాని కగు. ౧౦.

బాలవ్యాకరణ ఆవులించు - ఆవులింత. ఇగిలించు - ఇగిలింత. ఓకి వికరణము. లించు - ఓకిలింత. కుళ్ళగించు - కుళ్ళగింత. కుని ౩౬౪ విషయము. లించు - కునిలింత. కొక్కరించు - కొక్కరింత. కొప్ప రించు - కొప్పరింత. గిలిగించు - గిలిగింత. ఇత్యాదు లెఱుంగునది.

సఁజేవని. ౩౬౪ విషయము:—ఆవులించు మున్నగు ధాతువులకు భావార్థంబున 'త' ప్రత్యయంబగును. బా. క్రియా. ౬౩ సూత్రముచొప్పున 'ఆవుల' మున్నగు వాసిపయిని స్వార్థమున "ఇంచు"గాగదుము నిలువఁగా "ఆవులించు" మున్నగు నాచ్ఛిక ధాతువు లేర్పడును. ప్రకృతసూత్రముచే భావార్థమున వానిపై "త" ప్రత్యయము నిలువఁగా "ఆవులింత" మున్నగు కృదంతరూపము లేర్పడును. 'ఆవులించు+త' అనుచోట బా. కృ. ౨ సూత్రముచొప్పున "త"వర్ణక పరకత్వమున ధాతువుతుదినున్న "చు"వర్ణము లోపించును. ఉదా:—ఆవులించు+త = ఆవులింత. జృంభమున "ఆవు" అనుశబ్దము వినఁబడును. కాన "ఆవులించు" అనునది యనుకరణధాతు వనఁదగును. ఈ త ప్రత్యయము భావార్థ మందుఁ గతిచిర్ధాతువులకుఁ బరముగామాత్రము నిలుచును. దీనికి ముందునైతము బిందువు గన్పట్టుచున్నది. (ఆవులింత. ఆప్పగింత. ఓప్పగింత. మొ). కాని యట్టి బిందువు ధాత్వవయములోనిది. సాధారణముగా నిది 'ఇంచు' గంతధాతువుల మీదనే నిలుచును. "ఈడు - ఈత. కలచు - కలత. మడచు. మడత" అనురీతి

గల యించు గంతములుగాని యలంతి ధాతువులయందు నీ ప్రత్యయము నిలుపుటగలదు. ధాతువుతుడినుండు 'చు'వర్ణాదికము లోపించినను నీ 'త' ప్రత్యయము పరమగు నపుడును బా. సూ. ౧౬ సూత్రముచొప్పున బిందువు నిలుచుటకు యోగ్యత గలదుగానఁ బూర్వస్థిత ధాత్వవచనహాపబిందువు లోపింపనేరదు. ఉదా:— ఆవులింతు+త = ఆవులింత = ఆగ్రులిత. ఇట్లే తక్కినవాని రూపముల ప్రక్రియను నైత మూహించుకొనునది. ఆవులింత = జ్యంభము. (ఆగ్రులిత, పర్వాదుపరము) (భావా). ఆ.పె. ఆవులింత తుమ్ము హారము నిష్కర | నలుగురు పుత్రుల నుండు గా.గ (విరా. ౧ ఆ. ౧౩౭). ఇలింత = పండ్లు కనబడునట్లు నోటి నిండుక తెఱచుట. (భావా). ఓకింత = పిత్తవ్యాధి మొదలగువానివలన 'ఓక్' అనెడి ధ్వనితోఁ గడుపులోనిది నోటికి వచ్చుట (భావా). ('ఓకరింత'. అనియుఁగలదు). కుశ్యంత = ఫలాదు లెక్కువకాలము నిలవించి చెడఁగొట్టుట. (భావా). ఈశబ్దము కోశ ద్వయమునందును జేరలేదు. "కుశ్యంత" అనునది దీని పర్యాయము. కుశిలింత = అతృప్తిచే భేదపడుట. (భావా). కొక్కరింత = కొక్కరించుట - పరిహారము చేయుట - బెడరించుట - కోఁతులు వెక్కిరించుట. (భావా). "ద్వి. కొనచెవుల్ టిక్కించి కొక్కరించుచు. (గంగనాథరా. సుంద. ౨౭౪ పౌరట, ౫ పం. సూ. రా. ని). (వాసరవర్ణనము). "ద్వి. మోకాళ్ళు దొడలును ముడివర్పుకొనుచు. | గూఁటి గిలుపుచు కొక్కరించుచును (పండితా. పర్వ. ౩౭౧ పా) (నట వర్ణనము). కొప్పరింత = విజృంభణము - అతిశయము (భావా). కొప్పించు.....వ..... కొప్పరించియు.....అడలించియు గడలించియు (ఉ. హరి. ౪ ఆ. ౨౫౬). (సూ. రా. ని). గిలిగింత = చక్కిలిగింత = (భావా) అనర్థకర స్వర్కముచేతఁ గలిగెడు చంక మొదలైన యంగముల సుకోచము (చక్కిలి=చంకిలి = చంక). "చక్కిలిగింత = ద్వ. వి - (చక్కిలి+గిలిగింత)" (శ. ర). గీ.....ట సరసిజాక్షి | యేను జెక్కిలి గిలిగింత లిడుటఁ దలఁతె (నైష. ౮ ఆ. ౮౬). (గిలిగిలింత. పర్వాయ పదము). ఇదియు నాకృతిగణమే. ఈదు - ఈత = ఈడుట (భావా). నీ. శచికిత గణపుచు జడలేట సురరాజు (మను. ౨ ఆ. ౧౧). కలఁగు - కలఁత = క్షోభము. (భావా). మడఁగు - మడఁత = వస్త్రపు మడఁత. (కర్త. బాగుగా మడంగు (వంగు) నది). ఇయ్యది శబ్దరత్నాకరమున నిర్బిందుకముగఁ జూపబడుట చింత్యము. "మడఁగు = వంగు. మడుఁగు = వంగు - పరిశుద్ధి" అనునవి శబ్దరత్నాకరమందు సబిందుకములుగానే చూపబడినవి.

పునర్లకంబు మాయ్వాదుల కగు. ౧౧.

మాయ - మాపు. మేయు - మేపు, అడుచ్చు.

అడుపు ఇంచు - ఇంపు. ఏంచు - ఏంపు. ఏచు - ఏపు.
 బలగ్గాడు కను - చనుపు. కాచు - కాపు. చూచు - చూపు.
 విదరము. తలంచు - తలంపు. తోచు - తోపు. త్రేంచు - త్రేపు.
 3౬౫ విషయము. త్రోచు - త్రోపు. పూచు - పూపు. పెనుచు -
 పెనుపు. పొలుచు - పొలుపు. ప్రోచు - ప్రోపు.
 మెచ్చు - మెప్పు. మోచు - మోపు. వలచు -
 వలపు. బాచు - బాపు. ఇత్యాదులు మూయ్యాదులు.

సంజీనని. 3౬౫ విషయము:—‘మాయు’ మున్నగు ధాతువులకు భావాద్యర్థంబుల ‘పు’ ప్రత్యయంబగును. ‘మాయు+పు’ అని యుండగా, బా. కృ. ౨ సూత్రముచొప్పున ‘యు’వర్ణము లోపించుటచేత “మాపు” అను రూప మేర్పడును, ఇట్లే ‘అడుచు’ మున్నగు ధాతువులకు ‘పు’ ప్రత్యయము పరము కాఁగా. “అడుచు+పు” మున్నగు రూప మేర్పడును. బా. కృ. ౨ సూత్రముచొప్పున ‘చు’వర్ణము లోపించగా “అడుపు” మున్నగు రూపములు సిద్ధించును. సూరి యుదాహరించినవానిలో ‘కను’ ధాతువు తప్ప దక్షిణవెల్లి ‘యు - చు’ అనువానిలో నొకటి తుదిని గలవే కాన వాని యు చులకు “పు”వర్ణక పరకత్వమునఁ బైరీతిని లోపంబు గల్గుటచే గృదంతరూపము లేర్పడును. బా. కృ. 3 సూత్రము వివరణమున వ్రాయఁబడిన రీతిని ‘పు’వర్ణక పరకత్వమున ‘కను’ ధాతువు కవర్ణమునకు ద్విష్టుము కలుగఁగా “కానుపు” అను రూప మేర్పడును. “ఇంచు - ఏచు. తలంచు - తోచు. త్రేంచు - పూచు” అను వానిలోని తుది ‘చు’వర్ణము పువర్ణక పరకత్వమున లోపించినను బా. సంజ్ఞా. ౧౬ సూత్రముచొప్పున నీ పువర్ణకమునకుఁ బూర్వమున వైతము బిందువు నిలువనగుచు గాన వాఁబిందువు నిర్బాధముగా నిల్చును. ఉదా:— ఇంపు - ఏంపు. తలంపు - తోపు. త్రేంపు - పూపు. ఇత్యాదు లనుటచేత మూయ్యాదికమును నాకృతిగణమె. మెచ్చు ధాతువునకు ‘పు’వర్ణకపరకత్వమునఁ దుదినున్న చకారద్వయము లోపించుటచేత నచటి ‘పు’వర్ణకమునకు ద్విష్టుము సంభవించెనని యెఱుంగునది.

మాపు = మాయుట = ముటికి = మైల (భావా). మాపు = గాత్రి. (అధికర - దీనియందు మూలినన్య మనఁగాఁ జీకటి క్రమ్మును. లేదా దీనియందుఁ జాతుష ప్రపంచము మాసిపోవు ననఁగా నగపడదు. “విశ్వి చాతుష మస్త మస్తి హితమః కైవల్యమ్” (అనర్థ రాఘవము). “రాత్రి ద్వైత ప్రపంచము సుహృద్భివశంబున నీకాలమందు నశించును. అనఁగా దైనందిన ప్రళయము దీని యందు జరగును.”

[బా. కృ. ౧౧ సూ.] 'రక్షింపు' మొ. ఇంస్వంతములు కేచిత్సమ్మతములు. 1729

(బా. గు. ప్ర. ౪౪౦ పు). "మనసో మిలనం నిద్రా" అనుచోప్పున నిద్రావశంబున ఘటపటాదులకుఁ బ్రళయము బొత్తిగా న సంభవము గాన రాత్రియందు ద్వైతప్రపంచము నశించు ననుట సరికాదు. మేపు = మేత (భావా). మేపు = పశ్వాద్యాహారము (కర్తా - మేయబడునది). ఆడుపు = దెబ్బ. (అడుపు రూపాంతరము) (భావా). ఇంపు - ఇన్వము - రుచించుట. (భావా). ఏపు = పీడ. (భావా). ఏపు = విజృంభణము - అభివృద్ధి. (భావా). కానుపు=౧. ప్రసవము, ౨. పీక్షణము. (భావా). కాపు = ౧. కాయలుకాచుట, ౨. రక్షించుట. (భావా). కాపు-రక్షించువాడు. (కర్త - కాచువాడు). చూపు = పీక్షణము. (భావా). తలపు = తలచుట. (భావా). తలపు = ఇచ్చు. (కర్తార్థ. తలంపబడునది). తోపు = తలపు. నీ. తోచు తోపులనెల్లఁ దోడ్తోడ దుల్పి నిరాలంబనుండైన యతఁ డొకండు (అశ్వ. ౧౮. ౨౦౨). త్రేపు = ఉద్ధారము = త్రేనుపు. (భావా). త్రోపు = త్రోయుట. (భావా). పూపు = బండి కెడ్లను పూన్చిన పూపు. పూనిక. (భావా). పెనుపు = పెంచుట. (భావా. పెరుగు - ప్రేరణ - పెంచుచు). పాలుపు = ఒప్పు - పాలుచుట (భావా). ప్రోపు = ప్రోచుట - పోషణము (భావా). మెప్పు=మెచ్చుట=శ్లాఘ (భావా). మోపు = గడ్డిలోనగువాని పెద్దకట్ట. (కర్తార్థ. మోయబడునది). వలపు = వాసన - కోరిక. (కర్తార్థ. వలవబడునది). వాపు = ఉబ్బు - ఉబ్బరించుట. (భావా). బాలవ్యాకరణ ప్రథమ ద్వితీయముద్రణములగునైత మిది నిర్బిందుకము గానే చూపబడినది. ఇట్టి నిర్బిందుకరూపముగాని దీక్షి మూలముగు 'వాచు' థాతువుగాని శబ్దరత్నాకరమున నుదాహరింపబడలేదు. 'మోము వాచినది.' అను రీతి నిది థారాళముగ వ్యవహరింపబడుచున్నది. "వాచు. వై. ఆ-క్రి. ఏకరు. ఉ.....ఏము నైతము" | వాచినవారి యట్ల గరువంబునఁ గన్గొనుచుంటి మవ్విభున్ (వి. పు. ౬ ఆ.) ౨ ఊడు." (శ. ర.) అనునదిమాత్ర ముదాహరింపబడియున్నది.

"రక్షింపు = రక్షణము" మున్నగురీతిని భావార్థకములుఁ దత్సమాదిరూపములు నై తము పువర్ణకాంతములు (ఇంస్వంతములు) గలవని కేచిత్సతముగా న ధర్వణుడు వచించెను. "క్వచి దింష్వస్తతాం కేచి | దూచిరే యహి మే రుచిః" (3౦౯-3౦౯ I విష. చూడుడు). ఉదా:-రక్షింపు. బోధింపు. పోషింపు. ఆరగింపు మేళగింపు. మొ.

ప్రయోగములు:-క.....మిమ్ము భృతరాష్ట్రుడు పెం | పునఁ బూజించెం గావునఁ | జనదింకను.....(సభా. ౨ ఆ. ౨౭౭). క. ఇమ్ముల భర్తజాతో

జూదమ్మాడంగం గాన్చి నాకు ధగణీశ్వర య | జ్ఞమ్ము.....(రభా. ౨ ఆ. ౧౩౮)
 నీ..... అ.వె.....! బ్రహ్మణులకుఁ బ్రాశ్నకు పాయక చేయంగఁ |
 గాన్చి నూవె పుణ్యక్షణము (౪వి. ౬ ఆ. ౨౫౬) క అగఘ యనుకోమ
 మనఁ | పు బ్రహ్మణులను లభ్యము పొందుటయును.....
 (ఆకు. ౪ ఆ. ౧౫౪). నీ. తోఁచు తోఁపులనెల్లఁ దోడ్తో నడంచి.....
 (అశ్వ. ౧ ఆ. ౨౧౨). చ.....నీ | నిలుపును బాగ్గు చాలుటయు నేడు
 గదా.....(గ్రీ. ౨ ఆ. ౩౫౫). క. తిరముగ వేల్పులచేదు | వ్యుత్తప
 మున.....(అర. ౧ ఆ. ౩౫౬). (వేలుచు హోడుముచేయు. వేల్వఁబడుదురు
 గాన వేల్పులు). నీ.....శకటంబు త్రోపును జరణనిహతి (సభా. ౨ ఆ. ౪౧).

ఇక వర్ణకం బంజ్వాదుల కగు. ౧౨

అంజు - అంజిక. అరురు - అమరిక. అరయు - అర

బాలహ్యకరణ యిక. అలయు - అలయిక. ఆను - ఆడిక. ఓడు -

వివరణము. ఓడిక. ఓపు - ఓపిక. కను - కానిక. కూడు - కూడిక.

3౬౬ విషయము కోరు - కోరిక. పొందు - పొందిక. పోలు - పోలిక.

తూను తూఁగునకగు - తూనిక. ఇత్యాదు లం

జ్ఞాదులు.

సంజీవని. 3౬౬ విషయము:—అంజు ప్రభృతి ధాతులకు భావాద్యర్థములందు
 'ఇక' ప్రత్యయ ముగను. అపదాది స్వరవిత్కసంధి కలుగగా 'అంజు+ఇక = అంజిక'
 మున్నగురూపము లేర్పడును. బా. కృ. ౩ సూత్రపు వివరణముచొప్పున 'ఇక'
 ప్రత్యయ పరకత్వమున 'కను' ధాతువునకు 'కాను' ఆదేశము కాఁగా "కను+ఇక=
 కాను+ఇక=కానిక"అను రూప మేర్పడును. ఇట్లే ప్రకృతసూత్రములోని వివరణము
 చొప్పున "ఇక" ప్రత్యయపరకత్వమున "తూఁగు" ధాతువునకు "తూను"అను
 సాదేశము కాఁగా "తూఁగు+ఇక=తూను+ఇక = తూనిక"అను రూప మేర్పడును.
 అంజిక = భయము. (భావా). అమరిక = బిప్పిదము. (భావా). అరయిక =
 అరయుట. (భావా). అలయిక = అలయుట = శ్రమము. (భావా). ఆడిక - నింద.
 (భావా). ఓడిక = ప్రవాహము. (కర్త - ప్రవహించునది). ఓపిక = శక్తి = ఓపుట.
 (భావా). కానిక = కానుక = ఉపాయనము. (కర్త. దాతలచే గౌరవముగాఁ జూడఁ
 బడునది. లేదా - గౌరవము పొందఁబడునది). కూడిక = కూడుట. (భావా).
 కోరిక = వాంఛితము. (కర్త - కోరఁబడునది). పొందిక = చేరిక. (భావా).
 పోలిక = పోలుట. (భావా). తూనిక = తూచుట. (భావా - ప్రే). (లేదా అధి

కర. దీనియందు సరిగా తూగును ఇత్యాదు లనుట నీ యంశాద్విక మాకృతి గణము.

అప్పదులకు నజీ యగు. ౧౩.

బాలవ్యాకరణ అప్ప - అప్పన. ఉజ్జ - ఉజ్జన. ఓప్ప - ఓప్పన. గట్ట -

వివరణము. గట్టన. గడ - గడన. దట్ట - దట్టన. దీన - దీనన.

౩౬౭ విషయము. పాట = పాటన. మన్న = మన్నన. వీచు = వీచన.

సంజేసని. ౩౬౭ విషయము:—అప్ప - మున్నగు ధాతువులకుఁబని భావాద్యర్థము లందు 'నజీ'అను ప్రత్యయము నిల్పును. 'జీ' అనునది యిద్వర్ణము. కావున 'నజీ' పరమగునపుడు బా. క్రియా. ౨౦ సూత్రముచొప్పునఁ బూర్వస్థితమగు ధాతువు తుదిని 'ఉ'కార మున్నచో నది 'అ'కారమగును. ఉదాహరణ బా. క్రి. ౧౬ సూత్రము చొప్పున 'నజీ' ప్రత్యయము 'ముత్'సంజ్ఞగలది గావున నయ్యది పరమగుచుండగాఁ బా. క్రి. ౧౮ సూత్రముచొప్పున 'వీచు' మున్నగు ధాతువుల తుదియన్న సిద్ధ 'చ'కారము వకారమగును. ఉదా:—వీచు+నజీ = వీచు+నజీ = వీచు+న = వీచన = విననకట్ట = వ్యజనము. 'అప్ప' మున్నగు ధాతువుల తుది నుకారముగాని చకార ముగాని లేమింజేసి వానియందుఁ బైకారములకుఁ బ్రసక్తిలేదు. 'అప్ప' మున్నగు ధాతువులు బా. క్రియా. ౬౩ సూత్రమునఁ జేర్కొనఁబడిన 'అంగ'లాదులలోని వగుటంజేసి వానికి స్వార్థమున 'ఇంచు' గాగమమును బా. క్రి. ౭౯ సూ. చొప్పున 'గు'గాగమమును వచ్చును. కాన సూరి సూత్ర రచనమునఁబట్టియు నుదాహృతు లనుబట్టియు నట్టి 'ఇంచు' గాగమ పాఠిక గుగాగమములు నజీ ప్రత్యయపరకత్వ మున రావని కాని వచ్చి లోపించునని కాని వ్యాఖ్యి చేరికొనవలయును. 'అప్ప' మున్నగునవియు ధాతువులే యగుటచేత వానిపైని 'నజీ' విభాసము నిర్బాధము.

'అప్పన - ఓప్పన - ఉజ్జేన - గట్టన - గడన - మన్నన'అను శబ్దములు "అర్పణా"ది ల్యుడంత సంస్కృత శబ్దభవములగుటచేత వీనిలోని 'న' అనునది యాచ్చికకృత్ప్రత్యయమనుట సరికాదని తోచుచున్నది. దట్టన - దీవన - పాటన - వీవనాది శబ్దపాఠ్యమున సూరిభ్రమించి యిట్టిప్రకృతి ప్రత్యయవిభాగముచేసె ననఁదగును.

అప్పన:—“అప్పనము = అప్పన. వి. (సం. అర్పణం. అర్పణా. క. అప్పన.) ౧. అప్పగింత, ౨. ఓప్పనము.....” (సూ. రా. ని). ఇట్టి సూ. రా. నిఘంటు దాహృతినిబట్టి యది సంస్కృతభవమనుట స్పష్టము. “అప్ప+నజీ = అప్పన = అర్పణము. (భావా)”అని సూరి యాశయము. ఉజ్జేన:—“ఉజ్జేనము. వి. (సం.

ఉజ్జ్వలమ్). తృణించుట, విడుచుట” (సూ. రా. ని). అను కోశముచొప్పున “ఉజ్జ్వలము” శబ్దము సంస్కృతభవ మనఁదగును. శబ్దగత్నాకరమందును, సూ. రా. నిఘంటువునందును “ఉజ్జ్వల” అనేది ‘ము’వర్ణక విరహితరూపము చూపఁబడలేదు. “ఉజ్జ్వల - ఉజ్జ్వలము = విడుపు = ఉజ్జ్వలమ్” (వై. దీ) అని వైకృత దీపికలో ‘ఉజ్జ్వల’ అనునది సైతము ‘ఉజ్జ్వల’ శబ్దభవముగాఁ జూపఁబడినది. “ఉజ్జ్వల+జీ = ఉజ్జన = విడుచుట (భావా)” అని సూరి యాశయము. ఒప్పునః— “ఒప్పున = ఒప్పునము.” (సూ. రా. ని). “ఒప్పునము = అప్పునము. వి. అర్పణము” (సూ. రా. ని). ఇట్లు సూ. రా. నిఘంటువున వ్రాయఁబడెనేకాని ‘ఒప్పున’ శబ్దము “అర్పణ” శబ్దభవమని వ్రాయఁబడలేదు. శబ్దగత్నాకరమున ‘ఒప్పునము’ అనునది మాత్రమే చూపఁబడెనుగాని ‘ఒప్పున’ అను స్త్రీసమరూపము చూపఁబడలేదు. కాని “ఒప్పున = ఒప్పునము = ఒప్పుగించుట = అర్పణమ్” (వై. దీ) అని వైకృతదీపికయందు ‘ఒప్పున’ అనునది యర్పణ శబ్దభవమనియు స్త్రీసమరూపము సైతముగలదనియు వ్రాయఁబడెను. “ఒప్పు+సజీ = ఒప్పున = అర్పణము. (భావా)” అని సూరి యాశయము. గట్టనః— “గట్టన-వి. (సం. ఘట్టనా) గట్టించుట.” (సూ. రా. ని) “గట్టన. వై. వి. గట్టించుట. (గృలకపోసి గట్టనచేసినాడు)” (శ. ర). రెండు కోశములందును “గట్టనము” అను నపుంసకలింగ సమరూపము చూపఁబడలేదు. “గట్టన+సజీ = గట్టన = గట్టించుట. (భావా)” అని సూరి యాశయము. గడనః— “గడన¹ = వి. (√ గడించు¹. సం. ఘటనా). సంపాదనము. ఆర్జనము” (సూ. రా. ని). “గడన². వి. (√ గడించు. సం. గణనా) గ. ఎన్నిక - లెక్క” (సూ. రా. ని). ‘గడనము’ అను రూపము కోశద్వయమునందును లేదు. “గడన+సజీ = గడన = ఆర్జనము. ఎన్నిక” (భావా) అని సూరి యాశయము. మన్ననః— “మన్నన. వై. వి. గ సమ్మానము” (శ. ర). “మన్నన = సమ్మానము = మాననమ్” (వై. దీ). ‘మన్ననము’ అని యే కోశ మందును లేదు. “మన్నన+సజీ = మన్నన = సమ్మానము. (భావా)” అని సూరి యాశయము. ఇంతవఱకుఁ జూపఁబడిన ‘అప్పున’ మున్నగు శబ్దములెల్ల సూరి పడిన ప్రామాదికాశయముచొప్పున నాచ్చిక కృదంతములుగఁ జూపఁబడినను నివి సంస్కృత శబ్దభవములనుటయే యుక్తము. ఇంక నిర్బాధములగు నజీ ప్రత్యయంతములు చూపఁబడుచున్నవి. దట్టనః— “దట్టన. వి. (√ దట్టించు) అడలుపు - అడలించుట.” (సూ. రా. ని). దట్టన+సజీ = దట్టన. (భావా). దీవనః— “దీవన = దీవెన. వి. (√ దీవించు) ఆశీర్వాదము” (సూ. రా. ని). దీవన+సజీ = దీవన. (భావా). పాటనః— “పాటన+సజీ = పాటన = అదరణము (భావా).

వీచన:—వీచు+నజి = వీచు+నజి = వీచ+న = వీచన = తాళవృంతము = విసనకట్ట.
(కర్తృ. గాలిని వీచునది).

ప్రయోగములు:—క. విని యతనిం దనపై నిడు | కొని యేగి నియమికి
దగని ఘోరాత్తి యొన | ర్విసవాడ మీకు దండుల్లడ | నిని తనుఁ దెలుపుచును
వారి క్తప్పుననేసెన్. (రాఘ. ౧ ఆ. ౨౮, ఆ. ౪౦. మనుజ భతుఁ డిదియ తనకు నప్పున
ముగా | నొరులవలని బాధ వొరయకుండ | దీనిఁ గాచుచుండు.....
(ఆది. ౬ ఆ. ౨౬౯). ఈపద్యమున "అప్పున" మనఁగా "పన్ను = కరము". కాబట్టి
కర్తార్థక మనఁదగును. రాజున కర్పింపబడున దని వ్యుత్పత్తిర్థ మెన్నవలయును.
సీ. సంధ్యాభివందనశ్రద్ధ యుజ్జ్వలసేయు గీతవాద్య వినోదకేలిఁదగులు (కాశీ. ౪
ఆ. ౮౧). (సూ. రా. ని). సీ. ఒకగత్తి పెఱికి నీ కొప్పున మిదె యంచు సత్తికి
గత్తి చెయ్యెత్తి మ్రొక్కి. (కళా. ౩ ఆ. ౧౧౯ శ. ౮). క. అనుజులు దానును
ముని శా | సనమున నవ్వేది యెక్కి సమధిక వీక్ష్యం | బున నొప్పె బ్రాహ్మణుల
దీ | వన లెసఁగఁగ ధర్మసుతుఁడు వాసవలీలన్. (ఆ. ౩ ఆ. ౧౨౩). సీ. ధ్వజము
వాహనము దీవనము నాదిగఁ బెక్కురూపులై గడఁడుఁ డారాధిఁ గొల్వ
(కళా. ౮ ఆ.) (శ. ౮).

బడి యేల్వాడుల కగు. ౧౪.

కాలవ్యాకరణ వివృతి ఏలుబడి - కట్టుబడి - కనుబడి - కొనుబడి - గిట్టుబడి -
౩౬౮ నివయము. చెల్లుబడి - చేరుబడి - తగుబడి - తీలుబడి - పెట్టు
బడి - పోబడి - మ్రొక్కుబడి - వచ్చుబడి - సాగుబడి.

సంజీవని. ౩౬౮ విష:—ఏలు ప్రభృతిభాతువులకు భావాదర్శకములందు
'బడి' ప్రత్యయం బగును. పోవుభాతు వు వర్ణము బడిప్రత్యయపరకత్వమున నిత్య
ముగా లోపించును. ఉదా:—పోవు + బడి = పోబడి. సూరి తెలుసుకున్నను
ఏల్వాడులు సైత మాకృతిగణమె. ఇంతయేల? కృత్ప్రకరణమునందలి గణములెల్ల
నాకృతిగణములై యనఁదగును. కావున "రాబడి - దె - వి - వచ్చేబడి. ఆయము"
(శ. ౮). మొదలగు చోటులందును 'బడి' ప్రత్యయ మగునని యెఱుంగునది.

ఏలుబడి = ఏలుట. (ఏలు = పరిపాలించు) (ఏల్బడి. రూ). (భావా).
కట్టుబడి:—"కట్టుబడి. వి. (✓ కట్టు). నేవచేయటకయి భృత్యులు మున్నగు
వారికి శాశ్వతముగా నిచ్చు మాన్యము..... భూమిమీఁదఁ జెల్లింపఁదగిన
యొకవిధమైన పన్ను. (శ్రీశ్రీయము). ఇది వాడుకలోని యర్థము." (సూ. రా. ని).
కట్టు+బడి = కట్టుబడి. (కట్టు = ఇచ్చు - చెల్లించు). (కర్తృ. కట్టుబడున దనఁగాఁ

1734 'బడి' ప్రత్యయమునకు భారతప్రయోగము చూపట్టలేదు. [3౬౯ వి. సంజీ.]

జెల్లెఁపఁబడునది). "కనుబడి. దే.వి. ఉత్పత్తి" (శ. ర). కనుబడి. (భావా). (కను = పొందు) "కనుబడి. వి. (✓ కను). ౧ రాబడి. సీ. ఒకచాయఁ గరణకుల సకల దేశంబుల కనుబడి కవలెలు విసికి నేయ (భోజసుతా. ౧ ఆ. ౧౦౮)." (సూ. రా. ని). (కర్తా. రాజులచేఁ గనఁబడున దనఁగాఁ బొందఁబడునది). కొనుబడి = కొనుట (కొను = వెలకుఁదీయు). (భావా). "గిట్టుబడి. వి. (గిట్టు²+బడి). అమృతమునందలి లాభము. (శ. ర)." (సూ. రా. ని). సూ. రా. నిఘంటువున శబ్దరత్నాకరము నందలి దనుచు నిట్టియర్థము వ్రాయఁబడెనుగాని యిది ధాత్యర్థమునకు సరిపడలేదు. "గిట్టు². అ. క్రి. చాలు. ఉదా:—కూలి గిట్టినచో ఈపనిచేయుము. గిట్టినచో మానుకొనుము. ౨ అనుపూలమగు - ఇష్టమగు - సరిపడు. ఉదా:—ఆనీళ్ళు నాకుఁ గిట్టలేదు....." (సూ. రా. ని). కావున 'అనుకూల్యము' అని యర్థము చేయనగును. (భావార్థకము). చెల్లుబడి = అధికారముచెల్లుట - అధికారము పొగుట. (చెల్లు = అధికారముపొగు - మాటచెల్లు). మాటచెల్లుబడియగుట. (భావా) చేరుబడి = చేరువు = సమీపము. (చేరు = సమీపించు. ధాత్యర్థము). (కర్తార్థకము. సమీపించున దని వ్యుత్పత్తిర్థము.) "తగులుబడి=వి. (✓ తగులు) వ్యయము - వెచ్చము. (శ. ర. బ్ర). తగులుపాటు" (సూ. రా. ని). (భావా). తీటుబడి = తీటుపాటు - అవకాశము. (తీటు. అ. క్రి. అవకాశము గలుగు - వీలుపడు.) (భావా). పెట్టుబడి:—"పెట్టుబడి = దేనికేని వెచ్చమునకై మొదటఁ బెట్టిన ధనము" (శ. ర). (పెట్టు = ఇచ్చు). పెట్టు+బడి = పెట్టుబడి. (కర్తార్థకము. ఏదేని వ్యాపారమున ముందుగాఁ బెట్టఁబడునది). పోబడి = పోవుట (భావా). పోవుధాతువు లోపము. మ్రొక్కుబడి = మ్రొక్కుకొనుట = దేవతా ప్రార్థన. (అధికరణార్థకము. దీనియందు ధనాదికముతో మ్రొక్కుదురు). "వచ్చుబడి. దే. వి. ధనాగమము = ఆయతి" (శ. ర). (కర్త. ఇతరులనుండి వచ్చునది. రాబడి. రూ.) "సాగుబడి దే. వి. వైరుపెట్టుట. కృషి....." (శ. ర). సాగు. బడి = సాగుబడి. (సాగు. దే. అ. క్రి.....యత్నించు శ. ర). (అధికర - దీని యందు యత్నింతురు). ఈ ప్రత్యయమునకు భారతప్రయోగము లభింపలేదు.

బాలవ్యాకరణ పృథిగడ చేర్వాదుల కగు. ౧౫

3౬౯ విషయము. చేరుగడ - తిరుగడ - తీటుగడ - తేటుగడ - త్రేగడ.

మనుగడ - విడుగడ - వీడుగడ.

సంజనన. 3౬౯ విషయము:—చేరు ప్రభృతిధాతువులకు భావాద్యర్థంబులందు 'గడ' ప్రత్యయం బగు. తిరుగు. మున్నగుధాతువులకు 'గడ' ప్రత్యయ పరకత్వ

మున దుదినన్న ‘గు’ మున్నగువానికి బా. కృ. ౨ సూత్రముచే బోధము కల్గును. ఉదా:—తిరుగు+గడ = తిరుగడ.

చేరు+గడ = చేరుగడ = రమీరము. (కర్తృత్వ - రమీరించునది. చేరు = సమీపించు). చేరుగడ = శాసము = నిర్గు. (కర్తృ. ఆత్మలచే: బొందఁబడుచు. చేరు=పొందు). తిరుగడ:—“తిరుగడ. ద్య. వి. (తిరుగు+గడ) కుట పెట్టివగొట్టము.” (శ. ర). (కర్తృ - మటచేతఁ దిరుగునని). తేలుగడ:—“తేలుగడ. దే. వి. ౧. ముగియక..... ౨ తీటికి” (శ. ర). (భావా. తేలు - విడిచు - ముగియు. అవకాశమగు.) తేలుగడ:—“తేలుగడ. దే. వి. ౧. ముగియక, ౨. తెల్లవీడి” (శ. ర). (భావా. తేలు = ముగియు - తెల్లపడు). త్రేగడ:—ఈశబ్ద కోశ ద్వయమునందును జూపఁబడలేదు. త్రేగడ = త్రేనుపు - ఉద్ధారము. (భావా. త్రేచు = ఉద్ధరించు.) ఇందు ‘చ’ బోధము బిందుబోధము నయ్యెను. మరుగడ:—“మరుగడ దే. వి. జీవనము. ౨ జీవనోపాయము” (శ. ర). (భావా. మరుట జీవించు-జీవించుట) (కరణా, దీవిచేత జీవించును). విడుగడ=వీడుగడ:—“విడుగడ. దే. వి. విడుపు - విడుదల.....” (శ. ర). (వీడుగడ శబ్దరత్నాకరమునఁ జూపఁబడ లేదు) (భావార్థ).

ప్రయోగములు:—క. వారలక యేల కూడవ | కౌఁపులకు మఱియు నీ జగంబుల కెల్లం | జేరుగడ నీవ...(ఉపోద్ఘా. 3 ఆ. ౨౦౮) “తేలుగడ...నేడు సంగ్రా మమునకుఁ దేలుగడ యగుఁగాకని. (భీష్మ. ౨ ఆ.)” (శ. ర) క. పనులయెడ మేలు గాంచిన | మనుగడ యగ్గలముచేరి మన్నింపుము. (భార. ఆశ్ర. ౧ ఆ. శ. ర). జవకానుమతంబున నా బలారికిన్ | విడుగడ చేసె” (నిర్వ. 2 ఆ. శ. ర).

బాలవ్యాకరణము+ ఇకి కోర్కాదులకగు. ౧౬.

32౦ విషయము. కోరికి - పూనికి - పోలికి - మనికి - వినికి - చూచు

చూచున కగు - చూడికి.

సంజనని. 32౦ విషయము:—కోరు మున్నగుభాతువులకు భావాద్యర్థంబులందు ‘ఇకి’ ప్రత్యయంబగును. ఇకి ప్రత్యయపరకత్వమున ‘చూచు’భాతువునకు ‘చూడు’ అను నాదేశమగునని సూరిగారే వివరించెరి. ఈకృదంతగణము లాకృతిగణములు గాన “ఉనికి - కానికి” మున్నగువానిని నెచ్చునది. సీ. ఉత్సంగతలమున నుగ్రవిషో రగం బున్నట్లు నీవు మాయొద్ద నునికి (సభా. ౨ ఆ. ౧౮౮) చ.....మహా పురుషులకన్న కాన్కి యనపోహము (నన్ని. కు. ౬ ఆ. ౮౨౧) (కాన్కి=చూపు). కోరు+ఇకి = కోరికి = ఇచ్చు (భావా. కోరు = ఇచ్చించు). “కోరికి. దే. వి.

1736 'చచ్చు' మొ. 'చ్చు'లోపించుటచే సాద్యక్షరద్విగ్ధమయ్యె. [320 వి. సంజీ.]

ఇచ్చు. చ.....ఇత్తెఱుండు కో. | ర్మికిఁ గతమేని పాండవుల గెల్చి" (భార. ద్రోణ. ౧ ఆ. శ. ౮) పూనికి = పూనిక. పూస + ఇకి = పూనికి. (భావా). పోలికి:—పోలు+ఇకి = పోలికి = పోలిక = సామ్యము. పోలు = సరిపోలు. (భావా) "క. పెండ్లింపి లోకలను బృం | గినధేనువు నెత్తు పోలికిని శలుక్షండ్ల మ్మొనఁ దన భుజబలమునఁ గలఁ | గని యట్లుగ నిలిపె శౌర్యగర్వము మెఱయన్" (శల్య. ౧ ఆ. శ. ౮). మను+ఇకి = మనికి = జీవించుట (భావా. మను = జీవించు). మనిగి = వాసస్థానము. (అధికరణా - నీచిముందు మనుదుగని వ్యుత్పత్తి). విను+ ఇకి = వినికి = విచుట. (భావా). చూచు+ఇకి = చూచు+ఇకి = చూచికి = చూపు (భావా) "చూచికి - వై - వి. చూపు - వీక్షణము" (శ. ౮). చూచుధాతువు "సూచ వై శున్యే" (శబ్దస్తోమ) అను సంస్కృత ధాతువునుండి యేర్పడెనని శబ్ద రత్నాకరాశయము. "చూచు = కను = సూచ" (వై. దీ). క...చూ | డ్ముల తెఱఁ గెడ పొందు దెలిపెడు గంటిరె.....(విరా. ౨ ఆ. ౨౦౦).

పునర్లకంబు మర్యాదుల కగు. ౧౭.

బాలవ్యాకరణ వివృతి. మను - మనువు. కాచు - కావు. కొలుచు-కొలుపు.

320 విషయము. చచ్చు - చావు. తడయు - తడవు. నిలుచు - నిలుపు.

నొచ్చు - నోవు. పూచు - పూవు. ప్రచ్చు - ప్రవ్వు.

సంజీవని. 320 విషయము:—మను మొదలగుధాతువులకు భావాదర్శకములందు 'వు' ప్రత్యయంబగును. కాచు - కొలుచు ముగ్ధ గుధాతువుల తుది 'చు'వర్ణము వుప్రత్యయ పరకత్వమున బా. కృ. ౨ సూత్రముచొప్పున లోపించును. ఉదా:— కాచు+వు = కావు. కొలుచు+వు = కొలువు. నిలుచు+వు = నిలువు. పూచు+వు= పూవు మొ. ఇట్లే "తడయు+వు = తడవు" అనుచో బా. కృ. ౨ సూత్రము చేతనే 'యు'వర్ణమును లోపించెను. "చచ్చు+వు = చావు. నొచ్చు+వు = నోవు" అను స్థలములందు 'చ్చు' అనెడి ద్విత్వఘటిత చువర్ణము లోపించుటచే: బూర్వాక్షర గౌరవమునకు భంగము లేకుండఁ బూర్వాచ్చునకు ద్విగ్ధముకల్గెను. "పుచ్చు+వు= ప్రవ్వు"అనుచో ద్విత్వఘటిత 'చు'వర్ణము లోపించుటచే ద్విత్వఘటిత వుప్రత్యయము నీల్చెను. కృతంతరగాము లాకృతిగణములు గాన 'పుట్టువు' మున్నగువాని నెన్నునది. క.....క్షత్రియకులంబునందిం కిటఁ బు | ట్టువు కాకుండెడు... (ఆర. ౧. ౨౦౪) (పుట్టు. ధా).

మను+వు = మనువు = జీవనము, మగనివరించుట. (భావా. మను (ధా) = జీవించు). ఎ-గీ.....దుఃఖ | మునకొ సుఖమునకొ నరులమనువు చెపుమ

(మార్కం. ౫ ఆ. శ. ౮). కాచు+పు = కాపు. "కాపు.² వి. ౧.....
 (ట).....పిల్లలకు రత్నార్థము వెట్టు తిలకము." (సూ. రా. ని). (కర్తృర్థకము.
 దృష్టి దోషాఙ్గమునుండి కాచునది. కాచు = (థా) రక్షించు.) కొలుచు+పు =
 కొలుపు = నేవ - కొలుచుట. (భావా). చచ్చు+పు = చాపు = మరణము
 (భావా). తడయు+పు = తడపు = జాగు (భావా). తడయు = ఆలస్యముచేయు
 "క..... | త్రాపు చనన్ రాదె యింకఁ దడవేమిటికిన్. (భార. ఉద్యో. ౮
 ఆ. ౧౯౫). నిలుచు+పు = నిలుపు = నిలుచుట. (భావా). సీ.శావివేకమున నానం
 దింపఁ గనిన యంగన యెట్లు నిలుపునఁ గ్రాగకుండు. (విరా. ౨౩. ౩౩౫) నొచ్చు+పు
 = నోపు = నొప్పు = నొప్పి = వేదన = బాధ. క. కౌరవపాండవులం దె | వ్యూరలకుం
 జాపు నోపు వచ్చిన.....(ఉద్యో. ౩ ఆ. శ. ౮). క. చాపుచు నోపును మన
 యో | థావళిక గెలుపు నుబ్బు.....(భీష్మ. ౨ ఆ. ౧౯౯). పూచు+పు =
 పూపు = పువ్వు = పుష్పము. (కర్తా. వృత్తాదులచే బూయఁబడుచు.) పుచ్చు+పు =
 పుచ్చు = పురుగు = కీటకము. (కరణార్థకము. దీనిచేతఁ బుచ్చుచు = దీనిచే బుప్పి
 పట్టును). ఇట్లే తొడరుపు. మొ. ఆ.వె. తొడర వలయునట్టి తొడరుపు గావించి |
 కొనిరి.....(శల్య. ౧ ఆ. ౩౮౯) తొడరు (థా) = యత్నించు.

అవర్ణకంబు గీత్యాదులకగు. ౧౮.

బాలవ్యాకరణ వివృతి. గీత - ఊడ - ఎండ - కాయ - చదియ - తునియ.

౩౭౨ విషయము. పరియ - పాయ - పిడుచ - మీట - ముడియ -

వవర - ప్రయ్యో.

సంజీవని. ౩౭౨ విషయము:—బాలవ్యాకరణ ప్రథమ ద్వితీయముద్రణములందు
 సంయతము గీత్యాదులకనియె పాఠము వెలయుచున్నది. శకట మన్య హల్లుతో
 సంయుక్తమగునపుడు లఘురేఫము కావలయును. (చూ. ౫౧ III విష) (వై.పా.
 ౮౨౧-౮౨౨ విష). కాని 'గీటు'అను నాచ్చికశబ్దముచు సంస్కృతముగా ననుక
 రించునపుడు యథాదేశరూప సంస్కృతసంధిలో హలంతర సంయుక్తమయ్యెను
 గాన శకటము నిల్చుటయే యుక్తమని సూరి తలంచుచుండును. ఇట్లే యుత్తర
 సూత్రములందును "మాత్వాదులనియు, ఆత్వాదులనియు" సూరి ప్రయో
 గించెను.

గీటు ప్రభృతిథాతువులకు భావాద్యర్థములందు 'అ' ప్రత్యయమగును.
 గీటు+అ = గీత = గీత = రేఖ. (భావా. గీటు = గోళము మున్నగు
 వానితో గీయు.) ఊడు+అ = ఊడ = ఉబ్బుట. (భావా. ఊడు (థా) = ఉబ్బు.

వైకుంఠం. ఎండు+అ = ఎండ = ఆశపము. (కర్త - ఎండించునది. ఎండు = నిర్భవమగు. అంతకృత్ ప్రేరణార్థము - ఎండించు. ఆ.వె. పచ్చి రెండకన్ను వాసకన్నును నెలుం | గీని భరంధ్ర)లెల్ల.....అక్కరు వృద్ధుడౌడ (ఆశ్ర. ౧.ఆ. ౧౪౩ ప). కాయ+అ = కాసు = శలాటువు. (కాయ. థా) (కర్త - చెట్టుచే గాయబడినది). “శా. కాకుం జొచ్చి రసామల్.....(హస్తాంతరిక. 2 ఆ. ౧౨). చదియు+అ = చదియ = నలగుడు. (భావా). (చదియు - (థా) = నలగుడు.) నీ. పదభుట్టనంబుల జరిసి బాలు | నులుము గాగ.....(ఆది. ౬ ఆ. ౧౬౦). తునియు+అ = తునియ = ముక్క = ఖండము. (కర్త - తునిసినది). “తునియు = తునుగు. ఆ. క్రి. ౧. భిష్మమృత - తెన - ఖండితమగు - విలుగు” (సూ. రా. ని). తే.గీ. దివిజముపతి సీకునిచ్చున తీవ్రశక్తి | చేతక గవ్వడి పడునని చూతువేని | వాసుదేవునిచే నది ప్రయ్యలయ్యె. | మని యలయ్యెను బొడి యయ్యె దొరగు భరణి (ఉద్యో. ౨ ఆ. ౨౭౨). పరియు+అ = పరియ = బీట. బ్రద్ద. (భావా). “పరియు - ఆ - క్రి..... 3. మీదిభాగము పారహీనమై చెక్కలువాసి రాలు..... ద్వి. మురిసినశక్తులు ముద్గరంబులును | బరిసిన పరిభుజం బట్టిసంబులును (భాస్క - యుద్ధ)” (శ. ర). పాయ+అ = పాయ = చీలిక - నదిలోనుండి చీలిపాటినది (కర్త - ఒకవస్తువునుండి చీలి దానిని బాయన దనగా విడుచునది). పిడుచు+అ = పిడుచ = అన్నములోనగు వానిముద్ద (కర్త - పిడుచబడినది. పిడుచు = పిండు - అటచేతితో నదుము.) మీటు+అ = మీటు = ఏతము మున్నగువానిలోని కీల. (కర్త - మీటునది = చిమ్మునది). ముడియు+అ = ముడియ = మూట. (కర్త - ముడుగునది) (ముడియ - ముడిపడు. శబ్దరక్తాకరమున ముడుచుథాకువు చూపబడినది. ‘ముడుచు = దే.స.క్రి. ముడివేయు’అని వ్రాయబడెను). వదరు+అ = వదర = వదరుబోతు = ప్రేలరి. (కర్త - వదరువాడు. వదరు (థా) = ప్రేల). ప్రయ్య+అ = ప్రయ్య = ప్రక్క = ఖండము. (కర్త - ప్రయ్యనది. ప్రయ్య (థా) = బ్రద్దలగు). “ప్రయ్యలయ్యెను.” (ఉద్యో. ౨ ఆ. ౨౭౨ ప.)

అక వర్ణకంబు మాత్రాదుల కగు. ౧౯.

బాలవ్యాకరణ మాటు - మాటకము. అమ్మ - అమ్మకము. అంపు - వివరణము. అంపకము. పంచు - పంపు - పంపకము. పండు 323 విషయము. డకారంబు టకారంబగు - వంటకము. త్రోము - త్రోమకము. అద్దు - అద్దకము.

సంజీవని. 323 విష:— పైసూత్రపు వివరణమున వ్రాయఁబడినరీతినే “మాత్యాదు” అనుచోటి శఃటస్థితి సాధువగుచున్నది. మాటు మున్నగుఁగాఁతు పులకు భావాద్యర్థములందు ‘అక’ ప్రత్యయమగును. ‘పంచు - పంపు - పంపకము’ అనుటచే ‘అక’ ప్రత్యయపరకత్వమున ‘పంచు’ థాతు చకారము పకార మగునని సూరియోశయమును వర్ణింపనగును. “వండు+అకము = వంటు+అకము = వంట కము” అని యిట్లుగ ‘అక’ ప్రత్యయపరకత్వమున వండుఁగాఁతు డకారము టకార మగునని సూరియొ విశదముగ వివరించెను. “త్రోము - త్రోమకము” అని బాల వ్యాకరణ ప్రథమ ద్వితీయముద్రణములందును రేఫసంయుక్త తకారమే పడి యున్నది. శబ్దరత్నాకరమున ‘త్రోము - త్రోమకము’ అను రేఫసంయోగ రహిత శబ్దములుమాత్రమే యుదాహరింపఁబడినవి. ఇవి చూచి కావలయు బా. గు. ప్ర. వ్యాఖ్యాత “మూలంబునఁ గ్రావడి ముద్రణప్రమాదమూలకంబు” (బా. గు. ప్ర. ౪౪గి పుట) అని వ్రాసెను. సూ. రా. నిఘంటువున “త్రోము = త్రోము. స. క్రి. ముటికిపోవునట్లు రుద్దు” అనుచు రేఫసంయుక్త తకారఘటితరూపము పైతము చూడెను. కాని యందులకుఁ బ్రమాణముగాఁ జూపఁబడిన యీ క్రిందిప్రయోగ ఖట్టిరేఫసంయోగమును నిర్ణయింపఁ జాలియుండలేదు. “సీ. చంద్ర బింబము కాంతి సవించి యాలేమ మోమును నునుపుగాఁద్రోమి రొక్కొ ! (భోజరా. 3 ఆ. ౨౨౪ ప) (ని. ని. పా. తోమి రొక్కొముద్రి).” (సూ. రా. ని). ‘త్రోము’ అనుదాని తకారము విశ్రమస్థానగతమై కన్నట్టుచున్నది. “ఉ. తోయము లాడుచో నొడలు తోమెడు హరికి..... (ఉ. రా. ౧ ఆ. ౨౦౦ ప).” (సూ. రా. ని. ‘త్రోము’ థాతువునొద్ద). ఈ ‘అక’ ప్రత్యయంతములెల్ల నపుంసక లింగ సమములగును గాన నివి ‘ము’ ప్రత్యయంతములగుచుఁ బ్రయుక్తము లగును. ఉదా:— మాఅకము - అమ్మకము. మొ.

మాటు+అక = మాఅకము = మాటుపు = వినిమయము. (భావా). అమ్ము+అక = అమ్మకము = విక్రయము = అమ్మట (భావా). అంపు+అక = అపకము = అంపుట = ప్రేషణము (భావా). పోవుఁగాఁతు ప్రేరణరూపము ‘అంపు’, పంచు+ అక = పంపు+అక = పంపకము = పంపించుట. (భావా. పంచు (థా) = విభజించు). పోవుఁగాఁతు ప్రేరణరూపమగు ‘పంపు’ థాతువు పైని ‘అక’ ప్రత్యయము నిల్పి నపుడును ‘పంపకము’ అని యేర్పడును. అట్టియెడల ‘పంపకము’ అనఁగా ‘పంపుట’ అని యర్థము. కావుననే సూరి ‘పంచు - పంపు’ అను రెండుఁగాఁతువుల నుండియు ‘పంపకము’ అనునది యేర్పడునని వ్రాసెను. పంచుఁగాఁతువులోని ‘చు’

అనునది 'అక' ప్రత్యయపరకత్వమున 'పు' అనునదిగా మారునని యెఱుంగునది. వండు+అక = వంట+అక = వంటకము = అన్నము - వండినపదార్థము. (కర్తా-పండుఁ బడునది.) త్రోము+అక = త్రోమకము = తోముట = మూలీశ్యము పోవునట్లు రుద్దుట. (భావా - శబ్దరత్నాకరమున రేఫసంయోగ మంగీకరింపఁబడలేదు). "తోమకము - దే - వి. తోముట. వ. 'పిడుక గొఱపంపుఁ దోమకంబునం బుట పుటనై' (ఆము. ౪ ఆ)" (శ. ౮). అద్దు+అక = అద్దకము = వస్త్రమునకు వేయు రంగు. (కర్తా - వస్త్రమందు 'అద్దఁబడినది'-అద్దు - (థా) రంగు నంటించు = రంగు వేయు).

ప్రయోగములు:—క..... | కోరినవంటకములు నా | నేరిమిఁ దగ నెఱపి కొలుతు సశ్వలభక్తిన్ (విరా. ౧ ఆ ౨౧౯). (ఉన్మో. 3 ఆ. ౨3౦. దోణ. ౨ ఆ. ౨౦౬).

డువర్ణకం బాల్వ్యాదుల కగు, నగు నపుడు పకారంబు చయల కగు. ౨౦.

ఆలు - ఆలుడు. అమ్మ - అమ్మడు. అల్లు - అల్లుడు. ఎక్కు - ఎక్కుడు. కుమ్మ - కుమ్మడు. చోపు - చోపుడు. త్రోక్కు - త్రోక్కుడు. త్రోచు - త్రోపుడు. దంచు - దంపుడు - దాచు - దాపుడు. 328 విషయము. దిగు - దిగుడు. దోచు - దోపుడు. పెంచు - పెంపుడు - ప్రేపుడు. ప్రాకు - ప్రాకుడు. మాయు - మాపుడు. రాచు - రాపుడు. ఇత్యాదులు.

సంజీవని. 328 విష:—ఆలు మొదలగు ధాతువులకు భావాద్యర్థములందు డుప్రత్యయ మగును. అట్లది యగునపుడు ధాతువు తుదినున్న 'చ-య'లకు 'ప'కారాదేశమగును. ఉదా:—త్రోచు+డు = త్రోపు+డు = త్రోపుడు. త్రోచు ధాతుపర్యాయము త్రోయు ధాతువు కలదు. దానిపై 'డు'ప్రత్యయము నిల్పినను 'య'కారమునకు 'ప'కార మాదేశము కాఁగా 'త్రోపుడు' అనియే రూప మేర్పడును. ఇట్లే దంచు - దాచు - దోచు - పెంచు - రాచు ధాతువుల చకారమునకును మాయు ధాతు యకారమునకును 'డు'ప్రత్యయపరకత్వమున 'ప'కారాదేశము కాఁగా 'దంపుడు - దాపుడు - దోపుడు - పెంపుడు - రాపుడు - మాపుడు' అను రూపము లేర్పడును.

“పెంచు - పెంపుడు - ప్రేపుడు” అని సూరి యుగాహరించుటచే “ప్రేపుడు” అనునదియు “పెంచు” ధాతు జన్యమైయుని గుప్తాప్త కాశికలో నీక్రింది రీతిని వ్రాయఁబడెను. “పెంచు - పెంపుడు - ప్రేపుడు - పెంచు ధాతువునకే డువర్ణకంబు పరంబగునపుడు “ప్రేచు” ఆచేశంబై ప్రకృతసూత్రముననే చకారంబునకుఁ బకారంబగు. కర్తృక ప్రత్యయము - పెంచువాడు = వర్ధిల్లుఁ జేయు వాడు - అధికుఁడని ఫలితార్థము” (భా. గు. ప్ర. ౪౪౬ పుట). ప్రేపుడు శబ్దమునకు మూలమనఁదగు ధాతువు లేకుండుటచే నిట్లు వ్రాయవలసెను. పెంచు ధాతువు పెరుఁగు ధాతు ప్రేరణార్థకము. ప్రేపుడు శబ్దమునకు కధికుఁడని కోశములో నర్థము వ్రాయఁబడెను. ఆటాదులను చోటి శకటస్థితిని భా. కృ. ౧౮ సూత్రపు వ్యాఖ్య యందువలెనే సమర్థించుకొనవలెను.

ఆటు+డు = ఆటుడు = ఆటుట = నిర్ద్రవమగుట. (భావా. ‘ఆటుడు’ శబ్దము, కోశములలోఁ జూపఁబడలేదు). అమ్ము+డు = అమ్ముడు = అమ్ముట = అమ్మకము. (భావా). అల్లు+డు = అల్లుడు = అల్లుకొనుట = అల్లిక. (భావా). ఇది నిర్బిందుకమగుటచే “అల్లు+వాడు = అల్లుడు” అనుదానికంటె భిన్నమైనది. “అల్లుడు. వి. (౮ అల్లు) ౧ అల్లిక. (శ. ర). ౨ ఉపఘ్నము - ప్రాచు. (చి.ని = చిన్నయసూరి నిఘంటువు)” (సూ. రా. ని) ఈ ప్రాతనుబట్టి సూరి యిచటి ‘అల్లుడు’ శబ్దమునకుఁ ప్రాచు’ అను నర్థమునే యుద్దేశించియుండు ననఁదగును. కాన నట్టియర్థమున నీ ‘డు’ ప్రత్యయ మధికరణార్థక మనఁదగును. లతాదికము దీనియందు ల్లుకొనునని వ్యుత్పత్తిర్థము నెఱువగును. ఎక్కు+డు = ఎక్కుడు = ఎక్కుట (భావా). ఎక్కుడు = వాహనము. (అధికర - దీనియందు ఎక్కుదురు). “ఉ. ఎక్కుడివారొకో గరుడు డెక్కుడుగాఁ గలవారు. (ఉ. హరి. ౬ ఆ. ౩౨ ప)” (శ. ర). క్రమ్ము+డు = “క్రమ్ముడు డే. వి. (కొమ్ముల) పొడుపు” (శ. ర). (భావా). చోపు+డు = “చోపుడు. వై. వి. కలత. గీ. కలయఁజోపుడు వెట్టింపఁ గరియుఁ గిరియు | మొదలగు మొకములు కలక దోలకఁ | డెవరి..... (ఉ. రా. ౨ ఆ)” (శ. ర). (భావాన్ధకము). త్రొక్కు+డు = “త్రొక్కుడు. డే. వి. ౧. ఆపద.....” (శ. ర) (భావా). త్రోచు+డు “త్రోపుడు. డే. వి. ౧ త్రోపు.....” (శ. ర) = (భావా). దంచు+డు = “దంపుడు. డే. వి. దంచుట = దంపు” (శ. ర) (భావా). దాచు+డు = “దాపుడు. డే. వి. దాచుట - గోపనము” (శ. ర) (భావా). దిగు+డు = “దిగుడు. డే. వి. ఆనతము = కల్లమైనది.....” (శ. ర). (కర్త - దిగి

యుండునది). దోచు+డు = “దోచుడు. దే. వి. ౧ దోచుకొనుట ౨ కొల్ల” (శ. ర). (భావా). పెంచు+డు = “పెంపుడు. దే. విణ - పెంపబడినది. (పెంపుడు చిలుక)” (శ. ర). (కర్త - పెంపబడినది). పెంచు+డు = “ప్రేపుడు. దే. విణ - అధికుడు. క. సన్నపువారల నధిపతి | మన్నించినఁ ప్రేపుడైన మంత్రికి బ్రదు కే | మున్నది ? ముసుమున్న యతఁడు | సన్నకుస న్నచటు వాసి చనకున్నఁ జెడున్ (ఛం. సారా. ౧ ఆ)” (శ. ర) (కర్తృగ్రహము - జనులను పెంచువాడని వ్యుత్పత్తిగ్రహము నెన్నునది) ప్రాచు+డు = “ప్రాచుడు. దే. వి. ౧ ప్రాచుట, ౨ పాచి.” (శ. ర). (భావా). మాయు+డు = “మాపుడు. దే. వి. మైల - కుటుచ. మాపుడు పుట్టుబు. (భార. విరా. ౧ ఆ)” (శ. ర). (భావా). రాచు+డు = “రాపుడు. దే. వి. రాచుట” (శ. ర). (భావా).

బాలవ్యాకరణము ఉవర్ణకం బడుక్కాదుల కగు. ౨౧.

327 విష. అడుకు - అంటు - ఒప్పు - ఒటుగు - ఒరుగు.

సంజీవని. 327 విష:—అడుకు మున్నగుభాతువులకు భావాద్యర్థంబు లందు 'ఉ' ప్రత్యయం బగును. అడుకు+ఉ = అడుకు = దొంతి. (కర్త - దొంతిగ నిల్పబడినది). “అడుకు(లు) వడ్లు నానబోసి వేచి కొట్టినవి. ఈ మర్దమందు నిత్య బహువచనాంతము. కం. అడుకులు దిన్నట్లుగునే.....(ద్రోణ. ౪ ఆ)” (భా. గు. ప్ర. ౪౪౬-౪౪౭ పుట) అని గుప్తార్థప్రకాశిలో వ్రాయబడెను. దీనినే వేటికావ్యాఖ్యాత “అటుకులను వ్యావహారికపదము నర్థమున నీభాతురూపము నిత్యబహువచనాంతముగఁ జూపట్టె” (భా. సా. వే ౫౦౫ పుట). అనివ్రాసెను. కాని చిపిటములనెడి యాయర్థము భాత్యర్థమును సంబంధించి యుండ లేదు కావున నీయర్థము సూరిచే నుద్దేశింపబడి యుండ దననగును. “అడుకు - దే - స - క్రి. దొంతిగనిడు. వి. ౧ దొంతి. ౨. బ. వడ్లునానబోసి వేచి కొట్టినవి. చిపిటములు. క. అడుకులుదిన్నట్లుగునే..(భార. ద్రోణ. ౪ ఆ)” (శ. ర). “అడుకు - స. క్రి. (క - అడుకు - త - అడుక్కు). దొంతిగానిడు. వి. (క - అడక) దొంతి. (శ. ర).” “అడుకులు = అటుకులు. వి. బ. చిపిటములు. పృథుకములు. (నానబోసి వేచి కొట్టిన వడ్లు) క. అడుకులు దిన్నట్లుగునే.....(భార. ద్రోణ. ౪ ఆ. ౪౯)” (సూ. రా. ని). అంటు+ఉ = అంటు = అంటుట = స్పర్శము. (భావా). అంటు = (మామిడి) అంటు. (కర్త - ఋతుకచెట్టుకొమ్మ నంటికొన్నది). మైల - ఆశోచము - పాదానార్థకము - అంటుటవల్లఁ గల్గినది. ఒప్పు+ఉ = ఒప్పు=ఒప్పిదము. (భావా). ఒటుగు+ఉ = ఒటుగు = ఒటుగుట (భావా). “మూలములో నుకార

మధ్యము ప్రామాదికము" (బా. గు. ప్ర. ౪౪౭ పు) అని బా. గు. ప్ర. వ్యాఖ్యి
యందు వ్రాయబడెను. బా. సా. పే. వ్యాఖ్యయు నద్దానినె వ్రాసెను శ. ౪.
సూ. రా. నిఘంటువులు రెండిటియందును 'ఓటకు' అను 'అ'కారమధ్యమే నూపఁ
బడెను. కాని యొక్క ప్రయోగమైనను 'అ'కారమును నిల్పి యతిస్థాపప్రయో
గము నూపబడలేదు. బహుగు+ఉ = బహుగు = ఈ-విహుమానము (కర్తృ -
బహుగబదునది). ఆకృతిగణము. చదువు+ఉ = చడువు. అడలు+ఉ = అడలు =
దుఃఖము. అని కడు నడలుగఁ బలికిన (సభా. ౨ ఆ. ౧౨౮). పలుకు+ఉ=పలుకు =
మాట (సభా. ౨ ఆ. ౧౯౧). ఒడ్డు+ఉ = ఒడ్డు = పంచెము. నీ.....వలు
వుగఁ గౌరవేంద్రుఁ | డొక్కొక్క యొడ్డున నొడ్డి.....(సభా. ౨ ఆ. ౧౯౬).
కఱచు - ప్రేర - కఱపు+ఉ = కఱపు = బోధనము. నీ. కర్త గాంధారుల కఱపుల విని
(సభా. ౨ ఆ. ౩౧౩) ఎటుఁగు+ఉ=ఎటుకు = సోదెచెప్పువాఁడు (కర్త - 'కీరాతుఁడు'
అను నర్థము వీని గౌణ మని తలంచుట యుక్తము. "ఎటుకు వే-వి. ౧. కీరాతుఁడు
.....(ఎటుకు అనఁగా వ్యతిరేకలక్షణచే ఎటుఁగనివాఁడు నూఢుఁడు అని
వ్యుత్పత్త్యర్థము.)" (శ. ౪). పుట్టు+ఉ = పుట్టు = జన్మము. ఉ.....నా |
పుట్టు గృతార్థతం బొరసె.....(విరా. ౧ ఆ. ౨౭). హెచ్చు+ఉ=హెచ్చు =
అధిక్యము. ఉ..... | హెచ్చుగుఁ గుందగున్.....(ఉద్యో. ౩ ఆ. ౮౫).
ఉబ్బు+ఉ=ఉబ్బు. క. చావును నోవును మన యో | ధావలికిన్ గెలుపు నుబ్బు
నావలికిని.....(భీష్మ. ౨ ఆ. ౧౯౯). చెప్పు+ఉ = చెప్పు = చెప్పినమాట | నా
చెప్పు నేయు (నన్ని. కు. ౭ ఆ. ౮౭౧). కుడుచు+ఉ = కూడు = అన్నము. మొ.

వడిప్రభృతు లిట్లెఱుంగునది. ౨౨.

వడి:—కొలువడి - గెలువడి - నడవడి. వ్యతిరేకం

బాలవ్యాకరణ బున - లేవడి. వి:—తనివి - తెలివి - విరివి.

వివృతి అవు:—తగవు - నగవు - ఉజవు. ఇ:—చేయు -

౩౭౬ విషయము. వాయి. కలి:—కనుకలి - వినుకలి. ఇత్యాదులు

మహాజన వ్యవహారంబుల నెఱుంగునది. ఇది కృతంత

పరిచ్ఛేదము.

సంజేవని. ౩౭౬ విష:—వడిప్రభృతి ప్రత్యయము లనఁగా - వడి - వి -
అవు - ఇ - కలి మొదలగు ప్రత్యయములు, ఇట్లు = ఈక్రింద వివరించినరీతి
నెఱుంగునది. అనఁగా 'వడి'ప్రత్యయము కొలుచు ప్రభృతులకును, 'వి'ప్రత్య
యము తనియు ప్రభృతిధాతులకును, 'అవు' ప్రత్యయము 'తగు' మున్నగు

ధాతువులకును, 'ఇ'ప్రత్యయము, చేయు మొదలగు ధాతువులకును 'కలి'వర్ణకము కనుప్రభృతిధాతువులకును భావాద్యర్థంబులం దగునని తాత్పర్యము. "ఇత్యాదులు మహాజనవ్యవహారంబుల నెఱుంగునది" అనుటచేత మీఁదఁజెప్పిన కృత్ప్రత్యయములు దిక్ప్రవర్తనముగామాత్రము చెప్పబడినవనియు మహాకవి ప్రయోగములనుబట్టి తక్కిన కృత్ప్రయప్రపంచము నెఱుంగవలెననియుఁ దాత్పర్యము. ఇందును 'వడి - వి'అను ప్రత్యయములు పరమగునపుడు బా. కృ. ౨ సూత్రముచొప్పున కాదులకు లోపము కల్గునని యెఱుంగునది. ఉదా:—కొలుచు+వడి=కొలువడి = కొలువడి. గెలుచు+వడి=గెలు+వడి = గెలువడి. నడచు+వడి = నడ+వడి=నడవడి. తనియు+వి = తని+వి = తనివి. తెలియు+వి = తెలి+వి = తెలివి. విరియు+వి = విరి+వి = విరివి. మొ.

కొలుచు+వడి = కొలువడి. "కొలువడి. దే. వి. (కొలుచు+వడి) కొలత. (భావా). గెలుచు+వడి. "గెలువడి. వి. (గెలుచు+వడి - త - తెలిప్పు) జయము - గెలుపు. గీ.....జయము | గెల్పు గెలువడి గెలువము గెలు పనదగు..... (ఆం. భా. ౨ ఆ. ౨౨౩)." (సూ. రా. ని). (భావా). శబ్దరత్నాకరమున నీశబ్దము చూపబడలేదు. నడచు+వడి. "నడవడి. దే. వి. (నడచు, గమనము - నడక." (సూ. రా. ని). (భావా). క. నడవడి యను మున్నీటిం. గడవం చెట్టంగ నోడక రణిం దగి.....(ఉద్యో. ౨ ఆ. ౩౯). బా. క్రి. ౧౦౬ సూత్రముచొప్పున వడిప్రత్యయపరకత్వమున (వ్యతిరేకంబున) 'లే' అనునది యస్త్యర్థక కలుగుధాతువున కాదేశంబగును గాన లే+వడి. "లేవడి. దే. వి. లేమి....." (శ. ర). (వ్యతిరేకభావార్థకము). విరియు+వి. "విరివి. దే. వి. విస్తృతి....." (శ. ర). (భావా) "విరియు. దే. ఆ. క్రి - "వికసించు..... ర చెదరు..... ౬ ఉప్పొంగు" (శ. ర) అను నర్థములచే విస్తృతి యను నర్థము కల్గుట యుక్తమే యనదగును. తనియు+వి. "తనివి. దే. వి. ఆహార - తృప్తి" (శ. ర) (భావా). తెలియు+వి = తెలివి = వివేకము - జ్ఞానము - (కరణా - దీనిచే= వివేకముచే సర్వమును దెలియును). తగు+కవు. "తగవు. దే. వి. ౧ తగుట. క. కడునమ్మి యునికియును నె ! క్కుడు నమ్మమియును సుశీల కుశలత కా దె । యొడ వైనను బుద్ధి పొనిపి । తడవి గనుంగొనఁగ వలయుఁ దగవు తగమియున్. (కాంతి. ౨ ఆ. ౧౦౭). ర. పెం డ్లప్పుడు పెండ్లికూఁతునకుఁ దల్లిదండ్రు లిచ్చెడు బహుమానము." (శ. ర). బహుమాన మర్థమైనపుడు కర్తృర్థకము. తగియుండునని వుత్పత్త్యర్థము. తగవు = అభియోగమునందలి తీర్పు. (అధికర - దీనియందు

తగునట్లు తీర్చానము జగనును. మొ. నగు+అవు = నగవు = నవ్వుట - హాసము (భావా). ఉటు+అవు. “ఉఆవు = వై-వి. ౧. ఔదిత్యము” (శ. ర). (భావా) “ఉటు. యు-వై-ఆ-క్రి. ౧. శ్రేష్ఠమగు, ౨. తగు.....” (శ. ర). చేయు+ఇ= చేయి (కర్త. పనులను జేయునది). వ్రాయు+ఇ = వ్రాయి = అక్షరము. (కర్తా - వ్రాయఁబడునది.) కను + కలి = కనుకలి = చూపు. విను + కలి = వినుకలి = వినికి (భావా). “కనుకలి. వి. (కను+కలి) చూపు - దృష్టి. చ. వినుకలిచేతనే విరహ పేదన నామది యింత వర్ణితేన్ | గనుకలి నట్లు చిత్రఫలకంబునఁ గాంచిన యింతి(ప్రభా. 3 ఆ. ౨౫)” (సూ. రా. ని). విను+కలి. “వినుకలి. దే. వి - వినికి. ఆకర్ణనము. చ. దీవి విన్నయవినుకలి (హరి. ఉ. 3 ఆ)”. (శ. ర).

ఇత్యాదులు మహాజనవ్యవహారంబుల నెఱుంగునది యన్నచొప్పున మఱి కొన్ని కృత్ప్రయములను ద్రిలింగలక్షణ శేషకర్త వివరించెను. అవి యిదటఁ బ్రదర్శింపఁబడుచున్నవి. “౧. డయ్య దయ్య నొచ్చు పుచ్చుల కివర్ణకంబగు. అగుచో వానికడ హల్లులు పకారంబులుగు. ఉదా:—డప్పి-దప్పి - నొప్పి పుప్పి”. డయ్య+ఇ=డప్పు+ఇ=డప్పి. “డప్పి దే. వి. దప్పియొక్క రూపాంతరము. (శ్రమము నకు. వ. నీవు కడుదూరంబు వచ్చి డప్పితి. ఇంక మరలుట లెస్స, అనిరలికిన నప్పతి వ్రత యిట్లనియె. తే-గీ. నాకు డప్పి యొక్కడిది.....(భార. ఆర. 2 ఆ. ౨3౯. ౨౪౦)” (శ. ర). “ఆ.వె..... | డప్పి దీర్చికొని కడంగు మనిన (భా - రా. యుద్ధ - ౨౫౧ - హరి-పూ. ౨ ఆ. ౪౪).” (సూ. రా. ని. డప్పి శబ్దము నొద్ద). (భావాద్ధకము). దయ్య+ఇ. “దప్పి = డప్పి - దప్పిక. వి. (√దయ్య) ధ్వాని - శ్రమ. క. పాండవబల మల్పంబై | యుండం గృష్ణఁడు ధనంజయుండును దప్పిం | బెడువడఁగ.....(శల్య. ౧. ఆ. 3౦౯) ౨ నీరువట్టు - దప్పి - పిపాస. ఉ.....సలిలంబు దప్పి వోఁ | దాఁగిన వారికి..... (నైష. ౨ ఆ. ౪౧)” (సూ. రా. ని) (భావాద్ధకము). నొచ్చు+ఇ = నొప్పు+ఇ = నొప్పి. (భావా). “క. అప్పాండవ మధ్యమునకు | | నొప్పి పరిహరించి దయ గనుంగొను మనినన్ (జై. 2ఆ. ౧౧2)” (శ. ర. నొప్పిశబ్ద). పుచ్చు+ఇ = పుచ్చు+ఇ = పుప్పి = పుచ్చుట (భావా). “౨ సూ:—రాచున కిడి వర్ణకం బగు. ఉదా:—రాయిడి - రాపు” గ్రంథకర్త వచింపకున్నను నీ త్రిలింగలక్షణ శేషము బాలవ్యాకరణమునకు శేషగ్రంథమే యనఁదగును గాన “రాచు+ఇడి” అనుచో బా. కృ. ౨ సూత్రముచొప్పున “రాచు” అనుదాని తుది ‘చు’వర్ణము లోపించెనని యెన్నునగును. బా. కృ. ౨ సూత్రమున ‘ఇడి’వర్ణకపరకత్వమున లోపము చెప్పఁ

బడకున్నను 'ఇమి'వర్ణకపరకత్వమున లోపము చెప్పబడుటంజేసియు 'ఇడి - ఇమి' అను రెండును 'ఇ'వర్ణాదులే యగుటంజేసియు నట్టి వర్ణలోప మీ సూత్రముచే రావచ్చునని త్రిలింగలక్షణకేషకర్త తలంచుచుండును. ప్రాధ. కృ. ౮ సూత్రము నొద్ద "కాఁచు+పురము = కాఁపురము" మున్నగుస్థలములందు బా. కృ. ౨ సూత్రమును త్రిలింగలక్షణకేషకర్త యుపయోగించుకొనుటయే వైవిషయమునకు నిదర్శనము. ఇట్లే ప్రాధ. కృ. ౬-౭ సూత్రముల యుదాహృతులందును బా. కృ. ౩ సూత్రముపయోగించుకొనఁబడెను. "రాచున కిడి వర్ణకంబు నగు" అనుచోటి చార్థక 'ను' శబ్దముచేత బా. కృ. ౧౧ సూత్రముచొప్పున 'పు'వర్ణకము నైతము రావచ్చునను తలంపున 'రాపు' అను రూపాంతరమును నుదాహరింపఁబడెను. ప్రాధవ్యాకర్త యుదాహరింప వలెచెనేమోకాని బా. కృ. ౨౦ సూత్రము చొప్పున 'డు'వర్ణకమును రావచ్చును. ఉదా:—రాచు+డు = రాపుడు. సూరియుఁ బ్రాధవ్యాకర్తయుఁ జెప్పలేదుగాని 'రాపిడి' అనురూపమును గలదు. ఇట 'ఇడి' ప్రత్యయపరకత్వమున 'రాచు'భాతు చకారము పకార మగునని సూత్రించుకొన వలసియుండును. రాచు - రాయిడి = ఒత్తిడి; రాచు - రాపిడి - రాపు-రాపుడు = బిరయిక (భావార్థకములు). "3. సూ. ఈ ర్వుబ్బు కందు దువ్వు వడ్డించుల కెన వర్ణకం బగు; అగుచో 'ఈర్వు-ఉబ్బుల' చకార బకారములు పకారంబు లగు. వడ్డించు నించు లుత్తం బగు. ఉదా:—ఈర్వెన - ఉప్పెన - కందెన - దువ్వెన - వడ్డెన" ఎన వర్ణకపరకత్వమున 'ఈర్వులోని' చకారము పకారమగును. ఉబ్బులోని బకార ద్వయమును 'ప'కారద్వయ మగును. "వడ్డించు" భాతువులోని 'ఇంచు' అను భాగము లోపించును. ఉదా:—ఈర్వు+ఎన = ఈర్వు+ఎన = ఈర్వెన = ఈర్ల నీర్పెడి దువ్వెన. (కర్తృ - ఈరుల నీర్పునది) "ఈరు = దే - వి - వేనుగుడ్డు. లీడు....." "ఈరుచు దే. స. క్రి. (ఈర్వెనతో ఈళ్ళను) ఈడ్పు - (రూ ఈర్పు)." (శ. ౮). ఉబ్బు+ఎన = ఉర్బు+ఎన = ఉప్పెన - సముద్రాదికము పొంగు. (అధికర - దీనియందు సముద్రాదుల జల ముబ్బును). కందు+ఎన = కందెన = బండి యిరుసునకుఁ బూసెడి మనీ. (కరణార్థ - దీనిచేత బండి యిరుసు కందును = నల్లఁ బడును.). దువ్వు+ఎన = దువ్వెన = కంకతిక = కేశ ప్రసాధని. (కర్తృగ్రథము - తల చిక్కును దువ్వునది). వడ్డించు+ఎన = వడ్డెన = భోజ్యపదార్థములను భోజన పాత్రమందు పెట్టట (భావా) "౪. పురవర్ణకంబు కాఁచు దాఁచు దాయ్యాదుల కగు. ఉదా:—కాఁపురము - దాఁపురము - దాపురము. మొ." కాఁచు+పురము = కాఁ+పురము = కాఁపురము = కాఁపు = సంపారము. (కర్తృగ్రథము -

కాంగజేయునది, సంసారము జనులను కాంగజేయుట ప్రసిద్ధము) కరగెను ప్రేరణ రూపమగు 'కాఁచు = కాఁచు' థాతువు సబిందుకము-కాఁపురము శబ్దము సబిందు కము. కాన "కాఁచు = రక్షించు" థాతువు "కాఁపు - కాఁపురము" మున్నగు వానికి మూలము కానేరదు. "కాఁపురము. వి. ($\sqrt{\text{కాఁపు}^2}$) ౧. నివాసము... .. ౨. సంసారము....." (సూ. రా. ని) "కాఁపు² - వి - కాఁపురము - నివాసము....." (సూ. రా. ని). ఈ సూ. రా. నిఘంటు వ్రాతల సరయంగా "కాఁపు" అను విశేష్యమునుండి స్వార్థిక పుర ప్రత్యయంతమగు "కాఁపురము" అచునది యేర్పడెనని తేలుచున్నది. ఈపక్షమున నిది తద్ధితాంతమగును గాని కృదంతము కానేరదు. ప్రాధవ్యాకర్త పయిరితిని 'కాఁచు' థాతువు నుండి 'కాఁపురము' అను కృదంత యేర్పడెనని సూత్రించెను. "కాఁచు దే. ప్రే. కాంగజేయు" అనురితిని మాత్రమే సబిందుక 'కాఁచు' థాతువు కోశద్వయమునందును జూపబడియున్నది. దాఁచు+పురము = దాఁపురము = దాఁచుట. (భావా). దాయు+పురము = దాపురము = పొందుట కనువయినది (కర్త - సమీపించునది. పొందుటకు వీలుగ నున్నదని యర్థము). "౫ సూ. ఎక్కు దిగులకుం బ్రేరణార్థంబున మతివర్ణకం బగు. అగుచో 'ఎగు' ఎక్కున కాదేశం బగు. ఉదా:—ఎగుమతి - దిగుమతి. ఇట్ల ఎగువ.". "ఎగుమతి. దే. వి. ఓడకు సరకు తెక్కించుట" (శ. ర). "దిగుమతి. దే. వి. (ఓడలోనున్న సరకును రేవునందు) దించుట" (శ. ర). (భావార్థకములు). 'ఇట్ల = ఇట్లే' అనుటచేత ఎక్కు థాతువునుండి 'ఎగువ' అను కృదంతమును గల్గును. ఎక్కు+వ = ఎగువ = మీది భాగము. "౬ సూ. వువర్ణకంబులియ్యాదుల కగు. ఉదా:—ఉలివు. మొ". ఉలియు+వు = ఉలివు = మ్రోత. (భావా.) "ఉలియు. దే-అ. క్రి.....౨ మ్రోయు" (శ. ర). "౭ సూ. కాచు - వీచులకు వలి వర్ణకంబగు ఉదా:—కావలి - వీవలి." కాచు+వలి = "కావలి. దే. వి. రక్షణము....." (శ. ర). వీచు+వలి = "వీవలి. దే. వి. గాలి - వాయువు....." (శ. ర) (కర్తర్థకము - వీచునది యని వ్యుత్పత్త్యర్థము). గాణపత సూత్ర వివరణకర్త మఱికొన్ని కృత్తులను జేర్చెను. "ఒదుగు ప్రభృతుల నీలి యగు. (రగం సూ). ఒదిగిలి - పొక్కిలి - చెక్కిలి. మొ." "రగి. సూ. వ వర్ణకంబు తెగ్యాదుల కగు. ఉదా:—తెగువ - ఎగువ" "ర౨౦. సూ. అరుగ్యాదులకు దల యగు. ఉదా:—అరుగుదల. మొ." "ర౨౧. సూ. వచ్చు పోవు నిలుచులకు కడ యగు. ఉదా:—రాకడ - పోకడ - నిలుకడ" "తెలివిడి = తెలియు+విడి - తిరుగు+కలి = తిడగలి. మొ."

ఇంకను ననంతములు కృత్ప్రత్యయములు గలవు. 'కొను' ధాతుకృందం తము. 'కోలు' అనునది - పొగడికొను - పొగడికోలు = పొగడికొనుట. ఆ-వె. అన్యకీర్తనంబు నన్యనిందయుఁ దన్నుఁ | బరఁగఁ బొగడికోలు ప్రబ్బికోలు | నాపగా తనూజ యార్యవృత్తములు గా | వనిరి వీని నాద్యులైన మునులు (సభా. ౨ ఆ. ౪౯) (ప్రబ్బికొను - ప్రబ్బికోలు=ఆతిశయించికొనుట). విల్చికొను - విల్చి కోలు = వెలకుఁగొనుట. ఉ.....ఒక నక్కనిచ్చి సింహామ్ముల విల్చికోలు అదె.....(సభా. ౨ ఆ. ౧౮౧). ఉక్కు+ఇవము = ఉక్కివము సీ. గాండీవ మాదిగాఁగల యాయుధావళి | లుక్కివంబున నప్పు డొడిచికొనఁగ | మఱచిన వాఁడు.....(ఆర. ౧ ఆ. ౫౫ ప.) "అలుగు - అలుగుల - అలుగులము = ౧. నలఁగుడు, ౨. బాధ" (శ. ౮). చ. అలుగుల మంచి యందుల మృగావళియున్ విహగంబులున్ భయా | కుల గతిఁ బొంది (ఆర. ౧ ఆ. 3౦౧). కుడుచు - కూడు= అన్నము. పన్ను - పసి. విడుచు - విడుగడ - విడుగర - విడుదల - విడుపు. మొ. కృత్ప్రత్యయములను సాకల్యముగ వివరించు తెవ్వరికిని శక్యము కాదు. ఈ భాగములు తెల్లన మిక్కిలి యలంతిగనున్నవి. సంస్కృతమున శాకటాయనుఁ డుణాదుల విస్తరించి యుపదేశించినరీతిగఁ దెల్లన వీనికి వేలు గ్రంథముగ విస్తరించుట యత్యవశక్యము.

ఇది కృదంతపరిచ్ఛేదము, ఇది = ఇంతతో ముగిసినది.

ఆంధ్రవ్యాకరణసంహితా సర్వస్వము

ప్రకీర్ణక పరిచ్ఛేదము

పదాద్యంబులు ఋ ౩ వర్ణంబులు ర ల తుల్యం
బులు. ౧.

బాలవ్యాకరణ ఆతఁడు ఋషి - ఇట సంధిలేదు. ఆఋషి - ఇట
వివరణము. యడాగమములేదు. వచ్చెఋషి - వచ్చెన్ ఋషి -
322 విషయము. వచ్చెను ఋషి - ఇట ద్రుతమునకు లోప సంశ్లేష
స్వత్వములు.

సంజీవని. 322 విషయము:—ప్రకీర్ణక = “ప్రకీర్ణ - న. (ప్ర+కృ+భావేక్రః).
చామరే - భిన్నజాతీయానాం మిశ్రణే చ—.....స్వాధ్యేకన్.....”
(శబ్దస్తో) అను కోశము చొప్పున బాలవ్యాకరణములోని వివిధప్రకరణములను
సంబంధించిన మిశ్రవిషయము లీ పరిచ్ఛేదమున వివరింపఁబడునని గ్రహింపవల
యును.

పదాది నున్నట్టి - ఋ - ౩ వర్ణములు ర ల లవంటి వగు ననగా ఋకారము
రేఫమువంటిదియు ౩ కారము లకారమువంటిదియు నగునని యర్థము. రలలు
పరమగునపు డెట్టి సంధికార్యాదులు సంభవించునో యట్టి కార్యములే ఋ - ౩ వర్ణ
పరకత్వమందును సంభవించునని గ్రహింపవలయును. ఈవిషయము ‘ఋకారం చ వి
ముచ్చేత్యధర్వణాకారికచే ధ్యనితఃమగుచున్నది. (చూడు ౨౦౦ విష.). “ఆతఁడు+
ఋషి” అనుచో స్వరపరకత్వమున నిత్యముగా రావలసిన పరయాపసంధి సంభవింపక
రేఫరూప హల్పరకత్వ మందువలెనై నిల్చెను. “ఆతఁడు ఋషి-ఇట సంధిలేదు” అను
సూరి వివరణమున కిదియే తాత్పర్యము. (చూ. ౬౫ II విష.). ‘ఆ ఋషి - ఇట
యడాగమములేదు’ అను సూరి వివరణముచే బా. సంధి. 3 సూత్రము చొప్పున
(౬౭.౬౭ I విష) రావలసిన యకారాగమము ఋ ౩ వర్ణపరకత్వమున రాదని
భావము. ‘ఆ+ఋషి=ఆ+యృషి=ఆయృషి’ అనురీతి నసప్తరూపములు కల్గినవని
తాత్పర్యము. “వచ్చె+ఋషి = వచ్చె ఋషి - వచ్చెన్ ఋషి - వచ్చెను ఋషి”
అనుచో రేఫ లకారరూపము హల్పరకత్వమందువలెనై బా. సంధి. ౧౦

సూత్రము చొప్పున (౮౧-౮౧ I - ౮౧ II విష) ద్రుతలోపమును ద్రుతమునకు ‘ను’ స్వరూపమును ద్రుతమునకు నకారవ్యంజన రూపస్థితియుఁ గల్గునని సూరియొ వివరించెను. (చూ. ౮౧ II విష.). సంస్కృతభాషయందును ఋవర్ణ పరకత్వమున సంధిలేకుండుట గలదు. “ఋత్యకః - (ఁ-౧-౧౨౮). ఋతి పరేఽకః ప్రాగ్వత్ - బ్రహ్మఋషిః - బ్రహ్మర్షిః.....సమానేఽప్యయం ప్రకృతిభావః - సప్త ఋషీణామ్-సప్తర్షీణామ్.” (బాలమనోరమా వ్యాఖ్య “బ్రహ్మ ఋషి రితిస్థితే ఆకారస్య ప్రాస్వః - ప్రకృతిభావశ్చ. తతశ్చ ‘ఆధ్మణ’ ఇతి రపరః ఆకారోన భవతి.”) (సి. కౌ. ౯౨ సూ).

ప్రయోగములు:—రుథ్యాక్షరము. ఇలఁ బ్రసిద్ధుఁడు ఋతుపన్లుఁడనెడు మహీశుఁ డిహ్వాకు | కులజుండు.....(ఆర. ౨ ఆ. ౧౨౯ ప), క. ఆ ఋషి కుమారు కట్టిన | చీరలు.....(ఆర. 3 ఆ. ౧౦౪ ప.) చ. ద్విజవరులం గుమారుల నతిప్రియదర్శనులైనవారి, ఋ | గృజుష పదక్రమంబులు క్రియక గుణియించుచు.....(ఆది. ౨ ఆ. ౧౯౬.) క. గోరథమును ఋష భము వై | హారము ఋషిగిరియుఁ బైత్యకాద్రియు..... (సభా. ౧ ఆ. ౧౭౫). మత్తకోకిలము. స్నాతకుండును ఋత్విజుండును సద్గురుండును నిష్టుఁడున్ | (సభా. ౨ ఆ. ౪). ఉ. | ఏవిధి నీఁగువాఁడ ఋణమెయ్యదియేనియు వేడుఁ డిచ్చెదన్ (విరా. 3 ఆ. ౨33). చ. నన్నుఁ బెం | చిన గరువంపుఁ దండులకుఁ జిత్త మెలర్ప ఋణంబు దీర్చెదన్ (ద్రోణ. ౨ ఆ. ౫౦. ప.) జొన్నలు గొన్న ఋణంబు నీగుదన్ (నన్ని. కు. ౧౧ ఆ. ౬౦౪). మ. కరయుగ్గం బున ఋశ్యమూకమును.....(భాస్క. రా. కీష్కిం. ౮౨3. ప). ‘వచ్చెన్మషి’ అను సూరిపత్రపు సంక్షేప ప్రయోగ మగపడదు.

అచ్ఛికపదంబులం దుత్తమంబులగు రు - లు - డు-ల
ముండటి యేత్వంబునకు ప్రాస్వంబు విభాష నగు. ౨.
బాలవ్యాకరణ నల్లెరు - నల్లెరు, పల్లెరు - పల్లెరు, పెన్నేరు -
వివృతి. పెన్నెరు, మూనేరు - మూనెరు, ఆడేలు - ఆడెలు,
32౮ విషయము. కుందేలు - కుందెలు, తోడేలు-తోడెలు, నాఁగేలు-
నాఁగెలు, నేరేడు, నేరెడు, మారేడు - మారెడు,
పూరేడు - పూరెడు, తంగేడు - తంగెడు.

సంజీవని. 32౮ విష:—ఉత్తమంబులగు = మూడక్షరములకుఁ (అక్షరము= అచ్చు, ఛూ, ౧౫ విష.) దక్కువకాని యక్షరములుగల సమానపదముల తుది

మున్న - 'రు - లు - డు' అనువానిలో దేనికయినను బూర్వమందున్న 'ఏ' కారమునకు వైకల్పికముగా ప్రాప్త్యం బగును. ఇట్టివిధి యాచ్ఛికపదములందు మాత్రమే సంభవించును. (౧౫౧ - ౧౫౧ I విష. చూచునది). ఉదా:- 'నల్లైరు' శబ్దము మాండక్షరములగుల యాచ్ఛికశబ్దము. అందలి తుది 'రు' అనునది 'ఉత్తమమగు పదాంత్య 'రు' వర్ణము. అద్దానికిఁ బూర్వమందున్న 'ఏ' అనుదానికి ప్రాప్త్యము రాగా 'నల్లైరు' అను రూప మేర్పడుచున్నది. ఇట్లే యంతటను నరయునది. సమాన పద మనుటచే "మిన్ను + ఏలు = మిన్నేలు" అనుచో "మిన్నెలు" అని కానేరదు. "నల్లైరు - దే. వి. ఒకదినును తీగ - వజ్రవల్లి" (శ. ర.) "పల్లైరు = పల్లైరు - దే. వి. పలంకప" (శ - ర). "పెన్నేరు = పెన్నెరు - దే. వి. ఆశ్వగంధ" (శ. ర). "మానేరు = మానెరు - దే. వి. ఎక్కుడుఁ దీగ - జ్యోతిష్వతి" (శ-ర). "ఆడేలు = ఆడెలు - దే - వి - ఋషివిశేషము - శరారి" (శ - ర). క. ఒకమై యుండెద వని కా । శికు నతఁడు శపించె విని వశిష్ఠునకుం గౌ । శికుఁడును నాడే లగు మని । ప్రకట శ్రోధమున నిచ్చె బ్రతిశాపంబున్. (మార్కం - ౨ ఆ. ౮). (సూ. రా.). "కుండేలు = కుండెలు - వి - ఔ. (చూ - కుండేటికొమ్ము) శశము - చెవులపిల్లి. (ఉ. వంటయిల్ । కుండెలు సొచ్చి..... (ఆది. ౬ ఆ. ౧౦౬)." (సూ. రా. ని). "తోడేలు = తోడెలు - దే - వి - ఔ. (ఆదివి కుక్క). క. అధిపుకై పట్టిరి బె । బృలి మహిష మెలుంగుఁ గిటి తోఁ । డెలు మొదలగువానిఁ గొన్నిటిని వేటకరుల్ (మనుచ. ౪ ఆ. ౫౦). క. ఇవి తోడేలుల భంగిన్ । గవియు..... (శాంతి. 3 ఆ. ౪౨3)." (సూ. రా - ని). "నాగేలు = నాగెలు = నాగలి - వి - ఔ - తే. గీ. అన్యముల డింది ముఖవర్ణ మభిలషించి । కూడె నాగెలు సంఘం గోమలాంగి నాన యన మించె..... (చంద్రా. ౪ ఆ. ౧౧౯)." (సూ - రా - ని). సూ - రా - నిఘటకారులు దీరిని వైకృతముగా నంగీకరింపలేదు - "నాగలి = నాగేలు = నాగెలు - దున్నెడు సాధనము - లాజ్ఞలమ్" (వై. దీ). "నేరేడు = నేరెడు = వి - ఔ. జంబూపృథము. ఉ. అన్నేరెడు మ్రానిమూలమున..... (మార్కం. ౪ ఆ. ౧౪౪). గీ. నేరె టేటి యసల్ దెచ్చి..... (మనుచ. ౨ ఆ. 3౬)." (సూ. రా. ని). "మారేడు = మారెడు - వై - వి - బిల్వము. రగడ - మారేటికి బలు మారేటికి జన..... (య. ౪ ఆ.)" (శ. ర). "మారేడు = మారెడు ఒకానొకచెట్టు - మాలూరః" (వై - దీ). "పూరేడు = పూరెడు = పక్షివిశేషము" (శ - ర). "తంగేడు = తంగెడు = దే. వి. గోశ్రేణి" (శ - ర). వ..... ఒంటిపాటునం గంటికిం

బ్రియందై తంగేటి జంటి చందంబునం గొంటుందనం బెటుంగక కుటంగట నున్న
యమ్మసీసురవరకుమారు..... (మనుచ. ౨ ఆ. ౬౧ వచనము). చ.....
ఉ | త్తరగతిలాభవై భవము తంగేటిజున్నగఁ జేయు గోవులు. (ఆను. 3 ఆ. ౪౬).
సీ. కెలకుల నున్న తంగేటి జున్న గృహమేధి.....(మనుచ. ౧ ఆ. ౬౬ ప).
నల్లేరు ప్రభృతులాకృతిగణము.

నన్నయ డోలాభూషోత్తరీయాణి | వినైత్వం నాస్తి మధ్యమే

32౯ విషయము. (వికృ - సంజ్ఞా ౨3 కారి - ఆహా ౧౫3 పు).

కల్పతరువు. 32౯ విషయము:—ఈకారికకు ౫3 విషయమున వ్యాఖ్యి చేయఁ
బడెను. “డోలార్థకమగు ‘ఉయ్యోల’ శబ్దమును, భూషార్థకమగు ‘తాయెతు’ శబ్ద
మును, నుత్తరీయార్థకమగు ‘పయ్యోద’ శబ్దమును దక్కఁ దక్కిన యే సమానపద
మధ్యమునందును ‘ఎ’ కారము క్త యకారము లేదు.” అని ప్రకృతకారిక కర్థము.
“ఇయ్యది - యకారముమీఁద అత్వ మెచట నిల్చునో? ఎత్వ మెచట నిల్చునో?”
అను విషయములను వివరించు ప్రసంగమున వచింపఁబడెను. పయిని వ్రాసిన యర్థ
మునుబట్టి “ఉయ్యోల - పయ్యోద - తాయెతు” అనువాని నడుమ ‘ఎ’ త్వము గల
దని యర్థము లభించుచున్నను వీనిలోని “ఉయ్యోల - పయ్యోద” అనువాని నడుమఁ
బాక్షికముగా ‘అ’ కారము నైత ముండిన నుండవచ్చు నను నర్థమునకు బాధ కలుగ
నేరదు.

ముద్దరాజురామ నాప్పకవి కవ్యాదుల కధర్వణకారికలు సాకల్యముగా లభిం
పలేదు గాని మఱికొన్ని కారికలతోపాటుగ నీ ప్రకృతకారికయు లభించుటచేతఁ
గావలయు వారీక్రిందిరీతి నీ విషయమునఁ బ్రసంగించిరి. తే. గీ. తాయెతును
నుయ్యోలయుఁ బయ్యోదయును దక్కఁగలుగ దెత్వంబు మధ్య యకారములకు...
(కవిజనసంజీవ. ౧ తరం. ౧౧౭ ప). తే.గీ.ధరణి నుయ్యోల పయ్యోద తాయెతులను |
గల యకారంబులకు వక్రములు నిజంబు | ముద్దరాజురామన వాని మూఁటిని బడ |
మధ్యయాలని చెప్పె నిష్టాట మిధ్య. ౧౦౪. తే.గీ. డొచు నెల కా కగుటచేత
నుయ్యోలయ్యెఁ | బయిని నెద కున్కి వక్రోక్తిఁ బయ్యోదయ్యెఁ | తల్లి కాపునకై కట్టఁ
దగిన సకలు | తేలఁ బల్కఁగఁ దాయెతు ల్లేశ్యమునను. ౧౦౫.(అప్పక.౨ ఆ) పయి
సందర్భమునుబట్టి చూడఁగా డోలేత్యాద్యధర్వణకారిక ముద్దరాజురామనకు మా
త్రమే లభింపఁగా నాతఁ డయ్యది యాధర్వణ మని చెప్పక యావిషయమును
దాను వచించినట్లుగ నాంధ్రీకరించెననియు నవిషయమును రామనయై వచించె నను
తలంపున నప్పకవి కూచిమంచి తిమ్మకవి మున్నగువారి క్రిందిరీతి నద్దానిని విమర్శించి
రనియుఁ డోచుచున్నది.

ఏలాశబ్దము హేలాశబ్దభవ మనియు నందలి 'ఏ'కారము కాకు నర్జరమగుటచే హ్రస్వము కాఁగా 'ఎల'శబ్ద మేర్పడె ననియు, "ఊచు+ఎల=ఊయెల = ఉయ్యెల" అనురీతిని రూపసిద్ధి కల్గె ననియు, నక్కారణమున 'ఉయ్యెల' శబ్ద మఖండశబ్దము కామింజేసి యందలి 'ఎత్వము' సమానపద మధ్యగతముగా ముద్గరాజు రామన పల్కుట సరికా దనియు నక్కవ విమర్శమున కభిప్రాయ మెన్నునది. అట్లే "ఎద+పయి=పయియెద=పయ్యెద=ఎరపై ననఁగా రొమ్ముపై నుండునది" అనురీతి వక్రసమాసమున ననఁగా ను త్రరపదము పూర్వపదముగా నిల్చిన సహాసమున 'పయ్యెద' శబ్ద మేర్పడుటంజేసి యందలి యకారముమీఁది 'ఎ' త్వము సమానపదమధ్యగతమని రామనకవి వచించుట సరికాదని 'పయ్యెద' శబ్దవిషయనఁజేసిన యపృకవి విమర్శమున కభిప్రాయము. ఇట్లే తాయి యనఁగాఁ దల్లియనియుఁ దల్లికట్టిన 'ఎత్తు=రత్తు' బంధము "తాయి + ఎత్తు = తాయెత్తు" అని యేర్పడుననియు నందలి "త్తు" అను దానిలోని ద్విత్వము చేలఁగా 'తాయెత్తు' శబ్ద మేర్పడుననియు నక్కారణమున "తాయెత్తు" శబ్దగత యకారముమీఁది 'ఎ' త్వము సమానపదగతమని కవిజనరంజినీకర్త వచించుట సరికాదనియు నపృకవి విమర్శమునకుఁ దాత్పర్యము.

పయి మూఁడు స్థలములయందును నపృకవి చేసిన శబ్దముల విలుపు సరియే యని తోచుచున్నను దావన్తాత్రముచేత నవి సమానపదములు కావని చెప్పుట యుక్తము కాదు. అపృకవి చెప్పిన 'ఎల' శబ్దముకాని 'ఎత్తు' శబ్దము కాని పృథక్ ప్రయోగార్హములగు సభవచ్ఛబ్దములు కావు. అయ్యవి యే కోశము నందును జూపబడలేదు. 'పయ్యెద' అనుచోటి వక్రసమాసము తెల్లునఁ గేళలము నప్రసిద్ధము. మఱియు నచట యకారద్విత్వరూపసిద్ధి సాధువుకాదు. ఇట్టివి వ్యస్తము లన్నచోఁ గృత్తద్ధితాంకాదులును సమానపదములు కా వన వలసి వచ్చు గదా. కృత్తద్ధిత ప్రత్యయములును నొకప్పు డర్థవచ్ఛబ్దములేదా. మఱియు "ఉయ్యెల=ఊయ్యెల = పయ్యెద" మున్నగు 'అకార' మధ్యశబ్దములు మహాకవి ప్రయుక్తములయి వెలయుచుండుటంజేసి పయి పదచ్ఛేదము సరికాదనియు వాని సమానపదశబ్దము సమృతింపఁదగినదే యనియుఁ జెప్పనగును.

ఇట్లుగుటచేతనే యపృకవి విమర్శము నంతను బరిశీలించినవాఁడేయయ్యు సూరి "ఊయెల-పయ్యెద-తాయెత్తులం ద్రిక్క నామంబులందు యాకుం దాలవ్యవక్రయోగంబు లేదు" (బా. ప్రకీ. 3 సూ) మున్నగు సూత్రములు నాల్గిటి నుపదేశించెను. అప్రసిద్ధమగు 'ఎల' శబ్దముతోఁ గూడియుండు 'ఉయ్యెల' శబ్దమును విడిచి ప్రసిద్ధమగు 'ఎల' శబ్దముతోఁ గూడియున్న "ఊయెల" శబ్దమును జేర్చి పైరీతిని

సూత్రించెను “ఏల.....వై. వి.....౨. బ. శృంగారపుఁ గాట-ఏలలుపాడుచు
.....” (శ.ర) అని యిట్లు హేలాశబ్దభవముగా సంకీర్తించినను ‘ఏల’ శబ్దమునకు
‘పాటలు’ అర్థముగుటచేత డోలాధికముగు ‘డోయేల’ శబ్దమునం దద్దానికి సంగతి యసం
భవ మని సూరి తలంచి యుండును. పయిరితి నర్థమువ్రాసియు శబ్దరత్నాకరకర్త
“డోయేల ద్వ-వి. (డోఁచు+ఏల) ఉచ్ఛ్వాస” (శ.ర). అని యప్పకవీయపద్ధతి ననుస
రించి వ్రాయుట శబ్దరత్నాకరణోశ బహుకర్తృకతా యాథాన్యముచు వెల్లడించుచు
న్నది. “వ. హేలాశబ్దమునకు తద్భవము ఏల. అది కుటుచకాకు చేయఁగా హ్రస్వ
ముగాఁ బలికిన ‘ఏల’ అయినది. డోఁచెడి ‘ఏల’ కనుక ‘ఉచ్ఛ్వాస’ (పదాదిగతముగు
‘ఏ’ కారము కాకు వగు తేమి? దానికి హ్రస్వమెట్లు) (అప్పక. ౨ ఆ. ౧౦౬) అను
నప్పకవీయపు తెలివిడిసిబట్టి యీస్థలమునందలి - “హేలా = ఏల = ఏల” శబ్దము
విలాసార్థక మని యీపక్షమువారు చెప్పవలసియుండునుగదా. “డోఁచునట్టిపాటలు”
అనునపుడు డోలాధము సంభవింపనేరదుగదా. కావుననే సూ. రా. నిఘం
టుకారులు “డోయేల” అను శబ్దమునొద్ద ‘ఉచ్ఛ్వాస’ మున్నగు పెక్కురూపాంతర
ములను జూపియు, ‘ఉయల్’ మొదలగు కర్ణాటశబ్దపాద్యమును, ‘డోచల్ - ఉంచల్’
మున్నగు తమిళశబ్దముల పొల్కిని జూపియు ‘డోఁచు+ఏల’ అను ఛేదమును
స్వమతముగా వచింపఁజాలక “డోఁచు+ఏల” అని ప్రాచీనుల వ్యుత్పత్తి” (సూ. రా.
ని) అని వ్రాసిరి.

పయిరితినున్న శబ్దరత్నాకరము నాధారముగాఁగొని బా. గు. ప్ర. కర్త
యీక్రిందిరితిని వ్రాయుట సరికాదనకతీరదు. “శబ్దరత్నాకరమందు ‘డోయేల’
శబ్దమునొద్ద ‘డోఁచు+ఏల’ అని యవయవాధము చూపఁబడినది. ఇట్టి
వాస్తవాధమును బరిశీలింపక సూరిగారు ‘తే-గీ. తాయెతును నుయ్యెలయుఁ
బయ్యెదయును దక్కఁ | గలుగ దెత్వంబు మధ్య యకారమునకు.’ అనిన కవి
లోక (జన?) సంజీవని ననుసరించి యేకపదంబులన్న భ్రమమూలంబున నీ
సూత్రము రచించె (సూరిగారు రచించె) నని యెఱుంగువది” (బా. గు. ప్ర. ప్రకీ.
3 సూ. వ్యాఖ్య. ౮౫౨ పుట. ద్వి. ము).

ఇట్లుగుటచేతనే కావలయుఁ గూదిమంచి తిమ్మకవి పయినువాహించిన యప్ప
కవీయూత్తేజము నుపేక్షించి యాశబ్దములు “అకార” మధ్యముగా సంతము
మహాకవి ప్రయోగదృష్టము లగుచుండుటజేసి ముద్దరాజు రామన చెప్పినది సరికా
దని మార్గాంతరమున విమర్శించెను. “తే-గీ. తాయెతును నుయ్యెలయుఁ బయ్యెద
యను నెడలఁ | గలుగ దెత్వంబు మధ్య యకారమునకు | ననుచు మును ముద్దరాజు

రామన వచించె: గాని యశ్వేంబుఁ గృతులందుఁ గలదు శర్వ (సర్వల. ౧ ఆ. ౧౯౦ ప. 3౬ పుట). అని విమర్శించి “ఉయ్యైల ఉయ్యైల, పయ్యైద - పయ్యైద” అను ద్వివిధరూపములకును బ్రయోగములను జూపెను. “తాయతు” అను ‘అ’ కార మధ్యస్థితికిఁ బ్రయోగములు లేవు. “ఉయ్యైల - పయ్యైద” అను “అకార” మధ్యస్థితి లేదని ముద్దరాజు రామన పద్యమందుఁగాని దానికి మూలమగు నధర్వణుని “డోలే” త్యాదికార్యందుఁగాని చెప్పబడియుండలేదు. ఈ మూడిటియందుఁ దప్ప మతెచ్చటను మధ్య యకారముపయి ‘ఎత్వము’ లేదనిమాత్ర మే యారెండు వచనములందును వచింపబడెను. అంతమాత్రమున మధ్య యకారముపైని ‘ఎత్వము’ లేదని నర్థము రానేరదు. కావున నీ తిష్ఠకవి విమర్శమునకుఁ బ్రసక్తియేలేదు.

ప్రయోగములు:—ఎకారమధ్యతకు-చ-నలుఁడు విమోహరజ్జులఁ బెనంగి గతాగతకాడియైన యు | య్యైలయునుబోలే నూటడక యెంతయుఁ బ్రొద్దు వినిశ్చి తాత్పర్య (ఆర. ౨ ఆ. ౨౯) సీ.....ప; య్యైదలోని గుబ్బ పాలిండ్లు మేటయ (యయా, సర్వల. ౧ ఆ. ౧౯౩ ప). ఎ గీ. ఇమ్ముగా మేల్పసింకి తాయెతులు మొల్ల | విరిసరులో దట్టముగఁ జుట్టి కేసిఁట్టు (సీ. ౧ ఆ. ౪. ౪). అత్వమధ్యతకు:—సీ. పొదలఁ జదలేటి లేదరఁగలు బాలుఁ, డగుచందమామ నుయ్యైల లూఁప(హరి. పూ. ౬ ఆ. 3౪ శ. ౨). క....ఉ | య్యైలనూఁపుచుఁ బెరుపఁ దొడఁగె నా వరశిశువున్ (కళా. ౬ ఆ. ౧౯౩). సీ. యాన వేగమునఁ బయ్యైద కొంగు సడలిన.....(పో. ౨ ఆ. ౪. ౨). తాయి శబ్ద మే ప్రాచీనకావ్యములందుఁ జూపట్టదు.

ఉయ్యైల - పయ్యైద - తాయెతులం ద్రిక్కు నామంబు
లందు యాకుం దాలవ్య వక్రయోగంబు లేదు. 3.
సప్తమము.

ఉయ్యైల-యూయాలల చాపుల నొండొంటికి గుఱచ
యొండె నగు. ౪.

బాలవ్యాకరణ

వివరణము.

3౭౯ I వివ.

ఉయ్యైల - ఉయ్యైల - ఉయ్యైల, ఉయ్యైల - ఉయ్యైల -

ఉయ్యైల - పయ్యైదమాజంబు యద్విత్వంబు-ఉయ్యైల -

ఉయ్యైల - ఉయ్యైల - ఉయ్యైల.

పయ్యైద - పయ్యైద. 5.

ఉయ్యైలాదులం దొలియచ్చు మీఁది హల్లునకు ద్విత్వ

చనం బొండె నగు. ౬.

ఉయ్యైల - ఉయ్యైల, ఉయ్యైల - ఉయ్యైల - ఉయ్యైల

ఊయల - ఆయె - వలిదము - ఓయ - ఓయా
రము - ఓపు (భనురగ్రము) - జాజర - తీనియ -
తీయము - తేప (వనము) తేమ - తోయలి - దీనియ -
నూపు - నోపి - నోపు - పూపు - వేయ - మోశ (అంకు
రము) మోటిక - మోపు - వీయము. ఇత్యాదు లూ
యేలాదులు.

సంజీవని. 32౯ I విష:— 3 సూ. వ్యా:—ఈసూత్రము విషయమున
నప్పకవి, కూచిమంచి తిమ్మకవి చేసిన యాక్షేపములు 32౯ విషయమున గల్పితమ
వులో విమర్శితము లయ్యెను.

త్రిక్క = తక్కన్. “త్రిక్క² = తక్క. అర్య - ద్రు. (✓ త్రిక్క) వి
సార్థకము.” (సూ. రా. ని). “వ దైతోః కంతాయ” (సి. కా. ౧౦ సూ. వివృతి).
అనుచొప్పున ‘వ’కారము తాలవ్య మనందగును. “ఎ వ ఓ ఓలు వక్రములు”
(బా. సంజ్ఞా. ౨ సూ. వివరణము). అనుచొప్పున ఎ - వ - లకు వక్రసంజ్ఞగలదు.
కావున దాలవ్యవక్రము లనగా “ఎ - వ”లు. ఊయేలశబ్దమే ‘ఉయ్యేల’
మున్నగువానికి మూలమగుటంజేసి యయ్యదియె యందు గ్రహింపబడెను.
అచ్చాంధ్రభాషాగత ప్రాతిపదికములలో “ఊయేల - పయ్యేద - తాయేతు” అను
నీమూఁటియందుమాత్రమే శబ్దమధ్యగత యకారముపైని ‘ఎ - వ’లు నిల్పుట
గలదనియు మఱి యేప్రాతిపదికమునందును మధ్యయకారముపైని ‘ఎ - వ’లు
నిల్పుట లేదనియు సూత్రార్థము. ‘స్పష్టము’ అనగా నీసూత్రము నర్థము స్పష్టముగా
గాన దీనికి వేఱుగ వివరణమును దాను వ్రాయలేదని యర్థము. ‘ఊయేల-పయ్యేద’
అనువాని రూపాంతరములను వివరింపందలచి సూరి వీనిలోని ‘ఎత్వము’ మొదటి
రూపమని విశదపఱచుటకై పై యధర్వణసూత్రము సిట్లు ముందుగా వివరించెను.

౪ సూ. వ్యాఖ్య:—ఓంఁటికి = ఒక్కొక్కటికి. కులుచ = హ్రస్వము.
ఒంఁడె = వికల్పముగా. ‘ఊయేల - ఊయాల’ అను రెండుశబ్దములందును
నొక్కొక్క దీర్ఘమున కొక్కొక్కసారి హ్రస్వమగునని యర్థము. “ఉయేల -
ఉయల” అనురీతిని రెండు దీర్ఘములకును నొక్కసారి హ్రస్వము కానేరదని
తాత్పర్యము. ఉదా:—ఉయేల. (మొదటి దీర్ఘమునకు హ్రస్వమువచ్చెను).
ఉయేల (ద్వితీయాక్షరదీర్ఘము కులుచ యయ్యెను). ఉయేల (ఒకదానికిని
హ్రస్వము కాలేదు. ఇట్లే ‘ఉయాల’ శబ్దమునకును రూపత్రయము సుదాహ
రించుచున్నాడు:—ఉయాల - ఉయల - ఉయాల, “వక్షమాణంబు యది

త్వంబు" అనగా బా. ప్రకీ. ౬ సూత్రముచొప్పున "ఊయేల - ఊయేల, ఊయాల - ఊయల" అను నాల్గుశబ్దములందును ద్వితీయాక్షరములోని 'య' శారమునకు ద్విత్వము గల్గెగా. బా. సూ. ౧౩ సూత్రముచొప్పున ద్విత్వపూర్వదీర్ఘమునకు ప్రాప్త్యక్షకల్పితచేత వరుసగా 'ఉయ్యేల - ఉయ్యేల - ఉయ్యాల - ఉయ్యల' అను నాల్గురూపములను నీర్ధించును. బా. ప్రకీ. ౬ సూత్రముచే గల్గు ద్విత్వము పాక్షిక మగుటచేసి ద్విత్వాభావక్షమన 'ఊయేల - ఊయేల - ఊయాల - ఊయల' అను నాల్గురూపములును యథాస్థితముగ నిల్చును. ద్విత్వప్రసక్తియేలేని 'ఉయేల - ఉయాల' అను రెండును యథాస్థితముగనే నిల్చును. ఈరెండు శబ్దంబులును బా. ప్రకీ. ౬ సూత్రమునందలి "ఊయేలా" విగణమునఁ బరిపూరితమైనదిగాన వీనిలోని ద్వితీయాక్షరమునకు ద్విత్వప్రసక్తి లేదయ్యెను. ఇట్టిని పదివిధముల రూపము లేర్పడును. ఈ పదిరూపములును గోళద్వయమునందును జూపఁబడినవి. వీనిలో నాటికిమాత్రమే సూ. రా. నిఘంటువునందుఁ బ్రయోగములు చూపఁబడెను. 'ఉయేల-ఉయ్యల - ఉయేల-ఉయల-ఉయాల' అను నైదిటికిని ప్రయోగములు చూపఁబడలేదు. తక్కిన యైదిటికిఁజూపిన ప్రయోగములలో నొకటి భారతప్రయోగము. మఱొకటి హరివంశప్రయోగము. ఉయ్యాల, నీ, నిలువు టద్దములు గంటల యయాలలు హంసతూలిక పాన్పులు దోమతెరలు. (షోడశ. కుమారచరిత్రము. ౩ ఆ. శ. ౮) ఇందు "గంటల యయేలలు - గంటల యయ్యేలలు - గంటల యయ్యలలు" అను వానిలో నేది కవి ప్రయుక్తమన్నను త్తి కానరాదు. ఉయ్యలః—గీ. అనుపమంబగు పసిఁడి యయ్యలః గుమారు. నునిచి (పద్మ. ౧౦ ఆ ౧౯). క.....ఉ | య్యల నూపుచుఁ బెరుపఁ దోడఁగె నా వరశిశువున్. (భా. ౬ ఆ. ౧౯౩). (సూ. రా. ని) ఈరెండు ప్రయోగములందును 'ఉయ్యల' అనుచోట 'ఊయల' అని కవిప్రయుక్తమన్నను ననవచ్చును. ఉయ్యలః—చ.....గతా గతకారియైన యు | య్యలయునుబోలె నూట డక యెంతయఁ బ్రొద్దు.....(భార. ఆర. ౨ ఆ. ౭౮). ఇందును "ఊయేలయును బోలె" అని కవిప్రయుక్తమన్నను బాధలేదు. ఉయ్యలః—నీ. ఔదలఁ జడలేటి లేదరంగలు బాటఁ డగు చందమామ నుయ్యల లూప (హరి. పూ. ౬ ఆ. ౩౪). ఇందును "ఊయాల - ఉయాల" అను వానిలో నేది కవి ప్రయుక్తమన్నను ననవచ్చును. ఇట్లే దీని యితరప్రయోగములును విరివృత్తిపహములె యైయున్నవి. ఊయలః—గీ.....మంచి | నేయుటకుఁ బంచ నవరంజి యూయేలలును (అచ్చ. రా. ఆరణ్య. ౧౯ ప.) ఇందును 'ఊయల' అని కవిప్రయుక్తమన్నను త్తిలేదు.

౫ సూ. వ్యాఖ్య:—‘పయ్యెద’ అనుదానికి ‘పయ్యద’ అనియు రూపాంతరము కవిప్రయోగ దృష్టమగుచున్నదని తాత్పర్యము. తాలవ్వి యకారముమీఁది “ఎత్వము”చోట “అత్వ” ముచ్చారణ సౌలభ్యావేశచే సుపంశవ మగుచుండు ననుటకుఁ బూర్వసూత్రములోని “ఊయాలా”ది శబ్దములును బ్రకృతసూత్రము లోని “పయ్యద”శబ్దమును నిదర్శనములగుచున్నవి. పయ్యద. సీ. యానవేగమునఁ బయ్యదకొంగు సడలిన.....(పోడశ కుమారచరిత్రము. ౮. ఆ. శ. ౮) పయ్యెద:— సీ.,.....జిలుఁగు ప. య్యెదలోన గుబ్బపాలిండ్లు మెఱయఁ (యయా సర్వల. ౧ ఆ. ౧౯3).

౬ సూ. వ్యాఖ్య:—ఊయేల మొదలగు నాచ్చికశబ్దంబుల ద్విత్వీయాక్షర మందలి హల్లునకు ద్విర్వచన మనఁగా ద్విత్వము వైకల్పికముగా (ఓండె వికల్పార్థ కము) నగును. తొలియచ్చుమీఁది హల్లున కనుటచేతఁ బదాదివర్ణ ముచ్చైవసను (ఊయేల = ఉయ్యెల) హల్లైవసను (కోపు = కొప్పు) నీవిధి వర్తిల్లు నని విశదమగు చున్నది. ‘ఊయేల - ఊయేల - ఊయాల - ఊయల’ అనువాని యుదాహృతు లును వానిప్రయోగములును నీవఱకుఁ బ్రదర్శితములయ్యెను. (32౯ I విష. ౮ సూ. వ్యాఖ్య). ఆయె:—ఇది “అగు = అవు” థాతువుయొక్క భూతార్థక ప్రథమ పురుషైకవచనము. ‘అవు+డున్’ అనుచో. బా. క్రియా. ౧౬ సూ. చొప్పున లిట్లు డుజ్జున కెను వర్ణకము రాఁగా ‘అవు+ఎను’ అని యగును. బా. క్రియా. ౯౯ సూత్రముచొప్పున నవు థాతువు తుది వర్ణమునకు యకారా దేశము కాఁగా “అయు+ఎను ఆయెను” అని యగును. బా. క్రియా. ౧౦౦ సూ. చొప్పున ‘ఆయెను’ అనుచోటి ‘ఆ’కారమునకు దీర్ఘము కలుగఁగా “ఆయెను” అగును. ప్రకృతసూత్రముచేత నందలి ‘యె’ అనునది పాక్షికముగా ద్విరుక్త మగుటయు నట్టియొడల బా. సమా. ౧3 సూత్రముచేత ద్విత్వపరక దీర్ఘము హ్రస్వమగుటయు సంభవింపఁగా “అయ్యెను” అనురూప మేర్పడును. ద్విత్వాభావపక్షమున యథాస్థితముగ “ఆయెను” అనురూపమే నిల్చియుండును. ప్రకృత సూత్రపు గణమున ‘ఆయెను’ అని పఠింపక “ఆయె” అని పఠించుట చేత బా. క్రియా. ౨3 సూత్రముచొప్పున వచ్చు ‘ఎద-ఎడున్-ఎడిన్’ అనునవి పరమగు నపు డేర్పడెడి ‘ఆయెదను - ఆయెడును - ఆయెడిని’ అను రూపములందును, బా. క్రి. ౮౮ సూత్రముచొప్పున వచ్చెడి ‘ఎడు - ఎడి’ అనునవి పరమగునపు డేర్పడెడి “ఆయెడు-ఆయెడి” అను త్రర్థక విశేషణములందును గల “ఆయె” అను పూర్వభాగ ముక్త మగుటండేని యట్టి యొడలను దొలియచ్చుమీఁది హల్లుగు ‘యె’

[బా. ప్రకీ. ౬ సూ.] ఆయె = అయ్యె - మున్నగువాని కవిప్రయోగములు. 1759

అనుదానికి వైకల్పిక ద్విశబ్దమును బా. సమా. ౧౩ సూ శ్లోముచొప్పున ద్విశబ్దము నకు ముందటి దీర్ఘమునకు హ్రస్వమును రాగా. “ఆయెదను - అయ్యెదను ఆయెదము - అయ్యెదము” మున్నగు రూపములను ‘ఆయెడున్ - అయ్యెడున్. ఆయెడిన్ = అయ్యెడిన్.’ మున్నగురూపములును ‘ఆయెడువాడు = అయ్యెడు వాడు. ఆయెడివాడు - అయ్యెడివాడు.’ మున్నగు రూపములును సిద్ధించును. (చూడు. ౩౪౦ విష). క. అయ్యెడ ఖేచరులకు వెఱఁ | గయ్యెడు చందమున నట్టి యచసరమున బల్ | కయ్యము గురుని బలముతో | నయ్యె యుధిష్ఠరు బలోచ్చయంబున కధిపా. (ద్రోణ. ౩ ఆ. ౨౩౭). చ.....అనంతరాదు మాకుఁ బ్రసన్నుఁ డయ్యెడున్. (ఆది. ౧ ఆ. ౧౦౫ - ౧౦౬ - ౧౦౭). మొ. ‘వలిదము’ = (చులుకడనము) అనుచోఁ దొలియచ్చుమీఁది హల్లుగు లకారమునకు బాహిక ద్విత్వము కలుగఁగా బా. సమా. ౧౩ సూత్రముచేత ద్విత్వపరకదీర్ఘము నకు హ్రస్వము కలుటచేత “వలిదము = (వల్లిదము) = ఎల్లిదము” అను రూపద్వయము సిద్ధించును. ఇట్లే తక్కిన యన్ని యుదాహృతులందును బ్రక్రియ నరయునది. క. బాలుడని నమ్మి రిపుతో | నేలిదమునఁ గలసి యునికి యిది కార్యమె (ఆది. ౬ ఆ. ౧౧౬, ౪). గీ. ఎల్లిదంబుగఁ దలఁచుచు నిట్టులనియె. (విరా. ౫ ఆ. ౩౧౭. సూ. రా. ని) సూ. రా. నిఘంటువునఁ బెక్కు ప్రయోగములు చూడఁబడెను గాని ల ద్విత్వము ప్రాసఘటితముగా నొక్కటనైన లభింపదయ్యె. ‘ఓయ’ శబ్ద మే కోశమునందును గానరాదు. కాని “ఓయన = ఓయ్యన = ఓయ్య” అనుశబ్దములుమాత్రము “శ.ర; సూ. రా.” నిఘంటువులు రెంటును జూపఁబడినవి. “ఓయన = ఓయ్యన - అవ్య - ద్రు. తిన్నగా - ఋజువుగా - క. ఈ యగ్ని దేవుఁ డను రకు | నోయనఁ జెప్పుటయు విని మహాగ్రాకృతితో | (ఆది. ౧ ఆ. ౧౩౩) ఓయ్య = మెల్లఁగా. గీ. ఓయ్యఁ దలయంపి దిక్కున నొదిగి యుండె (హరి. ఉ. ౨ ఆ. ౧౩౬). ఓయ్యన = మెల్లగా. క.....బలంబే | రృడ విల్లు వంప నోపక | యుడిగిరి నృపసుతులు గొండ తొయ్యన లజ్జన్. (ఆది. ౭ ఆ. ౧౭౫). ఓయారము = ఓయ్యా రము = నిలాసము. క. ఆయంగన క్రేఁగన్నుల | యోయారపుఁ గలికి చూపు టురులం బడినన్. (విక్ర. ౫ ఆ. ౧౭౦.) (సూ. రా. ని). సీ. హారముల్ మెఱచు నొయ్యా రంబులుగ గ్రుచ్చి (విరా. ౧ ఆ. ౧౦౭). కోపు = కొప్పు = ధనురగ్రము. జాజర = జజ్జర = మోరము = వంచన. తీనియ = తిన్నియ = వేదిక = అరుగు. తేప = తెప్ప = ప్లవము. క. ఆపత్నముద్రమగ్నం | బై పోయెను నన్నదన్దయము పెంపెనగన్ | దేప యయి కడవఁబెట్టిన | నీ పుణ్యచరిత్ర కీర్తనీయము తల్లి (ఆర. ౭ ఆ. ౨౭౩)

ఉ. కోపము సంహరింపు యగుకుంజర సాంధవతోటి కెల్లనుం | గోపపు గావె (భీష్మ. ౨ ఆ. ౧౬౦) తేమ = తెచ్చు = ఆగ్రత = తడి. తోయలి = తోయ్యలి = స్త్రీ = ఆడుది. దీవియ = దివ్యుడు = దీవము. నూపు = నువ్వు = తొనస్యము. క. నూపుం బువ్వును సంవెగ | పూపు గెలిచి.....(శశిబిందుచరిత్రము. శ-౪). నోవి = నొవ్వి = నొప్పి = వేదన. ఉ తె వ్వెడు గంటులం గురపు దేరెడు నెత్తురు రాకయున్న నే | నొవ్వియు నేవికారము మనోగతిఁ జెందకమున్న.....(భాస్కర. రా. యుద్ధ. ౨౧౪౫ ప). నోవు=నొవ్వు = వేదన = బాధ. క. చావును నోవును మనయో | భావభికిన్..... (భీష్మ ౨ ఆ. ౧౯౯) పూపు = పువ్వు = పుష్పము. పేము = పెయ్య = పశువత్సము దూడ. మోక = మొక్క = అంకురము=మొలక. మోటిక = మొట్టిక = “మొటిక = దే. వి. ౧ మొలక.....” (శ-౪). మోపు = మొవ్వు = “తాటిచెట్టు లోనగువా నియందు పుట్టెడు ముడుత వీడని లేత ఆకు మొలక.” (శ-౪). వీయము = వియ్యము = “వైవాహికసంబంధము” (శ. ౪). ఊయేలాదిక మాకృతిగణము.

అకారంబు క్రింది అకారంబునకుం దుది నులుల క్రింది నలలకు లోపంబు బహుళంబుగ నగు. ౭.

అక్కటాదుల జడ్డకు లోపంబు విభాష నగు. ౮.

జడ్డక్కరంబుతోఁ బదాదిస్వరంబుకూడుచో జడ్డకు లోపంబు లేదు. ౯.

బాలవ్యాకరణ హోదులయు నీలుగులోనగువాని తొలి మాల్లునకు లోపంబు బహుళంబుగ నగు. ౧౦.

౩౮౦ విషయము. ఆరాటానులం బ్రథమేతర దీర్ఘంబునకు హ్రస్వంబు విభాష నగు. ౧౧.

ఆరాటము - ఆరటము. ఆరాటము - కహ్మజ్జతి - కేళాహళి - కొమాగుండు - కొమారిత - గంబూరము - పెండారము - బంగారము - ఓయూరము - వీటతాటము - సంతోసము.

సంజీవని. ౩౮౦ విషయము:—వీనిలో ౭-౮-౯ సూత్రములకు ౨౧౦ V విషయమున వ్యాఖ్య చేయబడెను. ౧౦ సూత్రమునకు ౨౧౦ VII విషయమున వ్యాఖ్య చేయబడెను.

౧౧ సూ. వ్యాఖ్య:—ఆరాటము మొదలగు నాచ్చిక శబ్దముల ప్రథమేతర దీర్ఘంబున కనఁగాఁ దొలియచ్చు తర్పుఁ దక్కిన యచ్చుల దీర్ఘమునకు వైకల్పిక

ముగా హ్రస్వం బగునని యర్థము. ఉదా:-ఆరాటము = ఆరటము = పరితాపము. సంతాపము. తే.గీ. ఎగ్గతంబునఁ దాను గార్గిఁ గాలె | నలె యనాభయై దీనికి నంత రంగ ! మలదురక తల్లడిల్లక యారటమున | నుడుక కలమటఁ బడక యెట్లుండఁ జెపును. (ఆశ్ర. ౨ ఆ. ౧౬౩). క..... | ఆరాటమెట్లు మానెను | భూరాటవి లోన భద్రకుంజరమునకున్. (భాగ. ౮ స్కం. ౧౯). 'ఆరట' అని రూపాంతరమును గలదు. ప్రథమేతరదీర్ఘము లొక శబ్దమున నేకాధికము లున్నచో నన్నిటికినిగాని పర్యాయముగాఁగాని హ్రస్వము వచ్చును. కేళాకూళి = కేళకుళి = కేళాకుళి = కేళ కూళి. శబ్దరత్నాకరమున "కేళాకుళి" అను రూపము చూపబడలేదు. సూ. రా. నిఘంటువున నదియుఁ జూపబడెను. బా. ప్రకీ. ౧౨ సూత్రముచొప్పున వీని తొలి దీర్ఘమునకును హ్రస్వము రాఁగా "కేళకుళి - కేళాకుళి - కేళాకూళి" అను రూప ములు ప్రయోగదృష్టము లగుచున్నవని శబ్దరత్నాకరమునను, సూ. రా. నిఘంటు వునను జూపబడెను. సూరి వీనిలోని కేళాకూళిశబ్దమును మాత్రమే యుత్తర సూత్రమునఁ జూపెను. ఇవెల్ల "భేలాకూలమ్" అను సంస్కృత శబ్దమునుండి జనిం చినవని శబ్దరత్నాకరమునందును వైకృతదీపికయందును వ్రాయబడెను. సూ. రా. నిఘంటువున నివి సంస్కృతభవములుగఁ జూపబడలేదు. ఇంక దేశ్యములుగఁ జూపబడినవి. ఈ శబ్దములకు "క్రీడా సరస్సు" అని యర్థము. "భేల, సం. వి. ఆ. స్త్రీ. క్రీడ - ఆట" అనియు "కూలము, సం. వి. ఆ. న.....౩ తటాకము - చెఱువు" అనియు సూ. రా. నిఘంటువున నుదాహరింపబడి యున్నవి. వీనిని వైకృతము లనుటకుమాత్ర మిఱోశకర్త లంగీకరింపరైరి. సీ. కుక్కుటేశ్వరు కేళ కూళి నుద్భవమైన మణికర్ణిక నొనర్చి మజ్జవంబు (భీమ. ౩ ఆ. ౧౮౯ సూ. రా. ని). తే.గీ. తావితమ్మి కేళాకూళి దండ నొప్పు | గొప్ప పన్నీటికాల్యకు నుప్పరిగకు | నతుల జలసూత్ర మిడినట్టి యద్భుతంబుఁ | గాంచి రాజన్యమూర్ధన్యకన్యక వొగడె (రాజ వాహనవిజయము. ౩ ఆ. ౮౧ సూ. రా. ని) ఇ. అకప్రంపు టనంటి మూడ నడి చాయన్ మించు పన్నీటి కే | థాకూళిం దిలకించి.....(ఉ. రా ౪ ఆ. ౧౬౬ సూ. రా. ని). విస్తరభీతిని వీనియన్నింటి ప్రయోగములను గోశములనుండి యెత్తి చూపలేదు. కక్కుటితి = కక్కుటితి = లోభము. శబ్దరత్నాకరమున "కక్కు టితి" అను దీర్ఘఘటితరూపమే చూపబడలేదు. "క. వల దిటువలె గక్కుటితి | పలుకులు పలుకంగ...(పారం. ౨ ఆ. ౧౦౯.) ద్వి. కడుపు కక్కుర్తికిఁ గర్తృకాం డంబు |(ప్రభులిం. ౧-గి-పారట. ౨౧ పం.)....." (సూ.రా. ని). క. పొందొందని పలుకులు పలు | కం దగునే యోడి యకట కక్కుటితి మెయిన్,

(హరి. 3 ఆ. ౨౩2). చ. కిలుకులఁ బెట్టి వీరి నడకించి తొలంగెద మన్న నట్టి
 క | కక్కుటితియ కాని దైవ మనుకూలము గాదు. (జై. భా. ౬ ఆ. ౨3౪).
 కొమారుడు = కొమరుడు = కొడుకు. కొమారిత = కొమరిత. గీ. అతను
 నారాచమైన | రాచకొమరితఁ బొందాలిఁ జూచునపుడు | (పాంచా. ౨ ఆ. 3౧).
 గంబూరము = గంబూము = కర్పూరము. (గంబూర - గంబూర - గంబూర అనియు
 రూపాంతరములు గలవు). సీ. మొత్తమె నూరు తాయత్తమె గంబూర;
 మెగడు..... (నను. ౧ ఆ. ౧౪౧ (సూ. రా. ని). ఉ..... తెలిగంబూర
 వెన్నెలలోని తేట యొ | య్యారపుఁ డెక్కి..... కులకాంత.....
 (శుక. ౧ ఆ. ౯౪. సూ. రా. ని). పెండారము = పెండరము = అందె - (గండ
 పెండారము). సీ. కడుమించు డాకాలి గండపెండరంబు..... (య. ౪ ఆ.)
 సీ. పాసంగ నాదలల హాస్యమిడికంబులు పూని డాకాల గండపెండర మురుర్పి
 (అద్వ. రా. యుద్ధ) (శ. ౪) (గండపెండరము - గండపెండరము - గండపెండరము -
 గండపెండియము - రూపాంతరములు గలవు.) సీ. బిరుదైన గండపెండరంబునకు
 నీవె తగుదని తాన పాదమునఁ దొడిగె (అల్లసాని పెద్దన చాటువు). బంగారము =
 బంగరము. (రూ - బంగారు - బంగరు - బంగరువు). బేహారము = బేహరము =
 (వ్యవహార శబ్దభవము.) వాణిజ్యము. ఉత్తరసూత్రముచే బదాది దీప్తిమునకు
 ప్రాప్యము కాఁగా - బేహారము. (రూ. బేరము). ఎ-గీ. ఆధిప కృషి నేముటయును
 బేహార మాడు | టయును గోరత్ గావించుటయును మొదలు | గాఁగ బ్రదికెడు
 తెరువులు గాని గావె (భార. శాంతి. ౨ ఆ. శ. ౪). క. పెక్కు డ్రొక్కటియై
 తా | రొక్క బేహారంబు నాడుచుండఁగ..... (విజ్ఞా. ప్రా. కాం. శ. ౪).
 వీటతాటము = వీటతటము - తాటుమాటు. సీ. కేతనంబుల వీటతాటంబుచేసి
 (కర్ణ. ౧ ఆ. శ. ౪). ఉత్తరసూత్రముచే బదాదిదీప్తిము ప్రాప్యము కాఁగా -
 విటతాటము = విటతటము. (రూ. వీటతాటనము - విటతాటనము) సీ. మండిత
 ధ్వజదండమండలంబులు గిట్టి విటతాటంబుగ విడిచి విడిచి (భార. విరా. ౫ ఆ).
 సీ. తరువు లెల్లెడ విటతాటంబులై కూలె (భాగ. 3 స్కం. 1) (శ. ౪). ("మామిడులు
 విటతటముగా కాచిన"వను వాడుక యీ ప్రాంతమునఁ గలదు. సంతోసము =
 సంతోసము. ఆరాటాడు లాకృతిగణము.

ఓయారాదులం దొలి దీర్ఘంబునకు ప్రాప్యంబు

బాలవ్యాకరణ

విభాషనగు. ౧౨.

వివరణము.

ఓయారము - ఓయారము. ఓయారము - కేళాకూళి.

కిరగ విష.

కోలె - కూడారము - గోరువంకనుడి - వోడుగు

నీలుగు - వేడ - బేళారము - (దీర్ఘమధ్యంబు)
 మాటు - మాలుగు - మోటకు - వీటతాటము - వీడి
 యము - ఇత్యాదులు.

సంజీవని. 3౨౧ విష:—ఓయారము మున్నగు సాచ్చికశబ్దముల శబ్దాది
 దీర్ఘమునకు వైకల్పికముగా ప్రాస్యం బగును. వేడ శబ్దాదిదీర్ఘము ప్రాస్యము
 కాఁగాఁ బదాదిప్రాస్యముమీఁద ఖండబిందు పుండనేరదు గాన నది పూర్ణముగాఁ
 బరిణమించును. వేడ = వె+ఁ+డ = వెండ = పశువుల మలము.

ఓయారము = ఓయారము = విలాసము - (రూ. ఓయారము. బా. ప్రకీ.
 ౬ సూత్రముచే యాకు ద్విత్వమును బా. సమా. ౧౩ సూత్రముచే 'ఓ' అను
 దానికి ప్రాస్యమును వచ్చును). సీ. హారముల్ మెఱయ నొయ్యారంబులుగ
 గ్రుచ్చి యందంద వింతగా నలవరించు. (విరా. ౧౮. ౧౦౭. ఓయ్యారంబులుగ =
 మనోజ్ఞముగ). క. ఆయంగన క్రేగన్నుల | యోయారపుఁ గలికి చూపు టురులం
 బడినన్.....(విక్ర. ౫ ఆ. ౧౭౧. సూ. రా. ని). కేళాకూళి = కేళాకూళి =
 క్రీడాసరస్సు. దీని రూపాంతరములు ప్రయోగములును బూర్వసూత్రమునఁ
 జూపఁబడెను. కోలె = కొలె. "కొలె = కోలె. అవ్య. ద్రు. మొదలుకొని.
 శా.....౮ | రామక్షోణికే జన్న నాటం గొలె నిద్రాశౌఖ్యముల్ మాగినాఁ |
 దేమో యంచు.....(మను. ౪ ఆ. ౭౬). సీ. జననుత దానివత్సంబు నిన్నట
 గొలె నుడుగక యెఱచుచు (ఆది. ౮. ఆ. ౧౧౮) గూడారము = గుడారము.
 (రూ - గూడారు - గుడారు) = పట కుటీరము. బట్టతో నేర్పఱచినయిల్లు.
 మ.....దంష్ట్రాంకు రా | గ్రమునన్ ధారుణి యెంటి కంబము గుడారంబై
 తగన్.....(చంద్రా. ౧ ఆ. ౭౬). ద్విపద. గూడారములు దెల్ల గొల్లెన
 ల్వన్ని | వేలముల్ దప్పక విడిసె నుత్సుకత | (పండితా. పర్వ. ౩౫౦. పా. నన్ని
 కు. ౧౧-౬౦౦. సూ. రా. ని). గోరువంకపక్షి = గోరువంకపక్షి = శారిక = గోర =
 గోరంకువు శబ్దభవము. (రూ - గోరంక - గోర. గోర్వంక - గోరవంక - గోరవంక.
 సూ. రా. ని). అప్పకవి దీనిని శకటయుక్తమనుట చింత్యమని తిష్ఠకవి నిరసించెను.
 క. గోరువంక యాసనూటల | మరువంకఁ దలంపు గలిగె.....(విక్ర. ౭ ఆ. ౪౯.
 యయా. ౨ ఆ. ౨౪). మ. శరసంధానము..... | గోరువంకల్ మొఱపెట్టి
 నట్లు గుణముల్ ఘోషింప.....(మను. ౪ ఆ.) జోహారు = జోహారు =
 నమస్కారము. (రూ - జోహారువు - జోహారువు). గీ. ధనపతి భ్రాతృకుల దేవ
 తకు జోహారు | నత మృదాదిక సుమన్సనకు నమస్సు (ఆము. ౬ ఆ. ౯౯

సూ. రా. ని). నీ. జోహారు మదగజ ద్రోహగ్ర హావహ గ్రహాచ్ఛి దాహ
 వోత్సాహ నీకు (ఉ. రా. ౧ ఆ. 3౨౨. సూ. రా. ని). నిలుగు = నిలుగు =
 బడలు విలుచుకొను—చచ్చు. క. అనీల సుతుం డంతర మే | ల్కని నీలుడు నతని
 వజ్రగునకాయముఁ బొం | దిన లతికాజాలము లె | ల్లను ద్రెస్సె మృణాలబాలలతి
 కలు పోలెన్. (ఆది. ౫ ఆ. ౧౭౨). క. బలదేవు మేను సోఁకిన | వెలిమిడిచే వేకి
 సఱచి విటతాటముగా | నిలుగుటతో ములుగుటతో | నలమటతో నావులింత
 లంతంతకుఁగాన్. (ఉ. హరి. ౬ ఆ. ౭౭). “వేడ = పెండ = గోమయము,
 (రూ - పెండ)” (శ. ర) జేహారము = బెహారము = వాణిజ్యము. ‘జేహారము’ అను
 దాని మొదటి ద్విముసకు ప్రాస్వము రారాదని చూపుట కీయోయారాదిగణము
 లో నిది ‘ద్విమధ్యంబు’ అని సూరి వివరించెను. జేహారము మున్నగు రూపాంత
 రములును బ్రయోగములును బూర్వసూత్రపు వ్యాఖ్యలోఁ జూపబడెను.
 మాలు = మలు = తడవ. “మలు దే-వి. ప్రిత్తియందు మలుగు - మలుసు -
 మారు శబ్దముల కాదేశరూపము (మలుపడు - మలునాడు - మలుమాట. మొ).
 మ. గదతోడఁ గదచుట్టి రాదిగుచుచుఁ గండ్లొప్పు లఘించి మా | టు దెసఁ
 గైకొనుచుఁ గడంగి పలుమాలుఁ వాచుచున్. (శల్య. ౨ ఆ. శ. ర).”
 క.....పాండుతనయుల బల మే | దైత తలుఁగక పెనఁగుట పలు | మలు
 నాడెద వకట! యేమి మాయయె తలఁపన్. (భీష్మ. 3 ఆ. శ. ర). “మాలుగు =
 ములుగు = “నొప్పివలని బాధచే నొకవిధముగా ధ్వనించు.....” (శ. ర).
 నిలుగు శబ్దోదాహరణ సందర్భమున “నిలుగుటతో ములుగుటతో” అను ప్రయో
 గము మీఁదఁ జూపబడెను. “మోఱుకు = మోఱుకు = మూర్ఛుడు - (మూర్ఛశబ్ద
 భవము - రూ - మోఱుకుడు - మోఱుకుడు), ఉ.....పెన్ | మోఱుకు
 భంగి మూసములు ముక్కునబంటిగ మ్రింగుచుండ” (భో. ౧ ఆ. శ. ర). పీట
 తాటము = విటతాటము = తాటునూటు. దీని రూపాంతరములును బ్రయోగ
 ములును బూర్వసూత్రమునఁ జూపబడెను. వీడియము = విడియము =
 తాంబూలము. (రూ - విడిము - వీడ్వము - విడియ. వీటికాశబ్దభవము). ఓయా
 రాదికమును నాకృతిగణమె.

ఏతాదులకు మువర్ణకంబు పరంబగునపుడు దీర్ఘంబు

కాలవ్యాకరణ విభాషనగు. ౧౫.

వివరణము. ఏతము = ఏతాము. ఏతము - కశ్యము - గాలము -

శిశు విషయము. గుడ్డము - గోణము - గోతము - జూజము - జొంజము -

జోతము - తణగము బొండ్లము - మండము - లా
తము - వీణము - ఇత్యాదులు.

సంజేవని. 3౮౨ విష:—ఏతము మున్నగు శబ్దములలోని మువ్వకమునకు ముందటి 'అ' కారము వైకల్పికముగా దీర్ఘంబగును. ఉదా:—“ఏతము = ఏతాము = తలుము = యస్తమ్” (వై. దీ). యస్తశబ్దభవ మనుట విశ్వసనీయమై యుండుటచే నిందు ఖండబిందుస్థితి యంగీకరింపఁదగును. అట్లునను సూరి దీనిని నిర్బిందుకముగా నుదాహరించెను. వైకృతదీపికా శబ్దరత్నాకరము లేక కర్తృకములె యైనను శబ్దరత్నాకరమున నిది నిర్బిందుకముగాఁ బ్రమాదమునఁ బడియున్న (ఏతము - ఉభ - వై. వి.....ఆరఘట్టము. శ-ర.) దీనినిబట్టియు సూరి దీనిని నిర్బిందుకముగా నుదాహరించుటనుబట్టియుఁ దర్వాతి వైయాకరణులెల్ల దీనిని నిర్బిందుకముగానె యుదాహరించిరి. సూ. రా. నిఘంటు కర్తలు దీనిని యంత్రశబ్ద భవమని యుదాహరించియు నిర్బిందుకముగా వ్రాయుట వింతగా నున్నది. “ఏతము = ఏతాము - వి. (సం. యస్తమ్).....” (సూ. రా. ని). శబ్దతత్వశాస్త్రజ్ఞుల మనుచుఁ గొందఱు దీనిని సంబంధించినశబ్దములు తమిళకన్నడాదులలో వెలయుచుండుటం జేసి యిది సంస్కృతభవముకాదనియు దేశ్యమనియుఁ జెప్పవత్తురు. అట్టి యభిప్రాయము కేవలము నవిరుద్ధకృతము. తమిళ కన్నడాదులలోమాత్రము సంస్కృతభవములు లేవా? విస్తర V. ౬౧ I విషయమునఁ దమిళాదులును సంస్కృతభవపూరితములె యను విషయము సప్రమాణముగా నిరూపింపఁబడినది గావున నిటు మరలఁ జూపలేదు. పరిశీలింపఁగా, సూ. రా. నిఘంటుకారులు 'ఏతము' శబ్దమునకుఁ దమిళులు చెప్పెడి దీని వ్యుత్పత్తిని విని భ్రమించి స్వవచన వ్యాఘాతముగా దీనిని నిర్బిందువుగా నుదాహరించిరా యని యాలోచింపవలసియున్నది. తమి - ఏఱ్ఱమ్ = (ఏఱ్ఱమ్.) మల - ఏత్తమ్. క. ఏశం. తెలుఁగు - ఏతము = ఏతాము. తమిళ కన్నడములలో 'ఏఱ్ఱ = ఆరోహించు' అను థాతువు గలదు. “ఏఱ్ఱ+త్+అమ్ - ఏఱ్ఱమ్ = (ఏఱ్ఱమ్) = మనుజులు దీనినెక్కినీరు తోడుదురు” అని తమిళులు దీనికి వ్యుత్పత్తి చెప్పుదురు. ఇట్లు స్వసంబంధి ద్రావిడభాషలలో దీనియందు నున్నగాని దానికి మూలముగ నున్నాసీకముగాని లేమింజేసి తెల్లనందును దీనిలో బిందు వుండనేరదని యొకయుక్తి కన్పట్టుచున్నది. ఇది వ్యుత్పత్త్యాఖ్యానము కావచ్చును. యస్తశబ్దము లోని సంయుక్తరేఫము మూలమున “ఏఱ్ఱమ్=(ఏఱ్ఱమ్)” అను తదభవము తమిళము నను వెలసియుండవచ్చును. (౧) మఱియు సంబంధి ద్రావిడపదములలోని యను నాసీకములేకాక ద్విత్వము పైతము తెల్లలోని బిందువునకు మూఱుగ నుండుట

ప్రచురమైయున్నది. (౨) ఇంటియ కాక ప్రాచీనగా మాభేదములలో నొకట నబిందుక
ముగ నున్నను వేటొకట సానానీకమేని భేరుంటయు ప్రచురమయి యున్నది
(వై. పా. ౩౫౫-౩౫౬ విష).

౧. తెలు.	తమిళము.	౨. తెలుగు.	తమిళము.
ఈలు	ఈట్టి	అలుగు	అలకు (బాణాగ్రము)
డోడు	డోట్టు	కడిది	కడిదు
కలగు	కలక్కు	కుటుగలి	కుటుగు
కోడు	కోట్టె	చూడు	చూడు
తాగు	తాన్కు	తొక్క	తొక్క
తోడు	తోట్టు	పాచి	పాచి
గీత	గీట్టు, (గీట్టు)	పులుగు	పులుగు
పోక	పాక్కు (పూగ - సం)	మలుగు	మలుగు (సంతాపించు)
వ్రాత	వరైతల్	మీదు	మీదు
		మునుగు	ముయి(గ్గు)గు
		మోడు	మోదు

“కళ్ళము = కల్లాము = థాన్యముసూర్యైడుచోటు. (ఖలశబ్దభవము). క. మిను
కళ్ళము తారలు చి । స్కినగింజలు.....(పరాహ. ౪ ఆ. ౧౪౮ ప).”
(సూ. రా. ని). గాలము = గాలాము = చేపలను బట్టుసాధనము = బడి
శము. ఉ.....చిను మీను లోలతనె । గ్రక్కున నామింబు చవి గాలము
మింగిన చాడ్పు సూవె.....(ఉద్యో. ౨ ఆ. ౫౨). సీ. వాలారు గోరు మేల్లా
లాము నేనె నే జేజే హిరణ్యాసు శిశుకమునకు (పాండు. ౨ ఆ. ౧౩౭). గుడ్డము
గుడ్డాము “గుడ్డము = దే. వి. చేను.....” (౪-౪). బండికెద్దలను జూచునపుడు
బండి నెత్తికట్టెడి యువకరణమని వ్యవహారమునఁ గలదు. “గోణము = గోణాము =
కౌషీనము (రూ. గోవణము - కౌషీన శబ్దభవము). సీ. బంగారు వ్రాత చెఱంగుల
గోణాము, గళమున రుద్రాక్ష కంఠమాల (కాళ. ౧ ఆ. ౩౦)” (సూ. రా. ని.)
“గోతము = గోతాము = అల్పగోణీవిశేషము = ఒకవిధమైన చిన్న గోనె. సీ.....
“అసీమి గోతము సంచి యన నల్పగోణీవిశేషముల్ గోఱలు.....(ఆం. భా. ౨ ఆ.
౨౬౬).” (సూ. రా. ని). “జాజము (జాజాము) దే. వి. పాలికలయందుఁ బోసిన
నవథాన్యముల నారు. (చూ - జాజాము)” (౪-౪). “గీ. శర్వరీ చంద్రపరిణయ సము
చితాంకు । రార్పణక్రియలందు వియద్విభాగ । పాలికలఁ దోచు క్రొత్త జాజాల
మొలక । లనఁగఁ దారక లొండొండ నంకరించె (కవిక. ౪ ఆ.” (౪-౪). సూ. రా.
నిఘంటువున నిట్లు ‘జాజము’ అను నేకవచనరూపములు చూపబడలేదు. “జాజాలు

వి - బ - శుభకర్త ములందు అంకురోత్పత్తికై పాలికలమందు పోసిన నవభాస్యములు....." (సూ. రా. ని). అని చూపబడెను. "జంజము = జంకము = జంజాముకట్ట. వి. ౧ దీపావళి పండుగునాటి రాత్రి బాలుడు కాల్చి త్రిప్పెడు తెల్లు విడువలి లోనగువాని విడుపాటి సన్నకట్ట. ౨ కాన్డవీపి" (సూ. రా. ని) "జోతము = జోతాము = నకుస్కారము (రూ. జోత)" సూ. రా. ని. "తణగము = తణగాము = ఎద్దు మీదనుంచి నీళ్ళుతెచ్చి తోలుచుచి - పక్కాళి (రూ. తడగము)....." (సూ. రా. ని). "బొండ్లము = బొండ్లాము = (రూ. బొండ్లము. తెంకాయమీద బొసిక). సీ. ఎకపేటి బొండ్లలుబుబువోలె కుదడెల్ల జాట్టి వైచిన దొల్లు పుట్టె గళులు.....(ఆము ౬ ఆ). చ. అరుణపుబొండ్లముల నారికెడంబులు (ఆము. ౧ ఆ)." (శ-౨). "పండము = మందము = చేపలను బొడుచు చిల్లకోల" (శ-౨) "లాతము = లాతాము = పక్కాసులు చేతః బట్టెను దండము. సీ. కకపాలకేవలకటకముద్రితపాణిః గుణుచలాతాముతోః గూర్చి పట్టిని (స్వా. ౧ ఆ)." (శ-౨) వీణము = వీణాము = సన్నచస్త్రము - వలిపము - అంకుకము. క. పన్నీట జలక మాడెను | నున్నని వీణాము గట్టెను విరులు మఱిమేన్ | సన్నముగ నలందె గస్తురి | జన్నుల ముత్యాల బన్నసరములు దాల్చెన్ (జై. ౩ ఆ)." (శ-౨). ఇత్యాదు లనగా 'వీతా' దు లాకృతిగణ మని యర్థము.

కన్నయా క్వచి త్తో దః క్వచి త్తో ణో | దృష్టౌ దస్తు క్వచి
 భర్వణీయము. చ్చుతః | (వికృ. అజం. ౯౧ కారి. అహో. ౩౬౯ పు).
 ౩౦౩ విషయము. కేచిత్తు వైకృతా శ్శబ్దా | దాదిత్వేనైవ సాధవః |
 (వికృ. అజం. ౬౩ కారి. అహో. ౩౫౨ పు).

కల్పతరువు. ౩౦౩ విషయము:—క్వచిత్ = ఒకానొకప్పుడు, దః=కకారము, తః = తకార మగును. ఉదా:—ఉదుకు = ఉతుకు, బ్రదుకు = బ్రతుకు, పిదుకు = పితుకు, మొ. క్వచిత్ = ఒకప్పుడు దః = డకారము, ణః = ణకారముగ, దృష్టః = చూడఁ బడును. ఉదా:—వడఁకు = వణఁకు, అడఁగు=అణఁగు, నాడెము = నాణెము. పోడిమి=పోణిమి. మొ. క్వచిత్=క్వాచిత్కముగా, దస్తుశ్చుతః=దడలకుఁ బరస్పరము మార్పు గల్గును. ఉదా:—ఎద=ఎడ, కదుకొను = కదుకొను, దిగు = డిగు, దక్కు= డక్కు, దగ్గలు = డగ్గలు, దంచనము = డంచనము, దిమ్మరి = డిమ్మరి, దాఁగు = డాఁగు, దొప్ప = డొప్ప, దొంగ = డొంగ, దంపు = డంపు, దెందము = డెందము, మొ. కేచిత్తు వైకృతా శ్శబ్దాః=కొన్ని వికృతశబ్దము లన్ననో, దాదిత్వేనైవ=కకార మూడియందుఁ గలిగితే, సాధవః = సాధువు లగుచున్నవి. ణకారము శబ్దాది నెట్లును

నుండదు. కావున గొన్ని డకారాదిశబ్దములకు దకార మాదిగాఁగల పర్యాయరూపము లుండనేరవని యీకారికకుఁ దాత్పర్యము. ఉదా:- డెబ్బది, డాలు=కాంతి, డేగ, డయ్య మొ. కొన్నిట 'డ' కారము ఇకారముగా మారు దనుచు నహోబలపతి 'డస్తు' ('డుస్తు' ఎట్లును తప్పే) క్వచి'త్తను పాతము నంగీకరించెను. కాని 'క్వచి'త్తోఁ జి,' అనుచోటి క్వచి చ్చబ్దముచేతనే యట్టి యగ్రము లభించును గాన నది పునరుక్త మగును. దడల మార్పును వచించుచున్న 'డస్తు' అను నా సవరించినపాతమే గ్రంథకృదభిప్రేత మనఁదగును. అహోబలపతి "డాదిత్వేనైవ" అనుసూత్రమునకు వివరణము వ్రాయనే లేదు. ఇంక "డాసి-డాపల నిత్యాది" (అహో 3౫౨ పు). అని రెండుదాహృతులను మాత్ర మిచ్చెను. ఇట్లుదాహరించుటలో నాతని భావ మేమో తెలియకన్నది. రెండిటికిని "ద"కారాదులగు పర్యాయరూపములు ప్రసిద్ధములై యున్నవి. "దాయు = డాయు.....న. క్రి. చేరు - సమీపించు. గీ.....తా నడు గడుగునకును | దడఁబడి పడుచుఁ బూర్వతిఁ ద్రాయ వచ్చి |(వరాహ. ౬ ఆ. ౧౭). ఉ. తక్కుల యాలవాలములు దాయుదురే తరుణీజనంబులున్. (విక్ర. 3 ఆ. ౨౯)" (సూ. రా. ని) "దాపల. దే. వి. డాపల....." (శ-ర.) "దాపల = డాపల. వి. డౌ. ఎడమవైపు....." (సూ. రా. ని). "క్వచి త్తో ద ఇత్యాదిని నహోబపతి యిట్లు వివరించెను. "వెదకెన్ - కదికెన్ - చదికిలఁబడియెన్ - పిదికెన్ - ఉదికెన్ - ఇత్యాదౌ వెతకె నిత్యాదీని తకారేణాపి రూపాణి, పోడిమి- ఉరవడి - నాఁడెము ఇత్యత్ర, పోడిమి - ఇత్యాది రూపాణి ఇకారేణాపి సిద్ధాని. పడఁతుక - పడఁకు - పడుక - కడిమిమ్రాసు - కడఁక - వేడుకొనెన్ - పువ్వుఁబోడి ఇత్యాదౌ డకారవన. న ఇకార ఇతి జ్ఞేయమ్" (అహో. 3౬౯-3౭౦ పు). దతల పర్యాయస్థితిలో దకారఘటితరూపములు ప్రాచీనములనుటకు సందియములేదు. అహోబలపతి యదాహరించినవానిలో "కదుకు" శబ్ద మేకోశమునను లేదు. కతుకు శబ్దము సూ. రా. నిఘంటువున నుదాహరింపఁబడినది గాని దాని కకారాది త్వమును నిర్వహించు ప్రాసగత ప్రయోగము చూపఁబడలేదు. ఇంక "గతుకు = గదుకు = ఎంగిలితిను" అనునని కోశద్వయమునందును నుదాహరింపఁబడెను. క... ..బంధుల గురులకా | వెదకి వధియించు శౌఖ్యం | బదియేటికి...(ఉద్యో. ౧ ఆ. 33౨). చ. అతఁడు మహాప్రసాదమని యత్రొలి వాకిలి చొచ్చి యచ్చటన్ | వెతకి(ఉ. రా. ౪ ఆ. శ-ర). చ.....పాండవవీరుడు రాజు మేన బె | ట్టిదమగు బాణ మొక్కటి వడింగొని తూటఁగ నేయఁ జేరిపైఁ | చదికిలఁబడ్డ మూర్ఖ... (భీష్మ. ౨ ఆ. ౧౧౦). "చదికిలఁబడు" అను తకార ఘటితత్వమునకుఁ బ్రాసప్రయోగము

లభింపలేదు. చ...త్రాట ము | న్నుదికిన శాటి వ్రేల నది నొక్కటఁ గ్రుంకిడి వత్తు
రెండఱే | వదలక.....(ఆము. ౧ ఆ. ౮౩). ఎ-గీ. ఇద్ధరావోస్థిఁ గ్రేపుల నెలమిఁ
జేర్చి | పితికికొనుఁ డని పనిచె సమృతము మిగుల (హరి. పూ. ౧ ఆ). ఇట్లు కవిప్ర
యోగసిద్ధము కోశ ప్రసిద్ధము విశేషించి యధర్వణాచార్యోపదిష్టము నగు నీ 'ద త'
లమూర్పును సూరి యుపేక్షించుట చింత్యము.

డణల మూర్పు సర్వసమృతమే. 'నాఁడెము' శబ్దమునందలి ఖండమును
నిర్వహించు ప్రమాణములేమిం జేసి సూ. రా. నిఘంటుకారు లుదాహరిం
పలేదు. శబ్దరత్నాకరమున నిది సార్థబిందుకమని వ్రాసిరి. సూరియు దీనిని సబిందుక
ముగానె యుదాహరించెను. చ. యజనము దానకర్తమును.....సంగరంబునన్ |
విజిత విభీతిమై నురవణించుటయున్ నృపధర్మముల్.....(కాంతి. ౨ ఆ. ౨౨౪)
ఉ. వాఁడిమయూఖముల్..... | పోడిగ వేల్వఁగాఁబడియె..... (ఆది. ౩ ఆ.
౧౧౨). క. వేడికొని కృపణులై కను | పోడిమి యదియేల?.....(ఉపోద్ఘాత ౩ ఆ.
౧౯౭). "పోడి, దే-వి. విణ. పోడియొక్క రూపాంతము. ఎ-గీ. ఘటి రతులకు
సురతాణి మించుఁబోడి (శకాం. ౪ ఆ. శ-ర.)" "పోడిమి - దే - వి. పోడియొక్క
రూపాంతము. సౌందర్యమునకు నీ. పికవాణి యగువాణి పృథువేణిఁ గల పోడిమిని
జాణతనమున మించనాడి (రాజ. ౧ ఆ.) ఓప్పునకు. ఉ. ప్రాణముతోడనుండి బహు
భంగులఁ బుణ్యము లాచరించియుం | బోడిమిగాఁగ మోక్షమును బొందుట దుర్ల
భము.....(రుక్మాం. ౫ ఆ). విధమునకు:—క. ప్రాణేశ్వరుండు గడు ని |
ప్రాణతనున్నాఁ డిదేమి తన కన్నులకున్ | రాణింపనొ యితనికి మగ | పోడి
మియే లేదొ యనుచుఁ బొక్కుచు మదిలోన్. (శుక. ౧ ఆ)." (శ-ర) పయిరితి
నున్నఁ పోడి - పోడి - పోడిమి - పోడిమి' శబ్దముల సంబంధము నరసినపుడు
కవిశిరోభూషణమునఁ బైని వ్రాయఁబడినరీతిని 'పువ్వుబోడి' శబ్దమునందలి
డకారము ణకారముగ మూఱదని జెప్పుట సరికాదని గ్రహింపనగును.
మఱియు "క్వచి డ్డో ణో దృష్టే" అనుటచేతనే డకారముచోట ణకారా
దేశము వచ్చుట క్వాచిత్కమనియు డాకు ణా రాకుండుట పెక్కుచోట్లఁ గలద
నియు నర్థము లభించుచుండఁగా నట్టి యర్థమునె వచించెడి "డస్తు క్వచి చ్చుతః"
(డకారమే కొన్నిచోట్ల నిల్పును.) అను పునరుక్తి నధర్వణుఁ డుపదేశించి యుండఁ
డనుట నిశ్చయము. కావున "డస్తు క్వచిచ్చుతః" అనియే యచట నధర్వణోక్త
పాఠమనియు "డుస్తు - డస్తు" అను కవిశిరోభూషణపాఠము లేఖన ముద్రణాది
ప్రమాదకృతమనియుఁ జెప్పుటకు సందియము లేదు. 'పువ్వుబోడి' అను ణత్యఘటిత

రూపములేదన్నట్లే యహోబలవతి 'కణక - పణకు' అను జాకారఘటితరూపములు లేవని వ్రాముటయు సరికాదు. ద్విపద. పణిహోరులను బిల్వః బంచి యాక్షణమే | కణకతోః గల్యాణకటకంబునందు (పండితా. దీక్షా. ౮౧ పా. నీలా. ౧-౮౯. సూ. రా. ని). "పణకు - డే - వి. పడకుయొక్క రూపాంతరము" (శ-ర). ఇంక డ డ లకు బ్రయోగములు:— "ఎడ. యు.....వై-వి. హృదయము . చ. ఎడబొడి వోని వేడుకల యేడైజనింపున నంతకంత కె | క్కుడగు మదంబుపేర్చి.....(నిర్వ. ౮ ఆ. ౭౩ ప. శ-ర). "కడుకొను - ఆ. క్రి.....అతిశయించు. (నీత) చ. కడుకొని వేడి బాష్పములు గ్రమ్మి పయింబయి బర్వి భీతిమై | నదరుచు.....భాస్క. యుద్ధ. ౨౩౮౬ ప.)" (సూ. రా. ని). క..... | కడుకొని మాయ ప్లిడుమలః | బడిన నరులు గలరె యొరులు పరమమునీంద్రా. (ఆర. ౨ ఆ. ౮ ప). ఉ. డగ్గట మేదిని పరివృథ ప్రవరుడు (నై. ౮ ఆ. ౧౦౮). క. దగ్గట చనుదెంచి రాము తమ్ముని కరమున్. (భాస్క.ఆర ౨ ఆ. ౩౭౮). ఉ. డక్కెను రాజ్య మంచు నకటా యిటు తమ్ముని భాగమీక.....(ఉద్యో. ౨ ఆ. ౫౨). "దెందము = దెందము. హృదయము = మనస్సు. ఉ.....విపు మాత్రుఁగా | దెందమునం దలంచితివొ దెప్పర మప్పని.....(దశా. ౨ ఆ. ౨౯.)" (సూ. రా. ని). "డంచు = దంచు. (✓ - డంగు) స. క్రి. (ధాన్యాదులు రోకటితో) నలగఁగొట్టు.....నీ. పిండి పీచంబుగాఁ బృథివీధరంబులు డంతునే కాలదండమున నభవ. (కాశీ. ౭ ఆ. ౭౯)." (సూ. రా. ని) "డొంగ = దొంగ. వి. (✓ డొంగు) చోరుడు - తస్కరుడు. గీ. డొంగవలె వచ్చి యిచ్చుట డొంగి నా వాదేమయా.....(వైజ ౮ ఆ. ౩౬)" (సూ. రా. ని). "డొప్ప. డే. వి. దొప్పయొక్క రూపాంతరము. ఎ-గీ. దొప్పచెవులును గొగ్గిసండులును గలిగి (నైష. ౭ ఆ. ౯౩). దంచన. డే. వి. పెద్దపిరంగి. ద్విపద. దంచనగుండలచే దాకించి కడిమి | ముంచిన.....(రంగనా. యుద్ధ)" (శ-ర). నీ. డంచనంబులు దద్దడంబులు నెత్తించి (ఉ. హరి. ౨ ఆ. ౯౨). ఈ డంచనశబ్దము (శ. ర-సూ. రా. ని) రెండుకోశములందును సంగ్రహింపఁబడలేదు. క. పవనజాఁ డొక్కఁడె వెఱపాం | ద్రవులును సాత్యకియు హరియు డ్రాతురె యుగ్ర | హవ మునఁ బ్రాణము.....(ద్రోణ. ౮ ఆ. ౨౦౮). చ.....పుచ్చిగొం | టయును మదర్థముం గొనుట దాచక చెప్పితి నిక్క మింతయున్ (ఆను. ౫ ఆ. ౬ ప). "డాగు.....శా. డాగెం బిల్వల పంకనీమ బకజాలత్రస్త పాతీనముల్ (పారి ౮ ఆ. ౨౦)." (సూ. రా. ని). "చ.....మ | ధ్వనతరరాజ్యసంపదలు దాచక సర్వము నీకు నిచ్చితిన్. (హరిశ్చ. ౩ ఆ)." (శ-ర). "డించు, డే. ప్రే. దిగఁజేయు. ఎ-గీ.

[బా. ప్రకీ. ౧౩, ౧౪, ౨౧ సూ.] అడంగ్వాదుల దాకు జకారాదేశము. 1771

తెగువ నాగ్రహబుద్ధియు దింపవైతి (భాస్క. యుద్ధ.)” (శ-ర), క.....దె | ట్టిన ముగఁ బెనఁగిరి చలంబు డింపక కడిమిన్. (విశా. ౨ ఆ. ౩౪౮), ‘త్రిమృతి = డిమృతి’ అను వింతప్రయోగములు గలవు. “√త్రిమృతి. విణ. (త్రిమృతు) మిక్కిలి తిరుగు వాఁడు.....ఉ. తెల్ల నుగాఁగ గంధసహ త్రిమృతి పొట యెటుంగ రే జనుల్ (ఇందు. ౪ ఆ. ౫౭౭)” (సూ. రా. ని) క. వనితల పురుషులయెడఁ బు | ట్టిన యది వెల్లివిరి సేత డిమృతితనమె | ట్టి నికృష్టుండైనను.....(శాంతి. ౬ ఆ. ౨౦౮). సూ. రా. నిఘంటువున “డిమృతి = దిమృతి. విణ” అని వ్రాయఁబడెనేకాని దిమృతి శబ్దము చూపఁబడలేదు.

అడం గ్వాదుల దాకు జకారంబు విభాష నగు. ౧౩.

అడఁగు = అణఁగు. అడఁగు - కడఁగు - చిల్లాడము -
తడఁగము - నాఁడెము - పోఁడి - మిడుఁగు - వడఁగు -
మిడుగులు - ఇత్యాదుల డంగ్వాదులు.

దక్కులోనగువాని దాకు డకారంబు విభాష నగు.

బాలవ్యాకరణ ౧౪.

వివరణము. దక్కు - డక్కు. దక్కు - దగ్గలు - దాఁగు - దాలి.
౩౮౪ విష. దిగు - డిగ్గియ - దూయు - దెందము - దెప్పరము -
దెప్పు - దొంగ - దొప్ప - ఇత్యాదులు.

జూదాదుల దాకు జకారంబు విభాష నగు. ౨౧.

జూదము = జూజము. అవుదు - జవాది - జాది -
జాదు - విరవాది.

సంజీవని, ౩౮౪ విష:—౧౩ సూ. వ్యాఖ్య:—అడంగ్వాదులలోని డకారమునకు వైకల్పికముగా జకారాదేశ మగును. అడఁగు = అణఁగు = నప్రమగు - తగ్గు - ఉపశమిల్లు. కడఁగు = కణఁగు = యత్నించు. “చిల్లాడము = చిల్లాణము = వక్రశస్త్రము = బాకు. క. భిల్లుఁ డొకఁడు.....వైఁబడు పులి..... బెడిదపుఁ | జిల్లాణము కొలఁది గ్రుచ్చి చీరెం గేరెన్. (చంద్రా. ౨ ఆ. ౮౯)” (సూ. రా. ని). “తడఁగము = తణగము=ఎద్దుమీఁదనుంచి నీళ్ళు తెచ్చెడి తోలుసంచి. పక్కాలి. ద్విపద. బడలి చీర నెటుంగ కుదరంబు పెద్ద | తడగంబు గతిఁ దోఁడు... (ద్వి. హరిశ్చం. ఉ. ౧౯౫౬ పం.)” (సూ. రా. ని). (యా. తడగాము) “నాడెము- (ఇది సబిందుకముగ శ.ర. నిఘంటువునఁ జూపఁబడెను.) నాడెము = ౧. శ్రేష్ఠమైనది. ౨. శుద్ధ దీనారము. (ముద్రించఁబడిన రాగి వెండి బంగారముల బిల్ల అని. శ. ర).”

(సూ. రా. ని). “మిడుగులు దే-వి. మిడుగు = మిడుగులు బురుగు. “మింట మిడుగుల్ దట్టంబుగా బర్వ. భాగ. ౧౦. స్కం. ఉ. (దీనికే బ్రయోగాంతరము కానబడదు)” (శ. ర). “వడకు = వణకు = కంపించు - కంపము. క. గణపాదని హతిచేతను | వణకి గిరుల్ తరులతోడ వసుధం బడియెన్. (వీర. ౪ ఆ.)” (శ. ర). “మిడుగులు దే-వి. మిడుగులు ౧. అగ్నికణము..... ౨. మిడుగులు బురుగు.” (శ. ర).

౧౪ సూ. వ్యాఖ్య:—దక్కు మొదలగు శబ్దముల దకారమునకు వైకల్పికముగ డకారాదేశంబగును. ఉదా:—దక్కు = డక్కు = లభించు - వశమగు. “దగ్గలు = డగ్గలు = సమీపించు. గీ. దగ్గతె ముహూర్తవేశ యో దశరథేంద్ర (రామా. ౪ ఆ. ౧౧౪).” (సూ. రా. ని). “డగ్గలు = దగ్గలు,..... (సమీపస్థలము) ఉ. డగ్గలు మేదిని పరివృత్త ప్రవరుడు..... (నై. ౮ ఆ. ౧౦౮)” (సూ. రా. ని). దాగు = డాగు = మలుగుపడు. తిరోహితమగు. “దాకలి = డాకలి. దే - వి. (దాం+కలు) కాచి సాగంగొట్టెడు ఇనుము బంగారు లోనగు వానికి ఊతగా క్రింద నుంచెడు ఇనుప ముద్ర లోనగునది = నిఘాతిక. ‘దాకటి మీదఁ బెట్టి బెడిదంబుగ సంపెటవేయ’ (రత్నపరీక్ష)” (శ. ర) (దూ - దాగలి). బా. గు. ప్రవ్యాఖ్యాకర్తయు బా - సా - వే వ్యాఖ్యాతయు దీనిని సఖండముగా నుదాహరించిరి. “దాగు - దాకలి - దిగు.....” (బా - గు - ప్ర. ద్వి-ము. ౪౬౫ పుట). (బా - సా - వే. ౫౧౬ పుట). బాలవ్యాకరణ ప్రథమ ద్వితీయ ముద్రణములందును దర్వాతఁ గొన్ని ముద్రణములందును “దాకలి” అని యిది నిర్బిందువుగానే చూపబడెను. “దాకలి = డాకలి - డాకల్లు² - దాగలి - వి - డౌ. (దాం+కలు². శ. ర). (దాకలి అని. చి. ని)”. (సూ. రా. ని). ఈ సూ. రా. నిఘంటు వివరణమునుబట్టి (చి. ని = చిన్నయసూరి నిఘంటువు. వ్రాతది) చిన్నయసూరి తన నిఘంటువున దీనిని సబిందుకముగా వ్రాసియు దర్వాతఁ దన యా యభిప్రాయమును మార్చుకొని బాలవ్యాకరణమున నిట్లు నిర్బిందుకముగా దీని నుదాహరించెనని గ్రహింపవగును. గుప్తార్థ ప్రకాశికావ్యాఖ్యాత చిన్నయ సూరి నిఘంటువును జూచి కావలయు నాతఁడు మార్చుకొన్న విషయమును వివేకింపక దీనిని సబిందుకముగా నుదాహరించెనా యని యాలోచింపవలసియున్నది. గుప్తార్థ ప్రకాశికకు దర్వాత బాలవ్యాకరణ ముద్రములలో నిది సబిందుకముగా నె యుదాహరింపబడుచున్నది. బా. గు. ప్ర. వ్యాఖ్యను స్వీకరించి వ్రాయుట బా - సా - వే. వ్యాఖ్యాత కలవాటే కదా. దిగు = దిగు = అవరోహించు.

(రూ - దిగ్గు = డిగ్గు). చ. డిగ్గుడు వాహనంబులు కడిందిమిగంటిమి కోలుపోవ
.....(ద్రోణ. 3 ఆ. 3౮౧ చ). దిగ్గి(గి)య = డిగ్గి య=డిగియ. వి. (౪దిగ్గు).
(సం. దీర్ఘికా. ప్రా. దిఘ్ని ఆ.) నడబావి. ఉ. దిగ్గియ నంచతూడుగొని తీరవ నేక్షువు
వంక మీఁదుగా । (ఆము. ౫ ఆ. ౧౨౨). గీ. దేవ నిర్మితమైనట్టి
దిగ్గియఁ గని । దిగ్గి యగణితవిభవముల్ తేజరిలఁగ (సారంగ. ౧ ఆ. ౧౧౨).
(సూ. రా. ని). (మూలమున గణమును బఠించునపుడు. 'డిగ్గియ' అని పడుట
ముద్రణ ప్రమాదకృతము). "దూయు = డూయు = దుయుక్తి = డుయుక్తి - స.
క్రి. ౧ (ఓఱునుండి కత్తి)లాగు - పై కీతీయు..... 3 (చింత మొదలగు చెట్ల
ఆకులను గుప్పిటిపట్టులతో ఓక్కసారిగా కోయు. శా. దూయంజౌచ్చ మరుండు
లేఱిగురు గుత్తుల్ (నిరం. ౨ ఆ. ౧౦3)." (సూ. రా. ని). దెందము =
డెందము = హృదయము. "దెప్పరము = డెప్పరము. వి - ఆపద. ఆధిక్యము -
దుష్టవచనము - అధికము. ఉ. దిగ్గన వచ్చె శంకరుండు దెప్పరమైన వడిం జెమర్పు
చున్. (హర. ౧ ఆ. ౨౧) చ. పరమ పతివ్రతన్ దె । పురములు
వల్కుగాఁదగునె... (సభా. ౨ ఆ. ౨౫౫)" (సూ. రా. ని). చ... బె । ట్టి దుడగు
కారవేంద్రునకు డెప్పర మయ్యెడు భంగి జేర్చెదన్. (ద్రోణ. ౨ ఆ. ౧౧) దెప్పు=
డెప్పు = నిందించు = మర్తోద్ధాటనముచేయు. దొంగ = డొంగ = చోరుడు.
దొప్ప = డొప్ప = దొన్నె. పత్రచపకము.

౨౧ సూ. వ్యాఖ్య:—జూదము మొదలగు శబ్దముల దకారమునకు
జకారాదేశ మగును. ఈవిషయము నభర్వణుండు వచింపలేదు. సూరిగా రుపదే
శించినది. జూదము = జూజము = ద్యూత శబ్దభవము. "తే. గీ. దొమ్మరుల వీడొ
పల్లి కూటమై మయిల । సంతో బెస్తల సాలొ జూజుపుగట్టొ । రచ్చకొట్టంబొ తన
మందిరంబు నీకు । (బహు. ౫ ఆ. ౨౦౬)" (సూ. రా. ని). క. జూదపు నీరి యాస
పడం । గాదని విడురుండు నెప్పఁగా..... (ఉద్యో. ౧ ఆ. 3౧౬). "అవుదు =
అవుజు = బురద పంకము. జలయంత్ర దీర్ఘిక. నీటికాలువు. వలిమించు క్రొవ్వంచు
టాదు లీడి యీడి (మనుచ. 3 ఆ. ౨౮)" (సూ. రా. ని). జేవాది = జేవాడి =
(జేవ్యాది = జేవ్యాడి. రూ) జవాది శబ్దభవము. "శ్లో. జవాదినీలం సున్నీర్ణ ।
మీష త్పీతం సుగంధమ్. (రా. ని. చందనాది వర్గపు. 2౨.) క. అగురు సీతా
శ్రజవాదీ । మృగమద చందన హిమాంబు మిళితంబై (రసీక. ౧ ఆ. 23)
....." (సూ. రా. ని. జవాదిశబ్దమునొద్ద). "జోది = జోడి = వి.
(సం. జాతిః. ప్రా - క - జాది.) జాడి - జాతిలత - జాతిఫలము.....

ఉ. జాడులు సూదులంచు: దెలిచల్వలు చిల్వ లటంచు: గప్తపున్ | పేదులు.....
 (అహల్యా. ౨ ఆ. ౮౫) “జోడి = జోది. వి. జాతిలత - జాతిపుష్పము.....
 క. జాజల పొట్లము విప్పిన | యోజు గవిత్వము వెలయుకుండిన సభలన్ | బూజిం
 తురె.....(రుక్త. పీఠ. ౨౬).” “జాదు = జాజు - రక్తచర్మము. ఎలుపురంగు,
 గైరికాదిథాతువు. పొడిమగతా చందు కొడిగె నంటిన జాతి, రేబోతి తాగోడ
 జాజుటాకు (ఘటికా. ౨ ఆ. ౬౬)” (సూ. రా. ని. జోజో శబ్దమునొద్ద). విరవాది =
 విరవాజి = విరజోజి = నవమాలిక. “విరవాజి. ద్వ-వి. విరజాఃజియొక్క రూపాం
 తరము. రగడ. మితిలేనితేనె నామెతఁజెనె విరవాది | యితర లతికల మరగి యేగు
 నది వరవాది. (ప్ర్యా. 3 ఆ.)” (శ. ర.)

బా - ప్రకీ - లోని. ౧౬ సూత్రమునకు ౨౧౦ III విషయమునందును
 ౧2-౧౮-౧౯-౨౦ సూత్రములకు ౨౧౦ XI విషయమునందును, ౨౨ సూత్రము
 నకు ౧౦౮ I విషయమునందును, ౨3 సూత్రంబునకు 3౦ IV విషయమునందును,
 ౨౪ - ౨౫ సూత్రంబులకు ౫౮ VII విషయమునందును మాలోదాహృతియు
 వ్యాఖ్యానము జేయఁబడెను.

ఇది ప్రకీర్ణక పరిచ్ఛేదము

శ్లో. శ్రీస్తనాశ్చిత కస్తూరీ | వజ్రసంకలితోరసే |

పద్మజాతాయ నాథాయ | వేంకటేశాయ మజ్జశేమ్.

వ్యాఖ్య:—దీనిచే సూరి గ్రంథాంత మంగళాచరణమును జేయుచు
 స్నాదు, అర్ఘ్యము, స్పృష్టము. ఇంతతో బ్రకీర్ణపరిచ్ఛేదము ముగిసెనని యర్థము.

బాలప్రకీర్ణక-౨౫ సూత్రంబున “తక్కుంగల విశేషంబుల నార్యవ్యవహా
 రంబులం దెలియుట శ్రేయంబు” అని సూరిగా రుపదేశించిరి. కావునఁ బ్రాథ
 వ్యాకరణములోని వాక్య పరిచ్ఛేదపు విశేషవిషయములను మఱిగొన్ని వింత వాక్య
 ముల విశేషములను నిట విశదపఱుచుచున్న వాడను.

వాక్యం స్యా ద్యోగ్యతాకాంతా | ౭౨౨ త్రియుక్తః

పదోచ్చయః (సాహి- ద. ౨ పరి ౧ కా).

యోగ్యతా పదార్థానాం పరస్పరసంబంధే బాధాభావః.

సాహిత్యదర్పణము. పదోచ్చయస్య ఏతదభావేపి వాక్యత్వే పన్నీనా

3౮౫ విషయము. నీఞ్చతీత్యపి వాక్యం స్యాత్. ఆకాంతా ప్రతీతి

పర్యవసాన విరహః - స చ శ్రోతు ర్విజ్ఞానాస్వరూపః.

నిరాకాంక్షస్య వాక్యత్వే గౌరవ్యః పురుషో హస్తీ
త్యాదీనామపి వాక్యత్వం స్వాత్. ఆసత్తి ర్భుధ్య
విచ్ఛేదః. బుద్ధి విచ్ఛేదేపి వాక్యత్వే ఇహానీ ముచ్చరి
తస్య దేవదత్తశబ్దస్య దినాంతరోచ్చరితేన గచ్ఛతీతి
పదేన సం గతిః స్వాత్.

కల్పతరువు. 3౮7 విషయము:—దర్పణపంతుల ప్రాథమ్యాకరణమున నీ క్రింది
రీతిని సంగ్రహింపబడెను. “౧. సూ. వాక్యము నా యోగ్యతాకాంతోసకీతం
బగు నర్థము గల యాసత్తి యుక్తమగు పద సముదాయంబు. యోగ్యత యనఁగా
బదార్థములకుఁ బరస్పర సంబంధంబునందు బాధ గలుగకుండుట, ఆకాంక్ష యనఁగా
నిలుపుదల లేక పయింబయి బోయెడి పదార్థములమీఁది యాదరము. అది విను
వారికిఁ దెలిసికొనవలయు ననెడి యవేక్షాయాప మునది. ఆసత్తి యనఁగా బరము
లచేరిక.....” (ప్రాథ. వాక్య. ౧ సూ.) వాక్యగత పదములకు యోగ్యతలేచో
“అగ్నిచే దడుపుచున్నాడు” అనురీతి గలవానికిని వాక్యత్వము కల్గవలసి వచ్చును.
ఆకాంక్ష లేనిచో “గోవు - అశ్వము - పురుషుడు - గజము” అనురీతి పదసము
దాయము వాక్య మనిపించుకొనవలసివచ్చును. ఆ సత్తిలేనిచో నిపుడు పల్కిన దేవ
దత్తుడనుశబ్దము దిశాంతరమునఁ బల్కిన ‘వెల్లుచున్నాడు’ అను శబ్దముతో నన్వ
యింపవలసి వచ్చును.

వాచకమనియు లక్షకమనియు వ్యంజకమనియుఁ బరములు మూడువిధ
ములు. వానియర్థములు వరుసగా వాచ్యము - లక్ష్యము - వ్యంగ్యము నని
మూడువిధములు. వాచకాది త్రితయమునందు వరుసగా “అభిధ - లక్షణ -
వ్యంజన” అని మూడు శక్తులు గలవు. వాచకశబ్దమునుండి యభిధాత్వేచే దోచు
నర్థము వాచ్యాత్వ మనఁబడును. అల్లె - లక్షకశబ్దమునుండి దానియందలి లక్షణా
శక్తిచే గల్లు నర్థము లత్యార్థ మనఁబడును. ఈరీతినే వ్యంజకశబ్దమునుండి దాని
యందలి వ్యంజనాశక్తిచే దోచు నర్థము వ్యంగ్యార్థ మనిపించుకొనును. వ్యాకరణ
కోశవ్యవహారాదులచేతను బ్రకరణాదులచేతను వాచ్యాత్వము బోధ్య మగును.
ఉదా:—రాముడు నీతను బెండ్లాడెను. మొ. ఈ వాచ్యాత్వమును ముఖ్యార్థమ
నియుఁ జెప్పనగును. ఇట్టి వాచ్యాత్వము చెప్పినచో బాధ కల్గునపుడు దానిని సంబం
ధించిన యబాధితమగు నర్థము లత్యార్థ మనిపించుకొనును. (గర్హయాం ఘోషః)=
“గంగయందు గొల్లపల్లె గలదు.” అను వాక్యమున వాచ్యాత్వముచొప్పున గంగా
ప్రవాహములో గొల్లపల్లె యుండుట యసంభవ మనెడి యనుపపత్తి గల్గి ముఖ్య

గము బాధిత మగుచున్నది. అట్టియొడ గంగయం దనుశబ్దమునకు గంగాతీరమందనచు నబాధితార్థమును జెప్పవలయును. అట్టియొడ గంగయం దను దాని వాచ్యార్థము గంగాప్రవాహము. అట్టి యర్థము గంగయం దను శబ్దము నందలి యభిధాశక్తిచే వాచ్య మగుచున్నది. కావున నాశబ్దము వాచకము. ఇంక నచట గంగయం దనుశబ్దమునకుఁ జెప్పిన గంగాతీరమం దను నర్థము లత్యార్థము. ఆ శబ్దమునందలి లక్షణాశక్తిచే నట్టి యర్థము లభించుచున్నది గాన నా శబ్ద మాయుర్థమునకు లక్షకము. ఇట్టి లత్యార్థము నపేక్షించురీతిగా నేల ప్రయోగింపవలెనని శంకింపరాదు. ఇట్టి యర్థము చెప్పునపు డా గొల్లపల్లె గంగ కత్యంతసమీపస్థమై యున్నదనియు నక్కారణమున నది శీతత్య పావనత్యములతో నలరుచున్నదనియు నర్థములు వ్యంగ్యములగుచున్నవి. వ్యంగ్యార్థము నిచ్చు శబ్దములు వ్యంజకములు. అట్టి వ్యంజకశబ్దములందలి వ్యంజకాశక్తిచే దోచు నర్థము వ్యంగ్యార్థ మనిపించుకొనును.

రాఘవ పాండవీయాది ద్వ్యర్థి కావ్యములందలి రెండర్థములును శ్లేషార్థములై. అందొకటియు వ్యంగ్యము కానేరదు. రెండర్థములును నుద్దిష్టములై యగుటచేత స్ఫురణ విషయమున నవి సమానబలము గల్గి యుండును. వ్యంగ్యార్థ ముట్టిది కాదు. ప్రకరణాదివశమున నొకయర్థము వాచ్యమైనపిదపఁ దోచునది వ్యంగ్యార్థము. ఒక రాజును వర్ణించునపుడు రాజపరమగు నర్థమేకాక యందు విష్ణ్వాదిపరమగు నర్థాంతరమును నున్నయొడల నందు రాజ పరార్థము ప్రకరణవశమున ముందుగాఁదోచును గాన నది వాచ్యార్థము. తర్వాత స్ఫురించు విష్ణ్వాది పరమగు నర్థము వ్యంగ్యార్థము.

ప్రయోగః—అట్టియొడఁ గద్రువయు వినతయు.....ఉద్యానవనంబునుం బోలె బహు విద్రుమలతాలంకృతంబైనదాని, నాటక ప్రయోగంబుచుంబోలె ఘనరస పాత్రశోభితరంగ రమ్యంబైనదాని దివంబునుంబోలె నహిమకరభరితంబైనదాని.....మహాదధిం గనిరి. (ఆది. ౨ ఆ. ౨౭ గద్యము). ఇందు మహాదధి యుద్యానవనమువలెను నాటక ప్రయోగంబువలెను దివమువలెను నున్నదని యుపమించుటలో సమానధర్మములగు విశేషణములు మహాదధి పరముగాను నుద్యానవనాది పరముగాను నర్థద్వయము గలవగుచున్నవి. అట్టి శబ్దశ్లేషముతో నొప్పు నర్థద్వయమును వాచ్యార్థములై యనఁదగును. స్ఫురణవిషయమున ద్వివిధములగు నర్థములును సమానబలము గలవై యగుటచే నందొకయర్థము వాచ్యము చేటొకటి వ్యంగ్యము ననుటకు వలనుపడదు. సముద్రపరమగు నర్థము ప్రకృతమును, సుద్యానవనాది పరార్థము లప్రకృతములు నగుటచేత నిందు బ్రకృతాప్ర

కృత శ్లేష మనఁగా నుభయశ్లేష ముండురు. ఉపమాశ్లేషాలంకారముల కేకవాచకాను ప్రవేశ సంకరమని కొందఱి యాశయము. శ్లేషాపమల కంగాంగిభావసంకరమని మఱి కొందఱి తాలంకారికుల యాశయము. ఇట్లే వ్యంగ్యమునకును శ్లేషమునకును సంతటను భేదము నరయునది.

కల్పతరువు. 3౮౬, విష:—“విషయబోధకము వాక్యము”. “ఉద్దేశ్య విధేయభిన్నంబు విషయంబు.” (ప్రాథ. వాక్య. ౫. ౬, సూ.) అని సూత్రించి త్రిలింగ లక్షణశేషక ర్త యీక్రిందిరీతిని వివరించెను. “విషయ ముద్దేశ్యవిధేయములతోఁ గూడినది. అనఁగా విషయమునం దుద్దేశ్యము విధేయము నని రెండు గలవని యర్థము. ఉద్దేశించి చెప్పఁదగినది యుద్దేశ్యము. మీఁదఁ దెలియఁదగినది విధేయము. ఉద్దేశ్యము వక్తృశ్రోతల కుభయులకును దెలియును. విధేయము వక్తకు మాత్రము తెలియును.” (ప్రాథ. వాక్య. ౬, సూ. వివరణము.) ఉదా:—‘పర్వతము వహ్నిమంతము’ అనుచోఁ బర్వత ముద్దేశ్యము. ‘వహ్నిమంతము’ అనునది విధేయము. పర్వతము వక్తృశ్రోతల కిద్దఱకును దెలిసినది. అంశ వహ్నిగలదనుట వక్త చెప్పువఱకును శ్రోతకుఁ దెలియదు. మహాత్ముడగు రాముఁడు దుర్మార్గుడగు రావణుని వధించెను’ అనుచో ‘మహాత్ముడగు రాముఁడు’ అనునది యుద్దేశ్యము. “దుష్టుడగు రావణుని వధించెను” అను భాగము విధేయాంశము. “నీవు రానేల” అనుచో - నీవురాన్ = నీవు వచ్చుట = ఉద్దేశ్యము, ఏల విధేయము. ఇట్లే వాక్యమును రెండుభాగములుగ విభాగించుకొనవలెను.

“అనేక కర్తృక్రియకు సమీప కర్తయొక్క లింగవచనంబు లగు. ఉదా:—క. ఏవాని బంధుమిత్రులు | జీవధనంబులును డప్పిఁ జెందును గృతునిం | గా వాని నెన్నఁగాఁ దగు | (భార. శాంతి. ౧ ఆ. ౫౨ ప). క. సుర గంధర్వ ప్రభృతులు | ధరణీ శైలాపగాభి ఛాత్రీజాడల్ | నరవర నీకేయపకృతి | నరయఁగఁ గావించె. (భాస్క - రా. ఆర-కా. ౨ ఆ). తమనేనలు వారును విశ్రమించిరి. (ఉ. హరి. ౪ ఆ) వ. భూతంబులు దేవాసురులు వినాశకతులు కారె. (భాస్క - రా. ఆర - కాం. ౨ ఆ) మొ.” (ప్రాథ-వాక్య. ౧౫ సూ. వివృతి). తిక్క యజ్ఞ స్థలాంతరమునందును సత్తి ప్రయోగమును జేసెను. తే గీ. ధరణీయును ఋక్షములుఁ బరాశరుఁడు గోస | మాహములు వత్సములు గౌతముండుఁ గపులు | దోయధియు నింత పుణ్యంబు సేయునే జ | నంబు భాగ్యంబు నభివర్ణనమున కెక్కి (శాంతి. ౨. ఆ. ౯౮. ప.) ఇందుఁ గర్తృహృత్వమున్నను గర్తలలో మహద్భావకము లున్నను సమీపక ర్తృవాచకమగు “తోయధి” అను దానికి

సరిగనె క్రియయొక్క లింగవచనములు ప్రయుక్తములయినవని యెఱుంగునది. కర్తృవాచకములెల్లఁ బ్రథమపురుషమునం దున్నపుడే యాసూత్రము వర్తిల్లును. అస్మద్యుష్ట దన్యతరము కర్తృలలో నున్నపుడు బా. శార. 3౬ సూత్రముచొప్పున నట్టి యుష్ట దన్య త్కర్తృకత్వమున కనుకూలముగనె క్రియ ప్రయుక్తము కావలయును. విశేషములు 3౫౦ విషయమున వివరింపఁబడెను. పునరుక్త మగునని యిట మరల వివరింపఁబడలేదు.

కల్పతరువు. 3౪౭. విషయము:—ప్రకృతులు పదత్వము నంది వాక్యమునఁ బ్రయుక్తములు కావలయును. “అపదం న ప్రయుజ్జీత” “న కేవలా ప్రకృతిః ప్రయోక్తవ్యాః; నాపి ప్రత్యయః” అను నభియ్యుక్తియై చొప్పున వాక్యమందు పదములు మాత్రమే ప్రయోగార్హము లగును. కావుననే కదా “వాక్యం స్యా ద్యోగ్యతా కాం త్సత్తి యుక్తః పదోచ్ఛయః” అను వాక్యలక్షణము వెలయుచున్నది.

వాక్యమునందలి పదము లన్వయయోగ్యమగు వరుసతో నుండుటయే సహజము. కాని ఛందోనురోధమునఁ బద్యములందు వాక్య గత పదములు ప్రకృతార్థ ప్రకాశ భంగము కాకుండ వ్యత్యస్తముగా నుండుటయు దుష్టము కాదు. ఈవిషయమునే ౨౬౫ విషయమున “వ్యవధానం చ సాధు స్యా దిత్యాదివచనము వక్కాణించుచున్నది. అట్లే యేపద్యమున కాపద్యమునందె యన్వయ పరిసమాప్తి యగు నుండుట యనుకూలమేకాని ఛందోనురోధమున ననేక పద్యములం దేకాన్వయముండుటయు దుష్టము కాదని ౨౬౫ విషయమునందె “స్వచిత్ కులక సంబద్ధో | వ్యత్ర నాహిత కృద్భవేత్” అను చొప్పున నధర్వణుఁ డుపదేశించి యున్నాఁడు. ఇవిషయములీ వాక్య పరిచ్ఛేదమునందె యుండఁ దగినవయ్యును గారక పరిచ్ఛేద మందలి ప్రసక్తిచే ౨౬౫ విషయమున వివరింపఁబడినవి. కాన ౨౬౫ - ౨౬౫ I విషయమునెల్ల నిచట ముందుగాఁ బరిశీలించవలయును. ఈ ౨౬౫ విషయమునందె వ్యాకర్మ్యమునం దావశ్యకములగు పదములు కొన్ని గమ్యమానములగుచు నప్రయుక్తములు కావచ్చుననియు నట్టివి యథ్యాహృతము లగుటయుఁ బ్రయోగ దృష్ట మగుచున్నదనియు విశదీకరింపఁబడెను.

కల్పతరు. 3౪౮ విషయము:—ఆచార్యుడండి కావ్యాదర్శమునందుఁ గవితారీతికిఁ బ్రాణము లనఁదగు కావ్యగుణముల నుపదేశించుట మూలముగాఁ గొని వాక్య స్వరూపమును నిరూపించి యున్నాఁడు. “శ్లేషః ప్రసాదః సమతా | మాధుర్యం సుకుమారతా | అర్థవ్యక్తి రుదారత్వ | మోజః కాన్తి సమాధయః.” (కావ్యా. ౧ పరి. ౪౧) అని ప్రాణదళకమును వివరించెను. ౧. శ్లేషము = వాక్య

గత పదబంధము శైథిల్యము లేనిదయి యుండవలయును. ౨. ప్రసాదము = శుష్కీం
 ధనము చుర చుర నంటుకొను నట్లు సంకేతిత సుప్రసిద్ధ పద ఘటితమై వాక్యము
 సులభార్థ బోధకమై యుండవలయును. గౌడీరీతిలో నిట్టి నియమము లేదు.
 (చూ. ౧ IX. విష. ౧ X. విష). 3. సమత = పదబంధమందును నర్థవిషయము
 నందును బ్రక్రమ భంగాది వైషమ్యముండ రాదు. ౪. మాధుర్యము = వాక్యార్థ
 యందు రసప్రచురమై యుండవలయును. మధురం రసవ ద్వాచి | వస్తుశ్శసి ర నస్థితిః |
 యేన మాద్యన్తి కవయః | మధునేన మధువ్రతాః (కావ్యా. ౧ పరి. ౫౧.)
 ౫. సుకుమారత = పదబంధ ముచ్చారణ పౌశుమార్థ్యము గలదిగ నుండవలయును.
 రౌద్రాది రస సందర్భములం దిట్టి నియమ ముండరాదని గౌడుల యాశయము.
 ౬. అర్థస్య క్తి = వివక్షితార్థబోధన ఉచ్యముగ వాక్యగతపదము లన్యూనానతిక్ర
 ముగ నుండవలయును. 2. ఉదారత = వివక్షితార్థ ప్రకాశనమునః ప్రాధి
 యుండవలయును. ౩. ఓజము = దీప్త సమాసములు - గాఢబంధము - రౌద్రాది
 రస సందర్భమున నుండవలయును. ఇట్టి రచన గద్యమందె యుండనగును గాని
 పద్యములం దుండరాదనియు రౌద్రాదులం దర్థదీప్తి యుండుట యుక్త
 మనియు వైదర్భుల యాశయము. గద్యపద్యములు రెంటును నర్థదీప్తియు
 గాఢబంధ దీప్త సమాసములును నుండవలెనని గౌడుల యాశయము.
 ఉదా:—అర్థదీప్తి - మృదుబంధము:— క. తడఁబడ నేసియు వైచియుఁ |
 బొడిచియు వివిధాన్త్ర శస్త్రముల నుద్ధతులై | కడుకొని యుద్ధము సేసిరి | గడిమి
 మెయి విబుధవరులు గరుడునితోడన్. (ఆది. ౨ ఆ. ౯౫). కా. కర్ణుండుకా
 విజయుండు నొండొరులఁ జొల్కం దాఁకి చాపంబు లా | కర్ణాంతంబులుగా వడిం
 దిగిచి యుగ్రక్రోధులై యేసి రా | పూర్ణం బయ్యెఁ దదీయతాఁ తతిసంభోభృ
 త్పథంబెల్ల నా | స్త్రీలంబయ్యె ధరిత్రియెల్ల నవిసెక దిక్పక్రమెల్ల న్నడిన్. (ఆది. 2
 ఆ. ౧౯౮). మొ.

౯. కాంతి:—అసంభ వాతిశయోక్తి కాకుండ సంభాష్యము లగు
 సతిశయోక్తు యుండవలయును. ఈవిషయమును నాచార్యుడండి యీక్రింది
 రీతిని వివరించెను. “కాస్తం సర్వజగత్కాస్తం | లోకికా ర్థానతిక్రమాత్.....
అనయో రనవద్యాన్తి | సనయో ర్జ్ఞప్రమృమాణయోః | అవకాశో నప
 ర్యాప్త | స్తవబాహు లతాన్తరే | ఇతి సంభాష్య మేవైతత్ | విశేషాభ్యాన
 సంస్కృతమ్ | కాస్తంభవతి సర్వస్య | లోకయాత్రానువర్తినః |
 అల్పం నిర్జిత మాకాశ | మనాలోచ్యైవ వేధసా | ఇద మేనంవిధం భావి | భవత్కాః

స్తన జ్యృమ్భణమ్ ! ఇద మత్స్యక్తి రిత్సుక్త । మేత ద్దాడోపలాలితమ్.” (కావ్యాదర్శము. ౧ పరి. ౮౫. ౮౭-౮౮. ౯౧-౯౨-శ్లో). అసంభవముకాని యతిశయోక్తియే సర్వాలంకారమూల మని యాలంకారికుల యాశయము. “కస్యా వ్యతిశయ స్తోక్తి । రిత్సన్వృత్త విచారణాత్ । ప్రాయేణామీ అలజ్కారా । భిన్నా నాతిశయోక్తిః.” (కావ్యాదర్శ వ్యాఖ్య. ౨౦౦ కా. వ్యా). లోకనీమానువర్తి యగు నతిశయోక్త్యలంకారమును దగ్ధ్యాచార్యుః డీక్రిందిరీతిని బ్రశంసించెను. “వివక్షా యా విశేషస్య । లోకనీమానువర్తినీ । అసా పతిశయోక్తిః స్యా । దలజ్కారోత్తమా యథా ।అలజ్కారాన్తరాణా మ । ప్యేక మాహుః పరాయమ్ । వాగీశ మహితా ముక్తి । మిమా మతిశయోహ్వయామ్. (కావ్యాద. ౨ పరి. అతిశయోక్తి చక్రము. ౨౧౪-౨౨౦ శ్లో).

౧౦. సమాధి:—వ్యంగ్య ప్రయోజనికములగు గొణోక్తులు విలసిల్ల వలయును. ఉదా:—చ. అతిరుచి రాగతుండయిన, యాతనికిన్ హృదయ ప్రమోదమా । తతముగ నవ్వనంబున లతాలలనల్ మృదులానిలాపవ । ర్జిత కుసుమాక్షతావళులు నేరలువెట్టిన యట్టిరైరి సుం । పత దలినీనాదమృదుభాషల దీపః లొప్ప నిచ్చుచున్. (ఆది. ౪ ఆ. ౧౭). (శకుంతలా పరిగ్రహము సంభవించున్న సందర్భమునందలి దుష్కంత తపోవన ప్రవేశమును వర్ణించు నీపద్యరత్నముః కిదియే సాటి). ఇందలి లతలయందలి లలనాధర్మ వర్ణనము గౌణవృత్తి నాశ్రయించి యున్నది. ఆర్వాచీనపద్ధతి:—సీ. గగన కల్లోలిసీ కల్లోలమాలికా హల్లీసకములతో నవళుళించి । చరమ సంధ్యాకాల సంపుల్ల మల్లికాస్తబక పంక్తులతోడ సరసమాడి శరదాగమారంభ సంపూర్ణ పూర్ణిమా ; విమల చంద్రికలతో వియ్యమంది । బిసర హాసన వధూపృథుసయోధర భారహారవల్లరులతో ననఁగి పెనఁగి । తే-గీ. వెలయ నెవ్వని యభిరామ విమలకీర్తి ।(నైష.అవతా. ౩౭ ప).

కల్పతరు. ౩౮౯ విష:—కావ్యపద్ధతికి ముఖ్యప్రాణుగు నర్థవ్యక్తి గుణ మత్యావశక్యము గానఁ బునరుక్తులును వ్యర్థపదములు నపుష్టార్థములును గావమునం దెంతమాత్రమును నుండరాదు. అట్లునును ఛందో యతిప్రాసానురోధున నట్టివి సప్రదయచేత స్ఫుభావహమగు రీతిని నిల్పఁదగునని యధర్వణు డీక్రిందిరీతిని వివరించుచున్నాఁడు.

నన్నయా అపుష్టార్థోపి సాధుః స్యా । ద్యది చేత స్ఫుభావహః ధర్వణీయః. (విక్ర. అజం. ౯౪ కా. అహో. ౩౭౨ పుట.)
౩౮౯ విషయము. ఉక్తస్య పునరుక్తిః స్యా । తస్మాద్ ద్వార్థ్య ప్రదర్శనే.

(విక్ర. అహో. ౪౯౪ పుట.) ప్రసిద్ధా స్యా ద్విశేషస్య । పునరుక్తి ర్న దోషకృత్. (విక్ర. క్రియా. 3౪ కా. అహో. ౫౧౧ పుట).

కల్పతరువు. 3౮౯ విష:—అపుష్టార్థోఽపి = అన్తపోషణములేని శబ్దముల ప్రయోగము నైతము, చేతస్సుఖాసహాయది = పండితకవీంద్రుల హృదయమునకు సుఖావహముగఁ దోచునపుడు, సాధుః స్యాత్ = ప్రయోగార్హమై యగును, ఇచటఁ అపుషార్థ మనునది, వ్యర్థ పునరుక్తులకు నుపలక్షణము.

ఉ. శారదరాత్రు లుజ్జ్వల లసత్తరతారక హారపంక్తులం । జారుతరంబులయ్యె వికసన్నవక్తరవ గంధబంధురో । దారసమీర సౌరభముఁ దాల్చి సుధాంశువి కీర్ణమాణ క । రూపరరాగ పాండురుచి పూరములం బరిపూరితంబులై (ఆర. ౪ ఆ. ౧౪౨) ఇందుఁ దారకల విశేషణములతో ‘ఉజ్జ్వల’ అనునది చాలియుండును గాన ‘లసత్తర’ అను విశేషణశబ్దము భట్టారకహితమై పునరుక్తముగఁ బ్రయోగింపఁబడెను. అట్లే గంధబంధురోదార సమీర మనునపుడు “ఉదార” శబ్దము సత్కవిచేతో హితమగుచుఁ బునరుక్తముగఁ బ్రయోగింపఁబడెను. ఉక్తార్థ దృఢీకరణార్థకమగు పునరుక్తి దోషమే కాదని వచించుచున్నాఁడు.

ఉక్తస్యేత్యాది:—క్వచిత్ = ఒకానొకప్పుడు, ఉక్తస్య = చెప్పఁబడినదానికి, దార్ఢ్యప్రదర్శనే = పుష్టిని జూపుటవిషయమున, పునరుక్తిః స్యాత్ = పునరుక్తి సమృతమై యగును. (చూడు. 3౯3. విష). వెనుక నుదాహరించిన “శారద రాత్రు లు.....” అనుపద్యమునందలి, ‘నవ’ శబ్దము దీని కుదాహరణ మన నోపును. “వికసన్నవక్తరవగంధ” అనునపుడు వికసించుచున్న వక్తరముల గంధము నూతనమని వేఱ చెప్పనక్కఱలేదు. అట్లయినను దాని నవ్యతను దృఢీకరించుటకై ‘నవ’ శబ్దమును ప్రయోగించుట యుక్తమే యని తాత్పర్యము. ఈకారిక యాధర్వణమని యహోబలపతి యనలేదు.

ప్రసిద్ధావిత్యాది:—విశేషస్య = క్రియచేత నుక్తమై యైన యర్థవిశేషము యొక్క, పునరుక్తిః = పునః కథనము, ప్రసిద్ధా పండితకవి వ్యవహార ప్రసిద్ధమగు చుండఁగా, నదోషకృత్ = దుష్టముకాదు. అహోబల పండితుఁడీకారిక కిట్లు వివరణము వ్రాసెను. “విశేషస్య క్రియోపాత్త విశేషస్యేత్యర్థః. తరువు పూవులు పూచెన్ - కాయలుగాచెన్ - పండ్లు పండెన్ - పల్కులు పల్కెన్ - దూఱులు దూఱెన్ - నోములు నోచెన్ - ఇత్యాది ప్రసిద్ధచేత్యుపద నిర్వాహార్థోయం విధిరితి జ్ఞాపయితుం ప్రసిద్ధా విత్కృత్మే, వాగనుశాసనేనా ప్యన్యకృత ఏవాయం పక్షః,

“పల్కులు పల్కునది - నా పల్కిన పల్కు ఇత్యాది వచనాత్ జ్ఞాపకాత్.....
జగాద మధురాం వాచం | విశదాక్షరశాలినీమ్ | వాచ మూచే సుఖాథారా |
మధురాం మధుసూదనః.....” (అహో. ౫౧౧ పు). “ను. తలఁపం జొప్పడి
యొప్పె నప్పుడు.....” (రాఘవ. ౧. ఆ. ౯. పు). ఇత్యాద్యాద్యకారేణాపుష్టార్థ
పదానాం క్వచిత్ ప్రయోగ స్సాధుః” (అహో. 32౨. పుట.) “ఉ క్తస్య పునరుక్తి
రిత్యాది కహాబలవతి భట్టాక సూత్రార్థ పునరుక్తి నిక్రిందిరీతి నుదాహరించెను.
“పర్యాప్తో మన్తతేతు సంకేతః. (వ్యాఖ్య):—పర్యాప్తః పూర్ణః సుప్రసిద్ధ ఇతి
యావత్. మన్తతేతు సంకేతః పర్యాప్తో భవతి. యత్సంకేతితం శిష్ట ప్రయోగా
రూఢంచ పదం త త్ప్రయోజ్య మిత్య త్రాస్తాక మభినివేశః...ఇత్యక్షనై వోక్తో
వ్యర్థః ‘ఇహతు ప్రవ్యాహార్యం | సంకేతిత సుప్రసిద్ధ మేన పద’మితి. (నూ. ౧. IX
విష). పునరుచ్యతే దాధ్యార్థమ్. ఉక్తస్య పున రుక్తి స్సాన్తి | త్వచి ద్దార్థ్య
ప్రదర్శనే ఇతి.” (అహో. ౪౯౪ పు). ఇంకను ననేకఫలములందుఁ బునరుక్తులు ప్రసి
ద్ధములై యున్నవి. (నూ. ౩౪౭ విష). చంద్రుని నగుమోము తామరసిఁగల్.
(రాఘవ. ౨ ఆ. ౯ పు.) “నై త్తముల తమ్ములైన కనుదమ్ములు” మున్నగు నర్థపునరుక్తు
లును గవి ప్రయోగ దృష్టము లగుచున్నవి. (నూ. ౨౭౪ విష).

ద్వ్యర్థిపద్యములందు సఖండాఖండపదమేళనము సాధువనియు నట్లే ప్రశ్న
ద్వ్యర్థకస్వరమేళనమును గల్గుట గలదనియు నధర్వణుఁడు వివరించుచున్నాఁడు.

నన్మయా శ్లేషే సఖణ్డ నిర్బిద్వోః | ద్వేళనం కుత్రచి స్తతమ్ |

భర్వణీయము. ప్రశ్నార్థకస్య చాన్యస్య | స్వరయోః శ్లిష్టతా

3౯౦ విషయము. మతా. (వికృ - సంధి. ౨౨. కా. అహో. ౨౧౪.)

కల్పతరువు. 3౯౦. విష:—శ్లేషే = శ్లిష్టార్థసంఘటన సందర్భమున, సఖణ్డ
నిర్బిద్వోః = సార్థబిందు నిర్బిందుక శబ్దద్వయ సంమేళనము, కుత్రచిత్ = కొన్నియె
డల, మతమ్=సమ్మతమగును. ఇది సఖండాఖండప్రాసాదులకును నుపలక్షణ మగును.
ఉదా:—ను. ఒప్పెరుగు రూఢాపూర్వసత్త్వీర్తితోన్. (రాఘ. 3 ఆ. ౧౫ పు.)
ఒప్పెన్+సగురు+ఊఢ+అపూర్వసత్త్వీర్తితోన్ (భార). ఒప్పు+ఎసగు+రూఢ +
అపూర్వసత్త్వీర్తితోన్ (రామా.)

ప్రశ్నార్థకస్య = ప్రశ్నాద్యర్థకమైనట్టి కాక్వాది స్వరము, అన్యస్య =
తద్భిన్న స్వరము ననిడి, స్వరయోః = స్వరములకు, శ్లిష్టతా = మేళనము, మతా =
సమ్మతమగును. ఉదా:—ను.....మానిత్వకృతేష్టసిద్ధితః దిరంబై పోయె దేదీప్య
మాన నిరూఢిన్. (రాఘవ. ౨ ఆ. ౯౬). మానిత్వ కృత = సన్నాన్యసిత్వకృతమగు,

ఇష్టసిద్ధితన్ = సుఖరను వరించుటచే - దేదీప్యమానఃరూఢిన్ - పోయెన్. (భార.)
 మానిత్య=నిరుత్తరత్వముచే=మాకర్ష్యముచే, కృతేష్టసిద్ధితన్=నాదాడి తప్పించుకొను
 టచేత, తిరంబై=బ్రదికినవాడనై, పోయెదే - (గమా) (సరశురాముడు రాముని
 గూర్చి పలికిన వాక్యము). ఈ సూత్రములు రెండును నాధర్వణము లని యహో
 బలపండితుడు వచింపలేదు. “శ్లేషే సఖిజ్ఞ నిర్భిర్ద్యో | ర్దేశనం కుత్రచి న్నతమ్ |
 ప్రశ్నార్థకస్య చాస్యస్య | స్వరయో శ్లిష్టతా మతేతిః-అసఘ శ్రీధరణీశుఁడౌపై
 సంగు రూధాపూర్వ సత్కీర్తితోన్. వేడుకగా వరించితి ఖ్యాతిగా దేవర
 న్నాన్యాయము- ఇత్యాది రూపాణి నిర్బాధాని.” (అహో. ౨౧౪ పు). అస్థియశను
 నిది యవిరూఢ మగుటచే నిటఁ జేర్చుబడెను. ప్రక్షిప్తకారికలు వెక్కు కవిజరాంజనా
 దులలో నుదాహృతము లయియున్నవి. అట్టివెల్లఁ బరస్పర విరుద్ధతాది దుష్టము
 లగుటచే వాని నుపేక్షించి యిందుఁ జేర్పలేదు. నారాయణీయాంధ్ర వ్యాకరణమున
 నాంధ్రీకరింపబడెను. ఆహోబలపండితుఁడు కంతోక్తముగా నాధర్వణము లని వచిం
 చిన కారికలుమాత్ర మే వికృతి వివేగతములని విశ్వసించి వానిని మాత్రమే సంగ్ర
 హించితిని.

నన్నయ అన్యేషాం చ ద్విరుక్తౌ స్యు | ర్భవం లోపాగమా

౩౯౦. I విషయము. మతాః. (వికృ-అజం ౮౧ కారి. ఆహో. ౩౬౧ పు.)

కల్పతరువు. ౩౯౦ I విషయము:—ఈకారికకీసఅను ౭౪ విషయముందును ౧౦౨
 విషయముందును వ్యాఖ్య చేయబడెను. స్వయ మర్థకములను గొన్నిటి నహోబల
 పతి వివరించెను. “తారుదారె - తమరు దమరె - తమకుఁ దామె - తనకుఁ దనక-
 తనకుఁ దాన .. తమకుఁ దమకె - తమ తమక - వారు వారె - వారికి వారికె -
 వారివారె ఇత్యాది. తనంతం దాను - తమంతం దాము - ఇత్యాదావంత శబ్దస్య
 పరిమూలవాచినః ప్రయోగః” (అహో. ౩౬౧ పుట). ఇట్టివానిని నైతము “అన్యే
 షాంచే” త్యాద్య ధర్వణకారికచేతనే సంగ్రహింపనగును.

అన్యేషాం చేత్కాది:—అన్యేషాం చ = కాంతి శబ్దాదులకె (౧౦౨ విష.)
 కాక మఱిగొన్ని జాతులయొక్కయు, ద్విరుక్తౌ = ద్విరుక్తియందు, భవం లోపా
 గమాః = అనేకవిధములైన లోపాగమాదేశాదివికారములు వెక్కు, మతాః
 స్యుః = సమృతము లగుచున్నవి. ఉదా:—తనకుఁదానె. వనిత తనంతఁ దా వలచి
 వచ్చిన (మనుచ. ౨ ఆ.) మొ. ప్రయోగః—చ. మానిని కిం దనుఁదాన కాచిగో |
 లొదవినదానఁ జేసి (ఉద్యో. ౧ ఆ. ౩౪౮). ఉత్సాహ.....ఇర్వరుం | దమక మేది
 తమక తమక తనిసి రాహవంబునన్. (ఆర. ౭ ఆ. ౭౬.) క. సమరక్రీడన లీలం |

దమకుఁదమక తనిసి మరలి నను నను యావా । సములకు సరిగి.....(భీష్మ. ౨ ఆ. 3౪౨). ఉ.....తద్దణాధిపులఁ గాంచుచు మీఁదికి మీఁదఁ బ్రాణముల్ । పోయిరి (నన్ని-కు. ౨ ఆ. ౨౦౧). (పోయిరి = కోల్పోయిరి). (విస్తర)

వీవావ్యయ సమానార్థ । మేత్వ మత్వంచ దృశ్యలే ।
వైపుల్యవాచకత్వేన । వేరు శబ్దో విధియతే. (వికృ -
అజం. ౭౮. అహో. 3౫౯. పు. వికృ - అజం. ౭౦.

నన్నయా కా. అహో. 3౫౯ పు.)

ధర్మణీయము. సయితాది పదానాం స్యాత్ । త్క్రియాభేదకతా యది ।
3౯౦ II విషయము సు స సంతత్య పిష్టం స్యాత్ । స్యాత్ తృతీయోస్త
తాపి చ । క్వచిల్లక్షక శబ్దస్య । ప్రయోగశ్చ సహితా
వహః. (వికృ. అజం. ౭౯ - ౮౦. కారి. అహో
3౫౯.)

శల్పతరపు. 3౯౦. II విషయము:—వీవావ్యయేత్యాది కారికకు ౨౧౦ విషయ
మున వాఖ్య చేయఁబడెను. 'ఎ - వ - ఆ' అను నవ్యయ శబ్దము అవధారణార్థకము

విస్తరము. 3౯౦ I విషయము:—౧౦౭. "సద్రుతం బంత శబ్దంబు తన తమ పూర్వ
కంబు స్వయమర్థకం బగు. ఉదా:—తనయంత-తనంత-తమయంత-తమంత. చ. వనిత
తనంతఁ దా వలచి వచ్చిన చుల్కున గాదె యేరికిన్. (మనుచ. ౨. ఆ.) మొ. ౧౦౮.
షష్ఠ్యంత త దేత ద్యుష్ట దస్త దాత్త శబ్దపూర్వకంబులగు ప్రథమాంత తదాది శబ్దం
బు అవధారణార్థకాంతంబులు తఱచుగ స్వయ మర్థకంబు లగు. ఉదా:—వానికి
వాడె - నీనికి వీడె - నీకు నీవె-నాకు నేనె. తనకుఁ దానె - వారికి వారె - మొ.
తఱచుగ ననుటచే, తనుదాన తారుదారె. ఇత్యాదులు గ్రాహ్యంబులు. తనుదాన
తొరగిన. (మనుచ. ౨ ఆ.) తనుదా నాపూర్ణప్రభల వెలయు. (పర. ౧ ఆ.) మొ.
౧౦౯. కొన్నియెడల షష్ఠ్యంత తదాదిశబ్ద పూర్వకంబులు గాకయు నవి స్వయమర్థ
కంబులగు. (అవి=త దేత ద్యుష్ట దస్త దాత్తశబ్దములు). ఉదా:—వాడే వచ్చెను=
వాడు తనంత వచ్చెననుట." (ప్రాథ - శబ్ద). ఇచట వాడై వచ్చె ననువిధమునఁ
బ్రయోగములు కన్పట్టును. క.....శమము తానై కలుగున్. (కాంతి. ౧. ఆ.
౬౯). మ.....దై । త్ర్యగజోన్మర్దనుఁ డా జగార్దనుఁడు తానై మానసీయో
న్నతిన్. (హరి. ఉ . భా. ౪ ఆ. 3 పు). (ఇది యతిస్థానఘటితము.)

"షష్ఠ్యంత త దేత ద్యుష్ట దస్త దాత్తశబ్దపూర్వకం బంతట శబ్దంబు పృథ
గర్థకంబగు. ఉదా:—వానియంతట వాఁడున్నాడు." (ప్రాథ, శబ్ద. ౧౧౦. సూ.)

లని యర్థము. ఉదా:—ఇప్పుడే వచ్చెను. ఇప్పుడేవచ్చెను. ఇప్పుడ వచ్చెను. మొ.
 పేరు శబ్ద=పేరుశబ్దము, వైపుల్యవాచకత్వేన = 'విపులమైన' అను నర్థము గలదిగ,
 విధీయతే = చెప్పుటకుచున్నది. ఉదా:—పేరు+ఉరము = పేరురము. పేరన్న -
 పేరమ్మ - పేరుకాస్త్రీ. మొ. క. పేరసియెడు శబ్దం బే! పారం దెనుగులకు మొదల
 నధికతఁ దెలుపుట. బేరాఁకలి పేరామని. పేరాముదపాకు లనఁగఁ జేరిం పనఁగన్.
 (అం. భూ. ౧౨౬ ప.) సయితాదిపదానామ్ = "సయితము (సహిత శబ్దభవము)
 సైతము" అను పదములకు, క్రియాభేదకతా యది = క్రియా విశేషకత్వమున,
 సున్ - ఆన్-అస్తత్వమ్ = ప్రథమాంతత్వము - ద్వితీయాంతత్వమును (సు-బౌ.జన్,
 ఆమ్ - బౌ - శన్). ఇష్టం స్వాత్ = సమ్యతమగును. తృతీయాంతతాపిచ = తృతీ
 యాంతత్వము సైతము, స్వాత్ = సమ్యతమగును. ఉదా:—అది సైతము = అదియు,
 దానిని సైతము, దానితో సైతము మొ. నేటి వాడుకలో దానికి సైతము
 మున్నగురితి నెల్ల విభక్తులును వాడఁబడుచున్నవి. సయితాది పదములు సముచ్చ
 యార్థకములై యభేదముగా వాడఁబడుచున్నవి. క్వచిత్ = ఒకానొకచో, లక్షక
 శబ్దస్య = లక్షార్థమును దెల్పు శబ్దముయొక్క ప్రయోగశ్చ = ప్రయోగము
 సైతము, హితావహః = సమ్యతమగుచున్నది. (3౮౫ విష. చూ). ఉదా:—అదే
 పదివేలు = అదే చాలు నని యర్థము. దశసహస్రరూప వాచ్యార్థము ప్రసక్తము
 కాదు. ప్రయోగములు - అవధారణార్థకములు:—శా.....పోయిన | శ్చే పోని
 త్తురు గాన నిన్నతఁడు జాలిం బెట్టెడుం జూడుమీ (ఉద్యో. 3 ఆ. ౪౫.) శా.
 ఇం | త్రే పోతమ్మఁ గవిధ్వజ ప్రభలై యంభీభూతులం జేమవే. (ఉద్యో. ౧ ఆ.
 3౨౧). క.....వర్షం | బ కడు న్నేలనఁగ శాంతివర్షము వెలయున్. (ఆది. ౧ ఆ.
 ౫౮). మ.శా | న తగం బొందుట కార్య మీ యుభయమున్ సంతృప్తిమై
 నుస్కికిన్. (ఉద్యో. ౧ ఆ. 3౫౮.) శా...వీడె వ | చ్చెం గుంతేసుతమధ్యముండు.
 (విరా. ౪ ఆ. ౯౫.) సయితాదులు:—“తమ్ములు భూమిజాత సయితమ్ముగ నుండెడు
 రాముఁ గొల్పెదన్.” “నన్ను సయితమ్ము విడిచె నన్నరపమాళి” “తమ్ములతో సయి
 తమ్ముగ” “సైత శబ్ద సహిత శబ్దాన్నిచ్చున్న; లేన సయితమ్ముగ నితి ప్రయోగోపి
 సాధుః.” (అహో. 3౫౯.) లక్షకశబ్దము:—“చాలు పదివేలు వచ్చె నో జలజనయన
 ఇత్యాదౌ లక్షకత్వమ్”. (అహో. 3౫౯.) వై వానిలోఁ గవి శిరోభూషణమున ‘సహిత’
 శబ్దము గలదు. సహిత శబ్దమునకు సంస్కృతమున నిట్టి యర్థము లేదు. అధర్వణుఁ
 డాచ్చికశబ్దముల వివరించు సంవర్ణమున నీకారికనుపదేశించెను. సూరియు నీ కవి
 శిరోభూషణస్థితిని జూచియే కావలయుఁ దలచుచుగా సహితశబ్దమును వాడెను.

“లాఠిచో సహితము” (బాల - సంధి ౫౦ సూ. క్రియా. ౧౨3 సూ.) ఇట్లు నేటి వారు వీని నెల్ల విభక్తులచోటను వాడుదురు. ప్రాచీనకావ్యములలో వీనికి బ్రయోగములు లభింప లేదు.

సన్నయా. క్వచి త్సాదృశ్య శబ్దస్య । తదుత్కర్షే వ్యవస్థితిః.

3౯౦ III విష. (వికృ. అజం. ౮3 కారి. ఆహో. 3౬౮ పుట.)

కల్పితరువు. 3౯౦ III విష:—క్వచిత్ ఒకానాకప్పుడు, సాదృశ్యశబ్దస్య = ఉపమానవాచకములగు వంటి - అట్టి మున్నగువానికి, తదుత్కర్షే = ఉపమానము యొక్క యుత్కర్షాతిశయాద్ధమందు, వ్యవస్థితిః = ఉనికి గలదు. ఉదా:—ధర్మజుని వంటివాఁ డసత్య మాడెను. ఇచటి వంటిశబ్దము ధర్మజుని సత్యవాచితోత్కర్ష మును దెల్పును. నీయట్టి పుణ్యాత్మకుల్ గలరే. (భాగ) క. విమల తపోవిభవంబునఁ గమలజనన్తీందు. (ఆది. ౨ ఆ. ౨౨౦ ప.)

ప్రకృత్యుక్తిప్రకారేణ । రచనా రసరంజనీ । అనా
ద్యస్యాపి శబ్దస్య । కల్పనా క్వచి దివ్యతే (వికృ. అజం.
౧౧౮ - ౯౫ కా. ఆహో. 3౭౧ - 3౫3 పు.)

సన్నయా. లోకోక్తీనాం భవే ద్యోగో । యది స్యా చ్ఛ్రుతిర
ధ్వరణీయము జ్ఞానమ్. (వికృ. అజం. ౮౨ కారి. ఆహో. 3౬౨ పు.)
3౯౦ IV విష. భవే దత్రాపి శబ్దస్య । క్వచి ద్యోగేన సాధుతా ।
భవేత్ క్వచి దయోగేన । క్వచిత్తు వచనశ్రుతేః ।
తత్తత్పదం పరిగ్రహ్యమ్ । యద్య త్సహృదయే
హితమ్. (వికృ. అజం. ౯౨ - ౯3 కా. ఆహో.
3౭౧ పు.)

కల్పితరువు. 3౯౦ IV విష:—ప్రకృత్యుక్తి ప్రకారేణ = సంస్కృత కావ్యములలోని శబ్దములందలి రీతులచొప్పున, రచనా = శబ్దరచనము, రసరంజనీ = రసవంతముగానుండును. ఉదా:—వాగ్దేవి = మాటల తోగకంటి, ఇట్లా - జగడం పుటోరెంపు జడదాదినాడెంపుఁ బాటల కెద నుబ్బు బల్లిదుండ = కలహాశనుని స్తుతుల కుబ్బువాడు = విష్ణువు మొ. అనాద్యస్యాపి శబ్దస్య కల్పనా = సంస్కృత మునఁ బ్రసిద్ధిలేనిరీతిని శబ్దఘటన చేయుటయు, క్వచి దివ్యతే = ఒకప్పుడు సమృద్ధి గును. ఉదా:—తుంటవిల్తుఁడు, చెఱకు విలుకాఁడు, తీయనిల్తుఁడు మొ. ఇట్టి శబ్ద రచనము సంస్కృతానుకారి కాదు. ఆంధ్రకవు లిట్లుగ నాచ్చికశబ్దరచనము చేయు టయేకాక తత్సమ శబ్దరచనమును జేయుటయుఁ గలదు. కా...ఆ । హా వుట్టింపదె

యిత్తు ధన్యునకు నయ్యబ్జైశీ నీక్షించినన్. (పినవీర. శకుం. ౨ ఆ. ౧౮౮). ఇట్టి శబ్దములు సంస్కృత లోకములలో లేవు. సంస్కృతకావ్యములందును నిట్టిశబ్ద రచనలులేవు - మఱొక విశేషము:—ఖండశబ్దపర్వాయమగు 'తుంట' శబ్దమున కిత్తు శబ్దార్థము నైతము గలదని శబ్దరత్నాకర, సూ. రా. నిఘంటువులలో వ్రాయబడెను. వీరు తుంటున మనుటకుఁ జెఱుకురస మను నర్థమును సంగీకరింతురు కాబోలును?

లోకోక్తీనామ్ = లోకవ్యవహారమున నున్న కొన్నివాక్యములకును, యది స్యాత్ - శ్రుతి రజ్జనమ్ = పండితకవీంద్ర శ్రుతిహితమగునేని, యోగః = ప్రయోగము, భవేత్ = అగును. ఉదా:— “అమృకచెల్ల - అమృచెల్ల - నీవెట్టి బంగారయ్యో.....ఇత్యాద్యా లోకోక్తయః.” (అహో. 3౬౨ పు.) ‘నీవెట్టి బంగారుగాను’ మున్నగులోకోక్తులలో ‘కాను’ అనుదానికి ‘అగుఁగాక’ అను నర్థము వచ్చుట కవకాశము లేకున్నను కవి సమృత లోకోక్తిగాన సాధువే యనఁదగును.

ఆత్ర = ఈ యాంధ్రభాషయందు, శబ్దస్యాసి = ను శబ్దమునకు నైతము, క్వచిత్ = ఒకప్పుడు, యోగేన సాధుతా = శబ్దాంతరముతోడి సమాసమందే సాధుత్వము భవేత్ = సమృతమగును. ఉదా:— “నును గాళ్ళు - మీఁగాళ్ళు. ఇత్యాదీనాం శబ్దాంతరయోగే శృంగారే సాధుతా” (అహో. 32౧ పు). క్వచిత్ = ఒకప్పుడు, అయోగేన = వ్యస్తతయందును, సాధుతా = సాధుత్వము భవతి = సమృతమగును. “నేళ్ళు చిదిమియుఁ, గాళ్ళు నఱికియు నిత్యాదీనా మయోగే రాద్రాదౌ సాధుతా.” (అహో. 32౧ పుట.) క్వచిత్తు = ఒకప్పుడు, వచన శ్రుతేః = శ్రుతి హితమగు బహుత్వాది వచన విశేషప్రయోగమున సాధుత్వము సమృతమగును. ఉదా:— “ఓం స్థికిలించుచుండె - ఇత్యాదీనాం బహువచన శ్రవణేన బీభత్సాదౌ సాధుతా.” (అహో. 32౧ పు.) ఆలంకారికులు సంస్కృతమున “కటిగల్లా” దులనువలెనే తెల్లనఁదును గొన్ని చుల్కాని పదములను “కాళ్ళు” మున్నగువాని నాలంకారిక గ్రామ్యమనెడి యనిత్యదోషమునకు లక్ష్యములనుగాఁ గొందఱు దలంచుటంజేసి యట్టివానికి నైత మాయా రసములందలి ప్రయోగించి తినిఁబట్టి వానికి గ్రామ్యత లేదని యధర్వణుడు వచించెనని తోచుచున్నది. తే-గీ. రణము వర్జించుచో వీరరసమునందు | యుద్ధపంచకమునఁ దిక్కనొజ్జ సారె | గాళ్ళటంచు రచించుట గాంచి కవులు | చెప్పికొనిరి మీఁగాళ్ళని చెలఁగి కృతుల.” (అప్పక. ౧ ఆ. ౧౧౯ పు.) నీ. మదిరాక్షి చెవులు తొమ్మిది లెక్క లనరాదు ముద్దియ కనులు దమ్ము లనరాదు | శుకవాణి బుగ్గలు ముకురంబు లనరాదు ఇలిపండ్లు మల్లె

మొగ్గ లనరాదు | గజయాన చనులు బంగరుకుండ లనరాదు సతిబొడ్డు సుడిని మెచ్చ దనరాదు | సరసిజానన ముడ్డి పై కతం బనరాదు | హరి మధ్య కా ల్పిగు శృంగ రాదు. “తే.గీ. క్రమత వీనికి వీనులు కన్నుదోయి | చెక్కులుచు బలువరుసలు నిక్కు జన్ను | గవయుఁ బొక్కిలి పిఱుదు చొక్కంపుటడుగు | లనుచు మునువాడి రవియ చేశా నంగవలయు. (అప్పక. ౧ ఆ. ౧౧౮). కాని యిదియు నిత్యదోషమగుటచేత బయ్య నియమములు లేకున్నను గొన్ని ప్రయోక్త మగుచున్నవి. క... | మిక్కిలి చేతులును వాని మిక్కిలి కన్నుల్. (సభా. ౨ ఆ. ౫౭ వ.) మొ తత్తత్పద మ్మనుకారిక ౮౮ I విషయమున వ్యాఖ్యాతము.

కల్పతరువు. 3౯౧ విష:—కొన్ని వింతప్రయోగములు:—3౪౭ విషయ మునఁ బెక్కువిధములగు విశేషార్థ ఘటకప్రయోగములు చూపఁబడినవి. అందలి యర్థ విశేషము లరయునది.

కల్పతరువు. 3౯౨ విష:—3౧3 విషయమున “తుము న్నర్థక నాస్తేన మిసమాసః క్వచి ద్భవేత్” అనుచొప్పున వింతలగు పెక్కు సంక్షేపవాక్యములు ప్రదర్శింపఁబడెను. పునరుక్తి భీతి నట్టివాని నిట మరలఁ జాలలేదు.

కల్పతరువు. 3౯3 విష:—అర్థదాన్యమునకై యవధారణార్థ కావ్యయ పునరుక్తి:—క. కురునేనగదా గెలుచుట | కంము భరం బర్జునునకు గాండీరమునం | బెరిగిన యమ్ముల మంటల | దరికొని తెగఁ గాల్పునట్టి గయ యగు జువ్వి (ఉవోక్తి. ౨ ఆ. ౧౯౭). ద్వి. పరమ తత్వామృతం బయ్య చమ్మబాలు | గురుపద ధ్యాన విస్ఫురణయ వెన్న. (బసవ. ౧ ఆ. ౧౯౯). “ర - ఒక యక్షరము. డే - అప. ౧ నీచ మిత్రోద్దేశములయందు ఉద్దేశ్యవాచకమునకు ఏకత్వంబున అంతాగమంబగును...” (శ-ర.). ఇది “రమ్ము = రా=ర” అనురీతి గల పద మే యుండగును. దీని వాడుకలలోని వింతలు:—చ.....స | త్వరముగ.....తప్పు సుమ్మరయని.....(ద్రోణ. ౫ ఆ. 3౨౪). చ...తం | ద్రి యముని చందమై తెగితిరే శినివీరుడ యంచు నేయుడున్ |(కర్ణ. 3 ఆ. ౧౮౮.) (తెగితివిర+వ = తెగితిరే). ఇట్టి ప్రయోగములను బట్టి యిది యుద్దేశ్యవాచకమున కంతాగమ మను శబ్దరత్నాకరము సరికాదుగదా. ఇట్టిది యుద్దేశ్యకానివిత మయ్యె నిల్చును.

కల్పతరువు. 3౯౪ విష:—అగు ధాతు నుజ్యంతరూపములగు “కాన్ = కన్” అనువాని వాడుకలను గూర్చి 3౪౭ VI విషయమునఁ గొన్ని విశేషములు చూడఁబడెను. ఇయ్యది పెక్కుచోట్ల కొక్కటియే ప్రయోగింపఁబడుటయొక గలదు. మత్తకోకిల.....ఉర్వి సా | దంబు లగ్ని ముఖంబు సూర్యసుధాకరల్ నయనంబు

లీ | యంబరంబు శిరంబుగా నిటు లద్భుతాకృతి నుండెదన్. (ఆరణ్య. ౪ ఆ ౨౬౮).
 క. ఏ నిది యంతయు నెఱుంగుదుఁ | గాన వృథా శోకవహ్నిఁ గాలమికిని నీ ! మానస
 ముగః గృచగలిమికిఁ | గా శొడిచితి దేవగుహ్యగతముఁ దెలిపితిన్. (స్త్రీ. ౧ ఆ.
 ౮౭ పు). ఇట్టి స్థితి నుజ్జ్వలమైన శబ్దములగును గలను. మ.....భూ | రితరాకాతి
 బలంబులం బొదివి మూర్ఖిల్లన్ విశేషిల్ల గం | పితచేష్టల్ దురటిల్ల విహ్వల దశక
 భీతిల్లఁ జేసెన్ వెసన్. (హరి. పూ. ౪ ఆ. ౧౨౫). చ. అనఘ మనుష్యులంపు వసు
 థావరుడున్ జతురాశ్రమంబులం | దును గృహమీధి ధర్మమును దుర్దను దైవత
 దైత్యశోటియం | దనుపదు సత్య వైభవ సమగ్రుడు నింద్రుడు వోలె.....
 (హరి. ఉత్త. ౧౦ ఆ. ౨౫౦.)

కల్పతరువు. ౩౯౫ విష:—అగు ధాతు క్తార్థకమగు ‘అయి’ శబ్దము ‘కలిగి’
 మున్నగువర్గముల నుచ్చును. చ.....భూకుటియం దశనోష్ఠపీడనం | బును నయి
 యున్న వాడ నిల పుత్తుఁడు.....(ఆర. ౬ ఆ ౨౦౯). (అయి = కలిగి) క.....
 ఎ | ట్టిరికన్నులు నై.....ఒకండుపుట్టె.....(శాంతి. ౨ ఆ. ౨౦౬). మ. అద్భు
 నుడు గాండీరంబు మోవెట్టె గృ | ఘ్నిని సారథ్యము నై జగత్రితయ సంక్షోభం
 బు గాకుండు నే (ఉద్యోగ ౧ ఆ ౨౬౬). ఉ.....అతండును నేము నైక విబుధ
 ప్రకరంబును మాకు నడ్డమే. (శాంతి. ౧ ఆ. ౧౨). (ఇందలి - ‘ఐనన్’ అనుదానికి
 నేకీభవించినచో నని యర్థము).

కల్పతరువు. ౩౯౬ విష:—శత్రుగ్రామ చువర్ణకఫలములందుఁ దద్గ్రామక విధే
 యవిశేషణములను వాడుటయుఁ గలను. (చూ. ౩౧౫ II విష). ఉవా:—
 అయ్యదంకుండు.....ఒక్కరుండ చనువాఁ డెదుర.....ఒక్క దివ్యపురుషం
 గని.....(ఆది. ౧ ఆ. ౮౪ వ.) ఇట్టియెడల “ఉదంకుండు చనుచు నెరుక దివ్య
 పురుషం గని” అనురీతిని వాడుట సామాన్యపద్ధతి. సంస్కృతపద్ధతి ననుసరించి
 భట్టారకుఁ డట్టి విశేషపద్ధతిగల వాక్యవిన్యాసము నారంభించె ననఁదగును. “ఉదజ్ఞుః
 గచ్ఛన్ పురతః దివ్యపురుష మవశ్యత్.” అనుచోటి ‘గచ్ఛన్’ అనుదానికిఁ దెలుం
 గున ‘చనుచున్’ అనియు ‘చనువాడు’ అనియు నర్థములు విలసిల్లునుగదా.
 తిక్కయజ్వయుఁ బయి నన్నయ పద్ధతి నరుదుగ వాడెను. “వ. అతండు (శాంతి. ౩
 ఆ. ౩౩౮)...తేగీ. అరుగుచుండువాఁ డొకచో దవానలంబు | గట్టెదిరి కాననం
 బెల్లముట్టి మండ | సంప్రమోదిత చిత్తుడై చక్క జొచ్చి... (శాంతి. ౩ ఆ. ౩౪౦).

కల్పతరువు. ౩౯౭ విష:—వ్యస్తరూపకమున సారోపితవస్తువాచకము
 తోనే సమస్తరూపకవిశేషణము లన్వయించును. ఉ. వీరరసాంబుపూరమును విశ్రుత

బాహుమహోగ్రసత్వముం । జారు గదాధ్వజాచల విశాలము సంబక జాల వీదికా ।
 స్ఫారము నైన భీష్మః డను సాగరముం గడచంగ నీడఁగా । నేరిమి యెట్లాకో కలుగ
 నేర్చె శిఖంకి నేమి నేయుదున్. (భీష్మ. ౧ ఆ. ౫౪). దీని కనుసృతిగా నన్నెచోడుఁ
 డీక్రిందిరీతిని వర్ణించెను. మ. అలిధద్విల్ల భృణాలహస్తః గమనీయావర్తనాభిః
 మహోత్పలగంధిం గలహంస యాన విల సద్బంధూకరక్తోష్ఠ నుత్పలనేత్రం గమలా
 స్య సంగజరసాంభః పూరః సత్పార్వతీకా । జలజావాసముః బొచ్చి యాడక మనో
 జాతానలం బాటునే. (నన్ని. కు. ౬ ఆ. ౮౨౪ ప.) పార్వతీజలజావాస మనెడు
 ముద్రణ మవిమర్శనకృతము. సోమయాజి వ్యస్తరూపకమునందలి యారోపితవస్తు
 వాచకమునకు విశేషణములుగ సమస్త రూపకములను ఘటించఁగా నన్నిచోడకవి
 ప్రకృత వస్తువాచకమునకు సమస్తరూపకములు విశేషణములగునట్లు ఘటించెను.
 ఈపక్షమున ఆశులవంటి ధద్విల్లముగలది మున్నగురీతి నుపమానపూర్వపద బహు
 వ్రీహుల నెన్నునది. ఈపక్షమున నశ్యాదులను బద్ధాకరసంబంధులుగ నుపచరింపఁ
 జేసికొనవలసియుండును. తిక్కన రచనమున నిట్టిచిక్కులేదు.

నన్నయాధర్వణీయము. అనిష్ఠ్యతాయామ్ భాషాణాం । శ్లేషో యోగశ్చ

3౯౮ విషయము. సమృతః (ఐక్య. ఆజం, ౯౬ కా. ఆహో. 32౫ పు).

కల్పతరువు. 3౯౮ విషయము:—అనిష్ఠ్యతాయామ్ = మహాకవి ప్రయోగసమృ
 తిచే నింద్యముకానపుడు, భాషాణామ్ = వివిధభాషల పదములకు, శ్లేషః = వాక్య
 ముం దన్వయమును, యోగశ్చ = సమాసమును, సమృతః = సమృతమగును.

విస్తర. ౧౧౨ II విషయమునందు సంస్కృతపదములు నిరనుకృతికముగాఁ
 దెల్లు వాక్యమునఁ బ్రయోగించుట భారత సమృతముకాదని విశదీకరింపఁబడెను.
 క్యాచిత్కముగా భారతేతరములందు “వినానుకరణం కేచి దాద్యశబ్దం ప్రయు
 జ్ఞతే” అను నధర్వణోక్తిచొప్పున నిరనుకృతికముగ శుద్ధసంస్కృత విభక్త్యంత
 ముల ప్రయోగము కన్పట్టుచున్నది. వృథా శపింతురే (మనుచ. ౪ ఆ.) క.....
 ఆనం । దకాననమునందు సర్వదా సిద్ధించున్. (కాశీ. ౭ ఆ.) మహాకవి ప్రయుక్తము
 లగుటచే ననింద్యములగు నిట్టి యలంతిస్థలములందుఁ దప్ప మఱెచ్చటను మణిప్ర
 వాళరీతిగల వాక్యములు ప్రయోజ్యములుకావని యెఱుంగునది. మలయాళ
 గ్రామలో మణిప్రవాళరీతి సమృతమై యుండుటచే నట్టిరీతిగల వాక్యములు తెల్లున
 బ్రయోజ్యములు కావని దృఢీకరించుటకయి యీ యధర్వణాకారిక వేఱుగ నుప
 దేశింపఁబడెను. “యోగశ్చ సమస్తత్వేన పదానాం సంబంధః మిఁటఁ గంటిఁ గలకంటి
 కళాంక మిత్యాది.” (ఆహో. 32౫ పు.) ఇచట “శకాంకమ్” అనునది సంస్కృత

ద్వితీయైక వచనాంతపదము తెనుగు వాక్యమున నన్నితమగుచున్నదని యహోబల పతి యుదాహరించెను. కాని యిట్టిది మహాకవిగ్రంథములం దెచ్చటను గన్పట్టలేదు గాన నిది నింద్యమే యగుటచేత నిది యిచటి యధ్వజాకారికకు లక్ష్య మనదగదు. “జయజయమంగళసంగతరూపా” మున్నగు నాచన సోమనాథాది ప్రయుక్తములగు జయాది శుద్ధ సంస్కృతవిభక్త్యంతపదముల ప్రయోగముమాత్రమే కవి ప్రయుక్తమగుటచే ననింద్యమై సమ్యత మగునని యొప్పునది. ఈ విషయము “విశానుకరణ మిత్యాదికీ బునరుక్తమే (చూ. ౧౧౨ విష.) యనదగి యున్నను మలయాళ వాఙ్మయ ప్రసిద్ధమగు మణిప్రవాళరీతి యథేచ్ఛముగాఁ బ్రయోజ్యముకాదని దృఢీకరించుట కయి “ఉక్తస్య పునరుక్తిః స్థా తక్త్వాచి ధ్ధార్థ్యప్రదర్శనే.” (చూ. ౩౮౯ విష.) అను చొప్పున నిది మరల నుపదేశింపఁబడెనని యెఱుంగునది.

కల్పతరువు. ౩౯౯ విష:—కొన్ని వింతలగు వాక్యవిశేషము లీక్రిందఁ జూపఁబడుచున్నవి:—కం...హా | రామ గుణధామ యని యని | భూమిశ్వరుఁ డను వియోగముం బ్రాపించెన్. (ఆర. ౬ ఆ. ౩౦౪). (అని యిది యని పలికి యని యర్థము కాదు. అని యిది పలికి యని యర్థము). గీ. ఆనఘు లింతకు వత్తురు వినుత బలులు (ఆరణ్య. ౬ ఆ. ౧౪౮). (ఇంతకున్ = ఇప్పుడే). క. వినుతమగు లోకరే చన | మున నన్ను విరించుఁ డండ్రు... (శాంతి. ౬ ఆ. ౪౩౮). ఉ. దా | మోదరుఁ జెప్పె బూజ్యుఁడని (సభా. ౨ ఆ. ౧౮). క.....సౌమిత్రిఁ గనుం | గొని జనకత నయ సుమ్మా | యని పలుమఱు నప్పగించి... (భాస్క. రా. ఆర. ౨ ఆ. ౪౫౪). (జనకతనయను జాగ్రత్తతోఁ గాచి యుండుమా యని యప్పగించె నని యర్థము). క. మీ యనుగతి మాకు నభిప్రాయము..... (ఆర. ౧ ఆ. ౮౪). (మీరు మాతో వచ్చుట మాకు సమ్యతమే). ఆ. వె.....ఇతని నియోగంబు | మనకుఁ జేయ కునికి మానుషంబె. (ఆర. ౧ ఆ. ౫౫). మత్తకో. ఇంతయుం గపినాథ నీకిది యేమిపెద్ద... (ఆర. ౩ ఆ. ౩౫౩). (ఇదెల్ల నీకొక గొప్పకార్యమా? చుల్కుగాఁ జేయు దువని యర్థము). ఆ. వె. ఇంకనైన నన్ను నేల యాలింపవు. (ఆర. ౨ ఆ. ౮౮). (ననుఁ గుఱించి నేఁ బెట్టుచున్న మేల! నేల యాలింప వని యర్థము). శా. ఈ పాండి త్యము నీకుఁ దక్క మఱి యెందే గంటిమే. (మను. ౨ ఆ.) (నీయందుఁదప్ప మఱి యెందే గంటిమేయని నిల్పలేదు). వ.....కొండుక యయ్యును దపోమహిమ నెవ్వరికంటె బెద్దయైనవాని నుపయాజు నుపాసించి యిట్లనియె. (ఆది. ౭ ఆ. ౮). (ఎవ్వరికంటె = అందఱకంటె = ఎల్లవారికంటెను). నీ.....ఓక్కొక్కనింటఁ దానొక్కయేడు. (ఆది. ౮ ఆ. ౧౧౫) (‘ఓక్కొక్కని యింట నొక్కొక్క యేడు’

అనలేదు) క. వృద్ధులొక లక్ష యున్నను | బుద్ధియే యెవ్వరికి వారిఁ బూజింపంగా
నిద్ధరణీశులతో గుణ | వృద్ధుని పూజింపిమి త్రివిక్రము భక్తిన్. (సభా. ౨ ఆ. ౨౭).
ఆ. వె కడుగుతోడ నాకు వరము ప్రసాదింప | బుద్ధియేని లోకపూజితుండు | మను
నిభుండు ధర్మతనయుండు దాస్యంబు | వలనఁ బాయవలయు వసుమతీశ. (సభా.
౨ ఆ. ౨౫౯.) సీ.....ఆ. వె. నాకుఁ బుత్రివై పితాకిఁ బత్నివై | మిధునచరితఁ
దగిలి మీరు లోక | జననములకు బీజశక్తులై యుండంగ | వరముఁ గనుగ నొసఁగ
వలయు దేవ. (నన్ని. కు. ౧ ఆ. ౭౦.) సీ. నీకంటె హరి బుద్ధి లేకయే నిజనేత్రకమ
లంబు పూన్చి చక్రంబు వడసెఁబరమేష్ఠి నీకంటెఁ బరవిడియే శిర మొప్పించి నిత్యుఁ
డై యున్నవాఁడు | (పరపు = గౌరవము. పరవిడి = గౌరవములేనివాఁడు). మఘ
వుండు నీకంటె మరులై యొ క్రతుతతి నర్పించి దేవేంద్రుడై వెల్లిగెనిఖిల దేవా
వళి నీకంటె నవివేకు లయి యే నేవించి భోగాత్తు లైరి |(నన్ని. కు. ౨ ఆ.
౧౬౪౮.) సీ. ఒక విప్రుఁ డలిగి పయోనిధి జలము లవే మముల్ గాఁగ శపింపఁ డెట్లు
(ఆర. ౫ ఆ. ౧౯.) (శపింపఁడెట్లు = శపింపలేదా). క. వరదములగు కల్పలతాం |
కురములొ విషమాస్త్ర నిశితకోరకవిశిఖో | త్కరము లనఁ గరజములు సుం | దరి
కగు నడఁబోత్పలాగ్ర దళముల పోలెన్. (నన్ని. కు. ౩ ఆ. ౩౦౨). క. జననీజకు
లును సుహృ | జనులును దెగునపుడు గావఁజనమి దెలియదే | ధనములు వాగల
కంటెనై | మనుజేశ్వర వగపు వాని ముగించునొకో. (శాంతి. ౩ ఆ. ౨౯.) వ.
అయ్యిద్దఱుఁ జేరనరిగి.....ప్రణామంబు లాచరించి కృష్ణుండు ప్రాంజలియై యతని
కిట్లనియె. (హరి. ఉ. భా. ౧ ఆ. ౩౪.) (అయ్యిద్దఱులో నొకఁడగు కృష్ణుఁ డిట్లనియె
నని యర్థము.) వింత వింతైన యవధారణార్థక ప్రయోగములు కాకుపులు
మహాకవి ప్రయోగములనుండి గ్రహింపవలయును. క. వడలక నీకోర్కి తీర్ప వల
యున యెట్లున్. (ఆర. ౬ ఆ. ౨౫౬.) క. ఉడుగక యే మహితముఁ బలి | కెడు
వారము నీవు హితవు క్రియ గొనఁగాఁ బ | ల్కెడు వాడవు మాకంటెను | గడు
హితుడవు నీవ కావె కౌరవ్యులకున్. (ఆది. ౮ ఆ. ౪౦.) ఉ. ఈవును జూచి తట్టి
సభ నేని వినంబడ దే యుగంబునన్ |ఏక్రియం బడసె నయ్య మహాత్ముండు
దాన నేమి సుం | భావిత భాగ్యుఁ డయ్యెనుఁ బ్రభాకర తేజుండు ధర్మజుం డిలన్.
(సభా. ౨ ఆ. ౯౫.) 'ఏమి' అనుదానియందు నిల్చిన కాకుపుచేతను సంభాత భాగ్య
వత్తాతిశయవాచక మగు 'అయ్యెన్+నున్' అనుచోటి 'ను' శబ్దముచేతను నర్థవిశేష
సూచి గలుగుచున్నది. ఉ. ధర్మత | త్వస్తులు పాండవేయులును దాసును గాని
యెఱుంగ రట్టె. (సభా. ౨ ఆ. ౩౯).

కల్పతరువు రంం విష:—యత్త చ్చబ్రాహ్మ్యయస్థలములలో యచ్చబ్బ ఘటిత వాక్యమునందలి క్రియ భావ్యర్థకములు యుండఁదగి యున్నను నట్టి క్రియ తచ్చబ్బ ఘటితవాక్యక్రియకు భూతమెయగును గాన దానిని భూతార్థకముగాఁ బ్రయోగించుటయుఁ గలదు. భావ్యర్థమును దధర్తాదులలోనిచే కాన నట్టియెడలఁ దధర్తాద్యర్థక క్రియను నిల్పుటయు సహజమే. ఉదా:—ఈమంత్రంబున నీ వెయ్యేని సొక్కపేల్పు నారాధించి తవ్వేల్పు నీ కోరినయట్టి పుత్రకుల నిచ్చు. (ఆది. ౫ ఆ. ౧౮ గద్య). ఇట నీ వేవేల్పునేని యారాధింతువేని యాపేల్పు నీకోరిన పుత్రకుల నిచ్చు ననుట సహజము. వ. విదురుండు భృతరాష్ట్రున కిట్లునియె. సీ..... ద్రోణగాంధేయులు దురితవిదూరులు ని న్నైద్ది గఱపి నిష్ఠితోడఁ దానిన చేయుట ధర్మపు... (ఆది. ౮ ఆ. ౮౨ వ. ౪౩). ఆ. వె. ఇందు లక్ష్య మెవ్వఁ డేనె నాతని వరి. యింపు నెవ్వితోడ నిందువదన. (ఆది. ౭ ఆ. ౧౭౨.) సీ.....కమలాక్షి యెవ్వరి యంటఁ దానుండె నయ్యింటివలనఁ బెరివారు చనకుండ..... (ఆది. ౮ ఆ. ౧౧౫). చ.....నీ గురువుఁ బొల్తి తగం గొని యాడుమెట్లు సె. ప్పె నటుల భక్తిమై నడపు వెంచెనలారఁగ(విరా. ౧ ఆ. ౨౫౨.) క. మన సంవాదం బెవ్వరు. వినిరి నియతి నజ్ఞులకు విభవము కల్లు.....(ఆను. ౫ ఆ. ౩౦౮). చ.....ఎ. వ్యతిరేకఁ గాంచి తెక్కుడుగ వారి నుతింపుము...(కర్ణ. ౨ ఆ. ౨౮). సీ.....ఎ.గీ. అచ్యుతుండు. నెట్లు దనకు రుచించెఁ దా నెట్లునేయు (ద్రోణ. ౫ ఆ. ౩౭౯) గీ... ఆ హంఠభకు లే నాట నేది. నడపి రదె చెల్లుఁగాక. (ఉ. హరి. ౮ ఆ. ౧౦౩.) గీ. వాడు చేసిన ధర్మంబు వానిం గాంచు. (కాశీ. ౨ ఆ. ౧౦౭). (ఎవఁడు చేసిన ధర్మము వానిని గాంచునని యర్థము.) తద్ధర్మము నిల్పుటరుదు:—తే.గీ. ఇప్పురంబు జయింపంగ నెవ్వరేని. వత్తు రుద్ధతులయి కత్తువరులు వారు.నిర్ధగ్గులై విహీను లవునట్లుగా.....(సభా. ౧ ఆ. ౨౫౭). యత్తచ్చబ్రాహ్మ్యయంబు సంస్కృతమందువలెఁ బ్రచురముగాకున్నను దెలుంగునను బ్రయుక్తమగు చున్నది. క. ఏయది హృద్య మపూర్వం. బేయది; యెద్దాని వినిన నెఱుక సమగ్రం. బైయండు నఘనిబర్హణ. యేయది యక్కభయ విసంగనిష్ఠము మాకున్. (ఆది. ౧ ఆ. ౩౦ ప.) తిక్కయజ్ఞయు నీరీతిని వాడియున్నాడు. ఉ.....భాండవం. బే తెలివొంది కాల్చితి మహేంద్రుడు నివ్వెఱ: గంది యుండఁగా. నాతెలి వాత్త నూల్కొలిపి.....(కర్ణ. ౩ ఆ. ౨౯౨). “భాండవమును గాల్చిన తెలివి నాత్త నూల్కొలిపి” అని వాడుట తెలుంగు సామాన్యపద్ధతి, అట్లే నన్నయ పద్యమందును “హృద్యము నపూర్వము నఘనిబర్హణము నగు కథయ

వినఁగ నిష్ట మని వాడుట సాధారణపద్ధతి. ఉదా:—సీ. కమనీయ ధర్తార్థకామమో
క్షములకు నత్యంత సాధనంబైనదాని । వేడ్కతోఁ దవిలి తన్ వినుచున్నవారల కభి
మత శుభకరం బైనదాని । రాజుల కఖిలభూరాజ్యాభివృద్ధి నిత్యాభ్యుదయ ప్రదం
బయినదాని । వాఙ్మనఃకాయ ప్రవర్తితానేక జన్మాఘనిబర్హణంబయిన దాని. ఆ. వె.
సత్యవాక్ప్రబంధశత సహస్రశ్లోక । సంఖ్య మైనదాని సర్వలోక । పూజ్య మైనదాని
బుధమత వ్యాసము । హాముని ప్రణీత మైనదాని. (ఆది. 3. ఆ. ౯.) చ. వినుత
పరాక్రముల్ ధృత వివేకులు సత్య సమన్వితుల్ యశో । ధనులు కృతజ్ఞులు త్త
ములు ధర్మపరుల్ శరణాగతానుకం । పను లనఁగాఁ బ్రసీద్ధులగు భారతవీరుల సద్గు
ణానుకీ । ర్తనముల నొప్పుదాని విదితంబగుదాని సఖాంతరంబులన్. (ఆది. 3 ఆ.
౧౦), శా. ఆయుష్యం బితిహాసవస్తుసముదాయం బైహికాముష్మిక । శ్రేయః ప్రాప్తి
నిమిత్త ముత్తమ సభాసేవ్యంబు లోకాగమ । న్యాయై కాంత గృహంబు నాఁబరఁగి
నానా వేదవేదాంతవి । ద్యాయుక్తం బగుదానిఁ జెప్పఁ దొడఁగెం దద్భారతాఖ్యాన
మున్. (ఆది. 3 ఆ. ౧౦).

గ ద్య ము

ఇది శ్రీవత్స సగోత్ర పవిత్ర శ్రీమద్వేంకటాంబాముఖలింగేశ్వరశాస్త్రి
జ్యేష్ఠపుత్ర శ్రీమచ్చిన్నామణ్యపాఖ్య వడ్డర్కనీపారంగత నారాయణాఖ్య
పండితకవీంద్ర శమనిచయానంద గురుప్రకాండ పాదపద్మమధుకర
వివిధప్రబంధ శాస్త్రగ్రంథ విమర్శన వీరసింహమంజరీప్రబంధ
వైయాకరణ పారిజాత సుమ సురుప్రీతాంధ్రవాగ్దేవత శాత్రు

సమాఖ్యఖండకావ్యపతిత్వబంధు రాంధ్రసారస్వత పరి
పద్భహూకృత వ్యాకరణోపాధ్యా యాంధ్ర విశ్వ
కళాపరిష ద్భహూకృత కళాప్రపూర్ణ బిరుద
భూషిత వజ్రుల చినసీతారామస్వామిశాస్త్రి
విరచి తాంధ్రవ్యాకరణసంహితా
సర్వస్వమునందుఁ గారకసమాసతద్ధిత
క్రియాకృత్ప్రకీర్ణక పరిచ్ఛేదముల
దిగ్విజయభాగము.

గురుదేవతా నమస్కారము

- శ్లో. వేదాంతాదైవైతసిద్ధాంత . దేశికం జనకం భజే,
కావ్యనాటకసాహిత్య . విద్యాచార్యం విపశ్చితమ్. ౧
- శ్లో. గీర్వాణాధ్యక్షస్థో . వ్యాకరణాలంక్రియేద్య శాస్త్రాణామ్,
ఆచార్యం నారాయణ . పండితవర్యం సమామి సద్భక్త్యై. ౨
- శ్లో. స్మృత్యంత్రయాత్మకజ్యోతి . శ్వాస్త్రాచార్యం భజే సదా,
చినజేజ్జటసిద్ధాంతి . మత్కునిష్ఠపితామహమ్. ౩
- శ్లో. దీపికాస్త న్యాయగురుం . పీసపాటికులౌద్భవమ్,
తర్కశాస్త్రప్రవక్తారం . వందే శ్రీవేంకటేశ్వరమ్. ౪
- శ్లో. ముక్తావళీ శ్రీవిశిష్టా . దైవైతసిద్ధాంతదేశికమ్,
వందే సదాభూర్యసంతా . శ్వారు విద్యా జహోదధిమ్. ౫

ముఖ్యములగు తప్పొప్పుల పట్టిక

పుట.	పంక్తి.	తప్పు.	ఓప్పు.
౯౭౭	౨౦	ధాతువువలె నీబడిన	ధాతువులె యీబడిన
”	౨౩	ద్వితీయము	ద్వితీయము
౯౮౪	౩౧	లన వర్ణకము	వలన వర్ణకము
౧౦౦౮	౨౯	ఏమి నేయ	లేమి నేయ
౧౦౪౦	౧	పష్టి	పష్టి
౧౦౬౮	౧	మాక్షేపము	యాక్షేపము
౧౦౭౧	౬	బహువచనమునకు	బహువచనములకు
”	౨౮	స్త్రీ సమువిశేషణ	స్త్రీ సమ విశేషణ
౧౦౭౨	౮	మొ.	అందమగు నేయంగులు మొ.
౧౦౭౫	౧	నూరికవి	నూరకవి
౧౦౭౯	౧౦	సముజ్జ్వలుఁడు	సముజ్జ్వలుఁడు
౧౦౮౪	౧౫	అని భేదము	అని భేదము
౧౦౮౫	౬	కేశవాద్వన కృతి (సీ)	కేశవాద్వన కృతి (న)
౧౦౯౪	౧౪	చార లిట్టి	చార రిట్టి
౧౧౧౬	౧	సమాసకము సమాస	సమాసకము. సమాస
౧౧౨౦	౨౦	ప్రాయః. మావప్రతి ఉన్నత్తగ్గ	ప్రాయః. మావస్యలేకః
		సూచస్యలేకః	
౧౧౩౬	౨౭	(నన్నె.	(నన్ని.
౧౧౪౩	౨	సమీపే యే సతఉపదకాః	సమీపే యే సన్ని త ఉపదకాః
౧౧౪౪	౧౭	ఘటింత	ఘటిత
౧౧౪౭	౧	అనజ్ఞు	అనజ్ఞు
”	౬	అనజ్ఞు	అనజ్ఞు
౧౧౫౦	౪	మాతృవ్యస	మాతృవ్యస
౧౧౫౬	౧	ధారయానీత్యాదిసె	ధారయా విత్యాదిసె
౧౧౫౮	౯	సాధువుకాదు.	సాధువుకాదు. (చూ ౨౪౬ I
			విష. ౧౦౧౨ పుట.)
౧౧౬౧	౬	సమా ౩ నూ	సమా ౨౫ నూ
౧౧౬౩			
౧౧౬౫			
౧౧౬౭			
౧౧౮౨	౬	‘జనువనార’	‘జనువనార’
౧౧౮౫	౧౯	శ్లోకార్త	శ్లోకార్త

పుట.	పంక్తి.	తప్పు.	ఒప్పు.
౧౧౯౬	౬	షష్ఠ్య	షష్ఠ్య
౧౧౯౮	౨౩	ములు ఇది తుదికి	ములు తుదికి
౧౨౦౨	౧	కర్త ధారయమునందున	కర్త ధారయమునందు
౧౨౧౩	౨౦	అక్షుణ్ణంబునక	అక్షణంబునక
౧౨౨౯	౨౫	నిరుదేరుఁ	నిరుదేరుఁ
”	౨౭	బొందవె	బొందవే
౧౨౪౨	౧౨	కృత్తులు	కృత్తులు
౧౨౪౫	౧	స్థానికము	స్థానికము
౧౨౪౭	౩	స్పష్టము. కా	స్పష్టము. కాన
”	౧౬	ద్వంద్వార్థ	ద్వంద్వార్థ
౧౨౬౩	౨౭	లోపించినట్లు	లోపించినట్లు
”	౨	కనఁబడు	కనఁబడును.
౧౨౭౩	౧	శబ్దములు	శబ్దముల
౧౨౭౫	౧	ధర్మ	ధర్మి
౧౨౮౮	౧	నియమరా	నియమరా
౧౩౦౮	౧	యాధర్వణ	యాధర్వణ
”	౩౧	తద్ధిత	తద్ధిత
౧౩౧౦	౧	సంధికి	సందిలి
౧౩౧౨	౧౧	శీర్షత్	శీర్షత్
౧౩౧౬	౨౪	౬ ఆ ౧౪౧ ప)”	౬ ఆ ౧౪౧ ప)” (శ-ర)
౧౩౨౬	౧౫	రసబంధక	రసబంధక
”	౨౪	శ్లోధాతువులను	శ్లోధాతువులను
౧౩౩౭	౧౧	రక్షింపక	“రక్షింపక
౧౩౪౪	౨౦	విశేషం	విశేష
౧౩౫౧	౯	క్రియత్తమరుష	క్రియ యత్తమపురుష
౧౩౫౨	౯	అది-వి.	అది-వి.
౧౩౬౦	౧౦	కృత్యాస్తవ్యాదయః	కృత్యాస్తవ్యాదయః
౧౩౬౪	౫	ఈమంత్రంబునని	ఈమంత్రంబున ని
౧౩౭౧	౧	‘దు’ దాగమ	‘దు’ గాగమ
౧౩౭౪	౭	వ్రాబసరి.	వ్రాసిరి.
౧౪౦౦	౯	కృచి”న్నతత్తను	కృచి న్న తత్త” ను
౧౪౨౩	౭	“మ. బళిరా	మ. బళిరా
౧౪౨౫	౧	ఆర్వాచీకవి	ఆర్వాచీకవి
౧౪౨౯	౧	౩౭-౧౨౨	౩౬ ౧౨౨

పుట.	పంక్తి.	తప్పు.	ఒప్పు.
౧౪౩౧	౧	౩౭-౧౨౨	౩౭-౧౨౨
౧౪౪౧	౧	సూరికి సరికాదు	సూరివిధి సరికాదు
౧౪౫౪	౧	ఎత్తుకు—ఎత్తుకు	ఎత్తుక—ఎత్తుకు
౧౪౫౫	౧	ధాత్యధ్యాహారము	ధాత్యధ్యాహారము
౧౪౬౦	౧	'బాలన్'	'చాలన్'
౧౪౮౨	౨౭	కాన 'తగిన	కాన "తగిన
౧౪౮౪	౨౮	(నిర్ణయింపక	నిర్ణయింపక
౧౫౧౩	౧	ప్రాచీనము లేవు	ప్రాచీనములు లేవు
౧౫౧౩	౨౩	వివృతి).	వివృతి).
౧౫౧౮	౪	నిల్చి	నిల్చి
౧౫౬౧	౧	వనరాదు.	వనవలెను.
౧౫౬౯	౨౬	కర్తృప్వేష	కర్తృప్వేష
౧౫౮౫	౪	కల్లుచుండును.	కల్లుచుండును.
౧౫౮౭	౧	ఆగుప్రభృతి	ఆగుప్రభృతి
౧౫౯౫	౨౦	ఆనునది	ఆనునది
౧౬౦౫	౧౪	మున.తడంబఱచి	మున) తడంబఱచి
౧౬౦౮	౧౦	సందర్శనన	సందర్శమున
,,	౧౧	జాలక" యని	జాలక" అని
౧౬౧౯	౧	౪౬ మొ.	౮౬ మొ.
౧౬౨౨	౧	'తలఁచు'	'వోఁచు'
౧౬౩౩	౧	'చూఱి-చూరితిని'	చూరి-చూఱితిని'
౧౬౩౪	౨౧	ప్రార్థనాద్యక	ప్రార్థనాద్యర్థక
౧౭౧౧	౧౮	క-గ-చ-య-ప-వలకుక్	క-గ-చ-య-వలకుక్
౧౭౩౬	౧	సాద్యక్షర	సాద్యక్షర
౧౭౩౮	౧	ప్రభృతుల	ప్రభృతుల
౧౭౪౧	౧	ఆఱాదుల	ఆఱాదుల
౧౭౬౭	౧౩	వట్టిని	వట్టి
౧౭౬౬	౧	తమిలు	తమిళి
౧౭౬౮	౧	౩౮౨. వి.	౩౮౩. వి.
౧౭౭౫	౨	పురుషోహస్తీ	పురుషోహస్తీ
౧౭౮౫	౧	నైహితాది	నైతాది
౧౭౯౩	౧౪	బొల్లి	బొల్లి

